MELLÉKLET

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

1968

XXIII. új évfolyam

LAPKIADÓ VÁLLALAT
BUDAPEST

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

ВЕСТНИК ЮРИДИЧЕСКИХ НАУК

ОРГАН ИНСТИТУТА ГОСУДАРСТВА И ПРАВА АКАДЕМИИ НАУК ВНР

REVUE DES SCIENCES JURIDIQUES

REVUE DE L'INSTITUT DES SCIENCES JURIDIQUES ET POLITIQUES DE L'ACADEMIE HONGROISE DES SCIENCES

RECHTSWISSENSCHAFTLICHE MITTEILUNGEN

ZEITSCHRIFT DES INSTITUTS FÜR STAATS- UND RECHTSWISSENSCHAFTEN DER UNGARISCHEN AKADEMIE FÜR WISSENSCHAFTEN

Szerkeszti a szerkesztő bizottság

Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. Szerkesztő: Dr. Pap Tibor.

Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. Telefon: 120-243.

Kiadja: a Lapkiadó Vállalat, Budapest, VII., Lenin krt. 9—11. Telefon: 221-285.

Felelős kiadó: Sala Sándor

Megjelenik havonta

68.1783 Egyetemi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Janka Gyula igazgató

Tartalommutató
a Jogtudományi Közlöny XIII. 1968. évfolyamához[1]

Állam- és jogelmélet

Tanulmányok

Peschka Vilmos: Marxista és szocialista jogelmélet 165
Prugberger Tamás: Az alanyi jogok és kötelezettségek igazságos elbírálásának kérdései 532
Sárándi Imre: Az új gazdasági mechanizmus és a jog 69

Szemlecikkek

Papp Ignác: Antalffy György: Állam és demokrácia. Bp. Közgazd. és Jogi Kiadó, 1967. 542 p. [Könyvism.] 285
Péteri Zoltán: A szocialista állam- és jogelmélet kérdései az Állam- és Jogtudományi Intézet nemzetközi munkaértekezletén. [Bp. 1967. dec. 9—13.] 209
Szotáczky Mihály: Haney, Gerhard: Sozialistisches Recht und Persönlichkeit. [Szocialista jog és személyiség.] Berlin, Staatsverl. der DDR. 1967. 317 p. [Könyvism.] 323
Varga Csaba: Vita Antalffy György: Állam és demokrácia című könyvéről. [Szeged, 1968. febr. 15.] 482

Államjog. Alkotmányjog

Tanulmányok

Ádám Antal: Az államjogi és az államigazgatási jogi szerződések problémáiról 121
Pikler Kornél: A parlamenti ellenőrzés formáiról 1

Államigazgatási jog

Tanulmányok

Ádám Antal: Az államjogi és államigazgatási jogi szerződések problémáiról 121
Csőre Pál: Földtulajdon, vadászati jog és a termelőszövetkezetek 98
Mráz Tibor—Kun Dezső: Az alkoholizmus gyógyításának problémái a Btk. 62. § és 27/1966. sz. tvr. tükrében 386
Rácz Attila: Az ombudsman intézménye 618

Szemlecikkek

Pálos György: Nemzetközi egyezmény a nemesített növényfajták oltalmáról. [Párizs, 1965. dec. 2.] 105
Tamás Lajos: Jogi kérdések az új gazdaságirányítás köréből. Szerk. Szilbereky Jenő. Bp. Közgazd. és Jogi Kiadó, 1967. 324 p. [Könyvism.] 414

[1] Az évfolyam a 11—12. számmal (636. oldalon) zárul.

Pénzügyi jog

Tanulmányok

Meznerics Iván: A hitel biztosítékai. Kezesség és bankgarancia 587
Szentiványi Iván: A banktevékenység során létrejövő jogviszonyok szabályozása az új gazdaságirányítási rendszerben 388

Polgári jog

Tanulmányok

Benedek Károly: A polgári jogalkotás és jogalkalmazás főbb irányai 421
Boytha György: A szerzői jog és az iparjogvédelem összefüggései 594
Csőre Pál: Földtulajdon, vadászati jog és a termelőszövetkezetek 98
Éber Kálmán: Szövetkezeti lakásépítkezésekből eredő kötbér-igények sajátos problémája ... 311
Eörsi Gyula: A reális teljesítés elve a gazdaságiránvítás új rendszerében 341
Gáspárdy László: A tilos szerződések társadalmi veszélyességének néhány kérdése 541
Görgey Mihály: Szocialista gazdálkodásunk szerződési rendszerének alakulása 427
Józsa Mihály: A kellékszavatosság vitás elvi kérdéseiről 603
Malein, N.: A gazdasági szervek vagyoni felelősségének fogalma és jelentősége 298
Meznerics Iván: A hitel biztosítékai. Kezesség és bankgarancia 587
Sárándi Imre: Az új gazdasági mechanizmus és a jog 69
Sárándi Imre: A mezőgazdasági termékértékesítés új szabályai elé 289
Solt Kornél: Kogencia és diszpozivitás a veszélyes üzemi kártérítési felelősség körében... 302
Székely Sándor: Fejlesztéssel hivatásszerűen foglalkozó dolgozók jogállása az újítási jogban 307
Szentiványi Iván: A banktevékenység során létrejövő jogviszonyok szabályozása az új gazdaságirányítási rendszerben 388
Törő Károly: Három-arcú szabadalom. Vitás kérdések a szabadalmi anvagi jog köréből 394
Világhy Miklós: A társulási formák a mai magyar jogban 351

Szemlecikkek

Beck Salamon: Az állam és vállalata 259
Benedek Károly—Világhy Miklós: Állam javára marasztalás jogi személlyel szemben 204
Benkő Gyula: Hozzászólás Lakatos Andor: „Biztosítási jogelvek alakulása" című cikkéhez ... 261
György Ernő: Gazda István—Kövesdi Dezső—Vida Sándor: Találmányok, szabadalmak. 2. átd. kiad. Bp. Közgazd. és Jogi Kiadó, 1967. 445 p. [Könyvism.] 333
Karlócai János: Sárándi Imre: Visszaélés a joggal. Bp. Akad. Kiadó, 1965. 379 p. [Könyvism.]
Lakatos Andor: Biztosítási jogelvek alakulása ... 59
Majoros Richárd: A szövetkezeti lakásépítkezésekből eredő kötbérek sorsa 559

Vékás Lajos: Asztalos László: A polgári jogi szankció. Bp. Akad. Kiadó, 1966. 443 p. [Könyvism.] 327
Weiss Emilia: Állam javára való marasztalás jogi személlyel szemben 316

Munkajog

Tanulmányok

Félegyházi Gyula: A járásbírósági felülvizsgálati eljárás gyorsításának elvi és gyakorlati kérdései 136
Hagelmayer Istvánné: A kollektív szerződés jogi jellege 546
Mártonffy András: A munkajogi szünetelés néhány elméleti kérdése 129
Nagy László: Az új munka törvénykönyve elvi kérdései. [1967. évi II. tv.] 173
Szélyes Sándor: Fejlesztéssel hivatásszerűen foglalkozó dolgozók jogállása az újítási jogban ... 307

Mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog. Földjog

Tanulmányok

Csőre Pál: Földtulajdon, vadászati jog és a termelőszövetkezetek 98
Lázár Ernő: A földjogi fejlődés néhány jellemvonása a fejlődő országokban 181
Szalay László: A föld különleges rendeltetéséhez igazodó korlátozások néhány kérdése 610

Családjog

Tanulmányok

Rácz István: A szülőnek a gyermekkel való érintkezése és annak néhány problémája 244
Szigligeti Viktor: A házassági vagyonjog tárgya és helye a jogrendszerben 447

Szemlecikkek

Hartai László: A vércsoportvizsgálati módszerek jelentősége és fejlődése kétévtizedes ítélkezési gyakorlat tükrében 265

Büntetőjog. Bűnügyi tudományok

Tanulmányok

György Júlia: A bűnöző társadalmi rehabilitációjának és a recidivák megelőzésének pszichológiai problémái 9
Györgyi Kálmán: A büntetőjogi okozatosság kérdéséhez 361
Horváth Tibor: A feltételes elítélés a magyar büntetőjogban 13
Kulcsár Kálmán—Hoóz István: A büntetéskiszabásról 489
Mráz Tibor—Kun Dezső: Az alkoholizmus gyógyításának problémái a Btk. 62. § és a 27/1966. sz. tvr. tükrében 386
Odler János: A sorkatonai szolgálatot kezdő és befejező időpontjának a katonai jogalkalmazással kapcsolatos néhány elvi és gyakorlati problémája 34
Sárközy Tamás: A „belső" gazdasági bűncselekmények alapvető anyagi jogi kérdései 25
Simor Pál: A bűnözés okai a szocialista társadalomban. Külföldi nézetek 370
Simor Pál: A bűnözés okai a szocialista társadalomban. Hazai nézetek 467
Turi István: Az eshetőleges szándékkal elkövetett élet elleni bűncselekmények 516
Vigh József: Kauzalitás a kriminológiában 574
Wiener Imre: A hivatalos személy fogalma a hatályos büntető jogszabályban 579

Szemlecikkek

Gönczöl Katalin: A kriminológia egyetemi jegyzetének vitája 399
Erdőssy Emil: Kritikai megjegyzések a „belső gazdasági bűncselekmények" koncepcióhoz ... 475

Igazságügyi szervezet

Paliwoda, Józef: Új törvény a Lengyel Népköztársaság ügyészségéről. [1967. ápr. 14-i törvény.] 320

Polgári eljárásjog

Tanulmányok

Bacsó Jenő—Farkas József: Tizenöt éves a polgári perrendtartás 79
Hámori Vilmos: Tanúkihallgatás a polgári perben 235
Újlaki László: A gazdasági döntőbíráskodás néhány új vonása 113
Újlaki László: A gazdasági bíráskodás alapjai és perspektívája Magyarországon 436

Szemlecikkek

Mező Béla: „A polgári perrendtartás magyarázata" című könyv ankétja 101
Schnelnitz György: A polgári perrendtartás magyarázata. Szerk. Szilbereky Jenő—Névai László. Bp. Közgazd. és Jogi Kiadó, 1967. 1487. p. [Könyvism.] 154

Büntető eljárásjog

Tanulmányok

Barna Péter: Bűnüldözés — megelőzés 88
Barna Péter: Bűnüldözés — büntető eljárás 507
Karev, D.: A szovjet büntető eljárásjog néhány vitás kérdése 500
Seres András: A bírósági tanúkihallgatás taktikájáról 39

Szemlecikkek

Király Tibor: Waltos', Stanislaw: Model postepowania przygotowawczego na tle prawnoporownawczym. [Az előkészítő eljárás modellje összehasonlítás alapján.] [Könyvism.] 562
Nagy Lajos: A büntető eljárás kommentárja. 1967. 1—2. köt. Szerk. Jászay Dezső. Bp. Közgazd. és Jogi Kiadó, 1967. 983; 987—1863. p. [Könyvism.] 335

Nemzetközi jog

Tanulmányok

Herczeg István: A felsőbb parancs szerepe a nemzetközi büntetőjogban 378
Valki László: A nemzetközi szervezetek jogalanyisága és szerződéskötési joga 225

Szemlecikkek

Bruhács János: Búza László: A nemzetközi jog fő kérdései az új szellemű nemzetközi jogban. Bp. Akad. Kiadó, 1967. 111 p. [Könyvism.] ... 159

Herczegh Géza: Manuel of public international law. Edited by Max Sorenson. London, Macmillan, 1968. LXV, 930 p. [Könyvism.] 412
Pálos György: Nemzetközi egyezmény a nemesített növényfajták oltalmáról [Párizs, 1965. dec. 21.] 105
Szászy István: Az Institut de droit international nizzai őszi ülésszaka 157

Nemzetközi magánjog

Tanulmányok

Karlócai János: A jogegységesítési törekvésekről 194

Szemlecikkek

György Ernő: A gazdasági verseny jogi szabályozásának nemzetközi magánjogi és összehasonlító jogi vonatkozásai 47
Katona Péter: A nemzetközi kereskedelem jogának egységesítése. Az UNICITRAL első ülése 625
Mádl Ferenc: Kronstein, Heinrich: Das Recht der internationalen Kartelle. [A nemzetközi kartellek joga.] Berlin, J. Schweitzer Verlag, 1967. XL, 518 p. [Könyvism.] 417
Nanowski, Z.: Jakubowski, Jerzi: Unowa sprtedazy w handlu miedzynarodowym. Metody i formy regulacji. [A vételi szerződés a nemzetközi kereskedelemben. A szabályozás módszerei és formái.] Warszawa, Panstwowe Wydawnictwo Naukowe, 1966. 301 p. 338
Révai Tibor: Steiner, Vilém—Stajgr, Frantisek: Ceskoslovenské mezinárodní civilní právo procesní. [Csehszlovák nemzetközi polgári eljárásjog.] Phaha, 1967. 387 p. [Könyvism.] ... 404
Szászy István: Új német könyvek a szocialista külkereskedelem jogi problémáiról 411
Tímár István—Zakár János: A Berni Unió stockholmi revíziója. [1967.] 50

Állam- és jogtörténet

Tanulmányok

Csizmadia Andor: A Magyar Tanácsköztársaság belső mechanizmusa 1918—1919-ben 565
Gergely Ernő: Adalékok a magyar népi demokratikus állam kialakulásának történetéhez ... 524
Pecze Ferenc: Az első magyarországi jogakadémiák alapítása és a tananyag-korszerűsítés a XVIII—XIX. századfordulóig 143

Szemlecikkek

Antalffy György—Both Béla: Jubileumi tanulmányok a Pécsi Egyetem történetéből. 1. köt. Szerk. Csizmadia Andor. Bp. Tankönyvkiadó, 1967. 285 p. [Könyvism.] 218
Antalffy György: Jubileumi tanulmányok 2. [köt.] Szerk. Pap Tibor. Bp. Tankönyvkiadó, 1967. 413 p. [Könyvism.] 277
Fényes Miklós: Beszámoló a Pécsi Egyetemtörténeti konferenciáról. [1967. okt. 12.] 215
Györgyi Kálmán: 300 éves a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem állam- és jogtudományi kara 273
Pecze Ferenc: Maly, Karel: Policejni a soudni perzekuce delnické tridy v druhé polivine 19. stoleti v Cechách. [A munkásosztály rendőribírói üldözése a 19. század második felében Csehországban.] Praha, Academia, 1967. 282 p. [Könyvism.] 486
Modrzejewski, Joseph: Gaudemet, Jean: Institutions de l'Antiquité. [Ókori intézmények.] Paris, Sirey, 1967. XIX, 909 p. 11 kép és 8 térk. [Könyvism.] 221
Ruszoly József: Csizmadia Andor: A nemzeti bizottságok állami tevékenysége. 1944—1949. Bp. Közgazd. és Jogi Kiadó, 1968. 486 p. [Könyvism.] 630
Vargyai Gyula: A magyar felsőoktatás kezdeteinek 600 évfordulója alkalmából rendezett ünnepségek Pécsett. [1967. okt. 9—14.] 269

Jogtudomány. Tudományos élet. Vegyes tárgyú cikkek

Tanulmányok

Bacsó Jenő: A jogszabályok közérthetősége 457

Szemlecikkek

B[eck] S[alamon]: Zalán Kornél. [Nekrológ.]... ... 475
Diósdi György: Móra Mihály. [Nekrológ.] 151
Kakuszi Mária: Az Országgyűlési Könyvtár hazai és külföldi törvények és jogszabályok gyűjteménye 217
Mádl Ferenc: A civilisztikai tárgyak a jogi oktatásban, összefoglaló elemzésben 206
Molnár István: Varga Csaba: A felsőfokú jogi oktatás főbb mai rendszere. Bp. MTA KESZ soksz. 1967. 210 p. /MTA Állam- és Jogtudományi Intézete jogösszehasonlító osztályának kiadványa./ [Könyvism.] 65
Schelnitz György: Ankét a jogszabályok közérthetőségéről 557
Tudományos fokozatok odaítélése. [Nagy László, Rudolf Loránt, Seres Imre doktori fokozat, Nagy Károly, Gödöny József, Hoóz István, Mónus Lajos kandidátusi fokozat.] 401
Új könyvek. [Összeáll. Nagy Lajos—Popovics Béla —Veredy Katalin.] 67, 163, 287, 331, 420 [c], 488, 565, 635
Vékás Lajos: Tudományos konferencia az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 50. évfordulója tiszteletére. [1967. nov.] 214
Weltner Andor: A gazdasági és szociális jogok megvalósításával foglalkozó varsói ENSZ-szeminárium. [1967. aug. 15—28.] 252

Mellékletek

Dokumentációs Szemle. Összeáll. a Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének dokumentációs csoportja. Szerk. Alth Guidó. 44. sz. Bp. Kossuth Ny. 1967 [1968.] 164 p. [az 1967. évi 12. számhoz.]; 45 sz. Bp. Egyetemi Ny. 1968. 165—220. p. [melléklet az 1968 évi 1. számhoz]; 46. sz. 221—284. p. [melléklet az 1968. évi 5. számhoz]; 47. sz. 285—328. p. [Borítólappal a 42—47. számhoz, melléklet az 1968. évi 7—8. számhoz]; 48. sz. 1—48. p. [melléklet az 1968. évi 9. számhoz]; 49. sz. 49—99. p. [melléklet az 1968. évi 11—12. számhoz.]
A Jogtudományi Közlöny 1967. évi tartalommutatója. [az 1968. évi 1. számhoz.] Bp. Egyetemi Ny. [1968.] VII old.

Névmutató
a Jogtudományi Közlöny XXIII. 1968. évfolyamához

A mutató az évfolyam lapszámaira utal

Ádám Antal ... 121
Antalffy György ... 218, 277
Bacsó Jenő ... 79, 457
Barna Péter ... 88, 507
Beck Salamon ... 259, 475
Benedek Károly ... 204, 421
Benkő Gyula ... 261
Both Ödön ... 218
Boytha György ... 594
Bruhács János ... 159
Csizmadia Andor ... 565
Csőre Pál ... 93
Diósdi György ... 151
Éber Kálmán ... 311
Eörsi Gyula ... 341
Erdősy Emil ... 475
Farkas József ... 79
Félegyházi Gyula ... 136
Fényes Miklós ... 215
Gáspárdy László ... 541
Gergely Ernő ... 524
Gönczöl Katalin ... 399
Görgey Mihály ... 427
György Ernő ... 47, 333
György Júlia ... 9
Györgyi Kálmán ... 273, 361
Hagelmayer Istvánné ... 546
Hámori Vilmos ... 235
Hartai László ... 265
Herczeg István ... 378
Herczegh Géza ... 412
Hoóz István ... 489
Horváth Tibor ... 13
Józsa Mihály ... 603
Kakuszi Mária ... 217
Karev, D ... 500
Karlócai János ... 194
Katona Péter ... 625
Király Tibor ... 562
Kulcsár Kálmán ... 489
Kun Dezső ... 386
Lakatos Andor ... 59
Lázár Ernő ... 181
Mádl Ferenc ... 206, 417
Majoros Richárd ... 559
Malein, N. ... 298
Mártonffy András ... 129
Meznerics Iván ... 587
Mező Béla ... 111
Modrzejewski, Joseph ... 221
Molnár István ... 65
Mráz Tibor ... 386
Nagy Lajos ... 335
Nagy László ... 173
Nanowski, Z. ... 338
Odler János ... 34
Paliwoda, Józef ... 320
Pálos György ... 105
Papp Ignác ... 285
Pecze Ferenc ... 143, 486
Peschka Vilmos ... 165
Péteri Zoltán ... 209
Pikler Kornél ... 1
Prugberger Tamás ... 532
Rácz Attila ... 618
Rácz István ... 244
Révai Tibor ... 404
Ruszoly József ... 630
Sárándi Imre ... 69, 289
Sárközy Tamás ... 25
Schelnitz György ... 154, 557
Seres András ... 39
Simor Pál ... 370, 467
Solt Kornél ... 302
Szalay László ... 610
Szászy István ... 157, 411
Szélyes Sándor ... 307
Szentiványi Iván ... 388
Szigligeti Viktor ... 447
Szotáczky Mihály ... 323
Tamás Lajos ... 414
Tímár István ... 50
Törő Károly ... 394
Turi István ... 516
Újlaki László ... 113, 436
Valki László ... 225
Varga Csaba ... 482
Vargyai Gyula ... 269
Vékás Lajos ... 214, 327
Vigh József ... 574
Világhy Miklós ... 204, 351
Weiss Emilia ... 316
Weltner Andor ... 252
Wiener Imre ... 579
Zakár János ... 50

XXIII. új évfolyam 1. szám Budapest, 1968. január hó

JOGTUDOMÁNYI EGYETEM KÖNYVTÁRA 1968 FEB -2

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

PIKLER KORNÉL:
A Parlamenti ellenőrzés formáiról 1

GYÖRGY JÚLIA:
A bűnöző társadalmi rehabilitációjának és a recidivák megelőzésének pszichológiai problémái 9

HORVÁTH TIBOR:
A feltételes elítélés a magyar büntetőjogban 13

SÁRKÖZY TAMÁS:
A „belső" gazdasági bűncselekmények alapvető anyagi jogi kérdései 25

ODLER JÁNOS:
A sorkatonai szolgálat kezdő és befejező időpontjának a katonai jogalkalmazással kapcsolatos néhány elvi és gyakorlati problémája 34

SERES ANDRÁS:
A bírósági tanúkihallgatás taktikájáról 39

Szemle:

GYÖRGY ERNŐ:
A gazdasági verseny jogi szabályozásának nemzetközi magánjogi és összehasonlító jogi vonatkozásai 47

TIMÁR ISTVÁN—ZAKÁR JÁNOS:
A Berni Unió stockholmi reviziója 50

LAKATOS ANDOR:
Biztosítási jogelvek alakulása 59

Jogirodalom:

Varga Csaba: A felsőfokú jogi oktatás főbb mai rendszerei (MOLNÁR ISTVÁN) 65

— —:
Új könyvek 67

MELLÉKELVE: DOKUMENTÁCIÓS SZEMLE

СОДЕРЖАНИЕ: *Корнел Пиклер:* О формах парламентского контроля. — *Юлия Дердь*: Психологические проблемы общественной реабилитации преступника и предупреждения рецидива. — *Тибор Хорват:* Условное осуждение в венгерском уголовном праве. — *Тамаш Шаркёзи:* Основные материально-правовые вопросы «внутренних» хозяйственных преступлений. — *Янош Одлер.* Некоторые принципиальные и практические стороны сроков начала и окончания службы в регулярной армии в применении военного уголовного права. — *Андраш Шереш:* О тактике допроса свидетелей в суде. — *Обзор: Эрне Дердь:* Международные частноправовые и сравнительно-правовые отношения правового регулирования экономического соревнования. — *Иштван Тимар—Янош Закар:* Стокгольмская ревизия Бернского Союза. — *Андор Лакатош:* Сложение принципов права страхования. — *Юридическая литература:* Чаба Варга: Основные нынешние системы высшего юридического образования *(Иштван Молнат).* — —: Новые книги

INHALT: *Kornél Pikler:* Über die Formen der durch das Parlament ausgeübten Kontrolle. — *Julia György:* Psychologische Probleme der gesellschaftlichen Rehabilitation des Verbrechers und der Prävention der Rückfälligkeit. — *Tibor Horváth:* Die bedingte Verurteilung in dem ungarischen Strafrecht. — *Tamás Sárközy:* Grundsätzliche materiellrechtliche Probleme der „inneren" Wirtschaftsstraftaten. — *János Odler:* Einige prinzipielle und praktische Beziehungen betreffs des Beginns und der Beedigung des Militärdienstes in der Millitärstrafrechtsanwendung. — *András Seres:* Über die Taktik der gerichtlichen Zeugenvernehmung. — *Rundschau: Ernő György:* Internationale privatrechtliche und rechtsvergleichende Beziehungen der rechtlichen Regelung des wirtschaftlichen Wettbewerbes. — *István Timár—János Zakár:* Revision der Berner Union in Stockholm. — *Andor Lakatos:* Die Entwicklung der Rechtsprinzipien auf dem Gebiet der Versicherung. — *Rechtsliteratur:* Csaba Varga: Bedeutendste heutige Systeme des juristischen Hochschulunterrichts *(István Molnár).* — —: Neue Bücher

SOMMAIRE: Les différentes formes de la surveillance exercée par le Parlement. — Mlle *Julia György:* Problèmes psychologiques de la réhabilitation sociale du criminel et de la prévention des récidives. — *Tibor Horváth:* Le sursis dans le droit pénal hongrois. — *Tamás Sárközy:* Problèmes fondamentaux de droit pénal des infractions économiques „internes". — *János Odler:* Quelques rapports de principe et pratiques dans la jurisprudence des tribunaux militaires concernant la date du commencement et de l'achèvement du service militaire. — *András Seres:* La tactique employée lors de l'audition du témoin. — *Revue: Ernő György:* Les rapports de droit international privé et de droit comparé de la réglementation juridique de la concurrence économique. — *István Timár—János Zakár:* La révision á Stockholm de l'Union de Bern. — *Andor Lakatos:* Le développement des principes du droit des assurances. — *Littérature:* Csaba Varga: Systèmes principaux contemporains de l'ensignement juridique supérieur (*István Molnár*). — —: Nouveaux livres

XIII. új évfolyam I. szám Budapest, 1968. január hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A parlamenti ellenőrzés formáiról

1. A fejlett kapitalista államok parlamentjei jelentőségének állandó hanyatlása szükségszerűen tűzi napirendre annak megvizsgálását, hogy a társadalmi és állami életben bekövetkezett változások hogyan érvényesüljenek a parlamenti munkában. A parlamenteket alkalmassá kell tenni, hogy megbirkózzanak a rájuk háruló újabb és újabb feladatokkal, nem utolsó sorban az újszerűen jelentkező gazdasági és szociális problémákkal. Kelsen írja egyhelyütt, hogy a demokratikus-parlamentáris köztársaságokon belül a parlamentizmus problémája sorsdöntő.[1] Érthető tehát, hogy a parlamenti munka hatékonyságával összefüggő kérdések jogászok és nem jogászok érdeklődésének középpontjába kerültek.

Az Interparlamentáris Unió 1965 őszén Genfben „A parlament mai problémái" címmel a szocialista és a kapitalista országok jogászainak részvételével sympoziumot tartott.[2] Az egyik legfontosabb témának az a kérdés bizonyult, hogy a XX. század parlamentjének mi legyen a fő tevékenysége. A résztvevő alkotmányjogászok véleménye megegyezett abban, hogy a fejlett kapitalista országok parlamentjeinek jelentősége állandóan hanyatlik. A törvénykezdeményezés jelentős részben a kormány kezébe került és a rendeleti jogalkotás a törvényhozást szűk és nem is mindig a legfontosabb területekre szorította. Ugyanakkor a parlament ellenőrzési joga nem eléggé fejlett. Azt vizsgálva, hogy miképpen lehet megerősíteni a parlament működését, arra az eredményre jutottak, hogy a parlamentnek a végrehajtóhatalom és az igazgatási apparátus feletti ellenőrző funkcióját kell intézményesen kiépíteni. Ez a megállapítás egyébként megegyezik azzal az egyideje sokat hangoztatott tétellel, hogy a XX. században a parlamentnek inkább ellenőrző, mint törvényhozó tevékenységet kell kifejtenie.

Nemigen képezi vita tárgyát, hogy a parlament két alapvető funkciója a törvényalkotás és a végrehajtóhatalom tevékenységének ellenőrzése. E két funkció gyakorlásának módját nemcsak a parlament hatalmi helyzetében bekövetkezett változások, hanem több más tényező is befolyásolja. Nem kismértékben áll ez a parlament ellenőrzési jogkörére.

A nyugati parlamentáris kormányzati formában a törvényhozóhatalmat tekintették a fundamentumnak. Montesquieu leszögezte, hogy a törvényhozóhatalomnak joga van és kell, hogy lehetősége is legyen, hogy a létrehozott törvények végrehajtását ellenőrizze. A modern köztársaságokról írott munkájában Pierre Mendès France is azt írja, hogy nincs demokrácia, ha a végrehajtóhatalom az országot a népképviselet kontrollja nélkül kormányozza, minthogy ez utóbbi beszél az ország nevében.[3] A parlamentáris rendszer létrejöttének és fejlődésének első szakaszában azonban a parlament ellenőrzési joga alatt csak közvetlenül a kormány tevékenységének a kontrollját értették. Az ellenőrzés tehát elsősorban politikai jellegű volt, amit főleg a költségvetési törvény és más pénzügyi törvények végrehajtásának az ellenőrzésében láttak megvalósítva. Az igazgatási apparátus ellenőrzését nem tekintették parlamenti feladatnak. A hatalom megosztási elmélet az igazgatási apparátus felügyeletét értelemszerűen a végrehajtóhatalom kompetenciájába sorolta. Laband például egyszerűen az államhatalmi egyensúly megsértéseként fogta fel az adminisztratív, vagyis az apparátus feletti parlamenti ellenőrzést. Ebben az időszakban csak szórványosan találkozhatunk adminisztratív jellegű parlamenti ellenőrzéssel. A későbbi fejlődés során azonban mindinkább előtérbe került a végrehajtó appa-

[1] H. Kelsen: Das Problem des Parlamentarismus, (Wien und Leipzig, év nélkül).

[2] Ismerteti: Jacques Vrignaud: Quel avenir pour les Parlements? (Revue politique et parlementaire, 1966. 1. sz.).

[3] Pierre Mendès France: La République moderne (Párizs 1962).

rátus feletti közvetlen ellenőrzés. Ma már elvben és gyakorlatban többé-kevésbé elfogadottnak tekinthető.

A prezidenciális kormányzati formánál a hatalmi ágak elválasztása a parlamentarishoz képest élesebben jelentkezik, ami abban jut kifejezésre, hogy a végrehajtóhatalom a parlamenttel szemben nagyobb önállóságot élvez. Ennek ellensúlyozásaképpen a parlament viszont fokozatosan igyekszik a kormány és az igazgatási apparátus tevékenységét ellenőrzése alá vonni. Minthogy a kormány kevésbé függ a parlamenttől, ez utóbbi arra kényszerül, hogy az ellenőrzés hatékonysága érdekében az igazgatási szervek munkáját kísérelje meg közvetlenül kontrollálni.

Említésre érdemes, hogy a parlamenti ellenőrzési jog kifejlődésének nagyon kedvez a kétpárt rendszer. Az abszolút többséggel rendelkező uralkodó párt a törvényalkotásban egyoldalúan érvényesítheti akaratát. A kisebbséget alkotó ellenzék tevékenysége ennek folytán inkább az ellenőrzés felé tendál. Az ellenőrzés természetéből folyik, hogy a kisebbség szempontjait és kifogásait jobban lehet érvényesíteni a kormányzattal szemben mint a törvényalkotásban. Ez különösen azokban a nyugati parlamentekben látható, amelyekben fejlettebb a parlamenti vizsgálóbizottságok rendszere.

2. A parlament funkciói körüli vitákban jelentős helyet kapnak a munkamódszer és a hatékonyság problémái is. Nem utolsósorban az ellenőrzés területén. A parlamentáris rendszer ellenzői ugyanis nemcsak azt állítják, hogy a parlament nem képes feladatát hatékonyan ellátni, hanem azt is, hogy nem is lehet képes a mai kor feladatainak eleget tenni. Nemcsak arról van tehát szó, hogy a parlament tevékenységét tudatosan is igyekeznek annyira gátolni, hogy az helyenként már az érdemi munka karikatúrája. Jelentkezik néhány olyan tényező is, amely a parlamenti munka természetéből eredően gátja az eredményes tevékenységnek.

A modern parlament összetételét elsősorban politikai szempontok szabják meg és ennek következtében a képviselők nagyobb részének rendszerint nincs meg a kellő szakismerete. Különösen vonatkozik ez a gazdasági életre. A parlamenttől nem várható tehát, állítják a parlamentarizmus ellenzői, hogy az egyre bonyolultabb gazdasági életet ellenőrizni tudja. Ezen a jogcímen hoztak létre például a fasizmus idején a demokratikusan megválasztott népképviselet helyébe az államigazgatás különböző ágazataihoz igazodó szaktestületeket. A parlament ilyenféle reformja visszatérést jelentett a népképviselettől a rendi országgyűléshez.

A parlamentarizmus hívei is fel szokták vetni, hogy a parlamentek túlhalmozottak részfeladatokkal. Folyamatos időhiánnyal küzdenek, nem tesznek különbséget a lényeges és kevésbé lényeges feladatok között és mindennek következtében egyre nehezebben tudnak megbirkózni az eléjük tornyosuló feladatokkal. Ilyen körülmények között éppen elég terhet jelent a törvényalkotás is, nem lehet megkívánni a végrehajtóhatalom intenzív ellenőrzését.

A fejlett kapitálista országok parlamentjeinek szerepe sokat változott, de a parlamenti munka hagyományai megmaradtak. A parlamentarizmus hívei tehát keresik azokat a munkamódszereket és formákat, amelyek a parlamentet alkalmassá teszik arra, hogy feladatát a kívánalmaknak megfelelően legyen képes ellátni. Ami a parlament ellenőrzési funkcióját illeti, ennek többé-kevésbé kialakultak, vagy legalábbis kialakulóban vannak formái és módszerei.

3. A parlamenti ellenőrzésnek a jogirodalomban kifejtett és a gyakorlatban megtalálható ismertebb formái és módszerei: az állandó és a speciális vizsgálóbizottság, a parlamenti megbízotti intézmény, a beszámoltatás, az interpellációs jog, a parlament elnöke jogkörének kiszélesítése, valamint a parlamenti ellenőrzésnek a házszabályokban történő intézményes biztosítása. E parlamenten belüli eszközök mellett többféle parlamenten kívüli eszközt is lehet az ellenőrzés hatékonyabbá tétele érdekében egyidejűleg igénybe venni.

a) A modern parlamenti munka széles skálája bontakozik ki a tekintetben, hogy a parlamenti bizottságok milyen szerepet játszanak a parlament életében. Nem lehet azonban véletlen, hogy az ellenőrzési funkció végrehajtásában a parlamenti bizottságok azokban az államokban is jelentős szerepet töltenek be, amelyekben a törvényelőkészítési munkában a bizottságoknak egyébként kisebb szerep jutott.

A bizottságok kezdetben nem láttak el ellenőrzési feladatokat.[4] A parlamentáris rendszer klasszikus elmélete szerint a kormányt és az államigazgatást csak a parlament egésze hivatott a teljes ülés során ellenőrizni. Montesquieu elmélete alapján a parlamentarizmus súlyos sérelmét jelenti, ha parlamenti bizottság gyakorol a plénum helyett az igazgatás felett közvetlen ellenőrzést.

Ennek folytán a fejlődés időszakában ideiglenes, ad hoc jellegű parlamenti bizottságokat bíztak meg ellenőrzésszerű, de még korántsem kifejezetten ellenőrzés jellegű feladatokkal. A szó valódi értelmében vett ellenőrző bizottságok rendszere csak később fejlődött ki. Angliában a parlament már a XIV. és XV. sz.-ban is jogot formált arra, hogy bizottságok révén bizonyos tényállásokat kivizsgáltasson. Így jött létre a XIV. sz.-ban már az igazgatási ellenőrzés-

[4] A parlamenti bizottságok fejlődését mutatja be: J. Barthélemy: Essai sur le travail parlementaire et le système des commissions, (Párizs, 1934); Ivo Rens: Les commissions parlementaires en droit domparé. (Revue internationale de droit comparé, 1961, 2. sz.); K. J. Partsch: Empfiehlt es sich, Funktion, Struktur und Verfahren der parlementarischen Untersuchungsausschüsse grundlegend zuändern. Verhandlungen des 45. Deutschen Juristentages. (München—Berlin, 1964.)

nek az a formája, amelynek keretén belül a parlament megvizsgálta a királyi hivatalnokok tevékenységét. Kezdetben parlamenten kívüli személyeket, később pedig már a parlament tagjaiból összeállított bizottságokat bíztak meg ellenőrzéssel. Az angol parlament ebben a rendszerben úgy működött mint valamiféle legfelsőbb ellenőrzési bizottság. A XVI. sz.-ban ennek nyomán jöttek létre a „Select Committees", amelyek az alsóház különleges felhatalmazása alapján működtek.[5]

Németországban a parlamenti vizsgálati jogról rendelkezést először a frankfurti parlament házszabályaiban találunk, bár ebben tulajdonképpen nem parlamenti vizsgálóbizottságról van szó, hanem a parlament vizsgálati jogáról. Az 1850. évi porosz alkotmányban viszont már kifejezetten le van fektetve a közigazgatási szervek feletti önálló parlamenti ellenőrzési jogkör, amelyet a bizottságok révén gyakorol.[6]

A XIX. sz.-ban Németországban az egyes tartományi házszabályok is megemlékeznek a vizsgálóbizottságokról. A jogszabályi rendelkezések azonban nem tudtak érvényesülni, minthogy a bismarki végrehajtóhatalom túlsúlya miatt Németországban a parlamentáris demokrácia nem tudott kifejlődni. A parlament vizsgálati jogát és a vizsgálóbizottságok rendszerét tulajdonképpen csak a weimari alkotmány teremtette meg. A weimari alkotmány — legalábbis papíron — a parlamentnek ellenőrzési jogot biztosított a kormány és az államigazgatás tevékenysége felett. A második világháború utáni nyugatnémet parlamenti bizottságokat lényegében a weimari alkotmány példájára teremtették meg.

A francia parlamentben — az Ötödik Köztársaságig — a bizottságok sokkal nagyobb szerepet játszottak mint Angliában. A francia parlamenti bizottságok tevékenységének túlnyomó része azonban a törvényhozást szolgálta és csak másodsorban a kormány és az államigazgatás ellenőrzését. Ez összefüggött azzal is, hogy míg az angol parlamenti bizottságok elsősorban a plénum technikai szervei, a francia bizottságok a politikai küzdelem első fórumát jelentik. Az 1958. évi alkotmány erősen lecsökkentette a parlamenti bizottságok számát és bár a legutolsó időben újra növelték, ellenőrző tevékenységük nemigen fejlődött. Nem is fejlődhetett, mert a mai francia alkotmány a parlamenttel szemben a végrehajtóhatalmat helyezi előtérbe.

Jelentős a bizottságok szerepe a skandináv államokban. Jellemző, hogy míg a legtöbb államban általában házszabály, Svédországban az alkotmány tartalmaz fontos rendelkezéseket a bizottságok hatásköréről. A svéd bizottságok munkájában azonban a törvényhozói munka dominál. Ellenőrzési jogot a bizottságok közül az alkotmányjogi bizottság gyakorol, amelynek joga van az alkotmányosság szempontjából nemcsak a kormány, hanem az egész államigazgatás munkáját is felülvizsgálni.[7] Svédországban, Norvégiában, Finnországban és mintegy másfél évtizede Dániában is a végrehajtóhatalom, illetőleg az államigazgatási apparátus egész tevékenysége felett a parlament az ún. parlamenti megbízottak útján gyakorolja az ellenőrzést. A svéd bíróságok még az államigazgatási hatóságok egyedi döntéseinek törvényes voltát sem vizsgálhatják meg, erre is csak a parlamenti megbízottak jogosultak.

Az USA-ban a legújabb időkben egyre inkább jelentkezik az a törekvés, hogy a parlament ellenőrzési jogát vizsgálati hatáskörrel ellátott bizottságok útján gyakorolja. Az alkotmány nem szabályozza a bizottságok jogi helyzetét, csak egy 1875. évi törvény beszél kongresszusi vizsgálóbizottságok létrehozásáról. Az idők folyamán a vizsgálóbizottságok hatásköre gyakorlatilag kiszélesült és — mint sok szerző megjegyzi — ellenőrzésük során túllépik a törvényhozó hatalomtól nyert megbízatásukat és már a végrehajtó hatalom jogi területére lépnek. Tény, hogy e bizottságok hatáskörét sok legfelső bírósági döntés is megerősítette és ennek révén az amerikai parlamenti bizottságok hatásköre meghaladja a kontinensét. Különösen kifejlődtek a véderő ügyeiben folytatott vizsgálatok. Az állandó véderőbizottságok mellett sok olyan állandó bizottság van, amely védelmi kérdésekkel foglalkozik. (Pl. Atomenergia Bizottság.) Más ügyekben is gyakori azonban különleges vizsgáló bizottságok kiküldése. Ezek révén a parlament nyomást kíván kifejteni a kormány tevékenységére. Talán nem érdektelen megemlíteni, hogy a fasiszta Magyarországon a felhatalmazási törvény alapján működő Horthy-kormányok alkotmányosságának igazolására bizottsági ellenőrzést próbáltak létrehozni. Az 1931. évi XXVI. törvény által létrehozott előbb 33, majd 1939-ben 36, 1941-ben pedig 42 tagú országos bizottság feladatai közé tartozott a törvény szavai szerint a kormány tevékenységének ellenőrzése. A képviselőház és a felsőház tagjaiból létrehozott országos bizottság azonban a törvény célzatának megfelelően a kormány fedőszervének bizonyult, nem pedig az országgyűlési ellenőrzés végrehajtójának.

b) A vizsgáló és ellenőrző feladatot ellátó parlamenti bizottságok két fő típusa az állandó és a speciális, vagy ad hoc bizottság. A nyugati államokban nem volt egyértelmű a fejlődés a tekintetben, hogy a parlament ellenőrzési jogát a kétféle bizottság melyike révén gyakorolja.

[5] Az angolszász és a kontinensi fejlődés eltéréseit dolgozza fel G. Willms: Parlamentarische Kontrolle und Wehrverfassung (Disszertáció, 1959, Göttingen).

[6] Hans W. Kopp: Parlamente: Geschichte, Grösse, Grenzen (Fischer Bücherei, Frankfurt am Main, 1966).

[7] A svéd parlamenti bizottságok sajátosságait ismerteti R. Fusilier: Les commissions du parlament suédois (Revue du droit public, 1959, 6. sz.).

Az I. világháború után létrejött alkotmányok főképpen állandó bizottságokra igyekeztek bízni az ellenőrzési feladatokat. Ez annak volt a következménye, hogy a háború folyamán a parlamentek működése nem lehetett folyamatos és ezért hoztak létre olyan állandó bizottságokat, amelyek a parlamenti munka szünetelése idején is ellátták a kormány ellenőrzését.

A speciális, vagy ad hoc (ideiglenes) bizottságok nevükből is kitűnőleg pontosabban körülírt, meghatározott ellenőrzési feladatok végrehajtására jönnek létre. Azokban az államokban, ahol a parlamenti ellenőrzést túlnyomóan ad hoc bizottságok látják el, ezeket a bizottságokat nevezik vizsgáló bizottságoknak, szemben a törvényhozásban tevékenykedő állandó bizottságokkal. Ez nem mond annak ellent, hogy például a belga képviselőház szabályai szerint valamely törvényjavaslat megvizsgálására is létre lehet hozni speciális bizottságot. Az új francia alkotmány a parlamenti vizsgálati jogot elsősorban ad hoc bizottságokra kívánta bízni. Ezek azonban nem tudtak kifejlődni.

Az állandó bizottságok sajátos típusa az ún. Főbizottság (Ausztriában: Főbizottság, Finnországban: Nagybizottság). A Főbizottság feladatkörét — ahol ilyen van — az jellemzi, hogy nem részellenőrzési feladatkört lát el, hanem a kormány egész tevékenységének — beleértve az alkotmányjogi vonatkozásúakat is — ellenőrzését végzi el. Feladata egyúttal koordinálni a részfeladatokkal megbízott állandó, vagy ad hoc bizottságok munkáját. A Főbizottság működésére jellemző az is, hogy tevékenysége nem szünetel a parlamenti munka felfüggesztése esetén sem. A Főbizottság olykor alkotmányjogi bizottság formájában is jelentkezik. Ez a bizottsági forma a régi magyar jogban sem volt ismeretlen. Az ún. 33-as, majd 42-es bizottság lényegében főbizottsági funkciót látott el.

A főbizottságok egyik sajátos formája az ún. titkos bizottság (comitee). A titkos bizottságok rendszere az I. világháború alatt Angliában és Franciaországban fejlődött ki. A titkos bizottságok tárgyalták a nagy horderejű kérdéseket a megbízhatóság szempontjából nem megfelelőnek ítélt összetételű állandó bizottságok helyett. A titkos bizottságok tárgyalási jegyzőkönyveit gyakran még a ház tagjai sem ismerhették meg. Angliában a titkos bizottsági rendszer még a múlt századra nyúlik vissza, de háború idején, így az I. és II. világháborúban élte fénykorát.

Az állandó és speciális bizottságok mellett harmadikként szokták emlegetni az ún. vegyes parlamenti bizottságokat. Ezeknek nincs a másik kettőtől eltérő feladatuk, vagy hatáskörük. A „vegyes" elnevezés csak arra utal, hogy a bizottság két kamarás rendszerben nem az egyik, vagy a másik ház tagjaiból, hanem mind a kettőből tevődik össze. Svédországban például vegyesbizottságok az állandó bizottságok delegáltjaiból alakulnak. Olyan kérdéseket vizsgálnak, amelyek több állandó bizottság hatáskörét érintik. Franciaországban szenátorokból és képviselőkből összeállított ún. paritásos vegyesbizottságok működnek a két ház között felmerült véleménykülönbségek egyeztetésére.

Az állandó és speciális bizottságok egyaránt küldhetnek ki albizottságokat. Az erre vonatkozó jogkört az alkotmány, vagy a házszabály biztosítja. A bizottságok hatáskörében eljáró albizottság feladata a vizsgált témák előzetes felderítése.

Az albizottságok különösen az USA kongresszusi bizottságai mellett játszanak kiemelkedő szerepet.[8] Néhány kongresszusi bizottság olyan nagymértékben építette ki az albizottságokban a decentralizációt, helyesebben a specializálódást, hogy gyakran a vizsgálat érdemi súlya az albizottságokon van. Egyes kongresszusi bizottságok már-már csak keretet szolgáltatnak az albizottságok működésére.

A kontinentális parlamenti albizottságok nem játszanak fontos szerepet. Az osztrák házszabály 26. §-a például kimondja, hogy az albizottság csak tanácskozó szerv. Ugyanígy az olasz házszabály 30. §-a szerint az albizottságoknak nincs joga véglegesen állást foglalni.

A házszabályok gyakran lehetővé teszik azt is, hogy a vizsgáló bizottság albizottság helyett referens útján végeztesse el a szükséges tájékozódást.

c) A parlamenti ellenőrző bizottságok általában a parlament (alsóház, felsőház, vagy mindkettő) tagjaiból tevődnek össze. Következik ez elsősorban abból, hogy a bizottságok a parlament hatáskörében járnak el. Amíg azonban az állandó vizsgáló bizottságoknál szinte szabály, hogy külső tagja nem lehet, addig a speciális vizsgáló bizottságok között már előfordul, hogy tagjai között nem képviselők, illetőleg szenátorok is előfordulnak. Angliában gyakran a kormány javaslatára küld ki a parlament egyes ügyek kivizsgálására nem képviselőkből is álló speciális vizsgáló bizottságot, amelyben a nem képviselő is teljes jogú tagja a bizottságnak. Ezeknek sajátosságuk, hogy az alsóháztól némiképp függetlenül működnek és nem is tekintik őket igazi parlamenti bizottságnak.

A hatékony parlamenti munka előfeltétele a megfelelő informáltság. A kormány szakértők és tudósok véleményét kéri ki a fontosabb javaslatok kidolgozásánál. A nem szakemberekből álló parlamenti plénum a tárgyalt kérdéseket megvilágító információk nélkül nem lehet képes a javaslatokat felülbírálni. Gyakran olvasható, hogy a nyugati parlamentek krízisének a lényege azt a helyzetet tükrözi vissza, amikor a parlament mint kevésbé, vagy éppenséggel rosszul informált fél vitatkozik az infor-

[8] A kongresszusi bizottságok szervezetének és tevékenységének új formáival foglalkozik N. W. Polzby: Congress and the Presidency (1964. New Jersey).

máció teljes birtokában levő kormánnyal. A baj orvoslásaként legalább a parlamenti bizottságok részére próbálják az információszerzés lehetőségét biztosítani. Rendszerint a házszabályok intézkednek arról, hogy a bizottságok munkájában meghívott szakértők, a vizsgált terület elméleti és gyakorlati szakemberei részt vegyenek. Előfordul ezenfelül, hogy a cél elérése érdekében a bizottsági tagságot expressis verbis, vagy pedig hallgatólagosan, bizonyos képesítéshez kötik. A nyugatnémet parlamenti jogban például olyan gyakorlat alakult ki, hogy a vizsgáló bizottság elnöke lehetőleg bírói képesítésű képviselő legyen. Arra is törekednek, hogy a bizottság tagjai legalább a legegyszerűbb jogi ismeretekkel rendelkezzenek.

A kontinenstől eltérően az USA vizsgáló bizottságaiban rendkívül nagy szerepe van a bizottság elnökének. Az amerikai parlamentet sokan úgy jellemzik, mint „a kongresszusi bizottságok elnökeinek uralmát".[9] Az elnök ezekben a bizottságokban nem első az egyenlők között, hanem a bizottság gazdája. Döntő szava van olyan alapvető kérdésben, hogy küldenek-e ki albizottságot és a bizottság ülését szinte teljhatalommal vezeti. Nagy a befolyása a nyugatnémet vizsgáló bizottságok elnökeinek is, habár ők formailag csak elsők az egyenlők között.

d) A parlamenti vizsgáló bizottságok feladat- és hatáskörét a parlament hatásköre és ezen belül a jogszabályban, vagy parlamenti határozatban a bizottságnak szánt külön szerepkör határozza meg. A vizsgáló bizottság a parlament segédszerveként működik, főleg azzal a feladattal, hogy a parlament munkájához szükséges információkat beszerezze és a parlament számára egy-egy kérdésről tájékoztatást nyújtson. A francia és a belga házszabályok kifejezetten bizottsági feladatként jelölik meg, hogy a parlament részére az ellenőrzés gyakorlásához szükséges információkat beszerezzék. Ezzel ellentétes egyes USA kongresszusi vizsgáló bizottságoknak rendkívüli hatásköre, amely az ismert francia alkotmányjogász, M. Duverger szerint az utóbbi években bírói, sőt quasi rendőri karaktert vettek fel.

A gyakorlatban vitatott kérdés, hogy a vizsgáló bizottság a parlament ellenőrzési jogkörét a maga teljes egészében gyakorolja-e, avagy ellenőrzési jogköre ennél kevesebb. Első tekintetre úgy látszik, hogy a bizottsági hatáskör szűkebb, minthogy a vizsgált kérdésben érdemi határozatot nem hozhat. Ahogyan a plénum törvényhozói hatáskörét nem ruházhatja át a törvényelőkészítő bizottságokra, úgy elvileg a vizsgáló bizottságoknak sem adhat döntési jogot. A gyakorlatban nem egészen ez a helyzet. Azt sem lehet állítani, hogy az alkotmányos jogszabályok a vizsgáló bizottságokra kizárólag előkészítő feladatkört rónak és teljesen el vannak zárva az érdemi, politikai állásfoglalástól. Kivételesen találunk csak olyan rendelkezést, mint a bajor tartományi alkotmányban, amely kifejezetten tiltja az államigazgatási tevékenység feletti érdemi ellenőrzést.

A vizsgáló bizottságok feladatköre rendkívül vitatott. Már az is kérdés, hogy a „vizsgálat" fogalma alatt mit kell érteni: csak tényállás felderítést, avagy az ennek alapján leszűrt politikai, jogi és szakértői értékelést is? Probléma az is, hogy a vizsgáló bizottság csak a parlament által szigorúan körülhatárolt témakörben folytathat-e vizsgálatot, vagy a parlament hatáskörén belül maga is megszabhatja vizsgálatának tárgyát. A nyugatnémet házszabály 60. §-a szerint, például, amennyiben a házszabály, vagy a képviselőház másképpen nem rendelkezik, a bizottság csak a hozzá utalt kérdésekkel foglalkozhat. A kontinensi alkotmányok és házszabályok többsége azonban nem rendelkezik a bizottsági hatáskört illetően ennyire egyértelműen.

A vizsgáló bizottságok feladatkörének problémái különös megvilágításban merülnek fel azokban a polgári demokratikus államokban — Anglia és Franciaország —, ahol nagy ipari vállalatokat államosítottak. Nyilvánvaló, hogy a parlamenti ellenőrzés alól nem szabad kivonni ezeknek az ellenőrzését sem, de világos az is, hogy a szokásos parlamenti ellenőrzési módszerekkel ez esetben nem lehet hatásos ellenőrzést gyakorolni. Szükségessé vált tehát speciális, a szokásostól eltérő feladattal és hatáskörrel rendelkező parlamenti vizsgáló bizottságok kiküldése.[10]

Általánosságban azt lehet megállapítani, hogy a vizsgáló bizottságok még ha nem is rendelkeznek a parlament teljes ellenőrzési jogával, mégis jóval többek mint egyszerű javaslattevő szervek. Mindazon esetekben ugyanis, amikor a plénum előzetes hozzájárulásának kikérése nélkül, vagyis saját kezdeményezésükre közvetlenül fordulnak a kormányhoz, valamely államigazgatási szervhez, vagy akár bírósághoz eljárás megvitatása, vagy hozott döntés felülvizsgálása végett, a bizottság tevékenysége meghaladja az egyszerű javaslattételt. A legpregnánsabb e tekintetben az amerikai vizsgáló bizottságok említett hatásköre. De megemlíthetjük a svéd parlamenti vizsgáló bizottságokat is, amelyek adminisztratív ügyekben bizonyos körben döntési jogkörrel is rendelkeznek. Sőt az ellenőrzési jogkört is betöltő svéd alkotmányjogi bizottság vádemelés végett a legfőbb ügyészt, vagy legfelső bíróságot közvetlenül is megkeresheti. Úgyszólván valamennyi kontinensi alkotmány és házszabály úgy rendelkezik, hogy a vizsgáló bizottságok a kormánytól, a közigaz-

[9] Idézi: J. H. Herz—G. M. Carter: Regierungsformen des XX. Jahrhunderts (Stuttgart, 1964. 3. kiadás).

[10] A megoldási kísérleteket tárgyalja: G. Lescuyer: Les entreprises nationales et le Parlement. (Revue du droit public, 1960, 6. sz.).

gatás egyes szerveitől és egyes állampolgároktól közvetlenül szerezhetik meg a számukra szükséges információt. Felvilágosítást kérhetnek, üléseikre az állami szervek képviselőit, valamint tanúkat és szakértőket megidézhetnek. Ma már teljesen idejétmúltnak lehet tekinteni azokat a korábban sokhelyütt meglevő alkotmányos rendelkezéseket, hogy a bizottságok a hatóságok képviselőit csak az illetékes minisztertől nyert felhatalmazás alapján, vagy éppen a miniszter jelenlétében jogosultak kihallgatni. A fejlődés túlhaladta a klasszikus sémát, amely az ellenőrzési jogot mindössze abban látta, hogy a miniszterek megjelennek a bizottság előtt és a feltett kérdésekre válaszolnak. Elég újra csak a svéd példát idézni, ahol az ellenőrzést gyakorló bizottság a minisztertanács jegyzőkönyvét is felülvizsgálja annak megállapítása végett, hogy a hozott határozat, vagy elfoglalt álláspont nem ütközik-e törvénybe, vagy állami érdekbe.

A fejlett kapitalista államok vizsgáló bizottságainak működését vizsgálva, arra az eredményre kell jutni, hogy csak részben állja meg a helyét az az elv, miszerint a bizottság a parlament hatáskörén belül tevékenykedik, s azt túl nem lépheti. A tanúkat és szakértőket megidéző és kihallgatásokat végző vizsgáló bizottságok a valóságban olyan hatalmi jogosítványt gyakorolnak, amelyet a hatalmiágak szétválasztása során tulajdonképpen a bíróságok részére tartottak fenn. Ezt világosan mutatja a nyugatnémet alkotmány 44. §-a, amely szerint a vizsgálatot végző parlamenti bizottság a büntetőeljárási jog szerint jár el és a vizsgáló bizottság határozatait a bíróságok nem bírálhatják felül, csak meghatározott szűk keretekben. Mindezek olyan többlet tevékenységként jelentkeznek, amelyek elvégzésére a parlamenti plénum gyakorlatilag nem lehet képes.

e) A polgári jogirodalomban a parlamenti vizsgáló bizottságok tevékenységét mind a parlamentarizmus, mind az erős végrehajtóhatalom hívei részéről sokféle bírálat éri. A parlamentarizmus hívei kifogásolják, hogy a parlamenti vizsgáló bizottságok általi ellenőrzést gyakran a kormány kezdeményezi. Szerintük ez végül is odavezet, hogy a kormány a végrehajtó hatalom tevékenységének általános kontrollját a vizsgáló bizottságok nem átfogó jellegű, részletes ellenőrzésével cseréli fel.

Hozzáteszik ehhez még azt is, hogy a kormány a bizottsággal szemben jobban tudja a saját álláspontját érvényesíteni, minthogy a bizottság ülésén az igazgatási tisztviselők és szakértők is részt vesznek. Ezzel szemben az erős végrehajtó hatalmat igénylők azt kifogásolják, hogy a vizsgáló bizottságok folyamatos és részletekbemenő ellenőrzése a parlament és a kormány közötti hatalmi egyensúlyt nem kívánatos módon a kormány terhére és a parlament javára fordítja.

Vitatott kérdés az is, hogy az állandó, vagy a speciális vizsgáló bizottságok léte kívánatosabb-e. Az általános nyugati tapasztalat azt mutatja, hogy az állandó ellenőrző bizottságok hatásosabb fegyvert jelentenek a parlament kezében mint a kormány által általában könnyebben befolyásolható speciális bizottságok. Egyes francia államjogászok szerint az új francia alkotmány kifejezetten ezen okból helyezi előtérbe a speciális bizottságokat. Az állandó bizottságok előnye a parlament szemszögéből nézve egyébként az is, hogy működésük könnyebben biztosítható a parlamenti munka szünetelése idején.

A bizottsági ellenőrzés körüli vitában nagy figyelmet szentelnek annak is, hogy amíg a plénumban a vita a nyilvánosság előtt, addig a bizottságban a nyilvánosság kizárásával folyik. A vélemények megoszlanak a tekintetben, hogy a nyilvánosság kizárása előnyösebb, avagy hátrányosabb.

A nyilvánosság kizárásával folyó bizottsági munka hívei szerint a bizottságban dolgozó képviselők munkájára előnyösebben hat a zárt tanácskozás. Nincsenek nézők és nincs sajtó, amelyik árgus szemmel figyeli a felszólalásokat. Tehet valaki javaslatot, amit azután visszavonhat anélkül, hogy emiatt gyengébb képességűnek tartanák. A többség elfogadhatja a kisebbség véleményét anélkül, hogy tartania kellene attól, hogy ebből a kisebbség politikai hasznot húz. A nyilvános vitával szemben felhozzák, hogy a zárt bizottsági ülés kivonja a parlamenti munkát a nyilvánosság ellenőrzése alól. A felszólalóknak nem kell tartaniok a közvéleménytől és ez elősegíti a felelőtlen állásfoglalást. O. E. Polenc úgy véli, hogy a parlament gyengítésére és bürokratizálására ad lehetőséget a nyilvánosság korlátozása. A kormány tevékenysége feletti vita a nem nyilvános bizottsági tárgyalás során csökkenti a kormány felelősségét.[11] Mindezt a hatást fokozza, ha a vita lefolyásáról nem készül jegyzőkönyv, vagy pedig a készült jegyzőkönyv teljesen titkos marad.

Az ellenőrző bizottsági rendszer kifejlesztésével kapcsolatban felvetik azt is, hogy ahol a parlamenti munka, és ezáltal a képviselői tevékenység súlypontja a plénumról a bizottságra tevődik át, fokozódik a távolság a képviselők és a választók között. Egyrészt azáltal, mert a választók kevésbé szerezhetnek tudomást a képviselők tevékenységéről, másrészt a képviselő sem törekszik választói sajátságos érdekeinek képviseletére.

Nemcsak azzal vádolják a bizottsági rendszert, hogy a képviselő és a kormány felelősségét elhomályosítja, hanem azzal is, hogy a vizsgáló bizottság az országgyűlés és a kormány közé furakodik. Az országgyűlés és a végrehajtó

[11] O. E. Polenc: A parlamentáris demokrácia kérdései a mai burzsoá államelméletben. (Voproszi filozofi, Moszkva. 1956. e. sz. 129—136. old. Fordítás).

hatalom között mintegy további hatalommá növi ki magát. Ez az ellenvetés különösen az amerikai bizottsági szisztémával szemben állja meg a helyét. Történelmi érdekesség, hogy Beöthy Ákos is ezzel az indokolással támadta az 1874. évi Tisza Kálmán-féle házszabály tárgyalásánál a bizottsági rendszer kialakítását. E vádak lényege, hogy az ellenőrzés érdemben a bizottságban játszódik le, minthogy a bizottság dönt a vizsgálat folytatásának menetéről és terjedelméről. A bizottság véleményét visszatükröző jelentés mintegy kész helyzet elé állítja a plénumot, amelynek a döntése ilyenformán formálissá válik.

A parlamenti vizsgáló bizottságokkal szemben támasztott kifogásokra jellemző, hogy inkább a bizottság működésének a módját, mint létét, azaz tevékenységük egyes túlhajtásait támadják. Tény mindenesetre az, hogy a parlament köteles a kormány és az államigazgatás tevékenységét ellenőrizni. E feladatának azonban teljes ülés formájában nem tudhat eleget tenni, mert ez a forma erre nem alkalmas. A probléma lényege az, hogy van-e a vizsgáló bizottságnál jobb eszköz és módszer a parlamenti ellenőrzés hatékony, a parlamentarizmus alapvető elveit kevésbé sértő gyakorlására, illetőleg elkerülhetők-e a kifogásolt hibák. A vizsgáló bizottságokkal kapcsolatos problémakör tehát tulajdonképpen arra korlátozódik, hogy a bizottságok hatáskörét a parlament jogköréhez viszonyítva hogyan állapítsák meg, milyen legyen összetételük ahhoz, hogy a parlamenti akarat és a szükséges szakszerűség egyaránt képviselve legyen. Továbbá melyik az az optimális eljárási szabály, amely kiküszöbölve a plénum eljárásának nehézségeit, elősegíti a gyors és ugyanakkor alapos, a többség-kisebbség parlamenti játékát tiszteletben tartó plénumi döntést.

4. A fejlett kapitalista államok parlamentjeinek ellenőrzési funkciója elsősorban a vizsgáló bizottságok tevékenységében érvényesül. Emellett több-kevesebb jelentősége van az ellenőrzés egyéb formáinak. Ezek jelentősége országonként változik és nehéz lenne közöttük értéksorrendet megállapítani.

a) A *beszámoltatás* mint ellenőrzési forma történhet az egész kormány, vagy a végrehajtó hatalom egy ágazatát képviselő miniszter, illetőleg az egyes igazgatási szervek tevékenységéről. A beszámoltatás helye lehet az országgyűlés teljes ülése, vagy bizottsági ülése.

A plénumban való beszámoltatás rendszerint elsősorban politikai és csak másodlagosan igazgatási jellegű. A költségvetési vitához fűződő kormánybeszámoló során a parlament a költségvetés egészének, vagy részének elfogadása, vagy el nem fogadásával a kormány politikai tevékenysége felett gyakorol bírálatot. A nem politikai jellegű ellenőrzés háttérbe szorul, mert a vita tárgya nem annyira a múltbeli tevékenységre, mint inkább a szándékolt jövőbelire vonatkozik. Az igazgatási ellenőrzésre a költségvetéssel kapcsolatos zárszámadási viták lennének alkalmasak, ha a kormányok a parlamenti ellenőrzés alól való céltudatos kibújás érdekében rendszerint nem olyan időben és módon terjesztenék elő a zárszámadást, amikor az már nagymértékben aktualitását vesztette.

Az igazgatási ellenőrzést megvalósító beszámoltatás fóruma a plénum helyett inkább a bizottsági ülés, ahol is a beszámoltatás a bizottsági munka egyik formája. Ahol az alkotmány, vagy házszabály bizottsági feladattá teszi a törvény végrehajtásának ellenőrzését, ezzel mintegy felhatalmazza a bizottságot a végrehajtó hatalom, vagy apparátus beszámoltatására is. Igaz ugyan, hogy a nyugati parlamenti bizottsági gyakorlat nem ebbe az irányba mutat. A beszámoltatásnál ugyanis a témát és kifejtésének módját a beszámoló szabja meg és ezzel az ellenőrzést eleve az általa kívánatosnak tartott határok közé szorítja. Az is bizonyos, hogy a beszámoltatás kevésbé konkrét, inkább elvi. Általános jellegénél fogva a politikai szempontok követelményeihez jobban igazítható, mint az igazgatásihoz. Ezért az ellenőrző parlamenti bizottságok általában ritkán élnek a beszámoltatás lehetőségével. Ennek ellenére azt lehet mondani, hogy az előre megszabott direktívákon felépülő beszámoltatás egyik el nem hanyagolható formája lehet az igazgatás ellenőrzésének. Önmagában természetesen nem elegendő, ki kell egészíteni az ellenőrzés más módszereivel is.

b) Az *interpellációt* a polgári alkotmányjogi irodalom az ellenőrzés hatékonyabb eszközének tekinti, mint a beszámoltatást. Vonatkozik ez egyaránt az írásbeli és a szóbeli interpellációra. A modern parlamenti életben az interpelláció a parlament fontos fegyvere a kormánnyal szemben.

Az interpelláció előnye, hogy a képviselők közvetlenül élhetnek vele a plénum ülésén, mégpedig nagy nyilvánosság előtt. Ennél a formánál a parlament és az ellenőrzött végrehajtó hatalom közé nem iktatódik harmadik szerv. Az interpellációs vita jó alkalmat szolgáltat a végrehajtó hatalom egyes visszaéléseinek feltárására.

Veszélye az interpellációnak, hogy a parlament idejét és figyelmét esetleg elvonja a fontosabb, átfogó jelentőségű kérdések elől. Különösen áll ez a szóbeli interpellációkra. Hiába mondja ki a legtöbb házszabály, hogy szóbelileg a képviselő csak fontosabb kérdésekben interpellálhat, a gyakorlatban mégis túlbúrjánoznak a helyi jellegű, sem politikai, sem gazdasági jelentőséggel nem bíró kérdések. A képviselők sokszor a szóbeli interpellációt használják fel eszközül, hogy választóik előtt, azok egyéni sérelmeinek felhánytorgatásával szerezzenek érdemet.

Az új francia alkotmány által megszorított parlamenti ellenőrzési jog legfontosabb eszközének látszik az interpellációs jog. Az ellenőrzési jogukban erősen korlátozott képviselők az írásbeli és szóbeli interpellációk áradatát intézik a kormányhoz. Világosan megmutatkozott azonban, hogy ahol a parlament törvényhozói és politikai kontrolljoga megfogyatkozott a kormánnyal szemben, ott az interpellációs jog sem bizonyulhat önmagában hatásos fegyvernek. Jelentős hiányossága, hogy a teljes ülésekhez kötött, nem folyamatos és nem átfogó jellegű.

c) A delegált parlamenti szerv útján való ellenőrzésnek jelentőségében egyre emelkedő formája a *parlamenti megbízotti intézmény.* Kezdetben a skandináv államokra szorítkozó parlamenti megbízotti ellenőrzési forma ma már nemcsak Európában, hanem Európán kívül is tért hódít.

A parlamenti megbízott nem kollegiális, hanem egyedi szerv. Jellegzetessége, hogy a törvényalkotásban nem működik közre. Feladata a törvények végrehajtásának, a kormány és az államapparátus munkájának ellenőrzése. Tehát inkább igazgatási mint politikai jellegű ellenőrzés. A parlamenti megbízott, vagy megbízottak (fontosabb ágazatokban két, vagy többféle megbízott is lehet) a parlament utasítására vagy saját elhatározásából, vagy magánszemély megkeresésére folyamatosan ellenőrzi a kormány, valamint az államigazgatás szerveinek tevékenységét. Országonként változik, hogy hatásköre milyen széles körű. A legszélesebb Svédországban. Szűkkörű új hazájában, Angliában.

A kormány és hatóságaival szemben megfelelő tekintéllyel rendelkező parlamenti megbízottnál mindig fennáll az a veszély, hogy elkülönül a parlamenttől. Formálisan ugyan a parlament megbízásából látja el feladatát, a valóságban azonban nem a parlament közvetlen utasításai alapján és felügyelete alatt tevékenykedik. Ez esetben nem tesz tehát eleget a vele szemben támasztott ama követelménynek, hogy növelje a parlament tekintélyét, biztosítsa az egyensúlyt a kormány egyre növekvő centralizációjával szemben és teremtse meg a parlament és a végrehajtó hatalom között a megfelelő kapcsolatokat. A parlamenti megbízott elkülönülése szembeni veszéllyel a svéd alkotmány azzal kíván biztosítékot teremteni, hogy parlamenti vizsgáló bizottság javaslatára a parlament még megbízatási idejének lejárta előtt megvonhatja tőle a bizalmát.

d) A parlamenti ellenőrzési jog kevésbé gyakorlati formáját jelenti az a szórványos kísérlet, amely a parlament elnökét, illetőleg a két ház elnökét kívánja felruházni a végrehajtó hatalom feletti bizonyos ellenőrzési jogkörrel. Kialakult gyakorlatról, vagy tanulságokról azonban e tekintetben nem lehet beszélni.

e) A parlamenti ellenőrzési jog hatékonyságát vizsgálva szólni kell a házszabályok jelentőségéről is.[12] A parlamentek és a kormányok harca újabban felhívta a figyelmet a házszabályok fokozott jelentőségére. Ahol ugyanis a házszabály tudatosan, vagy elővigyázatlanságból nem építette ki a jog eszközeivel az alkotmányellenőrzés eszközeit, ott az szükségszerűen szűk térre szorítható. A kormányok érthető módon mindig idegenkedéssel fogadják a felettük gyakorolt kontrollt és parlamenti eszközökkel is igyekeznek annak elejét venni. Szükséges tehát a házszabályban kiépíteni a megfelelő ellenőrzési rendszert.

Az ellenőrzési jognak házszabályban való rögzítése gyakran a parlamenti kisebbségi jog biztosításának problémájaként jelentkezik. Elsősorban a kisebbség áll szemben a végrehajtó hatalommal és igyekszik politikai és igazgatási síkon egyaránt a végrehajtó apparátus tevékenységét ellenőrizni. A kisebbségi jog házszabályi biztosítása tehát szorosan kapcsolódik a végrehajtó hatalom ellenőrzéséhez.

f) A parlamenti ellenőrzés céljaira természetszerűleg nemcsak a plénumot és közvetlenül delegált szerveit, hanem parlamenten kívüli szerveket is igénybe lehet venni. (Bíróság, ügyészség, számvevőszék, kormány által kiküldött vizsgáló bizottság stb.) Ezeknél azonban rendszerint kérdéses, hogy mennyiben szolgálják a kormánnyal szemben a népképviseleti szerv szempontjait. Többnyire ugyanis inkább a kormánytól, mint a parlamenttől függenek.

5. A fejlett kapitalista országok parlamentjének ellenőrzési tevékenységét összefüggően vizsgálva, szeretném kiemelni a következőket:

Elsősorban azt, hogy a pusztán törvényhozói funkciót végző, a végrehajtó hatalom politikai és igazgatási tevékenységét hatékonyan nem ellenőrző parlament működése nem felel meg a vele szemben támasztott követelményeknek.

Az országgyűlés plénuma csak politikai ellenőrzésre alkalmas. A plénumban folyó beszámoltatás és interpelláció révén esetleg megvalósuló adminisztratív kontroll nem elég folyamatos, tervszerű és átfogó. Az igazgatási jellegű ellenőrzést tehát inkább a delegált szervek biztosítják. Ezek közül a legalkalmasabbak a vizsgáló bizottságok, amelyek az ellenőrzés bázisai. A vizsgáló bizottsági rendszer pedig ott teljes, ahol az állandó bizottságok működését a parlament által igénybe vett speciális bizottságok egészítik ki.

Az ellenőrzésbe esetleg bevont parlamenten

[12] Az új francia alkotmány értelmezése körüli viták a házszabályok új irodalmát teremtették meg. Lásd: E. Blamont: Le Parlement dans la Constitution de 1958 (Párizs 1960.) és Les techniques parlementaires. (Párizs 1958.) D. Ruzié: Le nouveau reglèment de l'Asemblée Nationale (Revue du droit public, 1959. 6. sz.) J. M. Cotteret: L'ordre du jour des Assemblées parlementaires. (Revue du droit public, 1961, 4. sz.).

kívüli szerveket elsősorban a vizsgáló bizottságok képesek jól felhasználni. Mégpedig, ha a kormánynak alá nem rendelt, vagy tőle közvetlenül nem függő szerveket vettek erre a célra igénybe. A vizsgáló bizottságok hatékony működését elősegíti, ha hatáskörük és eljárási rendszerük az alkotmányban, vagy pedig a házszabályban kellőképpen ki van építve.

Nem közömbös az sem, hogy hogyan van biztosítva a plénum hatásköre a vizsgáló bizottságokkal szemben. A plénumtól elkülönülő és olykor önálló célokat követő vizsgáló bizottságok legtöbbnyire a parlamenti szuverénitás rovására fejtik ki tevékenységüket.

A legjellemzőbb hiányossága a vizsgált parlamenti ellenőrzési módszereknek nem annyira az egyes ellenőrzési intézmények fogyatékosságaiban, mint inkább a szisztematikus, tervszerű ellenőrzés hiányában található. Az állami élet és kormányzati tevékenység fokozódó komplikálttá válása eleve illuzórikussá teszi a nem eléggé soksíkú, átfogó és rendszertelen parlamenti ellenőrzés hatékonyságát.

Pikler Kornél

A bűnöző társadalmi rehabilitációjának és a recidivák megelőzésének pszichológiai problémái

A társadalomba visszatérő bűnöző valódi rehabilitációjának ügye ma is égető és elintézetlen kérdés és számos pszichológiai problémát vet fel.

A közvélemény, a mindennapi ember, általános lélektani magatartása nem követi rögtön az állam törvényes intézkedéseit és hosszú időnek kell eltelnie, amíg a közember, a törvények szellemében valóban érezni, gondolkodni és élni tud. Ez az oka annak a mindennapi tapasztalatnak is, hogy a legkitűnőbb intenciójú törvényeket és törvényerejű rendelkezéseket gyakran oly rosszul hajtja végre a tudatában még a múltban gyökerező ember, a végrehajtó szerv, mely saját képére alakítja azokat. Példa erre a múltban „illegitim"-nek nevezett gyermek mai helyzete is. Ez jogi és gazdasági szempontból kitűnő lehetne — de a valóságban a családban érzelmileg többnyire még igen súlyos a helyzete és rendezetlen. — Ezért a személyiségükben sérült bűnözők között még ma is jelentékeny számmal szerepelnek. — Ennek pszichoszociális okait a pszichológus éppen abban az *érzelmileg rosszul ellátott* és főleg *önérzetileg is sérelmes* helyzetben látja, melyben az ilyen gyermek — a családban, főleg az *anya második házasságába bevitt gyermekként* a mostoha apa és annak törvényes gyermekei között, mint másodosztályú állampolgár él.

A rehabilitáció kérdését nem lehet izoláltan tárgyalni és megérteni. A kapcsolatos pszichológiai problémák két fő csoportra oszthatók:

1. csoport: *Magára a bűnöző személyére* vonatkozik, annak belső — pszichés rehabilitációjára, vagyis belsőleg alkalmassá tételére a konfliktus-mentes együttélésre, az őt körülvevő mindenkori társadalomban.

2. csoport: *A bűnözőt körülvevő társadalom általános szemléletének vizsgálatára,* illetőleg e szemlélet és magatartás, célszerűbb módjának kiépítésére a bűnözővel szemben.

Ad. 1. Ahhoz, hogy a bűnözőt alkalmasabbá tegyük az együttélésre, ismernünk kell mindenekelőtt azokat a bűnöző személyiségében rejlő tulajdonságokat, melyek őt alkalmatlanná tették a konfliktus-mentes együttélésre, továbbá azokat az okokat, amelyek ezt az állapotot benne létrehozták. — Csakis ezeknek ismeretében kísérelhetjük meg egyrészt *kiküszöbölni az alkalmatlanná tévő tényezőket,* illetőleg tulajdonságokat, másrészt *távol tartani a recidivát kiváltó pszichés okokat.*

Ad. 2. A társadalom, az átlagember a bűnözővel szemben szokásos káros magatartásának oknyomozása és ez okok lehető kiküszöbölése.

Ha legfelszínesebben közelítünk is az antiszociális személyiség vizsgálatához, feltűnnek a következő általános jellegek: *ártani akar,* támadóan lép fel a társadalommal szemben. Ez a támadás néha nyílt fizikai agresszióban nyilvánul meg, máskor csak álcázott alakban, indirekt, szimbolikus agresszióval iparkodik felülkerekedni és megrövidíteni egy vagy több embertársát. Közös vonás az is, hogy a támadás, a kriminális tett után logikusan következő *retorziót nem, vagy alig veszi számításba* — annak ellenére, hogy az esetleg egy-egy ilyen társadalomellenesen élő ember életében már többször bekövetkezett; sőt, tapasztalat szerint, minél többször fordult már ez elő — gondoljunk a recidiváló krónikus bűnözőre — a kockázatos tettet annál többször ismétli meg. A pszichológia nyelvén úgy mondhatnánk, hogy az antiszociális emberben bizonyos *érzelmi disszociáció ment végbe,* melynek következtében az élet folyamán benne felgyűlt dac, sértődöttség következtében, bosszúvágy — menetkész *agresszió alakjában permanensen a külvilág ellen,* tehát kifelé *van fordítva* —, míg a *pozitív érzelmek,* főleg *önszemélyéhez vannak kötve;* — innen van *felfokozott egocentrizmusa.*

Az antiszociális szindrómát közelebbről szemügyre véve azt is láthatjuk, hogy a bűnöző

ember *érzelmileg magányos* — az a sok *pozitív érzelmi szál,* mely a szociálisan adaptált embert külvilágához köti, benne túlnyomó részben *elsorvadt,* vagy *elfojtásba került* s csak valamiféle laza érdekközösség s irreális, mert nem az adott személynek szóló kapcsolat fűzi őket esetleg bűntársaikhoz; gyermekek „gang"-jeiben figyelhető ez jól meg, melynek pszichés ökonómiai jelentősége éppen az elvesztett családi kötelék, az érzelmi hovátartozás, a gyökértelenség és magány felszámolása, pótlása lenne.

A bűnöző emberben tehát *dominál a dac,* a sértődöttség, a megalázottság — alapjában *önfeladó, mély depresszió mellett. Erre épül rá a nagyfokú (túlkompenzáló-illúzió) önhangsúlyozás,* önjogúság — és lényegében súlyos érzelmi izoláltság, *paranoid bizalmatlanság,* elidegenedés a társadalom többi tagjaival szemben.

Ezek után fel kell vetnünk a kérdést: hogyan alakul egy ember antiszociálissá, illetőleg bűnözővé és — miért?

Ha az antiszociális állapotoknak itt megadott gyér, de általánosan jellegzetes jegyeit, valamint azok kialakulási módjait és okait vesszük szemügyre — épp oly vázlatosan, és mogyoróhéjban, miként az eddigieket —, a következőket állapíthatjuk meg: Az antiszociális irányú személyiségtorzulás *okai mind biológiai, mind pszicho-szociális téren igen összetettek.* — Tekintve jelenlegi témánkat, itt most főleg a pszichológiai síkhoz tartjuk magunkat — és elsősorban az antiszociális egyén *sorsában döntő szerepet játszó legfőbb pszicho-szociális okokról fogunk beszélni.* — Ezek ismeretében térhetünk csak rá tulajdonképpeni témánkra — *hogy milyen ismétlődő pszicho-szociális ártalmakat kellene elkerülnünk,* hogy a törvény szerint a normális társadalomba visszatérő bűnöző ott is tudjon maradni és ne hulljon vissza ismét saját külön világába, részben autisztikus fantáziáiba, részben a krónikus bűnözők elkülönült társadalmába.

Mit láttunk a bűnöző személyiségnél? *Elsősorban a pozitív érzelmek visszavonását* a külvilágból — megelőző csalódások, sérelmek sorozata után —, s ezzel együtt *az érdeklődés bevonását is a szélesebb külvilág tárgyaitól és eseményeitől;* s főleg *az azonosítási folyamat elmaradását a külvilág személyeivel* (kezdetben szülővel, a köztük fennálló érzelmi konfliktus miatt). *Következmény:* elsősorban *az érzelmi modellek kialakulásának hiánya,* mely lehetetlenné teszi az őt később körülvevő személyekkel való azonosítást, illetve érzelmi kapcsolatba lépést is. Így jön létre az az állapot, hogy én és te, vágyai, igényei — jogai és érdekei nem azonosak, vagyis, *ami nem: én, az közömbös, irrelevans a számomra. E pozitív érzelmi visszavonulásnak folyománya* az említett *erkölcsi fékek kialakulásának hiánya is.* Ha a fejlődő ember nevelőivel — kivált az elsőkkel — és fokozatosan tágabb környezetével nincs pozitív kapcsolatban és így nem azonosítja magát azok követelményeivel és magatartásával — (feltéve persze, hogy azok magatartása megfelel a szociális élet követelményeinek) — úgy nem épülhetnek fel a személyiségben a fékező etikai struktúrák. — *Hasonlóképpen a pozitív érzelmek, vagyis az érdeklődés bevonása a külvilág tárgyaitól* és eseményeitől, a fogalomkincs, és a személyiségnek *a realitást felfogó mérlegelőképessége beszűkülésének vezethet, tehát a konzekvenciákat is mérlegelni képes, kritikai-értelmi fékek gyengébb kifejlődéséhez* a voltaképpeni értelmi képességek gyengébb volta nélkül.

Az antiszociális egyén hatalmasan felgyűlt agressziói azonban a meggyengült belső fékek ellenére még sokféle átdolgozáson mennek keresztül a bűnözési esetek túlnyomó részében. Az agressziók ilyenkor csak szimbolikusan jutnak szóhoz — (lopás, betörés, szélhámosság alakjában). Ennek pszichés mechanizmusáról, valamint az elfojtások következtében, sok esetben a tudattalanból ható kényszerekről, melyek a recidivák endogén forrásai is, itt most részletesebben nem beszélhetünk.

Az itt vázolt állapot az elmeorvosi és pszichológiai kutatás, illetve tapasztalatok szerint, *nem ad hoc,* a felnőtt bűnöző kriminális tette előtt áll elő *hirtelen, és közvetlenül,* hanem személyiség struktúráról lévén szó — *az már jóval előbb keletkezett, s egy hosszú-hosszú folyamat eredménye,* melynek alapjai már a legkorábbi gyermekkorban keletkeztek. Mindenesetre ma már megállapíthatjuk, hogy mindazok a tényezők, melyek a gyermeknek érzelmi kapcsolatát, szeretetének legelső tárgyaival megszakítják, vagy megzavarják, *mindenfajta hibás személyiségfejlődésnek,* mint a pszichoneurózis, a szekszuális perverzió, s a pszichózisnak *alapjaivá válnak, így az antiszociális irányú fejlődésnek is.* Ezért veszélyeztettek tehát a széttört vagy ki nem alakult család gyermekei (az anyát vagy apát korán elvesztett árvák, vagy elvált szülők gyermekei), különösképpen aki mostohát kapott — vagy újabb testvéreket — az újabb házasságból s így maguk többé-kevésbé — néha igen nagy mértékben mellőzött tagjaivá válnak a családnak. Természetesen idetartoznak, sőt fokozottabb mértékben, a házasságon kívül születettek is, de nem kevésbé veszélyeztetett az a csoport sem, amelyik csecsemőkortól kezdve intézetben anya nélkül nevelkedvén sok gondozó és többnyire nem alkalmas gondozó kezén „hospitalizálódott", éppen a pozitív érzelmi kapcsolódások lehetőségének hiánya miatt. De nemcsak a szülő fizikai elvesztése (halál, válás, diszszidálás, kórház), stb. következtében, hanem az együttélő, de kóros személyiségű (elme-idegbeteg vagy züllött, alkoholista) vagy csak a neurotikus hiperpedáns, erőszakos — vagy rossz házasságban élő, saját belső konfliktusaival elfoglalt — a gyermek életével s annak megfelelő ellátásával nem törődő szülő, nevelői atmoszférája pathogén, illetőleg kriminogén. Ennek keretében *még két lelki helyzetre, különlegesen*

súlyos és gyakori *kriminogén ártalomra* kell felhívnom a figyelmet.

Az egyik: *a* mindenütt jelen levő *testvérféltékenységnek* — a neurotikus szülő *részrehajló, pártos szeretetének következtében beállott maximális felfokozódása.* — A testvérféltékenység ugyanis a normálisan viselkedő egészséges szülő környezetében idővel megenyhül. — *A tudattalanja hatása alatt álló kóros személyiségű szülő* azonban az úgynevezett *érzelmi átvitel következtében,* egyik gyermekében esetleg az őt elhagyó férjét, a másikban viszont nagyon szeretett anyját látja, azzal azonosítja, ennek folytán az egyiket néha öntudatlanul, néha tudatosan is *érzelmileg visszautasítja,* a másikat pedig *különlegesen favorizálja.* Ilyen helyzetben a visszautasított és igazságtalanul megrövidített gyermek minden esetben megbetegszik, s ha a másik szülőtől sem kap kellő kárpótlást, úgy gyakran antiszociális irányt vesz a fejlődése.

A második igen súlyos kriminogén tényező a nálunk még sajnos nagy mértékben elharapódzott, sokszor igen brutális *verés.*

Különösen kriminogén, ha a verést és örömmegvonásokat — tehát az érzelmi visszautasítást és megalázást mindkét szülő részéről kapja a gyermek. Következésképpen a „kemény kéz" mint panacea nem vált be. A társadalom részéről később is nagymértékben gyakorolt viszontagressziók, melyeknek ugyancsak tudatos és nem tudatos forrásai, motívumai vannak, világos, hogy nem célra vezető eszközök az éppen ilyenféle behatásoktól már súlyosan sérült egyén — reszocializálására.

Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy azok a gyermekek, akik a vázolt körülmények között nevelkedtek — akik pozitív érzelmekkel a szülőtől korán elszakadni kényszerültek, s így, mint már mondottuk — *nem építhették fel* a szülő, illetőleg nevelővel való azonosítás kapcsán eléggé erőteljesen saját belső *erkölcsi kódexüket és egyben fékeiket, másrészt egész személyiségükben megmaradtak — egy korábbi éretlenebb stádiumban, mely főleg a valóságnak már előbb vázolt eltorzított tükröződésében nyilvánul meg,* veszélyeztettek antiszociális irányban. Ez az állapot *később a környezettel való circulus vitiosus, tehát újabb stressek hatására— aktív bűnözésben manifesztálódhat.*

Mi történik a sérülések jóvátételére, illetve az ártalmak megelőzésére a társadalom részéről, akár a gyermek- és ifjúkorban, akár a felnőtt bűnözőkkel — a büntetés végrehajtása után?

Vajon megtörténik-e mindaz, amit a szocialista törvény szelleme kíván, mely már átnevelésről és nem — megtorlásról beszél? Sajnos, a vizsgálatok azt mutatják, hogy sem a prevenció, sem a büntetés végrehajtása közben, sem — utána, az úgynevezett utógondozás keretében, a külső rehabilitáció elősegítése távolról sem kielégítő s így az eredmény sem az.

A prevenciós munkára itt nem térhetek ki részletesen. Amit az okokról a gyermekkori ártalmakról elmondottam, világosan körvonalazák a tennivalókat e téren. *A büntetés végrehajtásáról* azonban beszélnünk kell, hiszen egyrészt *annak sikerétől függ, hogy a bűntevő ember milyen állapotban kerül vissza a társadalomba,* mely állapot döntő tényezője a rehabilitáció sikerének is utóbb; másrészt mert ugyanazon társadalom hajtja végre a büntetést, amelyik a visszatérő bűnözőt fogadja, tehát az előbbi eljárás minősége, színvonala tükrözi a későbbi elbánás jellegét is.

A büntetés végrehajtás területén érdemes szemügyre venni egyes Szovjetunióbeli kísérleteket, mind a fiatalkorúakkal, mind a felnőttekkel kapcsolatosan. Makarenkónak, ennek a nevelőművésznek módszerei, volt munkatelepei eléggé közismertek. Talán kevésbé ismert a „bolsevói" kísérleti munkatelep felnőttek részére. Mindkét nevelőmunka lényegét a következőkben foglalhatjuk össze:

1. A bűnöző *emberi mivoltának is megbecsülése,* ezáltal felemelése, *önérzetük tehát énük erősítése — a reális külvilágban is.* Mind Makarenkónál, mind a bolsevói telepen *teljes önkormányzat* létesítése a megalázó erkölcsi rabszolgaság helyett; maga a bűnöző a felügyelő és a gazdasági érdekközösség irányítója is egyben. Világos, hogy ez az eljárás, mely a társadalom bizalmával tiszteli meg, *s emberi méltóságát adja vissza, enyhíti dacos szembenállását és egyidejűleg depresszióját is.* Mindez együtt pedig csökkenti a kegyetlen realitásra előzőleg ráépített — irreális világot, abban saját különállását és — virtuális, mert fantáziált önmaga túlértékelését, stb.

2. Értelmes és produktív — önmaga és mások számára is *hasznos munka végzése,* melynek közvetlenül is hasznát látja. Ez *sikerélményhez,* s a távolabbi jövőre nézve *biztonságérzéshez* juttatja. *A perspektíva,* az őt közelről érdeklő *életcél,* ismét *a belső letörtséget* és annak következményeit — én hangsúlyozását *a realitás elől való menekülést a realitás tagadását stb. csökkenti,* hiszen a realitásban is érdemes élni, ott is válhat megbecsült személlyé, stb.

Ezek közül: az önkormányzat, tehát a megbecsültség s a produktív munka, a fő tényezők, melyek egy jó közösségben *a leghatékonyabb globális nevelő eszközök.* Nem szabad még egyről megfeledkeznünk. A bűnözőnek érzelmi téren is elintézetlen számlája van. *Makarenkó* erről is bőven gondoskodott — *egyénileg is foglalkozott* növendékeivel. Egyes haladottabb kultúrájú nyugati államban pedig, így pl. Svédországban, az állandóan recidiváló kóros bűnözőket különleges intézetben nemcsak pszichológiai vagy pszichiátriai ellátásban részesítik, hanem patronáló családokat is szereznek azok számára, akiknek nincs kapcsolatuk saját családdal vagy barátokkal. Ezek a családok láto-

gatják őket, vagy ők maguk is felkereshetik időnként azokat, hogy bizonyos érzelmi ellátottsághoz is jussanak. Az intézet vezetőjének tapasztalatai szerint sohasem szöktek, amikor ezekhez a családokhoz látogatóba mentek. Nagy lépés a helyes szellemű büntetés végrehajtás útján a magyar kormány legújabb rendelettervezete is, hogy a büntetés alatt álló bűnöző időnként rendszeresen találkozhatik majd családjával.

Az elmondottak alapján most már könnyebben átláthatjuk, mit kellene megoldania társadalmunknak a büntetését letöltött, hozzá visszatért bűnözőjével szemben. Voltaképpen ugyanazt, amit a szakszerű családvédelemnek a családban, vagy a büntetést végrehajtónak a büntető intézményekben élő bűnözővel szemben, vagy ami az alkoholista vagy idegbeteg utógondozás keretében történik, vagy történnie kellene: *segítőleg melléállni munkahelyén és otthonában,* konfliktus lehetőségeit megelőzni, ezzel *bizalmát visszanyerni* és pozitív érzelmű felénkfordulását elősegíteni *s ezzel élet- és egyidejűleg munkakedvét és önbizalmát fokozatosan erősíteni.*

Ezzel szemben a büntetést végrehajtó szerv még nem elégséges pszichológiai képzettségénél, még nem teljesen kielégítő kultúrfokánál s némileg a múltban is gyökerező szemléleténél fogva — nem képes végrehajtani a törvény intencióját — mely nem megtorlást és megalázásokat, hanem átnevelést ír elő. *A bűnöző* tehát nem megfelelő *állapotban, lelkileg apatikusan* kerül vissza a társadalomba, amely apátia mögött a csupán külerőszaktól, vagyis az említett drilltől visszanyomott agressziók a vázolt személyiség struktúra mellett változatlanul lappanghatnak, hogy később, esetleg újabb megterhelések hatása alatt, vagy a külső kényszer megszűnése következtében ismételt, sőt még súlyosabb kirobbanáshoz vezessenek. (L. főleg a régi javító intézetekből kikerültek újabb, többnyire az előzőknél súlyosabb bűntevéseit! Régebben a javító nevelés után ismét ambulanciánkra került fiatalkorúak a „javítót" vadítónak nevezték el.)

További súlyos és veszélyeztető probléma, hogy a fiatalkorú vagy felnőtt bűnöző *hová kerül vissza,* a büntetés letöltése után. Többnyire ugyanabba a családba, a szűkebb és tágabb közösségbe, ahonnan elindult, amely bűnöző karakterét voltaképpen kitermelte. Sőt! Tegyük hozzá, a korábbi terhek mellé, még újabb megterhelés is várja: s ez *a megbélyegzettség,* mely ugyancsak a törvényes rendelkezések ellenére, az átlag ember érzelmeiben, szemléletében még mindig jelen van. Ezért a büntetést kiállott egyén elsősorban érzelmileg nem kerül vissza teljes értékű polgárként a társadalomba — sem családjába vagy baráti körébe (ha azok a törvénytisztelők közül kerültek ki azelőtt) — mert szégyenlik őt — s ezt éreztetik is vele — sem *munkahelyére.* Utóbbi szempontból *többnyire minősítetlenebb munkakörben kénytelenek elhelyezkedni* — mint azelőtt —, amely már önmagában is katasztrofális lehet: mert *megalázó,* mert *gazdaságilag is gyengébb,* mert *igazságtalannak érzi* s mert a *munka örömét is elveszti,* mely pedig ha volna, önmagában is erősen reszocializáló lehetne, nem beszélve az állandó bizalmatlanságról és gyanúsításokról, mely munkahelyén — családjában is körülveszi. Őt gyanúsítják, ha ki nem mondottan is, bármi kriminális dolog történik környezetében. A vázolt bűnöző személyiség struktúra alapján megérthetjük, hogy mindez mennyire kriminogén, mennyire fokozza ismét az antiszociális állapotú ember sértődöttségét, dacosságát, majd gyűlöletét, mely könnyen ismét támadásba megy át, s így a recidiva előkészítőjévé válhat.

Mi hát a teendő?

1. A prevenció terén: intenzívebb és szakszerűbb családvédelem a gyermek veszélyeztető körülményeinek, esetleges mentális sérültségének minél koraibb felismerésére és korrigálására — megfelelő mentális higiéniai szakintézmények: mint gyermekpszichiátriai rendelések hálózata, pszichológiailag is képzett nevelőgárda segítségével.

2. A büntetést végrehajtó szervek általános kultúrfokának és szakképzettségének, különösen a bűnöző személyiségéről szóló ismereteinek növelése, továbbá súlyos esetek számára pszichoterápiával egybekötött munkatelepek, gyógyletartóztatási intézetek létesítése.

3. Szakképzett útgondozó hálózat kiépítése.

4. Az egész *társadalom* szemléletének megváltoztatása oly irányban, hogy a kártevő emberrel szemben *ne viszontagressziókkal védekezzék,* hanem a bűnöző embernek jórészt kedvezőtlen szociális, illetőleg családi körülmények következtében előidézett állapotát, igazságtalanságokat elkerülő — meg nem alázó — előítéleteket kiküszöbölő — az emberséget benne is megbecsülő magatartással őt *érzelmileg valóban áthangolni, átnevelni igyekezzék* — a büntetés végrehajtása közben és — utána.

Egy harminckét éves betörőt vizsgáltam előzetes letartóztatása idején. Utolsó beszélgetésünknél azt mondotta: „mit ér, hogy most becsuknak, ha azalatt nem gyógyítanak". (Ő ugyan csupán alkoholizmusából való gyógykezelésre gondolt.)

A recidivák endogén forrásaitól, kóros kényszereitől megszabadított ember, egyrészt könnyebben viselné el a külvilág újabb stresseit is, másrészt könnyebben lenne képes magának új környezetet teremteni — az ő megváltozott magatartása nyomában.

Ezért a recidiváló bűnözés elkerülésének fő útvonalát a *prevención kívül,* a *büntetés végrehajtás korszerűbb és szakszerűbb kivitelében látom.*

György Júlia

A feltételes elítélés a magyar büntetőjogban*

I. A feltételes elítélés a burzsoá magyar büntetőjogban

1. A feltételes elítélés intézménye a burzsoá büntetőjogban a századeleji reformmozgalom terméke. Bizonyos értelemben válságjelenség. Annak a válságnak a mutatója, amelynek folyamán világosan kitűnt, hogy a klasszikus büntetőjogi iskola tanítása nyomán létrejött büntetőjogi kódexek és büntetőjogi intézmények alkalmatlanok az imperializmus korában kialakult tömeges bűnözés leküzdésére. A fejlett nyugati országokban a század végén a bűnügyi statisztika adatai szerint a bűnözést minőségileg más vonások és sajátosságok jellemezték, mint a klasszikus kapitalizmus időszakában. Ezt a fejlődési tendenciát a kor irodalma azzal jellemezte, hogy a bűnözés patologikus vonásokat öltött, azaz: rendkívül megnőtt a visszaeső és a fiatalkorú bűnözés aránya az összbűnözésen belül.[1] Az irodalom megalapozottan mutatott rá, hogy a klasszikus büntetőjogi iskola azért képtelen a bűnözés új vonásaival való szembenézésre és a megfelelő új büntetőjogi eszközök kidolgozására, miután kiindulópontja alapjaiban hibás. A klasszikus büntetőjogi iskola ugyanis, amely a feudalizmus elleni harc polgári-liberális eszmevilágából nőtt ki, a bűnözésben merőben jogi jelenséget látott, s a főhangsúlyt e jogi jelenség szabatos jogi meghatározására (a büntetőjogi felelősség feltételei, a büntetendő cselekmények jogi kritériumai stb.), illetve az állampolgári jogokat védő garanciális rendelkezések maximális kidolgozására fektette. Ezzel szemben a büntetőjogi reformmozgalmak megalapozottan mutatták ki a bűnözés társadalmi jellegét, kutatták a bűnözés új arculatának jellemzőit és a tények alapján vonták le kriminálpolitikai következtetéseiket.

A század elejére kialakult az új büntetőjogi szemlélet, amely a differenciált arculatú bűnözés leküzdésére differenciált büntetőjogi eszközöket keresett, s a klasszikus büntetőjogi iskolának az erkölcsi megtorlásból fakadó vezéreszméi helyett a *megelőzés* és az *egyéniesítés* utilitarista szempontjait helyezte előtérbe. Ezúttal eltekinthetünk az új felfogás módszertani alapjainak, illetve egyes, az állampolgári szabadságjogokat sértő kriminálpolitikai következtetéseinek marxista bírálatától. Témánk vonatkozásában az a kihangsúlyozandó, hogy a reformmozgalmak különböző irányzatai, ha nem is azonos elméleti kiindulópont eredményeként, de majdnem teljesen egységesek voltak abban, hogy ezeket a szempontokat mindenekelőtt az *első ízben büntetett elkövetők* meglehetősen széles rétege tekintetében kell érvényesíteni. Kimutatták, hogy e bűnözési réteg tekintetében a rövid tartamú szabadságvesztés büntetések rendszere teljesen alkalmatlan. Ilyen elméleti felismerések birtokában keresték azokat az eszközöket, amelyekkel eredményesebben lehet felvenni a harcot a bűnözés ellen. A megfelelő eszközt az angolszász jogterületen kialakult „probation" intézményében látták és a század végén európaszerte irodalmi hadjárat indult meg e jogintézmény adaptálására. E reformmozgalmak hatására jöttek létre azok a törvényhozási lépések Európában, amelyek a feltételes elítélés intézményét a kontinentális büntetőjogokban meghonosították.

Ismeretes, hogy a feltételes elítélés intézménye a különböző büntetőjogi rendszerekben két formában alakult ki. A „probation" *angol—amerikai rendszerének* jellemvonásai: az ügy tárgyalásának felfüggesztése, meghatározott próbaidő kitűzése és a vádlottnak kijelölt pártfogó személy felügyelete alá való helyezése. Az intézmény e formájának szükségszerű velejárója a pártfogói intézmény széles körű kiépítése és részben vagy egészben annak társadalmi alapokra való helyezése. Nem annyira elméleti, mint inkább gyakorlati okok következtében a kontinensen a feltételes elítélésnek nem ez a formája honosodott meg, hanem amelyet röviden a feltételes elítélés *belga—francia rendszerének* neveznek. Ennek a rendszernek a jellemvonása, hogy magát a kiszabott ítélet végrehajtását függesztik fel megfelelő próbaidőre, de a próbaidő alatt az elítélt felett semmiféle külön felügyeletet nem gyakorolnak.[2] A belga—francia rendszer előfeltétele viszont egy olyan bűnügyi nyilvántartás szervezése, amely lehetővé teszi a visszaeső bűnözők külön kezelését az első ízben bűncselekményt elkövetett személyektől.

A feltételes elítélés bármely formájának bevezetése tehát azon a kriminálpolitikai felismerésen alapult, hogy a büntetőjogi megítélés szempontjából éles különbséget kell tenni az első elkövetők és a visszaeső bűnözők között.

2. A viták a feltételes elítélés bevezetéséről Magyarországon már a századforduló körül

---

* „A szabadságvesztés nélküli büntetések és a feltételes elítélés a szocialista büntetőjogban" tárgykörében Várnában 1967. október 2—7-e között megtartott nemzetközi konferenciára készült nemzeti referátum.

[1] Vö. Liszt, F.: Strafrechtliche Aufsätze und Vorträge. Berlin, 1905. s. 237.

[2] A feltételes elítélés intézményének történelmi kialakulását Európában részletesebben lásd: Sargorodszkij, M. D.: A büntetőjogi büntetés, Budapest, 1960. I. k. 260—268. old.

kialakultak.[3] Mind a gyakorlati, mind az elméleti büntetőjogászok között viszonylag korán kialakult az a felismerés, hogy az 1878. évi V. tc-ben szabályozott első magyar büntetőtörvénykönyv elméleti kiindulását és kriminálpolitikai célkitűzéseit tekintve elavult, eszközei és intézményei a korszerű bűnözés új vonásaival szemben jelentős mértékben alkalmatlanok. E felismerést jelezte, hogy a büntető törvénykönyv életbe léptetése után alig 20 évvel már jelentős kísérletek történtek a Btk. elvi alapjait is érintő átalakítására.[4]

Mindezeket a törekvéseket Magyarországon is éles vita és irodalmi harc kísérte. Érthető módon a régi iskola hívei a feltételes elítélés intézménye ellen összpontosították támadásaikat, miután ez az intézmény volt az, amely minőségileg más alapokra helyezte a büntetőjogi szemléletet. A feltételes elítélést elsősorban elvi alapokon támadták. Állították, hogy az intézmény bevezetése elvileg összeférhetetlen az erkölcsi megtorlás alapján kialakult büntetőjogi felelősség és büntetési rendszer alapgondolatával. Hansúlyozták, hogy amennyiben a bűncselekményt nem követi nyomon törvényszerűleg a büntetés, ez a bűncselekmény-bűntett korreláció megbontásával és a büntetőjog elvi alapjainak feladásával jár. Gyakorlati érvként pedig felhozták, hogy az új intézmény bevezetése jogbizonytalanságot és osztálybíráskodást, a bírói tekintély aláásását, egyéni befolyások érvényesülését jelentik. Ezek a gyakorlati ellenérvek a századeleji viszonyokat tekintve is aligha állták meg a helyüket. Egy szempontból azonban a feltételes elítélés ellenzőinek feltétlenül igazuk volt. Nevezetesen abban, hogy ennek az intézménynek a bevezetése alapjában rendíti meg a klasszikus büntetőjogi felfogást és elvi kezdetét jelenti a büntetőjog — a büntetőjogi felelősség és a büntetési rendszer — gyökeres átépítésének.

Ezzel szemben az intézmény bevezetésének hívei — a reformiskolák elvi kiindulópontján és a büntetőjog egészének átépítésére irányuló elképzeléseiken túlmenően — azzal érveltek, hogy az elítélt feje felett lebegő végrehajthatatlan büntetés erős visszatartó motívumot teremt, s így eredményes eszköze a megelőzésnek, hogy az intézmény sok embert megment a börtön romboló hatásától, hogy a legjobb eszköz a rövid tartamú szabadságvesztések helyettesítésére, hogy az elítélt családját megmenti a nélkülözéstől, s hogy az államkincstárt megkíméli a börtönbüntetés végrehajtásával járó költségektől.

A feltételes elítélés két formáját illetően az intézmény hívei gyakorlati és eljárásjogi megfontolásokra hivatkozva — bizonyítási nehézségek, a közvetlenség és a szóbeliség elvének sérelme az angol—amerikai formánál — a belga—francia forma bevezetését javasolták.

3. Ilyen előzmények után került sor az 1908. évi XXXVI. tv. elfogadására, amely a magyar büntetőjogban — a büntetés végrehajtásának feltételes felfüggesztése elnevezéssel — első ízben vezette be a *feltételes elítélés* rendszerét.

A törvény szerint a bíróság a bűntett, illetve vétség miatt az egy hónapot meg nem haladó tartamban kiszabott fogházbüntetés és a pénzbüntetés végrehajtását különös méltánylást érdemlő okból felfüggesztheti, ha ettől az elítélt magaviseletére egyéniségének, életviszonyainak és az eset összes többi körülményeinek figyelembevételével kedvező hatást vár. A büntetést felfüggeszteni nem lehet, ha a bíróság azt oly cselekmény miatt szabta ki, melyre a törvény fegyház- vagy börtönbüntetést állapít meg, vagy ha az elítélt előzőleg bűntett miatt jogerősen el volt ítélve, vagy 10 éven belül fogház vagy egy hónapot meghaladó elzárás büntetés volt ellene jogerősen megállapítva, továbbá, ha az elítélt cselekményét aljas indokból követte el. A törvény rendelkezése értelmében a felfüggesztett büntetést nem lehet végrehajtani, ha az elítélt ellen az ítélet jogerőre emelkedésétől számított három évi próbaidő alatt bűnvádi eljárás nem volt folyamatban. Ezzel szemben, ha a próbaidő eltelte előtt az elítélt ellen bűnvádi eljárást indítanak, a próbaidő alatt elkövetett cselekmény miatt és az új eljárás folyamán őt a bíróság bűntett miatt ítéli el, vagy szándékos vétség miatt ellene fogházbüntetést állapít meg, a felfüggesztett büntetést is végre kell hajtani. Az elítélés egyéb eseteiben a bíróság az eset körülményeinek méltatásával határoz afelől, hogy a felfüggesztett büntetést is végre kell-e hajtani. Hasonlóképpen határoz az eljáró bíróság felmentés esetében, ha arra magánindítvány visszavonása szolgált okul. A büntetés feltételes felfüggesztését kimondhatja mind az első, mind a másodfokon eljárt bíróság, akár hivatalból, akár a fél kérelmére. Az ítélet indokolásában tüzetesen meg kell jelölni azokat az okokat, amelyek a felfüggesztésre vezettek. Az ítélet kihirdetésekor az elítéltet figyelmeztetni kell azokra a következményekre, amelyeket újabb bűncselekmény elkövetésével magára vonna.

---

[3] Vö. Baumgarten Izidor: A feltételes elítélésről. Magyar Jogászegyleti Értekezések, Régi Folyam 56., 58. sz. Gruber Lajos: A feltételes elítélés. Magyar Jogászegyleti Értekezés, Régi Folyam 59. sz. Reichard Zsigmond: A feltételes elítélés, Magyar Jogászegyleti Értekezés, Régi Folyam 54. sz. Reichard Zsigmond: A feltételes elítélés kérdésének néhány vitás pontjáról. Magyar Jogászegyleti Értekezés, Régi Folyam 60. sz. A feltételes elítélésről a Jogászegyletben folyt vita, Magyar Jogászegyleti Értekezés, Régi Folyam 58. és 200. sz. Monográfikus irodalom: Balás Elemér: A feltételes elítélés kérdése és hazai viszonyaink, 1902. Tóth Lőrinc: A rövid tartalmú szabadságvesztés-büntetések és a feltételes elítélés, 1891. Vámbéry Rusztem: A feltételes elítélésre vonatkozó külföldi törvények, 1899.

[4] Az 1898., 1901., 1903. évi büntető-törvénykönyvtervezetekről ld. az 1908. XXXVI. törvényjavaslat benyújtásához fűzött miniszteri indokolás általános megjegyzéseit.

E rendelkezéseket a későbbiekben csak egy vonatkozásban módosították. Az 1930. évi XXXIV. tv. a felfüggeszthető büntetés felső határát a három hónapot meg nem haladó tartamú fogházbüntetésben állapította meg.

E törvényi szabályozás értelmében felfüggeszthető volt: *1.* a 3 hónapot meg nem haladó tartamban kiszabott fogházbüntetés, *2.* az akár fő-, akár mellékbüntetésként kiszabott pénzbüntetés és *3.* kihágás miatt az 1 hónapot meg nem haladó elzárásbüntetés.

A felfüggesztésnek pozitív feltételei, hogy *a) különös méltánylást érdemlő okok forogjanak fenn, b)* hogy *az elítélt egyéniségének, életviszonyainak és az eset többi körülményeinek figyelembevételével a büntetés felfüggesztésétől a magaviseletére kedvező hatás várható legyen.* Mind az irodalom, mind a bírói gyakorlat felfogása szerint a pozitív feltételeknek együttesen kellett fennforogniuk. A bírói gyakorlat a különös méltánylást érdemlő okok közé sorolta az elkövető romlatlan voltát, tisztességes előéletét, fiatal életkorát, a bűncselekmény menthető motívumait, a cselekmény elkövetésére kínálkozó különös alkalmat, a kisfokú gondatlanságot, az őszinte beismerést, az okozott sérelem jóvátételét, stb.

A bírói gyakorlat hosszú időn keresztül azon az állásponton volt, hogy miután a felfüggesztés nem a büntetés egyhítése, a különös méltánylást érdemlő okok nem azonosak az enyhítő körülményekkel. E szerint a felfüggesztés kérdésénél nem jöhettek figyelembe olyan körülmények, amelyek a büntetés kiszabásánál mint enyhítő körülmények már szerepeltek. Az irodalom ezzel szemben azt hangsúlyozta, hogy ugyanazon körülmény két szempontból is értékelhető: egyrészt mint enyhítő, másrészt pedig mint felfüggesztést igazoló körülmény.[5]

A felfüggesztésnek negatív feltételeit — a kizáró körülményeket — ugyancsak a törvény állapította meg oly módon, hogy akár csak egynek fennforgása esetén is, a büntetést felfüggeszteni nem lehet. Ezek 1. a *visszaesés,* 2. a *cselekménynek aljas indokból való elkövetése.* Az itt érvényesülő visszaesés fogalmát a törvény pontosan meghatározta. Ezzel szemben a negatív feltételként szereplő aljas indok fogalmát a későbbiekben a bírói gyakorlat dolgozta ki. Ide vonta a bosszúvágyból, gyűlöletből, nyereségvágyból, kapzsiságból, a mások szorult anyagi helyzetének kihasználásával nyerészkedés végett történt elkövetés különböző módozatait. A nyereségvágy, kártétel célzata viszont nem minősült kizáró körülménynek ott, ahol az adott bűncselekmény törvényi tényállási elemeként szerepelt (lopás, sikkasztás, dologrongálás).

E törvényi rendelkezésnek a jellegzetességei: a próbaidő fix tartama, a felfüggeszthető büntetés igen alacsony limitje, a felfüggesztésnek különös méltánylást érdemlő okhoz való kötése. Az európai jogfeőldéssel szemben tehát a magyar törvény a feltételes elítélés intézményét nagyon óvatosan, rendkívül szűk kör tekintetében vezette be. Magát az intézményt pedig olyan különös intézkedési lehetőségnek tekintette, amely csak különösen méltánylást érdemlő okokból foghat helyt. Más szavakkal kifejezve, *a törvény a feltételes elítélést a Btk. büntetési rendszeréhez képest különös és csak kivételesen alkalmazható intézkedésnek fogta fel.* Kétségtelen, hogy mindezek ellenére a feltételes elítélés bevezetése a magyar büntetőjogba minőségileg új lépést jelentett, szakítást a klasszikus büntetőjogi iskola elveivel és egy új büntetőjogi koncepció bevitelét a büntető törvényhozásba. A feltételes elítélés bevezetése az első lépés volt a büntetőjog átépítése felé, amelyet ugyan követtek további lépések is — így pl. ugyanebben a törvényben a fiatalkorúakra vonatkozó rendelkezések átépítése, majd pedig 1928-ban a visszaeső bűnözőkre való speciális rendelkezések —, de magának a magyar büntetőjognak következetes átépítése a reformiskolák tanainak megfelelően elmaradt. Mindez azt eredményezte, hogy bár később a bíróságok idegenkedése megszűnt a feltételes elítéléssel szemben, *az intézmény maga a burzsoá magyar büntetőjogban mindvégig idegen test maradt és éles elvi ellentétet jelentett a büntető törvénykönyv klasszikus szemléletével és kiindulási alapjaival szemben.*[6] A magyar társadalmi viszonyok elmaradottsága, illetve a Horthy-rendszer idején kialakult félfeudális, fasiszta politikai viszonyok nem tették lehetővé még az olyan kifejezetten polgári eszmevilágú jogintézmények következetes alkalmazását sem, amelyek a fejlettebb nyugati polgári államokban ez idő tájt kifejezetten polgári alapokon kiépítésre kerülhettek.

4. Ami a feltételes elítélés gyakorlati alkalmazását illeti, az megfelelt a várakozásoknak és a rendkívül szűkkeblű törvényi rendelkezéseknek. Mint ahogy egy későbbi igazságügyminiszteri megállapítás kifejezte: „... a bíróság nem megy túlzásba a feltételes felfüggesztés alkalmazásában".[7]

---

[5] Vö. Angyal Pál: A magyar büntetőjog tankönyve. Budapest, 1920. I. 200. old.

[6] Ezen az sem változtatott, hogy már a törvény elfogadása idején a képviselőház igazságügyi bizottsága kifejezte azt a reményét, hogy ... „a jó bíró könnyen megtalálja ... a megfelelő átmenetet a Btk. elvi alapjairól a novella eszmevilágába és gyakorlatilag ezt az új eszmevilágot addig is beviszi a régi törvény jogi formái közé, amíg individualizáló jogkörét a törvényhozás az általános revízióban alkotandó szabályokkal az összes bűntettesekre intézményesen is kiterjeszti." (Ld. a törvény benyújtásához fűzött miniszteri indokolást.)

[7] Vö. a felfüggeszthető szabadságvesztés-büntetés felső határát módosító 1930. évi XXXIV. törvény 124. §-ához fűzött miniszteri indokolás.

A törvény életbelépését követő években a bíróságok óvatosan bántak az új intézménnyel. 1910—12. években a kiszabott szabadságvesztés büntetések 8—8,4 százaléka, a pénzbüntetések 13—16 százaléka került felfüggesztésre.[7/a] Később, a húszas években az intézménytől való húzódozás ugyan megszűnt, de a feltételes ítéletben részesültek száma akkor sem haladta meg az összelítéltek 5—7 százalékát. Az alkalmazás terjedelme csak az 1930. évi módosítás után szélesedett ki, mikor is a felfüggeszthető szabadságvesztés felső határa 3 hónapig emelkedett. 1931—33. években a felfüggesztett ítéletben részesültek aránya az összítéletekhez képest elérte a 17—18 százalékot és a későbbiekben is nagyjából ezen a szinten mozgott. A felfüggesztett ítéletek jelentős része azonban pénzbüntetés és nem szabadságvesztés tekintetében történt. Az 1930—33. években a felfüggesztett ítéletek kb. 70—85 százaléka pénzbüntetés és csak 15—30 százaléka volt szabadságvesztés. A szabadságvesztésre ítéltek közül 1930-ban csupán elenyésző töredék — 4,5 százalék — részesült a büntetésvégrehajtás felfüggesztésének kedvezményében, s ez a szám 1933-ra is csupán 12,5 százalékra emelkedett. Ilyen körülmények között a feltételes elítélés aligha érhette el alapvető célját: a rövid tartamú szabadságvesztések kiküszöbölését.

Azok a bűncselekmények, amelyek miatt felfüggesztett ítéletek kerültek kiszabásra főleg a magánvádas bűncselekmények közül — könnyű testi sértés, becsületsértés, rágalmazás, magánlaksértés —, illetve a tulajdon elleni bűncselekmények köréből — lopás, sikkasztás, hűtlen kezelés, jogtalan elsajátítás — és a munkavédelmi, közegészségügyi kihágások köréből kerültek ki. Egy vonatkozásban az intézmény még ilyen szűk keretek között is bizonyította létjogosultságát: statisztikai adatok hiányában az irodalom kb. 10 százalékra becsülte azoknak az ügyeknek a számát, amelyekben a felfüggesztett büntetés végrehajtásra került.

5. Összefoglalásként megállapítható, hogy a burzsoá magyar büntetőjogban a feltételes elítélés intézményének bevezetése pozitív lépés volt, amelyet azonban nem követett nyomon a büntetőjog egészének hasonló szellemű átépítése. Ennek, illetve a szűkkeblű törvényi rendelkezéseknek következtében az intézmény nem érte el célját: a rövid tartamú szabadságvesztésbüntetések helyettesítését és kiküszöbölését. Gyakorlati alkalmazása során az intézmény eltorzult, döntő mértékben nem a szabadságvesztések, hanem a pénzbüntetések felfüggesztésére vezetett. Ilyen korlátozott körben is azonban az intézmény bebizonyította létjogosultságát, a visszaeső bűnözés elleni küzdelemben hatékony eszköznek bizonyult.

[7/a. Az itt és később közölt statisztikai mutatók nem tartalmazzák a fiatalkorúakkal kapcsolatban alkalmazott büntetések és intézkedések adatait.

II. A feltételes elítélés a szocialista magyar büntetőjogban, bírói gyakorlata és hatékonysága

A feltételes elítélés intézménye a magyar büntetőjogban következetesen a szocialista törvényhozás idején került kiépítésre és alkalmazásra. A szocialista társadalmi viszonyok kialakulása adta meg a lehetőséget ahhoz, hogy megszűnjék az ellentét *a feltételes elítélésben rejlő büntetőjogi koncepció és a büntető törvénykönyv egészét átható kriminálpolitikai törekvések között.*

1. Ismert történelmi-társadalmi körülmények hatására a népi demokratikus Magyarországon az 1878-as büntető törvénykönyv a felszabadulás után is hatályban maradt. Az egész büntető törvénykönyvet ténylegesen a régi Btk. általános részének helyébe lépő 1950. évi II. törvény (Btá) formálta át, amely éppen általános elvi rendelkezései folytán a törvénykönyv különös részének alkalmazási feltételeit, illetve alkalmazásának tartalmát is megváltoztatta. E törvény szocialista jellegénél fogva szakított a klasszikus büntetőjogi iskola tanaival és a büntető törvénykönyv általános részét nem az ismert burzsoá elvekre tekintettel, hanem következetesen marxista koncepcióból kiindulva alakította ki. E marxista felfogásnak legmarkánsabb vonásai a bűncselekmény, illetve a büntetés felfogásában jelentkeznek. A törvény szakított azzal a felfogással, amely szerint a bűncselekmény merőben jogi jelenség. Ezzel szemben tételesen is hangsúlyozta, hogy a bűncselekmény olyan társadalomra veszélyes cselekmény vagy mulasztás, amelyre a törvény büntetés kiszabását rendeli. Ugyanakkor a törvény szemléletében a büntetést nem az erkölcsi megtorlás eszméje jellemzi és alapozza meg, hanem a társadalom védelme, a bűnözés megelőzése és a bűncselekményt elkövetők átnevelése. Ezekből a kiinduló tételekből következik, hogy a feltételes elítélés intézménye a szocialista magyar büntetőjogban többé már nem idegen test, hanem *szerves része* a marxista alapozású büntetőjogi koncepciónak és intézményrendszernek. Ilyen feltételek mellett nem véletlen, hogy a feltételes elítélés intézményének bevezetése a szocialista büntetőjogba 1950-ben mintegy magától értetődően történt és bevezetését nem előzték meg olyan látványos irodalmi és elméleti csatározások, mint amelyeknek a század elején voltunk tanúi. A törvényjavaslat miniszteri indokolása röviden utal arra, hogy „... a büntetési rendszer megállapításánál a javaslat lehetőleg mellőzi a minden szempontból káros, rövid tartamú szabadságvesztés-büntetéseket és ezek helyett a büntetőjog céljának elérésére alkalmasabb lehetőségeket teremt a bíró számára ... a haladó büntetőjognak megfelelő intézkedéseket kell találnia azok helyettesítésére. Ilyen intézkedés a büntetés végrehajtásának feltételes felfüggesztése, amelyet eddigi jo-

gunk is ismert, de amelynek érvényesülését túlságosan szűk térre korlátozta."

A Btá. „A büntetés kiszabása" c. fejezetbe helyezte el a feltételes elítélésre vonatkozó rendelkezéseit. E szerint a bíróság a kiszabott börtön vagy pénzbüntetés végrehajtását 3 évi próbaidőre feltételesen felfüggesztheti, ha *ettől az elkövető magatartására kedvező hatást vár és az elkövető a kedvezményre egyébként is érdemesnek mutatkozik.* A büntetés végrehajtása nem függeszthető fel, ha: *a)* a törvény a bűntettre öt évi börtönnél súlyosabb büntetést állapít meg, illetve az 1951. évi módosítás szerint: ha a kiszabott büntetés egy évi börtönnél súlyosabb, *b)* az elkövetővel szemben közügyektől vagy foglalkozástól való eltiltást alkalmaznak, *c)* az elkövető a bűntett elkövetését megelőző öt éven belül a felfüggesztés kedvezményében már részesült, vagy végül *d)* az elkövetőt a bűntett elkövetését megelőző öt éven belül börtönbüntetésre ítélték. Ha a próbaidő sikeresen telik el, az elkövető tettének büntetőjogi következményei alól végleg mentesül, a törvényi rehabilitáció beáll. Ha viszont az elkövetőt a próbaidő alatt elkövetett bűntett miatt börtönbüntetésre ítélik, a bíróság elrendeli a felfüggesztett büntetés végrehajtását.

A feltételes elítélésre vonatkozó rendelkezések erőteljesen mutatják azt a törvényhozói koncepciót, amely az első ízben elítélt, illetve visszaeső bűnözők differenciált kezelésében nyilvánul meg. Erre tekintettel alakította ki a törvényhozó azokat a kritériumokat, amelyek ezt az elhatárolást maximális jogi szabatossággal biztosítják. Ez abban mutatkozik meg, hogy a feltételes elítélés kedvezményében egyrészt nem részesíthetők azok, akiket a bűntett elkövetését megelőző öt éven belül e kedvezményben már *részesítettek* vagy *börtönbüntetésre* ítéltek. Másrészt pedig a feltételesen felfüggesztett büntetést nem bármely újabb bűntett elkövetése esetén kell végrehajtani, hanem csak olyan esetben, amikor az újabb bűntett miatt az elkövetőt *börtönbüntetésre* ítélik.

A Btá. életbelépését követően, az új törvényi rendelkezések adta lehetőségeknek megfelelően a feltételes élítélés alkalmazásának terjedelme — elsősorban a szabadságvesztés-büntetés viszonylatában — ugrásszerűen megnőtt. Ehhez hozzájárult az az újabb gyakorlat is, amely nem látta akadályát annak, hogy a büntetést enyhítő körülmények egyúttal a felfüggesztés okaiként is figyelembe jöjjenek. Bíróságaink az egy éven aluli mértékben kiszabott szabadságvesztés büntetések végrehajtását 1951-ben az esetek 50 százalékában, 1952-ben 45,9 százalékában és 1953-ban 38,7 százalékában függesztették fel. Emellett a kiszabott pénzbüntetések végrehajtásának felfüggesztésére csupán az esetek 18—20 százalékában került sor. Ez a gyakorlat azonban rövidesen korrekcióra szorult.

2. A szocialista igazságszolgáltatás kezében a feltételes elítélés intézménye rendkívül hajlékony, rugalmasan alkalmazható jogpolitikai eszköz a bűnözés elleni küzdelemben. A feltételes elítélés bevezetése a szocialista büntetőjogba az 1950. évi II. tv. által olyan időszakban történt, amikor Magyarországon a szocializmus építése rendkívül feszült nemzetközi helyzetben, éles belső osztályharcban került napirendre. A szocialista államok kialakulásának történelmi tapasztalatai azt mutatják, hogy abban az átmeneti időszakban, amikor a szocialista állam szervezőjévé válik az új társadalmi viszonyok kialakításának, a büntetőjog szerepe jelentősen megnő. Ebben az időszakban, amikor politikai szintről tekintve a bűnözésnek majdnem minden formája a kialakuló új társadalmi renddel szembeni tiltakozás és tudatos vagy félig tudatos ellenállás formáját ölti, a büntetőjog feladatai közül óhatatlanul az általános visszatartó hatása kerül előtérbe. Ilyen helyzet a bűnözési viszonyok differenciált elemzését követeli meg, olyan elemzést, amely a bűnözés osztályjellege tekintetében különböztetni tud az osztályellenség, illetve a deklasszált elemek tudatos támadása és a társadalmi renddel nem tudatosan szembeszegülő személyek bűncselekményei között, és erre tekintettel alakítja ki büntetőpolitikai szempontjait. A feltételes elítélés vonatkozásában ilyen elemzés megtételére és a bírói gyakorlat irányvonalának kialakítására alkalmas büntetőpolitikai elvek megállapítására — az Alkotmány értelmében — a Legfelsőbb Bíróság volt hivatott. Ez magyarázza, hogy a rendkívül nagy számú eseti döntésén túlmenően a Legfelsőbb Bíróság az elmúlt 15 évben több elvi döntést is hozott a feltételes elítélés büntetőpolitikai céljai, illetve alkalmazásának köre és lehetőségei tekintetében.

A feltételes elítélés alkalmazásával kapcsolatos büntetőpolitikai problémák tisztázását nehezítette az is, hogy bár elvileg világos volt a feltételes elítélés intézményének a helye a büntetőjog rendszerében, és az, hogy ez az intézmény már nem idegen test a rendszerben, hanem a büntetőjog marxista koncepciójából folyik, az ebből fakadó következtetések következetes levonására nem került sor. Erre utal az, hogy a feltételes elítélés alkalmazásának pozitív előfeltétele a törvényben ugyanolyan módon került megszövegezésre, mint ahogy az az 1908. évi törvényben történt. S ez a szövegezés nyújtott lehetőséget arra, hogy a büntetőpolitika a feltételes elítélést mint kivételes intézkedést fogja fel. Ez a szemlélet, amely jogilag a büntetőjog általános megelőző feladatának hangsúlyozásában és az ebből eredő jogértelmezési tendenciában nyert kifejezést, tükrözte az 50-es évek általános politikai felfogását, melynek eredői közt — az objektív társadalmi helyzeten túlmenően — bizonyos fokig szerepet játszott az osztályharc jellegének dogmatikusan torzított felfogása, illetve az adminisztratív eszközök mindenhatóságába vetett hit is. Minden együttvéve azt eredmé-

nyezte, hogy a büntetőpolitikai követelményekkel nem volt összhangban a feltételes elítélés alkalmazásának fent jellemzett széles körű gyakorlata.

3. A Legfelsőbb Bíróság 1954-ben bocsátotta ki X. sz. büntető elvi döntését a feltételes elítéléssel kapcsolatban. Az elvi döntés rendelkező része hangsúlyozza, hogy a feltételes elítélés *kivételes intézkedés.* Azt, hogy az elkövető magatartására a büntetés felfüggesztésétől kedvező hatást lehet várni, s hogy az elkövető e kedvezményre egyben érdemesnek is mutatkozik, csak alapos körültekintéssel, perrendszerű módon feltárt *kivételes körülményekre* lehet alapítani. Erre az elkövetőt olyan kivételes körülmények teszik alkalmassá, amelyeknek alapján az elkövető a szocialista társadalom erkölcsi felfogása, igazságérzete szerint méltó (érdemes) arra, hogy a reá kiszabott büntetés végrehajtásától feltételesen eltekintsenek. E kivételes körülményeknek abban a tekintetben is biztosítékot kell nyújtaniok, hogy a büntetés *általános visszatartó* hatása a végrehajtás felfüggesztése ellenére is maradéktalanul érvényesülni fog.

Az elvi döntés indokolása kifejti, hogy a büntetést általában azért szabják ki, hogy végre is hajtsák. A büntetés útján megvalósítani kívánt célok — mind az egyéni nevelés, mind az általános visszatartás — általában éppen a büntetés végrehajtásának útján érhetők el. Az a körülmény, hogy a törvény a felfüggesztés alkalmazására tág körben nyújt lehetőséget, fokozott kötelességet hárít a bíróságokra abban a tekintetben, hogy az eset összes körülményeit gondosan mérlegeljék és ennek során körültekintő alapossággal döntsenek afelől, hogy az elítélt a felfüggesztés kedvezményére valóban érdemesnek mutatkozik-e.

Ebből az álláspontból logikusan következik, hogy a feltételes elítélés alkalmazásának kivételessége az elítélt arra való *érdemességének* vizsgálatában, illetve az *érdemesség kritériumainak meghatározásában* jut kifejezésre. Valóban, az elvi döntés indokolása kihangsúlyozza, hogy az elkövetőnek a felfüggesztés kedvezményére való érdemessége az az objektív mozzanat, amely a bűncselekményt elkövető személyt a szocialista társadalom erkölcsi felfogása, igazságérzete szerint méltóvá teszi arra, hogy a reá kiszabott büntetés végrehajtásától feltételesen eltekintsenek. Ez az érdemesség biztosítja azt, hogy az általános visszatartó hatás a büntetés felfüggesztése ellenére is maradéktalanul érvényesüljön, mert világosan, általánosan felismerhető módon kifejezésre juttatja azt, hogy a felfüggesztés csupán az arra kivételesen érdemesítő körülmények alapján történt, s ezek hiányában a hasonló bűncselekmények elkövetőinek a büntetés végrehajtásában jelentkező szigorúbb következménnyel kell számolniok. Körültekintő vizsgálat tárgyává kell tenni azt, hogy vannak-e olyan kivételes körülmények, amelyek a büntetés végrehajtása helyett az elkövető nevelése érdekében, s egyben az általános visszatartás érdekének is megfelelően a felfüggesztést indokolják. Erre mindkét vonatkozásban indokul csak kivételes körülmények szolgálhatnak, mert úgy az egyéni nevelés, mint az általános megelőzés általában a megállapított büntetőjogi következmények végrehajtását teszi szükségessé. Az érdemesség szempontjából mindenekelőtt vizsgálni kell az elkövetett bűncselekmény jellegét, általános és a konkrét körülmények között fennálló társadalomra veszélyességét. A másik oldalról viszont az elvi döntés hangsúlyozza a bűncselekmény motívumainak jelentőségét. Utal arra, hogy az érdemesség megállapítására vezethet, hogy az indító okok olyan természetűek, amelyeknek alapján a bűncselekmény elkövetését az adott körülmények között a társadalmi felfogás szerint menthetőnek lehet tekinteni. Ezzel szemben általában egyenesen kizárja az érdemesség megállapítását a fokozott anyagiasság, a nagyobb mérvű felelőtlenség, minden erkölcstelen aljas indító ok. Emellett figyelmet kell fordítani arra, hogy az elítélt alkalomszerűen követte-e el csekélyebb súlyú bűncselekményét, avagy a bűncselekményt hideg számítással, tervszerűen hajtotta végre.

Összefoglalva: a büntető elvi döntés alkalmazhatónak tartja a feltételes elítélést az érdemességre tekintettel, ha a bűncselekményt az elítélt csak kivételes, alkalomszerű eltévelyedés folytán követte el, az elkövetés indítékai jelentős mérvben menthetők, az elítélt személyi körülményei is javára szólanak, s az elkövető terhére sem általános magatartása, sem a bűncselekmény elkövetésének módozatai alapján nem állapíthatók meg olyan tények, amelyek arra utalnának, hogy ellenségesen áll szembe a népi demokratikus renddel, a szocialista erkölcs szabályaival. Ezzel szemben az ellenséges osztályhelyzetből eredő, az ilyen osztályhelyzet által előmozdított bűnelkövetéssel kapcsolatosan a felfüggesztés kedvezményére való érdemességet általában nem lehet megállapítani. Ilyen esetben a büntetés céljainak elérése érdekében nem a büntetés felfüggesztése az eredményt ígérő eszköz.

4. A X. sz. elvi döntés jelentősen befolyásolta a feltételes elítélés alkalmazásának terjedelmét. 1954-ben bíróságaink az egy éven aluli tartamban kiszabott szabadságvesztés büntetéseknek már csak 37,4 százalékát függesztették fel, s ez a szám 1955-ben 29,6 százalékra süllyedt. A felfüggesztett pénzbüntetések aránya is — bár közel sem ilyen jelentős mértékben — csökkent.

Néhány év múlva azonban kitűnt, hogy az e büntetőpolitikai vonal nem áll összhangban sem a szocializmus felé fejlődő társadalmi viszonyainkkal, sem a bűnözés elleni küzdelem alapvető követelményeivel. Az 1956-os ellenforradalom leverését követő konszoldáció gyors ütemben átnőtt a szocialista társadalmi viszo-

nyok megerősítésébe és kiteljesítésébe. Ugyanakkor a bűnözés alakulásában és egyben a bűnözés elleni küzdelemben is jelentős változások következtek be. Csökkent az elítéltek száma, az alkalmazott büntetési nemek viszonylatában csökkent a szabadságvesztés aránya, s nőtt a szabadságvesztéssel nem járó büntetések — pénzbüntetés, javító-nevelő munka — aránya. Ezzel párhuzamosan bővült a feltételes elítélés alkalmazása. Így pl. 1959-ben az egy éven aluli tartamban kiszabásra került szabadságvesztések 59,7 százalékában került sor a végrehajtás feltételes felfüggesztésére. A feltételesen kiszabott pénzbüntetések aránya pedig az 1955-ös 8 százalékkal szemben 13,2 százalékra emelkedett. Büntetőpolitikánkban egyre nagyobb jelentőséget nyert a nevelés és a megelőzés. Ezt felismerve a Legfelsőbb Bíróság 1959-ben XX. sz. elvi döntésével hatályon kívül helyezte a X. sz. büntető elvi döntést.

Elvi döntésében a Legfelsőbb Bíróság rámutatott, hogy a X. sz. elvi döntés lényegében azt juttatta kifejezésre, hogy a büntetés végrehajtásának próbaidőre való feltételes felfüggesztése kivételes intézkedés, amelyet csak kivételes körülményekre lehet alapítani. Ez az álláspont azonban *már nem áll összhangban a bíróságaink által követendő büntetőpolitikai irányelveinkkel.* Szocialista büntetőpolitikánk alapvető és következetes különbséget tesz egyfelől népi demokráciánk és dolgozó népünk tudatos ellenségei, az osztályellenségek, a, huligánok, deklasszált elemek, valamint a súlyosabb bűntetteket elkövető személyek, másfelől pedig a tárgyilag viszonylag kisebb súlyú büntetendő cselekményt csupán alkalmilag és rendszerint menthető indokból megvalósító dolgozó osztályhelyzetű személyek közt. Előbbiekkel szemben a bűnüldözés súlya általában a végrehajtandó börtönbüntetésen van. Az utóbbiakkal szemben viszont büntetőpolitikánk a végrehajtandó börtönbüntetés alkalmazását nem tekinti *általánosan* alkalmazandó büntetési eszköznek. Ezekkel szemben olyan büntetés kiszabását tartja indokoltnak és célravezetőnek, amely az elítéltet nem fosztja meg személyes szabadságától, időlegesen sem emeli ki termelő munkájából. Ennek egyik eszköze a büntetés végrehajtásának feltételes felfüggesztése. A büntetés végrehajtásának feltételes felfüggesztése alkalmazásában tehát büntetőpolitikai szemléletünk *nem lát kivételes intézkedést.*

Ezen túlmenően a Legfelsőbb Bíróság elvi döntésében részletes iránymutatást adott a feltételes elítélés alkalmazásának lehetőségeiről és kereteiről. Ennek során rámutatott arra, hogy a törvény értelmében az intézkedésnek kettős előfeltétele van, éspedig az, hogy az intézkedéstől *az elkövető magatartására kedvező hatást lehet várni,* illetve, hogy az *elkövető a kedvezményre érdemesnek mutatkozik.* A törvényben foglalt kettős előfeltétel között szoros kölcsönhatás van; merev szétválasztásuk ugyanúgy nem helytálló, mint egybeolvasztásuk. A próbaidő kedvező elteltének feltételezése egymagában nem elégséges. Emellett az elkövetőnek a törvényben kiemelt érdemessége változatlanul jelentős követelmény. Ehhez képest a felfüggesztés kedvezményére általában érdemesnek nem tekinthető: a nagyobb súlyú, fokozottabb társadalmi veszélyességű, a szocialista erkölcs szerint különösen elvetendő bűntett elkövetői, a kiemelkedő személyi, társadalmi veszélyességű bűnözők, végül az ellenséges osztályhelyzetű — az ebből fakadó, illetve ezzel összefüggő bűncselekményt megvalósító — bűnelkövetők. *Kisebb súlyú bűncselekményt alkalomszerűen megvalósító, megtévedt dolgozótól azonban a szocialista társadalom nem kíván különleges érdemességet a büntetés végrehajtásának felfüggesztéséhez.*

A továbbiakban a büntető elvi döntés rámutat, hogy a feltételes felfüggesztésre nézve részletekbe menő irányelveket adni nem szükséges. E téren bíróságaink számára a legfőbb irányelv, hogy büntetőpolitikánk alapvető követelményeit kell helyesen és céltudatosan érvényesíteni.

Elvi döntésében a Legfelsőbb Bíróság arra a konklúzióra jut, hogy a büntetés végrehajtásának feltételes felfüggesztése büntetőpolitikánknak gyakorlatilag jól bevált eredményes eszköze. Általános tapasztalat szerint az ügyek elenyésző részében kerül csak sor újabb bűncselekmény elkövetése folytán a felfüggesztett büntetés végrehajtásának elrendelésére.

5. Az 1961. évi V. tv.-ben foglalt új büntető törvénykönyv — amely hatályon kívül helyezte mind a Btá. általános, mind pedig az 1878. évi V. tc. különös részi rendelkezéseit — átvette és jelentősen továbbfejlesztette a feltételes elítélés intézményét. Bár a törvény szövegezése is jelentősen eltér a korábbi rendelkezésektől, a változtatás döntő mértékben nem szövegezési, kodifikációs technikai jellegű, hanem érdemi. A törvényhozó kriminálpolitikai szempontból értékelte a feltételes elítélés intézményének társadalmi hatékonyságát, s ennek pozitív vonásaira tekintettel az intézmény alkalmazási körét lényegesen kibővítette. Ennek eredményeként az új Btk. rendelkezéseinek (70., 71., 71. §§) értelmében a bíróság feltételesen felfüggesztheti az *egy évet meg nem haladó* szabadságvesztés, sőt különös méltánylást érdemlő esetekben a *két évet meg nem haladó szabadságvesztés,* valamint a pénzfőbüntetés végrehajtását. Jelentősen megváltoztatta a törvény a felfüggesztést lehetővé tevő pozitív feltételek törvényi meghatározását. Elhagyta azt a lényegében az első Bn-ből eredő törvényi meghatározást, amely az intézkedés kivételes jellegére utal és kimondotta, hogy a büntetés felfüggeszthető, *ha az elkövető személyi körülményeire — különösen előéletére —, valamint az elkövetett bűntettre figyelemmel a bünte-*

tés célja a büntetés végrehajtása nélkül is elérhető.

A törvény miniszteri indokolása külön kiemeli, hogy a törvény elvi okokból nem vette át a pozitív feltétel meghatározása körében a régi szóhasználatot. Ebből is következtethető — mondja a miniszteri indokolás —, hogy „... a büntetés végrehajtásának felfüggesztését nem tekinti kivételes intézménynek... ez az intézmény teljes mértékben bevált és a statisztikai adatok ma is arra mutatnak, hogy a bíróságok azt a megfelelő esetekben sikerrel alkalmazzák. Ezért olyan esetben, amikor a törvényes előfeltételek fennforognak, a büntetés végrehajtásának felfüggesztése nem tekinthető kivételes intézkedésnek. A bíróságnak, amikor a büntetés végrehajtása felfüggesztésének kérdésében dönt, messzemenően figyelemmel kell lennie az általános megelőzéshez fűződő rendkívül jelentős büntetőpolitikai érdekekre is."

Ugyancsak megváltoztatta az új Btk. a próbaidő tartamára vonatkozó rendelkezéseket. A pénzbüntetés végrehajtása egy évi, az egy évnél nem hosszabb szabadságvesztés végrehajtása három évi, az egy évet meghaladó szabadságvesztés végrehajtása öt évi próbaidőre függeszthető fel. Mindezek a rendelkezések oda irányulnak, hogy a bíróságok differenciáltabban éljenek a feltételes elítélés intézménye által nyújtott lehetőségekkel, s ennek keretében fokozottabb mértékben figyelembe vegyék az elkövető egyéniségét.

A törvényi rendelkezésben a kizáró okok úgy vannak megkonstruálva, hogy fennforgásuk megállapítása esetében a bíróság nem mérlegelheti a felfüggesztés lehetőségét, hanem azt minden esetben kizártnak kell tekinteni. A kizáró rendelkezések jellegzetessége annak a lehetőségnek a kiküszöbölése, hogy a visszaeső bűnözőkkel szemben a feltételes elítélés alkalmazásra kerüljön. Ennek érdekében a törvény lényegében átveszi a korábbi idevágó rendelkezéseket és kimondja, hogy a büntetésvégrehajtás nem függeszthető fel ha *a)* a közügyektől eltiltást, kitiltást vagy kiutasítást alkalmaznak; *b)* az elkövető a bűntettet szabadságvesztés végrehajtásának a befejezése előtt, vagy próbaidő alatt követte el, s végül *c)* ha az elkövetőt a bűntett véghezvitelét megelőző öt éven belül szándékos bűntett miatt szabadságvesztésre ítélték. Végül a törvény rendelkezéseket tartalmaz abban a vonatkozásban, hogy a felfüggesztett büntetést mikor kell végrehajtani. Egyrészt akkor, ha a próbaidő alatt megállapítják, hogy a büntetés végrehajtását kizáró okok fennforgása ellenére függesztették fel, másrészt pedig akkor, amikor az elkövetőt a próbaidő alatt elkövetett bűntett miatt szabadságvesztésre ítélik, vagy az ilyen bűntett miatt kiszabott javítónevelő munkát szabadságvesztésre változtatják át. Amennyiben viszont a próbaidő kedvezően telik el, a felfüggesztett büntetés végrehajtásra nem kerülhet és az elkövető mentesül tettének minden büntetőjogi következménye alól (törvényi rehabilitáció esete).

6. Az új Btk. életbelépése után, 1962-ben a Legfelsőbb Bíróság XXIV. sz. büntető elvi döntésében ismét foglalkozott a feltételes elítéléssel kapcsolatos bírói gyakorlattal. Új szövegezésben erősítette meg azokat az irányelveket, amelyeket korábban XX. sz. büntető elvi döntésében lefektetett, s korábbi döntését csak annyiban módosította, amennyiben az új törvény rendelkezései eltérnek a korábbi joghelyzettől. Elvileg kiemelte, hogy büntetőpolitikánk *a végrehajtandó szabadságvesztés alkalmazását nem tekinti általánosan alkalmazandó büntetési eszköznek,* illetve, hogy a *büntetés végrehajtásának felfüggesztése nem kivételes intézkedés.* Kihangsúlyozta azonban, hogy ez nem jelent iránymutatást arra, hogy az ítélkezési gyakorlat minden első ízben bűncselekményt elkövető személyt e kedvezményben részesítsen. Elvileg rámutatott arra, hogy a törvényben foglalt előfeltételek, a kiemelt alanyi és tárgyi körülmények és a büntetési célok érvényesülése között szoros kölcsönhatás van, azokat egységesen kell értékelni. A bíróságnak a büntetési célok összessége megvalósulását kell szem előtt tartania: a társadalom védelmének érdekét és egyben a társadalom tagjainak a bűnözéstől való visszatartása követelményét is. Ehhez képest a bíróságnak a büntetés végrehajtása felfüggesztésénél — az elkövető személyi körülményeinek értékelése és az elkövetett bűntett jellegének és súlyának mérlegelése mellett — behatóan vizsgálnia kell azt, hogy a felfüggesztés összhangban áll-e a *büntetés céljával,* szolgálja-e az elkövető megjavítása mellett a társadalom védelmének érdekét, s nem áll-e ellentétben *az általános megelőzés követelményével.*

Alkalmazási körét illetően az elvi döntés megállapítja, hogy a büntetés végrehajtása felfüggesztésének alapjául a szocialista társadalom értékítélete szolgál. Ehhez képest e törvényi kedvezményben általában nem részesíthetők: a nagyobb súlyú, fokozottabb társadalmi veszélyességű, a szocialista erkölcs szerint különösen elvetendő bűntettek elkövetői, a kiemelkedő személyi-társadalmi veszélyességű bűnözők, végül az olyan bűnelkövetők, akik korábbi osztályhelyzetükből vagy ellenséges beállítottságukból fakadó, illetve ezzel összefüggő bűntettet követtek el.

Ilyenek javára a büntetés végrehajtásának felfüggesztése a dolgozók közfelfogásával, a szocialista társadalom értékítéletével ellentétes. Ezáltal ellentétben áll a bűnözéstől való általános visszatartási követelményeivel is.

Végül a büntető elvi döntés ismételten hangsúlyozza, a feltételes elítélés büntetőeljárásjogi kihatásait. Így a bíróság ítéletének indokolásában köteles hivatkozni azokra a perrendszerű módon feltárt tényekre, valamint követelményekre és szempontokra, amelyeknek

alapján a büntetés végrehajtását felfüggesztette.

7. A XX. és XXIV. sz. büntető elvi döntésben megnyilvánuló kiegyensúlyozott büntetőpolitikai vonal, illetve az új büntető törvénykönyv rendelkezései lehetőséget biztosítottak ahhoz, hogy a feltételes elítélés intézménye a szocialista büntetőjog humánus célkitűzéseinek megfelelő eszköze legyen. A 60-as évek gyakorlata azt mutatja, hogy az intézmény *jelentős mértékben helyettesíti a rövid tartamú szabadságvesztés büntetéseket.*

Az egy éven aluli mértékben kiszabott szabadságvesztés-büntetéseknek

1961-ben	57,7%
1962-ben	56,6%
1963-ban	40,5%
1964-ben	48,0%
1965-ben	51,6%
1966-ban	52,2%-ában

került sor a végrehajtás feltételes felfüggesztésére. Az új Btk. életbelépése után, 1963-ban és 1964-ben az egy év fölötti tartamban kiszabott szabadságvesztések 1,7, illetve 2,0 százaléka került felfüggesztésre. Még jobban kiemeli a feltételes elítélés szerepét és jelentőségét büntetési rendszerünkben az, hogy 1959—1962. években az *összes* szabadságvesztésre szóló ítélet csaknem 50 százaléka feltételes volt, 1963—64-ben ez a szám 35, illetve 42 százalékra csökkent, majd 1965-ben és 1966-ban ismét a korábbi szintre — 51,6, illetve 52,2 százalékra — emelkedett. Ezzel szemben a felfüggesztett pénzbüntetések mutatói 1959-től csaknem azonos, viszonylag alacsony szinten mozognak: az összes pénzbüntetések közül mintegy 10—13 százalék kerül felfüggesztésre.

A bűnügyi statisztika adatai azt mutatják, hogy a feltételes elítélés csaknem valamennyi bűncselekmény-kategória vonatkozásában alkalmazásra kerül, beleértve az olyan súlyos bűncselekményeket is, mint az élet elleni támadások. Talán az egyedüli kivétel a rablás, melynek viszonylatában a 60-as években egyetlen egyszer sem került sor a büntetés felfüggesztésére. Elenyésző számban kerül alkalmazásra a szemérem elleni bűntettek területén, de ott sem kizárt. Tipikus alkalmazási területe azonban változatlanul *a tulajdon elleni és a testi épség* elleni bűntettek. Jelentős számban kerül alkalmazásra a foglalkozás körében elkövetett élet, testi épség veszélyeztetésével kapcsolatban. A pénzbüntetések felfüggesztésére túlnyomóan a *magánvádas bűntettek* — könnyű testi sértés, becsületsértés, rágalmazás — körében kerül sor.

A feltételes elítélés *hatékonysága* tekintetében a statisztika adatai nem adnak teljes értékű választ. Ugyanis az évi bűnügyi statisztika csak azt mutatja ki, hogy az adott időszakban milyen számú felfüggesztett ítélet végrehajtásának elrendelésére került sor és ezt viszonyítja az ugyanebben az időszakban kiszabásra került feltételes ítéletek számához. E szerint például 1961—64. években a feltételes ítéletek 7,6, 7,9, 20,0, 15 százalékában került sor a végrehajtás elrendelésére. Ebből azonban nem tűnik ki, hogy az azonos időszakban kiszabott feltételes ítéletek közül a próbaidő kedvezőtlen eltelte, azaz újabb bűncselekmény elkövetése miatt hány esetben került sor a büntetés végrehajtására. Ezen túlmenően statisztikailag lehetetlen kimutatni, hogy a feltételesen elítéltek közül a próbaidő sikeres eltelte után hányan követtek el újabb bűncselekményt. Egy igazságügyminisztériumi reprezentatív körű statisztikai vizsgálat, amely az 1951. második félévében kiszabott feltételes ítéletek sorát vizsgálta, arra a megállapításra jutott, hogy a próbaidő alatti újabb bűntett elkövetése miatt az esetek 14 százalékában került sor a büntetés végrehajtásának elrendelésére. Ennek a vizsgálatnak az adatait azonban nyilvánvalóan erősen befolyásolta az ötvenes évek túlzó és szélsőséges büntetőpolitikai gyakorlata, ezért következtetését semmiképpen sem lehet a jelenlegi helyzetre alkalmazni. Addig is, amíg speciális vizsgálatok a kérdést pontosabban fel nem derítik, gyakorlati tapasztalatok alapján kb. 10—12 százalékra lehet becsülni azoknak a feltételesen felfüggesztett ítéleteknek a számát, melyeknek végrehajtására sor kerül. Egy azonban bizonyos: *a feltételes ítéletek 70—80 százaléka hatékony útját állja a további bűnelkövetésnek* és egyben megmenti az elítéltet a börtön negatív hatásaitól.

III. Néhány elméleti és kriminálpolitikai kérdés a feltételes elítélés körében

1. Annak ellenére, hogy a feltételes elítélés intézménye közül 60 éve egyre eredményesebben funkcionál a magyar büntetőjogban, a jogirodalomban érdekes módon háttérbe szorult az intézmény jogi természetének elemzése.[8] Ez valószínűleg annak következménye, hogy az intézményt elsősorban mindig a kriminálpolitika szempontjából vitatták, bírálták vagy értékelték. E hiányosság annál inkább szembeötlő, miután a szocialista jogirodalomban az utóbbi

[8] A régebbi magyar jogirodalomban Angyal azt a nézetet képviselte, mely szerint a feltételes elítélés „erkölcsi büntetés"... „a kiszabott büntetés a feltételhez kötés által a puszta fenyegetésből pszihikai rosszá lesz, s az elítélt az egész kedvezményes idő alatt a fenyegetés súlya alatt áll." (Angyal Pál: A magyar büntetőjog tankönyve, Budapest, 1920. 198. old.) E nézet hibája, hogy egyrészt megfeledkezik arról, hogy valamennyi büntetés erkölcsi rosszallást is kifejez, tehát ez nem megkülönböztető jegye a feltételes elítélésnek, másrészt pedig, hogy nem tárja fel azt az utat, amely a büntetés potenciális végrehajtásában rejlő fenyegetésből kiindulva a büntetési célok — az elítélt megjavítása és újabb bűncselekményének megelőzése — megvalósulásáig vezet.

időben eltérő nézetek alakultak ki a feltételes elítélés jogi természetét illetően. Ismeretes, hogy ez a kérdés pl. a szovjet jogirodalomban éles vitákat váltott ki és a legkülönbözőbb felfogásokat állította szembe egymással. Így pl. van olyan nézet, amely szerint a feltételes elítélés „a nevelő ráhatásnak a szovjet bíróság által alkalmazott különleges eszköze”,[9] tehát megtorló, kényszerelemeket nem tartalmazó, csak javításra irányuló speciális intézkedés. Mások a feltételes elítélést külön büntetési nemnek,[10] a büntetés végrehajtása elhalasztásának,[11] a büntetés alóli mentesítés sajátos eszközének[12] tekintik. Ezzel szemben M. D. Sargorodszkij a feltételes elítélést a büntetés végrehajtása különleges rendjeként fogja fel.[13] Álláspontunkhoz az utóbbi nézet áll a legközelebb.

A feltételes elítélés jogi természetének bizonyos alapvonásait tárja fel a Legfelsőbb Bíróság idézett XX. sz. büntető elvi döntése a következőkben: „A feltételes elítélés alapjában nevelő jellegű büntetés. Kifejezésre juttatja a társadalom erkölcsi rosszallását, azonban a büntetés tényleges végrehajtásának mellőzésével szolgálja az elkövető nevelését, újabb bűncselekménytől való visszatartását.”

Annak elismerésével, hogy ez az álláspont alapjaiban helyes, a kérdés részletesebb megvilágításra szorul. Először is a magyar büntetőjog tételes rendelkezéseit tekintve, határozottan le kell szögezni, hogy a feltételes elítélés *nem önálló büntetési nem, hanem a büntetéskiszabás rendjén érvényesülő és a büntetésvégrehajtás módját megváltoztató sajátos intézkedés.* Alkalmazása nem a kiszabott büntetés nemét és jellegét, hanem végrehajtásának módját befolyásolja, illetve módosítja. Következésképpen a felfüggesztett szabadságvesztés is szabadságvesztés, illetve a felfüggesztett pénzfőbüntetés is pénzbüntetés. Jellegük megítélésére a szabadságvesztés, illetve a pénzfőbüntetés jellege, e büntetési nemek sajátos vonásai az irányadóak. Mint a büntetés általában mindkét büntetési nem természeténél fogva rejt magában bizonyos megtorló-kényszer elemeket is, s ezek akkor sem változnak, ha a büntetés végrehajtását feltételesen felfüggesztik. Ennek fényében kell értékelni a Legfelsőbb Bíróságnak azt a kijelentését, hogy az intézmény alapjában „nevelő jellegű büntetés”. Kétségtelen, hogy az intézmény alkalmazása során elsősorban a nevelés, a speciális prevenció szempontjai kerülnek előtérbe, ez azonban nem változtatja meg a büntetésnek sajátos, bizonyos megtorló — kényszerelemeket természetszerűleg magába foglaló természetét. A büntetőjogi büntetés nevelő hatása pedig mindig a büntetésben rejlő megtorló- és kényszerelemek keretében érvényesül. Így van ez nemcsak a végrehajtott büntetés, de a felfüggesztett büntetés esetében is. Az utóbbi vonatkozásában azonban a büntetésben rejlő megtorló- és kényszerelemek sajátosan érvényesülnek és segítik elő a nevelés szempontjait.

A felfüggesztett büntetés — mint minden büntetés — kifejezésre juttatja a társadalom erkölcsi rosszallását. A társadalom erkölcsi rosszallásának kifejezése azonban bármely büntetési nemre szóló, végrehajtandó vagy felfüggesztett ítélet szükségszerű eleme, — sőt bizonyos körülmények között nem is annyira a büntetéshez, mint inkább az elítélt bűnössége megállapításához kötődik —, ezért helytelen lenne a feltételes elítélést, szemben az összes többi ítélettel erkölcsi büntetésnek tekinteni. Emellett a társadalom erkölcsi rosszallásának kifejezésre juttatása önmagában még nem tartalmazza azokat a megtorló- és kényszerelemeket, amelyek a büntetést általában jellemzik. A feltételes elítélés esetében a szabadságvesztésben, illetve a pénzbüntetésben rejlő megtorló- és kényszerelemek *sajátosan* érvényesülnek, potenciális létük nem az elítélt fizikai létére, hanem *pszichikumára* gyakorol hatást. Annak tudata ugyanis, hogy újabb szabadságvesztéssel büntetendő bűncselekmény elkövetése esetén a felfüggesztett büntetés is végrehajtásra kerül, azt eredményezi, hogy az elítélt magatartásának egyik determináns elemévé a felfüggesztett büntetés potenciálisan létező megtorló és kényszervonásai válnak. Következésképpen a büntetés tényleges végrehajtásának mellőzése olyan helyzetet hoz létre, amikor is a büntetésben rejlő megtorló- és kényszerelemek absztrakt léte, az azzal való fenyegetettség állandó érzése teremti meg a kereteket ahhoz, hogy az elítélt magatartásában a pozitív társadalmi elvárások váljanak meghatározó erővé. A próbaidő kedvező eltelése esetén tehát a büntetés kényszerelemeinek csak potenciálisan létező, azaz minimális foka a büntetésvégrehajtás maximális célját — az elkövető átnevelését és a további bűnözéstől való visszatartását — eredményezi.

Összefoglalva: a feltételes elítélés jogi természetét tekintve *a büntetéskiszabás rendjén érvényesülő és a büntetésvégrehajtás módját megváltoztató sajátos intézkedés.* Tartalma, hogy *a büntetés kényszerelemei a pszichikumra hatva hozzák létre az elítélt átnevelésének folyamatához szükséges kereteket.*

2. Mint a fent idézett statisztikai adatok mutatják, a feltételes elítélés intézménye a várakozásoknak megfelelően, hatékonyan funkcionál a magyar büntetőjogban. Az a kriminálpolitikai szemlélet azonban, amely ma a bűnö-

[9] Kadari, H.: A feltételes elítélés a szovjet büntetőjogban. A Tartu-i Állami Egyetem Évkönyvei. Tallin, 1956. 44. füzet, 193. old.

[10] M. I. Jakubovics: A feltételes elítélés jogi természetéről. Szovjetszkoe Goszudarsztvo i Pravo. 1946. 11—12. sz. 59. old.

[11] A. A. Gercenzon: Büntetőjog. Általános Rész, Moszkva, 1948. 80. old.

[12] N. D. Durmanov: A büntetés alóli mentesítés a szovjet jogban. Moszkva, 1957.

[13] Sargorodszkij, M. D.: A büntetőjogi büntetés. Budapest, 1960. II. kötet 207—208. old.

zés elleni küzdelemben a hangsúlyt a bűnözés megelőzésére helyezi, többek között azzal a követelménnyel jár, hogy a büntetőjogi intézmények fejlődési lehetőségeit ebből a szempontból vizsgáljuk. Felmerül tehát, hogy a feltételes elítélés intézményének milyen *perspektívái* rajzolódnak ki e kriminálpolitikai követelmény tükrében, illetve az intézménnyel kapcsolatos jelenlegi tapasztalataink alapján.

Ezt vizsgálva, két olyan tényezővel kell számolnunk, amely a szocialista büntetőjog fejlődésének egészét áthatja. Az egyik az *egyéniesítés* követelménye, amely mind fokozottabban igényli, hogy a törvényhozó a büntetőjogi intézményeket az egyes bűnözési típusok (fiatalkorúak, visszaesők, első ízben bűncselekményt elkövetők) sajátos kriminológiai vonásaira tekintettel alakítsa ki, illetve, hogy az egyes büntetőjogi intézményeken belül a bírói egyéniesítésnek minél tágabb tere legyen. A másik fővonal, amely egyre erőteljesebben bontakozik ki az újabb szocialista büntető-törvényhozási aktusokban: *a társadalmi erők bevonása a bűnözés elleni küzdelembe.* A kettő nem áll és nem állhat ellentétben egymással.

Kialakulásától kezdve a feltételes elítélés intézményének egyik alapgondolata: az egyéniesítés. Ez megnyilvánul mind a törvényi rendelkezésekben, mind pedig az intézmény alkalmazásában. Kérdés az, hogy a jövő fejlődését, illetve a fent körvonalazott kriminálpolitikai követelményeket tekintve, megelégedhetünk-e az intézmény jelenlegi kereteiben rejlő egyéniesítési lehetőségekkel, avagy ezeket a lehetőségeket továbbfejlesszük. Nem csupán elméleti megfontolások alapján, hanem a mai magyar tételes jog gyakorlati tapasztalataira támaszkodva is, az utóbbi kérdésre *pozitív* választ adhatunk.

Nincs semmi okunk arra, hogy a feltételes elítélés intézményének a magyar büntetőjogban jelenleg létező alapkonstrukcióját bírálat tárgyává tegyük. Hatékonyságán túlmenően mellette szólnak eljárásjogi érvek és megfontolások is. De ugyanakkor nem mellőzhetjük a feltételes elítélés másik típusával kapcsolatos tapasztalatokat sem. A magyar büntetőjog tételes rendelkezéseire tekintettel abban a kedvező helyzetben vagyunk, hogy az intézmény mindkét típusával kapcsolatos tapasztalatokat össze tudjuk vetni. Ismeretes, hogy a század elején a magyar törvényhozás kifejezetten gyakorlati megfontolásokból kiindulva döntött a feltételes elítélés intézményének belga—francia típusa mellett. Ugyanakkor a fiatalkorúak viszonylatában az intézménynek angol—amerikai típusát vezette be. Ezzel a magyar büntetőjogban az intézmény két típusa szigorúan elhatárolódott és fejlődésük egymástól független vonalon folyt. Erre tekintettel mellőztük a feltételes elítélés intézményének vizsgálatát a fiatalkorúak tekintetében és figyelmünket a felnőtt korú elítéltek vonatkozásában kialakított intézményre korlátoztuk. A felvetett kérdés kapcsán azonban szükséges, hogy mindazokra a tapasztalatokra figyelemmel legyünk, amelyek az intézmény mindkét típusa tekintetében adódnak.

Eltekintve az eljárásjogi különbségektől, a fiatalkorúak vonatkozásában alkalmazott feltételes elítélés egyik jellemző sajátossága az, hogy a bíróság a fiatalkorút a próbaidő alatt meghatározott *magatartási szabályok betartására* kötelezi. E magatartási szabályok arra irányulnak, hogy aktívan befolyásolják és kedvező irányba tereljék a fiatalkorú személyiségének fejlődését. Ez az intézkedés a fiatalkorúak vonatkozásában bevált. E tapasztalatok fényében indokolt annak felvetése, hogy ilyen intézkedési lehetőség a felnőtt korú feltételesen elítéltek vonatkozásában is eredményes eszköze lenne az elítélt újabb bűnözése megelőzésének, illetve átnevelésének. A feltételes elítélés jelenlegi rendszere ugyanis a próbaidő alatt csak egyfajta, mondhatni negatív becsületességet kíván meg, azaz azt, hogy az elítélt a próbaidő alatt újabb bűncselekményt ne kövessen el. Valószínű, hogy ez a követelmény az esetek egy részében elegendőnek látszik. Ott azonban, ahol az elkövetett bűncselekmény valamiféle kapcsolatban állt az elkövető általános műveltségi, vagy szakmai ismereteinek, illetve életvezetésének hiányosságaival *meghatározott magatartási szabályokra való kötelezés biztosítaná,* hogy az *elkövetőben a becsületesség, törvénytisztelet és életvezetés pozitív, tevőleges vonásai erősödjenek.* Így pl. az elkövetőt kötelezni lehetne meghatározott szakmai tanfolyam elvégzésére, bizonyos iskolai végzettség elérésre, nyilvános helyen szeszes ital fogyasztásától való tartózkodásra, munkahelyének állandósítására, a munkafegyelem szabályainak fokozott betartására, a sértettnek okozott kár jóvátételére stb.

E magatartási szabályok megszegésének kockázata a feltételesen felfüggesztett büntetés *végrehajtása* lenne. Kétségtelen, hogy ez szigorítást jelentene a jelenlegi helyzettel szemben, amikor is csak újabb, szabadságvesztéssel büntetendő cselekmény elkövetése vonja maga után a büntetés végrehajtásának elrendelését. Az ilyen fajta rendelkezés azonban nem lenne idegen a mai tételesjogi rendelkezéseinktől sem. Így pl. a javító-nevelő munka körében jelenleg érvényesül az a rendelkezés, amely szerint a büntetésnek börtönbüntetésre való átváltását nem csupán bűncsekemény elkövetése, hanem a munkafegyelmi szabályok — azaz magatartási szabályok — súlyos megsértése is eredményezheti.

Kétségtelen, hogy egy ilyen típusú rendelkezési lehetőség felvétele a feltételes elítélés körében, felveti azt a kérdést is, hogy e magatartási szabályok betartását *mely szervek és hogyan ellenőrizzék.* Az intézmény magyarországi történetéből kitűnik, hogy a próbaidő alatti felügyelet gondolata már az intézmény

bevezetésével felmerült. Az intézményt ismerő országok gyakorlati tapasztalatai azt mutatják, hogy az elítélt próbaidő alatti felügyelete két módon szervezhető meg. Az egyik út a *pártfogó felügyelők* (probation officer) hálózatának állami intézményekhez kötött megszervezése, a másik út pedig ennek a feladatnak társadalmi erőkre való telepítése. Ebben a körben is figyelembe lehet venni azokat a tapasztalatokat, amelyek a fiatalkorúak vonatkozásában kialakított feltételes elítélés körében adódnak. A mai helyzet ugyanis az Magyarországon, hogy a fiatalkorúak vonatkozásában érvényesülő pártfogó felügyelet államilag van megszervezve, a fiatalkorú bíróságokhoz kapcsolódik, de ugyanakkor jelentős mértékben társadalmi erők aktivitására támaszkodik. Ez a tapasztalat felveti azt a gondolatot, hogy a *pártfogó felügyelő intézménye, illetve a felügyelő hálózat ehhez hasonló szervezete megvalósítható lenne a felnőtt korú elítéltekkel kapcsolatos feltételes elítélés körében is.*

Itt azonban nem hagyható figyelmen kívül az a jelentős különbség, amely a fiatalkorú és felnőtt korú elítéltek személyi státusa között fennáll. Az a pedagógiai alaphelyzet ugyanis, amelyben a feltételes elítélés érvényesíti nevelő hatását, nem azonos a fiatalkorú és felnőtt korú elítélt esetében. A fiatalkorú egyénisége alakulóban van, az erre való ráhatás kívánatos és természetes. A felnőtt korú elítélt tekintetében a kialakult egyéniséget figyelembe véve, ez a ráhatás lényegesen bonyolultabb, nem annyira egyes személyekhez, hanem inkább azokhoz a csoportokhoz, kollektívákhoz (család, lakóhely, munkahely) kötődik, amelyben a felnőtt korú él. Ennek a helyzetnek a sajátosságaiból az következik, hogy *a felnőtt korú elítélt próbaidő alatti felügyeletét bizonyos körben és esetekben, kombinálva a pártfogó felügyelő rendszerével, bizonyos kollektívákhoz, elsősorban munkahelyének kollektívájához lenne kívánatos kötni.*

Nem kétséges, hogy a feltételes elítélés intézményének ilyen irányú továbbfejlesztése nem könnyen megoldható szervezeti problémákat is felvet. Ilyen a pártfogó felügyelői hálózat kiépítése és a társadalmi erők, kollektívák bevonása e feladatok elvégzésébe. Míg az elsőnél jelenleg pénzügyi kihatásai a legszembeötlőbbek, addig a másodikkal kapcsolatban számolni kell a társadalmi erők bevonásának eddigi tapasztalataival. Ebben a körben utalni kell egyrészt a társadalmi bíráskodással kapcsolatos tapasztalatokra, másrészt pedig a javító-nevelő munka végrehajtásával kapcsolatos problémákra. Tapasztalataink ugyanis azt mutatják, hogy a társadalmi erők bevonásának ezek a formái Magyarországon még nem bontakoztak ki a megfelelő mértékben, hatékonyságuk még nem áll arányban a bennük rejlő lehetőségekkel. Annak ellenére, hogy jogszabályaink erre széles lehetőségeket adnak, a társadalmi bíráskodás gyakorlata sok esetben leszűkül az üzemen belül jelentkező munkafegyelmi és erkölcsi kérdések, valamint egyes elenyésző jelentőségű bűntettek és jogviták megtárgyalására és eldöntésére. Sok esetben tapasztalhatjuk még, hogy az üzemi szakszervezetek, illetve az üzemi kollektívák húzódoznak a társadalmi bíráskodással, illetve a javító-nevelő munka végrehajtásával kapcsolatos feladatok ellátásától. Emellett találkozunk jól működő társadalmi bíróságokkal és olyan szocialista brigádokkal is, amelyek például felügyeletet vállalnak egy-egy börtönből szabadult elítélt vagy javító munkára elítélt felett. Mindez azt mutatja, hogy Magyarországon is erőteljesen *érlelődnek azok a társadalmi előfeltételek, amelyek lehetővé teszik a társadalmi erők fokozottabb bekapcsolását a próbaidőre bocsájtott elítéltek felügyeletébe.*

Összefoglalva: a feltételes elítélés intézményének továbbfejlesztését a bűnözés megelőzéséhez fűződő *kriminálpolitikai célkitűzések* indokolják. Ennek irányát és tartalmát a *bírói egyéniesítés lehetőségeinek kiterjesztése, a próbaidő alatt az elítéltnek meghatározott magatartási szabályok betartására való kötelezése, s ennek pártfogó felügyelő útján való ellenőrzése,* illetve ezzel kombinálva, *az elítélt felett meghatározott kollektívák patronázs tevékenysége határozná meg.* E megoldási mód egyes elemeinek hatékonyságát hatályos jogunk egyes intézményeivel kapcsolatos tapasztalatok már ma is igazolják és indokolják. Az ilyen módon továbbfejlesztett feltételes elítélés intézménye alkalmasnak látszik arra, hogy a *rövid tartamú szabadságvesztés-büntetéseket a jelenlegit meghaladó szinten maximális mértékben helyettesítse.*

Horváth Tibor

A „belső" gazdasági bűncselekmények alapvető anyagi jogi kérdései

A direkt gazdaságirányításról az indirekt gazdasági irányítási rendszerre való áttérés következtében érthetően a bűntetőjogi érdeklődés előterébe kerültek a gazdasági bűncselekmények problémái.[1] Jelen cikkünkben a belső gazdasági bűncselekmények általános elvi problémáit kívánjuk vizsgálat tárgyává tenni.

I.

1. Mit értünk belső gazdasági bűncselekményeken? A legtágabb értelemben vett gazdasági bűncselekmények a gazdasági élethez való kapcsolódásuk szerint két fő csoportba oszthatók. A gazdaság statikus kereteit a társadalmi tulajdont károsító bűntettek, a gazdálkodás dinamikus folyamatait a népgazdaság elleni bűntettek néven pönalizált cselekmények támadják (ez utóbbiak a szűkebb értelemben vett gazdasági bűntettek). A gazdálkodás dinamikus folyamatait veszélyeztető cselekményeket pönalizáló törvényi tényállások ugyancsak három csoportra oszthatók, nevezetesen részben egyes speciális gazdasági mechanizmus elemeket védelmező (pénzmechanizmus, adó- és vámrendszer — Btk. XIII. Fejezet II—III. Cím), részben vagy az állampolgárok különböző tilos gazdasági tevékenységét, illetőleg az állami és a szövetkezeti kiskereskedelemben az állampolgárokkal való érintkezés tekintetében — tehát lényegében a gazdálkodás külső felületén — jelentkező bűnös gazdasági magatartásokat üldöző (árdrágító és közellátás rendjét sértő, továbbá korrupciós cselekmények — Bt. 235., 236., 238., 239., 240. §), végül a szocialista szektorban levő termelés, forgalom, elosztás alapvető területeit oltalmazó tényállásokra. Ez utóbbi bűntettek a következők: A gazdálkodással kapcsolatos kötelességek megszegése (Btk. 224. §), Pazarló gazdálkodás (Btk. 225. §), A népgazdaság szerveinek megtévesztése (Btk. 226. §), A gazdasági ellenőrzés és adatgyűjtés akadályozása (Btk. 227. §), Visszaélés találmánnyal (Btk. 228. §), A beruházási és pénzügyi fegyelmet sértő bűntett (Btk. 229. §), Rossz minőségű ipari termék forgalomba hozatala (Btk. 230. — Btk. 232. §), Minőség hamis tanúsítása (Btk. 233. §), Hamis jelzéssel ellátott termék (termény) forgalomba hozatala (Btk. 234. §), Jogosulatlan külkereskedelmi tevékenység (Btk. 237. §). Míg a gazdálkodás dinamikus formáit védő első és második bűncselekménycsoport gazdasági életünk felületi vadhajtásait nyesegeti, a most felsorolt tényállások a szocialista gazdálkodás, a nemzeti jövedelem termelésének döntő szféráiban jelentkező bűnös magatartásokat büntetik, a szocialista gazdasági-termelési viszonyok méhében meghúzódó folyamatok zavartalan lefolyását kívánják biztosítani, ezért valóságos belső gazdasági bűncselekmények.[2]

2. Mi a belső gazdasági bűncselekmények gazdasági alapja, mit védelmeznek ezek a tényállások. Erdősy Emil a népgazdaság elleni bűncselekmény fő jellemvonásának azt tartja, hogy „a gazdasági-termelési viszonyok funkcionális megnyilvánulásait bénítja", Schagrin Tamás — Solt Pál szerint pedig a gazdasági bűncselekmények „az állam gazdasági szervező funkciójával kapcsolatos hatósági tevékenységnek", „a gazdaságirányítás eredményességének" védelmét szolgálják. Véleményünk szerint az első definíció túl tág, Schagrin Tamás — Solt Pál meghatározása pedig túl szűk.

A belső gazdasági bűncselekmények ugyanis nem közvetlenül a gazdasági-termelési viszonyokat sértik (ezt csak áttételesen), hanem a gazdasági rendszer külső összetevőjét a politikai, a jogi és egyéb elemekkel átszőtt gazdálkodási formát, azaz a tervgazdálkodás konkrét rendjét. A gazdálkodási formának viszont csak egyik összetevője az állam gazdaságirányítási tevékenysége (amely ugyancsak tágabb a hatósági tevékenységnél). A gazdasági-termelési viszonyokra épülő gazdálkodási forma egyaránt tartalmazza a szocialista gazdálkodás szervezeti kereteit, a központi és a vállalati tervezési-szervezési formákat (tervezés, vállalatok közötti anyagi-termelési kapcsolatok, pénzviszonyok stb.), valamint az anyagi érdekeltség, az ösztönzés különböző rendszereit.[3] A belső gazdasági

[1] L. Szabó Imre: Demokrácia és felelősség. Társadalmi Szemle. 1966. 1.; Lévai Tibor: Szocialista törvényesség, szocialista demokrácia. Társadalmi Szemle. 1966. 3.; Csanády György: Vállalati gazdálkodás, felelősség, törvényesség. Társadalmi Szemle. 1966. 4.; Szalay József: A jogászok szerepe és mai feladatai. Magyar Jog. 1966. 7.; Erdősy Emil: A népgazdaság elleni bűntettek elhatárolása a társadalmi tulajdont károsító bűntettektől. Magyar Jog. 1966. 7.; Schagrin Tamás—Solt Pál: A pazarló gazdálkodás és az új gazdálkodás mechanizmusa. Magyar Jog. 1967. 5.; Gaskó Béla: Gondolatok a pazarló gazdálkodás és a gazdálkodás új mechanizmusa kérdéseiről. Magyar Jog. 1967. 6.; Bagi Dénes: A gazdálkodással kapcsolatos kötelezettségek megszegésének büntetése az új gazdasági mechanizmus funkcionálása során. Magyar Jog. 1967. 7.; Farkas Sándor: A gazdaságirányítás reformja és a népgazdaság elleni bűntettek. Belügyi Szemle. 1967. 5., Kálmán György: A gazdasági mechanizmus reformja és a büntetőjog. Jogtudományi Közlöny. 1967. 8.

[2] A statikus-dinamikus, illetve belső-külső, valamint speciális mechanizmus-elemeket védő bűncselekmények osztályozás bizonyos mértékben önkényes, de nézetünk szerint a tényállások tipikus alakzatait, valamint átlagát illetően valós és jogilag is hasznosítható.

[3] L. Hegedüs András: A tervgazdálkodás konkrét rendszeréről. Közgazdasági Szemle. 1960. 12. és Szabó Kálmán: A szocialista termelés alapvonásai. Kossuth Könyvkiadó. 1964. 76—96. old.

bűncselekmények alapvető rendeltetése a gazdálkodási forma teljességének büntetőjogi védelme.

Erdősy Emil tehát véleményünk szerint túlságosan közel viszi a büntetőjogi felelősségre vonást a gazdaság tényleges folyamataihoz és elhanyagolni látszik a gazdaságpolitikai, gazdaságszervezési és egyéb elemeket, Schagrin Tamás—Solt Pál felfogása pedig túlságosan központi szemléletű, holott a szocialista gazdálkodási forma primér eleme a szocialista vállalati gazdálkodás.

Amíg a belső gazdasági bűncselekmények tárgya a gazdálkodási forma, azaz a tervgazdálkodás egésze, addig másik aspektusból nézve, a gazdasági bűncselekményekért való büntetőjogi felelősség a gazdálkodási formához tágabb értelemben hozzátartozó felépítményi elem. Tervgazdálkodási rendszerünknek — mint már utaltunk erre — része ugyanis egy ösztönzési rendszer, tehát az előnyben, illetve hátrányban részesítésnek olyan konstrukciója, amelynek éppen az a funkciója, hogy a szétszórt egyéni, vállalati cselekményeket társadalmilag tudatossá tegye és az össztársadalmi érdekekkel koordinálja. Ezen jogilag is szabályozott ösztönzési rendszer alapvetően materiális természetű, de ide kapcsolhatók a gazdasági cselekvéseket értékelő és befolyásoló egyéb ösztönzők is. A legtágabb értelemben vett ösztönzés szerves része a gazdasági életben a jogi szankciórendszer is, amely éppen úgy komplex, mint a tervgazdálkodás jogi szabályozása. Ha a gazdasági bűncselekményekért való büntetőjogi felelősséget helyesen kívánjuk érvényesíteni, az csak a gazdálkodási forma többi elemével összhangban, továbbá arra figyelemmel történhet, hogy a büntetőjogi büntetés ebben a vonatkozásban egy komplex szankció-rendszer szerves és a többi szankcióval kölcsönhatásban levő összetevője. A tervgazdálkodás jogi szabályozásának komplexitása ez a különleges szocialista jogi módszer[4] — nem győzzük majd a későbbiek során is hangsúlyozni — a büntetőjogra is kiterjed.

3. A napisajtóból is ismert, köztudott tény, hogy a belső gazdasági bűncselekményekért való büntetőjogi felelősség realizálásában ez ideig komoly nehézségek mutatkoztak. Erre utaló tényezők pl. az állampolgárok jogtudati hiányosságai,[5] a felelősségre vonások igen csekély száma,[6] az, hogy a feljelentésre jogosultak sokszor indokolt esetben sem kezdeményezték a felelősségre vonást,[7] sok esetben eltért a feljelentésre jogosultak, a bűnüldöző szervek és a bíróságok álláspontja a felelősségre vonás szükségessége és mértéke tekintetében, a büntetőeljárás kezdeményezése többször eléggé „ötletszerű", nem a kirívó gazdasági hibák szankcionálására koncentrálódik. Ennek eredményeként relatíve gyakori az eljárások megszüntetése, illetve az igen csekély súlyú, az absztrakt büntetési tétellel és az eljárás bonyolultságával arányban nem álló büntetések kiszabása, az eljárások gyakran rendkívül elhúzódnak, amelynek prevenciólerontó hatása van.[8]

Természetesen ezen nem teljesség igényével felsorolt és egymásra is ható körülmények csak felszíni tünetek és mögöttük jelentős gazdasági, valamint jogi tényezők húzódnak meg.

A gazdasági tevékenységért való büntetőjogi felelősségre vonás nehézségeinek legmélyén a gazdasági-termelési viszonyok konglomerátumának hihetetlenül bonyolult szövevénye áll. A gazdasági folyamatok valóságos irányának felismerése rendkívül nehéz feladat, a gazdasági döntés szükségszerű eleme a kockázat, nevezetesen, hogy a céltudatos gazdasági tevékenység eredménye eltér a szándékolttól. A gazdasági folyamatokban számos objektív körülmény hat közre, számos különböző emberi cselekedet eredőjeként jön létre a gazdasági eredmény. A gazdasági magatartásokat felépítményi elemek tömege befolyásolja, különböző ösztönzők érik stb. A közgazdaságtudományban ma már általánosan elfogadott tétel továbbá, hogy a termelőerők, a gazdasági-termelési viszonyok, a gazdálkodási forma és a felépítmény között abszolút összhang sohasem lehetséges, különböző ellentmondások halmaza fonja át a gazdasági összefüggéseket. Természetesen ezek az ellentmondások különböző gazdaságpolitikai hibák, mechanizmuselemek előreszaladása, illetve lemaradása folytán tovább feszülhetnek. Aligha szorul további magyarázatra, hogy a gazdasági tevékenység ezen tulajdonságai szükségképpen büntetőjogi problémákra vezetnek, egyrészt a

[4] L. Eőrsi Gyula: A tervszerződések. Akadémiai Könyvkiadó, 1957. 102. old.

[5] L. Lévai Tibor im., a Népszabadság 1966. jan. 23-i „A vád bűnös pazarlás", valamint a Magyar Nemzet 1966. április 27-i „A pazarlás bűntette" c. cikkeit, stb.

[6] L. Schagrin Tamás—Solt Pál im., továbbá Glaskó Béla im., Farkas Sándor im. is.

[7] L. A Legfőbb Ügyész 103/1963. számú körlevelét stb.

[8] A fenti utolsó megállapítások alátámasztására két példa: Egy lakásszövetkezeti épület minőségi hibái miatt a KNEB feljelentésére büntető eljárás indult kivitelező vállalat építésvezetőivel szemben a Btk. 230. §-ban foglalt „Rossz minőségű ipari termék forgalomba hozatala" címén pönalizált bűntett alapos gyanúja miatt. Az eljárás során megállapítást nyert, hogy a népi ellenőrzés vizsgálatában feltárt minőségi hibák és mennyiségi hiányok az épület átadásának időpontjában valóban fennállottak, de azok nem haladták meg az építőiparban a hasonló létesítmények kivitelezésénél általában megállapított hibák értékét és jellegét. A büntető eljárást az ügyészi vádelejtés alapján a Miskolci Megyei Bíróság B. I. 1171/1966—43. számú ítéletével ezért megszüntette.

Két balatoni szálló átadásánál megnyilvánult minőségi hibák miatt ugyancsak a Btk. 230. §-a alapján indult büntető eljárás. Az eljárás elhúzódására jellemző, hogy a létesítményeket 1964. június közepén adták át, a feljelentésre jogosultat állásfoglalás tételre 1965. júliusában kérték meg, a büntető eljárás 1966 elején indult meg és jelenleg még az elsőfokú bíróság előtti bizonyítási eljárás folyik a Siófoki Járásbíróságon B. 189/1966/8. sz. alatt.

bűnösség megállapítása, másrészt a valóban büntetőjogi pönalizálást kívánó gazdasági folyamat, illetve személy „kiválasztása" terén.

Ismeretes, hogy gazdasági-termelési viszonyaink fejlődése az utóbbi években túlnőtte a centralizált modellű tervgazdálkodási formát, hiszen ennek eredménye a gazdaságirányítás reformja. A gazdasági-termelési viszonyok jellege és a gazdálkodási forma egyre mélyülő ellentéte ellentmondásokat idézett elő az igen érzékeny ösztönző komplexum, a jogi szankció-rendszer területén. Zavarok mutatkoznak a munkajogi hátrányok alkalmazása vonatkozásában is, de nyilvánvaló, hogy ezek az ellentétek a legkiélezettebb szankció, a büntetőjogi büntetés tekintetében sokkal hatványozottabban jelentkeztek. A büntetőjogi felelősségre vonást igen hátrányosan befolyásolta a gazdasági jogalkotás gazdasági adottságoktól való növekvő elszakadása, rugalmatlansága, túlbonyolítottsága. A belső gazdasági bűncselekmények törvényi tényállásai ugyanis zömmel keretdiszpozíciók, amelyeknek tartalmát gadasági szabályok adják meg. A gazdasági szabályok rendkívül nagy száma, a gazdasági folyamatok aprólékos körülhatárolása, a szabályozás ellentmondásossága, áttekinthetetlensége, megismerésének korlátolt lehetősége, jogi hibriditása (pl. polgári jogi-államigazgatási szabályok keverése) igen megnehezítette a blanketta tartalmának helyes büntetőjogi felhasználását.

A büntetőjogi szankcionálást a fentieken túlmenően az a körülmény is zavarta, hogy gazdasági (szerződési és igazgatási) jogunkban a formális előírások megszegésén volt a hangsúly és nem a tényleges gazdasági hátrányon. Mivel pedig a gazdasági előírások több területen nem fedték a gazdasági valóságot, megszegésük egyes vonatkozásokban tömeges méreteket öltött, szakmai gyakorlattá vált, adott esetben viszont a formai jogellenesség a büntetőeljárások során az elkövető terhére súlyosan eshetett latba.[9] Nem volt következetesen kialakítva anyagi érdekeltségi rendszerünk sem. Az anyagi ösztönzést szolgáló szabályok több ízben keresztezték egymást, sokszor irreális tervelőírások mindenáron való elérésére helyezte a gazdasági vezetés a súlyt, de ezzel párhuzamosan minőségvédelmi szakciók fenyegették a gazdasági élet cselekvőit.

Az utasításos gazdaságirányítási rendszer következménye a belső gazdasági cselekmények alanyával kapcsolatos problémák jelentős része is. A döntési jogkörök, a gazdasági eszközökkel, munkaerővel való rendelkezés centralizációja a gazdasági cselekedetekért való felelősséget rendkívül elmosta és igen nagymérvű felelősségi átfedésekre vezetett. A hatáskörök összeolvadásának hatását a büntetőjogi felelősségre vonásra, konkrét jogeset kapcsán igen szemléltetően érzékelteti Gaskó Béla hivatkozott cikkében, úgyhogy ezen gondolat kifejtését mellőzzük.

4. A gazdasági okok közrehatottak a belső gazdasági bűncselekményekért való felelősségre vonás nehézségeiben, úgy véljük azonban, hogy hiba lenne a nehézségek okait kizárólag büntetőjogon kívüli területeken keresni.

Az 1961. évi büntetőjogi kodifikáció nagy érdeme, hogy a tervbűntettek kategóriáját megszüntetve, jelentős lépést tett a gazdasági adottságok reális megközelítése felé. Ez a körülmény teszi lehetővé, hogy a Btk. XIII. Fejezet I. Címének szabályait — ha módosításokkal is —, de alapvetően a gazdaságirányítás reformja után is alkalmazni lehessen. De a kodifikációs megoldás hátrányokkal is járt, nevezetesen, hogy a korábbi „egyéb terv elleni bűntettek" címén relatív önállóságot élvező belső gazdasági bűncselekmények feloldódtak a Btk. XIII. Fejezet I. Címének heterogén bűncselekmény-halmazában. Végképpen hiányos továbbá a szabályozás a belső gazdasági bűncselekmények eljárási vonatkozásai, az ezen bűntettekkel kapcsolatos speciális hatósági feljelentési jog tekintetében, amely számos gyakorlati problémát okozott.

A büntetőjogi szemléletmódban nem tudatosult eléggé, hogy a belső gazdasági bűncselekményekért való büntetőjogi felelősség egy összefüggő szankció-komplexum szerves része, ezért a büntetőjogi eszközök gyakran öncélúvá váltak. Elvileg nem oldódott meg a büntetőjogi felelősség helyettesítésének kérdése, a büntetőjogi, munkajogi szankciók alkalmazási körének, viszonyának problémája. A komplexitás figyelembevételének hiánya ezen túlmenően a büntetőjogon belül is hátrányos következményekre

---

[9] Két példa az előbbi megállapítások érzékeltetésére:

Egy víztorony építésénél mellőzték a téliesítési előírások alkalmazását és téliesítés nélkül betonoztattak. A betonozási munka hiányosságai miatt a víztornyot meg kellett erősíteni. A megerősítési költségek és az egyéb kár kb. 170 000,— Ft volt. A Btk. 224. §-ban foglalt „Gazdálkodással kapcsolatos kötelességek megszegése" címén indult büntető eljárásban a megyei bíróság a vádlottakat a téliesítési előírások megszegése és az ebből keletkező számottevő gazdasági hátrány miatt elmarasztalta. A Legfelsőbb Bíróság helyesen mutatott rá arra, hogy a vádlottak a téliesítési előírásokat az építkezés mielőbbi befejezése érdekében szegték meg és az esetleges téliesítés költségei a megerősítési költségekkel csaknem egyenértékűek. Ilyen körülmények között az előírások megszegése számottevő gazdasági hátránnyal nem járt, miért is a vádlottakat a Legfelsőbb Bíróság Bf. V. 635/1965/24. számú ítéletével bűncselekmény hiányában felmentette.

Egy aknaszéntartály kivitelezésével kapcsolatban az építkezés helyi vezetői kétségkívül gazdasági, valamint társadalmi tulajdont sértő bűntetteket követtek el. A Salgótarjáni Városi Ügyészség B. 10. 179/1965. számú határozatában a Btk. 224. §-ban foglalt gazdálkodással kapcsolatos kötelességek megszegése című bűntettet azonban megállapíthatónak vélte azon vállalati főmérnök terhére is, aki a bűncselekményeket elkövető építésvezetőt a vonatkozó 1950-ben kelt, jogilag hatályos, de a gyakorlatban sokszor figyelmen kívül hagyott utasításban előírt szakmai képesítés nélkül nevezte ki, mert ezáltal a nyomozó hatóság szerint okozója volt az illető építésvezető által előidézett gazdasági hátránynak.

vezetett. Amíg a tervszerződések a polgári jogon, a gazdasági igazgatás az államigazgatási jogon belül még viszonylagos önállósággal is rendelkezett, addig a belső gazdasági bűncselekmények specialitásai dogmatikai értékelést nem nyertek, holott ezek kimunkálása a büntetőjog általános tanai szempontjából is megújítóan hatott volna — ezen bűncselekmények számos kérdése (tárgyi és személyi társadalomra veszélyesség, okozatosság, bűnösség) nem ítélhető meg a hagyományos büntetőjogi szemléletmód szerint.[10]

5. Az új gazdasági mechanizmus bevezetése a belső gazdasági bűncselekményekért való büntetőjogi felelősségre vonást, a gazdasági élet oldaláról nehezítő tényezők jelentős részét kiküszöböli. A gazdálkodási forma viszonylagos összhangja a gazdasági-termelési viszonyokkal helyreáll, a gazdasági folyamatok adminisztratív, bürokratikus túlszabályozása megszűnik, a blanketta tartalmát képező gazdasági szabályok között könnyebb lesz az eligazodás, a gazdasági szabályok egyébként is közelebb kerülnek a gazdasági adottságokhoz. A gazdasági eszközök feletti rendelkezés és a döntési jogkörök decentralizálása nagymértékben megszünteti a gazdasági döntésekért való felelősség egészségtelen egybefolyását, a hatáskörök világosabban elkülönülnek és jogilag érzékelhetőbbek. Ilyen körülmények között fokozottabban lehetőségek nyílnak a belső gazdasági bűncselekmények különleges büntetőjogi problémáinak rendezésére.

A belső gazdasági bűntettek tényállásai sajátosan bizonyos szintű gazdaságvezetési, érdemi döntések hozatalával járó tevékenységre vonatkoznak. Ha viszont „a jognak bátorítóan kell közrehatnia a kockázatvállalás rendszeres vállalati gazdasági tevékenységgé válásában", úgy abból következik, hogy — nem minden gazdasági hátrányt kell követnie felelősségre vonásnak, különösen pedig nem büntetőjogi büntetésnek. A büntetőjogi felelősségre vonás csak a többi felelősségi szankcióval szoros kölcsönhatásban és kivételesen érvényesülhet ott, ahol a gazdasági magatartás „hibája" olyan fokban veszélyes a társadalomra, hogy értékelése, illetve a preventív befolyásolás különleges társadalmi súlyú joghátrány alkalmazását teszi szükségessé, — a gazdasági döntések egymást „kompenzálva" olvadnak a gazdálkodás cselekménysorozatának eredményébe, ezért a büntetőjogi felelősségre vonás szükségességét is lehetőség szerint nem egy-egy kiragadott magatartás, hanem a gazdálkodás térben-időben összefüggő meghatározott része alapján kell elbírálni, — a büntetőjogi büntetést a többi felelősségi eszközöknél is fokozottabb mértékben nem egyes előírások formai megszegésére, hanem a tényleges, népgazdasági jelentőségű gazdasági hátrányra kell koncentrálni.

A következő fejezetben az eddig elmondott általános felelősségi elveket fogjuk konkrét javaslatokban részletezni.

II.

1. Strukturális, szabályozási és tényállásszerkesztési kérdésekkel szeretnénk kezdeni. Első javaslatunk, hogy meg kellene teremteni a belső gazdasági bűncselekmények viszonylagos önállóságát (pl. külön Cím formájában) a Btk. Különös részében. Ezek a cselekmények egyébként egy következetlenség kivételével (nevezetesen a jogosulatlan külkereskedelmi tevékenység bűntettének az üzérkedéshez való kapcsolása) ma is lényegében együtt vannak szabályozva, csak nincsenek elhatárolva az árdrágító, a közellátás rendje elleni és a korrupciós cselekményektől. Véleményünk szerint továbbá kizárandó az olyan értelmezés, amely ezen tényállásokat funkciójuktól eltérítve, az állampolgárok különböző gazdasági jellegű tilos cselekményeinek üldözésére kívánja felhasználni.[11]

Meg kell teremteni továbbá a belső gazdasági bűncselekmények és a nem fosztogató jellegű társadalmi tulajdont károsító bűntettek, elsősorban pedig a hanyag kezelés és a rongálás szerves kapcsolatát. Igaz ugyan, hogy a szűkebb értelemben vett gazdasági bűncselekmények dinamikus, a társadalmi tulajdont sértő bűntettek pedig statikus vonatkozásban támadják a szocialista gazdaságot, de a funkcionális vonatkozásoknak mégiscsak alapja a társadalmi tulajdon, továbbá a gazdasági hátrány az esetek jelentős részében vagyoni kárból vagy vagyoni kárból is áll, a hanyag kezelések, rongálások túlnyomó többsége pedig a gazdálkodás rendes menete során következik be.[12] Ez utóbbiak be-

[10] A belső gazdasági bűncselekmények 1966-ig büntetőjogi irodalmunk mostohagyermekeinknek voltak tekinthetők. Nem kaptak kellő irányítást bíróságaink sem. Ilyen körülmények között nem kelthet meglepetést az, hogy egyes polgári jogi felelősségi formákat a bíróságok kritika nélkül átvettek, nem tettek pl. éles választóvonalat a vállalati — adott helyzetben általában elvárható magatartáson alapuló — kötbérfelelősség és a személyes — egyedi elvárhatósági mértéken nyugvó — büntetőjogi felelősség közé és a döntőbizottsági kötbéreljárás anyagát, sokszor mechanikusan ítélkezésük alapjává tették. A bírói gyakorlat ezen a szocialista termelés alapvető folyamataira megállapított tényállásokat előszeretettel felhasználta egyes tilos állampolgári cselekedetek pönalizálására. Pl. a Btk. 229. § (1) bek. d) pontjában foglalt pénzügyi fegyelemsértés bűntettét vélte megállapítani a Legfelsőbb Bíróság Bf. IV. 1117/1965. számú ítéletében azzal az OTP árusvásárlási kölcsönt felvevő személlyel szemben, aki a kölcsönfelvételeket megszegve, az árut a hitel letörlesztése előtt eladta.

[11] L. 10. jegyzet utolsó részét.

[12] A BHÖ-beli rendszerezés a kapcsolatot jobban mutatta. Több népi demokratikus ország kodifikációjánál sem ilyen éles a szétválasztás, mint nálunk. Pl. a Román Btk. a társadalmi tulajdont károsító bűntettek között tartalmazza a pénzügyi alapok rendeltetésellenes felhasználásával elkövetett bűntettet, amely lényegében a magyar Kódex 229. §-ának felel meg.

építése a gazdálkodás egységes büntetőjogi védelmébe együttjárna a jelenlegi irreális értékhatárok eltörlésével, de természetesen nem jelentené a felelősségre vonási alapelvek azonosítását, mivel a gazdálkodás rendjét védő tényállások a gazdasági vezető, a hanyag kezelés és rongálás a gazdasági végrehajtó tevékenységre vonatkozik tipikus esetben és így a hanyag kezelésnél és a rongálásnál a felelősség térben és időben jobban a konkrét cselekményhez fűződik.[13]

Az egyes törvényi tényállások részletes elemzését mellőzve, bár ezt többen vitatják, megjegyezzük, hogy nézetünk szerint is a két legáltalánosabb belső gazdasági bűncselekmény, nevezetesen a gazdálkodással kapcsolatos kötelességek megszegése (Btk. 224. §) és a pazarló gazdálkodás (Btk. 225. §) törvényi tényállása lényegében változatlan fogalmazásban a jövőben is alkalmas funkciójának ellátására, mivel mindkettőnek tényállási eleme a gazdasági hátrány, csak a 224. § esetén az kifejezetten gazdasági előírások megszegéséhez fűződik, a 225. § esetén pedig észszerűtlen gazdasági döntéshez. A két tényállás tehát egyenrangú és egymás kiegészítésére alkalmas. Némileg más a helyzet a legtöbb többi tényállással, amelyek általában jelentősen leegyszerűsíthetők és egyesek közülük talán össze is vonhatók. Példa erre „a gazdaságirányításban zavart okozó, pénzügyi jellegű, megtévesztéses" belső gazdasági bűntettek (Btk. 226., 227., 229. §), amelyek törvényi tényállása több átfedést tartalmaz, több igazgatási rendelkezésre feleslegesen hivatkozik és véleményünk szerint rendkívül túlbonyolított.

A belső gazdasági bűncselekmények büntetési tételei a felső határ tekintetében különösen a minősített esetekben túlzottnak tekinthetők, nézetünk szerint számos minősített eset felesleges is. A gyakorlati tapasztalatok ugyanis arra mutatnak, hogy a minősített esetek megállapítása esetén sem érték el a kiszabott büntetések még az alapeset büntetési tételének felső határát sem. Ilyen körülmények között a minősített eseteket lehetőség szerint mellőzni kellene, hiszen általában a belső gazdasági bűntettek alapesete is népgazdasági jelentőségű hátrányt tételez fel. Tág büntetési keretek konstruálásával a minősített esetek mellőzésével is biztosítani lehetne a fokozott mértékű individualizációt.

2. Áttérve a belső gazdasági bűncselekmények általános elméleti kérdéseire, az alapvető problémának annak megállapítása látszik, hogy rendelkezik-e a gazdasági magatartás a társadalomra veszélyesség olyan fokával, amely büntetőjogi büntetés alkalmazását igényli. A kérdés látszatra nem tűnik különlegesnek, mivel az absztrakt társadalomra veszélyesség a bűncselekmény-fogalom alapvető, materiális eleme. A specialitás abban áll, hogy a többi bűntettnél, amennyiben nem áll fenn büntethetőséget kizáró, vagy a büntethetőséget megszüntető ok, a különös részi tényállásszerűség fennállása esetén az absztrakt társadalomra veszélyességet vélelmezni lehet. Egészen más a helyzet a belső gazdasági bűncselekményeknél, ahol a büntetőjogi eszközök alkalmazását szükségessé tevő társadalomra veszélyességi fok fennállásának kifejezett vizsgálata — a nevesített büntethetőséget kizáró, illetve megszüntető okokon túlmenően — elengedhetetlen.

A gazdasági tevékenységben mutatkozó „hibákért" való felelősségre vonás tekintetében jelenleg két álláspont figyelhető meg. Az egyiket a Lévai Tibortól vett következő szövegrész képviseli: „Hiba lenne a továbbfejlődés új útjait kutató, az észszerű kockázatot vállaló embert csekélyebb kár esetén *súlyosan* (kiemelés tőlünk) elmarasztalni." Ezt a kitételt a contrario értelmezve, az ilyen gazdasági cselekvőt tehát enyhébben el kell marasztalni, nem is beszélve arról, hogy az észszerű kockázatvállalás nemcsak csekélyebb, hanem súlyosabb gazdasági hátránnyal is járhat. A másik nézet a Szabó Imrétől való alábbi idézetből tűnik ki: „A jog megállapíthatja, hogy a reális, tehát az előzetes tényeknek megfelelően megalapozott kockázatvállalás sikertelenség esetén sem von maga után büntetőjogi, de bizonyos kereten belül kártérítési vagy fegyelmi felelősségre vonást sem."[14] Ezen felfogás szerint tehát adott esetben a gazdasági hátrányt semminemű egyéni felelősségre vonásnak nem kell követnie. A hatályos jog jelenleg lényegében az első felfogás szerint alakul, véleményünk szerint viszont az utóbbi nézet a helyes, jobban lehetővé teszi a gazdasági összefüggések figyelembevételét. Ebben a vonatkozásban továbbá nem szabad elfelejteni azt sem, hogy a gazdasági tevékenység balsikere a vállalati kollektíván keresztül mindenképpen kihat a hibát elkövető dolgozóra, már a nyereség puszta csökkenésével is.

Ha az adott gazdasági mulasztás személyi felelősségre vonást is igényel — annak az elvnek megfelelően, hogy a súlyosabb joghátrányt csak akkor szabad alkalmazni, ha az enyhébb, rugalmasabb szankció nem ígér kellő hatékonyságot —, a munkajogi fegyelmi és anyagi felelősségre vonás kerül előtérbe. Ez az elv büntetőjogi szempontból úgy jelentkezik, hogy a tényállásszerű, de a büntetőjogi pönalizálás szükségszerű mértéken belüli társadalomra veszélyes cselekmények tekintetében a munkajogi felelősségre vonás helyettesíti a büntetőjogi büntetést.

[13] A gazdasági vezető (döntő) és végrehajtó tevékenység felelősségi rendszerének differenciálódására és eltérő elveire L. Eőrsi Gyula: „A gazdaságirányítás reformjával kapcsolatos felelősségi kérdések. Jogi kérdések az új gazdaságirányítás köréből." Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1967. 43—53. old.

[14] L. Lévai Tibor im. 45. old. ill. Szabó Imre im. 25. old.

A belső gazdasági bűncselekmények helyettesítésének problémái ez ideig nem nyertek megoldást. Egy belső gazdasági bűncselekménynek (Btk. 224. §) van csak szabálysértési alakzata (Btké. 49. §). Bár a szabálysértési eljárási rendelet is tartalmaz szabályt a hatósági feljelentési jog alapján üldözendő szabálysértésekre [1959. évi 36. sz. tvr. 6. § (2) bek.], tudomásunk szerint ez az eljárási mód a gyakorlatban sohasem került alkalmazásra. Álláspontunk szerint a szabálysértési út a belső gazdasági bűncselekmények helyettesítésének megoldására nem alkalmas, a szabálysértést elbíráló hatóság helyzete, a gazdálkodásról való tájékozottsági mértéke, a szabálysértési büntetés jellege kizárja ezt. A belső gazdasági bűncselekmények helyettesítése — a társadalmi tulajdont károsító bűntetteknél már eddig is megvalósított módszerhez hasonlóan — csak a munkajogi felelősségre vonás útján képzelhető el, vagy a tágabb értelemben vett helyettesítés alapján, tehát hogy eleve ilyen úton kerül elbírálásra a cselekmény, vagy a szűkebb értelmezés szerint úgy, hogy a büntető eljárás során kerül az ügy munkajogi elbírálásra való áttételre.

Büntetőjogi felelősségre vonásra tehát akkor van szükség, ha az adott gazdasági magatartás és az elkövető olyan mértékben veszélyes a társadalomra, hogy kiemelt súlyú társadalmi joghátrány alkalmazásával lehet csak azt értékelni, illetve befolyásolni. Milyen szempontok vizsgálata alapján lehet viszont ezt a mértéket megállapítani?

3. A kiindulópont a konkrét gazdasági cselekedet, illetve mulasztás társadalomra veszélyessége. Általában azt lehet mondani, hogy a büntetőjogi felelősségre vonás akkor indokolt ebből a szempontból, ha vagy az átlagost meghaladó kirívó, durva gazdasági hibáról van szó, amellyel szemben kizárólag büntetőjogi represszióval lehet védekezni, vagy a gazdálkodás bizonyos területein ismétlődő, elszaporodott, jelentős gazdasági érdekeket sértő cselekmények tapasztalhatók, amelyekkel szemben a helyettesítő felelősségi eszközök alkalmazása eredményre nem vezetett és így a visszatartás fokozott joghátrány igénybevételét kívánja. A gazdasági magatartás kriminogén jellegére utaló tényezők: a megsértett gazdasági szabály jellege, népgazdasági súlya, a szabályszegés foka, a gazdasági hátrány mibenléte, népgazdasági jelentősége, mértéke. Figyelembe kell venni a cselekmény hatását a vállalati gazdálkodásra, sőt jelentőségét az iparág, a gazdasági ágazat adott helyzete szempontjából.

Ezeknek a szempontoknak vizsgálata azonban nem a belső gazdasági bűncselekmények specialitása — ha nem is ilyen bonyolultan, de a többi bűntetteknél is hasonló kérdések jelentkeznek. A különbség abban jelentkezik, hogy a tárgyi társadalomra veszélyességet nem lehet leszűkíteni a konrét cselekményre, hanem az az adott gazdálkodás egészének, illetve bizonyos körének minősítését igényli. Ezen elv gyakorlati megvalósítása viszont igen problematikus. A jogi felelősséget ugyanis „a felelősségre vont személy tevékenységének egy körülhatárolt részére, pl. meghatározott mulasztására alapítjuk"[15] — a jogi felelősségre vonásnak ezen tulajdonsága fokozottan érvényesül a büntetőjogban, ahol törvényességi szempontok is indokolják, hogy szigorúan a konkrét társadalomra veszélyes cselekményre koncentráljunk. A jogi, illetve a büntetőjogi felelősség ezen vonása relatív konfliktusba kerül a belső gazdasági bűncselekmények tárgyát képező gazdasági folyamat jellegével, amely számos összetevőből áll és nem tűri egyes cselekedetek kiragadását. Ezt az ellentétet Csanádi György így érzékelteti: „Amint a vállalat munkáját nem lehet egy kiragadott résztevékenység alapján megítélni, ugyanúgy az igazgató munkájának szakszerűsége és gondossága is csak hosszabb időt átfogó tevékenység egészének vizsgálata alapján ítélhető meg megbízható módon".[16] Ha tehát egy-egy gazdasági döntésről, gazdasági cselekedetről ki is mutatható, hogy az észszerű gazdálkodás szabályait sérti és pazarlással jár, nem feltétlenül indokolt a tényállási elemek fenállta esetén sem pl. a pazarló gazdálkodás miatti felelősségre vonás,mert ez a kiragadott cselekmény az adott gazdálkodás egészében esetleg „tűrt selejtnek" minősíthető. Adott esetben például egy vállalat műszaki vezető kollektívája egy újfajta bilincs konstrukciójának kifejlesztésében jelentős eredményeket ért el, vállalati, népgazdasági hasznot hozott. A gyártást viszont az egyik szakasz vonatkozásában elsiették, megszegték a munkavédelmi és egyéb előírásokat és így jelentős mennyiségű selejtes bilincset gyártottak. A selejtes bilincs gyártásából eredő, önmagában számottevő gazdasági hátrány azonban elenyésző jelentőségű ahhoz a haszonhoz képest, amit az egész konstrukció kifejlesztésével és gyátásával a vállalat, illetve a népgazdaság elért. Bár a selejtes bilincsek gyártása önmagában tényállásszerű lehet a Btk. 224. § szempontjából, véleményünk szerint a büntetőjogi felelősségre vonás ezen esetben aligha indokolt. A példa — úgy véljük — jól mutatja, hogy a cselekmény társadalomra veszélyességét nem önmagában, hanem az egész gazdálkodás viszonylatában kell vizsgálni. Arra is rá kell mutatni azonban, hogy az „egész" gazdálkodás figyelembevétele nem mehet a végletekig, bizonyos idő és térbeli korlátoknak van alávetve, a gazdálkodás összetettsége nem limitálhatja teljesen azt a tényt, hogy a büntetőjogi felelősség konstrukciója végső fokon konkrét magatartásra irányul.

A belső gazdasági bűncselekmények tárgyi oldalának utolsó és már az alanyi oldalhoz átvezető problémája az okozati összefüggés, mivel főleg a legalapvetőbb gazdasági bűncselekmé-

[15] L. Csanády György im. 17. old.
[16] L. Csanády György im. 17. old.

nyek materiális büntettek (pl. Btk. 224., 225. § stb.) a gazdasági hátrány valamilyen formája megvalósulásuk feltétele. A releváns ok kiválasztása a gazdasági folyamatok már ismertetett bonyolultsága folytán a jogalkalmazásban igen nehéz problémaként jelentkezik.

A gyakorlatban az okozati kapcsolatok értékelésénél több tendencia nyilvánul meg. Az első felfogás — amelynek helytelenségét úgy véljük nem kell külön igazolni — a feltételek egyenértékűsége metafizikus elméletének büntetőjogi alkalmazása (erre példa a 10-es lábjegyzetben ismertetett második jogeset — a gazdasági hátrányt okozó kinevező is felel a gazdasági hátrányért, mert ha nem nevezte volna ki...). Másik gyakorlati nézet a közvetlen és a közvetett okok között válogat és a közvetlen okokra helyezi a hangsúlyt. (Pl., ha a létesítmény meghibásodásának az az oka, hogy hibás tervek alapján kivitelezték, a felelősség súlya nem a hibás tervet készítőkön, hanem a tervhibát gondatlanságból fel nem ismerő és végrehajtó, tehát a hibás végterméket közvetlenül előállítókon van.) A harmadik tendencia a szükségszerű és a véletlen kategóriájával operál és a büntetőjogi felelősségre vonást minden olyan cselekményre kívánja irányítani, amelynek közrehatása „szükségszerű" volt a káros eredmény beálltában. Úgy véljük, hogy a fenti tendenciák téves irányba vezetnek. Az általunk vélt helyes megoldást ismét egy konkrét jogeset példájával szeretnénk érzékeltetni.

Egy vitorlástároló csarnok meghibásodását elsődlegesen az alapvetően helytelen alapozási tervek idézték elő, bár a meghibásodásban kétségkívül közrehatott a helytelen beruházói előkészítés, a felületes tervezői művezetés, a kivitelezői hibából származó nem megfelelő betonminőség és a részben szabálytalan üzemeltetés is. A beruházói előkészítés, a művezetés és az üzemeltetés hibái nem befolyásolták a meghibásodás bekövetkeztét, az a tervezői és kivitelezői hibák miatt mindenképpen beállott volna, csupán a gazdasági hátrány növekedésére vezettek, illetve a kármegelőzés és kárelhárítás elvét sértették. A tervezési hiba kirívó szakmai szabálysértésből származott. A meghibásodásban kivitelezői mulasztás kisebb mértékben hatott közre, az jellegét tekitve általában előforduló gyakori hiányosságnak minősíthető, viszont anélkül a meghibásodás az alapvetően elhibázott tervek ellenére jóval kisebb és egészen más minőségű lett volna. Kire irányuljon ezen jogesetbeli tényállás mellett a büntetőjogi felelősségre vonás: az ekvivalencia elmélet alapján minden részvevőre, a közvetlen okozatosság alapján csak a kivitelezői dolgozókra, a szükségszerűség elve alapján a tervezőre és a kivitelezőre. A helyes minősítés viszont nézetünk szerint az, hogy csak a tervezői magatartás a büntetőjogilag releváns ok — ez felel meg a büntetőjogi felelősségre vonáshoz szükséges társadalomra veszélyesség előbb ismertetett kritériumainak. Az okozati összefüggés vizsgálata során tehát a büntetőjogi represszióval eredményesen befolyásolható okot kell kiválasztani, függetlenül attól, hogy közvetlen, közvetett vagy szükségszerű ok-e. A többi ok a munkajogi felelősségre vonás szempontjából lesz releváns ok (mint példánkban a kivitelezői és beruházói dolgozók hibái), avagy a jogi felelősségre vonás körén kívül is maradhat (mint példánkban a tervezői művezetői ellenőrzés nem kellő hatékonysága). Nem minden közreható tényezőt kell jogilag és különösen nem büntetőjogilag értékelni. A tevékenységeket más viszonylatból nézve például a pazarlások többségében a konkrét érdemi ügyintézői magatartás (hiba) és az elvi irányítás, ellenőrzés hiányosságai egyaránt szükségszerűen közrehatnak. A büntetőjogi felelősségre vonás szempontjából azonban általában csak az első lesz a releváns ok.[17] A releváns ok kiválasztása egyben az alanyi oldal bekapcsolását is jelenti, nincs ugyanis külön adekvát ok és szubjektív felróhatóság. A kettő együtt adja a releváns, a „felelős" okot.[18]

4. Az alany fogalomkörében elérkezünk egy másik viszonylagos ellentmondásig, a cselekmény és a személy társadalmi veszélyességének relatív konfliktusáig, amely a felszínen mint a generális és a speciális prevenció ellentéte jelentkezik. Arról van ugyanis szó, hogy a belső gazdasági bűncselekmények tipikus alakzatainál a cselekmény objektív társadalomra veszélyességének foka a számottevő gazdasági hátránynál, a pazarlásnál, a minőségrontásnál stb. fogva rendszerint nagy, de az elkövető személyi társadalomra veszélyessége (az adott cselekménytől némileg most elvonatkoztatva) általában csekély, nem a károkozás, de nem is az egyéni haszonszerzés motiválja a gazdasági hiba elkövetőjét, hanem tévesen mérte fel a gazdasági cselekedetének jellegét, következményeit.

A viszonylagos ellentét feloldása azon uralkodó felfogással szemben álló nézet alapján lehetséges, mely szerint a társadalomra veszélyesség nem a bűncselekmény általános törvényi tényállása tárgyi oldalának egyik kiemelkedő fontosságú eleme, hanem az egész bűncselekmény sajátossága, nemcsak tárgyi, hanem alanyi jellegű is. A társadalomra veszélyesség alanyi oldala arra ad választ, hogy „az elkövető magatartása szubjektíve volt-e olyan fokú, mely a társadalomra annyira veszélyes, hogy vele szemben szankció alkalmazása indokolt".[19] A társadalomra veszélyesség tárgyi és alanyi oldalának konfliktusát az adott eset körülményei

---

[17] L. Szabó Imre im. 25. old.

[18] L. a jogágazat szerinti okkiválasztási elméletet és az okozatosságnak a felelősséggel való összekapcsolását Eörsi Gyula: A jogi felelősség alapproblémái. A polgári jogi felelősség. Akadémiai Könyvkiadó. Bp. 1961. 124—165. old.

[19] L. Bólya Lajos, ifj.: A büntetőjogi felelősség alapjának kérdései. Jogtudományi Közlöny. 1966. 665. old.

szerint kell feloldani. Van amikor a tárgyi súly negligálja az alanyi körülményeket, de lehetséges, hogy a mérleg a másik oldalra billen és még olyan nagy tárgyi súly sem teszi indokolttá a büntetőjogi felelősségre vonást az alanyi tényezők folytán, amelyek közül csak az egyik az adott cselekményre vonatkozó bűnösség.

Mint ahogy ugyanis a cselekmény társadalomra veszélyességét bizonyos mértékig a gazdasági cselekvések nagyobb komplexumát figyelembe véve kell vizsgálni, a társadalomra veszélyesség szubjektív oldalánál is figyelembe kell venni az alanyként számbajöhető személyek időben, térben körülhatárolt gazdasági tevékenységének minőségét. Az eddigi gyakorlat ezt az alanyi szempontot nem vette figyelembe. Az általános felfogás jól tűnik ki Lévai Tibor hivatkozott cikkéből vett idézetből: „... Az érdemek és bűnök nem zárják ki egymást és a felelősség vizsgálata során nem kompenzálják egymást. Aki a népgazdaságnak jelentős hasznot hajtott és kimagasló érdemeket szerzett, azt erkölcsileg és anyagilag megbecsülés illeti meg. Ha azonban ugyanaz az ember vét a törvényesség ellen (kárt tett a társadalmi tulajdonban, közlekedési balesetet okozott, stb.), akkor ezért felelősséggel tartozik. Az érdemeket és a törvénysértéseket külön-külön kell értékelni és a felelősségre vonási eljárásban ezeket figyelembe is kell venni. A fegyelmi hatóság, a nyomozó szerv és a bíróság nemcsak a terhelő és súlyosbító, hanem a mentő és az enyhítő körülményeket is hivatalból köteles mérlegelni. Nemcsak a bűncselekménynek, hanem az elkövetőnek a társadalomra veszélyességét is meg kell vizsgálni."[20]

Csanádi György nem tartja ezt az idézett kitételt a gazdasági magatartásokat összefüggésben értékelő nézetével ellentétesnek, pedig alapvetően az. Lévai Tibor szerint ugyanis az elkövető társadalomra veszélyességét *is* (kiemelés tőlünk) meg kell vizsgálni, de hol? — a büntetés kiszabása során, a büntető eljáráson belül. Ez az elv helyes és követendő a belső gazdasági bűncselekményeken kívüli területeken, pl. ha az eredményesen dolgozó gazdasági vezető közlekedési bűntettet követ el, nyilvánvaló jó munkája nem lesz akadálya a büntető eljárás lefolytatásának, csak enyhítő körülményként lesz értékelve. De egészen más lehet az eset, ha az egyébként jól dolgozó gazdasági vezető gazdasági mulasztást követ el, amely egyébként büntetőjogilag tényállásszerű. Ilyen esetben a személyi társadalomra veszélyességet nem a büntetés mértékénél, hanem a felelősségre vonás szükségességének megítélésénél kell figyelembe venni és ez az adott „személyi" körülmény ki is zárhatja a felelősségre vonást. Természetesen ilyen esetben sem arról van szó, hogy az érdemek és a bűnök kompenzálják egymást, hanem arról, hogy a gazdálkodásban szerzett érdemek az adott gazdasági mulasztás vonatkozásában a legkirívóbb joghátrány alkalmazását zárhatják ki és a helyettesítő eszközöket helyezik előtérbe.

Ami a bűnösségi formákat illeti, az eddigi gyakorlatban ezen a téren is a formai jogellenesség kihatásai érvényesültek. Például a Btk. 224. §-sal kapcsolatban a Legfelsőbb Bíróság elvi éllel mondotta ki,[21] hogy a kerettényállást kitöltő igazgatási szabályok szándékos megszegése esetében ezen bűntettek gondatlan elkövetése fogalmilag kizárt (ez az állásfoglalás szerint csak a szabály nemtudása esetén lehetséges), mert „a kötelességét szándékosan megszegő elkövető nem bízhat magatartása társadalomra veszélyes következményeinek elmaradásában, hanem e következményekbe *legalábbis* (kiemelés tőlünk) belenyugszik, cselekményét tehát eshetőleges szándékkal hajtja végre". Úgy véljük, hogy ez a felfogás fikción alapszik, mert az igazgatási szabályt megsértő gazdasági cselekvő tudatában rendszerint fel sem merül a gazdasági hátrány beálltának lehetősége, vagy ha igen, semmiképpen sem nyugszik bele, hanem könnyelműen bizakodik azok elmaradásában.

A bűnösségi formák reális alapra tétele vonatkozásában nagy előrelépést tett Schagrin Tamás—Solt Pál már többször hivatkozott cikke, amely a pazarló gazdálkodás tekintetében helyesen állapítja meg, hogy a hagyományos bűnösségi formák „nem egyértelműen alkalmasak" a bűnösségi problémák megoldására, a gazdasági cselekményeknél a dolus eventualis — luxuria fogalmai végkép összeolvadnak, aligha mondható továbbá, hogy a negliencia enyhébb súlyú lenne a luxuriánál. Nézetünk szerint azonban fenti szerzők helytelen végkövetkeztetésre jutnak, amikor az előző megállapításaikból azt a konklúziót vonják le, hogy a jövőben ritka kivételekkel csak a szándékos bűntettekért való felelősségre vonás az indokolt. Ha ugyanis az egyenes szándék ezen bűntetteknél Schagrin Tamás—Solt Pál szerint kizárt, az eshetőleges szándék pedig átfolyik a luxuriába, milyen alapon tudjuk megállapítani a szándékos bűnösséget, továbbá miért hagyjuk ki a negligenciát, ami Schagrin Tamás—Solt Pál szerint is adott esetekben a luxuriánál (tehát az eventuális szándéknál is!) súlyosabban minősülhet.

A belső gazdasági bűntettek egy részénél, nevezetesen főleg a gazdaságirányításban, vagy a vállalatok közötti kapcsolatban zavart okozó megtévesztő cselekményeknél (pl. Btk. 226., 227., 233. és 234. §) a szándékosság-gondatlanság klasszikus fogalmak szerinti elhatárolása nem okoz különösebb problémát. Az is igaz viszont, hogy éppen a legáltalánosabb belső gazdasági bűncselekmények (pl. Btk. 224., 225. §) tipikus eseteiben, amennyiben a Vorsatztheorie-t következetesen alkalmazzuk és megköveteljük a cselekmény és a következmények társadalomra veszélyességének effektív felis-

[20] L. Lévai Tibor im. 44—45. old.

[21] Legfelsőbb Bíróság Bf. I. 776/1965. számú ítélete. Megjelent B. H. 1966. 5. 4852. sz. jogeset.

merését és az ezekhez fűződő emocionális elemeket, a kívánást vagy a belenyugvás, a szándékosság megállapításáról nemigen lehet szó. Az eventuális szándék — luxuria amúgyis egymásba átható fogalmai tekintetében a mérleg ezen belső gazdasági bűncselekményeknél határozottan a luxuria felé dől, a könnyelmű bizakodás dominál. Javaslatunk ennek megfelelően az, hogy ezeknél a bűncselekményeknél csak gondatlan alakzatot létesítsünk és a minősítésnél — éppen a negligencia jelentős társadalomra veszélyességi foka miatt — enyhe és súlyos gondatlanság között különböztessünk, (amely mindkettő megvalósítható, mind luxuriózus, mind negligens formában). A szándékos alakzat kiiktatása, a bűncselekmény gondatlan formában való konstruálása és a büntetési tételeknél az enyhe és a súlyos gondatlanság közötti differenciálás nézetünk szerint jobban szolgálja a személyi társadalomra veszélyesség reális értékelését, mint a jelenlegi megoldás. Felvethető, hogy ez a javaslat nem áll-e szemben a Btk. Általános részében foglalt bűnösségi megoldással. Véleményünk szerint nem. Nincs akadálya, hogy valamely bűncselekménynek csak gondatlan alakzata legyen és arra a Btk. Különös része jelenleg is példával szolgál, hogy valamely bűnösségi forma különleges módon nyerjen különös részi törvényi tényállásban kodifikálást (pl. rögtönös szándék — Btk. 254. §).

5. Az eddig elmondottakból úgy véljük nyilvánvaló, hogy a „normális" és a „bűnös" gazdasági tevékenység között igen nehezen húzható meg a határvonal, a tárgyi és az alanyi társadalomra veszélyesség kriminális büntetést igénylő jellegének megállapítása az egyes konkrét esetekben — különösen azért, mert a cselekménytől részben elvonatkoztatva, a tágabb gazdasági összefüggéseket is vizsgálni kell — igen bonyolult feladat. A felelősség elbírálásának ezen kérdései szakértő bevonásával nem tisztázhatók — a probléma megoldásának kulcsát a büntető eljárásban is nem a büntetőjogon belülről, hanem a gazdasági élet oldaláról kell keresnünk.

A kibontakozásra megadja a lehetőséget a Btk. 251. §-a, amelynek értelmében a belső gazdasági bűncselekmények miatt[22] büntető eljárásnak csak a jogszabályban meghatározott szerv feljelentése alapján van helye. A feljelentésre jogosultakat a Btké. 35. §-a sorolja fel. A törvény szerint számos feljelentésre jogosult van, országos hatáskörű funkcionális szervek (Országos Tervhivatal), az ellenőrzés központi szervei (Központi Népi Ellenőrzési Bizottság), a gazdasági tevékenység szerint illetékes gazdasági főhatóságok, valamint egyes speciális gazdasági szakszervek is (pl. a Btk. 228. § vonatkozásában az Országos Találmányi Hivatal Elnöke, stb.). A feljelentésre jogosultak puszta felsorolása is mutatja, hogy ez az intézmény módot ad a gazdasági szempontoknak, a belső gazdasági bűncselekmények tárgyából folyó követelményeknek az érvényesítésére.

A gyakorlatban világosan tapasztalható, hogy a büntető eljárás hatósági alanyai, de a feljelentési joggal rendelkező gazdasági szakszervek is idegenül állnak ezzel a speciális jogosítvánnyal szemben, nem látják tisztán büntető eljárási szerepét, az ezzel kapcsolatos jogaikat és kötelezettségeiket. Ennek alapvető oka, hogy jogszabályaink a Btk. 251. §-ban foglalt feljelentési joggal kapcsolatban rendkívül hiányosak, egymással konkuráló feljelentési jogköröket biztosítanak, nem rendezik a feljelentés tartalmát, benyújtási módját, eljárási funkcionálását.

Magunk részéről a speciális hatósági feljelentési jogkört alpvetően anyagi jogi természetű intézménynek tartjuk. A büntetőjogi felelősség megállapításával kapcsolatos — előzőekben részletezett — problémák megoldása ugyanis nem lehetséges a gazdálkodást folytató szerv, illetve a gazdasági tevékenység tárgya szerint illetékes gazdasági főhatóság nyilatkozata nélkül. Csak ezen gazdasági szakszerv rendelkezik olyanfajta szakértelemmel, népgazdasági áttekinthetőséggel, hogy a bűncselekmény megvalósulását megnyugtatóan meg tudja állapítani, csak ezen hatóság állásfoglalásának középpontba helyezése teszi lehetővé a gazdaságpolitikai szempontok érvényesítését, a büntetőjogi eszközöknek a gazdasági tendenciákkal szinkronban való felhasználását, de ez teszi lehetővé a dolgozók biztonságérzetének megóvását is.

A belső gazdasági bűncselekmények anyagi jogi sajátosságai tehát azt teszik szükségessé, hogy a Btk. 251. §-ában foglalt intézmény büntethetőséget kizáró okként funkcionáljon. Ezen feljelentés hiányában főszabályként[23] az adott gazdasági magatartás — attól függetlenül, hogy különös részi tényállásszerűséggel rendelkezik-e vagy sem — nem bűncselekmény.

A Btk. 251. § ilyen felfogása mellett garanciális jelentősége van annak, hogy a különleges feljelentési jog gyakorlásának eljárási részletei is rendezést nyerjenek és megszűnjön a feljelentési jogkörök kolliziója. A feljelentési jogot alapvetően a gazdasági magatartás, illetve az azt kifejtő gazdálkodó szerv szerint illetékes gazdasági főhatósághoz kell koncentrálni, mert csak ez a szerv rendelkezik olyan mérvű informáltsággal, amely a feljelentési jog rendeltetésszerű gyakorlásához szükséges. A gyakorlat már eddig is ezt a megoldást kedvezményezte[24] és mivel a feljelentést a miniszter (helyettese) sze-

[22] A Btk. 251. §-a a Btk. 233—234. §-ra indokolatlanul nem terjed ki.

[23] A kivétel a Legfőbb Ügyész feljelentés pótlási joga (Be. 98. § (2) bek.)

[24] Pl. a Legfelsőbb Bíróság Törv. I. 40/1966. sz. ítéletében kimondotta, hogy a Btk. 251. §-ban foglalt feljelentési jogot elsősorban az illetékes gazdasági szakminiszter gyakorolja, és „ettől az elvi alaptól" csak „célszerűségi okból" kell néhány esetben eltérni.

mélyes jogkörben gyakorolja, ezt az intézményt miniszteri feljelentési jognak is nevezhetjük.

A miniszteri feljelentési jog anyagi jogi jellege azt is megkívánja, hogy ez a feljelentés ne pusztán processzuális előfeltételként funkcionáljon, megtételével ne érjen véget a gazdasági főhatóság szerepe a büntető eljárásban, hanem a továbbiakban is aktív részese legyen. A belső gazdasági bűncselekményeknél a feljelentésre jogosult a nyomozati és a bírósági szakban egyaránt legyen az eljárás alanya, részére tárgyalási, indítványtételi, észrevételezési jogokat kell biztosítani. A feljelentés ugyan cselekményre irányul és nem személyre, de a társadalomra veszélyesség tárgyi és alanyi vonatkozásainak összefonódása következtében ebben a kérdésben is biztosítani kell a gazdasági szakszerv részéről a véleménynyilvánítást. Az anyagi jogi tulajdonságok eljárási vetületeinek részletes kidolgozása külön tanulmány tárgyát képezi, úgyhogy befejezésül csak annyit szeretnénk megjegyezni, hogy a belső gazdasági bűncselekményekre jellemző komplexitás szükségképpen a büntető eljárásra is kiterjed, azt sem lehet kizárólag a hagyományos szemléletmód szerint, klasszikus eszközökkel lebonyolítani, az államigazgatási behatásoktól mereven elválasztani.

Sárközy Tamás

A sorkatonai szolgálat kezdő és befejező időpontjának a katonai jogalkalmazással kapcsolatos egyes elvi és gyakorlati problémája

A katonai bíróságok ítélkezési gyakorlatában a sorkatonai szolgálat kezdő és befejező időpontjának kérdése teljesen nem tisztázott. Márpedig a vonatkozó időpontok pontos meghatározásának nagy jelentősége van. Ettől függ ugyanis, hogy valamely hadköteles személyt már, vagy még még katonának kell-e tekinteni, vagyis mikortól meddig áll a katonai fegyelmi és büntető jogszabályok hatálya alatt. Közelebbről, e kérdések tisztázása dönti el, hogy a hadköteles magatartása egyáltalán megvalósít-e bűntettet, s ha igen, a magatartása katonai vagy köztörvényi bűntettként minősül-e, s ehhez képest az ügy elbírálása a katonai, vagy a polgári bíróság, vagy éppen az illetékes parancsnok fegyelmi hatáskörébe tartozik-e.

Mindebből világosan kitűnik, a sorkatonai szolgálat kezdő és befejező időpontjának meghatározásával kapcsolatos problémák tisztázásának fontossága, s egyben — a katonai bíróságok eltérő minősítési gyakorlatára figyelemmel — az ilyen irányú alaposabb vizsgálódás indokoltsága is.

I.

A honvédelemről szóló 1960. évi IV. törvény (a továbbiakban: Hvt.) 24. § (2) bekezdése akként rendelkezik, hogy „A sorkatonai szolgálat az állományba vétellel kezdődik és rendszerint a tartalék-állományba helyezéssel ér véget." Korábban mind az állománybavétel, mind a tartalékállományba helyezés a katona alakulatánál történt. Jelenleg azonban a vonatkozó feladatok végzése az illetékes katonai kiegészítő parancsnokságok hatáskörébe tartozik. Ebből az következnék, hogy a katonai kiegészítő parancsnokságra behívás alapján bevonult hadköteles az alakulatához történő beosztásának pillanatától kezdve a katonai jogszabályok hatálya alá tartozik, s ez az állapot mindaddig tart, amíg az alakulatától való leszerelését és elbocsátását követően a katonai kiegészítő parancsnokságon a tartalékos katonai igazolványát és a bevonuláskor ott tőle levett személyi igazolványát kézbe nem kapja. A gyakorlatban azonban nem ilyen egyszerű a kérdés, különösen ami a sorkatonai szolgálat befejező időpontjának kérdését illeti, mely utóbbi kérdés részletes taglalására később kerül sor.

A katonai szolgálat kezdő időpontjával kapcsolatban az egyértelműség hiányát mutatja a katonai bíróságok ellentétes minősítési gyakorlata is, amelyre előbb már utalás történt. Például az egyik katonai bíróság a katonai kiegészítő parancsnokságon az állománybavétel és az alakulathoz történt beosztás kihirdetését követően a katonai szolgálat teljesítését vallási meggyőződésére hivatkozással megtagadó hadköteles cselekményét az egyik ítéletben katonai bűntettnek, a Btk. 317. §-ába ütköző szolgálati parancs iránti engedetlenségnek, míg egy másik ítéletben honvédelem érdekét sértő köztörvényi bűntettnek, a Btk. 167. §-ába ütköző katonai szolgálati kötelezettség teljesítése megtagadásának minősítette. E két ítéletet a Legfelsőbb Bíróság a tényállás és a minősítés megváltoztatása nélkül emelte jogerőre.

A fenti ügyek elbírálása során tehát az eljárt katonai bíróságok a sorkatonai szolgálat kezdő időpontját illetően nem azonos álláspontot foglaltak el. Véleményem szerint ezekben az ügyekben a hadkötelesek magatartását egyaránt a Btk. 317. §-ába ütköző katonai bűntettként kellett volna értékelni, mert a katonai szol-

gálat teljesítését a katonai kiegészítő parancsnokságon történt állománybavételük után tagadták meg, s így a cselekmény elkövetésekor — a Hvt. 24. §-ának idézett rendelkezése alapján — már katonák voltak.

Az ítélkezési gyakorlatban az is előfordult, hogy a katonai kiegészítő parancsnokságra nem katonai szolgálat teljesítése céljából behívott, illetve megidézett — tehát állománybavételre sem kerülhetett — vallási szektához tartozó tartalékos hadkötelesnek a katonai szolgálat teljesítésének megtagadására irányuló megnyilatkozását a katonai bíróság az egyik ügyben a Btk. 167. §-ába ütköző, míg egy másik ügyben a Btk. 317. §-ába ütköző bűntettként értékelte.

A fenti ügyekben vádlottként szereplő hadkötelesek — véleményem szerint — a terhükre rótt bűntettek egyikét sem valósították meg, mert a behívásuk célja kapcsolatos volt ugyan a katonai szolgálati kötelezettséggel, de nem konkrét katonai szolgálat teljesítésének kötelezésére irányult, s így azt meg sem tagadhatták. Éppen ezért ezekben az esetekben a minősítési hiba objektíve, vagyis tartalmi szempontból nyilvánvalóan a büntető anyagi jogszabályok helytelen alkalmazásából adódott. E jogesetek ismertetése mégis indokoltnak mutatkozott, miután a tartalmilag azonos tényállású ügyekben alkalmazott minősítés eltérő volta arra utal, hogy a hadkötelesek magatartásának helytelen jogi értékelése a katonai szolgálat kezdő időpontjának téves értelmezésével is kapcsolatos.

A sorkatonai szolgálat kezdő időpontjának az előzőkben kifejtettek szerinti meghatározásával szemben ellenérvként felvethető, a gyakorlatban többször elvileg felmerülő kérdés, hogy csupán adminisztrációs tevékenység, önmagában a szükséges nyilvántartási adatok megállapítása és feljegyzése alapján helyes-e összes következményeivel együtt katonának tekinteni a bevonult hadkötelest, aki még csak egyenruhával — mint a katonává válás külsőségekben is megnyilvánuló kellékével — sem rendelkezik. Egyáltalán elvárható-e az ilyen polgári ruhás személytől, hogy a polgári fegyelemtől sok vonatkozásban eltérő katonai fegyelem követelményéhez, általában a katonai „regulához" alkalmazkodjék.

Mindenekelőtt szükséges lerögzíteni, hogy e körben a Hvt. 24. § hivatkozott rendelkezésének egyértelműsége mérlegelést nem tesz lehetővé, tehát legfeljebb e rendelkezés helyessége lenne vitatható. Itt nyomban megemlítendő, hogy egyes katonai jogászok álláspontja szerint a bevonult hadköteles állománybavétele nem a katonai kiegészítő parancsnokságon, hanem az alakulatnál történik. Álláspontjukat azzal indokolják, hogy a katonai kiegészítő parancsnokságok sorkatonai állománnyal nem rendelkeznek, tehát ennélfogva a sorkatonai szolgálatra bevonult hadköteleseket nem is vehetik állományba.

E tetszetősnek tűnő indokolás bizonyos fogalmak szó szerinti értelmezéséből fakad, s éppen ezért a kérdés érdemét illetően nem fogadható el. A katonai kiegészítő parancsnokságok a fegyveres erők, illetőleg ezek különböző alakulatai részére veszik állományba a bevonultatott hadköteleseket. Ugyanis e parancsnokságok határozzák meg a bevonultatott hadkötelesek alakulatát és adják át azokat a különböző fegyveres testületektől kiküldött tiszteknek.

Mindezek mellett a katonai kiegészítő parancsnokság értelmezhető az állománybavétel szerveként, illetőleg helyeként a Hvt. 7. § (1) bekezdésének azon rendelkezése alapján is, hogy „A fegyveres erők sorállományának, illetőleg tartalékállományának kiegészítése, a honvédelmi miniszternek alárendelt katonai kiegészítő parancsnokságok feladata." Úgy vélem, hogy a katonai kiegészítő parancsnokságok a sor- és tartalékállomány kiegészítését — ami voltaképpen a vonatkozó állomány feltöltését jelenti — állománybavétel nélkül meg sem tudná oldani. Nem fogadható el tehát az a felfogás, hogy a hadköteles állományba vétele az alakulatnál történik, s ezzel a sorkatonai vagy tartalékos katonai szolgálat is csak az alakulatnál veszi kezdetét. Természetesen ez a helyzet áll fenn akkor, ha a katonai kiegészítő parancsnokság a hadkötelest közvetlenül az alakulatához vonultatja be, amire az utóbbi időben már akadt példa.

Ezek után térjünk vissza azokra az előzőleg felvetett kérdésekre, melyek szerint a sorkatonai szolgálat kezdő időpontjának a bevonultatás napjával való azonosítása vitatható. Már a fentiekben is szó esett arról, hogy a katonai kiegészítő parancsnokságon nem egyszerűen a bevonultatott hadkötelesre vonatkozó statisztikai adatok felvételét végzik, hanem a szükséges orvosi vizsgálatok után beosztják valamely katonai alakulathoz, ezt előtte kihirdetik és átadják az adott alakulattól kiküldött tisztnek. A hadköteles pedig azzal, hogy katonai alakulathoz beosztják, tartalmilag is az adott alakulat, illetőleg fegyveres testület tagjává, tehát katonává válik attól függetlenül, hogy a konkrét katonai szolgálat teljesítését nem azonnal kezdi meg. Mindezeken túl a katonai kiegészítő parancsnokság részéről a hadkötelesnek az alakulat képviseletében megjelent tiszt rendelkezésre bocsátása tulajdonképpen azzal egyértelmű, mintha az átadás, illetőleg az állománybavétel az alakulatnál történt volna.

Az egyenruha hiányának nincs különösebb jelentősége, mert az újoncokat a kiküldött tiszt csoportban kíséri alakulatukhoz, másrészt az egyenruha levetésével egyetlen katona sem szabadulhat a katonai fegyelmi és büntető jogszabályok hatálya alól. Más oldalról, ha az egyenruhának meghatározó szerepet tulajdonítanánk, a hadkötelest alakulatához kísérését követően is csak attól a pillanattól fogva lehetne katonának tekinteni, amikor a részére kiadott egyenruhába beöltözik. De az egyenruhába öltöztetéssel a hadköteles a szó igazi értelmében, köze-

lebbről a katonai fegyelem szempontjából vajon nyomban katonává válik-e? Nyilvánvalóan nem, ami a később kifejtettekből is kitűnik.

A katonai „regulához" alkalmazkodás kérdését illetően nyilvánvaló, hogy az éppen bevonult hadkötelestől a katonákra jellemző magas fokú vasfegyelem nem várható el. Erre hivatkozással azonban a legkevésbé vitatható a sorkatonai szolgálat kezdő időpontjának a bevonultatás napjával való azonosítása. Köztudott ugyanis, hogy a katonai életviszonyok a polgári életviszonyoktól — főleg a számos korlátozásból adódóan — gyökeresen eltérnek. Ezen életviszonyok közötti ellentmondások feloldására, a magasabb fegyelmi követelmények megértetése és elfogadtatása érdekében, a parancsnokoknak hosszú hónapokig tartó türelmes munkára van szükség.

A bevonult hadkötelest tehát nem a bevonultatása és nem is az egyenruhába öltöztetése teszi a magas fegyelmi követelményeknek megfelelő „igazi katonává", hanem a hosszabb időt igénylő katonai kiképző és politikai nevelő munka. A sorkatonai szolgálat kezdő időpontjával kapcsolatos határvonalat tehát képtelenség lenne a fegyelmi követelményeknek való megfelelés szempontjából meghúzni. Csak mellékesen jegyzem meg, hogy a sorkatonai szolgálat kezdő időpontjának ilyen alapon való meghatározásánál további elvi problémát jelentene az is, hogy egyes hadkötelesek — képességeiktől, iskolai végzettségüktől függően — rövidebb, míg mások hosszabb idő múlva válnak az elvárható követelményszabta fegyelmezett katonává.

Az elvárhatóságot illetően nem hagyható figyelmen kívül, hogy más kérdés a katonai fegyelmi és büntető jogszabályok alkalmazhatósága és ismét más a bevonult hadköteles bizonyos rövid időn belül fegyelemsértő, vagy bűntettet — főleg katonai bűntettet — megvalósító magatartásának elbírálása, közelebbről vele szemben e magatartásokért a vonatkozó jogszabályokban előírt szankciók alkalmazása.

A gyakorlatban ugyanis az történik, hogy a fegyelemsértő katonával szemben a bevonulást követő első hónapokban — éppen a magasfokú fegyelemszabta elvárhatóság hiánya miatt — az átnevelés érdekében általában az egyéni beszélgetéseken, parancsnoki foglalkozásokon alapuló meggyőzés eszközeivel és nem a büntetőszankciók alkalmazásával lépnek fel. Az utóbbira csak a katonai fegyelmet és szolgálati rendet súlyosabban romboló magatartások esetében kerül sor.

Mindezekből kitűnik, hogy a határvonal meghúzásának főleg a katonai fegyelmi és büntető jogszabályok egységes alkalmazási gyakorlatának kialakítása szempontjából van nagy jelentősége. E kérdést illetően a labilis megoldások útja nem járható, mert a katonai fegyelmi és bűnüldöző hatóságok egységes gyakorlatának kialakítása csak a sorkatonai szolgálat kezdő időpontjának pontos meghatározásával — mint alapvető törvényességi követelmény érvényesülésével — biztosítható. Az egységes jogalkalmazási gyakorlattal természetesen nem kapcsolatos az a kérdés, hogy e határvonalat hol kell meghúzni. A Hvt. hivatkozott rendelkezésével és annak értelmezésével kapcsolatos fenti — bár nem minden részletre kiterjedő — fejtegetésekből azonban az következik, hogy a sorkatonai szolgálat, illetőleg a tartalékos katonai szolgálat kezdő napja a bevonulás napjával egybeesik.

A katonai bíróságok ítélkezési gyakorlatának tanúsága szerint a katonai szolgálat kezdő időpontjának mikénti értelmezése általában csak a vallási szektákhoz tartozó hadkötelesek — katonai szolgálat megtagadásával kapcsolatos magatartásának elbírálása során jelent minősítési problémát. Erre utalnak az ismertetett jogesetek is. Ennek kapcsán merül fel egyes katonai jogászok részéről az a kérdés, hogy vajon a Btk. 167. §-ába, vagy a Btk. 317. §-ába ütköző bűntettként minősül-e annak a hadkötelesnek a cselekménye, aki a behívó parancs alapján csak azért jelenik meg a katonai kiegészítő parancsnokságon, hogy a vallási meggyőződésére hivatkozással a katonai szolgálat teljesítésének megtagadásával kapcsolatos szándékát kinyilvánítsa.

E kérdést felvető katonai jogászok álláspontja szerint a fenti hadköteles magatartását — az állományba vételtől függetlenül — nem lenne értelme a Btk. 317. §-ába ütköző katonai bűntettként értékelni, mert bűnösségét akkor is a Btk. 167. §-ába ütköző bűntettben kellene megállapítani, ha a katonai szolgálat teljesítésének megtagadásával kapcsolatos szándékát a behívóparancs elleni engedetlenséggel nyilvánítaná ki, s e két magatartás között — már tudniillik aközött, hogy a katonai szolgálatot a bevonuláskor szavakban, vagy a behívóparancs nem teljesítésével tagadja-e meg — semmi különbség nincs.

Ezzel az állásponttal nem lehet egyetérteni, mert a minősítési problémákat tovább bonyolítaná, e területen az egységes ítélkezési gyakorlat kialakítását nehezítené. Éppen az eltérő minősítési gyakorlat kiküszöbölése érdekében, a bűntett minősítésénél az említett elkövetési magatartás esetén is az állományba vétel tényét, illetve annak hiányát kell irányadó szempontnak tekinteni. Ennek megfelelően a kiegészítő parancsnokságra bevonult hadköteles magatartását csak abban az esetben helyes a Btk. 167. §-ába ütköző bűntettként értékelni, ha a katonai szolgálat teljesítésének megtagadásával kapcsolatos szándékát még az állományba vétel előtt nyilvánítja, viszont terhére a Btk. 317. §-ába ütköző bűntett megállapításának van helye, ha az említett szándék felfedése az alakulathoz való beosztást, az ezzel kapcsolatos kihirdetést és a hadkötelesnek az alakulattól kiküldött tiszt rendelkezésre bocsátását is magában foglaló állományba vételt követően történik.

E témakör lezárásaként újólag hangsúlyozni

kívánom, hogy az állományba vételnek — akár valamely vallási szektához tartozó, akár más hadköteles katonai szolgálatot megtagadó magatartásának elbírálásánál — kizárólag az egységes minősítési gyakorlat kialakítása szempontjából van jelentősége. Ugyanis a törvény — miután a kiegészítő parancsnokságon a katonai szolgálat teljesítésének megtagadása mindig más alárendeltek jelenlétében történik — mindkét bűntettre 5—5 évig terjedő szabadságvesztést ír elő. Ugyanakkor a katonai bíróságok a minősítéstől függetlenül egységes büntetéskiszabási gyakorlatot folytatnak, vagyis a vallási szektához tartozó hadköteles bűnösségét akár a Btk. 167. §-ába, akár a Btk. 317. §-ába ütköző bűntettben állapítják meg, a szabadságvesztés mértékének meghatározásánál csak az elkövető személyéhez tapadó enyhítő körülményeknek tulajdonítanak jelentőséget, tehát szinte minden esetben azonos tartamú szabadságvesztést szabnak ki.

II.

A sorkatonai szolgálat — a már idézett Hvt. 24. § (2) bekezdésének rendelkezése szerint — rendszerint a tartalékállományba helyezéssel ér véget. Az érdemi fejtegetéseket megelőzően már e helyütt szükséges rögzíteni, hogy a „rendszerint" kifejezésnek tartalmi vonatkozású jelentősége nincs, mert az nyilvánvalóan arra utal, hogy a sorkatonai szolgálat sok esetben nem tartalékállományba helyezéssel, hanem továbbszolgálat vállalásával, tiszti vagy tiszthelyettesi iskolára jelentkezéssel, esetleg a hivatásos állományba kerüléssel ér véget.

Miután a tartalékállományba helyezés a katonai kiegészítő parancsnokságon történik, a törvény fenti rendelkezésének vulgáris értelmezése — mint arról már korábban is szó esett — csak olyan következtetés levonását tenné lehetővé, hogy a sorkatonai szolgálat mindaddig tart, amíg az alakulatától elbocsátott hadköteles a kiegészítő parancsnokságon a személyi igazolványát és tartalékos katonai igazolványát át nem veszi. Ilyen álláspontot foglalt el a honvédelmi törvény és annak végrehajtásáról szóló jogszabályok gyűjteményes kötetét összeállító és az egyes rendelkezéseket magyarázatokkal ellátó szerkesztő bizottság is, amikor a Hvt. 24. § (2) bekezdésében foglalt rendelkezés második részéhez azt a magyarázatot fűzte, hogy a sorkatonai szolgálat a katonai kiegészítő parancsnokságon való tartalékállományba helyezéssel fejeződik be, mert a katonát az alakulatnál „csak leszerelik".

Ez a kérdés a gyakorlatban korántsem ilyen egyszerű. Elfogadható, hogy a katonai kiegészítő parancsnokságon történő tartalékállományba helyezés a katonai igazgatási jogszabályok rendelkezéseinek végrehajtása és a hadkötelesek nyilvántartásával kapcsolatos okmányok lezárása szempontjából a sorkatonai szolgálat befejezésének utolsó mozzanata. Vitatom azonban, hogy tartalmi oldalát tekintve, vagyis a katonai fegyelmi és büntető jogszabályok alkalmazása szempontjából a sorkatonai szolgálat a fenti időpontig kitolódna.

Már a vonatkozó jogszabályok gyűjteményes kötetéhez fűzött és a fentiekben idézett magyarázatból is kitűnik, hogy a sorkatonai szolgálat befejeződése két mozzanatból — az alakulatnál megejtett leszerelésből és a kiegészítő parancsnokságon való tartalékállományba helyezésből — áll. Lényegét tekintve azonban csak az első mozzanatnak, az alakulatnál történő leszerelésnek van jelentősége.

A leszerelés fogalma még a közfelfogás szerint is akként értelmezendő, hogy a leszerelés a sorkatonai szolgálat kitöltésével egyértelmű, s ezzel a hadköteles a sorkatonai szolgálat minden következménye alól szabadul. Tartalmilag voltaképpen erről van szó. A hadkötelest az alakulatánál — a szociális és egyéb körülmények miatti előbbi leszerelés eseteit kivéve — csak akkor szerelik le, ha a sorkatonai szolgálat idejét teljesen kitöltötte. Ennek során a részére kiadott felszerelési tárgyakat tőle bevonják, az elszámoltatás során mutatkozó esetleges hiányok miatt a kárelljárást lefolytatják, s mindezek után az alakulattól elbocsátják.

Annak megszervezésére alig van lehetőség, hogy a hadköteleseket az elbocsátás alkalmával is tiszt kísérje a katonai kiegészítő parancsnokságra. Ilyen intézkedésnek az indokoltsága sem mutatható ki, hiszen a kiegészítő parancsnokságon való mielőbbi megjelenést a hadköteles saját érdeke, s — a katonai szolgálat kitöltése folytán — nem a honvédelem érdeke diktálja. Ez az érdek azonban a hadköteles részéről nem annyira a sorkatonai szolgálat megrövidítésével kapcsolatos, hanem azzal, hogy a személyi és tartalékos katonai igazolványa nélkül — melyeket csak a kiegészítő parancsnokságon vehet át — munkát vállalni, általában a polgári életbe legális körülmények között beilleszkedni nem tud. A fenti igazolványok, átvételének, illetőleg e személyi okmányok kiadása során a kiegészítő parancsnokság által végzett adminisztrációs munkának már ez okból sem lehet a sorkatonai szolgálat befejező időpontjával kapcsolatban meghatározó szerepet tulajdonítani.

Véleményem szerint a hadköteles annak következtében, hogy a sorkatonai szolgálatának kitöltése után az alakulatánál leszerelik és onnan elbocsátják, az adott fegyveres testület állományából kikerül, s ezzel egyidejűleg a sorkatonai szolgálata is megszűnik. A sorkatonai szolgálat kezdő időpontjával szemben tehát e szolgálat nem a katonai kiegészítő parancsnokságon való megjelenéssel, hanem az alakulatnál eszközölt leszereléssel ér véget. Ennek indoka — az eddigi és a később sorra kerülő fejtegetésekre figyelemmel — az, hogy a kiegészítő parancsnokságon az állományba vétellel szemben a tartalékállományba helyezéskor már csak a ka-

tonai szolgálat kitöltésének — ilyen értelemben tehát a honvédelem érdeke megvalósulásának — regisztrálásával és az említett okmányok kiadásával kapcsolatos adminisztratív munka elvégzésére van szükség.

A sorkatonai szolgálat befejező időpontjának a fenti adminisztrációs munka végzését igénylő nappal való azonosítása, s ezáltal a hadkötelesnek e napig a katonai fegyelmi és büntető jogszabályok hatálya alatt tartása jogpolitikai szempontból nem kívánatos jogeseteket, s ezzel együtt számos jogalkalmazási problémát produkálna.

A hadkötelesnek bármennyire is érdekében áll leszerelését követően a kiegészítő parancsnokságon való mielőbbi megjelenés, mégis előfordul a gyakorlatban, hogy ott egyáltalán nem, vagy csak igen hosszú idő elteltével jelentkezik. Miután viszont a hadköteles jelentkezése nélkül a tartalékállományba helyezéssel kapcsolatos adminisztrációs munka nem ejthető meg, a megjelenéssel késlekedő hadkötelest — a Hvt. 24. § (2) bekezdésének szó szerinti értelmezése alapján — igen hosszú ideig kellene katonának tekinteni. Ez pedig a katonai bíráskodásban a bűnüldözési célok követelményén túlmenő jogalkalmazási gyakorlat kialakulására vezethetne.

Éppen ebből a szempontból nyomban felmerül az a kérdés, hogy a fentiek szerint katonának tekintendő hadkötelesnek a kiegészítő parancsnokság — az ottani megjelenési kötelezettsége folytán — szolgálati helye-e, s ehhez képest vajon a jelentkezés elmulasztásával — szándékától függően — a Btk. 312. §-ába ütköző szökést, illetőleg a Btk. 314. §-ába ütköző önkényes eltávozást megvalósítja-e. A sorkatonai szolgálat időtartamát a kiegészítő parancsnokságon való jelentkezés időpontjáig kitoló álláspont elfogadása esetén ezt a kérdést igenlően kellene eldönteni.

Alaposabb vizsgálódás nélkül a kiegészítő parancsnokságnak szolgálati hellyé minősítése képtelenségnek látszik, s ebből következően a fenti katonai bűntettek elkövethetősége is kizártnak mutatkozik. Szükséges azonban rámutatni arra, hogy a katonai bíróságok a szolgálati hely fogalmát az elkövető alakulatánál tágabban értelmezik. Ennek megfelelően például az alakulatától gyógykezelés végett katonai kórházba utalt katonának a kórházban való megjelenés elmulasztásával kapcsolatos magatartását — ugyancsak szándékától függően — minden esetben szökésként vagy önkényes eltávozásként értékelik.

Mindezekre figyelemmel pedig az alakulatától leszerelt hadköteles részéről a kiegészítő parancsnokságon való jelentkezés elmulasztása is az említett bűntettek megállapításának ódiumával járhatna. E kérdésnek ilyen nyilvánvaló eltúlzott megoldásától eltekintve, illetőleg, ha a hadköteles mulasztásos magatartásának a Btk. 312. §-ába vagy a Btk. 314. §-ába ütköző bűntettkénti minősítése bármilyen okból is vitatható lenne, e magatartás fegyelmi vétséget feltétlenül megvalósítana.

A hadköteles magatartásának akár fegyelmi vétséggé, akár bűntetté minősítése kapcsán egy további, nevezetesen a mikénti felelősségrevonás kérdése merül fel. Közelebbről, mit kell tenni azzal a katonának tekintendő hadkötelessel, aki leszerelését követően a kiegészítő parancsnokságon belátható időn belül nem jelentkezik, eltekintve most attól, hogy e magatartással katonai bűntettet, vagy csak fegyelmi vétséget valósít-e meg.

A sorkatonai szolgálatot a leszerelés utáni időre is kitoló álláspont szerint, a már polgári ruhába öltözött hadkötelest a felelősségre vonás megejtése céljából vissza kellene kísérni ahhoz az alakulathoz, ahonnan leszerelték, mert a kiegészítő parancsnokságon történő tartalékállományba helyezéséig nyilvánvalóan ennek az alakulatnak az állományába tartozna. Itt azután attól függően, hogy a cselekménye csak fegyelmi vétséget, vagy parancsnoki fegyelmi hatáskörben is elbírálható katonai bűntettet [Btk. 314 § (1) bek.] képez, fogdafenyítéssel is sújtani lehetne.

Sőt, amennyiben a hadköteles magatartása egyértelműen katonai bűntettként (szökés, önkényes eltávozás) minősülne, úgy a parancsnoknak az ügyet vádemelés céljából feltétlenül át kellene adnia az illetékes katonai ügyészségnek. Ettől csak a Btk. 314. § (1) bekezdése szerint minősülő cselekmény esetében tekinthetne el, azonban vádemelésre ilyen ügyben is indítványt tehetne. Mármost a katonai bíróság — ha vádemelésre sor kerülne — az önkényes eltávozás legenyhébb alakzatának megállapítása esetén katonai fogdában végrehajtásra kerülő szabadságvesztést is kiszabhatna.

Miután azonban a katonai fogdába beutalt sorkatonák a büntetés végrehajtásának ideje alatt is sorkatonai szolgálatot teljesítenek, s mint az alakulatnál egyenruhát hordanak, a még katonának tekintendő, de már polgári ruhás hadkötelest — a szabadságvesztés végrehajtásának tartamára — újból egyenruhába kellene öltöztetni. Ezzel kapcsolatban felmerül azonban az a lényegesebb elvi probléma is, hogy vajon a sorkatonai szolgálatát már teljesen kitöltött hadköteles szolgálati ideje — miután a katonai fogdában végrehajtott szabadságvesztés tartama a sorkatonai szolgálat időtartamába beszámít — ilyen alapon meghosszabbítható-e.

A sorkatonai szolgálat leszerelés utáni fennállásával kapcsolatban felmerülő néhány probléma részletesebb kifejtését a fentiekben ahhoz az esethez fűztem, amikor az alakulatától elbocsátott hadköteles a kiegészítő parancsnokságon való megjelenést elmulasztja, illetőleg azzal késlekedik. Mindezek a problémák azonban természetszerűleg jelentkezhetnek abban az esetben is, ha a hadkötelesnek mulasztási szándéka nincs. Ugyanis az alakulat elhagyása és a kiegészítő parancsnokságon elvárható időn be-

lüli jelentkezés közötti idő alatt a hadkötelessel sok minden történhet.

Közismert dolog, hogy a katonák a leszerelést rendszerint italozással ünneplik meg, s ezt sokszor már a laktanya elhagyása után megkezdik. Ittas állapotban viszont részükről nemegyszer előfordul a közbiztonságot és közrendet sértő magatartás, de hivatalos személyek (rendőrök, MÁV alkalmazottak) elleni fellépés is. Előfordulhat azonban a fegyveres erőkhöz tartozó bármely tiszttel szembeni fellépés is, s miután a Fegyveres Erők Belszolgálati Szabályzatának 10. pontjában foglaltak szerint a tisztek minden tisztesnek és honvédnek elöljárói, e fellépést függelemsértési, tehát az alárendelt részéről elkövethető egyik legsúlyosabb katonai bűntettként kellene értékelni. A hadköteles katonai fegyelmet romboló magatartásának enyhébb eseteiben természetesen csak fegyelmi vétség kerülhetne megállapításra.

Mindezekben az esetekben azonban a hadköteles felelősségre vonását ugyancsak a katonai fegyelmi és büntető jogszabályok rendelkezései alapján lehetne megejteni. Hogy ez a megoldást illetően a gyakorlatban milyen problémákat vetne fel, arra az előzőekben már részletesebb fejtegetésekkel utaltam.

Félreértések elkerülése végett szükségesnek tartom megemlíteni, hogy tulajdonképpen nem a problémák mikénti megoldásával felmerülő nehézségek miatt vetettem fel a sorkatonai szolgálat leszerelés utáni fennállásával kapcsolatos álláspontot támadó néhány gondolatot. A vonatkozó kérdések felvetésénél kizárólag olyan irányú gondolatébresztés vezetett, hogy vajon egyáltalán fűződhet-e bármilyen szempontból jogpolitikai érdek ahhoz, hogy a sorkatonai szolgálatot már teljesen kitöltött és az alakulatától leszerelt polgári ruhás hadkötelest — a katonai fegyelmi és büntető jogszabályok hatálya alá vonásával — adott esetben fogdafenyítéssel, vagy katonai büntetőintézetben végrehajtásra kerülő szabadságvesztéssel sújtsuk, illetőleg olyan magatartásokat, melyeknek polgári személyek részéről történő elkövetése sokszor csak erkölcsi megítélést vonnának maguk után, súlyos katonai bűntettként értékeljük.

Az e körben eszközölt fejtegetésekkel igyekeztem azt kimutatni, hogy a sorkatonai szolgálat befejező időpontjának megfogalmazásával kapcsolatos Hvt. 24. § (2) bekezdésében foglalt rendelkezés szó szerinti értelmezése — éppen a tartalékállományba helyezés két mozzanata közül az első, a leszerelési mozzanat meghatározó szerepe miatt — nem foghat helyt. Törekvésem főleg annak kimutatására irányult, hogy a fentiekkel ellentétes álláspont elfogadása helytelen jogalkalmazási gyakorlat kialakulását tenné lehetővé.

Mindehhez befejezésül még annyit, hogy amennyiben az e tanulmányban felvetett kérdések mikénti megoldásával kapcsolatos okfejtések vitathatók lennének, vagyis a Hvt. 24. §-nak hivatkozott rendelkezése egyértelműen akként értelmezhető, hogy a sorkatonai szolgálat a katonai kiegészítő parancsnokságon a tartalékállományba helyezéssel kapcsolatban végzett adminisztrációs munkával ér véget, úgy az elmondottakból következően helyesnek tartanám az említett rendelkezés módosításának megfontolását.

Odler János

A bírósági tanúkihallgatás taktikájáról

A vádlott bírósági kihallgatásának taktikájához hasonlóan[1] figyelmet érdemlőek azok a taktikai szabályok is, amelyek a bírósági tanúkihallgatásokra vonatkoznak. Helyes talán azzal kezdenem, hogy a kihallgatásnál alkalmazandó taktikának, a kihallgatás taktikai módszereinek mindenek előtt alkalmasnak kell lenniök annak kifejezésére, hogy nem akármilyen igazságszolgáltatás, hanem a szocialista igazságszolgáltatás céljainak alárendeltek. E követelmény megvalósítása nem mentes minden nehézségtől. Hiszen oly gyakorlati teendőt illetően, amilyen pl. a tanúk kihallgatásának fogonatosítása, a bírósági apparátusunk átörökített, vagy helyesebben megtartott a korábbi igazságszolgáltatás rendelkezésére álló tapasztalatokból és módszerekből is. Leginkább kifejeződik ez a helyenként még előforduló abban a szemléletmódban, amely a tanúban nem lát mást, mint a vallomása révén az ügy bírósági elintézéséhez szükséges bizonyítékforrást és ezen túlmenő figyelmet nem fordít reá. Ez a jelenség közeli rokonságot mutat azzal, amit Hegedűs András a „Bürokratikus viszony és szocializmus" c. tanulmányában (mint a bürokratikus viszonyok legszembetűnőbb jegyeként), az állampolgár ügyfélkénti „lelketlen kezelése" leírásával jellemzett. „Az ügyfél lelketlen kezelése . . . voltaképpen nem más, mint az igazgatásban kialakuló, a bürokratikus függőségi rendszert tükröző szemléletmód eredménye, amelyben az ügyfél valamiféle külsődleges idegen lény, sőt esetleg egyenesen rosszakaratú személy, akinek az igazgatás, mint az össztársa-

[1] Vö. „A vádlott bírósági kihallgatásának taktikája" c. dolgozatommal (JK. 1966. 380—388. old.), amelyben e taktika fogalmával is foglalkozom.

dalom által reá ruházott hatalom birtokosa mindenképpen felette áll".[2]

A tanú bíróság előtti megjelenésekor végeredményben a hatóság és az állampolgár találkozására kerül sor. A tanú leendő vallomásánál döntő, hogy vallomását tárgyilagosan és befolyástól mentesen tehesse meg. A bíróság döntésére váró konkrét ügy igazsága, a szocialista igazságszolgáltatás megvalósulása szempontjából és érdekében mégis a bíróságnak hatnia kell a tanú vallomástételi készségére, hogy az a legjobb tudása szerint igyekezzen mindazt a felvilágosítást megadni, aminek az üggyel kapcsolatban jelentősége lehet. A vallomástételhez való eme pozitív viszony létrejötte pedig rendszerint a tanúnak a bírósági tárgyalásról, pontosabban a bíróság általi kihallgatásáról szerzett kezdeti benyomásain múlik.

Nem ritkaság az, hogy a tanú zavartan, ha nem is félve, de félszegen járul a bíróság elé, és még azt sem tudja, hogy hogyan és hol álljon meg. A tanúnak ezt a feszültségét, ha nem is oly módon mint a nyomozati kihallgatás alkalmával ajánlják egyes szerzők, hogy a tulajdonképpeni kihallgatás megkezdése előtt „ajánlatos a tanúval valamilyen általános érdeklődésre számot tartó témáról kötetlen beszélgetést lefolytatni"[3] — fel kellene oldani olyan kérdésekkel, közlésekkel, amelyek révén maga is értő részese lesz az eljárásnak, és nem tartja azt tőle teljesen távoleső hatósági ténykedésnek. A bíróság tekintélyének biztosítása, a tárgyalás komolyságának érzékeltetése a tanú kihallgatásakor igényel határozottságot a bírótól, aminek azonban mindig a tanú képessége, valamint vallomástétel iránti készsége fokához kell igazodni. Emberek és ügyek szerint számtalan megoldás alkalmazható, egyaránt beleértve ebbe szükség esetén a kihallgatás hivatalos jellegének kizárólagos érvényrejuttatását éppúgy, mint annak közvetlenebbé, fesztelenebbé tételét. A tanúnál rendszerint előbb az előzmények aprólékosabb és részletező jellegű tisztázása szükséges ahhoz, hogy utána rá lehessen térni a lényegre, a tanúnak az ügy eldöntésével kapcsolatos tényekről való tudomására. Sok tanúnál lép fel gátlás amiatt, hogy eltúlozva látja saját vallomásának a jelentőségét. Nem akarja, hogy az ő vallomása következtében ítéljék el a terheltet — kerüljön az a börtönbe —, ámbár vallomása csak egy darab a terhelt bűnösségére vonatkozó bizonyítékok mozaikjához. A bíróság sokszor már azzal eloszlathatja a tanú szorongását vagy a vallomástételtől való húzódozását, hogy rövid utalással tájékoztatja a bírósági eljárásnak a tényleges igazság megállapítására irányuló céljáról.

A bíróságnak tehát célszerű és indokolt megkeresnie azt a hangot, amely a megfelelő kontaktus megteremtéséhez az adott tanúnál szükséges és helyes. Erre felhasználható — az egyébként fontosságához mérten elegendő figyelemben sokszor nem részesített — a tanú érdekeltségének tisztázásával kapcsolatos nyilatkoztatás. Az „érdekeltség" kérdése azért érdemelne szerintem több figyelmet, mert a tanú elfogultsága, az ügy kimenetelét illető „érdekeltsége" tágabb fogalom annál, mint ami a törvény által használt azonos kifejezésből következik. Így a törvény értelmében vett érdekeltség hiánya esetén sem közömbös, hogy a tanú esetében a terheltet korábban nem ismerő egyénről van-e szó (pl. egy közlekedési baleset szemtanúja), vagy a terhelt és a tanú ismerik ugyan egymást, de csupán látásból és legfeljebb köszönési viszony van közöttük, mint pl. azonos helységben lakók vagy nagyobb üzemben dolgozók között stb. Avagy ez az ismeretség közelebbi, így pl. közvetlen munkatársi — esetleg még alá- és fölérendeltségi kapcsolattal tetézve —, faluhelyen egy utcabeliek, városon egy háztömbben lakók vagy a tágabb értelemben vett rokonok[4] közötti, tehát olyan, akiknél az élet normális rendje és törvényei szerint közvetlenebb és valamelyest érzelmi kötöttséggel (mondhatni pozitív, vagy negatív beállítottságú előítélettel töltött) járó viszony létezik. Ez a viszony a korábbi kapcsolat jellege, a tanúnak a terheltről kialakult értékítélete miatt nagyban kihatással lehet arra, hogy a tanú a valóságnak milyen mértékben megfelelő vallomást tesz, vagy akart tenni a bíróság előtt.[5] Különös figyelmet kell fordítani minderre akkor, ha a tanút a bűncselekmény valamilyen vonatkozásban (ha nem is oly mértékben, hogy ennek a tanú perbeli helyzetére kiható konzekvenciái lennének) érintette, pl. még ha csak olyasmiről is van szó, hogy munkahelyi vagy családi „kellemetlensé-

[2] Kortárs. 1966. 1272. old. Ugyan a nyomozás során történő tanúkihallgatással kapcsolatban, de az előbbieken túlmenő megfogalmazásban a kriminalisztikai tankönyv (Bp. 1961. 428 old.) és a tudomány egyetemek állam- és jogtudományi karai részére kibocsátott egységes kriminalisztika jegyzet (Bp. 1965. 331 old.) egyezően azt az állítást tartalmazza, hogy „A vallomástevő és a kihallgatást vezető közötti viszony bizonyos vonatkozásokban az alá- és fölérendeltség formáját mutatja a nyomozó hatóságok igyekezete ellenére is".

[3] Egységes kriminalisztika jegyzet, mint i. m. 344. old.

[4] A BH. 1289. szám alatti eseti döntés szembeszáll azzal a felfogással, hogy a vádlottal rokoni kapcsolatban álló tanú vallomása egyedül és kizárólag e kapcsolatnál fogva nem vehető figyelembe. Ugyanakkor a Legfelsőbb Bíróság Bf. II. 413/1966/15. sz. határozatában kimondotta, hogy „olyan esetben, amikor a tanúk egyik része a vádlottal, másik része a sértettel rokoni, illetve baráti kapcsolatban áll, a bíróságnak *fokozott gondot* kell fordítania" a tanúk kihallgatására és a vallomásuk értékelésére.

[5] A Legf. Bír. Bf. II. 322/1966./17. sz. végzésében a vallomások helyes értékelése érdekében szükségesnek látta beszerezni a tanú és a sértett között folyamatban volt és a vádlott által lakott lakásra vonatkozó per iratait. A veszprémi megyei bíróság Bf. 691/1966/12. sz. végzésével hatályon kívül helyezte az elsőfokú bíróság ítéletét, mert az a tényállás alapjául érdektelen tanúvallomásként olyan tanú vallomását fogadta el, aki és az ügy II. r. vádlottja között birtokháborítási per volt folyamatban, amit a tanú elvesztett.

gek" származtak, vagy származhatnak a bűncselekménynél való tanúkénti szerepléséből vagy a tárgyaláson történő tanúskodásából.

I.

A tanú bírósági kihallgatásának tételes jogi szabályaira és azokra a főbb teendőkre, amelyek a tanúnak vallomástételre és méghozzá őszinte vallomástételre késztetése érdekében a bíróságra hárulnak, részletesen kitér Nagy Lajos a tanúknak a büntető perben történő kikérdezéséről korábban írott tanulmányában.[6] Időközben megjelent Nagy Lajosnak a tanúbizonyítás problematikáját komplex módon feldolgozó hézagpótló monográfiája, melyben éppen a tanú tudomása bírói megismerésének kérdése foglalja el a fő helyet, és amely mű a gyakorlati jogászok számára is rendkívül gyümölcsöztethető.[7] Részint az előbb említett tanulmányban foglaltakra tekintettel részben pedig azért, mert a vádlott kihallgatásáról írott és fentebb már hivatkozott cikkemben a bírósági kihallgatások generális érvényű taktikai szabályaira utaltam, úgy érzem, hogy a tanúkihallgatás előkészítésével, előfeltételeinek megteremtésével, nem szükséges bővebben foglalkoznom, hanem rátérhetek a taktika alkalmazásának[8] tárgyalására.

A tanúkihallgatás a tárgyalási bizonyítási eljárás kialakult rendszerének megfelelően nem csupán a nyomozás vonatkozó anyagának, a tanú nyomozati vallomásának ellenőrzése, hanem annál lényegesen több. Ebből adódóan különbséget kell tenni a konkrét taktikai módszer megválasztásánál aszerint, hogy a bíróság már a nyomozás során tanúként kihallgatott, vagy pedig a nyomozás szakában ki nem hallgatott személyeket nyilatkoztat tanúkként, azaz olyanokat, akik a tárgyaláson tesznek először vallomást. Az utóbb említett körbe kell sorolni azokat a szembesítéseket, is amelyekre előzetes nyomozati szembesítés nélkül csak a tárgyaláson kerül sor.

A bírósági kihallgatás taktikája szükségességének érzékeltetése végett a második kérdés megvilágítását helyezem előbbre. A nyomozás során vallomást nem tett személyek bírósági kihallgatása külön problémát jelent. A bírósági kihallgatást itt nem előzte meg a kriminháltaktikai elveknek többé-kevésbé megfelelő nyomozati kihallgatás, továbbá az ilyen tanúk zöme nagyon is tisztában van azzal, hogy „mit akarnak tőle". Hogy milyen állítás megerősítését vagy tagadás megcáfolását, vagy egyéb körülmény tisztázását szolgálhatja, illetve kell szolgálnia a vallomásának. Itt tehát fokozottan szükséges a kihallgatás „taktikája". A tárgyaláson foganatosított elsődleges kihallgatásoknál nélkülözhetetlen, hogy egyrészt azok a bírói eljárás sajátosságai szerint történjenek, másrészt pedig éppen ezért és emiatt ne legyen hátrányosabb az eredményük a kihallgatás konkrét módszere miatt, mintha a nyomozás közben került volna foganatosításukra sor. Mert ha így van, akkor kialakulhat az ellenérdekű felekben olyan felismerés, hogy pl. „célszerű" csak a tárgyaláson felajánlani bizonyítást egy s más tényre, bízva abban, hogy a bizonyítékok megvizsgálásának kötetlenebb formái miatt jobban alakítható elképzeléseik szerint, illetve befolyásolható a bizonyítás eredménye.[9] Továbbá, hogy nincsenek kitéve az általuk felajánlott bizonyítékok olyan intenzitású ellenkező irányú kritikának, mint a nyomozás során. Ugyanis ott fennáll az a „veszély", hogy mivel a bizonyításra felajánlott tényen túlmenő kérdésekre adandó válasz szempontjából is megvizsgálják az új bizonyítékot, elemzik, ellenőrzik, az eljárás egyéb adataival egybevetik stb., ott túl nagy a bizonyíték „próbája".

Előforduló hiba, hogy mivel a bíróság által szükségesnek ítélt bizonyítási eljárás után és a felek indítványára kerül sor ezen tanúk megidézésére és kihallgatására, a bíró a már kialakult véleményéhez méri az ilyen tanúk vallomását és kihallgatásukat csak felesleges többletmunkának tartja.[10] Pedig e vallomásokat lebecsülni nem szabad, sőt a bírósági kihallgatás akkor felel meg a taktikai elveknek, ha a bíró a bizonyítás egyéb adataival kritikusan egybevetve kíséri figyelemmel a tanú vallomását és a vallomásnak az azokhoz való viszonya szerint reagál az el-

[6] JK. 1963. 481—490. old.

[7] Nagy Lajos: Tanúbizonyítás a büntetőperben. Bpest. 1966.

[8] A taktika érvényesülése szempontjából már annak jelentősége lehet, hogy a bíró a megidézett személyeket milyen sorrendben hallgatja ki. Ezt nem szabad a véletlenre bízni vagy csak a bűnügyi iratok szerinti és többnyire a vallomások keletkezésének időpontjai alapján kialakult sorrendhez ragaszkodni. A helyes eljárás az, ha a kihallgatandó tanúnál figyelemmel vagyunk arra, hogy melyiktől milyen tartalmú és jellegű vallomás várható, ami megkönnyíti a kihallgatások megfelelő taktika szerinti foganatosítását. Már az ügyésznek e követelményt szem előtt tartva kellene eljárnia a tárgyalásra megidézendők indítványozásakor, de ha ez nem így történik, akkor, az indítványának mechanikus átvétele csak megnöveli a hiba-lehetőségek számát.

[9] Ilyen kísérletet utasított vissza a Legf. Bír. Bf. II. 1404/1966/17. sz. ítéletében azzal, hogy „a védelem által felajánlott bizonyítás felvétele szükségtelen, mert F. S. tanú kihallgatásával azt kívánta bizonyítani, hogy a vádbeli időben a terhelő tanú nála tartózkodott, tehát a vádbeli esetnél nem lehetett jelen. Ez a tény még valóság esetén sem adna alapot az ítéleti tényállás megdöntésére, mert az elsőfokú bíróság ügydöntő tények vonatkozásában a sértett vallomását fogadta el, amit más bizonyítékok is alátámasztottak".

[10] A v-i m. bíróság Bf. 124/1965/10. sz. végzésével e felajánlott tanúk kihallgatásának mellőzése miatt hatályon kívül helyezte a járásbíróság ítéletét, mivel az „a bizonyítást egy előre elképzelt lehetőségre hivatkozással indokolanlanul tagadta meg, holott csak a tanúk kihallgatása, vallomásuk értékelése, egyes körülményekre való szembesítésük után vonható csak le megnyugtató következtetés."

hangzottakra.[11] Hiszen ha a nyomozás során került volna sor erre a pro vagy kontra vallomásra, valószínű, hogy a nyomozó hatóságok nem vették volna minden további nélkül tudomásul azt, hanem kritika alá véve egyes részeknél annak értelme, magyarázata tisztázása érdekében hosszabban elidőztek, a homályos, ellentmondásosnak látszó részekre viszatértek volna stb. mindaddig, amíg a vallomás értéke és tartalmi jelentése nyilvánvalóvá nem válik.

A nyomozás folyamán tanúként még nem szerepelt személyek bírósági kihallgatásakor további negatív tényezőként jelentkezik az, hogy a kihallgatásnak a nyomozás során ideálisnak tartott feltételei nem teremthetők meg és az nehezebb körülmények között történik. A kihallgatást nem egyetlen személy foganatosítja „négyszemközt", hanem a nyomozó helyett egy egész testület jelenik meg, ami a legegyszerűbb ügyben is legalább a tanács tagjainak számával azonos. S ami ennél még fontosabb az a kihallgatás nyilvánossága! A tanú nemcsak, hogy nem egyetlen kihallgatónak adja a válaszait, hanem akarva-akaratlanul is, de számol a minden egyes elhangzott szavához fűződő azzal a többoldalú kritikával, ami a vádlott és a sértett részéről feltétlenül, de esetleg a már kihallgatott más tanúk részéről is illeti, vagy illetheti.[12] Ennek ellensúlyozása csak a tanácsvezető bírónak a tanú vallomásának megtételéhez kedvező és biztató légkört teremtő kihallgatási módszerével lehetséges.

A Be.-nek a tárgyalási bizonyítás felvételt szabályozó rendelkezéseiből kitűnően a bíróság a tárgyaláson akkor sem a vádirat és a nyomozás anyagának formális egybevetésére szorítkozik, amikor előzetes nyomozati vallomás áll rendelkezésre, hanem önálló és ennyiben eredeti bizonyítási eljárást folytat. Ez azt jelenti, hogy a bíróság egyrészt újból megvizsgálja a nyomozás során beszerzett bizonyítékokat, másrészt viszont esetleg a nyomozás során fel nem használt, vagy akkor még fel sem merült bizonyítékokra is kiterjesztheti (sőt szükség esetén köteles kiterjeszteni) a bizonyítási eljárást. Tehát a tanúk bírósági kihallgatásakor nem helyes általában abból kiindulni, hogy az az optimális, ha a tanú hozzávetőlegesen újból elmondja a rendőrségi vallomását, annak ellenére, hogy ez formailag megismételt kihallgatás. Az ilyen szemlélet nem kívánatos buktatókat hord magában.

Elsődlegesen arra kell figyelmet fordítani, hogy a tanú ne egyszerűen a rendőrségi vallomása elismétlésére törekedjen, hanem — akár el is szakadva attól — az általa eredetileg megfigyelteket, a tudomására jutottakat próbálja emlékezetében felidézni és azokat a bíróság számára is hozzáférhetővé tenni.[13] A rendőrségi vallomásnak a bíró előtt a kihallgatás ezen időpontjában csak informatív szerepe legyen. Vezérfonal, tartalommutató, de semmi esetre sem lezárt keret. Keret annyiban, hogy a nyomozati és a tárgyalási vallomás eltérősége esetén ez az azonosítási alap, de tartalommutató annyiban, hogy a bírót tájékoztatja arról, milyen körben nyilatkoztatták a nyomozás során a tanút és az milyen körülményekről tud. A bíró azonban kiszélesítheti ezt a keretet — nagyon sokszor ennek a lehetősége a tanú tudomását tekintve és a szükségessége (a bizonyítás szempontjából) is fennáll — és olyan kérdésre is választ kereshet, ami a nyomozás során fel sem merült vagy ha felmerült, a helytelen megközelítési mód miatt részben vagy egészben eredménytelen maradt. Viszont ellenőrzés (nem a szó szoros értelmében) abból a szempontból, hogy a nyomozó a kihallgatás során a leginkább megfelelő taktikát alkalmazta, illetve talált-e el, s a tanú valóban csak azt tudja-e az ügy érdemében előadni, amit a nyomozás során mondott.[14] A bírónak fel kell tennie azokat a kérdéseket, amelyek megválaszolásából kiderül, hogy a tanú tényleg azokat a jelenségeket észlelte-e, amelyeket a nyomozás során említett, s mik azok.[15]

---

[11] Példának hivatkozom a Legf. Bír. Bf. 525/1965/16. sz. határozatára, amelyben elutasította azon tanú vallomásának el nem fogadását sérelmező fellebbezést, akinek kihallgatására részbizonyítás keretében foganatosított tanúkihallgatás után a Legf. Bír. adott korábban utasítást azzal, hogy „e tanú vallomása alkalmas lehet arra, hogy eltérő ténymegállapítást eredményezzen". Az elutasító végzésében azonban rámutatott a Legf. Bír., hogy az elsőfokú bíróság *a bizonyítás más adataival való összevetés eredményeként* helyesen nem fogadta el a tanúvallomását.

[12] Avar Jenő és Rózsa János a hamis vád és a hamis tanúzás bűntettének kriminalisztikai kérdésével kapcsolatos monográfiájukban azt a kérdést boncolgatva, hogy a tanúk egy része nem szívesen tesz vallomást, megállapítják: „Lehetséges még az is, hogy egyes tanúk nem a hatóság előtti »szerepléstől« tartanak, hanem egyenesen a terhelt vagy hozzátartozói bosszújától és ezért vonakodnak vallomást tenni." (I. m. Bp. 1966. 122. old.) Ez a bosszú nemcsak lehetséges, de a gyakorlatban elő is fordul. Leginkább burkoltan, a terhelt és a tanúk között fennálló kapcsolat megváltozása formájában, ami a tanúra nézve ha közvetett formában is, de sokszor hátránnyal jár. Ez a jelenség viszont felveti a tanú hathatósabb elsődleges társadalmi védelmének igényét.

[13] A Legf. Bír. a BH. 1045. szám alatti döntésben helytelenítette, hogy a bíróság a tanúk azon nyilatkozatára, hogy a hosszabb idő eltelte miatt a történtekre már nem emlékeznek, kérésükre a rendőrség által vallomásaikról felvett jegyzőkönyv felolvasásával kezdte a kihallgatásukat. Ehelyett fel kellett volna hívni a tanúkat, hogy „mind azt amire még visszaemlékezni tudnak adják elő, és csak ennek megtörténte után tárhatta volna eléjük szükség esetén a nyomozati vallomásukat". Azonos a BH. 3371. sz. döntvény is.

[14] A Legf. Bír. Bf. 775/1966/9. sz. és a tényállás felderítése hiánya okából hozott hatályon kívül helyező végzése indokolásaként rámutatott: „nem hagyhatók figyelmen kívül e körben a sértett különböző időben tett vallomásai... amelyek hézagosak, azok alapján a sértett magatartása nem érthető meg és arra utalnak, hogy a sértett mindenképpen elhallgatni igyekszik" fontos tényeket.

[15] Nem könnyen, de sokszor még pótolható mulasztás a tárgyaláson az, hogy a nyomozó nem tért ki mind arra a körülményre, amiről a vallomástevő tudomással bírt. A bírónak azonban oly alapossággal kell foganatosítani a kihallgatást, hogy egyre inkább kiků-

A bíróságnak a tanúval szemben megértéssel kell lenni. Nem lehet tőle általában ugyanazokat a válaszokat várni a különféleképpen fogalmazott kérdésekre (értve ezalatt nemcsak a nyomozás, valamint a tárgyalás alkalmával történő kérdés feltevések közötti, hanem a tárgyaláson a bíró és esetleg a per más részvevői által történő kérdezések közötti különbséget is), mert ez csak akkor volna lehetséges, ha a tanú „betanulta" volna a vallomását. Ha a tanú értetlenséget tapasztal a vallomásával szemben akkor, amikor valóban jószándékkal állt a bíróság elé, ezzel csak közömbössé, vagy éppen ellenszenvessé tesszük részére az eljárást. A tanút az ügygyel kapcsolatos tudomásáról *részletesen*[16] kell kihallgatni, de éppen ezáltal, hogy általában gyorsabban és a vallomás megfontolását, átgondolását kevésbé lehetővé tevő módon zajlik le a bírósági kihallgatás, mint a nyomozás során: a bírósági kihallgatásokon feltétlenül érvényesül bizonyos lényegre törés. Ez sokszor nem is hiba. Egy tapasztalt bírónak észre kell vennie, hogy mikor szükséges bővebben bele bocsátkozni a tanú által előadottak tisztázásába, és melyek azok a tanú által említett tények, amelyeknek az ügy eldöntése szempontjából jelentőségük lehet.[17] A túl sok kérdés nem egyszer csak arra alkalmas, hogy összekuszálódjék a tanúnak a jegyzőkönyvben rögzített vallomása, ami pedig a hatályon kívül helyezések lehetőségét teremti meg.[18]

A bírónak a láthatóan készséges vallomás esetén nem kell a tanú idegeire menően forszírozni a kérdéseket, de ugyanakkor semmiképpen sem helyes, hogy a tanúvallomások után vagy annak egyes lényeges részeinek elhangzásakor nem kérdez rá a bíró, hogy a tanú hogyan érti azt, amit mondott. Ez azért veszélyes, mert nincs biztosítva a tanú és a bíróság között az elhangzott vallomás értelmezésének egyértelműsége. A bírónak azzal mindenképpen tisztába kellene jönnie, hogy a tanú és a bíróság azonos kategóriákban gondolkozik-e, és a tanú azt akarta-e kifejezni ahogyan a bíróság a vallomását értette, illetve értelmezte. Ennek elmulasztása rendszerint arra a hibás beidegződésre vezethető vissza, hogy egyes bírák azt tartják jó tanúnak, aki az általuk várt feleletet adja a feltett kérdésre. Ez nem más, mint a tanú ügyes preparálása, ami nemcsak kihallgatástaktikai szempontból helytelen, hanem az igazság megállapítására is hátrányos lehet. Meg van ennek a tünetnek az ellenpontja is éspedig az, hogy nem lépnek fel kellő szigorral akkor, amikor nem tesz őszinte vallomást a tanú és a logikai következetességük miatt sodró erejű kérdéseikkel nem hozzák a tanút olyan helyzetbe, amely igaz vallomás megtételére késztetné. Mindenesetre a kérdéseknek, illetve a tanúvallomás-tétel lehetőségei megteremtésének arra kell irányulniuk, hogy a tanú a tényleges ténytudomásairól[19] nyilatkozzon meg, a saját (befolyásoltságtól és irányítottságtól mentes[20]) előadásra kerüljön sor a kihallgatása folytán, ne pedig holmi leegyszerűsített bírósági „kérdezz-felelekre".

A kihallgatási taktika vitatott kérdései közé tartozik, hogy amikor a tanú vallomásában holtponthoz ér, akkor emlékezetének mozgósítása érdekében milyen taktikai fogások alkalmazhatók a befolyásolás veszélye nélkül. A „rávezető kérdések" problematikájának egész irodalma van. Egyet lehet érteni azzal a megállapítással, hogy a tanú nehéz és bonyolult munkát végez, amikor tudatos visszaemlékezésre törekedve teszi meg a vallomását. Ezért „az emlékezetben való felidézés munkáját nemcsak a tanúnak kell egyedül elvégeznie, hanem abban segítségére kell" lennie a kihallgatónak is.[21] Kertész Imre igen szemléletesen fejti ki, hogy a vallomás elakadása esetén a „passzív várakozás" helyett a tanú képzeteinek felidézésére miként kell felhasználni az asszociáció törvényszerűségeit.[22] A lényeg azonban mindig az, hogy: „A kérdések

szöbölődjenek az emiatt történő hatályon kívül helyezések, hiszen az ilyen, már bírói szakban ténylegesen megismételt vallomások hiteltérdemlősége növekvő mértékben romlik.

[16] A tanú részletes kihallgatásának szükségét a Legf. Bír. több döntésében hangsúlyozta, így pl. a BH. 1699., 2858., 3401. számú döntvényekben. A v—i megyei bíróság Bf. 123/1965/8. sz. végzésével hatályon kívül helyezte az elsőfokú ítéletet, mert a járásbíróság „a tanúkat részletesen ki nem hallgatta, az ellentéteket nem tisztázta és ennek következménye, hogy a tényállás több tekintetben hiányos, ill. zavaros". A Bf. 622/1965/16. sz. végzésével ugyancsak új eljárást rendelt el a tanúk kihallgatásának a tényállás megállapítására is kiható „röviden, nem kellő részleteséggel történt volta miatt".

[17] Ez a kör a legváltozóbb lehet. Így pl. a Legf. Bír. a Bf. I. 1237/1964/13. sz. határozatába kimondotta, hogy „abban az esetben, ha a bíróságnak csupán igen kis számú bizonyíték áll rendelkezésre, azok hiteltérdemlő voltát a legalaposabban kell kutatni... ezért a Legf. Bír. megítélése szerint igen gondosan kell megvizsgálni a vádlott és a sértett szavahihetőségét". Az elsőfokú bíróságnak az új eljárásban a tanúkat a sértett egyéniségére, magatartására indokolt *részletesebben* meghallgatni. A Bf. II. 718/1965/12. sz. végzésével pedig hatályon kívül helyezte a megyei bíróság ítéletét, mert az nem tért ki a sértettnek a vádlottal és annak anyjával kapcsolatos helyzete, viselkedése, ténykedései és életkörülményei tisztázására, amire nézve a Legf. Bír. szükségesnek ítélte a tanúk kihallgatását.

[18] A Legf. Bír. Bf. IV. 1086/1965/9. sz. végzésével azért oldotta fel az elsőfokú ítéletet, mert a kihallgatott személyek „vallomásai nemcsak egymásétól eltérőek sok körülmény tekintetében, hanem saját vallomásaik is változóak és eltérőek. Ebben az esetben pedig elengedhetetlen, hogy a bíróság az eljárás kezdeti szakaszától valamennyi vallomásukat tárgyalás anyagává tegye, azokra részletesen nyilatkoztassa őket és az eltérés okait tisztázza".

[19] „A bíróságnak a tanú kihallgatása során gondosan kell ügyelnie arra, hogy a tanú észleleteit a tanú következtetéseitől elválassza." BJD. 1891. sz.

[20] „A kérdésnek ne legyen hangneme, hangsúlya vagy éle és ne egészítsék azt ki mozdulatok, mert közvetve az is útmutatás." Bogár—Kárpáti—Traytler: A bűnügyi védő munkája. Bp. 1965. 181. old.

[21] Lassó Károly: Az érzelmek szerepe a kihallgatásoknál. „Pszichológiai tanulmányok" III. Bp. 1961. 651. old.

[22] Vö. Kertész Imre: A kihallgatási taktika lélektani alapjai. Bpest. 1965. 250. old.

feltevésénél arra kell ügyelni, hogy a tanú valóban kénytelen legyen emlékezeti munkát végezni, nem pedig az eléje tárt lehetőségek közül válogatni."[23] Nagymértékben a kihallgatás helyes vezetésétől függ az, hogy a vallomás menynyire lesz teljes és igaz.[24] A bírónak sokszor türelmesnek kell lennie, hagyni, hogy a tanú kibeszélje magát. Nem csak kérdezni kell tudni, hanem „kihallgatni" is aszerint, amint a kihallgatás dialektikája megkívánja. A vallomástevőt ritkán szabad félbeszakítani, mivel nem tudható előre, hogy mikor lesz az általuk lényegtelennek tűnőből az ügy szempontjából fontos. Éppen ezért *állandó és felkészült figyelemmel kell* kísérni a vallomást.

A rávezető kérdések általános ellenzése — ami különösen vonatkozik a nyomozati vallomásban nem érintett tényekre — mellett kivételt kell tenni. Ugyanis abból következően, hogy a nyomozatitól eltérő tárgyalási vallomás esetén az eltérés tisztázása végett végső soron a tanúnak elébe kell tárni a nyomozati vallomását: nem lehet kifogásolni az olyan rávezető jellegű kérdést, amely a nyomozati vallomásban elhangzottakra vonatkozik. Nem szabad azonban elfeledkezni arról, hogy a tanú közléseinek maximális határát nem a kívánságaink szabják meg. S erre kell gondolni olyankor, amikor akár az elsőfokú tárgyaláson, akár az ott elhangzottak későbbi elemzése során igényeket támasztunk a tanúkkal szemben. A tanúhoz történő kérdésfeltevések során végezetül nem szabad figyelmen kívül hagyni a Be. 5. § (1) bek. b) pontjában biztosított vallomástétel alóli mentességi jogot, mint korlátozó körülményt, amellyel kapcsolatban a terhelt mikénti kihallgatása és a vallomástételi szabadság elve közötti összefüggéssel fennálló hasonlóságra utalás semmiképpen nem indokolatlan.

Felvetődik itt az a kérdés, hogy ha valamely fél indítványára kerül sor a nyomozás során vallomást nem tett személy kihallgatására, akkor nem kellene-e megengedni a felek elsőbbségi kérdezési jogát. Az OSZSZK. Bp. 283. § a kérdés ilyen megoldását tartalmazza. Cselcov úgy ír erről, hogy a szovjet eljárási elmélet és gyakorlat az ún. keresztkérdéseket a tanúkihallgatás értékés módszerének tartja.[25] Praktikus érvek szólnak ilyen megoldás mellett (de lege ferenda). Számtalanszor több és bonyolultabb tényekre kívánja kihallgattatni a tanút a megidézését indítványozó fél, s nehézkes az a megoldás, hogy előbb részletezni kell azt a bíróságnak, hogy mire is szükséges a tanút nyilatkoztatni. A bíróság pedig kénytelen így a felek kérdései tolmácsolójának a szerepét betölteni. Az 1896. évi XXXIII. tc. 308. § ismerte a fakultatív keresztkérdezést. Az említett kihallgatási módszer bevezetése megtörténhetne oly módon, hogy az a bírósági kihallgatás taktikájában ne jelentsen törést. Ennek érdekében a tanú megidézését indítványozó fél kérdezési joga elsődlegességének általános elismerése mellett, kivételes szabályként meg kellene engedni, hogy a bíróság — ha ennek szükségét látja — a felet megelőzően maga kérdezze ki a tanút.

Számtalan kérdést lehetne még kifejteni e témakörben. Csak példaként említem többek között, hogy a kihallgatási taktika megkívánja, hogy a bíróság ne csak hallgatója és rögzítője legyen a tanúk vallomásának, hanem a kihallgatás közben meg kell kísérelni pontosabbá tenni a vallomástevő előadását és helyesbíteni eltorzult észleleteit. Fel kell tárni és tisztázni kell a vallomás ellentmondásait, a tanúnak a nyomozás során tett nyilatkozatától való eltérése okát.[26] De még előbbre menve, a vallomás teljességéhez hozzá tartozik, hogy a bíróság tisztázza a tanú tudomásszerzésének körülményeit, ideértve az észlelés lehetőségét és feltételeit is.[27] A bíróságnak ugyanakkor vizsgálnia kell nemcsak a tanú észlelését, hanem az észleletek visszaadásának képességét befolyásoló szubjektív tényezőket is.[28] Mindez elvezet a tanúvallomás ellenőrzésének és egyben a hamis tanúzás megelőzésének kérdéséhez. A vallomások ellenőrzésének, egybevetésének, az ellentmondások nyombani tisztázásának a gyakorlatban jól bevált módszere a

[23] Lassó Károly: i. m. 652. old.

[24] A v-i megyei bíróság Bf. 87/1966/6. sz. végzésével a döntő terhelő tanú ismételt és részletes kihallgatása céljából hatályon kívül helyezte az elsőfokú ítéletet, mert „a tárgyalási jegyzőkönyv adataiból kitűnően vallomása nem határozott és meggyőző, azt több vonatkozásban módosította".

[25] M. A. Cselcov: A szovjet büntető eljárás. Bp. 1954. 275. old.

[26] A Legf. Bír. f. II. 1149/1966/9. sz. új eljárásra utasító végzésében kifogásolta, hogy a tárgyalási jegyzőkönyvben „nincs arra adat, hogy a tanú ügydöntő kérdésben miért tett a nyomozat során a tárgyalási vallomástól eltérő vallomást" ... amiért az új eljárás keretében elé kell tárni a tárgyalási vallomásától *ügydöntő kérdésben eltérő* nyomozati vallomását és tisztázni kell a két vallomás közötti eltérés okát. *„További eltérés esetén* viszont *mind a nyomozati, mind a tárgyalási vallomást mérlegelni kell"* — mondja a Legf. Bír. a Bf. II. 258/1967/18. sz. végzésében. A BH. 1367. számú döntvény szerint, ha a tanú a nyomozás során tett vallomásától eltérően nyilatkozik, úgy kérdést kell hozzá intézni arra vonatkozólag, hogy korábbi vallomását miért változtatta meg. A v-i megyei bíróság Bf. 813/1966/27. sz. határozatával azért találta helyesnek hogy az elsőfokú bíróság a vádlott védekezését alátámasztani látszó tanú vallomását leértékelte és nem fogadta el mert „a tanú a tárgyaláson az alapeljárásban tett vallomásától eltérően nyilatkozott és az eltérés okát elfogadhatóan megindokolni nem tudta".

[27] A v-i megyei bíróság B. 685/1965/9. sz. és a vádlottat emberölés kísérletének vádja alól felmentő ítélete nem utolsósorban arra vezethető vissza, hogy a bíróság I. Gy. tanú azon terhelő vallomását nem fogadta el, hogy az italbolt udvarán éjjel lejátszódott szurkáláskor a vádlottban felismerte a tettest. „A bíróság a helyszíni szemlén meggyőződött arról, hogy a tanú azon állítása, hogy ő az ajtóból kiszűrődő fénysávban állva a fénysávon túl a sötétben álló egyénben felismerte a vádlottat kizárt, mert a fényből a sötétségbe nézve felismerni nem lehet senkit."

[28] Vö. Nagy Lajos: A tanúvallomás pszichikai elemeinek mérlegelése a büntetőperben. „Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője." III. köt. 1960. 452. old.

helyszíni szemlével egybekötött helyszíni tárgyalás mind azokban az ügyekben, ahol a bűncselekmény helyszínének külön jelentősége van. A bíróság a tárgyaló terem falai közül kilépve a kihallgatások foganatosításának olyan kedvező lehetőségéhez juthat, amely egyenesebb úton és hamarabb vezet el az igazsághoz.[29]

A szándékos, vagy gondatlan hamis tanúzás elhárítása érdekében korán sem elégséges az, hogy a kihallgatás előtt a bíró figyelmezteti a tanút az igazmondás kötelezettségére és a hamis tanúzás következményeire. A bíró tegyen fel ellenőrző kérdéseket, ha úgy látja, szakítsa félbe a vallomást, idézze a tanú emlékezetébe az elhangzott figyelmeztetést stb. Egyszóval, a vallomás helyessége végett ne csak utólag értékelje azt, hanem amikor még van lehetőség a hamis vallomás helyesbítésére vagy az még meg is előzhető. A tudatosan hamis vallomás ritka, de a felelőtlenül megtett annál gyakoribb eset. Például sok tanú, hogy mielőbb szabaduljon a számára kényelmetlen kihallgatástól (amit nem egy nyíltan is kifejez), felelőtlenül tesz meg különböző nyilatkozatokat. A bíróságnak ilyenkor meg kell értetnie a tanúval vallomása fontosságát és meg kell nyernie — ha másként nem, a bűnüldöző hatósági tekintélye szavával —, az együttműködési készségét.

A gyakorlati megoldás nehézségét jól érzékelteti Nagy Lajos már hivatkozott művében, mert amíg szerinte is a bírónak egyrészről „vélelmeznie kell a tanú őszinteségét" ugyanakkor másrészről „az őszinte tanúskodási készséget feltételező bírónak is mindig kell számítania az ellenkező eshetőségre is . . ." A bírónak „a vallomástételi készség hiányának eshetőségét is feltételezve kell a kihallgatást lefolytatnia . . . véleményének azonban semmi esetre sem szabad alárendelni a tanúkihallgatás objektivitását."[30]

A kihallgatás lefolytatásánál tekintettel kell lenni a jövendő (már mint időben későbbi) igazságszolgáltatásra. Ma még akadnak olyan tanúk, akik mintegy mentegetődzésképpen azzal kezdik vallomásukat, hogy „most vagyok először életemben bíróságon". Sajnos ez egyre kevésbé lesz elmondható.[31] Nem közömbös ezért, hogy a bíróság miként bánik a tanúval, súlyt helyez-e arra, hogy az igazságszolgáltatásnak a jövőben is szüksége lehet reá. A tanúnak a kihallgatásáról és annak során a bíróságról szerzett tapasztalatai természetesen nemcsak őt befolyásolhatják ama felfogás kialakításában, hogy „érdemes-e" tanúskodni, hanem a jelenlevőket, de azokat a környezetéhez tartozó személyeket is, akiknek „tapasztalatait" továbbadja.

Eldöntésre váró kérdés az is, hogy a tanácsvezető bírónak mennyiben kell ismertetnie az általa követett taktikát legalább fő vonásaiban a bíróság tagjaival — mivel a magyar büntető ítélkezés a társas bíráskodás elvén alapul.

Szólni kell még egy jelenségről, ami rossz előfeltétel a kihallgatási taktika alkalmazásához. A bíróságok a bonyolult és hosszadalmasabb ügyek kivételével rendszerint az ügy tárgyalásának kezdetére idéznek meg valamennyi kihallgatandó személyt. E gyakorlat védelmében lehet érveket felsorakoztatni. Viszont a legtöbb helyen a tanúk várakozási lehetőségei olyanok, hogy az együttes várakozás, a már kihallgatott személyek folyamatos visszaérkezése; mind olyan tényező, amely a tanúk nemkívánatos kölcsönös „információ cseréje" irányába hat. Nemkívánatos mégpedig azért, mert az igazság kiderítéséhez éppen a tanú egyéni, a másokétól esetleg eltérő benyomásaira, megfigyeléseire van szükség, nempedig egy közösen kialakított, s ezért a valóságtól eltérő, mesterséges véleményre.

II.

Végezetül a kihallgatási taktika harmadik területéről a szembesítések foganatosításáról kell még szólni. A kriminalisztikai tankönyv meghatározása szerint: „A szembesítés több személy egy időben való kihallgatása . . . A szembesítésnek tehát, mint a kihallgatás egyik sajátos formájának feladata, hogy a már korábban kihallgatott személyek vallomásaiból az ügy szempontjából lényeges különbségeket, ellentmondásokat kiküszöbölje,[32] s ha ez nem sikerül, úgy általa valószínűsíthessük, hogy az ellentétes vallomások közül melyik felel meg az igazságnak."[33] A szembesítésnek a bíróságon használt formája (ha nem is ez a jellemző), olykor bizony nem a kihallgatás egyik módja, hanem csak jegyzőkönyvi kellék a szembesítések formális

[29] A Legf. Bír. Bf. II. 717/1965/18. sz. végzésével az új eljárás keretében helyszíni szemle tartását rendelte el azzal, hogy mivel a vádlott a bűncselekmény elkövetését végig tagadta, az elkövetési eszköz nem került elő „ilyen körülmények között különösen fontos a helyszín, a világítási helyzet és a távolságok pontos felderítése, hogy ilyképp az egymásnak és önmaguknak is ellentmondó vallomások kellőképpen mérlegelhetők legyenek." A Bf. I. 955/1964/10. sz. döntése szerint helyszíni szemlét kell tartani az utólag bejelentett mentő tanú vallomásának ellenőrzése, valamint az egyéb állított történések ellenőrzése céljából. A v-i m. bíróság Bf. 691/1966/ 12. sz. végzésével arra utasította a járásbíróságot, hogy a tanúk vallomásának ellenőrzése céljából a *helyszínen* hallgassa ki a tanúkat, tartson helyszíni szemlét.

[30] Nagy Lajos: i. m. JK. 1963. 484. old.

[31] A nyomozó hatóságok és a bíróságok által tanúként kihallgatottak számáról nincs statisztika, de magas és egyre növekvő számértékre lehet következtetni a bíróságok büntető és polgári együttes ügyforgalmának országos statisztikai adataiból.

[32] A Legf. Bír. Bf. IV. 658/1965/15. sz. határozatával a tisztázatlan ellentétes vallomások folytán nem kellően felderített és megalapozatlan ítélet helyesbítése érdekében elrendelte, hogy az elsőfokú bíróság a perben szereplőket újból részletesen hallgassa ki „és az ezután is fennmaradó ellentétekre nézve a tárgyaláson szembesíteni kell őket és ily módon a mutatkozó ellentéteket fel kell oldani".

[33] Kriminalisztika. Bp. 1961. 482. old.

volta miatt. Villámhárító a felderítetlenség okából való másodfokú bírósági hatályon kívül helyezések elkerülése végett.

A tárgyalásokon minden valószínűség szerint gyakrabban kerül sor szembesítésekre, mint a nyomozás folyamán, s ráadásul azokat többnyire nem előzik meg a nyomozás során már foganatosított szembesítések. Nemegyszer tapasztalható az, hogy a bíróság előtti szembesítések sommásak és formálisan történnek. Ilyenkor azután írott malaszt marad a fellebbviteli bíróságoknak a megalapozatlan elsőfokú ítéletek hatályon kívül helyezése alkalmával a „mutatkozó ellentmondásoknak szembesítésekkel való feloldására" adott iránymutatása, ha ezek a szembesítések valami elnagyolt és roppant leegyszerűsített alakzatai annak, amit szembesítésen a kriminalisztika tudománya ért.

Valamely esetnek mindenben megegyező, azonos leírását az észlelő személyek eltérő szubjektuma miatt nem kívánhatjuk, s ezért számolni kell azzal, hogy a különböző személyek vallomásai eltérnek egymástól, azaz „ellentmondásokat" tartalmaznak. De nem szükséges valamennyi ellentmondás „tisztázására" a szembesítés eszközét igénybe venni, hanem csak az ügy lényegére, az érdemi döntésre kiható és jelentős ellentmondásokra. A tényálláson kívül eső körülményekre is felmerülhet a szembesítés szükségessége, de hogy ezek az esetek melyek, azt adott ügyben a bíróságnak kell meghatároznia. Így pl. a szembesítés valamely kihallgatott szavahihetőségének ellenőrzésére is felhasználható. S még egy követelmény: „A szembesítés elrendelésének csak akkor van értelme, ha az ellentétes vallomást tevők nyilatkozataikat a közvetlen észleletükre alapítják."[34] A szembesítések foganatosítására ne sablonos, leegyszerűsített formában és módon kerüljön sor, hanem az ellentmondások tényleges feloldására irányuló bírói elképzelés szerint.[35] Ez azt jelenti, hogy pl. nem minden ellentmondásra, hanem előbb csak egyesekre, vagy a kisebb jelentőségűekre és időben nem az első olyan személlyel szemben, akinek a vallomásában felmerült, hanem az utóbb kihallgatottal és azután visszatérve az időben előbb kihallgatottal való szembesítésre. Tehát a bizonyítási eljárás során különböző módon és időpontban élve vele, ahogy az ellentmondás természete ezt indokolja, illetve ahogy abból következően a feloldás módja célszerűnek látszik. A bírónak fel kell ismernie, hogy meddig engedi a szembesítést és mikor szakítsa félbe stb.

A bíróság által foganatosított szembesítéseknél nagyon lényeges az is, hogy ha az nem vezet eredményre, akkor ne csupán a formális „szembesítés eredménytelen" rögzítésére kerüljön sor a tárgyalási jegyzőkönyvben, hanem az eredeti vallomás fenntartásában jelentkező „eredménytelenség" mellett fel kell tüntetni azt, hogy ki hogyan reagált a szembesítésre, melyik fél hogyan tartotta fenn a korábbi állítását, melyik magatartása, nyilatkozata volt a meggyőzőbb a szembesítés során.[36] A közvetlenség elve csakis ilyen írásbeliség mellett érvényesülhet, mert különben az elsőfokú ítéletet felülvizsgáló minden fórum előtt érthetetlen lesz, hogy az eredménytelen szembesítések után a bíróság mégis hogyan és miért látta tisztázottnak az ellentmondást. Míg viszont ha a jegyzőkönyv a szembesítés kísérő jelenségeit is tükrözi — esetleg bírói megállapítás formájában —, akkor nyomban egyértelműbb lesz a bíróságnak az ítéletben kifejeződő azon álláspontja, hogy miként látta az ellentmondásokat feloldhatóaknak.

III.

A kihallgatási taktika minden ügyben fontos segítő eszköze a bíróságnak az igazság feltárásában. Számos olyan ügy van, ahol a jelentősége különösen kiemelkedő. A bírósági kihallgatások taktikájának van tere, van hol alkalmazni. A taktika kialakításához és alkalmazásához az arra hivatott bíráknak kriminalisztikai, de főleg kriminháltaktikai és ezen belül kihallgatástaktikai ismeretekre és a pszichológia tudománya határos területei eredményeinek ismeretére van szükségük.[37] Viszont ma sincs alap lényegesen más következtetés levonására, mint amit Bólya Lajos, a büntető eljárásjog professzora tett a kialakult helyzetet elemezve, hogy: „A pszichológia — alkalmazása tudatosságának fokára tekintet nélkül — szerves része a jogi gyakorlatnak, elsősorban pedig a büntető jogi gyakorlatnak... A jogi gyakorlat társadalmi szerepe folytán azonban tarthatatlannak látszik az a helyzet, hogy a jogi gyakorlatban alkalmazott pszichológia a spontaneitás állapotában van."[38] A kriminháltaktikának a bírói eljárásban

[34] Büntetőjogi döntvénytár. Bp. 1964. 1892. sz. döntvény.

[35] Ha nem így történik: „a nem megfelelő szakszerűséggel lefolytatott szembesítés adott esetben az ügy tisztázását még nehezebbé teheti". Avar Jenő: A terhelt kihallgatása. „Kriminalisztikai tanulmányok." IV. Bp. 1966. 154. old. A nehezebbé tétel abban jelentkezik, hogy a formális, kedvezőtlen időpontban, rosszul alkalmazott és sikertelen szembesítés ahelyett, hogy megrendítené, inkább megerősítheti álláspontjához való ragaszkodásában a konokul tagadó terheltet, vagy a hamisan valló tanút és ezáltal éppen az igaz vallomást tevő fél előadása tűnhet indokolatlanul bizonytalanabbnak.

[36] „A jegyzőkönyvnek lényegileg ugyanazokat a benyomásokat kellene rögzítenie, amelyeket a bíróság közvetlenül észlelt." Nagy Lajos: A tanúvallomás jegyzőkönyvi rögzítése a büntetőper tárgyalásán. JK. 1965. 598. old.

[37] Vö. Gálffy Lajos: A büntetőjogi és pszichológiai szemlélet összehangolása a bűnözés elleni küzdelemben. Magyar Pszichológiai Szemle: 1964. 1. sz.

[38] Bólya Lajos: Az igazságügyi pszichológia kialakításának bizonyítástani alapjai a büntető eljárásban. JK. 1963. 637. old.

való ismeretéről sem lehetne kedvezőbb képet festeni.

Mivel a bírósági kihallgatások taktikája érvényesüléséhez nem csupán az kell, hogy a jogtudomány néhány elméleti művelője foglalkozzon vele, hanem széles körű gyakorlati alkalmazása és művelése szükséges, ennek érdekében a jogászképzésben méltó helyet kellene biztosítani az alapjául szolgáló tudományoknak. Így az egyetemi oktatásban a legutóbbi reform óta a kriminalisztika tudományának biztosított helyzethez hasonló helyet kell biztosítani a büntetőjog területére alkalmazott pszichológiának.[39]

[39] A szocialista jogtudomány képviselői közül legutóbb A. R. Ratyinov szállt síkra a „bírósági pszichológia", mint önálló tudomány elismerése és oktatása mellett. E tudomány különös része foglalkozna a szerző szerint a tanúk és a vádlottak kihallgatásával és annak eredménye értékelésének pszichológiájával. Vö. A. R. Ratyinov: A bírósági pszichológia mint tudomány. „Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény." 1965. 562—571. old.

Nem egyes hallgatók esetleges érdeklődésétől függően, csupán speciál kollégium alakjában szűk körben hozzáférhetővé tenni, hanem a jogtudomány egyetemi oktatása szerves részeként általánosan kötelezővé, mint a jogászi munkához szükséges ismeretanyagot. Hiszen nemcsak a bírói karhoz kerülő jogászoknál kívánatos ilyen felkészültség, hanem azoknak a jogászoknak is nélkülözhetetlen az, akik mint ügyészek, ügyvédek vagy akár a rendőrség személyi állományában szolgálatot teljesítők hasznosítják jogi tudásukat. Ezek az intézkedések, ha bármilyen gyorsan megtörténnek is, csak a távolabbi jövőben jelentenek változást és nem jelentenek megoldást a már praktizáló jogászoknak. Ezért ilyen irányú felkészültségüket illetően nem szabad szerény óhajokkal megelégedni, hanem intézményesen gondoskodni kellene ismereteik kiegészítéséről és a kérdés tudományos eredményeivel való megismertetésükről.

Seres András

SZEMLE

A gazdasági verseny jogi szabályozásának nemzetközi magánjogi és összehasonlító jogi vonatkozásai

Meznerics Ivánnak a gazdasági verseny jogi szabályozását tárgyaló, a Jogtudományi Közlöny 8. számában megjelent, széles körű tájékoztatást nyújtó és gondolatébresztő tanulmánya élesen rávilágított arra a körülményre, hogy az új gazdaságirányítási rendszerben felmerülő problémák a közgazdasági, gazdaságszervezési vonatkozásokon túlmenően mennyi megválaszolást igénylő kérdést vetnek fel a jogász számára is. Ezek helyes megválaszolása különleges jelentőséget nyer azáltal, hogy a változott viszonyoknak megfelelő, az új gazdaságirányítás által felvetett követelményeket kielégítő jogi megoldások kialakítása egyik fontos feltétele annak, hogy az új mechanizmus megfelelően funkcionáljon, a minden átmenettel szükségképpen együttjáró nehézségek minél nagyobb mértékben lecsökkenthetők legyenek.

Ez az alapvető meggondolás teszi indokolttá, hogy az új gazdaságirányítás rendszerében időszerűvé váló, hosszabb időn át alkalmazásra nem kerülő, vagy a már létezett, de most gyökeresen átalakítandó jogintézmények a jogászi közvélemény érdeklődésének és vizsgálódásának homlokterébe kerüljenek s a különböző szempontok megvilágítása az új adottságoknak megfelelő megoldások kialakítására vezessen.

E felfogás jegyében e megjegyzések elsősorban oly szempontok tárgyalására irányulnak, amelyekre Meznerics Ivánnak igen nagy anyagot átfogó tanulmánya ki nem terjeszkedett. Így elsősorban a gazdasági versenyt érintő *államközi és nemzetközi magánjogi* vonatkozások megvilágítását tartom különösebben figyelmet érdemlőnek.

1. A gazdasági versenyt érintő, a monopolhelyzetek kiküszöbölésére irányuló szabályozások területi hatálya általában az *egyes országokra korlátozódik.* Találkozunk azonban az ezen túlmenő, az *államközi szabályozás elveit* érvényesítő megoldásokkal is.

A gazdasági versenyt meg nem engedhető módon korlátozó, a tisztességtelen verseny körébe eső eljárások intézményes kiküszöbölése szempontjából figyelmet érdemlő az a megoldás, amellyel az *ipari tulajdon oltalmára létesült nemzetközi egyezmények* körében találkozunk. A nemzetközi védekezés kívánalma jut kifejezésre az 1900. évi párizsi nemzetközi egyezményben, amelynek rendelkezéseit a továbbiakban több alkalommal is kiegészített szövegek változatlanul érvényben tartják. Az 1967. évi 7. sz. tv. r.-el nálunk is újból hatályba léptetett, az ipari tulajdon oltalmára létesült Párizsi Uniós Egyezmény lo bis cikke szerint az Uniós országok kötelesek az Unió hatálya alá tartozók számára a tisztességtelen verseny ellen hathatós oltalmat biztosítani. Az idézett rendelkezés szerint a tisztességtelen verseny tényállását megvalósítja az ipar vagy kereskedelem tisztes szokásait sértő minden versenycselekmény. Ezzel kapcsolatban az egyezmény példaszerű felsorolásban tünteti fel a tisztességtelen verseny néhány jellegzetes esetén. Tilalmazandónak jelöli meg a versenytárs telepével, áruival, tevékenységével való összetévesztésre vezető cselekményeket, az oly hamis állítást, amely a versenytárs hírnevét csorbítja, valamint minden olyan megjelölést vagy utalást, amely alkalmas a közönségnek az áru természete, használhatósága tekintetében való megtévesztésére. Ez egyezmény azonban nem tartalmaz oly rendelkezést, amely az Uniós országokra vonatkozóan a tisztességtelen versenynek valamiféle egységesített szabályozását hívta volna életre. Az idézett rendelkezés csupán a tisztességtelen verseny elleni ol-

talmat, az egyes országok ily irányú szabályainak egymás közötti viszonylatban is hatályosuló alkalmazását írja elő az Uniós egyezményhez csatlakozott országok tekintetében. Kétségtelenül megállapítható azonban, hogy az Uniós egyezmény e rendelkezése a csatlakozó országok körében jelentős mértékben hozzájárult a tisztességtelen verseny azonos szempontokat érvényesítő szabályozásának életrehívásához.

Az ipari tulajdon oltalmára létesített uniós egyezmények körében a tisztességtelen versenynek minősíthető eljárásokkal szemben való oltalmat kívánja az ez egyezményekhez csatlakozott országok egymásközti viszonyában biztosítani az említett törvényerejű rendelet értelmében nálunk is hatályban levő, az eredet-megjelölések oltalmára, a termék jellegét meghatározó földrajzi név oltalmára vonatkozó 1958. évi lisszaboni, valamint az áruk hamis vagy megtévesztő származási jelzésének megakadályozására irányuló 1958. évi madridi megállapodás.

Ez egyezményekben foglalt, a megtévesztő vagy hamis jelzések tilalmát egyébként hazai tisztességtelen verseny szabályozásunk rendelkezései is megállapítják. Ez államközi megállapodás komoly jelentőségű hatályosulásának illusztrálására szolgálhat egy hazai külkereskedelmünket érintő, Bécsben lefolytatott per kimenetele. A közelmúltban meghozott ítélettel eldöntött ügyben a magyar külkereskedelmi vállalat érvényesítette annak a visszaélésnek alapján támasztott igényét, hogy egy bécsi cég, a világhírű egri vörösbor megjelöléssel, mint Erlauer Rotweint hozta forgalomba az e származási hellyel semmiféle kapcsolatban nem álló, osztrák eredetű bort. A bíróság nem adott helyt annak az alperesi védekezésnek, hogy az Eger német nyelven Erlauként való megjelölése kizárja az összetévesztést, valamint hogy itt a földrajzi névre való utalás nem jelenti a termék jellegének meghatározását. A bírói döntés annak megállapításával, hogy az egri vörösbor a földrajzi környezet által meghatározott minőséget jelent, az ez irányú visszaéléssel szemben a magyar vállalat kereseti kérelmének helyt adott.

Ha figyelembe vesszük, hogy az Unióhoz csatlakozott országok száma ez idő szerint már az ötvenet meghaladja s hogy ezek körébe tartozik a Szovjetunió, valamint csaknem az összes egyéb szocialista ország is, úgy megállapítható, hogy a tisztességtelen versenycselekmények szélesebb köre tekintetében ez államközi szabályozás oltalmat biztosít.

Az *Európai Gazdasági közösség kartell- és versenyjoga* tekintetében, amelynek fontos rendelkezéseit Meznerics Iván cikke ismertette, az itt tárgyalt vonatkozásban az a körülmény érdemel különösebb figyelmet, hogy az ez irányú szabályozás a *Közösség államok feletti jogrendjének megnyilvánulása,* amelynek érvényesítésére is a Közösségnek az államok fölé helyezett szervei bírnak hatáskörrel.

Annak megállapítása tekintetében, hogy valamilyen megállapodás vagy eljárás a versenykérdést a közösségi vonatkozásban szabályozó római szerződés rendelkezéseibe ütközik-e, az arra illetékes Közösségi Bizottság vagy Bíróság döntése az irányadó.

A Párizsi Uniós egyezményhez hasonló megoldást tartalmaz az *1923. évi chilei amerikai konvenció,* amelyet 9 amerikai állam ratifikált. E konvenció az egyes országok szabályozási körében, a védjegy és a kereskedelmi név védelmén túlmenően, tilalmaz minden oly cselekményt, amely a kereskedelmi jóhiszeműséggel és az ipari, kereskedelmi tevékenység normális és tisztességes kifejtésével összsze nem egyeztethető.

2. A tisztességtelen verseny tilalmazását érintő szabályozások *nemzetközi magánjogi* vonatkozásai elsősorban abban a tekintetben érdemelnek figyelmet, hogy *külföldiek* a versenyszabályozás oltalmában mily esetben részesülhetnek. E részben általánosultnak tekinthető az a felfogás, amely a tisztességtelen versenyt szabályozó hazai törvényünk 31. §-ában jut kifejezésre. Ehhez képest a tisztességtelen verseny szabályozás oltalmában részesülnek mindenekelőtt azok a külföldi cégek, amelyeknek a magyar állam területén vállalatuk van. Az ehhez fűződő régebbi bírói gyakorlat e körbe tartozónak tekintette a külföldi cégnek azt a képviselőjét, aki saját nevében köt üzletet, valamint a külföldi vállalat részére megrendeléseket gyűjtő ügynököket is.

A szabályozás oltalmában részesülnek ezen túlmenően azok a külföldi vállalatok is, amelyek részére ezt valamely nemzetközi szerződés biztosítja, vagy amennyiben azok oly állam kötelékébe tartoznak, amelynél a magyar vállalatok tekintetében viszonossági helyzet áll fenn, mint például a fentebb tárgyalt, igen széles körben alkalmazásra kerülő Párizsi Unióhoz tartozó országok körében. Ennek a viszonosságot érintő alkalmazása tekintetében egy osztrák bírói döntés kimondta, hogy ha valamely ország később csatlakozott a Párizsi Unióhoz, mint amikor a tisztességtelen verseny szabályaiba ütköző cselekményt elkövették, úgy emiatt az eljárás nem folytatható le Ausztriában. A versenyjogi cselekmények elbírálásánál területi vonatkozásban általában az az elv érvényesül, hogy a tilalmi rendelkezések *csak a belföldi piacon* jelentkező eljárásokat érintik.

Egyes tőkés országok kifejezetten kivonják a tilalmi rendelkezések alól az *exportra* vonatkozó megállapodásokat. Ily rendelkezéssel találkozunk Svájc, Franciaország, Ausztria kartelljogi szabályozása körében. Több országban a versenyt korlátozó szabályok a külkereskedelmi ügyletekre vonatkozóan csak abban az esetben nyernek alkalmazást, ha azok a hazai termelést, kereskedelmet, vagy fogyasztói érdekeket is érintik. A versenyszabályozás több esetben kiterjed az import, ritkábban az export vonatkozású szerződésekre. Így a kartell vagy monopol jellegű megállapodásokra vonatkozó lajstromozási kötelezettség nem terjed ki a kiviteli szerződésekre, de az illetékes hatóság jogosult ezek felülvizsgálására. Egyes országok — így Japán és Mexikó — szabályozási rendszere a külkereskedelmi tevékenység kifejtésére irányuló kartell megállapodásokat az egyébkénti korlátozások alól, e kartelleknek a kormány által történt engedélyezettsége esetén, mentesítik. Az USA szabályai szerint az exporttevékenység általában nem esik az antitröszt törvény hatálya alá, kivéve, ha a belföldi árakat

érinti, károsítja az ország külkereskedelmét vagy korlátozza a belföldi cégek kiviteli lehetőségeit.

A Német Szövetségi Köztársaság bírói gyakorlatában az export vonatkozásában a hazai tilalmi rendelkezések abban az esetben érvényesülnek, ha az előkészítő cselekményeket belföldön követték el s maga a sérelmezett eljárási mód a belföldi versenytársak érdekeit sérti. Franciaországban is a belföldön tilalmazott, de külföldön elkövetett cselekmény tekintetében a belföldi szabályok abban az esetben nyernek alkalmazást, ha az elkövetett cselekmény Franciaországban is károkozással járt. Ugyanez a felfogás érvényesül a szocialista országok körében Csehszlovákia és Lengyelország gyakorlatában is. Jugoszláviában a külföldről importált árukkal kapcsolatosan a belföldi versenyszabályok nyernek alkalmazást.

Az egyes esetekben felmerülő nemzetközi vonatkozású ügyek elbírálásánál a *kolliziós szabályok* alkalmazása tekintetében általánosultnak tekinthető az a gyakorlat, hogy itt az *elkövetés helye*, a lex loci delicti commissi az irányadó. Az elkövetés helye az a piac, ahol a termék forgalomba került s ahol ehhez képest a versenyérdekek ütköznek. Az angol és nyugatnémet bírói gyakorlatban találkozunk oly döntésekkel, hogy amennyiben valamely külföldön véghezvitt versenycselekmény a hazai jog szerint a tisztességtelen verseny szabályaiba ütközik, viszont az elkövetés helyének szabályai azt nem tilalmazzák, úgy az ily eljárás a hazai eljárás lefolytatása esetében is megengedettnek tekinthető, hacsak a belföldi versenytársak érdekeit nem sérti.

A hirdetések verseny vonatkozású elbírálása tekintetében, mint ezt a svájci bírói gyakorlat kifejezésre juttatja, annak a helynek a joga alkalmazandó, ahol a figyelembe vehető potenciális átlag fogyasztó lakik. Jugoszláviában találkozunk az ezen túlmenő oly döntéssel, amely szerint a külföldi hirdetés a hazai jog szerint bírálható el abban az esetben is, ha annak belföldi kihatása is van.

A külföldön elkövetett, a tisztességtelen verseny szabályaiba ütköző cselekmények elbírálásának hatásköri vonatkozásai több ország bírói gyakorlatában úgy alakultak, hogy a hazai bíróságok is elbírálhatják a külföldön elkövetett cselekményeket, ha az elkövető személye tekintetében az eljárás lefolytatására hatáskörük fennáll. Ily esetben az elkövetés helye az alkalmazandó jog szempontjából bír jelentőséggel.

3. Amikor az új gazdaságirányítási rendszer, a piaci kapcsolatok terjedelmének és jelentőségének nagymérvű fokozódása, a szocialista országok körében is időszerűvé teszi a versenykérdések jogi vonatkozásainak elmélyült vizsgálatát, a rendelkezésre álló példákból levonható tanulságok tekintetében, a tőkés országok alapvetően eltérő társadalomgazdasági adottságaira való tekintettel, különös figyelmet érdemel a szocialista országok ez irányú szabályozási rendszere. Mint erre Meznerics Iván tanulmánya is utal, a szocialista versenyjog kialakítására irányuló, átfogó szabályozásokkal csupán Jugoszláviában találkozunk. A gazdasági alappal való szoros összefüggésben, ezt a vállalatok messzemenő gazdasági önállósága, valamint a piaci kapcsolatoknak a szocialista gazdaság adottságaival összhangban álló kiterjesztése tette szükségessé. A megfelelő megoldások kialakítására már az 1950-es években sor került s ez az újabban létrehívott jogszabályok egész sorában került kialakításra. Bár e szabályozás több lényeges rendelkezését Meznerics Iván cikke is ismerteti, azon túlmenően több, a megfelelő tanulságok levonására alkalmas további szempont kiemelése figyelmet érdemelhet.

E szabályozási rendszer is arra mutat, hogy a különböző vonatkozásban a termékforgalmat, a gazdasági versenyt, az azt eltorzító, a tisztességtelen verseny körébe eső cselekményeket tilalmazó, különböző jellegű szabályozások, belső adottságaikban rejlő összefüggésekre való tekintettel, lehetőleg ne elkülönítetten, hanem valamilyen átfogóbb szabályozás keretében kerüljenek életrehívásra.

A szabályozás alapvető elveit maga az 1964. évi alkotmány tartalmazza s a különböző kérdéseket a versenyt érintő törvények egész sora szabályozza. Az 1962. július 22-i törvény a piacon kialakuló üzleti kapcsolatok megjelöléssel foglalja össze az itt szabályozott anyagot. A kérdés népgazdasági jelentőségére és az e körben felmerülő sajátos problémákra való tekintettel, egy ugyanezen év folyamán meghozott külön törvény szabályozza a külfölddel való áru és szolgáltatás forgalom kérdéseit.

Különösebb figyelmet érdemel a versenyt hátrányosan befolyásoló jelenségeknek a gyakorlatban való jelentkezése, az ezekkel kapcsolatos bírói gyakorlat. Jovanovic belgrádi professzor[1] mutat rá arra, hogy a gyakorlatban a kartell tilalomba ütköző és tisztességtelen versenyt érintő esetek között a határvonalak meglehetősen elmosódnak. A bírói gyakorlat adatszerűségei szerint a kartell tilalom körébe eső ügyek száma viszonylag csekély a tisztességtelen versenybe ütköző cselekményekhez képest.

A jugoszláv versenyszabályozás, a más vállalattól meg nem engedett eszközök alkalmazásával végrehajtott munkaerő elvonást a tisztességtelen verseny szabályaiba ütköző cselekménynek tekinti. Az ily esetek elbírálása szempontjából figyelmet érdemelhet a zágrábi felső gazdasági bíróságnak az 1965. év folyamán meghozott két döntése.[2] Az egyik a panaszolt eljárást nem tekinti a tisztességtelen verseny szabályaiba ütközőnek, mert itt nem volt szó a versenyvállalattól való tervszerűen kiszámított munkaerő elvonásról. A kedvezőbb feltételek mellett elhelyezkedni kívánó dolgozó alkalmazása nem sérelmezhető. Tisztességtelen és meg nem engedett versenycselekmény csak akkor forog fenn, ha a munkaerő-elvonás erkölcstelen eszközök alkalmazásával történik. Ezt állapította meg az a döntés, amely a vállalatot és annak vezetőjét vétkes cselekménye miatt pénzbüntetésre és az ítéletnek a sajtóban történő közzétételére kötelezte. Az egyébként megfelelő számú munkaerővel rendelkező vállalat a versenyvállalat dolgozóit rendszeresen arra vette rá, hogy korábbi munkahelyükről kilépjenek, átmenetileg ne dolgozzanak s bizonyos

[1] Vladimir Jovanovic: Das Verhältnis zwischen Kartellrecht und unlauterem Wettbewerb in Jugoslavien. Megjelent a Gewerblichen Rechtschutz und Urheberrecht 1966, 4. sa.

idő elteltével, amely alatt titokban díjazásban is részesültek, a munkavégzést új munkahelyükön teljesítsék.

A bírói gyakorlatban több esetben kerül sor marasztaló határozatok meghozatalára *a vállalatközi kapcsolatokban meg nem engedett eljárási módok alkalmazása* alapján. E körbe esnek a kedvezményezett árueladások érdekében ajándék vagy más gazdasági előny juttatása más gazdasági szervezet dolgozói részére, más gazdasági szervezet dolgozóinak megvesztegetése az üzleti titok elárulása érdekében.

A Legfelsőbb Gazdasági Bíróság elé kerülő, a vesztegetés körébe eső tényállások példája: a partnervállalat dolgozójának külön teljesített munkáért való díjazása.

A *külföldi gazdasági forgalom* körében tisztességtelen versenynek minősül az együttműködés megtagadása a külföldi piacon való közös fellépés tekintetében, nyilvános kiírásoknál oly árura való ajánlattétel, amellyel a vállalat nem rendelkezik, illetve annak beszerzése nincs biztosítva.

4. Ha mindezek után a *hazai szabályozás* időszerűsége és annak mikénti kialakítása tekintetében kívánunk következtetéseket levonni, úgy itt az új gazdaságirányítási rendszer kialakításának jelenlegi időszakában, úgy véljük, a megfelelő piaci adottságok biztosítására, a versenylehetőségek tárgyi feltételeinek megteremtésére s az ezek jegyében érvényesülő közfelfogás hatályosulására kell elsődlegesen súlyt helyezni. Gondolunk itt elsősorban a kínálatot biztosító kapacitás és a kereslet elérhető egyensúlyának biztosítására, amelynek hiányában a termelés és forgalomba hozatal minden szakaszában a tényleges monopolhelyzetek szükségszerűen jelentkezhetnek. Ugyanígy a gazdaságtervezés vonalán érvényesülő intézkedéseket igényel a túlzott profilírozások lehető megszüntetése, ahol ezt a gazdasági adottságok egyáltalán lehetővé teszik.

E szempontok előtérbe helyezése sem rontja azonban Meznerics Iván azon megállapításának helytállóságát, hogy a szocialista szabályozott piac a versenylehetőségek szabályozását is elengedhetetlenül szükségessé teszi. Ezt közelebbről is alátámasztja az új gazdaságirányítás kialakítását szolgáló több új jogi szabályozás, amelyek az új gazdálkodási lehetőségek életrehívásával kapcsolatosan a szabályozás körébe vonták az új megoldásokkal való visszaélés lehetőségének kiküszöbölésére irányuló rendelkezéseket is. Az állami vállalatok egyesülését szabályozó 11/1967. Korm. r. 11. §-a megfelelő hatósági intézkedések alkalmazásának lehetőségéről rendelkezik, a közérdekkel vagy a népgazdaság érdekeivel ellentétes működést kifejtő egyesülések tekintetében. A termékforgalmat szabályozó 25/1967. Korm. r. 9. §-a tiltja oly megállapodások létrehozását, melyek a piac felosztását vagy a fogyasztók meghatározott körének valamely beszerzési lehetőségtől való kizárását célozza vagy a fogyasztók választási lehetőségét korlátozza.

Az itt felhozott példák s várható folytatásuk magukbavéve is választ adnak arra a kérdésre, hogy a versenyszabályozás közvetlen megnyilvánulásával az új mechanizmus kiépítésének kezdeti szakaszában is számolni kell-e? A kép teljességéhez természetesen azt is figyelembe kell vennünk, hogy több hatályban levő, bár a gazdaságirányítás eddigi rendszerében gyakorlati alkalmazásra nem kerülő jogszabályunk is tételes rendelkezéseket tartalmaz azon gazdasági visszaélések tekintetében, amelyek a gazdasági verseny, valamint általában a gazdálkodó alanyok különböző vonatkozású magatartásai tekintetében felmerülhetnek. A büntetőjogi vonatkozásoktól eltekintve, az 1960. évi 11. sz. tvr.-el több rendelkezésében hatályban tartott, az 1923. V. tv.-nek a tisztességtelen versenyre vonatkozó szabályozása, a most kialakuló új versenylehetőségek körében is többirányú alkalmazást nyerhet, ami természetesen nem jelenti azt, hogy bizonyos idő elteltével, a rendelkezésre álló tapasztalatok felhasználásával, nem kell-e, hogy napirendre kerüljön e jogszabály megfelelő, az elvi szempontokat és a részletmegoldásokat egyaránt érintő reformjának kérdése.

Ezzel kapcsolatosan merül fel az az alapvető kérdés, hogy az új gazdaságirányítási rendszer 1968-ban való életbelépésére tekintettel, a gazdasági verseny és a piaci kapcsolatok rendjének *átfogó szabályozását* nem lenne-e kívánatos oly *későbbi időpontra halasztani*, amikor már az új rendszer tényleges kialakulása bekövetkezett, a kialakult gyakorlatból meríthető tapasztalatok állnak rendelkezésre. E kérdés igenlő megválaszolása mellett is azt kell azonban mondanunk, hogy már a megindulás kezdeti szakaszában is mellőzhetetlenül szükség lesz a verseny érvényesülését akadályozó, eltorzító körülmények kiküszöbölésére. Az átfogó szabályozás hiányában e részben főképp az *államigazgatási jellegű, felügyeleti jogkörben* végrehajtott intézkedések fognak érvényesülhetni, mint azt már a fentebb említett, újabban életrehívott jogszabályok példája is mutatja.

Az új mechanizmus megfelelő hatályosulása, az ennek körében megfelelő nyomatékkal érvényesítendő *felhasználói, fogyasztói* érdekek intézményesített védelme, a fejlődés során feltétlenül szükségessé fogja tenni nemcsak az anyagi jogi, hanem az eljárási szabályok oly irányú kialakítását is, hogy a bírói, döntőbizottsági, vagy választott bírósági, illetve e célra életrehívandó zsüri előtt a versenytársakon kívül a szabályozás által védendő *fogyasztói szempontok* is a megfelelő fellépési jog biztosításával ugyancsak kifejezésre jussanak. Az ez idő szerinti jugoszláv szabályozás a fogyasztói szervezetek számára biztosít ily jogosultságot. Szélesebb körben felmerült már azonban ott az az óhaj, hogy ezt a lehetőséget az egyes fogyasztók számára is biztosítani kell.

György Ernő

[2] 705/66 és 706/66 sz. döntések.

A Berni Unió stockholmi revíziója

1. A stockholmi diplomáciai konferencia összehívása és előkészítése

Az irodalmi és művészeti művek védelméről szóló Berni Egyezmény 24. cikk (1) bekezdése értelmében az Egyezményt időnként felül lehet vizsgálni avégből, hogy azt az Unió rendszerének tökéletesítésére alkal-

mas javaslatoknak vessék alá. Erre, általában kb. 20 évenként szokott sor kerülni. Az 1948 júniusában Brüsszelben tartott revíziós konferencia úgy határozott, hogy a legközelebbi konferencia Stockholmban legyen. Ennek alapján a svéd kormány úgy döntött, hogy a konferencia 1967-ben üljön össze.

Az előkészítés munkáját a 24. cikk (2) bekezdésében foglalt rendelkezéseknek megfelelően a svéd kormány végezte a szellemi tulajdon védelmét szolgáló uniók egyesített genfi irodája (BIRPI) közreműködésével. Ennek során 1963-ban egy bizottság alakult, amely tervezetet dolgozott ki, ezt egy szakértőkből álló nemzetközi bizottság megvizsgálta, majd ismételt átdolgozás után 1965-ben kormányszakértőkből álló bizottság foglalkozott a tervezettel.

Az előkészítés során a konferencia programja jelentős mértékben kibővült. Határozat született ugyanis arra, hogy egyidejűleg kiegészítik a szerzői tanúsítványokra vonatkozó rendelkezéssel az Ipari Tulajdon védelméről szóló Párizsi Egyezményt, továbbá javaslat történik a Szellemi Tulajdon Világszervezetének megalakítására és ezzel kapcsolatban a Berni Unió, valamint az iparjogvédelmi uniók adminisztratív rendelkezéseinek módosítására, illetőleg a Világszervezet új statutumaival való összhangba hozatalára.

Ez a zsúfolt program indokolja a konferencia szokatlanul hosszú tartamát, a megnyitó ünnepség június 11-én volt és az aláírási ceremóniára közel öt hét múlva — július 14-én — került sor. Ez azzal is összefügg, hogy az Egyezmény 24. cikk (3) bekezdése szerint az Egyezmény megváltoztatásához az Unióhoz tartozó országok egyhangúan hozott határozata szükséges, ezt pedig egyes kérdésekben nem volt könnyű elérni.

A javaslatok körül nemcsak a szaksajtóban, hanem egyes országok napilapjaiban is nagy vita alakult ki. Megmozdultak a különböző nemzetközi szerzői jogi szervek, az egyes államokon belül létező szerzői testületek és maguk a szerzői jogi társaságok is. Utóbbiak általában negatívan foglaltak állást a javaslatokkal szemben, hangsúlyozva, hogyha nem tudnak a konferencián olyan javaslatokat előterjeszteni, amelyek a szerzők jogvédelmét hatékonyan fokozzák, akkor inkább ne is tartsák meg. Kétségtelen, hogy egyes javaslatok valóban sértették a szerzők érdekeit, így különösen a filmek szerzői jogával kapcsolatos interpretációs szabály, amely végül is a konferencián a heves vita tüzében szinte semmivé zsugorodott össze, továbbá egyes országok szerzői körében nagy vihart és ellenkezést váltottak ki a fejlődő országok számára biztosítani kívánt különböző kedvezmények.

A konferencia előtti hetekben jogi vita alakult ki a Berni Unió 24. cikk (1) bekezdésének értelmezése körül. Mint említettük, ez a cikk a revízió céljául azt tűzi ki, hogy az Egyezményt az Unió rendszerének tökéletesítésére alkalmas javaslatoknak vessék alá. A konferencia programja azon a koncepción alapult, hogy „ilyen jellegű javaslatoknak nemcsak azokat a rendelkezéseket kell tekinteni, amelyek a szerzők védelmének kiszélesítését jelentik, akár új jogok biztosítása, akár a már biztosított jogok további növelése útján, hanem a szerzői jog általános fejlődését biztosító olyan reformokat is, amelyek arra irányulnak, hogy a szabályok alkalmazását megkönnyítsék, illetőleg hozzá idomítsák a jelenlegi társadalom szociális, technikai és gazdasági körülményeihez."

Lényegileg ez azt jelenti, hogy az Egyezménynek nem szabad egyoldalúan csak a szerzők érdekeit szolgálni, hanem figyelembe kell venni a szerzői jogokat felhasználó szervek (könyvkiadók, filmgyárak, rádió- és tv-állomások) jogos érdekeit is. Ez alapjában véve helyes tendencia a nemzetközi szerzői jog fejlődésében. A helyes koncepció azonban helytelen javaslatokra is vezetett, amelyeket a magyar delegáció és a többi szocialista ország delegációja nem fogadott el. A konferencia előestjén néhány közismert nemzetközi jogász nyilatkozott ebben a kérdésben és az egyes nemzetközi szerzői érdekképviseleti szervek felkérésére készített jogi véleményeikben a programban kifejtett fenti koncepció ellen foglaltak állást. Általában az Egyezmény 1. cikkéből indultak ki, amely szerint az Unió célja „az irodalmi és művészeti művekre vonatkozó *szerzői* jogok védelme". Kétségtelen, hogy ezek a jogi ellenvélemények és különböző tiltakozások gyakoroltak bizonyos hatást a konferencia menetére, különösen a filmjogokkal kapcsolatos kérdésben, determináló jellegük azonban nem volt.

II. A konferencia résztvevői és lefolyása

A majd öt hétig tartó konferencián 75 állam kormányának több mint 400 delegátusa — diplomaták, szerzői jogászok és iparjogvédelmi szakértők — vettek részt, ezenkívül 40 nemzetközi szervezet — köztük az ENSZ és az UNESCO — képviselői megfigyelőként voltak jelen. Az üléseket a svéd parlamentben tartották. A konferencia elnöke Kling svéd igazságügyminiszter volt.

Az első plenáris ülésen öt főbizottság alakult. Az első a Berni Egyezmény anyagi jogi rendelkezéseinek felülvizsgálatával foglalkozott, ennek elnöke Eugen Ulmer müncheni professzor volt. A második főbizottság a fejlődő országoknak nyújtandó kedvezményekről szóló — a Berni Egyezmény integráns részét képező — külön Jegyzőkönyv problémáit tárgyalta, ennek elnöke Singh indiai államminiszter volt. A harmadik főbizottság a Párizsi Egyezmény részleges revíziójával, a negyedik főbizottság az uniók teljesen új adminisztratív és zárórendelkezéseinek megalkotásával, végül az ötödik főbizottság a Világszervezet statutumainak megalkotásával foglalkozott.

Az öt főbizottság által kidolgozott javaslatok és a tárgyalás során benyújtott javaslatok, valamint a viták lefolyását rögzítő rapportok kerültek végül az uniók és az egész konferencia plenáris ülései elé, amelyeken még további viták és módosítások után fogadták el a végleges szövegeket.

Figyelemre méltó, hogy Stockholmban a Berni Unió legutóbbi brüsszeli szövege *teljes egészében* revízió alá került. A konferencián tehát nemcsak a svéd kormány és a BIRPI által előre elkészített javaslatokat, illetőleg az Egyezménynek ezek által érintett cikkeit tárgyalta, hanem valamennyi cikket és a delegációknak az Egyezmény mindegyik cikkéhez lehetett — ter-

mészetesen előre és írásban — módosító javaslatot előterjeszteniük. Miután a módosítások néhány kivétellel a Berni Egyezmény csaknem valamennyi cikkét érintik, e beszámoló keretében csak a legfontosabbakról adhatunk számot.

III. A Berni Egyezmény anyagi-jogi rendelkezéseinek legfontosabb módosításai

1. *A védett művek körének kiterjesztése.*

A Stockholmi Szöveg lényegesen kibővítette az Egyezmény védelme alá tartozó művek körét. A Stockholmi Szöveg ugyanis a következő műveket részesíti a Berni Egyezményben biztosított oltalomban: *a)* uniós állam kötelékébe tartozó szerzők összes művei minden esetben, tehát akkor is, ha a művet nem uniós államban adták ki először [3. § (1) bek. *a)*]; b) uniós állam kötelékébe nem tartozó szerzők azon művei, amelyeket első ízben a Berni Unió egyik tagállamában adtak ki, még abban az esetben is, ha a mű egyidejűleg egy Unión kívüli államban is megjelent [3. § (1) bek. *b)*]; *c)* az előző *a)* és *b)* pontok hatálya alá tartozó filmművészeti alkotásokon kívül azok a filmek *is*, amelyeknél a film gyártójának székhelye, illetőleg állandó lakóhelye valamelyik uniós államban van [4. § *a)*]; *d)* az építészeti művek, és ezekkel szilárdan összefüggő (beépített) képző- és iparművészeti művek — a fenti *a)* és *b)* pontok esetein kívül is — ha az építmény valamelyik uniós állam területén fekszik [4. § *b)*].

ad a)—b) — A Berni Egyezmény korábbi szövegei — köztük a Magyarországra jelenleg is érvényes 1928. évi Római Szöveg — szerint az állampolgársági elv csak a *kiadatlan* művek tekintetében irányadó: a Berni Unió valamelyik tagállamának kötelékébe tartozó szerző *kiadatlan* műve feltétlenül és minden esetben az Egyezmény védelme alatt áll.

Kiadott mű viszont csakis abban az esetben részesül a Berni Egyezmény korábbi szövegei alapján védelemben, ha a művet először uniós államban adták ki, tekintet nélkül a szerző állampolgárságára. Kiadott művek tekintetében az állampolgársági elv helyett a területi elv kizárólagos és egyedüli alkalmazása egyrészt a védett művek körének kiterjesztését jelenti uniós állam kötelékébe nem tartozó szerzők olyan műveire, amelyek először az Unió területén jelentek meg; másrészt azonban az uniós szerzőkkel szemben az állampolgársági elv mellőzése és a területi elv egyedüli és kizárólagos alkalmazása az Egyezmény védelme alá tartozó művek körének *szűkítését* eredményezi, mert megtagadja a védelmet uniós szerző olyan művétől, amelyet először unión kívüli államban adtak ki. Minthogy pedig az Unió kötelékébe tartozó szerző kiadatlan műve feltétlenül az Egyezmény védelme alá tartozik, unión kívüli országban való első kiadása esetén a területi elv alkalmazása uniós állampolgárságú szerzőkkel szemben azzal a következménnyel jár, hogy az addig védett mű egyezményes oltalma megszűnik a Berni Unió tagállamaiban. Nyilvánvaló, hogy ez a szabályozás kizárólag kiadói érdekeket szolgál, melynek célja az Unió tagállamainak kötelékébe tartozó szerzők visszatartása attól, hogy műveiket unión kívüli országban jelentessék meg.

Ezen a helyzeten változtatott most a stockholmi konferencia. Az egyezményes védelem alá tartozó művek körét meghatározó fő szabályt a Berni Egyezmény Stockholmi Szövege 3. cikkének (1) bek.-e tartalmazza, amely a következőképp szól: „(1) Ezen egyezmény által nyújtott védelem kiterjed *a)* az Unió valamelyik országának kötelékébe tartozó szerző akár kiadott, akár kiadatlan művére; *b)* az Unió egyetlen országának kötelékébe sem tartozó szerző olyan művére, amely az egyik ilyen országban, vagy egyidejűleg valamelyik unión kívüli országban és az Unió egyik országában jelent meg először."

A Stockholmi Szöveg szerint tehát az uniós országok kötelékébe tartozó szerzők műveinek egyezményes védelme szempontjából kizárólag az állampolgársági elv irányadó, aminek következtében az uniós állampolgárságú szerzők műveinek egyezményes oltalma *nem* szűnik meg, ha a mű első ízben Unión kívüli országban jelenik meg.

A területi elv a Stockholmi Szöveg szerint csupán az unión kívüli országok kötelékébe tartozó szerzők műveinek oltalma szempontjából marad továbbra is irányadó. Ennyiben a területi elv alkalmazása feltétlenül indokolt, mert az egyezményes védelem alatt álló művek körének kiterjesztését jelenti: uniós ország kötelékébe nem tartozó szerző műve is a Berni Egyezmény oltalma alatt áll, ha első ízben az Unió valamelyik országában jelent meg.

A Berni Egyezménynek most tárgyalt nagy fontosságú módosítása voltaképpen azt jelenti, hogy az Egyezményt összhangba hozták az Unió tagállamainak belső törvényeivel. Az uniós tagállamok szerzői jogi törvényei ugyanis a saját állampolgáraik szerzői alkotásait oltalomban részesítik, tekintet nélkül arra, hogy a mű először hol jelent meg. A külföldi állampolgárságú szerzők műveit pedig az Unió tagállamainak belső törvényhozása szintén oltalomban részesíti, abban az esetben, ha a mű először az illető országban jelent meg. [A mi jelenlegi hatályban levő szerzői-jogi törvényünk — 1921. évi LIV. tv. 78. §-ának (1) és (2) bek.-e tartalmazza a megfelelő rendelkezéseket.]

Továbbá az állampolgársági elv elsődleges alkalmazásának jelentősége az Egyezmény hatálya alá tartozó művek körének kibővítése szempontjából jelentősen megnövekedett a 3. cikk (2) bek. folytán, amelyet mint új rendelkezést, Stockholmban iktattak be a Berni Egyezménybe és amely a következőképpen szól:

„(2) Azok a szerzők, akik nem tartoznak az Unió valamelyik országának kötelékébe, de állandó lakóhelyük az egyik ilyen országban van, ezen Egyezmény alkalmazása szempontjából az említett ország állampolgáraival esnek egy tekintet alá."

Az Unió kötelékébe tartozó országok belső törvényhozásában egyre inkább tért hódít az a felfogás, hogy az állandóan ott lakó, de külföldi állampolgárságú, vagy állampolgárság nélküli szerzők az oltalom szempontjából egy tekintet alá esnek a hazai állampolgárságú szerzőkkel. Ennek nyomán került be a fenti új rendelkezés a Berni Egyezmény Stockholmi Szövegébe, tovább bővítve az egyezményes oltalom alá tartozó művek körét. A magyar szerzői jogi törvény ilyen rendelkezést nem tartalmaz, de

lege ferenda kívánatos e hiány kiküszöbölése.

ad c) — A Berni Egyezmény korábbi szövegei szerint a filmek is ugyanazon feltételek mellett állnak az Egyezmény védelme alatt, mint a többi szerzői alkotások, tehát kiadatlan film esetén a szerző állampolgársága alapján, kiadott film esetén pedig az első kiadás országától függően A Stockholmi Szöveg 4. §-ának *a)* pontja a filmeket egy további feltétel *egyedüli megléte esetén is* a Berni Egyezmény oltalma alá helyezi. Nevezetesen, ha a film gyártójának székhelye, vagy állandó lakhelye az Unió valamelyik országában van. A 4. § *a)* pontja alapján természetesen csak azok a filmek tartozhatnak a Berni Egyezmény védelme alá, amelyeknek szerzője nem tartozik egyetlen uniós állam kötelékébe se. Így ez a rendelkezés a Berni Egyezmény védelme alá tartozó művek körének további bővítését jelenti, mégpedig nemcsak az érintett filmek vonatkozásában, hanem mindazon irodalmi, zenei és művészeti művek vonatkozásában is, amelyeknek felhasználásával a film készült.

Fentiek kapcsán azonban arra is rá kell mutatni, hogy az Unió tagállamainak belső törvényei lényegesen eltérő álláspontonon vannak abban az alapvető kérdésben, hogy kit kell a film, mint összetett (komplex) művészeti alkotás szerzőjének tekinteni. Ennek a kérdésnek az eldöntését a Berni Egyezmény Stockholmi Szövege is a tagállamok belső törvényhozására bízza, mert az eltérő álláspontok összeegyeztetése már eleve kilátástalannak bizonyult. A filmek vonatkozásában tehát az állampolgársági elv alkalmazása a gyakorlatban sokszor nem ad megoldást a belső törvényhozásoknak a film szerzősége kérdésében elfoglalt eltérő álláspont miatt. Itt jegyezzük meg, hogy jelenlegi szerzői jogi törvényünk egyáltalában semmiféle választ nem ad arra, hogy kit kell a film szerzőjének tekinteni.

A fentiekre való tekintettel tehát megállapíthatjuk, hogy a filmek védelem alá helyezése a gyártó székhelyétől, illetve állandó lakóhelyétől függően igen nagy gyakorlati jelentőséggel bír és biztosítja az uniós országok filmgyárai által készített filmek oltalmát a Berni Unió tagországaiban. Végül külön megemlítjük, hogy a koprodukciós filmek esetén az oltalom biztosításához elegendő, ha csupán egy érdekelt filmgyárnak van a székhelye a Berni Unió valamelyik tagállamában.

ad d) — A Stockholmi Egyezmény 4. §-ának *b)* pontja az építészeti művek és az ezekkel egybeépített képző- és iparművészeti művek vonatkozásában is megállapít — a szerző állampolgárságán és az első kiadás országán kívül — még egy további feltételt, amelynek alapján a most említett művek a Berni Egyezmény védelme alá kerülnek. A 4. § *b)* pontja szerint ugyanis a Berni Unió valamelyik országának területén emelt építészeti mű és az abba beépített képző- és iparművészeti mű a Berni Egyezmény oltalma alatt áll, függetlenül a szerző állampolgárságától és az első kiadás helyétől. Megjegyzendő azonban, hogy az oltalom természetesen csak akkor áll fenn, ha az építészeti mű (beépített képző- és iparművészeti mű) *eredetije* fekszik az uniós ország területén. Amennyiben tehát az uniós ország területén emelt építmény csak utánzata vagy utánépítése az — unión kívüli országban levő — eredetinek, úgy *ennek alapján* a mű nem áll a Berni Egyezmény védelme alatt.

*

A Berni Egyezmény szempontjából *a mű nemzetiségét* a mű származási országa dönti el. [A mű nemzetisége nem mindig azonos a szerző nemzetiségével (állampolgárságával), és e cikkünkben is a származási ország szempontjából beszélünk „belföldi szerzőkről" és „külföldi szerzőkről".] A származási ország nemcsak azt jelzi, hogy valamely mű az Egyezmény oltalma alá tartozik-e, hanem az oltalom mértéke (védelmi idő stb...) szempontjából is jelentősége van.

Az Egyezmény védelme alá tartozó művek körének bővülése következtében természetesen a származási ország fogalmának meghatározása is ennek megfelelően változott meg. Az Egyezmény korábbi szövegei szerint kiadott műveknél az első kiadás országa, kiadatlan műveknél pedig a szerző állampolgársága határozta meg a mű származási országát. A Stockholmi Szöveg szerint ez annyiban változott meg, hogy

a) az Unió kötelékébe tartozó szerző először unión kívüli országban megjelent művének származási országa az az ország, amelynek a szerző állampolgára (vagy ahol állandó lakóhelye van);

b) kiadatlan, vagy először unión kívüli országban kiadott *film* származási országa az az uniós ország, ahol a film gyártójának székhelye, illetőleg állandó lakóhelye van.

Ha a kiadatlan, vagy először unión kívüli országban kiadott film gyártójának székhelye (állandó lakhelye) szintén unión kívüli országban van, úgy harmadsorban a film szerzőjének állampolgársága szerinti ország a film származási országa (feltéve természetesen, hogy a szerző uniós állam kötelékébe tartozik).

Figyelemre méltó, hogy filmeknél a szerző állampolgársága a film származási országának meghatározása szempontjából csak harmadsorban, tehát a filmgyártó székhelye (állandó lakhelye) után veendő figyelembe mint a származási országot megszabó kritérium. Ez a szabályozás kétségtelenül a filmgyártó érdekeit helyezi előtérbe és heves vitákra adott alkalmat, mert kétségtelen, hogy gyakorlatilag annak a — főleg angol és amerikai — elvi álláspontnak felel meg, amely szerint a gyártót kell a film szerzőjének tekinteni.

c) Végül a Stockholmi Szöveg értelmében az építészeti művek és az azokkal szilárdan összekapcsolt képző- és iparművészeti művek származási országa első helyen az első kiadás országa, ha ez nem uniós ország, vagy a mű kiadatlan, úgy második helyen az az uniós ország, ahol az építmény fekszik, ha pedig az építményt nem uniós országban emelték, úgy harmadsorban az az uniós ország, amelynek a szerző állampolgára.

2. A védelmi idő kérdése

Stockholmban a Berni Egyezménynek az oltalmi időről szóló 7. cikkét több vonatkozásban módosították. Ezek a módosítások jelentősek annak ellenére, hogy az oltalmi idő legfontosabb kérdésében változás nem történt, az általános védelmi idő a Berni Egyezmény Stockholmi Szövege szerint tovább-

ra is a szerző halálát követő év kezdetétől számított 50 év.

A Berni Egyezménynek az oltalmi időre vonatkozó alapvető szabálya, a 7. cikk (1) bekezdése, amely még 1908-ban Berlinben került az Egyezmény szövegébe a Stockholmi Szöveg szerint is változatlanul a következőképpen szól:

„A jelen Egyezményben adott védelem időtartama a szerző életére és halála után ötven évre terjed."

Az 1928. évi Római Szöveg szerint a Berni Egyezményben adott post mortem auctoris 50 év védelmi időt a tagállamok csak annyiban kötelesek biztosítani, amennyiben az jogszabályaikkal összhangban van. Ha tehát a Római Szöveghez tartozó tagállam belső jogszabálya a szerző halálától számított ötven évnél rövidebb oltalmi időt állapít meg, ez nemcsak a belföldi szerzőkre, hanem a külföldi szerzőkre is irányadó.

A Berni Egyezmény 1948. évi Brüsszeli Szövege viszont *feltétlenül kötelezővé teszi* a szerző halála után 50 évi védelmi idő biztosítását. Ez az 50 év a védelmi idő kötelező *minimuma,* miután a Brüsszeli Szöveg az 50 éven felüli oltalmi idők tekintetében is előírja az oltalmi idők egyeztetése szabályának alkalmazását, tehát ebben az esetben az 50 évnél hosszabb kötelező oltalmi időt. A Berni Egyezménynek az Unió megalakulása óta a védelmi időre vonatkozó, ezen alapvető szabálya értelmében ugyanis a külföldi szerzőt a belföldi jogszabályban meghatározott oltalmi idő illeti meg, azzal a korlátozással, hogy a külföldi szerző nem igényelhet hosszabb védelmi időt annál, mint amennyit a saját hazájában (a mű származási országában) élvez.

A Berni Egyezmény Brüsszeli Szövegének a védelem időtartamára vonatkozó fenti alapvető általános szabályait *érdemben* nem változtatták meg Stockholmban. Nem jelent ugyanis érdemi változtatást sem a 7. cikk új (6) bekezdése, sem a védelmi idők egyeztetése szabályának a (8) bek. szerinti új kiegészített szövege. Az új (6) bekezdés kimondja, hogy az Unió országai az Egyezményben meghatározott oltalmi időnél hosszabb oltalmi időt is megállapíthatnak, a (8) bek. pedig az oltalmi idők egyeztetésének szabályát azzal egészíti ki, hogy a belső törvényhozás a hazai jogszabályban adott magasabb oltalmi időt olyan külföldi művek számára is biztosíthatja, amelyek a származási országukban ennél rövidebb védelmi időben részesülnek. Nyilvánvaló, hogy mindezt a tagországok belső törvényhozása korábban az új (6) és (8) bek. hiányában is megtehette. E módosítások mégis többet jelentenek, mint csupán a szöveg pontosabbá és világosabbá tételét, tükrözik azokat a törekvéseket, amelyek az 50 éves védelmi idő felemelését célozzák. Ebben a vonatkozásban azonban ennél több is történt Stockholmban. A Konferencia — igaz a tagállamok nagy többségének a szavazástól való tartozkodásával — elfogadott egy ajánlást arról, hogy azok a tagállamok, amelyek ebben érdekeltek, kezdjenek tárgyalást a védelmi idő felemelését biztosító külön többoldalú nemzetközi egyezmény létrehozása érdekében.

A Stockholmi Revíziós Konferencián lényegesen módosították a Berni Egyezménynek egyes *speciális védelmi időkre* vonatkozó szabályait, nevezetesen a filmek, a fotóművészeti művek és az iparművészeti művek oltalmi idejére vonatkozó szabályokat.

A filmek, a fotóművészeti művek és az iparművészeti művek oltalmi idejének meghatározását a Berni Egyezmény korábbi szövegei teljesen a tagállamok belső törvényhozására bízták. Ezzel szemben a Stockholmi Szöveg *minimálisan kötelező oltalmi időt* állapít meg a most említett művekre is, éspedig a filmeknél 50 évet, a fotóművészeti és iparművészeti műveknél pedig 25 évet.

A filmeknél az oltalmi idő kezdete az első nyilvános bemutatás, de ha erre a film elkészültétől számított 50 éven belül nem kerül sor, úgy a film elkészülte, ami azt jelenti, hogy végső esetben egy nap híján 100 év is lehet egy film védelmi ideje. A fotóművészeti és az iparművészeti műveknél a védelmi idő a mű elkészítésétől (a következő év január hó 1. napjától) számítandó.

Külön figyelmet érdemel a 7. cik új (7) bekezdése, mely szerint azok a tagállamok, amelyekre nézve a Berni Egyezmény Római Szövege kötelező, és amelyeknek a Stockholmi Egyezmény aláírásakor (az Egyezményt 1968. január 13-ig lehet aláírni) érvényes szerzői jogi törvénye rövidebb védelmi időket állapít meg, mint amennyit a Stockholmi Egyezmény kötelezően előír, a Berni Egyezmény Stockholmi Szövegének ratifikálása, illetőleg az ahhoz történő csatlakozásuk alkalmával fenntarthatják ezeket a rövidebb oltalmi időket.

Fentiekkel kapcsolatban rámutatunk arra, hogy ez idő szerint a Berni Unió 58 tagállama közül még 14 olyan tagállam van, amelyekre nézve az Egyezmény Római Szövege kötelező. Ezek közül is azonban mindössze a következő négy tagállamban van jelenleg is ötven évnél rövidebb oltalmi idő: Bulgária, Lengyelország, Románia (részben) és Japán.

A 7. cikk (7) bekezdésében biztosított fenntartással tehát kizárólag ez a négy ország élhet. Japánban azonban már eldöntött kérdés a múlt század végén hozott szerzői jogi törvény által nyújtott 30 év védelmi idő felemelése 50 évre. Erre való tekintettel átmeneti törvényhozási intézkedésekkel Japánban már 37 évre emelték fel az oltalmi időt annak érdekében, hogy az új törvény meghozataláig ne szűnjön meg azoknak a műveknek az oltalma, amelyeknek szerzői 50 éven belül haltak meg. A 7. cikk (7) bek.-e tehát, amint ez a Stockholmi Revíziós Konferencián igen erőteljesen kifejezésre is jutott, kizárólag Romániára, Lengyelországra és Bulgáriára való tekintettel került be az Egyezmény Stockholmi Szövegébe. Megjegyezzük azonban, hogy a Stockholmi Egyezmény elfogadása e három állam részére is legalább annak a kötelezettségnek az elvállalásával feltétlenül együttjár, hogy a jelenlegi törvényükben megszabott oltalmi időt nem szállíthatják le.

Végül az oltalmi időt érintő fontos változtatás az Egyezmény 6/a. cikkének a módosítása is. Ez a cikk a szerzőt a művével kapcsolatban megillető személyi jogokról (szerzőség elismeréséhez, a mű megváltoztathatatlanságához, nyilvánosságra hozatalához fűződő jog stb.) szól. A Berni Egyezmény korábbi — Római és Brüsszeli — Szövegei szerint az Unió országai a szerzői személyi jogok védelmét csak a szerző haláláig kötelesek biztosítani. A Stockholmi Revíziós Konfe-

rencia elé terjesztett hivatalos javaslat előirányozta a személyi jogok minimálisan kötelező oltalmi idejének meghosszabbítását, legalább a felhasználásra vonatkozó vagyoni jogok oltalmi idejének lejártáig, tehát a szerző halálát követő 50 évig. Ezt a javaslatot a Stockholmi Konferencia elfogadta, de hozzáfűzött egy fontos kiegészítést, amely az eredeti javaslat értékét sajnos, eléggé jelentősen lecsökkentette. A 6/a. cikk új (2) bekezdése ugyanis bár kötelezővé teszi a szerzői személyi jogok védelmét, *legalább* a szerző halálát követő 50 évig, azzal azonban, hogy azok az államok, amelyeknek a Stockholmi Egyezményhez történő csatlakozásukkor érvényben levő belső törvénye nem biztosítja a személyi jogok védelmét a szerző halála után, továbbra sem kötelesek meghosszabbítani e jogok oltalmi időtartamát a szerző halála utáni időre. *A kivétel* tehát azokra az államokra vonatkozik, amelyeknek a Stockholmi Szöveghez történő csatlakozásukkor (ratifikálásakor) érvényben levő nemzeti törvényhozása a személyi jogokat csak a szerző haláláig védi.

Az eredeti és elvi szempontból sokkal következetesebb javaslat módosítása nyilvánvalóan főleg azért történt, hogy ne legyen akadálya az Amerikai Egyesült Államok belépésének a Berni Unióba. A Stockholmi Konferencia egyik jelentős eseménye volt ugyanis a megfigyelőként jelenlevő amerikai kormánydelegációnak az a bejelentése, hogy az Amerikai Egyesült Államoknak határozott szándéka belépni a Berni Unióba és az előreláthatóan 1968-ban hatályba lépő új amerikai szerzői jogi törvény meghozatalának is ez az egyik igen fontos indoka. Az Amerikai Egyesült Államokban azonban a szerzői személyi jogok oltalma közismerten szűkkörű, és ezért a személyi jogok kötelező p. m. a. 50 éves oltalmi ideje lehetetlenné tette volna az USA belépését a Berni Unióba.

A szocialista szerzői jog álláspontja szerint a szerző személyi jogainak oltalma időbeli korlátozás alá nem esik.

Ettől a véleményünk szerint egyedül helyes elvi álláspontól a Berni Egyezmény szabályozása tehát még mindig eléggé messze van, de azért a 6/a. cikk új (2) bekezdése kétségtelenül előrelépést jelent a személyi jogok oltalma terén.

3. A folklór művek oltalom alá helyezése

Igen nagy jelentőségű a Berni Egyezmény védelme alatt álló művek körének *műfaji* szempontból történt kibővítése a *folklór művek* oltalom alá helyezésével. Ezzel a fejlődő országoknak a Berni Egyezménnyel kapcsolatban támasztott egyik fontos kívánsága valósult meg, bár az eredmény még nem teljes, mert a folklór művek oltalmát, mint látni fogjuk, csak közvetett módon és viszonylag szűk keretek között biztosítja a Berni Egyezmény Stockholmban revidiált új szövege. Nyilvánvaló, hogy magyar szempontból is előnyös a folklór művek szerzői jogi védelmének megteremtése.

A folklór művek azért kerültek csak közvetve az Egyezmény oltalma alá, mert nem mint folklór művek, hanem mint ismeretlen szerzőjű művek, vagyis a névnélküli (anonym) művek egy speciális válfajaként részesülnek védelemben. Ennek következtében sem a 2. cikkben (amely felsorolja műfajonként az Egyezmény által védett műveket), sem sehol másutt nem említi meg az Egyezmény a folklór műveket. Ehelyett az Egyezmény 15. cikkét [amelynek (3) bek.-e a névnélküli anonym), ill. álnévvel (pseudonym) megjelölt művekkel foglalkozik], kiegészítették a következő új (4) bekezdéssel:

„(4) *a)* Olyan kiadatlan műveknél, amelyeknek szerzője ismeretlen ugyan, de alaposan feltehető, hogy az Unió valamelyik országának állampolgára, ennek az országnak a törvényhozása hivatott arra, hogy kijelölje azt a megfelelő szervet, amely jogosult arra, hogy a szerzőt képviselje, jogait megvédje és azoknak érvényt szerezzen az Unió országaiban. *b)* Az Unió azon országai, amelyek részéről a fenti rendelkezésnek megfelelő kijelölés történt, erről írásbeli nyilatkozattal értesítik a Vezérigazgatót és megadnak neki minden tájékoztatást a kijelölt szervről. A Vezérigazgató ezt a nyilatkozatot haladéktalanul közli az Unió összes többi országával."

A 15. cikk fent idézett új (4) bekezdésében, tehát a névnélküli (anonym) műveknek arról a fajtájáról van szó, *amelyeknek szerzőjét senki sem ismeri.* Miután a folklór művek is az ilyen művek közé tartoznak, a 15. cikk, új (4) bek.-e révén szintén oltalomban részesülnek, amennyiben az ehhez megkívánt összes feltételek fennforognak. [Itt közbevetőleg megjegyezzük, hogy a 15. cikk (4) bek.-ének hatálya alá tartoznak természetesen azok az ismeretlen szerzős művek is, amelyek nem minősülnek folklór műveknek.]

A 15. cikk (4) bekezdése alapján a folklór művek a következő feltételek megléte esetén részesülnek oltalomban: *1.* a mű kiadatlan, *2.* a szerző ismeretlen, *3.* minden alap megvan annak feltételezésére, hogy a szerző az Unió valamelyik országának kötelékébe tartozik, *4.* az illető ország törvényhozása kijelöli azt a szervet, amely jogosult a folklór művek szerzői jogainak védelmében fellépni és a jogdíjakat beszedni, *5.* a kijelölésről értesítik a Szellemi Tulajdon Oltalmával Foglalkozó Világszervezet Vezérigazgatóját, aki egyben a Berni Unió adminisztrációjának is az élén áll.

Minthogy a fentiek szerint a Berni Egyezmény Stockholmi Szövege a folklór műveket az anonym művek egy speciális válfajának tekinti, ennek következtében az Egyezménynek az anonym műveket érintő egyéb rendelkezései a folklór művekre is vonatkoznak. Így a 15. cikk (3) bekezdése [a korábbi szövegben (2) bekezdés], amely szerint az anonym művek kiadása esetén az ellenkező bizonyításáig a kiadót kell a szerző képviselőjének tekinteni, aki ebben a minőségében jogosult a szerző jogainak védelmében fellépni, a jogdíjakat beszedni. A kiadott folklór művekre tehát továbbra is a 15. cikk (3) bek.-e vonatkozik. A 15. cikk (4) bek.-e alapján védett folklór művek kiadásához azonban a belső törvényhozás által kijelölt szerv engedélye szükséges.

Továbbá — és ez nagyon lényeges — a Berni Egyezmény Stockholmi Szövegének az anonym művek *oltalmi idejére* vonatkozó rendelkezései ugyancsak irányadók a folklór művek oltalmi idejére is. Erről szól az Egyezmény Stockholmi Szövege 7. cikkének (3) bekezdése [korábbi szövegben (4) bek.],

amelyet szintén módosítottak, figyelemmel a 15. cikk új (4) bekezdésére. A 7. cikk idevonatkozó korábbi (4) bekezdése szerint az anonym művek oltalmi ideje a kiadástól számított 50 év, de ha ezen belül a szerző személye ismeretessé válik, úgy a szerző halálától számított 50 év. Ez a szabályozás tehát a kiadatlan (kéziratos) anonym művek oltalmi idejéről nem beszél, és így nyitva hagyja azt a kérdést, hogy a kiadatlan anonym művek védelem alatt állnak-e — miután a védelmi idő csak a kiadástól számít — vagy éppen ellenkezőleg, korlátlan ideig állnak oltalom alatt.

Látjuk tehát, hogy korábban a Berni Egyezmény az anonym művekkel kapcsolatos kérdéseket *hézagosan,* csak a *kiadott* anonym művek vonatkozásában szabályozta. A 15. cikk (4) bek.-e ennek a hézagnak a kitöltésével oldotta meg a folklór művek védelem alá helyezését. A 7. cikk módosított (3) bekezdése ugyanezt tette az oltalmi idő vonatkozásában, kitöltve azt a hézagot, amely az Egyezmény Szövegében a kiadatlan anonym művek oltalmi idejét illetően eddig fennállott.

A 7. cikk új (3) bekezdése szerint az anonym művek oltalmi idejét nem a kiadástól, hanem a műnek a nagy nyilvánossággal történt *jogos* közlésétől kell számítani. A mű közlése a nagy nyilvánossággal lehet nemcsak kiadás, hanem rádió-televízió sugárzás, hanglemez, film stb.

Továbbá az új (3) bek. kiegészült a következő mondattal: „Az Unió országai nem kötelesek védelemben részesíteni azokat a névnélküli (anonym) vagy álnévvel (pseudonym) megjelölt műveket, amelyekkel kapcsolatban alaposan feltehető, hogy szerzőjük több mint 50 éve meghalt."

A 7. cikk (3) bek. értelmében tehát a folklór művek oltalmi ideje a nagy nyilvánossággal történt jogos közléstől számított 50 év. Egyébként az általános szabálynak megfelelően a folklór művek is a *keletkezésüktől kezdve* állnak oltalom alatt. Ezt azért hangsúlyozzuk, mert a folklór műveket gyakran csak a keletkezésük után viszonylag hosszú idő elteltével közlik a nagy nyilvánossággal és az *utóbbitól* számított 50 év elteltével szűnik meg a folklór művek oltalma.

Természetesen a gyakorlatban még nagyon sok probléma fog felmerülni a folklórművek védelmével kapcsolatban és valószínűleg évek fognak eltelni, amíg megfelelő rendszer fog ebben a vonatkozásban is a szerzői jogi társaságok gyakorlatában kialakulni.

4. A szabad átvétel jogának kiterjesztése oktatási célból

Az Egyezmény jelenlegi 10. § (2) bek. csak a tankönyvekben engedi meg a művek szabad átvételét. Ezt a kedvezményt az Egyezmény stockholmi szövege kiterjesztette az iskolarádió és az iskolatelevízió adásai, valamint az ilyen célú hang- és képfelvételek javára. Ez a módosítás a szocialista országok javaslatára történt.

5. A filmek szerzői jogával kapcsolatos rendelkezések

Különösen nagy vitát váltottak ki a stockholmi konferencián a filmek szerzői jogával kapcsolatos kérdések. A kapitalista filmgyárak sugalmazására a javaslat előkészítői a szerzőkre hátrányos javaslatokat tettek. Azt állították ugyanis, hogy a filmben felhasznált különböző szellemi alkotások szerzői (a forgatókönyv írója, a dialógusok szerzője, a zeneszerző és ideszámít a film főrendezője is) gyakran nehézséget támasztanak a film nemzetközi forgalmával kapcsolatban, ezért a nemzetközi egyezmény — ellenkező szerződéses kikötés hiányában — vélelmezze a filmekben felhasznált szellemi alkotások mindenfajta belföldi és külföldi értékesítésének jogát a producer (a film gyártója) javára. A javaslat szerint a nemzetközi egyezményben kötelezték volna az Unió tagállamait olyan szerződést magyarázó (interpretáló) jogszabály meghozatalára, amely elvi okokból kizárólag a belső törvényhozás hatáskörébe kell hogy tartozzék.

A magyar delegáció és több más szocialista ország delegációja is ellenezte a javaslatot azzal az indokolással, hogy az lényegében beavatkozást jelent a belső törvényhozás számára fenntartott hatáskörbe. Több tőkésország delegációja is hasonló véleményen volt. Végül is szinte az utolsó percig tartó szenvedélyes viták után olyan kompromisszumos határozat született, hogy a szerződést interpretáló szabály hatálya megfelelő hazai törvény hiányában nem terjed ki a film írójára, zeneszerzőjére, valamint rendezőjére. Az interpretáló szabály tehát csak akkor alkalmazható, ha abban az uniós országban, ahol a vélelem igénybevételére sor kerül, a nemzeti törvényhozás kifejezetten így rendelkezett.

Ez a kompromisszumos megoldás nagy sikert jelent a szerzői érdekeket képviselő nemzetközi szervezetek számára, és bizonyos, hogy a szerzők világszerte nagy megelégedéssel fogadják.

A tiltakozás fő oka ugyanis az volt, hogy a filmekkel kapcsolatos interpretáló szabály ugyancsak az Egyezmény Stockholmi Szövege alapján kiterjed a tv-filmekre és a tv-játékokra is, tehát ha a filmekre vonatkozó javaslat eredeti formájában valósult volna meg, óriási előnyt jelentett volna a tv-állomások tulajdonosai és nagy hátrányt a szerzők számára.

6. A többszörösítési jog biztosítása

A szerzők érdekében hozott lényeges új rendelkezés az általános többszörösítési jog biztosítása. Bár a gyakorlatban érvényesült, az Egyezmény ezt a jogot eddig kifejezetten nem tartalmazta. A belső törvényhozás azonban e jogot korlátozhatja, amennyiben ez a mű normális kiaknázásával nem ellenkezik és nem sérti méltánytalan módon a szerző jogos érdekeit.

7. A fejlődő országokra vonatkozó jegyzőkönyv

Az új anyagi jogi rendelkezések közül politikai szempontból is kimagaslóan a legfontosabb a fejlődő (afrikai, ázsiai és dél-amerikai) országokra vonatkozó Jegyzőkönyv, amely integráns része a Berni Egyezmény új Stockholmi Szövegének. Bár a Berni Unióhoz már jelentős számban tartoznak fejlődő országok (pl. éppen a Stockholmi Konferenciát közvetlenül megelőzően lépett be az Unióba Mexikó, Argentína és Uruguay), többségükben eddig még nem léptek be a Berni Unióba. A Jegyzőkönyv további fejlődő országok csatlakozását kívánja elősegíteni azáltal, hogy a Berni Unió szerzői jogvédelmi rendszerén belül külön tekintetbe veszi a fejlődő országok érdekeit. Az Unióban helyet foglaló fejlődő országok részéről ez az igény a

Stockholmi Konferencián igen erőteljesen jelentkezett és a Jegyzőkönyv elfogadása minden valószínűség szerint kiinduló pontja lesz annak a folyamatnak, amely végül is a Berni Nemzetközi Szerzői-jogi Egyezmény és az UNESCO-féle Egyetemes Szerzői-jogi Egyezmény összeolvadásához vezet, és így megszűnik az a jelenlegi helyzet, hogy két egymással rivalizáló nagy nemzetközi szerzőjogi egyezményi rendszer létezik egymás mellett.

A Jegyzőkönyv szerint a fejlődő országok a következő fenntartásokkal élhetnek a Berni Egyezmény Stockholmi Szövegéhez történő csatlakozásuk alkalmával:

1. A szerző halálától számított 50 év helyett csak 25 év minimálisan kötelező védelmi időt kell biztosítaniuk (fényképészeti és iparművészeti művekre 25 év helyett csak 10 évet);

2. Jelentősen korlátozhatják az eredeti szerzőt a 8. cikk szerint megillető fordítási jogot. Nevezetesen az első kiadástól számított tíz év elteltével az eredeti szerző fordítási joga teljesen megszűnik mindazon nyelvek tekintetében, amelyeken addig a mű fordításban nem jelent meg. Ha a mű az első kiadástól számított három éven belül a fenntartással élő fejlődő ország nyelvén nem jelent meg, úgy az illető fejlődő ország nyelvén való kiadást a belső törvényhozás által kijelölt szerv engedélyezheti (bizonyos, itt nem részletezett feltételek fennforgása esetén) a belső jogszabályok által megállapított összegű jogdíj fizetése ellenében. E kötelező engedély alapján a fejlődő ország nyelvén kiadott mű példányai exportálhatók más olyan fejlődő országba, amely szintén élt a fordítási jogra vonatkozó fenntartással, és amelyben ugyanazt a nyelvet hivatalos vagy regionális nyelvként szintén használják;

3. Jelentősen korlátozhatják a szerzőnek a 9. cikk (1) bek. szerinti többszörösítési jogát. Nevezetesen *oktatási és kulturális célból* az első kiadástól számított három év elteltével, a belső törvényhozás által kijelölt szerv engedélyével (valamint ehelyütt nem részletezett egyéb feltételek megléte esetén), és a belső jogszabályok által megállapított jogdíj ellenében *eredeti nyelven* kiadhatják azt a művet, amely addig az illető fejlődő országban eredeti nyelven nem jelent meg. Ezeket az eredeti nyelvű példányokat is exportálhatják kulturális és oktatási célra, más fejlődő országba, ha az szintén élt a többszörösítési jogra vonatkozó fenntartással;

4. A szerző jogát a rádióval és a televízióval kapcsolatban — 11/a. cikk (1) és (2) bek. — korlátozhatják addig a terjedelemig, amely nagyjából megfelel az 1928. évi Római Szöveg által nyújtott védelmi szintnek;

5. Kizárólag oktatási és tudományos kutatási célból minden vonatkozásban korlátozhatják a külföldi művek oltalmát, tehát nemcsak a kiadást illetően, amiről a fenti 2. és 3. pontokban van szó azzal az egyetlen megszorítással, hogy a szerző számára a hazai jogdíjtarifának megfelelő összegű jogdíjat kell fizetni.

A Jegyzőkönyv tehát a fejlődő országok számára lehetőséget biztosít olyan fenntartásokra, amelyek eredményeként a Berni Egyezmény Stockholmi Szövegében (valamint korábbi szövegeiben) előírt minimálisan kötelező védelmi színvonalnál jelentékenyen alacsonyabb színvonalú védelmet kötelesek a fejlődő országok biztosítani a többi uniós ország szerzőinek (gyakorlatilag természetesen a fejlett országok szerzőiről van szó). A fejlett országok viszont az Egyezmény szerinti magas színvonalú védelmet biztosítják a fejlődő országok szerzőinek is. A Jegyzőkönyv a fejlődő országoknak nagy segítséget jelent a közoktatás, a tudomány és a kulturális élet továbbfejlesztése terén.

A Jegyzőkönyvben biztosított fenntartásokkal azok az uniós országok élhetnek, amelyek az ENSZ Közgyűlésének gyakorlata szerint fejlődő országnak minősülnek. (A fenntartási nyilatkozatot a Stockholmi Egyezmény ratifikálásakor, illetőleg az ahhoz történő csatlakozáskor kell megtenni és annak hatálya legfeljebb tíz év, ennek leteltével azonban újabb nyilatkozattal meghosszabbítható, mely esetben a fenntartás mindaddig érvényben marad, amíg az illető fejlődő ország a Berni Egyezménynek az újabb, tehát a stockholmit követő szövegét el nem fogadja.)

Ha valamely fejlődő ország élt a Jegyzőkönyv szerinti fenntartásokkal (akár teljes egészében, akár részben), ennek hatálya csak azokra az uniós országokra terjed ki (azaz a fenntartások azon uniós országok szerzőivel szemben alkalmazhatók), amelyek elfogadták az Egyezmény Stockholmi Szövegének anyagi jogi rendelkezéseit, vagy amelyek külön nyilatkozatban kijelentették, hogy hozzájárulnak a Jegyzőkönyv velük szemben történő alkalmazásához.

A Jegyzőkönyvvel kapcsolatban Stockholmban éles vita folyt egyrészt az egyes fejlett országok (különösen az Egyesült Királyság), másrészt a fejlődő országok között, míg végül is a szocialista országok delegációinak hathatós támogatásával a Jegyzőkönyv létrejött. A kérdés hátterének megvilágítása végett rámutatunk arra, hogy pl. Indiának igen sok angol könyvre van szüksége, főleg a közoktatás területén és azokat legnagyobbrészt Angliában kénytelen megvásárolni. A kész könyvek importja természetesen sokkal költségesebb, mint a kiadás jogának megszerzése. Az angolok a legtöbb esetben elzárkóztak attól, hogy jogot adjanak el Indiának könyvek helyett. A Jegyzőkönyv lehetővé teszi, hogy India a jövőben a számára szükséges angol nyelvű könyveket saját maga is előállíthassa, megteremtve ezzel saját nemzeti könyvkiadását és nyomdaiparát, sőt ezeket az angol nyelvű könyveket más fejlődő országokba is exportálhassa.

Annak érdekében, hogy a fejlődő országok számára biztosított kedvezmények ne okozzanak jelentős kárt a fejlett országok szerzőinek, a konferencia külön határozatot hozott a fejlett országok szerzői számára biztosítandó kártalanítási alapról. Ennek szövege a következő:

„A szellemi tulajdonnal foglalkozó stockholmi konferencia elismeri a fejlődő országok különleges gazdasági és kulturális szükségleteit, s ennek megfelelően kívánatosnak tartja, hogy a nevelés céljaira hozzájuthassanak a szerzői jog által védett művekhez, ezért elfogadta a fejlődő országokra vonatkozó Jegyzőkönyvet, egyúttal azonban javasolja a Nemzetközi Irodának, hogy más kormányszervekkel és nem kormányszervekkel együtt tanulmányozza a lehetőségeket és eszközöket olyan pénzügyi források

megteremtésére, amelyek lehetővé teszik a szerzők számára méltányos és jogos díjazásuk biztosítását."

Valószínűtlennek tartjuk, hogy ennek a határozatnak gyakorlati következményei legyenek.

IV. A sajtóval kapcsolatos probléma

A konferencián jelentős következményekkel járó módosító javaslatot terjesztettek elő a sajtóval kapcsolatban. Az egyezmény korábbi szövegének a sajtóra vonatkozó része kimondta, hogy az irodalmi, művészeti és tudományos jellegű cikkek kivételével az egyéb újságcikkek (vezércikk, kommentár, hírmagyarázat, aktuális gazdasági és politikai kérdésekkel foglalkozó cikkek) — hacsak az átvétel kifejezetten nincsen megtiltva — a sajtó által a forrás megjelölésével szabadon átvehetők. Jelenlegi szerzői jogi törvényünk ezzel teljesen egybevágó rendelkezést tartalmaz. A kapitalista államokban az egyezménynek ezt a rendelkezését már huzamosabb ideje támadták azzal, hogy az újságírókra sérelmes az újságcikkeknek ilyen korlátozott védelme, szemben a tudományos és művészeti jellegű cikkekkel. A javaslattevők szerint ezt a rendelkezést törölni kellett volna az egyezmény szövegéből, ami, ezek után az aktuális politikai és gazdasági kérdésekkel foglalkozó cikkekből csak az idézés jogát biztosította volna a sajtó számára. A javaslat nem érintette természetesen az egyszerű napihírek és a tényanyagot tartalmazó hírek engedély nélküli átvételét.

Magyarország, Lengyelország és Csehszlovákia képviselői, sőt Japán delegációja is tiltakozott a javaslat ellen. A magyar delegáció álláspontját elsősorban politikai indokokkal támasztotta alá és rámutatott arra, hogy a különböző társadalmi és gazdasági rendszerű államok között az egymás napilapjaiban, folyóirataiban megjelent aktuális cikkek gyors lefordítása és közlése a békés egymás mellett élést és a népek jobb megértését szolgálja. Ezért a javaslat, amely szinte leküzdhetetlen akadályokat állítana a jelenlegi gyakorlat fenntartása elé, ezeket a nagy célokat veszélyeztetné. Másrészt az is nyilvánvaló, hogy az aktuális kérdésekkel foglalkozó újságcikkeket a szerzői jogvédelem szempontjából nem lehet azonosítani az irodalmi alkotásokkal. A konferencia el is vetette a javaslatot, sőt az eddigi szöveget kiegészítette azzal, hogy a szóban forgó újságcikkekkel azonos elbírálás alá esnek a hasonló jellegű rádió- és televízióközlemények és a szabad átvétel jogát a stockholmi szöveg a rádió- és televízió-állomásokra is kiterjesztette.

V. A Berni Unió szervezeti reformja és az új Világszervezet

Alapvetően megváltoztatták Stockholmban a Berni Egyezmény szervezeti, adminisztratív és záró rendelkezéseit (22—38. §-ok) és létrehozták a Berni Unió új szervezetét, amelynek eredményeként az Unió a modern követelményeknek megfelelő nemzetközi szervezetté alakul át. A Berni Unió szervezeti reformja a Párizsi Iparjogvédelmi Unió szervezeti reformjával összhangban és párhuzamosan történt, szerves összefüggésben a szellemi alkotások oltalmával foglalkozó új világszervezet — a Szellemi Tulajdon Világszervezete (angolul: World Intellectual Property Organisation, franciául: Organisation Mondiale de la Propriété Intellectuelle) — megalakításával.

A Berni Unió szervezete a megalakulás — 1886 — óta mostanáig nem változott. Eszerint az Unió legfőbb szerve a tagállamok Diplomáciai Konferenciája, amelynek ülésezésére kb. húszévenként került sor. Ezenkívül az Unió egyetlen szerve az 1960 óta Genfben székelő Nemzetközi Iroda, amely a svájci kormány felügyelete alatt áll és igazgatóját is ugyanő nevezi ki. Ugyanilyen szerevezete volt az 1883-ban alakult Párizsi Iparjogvédelmi Uniónak is. A svájci kormány még 1892-ben létrehozta a két unió Egyesített Irodáját BIRPI (Bureaux Internationaux Réunis pour la Protection de la Propriété Intellectuelle) néven. Ez a szervezeti forma a tagállamok többségének igen kevés lehetőséget nyújtott arra, hogy befolyást gyakoroljanak az Uniók működésére és politikájára.

A szervezeti reform leglényegesebb vonása, hogy a svájci kormány felügyeleti jogkörének megszüntetésével létrehozták a Berni Unió tagállamainak Közgyűlését, amely ellátja az Unió legfőbb felügyeletét.

A háromévenként ülésező Közgyűlés állapítja meg többek közt az Unió programját és költségvetését, megválasztja továbbá az Unió Végrehajtó Bizottságát, amelynek létszáma egyenlő a tagállamok $1/4$ részével.

A Berni Unió új szervezete természetesen csak azon államok vonatkozásában lép hatályba, amelyek a Stockholmi Egyezményt elfogadják. Az Unió tagállamai azonban elfogadhatják vagy csak egyedül az új anyagi jogi rendelkezéseket (1—21. cikk és Jegyzőkönyv), vagy csak az új szervezeti rendelkezéseket. Azon tagállam vonatkozásában, amely az új szervezeti rendelkezéseket nem fogadja el, továbbra is a régi BIRPI szervezet marad hatályban. A Stockholmi Egyezmény azonban a *régi tagállamok* számára biztosítja azt a lehetőséget, hogy öt éven keresztül az új szervezetben gyakorolják a tagsággal járó összes jogokat, anélkül, hogy terhelnék őket az új szervezeti rendelkezésekben előírt kötelezettségek. Az Unióhoz újonnan csatlakozó államoknak ez a választási lehetőségük nincs meg, tehát az Unióba csak úgy léphetnek be, ha a Berni Egyezmény új Stockholmi Szövegét teljes egészében elfogadják.

A szervezeti reform hatálybalépésével a régi BIRPI megszűnik. A helyébe lépő új Iroda (Szellemi Tulajdon Nemzetközi Irodája) a Világszervezet szerve, de egyúttal az Unióknak is a titkársága. Az Iroda élén álló vezérigazgató képviseli mind a Világszervezetet, mind pedig az Uniókat. Az Iroda és annak vezérigazgatója mint közös szerv, ill. tisztségviselő tehát a legfőbb összekötő kapocs az Uniók és Világszervezet között szervezetileg, és az egész szervezeti reform központjában áll.

Az új világszervezet két legfontosabb célkitűzése: *a)* mindenfajta szellemi alkotás védelmének elősegítése az egész világon; *b)* az Uniók adminisztrációjának modernizálása és összehangolt ellátása.

Az *a)* pontban említett feladattal kapcsolatban a Világszervezetről szóló Egyezmény külön kiemeli, hogy az alábbi alkotók védelmében tevékenykedik: — irodalmi,

tudományos és művészeti művek szerzői — előadóművészek, — feltalálók minden területen, — tudományos felfedezések szerzői.

Figyelemre méltó a fentiek között a tudományos felfedezések említése, amely szovjet javaslatra került be az Egyezménybe. A tudományos felfedezések nemzetközi oltalmáról első ízben most történt említés. Ugyancsak az *a)* pont alatti célkitűzéssel függ össze az új Világszervezet fő feladatát képező *jogi-technikai segítségnyújtás a fejlődő országok részére* a szellemi alkotásokra vonatkozó jogok területén. Ez a jogi-technikai segítségnyújtás egyébként a BIRPI részéről már meg is indult, mégpedig olyan formában, hogy pl. típustörvényt készítettek a fejlődő országok számára, különböző regionális szemináriumokat tartottak, amelyeken általános tájékoztatás mellett útmutatást adtak egyes összefüggő területek (Dél-Amerika, Nyugat-Afrika) különleges szerzői jogi problémáinak megoldására.

A Világszervezet szervezeti felépítésének és hatáskörének kialakításánál döntő szempont volt az uniók önállóságának és autonómiájának, valamint egymásközti egyenlőségének biztosítása, nehogy az új Világszervezet végül is maga alá rendelhesse az uniókat. Ez a magyarázata annak, hogy a Világszervezet legfontosabb és legnagyobb hatáskörrel rendelkező szerve az Általános Közgyűlés, amelyben csak az uniók tagállamai foglalnak helyet. Így pl. a vezérigazgatót is az Általános Közgyűlés választja meg.

A Világszervezet tulajdonképpeni vezetősége a Koordinációs Bizottság; ennek tagjai azok az államok, amelyek a Berni Unió és a Párizsi Unió Végrehajtó Bizottságában foglalnak helyet.

Az Uniók új szervezete és a Világszervezet közti szerves kapcsolat következtében uniós tagállamok csak abban az esetben léphetnek be a Világszervezetbe, ha elfogadták az Uniók új szervezetét is. A Világszervezetbe azonban természetesen Unión kívüli államok is beléphetnek. Az Unión kívüli államokat ugyanis éppen a Világszervezetbe való előzetes belépés vezetheti arra az elhatározásra, hogy csatlakozzanak az Uniókhoz, ami az egyik fő célkitűzés.

A Világszervezet összes tagállamai (tehát az uniókon kívüli tagállamok is) együttesen alkotják a Konferencia nevű szervet, amely egyrészt az iparjogvédelemmel és a szerzői jogvédelemmel összefüggő kérdések világfóruma, legfontosabb feladata azonban *a fejlődő országoknak nyújtandó jogi-technikai segítség megállapítása.*

*

Mindent egybevetve az a véleményünk, hogy a stockholmi konferencia nagyon hasznos volt, mert az új szöveg szerkezetileg lényegesen jobb és áttekinthetőbb lett a korábbinál, bár az anyagi-jogi rendelkezések tekintetében nem hozott olyan mélyreható változásokat, mint az előző revíziós konferencia. A fejlődésben levő államokra vonatkozó Jegyzőkönyv pedig a világ kulturális fejlődése szempontjából nagy jelentőségű lépés és reményt nyújt arra, hogy a nemzetközi szerzői jogban fennálló kettősség meg fog szűnni, a Berni Unió, és az Egyetemes (UNESCO) Egyezmény össze fog olvadni. Határozott előrehaladást jelent továbbá a Berni Unió új szervezeti rendelkezéseinek a megalkotása, ami szoros összefüggésben áll az új Világszervezettel, amelynek alapjait ugyancsak a Stockholmi Konferencia rakta le.

Timár István—Zakár János

Biztosítási jogelvek alakulása

A biztosítási jogviszonyt jogrendszerünk elsősorban a polgári jogban, a Polgári Törvénykönyv az egyes szerződések között a XLV. fejezetben szabályozza. A szerződési szabályok mellett azonban más jellegű jogszabályok is kifejezésre juttatnak biztosítási jogelveket.

A biztosítási szerződés szabályozása során a Ptk. a biztosítottak érdekeinek fokozott védelmét a klaudikáló kogencia szélesebb körű alkalmazásával oldotta meg.[1] Éppen ez a klaudikáló kogencia [lásd Ptk. 570. § (1) bekezdését és a Ptké. indokolása II. fejezet 17. pontját] adott elsősorban lehetőséget már a hatálybalépés után és azóta is, hogy a biztosítási jogelvek (és azok alapján a gyakorlat) alakulhassanak, éspedig a biztosítottak (kedvezményezettek) javára. Nagy szerepe van továbbá a jogelvek alakulásában az értelmezésnek, amely különösen a Legfelsőbb Bíróság ítélkezésében és állásfoglalásaiban jelentkezik. Végül módosulásokat hoznak a Ptk.-n kívüli biztosítási jogszabályalkotások, különösen az új gazdaságirányítási rendszer közgazdasági elveinek alapján.

Ezúttal néhány biztosítási jogelv alakulását kívánom megvilágítani.

I.

A Ptk. több, szigorúnak mutatkozó rendelkezésétől az Állami Biztosító szabályzatai már kezdettől eltérő, *a felek javára kedvezőbb* rendelkezést tartalmaznak. Így pl. rövidnek minősült az a 30 napi határidő, amely az esedékes biztosítási díj fizetésének elmulasztásához a biztosító kockázatviselésének megszűnését fűzte. [Ptk. 543. § (1) bek.][2] A szabályzatok[3] ezért általában (szűk körű és indokolt eltérő feltételű kivételektől eltekintve) akként rendelkeztek, hogy az elmulasztott folytatólagos díjesedékességtől *három hónap* elteltéig viseli a biztosító a kockázatot (respiro).

A biztosított (és vele egy tekintet alá eső személyek) súlyosan gondatlan károkozása vagyon- és balesetbiztosításoknál a Ptk. 556. §-a szerint mentesíti a biztosítót fizetési kötelezettsége alól. Felelősségbiztosításnál — a vagyonbiztosításnak ennél a különleges alfajánál —, továbbá a természeténél fogva eltérő kívánalmakat támasztó balesetbiztosításnál a szabályzat *a biztosító mentesülését leszűkíti* a súlyos gondatlanságnak mindössze néhány kirívó esetére. Mindkét biztosítási fajta csak a szabályozás említett korrekcióival

[1] Korábban ezt a célt látszott szolgálni a biztosítás állami felügyeletének szabályozása.

[2] Ezt további 30 nappal a (2) bekezdés meghosszabbíthatóvá teszi ugyan az esetenkénti írásbeli díjfizetési felszólítással, de rendszeresen ez felesleges munka- és költségtöbblet volna, figyelemmel arra is, hogy az Állami Biztosító a fizetni elmulasztott díjakat bírói úton általában nem kívánja érvényesíteni.

[3] Vagyon- és balesetbiztosítási általános szabályzat. Életbiztosítási szabályzat, Biztosítási és Önsegélyező Csoport Szervezeti Szabályzata stb.

felelhet meg a velük szemben méltán támasztható igényeknek, mert különben sok olyan eset maradna biztosítási fedezet nélkül, amikor a közfelfogás azt igazságtalannak tartaná.[4]

II.

A balesetbiztosítási esemény meghatározása — mint általában a biztosítási eseményeké — a Ptk. 536. §-ának szabálya szerint a szerződő felek szabad megállapodásának tárgya. Nincs tehát jogi akadálya annak, hogy a biztosítási szerződés — vagy a szabályzat — akár kazuisztikus módon, pozitív vagy negatív (kizárt) esetek felsorolásának módszerével éljen. Mégis a szabályzat megalkotásakor a balesetbiztosítási esemény meghatározása kérdésénél az az elv került előtérbe, hogy a kazuisztika elkerülésével általános — a közfelfogást legjobban megközelítő — meghatározás legyen, még akkor is, ha ez a módszer bizonyos mértékig alkalmat adhat olyan értelmezésre, amely egyes különleges esetekben a biztosító nem kalkulált fizetési kötelezettségét eredményezi. Ennek az alkalmazott meghatározásnak lényege: A baleset *a biztosított akaratán kívül* és hirtelen fellépő külső *behatás*, amelynek következtében a biztosított meghal, teljes vagy részleges állandó rokkantságot vagy meghatározott múlékony munkaképtelenséget szenved. Véleményünk szerint e meghatározás elég tág ahhoz, hogy a közfelfogás szerint balesetnek minősülő minden tényállásra kiterjedjen, ugyanakkor a fogalomkör határainak a gyakorlatban történő megvonása sem jár nehézséggel. A balesetfogalom számos elvi és gyakorlati kérdésének érintése nélkül itt azzal a legfelsőbb bírósági iránymutató ítélkezéssel kívánok foglalkozni, amely újabban egy vonatkozásban az eddig egységes elv módosulását jelenti. A Legfelsőbb Bíróság Elnöki Tanácsának törvényességi határozata (BH 4481.) nehéz tárgy emelésével kapcsolatban lényegében azt mondotta ki, hogy a teljes egészében akart behatás (ismert súly emelése) biztosítási balesetnek minősül, ha annak váratlan és szokatlan hatása a bekövetkezett egészségromlás vagy halál. (Adott esetben a súlyt szívbeteg emelte, amelynek szívhalál lett a következménye.) A balesetbiztosítási eseménynek az ismertetett és hatályos meghatározása mellett szerintem megalapozatlan, kiterjesztő értelmezésről van szó. A bírói gyakorlat a baleset fogalmát nem magyarázhatja önállóan, nem szakadhat el a biztosítási szerződéstől, hanem csak e szerződés hatályos meghatározása értelmezésének határáig mehet el. Itt azonban az értelmezésnél többet, vagy legalább is helytelen értelmezést látok. Ez a felfogás nem veszi figyelembe, hogy a biztosítási baleset tényállása alapvetően *két egymástól elkülönülő szakaszra* oszlik: 1. a biztosított akaratán kívül hirtelen fellépő külső behatás és 2. az ennek következtében előálló egészségromlás vagy halál. Az akaratonkívüliség *csak* az első szakaszhoz: *a külső behatáshoz* fűződik (annak jelzője), de nem vihető át a második szakaszra: az egészségromlás vagy halál megjelölésére. Ezzel ellentétes értelmezés azt eredményezi, hogy csak az akart egészségromlás, illetve halál (tehát öncsonkítás, illetve öngyilkosság) tényállása nem baleset. Ilyen nyilvánvalóan torz eredményt azzal korrigálni, hogy a teljes egészében akart behatás (emelés) esetén a nem akart, de szokatlan és váratlan eredmény (egészségromlás, halál) is biztosítási balesetnek minősülhet — magam részéről a szerződés értelmezésétől teljesen elszakadó gondolatmenetnek vélem. Lényegében itt az történt, hogy biztosítási baleset nyert megállapítást csupán azért, mert az eredmény nem volt akart és az önkényesen felvett megszorító felvétel (az eredmény szokatlan vagy váratlan volta) fellelhető volt. Ha pedig a behatásnak az egyik: az akaratonkívülségben megjelölt feltételét alkalmazzuk — akár megszorítással — az eredményre is, akkor a másik: *a hirtelenség feltételét ugyanúgy*, a behatáson kívül *az eredményre is* vonatkoztatnunk kellene. Ennek pedig pl. az a senki által nem helyeselt következménye volna, hogy a vonat kereke által levágott láb sérülése folytán két nap múlva bekövetkező halálnál a baleseti halál esetére kikötött biztosítási összeg nem járna, mert a halál nem hirtelen következett be.

Az érintett bírói állásfoglalás tehát a biztosítási baleset meghatározása tekintetében a szerződés értelmezésének olyan változása, amellyel egyetérteni nem tudok.

III.

A biztosítás jogában általános a törvényi engedményi jog. A vagyonbiztosítások esetében a Ptk. 558. § (1) bekezdése is alapvetően úgy rendelkezik, hogy — amennyiben a kárt megtérítette — a biztosítót illetik meg azok a jogok, amelyek a biztosítottat illették meg a kárért felelős személlyel szemben. Ez a szabály nem tesz különbséget aszerint, hogy a felelős személy a biztosított alkalmazottja — szövetkezetnél tagja — vagy kívülálló harmadik személy. A különbség csak abban van, hogy a „nemo plus juris" elve szerint az alkalmazott vagy szövetkezeti tag elleni korlátozott (munkajogi) követelési jogok, harmadik személlyel szemben a teljes polgári jogok szállnak át a biztosítóra kárfizetése erejéig. A *felelősség-* (szavatossági) *biztosításnál* a Legfelsőbb Bíróság a 875. sz. polgári kollégiumi határozatában arra az álláspontra helyezkedik, hogy az 558. § szerinti *törvényi engedményi jogot nem lehet alkalmazni.* A felelősségbiztosítás — mint általában — a Ptk. rendszerében is a vagyonbiztosítás körébe tartozik. Szerkezetileg is a Biztosítás című XLV. fejezet 1—5. alcímre bomlik, amelynek 2. alcíme a Vagyonbiztosítás; ezen belül — külön sorszám nélküli — címmel helyezkednek el a felelősségbiztosítás különös szabályai (560. §). A Legfelsőbb Bíróság 875. sz. polgári kollégiumi állásfoglalása arra a következtetésre jut, hogy a Ptk. 558. § (1) bekezdésében a vagyonbiztosításra statuált törvényi engedmény a felelősségbiztosításnál nem áll fenn, lényegében azzal a megokolással, hogy az utóbbinál a biztosító megtérítési igénye itt speciálisan nyert szabályozást, amikor az 560. § (3) bekezdés második mondata felsorolja, hogy a biztosító milyen (szándékos és meghatározott súlyosan gondatlan) esetekben követelheti — a

[4] A szabályzatok számos más könyítését itt nem érintem.

biztosítottól — a kifizetett kártérítési összeg megtérítését; ebből pedig azt következteti, hogy a fel nem sorolt esetekben, így az 558. § szerinti törvényi engedmény alapján a biztosítónak megtérítési igénye nincs. Ez a jogszabálymagyarázat — amelynek helytelenségét alább elvben is kimutatni igyekszem — a gyakorlati alkalmazás során egészen torz eredményekre is vezet. Így pl. a termelőszövetkezet lovasfogatának hajtója magasabb rendű útvonalra hajt, amikor ott beláthatatlan kanyar felől az AKÖV tehergépkocsija a megengedettnél nagyobb sebességgel közeledik, és így vezetője a lovakkal ütközés elkerülése végett balra kormányozni kényszerül, ahol a szemben szabályosan haladó kerékpárost elüti. A kerékpáros keletkezett kárát a Ptk. 344. § (1) bekezdése szerint egyetemleges felelőssége folytán a termelőszövetkezet teljes egészében megtéríteni tartozik, és így — termelőszövetkezet felelősségbiztosítása esetén — a biztosító azt a károsultnak megfizetni köteles. Természetesen a termelőszövetkezet az általa kifizetett kárt a belső jogviszony alakulása szerint jelentős részében az AKÖV-től visszakövetelhetné. A Legfelsőbb Bíróság állásfoglalása mellett azonban a termelőszövetkezetnek ez a követelési joga nem száll át a Ptk. 558. §-a szerint a biztosítóra, és így az AKÖV-től semmit sem követelhet vissza. (A termelőszövetkezet ugyancsak nem követelhet, mert a felelősség biztosítása folytán neki kára nincs.) A termelőszövetkezet felelősségbiztosítása tehát így *nemcsak őt, hanem harmadik személyt* — példánkban az AKÖV-öt is — *mentesítené* kártérítési felelőssége alól, a biztosítót pedig részkárfelelősség helyett a teljes felelősség viselésére szorítaná. Mindkét vonatkozásban nyilvánvaló, hogy az állásfoglalás jogszabálymagyarázata nem kívánt jogi eredményre vezet. A kollégiumi állásfoglalás gondolatmenetét elméleti megfontolásai alapján is tévesnek látom. Ugyanis abból indul ki, hogy a vagyonbiztosítási törvényi engedmény [Ptk. 558. § (1) bek.] az általános szabály, míg a felelősségbiztosításnál az 560. § (3) bekezdése második mondatában a biztosítónak adott megtérítési jog az általánostól eltérő különös szabály. Ez a felfogás elsősorban szem elől téveszti, hogy két teljesen különböző természetű szabályról van szó. Az első: a törvényi engedmény a biztosított jogán, de rajta *kívülálló harmadik személy* elleni követelés, a második: *maga a felelősségbiztosított* elleni visszakövetelési jog. Már ezért sem állhat a két szabály egymással az általános és különös jogszabály viszonyában. Ez a viszony két egészen más jogszabályhely között áll fenn. Nevezetesen a Ptk. 556. §-ának vagyonbiztosítási általános szabálya, hogy a biztosított (illetve a vele azonos tekintet alá eső személy) szándékos vagy súlyosan gondatlan károkozása mentesíti a biztosítót fizetési kötelezettsége alól. Ezzel szemben a felelősségbiztosítás ettől eltérő különös szabálya a Ptk. 560. § (3) bekezdésének első mondatában, hogy itt a (felelősség-) biztosított szándékos vagy súlyosan gondatlan magatartása sem mentesíti a biztosítót a kárt szenvedettel szemben, hanem — ugyanezen bekezdés második mondata szerint — ezekben az esetekben a biztosító a károsultnak kifizetett összeget a felelősségbiztosítottól követelheti vissza. Ennek a visszakövetelési jognak tehát semmi köze a Ptk. 558. § (1) bekezdésében létesített vagyonbiztosítási általános törvényi engedményi joghoz, semmiesetre sem ennek a különös szabálya, hanem a Ptk. 556. §-ában a biztosítót mentesítő általános vagyonbiztosítási szabálynak eltérő, a felelősségbiztosításnál fordított felépítésű különös rendelkezése. Ez utóbbinál csak annyi történt, hogy a kívülálló harmadik személy károsultak védelme érdekében velük szemben a biztosító nem mentesül fizetési kötelezettsége alól, de viszszakövetelésssel élhet a felelősségbiztosítottal szemben. [Ptk. 560. § (3) bekezdés.] Végső soron így elvben felelősségbiztosításnál is *a biztosító hasonlóan mentesül* kötelezettsége alól, mint más vagyonbiztosításoknál a Ptk. 556. §-a szerint, azzal a különbséggel, hogy a felelősségbiztosított fizetési készsége vagy képessége hiányának veszélye is reá hárul. Ez az eltérés tehát nem érinti a Ptk. 558. § (1) bekezdésében írt törvényi engedményi jognak minden vagyonbiztosításra, így a felelősségbiztosításra is fennálló érvényességét.

A Legfelsőbb Bíróságot — az állásfoglalás rendelkező mondatából is megállapíthatóan — az a szempont vezette, hogy szövetkezet (vagy vállalat) felelősségbiztosításánál a tag (alkalmazott) károkozásáért való felelősség esetén (Ptk. 348. §) a biztosító az általa a károsultnak kifizetett összeget a tagtól (alkalmazottól) törvényi engedményi jog címén ne követelhesse, még a munkajogi keretek között sem. A felelősségbiztosított jogi személy tagjának (alkalmazottjának) ez a szándékolt védelme azonban két okból is célt téveszt. Elsősorban azt a helytelen fikciót rejti magában, mintha a jogi személy és tagja (alkalmazottja) mint természetes személy nem külön, hanem *azonos személyiségűek* volnának. Másodsorban így a felelősségbiztosítás *feloldaná azt a polgárjogi prevenciót* is, amelyet a jogrend a mindenkori — esetleg korlátozott munkajogi — kártérítési felelősség szabályaival feltétlenül megvalósítani kíván.

Új elvként alakul ki — mint még rámutatok —, hogy a jogi személyt mint kollektívát az alkalmazottjának (tagjának) károkozása ne fosszthassa meg a biztosítási fedezettől, tehát a Ptk. 556. §-ának (illetve felelősségbiztosításnál az 560. § (3) bekezdés második mondatának) a biztosító mentesülésére vonatkozó szabályát csak szűkebb körben lehet alkalmazni. Így pedig annál inkább *mellőzhetetlen* a polgárjogi prevenció minimális megvalósulása érdekében, hogy *a törvényi engedményi jog* keretében a jogi személy tagja vagy alkalmazottja ellen az amúgy is korlátolt követelési jog felelősségbiztosításnál is érvényesíthető maradjon.

IV.

A vagyonbiztosítás alapvető elve, hogy az csak a vagyontárgy megóvásában érdekelt személy javára köthető (Ptk. 548. §) és csak az érdekeltsége fennállásáig maradhat fenn. [Ez egyértelműen következik az 545. § (2) és 546. § (2) bekezdéseinek rendelkezéseiből.] A kér-

dés csak az volt, hogy a biztosított érdekének megszűnése (érdekmúlás) esetén a biztosító veszélyviselése mely időpontban ér véget. Éveken át a kérdésben elvi megfontolás nélkül az a nézet uralkodott, hogy az érdekmúlás hónapjának végéig áll fenn — esetleg az új érdekelt (pl. vevő) javára — a biztosító veszélyviselése is, mert egyebekben a szerződés, főként a díjfizetési kötelezettség időtartama is ekkor szűnik meg.[5] A gyakorlat kívánalmai azonban arra kényszerítettek, hogy a kérdést elméletben is tisztázni igyekezzünk.[6] Kialakult és a Legfelsőbb Bíróság Pf. III. 20.500/1967. sz. újabban hozott ítélete magáévá tette azt a helyes jogszabálymagyarázaton alapuló álláspontot, hogy a biztosított érdekmúlása abban az alakzatában, amikor a vagyontárgy megóvásában való érdekeltség (pl. a tulajdonjog változásával) másra átszállt (relatív érdekmúlás), a biztosító veszélyviselése *az új érdekelt javára* egyáltalán *nem folytatódik*, függetlenül attól, hogy a szerződés egyébként csak a hó végével szűnik meg. A törvénynek ez az egyedüli értelmezési lehetősége az 545. § (2) és 546. § (2) bekezdéseiben, továbbá az ide vonatkozó miniszteri indokolásban foglaltak összetevéséből világosan következik. Ha tehát a biztosított vagyontárgyat eladják (és nincs szó az eladó valamilyen felelősségéről, mint pl. állatszavatosságnál), az ezt követően, akár ugyanazon hónapban bekövetkező biztosítási eseményért a biztosító már helytállással sem az eladó, sem a vevő javára nem tartozik.

Nyilvánvalóan nem lehet más jogi eredményre jutni — de lege lata — abban az esetben sem, ha a biztosított vagyontárgy tulajdonjoga *öröklés* útján száll át. A Legfelsőbb Bíróság már említett ítéletében is megnyilvánuló jogelv azonban ennek a fontos részkérdésnek a megvizsgálását teszi szükségessé. Az élők közötti vagyonátruházás eseteiben a fenti új, helyes értelmezés szerinti jogtétel nem látszik sérelmesnek, mert az élők közötti szerzőtől méltán elvárható, hogy biztosításáról — ha szükségesnek tartja — időben, az érdekátszállással egyidejűleg gondoskodjék. Az öröklés útján történő vagyonátszállásnál azonban — nézetem szerint — már ugyanez a jogelv méltánytalan. Az örökhagyó halálával a hagyaték azonnal az örökösre száll, függetlenül attól, hogy esetleg az örökös személye véglegesen csak később tisztázódik. Ilyenkor, de az örökös személyének azonnali vitamentessége esetén sem várható el tőle, hogy haladéktalanul gondoskodjék az örökhagyó halálakor megszűnt kockázatviselésnek új biztosítási szerződés megkötésével történő pótlásáról. Nem segítene a most említett méltánytalanságon a törvény olyan értelmezése — amelyre egyébként a fentiek szerint lehetőség sincs —, hogy az örökhagyó halálának, mint a relatív érdekmúlásnak hónapja végéig viseli a veszélyt a biztosító, mert így is az örökösnek legfeljebb egy hónap, de az esetek többségében ennél kevesebb, gyakran csak pár nap állna rendelkezésére az intézkedéshez. Ez pedig kevés volna. E megfontolások vezetnek arra a következtetésre, hogy a *haláleseti vagyonátszállások* vonatkozásában a Ptk. hatályos általános megoldásától *eltérő jogi szabályozás* szükséges volna. Addig — álláspontom szerint — a kérdést akként lehet kielégítően rendezni, hogy a biztosító általános utasításba adja a biztosított vagyontárgy haláleseti átszállása esetére, hogy a kockázatviselést pl. a díjfizetési respiro (a szabályzat szerint folytatólagos díjnál három hónap) végéig az (esetleg még bizonytalan vagy ismeretlen) jogutód javára fennállónak tekinti. E példaként említett megoldás ellen felhozható, hogy a biztosító indokolatlan megterhelését, hosszabb időn át egyoldalú kötelezettségben maradását jelentené, mert az kétségtelen, hogy a biztosított halála hónapjának végét követő időre a jogutódnak szerződési kötöttsége, nevezetesen a biztosítási díj fizetésére kötelezettsége nincs. E szempont alapján az a megoldás látszik indokoltnak, hogy a biztosító a haláleseti jogutód javára addig az időpontig viselje a kockázatot, ameddig terjedő időre a díj kiegyenlítést nyert, de — a jogutód érdekében — legalább a biztosított halálának napjától számított 30 napig.

V.

A személybiztosítások (élet- és balesetbiztosítás) haláleseti kedvezményezettjének kijelölése kérdésében már a Ptk. előtt kialakult jogelvek szerint a szerződőnek — ha más személy halála esetére szóló biztosítást kötött — a haláleseti összeg kedvezményezettjeként önmaga kijelölése csak korlátok között volt érvényes (pl. a biztosított ellen halálakor fennálló követelése erejéig).[7] Ebben már benn rejlik az elv, hogy *más halálából bárki nem nyerészkedhetik.* Ezt a célt a Ptk. tételes szabályokkal is biztosította. Nevezetesen az 562. § (1) bekezdése értelmében az életbiztosítási szerződés megkötéséhez és módosításához — ha a szerződést nem ő köti meg — a biztosított írásbeli hozzájárulása szükséges. A (2) bekezdés szerint a hozzájárulás hiányának jogkövetkezménye, hogy a szerződésnek a kedvezményezett kijelölését tartalmazó része *semmis*, és ilyen esetben kedvezményezettnek a biztosítottat, illetőleg örökösét kell tekinteni. Ezeket a rendelkezéseket — a Ptk. 568. § (1) bekezdés *a)* és *c)* pontja értelmében — a balesetbiztosítási szerződésre is alkalmazni kell.

Az utóbbi években többször kísérlet történt arra, hogy a munkáltató által dolgozója személyére kötött élet- vagy balesetbiztosításnál az esedékessé váló biztosítási összegnek a munkáltató számlájára történő kifizetését igényeljék, vagy a kedvezményezett által felvett biztosítási összeget a munkáltató beszámítani kívánta a saját munkajogi kártérítési kötelezettségének összegébe, éspedig olyan esetben, amikor a biztosított írásban nem járult hozzá a munkáltató (szerződő) kedvezményezettként való kijelöléséhez. Így legutóbb egy berepülőpilóta üzemi baleseténél ragaszkodott a munkáltató az általa kötött balesetbiztosítás kifizetett összegének a saját kártérítési kötelezettségébe történő beszámítá-

[5] „A biztosítás elmélete és gyakorlata" című könyv (Budapest, 1960/II. köt. 41. old.)

[6] L. részletesebben a kérdés kifejtését „A biztosítás megszűnése időpontjának egyes kérdései" című, a Magyar Jog, 1967. évf. 366—368. oldalain megjelent cikkemben.

[7] L. a volt Kúria 613/1910. sz. határozatát.

sához, és a jogkérdés a Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiumának 1966. évi május 30-i tanácsvezetői értekezlete elé került. A részletes megvitatás után — a Munkaügyi Minisztérium képviselőjének egyedül maradt álláspontjával szemben — teljesen egységes volt az értekezletnek az állásfoglalása, amely szerint a biztosítási szerződés alapján kifizetett biztosítási összeget a munkáltató által fizetendő kártérítési összegből *nem* lehet levonni. [Az állásfoglalás indokolásában — egyebek mellett — hivatkozás történt a 2/1964. (IV. 3.) Mü. M. sz. rendelet 11. §-ának *a)* pontjában foglalt munkáltatói kártérítésből való levonási rendelkezésekre is.)

A munkaügyi miniszter 4/1967. (VI. 8.) Mü. M. sz. rendeletének 3. §-a — a 2/1964. (IV. 3.) Mü. M. sz. rendelet 11. §-ának módosításaként — most már úgy rendelkezik, hogy a munkáltató kártérítési kötelezettségének összegéből *le kell vonni* azt az összeget is, amelyet a dolgozó a vállalat által javára kötött élet- vagy balesetbiztosítási szerződés alapján kap. Ez az új jogszabályi rendelkezés lényegesen eltér az ismertetett és eddig megvalósult jogelvtől; ezen túlmenően — nézetem szerint — szemben áll magasabb rendű jogforrás, a Ptk. felhívott kogens rendelkezéseivel, tehát önmagában nem is alkalmazható — *contra legem* — szabály. A Ptk. 570. § (1) bekezdése ugyanis akként rendelkezik, hogy a Biztosítás című fejezet rendelkezéseitől a biztosítási szabályzat és a felek szerződése a biztosított, illetőleg a kedvezményezett hátrányára a törvény kifejezett engedélye nélkül nem térhet el, de továbbmenően a (2) és (3) bekezdés azt sem teszi lehetővé, hogy akár jogszabály (pl. miniszteri rendelet) szerződéses személybiztosításnál a törvény (Ptk.) rendelkezéseitől eltérjen. Ha tehát a dolgozó írásbeli hozzájárulása (amint eddig a gyakorlatban szokott) nincs meg ahhoz, hogy kedvezményezett a munkáltató legyen, úgy a személybiztosítási összegnek a munkáltató részére juttatása — akár azáltal, hogy azt kártérítési kötelezettségébe beszámíthassa — beleütközik a Ptk. 562. § (2) bekezdésének semmisségi szabályába. Ha pedig az ilyen személybiztosítás — a biztosított írásbeli hozzájárulásával — hatályosan a (szerződő) munkáltatót jelöli kedvezményezettnek, úgy valójában a szerződés tartalmánál fogva *felelősségbiztosítássá* (Ptk. 560. §) *fordul át,* amennyiben a biztosítási összeget a munkáltató kártérítési kötelezettségének teljesítésére használja.

A munkaügyi miniszter rendeletének tárgyalt szabálya egyébként — alkalmazása esetén sem — érhetné el a gyakorlatban mindig a kívánt célt. A munkáltatók által veszélyesebb foglalkozást folytató dolgozóik személyére kötött és fennálló biztosítások természetesen nem jelölik kedvezményezettnek a munkáltatót. Márpedig másnak hatályosan kedvezményezetté jelölése, — vagy ennek hiányában a Ptk. 561. § (1) bekezdés *c)* pontja értelmében a biztosított örökösének haláleseti kedvezményezetti minősége — esetén a biztosító az esedékes személybiztosítási összeget csak ezek részére teljesítheti, és egyáltalán nem bizonyos, hogy *ennek* vagy csak ennek a hátramaradott személynek *van joga kártérítésre* a munkáltatótól. A személyek azonossága hiányában pedig beszámítás lehetősége szóba sem jöhet.

A rendeleti szabállyal nyilvánvalóan célzott munkáltatói érdek védelme kielégítően csak olyan felelősségbiztosítási szerződéssel oldható meg, amely a munkáltatót az üzemi balesetért való felelősség szerinti kárának megtérítése alól mentesíti. Ehhez azonban — állami szerv munkáltató esetében — az állami vagyon fennálló biztosítási tilalmának jogszabályi feloldása elsősorban szükséges, de az is kérdés, hogy jogpolitikai megfontolások mellett ilyen felelősségbiztosítás adható lesz.

Az Állami Biztosító a munkaügyi miniszteri rendelet hivatkozott 3. §-ában adott beszámítási joggal — a kifejtett jogi álláspont folytán — a maga hatáskörében élni nem kíván. Ennek megfelelően az 1967. augusztus 1-én kelt I/75—5. sz. főigazgatósági utasítással elrendelte, hogy a biztosító összes szervezeti egységei a következőképpen járjanak el: Ha a munkáltatónak (szövetkezetnek) üzemi balesetből származó kártérítési kötelezettségét felelősségbiztosítás fedezi, a kárrendezésnél az Állami Biztosító nem él azzal a beszámítási joggal, melyre a munkáltató annak folytán lenne jogosult, hogy az általa az üzemi balesetet szenvedett dolgozója javára kötött élet- vagy balesetbiztosítási szerződés alapján utóbbi (illetve kártérítésre jogosult hozzátartozója) élet-, illetve balesetbiztosítási összeget kapott. Erről a munkáltatót és a dolgozót (hozzátartozóját) a kárbejelentés nyomán ajánlott levélben értesíteni kell.

VI.

Hazánkban a termelőeszközök többségének állami tulajdonba vételével az állami vagyontárgyak mennyisége döntően megnövekedett. Ekkor alakult ki az az elv, hogy az *állami vagyon* elemi káraiának fedezésére *a biztosítás módszere felesleges.* Ennek elméleti és gyakorlati okát nálunk — de több más szocialista országban is — szakírók igyekeztek kimutatni.[8] Nálunk gyorsan és következetesen kialakult az állami vagyon biztosításának általános tilalma (néhány kivétellel, mint pl. a nemzetközi szállítmányok biztosítása), és egyidejűleg létesült néhány kárfajta (tűz-, betörés, gépjárműszavatossági kár) tekintetében a központi költségvetésben képezett alap terhére az állami kárrendezés intézménye.[9]

Az új gazdaságirányítási rendszer irányelveinek felvázolódása után nyomban vizsgálat alá kellett venni a már másfél évtizedet meghaladó idő óta szilárdan fennállott állami vagyonbiztosítási tilalmat valló elveket. Az új gondolatmenetnek el kellett jutnia arra az eredményre, hogy több okból az új gazdasági mechanizmusban az állami gazdálkodó szervek által kezelt *állami vagyon biztosítási tilalmát fel kell oldani,* és ebben a vonatkozásban, a költségvetési kárrendezést megszüntetve, a biztosítás módszerét kell széles körben alkalmazni. Ez következik elsősorban

[8] L. részletesebben a kérdés összefoglalását „Az állami vagyon biztosíthatósága Magyarországon" című, a Biztosítási Szemle, 1966. évf. 136—142. oldalain megjelent cikkemben.

[9] L. az 1440/1949. (II. 16.) Korm., a 69/1950. (III. 7.) ME. sz. és ezek alapján kiadott PM. rendeleteket, illetve utasításokat, köztük a kérdést legutóbb átfogóan szabályozó 155/1962. (PK. 30.) PM. sz. utasítást.

abból a körülményből, hogy a gazdálkodó szervek önállósága kiteljesedik, és így gazdálkodásuk minden szükségletéről, ezek között az elemi kárveszély viseléséről — az erre szolgáló biztosítás útján — maguknak kell gondoskodniuk.[10]

Kialakulóban van tehát az a nézet, hogy hazánkban az állami vagyon biztosítása általános tilalmának jogelve a múlté.

VII.

A kötelező gépjárműszavatossági biztosítás — mint általában a felelősségbiztosítás — egyik feladata, hogy a biztosított személyt károkozása esetén mentesítse kárfelelősségének anyagi következményei alól. Ugyanakkor a jogszabály által létesített (kötelező) felelősségbiztosítások eseteiben különösen felismerhető az a másik — talán fontosabb — jogpolitikai cél, hogy a biztosított károsultja feltétlenül hozzájusson a kártérítéshez. A károsultak védelme az eddigi szabályozásban is megnyilvánult,[11] de, ebben a vonatkozásban a kötelező gépjárműbiztosítással szemben világszerte fokozottabb igény jelentkezik. Ma már egyértelmű a felismerés, hogy *a közúti közlekedés áldozatait hiánytalan anyagi védelemben* kell részesíteni.

A kötelező gépjárműbiztosítással szemben jelentkező fokozottabb igények kielégítését hazánkban csak úgy valósíthatjuk meg, ha közútjainkon közlekedő *minden* (bel- és külföldi rendszámú, egyéni és közületi, az utóbbiak között az állami költségvetési szervek, közhasznú fuvarozó vállalatok stb. által üzemben tartott) gépjárművet a kötelező gépjárműbiztosítás *teljesen egyöntetű* és a lehetőségig kiterjesztett szolgáltatású rendszerébe vonunk. Ennek első előfeltétele, hogy az állami vagyon biztosításának eddigi tilalma — az előző fejezetben kifejtettek szerint — megszüntetésre kerüljön, és ezáltal az összes közületi üzemben tartású gépjármű is a kötelező gépjárműbiztosítás alanyává tehető legyen. A hazánk területén közlekedő minden gépjárműre kiterjedő kötelező biztosítás lehetővé tenné több olyan kérdés kielégítő megoldását, amely által a fentebb említett fő cél: a közúti közlekedés áldozatainak a védelme — fokozottan megvalósul. Így fedezhető az ismeretlen maradt gépjármű személysérültjének a kára, létfenntartási kiegészítő szolgáltatás nyújtható azoknak a károsultaknak, akik részére a polgári jog vagy a társadalombiztosítás adott esetben ezt nem nyújtja;[12] kiterjeszthető a biztosítási szolgáltatás olyan határesetekre, amikor a gépjármű üzemben tartójának polgári jog szerinti kárfelelőssége a gyakorlatban vitás volna stb.[13]

A kötelező gépjárműbiztosításnak a fent érintett elvek mellett történő újraszabályozása egy olyan jogelv módosítását is magával hozná, amely a károsultak érdekei szempontjából ugyancsak fontos lehet. A Ptk. a szerződéses (önkéntes) felelősségbiztosítás szabályai között, az 560. § (2) bekezdésében kimondja, hogy a károsult igényét a biztosító ellen közvetlenül nem érvényesítheti. Így tehát a felelősségbiztosításnál *nincs közvetlen jogviszony* a biztosított károsultja és a biztosító között. Ezt a jogi szerkezetet — magam részéről — csak a szerződéses (önkéntes) felelősségbiztosításoknál helyeslem, mert a károsult csak a biztosítás fennállásának esetlegességével számolhat, és igényének érvényesítése perben közvetlen jogviszony mellett sem volna könnyebb. Ellenkezőleg: a biztosító ellen indított perben a bírónak a kárfelelősségen kívül azt is vizsgálnia kellene, hogy fennáll-e hatályos olyan felelősségbiztosítás, amely a biztosított ilyen károkozását fedezi, és ha igen, mi a szerződés tartalma. Önkéntes felelősségbiztosításnál tehát a közvetlen jogviszonyból gyakorlati előny nem származnék a károsult javára. Egészen más a helyzet a jogszabály által létesített *(kötelező)* felelősségbiztosítás esetében, ahol a biztosítottak körét, az — esetleg bővített — fedezetkört és általában a jogviszony összes feltételeit bárki a jogszabályból megismerheti. Így az igénynek közvetlenül a biztosító ellen érvényesítése sem a károsultat, sem az esetleges per bíráját nehézségek elé nem állítja. A kötelező gápjárműszavatossági biztosítások hatályos jogszabályainak létrejöttekor[14] ez a felismerés még kevésbé jelentkezett, de az is akadályozta volna a közvetlen jogviszony létesítését, hogy ez a biztosítás közútainkon közlekedő gépjárműveknek csak egy részére (egyéni, szövetkezeti, külföldi rendszámúakra) terjedt ki. Ma már kialakult jogelv az elméletben, hogy a kérdésnek — a fenti elvek mellett történő — újraszabályozásánál egyrészt nincs akadálya a *közvetlen jogviszony statuálásának*, másrészt ez a károsultak érdekében is indokolt, sőt a polgárjogi felelősségen túlmenő egyes kiegészítő (pl. a létfenntartási) szolgáltatások tekintetében nem is lehet más a károsulttal szemben kötelezett, mint a biztosító. A közvetlen jogviszony a károsultat sok esetben (különösen külföldi károkozó üzemben tartó esetén) jogai könnyebb érvényesítésének helyzetébe hozza.

VIII.

Vagyonbiztosítási szerződés tekintetében a Ptk. 556. § (1) és (2) bekezdése szabályozza a biztosítónak mentesülési eseteit fizetési kötelezettsége alól.[15] Itt alapvető elv, hogy a biztosító mentesül, amennyiben bizonyítja, hogy a kárt jogellenesen a biztosított (illetve a vele azonos tekintet alá eső meghatározott személy) szándékosan, vagy súlyosan gondatlanul okozta. Jogi személy biztosítottak vonatkozásában ez az elv úgy jelentkezik, hogy a jogi személynek a biztosítási szabályzatban meghatározott tagjai vagy szervei [lásd (1) bek. *d)* pontot] szándékos vagy súlyosan gondatlan károkozása men-

[10] L. részletesebben a 8. jegyzetben hivatkozott cikkemet.

[11] L. a 30/1959. (V. 10.) Korm. sz. rendelet számos szabályát, vagy általában a Ptk. 560. § (2) bekezdésének azt a rendelkezését, hogy a biztosító megállapított kártérítési összeget csak a károsultnak fizetheti.

[12] L. e kérdésben Eörsi Gyula: „A létfenntartás biztosítása közlekedési balesetek károsultjainál" c. tanulmányát az Állam- és Jogtudomány, 1966. évf. 355—386. oldalain.

[13] A kérdésről lásd részletesebben „A kötelező gépjárműbiztosítás újraszabályozása" című, a Biztosítási Szemle 1967. évf. 327—340. oldalain megjelent cikkemet.

[14] L. a 30/1959. (V. 10.) Korm. és az 1/1959. (I. 3.) Korm. sz. rendeleteket.

[15] Fordított szerkezetű, de biztosítási joghatásában hasonló a felelősségbiztosítás alfajánál az 560. § (3) bekezdése második mondatának szabálya.

tesítheti a biztosítót, a szabályzat azonban csak vezető, továbbá a biztosított vagyontárgyak kezelésével együttjáró munkakört betöltő alkalmazottak, megbízottak, tagok, illetőleg szervek magatartásához fűzhet mentesülést. [Lásd (2) bekezdést.] A Ptk. tehát azt a biztosítási jogelvet követi, hogy a jogi személy meghatározott, releváns munkakörű dolgozóinak súlyosan felróható (szándékos vagy súlyosan gondatlan) károkozó magatartása a jogi személynek beszámít, vagyis az *egész kollektívától vonja meg* a vagyonbiztosítási fedezetet. E jogelv mögött egyrészt a biztosító méltányos érdekvédelmét is felismerhetjük, másrészt azonban azt a fontosabb jogpolitikai célt, hogy a közvetett polgárjogi prevenció beiktatásával a biztosítás a kollektívánál is változatlan gondosságra ösztönözzön a vagyon kezelésében. Ezt a jogi megoldást általában természetesnek éreztük,[16] de eddig csak a nem állami jogi személyek — szövetkezetek, egyesületek stb. — vagyonbiztosításainál kerülhettek alkalmazásra. Az állami vagyon biztosítási tilalmának várható feloldása azonban lényegesen kiszélesíti a kérdés gyakorlati jelentőségét, és újabb megfontolásra késztet az új gazdasági mechanizmus több más elve is.

A kérdés alapos megfontolása kialakította azt az új elgondolást, hogy a gazdálkodó egységek (vállalatok, szövetkezetek) kárainak a biztosítás keretében történő rendezése esetén a biztosítónak a Ptk. 556. § (1) bekezdése (és a hatályos biztosítási szabályzat ezzel egyező rendelkezése) alapján történő mentesülését *sok esetben nem, vagy szűkebb körben* kellene alkalmazni. A gazdálkodó egységek vállalati eredményének is gyakran nem kívánatos torzítását jelentené, ha a vállalat meghatározott beosztásban levő dolgozója által szándékosan vagy súlyos gondatlansággal okozott kár megtérítésének elmaradása a vállalat gazdálkodási eredményében közvetlen tehertételként jelentkeznék. Nemritkán a Ptk. szóban forgó szabályának alkalmazása adott esetben oly eredményre is vezethet, hogy valamely jogi személy vagyonbiztosítása esetében a vállalatot gazdasági alapjaiban megrendítő biztosítási esemény nyomán előállt, több tízmillió forintot kitevő kár a fennálló biztosítás ellenére nem kerül megtérítésre, pusztán annak folytán, hogy a jogi személy meghatározott alkalmazottjának a kárt előidéző gondatlansága súlyos volt, vagy esetleg ugyanő a kárt szándékosan okozta.

A Ptk. 570. § (1) bekezdésének már érintett egyoldalú diszpozitív szabálya megadja a lehetőséget arra, hogy a biztosító vagyonbiztosítási szerződéseiben a biztosított jogi személy javára eltérjen a Ptk. 556. § (1) bekezdésének szóban forgó szabályától. Az új elgondolások megvalósítása tehát a most említett törvényhely módosítását nem igényli. E lehetőség ellenére a kérdés olyan jelentőségű, hogy vizsgálni kellett azt is: az új elgondolások nem állanak-e ellentétben a Ptk. általános rendelkezéseivel. Kialakult azonban, hogy a Ptk. 1. § (2) bekezdésének, a 3. § (2) bekezdésének, a 4. §-nak, valamint a 200. § (3) bekezdésének szabályával is összeegyeztethető az új elgondolás, mert az említett törvényhelyekben megfogalmazott jogelvek tartalmát a jog gazdasági-társadalmi rendeltetése folyamatosan alakítja.[17]

A biztosító mentesülési eseteinek szabályzati vagy szerződési rendelkezéssel való szűkítése mellett is megvalósulna az a kívánatos cél, hogy a biztosítás — különösen társadalmi tulajdon esetén — ne lazítsa a gondos kezelés és védelem alkotmányos kötelességét, mert a Ptk. 558. § (1) bekezdésében létesített törvényi engedményi jogok alapján a biztosító a közvetlenül felelős dolgozó (tag) ellen a munkajogi keretekben visszkereseti igénnyel léphet fel. Ugyanakkor az is következik, hogy ezzel a joggal teljes mértékben élni is szükséges.

Lakatos Andor

[16] Érdekes, hogy a Ptk. jogi szabályozásának szigorúságát a felelősségbiztosítás eseteiben [560. § (2) bekezdés második mondata] az Állami Biztosító már a Ptk. hatálybalépése után észlelte, és az akkor kiadott Vagyon- és Balesetbiztosítási Általános Szabályzat 9. § (4) bekezdésében kimondotta, hogy a kifizetett összeg megtérítését a biztosított (szerződő) féltől súlyosan gondatlan, jogellenes károkozás esetén csak akkor követelheti ha az előállott kárért felelős személy a kárt súlyosan ittas állapotban és ezzel az állapottal összefüggően okozta, vagy, ha a biztosított hatósági engedélyhez kötött tevékenység ily engedély nélküli folytatása során okozott kárt. A biztosítási szabályzat tehát ebben a vonatkozásban a súlyosan gondatlan esetek körét már akkor jelentősen leszűkítette.

[17] A most vázolt elgondolásokkal egyébként az Igazságügyminisztérium 20 158/1967. IM. II/2. számú megkeresésre adott válaszában is egyetértett.

JOGIRODALOM

Varga Csaba: A felsőfokú jogi oktatás főbb mai rendszerei. (MTA Állam- és Jogtudományi Intézete Jogösszehasonlító Osztályának kiadványa. Bp. 1967. 210 p.)

Hazai jogirodalmunkban — főként a legutóbbi időben — indokolatlanul hiányoztak a más országok jogászképzésének bemutatásával foglalkozó tanulmányok. Ez annál is inkább meglepő, mert jogi oktatásunk — a felsőoktatási reformtörekvések eredményeként úgy szervezetileg mint az oktatott tárgyak jellege, köre és módja stb. tekintetében — az elmúlt évek során jelentős átalakuláson ment és megy át, a felsőoktatási reform nyújtotta eddigi tapasztalatok és a jogászi hivatással szemben támasztott újabb követelmények eredményeként.

Varga Csaba munkája közel félszáz állam felsőfokú jogi oktatásának bemutatására tesz figyelemre méltó kísérletet.

A kötet tárgyát azok a képzési formák alkotják, amelyek hallgatóikat igazságszolgáltatási — államigazgatási funkciók betöltésére készítik elő. A felvételi eljárástól a diploma megszerzéséig vezető úton kalauzolja végig a szerző az olvasót, a lehetőség szerint azonban tárgyalja a postagraduális képzési formákat, valamint a tudományos fokozatok megszerzése rendszerének előfeltételeit is.

Az egyes államokat társadalmi-politikai berendezkedésük, a jogforrási rendszer jellege és területi elhelyezkedésük alapján csoportosítja.

A bevezetőben a szerző megállapítja, hogy elsősorban az adott ország társadalmi-politikai berendezkedése az, ami a felsőfokú jogi ok-

tatás rendszerének célját, szerkezetét és funkcionálását meghatározza. Nem lebecsülendő azonban azoknak a technikai megoldási módoknak a szerepe sem, amelyek pl. a felvételi eljárást, a tárgyválasztás kötöttségét vagy szabadságát, a szakosodási lehetőséget, a vizsgarendszer különböző változatait alakítják ki, és amelyek épp e jellegüknél fogva egyben igen alkalmasak különböző társadalmi berendezésű államok hasonló intézményeinek összehasonlítására, sőt mutatis mutandis átvételére.

A tanulmány első fejezetében a szocialista államok egy részének (sorrendben: Szovjetunió, Bulgária, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Lengyelország, NDK, Románia) felsőfokú jogi oktatását a tanrendek és a különféle tanulmányi foglalkozások bemutatása részletes ismertetéséig hatoló mélységgel taglalja, míg más szocialista országokat e vonatkozásban — elsősorban a vonatkozó irodalom hiánya vagy beszerezhetetlensége folytán — csak megemlít (Albánia, Észak-Korea, Mongólia, Vietnami Demokratikus Köztársaság), illetve szűkszavúan tárgyal (Kína és Kuba). E fejezetből megtudhatjuk, hogy például a Szovjetunióban a joghallgatóknak még egyötöde sem nappali tagozaton folytatja tanulmányait, hogy Bulgáriában a felvételi vizsgát egy jelölési eljárás előzi meg, hogy Jugoszláviában nagyobb, az NDK-ban kisebb mértékben, de eltérő az egyes jogi karok oktatási programja, hogy általában minden szocialista államban ismerik a specializálásra való törekvést az oktatásban stb., stb.

A nem szocialista államok tárgyalását a szerző a kontinentális jogrendszerű országok jogi felsőoktatásának bemutatásával kezdi. Ezt követően az angolszász államok, — majd az afro-ázsiai államok jogi felsőoktatásának tárgyalása következik.

A kontinentális jogrendszerű államok sorát Ausztria jogi felsőoktatásának ismertetésével kezdi a szerző. Ezt követi Belgium, Finnország, Franciaország, NSZK, Olaszország, Mexikó és a latinamerikai államok közül Argentína és Venezuela tárgyalása. Azt hiszszük nem érdektelen e fejezetből is néhány sajátos vonásnak a kiemelése: Ausztriában a reformtörekvések ellenére az oktatás lényegében elméleti, és nincs tekintettel a gyakorlatra; Belgiumban a gyakorlatnak már a vizsgák során is szerep jut; Franciaországban a felsőfokú jogi oktatásban sincs általában felvételi vizsga, és kizárólag az egyetemi oktatói pályához szükséges jogi doktorátus; az NSZK-ban az oktatás nagymértékben kötetlen, az egyetemi tanulmányok során semmiféle vizsga nincs, vizsgát a hallgatók az egyetem elvégzése után egy állami bizottság előtt tesznek; Olaszországban az oktatás egyetlen formája az előadás; Mexikóban a Bachiller fokozat elnyerése szükséges a jogi kari tanulmányok megkezdéséhez; a latin-amerikai államok felsőfokú jogi oktatásában közép-amerikai és kontinentális elemek vegyülnek.

Az angolszász jogrendszerű államok bemutatása Nagy-Britannia, az USA, Kanada és a Dél-Afrikai Unió jogi felsőoktatásának — ez utóbbi kivételével — meglehetősen gazdag tényanyag felsoraköztatásával történik. Erre azért is szükség van, mert ez államok felsőfokú jogi oktatásában számunkra sok eltérő elem található. Érdekes talán kiemelni, hogy az egyetemek jogi karain kívül — melyek főként az Egyesült Államokban állami és magánegyetemeken egyaránt lehetnek — a jogászképzésnek más fórumai is vannak. Különösen jelentős ebből a szempontból az ügyvédi testületek keretében szervezett oktatás. Nagy-Britanniában a jogászi hivatás alapvető formáját az ügyvédi pálya két, minőségileg is eltérő fajtája: a solicitor-i és a barrister-i képezi. A közigazgatási pályát nem tekintik joginak. Az egyetemi jogi tanulmányok befejezése általában nem is képesít jogi hivatás betöltésére. Az egyetemi tanulmányok egymástól egyetemenként nagymértékben eltérőek és a fokozatok rendszerében is eltérést tapasztalhatunk. A képzés igen nagymértékben gyakorlati. Figyelemre méltó az egyes egyetemek tanrendjének, képzési módjának az összehasonlító módon való bemutatása, a fokozatok elnyerésének a feltételei és módja. Az Egyesült Államokban az oktatásügy az egyes államok önálló hatáskörébe tartozik, ezért általában a law schoollal rendelkező egyetemek többsége csak az adott állam számára képez jogászokat, kivételt képeznek azok az országos jellegű egyetemek, amelyeknek jogi diplomája az Egyesült Államok egész területén érvényes. A law schoolba való felvételhez valamely collegeban eltöltött három négy évi előtanulmány és Bachelor of Arts vagy Bachelor of Sciences fokozat megszerzése szükséges. A law schoolokban az oktatás nagymértékben praktikus. Általában jellemző, hogy az oktatási anyag csak a szorosan vett jogi tárgyakra terjed ki, az oktatás módja az úgynevezett case és problem method módszerével történik.

Az afro-ázsiai államok közül India jogi felsőoktatását emelnénk ki. Indiában a jogi pálya presztízse igen kicsi, az oktatók túlterheltek, a hallgatók sikertelen vizsgáinak száma több mint 50%. A Japán jogi oktatásban érdekes módon keverednek az angolszász, a kontinentális és a sajátosan hazai elemek. Az audio-vizuális oktatási forma előnyeit igen nagymértékben hasznosítják. E fejezetben tárgyalja még a szerző Egyiptom, a Fülöp-szigetek, Izrael, Libanon, Szaúd-Arábia és az újonnan felszabadult afrikai államok jogi felsőoktatásának rendszerét is. Ez utóbbiak legfőbb problémája a tovább élő törzsi szokásjog egységesítése és egy fiatal jogásznemzedék megteremtése.

A kötet III. része igen gazdag bibliográfiai tájékoztatót ad, mely kiegészíti az egyes országok után közölt bibliográfiai adatokat.

A kötet IV. és egyben befejező részében a szerző néhány olyan általános következtetést von le és olyan összehasonlításokat tesz a tárgyalt országok felsőfokú jogászi képzéséről, amire az egyes országok tárgyalásánál nem nyílott lehetőség. E következtetések igen alaposak és figyelemre méltóak. E fejezeten belül különösen a felvételi eljárás; az oktatás formái; az általános jellegű tárgyak és a hatályos jog oktatásának viszonya; a tárgyválasztás szabadsága; a szakosodási lehetőségek; a tanulmányok fokozatossága; a foglalkozásokon való részvétel és a tanulmányi fegyelem, valamint vizsgarendszer problémái tarthatnak különleges érdeklődésre számot.

Molnár István

Új könyvek

Antalffy György: Állam és demokrácia. /Fejezetek az állam- és jogelmélet köréből./ Bp. Közgazdasági Kiadó, 1967. 541 p.

/A monográfia négy részben tárgyalja a marxista államelmélet főbb problémáit. Ismerteti az állam jelenségei kutatásának módszertanát, valamint az államra vonatkozó Marx előtti politikai-jogi nézeteket. Vizsgálja a marxizmus megjelenésének jelentőségét az állam lényegének megismerésében, végül pedig a marxista államelmélet alapproblémáit (a proletárdiktatúra szocialista állama, az össznépi állam, a kommunista és munkáspártok vezető szerepe, az állam szuverenitása stb. kérdéseit) elemzi. Felvázolja az államelméleti kutatások további fejlesztésének lehetőségeit is. Név- és tárgymutató, továbbá orosz, francia és német nyelvű összefoglaló egészíti ki a kötetet.

Szovjet jog a magyar jogirodalomban. 1945—1966. Összeáll. *Kakuszi Mária.* Bp. Házi soksz. 1967. IX, 79 p.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom 50 éves évfordulója alkalmából az Országgyűlési Könyvtár, mint az állam- és jogtudományok országos tudományos szakkönyvtára, az Állam- és jogtudományi bibliográfia anyaga alapján kiadta azoknak az 1945 után Magyarországon magyar nyelven megjelent önálló munkáknak, tanulmányoknak, fordításoknak és könyvismertetéseknek a jegyzékét, amelyekben a szerzők a szovjet joggal általában vagy egyes jogintézményekkel foglalkoznak.

Büntető jogszabályok. Összeáll. *Moldoványi* György—*Ruff* Győző. Új, átdolg., bőv. kiad. Bp. Közgazdasági Kiadó, 1967. 487 p.

A Kis jogszabálygyűjtemények sorozatban másodízben jelenik meg Büntető jogszabályok címmel összeállítás. Az új kötet az 1963—1966-ban közzétett vonatkozó jogszabályokat is tartalmazza az előző kötet még hatályos anyagán kívül.

Horváth Pál—*Vigh* József: L'histoire de la Faculté de droit de l'Université „Eötvös Loránd" de Budapest. (1966—1967.) Bp. Franklin ny. 1967. 67 p.

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Jogi Kara megalapításának 300. évfordulójára orosz és francia nyelven közzétett ünnepi kiadványok ismertetik a fakultás történetét és a függelékekben képet adnak a kar jelenlegi szervezetéről, oktatóiról, tantervéről.

Jubileumi tanulmányok. 2. [köt.] Szerk. *Pap* Tibor. Kiad. a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Tudományos Bizottsága az Universitas Quinqueecclesiensis alapításának 600. évfordulójára. Pécs, Tankönyvkiadó [Bp.] 1967. 413 p.

Az első magyar egyetem alapításának hatodik centenáriumára közzétett Jubileumi tanulmányok második kötetében a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara tanszékeinek oktatói mutatják be jelenlegi kutatási témáik köréből a jubileumra készített dolgozataikat. Ezek a következők: *Ádám* Antal: Az állami szervek tevékenységének összehangolása; *Benedek* Ferenc: A jogalap nélküli gazdagodási kötelem létesítő tényei a klasszikus római jogban; *Bihari* Ottó: Az igazságszolgáltatás a Magyar Népköztársaság alkotmányi rendszerében; *Csizmadia Andor:* A jogtörténeti oktatás a pécsi tudományegyetemen a két világháború között; *Földes* Iván: A termelőszövetkezeti gazdálkodás szervezeti-jogi formáinak alakulása és fejlődési tendenciája; *Haraszti* György: A clausula rebus sic stantibus mai értelme; *Hoóz* István: A válások demográfiai hatásai; *Kulcsár* Kálmán: A politikai elem a bírói és az államigazgatási jogalkalmazásban; *Losonczy* István: A korlátozott beszámítási képesség néhány kérdése a törvény és a gyakorlat szempontjából; *Pap* Tibor: A házastársi tartás intézménye a szocialista jogban; *Rudolf* Loránt: Az adásvétel mibenléte a szocializmusban; *Szamel* Lajos: A bürokrácia és a bürokratizmus problémái szocialista viszonyok közt; *Szotáczki Mihály:* A kontinuitás és diszkontinuitás kérdése a jogfejlődésben; *Vargha* László: Az iratok korának meghatározása. Az egyes dolgozatokat orosz, francia és német nyelvű összefoglalók követik.

Varga Csaba: A felsőfokú jogi oktatás főbb mai rendszerei. Bp. MTA KESZ [Soksz.] 1967. 210 p. /A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete jogösszehasonlító osztályának kiadványai./

Az összeállítás célja, hogy bemutassa az egyes országok jogászképzésének rendjét és szerkezetét és ezzel — az ismertetésen túl — alapot adjon és lehetőséget nyújtson további összehasonlító vizsgálatok számára. A csoportosítás alapja az egyes országok társadalmi berendezkedése volt, ennek megfelelően külön tárgyalja a kötet a szocialista és a nem-szocialista államok jogászképzését. A nemszocialista államoknál a további tagolás részben a jogrendszer, ill. a jogforrási rendszer jellege, részben a területi elhelyezkedés alapján történt. A felsőfokú jogászképzés országok szerinti bemutatása után a kérdéssel foglalkozó legfontosabb szakfolyóiratok, bibliográfiák, általános munkák leírása következik, majd az utolsó részben az összeállítás az ismertetett rendszerek alapján a jogi felsőoktatás egyes kérdéseivel (többek között a felvételi eljárással, az oktatás formáival, a szakosodási lehetőségekkel, a tanulmányi fegyelemmel, a vizsgarendszerrel) foglalkozik.

A polgári eljárás. A polgári perrendtartás, a bírósági végrehajtás, a polgári eljárásra vonatkozó egyéb jogszabályok, valamint a Legfelsőbb Bíróság Polgári Kollégiumának fontosabb eljárásjogi állásfoglalásai. Lezárva: 1967. máj. 31. Bp. Közgazd. Kiadó, 1967. 545 p.

A polgári eljárás első kiadása a Közgazdasági és Jogi Kiadó Kis jogszabálygyűjtemények sorozatában 1964-ben jelent meg. Az ugyancsak ebben a sorozatban most kiadásra került új, átdolgozott és bővített kiadás az első kiadásban szerepelt jogszabályokon kívül az azóta megjelent vonatkozó joszabályokat és a PK fontosabb állásfoglalásait is tartalmazza.

Gazda István—*Kövesdi* Dezső—*Vida* Sándor: Találmányok, szabadalmak. 2. átdolg. kiad. Bp. Közgazd. Kiadó, 1967. 445 p. — — Rés. franç.; Bibliogr. 441.

A szerzők az első kiadással szemben bővitették anyagukat és nemcsak az azóta kiadott új jogszabályok beillesztésével, de jogesetek, valamint a „know how" (különféle, elsősorban műszaki, termelési rendeltetésű szellemi alkotások összefoglaló megjelölése) ismertetésével növelték könyvük értékét és hasznosságát a gyakorlati szakemberek számára.

Állam- és Jogtudomány 1968. évi 1. sz.

Tanulmányok: Buza László: Az elmélet és a gyakorlat fogalma és egymáshoz való viszonyának kérdése a nemzetközi jogban; Herczegh Géza: A nemzetközi folyóvizek hasznosításának néhány jogi kérdése; Lőrincz Lajos: A tudományos intézmények és a jogi szabályozás; Viski László: A veszélyeztetés mint materiális bűncselekmény. *Szemle:* Az amerikai jogi oktatásról és jogtudományról (Mádl Ferenc); A jogelméleti oktatás helye a jogászképzés főbb rendszereiben (Varga Csaba); Nemzetközi családjogi konferencia (Lontai Endre); Tudományos Konferencia az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán (Vékás Lajos); Konferencia a bolgár gazdasági reformról (Eörsi Gyula). *Jogirodalom:* Csizmadia Andor: A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban (Nizsalovszki Endre); Könyv a polgári perrendtartás magyarázatáról (Rácz Attila). *Tájékoztató külföldi könyvekről:* Sawer, G.: Jog a társadalomban; Peczenik, A.: A jogi dogmatika tudományos értéke; Jogi logikai tanulmányok; Villey, M.: Előadások a jogfilozófia története köréből; Zsidkov, O. A.: A latinamerikai országok állam- és jogtörténete; Tunc, A.: Az Egyesült Államok joga; Új folyóirat a nemzetközi kereskedelem jogáról: Világkereskedelmi Jog; Lang, J. T.: A Közös Piac és a common law; Bauchet, P.: A Tervezés Franciaországban. Húsz év tapasztalata; Schmitthoff, C. M.: A vétel joga; Schubart-Fikentscher, G.: A házasságon kívül születettek problémája a korai felvilágosodás idején; Frossard, J.: Az eszköz- és eredménykötelmek közötti különbség; Mahonyin, V. M.: A szovjet állami szolgálat; Witz, K.: A csehszlovák munkajog; Urzsinszkij, K. P.: A polgárok munkába állítása a Szovjetunióban; Milovanov, K.: A fegyelmi úton történő elbocsátás; Beyer, K. H.: A büntetőeljárás az NDK-ban; Weber, H.: Vétségek a büntetőjogban; Büntetésvégrehajtási jog; Midderdorf, W.: Kriminológiai prognózis az elméletben és a gyakorlatban.

A Jogtudományi Közlöny előfizetési ára 1968. január 1-től megváltozott: egyes szám ára 8,— forint, félévi előfizetéses díja: 48,— forint

---

E lapszám (XXII. új évfolyam 1.) szerzői: *Dr. Pikler Kornél* osztályvezető. — *Dr. György Júlia* Kossuth-díjas, tudományos kutató. — *Dr. Horváth Tibor*, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos osztályvezetője. — *Dr. Sárközy Tamás* jogtanácsos. — *Dr. Odler János* igazságügyminisztériumi osztályvezető-helyettes. — *Dr. Seres András* megyei ügyész (Veszprém). — *Dr. György Ernő* jogtanácsos. — *Dr. Timár István*, a Szerzői Jogvédő Hivatal főigazgatója. — *Dr. Zakár János*, a Szerzői Jogvédő Hivatal vezető jogtanácsosa. — *Dr. Lakatos Andor*, az Állami Biztosító jogügyi osztályának h. vezetője. — *Dr. Molnár István* egyetemi tanársegéd (Pécs)

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 120-243. — Kiadja: a Lapkiadó Vállalat (VII., Lenin körút 9—11. Telefon: 221-281). Felelős kiadó: Sala Sándor igazgató. — Megjelenik havonta. — 67.1813 — Egyetemi Nyomda, Budapest — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp., V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 24 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás az MNB 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, I., Fő utca 32. Telefon: 159-450) vagy a KULTÚRA külföldi képviselete

Ára: 8,— Ft

INDEX: 25.422

XXIII. új évfolyam 2. szám Budapest, 1968. február hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

SÁRÁNDI IMRE:
Az új gazdasági mechanizmus és a jog 69
BACSÓ JENŐ—FARKAS JÓZSEF: ... ...
Tizenöt éves a polgári perrendtartás 79
BARNA PÉTER:
Bűnüldözés — megelőzés 88
CSŐRE PÁL:
Földtulajdon, vadászati jog és a termelőszövetkezetek 98

Szemle:

PÁLOS GYÖRGY:
Nemzetközi egyezmény a nemesített növényfajták oltalmáról 105

MEZŐ BÉLA:
„A polgári perrendtartás magyarázata" című könyv ankétja 111

MELLÉKELVE: 1967. ÉVI TARTALOMMUTATÓ

СОДЕРЖАНИЕ: *Имре Шаранди:* Новый хозяйственный механизм и право. — *Энё Бачо—Йожеф Фаркаш:* 15 лет гражданско-процессуальному кодексу. — *Петэр Барна:* Уголовное преследование — предупреждение. — *Пал Чёре:* Земельная собственность, охотническое право и производственные кооперативы. — *Обзор: Дёрдь Палош:* Международное соглашение о защите селикционных видов растений. — *Бела Мэзё:* Обсуждение книги «Комментарий гражданско-процессуальному кодексу».

INHALT: *Imre Sárándi:* Das neue Wirtschaftsmechanismus und das Recht. — *Jenő Bacsó—József Farkas:* Seit fünfzehn Jahren Zivilprozessordnung. — *Péter Barna:* Strafverfolgung — Vorbeugung. — *Pál Csőre:* Bodeneigentum, Jagdrecht und die LPG. *Rundschau: György Pálos:* Internationaler Vertrag über den Schutz veredelter Pflanzen. — *Béla Mező:* Enquete über das Buch "Kommentar zur Zivilprozessordnung".

SOMMAIRE: *Imre Sárándi:* Le nouveau mécanisme de l'économie et le droit. — *Jenő Bacsó—József Farkas:* Les quinze ans de la procédure civile. — *Péter Barna:* Répression — prévention. — *Pál Csőre:* Propriété foncière, droit de chasse et les coopératives de production agricoles. — *Revue: György Pálos:* Une convention internationale sur la protection des plantes sélectionnées. — *Béla Mező:* Discussion du livre: "Commentaire de la procedure civile".

XIII. új évfolyam 2. szám Budapest, 1968. február hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

Az új gazdasági mechanizmus és a jog*

1. A marxista—leninista jogtudományban általánosan elismert a jog, s ezen belül a jogintézmények állandó fejlődéséről szóló tudományos tétel. Eszerint a jog és a jogintézmények az állandó mozgás következtében időnként olyan ugráspontokhoz érkeznek, amelyek minőségi változást is jelentenek. Ezek a minőségi fordulatok mindenekelőtt a *társadalmi sorsfordulókat* követik, elsősorban a *társadalmi rend megváltozásával* kapcsolatosak. Ámde, a különböző társadalmi formák önmagukban való vizsgálata is a jog és a jogintézmények olyan változásait tárta fel, amelyeket az *adott kereteken belül is minőségi változásként* kell felfogni. Ilyen alapon beszélünk a kezdeti és a kifejlett rabszolga jogról, a feudális társadalom jogfejlődésén belül is legalább két szakaszról, ilyen tapasztalatok vezettek arra, hogy a jogtudomány számos különbséget lát a kapitalizmus klasszikus és az imperialista szakaszának joga között. A múltra nézve — annak hangsúlyozása mellett, hogy egy meghatározott társadalom joga alapjaiban, típusában végig egy jellegű marad — a szocialista jogtudomány elismer a jogtípuson és ennek következtében a jogintézményeken belül is minőségi változásokat.

Kérdéses, hogy ami a múlt társadalmi rendszerek jogára és jogintézményeire nézve tudományosan bebizonyítottan áll, feltételezhető-e a jelen korszerű, haladó társadalma, a szocialista társadalom joga és jogintézményei esetében. A kérdés két vonatkozásban is új módon vetődik fel — arról nem is szólva, hogy nem a múlt megkövült emlékeiből kell következtetnünk, hanem a jelen élő valóságáról kell az általánosítás igényével nyilatkoznunk. Az első problémát a szocializmusnak, mint társadalmi rendnek speciális helyzete veti fel. A szocialista társadalmat a teoretikusok mint a kapitalizmusból a kommunizmusba való átmenet társadalmi rendszerét, másképpen, mint a kommunista társadalom alsóbb fokát szokták emlegetni. Ugyanakkor, senki sem tagadja, hogy mind az alap, mind a felépítmény területén sajátos, csak a szocializmusra érvényes, mind a megelőző, mind a következő rendtől különböző törvényszerűségek meghatározó jegyei érvényesülnek.

E kettős jelleg miatt válaszolnunk kell arra, hogy a szocialista jogban csak a két végpontnál: a kezdetnél és a kommunizmusba való torkollásnál lehet szó a minőségi változásról, vagy a szocialista jogon önmagán belül is. Véleményem szerint — bár a változások jelentősége nem azonos — magán *a szocialista jogon belül is lehetnek olyan mozgási csomópontok, amelyek a jogtípus megtartása mellett a jogintézményekben minőségi változással* érnek fel. Ehhez a változáshoz — legalábbis ami a gazdasági élettel legszorosabban összefüggő jogintézményeket illeti — napjainkban érkeztünk el. Ennek a tételnek vizsgálata — a körülöttünk lezajló, és előreláthatóan várható részjelenségekből való általánosítás, a változás jegyeinek feltárása útján — a jogtudomány feladata. Az új gazdasági mechanizmus és a jog összefüggéseinek tudományos feltárása ezért is fontos feladat.

2. A második kérdést a múlt tanulságainak hasznosítása és a jövőbe nézés kötelezettsége szegezi szembe a gondolkodó emberrel. A múlt társadalmak jogrendszeri változásai — amennyiben azok alapvető változást hoztak — *a társadalmi rend történetileg utolsó hanyatló szakaszában* következtek be. Vajon a szocializmusban most észlelhető változások nem ilyen hanyatlás jelei-e? Erre nem lehet és nem is kell egyértelmű választ adni. Olyan hanyatlásról van szó, amely nem a konzerválás miatt, hanem éppen az előrehaladás érdekében következik be. Azaz, a régi jogintézmények egy részének újjal való felváltása vagy megújítása a szocializmus egy-két régi jegyének eltemetésével vagy visszaszorításával, ha tetszik, a pionír vagy méginkább a klasszikus kornak fokozódó homálybaveszésével jár együtt, de ez an-

* Részletek az ELTE — a Nagy Októberi Forradalmat ünneplő — tudományos ülésszakán elhangzott előadásból.

nak érdekében történik, hogy a *szocializmuson belül* előrelépjünk a kommunizmus felé. *A jogintézmények mostani változásai nem visznek közvetlenül a kommunizmusba, de átemelnek a szocializmusnak a kommunizmushoz közelebb álló szakaszába, hogy e szakasz tervszerű meghaladásával majd maguk is meghaladottá váljanak és eljuthassunk a kommunista társadalom felső fokára.* Ebben van a hanyatlás és a haladás dialektikájának valódi értelme. Hogy pedig ez a tendencia minél kevesebb nehézség és megrázkódtatás útján érvényesülhessen, jelentős szerepe van a jogtudománynak az új törvényszerűségek feltárásában és érvényesülésük jogi előkészítésében.

I. *Néhány általános elméleti kérdés*

3. Mindenekelőtt egy *államelméleti* és egy *jogelméleti* mozzanat kiemelése látszik arra alkalmasnak, hogy az állam és a jog némileg megváltozott szerepét az új gazdasági mechanizmus körülményei között megérthessük.

Az első kérdés tehát az *állam szerepe* az új gazdasági mechanizmusban, különös tekintettel az állami funkciók és az állami munkamegosztás fejlődésére. Ami az állam gazdasági szervező és kulturális nevelő funkcióját illeti, általában, az az új gazdasági mechanizmusban is *változatlanul fennmarad.* Ez a funkció a szocialista állam *alapvető feladata,* létezésének egész időszakában, vagy pontosabban egészen addig, ameddig a funkciók ellátására más, alkalmasabb szervezetet a társadalmi fejlődés ki nem termel. Mindenesetre, az állam gazdasági szervező és kulturális nevelő funkciójának megszűnése nem napjaink problémája.

4. Azt azonban már közelebbről szemügyre kell venni — és ez a törekvés sem nem első, sem nem egyedülálló,[1] hogy az állam gazdaságszervező munkájának eddigi vitele mennyiben függött össze a gazdasági szervező funkciónak államelméleti felfogásával és az eddigi szervezet és az eddig alkalmazott módszerek megváltoztatása, mennyiben igényel új teoretikus alapokat. Az állam történetileg, mint az uralkodó osztály politikai szervezete jött létre, és tevékenységének fő oldala — sőt többnyire egyedüli tevékenysége — a politikai hatalom gyakorlása volt. Az állami funkciók gyakorlására létrehozott állami szervezetek és módszerek is mindenekelőtt a belső elnyomó és a külső támadó-védekező feladatnak megfelelően alakultak ki. Ezek a lényegében politikai eszközök és módszerek történelmileg nagy múltra tekintenek vissza és rengeteg tapasztalat nyomán fejlődtek egyre tökéletesebbé. A szocialista állam az első olyan állam a világon, amely a belső elnyomó és külső védelmi, tehát lényegében politikai feladatok mellett, vagy egyre inkább azok előtt, gazdaságszervező funkciót is betölt. Ezért szokás azt mondani, hogy a szocialista államban *egyesül a politikai és gazdasági hatalom.* A politikai és gazdasági hatalom egysége azonban aligha jelentheti egyszersmind a *szervek azonosságát* és a *módszerek egyformaságát* a politikai és gazdasági vezetés területén.

Azt, hogy a gazdasági-szervező munka és a politikai hatalom gyakorlása nem történhet feltétlenül azonos *szerveken keresztül,* a szocialista állam és jogelmélet és a szocialista államépítés gyakorlata korán felismerte. Létrejöttek mind magasabb, mind alacsonyabb szinten, az állam gazdasági-szervező tevékenységét kifejező és lebonyolító tipikusan gazdasági jellegű állami szervezetek (Országos Tervhivatal, gazdasági minisztériumok, középfokú gazdaságirányító szervek, a tanácsoknál gazdasági szakirányítási szervek stb.). Úgy tűnik azonban, hogy az államigazgatási szervekben, még máig sincs elhatárolva a végrehajtórendelkező tevékenység, a gazdálkodási funkcióktól. Az a felismerés, hogy az állam politikai tevékenysége és gazdaságirányító tevékenysége, az egységes államhatalmi és államigazgatási szerveken belül, két különböző állami tevékenységi kört fejez ki, a *gazdaságot irányító és a politikai irányítást* végző szervek további szétválasztását indokolja. Természetesen a két tevékenység az állam csúcsszerveiben feltétlenül összetalálkozik, sőt a pártszervezetek munkájában tulajdonképpen sehol sem válik ketté.

5. A gazdaságirányítás és igazgatás *módszereinek* megváltoztatására irányuló törekvések államelméleti alapja abban keresendő, hogy különbséget kell tenni a politikai és a gazdasági irányítás *módszerei* között is. Ez idáig ugyanis nem utolsósorban azért, mert a politikai módszerek a hosszú fejlődés nyomán már adva voltak és kifinomultak, a gazdaság irányítását is, de különösen a gazdaság igazgatását a politikai módszerek kölcsönvételével igyekeztünk megoldani. Ez különösen kifejezésre jutott abban, hogy a vállalatok, szövetkezetek irányításában lényegében pedig az egész gazdaság állami szervezésében, ugyanazokat a módszereket használtuk, mint a rendőrség, vagy a gyámhatóság, az üzemrendészeti szervek, vagy a járványmegelőzés, a honvédség stb. igazgatásában, irányításában. Viszont az állami eszközöknek, módszereknek *igazodniuk kell annak a területnek sajátosságaihoz,* amellyel az állami vezetés dolgozik. A gazdasági és politikai élet területe, ugyancsak eltérő területek. Míg a *politikai igazgatás* területén a szigorú *alá- és fölérendeltség,* a *parancsolás* és *engedelmesség* módszerei az alkalmas eszközök, ahol minden szervnek, sőt esetleg személynek központilag kell megszabni feladatkörét és a tevékenységeire vonatkozó előírásokat, a gazdaság területén ezek a politikai jellegű módszerek nem vezethetnek kielégítő eredményre, mert a gazdaság, a gazdasági szervezetek bizonyos szinten az *önálló mozgás* lehetőségét követelik meg. Ezért a feladatok és

[1] Vesd össze: Samu Mihály: Az új gazdasági mechanizmus állam- és jogelméleti vonatkozásai. (Kézirat.)

a tevékenység központi előírását nem lehet a gazdaság minden területén eredményt ígérően megvalósítani. A szocialista állam gazdaságszervező tevékenysége tehát tulajdonképpen két együttes feltétel megvalósulása esetén lehet hatékonyabb az új gazdasági mechanizmus idején, mégpedig akkor, ha először az állam bizonyos szinten *szilárdan kezében tartja a népgazdaságot,* ezen a szinten alul pedig másodszor a lehető *legszabadabb mozgást engedi a népgazdasági egységeknek.* A szinteket meghúzni eléggé nehéz, mégis kísérletet teszünk erre. Az Országgyűlés, az Elnöki Tanács, a kormány és egyéb gazdaságszervező, igazgató szervek feladata, az általánostól, a gazdasági egységekhez egyre közelebb haladva a következő lehet:

a) A gazdaság környezetét meghatározó, általános, kötelező erővel bíró, a gazdasági szervezetek, állampolgárok alapvető viszonyait szabályozó törvények, törvényerejű rendeletek, kivételesen kormányrendeletek, alkotása. *b)* A gazdaságpolitika kidolgozása, a párt megfelelő szerveivel együtt. *c)* Az adott gazdaságpolitika végrehajtásához szükséges gazdasági ösztönzők (adó, hitel, árpolitika, a különböző támogatási rendszerek) meghatározása. *d)* A népgazdasági folyamatok rendszeres ellenőrzés útján való figyelemmel kísérése és általános határozatok hozatala, a gazdaságfejlesztés fő irányaira, illetőleg a gazdaságban tömegesen jelentkező vagy egyébként veszélyesnek mutatkozó hibák vagy hiányosságok kijavítása végett. *e)* A rendészeti, engedélyezési szabályok megalkotása és ezek megtartásának ellenőrzése. *f)* A gazdasági szervezetek, személyek között felmerült vitás jogi kérdések elbírálása. *g)* Az állami tulajdon körében, a vállalatalapítás, a tevékenységi kör meghatározása, a vállalat ellenőrzése és egyéb olyan feladatok, amelyeket az állami vállalatról szóló jogszabály [11/1967. (V. 13.) Korm. sz. rendelet] előír.

Ezen a szinten alul, a gazdasági szervezetek, egyének tevékenységébe közvetlen beleszólásoknak, az egész rendkívüli (háború, széles körben pusztító természeti csapás és ehhez hasonló) eseteken kívül helye nem lehet. Így különösen nincs mód arra, hogy a *közvetlen termelő folyamatba* avatkozzék be állami gazdaságirányító szerv, közvetlen utasításokkal. A jogi szabályozás keretei között tág teret kell engedni a gazdálkodó egységek *egymás közötti különböző természetű kooperációjának kialakításában,* a szabad akaratelhatározásnak. Ennek körében különösen biztosítani kell, hogy a szocialista szervezetek, mintegy *tulajdonosként* rendelkezzenek a reájuk bízott vagyonnal, hogy más szervezettel való egyesülésük, onnan való kiválásuk, tevékenységi körük szélesítése, változtatása akadályba ne ütközhessék.

6. Az új gazdasági mechanizmus fokozott mértékben igényli a *gazdasági élet törvényességét.* Ennek biztosítása azáltal érhető el, ha a gazdálkodás irányításával kapcsolatos állami feladatokként jelzett körben a hozott *jogszabályokat* maradéktalanul megtartják minden vállalatnál és más gazdasági szervezetnél. Ehhez azonban meg kell határoznunk, hogy a gazdasággal kapcsolatos normatív jellegű intézkedések közül melyek azok, amelyek elérik a *jog-fogalom alá eső normák szintjét.* Ezt a szintet azok a normák érik el — a gazdasági normák közül —, amelyeket a gazdaság álami szervezésére, irányítására, igazgatására hivatott állami szervek abban a körben alkotnak, amelyet az imént felvázolni megkíséreltünk, amennyiben ezek a normák *általános szinten szabályozzák a normák címzettjeinek magatartását, ha azok a gazdasági szervezetek és állampolgárok jogaival és kötelezettségeivel kapcsolatos szabályok.* Megfordítva, semmiképpen sem nyernének jogszabályi elismerést azok az intézkedések, utasítások, amelyek a tárgyalt *gazdaságirányítási tevékenység kerete alatti viszonyok rendezését szolgálják, vagy tartalmukat tekintve nem tartalmaznának jogokról, kötelezettségekről általánosságban követendő szankcióval is biztosított magatartásokról rendelkezéseket.* Ezáltal elérhető lenne annak a követelménynek a megtartása, hogy a jogszabályokat, azok hatálybanlétének idején, mindenki maradéktalanul megtartsa, hogy azok, arra a szerve is kötelezőek legyenek, aki a jogszabályt alkotta, míg ellenkező határozatával azt hatályon kívül nem helyezi. Viszont minden nehézség nélkül félre lehetne tenni, leiratokat, közleményeket, utasításokat, ha azok a gazdasági élet gyors változása miatt meghaladottakká, szükségtelenekké, a további fejlődést akadályozókká váltak.

Ha viszont a jogként elismerhető normákkal szembeni követelményeket ilyen magasra emeljük, szükségessé válik, hogy a jogot *magas szintű állami szervek alkossák,* nagy körültekintéssel, mindenfajta erre alkalmas erők közreműködésével. Azt pedig máris ki kellene mondani, hogy a miniszteri utasítás és az ennél alacsonyabb gazdasági szervek által kiadott norma, nem jogszabály, és hogy a jövőben ne lehessen például az adójog, a költségvetés stb. alapvető szabályait miniszteri utasítás formájában megállapítani.

II. *A jogi személyek*

7. Az állam újtípusú gazdasági szerepének körülményei és a mezőgazdaság szocialista átszervezése után a jogi személyek gazdasági életben betöltött szerepe a szocializmusban igen jelentős. A közvetlen gazdálkodó tevékenységet folytató jogi személyek problematikájának széles területéről három kérdést szeretnék kiragadni. Az első kérdés a jogi személy *jogalanyisága:* a második a jogi személy *létrejöttének és megszűnésének* körülményei; a harmadik az *állami normák és a jogi személyben tömörült emberek, gazdasági egységek szabad akaratának ellentéte és*

összhangja a jogi személy belső viszonyainak kialakításában.

A közhasználatú tankönyvek és a jogi személyről szóló egyéb írások tanúsága szerint a szocialista jogtudomány és törvényhozás ez idáig a jogi személy *relatív jogképességének* elve alapján állt [Ptk. 28. § (2)].

Az új gazdasági mechanizmusban, amikor a jogi személy szervezeti keretei között a gazdasági életben fellépő gazdálkodó egységek minden irányban széles körű lehetőséget kapnak és ennek megfelelően felelősségük is szigorúbbá válik, a relatív jogképesség tétele indokolatlan korlátozást jelent. Ha a jogi személyektől önállóságot, kezdeményezőkészséget, kockázatvállalást követelünk, végső fokon és lényegében tehát azt, hogy arról a közösségről, amelyet képviselnek, megfelelően gondoskodjanak, hogy a társadalommal szembeni kötelezettségeiket a szocialista együttműködés keretei között önálló tevékenység alapján teljesítsék, nem lehet indokolatlan korlátokat állítani tevékenységük elé.

Miként kell tehát a jogi személy jogalanyiságát elméletileg felfogni, és hogyan kell a jogalanyiságot szabályozni ahhoz, hogy a gazdálkodás tervszerűsége csorbát ne szenvedjen? Elméletileg el kel ismernünk a jogi személy korlátlan jogalanyiságát. Gyakorlatilag ezt a korlátlan jogalanyiságot a következőképpen kell értelmezni. Minden jogi személy létrejöttekor az alapító vagy engedélyező okiratban meg kell határozni azt a fő feladatot, fő tevékenységi kört, amelynek elvégzésére a jogi személy létrejött. A fő feladat elvégzése mellett azonban joga legyen a jogi személynek mindaddig, amíg az alapító határozatban, illetőleg engedélyező okiratban meghatározott főtevékenységet ellátja, bármiféle más tevékenységet is folytatnia. Eszerint, a jogi személylyel szemben mindaddig nem lehet fellépni, ameddig az alapító határozatban, engedélyező okiratban meghatározott feladatát is megfelelően ellátja. Ellenkező esetben sem lehet azonban szankciót alkalmazni a más tevékenység miatt, ha beigazolódik, hogy az alapító határozatban, engedélyezési okiratban meghatározott fő tevékenységet többé ellátni nem tudta, vagy az a jogi személy és a népgazdaság számára előnytelen vagy szükségtelen tevékenységgé vált, és helyette előnyösebb, illetőleg szükséges tevékenységre váltott át.

Példaként megint a mezőgazdasági termelőszövetkezet jogalanyiságát említeném. A mezőgazdasági termelőszövetkezetnek, mint jogi személynek főfeladata a mezőgazdasági termelés, és az ezzel szorosan összefüggő egyéb tevékenység. Nem lehet azonban akadálya annak, hogy a termelőszövetkezet megfelelő elhatározás és előírt hatósági eljárás lefolytatása nyomán más tevékenységet is folytasson a saját kockázatára (pl. elárusító helyet tartson fenn, építőbrigádot szervezzen, feldolgozó tevékenységet folytasson, gombüzemet, másnak is termelő bognár-, kovácsműhelyt nyisson). Ezt a lehetőséget kielégítően látszik biztosítani az új termelőszövetkezeti törvény.[2]

Ez a kormányrendelet és az új termelőszövetkezeti törvény mezőgazdasági termelőszövetkezet jogképességét elméletileg korlátlanná fokozta, csupán azt követeli meg, hogy a termelőszövetkezetek bizonyos gazdasági tevékenységének folytatására engedélyt kérjenek a járási tanács megfelelő szervétől. Az engedélyező szervnek azonban nincs olyan joga, hogy bármilyen tevékenység iránti kérelemről eleve igennel vagy nemmel döntsön, csupán azt vizsgálhatja megfelel-e a beiktatni szándékolt tevékenység a gazdasági érdekeknek, szükségleteknek, mindenekelőtt a termelőszövetkezet érdekeinek vagy az egészségügyi, rendészeti előírásokat kielégítően vették-e figyelembe, s ha ezeknek a tervezett vállalkozás megfelel, az engedélyt nem tagadhatja meg. Másképpen ezt úgy fejezhetjük ki, hogy a feltételeknek megfelelő tevékenység folytatására a termelőszövetkezetnek *igénye* van. A termelőszövetkezetnek lehetősége van feldolgozó, szolgáltató és — a jogszabály szóhasználatával élve — „más kiegészítő" tevékenység végzésére.

8. A jogi személyek létrejötte körében új vonás a jogi személyek *szerződéssel* való keletkezésének szélesedő tendenciája. Számos gazdasági szervezet a gazdálkodó szervek alaptípusainak (állami vállalat, szövetkezet) önkéntes elhatározása alapján jön létre. Ezeknek a szervezeteknek egy része eléri a jogi személyiség színvonalát. Az állami vállalatról szóló legújabb jogszabály lehetőséget ad az egyesülésre, közös vállalatok alapítására.[3] A mezőgazdasági termelőszövetkezetek az egyszerűbb együttműködés keretében közös vállalkozásokban, vagy szövetkezeti vállalatban egyesítik erőiket. A felsorolt új szervezeti formák mindegyikének közös jellemvonása, hogy a gazdálkodásban résztvevő hagyományos jogi személyek tevékenységének valamilyen irányú egyesítése végett jön létre.

Helyenként felmerül az eddig gazdaságilag is teljes egységet képező jogi személyeken belül az *önálló elszámolásban* működő gazdasági egységek megszervezése.

Itt kell említenünk a termelőszövetkezetek *területi szövetségeit,* és a *Termelőszövetkezetek Országos Tanácsát.* A termelőszövetkezetek, a szövetségek és a TOT között nincs hagyományos

---

[2] Előremutató jogszabálynak kell tekinteni a mezőgazdasági nagyüzemek gazdasági tevékenységének kiszélesítéséről szóló kormányrendeletet is [18/1967. (VI. 29.) korm. sz. rend.].

[3] Az állami vállalatok egymással és egyéb szocialista gazdálkodó szervezetekkel is, továbbá az utóbbiak egymással, tevékenységi körükkel kapcsolatos meghatározott közös gazdasági célok megvalósítására:

a) A polgári jog szabályai szerint társulhatnak és ennek keretében egyesülést (34—37. §) létesíthetnek.

b) Kereskedelmi társaság (részvénytársaság, korlátolt felelősségű társaság) formájában közös vállalatot (38. §) alapíthatnak [11/1967. (V. 13.) Korm. sz. r. 7. §].

értelemben szubordináció, ellenkezőleg, ezek a szervezetek állanak a termelőszövetkezetek irányítása alatt. Ugyanakkor önálló jogi személyiséggel rendelkeznek, önálló vagyonuk van. Feladatkörük igen széles körű; áruk elhelyezése, a termeléshez szükséges anyagok, eszközök beszerzése, újítások, találmányok, új termelési eljárások elterjesztése, közvetlen szaktanácsadás, jogvédelem stb.

A felsorolt új gazdasági szervezeti formákat általában a jog is elismeri és szabályozza. (Más kérdés, hogy nem eléggé kidolgozottak ezek a szabályok.) Számos olyan megállapodásról, gazdasági „szervezkedés"-ről tudunk azonban, amelyek a már „bevett" új szervezeti formák közé nem illeszthetők be. Itt elsősorban a mezőgazdasági termelőszövetkezetek különböző egymás közötti és más szocialista szervezetekkel létrejött és feltehetően az elkövetkezendő időkben még nagyobb számban létrejövő, elsősorban az értékesítés területére eső gazdasági szervezeteire gondolunk. Ezek egyikének-másikának feladatköre és szervezettsége olyan fokú, hogy tevékenységük normális viteléhez előbb-utóbb alighanem szükségessé válik jogi személyekként való elismerésük.

9. Meg kell azonban mondanunk, hogy szocialista jogunk és a szocialista jogtudomány sem készült fel kellőképpen ezeknek az új alakulatoknak a legalizálására. Szocialista civilisztikánkból úgyszólván teljesen hiányzik a társasági jog. Ami van, az a polgári törvénykönyvben szabályozott polgári jogi társaság. A szűkebben vett polgári jogon kívül a *termelőszövetkezeti* jogban találjuk meg *újra kibontakozó társasági jogunk csíráit,* ám a dolgok természete szerint azok az intézmények, nevezetesen az egyszerű gazdasági együttműködés és a közös vállakozás, amelyet a termelőszövetkezeti jog alakított ki, sajnálatosan a gazdasági élet csak egyik — bár nem lényegtelen — területén alkalmazhatók jelen formájukban.

Az általános szocialista társasági jog kialakítására nézve — már ami a törvényalkotást illeti — tudomásom szerint nem folynak alapos előmunkálatok. Egyelőre inkább arról van szó, hogy a polgári jogi társaság egyes szabályait igyekeznek módosítani. Mivel azonban a polgári jogi társaság minden jogrendszerben csupán a legegyszerűbb rövid életű, vagy éppen ad hoc kooperációkra találó megoldás, annak polgári törvénykönyvbeli szabályainak módosítása nem sok eredménnyel kecsegtet. Új jogszabályaink pedig nem, vagy csak hiányosan rendelkeznek az új kooperációk jogi formájáról.[4] A régi formák a szocialista viszonyoknak nem mindenben felelnek meg. Anélkül, hogy teljességre törekednénk — úgy gondolom —, hogy az új társasági jognak néhány alapvető vonását fel lehet vázolni. Ezek a kritériumok nézetem szerint a következők:

a) biztosítani kell a társszervezetek, a társaságban résztvevők mindegyikének *egyenjogúságát.* Ebből a szempontból közömbös, hogy a társaság tagja a szocialista társadalmi tulajdon melyik formájában fejti ki tevékenységét, magyarán, azonos jogaik lennének a társaságban résztvevő állami vállalatoknak és más szocialista szervezeteknek egyaránt. *b)* Az új szocialista társasági jognak biztosítania kell a társaság *demokratikus igazgatását,* ez mindenekelőtt a lényeges kérdések eldöntésében a fejenkénti szavazás jogának biztosítását jelenti. *c)* Biztosítani kell a gazdálkodás *legfőbb mutatóinak a nyilvánosságát.* A nyilvánosságra már csak azért is szükség van, mivel — mint később arra rámutatunk — ezek a társaságok nyílt tagságú szervezetek lennének, a csatlakozni kívánók ellenőrizhetnék akaratuk kialakítása előtt annak a társaságnak gazdasági eredményeit, amelyhez való csatlakozás gondolata érlelődik bennük. *d)* Az új szocialista társasági szabályoknak biztosítani kellene, hogy a társaságok tagjai csak a *szocialista jogi személyek* lehetnek, amennyiben belföldi tagokról van szó. A jogi személyek a Magyar Népköztársaságban általában kizsákmányolásmentes viszonyok hordozói, ilyenformán önmagának a társaságnak is ilyenné válása biztosítva van. Aligha lenne viszont kívánatos, hogy magánszemélyek is tagjai legyenek olyan társaságnak, amely szocialista szervezeteket tömörít magába. Nyilvánvaló természetesen, hogy nem kell az állampolgárok társasági törekvéseit sem meggátolni. Ezen a területen tulajdonképpen nincs is tennivaló, mert a PTK-beli polgári jogi társaság az ilyen összefogás szervezésének jogi keretét megadja. *e)* Az új társasági jognak biztosítani kellene továbbá a részesedésből való kizárás tilalmát. Minden diszpozitivitás helyeslése mellett is, itt szigorú kogenciának kell érvényesülnie. *f)* Az új szervezeteknek *nyílt tagságú* szervezeteknek kell lenniök. Lehetővé kell tenni, hogy bárki beléphessen, aki a feltételeknek egyébként megfelel. Máris nagy számban vagyunk tanúi annak, hogy a termelőszövetkezetek által létrehozott „társaságokhoz" más termelőszövetkezetek utólag csatlakoznak, azt meg egyenesen tendenciaként lehet kimondani, hogy termelőszövetkezeten kívüli gazdasági alakulatok is nagy érdeklődést tanúsítanak a társasági jellegű kooperációk iránt. Ebből az is következik, hogy az új társaságok szabályzatai nem kapcsolódhatnak egy-egy adott tulajdoni formához, még akkor sem, ha teljesen nyilvánvaló, hogy a *diszpozitivitás lehetőségeinek kihasználása mellett* lesznek mindenekelőtt *állami* jellegű és *szövetkezeti* jellegű társaságok. *g)* A kialakítandó új társasági jognak végezetül biztosítania kell azt, hogy a *szocialista állam messzemenően ellenőrzést gyakorolhasson a társadalom védelme érdekében* a létrejött gazdasági alakulatok fölött. Azért hangsúlyozzuk, hogy a társadalom védelme érdekében, mert a tagszervezetek gazdasági érdekeiket szem előtt tartva nagyon is ügyelni fognak arra, hogy egymás közötti viszonyaik

[4] Vö.: Világhy Miklós: Az egyesülésről. Jogtudományi Közlöny 1967. 9. sz. 509—521. old.

normálisak legyenek, de korántsem bizonyos az, hogy nem igyekeznek felhasználni jelentékeny gazdasági hatalmukat a kívülállókra való ránehezedésre. Az ellenőrzés területén az államnak a monopol törekvések elleni fellépés lenne a főfeladata.

III. *A szerződés*

10. Érdemes kis ideig elidőzni a szerződés, szorosabban véve a *polgári jogi szerződések új sajátosságainál és szerepkörénél.*

Kissé leegyszerűsítve: a *szerződés sorsát az áruviszonyok sorsa határozza meg.* Ez a tétel tulajdonképpen két gondolatot foglal magába. Először a szerződés, mint jogi kategória, ott alakulhat ki, ahol áruviszonyok léteznek és szerződések addig lesznek, ameddig áruviszonyok léteznek. Másodszor: azokban a társadalmakban, ahol áruviszonyok vannak, a szerződés szerepe és hatékonysága nagymértékben függ attól, hogy az áruviszonyok érvényesülésének milyen teret enged az állami-politikai hatalom.

A szocializmusban az *áruviszonyok mindvégig léteznek.* Ebből következik, hogy a szerződésnek szerepe lehet és van a szocialista társadalom viszonyai között. A szocialista társadalom fejlődésének bizonyos szakaszaiban azonban az áruviszonyok és a szerződés szerepe nem egyforma. Szocialista viszonyok között a szerződés fejlődésének *négy* szakaszát lehet mekülönböztetni. A szakaszok felvázolásánál a szovjet jog vázlatos fejlődésmenetének és a népi demokratikus jogok ugyan rövidebb, de a hosszabb szovjet fejlődést a rövid időszak alatt is végigjáró fejlődésmenetéből indulok ki.

Az első szakasz a szerződések *kikapcsolásának, vagy legalábbis korlátozásának* időszaka. Ezt mind a Szovjetunióban, mind a népi demokratikus országokban a rendkívüli gazdasági helyzet indokolta. Minden esetben háború utáni helyzetről, leromlott népgazdaságról, tömeges nyomorról van szó. Ebben a helyzetben szükségszerű az árukapcsolatok és vele együtt a szerződés kisebb vagy nagyobb korlátozása, esetleg teljes visszaszorítása.

A második szakasz a *szerződés jelentős szerepének* jegyében telik el. Ez a kor a gazdasági fellendülés időszaka, a szocializmus építésének kezdetén. Az áru-, pénz-, piaci viszonyok széles körben bontakoznak ki.

A harmadik szakasz az *áruviszonyok és a szerződés szerepének visszaesése,* nem ugyan általában a szerződéses kapcsolatok kizárása útján (mint pl. a kötelező beszolgáltatás rendszere), hanem a szerződés lényeges jellemvonásának, a szerződő felek szabad döntési lehetőségének kikapcsolása útján. A szerződések tartalma általában előre meghatározott. Egy-egy szektor gazdasági szervezetei csak *egy-két szerződésfajtával* operálhatnak. A szerződés csak polgári jogi burka az igazgatási úton előírt kötelezettségeknek. Ebben a szakaszban az áruviszonyok visszaszorítása és a szerződések visszavetése a második vonalba már nem volt szükségszerű.

11. A szerződések fejlődésének jelenlegi negyedik szakaszában az első számú fővonás, és a meghatározó momentum a *szerződési szabadság és az egyenjogúság elvének érvényrejutása.* Az új fellendülés abból a felismerésből fakadt, hogy egyetlen országban sem sikerült a gazdasági egységek közötti szerteágazó és bonyolult kapcsolatokat adminisztratív úton jól megoldani. Ezek hatékonyan csakis a felek szabad elhatározásából és a felek kölcsönös egyenjogúságán alapuló kölcsönös megállapodásokon, szerződések sokaságán keresztül, tehát az áru-, piac-, pénzkapcsolatok formájában realizálhatók. A szerződéses szabadság alapján a gazdaság bármely szektorában helyet foglaló gazdasági egység, a tevékenységének ellátására alkalmas *bármilyen szerződéseket köthet* és *bármilyen tartalommal* megkötheti azokat. Ezt kifejezetten kimondja „A külkereskedelmi tevékenységet folytató vállalatok belföldi szerződéseiről" rendelkező 32/1967. (IX. 23.) sz. kormányrendelet. A külkereskedelmi vállalatok és a külkereskedelmi tevékenység folytatására feljogosított más vállaatok, valamint a belföldi szocialista szervezetek, — szabadon választhatják meg, hogy külkereskedelmi tevékenységgel kapcsolatban milyen fajtájú szerződést kötnek egymással [1. § (1) bek.]. Ez alól csupán az jelent kivételt, hogy szállítási szerződést [10/1966. (II. 14.) Korm. r.] és ennek módosítása tárgyában kiadott [46/1967. (XI. 5.) Korm. r.] csak a külkereskedelmi miniszter által meghatározott körben köthetnek [1. § (2) bek.]. Ugyanennek a rendeletnek 2. §-a kimondja, hogy a szerződés tartalmát a felek állapítják meg. Újabb keletű jogszabályaink közül hivatkozhatnánk a már idézett szállítási szerződésről szóló, és a vállalatok vállakozási szerződéseit szabályozó 44/1967. (XI. 5.) Korm. sz. rendeletekre. Ez a tendencia látszik magának utat törni a mezőgazdasági termékek értékesítését szabályozni hivatott jogszabály körül folyó előzetes vitákban is. Az állami vállalatokat és más szocialista szervezeteket többé nem az adminisztratív rendelkezés szorítja szerződéskötésre, hanem a gazdasági kényszer. Az állami vállalatoknál a szerződés bizonyos értelemben a vállalati tervezés alapja, bizonyos értelemben versenyeszköz is. Ehhez természetesen ki kellett építeni a szervezetek valóságos gazdasági önállóságát.

12. Általánosságban is elmondhatjuk, hogy a jelenlegi jogfejlődés megszünteti a *szerződéstípusoknak a tulajdoni formához való kötöttségét,* pontosabban szólva azt a helyzetet, hogy a gazdaság különböző szektoraiban létrejött áruviszonyok zömmel csak egy szerződésfajta útján bonyolódhatnak le. Az állami vállalatok egymás közötti viszonyában, a *tervszerződés* általában, mindenekelőtt azonban a *szállítási szerződés* elvesztette egyeduralmát. A 10/1966. (II. 14) Korm. sz. rendelet 60—62. paragrafusai, a 63. §, valamint a

65. § és 66. § egyenesen más szerződésfajták igénybevételére is inspirálják a szállítási szerződések hagyományos alanyait. A vállalatok vállalkozási szerződéseiről szóló kormányrendelet az általa szabályozott szerződésfajta szempontjából egyformán tekinti „vállalatnak" az állami vállalatok és intézmények mellett a szövetkezeteket, meg ezek vállalatait is [44/1967. (XI. 5.) Korm. sz. r. 1. §]. Korábban a mezőgazdaság és az ipar, főleg az élelmiszeripar közötti viszonyokat és egyáltalán a mezőgazdasági termékek tömgees értékesítésének áruviszonyait csak kétfajta szerződés, a *termelési és az értékesítési szerződés* közvetíthette. Ma a mezőgazdasági értékesítés területén is szélesedett az alkalmazható szerződések köre, és ennek a szélesedésnek korlátja nincs is. A mezőgazdasági termékértékesítés jogi szabályozásának újjáalakításáról folyó több éves vita során egyre erősödött az a nézet is, hogy a termelőszövetkezetekkel azonos keretek között lenne helyes az *állami gazdaságok* áruértékesítését lebonyolítani.

Kettős tendencia érvényesül egyre plasztikusabban. Egyfelől bővül a két szocialista szektorban tevékenykedő gazdasági szervezetek által igénybe vehető és igénybe vett *szerződési típusok és formák köre,* míg másfelől, egyre növekszik azoknak a szerződésfajtáknak a száma, amelyeket mindkét szektor igényeinek figyelembevétele alakít ki, a törvényhozás, elsősorban a közös sajátosságok legfontosabb jellemzőjére, *a társadalmi tulajdon alapján folyó nagyüzemi termelésre* építve (a vállalatok vállakozási szerződései, a külkereskedelmi vállalatok belföldi szerződései, a termékértékesítési szerződés szabályozása körül felmerült gondolatok).

13. Ezekből a jelenségekből levonható olyan következtetés is, hogy a szállítási szerződéseknek és a termelési és értékesítési szerződéseknek, *mint önálló szerződéstípusoknak, szerepe megszűnt.* Ha a szállítási szerződésekből kivesszük a tervlebontásos rendszer és a kötelező szerződéskötés körülményeiből fakadó szabályanyagot, a termelési és értékesítési szerződéseket pedig megszabadítjuk attól a gazdasági miliőtől, amelyben keletkeztek és funkcionáltak, megszüntetve a termelőszövetkezetek tényleges tervkötelezettségét, ha megszabadítjuk ezeket a szerződéseket a függőségek olyan helyzeteiből, mint amilyenben a mezőgazdasági termelőket, elsősorban a termelőszövetkezeteket a hitelpolitika, a mezőgazdasági termelőeszközök, növényvédőszerek, takarmányok elosztásának rendje hozták, ha kikapcsoljuk bizonyos, a mezőgazdasági termeléshez szükséges ipari termékek „kényszerpályás" elosztási rendjét és azok áruként vásárolhatók, akkor elesvén a szoros együttműködés kötelezettsége (hiszen az együttműködés tulajdonképpen ezen a területen volt jelentős), ezek a szerződések elvesztik önálló jellegüket. Van olyan gondolat is, hogy a tervszerződések által közvetített tevékenységek jogi kifejezése lényegében három alapformára, az *adásvételre,* a *vállalkozásra* és a *megbízásra* vezethető vissza. Amennyiben azt akarjuk mondani, hogy a szocialista nagyüzemek között áruviszonyokra vonatkozó szerződések gyökerei e háromfajta szerződéshez nyúlnak vissza, nem lehet megállapítást kifogásolni. *Ha azonban ezzel azt akarnánk mondani, hogy ezeket a szerződéseket, mint szerződéstípusokat fel kell számolni, akkor nem járnánk helyes úton.* Mind a tervszerződéseknek, mind a termelési és értékesítési szerződéseknek a belőlük kiküszöbölt és kiküszöbölendő egyes korábbi jellemzőik mellett vannak olyan sajátosságaik, amelyek önálló létüket, a szerződéses rendszerbe való beillesztésüket megfelelően indokolják. Azokban a viszonyokban, amelyekre ezek a szerződések vonatkoznak, olyan kövtelményekkel kell számolnunk, mint a huzamos ideig tartó kooperáció szervezete, ami többet is jelenthet, mint a határidős ügylet, a szocialista együttműködés fokozottabb érvényesülése, a társadalmi tulajdon fokozott védelmére való törekvés. Indokolják különállásukat és egyben az adásvételi, a vállalkozási és megbízási viszonytól való eltérésüket is a szerződéskötés, az ellenszolgáltatás, a hitelezés, az ellenszolgáltatás visszatartásának más szerződésektől elütő szabályai. Említhetnénk még az elszámolás jellegzetességeit, a felelősségnek a vállalkozási, az adásvételi és megbízási szerződések Ptk.-beli típusaitól kétségkívül eltérő szabályait. Az értékesítési szerződések különtartását egyebek között indokolja az időjárás, a biológiai tényezők befolyása a szolgáltatás teljesítésére, kenyérgabona-vetésterület kötelező mértéke, a szerződés vétlen lehetetlenülésének speciális esetei, a szerződés megszüntetésének egyes különleges esetei (pl. takarmányra kötött szerződés megszüntetésének kezdeményezése, az állatállomány felfuttatása érdekében stb.). Mindezekre figyelemmel aligha lehetne az adásvétel, a vállalkozás és a megbízás szabályainak bárminő átalakításával olyan megoldást találni, amely megfelelően kielégítené a tervszerződések és az értékesítési szerződések által közvetített áruviszonyok összes kövtelményeit és ezek a szerződések még egyben alkalmasak maradhatnának arra is, hogy egyéb vételi, vállakozási és megbízási viszonyokra is alkalmazhatók legyenek. Nem lehet azonban akadálya annak, hogy az adásvétel, a vállalkozás és a megbízás akár kisegítő jelleggel, akár a másik szerződéstípussal egyenlő súllyal szerepeljen a szocialista szervezetek szerződései között.[5]

14. Szerződéses rendszerünk újabb fejlődésének másik jellemző sajátossága, hogy a szerződés szerepe nemcsak a dolgok és tevékenységek közvetítésében növekszik meg, hanem *új gazdasági szervezetek létrehozásában is jelentős szervező erővé válik.* (Erről már szó volt.)

15. A szerződések szerepének további növelése érdekében az ésszerű legrövidebb időn belül

[5] A kézirat elkészülte utáni jogalkotás a vázolt megoldást tette magáévá.

ki kell küszöbölni a polgári jogi szerződésekből az *igazgatási* elemeket, a kis és nagy *megkötöttségeket*. A kötöttségek kiküszöbölése előbbre viszi a szerződés szerepének kiteljesedését.

Meggyőződésem egyébként az is, hogy az államigazgatási és egyéb felesleges kötöttségek nagyrészét sohasem lehetett, és ma különösen nem lehet *valamiféle szocialista jogelvvel indokolni*. Ezek a kötöttségek többször pusztán azt a helyzetet fejezték ki, hogy olyan áruviszonyokban, amelyeknek lebonyolítása a szerződés segítségével történik, nem voltak meg a feltételek arra, hogy a szerződés a maga teljes vértezetében érvényesülhessen. Ezek a kötöttségek eleve olyan körülményeket tételeznek fel, hogy a szocialista viszonyok között bizonyos dolgokból *állandóan* hiány lesz (más kérdés az időleges kötöttség szükségessége), és emiatt szükség van a szerződésből az *adminisztratív vészkijáratokra*. Az új jogi szabályozás kialakítása során ebből a koncepcióból nem lehet kiindulni. Ha a hosszabb távra készült jogszabályokat ilyen kötöttségekkel terhelten bocsátjuk útjukra, az ilyen szerződési jog kerékkötőjévé válhat a további fejlődésnek. A perspektivikus szerződési szabályok alkotásakor a főgond ne az legyen, hogy miként szervezzük meg az áruforgalmat arra a néha bizony kevéske árura, ami most van, hanem az, hogyan lendíthetjük előre az árukapcsolatok, a piac, a szerződések segítségével is a társadalmi termelést és hogyan szervezzük meg az árukapcsolatokat a remélt nagyobb bőség idejére. Az áruviszonyok érvényesülésének lehetősége és ezen keresztül a szerződés visszahat magára a közvetlen termelésre is, azt előmozdítja, vagy visszaveti.[6]

IV. *A termelőszövetkezeti jog néhány kérdése*

16. Az új termelőszövetkezeti jog kialakításában sokmindenben előbbre vagyunk. Nemrég bocsátotta ki a legfelsőbb törvényhozó szerv az *1967. III. tv-t.*

A törvény főbb rendelkezéseit nehéz és egyben felesleges lenne felsorakoztatni, így csak néhány olyan szabályra térünk ki, amelyek lényeges újítást jelentenek a termelőszövetkezeti jogban éppen azáltal, mert ezek a szabályok idomítják a termelőszövetkezeti jogot az új gazdasági mechanizmus körülményeihez.

A központosított irányítási rendszer megoldásával szemben, amely — a termelőszövetkezeti tulajdon csoporttulajdoni jellege ellenére — a gazdálkodás minden lényeges momentumában való döntést magához vont az irányító szerv az új törvény más jogszabályokkal együtt (pl. 5/1957. MÉM sz. rendelet) biztosítja a termelőszövetkezetek *gazdasági önállságát*. Ebben a körben a tervszerű gazdálkodást a korábban már megbeszélt eszközökkel is biztosítva kiépíti a termelőszövetkezetek *anyagi érdekeltségét*. Önálló döntési jogot ad a tervezésben, lehetővé teszi, hogy gazdálkodási profilját maga a szövetkezet alakítsa ki, hogy terményeit és termékeit egy-két eset kivételével — bárkinek, bármilyen feltételek mellett értékesíthesse.

Bővül a szövetkezeti tulajdon tárgyainak köre, mindenekelőtt a mezőgazdasági termelés fő tárgyával, a *földdel*.

A termelőszövetkezetek *közös vállalkozásokat, közös vállalatokat* alapíthatnak. A vállalati jelleg erősítése végett *nő az operatív szervek jelentősége*. A döntések gyorsabb és egyszerűbb eljárásban való meghozatala végett komoly szerepet kap a vezetésben az ágazat, üzemegység, brigád, műhely vezetője, a vezetőség bizottságai stb. Létrejöttek a *területi szövetségek, és a TOT*, mint a termelőszövetkezetek fontos társadalmi szervezetei.

V. *Az új gazdasági mechanizmus és a munkajog*

17. Az új gazdasági mechanizmus célkitűzéseinek megvalósulását a munkajog szabályai is befolyásolják. A régebbi Munka Törvénykönyve nem egy rendelkezése *akadályokat gördített a vállalatok elé az optimális gazdasági eredmények elérésében* (l. a bérkorlátozások, a munkaerőmozgás túlzott megkötése, a munkaidő-alappal való gazdálkodás szabályainak központi megállapítása stb.). Szükségessé vált a munkajogi szabályozás *rendszerének* megváltoztatása is. A munkaviszonyra vonatkozó részletes szabályok központilag történő megállapítása nem tette lehetővé a szükséges differenciálást a különböző jellegű munkaviszonyok között, ezért a dolgozók érdekeit nem tudta elég hatékonyan biztosítani, de gátjává vált a munkáltatói önállóság érvényesülésének is. Az a megoldás, hogy a Munka Törvénykönyve csak *alapvető és viszonylag stabil rendelkezéseket* tartalmazzon és a részletszabályok megállapítását a vállalatok *kollektív szerződéseire* bízza, megteremti annak lehetőségét, hogy a vállalatok „testükre szabott ruhában", igényeiknek megfelelő formák között eleget tehessenek gazdasági funkciójuknak.

Az új munkajogi szabályok biztosítani kívánják a vállalat rendelkezésére álló anyagi javak (személyi jövedelmekre fordítható összegek), a munkaidő és a munkaerő legcélszerűbb felhasználását, ugyanakkor e szabályok egyben a dolgozó embert a legközvetlenebbül érintik, és ezért

---

[6] Aligha helyeselhető, miután elvileg kimondjuk a mezőgazdasági termelők általános értékesítési formaszabadságát, hogy azután egész területeket kiveszünk az elv hatálya alól és adminisztratív eszközökkel kényszerítjük a termelőket egy bizonyosfajta szerződés megkötésére. Pl. a termelőszövetkezeteknek azért, hogy borukat más úton is értékesíthessék, előírják a nagyüzemi és háztáji bortermés 70%-ának az állami felvásárló szervezetek számára történő átadását. Nem ilyen adminisztratív megkötöttségekkel kell az állami hordókba több bort gyűjteni, mert az ilyen adminisztratív megkötöttség nem serkenti a szőlősgazdákat a termelés fokozására a jövőre nézve sem, hanem az, ha tapasztalatból győződnek meg arról, hogy a Borforgalmi Vállalatnál történő értékesítés lényeges előnyöket jelent számukra.

a gazdaságosságra való fokozott törekvés nem homályosíthatja el az *ember védelmét.*

18. A vállalat önálló gazdálkodását hivatottak elősegíteni elsősorban azok a rendelkezések, amelyek;

a) biztosítják, hogy a vállalat maga határozza meg, *milyen formában* juttatja el a dolgozóknak a személyi jövedelmekre felhasználható összegeket, rábízzák, hogy milyen arányokat alakítsanak ki a pénzbeni és a természetbeni formák között (mint pl. üzemi étkezés, munkaruha, üdüléshez való hozzájárulás stb.), *b) a munkaerővel való célszerű gazdálkodás* érdekében megszüntetik a dolgozók alkalmazásánál fennálló indokolatlan korlátokat, megkönnyítik a dolgozók vállalaton belüli mozgatását és lehetővé teszik a gazdálkodás igényeinek megfelelően munkaviszonyuk megszüntetését, *c) a munkaidő-alappal* való helyes gazdálkodás érdekében a munkaidőbeosztás, a túlmunkavégzés kérdéseiben a döntést — a megengedett kereteken belül — a vállalatra bízzák, *d)* a helyes ösztönzés kialakítása érdekében lehetőséget adnak a vállalatnak arra, hogy fokozottabban differenciálhasson a dolgozók között, és hatékonyabb eszközökkel rendelkezzék mind a jutalmazás, mind a fegyelmezés terén.

19. A dolgozók jogainak szélesítését és érdekeik védelmét szolgálják azok a szabályok, amelyek megszüntetik a dolgozó felmondását gátló kötöttségeket, a dolgozó áthelyezését csak hozzájárulásával teszik lehetővé, megszüntetik a munkaviszonyban töltött idő figyelembevételénél eddig irányadó bonyolult folyamatossági szabályokat, a csökkent munkaképességű dolgozók foglalkoztatását a vállalat kötelezettségévé teszik, munkaviszonyuk megszüntetését pedig korlátozzák (akiknek foglalkoztatása így nem lesz biztosítható, a tanácsoknak kell foglalkoztatásukat, illetőleg szociális támogatásukat biztosítani). Lényegesen megváltoztak a *szakszervezetek jogai.* Szemben a jelenlegi szabályokkal a szakszervezet véleményét csak olyan intézkedések megtétele előtt kell kikérni, amelyek a dolgozók nagyobb csoportját érintik, viszont minden szinten beleszólást biztosítanak a munkaviszonyok szabályozásába és a vállalat szakszervezeti szerve kifogást emelhet (vétójog) a vállalat minden olyan intézkedésével szemben, amely jogszabályba ütközik vagy a szocialista erkölcsnek megfelelő bánásmódot sérti.

VI. *A pénzügyi jog változásai*

20. Amellett, hogy az új gazdasági mechanizmus bevezetése által indokolt változások szinte a pénzügyi jog egész területét átfogják, leginkább a *költségvetés* és az *adójog* területén jelentkeznek.

A költségvetési rendszer egyes mai problémáinak bírálata nemcsak a tudományos cikkek, hanem a tréfálkozás területére is átterjedt. Elsősorban a legkézzelfoghatóbb IV. negyedévi költekezéseket állítják előtérbe. A költségvetési intézmények ebben a negyedévben a rendelkezésükre álló összeg maradéktalan felhasználására törekednek. Az előző évi keret felhasználása ugyanis egyik indoka volt a jövő évi igényeknek, mert megtakarítás esetén arányosan csökkentették a következő évi keretet, minthogy korábban sem volt rá szükség. (Ezenkívül sok gondot okoz még a költségvetési gazdálkodásban a sokoldalú kötöttség és hogy az alkalmazott normák sem minden esetben megfelelőek.)

21. A jogi változások elsősorban a költségvetési hitelek felhasználásánál kívánatosak. E körben biztosítani kell a kereteknek a tényleges szükségletekre való felhasználását, a jelenlegihez képest hathatósabb módosítási jogkört kell adni az intézményeknek, a költségvetés végrehajtásának ellenőrzésénél pedig a feladatok teljesítésére kel elsősorban tekintettel lenni.

Mindezek mellett nem lehet elhanyagolni az évek óta megkezdett, de már el is felejtett költségvetési kodifikációs munkát, vagyis az *államháztartás rendjének törvényi szinten való szabályozását,* és a költségvetési gazdálkodásért való *felelősség- és szankciórendszer kidolgozását.* (Jelenleg ugyanis csak fegyelmi felelősségrevonás lehetséges a gazdálkodás szabályainak megsértéséért s intézményi szinten pedig semmiféle felelősségi forma nem található.)

22. A tanácsi költségvetési gazdálkodás problémái lényegében ugyanezek. *Itt fő cél: a tanácsi gazdálkodás önállóságának megteremtése.*

E területen különösen fontos megvizsgálni, hogy milyen az összefüggés a tanácsok pénzügyi önállósága és egyéb szervezeti, politikai hatáskörök között. A téma elemzése azért fontos, mert a tanácsi önállóság, helyi kezdeményező készség, anyagi erőforrások nélkül nem, illetve nem a helyi elképzelések szerint realizálódhat.

23. Az új mechanizmus viszonyai között különösen jelentős változások lesznek az *adórendszer,* ezen belül is a *vállalati adórendszer* területén.

Az új vállalati adórendszer elméletileg az adójog egyes *elemeinek pontos és szabatos megfogalmazását* kívánja, mert az adók sokféleségének együttes hatását csak úgy lehet biztosítani, ha az adójogi normák lényeges elemei, különösen az *adóalap* és az *adótárgy* elkülöníthető.

Fel kell vetnünk, hogy *szövetkezeteket érintő* pénzügyi jogi kérdéseket pénzügyminiszteri utasításban is szabályozunk, holott a jogszabályok közzétételére vonatkozó rendelkezések az utasítási formát eddig is csak a vállalatokra és intézményekre nézve engedik meg.

Indokolt lenne a *helyi tanácsok* adóztatási, vagy pótadóztatási jogköre bevezetésének lehetőségét elemezni. Ez szintén összefügg a tanácsi gazdálkodás önállóságával, bizonyos mértékig annak mércéje vagy előfeltétele is lehet.

A két fő területen kívül a pénzügyi rendszerben a pénzintézetek gazdálkodásánál is adódnak megoldandó feladatok. Az intézetek és a fél közötti kapcsolat szabályozása a polgári jog keretébe tartozik. A pénzintézetekhez bekerült összegek felhasználása azonban már a pénzügyi jog által meghatározott módon történik. A vállalati önállóság növelése megkívánja az *ügyletmegválasztás* nagyobb szabadságát. Bizonyos kereteken belül a felek szabadon választhassanak a biztosítás, a takarék és a hitel formáiról és feltételeiről, esetleg azok felhasználásáról is. A keretrendelkezések hatásaként el kellene érni, hogy a meghatározottól eltérő biztosítási formát is lehessen kötni, vagy a pénzt a takarékba lehessen elhelyezni, vagy a hitelek felvételénél az indoklás és a cél megjelölésétől el lehessen tekinteni.

Meg kell szüntetni a vállalati adó miniszteri utasítással történő szabályozását. A gazdasági önállóságot és az új rendszerbe vetett bizalmat növelné, ha az adókat *magasabb szintű* jogi normával vezetnénk be. Ezáltal ugyanis prezentálnánk az elképzelések tartós jellegét.

VII. *Az új gazdasági mechanizmus hatása a büntetőjogra*

24. A népgazdaság irányításának új rendszere egyes részterületeken befolyásolni, esetleg módosítani is fogja a büntetőjogot. A jelenlegi hatályos *Büntető Törvénykönyv XIII. Fejezetét, annak is közelebbről az első címét* érinthetik a mechanizmusban bekövetkező változások. A XIII. Fejezet 1. címében elhelyezkedő törvényi tényállások jellegüket tekintve keretdiszpozíciók, s így elvileg hatályosulási területük a büntetőjog novelláris reformja nélkül — *pusztán a tartalmukat kitöltő gazdasági igazgatási szabályok megváltoztatásával is* — kiszélesedhet, vagy összeszűkülhet. A másik megoldás, hogy a keretekre a Legfelsőbb Bíróság *autentikus interpretációi* adnak eligazítást. S végül, harmadikként szóbajöhet a XIII Fejezetben foglalt *tényállások megváltozatása* is. Nézetem szerint szükséges lesz a törvénykönyv idézett helyeinek megváltozatására is. Anélkül, hogy a büntetőjogi kérdésekben szakvéleményt nyilvánítani kívánnék, megjegyzem, hogy az általános jogszabályalkotási technikánk általában a tüzetesebben körülírt szabályok irányába halad és a Büntető Törvénykönyv XIII. Fejezetének megváltozatásakor ezt a tendenciát különösen figyelembe kellene venni.

Melyek az új gazdasági irányítás rendszere részéről támasztott, és a büntetőpolitikában (a törvényhozásban és a jogalkalmazásban is) messzemenően figyelembe veendő igények, amikor a gazdasági mechanizmus a vállalati önállóság, az anyagi érdekeltség és ezekkel összefüggésben a kockázatvállalás elismerésének elveire épül?

25. Az *érdekeltségi rendszer* tulajdonképpen kettős érdekeltséget jelent. Egyfelől a *vállalat érdekeltségét* a termelésben, illetőleg a vállalat egyéb tevékenységének eredményességében, másfelől a *dolgozók fokozottabb érdekeltségét.* Elvileg az a veszély fenyegethet, hogy a fokozottabb érdekeltség bűncselekmények elkövetésére is ösztönözheti a vállalati dolgozót, akár a *vállalat,* akár saját *maga* érdekében. Az érdekeltségi rendszernek önös célból való kihasználását meggátolni azonban elsősorban nem a büntetőjog feladata. A legfontosabb, hogy jól állapítsák meg azokat a követelményeket, amelyekhez az érdekeltség fűződik. Ha a követelményeket jól állapították meg, akkor, amennyiben kimutatható, hogy a vállalati vagy egyéni haszon a helyes célkitűzés megvalósításának útján állott elő, ritkán lehet szó bűncselekményről.

Más a helyzet a kockázatvállalás körében. A *kockázatvállalás* mind a gazdasági döntésekben, mind a termelési folyamatban, mind a technika, mind a technológia körében előfordulhat. Gyakorlatban ki nem próbált eljárások kockázattal járnak, főleg azért, mert nem minden esetben sikeresek. A kockázatvállalás természeténél fogva nemcsak nyereséget, hanem veszteséget is eredményezhet. A *veszteség* a büntetőjogi dogmatikában *„hátrány"*-ként jelentkezik, vagyis dogmatikailag: a népgazdaság rendjét vagy a társadalmi tulajdont sértő bűntettek *tényállási* eleme. Ha figyelembe vesszük, hogy a rizikóvállalással okozott kár, a kockázat előli kitéréssel elkerülhető, a rizikóval létrehozott káros eredmény tekintetében a bűnösség kritériumai is rendszerint kimutathatók. Dogmatikailag a kockázatvállalással való károkozás magára ölti egy-egy bűntett törvényi tényállási ismérveit és formailag megalapozza a büntetőjogi felelősséget. Viszont a megengedett rizikó határainak meghatározására a tételes jog teljes pontossággal képtelen, mert a gazdasági értelemben vett kockázat és a jogi értelemben vett kockázat nem azonos fogalmak. A jogalkalmazásra, de nem utolsósorban a helyes jogalkalmazást elősegítő tudományos munkára vár a feladat, a megengedett kockázatnak, mint a büntetőjogi felelősséget kizáró jogelvnek, vagy intézménynek a kiépítése.

26. Az új gazdasági mechanizmussal összefüggő eddigi büntetőjogi irodalomban általában az *érdekeltségi rendszert* és a *kockázatvállalást* tartották olyan tényezőnek, amely a büntetőjog alkotásra és jogalkalmazásra új feladatokat ró. Nézetem szerint ezzel a büntetőjog és az új gazgazdasági mechanizmus kapcsolatából adódó problematika nincsen kimerítve.

Az új gazdasági irányítás rendszere ugyanis új módon veti fel azt a kérdést, miként történjék a felelősségrevonása azoknak a személyeknek, *akik akadályokat gördítenek a gazdaság új módon való fejlődése elé.* Mi történjék azokkal, akik meg nem értésből, tudatlanságból vagy éppen szándékosan, azáltal akadályozzák a szocialista gazdálkodás fejlődését, hogy az új mechanizmus követelte elvekkel szembehelyezkedve, más gyakorla-

tot folytatnak? Felmerül tehát a különböző indítóokból visszahúzó erőt jelentő személyek büntetőjogi felelősségre vonása is az új gazdasági mechanizmus célkitűzéseinek elérése érdekében.

A vezetők hatáskörének kiszélesedése fokozottabb lehetőséget ad *személyes jellegű visszaélésekre.* Elképzelhető, hogy lesznek olyan vezetők, akik kikényszerítik beosztottaik személyes szolgálatait vagy vonzalmát, illetőleg más beosztottaikkal szemben teret engednek a munkától független, szubjektív indulataiknak. A hatalmaskodás az új mechanizmustól is teljesen idegen. Velük szemben a büntetőtörvény, közelebbről a *hivatali bűntettek szigorát kell* alkalmazni.

A vállalati önállóság az *önálló gondolkodás* kötelezettségével jár együtt. Vajon nem vonható-e büntetőjogi felelősségre az, aki hozzá nem értésből okoz kárt, és a hivatalt, állást, funkciót annak ellenére vállalta el, hogy maga is jól tudta, nem ért ahhoz, amire vállalkozik. A hozzá nem értés miatt a károkozás időpontjában vagy időszakában meglevő valóban kisebb fokú bűnösséget az adott gazdasági pozíció elvállalásakor meglevő nagyfokú könnyelműség, gondatlanság tetézik, ilyen esetekben a *hozzá nem értés nem tekinthető enyhítő körülménynek.*

27. Valószínű, hogy az új gazdasági mechanizmussal kapcsolatban fellépő vagy terjedő jogellenességek megakadályozásánál a büntetőjognak végülis *kisebb szerepe lesz, mint a korábbi mechanizmus idején.* Mindenesetre hosszasan kell tanulmányozni a megoldási lehetőségeket, mind az érdekeltségi rendszer kihasználására törekvés, mind a könnyelmű kockázatvállalás elhárítására. Az érdekeltségi rendszerrel és a kockázatvállalás lehetőségével mód nyílik arra is, hogy elsősorban olyan szankciókkal lépjünk fel az önző és könnyelmű ember ellen, amely előnyök elérésére maga törekedett. Itt nagy szerepe lehet a fizetésből való levonás mellett a gazdasági szervezetekkel szemben alkalmazható bírságnak is. Különösen alaposan kell vizsgálni minden egyes esetben, hogy a *látszólagos jogellenesség mögött* van-e *valóságos társadalomra való veszélyesség.* A büntetőjog-alkalmazás ugyanis még az elmúlt esztendőkben is — mikor már kezdtek kialakulni azok a gazdálkodási módszerek, amelyekre végsőfokon az új gazdasági mechanizmus épül — számos elrémítő példát produkált arra, miként lehet a kezdeményezőkészséget, a kockázatvállalást megbénítani és visszaszorítani.

Jelentős figyelmet kell szentelni annak a körülménynek is, hogy a vállalati érdek, a szövetkezeti érdek és a társadalmi érdek nem azonos érdekek, viszont az új gazdasági mechanizmusban a *vállalati érdeknek* igen nagy szerepe lesz az egész vállalati kollektíva, és a kollektívában részt vevő egyének életsorsa szempontjából. Meg kell találni az *össztársadalmi* és az immáron egyre inkább kiépülő *önálló vállalati és más gazdasági szervezeti érdekek összhangját* a büntetőpolitikában is, mert az új gazdasági mechanizmusban ez korántsem lesz olyan egyértelműen meghatározható (sok esetben régebben sem volt, csak erőltetetten sikerült), mint a régi gazdasági irányítás rendszerében.

Komoly gondot kell fordítani arra, hogy mind a nyomozó szervek dolgozói, mind az ügyészek és büntetőbírák alaposan megismerkedjenek az új gazdasági mechanizmussal, mert az új gazdasági mechanizmust, a jog más területein sem lehet szolgálni „régi fejjel", de a büntetőjog és a büntetőjog-alkalmazás területén egyenesen katasztrófákhoz vezethet, mégpedig egyéni és vállalati katasztrófákhoz a régi szemléletből való kiindulás. A régi gazdasági mechanizmus körülményei közepette a viszonyok egyszerűbbek és a bűnüldözés is egyszerűbb volt. Az új gazdasági mechanizmus körülményei közepette a viszonyok bonyolultabbak és a bűnüldözés is bonyolultabb lesz. Azért, mert az érdekeltség önös vagy vállalati célra való jogellenes kihasználását, vagy a kockázatvállalást tételesjogilag nem lehet megfogalmazni, a *jogon kívüli tudományokból* mindkét vonatkozásban meg lehet állapítani azokat a határokat, ameddig nincs jogellenesség, nincs társadalomra veszélyesség, nincs bűnösség, tehát büntető felelősségrevonás sem lehet, s amelyeken túl pedig a büntetőjogi büntetést alkalmazni kell.

Sárándi Imre

Tizenöt éves a polgári perrendtartás

1. Január 1-én volt tizenöt éve annak, hogy hatályba lépett a polgári perrendtartás, hazánk első szocialista eljárásjogi kódexe.

Ez a tizenöt év egy alapvető eljárásjogi kódex életében nem hosszú idő, de elegendő ahhoz hogy kialakuljon a kódex bírósági gyakorlata és a jogirodalom is feldolgozza a törvény, valamint a joggyakorlat által felvetett elméleti kérdéseket.

Ennyi idő után lehetőség nyílik arra, hogy számba vehessük azt a gazdag joggyakorlati és jogirodalmi anyagot, ami a polgári perrendtartás tételes rendelkezései körül kialakult. Az évfordulót tehát számvetéssel ünnepelhetjük, amely kétirányú: egyrészt áttekinti szocialista eljárásjogunk kialakulását és eddigi fejlődését, másrészről éppen ennek az áttekintésnek az alapján értékelést adhat hatályos eljárásjogunkról, és felvethet egyes szempontokat a további jogfejlődés előmozdítása céljából.

Ennek a felvázolt célkitűzésnek azonban egy cikk keretében nem lehet eleget tenni. Ezért csak azt tűzhetjük ki célul, hogy egyrészt vázlatosan

áttekinthessük hatályos eljárásjogunk kialakulásának folyamatát, másrészt a teljesség igénye nélkül de lege ferenda vessünk fel néhány vitaindítónak szánt javaslatot.

A szocialista polgári perrendtartás kialakulása

2. A polgári perrendtartás megalkotását az az alapvető változás tette szükségessé, amely 1945-ben hazánk gazdasági és társadalmi életében és ennek folyományaként állam- és jogrendszerünkben végbement. Népi demokratikus jogfejlődésünk szerves részeként megindult a polgári eljárásjog ilyenirányú változása is.

Régi perrendtartásunk, az 1911. évi I. tv, a maga idején a legfejlettebb jogalkotásaink egyike volt. *Plósz* Sándor nagy elméleti megalapozottságú életműve „a burzsoá kodifikációs technikának egyik kimagasló alkotása, amely sok vonatkozásban a polgári perjogtudomány még haladó jellegű ... megoldásait honosította meg".[1] Ismert pozitív vonásai mellett azonban terjedelmes (792. §), nemegyszer túlzottan bonyolult szabályai, gyakran megnyilvánuló formalizmusa, merev jogászi megoldásai már a szocialista jogfejlődés első szakaszán *reformkívánalmakat* ébresztettek.

A gazdasági és társadalmi rendnek a jogrendszerrel való kapcsolata és ezen belül a gazdasági és társadalmi rend fejlődésének, változásának a jogrendszerre mint felépítményre való hatása általánosságban közismert. *A polgári eljárásjog tekintetében e kérdés azonban bonyolultabban merül fel,* mert míg a tétel az eljárásjog egészére és általánosságban e területen is fennáll, vannak az eljárásjognak olyan részszabályai, amelyeknek nincs közvetlen hanem csak közvetett kapcsolatuk a gazdasági és társadalmi renddel. Ezen felül e hatás és visszahatás, az eljárásjog területén még azzal is bonyolódik, hogy legtöbb esetben a közvetlen hatás *elsősorban az anyagi jognál elsődleges,* míg az eljárásjognál éppen ezen keresztül áttételes: az anyagi jog megfelelő módosulása áttételesen hat az eljárásjog változására. Az alább tárgyalandóknál *a Pp megalkotása előtti időszakban* általában a gazdasági-társadalmi változás *közvetlenül hatott* az eljárásjog módosulására; ezt követően, a novelláknál e hatás inkább az anyagi jogon, más jogszabályokon (szervezeti jog) keresztül, közvetve érvényesült. (A fenti vázlatosan kifejtett tételt a mi jogágunkban még bonyolítja az a tény is, hogy előbb alakult ki a szocialista eljárásjog, mint az anyagi jog.)

A legszükségesebb reformok részleges, novelláris módosításokkal még az új perjogi alapelvek jogtudományunkban történt kialakulása előtt végbementek. Úttörő jellegű volt a polgári perrendtartás egyes rendelkezéseinek módosításáról szóló 6600/1948. (VI. 16.) Korm. sz. rendelet e szempontból, amely lényegében több formalista megoldással szakított és *gyakorlatilag megszüntette a pergátló kifogások addigi rendszerét,* meghonosítva az illetékes és hatáskörrel rendelkező bírósághoz való áttétel rendszerét. A 4071/1949. (VI. 4.) Korm. sz. rendelet a *közérdekű kifogás* rendkívüli perorvoslati intézményét vezette be, amely — a 210/1950. (VIII. 20.) MT sz. rendelettel helyébe lépő törvényesség érdekében használható perorvoslaton keresztül — a mai törvényességi óvás intézményéhez vezetett. A 4338/1949. (XII. 6.) MT sz. rendelet szabályozta a *Legfelsőbb Bíróság irányelveit és elvi döntéseit* és ezzel megtörtént a Legfelsőbb Bíróság elvi irányító tevékenységének szabályozása, amelynek gyakorlása a polgári eljárásjog fejlődésére is jelentős hatású volt.[2] Betetőzte e novelláris módosítások sorát az 1950. évi 46. tvr, amely — a felsőbíróságoknak az 1950 évi IV. törvénnyel való megszüntetése következményeként — *megszüntette a háromfokú eljárás keretében a kétfokú fellebbvitelt* és meghonosította a szocialista jogrendszerekben általános kétfokú eljárást, illetve ennek keretében az egyfokú fellebbvitelt hazai jogunkban is.[3] Emellett a hatáskör szabályozásánál is döntő változást hozott: *általánossá tette a járásbírósági hatáskört* és kivételessé a megyei bíróságit, megfordítva az addig követett rendszert.

A szocialista eljárásjogi alapelvek[4] érvényre juttatása — a jogfejlődés további során — a már novellárisan több módosítással áttört régi Pp még további módosítgatása helyett új, már ezeken az elveken felépülő kódexet igényelt. Így alkotta meg törvényhozásunk az 1952. évi III. törvénnyel *az új polgári perrendtartást,* amely 15 éve, 1953. január 1-én lépett hatályba.

3. A Pp mint új kódex a viszonylagos állandóság igényével lépett fel. Az *új szervezeti elveken* felépült, népi ülnökök részvételével társas bíróságként működő bíróságok kezdték el alkalmazását. Az új eljárás nemcsak a már megelőző novelláris módosításokkal megkezdett *formalizmustól mentes egyszerűsítés* jegyeit viselte magán, hanem a merőben *új szerkezetű perben*[5] valósultak meg a már említett *alapelvek.*

A percaesura elejtésével megszűnt a tárgyalásnak perfelvételi és érdemleges szakra való ta-

[1] *Névai* László—*Szilbereky* Jenő: „Polgári eljárásjog." I. 53. old.

[2] Vö.: *Szilbereky* Jenő: „Bírói gyakorlat és polgári jogunk fejlődése" c. cikkével. J. K. 1952. évi 2. sz. — A 2. és 4. számú elvi megállapítás és az Elvi Tanács idevonatkozó határozatainak értékelését l. *Bacsó—Beck—Móra—Névai:* „Magyar polgári eljárásjog." 67—68. old.

[3] A szocialista eljárásjogok közül egyedül a jugoszláv ismeri a kétfokú fellebbvitelt és a háromfokú eljárást.

[4] Első, teljesség igényével fellépő feldolgozásukat l. *Névai László:* „A magyar polgári perjog alapelvei" c. tanulmányában „A magyar polgári perjog főbb kérdései" c. tanulmánygyűjteményben. Bp. 1953.

[5] Vö.: *Bacsó* Ferenc: „A polgári per szerkezete." Id. tanulmánygyűjteményben.

golása; megszűnt a mulasztási ítélet; bírói kontroll alá kerültek a felek rendelkező cselekményei, az elismerés, a jogról való lemondás és az egyezségkötés; megszűnt a keresetváltoztatás tilalma az első fokú eljárásban; jelentősebb mértékű lett a bíróság hivatalból való eljárása, különösen a bizonyítási szakban; egyszerűsödtek a bírói határozatok és a perorvoslatok; nagyobb hangsúlyt kapott a jóhiszemű eljárás követelménye.[6]

A legfontosabb követelménnyé vált az igazság — azaz a tényállásnak az objektív valósággal azonos — megállapítása.[7] Az erre való törekvést állítja a Pp a bírói eljárás tengelyébe, ezt teszi a bíróság feladatává. Erre kell törekedni és ennek lehetőségét a Pp biztosítja is, különösen azáltal, hogy kiküszöböli a perből azokat a perjogi akadályokat, amelyek ezt megnehezítik: kiküszöböli az ún. igazságellenes tényezőket. (Az új Pp sem teszi mindig lehetővé, hogy az ítéleti tényállás a történeti tényállással megegyezzék, ez nem érhető el minden perben, de feltétlen követelményként állítja fel.)

A kodifikálás mindig a jogfejlődés bizonyos szakaszának lezárását és bizonyos fokú stabilitásra, viszonylagos állandóságra való törekvést jelent. Nem jelenti azonban a továbbfejlődés vagy a továbbfejlődésre való törekvésnek lezárását, a jogrend megmerevítését.

Jogrendszerünk további kiépülése[8] és a gyakorlati tapasztalatok levonása, az útkeresés folytán elkövetett hibák korrigálása a *Pp két nagyobb és két kisebb novelláris módosítását vonta maga után.*[9]

Az első novella a *Ppn* (1954. évi VI. tv) a bírósági szervezeti törvénynek megfelelően újra szabályozta az eljáró bíróságok összetételét, és a Legfelsőbb Bíróság elvi irányító szerepéből adódó változásokat vitte keresztül; az ügyészségi szervezeti tvr-nek megfelelően pedig biztosította az ügyész polgári perbeli részvételének megfelelő formáit; legfontosabb módosításként bevezette a kasszációs-revíziós fellebbezési rendszert; végül több kisebb jelentőségű módosítást vitt véghez.[10]

A Ppn jellemző vonása az *útkeresés.* A Pp gyakorlati tapasztalatai alapján és az elvi tisztaság jegyében fogant pozitív hatása mellett rendelkezéseit az elvek szigorú, gyakran merev keresztülvitele jellemzi általában. A tapasztalat azt mutatta, hogy ez sokszor a gyakorlatilag nem kívánt eredménnyel is járt.

A *II. Ppn* (1957. évi VIII. tv) szélesebb körű előkészítés után, a gyakorlat átfogó értékelése alapján került megalkotásra. Annak felismerése jellemzi rendelkezéseit, hogy nem szabad merev, dogmatikus szabályt felállítani a megfelelő perjogi elvekből, ezeket sohasem önmagukért, hanem a polgári per céljának eléréséért kell felállítani és mindig az adott körülmények figyelembevételével kell megfelelően alkalmazni. Nincs olyan elv, amely korrekció nélkül, mereven alkalmazva helyes eljárási formákhoz és ne formalizmushoz vezetne. Az egyes szorosan vett eljárásjogi kérdések lehetnek olyan, elsősorban jogtechnikai jellegűek, „amelyeknek ilyen vagy olyan (de természetesen a kódex alapelvei által körülhatárolt kereteken belül mozgó) megoldása nincs *közvetlen* kapcsolatban a gazdasági és társadalmi renddel".[11] E kérdések megoldása a szocialista jogrendben is sokféle lehet, akár az addig követettel ellentétes is.

A II. Ppn-re vonatkozóan megállapítható a kiegyensúlyozottabb, megállapodottabb megoldások keresése és ezáltal a hosszabb időre szóló kódex készítése követelményének megvalósítására való törekvés.

E novella a sok vitára okot adó kasszációs-revíziós fellebbezési rendszert módosította[12] és feloldotta a fellebbezési bíróság bizonyítási jogkörének indokolatlan korlátait, fellebbezési rendszerünket nem teljes hatályú devolutív jogorvoslattá alakította. Ugyanakkor fenntartotta a bizonyítás jelentős kiegészítése vagy megismétlése céljából az első fokú ítélet hatályon kívül helyezésének és új eljárás elrendelésének lehetőségét. A perújítási eljárást az első fokon eljárt bíróság hatáskörébe adta vissza, megszüntetve a Legfelsőbb Bíróságnak ezzel kapcsolatos formális eljárásból adódó felesleges munkaterhét.

---

[6] Az új perrendtartás első rendszeres feldolgozását l. az idézett tanulmánygyűjteményben, amely az előző két jegyzetben hivatkozott tanulmányokon kívül *Beck* Salamonnak a per alanyait, *Schleiffer* Pálnak a tárgyalást; *Farkas* Józsefnek a mulasztást, *Móra* Mihálynak a bizonyítást, *Vinkler* Jánosnak a bírói határozatokat, *Bacsó* Ferencnek a perorvoslatokat és *Szigligeti* Viktornak a házassági pereket tárgyaló tanulmányát tartalmazza. — A Pp új megoldásait a régi Pp-vel veti össze *Schleiffer* Pálnak a J. K. 1952. évi 9. számában kezdődő cikksorozata.

[7] Az igazság fogamlát itt nem filozófiai értelemben, hanem a jogtudományban meghonosodott értelemben használjuk. Filozófiai értelemben az igazság: veritas est adaequatio rei et intellectus, az ítéletnek az a tulajdonsága, hogy megfelel a valóságnak. Ilyen értelemben tehát a bíróság az igazságot nem tudja kideríteni, hanem csak a valóságot, és ha ez sikerül, ténybeli ítélete igaz.

[8] A bírósági szervezetről szóló 1954. évi II. tv, az ügyészségről szóló 1953: 13. tvr, az államigazgatási eljárásról szóló 1957. évi IV. tv és a Ptk megalkotása.

[9] A már meghonosodott szóhasználat szerint Pp novelláinak csak az első két — nagyobb mértékű — módosítást nevezzük. [1954. évi VI. tv-t (Ppn) és az 1957. évi VIII. tv-t (II. Ppn)], az 1960. évi 12. tvr-t és az 1961. évi 14. tvr-t nem.

[10] Vö.: *Névai* László: „A Pp reformjának kérdéséhez." J. K. 1965. évi 9—10. sz., *Balogh* Imre: „A módosított polgári perrendtartás alkalmazásának néhány kérdése." M. J. 1955. évi 1. és 2. sz., *Farkas* József: „A polgári perrendtartás módosítása Á. I. 1954. évi 10—11. sz.

[11] *Farkas* József: „Eljárásjogi kérdések a Polgári Törvénykönyv életbelépése után" J. K. 1961. évi 1—2. sz.

[12] L. *Bacsó* Jenő: „Ankét a kasszációs-revíziós fellebbvitelről." J. K. 1953. évi 6. sz., *Balogh* Imre: „Új tények és bizonyítékok a polgári fellebbezési eljárásban." M. J. 1957. évi 1—2. sz., *Farkas* József: „A polgári perrendtartás reformjáról." J. K. 1957. évi 4—6. sz., *Szentgyörgyi* Rezső: „Kasszációs-revíziós fellebbezési rendszer a polgári eljárásban." M. J. 1957. évi 7. sz., *Bacsó* Jenő: „A polgári perrendtartás fellebbezési rendszerének néhány kérdése." M. J. 1957. évi 8. sz.

Megszüntette a házassági bontópert megelőző előkészítő eljárás gyakorlatban be nem vált intézményét,[13] egyúttal megváltoztatta a házassági bontóper szerkezetét.

E novella is tovább szélesítette a járásbírósági hatáskört.

Végül meg kell említenünk, hogy a II. Ppn még számos részletkérdésben módosította a peres eljárást, keresztülvive az elmélet és a gyakorlat által felvetett jogos kívánalmak nagy részét, kiküszöbölt bizonyos ellentmondásokat és javította a törvény szövegezését is.

A két kisebb módosítás közül az 1960. évi 12. tvr a Pp és a Ptk összhangját valósította meg; az 1961. évi 14. tvr pedig a hatásköri szabályokat módosítva még tovább szélesítette a járásbírósági hatáskört.

A fentiekben vázolt jogfejlődés után nyerte mai formáját perrendtartásunk, amely lényegében, alapvető elveit és szerkezetét tekintve, a 15 éve életbelépett 1952. évi III. tv alapjaira épül fel ma is.

4. A polgári perrendtartás az 1957. évi módosítását követően — a két, viszonylag kisebb módosítástól eltekintve — lényegében változatlan szöveggel hatályosul. Ez azt jelenti, hogy a polgári perrendtartás rendelkezései immár tíz év óta változatlanul érvényesek, ami arra mutat, hogy az 1957. évi VIII. tv által kialakított megoldások helyesnek bizonyultak és a gyakorlatban is megállták a helyüket.

Különösen mutatkozik ez a bírósági gyakorlatban, amely legközvetlenebbül tükrözi az életviszonyok fejlődése során a jogalkalmazásban felmerülő problémákat. Az elmúlt tíz év alatt egy ízben — 1959-ben — készült el a hatályos eljárásjogi állásfoglalások összeállítása. Ez lényegében azokat az értelmezési problémákat tükrözi, amelyek a Pp korábbi szövegével kapcsolatban merültek fel. Bár ezt követően is több állásfoglalás, iránymutató eseti döntés született, ezek az állásfoglalások nem érintették a Pp alapvető rendelkezéseit, értelmező jellegűek és nem lépik túl a Pp esetleg szűknek mutatkozó kereteit.

Egy hatályos kódex azonban természetszerűleg azokat az elgondolásokat tükrözheti csak, amelyek a jogszabályok előkészítésénél az adott életviszonyoknak megfelelően alakultak ki, illetőleg amelyek előre mutatnak a további fejlődés irányába. Az élet fejlődésmenete, a jogrendszer fejlődése azonban teljesen zárt kereteket nem tűr meg. Lezárt jogi kategóriákat csak a jogtörténet ismer, a tételes jogi kódex kell hogy kövesse az életviszonyok változásait és figyelemmel legyen az életviszonyok változásait már tükröző újabb jogalkotásokra. Az új gazdasági mechanizmus életbelépésével kapcsolatos nagymérvű jogszabályalkotás is megindított egy újabb kodifikációs folyamatot, a régi jogszabályok felülvizsgálatát és a követelményeknek megfelelő korszerűsítését. Az életviszonyok hihetetlen mértékű felgyorsulása megköveteli, hogy az eljárásjog is kövesse ezt a gyors ütemet. Az eljárásjog területén is törekedni kell tehát a gyorsaságra és a célszerű eljárásjogi megoldásokra. Annyiban tehát, amennyiben e célok elérése érdekében hatályos eljárási szabályaink módosításra szorulnak, meg kell vizsgálni, hogy ez milyen körben történjék meg.

Néhány gondolat de lege ferenda

5. Jelenlegi polgári eljárásjogunk méltatása során már kifejtettük, hogy megfelel mind az elmélet, mind a gyakorlat által támasztott legfőbb követelményeknek, — a novelláris módosítások után — megtalálta a helyes megoldásokat. Lényeges kérdésben nincsen szükség a perrendtartás módosítására, alapelveiben, alapintézményeiben, szerkezetében és főbb megoldásaiban hosszú időre szóló megállapodott kódexünknek tekinthetjük.

Alátámasztja ezt a megállapításunkat mind a jogirodalom, mind — a most már egyre jobban fellelhető — joggyakorlat is, különösen a Pp nem régen megjelent kommentárja.[14]

Ugyanakkor azt is megállapíthatjuk, éppen a jogirodalom és a joggyakorlat figyelemmel kísérésével, hogy mind az elmélet, mind a gyakorlat felvet több olyan hol kevésbé, hol nagyobb mértékben jelentős reformkérdést, amelynek megvizsgálása feltétlenül indokolt lehet.

Ezekkel a de lege ferenda szempontokkal az alábbiakban mi is foglalkozni kívánunk, hangsúlyozva, hogy e javaslatok a Pp egészének, rendszerének, alapelveinek, főbb intézményeinek módosítására nem irányulnak.

6. Az *eljárás egyszerűsítésének kérdése* már korábban felmerült jogéletünkben elsősorban a polgári jogalkalmazás jogpolitikai kérdéseivel kapcsolatban.[15] E kívánalomnak az új gazdasági mechanizmussal megindult jogszabályalkotási törekvések még nagyobb hangsúlyt adnak.

A gazdaságirányítás új módszerének megvalósulása egyrészt közvetlen reformkívánalmakat is hoz magával a polgári eljárásjog terén, másrészt közvetett hatással lesz az eljárásjogra, miután nyilvánvaló, hogy több anyagi jogi (polgári jog, termelőszövetkezeti jog stb.) változás perjogi reformokat is kíván.

Ezek a kívánalmak elsősorban az eljárás egyszerűsítése terén adódnak, ideértve a szerve-

[13] A házassági bontópert megelőző előkészítő eljárás irodalmából l. különösen *Farkas* József—*Szilbereky* Jenő: „A házassági bontópert megelőző előkészítő eljárás a gyakorlatban." Bp. 1954.

[14] „A polgári perrendtartás magyarázata." Bp. 1967. Szerkesztette: *dr. Szilbereky* Jenő és *dr. Névai* László.

[15] L.: *Szilbereky* Jenő: „A polgári jogalkalmazás jogpolitikai kérdései" c. előadását a Magyar Jogász Szövetség VI. kongresszusán. (Hévíz, 1963. október 6-án), az előadásokat tartalmazó kiadvány 277. köv. old.

zet terén felmerülő egyszerűsítési kívánalmakat is.

Mielőtt az egyszerűsítés terén kialakult álláspontunkat röviden vázolnánk, szükségesnek tartjuk annak leszögezését, hogy az eljárás egyszerűsítése és a Pp rendelkezéseinek egyszerűsítése nem azonos kérdések és nem is mindig azonos következményekkel járnak. Az egyszerűbb, vázlatosabb szabályozás gyakran éppen bonyolult eljárást eredményez, míg megfordítva is előfordul: a pontosabban, részletesebben, a kivételes esetekre is kiterjedően kidolgozott, tehát bonyolultabbnak tűnő szabályozás igen gyakran az eljárás egyszerűsítését, gyorsabb, zökkenőmentesebb lebonyolítását eredményezi.

A másik elvi szempont, amelyet előre kell bocsátanunk az, hogy az egyszerűsítés kérdését mindig megfelelően össze kell vetni a garanciális kérdésekkel. Általános elvként leszögezhetjük ugyan, hogy az egyszerűsítés kérdését nem lehet a garanciális kérdések elé helyezni,[16] azonban ez csak általánosságban mondható ki; az egyes esetekben — az összes körülmények mérlegelésével — kell eldönteni, hogy melyik elv legyen az elsődleges. Nyilvánvaló, hogy a garanciális elv elsődlegessége, ennek az elvnek merev keresztülvitele megakadályozna majdnem minden egyszerűsítési törekvést; ennek az elvnek figyelmen kívül hagyása, illetőleg az egyszerűsítés követelménye mögé helyezése pedig adott esetben nagyobb hátrányokkal járna, mint amilyen előnyt az egyszerűbb, gyorsabb eljárás jelenthetne, azaz a gyorsaság az alaposság rovására mehetne.

Ezek után rátérve a *szervezet terén* felmerülő egyszerűsítési javaslatokra, elsőnek a *társas bíráskodás vagy egyesbírói eljárás* kérdését kívánjuk röviden tárgyalni.

Azok közül az alapvető elvek közül, amelyek a szocialista polgári eljárásjogban feltétlen érvényesülést követelnek, egyik a társasbíráskodás elve, amely különösen az ülnökrendszerrel való összefüggésében jogpolitikai jellegű követelmény. Alapelveiben tehát e kérdés reformjáról nem is beszélhetünk. Kifejtettük azonban fentebb álláspontunkat, amely szerint a perjogi alapelveket sohasem szabad mereven, dogmaként felfogva alkalmazni.

A társas bíráskodásnak, az ülnökök részvételének célja a *peres eljárásban* elsőrendű, jelenlegi jogunk is mellőzi a társas bíráskodást a nem peres eljárások döntő többségében. Kérdés azonban, hogy minden peres eljárás igényli-e a társas bíráskodást, az ünökök részvételét, tehát mindegyik olyan-e, amelyben a *dolgozó nép közvetlen részvételét* biztosítani kell az ítélethozatalban, illetőleg az azt megelőző tárgyalásnál, bizonyításfelvételnél.

Elsősorban a szocialista szervezetek egymás-közötti perei jöhetnek számításba az ilyen irányú reformtörekvéseknél. Az egyik érv, amelyet mérlegelni kell, arra támaszkodik, hogy a szocialista szervezetek közötti jogviták elsődleges fórumai a gazdasági döntőbizottságok,[17] kisebb számú jogvita tartozik polgári peres útra. A gazdasági döntőbizottságok ülnökök nélkül „egyesbírákként" járnak el és mind a hazai, mind a többi szocialista államban szerzett tapasztalatok azt mutatják, hogy ez helyes is. Véleményünk szerint ezért a 4/1961. (XII. 12.) IM sz. rendelet szerinti peres eljárás tartozhat azok közé, amelyeknél az első fokú eljárás egyesbíró előtt folyhat.

Ezzel szemben is felhozhatók azonban jelentős érvek. A legjobban megfontolandó talán az, hogy éppen az új gazdasági mechanizmus követelményei vetik fel a gazdasági döntőbíráskodás terén is a reformtörekvések között a társasbíráskodás követelményének bizonyos fokú megvalósítását. A fellebbezés tanácsban történő elbírálásának már megtörtént bevezetésén felül, az alapeljárásban is — a bírói eljáráshoz való közlekedés irányzatának megfelelően — felmerül egyes, kiemelt kategóriákban a szakülnökök részvételének gondolata.

Véleményünk szerint a két elv pro és contra érveinek részletes megvitatása után alakítható ki a helyes álláspont. Nem titkoljuk, hogy a magunk részéről e perekben az egyesbírói eljárás bevezetése mellett foglalunk állást.

A népi ülnökök részvételével kapcsolatos problémakör az elsőfokú eljárásban lényegében azonos az egyesbíráskodás problémakörével. Nem így van ez azonban a fellebbezési eljárásban, mert ott nem az a kérdés, hogy népi ülnökök közreműködésével létrehozott tanács vagy egyes bíró járjon el, hanem hogy az eljáró tanácsnak milyen legyen az összetétele.

Felmerült már a II. Ppn reformja során is, de a mostani reformtörekvések során is az a kritika, hogy a II. Ppn által bevezetett fellebbezési rendszer folytán a fellebbezési bíróság is folytat, vagy folytathat le bizonyítási eljárást, mérlegelés alapján tényállást állapít meg, ezért indokolt, hogy a másodfokon is résztvegyenek az eljárásban népi ülnökök — ha esetleg kisebb számban is.

Véleményünk szerint ez a törekvés nem indokolt. A nép közvetlen részvételének követelménye szükségessé teszi, hogy a bíróságok *főként a ténymegállapításnál* ülnökök közreműködésével járjanak el, hogy így a bizonyítás mérlegelésénél a bíróság szabad meggyőződésének kialakításában a népi jogtudat megfelelően érvényesüljön. A népi ülnökök közreműködése ezért ott szükséges, ahol *elsősorban* tényállásmegállapítás történik, tehát az első fokú eljárásban. A másodfokú eljárásban elsősorban jogkérdés, az első fokú ítélet egészének felülvizsgálata az eljárás tárgya, ezért fontosabb érdek fűződik ahhoz, hogy a tanácsban

[16] Vö.: *Beck* Salamon hozzászólását *Szilbereky* előző jegyzetben hivatkozott előadásához, l. a kiadvány 343. old.

[17] 1968. január 1-től: gazdasági döntőbizottságok.

jogban járatos, nagy tapasztalattal és gyakorlattal rendelkező hivatásos bírák foglaljanak helyet, mint az, hogy a fenti elv szigorúan, maradéktalanul érvényesüljön.

Az eljáró tanács összetételével kapcsolatban vitatható a *szakülnökök* részvételének jelenlegi szűk köre, illetőleg az a követelmény, hogy e kört jelentősen bővítsük.

Jelenleg csak az iparjogvédelmi perekben járnak el szakülnökök, holott több más olyan pertípus is van, amelyben az ülnököktől nemcsak a nép közvetlen részvételének a megvalósítását, hanem szakmai tudásuk hasznosítását is el kell várni. Ezt a törekvést elvben helyeseljük, azonban a téma sokrétű további megfontolást és vizsgálódást igényel — amelyre e cikk keretében lehetőségünk sincs —, ezért e helyen csak a kérdés felvetésére szorítkozunk.

Megjegyezzük azonban, hogy éppen az iparjogvédelmi perekben érte jogos bírálat a jelenlegi szakülnöki rendszert, amelynek olyan módon történő módosításával, hogy a szakülnökök ne az előzetes államigazgatási eljárás során eljárt szerv kiküldöttei legyenek, mi is egyetértünk.[18]

A szervezeti kérdések végén még röviden utalunk arra, hogy amikor a peres eljárásban a jelenlegi társas bíráskodási rendszer lényegében való fenntartását javasoljuk, egyben a mellett a törekvés mellett is állást foglalunk, hogy a bíróság tanácsi összetételben a tárgyalások során és az érdemi határozathozatalnál kell hogy eljárjon. Több *olyan kérdés, amely ma az eljáró tanács hatáskörébe tartozik* — az egyszerűsítés során — *a tanács elnökének,* mint egyesbírónak *hatáskörébe utalható.* A Pp egészét át kell vizsgálni abból a szempontból, hogy indokolt-e minden esetben egyes nem érdemi, vagy pusztán eljárásjogi kérdésekben a döntést tanácsi hatáskörben tartani, vagy a tanács elnökének hatásköre aggálytalanul bővíthető-e. Kétségtelennek látszik, hogy a per megszüntetése, a keresetlevél elutasítása, a bizonyítással kapcsolatos egyes intézkedések stb. olyanok, amelyekben a tanácsi hatáskör feleslegesnek látszik, az egyszerűsítés ezeknél keresztülvihető.

A *mulasztás* következményeinek új szabályozásánál a törvényhozót helyes cél és elgondolás vezette, amikor azt az alapelvet kívánta megvalósítani, hogy a fél mulasztása ne legyen szankcionálható olyan módon, amelynél „a szankció a per tárgyában (azaz anyagi jogában) akként sújtja a mulasztót, hogy (mulasztási ítélet folytán) a jognak meg nem felelő állapot jöhessen létre".[19]

A gyakorlat azonban azt mutatta, hogy a mulasztás ilyen szabályozása rendszerint a gyorsaság elvének nagymérvű megsértésével, a perek elhúzódásával és a másik perbeli fél sérelmével jár, mégpedig olyan mértékben, amely rendszerint *nincs arányban azzal a vélt sérelemmel,* amely az ellenkező megoldás folytán az igazság kiderítésének elvét érné. Különösen áll ez az alperes mulasztásának esetére. Alaposan megfontolható ezért a mulasztási ítélethez hasonló jogkövetkezményeket maga után vonó szabályozás meghonosítása; olyan szabályozás, amely az indokolatlan alperesi mulasztást úgy szankcionálná, hogy az ne járjon a per mértéktelen elhúzódásával.

A Ppn eltörölte *a fellebbezés értékhatárhoz való kötését* abból a szocialista perjogi alapelvből kiindulva, hogy a fellebbezés lehetősége garanciális elv, amely minden bírói eljárásban megilleti a feleket, függetlenül a perértéktől. A fenti elv általában véve helyes és annak más vonatkozásban éppen szigorúbb megtartását tartjuk indokoltnak,[20] azonban maradéktalan, szigorú keresztülvitele jelenleg túl nagy hátránnyal jár. Csekély összegű követelés behajtása olyan hosszú időt vehet igénybe és a bíróságokat két fokon a per értékével arányban nem álló módon foglalkoztatja, amely nemcsak abból a szempontból nemkívánatos, hogy az úgyis nagy munkateherrel dolgozó bíróságok idejét és munkaerejét vonja el fontosabb perek elől, hanem abból a szempontból sem, hogy az ilyen kisebb összegű jogos követelések jogosultjait, a felpereseket olyan hosszú idő után juttatja jogos követelésükhöz, amely alkalmas az igazságszolgáltatás hatékonyságába vetett hit esetenkénti megrendítésére.

Egyébként is helytelen a perérték figyelmen kívül hagyása, minden szempontból, akár a hatáskör, akár a bírói út, akár a jogorvoslat szempontjából. Korábban a perérték szerinti korlátozás a gazdag—szegény közti egyenlőtlenséget jelenthette, ma viszont ez már nem áll fenn. A dolgozó nép átlagos életszínvonalához viszonyított csekély jelentőségű ügyekben általában kisebb érdek fűződik a perhez, mint a nagyobb perértékűnél. A perérték általában a per jelentőségének értékmérőjéül fogható fel. Helyesnek látszanék a *csekély perértékű ügyekben* (pl. 500 Ft-on aluli perérték esetén) *a fellebbezés kizárása.*

A tárgyalás előkészítésével kapcsolatban is sok probléma merül fel. Indokoltnak látszik az a kritika, amely szerint a tárgyalás megfelelő előkészítése legtöbb esetben a perben tartott tárgyalások számának csökkentéséhez és a pertartam jelentős rövidítéséhez vezethet. A tárgyalás előkészítésére vonatkozó jelenlegi szabályozás, a Pp 124. §-ának rendelkezése — véleményünk szerint — megfelelő, eljárási reformra nincs szükség. A

[18] Vö.: *Világhy* Miklós: „Az újítói tevékenység és az állam- és jogtudományok." J. K. 1966. évi 8—9. sz. — A cikkben azonban — nyilvánvaló elnézésből — a kritika az újítói pereket említi, holott ezekben a bíróság összetétele az általános szabály szerinti. Nyilván az iparjogvédelmi pereknek szánta a szerző a kritikát; az újítási perek ilyeneknek nem minősülnek.

[19] *Farkas* József: „A perbeli mulasztás" id. tanulmánygyűjtemény, 114. old.

[20] E szempontból erősen vitatható az ún. felülvizsgálati eljárás rendszerének meghonosítása, amely pl. a munkaügyi perekben csak egyfokú bírósági eljárást tesz lehetővé.

bírói gyakorlat feladata lenne az adott lehetőségekkel megfelelően élni.[21]

A perek tárgyalásának jobb előkészítését nem a Pp 124. §-ának módosításával, hanem egyéb reformokkal elő lehetne azonban segíteni. Ilyen helyes javaslatnak tartjuk pl. a kötelező előkészítő irat bevezetését abban az esetben, ha az alperes szocialista szervezet, tehát jogtanácsosi képviselete van, vagy ha az alperest ügyvéd képviseli.[22]

7. A jelenlegi *hatásköri szabályok* azon az elvi meggondoláson alapulnak, hogy a járásbíróság hatásköre általános, a megyei bíróságé pedig kivételes. A megyei bírósághoz e hatásköri megoszlás alapján csak a szocialista szervezetek magas perértékű ügyei, és egyes külön felsorolt bonyolult ügyek tartoznak (pl. szerzői jogi, iparjogvédelmi perek). E megoldás eredményeként a megyei bíróság első fokú hatásköre gyakorlatilag jelentéktelen számú ügyre szűkült, ami azt is jelenti, hogy a perek zöme másodfokon a megyei bíróságon fejeződik be. Ezáltal a Legfelsőbb Bíróság másodfokú hatásköre is csak arra a viszonylag kevés számú ügyre terjed ki, amelyben első fokon a megyei bíróság járt el.

Kétségtelen, hogy a Legfelsőbb Bíróságnak a közvetlen ítélkezési funkciók alól mentesítése elősegíti az elvi irányító munka kiszélesítését, ami pedig a Legfelsőbb Bíróság alapvető feladata. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az elvi irányítás több módon is történhet és az elvi döntések, kollégiumi állásfoglalások, iránymutató tartalmú törvényességi határozatok mellett történhet közvetlenül iránymutató másodfokú határozatok útján is. Ezért indokolt kívánság lehet a megyei bíróságok első fokú *hatáskörének* célszerű keretek között *bizonyos bővítése*. Erre olyan perkategóriákban lenne szükség, amelyek jelenleg nem kerülhetnek a megyei bíróság hatáskörébe. Itt elsősorban a magánszemélyek, illetőleg a nem szocialista szervezetek pereiről van szó. A megyei bíróság első fokú hatáskörének kiszélesítése történhetik akár bizonyos ügykategóriák megjelölésével (pl. öröklési jogi ügyek), akár pedig bizonyos értékhatár megállapítása mellett, vagy a kettő összekapcsolásával.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy bár az ügykategóriák általában alkalmasnak mutatkoznak arra, hogy jelezzék az ügyek bonyolult voltát, mégis önmagában ez a megjelölés nem alkalmas annak megállapítására, hogy a *konkrét* jogvita bonyolult lesz-e. Így pl. egy szerzői jogi per ténye állása is lehet egyszerű és ugyanígy egyszerű lehet az eldöntendő jogi kérdés is. Ugyanakkor egy „egyszerű" adás-vételi szerződés is számtalan bonyolult jogi kérdést rejthet magában. Másrészt viszont az értékhatár megjelölése sem felel meg közvetlenül annak, hogy a magas értékhatár egyben bonyolult jogi kérdést is jelentene. Mégis ehhez kapcsolódva egyrészt az ügykategóriák, másrészt az értékhatár megjelölésével kellene a megyei bíróság első fokú hatáskörét kiszélesíteni (pl. nem szocialista szervezetek és magánszemélyek perei vonatkozásában, ha a pertárgy értéke 100 000 forintot meghalad stb.).[23]

8. Míg a megyei bíróság első fokú hatáskörének bővítése az elvi irányítás közvetlenebbé tétele, illetőleg a magánszemélyek egyes pereinek magasabb szintű bíróság által történő elbírálása érdekében indokoltnak mutatkozik, meg kell vizsgálni másrészről szükséges-e, hogy *csekélyebb súlyú kisebb jelentőségű ügyekben* a bíróságot vegyék igénybe. Az ilyen — ún. bagatell — ügyekben esetleg más szervek is eljárhatnának.

Egy ilyen hatásköri rendezésnek alapvető indoka nem a bíróság tehermentesítése lenne, hiszen — amint erre alább kitérünk — az ilyen ügyek általában nem okoznak a bíróság számára különösebb megterhelést. A kisebb jelentőségű ügyeknek más szervek által való elbírálását alapvetően az indokolja, hogy célszerűbb az ilyen ügyekben a *felekhez legközelebb eső helyi szervek* (pl. tanácsi szervek) eljárása, minthogy e szervek mind a feleket, mind pedig a jogvita körülményeit a legjobban ismerik (lényegében ezt tanúsítja a birtokvitáknak a tanácsi szakigazgatási szervek által történő elbírálása).

Az ilyen csekélyebb jelentőségű ügyeknek más szervek hatáskörébe utalása azért is indokolt lehet, mert ezek kisebb súlyuknál fogva nem igénylik azoknak a garanciális szabályoknak, eljárásjogi biztosítékoknak a teljességét, ami általában a peres eljárásra jellemző. Ezek az ügyek gyors, rendszerint közvetlen döntést kívánnak. Hozzájárul ehhez az is, hogy a járásbíróságokhoz — amelyek a járás székhelyén vannak — a bejárás nemcsak időveszteséget, hanem az üggyel arányban nem álló költséget is okozhat. Megoldásként mutatkoznék ezért az, hogy a felek ilyen jogvitákkal közvetlenül a községben levő erre kijelölt szervhez fordulhassanak.[24]

Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni,

---

[21] A tárgyalás előkészítésével kapcsolatos problémakör jelentős irodalmára l. különösen *Szilbereky* Jenő: „A tárgyalás előkészítésének kérdései, az előkészítő eljárás" c. munkáját. Bp. 1956.

[22] Megfontolandó lehet egyébként annak a bevezetése is, hogy ha a fél személyes költségmentességet élvez, a bíróság hivatalból rendelhessen ki pártfogó ügyvédet, egyéb esetekben pedig a Pp 3. §-a alapján a fél figyelmét felhívja arra, ha a bíróság megítélése szerint az ügyvédi képviselet a fél jogainak megfelelő érvényre juttatása szempontjából célirányosnak látszanék.

[23] Más kérdés, hogy a pertárgy értéke a *feleknek a perhez fűződő érdeke* szempontjából igen jelentős lehet. Ebből következik, hogy míg egy nagyobb perérték önmagában nem jelzi azt, hogy az ügy jogi elbírálása bonyolult, addig rámutat arra, hogy az ilyen ügyhöz a feleknek nagyobb érdeke fűződik. Ez is indokolja azt a javasolt megoldásunkat, hogy magánszemélyek perei szélesebb körben kerülhessenek első fokon a megyei bírósághoz.

[24] Ilyen szervként eljárhatnak a tanácsi szakigazgatási szervek, mint ahogy birtokvitában is jelenleg határozhatnak. Nincs az sem kizárva, hogy jogszabály más szervet jelöl ki az ilyen vitákban való döntésre.

hogy az ilyen kisebb ügyekben a bíróság *fizetési meghagyást* bocsát ki, amelyekből — az esetek több mint kétharmadában — nem lesz további eljárás. Mivel ez az intézmény a gyakorlatban jól bevált, nem volna helyes a feleket elzárni attól, hogy választásuk szerint akár a bírósághoz, akár a helyi szervhez fordulhassanak. A felek választása ki fogja alakítani azt az egészséges megosztást az ügyek között, amely mind a felek érdekében áll, mind pedig összhangban van az eljáró szervek érdekeivel.

A fentiek mellett azt is célszerű lenne megvizsgálni, hogy milyen más ügyeket lehet ilyen módon (fakultatíve) a helyi szervek hatáskörébe utalni, sőt továbbmenően mennyiben volna célszerű a *bíróságnak egyszerűsített,* nemperes *eljárást* alkalmazni bizonyos rendszeresen visszatérő, jogi problémát ritkábban felvető ügyekben. Így pl. a házasságból született gyermek tartása iránti perek végeredményben a tartásdíj összegszerűségének vitatásában merülnek ki. Indokolt lehet, hogy az ilyen ügyekben a bíróság peres eljárás helyett lényegében az ideiglenes intézkedéshez hasonló eljárás keretében döntsön, amely bonyolultabb jogvita esetén perré alakulna át.

9. A bíróság több olyan ügyben jár el, amelyben a *bírósági eljárást megelőzően más szervek határoznak.* Ezek a bírósági eljárást megelőző eljárások igen változatos alakot öltenek mind az eljárás formája, mind pedig a bíróság igénybevételének módja tekintetében. Vannak olyan eljárások, amelyeket egyeztető eljárásnak lehet felfogni, más eljárásokban az illetékes szerv dönt, és határozatának bíróság előtti megtámadásáról, vagy pedig az ügynek bíróság elé viteléről van szó. Másrészt bizonyos esetekben már az első fokú határozat, más esetekben pedig csak a másodfokú határozat meghozatalát követően lehet a bírósághoz fordulni. Az ilyen megelőző eljárások számának növekedésével előreláthatólag számolnunk kell. Ez önmagában nem kifogásolható, mert bizonyos gyakorlati szempontok ezt az ügy célszerűbb és gyorsabb elintézése érdekében megkövetelik.[25]

A polgári peres eljárás egyszerűsítése szempontjából elsősorban nem azt kell vizsgálnunk, hogy ezeknek a szerveknek az eljárását mennyiben lehet egységesíteni, hanem arra kell figyelmet fordítani, hogy ha az ilyen ügyek a bírósághoz kerülnek, *a bíróság eljárása egységes legyen,* és mellőzni lehessen azokat a jelenleg fennálló gyakran egészen jelentéktelen, de mégis az eljárás rendjéhez tartozó eltérő eljárási szabályokat.

Azokban az ügyekben, amelyek más szerv előzetes eljárása után kerülnek a bírósághoz, a *bíróság eljárásának* három alaptípusát lehet megkülönböztetni:

a) a bíróság a *rendes (általános) eljárási szabályok* szerint jár el; ilyen ügyek pl. a birtokháborítás, a kisajátítási-kártalanítási és más kártalanítási eljárások (vadkártalanítás, honvédelmi kártalanítás stb.);

b) a bíróság az *általános eljárási* szabályok szerint jár el, bizonyos meghatározott, de nem alapvető *eltérésekkel;* így jár el a bíróság az államigazgatási határozatok megtámadása, a választott bírósági határozatok érvénytelenítése, illetőleg a termelőszövetkezeti tagsági jogviták esetében;

c) a bíróság *külön eljárási* szabályok szerint jár el, amelyek a rendes eljárási szabályoktól jelentős mértékben térnek el; ilyen az ún. felülvizsgálati eljárás, a munkaügyi, illetőleg az újítási viták, valamint a társadalmi bírósági határozatok felülvizsgálata esetén.

Nem szükséges külön hangsúlyoznunk, hogy ez a sokfajta eltérés — amelyek részletszabályainak elemzésére itt helyünk nincs — teljesen szükségtelen. Lényegében minden említett ügyben arról van szó, hogy a felek között folyó vita a bíróság elé kerül, és abban a bíróság akár érdemben, akár indokolt kivétellel csupán a határozat hatálytalanítása felől dönt. Célszerű volna tehát ezekben az ügyekben *egységes bírósági eljárási szabályokat kialakítani* a már említett nélkülözhetetlen eltéréssel. Így nem indokolt pl. az, hogy ezek az ügyek különböző elnevezésű beadványok útján kerüljenek a bírósághoz. Helyes volna ezt is egységesíteni, mint ahogy a bíróság eljárására is az első fokú eljárás szabályait kellene általánosan alkalmazni. Megfontolandó lehet azonban bizonyos esetekben a fellebbezés kizárása. Ezt elsősorban az indokolja, hogy azok az ügyek, amelyek megelőző eljárás után kerülnek a bírósághoz, már rendszerint egy vagy két fokon elbírálást nyertek. Nem minden ügy igényli, hogy a bíróság is két fokon határozzon. Éppen ezért a fellebbezést akár bizonyos ügykategóriákban, akár pedig értékhatárra tekintettel korlátozni kellene. Ettől függetlenül azonban az egyéb jogorvoslatoknak megfelelő körben helyt kellene adni.

10. A Pp két novelláris módosítása a múltban is lehetőséget adott arra, hogy a fő reformkérdések mellett a felmerülő *kisebb jelentőségű korrekciókra* is sor kerüljön, másrészt arra is, hogy a törvény egészét megvizsgálva, az egységes szerkezetbe foglalt kódex szükséges *szövegezési finomítása* megtörténjék.

Ezt — az egyáltalán nem lebecsülendő — munkát most is el kell végezni. A Pp 15 éves *jogirodalma,* de különösen a legújabb, (a II. Ppn utáni) sok olyan kérdést vetett fel, amelyek rávilágítottak egyes kisebb ellentmondásokra, ér-

[25] A különféle szervek előtt folyó eljárások bonyolultságát mutatja az is, hogy a bírósági eljárás feltétele adott esetben lehet egy olyan előzetes eljárás, amelyben ez a szerv csupán „kötelezően eljár", de egyeztetést nem folytat, más esetben pedig, bár formailag határozatot hoz, az ilyen határozat megtámadása nem tartozik a bíróság hatáskörébe, hanem a felek a vitájukat viszik a bíróság elé, úgy mintha másod- vagy harmadfokú (fellebbezési) hatóságként járna el a bíróság. Az előzetes eljárások részletes felsorolására és elemzésére l. A polgári perrendtartás magyarázata, szerkesztette: *dr. Szilbereky* Jenő és *dr. Névai* László. Bp. 1967. 513. old.

telmezési nehézségekre, a szövegezés finomításának szükségességére. Különösen értékes e szempontból a Pp már hivatkozott, nem régen megjelent kommentárja, amely e felvetéseknek egész tárházát tartalmazza. E munka elsőrendűen igényli az ilyen szempontból való részletes átvizsgálást.

A Pp *bírói gyakorlatának* is meg kellett oldania néhány jogalkalmazási kérdést az eltelt időben. A bírói gyakorlat — különösen a Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiumi állásfoglalásai — néhány praeter legem érvényesülő szabályt is megtestesít. Ezek felülvizsgálata is nagy haszonnal járna a jogszabályi módosítás előkészítése terén. A helyes, kiegészítő szabályokat megfelelő módon átveheti maga a Pp, míg további, a jogalkalmazás terén felmerült kérdések megvizsgálása esetleg éppen ahhoz az eredményhez vezethet, hogy a gyakorlat nem kívánt irányú fejlődését kell a törvény módosítása során megakadályozni.

Hangsúlyoztuk már a szövegezési módosítások jelentőségét, amely igen fontos feladat. Ebből a szempontból a Pp egészét, illetőleg a módosítás után egységes szerkezetbe foglalt kódexet át kell vizsgálni.[26] E feladat legcélszerűbben úgy oldható meg, hogy a törvény az igazságügyminiszter részére ad felhatalmazást, amely alapján az egységes szerkezetbe foglalt Pp szövegén — az érdemet nem érintő — szövegezési módosításokat keresztül vezettetheti.

Mind a gyakorlati alkalmazók, mind az eljárásjogot, vagy egyes eljárásjogi kérdéseket megismerni szándékozó más jogágakkal foglalkozók részére rendkívül fontos, hogy az egységes szerkezetbe foglalt új szöveg a már szokásos könyvformában is megjelenjék, így a jogszabály hatályos szövegének megállapítása ne igényeljen utánajárást, különböző jogszabályok összehasonlítását.[27]

11. A gyors és egyszerű eljárás megköveteli a bíróság eljárásában és ügyvitelében a *korszerű technika* alkalmazását. Nem kívánunk foglalkozni az ügyvitelgépesítés módszereivel, amelyek lényegében a szervezet és ügyvitel tekintetében nyújtanak lehetőséget az egyszerűsítésre (villanyírógépek, az iktatás, lajstromozás, iratmegőrzés, irattározás korszerű eszközei stb.). Itt a szoros értelemben vett peres eljárás egyes mozzanatainak gépesítési lehetőségeire kívánunk kitérni.

Talán szükségtelen külön hangsúlyozni, mennyire nehézkes polgári peres ügyekben a *tárgyalási jegyzőkönyv* diktálás útján való elkészítése. Kétségtelen azonban, hogy bármennyire nehézkessé és szaggatottá is teszi ez az eljárást, a tárgyalással végeredményben egyidejűleg készül el a jegyzőkönyv. Tény az is, hogy a jegyzőkönyv elkészítése jegyzőkönyvvezető jelenlétét teszi szükségessé (ami egyébként a polgári perrendtartás szerint kötelező is). Ugyanakkor ismeretes, hogy a jegyzőkönyvvezető elfoglaltsága nem terjed ki a tárgyalás minden percére, mert amíg a bíró a kihallgatást folytatja, illetőleg a felekkel tárgyal, a jegyzőkönyvvezető nincs foglalkoztatva. Ha egy időpontban több tanács is tárgyal, a tárgyaláson részt vevő több jegyzőkönyvvezető munkájában több munkaóra kiesés is jelentkezhet. Ez pedig nem hanyagolható el. Nem szabad azonban azt sem figyelmen kívül hagyni, hogy a jegyzőkönyvvezető a bírónak az adminisztrációs munkában is támogatást nyújt (iratok átvétele, felek behívása, szemletárgyak behozatala stb.).

A sokféle ellentétes érdek összhangba hozatala bonyolult feladat, ettől függetlenül azonban felmerülhet a tárgyaláson *magnetofon használatának* lehetővé tétele, illetőleg a jegyzőkönyvvezetők munkájának jobb megszervezése. A teljes tárgyalás anyagának magnetofonra felvétele nehézkes, szükségtelen, mert az így nyert anyag áttekinthetetlen, lényegében a gyorsírói feljegyzéshez hasonlít, ami pedig csak a tárgyalási jegyzőkönyv nyersanyaga lehet. Meg kell azonban vizsgálni, hogy ha a magnetofon csupán a vallomások és a nyilatkozatok felvételére szolgálna, illetőleg ha a bíró azt mondaná magnetofonba, amit egyébként a jegyzőkönyvvezetőnek diktálna, elősegítené-e ez a bíróság munkájának jobb megszervezését.

A magnetofon ilyen módon való használata lehetővé tenné, hogy a jegyzőkönyvvezető ne legyen jelen a tárgyaláson, hanem külön helyiségben tartózkodnék, és folyamatosan dolgozná fel a magnetofonba mondott tárgyalási anyagot. Így több tanács munkáját egy jegyzőkönyvvezető tudná ellátni, és bár a jegyzőkönyvek a tárgyalással egyidőben nem készülnének el, azt követően rövid idő elteltével be lehetne azokat mutatni. A bíró számára a szükséges adminisztrációs munkák elvégzésére biztosítani kellene egy ügyeletes jegyzőkönyvvezetőt, aki adott esetben külön hívásra jön be a tárgyalásra.

Mindamellett továbbra is fenn kell tartani annak lehetőségét, hogy a tárgyaláson a jegyzőkönyvvezető végig részt vegyen, és ugyanakkor a teljes tárgyalást vagy annak meghatározott ré-

[26] A szövegezés fontosságát kívánjuk illusztrálni azzal a közismert példával, hogy az egységes szerkezetben megjelent Pp 1961. évi kiadványának a Pp 260. § (1) bek. *a)* pontjában levő elírásból eredő sajtóhibája milyen nemkívánt eredményre vezetett. A bírói ítéletek néhányában még ma is olvasható, hogy perújításnak akkor van helye, ha a fél olyan „jogerős bírói, vagy más bírósági határozatra" hivatkozik..., holott e mondatba a bírósági szó a hatósági szó helyett elírás folytán került. Tudunk olyan döntésről is, amely e sajtóhiba alapján utasított el döntőbizottsági határozatra alapított perújítási kérelmet.

[27] A hatályos jogszabály szövegének közkézen forgása alapvető követelmény, mely különösen az egyébként nem eljárásjoggal foglalkozók részére szükséges. Példának megemlítjük, hogy *Rudolf* Lóránt egyébként kiváló „Határidők a polgári jogban és a munkajogban" Bp. 1965. c. munkája a Pp nem hatályos szövegét vette pl. a perújításnál figyelembe, és 6 hónapos szubjektív perújítási határidő helyett midenütt 3 hónaposról beszél. (Ez mitsem von le — e téren velünk ellentétes — fejtegetéseinek értékéből, azonban a munka nagymérvű elterjedése folytán nemkívánt mellékhatással járhat.)

szét magnetofon szalagra is felvegyék. Erre különösen bonyolult vagy egyébként olyan ügyekben kerülhetne sor, ahol több tanút vagy szakértőt kell meghallgatni. Ilyen esetben a teljes tárgyalási anyagról készült magnetofon-felvétel a gyorsíró közreműködését is pótolhatja.

Mindezek további vizsgálatot igényelnek és elfogadás esetén természetesen szükségessé teszik a polgári perrendtartás jegyzőkönyvvezetésre vonatkozó rendelkezéseinek módosítását.

További kérdés, hogy az ügyvitel egyszerűsítése terén a technikai eszközök fokozott alkalmazása hogyan hat ki egyes *bizonyító eszközökre.* Az irattári elhelyezési problémák folytán szinte elkerülhetetlen követelményként jelentkezik bizonyos iratoknak *mikro-filmen* való tárolása és az eredeti iratanyag selejtezése. Problematikus azonban, hogy ha a polgári perrendtartás eredeti okiratot kíván, elfogadható-e ehelyett a mikrofilmről készített másolat.

Véleményünk szerint az iratok mikrofilmen őrzését elrendelő szerv ügyviteli szabályainak rendelkeznie kell arról, hogy a mikrofilmről készített másolat kiadmányként jelentkezik, amelyet a szerv hitelesít és pecsétjével lát el. Ilyen körülmények mellett pedig a hitelesített kiadmány éppen olyan bizonyító értékű lesz, mint az eredeti okirat.

12. Az itt felvetett javaslatok lényegében az eljárás gyorsítását, egyszerűsítését célozzák. A polgári perrendtartás jelenlegi szabályai helyesek. Megfelelő alkalmazásuk kiküszöböli azokat a hibákat, amelyek az eljárást adott esetben akadályozhatják. A polgári perrendtartás itt javasolt módosítása éppen ezért *nem igényel soron kívüli, vagy gyors intézkedést.* Szükséges tehát, hogy a felvetett és a még felmerülő elgondolásokat minden oldalról megvizsgáljuk. Nem lehet ugyanis megengedni, hogy ami az eljárás gyorsítását eredményezheti, az más vonatkozásban a granciális rendelkezések fellazítására vezessen.

A kérdés rendszeres vizsgálata és előkészítése szükségessé teszi *a szocialista államok megoldásainak tanulmányozását* is, minthogy lényegében hasonló életviszonyok lényegében hasonló jogi megoldást igényelhetnek nálunk is. Az előkészítés és a vizsgálat szükségessé teszi a felvetett *problémák nyilvános megvitatását is.* Annak megítélésében ugyanis, hogy a felmerülő elgondolások helyesek lehetnek-e, vagyis hogy a jogszabály előkészítője az élet által felvetett követelményeket helyesen mérte-e fel, nagy segítséget jelent számára az, hogy az általa javasolt megoldásokhoz mások is hozzászólnak. Ez a hozzászólás — a vita — történhet irodalmi síkon, de történhet a jogászszervezetek útján, intézményekben nyilvánosan is.

Hogy adott esetben melyik módszert célszerű alkalmazni, általában attól is függ, hogy az előkészítés milyen szakaszáról van szó. Elvi tételek kialakításánál célszerűbb az *irodalmi vita.* A polgári perrendtartás tételeinek és a módosító javaslatoknak a megvitatását is először irodalmi síkon kellene lefolytatni. Amikor a főbb elvi megoldások kialakulnak, illetőleg felmérhető, hogy a javasolt megoldások milyen előnyökkel, illetőleg hátrányokkal járnak, célszerű a módosítás főbb irányait és a jogi megoldásokat tézisszerűen összefoglalni. Az így összefoglalt anyag vitája már szükségszerűen a nyilvánosság előtt kell hogy történjék. Mindenesetre célszerű az első javaslatokat *szakmai vitára* bocsátani, hivatalokban, intézményekben megvitatni. Ezt követően sor kerülhet jogász tömegszervezetekben lefolytatott *nyilvános vitára,* amelyben nemcsak jogászok, hanem más érdekeltek is részt vennének.

A kialakult jogszabályszöveg nyilvános vitára bocsátása nem mindig célszerű. Félő ugyanis, hogy az ilyen vitánál nem a jogszabály elvi tételeit, hanem annak konkrét rendelkezéseit, pontosabban a rendelkezések megfogalmazásának módját vitatják, és így a részletek esetleg elvonják a figyelmet a tervezet elvi tartalmától. Adott esetben természetesen nem lehet kizárni a tételes tervezet szövegvitáját sem.

Minden nyilvános vitánál azonban annak biztosítása a legfontosabb, hogy a tervezethez *minél többen hozzászólhassanak* és hasznos tapasztalatokkal segítség a jogszabály végső szövegének kialakítását. A polgári perrendtartás módosításával kapcsolatban az irodalmi vita megindítása már most szükségesnek látszik, hogy a széles alapokra épített előkészítés kellően átgondolt javaslatokhoz vezessen. Ez a cikk is ennek az irodalmi vitának egyik előkészítője kíván lenni.

Bacsó Jenő — Farkas József

Bűnüldözés — megelőzés

A szocialista társadalmi viszonyok között a bűncselekmények elleni harc terminológiai értelemben az absztrakció legmagasabb fokán kialakított fogalom. Fejtegetéseinket erre az alapkoncepcióra építve megállapítható, hogy a bűncselekmények elleni harc társadalmilag és államilag szervezett bűnüldözésben realizálódik, illetve a bűnüldözési funkció realizálódása társadalmi és állami úton egyaránt érvényesíthető, ennek megfelelően egyfelől társadalmi, másfelől jogi (büntetőjogi és eljárásjogi) eszközök, módszerek segítségével.

A bűnüldözés a szocialista társadalmi rendszer építése során tehát nem korlátozódik az állami bűnüldöző szervek tevékenységére, hanem társadalmi üggyé vált. Ez a kifejezés azon-

ban, hogy a bűnüldözés a társadalom ügye, maga is absztrakció, minthogy általános értelemben a bűnüldözésben az egész társadalom vesz részt, de szűkebb értelemben a bűnüldözést társadalmi szervek is végzik akár spontán, akár szervezett formában. Az utóbbi jellegű társadalmi bűnüldözési funkció gyakorlása azonban olyan társadalmi szerveket tételez fel, amelyek működését, működésük szabályait jogszabályok írják elő, tehát nem csupán a társadalom uralkodó erkölcsi-etikai felfogása nyer realizálást a társadalmi szervek bűnüldöző tevékenységében és a felősségre vonás módszereiben, hanem a jogi szabályozás is.

A bűnügyi tudományok szocialista irodalmában egyre inkább uralkodó felfogássá válik az a nézet, hogy szocialista társadalmi rendszerünk építése során a társadalomellenes magatartások, a bűnözés csökkentésének, majd megszüntetésének legfőbb útja a megelőzés.[1] A bűnözés ellen folytatott harcban, elsősorban a bűncselekmények megelőzésében egyre nagyobb mértékben vesznek részt a társadalmi szervek, maga az egész társadalom.

Szükségesnek mutatkozik beható vizsgálat alá vonni a bűncselekmények elleni harc fő feladatának: a megelőzésnek a lényegét, amely abból a szempontból tekintendő feladatnak, hogy a bűncselekmények elleni harc perspektivikus céljának alárendelt, a bűnözés csökkentésének, majd felszámolásának az egyetlen hatásos lehetősége. A megelőzés azonban nem csupán lehetőség, minthogy a megelőzés mint feladat jogviszonyokat és cselekményeket tételez fel, jogokban — kötelességekben, ezeknek megfelelő intézkedésekben válik valósággá, alakítja ki mozgási tendenciáit.

A marxizmus—leninizmus klasszikusai magukévá tették és tanításaik középpontjába állították a megelőzés gondolatát, melynek felvetése ugyan jóval korábban megtörtént egyes haladó jogászok[2] részéről, azonban utópisztikus szemlélet folytán csaknem feledésbe merült.

Marx messzemenően felismerte a megelőzés, a prevenció jelentőségét, amelyről írja: „A bölcs törvényhozó meg fogja akadályozni a bűntettet, hogy ne kelljen megbüntetnie, de nem azáltal fogja megakadályozni, hogy a jog szféráját akadályozza, hanem azáltal, hogy minden jogi törekvést megfoszt negatív lényétől, átengedve a jognak a cselekvés egy pozitív szféráját.[3]

Lenin kidolgozta a bűncselekmények megelőzésének egyes alapelveit és módozatait, hangsúlyozva, hogy a gyakorlatban ki kell alakítani a bűnözés visszaszorításának sokféle, hatékony módszerét, mint gyakorlati tevékenységi módszereket és formákat. Nem a büntetést tartotta a bűnüldözés legfontosabb eszközének, hanem a bűnözés okai felszámolásának társadalmi jellegű módszereire hívta fel a figyelmet. Az okok felszámolása végett el kell torlaszolni mindazokat a csatornákat, amelyeken keresztül az ilyenfajta okok keletkezését elősegítő hatások áramlanak.[4] Lenin hangsúlyozta, hogy a bűnözés megelőzését szolgáló tényezők között legnagyobb jelentősége van az állam megerősödésének, a kultúrszínvonal növekedésének és a dolgozó tömegek között folytatott ideológiai nevelő munka hatékonyabbá tételének. A kultúrforradalom összekapcsolandó a szocialista törvényesség megszilárdításával, a forradalmi rend megszilárdításával.

I. A szocialista kriminológiai tudomány a marxizmus—leninizmus elméletének talaján kidolgozta a megelőzés fogalmának egyes tartalmi ismertető jegyeit, a különböző nézetek analizálása és szintézise útján. A fogalommegjelölés tekintetében azonban a megelőzés számos szóösszetételben használatos. Ilyenek: a bűncselekmények megelőzése, a bűnözés előzetes megakadályozása, a bűnözés prevenciója, mely kifejezések tágabb értelemben nem térnek el egymástól. Olyan összefüggő intézkedések rendszerének megjelölésére szolgálnak, amelyek célja a társadalom ellenes megatartások megelőzése, az ilyen cselekményeket előidéző okok felszámolása, hatásuk megszüntetése.[5]

A szovjet jogtudományban a prevenció fogalmának különböző meghatározásai ismeretesek. Ilyenek: az egyes törvénysértő megjavítása, átnevelése és ezzel egyidejűleg preventív hatás gyakorlása másokra; a konkrét bűncselekmények megelőzését szolgáló intézkedések komplexuma; az állami szervek és a társadalom által a bűnözés okainak felszámolása és a bűnözés megszüntetése érdekében alkalmazott intézkedések komplexuma. A kriminológusok többsége ez utóbbi meghatározást helyesli, mint olyant, ami megfelel a megelőzés kriminológiai fogalmának. A prevenció jogi fogalma ennél szűkebb, minthogy a jogi értelmezés a prevenciót csupán a büntetés célja szempontjából vizsgálja.

Nézetem szerint a megelőzés fogalmának tisztázása nemcsak terminológiai probléma és nem is azon van a hangsúly, hogy a megelőzés tágabb értelmezése kriminológiai, szűkebb értelme

[1] Vigh József: A fiatalkori bűnözés és a társadalom. I. m. 231. old.

[2] Beccaria ismert mondása: jobb megelőzni mint büntetni.

[3] Marx: Viták a falopási törvényről. Marx és Engels művei. I. kötet. Kossuth Kiadó, Budapest 1957. 120. old.

[4] Részleteiben Lenin művei 25. kötet, Szikra, Budapest, 1952. 504. old.

[5] Szovjet kriminológia, tankönyv, Jurigyicseszkaja Lityeratura, Moszkva 1966. Nyersfordítás Országos Kriminalisztikai Intézet. 209. old. A szerzők megjegyzik, hogy a bűnözés visszaszorításáért és teljes felszámolásáért vívott harc napjainkban össznépi jelleget öltött. Az állami szervek és a szovjet társadalom együttes feladata a bűnözés megelőzése. A szocialista együttélési szabályok megtartása érdekében egyre nagyobb szerep hárul a népi milíciára, az elvtársi bíróságokra és a hozzájuk hasonló öntevékeny szervekre. Ezeknek az állami intézményekkel együtt kell ellátni a közrend és az állampolgári jogok védelmének funkcióit, megelőzni a társadalomra nézve ártalmas cselekményeket. (A SZKP XXI. Kongresszusának határozatából.)

pedig jogi jellegű (büntetőjogi és eljárásjogi) fogalom. A lényeg abban a tartalmi különbözőségben jut kifejezésre, hogy a társadalmi megelőzés mint a bűnüldözés társadalmi formájának fő feladata olyan széles körű intézkedések hálózatában valósul meg, amelyek összhatásukban alkalmasak arra, hogy adott helyen és adott időben bizonyos bűncselekmény fajták előfordulásának lehetőségét csökkentsék, egyenkénti hatásukban pedig egyes konkrét bűncselekmények megvalósítását megakadályozzák. A társadalom a bűnüldözésnek ezt a fő módszerét a széles körű állampolgári aktivitás kollektív és egyéni felhasználásával egyaránt alkalmazhatja eredményesen anélkül, hogy büntető eljárás megindítására kerülne a sor. A társadalmi megelőzés tehát kettős irányzatú annyiban, hogy egyfelől a bűncselekmények megakadályozására irányul, másfelől pedig arra, hogy csökkentse a megindított büntető eljárások számát azáltal, hogy hatékony intézkedésekkel lehetőséget nyújt a büntető eljárások megindításának a mellőzésére, illetve mindennemű alapot megszüntet a társadalmi veszély elhárítása révén a büntető eljárás lefolytatása elől.

Minthogy a megelőzés terminológiai szempontból tágabban és szűkebben értelmezhető, de bármelyik értelemben a bűnüldözési funkció része, tartozéka, elsősorban szükségesnek mutatkozik a hazai fiatal szocialista kriminológiai tudomány áttekintése ebben a körben és annak megkísérlése, hogy a megelőzés mint társadalmi funkció és mint eljárási funkció (a büntetőjog realizálása útján) miben különbözik egymástól.

A megelőzés fogalmát különböző nézetek tükrében vizsgálva gyakran felbukkan az a felfogás, hogy a megelőzés ama intézkedéseknek az összessége, amelyeket az állami szervek és a társadalmi szervezetek a bűnözés felszámolása céljából foganatosítanak.

Vigh József bírálja a fenti meghatározást (Mironov), amely azt a látszatot kelti, mintha a megelőzésnek legtágabb értelmét adná, minthogy a bűnözés megelőzésére irányuló valamennyi állami intézkedésről szól. Helyesen állapítja meg azonban Vigh, hogy a megelőzés társadalmi fogalmán azok a népgazdaság, az egész társadalom fejlesztésére irányuló állami és társadalmi intézkedések értendők, amelyek ha nem is közvetlenül irányulnak a bűnözés csökkentésére, felszámolására, mégis alapvetően meghatározzák a bűnözés perspektíváját.[6]

A gondolat magvát helyeslem, mert kétségtelen, hogy a megelőzést nemcsak direkt intézkedésekkel, hanem a bűnözés csökkentését közvetve szolgáló módon is meg lehet közelíteni. Az a megállapítás azonban, hogy az utóbbiak is meghatározzák a bűnözés perspektíváját — nézetem szerint — túlhangsúlyozott, minthogy a megelőző intézkedések determináló hatása in concreto elképzelhető annyiban is, hogy bizonyos fajta bűncselekmény adott helyen és időben történő újbóli elkövetése kizárható, azonban a bűnözés perspektívájának meghatározottságát nem lehet a megelőzés fogalmi elemévé tenni, legfeljebb feladatként, távolabbi célként jelentkezik a bűnözés csökkentése, illetőleg felszámolása.

Tulajdonképpen hasonló felfogás tükröződik Vigh által is hivatkozott ama koncepcióban, amelyet a megelőzés vonatkozásában Gercenzon képvisel. Szerinte a bűnözés megelőzését két aspektusban kell vizsgálni: *1.* a bűncselekmények megelőzésének általános eszköze, *2.* a bűncselekmények megelőzésének speciális eszközei.

Az előző összefügg a kommunista építés megvalósításával, mely gyökeresen átalakítja az emberek életviszonyait és véglegesen likvidálja a még meglevő kapitalista maradványokat, az utóbbi pedig az állami és társadalmi szervek ama intézkedéseinek komplexuma, amelyek közvetlenül alkalmasak a bűnös jelenségek megakadályozására és az elkövető átnevelésére.[7]

A fenti koncepcióval tartalmilag teljesen egyet lehet érteni, azonban a megelőzésnek a kriminológiai és az eljárási elhatárolása nem domborodik ki, sőt inkább a kriminológiai és processzuális elemek összekeverődését, átfedését lehet észlelni, amely ugyan nem változtat a mondottak realitásán, de módszertani szempontból aggályos.

Az esetben, ha a bűnözés csökkentését, illetve végleges megszüntetését törvényhozásilag is rögzített végcélnak tekintjük, beszélhetünk a bűnözés megelőzéséről a *legtágabb* értelemben. Ebben az esetben azonban megelőzésen a társadalom struktúrájára is kiható olyan reformintézkedések sorozatát kell érteni, amelyek eredményeképpen keletkező emberi jólét az emberek tudatának gyökeres átalakulásával együttesen bekövetkezik. A megelőzésnek eme *legáltalánosabb* fogalmából levezethető a megelőzés *kriminológiai* fogalma, amely a bűnözés megelőzésére irányuló társadalmi és állami intézkedéseket foglalja magában. A Gercenzon által felállított kétféle aspektus alapot nyújt a fenti elhatárolás megtételelére, azonban a második aspektus Gercenzon nézetében a megelőzésnek azt a fogalmát is átfogja, amely a büntetőjogi értelemben vett speciális és generális prevenció tényezőit tartalmazza.

Ez utóbbiakat — nézetem szerint — el kell határolni a megelőzés általános és kriminológiai fogalmától annál is inkább, mert a megelőzési funkció tartalmi elemei is az általános és egyes viszonylatában szemlélendők, más szavakkal fogalmazva a megelőzés terjedelme és konkrétsága más és más intézkedéseket jelent általános értelemben, kriminológiai és büntetőjogi (eljárásjogi) értelemben.

A megelőzési funkció alanyait pedig a megelőzés fogalmának most jelzett hármas aspektusa alapján a következőképpen lehetne meghatározni:

[6] Vigh i. m. 232. old.

[7] Vigh i. m. uo.

a) legáltalánosabb értelemben a megelőzési funkció alanya az egész dolgozó nép, minthogy az emberek életviszonyainak gyökeres megváltoztatását biztosító szocialista, majd kommunista építés eredményeképpen alakítható át az emberek tudata és magatartása oly mértékben, hogy a kapitalista csökevények végleges likvidálásáról lehet beszélni;

b) a kriminológiai értelemben vett megelőzési funkció alanya egyfelől a társadalom, másfelől az állam részben elhatárolható, részben összefüggő ama intézkedések komplexuma tekintetében, amelyek közvetlenül alkalmasak a bűncselekmények és a társadalomra kisebb mértékben veszélyes cselekmények elkövetését előidéző feltételek megszüntetésére, a bűnös jelenségek megakadályozására, a bűnös tevékenység folytatásának meggátlására;

c) a büntetőjogi értelemben vett megelőzési funkció alanya elsősorban az állam, minthogy a generális és speciális prevenció legpregnánsabb eszköze a büntetőjogi büntetés, amely azonban a felelősségre vonás más jogi, vagy társadalmi eszközeivel is helyettesíthető.

Horváth Tibor helyesen állapítja meg, hogy a szocialista állam a bűnözés elleni célkitűzéseinek és eszközeinek kérdését a társadalmi fejlődés alapvető problémáinak megoldásával köti össze. A bűnözés csökkentése, majd teljes felszámolása a megelőzés legáltalánosabb fogalma értelmében két etapban folyik: a bűnözés elsődleges, társadalmi okainak kiküszöbölésével, majd a társadalom átszervezésével.[8] Horváth Tibor nemcsak a megelőzésre, hanem a bűnözés elleni küzdelemre vonatkoztatja eme tömör megállapításait, de mégis helyeselhető a nézetben foglalt általánosítás, minthogy a bűncselekmények elleni harc, mint a bűnüldözés legáltalánosabb fogalma a megelőzésnek a legszélesebben értelmezett terminológiáját tételezi fel abban a relációban, hogy a megelőzés a bűncselekmények elleni harc célravezető eszközei közül a felderítés mellett a leginkább hangsúlyozott.

A bűnözés csökkentése, majd megszüntetése azonban nem mehet végbe ügyes szervezésekkel, jól előkészített taktikai akciókkal, vagy különösen oly módon, hogy jól megfogalmazott célkitűzések jelszavakká formálódva helyettesítsék a konkrét megelőző tevékenységet mind általános, mind egyedi értelemben. Ezért felvetődik az a kérdés, hogy a megelőzés főként milyen társadalomra veszélyes cselekmények ellen irányuljon.

Más helyütt is hangsúlyozott álláspontom szerint a megelőzés abban az esetben jelentheti a bűnözés nagyobb mértékű csökkentését, ha nem egyforma súllyal folyik a büntető törvénykönyvbe ütköző valamennyi magatartás meggátlása, bármely bűncselekmény megakadályozása végett.

A magyar szocialista kriminológiai irodalomban ezt a nézetet Vigh József vitatja annak megállapítása mellett, hogy a szokásos bűnözés, a visszaeső bűnözés jelentős arányt képvisel az összbűnözésen belül és így az ellene irányuló tevékenység is nagy erőfeszítést igényel.

Felmerül a kérdés, hogy a bűnözés csökkentésén *mennyiségi* vagy *minőségi* csökkentést kell-e érteni, vagy mind a kettőt? Az utóbbi esetben azonban meg kell határozni, hogy a mennyiség és a minőség megváltozásának milyen arányban állónak kell lennie ahhoz, hogy a bűnözés tényleges csökkentéséről beszélhessünk.

Ha mechanikus értelemben azokat a társadalmi viszonyokat kiszakítottan tesszük vizsgálat tárgyává, amelyeket a bűncselekmények általánosan, különösen, vagy közvetlenül, esetleg elkövetési tárgyon (dolog vagy személy) keresztül sértenek vagy veszélyeztetnek, akkor formállogikai értelemben egyenlő erővel kell harcolni minden olyan bűnös magatartás ellen, amely a büntetőjog által védett társadalmi viszonyokat közvetlenül vagy közvetve sérti vagy veszélyezteti. A bűnözés elleni harcot a megelőzésre koncentrálva arra a következtetésre lehet jutni, hogy a megelőzésnek egyenlő erővel és arányban kell kiterjednie minden olyan magatartás ellen, amely a szocialista büntető törvénykönyvbe ütközik, illetve meg kell akadályozni minden olyan magatartást, amely akárcsak előkészületi szakban veszélyt jelent a társadalomra.

A megelőzés ilyen értelemben vett felfogása azonban a bűnözés kizárólag mennyiségi csökkentésére lenne alkalmas, tehát az eredményes megelőzés révén az összbűnözést meghatározó abszolút számok csökkennének. Ez azonban távolról sem jelentené azt, hogy a bűnözés mennyiségi csökkentésével egyidejűleg a bűnözés csökkenése is bekövetkeznék. Ha például megfelelő társadalmi nevelő tevékenység segítségével az állampolgárok egymás közti viszonya oly mértékben volna megjavítható, hogy jelentősen fokozódnék a társadalmi együttélés szabályainak a megtartása, a társadalmi nevelés hatásaként jelentkező prevenciós folyamat eredményeképpen jelentősen csökkenne a becsületsértések és rágalmazások abszolút száma, ami a bűnözés jelentékeny mennyiségi csökkenésének látszatát keltené, de ez a tény mégsem szerepelhet a bűnözés minőségi csökkentésének tényezői között.

Vagy más példával élve, a társadalmi nevelés hatásaként az állampolgárok közötti viszony, a társadalmi tudat szocialista átformálódása révén oly mértékben javulna meg, hogy csökkenne a válások abszolút száma, ezt szükségképpen követné a tartási kötelezettség elmulasztásával megvalósuló bűntettek abszolút száma, ugyancsak az összbűnözés mennyiségi csökkenéséről beszélhetnénk, anélkül azonban, hogy ez bármilyen kis mértékben is kihatna a bűnözés minőségének előnyösebb megváltoztatására.

Felfogásomnak tehát az a góca, hogy a szocialista építés viszonyai között elsősorban azokat a

[8] Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője, 1961. évi 1—2. sz. 33. old.

társadalomra veszélyes magatartásokat célszerű megelőzni, amelyek megvalósítása jelentős mértékben kihat a szocializmus felépítésére, azt károsan befolyásolja, az építés ütemét lassítja, az eredmények elérését gátolja, illetve közvetlenül súlyos károkozást idéz elő a javakban. Ezért Vigh József kritikájával szemben fenn kell tartanom azt a nézetemet, hogy a *szokásos bűnözést* tekintem az összbűnözés ama tényezőjének, amely jelentősen kihat az összbűnözés minőségére. A szokásos bűnözés megelőzésére irányuló társadalmi összefogás vagy az államilag szervezett bűnüldözés eredményessége ennélfogva nem az összbűnözés abszolút mértékének csökkenésében mutatkozik, hanem olyan előnyös minőségi változást eredményez, ami az összbűnözés jellegének átalakulásában realizálódik, mennyiségi értelemben pedig mind a társadalmi, mind a személyi tulajdonban kárt okozó magtartások abszolút számának csökkentését: a közbiztonság növekedését eredményezi.

Vigh József álláspontja szerint a bűnözés megelőzésének fő irányát nem a szokásos bűnözés elleni harcban kell megjelölni, hanem a bűnözés eredetéhez, keletkezéséhez kell visszanyúlnunk, onnan kell elindulnunk.[9]

A szerző hangsúlyozza, hogy azok a társadalomra kisebb mértékben veszélyes magatartások kerülnek előtérbe, amelyek a fegyelmi, a szabálysértési és a társadalmi bíráskodási eljárásnak képezik a tárgyát.

Nézetem szerint annak megállapítása mellett, hogy a megelőzésnek át kell fognia a szerző által említett magatartások körét éspedig elsősorban társadalmi eszközök segítségével, mégis két különböző dologról van szó, amelyek nem zárják ki egymást, de nem is szolgálhat egyik sem a másik helyettesítésére.

A megelőzés koncentrálása a szokásos bűnözés ellen egyáltalán nem zárja ki a bűnüldözés társadalmi eszközeinek alkalmazását ama társadalom-ellenes magatartásokkal szemben, amelyek vagy nem merítik ki valamely bűntett törvényi tényállását, vagy ha ki is merítik, társadalmi úton történő elbírálásuk célszerűbb mint a büntető felelősségre vonás.

Felmerül azonban a kérdés, hogy az utóbb említett társadalmi megelőzési módszerek alkalmazása beletartozik-e kriminológiai értelemben a megelőzés fogalmába, hiszen többségében olyan társadalomellenes magatartások meggátlásáról van szó, amelyek megvalósulásuk esetén sem lennének tényezői az összbűnözésnek sem mennyiségi, sem minőségi értelemben, minthogy nem merítik ki valamely bűntett törvényi tényállását. Az is vitatható, hogy a bűntett törvényi tényállását kimerítő, de a társadalomra csekélyebb mértékben veszélyes magatartások elleni harc, mint társadalmi aktus a bűnüldözés kriminológiai értelemben vett fogalma alá tartozik-e vagy sem, minthogy a korrekcionalizációt nem állami, hanem társadalmi erők eszközlik, ennélfogva a bűntett degradációja, bár jogszabályon alapul, spontán társadalmi folyamatok eredménye lehet. Következésképpen a bűnüldözés mint társadalmi funkció értelmezhető tágabban és szűkebben egyaránt, különösen ha a társadalmi bűnüldözés fő módszerét: a megelőzést vesszük szemügyre. Legtágabb értelemben átfogja mindazoknak a társadalomellenes magatartásoknak a körét, amelyek még nem bűncselekmények és csak esetleg válhattak volna azokká, de átfogja szűkebb értelemben elsősorban azokat a társadalomra veszélyes magatartásokat, amelyek megvalósulása bűntettnek minősülne függetlenül attól, hogy elbírálásuk, az alkalmazott felelősségre vonás állami vagy társadalmi keretben folynék le.

Vigh József a kisebb súlyú társadalomra veszélyes cselekmények ellen irányuló megelőzés jelentőségét hasonlónak tekinti a fiatalkori bűnözés megelőzése érdekében folytatott küzdelem jelentőségéhez. Ebben a tekintetben azonban bírált nézetemhez közelít, miután hangsúlyozza, hogy a statisztikai adatok szerint a fiatal korban bűnözővé váltak alkotják a törzsgárdáját a későbbi szokásos és visszaeső bűnözőknek. Arra a következtetésre jut, hogy a visszaeső, a szokásos bűnözés csökkentésének is a fiatalkori bűnözés csökkentése az előfeltétele.[10]

Mindezek előrebocsátása után nézetem szerint a bűnözés megelőzésének irányát nem elegendő Vigh által hangsúlyozott három nézőpontban megállapítani, éspedig a bűnözést előidéző körülmények, a kisebb súlyú társadalomellenes magatartások és a fiatalkori bűnözés hangsúlyozása mellett *a szokásos bűnözés* az a fókusz, amely elleni megelőző tevékenység mind társadalmi, mind állami úton, a preventív hatások elérésével a bűnözés minőségi csökkentésében realizálódik.

A megelőzés, mint a bűnüldözési funkció része, egyben módszere a fogalom tágabb vagy szűkebb értelmezése szempontjából ugyanolyan relációkat tételez fel, mint a bűncselekmények elleni harc és a bűnüldözés viszonya terminológiai szempontból. Ennélfogva éppúgy megkonstruálható a megelőzés stratégiai és taktikai fogalma attól függően, hogy a megelőzést terminológiailag össztársadalmi, vagy kriminológiai, illetve büntetőjogi vagy büntető eljárásjogi szempontból fogjuk fel.

A bűncselekmények elleni harc terminológiai megfelelője az össztársadalmi megelőzés, amely nézetem szerint átfogja — Vigh Józseffel egyet-

[9] A szerző a SZKP XXI. Kongresszusára hivatkozik, amelyen elhangzott beszámoló a bűnözés megelőzésének fő irányát ama társadalomellenes magatartásokra vonatkoztatta, amelyek még nem bűncselekmények, de könnyen azokká fajulhatnak. Vigh i. m. 235. old.

[10] A szerző szerint ugyanez elmondható a felnőttkori bűnözés viszonylatában is, amiből az következik, hogy a bűnözés megelőzésének egyik alapvető iránya a fiatalkori bűnözés elleni harc fokozása. Vigh i. m. 236—237. old.

értve — azokat a társadalomellenes magatartásokat is, amelyek a társadalomra kisebb mértékben veszélyesek lévén, nem merítik ki valamely bűntett törvényi tényállását, és szabálysértési, fegyelmi, vagy társadalmi bírósági eljárás tárgyát képezik. A megelőzés ilyen széles értelemben felfogott fogalma azonban túlmegy a bűncselekmények elleni harc terminológiájának megfelelő ama magatartások körén, amelyek mint a büntető törvénybe ütköző magatartások kriminológiai értelemben az összbűnözés tartalmi elemei. A megelőzés legtágabb értelme nemcsak a bűntettekre, hanem az olyan magatartásokra is vonatkozik, amelyek egyébként sem tartozhatnának büntető eljárási útra, minthogy ezek a magatartások szabálysértést, fegyelmi vétséget vagy egyéb — a bűntett súlyát el nem érő — jogsértést valósítanak meg.

Mindezekből azt a következtetést lehet levonni, hogy a társadalmi megelőzés olyan széles értelemben felfogott preventív célú intézkedések összessége, amelyek nemcsak a bűnözés csökkentésére irányulnak, hanem az állampolgárok tudatának oly mértékű átformálására, hogy azok ne csak bűntettek elkövetésétől, hanem a társadalomra csekélyebb mértékben veszélyes magatartásoktól, ad abszurdum — mindennemű jogsértéstől tartózkodjanak. Nézetem szerint azonban a bűncselekmények elleni harc társadalmi-jogi kifejezője a bűnüldözési funkció — akár társadalmi, akár állami szervezettség keretében realizálódik — nem igényelheti a társadalmi megelőzés legtágabb értelmezését, hanem a megelőzésre kriminológiai, illetve büntetőjogi vagy büntető eljárásjogi keretekben vonatkozik.

A társadalmi megelőzés legtágabb értelmezése ad infinitum helyt foghat, mint olyan stratégiai fogalom, amely a megvalósult kommunizmus viszonyaira építi fel azt a célkitűzést, hogy ne csak a bűnözés szűnjék meg, hanem minden olyan társadalomellenes magatartás, amely akár a legkisebb mértékben zavarja az állampolgárok társadalmi együttélését.

Ez a stratégiai célkitűzés azonban egyáltalán nem változtat azon, hogy a bűnüldözési funkció büntető eljáráson kívüli realizálása mellőzhetné a megelőzést szolgáló módszerek alkalmazását, sőt ne az eredményes megelőzést állítaná a bűnüldözési célkitűzések élvonalába. Ez a társadalmi megelőzés azonban célként nem tűzheti ki reálisan — hazánkban sem — valamennyi társadalomellenes magatartás meggátlását, sőt a társadalomra súlyosabb veszélyt jelentő bűntettek generális megakadályozását. Ezért felmerül a kérdés, hogy milyen körre terjed ki a megelőzés kriminológiai fogalma, illetve van-e különbség tartalmi értelemben a kriminológiai és a büntetőjogi (eljárásjogi) megelőzés között.

A stratégiai értelemben felfogott megelőzési terminológiával szemben tehát felmerül a szükségessége annak, hogy különbséget tegyünk a taktika szerepét betöltő kriminológiai és büntetőjogi (eljárásjogi) megelőzés között anélkül azonban, hogy ez a különbségtétel a bűnüldözés társadalmi célkitűzéseinek rovására menne. A bűnügyi tudományok között mutatkozó tárgyi és módszerbeli eltérések sem egymást kizáróak, hanem — ellenkezőleg — a rokon tudományágak egymás kiegészítésére való alkalmasságát szolgálják. Nézetem szerint a megelőzés kriminológiai és büntetőjogi (eljárásjogi) fogalma között a tartalmi elemek tekintetében abban van különbség, hogy a kriminológiai megelőzés súlypontját azok a társadalmi kriminogén tényezők képezik, amelyek felismerése, elemzése és általánosítása teszi lehetővé az ellenük folytatott eredményes harcot: a kriminogén tényezők általános vagy egyedi elhárítását, a bűnözésre lehetőséget nyújtó körülmények kiiktatását. Ezzel szemben a társadalmi megelőzés, büntetőjogi (eljárásjogi) értelemben, súlypontjául magát a cselekményt tekinti, a bűntetti magatartás megakadályozására irányul, mind generális, mind speciális értelemben. Ez utóbbi tekintetben is azonban különbség tehető a kriminológiai és a büntetőjogi (eljárásjogi) megelőzés között annyiban, hogy a kriminológia — a tudományág természeténél fogva — az általános megelőzést szolgálja elsősorban. Az okkutatás, a mérhető kriminogén tényezők megismerése és általánosítása főképp azoknak az irányoknak a meghatározását eredményezheti, amelyek a bűnözés általános és egyedi okainak feltárásával nyújtanak lehetőséget a bűnözés csökkentésére majd felszámolására. A büntetőjogi (eljárásjogi) értelemben vett megelőzés a személyekhez, mint elkövetőkhöz fűződő cselekmények elbírálása révén a speciális prevenciót tekinti szükségképpen elsőrendű feladatának, amelyen keresztül érvényesülnek a generálpreventív célkitűzések is.

A kriminológiai és a büntetőjogi (eljárásjogi) értelemben felfogott megelőzés között tehát nem érdemi, hanem olyan nézőpontbeli, súlyponti különbség mutatkozik, amely a bűncselekmények elleni harc szempontjából egymás kiegészítésére alkalmas, mind elméleti, mind gyakorlati szempontból.

Felmerül a kérdés azonban, hogy a társadalmi megelőzésnek azt a fogalmát, amely a büntető eljárás nélkül folytatott bűnüldözés részeként jelentkezik, elsősorban kriminológiai vagy büntetőjogi (eljárásjogi) elemekkel kell kitölteni, illetve a kriminológiai vagy a büntetőjogi (eljárásjogi) fogalmi ismérveken van-e a hangsúly. Nézetem szerint a büntető eljárás nélkül folytatott bűnüldözés társadalmi módszerei között aszerint is különbséget lehet tenni, hogy a megelőzés elsősorban általánosított kriminogén társadalmi vagy személyi tényezőket érint-e, illetve általános vagy egyedi kriminogén tényezőket fog-e át.

Különbséget kell tennünk tehát a büntető eljárás helyett, annak szerepét betöltő valamilyen államigazgatási (szabálysértési, fegyelmi) vagy kifejezetten társadalmi jellegű eljárás (társadalmi bíráskodás) között, valamint olyan társadalmi

intézkedések között, amelyek közvetve a megelőzés szolgálatában állanak. (Szignalizáció a társadalom oldaláról.)

A társadalom tagjaitól, szervezeteitől elvárható szignalizációs kötelezettség, egyben jogosultság, elsősorban azokat az általánosítható egyedi kriminogén jelenségeket fogja át, amelyek akár okul, akár alkalomként szolgálnak bűncselekmények elkövetésére. A társadalmi megelőzés ebben az értelemben tehát közelít a megelőzés kriminológiai fogalmához, illetve a kriminológiai megelőzés integráns része.

A büntető eljárás helyett lefolytatott egyéb eljárások miután valamely magtartáshoz fűződő személy a főszereplőjük, a büntetőjogi (eljárásjogi) értelemben felfogott megelőzés célkitűzéseinek teljesítésére közvetlenül a speciálpreventív, közvetve a generálpreventív hatás elérésére alkalmasak.

A felvetett relációk elméletileg igazolják azt a nézetet, hogy bár különbséget lehet tenni a megelőzés kriminológiai és büntetőjogi (eljárásjogi) értelme között, a társadalmi megelőzés, mint a bűnüldözési funkció része mind a kriminológiai, mind a büntetőjogi tényezőket hasznosítja attól függően, hogy a megelőzés melyik társadalmi módszere kerül alkalmazásra, illetve melyik olyan eljáráson van a hangsúly, amely preventív hatását generaliter vagy specialiter fejti ki.

Nyitva marad az a kérdés, hogy az olyan társadalomellenes magatartásokkal szemben lefolytatott eljárások, amelyek nem a büntető eljárást helyettesítik, hanem jogszabályban megállapított hatáskörben nem bűntetti magatartások elbírálását célozzák, az elérendő preventív hatásra tekintettel beletartoznak-e a bűnüldözési funkciót realizáló társadalmi intézkedések körébe vagy sem. Ennek sajátos példája a társadalmi bíráskodás, amely nemcsak büntető eljárás helyett, hanem olyan magatartások miatt is folyhat, amelyek bár a társadalomra bizonyos fokú veszélyt jelentenek, nem valósítják meg valamely bűntett törvényi tényállását, szabálysértést sem, sőt fegyelmi eljárás tárgyát sem képezhetik. A társadalmi együttélési szabályok megbontására alkalmas ilyen magatartások elleni társadalmi harc, akár a társadalmi bíráskodás, akár más társadalmi eszközök útján, bár kétségtelenül elérhet preventív hatást, de ez a prevenció — nézetem szerint — már nem bűnüldözési, hanem általános szociológiai jellegű és az össztársadalmi megelőzés, illetve a társadalmi megelőzés legtágabban értelmezett fogalmának körébe sorolható.

A bűnüldözés büntető eljárás nélkül szoros értelemben a preventív hatás szempontjából is azokra a cselekményekre koncentrálódik, amelyek üldözése a büntető eljárási útra tartoznék, azonban célszerűségi vagy egyéb okokból a büntető eljárás helyett más eljárás keretében kerülnek elbírálásra, vagy éppen a társadalmi intézkedések hatásaként érvényesülő eredményes megelőzés folytán nem kerülhetett sor a bűntett törvényi tényállási elemeinek megvalósítására.

II. Felmerül a kérdés, hogy a társadalmi megelőzés kriminológiai fogalma és a büntetőjogi (eljárásjogi) értelemben vett prevenció mely közös ismérveit kell hangsúlyozni annak a célnak megfelelően, hogy távlatilag csökkenjék a bűnözés. Ebben a tekintetben a kriminológia és a büntetőjog (eljárásjog) közös perspektívikus feladatát kell szem előtt tartani, közelebbről, eredményes *okkutatással* elérni a bűncselekmények megvalósulásának megakadályozását.

Vermes Miklós azt a nézetét juttatja kifejezésre, hogy a szocializmus viszonyai között a kriminológia művelése során el kell jutni az alapvető társadalmi viszonylatokig, fel kell deríteni a bűncselekményekkel kapcsolatos és a társadalmi élet területén található olyan ellentmondásokat, mind objektív, mind szubjektív vonatkozásban, amelyek feloldást igényelnek, illetve kriminogén hatást gyakorolván, azoknak semlegesítését igénylik.[11]

Vermes erre az alapvető összefüggésre építi fel azt a következtetést, hogy miután a kriminogén tényezők semlegesítésének reális lehetősége fennforog, előtérbe kerül a bűnözés elleni harcnak az a módszere, amely nem merül ki abban, hogy az elkövetett bűncselekményeket üldözi, hanem megelőzi, illetve megakadályozza a bűncselekmények megvalósulását.

Nézetem szerint ez a következtetés logikus, de kissé mechanikus. Úgy tűnik, hogy a megelőzés csak akkor nyer polgárjogot mint a bűnözés elleni harcnak a módszere, ha a kriminológia művelői az alapvető társadalmi viszonylatokon belül kellő mennyiségben fedezik fel a kriminogén hatás előidézésére alkalmas ellentmondásokat. Nem pontos az a megjelölés, hogy ennek a folyamatnak a szocializmus viszonyai között kell végbemennie, minthogy a szocializmus viszonyainak kialakulása maga is folyamat, melynek első fázisa a szocializmus alapjainak lerakása, majd a szocializmus teljes felépítése. Aligha lehetne azt állítani reálisan, hogy csak ez utóbbi fázisban kerül előtérbe a bűnözés elleni harcnak az a módszere, amely megelőzi, megakadályozza a bűncselekmények elkövetését.

Még absztrakt értelemben is nehezen képzelhető el a megelőzés, mint a bűnözés elleni harcnak a módszere csupán a szocializmus teljes felépítése után. A megelőzés mint a bűnüldözési funkció része, vagy kriminológiai értelemben a bűnözés elleni harc módszere nem olyan fogalom, amit a szocialista jog vívmányaként lehet felfogni. A társadalmi prevenció szükségességét és hasznosságát számos burzsoá idealista teória és nézet is hirdette és hirdeti. Nézetem szerint inkább azon van a hangsúly, hogy a szocializmus építésének viszonyai között már kezdettől fogva felismerhető az a realitás, hogy a bűncselekmények megakadályozásának szinte nagyobb a je-

[11] Vermes Miklós: Kriminológia és megelőzés Kriminalisztikai tanulmányok II. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1963. 200. old.

lentősége, mint a bűncselekmények leleplezésének, habár rangsorolást e tekintetben aligha lehetne eredményesen elvégezni.

Tisztázandó azonban, hogy a megelőzés mennyiben társadalmi bűnüldözési és mennyiben állami bűnüldözési módszer, illetve a társadalmi és állami megelőzési módszerek mennyiben határolhatók el, illetve függenek össze a bűnüldözési szervek által teljesítendő megelőzési funkcióval.

Vermes szerint az összefüggés akként határozható meg, hogy: „A bűncselekmények megelőzésének ez a formája a megelőzés intézményét kibontakoztatja a jogintézményi keretekből és a bűnözés elleni harcot az állami és társadalmi élet egész területére kivezeti annak érdekében, hogy a bűnüldöző szervek munkája mellett, illetve annak segítségével a bűncselekmények megelőzésének irányában oldja meg a bűnözés társadalmi problémáját."[12]

A gondolat magvával teljes egészében egyet lehet érteni, minthogy mind absztrakt értelemben, mind a perspektíva szem előtt tartásával a bűnözés társadalmi problémájának végleges megoldását szolgálja a megelőzés oly méretű kibontakoztatása, hogy az valóban az egész állami és társadalmi élet egészét áthassa. A társadalmi megelőzés fogalmát azonban önmagával magyarázza, ennélfogva nem utal a megelőzés társadalmi tartalmának alapvető ismérveire sem. Miként kifejtettem a társadalmi megelőzésnek ez a fajtája túlmegy a bűnüldözésen és a megelőzés olyan legtágabb értelemben vett fogalmára hívja fel a figyelmet, amely nemcsak a bűnözés kiiktatását, hanem, mindennemű jogsértés megszüntetését, végleges megakadályozását célul tűzhetné ki. Felfogásom szerint azonban mind a kriminológia, mind a büntetőjog és az eljárásjog, de általában a bűnügyi tudományok számára a megelőzésnek ez a legtágabb értelmezése csupán megkönnyíti a legszélesebb távlat áttekintését, de nem nyújt segítséget a megelőzés konkrét fogalmának a meghatározásához. Ezért nem mellőzhető a megelőzés több aspektusból történő szemlélete, amelyek között az elhatárolás szempontjából alapvető jelentősége van a kriminológiai és büntetőjogi (eljárásjogi) szemléletnek, de egyidejűleg elhatárolásra vár a megelőzés mint társadalmi és mint állami feladat, meghatározandó a megelőzés helye a társadalmi intézkedések és az állami intézkedések körében, úgyszintén a bűnüldöző szervek munkájában.

Vermes helyesen állapítja meg, hogy a burzsoá kriminalisták előtt sem ismeretlen a nem büntetőjogi jellegű megelőzés intézménye. A megelőzés azonban viszonylag szűk körben mozog és kevésbé társadalmi jellegű. Elsősorban az öröklött hajlamok elleni védekezésre helyez súlyt, amelynek kapcsán javasolt intézkedések, mint születésszabályozás, sterilizáció, az emberiség szabadságjogait sértő, a bírói önkény kifejtésére lehetőséget tevő rendszabályok jönnek létre.[13]

Tény az, hogy a burzsoá szerzőknél a társadalmi körülményekről nem azért esik kevés szó, mert a szerzők részéről hiányzott volna annak felismerése, hogy a bűnözés okai körében a társadalmi rendszer szerepe az alapvető, hanem érthető okokból ezt nem kívánják leleplezni.

Kérdés azonban, hogy a szocialista társadalmi rendszerben eleve adott-e egy olyan objektív helyzet, amely a társadalmi élet minden területén lehetővé teszi azoknak a társadalmi jelenségeknek a kiküszöbölését, illetve gátat tud emelni olyan jelenségek hatásának érvényesülése elé, amelyek bűncselekmények megvalósulását idézik elő.[14]

A kriminológia a szocializmus viszonyai között kilép abból a szűk és alárendelt körből, amelyben a kapitalista rendszerben exisztált. A bűnügyi tudományok azonban nem elégedhetnek meg azzal a megállapítással, hogy a bűncselekmények megelőzésének feltétele önmagában azoknak az okoknak és körülményeknek, a gazdasági és társadalmi összefüggések keretében történő, feltárása, amelyek a szocializmus viszonyai között a bűnözés mint társadalmi tömegjelenség létezésének alapját képezik. Az igaz, hogy a megelőzés reális lehetőségének a ténye meghatározó hatást gyakorolhat az okkutatás tartalmi kérdéseire, valamint módszertani eszközeire és ezzel a megelőzés és az okkutatás között összefüggés kétségtelenül fennforog. A bűnügyi tudományok, elsősorban a büntetőjog és a büntető eljárási jog azonban igényli a bűnüldözési funkción belül helyet foglaló megelőzés olyan elméleti és gyakorlati jellegű tartalmi kérdéseinek a tisztázását, amelyek segítségével a megelőzési fogalom ismertetőjegyei kiegészülhetnek és a megelőzés többféle értelmezése között az elhatárolásra alkalmas fogalmi jegyek feltárulkoznak.

Elméletileg is tisztázandó a megelőzés mint társadalmi és állami feladat, és az utóbbin belül a megelőzés mint a hivatásos bűnüldöző szervek tevékenységének egyik fő módszere.

Vermes szerint a bűnözés elleni harc módszerei tekintetében a megelőzés előtérbe kerülése meghatározólag hat a bűnüldöző szervek munkájára is, nemcsak elméletileg, hanem a gyakorlat által is elfogadott felfogásnak megfelelően. Ebből következik, hogy a szocialista tételes törvényhozás is rendelkezéseket vett fel a megelőzés vonatkozásában. A bűnözés elleni harc gyakorlatában

[12] Vermes ezzel a következtetésével összefüggésben határozza meg a szocialista kriminológia alapvető feladatát: a bűnözés okainak és körülményeinek mélyreható elemzését, hogy ezzel elsősorban a bűncselekmények megelőzésére vonatkozó intézkedések alapjául szolgáljon.

[13] Vermes E. Seeligre hivatkozik, aki és követői foglalták össze a nem büntetőjogi megelőzésre vonatkozó intézkedések lehetőségeit. Vermes i. m. 201—202. old.

[14] Vermes i. m. 203. old.

a bűnüldöző szervek feladatai és a büntető eljárás nélkül folytatott társadalmi bűnüldözés feladatai pedig a megelőzés vonatkozásában úgy függenek össze, hogy a megelőzés kiemelkedik a jogi eszközök kereteiből és az állami, valamint a társadalmi élet széles területeire kihat.[15]

Tény az, hogy hazai tételes törvényhozásunk (az 1962. évi 8. sz. tvr.) intézményesítette a már korábban meghonosodott, a gyakorlat által kialakított módszerkomplexumot, amely a társadalom nagyobb fokú aktivizálását hívta életre a bűncselekmények elleni harc terén, amikor a Be. 1. §-ában rögzítette ama alapvető feladat megfogalmazását, amely a bűntettek oly eredményes megelőzésében határozható meg, hogy annak perspektivikus eredményeként a bűnözés csökkentése következzék be.

Ismételten hangsúlyozandó azonban, hogy a megelőzés, mint társadalmi bűnüldözési módszer nem azáltal nyert polgárjogot, hogy a tételes törvényhozás szinte valamennyi szocialista országban a megelőzés intézményének törvényi kifejezésre juttatását eszközölte, hanem egy hosszabb folyamat eredményeképpen kialakult társadalmi gyakorlat jogszabályi intézményesítéséről van szó, amely — mint Vermes helyesen állapítja meg — „... nem csupán elméleti felismerés, hanem a gyakorlat által is elfogadott felfogás". Nézetem szerint azonban a sorrend fordított, minthogy széles körű gyakorlati tapasztalatok előzték meg azt a helyes elméleti felismerést, hogy többek között a társadalmi megelőzés törvényi intézményesítése aktuálissá vált, amely megadja az alapot ennek az intézménynek részletesebb elméleti kimunkálására. Eldöntendő azonban az is, hogy a megelőzés — különösen társadalmi értelemben — azáltal, hogy tételesjogi megalapozást nyert, milyen tartalmú jogviszonyokat létesít, illetve a megelőzés társadalmi gyakorlatában milyen jogok és kötelezettségek érvényesülnek, a megelőzés érdekében folytatott eljárások, intézkedések során milyen jellegű jogok és kötelezettségek keletkeznek, illetve eme jogok és kötelezettségek milyen magatartásban realizálódnak.

A tételes törvényhozás hazai viszonylatban nem ad világos választ arra, hogy a megelőzés a bűnügyi tudományok melyik ágának az intézménye, annál is inkább, minthogy a büntetőjogi prevenció már régóta törvényhozási intézmény a büntető törvénykönyveinkben, a megelőzés tágabb értelemben vett fogalmára vonatkozólag pedig a büntető eljárásjogi törvényhozásunk tartalmaz olyan új rendelkezéseket, amelyek a büntetőjogi értelemben vett megelőzéstől különböző tartalmú, processzuális jellegű megelőzésfogalomra utalnak, beleértve a megelőzés társadalmi értelemben vett tágabb és büntető eljárásjogi értelemben vett szűkebb fogalmát.

Felmerül a kérdés, hogy ezek szerint beszélhetünk-e büntetőjogi megelőzésről, büntető eljárásjogi megelőzésről és társadalmi megelőzésről egymástól elkülönített módon, vagy pedig egy általános megelőzés fogalomról, amelynek büntetőjogi, eljárásjogi és társadalmi vetületei a kölcsönös komplexitás viszonyában állanak egymással. Mindezek mellett a kriminológia tudománya, melynek önálló létjogosultságát ma már, az eddigi eredményeit értékelve is ,aligha lehetne tagadni, ugyancsak „kisajátítja" a maga tudománya számára a megelőzést, a tudományág tárgyához és módszeréhez viszonyítottan, a bűnözési okkutatással összefüggésben.

Vermes helyesen ismerte fel, hogy miután a megelőzés szocialista viszonyaink között alapvető jelentőségre emelkedett, alapfeltételeinek felvázolása után joggal merül fel az az igény, hogy fogalmát tisztázzuk, rendszerét és módszerét meghatározzuk.[16] Természetszerű azonban, hogy Vermest, mint hazai kriminológiai tudományunk egyik úttörőjét elsősorban az a megelőzésfogalom érdekli, amely a kriminológiai okkutatás tanával függ össze, de figyelmet fordít a megelőzés más jogági és tudományági értelmezésével kapcsolatos elhatárolási problémákra is. A probléma-meglátás középpontjában azonban oly rendszer és módszerbeli elvek kialakításának igénye merül fel, amelyek alkalmasak a bűnözés elleni harc hagyományos módszereinek és eszközeinek átalakítására, illetve a hagyományos módszerek megreformálására, egyes módszerek elvetésére, más, új módszerek kidolgozására.

Nem véletlen az, hogy a bűnüldözés mint büntető eljárás nélkül is megvalósuló társadalmi feladat középpontjába e kérdéskörrel foglalkozó kutatók a megelőzést állítják és fogalmazzák meg azokat a követelményeket, amelyek a megelőzés eredményesebbé tételét hivatottak, illetve alkalmasak előmozdítani.

A bűnügyi tudományok előtt azonban az az elméleti feladat áll, hogy megközelítsék az alapfogalmak ismertetőjegyeinek tisztázását és meghatározzák a megelőzés helyét, rendszer és módszerbeli sajátosságait a bűnügyi tudományok körébe tartozó minden olyan tudományágban, amely absztrakt vagy konkrét módon foglalkozik a megelőzési intézmény realizálásának problémáival.

Az elméleti feladatok előtérbe kerülése azon-

[15] Vermes i. m. uo.

[16] A szovjet jogirodalomban Gercenzon, Vinberg és mások már korábban felvetették a megelőzés fogalmával kapcsolatos ama igényt, hogy fogalmi elemeit meg kell határozni, figyelemmel arra is, hogy nemcsak a büntetőjog, a büntető eljárásjog, a kriminológia tekinti súlyponti kérdésnek a megelőzés intézményét, hanem a kriminalisztika is, amely mind taktikai, mind módszertani szempontból kidolgozott elveit a megelőzés szolgálatába állítja, a felderítés elsődlegességének kifejezésre juttatása mellett, hiszen a tudományág természetéből folyik, hogy taktikai és módszertani törvényszerűségeit elsősorban a gyakorlati nyomozás tapasztalati tényanyagának általánosítása révén állapította meg, fedezte fel és dolgozta ki. Lásd Vinberg, A. I.: A kriminalisztika fejlesztésének kérdései. Szocialisztyicseszkaja Zakonnoszty, 1962. 1. sz. (Rendőrségi Szemle, 1962. 4. sz.)

ban távolról sem jelentheti a megelőzés gyakorlati kimunkálásának háttérbe szorulását, hogy a bűnüldözési gyakorlat akár állami, akár társadalmi értelemben meg kell várja a megelőzés problémakörének elméleti tisztázását, mintegy sémákat a gyakorlat számára.

Vermes helyesen állapítja meg, hogy az adatanyag, a tapasztalatok tömege, azoknak feldolgozása és megfelelő általánosítása alakítja majd ki a megelőzés rendszerére és módszereire vonatkozó sémákat, azonban társadalmi jelenségekről lévén szó, ezek a fejlődés során változnak, átalakulnak, új formákkal és új tartalommal jelentkeznek. Ennek megfelelően a megelőzési intézkedések kialakítása és módosítása is állandó jellegű.[17]

Vermes álláspontja azonban vitatható abban a tekintetben, hogy milyen összefüggést lát a megelőzés szélesebb körű formája és a bűnüldöző szervek tevékenysége között. Helyes az a megállapítás, hogy a megelőzés szélesebb körű formája állami és társadalmi szervek intézkedéseit foglalja magában. Az a megállapítás azonban, hogy ennek alapja a bűnüldöző szervek tevékenységéből adódik, csupán a kriminológiai aspektusból adódó szemléletmódra utal és figyelmen kívül hagyja a bűnüldözési funkció realizálásának azt a fő formáját, amely a büntető eljárás nélküli, egyfelől állami, másfelől társadalmi, részben pedig vegyes jellegű intézkedések komplexuma. Vermes tehát vitatott következtetése megfogalmazása során a megelőzés intézményének csupán egyik, de nem jelentéktelen alintézményét ragadta meg, éspedig a szignalizációt, amelynek értelmében a bűnüldöző szervek kötelessége, hogy jelezzék a konkrét bűncselekmények felderítése és elbírálása kapcsán a bűncselekmények elkövetési módját, az okokat és körülményeket abból a célból, hogy az intézkedésre hivatott szervek szüntessék meg a felmerült okokat és körülményeket, amelyek további bűncselekmények elkövetését lehetővé teszik.[18]

Vermes következtetése — nézetem szerint — nem helytelen tehát, hanem a kriminológiai szemléletmód érvényesülése érdekében elvonatkoztat minden olyan tényezőtől, amely kívül esik a bűnüldöző szervek tevékenységén. Ennélfogva előtérbe állítja a szignalizációs problémakört, mellyel való foglalkozás e tanulmány keretében mellőzhető. Máshelyütt célszerű foglalkozni a bűncselekmények okai és feltételei elhatárolásának a kérdésével is.

A megelőzés értelmezésének részben jogági, részben tudományági változatai körében felfedezhetők az elhatárolásra alkalmas ismertetőjegyek annak hangsúlyozása mellett, hogy a megelőzés *tudományos* fogalmának kialakítására is törekedni kell. Ez a fogalom abban az értelemben egységes, hogy fogalmi jegyeinek kimunkálása világít rá, milyen jellegű jogviszonyokat magában foglaló megelőzésről van szó a konkrét esetben, tehát a bűnügyi tudományok és részben segédtudományai által használt megelőzésfogalom analizálása és szintetizálása szükséges. A bűnügyi tudományok közül — mint erre már utaltam — a megelőzés egyfelől társadalmi, másfelől kriminális értelemben szerepel: *1.* a kriminológiában, *2.* a kriminalisztikában, *3.* a büntetőjogban, *4.* a büntető eljárásjogban és eme jogágak, illetve tudományágak szempontjából segédtudománynak tekinthető, egyébként önálló tudomány a szociológia is szerepelteti az általa alkalmazott terminológiák körében.

Szó volt arról, hogy a megelőzés egységes fogalmának kialakítása, mint szintézis, feltételezi a megelőzés fenti jogágaknak, illetve tudományágaknak megfelelő részfogalmai kialakítását, amelyek a maguk jogágának, illetve tudományágának körén belül önálló fogalmak, más és más tartalommal. Alapjaiban azonban ezek a megelőzésfogalmak, amelyek tükröződései az említett tudományágak valamelyike tárgyának és módszerének, nem állhatnak egymással ellentétben, sőt a megelőzési funkció valamelyik oldalának hangsúlyozása mellett, egymás kiegészítésére is alkalmasnak kell lenniök, amely tulajdonság elősegítheti szintézis révén a megelőzés általános fogalmának kialakítását. Ez az általános fogalom azonban ismertetőjegyeit tekintve nem mehet túl a bűnügyi tudományok érdeklődési körén, tehát ebben a vonatkozásban meg kell, hogy feleljen a bűnügyi tudományok és részben segédtudományai tárgyának.

Felmerül azonban a kérdés, hogy kizárólag elméleti úton — akár induktíve, akár deduktíve, akár mindkét logikai módszer együttes alkalmazásának segítségével — lehetséges-e olyan fogalommeghatározásokat kialakítani, amelyek nemcsak elméleti szempontból kifogástalanok, hanem kiállják a gyakorlati próbát is. Ennélfogva a kérdést fordítva is fel lehet tenni: nem vezetne-e elméletileg támadhatatlanabb eredményre az a módszer, ha valamennyi felsorolt tudományág a gyakorlat eredményeinek általánosítása révén állapítaná meg saját tudományága megelőzésfogalmának tartalmi ismertető jegyeit és mindezekből alakíthatná ki az elmélet az egységes megelőzés fogalmát, amely egyben elhatárolást nyújtana etimológiai értelemben is minden olyan más megelőzésfogalomtól, amely szükségképpen a bűnügyi tudományok érdeklődési körén kívül helyezkedik.

A megelőzési fogalomkialakítás tudományos igénye azonban ismételten ráirányítja a figyelmet arra a kérdésre, vajon kidolgozottnak tekinthető-e a felsorolt bűnügyi tudományok tárgya, pontosan megállapítottak-e azok a határok, amelyek egyfelől az említett tudományágak érdeklődési területének egymástól való megkülönböztetésére alkalmasak, egyúttal a közös érdeklődésre is számottartó kérdések, de legfőképpen az, hogy a bűnügyi tudományok és segédtudományai érdeklődési köre szempontjából hogyan határozhatók

[17] Vermes i. m. 208. old.
[18] Vermes i. m. 210. old.

meg a kriminalitás határai, lehet-e felállítani egzakt követelményeket ebben a tekintetben. Felvetődik az a kérdés is, hogy a kriminalitás megelőzése szempontjából a büntető és eljárásjogi kódexek rendelkezései alkalmasak-e arra, hogy meghatározzák azokat a pontokat, amelyek még a megelőzés hatókörébe esnek, illetve kimutathatók legyenek azok a pontok, amelyekre a megelőzés — a bűnügyi tudományok és segédtudományaik szemszögéből — már nem kell, hogy kiterjedjen.

Figyelembe kell venni azonban azt, hogy a bűnügyi tudományok megelőzésfogalmának külön-külön történő, majd szintetizált fogalommeghatározása nem lehetséges anélkül, hogy a bűnügyi tudományokkal a megelőzés vonatkozásában legközelebbi rokonságban álló szociológia szükségképpen olyan megelőzésfogalom meghatározását célozza, amely messze túlmegy a bűnügyi tudományok érdeklődési körén és eléri a társadalmi megelőzés legtágabban értelmezett, a kriminalitáson is túlmenő olyan ismertetőjegyek összességét, amelyeknek már nem mindegyike hasznosítható a bűnügyi tudományok általános megelőzésfogalmának kialakítása számára.

Barna Péter

Földtulajdon-, vadászati jog és a termelőszövetkezetek

A vadászat mibenléte jogi megítélés szempontjából az idők folyamán nem sokat változott. Lényegében mindig a vad elejtésére, elfogására irányuló cselekmények voltak, amelyeknek eredménye a vad élve vagy halva való kézrekerítése, birtokbavétele. A vadászathoz használt eszközök ugyan nagy fejlődésen mentek keresztül az idők folyamán, mégis általában két csoportra oszthatók. Az egyik a vad befogására irányult (csapda, hurok, verem stb.), a másik pedig a menekülő vadnak bizonyos távolságból való megölését célozta, különböző fegyverek (nyíl, dárda, puska stb.) segítségével. Ezek a vadászati cselekmények természetesen érintették azt a földterületet, amelyen a vadászat folyt. A csapda, verem, hurok veszélyt rejtett magában az ott járó háziállatokra és az emberekre nézve. A vad üldözése különösen lóháton, az üldözéshez kutyák felhasználása szintén károkat okoz a terményekben, esetleg a gazdasági berendezésekben. Nyilvánvaló tehát, hogy a földterületek feletti rendelkezés érdekszféráját a vadászat gyakorlása feltétlenül érinti. Mivel pedig a földterülettel és azok tartozékaival való rendelkezés, majd a vadászat is a jogi rendezés körébe került, a kettő nem lehetett egymásra való tekintet nélkül, más szóval a vadászati jognak kapcsolatba kellett kerülnie az ingatlanra vonatkozó tulajdonjoggal. Ez természetesen az idők folyamán különböző formákban nyilatkozott meg, a kapcsolat hol lazább, hol szorosabb volt, de valamilyen alakban úgyszólván mindig létezett. Ennek a tanulmánynak a célja a magyar jogtörténetben az ingatlan tulajdonjog és a vadászati jog kapcsolatának a vizsgálata.

Mielőtt a jogtörténeti vizsgálódáshoz hozzáfognánk, nézzük mi a vadászati jog tartalma. A fent elmondottakból is következik, hogy az a vad kézrekerítéséhez szükséges cselekmények végzésében, valamint a zsákmányolt vad tulajdonjogának megszerzésében áll.

A római jog, amely nagy hatást gyakorolt a magyar magánjog kialakulására is, nem ismert vadászati jogot. A vadászat gyakorlásának korlátozásáról nem tudunk és az elejtett vad tulajdonának megszerzését is, az eredeti tulajdonszerzés egyik módjaként, az uratlan dolog elsajátítása egyik esetének tekintette. Ebből a szempontból a vad elejtésének, elfogásának körülményei és helye közömbös volt.[1] Vadászni tehát elvileg bárhol, mások ingatlanán is lehet, mégpedig mindenütt azonos jogkövetkezménnyel. Igaz ugyan, hogy a föld tulajdonosa a birtokára való belépést megtilthatta és a tilalom ellenére behatoló vadász ilyen esetben birtokháborítást követett el, amely ellen különböző „actio"-val lehetett fellépni, de ez az occupatio útján való tulajdonszerzés jogkövetkezményét nem érintette.

I.

A magyar jogtörténetben ez a kérdés csak a letelepedés után az ingatlan tulajdonjog kialakulásával jelenik meg. Addig amíg csak az egyes törzsek szállásterületei vannak egymástól gyepűkkel elválasztva, ilyenről szó sem lehetett. A primitív felfogás csak azt tekintette tulajdonnak, amit valaki ténylegesen birtokban tart és meg tud védeni mindenkivel szemben. Ilyen dolog akkoriban csak ingó lehetett, tehát a földre vonatkozó tulajdonjogot nem ismerték, a földet uratlannak tekintették. Ugyanígy uratlan minden ami a földön van, mindaddig, amíg azt valaki hatalmába nem kerítette.

Ezt a kort a szabadvadászat jellemezte, amikor minden szabad ember korlátlanul űzhette mint az élelmezés és egyéb szükségletek (főleg ruházkodás) szempontjából jelentős mesterséget.

A földtulajdon kialakulása nagyjából a királyság megalapításával esik egybe. Nagyobb gazdasági jelentősége azonban csak a XIII. század-

[1] „Nec interest feras, bestias et volucres utrum in suo fundo quis capiat, *an in alieno*." (Institutiones 12—16. §.)

ban alakul ki. Eredetét tekintve kettős: *1.* eredeti szállásbirtok és 2. királyi adománybirtok.

Az első a még félig nomád állattenyésztő törzsek letelepedésével alakul ki, a másik pedig a királyi hatalom megerősödésével áll összefüggésben. Később az adománybirtok lép mindinkább előtérbe.[2] Ennek a felvetett téma szempontjából azért van jelentősége, mert a vadászati jog ettől az időtől kezdve mindig valamiféle összefüggésben volt az ingatlanra vonatkozó tulajdonjoggal.

I. István birtokadományozásai az egyes egyházak (kolostorok) részére szóltak. Ezek az óriási birtokok vetették meg az egyház hatalmának gazdasági alapjait. Természetesnek tekinthető, hogy az első vadászati jogi utalásokat az ilyen adománylevelekben és más egyházi birtokra vonatkozó oklevelekben találjuk.[3]

I. Géza király a garamszentbenedeki apátság részére adott alapítólevelében (1075) a birtok tartozékainak felsorolásánál említi a vadászatot (vadászati jogot) is.[4] Felician esztergomi érsek 1134-ben kelt ítéletlevele a Dumbrova erdőt a zágrábi püspöknek visszaítéli és többek között kimondja, hogy a püspök engedélye nélkül oda senki ne merjen bemenni, onnan valamit elvinni vagy ott vadászni.[5] Hasonló tilalmat mond ki II. Endre oklevele (1212), amely a Szent Sír keresztes rendje részére szóló birtokadományt tárgyalja.[6] Ugyancsak a XIII. században keltezett, I. István királynak tulajdonított és 1036-ra antedatált bakonybéli alapítólevél. Ebben a király a bakonybéli apátságnak engedi át a földrajzilag megjelölt területen elejtett vad felét.[7]

A vadászati jognak ezt a korszakát a „szabadvadászat" korának szokták tekinteni. Így jellemzi Kolosváry Bálint is „Vadászati jog" című művében a II. Ulászló-féle törvényt megelőző időszakot. A szabadvadászat megítélésénél különbséget kell tennünk aszerint, hogy a vadászat szabadságát mint személyhez fűződő jogosítványt értjük, vagy pedig a vadászatnak területi korlátozás nélkül, így tehát a mások tulajdonában levő földterületen való szabad gyakorlását. Az első értelemben a vadászat csakugyan szabad volt Magyarországon minden szabad magyar részére egészen addig, amíg a vadászattól a jobbágyságot el nem tiltották (1504). Ez a személyes szabadság magában foglalta a vadászati cselekmények végzésének szabadságát és az elejtett vad tulajdonának a megszerzését egyaránt. Ugyanezt azonban már nem mondhatjuk el a területi korlátlanság kérdéséről. Már az eddig idézett forrásokból is kiderül, hogy az ingatlan tulajdona és a vadászati jog között már ebben az időben is összefüggés állapítható meg. Igaz, hogy ez az összefüggés laza volt és a források is ritkán emlékeznek meg a vadászatról. Ennek azonban az a magyarázata, hogy a viszonylag gyér lakosság, a külterjes gazdálkodás és a vadbőség mellett a vadászati jognak törvényhozási úton való szabályozása nem mutatkozott szükségesnek, az egyes esetekben való szabályozás (privilégiumok) pedig a legtöbbször megfeledkezett róla.[8] A jog által védett érdekek körének a határán helyezkedett el a vadászat és ezért nem terjeszkednek ki gyakran annak megemlítésére. Egyébként azonban számos olyan megnyilatkozással találkozunk, amely a két jogot természetszerűleg kapcsolatba hozza (erről a továbbiakban még részletesen szó lesz).

Kolosváry úgy látszik nem tesz különbséget a fent említett két szempont szerint a kérdés megválaszolásánál, mert abból a felismerésből kiindulva, hogy a középkorban nálunk a vadászati jog „a szabad embert ezen státusából kifolyólag mint valóságos közjogi jogosítvány illeti meg", tagadja a földtulajdonnal való bármiféle kapcsolatát.[9] Hivatkozik olyan oklevelekre, amelyekben külföldről behozott telepesek (hospesek) részére adott a király földbirtokon és egyéb kiváltságokon kívül vadászati jogot, amely egyébként nem illette volna meg őket.[10] Valóban szép számmal találunk ilyen oklevelet különösen a soltészségek alapításánál.[11] Az okleleveknek ezek a kijelentései felvilágosítást adnak arra vonatkozólag, hogy személy szerint ki vadászhatott, de arra vonatkozólag, hogy a vadászatot hol gyakorolhatta, csak ritkán adnak tájékoztatást. Amennyiben feleletet adnak a „hol" kérdésre is, az mindig az ingatlannal való kapcsolatra utal (pl.

---

[2] L. pl. II. Endre 1222. évi decretumát (az ún. Aranybulla) és a királyi serviensek szabadságait tárgyaló 1267. évi oklevelet. (Fejér Cod. Dipl. Hung. IV. 3. 391.)

[3] Így már a veszprémvölgyi apácakolostor részére tett adománynál (1002) meg van említve a vadászati jog. „cum venationibus" (Karácsonyi J.: Szent István király oklevelei és a Szilveszter-bulla. Bp. 1891.)

[4] „Cum syluis, *venationibus, aquis, piscationibus* . . ." (Ez az oklevél ugyan elveszett, későbbi átírásaiban szereplő szövegének hitelességét pedig az oklevél kritika kétségbevonja, nem valószínű azonban, hogy ez a vadászati jogra vonatkozó kitételt érinti.)

[5] Knauz: Mon. Eccl. Strig. I. 85.

[6] „. . . nullus intrare, vel piscari, vel *venationem exercere praesumat* . . ." (Fejér: i. m. III. 1. 115.)

[7] „In hiis a quocumque homine fuerint *fere* interfecte, *dimidiam* partem illarum ministri abbatis accipiant cum cutibus earundem" (Fejér: i. m. I. 327).

[8] Pl. „. . . cum terris arabilibus cultis et incultis, pratis, fenetis silvis, virgultis, campis, pascuis, vineis, montibus, vallibus, aquis, molendinis, aquarumque decursibus."

[9] Kolosváry i. m. 15. és 16. old.

[10] Pl. IV. Béla privilégiuma a liptó-hibei vendégek részére (1265) „liberam in silvis et in aquis *intra metas suas* eiusdem terre Hybe contentas versus Scepes, *venandi* et piscandi, habeant facultatem (Árp. Új. Okm. VIII. 126) — István, ifjabb királynak a nagyszöllősi vendégek részére adott privilégiuma (1262) pedig többek között a következőket mondja: Concessimus etiam, quod *in Siluis adiacentibus venari* caprillos, lupos et wlpes et in aquis piscari libere possint et secure" (Árp. Új. Okm. VIII. 31.)

[11] Rikolf lomnitzi bíró bizonyos Ruda nevű helységet új telepítés céljából Mühlbach-ból való Theodoriknak és Lajosnak adományozott (1289) „Preterea in venationibus et piscationibus liberam habeant facultatem" (Árp. Új. Okm. IX. 516.) A vasychi soltészség adományozása (1343): „feras a domino Rege non prohibitas venari" (Hazai Okm. VII. 396.)

IV. Béla privilégiuma a liptohibei vendégek részére). De van majdnem ilyen számban olyan oklevél is, amely nem idegen országból telepített jövevények részére adott privilégiumot tárgyal, hanem magyar nemesek részére tett birtokadományozásról szól. Nemcsak Nagy Lajosnak a Rumy család részére szóló ilyen tárgyú oklevelét (1350) ismerjük (Kolosváry i. m. 15. old.), hanem az egyházak részére fent már emlegetett okleveleken kívül megemlíthetjük például Erzsébet királyné adománylevelét Teskánd és Dabrun nevű Zala megyei birtokokról (1271),[12] Zsigmond királynak Knoll Miklós fia László részére a Zemplén megyei Zephegh nevű birtok adományozásáról (1409).[13]

A földtulajdon és a vadászati jog összefüggésére azonban nemcsak az adománylevelekből következtethetünk. Vannak más adatok is, amelyek megerősítik azt a feltevést, miszerint már ebben a korban kialakult az a meggyőződés, hogy a vadászat joga a földtulajdonost illeti meg és abból az idegeneket tulajdonjogára való hivatkozással kizárhatja. Így például Torna-i Sándor fia Miklós Liptó és Turóc megye közgyűlése előtt eltiltott mindenkit ősi birtokának használatától, főleg a vadászattól és a halászattól (1381).[14] Bátmonostori Theöteös László tiltakozott az ellen, hogy Pál apát az ő Bodrog megyei birtokán vadászott és madarászott (1406).[15] Sopron megye rábaközi járása helyszíni vizsgálat alapján megállapította Kisfaludy Antal vádjának jogosságát, hogy ti. Linkohát-i Péter az ő birtokán hat vadat ejtett el és azokat el is vitte (1421).[16] Bews-i István fia Mihály panaszát is valónak találta a pannonhalmi konvent, amely szerint három megnevezett jobbágyukat, mikor birtokuk határain belül nyúlvadászatra küldték, a nagypadányiak megtámadták (1431).[17].

A magyar jogfejlődésre kétségtelenül jelentős befolyást gyakoroltak a frank jog, majd a német jogok. Az előbbiből ki kell emelni azt a felfogást, hogy az uratlan dolog a királyé, illetve a birtokba nem vett föld tulajdonosa a király, továbbá, hogy egyes erdőkben (foresta) a vadászati jog az uralkodónak van fenntartva. Ami a német jogokat illeti, azokról Kolosváry is megállapítja, hogy kezdettől fogva összefüggésben voltak a földtulajdonnal,[18] valamint, hogy éppen ez a kapcsolat tette lehetővé a vadászati jognak regálé-vá való válását. A királyi Wildbann előbb csak a királyi birtokokon szerepelt, majd mások birtokára is kiterjesztették. Ezt a jogot később az egyes fejedelmek, majd a földesurak is gyakorolták. Németországban ugyanis a hűbériség kifejlődése során a hűbérurak birtokadományozásaik alkalmával a vadászati jogot maguknak tartották fenn.

Magyarországon is már a királyság megalapítása óta a letelepedő törzsek által meg nem szállt területeket — gyakorlatilag a sűrű erdőkkel borított hegyvidéket — a király tulajdonának tekintették. Ezeket az oklevelek rendszerint silva regis, silva regalia, néhányszor foresta néven emlegetik. Köztük voltak a királyok vadászterületei, amelyekre az erdőóvók és királyi vadászok vigyáztak.[19] Ritkán bár, de találunk adatot arra is, hogy ezeken a területeken tilos volt másoknak a vadászat.[20] Itt azonban a vadászati jog kizárólagossága és a földtulajdonnal való kapcsolata mégsem lehetett olyan intenzív — márcsak az ilyen területek hatalmas kiterjedése miatt is — mint a magánbirtokosoknál. Az Árpádok korában az ország területének mintegy $^2/_3$ része volt királyi rendelkezés alatt álló erdő (amelyből azután a nagy birtokadományozások következtében a XIV. századra alig maradt királyi birtok). Ezeknek az erdőségeknek egyes részei voltak a királyi vadászterületek és másoknak a vadászattól való eltiltása gyakorlatilag csak ezekre a területekre terjedhetett ki.

A német hatás több esetben kimutatható. Az Arnulf császárnak tulajdonított és a IX. század végére antedatált, de valójában 977-ben készült oklevél, amely a Salzburgi érsekség megyéjét erősíti meg, magyarországi birtokokat is felsorol és a birtokok tartozékainál említ foresta-kat, valamint vadászati jogot mint a birtok tartozékát.[21]

A veszprémi apácakolostor részére történt adományozásról szóló 1002. évre keltezett oklevélben a birtok tartozékainak felsorolását[22] összevetve II. Henrik donációs levelében foglalt felsorolással — amint arra Degré Alajos is rámutat[23] — a német császári oklevelek utánzása állapítható meg. Vencel királynak a kalocsai érsek részére szóló adománylevele (1301) szintén felso-

---

[12] „... cum omnibus *utilitatibus* suis ... piscacionibus, *venacionibus*" (Zalai Okl. I. 57.)

[13] Valamennyi tartozékával, köztük venationibus ((Mályusz E.) Zsigmondkori Okl. II. 6969. sz.).

[14] „Specialiter *venationum*, piscationum universos homines, tam regales, quam nobilium iobagiones prohibitum contradicendo et *contradixit prohibendo*, coram nobilis" (DL 42 217).

[15] capiendo bestias, aves (DL 87 755).

[16] sex feras recipi et abduci fecisset (DL 61 368).

[17] ad venandos Lepores *intra metas possessionis ipsorum* transmisissent (DL 48 453).

[18] I. m. 17. old.

[19] Erdőóvókat említenek már 1156-ban a Karakó megyei Sár nevű királyi erdővel kapcsolatban (Tagányi K. Magyar Erdészeti Oklevéltár I. 9. sz.) Évszázadokon át kiváltságokat élveztek a Szentgál Németi és Csepel Veszprém megyei községek királyi vadászai. 1275-ben IV. László király adott nekik először nemességet és I. Károly (1322) által adott szabadságaikat az uralkodók sorra megerősítették.

[20] I. Károly meghagyta a fejérvári káptalannak 1325-ben kelt parancsában, hogy a bakonyi királyi erdő határait járja meg és a szomszédokat az ispán tudta nélkül való vadászattól tiltsa el. (Tagányi i. m. I. 65. sz.)

[21] primitus Castellum Sanctue Endrudis ... cum *pertinentibus*, cum venationibus, curtis, piscationibus (Árp. Ú. Okm. VI. 1.).

[22] „pratis, vineis, areis, edificiis, campis, terris, agris, cultis et incultis, piscationibus *venationibus*..."

[23] Degré Alajos: Magyar halászati jog a középkorban. Budapest, 1939.

rolja a vadászati jogot a birtok tartozékai között,[24] amelyben hasonlóképpen a nyugati okleveles gyakorlatnak hazai vonatkozásban való alkalmazását láthatjuk.

Mindezek a behatások azonban nem vezettek odáig, hogy a vadászati jog Magyarországon is a német jogokhoz hasonló megfogalmazást nyert volna és — habár a földtulajdonnal való kapcsolata határozottan megállapítható — a királyi haszonvétellé (regálé) válása a magyar középkorban nem mutatható ki. Az erre utaló adatok abból a jogi felfogásból erednek, ami az adománybirtokkal összefüggésben kialakult. E birtokokra vonatkozó tulajdonjog ugyanis nem volt teljesen azonos az eredeti szerzés (descensus) jogával, mert egyes esetekben (hűtlenség, magszakadás stb.) visszaszállt a koronára. Ilyen adománybirtokokkal kapcsolatban fordul elő a vadászati jog nélkül való adományozás, ill. a vadászati jognak a király részére való fenntartása.[25]

A regáléra utaló jelenségek is tehát csak annyiban nyilvánulnak meg, amennyiben a vadászati jog a birtokadományozásokkal és ezen keresztül a földtulajdonnal van összefüggésben.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy Magyarországon a letelepedés után kialakuló földtulajdonhoz már kezdettől fogva hozzákapcsolódott a vadászati jog. Érvényesülése azonban a gyér lakosság, a terület tényleges uralom alatt tartásának lazasága és a vadbőség miatt sokszor nem állapítható meg. Annak ellenére, hogy viszonylag kevés adat áll rendelkezésre e korból a vadászati jogra vonatkozólag, ezek elegendő támpontot adnak a leírt tétel igazolásához. Jogforrás gyanánt a privilégiumokat és a szokásjogot jelölhetjük meg. Utóbbinak a jogéletben régen nagy szerepe volt, amiről a vadászati joggal kapcsolatban a továbbiakban még részletesen szó lesz. Középkori oklevelekben a birtoklás jogszerűségének bizonyításánál a „semper et ab antiquo", eljárás jogi kérdésekben a „secundum regni consuetudinem" kifejezések utalnak sűrűn erre.

A vadászati jognak és a földtulajdonnak a középkorban fennállott összefüggését Kolosváry előtt már több szerző hangoztatta. (Hajnik I.: Magyar alkotmány és Jogtörténelem, Pest 1872, Wenzel G.: Magyarország mezőgazdaságának története, Budapest, 1887, Ágoston P.: A tulajdonjog alaptanai, Budapest 1903.)

II.

Az újkor elején a magyar vadászati jogban lényeges változás áll be. A középkorban nem mutatkozott szükségesnek, hogy a vadászati jogot törvényhozási úton rendezzék. Ennek magyarázata az említett gazdasági és jogi viszonyokban keresendő. Bár már I. László király egyik törvénye kitér a vadászatra is, kifejezetten vadászatot tárgyaló törvényünk a XVI. századig nem volt. I. László törvénye csupán az egyházi ünnepnapokon való vadászatot tiltotta meg.[26]

Az 1504. évi decretum XVIII. cikkelye — az ún. Ulászló-féle vadászati törvény —, amely a Venatio et aucupium rusticis prohibitum címet viseli fontos állomása a magyar vadászati jog alakulásának. Az ebben az időben kialakuló rendiség nyomja rá a bélyegét erre a jogszabályra. Lényegében a parasztoknak a vadászatból való kirekesztését célozza mikor kimondja, hogy az ország parasztjai közül senki ne merészeljen a törvényben felsorolt vadra vadászni. A törvény intenciója szerint ugyanis a jobbágyok a földművelés elhanyagolásával és az ünnepnapokon is gyakorolt vadászattal nemcsak Isten ellen vétkeznek, hanem „földesuraikat ezek jövedelmeinek elvonásával megcsalni nem irtóznak".

A törvény eme kijelentéséből is arra lehet következtetni, hogy a vadászat jövedelme azért illette meg a földesurat, mert ő volt a vadászati jog alanya. Kolosváry gyöngíteni igyekszik ennek a törvényszövegnek az ingatlanra utaló jelentőségét. Úgy magyarázza, hogy a földművelés elhanyagolásával okozták a kárt a jobbágyok földesuraiknak és az idézett szöveg erre céloz. Egyébként a földesúri jogok bitorlását jelentené a jobbágyok jogtalan vadászata, ez pedig e kor felfogása szerint szigorú büntető rendelkezéseket tett volna szükségessé, amelyeknek a törvényben egyáltalán nincs nyomuk. Megállapítja mindenesetre, hogy a vadászati jognak a jobbágy is alanya volt mindaddig, amíg Ulászló decretuma tőle meg nem vonta. Kolosváry azonban nem veszi tekintetbe azt, hogy a középkorban a birtok hasznai sokáig nem voltak elkülönítve földesúr és jobbágyok között. Így különösen az erdőket rendszerint közösen használták. Természetesen ez volt a rend a vadászat terén is. A Bews-i István fia Mihály panaszával kapcsolatos, fent már említett eljárásból világosan kitűnik, hogy a földesúr jobbágya a földesúri birtok határain belül vadászott és éppen ezért tartották a vadászatot jogosnak, a támadást pedig ezért is jogtalannak. A vasychi soltészség adományozásával kapcsolatos, már szintén említett oklevél is a birtok határain belül engedi meg a vadászatot a falusiaknak (villani) és ugyanakkor kizár ebből mindenki mást (igaz ugyan, hogy itt — legalábbis eredetileg — behozott telepesekről lehetett szó, de a földbirtokkal való kapcsolat szembeszökő).

Minden esetre az Ulászló-féle törvény azért jelent új korszakot, mert a vadászati jognak a nemesi előjogokhoz való kapcsolódását mutatja. Éppen ezzel indult meg az a folyamat, amely a

[24] „*cum omnibus suis* districtu, *iuribus*... agris, pratis, siluis... *venationibus*..." (Fejér: i. m. VI. 2. 303.)

[25] Ilyen a Besztercebánya város részére IV. Béla által adott szabadalomlevél (1255. Tagányi i. m. I. 29. sz.) és V. László privilégiuma az Ajkai család részére (1453. —Tagányi i. m. I. 90. sz.)

[26] „Si quis in his diebus venatus fuerit, canibus et equo careat"; (De celebratione festivitatum praedictarum. Caput 12.)

vadászati jognak a földtulajdonnal való természetszerű összefüggését egy más síkon való rendezéssel megbontotta.

Érdekes, hogy Werbőczy Hármaskönyve nem tartalmaz semmit a vadászati jogról. A nemesi birtok tartozékainál — bár rendre felsorol mindent, többek közt a halászatot is — a vadászatról nem emlékezik meg. Werbőczy ugyanis nemcsak iura possessionaria-val kapcsolatban hallgat a vadászati jogról, hanem ugyanezt teszi a nemesi előjogokat és a jobbágyok jogállását tárgyaló részekben is, annak ellenére, hogy a Hármaskönyv elkészülte előtt tíz évvel a vadászat nemesi előjoggá vált az Ulászló-féle fent említett törvény által, amely jogból a jobbágyokat kizárták. Akármennyire is meglepő ez, ebből a tényből másra, mint a vadászati jognak a magyar jogéletben való elhanyagolására nem következtethetünk. Az egész műben a venatio szó csak egyszer fordul elő, mégpedig az ingatlan javak becsűjénél (I. rész, 133. cím, 29. §). Eszerint „... a nagyobb, tudniillik a fejszés és makkos erdőt, vagyis, amelyet vágásra és vadászatra használnak" ekealjanként 50 girára kell becsülni. Tekintettel arra, hogy a közönséges erdőt, amelynek biztos jövedelme nincs, csak 3 girára taksálja Werbőczy ekealjanként (25. §), az előbb említett erdő viszonylag igen magas értékét különféle hasznai jelentették. Ezeket a vágásban és a vadászatban jelöli meg. Ha a vadászat joga ebben a korban az ingatlan tulajdonához igazodó területi korlátozást nem ismert volna, akkor a vadászatra való alkalmasság az ingatlan értékelésénél nem jelentett volna semmit (csodálatosképpen Kolosváry itt is ellenkező következtetésekre jut).[27] Azt a körülményt, hogy Werbőczy a vadászati jogról hallgat, azzal lehet magyarázni, hogy a már fent említett gazdasági viszonyok nem tették szükségessé a jogi szabályozásnak egy ilyen jogkönyvben való szerepeltetését.

Ha már a jogszabályok ilyen mostohán kezelik a vadászat kérdését, nem tehetünk mást, mint a szokásjog megnyilatkozásai után kutatunk. A szokásjog megnyilatkozik az egyszerű emberek tanúvallomásaiban, a bírói ítéletekben és a vitázó felek kiegyezését tartalmazó egyességekben. A Szent-Iványiak, a Nádasdiak és a Szmrecsányiak által osztatlanul bírt csorbai és vaseci havasok és erdők használatáról szóló fogott bírák által hozott ítélet kizárja a szomszédokat és minden idegent ezen birtokon a vadászatból „presertim vero maiorum ferarum" (1580).[28]

Br. Herberstein Felicián utódai és Nagybánya város között az alsó és felső fermecelyi erdők használatáról szóló egyesség (1591) értelmében bizonyos, Nagybánya város területén levő erdők hasznait nevezett utódai élvezhetik, termelhetnek fát és vadászhatnak.[29]

Abaúj vármegye tanúvallatást végzett 1622. nov. 4-én annak eldöntése céljából, hogy a radványiak a Füzér várához tartozó alsó erdők szabad használatával kapcsolatos jogait megállapítsák. A 3. tanú azt vallotta, hogy a radványi kastély építéséhez szükséges fát az alsó erdőről hordták és a radványi puskások is szabadon vadásztak. Ugyanígy nyilatkozott a 4. és a 10. tanú is a vadászatról.[30] Itt ugyan nem a tulajdonjog megállapításáról, hanem a használati jogról volt szó, de jellemző, hogy a fahasználati és legeltetési jognak bizonyos területen való fennállását azzal is bizonyították, hogy a jogosítottak ugyanott vadásztak is. Az általános jogi felfogás értelmében tehát valamely terület birtoklása együtt járt azon a területen a vadászat jogával.

A besztercebányai kamarának a lipcsei uradalom zálogbirtokosával Széchy Katalinnal az uradalmi erdőknek a bányaművelés céljára való használatáról szóló egyessége (1649) fenntartja utóbbi részére az erdőkben való legeltetés, vadászat és madarászás jogát.[31] Ebből arra következtethetünk, hogy ezek a jogok az ingatlan birtokosát egyébként is megillették. Mindennek semmi értelme nem lett volna, ha a birtokos nemességet a vadászat személyi jogosítványként területi korlátozás nélkül illette volna meg. A vasvári káptalannak a Hanság erdeinek használatáról szóló tanúvallatásakor az egyik tanú azt vallotta, hogy a „Hanról bér nélkül sem fát hordani, sem kaszálni, sem halászni, sem vadászni az maguk határán kívül nem volt szabad".[32] Gr. Wesselényi Ferenc nádornak sztrecsényi udvarbírája részére 1665-ben adott utasítása „Territorium montium et fluviorum nostrorum" azt rendeli, hogy azokról „externos ab exercendis venationibus aucupiis, piscationibusque prohibeant".[33] Nem valószínű, hogy az „externos" kifejezés csak jobbágyokra vonatkozott volna, hiszen azok egyébként is ki voltak zárva minden valamit érő vad vadászatából.

A szabad királyi városok a nekik adott privilégiumok alapján vadászati jogot élveztek. Ez a várost mint jogi személyt illette meg, de csak saját határában. Itt is szembeszökő az ingatlan feletti rendelkezés és a vadászati jog között az összefüggés, amit Kolosváry is elismer azzal a megjegyzéssel, hogy itt jelentkezik a földtulajdonnal való kapcsolódás először „a maga kezdetleges formájában".[34]

Az egyes városok statutumai részletesen szabályozták a várost megillető vadászati jog gyakorlását. Ez történhetett saját kezelésben városi alkalmazott vadászok útján, vagy a vadászati jog haszonbérbeadásával vagy pedig egyes személyeknek adott vadászati engedélyek útján.[35] Ezek-

[27] Kolosváry i. m. 31. old.
[28] Tagányi i. m. I. 165. sz.
[29] Tagányi i. m. I. 178. sz.
[30] Tagányi i. m. I. 219. sz.
[31] Tagányi i. m. I. 263. sz.
[32] Tagányi i. m. I. 273. sz.
[33] Tagányi i. m. I. 288. sz.
[34] Kolosváry i. m. 36. old.
[35] L. Szt. György város statutumai 1769 (Corp. Stat. IV. kötet 2. fele 783. l.) és Kolosváry i. m. 37. old.

ben a hasznosítási módokban a mai üzemi kezelés, vadászati jog haszonbérbeadás és a bérkilövés csíráit láthatjuk. Itt jelenik meg először a lődíj is, amit a hivatásos vadásznak (Waldforster und Jäger) fizetnek az általa elejtett és a városnak beszolgáltatott vad után.[36] Itt találkozunk először a vadászjeggyel is, amit a város területén egyébként vadászatra jogosult városi polgároknak kellett a polgármestertől kiváltaniok.[37] Külső személyek azonban a városi vadászterületen el voltak tiltva a vadászattól.

Az esztergomi káptalan tanúvallatásában, amelynek célja annak eldöntése volt, hogy a liborcai erdők Trencsén várához tartoznak-e a harmadik kérdőpont az volt, hogy mit tudnak, ki vadászhatott ezekben az erdőkben. Azok a tanúk, akik valamit tudtak a vadászatról is azt vallották, hogy ezen erdőkben vadászni csak a trencséniek engedélyével volt szabad. A tulajdonjog kérdésének eldöntésénél tehát egyik döntő momentum volt, hogy a vadászati jogot ki gyakorolta a vitás területeken (1618).[38]

Évszázadok telnek el, míg a vadászattal ismét törvény foglalkozik. Ez az 1729. évi XXII. tc., amelynek meghozatalát — a bevezetőben előadottak szerint — a vadászat terén mutatkozó visszaélések tették szükségessé. Ugyanilyen indokokkal hozták az 1802. évi XXIV. tc-t is. Ezeket a vadászati jognak az ingatlan tulajdonjoggal való kapcsolatát illető rendelkezései miatt együtt célszerű tárgyalni. Mindkét törvény haladást jelentett ugyan például a kíméleti idők megállapításával, de másfelől csak még jobban kidomborította a vadászati jognak nemesi előjog jellegét. Ebben a körben mozogva először mondja ki a törvény, hogy nemesember nemcsak saját ingatlanán vadászhat, hanem — a földesúr által saját hasznára kihasított területen kívül — más ingatlanán is. Az 1802. évi említett törvény ezt a rendelkezést a földtulajdonos szempontjából nézve kibővíti, kimondván, hogy a földesurak ingalanaik felerészét a vadászat szempontjából letilthatják.[39] Ez tehát a földtulajdontól független nemesi vadászatnak további korlátozását jelenti. Lehet, hogy itt már éreztette hatását a francia forradalom törvényhozása, amely a vadászati jognak a földtulajdonhoz való alkatrészei kapcsolódását 1789-ben kimondta. Valójában ezeken a „letiltott" területeken állott fenn az ingatlantulajdonos részére az a korlátlan vadászat, ami egyébként az említett törvények rendelkezései következtében mást nem illetett meg. A más ingatlanán vadászó nemesek, a katonatisztek és további korlátok között vadászó jobbágyok különböző tilalmakat voltak kötelesek tiszteletben tartani. Nemcsak a szaporodási időben volt korlátozva a vadászat, hanem a fácán- és fogolytenyésztés érdekében az ilyen területek is tilalom alá kerültek. Hasonlóképpen tiltott volt az idegen területen hajtóvadászat és a nyerészkedés céljából folytatott vadászat.

Az új eszmék hatását azonban sokkal inkább a „kalapos király" vadászati rendtartása, valamint az országgyűlés bizottságainak 1793. és 1795. évi javaslatai mutatják. II. József 1786. évi rendelete már 1. §-ában kimondja a földesúrnak saját vadászterületén fennálló kizárólagos vadászati jogát. Ezen a területen az ingatlan ura az elejtett vaddal mint saját tulajdonával rendelkezik. Az 1793. évi törvénytervezet kísérletet tett arra, hogy a nemeseket az idegen ingatlanon megillető vadászati jogot teljesen megszüntesse. Az indoklás rámutat arra, hogy a vadászatból eredő haszonnak élvezetét legtöbb joggal a földtulajdonos igényelheti, megelőzvén mindenki mást, akiket ingatlanáról tulajdonjoga alapján egyébként is kitiltthat. Végül utal az indoklás arra is, hogy a mind égetőbbé váló vadkárok megnyugtató rendezése is csak a vadászati jognak az ingatlannal való összekapcsolása útján lehetséges. Ezeket a meggondolásokat olyanoknak tekinthetjük, mint amelyek a kérdést egészen közel hozzák napjainkhoz, mert a vadászati jognak az ingatlan feletti rendelkezési jogra való tekintettel történő alakítása ma is ilyen szempontok miatt látszik indokoltnak. Végül az erdélyi országgyűlés által kiküldött bizottság 1795. évi javaslata a II. József-féle vadászati rendtartást követi, ezért arról csak annyit lehet megjegyezni, hogy a fent tárgyalt eszméknek az elterjedtségét húzza alá. A kalapos király rendelete és az országgyűlési bizottságok javaslatai azonban nem kerültek be a magyar jogrendszerbe. Helyettük létrejött a már említett 1802. évi törvény, amely — bár további korlátozásokkal —, de a rendi előjogként tartotta fenn a vadászati jogot egészen 1848-ig.

1848-ban azután megint az történt a vadászati joggal, ami már oly sokszor előfordult az előző századokban: egyszerűen megfeledkeztek róla. Végeredményben egészen 1872-ig a vadászat jogi szabályozása hiányzott és formailag még mindig érvényben voltak az 1802. évi XXIV. tc. rendelkezései. Formailag csupán, mert az úrbériség megszüntetése és a vadászati területek jelentékeny részének a volt jobbágyok független, szabad tulajdonába való átkerülése megszüntette a nemesek vadászati jogát ezeken és gyakorlatilag minden idegen tulajdonban levő ingatlanon.

A szabadságharc leverését követő abszolutizmus ideje alatt midőn Magyarországon többnyire idegen (osztrák) jogot léptettek életbe, a vadászat külön szabályozást nem nyert. Az 1853. március 2-án kelt úrbéri pátens említi ugyan a halászati jogot, de hallgat a vadászati jogról. Utóbbit Ausztriában az 1849. március 7-i pátens szabályozta, amit Magyarországra nem terjesztettek ki.

A vadászatnak ősidők óta legfontosabb szín-

[36] Tagányi i. m. II. 316. old.

[37] L. Szt. György város 1769. évi statutumát.

[38] Tagányi i. m. I. 213. sz.

[39] „2. §. Dominis terrestribus totius territorii sui, aut plagae in corpore excisac ratam medietatem... designare, ac ..., per expositinem tabularum prohibere liceat..."

3. §. In parte terreni prohibita *soli proprietario dum et quando venari licet;"*

terét jelentő erdők nagy része továbbra is földesúri kézen maradt. Ezekben a volt jobbágyok a haszonvételeket továbbra is az úrbériség idejében fennállott állapot szerint gyakorolták. Ennek értelmében viszont a vadászat joga — nem tartozván a haszonvételek közé — a jogosítottakat nem illette meg. Az úrbéri rendezés itt csak 1871 után indult meg.

III.

A földtulajdon és a vadászati jog kapcsolata tetőfokát az 1872. évi VI. tc-ben érte el. Az 1. § a vadászati jogot a földtulajdonjog elválaszthatatlan tartozékának mondja. (Ugyanezt a kijelentést ismételte meg e törvény helyébe lépő 1883. évi XX. tc., amely a vadászati jog alapja maradt egészen 1945-ig.) Ez azonban nem jelenti azt, hogy a vadászati jogban — a tárgyalt kérdés szempontjából — ennek a törvénynek a hatálybalépésével gyökeres változás állt volna be. Hiszen láttuk, hogy az ingatlantulajdonnal mindig bizonyos kapcsolatban volt a vadászati jog. A XIX. században pedig már nálunk is átment a köztudatba, hogy a vadászati jog egy adott területen elsősorban a föld tulajdonosát kell, hogy illesse. Másrészt viszont az említett kategorikus törvényi rendelkezés sem érvényesült maradéktalanul. Egy bizonyos területnagyságon alul az ingatlan tulajdonosa a vadászatot nem gyakorolhatja a törvény rendelkezései következtében. Ezért az ilyen ingatlannal összefüggő vadászati jog tartalmatlan lesz, mert a tulajdonosnak nincs módja arra, hogy saját ingatlanán a vadászati jogot gyakorolhassa, bár a vadászati jog mint a tulajdonjog alkatrésze elvileg ezekre az ingatlanokra is fennáll és csak az ún. „üzemjog", vagyis a vadászat tényleges gyakorlásának joga illeti meg az ilyen területek haszonbérlőit.

Míg tehát egyfelől a vadászati jog mindig valamiféle kapcsolatban állt az ingatlantulajdonnal, az „alkatrészi" kapcsolódás — a törvény elvi kijelentése ellenére — nem realizálódott teljes mértékben.

IV.

A kétféle jognak egymáshoz való viszonyában 1945-ben gyökeres változás állt be. A 4640/1945. ME számú rendelet 1. §-a kimondta, hogy a tételesen felsorolt területeken, lényegében a szőlő, gyümölcsös, vagy egyéb különleges termelési ág bekerített területein kívül minden ingatlanon a vadászati jog a rendelet hatálybalépésével a magyar államra száll át. Az említett bekerített területek ki voltak véve a rendelet hatálya alól, tehát ezekre az állam vadászati joga nem terjedt ki. De mivel az 1883. évi XX. tv.-nek a zárt területekre vonatkozó rendelkezéseit (2. §) is hatályon kívül helyezte ez a rendelet, ennek következtében a vadászati jog az ingatlan tulajdonosát itt sem illette meg. Látszólag tehát a tulajdonjog és a vadászati jog szétválasztásának elve maradéktalanul megvalósult. Valójában azonban a földreform törvény (az 1946. évi VI. tv.) következtében maga az állam lett hatalmas ingatlanok (elsősorban mintegy 2 millió kh erdőterület) tulajdonosa, de egyúttal ő a vadászati jog alanya is ugyanezeken a területeken.

Az 1957. évi 43. tvr. mondotta ki először, hogy a vadászati jog az ország egész területén az államot illeti. Ezt a tételt azután az erdőkről és a vadgazdálkodásról szóló 1961. évi VII. tv. (EVT) is változatlanul átveszi, midőn az említett tvr-t hatályon kívül helyezi és rendelkezései annak helyébe lépnek. Az EVT-nek a vadgazdálkodásról és a vadászatról szóló fejezetét az 1/1962. (II. 9.) Korm. sz. rendelet (Vr.) hajtotta végre. Az EVT (33. §) felsorolja a vadászatra jogosítottakat és a Vr. 4. §-a ehhez fűz további rendelkezéseket. A (2) bekezdés szerint az állami gazdaság a kezelésében levő területen lehet vadászatra jogosított, ha a területet vadászterületté minősítették. Ugyanilyen feltételeket szab — egyebek között — a Vr. a mezőgazdasági termelőszövetkezetek részére arra az esetre, ha a vadászati jog átengedését akarják igényelni. A Vr. olyan időpontban (1962. jan. 1.) lépett hatályba, amikor a vadászterületek túlnyomó többségén érvényes, 10 évre kötött haszonbérleti szerződések alapján vadásztársaságok folytattak vadgazdálkodást. Ezeket a szerződéseket a Vr. hatálya nem érinti [58. § (2) bek.]. Kimondja azonban a Vr., hogy ha „valamely termelőszövetkezet által művelt területen a haszonbérlő vadásztársaság haszonbérleti jogviszonya megszűnik, a vadászterületre — ha a termelőszövetkezet igényli és az átengedés feltételei megvannak — a vadászati jogot a termelőszövetkezeti vadásztársaság részére kell átengedni". [58. § (3) bek.]

Az állami erdőgazdaságok — bár ezt a Vr. nem mondja ki — szintén az általuk kezelt területen lehetnek általában vadászatra jogosítottak. Eltekintve egyes ilyen (rendszerint erdős) vadászterületek haszonbérbeadásától, csak az állami vadgazdaságok tekintetében van kivétel, mert ezek az állami erdőgazdaságok által kezelt erdőkben rendelkeznek vadászterülettel. Elvileg tehát a vadászterületek zöménél megvan legalábbis a lehetősége annak, hogy az ingatlan kezelője, használója legyen elsősorban a vadászatra jogosított. Jelenleg tehát az a helyzet, hogy a vadászati jog és a földtulajdon (kezelési, használati jog) elvileg teljesen szét van választva. Mivel azonban annak összekapcsolását számos gazdálkodási meggondolás sok esetben célszerűvé teszi, a kettő alanya gyakran egybeesik.

A hasznos apróvad, különösen a fácán és a fogoly elszaporítása szempontjából nagy jelentőségű csenderesek létesítése csak az ingatlan kezelőjének hozzájárulásával valósítható meg. A hasznos madár tojásait a géppel végzett mezőgazdasági munkák nagymértékben veszélyeztetik, ezért az ingatlan kezelőjétől el kell várni, hogy tekin-

tettel legyen a veszélyeztetett fészekaljakra. Végül az egyes mezőgazdasági területeken fennálló komoly vadkárveszély csak úgy hárítható el, illetőleg a vadkár csak úgy szorítható vissza, ha a mezőgazdasági termelő és a vadászatra jogosított szorosan együttműködnek. Amiből az a további következtetés vonható le, hogy a vadkárelhárítás akkor lehet a legeredményesebb, ha az ingatlankezelő és a vadászatra jogosított ugyanaz a (jogi) személy.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek tekintetében ennek gyakorlati akadálya azonban rendszerint az, hogy az általuk használt terület határai nagy mértékben eltérnek a vadászterület határaitól és így a területi egyezés — mint a vadászati jog átengedésének egyik feltétele — hiányzik. A két jog összekapcsolását indokolttá teszi a mező- és erdőgazdálkodási érdekeknek a vadgazdálkodás érdekeivel való összehangolása, amit a hatályos, említett jogszabályok többször is hangsúlyoznak. Általános megvalósítása azonban mégsem volna célszerű, mert a vadászatnak mint sportnak és szórakozásnak a lehetősége nem zárható el a társadalom olyan rétegei elől, akiknek nincsen kapcsolatuk mező-, ill. erdőgazdasági ingatlanokat kezelő szervekkel. Annnál inkább jelentős ez a meggondolás, mivel a városban lakók vannak elsősorban ilyen helyzetben, viszont az ő életmódjuk teszi leginkább indokolttá azt, hogy a vadászatnak mint sportnak a lehetőségét számukra minél nagyobb mértékben lehetővé tegyék.

A földtulajdon és a földhasználat továbbfejlesztéséről szóló 1967. évi IV. tv. a termelőszövetkezetek gazdálkodásának jogi alapjait erősíti. Ez most fokozottan ráirányítja a figyelmet a vadászati jognak erre az egyik leglényegesebb kérdésére, amely ebben a vonatkozásban azért is nagy horderejű, mert a termelőszövetkezetek által használt területek egyúttal az ország vadászterületének is túlnyomó részét alkotják.

A földtulajdon és a vadászati jog elválasztása végeredményben azonban megteremtette az alapját annak, hogy a két jog egymáshoz való viszonyát a jövőben gazdasági megfontolások figyelembevételével a legcélszerűbben lehessen kialakítani.

Csőre Pál

SZEMLE

Nemzetközi egyezmény a nemesített növényfajták oltalmáról

Párizsban 1961. december 2-án Belgium, a Német Szövetségi Köztársaság, Dánia, Franciaország, Hollandia, Nagybritannia, Olaszország és Svájc egyezményt írtak alá a nemesített növényfajták oltalmáról. A jelen ismertetés célja, hogy a teljesség igénye nélkül bemutassa ezen ún. Párizsi Egyezmény (a továbbiakban: Egyezmény) leglényegesebb rendelkezéseit és megkísérelje elősegíteni a kérdés hazai megoldásának előbbrevitelét.

Az Egyezményben részes államok a nemesített növényfajták oltalmára uniót alkotnak. Az 1. cikk (2) bekezdésének ez a rendelkezése azt jelenti, hogy az Unió egységet alkot adminisztratív és pénzügyi szempontból, de egységet alkot abban a tekintetben is, hogy az oltalom minimális feltételeit és tartalmát az Egyezmény kötelezően előírja a tagállamok részére. Az Unió létrehozása ezenkívül azt is jelenti, hogy közvetlen kapcsolat áll fenn minden egyes tagállam között a nemesített növényfajták oltalma tekintetében.

Az Egyezmény ismertetésénél feltétlenül meg kell emlékezni az ipari tulajdon oltalmára vonatkozó Párizsi Uniós Egyezményről (továbbiakban: PUE) is. Az Egyezmény megalkotói a PUE példáját követték nemcsak azért, mert rokon Unió lévén háromnegyedévszázados tapasztalatokat lehetett átvenni, hanem azért is, mert az Egyezmény egyes rendelkezései ténylegesen összekötik a növényi oltalom területét az ipari oltalom területével .

Az Egyezmény szabad kezet ad a tagállamoknak abban a vonatkozásban, hogy a nemesítői jogot sajátos oltalmi jogcímen (pl. fajtaoltalom) vagy szabadalom megadásával ismerik el. Nincs akadálya tehát annak, hogy az uniós tagállam a tradicionális szabadalmi jogintézmény keretében részesítse oltalomban a nemesített növényfajtát, feltéve, ha az oltalom megadásának feltételei megfelelnek az Egyezményben előírt rendelkezéseknek, melyek részletes ismertetésére még rátérünk. A szabadalmi jogintézmények viszont ma már a PUE előírásainak tekintetbevétele nélkül alig képzelhetők el. Ha viszont a szabadalom lehetséges oltalmi forma a nemesített növények területén, e téren is érvényesnek kell lenni a PUE két legfontosabb jogintézményének, az elsőbbségnek és az egyenlő elbánás elvének (traitement national.) Az Egyezmény rendelkezik is ebben a tekintetben és mint látni fogjuk, lényegében egyezően a PUE idevonatkozó előírásaival.

További kapcsolatot teremt a két unió között (különösen a védjegyekkel összefüggésben) az Egyezménynek az a rendelkezése [13. cikk (6) bek.], melynek értelmében az új növényfajták nevének lajstromozásáról vagy annak megtagadásáról az az Egyezmény adminisztrációs feladatainak elvégzésére felállítandó ún. uniós iroda köteles a PUE összes tagállamait értesíteni.

Ezen túlmenően a jelenlegi elképzelések szerint az uniós iroda tevékenységét a BIRPI[1] fogja végezni és ezzel gyakorlatilag is szoros kapcsolat jön majd létre a két unió között.

Az Egyezmény is a szellemi tulajdon oltalmának tradicionális alapelvén épül fel: a növénynemesítő hazai és nemzetközi vonatkozásában oltalmat érdemel. Az oltalom nemcsak a nemesítő, hanem a társadalom érdekét is szolgálja: ezt úgy valósítja meg, hogy korlátozott időre a nemesítő az új fajtára sajátos olta-

[1] Bureaux Internationaux Réunis pour la Protection de la Propriété Intellectuelle (Genf).

lomban részesül, az oltalmi idő lejártával viszont a nemesítésben rejlő szellemi érték közkinccsé válik. Gondoskodás történik arról is, hogy a nemesítő az oltalmi idő alatt se használhassa a számára biztosított jogot a társadalom kárára.

A fajtaoltalomnál egy alapvető tényre feltétlenül fel kell hívni a figyelmet: az oltalom feltételének elbírálása szempontjából igen jelentős a különbség a mezőgazdaság és az ipar között. Az ipar két legalapvetőbb tényezője az ember és a gép, a mezőgazdaságban ehhez egy harmadik tényező is járul, amit úgy lehetne kifejezni, a természet. A talajviszonyok és az éghajlat olyan fontos tényező a nemesített növényfajták létrehozásában, mely megkülönbözteti egymástól — az oltalmi forma esetleges megnevezésétől teljesen függetlenül is — az új növényfajta és a találmány — vagyis a szoros értelemben vett ipari-műszaki megoldás — létrehozására irányuló tevékenységet.

I. *Az egyezmény anyagi-jogi rendelkezései*

A szerződés létrehozói elég nehéz feladat előtt álltak, amikor meg kellett határozniok, hogy az Egyezmény rendelkezéseit milyen széles körben alkalmazzák. Természetesnek tűnik, hogy elvileg nem lehet indokolni sem egyes növénytani nemzetségek kizárását az Egyezményből, sem egyes növénytani nemzetségekre való korlátozását. Gyakorlatilag viszont ma még egyetlen állam sincs abban a helyzetben — sem pénzügyi, sem szakmai tekintetben —, hogy az oltalomhoz szükséges vizsgálatot minden növénytani nemzetség és fajta tekintetében elvégezhesse. Ez arra késztette az Egyezmény megalkotóit, hogy alkalmazhatóságát ne korlátozzák, — ezért az alkalmazható a növények valamennyi növénytani nemzetségére és fajtára [4. cikk (1) bek.], ugyanakkor minimális követelményeként előírták, hogy minden uniós állam az Egyezmény mellékletében felsorolt nemzetségek közül legalább ötre köteles annak rendelkezéseit alkalmazni, amikor területén hatályba lép. A hatálybalépéstől számított nyolc éven belül pedig fokozatosan be kell vezetni az Egyezmény alkalmazását a mellékletben felsorolt összes nemzetségre.

A jegyzékben fel nem tüntetett *nemzetségek és fajok oltalma* tekintetében az uniós államok szabadon dönthetnek. Előfordulhat tehát, hogy az egyik uniós állam oltalomban részesít olyan növénytani nemzetséget, mely a másik államban nem részesül oltalomban [4. cikk (4) bek.]. Szabadon dönthetnek az uniós államok abban a kérdésben is, hogy az oltalom kedvezményét korlátozzák-e azokra a természetes vagy jogi személyekre, akik valamely uniós állam állampolgárai, vagy azok valamelyikében laknak, ill. székhellyel rendelkeznek (ún. asszimilált személyek) — vagy kiterjesztik azt a PUE-tagállamainak állampolgáraira és asszimilált személyeire — végül, harmadik lehetőségként korlátozhatják az oltalmat azon uniós állam állampolgáraira és asszimilált személyeire, mely állam oltalmazza ugyanazt a nemzetséget vagy fajt.

Az Egyezménynek ez a rendelkezése némileg eltér a PUE-nek az egyenlő elbánásra vonatkozó előírásaitól. A PUE 2. és 3. cikke az unió valamennyi tagállamára kötelezően előírja, hogy azt aki az ipari tulajdon oltalmát illetően uniós tagállam joghatósága alá tartozik (és az asszimilált személyek) az unió összes többi országában megilletik mindazok az előnyök, melyeket a hazai jogszabályok a belföldieknek biztosítanak. Az Egyezmény 3. cikke ugyan tartalmilag teljesen megegyezik a PUE előbb idézett cikkeivel, de a 4. cikk (4) bek. lényeges korlátozást tartalmaz. Ha például az „A" uniós állam nem alkalmazza az Egyezményt a lucernára, akkor a „B" állam — mely a lucernákra oltalmat ad — nem köteles „A" állam joghatósága alá tartozó (vagy asszimilált személynek) saját területén lucernákra oltalmat biztosítani. A PUE ilyen korlátozást nem ismer — nem lehet szabadalmi oltalom engedélyezését visszautasítani azon a jogcímen, hogy abban az országban, melynek joghatósága alá a bejelentő tartozik, a bejelentés tárgyára a jogszabály szabadalmi oltalom megadását nem teszi lehetővé. Minden uniós ország köteles tehát minden kedvezményt biztosítani más uniós országból származó bejelentéssel kapcsolatban, melyet törvényei saját állampolgárai részére biztosítanak.

Még lényegesebb eltérés áll fenn az Egyezmény és a PUE között az *oltalom feltételei* tekintetében. A PUE ebben a vonatkozásban anyagi-jogi rendelkezést nem tartalmaz. Az Egyezmény ezzel szemben nemcsak kötelezően szabályozza az oltalom anyagi-jogi feltételeit — az alaki feltételeket az egyes uniós országok nemzeti törvényhozásai szabhatják meg —, hanem expressis verbis leszögezi, hogy az újfajta oltalmának megadását az Egyezményben felsorolt feltételeken kívül egyéb feltételekhez kötni nem szabad [4. cikk (2) bek.]. Az oltalom megszerzésének feltétele az, hogy a fajta a) *új*, b) *egynemű*, c) *állandó*, d) *megfelelő névvel* ellátott legyen; és e) fel legyen véve a *fajtalistába*.

Az Egyezmény szempontjából fajtának az olyan termesztésre alkalmas kultúrváltozat, klón, származéksor, törzs és hibrid tekintendő, mely egynemű és állandó.

Az *újdonság* meghatározása sok rokon vonást mutat a szabadalom újdonság meghatározásával. Az Egyezmény is abszolút újdonságot követel, mint a szabadalmi rendszerek. Az új fajtának legalább egy lényeges jellemző tekintetében határozottan különböznie kell valamennyi egyéb fajtától, melyek léte az oltalom kérésekor közismert. Az Egyezmény szövege nem ad felvilágosítást arra vonatkozóan, hogy mi értendő a „lényeges jellemző" kifejezésen. Tekintettel arra, hogy ez a rendelkezés az újdonságra vonatkozik, arra a következtetésre kell jutni, hogy a lényeges jellemzőnek a megkülönböztethetőség céljából kell fennállnia. A megkülönböztető jellemző lehet alaktani vagy élettani.

Eltér a szabadalmi újdonság fogalmától az, hogy az oltalom igénylésekor a közismertségnek a növényfajta létére kell vonatkoznia. Míg a szabadalom esetében elegendő az újdonságrontáshoz az, ha a találmány tárgyát könyv vagy folyóirat ismertette, a növényi fajta esetében ez még nem újdonságrontó, nem a leírás közismertsége, hanem a létező fajtára vonatkozó közismertsége, jelenti az újdonságrontást. Közismertség akkor áll fenn, ha termesztik vagy kereskedelmileg értékesítik, ha a fajtajegyzékbe bejegyezték vagy a bejegyzés folyamatban van, ha azt tájékoztató gyűjteményben vagy közleményben leírták. Az újdonságrontáshoz tehát nem elég az elvi közismertség, a legszélesebb körű

publikáció sem újdonságrontó, ha a publikáció nem létező növényfajtára, hanem elméleti elképzelésre vonatkozik.

Nem szolgálhat magának a nemesítő, ill. jogutóda hátrányára, ha a fajta tanulmányokban előfordult, vagy hivatalos jegyzékbe bejelentették vagy bejegyezték. Az újdonság kérdésében a növényi oltalom pozitíve is — tehát, hogy a növény új legyen —, negatíve is —, hogy különbözzék más fajtáktól — nem elméleti követelményt állít fel, hanem létező növényt követel. A találmánynál a szabadalmi oltalom elnyeréséhez nem szükséges a találmány tárgyának megvalósítása, elég a leírás, az igénypontok és a rajz, a növénynél az oltalom elnyeréséhez az új növény is kell, fizikai valóságban — elméleti létrehozása nem elegendő.

Az egyneműség (homogénitás) és állandóság követelménye a 2. cikkben adott „fajta" meghatározás következménye. Fajtáról kizárólag akkor lehet beszélni, ha a fenntartáshoz szükséges szaporítóanyag megőrzi a fajta jellegzetességét és ez a képessége állandó jellegű.

Az Egyezmény 13. cikk (1) bek. előírja, hogy az új fajtát *névvel kell ellátni* és áruba vagy kereskedelmi forgalomba bocsátás esetén [(7) bek.] még az oltalom lejárta után is kötelező az új fajta nevét használni. Az oltalom megadásának ez az egyetlen alaki előfeltétele, melyet az Egyezmény megkövetel.. H. Jühe[2] szerint ezt a történelmi fejlődés magyarázza: minél inkább nyilvánvalóvá vált a növénynemesítői tevékenység oltalmának szükségessége, annál jelentősebb tényezővé vált a nemesítés eredményének felhasználásában az új fajta neve, mely a fajta ismertetőjeleként vonult be a közhasználatba. A védjeggyel fennálló kapcsolat viszont szükségessé tette, hogy elkerüljék a kollíziót a védjegy területével. Ha figyelembe vesszük az új fajta nevével kapcsolatos előírásokat, még jobban szembe tűnik a kollízió elkerülésének szükségessége — ezek az előírások ugyanis a védjegy legalapvetőbb kritériumait tartalmazzák: az új fajta nevének alkalmasnak kell lennie az új fajta azonosítására (megkülönböztető jelleg) és nem állhat kizárólag számjegyekből. Nem lehet továbbá megtévesztő vagy félrevezető és különböznie kell minden megnevezéstől, amely bármely uniós államban ugyanannak a növénytani vagy rokonfajnak a korábbi fajtáit jelöli meg. Az új fajta nevét az oltalom megadásakor az oltalmat engedélyező hatóság lajstromozza. Az uniós államok területén csak a lajstromozott fajtanevet szabad használni. Ha a nemesítő nem jelent be fajta elnevezést vagy az nem megfelelő, az oltalom megadását mindaddig meg lehet tagadni, míg ilyen irányú kötelezettségeinek eleget nem tett. Ha az első bejelentést további bejelentések követik a többi uniós államban, ezeknek az államoknak a hatóságai kötelesek elfogadni az első bejelentésben feltüntetett nevet, ezt csak akkor kifogásolhatják, ha az a közrendbe ütközik vagy értelmetlen. Ebben az esetben a nemesítőt vagy a név lefordítására vagy megfelelő más elnevezés választására kötelezhetik.

Az Egyezmény két vonatkozásban intézkedik, hogy az új fajta neve ne kerüljön összeütközésbe a védjegyekkel. Nem lehet az új fajta nevéül olyan megnevezést bejelenteni, mely valamelyik uniós államban védjegyoltalomban részesül, ha az a védjegyjogi szabályok értelmében azonos vagy hasonló termékekre terjed ki, vagy azzal összetéveszthető, kivéve akkor, ha védjegykénti oltalmáról a nemesítő az új fajta nevének lajstromozásakor lemond. Ha azonban mégis védjegyoltalom alatt álló elnevezés kerül a növényi lajstromba, akkor a nemesítő az Egyezmény rendelkezése folytán az azonos vagy hasonló termékek tekintetében védjegyjogát nem érvényesítheti.

De nemcsak a lajstromozott védjegy használatát tiltja az Egyezmény az új fajta elnevezéseként, hanem tiltja azt is, hogy a lajstromozott fajtanevet a lajstromozás után az uniós államokban védjegyoltalomban részesíthessék ugyanarra a növénytani fajhoz vagy rokonfajhoz tartozó másik fajta elnevezéseként. Annak viszont nincs akadálya, hogy az új fajta lajstromozása után a fajtanevet a jogosított védjegyként is lajstromozza [13. cikk (9) bek.]. A fajta nevét a lajstromozó hatóság köteles közölni az uniós irodával, ez utóbbi pedig tájékoztatja a többi uniós állam illetékes hatóságait, esetleges kifogásolás megtétele céljából. Nemcsak a lajstromozást, de annak megtagadását is közölni kell az uniós irodával. Az uniós iroda nemcsak az unió tagállamait értesíti a lajstromozásokról, hanem a Párizsi Unió tagállamait is.

A fajta elnevezés és védjegy közötti alaki különbség az, hogy míg védjegyként bármilyen megkülönböztetésre alkalmas jelzés — szó, jel, ábra stb. — megfelelő, fajtaelnevezést pusztán ábrából nem lehet kialakítani. Jogi és gazdasági vonatkozásban igen nagy a különbség a fajtaelnevezés és védjegy között. A védjegy használata a jogosított cégtől nem választható el, a cég a vállalat megkülönböztető jele, érdekeit szolgálja. Az új növényfajta elnevezése viszont kizárólag a növényhez van kötve, melyre vonatkozik; hozzá van kötve akkor is, amikor a növényi oltalom már nem áll fenn. Nem kétséges, hogy a védjegy alkalmazása a növényi oltalom mellett üzletileg is igen hasznos lehet, különösen olyan vállalatok részére, melyek pl. magnemesítéssel foglalkoznak. A már bevezetett védjegy használható többféle fajtára is és egy jól ismert védjegy a legjobb ajánlólevél a piacon egy új névvel megjelölendő új nemesített növény számára. A védjegy élete nem korlátozott, fajtanév viszont csak egyszer kerülhet alkalmazásra és az oltalom megszűnte után más növényre alkalmazni nem lehet.

Ha viszont új fajtaelnevezést lajstromoztat a jogosított, akkor ennek az elnevezésnek a mások által való használatát egy éven belül nem tilthatja meg, ha azok az elnevezés használatára az Egyezmény hatálybalépése előtt jogosultak voltak. Az Egyezmény rendelkezései nemcsak a szóvédjegyekre, hanem az összetett védjegyekre is vonatkoznak, melyekben a fajtaelnevezés a védjegy egyik komponense lehet.

Az oltalmi idő tekintetében is jelentős eltérés mutatkozik a szabadalmi rendszerek és a nemesített növények oltalma között. A PUE az oltalmi idővel nem foglalkozik, az egyes szabadalmi rendszerek ugyan egymástól eltérő időtartamban szabják meg az oltalmi időt, de abban egyek, hogy az oltalmi idő egy szabadalmi rendszeren belül minden

[2] H. Jühe: Das Züchterrecht des Int. Übereinkommens zum Schutz von Pflanzenzüchtungen. GRUR, 1963. Nov.

szabadalom vonatkozásában egyforma hosszú.

Az Egyezmény eltér a PUE-től először abban, hogy megszabja a minimális oltalmi időt, másodszor abban, hogy kétféle oltalmi időt ismer: a rövid életű növényekre és a hosszú életű növényekre vonatkozó oltalmi időt. A rövid életű növényeknél a minimális oltalmi idő 15 év, a hosszú életűeknél 18 év. Utóbbi kategóriába tartoznak a szőlők, a gyümölcsfák, erdei és díszfák. Az oltalmi idő kezdete az oltalmi okirat kiadásának keltétől számít, — ebben is eltér az Egyezmény a legtöbb szabadlami rendszertől. E rendelkezése indokolt, mert az engedélyezési eljárás során történő kísérleti termesztés évekig is eltarthat. Nem köti meg az Egyezmény a nemzeti törvényhozások kezét abban, hogy az oltalomra irányuló kérelem beadása és az oltalom mégadása közötti időben a nemesítő vagy jogutóda milyen védelemben részesül harmadik személy visszaéléseivel szemben. Miután az oltalom engedélyezési eljárás nemesített növények esetében lényegesen hosszabb, mint a szabadalom engedélyezési eljárás, a kérdés megoldása igen fontos. Legcélszerűbb, ha a bejelentés tárgya a bejelentés napjától az oltalom megadásáig ideiglenes oltalomban részesül.

Az oltalom tartama mutatja meg legvilágosabban, hogy az azonos alapelveken nyugvó két jogintézmény — a nemesített növényfajták oltalma és a szabadalom — tárgykörük sajátosságainak megfelelően ugyanazt a célt mennyire más eszközökkel érik el. Az oltalom mind a két jogintézményben a kizárólagosság biztosítására irányul, de míg a szabadalomnál a cél elérése elsősorban azzal érhető el, hogy a találmány tárgyának előállítására és használatára kell kizárólagosságot biztosítani, a nemesített növényfajtánál a kizárólagosság nem terjed ki az új fajta előállítására, reprodukálására — ez bárkinek jogában áll. Az oltalom által biztosított kizárólagosság az új növényfajta esetében csak arra terjed ki, hogy az új fajta ivaros vagy nem ivaros szaporítóanyagát — ilyenként — csak a nemesítő vagy jogutódjának engedélye alapján lehet: *a)* kereskedelmi forgalombahozatal céljára termelni, *b)* eladni vagy *c)* kereskedelmi forgalomba hozni (5. cikk 1. bek.).

Az Egyezmény nem határozza meg, hogy mit ért ivaros szaporítóanyagon — nem ivaros szaporítóanyagon teljes növényt kell érteni —; szaporítóanyag lehet tehát az új fajtának a magja, növényi része vagy akár az egész növény is.

A jogosított jogát a szaporítóanyag előállítója csak akkor sérti meg, ha a szaporítás az *a)—b)—c)* pontban megjelölt célra irányul.

Egy lényeges területen az Egyezmény sokkal tágabb körre terjeszti ki a nemesítő vagy jogutóda jogát: dísznövények és dísznövényrészek esetében ez a jog a nem-szaporítás céljára kereskedelmi forgalomba hozott egyedekre is kiterjed, ha azokat a kereskedelemben dísznövények vagy vágott virágok termesztése céljából szaporítóanyagként hasznosítják. Az általános szabálytól való eltérés oka, hogy dísznövények és vágott virágok esetében vegetatív szaporítás lehetséges, tehát ki lehetne játszani a jogosítottat anélkül, hogy a cselekmény formailag jogszabályba ütköznék.

Az Egyezmény ebben az esetben is csak a minimális jogot szabja meg és a tagállamok törvényhozásaira bízza azt, hogy biztosítanak-e a nemesítőknek ennél szélesebb körű jogokat.

Nem szükséges viszont a nemesítő hozzájárulása ahhoz, hogy a szaporítóanyagot más személy kiinduló anyagként használja fel újabb fajták létrehozására, kivéve akkor, ha ez utóbbi újabb fajta előállításakor az új fajta ismételt felhasználása szükséges [5. cikk (3) bek.]. (Ez a rendelkezés is eltér a szabadalmi rendszerekben uralkodó elvtől.) Ilyen eset akkor fordulhat elő, ha pl. egy keresztezés a Mendeli törvény alapján az utódokban variánsokat produkál és a keresztezést ezért állandóan ismételni kell.

A jogosított joga tehát kiterjed arra, hogy a szaporítóanyag kereskedelmi forgalombahozatalát saját hozzájárulásától tegye függővé. Ez a joga kiterjed az export forgalombahozatalra is. Ez a joga különösen akkor fontos, ha olyan országba irányul az export, ahol az új fajta nem áll oltalom alatt. A nemesítő vagy jogutóda azonban „elhasználta" a jogát akkor, amikor a szaporítóanyagot forgalomba bocsátotta és azt megvették. Ha most ez a vevő óhajtja a szaporítóanyagot exportálni, ennek semmi akadálya nincs, a nemesítő ezt nem akadályozhatja meg. Ezt a kérdést belső jogszabálynak kell rendezni, mert enélkül komoly kár keletkezhet (pl. termelőszövetkezet teljesen szagtalan csemegehagymát nemesít, — ezt eladja az Agrimpexnek. Ezt követően az oltalmi joga alapján már nem szólhat bele, hogy az Agrimpex a hagymát melyik külföldi államba exportálja.)

Mint az elmondottakból látható, a nemesített növényfajták oltalma nem azt biztosítja a nemesítő számára, hogy az jogosult az új fajta használatára (az 5. cikkben meghatározott keretek között); erre minden oltalmi rendszer nélkül is jogosult volna a nemesítő. Az oltalom lényege az, hogy mindenki mást kizár az új fajtának az 5. cikk szerinti használatából. Ez a „kizáró" jog teljesen megegyezik a szabadalom által biztosított kizárólagossággal. Az új fajta létrehozása, nemesítése azonban éppen úgy, nem kizárólagos öncél, mint a találmány megalkotása. A társadalomnak nemcsak az új növényfajta létrehozása, hanem az is érdeke, hogy annak eredményeit az egész társadalom is élvezhesse. A szabadalomhoz hasonlóan az új növényfajtánál is biztosítani kell, hogy a jogosított ne éljen vissza azzal a jogával, amit az oltalom biztosít. Az Egyezmény 9. cikke lehetővé teszi a jogosított kizárólagossági jogának közérdekű okból való korlátozását.

Érdekes, hogy az Egyezmény mennyivel tovább megy a jogkorlátozás tekintetében, mint a PUE 5. cikke. Ez utóbbi értelmében kényszerengedély iránti kereset beadására csak a szabadalmi bejelentéstől számított négy vagy a szabadalom megadásától számított három év eltelte után van lehetőség (4. bek.). Az Egyezmény ilyen korlátozást nem ismer. A szöveg alapján nemcsak kényszerengedély, de kisajátítás is lehetséges. Tovább megy az Egyezmény abban is, hogy a közérdekű okból bekövetkező korlátozás esetén kötelezővé teszi a méltányos kártalanítást — a PUE ilyen rendelkezést sem tartalmaz.

A nemesítő kizárólagos jogának korlátozása közérdekből teljesen indokolt akkor, amikor olyan új fajtáról van szó, mely a közellátás, gyógyszeripar vagy általában a nép-

gazdaság és honvédelem érdekeit szolgálja és a nemesítő nem akarja vagy nem tudja biztosítani a megfelelő mennyiségű szaporítóanyagot. De mi a helyzet akkor, ha dísznövényről van szó? Fennállhat-e közérdek dísznövények vonatkozásában? Az Egyezmény közérdek esetén teszi lehetővé a nemesítő vagy jogutóda jogainak korlátozását, de hogy mi a „közérdekű ok" azt nem mondja meg. Nyilván itt is célszerű, ha a hazai jogszabályok vonják meg a határt, melyek azok a növények, melyekre a közérdek kiterjed.

A jogkorlátozással kapcsolatban még egy egészen gyakorlati probléma merül fel. A nemesítő létrehozza a szaporítóanyagot, — ebből azután olyan mennyiséget kell termeszteni, hogy az elegendő legyen a kereskedelmi forgalomba bocsátáshoz. Ez sokszor évekig is eltarthat. Az Egyezmény szerinti oltalom viszont csak a kereskedelmi forgalomra szánt szaporítóanyagra vonatkozik, ennek következtében a jogkorlátozás is. Mi történik tehát a szaporítóanyaggal akkor, amikor a forgalombahozatalhoz még nem áll elegendő mennyiség rendelkezésre? Ez is olyan kérdés, amit a nemzeti törvényhozásoknak kell megoldaniuk.

Az *engedélyezési eljárás* legfontosabb része az *elővizsgálat,* melyet az Egyezmény minden tagállam részére kötelezően ír elő (7. cikk). Az elővizsgálatnak ki kell terjednie a fajta-újdonságára, egyneműségére, állandóságára és arra is, hogy a lajstromozni kért fajtaelnevezés megfelel-e a 13. cikk előírásainak. A nemesítő köteles a vizsgálathoz szükséges növényeket, magvakat, dokumentációt rendelkezésre bocsátani.

Tekintettel arra, hogy ott, ahol ilyen elővizsgálatot végző szerv még nem létezik, annak szervezése és felállítása időbe és pénzbe kerül — az Egyezmény lehetővé teszi, hogy a tagállamok közös szervet tartsanak fenn az elővizsgálat lebonyolítására [30. cikk (2) bek.], de lehetővé teszi azt is, hogy az államok a vizsgálatot növényfajták szerint osszák fel egymás között.

Az Egyezmény átvette az ipari tulajdon területére olyan jellemző és jól bevált *elsőbbség* jogintézményét (12. cikk). A célszerűség mellett az a tény is kényszerítette az egyezmény alkotóit a prioritás jogintézményének alkalmazására, hogy a nemesített növény oltalma szabadalom engedélyezése útján is megadható (2. cikk). A szabadalom jogintézményétől pedig ma már elválaszthatatlan az elsőbbség, ui. a PUE egyik legfontosabb rendelkezése az elsőbbség biztosítása.

Az elsőbbség alapján a nemesítőnek jogában áll, hogy valamely uniós államban tett bejelentés után egy bizonyos határidőn belül egy másik uniós államban is bejelentést tegyen és ennek a második (és az ezt követő többi) bejelentésnek a hatása az, hogy az első bejelentés bejelentési napja óta felmerült újdonságrontó adat nem eshet a bejelentő terhére és az elsőbbségi időn belül bekövetkezett tényekből — pl. másik azonos tárgyú bejelentésből — harmadik személy számára jog nem származhat.

Az elsőbbség tehát lényegében jogi oltalom a nemzeti jogszabályoknak azon rendelkezésével szemben, melyek az újdonságra vonatkoznak és amelyeket szembe lehetne állítani a bejelentővel. Az első bejelentés jogi lehetőséget biztosít arra, hogy a bejelentő az elsőbbségi időn belül az unió többi államában is érvényesítheti elsőbbségét, de ha a bejelentő ezt nem teszi, az első bejelentéshez fűződő kedvezmény az elsőbbségi idő elteltével megszűnik.

Az elsőbbséget tehát az első bejelentés hozza létre — az elsőbbség igénylésekor a bejelentő köteles igazolni az első bejelentésre vonatkozó okiratok másolatával az első bejelentés megtörténtét, valamint azt, hogy a két bejelentés tárgya azonos. Az elsőbbség — mint látjuk — elszakad az első bejelentéstől, külön léte van, ami igen rövid, mert a PUE-hoz hasonlóan az Egyezmény is csak 1 éves elsőbbségi időt enged [12. cikk (1) bek.].

Miután az Egyezmény szempontjából az uniós országok területeit egy területnek kell tekinteni, amikor az Egyezmény rendelkezéseinek alkalmazásáról van szó, a nemesítő szabadon választhat, hogy hol nyújtja be első bejelentését. Nincs szükség arra, hogy a bejelentő megvárja az eljárás befejezését — az oltalom megadását vagy kérelme elutasítását — az elsőbbség az első bejelentéshez, nem pedig az első engedélyezési eljáráshoz vagy annak befejezéséhez fűződik (11. cikk).

Az egyéves elsőbbségi határidő mellett az Egyezmény egy négyéves határidőt engedélyez a bejelentőnek abból a célból, hogy a nemzeti jogszabály által az elővizsgálatra megkövetelt okiratokat és (növényi) anyagot benyújtsa. Ez nem az elsőbbségi határidő meghosszabbítása, hanem az oltalmi feltételek igazolási nehézségeinek és elhúzódásának a következménye.

Biztosítja az Egyezmény a *függetlenség elvének* érvényesülését is. Az azonos tárgyú bejelentésre az unió országaiban engedélyezett oltalmak teljesen függetlenek egymástól. Ha tehát „A" nemesítőnek „B", „C" és „D" országban ugyanarra a növényre oltalmat adtak, a „B" országban fennálló oltalmát nem érinti az, hogy „C" országban az oltalmat megsemmisítették és „D" országban az oltalom a fenntartási illeték nem fizetése miatt megszűnt. Ez a függetlenség természetesen nemcsak az uniós, hanem a nem uniós államok viszonylatában is fennáll.

A PUE-vel ellentétben az Egyezmény anyagi-jogi rendelkezést tartalmaz az *oltalom semmissége és megszűnése* vonatkozásában is. Az Egyezmény kötelezően írja elő (11. cikk) a megsemmisítést, ha az oltalmi okirat kiadásakor az újdonság nem áll fenn. Formai hiányosság esetére — mint amilyen a szaporítóanyag rendelkezésre bocsátása, a kért okmányok bemutatása, felvilágosítás megtagadása vagy a fajta fenntartása érdekében tett intézkedések ellenőrzésének megtagadása vagy a fenntartási illeték határidőben való lerovásának elmulasztása — az Egyezmény szabad kezet ad az uniós államoknak, hogy az oltalmat megvonhassák. Abból a célból, hogy az egyes nemzeti törvényhozások túl széles körű semmisségi vagy megszüntetési okkal ne veszélyeztessék a nemesítőknek az Egyezmény által biztosított jogait, a 11. cikk (4) bek. kimondja, hogy az e cikkben felsorolt okokon kívül egyéb okból az oltalmat semmisnek nyilvánítani vagy megvonni nem lehet.

II. *Adminisztratív rendelkezések*

Az Egyezmény által felállítandó uniónak két szerve lesz: az uniós államok képviselőiből álló tanács és a Svájci Szövetségi Kormány fel-

ügyelet alatt működő főtitkárság.[3] Ez a konstrukció megegyezik a Párizsi Unió jelenlegi szervezetével, ahol a tanács feladatát a képviselői konferencia, a főtitkárság tevékenységét pedig a BIRPI látja el.

A tanács elnököt és első alelnököt választ, ezenkívül választhat több alelnököt. Az elnöki megbízatás tartama három év, az elnököt helyettesítő első és a többi alelnök megbízatási ideje nincs megszabva. A rendelkezés célja a folyamatosság biztosítása. A tanács évenként tart rendes ülésszakot.

A program költségvetés és zárszámadás elkészítése, illetve jóváhagyása a tanács hatáskörébe tartozik. A tanács tesz javaslatot a Svájci Szövetségi Kormánynak a főtitkár és a vezető tisztviselők kinevezésére. A tanács határozatait a jelenlevő tagok egyszerű szótöbbségével hozza, kivéve a tanács belső szabályzatára, az Egyezmény felülvizsgálására, a munkanyelvre és a csatlakozásra vonatkozó határozatok esetét, amikor a határozathoz háromnegyedes szótöbbség szükséges.

A főtitkárság tevékenységét a főtitkár irányítja, aki köteles a tanács határozatainak végrehajtását biztosítani. A főtitkár köteles továbbá tevékenységéről beszámolni a tanácsnak. Az Egyezmény kifejezetten utal a BIRPI-vel való együttműködésre (25. cikk) és leszögezi, hogy az együttműködés módozatait a Svájci Szövetségi Kormány által az érdekelt uniókkal egyetértésben megállapított szabályzat határozza meg. Az iroda kiadásai és elszámolásai felett a Svájci Szövetségi Kormány felügyeletet gyakorol.

Az unió fenntartásával járó költségeket a tagállamok fedezik és a hozzájárulás összegének megállapítása céljából az uniós államok három osztályba tartoznak (a PUE hét osztályba való sorolást tesz lehetővé).

Lényeges eltérés mutatkozik az Egyezmény és a PUE között a csatlakozás kérdésében. A PUE-hez minden állam csatlakozhat, ha ezt kéri. A gyakorlatban ez annyit jelent, hogy a csatlakozni kívánó állam bejelenti csatlakozását a Svájci Szövetségi Kormánynak és ha a bejelentés más időpontot nem jelöl meg, akkor az a Svájci Szövetségi Kormány által az unió többi tagállama részére adott értesítés elküldésétől számított egy hónap múlva válik hatályossá. A csatlakozási „eljárás" tehát csak az erre irányuló közléséből áll, a többi tagállam hozzájárulására nincs szükség.

Az Egyezményhez való csatlakozás nem ilyen egyszerű. A csatlakozási kérelmet a Svájci Szövetségi Kormányhoz kell eljuttatni és ez a kérelemről értesíti az összes többi uniós tagállamot (32. cikk). A kérelmet ezután a tanács megvizsgálja: a vizsgálat kiterjed arra, hogy

— a csatlakozni kívánó állam megfelelő törvényes jogorvoslati lehetőséget biztosít-e a többi uniós állam joghatósága alá tartozó személyek részére az Egyezményben biztosított jogaik hatékony védelmére,

— létrehozta-e a csatlakozni kívánó állam az oltalom központi szervét (ez lehet pl. a már meglevő iparjogvédelmi szerv, de lehet új szolgálat is),

— biztosítva van-e az oltalommal kapcsolatos tájékoztatás nyilvánosságra hozatala és az oltalmi okiratok jegyzékének közzététele.

A csatlakozás kérdésében a tanács négyötödös szótöbbséggel dönt és a határozatképességhez az uniós államok háromnegyed részének jelenléte szükséges. Ez az egyetlen eset, amikor az Egyezmény megszabja a quorumot. Kedvező döntés esetén a csatlakozási okirat a Svájci Szövetségi Kormánynál kerül letétbe és a csatlakozás a letétbehelyezéstől számított harminc nap múlva válik hatályossá.

A csatlakozó állam a csatlakozási kérelemmel egyidőben köteles közölni, hogy az oltalmat mely növényi nemzetségekre és fajokra terjeszti ki és azt is, hogy az oltalom kedvezményét korlátozza-e azoknak az uniós államoknak állampolgáraira és asszimilált természetes és jogi személyeire, melyek ugyanazt a nemzetséget vagy fajt oltalmazzák.

Ugyancsak a Svájci Szövetségi Kormányt kell értesíteni arról, ha egy uniós állam az Egyezmény rendelkezéseit utólag ki akarja terjeszteni egyéb nemzetségekre vagy fajokra, mint amelyekre az oltalmat a csatlakozáskor biztosította.

Az Egyezmény rendelkezést tartalmaz a vitás ügyek megoldására is (38. cikk). A PUE erről a kérdésről nem rendelkezik, — az egyezmény felülvizsgálatára összehívott stockholmi diplomáciai konferencia is csak fakultatíve fogadta el a döntőbíráskodást. Tény az is, hogy a döntőbíráskodásra eddig sem a Párizsi Unióban, sem a mellékuniókban nem volt szükség.

A vitás kérdést (38. cikk), ha ezt az érdekelt felek nem tudják rendezni — a tanács elé kell vinni. Ha a tanács hat hónapon belül nem tud megegyezést létrehozni a vitás felek között, a vitát bármelyik állam kezdeményezésére döntőbíróság elé kell utalni. Az Egyezmény nem rendelkezik arról, hogy mi történik a hathónapos határidővel, ha az elnök esetleg nem hajlandó összehívni a tanácsot rendkívüli ülésre és az összehíváshoz szükséges egyharmadot nem lehet biztosítani. Ha viszont a vitás ügy a tanács rendes évi ülésszaka elé kerül, de megegyezést nem tud létrehozni, a hathónapos határidő következtében nem lesz módja az ügy további menetére hatást gyakorolni. Célszerűbb lett volna, ha a közvetítési feladatot a tanács tagjaiból alakult szűk körű bizottság látná el és ez a megoldás lényegesen rugalmasabb lenne.

A döntőbíróság három bíróból áll; ezek közül egy-egy bírót a két érdekelt fél, a harmadikat a Nemzetközi Bíróság elnöke jelöli ki. A döntőbíróság határozata végleges és az érdekelt államokra nézve kötelező.

Az Egyezményt határozatlan időre kötötték és annak felmondása a felmondás közlésétől számított egy év múlva válik hatályossá.

*

Az Egyezmény új jelenség a szellemi tulajdon oltalmának területén. Hatálybalépésével a közeljövőben számítani lehet. Létrehozói között főleg azok az államok szerepelnek, melyek fejlett mezőgazdasággal rendelkeznek és hazai előírásaik oltalomban részesítik a nemesített növényfajtákat. A fejlett mezőgazdasággal rendelkező szocialista államok közül a Német Demokratikus Köztársaság rendelkezik fajtaoltalommal, Magyarország és a Szovjetunió illetékes szervei pedig komolyan tanulmányozzák a fajtaoltalom beve-

[3] Bureau de l'Union International pour la Protection des Obtentions Végétales.

zetésének lehetőségét. A magyar mezőgazdaság fejlődése is egyre inkább szükségessé teszi e sajátos oltalom megteremtését.

Pálos György

„A polgári perrendtartás magyarázata" című könyv ankétja

A Magyar Jogász Szövetség Fővárosi Szervezetének Polgári Jogi Szakosztálya a Munkajogi- és a Vállalati Jogász Szakosztállyal közösen 1967. október 28-án a Jogászházban ankéton vitatta meg „A polgári perrendtartás magyarázata" című művet.*

Hartai László legfelsőbb bírósági bíró — a Fővárosi Szervezet Polgári Jogi Szakosztályának elnöke — megnyitó beszédében ismertette azokat a szempontokat, amelyek alapján a szakosztály a művet megvitatásra kiválasztotta. Kiemelte, hogy a könyv kiadásával tartalmi hatásaiban és küllemileg is figyelemre méltó vállalkozás fejeződött be.

Balogh Imre, a Budapesti Fővárosi Bíróság elnökhelyettese, bevezető előadásában vázolta az elmúlt idők jogalkotási munkájának néhány sajátosságát. A jogalkotás területén más jogágazatok egészét felölelő kódexek jelentek meg. Az elsődlegesen anyagi jogi szabályozásra kiterjedő folyamat eredménye volt, hogy a jogalkalmazók az eljárásjogban csak eszközt láttak az anyagi jog érvényesítésére. Az eljárásjog kérdéseivel való alaposabb foglalkozás tehát a második helyre került. Részint ez is indoka annak, hogy a felszabadulást követően — ez ideig — az eljárásjogi kérdéseket széles körben, alaposan felölelő mű — az 1959. évi egyetemi tankönyvtől eltekintve — nem jelent meg.

A kommentár szerkezeti felépítése jól áttekinthető. A szerzők a magyarázatok mellett a gyakorlat teljes megismertetésére törekedtek. A jogalkalmazók tehát gyakorlati munkájukban a problémák megoldásához kellő eligazítást kapnak.

Balogh Imre hangot adott ama véleményének, amely szerint a szerzők az elméleti kérdésekkel nem foglalkozhattak olyan terjedelemben és elmélyültséggel, mint egy elméleti munka megalkotásakor. A magyarázat azonban a polgári perrendtartás egyes fejezeteinél megfelelően utal a jogtudomány által kimunkált alapvető tételekre. A mű jelentős érdeme, hogy mind a gyakorlati jogászokat, mind az elméleti tudomány művelőit ráirányítja egyes olyan kérdésekkel való behatóbb foglalkozásra, amelyekben a megoldás még nem alakult ki végérvényesen.

Az előadó annak hangsúlyozása mellett, hogy a munka részleteinek vitató jellegű elemzésére nem térhet ki, szükségesnek tartotta a polgári perrendtartással kapcsolatos jogszabályokkal foglalkozó rész külön méltatását. Gyakorlati példákkal szemléltette, hogy a tágabb értelemben vett hatásköri szabályok alkalmazása, értelmezése nemegyszer komoly feladatot jelent a gyakorló jogász számára. Igen használható ezért a kommentárnak az a fejezete, amely a „bírósági út" cím alatt felsorolja az egyes jogágazatokban, illetve egyes jogvitákban irányadó hatásköri szabályokat és azokat magyarázza.

Befejezésként utalt arra, hogy egy összefoglaló munka megjelenésének kétirányú jelentősége van. Egyfelől kimutatja és összegezi az elért eredményeket, másrészt hatást gyakorol a jogfejlődésre. A polgári perrendtartás kiegészítésekkel és módosításokkal közel tizenöt év óta hatályban van. Ez alatt az idő alatt a törvény egyes rendelkezéseinek mikénti alkalmazása körében terjedelmes anyag gyűlt össze. Ennek rendszerezése, ismertetése, magyarázata, az elmélettel való összekapcsolása igen jelentős, gazdag hatásokat kiváltó munka volt.

Lévai Tibor legfőbb ügyészségi főosztályvezető ügyész korreferátumában hangsúlyozta, hogy a szerzők a feldolgozás során következetesen figyelembe vették a marxizmus—leninizmus tudományos világnézetét. Ezt alkotó módon értékesítették főként azoknak a kérdéseknek a megtárgyalásakor, amelyeknél nem csupán egy-egy perjogi intézmény sajátosságaiból, hanem alapvetően a szocialista jogrendszer, a szocialista polgári eljárásjog alapelveiből kell kiindulni.

A kommentár az ügyész polgári eljárásbeli jogait, kötelezettségeit a polgári eljárás szerkezetébe, intézményeibe építve mutatja be, emellett külön figyelmet fordít az ügyész sajátos szervezeti, polgári felügyeleti működési szabályaira is. A mű szellemesen összegezi azokat a nézeteket, megállapításokat, amelyek az ügyész féli helyzetével, minőségével kapcsolatosak és megfelelően méltatja az ügyész processzuális jelentőségét. A mű vonatkozó részének szerzője abból a koncepcióból indul ki, hogy az ügyész perbeli fellépése, fellebbezési óvása és általában percselekményei kizárólag a törvényességi felügyelet célját szolgálják, tehát az ügyész egy-egy jogvitába való beavatkozása során sohasem válik egyik vagy másik anyagi jogosult fél elkötelezettjévé. A szerző helyesen érzékelteti azt a kölcsönhatást is, amely a bíróság és az ügyészség között a közös cél eléréséhez, az igazság kiderítéséhez vezető úton kialakul.

Lévai Tibor korreferátumában néhány kritikai észrevételt is tett. Többek között hiányolta, hogy a mű a Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiumának 573. sz. állásfoglalásához fűzött magyarázata keretében nem válaszolt arra, vajon itt nincs-e szó a ne ultra petitum elvének sérelméről. Felfogása szerint az ügyész kizárásával foglalkozó anyagot, valamint az ügyész és az anyagi jogosult fél viszonyára vonatkozó fejtegetéseket lehetett volna bővíteni.

A törvényességi óvás intézményét tárgyaló szerző magyarázata áttekinthető, jól rendszerezett. A szerző rámutatott arra, hogy a magyar polgári perrendtartás a törvénysértés, illetve megalapozatlanság feltétele mellett nem határozza meg a törvényességi óvás emelésére vezető egyéb szempontokat, szemben a szovjet joggal, amely szerint a hivatalbóli felülvizsgálati eljárásban a törvények fölöttébb lényeges megsértése, vagy pedig a munkás-paraszt állam, illetőleg a dolgozó tömegek érdekeinek nyilvánvaló megsértése szolgál alapul óvás emelésére. A szerző teljesebbé tehette volna kommentárját, ha ezekkel a fejtegetéseivel összefüggésben bizonyos hazai jogfejlődésről is említést tett volna. A korreferens e kérdést érintően hivatkozott a legfőbb ügyész felügyeleti tájékoztatóira.

---

* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1967. Szerzők: Bacsó Jenő, Bajory Pál, Eötvös Oszkár, Farkas József, Németh János, Névai László, Novák István, Szilbereky Jenő, Váradi János. Szerkesztette: Szilbereky Jenő és Névai László. Lektorálta: Gellért György és Szigligeti Viktor.

Lévai Tibor a mű egészét értékelve kifejezésre jutatta azt a véleményét, hogy az alkotó-szerkesztő kollektíva értékes, odaadó munkát végzett, komoly feladatot oldott meg, s remélhetőleg a polgári eljárásjog jövőbeni változása esetén is számítani lehet hasznos magyarázatára, termékeny vitát kiváltó véleményére.

Schelnitz György igazságügyminisztériumi főelőadó a könyv értékeit, a mű színvonalát általában jellemezve kiemelte, hogy a szerzők a szocialista polgári perjog tudományának hazai és nemzetközi tapasztalatait jól értékesítették. A kommentár a polgári perrendtartás egyes fejezeteinek tárgyalásakor úgyszólván hiánytalanul feldolgozta a polgári eljárásjognak a felszabadulás utáni magyar irodalmát, továbbá egyes részeknél az európai szocialista államok polgári perjogi irodalmának magyar nyelven megjelent publikációit.

A mű értékét emeli az a tény, hogy felöleli a teljes ítélkezési gyakorlatot. A joggyakorlatban felmerülő kérdések, illetve a kérdésekre vonatkozó megoldások ismertetése, az ezekhez fűzött magyarázatok jelentős tapasztalati anyagot biztosítanak a jövőbeni kodifikáció számára is.

Schelnitz György hozzászólásában a mű egyes megállapításait bírálóelemző módon méltatta. Így nem értett egyet a Pp. 25. §-ának (4) bekezdéséhez fűzött magyarázattal, mely szerint a főkövetelés járulékai alatt a hasznot, a kárt és a gyümölcsöt is érteni kell. Ezzel szembeni nézete az, hogy az elvont haszon, a gyümölcs vagy a kár a pertárgy értéke szempontjából nem a főkövetelés járulékának, hanem önálló külön követelésnek minősül.

A Pp. 48. §-ához fűzött magyarázat szerint a holtnak nyilvánítás nem szünteti meg az ember jogképességét, hanem csak vélelmet létesít a halál időpontjára vonatkozóan. Schelnitz György hivatkozott arra, hogy ezt a felfogást sem a Polgári Törvénykönyv, sem a polgári jogban uralkodó álláspont nem erősíti meg. Véleménye szerint a holtnak nyilvánított személy jogképessége megszűnik.

A mű a Pp. 48. §-ával összefüggésben foglalkozott a külföldiek jogképességével is. A magyarázat szerint a személyi jogban a személy jogképességét hazai joga szerint kell megítélni, ha ez reá nézve kedvezőbb. A korreferens véleménye szerint a magyar nemzetközi magánjog ilyen szabályt, illetőleg elvet nem ismer, tehát a személyi jogra nézve a lex patriae-t attól függetlenül kell alkalmazni, hogy ez a magyar jog szabályához képest a félre nézve előnyt jelent-e, vagy sem.

A Pp. 170. §-a (1) bekezdésének *c)* pontjához fűzött magyarázat szerint a foglalkozástól eltiltott orvos és zugirász is megtagadhatja a vallomástételt. Ezzel a megállapítással viszont csak abban az esetben ért egyet, amikor a foglalkozástól eltiltott orvos vagy az Ügyvédi Kamarából kizárt ügyvéd még az eltiltás, illetve kizárás előtt szerzett tudomást a titokról.

A Pp. 231. §-ának *e)* pontjához tartozó magyarázat értelmében, ha a kötelezettséget magában foglaló közokirat, vagy teljes bizonyító erejű magánokirat elveszett, vagy megsemmisült, de a kiállítását és tartalmát a per során más módon bizonyították, előzetes végrehajtás elrendelésének nem lehet helye, mert a pénzbeli marasztalás bizonyítása nem okirattal történt. Schelnitz György rámutatott arra, hogy ez a felfogás komoly sérelmekkel járhat. Előfordulhat ugyanis, hogy a jogosultat semmiféle mulasztás nem terheli az okirat elveszésében, vagy megsemmisülésében, sőt lehet, hogy éppen az ellenérdekű fél magatartása eredményezte az okirat megsemmisülését. Nézete szerint tehát, ha az okirat kiállítása és tartalma bizonyítható, nincs akadálya az előzetes végrehajtás elrendelésének.

Kifogásolta a Pp. 255. §-a (1) bekezdésével kapcsolatos magyarázatot is, mert álláspontja szerint, ha hatályon kívül helyezés folytán ismét másodfokra kerül a jogvita, ugyanaz a per folyik, mint előbb, következésül ekkor is helye lehet szünetelésnek.

Zalán Kornél a gyakorló ügyvéd szempontjából méltatta a művet. Hangoztatta, hogy a kommentár elősegíti a meglevő tudás gyarapítását, az ismeretek felfrissítését amellett, hogy a tudományos színvonalon álló fejtegetéseinél fogva igényességre is nevel.

Rámutatott arra, hogy az ügyvédnek nemegyszer nehézséget okoz a tágabb értelemben vett hatásköri probléma helyes megoldása. A könyv nagy segítséget nyújt a tévedések elkerüléséhez, megkíméli az ügyvédet attól, hogy az alapvető hatásköri kérdésekben helytelen álláspontot képviseljen és emiatt egyes szerveknek felesleges munkát okozzon.

Mint hosszabb idő óta gyakorló jogász hangsúlyozta, hogy a régebben megjelent és jogászi körökben ismert Kovács Marcel hasonló kommentárjával összehasonlítva a mostani művet, az összehasonlítás az új kommentár javára dőlt el, mert ez nemcsak számos jogesetet regisztrál, hanem a döntések elvi és jogpolitikai szempontjaira is megfelelően rámutat. Érthető tehát, hogy az új kommentár a gyakorlati jogászok széles körű érdeklődésére tarthat számot.

Hámori Vilmos kerületi bírósági elnökhelyettes bizakodásának adott hangot — hozzászólásában —, miszerint a polgári perrendtartás módosítása esetén az újabb kommentár nem fog tizenöt évig váratni magára. Utalt arra, hogy a mű könnyebb kezelhetőségét segítette volna elő a több kötetes megjelentetés. Keveselte egyébként a mű 4100 példányban történő kiadását.

Névai László egyetemi professzor a szerzői és szerkesztői kollektíva nevében mondott zárszót. Rámutatott arra, hogy az előadó és a hozzászólók helytállóan ismerték fel a szerzői közösség célját: gyakorlati kézikönyv megírása, elméleti megalapozással. A szerzők arra törekedtek, hogy ismertessék a tételes rendelkezésekkel kapcsolatos gyakorlatot, egyben utaljanak a magyar polgári eljárásjog fejlődésére is. A mű megírásánál nem lehetett alapvető szempont a jogszabály bírálata, hanem elsősorban a jogszabály magyarázatára kellett törekedni.

Utalt arra, hogy a gazdasági irányítás új rendszere felveti a polgári eljárásjog reformjának gondolatát is. Az új gazdálkodási módszerek tartalma, a szocialista törvényesség fejlődése az eljárásjog területén is bizonyos változásokat igényel. E változások azonban a szocialista polgári eljárásjog meghonosodott alapelveit és alapintézményeit nem fogják érinteni.

A színvonalas vitaülés *Hartai László*nak az ankét eredményeit összefoglaló szavaival ért véget.

Mező Béla

A Jogtudományi Közlöny előfizetési ára 1968. január 1-től megváltozott: egyes szám ára 8,— forint, félévi előfizetéses díja: 48,— forint

---

E lapszám (XXIII. új évfolyam, 2.) szerzői: *Dr. Sárándi Imre* egyetemi tanár. — *Dr. Bacsó Jenő* minisztériumi osztályvezető. — *Dr. Farkas József* minisztériumi csoportvezető. — *Dr. Barna Péter* egyetemi tanár. — *Dr. Csőre Pál* a Középmagyarországi Erdőgazdasági és Faipari Egyesülés titkárságának vezetője. — *Dr. Pálos György* az OTH főelőadója. — *Dr. Mező Béla* főosztályügyész

---

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 120-243. — Kiadja: a Lapkiadó Vállalat (VII., Lenin körút 9—11. Telefon: 221-281). Felelős kiadó: Sala Sándor igazgató. — Megjelenik havonta. — 67.1866 — Egyetemi Nyomda, Budapest — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp., V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 24 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás az MNB 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, I., Fő utca 32. Telefon: 159-450) vagy a KULTÚRA külföldi képviselete

Ára: 8,— Ft

INDEX: 25.422

XXIII. új évfolyam 3. szám Budapest, 1968. március hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

UJLAKI LÁSZLÓ:
A gazdasági döntőbíráskodás néhány új vonása ... 113

ÁDÁM ANTAL:
Az államjogi és az államigazgatási jogi szerződések problémáiról ... 121

MÁRTONFFY ANDRÁS:
A munkajogi szünetelés néhány elméleti kérdése ... 129

FÉLEGYHÁZI GYULA:
A járásbírósági felülvizsgálati eljárás gyorsításának elvi és gyakorlati kérdései ... 136

PECZE FERENC:
Az első magyarországi jogakadémiák alapítása és a tananyag-korszerűsítés a XVIII—XIX. századfordulóig ... 143

Szemle:

DIÓSDI GYÖRGY:
Móra Mihály. [Nekrológ] ... 151

SCHELNITZ GYÖRGY:
A polgári perrendtartás magyarázata ... 154

SZÁSZY ISTVÁN:
Az Institut de droit international nizzai őszi ülésszaka ... 157

Jogirodalom:

Buza László: A nemzetközi jog fő kérdései az új szellemű nemzetközi jogban (BRUHÁCS JÁNOS) ... 159

— —: Új könyvek ... 163

MELLÉKELVE: DOKUMENTÁCIÓS SZEMLE

СОДЕРЖАНИЕ: *Ласло Уйлаки:* Некоторые новые черты хозяйственного арбитража. — *Антал Адам:* О проблемах государственно-правовых и административно-правовых договоров. — *Андраш Мартонффи:* Некоторые теоретические вопросы перерыва в трудовом праве. — *Дюла Фелэдьхази:* Принципиальные и практические вопросы ускорения надзорного процесса в районных судах. — *Фэренц Пэцэ:* Основание первых венгерских юридических академий и совершенствование учебного материала до конца XVIII и начала XIX столетия. — *Обзор: Дердь Диошди:* Михай Мора. [Некролог]. — *Дердь Шелниц:* Комментарий к гражданскому судопроизводству. — *Иштван Саси:* Осенняя сессия Institut de droit international в Ницце. — *Юридическая литература:* Ласло Буза: Основные вопросы международного права в международном праве нового духа. *(Янош Брухач)* — Новые книги.

INHALT: *László Ujlaki:* Einige neuen Züge der Vertragsgerichtsbarkeit. — *Antal Ádám:* Über die Probleme der staats- und staatsverwaltungsrechtlichen Verträge. — *András Mártonffy:* Einige theoretischen Probleme des Ruhens im Arbeitsrecht. — *Gyula Félegyházi:* Die theoretischen und praktischen Probleme der Beschleunigung des Revisionsverfahrens bei den Kreisgerichten. — *Ferenc Pecze:* Die Gründung der eresten Rechtsakademien in Ungarn und die Modernisierung des Lehrstoffes bis zum Wechsel des XVIII—XIX. Jahrhunderts. — *Rundschau: György Diósdi:* Mihály Móra. [Nekrolog.] — *György Schelnitz:* Kommentar der Zivilprozessordnung. — *István Szászy:* Die Sitzungsperiode des Institut de droit international in Nizza. Herbst 1967. — *Rechtsliteratur: László Búza:* Die Hauptfragen des Völkerrechts im neugeistigen Völkerrecht *(János Bruhács)*. — —: Neue Bücher.

SOMMAIRE: *László Ujlaki:* Quelques nouveaux traits de la juridiction arbitrale économique. — *Antal Ádám:* Problèmes des contrats conclus dans le domaine du droit constitutionnel et du droit administratif. — *András Mártonffy:* Quelques questions théoriques de la suspension en droit du travail. — *Gyula Félegyházi:* Questions de principe et pratiques de l'accélération de la procédure de révision devant les tribunaux d'arrondissement. — *Ferenc Pecze:* La fondation des premières académies de droit en Hongrie et la modernisation de la matière de l'enseignement jusqu'au tournant des XVIII- et XIX- siècles. — *Revue: György Diósdi:* Mihály *Móra* (Nécrologie.) — *György Schelnitz:* Commentaire du Code de la procédure civile. — *István Szászy:* La session d'automne de l'Institut de droit international á Nice. — *Littérature:* László Búza: Problèmes principaux du droit international dans le droit international de nouvel esprit. *(János Bruhács)*. — — —: Nouveaux livres.

XIII. új évfolyam 3. szám Budapest, 1968. március hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A gazdasági döntőbíráskodás néhány új vonása

I. *A gazdasági döntőbíráskodás szervezeti és eljárási reformjának időszerűsége*

Azok a változások, amelyek a népgazdaság irányítása és a gazdasági tevékenység kifejtése terén bekövetkeznek, különböző nézetből vizsgálhatók. Ha a szükségesnél nem nagyobb torzítással, mintegy lexikoni vagy értelmező szótári „pontossággal" kívánnánk jellemezni a gazdasági reformot, definíciónk középpontjába kétségtelenül a szocialista szervezeteket — jelesül a vállalatokat — kellene beállítanunk, hiszen ezek azok a szervek, amelyek tevékenysége révén a szocialista állam gazdálkodó feladata megvalósul, a bővített újratermelés végbemegy, a szükségletek kielégítése megtörténik.

Nem kétséges, hogy a vállalatok szervezetét, a kollektívatagok egymáshoz való kapcsolatát, viszonyát az államhoz és a többi szocialista szervezethez alapvetően befolyásolja és a korábbi helyzethez képest lényegesen megváltoztatja a gazdasági reform. Más szóval azt is mondhatnánk, hogy a vállalatok körül sok mindent újra kell értékelni és a korábbi fogalmakat új tartalommal kell megtölteni. Azt is mondhatnánk, hogy a vállalat most alakul át állami kategóriából gazdasági kategóriává, ami eddig jórészt névleges volt — valósággá válik. Lényegében a szocialista tulajdoni alap és a vállalatok szocialista társadalmi kötelezettsége az, ami változatlan. Ezenfelül azonban teljesebb lesz a jogi személyiség, a szervezeti és a vagyoni önállóság, a vállalatok közötti együttműködés és különösen új értelmet nyer ez utóbbi megvalósulásának jogi kifejeződése: a szerződés és a jogvédelem. A felsoroltak olyan szoros belső kölcsönhatással vannak egymással, hogy egyik elem megváltozása elkerülhetetlenné teszi, majdnem automatikusan kiváltja a többi elem szükségképpeni megváltoztatását. Valóságos jogi személyiség nem bontakozhat ki megfelelő hatásfokkal tervutasításos módszer mellett, vagyoni önállóság korlátozottan érvényesülhet diktált szerződésekkel, szerződéskötési és típusszabadság nem fér össze a kötelező jogérvényesítéssel és így tovább.

Ez az összefüggés vezetett annak felismerésére, hogy a gazdasági szerződések rendszerének célkivánta átalakítása kapcsán módosulnia kell a gazdasági mozgások ütközéseiből származó jogviták elbírálásának is.

Anélkül, hogy a fejlődés eddigi útját utólagos bölcsességgel akarnánk bírálni, nyilvánvaló, hogy a tervutasításos rendszernek — minden államigazgatási, polgári jogi és eljárásjogi velejárójával együtt — szerződésutasításos rendszer és ebből folyó öncélú, fegyelmező, kötött jogalkalmazás felel meg. Ha a terv törvény volt, ennek a tervnek érvényt kellett mindenképpen szerezni. Ebből született az a koncepció, hogy a tervet mindenáron szerződésre kell felváltani akkor is, ha a szerződéssel célzott gazdasági tartalom még nem is született meg, avagy megszületését *kizárólag csak* a terv garantálta. (Gondolunk itt arra, hogy a külkereskedelmi vállalat a tervben előírt mutatókra kénytelen volt a belföldi iparvállalattal tervszáma alapján szerződni akkor is, ha külföldön még nem volt kötése. Így született az a hipotézis is, hogy bármennyire képtelennek nyilvánította magát egy vállalat a tervben előirányzott gazdasági eredmény elérésére s ezokból megtagadta a szerződéskötést, arra mégis kötelezni kellett abból kiindulva, hogy terve megállapításakor az illetékes szerv felmérte lehetőségeit, biztosította számára az eszközöket, ennélfogva tehát nincs alapja a szerződéskötés megtagadásának.)

Ennek jegyében állott az a beállítás is, hogy a kötbér kettős jellegű, azaz a hagyományos kárátalány-elemen kívül bírságjellegű is, s ezért a jogosultnak kára hiányában is akaratlanul gazdagodnia kellett a kötbérrel, és sújtani kellett a másik vállalatot, amelynél valamely ma-

gatartás csak azért lett volna elvárható, mert a terv szabta meg, hogy mi várható el tőle. Ma már nyíltan meg lehet mondani, hogy a döntőbizottságok lehetőségeik határain belül tompították a kötbérrendszer merevségét és nem a százszázalékos, hanem a mérsékelt kiszabás volt a jellemző.

E kevés példa is rávilágít arra, hogy piacban gondolkodó és piaci viszonyok között élő vállalatot csak gazdasági akaratának megfelelő mértékben és módon lehet hatósági jogvédelemben is részesíteni. Ezért kellett folytatni a fellazítást az igényérvényesítési kötelezettség területén és el kellett jutni odáig, hogy vállalati önállóság, szabad szerződéskötési elhatározás önálló döntési jogot kíván az igényérvényesítés területén is. A finanszírozási rendszer átalakítása során szűk térre szorult az állami hitelezés, de ahol megmaradt, ott az állam, mint hitelező joggal kívánhatja meg — hasonlóan ahhoz, hogy hitelezők meg szokták kívánni a hitelből beszerzett vagyontárgyak biztosítását — a költségvetési juttatás segítségével megrendelt szolgáltatásra vonatkozó szerződés megszegése esetén a szerződésszegésen alapuló jogok érvényesítését, ámbár ez is nagymértékben liberalizálva van. (Az önálló kereseti jog biztosítása megkívánja természetszerűen a jogalkalmazó fórum officialitásának módosulását is; erről alább még lesz szó.)

A kereseti jog ellenpárja a perbebocsátkozási kötelezettség. Ez kérdésessé kizárólag csak abban az esetben válhat, ha az igényérvényesítés nem állami bírói úton történik, mert ezen a téren a hatásköri korlátoktól eltekintve (rendes bíróság — katonai bíróság, bíróság — államigazgatási hatóság stb.) a perbebocsátkozás megtagadása fel sem merülhet. Felmerülhet ellenben a gazdasági döntőbizottságnál, amelynél a szocialista szervezetek korábban elvben csaknem valamennyi jogvitájára nézve az állam fórumként a döntőbizottságot jelölte meg, viszont a gazdasági reform kapcsán egyes viták kikerültek a döntőbizottsági hatáskörből anélkül, hogy más szerv (jelesül bíróság) hatáskörébe kerültek volna át. Gondolunk itt elsősorban a kötelező szerződéskötés körén kívül keletkező szerződési vitákra. Minthogy a jogi kényszernél remélhetőleg hatásosabban gazdasági kényszer fogja a vállalatokat arra indítani, hogy megállapodásuk sikertelensége esetén autentikus döntést kérjenek szerződési vitáikban, gondoskodni kellett erre az esetre is fórumról. Minthogy a szerződések létrejövetelének egyik nélkülözhetetlen eleme az akarati consensus, a szerződés létrejövetele elé háruló akadályok kiküszöbölése is csak consensuálisan történhet. Ezért kellett több jogszabályban megengedni a feleknek, hogy megegyezhessenek gazdasági döntőbizottsági út igénybevételében olyan esetben is, amikor egyébként a jogalkotó nem tartotta szükségesnek parancsolólag előírni a döntőbizottsági jogvédelem igénybevételét.

Az alávetés — túl a rendelkezési elv hatékony érvényesülésén (erről alább lesz szó) — a szerződéskötési szabadság átsugárzódása a processzualitás területére.

Tovább bővíti az autonómia jegyében a felek jogait az, hogy nemcsak egyáltalán fórumot stipulálhatnak ott, ahol a jogszabály kényszerfórumot nem ír elő, hanem a fórumválasztás jogát is biztosítja a feleknek, a Magyar Kereskedelmi Kamara mellett szervezett Választottbíróság, illetve ad hoc választottbíróság tekintetében egyfelől és a döntőbizottság tekintetében másfelől.

Amennyire elválaszthatatlan a piaci impulzusra építő, eredményes gazdálkodástól az észszerűen bevált fórumbővítés, annyira ügyelni kell arra, hogy ne szóródjanak a fórumok. A gazdaságirányítási rendszer átalakítása sok jót hozott ezen a téren. Mindenekelőtt a döntési jogoknak a vállalatokhoz történő koncentrálása több fórumot küszöbölt ki, általában is csökkenőben van az államigazgatási ráhatás (jó példa erre a Magyar Nemzeti Bank és a Magyar Beruházási Bank jogkörének változása), átfogóbbá vált a döntőbizottsági hatásköri rendszer. A fórumrendszer bővítése, valamint a fórumrendszer egységesítése irányában ható tényezők súlyát és viszonyát a vállalati önállósági törekvések segítésén felül alapvetően a szocialista törvényesség tiszteletben tartásának kell végső soron és legnagyobb súllyal meghatároznia. A meglevő állami jogalkalmazó fórumok szervezetének és eljárásának megszilárdítása legyen a főirány, a kényszer- és ad hoc választottbíróságok jogalkalmazása legyen a kivétel.

Az eddig vázoltak kívánják meg, hogy a döntőbizottság *gazdasági* döntőbizottság legyen, nem mintha azt akarnánk állítani, hogy az eddig működött döntőbizottságok jogszolgáltatásának középpontjában nem a népgazdaság célkitűzéseinek valóraváltása szerepelt volna. Másfelől azonban rá kell mutatnunk arra, hogy a „gazdasági" jelző nem csupán a munkaügyi döntőbizottságoktól való elhatárolás biztonságát kívánja szolgálni. Az elnevezésben most már helyet kapó jelző azt kívánja aláhúzni, hogy a gazdálkodásban nem a központi irányítás, hanem a gazdálkodás feladatát közvetlenül megvalósító vállalatok önálló tevékenysége rejlik. A túlhajtottan központosított irányítás nem gazdálkodás sem az irányító, sem az irányított oldalán, hanem az igazgatás, ill. a föl- és alárendeltség viszonya; gazdálkodás, gazdaság — ebben a fogalomban centrális közgazdasági impulzusokkal befolyásolt piaci alkalmakat a közösség érdekében felhasználó, kockáztató, öntevékenyen fejlesztő üzleti tevékenységet értünk.

Ez már elárulja azt is, hogy ha az ágazati igazgatás szoros irányításból funkcionális irányítás és ellenőrzés lett és ma már az ágazat fogalma átnyúlik az egyes gazdasági minisztériumokat elválasztó határvonalakon, akkor nem ágazati feladat többé az ugyanazon minisztté-

riumnak (főhatóságnak) alárendelt vállalatok egymás között keletkező vitáinak eldöntése sem. Ugyanez áll a tanácsokra, mint korábban minden ágazatot átfogó, de területileg behatárolt irányító szerv „házonbelüli" döntőbíráskodására is. Ha pedig az ágazati és a tanácsi döntőbizottságoknál a köldökzsinór megszakadt, nyilvánvaló, hogy a döntőbíráskodás, mint funkció egységes szolgálatát biztosító szervezetben kell valamennyi döntőbizottságnak a helyét megtalálnia. Így jön létre a Központi Gazdasági Döntőbizottsággal az élén a megyénként, valamint a fővárosban szervezett döntőbizottságokból álló egységes apparátus. Nincs közvetlen függés minisztertől és tanácstól, s így ágazati és helyi korlátozás nélkül érvényesülhet a szocialista törvényesség a bármilyen rendszerben, bármely földrajzi helyen működő gazdasági egyedek jogvitáiban. Ha emellett figyelemmel vagyunk arra, hogy a KGD az igazságügyminiszter, vagyis a Kormány ama tagjának személyes felügyelete alatt áll, aki a bírósági szervezet felett is a felügyeletet gyakorolja, érthetővé válik, hogy az egységes rendszerbe kovácsolódott gazdasági döntőbizottságok tevékenységében tartalmi és eljárásjogi változásoknak is be kell állaniok.

II. *A gazdasági döntőbizottsági tevékenység elemeinek változása*

Korábban ismert volt az a megállapítás, amely a döntőbizottságot Janus-arcú intézménynek minősítette. Ezen — többek között — azt érthettük, hogy szervezetében, tevékenységében az állam igazgatási és a polgári jogi elemek ötvöződtek. Ez a Janus-arc elfordult talapzatáról és ma már közel van ahhoz, hogy egyarcú istenséggé változzék. Nyilvánvalóan arról van szó, hogy az államigazgatási elemek rovására izmosodik a polgári bíráskodási elem. Az ismert vita sem tudta meggyengíteni azt az álláspontomat, hogy a szerződések keletkeztetése az állam gazdasági igazgatási akaratának érvényesítése a felek szerződéskötési autonómiájával szemben. A gazdasági döntőbizottságot a reform után is megilleti szerződéskeletkeztetési jogkör, bár kétségtelen, hogy a szerződéskötés körének szűkülése a gazdasági döntőbizottság konstitutív jogkörét is megfelelően szűkíti. A szabad szerződéskötés körében konstitutív jogkör a gazdasági döntőbizotságot csak a 25/1967. (VIII. 20.) Korm. sz. r. 10. §-a értelmében illeti meg tartós gazdasági kapcsolatok visszaélésszerű megszüntetése esetén. Műértelemben ez utóbbit azonban már nem minősíthetjük gazdasági igazgatási beavatkozásnak, hanem inkább a Ptk. 4. és 5. §-aiba ütköző magatartás polgári jogi szankcionálásának. Még kevésbé merülhet fel az államigazgatásias jelleg az alávetés esetén alkalmazásra kerülő szerződés konstituálásánál, mert e téren a döntőbizottsági jogkör forrása a mellérendelt felek megállapodása és még inkább az, hogy a fórumot meghatározó megállapodás kapcsán a felek azt is előírhatják, hogy mely szerződési vitapontok tekintetében hozzon határozatot a gazdasági döntőbizottság.

Terminológiai kérdésnek látszik, de az államigazgatási jelleget ez idő szerint feladni még nem akaró tudatosság húzódik meg két változatlanul hagyott jogszabályi rendelkezés mögött. Az egyik az, hogy a jelentős reformintézkedések ellenére a szerv elnevezése sem változott bíróságra, hanem változatlanul döntőbizottság, a másik pedig az, hogy a gazdasági döntőbizottság döntése ezután sem ítélet, hanem határozat.

Mindenképpen az államigazgatási elem szűkülését mutatja az is, hogy a KGD most már nem contradictoriusan dönt, hanem csak állást foglal a miniszterek szállítási alapfeltételt megállapító tevékenysége során keletkezett viták tekintetében. Természetesen a KGD elnökének e szerepe államigazgatási szerep.

Államigazgatási vonás a KGD elnökét megillető ún. megsemmisítési jogkör, amely az államigazgatási felügyelet folyománya.

A bírósági ítélkezés irányában való eltolódást jelent az officialitás szűkebb térre szorulása, illetve a felek rendelkezési elvének kiteljesedése, a jogalkalmazás fegyelmező jellegének megváltozása, az egyfolyamodásos rendszer megszüntetése, valamint pénzfizetéseknél is a határozat önkéntes végrehajtása.

III. *A gazdasági döntőbizottság elhelyezkedése az állami szervek rendszerében*

A gazdasági döntőbizottságok szervezetében és eljárásában bekövetkezett mélyreható reform vizsgálandóvá teszi, hogy milyen változást von ez maga után a gazdasági döntőbizottságnak az állami szervek rendszerében való elhelyezkedését illetően.

Látszólag változás nem történt, hiszen nem látott napvilágot olyan jogszabályi rendelkezés, amely megváltoztatta volna azt a tényleges helyzetet, hogy a gazdasági döntőbizottság szervezetileg és rendszerileg az állam igazgatásának szerve, amennyiben sem az államhatalmi, sem a bírósági, illetve ügyészi szervek rendszerébe nincs utalva.

E kétségtelen jellegzetes ismérv ellenére is vizsgálatot igényel azonban az, hogy nem következett-e be a döntőbíráskodás szerkezetében olyan változás, amely mégis kérdésessé teszi, hogy vajon ténylegesen államigazgatási szerv-e a gazdasági döntőbizottság.

Mielőtt erre rátérnénk, nem lehet elmenni szó nélkül amellett a változás mellett azonban, amely megszüntette a döntőbizottságoknak a Minisztertanácshoz, a minisztériumokhoz, a fővárosi és a megyei tanácsok végrehajtó bizottságaihoz kapcsoltságát és a gazdasági döntőbizottságot az igazságügy-miniszter felügyelete alá rendelte. E vonatkozásban ugyanis lényege-

sen többről van szó, mint arról, hogy egyszerűen felügyeleti szerv-csere történt.

A 45/1967. (XI. 5.) Korm. sz. r. (a továbbiakban: R.) előtt az volt a helyzet ugyanis, hogy azért kellett a döntőbizottságokat a felsorolt gazdasági irányító szervek mellett szervezni, mert a gazdálkodó egyedek közti viták eldöntése gazdaságirányítási tevékenységnek minősült, ezt tulajdonképpen a gazdasági irányító szervnek kellett volna végeznie, de nyomós okokból mégis célszerű volt ezt a munkát külön apparátusra, a döntőbizottságokra bízni. E szempontnak gyengülnie kell akkor, amikor a gazdaságirányítási rendszer alapvetően megváltozott és a döntési jogkör túlnyomó része a szervezetileg és vagyonilag önálló vállalatokhoz került át. Ma már a korábbiakhoz hasonló terjedelemben nincs szükség arra, hogy a gazdasági irányító hatóság a döntőbizottságokon keresztül inauguráljon gazdasági irányzatokat s különösen nincs szükség és lehetőség arra, hogy a döntőbizottság érvényt szerezzen a kötött terveknek. Jórészt feleslegessé vált emellett az is, hogy a terv szolgálatában a döntőbizottság gazdasági fegyelmező szerepkört töltsön be, hiszen ez a vállalatok önálló tevékenységét gátolhatná, a piaci impulzusokat torzíthatná.

Ha tehát a külső minősítés szempontjából államigazgatási szerv maradt is a gazdasági döntőbizottság, már a felügyeletváltozás következtében mindenképpen módosulás állott be abban a tekintetben, hogy *milyen* államigazgatási szerv is a gazdasági döntőbizottság.

A 15/1962. (V. 6.) Korm. sz. r. 3. §-ának a R. 3. §-ával módosított szövege „A gazdasági döntőbizottságok felett a felügyeletet az igazságügy-miniszter gyakorolja" csaknem szó szerint hasonlít az 1954. évi II. tv. 17. §-ához, amelynek értelmében „A bíróságok működése felett a felügyeletet az igazságügy-miniszter látja el". Hogy ez az utóbbi felügyelet tartalma miben áll, az ismert. A gazdasági döntőbizottságok vonatkozásában az igazságügy-miniszteri felügyelet látható jelei a következők: — külön kormányhatározat értelmében a KGD elnökét az igazságügy-miniszter előterjesztésére a Kormány, elnökhelyetteseit az igazságügy-miniszter nevezi ki; — a helyi gazdasági döntőbizottságok elnökét a KGD elnökének előterjesztésére az igazságügy-miniszter nevezi ki; — a KGD költségvetése az Igazságügyminisztérium költségvetési fejezetéhez tartozik; — a KGD elnöke tagja az Igazságügyminisztérium kollégiumának; — a gazdasági döntőbizottságok dolgozóinak bérrendszere a bírósági bérrendszerhez igazodik.

Fentiek ellenére is le kell szögezni, hogy a bírósági felügyelethez képest a gazdasági döntőbizottságok felett gyakorolt igazságügy-miniszteri felügyelet — sajátságos felügyelet, amennyiben az igazságügy-miniszter *személyes felügyeletéről* van szó. Kidomborítja ezt az, hogy a döntőbizottsági rendszer irányítása, szakfelügyelete és ellenőrzése továbbra is a KGD-n, illetve annak elnökén keresztül valósul meg.

A már eddig kifejtettek is arra utalnak, hogy a gazdasági döntőbizottság szervezeti jellege már eddig is erősen módosult és nem egy jegy tekintetében hasonlóvá vált a bírósági szervezethez. A megkülönböztető vonások nagyjából a következők. Elnevezésük szerint nem bíróságok. Nincs deklarálva a gazdasági döntőbírák függetlensége és utasíthatóságuk de lege lata nem volna kifogásolható, hiszen külsőleg az államigazgatási közszolgálat tagjai; a KGD belső szervezetének felépítése (osztályokra oszlás, az elvi munka elválasztása az ítélkező munkától, a felügyeleti tevékenység stb.) még államigazgatásias, bár valószínű, hogy a tevékenység megváltozott jellege a szervezet megváltoztatását is meg fogja kívánni. Emellett a döntőbizottsági tagozódás csak a megyékig terjed és hiányzik az ülnökrendszer.

Eddig a szervezet oldaláról vizsgáltuk a gazdasági döntőbizottságok helyét az állami szervek rendszerében. Ha érdemileg vizsgáljuk tovább a kérdést, vagyis a *döntőbíráskodás, mint tevékenység tartalmának változása* szemszögéből közelítünk a kérdéshez, még jobban kidomborodik, hogy a döntőbíráskodás 1968. január 1-től kezdődően már nem elsődlegesen az állam gazdaságpolitikájának polgári eljárásra emlékeztető módszerekkel való megvalósítása, hanem túlnyomórészt ítélkező tevékenység. Ezen nem változtat a kötelező szerződések létrehozását biztosító szerződési vitadöntő — államigazgatási természetű — tevékenység sem, mert ennek köre a múlthoz képest erősen megszűkült és perspektivikusan kiháló kategória. Államigazgatási jellegűnek kell minősítenünk a felügyeleti jogkörből folyó megsemmisítést is, de ez is erősen emlékeztet a törvényességi óvás intézményére úgy, hogy az egyéb, ellenkező előjelű jegyek mellett ez sem teszi a gazdasági döntőbizottságot nagyobb mértékben államigazgatási hatósággá, mint bírósággá. Ennek — mintegy — ellenpárja, hogy az államigazgatási határozatok megtámadása folytán keletkezett, vagy az állampolgársági bizonyítvány ténymegállapításainak megtámadásával kapcsolatos perekben való ítélkezés sem minősíti át a bíróságokat államigazgatási szervekké.

Mindezekkel szemben a fellebbezés, mint rendes jogorvoslat bevezetése, valamint a fellebbezési tanácsi elintézés, továbbá a végrehajtási eljárásnak a bírósági végrehajtási eljáráshoz való közelítése olyan jegyek, amelyek amellett szólnak, hogy a gazdasági döntőbizottságok ma már nem kis mértékben bíróságszerű államigazgatási szervek. Vitatható még annak a szabálynak a minősítése, amely a fellebbezés megengedhetőségét — egyebek mellett — tízezer forintos értékhatárhoz köti. Ez bizonyos terjedelemben az egyfokú döntőbíráskodásra emlékez-

tető szabály, s anélkül, hogy ennek helyességét a szocialista törvényesség szempontjából vitatnánk, úgy véljük, hogy e rendhagyó szabály minden további nélkül elképzelhető volna a rendes bíráskodásban is, legfeljebb alacsonyabb értékhatár mellett.

Az e fejezetben szóvá tett kérdésben az utolsó szót még nem kell kimondani, mert a megindult kialakulási folyamat még nem zárult le. A legfelsőbb párt- és kormányzati szervek megnyilatkozása szerint a gazdasági döntőbizottsági rendszer átfogó reformja távlatilag indokolt, de ez csak a megszilárdult új mechanizmus talaján lehet időszerű, amikor már a kialakuló új gazdasági viszonyok között szerzett tapasztalatok rendelkezésre fognak állni. A gazdasági döntőbíráskodás ez idő szerint meglevő államigazgatási jegyei fenntarthatók addig, amíg a gazdasági döntőbizottság végleges helye az állami szervek rendszerében megállapítást fog nyerni.

IV. *A szervezeti alapelvek új vonásai*

A döntőbíráskodás sajátos, újszerű tevékenysége a szocialista államnak. Nyilvánvaló ezért, hogy e tevékenység szervezeti oldala is sajátos, újszerű. Ennélfogva vált közkeletűvé az a nézet, hogy a döntőbizottság államigazgatási szerv, de az államigazgatási szervek különleges formája. A gazdálkodás eddigi mechanizmusában a döntőbíráskodás valóságos lényegi tartalma a szocialista tulajdon belső igazgatása és a tervteljesítés biztosítása érdekében végzett tevékenység volt. Ez a megfelelő követelményeket támasztotta a szervezet oldalán, ugyanakkor azonban erre elszínezően hatott az, hogy a tervteljesítés biztosítása olyan eljárásjog segédletével történt, amelyre a polgári eljárás igen erősen rányomta bélyegét. Ezért az államigazgatásra általánosan jellemző szervezeti elvek tisztán nem érvényesülhettek a döntőbíráskodásban.

A már többször említett változások tovább csökkentették az államigazgatásra jellemző szervezeti elvek érvényesülését a döntőbíráskodásban és hovatovább nemcsak a döntőbizottsági működés tárgyi (funkcionális), hanem alanyi (szervezeti) oldalán is nagyobb súllyal jelentkeznek azok a szervezeti elvek, amelyek a polgári bíróságokra jellemzőek.

Az államigazgatás minden rendű és rangú szerve — hol közvetlenül, hol áttételesen — kapcsolódik a megfelelő államhatalmi képviseleti-testületi szervekhez. Így volt ez eddig is (KDB — Minisztertanács, ágazati döntőbizottságok — miniszter, helyi döntőbizottságok — tanácsi végrehajtóbizottság), de így van ez most is, amikor a gazdasági döntőbizottságok az igazságügy-miniszteren keresztül a Minisztertanács áttételével fűződnek az államhatalom legfelsőbb szervéhez. Ez a vonás azonban aligha specifikus, hiszen a bíróságok kapcsolódása még talán erőteljesebb az államhatalmi szervekhez, mert az igazságügy-miniszter felügyeletén keresztül megvalósuló áttételes kapcsoltságon felül a Legfelsőbb Bíróság elnökét az Országgyűlés választja és az elnök az Országgyűlésnek beszámolási kötelezettséggel tartozik.

Nem érvényesülhet a formai mozzanatok ellenére sem a gazdasági döntőbizottságok vonatkozásában az államigazgatásnak az a szervezeti elve, hogy valamennyi államigazgatási szerv a Minisztertanács centrális irányítása alatt működik. Nem helytálló ugyanis az a beállítás, hogy a gazdasági döntőbizottságok irányában a felügyeleti jogkör változatlanul a Minisztertanácsnál marad és a Minisztertanács csupán egyik tagját (az igazságügyminisztert) bízta meg a felügyelet tényleges gyakorlásával.

Változatlan a szocialista államigazgatásnak az a demokratikus követelménye, hogy az állam akarata ne kizárólag kényszer útján, hanem a kényszer és a meggyőzés helyes, tudatos, együttes alkalmazásával valósuljon meg, illetve, hogy a kényszer csak akkor kerüljön alkalmazásra, ha a meggyőzés nem vezet eredményre. Mernénk állítani, hogy ennek a követelménynek változatlan, sőt fokozottabb érvényesülésére lehet számítani. Ha eddig is igyekezet volt, hogy a felek vitáikat lehetőleg egymás között, a döntőbizottság közbejötte nélkül rendezzék — s ehhez a döntőbizottság mindenkor kész volt előzetes konzultatív segítséget nyújtani —, s ha törekvés volt az egyezségek szorgalmazása, a gazdálkodás új körülményei között ezek tere növekedni fog. Bár a felek forintérdekeltségét a piaci viszonyok fokozzák, mégis vitáik — gazdasági kapcsolataik elmélyülése, a kötelező jogérvényesítés liberalizálása, a diktált szankciók súlyának csökkenése folytán — barátságosabb mederbe terelődnek. Mindenekelőtt maga az alávetés jellegzetes megnyilvánulása annak, hogy a döntőbíró is inkább ölti magára az amiable compositeur, mint a bíró tógáját.

Összefügg ezzel a szocialista társadalom igazgatásának sajátos elve — a megelőzés gondolata. Túloznánk, ha a prevenció eszméjét a döntőbíráskodás számára óhajtanánk kisajátítani, hiszen a magatartást előíró jogszabálytól kezdve annak szankcionálásáig mindvégig megelőzni óhajtunk. Különleges jelentőséget a prevenció a döntőbíráskodásban mindazonáltal annak folytán nyer, hogy a döntőbizottság a prevenciót nem elsődlegesen a bekövetkezett kötelességszegésekhez és jogsértésekhez fűzi, hanem annak folytán, hogy a döntőbizottságok előtt félként évtizedeken keresztül ugyanazok a vállalatok fordulnak meg, a döntőbizottság határozata nemcsak a konkrét jogesetre, hanem további gazdasági összeköttetéseikre is erőteljesen rendező ítélet, s irányítóul szolgál a jövőben jogi kapcsolatok alakításához.

A R. fenntartotta a döntőbírói felelősség eddigi szabályát. Nézetünk szerint ez helyes,

még annak ellenére is, hogy az állam minden alkalmazottja ennek külön leszögezése nélkül is felelős tevékenységéért, mert a döntőbíró nem kizárólag jogi, hanem a szerződéskeletkeztetés körében ténybeli (gazdasági) vitákban is dönt. Helyes továbbá azért is, mert noha a szerződési viták eldöntésének is megvannak végső soron a jogszabályi keretei, azonban ez nem mindig közvetlen és a gazdasági indokoltság kimutatása nehezebb, felelősségteljesebb, mint az az eset, amikor a döntőbíró határozatát kifejezetten rendelkező konkrét jogszabályokkal tudja alátámasztani.

E fejtegetéseket is azzal kell zárnunk, hogy noha a perspektívák világosak, kikristályosodott nézeteket a fejlődési folyamat lezárásával lehet majd csak leszögezni.

V. *Az eljárási alapelvek új vonásai*

A döntőbizottság működését meghatározó követelmények, az ún. eljárási alapelvek jellemző vonása az, hogy jelentős mértékben emlékeztetnek a polgári eljárás, kisebb mértékben az államigazgatási eljárás alapelveire, de mindenképpen jellegzetesen döntőbizottsági eljárási alapelvek, újszerűek és szocialista jellegűek. Természetükhöz tartozik még az is, hogy az eljárási alapelvek szorosan összefonódnak a szervezeti alapelvekkel és egymás között is szoros kapcsolatban vannak.

Az eljárási alapelvekkel részleteiben foglalkoztam „A döntőbizottsági szervezet és eljárás" (Budapest, 1964.) című munkában. Ehelyütt csak a reform által leginkább érintett néhány alapelvről kívánok szólni.

a) Nyíltan szembe kell néznünk azzal, hogy a *jóhiszemű eljárás alapelvét* a piacon kibontakozó verseny bizonyos mértékben próbára teszi. Ha a szerződések tartalma nem kötött, azt nem a terv determinálja, hanem a felek piaci értékítéleteik alapján szabják meg, minden jogilag garantált egyenlőség és mellérendeltség ellenére is lesznek a vállalatok között pozícióbeli különbségek, az eddiginél nagyobb harc indul meg az előnyökért, jelesül a forintért, megindul a versengés, mind ennek nyomában nyilvánvalóan nagyobb lesz a titkolózás a vállalatok között és az ügyesség is könnyen válhat ügyeskedéssé. Úgyszólván kizárt, hogy mindez ne sugározódjék át az eljárási jogok és kötelezettségek területére. Helytelen volna jóslásokba bocsátkozni, méghozzá borúlátó jóslásokkal netán ötleteket adni nem jóhiszemű eljárásokra, nem helytelen ezzel szemben, ha hangsúlyozzuk: a jóhiszemű eljárás alaptétele, vagyis az, hogy „a felek a tényállást kötelesek a valóságnak megfelelően előadni, a hozzájuk intézett kérdésekre a valóságnak megfelelően válaszolni és a rendelkezésükre álló összes bizonyítékokat a döntőbizottság elé tárni még akkor is, ha ez a félre nézve kedvezőtlen döntést eredményezne", változatlanul érvényben maradt az új jogszabályban is. Ez a tétel mindenekelőtt erkölcsi tétel, ezen túlmenően azonban követelménye a tisztességes gazdálkodásnak, de mindenek felett szankcionált tétel is, és szükség esetén a döntőbizottságoknak bírságolással, költség- és illetékmarasztalással, valamint fegyelmi eljárás kezdeményezésével stb. kell a követelmény megszegése ellen fellépniök.

Ha negatív oldalról akarjuk megközelíteni a jóhiszemű eljárás elvét, példálózva rámutathatunk néhány olyan eljárási cselekvőségre, amelyek kellő jóhiszeműség mellett elkerülhetők, avagy éppenséggel rosszhiszeműek: — a keresetindítást megelőző perelhárítási lépések nem jóhiszemű kifejtése (például indokolatlan elzárkózás a békés rendezéséről); — a keresetlevél benyújtása, de az eljárás indokolatlan felfüggesztésének kérése, az eljárási cselekmények szándékos késleltetése, az eljárás elhúzása stb. pusztán azért, hogy a felperes a perlés súlyával kényszerítse a másik felet gazdasági engedményekre; — kellő indok nélküli perlekedés hasonló célzattal; — a keresetlevél kellő felszerelésének elmulasztása; — valamely körülmény tagadása pusztán bizonyítási teher áthárítása vagy az eljárás elhúzása érdekében; — kizárólag a felelősségvállalástól való vonakodás miatt az egyébként indokolt egyezségkötés megtagadása; — az előzetes végrehajtás alappal nem bíró eszközlése; — formális fellebbezés benyújtása a jogerő és a végrehajthatóság időbeli kitolása érdekében; — a jogerős marasztaló határozat önkéntes teljesítésének alaptalan megtagadása stb.

A gazdasági döntőbizottság sokat tehet a jóhiszemű eljárás elvének érvényre juttatása érdekében. Túl a már említett fegyelmező jellegű eszközökön, a gazdasági döntőbizottság alapos előkészítő tevékenysége, bölcs pervezetése (észszerű eljárási határidők megszabása, a bizonyítandó ténykörülmények pontos körülhatárolása, általában az eljárás gyors lebonyolítása), különösen a bizonyítási eljárás eredményességének biztosítása — hatékony eszköz a rosszhiszemű eljárás kiszorítására.

Külön kell néhány szót szólnunk a bizonyítási eljárás új vonásairól. Változatlanul áll továbbra is az a szabály, hogy a gazdasági döntőbizottságnak a 15/1962. (V. 6.) Korm. sz. r. 28. § (2) bek. alapján minden ott felsorolt intézkedést meg kell tennie az ügy olyan előkészítésére, hogy az lehetőleg egy tárgyaláson érdemben elbírálható legyen. Ami változást az új helyzet kíván, azt abban foglalhatjuk össze, hogy az ún. előzetes tudakozódásnak egyre jobban a tárgyalási elv érvényesülését biztosítani alkalmas bizonyítási tevékenységgé kell válnia. A hivatali tudakozódás lehetőségének szűkülésével amúgyis számolnunk kell, hiszen a főhatóságok irányító tevékenységének terjedelme szűkebb lett, a vállalatok mindennapos ügyeibe betekintésük nincs, operatív segítséget aligha tudnak nyújtani. Ezért azt, amit a döntőbizottság korábban

rövid úton vagy írásbeli megkereséssel megtudott az irányító szervektől, annak be kell vonulnia a szabályszerű bizonyítás területére. Nem jelenti ez természetesen azt, hogy teljesen meghaladottá vált volna a tudakozódás az irányító szerveknél, de különösen a funkcionális szerveknél.

Ugyanúgy át kell némileg értékelni azt az elvet is, hogy a felek *puszta kijelentései* különösebb bizonyítás nélkül elfogadhatók valamely ténykörülmény fennállásának vagy fenn nem állásának alátámasztására. Ez nem bizalmatlanságból fakad, hanem részint abból a körülményből, hogy a szerződéskötési és perlési szabadság mellett a döntőbizottságok előtt most már nem fog feltárulni a jövőben a vállalati gazdálkodás oly sok oldala, mint eddig, részint pedig azért, mert a kifejtettek értelmében legtöbbnyire el fog maradni a főhatóságtól nyert tudakozódással való ellenőrzés lehetősége.

Még egy körülmény járul hozzá a bizonyítás jellegének némi megváltozásához, éspedig az, hogy korábban sok mindennek bizonyítását tette feleslegessé az, hogy a feleknek fixen meghatározott tervszámaik, tervfeladataik voltak. Egyes körülmények ennélfogva csak annyi formai megerősítést kívántak, hogy *tényleg* benne vannak-e a tervben, vagy sem. Hogy azonban a tervben előirányzott feladat tényleg megvalósítható-e, errenézve a terv csak elvileg tartalmazott támpontot, viszont a jövőben éppen ez a körülmény fog bevonulni a bizonyítandó tények körébe. Ugyanilyen irányban tesz szükségszerűvé a jövőben bizonyítást szélesebb körben az a körülmény is, hogy a múltban a vállalatok öntevékenységét szűk határok közé szorították a normatív és az eseti utasítások, viszont a jövőben az önálló cselekvések több problémát fognak felvetni a felek valódi akaratának kiderítése, a nyilatkozatok szabályszerűsége és értelmezése tekintetében.

Egyébként a döntőbizottsági bizonyítás továbbra is az ún. szabad bizonyítás marad és változatlanul érvényes a 15/1962. (V. 6.) Korm. sz. r. 34. §-ának (1) bek., amely szerint a bizonyítás tekintetében a döntőbizottságot a felek indítványai nem kötik. Ez azt jelenti, hogy bár a felek minden bizonnyal sokkal öntevékenyebbek, sokkal kezdeményezőbbek lesznek a bizonyítás vonalán, nem kevésbé jelentős marad a döntőbírónak az az igyekezete, hogy hivatalból is gondoskodjék bizonyítékok beszerzéséről, hangsúlyozva azonban, hogy ez nem lazíthatja a felek kötelességeit a bizonyítás körül, hanem csupán mint a szocialista törvényesség maximális kiteljesítésére irányuló intézkedésként értékelendő.

Felmerül a kérdés, hogy áll ezután a *bizonyítási teher* kérdése? A válasz tulajdonképpen folyik az előbbiekből: alapvetően érvényesül az a klasszikus szabály, hogy az bizonyít, akinek érdekében áll, hogy a jogalkalmazó valamely állítást valónak fogadjon el. Ennek megfelelően a felperes bizonyítja azt, amit az alperes tagad, de az alperes bizonyít kifogása esetén. Emellett azonban — minthogy a gazdasági döntőbizottsági eljárás alanyai magasabb fokon az össznépgazdasági érdek betöltésére hivatottak — a bizonyítás eredményességét nem lehet meghiúsítani bizonyítási negligenciával, miértis nem jogszabálysértés, ha a gazdasági döntőbizottság a bizonyítási kötelezettség nemteljesítése esetén az alábbi megoldások valamelyikét választja: — a bizonyítás megtagadása esetén a másik fél állítását fogadja el valónak, — ha a jogszabály (pl. a Ptk. alapelvei) vagy népgazdasági érdek sérelmét észleli, a bizonyítást a másik félnek hagyja meg, vagy — a bizonyítást hivatalból folytatja le.

Véleményem szerint a jóhiszemű eljárás és a törvényesség érdekében az ún. alávetéses ügyekben is érvényesülnie kell a fentebb említett jogszabály 34. § (1) bekezdésében foglalt szabálynak.

b) A felek egyenjogúságának elve a jövőben automatikusan is erőteljesebben fog érvényesülni, részint azonban a gazdasági döntőbizottságnak is nagyobb súllyal kell őrködnie e népgazdaságilag is fontos, valóságos polgári jogi követelmény biztosítása felett.

Változatlanul állítjuk, hogy a jogi egyenlőség mellett van különbség vállalatok között vagyoni felkészültség, a tevékenység eredményessége, természeti és földrajzi különbözőségek, káderekkel való ellátottság stb. szempontjából. A terv bizonyos mértékig uniformizálta a vállalatokat, a döntőbizottsági ráhatás szélesebb lehetőségei bizonyos mértékig segítettek az esetleges hátrányok parirozásában úgy, hogy ez ideig lefékeződtek a felsorolt különbözőségekből eredhető hátrányos következmények. Ma, amikor az állam maga is normatív úton tilalmaz az egyenlőség ellen ható lépéseket, mint pl. meg nem engedett üzleti versenyt, tartós üzleti kapcsolatok indokolatlan megszakítását stb., a döntőbizottságnak is oda kell állnia, hogy hatékony őre legyen a jogalkalmazás és az eljárás területén a felek egyenlősége elvének. Túl az eljárásjogi kitanításon — nem utolsósorban a fellebbezési és igazolási lehetőségre való figyelmeztetésen — különösen az átmenet időszakában szükség van a döntőbizottság segítő fellépésére. Ennek jelentősége különösen az ún. alternatív jogok esetén van. Ha a fél helytelenül választotta meg a szerződési formát, a gazdasági döntőbizottságnak hivatalból kell felvetnie a keresetmódosítás kérdését, rávezetve a felet arra, hogy más szerződési típust választva gazdasági elképzelése megvalósítható. Emellett is a kitanítást konzultáció formájában eljárás indítása előtt is széles körben lehet gyakorolni, ami egyenesen a perelhárítás szolgálatában áll.

Még jelentősebbé válik az, hogy a döntőbíró a tárgyalás berekesztése előtt tisztázza, hogy nincs-e a feleknek további előadnivalójuk, illetve, hogy ismertesse a felekkel a hozandó határozat körvonalait.

c) A döntőbizottsági eljárási jogszabályok egyik legjellemzőbbike ez ideig az eléggé jelentős mérvű *officialitás* volt, amely sajátszerű viszonyban állott *a felek rendelkezési elvével.*

Annak hangsúlyozása mellett, hogy az officialitás joga és kötelessége sohasem torzult a felek polgári jogi és eljárási jogi érdekeit semmibe nem vevő önkénnyé, jellemző eljárásjogi terméke volt az utasításos rendszernek. Az officialitás azt jelentette, hogy az állam igazgatási jogkörével jelen volt a felek rendelkezésével mozgatott döntőbizottsági eljárásban és a terv védelme érdekében kezdeményezően lépett fel, ha a fél nem élt, vagy nem helyesen élt valamely jogával s emiatt a népgazdaság érdekét veszély fenyegette. Összefért ezzel a felek — szocialista értelemben vett — rendelkezésének elve, mert hiszen ha a hivatalból indított kevésszámú eljárást figyelmen kívül hagyjuk, szabályként a felperes hozta keresetlevelével mozgásba a döntőbizottsági jogszolgáltatást. Széles körű jogaik voltak a feleknek a kereset megváltoztatása, az egyezségkötés és a pertől való elállás tekintetében is. Habár e cselekvőségeik a döntőbizottság ellenőrzése alatt állottak, gyakorlatilag a döntőbizottság ritkán élt azzal a lehetőségével, hogy a népgazdaság érdekében megakadályozza a felek említett rendelkezéseit.

Egészen nyilvánvaló, hogy az egyik legalapvetőbb változás az eljárásban az officialitás szűkülése és a feleket megillető rendelkezési jog bővülése.

Amilyen arányban csökken a kötelező jogérvényesítés köre, olyan arányban válik kevésbé aktuálissá az, hogy a döntőbizottság maga kezdeményezzen hivatalból eljárást az igényérvényesítési kötelezettség megszegése esetében.

Eddig is ritka volt, hogy a döntőbizottság hivatalból indította meg az eljárást azon a címen, hogy valamely szerződés a népgazdaság érdekeivel ellentétben áll. Ez a múltban aránylag könnyen volt megállapítható, hiszen lényegében a terv volt irányadó arra nézve, hogy egy adott jogviszonyban mi a népgazdaság érdeke. Ehhez jött a nagyszámú utasítás, amelyek szintén mintegy mérhetővé tették a népgazdasági érdeket.

A kötelező igényérvényesítés maradék területén elvileg most is ugyanaz a helyzet, mint amit az imént vázoltunk. Ettől eltekintve azonban a gazdasági jogviszonyoknak az említettnél sokkalta szélesebb és jellemzőbb egyéb területein aligha lesz a jövőben megállapítható, hogy vajon egy adott szerződés érinti-e a népgazdaság érdekét, vagy sem. Abban a pillanatban, amikor a vállalatot feljogosítják arra, hogy kockáztasson, méghozzá netáni veszteség esetén állami korrekció kilátása nélkül, aligha lehet az ügylet teljes lebonyolítása előtt megjósolni, hogy az ellentétes-e a népgazdaság érdekével, esetleg csak annálfogva, hogy veszteséges. Ezért az officialitással való élés eme lehetőségét eléggé kérdésesnek tartjuk.

Ugyanez áll azokra az esetekre, amikor a továbbra is hatályban tartott rendelkezések szerint a gazdasági döntőbizottság az elismerés, a keresetváltoztatás, a keresettől való elállás és az egyezség tudomásulvételét, illetve jóváhagyását a népgazdaság érdekében megtagadhatja. (Semmi változás nincs a korábbihoz képest azokban az esetekben, amikor a megtagadás a jogszabályba ütközés miatt történik.)

A 15/1962. (V. 6.) Korm. sz. r. továbbra is hatályban tartott 39. §-ának 1. pontja szerint a határozathozatalnál a döntőbizottságot a felek kérelmei nem kötik. Ennek van tiszta eljárásjogi oldala, vagyis, hogy a döntőbizottság a felek kérelmére való tekintet nélkül egyesíthet, elkülöníthet, tehet át, vonhat perbe szavatost, felfüggeszthet, hozhat határozat helyett részvagy közbenső határozatot, végzést kijavíthat, kiegészíthet stb. Nem szólva azokról az esetekről, amelyekben jogszabály kötelezi a döntőbírót a felek akaratán túlmenő rendelkezésre (hatáskör hiányának, elévülésének figyelembevétele, kamat- és illetékfizetés, újabban a R. 48. § (2) bek. szerint a fellebbezés hatályának kiterjesztése összefüggés esetén a fellebbezéssel meg nem támadott egyéb rendelkezésre stb.), hiszen ez nem egyedül a döntőbíráskodást jellemző officialitás, vannak anyagi jogot is érintő ex offo döntőbizottsági rendelkezések. Így a szerződés vitássá nem tett kikötéseinek vizsgálata hivatalból, a fél által nem igényelt szankció hivatalból történő megítélése, eljárásban nem állott fél pertársként való perbevonása stb., stb. E most említett kategória az új rendelkezésekkel — ide nem értve a kötelező szerződéskötés, illetve a kötelező igényérvényesítés szűk területeit — kikerült az officialitás síkjáról és a felek rendelkezésének tárgya lett.

Ugyancsak officiális jellegű az, amit a 15/1962. (V. 6.) Korm. sz. r. 34. § (1) bek. kapcsán kifejtettünk, bár a szabad bizonyításnak nem az officialitás, hanem az objektív igazság kimunkálására törekvés a vezércsillaga.

d) Vannak akik úgy vélik, hogy a *gyorsaság* követelménye nem emelhető döntőbizottsági eljárási alapelv rangjára. Annak ellenére, hogy a szocialista társadalomban mindenféle eljárási jogot jellemez a gyors elintézésre törekvés, mégis e követelmény a döntőbíráskodásban különös jelentőséggel bír. A döntőbizottsági jogviták a gazdálkodás normális menetének valamiféle zavarát jelentik. Kérdésessé válhat, hogy kell-e beszerezni nyersanyagot stb. egy termelés céljára, szabad-e folytatni a termelést, kell-e felkészülni az áru fogadására, lehet-e értékesíteni, miképpen kell a szinte megszakíthatatlan gazdasági kapcsolatokat a jövőre nézve továbbfolytatni, mikor lehet számolni a vállalatot megillető vitás pénzkövetelések befolytával stb. Az ezek tekintetében támadt bizonytalanság, vita már önmagában véve is fékező hatású, de ezt elmélyítheti, ha a vita végleges eldöntése késedelmet szenved. Ezért a rendelkezési elvvel kombinált

officialitás mellett a gyorsaságot kell a döntőbíráskodás másik elvi alappillérének tekintenünk.

Az új gazdálkodási és irányítási módszerek jelentenek-e változást a gyorsaság követelménye szempontjából?

Elvileg semmiképpen sem, sőt mondhatnánk, hogy a korábban háttérbe szorult piaci jelenségek várható erőteljes érvényesülése a gyorsaság fokozását kívánja meg. A piac — sok egyéb vonása mellett — időérzékeny közeg. A döntőbizottságnak fontos hivatása, hogy lehetőségéhez mérten támogassa a piac kibontakozását, ezt a szerepét nem utolsósorban azzal tölti be, ha törekszik elsősorban a perelhárításra, a meg nem akadályozható eljárás megindulása esetén pedig az ügy mielőbbi érdemi befejezésére. Változatlanul érvényben vannak a 15/1962. (V. 6.) Korm. sz. r. 26. és 28. § (1) bekezdésének erre felhívó rendelkezései. Ennek érdekében a KGD belső utasításokkal biztosítja az ügyek gyors kitűzését és elintézését, de természetesen az eljárás egyéb érdekeltjeinek, jelesül a feleknek is mindent el kell követniök e cél elérése érdekében.

Felmerül a kérdés, hogy a rendes jogorvoslat, a fellebbezés bevezetése nem hat-e a gyorsaság ellen. Megtéveszthetnénk magunkat, ha azt állítanánk, hogy nem. Emellett azonban el kell és el is lehet érni, hogy a helyzet ne roszszabbodjék. Kétségtelen, hogy a vállalatok anyagi érdekeltségük fokozásának arányában jobban hajlamosak lesznek mindenfajta eljárásjogi lehetőségeiket pernyertességük érdekében latba vetni (ami esetleg időbelileg hátráltató tényező), viszont köztudomású az is, hogy a fellebbezés lehetősége a bírót is abba az irányba hajtja, hogy ítélkezése helyes legyen s azt fellebbezés eredményeként ne változtassák meg. Tompítja a fellebbezés bevezetése folytán előállítható elhúzódást az, hogy a fellebbezési idő a felülvizsgálati időhöz képest 21 napról 15 napra csökkent, ugyanakkor várhatólag az azonnali végrehajtás gyakorlatát marasztalási határidő megszabása fogja felváltani. Ha ez gyakorlatilag egyenlő lesz a fellebbezési idővel, e címen hosszabbítás az eljárásban nem fog beállni.

A közérdek e téren azt kívánja, hogy a gazdasági döntőbizottságok tovább javítsák ítélkezésük színvonalát, a felek megfontoltan éljenek a jogorvoslat intézményével, a fellebbezési tanácsok gyorsan járjanak el és a marasztaltak tartsák be a gyors, önkéntes végrehajtás követelményét. Szintén a gyorsaság célját szolgálja az a rendelkezés, hogy 10 000,— Ft értékhatáron alul fellebbezésnek nincs helye. Az előzetes végrehajthatóságot is annak érdekében tették lehetővé, hogy a javak cseréje mielőbb megtörténjék.

Külön kell szólni az ún. megsemmisítés intézményéről, amelynek feldolgozása külön tanulmányt igényelne. Több más alapelv mellett a gyorsaság intézményének megcsúfolása is lenne, ha megsemmisítés javasolása révén meg nem engedett másodfokú jogorvoslatra kerülhetne sor, különösen a 10 000,— Ft értékhatáron aluli ügyeknél, amelyeknél a fellebbezés ki van zárva. Hogy ez a helyzet ne következhessen be, ahhoz a felek részéről magasfokú öntudatra, a megsemmisítési javaslatok elbírálója részéről pedig annak szem előtt tartására van szüksége, hogy a megsemmisítés a 15/1962. (V. 6.) Korm. sz. rendeletnek a R. 15. §-ával módosított (1) bekezdésében szereplő szóhangzat ellenére sem jogorvoslati eljárás, hanem a törvényesség szolgálatában álló felügyeleti eljárás.

A kifejtettek célja annak vázlatszerű bemutatása volt, hogy a döntőbizottság a szocialista jogszolgáltatásnak bevált, élő szerve, amely a lényeg sérelme nélkül a szervezet és az eljárás megfelelő módosításával mindig aktuálisan alkalmassá tehető a gazdálkodás közvetlen feladatait betöltő szervek jogvitáinak elbírálására. A lényeg pedig az, hogy fejlődésünk jelenlegi állapota igényel egy olyan szervet, amely a viszonyok kívánta terjedelmű officialitás mellett gyorsan, rugalmasan, szakképzetten tudja elhárítani a gazdálkodás során szükségképpen előálló jogi érdekösszeütközéseket s ezzel a maga frontján támogatni tudja a korszerű eredményes gazdálkodást.

Újlaki László

Az államjogi és az államigazgatási jogi szerződések problémáiról

I.

1. Állami szerveink működésében mind gyakrabban találkozunk olyan két vagy több alany által kötött — különböző elnevezésű — megállapodásokkal, amelyekről rövid vizsgálat után megállapíthatjuk, hogy nem polgári jogi, nem munkajogi és nem is nemzetközi jogi szerződések. Rendeltetésüket, jogi természetüket azonban hazánkban mind ez ideig nem tárta fel átfogó és beható elméleti igényű elemzés, sőt részletes tételesjogi normaalkotás tárgyaiként sem szerepelnek e megállapodások.

Az alábbiakban megkísérlem az ilyenfajta akaratmegegyezések hazai főbb előfordulási területeit és fontosabb ismérveit összefoglalni. Mivel vizsgálódásaim tárgyai egyértelműen nem ismertek, célszerűnek tűnik először néhány konkrét példával bemutatni azokat a jelenségeket, amelyeknek általános jellemzését el kívánom végezni. A vizsgálati tárgyaknak ez az előzetes reprezentatív felsorakoztatása biztosíthatja

a félreértések elkerülését és a leszűrt következtetések helyességének ellenőrzését.

a) A fővárosi tanács végrehajtó bizottsága és a Pest megyei tanács végrehajtó bizottsága írásban rögzített megállapodást hagyott jóvá, amelynek értelmében a jövőben egyeztetni fogják a fővárosi tanács és a Pest megyei tanács negyedik ötéves tervét és a különböző ágazatokban kidolgozásra kerülő tanácsi távlati terveiket. Így lehetőség nyílik az eszközök koncentrálására, közös érdekeket szolgáló beruházások együttes lebonyolítására stb.[1]

b) Pécs mj. Városi Tanács vb elnöke és a nehézipari miniszter helyettese megállapodást kötött, amely szerint a Pécsi Gázmű 1967. január 1-től a Nehézipari Minisztérium felügyelete alá került.[2]

c) A minisztertanács és a SZOT elnöksége megállapodást kötött a két szerv közötti együttműködés és munkakapcsolat formáiról, valamint a gazdasági szervek és a szakszervezetek közötti munkakapcsolatok főbb vonásairól és módszereiről.[3]

d) 1967. tavaszán Pécs mj. Városi Tanács végrehajtó bizottsága és a KISZ városi bizottsága között megállapodás jött létre, amelynek értelmében a KISZ városi végrehajtó bizottság vállalta, hogy a város fiataljai 1967-ben 60 000 társadalmi munkaóra teljesítésével részt vesznek a „havonta egy napot Pécsért" társadalmi munkaakcióban. A tanács végrehajtó bizottsága pedig vállalta, hogy június 1-ig rendelkezésre bocsátja a munkaterületet és biztosítja a munkavégzéshez szükséges szerszámokat és anyagokat. Vállalta továbbá a tanácsi vb, hogy gondoskodik a társadalmi munkavégzés nyilvántartásáról és a legjobb eredményt elérő KISZ alapszervezeteket a megállapodásban megszabott jutalomban részesíti.

e) A pécsi Járási Tanács 1966. június 12-i tanácsülésén tárgyalta a pécsi Járási Rendőrkapitányságnak a közrend és közbiztonság helyzetéről, valamint a közrendvédelmi tevékenységről szóló tájékoztató jelentését. A vita alapján a tanácsülésen megállapodás született a járási tanács és a járási rendőrkapitányságot képviselő járási rendőrkapitány között, amelyben a tanács és a rendőrkapitányság egymással összefüggő, meghatározott konkrét feladatok elvégzését vállalta a járás közrendjének és közbiztonságának előmozdítása érdekében.

f) A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara (mint szervező) nevében a Kar dékánja, a szekszárdi Megyei Bíróság (mint foglalkoztató) nevében pedig a bíróság elnöke 1967. május hó 20. napján szerződést írt alá, amelyben pontosan meghatározták a szervező és a foglalkoztató feladatait a Megyei Bírósághoz irányított 5 pécsi joghallgató nyári szakmai gyakorlatának lebonyolítása érdekében.

2. A példákat tovább sorolhatnánk, de talán már elégségesek ahhoz, hogy a példákban szereplő megállapodásokra vonatkozóan néhány következtetést levonhassunk.

a) A felsorolt megállapodások *nem áruviszonyokat* takarnak. Általában *nem* találjuk meg bennük a vállalt kötelezettségek *egyenértékűségét.*

b) E megállapodások létrejöttének és teljesítésének módozatait nem a polgári jogi vagy a munkajogi — és természetesen nem is a nemzetközi jogi — normák szabályozzák. Teljesítésük kikényszerítése nem a polgári jog vagy a munkajog eszközeivel történik.

c) Az említett példák és a hozzájuk hasonló megállapodások esetében a partnerek *nem polgári jogi* értelemben vett *jogi személy* minőségben, nem polgári jogi jogalanyokként lépnek egymással akaratmegegyezésen nyugvó konkrét jogi kötelékbe, hanem *mint államhatalmat gyakoroló állami szervek, illetőleg mint a társadalom politikai szervezetei rendszerének, azaz a politikai mechanizmusnak alkotó egységei.*

E részben pozitív, de nagyrészt negatív tartalmú ténymegállapítások után önként vetődnek fel az alábbi kérdések. Milyen természetű megállapodásokkal állunk itt szemben? Milyenfajta jogi normák szabályozási körébe tartoznak ezek és a hozzájuk hasonló megállapodások? Milyenfajta viszonyokat létesítenek ezek a konszenzusok? Melyek a jellemzői e megállapodások tárgyának és tartalmának? Melyek és milyenek e megállapodások konzekvenciái? Vannak-e és ha igen, melyek e megállapodások megvalósításának, teljesítésének, betartásának biztosítékai és szankciói?

Ezekre a kérdésekre csak egyenként adhatunk egymással természetesen szorosan összefüggő válaszokat. A gyakorlati tapasztalatok alapján úgy látom, hogy e kérdések megválaszolása az alábbi — a továbbiakban még bizonyítani kívánt — következtetések levonására jogosít bennünket. *Állami szerveink gyakorlatában a polgári jog, a munkajog és a nemzetközi jog által szabályozott és elméletileg behatóan feldolgozott szerződésformák mellett léteznek az államjog, illetőleg az államigazgatási jog szabályozási körébe eső megállapodások, a partnereket kölcsönösen kötelező közös akaratnyilatkozatok is. Fennáll a lehetősége, a valóságban többször elő is fordul, hogy egyes állami szervek államjogi természetű, vagy államigazgatási jogi jellegű megállapodásokat kötnek.*

A fenti mondatokban tudatosan *mellőztem* az államjogi és az államigazgatási jogi *szerződések* jelenlegi tényleges létezését konstatáló kategórikus megállapításokat. Közismert, hogy jogi értelemben vett szerződéseknek csak azokat a megállapodásokat tarthatjuk, amelyeket a tárgyi

[1] L. A főváros és Pest megye összehangolt fejlesztése. Tanácsok Lapja 1967. május 25. sz.
[2] L. Tanácsok Közlönye 1967. évi 3. sz.
[3] L. Népszabadság 1966. évi július 3. sz.

jog elismer és amelyekhez a jogi normák bizonyos konzekvenciákat fűznek.[4] Azt pedig ma még *nem állíthatjuk,* hogy a vizsgált megállapodásokat az államjogi, illetőleg az államigazgatási jogi normák kimerítően szabályozzák is. Milyen indokok alapján juthatunk el mégis arra a következtetésre, hogy kialakultak hazánkban az államjogi szerződések és az államigazgatási jogi vagy röviden államigazgatási szerződések tudatos alkalmazásának feltételei, hogy halaszthatatlanná vált részletes feldolgozáson nyugvó elméleti emancipálásuk, sőt időszerű félreérthetetlen legalizálásuk, jogintézményi rangra emelésük is.

II.

1. Nézzük meg először közelebbről, milyen megállapodásokat minősíthetünk államjogi szerződéseknek. Alig vitatható, hogy államjogi viszonyokat létesítő, jogilag szabályozott megállapodásokat államjogi szerződéseknek kell tekinteni. Azt, hogy melyek az államjogi viszonyok főbb jellemzői és megjelenési alakzatai, a vonatkozó kutatások már sokoldalúan feltárták.[5] A hazai és a külföldi szocialista jogirodalomban szinte általánosan elismert felfogás az államjogi viszonyoknak két nagy csoportját különbözteti meg: *a)* az átfogó vagy vegyes államjogi viszonyokat és *b)* az úgynevezett tiszta államjogi viszonyokat. Átfogó államjogi viszonyok az államjogi normák által átfogóan és valamely másik jogágazat normái által részletesen szabályozott jogviszonyok. A kizárólagos államjogi szabályozás alá tartozó tiszta államjogi viszonyok legnagyobb előfordulási területe a népképviseleti-államhatalmi szervek (hazánkban az országgyűlés, az Elnöki Tanács és a tanácsok) létrehozása és működése. A tiszta államjogi viszonyok fő létezési területére gondolva rögtön szembetűnik, hogy potenciálisan milyen gazdag terrénuma az államjogi viszonyokat létesítő államjogi szerződéseknek a népképviseleti-államhatalmi szervek működése. Gondoljunk pl. az azonos vagy eltérő szintű tanácsok és tanácsi bizottságok különböző tartalmú együttműködési megállapodásaira.

Meghatározott tartalom esetén államjoginak kell minősítenünk a megállapodást, ha az a tanács és a bíróság, a tanács és a rendőrség, a tanács és valamely egyéb a tanács alá *nem* rendelt állami szerv, a tanács és valamely társadalmi szerv (Népfrontbizottság, KISZ-bizottság, szakszervezeti bizottság stb.), a tanács és a területen élő lakosság egésze, illetőleg bizonyos csoportja, a tanácstag és valamely társadalmi szerv, a tanácstag és választópolgárai, országgyűlési állandó bizottság és a NET, két vagy több országgyűlési állandó bizottság, országgyűlési állandó bizottság és egyéb állami vagy társadalmi szerv között jön létre. Bizonyos feltételek esetén államjogi megállapodásokat köthetnek egymással társadalmi szervezetek és szervek is.

Alanyaik figyelembevételével a felsorolt megállapodásos kapcsolatoknak *három* csoportját különböztethetjük meg. Az első csoportba sorolhatjuk azokat az államjogi megállapodásokat, amelyeknek *mindkét alanya népképviseleti-államhatalmi szerv,* vagy államhatalmi szerv segédszerveként működő bizottság, illetőleg államhatalmi szerv tagja.

A második csoportot alkotják azok a kapcsolatok, amelyeknek egyik alanya *államhatalmi szerv,* a másik pedig társadalmi szervezet, illetőleg szerv, szövetkezet, vagy valamilyen mástípusú állami szerv (bíróság, ügyészség, államigazgatási szerv, vállalat, intézet stb.), az állampolgárok bizonyos csoportja vagy esetleg egyes személy.

A bemutatott megállapodások harmadik csoportjában egyik alanyi pozícióban *sem* vesz részt államhatalmi szerv, hanem vagy mindkét alanyként társadalmi szervezeti forma szerepel, vagy pedig az egyik alanyi pozícióban társadalmi szervezeti egységet, a másikban pedig az állampolgárok bizonyos csoportját stb. találjuk.

Felvetődik a kérdés, hogy a társadalmi szervezetek vagy szervek egymással kötött valamennyi nem polgári jogi megállapodásai államjoginak tekinthetők-e?

Ismeretes, hogy a (jogi természetű) szerződés minden esetben valamilyen jogviszonyt keletkeztet, módosít vagy szüntet meg. Jogviszonyt nem statuáló, jogi konzekvenciákkal nem járó megállapodásoknak számos alakzatát ismerjük. Ilyenek pl. a kisebb súlyú szívességi megállapodások vagy a társadalmi szervek által kötött és egymás irányában *pusztán társadalmi funkcióik keretein* belül maradó feladatokat meghatározó szocialista szerződések stb. A jogi értelemben vett szerződések mellett tehát ismerjük a nem jogi jellegű társadalmi normák szabályozási körébe eső, társadalminak nevezhető szerződéseket is.

2. Ha el is tekintünk ezektől az egyértelműen *társadalminak* minősíthető szerződésektől, további bizonyításra vár az államjoginak nevezett *megállapodások jogi* jellege. A problémát az okozza, hogy bár a vonatkozó jogi normák többhelyütt és számos vonatkozásban igénylik, hogy az államhatalmi szervek, nem kevésbé az államhatalmi szervek és a társadalmi szervek, valamint a küldöttek és a választópolgárok stb. egymással együttműködjenek, munkájukat összehangolják, egymást támogassák, a koordináció és a kooperáció eszközei között *nem* jelölik meg kifejezetten az államjogi természetű megállapodásokat. Sőt azt is megjegyezhetjük, hogy

[4] Vö.: Eörsi Gyula: A szerződések elméleti alapjai. A MTA II. Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei IV. kötet 3—4. sz. (1954) 7—39. old.

[5] L. V. Sz. Osznovin: A szovjet államjogi viszonyok. Moszkva 1965. 167 old. (oroszul). A mű e sorok írója által írt recenzióját l. Állam és Igazgatás 1966. évi 11. sz.

az állami szervekre vonatkozó alapvető jogszabályaink — közöttük maga az 1949-ben elfogadott alkotmány — nem fogalmazzák meg olyan kiemelt hangsúllyal a koordináció, az együttműködés és a kölcsönös támogatás követelményét, mint ahogy az társadalmi és állami fejlődésünk jelenlegi szintjén kívánatos volna. Méltán igényelhetjük viszont — megítélésem szerint —, hogy az 1966. novemberében tartott IX. pártkongresszus határozatában kilátásba helyezett új alkotmány a politikai mechanizmus működésének alkotmányos alapelvei közé *felvegye a koordináció, az együttműködés és a kölcsönös támogatás követelményeit is* és ezeket az eddigi — polgári jogi, munkajogi stb. — jogági alapelvek szintjéről *alkotmányi, jogrendszeri alapelvek* rangjára emelje.

Milyen tényezők kölcsönöznek jogi és ezen belül is *államjogi* jelleget a vizsgált megnyilvánulásoknak.

a) A legfontosabb tényezőt — úgy gondolom — abban kell látnunk, hogy az említett állami szervek (és társadalmi szervezeti formációk) napjainkban is *alkotmányos rendeltetésük betöltése, államjogi funkcióik teljesítése, a jogi normák által meghatározott feladataik végrehajtása, hatásköri jogosultságaik gyakorlása közepette mint az államhatalom képviselői, mint az alkotmány által* [56. § (2) bek.] *körvonalazott politikai mechanizmus alkotó egységei államjogi jogalanyi minőségükben alakítják ki ezeket a megállapodásokat.* A megállapodást kötő alanyok alkotmányos rendeltetését, az állami mechanizmuson belül, illetőleg a politikai mechanizmuson belül elfoglalt helyzetét és egymáshoz fűződő viszonyainak alapvető vonásait *az államjogi normák* határozzák meg.

b) Nem hagyható figyelmen kívül az a fontos körülmény sem, hogy bizonyos jogalanyok között — pl. az államhatalmi szervek között, az államhatalmi szervek és a társadalmi szervek között, az országgyűlési képviselő, illetőleg a tanácstag és választói között stb. — az államjogi szabályozás eredményeként *általános államjogi viszonyok* állanak fenn, amelyeknek konkretizálására, vagyis konkrét államjogi viszonyok kialakítására szolgáló *egyik eszközként* szerepelnek a felsorolt megállapodások. A vizsgált megállapodásoknak tehát már napjainkban is államjogi karaktert kölcsönöz a megállapodást kötő *alanyok államjogi pozíciója és a megállapodások tartalma.*

Átfogó jogszabályi rendezettség *hiányában* az államjogi szerződést nem tekinthetjük kiépült jogintézménynek. Az eddigiekben ismertetett, jogi értelemben szerződésnek *nem* nevezhető, de bizonyos jogi, mégpedig államjogi elemeket magában hordó közös aktusforma megjelölésére találóan használhatjuk — szerintem — az *„államjogi megállapodás"* elnevezést. *Az államjogi megállapodások tehát már kialakult, az államjogi szerződések pedig kialakulóban levő intézmények hazánkban.* Az államjogi megállapodások államjogi szerződésekké csakis e megállapodásokra vonatkozó államjogi szabályozás következtében válhatnak.

Az államjogi megállapodások, sőt a majdani államjogi szerződések jogi természetének megítélésekor nem téveszthetjük szem elől azt a körülményt sem, hogy a különböző jogviszonyok között — összességükben tekintve — a *szocialista államjogi viszonyokban találjuk* meg legnagyobb mértékben a jogi elemeken kívül *a politikai normák, a szocialista erkölcsi normák és az egyéb nem jogi természetű szocialista társadalmi normák hatásait.* Fokozottan érvényes ez a megállapítás a közvetlen jogi szabályozást nélkülöző államjogi megállapodások által alakított konkrét államjogi viszonyokra. Természetszerű tehát, hogy *mind e megállapodások létrehozásában, mind pedig megvalósításában, biztosításában és szankcionálásában számos politikai, erkölcsi elem* található. Ezek a körülmények feltétlenül figyelembe veendők az államjogi szerződések kívánatosnak ítélt jogszabályi rendezésekor is.

3. Felvethető a kérdés, ha az érdekelt szervek átfogó jogszabályi rendezés hiányában is igénybe veszik az államjogi megállapodás eszközét, miért szükséges e közös aktusforma jogi szabályozása, illetőleg mire terjedjen ki, mit tartalmazzon a vonatkozó jogszabályi rendezés.

Az államjogi megállapodások jogszabályi rendezését — megítélésem szerint — különösen a következők indokolják. Az államjogi megállapodások az összehangolásnak, az együttműködésnek, a kölcsönös támogatásnak, sőt ilyen tartalommal az irányító és szervező munkának is igen alkalmas és hatékony eszközeivé váltak. A jogszabályi intézményesítés elmaradása miatt azonban sokhelyütt még nem veszik igénybe az illetékes szervek a *feladatok kölcsönös konkretizálásának, az önkéntes kötelezettségvállalásnak, az államhatalmi szervek hatóköre kiterjesztésének, befolyásuk bővítésének* ezt a kiválóan bevált eszközét és formáját. Az államjogi szerződések jogszabályi rendezése — még ha nem is kötelező, hanem csupán megengedett vagy ajánlott formaként kezelnék is ezeket a jogszabályok — egyértelműen dokumentálná az államjogi szerződési tartalom és forma állami elismertségét és a jogszabályok propagatív-agitatív erejével hozzájárulna e szerződések tudatos és egyre szélesebb körű alkalmazásához.

Eme általános követelményeken túlmenően, illetőleg ezekkel szoros összefüggésben szükséges az államjogi szerződéskötési tevékenység jogszabályi rendezése — nézetem szerint — nem utolsósorban azért is, mert az államjogi szerződések megkötési feltételeinek, a megkötés rendjének, e szerződésekhez fűződő jogkövetkezményeknek, a szerződésekben foglalt megállapodások biztosítékainak és szankcióinak jogszabályi rendezése elkerülhetővé tenné a vizsgált meg-

állapodások jogi természete körüli bizonytalanságot, félreértéseket és nézeteltéréseket, fokozná az államjogi szerződések hatékonyságát és ezen keresztül is hozzájárulna az állami szervek együttműködésének rendszerességéhez, kiegyensúlyozottságához és eredményességéhez.

4. De hogyan valósuljon meg és milyen tartalmú legyen az államjogi szerződésekre vonatkozó jogszabályi rendezés? Természetesen többféle megoldás jöhet számításba. Mindenképpen hangsúlyozandó követelmény a problémakör differenciált szemléletű kezelése és szabályozása. Bázisként a koordináció, az együttműködés és a kölcsönös támogatás alkotmányba foglalandó alapelvei és követelményei szerepelhetnének. Ezt követően az egyik elképzelhető megoldás szerint az egyes szervek tevékenységi formáira vonatkozó jogszabályoknak, irányelveknek kellene utalniuk arra, hogy az illető szerv állami szervi (vagy társadalmi szervi) minőségében feladatainak eredményesebb ellátása érdekében bizonyos egyéb állami szervekkel, társadalmi szervekkel, esetleg az állampolgárokkal államjogi szerződést köthet.

Mivel az államjogi szerződések túlnyomó többségében legalább *egyik alanyként* államhatalmi szerv, államhatalmi szerv bizottsága vagy tagja lép fel, *kiemelkedő szerep hárul* az államhatalmi szervek, közöttük is különösen *a tanácsok működését rendező jogszabályalkotásra* az államjogi szerződések jogintézményi rangra emelése terén.

Tekintettel tanulmányom következő fejezetében vizsgált *államigazgatási jogi szerződések* igénybevételének indokoltságára, elképzelhető lenne az államjogi szerződések és az államigazgatási szerződések *egységes, átfogó, generális* szabályozása is, amely általánosságban feljogosítaná az állami szerveket, hogy *feladatkörük és hatáskörük közepette,* funkcióik eredményes betöltése, az állami célkitűzések hatékonyabb realizálása érdekében egymással és a társadalmi szervekkel, esetleg az állampolgárok bizonyos csoportjaival, vagy meghatározott esetekben egyes személyekkel államjogi, illetőleg államigazgatási szerződéseket is kössenek. Az ilyen felhatalmazás alapján kötött szerződések a megállapodást kötő *alanyok szervi minőségétől, jogi pozíciójától* függően minősülnének államjogi, illetőleg államigazgatási szerződéseknek. A problémakör generális szabályozása feltételezhetően azzal az előnnyel járna, hogy általánosságánál fogva szélesebb teret nyitna az államjogi és az államigazgatási szerződések igénybevételének, mint *az egyes szervek működésrendjére* vonatkozó, egy-egy jogszabályban elhelyezett elkülönült jogi rendezés. Erre az általános felhatalmazásra alapozva azután az egyes szervek szerződéskötési tevékenységével szemben támasztható sajátos követelményeket külön jogszabályok, irányelvek határozhatnák meg.

Bármelyik megoldásnak mellőzhetetlen előfeltétele, hogy az államjogi és az államigazgatási szerződések fogalma, igénybevételük indokoltsága, illetőleg szükségessége általános elismerést nyerjen, és a velük összefüggő részletkérdések is beható előzetes elemzés alapján tisztázódjanak.

III.

Tekintettel arra, hogy az államjogi és az államigazgatási jogviszonyokat számos közös vonás kapcsolja egymással össze és különíti el a polgári jogviszonyoktól, természetszerű, hogy az államjogi megállapodásokra és szerződésekre vonatkozó következtetéseink *nagyrészt az államigazgatási jogi megállapodásokra és szerződésekre is irányadóak.* Az államjog és az államigazgatási jog jelenlegi jogágazati elkülönültsége, a két jogágazat által szabályozott jogviszonycsoportok megkülönböztetését lehetővé tevő bizonyos speciális ismérvek a két megállapodás —, illetőleg szerződésfajta közötti különbségtételt is megkívánják. Perspektivikusan azonban lehetségesnek tartom e két szerződésfajta egybeolvadását.

1. Amíg a kifejezett államjogi (alkotmányjogi) szerződések szakirodalmi vizsgálata után igen csekély eredménnyel kutathatunk, az államigazgatási szerződések problémái Otto Mayer és Paul Labandtól kezdve számos polgári szerzőt foglalkoztattak, sőt a közelmúltban több önálló munka is született az igazgatási jogi, illetőleg az igazgatási szerződéseket is magukban foglaló közjogi szerződések témaköréből.[6] Nem volt ismeretlen a közigazgatási szerződés a felszabadulás előtti magyar közigazgatási jogtudományban sem. Magyary Zoltán szerint közigazgatási jogi szerződésen „két közigazgatási jogi személy (pl. két község, vagy város és vármegye, város és állam stb.) közti közigazgatási tárgyú szerződést értünk."[7]

---

[6] L. Willibalt Apelt: Der verwaltungsrechtliche Vertrag, Archiv des öffentlichen Rechts, 1959. Heft 3 S. 249—273.

Max Imboden: Der verwaltungsrechtliche Vertrag. (Basler Studien zur Rechtswissenschaft, Heft 48) 1958. 218 S.

Klaus Stern: Zur Grundlegung einer Lehre des öffentlich-rechtlichen Vertrages, Verwaltungsarchiv Bd. 49 (1958) Heft 2 S. 106—157.

Jürgen Salzwedel: Die Grenzen der Zulässigkeit des öffentlich-rechtlichen Vertrages, Berlin: Walter de Gruyter. 1958. XVI, 256 S.

Jean de Soto: Contrats administratifs, Revue du droit public et de la science politique en France et a l'ètranger 1967 N° 5 p. 1008—1020.

A háború előtti vonatkozó francia irodalom feldolgozását lásd Valló József: A service public eszméje a mai francia közigazgatási jogban, Bp. 1940. 96—143. old.

[7] Magyary Zoltán: Magyar Közigazgatás, Bp. 1942. 588. old.

A témára vonatkozó kiterjedt burzsoá irodalom átfogó értékelését az államigazgatási szerződések bizonyos problémáiról másutt publikálandó tanulmányomban kíséreltem meg elvégezni.

A népi demokratikus jogtudományban korábban a tervszerződésekkel összefüggésben merültek fel az igazgatási szerződések problémái.[8] Az NDK-ban újabban különösen az úgynevezett egyezségek (Vereinbarungen) jogi természete váltott ki témakörünket is érintő élénk vitát.[9] A Bolgár Népköztársaságban pedig Petko Sztajnov „Az igazgatási szerződés elmélete és a szocialista jog" címmel a szófiai Egyetem Jogi Karának 1965. évi évkönyvében terjedelmesebb tanulmányt szentel e problémának. Sztajnov tanulmánya indította C. A. Jampolszkajat arra, hogy Sztajnov munkájának rövid ismertetésén és értékelésén túlmenően összefoglalja e téma 1917—1928 közötti szovjet irodalmát, majd kinyilvánítsa azt a nézetét, hogy az igazgatási szerződések alkalmazásának szükségessége a Szovjetunióban is egyre erősödik és éppen azért e téma beható feldolgozást igényel.[10] A lengyel jogirodalomban különösen Jerzy Starosciak[11] és Karol Sobczak[12] foglalkozott az államigazgatási szerződések problémáival.

2. A következő nagyrészt *de lege ferenda* szemléletű vizsgálódásaim az *államjogi* és az *államigazgatási szerződésekre egyaránt* vonatkoznak.

Természetszerű, hogy az állami és társadalmi szervek nem polgári jogi természetű egymásiránti kötelezettség-vállalásának, e kötelezettségek tartalmi különbözősége alapján sokféle fajtája és alakzata lehetséges. Az eddigi tapasztalatok és a várható fejlődés alapján *tartalmuk* különbözősége szerint az államjogi és az államigazgatási szerződéseknek az alábbi főbb csoportjait különböztethetjük meg:

a) az együttműködés kötelezettségét és az együttműködés *eljárási formáit* meghatározó szerződések (pl. a munkaterv tervezetek előzetes kölcsönös megküldését, egyeztetését, a szerzett munkatapasztalatok meghatározott időnkénti értékelését, a hozott határozatok kölcsönös megküldését, egymás értekezleteire képviselő küldését stb. előíró szerződések),

b) olyan szerződések, amelyekben bizonyos közös cél elérése érdekében mindegyik fél *saját feladatkörébe eső*, a másik fél által vállalt kötelezettséggel összefüggésbe hozott *konkrét teendők* elvégzését vállalja,

c) az egyik fél részéről meghatározott jellegű és mennyiségű *társadalmi munka* szervezésének vagy végzésének vállalását, a másik szerződő partner részéről pedig a társadalmi munkavállalás realizálási feltételeinek biztosítását megkövetelő szerződések,

d) meghatározott közös cél elérése érdekében a szerződésben megjelölt (általában nem egyenértékű) *anyagi hozzájárulás* vállalását tartalmazó szerződések (pl. két szomszédos területi egység tanácsa megállapodik abban, hogy területük lakosságának egészségügyi ellátása érdekében közös erőfeszítéssel egészségházat hoznak létre és megszabják egyben azt is, hogy melyikük milyen mértékben és módon járul hozzá az egészségház létrehozásához és működtetéséhez). Különösen bővül a lehetősége és fokozódik az indokoltsága az anyagi hozzájárulást vállaló szerződések kötésének a tanácsi szervek és az alájuk nem rendelt szervek között.

Természetesen a bemutatott szerződésfajták egymással vegyesen is előfordulhatnak.

Az államjogi és az államigazgatási szerződések tartalmuk szerint jelenleg számításba vehető főbb csoportjainak előbbi vázlatos felsorakoztatásával már *igenlő* választ adtunk arra a fontos kérdésre, hogy vállalható-e a vizsgált típusú szerződésekben *anyagi természetű* közreműködési kötelezettség. Miben különbözik az ilyen tartalmú szerződés a polgári jogi szerződésektől? A fő különbséget abban jelölhetjük meg, hogy e szerződések nem a felek *egyéni érdekeinek* kielégítésére irányuló *egyenértékű* anyagi jellegű szolgáltatási kötelezettségek kialakítására szolgálnak, hanem a közhatalmi funkciók teljesítésébe végő, meghatározott *közös társadalmi és állami célok elérésére* irányulnak. E probléma vizsgálatakor az is kiemelendő, hogy az államjogi és az államigazgatási szerződések különböző csoportjai eltérő mértékben viselnek hasonló, illetőleg elütő vonásokat a polgári jogi szerződésekhez viszonyítva. Az ún. *vegyes* (pl. részben államigazgatási jogi, részben polgári jogi) *jellegű szerződések* léte pedig hazánkban már nemcsupán elméleti feltételezés, hanem tételesjogilag is elismert. Gondoljunk pl. a beruházások rendjére vonatkozó jogszabályoknak „a terület használatára vonatkozó megállapodás"-ról szóló rendelkezéseire.[13]

---

[8] L. Eörsi Gyula: A tervszerződések. Akadémiai Kiadó 1957. 220—251. old.

[9] Dieter Hösel—Joachim Misselwitz: Die Anwendung von Vereinbarungen und Verträgen durch die örtlichen Organe der Staatsmacht. Potsdam—Babelsberg 1967, 114, XXXI S.

Willi Büchner-Uhder: Zum Rechtscharakter der Vereinbarungen der örtlichen Räte mit den nichtunterstellten Betrieben und Institutionen. Staat-Recht-Wirtschaft, Beiträge der Juristischen Fakultät der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg 1966/9 (B 2) S. 26—32.

Studentenkollektiv: Die Vereinbarungen im System der territorial-zweigmässigen Koondinierung im Stadtkreis Jena. Rechtsfragen sozialistischer Staats- und Gesellschaftsentwicklung, Beiträge der Rechtswissenschaftlichen Fakultät der Friedrich-Schiller-Universität Jena 1967 S. 133—145.

[10] L. Szovjetszkoe Goszudarsztvo i Pravo 1966. évi 10. sz. 132—136. old.

[11] L. Jerzy Starosciak: Prawne formy dzialania administracji. Warszawa 1957, p. 250—281.

[12] L. Karol Sobczak: Branzowa i terenowa koordynacja pracy przedsiebiorstw kluczowych. Warszawa 1965, p. 77—79.

[13] L. A 38/1967. (X. 12.) Korm. sz. r. 5. §-át, a 1/1967. (XI. 17.) OT—PM sz. r. 4. §-át, az 1/1967. (XII. 1.) OT—PM—MÉM sz. r. 12. §-át, valamint a 47/1967 (XI. 29.) GB sz. hat. 2/b. pontját.

Ide kívánkozik annak a témánk egésze szempontjából is fontos elvi jelentőségű tételnek a rögzítése, mely szerint *az államjogi és az államigazgatási szerződések, illetőleg a polgári jogi szerződések hazánkban nem rivalizálnak egymással.* Az államjogi vagy államigazgatási szerződések nem szűkítik a polgári jogi szerződések igénybevételének lehetőségét, sőt a vizsgált szerződések egyes alakzatai kifejezetten *maguk után vonják* az ilyen szerződésekben elhatározott és átfogóan körvonalazott többrétű együttműködés polgári jogi kötelezettségeit megszabó polgári jogi szerződés vagy szerződések kötését.

3. Eddigi vizsgálódásaink során felhozott példák is érzékeltetik azt a természetszerű gyakorlatot, hogy *alanyaikat* tekintve az államjogi és az államigazgatási szerződések elsősorban az azonos vagy különböző típusú *mellérendeltségi* helyzetben levő állami szervek együttműködésének eszközei. De vajon kizártnak tekinthetjük-e annak lehetőségét, hogy *fölé- és alárendeltségi* viszonyban álló szervek, illetőleg *felsőbb- és alsóbbszintű* szervek egymással államjogi vagy államigazgatási szerződést kössenek. Szerencsére e kérdések megválaszolásához sem kell csupán elméleti elemzésre szorítkoznunk, hanem — habár csekély mértékben — támaszkodhatunk a gyakorlat *pozitív tartalmú* perdöntő eseteire is.

Az alsóbb szervek önállóságának bővüléséhez kapcsolódó felsőbbszintű elvi irányítás eszközei közé bizonyos esetekben nagyon is illik pl. az az eljárás, amelyben az alárendelt szerv az elvi irányítást végző fölérendelt szervvel kialakított szerződésben vállalja, hogy az abban körülírt keretek között kísérleti jelleggel ellát olyan feladatokat, alkalmaz olyan eljárási módozatokat, amelyekhek végzése kötelező jelleggel nem tartozik teendőinek sorába. Erősen valószínűsíthető, hogy az alárendelt szerv saját adottságainak ismereteire épülő szerződésbe foglalt ilyen tartalmú *önkéntes vállalása* a vállalt kötelezettség körültekintő és eredményes teljesítésének igen szilárd bázisa. Csak beható elemzéssel tárhatnánk fel, hogy milyen sajátos elemekkel egészül ki az alá- és fölérendeltségi viszonyban álló szervek államjogi vagy államigazgatási szerződéses viszonya a mellérendeltségi szervek hasonló relációjához képest. Nem tagadható, hogy az alárendeltségi pozícióban rejlő függőségi viszony több olyan motivációs elemet is magában foglal, amelyek a mellérendeltségi helyzetben levők szerződéses kapcsolatában nem lelhetők fel.

4. Az államjogi és az államigazgatási szerződések intézményesítésének egyik előfeltétele az ilyen aktusok *biztosítékainak* és *szankciórendszerének* tisztázása. A főbb problémák felvetésére és a további vizsgálódások ösztönzésére vállalkozó tanulmányom keretében e vonatkozásban csupán a következő néhány tézisszerű megjegyzés rögzítésére szorítkozom.

Az államjogi és az államigazgatási szerződések tekintetében a polgári jogi szerződések biztosítékai és szankciói *általában nem* alkalmazhatók. Ha ezek alkalmazására sor kerül, akkor az államjogi vagy államigazgatási jogviszony feltétlenül kiegészül valamilyen fajta *polgári jogviszonnyal* is. És ha ezt a vegyes jogviszonyt egyetlen szerződési aktus hozta létre, annak természete is csak *vegyes* jellegű lehet. A jellegzetes polgári jogi biztosítékok és szankciók mellőzését általában kimondó tétel elfogadása nem zárja ki azt, hogy az államjogi és az államigazgatási szerződések teljesítését is előmozdítsák bizonyos biztosítékszerű eszközök és védjék meghatározott szankciók.

Államjogi vagy államigazgatási jogi biztosítéknak tekinthetjük pl. a felek felettes szerveinek írásbeli egyetértését a szerződéssel, vagy a felettes szerv kötelezettségvállalását arra, hogy figyelemmel kíséri a szerződés teljesítését a neki alárendelt szerv részéről és indokolt esetben megteszi a szükséges szorgalmazó intézkedéseket a vállalt kötelezettségeit nem teljesítő alárendelt szerv irányában.

Fokozottan kell számításba venni vizsgált szerződéseink vonatkozásában a teljesítésnek a teljesítés közben, vagy annak befejeztével elvégzett elkülönült vagy együttes értékelését, a felek kölcsönös indítványozó, felhívó, javasoló tevékenységét, a kölcsönösen gyakorolható *bírálatot,* a másik fél felettes szervéhez küldött észrevételező, panaszoló, feljelentő tevékenységet stb.

Biztosító szerepet töltenek be e szerződések vonatkozásában az állami és társadalmi szerveknél végzett külső és belső ellenőrzések is.

Melyek lehetnek a vizsgált megállapodások, illetőleg szerződések alkalmazható saját szankciói? Az államjogi és az államigazgatási szerződések teljesítésének elsődleges *saját* szankciói azok a felelősségi formák, amelyek a szerződést kötő partnereket jogszabályilag előírt feladataik teljesítéséért, hatáskörük gyakorlásáért, működési rendjük betartásáért terhelik. Kiindulva abból, hogy e szerződéseknek legalább egyik alanya az esetek túlnyomó többségében közhatalmi jogosítvánnyal rendelkező állami szerv vagy annak megbízott szerve, illetőleg politikai funkcióit is betöltő társadalmi szervezet vagy szerv, a vizsgált szerződésfajták szankciói közül az állami és társadalmi szervekkel, illetőleg e szervek képviseletében eljáró személyekkel szemben eszközölhető *politikai* és *fegyelmi felelősségrevonhatóságot* kell elsőként kiemelnünk.

A tanácstagok és képviselők, valamint az összes választott szervek beszámolási kötelezettsége, a választópolgárok, illetőleg a választó szervek általi bírálhatósága és visszahívhatósága, az e szerveket rendeltetésük optimális betöltéséért terhelő *politikai felelősségnek* és e felelősség realizálásának legfőbb tartalmi össze-

tevői. Nem erőltetett tehát szerintem az a következtetés, hogy e szerveket rendeltetésszerű működésükért terhelő politikai felelősség arra is kiterjed, hogy az egyéb szervekkel való hatékony együttműködés eszközei körében a szocialista törvényesség és a közérdekű állami, társadalmi munka eredményességének követelményeit betartva vegyék igénybe és teljesítsék az államjogi és az államigazgatási szerződéseket is.

Az állami szervek alkalmazottainak állami *fegyelmi* felelősségre vonhatósága hasonlóan fontos általános szankciója e tanulmány tárgyaiként szereplő szerződéseknek is.

Nem hagyható természetesen figyelmen kívül témánk szempontjából az *államigazgatási jogkörben okozott kárért* való *felelősség* sem. [Ptk. 349. § és 351. § (2) bek.]

A *büntetőjogi felelősségrevonás* valamennyi büntetőjogi vétséget megvalósító magatartás szankciója. Nyilvánvaló, hogy ez az általános büntetőjogi szankció az államjogi és az államigazgatási szerződések kötése és teljesítése tekintetében is fennáll.

Külön tanulmányt igényelnének a közös társadalmi, állami cél elérésére államjogi vagy államigazgatási szerződésben vállalt *anyagi hozzájárulási* kötelezettség nem, vagy nem megfelelő teljesítésének jogkövetkezményei. Az ilyen tartalmú szerződések igénybevételének bővülő lehetősége, sőt indokoltsága a gazdasági mechanizmus reformja következtében megfontolandóvá teszi — szerintem — e szerződéscsoport sajátos vegyes — főleg államigazgatási jogi és polgári jogi — szemléletű külön rendezését. Lehetséges, hogy a jogkövetkezmények tekintetében még e szerződéscsoporton belül is differenciálnunk kell attól függően, hogy a szerződésben kizárólag közhatalmi funkciót betöltő állami szervek (esetleg közhatalmi jogokat gyakorló állami szerv és társadalmi szerv), vagy pedig közhatalmi funkciót betöltő állami szerv és gazdálkodó szerv vállal-e közös állami, társadalmi célt szolgáló anyagi hozzájárulási kötelezettséget.

5. Nem zárhatom le témám vizsgálatát anélkül, hogy legalább röviden ne érintsem az államjogi és az államigazgatási szerződések *formábaöntésének, időbeli hatályának* és e szerződésekből eredő *viták feloldásának* kérdéseit.

a) Az államjogi és az államigazgatási szerződések *közérdekű* természete megköveteli ezek könnyen áttekinthető, pontos szövegezésű *írásba foglalását.* Állami és társadalmi szerveinktől méltán elvárhatjuk, hogy szerződéseiket akként alakítsák ki és fogalmazzák meg, hogy ne következhessen be e szerződéseik értelmezésénél és végrehajtásánál félreértés vagy bizonytalanság. Ennek a természetes követelménynek azért adok hangot, mert gyakorlati vizsgálódásaim során többször észleltem, hogy nagyfontosságú ügyben kötött államjogi vagy államigazgatási megállapodás nem tartalmazott útbaigazítást a szerződéses kapcsolat megfelelő alakulása szempontjából fontos tényezőkre. Az államjogi és az államigazgatási szerződések bevezetésének, illetőleg elterjedésének periódusában kívánatosnak tűnik, hogy más irányító szervek is kövessék a Minisztertanács Tanácsszervek Osztályának és a SZOT Titkárságának azt az eljárását, amelyben e két szerv közösen kialakított irányelvekben adott instrukciót a megyei szintű tanácsi végrehajtó bizottságok, illetőleg a szakszervezetek megyei tanácsai számára a megkötni javasolt *együttműködési megállapodások* tartalmi és formai követelményeire vonatkozóan.[14]

Az írásos forma e szerződések tartalmától, alanyaitól stb. függően különböző lehet. Az ülésen, értekezleten elfogadott szerződés pl. *jegyzőkönyvbe* is foglalható. Ha az ülésen, értekezleten kialakított szerződés szerződéstervezetet tartalmazó előterjesztés alapján született, az előterjesztés feltétlenül mellékelendő a jegyzőkönyvhöz. A jegyzőkönyv tartalmilag hű voltát a jegyzőkönyv hitelesítőinek aláírásával kell dokumentálni. A jegyzőkönyvbe foglalt szerződést jegyzőkönyvi kivonatként a szerződő feleknek feltétlenül meg kell küldeni.

Az írásbafoglalás másik fajtája a felek egybehangzó akaratkijelentésének szerződési formába öntése a szerződő szervek képviselőinek aláírásával. Ha a felek a szerződés érvényességéhez felettes szerveik, vagy más szerv jóváhagyását kötik ki, a kitöltött jóváhagyást záradékolni kell a szerződésre. Ha az illetékes szerv a jóváhagyást külön határozatba foglalja, e határozatot mellékelni kell a szerződéshez. Az államjogi és az államigazgatási szerződési formához tanúk aláírására *nincs* szükség, mivel a szerződést kötő szervek tisztségviselőinek vagy képviselőinek aláírásai — a felekként szereplő szervek hivatali pecsétjeinek lenyomatával kiegészítve — hiteltérdemlően tanúsítják a szerződéskötés megtörténtét. Mint az állami szervek hivatali működésének írásos termékeire a vizsgált szerződésekre is vonatkoznak a hivatali ügyiratkezelés szabályai.

b) Időbeli hatályukat tekintve vizsgált szerződéseink lehetnek: *a)* a szerződésben meghatározott akció (társadalmi munkavégzés, közcélú létesítmény stb.) végrehajtásáig, befejezéséig ható, *b)* a szerződésben megszabott határidő lejártáig tartó, *c)* határidő nélküli hosszabb időtartamra szóló szerződések. A szerződések megszűnési módozatai tekintetében, mint ahogy több egyéb vonatkozásban is — úgy gondolom — *megfelelő adaptálással* hasznosíthatók a polgári jog bizonyos kimunkált elvei és szabályai.

c) Feltárásra várnak az államjogi és az államigazgatási szerződésekből fakadó *viták* feloldásának és eldöntésének módozatai is. Annyit már most megállapíthatunk, hogy a felmerülő

[14] L. a Minisztertanács Tanácsszervek Osztálya vezetőjének 40—58/1967. sz. körirata mellékletét.

problémákat *elsősorban* maguknak a közhatalmi, politikai funkciót betöltő vagy egyéb állami, társadalmi feladatokat ellátó szerződéses partnereknek kell a nézetek és az érdekek kölcsönös egyeztetése útján tisztázniuk és megoldaniuk. Ha ez az út valamilyen oknál fogva mégsem vezetne nyugvópontra, a partnerek *felettes szerveihez* való fordulás és ezek közreműködése tűnik *általánosan* igénybevehető eszköznek a viták megoldásához. Magam részéről azt sem tartom kizártnak, hogy a vizsgált szerződések meghatározott csoportjai tekintetében *választott bírósági* vagy *egyeztető bizottsági* eljárást tegyünk lehetővé.

*

Tudatában vagyok annak, hogy az első megközelítés jellegének megfelelően és főleg a folyóirati tanulmány terjedelmi korlátai folytán a vizsgált téma számos problémájának csak felvetéséig, sőt több részletkérdésnek még felvetéséig sem jutottam el. Elsődleges célomnak azonban ezúttal azt tekintettem, hogy felhívjam a figyelmet arra, hogy a magyar társadalmi és állami fejlődés jelenlegi fejlődési irányai, az állami és társadalmi szervek bővülő megállapodást kötő gyakorlata, sőt szórványosan a jogalkotás is *napirendre tűzte az államjogi és az államigazgatási szerződések részletes kidolgozásának és jogi intézményesítésének feladatát hazánkban.* E feladat komplexitása az elméleti és gyakorlati szakemberek összefogott közreműködését kívánja meg.

Ádám Antal

A munkajogi szünetelés néhány elméleti kérdése

A munkajog önálló jogterületként való kibontakozását és szocialista viszonyok között mindenütt elismert jogágazati önállósulását a polgári jogtól, elsősorban azon alapelv felismerésének köszönheti, hogy az emberi munka nem áru, nem kereskedelmi cikk. Ennek a szociológiai-etikai-gazdaságtudományi felismerésnek nyilvánvaló következménye, hogy a munkajogviszony sem lehet azonos az áruviszonyokkal, hanem sui-generis jellegénél fogva, a dolgozó ember személyiségén alapuló — jóllehet fontos vagyoni vonatkozásokat is tartalmazó, de elsődlegesen mégis — személyiségi viszonyként jelentkezik.[1]

Voltaképpen ez az alapelv jelenti a kiindulási pontot, amelyhez a szocialista munkajogok — köztük a magyar munkajog is — mindvégig teljesen következetesek maradnak és humanisztikus felfogásukat minden jogintézményükben megvalósítják.

Habár az alapelv jelentőségét a kapitalista rendszerek sem tagadják, sőt a haladó szellemű burzsoá szakirodalom erőteljesen hangsúlyozza is azt, mégis a nyugati tételes munkajogi szabályok távol állnak attól, hogy teljes következetességgel alkalmazzák az alapelv konzekvenciáit, mivel az áruviszony és a vagyonjogi kategóriák fogalma állandóan ott kísért a háttérben. Ennek bizonyítására elegendő a kétféle rendszer analóg intézményeinek az összehasonlítása, különösen témánk vonatkozásában. A szünetelés munkajogi jogintézménye ugyanis rendkívül alkalmas erre a célra, mert mint ilyen, elsősorban a dolgozók érdekeit és biztonságát szolgálja, a személyiségi viszonyként felfogott munkajogviszony keretében.

I. A szünetelés fogalma és jelentősége

A munkajogi szünetelés fogalmának és természetének részletes jogelméleti elemzésével és meghatározásával hazai szakirodalmunk még adós maradt. Más alkalommal már megkíséreltük körvonalazni a munkajogi szünetelés elhatárolásának elvét és fogalmi meghatározását, különösen az idő általános kategóriájával, mint jogi ténnyel és a folyamatosság kérdésével kapcsolatban.[2] A probléma azonban mélyrehatóbb kifejtést igényelne és érdemelne.

Már akkor kimutattuk, hogy általában a szünetelés nem annyira anyagi jogi — a polgári jogban csak egészen kivételesen előforduló —, mint inkább eljárásjogi fogalom, hiszen az elévülés szünetelése is végeredményben mindig a polgári jogigény érvényesítésével kapcsolatban merül fel, tehát szoros összefüggésben van a polgári eljárási joggal, ahol viszont a perszünetelés fontos intézménnyé vált. Ezzel szemben a munkajogban a szünetelés egyre gyakoribbá váló jelenség és mindig anyagi jogi kategóriaként lép fel, aminek oka a munkajogviszony jellegzetes voltában keresendő. Nevezetesen, a munkajogviszonyra jellemző kritériumok közül a rendszeres, folyamatos és személyes munkavégzés követelményéből származtattuk a szünetelésnek anyagi jogi kategóriaként való alkalmazását a munkajogban. Ha ugyanis a — huzamosan folyamatos — munkaviszonyban álló dolgozó ennek a követelménynek átmenetileg, esetleg hosszantartó időleges akadály miatt, nem tud eleget tenni, úgy ez a tény nem vonja maga után a munkajogviszony megszűnését, hanem általában a munkáltató főbb kötelezettségeinek

[1] Vö. Weltner Andor—Nagy László: A magyar munkajog. Bp., 1966. I. 10. old.

[2] L.: Mártonffy András: Szünetelés a munkajogban. J. K. 1964. 391—401. old.

a nyugvását is szükségszerűen eredményezi. Vagyis a legfontosabb jogok és kötelezettségek mindkét fél részéről szünetelnek, tehát az egész jogviszony is szünetel mindaddig, amíg az akadály el nem hárul és a munkajogviszony ott folytatódik, ahol abbamaradt.

Kétségtelen, hogy elsősorban a munkavállalói oldal érdekeit és biztonságát szolgálja ez az egyre nagyobb szerephez jutó sajátosan munkajogi jogintézmény, azonban nem tagadható, hogy a munkáltatói oldalon is igen komoly szempontok — többek között pl. a régi, gyakorlott és kipróbált szakemberek megtartása is — mellette szólnak, amit a kapitalista részről iránta tanúsított módfelett nagy érdeklődés is bizonyít.

Amíg nálunk és a többi szocializmust építő országban csak szórványosan jelent meg eddig ezzel a kérdéssel foglalkozó kisebb-nagyobb cikk vagy tanulmány, addig a burzsoá szakirodalom részletekbemenő, terjedelmes monográfiákat szentel a problémának, amelyre vonatkozóan számos elmélet született az egyes nyugati országokban.

A kérdés — leegyszerűsített formájában — úgy merül fel, mind szocialista, mind kapitalista viszonyok között, hogy meg kell oldani elméletileg és gyakorlatilag a munkaviszony keretében előálló azokat az eseteket, amikor a dolgozó nem tud munkát végezni, anélkül azonban, hogy ez a munkaviszony végleges megszűnésére vezetne. Megoldást kell keresni és találni annál is inkább, mert egyrészről a civilisztika és a tételes polgári jogok, illetőleg magánjogok (mint a munkajogok anyajogai vagy mögöttes jogterületei) ennek megfelelő eszközökkel, jogintézménnyel nem rendelkeznek, másrészről a dolgozók fontos egyéni érdeke és ugyanakkor a helyesen felfogott közérdek is, a sürgős, egyértelmű, könnyen áttekinthető rendezést kívánja meg — de lege ferenda.

Eddig is a legtöbb jogrendszerben szabályozták ugyan a munkateljesítmény nélküli bérfizetéseket és a munkában töltött időnek minősülő vagy a jogfolytonosságot meg nem szakító különleges eseteket, melyek alapjában véve mind szünetelési tényállásokat takarnak, sőt helyenként még a „szünetelés" elnevezés is belekerült elvétve egy-egy hatályos jogszabályba, főleg a magyar jogrendszerben, de még nálunk is — Trócsányi László megállapítása szerint — „a kérdések átfogó szabályozása hiányzik, az elméleti alapok kimunkálatlanok... A legtöbb szünetelési tényállás nem is munkajogi szabályokban szerepel, hanem különböző jogágakhoz tartozó jogszabályokban, ami lehetetlenné tette, hogy a munkaviszony szünetelésének egységes fogalmi elemei kialakuljanak. A meglevő szabályozás kazuisztikus és az elvi megalapozást teljesen nélkülözi..."[3] Nagyjából másutt is ugyanez a helyzet vagy még rosszabb.[4]

II. Összehasonlítás más jogrendszerekkel

A munkajogi szünetelés jogintézményének lényegét illetően általában a különböző jogrendszerekben tükröződő vagy a külföldi szakirodalomban kifejtett felfogások megegyeznek ugyan, azonban elnevezésével, jogi struktúrájával, tartalmával és főleg tartamával kapcsolatban elég változatos megoldásokat találunk. Az ez irányban tanúsított érdeklődés az utóbbi években észrevehetően megnövekedett mind szocialista, mind kapitalista részről, ami az intézmény gyakorlati jelentőségét igazolja.

Rövid áttekintésünk kezdetén már megállapíthatjuk, hogy a magyar munkajogviszonyszünetelés (nyugvás) fogalmának elméletileg és szótárilag a német „das Ruhen des Arbeitsrechtsverhältnisses" felel meg leginkább. Ezzel azonos fogalom a munkaviszony felfüggesztése, melyet a francia terminológia nyomán a lengyel H. Korolec használ „A munkateljesítés megszakításai" című tanulmányában.[5] Ez a szerző a fizetés nélküli szabadság esetét említi egyetlen példaként a munkaviszony felfüggesztésére (értsd: szünetelésére), míg a munkateljesítés összes többi megszakításainak változatait — beleértve még a katonai szolgálatot is — ugyanúgy kezeli, mint mi magyarok a munkavégzési kötelezettség szünetelését.[5/a]

A francia szerzők is (pl. Paul Durand, Brun et Galland) és ezek nyomán a japán Toshio Yamagouchi a munkaszerződés felfüggesztéséről beszélnek („la suspension du contrat de travail"), ami lényegében szintén megfelel a mi szünetelési fogalmunknak.[6]

Az olasz és a brazil jogban a munkaszerző-

---

[3] Trócsányi László: A munkaviszony szünetelése. J. K. 1964. 303. old.

[4] L. pl. Joachim Göhring: Das ruhende Arbeitsrechtsverhältnis. Neue Justiz Berlin, 1965. I. szám. 17. old.

[5] H. Korolec: Przerwy w swiadczeniu pracy. Panstwo i Prawo. Warszawa. 1966. 7/8. szám. 117—127. old.

[5/a] A kézirat benyújtása után jelent meg a Jogtudományi Közlöny 1967. évi 12. számában Szubert Waclaw, lódzi egyetemi tanár „A lengyel munkajog jellemző vonásai és időszerű kérdései" című cikke, amelyben a jogaiban sértett dolgozó által igénybe vehető különböző jogi eszközök között említi az újbóli alkalmazáshoz való jogot (hosszabb ideig tartó előzetes letartóztatás után és — bizonyos iparágakban — hosszantartó betegség után), valamint *a felfüggesztett munkaszerződés felújítását (katonai szolgálat után).* Ezek a véleménykülönbségek még egy nemzeti jogrendszeren belül is, egyrészt a kodifikáció hiányának a hátrányait mutatják, másrészt a témával kapcsolatos elméleti kiforratlanság helyzetét bizonyítják.

[6] T. Yamagouchi: La théorie de la suspension du contrat de travail et ses applications pratiques dans le droit des pays membres de la Communauté Européenne. Paris. 1963. 7. old.

dés felfüggesztésétől megkülönböztetik a szerződés megszakadását is, a belgák pedig kizárólag a kötelezettségek teljesítésének felfüggesztését ismerik el és tagadják az egész munkaszerződés felfüggesztésének elméletét.[7]

A hollandok viszont semmiféle felfüggesztési hipotézist nem fogadnak el, arra való utalással, hogy a felek egyes kötelezettségei továbbra is fennmaradnak (pl. bérfizetési kötelezettség), tehát a szerződés nincs felfüggesztve, az tovább él, lelassított formában („continue de vivre d' une vie ralentie").[8]

Érdekes megemlíteni az ezzel éppen ellentétes — munkajogi jogszabályokban tükröződő — szovjet, bolgár, román felfogást, amely a munkajogviszony szünetelésének a klasszikus eseteiben (mint pl. a hosszabban tartó — két hónapot meghaladó — betegség, katonai szolgálat) általában nem ismer sem szünetelést, sem felfüggesztést, sem lelassított életű munkaszerződést, hanem az ilyen természetű okok beálltával megszűntnek tekinti a munkaviszonyt; ha azonban az ok megszűnésétől számított 90 napon belül helyreállítják a munkaviszonyt — nem az eredeti, hanem egy újabb munkaviszony formájában —, úgy a munkában töltött idő folyamatossága is helyreáll. A vállalat köteles az előző munkával egyenértékű munkát biztosítani az új munkaviszony keretében. Lényegében tehát itt egy feltételektől függő, visszaható hatállyal később beálló valamilyen szünetelési formáról lehetne beszélni.[9] Ez a megoldás formailag ugyan megszünteti a munkaviszonyt az általunk szünetelési okoknak tekintett körülmények felmerülése után bizonyos idővel, azonban az ok megszűnése után létesített újabb munkaviszony, a megkívánt feltételek mellett, alapjában véve majdnem olyan következményekkel jár (pl. időbeszámítás), mint a nálunk elfogadott szünetelési elmélet esetében. Viszont megoldatlanul marad elméletileg a munkaviszony sorsa az első két hónapban; ha ugyanis ez idő alatt — mondjuk a második hónap utolsó napján — a dolgozó munkára jelentkezik, nem lehet a munkaviszonyt megszűntnek tekinteni, ex tunc hatállyal tovább folytatódik. Tehát a két hónapi munkamegszakadást itt sem lehetne elvileg másképpen, mint szünetelésnek felfogni.

A szocialista jogrendszerek közül tulajdonképpen csak a magyar és a német munkajogok — továbbá az idézett lengyel szerző: kivételképpen és némi eltéréssel — használják a szünetelés elnevezést ennek a jogintézménynek a megjelölésére. A többi szocialista munkajog, ha ismer is hasonló megjelölést — mint pl. a szovjet munkajog перерыв fogalma[10] — ezt kizárólag a rövid tartamú munkamegszakításokra alkalmazzák, vagyis a munkavégzési kötelezettség szünetelésének az eseteire. A jogszabályokban sehol sincs — magyar vonatkozásban sem — külön megjelölés a szünetelésnek általunk helyesnek talált kétféle munkajogi alakzatára és a mindkét formájú szünetelési tényállásokat a legkülönbözőbb rendelkezésekből lehet csak kihámozni. Így rendszerint a felmondási tilalmakra, a munkaviszony vagy a szolgálati idő folyamatosságára és az ebbe történő beszámításokra, a munkaakadályok esetén való bérfizetésekre, a betegségre, a katonai szolgálatra, a nők védelmére (szülési szabadság) stb. vonatkozó rendelkezések tartalmából lehet következtetni a munkajogi szünetelés valamely formájának az elméleti fennforgására. A gyakorlatban nagyjából így is meg lehetett oldani a kérdéseket, hiszen az volt a legfontosabb, hogy a dolgozók létfontosságú érdekeinek érvényre jutását a szocialista humanizmusnak megfelelően biztosítsák a tételes jogszabályok eszközeivel is. Ilyen téren talán — a szabályozás részletessége szempontjából — a legmesszebb ment a csehszlovák munkatörvénykönyv és végrehajtási rendelete, valamint a Német Demokratikus Köztársaság munkatörvénykönyve, anélkül azonban, hogy a szünetelés fogalmát alkalmaznák.[11]

Hasonlóképpen a jugoszláv munkajognak is számos rendelkezése van, amely implicite tartalmazza a különböző szünetelési tényállásokat, mint pl. a betegség, szülési szabadság, katonai fegyvergyakorlat (a rendes katonai szolgálat nem tartozik ide, mert a munkaviszony megszűnését eredményezi), szabadságvesztés-büntetés stb. Sőt a munkakönyvekről szóló jugoszláv rendelet és annak végrehajtási utasítása még kifejezőbben nyilvánítja ki, hogy a három hónapnál hosszabb munkából való távolléteket be kell jegyezni a munkakönyvbe, *a munkaviszony ideiglenes megszakadása* esetén élvezett anyagi juttatásokra vonatkozó adatokkal együtt.[12] Ez a kifejezés is megközelíti a mi szünetelési fogalmunkat, habár úgy tűnik, hogy alkalmazása nem tudatos realizálása valamilyen elméleti megfontolásnak, hanem inkább spontán megnyilvánulása a megfelelő jogi szakkifejezés keresésének.

---

[7] Paul Horion: Suspensions du travail et salaire garanti. 1961. Faculté de Droit de Liège. 5. old.

[8] T. Yamagouchi: i. m. 8. old.

[9] N. G. Alexandrov és G. K. Moskalenko: A szovjet munkajog. Évszám nélkül. 120, 128, 306. old.

A Bolgár Népköztársaság Munka Törvénykönyve. Kéziratos fordítás. 29. § *h)* pont, 33. § *a)* pont, 63. §.

O. Crisan: Acordarea transferului la cerere si reincandrarea in munca dupa efectuarea serviciului militar. Justitia Noua. 1966. 8. szám. 102—104. old.

S. Gyulai: Dovedirea vechimii neintrerupte in munca. Justitia Noua. 1966. 9. szám. 37—43. old.

[10] Комментарий к законодательству о труде. Москва. 1966. 380—1, 473—5. old.

[11] A Csehszlovák Szocialista Köztársaság Munka Törvénykönyve és végrehajtási rendelete. Bratislava. 1966.

Das Gesetzbuch der Arbeit. Arbeitsrecht. 1961. 5/6. szám. Berlin.

[12] A munkaviszonyra vonatkozó előírások gyűjteménye. Összeállította: Baltity Alekszandar. Belgrád. 1956. (kéziratos fordítás)

III. A magyar elmélet

Mindenképpen célszerűnek látszik gyakorlati, kodifikációs és jogelméleti indokok alapján, hogy a szünetelés munkajogi jogintézményének kérdéseit a saját jogrendszerünkben elméletileg tisztázzuk és az eddigi szétszórt rendelkezések helyett lehetőleg központilag szabályozzuk. Ennek során lényegesnek tartjuk egyfelől a munkajogviszony és másfelől a munkavégzési kötelezettség kétféle szünetelési alakzatának pontos fogalmi disztinkcióját és ennek tételes jogi konkretizálását. Úgy gondoljuk, hogy ezáltal nemcsak gyakorlati és célszerűségi szempontokat szolgálunk, hanem a fogalom általános elvi meghatározását is elősegítjük, figyelemmel éppen a burzsoá szerzők között folyó elméleti vitákra is.

A különböző külföldi teóriák mindegyike tartalmaz valamilyen részigazságot, de véleményünk szerint, túlságosan egyoldalúan keresik a megoldást és nem számolnak a felmerülő tényállások különbözőségével, elsősorban az időtartam szempontjából. Ehhez igazodó és nézetünk szerint egyedül helyes megoldást csak a magyar munkajogi szakirodalomból ismert elmélet adhat, amely élesen különböztet a munkavégzési kötelezettség szünetelése és az egész jogviszony szünetelése között.[13]

Véleményünk szerint éppen ezzel a megkülönböztetéssel lehet kiküszöbölni az egyes elméletek közötti ellentéteket. Valóban indokolt ugyanis a munkajogviszony, a munkaszerződés egészének teljes szüneteléséről (Ruhen) vagy ezzel egyenértékű felfüggesztéséről (suspension) beszélni — mint ahogy ezt a magyar, német, francia, lengyel elmélet teszi —, amikor hosszantartó, hónapokra, esetleg évekre elhúzódó munkaakadályokról van szó, mert ilyen esetekben egyik szerződő fél sem teljesíti főkötelezettségeit. A dolgozó nem végez munkát, a vállalat pedig mentesül foglalkoztatási és munkabérfizetési kötelezettségei alól. Ezek az alapvetően lényeges elemei a szerződésnek tehát nem működnek, így elvileg is megalapozott az egész munkaszerződés szüneteltetése. Viszont megalapozatlan és következetlen lenne a szerződés megszakadását feltételezni éppen az előidéző akadály kifejezetten időleges, átmeneti jellege és az eredeti állapot helyreállításának alapos reménye miatt. Hiszen voltaképpen ez a lényege az alkalmaztatás stabilitása, a dolgozók érdekei biztosításának. De emellett szól az a körülmény is, hogy bizonyos járulékos kötelezettségelemek mindkét fél részéről tovább élnek a szünetelés ideje alatt is. A dolgozó köteles pl. továbbra is munkaköréhez méltó magatartást tanúsítani, az állami, szolgálati, illetőleg üzemi titkokat megőrizni, az akadály megszűnése után munkára jelentkezni, általában a munkahelyhez való hűség elvét betartani (Treupflicht); a vállalat pedig a helyzetnek megfelelően, egyes jóléti és kulturális juttatásokról, kedvezményekről stb. gondoskodni (Fürsorgepflicht) és az akadály megszűnése után a dolgozót a korábbi feltételeknek megfelelő munkakörbe állítani.

Mindezekből következik, hogy a munkaszerződés de facto nem szakadt meg, a munkajogviszony valóban lelassított életet él (holland elmélet), azonban az alapvető főkötelezettségek hosszabban tartó, de mégis időleges nyugvása miatt nyugodtan beszélhetünk az egész munkajogviszony szüneteléséről, illetőleg felfüggesztéséről. Ehhez a magyar, német, francia, lengyel elméleti megnyilvánulásokban kifejezésre juttatott álláspontoz lényegében közel áll a jugoszláv tételes jogi kifejezés, amely a munkaviszony ideiglenes megszakadását említi.

A rövid ideig tartó munkaakadályok esetében viszont, amikor a munka megszakadása csak pár órai vagy esetleg pár napi — de, véleményünk szerint, semmi esetre sem egy hónapon túli — időre korlátozódik és általában a bérfizetési kötelezettség is fennmarad a vállalat részére, már nem lenne indokolt az egész munkaviszony szüneteltetését feltételezni, hanem kizárólag a munkavégzési kötelezettség szüneteltetését kell megállapítani. Ez utóbbi alakzata a munkajogi szünetelés intézményének lényegében megegyezik a belga álláspont szerinti „kötelezettségek teljesítésének felfüggesztése" elmélettel (suspension de l' exécution des obligations).

Ilyen formán a munkajogi szünetelés *időtartamának*, mint meghatározó kritériumnak a messzemenő figyelembevétele a különböző szünetelési teóriák közös nevezőre hozását biztosíthatná, a kétféle szünetelési alakzat közötti határvonal meghúzása által. Ennek az elvnek a kidolgozása és érvényesítése a magyar munkajogi elmélet érdeme. Éppen ezért a gyakorlati alkalmazás síkján sem szabadna elmaradnunk vagy megtorpannunk. Sajnos ezt a különbségtételt eddig még mi sem vittük bele következetesen tételes jogszabályainkba. A gazdasági irányítás rendszerének reformjával kapcsolatban szükségessé vált új munkajogi kodifikáció keretében természetszerűen jelentkezett az igény és a lehetőség a munkajogi szünetelés kérdésének alapos és esetleg más jogrendszerek részére is példamutató rendezésére.

Már az 1965. január 1-ével életbeléptetett munkajogi novelláris módosítás előtt is és a mostani új kodifikációs munkálatok alkalmával is javasoltuk a munkajogi szünetelés szabályozásának napirendre tűzését, azonban ezt a szabályozást sem akkor a novella, sem most az új Munka Törvénykönyve nem valósította meg. Feltehetően a törvényhozó nem ítélte időszerűnek a kérdéssel való foglalkozást, vagy nem találta ennek előfeltételeit, elméleti megalapozottságát

[13] L. Weltner Andor—Nagy László: i. m. I. 112. és 119. old.; Trócsányi László: i. m. 303. old.; Mártonffy András: i. m. 392. old.

megfelelő érettségi fokon levőnek. Ebből viszont az a sajnálatos ellentmondás következik, hogy a munkaviszony szünetelése és a munkavégzési kötelezettség szünetelése közötti különbséget illetően a munkajog egyetemi oktatási anyagában rögzítettek nincsenek összhangban a tételes jogszabályok szóhasználatával, mivel itt a két fogalom változatlanul továbbra is vegyítve jelentkezik.

Egyébként pedig nem szükséges bővebben fejtegetni, hogy éppen a szünetelés jogintézménye, a hozzá kapcsolódó felmondási tilalmakkal és előnyt tartó következményekkel, milyen hatásosan biztosítja a munkajogban a dolgozók személyes biztonságát, munkaerejüknek regenerálódását, a családi és társadalmi életben való részvételüket. Ezen egyéni érdek érvényre juttatása szocialista viszonyok között semmiben sem sértheti a közérdeket, azonos elvi alapjoknál fogva. A kapitalista társadalommal szemben ez egy olyan előny — a munkajogi szünetelés problémájának megoldása szempontjából is —, amely a gazdasági irányítás mostani reformja során még fokozottabban kell hogy jelentkezzék. Az átfogó tételes szabályozás szükségessége tehát, a munkajogi szünetelés vonatkozásában is, még parancsolóbban lép fel, mint eddig bármikor, amit alátámaszt a felmondási rendszer egyre kötetlenebbé válása is.

Érdekes megemlíteni, hogy a szocialista országokban szinte egyidejűleg, de egymástól teljesen függetlenül jelentkeztek olyan megnyilvánulások a szakirodalomban, amelyek ennek a jogintézménynek a kodifikálását sürgetik, vagy legalább a téma problematikáját felvetik.[14]

IV. Megjegyzések a nyugati elméletekhez

Már említettük a burzsoá szakirodalom nagyfokú érdeklődését a munkajogi szünetelés intézménye iránt. Kapitalista viszonyok között a munkavállaló és a munkaadó közötti antagonisztikus érdekellentétek viszont, a munkajogi szünetelés szempontjából is, csak rész- vagy látszat megoldásokra vezethetnek. Figyelemre méltó, hogy a burzsoá szerzők milyen jelentős szociális eredményként könyvelik el a munkajogi szünetelés, illetőleg a munkaszerződés felfüggesztése elméletének tételes jogi alkalmazását a „foglalkoztatás stabilitása" érdekében. Mindez rendben is lenne; ameddig a dolgozók érdeke párhuzamosan halad az üzem érdekével és a „munkapiac" megszervezésével.

Ugyanakkor jelzik azokat a tövises problémákat, amelyek a kétféle érdek összeütközéséből jelentkeznek, amikor is a munkaadó „jogaival" szemben, nyilvánvalóan nem a dolgozók érdekei fognak felülkerekedni.[15] Így azután az eddig felmagasztalt csekélyke biztosítékok is, látszat formájukat levetve, semmivé foszlanak. Még olyan tekintélyes burzsoá mű is, mint Franz Gamillscheg „Internationales Arbeitsrecht" című könyve (Berlin—Tübingen. 1959.) óvatosan megjegyzi a munkateljesítmény nélküli bérfizetéssel kapcsolatban: „Es sind hier nicht alle Rechte gleich arbeitnehmerfreundlich." Kirívó példaként hozza fel Angliát, ahol a betegség esetében fizetendő munkabér kérdése „kontinentális fogalmak szerint egyáltalában nem megnyugtatóan" került rendezésre. (309. és 312. old.)

A szépen felépített elmélet szerint voltaképpen a munkaadónak vállalnia kellene azt a kockázatot (Betriebsrisiko, risque d'établissement), amely esetleg munkavállalójának betegsége, szülése, katonai szolgálata stb. esetén, munkaszünetelés miatt jelentkezik. A gyakorlati valóságban azonban a szünetelési teória alkalmazása mellett is, a dolgozók javára szolgáló biztosítékok vagy oly rövid időre szólnak (pl. betegség esetén a szünetelés általában 3—6 hónapra nyújt védelmet, amit maximális vívmánynak tekintenek), vagy oly törékenyek, hogy a tőkés érdekekkel szemben elenyésznek. Hiszen a kapitalista munkaadó, ilyen irányú kötelezettségszegései esetén, legfeljebb aránytalanul csekély kártérítésre kötelezhető, de pl. a munkaviszony helyreállítására általában nem. A dolgozók védelme tehát a szünetelés kapcsán is csak addig biztosított, ameddig élesen nem ütközik a tőkés érdekekbe. Ezzel szemben szocialista viszonyok között a dolgozók érdekeit szolgáló biztosítékok nem függhetnek a munkáltató érdekeitől, mert hiszen a látszólagos kétféle érdek magasabb szinten nem lehet ellentétes, a vélt érdekösszeütközés feloldódik. Vagy a vállalat, mint munkáltató, vagy az össztársadalom (az állam) viseli a kockázatot, illetőleg az azzal járó terheket, a közérdeknek megfelelő és az azzal egybeeső egyéni érdekek védelmében.

A munkajogi szünetelés jogintézménye is ilyen érdekek védelmét szolgálja, méghozzá annál hatékonyabban, minél pontosabb a tételes jogi szabályozása.

Mielőtt megkísérelnők hazai vonatkozásban az egyes szünetelési tényállások lehetőleg kimerítő felsorolását, tanulságos lesz itt egy rövid pillantást vetni a nyugat-európai országok hasonló intézményeire.

Paul Horion belga professzor idézett művét véve alapul, amellyel ilyen szempontból Toshio Yamagouchi hivatkozott monográfiájában foglaltak is megegyeznek, a következő elméletileg általában elfogadott csoportosítást találjuk:

---

[14] L. J. Göhring: i. m. — továbbá: Diskussion über Invalidität und Arbeitsrechtsverhältnis. Arbeit und Arbeitsrecht. 1963. 24. szám.

Karl Ottó: „Ruhendes Arbeitsrechtsverhältnis" — gesetzlich regeln. Arbeit und Arbeitsrecht. 1964. 7. szám.

O. Crisan: i. m., S. Gyulai: i. m., H. Korolec: i. m.

D. Dimitrov: Megszakítás nélküli szolgálati idő. Socialisticesko Pravo. Sofia. 1966. I. szám.

[15] T. Yamagouchi: i. m. 27. és 64. old.

A) A dolgozó részéről felmerülő okok miatti szünetelések: *1.* betegség vagy közönséges (köztörvényi) baleset, *2.* üzemi baleset, *3.* terhesség és szülés (Yamagouchinál: „maternité"), *4.* katonai szolgálat, *5.* családi vagy polgári kötelezettségek.

B) A munkáltató körében felmerülő okok miatti szünetelések: *6.* időjárási akadályok, *7.* műszaki hibák az üzemben, *8.* műszaki hibák az üzemen kívül és egyéb vis major esetek, *9.* gazdasági okok miatti munkahiány.

C) Kollektív munkakonfliktusok miatti szünetelések: *10.* sztrájk és *11.* lock-out (kizárás).

Már a puszta felsorolás is néhány kritikai megjegyzésre késztet. Megállapíthatjuk, hogy az általunk megkülönböztetett kétféle munkajogi szünetelési alakzat vegyítve jelentkezik, ami joggal adott alapot a francia és a belga álláspont közötti vitára vagyis, hogy a teljes munkaszerződés felfüggesztéséről (szüneteléséről) kell-e beszélni vagy csupán a kötelezettségek teljesítésének felfüggesztéséről. Mindkettő alapos, ha a szünetelési időtartam terjedelmét veszszük figyelembe. Persze a különbség eléggé leszűkül kapitalista viszonyok között, ahol az időtartam legfeljebb csak pár hónapra terjedhet még a betegség miatti szünetelés esetében is és teljesen hiányzik pl. a tanulmányok folytatásához szükséges, esetleg hosszú évekre terjedő szünetelés esete.

Ugyancsak hiányzik a büntetésjellegű szünetelési tényállás, mert hiszen minden szünetelésnek előfeltétele nemcsak a bűnösség hiánya, hanem a vétkességé és a felróhatóságé is. Csakis a magasabb rendű szocialista társadalom alakíthat ki olyan jogi-morális intézményeket, mint a javító-nevelő munka és a szabadságvesztés-büntetés idejére is kiterjedhető munkajogi szünetelés, holott ilyenkor valóban erősen felróható a dolgozónak a szünetelési ok felmerülése. Ennél azonban erősebb az a humánus szempont, amely szerint a szabadságvesztés-büntetését kitöltött dolgozó visszatérését és újbóli beilleszkedését a társadalomba az ilyen jogi intézményekkel is meg kell könnyítenünk, annak reményében, hogy a korábban megtévedt dolgozó is hasznos tagjává válhatik a társadalomnak.

Figyelmet érdemel az a körülmény, hogy a munkaadó oldalán fennáll a jogi lehetőség a gazdasági válságok miatti munkahiány okából szüneteltetni dolgozóinak munkaviszonyát. Természetesen a dolgozó szemszögéből ez még mindig jobb, mint az elbocsátás, de ugyanakkor világosan magyarázza a válságperiódusokkal tarkított kapitalista rendszer élénk érdeklődését a szünetelés munkajogi intézménye iránt, mint amely bekapcsolható a válságproblémák enyhítési kísérletei közé.

Megemlítjük még, hogy a sztrájk és lock-out hatásai a munkaszerződésekre teljesen tisztázatlanok; nemcsak a szerzők véleménye oszlik meg a tekintetben, hogy ilyen esetekben a szerződés felbomlik-e vagy szünetel, hanem a bírói judikatúra is erősen ingadozó. Gondoljunk csak arra, hogy már a kiindulópont is meglehetősen ingatag, hiszen a munkaszerződés joghatályos szüneteléséhez legitim okot kívánnak meg, márpedig azt mindig lehet vitatni, hogy egy sztrájk törvényes-e vagy sem. Ugyanis pl. a francia és az olasz alkotmány biztosítja ugyan a sztrájkjogot (máshol még ez sincs) azzal, hogy azt a törvényes korlátok között lehet gyakorolni. Olyan törvényeket viszont nem hoztak, amelyek az említett korlátokat meghatároznák, így tehát soha nem lehet tudni, hogy a sztrájk törvényes-e vagy sem, tehát időtartama alatt szünetel-e a munkaszerződés, vagy pedig felbomlik. Ezen még az sem segít, hogy pl. a franciák a joggal való visszaélést tekintik ilyen korlátnak, mert a szükség szerint kiterjesztően vagy megszorítóan értelmezhető jogelv helyett, csakis részletes szabályozás nyújthatna kellő biztosítékot ezen a téren.

A lock-out megítélése, még a burzsoá szerzők szerint is, teljes jogi bizonytalanságban van, amihez hozzá tehetjük, hogy mivel közjogilag (alkotmányban) sehol nincs elismerve, maga a törvény hallgatása ipse facto illegitimmé teszi ezt a — szociológiai, gazdasági és morális szempontból a sztrájkkal éppen ellentétes — jelenséget. Törvénytelen volta miatt tehát nem okozhatja a munkaszerződés szünetelését, hanem a munkaadó részéről felmerülő szerződésszegésnek minősül és mint ilyen, kártérítést von maga után.

V. Elvi javaslatok és definíció

A munkajogi szünetelés pontos meghatározásához szükségesnek látszik néhány elvi jelentőségű javaslat előzetes felvetése.

Az eddigi — elméletileg is helytelen — „folyamatos munkaviszony" intézményének a megszüntetésével, korábbi javaslatunknak megfelelően, a munkaviszony folyamatosságának fogalmát következetesen csak a szünetelő munkajogviszony eseteire lehetne fenntartani. Az ilyen értelemben felfogott folyamatosság célszerűvé tétele érdekében javasoljuk a munkaviszonyszünetelés időtartamának alsó és felső határt szabni (jelenleg elvileg korlátlan terjedelmű szünetelés is elképzelhető), vagyis terjedelmét, néhány indokolt kivételtől eltekintve, egy hónaptól legfeljebb öt évig terjedő időben meghatározni. Általában tehát 30 napig csakis a munkavégzési kötelezettség szüneteléséről lehetne szó, míg öt éven túl általában a munkaviszony szünetelése és egyúttal maga a munkaviszony is — esetleg visszamenőleges hatállyal a szünetelés kezdetére — automatikusan megszűnnék.

Az itt javasolt 30 napos alsó határ rögzítését az indokolná, hogy egyes hatályos jogszabályok a munkajogviszony szünetelésének bizonyos eseteivel kapcsolatban jelenleg is ezt az

időtartamot veszik alapul, tehát ennek általános érvényű kimondása egységesítené a meglehetősen szerteágazó kérdést. De gyakorlatilag a 30 napnál rövidebb tartamú munkajogviszonyszünetelésnek amúgy sem lenne túlzott jelentősége, ezen kívül munkatöbbletet is okozna a nyilvántartásokba és munkakönyvekbe való bejegyzések miatt és különben is megoldható a munkavégzési kötelezettség szünetelésének a kategóriájával.

Ennek az elképzelésnek az értelmében tehát 30 napig csakis a munkavégzési kötelezettség szüneteléséről lehetne beszélni, amivel együtt jár a vállalat bérfizetési kötelezettsége, vagy esetleg szünetelése, a felróhatóságtól függően. Harminc napon túl viszont már csak az egész munkajogviszony szünetelésére lenne lehetőség, amikor egyik felet sem terheli a főkötelezettségek teljesítése. Nem tartoznék ide természetesen a 30 napot meghaladó rendes és rendkívüli szabadság esete, amikor a vállalat részére a bérfizetési kötelezettség fennáll; ilyenkor továbbra is (30 napon túl is) csak a munkavégzési kötelezettség szünetelése lenne megállapítható. Ez utóbbi szünetelési alakzat általában mindig munkában töltött időnek számít, a munkajogviszony szünetelésének beszámítása pedig — a felróhatóságtól függően — esetenkénti szabályozást igényel.

Az ötéves szünetelési időtartammaximumot azért javasoljuk, hogy ezáltal egy elméletileg végtelenbe nyúló időterjedelmet egy ésszerű időpontban el lehessen metszeni, de azért is, hogy összhangot teremtsünk a nyugdíjtörvény egyes rendelkezéseivel. A Tny. 25. §-a és az Rny. 27. §-ának (1) bekezdése ugyanis azt az elvet rögzíti, hogy ha a szolgálati időben egyhuzamban öt évet meghaladó megszakítás van, a megszakítást megelőző szolgálati időt a nyugellátásra jogosultság szempontjából számításba venni nem lehet. Az Rny. 24. §-a (1) bekezdésének *f)* pontja pedig kimondja, hogy a szolgálati idő számításánál nem lehet figyelembe venni az olyan munkaviszonyban töltött időnek 30 napon felüli tartamát, amelynek során a dolgozó munkabérben, a betegségi biztosítás alapján munkabérpótló készpénzszolgáltatásban (táppénzben), terhességi-gyermekágyi segélyben (vagy kórházi ápolásban) nem részesült. Márpedig egy öt évet meghaladó jogviszonyszünetelés, a szolgálati időből való kizárása révén, a szolgálati időnek öt évet meghaladó megszakítását eredményezné, tehát a 27. §-ban rögzített jogvesztési következményekkel járna. Az öt évnél hosszabb időre terjedő szünetelés fenntartása tehát gyakorlatilag csekély jelentőséggel bírna, ha a leglényegesebb szempontból, a nyugdíjigény vonatkozásában ez amúgy is az előző szolgálati idő beszámíthatóságát kizárná.

Ettől függetlenül is azonban az ötéves szünetelési maximum kimeríti a megkívánt méltányosság legszigorúbb fokát és ezen túl a dolgozó és a vállalat közötti kapcsolatok is elmosódnak.

Fennáll annak a lehetősége is, hogy öt éven belül rövidebb időhatárt szabjunk a szünetelés időtartamára, mint pl. betegség esetén egy évet, illetőleg gümőkórnál két évet.

Természetesen továbbra is lehetőséget kellene biztosítani az indokolt kivételek érvényesülésére az öt évet meghaladó szünetelés eseteiben is, mint ahogy az eddigi szabályozás szerint is pl. a társadalmi tanulmányi ösztöndíjasként eltöltött idő öt évet meghaladó szünetelésnél sem számít az Rny. 27. §-ának (1) bekezdésében említett megszakításnak (1/1961. Mü M—MM számú együttes rendelet 11. §-a).

A gyermekgondozási (fizetés nélküli) szabadság esetében is elképzelhető olyan extrém helyzet, hogy újabb és újabb gyermek születése után, a szünetelés időtartama gyakorlatilag végtelenül meghosszabbodik. Valószínűleg ez lehetett egyik oka annak, hogy nyugdíj szempontjából csakis a *beteg* gyermek ápolására igénybe vett fizetés nélküli szabadságot lehet beszámítani a szolgálati időbe. Újabban a gyermekgondozási segély folyósításának időtartamát a nyugellátás megállapításánál szolgálati időnek kell tekinteni (1/1967. SZOT számú szabályzat 5. § 1. bekezdés), tehát a szünetelési idő ezen részének beszámítása független a gyermek egészségi állapotától.

Ez az egyébként sokat vitatott probléma felveti annak a megfontolását, hogy az ilyen szünetelési eseteknek az öt éven túlra terjedő lehetősége valóban nem lépi-e túl a szocialista gondoskodás elvének humánusan méltányos határát és nem kellene-e itt is a javasolt ötéves szünetelési maximumidőt bevezetni.

Viszont tényleg méltányosnak látszik ez alól kivételt engedni a katonai szolgálatot követő hosszú hadifogság esetében, ami azonban nemcsak elméletileg a legszélsőségesebb tényállást jelenti, hanem remélhetőleg a jövőben gyakorlatilag sem előforduló szünetelési formát.

Egyébként az összes többi szünetelési esetnél semmi sem indokolná az öt évet meghaladó időtartamot.

Összegezve az eddigieket: *a munkajogviszony szünetelése alatt azt az általában egy hónaptól legfeljebb öt évig terjedhető időtartamot értjük, amely alatt átmeneti akadály miatt — amely akadályokat jogszabály állapít meg — a dolgozó nem tudja főkötelezettségét, a munkavégzést teljesíteni és ezáltal a vállalat is mentesül főkötelezettségeinek, a foglalkoztatásnak és a bérfizetésnek a teljesítése alól; tovább élnek azonban a járulékos- és mellékkötelezettségek mindkét fél részéről és az akadály megszűnése után a munkaszerződés normális élete és a munkaviszony folyamatossága (az egyetlen fogalom ilyen név alatt) töretlenül helyreáll és ott folytatódik ugyanez a jogviszony, amelyik és ahol korábban abbamaradt azzal, hogy a munkaviszonyban és a tényleges munkában töl-*

tött időként való beszámítás a felróhatóság és egyéb meghatározandó körülmények függvénye. Mindez határozottan megkülönböztetendő a munkajogi szünetelés másik alakzatától, az általában egy hónapnál tovább nem terjedő, mindig munkaviszonyban töltött időnek tekintett és — a felróhatóság hiányában — mindig bérezett munkavégzési kötelezettség szünetelésétől.

A munkajogviszony szünetelésének egyes konkrét eseteit a legközelebbi alkalommal fogjuk részletesen vizsgálni.

Mártonffy András

A járásbírósági felülvizsgálati eljárás gyorsításának elvi és gyakorlati kérdései

Az 1965. január 1. napjával hatályba lépett munkajogi novella a munkaügyi viták elintézésének új szabályozása során elsősorban azt tartotta szem előtt, hogy a dolgozók és a munkáltatók között a munkaviszonyból eredő jogokkal és kötelezettségekkel összefüggésben felmerült viták a lehető leggyorsabban nyerjenek elintézést. Megszüntette a korábbi szerteágazó, kétfokú, illetve többfokú jogorvoslati rendszert, s a bírósági utat csak szűk körben és csupán a másodfokú eljárás keretében hagyta meg a kereskedelmi és raktári dolgozók leltárhiánya, a dolgozók életének, egészségének, vagy testi épségének megsértése miatt felmerült kár, továbbá a dolgozó által bűncselekménnyel okozott kár megtérítése kérdésében felmerült viták terén [Mt. 145. § (2) bek.].*

Az elsőfokon eljáró munkaügyi döntőbizottságok határozatainak — az Mt. 145. § (2) bekezdése szerinti körben megengedett — járásbírósági felülvizsgálatára irányuló eljárási kérdéseket a 3/1965. (II. 11.) IM. sz. rendelet (továbbiakban. I. M. R.) szabályozza, s annak 1. §-a úgy rendelkezik, hogy a bírósági felülvizsgálati eljárásokban a Polgári Perrendtartásnak az elsőfokú eljárásra vonatkozó rendelkezéseit az I. M. R.-ben foglalt eltérésekkel kell alkalmazni.

E cikk keretében a felülvizsgálati eljárás gyorsításának és a szignalizációs tevékenység megnyilvánulásának kérdéseivel kívánok foglalkozni, felhasználva egyes járásbírósági ügydarabok anyagát is.

Az I. M. R. 4—10. §-aiban foglalt eljárási rendelkezések olyan garanciális jellegű szabályok, amelyek a felülvizsgálati eljárás gyorsaságát hivatottak biztosítani. A felülvizsgálati kérelem minden megszorítás nélküli visszavonásának joga, a szabályszerűen idézett felek távolmaradása esetén a tárgyalás megtartása, az eljárás szünetelésének és a viszontkereset előterjesztésének kizártsága, a járásbíróság végleges döntési joga, és az I. M. R. 8. §-ának (2) bekezdésében foglalt ama rendelkezés, hogy csak egészen kivételes esetekben utasíthatja a járásbíróság újabb eljárásra a munkaügyi döntőbizottságot, mind-mind a gyors eljárás szolgálatában állanak.

E szabályok tartalmukat tekintve részben tágabbak (pl. felülvizsgálati kérelem visszavonása), részben szűkebbek (pl. eljárás szünetelésének és viszontkereset előterjesztésének kizártsága) a Pp. általános bírósági eljárási szabályainál. Nézetem szerint bizonyos fokig a perújítás tilalmának szabálya is a gyorsítás körébe sorolható, mégpedig olyan mértékig, mint amilyen mértékig eltérés mutatkozik a Pp. 260. §-ában felvett perújítás és az Mt. 149/B. § (1) bekezdésével szabályozott új eljárás kezdeményezésének intézménye között, ugyanis az egyébkénti perújítási okok nem mindegyike alkalmas új eljárás kezdeményezésére. Kétséges ugyan, hogy a jogalkotó itt figyelemmel lett volna az eljárás gyorsítására, amikor a perújítást kizárta, viszont nem látszik meggyőzőnek annak megcsonkítása az új eljárás kezdeményezése intézményében.

Bár az eljárás gyorsaságát célozza az I. M. R. 4. §-a (1) bekezdésének ama rendelkezése is, hogy a tárgyalást legkésőbb a felülvizsgálati kérelemnek a bírósághoz érkezésétől számított tizenötödik napra ki kell tűzni, azonban általános jelenségként észlelhető, hogy ez az eljárási szabály a bíróságok gyakorlatában nem érvényesül. Ez a határidő rövid és azt a bíróságok betartani nem tudják. Felvethető, hogy feltétlen indokolt volt-e a tizenöt napos határidő jogszabályi felvétele, hiszen hasonló határidőt a Pp. 124. §-ának (5) bekezdése sem tartalmaz és nyilvánvaló, hogy a tárgyalás kitűzése a jövőben is a bírósági ügyforgalomhoz fog igazodni.

A felülvizsgálati kérelem visszavonása esetén az I. M. R. 4. §-ának (2) bekezdése alkalma-

* A cikk ugyan még az 1968. január 1. előtt hatályban volt Mt. § számozását használja, de a tárgyalt rendelkezéseket az 1967. évi II. törvény (Mt) és a 34/1967. (X. 8.) Korm. sz. rendelet (Mt. V.) is átvette, azzal a kiegészítéssel, hogy az új Mt. V. 106. §-ának (1) bekezdés *d)* pontja a vállalattal munkaviszonyban álló dolgozónak feladatterv, pályázat, szerződés alapján, vagy újítási díj címén járó anyagi elismerésével kapcsolatosan felmerült munkaügyi vitákban is lehetővé tette a másodfokú járásbírósági hatáskört. Az előbbiek vonatkoznak az időközben kisebb kiegészítésekkel megjelent, de úgyszólván változatlan § számozást tartalmazó 4/1967. (XII. 27.) IM. sz. rendelet által 1968. január 1. napjával hatályon kívül helyezett 3/1965. (II. 11.) IM. sz. rendeletre is.

zásával a bíróság a pert megszünteti. Nincs rendelkezés arra az esetre, hogy a munkaügyi panasztól való elállás esetén milyen eljárást kell követni. Idevonatkozóan ezért a Legfelsőbb Bíróság Polgári Kollégiuma 897. számú állásfoglalásának 8. pontja kimondja, hogy amennyiben a jogosult a felülvizsgálati eljárásban áll el panaszától, úgy a bíróságnak az eljárást a Pp. 157. § *e)* pontja alapján történő megszüntető végzése mellett a felülvizsgálati kérelemmel megtámadott határozatot is hatályon kívül kell helyezni.[1] Több olyan felülvizsgálati ügydarab fejeződött be ugyanis oly módon, hogy az igénytől való elállásra tekintettel a járásbíróság az eljárást végzéssel megszüntette, ugyanakkor a kérelemnek korábban helytadó döntőbizottsági határozat hatályban maradt. Megjegyendő azonban, hogy a munkajogviszonnyal összefüggésben felmerült jogviták különleges természetére tekintettel a Pp. 3. §-ában foglaltaknak megfelelően a bíróságnak hivatalból is vizsgálnia kell a munkaügyi panasztól való elállás indokát, s azt, hogy az esetleg abban rejlő jogról való lemondás nem áll-e nyilvánvalóan ellentétben a fél méltányos érdekeivel, mert a Pp. 4. §-a értelmében az ilyen nyilatkozatot a bíróság nem köteles figyelembe venni.

Az elállási jog, illetve a felülvizsgálati kérelemnek az ellenfél hozzájárulása nélkül történő visszavonásnak joga a rendelkezési elv egyik megnyilvánulása. Megállapítható, hogy a rendelkezési elvből folyó eme jogosultság erőteljesebben érvényesül a felülvizsgálati eljárásban, mint az általános, Pp. szerinti polgári perben. Ez a megállapítás azonban csak a Pp. 160. §-ának (1) bekezdése tükrében lehet helytálló. Ugyanis a felülvizsgálati kérelem jogi természetére nézve fellebbezés; márpedig ezek után helyesen csak olyan konklúziót lehet leszűrni, hogy a visszavonási jog a Pp. 241. §-a (1) bekezdésének megfelelően nyert szabályozást és lényegében oly módon alakul a visszavonási jog, miként az általában a másodfokú eljárásban érvényesül.

Az egyik felülvizsgálati eljárás során az üzemi balesetet szenvedett dolgozó kárigényének a munkaügyi döntőbizottság helytadott. Felülvizsgálati kérelemmel a vállalat élt, s az eljárás során a dolgozó elállt a kárigényétől. Az elállás okát a bíróság nem tisztázta, a pert Pp. 157. § *e)* pontja alapján megszüntette és a döntőbizottsági marasztaló határozatot hatályon kívül helyezte. Felvethető, hogy amennyiben a marasztaló határozattal szemben nem él felülvizsgálati kérelemmel a dolgozó, úgy a felülvizsgálati eljárás során mennyiben van eljárásjogi lehetőség arra, hogy kárigényéről lemondjon. Előbbihez hasonló kérdést vet fel a felülvizsgálati eljárás során kötött egyezség is.

Az egyezségkötéssel kapcsolatos gyakorlat köréből utalni kívánok az 5120. sz. jogeset szerinti azon tényállásra,[2] amelynek alapulvételével a munkaügyi döntőbizottság nagyrészt helytadott az üzemi balesetet szenvedett dolgozó kárigényének, viszont a járásbíróság a felek olyan egyezségét hagyta jóvá végzéssel, amely bírósági végzés tartalmából minden kétséget kizáró módon, egyértelműen nem volt megállapítható, hogy az egyezségben vállalt kötelezettség a munkaügyi döntőbizottság határozata helyébe lépett-e, vagy pedig az a munkaügyi döntőbizottság határozatában foglalt marasztaláson felüli kötelezettséget állapított-e meg az alperes terhére. Ha az alperesnek ez a kötelezettsége a munkaügyi döntőbizottság határozata helyébe lépett, részletesen vizsgálni kellett volna, hogy mi indokolta a döntőbizottság határozatától való lényeges eltérést, s az ilyen tartalmú egyezség nem sérti-e felperes méltányos érdekét. Az adott esetben a Legfelsőbb Bíróság törvényességi határozata azért is törvénysértőnek és megalapozatlannak találta az egyezséget jóváhagyó végzést, mert figyelmen kívül hagyta az I. M. R. 4. §-ának (2) bekezdésében foglaltakat, miszerint a felülvizsgálati kérelmet az ellenfél hozzájárulása nélkül is vissza lehet vonni, ugyanis a felülvizsgálati eljárás során felvett tárgyalási jegyzőkönyv szerint az alperes bejelentette a felülvizsgálati kérelmétől való elállását. Ehhez képest a járásbíróságnak — amennyiben a Pp. 3. §-ában foglaltak alapján a felet kioktatta volna arra, hogy a felülvizsgálati kérelmét a későbbiek során újból már nem terjesztheti elő, s ő ennek ellenére is fenntartotta volna a visszavonási kérelmét — az eljárást meg kellett volna szüntetnie. Ily módon a járásbíróság nem kerül abba a helyzetbe, hogy a felek egyezségét végzésével jóváhagyja.

A járásbíróság határozata, illetőleg végzése ellen nincs helye fellebbezésnek (I. M. R. 9. §-a). Ebben a körben — vitatható módon — az egyik megyei bíróság akként foglalt állást, hogy a járásbíróságnak a felülvizsgálati kérelem alapján indult munkaügyi vitában hozott határozata akkor sem támadható meg, ha az ügyet elbírálás végett a területi munkügyi döntőbizottsághoz rendeli áttenni. A döntésnél az a kérdés merül fel, hogy az I. M. R. 9. §-át jelen esetben is alkalmazni kell-e — amikor a járásbíróság nem érdemben határozott, illetve nem hatályon kívül helyező és új eljárásra utasító végzést hozott, hanem csupán abban a kérdésben határozott, hogy bírósági eljárásnak van-e helye. A megyei bíróság az előbb említett jogszabályi helyet úgy értelmezte, hogy a megyei bíróságnak a felülvizsgálati kérelem alapján keletkezett munkaügyi viták eldöntésére jogorvoslati hatásköre egyáltalán nincs, figyelemmel arra is, hogy az minden megszorítás nélkül említi a járásbíróság határozatát és végzését.

---

[1] BH. 1966. évi 8. sz.

[2] A téma bővebb kifejtése a BH. 1966. évi 12. számában közzétett 5120. sz. jogesetnél lelhető fel. Legfelsőbb Bíróság P. törv. I. 21 015/1965. sz.

Vitatható és támadható az az indokolás, hogy „nem lehet fellebbezéssel élni abban az esetben sem, ha annak a kérdésnek eldöntéséről van szó, hogy az Mt. 145. §-ának alkalmazása szempontjából fellebbezési vagy felülvizsgálati eljárásnak van-e helye", mert a konkrét esetben — kártérítési határozat hatályon kívül helyezése — nem felülvizsgálati hatáskörbe tartozó ügyről volt szó, így tehát az I. M. R. 1. §-ára figyelemmel annak rendelkezéseit alkalmazni nem lehetett volna, hanem a Pp. rendelkezéseit lett volna helyes követni és a megyei bíróságnak a végzés elleni fellebbezést elbírálni.[3] Történetesen az is előfordulhat viszont, hogy az Mt. 145. § (2) bekezdésében megjelölt munkaügyi vitáról van szó, amely esetben — nézetem szerint — ugyancsak indokolt lenne a téves áttételű végzés ellen a fellebbezést megengedni, s ezzel az esetleges hatásköri szabálysértéseket lényegében kiküszöbölni.

Az I. M. R. 5. §-ának (3) bekezdése a felülvizsgálati eljárás szüneteltetését éppen a gyorsaság követelményénél fogva nem engedi meg. Ezzel szemben alkalmazható a Pp. 151. § (1) bekezdése szerinti azon szabály, hogy az elnök a tárgyalást a feleknek a kitűzött határnap előtt legalább nyolc nappal előterjesztett közös kérelmére elhalasztja, később előterjesztett közös kérelmükre pedig elhalaszthatja. Viszont a tárgyaláson előterjesztett kérelemre, illetőleg hivatalból a tárgyalást csak a bíróság halaszthatja el, fontos okból. Úgy vélem, hogy a Pp. eme szakaszának alkalmazhatósága végül mégiscsak elhúzhatja a felülvizsgálati eljárást, hiszen a közös kérelmet indokolni nem kell és a bíróságnak nincs mérlegelési joga, s ilyenkor időlegesen kvázi a szüneteléshez hasonlító jogi helyzetet alakíthatnak ki a felek. Hangsúlyozom azonban, hogy ezzel korántsem szándékozom tagadni az elhalasztás és szünetelés jogintézményének különbözőségét. Egyetértek Hámori Vilmos azon véleményével, hogy ily módon a felek felesleges munkát adhatnak a bíróságnak, s ezért kívánatos volna az elhalasztást attól függővé tenni, hogy a felek tudnak-e igazolni, vagy legalább valószínűsíteni fontos okot.[4]

Az előbb tárgyalt Pp. 151. § (1) bekezdésének, továbbmenően a 104. § (2) bekezdése szerinti rendelkezésnek — nevezetesen ha a meghosszabbítást a fél kéri, úgy kérelmét a határidő lejárta előtt kell előterjesztenie, s a kérelem tárgyában az ellenfél meghallgatása nélkül is lehet határozni, ismételt meghosszabbításnak azonban csak az ellenfél meghallgatása után lehet helye — gyakorlati alkalmazásáról szólva azt lehet mondani, hogy a járásbíróságok a felülvizsgálati ügyekben minden lehetséges eszközzel igyekeznek a per elhúzását megakadályozni és az esetleges halasztási engedélyt megtagadni, vagyis végső soron a járásbíróságok helyesen tartják szem előtt a gyorsaság követelményét, s az ilyen irányú felvetésnek inkább csak elméleti jelentőség tulajdonítható.

Az állampolgárok sok esetben csupán a felülvizsgálati eljárás során szereznek tudomást arról, hogy tulajdonképpen milyen igényeket érvényesíthetnek. Az I. M. R. 6. §-ának (1) bekezdése értelmében a munkaügyi döntőbizottság, illetőleg a szolgálati felettes előtt érvényesített igény felemelésének, illetőleg a felülvizsgálati kérelem változtatásának a tárgyalás berekesztéséig van helye. Ez a szabályozás kellő jogvédelmet nyújt a jogkereső állampolgároknak. E rendelkezésnek — miként arra a Legfelsőbb Bíróság Polgári Kollégiumának 897/7. sz. állásfoglalása rámutatott — nem lehet olyan értelmet tulajdonítani, hogy a felülvizsgálati eljárásban csupán a már érvényesített igény összegszerű változtatását (felemelését) lehet megengedni, tehát ebben az eljárásban már nincs helye olyan igény előterjesztésének, amely a megelőző eljárásban nem szerepelt. Ezért szól úgy az állásfoglalás, hogy az Mt. 123/A §-án alapuló sérelem esetén a dolgozó az azzal összefüggő minden igényét érvényesítheti a bíróság előtti felülvizsgálati eljárás során, éspedig arra való tekintet nélkül, hogy az egyes követelésekkel kapcsolatos igény (pl. dologi kár, keresetvesztesége, hozzátartozói igény) tárgya volt-e a munkaügyi döntőbizottság (szolgálati felettes) előtti eljárásnak. Az ugyanabból a sérelemből származó igényeket a felülvizsgálati eljárásban is elő lehet terjeszteni. A munkaügyi vitát elintéző eljárás céljának és egységének ugyanis az felel meg, ha a bíróság a felülvizsgálati eljárásban is a vita teljes és végleges elintézésére törekszik. Ebből pedig következik, hogy a felek a bírósági lülvizsgálati eljárás során — a tárgyalás berekesztéséig — a megelőző eljárásban panaszolt sérelemből bármely igényt érvényesíthetnek, éspedig arra való tekintet nélkül, hogy a megelőző eljárásban hozott határozatot ki és mennyiben támadta meg felülvizsgálati kérelemmel. Ennek sem az idézett rendelet, sem a Polgári Perrendtartás irányadó szabálya (146. §) nem állja útját.

Ami az igény felemelésének kérdését illeti, az nincs kötve a felülvizsgálati kérelem előterjesztéséhez, így tehát az a fél, aki felülvizsgálati kérelmet nem terjesztett elő, a munkaügyi döntőbizottság, illetőleg a felettes szerv előtt érvényesített követelésével kapcsolatos igényét felemelheti. Pl. amennyiben bűncselekménnyel okozott kár megtérítéséről van szó, és a határozatot csupán a dolgozó támadta meg, a vállalat a felülvizsgálati szakban az egy évig terjedő átlagkereset erejéig azt a károsszeget is érvényesítheti, amely a megelőző eljárásban még nem szerepelt. Történetesen ha eredetileg csak a gépjárműben keletkezett kár összegét igényelte a vállalat, a felülvizsgálati eljárás során — felül-

[3] BH. 1966. évi 5. sz. 4884. sz. jogeset. Balassagyarmati Megyei Bíróság, Pf.: 20 630/1965. sz.

[4] L.: Hámori Vilmos: „Polgári eljárásjogunk módosításának kérdéséhez" c. cikkét. Jogtudományi Közlöny, 1966. évi 454. old.

vizsgálati kérelem nélkül is — felemelheti igényét arra az összegre, amelyet a közlekedési baleset következtében megsérült személynek kifizetett.

Az igény korlátozás nélküli érvényesítésének lehetősége és a jorgorvoslat közé azonban egyenlőségi jelet tenni helytelen lenne. A megelőző eljárásban hozott határozattal kapcsolatban az a sérelem, amely csak felülvizsgálati kérelemmel orvosolható, az igény érvényesítésének a keretébe már nem eshet. Vagyis, ha az alapul szolgáló marasztaló határozat ellen csupán az egyik fél nyújtott be felülvizsgálati kérelmet, az ellenérdekű fél a bíróság előtt — a jogorvoslattal nem támadott határozatban megállapított — jogalapot már nem kifogásolhatja.[5]

A felülvizsgálati kérelem megváltoztatására vonatkozó szabályozás igen különös és sajátos jelleget hordoz magában. Ez a jelleg igényli a rövid vizsgálódást.

A felülvizsgálati eljárás alapvetően másodfokú jogorvoslati eljárás. Ebből inkább az következne, hogy a kérelem megváltoztatásával kapcsolatos kérdés a Pp. 247. §-ának megfelelően nyerjen rendezést és a kérelem megváltoztatása csak az igény felemelésére és a járulékokra való kiterjesztésére irányulhasson, és ne a kérelem minden megszorítás nélküli, a Pp. 146. § (1) bekezdésének megfelelő megváltozatása, a korlátlan kérelemkiterjesztés legyen megengedhető.

Az I. M. R. 6. §-ának (1) bekezdésében foglalt szabályozásnál fogva a kérelem kiterjesztése esetén a megelőző eljárásban nem érvényesített igény tárgyában csak egyfokú eljárásra kerülhet sor, s az ily módon elbírált igény, vagy pontosabban részigény vonatkozásában semmiféle rendes jogorvoslati eszköz nem vehető igénybe. Ez a szabályozás elméleti zavarokat is előidéz, és elméleti szempontból külön fejtegetést igényelne. A felmerülő elméleti problémán (lényegében a felülvizsgálati eljárás jellegéről van szó) túlmenően egyértelműen az rögzíthető, hogy a most tárgyalt szabályozást — a Legfelsőbb Bíróság PK/897/7. sz. állásfoglalásából kitűnően — az a gyakorlati célszerűség indokolja, hogy a munkaügyi vita egy eljárás keretében kerülhessen elintézésre.

Az I. M. R. 5. § (2) bekezdésének második mondata értelmében, ha a járásbíróság a tényállást nem látja tisztázottnak, bizonyítást rendel el. Ennek módját illetően a felülvizsgálati eljárásokban is megengedett, hogy a járásbíróság más bíróságot keressen meg, mégpedig az érintett személy lakhelye szerint illetékes járásbíróságot a bizonyítás felvétele, illetve tanúkihallgatás végett. Ez a bizonyításfelvételi mód azonban nem mondható kívánatosnak, csak legfeljebb célszerűnek, mert a tulajdonképpen eljáró bíróság közvetlensége nem valósulhat meg (talán az sem lenne szükséges, hogy feltétlen csak bíróság legyen megkereshető) és erre általában csak abból a szükséghelyzetből következően kerül sor, ha a bíróság felhívására a peres fél olyan nyilatkozatot tesz, hogy a tanú utazási költségét előlegezni nem tudja. Így tehát ennek a tanúnak a kihallgatását a lakhelye szerint illetékes járásbíróság foganatosíthatja. Alkalmazható a Pp. 94. § (4) bekezdés szerinti azon szabály is, hogy amennyiben a felülvizsgálat már folyamatban van, úgy a felet megilleti az a kedvezmény, hogy szóbeli kérelmeit a lakóhelye, vagy munkahelye szerint illetékes járásbíróság előtt is jegyzőkönyvbe mondhatja. Ennek gyakorlati alkalmazására viszont úgyszólván egyáltalán nem kerül sor.

Minthogy a felülvizsgálati eljárásban a Ppnek az elsőfokú eljárásra vonatkozó szabályait az I. M. R.-ben foglalt eltérésekkel kell alkalmazni, nyilvánvaló, hogy a Pp. 127. §-ában szabályozott szóbeli kereset azonnali tárgyalásának is helye lehet. Erre nézve tiltó rendelkezést az I. M. R. nem tartalmaz. A gyakorlat azonban ezt a lehetőséget nem igényli. Ennek oka egyrészt az, hogy a peres felek székhelye, illetve lakhelye többnyire távol esik az eljárni kizárólag illetékes járásbíróság székhelyétől és így a peres felek a személyes megjelenést sok esetben eleve mellőzik, másrészt az ügyvéd nélkül eljáró állampolgárok ezt a jogszabályi helyet nem ismerik. Harmadsorban említendő, hogy amennyiben az állampolgár ügyvéd útján jár el, úgy bizonyos egyéb érdekek fűződnek ahhoz, hogy az ügyvéd szabályszerű bírósági eljárást kezdeményezzen.

Mindezekre figyelemmel Hámori Vilmossal egyetértve úgy vélem, hogy különösebb gyakorlati jelentősége általában nincs a Pp. 127. §-ának, hiszen a felek személyes megjelenése esetén sem hozható érdemi határozat, ha a felek egyezséget kötnek — sőt az eljárás megszüntetésének kimondásához is utóbb a tanács elé kell terjeszteni az ügyet. Helyes lenne ezért az elnököt felruházni azzal a joggal, hogy ilyen esetekben az egyébként meglehetősen formális ülnöki részvétel nélkül is hozhasson eljárást megszüntető és egyezséget jóváhagyó végzést.[6]

A tárgyalás felfüggesztésének lehetőségét az I. M. R. nem zárja ki. Az egyik felülvizsgálati eljárást a járásbíróság a Társadalombiztosítási Igazgatóságnak a munkáltatóval szemben folyamatban levő peres eljárása befejezéséig a Pp. 152. §-ára hivatkozással függesztett fel. Ez az intézkedés még az I .M. R. tiltó szabályának hiányában is jogszabálysértő, mert a Pp. 152. §-ának (1) és (2) bekezdése értelmében a tárgyalás felfüggesztése csak akkor megengedett, ha a döntés előzetes kérdés elbírálásától függ. Márpedig nyilvánvaló, hogy a társadalombiztosítási jogviszony rendezése nem tekinthető előkérdésnek az üzemi balesetből származó munkaválla-

[5] Máltás György „Munkaügyi viták a gyakorlatban" c. könyv 96—97. oldalán erre rámutat.

[6] Vö.: Hámori Vilmos idézett cikkével uo. 454. old.)

lói kárigény érvényesítése szempontjából. Ezt a járásbírósági szemléletet perökonómiai indokok sem támasztják alá, még akkor sem, ha a bizonyítási eljárás anyaga csaknem azonos, hiszen az egyik esetben objektív, a másik esetben pedig vétkességen alapuló a felelősség. A felülvizsgálati eljárás gyorsaságához ezenkívül jogpolitikai érdekek is fűződnek, nem beszélve arról a körülményről, hogy a sérült dolgozó célkötelmi jellegű munkabérkiesést érvényesít, s így az eljárás elhúzódása súlyos érdeksérelmével járhat.

A gyakorlatban előfordul, hogy a munkáltató vállalat és a sérült megállapodik valamilyen kártérítési összegben, illetve kármegosztásban. Nyilvánvaló, hogy ez a megállapodás vagy a felülvizsgálati eljárás során kötött egyezség nem kötelező a társadalombiztosítási szervre. Az egyezségkötési lehetőség csupán a rendelkezési elv legteljesebb megnyilvánulása. Ha a megkötött egyezség kihatna a társadalombiztosítási szervre, úgy az igényének kijátszását eredményezhetné. Természetesen ennek fordítottja is érvényes. Ugyanezek vonatkoznak arra az esetre is, ha a járásbíróság határozatáról van szó. Az egyik megyei bíróság polgári kollégiuma amidőn az ítélkezési egység és a res iudicata kérdését vizsgálta, egyértelműen csak arra az álláspontra juthatott, hogy a res iudicata esete nem foroghat fenn, minthogy az anyagi jogerő kérdését szabályozó Pp. 229. § (1) bekezdésének értelmezése ezt kizárja. Nem forognak fenn a törvényben előírt feltételek, nevezetesen a peres felek azonossága és ugyanazon jog érvényesítése.

Bár a társadalombiztosítási szerv és a sérült dolgozó által érvényesített igény természete eltérő, mégis ez a polgári kollégium — az ítélkezési egység biztosítása érdekében — a beavatkozás lehetőségének az eljárás során való megteremtését jelölte meg. Más kérdés, hogy menynyiben és mikor forog fenn olyan „jogi érdek", amely a beavatkozónak az igény mikénti eldöntéséhez fűződik. Eredményesebbnek látszik olykor, ha tanúként idézi meg a bíróság azt, aki beavatkozó lehetne, akivel szemben majd megfelelő szankciók is alkalmazhatók. Mindemellett hangsúlyozandó, hogy a Pp-nek a beavatkozásra vonatkozó szabályai (54—60. §-ok) a felülvizsgálati eljárásban is alkalmazhatók. Van eset amikor ez a jogi érdek nyilvánvaló. Előfordul, hogy a munkavállaló balesetét a gyár területén dolgozó másik vállalat okozza, s a sérült nem ezzel, hanem saját munkaadójával szemben érvényesíti igényét, mert ez számára mind anyagi, mind pedig eljárásjogi szempontból előnyösebb. Az őt megillető alperesválasztási jog elvénél fogva ezt megteheti. Ilyen perbeli pozícióknál — miután az elmarasztalt vállalat áthárithatja kötelezettségét — nemcsak lehetséges a perbehívás, de a beavatkozás perjogilag célszerű is. Ebben az esetben az alperes és a beavatkozó (a megtérítési per későbbi alperesének) védekezése és jogállása teljesen azonos lesz.

A felülvizsgálati eljárásokban számos olyan hiányossággal lehet találkozni, amelyek fékezik az eljárás gyorsaságát és csökkentik annak hatékonyságát. A felesleges eljárás elkerülésére hívja fel a jogalkalmazás figyelmét a következő konkrét ügymenet.

Az egyik baleseti kártérítési ügyben a vállalati munkaügyi döntőbizottság elutasította a dolgozó kárigényét, de a határozat rendelkező részéből kimaradt a jogorvoslatra történő felhívás, az indokolás pedig tévesen a területi munkaügyi döntőbizottságot jelölte meg jogorvoslati fórumként. Amikor felperes jogi képviselője az indokolásban említett területi munkaügyi döntőbizottsághoz a felülvizsgálati kérelmet előterjesztette, abban külön kiemelte, hogy nem a területi munkaügyi döntőbizottság és nem is az általános illetékesség szerinti járásbíróság, hanem „... a megye székhelyén működő Pesti Központi Kerületi Bíróság illetékes a további eljárásra, ahová az iratok felterjesztését kéri". A felülvizsgálati kérelemben arra is volt utalás, hogy a vállalati munkaügyi döntőbizottság sorozatos eljárási szabálysértést követett el; a fél jogi képviselőjét a tárgyalás időpontjáról nem értesítette ki, nem kézbesítette részére a határozatot, csak hosszú hetek után tűzte ki a tárgyalást, helytelen jogi kitanítást alkalmazott, s bejelentette, hogy mindezért panasszal fordult a járási ügyészséghez. Ez az előadás annyiban feltétlenül téves, hogy az eljárásra nem a Pesti Központi Kerületi Bíróság volt illetékes, mert nem Budapest területén hozták a megtámadott határozatot. Amikor végre hosszas előzmények után eljutott a kérelem az eljárni kizárólagosan illetékes járásbírósághoz, akkor az — bár kitűzte a tizenötödik napra a tárgyalást, de — három tárgyalást tartott, az elsőt ugyan elhalasztotta, mert azon alperes nem jelent meg. A járásbíróság a teljes bizonyítási eljárást lefolytatta, a második tárgyaláson fiztési kimutatás csatolására is kötelezte az alperesi munkáltatót, de végül is mindez hiábavaló volt, mert olyan jogkérdés eldöntésével utasította el az igényt, amely már az első tárgyaláson elbírálható lett volna.

Érdekes helyzet alakult ki abban az esetben, amikor leltárhiánnyal kapcsolatosan a felperes fiztési meghagyás kibocsátását kérte a bíróságtól. Előfordul ugyanis, hogy a hatályos munkaügyi jogszabályok ellenére vagy pedig olyan álláspont alapján, hogy a jogvita nem munkaügyi vita, közvetlenül a bírósághoz nyújtanak be kérelmet (fizetési meghagyást, keresetlevelet) a munkaügyi vita eldöntése végett. Az előbbiekben említett fizetési meghagyást a járásbíróság kibocsátotta, s alperes ellentmondása folytán a per tárgyalásába bocsátkozott és felperes keresetét elutasította. A járási ügyész az ítélet ellen fellebbezési óvást nyújtott be az ítélet hatályon kívül helyezését, a per megszüntetését és az iratoknak a munkaügyi döntőbizottsághoz való áttételét indítványozva. A megyei bíróság a fellebbezési óvást végzéssel elutasí-

totta. Az indokolás szerint az ügyész olyan határozatnak tekintendő ítélet ellen élt fellebbezési óvással, amely ellen az I. M. R. 9. §-a értelmében fellebbezésnek nincs helye. Utalt arra is, hogy a munkaügyi vita nem a munkaügyi döntőbizottság határozata ellen benyújtott felülvizsgálati kérelem folytán került a bíróság elé és ennek érdemi eldöntésére az elsőfokú bíróságnak illetékessége nem volt, de — álláspontja szerint — az elsőfokú bíróság törvénysértése a felek fellebbezési jogát nem nyitja meg.

Az elsőfokú bíróság ítélete és a másodfokú bíróság végzése ellen emelt törvényességi óvást a Legfelsőbb Bíróság alaposnak találta. Indokolásában többek között utalt egyrészt az Mt. 142. §-ának (1) bekezdésére és az Mt. 145. §-ának (2) bekezdésére, továbbá arra, hogy ebben az esetben a bíróságnak nem az I. M. R. rendelkezései szerint kell eljárnia, mert nem a felülvizsgálati kérelem alapján, hanem minden előzetes eljárás nélkül, közvetlenül a féltől került hozzá az ügy. Így az eljárásra kizárólag a Pp. rendelkezései irányadók, még akkor is, ha nyilvánvaló, hogy a fél a munkaügyi vitát tévedésből terjesztette közvetlenül a bíróság elé. Ha a bíróság hatáskörének hiányát állapítja meg, a keresetlevelet, illetve jelen esetben a fizetési meghagyás iránti kérelmet át kell tennie az illetékes munkaügyi döntőbizottsághoz, vagy ha az nem állapítható meg, azt el kell utasítani. Későbbi eljárás során a pernek a Pp. 157. §-a *a)* pontja szerinti megszüntetésének, illetve az iratoknak a munkaügyi döntőbizottsághoz történő áttételének van helye. Ugyancsak kizárólag a Pp. rendelkezései irányadók a másodfokú eljárás vonatkozásában is. Minthogy az elsőfokú bíróság hatáskörébe nem tartozó leltárhiány megtérítése iránti ügyben hozott ítéletet, a másodfokú bíróságnak az elsőfokú bírósági ítélet hatályon kívül helyezése mellett a pert megszüntetnie kellett volna. Törvénysértő volt tehát a másodfokú bíróság részéről a fellebbezési óvás elbírálásának megtagadása.[7]

A felülvizsgálati eljárás gyorsításánál a Pp. 1. §-ában írt igazságos döntés feltételeként és a jóhiszemű eljárás elvének érvényesüléseként kell utalni az eljárás során alkalmazható szankciókra. Meg kell állapítani azonban, hogy a szankciók alkalmazására csak elvétve kerül sor. Felmerült a gyakorlatban, hogy a Pp. 5. §-ának szövegezésére figyelemmel lehet-e egyáltalán jogi személyt pénzbírsággal sújtani, vagy csak annak képviselőjét, illetve csak a természetes személyeket. Nézetem szerint a jogi személyt is lehet pénzbírsággal sújtani, sőt azt tartanám kifogásolhatónak, ha állami vállalat esetén személy szerint a jogtanácsossal szemben történne a pénzbírság szankciójának alkalmazása, mert a jogtanácsost számtalan rajta kívülálló vállalati körülmény akadályozhatja a jóhiszemű eljárásban, a nyilatkozatok és indítványok határidőben történő előterjesztésében, s a vele szemben kiszabott pénzbírság áthárítása viszont problematikus. Helyesebb az, ha a megbírságolt vállalat kísérli meg indokoltság esetén a bírság összegének (vagy annak egy részének) a jogtanácsosra való áthárítását. Továbbmenően nem tartom meggyőzőnek azt a szemléletet, hogy a jogi személlyel szemben csak egészen nagy összegű bírság kiszabása járhat megfelelő nevelő hatással. Véleményem szerint nem az összegszerűség nagysága a döntő, hanem az, hogy a bírságot miként hárítja át a vállalat a mulasztó, illetve vétkes vállalati dolgozóra, felveti-e a felelősségre vonás kérdését. Ha igen, úgy a szankcióval elérni kívánt eredmény nyilvánvalóan bekövetkezik.

A pénzbírságot kiszabó végzés megtámadhatósága szempontjából igen aggályos a helyzet. Az I. M. R. 9. §-ának szigorú értelmezése ugyanis nem enged meg semmiféle jogorvoslatot a felülvizsgálati eljárások során hozott végzések ellen sem, s e rendelkezés nem tesz különbséget a végzések között. Úgy vélem ez esetben jogszabályalkotási hiányossággal állunk szemben, mert véleményem szerint nyilvánvaló, hogy a Pp. szelleméből és egyáltalán az általános jogorvoslati rendünkből és természetesen a felülvizsgálati eljárás sajátos jellegéből sem következhet a mindenféle végzés elleni jogorvoslatkizárás.

Problematikus és szükségtelen, hogy a Pp. 5. §-ának (2) és (3) bekezdése a pénzbírsággal való sújtást csak meghallgatás után rendeli alkalmazhatónak. Ezzel kapcsolatosan Révai Tibor és Hámori Vilmos de lege ferenda kívánatosnak tartanák a meghallgatás mellőzését. Ehhez a kodifikációs javaslathoz azzal csatlakozom, hogy elegendő, ha az érdekelteket a perbeli cselekmény elvégzésére történő felhíváskor figyelmezteti a bíróság a pénzbírság kiszabásának következményére.[8]

A szankcióról mondottakat összegezve kívánatos volna, hogy a bíróságok indokolt esetekben bátran alkalmazzák a megfelelő szankciókat, s ezzel is mozdítsák elő a hatékonyabb bíráskodást és a jogalkalmazás jogpolitikai irányelveinek érvényesülését.

A felülvizsgálati eljárás gyorsítása területén természetszerűleg nemcsak a bíróságoknak van fontos szerepük és sok tennivalójuk, hanem a feleknek és azok képviselőinek is. Szükséges ebben a vonatkozásban röviden a vállalati jogtanácsos szerepéről is szólni.

Általános jelenségként lehet megállapítani — elsősorban a baleseti kártérítési ügyekben in-

[7] Legfelsőbb Bíróság P. törv. IV. 21 012/1965. sz. (BH. 1966. évi 5. sz. 4885. sz. jogeset).

[8] A hivatkozott megnyilatkozás, az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Polgári Eljárásjogi Tanszéke mellett működő tudományos munkaközösségnek a polgári eljárásban alkalmazható szankciókról tartott vitaülésén hangzott el. L.: Schelnitz György ismertető cikkét, Magyar Jog, 1966. 476. old.

dult felülvizsgálati eljárásokból —, hogy az alperesi vállalat jogtanácsosa vagy egyszerűen tagad és nem ismeri el a sérült felperes követelését, vagy pedig nem vitatja ugyan a követelés jogalapját, sőt annak összegszerűségét sem, de elismerő nyilatkozatot mégsem hajlandó tenni.

E vállalati magatartásnak mögöttes indoka az, hogy a vállalat gazdasági vezetői csak a bírósági határozatot tartják egy későbbi revízió számára is elfogadható bizonylatnak és ezzel minden esetleges gyanút kizárni igyekeznek. Ugyanez vonatkozik az egyezségkötéstől való tartózkodásra is. Szinte általános, hogy a jogtanácsos nyilatkozatai a képviselt vállalata ellen irányuló igény teljes elutasítására irányulnak és nem helyeznek arra kellő súlyt, hogy legalább kármegosztást érjenek el. Természetszerűleg ez a nagy óvatosság nagymértékben növeli a feleslegesen indított felülvizsgálati eljárások számát is. Ezekben az esetekben lényegében a rendelkezési joggal való visszaélésről van szó, amikoris célszerű volna a szankció eszközéhez nyúlni.[9]

Varga Gyula amidőn általában a polgári eljárás gyorsításának kérdését a hivatásos perbeli képviselők oldaláról szemléli igen meggyőző érvekkel sürgeti az egyezségkötés intézményének megfelelőbb jogi szabályozását.[10] Valóban kevésnek látszik az a jog, hogy a bíróság az egyezségkötést megkísérelheti (Pp. 148. §). Célszerű volna elsőrendű kötelességgé tenni a vita egyezség útján történő rendezésének bírósági megkísérlését, miként az egyébként a cseh Pp-ben található. Természetesen ennek kapcsán indokolt kívánalomként merül fel az is, hogy a jogi képviselők részéről a peres ügyben felszámítható teljes ügyvédi munkadíj érvényesíthető legyen, s ez a peren-kívüli egyezségkötésre is megfelelő ösztönző hatást gyakoroljon.

Miként általában a peres eljárásokban, úgy a felülvizsgálati eljárásoknál is az időtartam legnagyobb része a bizonyítási eljárásra fordítódik. Fontos tehát, hogy ennek minél nagyobb arányú lerövidítésére irányuljon a bíróság és a felek tevékenysége, ezt megköveteli az egyéni és társadalmi érdek is. Alapvető követelmény tehát, hogy a jogtanácsos a bizonyításra szoruló tényeket, körülményeket megjelölje nyilatkozataiban és beadványaiban, a bizonyítási eszközöket megnevezze és szolgáltassa, jelölje meg, hogy szakértő kirendelése esetén azzal mit kíván bizonyítani, a bizonyítékokat értékelje és éljen a perbeszéd lehetőségével. Természetesen utóbbira csak akkor kerülhet sor, ha ettől a bíróság nem zárja el a jogtanácsost. Gyakori ugyanis, hogy a bíróság erre nem ad lehetőséget. Ezért is indokoltnak mutatkozik a perbeszéd önálló jogintézményének kialakítása.[11]

Az eljárásgyorsítás témakörének vizsgálata nem lenne teljes, ha nem vetnénk fel néhány gondolatot a szignalizációs tevékenységről. A büntető és polgári ügyekben érvényesülő, a rendőri szervek, az ügyészségek és a bíróságok jelzési kötelezettsége tárgyában hatályban levő 103/1965. (IK 2.) IM—BM—Legf. Ü. sz. együttes utasítás 30. §-ának (2) bekezdése polgári ügyekben — az ügyész részvételétől függetlenül — elsősorban a bíróságot terheli a jelzési kötelezettség teljesítésével.

Meg kell állapítani a felülvizsgálati eljárások kapcsán, hogy a szignalizációs tevékenység igen kedvezőtlen képet mutat és jelzések csak kisebb számban fordulnak elő. Annál sajnálatosabb ez a körülmény, mert az az ügycsoport, amelyben az Mt. 145. §-ának (2) bekezdése szerint bírósági felülvizsgálati eljárásnak van helye, igen jelentőségteljes úgy a társadalmi tulajdon védelme, mint az állampolgárok jogainak megóvása szempontjából. Az ügyek nem fejeződnek be a bíróságokon, hiszen azok társadalmi hatása ekkor kezdődik.

A szignalizáció hatékonysága nagymértékben füg attól, hogy arra nyomban sor kerül-e a bírósági eljárás során erre okot adó körülmény észlelése után, és hogy a megkeresett szerv harminc napon belül teljesíti-e értesítésadási kötelezettségét, s egyáltalán a jelzés kapcsán milyen intézkedést tesz. Természetesen a szignalizáció gyorsasága nem jelenthet elhamarkodottságot és nem mehet a megalapozottság rovására, azonban sokszor szükségtelen megvárni az eljárás befejezését. Említést kíván az a jogirodalmunkban is fellelhető nézet, amely egyenesen a szankciók közé sorolja a bírósági szignalizációt.

Egyes járásbíróságok — szinte az előbbiek alátámasztásaként, de nagyon helyesen — akkor is élnek jelzési jogukkal, ha pl. valamelyik fél (elsősorban szocialista szervezet) viszonylatában joggal való visszaélést észlelnek. Gyakori viszont, hogy ha szignalizálnak is a bíróságok, nem szereznek megfelelő érvényt a jelzett rendellenességekkel kapcsolatos vizsgálat megadott határidőre történő lefolytatásának és szükség szerint a felelősségrevonás alkalmazásának. A szignalizációban megadott határidő elmulasztása miatt nem, vagy nem időben intézkednek. Ez a hiányosság talán legkevésbé a rendőri szervek jelzései vonatkozásában jelentkezik.

Felemlítést és nálunk is bevezetésre megfontolást érdemel a szovjet népbíróságoknak az a mindjobban szélesedő gyakorlata, hogy a népi ülnökök bevonása útján ellenőrzik a jelzések alapján tett intézkedéseket. Nagy segítséget nyújt a bíróságoknak, ha ily módon az ülnökök

[9] L. bővebben: Félegyházi Gyulának a „Vitaülés a rendelkezési elvről a szocialista polgári perben" c. cikkében. Magyar Jog, 1966. 281. old.

[10] Varga Gyula: „A hivatásos perbeli képviselők szerepe a polgári eljárás gyorsításában." Magyar Jog, 1965. 318. old.

[11] Névai—Szilbereky: „Polgári eljárásjog" egyetemi jegyzetben (II. félév, 1964. 24. old.) Névai a perbeszédnek önálló jogintézmény rangjára való emelését tartja indokoltnak.

a helyszínen tisztázzák, hogy mi történt a jelzés eredményeként. Érdekes egyébként, hogy a szovjet jog szerint a polgári ügyekben alkalmazott jelzések tárgyában a bíróságok különvégzést hoznak, s az OSZFSZK Pp. 225. §-a értelmében a különvégzés ellen csupán ügyészi fellebbezési óvásnak van helye. Fellebbezés pedig csak akkor nyújtható be, ha a különvégzés büntető eljárás megindítása tekintetében intézkedik.

Az ügyészség szignalizációs tevékenysége egyre élénkül és — miként a Legfőbb Ügyészség egyik vizsgálati megállapítása is rögzíti — a polgári felügyeleti jelzések a vállalatok és intézmények irányában megfelelően hatnak a baleseti források kiküszöbölésére, a kár áthárítására (amiről igen sokszor megfeledkeznek a munkáltatók), a járásbíróság által elkövetett, többnyire kisebb jelentőségű eljárási szabálysértések megszüntetésére, végül a büntető eljárás megindítására. Az ügyészi intézkedések nagy száma arra utal, hogy az ügyészek rendszeresen figyelemmel kísérik a felülvizsgálati eljárásokat és gyakorta lépnek fel abban.

Nézetem szerint az együttes utasítás 17. §-a hatékonyabban szolgálja az ügyészi jelzés realizálását akkor, amikor a felettes szervhez rendeli címezni a szignalizációt, ha az eredményes intézkedés csak innen várható. Ígysokszor eleve a felettes szerv kapja a jelzést. A jogszabály 25. §-a viszont a bírósági jelzést annak a szervnek rendeli megküldeni, amelynek működésében az arra okot adó körülményt észlelték. Ez a szabályozás a gyakorlati tapasztalatok szerint nem szolgálja megfelelően az intézkedés hatékonyságát, még akkor sem, ha figyelemmel vagyunk a 26. §-ban felvett szövegre. De lege ferenda szükséges volna, hogy a hibázó szerv felettes szerve legyen a szignalizáció címzettje minden esetben, mert csak így biztosítható megfelelő módon annak eredményessége, de még ebben az esetben is csak akkor lesz megnyugtató a helyzet, ha a jelzés alapján megkövetelt intézkedések foganatosítását szankciók fogják biztosítani. Kívánatos volna továbbá a jelzési rend törvényi szinten történő szabályozása.[12]

A fokozottabb és eredményesebb szignalizációs tevékenység hatékonyan szolgálja a felhívott együttes utasítás 1. §-ában megjelölt célokat, megelőzi az újabb jogsértéseket, és gyorsítólag hat a felülvizsgálati eljárásokra is. Gátolja továbbá az alaptalan felülvizsgálati kérelmek benyújtását a munkáltatók részéről. Ezeknek a kérdéseknek az új gazdasági mechanizmusban megnövekszik a szerepük. Ezért is nagy jelentőségű a jelzési kötelezettség teljesítése, s annak elhanyagolása sérti a jogalkalmazási jogpolitikai irányelvek érvényesülését. *Félegyházi Gyula*

[12] Jogirodalmunkban ezeket a nézeteket tükrözi Eötvös Oszkár „Vita a bíróság szignalizációs tevékenységéről a polgári ügyekben" c. cikke. Magyar Jog, 1965. 572—573. old.

Az első magyarországi jogakadémiák alapítása és a tananyag-korszerűsítés a XVIII—XIX. századfordulóig

I

1. A jogi felsőfokú szakképzésnek, közte a jogi oktatásnak és a jogtudománynak hajlékot nyújtó első hazai tanintézetek kezdő lépéseit, egész ténykedését meglehetős homály borítja. Mindezt tetézi, hogy a művelődéstörténetet nálunk jóideig mostohán kezelték, aminek hátrányai lépten-nyomon előbukkannak. A nemzetközi ankétok a mulasztásokra éles fényben rádöbbentenek; a magyar tudósok ezeken gyakran szereztek olyan benyomást, mintha „a külföldi tudósokat a pécsi, óbudai, pozsonyi egyetem ügye" jobban érdekelné.[1] A legnagyobb objektív nehézséget a megbízható egykorú források hozzáférhetőségének akadályai, a közbeékelődő századok folyamán szétszóródása és pusztulása miatt csekély száma, néha teljes hiánya okozzák. Azonfelül a régi feldolgozások érdeklődése nem mindig terjeszkedhetett túl megszabott igényeken, sokszor irányzatos személyi méltatásokon. Ez ideig leginkább a XIV. századi pécsi egyetem keletkezés- és részben működéstörténete feltárt, mégpedig szakirodalmunk újveretű elemzésében is.[2] A komolyan feltételezett veszprémi egyetem, valamint a bizonyíthatóan megnyílt Mátyás-korabeli rövidéletű pozsonyi Academia Istropolitana,[3] továbbá más városok most nem részletezendő hasonló főiskoláinak adatai jóval gyérebbek. A magyarországi diákok jogi oktatásának története a távoli múltban, azután a reneszánsz jegyeit viselő tanintézeteink megszűntével, kivált a XVII. századot megelőzően, főleg külföldi egyetemekhez kapcsolódik.[4] Ilyen

[1] *Klaniczay Tibor:* Egyetemtörténeti symposium. Irodalomtörténeti Közlemények, 1964. 3. sz.

[2] *Csizmadia Andor:* A pécsi egyetem a középkorban. Studia iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata. Bp., 1965. A pécsi egyetem történetéből. Jubileumi tanulmányok. Pécs, 1967.

[3] *Kovács Endre:* A smolenicei Academia Istropolitana-konferencia. Századok, 1966. 2—3. sz.

[4] *Fraknói Vilmos:* Magyarországi tanárok és tanulók a bécsi egyetemen a XIV. és XV. században. Értekezések a történelmi tudományok köréből. 1873—74. III. köt. X. sz. *Békefi Remig:* A bolognai jogi egyetem (facultas) XIV. és XV. századi statutumai (-nak pozsonyi codexe). Bp., 1901. *Mokos Gyula:* Magyarországi tanulók a jénai egyetemen. Bp., 1890. *Schrauf Károly:* Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen. Bp., 1892.

körülmények közepette a nagyszombati (majdan budai — pesti) egyetem kebelében 1667 elején alapított jogi fakultás hozott jelentékeny változást.[5] Ezzel párhuzamosan és később a jogi oktatás fejlesztése érdekében ismételten történtek kezdeményezések, de csaknem egy évszázadig újabb érdemi eredmények nélkül.

A jogi szakképzettségűek aránya és színvonala a tényleges szükséglethez képest, szerény mércét alkalmazva, a XVIII. század derekán aligha tekinthető kielégítőnek. Ugyanakkor ez évszázad utolsó harmadában a jogi oktatás helyzetképe, intézeteinek szerkezete és száma, a tananyag tartalma stb. figyelemre méltóan megváltozott. A haladó gondolkodók küzdelme a jogtudomány műhelyeinek gyarapításáért megérlelte gyümölcsét és az önálló jogi főiskolák hálózata erőteljesen kibontakozott. E folyamat ismérvei közé tartozik az addig domináló egyházi irányítás ellenében a világiasítás előrenyomulása részint alsó fórumok, részint a felvilágosult abszolutizmus felülről jövő, uralkodói szintű törekvéseinek következményeként. Az állam jogi aktivitása, az osztályuralom gépezetének a társadalmi jelenségekre vonatkozó beavatkozása nagyarányúan kiterjeszkedik és a létével elsődlegesen összefüggő kérdésekről (tulajdon védelme stb.) áthatol művelődési területekre is. A főiskolákon előadott bölcsészeti és hittudományi tárgyakhoz, a jogra történelmileg sajátos törvényszerű fejlődés jeleként, felsorakoztatják azidőben modern közigazgatás kiépítéséhez nélkülözhetetlen differenciált tananyagot. Az alapvetően felfelé ívelő folyamatot a keresztező tendenciák meg-megingatják és lassítják, alkalmasint visszavetik, de maradandóan lefékezni képtelenek. A csakhamar elérkező reformkorban, a feudális jogrendnek magasabbrendűvel forradalmi felváltásán tevékenykedő államférfiak, jogtudósok közvetlen elődei számára, a szakismeretszerzés kedvezőbb lehetőségei fokozatosan megteremtődnek. Mindezek indokolják a XVII—XVIII. századbeli jogélet, közelebbről az oktatás, főképpen az akkori egyetlen jogi kar és a jogakadémiák mozgalmas története iránt megnyilvánuló érdeklődést.[6]

II

2. A jogtudomány művelésére és tanítására hivatott akadémiák szaporítása, valamint szervezeti erősítése, a társadalmi-politikai élettel benső érintkezésben meghatározott szakemberek kiképzését szolgálta. A gazdasági tevékenység bővülése és differenciálódása, az államapparátus központi feladatainak ellátása, továbbá a polgárok személyes ügyeinek intézése a jogi kvalifikáció iránt fokozott követelményeket támasztottak. Az elméletileg felvértezett és a gyakorlati munkára alkalmas hivatalnoki kar, a bírák, az ügyvédek képzését új alapokra kellett helyezni, amit a XVII. század vége felé létesített jogi fakultás egymagában nem oldhatott meg. A felmerülő igényeket jobban kielégíthették, ha a szakismereteket arányos földrajzi-regionális távolságokban telepített tanintézetek közvetítik. A megfelelő iskolahálózat és a céltudatosan összehangolt tanrend előmozdíthatták mind a partikuláris jog szükséges mérvű megismertetését, mind a jogegységnek az ország egész területén teljesebb érvényesülését.[7]

A jogi szakismeretek intézményes terjesztése objektív hatásában, a vizsgált periódushatárokon belül, a társadalmi haladás ügyét képviselte. A hanyatló feudális államrend viszonyai között a jogi kultúra bázisának erősítése és szerepének növelése az előretörő polgári ideológiák fejlődésvonalának egyik láncszeme volt. Mindezek a kiváltságos földesurak által gyakorolt önkénnyel és a törvénytelen nyers erőszakkal szembehelyezkedő irányzatok pozícióit támogatták. A meghatározó osztályjellegű politikai ellentéteken felül a jogakadémiák elhelyezésében és fenntartásában jelentősen közrejátszottak egyházi-vallásfelekezeti érdekek. A katolicizmus és a protestantizmus egymással versengése szemléletesen kirajzolódott, amikor a jogi tanintézeteket nagy lendülettel szervezték; továbbá a fő tendenciák érvényét helyenként-időnként személyes motívumok módosíthatták. A fejlődést sürgető törekvések részben egybefonódtak a tudomány és a pedagógia napirenden levő általános kérdéseivel, részben speciális indítékokból fakadtak. A magyarországi közigazgatási és bírósági szervezet török uralom után nagyarányú újjá-, illetőleg átalakításának a Habsburg politika ízlése szerint véghezvitelét jórészt a korszerű jogi, kormányzati szakismerettel rendelkezők hiánya, az elavult formákhoz makacs ragaszkodás tette lehetővé.[8] Ezekhez hozzájárult, hogy a jogéletet a XVIII. század történelmi viharában számos bizonytalansági tényező befolyásolta és normalizálódását hátráltatta. A társadalmi-művelődési előrehaladás segítése és jogász generációk nevelése mellett, a korabeli politikai-közjogi helyzetben, a tanintézetek a nemzeti függetlenségi eszme erjedésének fontos színhelyévé válnak. A szorosan vett jogi kul-

[5] *Eckhart Ferenc:* A jog- és államtudományi kar története 1667—1935. Bp., 1936.

[6] Vö.: A 9. (smolenicei) magyar—csehszlovák jogtörténeti konferencia anyagai. Jogtörténeti Tanulmányok I. Függelék. Bp., 1966. *Csizmadia Andor:* A bürokrácia kezdetei Magyarországon. Állam és Igazgatás. 1967. 6. sz.

[7] *Eckhart Ferenc:* i. m. Adott országrész joganyagának, pl. a nagyszebeni szász jogakadémia tanrendje szentelt figyelmet. Vö.: A magyar királyi jogakadémiák és joglyceumok története. Pest, 1873. 209—212. pp.

[8] Magyarország Története (szerk.: *Molnár Erik, Pamlényi Ervin, Székely György).* Bp., 1964. I. köt. 291., 301—339. pp. A szakképzés fejlődése és a haladás gondolata szorosan összekapcsolódott más tudományágak területén is. Vö.: *Walleshausen Gyula:* Az agráregyetem terve 1844-ben. Gazdálkodás 1958. 2. sz.; *uő.:* Húszéves az Agrártudományi Egyetem. Agrártörténeti Szemle, 1966. 1—2. sz. 190. s köv. pp.

túra ápolásán túlmenő közéleti jelentőségük különösen kibontakozott a reformkorban, majd a polgári forradalom és szabadságharc előestéjén. Az ezt megelőző évszázadban lépésről lépésre érlelődtek a jogakadémiák rohamos számszerű növekedésének, munkájuk megjavításának előfeltételei.

3. A jogi szakoktatás kérdése, széles körű összefügései miatt, élénken foglalkoztatta a kiváló elméket és a legmagasabb államhatalom, a törvényhozás szerveit. Az érdekeltek állásfoglalásaiban a jog hathatós tanításának szándéka a jövő haladást, míg ennek ellenlábasai a retográd múltat jelképezték. A szembenálló nézeteket természetesen csupán legfőbb jellemző vonásaikban lehet elhatárolni, a probléma számos tarka elemi részből tevődik össze.

A XVII. és a XVIII. század fordulóján, utóbbi feléig Magyarországon a jogi képzés intézményeinek *szervezeti felépítése kezdetleges, kontúrjai gyakorta változnak* és anyagi eszközeik elenyészőek, mind az oktatói, mind a hallgatói létszám alacsony. Az ismeretek terjesztésének-elsajátításának fő formája sokáig elsődlegesen a gyakorlati tevékenység, a jogalkalmazásban közreműködés volt, nem pedig az iskolaszerű tanítás és tanulás. A különféle (pl. bölcseleti) tanintézetekben, akadémiákon létrehozott ún. juris katedrák sem az átfogó, sem az alapos jogi műveltséget nem biztosíthatták. Az önálló, kizárólag jogi oktatás céljára rendelt jogilíceumokat és jogakadémiákat a XVIII. század második harmadától kezdték szervezni. Ugyanakkor a jogi ismeretek *tananyaga tárgykörileg szigorúan kötött, kevéssé differenciált* s főleg a római jogra és a kánonjogra szorítkozik. A diszciplináknak — ebben az időszakban egyébként Európa-szerte tapasztalható — szűk tagolódása fokozatosan kiegészült a hazai jog tárgyaival stb., ami más országok egyetemeihez (pl. bécsi) képest előnyös vonás.[9] A tematika azonban csupán a meglevő hatályos törvények tanításával bővült; a jogszabály módosítások, az új teoretikus megoldások lehetőségének elemzése még hiányzott. A használható tankönyvek előzetesen való hivatalos kijelölése emellett különösen vonatkozott az akadémiákra, amelyeket a képzés gyakorlati irányának hangsúlyozásával az egyetem jogi fakultása ellenőrzött. A jogi oktatás további sajátossága az *idegennyelvűség huzamos ideig tartó érvényesülése* az ismeretek alapjául szolgáló forrásokban, a jogszabályokban és a jogirodalomban egyaránt. Eleinte a jogélet minden síkján (tudomány, törvényszerzés, jogalkotás, jogalkalmazás) a latin használata kizárólagos, azután pedig a német nyelv került átmenetileg előtérbe. A magyar állapotok e tekintetben erősen és hátrányosan különböztek más országokétól, ahol a nemzeti nyelvek a törvénykezésben stb. hamarabb elterjedtek.[10]

Az elavult szervezeti, diszciplinabeli, nyelvi és másfajta sajátosságok megváltoztatását többen, már a XVII. században ismételten követelték. Kifejtették, hogy a társadalmi művelődés, humanizálás egyik elengedhetetlen feltétele a jogi és a politikai ismeretek magasfokúan szervezett, rendszeres tanítása. A meglevő adottságok változatlanul hagyása (iskolán kívüli, vagy külföldi egyetemeken tanulás, latinnyelvűség stb.) csak a hatalom birtoklásához fontos jogi tudásnak zárt, kiváltságos társadalmi réteg számára való megőrzését segítette. Az oktatási formák tökéletesítését hátráltató magatartással egyben a feudális jogi normák „örökérvényűségének" hitelét és konzerválásának esélyeit erősítették. A jogakadémiák fejlesztésének, a tananyag mélyebb differenciálásának korabeli előremutató irányait a következő évszázad végére a Ratio Educationis összegezi, viszont a latinról a magyar nyelv hivatalos használatára mind erősebben óhajtott áttérés egyelőre elmarad. A jogtudomány és a jogi műveltség terjesztésének a vázolt fő kérdéseken belül, illetőleg azok mellett további bontásban voltak még egyéb fontos alkotó részei. Ezek között szerepet játszottak a didaktikai módszerek változatai, a tanítás és tanulás szabadsága polgári elvének megvalósításáért folytatott küzdelem stb., amelyeknek kifejtését azonban e rövid tanulmányban mellőzzük.

III

4. A jogi ismeretek oktatását biztosító *tanintézetek szervezeti felépítésének* elveit a legnagyobb tudósok korán felvázolták és indokaikat fáradhatatlanul hirdették. E kérdéssel az elsők közül *Apáczai Csere János* De studio sapientiae c. 1653-ban elmondott beszéde, majd az akadémia felállításának módjáról és formájáról írott műve foglalkozott. A társadalmi-gyakorlati oldaláról ecsetelte annak előnyeit, ha minél több „nemes vagy jobbágy emberből iuris doctor" lehetne. Megfontolt érveit abban körvonalazta, hogy „remélhetnők a barbariesből való felszabadulásunkat, habár csak az Ország Tábláján iuris doctorok ítélnének" stb. E gondolatai jegyében továbbá az ifjakat buzdította, hogy idejüket „Iustinianus Pandectái mellett okulással" töltsék. A skóciai és a hollandiai példák alapján, a középiskolai-kollégiumi koncepciót meghaladva, egyetemi típusú szervezet kiépítését szorgal-

[9] *Rudolf Kink:* Geschichte der kaiserlichen Universität zu Wien. Wien, 1854. I. Bd. 463., s köv. pp.; *uő:* Die Rechtslehre an der Wiener Universität című 1853-ban kiadott művében írja, hogy az egyetemen a joghallgatók saját országuk jogrendszerét nem ismerhették meg.

[10] *Kovács Ferenc:* A magyar jogi terminológia kialakulása. Bp., 1964. 85., s köv. pp. Így pl. míg az eredetileg latinul szövegezett Tripartitumot a XVI. század második felében fordítják magyarra, addig a Sachsenspiegel, majd a Kleines Kaiserrecht a XIII. században németnyelvűek, továbbá a XIV. századi Kniha Rožmberska, valamint a XV. századi Práva Zemska Česka csehnyelvűek voltak.

mazta.[11] Az államférfiak közül II. *Rákóczi Ferenc* sürgette 1706-ban az akadémiáknak a politika, illetőleg a közigazgatással kapcsolatos egyéb tudományok művelésére és tanítására alkalmassá tételét.[12] Mindmegannyi vázlatszerű vagy tüzetesebben körvonalazott elképzelés közelített, illetőleg eljutott a jogi oktatást főfeladatként végző tanintézetek alapításának végkövetkeztetéséhez. A jogakadémiák létrehozásának aktusát „minden feledéstől (melyet az idők folyása és viszontagsága magával hozni szokott) megőrizendő" tételes szabályokban rendszerint ünnepélyesen megörökítették. (1741. XLIV. tc. praeambulum, ill. 1. §.)

A XVIII. század elején némely intézeten belül kijegecesednek a tanszéki értékrendű jogi tanfolyamok, szervezeti elkülönítésük azonban még nem megy végbe. A jogi kultúra elért vívmányait ébrentartó több főiskolán (soproni, marosvásárhelyi stb.) hagyományosan mérsékelt mennyiségű tananyagot oktattak, nem szakképzés igényeit kielégítő, inkább a kor művelt embere számára kívánatosnak ítélt módon. Az ilyen juris katedrák előfutárai voltak a másfajta szaktudományokhoz későbbiekben kapcsolt, adandó alkalommal behatóbb tárgyalást érdemlő jogtanítási formáknak. Ezeket a jelenségeket lehetett észlelni még a sárospataki, kolozsvári (1733), a debreceni, a késmárki (1742) főiskolákon és másutt. A pozsonyi *Beer*-féle, a teológiát a logikával, valamint az államtannal kiegészítő tanterv, az ugyanott azután széles mederre terjedt jogi oktatás magvát képezte. Eger és Pest (az egyetemet jogi karával ekkor még nem telepítették ide) pedig elhódítja az elsőség pálmáját a jog tanítására szánt intézetek megteremtéséért folytatott vetélkedésben.

A jogi ismeretek továbbadására-megszerzésére szolgáló felsőfokú tanintézetek eszméje mindinkább behatolt a törvényi rendelkezések mezejére. Bár a törvényhozás az elméletben kimutatott gyakorlati igényeket vontatottan követte és azok maradéktalan teljesítésével sokáig adós maradt. Az 1715. LIX. tc. szerint kiküldött bizottság, jól példázva ellenszegülését, az 1722—1723. évi országgyűlésig kevés eredménnyel kecsegtetett. A jogtudományok tanítására politikai akadémia felállítását latolgatások után végül a helytartótanács teendőjeként jelölik meg. Két évtizednyi idő elmúltával konkrét kérdés kapcsán az 1741. XLIV. tc. mégis beiktatja *Foglár György* hazai jog ápolására tett egri joglíceumi alapítványát. Az intézet igazgatásának gondját a törvény Heves vármegyére és az egri káptalanra, míg a felügyeletnek tekinthető jogkört a királyi curiára bízta. Ezzel a' továbbiak serkentéséül, a meglevő egyetemi jogi fakultás mellett, lefektették a második teljes jogtudományi szaktanintézet alapjait.

Az egri joglíceumhoz hasonlóan a Ratio Educationis előtti időben még a sajátos helyet elfoglaló pesti jogi iskola érdemel külön említést. E kifejezetten jogi oktatás céljára rendelt tanintézetet a városi tanács 1757-ben államfői engedéllyel alapította és ugyanaz gondoskodott fenntartásáról, tehát az egyházi jelleg hiányzott. A 30—40 főnyi hallgatóságot hároméves kurzuson képezték, hogy a városigazgatás feladatainak ellátására felkészüljenek, ehhez megfelelő tudásra szert tegyenek. A tananyagban a római jog dominált, az első éven előadták az Institúciókat, a másod- és harmadévfolyamon a Digesztákat és a kánonjogot. Az iskola tanára *Perthold (Perghold) Tamás Pál* irodalmi munkáiban az állami és az egyházi hatalom kölcsönviszonyának, az uralkodó jogállásnak kérdéseivel is foglalkozott. Az általa kifejtett időszerű tanok politikai tartalma iránt az udvar az akkor divatozó sekélyes színvonalú, alattomos intrikák közbeavatkozása miatt nem tanúsított megértést. Az iskolát közel 15 évi tevékenység után, 1770-ben a királynő megszüntette, a városnak pedig studium politico-cammerale felállítását ajánlja. Bizonyos mértékig jogi jellegű volt még az 1763-ban napvilágot látott szempci, majd tatai székhelyére áttett collegium oeconomicum, amely igazgatási-kamarai szolgálatra előkészítéshez nyújtott közigazgatási ismereteket.[13]

A változatos konstrukciójú intézetek (egri, pesti jogi iskolák, juris katedrák stb.) létrejötte és tartós működése tanúsítja a XVIII. század közepén a jogi oktatás bővítésének társadalmi indokoltságát. Az ebből fakadó sokrétű feladatok megoldása (fenntartás, irányítás, tananyag kidolgozás) mindinkább áttolódott állami-kormányzati, városi, azaz világi szervekre. De a közbeeső intézkedések az egyházi befolyást lényegileg nem korlátozták, hanem a Ratio Educationis hozott később döntő fordulatot. A hosszúéletű egri és a másfél évtizednyi élettartamú pesti jogi tanintézetek vázolt eltérő sorsa e körben egyúttal az egyházi hatalom megmaradt erejére is rávilágít. Az iskolarendszert jelentős reformnak alávető Ratio Educationis kibocsátása táján szerte az országban néhány újabb jogakadémia alakult.

A XVIII. század utolsó negyedében, továbbá a századforduló körül az úttörő és egyben fennmaradt egri joglíceumhoz odasorakoznak a vallásilag más-más orientációjú rokonintézetek. Közülük nevezetesebbek a győri, amelyet később áthelyeztek pécsi új otthonába (utóbb pedig visz-

[11] *Hegedüs István:* Apáczai Cseri János paedagogiai munkái. Bp., 1899. 65., s köv., 146—160. pp.; *Orosz Lajos:* Apáczai Csere János válogatott pedagógiai művei. Bp., é. n. (1956) 198—211. pp.; *Bán Imre:* Apáczai Csere János. Bp., 1958. 396. s köv., 493—508. pp.

[12] Országos Széchenyi Könyvtár. Kézirattár Oct. Lat. 353. 5. lev.

[13] *Molnár—Pamlényi—Székely:* i. m. 348. p.; *Hóman—Szekfü:* Magyar Történet. Bp., 1936. IV. köt. 623., V. köt. 16. p.; *Fináczy Ernő:* A magyarországi közoktatás Mária Terézia korában. Bp., 1899. I. köt. 256—260. pp.; *Molnár Aladár:* A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században. I. köt. Bp., 1881.

szatelepítettek eredeti helyére), a kassai, a debreceni, a nagyváradi stb. jogakadémiák. Ezzel párhuzamosan az immár pesti székhelyű egyetem jogi kara és a jogakadémiák között kialakult áttételeken futó (kormányzati szervek közbeiktatásával stb.) szoros függőségi viszony. Az akadémiák a jogi fakultásnak leányintézeteivé válnak és attól a vezetésre, a tanárok személyi kiválasztására, a stúdiumok tartalmára és módszereire nézve irányítást kapnak. A helytartótanács a jogi karnak megküldi véleményezésre a győri, a kassai, a zágrábi és más jogakadémiákon rendszeresített előadásokról készült összefoglalókat, a szervezeti változásokról szóló anyagokat stb.[14] A jogakadémiák belső szerkezetét időnként módosították a tanulmányok elvégzéséhez váltakozva 2—3 év időtartamot kitűző előírások, amelyek már a vezetést és igazgatást ellátó szerveik felépítésének kérdését érintik.

5. A jogi oktatásnak a XVIII. században többször visszatérő problémája a hallgatók szelektálása társadalmi hovatartozás, vagyoni helyzet szerint. Sokszor nyíltan kimondott feltétel (alapítványokban stb.), hogy elsősorban a nemességhez tartozó fiatalság folytathat tanulmányokat. A válogatás nemcsak a tanintézet kötelékébe belépést megelőzően történik, hanem előfordult a már felvett hallgatók vonatkozásában is. A vagyonosság és a származás kritériumai alapján 1738-ban felsőbb rendelkezésre a jobbágy, valamint kisnemes sorban levő ifjakat a magasabb társadalmi osztálybeliekhez képest háttérbe szorítják. A korlátozás hatályát később megújították és kimondják, hogy jogi képzésben csak olyan tanulókat szabad részesíteni, akik saját erejükből tudják magukat fenntartani. Ez a nyomasztó diszkrimináció a hallgatóság összetételét hátrányosan befolyásolta, csökkent a tehetséges és szorgalmas diákok száma. Ugyanakkor a szakmai-szellemi művelődés helyett a könnyed szórakozást, lovagias afférokat előnyben részesítő, állandó fegyelmezési gondokat okozó joghallgatók aránya növekedett. A tanári kar vonakodott a hallgatóságot társadalmi eredethez, a nemes-jobbágy, illetőleg anyagilag tehetős-elesett feltételekhez igazodva szembeállítani és elhatárolni.

A konzervatív felfogás tagadta az akadémiák szakiskola jellegét, mivel „a jogtudomány elemeinek ismerete mintegy betetőzte a közélet világi területein működő nemesség általános műveltségét".[15] A felső társadalmi osztályok — a haladáshoz csatlakozó tagjaik kivételével — a jog tanulását nem szó-szorosan hivatásbeli törekvésként, hanem illendőségből elvégzendő feladatként kezelték, bár azzal a nyilvánvaló rendeltetéssel, hogy a napi politikai fórumokon hasznát veszik.

Mindezekkel szemben a század végén *Hajnóczy József* annak a nézetének adott hangot, hogy a rendes tanárok mellett „mindenkinek legyen szabad tetszése szerinti díjért tanítani, a hallgatóknak meg azokat hallgatni". A juristákra szabott feleslegesen merev rendszabályokat indokolatlannak tartja, mivel az országgyűlési tanácskozások azt a tapasztalatot nyújtják, hogy „a szabadsághoz korán hozzászokott ifjak mérsékeltebbek lesznek". A feudális előjogokat és a nemzeti szűkkeblűséget bírálva kifejtette, hogy „mind nemzetbeliek, mind külföldiek minden megkülönböztetés nélkül lehetnek professzorok, sőt az idegeneket és kiváló tudósokat" vonzani kell hozzánk. Javasolta az egri jogakadémia egyetemi fokozatú tanintézetté fejlesztését, illetőleg a pesti egyetem Egerbe való áthelyezését.[16]

A törvényhozás az elkövetkező időben, új jogakadémiák alapítása és a fejlődés ellenére felmerült további problémák kapcsán, az 1790. XXVI. tc. 5. pontjában kimondja, hogy külföldön tanulni és ösztöndíjakat elfogadni bármi korlátozás nélkül lehet. A jogakadémiák színvonalát, valamint a hallgatók szorgalmát érintő polémiákban a vitázók egymásnak sűrűn vallási elfogultságtól függő feleletet adnak stb.[17] A megyék 1790-től panaszkodnak, hogy a jogi pályára indokolatlanul sok ifjú törekszik, noha ekkor még túltermelés valójában nem volt. Ezzel a bírálattal a kötetlen kiváltságait féltő földesúri szemlélet a törvényesség iránt fogékonyabb és igényesebb jogi képesítésű elem ellen nyilatkozott. A mesterségesen keltett hangulatok leple alatt felvetik a minőségi kiválogatás problémáját abban az értelemben, hogy a jogtudományra csakis azokat bocsássák, akikben a közhaszon reménye megvan.[18] Hajlamosak itt-ott elhinni,

[14] *Eckhart:* i. m. A jogakadémiákról szóló irodalomból utalunk: *Németh Ambrus:* A győri királyi tudományakadémia története. I., II., III. Győr, 1899—1904. *Bozóki Alajos:* A nagyváradi királyi akadémia százados múltja 1788-tól 1888-ig. Bp., 1889.; *Békefi Remig:* A debreceni ev. ref. főiskola XVII. és XVIII. századi törvényei. Bp., 1899.; Spomenica na svečano otvaranje kr. sveučilišta Franje Josipa I. u. Zagrebu. 1875. 87—95. pp.

[15] *Fináczy Ernő:* Az újkori nevelés története (1600—1800). Bp., 1927. 328., s köv. pp.

[16] *Csizmadia:* i. m. 55. p. A jogi képzés kibővülése és színvonalának emelkedése, *Kövy Sándor* és más kiváló jogtudósok jó híre vonzott más nemzetiségű hallgatókat is. Vö.: *Gulyás József:* A sárospataki ref. főiskola görög keleti vallású joghallgatói (1793—1867 közt). Sárospatak, 1940.; *Jozef Butvin:* Martin Hamuljak and the fundamental problems of the Slovak national revival. Studia Historica Slovaca. 1965. III. 140., s köv. pp.

[17] Jeszenák Pál és János közül az első Savoyai Jenő, míg a másik herceg Eszterházy Miklós jogtanácsosa volt. A katolikus főurak kénytelenek protestáns jogi képviselőket megbízni, saját vallásúak hiányában. *Fináczy:* A magyarországi közoktatás (i. m.) I. köt. 141., s köv. pp. A másik fél elismerését jelzi, amikor katolikus szerző írja, hogy „Evangelici quorum studia melius coordinata erant, inter Advocatos eminebant, Catholici plerumque Rabulae." *Antonius Szirmay:* Fragmenta historiae secretae sui temporis, 1811. Országos Széchényi Könyvtár. Kézirattár Quart. Lat. 374. 33., 219. pp.

[18] *Kornis Gyula:* A magyar művelődés eszményei 1777—1848. Bp., é. n. (1927) I. köt. 143. p.

hogy a jogszabályok kodifikációjával, illetőleg gyűjteményekben írásbafoglalásával a törvénytudók és a jogalkalmazók egyes csoportjai feleslegessé válnak.[19] A jogi képzés visszaszorítására irányuló tervek legtöbbje részben a tudományos haladást ellenző retrográd tartalmat, részben valószerűtlen vágyálmot takart. Más oldalról megnyilvánult ezekhez formailag hasonló, de minőségileg eltérő józan előrelátó mérséklés, indokolt óvakodás is az öncélúan kasztszerű szakszolgálati rétegtől, amely a tárgyalt utáni időszakokban emelkedik negatív jelentőségének csúcsára. Mindezek előtárják a fejlődés ellentmondásait és a régebben társadalmilag hasznos funkciót betöltött jogakadémiák jövőbeni hanyatlásának jeleit.

6. A jogakadémiák változó szükségletekhez igazodó struktúrában és mennyiségben építéséhez egyidejűleg az oktatás *ismeretanyagának* fokozatos bővülése, valamint differenciálódása járult. Az e téren mutatkozó negatívumok és hiányok kiküszöbölésének üteme, módozata sok kiváló elmét elgondolkoztatott. A legátfogóbb koncepciók sorában *Apáczai Csere János* a felső fokú képzésről szóló fejtegetésében a nyelvek, a história, az etika, a dialektika, a teológia és a medicina között helyet követelt a jog, valamint a politika tudományának. Az utóbbi, s általa „felette szükséges tudnivalóknak" minősített tárgyköröket akként jellemzi, hogy a politika „a polgári életre", míg a jogtudomány „a szokás útján bevett törvényekre" vonatkozik.[20]

A külföldi tapasztalatok hasznosításának igénye általában az oktatásban és közelebbről a jogi képzésben szintén igen korai időre tekint vissza. *Szepsi Csombor Márton* párizsi útja alkalmával 1620-ban készült Europica varietas című, szélesebb horizontra kitekintő beszámolója a werbőczyánus nemesség szűk nemzeti elzárkózását igyekszik feloldani.[21] Az 1630-as évek folyamán rendszertani felépítésében még hézagos, de haladó tendenciájú *Tolnai Dali János* pataki iskola korszerű átépítésére vonatkozó terve. A korabeli európai tudományos élet kimagasló egyénisége, *J. Amos Comenius* nyomban Magyarországra érkezésekor, 1650-ben sárospataki beszédében a jogi képzés gyakorlati jelentőségét hangsúlyozta. A politikai stúdium keretében szükségesnek látta a törvények kifejtését, amely gondolatát később a panszofikus iskola tervezetében részletezte. Rámutatott a többi között, hogy a magyarországi felsőoktatás eredményei mellett a jogtudomány művelésében és tanításában hézagosságok mutatkoznak. Ezzel szoros okozati összefüggésben a mindenkire kötelező érvényű jó törvényeket hiányolta és a nemesi törvényszékek elfogult ítélkezését bírálta. Nyilvánvalóan felismerte, hogy a jogi tudás milyensége fékezheti vagy támogathatja az általa hirdetett humanizmus és demokratizmus érvényesülését.[22] A törvényhozás, noha jóval később, ugyancsak követendő példaként említi más országok jogi iskoláinak tanrendjét, de az érdemleges intézkedések késnek.

A jogtudomány további fejlesztésével a tanítás speciális kérdéseivel a XVIII. század első felében mind sűrűbben foglalkoznak. A jogi szakismereteket néhány évtized múltával már nemcsak a többi tudományokkal egybevetve, hanem saját törvényszerűségeiben és módszereiben szemlélik. A részletvonatkozásokat mélyebben feltárják és a tárgykörnek kiemelkedő fontosságot tulajdonítanak, olykor elsőbbséget vindikálnak.

Jóni János De auspicio regio Stephani primi Hungarorum apostoli schediasma historico-juridicum c. Jénában (1717, 1756) kiadott, vagy *Kitonich János, Szegedi János* és mások írásai elvont tételeket még alig boncolnak. Az egyik 1734-beli tanulmány a politikát „az ország és abban levő statusok igazgatása és conservatiója felől való tudománynak" tekinti. A századelőn a sárospataki akadémián *Simándi István,* valamint a debreceni *Szilágyi István* úttörő munkát fejtettek ki, amikor az etikáról a természetjogot stb. önálló tantárgyként leválasztották. Az 1723. LXX. tc. 4. §-a kimondja, hogy az akadémiákon „a bölcseleti, hittani és jogi tudományt tárgyalják elkülönítve", továbbá „a külföldi egyetemeken nyilvánosan taníttatni szokott és az állami és katonai közügynek szolgáló egyéb tanokat... alkalmatos tanárok adják elő".

A jogélet különböző ágainak elvi alapjaiban akkor modern megvilágításhoz indítás adásában *Huszti András* és *Huszti István* szereztek érdemeket. A szakterület helyzetét behatóan *Huszti András* Jurisprudentia Hungarico-Translivanica 1742-ben közzétett csaknem hatvan címet tartalmazó műve elemzi. Megállapította, hogy „a leggyakorlatibb, a legfontosabb tudomány" külföldi egyetemeken tanító neves tudósai a magyar jogról semmilyen adattal nem rendelkeznek. „A jogi ismeretek nagy hiányosságai" legfontosabb előidéző okául az „oktatás kizárólagos teologikus irányát" jelölte meg. A pozitív útmutatás megadásával ostorozta a Tri-

[19] „A' tizennyolczadik század' idejükre első codexei a' porosz és az orosz még azon vezéreszme' befolyása alatt szerkesztettek; hogy a rendszeres törvénykönyv az ügyvédeket és általában a' törvénytudósokat szükségtelenekké teendi. A' következés kimutatta a' tévedést..." *Szalay László:* Codificatio. Budapesti Szemle, 1840. I. köt. 241. p.

[20] Lásd Apáczai Csere-irodalmat a 11. jegyzet alatt.

[21] *Ravasz János:* Dokumentumok a magyar nevelés történetéből 1100—1849. Bp., 1966. 64. p.

[22] *S. Theschedik:* J. Amos Comenii Oratio de cultura ingeniorum. Pesthini, 1791. 25. p.; *J. A. Comenius:* Opera Didactica Omnia. Tom. II. Sumptibus Acad. Sci. Bohemoslovenicae. Pragae, MCMLVII. 84. p.; Vybrané spisy J. A. Komeského *(J. Kopeczky).* Praha, 1960. II. köt. 126. p.; *Kovács Endre:* Comenius Magyarországon. Bp., 1962. 95., 147., s köv., 360—5. pp.; *Ilona Komor:* Comenius in Sárospatak — Apáczai in Gyulafehérvár. Acta Litteraria Acad. Sci. Hung. 1960. Tom. III.; *Jvan Kvačala:* J. A. Comenius. Berlin, 1914. 72., s köv. pp.

partitum száraz, jogi alapelvek kifejtése nélküli ismertetésének maradi és primitív módszerét. Az elméleti megoldást igénylő problémák között említi azt a perjogi kérdést, vajon a bírónak a felek előadásai és bizonyítékai alapján, vagy saját meggyőződése szerint kell ítélkeznie. Kifejtette még nézeteit a jog fogalmáról, a jogtudomány felosztásáról, valamint az utóbbi és a gyakorlat szoros kapcsolatáról stb.[23]

Ezek az előzmények után, a hazai szükségletek és az ország határain túli jogtudomány inspirációja nyomán teremtett légkörben a királynő 1769-ben a kancelláriát új jogi tárgyak tanításának megszervezésére utasította. A már meglevő tanszékeken (római jogi stb.) kívül elrendelte a jogtörténet, a természetjog és az általános közjog, a hazai közjog és a politika, valamint a büntetőjog különálló oktatását. A célkitűzések részben megvalósultak, néhány tanszék felállításának elódázása nem jelentette a tananyagból megfelelő diszciplináknak, illetőleg témáknak teljes kihagyását.[24]

Az 1777. évi Ratio Educationis gondosan kiépítette a jogakadémiák tanrendjét, ami az egyetem jogi karára bizonyos eltéréssel szintén vonatkozott. Előtérbe kerülnek a magyar közjog, ennek keretében az általános államjog és a nemzetközi jog, továbbá a közigazgatástan, a kommercium, a pénzügytan, az egyetemes történelem stb. Ugyanekkor nyilvánítják hangsúlyozottan „nagyjelentőségűnek és hasznosnak" a magyar jogtörténetet, amit addig az egyetem jogi karán még kevéssé műveltek. A két intézménytípus (kar — akadémia) tanterve egyébként hasonló, a jogi karon, az akadémiákon előadott tárgyakon felül, csak római jogot és egyházjogot tanítottak. De utóbbi önálló tanulmányozását mellőzni kívánta *Sonnenfels:* Über die Einrichtung der Studien in den kk. deutsch-böhmischen und hungar című, 1785-ben készült memoranduma.[25] Ennélfogva a tananyagot szélesítő fő folyamatot másodrendűen bizonyos körben szűkítő tendenciák ellensúlyozták. A rendeletként kibocsátott Ratio az oktatásügyet állami feladatnak tekintette és ennek szellemében, az egyház addigi iskolamonopóliumával szemben meghatározta a jogi képzés jellegét. A jogakadémiák tanrendjének egységesítésére irányuló törekvések természetesen összeszövődtek a fentebb vázolt szervezeti kontúrok kialakításával. Egyöntetűséget azideig soha nem — teljeset azután sem — sikerült elérni. A győri jogakadémia 4 tanszék között felosztva tanította az államtani, a kamerális és a gazdasági tudományokat; a természetjogot, a nemzetközi és az általános államjogot; a kánonjogot; valamint a hazai magán- és büntetőjogot. A nagyváradi akadémián az előbbieken felül még váltó- és kereskedelmi jogból, diplomatikából, numizmatikából stb. speciális előadások, továbbá nyelvi, irodalmi stúdiumok voltak.

A jogakadémiák jellegének és értékének megítélésében lényeges, hogy a felvétel előtanulmányt, általában bölcseleti tanfolyam sikeres elvégzését feltételezte. Így 1764-ben pl. elrendelték az egész országra, következésképp a jogi karra is, hogy az egri líceum mintájára jogi tanulmányok folytatásához az előképzettséget igazolni kell. Ugyanebben az évben a pesti jogintézetre vonatkozólag kimondták, hogy a római, civiljogi tanulmányokra bárkit csak a bölcseleti tanfolyam elvégzése után lehet bocsátani. Ezt az intézkedést Pest vármegye sérelmesnek tartotta, s a prímásnál, valamint a helytartótanácsnál panaszt emelt ellene.[26]

A jog tanításának korszerű feltételeiről egyre sokasodó nézetek variációi sorában előkelő helyet foglalnak el *Hajnóczy József* gondolatai. A jogtörténetben is magasan képzett tudós elme e kérdést a Dissertatio politico publica de regiae potestatis in Hungaria limitibus 1789-ben (más adat szerint egy évvel később) befejezett munkájában taglalta. Ebben lépcsőzetesen levezeti a törvényhozás, a végrehajtó hatalom, a tanárok és a diákok teendőit az ismeretszerzésben, illetőleg közvetítésben. A törvényhozás jogkörébe utalta volna annak eldöntését, hogy mit és hol kell tanítani, valamint az anyagi feltételek megállapítását; a kormány dolga viszont a tanítás módszereinek kimunkálása. Eközben rámutatott, hogy „a gramatikai iskolában, méginkább a jogi karon szabad legyen a professzornak olyan módszert választania, amilyet akar", maga határozza meg a tanítás alapjául szolgáló könyveket.[27] A megnyilatkozás jelentőségét emelte, hogy még a XVIII. század végén is akadt nemesi vármegye, amely a jogakadémiákat a hatályos

[23] *A. Huszti:* Iurisprudentia Hungarico Transilvanica. Cibinii, 1742. 13., 179., 220., s köv. pp. *Kolosváry Bálint:* Huszti András. Kolozsvár, 1914. 9., s köv. pp. *Barankay Lajos:* Felsőoktatásunk kibontakozása az újkorban. Pécs, 1943. 3—16. pp.

[24] *Pauler Tivadar:* A Budapesti Magyar kir. Tudomány-Egyetem története. I. köt. Bp., 1880. 70. p. A külföldi egyetemeken szerzett jogi ismereteket kevésbé adaptálhatták hazai viszonyokra, mint pl. az internacionálisabb orvostudományt; ez a különbség fokozódik, amikor a római jog jelentősége viszonylag csökken. A más országokban jogi tanulmányokat folytató diákok száma a többi szakbeliekhez képest nem magas. Vö. *Mokos:* i. m., *Schrauf:* i. m.

[25] Idézi *Eckhardt:* i. m. 155. p. A szerző a forrást az Esztergomi Könyvtár Batthyány-hagyatékban találta. A római jog és a jogtörténeti tárgyak jelentős részei több külföldi egyetem tanrendjének is. Lásd: *G. V. Levickij:* Biograficeskij slovarj imperatorskavo Jurjevskavo (bivsavo Derptskavo) Universiteta. Jurjev, 1902. Tom. I. 475., s köv., 582—600., 602—620. pp.; Az európai jogi oktatás tradícióiról lásd még: *Guido Kisch:* Die Anfänge der Juristischen Fakultät der Universität Basel. Basel, 1962.

[26] *Molnár A.:* i. m. 220—231. pp.

[27] Hajnóczy József közjogi-politikai munkái (sajtó alá rendezte *Csizmadia Andor*). Bp., 1958. 171. p.

törvényeken kívül bármi egyéb oktatástól eltiltani óhajtotta.[28]

7. Legvégül a jogélet minden területén rendkívüli horderejű, különösen az oktató munkában nagy tehertételként jelentkező *nyelvkérdés* néhány mozzanatára utalunk. A nemzeti nyelv térfoglalása először a humanizmus,[29] később pedig a felvilágosodás eszméihez és a haza polgári fogalmához kapcsolódott.[30] A XVI. század alkonyán már *Veres Balázs* szóváteszi a jogi normák latin nyelvezete körül mutatkozó nehézségek kiküszöbölésének szükségességét. Az idegenek közül *Galeotto Marziónak* feltűnik, hogy Magyarországon, a szomszédaihoz képest, a jogi nyelvben a latin túlzottan elterjedt. A külföldi főiskolákról hazatérő diákok szorgalmazták a latin nyelvű törvények lefordítását, s ugyanezt *Kászoni János* a XVII. század közepén határozottan javasolja, hogy a joganyag tartalmát jobban megtanulhassák.[31] De ez ideig voltaképpen még csupán az iskolán kívüli, törvénykezési stb. nyelvhasználat kérdéseit tárgyalták. *Apáczai Csere* is az anyanyelvi tanítást mindössze az alsóbb fokozatú iskolák tanrendjében tekinti elsődleges követelménynek. Ezt az elképzelését az akadémiákra következetesen nem viszi végig, s a Magyar Enciklopédiában a latin nyelven tanulást külön említi.[32] Hasonlóképpen *Comenius* már hazájabeli kezdeti működése idején az anyanyelvi oktatás fontosságát hangsúlyozza.[33]

A jogélet minden területén, valamennyi szakoktatási formációnál, de kiváltképpen a jogi képzésben a latin nyelv egyeduralmán szigorúan őrködtek és az ún. iskolatörvények, egyéb előírások kötelezővé tették alapos elsajátítását. Úgy találták, hogy „azért kell tanítani, mert az egyház, a közigazgatás, az oktatás és tudomány nyelve, mert az érintkezésnek legalkalmasabb eszköze a különböző anyanyelvű műveltek között".[34] A latin magyarországi huzamos továbbélésének egyik valószínű sajátos okát *Comenius* abban látta, hogy a lakosok legalább ötféle nyelvűek, egyik ember a másikat nem érti, hacsak nem közös nyelvet beszélnek.[35]

A jogtudomány művelésében és oktatásában az anyanyelv alkalmazása később általános érvényű programmá és egyben politikailag központi kérdéssé válik. A tudományos társaság (akadémia) alapításának tervét *Bessenyei György* a *Révay Miklós* előszavával kiadott művében összeköti azzal a követelménnyel, hogy „a' törvényes dolgok magyar nyelven folytattatnának". A korabeli irodalom egész sereg további érvet felvonultatott a jogfejlődés és a nyelvművelés elválaszthatatlan voltáról. „A' római polgári törvényekhez legjobban illik a' deák nyelv, mégis ... a' spanyolok, frantziák, anglusok, belgák, németek, nem deákul, hanem a' maguk született nyelveken folytatják minden pereket." Ezért a tudós társaság — mondják — „szab törvényeket a' nyelvnek, amelyek szerint az ország is a' maga törvényeit minden lakosainak érthetőkké tehesse".[36] Az anyanyelv és a latin párharca azonban nem foglalta magában az előbbi javára egyszerűen valamennyi idegen nyelv tagadását, sőt ahhoz párosult az élő nyelvek intenzív tanításának igenlése.[37]

A jogi ismeretek tanításában és általában a jogéletben a nyelvhasználat, a most tárgyalt korszakbeli soknemzetiségű Magyarországon, külön tanulmányt érdemlő bonyolult ellentétek forrásává válhatott. A kérdést kiélezettebbé tette, hogy a latin az uralkodó osztályok tagjainak „második anyanyelve" maradt, amikor másutt már csak a római egyház belső területére elvonatkoztatottan élhetett.[38] A nagy író találóan mondja, hogy a latin „a királynak és a nemes embernek a nyelve, amely megkülönbözteti az urat a paraszttól, a férfiút az asszonytól, amely a corpus iuris és a privilégiumok nyelve".[39] E jelenségek árnyalati gazdagságáról tanúskodik, hogy pl. a horvát nemesség a maga országa területén a latin helyett anyanyelvének hivatalossá tételétől még elzárkózott, amikor ez magyar részen már befejezett tény volt. A latin nyelv védelmével saját osztályelkülönítettségét

---

[28] Collectio repraesentationum et prothocollorum... Regni Hungariae. Pestini, Budae et Cassoviae, 1790. II. 28., 40. pp. Lásd *Hajdu Lajos:* Adalékok a magyar büntetőjogi kodifikációs kísérletek történetéhez. Jogtörténeti Tanulmányok. Bp., 1966.

[29] *Kardos Tibor:* A magyarországi humanizmus kora. Bp., 1955. 321., s köv. pp.

[30] *Molnár—Pamlényi—Székely:* i. m. 363., s köv. pp.

[31] *Kovács F.:* i. m. 88., s köv. pp.

[32] Vö.: *Orosz:* i. m. 41. s köv pp.; *Apáczai Csere János:* Magyar Enciklopedia (MDCLIII.) Bp., 1959. 366., s köv. pp.; *Vita Zsigmond:* Aladékok Apáczai XIX. századi értékeléséhez. A Román Népköztársaság Akadémiája Kolozsvári Fiókjának Nyelvtudományi Intézete. Közlemények 1963. 2. sz. Témánkban itt nincs jelentősége inkább a nyelvtudományt érdeklő vitának, ami Apáczai ez irányú felfogásának értelmezéséről a hivatkozott irodalomban felmerült.

[33] *Bakos József:* Comenius és a magyar nyelv. Eger, 1960.

[34] *Fináczy:* Az újkori nevelés (i. m.) 328., s köv. pp.

[35] *Jan Kvačala:* Korrespondence Jana Amosa Komenského. V Praze, 1962. (II.) 269. p. De igen korán jelentkezik a jogéletben a németnyelvűség is. Vö.: *Karl Mollay:* Das Ofner Stadtrecht. Bp., 1959. A latin írásbeli szövegek mögött a jogügyleteknél, perekben az együtt lakó népek nyelvei (magyar, horvát, szlovák, német, román) szóbelileg kisebb-nagyobb mértékben szerepelnek. Ezek a jelenlegi témától távoleső kérdések olyan eszmecserék részét képezik, amelyekre szakirodalmunk nemrég utalt. Vö.: *Horváth Pál:* A magyar bírósági szervezet és perjog története (szerk.: *Varga Endre*). Jogtudományi Közlöny, 1963. 12. sz. 681. p.

[36] *(Bessenyei György):* Egy magyar (tudós) társaság iránt való jámbor szándék (1781). (Előszó: *Révay Miklós*). Bétsben, 1790. 38—40. pp.

[37] A jogi karon és az akadémiákon pl. francia nyelvet tanítottak. *Németh:* i. m. II. rész, 30—33. pp. *Lakatos Géza:* A francia nyelvtanítás. Bp. 1934.

[38] *Borzsák István:* A latin nyelv szelleme. (Bp.) 1942. 96. p.

[39] *Jókai Mór:* Eppur si muove (1872). Bp., 1965. 187., s köv. pp.

hangsúlyozta a polgárságtól, valamint a néptől, így elejtette a központosítás elleni nemzeti bázis szélesebb rétegekre kiterjesztésében rejlő lehetőséget.[40]

A többi neves író mellett a jogtudós *Hajnóczy József* a latin és az időközben teret nyerő német nyelvek helyébe a magyart kívánta tenni, míg a „vallásoknak külön nemzeti iskolák" létesítését sugalmazza. Meggyőzően kidomborította, hogy az anyanyelv hivatalossá tételétől remélhető a társadalmi egyenlőség előmozdítása is. Ezt a rendszabályt egyik eszköznek tartotta ahhoz, hogy a tudomány „az emberek minden, még a legalacsonyabb osztályára is kiterjedjen". Felfogásának lényegét a tanítás mezejéről átvitte az egész jogéletre, s azt mondta, ha „hazai nyelvünket vezetjük be minden hatóságnál, nálunk is mint más országokban, nagyobb műveltséghez jut valamennyi osztály; szabadság szelleme járna át minden életsorsú embert". Ugyanakkor *Hajnóczy* elméletét nem alkalmazta az ország más nemzeti nyelveire, hanem kifejezte megelégedését, hogy az egri joglíceumban és hasonló tanintézetekben minden nemzetiség fiai tanulhatnak. A lakosság jogainak etnikai hovatartozás alapján széles körű elismerés irányába csakhamar jelentős lépést tesz.[41]

A felszín alatt lappangó ellentmondásokat a német—magyar—horvát stb. feudális uralkodó osztályok a népek baráti közeledése nemes gondolatainak megbuktatására gyakran kaiknázták. Az egyébként kiváló jogtudósok is naivnak bizonyultak, amikor a többi között a zágrábi akadémiának a magyar nyelvterületű Keszthelyre vagy Zalaegerszegre áthelyezéséhez a horvátoktól beleegyezést vártak.[42] A jogakadémiákon a latin nyelv a helytartótanács 1796. évi rendeletében foglalt bizonyos engedmények ellenére a XVIII. század végéig, majd azután jó ideig uralkodó maradt.[43]

8. Az egyetem jogi kara javára a jogakadémiák vonatkozásában kialakult függőségben, az előbbi által nyújtott elméleti igényű oktatáshoz képest, utóbbiak túlnyomólag gyakorlati szakképzést szolgáltak. Mindamellett a két intézménytípus közel azonos tudományos és pedagógiai színvonalat képviselt, egymással szemben tartósan magasabb fejlődési fokozat elérése nélkül. A jogi karon használtak akadémián készült tankönyvet, továbbá a helytartótanács reformrendelkezései pl. az egri tanintézet normáit általános érvénnyel vették alapul. A jogtudomány nagy gondolkodói kifejezték az oktatás külföldi tapasztalatai átvételének igényét, amelyeket tájékozódás mércéjeként a hazai tényleges feltételekre okosan és gyümölcsözően igyekeztek alkalmazni.[44] Az ismert tudósok közül *Huszti András* kimagasló jogi műveket alkotott, noha ezer példányos könyvét megcsonkították és máglyára juttatták, az utókorra a véletlen folytán néhány maradt, *Hajnóczy József* pedig munkásságának másfél évszázados elhallgatásért napjainkban részesült elégtételben. A szűk látókörű feudális hatalmi tényezők a jogtudomány eredményeinek szabad érvényesülését legtöbbször gátolhatták, mivel az időbeni pozitív kísérletek még sem kiterjedt jogászi szakmai, sem tömegméretű társadalmi haladó közvéleményre nem támaszkodhattak.

A hazai hatályos jog művelésének kezdeményezése, a római jogra és a kánonjogra épülő oktatással szemben, a társadalmi viszonyok lényegi felismerését elősegítette. A korszerűség vonalába emellett a tárgyak szétválása, újak megjelenése, az államjogi, nemzektözi jogi, büntetőjogi, jogtörténeti diszciplinák, valamint az idegen nyelvekre tanítással egyidejűleg az anyanyelven való szakképzés térnyerése sorolnak. Ámde a XVIII. századi tananyag a feudális jogrendszer terméke, így a fejlődésre nem önmaga, hanem a belőle levont helyes következtetések adhattak ösztönzést. A jogtudósok tanai és követelményei sokban megelőzték korszakuk tényleges lehetőségeit, műveik mégis megalapozták a felsőoktatás, közelebbről a jogakadémiák XIX. század elejei továbbfejlődését.

A következő évszázad harmincas éveiben újabb tanintézetek (kecskeméti, pécsi, pápai stb.) alakulnak, amely reformkorszakkal, illetőleg 1848/49. évi forradalommal és szabadsággharccal összefonódó fellendülés, majd későbbi hanyatlás különálló elemzésre vár. A jogakadémiák eleinte viszonylag jótékony szerepe fokozatosan háttérbe szorul ,a dualizmus korában kitapinthatóbbá válnak árnyoldalaik, s a felszabadulást követő megszüntetésük éppoly társadalmi-történelmi szükségszerűség, mint egykori létrehozásuk. E későbbi folyamatok beható értékelése, az objektíve visszafojtott elszigetelt haladó tudományos törkevések valós és meggyőző mérlegének kimunkálása következő tanulmány feladata.

Pecze Ferenc

---

[40] *H. Sirotkovic:* Condition de l'Assemblé Croite au point de vue de d'État aux temps du compromis hongrois-croite (1868—1918). Zbornik radova iz pravne istorije. Beograd, 1966.; *V. Bayer:* Političko-kameralni studij u Hrvatskoj u XVIII. st. Zbornik pravnog fakulteta u Zagrebu, 1967. 2. sz.

[41] *Csizmadia:* i. m. 92—95. pp.; *Fraknói Vilmos:* Martinovich élete. Bp., 1921.; *Bónis György:* Hajnóczy József, Bp., 1954. 269., s köv. p. E munkáról recenziókat lásd *Sarlós Mártontól* a Jogtudományi Közlöny 1955. 2. sz. és *Benda Kálmántól* a Századok 1956. 1—2. sz. Más országokban ugyancsak kezdeményezik a jogi oktatásban a latin helyett a hazai nyelv bevezetését. Lásd: Az orosz felvilágosodás (*S. J. Desnickij:* Izbrannije proizvedenija) — (összeállította: *Niederhauser Emil*). Bp. 1966. 95. p. A latinnyelvűség egyéb szakképzésben is gondot okozott. *Walleshausen:* Az agráregyetem (i m.) 75. p.

[42] A szakirodalmi latin érvényesül a XIX. század elején is. *Carolus Pfahler:* Jus Georgicum Regni Hungariae, Keszthely, 1820.

[43] *Eckhardt:* i. m. 232. p.; *Németh:* i. m. II. rész 30—33. pp.

[44] *Andor Csizmadia:* Der Unterricht des Heimatsrechts in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts und die Jurisprudentia Practica (kézirat). Magyarul: JK. 1967. 3—4. sz.

SZEMLE

MÓRA MIHÁLY (1908–1967)

Minden ember halála veszteség, és ennek a közhellyé vált mondásnak az igazságát az állandó ismételgetés sem koptathatja el. Egy tudós professzor halála pedig nemcsak szeretteinek okoz fájdalmat, hanem annak a szakmának is vesztesége, amelynek munkásságát szentelte. Hatványozódik ez a veszteség, ha az alattomos betegség olyan sokoldalú tudóst és annyira korán, alig ötvenkilencévesen visz sírba, mint *dr. Móra Mihály.*[1]

Móra professzor alakja, vonásai, emberi tulajdonságai annyira élénken élnek valamennyiünk emlékezetében, hogy e kép kontúrjait a halála óta eltelt néhány hónapnál jóval hosszabb idő sem tudná elmosni. A tudósoknak ahhoz a típusához tartozott, akik nem temetkeznek el dolgozószobájuk magányába, hanem a tudomány diplomatáiként fáradhatatlanul részt vesznek a tudományos közéletben. *Móra Mihály*t a jeles professzort, az egykori Jogászegylet főtitkárát, a Jogászszövetség tevékeny tagját szinte minden magyar jogász személyesen ismerte, de külföldön is sokan becsülték és tisztelték. Szívélyes, kulturált egyéniségével külföldi utazásai, kongresszusok alkalmával számos barátot szerzett nemcsak magának, hanem a magyar jogtudománynak is.

Móra professzor több, egymástól meglehetősen távol eső szakterület mestere volt. Egyaránt művelte a kánonjogot, a két eljárásjogot, a a római jogot, sőt — bár kisebb mértékben — a hazai jogtörténettel is foglalkozott.[2] Gazdag életművének számbavétele és értékelése ugyanazt a sokoldalúságot kívánná meg, mint amellyel ő rendelkezett, ezért szerénytelenség lenne erre vállalkoznom. E helyett megkísérlem vázolni munkásságának néhány olyan jellemző vonását, amelyekben tudósi és emberi egyénisége mutatkozik meg.

1. *Móra Mihály* tudományos pályafutását egyházjogászként kezdte. Pályakezdését és későbbi tudományos munkásságát egyaránt meghatározta az, hogy ösztöndíjjal egy-egy évet töltött Bécsben és Olaszországban, valamint az a látszólag közömbös körülmény, hogy az egyetem elvégzése után tizenhat éven keresztül bíróságon dolgozott. Külföldi tanulmányútjain, különösen a bécsi *Köstler* professzor tanítványaként, elsajátította azt a színvonalas, lelkiismeretes munkastílust, amelyhez egész életében hű maradt, bírósági munkája pedig megóvta attól a veszélytől, hogy a joggyakorlattól elszakadt, steril tudományos elméletek hívéül szegődjék.

Érdemes kissé elidőznünk fiatalkori munkáinál, mert egyéniségének jellemző vonásai már ezekben kirajzolódnak. A „Die Frage des Zivilprozesses und der Beweislast bei Gratian", és az egy évvel később publikált „Magister Gratianus mint perjogász" című dolgozatainak megjelenésekor huszonkilencharminc esztendős volt.[3] Ez — tekintetbe véve a bizonyára akkoriban is kényelmes nyomdai tempót — azt jelenti, hogy megírásukkor még fiatalabb lehetett. Ritkaság, hogy kezdő kutató írásaiban enyyire kiforrott egyéniség, érett tudósi alkat és higgadtság mutatkozzék meg.

Ambiciózus fiatal tudósnál nem különösebben meglepő a nagy alaposság és a szinte aggályos bibliográfiai lelkiismeretesség. Sokkal inkább feltűnik ezekben a dolgozatokban a gondos, csiszolt, esztétikai élményt nyújtó stílus, amely *Móra Mihály* publikációinak mindvégig egyik jellemző és vonzó tulajdonsága maradt. Az a biztonság és ítélőképesség pedig, amellyel *Móra Mihály* ennyire fiatalon eligazodik a különféle tudományos irányzatok között, rutinos kutatónak is becsületére vált volna. Így például határozottan elutasítja a germanistáknak azt a törekvését, hogy — mint egyebütt is — a kánonjogban lépten-nyomon a germán jog nyomait fedezzék fel. A fiatal szerző azonban elkerüli az ellenkező végletet is, és nem tagadja a kimutatható germán hatásokat.[4]

A higgadtság és mértéktartás mellett megmutatkozik egyéniségének egy másik jellemző vonása is: vonzódása az általánosításhoz, a szűk témán túltekintő széles látókör. „A monografust nem egyszer fenyegeti az a veszély, hogy kutatásának tárgya megnő, felduzzad, azt ennek következtében túlértékeli, elfelejti az összefüggések ismeretén alapuló értékelést. Sok specialista hajlamos annak a részterületnek fontosságát a többi rovására eltúlozni, amelybe beledolgozta magát. Ha meg is lehet érteni, hogy a kutató, aki hosszabb ideig egy forrásban vagy jogkérdésben merül el, hogy az túlbecsülni, fontosabbnak tartani hajlamos — maga ez a felismerés még fokozottabb kötelességgé teszi, hogy óvakodjunk az ilyen tárgyszeretet sugallta szubjektív beállítástól" — írja egyik Gratianus-tanulmányában.[5]

Már ezekben a korai kánonjogi munkákban előtérbe kerül *Móra Mihály* perjogi és jogtörténeti érdeklődése, felbukkan az a két központ, amely köré egész életműve csoportosítható. Megmutatkozik végül nemes, patriótikus elfogultságtól mentes hazaszeretete is. Magyar nyelvű Gratianus-tanulmányában sürgeti a magyarországi hatások kutatását,[6] egy néhány évvel később megjelent dolgozatában pedig egy speciális területen: a házassági köteléki perben kimutatja azt, hogy a magyar gyakorlat hatással volt az egyetemes kánonjog fejlődésére.[7]

Ugyanezek a vonások jellemzik egész életművét. *Móra Mihály* tudósi alkata, egyénisége hamar kibontakozott és élete végéig jóformán változatlan maradt. Néhány fiatalkori tanulmányából voltaképpen ki lehetett szűrni mindazt, ami egész munkásságára leginkább jellemző.

---

[1] Életpályájára és főbb életrajzi adataira nézve l.: *Trócsányi L.* Magyar Jog 1967, 765—766. old. Oktatói működéséről: *Diósdi Gy.* Felsőoktatási Szemle 1968, 51—52. old.

[2] *Vö. Móra M.:* Jogtörténetünk új iránya (Magyar Jogászegylet Könyvtára 28. Bp. 1948.).

[3] *Móra M.:* Die Frage des Zivilprozesses und der Beweislast bei Gratian (Sonderabdruck aus dem VII. Jahrgang des Jahrbuchs des Gf. Kuno-Klebelsberg Instituts für Ungarische Geschichtsforschung in Wien. Pécs, 1937.); *Móra M.:* Magister Gratianus mint perjogász (Bp. 1938.).

[4] Így: Magister Gratianus mint perjogász 35 skk. old.

[5] Uo. 16. old.

[6] Uo. 21. old.

[7] *Móra M.:* Esterházy Károly gróf egri püspök szerepe a sommás házassági köteléki per jogtörténetében (Különlenyomat a „Regnum" egyháztörténeti évkönyv 1942/43. évi Szekfű Gyula emlékkönyvéből, Bp. 1943.).

Életpályája egy ideig zökkenőmentes volt. 1942-ben megszerezte kánonjogból a magántanári képesítést, majd 1947-ben, harminckilenc éves korában Szegeden az egyházjog tanárává nevezték ki.

2. Fordulópontot jelentett tudományos pályafutásában az 1948. évi felsőoktatási reform, amely megszüntette a jogi karokon az egyházjog oktatását. *Móra* professzor ettől kezdve polgári perjogot adott elő Szegeden, majd 1952-től Budapesten büntetőeljárásjogot.

A változást ugyan rajta kívülálló körülmények idézték elő, de egyéniségéből: szívós szorgalmából és nagy műveltségéből fakadt az, hogy a perjogtörténetről nehézség nélkül át tudott térni a tételes eljárásjog művelésére. Szép számú tanulmányaiban, amelyek mind a szocialista, mind a polgári irodalom széles körű ismeretéről tanúskodnak, a perjog több fontos elméleti kérdésével foglalkozott. A legszívesebben az eljárás és az anyagi jog, valamint a büntető- és a polgári eljárás kapcsolatát boncolgatta,[8] de nagy gondot fordított a bizonyítás teóriájára is,[9] amivel már fiatalkorában is foglalkozott.[10]

Eljárásjogi munkásságát két tankönyv tetőzte be: a több szerzővel közösen készített polgári eljárásjogi,[11] és kiváltképp a büntetőelrásjogi tankönyv, amelyet ő szerkesztett és legnagyobbrészt maga is írt meg.[12] Ez a munka színvonalánál és tudományos apparátusánál fogva több lett puszta tananyagnál. Minden bizonnyal hosszú ideig a büntetőeljárásjog becses kézikönyve marad.

3. *Móra Mihály* éppen az anyagi és az eljárásjog kölcsönhatásáról szóló disszertációján dolgozott, amikor 1960-ban a római jogi tanszék vezetőjévé nevezték ki. Ezzel roppant nehéz feladat elé került. Jóllehet a római jog sohasem volt idegen tőle, hiszen Bécsben *Leopold Wenger* előadásait is hallgatta, és kánonjogi munkáiban mindig szívesen tekintett vissza az antik római jog felé, a római jog hatalmas újabb irodalmában való tájékozódás mégis igen sok energiáját emésztette fel. A nehézségek ellenére megbirkózott új feladatával, és imponálóan rövid idő alatt jártasságra tett szert ezen a területen is.

Természetesen nem elégedett meg a receptív munkával, hanem több római jogi cikket is publikált.[13] Írásai kivétel nélkül egy témakör: a római jog kutatási, irányzatai és módszere köré csoportosulnak. Itt kiválóan érvényesült széles látóköre, nyelvtudása, olvasottsága és higgadt ítélőképessége. Sőt a többi jogi diszciplinában szerzett tapasztalatai képessé tették olyan összefüggések észlelésére, amelyek a szakmájának korlátai között mozgó római jogász számára nemegyszer rejtve maradnak. Így például eljárásjogi szakismeretei segítségével mutatta ki, hogy a neves német tudós: *Kaser* egyik tétele újabbkori perjogi teóriát vetít vissza a római jogba.[14]

A római jogi tanszék vezetőjeként két nagy feladat hárult rá. A minisztérium őt bízta meg a római jogi tananyag korszerűsítéséről szóló referátum elkészítésével, majd az új jegyzet szerkesztésével és társszerzőségével. Referátumában, túllépve e műfaj szokott keretein és terjedelmén, a római jogi kutatások történetének és aktuális feladatainak tudományos szintű összegezését nyújtotta,[15] az új jegyzet szerkesztőjeként pedig a pandektisztika hatásaitól megtisztított, történelmi szemléletű tananyag kialakításán fáradozott.[16]

Életének utolsó éveit a lázas, hajszolt munka töltötte ki. A római jog önmagában is egész embert kívánó művelésén felül tovább dolgozott doktori értekezésén, és így változatlanul figyelemmel kísérte a perjogi irodalmat, sőt publikált is disszertációja témaköréből.[17] Első tudományszakától sem tudott teljesen elszakadni, és hosszabb hallgatás után újra írt néhány kánonjogi cikket.[18]

Köztudott, hogy *Móra* professzor rengeteg elfoglaltsága ellenére még arra is szakított időt, hogy hozzáértően foglalkozzék a jogi nyelvműveléssel. Kevesen tudják viszont, hogy érdeklődése még itt sem állt meg. Azt tervezte, hogy mihelyt a legsürgősebb feladatoknak eleget tett, és időt tud szakítani erre, Gárdonyi Gézáról, akit különösen tisztelt, tanulmányt ír.

*

A halál váratlanul, alkotókedve teljében, a szó szoros értelmében az íróasztal mellől ragadta el *Móra* professzort. A római jogi jegyzet kéziratát, amelyen élete utolsó heteiben dolgozott, már nem tudta befejezni, doktori disszertációja nem készült el, dédelgetett terve: a jogi nyelvművelésről írandó könyv, nem valósult meg.

Életműve befejezetlen maradt ugyan, de mégsem lett torzó. *Móra Mihályt* azokhoz a középkori mesterekhez hasonlíthatnánk, akik a gótikus katedrálisokat építették, és aprólékos szeretettel dolgoztak ki minden apró részletet, minden díszítő elemet, nem törődve azzal, hogy a néző szemébe ötlik-e amit alkottak, hogy elkészül-e életükben

---

[8] Vö. *Móra M.:* A polgári jog és a büntetőjog találkozásának eljárásjogi következményei adhézió esetén (J. K. 1957., 45—56. old.); Die verfahrensrechtlichen Folgen der Verschiedenheit des materiellen Rechts bei der Geltendmachung des zivilrechtlichen Anspruches im Strafprozesse (Annales Univ. Bud. sectio Jur. I, 1959., 203—230. old.). Az ügyfél problémájáról szóló cikkében is érinti ezt a kérdést: Az ügyfél problémájának elvi kérdései a büntetőperben (J. K. 1956., 334. skk. old.).

[9] Vö. *Móra M.:* Az egyszerűbben bizonyítható tények a polgári perben (J. K. 1959., 230—236. old.); A cikk átdolgozva francia nyelven is megjelent: La preuve plus simple de certaines faits dans la procédure civile (Annales Univ. Bud. sectio Jur. II, 1960., 89—108. old.). A büntetőeljárásra nézve: A bizonyítás fogalma, tárgya és a bizonyítékok mérlegelése a büntetőeljárásban (J. K. 1960., 662—670. old.); A bizonyítási teher a büntetőperben (Magyar Jog 1960., 499—50. old.).

[10] Vö. a 3. jegyzettel.

[11] *Bacsó F.—Beck S.—Móra M.—Névai L.* (szerk. *Beck—Névai*): Magyar polgári eljárásjog (Bp. 1959.).

[12] *Móra M.—Kocsis M.* (szerk. *Móra*): A magyar büntetőeljárásjog (Bp., 1961.).

[13] Római jogi tárgyú tanulmányaira nézve, amelyek magyar és külföldi folyóiratokban, illetve emlékkönyvekben jelentek meg, l. az „Egyetemi Értesítő" köteteit.

[14] *Móra M.:* Bemerkungen zu der historischen Betrachtungsweise im römischen Recht (Acta Juridica VII, 1965.) 24. sk. old.

[15] *Móra M.:* Előterjesztés a római jog tananyagának korszerű oktatásáról (Bp. 1962., kézirat, 76 old.).

[16] Az első kötet még életében megjelent: *Brósz R.—Pólay E.—Móra M.* (szerk. *Móra*): A római magánjog elemei. Egységes jegyzet I. (Bp., 1967.) A rövidesen megjelenő második kötethez írt, részben félbeszakadt kéziratát *Brósz Róbert* rendezte sajtó alá.

[17] Így többek között: *Móra M.:* A megállapítási kereset a Kamarai Választottbírósági eljárásban (A nemzetközi kapcsolatok jogi problémái, Bp., 1963., 311—329. old.); Einige Fragen des präventiven Rechtschutzes (Jur. Blätter 88, 1966., 234—244. old.).

[18] Így: Die weltliche und kirchliche Ehegerichtsbarkeit in Ungarn zu Ende des XVIII. Jahrhunderts (Öst. Arch. f. Kirchenrecht XIV, 1963., 109—140. old.); Zur Rechtsgeschichte des ausserordentlichen Eheprozesses (Savigny—Zeitschr. Kan. Abt. 81, 1964., 249—263. old.); Die Rechtsstellung der katholischen Kirchengemeinden in Ungarn zwischen den zwei Weltkriegen (Festschrift Plöchl, Wien, 1967., 313—324. old.)

a dóm. *Móra* professzor is olyan műgonddal és elmélyültséggel alkotta meg legkisebb munkáját is, hogy ha nem is készült el minden, amit tervezett, bizonyos, hogy művei a lelkiismeretes tudományos munka példájául fognak szolgálni és szilárdan beleilleszkednek a magyar, sőt az európai jogtudomány épületébe.

Diósdi György

A polgári perrendtartás magyarázata*

I.

1. A legutóbbi fél évtizedben örvendetesen fellendült polgári eljárásjogi irodalmunk a közelmúltban újabb nagy jelentőségű művel gazdagodott; az elmúlt év augusztusában jelent meg „A polgári perrendtartás magyarázata" c. terjedelmes kommentár. A 131,6 ívet kitevő könyv kilenc íróból álló szerzői kollektíva alkotása. A szerzők *(dr. Bacsó Jenő, dr. Bajory Pál, dr. Eötvös Oszkár, dr. Farkas József, dr. Németh János, dr. Névai László, dr. Novák István, dr. Szilbereky Jenő és dr. Váradi János)* — a polgári perrendtartás szerkezeti felépítésének megfelelően — öt részre tagoltan, húsz fejezetben foglalják össze a Pp. és az ahhoz fűződő, különböző szintű jogszabályok teljes anyagát.

A több szerző által készített műveknél különösen kiemelkedő szerepe van a gondos szerkesztői és lektori tevékenységnek, amelyek közül az előbbit *dr. Szilbereky Jenő* és *dr. Névai László,* az utóbbit pedig *dr. Gellért György* és *dr. Szigligeti Viktor* végezték el lelkiismeretes, hozzáértő munkával.

2. A jogi kommentár-irodalom — jellegét és funkcióját tekintve — nagyban-egészben kétfajta. Vannak kommentárok, amelyek közvetlenül a jogszabály megjelenése után — ritkábban még azt megelőzően is — látnak napvilágot; kizárólagos rendeltetésük az, hogy az új jogszabály intézményeit, azok célját, egymással való összefüggéseit megismertessék, egyszóval az ilyen kommentárok szerepe abban áll, hogy utat törjenek az újonnan megalkotott jogszabály számára. (Ilyen volt Kovács Marcell kommentárjának első, 1911-ben megjelent kiadása.)

A kommentár másik fajtájának az a jellemzője, hogy a jogszabály megjelenését követően viszonylag hosszabb idő után kerül kiadásra, s elsődleges feladata nem a megismertetés — legalábbis nem a szó szűkebb értelmében —, hanem a törvény megjelenése óta eltelt időben kialakult és felgyülemlett ítélkezési gyakorlat, elvi állásfoglalások, valamint a különböző irodalmi megnyilvánulások rendszeres összefoglalása és értékelése.

A felszabadulás utáni magyar jogi kommentár irodalmat mind ez ideig — lehet mondani — az előbbi csoportba tartozó kommentárok jellemezték. „A polgári perrendtartás magyarázata" a felszabadulás óta eltelt több mint 22 esztendő alatt megjelent első olyan kommentár, amely a kommentárok előbb említett második, kétségtelenül magasabb igényű csoportjába tartozik.

A kommentár lényegét tekintve gyakorlati jellegű jogszabálymagyarázat. A szerzők — miként a bevezetőben erre utalnak is — elsősorban a jogalkalmazó gyakorlat tapasztalatait használják fel a jogszabály egyes rendelkezéseinek magyarázásánál, de hasznosítják a jogtudomány eredményeit is (18. old.)

II.

A kommentár recenzensének — a műfaj jellegénél fogva — nem lehet feladata a mű több-kevesebb részletességgel történő ismertetése. Célravezetőbb módszernek látszik, ha néhány meghatározott nézőpontból tesszük meg a kommentárra vonatkozó megállapításainkat. Ilyen nézőpontok lehetnek pl., hogy miben áll a kommentár jelentősége *a)* a jogalkalmazás, *b)* a jogalkotás, *c)* a jogtudomány és *d)* a jogi oktatás számára.

a) A kommentár elsődleges „fogyasztói" a jogalkalmazás területén működők, s ide természetesen nemcsak a bírák, az államigazgatási jogászok és a társadalmi szervek „jogalkalmazói" tartoznak, hanem az ügyészek, ügyvédek, jogtanácsosok is. A kommentárban való eligazodást — a szerkesztési és nyomdatechnikai megoldásokon és a kiváló mutatókon kívül — nagyon megkönnyíti az egész művön végigvonuló, következetes rendszer: az egyes §-ok szövegét A) jelzés alatt a belső összefüggésekre és a más jogszabályokra vonatkozó utaló jegyzetek követik, B) alatt pedig a tulajdonképpeni magyarázatot találjuk, amelyet a § logikai sorrendje szerint elkülönülő oldalcímek választanak el egymástól. A kommentár az ítélkezési gyakorlatot nemcsak horizontálisan, vagyis a Pp. egész anyagára kiterjedően dolgozza fel, hanem egyszersmind vertikálisan is, tehát azt nem csupán a Legfelsőbb Bíróság gyakorlatának, hanem az alsóbb fokú bíróságok határozatainak a tükrében is bemutatja. Érdeme a kommentárnak, hogy ahol szükséges, ott kritika tárgyává teszi az érvényesülő bírói gyakorlatot, rámutatva annak hátrányos vagy éppen visszás következményeire és egyúttal javaslatokat is tesz kielégítőbb megoldásra. Így pl. a 302. § magyarázata kapcsán a kommentár arra az álláspontra helyezkedik, hogy kizáró rendelkezés hiányában nem lehet a keresetindítást korlátozni azzal a szülővel szemben sem, akinek szülői felügyeletét a bíróság megszüntette (1065. old.). E felfogással szemben a bírósági gyakorlat — véleményünk szerint is vitathatóan — jelenleg elzárkózik az ilyen szülő keresetindítási jogának elismerésétől.

A kommentár *hasznosságát* nagymértékben elősegíti *használhatósága.* A vaskos kötetben való gyors eligazodást megkönnyíti az igen részletes jogszabálymutató, az eljárásjogi állásfoglalások mutatója és a rendkívül gondos tárgymutató. A magyar jogi irodalomban eddig nem használatos szellemes technikai újítása a könyvnek az, hogy az egyes részeket színes lapok választják el egymástól, és a könyvben három különböző színű jelzőszalagot találunk.

Hogy a kommentár a jogalkalmazókat mindennapos munkájukban mennyire segíti, erre csak hosszabb idő tapasztalatai alapján lehet megalapozott választ adni, de a megalapozott válasz kialakításának elengedhetetlen előfeltétele, hogy ők maguk a kommentárt valóban megismerjék, rendszeresen forgassák, tanulmányozzák, értékeljék.

b) A jogtudománynak régóta vi-

tatott és ma sem nyugvópontra jutott problémája, hogy a jogszabály-e az, amely alakítóan hat a joggyakorlatra, vagy pedig a folyamat fordítottan érvényesül, és a joggyakorlat alakulása határozza meg az előkészítésre kerülő jogszabály tartalmát. Azt hiszem, a jogszabály és a joggyakorlat nem a *prior* és a *posterior* viszonyában vannak egymással, akár az egyiknek, akár a másiknak az időbeli előnyével, hanem kölcsönhatás áll fenn közöttük és ebben a kölcsönhatásban a joggyakorlatnak van meghatározó szerepe. Azáltal, hogy a kommentár összegyűjti és rendszerezi a polgári perrendtartással kapcsolatos joggyakorlatot — nemegyszer az egymásnak ellentmondó joggyakorlatot — már önmagában jelentős tapasztalati anyagot nyújt a kodifikáció számára.

Ezen túlmenően azonban a kommentár azért is nélkülözhetetlen lesz a kodifikációs munkában, mert egyfelől hasznosan kritizálja a jelenleg hatályos szabályozás egyes megoldási módjait, illetőleg az adott megoldási módok esetleges szövegezésbeli félreérthetőségét, hiányosságait, másfelől sokhelyütt konstruktív javaslatot tesz a jövőbeli szabályozás kialakítására. Így pl. megfontolás tárgyává kell tenni a Pp. 236. §-ával szemben felhozott azt a dogmatikai észrevételt, hogy a fellebbezésnek *nem a határozat végrehajtására*, hanem annak jogerőre emelkedésére van halasztó hatálya, ugyanis a végrehajthatóság az ítéletnek csak az egyik — a jogerőhöz tapadó — tulajdonsága (817. old.). Hasonlóképpen helyesnek kellene elfogadni a Pp. 307. §-ára vonatkozó azt a kifogást, hogy a törvény nem tartalmaz rendelkezést arra, hogy az ideiglenes gondnokság alá helyezést kimondó végzés meddig marad hatályban (1086. és 1087. old.).

Hogy a jövőbeli kodifikációra vonatkozó javaslatokról is szóljak, ezek sorából megemlíteném: a perbeszédek szabályozására (561. old.), a házasság nemlétezését megállapító ítéleti rendelkezés elleni perújítás kizárására (1000. old.), a részleges jogerőnek a fizetési meghagyásra történő kiterjesztésére (1127. old.), vagy a külföldi jogi személyek perbeli cselekvőképességének rendezésére (1196. old.) irányuló javaslatokat.

Úgy gondolom, hogy e néhány, inkább csak találomra, ötletszerűen kiragadott példa is alkalmas bizonyítani azt a megállapítást, hogy a kommentár a kodifikációs munkában nem nélkülözhető.

c) A következő nézőpont, hogy a kommentár mennyiben hasznosítja a szocialista polgári perjog tudományának hazai és nemzetközi tapasztalatait.

A kommentár a Pp. egyes fejezeteinek taglalása során úgyszólván hiánytalanul feldolgozza a polgári eljárásjognak az 1945. utáni magyar irodalmát, továbbá — egyes kérdések vonatkozásában — az európai szocialista államok polgári perjogi irodalmának publikációit. Ezeknek a felhasználásával készültek az egyes fejezetek élén álló bevezető részek, amelyek a tárgyalt intézmény célját, rendeltetését, a szabályozás történeti kialakulását, más intézményekkel való összefüggéseit világítják meg elvi magaslaton.

Ha valamely kérdésben a szocialista polgári eljárásjog egyes tudományos irányzatainak álláspontja eltér egymástól, a kommentár mindegyik véleményt tárgyilagosan ismerteti, leszögezve azt, hogy a maga részéről melyik nézetet miért és mennyiben tartja elfogadhatónak vagy el nem fogadhatónak, ezt azonban sohasem a kizárólagosság vagy a csalhatatlanság igényével teszi.

Szerkezeti szempontból talán kifogásolni lehetne, hogy a könyvben több helyen van átfedés, de ez a kommentárok sajátos tulajdonságának eredménye; a kommentárnak — amely a legszélesebb hidat képezi a jogtudomány és a joggyakorlat között — minden részében különálló egészet kell alkotnia, ennek folytán az átfedések elkerülhetetlenek, mondhatni, hogy — egyebek között — azok is a kommentár használhatóságának fokmérői.

d) Kiemelkedő szerepe van a a kommentárnak a polgári eljárásjog egyetemi oktatásában is. Lehetővé teszi, hogy a hallgató már az egyetemi tanulmányai alatt megismerkedjék az általa elsajátított tételesjogi szabály gyakorlati alkalmazásának problémáival. A kommentár jelentőségét a hallgatóknak a gyakorlati órákra való felkészülése, nemkülönben az évfolyamdolgozataik és szakdolgozataik témaválasztása és kidolgozása szempontjából is hangsúlyozni kell.

III.

1. E néhány — meghatározott szempontból történő — általános jellegű értékelő megjegyzés után a rendelkezésemre álló keretek között most már közelebbről, kissé elemző módon vegyük szemügyre a kommentár egyik-másik olyan álláspontját, magyarázatát, amely — véleményem szerint — elgondolkozásra késztet, vitára ösztönöz, ellenvéleményt provokál. Természetesen részletekbe menő, rendszeres elemzésre nem vállalkozhatom; ez az elkövetkező években publikálásra kerülő perjogi műveknek, tanulmányoknak lesz a feladata. Amiként az előzetes filmjelentések a legközelebbi film egyes összefüggésben nem álló jeleneteinek villanásszerű bemutatásával igyekeznek valamilyen ízelítőt adni az egész filmről a közönség számára, felkeltve a film megtekintésére irányuló érdeklődést, hasonló szándék vezetett engem is, amikor ízelítőként a kommentárnak egyes vitára alkalmat adó, inkább elméleti vonatkozású állásfoglalását választottam ki. A következőkben ezekkel kívánok a Pp. §-ainak sorrendjében röviden foglalkozni.

a) A Pp. 2/A. §-ának a taglalása során, az ügyészi fellépésről szólva, a kommentár kifejti, hogy a fellépést az ügyésznek kifejezetten be kell jelentenie a bíróságnál. A bejelentés történhet tárgyaláson kívül írásban, vagy tárgyaláson szóban (jegyzőkönyvbe mondással); *a fellépés bejelentését nem szükséges indokolni* (57. old.). Ez az utóbbi fél mondat az, amelynek helyességével vitába szállunk, bár meg kell mondanunk, hogy ebben a vonatkozásban a kommentár álláspontja — anélkül, hogy erre utalna — a bíróságok polgári eljárásának törvényessége feletti ügyészi felügyeletről és az ügyésznek polgári jogi munkájáról szóló 14/1958. Legf. Ü. számú utasítás 25. pontjának utolsó mondatában foglalt rendelkezésén alapszik.

Nézetem szerint a felek egyenjogúságának elvéből az következik, hogy a feleknek tudomással kell bírniuk arról, hogy az ügyész miért lépett fel a perben. Erre nem

elegendő válasz az, hogy az ügyészi fellépés a törvényesség érdekében történt, mindkét félnek és a bíróságnak is szükséges megismerni a közelebbi célt, ennek módja pedig csak az lehet, hogy az ügyész fellépésének bejelentését megindokolja. Ezért kívánatos lenne az említett legfőbb ügyészségi utasítás idézett rendelkezését ilyen értelemben módosítani.

b) A Pp. 25. §-ának (4) bekezdése értelmében a fő követelés járulékai — értve ezen a kamatot és a költséget — a perérték megállapításánál figyelmen kívül maradnak. Az e törvényhelyen szereplő „stb." szócska — a kommentár szerint — arra utal, hogy a kamaton és a költségen kívül egyéb járulékok is figyelembe jöhetnek. Ezek közül a hasznot, a kárt és a gyümölcsöt említi meg. Példaként azt hozza fel, hogy ha valaki a dolog birtokosától annak kiadásán felül elvont hasznot is igényel, akkor az elvont hasznok és gyümölcsök figyelmen kívül maradnak a perérték meghatározásánál. Járulék lehet — folytatja — a kár is, mint pl. a birtokperben érvényesített kár esetében (148. old.).

Úgy gondolom, ennek a megállapításnak a helyességéhez szó férhet. Az elvont haszon, a gyümölcs vagy a kár a pertárgy értéke szempontjából nem a fő követelés járulékának, hanem külön önálló követelésnek is minősülhet.

c) A Pp-nek a perképességet tárgyaló 48. §-ához fűzött magyarázatra két irányú megjegyzést szeretnék tenni.

ca) A kommentár arra az álláspontra helyezkedik, hogy a holtnak nyilvánítás nem szünteti meg az ember jogképességét, csak vélelmet létesít a halál időpontjára vonatkozóan (194. old.).

Ezt a felfogást sem a polgári törvénykönyv tételes rendelkezése, sem pedig a polgári jogban uralkodó nézet nem támasztja alá. A Ptk. 25. §-ának (1) bekezdése szerint a holtnak nyilvánított személyt az ellenkező bizonyításáig halottnak kell tekinteni. Ehhez képest a holtnak nyilvánítás eredménye az, hogy a holtnak nyilvánított személy jogviszonyait úgy kell elbírálni, mintha a megjelölt időpontban meghalt volna, tehát megnyílik utána az öröklés, házastársa újabb házasságot köthet. Mindebből az következik, hogy a holtnak nyilvánított személy úgy tekintendő, *mint akinek a jogképessége megszűnt.* Ennek a látszólag csupán elméleti érdekességű kérdést érintő állásfoglalásnak, meszszire vezető gyakorlati jelentősége van.

cb) A Pp. 48. §-ával összefüggésben a kommentár taglalja a külföldiek jogképességét is és ennek során a következőket állapítja meg: „A nemzetközi magánjognak az a szabálya, amely szerint a személyi jogban a *lex patriae* kapcsoló elvet kell alkalmazni, tehát a személy *jogképességét* hazai joga szerint kell megítélni, csak *in melior* jöhet számításba, tehát akkor, ha ez reá nézve kedvezőbb" (199. old.).

A magyar nemzetközi magánjog ilyen rendelkezést vagy elvet — az 1952. évi 22. sz. tvr 14. §-ában szabályozott, a külföldiek perbeli cselekvőképességére vonatkozó, továbbá az 1952. évi 23. sz. tvr. 17. §-ának (3) bekezdésében foglalt, a Magyarországon lakó, illetőleg a magyar állampolgár gyermekkel kapcsolatos kivételtől eltekintve — nem ismer; a személyi jogra nézve a *lex patriae*-t függetlenül attól kell alkalmazni, hogy az a magyar jog szabályához képest a félre nézve előnyösebb-e vagy hátrányosabb. Más kérdés az, s ez nem függ össze az *in melior* elvével, hogy ha a *lex patriae* szabálya a magyar állam közrendjébe ütközik és ennek következtében az nem kerülhet alkalmazásra.

d) A kommentár szerint a pártfogó ügyvéd — annak ellenére, hogy külön meghatalmazás nélkül, a bíróság kirendelő határozata alapján képviseli a felet — *az önként választott képviselők* közé tartozik, mert a kirendelés a fél kérelmére, tehát akaratától függően történik (249., 258—259. old.). Ez másszóval annyit jelent, hogy a pártfogó ügyvéd ügyleti képviseletet lát el. A magam részéről nem osztom ezt a felfogást, ugyanis a pártfogó ügyvéd kirendelését kérő fél és a kirendelt pártfogó ügyvéd között jogügylet nem jön létre, a fél általi meghatalmazást — miként erre maga a kommentár is utal — a bíróság kirendelő határozata pótolja. Ha pedig ez így van, a pártfogó ügyvéd nem ügyleti, hanem törvényes képviselőként jár el, annál is inkább, mert a fél kérelme nem egy meghatározott ügyvéd személyének a kijelölésére irányul.

e) A Pp. 170. §-a (1) bekezdésének *c)* pontja azt a rendelkezést tartalmazza, hogy a tanúvallomást megtagadhatja az ügyvéd, az orvos és más olyan személy, aki hivatásánál fogva titoktartásra köteles, ha a tanúvallomással titoktartási kötelezettségét sértené meg, kivéve ha az érdekelt e kötelesség alól felmentette.

A kommentár álláspontja szerint az említett foglalkozási ágaknál a megtagadási jog szempontjából közömbös, hogy az illető jogosult volt-e a kérdéses tevékenység folytatására. Így — fejti ki a kommentár — *a foglalkozástól eltiltott orvos és a zúgirász* is megtagadhatja a vallomástételt (627. old.).

Ezzel a megállapítással csak annyiban tudunk egyetérteni, amennyiben az arra az esetre vonatkozik, amikor a foglalkozásától eltiltott orvos és pl. az ügyvédi kamarából kizárt ügyvéd még az eltiltást, illetőleg a kizárást megelőző időben jutott a szóban levő titok birtokába.

A kommentár magyarázatának az idézett megfogalmazása azonban nem zárja ki azt az esetet, amikor a titokról *már az eltiltást, illetőleg a kizárást követően* szerzett tudomást az illető. A magam részéről nem látom indokát annak, hogy ebben az utóbbi esetkörben is megillesse a foglalkozásától eltiltott orvost vagy a zúgirászt a tanúvallomástétel megtagadásának joga, legalábbis nem általában.

f) A Pp. 231. §-ának *e)* pontja akként rendelkezik, hogy fellebbezésre tekintet nélkül végrehajthatónak kell nyilvánítani a közokiratban vagy teljes bizonyító erejű magánokiratban (195., 196. §) vállalt kötelezettségen alapuló pénzbeli marasztalást tartalmazó ítéletet, ha az annak alapjául szolgáló összes körülményt *ilyen okirattal* bizonyították.

A kommentár a §-nak ezt a pontját magyarázva, annak a felfogásnak ad hangot, hogy ha a kötelezettséget magában foglaló közokirat vagy teljes bizonyító erejű magánokirat elveszett vagy megsemmisült, de a *kiállítását és tartalmát* a per során más módon (pl. tanúvallomás által) bizonyították, előzetes végrehajtás elrendelésének *nem lehet helye,* mert a pénz-

beli marasztalás bizonyítása nem okirattal történt (792. old.).

Úgy vélem, ez a magyarázat nagyon sérelmes lehet a jogosultra nézve, akit az okirat elveszése vagy megsemmisülése miatt semmiféle felelősség nem terhel, nem is szólva arról, hogy esetleg éppen az alperes magatartása idézte elő az okirat megsemmisülését és ennek az lenne a jogi következménye, hogy vele szemben az ítélet előzetes végrehajthatósága nem lenne kimondható. A tárgyalt esetben nem látom akadályát az előzetes végrehajtás elrendelésének.

g) Az eljárás szüneteléseinek a fellebbezési eljárásban csak akkor van helye, ha azt a feleknek kellőképpen megindokolt közös kérelmére a bíróság megengedi; ilyen engedélyt a bíróság *ugyanabban a perben* csak egyszer adhat.

A Pp. 255. §-a (1) bekezdésének ezt a szabályát a kommentár szerint úgy kell értelmezni, hogy *egy fellebbezési eljárásban* egyszer van helye szünetelésnek. Ha a másodfokú bíróság hatályon kívül helyezi az első fokú ítéletet, vagy azt megváltoztatva közbenső ítéletet hoz és az első fokú bíróságot új eljárásra utasítja, az első fokú bíróság új eljárásban hozott ítélete elleni fellebbezés során ugyanabban a perben mégegyszer sor kerülhet másodfokon az eljárás szünetelésére. Sőt — fejezi be a kommentár a gondolatmenetet — *ad absurdum* vive kétszeri új eljárás elrendelése esetén háromszor lehet helye a másodfokú szünetelésnek (849. old.).

Ez a jogszabályértelmezés nem látszik teljesen összhangban állónak a Pp. szabályával, amely az eljárás másodfokon történő szüneteléset *ugyanabban a perben* engedi meg egy alkalommal, márpedig nyilvánvaló, hogy a hatályon kívül helyezés folytán újból másodfokra kerülő jogvita — nem ügykezelési szempontból — ugyanaz a per, mint az előbbi. A szünetelés másodfokon való ismételt megengedésére irányuló jogszabályértelmezés nem segíti elő azt a törekvést, amely a polgári eljárás egyszerűsítésén kívül, annak meggyorsítását célozza.

2. A kommentár elgondolkozásra késztető, vitára ösztönző, ellenvéleményt provokáló tételeinek felsorolását folytatni lehetne. Szót érdemelne pl. az, hogy az afelett való döntés, hogy a bíróság kiket kíván megidézni, az eljáró bíróságot, tehát a tanácsot, vagy pedig az elnököt illeti-e meg (615. old.), hogy a mérlegelés köre tényleg tágabb-e a bizonyítás körénél (718. old.); érdemes lenne megvizsgálni annak a megállapításnak a helytállóságát, mely szerint a peres felek, de a per egyéb résztvevői is, sőt a tanúk és a szakértők is *tárgyai* lehetnek a szemlének (679. old.; nézetem szerint ez kizárt), vagy hogy szolgálhat-e törvényességi óvásra alapul az olyan anyagi vagy eljárási szabálysértés is, amely az ügy érdemét nem érinti (897. old.).

Anatole France-tól ered az a mondás, hogy azok a legjobb könyvek, amelyek leginkább elgondolkoztatnak. „A polgári perrendtartás magyarázata" az ilyen művek sorába tartozik. A gyakorlati és elméleti pályán működő jogászok a polgári eljárásjog területén felvetődő problémáikat a kommentár alapján nem automatikusan, előre elkészített recept szerint, hanem gondolkozva, elmélyedve tudják megoldani.

Éppen ez a biztosíték arra, hogy a kommentár hatékonyan hozzá fog járulni a szocialista törvényesség további, fokozott megszilárdulásához.

Schelnitz György

Az Institut de droit international nizzai őszi ülésszaka

A Nemzetközi Jogi Intézet, az Institut de droit international most ősszel tartotta Nizzában 53-ik ülésszakát. Ez a két hétig tartó ülésszak különösen érdekes volt úgy az azon tárgyalt kérdések nagy nemzetközi politikai fontosságánál fogva, mint annak következtében, hogy azon részt vettek a világ legkiválóbb nemzetközi jogászai, a hágai Nemzetközi Bíróság bírái, az ENSZ jogi bizottságának tagjai és a világ legnagyobb egyetemeinek professzorai. Így alkalom nyílt a nemzetközi politikai helyzetet közelről érintő, különböző jogi vélemények megismerésére.

Magyar szempontból is jelentősége volt ennek az ülésszaknak, mert személyemben először nyílt lehetőség arra, hogy azon mint újonnan megválasztott tag a magyar álláspontot részletesen kifejthessem.

Az Institut de droit international a világ egyik legtekintélyesebb nemzetközi tudományos intézménye. Az, hogy a nemzetközi jog szabályainak kötelező erejét, ha gyakran meg is sértik, az államok elvben mégis mind elismerik, hogy kialakultak a nemzetközi hadijog szabályai, hogy a követségi jogot az államok tiszteletben tartják, hogy igen fontos multilaterális egyezmények szabályozzák az államok egymásközti érintkezését, hogy létrejöhetett az első világháború után a Nemzetek Szövetsége, és a második világháború után az ENSZ, hogy az ENSZ határozatait az államok kénytelenek bizonyos mértékig figyelembe venni, mindebben nagy része van az Institut működésének, amely megvetette tudományos alapját a nemzetközi jog fejlődésének.

Az Institut-t 1873 szeptember 11-én alapította a világ akkor legnevesebb 11 jogtudósa Mancininek, első elnökének vezetése alatt azzal, hogy jelmondata legyen a „Justitia et Pax" jelszó, és hogy a nemzetközi jog fejlesztése útján előmozdítsa a társadalmi igazság uralmát és az univerzális békét.

Mikor az Institut 94 évvel ezelőtt megalakult, a nemzetközi jog még nagyon fejletlen volt, és a tudósok nagy része még jogi jellegét is kétségbe vonta. Hatálya csak Európára terjedt ki, individualista, arisztokratikus jellegű volt, szabályai nem voltak egyebek egy szűk magánklubnak, a pentarchia, az öt nagyhatalom klubjának érintkezési szabályainál. Azóta a helyzet lényegesen megváltozott. A mai modern nemzetközi jognak, ha nem is olyan szilárd, mint az államon belüli jog, jogi jellege nem vitatható, és alapelveinek kötelező erejét egy állam sem tagadhatja meg. Hatálya az egész világra kiterjed, a kis államok éppúgy alanyai, mint a nagy államok, az ázsiai, afrikai, amerikai államok, mint az európai hatalmak. Hogy a nemzetközi jog így kifejlődött, hogy ereje és tekintélye így megnőtt, hogy csupán Európára kiterjedő hatálya az egész földre, sőt ma már a világűrre is kiterjed, ez nagy részben az Institut de droit internationalnak köszönhető. Ez az Intézet dolgozta ki nagyrészt határozataival és egyezménytervezeteivel a mai

modern, általános, minden államra kiterjedő nemzetközi jog alapelveit.

Az Institut minden két évben tart ülésszakot mindig más városban. A legutóbbi ülésszakot 1965-ben Varsóban tartotta. Az idei őszi ülésszakot eredetileg Athénben szándékozott megtartani, de a görög politikai viszonyok miatt úgy döntött, hogy Nizzában fogja megtartani. 6 tiszteleti, 53 rendes és 54 „associate" tagja van. Tagjait az Institut teljes ülése titkos szavazással, szótöbbséggel választja a világ legkiválóbb nemzetközi jogászai közül. Titkárságának központja Genf. Minden két évben megjelenik 2—2 kötetből álló évkönyve, amely határozatait és üléseinek jegyzőkönyveit és bizottságai előadóinak jelentéseit tartalmazza. Eddig 51 évkönyve jelent meg.

Az egyes kérdések tanulmányozására az Institut teljes ülése kevés tagból álló bizottságokat alakít, és minden bizottság részére egy előadót nevez ki. Az előadó egy előzetes előadmányt, „exposé préliminaire"-t készít, amelyben részletezi a megoldandó kérdéseket. Erre a bizottság tagjai írásban közlik észrevételeiket, amelyeknek alapján az előadó egy ideiglenes, majd egy végleges jelentést készít, és ebben határozati javaslatot terjeszt a teljes ülés elé. A határozati javaslat elfogadásának kérdésében, amely vagy egyes követendő alapelvek megállapítására szorítkozik, vagy egyezménytervezetek szövegét tartalmazza, a teljes ülés szótöbbséggel dönt.

A nizzai ülésszakon a világ egyik kiváló nemzetközi jogásza, Harold Valladão, rio de janeirói professzor, a brazíliai külügyminisztérium jogtanácsosa és Brazília legfőbb államügyésze elnökölt, akinek 1964-ben készített nemzetközi magánjogi törvényjavaslata számos új, eredeti, modern gondolatot tartalmaz a nemzetközi kapcsolatok szorosabbá tételének és továbbfejlesztésének kérdésében. Sok érdeme mellett Valladão magyar barátságát is ki kell emelnem, amelyet velem szemben mindig éreztetett.

Ugyancsak ki kell emelnem az Intézet főtitkárának: Suzanne Bastid, a párizsi egyetem nemzetközi jogi professzorának magyar barátságát, aki a Magyar Tudományos Akadémia meghívására egy pár évvel ezelőtt Budapesten is előadást tartott. Ő a francia nemzetközi jogtudomány nesztorának, Basdevant volt párizsi professzornak a lánya, akinek tehetségét örökölte. A nemzetközi jog szeretete és művelése úgy öröklődött családjában, mint a természettudományok szeretete és művelése a Huxley családban.

Az ülésszakot Valladão elnök egy klasszikusnak mondható beszéddel nyitotta meg, amelyet e szavakkal fejezett be: „Ce sera sous les auspices du progrès et de l'universalisme que nous maintiendrons étincellant le feu allumé par nos fondateurs et nous le transmettrons fièrement aux générations futures. Justitia et Pace, Justice Sociale et Paix universelle."

A szocialista országokból az Institut tagjaiként az ülésszakon jelen voltak: Vladimir M. Koreckij, a hágai Nemzetközi Bíróság szovjet bírája és alelnöke, és Gregory Tunkin, a moszkvai egyetem tanára, az ENSZ jogi bizottságának tagja; jugoszláv részről Juraj Andrássy zágrábi és Milan Bartoš belgrádi professzorok; Jaroslav Žourek csehszlovák professzor; lengyel részről az ősz Bohdan Winiarski, a hágai Nemzetközi Bíróság bírája és volt elnöke, Manfred Lachs professzor, a hágai Nemzetközi Bíróság lengyel bírája, Stanislaw Hubert és Leon Babiński professzorok. Román, bolgár, albán és keletnémet tagja az Intézetnek nincs.

Az egyes bizottságok a következő kérdésekkel foglalkoztak: az államosítások nemzetközi hatásai (III. sz. bizottság, előadó Paul de La Pradelle); űrjog (X. bizottság, előadó M. C. Wilfred Jenks); a kollektív szerződések módosítása és hatályának megszűnése (XI. sz. bizottság, előadó Shabtai Rosenne); a nemzetközi vizsgáló bizottságok (IV. sz. bizottság, előadó Yascen iraki nagykövet); a tömegpusztító fegyverek létezése és a katonai és nem katonai célpontok közti megkülönböztetés következtében felmerült problémák (V. sz. bizottság, előadó van der Heydte); a hadijog törvényei alkalmazásának feltételei az ENSZ és a regionális szervezetek katonai operációinál (I. sz. bizottság, előadó Paul De Vischer); a szállítási szerződés a nemzetközi magánjogban (XIX. sz. bizottság, előadó Babiński); a deliktuális kötelmek a nemzetközi magánjogban (XXVI. sz. bizottság, előadó Offerhaus); az örökbefogadás a nemzetközi jogban (VII. sz. bizottság, előadó De Nova); a végrendeleti öröklés a nemzetközi magánjogban (X. sz. bizottság, előadó Monaco); a legnagyobb kedvezmény elve a többoldalú egyezményekben (IV. sz. bizottság, előadó Pescatore luxemburgi professzor).

Teljes üléseken foglalkozott az Institut a bizottságoknak a következő kérdésekben készített jelentéseivel: a szerződések hatályának megszűnése (Shabtai Rosenne); a fejlődő országokban történt tőkeberuházások jogi feltételei és a vonatkozó megállapodások (Ben Atkinson Wortley); a végrendeleti öröklés a nemzetközi magánjogban (Monaco). Ezekben a kérdésekben az Institut teljes ülése igen fontos határozatokat hozott.

A munkabizottság a jövő ülésszakra javasolta a következő kérdések tanulmányozását: tengeri körzetek beszennyeződésének megakadályozására irányuló nemzetközi intézkedések (a Torzey Canyon ügy); a be nem avatkozás alapelve a polgárháborúkban; regionális nemzetközi bíróságok létesítése; az intertemporális jog problémája a nemzetközi jogrendben; a szerződések általános nemzetközi szabályainak alkalmazása a nemzetközi szervezetek (különösen az európai közösségek) részéről kötött megállapodásokra; a kezesség szabályozása a nemzetközi magánjogban.

Minthogy különösen a nagy nyugati ipari államokban, de a Szovjetunióban és a szocialista országokban is, gyakran fordul elő, hogy a munkások, mérnökök és egyéb dolgozók külföldön végeznek munkát, igen fontos volna azoknak a nemzetközi elveknek a megállapítása, amelyek meghatározzák, hogy a külföldön munkát végző dolgozók munkajogviszonyait milyen jogok, milyen alapelvek szerint kell elbírálni. Egyik beszédében a képviselőházban a magyar külügyminiszter is rámutatott e probléma nagy jelentőségére.

Ezért az Institut teljes ülésén javasoltam, hogy az Institut alakít-

son egy bizottságot a nemzetközi munkajog, a külföldön munkát végző dolgozók munkaviszonyait szabályozó nemzetközi jogelvek tanulmányozására. Az Institut munkabizottsága ezt a javaslatomat elfogadta, és engem jelölt ki a bizottság előadójának. Ennek különösen örültem, mert 1968 márciusában fog megjelenni angol nyelven a munkajog nemzetközi magánjogi vonatkozásait tanulmányozó könyvem, amelyben ezekkel a kérdésekkel behatóan foglalkozom.

Ugyancsak nagy örömömre szolgált, hogy sikerült „associé"-nak megválasztatni Ustor Endrét, a magyar külügyminisztérium jogi osztályának főnökét, úgy hogy a magyar nemzetközi jog tudományát most már ketten fogjuk képviselni az Institut kebelében.

Szászy István

JOGIRODALOM

Buza László: A nemzetközi jog fő kérdései az új szellemű nemzetközi jogban

A II. világháborút követő korszak egyik lényeges sajátossága a sokirányú változás, melynek hullámai a nemzetközi jogot sem kerülték el. A nemzetközi közösség kiszélesedett, számos régi intézmény elavult és újak keletkeztek, mint amilyenek pl. az erőszak alkalmazásának és az erőszakkal való fenyegetésnek tilalma, a népek és nemzetek önrendelkezési joga stb. A nemzetközi jog tudománya is felfigyelt[1] erre a jelenségre, vizsgálva azt, hogy mi a nemzetközi jog szerepe korunkban, milyen fontos átalakulások jellemzik, miben áll ennek a változásnak mibenléte, tartalma és melyek kihatásai. E kérdések tudományos kifejtésére Buza professzornál aligha vállalkozhatott volna hivatottabb szerző, 1935-ben megírta a régi nemzetközi jog legjelentősebb magyar tankönyvét, a felszabadulás óta pedig — a függelékben felsorolt publikációk tanúsága szerint — elsősorban azokkal a mélyreható átalakulásokkal foglalkozott, melyek új és fejlettebb nemzetközi jogot hoztak létre. E könyv nézeteinek összefoglalása és rendszerezése. Rövid előszó és bevezetés mellett három részből áll: *1.* a nemzetközi jog fogalma, az államon belüli joghoz való viszonya és a nemzetközi jogszabályok fajai; *2.* a nemzetközi jog alanyai; *3.* az államok közötti ellentétek, azok elintézési módjai és megelőzésük kérdése. Már a fejezetcímek áttekintéséből is kitűnik, hogy Buza professzor alapvető célkitűzése az átalakulás bemutatása, az új szellemű nemzetközi jog alapvető sajátosságainak rendszerezése, mely nem teszi lehetővé a részletkérdések bő kifejtését. Munkájának tömörsége, gondolatainak gazdagsága következtében a recenzens nem törekedhet teljességre, feladatát a szerző koncepciójának hű tolmácsolásában látja, ha egy-egy részletkérdést mégis kiemel, ez éppen a mű gondolatébresztő következtetéseinek hatása.

A bevezető az új szellemű nemzetközi jog jellemvonásainak tömör összefoglalása. Az Egyesült Nemzetek Alapokmányának elfogadása új korszakot nyitott a nemzetközi jog hosszú történelmi fejlődésben. Bár hatálya minden államra kiterjed, tényleges érvényesülését megnehezíti és akadályozza az imperialista külpolitika, mely — a nemzetközi jog tilalma ellenére — még ma is az erőt tekinti a nemzetközi kapcsolatok alapjának. Ezt világosan kifejezi a szerző megállapítása: „A tételes jogrendnek a tényleges erőhatalommal kell harcolnia". (9. old.) Az új szellemű nemzetközi jog nem tekinthető forradalmi jogalkotásnak a szó jogi értelmében. Igaz ugyan az, hogy a nemzetközi jog tartalmában, szerkezetében és szellemében lényegesen megváltozott, de ezek a szabályok a nemzetközi jogszabályok megalkotására vonatkozó normák szerint jöttek létre. Az új szellemű nemzetközi jog továbbá nem teljesen kiépített jogrendszer. „A teljes értékű nemzetközi jogi rendelkezések mellett tartalmaz jogelveket... emellett programjellegű normákat is". (10. old.) A nemzetközi jog fokozatos fejlesztése a jogelvek tartalmának kifejtését és a programjellegű normák teljes értékű jogszabályokká történő átalakítását jelenti. Ez politikai feladat, ezért kilátásai a mai nemzetközi helyzetben igen korlátozottak. Osztva a szerző mérsékelt optimizmusát az ilyen jellegű nemzetközi jogszabályok elfogadásával kapcsolatban, rá kell mutatnunk az ENSZ Közgyűlése deklarációinak[2] és az államok közötti baráti kapcsolatokra és együttműködésre vonatkozó nemzetközi jogi elvek bizottsága[3] jelentéseinek szerepére. Bár ezek alapján jogi kötelezettségek nem keletkeznek, mégis a szocialista országok diplomáciai győzelmét jelentik az ENSZ munkájában.

Az *első fejezet*ben Buza professzor a nemzetközi jog fogalmát alkotó elemeket — tárgy, alanyok, szankció — tekinti át mind a klasszikus, mind az új szellemű nemzetközi jog szempontjából. Fejtegetéseinek talán egyik legérdekesebb és legterjedelmesebb része a nemzetközi jogi szankció fogalmának változásával kapcsolatos. Meghatározása szerint a szankció „... tartalmilag az alapnorma megsértéséhez fűződő jogkövetkezmény, minden esetben az annak megsértéséhez kapcsolódó magatartási szabály... a szankciót mint magatartási szabályt az alapnorma létrehozója statuálja, s nem az, akinek jogilag biztosított érdekét az alapnorma védi". (15. old.) A szankció fogalmának harmadik összetevője az, hogy miként szerez érvényt a jogalkotó akaratának. A szankció kérdéseinek megközelítésében a kiinduló tétel a szuverenitás elve következtében hiányzó nemzetközi közhatalom. Lényeges különbség állapítható meg a klasszikus és az új szellemű nemzetközi jog normáinak szankciójával kapcsolatban. Az előbbi elismeri a ius ad bellum

[1] Vö.: Tunkin G. I.: A nemzetközi jog elméletének kérdései. Bp. 1963. 324. old. Jenks: Law, Welfare and Freedom, London, 1963; Friedmann; The Changing Structure of International Law, London, 1964; Mc. Whinney E.: Peaceful coexistence and Soviet-Western International Law, 1964; Brownlie I.: Principles of public International Law, 1966; Falk R. A.: New Aproaches to the Study of International Law, American Journal of International Law, 1967. 2. sz.

[2] Pl. az 1960. december 14-én hozott 1514. (XV.) sz. határozat a gyarmati rendszer teljes megszüntetéséről, vagy 1965. december 21-én elfogadott 2131. (XX.) sz. határozat: Deklaráció az államok belügyeibe való beavatkozás megengedhetetlenségéről és függetlenségük, valamint szuverenitásuk védelméről.

[3] Comité spécial des principes du droit international touchant les relations amicales et la cooperation entre les Etats.

intézményét és a vitában álló felekre bízza a döntést. A szerző meggyőző érvekkel bizonyítja, hogy a háború nem tekinthető szankciónak és így képtelen volt a jog uralmának és a törvényesség elvének biztosítására. Az új szellemű nemzetközi jog az erőszak tilalmának bevezetése és a közösségi elv térhódítása következtében más szellemben és formában oldja meg a szankció kérdését. Az államok kötelezettségévé teszi, hogy „...a köztük felmerült vitát vagy viszályt tárgyalások útján közös megegyezéssel döntsék el." (17—18. old.) „Az idevonatkozó jogszabályok jelentik a nemzetközi jogszabályok megsértéséhez jelenleg kapcsolt jogkövetkezményeket: a szankciókat." (19. old.) E végkövetkeztetésben a nemzetközi jog szankciója feloldódik a viszályok békés elintézésére vonatkozó kötelezettségben. Buza professzornak ez az igen jelentős megállapítása a nemzetközi felelősség szabályainak gyakorlati alkalmazására vonatkozik. Kifejezi azt a tényt, hogy a nemzetközi viták megoldását kompromisszumok sorozata jelenti, a jogi eljárás az erőviszonyok függvénye. A szerző tételének másik sajátossága az, hogy megmutatja a nemzetközi jog szabályai alkalmazásának ideális állapotát.

Mégsem hanyagolható el a szankció problémájának további — de lege lata — megfontolása. Erre felhatalmazást ad a szerzőnek az az utalása, hogy a békés elintézés kötelezettségének keletkezésekor „... a nemzetközi jog valamely rendelkezésének megsértése megállapítva még nincs, de kétségtelen, hogy a viszály ilyen megsértés lehetőségét, szinte bizonyosságát foglalja magában". (19. old.) A nemzetközi viszálynak két aspektusa van: egyrészt az államok általában sohasem vonják kétségbe a nemzetközi jog megsértéséből származó felelősségüket, konkrét esetben azt vitatják, hogy cselekvésük vagy mulasztásuk ellentétben állna a nemzetközi jog rendelkezéseivel, vagy egyáltalán van-e a nemzetközi jognak olyan univerzális vagy partikuláris szabálya, melyet megsérthettek; másrészt hogyan alkalmazzák az államok nemzetközi felelősségének szokásjogi elveit a konkrét nemzetközi jogi deliktumra. A nemzetközi deliktum jogkövetkezményei sokrétűek lehetnek. Tunkin a felelősség két fajtáját: az anyagi és politikai felelősséget különbözteti meg. Ez utóbbi „...magában foglalja a szankciókat a jogsértést elkövető állammal szemben alkalmazott kényszerintézkedések értelmében, de nemcsak ezeket."[4] A Nemzetközi Jogi Bizottság által 1962-ben az államok felelősségének általános aspektusai kidolgozására kiküldött albizottság jelentése[5] is a nemzetközi felelősség két formájáról beszél: a jóvátétel kötelezettségéről és az individuális vagy kollektív szankciók alkalmazásának lehetőségéről. Tunkin az albizottság vitájában megjegyezte, hogy „...ma a szankciók alkotják az államok felelősségére vonatkozó nemzetközi jog legfontosabb részét, ámbár nagy szerencsére ritkábban folyamodnak hozzá, mint a jóvátételhez."[6] Kétségtelenül tisztázatlan még — és ennek az albizottsági jelentés is hangot ad[7] —, hogy egyrészt milyen kapcsolat van a jóvátételi és a büntető jogkövetkezmények között, másrészt milyen megkülönböztetési lehetőség van a pusztán jóvátételi kötelezettséggel és a szankciók alkalmazásával járó nemzetközi deliktumok között. A közös megegyezés elve csak a jóvátétel esetét uralhatja, amikor a felek megegyeznek a jóvátétel módjában és mértékében, vagy közvetlenül vagy úgy, hogy vitájuk eldöntését nemzetközi szervre bízzák. A másik fél beleegyezése nem lehet a szankció alkalmazásának előfeltétele. Amikor azt állítjuk, hogy az agresszor felelőssége „...magában foglalja az agresszorral szemben alkalmazott szankciókat is"[8] — ez a sértett vagy a sértettek egyoldalú fellépését jelenti. Ilyen értelmet kell adnunk a Nemzetközi Jogi Bizottság által a szerződések jogáról készített tervezet 57. cikkének, mely elismeri a nemzetközi szerződések felbontásának lehetőségét a másik fél súlyos szerződésszegése esetében.

Az új szellemű nemzetközi jog fogalommeghatározását a nemzetközi jog és az államon belüli jog viszonyának tárgyalása követi. Buza professzor a mérsékelt dualizmus felfogását képviseli, és az igen vitatott problémát a jogszabály jogi jellegének elemzéséből oldja meg. A jogszabály parancsjog és ígéretjog lehet. A nemzetközi jog az utóbbi csoportba tartozik, mert nem lehet bizonyítani sem az állami alapjogok tanával, sem a nagyhatalmak szerepével azt, hogy „...a nemzetközi jog vagy annak legalább egy része az államok akaratától függetlenül kötelezi őket". (22. old.)

A nemzetközi jog állami akaratot tartalmaz, tehát jog, de különbözik a belső jogtól. 1. A jogalkotás, 2. az alanyok tekintetében, 3. teljes egészében ígéretjog, 4. más jellegű a kényszer. A jog két ága között nincs hermetikus záróvonal, mert egyrészt megállapítható a kölcsönhatás, másrészt nincs kizárva a nemzetközi jog és a belső jog ellentétének lehetősége. Ennek két esetét említi: 1. „Ha a fejlődés a két területen nem párhuzamos: az egyik a haladás magasabb fokán áll." (26. old.) 2. Az állam jogalkotó tevékenységének rosszhiszeműsége. Nézetünk szerint felmerülhet egy harmadik lehetőség is, mikor az összeütközés a jogalkotás koordinációjának fogyatékossága miatt történt. Így ellentmondás lehet különböző államokkal kötött partikuláris szerződések között, vagy a jogalkotó egy nemzetközi jogszabálylyal ellentétes belső normát alkot.

A fejezet befejező része a nemzetközi jogszabályok osztályozása a résztvevő államok száma és az akaratkifejezés módja szerint. A szerző röviden ismerteti a nemzetközi jogforrások problematikáját, nézete szerint „...a nemzetközi jognak a szerződésen és a szokásjogon kívül más forrása nincs", (31. old.) a Nemzetközi Bíróság Statutuma 38. cikkének 1/c pontjában szereplő általános jogelvek az érdekelt államok belső jogában szereplő azonos jogelveket jelentik, melyek analógia útján kerülnek át a nemzetközi jogba. A továbbiakban azt a kérdést vizsgálja, hogy jellegük, illetőleg hatályuk alapján tehető-e különbség a nemzetközi jogszabályok között. Sem a nemzetközi jog ún. alapnormáját, sem az állami alapkötelezettségeket nem minősíthetjük „külön jellegű" normának, melyek a nemzetközi jogszabályok körében különleges szerepet játszanának. A „különös hatályú" nor-

[4] Tunkin G. I.: im. 294. old.
[5] Rapport présenté par M. Roberto Ago, président de la souscommission sur la responsabilité des Etats. A/CN. 4/152. p. 4.
[6] Rapport présenté par M. Roberto Ago: i. m. Annexe I. p. 19.
[7] Rapport présenté par M. Roberto Ago: im. p. 4.
[8] Tunkin G. I.: im. 285. old.

mákkal kapcsolatban Buza professzor megállapítja, hogy „... a nemzetközi jogban a jog természeténél fogva ius cogens nincs. A nemzetközi jog nem ismeri a jogszabályok hierarchiáját. Az államok szuverenitásuk folyományaként az egymás közötti kapcsolataikat közös megegyezéssel szabadon rendezhetik, feltéve, hogy a rendezés nem sérti az illetőknek egy harmadik állammal szemben fennálló kötelezettségét. A korlátozás ilyenkor sem egy magasabb rendű ius cogens folyománya, hanem az önmaga által jogszerűen vállalt kötelezettség megsértésének a tilalmán alapul". (36. old.) Az Alapokmány 103. cikkének és az Egyezségokmány 20. cikkének azt az értelmet tulajdonítja, hogy ezen rendelkezések magasabbrendűsége egyrészt azt jelenti, hogy itt univerzális jellegű és általános hatáskörű szervezetről van szó, másrészt „minden konkrét kérdésre vonatkozó rendezés általános szervezeti normáit tartalmazzák. Olyan szerepet töltenek be, mint az államon belüli jogban az alkotmány". (37. old.) A nemzetközi ius cogens tagadása figyelmet érdemel, mert a Nemzetközi Jogi Bizottság által a szerződések jogáról készített tervezet 50., és 61. cikke ellenkező értelmű rendelkezést tartalmaz. Az ennek nyomán kibontakozott vitában[9] igen eltérő álláspontok jelentkeztek és ez jelzi a kodifikációs konferenciára váró nehézségeket.

A *második fejezet* a nemzetközi jog alanyairól szól. Buza professzor szerint a nemzetközi jogban a jogképesség mellett nem beszélhetünk jogcselekvési képességről, mert ez a megkülönböztetés politikai megfontolásból keletkezett. „A nemzetközi jogcselekvési képesség hiánya szükségképpen a nemzetközi jogi alanyiság hiánya is... egyike a kizsákmányoló nemzetközi jog által kreált azoknak a fogalmaknak, melyek a tényleges helyzetet a kizsákmányolás megkönnyítése érdekében ködösítik". (38. old.)

Az első rész az *állam nemzetközi helyzetével* foglalkozik. A szerző az állam létrejöttétől megkülönbözteti a nemzetközi jogalanyiság elnyerését, mely utóbbi az elismerés aktusának joghatása. Ez a konstrukció az elismerés jogi természetére vonatkozó konstitutív és deklaratív elmélet kompromisszuma. Álláspontját az állami szuverenitás elvével támasztja alá, mert „... a szuverén állam csak saját elhatározása alapján ismerheti el az újonnan jelentkező államot a nemzetközi jognak az övével azonos jogi státussal rendelkező alanyául." (41. old.)

Az elismerés intézményének ilyen értelmezése azonban nem adhat magyarázatot arra, hogy miért vannak az el nem ismert államnak jogai és miért terhelik kötelezettségek, továbbá mit jelent az állam de facto elismerése. Ezeket a nehézségeket az okozza, hogy a szerző elvetette a jogképesség és a cselekvőképesség megkülönböztetését azon az alapon, hogy az a gyarmati függőség jogi álcázására szolgál. Vitathatatlan az, hogy a gyarmati függőség intézményei elavultak, de ebből nem következik a cselekvőképesség fogalmának hiánya. Ha kiindulunk az elismerés legfontosabb joghatásából, mely szerint az elismert állam nemzetközi szerződést köthet az elismerő állammal, ezt úgy értelmezhetjük, hogy az elismert állam a nemzetközi jogalkotás területén elnyerte cselekvőképességét az elismerő állammal szemben.[10] Az elismeréssel kapcsolatban vitatható továbbá az is, hogy az ENSZ-be történő felvétel esetén „... az elismerés a nem-mel szavazó államok részéről is bekövetkezik". (41. old.) Az Arab Liga állammal nem ismerik el Izraelt és Marokkó Mauretániát, bár ezek az államok az ENSZ tagjai.

Buza professzor a továbbiakban a különleges nemzetközi jogi státussal rendelkező államokat jelentő államkapcsolatokat vizsgálja. A föderációnál a közössé tett ügyek intézésére új állam, a konföderációnál nemzetközi jogi jellegű szervek jönnek létre — állapítja meg, s így „... az államszövetség a nemzetközi szervezetek különleges alakja". (44. old.) Közöttük jogilag éles határ nincs, mert „... az államszövetségnél a közös ügyek köre szélesebb és a közös ügyeknél az együttműködés foka és szervezettsége nagyobb." (44. old.) A perszonálunió nem államkapcsolat, a reálunió pedig az államszövetség különleges formája. E keretben elemzi a szerző az állandó semlegességet, a Citta del Vaticano-t és a Potsdami egyezményekkel Németországra létesített helyzetet.

A közösségi gondolatra és az erőszak tilalmára épülő új szellemű nemzetközi jog jelentősen átalakította *az állam alkotóelemeire* vonatkozó normákat. Buza professzor a területtel kapcsolatos szabályok körében a területszerzés módjait és a határok megállapítását veszi szemügyre. Kimutatja azt, hogy „... a határok megállapítására vonatkozólag is nemcsak a közvetlenül érdekelt államok helyzetét kell figyelembe venni, hanem s elsősorban az általános nemzetközi helyzetet". (49. old.) Ez igazolja a szocialista államok álláspontját az Odera-Neisse „békehatár" kérdésében, mely az európai biztonság biztosítékát jelenti. A területszerzés módjaival kapcsolatban a szerző álláspontja az, hogy „... az új szellemű nemzetközi jog értelmében egyoldalú aktussal államterületet szerezni nem lehet". (49. old.) Ezzel szemben felhozható, hogy az okkupáció lehetősége ma sem kizárt, bár igen ritkán fordulhat elő. Izland 1963-ban foglalással szerzett szuverenitást a partjaihoz közeleső, de a nyílt tengerben keletkezett szigeten. Továbbá Tunkin Hans Wehberggel vitázva, aki szerint az állam területének erőszak alkalmazásával megvalósított megváltoztatása a nemzetközi jogba ütközik, bebizonyítja, hogy az agresszor felelősségének olyan következményei lehetnek, melyek „... többek között az agresszor területe egy részének az elszakítását is jelenthetik a jövőbeni agresszió elkerülése céljából".[11]

Az új szellemű nemzetközi jog a közösségi gondolat térfoglalását mutatja. A res communis omnium usus jogi helyzetét nyerte el 30 évre az Antarktisz az 1959. december 1-i Washingtonban kelt egyezmény ér-

[9] Vö.: Verdross, A.: „Ius dispositivum and ius cogens in international law" AJIL., 1966. 55—63. old; Nisot, J.: A propos du projet de la Commission du droit international des Nations Unies relatif au droit des traités RGDIP 1967. 2. sz. 315—318. old; Márkus Ferenc: Ius cogens és ius dispositivum a nemzetközi jogban. Állam- és Jogtudomány 1967. 2. sz.

[10] Ilyen koncepcióban vizsgálja az elismerés intézményét Nagy Károly. Vö.: Nagy Károly: Az államok és kormányok elismerése a mai nemzetközi jogban. Kandidátusi értekezés 1966. (kézirat).

[11] Tunkin G. I.: im. 285. old.

telmében. Ilyen helyzetbe került a levegőn túli terület is.

A közösségi gondolat kifejezésre jut a parti tengeren való békés áthaladás jogában, a nemzetközi folyók szabad használatában és az átrepülést biztosító nemzetközi szerződésekben. Ez utóbbi előremutató megállapításnak tűnik, melyet igazol az, hogy a Szovjetunió 1967-ben felvételét kérte az ICAO-ba.

Jelentősen fejlődtek a lakosság helyzetét rendező nemzetközi jogszabályok. A szerző megállapítja, hogy „...az új szellemű nemzetközi jog az államon belüli megfelelő állapotot az ún. *emberi jogok és alapvető szabadságok* mindenki részére, fajra, nemre, nyelvre és vallásra való tekintet nélkül történő tiszteletbentartása útján kívánja megvalósítani". (56. old.) Az Alapokmánynak az emberi jogokról és alapvető szabadságokról szóló részét úgy értelmezi, hogy az „...az ún. program jellegű norma tipikus esete" (57. old.), az Emberi Jogok Egyetemes Deklarációja pedig „...az Alapokmányban foglalt program jellegű normák tartalmát fejleszti tovább anélkül, hogy a továbbfejlesztés eljutott volna teljes érvényű nemzetközi jogszabály megalkotásához". (57. old.)

Az új szellemű nemzetközi jog nem jutott el az egyén nemzetközi jogalanyiságának elismeréséig. A szerző felsorol néhány ilyen kísérletet, de megállapítja, hogy ennek az előfeltételei az államok szuverenitása következtében hiányoznak.

Tovább vizsgálva a nemzetközi jog alanyainak problémáját, Buza professzornak az az álláspontja, hogy bizonyos *nemzetközi szervezetek* alanyai a nemzetközi jognak. A nemzetközi szervezeteket négy csoportba osztja és röviden ismerteti alapokmányaikat: *1.* univerzális és általános hatáskörű —, *2.* általános hatáskörű regionális —, *3.* univerzális jellegű speciális hatáskörű —, *4.* partikuláris jellegű és speciális hatáskörű szervezetek. Ez az osztályozás felöleli a lehetséges nemzetközi szervezetek minden fajtáját, melyek közül a szerző figyelmét elsősorban az ENSZ és elődje a Nemzetek Szövetsége ragadja meg. Gondolatmenetének fő iránya azt sugalmazza, hogy az ENSZ magasabbrendűen oldja meg a béke biztosítását és a nemzetközi élet megszervezését. Az ENSZ magasabbrendűségét kifejezik az Alapokmány elvei (2. cikk), melyeket a szerző részletesen értelmez. Buza professzor fejtegetéseinek egyik legérdekesebb része a szuverén egyenlőség fogalmára vonatkozik, kiemelve, hogy „...ebből fakad a be nem avatkozás kötelezettsége, mely az állam szabadságszféráját védi. Ez a szabadságszféra az államnak nemcsak belső ügyeit öleli fel, hanem a külügyek bizonyos csoportjait is... s abban áll, hogy harmadik közvetlenül nem érdekelt állam nem befolyásolhatja elgondolásainak érvényesítését, illetőleg a közvetlenül érdekelt állammal való megegyezés lehetőségét". (71. old.) Nagyon tanulságos lenne ennek a kérdésnek részletesebb kifejtése, elsősorban a külügyekbe való beavatkozás és a megengedett diplomáciai lépések elhatárolása, mert az ENSZ Közgyűlésének a beavatkozás tilalmáról szóló határozata[12] gyakorlati állásfoglalást kíván. További kifejtést igényelne a második cikk 6. pontja; mennyiben tekinthető az harmadik államok javára, illetve terhére kötött szerződésnek, s így elvileg eldönthető lenne az ENSZ hatásköre pl. az Alapokmány e rendelkezésének és az Indokínáról szóló 1954. és 1962. évi genfi egyezményeknek viszonya.

A szerző nézete szerint az Alapokmány eljárási és szervezeti szabályai papiroson megoldották a nemzetközi biztonság és együttműködés megszervezését, a mai világ elképzelhetetlen az ENSZ nélkül, „...a harc a legerősebb társadalmi hatalomért... az ENSZ szervezetén belül folyik, nincsenek a szervezeten kívülről jövő támadások az ENSZ ellen". (75. old.)

Az ENSZ mellett jelentős politikai szerepet játszanak a partikuláris jellegű és speciális hatáskörű szervezetek. Két fő csoportjuk létezik. A NATO, SEATO, CENTO és a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet „...a gazdasági vagy katonai erőszak alkalmazását célozza más tagállamok ellen irányuló éllel. Ezek a nemzetközi szervezetek jogellenesek, megalakulásuk és működésük nemzetközi deliktum". (90. old.) „Vannak olyanok, amelyeknek megalakulása és működése az Alapokmány rendelkezései alapján sem jogellenes magatartásnak, sem az ez ellen való védekezésnek nem minősíthető, hanem egy nasciturus államszövetség képét mutatják." (90. old.) Ilyen jellegűek az Európa Tanács és a Kis Európa szervezetei. A szerző megállapítja, hogy ezekben a közösségekben közös parlament és közös bíróság is van, mely szervek általában hiányoznak a nemzetközi szervezeteknél. Ezért „...ezeket a közösségeket, illetőleg az őket összefogó nemzetközi szervezeteket nasciturus államszövetségnek, helyesebben az államszövetség embriójának nevezhetjük, mely esetleg sohasem fog megalakulni". (93. old.)

A Varsói Szerződést és a KGST-t a szerző úgy illeszti be rendszerébe, hogy a szocialista államok e szervezetei a védekezés eszközét jelentik az imperialista államok nemzetközi jogot sértő szervezeteivel szemben. A KGST fejlődése következtében a gazdasági védekezés eleme ma már csak közvetetten jelentkezik, mert fő funkciója a szocialista világpiac megszervezése.

Buza professzor e fejezet végén röviden foglalkozik a *nasciturus állammal*, mint a nemzetközi jogalanyok harmadik kategóriájával. A klasszikus nemzetközi jogban ennek az intézménynek előzménye a felkelők hadviselő félként való elismerése volt.

Rövid fejezet szól *az államok közötti ellentétekről, azok elintézési módjairól és megelőzésük* kérdéséről. A szerző meghatározza a nemzetközi ellentét fogalmát, rámutatva politikai és nem jogi természetére, majd ismerteti az ellentétek elintézési módjaira vonatkozó jogszabályokat, különösen a Nemzetközi Bíróság szervezetét, hatáskörét és eljárási szabályait. A Biztonsági Tanács fontos szerepet játszik a viszályok békés elintézésében, mert egyrészt a nemzetközi ellentétek nagy része valamilyen formában a Biztonsági Tanács elé kerül, másrészt tevékenysége igen differenciált ezen a területen. A Biztonsági Tanács a 34. cikk szerint egyoldalú kérelemre csak olyan viszály esetében járhat el, melynek elhúzódása a nemzetközi béke és biztonság fenntartását veszélyezteti. Ha az ügynek nincs ilyen természete, a 38. cikk értelmében csak valamennyi érdekelt fél kérelmére

[12] Vö.: 1965. december 21-én elfogadott 2131 (XX.) sz. határozat 1. pontját.

jogosult határozatot hozni. Továbbá a Biztonsági Tanácsnak a viszály rendezésénél különböző eszközök állnak rendelkezésére: vagy felhívja a feleket a békés rendezésre (33. cikk 2. pont), vagy megfelelő rendezési módokat ajánlhat (36. cikk) és végül konkrét javaslatokat tehet a megállapodás érdemére (37. cikk). A Biztonsági Tanács ezért fokozott figyelmet érdemelne.

Buza professzor rendszerének logikus eleme az ellentétek megelőzésének kérdése. „Ilyen intézménynek tekinthetjük a *nemzetközi ellenőrzést*, mely bizonyos nemzetközi jogszabály betartásának nemzetközi szerv által a helyszínen történő megvizsgálását jelenti és az állásfoglalást annak törvényessége tárgyában." (103. old.) Egyes elszórt rendelkezések ismertetéséből azt a következtetést vonja le, hogy „a hatályban levő tételes nemzetközi jog, közelebbről az Alapokmány jelenleg még nem ismeri az ellenőrzést, mint a törvényesség biztosítására szolgáló általános jogintézményt, de az intézmény gondolata már felmerült az ENSZ előtt; nem kétséges, hogy a jövőben szerepet fog játszani az új szellemű nemzetközi jog általánossá válása és tényleges érvényesülése terén". (107. old.)

Buza professzor könyve céljának a nemzetközi jog főbb kérdéseinek jogi elemzését jelölte meg és meg is maradt ebben a keretben. Állásfoglalását minden esetben a tételes nemzetközi jog irányította. Az olvasó e műben megtalálja az új szellemű nemzetközi jog körvonalait és alapvető összefüggéseit, de hiányolhatja az egyes nemzetközi szervezetek működésének bemutatását. A szerző az új szellemű nemzetközi jog kialakulását és tartalmának meghatározóját az erőszak tilalmának és a közösségi gondolatnak hatásában látta, s így építette fel rendszerét. Hozzá kell tennünk, hogy a békés együttélés koncepcióján belül nem hanyagolható el a tudományos és technikai haladás és a mai nemzetközi jog kapcsolatának kérdése, továbbá a nemzetközi gazdasági kapcsolatokra vonatkozó jogi normák mennyiségének és minőségének pozitív változása stb. Ezek azonban nem kisebbítik a szerző tudományos eredményeit, melyek lényeges hozzájárulást jelentenek a szocialista nemzetközi jogtudomány fejlődéséhez és érdeklődésre tarthatnak számot, nemcsak a nemzetközi jogászok körében, hanem a jogi közvéleményben is, melyhez a szerző plasztikus belső jogi analógiái közel viszik a nemzetközi jog problémáit.

Bruhács János

Új könyvek

Beccaria, Cesare: Bűntett és büntetés. Ford. Sebestyén Pál. Bp. Akadémiai Kiadó, 1967. 139 p. /Az állam- és jogtudományok úttörői 6./

„Beccaria a bűncselekményt társadalmi jelenségnek tekinti, s ha ebből a klasszikus büntetőjogi iskola nem is vonta le a megfelelő következtetéseket, felbecsülhetetlen értékű indítékot adott a büntetőjog elmélete és gyakorlata modern eszmékkel történő gyarapításához, a haladás irányában bekövetkezett fejlődéshez — írja Kádár Miklós a XVII. század kiváló jogásza Dei delitti e delle pene c. főművének magyar fordításához írt bevezetőjében.

Molnár Imre—*Nagy* László: Új törvény a termelőszövetkezetekről. [Közzéteszi a] Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa. [Bp.] Kossuth Kiadó, 1967. 261 p. /Tsztagok kiskönyvtára./

A szerzők a termelőszövetkezetek működését, gazdálkodását és szervezetét szabályozó 1967. évi III. számú és a földtulajdon és földhasználat továbbfejlesztéséről szóló 1967. évi IV. számú törvény legfontosabb és az eddigi szabályozástól eltérő vagy új szabályozást jelentő részeit mutatják be a gyakorlati igényeknek megfelelő csoportosításban.

A Munka Törvénykönyve. Összeáll. *Miholics* Tivadar—*Kovács* István. Bp. Közgazd. Kiadó, 1967. 271 p.

A Munka Törvénykönyvéről szóló 1967. évi II. törvény és a végrehajtásáról szóló 34/1967. (X. 8.) Korm. számú rendelet figyelembevételével összeállított és egységes szerkezetbe foglalt szöveg.

A dolgozók társadalombiztosítási nyugdíja. Összeáll. *Horkay* László—*Nagy* József. Közéteszi a Szakszervezetek Országos Tanácsának társadalombiztosítási főosztálya. Bp. Táncsics Kiadó, 1967. 306 p.

A szakszervezeti aktivisták részére kiadott kézikönyv a dolgozók társadalombiztosítási nyugdíjára vonatkozó — 1967. szeptember 30-án érvényben levő — fontosabb rendelkezéseket tartalmazza.

A Jogtudományi Közlöny előfizetési ára 1968. január 1-től megváltozott: egyes szám ára 8,— forint, félévi előfizetéses díja: 48,— forint

---

E lapszám (XXIII. új évfolyam 3.) szerzői: *Dr. Újlaki László*, a KGDB vezető döntőbírája. — *Dr. Ádám Antal* egyetemi tanár (Pécs). — *Dr. Mártonffy András* vállalati jogtanácsos. — *Dr. Félegyházi Gyula* vállati jogtanácsos (Vác). — *Dr. Pecze Ferenc* jogtanácsos. — *Dr. Diósdi György* egyetemi adjunktus. — *Dr. Schelnitz György*, az Igazságügyminisztérium főelőadója. — *Dr. Szászy István*, az MTA levelező tagja. *Dr. Bruhács János* egyetemi tanársegéd (Pécs).

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10 — Telefon: 120-243. — Kiadja: a Lapkiadó Vállalat (VII., Lenin körút 9—11. Telefon: 221-281). Felelős kiadó: Sala Sándor igazgató. — Megjelenik havonta. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp., V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 24 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás az MNB 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, I., Fő utca 32. Telefon: 159-450) vagy a KULTÚRA külföldi képviselete

67.1930 — Egyetemi Nyomda, Budapest

Ára: 8,— Ft

INDEX: 25.422

XXIII. új évfolyam 4. szám Budapest, 1968. április hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

PESCHKA VILMOS:
Marxista és szocialista jogelmélet 165
NAGY LÁSZLÓ:
Az új Munka Törvénykönyve elvi kérdései 173
LÁZÁR ERNŐ:
A földjogi fejlődés néhány jellemvonása a fejlődő országokban 181
KARLÓCAI JÁNOS:
A jogegységesítési törekvésekről 194

Szemle:

BENEDEK KÁROLY—VILÁGHY MIKLÓS:
Állam javára marasztalás jogi személlyel szemben 204
MÁDL FERENC:
A civilisztikai tárgyak a jogi oktatásban, összehasonlító elemzésben 206
PÉTERI ZOLTÁN:
A szocialista állam- és jogelmélet kérdései az Állam- és Jogtudományi Intézet nemzetközi munkaértekezletén 209
VÉKÁS LAJOS:
Tudományos konferencia az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 50. évfordulója tiszteletére 214
FÉNYES MIKLÓS:
Beszámoló a Pécsi Egyetemtörténeti Konferenciáról 215
KAKUSZI MÁRIA:
Az Országgyűlési Könyvtár hazai és külföldi törvények és jogszabályok gyűjteménye ... 217

Jogirodalom:

Jubileumi tanulmányok a Pécsi Egyetem történetéből. (ANTALFFY GYÖRGY—BOTH ÖDÖN) 218
Gaudemet, Jean: Institutions de l'Antiquité. (MODRZEJEWSKI, JOSEPH) 221

СОДЕРЖАНИЕ: *Вилмош Пешка:* Марксистская и социалистическая теория права. — *Ласло Надь:* Принципиальные вопросы нового Кодекса Законов о Труде. — *Эрне Лазар:* Некоторые характерные черты развития земельного права в развивающихся странах. — *Янош Карлоцаи:* О стремлениях к унификации права. — *Обзор: Карой Бенедек—Миклош Вилаги:* Удержания, производимые у юридических лиц в пользу государства.: — *Фэренц Мадл:* Цивилистические дисциплины в юридическом образовании в сравнительном анализировании. — *Золтан Петэрй:* Вопросы социалистической теории государства и права на международном рабочем совещании, проведенном Институтом государства и права ВАН. — *Лайош Векаш:* Научная конференция на юридическом факультете Будапештского Университета, посвященная 50-летию Великой Октябрьской Социалистической Революции. — *Миклош Феньеш:* Отчет о конференции, посвященной истории Печского Университета. — *Мария Какуси:* Сборник венгерских и зарубежных законов и законодательных актов Библиотеки Государственного Собрания. — *Юридическая литература:* Юбилейные статьи из истории Печского Университета *(Дьердь Анталфи—Еден Бот)*. — Gaudemet, Jean: Institution de l'Antiquité (Модрзеевски Йозеф).

INHALT: *Vilmos Peschka:* Die marxistische und sozialistische Rechtstheorie. — *László Nagy:* Die prinzipiellen Fragen des neuen Gesetzbuches der Arbeit. — *Ernő Lázár:* Einige Charakterzüge in der Entwicklung des Bodenrecnts in den Entwicklungsländern. — *János Karlócai:* Über die Bestrebungen der Rechtsvereinheitlichung. — *Rundschau: Károly Benedek — Miklós Világhy:* Die Verurteilung zu Gunsten des Staates gegenüber juristische Personen. — *Ferenc Mádl:* Die zivilistische Gegenstände im juristischen Unterricht in vergleichender Analyse. — *Zoltán Péteri:* Die Fragen der sozialistischen Staats- und Rechtstheorie auf der internationalen Arbeitsagung des Instituts für Staats- und Rechtswissenschaften. — *Lajos Vékás:* Wissenschaftliche Konferenz an der Fakultät für Staats- und Rechtswissenschaften der Loránd Eötvös Universität zu Ehren des 50. Jahrestages der Grossen Sozialistischen Oktoberrevolution. — *Miklós Fényes:* Bericht über die universitätsgeschichtliche Konferenz in Pécs. — *Mária Kakuszi:* Die Parlamentsbibliothek als Sammelstelle für in- und ausländische Rechtsnormen. — *Rechtsliteratur:* Zum Jubileum, Studien aus der *Geschichte der Universität Pécs. (György Antalffy — Ödön Both)* — Gaudemet, Jean: Institutions de l'Antiquité *(Modrzejewski,* Joseph).

SOMMAIRE: *Vilmos Peschka:* Théories marxiste et socialiste du droit. — *László Nagy:* Les questions de principe du nouveau Code du travail. — *Ernő Lázár:* Quelques traits caractéristiques de la formation du droit foncier dans les pays en développement. — *János Karlócai:* Tendances dans le domaine de l'unification du droit. — *Revue: Károly Benedek — Miklós Világhy:* Condamnation en faveur de l'Etat contre une personne juridique. — *Ferenc Mádl:* Les matières de droit civil dans l'enseignement du droit à la lumière d'une analyse comparative. — *Zoltán Péteri:* Problèmes de la théorie socialiste de l'Etat et du droit traités à la conférence internationale organisée par l'Institut des Sciences juridiques et politiques. — *Lajos Vékás:* Conférence scientifique à la Faculté de Droit de l'Université Loránd Eötvös de Budapest à propos du 50e anniversaire de la grande Révolution socialiste d'octobre. — *Miklós Fényes:* Compte-rendu sur la conférence tenue à Pécs au sujet de l'histoire des universités. — *Mária Kakuszi:* La collection de la Bibliothèque de l'Assemblée nationale contenant des lois et des règles de droit hongrois et étrangers. — *Littérature:* Etudes historiques publiées à l'occasion de l'anniversaire de la fondation de l'Université de Pécs. *(György Antalffy — Ödön Both).* — Gaudemet, Jean: Institutions de l'Antiquité *(Modrzejewski, Joseph).*

XIII. évfolyam 4. szám Budapest, 1968. április hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

Marxista és szocialista jogelmélet

1. A marxista jogelméletnek és a szocialista jogelméletnek a címben jelzett egymás mellé és egymással szembe állítása, a kettőnek egybevetése és összekapcsolása önmagában is problematikus, többértélmű és nem mentes az ellentmondásoktól. A marxista és a szocialista jogelmélet kapcsolata ugyanis különbözőképpen alakulhat. A legegyszerűbb és legtermészetesebb ezt a viszonyt a kettő azonosságaként felfogni; ez annyit jelent, hogy a marxista jogelmélet magától értetődően szocialista és megfordítva, szocialista jogelméletről csak mint marxista jogelméletről beszélhetünk. Ám ez az azonosság — mint minden azonosság — dialektikus természete folytán, magában rejti az ellentétek, az ellentmondások és különbözőségek lehetőségét is. A marxista, illetve a szocialista jogelmélet fejlődésének történelmi tapasztalatai azt mutatják, hogy olyan marxista vagy marxista igényű jogelméletről is szólhatunk, amely aligha nevezhető szocialistának, aminthogy ismerünk nem marxista elméleti alapokon nyugvó, szocialista jogelméletet is. E variációknak és ellentétpároknak valóságos lényegét és tartalmát csak akkor fejthetjük ki és érthetjük meg, ha tisztázzuk, mit is értünk tulajdonképpen marxista, illetve szocialista jogelméleten. Anélkül azonban, hogy erre már most vállalkoznánk, a tulajdonképpeni problémát, amelynek néhány vonatkozását itt felvázolni megkíséreljük, bizonyos feltételes, de nem megengedett egyszerűsítéssel, nevezetesen, hogy a szocialista jogelméletet marxistaként fogjuk fel, de nem csak a szocialista jogelméletet tekintjük marxistának, exponálhatjuk. Arról van ugyanis szó, hogy a szocialista jogelméletet a szocialista országokban kifejlődött marxista jogi elméletként értelmezve, utaljunk arra, hogy marxista jogelméletről az így felfogott szocialista jogelmélet keretein túl is beszélhetünk. A hegeli logika nyelvén szólva, tulajdonképpeni problémánkat illetően az azonosság és a nem-azonosság azonosságával állunk szemben. A marxista jogelmélet azonos a szocialista jogelmélettel, de nem-azonos is vele, mert tágabb annál, olyan jogelméletet is jelöl, amely nem szocialista.

A marxista és a szocialista jogelmélet viszonyának ilyen tartalommal felvetését és megvizsgálását mindenekelőtt az a jelentős változás és folyamat indokolja, amely a marxista jogelméletet illetően az elmúlt évtizedben a polgári világban lejátszódott. Talán nem túlzóak azok a megállapítások, amelyek a marxizmusnak a nyugati tőkés országokban végbemenő reneszánszáról beszélnek. Tény, hogy a marxizmusnak ez az állítólagos reneszánsza a jogelmélet területén is érezteti hatását. Általában elmondható, hogy a marxista jogelmélet egyes problémáinak, kategóriáinak és fogalmainak a polgári jogelméletbe való behatolásán, a marxista jogelméletnek a polgári jogfilozófia érdeklődési körébe kerülésén túl, a nyugati tőkés országokban intenzív marxista vagy marxista igényű jogelméleti fejlődés észlelhető. A marxista jogelméletnek a szocialista országok határain kívül történő ez a fellendülése szükségessé teszi, hogy megvizsgáljuk a marxista szocialista és nem szocialista jogelmélet kapcsolatát. A marxista jogelméletnek a nyugati polgári világban előtérbe kerülése és megjelenése meglehetősen eltérő formákban és módokon megy végbe. Érdemes néhány ilyen tipikus megjelenési formát közelebbről is szemügyre venni. A problémát a marxista jogirodalomban felvető és tárgyaló — tudomásunk szerint — egyetlen tanulmány, amely Szabó Imre tollából származik, az elmúlt években számottevően megnőtt, a marxi jogelméletet tárgyaló nyugati irodalmat a következő három csoportba sorolja: „a) a marxi jogelmélettel vitatkozó, sőt azt támadó,

elvi helytelenségét és meghaladottságát bizonyítani akaró irodalom; b) magát a marxizmus alapján állónak valló egzisztencialista irányzat; c) végül az előzővel sokban egybekapcsolódó, azzal összefüggő, úgynevezett »modern« marxista jogelmélet."[1] A marxista jogelmélet szerepének és jelentőségének megnövekedését a nyugati polgári világ jogfilozófiai életében mindenekelőtt az a fokozott érdeklődés, tájékozódási igény és megismerésre törekvés jelzi, amely a marxista jogelmélet eredményei elsősorban Marx jogelméleti megállapításai irányában a polgári jogfilozófia művelői részéről megnyilvánul. Nem túlzás azt állítani, hogy manapság már egyetlen számottevő, tudományos igényekkel fellépő polgári jogfilozófus sem engedheti meg magának azt a luxust, hogy valamilyen formában ne vegyen tudomást a marxista jogelmélet létezéséről és eredményeiről. Ez a polgári jogfilozófia felszínén a marxista jogfilozófia valamely megállapítására való pozitív vagy negatív tartalmú felületes hivatkozás divatjában jelentkezik. A tudományosan igényesebb polgári jogfilozófiai törekvések azonban nem elégszenek meg ezzel, hanem a marxista jogfilozófia alapvető tételeivel alaposabban megismerkedve, a marxista jogelméletet vagy intenzíven bírálják,[2] vagy pedig kísérletet tesznek a marxista jogelmélet egyes megállapításainak valamely polgári jogfilozófiai koncepcióba beépítésére, illetve a marxista és egyes polgári jogfilozófiai tendenciák szintetizálására. (Pl. az egzisztencialista és a marxista jogfilozófiát összeházasító kísérletek.[3]) A marxista jogfilozófia egyes megállapításait felületesen idéző, vagy a marxista jogfilozófiát elutasítóan bíráló polgári törekvések elemzése most vizsgálódási körünkön kívül esik, s így ezekkel nem foglalkozunk. Ezt annál is inkább megtehetjük, mert ezekben az esetekben tulajdonképpen a marxista és a polgári jogfilozófia viszonyáról van szó, amely lényegében tisztázottnak tekinthető: a különböző típusú társadalmi rendszerek békés egymás mellett élése az elmélet, az ideológia, a tudomány, így a jogelmélet területén nem békés koegzisztenciát, hanem olyan dialógust jelent, amelyben a marxista és nem-marxista nézetek heves küzdelme valósul meg. Nem ilyen egyértelmű és problematikusabbnak tűnik a helyzet azoknak a marxista vagy marxista igényű jogelméleti törekvéseknek az esetében, amelyek a szocialista országok határain kívül, lényegében a polgári jogfilozófia keretei között nyilvánulnak meg. Ide sorolhatjuk immár azokat az említett kísérleteket is, amelyek a marxista jogelméletet valamely polgári koncepcióval akarják szintézisbe hozni, akár azzal a céllal, hogy a marxista jogelméletet megújítsák, továbbfejlesszék, állítólagos hézagait kitöltsék, akár hogy a szóban forgó polgári jogfilozófiai irányokat a marxista jogelmélet, megítélésük szerint is, valóságos eredményeivel kiegészítsék és felfrissítsék. Az utóbbi variációban a marxista jogfilozófiához közeledő, az elsőben pedig marxista igényű jogelméleti törekvésekről beszélhetünk. A marxista jogfilozófiának további megjelenési formáit jelentik a nyugati polgári jogfilozófiában a „modern" marxista jogfilozófia igényével fellépő jogelméleti koncepciók, valamint azok a marxista alapokra építő jogelméleti művek, amelyek nemcsak a jogfilozófia, vagy a marxista jogelmélet egyes általános kérdéseivel, illetve a tőkés jogrendszereket érintő megállapításaival, hanem egyenesen a szocialista joggal és jogrendszerrel, illetve egyes problémáival foglalkoznak.[4]

Röviden felvázolva, ezek azok a lényeges tendenciák és irányok, amelyek a szocialista országok határain kívül jelentkező, jelenlegi marxista vagy marxista igényű jogelméletet, amelyet a továbbiakban az egyszerűség kedvéért idézőjelbe tett „modern" vagy „nyugati" marxista jogelméletnek nevezünk — jellemzik. A „modern" marxista jogelméletnek ezek az eltérő jellegű törekvései nem csak arról tanúskodnak, hogy a szocialista országok határain túl kifejlődő marxista jogelméletnek valamiféle egyöntetűségéről nem beszélhetünk, hanem arról is, hogy még kevésbé a „modern" marxista és a szocialista országok marxista jogelméletének azonosságáról. A marxista és a szocialista jogelmélet keretein belül az eltérő karakterű irányok és tendenciák létezése ma már olyan tény, amelyet aligha lehetne tagadni. Megvizsgálásra és megvitatásra érdemes, hogy milyen szinten és mélységben, milyen területeken és kérdésekben nyilvánulnak meg ezek az eltérések, mi lehet ezeknek az oka. Ha valóban szakítani akarunk a marxizmus mindenféle dogmatikus interpretációjával, akkor el kell utasítanunk azokat az elsősorban a „modern" marxista jogelméletben jelentkező kísérleteket, amelyek a marxista jogelmélet irányzatait azon az alapon különböztetik meg, hogy azok az „ifjú" vagy az „öreg" Marx megállapításaira támaszkodnak, az „ifjú" és az „érett" Marx között elszakíthatalan kapcsolatot és folytonosságot, vagy lényegbeli különbséget látnak; ezen az alapon nyugszik a marxista jogelmélet egy-

[1] Imre, Szabó Marx et la theorie marxiste „moderne" du droit. Archives de Philosophie du Droit. Tome XII. 1967. 163 p.

[2] Pl. Hans, Kelsen: The Communist Theory of Law. London, 1955.

[3] Lásd Michel, Willey: Phenomenologie et egzistentialo-marxisme a la Faculte de droit de Paris. Archives Philisophie de Droit. Tome X. 1965. 167—177 p.; Nicos Poulantzas: La Critique de la raison dialectique de Jean Paul Sartre et le Droit. Archives de Philosophie du Droit. Tome. X. 83—106 p.

[4] Umberto Cerroni: Marx e il diritto moderno. Roma 1962.; Marxisme et droit. Considerations historicocritiques. Archives.... Tome. XII. 131—145 p.; K. Stovanovitch: Marxisme et droit Paris. 1964.; La philosophie du droit en URSS (1913—1953) Páris, 1965.; J. M. Vincent: Droit naturel et marxisme moderne. Archives... Tome. X. 65—83 p. stb.

felől „humanista és historicista", másfelől ezzel szembenálló, a társadalom objektív struktúráját hangsúlyozó koncepciójának megkülönböztetése.[5] A marxista jogelméletnek ilyen elvi alapon történő különböző irányzatokra bontásából és általában a „modern" marxista jogirodalomból kitűnik, hogy a „modern" marxista jogelmélet egyik alapvető, ha nem legfőbb problémája: az „ifjú" és az „érett" Marx jogelméletének összefüggése. Mindez sürgető és aktuális feladatként állítja a marxista jogelmélet művelői elé Marx állam- és jogelméleti nézeteinek és megállapításainak történeti megjelenésükben és kifejlődésükben konkrét vizsgálatát, különösen az ifjú Marx eddig eléggé elhanyagolt jogelméleti felfogásának elemzését. E jogelméleti témának jogosultsága és kutatásának szükségessége azonban a legkevésbé sem jelenti a marxista jogelmélet az előzőekben vázolt alapokon történő felosztásának elvi jogosultságát és alaposságát. Az tagadhatatlan tény, hogy az egyes marxista jogelméleti munkákban hol inkább az „ifjú", hol túlnyomórészt az „érett" Marx jogfelfogására hivatkozás figyelhető meg. Nem kétséges az sem, hogy egyes szerzők nem akarnak tudomást venni az „érett", mások az „ifjú" Marx munkásságáról. Ismeretes, és igen elterjedt Marxnak mint tudósnak és Marxnak mint politikusnak, s ezen az alapon a marxista jogelméletnek mint tudománynak, illetve mint jogpolitikának megkülönböztetése is.[6] Objektíve tehát valóban fellelhetők a marxista jogelméletben olyan koncepciók, amelyek a marxista jogelmélet előbb ismertetett felosztásának megfelelően az egyik vagy a másik csoportba sorolhatóak. Kérdés azonban, hogy — ha félretesszük a marxizmus dogmatikus interpretációját — helyes-e valamely jogelméleti művet vagy koncepciót csupán azon az alapon, hogy ez Marx „ifjúkori" vagy „öregkori" műveire hivatkozik, vagy épít, marxistának minősíteni, illetve mint marxista koncepciót az említett ismérvek alapján különböző csoportokba sorolni.

Marxot, mint minden, a kutatás széles területét átfogó, hosszú időn keresztül, gazdag életművet alkotó szerzőt, utólérte a klasszikusok örökös sorsa: Marx is az immár ugyancsak klasszikussá vált molieri mondás szenvedő alanyává vált, nevezetesen munkásságából mindenki azt emeli ki, ami a javát szolgálja. Ez a paradox, de kétségbe vonhatatlan jelenség nemcsak mindenféle dogmatizmus tudományosan alapvető elhibázottságára irányítja a figyelmet, hanem egyúttal arra is, hogy a tudományos kérdések felvetését és megoldását a mindenkori konkrét történelmi-társadalmi körülményeik alapvetően meghatározzák. Ehhez járul még, hogy a marxizmus éppen azáltal, hogy izmussá vált, már régen nemcsak Marx életművét jelenti, hanem Engelsét, Leninét, akár klasszikusnak minősítjük, akár nem, Sztálinét és még számos jelentős szerző munkásságát, melynek következtében a maxista jogelméletnek az előbb vázolt, Marxra alapozó irányokra bontása még tetszés szerint bővíthető a Lenin vagy más említett szerzők munkájára építő felosztásban. Mindebből két következtetés magától értetődően adódik: egyrészt, hogy nemcsak Marx, a marxizmus klasszikusai vagy más marxista szerzők műveinek dogmatikus kezelése, hanem a marxista jogelméletnek dogmatikus elvi alapokon irányokra bontása, is hibás; másrészt, hogy valamely jogelméleti koncepció marxista jellegét lényegében nem az említett szerzők valamely megállapítására hivatkozás dönti el.

2. Nem halogatható tehát tovább annak a kérdésnek felvetése, megvitatása és tisztázása, hogy mit is értünk tulajdonképpen marxista jogelméleten. A válasz első pillanatban rendkívül egyszerűnek és magától értetődőnek látszik, mondván: mindazok a jogelméleti művek és koncepciók, amelyek Marxnak vagy a marxizmus klasszikusainak nézetein, felfogásán alapulnak, marxista jogelméletnek minősülnek. Ám „a magától értetődőség — mint a konkrét dialektikájáról szóló rendkívül érdekes könyvében Karel Kosik szellemesen írja — nem azonos magának a dolognak a nyilvánvalóságával és világosságával, hanem sokkal inkább a dolgokról alkotott elképzelés homályos voltával."[7] Egyébként is — mint már az eddigiekben is jeleztük — a kérdésnek ez a megválaszolása egyfelől táptalaja lehet a marxista jogelmélet dogmatikus kezelésének, másfelől a megítélés mértékének — ugyancsak említett — rendkívül átfogó, széles körű és heterogén volta következtében alkalmas arra, hogy a legkülönfélébb jogelméleti törekvések marxista színben tűnjenek fel. Azon engelsi megfontolás alapján, hogy abszolut örök igazságok a tudományban és a történelemben csak mint semmitmondó lappáliák léteznek, kétesértékűnek mutatkoznak azok a kísérletek is, amelyek a marxista jogelméletet szűkebbre vont értékmérő segítségével mint azokat a jogelméleti törekvéseket fogják fel, amelyek a marxizmus klasszikusainak, alapvető, lényeges, sarkalatos megállapításaira támaszkodnak. Mindez persze nem jelent relativizmust, nem érinti a marxizmus alapvető megállapításai igazságának objektívitását, csupán az igazság történeti jellegének, annak figyelembevételét és hangsúlyozását a marxista jogelmélet fogalmi meghatározásában, hogy „amit most igaznak ismerünk el, éppúgy megvan a rejtett, később kiütköző hamis oldala, mint ahogy a most hamisként felismert dolognak megvan az igaz oldala, amelynek alapján azelőtt igaznak

[5] Archives de Philosophie du Droit. Marx et le droit moderne. Tome. XII. Preface. IX—X. p. és N. Poulantzas: A propos de la theorie marxiste du droit. Archives... Tome. XII. 149—153 p.

[6] U. Cerroni: Marxisme et droit. Archives... Tome XII. 131—133. p.

[7] Karel Kosik: A konkrét dialektikája. Bp. 1957. 20 old.

ismerhették el..."[8] E kételyek és megfontolások exponálásával talán sikerült a felvetett kérdésre adandó válasz evidenciájának illusióját eloszlatni, és azt érzékeltetni, hogy a jogelmélet marxista jellegének fogalmi meghatározása mennyire fontos és bonyolult feladat. Éppen ezért csupán kísérletnek és vitaindítónak tekintjük annak a kérdésnek, hogy tulajdonképpen mit is értünk marxista jogelméleten, itt következő megválaszolását.

Minthogy a jogelmélet marxista jellegének meghatározására sem azt nem tartottuk kielégítőnek, hogy a jogelméleti koncepció a marxizmus klasszikusainak bármely tételén, sem azt, hogy valamely alapvető elméleti megállapításán alapul, felmerül a kérdés, hogy mit tekintünk a marxizmus olyan elméleti lényegének, amely nemcsak a történelmileg eddig kifejtett és napvilágra került tudományos megállapításokat marxistává teszi, hanem amely a történelmi fejlődés jelenlegi és további menetében is marxistává minősíti az egyes elméleti koncepciókat és nézeteket. Marx és követői tudományos munkásságának az a lényegi, meghatározó jellegű alapja és eredménye, amely a jogra vonatkozó elméleti kutatások és felfogások marxista jellegét is eldönti; a dialektikus és történelmi materialista szemlélet és módszer. Ismeretesek magának Marxnak és a marxizmus többi jelentős művelőinek azok a fejtegetései, amelyek „A tőke"-ben kifejtett és alkalmazott dialektikus, a történelmit és logikait szintézisbe hozó, materialista módszert, mint „elméleti alapzatként" szolgáló „új tudományos szemléletet" emelik ki.[9] Valamely jogelméleti munka vagy koncepció tehát akkor minősül marxistának, ha ezen az „új tudományos szemléleten", a dialektikus és történelmi materializmus szemléletén alapul.

A jogelmélet marxista jellegének ebből a fogalmi meghatározásából további jelentős következtetések adódnak. Amennyiben mindezek a jogelméleti törekvések és nézetek, amelyek a dialektikus és történelmi materializmus szemlélete alapján állanak, marxistának minősülnek, a marxista jogelmélet sajátos belső gazdagodásával, elméleti eredményeikben, megállapításaikban eltérő marxista jogelméleti koncepciókkal számolhatunk, melyek egymástól különbözősége, sőt ellentmondó következtetései és állásfoglalásai a dialektikus és történelmi materializmus alkalmazása folytán, alapjaikban, szemléletükben és módszerükben dialektikus egységet képeznek. Ilyenformán a marxista jogelméleten belül különféle, eltérő elméleti tendenciák léteznek és alakulhatnak ki, amelyeknek az azonos szemléleten és módszeren alapuló belső polémiája — minthogy a vita és a bírálat a tudomány fejlődésének és haladásának nélkülözhetetlen feltétele — jelentős mértékben járulhat hozzá a jogi jelenségek objektív valóságának és törvényszerűségeinek adekvát megismeréséhez.

Az elmondottakból kitűnik, hogy valamely jogelméleti nézetnek vagy koncepciónak a marxista jogelmélet körébe utalása azon az alapon, hogy az a dialektikus és történelmi materializmus szemléletével vizsgálja a jogi jelenségeket, önmagában még a legkevésbé sem dönti el a szóban forgó jogelméleti felfogás tudományos értékét. Kétségtelen, hogy általában a tudományos, így a jogelméleti vizsgálódás módszere és szemlélete alapvető jelentőségű a tudományos kutatás jellegét és végső eredményét illetően, hogy a kutatás tárgyának helyes megközelítése nélkülözhetetlen feltétele és biztosítéka a tudományos vizsgálódás eredményességének. Mindenekelőtt éppen a tudományos szemléletben és módszerben mutatkozó lényeges különbség az, ami a marxista és a különféle nem-marxista jogelméleti felfogásokat alapvetően elválasztja egymástól. A materialista dialektika módszere és a történelmi materialista szemlélet, amely Marxot és számos követőjét a történelem és a társadalom vizsgálódásában világraszóló tudományos eredményekre vezette, önmagában még nem dönti el és határozza meg a jogelméleti vizsgálódásnak és eredményének tudományos értékét. A tudományos módszert és szemléletet a kutatás tárgyára vonatkoztatni, konkretizálni kell, s a dialektikus és történelmi materialista módszernek és szemléletnek tudományos alkalmazása a legkülönfélébb társadalmi, politikai, ideológiai, személyi, szubjektív és objektív tényező (pl. az adott társadalmi viszonyok, politikai helyzet, a tudomány színvonala, a kutató személyes képességei és alkalmassága stb.) behatása következtében különböző módon történhet és eltérő eredményekre vezethet. Ez a magyarázata annak, hogy ugyanazon szemléleti és módszertani bázison különféle jogelméleti koncepciók és felfogások alakulhatnak ki. További probléma tehát, hogy az azonos szemlélet és módszer alapján álló, eltérő, egymással polemizáló jogelméleti nézetek és tendenciák tudományos értékét mi határozza meg. Éppúgy mint minden tudományos produktum értékét, a dialektikus és történelmi materializmus alapján kimunkált jogelméleti koncepciókét is az határozza meg, hogy milyen mélyen, mennyire helyesen tárják fel a jogi jelenségek objektív törvényszerűségeit, hogy adekvátan tükrözik-e vissza az objektív valóságot. Ezzel egyúttal érthetővé válik az a polemikus viszony, amely a marxista jogelméleten belül a különböző, eltérő nézetek és felfogások között kialakult. Mielőtt azonban a marxista jogelméleten belül az egyes, eltérő koncepciók, e körben a szocialista és a nem-szocialista marxista jogelméleti felfogások közötti viszonyt közelebbről megvizsgáljuk, megvita-

[8] Marx-Engels: Válogatott művek II. köt. Bp. 1949. 384 old.

[9] Marx-Engels: Művei 13. kötet Bp. 1965. 463 stb. old.

tásra vár, hogy mit kell értenünk a szocialista jogelmélet kifejezésen.

3. Vizsgálódásunk kezdetén annak érzékeltetése végett, hogy marxista jogelmélettel nemcsak a szocialista országokban hanem azok határain kívül, a polgári jogtudomány keretei között is számolnunk kell, a szocialista országokban művelt marxista jogelméletet — feltételesen — szocialista jogelméletnek jelöltük meg. Ennek a meghatározásnak praktikusságához aligha férhet kétség. Sokkal inkább azonban az ilyen megjelölés elvi-elméleti megalapozottságához. Felvetődik ugyanis a kérdés: szocialista jogelméleten a szocialista országok marxista jogelméletét, vagy a szocialista jog marxista elméletét kell-e érteni? Amennyiben a kiindulásként hipotetikusan és provizorikusan általunk is választott álláspontra helyezkedünk, tehát szocialista jogelméleten a szocialista országok marxista jogelméletét értjük, abba a további problémába ütközünk, hogy a szocialista országokban és azok határain kívül jelentkező marxista jogelmélet között elvileg, és nem a felmerülő egyes konkrét tendenciákat empirikusan tekintve, valóban olyan lényeges vagy jelentős eltérést kell-e feltételeznünk, amely a marxista jogelméletnek ilyen megosztását „keleti" és „nyugati", „hagyományos" és „modern" marxista jogelméletre indokolttá teszi. A probléma exponálása és megvitatása annál is inkább jogosultnak és aktuálisnak tűnik, mert éppen a szocialista országok határain kívül jelentkező egyes marxista jogelméleti törekvések vetik fel, olyan megoldást sejtetve, hogy „a marxista jogelmélet és a szocialista országok jogelmélete két különböző dolog".[10] E megfogalmazásban implicite benne rejlő értelemmel, hogy a szocialista országok jogelmélete nem marxista jogelmélet, az eddigi fejtegetések után, mint az objektív valósággal nyilvánvalóan ellenkező, torz megállapításra kár szót vesztegetni. Nem mellőzhető azonban annak közelebbi vizsgálata, hogy a szocialista jog marxista elméletét szocialista jogelméletként felfogva, elvileg milyen viszony áll fenn a marxista és a szocialista jogelmélet között. Aligha lehet kétséges, hogy a szocialista jog konkrét vizsgálata, elméleti és gyakorlati problémáinak a marxista jogelmélet szintjén kidolgozása elsősorban a szocialista országok marxista jogelmélete számára jelent közvetlen és belső feladatot. Ebből következik, hogy jelentős eltérés mutatkozik mind számbeli arányait, mind az elemzés szintjét és mélységét illetően a szocialista jog elméleti kérdéseit tárgyaló, a szocialista országokban és azokon kívül kifejtett marxista jogelméleti munkák között. Minden a szóbanforgó marxista jogelméleti koncepciók objektív társadalmi, ideológiai helyzetéből magától értetődően adódik. A szocialista jog elméleti kérdéseit vizsgáló marxista jogelméleti irodalomban a megjelenés helyétől függően a feldolgozás szintjében és az arányokban mutatkozó különbség a legkevésbé sem érintheti azonban a marxista jogelmélet és a szocialista jog marxista elméleteként felfogott szocialista jogelmélet elvi összefüggését, melyet lényegében a marxista jogelméletnek a szocialista joghoz való viszonya határoz meg. Nem arról van tehát szó, hogy a marxista jogelméletnek csak olyan koncepció vagy mű tekinthető, amely a szocialista jog kérdéseivel foglalkozik. Ez a tétel legalább olyan hibás volna, mint az az előbb említett megállapítás, hogy a szocialista országok jogelmélete nem marxista jogelmélet. A marxista jogelmélet és a szocialista jog, illetve jogelmélet viszonya éppen a jogelmélet, a jogelméleti kutatás sajátos belső természete folytán, annak következtében, hogy a jogelmélet a jog általánosabb törvényszerűségeit nem egy konkrét ország jogának vagy jogrendszerének, hanem a történelmi fejlődés adott szintjén megjelenő jogrendszereknek és jogtípusoknak a törvényszerűségeit általában kutatja, tehát hogy nem beszélhetünk „nemzeti" jogelméletről, azaz egy adott ország jogrendszeréből absztrahált jogelméletről, egészen másképpen alakul. Minthogy a jogelmélet a történetileg konkrétan adott jogrendszerek és jogtípusok alapján állapítja meg a jog legáltalánosabb törvényszerűségeit, már eleve hibás minden olyan jogelméleti törekvés, amely a történelmi fejlődés során megjelenő jogrendszerek vagy jogtípusok valamelyikét figyelmen kívül hagyva, kísérel meg általános törvényszerűségeket feltárni. De ezen túlmenően, marxista jogelméleti koncepciókról, azaz olyan jogelméletről lévén szó, amely a jogi jelenségeket a dialektikus és történelmi materializmus szemlélete alapján és módszereivel kutatja, eleve kérdésessé válik az olyan jogelméleti tendenciák marxista jellege, amelyek figyelmen kívül hagyva a konkrét totalitás dialektikáját, a szocialista jog létezését kétségbe vonják, illetve a történelem dialektikus és materialista szemléletét olyan metafizikus nézőponttal cserélik fel, amely elveszti szem elől a társadalmi és jogi fejlődés szocialista perspektíváját. Mindez — hangsúlyozzuk — nem azt jelenti, hogy marxista jogelmélet csak az lehet, amely a szocialista jog elméleti kérdéseit tárgyalja, hanem csupán azt, hogy az olyan jogelméleti törekvések marxista jellege, amelyek a jogelmélet bármely kérdését vizsgálva, figyelmen kívül hagyják a szocialista jog létét és kétségbe vonják a jogfejlődés szocialista perspektíváját, legalábbis kétséges: „minden, bárhol művelt marxista jogelméletnek több-kevesebb mélységgel, de okvetlenül számolnia kell a szocialista jogrendszerek létével s e tény elméleti alapjait integrálni kell a marxista jogfilozófiába."[11]

Ahhoz a felvetett kérdéshez visszatérve, hogy elvileg milyen viszony áll fenn a marxista

[10] G. Lyon-Caen: K. Stovanovitch — Marxisme et Droit Archives... Tome. X. 351 p.

[11] Szabó: i. m. 169 p.

jogelmélet és a szocialista jog marxista elmélete között, az előző fejtegetésekből kitűnően arra a konkluzióra jutottunk, hogy a szocialista jogra vonatkozó konkrét kutatások és elméleti munkák aránybeli és szintbeli eltéréseit mint menynyiségi és nem lényegi különbségeket figyelmen kívül hagyva, a dialektikus és történelmi materialista szemléletből, valamint a jogelmélet elvont általános jellegéből következően, a marxista és a szocialista jogelmélet között elvi különbözőségről nem lehet szó, aminthogy ezen az alapon nem helyes a marxista jogelmélet és a szocialista országok jogelméletének különbözőségéről, illetve „nyugati" és „keleti", „modern" és „hagyományos" marxista jogelméletről beszélni.[12]

4. Az objektív helyzet, amiből kiindultunk, a különféle koncepciók, tendenciák és irányok kialakulása a marxista jogelméleten belül; továbbá azoknak a marxista jogelméleti törekvéseknek sajátos helyzete, amelyek a szocialista országok határain kívül, főleg egyes nyugat-európai országokban jelentkeznek. Az eltérő marxista igényű jogelméleti felfogások megjelenése, különösen a nyugati marxista jogelméleti tendenciák sajátos helyzete szükségszerűen felveti a különféle marxista jogelméleti irányok egymáshoz való viszonyának kérdését. Hogy ennek az elméletileg egyszerű, gyakorlatilag rendkívül komplikált problémának a tisztázását elősegítsük, kísérletet tettünk két olyan reláció megvilágítására, amelyek ennek a kérdésnek az eldöntésénél lényeges jelentőségűeknek mutatkoznak: először megkíséreltük azokat a kereteket tisztázni, amelyeken belül még egyáltalán marxista jogelméletről beszélhetünk; majd a szocialista jogelmélet fogalmából kiindulva, felvázoltuk a marxista és a szocialista jogelmélet viszonyát, illetve ezen belül a marxista jogelmélet és a szocialista jog összefüggését. Mindezek alapján egyfelől kitűnt, hogy a „nyugati" marxista, illetve marxista igényű jogelméleti koncepcióknak csak egy része tekinthető tulajdonképpen marxistának, másik része viszont a marxizmussal szimpatizáló, ahhoz közeledő jogelméleti tendenciákat ölel fel. Az is világossá vált, hogy a marxista jogelméleten belül kialakuló, eltérő felfogásokat és tendenciákat, akár a szocialista országokban, akár azok határain túl jelentkezzenek, mind az alapvető és meghatározó dialektikus és történelmi materialista szemlélet, mind a szocialista joggal kapcsolatos viszonyuk, minden egyéb eltérésük sőt ellentmondásosságuk ellenére, olyan egységbe fűzi, hogy nem helyes a marxista jogelméletnek „nyugati" és „keleti", „modern" vagy „hagyományos" jogelméletekre bomlásáról beszélni. Mindez azonban még nem ad választ arra a kérdésre, hogy milyen legyen e marxista egységen belül jelentkező, különféle, eltérő jogelméleti koncepciók és irányok egymáshoz való viszonya.

Az egyes, egymástól többé-kevésbé eltérő, illetve egymásnak ellentmondó marxista jogelméleti felfogások és tendenciák, különösen a nyugati polgári és a szocialista világban kialakuló koncepciók viszonyának problémája két szinten, egy elvi-elméleti és egy gyakorlati-politikai síkon nyilvánul meg. A különböző marxista jogelméleti felfogások viszonyát először elvi-elméleti aspektusokból vizsgáljuk meg. Valamely tudományos elmélet, vagy megállapítás tudományos értékét — mint arról szó volt — az dönti el, hogy az adott elméleti koncepciók mennyire mélyen és milyen hűen fejezik ki a kutatás tárgyává tett objektív valóságot. Ez érvényes az egyes marxista jogelméleti koncepciókra nézve is. Az a tény, hogy az elméleti megállapítások, így a jogelméleti nézetek tudományos értékét az objektív valósághoz való viszonyuk dönti el, egyúttal a különféle, egymástól eltérő marxista jogelméleti felfogások elvi viszonyát is meghatározza. Minden tudományos törekvés célja az igazság, az objektív valóság törvényszerűségeinek feltárása és megismerése. E feladatuk megoldása során a különféle marxista jogelméleti koncepciók saját tudományos eredményeik és meggyőződésük alapján, a jogi jelenségek objektív törvényszerűségeinek feltárására törekedve, megkísérlik azoknak a tévedéseknek és hibáknak a felmutatását és kiküszöbölését, amelyek az objektív valóság megismerését akadályozzák. Ilyenformán az eltérő, sőt ellentmondó marxista jogelméleti koncepciók között élénk polémia alakul ki. A marxista jogelmélet különböző irányainak egymáshoz való viszonya tehát alapvetően kritikai. Ez a kölcsönös kritikai kapcsolat éppúgy magába foglalja az egyes marxista jogelméleti nézetek objektív valóság-értékének felmutatását, mint a szóban forgó jogelméleti koncepciók társadalmi meghatározottságának, genézisének és társadalmi funkciójának feltárását. Céljában és módszerében ez a tudományos kritika nem tér el attól a kritikától, amellyel a marxista jogelmélet az egyes polgári jogelméleti irányokat illeti. Különbség mutatkozik természetesen a kritika tartalmában és formájában, amely mindenekelőtt abból ered, hogy a marxista jogelméleti koncepciók polémiájában azonos szemléletű és azonos módszerrel dolgozó jogelméleti felfogásokról van szó, amiről a polgári és a marxista jogelméleti irányok kölcsönös kritikájánál nem lehet szó.

A különféle marxista jogelméleti koncepciók polemikus viszonyának kérdése, különösen a szocialista országokban és azok határain kívül jelentkező, marxista jogelméleti irányok egymással szembeni kölcsönös kritikáját illetően vet fel problémákat. Felmerül ugyanis a kérdés, hogy ugyanolyan kritikai kapcsolat fűzi-e össze a szocialista országok határain kívül megjelenő marxista koncepciókat a szocialista or-

[12] Ugyanerre a következtetésre jut Szabó Imre: i. m. 169 p.

szágok marxista jogelméleti irányaival, mint ez utóbbiakat egymással? A marxizmus szellemé-ből és általában a tudomány céljából és rendeltetéséből kiindulva, világos, hogy a tudományos marxista kritika nem lehet eltérő a szocialista országokban és azok határain kívül megnyilvánuló, egyes marxista jogelméleti koncepciók között, mint a szocialista országok különféle irányzatainak kapcsolatában. Azok az első pillanatban meggondolandónak tűnő, sajátos tények és körülmények, amelyek a szocialista országok határain túl jelentkező marxista jogelméleti koncepciókkal, illetve szerzőikkel kapcsolatosan felmerülnek, mint a sajátos társadalmi-politikai viszonyok, a szerző sajátos helyzete e viszonyok közepette, az objektíve fennálló társadalmi politikai korlátok, a szerző szubjektív szándéka és meggyőződése, stb. csupán az adott jogelméleti koncepció társadalmi geneziségének és funkciójának megítélésénél jöhetnek számításba, de nem a jogelméleti koncepció tudományos értékének megállapításánál, illetve tudományos tévedéseinek és helytelen tételeinek feltárásánál és megítélésénél. A tudományos kritika, akár a tudomány maga dezentropomorfizáló jellegű, azaz el kell, hogy vonatkoztasson a jogelméleti kutatás alanyának oldalán, a kutató személyében és személyével kapcsolatosan felmerülő antropomorf elemektől. Az igazi tudományos kritikának különbséget kell tennie a szándék és vélemény, valamint a tudományos cselekvés és eredménye között. A tudományos kritika aspektusából csak az a lényeges, hogy az adott, akár a nyugati polgári, akár a szocialista világban kifejtett marxista jogelméleti koncepció mennyire adekvátan fejezi ki a tudattól függetlenül létező, objektív valóságot. A kétféle kritikai viszonyban, a szocialista országok marxista jogelméleti tendenciái, illetve ezek és a nyugati polgári világban megjelenő marxista jogelméleti koncepciók közötti polemikus kapcsolatban az esetleges különbség nem lényegi, elvi jellegű, hanem a bírálat formájában, hangvételében és tematikájában nyilvánulhat meg.

Ezzel a mozzanattal, a tematikai eltéréssel kapcsolatban még néhány további megjegyzés látszik szükségesnek. Az úgynevezett „nyugati" marxista jogelméleti irányok és a szocialista jog viszonyát tárgyalva, már utaltunk arra a „nyugati" és „keleti" marxista jogelméleti koncepciók tematikájában jelentkező eltérésre, amely a szocialista jog kutatásában, elméleti kérdéseinek vizsgálatában mutatkozik. Most a szocialista országok marxista jogelméleti irányai és a nyugati polgári jogelmélet keretében kifejtésre kerülő marxista jogelméleti koncepciók polemikus kapcsolatát vizsgálva, ismét fel kell hívni a figyelmet néhány aránybeli, hangsúlybeli, tematikai eltérésre, amely az említett marxista jogelméleti kutatásokban fellelhető. Ennek a tematikai eltérésnek a kiemelése annál is inkább jelentősnek és hasznosnak tűnik, mert elsősorban a szocialista országok marxista jogelmélete irányában jelentkezik kritikai éllel és jelöl ki további feladatokat. Korábbi fejtegetéseink során már utaltunk arra, hogy az „ifjú" és az „öreg" Marx jogelméletei nézeteinek a „nyugati" marxista jogfilozófiai munkákban intenzív és nem mindenkor helyes vizsgálata, aktuális feladatként álítja elénk a Marx korai műveiben található, eddig meglehetősen elhanyagolt jogelméleti nézetek elemzését. A marxi életmű jogelméleti szempontból feldolgozása és értékelése mellett nem kevésbé fontos feladata a szocialista országok marxista jogelméletének, elsősorban természetesen a szovjet jogelméletnek a „nyugati" marxista jogirodalomban ugyancsak nagy előszeretettel vizsgált problémának, a szovjet jogelmélet fejlődésének tudományos felvázolása és értékelése. E történeti jellegű jogelméleti problémák azonban nem merítik ki azoknak a témáknak a körét, amelyekkel a szocialista országok határain túl jelentkező marxista jogelmélet egyes irányai foglalkoznak, és amelyeket a szocialista országok marxista jogelmélete eléggé mostohán kezel. Ilyenek többek között: a jog ontológiájának kérdése, az elidegenedés jelensége a jog és az állam viszonylatában, a jogi aksziológia problémája. További elmélyültebb, konkrétabb és behatóbb elemzést igényel a „nyugati" marxista jogelméletnek olyan kedvenc témája, mint az állam és a jog elhalása. Mindezek mellett és ezekkel együtt a szocialista országok marxista jogelméletének továbbra is egyik jelentős feladata marad, éppen a marxista jogelméletnek egyes polgári jogfilozófiai koncepciókkal való összebékítésére irányuló kísérletek következtében is, a nyugati polgári jogfilozófiai irányoknak és nézeteknek alapos marxista kritikája. Csak az említett, a szocialista országok határain túl jelentkező, marxista jogelméleti koncepcióknak elsősorban tárgyát alkotó jogelméleti témáknak a szocialista országok jogelméletében is beható kutatása és elemzése teszi lehetővé, hogy a különböző marxista jogelméleti irányok között eleven, termékeny polémia alakuljon ki, s a szocialista országok jogelmélete kellő felkészültséggel tudja fogadni és értékelni azokat a tudományos eredményeket, amelyeket a „nyugati" marxista jogelmélet dolgozott ki. A szocialista és a nem-szocialista országokban művelt marxista jogelmélet az arányokat és a hangsúlyokat illetően mutatkozó, tematikai eltérései természetesen nemcsak a szocialista országok jogelmélete felé jelentkezik kritikai éllel és feladatokat kitűző jelleggel. (Gondoljunk csak a szocialista jog problematikájára, mint a „nyugati" marxista jogelméletben meglehetősen elhanyagolt feladatra.)

Az utóbbi gondolat, amely a „nyugati" és „keleti" marxista jogelmélet művelőinek esetleges találkozójára és ennek rendkívül hasznos voltára utal, már a szocialista országok marxista jogelmélete és a polgári jogelmélet keretei között megjelenő jogelmélet közötti viszony gyakorlati-politikai oldalát érinti. A szocialista

országok és a polgári jogfilozófia keretei között megjelenő marxista jogelmélet közötti viszonynak a közvetlen gyakorlati-tudománypolitikai síkon megítélése már közel sem olyan magától értetődően egyszerű, mint az elvi-elméleti, kritikai kapcsolat tisztázása volt. A gyakorlati-politikai élet Lenin által hangsúlyozott „ravaszsága" a különféle marxista jogelméleti tendenciák tudomány-politikai érintkezésében is megnyilvánul. Amennyire helytelen lenne az elvi-elméleti megítélést, valamely jogelméleti koncepció tudományos értékét a konkrét napi politikai, tudomány-politikai viszonyok és helyzetek hullámzásától, eleven változékonyságától függővé tenni, annyira hibás volna a szocialista országok marxista jogelmélete és a nyugati polgári viszonyok mellett kifejlődő marxista jogelméleti koncepciók művelői között naponta alakuló, konkrét gyakorlati-politikai viszonyok megítélésénél ezt figyelmen kívül hagyni. Az világos, hogy a különféle marxista jogelméleti irányok és képviselőik, akár a szocialista országok, akár azok határain túl fellépő marxista jogelméleti törekvésekről legyen szó, a polgári jogelméleti koncepciókkal és tendenciákkal szemben egy frontot alkotnak, s kapcsolatukat a kölcsönös segítség és támogatás jellemzi. Mégis tekintetbe véve a „nyugati" marxista jogelméleti tendenciák és képviselőik sajátos társadalmi-politikai helyzetét, egyes politikai, tudomány-politikai fellépésük és állásfoglalásuk megítélésénél — anélkül, hogy az elvi elméleti síkon bármilyen engedményeket tennénk — ebből a sajátos helyzetből kell kiindulni, s álláspontunkat mindig rugalmasan a konkrét gyakorlati-politikai helyzethez kell igazítanunk. Ennek a konkrét gyakorlati-politikai viszonynak a kétoldalúságát természetesen egy pillanatig sem szabad szem elől téveszteni. Nevezetesen, hogy a „nyugati" marxista jogelméleti koncepciók a jog marxista tudományának a nyugati polgári világban prominens képviselői, hogy ezek a marxista jogelméleti irányok tesznek és tehetnek a legtöbbet mind a marxista jogfelfogás megismertetésében, mind elterjesztésében. Ezért ezeket a jogelméleti törekvéseket és tendenciákat a szocialista országok marxista jogelméletének a legmesszebb menőkig támogatni, erősíteni kell ennek a rendkívül jelentős feladatnak az ellátásában. Ugyanakkor arról sem szabad elfeledkezni, hogy a szocialista országok marxista jogelméletének produktumai jelentős részben — akár a polémia, akár a közvetlen ismertetés vagy felhasználás folytán — éppen ezeken a tudományos retortákon át hatolhatnak be a nyugati polgári jogfilozófia vérkeringésébe. Különösen pregnánsan nyilvánul meg a kapcsolatnak ez a kétoldalúsága azoknak a „nyugati" marxista igényű jogelméleti törekvéseknek az esetében, amelyek a marxista jogelméletet állítólag megújítani akarva, azt valamelyik polgári jogfilozófiai koncepcióval kísérlik meg szintézisbe hozni. Itt az alapul fekvő kapcsolat elvi-elméleti tartalma már eleve lehetőséget nyit egyfelől a leghevesebb polémiára, mind az adott marxista tendenciával, mind a szóban forgó polgári jogfilozófiai koncepcióval, ezen belül a marxista tendenciák sokoldalú elvi-elméleti támogatására; másfelől a marxista jogelméleti nézetek agitatív, meggyőző erejű kifejtésére és polgári keretek között elterjesztésére.

A szocialista országok marxista jogelméletének az ezek határain túl jelentkező marxista jogelméleti irányokkal és képviselőikkel való konkrét gyakorlati-politikai kapcsolata nem érthető azonban meg teljesen azoknak a gyakorlati-politikai viszonyoknak a figyelembevétele nélkül, amelyek a különféle marxista jogelméleti tendenciákat, elsősorban a „nyugati" marxista jogelméleti törekvéseket a polgári jogelméletnek a marxizmussal szimpatizáló, ahhoz közeledő, úgynevezett baloldali megnyilvánulásaihoz, a marxista jogelmélet polgári szövetségeseihez fűzik. (Pl. Maihofer, Fechner, Villey stb.) Hangsúlyozni kell, hogy itt elsősorban nem az elvi-elméleti síkon, hanem a konkrét mindennapi politikai, tudománypolitikai gyakorlat szintjén való közeledés a jelentős. Aligha szükséges rámutatni arra, hogy a polgári jogelméletnek ez az úgynevezett baloldala — melynek progresszivitása főleg a konkrét politikai kérdésekben való állásfoglalásokban, szubjektív szándékaiban, a marxista jogelmélettel bizonyos konkrét gyakorlati kapcsolatra törekvésben nyilvánul meg — mennyire fontos és jelentős szerepet játszik a „nyugati" marxista jogelméleti irányok létezése, erősödése és terjedése szempontjából. De a „nyugati" marxista jogelmélet e baloldali polgári szövetségeseinek a jelentősége a szocialista országok marxista jogelmélete vonatkozásában is megmutatkozik; e szimpatizáns, a szocialista országok marxista jogelméleti felfogásával is megismerkedni, azzal polemizálni akaró baloldali polgári jogfilozófusok és szervezeteik nagy lehetőséget nyújtanak a szocialista országok marxista jogelméletének arra, hogy a marxista jogelméleti nézeteket a nyugati polgári világban elterjesszék, azok tudományos értékét és igazságát a polgári jogfilozófiai koncepciókkal való közvetlen, személyes vitákban bebizonyítsák. Ezért a szocialista országok marxista jogelméletének a nyugati polgári jogfolozófia e baloldali képviselőivel és szervezeteikkel olyan konkrét gyakorlati-politikai kapcsolatokat kell rugalmasan kialakítaniok, amelyek keretében jelentős jogelméleti vitafórumok jöhetnek létre. E jogelméleti vitafórumok kialakítása, nyílt, közvetlen, személyes jogelméleti polémiák lehetőségének kihasználása csak az objektív valóság adekvát feltárására törekvő marxista jogelmélet számára előnyös és hasznos.

Peschka Vilmos

Az új Munka Törvénykönyve elvi kérdései

I.

Az 1968. január 1-én hatálybalépett új Munka Törvénykönyve ismertetése egyrészről igen hálás, másrészről igen nehéz feladat. Hálás — és könnyű is — abból a szempontból, hogy rengeteg új kérdést kínál, amelyek módot adnak széles körben elméleti és gyakorlati fejtegetésekre. Ugyanakkor éppen ez okozza a nehézséget is. Egy rövid előadás vagy cikk keretébe ezeknek csak egy kis töredéke fér bele és nehéz kiválasztani a tárgyalandó kérdéseket. A következőkben arra törekszem, hogy az új szabályozás jellemző vonásait bemutassam. Ezért a Munka Törvénykönyve néhány átfogó, alapvető elgondolásával szeretnék foglalkozni és ezentúl röviden kitérnék még néhány lényegesebb rendelkezésre.

Úgy gondolom, hogy nem szükséges foglalkoznom az új Munka Törvénykönyve megalkotásának indokaival. Erről a nyilvános vita időszakában, majd pedig a törvényjavaslat országgyűlési tárgyalása során sok szó esett. Ezért felesleges ismétlés lenne ezek részletes tárgyalása. Emlékeztetőül, az elhangzottak összefoglalásaként, csak annyit jegyeznék meg, hogy az új törvénykönyv megalkotását elsősorban az új gazdasági irányítási rendszerre való áttérés tette szükségessé. A korábbi Munka Törvénykönyve 1951-ben lépett hatályba. Kidolgozása egybeesett a centralizált, utasításokon alapuló gazdaságirányítási rendszer kialakulásával. Természetes, hogy ez rányomta a bélyegét mind a törvénykönyvre, mind a végrehajtás szabályaira. Ezek általában minden részletkérdést központilag rendeztek. Bár a törvénykönyv az elmúlt évek folyamán ismételten módosult, ezek a módosítások ezt az alapvető jellegét nem érintették. Éppen ezért e szabályok az új gazdasági irányítási rendszerrel ellentmondásba kerültek volna és nem voltak tovább fenntarthatók. Emiatt kellett az új Munka Törvénykönyvének már az új gazdaságirányítási rendszer bevezetése előtt elkészülnie és annak bevezetésével egyidejűleg hatálybalépnie. (Megjegyzem, hogy e területen a dolgozók munkaviszonyból eredő jogainak nagy jelentősége és garantáltságuk fontossága miatt nem lehetett szó olyan megoldásról, hogy a korábbi Munka Törvénykönyve vagy annak egy része hatályon kívül helyezése mellett kormányrendeletre bízzuk a szabályozást és majd későbbi időpontban kerüljön sor egy törvénykönyv megalkotására.)

Ez a kodifikáció egyben eleget tett azoknak az eddigi kodifikációs törekvéseknek és igényeknek is, amelyek azért merültek fel, mert egyrészt a korábbi Munka Törvénykönyve és végrehajtási rendelete az elmúlt évek során történt módosítások folytán eléggé áttekinthetetlenné és bizonyos részeiben ellentmondásossá is vált, másrészt a módosítások ellenére egyes részeiben hiányos maradt, ill. elavult.

II.

1. Az új munkajogi rendelkezésekkel kapcsolatban elsősorban a szabályozás rendszerével szeretnék foglalkozni.

Az új Munka Törvénykönyve elkészítésénél két szempontnak kellett eleget tenni.

Az új gazdaságirányítási rendszer a vállalatok részére széles körű önállóságot biztosít. Megadja a lehetőséget arra, hogy saját eszközeikkel maguk gazdálkodjanak, azokat a legcélszerűbben, leghatékonyabban használják fel. Ebbe beletartozik a munkaerővel való gazdálkodás, az anyagi ösztönzők stb. korábbinál kötetlenebb felhasználása is. A vállalatok önálló gazdálkodása esetén a részletszabályok központi előírása lehetetlen. A vállalatok eltérő gazdálkodási, szervezési intézkedései, eltérő célkitűzései, módszerei még azonos iparágon belül is eltérő rendezését kívánhatják meg egy-egy részletkérdésnek. Még fokozottabban mutatkozik ez eltérő iparágak esetén. Amellett a változtatás igénye is a korábbinál gyakrabban merül fel a gazdálkodásban, termelésben végrehajtandó változtatásokra tekintettel. Ez azt követelte, hogy a részletkérdéseket ne rendezzük, kapjanak ebben a vállalatok az intézkedésre szabadkezet.

Ugyanakkor viszont nem hagyható figyelmen kívül a dolgozók helyzetének biztosítása, jogainak védelme sem. A vállalati gazdálkodás oldaláról nézve a munkaerő a termelés egyik tényezője. Ennek a jellege azonban alapvetően eltér a többi tényezőtől, miután a munkaerő felhasználása, a munkaerővel való rendelkezés nem szakítható el a munkát végző ember személyes biztonságától, képességei szabad kifejtésének, a munkaereje újratermelésének, valamint családi és társadalmi kötelezettségei teljesítésének biztosításától. Amíg tehát a vállalati gazdálkodás egyéb tényezőivel kapcsolatban az esetek jelentős részében elegendők a vállalat működésének befolyásolására a közvetett, közgazdasági eszközök, addig a munkaerővel kapcsolatban elengedhetetlen a jogi eszközök, biztosítékok széles körű alkalmazása.

E két szempontot a kodifikáció olymódon juttatta érvényre, hogy a központi szabályozás elvi jellegűvé vált, a szabályozás stabil elemeit fogja át, mellőzi a részletek rendezését. Ugyanakkor viszont vállalati szinten nem adott arra lehetőséget, hogy a vállalat vezetője a központi szabályok keretei közt az egyes esetekben tetszése szerint intézkedjen, hanem — megfelelő szabályozási formák bevezetése mellett — elő-

* A Magyar Jogász Szövetség munkajogi bizottsága és a fővárosi szervezet munkajogi szakosztálya 1967. október 31-i ülésén tartott bevezető előadás alapján.

írta a részletkérdésekre vonatkozó vállalati szabályok meghatározását és csak ezek keretei között adta a vezető hatáskörébe az egyedi esetekben az intézkedést. Ilyen módon biztosított mind a dolgozói érdekek védelme, mind pedig a gazdálkodás érdekeinek is megfelelő rendezése a kérdéseknek. E rendszerben az egyes kérdések szabályait ott határozzák meg, ahol az alapul szolgáló körülményeket és a rendezés hatását legjobban át tudják tekinteni.

A központi szabályok elvi jellege nemcsak a törvényre jellemző, bár természetszerűleg itt jelentkezik legerőteljesebben, hanem érvényesül a Minisztertanács és a miniszterek végrehajtási rendelkezéseinél is. Ez a változás nem pusztán átrendezési kérdés, a stabil és a gyakrabban változó elemek szétválasztása, hanem minőségi és mennyiségi változást is jelent. A minőségi változás abban jelentkezik, hogy a központi szabályoknak, annak érdekében, hogy elvi irányító szerepük valóban érvényesüljön, tartalmasabbá kellett válniok. Egyidejűleg mennyiségi változást jelent az, hogy lényegesen csökkent a központi szabályok száma és terjedelme. Természetesen maradt továbbra is számos olyan részletkérdés, amelyet központilag kell rendezni, akár a dolgozók vagy a közérdek védelmére tekintettel, akár gyakorlati okokból. Így pl, a munkakönyv kezelésének vagy a munkaügyi viták intézésének eljárási szabályai. A központi szabályok csökkenése irányába hatott azoknak a rendelkezéseknek az elhagyása, amelyek elsősorban a tulajdonosi pozícióból eredően szabályozták a vállalat belső életét. (Pl. előírták, hogy mikor kell a vállalat igazgatójának fegyelmi úton felelősségre vonni a hanyag dolgozót, a béremelés céljaira kapott összeget hogyan ossza fel a dolgozók között stb.)

A Munka Törvénykönyve világosan meghatározza — és ez lényeges változás a jelenlegi helyzettel szemben — a jogszabályok és az egyéb normatív rendelkezések helyét és funkcióját is. Az alapvető kérdéseket a törvény és tvr. rendezi. Ezek végrehajtásáról a Minisztertanács rendelete vagy határozata gondoskodik. Ezek keretei között szabályoz a SZOT szabályzat és általános óvórendszabály, a miniszteri rendelet és utasítás, a szakmai óvórendszabály, — vállalati szinten rendez a kollektív szerződés és a vállalati munkavédelmi szabályzat.

2. Vállalati szinten a részletszabályokat a kollektív szerződés és a vállalati munkavédelmi szabályzat határozza meg. Ezekhez csatlakozik harmadikként a vállalati szakszervezeti tanácsnak vagy szakszervezeti bizottságnak a határozata a szociális-kultúrális juttatásokra vonatkozólag.

A kollektív szerződés normatív jellegű rendelkezés. Alapvetően különbözik a korábbi Mt. alapján az 1950—56. között kötött kollektív szerződésektől. Az új kollektív szerződések vállalati és dolgozói vállalásokat, gazdasági célkitűzéseket, politikai — mozgalmi jellegű megállapodásokat nem tartalmazhatnak.

A kollektív szerződés a Mt. V. 3. §-a szerint csak az állami és szövetkezeti vállalatoknál, valamint — saját dolgozóira kiterjedő hatállyal — a trösztöknél kerül megkötésre. A Mt. V. nem említi ugyan, de sor kerülhet kollektív szerződés kötésére — szintén csak saját dolgozóikra kiterjedő hatállyal — az egyesüléseknél is. Nem köthető kollektív szerződés — bár vállalati formában működnek — a pénzintézeteknél. (Azokon a területeken, ahol kollektív szerződés megkötésére nem kerülhet sor, pl. költségvetési szerveknél, a miniszter rendezi azokat a kérdéseket, amelyeket a szabályok egyébként a kollektív szerződésre utalnak.)

Egy vállalatnál csak egy kollektív szerződés kötésére kerülhet sor, akkor is, ha különböző helységekben levő gyáregységei vannak. Természetesen, ha az egyes gyáregységeknél jelentkeznek speciális körülmények (például eltérő munkaidő-beosztás, az anyagi ösztönzés speciális formái szükségesek), akkor a kollektív szerződés felhatalmazhatja a gyáregység vezetőjét, hogy e kérdéseket a helyi szakszervezeti szervvel rendezze a felhatalmazás keretei között és így létrejött megállapodást függelékként a kollektív szerződéshez csatolják.

A kollektív szerződés jóváhagyásra vagy központi felülvizsgálatra nem szorul. A felügyeleti szerv vagy a szakszervezet központja részére — kérésükre — a kollektív szerződést meg kell küldeni. Ez azonban csak a tájékozódást szolgálja.

A Munka Törvénykönyve tervezetének vitája során ismételten felmerült az az igény, határozzák meg a rendelkezések az eljárást arra az esetre, ha a kollektív szerződés megkötése során vagy módosításának szükségességével kapcsolatban a vállalat és a szakszervezeti bizottság között nincs egyetértés. A Munka Törvénykönyve erre az esetre semmiféle rendelkezést nem tartalmaz. Ennek oka nem feledékenység vagy törvényhozói kényelmesség, hanem az a megfontolás, hogy helytelen volna bármiféle olyan jogi rendezés, amely az ilyen esetek eldöntését valamilyen vállalaton kívüli szervre bízná. Ha a kollektív szerződésben rendezendő valamely kérdésben — pl. a részesedési alap felosztásának vagy a túlmunkavégzés szabályainak rendezésében — egy külső szerv, pl. a minisztérium és a szakszervezet központja döntene, ez a döntés természetszerűleg befolyásolná az ezzel összefüggő kérdésekben való megállapodást is és végső fokon kihatna a vállalat egész gazdálkodására, termelésére. Így pl. a részesedési alap felosztásában történő döntés már meghatározza a vállalat egész anyagi ösztönzési rendszerének felépítését, aminek a vállalat munkaerő-gazdálkodására, termelésére van alapvető befolyása. Ilyen módon a vitás kérdésekben való döntés nem egy esetben illuzórikussá tennné a vállalati önálló gazdálkodást.

Amellett egy ilyen rendezés még további hátrányokkal is járna. A kollektív szerződésben számos kényes, nem mindig népszerű kérdés is rendezésre kerül. (Így pl. a nem egy helyen tapasztalható egyenlősdi helyett fokozottabb differenciálás a törzsgárda tagok, a minőségi munkát végzők javára, fellépés a fegyelmezetlenségek ellen.) Ha mód volna vitáknak külső szervek által történő eldöntésére, az ilyen kényes kérdéseket kényelmi szempontból, a felelősség alól való mentesülés érdekében valószínűleg gyakran felterjesztenék a felsőbb szervekhez. Ez tehát megint csak az önállóság és a felelősség csökkentésére vezetne. Az új gazdasági irányítási rendszer bevezetésének időszakában minden olyan szabályozás, amely a kollektív szerződések megkötésével kapcsolatos viták eldöntését kivenné a vállalat keretei közül, a fejlődést gátolná. Természetesen a most mondottak nem jelentik azt, hogy akár a vállalatnak, akár a szakszervezeti bizottságnak ne lenne módja a helyi és területi pártszervekkel vagy saját felettes szerveikkel tanácskozni az ügyben és a véleményüket kérni. A végső döntést azonban, és ezzel a vállalati kollektíva előtti felelősséget is, saját maguknak kell vállalniuk.

A felettes szerveknek csak egy esetben van beavatkozási joguk. Akkor, ha valamely szerv olyan bejelentést tesz a vállalathoz, hogy a kollektív szerződés rendelkezését törvénysértőnek találja és ezt a bejelentést a vállalat a szakszervezeti bizottsággal együtt a Mt. V. 6. §-ának megfelelően felterjeszti, mert nem lát törvénysértést fennforogni. Ha ilyen esetben a felügyeleti szerv az illetékes szakszervezettel egyetértésben megállapítja a törvénysértést, döntése a vállalatra és a vállalati szakszervezeti szervre kötelező, ezek kötelesek a kollektív szerződés kifogásult rendelkezését megváltoztatni. Hangsúlyozni szeretném, hogy ilyen intézkedésre a felettes állami és szakszervezeti szerveknek csak együttesen van joguk és csak a magasabb szintű szabályokba ütköző rendelkezés esetén. Nincs helye tehát ilyennek azért, mert a kollektív szerződés valamely rendelkezését ésszerűtlennek találják.

Előfordulhat, hogy a törvénysértést maga a felügyeleti szerv észleli vagy azt a törvénysértést észlelő szerv a vállalat helyett oda küldi. A Mt. V. 6. §-ának megfelelő helyes eljárás az, ha a felügyeleti szerv a bejelentést, ill. saját megállapítását közli a vállalattal intézkedés végett. A vállalat a szakszervezeti bizottsággal együtt erre ugyanúgy köteles 8 napon belül intézkedni, ill. felterjesztést tenni, mint a közvetlen hozzá érkezett bejelentések esetében.

Megtörténhet, hogy egy munkaügyi vita eldöntése során észleli az eljáró szerv, hogy a kollektív szerződés valamely rendelkezése törvénysértő. Ha az eldöntés alatt álló vitában alkalmazandó rendelkezésről van szó, az eljárást addig nem lehet folytatni, amíg a vállalat és a szakszervezeti bizottság a kollektív szerződést nem módosította vagy pedig a felügyeleti szerv a szakszervezettel együtt nem közli, hogy törvénysértést nem lát fennforogni. (Folytatható az ügy természetesen, ha a rendelkezés törvénysértő ugyan, de ez az adott ügy eldöntése szempontjából közömbös. Pl. a kollektív szerződés a próbaidő mértékét a Mt.-vel ellentétesen 4 hónapban határozza meg, de az eljárás során kiderül, hogy elmaradt a munkaszerződésben a próbaidő kikötése. Így a dolgozónak az a panasza, amelyben a munkaviszonyának a próbaidőre hivatkozással történő megszüntetését kifogásolta a törvénysértésre tekintet nélkül elbírálható.) A kollektív szerződés módosítását, ill, a felügyeleti szerv és a szakszervezet döntését mindenképpen be kell várni. Nem teheti meg a munkaügyi vitát eldöntő szerv, hogy a kollektív szerződés törvénysértőnek tartott rendelkezését figyelmen kívül hagyva, az ügyben döntést hoz. A munkaügyi vitát eldöntő szerv csak megállapíthatja, hogy véleménye szerint a kollektív szerződés valamely rendelkezése törvénysértő, de nem jogosult azt félretenni.

Teljesen új szabályozási formát jelent a vállalati munkavédelmi szabályzat. Ez konkretizálja a Munka Törvénykönyve egészséges és biztonságos munkavégzésre vonatkozó 51—54. §-ainak és az ezek végrehajtására kiadott rendelkezéseknek — különösképpen az általános és a szakmai óvórendszabályoknak — vállalati szinten történő megvalósítását. Bevezetését az teszi szükségessé, hogy a sajátos vállalati körülményeket a központi szabályozás nem képes megfelelően figyelembe venni, helyesebb ezeket vállalati szinten rendezni. A vállalati munkavédelmi szabályzat a kollektív szerződéssel egyenrangú szabály, nem része a kollektív szerződésnek.

A munkaviszonyra vonatkozó vállalati szabályokkal kapcsolatban röviden szólni kell még a dolgozók kulturális, sport- és társadalmi tevékenységének céljaira szolgáló összegek felhasználására, ill. az ezek segítségével folytatott tevékenységben (pl. üdülés) való részvétel rendjére vonatkozó szabályok megalkotásáról. Ezek tekintetében a Mt. 13. §-ának (4) bekezdése értelmében a szakszervezet vállalati szerve dönt a vállalat igazgatója véleményének kikérése után. Ennek indoka az, hogy a most említett kérdések a termeléssel kevéssé függnek össze, az e téren szükséges teendőket, legmegfelelőbb módszereket stb. legjobban maga a dolgozói kollektíva tudja megítélni. Helyes ezért a döntést a kollektíva szerveire bízni. A szakszervezeti szerv határozata is a kollektív szerződéssel egyenrangú, attól független szabály. A kollektív szerződésnek e kérdésekkel kapcsolatban csak annyi a szerepe, hogy meghatározza a részesedési alapból e célra fordítható részt. Ezt követően az összeg felhasználásának rendjére vonatkozólag már a szakszervezeti tanács, ill. bizottság dönt.

Szólni kell még e helyen a vállalati ügy-

rendnek a most említett szabályokhoz való viszonyáról, ill. a vállalati munkarend megszüntetésének indokairól. A vállalatról szóló jogszabály szerint a vállalat szervezetével, az egyes részlegek működésének rendjével, hatáskörével kapcsolatos kérdések rendezésével a vállalat ügyrendje hivatott foglalkozni. Az ügyrend nem munkaügyi szabály, azért nem szól erről a Munka Törvénykönyve a munkaviszonyra vonatkozó szabályok között. Az ügyrendnek a vállalat működésére stb. vonatkozó szabályok meghatározása során természetesen foglalkozni kell munkaügyi vonatkozású kérdésekkel is. Így az ügyrendben kell rendezni az egyes egységek, vezetők munkaügyi kérdésekkel kapcsolatos hatáskörét, valamint a vállalati munka rendjére vonatkozó szabályokat (a távollét bejelentését stb.). A korábbi rendelkezések szerint készített vállalati munkarendek lényegében ugyanezeket a kérdéseket rendezték. Ennek a párhuzamosságnak a fenntartása helytelen lenne. Ezért kellett a vállalati munkarendre vonatkozó rendelkezést hatályon kívül helyezni.

III.

Tartalmi szempontból az új törvénykönyvnek három lényeges vonását kell kiemelni. Az egyik: a vállalatok önálló gazdálkodásának elősegítése. A másik: a dolgozók jogainak fokozottabb biztosítása és szélesítése, érdekeik védelmének hatékonyabbá tétele. A harmadik: a jogi szabályozásnak rendszertani, dogmatikai szempontból való tökéletesítése. A következőkben mindhárom vonatkozásban szeretném vázlatosan bemutatni a leglényegesebb rendelkezéseket.

1. A vállalatok önálló gazdálkodását szolgáló rendelkezések négy csoportba sorolhatók: Ezek a következők:

a) A vállalati munkaerőgazdálkodás elősegítése, így különösen a dolgozók vállalaton belüli átcsoportosításának megkönnyítése és a munkaviszonyok kötetlen felmondásának lehetővé tétele.

b) A munkaidőalappal való helyes gazdálkodás érdekében a munkaidőbeosztásnak, a túlmunkavégzés kérdéseinek vállalati hatáskörbe adása.

c) Az anyagi ösztönzés, a béren kívüli juttatások terén annak a lehetőségnek a biztosítása a vállalat számára, hogy fokozottabban differenciálhasson a dolgozók között, és hatékonyabb eszközökkel rendelkezzen a jó, fegyelmezett munkára való ösztönzés terén.

d) A munkavégzés rendjének biztosítására, a munkafegyelem megszilárdítására megfelelő előírások és eszközök biztosítása, így különösen a dolgozók kötelezettségeinek meghatározása, a fegyelmi büntetések körének szélesítése, ill. a felelősségrevonás egyszerűsítése.

2. A dolgozók jogainak szélesítésével érdekeik védelmének hatékonyabbá tételével kapcsolatban jelentőségénél fogva elsősorban a szakszervezetek jogaira vonatkozó új szabályokat kell kiemelni. A vállalat és a szakszervezet közötti kapcsolat jogi rendezése lényegesen megváltozott. Ennek lényege a következőkben foglalható össze:

— az állami és gazdasági szervek kötelessége a szakszervezetekkel való együttműködés;

— a vállalatoknál minden — a munkaviszonyhoz kapcsolódó — szabály, általános végrehajtási elv meghatározása a szakszervezettel közösen, illetőleg egyetértésben történik;

— az így kialakított szabályokat, általános elveket a vezető saját felelősségére egyedül hajtja végre (csak a dolgozók nagyobb csoportját érintő intézkedéseknél kell kikérni a szakszervezet véleményét);

— a szakszervezet ellenőrzési jogköre lényegesen hatékonyabbá válik. Elég ennek bemutatásra három rendelkezést említeni. Ezentúl, ha a szakszervezet valamely rendelkezés végrehajtásánál hiányosságokat fed fel, vagy egyéb észrevételeket tesz, erre az érintett szerv megfelelő határidőn belül nyilatkozni köteles. Ezen túlmenően a szakszervezet vállalati szerve a munkaviszonyra vonatkozó szabályokat vagy a szocialista erkölcsnek megfelelő bánásmódot sértő intézkedés ellen kifogást jelenthet be, és ennek eldöntéséig az intézkedést nem szabad végrehajtani. Végül pedig a vállalati vezetők alkalmazásánál, leváltásánál, általános megítélésénél a szakszervezet véleményét ki kell kérni.

Másodsorban azt kell említeni a dolgozók jogainak szélesítésével kapcsolatban, hogy a részletes szabályok meghatározásának vállalati szintre vitele nemcsak a vállalatok önálló gazdálkodását segíti elő, hanem egyidejűleg a dolgozók számára is az eddiginél sokkal kedvezőbb rendezés megvalósítását is lehetővé teszi. Vállalati szinten sokkal jobban érvényre lehet juttatni a vállalatonként sajátosan jelelentkező dolgozói érdekeket, mint az eddigi — rendszerint az egész népgazdaságra vagy iparágra vonatkozó — és éppen ezért általánosabb jellegű rendelkezésekben. Így pl. a túlóra-korlátozásra vonatkozó központi szabályok eddig csak egy egységes határt — a havi 8 órát — határozták meg, és ez alól is számos kivételt tettek. A kollektív szerződés ezzel szemben figyelembe veheti az egyes dolgozói kategóriák helyzetét, és pl. fokozottabban korlátozhatja a családos nők vagy többgyermekes anyák túlmunka-végzését.

Végül utalni kell arra, hogy ezen az előbb említett kedvező lehetőségen túlmenően a Munka törvénykönyve és végrehajtási rendeletei számos intézkedéssel bővítették a dolgozók jogait. A leglényegesebbek ezek közül: — a dolgozói felmondáshoz fűzött különböző hátrányok megszüntetése és ugyanakkor a felmondási korlátozások és tilalmak körének bővítése; — az áthelyezésnek a dolgozó hozzájárulásához kötése,

— a nők, különösképpen a gyermekes anyák számára további kedvezmények biztosítása, — a szabadságra, jubileumi jutalomra való jogosultságnál stb., az eddig irányadó bonyolult folyamatossági szabályok megszüntetése helyett minden munkaviszonyban töltött idő, sőt termelőszövetkezeti tagsági idő, figyelembevétele; — újabb szabadságok megállapítása (jutalomszabadság, többgyermekes anyák szabadsága).

3. Ami a jogi megoldások tökéletesebbé, elméletileg tisztábbá tételét és a rendszertani hiányosságok megszüntetését illeti, e körben elsősorban a Munka Törvénykönyve 2—5. §-aiban foglalt általános rendelkezésekre kell utalni. A joggyakorlás módjára, a joggal való visszaélésre, a nyilatkozatok jellegére vonatkozó rendelkezések vagy az elévülés szabályai olyan hézagot töltenek ki, amely eddig a gyakorlatban elég sok nehézséget okozott. Hasonlóan jelentős az a rendelkezés is, amely általános jogot ad az igények érvényesítése érdekében, illetőleg a sérelmes intézkedések ellen a munkaügyi vität eldöntő szervek előtti fellépésre. Ugyancsak ilyen hiányt pótol a munkaszerződés érvénytelenségére vonatkozó rendelkezés.

Igen jelentősek a munkavégzésre vonatkozó szabályok (Mt. 33—36. §). Ezek — összefoglalva a vállalat és a dolgozó munkavégzéssel kapcsolatos alapvető kötelezettségeit — számos olyan kérdést rendeznek (pl. a gondosság előírása, az üzemi titok védelme, az utasítás teljesítése, illetőleg megtagadása, a dolgozótársakkal való együttműködés stb.), amelyek hiánya a gyakorlatban — különösen a fegyelmi és anyagi felelősséggel kapcsolatos viták elbírálásánál — sok nehézséget okozott. Ugyanakkor e rendelkezések ezt a fontos — és hiányosan, illetőleg, különböző helyeken szétszórtan rendezett — témakört a szabályozás rendszere szempontjából is a helyére tették.

Hasonlóan jelentősek a törvénykönyvnek az 57—62. §-ai, amelyek egységes jogintézményként rendezik az anyagi felelősség kérdését, és ennek keretében meghatározzák a vállalat által okozott károkért fennálló anyagi felelősség rendszerét is.

IV.

Az eddigiekben a Munka Törvénykönyve jellemző vonásait igyekeztem bemutatni. A következőkben néhány lényeges rendelkezéssel szeretnék részletesebben foglalkozni.

1. A szakszervezetek jogaival kapcsolatban két kérdés igényel néhány megjegyzést.

a) Az előzőkben már szóltunk a szakszervezet kifogásolási jogáról. Ezzel kapcsolatban fel kell hívni a figyelmet arra, hogy kifogással csak a szakszervezet vállalati szerve élhet. Nem illeti meg ez a jog a felsőbb szakszervezeti szervet, így pl. a szakszervezet megyei szervét vagy központi vezetőségét, elnökségét.

A kifogásolási jog kizárólag a munkaviszonyra vonatkozó szabály megsértése esetén, ill. ilyen szabály alapján tett, formálisan ugyan nem jogellenes, de a szocialista erkölcsnek megfelelő bánásmódot sértő intézkedés kapcsán gyakorolható. Nem terjed ki tehát a kifogásolási jog a gazdálkodási, termelési kérdésekre.

Kifogásnak lehet helye olyan esetekben is, amikor az intézkedés nem egyes dolgozókra, hanem az egész kollektívára, illetve a dolgozók csoportjára vonatkozik. (Pl. a vállalat vezetőjének intézkedésére az üzemi étkezde egy részét raktárrá alakítják át, s emiatt a dolgozók összezsúfolva, rossz körülmények között étkezhetnek csak.)

A kifogásolt intézkedés lehet olyan természetű is (pl. a terhes nőnek való felmondás esetén), amikor egyben a dolgozó maga is jogosult a munkaügyi vita megindítására. Ezt a jogát a szakszervezet fellépése nem zárja ki.

Az egyedi ügyben bejelentett kifogás felett a területi munkaügyi döntőbizottság dönt. Többen felvetették, hogy hogyan járhat el a TMDB. a szocialista erkölcsnek megfelelő bánásmódot sértő intézkedés elleni kifogás ügyében, holott a rendelkezés arra utal, hogy a TMDB. a munkaügyi viták eldöntésére előírt eljárásban jár el. Ez pedig csak jogi vitákban ad számára döntési jogot. Nincs szó ellentmondásról. A munkaügyi viták szabályaira való utalás csak az eljárás módját határozza meg. A TMDB. hatáskörét maga a Mt. V. 8. §-a alapozza meg, amely kimondja, hogy az egyedi ügyben bejelentett kifogás felett a TMDB. dönt. Itt tehát a TMDB. egy — a Mt. 64. §-án túlmenő — hatáskört kapott.

b) A törvény 15. §-a rendezi a szakszervezet fellépési jogát a dolgozók ügyeiben a bíróságok hatóságok stb. előtt. A 15. § (2) bekezdése két esetet foglal magában. Az egyik — a tágabb körű — a szakszervezetnek az a joga, hogy a dolgozót (mégpedig azt is, aki nem tagja a szakszervezetnek, de a szakszervezethez tartozó iparágban, vállalatnál áll munkaviszonyban) élet- és munkakörülményeit érintő kérdésekben képviselhesse. Erre az esetre vonatkoznak a képviselet szabályai. A szakszervezet részéről eljáró személynek a dolgozó által adott meghatalmazással kell rendelkeznie. A második — a szűkebb körű — a szakszervezetnek az a joga, hogy a munkaviszonyt érintő kérdésekben a dolgozó érdekében — nevében és helyette — külön meghatalmazás nélkül is eljárhat. Tehát pl. a munkaügyi döntőbizottsághoz panaszt nyújt be. Az ilyen ügyben természetesen a dolgozó bármikor maga is személyesen beléphet. Sőt a munkaügyi viták eldöntésére vonatkozó rendelkezések kimondják, hogy ilyenkor a dolgozót is félként kell kezelni és a tárgyalásra is meg kell idézni. Problematikus lehet, hogy ilyen esetben mi történik, ha a szakszervezet és a dolgozó

ellentétes nyilatkozatot tesz. Ennél abból kell kiindulni, hogy a szakszervezeti fellépésre rendszerint éppen azért kerül sor, mert a dolgozó — bár érdeke volna — mégsem akarja vagy tudja igényét érvényesíteni. Ezért — úgy gondolom — a helyes megoldás az, ha az eljáró szerv a körülményeknek és különösen a dolgozó érdekeinek igen alapos mérlegelésével dönti el, hogy melyik nyilatkozatot fogadja el.

2. Lényegesen változtak a munkaszerződés módosítására vonatkozó szabályok. A Mt. 24. §-a megszünteti azt az eddigi lehetőséget, hogy a vállalat a munkaszerződést egyoldalúan módosíthassa és ezt a felek közös megállapodásához köti. Ez a megoldás áll összhangban a munkaviszony megszüntetésére vonatkozó új szabályozással is. Miután a dolgozó a munkaviszonyt felmondással bármikor megszüntetheti, az eddigi egyoldalú vállalati áthelyezés fenntartása értelmetlen lett volna. A dolgozó ugyanis a reánézve kedvezőtlen áthelyezést ugyanis meghiúsíthatná. Másrészt viszont, ha az áthelyezésre azért kerülne sor, mivel a dolgozó az adott munkahelyen felesleges vagy nem megfelelő, de az áthelyezéshez nem járul hozzá, a vállalatnak módjában van a munkaviszonyt felmondással megszüntetni. (Nem arra hivatkozással, hogy az áthelyezésbe nem egyezett bele, hanem azon okra tekintettel, amely az áthelyezést szükségessé tette.)

A Mt. ugyanakkor két — jelenleg e körbe tartozó — esetet kiemel a most említett rendelkezések hatálya alól: — Az egyik a személyi alapbérnek a bérrendszer vagy bérforma megváltoztatása folytán történő módosítása (Mt. 24. § (1) bekezdés). — A másik azonos munkakör és személyi alapbér mellett azonos telephelyen belül más munkahelyre való beosztás (Mt. 35. § (2) bekezdés.)

E két esetet a Mt. lényegében úgy kezeli, hogy ilyen jellegű változtatás beletartozik a vállalat utasítási jogának keretébe. Ezt a feleknek már a munkaszerződés megkötésénél ezért számításba kell venni, lényegében — jogszabálynál fogva — tartalmát képezi a megállapodásnak. Tehát ilyen intézkedéssel a vállalat nem lépi túl a munkaszerződés kereteit.

3. Alapvető jellegű változás történt a felmondás szabályozásánál.

a) A Mt. 26. §-a szerint a határozatlan időre létesített munkaviszonyt — az eddigi szabályoktól eltérően — mind a vállalat, mind a dolgozó felmondással bármikor megszüntetheti. Ezzel tehát megszűnt a vállalati felmondásnak a jogszabályban meghatározott indokhoz kötése és ugyancsak megszüntek a dolgozó felmondásához füződő hátrányok is.

A vállalat és a dolgozó felmondása között azonban továbbra is eltérés mutatkozik a következőkben: — a vállalatnak írásban kell közölni a felmondást, — a felmondást indokolni köteles, — a jogszabályban meghatározott esetekben tilos vagy korlátozott a felmondás, — a felmondási időre vagy egy részére fel kell mentenie a dolgozót a munkavégzés alól.

b) A Munka Törvénykönyve vitája, majd az országgyűlési tárgyalás során is sok szó esett azokról az okokról, amelyek a felmondás kérdésének a törvényben foglalt rendezését indokolják, ill. szükségessé teszik. Ezeket szükségtelen lenne most elismételni. Egy kérdésre azért mégis ki szeretnék térni.

Elhangzott ismételten olyan aggály, hogy a vállalati felmondás kötetlenné tétele szubjektív döntésekre ad módot, önkényeskedésekre vezethet. Ezzel kapcsolatban elsősorban azt kell megemlíteni, hogy az önkényeskedés, a visszaélés lehetőségét semmiféle jogi rendezés nem tudja egymagában megakadályozni. Ezt legjobban mutatja, hogy a mai kötött felmondási rendszer mellett is fordul elő önkényes intézkedés. De nem is ez a lényeg. Az alapvető az, hogy ha fordulnak is elő szubjektív, helytelen felmondások, ezek a felmondásoknak egy elenyészően kis töredékét teszik ki. A tipikus, a jellemző az, hogy a vállalatok vezetői a felmondást a céljának megfelelően helyesen, tisztességesen használják fel. Ezzel a valóban felesleges, nem megfelelő, stb. dolgozó munkaviszonyát szüntetik meg. A jogi rendezést mindig a tipikus, a tömegesen előforduló jelenségekre kell alapozni és nem az elenyésző, kivételes, atipikus jelenségekre. Ha pedig ez így van, akkor a vállalati felmondás szabályainál azt kell alapul venni, hogy ezt helyesen használják fel. Ebben az esetben pedig a szabályozásnak arra kell irányulnia, hogy a munkaviszony megszüntetésének lebonyolítását minél egyszerűbbé tegye, hogy ez minden olyan esetben gyorsan megtörténhessen, ha a gazdálkodás érdekei szükségessé teszik. (A felmondási okok rendszerét éppen azért kellett megszüntetni, mert a gazdálkodás érdekei egyéb — ott fel nem sorolt — okok esetén is igénylik a munkaviszony megszüntetésének lehetőségét.) Az atipikus jelenséggel — az önkényeskedő, szubjektív felmondásokkal — a jogi szabályozásnak annyiban kell foglalkoznia, hogy adjon megfelelő fegyvert az ilyenek elleni fellépésére. De nem olyan módon, hogy ezzel a helyesen gyakorolt a tipikus esetek lebonyolítását is megnehezítse. A Munka Törvénykönyve ezt a lépést is megteszi. Egyrészt tartalmazza a joggal való visszaélés tilalmát, ill. a megsértésének következményeit. Ez jogi alapot ad az önkényeskedő felmondások elleni fellépésre. Másrészt a szakszervezet részére kifogásolási jogot ad. Ezzel szintén megakadályozhatók az önkényes felmondások. (Megemlítem még, hogy maga a dolgozói felmondásokhoz fűződő hátrányok megszüntetése is abban az irányban fog hatni, hogy a szubjektív döntések csökkenjenek, mert a dolgozók könnyebben ott hagyhatják az olyan vállalatokat, ahol a légkör nem megfelelő.)

c) A Mt. 26. §-ának (2) bekezdése szerint a felmondás indokának világosan ki kell tünni a felmondást közlő iratokból. Nincs szükség indokolásra, ha a dolgozó még nincs egy éve a vállalatnál, kivéve, ha ez az első munkaviszonya vagy maga kéri az indok közlését. A jogszabályoknak ez a rendelkezése abból az elgondolásból ered, hogy minden dolgozónak igénye lehet arra, hogy tudja meg, miért nincs szükség munkájára. Ez azonban nem azonosítható az eddigi kötött rendszer mellett megkövetelt indoklási kötelezettséggel. A Mt, nem határoz meg felmondási okokat, a vállalat tehát bármely indok alapján felmondhat. (Tehát pl. azért, mert magasabb képzettségű vagy nagyobb gyakorlatú dolgozót akar felvenni, vagy mert átszervez, vagy azért mert a dolgozó ismételten selejtes terméket készített, vagy mert ismételten késik stb.). Szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy — miután megszüntek a jogszabályban meghatározott felmondási okok, nem kell a felmondásnál általános és nehezen elbírálható okokat megjelölni — pl alkalmatlanság, nem megfelelő munkavégzés, minőségi csere —, hanem azt a tényt, körülményt kell közölni, amely a felmondás inditéka. Tehát alkalmatlanságra hivatkozás helyett közölni, hogy ismételten vagy ennyi és ennyi alkalommal selejtes terméket készített vagy a számlázás során sorozatosan számolási hibákat vétett.

Hangsúlyozni kell, hogy a felmondás kötelezettsége lényegében igazmondási kötelezettséget jelent. Az indoknak tehát igaznak kell lenni. Ebből következik a Mt. 29. §-ának az a rendelkezése, hogy ha a dolgozóval valótlan indokot közölnek és emiatt panasszal él, a munkaügyi vitát eldöntő szervnek a felmondást hatálytalanítani kell. A munkaügyi vitát eldöntő szerv szerepe azonban nem terjedhet túl a felhozott ok valódiságának elbírálásán, nem bocsátkozhat azon túlmenő kérdések megvizsgálásába, tehát pl. a panaszos helyett miért nem másnak mondott fel a vállalat, a felhozott indok elég súlyú-e stb. Természetesen a joggal való visszaélés fennforgása esetén ennek következményeit a 2. § (1) bekezdésében foglaltak szerint levonhatja, valamint akkor is mérlegelhet, ha a jogszabály csak rendkívüli vagy különösen indokolt esetben engedi meg a felmondást.

d) A felmondási tilalmak és korlátozások körét az új jogszabályok kisebb változtatással az eddigihez hasonlóan tartják fenn és néhány esettel ki is egészítik. A felmondási tilalmak és korlátok az új szabályok szerint is részben abszolút, részben relatív jellegűek. A felmondási tilalmakkal és korlátozásokkal kapcsolatban három megjegyzést szeretnék tenni.

A Mt. 26. § (3) bekezdése csak rendkívül indokolt esetben teszi lehetővé a felmondást három együttes feltétel fennforgása esetén: — a vállalattal hosszú ideje fennálló munkaviszony, — átlagosnál jobb munka, — példamutató magatartás.

E feltételeket a Mt. közelebbről nem határozza meg. Egységes központi szabályozás nem is lett volna helyes. Az, hogy adott vállalatnál mi tekintendő pl. olyan hosszú időnek, amely alapján a dolgozó ilyen különleges megbecsülésben részesítendő, függhet a vállalat tevékenységének jellegétől és más fontos körülményekről is. Nyilvánvaló például, hogy olyan helyen, ahol a nehéz munkafeltételek, rendszeresen változó munkahely, stb. miatt a dolgozók elvándorlása nagyobb mérvű, célszerű a vállalatnál eltöltött viszonylag rövidebb idő alapján a megbecsülést jelentő védelem alá vonás előírása, mint olyan helyen, ahol, a munkafeltételek kedvezőek, a vállalat telepített munkahelyű stb. Ezeknek megfelelően e kérdésekben a vállalatok kollektív szerződésében lehet majd kellően rendelkezni. Megjegyzem a kollektív szerződésben sem lenne célszerű taxativ felsorolást adni, hanem a vállalatnál előforduló tipikus eseteket lehet példaszedűen felsorolni. Ugyanúgy csak példaszerűen lehet utalni a rendkívüli indokolt esetekre is.

A jelenlegihez képest megváltoztatja a Mt. V. 27. § (1) bekezdésének b) pontja a nyugdíj előtt állók védelmét. A védelem azt illeti meg, akinek az öregségi teljes nyugdíjra való jogosultság megszerzéséhez legfeljebb 5 éve hiányzik, kivéve, ha öregségi résznyugdíjra jogot szerzett. Miután jelenleg az öregségi teljes nyugdíjra való jogosultság megszerzéséhez 23 szolgálati év és betöltött 60, ill. nőknél 55 év szükséges, a most említett védelem csak azt illeti meg, aki legalább 55, ill. 50 éves és legalább 18 év szolgálati idővel rendelkezik. Tehát pl. akinek van ugyan 18 éve, de még csak 48 éves, nem részesül védelemben. Ugyancsak az sem esik e rendelkezés hatálya alá, aki 18 év munkaviszonnyal rendelkezik, de már betöltötte a 60., illetve 55. életévét, mert jogosult öregségi résznyugdíjra. Ez utóbbinak indoka, hogy a résznyugdíj már biztosítja a megélhetést és így szükségtelen a felmondási védelem.

Nagyrészt új rendelkezés a felmondási tilalmakkal és korlátozásokkal kapcsolatban a Mt. V. 28. §-ának (2) bekezdése. E szerint a felmondási tilalmak és korlátozások nem vonatkoznak — az öregségi teljes nyugdíjra jogosult dolgozóra, — a másodállásra, vagy a rendes munkaidőt meghaladó időben létesített mellékfoglalkozásra, — a munkaviszonynak próbaidő alatt, a határozott idő elteltével, továbbá áthelyezéssel és fegyelmi elbocsátással történő megszüntetésére.

Az utóbb felsoroltak lényegében egyeznek a jelenlegi helyzettel. Változást az első két eset beiktatása jelent. Ennek indoka, hogy a dolgozó megélhetése e munkaviszonyától függetlenül is biztosítva van és így szükségtelen a munkaviszony fenntartását biztosítani.

d) A Mt. 27. §-a az eddigi egységes, 15 napos felmondási idő helyett 15 naptól 6 hónapig

terjedő felmondási időt határoz meg. E rendezés indoka, hogy ha a munkaviszonyt a dolgozó mondja fel, a vállalat gyakran csak hosszabb idő után tud megfelelő utánpótlást találni. A munkaviszonynak a vállalat által történő felmondása esetén pedig, különösen a hosszú időn át ugyanazon vállalatnál dolgozók, a vezetőbeosztásúak, a sajátos munkaterületeken dolgozók számára a 15 napos felmondási idő gyakran nem volt elegendő arra, hogy megfelelő helyet találjanak.

A hosszabb felmondási idő bevezetéséből eredő új rendelkezést tartalmaz a Mt. V. 30. §-ának (3) bekezdése. Eszerint ha a dolgozó a vállalat felmondása esetén már a felmondási idő alatt, de a munkavégzés alóli felmentése előtt új munkahelyen kíván elhelyezkedni, a vállalat köteles a munkaviszonynak a dolgozó által megjelölt időpontban történő megszüntetéséhez hozzájárulni. A megszüntetést követő időre a dolgozót munkabér nem illeti meg.

e) A munkaviszony jogellenes megszüntetésével kapcsolatos egyéb kérdéseket az új szabályok lényegében az eddigivel egyezően rendezik. Ezzel kapcsolatban két kérdést szeretnék kiemelni.

Az egyik a nem megfelelő határidővel közölt felmondás következménye. Ezzel kapcsolatban — az eddigi munkaügyi döntőbizottsági gyakorlattal egyezően — a Mt. V. 33. §-ának (4) bekezdése úgy rendelkezik, hogyha a dolgozónak a felmondási idejénél rövidebb idővel mondtak fel, ez a felmondást nem teszi érvénytelenné, de ilyen esetben a munkaviszony a szabályos felmondási idő utolsó napjáig tart.

A másik kérdés a kártérítés megállapítása. Ennél a Mt. 62 §-a alapján kell eljárni, tehát a vállalat — az eddigi gyakorlatnak megfelelően — vétkességére tekintet nélkül felel.

4. a) Az új szabályok elég jelentős változtatásokat tartalmaznak a fegyelmi felelősséggel kapcsolatban. A változtatások lényege a következőkben foglalható össze: — A fegyelmi büntetések köre megváltozott. Ez nagyrészt bővülést jelent (különösen az új vállalati gazdálkodásra tekintettel megvonható vagy csökkenthető kedvezmények és juttatások körébe több juttatás fog előfordulni; beiktatódott a személyi alapbércsökkentés, stb.) kisebb részben szűkítést azzal, hogy az áthelyezés csak a vállalaton belülre szólhat. — A fegyelmi bütetés hatálya alatt állás csak súlyos fegyelmi büntetés esetén áll fenn. Ebben az esetben is elmaradnak azok a jelenlegi hátrányok, amelyek abban álltak, hogy a dolgozó ezen idő alatt nem részesülhetett alapbéremelésben, nem kaphatott jutalmat, stb. Egyedül az elbocsátás esetén marad fenn az a hátrány, hogy a dolgozó megelőző munkaviszonyait 3 évig nem lehet figyelembe venni. — Annak eldöntése, hogy szükséges-e fegyelmi úton történő felelősségrevonás, a fegyelmi jogkör gyakorlójának mérlegelésére tartozik. — Változtak az elévülés szabályai a külföldön elkövetett, valamint bűncselekménnyel kapcsolatos kötelezettségszegés esetén — Tisztázott tényállás esetén csekélyebb súlyú büntetés fegyelmi eljárás mellőzésével is kiszabható.

Az új szabályozás indokaival, gyakorlati alkalmazásával kapcsolatban számos kérdés vetődik fel. Ezek mindegyikével most nincs lehetőség foglalkozni. Csak néhány lényegesebbre térek ki.

b) A Mt. 55. §-ának (1) bekezdése szerint a fegyelmi felelősségrevonás előfeltétele egyrészről a munkaviszonyból eredő kötelezettség megszegésében megnyilvánuló jogellenes magatartás, másrészről az elkövető vétkessége.

A Mt. tehát a korábbi törvénykönyv 1964-ben történt módosításának útját követi abban, hogy szakít a fegyelmi vétség tényállások felsorolásával és minden kötelezettségszegést alkalmasnak tart a fegyelmi felelősség megalapozására. (Természetesen, ha ez egyúttal vétkes is.) A törvény indokolása ezt világosan ki is fejezi: „Mivel minden vétkes kötelezettségszegés sérti a vállalat rendjét és fegyelmét, ezért a dolgozót bármelyik kötelezettségének megszegése esetén fegyelmileg felelősségre lehet vonni."

Nyilvánvaló természetesen az is, hogy ez nem azt jelenti, hogy minden vétkes kötelezettségszegés esetén fegyelmi felelősség alkalmazására kerül sor. Fegyelmileg csak akkor vonják felelősségre a dolgozót, ha az eset összes körülményei — így saját korábbi magatartása, a kötelezettségszegés súlya, az általános prevenció szempontjai, stb. — ezt kívánják. A jelenleg hatályos szabályokkal szemben eltér a szöveg abban, hogy nem említi a fegyelmi felelősség alapjaként a munkaviszonyhoz nem méltó magatartást. Ennek indoka, hogy a Mt. 36. §-ának (2) bekezdése előírja, hogy a dolgozó munkahelyén kívül is munkaköréhez méltó magatartást köteles tanúsítani. Miután ekként ez a dolgozó kötelezettsége, világos, hogy ennek megszegése a munkaviszonyból eredő kötelezettség megszegésének fogalmában benne van és így külön való említése felesleges lett volna.

c) Változott a fegyelmi eljárás lebonyolítása során a fegyelmi tárgyalás, ill. a dolgozó személyes meghallgatási kötelezettségének rendezése.

Az eddigi szabályok szerint a fegyelmi tárgyalást megtartani és ennek keretében a dolgozót személyesen meghallgatni a fegyelmi jogkör gyakorlójának kellett. A tapasztalatok szerint a gyakorlatban e rendelkezés végrehajtásával kapcsolatban jelentkezett a legtöbb probléma. A fegyelmi tárgyalás megtartása, jegyzőkönyvezése rendszerint annyi időt vett igénybe, hogy a fegyelmi jogkört gyakorló vállalati vezető erre számos esetben nem tudott időt szakítani. Emiatt viszont, ha a dolgozó a fegyelmi határozat ellen panasszal élt, a munkaügyi döntőbizottságok a határozatot megsemmisítették.

A hatályon kívül helyezések jó része a személyes meghallgatás elmulasztása, ill. jegyzőkönyv vezetésének hiánya miatt történik.

A Mt. a személyes meghallgatás kötelezettségét fenntartja, miután ez a helyes döntés érdekében feltétlenül szükséges. Ugyanakkar viszont ezt nem feltétlenül kapcsolja egybe a fegyelmi tárgyalással. Lehetővé teszik az új szabályok, hogy magát az ügy teljes felderítését, a fegyelmi tárgyalás levezetését a vezető másra is rábízhassa. Ilyen esetben azonban a büntetés kiszabása előtt a fegyelmi jogkör gyakorlójának a dolgozót meg kell hallgatnia. Erről nem kell jegyzőkönyvet felvenni, hanem csak a meghallgatás tényét és a dolgozó által előadottak lényegét kell feljegyezni az iratokra. Ez a megoldás a fegyelmi jogkör gyakorlóját mentesíti bizonyos mértékig, ugyanakkor a lényegét, tehát azt, hogy a dolgozó a védekezését, a javára szolgáló körülményeket a vezetője előtt személyesen feltárhassa, fenntartja.

d) Lényegesebb az előbbinél az a már említett — rendelkezés, amely szerint tisztázott tényállás esetén fegyelmi eljárás mellőzésével is kiszabható büntetés.

Ezzel kapcsolatban elsősorban azt említem meg, hogy a tapasztalatok szerint olyan esetekben, amikor a kötelezettségszegés körülményei és a dolgozó vétkességének a kérdése tisztázottnak, a fegyelmi eljárás lefolytatása (tanúk meghallgatása, fegyelmi tárgyalás megtartása, stb.) gyakran rendkívül formális volt és csak késleltette a büntetés kiszabását. Tisztázott a tényállás pl. ha a dolgozó ittasan jön be a munkahelyére, vagy a kapun kilépéskor aktatáskájában vállalati szerszámot, anyagot akar kicsempészni és ezt megtalálják nála. Tisztázott a tényállás akkor is, ha már az ügyben más vonatkozásban eljárás folyt és ennek során azok a körülmények is tisztázódtak, amelyek büntetés kiszabását is megalapozzák. Pl. a gépkocsivezető által elkövetett kötelezettségszegés közlekedési szabálysértést is megvalósított és ez utóbbival kapcsolatban a szabálysértési hatóság a tényállást tisztázta és ezt határozatban rögzítette is.

A büntetés kiszabása előtti személyes meghallgatás előírása éppen azért maradt el, mert a tényállás tisztázott voltához általában már eleve szükséges, hogy a dolgozót megkérdezzék, véleményét kifejtse. Ha pedig ez megtörtént, felesleges lenne ezt a felelősségrevonás előtt megismételni. Természetesen a fegyelmi jogkör gyakorlója nincs elzárva az elől, hogy ha szükségesnek tartja, ilyenkor is meghallgassa előzetesen a dolgozót.

A jogszabály megalkotásánál a kiindulás itt is az az elgondolás volt, hogy a vezetők nagy többsége ezt az eszközt is — úgyanúgy, mint a fegyelmezés többi eszközét — helyesen, rendeltetésszerűen használja fel. Ha pedig valaki mégsem ezt teszi — tehát pl. nem tisztázott tényállás esetén indokolatlanul büntet —, a jogszabály módot ad dolgozó érdekeinek hatékony védelmére. Ennek eszköze elsősorban az, hogy a büntetést ilyenkor is írásbeli, indokolt határozatban kell közölni és a dolgozó az ellen ugyanúgy halasztó hatályú jogorvoslattal élhet, mintha fegyelmi eljárás során szabtak volna ki ellene büntetést. Amellett ilyen esetben is felléphet a szakszervezet is és kifogást jelenthet be.

Az eddigiekben csak néhány lényeges kérdésre tudtam kitérni. Úgy gondolom, hogy a következő hónapokban rendszeresen foglalkoznunk kellene az új Munka Törvénykönyve szabályaival, hogy a gyakorlatban való alkalmazás minél zökkenésmentesebben menjen végbe.

Nagy László

A földjogi fejlődés néhány jellemvonása a fejlődő országokban

I.

A fejlődő országok problémáival való foglalkozás manapság az egész világon elterjedt. Foglalkozik velük maga az Egyesült Nemzetek Szervezete, foglalkoznak velük különböző ENSZ szervezetek és intézmények, nemzetközi kongresszusok és konferenciák egész sora, de foglalkoznak velük mind a tőkés, mind a szocialista országokban is.

A fejlődő országok problémái közül igen nagy jelentőségűek azok, amelyek a jog területére esnek. Olyan országokról van szó hiszen, amelyek egyrésze csak napjainkban, vagy a közelmúltban nyertek politikai, jogi függetlenséget, most indulnak csak el az önálló államiság útján. Olyan országok ezek másrészt, amelyekben a gazdasági-társadalmi berendezkedés kifejlődése különféle okoknál fogva nem ment végbe, ahol éppen ennek következtében torz gazdasági-társadalmi-jogi struktúra állott elő, így a fejlődés általánosan ismert vonásai és törvényszerűségei érvényesülésének tekintetében ezek az országok — függetlenül attól, hogy a fejlődés kapitalista, vagy nem kapitalista útját járják — bizonyos fokig speciális helyzetben vannak. Ilyen körülmények között különösképpen érthető, ha a jognak többek között mint a vagyoni viszonyok rendezése — témakörünkkel összefüggésben elsősorban a tulajdon és elosztási viszonyok, a forgalom — egyik fontos tényezőjének nagy jelentőséget tulajdonítunk, ebből következően az állam- és jogtudományt azok közé a tudományok közé soroljuk, amelyek fejlesztése ezekben az országokban prioritást kell hogy kapjon.

A vezető tőkés országok jelentékeny ré-

szében (elsősorban a volt, vagy még ma is gyarmattartó országokban és az USA-ban) a kérdés súlyának megfelelő intenzitással is foglalkoznak vele. Ami viszont teljesen érthető. Ezek a tőkés országok nagyon hosszú ideig élvezték (vagy élvezik még ma is) a gyarmataikból kisajtolt igen tetemes profitot. Hatalmas anyagi és szellemi energiával próbálták uralmukat végtelenné tenni gyarmataikon, és most is minden rendelkezésre álló eszközzel — gazdasági, szellemi — próbálják hatalmukat tartósítani és elleplezni, ezeket az országokat — miután többségük már jogilag önállóvá vált — magukhoz láncolni és kizsákmányolni. Lenin ezt írja erről: „Következetesen fel kell tárni és le kell leplezni minden ország, de különösen az elmaradott országok legszélesebb dolgozó tömegei előtt azt az imperialista hatalmak által rendszeresen elkövetett csalást, hogy politikailag független államok létesítésének leple alatt tőlük gazdasági, pénzügyi és katonai tekintetben teljesen függő államokat hoznak létre."[1]

Ugyanakkor a fejlődő országok alapvető és elsődleges problémája a gyors gazdasági és társadalmi felemelkedés biztosítása, minél rövidebb időn belül megközelíteni a gazdaságilag fejlett országokat.

A felemelkedés utáni vágy kielégítése a magasabb életszínvonal elérését, a világ anyagi és szellemi energiáinak reálisabb elosztását, emberibb élet biztosítását jelenti számukra, amelynek útjából még nagyon sok és jelentős akadályt kell eltávolítaniok. Ezek lényege egyrészt az, hogy nem egyszerűen a fejlődésben előttük járó országok által megtett lépcsőfokok újrajárásáról van szó, hanem döntően a gyarmattartó országok által előidézett nagyfokú kizsákmányoltságból következő rosszirányú fejlődés miatt előállott torz gazdasági és társadalmi szerkezetet mutató olyan helyzetről, ahol a termelőerők és a termelési viszonyok fejlődését ma már különféle — többek között jogi — tényezők akadályozzák, ahol a legkülönbözőbb társadalmi formációk igen bonyolult, szövevényes és tartós együttélése van jelen. Másrészt természetesen igen jelentős hátráltató erő a neokolonizációs politika is. Ali Jata a Marokkói Kommunista Párt KB első titkára így jellemzi ezt a politikát: „A neokolonializmus alapvető vonása korántsem a pacifizmus, szemben a közvetlen gyarmati igazgatás terrorjával, hanem az ország gazdasági életében élvezett pénzügyi túlsúly és a közvetett hatás, vagy a klasszikus gyarmati struktúrán, vagy helyi bürokratikus államapparátuson keresztül."[2] Ezen akadályok egy részének leküzdésében — ezúttal eltekintve attól, hogy milyen szervezeti keretek között — tud jelentős segítséget nyújtani a fejlődő országoknak a szocialista jogtudomány.

[1] Lenin: Művei; 31. kötet. 144. old.
[2] Ali Jata: „Az új gyarmatosítás Afrikában". Béke és Szocializmus. 1967. I. 9. old.

Mi lehet a jog (jogtudomány) és a jogászok szerepe a fejlődő országokban?

Csak a kérdés néhány vonatkozásának felvetésére lehet vállalkozni e cikk keretében. Annak ellenére, hogy a fejlődésben elmaradott országok között nagy gazdasági, társadalmi különbségek vannak, amely egyrészt értelemszerűen jogi különbségeket is jelent, másrészt a társadalom jogi berendezésének alapelvei tekintetében is igen jelentős eltérések mutatkoznak, mégis úgy tűnik, körvonalazható néhány olyan általános jellegű megállapítás, amely ráirányítja a figyelmet arra a szerepre, amely a jogra és a jogászokra vár ezekben az országokban azon az általánosságon túlmenően, hogy az értelmiség úgyszólván teljesen hiányzik, vagy csak igen fogyatékos mértékben található meg a „harmadik világhoz" tartozó országok többségében, így a jogászokra éppúgy, mint a többi értelmiségi szakmák képviselőire más szakterületek — elsősorban a kapcsolódó szakterületek — magasszintű művelése és az ismeretek terjesztése is vár. Egyszóval ezekben az országokban nem lehet szó olyan fokú specializálódásról, mint van ez a gazdaságilag fejlett országokban.

Rátérve a kérdés érdemi részére, mindjárt elöljáróban fel kell hívni a figyelmet néhány e tekintetben kialakult helytelen nézetre. Az egyik lényegét abban lehet összefoglalni, hogy azok a társadalmak, amelyek gyors fejlődésen akarnak keresztülmenni (a fejlődő országok mind ilyenek) nem szabad, hogy engedjék a jogot szerepet játszani az ország életében mondván, hogy a jog merevségénél fogva csak kerékkötője lehet a fejlődésnek.

Ez a nézet azonban naiv, de ugyanakkor veszélyes is. Naiv azért, mert sem politikai, sem törvényhozási eszközökkel meggátolni a gazdasági alapnak megfelelő jogi kialakulását, nem lehetséges. Az árutermelés növekedése például törvényszerűen hozza magával a forgalom jogának kialakulását, a nagyfokú tőkeakkumuláció a jogi személy konstrukcióját, és szükségessé válik vele együtt a kereskedelmi társaságok jogi szabályainak megalkotása is. A példákat persze tetszés szerint lehetne szaporítani. Az sem tagadható ugyanakkor, hogy lehet akadályokat is gördíteni — ideig-óráig — az egyes jogágazatok, jogintézmények kialakulása elé. Józanul nézve azonban a dolgot, ez nem előmozdítója, hanem gátja a fejlődésnek. Megfelelő hiteljog kidolgozása például gátolja a hitelélet kialakulását, ami nélkül viszont nincsenek beruházások, nincs tőkeakkumuláció stb. A megfelelő jogi felépítmény végül is tehát mindenképpen utat tör magának.

Ez a nézet azonban veszélyes is. Veszélyes ti. azért, mert kimondott célja és akarata ellenére tartósítja az elmaradott viszonyokat, ugyanakkor totális államberendezkedésre hajlamosságánál fogva kikapcsolja a gazdasági és társadalmi fejlődés egyik leglényegesebb moz-

gatórugóját, ti. a demokráciát és ezzel mérhetetlen károkat okoz a nemzeti felszabadító mozgalmaknak. Omar Moustafa a Szudáni Kommunista Párt KB Politikai Irodájának tagja így értékeli a demokráciát: „A nagy néptömegek érdekeinek megfelelő demokrácia a dolgozók különféle kategóriáinak szövetségén alapul, azon, hogy a törvényhozó és a végrehajtó hatalom, valamint a termelést szabályozó állami szervek igazgatása e társadalmi rétegek kezébe megy át. Az effajta demokrácia szükségképpen együttjár progresszív szociális átalakulásokkal."[3]

Egy másik ismeretes helytelen nézet lényege abban áll, hogy a jogászok szerepe nem terjedhet tovább a politikai és közgazdasági döntéseknek jogi nyelvre történő lefordításánál.

A nézet ugyanabban a hibában leledzik, mint ami okozta a gazdasági-társadalmi elmaradottságot, ti. az egyoldalú fejlődés, illetőleg fejlesztés hibájában. E helyzet felszámolásának egyetlen módja ezen országok gazdasági, társadalmi életének komplex, minden térre kiterjedő fejlesztése, akár más országok eredményeinek adaptálása, akár a saját források megfelelő fejlesztése útján. Jogi döntéseket hozni úgy, hogy azok a kívánt hatással járjanak és modern gazdasági, társadalmi élet kereteit képezhessék, csak megfelelő jogi váz és jogi mechanizmus létezése mellett lehetséges. Pedig pontosan ez az, ami a fejlődő országok zömében úgyszólván teljesen hiányzik, vagy csak nagyon hiányosan van meg.

Gondoljunk csak egy egyszerű, de a fejlődő országokban elég gyakori példára. Közgazdaságilag és politikailag az esetek egy részében indokoltnak mondható a külföldi tőkés érdekeltségek államosítása. Az elhatározással egyidejűleg azonban tisztázni kell a tulajdonjog tartalmát, meg kell határozni alanyát, rendezni kell az államosított gazdálkodási egységek közötti vagyoni jellegű kapcsolatokat, gondolni kell a tőkés érdekeltség kártalanítási igényeire stb. Azt hiszem, ez az egyetlen példa is jól megvilágítja, hogy a közgazdasági és politikai döntések jogi nyelvre történő „lefordításakor" milyen bonyolult és komplex feladat megoldásáról van szó, az ti. nem egyéb, mint a politikai és közgazdasági döntéseknek a gyakorlati életbe való átültetésének első lépése. Éppen ezért nincs semmi értéke az olyan „tisztán gazdasági" vagy „tisztán politikai" döntéseknek, amelyek az említett szempontokból „nagyon jók", de gyakorlatilag kivitelezhetetlenek, társadalmi hatásukat tekintve például azáltal károsak, hogy fokozzák az amúgy is nagymérvű zavart és jogbizonytalanságot.[4]

Említést tettem már arról, hogy egy ország állami és jogi berendezésének megteremtése és fejlesztése elképzelhetetlen az állam- és jogtudomány fejlesztése nélkül.

Nagyon fontos rámutatni ezzel kapcsolatban arra — és ennek az adja meg a gyakorlati jelentőségét, hogy a fejlesztés még előreláthatólag elég sokáig részben, vagy teljes egészében külföldiek által történik ezekben az országokban — hogy a jogi kutatásoknak és a jogalkotásnak a társadalom néhány igen konkrét (gyakorlati) kérdéseivel kell foglalkoznia. Ez így van egyrészt amiatt a nagyon egyszerű tétel miatt, hogy a nagyfokú általánosítások csak a konkrét munka teljes elvégzése után lehetségesek, így van másrészt mert a gazdasági, társadalmi valóság átalakítása ezekben az országokban nagyon gyakorlatias jellegű feladatok eredményes elvégzését jelenti mindenekelőtt.

Végül is tehát milyen szerepet játszhat a jog a gazdasági, társadalmi elmaradottság leküzdésében, a haladó jellegű társadalmi berendezkedés megteremtésében azokban az országokban, amelyeket fejlődő országoknak nevezünk?

Vannak jogágazatok, amelyek igen szoros kapcsolatban vannak a gazdasági élettel, amelyekben a gazdasági viszonyok elsődlegesen tükröződnek vissza. Ezek közül legjelentősebbek a vagyoni viszonyokkal foglalkozó jogterületek, témánkkal összefüggésben azért mert egyrészt az e fogalomkörbe tartozó jelenségek lesznek azok, amelyekben a gazdasági elmaradottság elsődlegesen tükröződik vissza, másrészt főleg mert e területre tartoznának azok a jogintézmények is, amelyek hiányát éppen a gazdasági-társadalmi elmaradottság akkutsága okozza. Sőt éppen azért, mert elsősorban gazdasági elmaradottságról lévén szó, a felépítmény jogi részének ez lesz az a területe is, ahol a legjobban lesz kimutatható az előzőekben a gazdasági-társadalmi elmaradottság egyik igen fontos vonásaként említett jelenség, hogy a legkülönbözőbb társadalmi formációk nagyszámú maradványának, illetőleg eredményének igen bonyolult és szövevényes tartós együttéléséről van szó. Ilyen jelenség a társadalmi fejlődés során csak most először figyelhető meg.

Ilyenképpen a jogászok figyelmét főleg az alábbi kérdésekre kell irányítani: *1.* az e fogalomkörbe tartozó jogintézmények elemzése; *2.* annak kimutatása, hogy ezek a jogintézmények a társadalmi fejlődés melyik szakaszának felelnek neg, illetőleg melyek a jogfejlődés azon ismérvei, amelyek speciális vonásokat mutatnak; *3.* az, hogy milyen hatást gyakorolt mindez a gazdasági fejlődésre; *4.* az előbbiekből kiindulva rámutatni a jogfejlődés kívánatosnak tartható irányára.

Ezek közül ezúttal én csak néhány kérdés — bizonyos vonatkozásokban csak vázlatos — kifejtésére vállalkozhatom.

---

[3] Omar Moustafa: „A demokrácia problémája Afrikában". Béke és Szocializmus, 1967. I. 83. old.

[4] Bognár József: „Prioritások a tudományos kutatás és tudomány alkalmazása terén a gazdasági fejlődésben". MTA Afroázsiai Kutató Központjának közleményei.

II.

A fejlődő országok életében a mezőgazdaság kiemelkedő szerepet játszik. Ez a szerep tulajdonképpen kétirányú: *a)* gazdasági és *b)* társadalmi.

Az előbbire jellemző, hogy mind a nemzeti jövedelem, mind az évi bruttó termelési érték túlnyomó részét, az export kb. 90%-át a mezőgazdaság adja.

Társadalmi szerepét meghatározza az a körülmény, hogy az összlakosság 70—90 vagy még ennél is magasabb százalékát foglalkoztatja a mezőgazdaság.

Ahhoz, hogy a fejlődő országok problémáit megismerhessük, igen jó kiindulási pontot képeznek a földtulajdon-, illetőleg földtulajdon jogviszonyok. Arról van szó ugyanis, hogy a földtulajdonjogról egyes kontinenseken, vagy a kontinensek egyes részein csak a gyarmati földjogi rendezés óta beszélhetünk. Földtulajdon (egyes helyeken földtulajdonjog is) viszont ezt megelőzően is ismeretes volt, aminek a „szabályai" szokások útján jöttek létre. A gyarmati földjogi rendezés a szokások egyrészét megtartotta, másrészét nem. Ennek ellenére a földtulajdon és a földtulajdonjog között ezekben az országokban ma is kisebb a különbség, mint a gazdaságilag fejlett országokban, mert: — a földre vonatkozóan a tulajdonjogon kívül fennálló egyéb jogintézmények száma (pl. zálogjog, haszonbérlet stb.) igen kevés és a korábbiakban még kevesebb volt, — a földtulajdonra vonatkozó jogi szabályozás egyrészt csak részben változtatott a szokásokon, másrészt a földtulajdon jogcímeinek elismerése terén csak hiányos szabályozást jelentett. Ez a gyakorlati életben hozott ugyan némi nehézséget, de a szokások ennek ellenére általánosan ismertek voltak. Ahhoz viszont, hogy a gyarmati és a jelenlegi — némely területen igen sajátos — földtulajdonjogi helyzetet megérthessük, mindenképpen szükséges a földtulajdonjog előtti fejlődés vázlatos áttekintése, már amennyire ez a rendelkezésre álló adatok alapján egyáltalán lehetséges.

III.

Induljunk ki abból, hogy a feudális földtulajdonjog alapvető jellemvonása, hogy az ún. osztott tulajdonjog.

Osztott tulajdonjog alatt — amint ez ismeretes — értve azt, hogy azok a részjogosultságok, amelyek főleg az árutulajdonjogra jellemzőek, nem egy kézben egyesülnek, hanem egymástól elválnak. A társadalom piramisszerű rétegeződése mutatja ennek klasszikus példáját: isten kegyelméből legfelül van az uralkodó (király, császár, szultán), aki ugyancsak ilyen alapon tulajdonosa az összes földeknek is. A társadalom alján — ugyancsak „isten rendeltetése szerint" — vannak a jobbágyok. A kettő között találhatók a különféle hűbéresek: főhűbéresek, alhűbéresek. A részjogosultságok a társadalmi hierarchiában elfoglalt helyük szerint e rétegek között oszlanak meg. Alulról felfelé haladva egyre nagyobb és nagyobb jog illeti meg a hierarchia tagjait.

E klasszikus feudális földtulajdonjogi berendezkedés keretei ma is több helyütt megtalálhatók a fejlődő világban. Legjellemzőbb azonban Latin- és Közép-Amerikára, ahol a XVII. században történt konszolidálása óta mai formájának létrejöttéig természetszerű, hogy változásokon ment keresztül.

A kérdés részletes tárgyalásába ezúttal nem megyek bele, de utalok arra, hogy a latinamerikai nagybirtokok — latifundiumok — kialakulása és fejlődése összefügg egyrészt a földrész belső feudális jellegű fejlődésével, másrészt a gyarmatosítással, amennyiben ugyanis a latifundium mint a feudális föld magántulajdonjog tárgya Latin-Amerikában is eredetileg kétségtelen közösségi jellegű földtulajdonjogi formából, a „hacienda"-ból fejlődött az európaihoz igen sokban hasonló feudális földtulajdonjogi formává. Ugyanakkor fejlődése nem választható el a gyarmatosítástól sem. A gyarmatosító ország uralkodója „isten kegyelméből", valójában azonban a hódítás jogán a gyarmatok területeit saját magához tartozónak tekintette és a „hacienda" vezetőiben a gyarmattartó ország uralkodó osztálya politikai szövetségesre talált a gyarmatok népeinek kizsákmányolására. Jól jellemzi ezt a szövetséget, hogy hogy a spanyol királyok a haciendák vezetőinek — értsd: saját vazallusaiknak — jutalmul különböző címeket — capitáne, maestro de campo stb. — és ezekkel együttjáró földeket adományoztak.

A latifundiumokon lényegében a mezőgazdaság poroszutas kapitalizálódása folytán ma már főleg tőkés termelés — hozzá kell tenni: monokulturális termelés — folyik, ami egyrészt létrehozta a mezőgazdasági bérmunkásságot, másrészt bizonyos fokig bomlasztotta a feudális társadalmi viszonyokat, ti. csökkentette a feudális rétegződést (polarizáció). Megtartotta viszont a nagybirtokokat mint a feudalizmusra jellemző földtulajdonjogi formákat. A dolgozók kizsákmányolása így most vegyesen: tőkés, feudális és prefeudális eszközökkel folyik.

A mezőgazdaságban foglalkoztatottak közül ugyanis kb 39% a mezőgazdasági bérmunkásság aránya. Ezek a bérmunkások főleg ún. peon rendszerben dolgoznak, amely elsősorban abban különbözik a klasszikus jobbágymunkától, hogy a dolgozók személyükben szabadok, földjük nincs, vannak viszont saját munkaeszközeik (kéziszerszámaik), amelyekkel a földbirtokosok földjein munkaszerződés alapján bérért dolgoznak. Annak érdekében azonban, hogy a termelés folyamatossága biztosítható legyen, a földbirtokosok kölcsönt adnak a munkásoknak szerszámaik megvásárlása végett. A kölcsönt az adós munkabéréből részletekben fizeti vissza,

Ezek a dolgozók tehát ma az uralkodó osztály érdekeinek megfelelő mértékben ugyan, de jogilag az uralkodó osztály tagjaival egyenlően tulajdonosok — szemben a klasszikus feudális viszonyokkal, amikor személyükben sem voltak szabadok és csak a létminimumhoz szükséges használati javakkal rendelkeztek.

Természetesen más földtulajdonjogi formák is ismeretesek Latin- és Közép-Amerikában. Az úgyszólván örökösnek mondható földreformok — amelyek gyakorlatilag mindössze a latifundiumok állandó lefaragását jelentették — igen nagy számú, de a nagybirtokok területéhez képest nem túlzottan jelentős kisbirtokot hoztak létre. Ezek a tulajdonjog természetét és jellegét tekintve, megegyeznek az Európában is jól ismert egyéni kisárutermelő földtulajdonjoggal, azzal az igen jelentős eltéréssel persze, hogy ezeken a kisbirtokokon Latin-Amerikában többnyire naturálgazdálkodás folyik jelenleg is.

Igen jelentékenynek mondhatók még egész Latin- és Közép-Amerikában az ültetvények, amelyek főleg európaiak tulajdonában vannak. Ezek a földek a földrész európaiak által történt meghódításával kezdtek létrejönni, és az európai tőkés mezőgazdasági termelésnek a kontinensre történő behatolásával elterjedni. Nagyságukat tekintve az ültetvények kisebbek a latifundiumoknál, gazdasági jelentőségük egyes országokban nagyobb, másokban viszont kisebb, vagy csökkenő tendenciát mutat, pl. Surinameban 1910-ben még a mezőgazdasági termelés 90%-át adták az ültetvények, ma azonban csak 70%-át. Az ültetvényeken a latifundiumokhoz hasonlóan úgyszólván kizárólag monokultúrás termelés folyik.

Elenyésző mértékben, de fennmaradt a rabszolgatartó társadalmakra jellemző tulajdonjog néhány maradványa is, főleg a fegyencmunka alkalmazásával úgy, hogy a földbirtokosok hosszú évekre „bérbe veszik" az elítélteket és éhbérért dolgoztatják őket.

IV.

Az osztott földtulajdonjog igen bonyolult és sajátos rendszere alakult ki a trópusi-afrikai országokban, Latin-Amerika, Közép-Amerika jelentékeny területein és Délkelet-Ázsiában. E tulajdonjogi formát nagy vonalakban közösségi földtulajdonjognak lehet nevezni, és a gazdálkodási formák rendkívül széles köre sorolható ebbe a kategóriába. E heterogén struktura okainak elemzése persze nem tartozik ide, és az említett kontinensek között e tekintetben is jelentős eltérések mutatkoznak, de rá kell mutatni mégis arra, hogy ennek a mai napig történő fennmaradása döntően a gyarmati kizsákmányolásra vezethető vissza. Arra tí., hogy a tőkés termelés anarchikus jellege (a gazdasági erők spontán játéka), illetőleg a kolonizációs politika eredményképpen a gyarmati országokban egyes gazdasági ágak — így főleg az iparban a kitermelő ágazatok — idegen testként nőttek ki, a hazai gazdaságból és annak más szektoraitól teljesen elszigetelve fejlődtek ki. A gyarmati kapitalizmusnak a hazai gazdaság fejlesztése ugyanis csak annyiban állt és áll érdekében, amennyiben az saját céljait szolgálja. Ezek a célok pedig az említetteknél nem távolabbiak és szélesebbkörűek (a torz struktúra fenntartása). Az elmaradottság útjait ezenkívül persze igen sok más tényező, így pl. a földbőség, a trópusi társadalmak stagnálásra hajlamossága is befolyásolták (Marx vizsgálatai), de alapjaiban és nagy vonalakban az előbb említett körülmények határozták meg, amelyek azután az alábbi eredményekre vezettek: *a)* a fejlődő új (tőkés termelés) ugyan bomlasztotta a régit (naturál gazdálkodás, de csak korlátozott mértékben és sajátos módon: — horizontálisan: visszaszorította és korlátok közé fogta, ti. a modern tőkés termelési korlátai közé, — vertikálisan: polarizációs hatása folytán egyrészt bizonyos mértékben elősegítette a tőkés tulajdon kialakulását, másrészt a meglevő naturálgazdálkodási formák csökkentésének irányába hatott; *b)* korlátozottságánál és sajátosságánál fogva ugyanakkor meghagyta a régi földtulajdonjogi formákat és azokat az újjal való együttélésre kényszerítette.

E földrészek közösségi jellegű földtulajdonjogi helyzetének és fejlődésének megértése végett a trópusi-afrikai helyzet szemléltetéséhez folyamodom, ahol eredetileg nem tekintették a földet európai értelemben vett „jószágnak", kapcsolatnak, sajátos viszonynak fogták fel az ember és a természet között. Olyannak ami az ember számára ezen a világrészen minimális munkával és a meglevő minimális szakismerettel is megadja azokat a szolgáltatásokat, amelyek a létfenntartáshoz szükségesek voltak. A földnek mint az ember egyetlen biztos támaszának szemlélete, Trópusi-Afrikában mind a mai napig fennmaradt. „... a föld az egyetlen megbízható támasza az embereknek munkanélküliség, betegség, vagy nyugdíj idejére" írja Nkambo Mugerva afrikai jogász.[5]

A föld tehát eredetileg nem volt senkié — mondják az afrikaiak — az igazság azonban az, hogy mindenkié, az egész közösségé volt. A lakosság ugyanis egyenjogú kapcsolatokon nyugvó lényegében nemzetségeknek nevezhető közösségekben élt, amelyeket különböző kollektív testületekkel egyetértésben a „főnökök" vezettek. A nemzetségek életére a közös termelés és a javak egyenlő alapokon történő elosztása volt jellemző. A nemzetségek törzsekben tömörültek.

A természeti adottságok és néhány más körülmény a törzsek között különbségeket hozott létre, ugyanis egyes törzsek korábban rátértek a földművelésre és állattenyésztésre, mint má-

[5] Nkambo Mugerva: „Land tenure in East Africa" in „East African Law Today". A Conference Report, 1964. London.

sok. A művelésre alkalmassá tett földeket azután uralmuk alatt tartották és megvédték más törzsektől. A „jogcímek" amelyekre hivatkozással tényleges hatalmukban tartották a földet, többnyire a munka volt, a feltöretlen, művelésre alkalmatlan földeken elvégzett tevékenység, ami természetesen többféle munkát jelentett, hiszen a törzseknek csak korlátozott lehetőségeik voltak a nagyobb munkák elvégzésére, így össze kellett fogniok ahhoz, hogy egy-egy földterületet művelésre alkalmassá tegyenek. Aszerint, hogy egy-egy törzs milyen jellegű munkát végzett el a földön, az alábbi jogcímek alakultak ki a földtulajdonjogra vonatkozóan: *a)* a tűz előjoga, *b)* a szekerce előjoga, *c)* a feltörés előjoga.

A későbbiekben ezekhez járult még: *a)* a harcos előjoga (a katonák szerepe a földek megvédésével együtt nőtt meg), *b)* a vallás előjoga (főleg a mohamedán vallás papjainak előjoga volt).

E jogcímeket az idő múlásával egész Trópusi-Afrikában az összes népek elismerték és mint eredeti szerzésmódokra hivatkozhatunk rájuk megkülönböztetésül a származékos szerzésmódoktól, amelyek alapján csak az „idegenek" (nem a nemzetiség tagjai) majd később a nemzetiség tagjai is (családonként) szerezhettek földtulajdont.

Az élet alakította ki, hogy az itt élő törzsek általánosan elfogadott szokásnak tekintették az előbbiekben felsorolt ötféle földtulajdoni jogcím elismerését és így jött létre a trópusi-afrikai földtulajdonnak a mai napig is érvényes legáltalánosabb és legátfogóbb jellemvonása, ami nem egyéb mint a kollektivitás. Természetesen a történelem folyamán ez az alapelv már sok tekintetben módosult, színeződött, de — amint ezt később látni fogjuk — mind a mai napig fennmaradt.

Ebben a primitív állapotban a földtulajdon még teljesen független a felsoroltakon kívül minden egyéb körülménytől, a törzsfőnöknek sincs semmiféle külön előjoga a földekre vonatkozóan, a törzs minden tagja „egyenlő és szabad, rabszolgaság még nincs, idegen törzsek leigázására is csak kivételesen kerül sor."[6] A törzs minden tagja a munkában egyenlő kötelezettségekkel, a javak elosztásában egyenlő jogokkal rendelkezik. Ezekre figyelemmel ezt a tulajdoni formát ősközösségi tulajdonnak kell tekinteni.

A mai Trópusi-Afrikában azonban ez a tisztán ősközösségi földtulajdon már teljességgel ismeretlen. Még jóval a gyarmati földjogi rendezés előtt az alábbi kétirányú változáson ment keresztül: *1.* bizonyos fokig — a fejlődésnek ezen a fokán még csak igen kis mértékben — változott a termelés jellege, amely a pásztortörzsek kiválásának megkezdését indította el. Ugyanakkor főleg ennek következtében a *2.* tulajdoni formák diverzifikálódtak.

Ez utóbbi téren két főirányról lehet beszélni: *a)* továbbra is fennmarad a törzsi közös föld és állattulajdon, de már *b)* létrejön a családi földtulajdoni, később földhasználati forma (természetesen nagy családokról van szó), és megjelenik a magántulajdonjog első formája, amely nem egyéb, mint a törzsfőnököknek az állatokra vonatkozóan fennálló kizárólagos tulajdonjoga.

A tulajdonformák változásainak okait tudományos pontossággal felmérni ma már aligha lehet. Trópusi-Afrika történetének hiányosságai — bizonyos vonatkozásokban egyszerűen a történelem hiánya — ezt nem teszi lehetővé. Engels e vonatkozásban a következő megállapítást teszi: „Hogy mikor és hogyan mentek át a nyájak a törzs, vagy a nemzetség közös tulajdonából az egyes családfők tulajdonába, erről a mai napig sem tudunk semmit. Valószínű azonban, hogy lényegében ezen a fokon történt."[7] Megítélésem szerint azonban a tulajdon formák diverzifikálódása az említetteken kívül legalább még egy körülménnyel igen szoros összefüggésben áll. Ez pedig a törzsfőnökök (vezetők) szerepének megváltozása volt.

A problémának két oldala van: vagyoni és katonai oldala. Azt tapasztalhatjuk ugyanis, hogy a törzsfőnökök kezében egyidejűleg vagyoni és katonai hatalom kezdett összpontosulni. A vagyoni hatalom Afrikában mind földben, mind pedig állatokban megtestesülő hatalmat jelentett, amely a következőképpen alakulhatott ki: *a)* Engels idézett munkájában kimutatja, hogy a keleti félteke állattenyésztő népei állatfeleslegeket hoztak létre, amelyek a törzs legelőin szabadon éltek együtt a törzs szükségleteinek kielégítésére szolgáló többi állattal. A szükségletek fedezetét szolgáló állatállományon felüli rész (és ilyen állandóan volt), bár elvileg a közösség tulajdonát képezte, gyakorlatilag azonban a törzsfő és családja tulajdonába ment át. Ennek főleg gyakorlati oka van, az ti., hogy a nyáj felügyeletével megbízottak a törzsfőnöknek voltak alárendelve és ilyen körülmények között nekik a törzsfőnök parancsolójuk volt. *b)* De a nem pásztortörzseknek is keletkeztek feleslegeik, mégpedig föld feleslegeik, egyrészt a várható természetes szaporodási igények kielégítése végett, másrészt pedig spontánul, többet tettek ugyanis művelésre alkalmassá (ti. foglaltak el), mint amennyit ténylegesen megműveltek. E földek sorsa felől elvileg a közösségeknek (törzseknek) volt joguk dönteni. A közösségek azonban — nagy létszámuknál, a távolságoknál, a közlekedés nehézségeinél és egy sor más körülménynél fogva — erre teljességgel alkalmatlanok voltak. E „jog" gyakorlása tehát szinte kezdettől fogva a törzsfőnökök kezébe

[6] Engels: „A család, magántulajdon és az állam eredete" 227. old.

[7] Engels: i. m. 279. old.

került, akik ezt úgy gyakorolták, hogy adtak belőle „bérletbe" az idegeneknek különböző ellenszolgáltatásokért.

A folyamat eredményeként egyik oldalon tehát létrejött a törzsi közösségi tulajdontól különböző forma, ti. a csoportföldtulajdon (családi tulajdon) mivelhogy a földet egy-egy család kapta. Ez a másik oldalon viszont a törzsfőnök vagyonát gyarapította és párosulva a katonai hatalommal többek között egyrészt azt eredményezte, hogy a törzsfőnökök kezdtek vagyonosodni, majd a törzsi földből saját maguknak is kihasítani teljesen függetlenül a föld közös hasznosításából származó javaiktól. Ezek voltak egész Trópusi-Afrikában a föld egyéni tulajdonának első megjelenési formái, amelyeket egyes helyeken „stool land"-eknek neveztek és a mindenkori törzsfőnökök tulajdonában állottak, bérleti ellenszolgáltatásképpen többnyire az idegenek művelték. A földet a funkciótól elválasztani nem lehetett, ami persze azt is jelentette, hogy a föld felett ún. rendelkezési jog a törzsfőnököt nem illette meg, persze az igazság az, hogy ez a részjogosultság tulajdonképpen akkor még alig létezett.

A teljesség kedvéért meg kell jegyeznem, hogy a polgári jogirodalom a „stool land"-eket a közösségi földekhez sorolja, mondván, hogy ezek a földek a valóságban a közösség földjei maradtak, a vezetők „csak" élvezik azok hasznait.[8]

A változást a földtulajdon vonatkozásában tehát főleg az ún. „privat land"-ek kialakulása jelentette, ami e helyütt nem magántulajdont, hanem családi tulajdont (family land) jelent. A változás jelentős, mert a családi tulajdon ugyanis a törzsön belül is utat tört magának, igaz nem mindenütt, mégis egész Trópusi-Afrikában elterjedtnek mondható. A törzsfőnökök ugyanis nemcsak az idegeneknek, hanem a törzs igénylő tagjai számára is adtak földtulajdont egyrészt és többnyire ellenszolgáltatásért, másrészt anélkül.

A szóban forgó csoportok — a törzsön kívül élők — viszont kihasználva a földek birtokbavételére és használatára vonatkozóan meglevő általános szokásokat, sok helyütt tettek földeket művelésre alkalmassá, letelepedés és művelés céljaira. Az eredeti szerzésmód jogcímei szerint ezek a földek viszont így a család tulajdonába mentek át, de megkülönböztetésül a „private", vagy „family" földektől „individual ownership"-nek is nevezik őket. Sőt ezek a földek a csoport egyes tagjai részére is adományozhatók voltak használatra, persze a közösség háramlási jogának fenntartása mellett.

A pásztorkodással foglalkozó közösségek a törzsi közös és családi, sőt az egyéni tulajdon sajátos keverékét hozták létre úgy, hogy a legelőket közös törzsi tulajdonban hagyták, az állatok viszont családi, sőt bizonyos vonatkozásokban (pl. törzsfőnökök állatai) egyéni tulajdont képeztek. Közös állatállomány e közösségben nem volt, ugyanakkor a családi, vagy egyéni tulajdonban levő állatok számát nem korlátozták. A tulajdonformáknak ez a keveréke sajátos akadályt jelentett és jelent ma is a fejlődés útjában, ugyanis: — a legelők korlátlan kihasználására ad lehetőséget, — nem teszi lehetővé a legelőgazdálkodást, mert a családoknak sem a közös legelő kihasználásában, sem a családi tulajdont képező állatok számának meghatározásában semmiféle kötelezettségeik nincsenek.

A családi és bizonyos fokig egyéni földtulajdonformák kialakulása mellett természetesen továbbra is fennmaradt a törzsi közös tulajdon is. Ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni annyit, hogy egy-egy törzsön belül a kettő (a törzsi közös és családi földtulajdon) együttes előfordulása is igen gyakori, az általános azonban mégis az volt, hogy a föld vagy a törzs közös tulajdonát képezte, vagy a nagycsaládok csoporttulajdonát.

A törzsi földtulajdonnak a már tárgyalt főformáján kívül ismeretesek voltak még az ún.: „public land"-ek, vagy „communal land"-ek amelyek magyarul is közösségi földeket jelentenek.

A public land-ek négy részre oszthatók: — védelmi területek, — megszentelt földek, ligetek, szentélyek és egyéb megszentelt területek, — piacterek, rakodóhelyek, utak és egyéb közterületek, — művelésre alkalmassá tett (feltört), de használatban nem álló ún. fel nem osztott földterületek, amelyeket felosztani eredetileg nem volt joga senkinek, később azonban a közösségi vezetők ezekből a földekből „adományoztak" mind az idegeneknek, mind pedig a törzsbeli nagycsaládoknak. Így ezek a földek egyrészt állandó jelleggel csökkentek, ugyanakkor másrészt az elvándorlások miatt állandó jelleggel növekedtek is.

A gyarmati földjogi rendezés előtti helyzet földtulajdoni formáinak ismertetése ezzel végetért. Szorosan összefügg azonban a földtulajdonnal a jelzálog intézménye, amely még a gyarmati beavatkozás előtt az itt élő népek szokásai szerint fejlődött ki. Két formája volt ismeretes, illetőleg ismeretes ma is, mert e tekintetben csak bizonyos vonatkozásokban következett be változás. Funkcionálásuk szerint a két forma a következő: *a)* az adós nem fizetése esetén a hitelező a zálogul lekötött föld használójává válik és szedi annak gyümölcseit addig, amíg követelését ki nem elégíti belőle. Az adós a földet visszaválthatja, ha hátralevő adósságait kiegyenlíti. *b)* Az adós birtokban marad, de a föld haszna három részre oszlik: — egy rész a kölcsön törlesztésére megy, — a második rész a kölcsön kamataira, — a harmadik az adósnál marad.

[8] Some aspects of Nigerian Land Law. Gyűjteményes összeállítás.

Mielőtt a gyarmati földjogi rendezés kérdéseinek tárgyalására rátérnék, szükséges foglalkozni még az eddig vázoltak néhány más vonatkozásával is.

Az első kérdés ami felmerül az, hogy miért nem lehet földtulajdonjognak nevezni azon társadalmi viszonyok összességét, amelyeket az eddigiekben vázoltam?

A kérdés megválaszolása érdekében meg kell vizsgálnunk még két másik kérdést: *a)* hogyan változott és végül is miben realizálódott a közösségek vezetőinek szerepe a földtulajdonnal összefüggésben? Ez ugyanis megvilágítja a földtulajdon hatalmi jellegét. Konkrétan azt, hogy létezik-e valamiféle osztály, amelynek érdekében felhasználják a földtulajdon kialakult formáit és, hogy e formák fennmaradása a szóban forgó osztály, vagy osztályok hatalmára támaszkodik-e? *b)* Milyen a gazdálkodás (termelés) jellege? Megtalálhatók-e az árutermelésnek és cserének akárcsak egyes elemei is?

A törzsfőnökök szerepét és annak változását az ún. családi földtulajdonnal összefüggésben a korábbiakban már vázoltam. Ez végső fokon: *a)* az „adományozási jog" kialakulásában (tipikus hűbéri jellegű „jogkör"), *b)* az adományozott földek feletti felügyeleti „jogkör" gyakorlásában (ami a földhasználat megvonásának jogát is magában foglalja), *c)* a bérleti ellenszolgáltatások elsajátításában kulminált.

„Jogait" a törzsfőnökök a közösségben elfoglalt helyzetéből (a „törzsi tanácsban", a törzs katonái között) származtatja. Ezért helyzete tulajdonképpen hasonlít a hűbéri szuverén helyzetére, de annál lényegesen kisebb „jogkörrel" rendelkezik. Olyan alapvető „jogok" mint például a bíráskodási jog, adószedési jog, közigazgatási jog teljesen ismeretlenek voltak ezekben a közösségekben (e vonatkozásban a latinamerikai helyzet ettől teljesen eltérő). A törzs tagjai nem voltak földhözkötöttek és egyenlő jogokkal rendelkeztek. Csak az idegenek és az ún. leigázott, illetőleg kiirtott népek tagjai képeznek kivételt. E kérdésekre egyébként még röviden visszatérek.

Még kisebb a törzsfőnökök szerepe a törzsi közös tulajdonban levő földekkel összefüggésben, bár kétségtelen e tekintetben is változás következett be. A változást az indította el, hogy a törzsfőnökök hatalma között is különbségek jöttek létre. Ugyanakkor az állandó háborúskodások és népvándorlások elleni védekezés a már letelepült és földművelésre, illetve állattenyésztésre áttért törzseket összetartotta. Ennek következtében a törzsfőnökök közül egyesek — az erősebbek — kiemelkedtek, vagy a törzsfőnökök emelték ki maguk közül. Kiemelkedésüknek a korábbiakban már említett katonai hatalom és anyagi gazdagság képezte alapját. E változások következménye az lett, hogy a megnövekedett hatalmú törzsfőnökök pedig a kérdéses területen levő összes földeket saját magukhoz tartozónak tekintik, az erre vonatkozó jogukat pedig területi (és nem vérségi) szuverenitásukból származtatják.

Ez magával hozta azt, hogy a törzsek és nagycsaládok, amelyek eddig tulajdonosok voltak, valamiféle „bérlőkké" változtak. A bérlet mindkét esetben korlátlan időre szólt és örökölhető volt, de nem lehetett elidegeníteni. A földek adás-vétele teljességgel ismeretlen volt még ebben a periódusban. A kétféle bérlet között azonban volt különbség. Az egyiket az irodalom[9] — amelyik előzménye az eredeti szerzésmódon alapuló tulajdon — szokásokon alapuló bérletnek (customary tenancy) nevezi, szemben a másikkal (ez „adományozáson" alapszik) amit tulajdonképpen főleg a bérfizetés miatt tényleges bérletnek tart. A bérfizetés a customary tenancy esetében többnyire ismeretlen volt.

Szorosan ehhez a kérdéshez tartozik az idegenek jogállása is. Az idegenek a földek használatával kapcsolatban ugyanis hátrányban voltak a törzs tagjaihoz képest, ami a tárgyalt kérdéssel összefüggésben elsősorban abban jelentkezett, hogy a törzs tulajdonában — pontosabban most már használatában — levő földek gyümölcseit nem szedhették, a közös legelőket nem használhatták.

Rosszabb a helyzete az ún. elnyomott és likvidált népeknek, bár megélhetésükhöz szükséges földhasználatot még ők is szerezhettek bármely törzs területén.

A családi földek visszaháramlottak a törzsre, ha a föld használója: — a földet nem művelte vagy azzal késlekedett, — örökös nélkül halt meg, vagy — az adományozott a szokásokba ütköző módon megsértette az adományozót, — az adományozott, vagy örököse mulasztást követett el. Ez utóbbi a föld elidegenítésében, az adományozó e jogkörének kétségbevonásában, az adományozóval szemben tanúsított nem kielégítő magatartás tanúsításában (nincs részletezve, de ilyen például a törzshöz tartozóval való házasságtörés) merült ki.

Ezek után megállapíthatjuk: a gyarmati rendezést megelőző periódus végére az egész megművelt földterület jogilag teljes egészében a területi szuverének tulajdonává vált, amelynek a jelentősége egyrészt az adományozási „jogkörben" fejeződött ki és ezt az irodalom mint ellenőrzési és igazgatási jogkört konkretizálja. Jelentősége másrészt (a customary tenancy) a gyakorlatban nem volt, de a későbbiekben megnőtt, ugyanis a föld köztulajdonba vétele esetén a gyarmati bíróságok ha vitára került a sor, a kártalanítást többnyire megítélték.

Az így kialakult földtulajdoni viszonyok amint látjuk alapjaiban nem változtatták meg a javak elsajátításának rendjét, mert a megtermelt termékeket túlnyomó részben az egyenlő jogokkal rendelkező termelők maguk sajátít-

[9] Some aspects of Nigerian Land Law. Nkambo Mugerva. „Land Tenure in East Africa."

ták el és használták fel, a földtulajdon viszonyok az egész társadalom érdekeit lényegében egyenlő mértékben szolgálták, a termékeket közvetlenül a termelők használták fel, a közösségek a létfenntartáshoz szükséges összes javakat megtermelték, így értékesítésre, piacra termelés teljességgel ismeretlen volt. Ez a társadalom ekkor még nem lépte át az ősközösség és az osztálytársadalom küszöbét, hanem csak arról van szó, hogy a gazdasági és társadalmi differenciálódás első jelei már felismerhetőkké váltak. Ilyen körülmények között természetesen értelmetlenség lenne beszélni bármiféle tulajdonjogról. Ugyanakkor kétségtelen, hogy tulajdonról van szó, mert a tulajdonnak minden társadalmi formációra érvényes leglényegesebb elemei ti. az, hogy olyan társadalmi viszonyokról legyen szó, amelyek vagyontárgyakra vonatkozóan állnak fenn és a társadalom egyes tagjai, vagy csoportjai számára lehetővé teszik a dolgok elsajátítását jól felismerhetők ezekben a társadalmi viszonyokban. A társadalmi fejlődésnek ez az a periódusa, amelyet Engels így jellemez: „. . . a törzs, a nemzetség szentek és sérthetetlenek, természetadta magasabbrendű hatalmak, amelyeknek az egyes ember érzése, gondolkodása és cselekvése feltétlenül alá van rendelve."[10]

V.

A közép- és keletafrikai viszonyok vizsgálatára még a XX. szd. elején kiküldött angol bizottság lakónikus rövidséggel azt állapította meg, hogy az e területen található társadalmak agrárberendezkedése teljességgel alkalmatlan modern mezőgazdaság kialakítására. Okát pedig ennek abban jelölte meg, hogy ezen országok földjoga individuális gazdálkodás folytatását nem teszi lehetővé, mert megakadályozza a bérlet, haszonbérlet, jelzálog, ingatlan átruházás, tőkebefektetés stb. létrejöttét. Ezek nélkül pedig — folytatja a jelentés — semmiféle fejlődés nem képzelhető el.

A bizottság jelentését néhány jogi szakértő[11] kritizálta azért, mert állításuk szerint eltúlozza az afrikai szokásjog hátrányos vonásainak következményeit, továbbá mert nem ismerik megfelelően ezt a jogot. Mindez mellett tény, hogy a jelentés több vonatkozásban helyesen mutatott rá az elmaradott földjog hátrányos gazdasági következményeire, a kritikusoknak az eredményt tekintve azonban mégis csak igazuk volt: nem a primitív és lényegében közösségi jellegű földjog eredményezte a mezőgazdaság hallatlan mértékű elmaradottságát, hanem elsősorban és közvetlenül a gyarmati kizsákmányolás, párosulva egy sor más körülménnyel. Arról van ugyanis szó — amint ezt a korábbiakban már vázoltam —, hogy főleg a kívülről behatoló tőkés termelés és kolonizációs gazdaságpolitika miatt ezek az országok nem tudtak saját törvényeik szerint fejlődni, hanem gazdaságuk hallatlan eltorzulása, illetőleg fejletlenségük konzerválódása következett be.

A burzsoá tudósok közül alig akadt egykettő, aki a gazdasági-társadalmi elmaradottságot ezzel a külső tényezővel hozza összefüggésbe. A burzsoázia osztályszempontjából ítélve persze hasznosabb belső tényezőkre, a konkrét esetben például a primitív földjogra, mint az elmaradott mezőgazdaság kizárólagos okára hivatkozni. Ez azonban nem szabad, hogy megtévesszen bennünket.

A szóbanforgó jelentés egyébként azt is elárulja, hogy milyen jellegű fejlődésre gondoltak a szerzők. Profit által motivált individuális fejlődésre, tehát: kapitalizmusra. Helyben vagyunk: a XIX. szd. második felében és a XX. szd. első évtizedeiben. Ez az időszak jelenti az afrikai közösségi jellegű mezőgazdaság és a merőben más, a „profit által motivált individuális gazdaság", tehát: kapitalizmus, illetőleg az imperializmus bonyolult és huzamosabb ideig tartó találkozását, ebben a periódusban zajlik le ezen országok gyarmati jellegű földjogi rendezése.

A gyarmatosítók által végrehajtott földjogi rendezés elsősorban az imperialista társadalom uralkodó osztályainak érdekeit volt hivatva szolgálni.

Hogyan is történt ez tulajdonképpen?

A gyarmati jogi rendezés nem esik egybe a gyarmatosítás kezdeti időszakával. Az első időszak a gátlástalan rablás és fosztogatás, a rabszolgák összevásárlásának időszaka volt. Jogi rendezésre ennél csak jóval később került sor, ti. abban az időszakban, amelyben kezdetét veszi a gyarmatok gazdasági eszközökkel történő kizsákmányolása, mert a természet kincseinek, a mezőgazdaság termékeinek rablás és zsákmányolás útján történő elvétele helyett már „eredményesebb" módszerek alkalmazására kellett áttérni, ti. az állandó jellegű kizsákmányolás biztosítása végett a javaknak folyamatos újratermelésére. Ehhez azonban mindenekelőtt földre volt szükség. Venni földet — úgy mint az anyaországban — Trópusi-Afrikában azonban nem lehetett, lévén teljességgel ismeretlen a föld adás-vételének jogintézménye. A hatalom viszont ekkor már a gyarmatosítók kezében volt, amit a gyarmaton az anyaország fő megbízottja (kormányzó, főkormányzó) képviselt, aki mint ilyen persze magához tartozónak tekintette mindazokat a jogokat, amelyeket korábban az afrikai területi szuverén gyakorolt. Ez értelemszerűen magába foglalja a földek adományozásának jogát is. A föld tulajdonosa ilyenformán az anyaország uralkodója lett tekintve, hogy a főmegbízott hatalma is az uralkodótól származott.

A folyamat ideológiai alátámasztásaként rendszerint a gyarmatok vallásának, szokásainak

[10] i. m. 227. old.

[11] Eugene Cotran: „The Place and Future of Customary Law in East Africa."

ún. tiszteletbentartása szolgált, tekintve, hogy a gyarmati földjogi rendezést megelőző időszak végén már egyes afrikai uralkodók hatalmukat közvetlenül istentől származtatták. Változás tulajdonképpen tehát nincs, mondja a gyarmati ideológia: a föld továbbra is isten földi helytartójáé, aki eddig afrikai volt, ezután pedig angol, holland, francia, stb. nemzetiségű. A dolognak ugyanakkor sajátos pikantériája van: a gyarmatok lakossága ugyanis egészen más istent imádott — lévén többségében mohamedán — mint a gyarmattartó országok más vallású uralkodója. Ez azonban a gyarmattartók cinizmusát nem érintette, az ideológia. ami az anyaországban már divatjamúlt ócskaság volt, a gyarmatokon még eredeti hatást gyakorolt.

Az adományozási jog tartalma azonban lényegében továbbra sem változik. A kérdésre vonatkozó korabeli jogszabályok ugyanis szinte egybehangzóan mondják ki, hogy a főmegbízott adományozási jogát az itt élő törzsek szabad földhasználatának elismerése mellett gyakorolja. Ez annyit jelent, hogy az afrikai ősi földhasználati jogcímeket az új rendezés nem vonta kétségbe, hanem azok továbbra is érvényben maradtak és lényegében — azóta már több-kevesebb módosítással — érvényben vannak ma is, és ez azt jelenti, hogy ezeken a függetlenné válás utáni jogalkotás sem változtatott alapjaiban.

Az a kevés változás, ami a gyarmati jogi rendezéssel az adományozási jogkörrel kapcsolatban bekövetkezett, kb. a következő: *a)* a földhasználati jog visszavonásának intézménye teljesen általánossá vált és konkretizálódott (miután ez a szokás nem mindenütt tudott addig elterjedni) ha az adományozott a föld tényleges használatbavételével késlekedik és legkésőbb a használat lejártának határideje előtt öt évvel nem veszi használatba; *b)* a megszerezhető földhasználat leghosszabb időtartama 21 év, de ez megújítható.

Persze abban, hogy a gyarmati jogi rendezés ezen a prefeudális-feudális renden nem változtatott, közrejátszott az is, hogy az itt beruházó tőkések semmit sem tudtak volna kezdeni csupán a föld használati jogával. Ez nem nyújt elegendő biztonságot a tőke számára, nekik tulajdonjogra és nem földhasználatra volt szükségük.

Ennek megszerzését tette lehetővé egy sor új jogszabály úgy, hogy bevezették — kezdetben csak az állam tulajdonában levő földekre, de később az összes földekre kiterjesztették — a földek adás-vételének intézményét. Földje pedig az államnak rengeteg volt, hiszen az afrikai földhasználati jogcímek csak a megművelt területekre és az ún. „public land"-ekre vonatkoztak. Ezenkívül még nagy bőségben voltak találhatók megműveletlen földterületek.

Ekkor azonban már az árutermelés is ismeretes volt, megnőtt ugyanis a kereslet egyes európai országokban néhány afrikai mezőgazdasági termék iránt: banán, kakaó, mogyoró, fűszerek stb. Több áru más pénzt jelentett az eladó számára. Több árut termelni pedig ekkor még csak több földön lehetett. Ez viszont már valódi kapitalizmus, hiszen végeredményben arról van szó, hogy „érdemes" földtulajdonosnak lenni, érdemes gyarapodni.

Ugyanebben az irányban hatott egy másik jelentős áramlat is. Ez pedig a földek kisajátításának, illetőleg az érte nyújtott kártalanítás jogintézményének megjelenése. A kártalanítást a föld tulajdonosa kapta. Annak megítélésében pedig, hogy kit lehet tulajdonosnak tekinteni, már valódi kapitalista elv érvényesült: tulajdonos az, aki a dolgot okkupálja, gyümölcseit szedi és sajátjaként rendelkezik vele.. Az ilyenek egyrészt lehetnek a területi szuverének, másrészt semmiképpen nem lehetnek közösségek, csak egyének.

Mindkét áramlat tehát egyirányba halad: a föld egyéni, illetőleg magántulajdona kialakulásának irányába. A folyamat befejező aktusa pedig megint egy újabb jogintézmény megjelenése, ti. a földek kötelező regisztrációjának bevezetése. Azt akinek a nevét a központi földregiszter tartalmazza, minden körülmények között tulajdonosnak kell tekinteni.

A jogbiztonság szem előtt tartása (értsd: a tőke biztonságának szem előtt tartása) miatt a regisztrált földtulajdon mint a legerősebb tulajdonosi jogcím válik ismertté. Ez az eddigiekhez képest új tulajdonosi jogcímet jelentett, persze esetenként a „régivel" is egybeeshetett. A kérdés azonban most már az volt, hogy ki válhat ilyen tulajdonossá? Trópusi-Afrikában tulajdonképpen ekkor még mindenki, aki tulajdonjogát egy meghatározott földre vonatkozóan mint tulajdonos regisztráltatta. Az igazság persze egyrészt az, hogy Uganda kivételével sem a központi földregiszter, sem az egyéni földtulajdon nem tudott ekkor még meghonosodni (később e tekintetben bizonyos változásokat figyelhetünk meg) másrészt pedig az, hogy ez a fejlődési folyamat vitákra vezetett, ami viszont már egy másik és igen bonyolult problémakör.

Az a körülmény pedig, hogy sem a tulajdonjog teljes kapitalizálódása, sem pedig a központi földregiszter mint klasszikus kapitalista jogintézmény nem tudott megvalósulni mutatja, hogy mennyire szabálytalan, torz fejlődéssel állunk szemben. Az imperializmusnak csak annyi állt érdekében, hogy a tőkés termelés és kizsákmányolás biztosítása végett teremtődjék meg a tőkés földmagántulajdon intézményének jogi lehetősége, álljon rendelkezésre a földforgalmat biztosító jól bevált rendszer és a többi, hogy ti. ezek az imperializmus közvetlen érdekszféráin kívül is funkcionálnak-e, már érdektelen, ugyanis nincs közvetlen összefüggésben a tőkés termeléssel és a kolonizációs politikával.

Ugyanennek a folyamatnak szerves részeként jöttek létre a föld méhének kincsei kiak-

názására vonatkozó jogszabályok is (Mineral Acts). A bányászatban és általában az egész kitermelő iparban működő magántőke ma is többnyire olyan 80—100 éves szerződésekben rögzített feltételek szerint funkcionál, amely szerződések még e jogszabályok alapján jöttek létre. A nagytőkéknek jogbiztonság és forgalombiztonság címén ezekhez a szerződésekhez való ragaszkodását ma már azonban nem lehet másnak tekinteni, mint képmutatásnak és annak, ami tulajdonképpen a valóságban: a gyarmatok kizsákmányolásának meghosszabítását elősegítő jogi eszközöknek.

Említettem az előzőekben, hogy a központi földregiszter intézménye Uganda kivételével nem valósult meg. Hozzá kell viszont tenni még az eddigiekhez, hogy megvalósulását tulajdonképpen sehol nem is akarták. Amikor ugyanis ezt az intézményt útjára bocsátották, a jogszabályok azt is kimondták, hogy azok a földek pedig, amelyekre vonatkozóan földtulajdont nem jegyeznek be az államra (értsd: az anyaországra) szállnak át. Nyilvánvaló volt ugyanis, egyrészt, hogy az évszázadok óta külső világtól teljesen elzárva, kizárólag szokásaik és vallási előírásaik szerint élő afrikaiak nem fogják földjeiket regisztráltatni, annál is inkább, mert másrészt a földek túlnyomó része még mindig közösségi tulajdonban volt, amelyek regisztrálása az egyéni jogcímekre épülő regiszter rendszernek még külön problémát is jelentett.

Annak ellenére azonban, hogy a regisztrálás csak kis mértékben valósult meg, a nem regisztrált földeknek csak jelentéktelen százaléka került át az anyaország tulajdonába. Ennek a törekvésnek az afrikaiak ugyanis alaposan ellenálltak. Azokat a földeket pedig, amelyeket mégis sikerült így elsajátítani, képezték alapját a gyarmatokon főleg ültetvényes gazdálkodás formájában meginduló tőkés mezőgazdasági termelésnek, miután ezeket többnyire az anyaország tőkései vették használatukba. E földeket egyes országokban „korona-földeknek" (crown lands) is nevezték.

Az ilyen természetű földek szaporítása persze más eszközökkel is folyt. Egyrészt még korábbról a rablás és erőszakos foglalás időszakából maradtak vissza földek a gyarmatosító állam uralma alatt, másrészt a tőkés állam vásárolt is földeket főleg az afrikai vezetőktől, így például Anglia Észak-Nigériában az emirektől, akik persze nem a saját tulajdonukat képező „stool land"-eket adták el, hanem az adományozási hatáskörükbe tartozó földeket, amelyek viszont nem is voltak soha tulajdonukban.

Tény, hogy Uganda az a trópusi-afrikai ország, ahol a mezőgazdaság kapitalizálódása leginkább végbement. A kérdésnek az elmondottakon kívül még a következő jogi vonatkozásai vannak: „Agreement 1900 in Buganda" rendelkezik arról, hogy az állam (angol főkormányzó) az egész földet a Kabaka törzsnek adományozza, mégpedig nem közös törzsi tulajdonként, hanem lényegében már magántulajdonként úgy, hogy a földet gyakorlatilag a családi közösségek vezetői kapták. Ezt megelőzően a családi földeket „private land"-eknek, vagy „family land"-eknek nevezték. A szóban forgó jogszabály az érintett területen e földtulajdonjogi formát megszüntette és létrehozta az ún. mailo estate intézményt, amely szerint a tulajdonos sajátjogú egyéni tulajdonos, adót fizetni nem köteles és ami teljesen új: végrendelkezhet a tulajdonában álló föld felett. A földet bérlet formájában a területen élő lakosság művelte. E földek nagyobb részén ma kis farmok vannak, amelyeken naturálgazdálkodás folyik, kisebb részükön pedig tőkés termelést folytató nagyüzemek működnek.

A „mailo estate"-hez hasonló földtulajdonjogi intézmény volt az ún. freehold intézmény, amelyek tulajdonosai főleg európaiakból tevődtek össze. Két változata volt ismeretes: *a)* angol „freehold", amelynek lényege: — meghatározott hűbéri tisztséggel járó földtulajdon, — a tulajdonos nem rendelkezhetett vele, nem volt örökölhető, — közcélokra nem volt igénybevehető. *b)* német „freehold", amelynek lényege: — nem hűbéri föld volt, hanem ilyen tisztségtől független, — magántulajdon, — közcélokra kártalanítás ellenében bármikor igénybevehető volt (a kártalanítás összege nem haladhatta meg a földért fizetett ár és hasznos befektetések együttes összegét), — csak Tanzániában volt ismeretes.

A „fee simple absolute", a „legegyénibb" földtulajdonjogi forma már mint korlátozásoktól teljesen mentes tőkés tulajdonjog (adható-vehető, örökölhető, hűbéri adótól mentes, a tulajdonos végrendelkezhet felőle) vált ismertté, bár eredetileg bizonyos korlátozások erre is érvényben voltak, amelyek azután a későbbiekben elhaltak.

VI.

A függetlenség elnyerése utáni földjogi helyzet elemzése céljából az egyes országokat külön-külön kellene szemügyre vennünk. A függetlenné válás utáni fejlődés ugyanis egyes országok vonatkozásában jelentős eltéréseket mutat más országokhoz képest. Figyelemmel a többféle nehézségekre, csak öt ország: Kenya, Tanzánia, Uganda, Nigéria és Szenegál földjogi fejlődésének néhány fontosabb jellemvonásával tudok foglalkozni.

A függetlenség elnyerése után a föld jogi rendezésének jelentőségét külön aláhúzza az a körülmény, hogy az iparosítás az ismert nehézségeknél fogva ezekben az országokban csak lassan halad előre, így a mezőgazdaság jelentősége a gazdasági felemelkedésben még fokozódott. Itt ugyanis viszonylag kisebb mértékű tőkeráfordításokkal is gyorsabb fejlődést lehet elérni mint az iparban. Más egyebek között e tényezők is közrejátszottak abban, hogy ezek az országok a függetlenség elnyerése után a föld

jogi helyzetének rendezésére éppen a termelés fokozása érdekében nagy súlyt fektettek.

A különbségek ellenére annyi azonban közös vonásként megállapítható, hogy a függetlenség elnyerése előtti helyzet nagy hatást gyakorolt a függetlenség utáni fejlődésre is. Tanzániában, Nigériában és Szenegálban, ahol a magántulajdonjog intézménye földjogi vonalon a gyarmati uralom alatt nem tudott meghonosodni és elterjedni, a függetlenség utáni jogi rendezés is a közös földtulajdont tartotta meg a földtulajdonjog alapintézményének. E tekintetben csak Kenya képez kivételt, ahol a gyarmati uralom alatt az egyéni földtulajdon kialakulásának és fejlődésének irányába ható tényezők ugyan igen erősek voltak, elterjedni azonban mégsem tudtak, így a közös földtulajdon uralkodó helyzete fennmaradt. A függetlenség elnyerése után létrejött gazdasági-társadalmi helyzet azonban kedvezett az individuális fejlődésnek. Az 1963-ban megalkotott földjogi törvény, lényegében változatlanul hagyta a gyarmati földjogi helyzetet. Ez egyrészt azzal, hogy a gyarmati időszakban kialakult összes jogcímeket, amelyek a földtulajdonra vonatkozóan érvényben voltak meghagyta, másrészt azzal, hogy fenntartotta a föld adásvételének és kötelező regisztrálásának intézményét is, gyakorlatilag szabad teret engedett a kapitalista fejlődésnek annak minden káros és minden előnyös következményével együtt. Megemlítem — bár eddig nem foglalkoztam vele — hogy a földtulajdonjogra létrejött perek eldöntésénél is előnyben részesítették az angol jogot, amely természetesen angol bírák által került alkalmazásra. E tényezők ugyancsak a kapitalista fejlődésnek kedveztek. Az angol jog alkalmazása különösen előrehaladott a Kikuju törzs területén.

Ugandában a kapitalista földjog kialakulása tulajdonképpen már a gyarmati időszak alatt befejeződött. Így az 1962-ben keletkezett földjogi törvény ugyanúgy mint Kenyában, teljesen változatlanul hagyta az érvényben volt földtulajdoni jogcímeket. Ugyanakkor természetesen megszüntette a gyarmati helyzettel szorosan összefüggő hűbéri „freehold"-okat és a tulajdonosok helyébe közületek léptek, amelyeket mindazok a jogok megillettek, mint korábban a „freeholder"-eket, sőt e vonatkozásban is kiterjesztették a föld adás-vételének intézményét. Jelenleg ezek a földek többnyire kapitalista bérlemények formájában állanak művelés alatt, a bérletek 99 évre szólnak és a tulajdonosoknak 1000 hektárt meghaladó bérlet létesítésére vonatkozóan a mezőgazdasági miniszter engedélyét kell kérniük.

Tanzánia, Szenegál, Nigéria vonatkozásában a függetlenség elnyerése után a kapitalista földjog addig kialakult intézményeit lényegében megszüntették, és a további fejlődést csak a jellegzetes afrikai közösségi földjog megteremtése vonalán tették lehetővé. Ez a gyakorlatban úgy valósult meg, hogy rendeletileg az egész föld főtulajdonjogát, vagy az államelnök kezébe tették le (Tanganyika, Szenegál), és az egyes közösségek vezetőiken keresztül valamiféle földtulajdon-földhasználati jog formájában kapják meg ténylegesen a földet, vagy a korábbiakban már kialakult közösségek (törzsek, nagycsaládok) valódi tulajdonjogot kaptak (Nigéria). Ezzel a folyamattal egyrészt mindenütt együttjárt a föld adás-vételének, kötelező regisztrálásának megszüntetése, másrészt a már regisztrált földek tulajdonosi jogcímeinek elismerése, amint viszont azt jelenti, hogy ennyiben fennmaradt ezekben az országokban is a föld magántulajdonjog intézménye, igaz amint a korábbiakban már említettem, nem jelentős mértékben.

Az említett három országban a regisztrált földek kivételével föld felett magántulajdonjog létesítése jogszabályilag tiltva van.

Szenegálban és Tanzániában tehát a szokások alapján kialakult földtulajdonjogi formákat a gyarmati uralomhoz képest annyi módosítással rögzítették, hogy a föld főtulajdonjoga a kormányzó helyett most az államelnök kezében van. A földhöz való jogcímek tekintetében az egyes közösségek vezetői (Szenegálban tanácsok) döntenek.

Ezek szerint Szenegálban és Tanzániában az alábbi földtulajdonjogi formák ismeretesek: *a)* stool land-ek, *b)* family land-ek (családi földek), *c)* törzsi közös tulajdon (termőterület), *d)* communal land-ek (közösségi földek); — megszentelt földek, erdők, legelők, ligetek, — piacterek, rakodóhelyek, utak és egyéb közterületek, *e)* ún. vegyestulajdon (egyéni állat és közös földtulajdon).

Ezeken kívül a regisztrált földeken ismeretes még: *a)* kisárutermelő magántulajdon, és *b)* tőkés magántulajdon. Ez utóbbi többnyire ültetvényes gazdálkodás folytatását jelenti.

A közösségi vezetők, illetőleg tanácsok hatásköre csak a megművelt, azaz a természettől már korábban elhódított földek feletti jogcímek elismerésére terjed ki, ezeken a földeken tehát csak a most felvázolt tulajdonjogi formák ismerhetők el. Ugyanakkor továbbra is folyamatban van a szűzföldek feltörése, amelyeken a korábban említett jogcímek szerint lehet tulajdonjogot szerezni.

A gyarmati uralom alatt keletkezett „freehold"-okat Tanzániában az állammal fennálló bérleti intézményekké változtatták.

Nigériában mind a törzsi közös tulajdon, mind a különböző csoport tulajdoni formák, és azok a csekély jelentőségi egyéni tulajdonformák, amelyek még a gyarmatosítást megelőzően létrejöttek, a földekre vonatkozóan megtalálhatók, sőt létezik a kisárutermelő-, illetőleg tőkés föld magántulajdonjog is.

Összefoglalva ezek lényegében a következők: *a)* szokásjog szerinti tulajdonjogi formák; — stool land-ek, — family land-ek, — commu-

nal land-ek, — törzsi közös tulajdon (termőterület), — vegyestulajdon, — individual ownership. *b)* Főleg a regisztrált földeken itt is ismeretesek: — kisárutermelő magántulajdonjog, és — tőkés magántulajdonjog. A földtulajdonjog feletti főfelügyeleti jogkört a mezőgazdasági miniszter gyakorolja, ami abban realizálódik, hogy nem megfelelő földhasználat esetén azt megvonhatja. A felsorolt földek többségén bérlet létesíthető és jelzáloggal megterhelhető, közülük egyesek örökölhetők is. A bérlet létesítéséhez a mezőgazdasági miniszter hozzájárulása szükséges. *c)* A szokásjog szerinti földtulajdonjogtól különbözik az a jog, amit írott jogforrások alapján a mezőgazdasági miniszter engedélyez. Ez az alábbi jellemvonások miatt tulajdonképpen bérletnek is nevezhető: — meghatározott időre szólnak, — bérleti díjat kell fizetni értük — indokolás nélkül is visszavonhatók.

Azokat az okokat, amelyek figyelembevételével ezek az országok megakadályozzák a kapitalista földjog kialakulását, és lényegében csak a közösségi jellegű földjog létezését teszik lehetővé, az alábbiak szerint lehet összefoglalni: *1)* az individuális jellegű földjog kialakítása a mezőgazdaság kapitalista jellegű fejlődését hozza magával; *2.* a jogi egység elérésére való törekvés (az afrikai földtulajdonjogi formák és a többnyire európai eredetű individuális földtulajdonjogi formák együttélése nagyban hozzájárult a jogi pluralizmus létrejöttéhez); *3)* az ilyen jellegű földjogi rendezés csökkenti az emberekben az individuális érzések kifejlődését és ezzel elősegíti azt, hogy a társadalmi átalakulás kisebb megrázkodtatással járjon; *4)* növeli a társadalmi biztonságot, mert ez a közösségi tulajdon saját dolgozóit képes eltartani; *5)* a fejlődő országok termelőerői fejlettségének jelenlegi szintjén nagy azon termelést növelő tényezők száma, amelyek csak kollektív erőfeszítések útján hozhatók mozgásba; *6)* ez a tulajdonjogi forma alkalmas arra is, hogy keretei között működő üzemekből — megfelelő jogi rendezés után — termelésüket már bővíteni tudó korszerű kollektív mezőgazdasági nagyüzemi egységek jöjjenek létre.

A kapitalista földjog kialakulása megakadályozásának van azonban másik oldala is. Libéria például a XIX. század közepén alakult meg független államként és ahogy akkor divatos volt polgári demokráciaként, tehát: köztársaságként. Az országban azonban feudális termelési viszonyok uralkodtak, amelyek függetlenül a kapitalizmusra jellemző államformától, feudális földjogot hoztak létre. Kimondották ugyanis, hogy az ország földje a köztársasági elnöké, illetőleg a köztársasági elnökök sorozatáé, az egyes törzseket pedig valamiféle földhasználati jog illette meg. A szisztémát kivetítve a trópusi-afrikai országokra a kérdés lényege ez: a politika megválaszthatja a neki leginkább megfelelő államformát, de a hűbéri termelési viszonyok — amelyek fő jellemzői: az árutermelés és a kereskedelmi kapcsolatok hiánya, az elzártság — egyrészt mindig megtalálják a nekik megfelelő jogot, ami nem egyéb mint a szokásjog, (az elzárt közösségek szokásai), másrészt megtalálják azt ezt alátámasztó ideológiát is, ami viszont e vonatkozásban a területi szuverén főtulajdonjogának elismerését jelenti.[12]

Gazdasági szempontból nézve a kérdést, megállapíthatjuk, hogy a tradicionális földtulajdonjogi formák keretei között működő gazdasági egységek azonban a gazdasági növekedésnek csak kisebb mértékét tudják biztosítani, mint a modern egyéni tulajdonjogi keretek között működő kisüzemek (nem is beszélve az ilyen nagyüzemekről), amelyek okai között ott találjuk pl. a vállalkozói kedv hiányát előidéző tényezőknek, az elmaradott egyenlősdi viszonyoknak stb. jogi eszközökkel történő konzerválását is.

E vonatkozásban még meg kell állapítani azt is, hogy egyrészt a földjogi fejlődés tárgyalt tendenciája, másrészt az egyéb termelési eszközök modern tulajdonjogi formáinak megteremtésére irányuló törekvés igen jelentős ellentétet hozott létre a földtulajdonjog és az egyéb termelési eszközök tulajdonjogának jellege között, aminek a termelésre végső fokon a gazdasági növekedésre — persze több áttételen keresztül — jelentős hatása van: ti. egyéb tényezőkkel egyetemben a mezőgazdasági és ipari termelés közötti ellentmondás kiszélesítésének irányába hat.

Mindezek pedig a tradicionális gazdasági egységek jogi, szervezeti formáinak átalakítását sürgetik.

Visszatérve az ugandai és kenyai helyzetre, egyértelműen megállapíthatjuk, hogy a földjogi fejlődés tendenciája ezekben az országokban kapitalista jellegű, aminek oka Kenya esetében a gazdaság és társadalom kapitalista jellegű fejlődésében keresendő, az ugandai fejlődéshez pedig a gazdaság és társadalom kapitalista fejlődésének tendenciái mellett elsősorban a gyarmati tradíciók járultak hozzá.

Ne gondoljuk azonban, hogy azon országokban, amelyekben a közösségi földjog az uralkodó és a föld magántulajdonjog intézménye csak elenyésző mértékben van meg, a mezőgazdasági lakosság kizsákmányolása ismeretlen, vagy legalábbis elenyésző jelentőségű. Nem, ez a falusi társadalom már sokban különbözik az ősközösségi társadalmaktól, annak ellenére, hogy a földtulajdonjogi intézmények túlnyomó része megegyezik vagy nagyon hasonlít az ősközösségben kialakult földtulajdoni formákra. Ezeket a primitív közösségeket ma a viszonteladók, falusi kereskedők, uzsorások láncolata, a törzs felső rétege, a megvagyonosodott helyi bürokrácia zsákmányolja ki, akikkel viszont a városi és külföldi burzsoázia teszi meg ugyanezt.

---

[12] Lásd: Eörsi Gyula: „A tulajdonjog fejlődése" c. művének I. köt.

A fentiek mellett ismeretesek még a kizsákmányolásnak olyan direkt formái is, amelyek alapját képező tulajdonjogot lényegében rabszolgatartó tulajdonjognak lehet nevezni. Ez pedig az ún. squatter-rendszer, amely a trópusi-afrikai országokban, sőt azon túl is egész Feketé-Afrikában megvan és jelenléte felett nem szabad szemet hunyni. A „squatter"-eket szerződéssel, főleg európai ültetvényeken alkalmazzák a tulajdonos földjének megművelésére. A „squatter"-ek jogaikban korlátozott személyek a létminimumnak megfelelő természetbeni részesedést kapnak a tulajdonostól. Tekintve azonban, hogy saját használatukban is van bizonyos ingatlan, ezért rendeletileg pontosan előírják, hogy a hét hány napját kötelesek a földesúr földjén dolgozni.

Olyan ültetvények is előfordulnak, ahol a „squatter"-eket „bérelt" fegyencek helyettesítik.

E két tulajdonjogi forma nemcsak a mezőgazdaságban, hanem egyes bányákban is megtalálható.

Lázár Ernő

A jogegységesítési törekvésekről

A jogegységesítés gondolatának megközelítéséhez abból kell kiindulni, mi a jellemzőbb, gyakoribb a természetben és a társadalmi életben: egység, vagy szétszórtság? Az ásványvilág, az állat- és növényfajok sokfélesége, a fajtákon, családokon, csoportokon belül megannyi eltérő tulajdonságú egyed azt mutatja, a diversitas áll az előtérben, az egyneműség, egybevágóság, abszolút egyezőség viszont a matematika és logika tudományának velejárója.

Nincs ez másként a műszaki és társadalmi életben sem. Példaként lehet hivatkozni az építkezés, festészet, néprajz, zene eltérő megnyilvánulásaira és főként a nyelvészet mélyreható megállapításaira. Azonos épületek, mindenütt egyforma festmények, szobrok, szőttesek, dallamok nem felelnek meg a különböző vérmérsékletű, éghajlat alatt élő és nem azonos természetű körülmények közepette munkálkodó ember igényeinek. Amint az embereknél eltérő a fejalkat, hajszín, vagy arcbőr, úgy nem lehet egyforma életmódjuk s ennek számtalan külső megnyilvánulása sem.

Hatalmas irodalom foglalkozik a soknyelvűség kialakulásával, a holt és élő nyelvek szerkezetével, a közös összefüggések feltárásával, hossz- és keresztmetszetben egyaránt. A ma élő nyelvek egységesítésének gondolata pl. ilyen értelemben fel sem merül; az összehasonlító nyelvészet csak a mélyebb kapcsolatokat kívánja kielemezni. Zamenhof professzor sem egységes világnyelvet akart alkotni, hanem a tanult emberek kezébe kívánt olyan segédeszközt adni, mellyel a szükséges mértékben meg tudják magukat értetni. Az eszperantó nem népi talajban gyökerezik, nincs saját költészete, sem irodalma.

Az eltérő felfogások, különböző életmód, a termelési viszonyokkal fennálló nem egyforma kapcsolat magyarázatot ad az életviszonyokat rendező szabályok különbözőségére. A kezdeti szokásjog, az apró fejedelemségek partikuláris jogi rendje, majd a földrészeket átfogó hatalmas jogtípusok kialakulása mind azt bizonyítja, hogy a különféle időben, helyen és körülmények között létesült jogi rend magán viseli az eltérés okait. Természetszerűleg ez nem lehetett egyforma akár központi hatalom (törvényhozó), akár helyi szokás is hozta ezeket létre. A heterogén jogi rend olyan adottság, mellyel a vizsgáló tudománynak — mihelyt erre figyelmét kiterjesztette — foglalkoznia kellett.

A tanulmány jellegénél fogva nem térhet ki fejlődéstörténeti elemzésre, hanem azt kívánja megvizsgálni, mit eredményezett a jogegységesítés eddig és amit tettek, az milyen célból történt. Mindjárt a kiindulásnál azzal kell kezdenünk, hogy a tőkés jog viszonyai között felmerült és az egyes korok szerint változó irammal folyt jogegységesítési törekvések a szocialista jog szempontjából csak a két rendszer egymás közöti kapcsolatának tükrében vonhatók bonckés alá.

Nem választható el a jogegységesítés attól a társadalmi-gazdasági alaptól, melyen a szétszórt jogszabályok kifejlődtek és amely most a maga érdekében veti fel az egységes rendezés kialakításának szükségességét.

Először általánosságban kell választ adni arra a kérdésre, mi a viszony az egység és szétszórtság között? Nyilván kedvezőbb az előbbi, melynek megléte mellett könnyebb az áttekinthetőség, gyorsabb az eligazodás, nagyobb a biztonság, kevesebb a vitalehetőség. Vajon csak ezek az előnyök voltak a jogegységesítési mozgalom elindításának rugói? Bizonyosan meghúzódnak a háttérben egyéb szempontok is. A leglényegesebb ezek közül a hatalmi vágy, hódítási törekvés, a katonai, gazdasági és politikai fölény mellett saját rendszernek a másik félre való rákényszerítése.

Történhet a jogegységesítés belső, vagy külső kezdeményezésre, a jogalkotó saját elhatározásából, illetve idegen ráhatásra, folyhat a jogszabályalkotó saját legislatív eszközeivel, vagy valamely létrejött, elfogadott nemzetközi egyezményhez történő csatlakozással.

A lezajlott folyamat vázlatos áttekintése, a jogegységesítés kialakult eredményeinek megis-

merése alkalmas eszköz annak bemutatására, miként hatott közre a jogegységesítés folyamatánál az egyes országokban a jogi hagyományokhoz, a megszokottsághoz való ragaszkodás, a fierté nationale, valamint a mindig közrejátszó gazdasági-politikai erőviszonyok eseti alakulása.

A fentiekkel magyarázatot kaphatunk arra nézve, miért áll fenn a jogrendszerek között a sokféleség. Ha ismerjük az előidéző okokat, megállapíthatjuk azt is, miként lehet ezt a sokféleséget megszüntetni, vagy legalábbis az eltérések számát csökkenteni, közeledést, vagy egységesítést elérni. Egységes világnyelv kellene ahhoz, hogy az emberek egymást mindenütt könnyen megérthessék, a gazdasági kapcsolatok ezzel még élénkebbé válhassanak, könnyebbé váljék az idegenforgalom, az országok és népek alapos megismerése. Létre fog valaha jönni ilyen világnyelv? Utópiák vizsgálata nem tartozik a reáltudományok közé, de azt kell mégis válaszolni, aligha. A nyelvi különbözőségek eltűnése pl. az európai kontinensen, ahol az egyes országok viszonylatában a műveltségi szint, a műszaki és gazdasági előrehaladás fokozata nagyjából azonos, azzal a következménnyel járna, hogy a népek feloldódnának egy közös nagy tengerben, elveszítenék különállásukat, önálló állami létüket. Úgy vélem a folyamat teljesen utópisztikus, ezért nem szükséges a következmények elemzése.

Valami hasonlót eredményezhetne az az egységes jogrend, mely az életviszonyok minden zegébe zugába behatolva a teljesen egybevágó rendezést hajtana végre akár csak egy-két területen, mint pl. a polgári jog, családi jog és hasonlók.

Szólni kell röviden a szempontunkból nem jelentős *belső* és a bennünket főként érintő *nemzetközi* jogegységesítés közötti különbségről. Az előbbi az állami hatalom megszilárdulásával, az egységes államhatalom kialakulásával az akkor már szilárdan kormányozó központi hatalom akarataként nyer megvalósítást, mint a Justinianus-féle kodifikáció, a nagy polgári forradalmak nyomán a nyugat-európai országokban lefolyt törvénykönyvszerkesztés, vagy a partikuláris elszórt jognak egységes áttekinthető normával való pótlása.

Az a folyamat azonban, mely felé elsősorban kell figyelmünket fordítani, a nemzetközi síkon folyó jogegységesítés olyan célok érdekében, melyek csak a nemzetek közötti összefogással érhetők el. Ennek a mozgalomnak a gyökerei a felvilágosodás korába nyúlnak vissza, a kérdést nyíltan az „Esprit des lois"-ban Montesquieu veti fel elsőízben azzal, hogy utal a jogösszehasonlítás szerepére, mint a jogegységesítés előfeltételére.

Az egyes országok közötti jogegységesítés kérdésének kiindulópontja az egymás közötti kapcsolat, az érintett felek között fennálló érdek- és nézetazonosság vagy ellentét. Más volt e tekintetben a helyzet addig, míg az egyes országok gazdasági, társadalmi és politikai rendje alapjában véve nem különbözött egymástól, tehát amíg csak a tőkés jogrendszer és az ennek alapján berendezkedő államok sora létezett. Ez az időszak kereken a 19. sz. és a 20. sz. első két évtizede. Az azonos állami és társadalmi berendezkedés azonban nem jelentette a belső vagy külső egyetértés meglétét, sem azt, hogy a jogegység kívánatra egy intéssel megvalósítható lenne. Mi ennek az oka?

Az egyes országok eltérő jogrendszere mögött a legkülönbözőbb érdekellentétek húzódnak meg, ilyenek az elzárkózásra való törekvés, érdekövezetek kialakításának vágya, piacszerzés, stb. A tőkés gazdasági és társadalmi viszonyok mellett visszás a meglevő szertenyúló ellentétek miatt reálisan arra gondolni, hogy valami magasabb szintű jogegység kialakulhat. Meg kell őszintén mondani, Lambert és a nyomába szegődött jogtudósok szava jórészt „vox clamantis in deserto" maradt, komoly eredmények azonban nem jöttek létre az egység megvalósítása érdekében. Tisztázatlan volt mit egységesítsenek, hogyan történjék ez és milyen formát, módszert vegyenek igénybe? A jogegység előnyös voltáról sok figyelemreméltó megállapítást tettek, de igen nehezen tudtak eligazodni abban a kérdésben, hol is kell ezt a munkát elkezdeni. Könnyű volt hivatkozni a hajdan fennállt jogegységre (tudjuk jól, a valóságban ez nem volt meg), de arra már kevésbé gondoltak az évszázadok folyamán átalakult szükségletek, a módosult gazdasági és politikai alap eltérő, korszerűbb, de egyben sokkal bonyolultabb kérdéseket vet fel, melyek pl. a Justinianusi-kodex kereteibe már rég nem férnek be.

A kérdés lényegéhez azonban talán sikerült közelebb férkőzni annak révén, hogy megállapították, meg kell vizsgálni, melyek azok a területek, ahol a népek közötti érintkezés a leggyakoribb, hogy szólnak az idevágó jogi szabályok, miként lehet ezeket közös nevezőre hozni. A vizsgálódás eredményeként a nemzetközi gazdasági és személyi kapcsolatok problémaköre lépett előtérbe. Mivel a gazdasági vonatkozások a tőkés világban ún. „kényes anyagot" képeztek éppen a ki nem egyenlíthető véleménykülönbségek következtében, ezért a személyi jogviszonyok, nevezetesen a családjogi kérdések irányába fordult a figyelem.

A világ első szocialista államának megalakulásával e téren nem történt mélyebbreható előrehaladás. Tőkés oldalról sokáig a teljesen elutasító álláspontot hirdették a szocialista joggal szemben (vö. a szovjet házasságok kérdésében kialakított bírói gyakorlatot), majd minden eszközt megragadtak ahhoz, hogy a kínálkozó alkalom révén megtagadják a ténylegesen létező szocialista jog elismerését. Ez utóbbira az államosításokkal összefüggő tulajdonjogi kérdések kapcsán a nemzetközi magánjogban a közrendi záradék indokolatlan, sűrű felhívása nyújt bizonyságot.

Más lett a helyzet azáltal, hogy a II. világháborút követően egymás után megalakultak a szocialista államok és a szocialista jog világrendszerré izmosodott. Ez jelentette a jogegyesítés vonatkozásában azt, hogy a kérdést egyre inkább mint a hatályos két nagy jogrendszer érintkezési felületét kellett elemezni, másrészt felvetődött az, hogy az éles ellentétek kikapcsolása után az azonos eszmei, gazdasági és társadalmi alapokon berendezkedő államok egymás közötti kapcsolatában teljes-e a jogegység, vannak-e példák az eltérő jogi megoldásra és van-e szükség valamilyen „szocialista jogegységesítés" megteremtésére? Ahány kérdés, annyi felvetődő probléma és a választ mindegyikre másként kell megadni.

I.

Azt meg kell állapítani, hogy a tőkés jog a maga keretei között a század elejei hágai konferenciák révén a családjogi vonatkozású jogviszonyoknál a kapcsolóelvek rendezésével ért el bizonyos eredményeket, amit 1920 után követett a nemzetközi gazdasági kérdések tekintetében az egységes váltó- és csekkjog megalkotása (1930/31. évi genfi megállapodások), majd a vasúti fuvarozási szerződés terén még a múlt század végén megindult egységes szabályozás mintájára az újkeletű közlekedési és forgalmi feladatok megoldását célzó varsói légiforgalmi megállapodás (1929). Ezenkívül értek még el eredményeket bizonyos, a szellemi alkotásokat érintő kérdések rendezésénél, ilyenek a szerzői és szabadalmi jog, a védjegy, üzletjelző és más oltalmi jellegű versenyjogi problémák.

Ebből a kis felsorolásból két következtetést tudunk levonni: *a)* az egyik az, hogy meglehetősen szerény eredményt hozott a csaknem félévszázados fáradozás, *b)* a másik pedig jellemző módon mutatja mely területekre tudott az új irányzat behatolni, ami egyben megszabja azoknak a lehetőségeknek a körét és határát, ahová az ilyen célkitűzések kapcsán el lehet jutni.

Nagyon is világossá vált az, hogy a jogegységesítés nagy témakörét csak gyakorlati szempontú vizsgálódással lehet megközelíteni és egységesítés céljából csak a mindenkori igényeknek megfelelő joganyag jöhet szóba. Az egyre inkább gyakorlati színezetű célkitűzések felé való eltolódást az indokolta, hogy belátták, előre megszabott „ütemterv" segítségével e területen nem lesznek képesek előrehaladást elérni. A századeleji hágai konferenciák megrekedtek a családjogi jellegű kérdéseknél és bizonyos kollíziós normák egységesítésén nem tudtak túljutni. Ezért olyan irányba kellett a kibontakozást keresni, mely jobban megfelel a mindennapi élet követelményeinek és ahol a szabályozás kötetlenebb, nem fűződik a hatályos jog oly mélyen a belső jog szerkezetéhez és a nemzeti hagyományokhoz. Így kerültek előtérbe a nemzetközi, kereskedelmi, pénzügyi és forgalmi jellegű életviszonyok. Azonban itt is csak részmegoldáshoz jutottak el — ahogy azt a következőkben látni fogjuk.

A minél nagyobb hatósugarú piacok szerzésére törekvő, a hitel ezernyi érdekeltségével átszőtt, a gyors és eredményes áruszállítást, biztosítást, hírközlést, stb. igénylő üzleti élet a rendezésre váró kérdések számtalan fonadékát vetette felszínre, ezek a maguk összességében a tőke forgási sebességének gyorsulásával jelentkeztek. Egy-egy jellegzetes tőkés jogintézmény, mint pl. a váltó vagy csekk tetszetős alakban mutatja, miként kellett a hitelezői érdekvédelemből kiindulva, de azután az adós sajátos helyzetére is figyelemmel olyan egységes szabályozásra törekedni, mely a határokat nem ismerő mindenhová elérő hitellevél általános elfogadását, érvényesülését, végrehajthatóságát biztosítja. Milyen érdek húzódik itt a háttérben? A nagy világbankok szoros összefonódása, az akadályok elhárítása annak útjából, hogy ez a jogintézmény lehetőleg minden területre behatolhasson és az évszázados fejlődése révén kialakított jellegzetes szabályai az egyes jogrendszerek belső eltérése ellenére szinte gátlásmentesen érvényesülhessenek. Az érdek, a célkitűzés, a kiindulópont jellegzetesen tőkés, de néhány vonással rátérek még annak vázolására, miként vált a jogegységesítésnek ez az eredménye a későbbiekben a szocialista berendezkedésű gazdálkodás mellett hasznos segítőeszközzé.

A szocialista országok belső, valamint egymás közötti kapcsolatában a váltó jóformán nem fordul elő, azonban annál nagyobb a jelentősége a tőkés cégekkel folytatott kereskedelemben. Nem közömbös ennek folytán az ilyen üzleti kapcsolat részeseinek az, hogy a forgalomban levő v. kiállításra kerülő váltóra ugyanazok a szabályok érvényesüljenek — mondjuk a Genfi Váltóegyezményt jelenleg elfogadó több mint 40 országban. Fontos ez akkor is, ha egyik-másik különben igen jelentős jogterület, pl, a váltónál a Common Law országai nem is tartoznak az aláírók közé. Jelentős megnyugvást okoz az, hogy pl. a kibocsátó sohasem zárhatja ki a *fizetésért* való felelősséget [9. §. (2)], az elfogadásért ellenben igen [9. §. (1)], az esedékesség megjelölésének elmulasztása nem okvetlenül érvénytelenségi tényező, mert ennek hiányában a váltót megtekintésre szólónak kell tekinteni (interpretatio autentica) [(2. §. a.) p.]; a váltóösszeg után bizonyos körülmények között kamatot lehet kikötni, külön nyilatkozattétel esetén meg lehet kívánni a váltó *másodszori* bemutatását, csődnyitás esetén nincs szükség sem bemutatásra, sem óvásra [44. §.(6)], stb.

Semmiben sem jelentette a szocialista országok közös elveinek feladását az a körülmény, hogy az erre vonatkozó nemzetközi megállapodást magukévá tették és a Szovjetunió, valamint az összes európai népi demokratikus országok azt törvénybe iktatták. Ha nem is mond-

hatjuk azt, hogy a részes országok mindegyikében teljesen egyezőek most már a váltójogi szabályok, az kétségtelen, hogy a lényeges kérdésekben megvan az összhang, akár azt az utat választották egyesek, hogy az egyezményt iktatták törvénybe, akár azáltal, hogy ennek szellemében önálló törvényt szerkesztettek.[1]

II.

A váltójog csak kiragadott példa abból a nagy láncolatból, mely ezen a téren a sokoldalról megnyilvánult nagy múltra visszatekintő törekvésekhez fűződik.

Bőven találunk a tőkés és a szocialista országokban egyaránt olyan jogalkotási eredményeket, melyeknek elemző figyelemmel kísérése vezethet majd a későbbiekben teendő végkövetkeztetésekhez. Két csoportot különböztethetünk meg ezen belül is, mégpedig: *1.* részint azoknak az államoknak a körét, melyek bizonyos területi alapon fonódtak össze és *2.* a szélesebb irányba elnyúló nagy világegyezmények rendszerét. Történetileg ez a válfaj alakult ki először, itt jöttek létre az első eredmények, de itt bizonyosodtak be a nemegyszer leküzdhetetlen nehézségek.

*

A) A területi (regionális) jogegységesítés menetében és következményeiben az egyes országok történelmi átalakulásával összefüggő jelenségektől eltér. A jogegységesítés itt túlnő az országhatárokon, azt nyomon követik a geopolitikai, gazdasági és társadalmi érdekek. Minthogy a résztvevők szuverén államok, mint egyenrangú tárgyalófelek jutnak megegyezésre. A jogegységesítés módozata nem egyéni akaratból (uralkodó elhatározása, jogtudósok kezdeményezése) fakad, a megegyezés nemzetközi értekezleteken, szakbizottságok munkájának eredményeként jön létre. Míg a belső (nemzeti) jogegységesítés a Common Law országaitól eltekintve az európai földrészen a befejezéshez közeledik akár tőkés, akár szocialista jogról legyen szó, addig a területi összefogások rendszere széles körben most kezd kibontakozni és a jelek szerint erősen ki fog hatni a jövő jogfejlődésére.

1. A skandináv országok jogi összefogása a 17. századra nyúlik vissza.[2]

Az elért sikerek ellenére ezt a módszert heves bírálat érte. (2/a) Nagy létszámú bizottságok vontatottan és gyakran csak hevenyészett munkát tudtak végezni. A tapasztalat amellett szól, hogy mozgékonyabb, kis létszámú együttes, melynek tagjait munkájuk tartamára más kötelezettségek nem terhelik, hamarabb tud eredményt elérni. „Bizonyos, nem jelentéktelen előny fűződik ahhoz, hogy a törvénykönyv egy ember kezenyomát viselje." Kruse itt nyilván a svájci példára, Huber tervezetére, vagy Portalis és társai baráti együttműködésére gondol.

2. A Benelux államok jogegységesítésén már a két világháború közötti időben kezdtek dolgozni és a munka a háborús megszállás ellenére az emigrációban folyt. 1943-ban létrejött a fizetési, 1944-ben a vámügyi egyezmény. 1948-ban megvalósult a hatékony gazdasági együttműködés és egymás után létesül megállapodás a kötelmi jog, nemzetközi magánjog, a védjegyjog egységesítésére, mely törvények azóta hatályba léptek. Gazdaságilag és politikailag ez az összefogás alapja lett egyéb európai gazdasági szervezetek (Közös Piac) létrehozásának, a további jogegységesítés széles alapokon szerveződő összefogás keretében valósul meg.

3. Az „Európai Hat" gazdasági összefogása, a Közös Piac kialakítására való törekvés alapokmánya az 1957-ben aláírt Római Szerződés a sikeres gazdasági együttműködéshez célul tűzi ki a tagállamok egymástól eltérő jogrendszerének közelebb hozatalát. A szerződés hármas szóhasználata (rapprochement, coordination, harmonisation) óvatos megfogalmazásra vall és azt mutatja, a szerkesztők okultak az előző évtizedek számos jogegységesítési erőfeszítéseinek tapasztalataiból, ezért célravezetőnek vették a lépcsőzetes lehetőségek beiktatását.[3]

Jogegységesítési szempontból leglényegesebb a szerződés 100. és 101. cikke. E szerint a tagállamok belső jogát össze kell hangolni minden olyan kérdésben, ami érinti a Közös Piac létesítését és működését. Vajon megtalálta-e a szerződés ennek megfelelő módját? Erre aligha lehetne igennel válaszolni.

Jelenleg még az is vitás, mire irányul az egybehangolás, illetve egységesítés? A jelek szerint nem is a kereskedelmi és társasági jog rendezése áll az előtérben. A *vételi jog* vonatkozásában fennálló vitatott kérdések elrendezését a vételi jog *nemzetközi egységesítésétől* várják.[4]

---

[1] Hidas János: Az új váltótörvénnyel bevezetett módosítások. Külkereskedelmi Jog 1965/9.

[2] V. Keresztély király a dán-norvég unió fennállása idején 1683-ban egységes polgári tövénykönyvet bocsátott ki, melyet mindkét országban bevezettek. Ugyanilyen szabályozás történt 1734-ben svéd és finn viszonylatban, az akkor alkotott törvények számos módosítással ma is hatályban vannak. A későbbiekben a kereskedelmi és hitelélet szükségletei, valamint a családjog szempontjai egyre több közös jogszabály megalkotásához vezettek. 2/a Fr. V. Kruse: A Draft Code, Copenhagen, 1963. XIII—XIX. o.

[3] Egyes esetekre a Szerződés konkrétan megmondja, milyen osszehangolás szükséges: a 27. c. a vámügyekre, az 54 c (3) a társas vállalkozásokra, a 99. c. a közvetett adózás szabályainál, a 117. c. a munkások élet- és munkakörülményei vonatkozásában. — Azt állítják, ennél a szakasznál az a cél, hogy magasabb szinten egyesítsék a munkavédelmi és társadalombiztosítási rendelkezéseket, vö. Cambell-Thompson: Common Market Law. London, 1962. 164 old.

[4] Ez a törekvés eléggé szembetűnően megmutatkozott az 1964. április havi hágai konferencián, amikor a közösen elfogadott egyezménybe olyan szabály kerülhetett, mely nemzetközi összefogásokban részes tagállamok különleges helyzetére van tekintettel és ezeknek biztosít előnyöket, mint pl. a vételi jogról szóló Főegyezmény II. cikke

Az egységes jog megteremtését célzó rendelkezések a szerződésben: az áruk szabad forgalmát gátló kiviteli és behozatali vámok — mint pl. a 27. cikk, vagy a munkavédelmi rendelkezésekről szóló 45. cikk, amelynek hátterében húzódik az a meggondolás, hogy a különféle okokból szükségessé vált idegen munkavállalókra a régime national elve szerint ugyanazt az elbánást kell alkalmazni, mint a saját polgárokra általános munkafeltételek, bérezés, társadalombiztosítási szolgáltatások, munka- és balesetvédelem, stb. tekintetében. A létesülő Európai Szociális Alapnak gondoskodnia kell munkalehetőség és életszínvonal emelésének biztosításáról. (Római szerződés 3. cikk (i) p.) A munkásosztály jogos igényeit a közrend, a biztonság és a közegészségügy érveivel támasztja alá az irodalom.[5]

Vannak, akik a római szerződés jogot harmonizáló szabályaihoz további vérmes reményeket fűznek. Az nem kétséges, hogy a nemzeti jog egymagában nem képvisel mitikus erőt, bizonyos jogágak természetüknél fogva sem szorulhatnak a szűk országhatárok közé (nemzetközi kereskedelmi és fuvarozási jog, nemzetközi magánjog stb.) és ezen túlnyúló szabályozást igényelnek. Az európai gazdasági integráció keretében létesíteni szándékolt „jus commune commercium" nemzetek feletti kötelező voltát elismerni mégsem lehet. Kelsen tétele,[6] hogy a jog érvényesüléséhez nem szükséges az érdekelt állam hozzájárulása, mivel léteznek ettől független, nemzetek felett érvényesülő szabályok — a supernationális jog gondolatát hirdeti, ami ködös elképzeléshez vezet.

A Római Szerződés regionális természetéből következően a jogi egybehangolást azonos megoldásokon alapuló törvényszerkesztéssel érhetik el, ez a munka viszont csak lépésről lépésre haladhat. Az alkalmazott módszert tekintve közvetlen rendező szabályokat dolgoznak ki, tehát a lehetőségekhez képest kerülik a kollíziós normák beiktatását.

Hangsúlyozzák a nyugati írók, hogy a római szerződés és annak 100. cikke különösen nem célozza a tagállamok közötti teljes vagy rendszeres jogegységesítést, hanem a szándék azokra a szabályokra irányul elsősorban, melyek a tagállamok zavartalan együttműködését gátolják, vagy fékezik.[7] A 100. cikk értelmében a Tanács a cél eléréséhez a tagoknak irányelveket („directives") ad. A 100. cikk általános és az akadályok elhárítására irányuló szándékával szemben a 101. cikk a tényleges veszélyekre hívja fel a figyelmet azzal, hogy az ilyen helyzetet a közös cél érdekében meg kell szüntetni. Míg azonban a 101. cikk a meglevő „distorsion"-ból indul ki, addig a 102. cikk azt az esetet veszi számba, amikor valamely országban most kívánnak ilyen versenyt korlátozó, diszkriminatív következményekkel járó törvényt bevezetni. A Tanács ez esetben mintegy belenyúlna a másik szuverén állam belső törvényhozásába — de kérdés, milyen eredménnyel? Erre azonban nem is irányelvet, csupán ajánlást (recommandations) adhat; a 189. cikk (5) bekezdés értelmében az ajánlásnak nincs kötelező ereje. Ha az érdekelt tagállam ezt nem fogadja el, fennmarad a nyílt helyzet, a diszkrimináció el nem kerülhető. Ebből látszik, a Római Szerződéstől elvárt nemzetek feletti jog létezéséhez fűződő elgondolás mennyire bizonytalan, az állami szuverenitás erősebb marad és értelemszerűen fékez minden olyan szándékot, mely ütközik a szuverén hatalom hordozójának céljával.

4. A szocialista országok az azonos gazdasági és társadalmi rend, valamint az annak nyomán kialakított új típusú szocialista jog révén egész jogrendjük vonatkozásában szoros kapcsolatban állnak egymással. A szocialista jog, bármennyire is közös tőről fakad, az egyes országokban nem azonos, aminek különféle okai vannak. A szocialista polgári jogban, a jogi megoldások, a jogintézmények és azok részletszabályai eltérők, ami a polgári jogon belül különösen érvényesül a kötelmi jognál. Ezen országok erőfeszítései mindig arra irányultak, hogy megismerjék a másik fél sajátosságait, átvegyék annak tapasztalatait és ezáltal kiszélesítsék a kívánatos együttműködést. Ezekben az országokban a polgári jog kodifikálása, szocialista alapon való belső egységesítése megtörtént, vagy még folyamatban van, de a kész kodifikációk máris figyelemreméltó lépést jelentenek a szocialista polgári jogok közelítése (Annäherung) tekintetében.[8]

A szocialista országok ez idő szerint nem törekednek átfogó, teljes érvényű jogegységesítésre, mivel ennek sem indokoltsága, sem előfeltételei nincsenek meg.[9] Szükség van azonban jogegységesítésre azokban a kérdésekben, melyek a mindennapos érintkezésben a leggyakrabban és a legnagyobb súllyal merülnek fel.

4/a. A külkereskedelem területe igen széles vonatkozásokat ölel fel. Az európai szocialista országok 1949-ben megalakították a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsát, melynek fő célkitűzése a szocializmus útjára lépett országok együttműködésének megteremtése, kölcsönös összefogással a népgazdasági tervek sikeres megvalósításának biztosítása volt. Ehhez az elgondoláshoz, figyelemmel a lebonyolításra kerülő jelentős, és növekvő mennyiségű áruforgalomra,

[5] J Berman: Les organisations économiques européennes. Revue Internat. de Droit Comparé 1960/1. 42—44. old.

[6] Berman i. c. 57. old.

[7] R Monaco: Le traité de Rome. Revue Internat. de Droit Comparé 1960/1. 61—74. old.

[8] M Posch: A polgári jogszabályok egységesítése és a szocialista országok. Jogtudományi Közlöny 1964/8. 439. old.

[9] M Posch: Probleme der Angleichung und Vereinheitlichung zivilrechtlicher Materien der sozialistischen Länder, Staat- und Recht 1964/5. 855. old.

meg kellett adni a jogi alapot. Pusztán a nemzetközi magánjog utaló szabályai nem lettek volna elegendők ahhoz, hogy a szerződések teljesítését lehetővé tegyék. Csak az egységesített anyagi jog valósítja meg a tagállamok közötti együttműködés szorosabb és tökéletesebb formáját. [10] Először kétoldalú, bilaterális általános szállítási feltételeket alkalmaztak a külkereskedelmi szervezetek által megkötött szerződésekre, az áruszállítások menetét időszakonként jegyzőkönyvben szabályozták. Ebből fejlődött ki a többoldalú Általános Szállítási Feltétel, mely jelenlegi formájában 1958 óta van hatályban.

A KGST célja az összehangolás és együttműködés megteremtése a tagállamok között gazdasági vonatkozásban. Ez az összefogás a Római Szerződéssel ellentétben nem irányul integrációs célokra[11] és természetszerűleg nem versenytilalmi rendelkezések állnak előterében.

A szocialista irodalomban széleskörű vita alakult ki a KGST jogi helyzetét illetően. Az 1959. évi szófiai tanácskozáson elfogadták a szervezet alapokmányát, melyet a tagállamok beiktattak törvényhozásukba. Abban nincs véleménykülönbség, hogy a KGST nemzetközi jellegű szerv, mellyel a szocialista országok történeti fejlődésük adott szakaszában a nemzetközi együttműködés új, magasabb szintjét valósították meg.[12] A testületet a tagállamok egyező akarata hozta létre egymás szuverenitásának, másik ügyeibe való be nem avatkozás elvének tiszteletben tartásával; a tanács azonban nem államok feletti szervezet.[13] Az alapokmány kimondja a tagok egyenlőségét [1. cikk (2) p.], valamint azt, hogy a döntéseket a tagok egyetértésével kell meghozni [IV. cikk (3) p.]. A Tanács működése közgyűlésen valósul meg (IV. cikk), ennek során hozzák az egyes tagállamokhoz címzett ajánlásokat és határozatokat.

A Tanács csak a résztvevők egyhangú hozzájárulása alapján dönthet, elhatározásai a tagokra kötelezőek. Az efajta ajánlások a nemzetközi életben nem ismeretlenek (ENSZ alapokmánya, Római Szerződés) és meglehetősen nagy szerepet visznek. A KGST tanácsának ülésén szervezeti és eljárási ügyekben határozatot (решение) fogad el, a gazdasági és műszaki tudományos együttműködés keretében pedig ajánlásokat (рекомендация) tesznek.

A Tanács nem lévén nemzetek feletti szerv, akaratát nem kényszerítheti rá senkire.[14] A szocialista szerzők[15] azon a véleményen vannak, a KGST ajánlásai még nem alakulnak át nemzetközi egyezménnyé, tehát nem jelentenek közvetlen jogegységesítést. Mivel az államok szuverenitása változatlan, csak arról lehet szó, hogy minden állam a maga belső gazdasági adottságai szerint megoldja problémáit, az ebből levonható tanulságok árán egyszer majd közös szabályokat lehet kialakítani.[16]

Úgy hiszem helytálló az a vélemény, hogy a Tanács által adott ajánlások mintegy előmunkálatot képeznek (az alapokmány is annak tekinti), mely az illetékes szakminisztérium, tehát belső államhatalmi szerv megerősítésével válik hatályossá.

A Római Szerződéssel ellentétben a KGST alapokmánya nem szól kifejezetten a jogegységesítésről, de ide vonatkoztatható a III. cikk (1) c. pontja. A munka hatékonyabbá tétele érdekében javasolják jogegységesítést előkészítő szerv létrehozását és közös szakfolyóirat kiadását. [17]

A KGST keretében a tagállamok együttműködésének megkönnyítéséhez eddig elsősorban közvetlen rendező szabályok megalkotására, tehát egységesített anyagi jog létrehozására törekedtek. A munka legfontosabb eredménye a többoldalú egyezmény alakjában elfogadott — már említett — Általános Szállítási Feltétel. A szabályok jórészt cogensek, de akadnak dispositív természetű rendelkezések is.[18]

Az ÁSZF nem fogja át a vételi jog minden vonatkozását. Nem érinti azokat a kérdéseket (pl. elévülés), melyeket magasabb jogforrás, így a tagállamok polgári törvénykönyve szabályoz.[19]

Bár az ÁSZF egységesített anyagi jog, a szocialista külkereskedelmi szervezetek egymás közötti kapcsolatában is szóhoz jut a kollíziós norma, tehát a közvetett rendezést adó nemzetközi magánjogi szabály. Ilyet tartalmaz a 74. cikk, amikor az ÁSZF-fel nem szabályozott kérdésekben egységes kollíziós normára, az eladó országának anyagi jogára utal. Ez a szabályozás nem véletlen műve.[20] Biztonságot teremt,

---

[10] L. A. Lunz: Internationales Privatrecht Berlin, 1961 I. kötet 13. old.

[11] H. de Fiumel: Status Prawny Rady Wzajamnej Pomocy Gospodarczej, Państwo i Prawo 1960/10. 548. old.

[12] Fiumel i. c. 555. old.

[13] M. Kemper — J. Kirsten: Rechtsfrage der neuen Etappe international ökonomischer Beziehungen zwischen der Mitgliedstaaten des RGW. Staat und Recht 1962/12. 2167. old.

[14] E. M. Uszenko: A KGST ajánlásainak jogi természetéről. Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo 1962/12. 86. old.

[15] Moroszoff: Jogi távlatok. Szov. Gosz. Prav. 1961/10. 150. old. és Kemper-Kristen i. c.

[16] Uszenko i. c.

[17] Posch: Probleme i. c.

[18] Annak ellenére, hogy az ÁSZF többoldalú egyezmény, nem nemzetközi megállapodásként, hanem mint ajánlás jött létre, melyet a Tanács Külkereskedelmi Állandó Bizottságának szakértői dolgoztak ki, a tagállamok külkereskedelmi minisztériumai elfogadtak és mint az érdekelt ország külkereskedelmi szervezeteire kötelező utasítást életbe léptettek. Vö. Szovjetszki Jezsegodnyik Mezsdunarodnovo Prava Moszkva, 1959. 76. old.

[19] A szocialista irodalomban ismeretes olyan vélemény (1. Kemper-Kirsten és Uszenko cikkei), hogy a megalkotandó új ÁSZF-nál már másként kell eljárni; többoldalú államközi egyezmény megkötését és ennek törvénybe iktatását javasolják.

[20] M. M. Boguszlavszkij: Pravovoje regulirovanje vnjesnjejtorgovoi kuplji prodazsi v otnosenjah mezsdu szocialiszticseszkimi sztranami. 1. L. A. Lunz: Problemü mezsdunar. csasztnovo prava Moszkva 1960. c. kötetből. 44—58. old.

megkönnyíti az eligazodást és számot vet azzal a ténnyel, hogy az eladónál van az ügylet teljesítésének súlypontja, célszerűbb ez a megoldás, mint a szerződés megkötése vagy teljesítési helye jogának alkalmazása. Felmerül azonban a szocialista irodalomban a kérdés, a szállítási feltételek újrafogalmazása során hagyják-e, vagy mellőzzék az egyetlen kollíziós normát? Nem valószínű, hogy az új szöveg annyira tökéletesíthető legyen, hogy a törvényi vagy jogi analógia felhívásával minden keletkező hézag kiküszöbölhetővé váljék. Ezért legalább is kisegítő kollíziós normára lesz szükség ezután is. A jelenlegi gyakorlat szerint az utalás egyirányú, mert az ÁSZF az eladó országának jogát hívja fel, de a visszautalást már nem fogadja el.

4/b. Míg a szocialista országok gyakorlatában a külkereskedelmi vonatkozású, illetve az e területet érintő kérdésekben a fő cél az anyagi jogszabályok egységesítése és a kollíziós normák csak kisegítő szerephez jutnak, addig a személyi, családi és örökjogi kérdésekben, ahol az állampolgárok egymás közötti kapcsolatai állnak az előtérben, eddig főként a kollíziós normák egységesítése hozott eredményt. Ezen a területen a megszokottság és a nemzeti sajátosságok annyira uralkodók, hogy az érintett országok történeti fejlődésére figyelemmel a családi vagy örökjogi kérdésekben nem is lehetne egységes, közvetlen rendezést nyújtó jogot alkotni.[21] A rendezés kétoldalú jogsegélyegyezmények formájában történt, ezek hálózata előkészítheti majd a nemzeti kollíziós normák egységesítését.[22]

A jogsegélyegyezmények megkötése főleg gyakorlati szempontokat szolgál, az igazságügyi hatóságok munkájának megkönnyítését azzal, hogy az állampolgárok jogi vonatkozású ügyeiben az országhatáron túli kihatás és az idegen elem megléte ne képezzen áthidalhatatlan nehézséget. A főcél ezzel összefüggésben az, hogy egyszerű, gyors és olcsó megoldási módot találjanak a jogvédte érdekek biztosítására és a kölcsönös érintkezés lehetővé tételére.

Ezen elsőrendű indítékok mellől az egységesítési törekvés sem hiányzik, mivel az azonos megoldás felel meg a legjobban annak, amit az ilyen megállapodásokkal az államok el kívánnak érni. A jogszabály-összeütközések esetének egyező szinten közös kapcsolóelvek segélyével való megoldása a nemzetközi magánjog, az eljárási kérdések egyöntetű rendezése (idézés, perköltség, mulasztás) pedig a nemzetközi polgári eljárási jog területén nyújt figyelemreméltó könnyítést és teszi lehetővé a közeledést. Ennek során nemzetközi szinten való jogegységesítés a további fejlődés alakulásától függ.[23]

A személyiséget érintő szabályoknál, mint a jog- és cselekvőképesség, holttányilvánítás mértékadó a hazai jog, a lex patriae. A mindennapos ügyleteknél megkívánják a lex loci actus szerinti cselekvőképességet (magyar—szovjet szerződés 24. cikk és magyar-bolgár szerződés 21. cikk). Családjogi kérdésekben a házasság anyagi érvényét illetően a felek hazai joga, az apaság megállapítása iránt indított pereknél (magyar—bolgár egyezmény 24. cikk) annak a szerződő államnak a joga irányadó, melynek az apaként megjelölt férfi a gyermek születésekor állampolgára volt. A magyar—csehszlovák jogsegélyegyezmény úgy szól (22. cikk), hogy a leszármazás megállapítása iránti keresetnél a gyermek születéskori állampolgárságát, a szülők és gyermekek közötti egyéb kapcsolatnál pedig a gyermek hazai jogát kell irányadónak venni. A magyar—szovjet jogsegélyegyezmény 27. cikke az apasági perekben előírja, irányadó a gyermek születéskori állampolgársága.

Az egységesített jog és a kollíziós normák egymás közötti viszonyát illetően a szocialista irodalom[24] rámutat arra, hogy az egységesített anyagi jog a magasabb típus és emellett a kollíziós norma szerepe (pl. az ÁSZF 74. cikk) másodlagos, mely idővel teljesen háttérbe fog szorulni. A szocialista országokban nincsenek meg a tőkés rendre jellemző ellentmondások, az alapelv az egyenjogúság és a kölcsönös együttműködés. Ezek a tényezők lehetővé teszik az egységes jogalkotást és később mellőzhetővé válik az utaló szabályok rendszere. Egyes területeken a kollíziós normák fontossága mégsem vitatható; a jogalkalmazás megkönnyítése érdekében a szocialista országok itt a kollíziós normákat egységesítik; ez a rendszer biztosítja az ügyletre alkalmazandó jog gyors megállapítását.

*

B) A nemzetközi síkon végrehajtani szándékolt jogegységesítés 90 éves múltra tekinthet vissza. A piacok felosztásáért és újrafelosztásáért vívott harc jegyében a múlt század 70-es éveiben a féktelen gazdasági szabad verseny korában olyanná vált a helyzet, hogy mindent el kellett követni az egymással érintkező érdekeltségek között felbukkanó akadályok elhárítására.

Később, ahogy a nemzetközi magánjog tudománya elmélyültebbé vált, felmerült a jogegységesítés révén kidolgozott joganyag hovatartozásának kérdése. A nemzetközi magánjog

[21] Lunz i. m. 14. old.

[22] A felszabadulás után Magyarország az európai szocialista országok mindegyikével kötött jogsegélyegyezményt, ezek a főbb kérdésekben azonos szabályozást mutatnak. Hatályban vannak egyes olyan régebbi jogsegélyegyezményeink, melyeknek érvényét az 1947. évi parisi békeszerződés nem érintette (így Olaszországgal, Angliával, Törökországgal).

[23] vö. Tallós József—Király István: Nemzetközi vonatkozású kérdések az igazságügyi szervek gyakorlatában, Bpest, 1964

[24] M. M. Boguslawskij: Die Zivilrechtsverhältnisse zwischen den sozialistischen Ländern Berlin, 1959. 17. old.

tárgykörét illetően a nyugati szerzők közül a latin országok szakírói a kollíziós normákon kívül meglehetősen széles körben idesorolják az anyagi jogi jogszabályokat is; az angolszász írók (Dicey, Cheshire, Nussbaum) figyelmüket főként a bírói joghatóságra fordítják, minthogy a jurisdiction megállapítása a gyakorlati szemléletű jogász számára alapvető abból a szempontból, foglalkozhat-e a bíró és ha igen, milyen körben a külföldi elemet tartalmazó jogviszonnyal?[25] Más vélemény (német és skandináv elmélet) a külföldiek jogállásának szabályozását (Fremdenrecht) vonja be a nemzetközi magánjog körébe.

A szocialista országokban széleskörű irodalmi vita folyt abban a tekintetben, mi képezze a nemzetközi magánjog tárgyát, csupán a kollíziós normák, vagy az egységesített anyagi jogszabályok is? Az nem kétséges, hogy az évszázadok óta alkalmazott jogtechnikai megoldást nyújtó kollíziós normák a nemzetközi magánjogba tartoznak, de ide kell sorolni e jelentős szabályok mellett a jogszabály-összeütközés esetét közvetlenül elrendező direkt szabályokat, a nemzetközileg egységesített anyagi jogot is.

Ennek a joganyagnak megalkotása — bár zökkenőkkel — de évtizedek óta folyamatban van. Egyrészről a politikai és gazdasági küzdelmek változása (gyarmati harcok, háborús, majd békepolitika, a szocialista országok megalakulása, a békés egymás mellett élés elvének meghirdetése) — másrészt a technikai fejlődés (légiforgalmi egyezmények, sugárzó anyagok kártékony hatásáról készülő megállapodások, majd a világűrjog) egyre erősebb iramot követelt és elengedhetetlenné tett bizonyos szabályozást. Előtérben maradtak a nemzetközi vételi joggal kapcsolatos kérdések, melyek nyilván ezután is a jogegységesítési munkák tengelyét fogják képezni.

A nemzetközi vétel anyagi jogának egységesítéséről a Római intézet tervezete alapján a 20-as évek végén még a Népszövetség keretében kezdtek tárgyalni, majd hosszú előkészítő konferenciák után a felek 1964 április havában Hágában jutottak megegyezésre. A hágai értekezleten elfogadott szövegről nem állítható, hogy tökéletes, vagy akár megközelítőleg is mindenben elérte volna célját. A tanácskozás egyik fontos ismérve, hogy azon szocialista országok (Bulgária, Jugoszlávia, Magyarország) is részt vettek, amire az előző alkalmakkor még nem volt lehetőség. A tanácskozáson beigazolódott, a nemzetközi kereskedelmi jog világviszonylatban létezik;[26] a szerződés alanyai gyakorlati szemléletű kereskedők, a törvényszerkesztő sokkal inkább, mint bármely más jogágnál itt valóságos helyzetekre támaszkodik,[27] a jogi fogalmak inkább a formát szabják meg. A kereskedők kétségkívül kötetlen megállapodásokra törekszenek, de kérdés, meddig terjedhet a felek autonómiája? Az egységes jogot a kereskedő mindig szívesen veszi, mivel tudja mely jog szerint kell teljesítenie és nem merülnek fel kollíziós jogi problémák. Ha azonban a felek elismert rendelkezési joga — mint pl. a hágai szövegnél — lehetővé teszi az egységes törvény alkalmazásának kizárását, a helyzet már bizonytalanná válik. A vételi ügylet sok tekintetben a kereskedelmi szokások hatalma alatt áll, az egyes szakmai sajátságok országhatáron túl is elfogadottak, e tények előtt nem lehet szemet hunyni.[28]

A hágai tervezet megalkotásánál követett módszer mintatörvény kidolgozása volt, mely a közösen aláírt egyezmény mellékletét képezi. Ez az eljárás kereskedelmi jellegű szabályok összefogásánál alkalmasabb, mint nemzetközi egyezményben való megállapodás, miután a szükségessé váló módosítás keresztülvezetése ott igen körülményes. A vételi jog mindent átfogó hatásáról tett megállapításokat a szocialista jog is magáévá teszi. „Számban és súlyban a nemzetközi adásvétellel kapcsolatos viszonyok a legjelentősebbek, mert ezek *kivétel nélkül* a föld minden országát érintik."[29]

A vételi jogban, de bármely jogterületen a jogegységesítés nem zárul le a közös, illetve egybehangzó szöveg elfogadásával és törvénybeiktatásával. Ugyanilyen, vagy még nagyobb horderejű az egységes *alkalmazás* (értelmezés) kérdése.[30] Az elképzelt, vagy akár papíron meglevő jogegység egy-kettőre hiú ábránddá válik, ha az alkalmazásnál az egyes országokban eltérő gyakorlat alakul ki. Ezért akár a kollíziós normák, akár az anyagi jog egységesítését valósítják meg, mindig gondot fog okozni a *minősítés* kérdése, mivel az alapvető fogalmak (szerződéskötés helye, szerződés létrejöttének időpontja, kár bekövetkeztének helye) tartalmát meg kell állapítani és az egyes országok jogi felfogása eltérő. Még az olyan megjelölés, mint „az eladó országának joga" (ÁSZF 74. cikk) is

[25] Szászy István: Az európai népi demokráciák nemzetközi magánjoga. Budapest, 1962. 19. old.

[26] P Kalenský: Poznámky k haagskym návrhum právni upravy mezinárodni kupni smlouvy. Časopis pro Mezinárodni právo 1965/1.

[27] A. Piot: L'unification du droit de la vente internationale. Journal du droit international 1957. 948. old.

[28] A kereskedelmi szokások összességét a középkortól kezdve *lex mercatoria* néven emlegetik, ezt mint élő jogot a kereskedelmi bíróságok mindenfelé alkalmazták. Az olasz városállamokból kiáradt joganyag elterjedt a világkereskedelem akkori részvevőinek körében, Spanyolország-Franciaország-Anglia és Németország irányában. — Schmitthoff megállapítja, ha napjainkban új „lex mercatoria" készítésére gondolnak, tudomásul kell venni a szuverén nemzeti államok létezését és ez a lex mercatoria nem jelentkezhetik másként, mint a törvényhozó akarata. 1. Rabelsz 1964/1. 61. old.

[29] Réczei László: Az egyetemes és egységes jog kérdése a hágai értekezleten Jogtud. Közlöny 1964/7. 383. old.

[30] Kalenský i. c.

különböző magyarázatra adhat okot; a szocialista országokban ui. az általános polgári jog mellett külön jogszabályok irányadók a gazdálkodó szervezetek egymás közötti ügyleteire.[31]

A jogegységesítésben részt vevő államok számára kívánatossá váló egyöntetű gyakorlatot közös bíróság ítélkezése alakíthatja ki. Ilyen értelemben jár el a családjogi tartalmú egyezmények tekintetében magyarázati jogkörrel a Hágai Állandó Nemzetközi Bíróság, bár ennek új statutumát a szocialista országok még nem tették magukévá, vagy a Benelux államok vonatkozásában az általuk létesített közös bíróság.

III.

Szocialista felfogás szerint a jogegységesítésnek megvannak a maga határai. Nem vitatható ugyan e munka hasznos és az érintett területeken szükséges volta, bizonyos korlátokon azonban nem lehetett túllépni. Mint láttuk, még az azonos gazdasági és társadalmi alap megléte sem kellő előfeltétel ahhoz, hogy minden irányban teljesen egységesített jog jöjjön létre. Ma még a szocialista országok is eltérő megoldást választanak a polgári, család- és munkajog számos kérdésében és ennek a helyzetnek a fennmaradásával számolni kell. Az európai tőkés országok egyik legnagyobb gazdasági összefogása a Római Szerződéstől csak azt várja, legalább hárítsa el a jogegységesítés egyengetésével az útból azokat az akadályokat, melyek a zavartalan árucsere gátját képezik. Míg egyrészről hallhatók nyugaton megnyilatkozások az „universalisme" eszméjéről és az elveszett, hajdan teljes értékű jogi közösség visszaállításáról, másrészről a Római Szerződés cikkelyei szűk körben vonják meg azt a területet, ahol a jogegység ténylegesen megvalósulhat.

Nem vezethet a jogegységesítés a tőkés és szocialista országok közötti ún. „szintézisre" sem. A tőkés irodalom idevonatkozó véleményét *a)* a jogi formák kontinuitásának elméletéhez és *b)* a jogelvek egyetemességének tételéhez fűzi.

A folyamatosság (kontinuitás) elmélete a polgári jogi normativizmusból kiindulva a jogot csak mint szabálynormát tekinti és nincs figyelemmel az azt alakító, szankcionáló és életrehívó hatalomra. A folyamatosság meglétét bizonyos régebbi jogszabályok érvényesülésével lehetne eszerint kimutatni, pl. Magyarországon ma még hatályban vannak a szerzői és szabadalmi jogról szóló, részben a múlt század végén alkotott (bár novellával kiegészített) törvények; nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni, hogy ezek a normák új gazdasági és társadalmi keretben érvényesülnek. A régi szabályokat az új államhatalom megerősítette és azok új fejlődésnek indultak.[32]

A szocialista országok gyakorlata sem volt e tekintetben egységes. A Nagy Októberi Forradalom után pl. az 1917. december 5-i törvény Oroszországban a régi törvényeket azzal hagyta érvényben „amennyiben nem helyezte hatályon kívül a forradalom s nem ellentétesek a forradalmi meggyőződéssel és jogtudattal." (5. cikk) Bulgária és Jugoszlávia a szocialista átalakulással hatályon kívül helyezett minden korábbi kötelező törvényt. Magyarországon és Lengyelországban a felszabadulást megelőzően alkotott jogszabályokat a kifejezetten jogfosztó és népellenes rendelkezések kivételével általában meghagyták, sok régi szabályt azonban ténylegesen többé nem alkalmaztak. Hatályban maradt pl. a tőkés világ kereskedelmi törvénykönyve, de ennek szabályai nem voltak érvényesek a szocialista szervezetek ügyleteire, miután az ezeket összefűző terveszerződésekre külön rendelkezéseket hoztak. A hatályban tartott régi törvény társadalmi szerepe merőben megváltozott. Más volt a jogviszony címzettje, változott a jogvédte érdek, a jogszabály alkalmazásának köre és megvalósulásának módja.[33]

Pusztán abból, hogy az új tartalom egybevág a régi megnyilvánulási formával, még elhamarkodott volna valamilyen egybevetésre jutni. Bár a forma és tartalom a szocialista jogban összetartozik, mégis mechanikus dolog volna minden esetben önműködőleg a meglevő vagy annak vélt összhang kimutatására törekedni.

Hasonló a helyzet az ún. „egyetemesség" tételével kapcsolatosan. Egyetemes, állandó jellegű jogelvek a természetjogi iskola termékei és valamely társadalmi rend állandó fennmaradásának gondolatában gyökereznek.[34] A két elmélet szorosan kapcsolódik egymáshoz, mivel a folyamatosság tétele vezet el az állandó érvényű szabályok gondolatához és eredményez olyan következtetéseket, hogy pl. a szovjet jogban a Code Napóleon-ból átvett és a cári jogban is megvolt adaptált jogelvek mutathatók ki, vagy hogy a régi osztrák birodalmi jog érezteti hatását a mai jugoszláv, vagy lengyel jogban.[35]

A szocialista társadalmi rendben meghirdetett egymás mellett élés gondolata nem jelent szintézist a két jogrendszer között, hanem inkább az eszmék párharcát képviseli a két uralkodó világrendszeren belül. Ez a megállapítás azonban nem állja útját annak a kívánatos összhang megteremtésének, mely a nemzetközi ma-

[31] Eörsi Gyula: A vételi jog egységesítésének kérdéséről, különös tekintettel a kolliziós normák egységesítésére. Állam- és Jogtudomány. 1964/2. 293. old.

[32] I. Szabó: Über dem Kampf gegen die Überreste der bürgerlichen Rechtsideologie in der Ungarischen V. R. Staat u. Recht 1958/2. 161—162. old.

[33] St. Ehrlich: Uwagi o praworzadnosći socjalisticznej. Państwo i Prawo 1958/8—9. 241. old.

[34] Sz. L. Zivsz: Reakciono-utopicseszkaja koncepcija „Szintez"-a szocialiszticseszkoj i burzsuaznoj pravovüh szisztjem. Szov. Gosz. Prav. 1960/6. 59—64. old.

[35] A. Királfy: The rule of law in communist Europe. The Internat. and Comp. Law Quarterley 1959/3. 467. old.

gánjog és nemzetközi kereskedelmi jog területén érvényesülhet a legszebben.[36]

A nyugati jogászok részéről alapvetően fontosnak tekintett egyik-másik jogi megoldás megtartása (pl. a nevesített kötelmek rendszere, a kárfelelősség szabályai) a szocialista jog előtt álló feladatok megoldásához szükséges és hasznos, de nem képez sem kiegyenlítődést, sem magasabb eszmék előtti feltétlen meghajlást. Nem lehet a jogi formák önállóságát meghirdetni és azokat a társadalmi és politikai háttértől elvonatkoztatva szemlélni.

Az ismertetett feltételezések hiányában is van mód elvi meghátrálás nélkül közös szabályok kialakítására a két jogrendszer gyakorlatában. Ilyen együttműködésre nyújt példát a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet tevékenysége, ahol alkalom kínálkozik előterjesztések szabad megvitatására és megállapodások elfogadására. Egyezmény jött létre ebben a vonatkozásban a fehér foszfor használatának eltiltásáról, a nők és fiatalkorúak védelméről, mégha ezek tartalmi helyességét vitatni is lehet. A széleskörű nemzetközi együttműködés megvetette alapját a nemzetközi munkajognak; a nemzetközi munkavédelem hatékony kialakítása küszöbönálló feladat. Szakmunkások, technikusok, mérnökök, tudósok, diákok, művészek, sportolók kölcsönös utazásai, idegen országban való huzamos tartózkodásuk sok olyan kérdést vet fel, melyet kölcsönös együttműködéssel meg lehet és meg kell oldani. Azonos munkafeltételeket, szociális intézkedéseket kell számukra biztosítani.

A nemzetközi kapcsolatok kiszélesítésének legfőbb területe a nemzetközi kereskedelem.

Ez olyan ütközőpont, ahol a legszélesebben domborodik ki a jogegységesítés körüli szocialista álláspont, mivel az államok közötti együttműködés ezen a területen érvényesül a legjobban. Ez a felfogás azt mutatja, hogy a dolgok jelenlegi állása mellett óvakondni kell a „parturiunt montes et a nascitur ridiculus mus" veszélyétől — nem szabad túlságosan széles körben megvonni a megvalósítani kívánt közös alap kereteit. Mint arról szó volt, a szocialista államok az egymás közötti kapcsolatban még egy-egy jogágnál, mint pl. a polgári jog területén vagy azon belül mondjuk a kötelmi jogban sem törekednek arra, hogy megvalósítsák az egységes jogi szabályozást. Csak egészen leszűkítve, nemzetközi vétel lényeges (bár itt sem mindenre kiterjedő) kérdéseiben jött létre eddig közös alap (ÁSZF), azonban máris tapasztalható mily nehézségekbe ütközik akár csak a hatályos szöveg novelláris átdolgozása, az érvényességi kör kiterjesztése pedig minden bizonnyal sokáig fog váratni magára.

Mindazt ami a jogegységesítés terén eddig világviszonylatban történt és a fentiek szerint készülőben van, a szocialista jog olyan mértékben tekinti hasznosnak, amint az a gazdasági, kulturális, munkavédelmi, stb. együttműködés célját szolgálja és elveti mindazokat a szándékokat, melyek hegemónia kialakítására, integrációs célkitűzések megvalósítására és arra irányulnak, hogy a jogegységesítést tegyék meg eszközzé bizonyos érdekcsoportosulások hatalmi céljainak szolgálatában. Ez utóbbi erősen negatív vonás nem hiányzik a nemzetközi jogi élet arculatáról, a szocialista jogászok elejét kívánják venni annak, hogy ez a jelleg felülkerekedjék.

A tartási kötelezettség eredményes érvényesítése, a tartásdíj külföldön való behajthatóságának biztosítása egybevág a szocialista családvédelem gondolatával. A kereskedelmi együttműködést mozdítja elő a választottbírósági határozatok elismerésének és végrehajtásának biztosítása, valamint a nemzetközi kereskedelmi választottbíráskodás elfogadása. Ezen többoldalú nemzetközi egyezményekhez (New York 1958. május 20. és Genf 1961. április 12.) a szocialista országok is csatlakoztak és azt aláírták.

A szocialista országok egymás közötti kapcsolatában a további jogi és gazdasági együttműködés megnyilatkozása a közös forgó eszközökkel, alapszabállyal ellátott és igazgatóság által irányított tervező, illetőleg termelő vállalatok létrehozása, ami újabb jogegységesítési problémákat vet fel és szükségessé teszi a meglevő jogszabályok azonos értelmezését és alkalmazását. Ez a jelenség különösen mélyen mutat rá a jogegységesítés fontosságára a szocialista táboron belül.

Részt vesznek ezek az országok a különböző nemzetközi összehasonlítójogi és jogegységesítést előmozdító szervezetek munkájában, tudományos kutatásban és rendezvényeken. Nem tévesztik azonban szem elől a célt, mely területen és meddig lehet elmenni? Nem torpannak meg a szűk regionális szemléletnél, de fenntartással élnek az universalismus eszméjét illetően. A jogegységesítésnek vannak szükséges és ésszerű határai. Amíg különböző berendezkedésű társadalmak és ezek által létesített államok léteznek, megmarad a jogrendszerek bizonyos fajta eltérése is. Egységes világjogról ábrándozni ezért utópia volna.

Karlócai János

[36] G. Lyon-Caen: Table ronde sur les études et les recherches de droit comparé en URSS. Revue Internat. de Droit Comparé 1964/1. 70. old.

SZEMLE

Állam javára marasztalás jogi személlyel szemben*

Asztalos László a Jogtudományi Közlöny 1967. 10—11. számában reflexiókat fűz a Magyar Jog 1967. évi 1. számában hasonló címen megjelent cikkünkre és annak „egyes tételeivel, következtetéseivel" vitába száll.

A tanulmányban kifejtett álláspontokkal túlnyomó többségükben egyetértünk. Annak, hogy a témára mégis újból visszatérünk, nem annyira érdemi, mint inkább módszerbeli okai vannak. Asztalos László ugyanis olyan elvi álláspont képviselőinek tüntet fel bennünket, amelyet az általa vitatott cikk nem tartalmaz, és amelyet mi nem is vallunk. Néhány megállapításunkból pedig — összefüggéseikből kiragadva és saját gondolatmenete szerint csoportosítva — olyan következtetésekre jut, amelyeket véleményünk szerint azokból levonni nem lehet.

A félreértést az idézhette elő, hogy Asztalos László nem volt kellően figyelemmel írásunk műfajára. Az érintett cikksorozatban konkrét jogesetek által felvetett jogszabályalkalmazási kérdéseket kívánunk megoldani és ehhez képest dogmatikai kérdésekkel csak annyiban és olyan mélységben foglalkozunk, amennyiben és amilyen mélységben ezt a kitűzött cél elérése szükségessé teszi. A vitatott esetben azt vizsgáljuk, hogy jogpolitikailag indokolt-e az állam javára marasztalás jogintézményének jogi személyekkel szembeni alkalmazása. Ez pedig nem teszi szükségessé sem a szerződések érvénytelensége és a jogalap nélküli gazdagodás, sem a jogi személy és tagja felelőssége elhatárolásának elmélyült elemzését. Mindebből azonban koránt sem következik, hogy ezekben a kérdésekben olyan álláspontot képviselnénk, mint amilyent nekünk Asztalos László tanulmánya tulajdonít.

Ami most már a konkrét megállapításokat illeti, álláspontunk a következő:

1. Nincs közöttünk véleményeltérés abban, hogy egyoldalú nyilatkozatból is keletkezhet kötelem. Egyezik a véleményünk abban is, hogy az egyoldalú jogügyletekre alkalmazni kell a szerződésre vonatkozó szabályokat, tehát ráutaló magatartással is létrejöhet ilyen jogügylet és az egyoldalú tiltott jogügyletre is irányadó a Ptk. 200., illetőleg 237. §-a. Nézeteink tehát nem ebben, hanem a kiindulási alapban, a gondolkodási módban különböznek egymástól. Véleményünk szerint az állami gazdaság igazgatójának az a magatartása, hogy munkaköri kötelességének a megszegéséért pénzt fogadott el a tsz elnökétől, a Btk. 235. §-ában foglalt vesztegetés törvényi tényállását valósítja meg. Az aktív vesztegető, a tsz elnöke pedig, akinek cselekményét büntetőtörvénykönyvünk büntetőjogilag külön nem értékeli, ezt előmozdította. Ennek megfelelően a tsz-elnök és az igazgató tevékenységét nem kötelemfakasztó polgári jogi nyilatkozatként értékeltük, hanem azt egyszerűen közönséges bűncselekménynek fogtuk fel, amely nem keletkeztet polgári jogi jogalapot szolgáltatás követelésére. Nevezettek között tehát véleményünk szerint sem megbízási, sem ajándékozási szerződés nem jött létre, de egyoldalú jogügylet keletkezéséről sem lehet szó. Aligha lehet vitatni, hogy a szervezeti képviselet nem jogosítja fel a képviselőt jogtalan előny nyújtására, illetve annak elfogadására. A termelőszövetkezet és az állami gazdaság között képviselő útján ajándékozási vagy megbízási szerződés már ezért sem keletkezhetett. Ez az álláspontunk a magyarázata annak, hogy a kérdéses jogviszonyra nem a szerződések, hanem a jogalap nélküli gazdagodás szabályait tartjuk alkalmazhatónak. Emiatt nem foglakoztunk részletesen a jogalap nélküli gazdagodásnak a szerződéshez, illetve az egyoldalú jognyilatkozathoz való viszonyával. Ezt egyébként már azért is feleslegesnek tartottuk, mert e kérdésben álláspontunkat együttesen és külön-külön is ismételten kifejtettük és jóval a Legfelsőbb Bíróság 836. számú polgári kollégiumi állásfoglalásának meghozata előtt hangsúlyoztuk a jogalap nélküli gazdagodás szubszidiárius jellegét. Azt, hogy ez a „régebbi" véleményünk később sem változott, mutatják „A határesetek a polgári jogban" című cikksorozatunk múlt évi állásfoglalásai is.

Asztalos László tanulmányában végeredményében ezeknek az állásfoglalásainknak a rövid tartalmát foglalja össze, és állítja szembe az általa feltételezett újabb véleményünkkel. Ebben a kérdésben ezúttal sem mondhatunk mást, mint azt, hogy véleményünk változatlan és teljes mértékben azonos azzal az elvi álláspontal, amelyet Asztalos László is helyesnek tart.

2. A jogalap nélküli gazdagodás valóban a Ptk. IV. része II. címében foglal helyet. Itt sincs azonban szó eltérő elvi állásfoglalásról, csupán azt történt, hogy cikkünkből „illetve II. címében" szavak sajtóhiba folytán kimaradtak, ami valóban félreértésre adhat okot. Ezt azonban a törvény megfelelő részének betekintésével nem nehéz eloszlatni. Úgy gondoljuk, ebből a sajnálatos technikai hibából túlságosan messzemenő lenne olyan következtetés levonása, hogy álláspontunk a szerződések és a jogalap nélküli gazdagodás elhatárolása kérdésében nem következetes. Valóban részletesebben foglalkozunk a szerződések érvénytelenségével, mint a jogalap nélküli gazdagodással. Ez azonban nem a két jogintézmény határvonalát elhomályosító valamiféle elvi álláspontból, hanem abból adódik, hogy az állam javára marasztalás elvi kérdéseit elsősorban a szocialista gazdálkodó szervek szerződéses kapcsolatainak tükrében vizsgáljuk.

A Ptk. 237., 361. és 406. §-ai tartalmának összevetése alapján valóban arra a következtetésre jutottunk, hogy az utóbbi § az állam javára való marasztalást enyhébb feltételekhez köti, mint az előbbi két szakasz. A 237. és 361. §-ok értelmében ugyanis az olyan félnek visszajáró szolgáltatás ítélhető az állam javára, aki felróható, csalárd módon járt el, a 406. § értelmében ezzel szemben elég a szocialista együttműködés elvének megsértése vagy a szerződésszegéssel összefüggő magatartás tanúsítása. Azóta megjelent és hatályba lépett a polgári jog egyes szabályai módosításáról szóló 1967. évi 39. sz. tvr., amelynek 27. §-a a Ptk.

* Válasz Asztalos László tanulmányára.

406. §-át hatályon kívül helyezte, mert ez a szabály az általános igény-érvényesítési kötelezettség megszüntetése, a kötbérbeszámítás tilalmának elvetése, valamint a kötbér kárátalány jellegének előtérbe kerülése miatt meghaladottá vált. Ennek folytán tárgytalanná vált a kérdés részletesebb megvitatása is.

3. A továbbiakban a tanulmány azt rója terhünkre, hogy a jogi személy polgári jogi felelősségét azonosítjuk a kollektíva tagjainak felelősségével és azt lényegében a kollektívát alkotó egyes emberek magatartásának felróhatóságától, illetőleg a képviseletükben eljáró személyek vétkességétől tesszük függővé. Ezzel szemben a való helyzet az, hogy cikkünkben a jogi személyek polgári jogi felelősségének kérdését egyáltalán nem elemezzük, mert ez témánk körén kívül esik, de semmiféle olyan megállapítást sem teszünk, amelyet úgy lehetne értelmezni, hogy álláspontunk szerint a jogi személy nem más, mint „az őt alkotó egyes emberek összessége", és a kollektíva „gondossági követelménye" ugyanolyan, mint az egyéneké. Ebben a vonatkozásban is csak azt mondhatjuk, hogy a tanulmány olyan álláspontal vitázik, amelyet cikkünk nem tartalmaz.

4. A tanulmány ezután azt vitatja, hogy álláspontunk elfogadása kivonná a jogi személyeket az állami ellenőrzés alól, s éppen akkor adna szabad utat az állami vállalatok részére, amikor az új gazdasági mechanizmussal együttjáró nagyobb önállóság fokozza a durva törvénysértések veszélyét.

Ennek az állításnak a cáfolatára emlékezetbe idézzük cikkünk I. pontjának utolsó bekezdését, amely szó szerint a következőképpen hangzik:

„Az új gazdasági mechanizmus — mint ismeretes — a szocialista gazdálkodó szervek tevékenységének szabályozásánál az adminisztratív irányítás szűkítésével az eddiginél szélesebb körben kíván közgazdasági eszközökre támaszkodni. Ez együtt jár a gazdasági egységek önállóságának, a piac termelés- és árszabályozó szerepének növekedésével. A nagyobb gazdasági önállóság és anyagi érdekeltség kedvez az arra irányuló törekvéseknek, hogy a gazdasági tevékenység jövedelmezőségét a jog által tiltott módon emeljék. Éppen ezért a jövőben talán fokozottabb mértékben lehet szükség arra, hogy a jog a maga eszközeivel a gazdasági folyamatokat a törvényes keretek közé szorítsa. Még jobban előtérbe kerül tehát az olyan jogi szankciók alkalmazása, amelyek a törvénytelen gazdasági tevékenységet fenyegetik."

Ilyen bevezetés után azt vizsgáljuk, hogy az állam javára marasztalás intézménye mennyiben alkalmas e cél megvalósítására. Megállapítjuk, hogy a szerződések közös szabályai minden szerződéstípusra egyaránt vonatkoznak, függetlenül attól, hogy kik annak az alanyai és mi annak a tárgya. Ugyanez áll a jogalap nélküli gazdagodásra is. Nincs tehát anyagi jogi akadálya annak, hogy az állam javára marasztalás jogi személyekkel szemben is alkalmazható legyen.

Mindebből az következik, hogy mi magunk is szükségesnek tartjuk az új körülmények között is olyan jogi eszközök alkalmazását, amelyek a gazdasági tevékenység törvényes kereteinek túllépését szankcionálják. Egyetértünk Asztalos Lászlóval abban is, hogy erre elvileg az állam javára marasztalás is igénybevehető volna.

Ez az intézmény azonban csak akkor töltheti be rendeltetését, ha alkalmas az elérni kívánt hatás kifejtésére, a konkrét esetben a közérdeket sértő gazdasági tevékenység megakadályozására. Ennek megítélésénél pedig abból indultunk ki, hogy a jogi személyt, mint jogi konstrukciót valóban nem lehet egyszerűen a kollektívát alkotó emberek összességével azonosítani, de nem lehet elfeledkezni arról sem, hogy a vállalat, illetőleg a termelőszövetkezet az állam által létrehozott, illetve elismert kollektíva, amelynek keretében a termelő eszközöket emberek működtetik, emberek termelnek. Ahhoz tehát, hogy a vállalati és szövetkezeti jogi személy működését helyes irányba tereljük, ezekre az emberekre, elsősorban a szervezet irányítóira kell hatást gyakorolni. A feltett kérdést tehát az dönti el, hogy a vizsgált jogi szankció alkalmas-e ennek az emberi tevékenységnek kedvező irányba terelésére. Egyedül ebből a szempontból és nem a jogi dogmatika szempontjából vizsgáltuk az állam javára marasztalásnak a kollektíva tagjaira, elsősorban annak irányítóira gyakorolt hatását. Nincs tehát szó itt a jogi személy és az őt alkotó emberek jogi helyzetének egy nevezőre hozásáról, még kevésbé a jogi személy polgári jogi felelősségének olyan feltételhez kötéséről, hogy a tagok összességének vagy a szervezet irányítóinak vétkessége megállapítható legyen.

Véleményünk szerint a jogi személlyel szemben alkalmazott szankció preventív hatást csak akkor válthat ki, ha az a kollektíva tagjait, elsősorban irányítóit érzékenyen érinti. Enélkül ugyanis az olyan jellegű szankció, mint az állam javára marasztalás, amelynek reparatív szerepe egyáltalán nincs, öncélú, tehát értelmetlen lenne. Ebből a szempontból nem lehet elhanyagolni az áthárítás jelentőségét sem. Csak ilyen vonatkozásban foglalkoztunk az áthárítás kérdésével és azokkal a nehézségekkel, amelyeket a munkajogi és a termelőszövetkezeti jogi felelősség szabályai e vonatkozásban okozhatnak. Teljesen távol áll tőlünk tehát valamiféle „kétszemélyes magánjogi szemlélet" követése, vagy az állami szocialista tulajdon egységének a túlértékelése. Azt, hogy az állam javára megítélt pénzösszeg, mint büntetésjellegű polgári jogi joghátrány kárként kezelhető-e és a belső jogviszonyban a kollektíva felelős tagjára áthárítható-e, vitakérdésként vetettük fel. Ebben a vitában elfogadhatónak tartjuk Asztalos László által kifejtett álláspontot, ami azonban dogmatikai helyessége ellenére sem oldja meg az áthárítás gyakorlati nehézségeit.

Ilyen elemzés után jutottunk arra a következtetésre, hogy termelőszövetkezettel szemben az állam javára marasztalás csak korlátozott körben lehet helyes, mert adott esetben a kollektívának célját meghaladó mértékű hátrányt okozhat. Az állami vállalatokkal szemben pedig ezt a szankciót azért nem tartottuk célravezetőnek, mert nem érintheti érzékenyen a vállalat működésének jövedelmezőségét és így a felelős vezetők anyagi érdekeit sem. Ez egyre inkább vonatkozik a termelőszövetkezetekre is, amelyek

egyre nagyobb számban válnak valóságos szocialista nagyüzemekké és amelyek most már a vállalati gazdálkodás szabályai szerint működnek. Hogy ezzel a véleményünkkel nem állunk egyedül, azt mutatja az is, hogy a Ptk. hatálybalépése óta eltelt hét év alatt sem a bíróságok, sem a gazdasági döntőbizottságok egyetlen egy esetben sem ítéltek az állam javára a Ptk. 237., 202., illetőleg 361. §-a alapján olyan szolgáltatást, amely jogi személynek járt volna vissza. Ennek pedig az a magyarázata, hogy a jogalkalmazási gyakorlat sem látja ezt jogpolitikai szempontból indokoltnak.

5. A tanulmány eljárásjogi érveit nem tartjuk elfogadhatónak. A Ptk. ugyanis abból indul ki, hogy az általa biztosított jogok érvényesítése a 7. § értelmében — ha jogszabály másképp nem rendelkezik — bírósági útra tartozik. Ezért beszél mindenütt, ahol jogalkalmazásról van szó, bíróságról. Nemcsak a 237. és 361. §-ban szerepel ez a kifejezés, hanem többek között a 241. és 242. §-ban is. Úgy véljük, ebből még nem lehet olyan következtetésre jutni, hogy a döntőbizottsági eljárásban más szabályok lennének érvényesek. Ahhoz még csak kétség sem férhet, hogy pl. a 241. és 242. § a döntőbizottsági eljárásban is alkalmazásra kerülő jogszabályok. Ebből arra a következtetésre kell jutni, hogy a bírósággal kapcsolatos törvényi rendelkezések irányadók olyan esetekben is, amikor külön jogszabály értelmében nem a bíróság, hanem más hatóság, pl. gazdasági döntőbizottság jár el. Állam javára marasztalást tehát olyan esetekben a gazdasági döntőbizottság sem alkalmazhat hivatalból, ha ehhez a törvény ügyészi indítványt kíván. Ha a törvény ezt a szankciót a döntőbizottsági eljárásban hivatalból tartotta volna alkalmazhatónak, akkor kifejezetten így rendelkezett volna. Már pedig ilyen rendelkezés a Ptk. 202., 237. és 361. §-aival szabályozott esetekre sem a Ptké-ben, sem a döntőbizottsági eljárásra vonatkozó jogszabályban nincs.

Azt, hogy a hivatalbóli eljárás a gazdasági döntőbizottságok működésének nem törvényszerű követelménye, mutatja a gazdasági bírság kiszabásának szabályozása is. Erre ugyanis a Központi Gazdasági Döntőbizottság ugyanúgy mint a bíróság, csak az 1/1968. (I. 16.) Korm. számú rendelet 5. §-ában felsorolt szervek valamelyikének indítványa alapján jogosult. Ha pedig a gazdasági döntőbizottság az előtte folyamatban levő ügyben olyan körülményt tár fel, amely a gazdasági bírság kiszabására alapul szolgálhat, erről a Legfőbb Ügyészséget értesíti.

6. Befejezésül annak alátámasztására, hogy a vitatott cikk nem kívánta gyengíteni a jogi személyek gazdasági tevékenységének állami ellenőrzését és az állam javára marasztalást sem vetettük el végképpen, ismét magából a cikkből idézünk:

„Álláspontunk szerint a gazdasági mechanizmus reformja keretében az illetékeseknek sokoldalúan tanulmányozniuk és elemezniük kell azt a kérdést, hogy milyen jogi eszközökre van szükség a gazdálkodó szervek felelősségének fokozására és annak biztosítására, hogy gazdasági tevékenységük az önállóság növekedése mellett se lépje túl a jogszabályban meghatározott kereteket. Ezzel kapcsolatban kerülhet sor annak számbavételére is, hogy ezek között lehet-e és ha igen, milyen szerepe az állam javára marasztalásnak. Ha a vizsgálat ezt a jogintézményt ebből a szempontból hasznosnak találja, meg kell teremteni alkalmazásához a jogszabály alapot."

Nos azóta ez meg is történt. A kormány a fent idézett rendelettel bevezette a gazdasági bírság intézményét, amely állami vállalatokkal és termelőszövetkezetekkel szemben egyaránt alkalmazható, ha a társadalmi érdek megsértésével igyekeznek előnyhöz jutni. A rendelet alapján azt a jogi személyt, amely a jogszabályba, hatósági rendelkezésbe ütköző, illetőleg a szocialista gazdálkodás elveivel ellentétes tevékenységével jelentős anyagi előnyre tesz szert, illetőleg jelentős kárt okoz vagy súlyosan veszélyezteti a lakosságnak, illetőleg saját dolgozóinak jogos érdekeit, jelentős összegű bírsággal lehet sújtani. A bírság kihat a vállalat, szövetkezet nyereségére, így hatását elsősorban a vállalat vezetői, de többi dolgozói is érzik saját jövedelmükön.

Változatlanul úgy véljük, hogy ez az új intézmény más polgári jogi és pénzügyi szankciók mellett sokkal hatékonyabban fenyegeti és sújtja a jogi személyek törvénysértő és az állam gazdasági érdekeit súlyosan veszélyeztető tevékenységét, mint az érvénytelen szerződések alapján vagy a jogalap nélkül teljesített szolgáltatásoknak az állam javára való megítélése.

Benedek Károly—Világhy Miklós

A civilisztikai tárgyak a jogi oktatásban, öszehasonlító elemzésben

(Varga Csaba „A felsőfokú jogi oktatás főbb mai rendszerei" című munkájához.[1])

Varga Csaba könyvéről a recenzens vagy keveset mond, vagy sokat, középút alig akad. A kevés valamivel több mint maga a cím. Annyi nevezetesen, hogy a szerző a további elemzéshez szükséges szintig, általában friss források alapján adatszerűen bemutatja — a világ főbb jogrendszereinek keretében — a jelentősebb és ismertebb országok jogi oktatásának belső struktúráját: általában a tanrendet, a vizsgák rendszerét, az oktatásban jelentkező belső differenciálódás (specializálódás) tényszerű formáit. Ésszerű keretekben, egységes szempontokkal, zárt műfajban sok munkát igénylő feldolgozás. Olyan megjegyzések, hogy itt ez, amott az az adat nem egészen friss, ill. hogy egyik-másik adat nem eléggé teljes, vagy hogy kevés benne az elemzés, elvi általánosítás, haszontalan és érdemtelen szószaporítás. A munkának ugyanis az a legnagyobb érdeme, és szándékolt célja is, hogy adatszerű képet ad arról, hogyan néz ki ma a világban, külső keretei tekintetében, a jogi oktatás. Ez minden komoly továbblépéshez, fejlesztési szándékok realizálásához nélkülözhetetlen forrás lesz: bemérni a tervezett intézkedést a nemzetközi paraméterek koordinátáján.

Ennél többet mondani már az a sok lenne, ami messze túl van a munka és a hozzászólás ésszerű határain. Ezen túl ugyanis már az egyes országok jogi oktatásának

[1] A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének kiadványa, Budapest, 1967. 210 old.

monografikus történeti feldolgozása, belső társadalmi és tudományos tartalmának feltárása, ill. a munka adatainak különböző szempontokból való csoportosítása, elemzése következik. Ez műfajilag is más már és terjedelemben is nagyméretű vállalkozás volna.

A könyv adatainak lehetséges és ésszerű csoportosításai — elemzései közül egyre szorítkozom. Arra, hogy a civilisztikai jellegű tárgyak révén miként, milyen fokban jelentkeznek a jogi oktatásban a gazdaság és a gazdasági forgalom különböző területei. Időszerűvé teszi ezt két körülmény. Egyrészt az, hogy jogi oktatásunk továbbfejlesztésében általános gondolkodás-tanácskozás van folyamatban. Ezt mutatja számos megnyilatkozás mellett az a tény is, hogy az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának 1967-ben ünnepelt 300 éves évfordulóján rendezett ünnepi konferencia tárgya a szocialista jogászképzés helyzete, módszerei és aktuális feladatai voltak.[2] A külföldi információk is arra utalnak, hogy ez, mármint a jogi oktatás fejlesztésének tervezése, ma nemzetközileg is általános jelenség. Civilista számára ebben a folyamatban különösen a civilisztika helyzetének alakulása érdekes. Különösképp azért, és ez az időszerűségre valló másik körülmény, mert az európai szocialista országokban most kibontakozó új gazdaságirányítási reform máris több vonatkozásban felvetette a civilisztikai tárgyak differenciáltabb és intenzívebb oktatásának szükségességét.

A jogi oktatás, mint téma időszerűségét jelzi továbbá a magyar irodalomban 2 egészen friss másik tanulmány is. Az egyik Varga Csaba tanulmánya a szovjet jogi oktatás fejlődéséről és mai rendszeréről,[3] a másik jelen sorok szerzőjének írása az amerikai jogi oktatásról és jogtudományról.[4]

Ez az adalék tehát — mint címe is jelzi — a civilisztikai tárgyak oktatására vonatkozik. Ennek is csak egy oldalát érinti. Azt, hogy az összehasonlító elemzés az oktatott tárgyak — kérdések tekintetében milyen fejlődési irányt jelez.

Mindjárt az elején meg kell mondani, hogy persze bonyolult áttétel van egyrészt a termelés technikája, a munkamegosztás foka és a civilisztikai oktatás, másrészt a társadalmi-gazdasági rendszer és a civilisztikai oktatás, harmadrészt pedig a gazdasági irányítás rendje és a civilisztikai oktatás között. Egészen bizonyos, hogy végső soron minden országban az adott belső objektív feltételek és tényleges szükségletek alapján kell a legjobb megoldást keresni és választani. Ezt semmiféle külső összehasonlítás nem helyettesítheti. Az is bizonyos azonban, hogy az adott igények és feltételek optimális felméréséhez az összehasonlítás módszere is ad segítséget. Egyáltalán ez ad értelmet például Varga Csaba szóban forgó könyvének és hasonló jellegű egyéb munkáknak is, annál is inkább, mert kézenfekvő, hogy a gazdasági viszonyok bonyolultsága, a munkamegosztás differenciált foka és a civilisztikai tárgyak oktatásának mértéke, intenzitása között egyenes összefüggés van akkor is, ha — miként ez tény — a civilisztikai oktatás tartalmilag nagyon is divergál társadalmi és nemzeti különbözőségek szerint.

Az előbb utalás történt az amerikai jogi oktatásról szóló tanulmányra. Biztos, hogy az amerikai jogi oktatás civilisztikai része nem csak azért nem tekinthető mechanikusan szemlélendő képnek, mert tartalmilag esik egy társadalmi rendszernyi távolságra tőlünk, hanem azért is, mert ebben a legfejlettebb tőkés államban a magántőke legdifferenciáltabb és legbonyolultabb birodalmában a civilisztikai tárgyak — mint a társadalmi lét magánszférájának, sajátlagos komplexumának — számszerű fölénye szinte természetes dolog. Amerikában nincs egységes jogi oktatási rendszer. Különböző az egyes jogi karok tanrendje is. Van olyan jogi kar, ahol csak adójogot — adóügyet oktatnak, a New York-i Columbia Egyetem jogi karán viszont 100 tantárgy szerepel a tanrendben. Mégis ha néhány nagy egyetem tanrendjét egymásra fényképezzük kiderül, hogy lényeges tartalmi azonosságok vannak általában is és a civilisztika területére nézve is. Kiderül továbbá az is, hogy az összesen oktatott kb. 90—100 tárgynak több mint 50%-a a civilisztika területére esik. A fontosabb és a hallgatók nagyobb tömege által felvetett tárgyakat (szerződések, tulajdonjog, kereskedelmi társaságok, alkotmányjog stb.) általában több professzor oktatja, hogy a hallgatóság megoszoljék. A kisebb érdeklődést kiváltó és a specializálódást szolgáló tárgyak oktatása szemináriumok és speciálkollégiumok keretében történik, általában 15—20 hallgató részvételével. A tárgyak nagy számából is következik, hogy mind nem lehet kötelező a hallgatókra nézve, ez csak a kínálat. Az egyes tárgyakat általában szabadon választják érdeklődésük és tervezett specializálódásuknak megfelelően. Néhány egyetemen az első, második szemeszteren írnak elő egyes kötelező tárgyakat. A gazdasági és az üzleti szemléletnek az európaihoz képest messze jobban alávetett oktatási rendben persze a hallgatók nagy többsége a gyakorlatban közvetlenül „megtérülő" tárgyakba „invesztálnak". Innen az, hogy a civilisztika területére eső tárgyak dominálnak a tanrendben. Innen az továbbá, hogy az európai egyetemeken régóta szokásos, a jogi kultúra kialakítására közvetlenül irányuló olyan tárgyak, mint jogfilozófia, jogtörténet stb. csak újabban és csak a nagyobb egyetemek jogi karain szerepelnek a tanrendben. Más az oktatás módja is. (Jobban az esetjogra, a bírói gyakorlatra épül, tankönyv nincs, csak esetgyűjtemények kisebb bevezetésekkel és eligazító szövegekkel.) A hallgató sem hallgató, hiszen állandó aktív szerepeltetése majdnem csak fontosabb, mint az egyoldalú — a hallgatótól csak „felvételt" igénylő — professzori produkció. Más a vizsgák rendje is (általában csak írásbeli vizsga van).[5]

Mindezek miatt és a meghatározó mögöttes történeti s egyéb okok miatt az amerikai oktatási gyakorlatot, bár a civilisztikai tár-

[2] Sárándi Imre: A szocialista jogászképzés helyzete, módszerei és aktuális feladatai. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar kiadása. Budapest, 1967. 23 old.

[3] Varga Csaba: A jogi képzés formái a Szovjetunióban. Állam- és Jogtudomány, 1967. évi köt. 4. sz., 538—555. old.

[4] Mádl Ferenc: Az amerikai jogi oktatásról és jogtudományról, Állam- és Jogtudomány, 1968. évi köt. 100—136. old. old.

[5] Az amerikai jogi oktatáshoz ld. a fenti 4. sz. jegyzet alatt hivatkozott tanulmányt.

gyak tekintetében vezet más oktatási rendszerek előtt, nem lehet megfelelő összehasonlító értékmérőnek tekinteni — sem az európai jogi oktatásra általában, sem a magyar jogi oktatásra különösen. Kiütközik ez mindjárt abban, hogy a jognak valamiféle tudományos jogági tagolása, a jogrendszernek Európában „szokásos" elvi szisztematizálása nemcsak ismeretlen fogalom, de többségükben nem is értik meg, nem értik, miért van rá szükség. Egyszerűen tompa a fülük arra, hogy miért kell elméleti konstrukciókat építeni, tudományos vihart csapni akörül, hogy a polgári jog egységes ágazat-e, avagy annak egyes területeit önálló ágazatoknak kell felfognia. Pláne érthetetlen számukra, hogy miért kell a törvényhozási gyakorlatot, az oktatás szervezeti rendjét és más konkrét vonatkozásokat is valamely elméleti koncepció kereteibe szorítani. Annak vizsgálata, hogy koncepciójuk miért ilyen, messze vezetne. Nem is ez a fontos ebből, hanem csak az, hogy az európai és az amerikai jogi oktatás egyes kategóriái csak nagyon feltételesen vethetők egybe. A mennyiségi mutatók mögött nagyon eltérő minőségű tartalom jelentkezik. Nyilvánvaló, hogy abból a tényből, hogy a civilisztikai tárgyak az oktatott tárgyaknak több mint 50%-át teszi ki és ez Európában 10—13% között mozog, még nem lehet az amerikai jogi oktatás valamiféle jogi fölényére következtetni. A mennyiségi mutatók formális szemlélete mellett az ellenkező következtetésre is lehetne jutni. Arra pl., hogy az általános kulturális-tárgyak (jogfilozófia, filozófia, közgazdaságtudomány, jogtörténet stb.) hiánya folytán az amerikai jogi oktatást az egész köznapi pragmatizmus és a biznisz-szemlélet uralja, az általános jogtudományi kultúra szempontjából pedig fejletlen. Ilyen és hasonló, sok esetben féligazság szerű következtetésre vezethet az, ha egyedül a külső mennyiségi mutatók alapján kívánja valaki az egyes jelenségeket vizsgálni. Miután a civilisztikai tárgyaknak jelzett amerikai „fölénye" az európai és a hazai jogi oktatáshoz viszonyítva az említett és még más körülmények miatt nem tekinthető eligazító értékmérőnek, szemlénkben a common law oktatási rendjétől a továbbiakban célszerű eltekinteni.

A gazdaságnak, a gazdasági és anyagi életviszonyok civilisztikai tárgyainak a jogi oktatásban betöltött szerepét nézve a mi valóságunkhoz kell közeledni és az *európai kapitalista* és *szocialista országokra* nézve elemezni, hogy hogyan áll a gyakorlattal való kapcsolatnak ez a mutatója. Az összehasonlító elemzésnek itt több közös feltétele van.

Kiváló alkalmat ad ehhez *Varga Csabának* az Állam- és Jogtudományi Intézet kiadásában most megjelent, sok elismerést érdemlő szóban forgó munkája. Könyvének egyik nagy érdeme, mint jeleztem, az, hogy a rendelkezésre álló információk keretében tényszerű bemutatását adja annak, hogy a különböző országokban mik a jogi oktatás főbb jellemzői, egyebek között annak, hogy milyen tanrendekkel találkozunk, a tanrend keretében milyen súllyal jelentkezik a gazdaságra és a gazdasági anyagi viszonyokra vonatkozó civilisztikai tárgyak köre.

Az európai szocialista országok közül álljon itt Bulgária, Jugoszlávia, Lengyelország, Magyarország és a Szovjetunió példája. A Német Demokratikus Köztársaság és Csehszlovákia azért nem szerepel a statisztikai elemzésben, mert ezekben az országokban mintegy hivatalosan is elismerték a gazdasági jogi koncepciót. Ennek folytán a gazdaságra és a gazdasági jogi viszonyokra vonatkozó civilisztikai tárgyak súlya nyilvánvalóan nagy; figyelembe vételük emellett zavarná is azt a szándékot, hogy az ilyen körülményektől függetlenül próbáljuk elemezni a civilisztikai oktatás helyzetét. Amiért Jugoszlávia a gazdasági jog elismert volta mellett mégis szerepel az alábbi szemlében, ez azért van, mert Jugoszláviában már régebben jelentkeznek olyan igények a jog és a jogi oktatás tekintetében, amilyeneket nálunk most a gazdaságirányítási rendszer reformja vet fel. Ebből a szempontból ezért Jugoszlávia jogi oktatásának ez a vonatkozása bizonyos fokig alkalmas a várható tendencia érzékeltetésére.

Az alábbi táblázatokban három nyugat-európai kapitalista országra vonatkozóan is láthatók azok a mutatók, amelyeket a szocialista országok jogi oktatására vonatkozóan képezni célszerűnek látszott. Ezek a mutatók: a gazdaságra vonatkozó civilisztikai tárgyak, oktatási egységek száma (munkajog és polgári eljárásjog kivételével); az ilyen tárgyak és valamennyi oktatott tárgy számának aránya; a civilisztikai tárgyak heti óraszámának aránya; e mutatók összesítő mutatója. — Természetesen az említett nyugat-európai kapitalista országok jogi oktatását e vonatkozásban nem lehet minden további nélkül összevetni a szocialista országok jogi oktatásával. A szemlébe való felvételük célja jórészt csak a számszerű összehasonlítás volt, bár nyilvánvaló, hogy a gazdaság és a gazdasági anyagi viszonyok szerepének a kimutatásokban látható foka nem véletlen jellegzetessége a jogi oktatás struktúrájának.

A gazdaságra vonatkozó civilisztikai tárgyak:

	száma	aránya valamennyi tárgyhoz	óraszám	óraszám-aránya a teljes óraszámhoz	összesítő mutatója
1. Bulgária	4	14,3%	31	17,4%	17,5
2. Jugoszlávia	12	23,5%	40*	22,2%*	26,0
3. Lengyelország	4	13,8%	47	17,7%	25,5
4. Magyarország	3	9,7%	29	12,9%	16,0
5. Szovjetunió	6	17,6%	41	16,1%	25,5
Ugyanez néhány európai kapitalista államra vonatkozóan:					
6. Belgium	12	23,5%	50	29,4%	31
7. NSZK	13	35,1%	53	33,7%	33
8. Franciaország	16	34,0%	68	37,3%	42

* Becsült érték

A kimutatást szemlélve, az első észrevétel az lehet, hogy miért éppen ezek a mutatók érdekesek? Igaz, a mutatók lehetnek önkényesek, nyilván sokféle más mutató volna még megállapítható. Önkényesnek tűnhet az összehasonlítás is. De hát minden statisztikai adattömeg csoportosítása, minden összehasonlítás elve önkényes. Önkényes abban az értelemben, hogy az ember maga határozza meg, mit milyen szempontból akar szemlélni. Legfeljebb két dolgon lehet vitatkozni. Egyrészt azon, hogy a választott szempont értelmes és hasznos szempont-e. Másrészt, hogy az alkalmazott csoportosítás és összevetések megfelelőek-e az adott szempont kifejezésére, érzékeltetésére. Így szemlélve a fentiekben kiemelt szempontot — a gazdaságra vonatkozó civilisztikai tárgyak szerepe a jog-oktatásban — és a hozzáfűzött rövid statisztikai-összehasonlító szemlét, azt hiszem nem oktalan dologról van szó. Legfeljebb annyit lehet mondani, hogy statisztikai-összehasonlító szemle csak kevés tényezőt von be a vizsgálatba, mert még sok más is van. Ez igaz. Ezzel a feltételezéssel is kell a vázoltakat értékelni. De ezen túlmenően is, mindig számításba kell venni, hogy az egyes országok jogi oktatását még az adott területen is és még az adott értékű mutatókat is számos sajátos tényező erősíti vagy gyengíti. A táblázatban látható különbség az oktatott civilisztikai tárgyak számában pl. a polgári jog egyszerű technikai oktatásökonómiai feldarabolását is jelentheti. De kifejezője lehet a kérdéses jogterület kiterjedtebb és behatóbb oktatásának is. Az utóbbi mellett szól a heti óraszámra vonatkozó mutató, ez ui. már egyértelmű kifejezője az adott tárgykör oktatási intenzitásának. Így annyi bizonyosnak vehető a statisztikai szemléből, hogy a gazdasági és anyagi életviszonyok civilisztikai problematikájának oktatásában jelentős eltérések vannak az egyes országok között. Igaz, egyik-másik jól pozicionált országnál a helyzetet az javítja, hogy a tárgyak egy része szeminárium vagy speciális collegium. Ehhez viszont azt kell megjegyezni — mint ez jól kitűnik Varga Csaba könyvének adataiból —, hogy a szemináriumoknak és speciális kollégiumoknak más a jellege és szerepe, mint nálunk. Először is annak számára, aki felveszi, minden más vizsgatárggyal azonos értékű vizsgatárgy. Tudott dolog, hogy nálunk nem erről van szó. Másodszor pedig ezek a legtöbb országban (az illető szocialista országban is) a specializálódás kereteit — lehetőségeit adják — emiatt is érdemes Varga Csaba könyvét tanulmányozni — és azt jelentik, hogy a civilisztikára specializálódó hallgató mentes mondjuk a kriminalisztikai tárgyak jó részének felvétele alól; ez adja az alapját annak, hogy a választott területeken viszont egységes szintű és igényű oktatást kapjon valamennyi civilisztikai tárgy tekintetében. Varga Csaba adatai alapján, de nemzetközi tapasztalatokból is ismert, hogy a polgári jog, a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog és nemzetközi magánjog mint civilisztikai — a gazdaságra, a gazdasági-anyagi viszonyokra vonatkozó — oktatási egységek mellett főkollégiumként, vagy a szokásos menetben választható és választás esetén kötelező kollégiumként szerepelnek még olyan tárgyak mint: a gazdasági szervezetek és ügyletek joga, nemzetközi gazdasági szervezetek (KGST), összehasonlító magán- és kereskedelmi jog, tengerjog, szerzői jog és ipari tulajdon, biztosítási jog stb. A vizsgált nyugat-európai kapitalista országokban ezekhez még sok más is párosul (társasági jog, önálló kereskedelmi jog, csődjog, váltójog, versenyjog stb.). A jogi oktatás jelzett relatív specializálódása, több civilisztikai tárgy differenciáltabb oktatása lehet alapja egyrészről az elmélyültebb és színvonalasabb, másrészről a gyakorlat világához jobban igazodó egyetemi képzésnek. Ugyanakkor ez kéz a kézben jár a hallgatók több kisebb csoportba osztódásával, ami viszont előtérbe hozhatja az oktatási metodika bizonyos fokú — a hallgatók aktív szereplésére is irányuló — változását. Ez a szóban forgó tárgyak körében összességében természetesen nagyobb óraszámot igényel, ami a hallgatók oldaláról nem jelenti a kötelező óraszámok növelését (a tendencia inkább ennek ellenkezője!), hiszen a specializációjától messzebb eső tárgyak oxtenzív hallgatása alól eleve mentesülnek; az összes óraszám növekedésének tendenciája az oktatási kapacitás oldalára esik. — Ezek azok a következtetések és „jelek", amelyek a kiemelt kevés számú mutató alapján a civilisztikai oktatás tekintetében — különös figyelemmel a népgazdaság strukturális átalakulására, e folyamat jogi következéseire, úgy hiszem, joggal állíthatók.

Ami pedig végül — a specializáció tendenciája mellett — a jogi diplomát illeti, mind a nemzetközi tapasztalat, mind Varga Csaba adatai azt mutatják, hogy a jogi felsőoktatás ebből a szempontból általában nem differenciálódik, nem válik ketté. A diploma egységes marad. A differenciálódás ezen belül jelentkezik: természetessé válik, hogy a civilisztika világa-gyakorlata felé orientálódók már az egyetemen ilyen irányban képzik magukat erősebben; és az is természetessé válik, hogy a gyakorlat is azokat keresi, akiknek az adott területen elmélyültebb speciális képzettségük van. Jelentős fokban így volt ez eddig is, csak a jogi oktatás belső struktúrája még nem mindenütt követi ezt a természetes folyamatot.

Röviden ennyit jogi oktatásunk mai, holnapi problémáihoz a civilisztika területére nézve, a nemzetközi összehasonlítás egy-két mutatójának tükrében szemlélve. Jogi oktatásunk gondjainak, feladatainak megoldásához talán nem haszontalan adalék. Tulajdonképpen csak arra kíván példa lenni, hogy Varga Csaba munkája mennyire megéri a tanulmányozást mindazok számára, akiknek jogi oktatásunk továbbfejlődése személyes gondjuk is. *Mádl Ferenc*

A szocialista állam- és jogelmélet kérdései az Állam- és Jogtudományi Intézet nemzetközi munkaértekezletén

I.

A szocialista állam- és jogfejlődés új eredményei egyre fokozottabb feladatokat állítanak az állam- és jogtudományok művelői elé. Ez a fejlődési vonal egyértelműen a szocialista, illetve a kommunista társadalom felépítésének

irányába mutat, s az ehhez leghatékonyabban felhasználható állami és jogi eszközök felkutatását és alkalmazását igényli. Nyilvánvaló, hogy ebben a folyamatban az életviszonyok majd egyik, majd másik csoportjának állami-jogi szabályozása jelentkezik a legszembetűnőbben, ami a szocialista jogrendszer különböző ágazatainak szerepét — és természetesen az ezekhez kapcsolódó tételesjogi szaktudományokat — állítja előtérbe. Mégis rendkívül egyoldalú szemléletre vallana, ha a szocialista állam- és jogtudománynak a társadalom előrehaladásának szolgálatában betöltött szerepét csupán és egyedül a konkrét tételesjogi szabályozáshoz kapcsolódva fognánk fel. A tudománynak — ha méltó erre a névre — az absztrakciók egyre differenciáltabb fokozatain keresztül kell eljutnia a maga végső tételeihez, általános igazságaihoz, s ennek az elvonatkoztatási folyamatnak csak első fokát, kiinduló pontját jelenthetik a konkrét valóság jelenségei, a jog területén például az egyes konkrét jogszabályok. Már az ágazati jogtudományok is a jogszabályok tömegének elemzése alapján jutnak el az adott jogágazat — s az általa szabályozott életviszonycsoport — általános vonásainak megállapításához; ezek az általánosító következtetések viszont ugyancsak az „egyes" szerepét töltik be az egész jogrendszer általános törvényszerűségeit, vagy — az absztrakciók további lépcsői felé haladva — magának a jognak legáltalánosabb vonásait rögzítő elméleti tételekhez viszonyítva.

Az állam- és jogelmélet ezeknek a legáltalánosabb állami és jogi törvényszerűségeknek a tudománya, az egyes állami és jogi jelenségek változásainak tehát végső soron e tudományág általános érvényű tételeiben is tükröződniök kell. A szocialista állam- és jogfejlődésnek az utóbbi évek folyamán jelentkező új jelenségeiből elsősorban az állam- és jogelmélet tudományának kell leszűrnie azokat a következtetéseket, amelyek a szocialista állam és jog általános fogalmát új vonásokkal gazdagítják, s ezzel végső soron a legáltalánosabb állami és jogi fogalmak értelmezéséhez is új adalékokkal szolgálnak. Amikor tehát a tételesjogi szabályozás ismétlődő módosulásai a szocialista társadalom életviszonyait egyre szélesebb körben alakítják meghatározott célok szolgálatában, e folyamatnak együtt kell járnia az állam- és jogtudományok — s ezen belül elsősorban az állam- és jogelmélet — művelői részéről az új jogintézmények általános, lényegi vonásainak feltárására irányuló erőfeszítésekkel is. A szocialista állam és jog új vonásainak tanulmányozása, az állam- és jogfejlődésből levonható általánosító következtetések kidolgozása olyan feladat, amelynek megoldása nemcsak az ágazati jogtudományok számára nyújt iránymutatást, hanem az egész marxista—leninista társadalomtudomány továbbfejlődése szempontjából is hasznosítható eredményeket hozhat.

Ezeknek a törekvéseknek, illetve célkitűzéseknek a jegyében kezdeményezte a Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete egy olyan munkaértekezlet megrendezését, amely a szocialista állam- és jogfejlődés eredményei alapján tűzi napirendre az állam- és jogelmélet feladatainak és lehetőségeinek ismételt megvizsgálását.

A szocializmus útját járó országok állam- és jogfejlődésének lényegbeli azonossága indokolttá teszi, hogy az általános törvényszerűségek feltárásában és megfogalmazásában nagyobb szerephez jussanak a nemzetközi tudományos együttműködés és tapasztalatcsere különböző formái. Nem véletlen tehát, hogy e téren az elmúlt évek folyamán több kezdeményezésre is sor került, elsősorban olyan nemzetközi konferenciák formájában, amelyek a szocialista állam- és jogelmélet valamely, általánosabb érdeklődésre számot tartó kérdésének megvitatását célozták.[1]

E rendezvények sorába illeszkedett be az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének nemzetközi munkaértekezlete is. Tekintettel arra, hogy a magyar szocialista állam- és jogelmélet az elmúlt néhány év folyamán a társadalomtudományok módszertani és rendszertani kérdéseinek tisztázása terén több vonatkozásban is kezdeményező szerepet vállalt, és számos, nemzetközileg is figyelmet ébresztő eredményt ért el, úgy tűnik, hogy több szempontból is megértek az előfeltételei egy ilyen konferencia magyarországi megrendezésének.

A munkaértekezlet résztvevőit a rendező Intézet a szocialista állam- és jogelmélet legismertebb művelői sorából hívta meg, mégpedig mind a baráti szocialista országok akadémiai intézeteinek munkatársai, mind pedig az egyetemek oktatói közül. A megbeszéléseken végül is a Szovjetunió, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Lengyelország, a Német Demokratikus Köztársaság és Románia összesen 16 állam- és jogelméleti szakembere mellett az Intézet, valamint a három magyarországi állam- és jogtudományi kar képviselői vettek részt.[2] Nagyban megnövelte az értekezlet jelentőségét az a körülmény is, hogy a marxista—leninista állam- és jogelmélet művelőinek találkozójára a a Magyar Tudományos Akadémia égisze alatt került sor.

A munkaértekezlet keretében az Intézet a szocialista állam- és jogelmélet leginkább időszerű kérdései köréből három átfogó jellegű, ugyanakkor egymáshoz szorosan kapcsolódó téma megvitatását tűzte ki: 1. A marxista—leninista állam- és jogelmélet tárgya; viszonya a jogfilozófiához, a jogszociológiához és az általános jogtanhoz; a szocialista államelmélet viszonylagos önállóságának kérdése. 2. Szocialista jogelmélet és marxizmus. (A polgári marxista és ál-marxista irányok értékelése.) 3. A szocialista

[1] A legutóbbi években két jelentősebb nemzetközi állam- és jogelméleti konferenciára is sor került. Az egyiket a jenai Friedrich Schiller-Egyetem Jogi Karának Állam- és Jogelméleti Intézete rendezte Jenában, 1966. május 12—14. között a szocialista jog fogalmának problémáiról, a másikat a Szerb Tudományos Akadémia Belgrádban, 1967 októberében, a szocialista állam- és jogtudományok módszertani kérdéseiről.

[2] Szovjet részről A. P. Koszicin, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Állam- és Jogtudományi Intézetének igazgatóhelyettese, N. P. Farberov, az Intézet állam- és jogelméleti osztályának vezetője, G. S. Osztroumov, az Intézet tudományos munkatársa, továbbá P. E. Nedbajlo, a kijevi egyetem professzora, Csehszlovákiából J. Boguszak, a prágai Károly-Egyetem állam- és jogelméleti tanszékének vezetője és M. Lakatos, a CSTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa, Jugoszláv részről R. Lukić és S. Vraćar belgrádi professzorok, továbbá M. Popovič, a Novi Sad-i egyetem asszisztense, lengyel részről A. Burda varsói, K. Opalek krakkói és F. Wróblewski lodzi professzorok, az NDK-ból H. Klenner berlini, I. Wagner lipcsei és G. Haney jenai professzorok, román részről pedig A. Naschitz, az RTA Állam- és Jogtudományi Intézete állam- és jogelméleti osztályának vezetője voltak a budapesti munkaértekezlet külföldi résztvevői.

állam- és jogelmélet egyetemi oktatásának kérdései. A programot az Állam- és Jogtudományi Intézetben tett látogatás egészítette ki; ez alkalommal a munkaértekezlet külföldi részvevői tájékoztatást kaptak az Intézet korábban lefolytatott jogismeret-vizsgálatának eredményeiről, illetve az empirikus vizsgálati módszerek alkalmazásának tapasztalatairól. Az egyes témákhoz összesen 15 magyar, illetve külföldi referátum készült; ezek sokszorosított formában — orosz vagy német nyelven — már előzetesen a konferencia részvevőinek rendelkezésére álltak.[3] A tanácskozás folyamán — a választott munkaértekezlet-jellegből következően — csak a referátumok rövid szóbeli összegezésére nyílott lehetőség; lényegesen nagyobb szerep jutott a — többnyire vitatkozó jellegű — hozzászólásoknak, valamint a kötetlen eszmecseréknek.

II.

1. Amint az már a munkaértekezlet tárgyának, illetve az egyes megvitatandó témaköröknek kiválasztásából is kitűnik, a rendező Intézet a tanácskozás középpontjába a szocialista állam- és jogelmélet tárgyával és rendszerével kapcsolatos kérdéseket kívánta állítani. Bizonyos fokig folytatása volt tehát ez a rendezvény annak a kezdeményezésnek, amellyel az Intézet néhány évvel korábban a három magyarországi állam- és jogtudományi karral együttesen az állam- és jogtudományok és a társadalmi gyakorlat összefüggésének vizsgálata útján kísérelte meg az e tudomány továbbfejlesztéséhez szükségesnek látszó elvi-módszertani következtetések levonását.[4] Az 1963 decemberében megrendezett vitaülés a tárgy és az alkalmazandó kutatási módszerek kérdését általánosságban, az állam- és jogtudományok egész területére kiterjedő módon vizsgálta, most e kezdeményezés folytatása az állam- és jogelmélet tárgyával kapcsolatban, arra konkretizált formában valósult meg.

A négy év előtti vita egyik legfontosabb eredménye az állam- és jogtudomány tárgyának, valamint az általa alkalmazandó módszerek körének bővítésére irányuló követelmény megfogalmazása volt, különös tekintettel a szocialista társadalom fejlődése során kialakult állami és jogi jelenségekre, valamint az e jelenségek sokoldalú megismerésére sikerrel alkalmazható empirikus-szociológiai módszerek elterjesztésének szükségességére. A mostani munkaértekezleten is a szocialista állam és jog új vonásai jelentették a kiinduló pontot, amennyiben a konferencia részvevői azt vizsgálták, hogy a „társadalmi" oldal növekvő jelentősége a szocialista állam- és jogfejlődésben, s ezzel kapcsolatban az állam és a jog megváltozott és továbbra is változó jellege hogyan befolyásolja a leginkább általános jellegű jogtudományi diszciplina, az állam- és jogelmélet tárgyára és módszereire vonatkozó korábbi tételeket. Az alapvető probléma itt abban jelentkezik, hogy beilleszthetők-e a szocialista társadalom fejlődésével összefüggő új jelenségek, a politikai vezetés új állami és államon kívüli formái az állam- és jogtudomány kutatási körébe, vagy e kutatási terület felülvizsgálására, esetleg bővítésére van szükség. Alkalmasak-e a szocialista állam- és jogtudomány — eddig több-kevesebb sikerrel alkalmazott — kategóriái a megváltozott társadalmi valóság fogalmi megragadására, és leképezésére, vagy a társadalmi önigazgatás felé vezető átmenet, e bonyolult dialektikus folyamat jellemzése a régi kategóriák helyett újakat, a társadalomban végbemenő változások megértését jobban biztosító új megközelítési módokat igényel.

Egy további, habár nem újkeletű, de az új állami és jogi jelenségek tanulmányozása során ismételten felmerülő probléma az állam- és jogtudomány valóságformáló szerepével függ össze. A marxista—leninista társadalomtudomány számára, amely kialakulásától kezdődően szembenállott és ma is szembenáll a prozitivizmus értékelésmentes, objektivista szemléletével, a társadalmi jelenségek értékelésének szükségessége sohasem volt kétséges. A szocialista tudományban szembeszökően előtérbe kerül a társadalmi valóság tudatos és tervszerű alakításának feladata, s ezen belül természetesen a szocializmus, majd a kommunizmus építésében leginkább felhasználható, legcélszerűbb politikai formák — intézmények és módszerek — kialakításának előmozdítása is. Ez a tevékenység természetesen értékeléseket, a különböző lehetőségek közötti választást foglal magában; a tudomány valóságformáló szerepe, a gyakorlat megfelelő támogatása elsősorban éppen az ilyen, szükségszerűen értékeléseket tartalmazó javaslatokban realizálódhat. E lehetőség felismerése és tudatos vállalása nem új vonása a szocialista társadalomtudománynak; más kérdés, hogy az értékelések megalapozásának mint a pozitivista jogtudomány számára eleve megoldhatatlan feladatnak elvégzése terén még csak az első lépésekre került sor.

Ezek, az egész szocialista állam- és jogtudomány, de különösen az állam- és jogelmélet tárgyának és módszereinek meghatározását jelentős mértékben befolyásoló új elemek egyébként csak abban az értelemben nevezhetők újnak, hogy — bár tanulmányozásuk szükségessége sohasem volt vitatott — csak az utóbbi időben kerültek a figyelem előterébe. Az állami és jogi jelenségek összetett jellege — amelyet a filozófiai, axiológiai, szociológiai, normatív és más elemek bonyolult összefüggése jellemez — nyilvánvalóan a különböző megközelítési módok együttes alkalmazását követeli meg e jelenségek lényegének teljes feltárásához. A szocialista állam- és jogelméletnek, mint átfogó jellegű tudománynak — ha teljességre tart igényt — az állami és jogi jelenségeknek ezekkel a különböző aspektusaival kell foglalkoznia; ebben a keretben — a gyakorlat igényeitől is befolyásoltan — változhat és változik is az egyes megközelítési módok jelentősége, nyer nyomatékosabb hangsúlyozást az állam- és jogelmélet egyik vagy másik témaköre vagy módszere. A probléma ezzel kapcsolatban ott merül fel, hogy vállalhatja-e a szocialista állam- és

[3] Megjegyezzük, hogy az intézet tervbe vette a munkaértekezlet referátumainak önálló kötetben történő közzétételét.

[4] L. „A magyar állam- és jogtudományok és a társadalmi gyakorlat." (Vitaülés) Állam- és Jogtudomány, VIII. kötet, 1. sz. 1964. 3—58. old.

jogelmélet az állami és jogi jelenségeknek ezt a többoldalú vizsgálatát. Van-e, lehet-e az állam- és jogtudományok szocialista rendszerének olyan ágazata, amely az e körbe tartozó jelenségek minden oldalát, legkülönbözőbb vonatkozásait átfogja? Ismeretes, hogy a polgári tudományban igen gyakori e kérdés tagadó megválaszolása: a jog legáltalánosabb törvényszerűségeit kutató diszciplínák — a jogfilozófia, a jogszociológia, valamint az általános jogtan formájában — csak a jogi jelenségek egyik oldalát méltatják figyelemre, illetve ruházzák fel a kizárólagosság ismérveivel. S ha helyenként elismerésre talál is a különböző megközelítési módok létjogosultsága, az ezeken alapuló általános elméleti diszciplínák önálló tudományágakként különülnek el egymástól az állam- és jogtudományok rendszerén belül. A budapesti tanácskozás során kitűnt, hogy ez utóbbi felosztási kísérletek a szocialista jogirodalomból sem hiányoznak: itt is fellelhető a jogi jelenségek egy-egy aspektusát előtérbe állító diszciplínák különválasztása, ami végeredményben a szocialista állam- és jogelmélet átfogó jellegének tagadásával egyértelmű.

Aligha szorul részletesebb bizonyításra, hogy a jogi jelenségek legáltalánosabb vonásait és törvényszerűségeit kutató elméleti diszciplínák tárgyának és határvonalainak megállapítása során döntő szerepet játszik magának a jognak mibenlétére vonatkozó elvi álláspont. Az a felfogás, amely a jog lényegének feltárásánál csak annak egyik vagy másik oldalát tartja szem előtt — bár gyakran igen logikusan felépülő, egységes rendszereket produkál — végső soron lemondást jelent a jog egész tartalmi gazdagságának feltárásáról, így a jog legáltalánosabb vonásaival foglalkozó elméleti diszciplína tárgyának, vizsgálódási körének leszűkítéséhez vezet.

A szocialista társadalomtudományok világnézeti kiindulópontját a dialektikus és történelmi materializmusnak a világ anyagi egységére vonatkozó tételei képezik, s a jelenségeknek összefüggéseikben történő tanulmányozása számukra általános érvényű útmutatást jelent. Feltehető tehát, hogy az állam- és jogelmélet keretében sem megoldhatatlan a jog különböző összefüggéseinek együttes tárgyalása, feltéve, hogy ez egységes elvi alapon, azonos világnézeti-filozófiai kiinduló pontról történik. A szocialista jogelméletnek ez a szintetikus jellege abban jut kifejezésre, hogy egységes ismeretelméleti alapon tárgyalja a különböző megközelítési módok kapcsán felvetődő problémákat: a jog társadalmi okait és megvalósulásának kérdéseit összekapcsolja a jog által megvalósítandó célokkal és értékekkel, nemkülönben a tételes jog — mint norma — szerkezetének és rendszerének elemzésével.

2. A társadalmi jelenségek sorában az állam- és a jog kapcsolata különösen szoros: ebből a marxista—leninista társadalomtudomány e jelenségek együttes tárgyalásának, egységes tudomány keretében történő kutatásának szükségességére következtetett. Ez az igény lényegében ma is fennáll, bár tagadhatatlan, hogy e kettős arculatú tudomány keretében eddig inkább a jogi problematika került feldolgozásra, s az állami-politikai oldal most esedékessé váló gyorsabb ütemű kifejlesztése során nem egy érv merülhet fel az állami, illetve a jogi kérdések határozottabb elkülönítése érdekében.

A szocialista államelmélet relatív önállóságának megalapozásánál feltehetően az lehet a kiinduló pont, hogy a dolgozó tömegeknek az állami ügyek intézésébe való bekapcsolása, egyes állami feladatoknak közvetlenül a társadalmi szervezetek közreműködésével vagy egyedül általuk történő megoldása a szocialista államiság új, sajátos ismérvei. Az a körülmény, hogy a szocialista társadalom vezetésében az állam mellett más társadalmi szervezetek is egyre növekvő szerephez jutnak, a figyelmet — érthető módon — ezekre az új, a közhatalom gyakorlásával, illetve a politikai vezetéssel kapcsolatos szervezeti formákra és módszerekre irányítja. Az állam- és jogtudománynak választ kell adnia egy sor olyan kérdésre, amelyek a funkciók elhatárolásával, a dolgozó tömegek akaratának érvényesülésével, a társadalom politikai életébe való bekapcsolódásuk különböző formáival, az állampolgári jogok és kötelességek rendszerével stb. függnek össze, s amelyeknek egyrésze eddig nem került beható tanulmányozásra a szocialista állam- és jogtudomány részéről, vagy egyenesen kívül esett annak kutatási területén. Éppen ez a körülmény vezetett azokhoz, a szocialista jogirodalomban újabban jelentkező törekvésekhez, amelyek egyrészt az állam- és jogtudomány keretei között az állami problematika részletesebb kidolgozását célozzák, másrészt a társadalomtudományok jelenlegi szocialista rendszerének felülvizsgálására irányulnak.

A szocialista jogirodalomban újabban gyakran tárgyalt téma a szocialista politika-tudomány kérdése. Hívei elsősorban a gyakorlat igényeivel, a szocialista társadalom vezetésének új lehetőségeivel támasztják alá ennek a diszciplínának a létrehozását, s nem kétséges, hogy ezek az igények reális talajról fakadnak. A probléma csupán az, hogy szükség van-e ezeknek az igényeknek a kielégítéséhez egy új társadalomtudományi diszciplínára, amely a társadalom egész politikai rendjét, annak valamennyi összefüggésében tárgyalja, vagy a szocialista állam- és jogfejlődés új elemeinek kutatása megnyugtató módon megoldható egy megújhodott, a dogmatizmus korlátaitól megszabadult állam- és jogelmélet keretében is.

A társadalomtudományok szocialista rendszerében az állami jelenségek „társadalmisága" mindenkor alapvető igazságnak számított. S ha ez a társadalmiság a dogmatizmus elterjedése idején, a konkrét empirikus kutatási módszerek alkalmazásának hiányában háttérbe is szorult, a marxista—leninista társadalomtudományt kialakulásától kezdve jellemző integrációs gondolat sohasem volt összeegyeztethető az állami jelenségek egyoldalú, csupán „jogászi" szemléletével. Ha tehát az állam- és jogtudomány egyik főfeladatát abban látjuk, hogy az állami és jogi jelenségek leszűkítő, csupán „jogászi" értelmezésével véglegesen szakítva, kiterjessze vizsgálódási körét mindazokra a társadalmi jelenségekre, amelyek a szocialista államot általában és konkrét megjelenési formájában meghatározzák, s vizsgálati módszereinek gazdagításával a

társadalmi valóság mind elmélyültebb megismerését biztosítsa, akkor nincs feltétlenül szükség arra, hogy az állam- és jogelmélet mint átfogó jellegű, az államra és a jogra vonatkozó általános törvényszerűségek tanulmányozására hivatott díszciplína mellett egy másik, ugyancsak átfogó jellegű tudományágat hívjunk életre. Ha viszont kiinduló pontunkat — az állam és jogtudomány sajátos tárgykörén és módszerein túllépve — az egész szocialista társadalomtudomány átfogó feladatai köréből választjuk, és a társadalom politikai vezetésének támogatásához az e körbe tartozó elméleti és gyakorlati problémák egységbefoglalását tekintjük a leginkább célravezető eszköznek, akkor ebből a felismerésből logikusan következik a szocialista társadalomtudományi rendszer módosításának, illetve egy önálló politika-tudomány létrehozásának igénye.

3. A szocialista állam- és jogelmélet tárgyával és módszereivel kapcsolatos problematikától látszólag távol álló, valójában azonban azzal szorosan összefüggő kérdés e tudománynak a világszerte jelentkező, marxista igényű vagy a marxizmust csak megtévesztő jelszóként használó elméletekhez való viszonya. E kapcsolat tisztázása annál inkább sürgető feladatként jelentkezik, mert a szocialista — pontosabban: a szocialista országokban érvényesülő — állam- és jogelmélet művelőinek a nemzetközi tudományos élet megélénkülésével párhuzamosan egyre több lehetőségük adódik a különböző polgári felfogások képviselőivel való közvetlen eszmecserékre és vitákra. E polgári jogtudósok között számos olyan található, akinek a marxizmushoz való viszonya nem korlátozódik a felületes idézgetésre vagy a merev elutasításra, hanem aki — a marxista filozófia és jogelmélet eszmekörével behatóbban megismerkedve — megkísérli annak egyes tételeit a polgári jogfilozófia valamelyik irányzatával egybehangolni, s esetleg abba beépíteni.

A magukat marxistának valló elméletek valóságos értékének és társadalmi szerepének tisztázása nyilvánvalóan csak elvi alapon történhetik; nem a marxista elmélet klasszikusainak valamely megállapítására való hivatkozás, hanem a Marx és követőinek tudományos és gyakorlati tevékenységét meghatározó szemlélet és módszer, a dialektikus és történelmi materializmus átvétele dönti el valamely elmélet marxista jellegét.

Ezen az elvi azonosságon belül bőven adódik lehetőség eltérő elméleti tendenciák létezésére: objektív és szubjektív tényezők sora befolyásolja a marxista jogelmélet különböző változatait. Ezek tudományos megítélése — akár a szocialista országokban, akár azokon kívül érvényesülő marxista irányzatról van szó — csak egységes ismérvek alapján történhetik, az objektív valósággal való megegyezés a mércéje valamely elméleti koncepció tudományos értékének.

Más lehet viszont a tudománypolitika oldaláról történő bírálat kiindulópontja. E téren a szocialista országokban, illetve az azokon kívül jelentkező marxista jogelméleti törekvések egy közös ideológiai front részvevői, kapcsolatukat tehát a kölcsönös segítésnek és támogatásnak kell jellemeznie. A szocialista állam- és jogelmélet fontos feladatai közé tartozik, hogy a korábban nemegyszer túlságosan egyszerűsítő szemléletmóddal és bírálattal szemben új, elmélyültebb, ennélfogva differenciáltabb értékelést adjon a polgári jogbölcseletnek a marxista eszmekörhöz közelítő vagy rokonszenvező képviselőiről. Egyrészt éles elhatárolódás a polgári tudományban jelentkező idealista marxizmus-értelmezéstől, másrészt — az álláspontok félreérthetetlen körülhatárolása útján — az esetleges szövetségesek felkutatása és bevonása az egységes, marxista—leninista állam- és jogelmélet kifejlesztéséért vívott harcba — ez lehet a szocialista állam- és jogelmélet és a marxizmus kapcsolatának mai legfőbb értelme és követelménye.

4. Ezekhez a túlnyomórészt elméleti vonatkozásokat felölelő problémákhoz képest közvetlenebbül kapcsolódtak a gyakorlathoz a munkaértekezletnek az állam- és jogelmélet egyetemi oktatásával összefüggő vitái.

Ismeretes, hogy a szocialista állam- és jogelmélet mint önálló társadalomtudományi ágazat, továbbá mint egyetemi oktatási tárgy a polgári tudományban és jogi felsőoktatásban szereplő általános jellegű diszciplínák — egyfelől a jogfilozófia, jogszociológia vagy jogtan, másfelől a politika vagy általános államtan — helyére lépett. Az oktatás rendjének kialakítása során meg kellett tehát küzdeni mindazokkal a nehézségekkel, amelyek egy új tudományág belső felépítésének, illetve a tudományok rendszerében elfoglalt helyének meghatározása tekintetében szükségszerűen jelentkeznek, ugyanakkor figyelembe kellett venni azokat az eltéréseket is, amelyek a szocialista jogászképzés feladatait és célkitűzéseit a korábbi oktatási rendszerektől elválasztják. E kettős feladat megoldása során az egyes szocialista országok sem jutottak teljesen azonos megoldásokhoz. Bár e megoldások alapvető elvi koncepciója — szűken orientált jogász-specialisták helyett széleskörűen képzett, a szocialista állam- és jogfejlődés támogatásához elméleti és gyakorlati készséggel egyaránt rendelkező szakemberek képzése — lényegében azonos, e célkitűzés megvalósítása — az eddigi tapasztalatok szerint — többféleképpen is elképzelhető. Az kétségtelen, hogy az állam- és jogelmélet egyetemi oktatását is az állam- és jogelmélet mint tudományos diszciplína tárgyára és módszereire vonatkozó meggondolások befolyásolják elsősorban, emellett azonban minden oktatási programnak szembe kell néznie olyan, bizonyos fokig technikainak nevezhető kérdésekkel is, mint pl. az állam- és jogelméletnek a jogi oktatás egészében elfoglalt helye, az államelmélet és a jogelmélet többé-kevésbé elkülönített oktatása, az általános állami és jogi fogalmak, illetve a speciális szocialista fogalmak viszonyának megoldása, az elmélettörténeti fejtegetések helye és terjedelme, a más oktatási diszciplínákkal lehetséges átfedések kiküszöbölése, új módszertani elemek alkalmazása stb.

Tekintettel arra, hogy a különböző oktatási rendszerek tekintetében nem látszik könnyű feladatnak egy objektív értékmérő kialakítása, illetve alkalmazása, a munkaértekezlet megbeszélései e téren elsősorban az egyes szocialista ország-

gokban érvényesülő megoldások összehasonlító bemutatására irányultak.

III.

Az Állam- és Jogtudományi Intézetet a munkaértekezlet megrendezésénél az a szempont vezette, hogy a szocialista állam- és jogfejlődés új eredményei az állam- és jogelmélet területén is szükségessé, egyszersmind azonban lehetővé is teszik egy olyan elméleti szintézis kialakítását, amely az elvi kiindulópont azonossága mellett megfelelő teret biztosít a részletkérdések eltérő megoldása számára. Az egyes témakörökben kibontakozó sokoldalú viták, a felvetett kérdések gazdagsága alapján fölöslegesnek és meghaladottnak tűnik a munkaértekezlet jelentőségének formális hangsúlyozása. Az mindenesetre megállapítható, hogy a szocialista állam- és jogfejlődés új vonásai élénkítően hatottak és hatnak az állam- és jogelmélet területén is. Az új jelenségek törvényszerűségeinek feltárására irányuló törekvések — ha azonos kiindulási pont elfogadásával is —, számos vonatkozásban különböző, többékevésbé önálló utakon haladnak; a budapesti munkaértekezlet feltehetően egy távolabbi szintézisük elősegítésének irányában hatott.

Péteri Zoltán

Tudományos konferencia az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán A Nagy Októberi Szocialista Forradalom 50. évfordulója tiszteletére

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem *ünnepi tudományos ülésszakon* emlékezett a *Nagy Októberi Szocialista Forradalomra* a félévszázados jubileumon. Az e konferencia keretében rendezett nemzetközi szimpozium adott ünnepi fényt az Állam- és Jogtudományi Karon tartott megemlékezéseknek is. A jogi kari szekcióüléseken a hazai jogtudomány kiválóságai és a gyakorlati jogászok legjobbjai mellett képviseltette magát több baráti szocialista ország egyeteme is, s a külföldi küldöttek hozzászólásaikban hazájuk tudományos tapasztalataival szélesítették a kialakuló viták skáláját.

A konferencia egyik legfontosabb jellemzője a történelmi jelentőségű Októberre való visszaemlékezésnek és a legidőszerűbb kérdések elemzésének szoros összekapcsolódása volt. Ezt biztosította mindenekelőtt a napirendre tűzött két főreferátum témájának megválasztása, de ez a szemlélet jellemezte a vitákat is. *„A szovjetek egyetemes jellegéről"* című előadás, amelyet *Takács Imre* egyetemi tanár tartott, a szocialista állam és jog egyik legelső intézményének, a szocialista forradalom szülöttének általános fejlődési tendenciáit foglalta össze, történetileg ténylegesen is visszanyúlva az októberi napokig. *„Az új gazdaságirányítási rendszer és a jog"* címen tartott referátum — *Sárándi Imre* egyetemi tanár előadása — megújuló szocialista rendszerünk feladatainak főbb jogi vetületeit vázolta fel, a jövő képének formálásával állítva emléket a világméretekben korszakos jelentőségű oroszországi 1917-nek. Szimbólumnak is tekinthetjük ezt a jellemvonását az ülésszaknak, amely jelképezte azt a történelmi tényt, hogy egész társadalmi fejlődésünkön belül jogtudományunk haladása is elválaszthatatlanul összefügg az 50 év előtti Nagy Forradalommal.

A Jogtudományi Közlöny — ez évi második számában — teljes terjedelmében közölte Sárándi Imre professzor előadását. Az alábbiakban az előadáshoz kapcsolódó vitát foglaljuk össze.

A vita színvonalasan és sokoldalúan bontotta ki az előadás által megvilágított problémákat. Az érintett jogágak mindegyikével kapcsolatban hangzott el néhány érdekes észrevétel.

1. A legtöbben *a polgári jog* kérdéseihez szóltak hozzá.

a) A *tulajdonjog* problémáit részletesen érintette *Gyetvai Károly* professzor (Novi-Sad), aki áttekintést adott a *jugoszláv tulajdoni rendszer* kialakulásáról, fejlődéséről és a tulajdonjoggal kapcsolatos főbb elméleti tételekről. Különösen alapos elemzést adott a társadalmi tulajdonjognak a jugoszláv elméletben kialakult felfogásáról. Ezek alapján bizonyos fokig *kétségesnek tartotta az állami tulajdonjog osztottságáról* a referátumban elhangzott álláspont helyességét és a szocialista jogelméletben való egzisztálhatását.

V. Fábry egyetemi tanár (Prága) az állami tulajdonjognak Csehszlovákiában a közeljövőben várható alakulásáról beszélt és kiemelte, hogy *az operatív igazgatási jog kategóriájának elvetése* és a vállalati tulajdonosi jogosultságok erőteljes szélesedése kétségtelenül helyesnek látszik.

Seres Imre egyetemi tanár arról a hatásról beszélt, amelyet *az új földjogi törvény* a termelőszövetkezeti tagok személyi tulajdonára, valamint az egyéni gazdálkodók és a mezőgazdasági földműveléssel nem foglalkozók tulajdonára nézve eredményezett.

b) Többen is érintették *a jogi személyek jogképességével* kapcsolatos változásokat.

Csanádi György egyetemi tanár (Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem) *óvatosságra intett a relatív jogképesség feladását illetően.* Véleménye szerint a jogi szabályozás jelenlegi keretei (különösen az állami vállalatokról szóló kormányrendelet idevonatkozó rendelkezései) elegendő lehetőséget adnak az egyes termelő egységek gazdaságos kapacitáskihasználására és ésszerű kezdeményezéseire, az erőteljesebb lazítás viszont a tervszerű gazdálkodás zökkenőjéhez vezethet.

Gyetvai Károly egyetértett az előadásban ezzel kapcsolatban elhangzottakkal, de kiemelte *a tervszerűséget* és *a forgalom biztonságát* szolgáló jogi garanciák kimunkálásának szükségességét és fontosságát.

Hasonlóképpen foglalt állást H. O. *Schützenmeister* egyetemi docens (Jena) is.

A referátum álláspontját lényegileg osztotta — különösen a mezőgazdasági termelőszövetkezetek vonatkozásában vizsgálva a kérdést — *Seres Imre* is, aki ugyanakkor igen jelentősnek tartotta az egyes *gazdálkodó szervek vagyoni bázisának* — mint a jogképesség objektív alapjának — megszilárdítását. Ezzel kapcsolatban elemezte *a termelőszövetkezeti tulajdonjog* fejlődését, amelynek egyik döntő állomásaként értékelte az új földjogi törvény megalkotását.

c) A szerződéses rendszer átalakulásának problémáit *Csanádi György* elemezte behatóan. Annak a véleménynek adott kifejezést, hogy *a tervszerződések általános fogalma és típusa idejétmúlt,* mivel eddigi éltetői, specifikumai (a típuskényszer és a szerződéskötési kötelezettség) megszűntek.

Kettős — de ugyanabba az irányba mutató — *tendenciát* vélt felfedezni polgári jogi szerződéses rendszerünk átalakulásában:

— Egyrészről a szocialista szervezetek szerződései — az áruviszonyok erőteljesebb kibontakozása folytán — határozott közlekedést mutatnak a szerződések Ptk-beli alaptípusaihoz (pl. a vállalatok vállalkozási szerződéseiről szóló kormányrendelet jól mutatja ezt).

— Másrészről viszont a tradicionális szerződések is módosulnak a szocialista szektor igényeinek kielégítésére alkalmas forma felé, mivel erre az új gazdasági mechanizmus körülményei között, a tervszerződések egyeduralmának megszűnése és szerepük csökkenése folytán szükség lesz.

Ez a kettős — de egyirányú — tendencia a jogtudomány elé azt a feladatot tűzi, hogy dolgozza ki a jogalkotás és a jogalkalmazás számára az állampolgárok, illetve a szocialista szervezetek szerződései közötti *lényeges különbségeket. Csanádi György* a szocialista szervezetek szerződéseinek kimunkálandó legfőbb sajátosságaként *a fokozott együttműködési* és *a fokozott felelősségi (gondossági)* követelményt emelte ki.

2. A jognak az új gazdasági mechanizmusban betöltendő legáltalánosabb feladatáról beszélt *Kálmán György* címzetes egyetemi tanár, amikor korreferátumában azt a kérdést vizsgálta, hogy milyen szerepe lesz az egyes jogintézményeknek, a különböző jogágak eszközeinek az össztársadalmi *érdekek,* illetve az egyes gazdasági egységek kollektíva-érdekeinek *összehangolásában.* A probléma közgazdasági és jogi alapjainak felvázolása után bővebben szólt *az „utasítás"* jogi eszközének *átalakulásáról,* az új gazdaságirányítási rendszer által megkívánt tartalmi változásáról. Részletesen beszélt e körben a felelősségi- és szankciórendszerrel szemben jelentkező új igényekről is, s külön taglalta *a gazdasági bírságnak* — mint az anyagi érdekeltség rendszerébe beépülő új szankciónak — a jelentőségét.

3. *Az államigazgatási jog* alakulásának főbb irányait *Madarász Tibor* egyetemi adjunktus foglalta össze. Színvonalas és tömör hozzászólásában először az államigazgatási jogi eszközök átépítődéséről (a jogi matéria csökkenéséről, egyes új normafajták előtérbe kerüléséről és a jogérvényesítés uralkodó formájának megváltozásáról) beszélt. A továbbiakban az államigazgatás *működését és szervezetét* érintő fontosabb változásokat vázolta.

Az államigazgatás működésével kapcsolatban szólt arról, hogy a gazdaságirányítás körében a közvetlen vállalatirányításról a hatósági tevékenységre tevődik át a súlypont, majd a gazdasági minisztériumok feladatkörének és hatáskörének minőségi átalakulását fejtegette. Az új mechanizmusnak az államigazgatás szervezetére gyakorolt hatásai közül a gazdasági minisztériumok belső szervezetének átalakulásáról, egyes országos hatáskörű szervek minisztériumokba olvadásáról és a tanácsi szakigazgatási szervek várható jövőjéről tett említést.

4. A *termelőszövetkezeti jog* csehszlovák fejlődését *Fábry* professzor, a pénzügyi jog NDK-beli fő problémáit (vállalati pénzügyi önállóság, adójog stb.) *Schützenmeister* docens ismertette.

A *büntetőjog* fő feladatait illetően *Kálmán György* egyetértett az előadás téziseivel, s annak a meggyőződésének adott hangot, hogy az új gazdasági mechanizmus bevezetése nem fogja növelni a visszaélések lehetőségét, s így — előreláthatólag — *a büntetőjog szerepe nem nő.*

A kockázatvállalás és a büntetőjogi felelősség újszerű problémáiról beszélt *Barna Péter* egyetemi tanár, majd vázolta *a bűnüldözés várható feladatait* és a bűnüldözéssel szemben támasztandó fokozott követelményeket (körültekintő, árnyalt, differenciált eljárás).

Weltner Andor egyetemi tanár elnöki összefoglalójában és zárszavában igen eredményesnek és iránymutatónak nevezte a vitaülést.

Vékás Lajos

Beszámoló a Pécsi Egyetemtörténeti konferenciáról

A magyar felsőoktatás 600 éves pécsi jubileumi ünnepségeinek egyik kiemelkedő eseménye volt az Egyetemtörténeti Konferencia, amelyet a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara 1967. október 12-én számos neves bel- és külföldi történész részvételével rendezett meg.

Az Egyetemtörténeti Konferencia egyik leglényegesebb vonása, hogy az előadók nem ad hoc felkészüléssel és nem csupán kutatási eredményük részeredményét ismertették. A rendezőbizottság ugyanis írásban előre megküldte a résztvevőknek a Konferencia előadásainak anyagát. Ez két szempontból volt előnyös és célszerű. Mindenekelőtt biztosította, hogy az Egyetemtörténeti Konferencia résztvevői saját kutatásaik összegezéseképpen olyan szintézist alakítsanak ki tanulmányukban, amely az adott időpontban nemzetközi viszonylatban is jelentős eredményként könyvelhető el. Az írásos anyag szétküldésének a másik előnye az volt, hogy a Konferencián részt vevőknek lehetőségük nyílt arra, hogy az írásban megkapott anyaghoz is hozzászóljanak.

A Konferencia legjelentősebb eredménye azonban, hogy ráirányította a figyelmet a hazánkban olyannyira elmaradott egyetemtörténeti kutatás fontosságára. A Konferenciára készült tanulmányok és a Konferencián elhangzott előadások mindegyike bizonyította, hogy a magyar felsőoktatás 600 éve olyan haladó hagyományokkal rendelkezik, és hogy ez a 600 év olyannyira beleágyazódik az egyetemes európai kultúrtörténetbe, hogy annak további kutatása — a történeti vizsgálódások ilyen irányban való kiegészítése — végeredményben az európai kultúrtörténet egy hiányzó láncszemét pótolhatja.

A fenti gondolatok hangsúlyozásával és részletes kifejtésével nyitotta meg a Konferenciát dr. Csizmadia Andor jogtörténész, a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának dékánja. Hangsúlyozta, hogy a magyar felsőoktatás történetében még igen sok fehér folt található, így különösen az 1367-ben alapított pécsi egyetem sorsának és történetének kérdései

ismeretlenek számunkra. Rámutatott, hogy a külföldi, különösen az olaszországi, a vatikáni levéltárak és gyűjtemények anyagában a pécsi egyetem történetére vonatkozóan sok értékes dokumentumot találhatunk. Kiemelte továbbá, hogy ezeknek a dokumentumoknak felkutatása és kiértékelése úgy hozhat megfelelő eredményt, ha a pécsi egyetem történetére vonatkozó kutatási eredményeinket kiegészítjük és összevetjük az egyidőben alapított testvéregyetemek történetével, mert csak ez az együttes vizsgálat biztosíthatja, hogy a magyar felsőoktatást méltó helyére állítsuk. Fontos ez annál is inkább, mert a magyar felsőoktatás története szerves része annak a kulturális, szinte forradalmi lendületnek, amely Közép-Európában a XIV. század során a négy egyetem (Prága, Krakkó, Bécs, Pécs) alapításával jelentkezett. Napjainkban pedig — ugyanezeknek az egyetemeknek 600 éves évfordulóján — a történeti kutatás számos olyan kultúr- és jogtörténeti emléket hozott napfényre, amely reális képet ad a kor művelődéstörténetéről és e kultúrtörténet társadalmi hátteréről.

A Konferencia bevezető — és egyben összefoglaló történeti visszapillantást tartalmazó — előadását Petrovich Ede nyugalmazott levéltáros tartotta, aki röviden sorravette azt a néhány adatot, ami külföldi levéltárakból évekig tartó gondos kutatómunka eredményeként hazánk első egyetemére, a középkori pécsi egyetemre vonatkozóan előkerült. Megállapította, hogy a rendelkezésünkre álló csekély anyag még nem elegendő az egyetem történetének megírásához, de alkalmas arra, hogy az egyetem alapítását, tényleges működését, hosszabb ideig tartó fennmaradását igazoljuk és megcáfoljuk azokat a véleményeket, amelyek az egyetem életét nagyon rövid időre korlátozták.

Az egyetem tényleges működésére többek között felhozta a Galvano di Bologna pécsi tanárkodására vonatkozó rendelkezésünkre álló adatokat. Felemlítette Pál szebeni prépostnak a jogtudományok doktorává való avatását 1369-ben. Különösen jelentős Petrovich Edének az a kutatási eredménye, amit Lurtz Hermann pécsi tanárkodásával kapcsolatban megállapított.

Petrovich Ede a továbbiakban 1384, 1402. évi adatokat is idézett az egyetem működésére vonatkozóan. Jelentősnek tarthatjuk a Müncheni Állami Könyvtár ama kódexének elemző vizsgálatát, amely a pécsi egyetemen tartott beszédeket tartalmazza.

Végül Petrovich Ede tanulmányából igen jelentősnek kell tartanunk azokat a fejtegetéseket és következtetéseket, amelyek egy 1431—32-ben Pécsett készült kéziratra vonatkoznak. A kézirat-kódex jelentős átdolgozásban négy középkori egyházi szerző négy tanulmányát tartalmazza. A kézirat írója az autográf bejegyzés szerint Weresmarthy Ipoly, aki Petrovich Ede következtetései szerint nem egyházi személy, viszont egy pécsi „schola-studium" „schola maior" diákja.

Petrovich Ede az Egyetemtörténeti Konferencia egyik alapvető céljának tett eleget, amikor a középkori egyetem létére vonatkozó dokumentumok összegyűjtésével és a következtetések levonásával lényeges lépést tett előre a középkori pécsi egyetem történetére vonatkozó tények megállapításában.

A Konferencia második előadója dr. Boros István nyugalmazott főigazgató volt, aki azokat a kutatásait ismertette, amelyek a XVIII. század második felében a pécsi egyetem újjáélesztésére irányultak. Az Egyetemtörténeti Konferencia kronologikus egységét biztosította ez az előadás, amely végeredményben a török alól felszabadult Pécs második püspökének, Klimo Györgynek új egyetemalapítási törekvéseiről számolt be. Az előadás annál is inkább konkrét volt, mert az egyetemalapításra törekvő püspöknek könyvtáralapítását mint tárgyi bizonyítékot használta fel olyanképpen, hogy bebizonyította azt a tételét, amely szerint a Pécsi Egyetemi Könyvtár különgyűjteményét képező ún. Klimo-könyvtár a maga korában — összevetve a Széchényi Könyvtár állományával — lényegesen több természettudományi, illetőleg az egyetemi oktatáshoz szükséges könyvanyagot tartalmazott, mint az ebben a korban alapított főúri vagy magánkönyvtárak. Boros István kutatásai kiterjedtek ezenkívül azokra a legújabbkori törekvésekre is, amelyek Pécsett az egyetem teljessé tételére irányultak.

Az Egyetemtörténeti Konferencia egyik legjelentősebb eredménye, amint erről a fentebbiekben már szóltunk, hogy a középkori pécsi egyetemalapítást a következő előadók a kor történeti és társadalmi vonatkozásainak vizsgálata alapján értékelték. Így pl. Bónis György előre elkészült tanulmánya a Capella Regia és a pécsi egyetemalapítás kérdéséről igen érdekes problémákat vet fel társadalmunk rétegződéséről, illetőleg a vizsgált kor jogi vonatkozásai tekintetében.

A Konferencia súlyát az is bizonyítja, hogy az előre elkészült tanulmányok szerzői között ott találjuk a középkori pécsi egyetemmel egykorú egyetemeknek jelenlegi oktatóit, tudósait is. Így például Adam Vetulani, a krakkói egyetem professzora a középkori egyetemi jogi oktatásra vonatkozó vizsgálataiban oly kérdésekre irányította a figyelmet, amelyek jelentős mértékben gondolatébresztő hatásúak a pécsi egyetem történetének kutatásához is.

Ugyancsak hasonló szempontból jelentős Carlo Guido Mor páduai és Martin Vietor bratislavai, valamint a lipcsei Werner Fläschendräger felszólalása, akik kitűnő összehasonlító anyagot és szempontokat adtak a magyar egyetemtörténeti kutatáshoz.

Ez az összehasonlító jellegű kutatás jelentős és fontos. Dr. Horváth Pál egyetemi tanár e Konferencia alkalmából például összehasonlításul a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának fejlődését vázolta abból az alkalomból, hogy 300 évvel ezelőtt, 1667. január 2-án, alakult meg a Kar elődje, a Nagyszombati Állam- és Jogtudományi Kar.

Ugyancsak a pécsi egyetemnek a magyar és az európai kultúrtörténetbe való szerves beletartozását igazolta Mezei Lászlónak az „Ország egyetem nélkül — a magyarországi felsőoktatás a középkor végén" című tanulmánya, továbbá Tóth András tanulmánya és felszólalása az újkori magyar egyetemtörténet forrásproblémáiról, nem beszélve Csizmadia Andornak és

Fényes Miklósnak a jogi oktatásra vonatkozó tanulmányáról, valamint Vargyai Gyulának a Pécsi Jogakadémia visszaállításához és működéséhez fűzött adalékairól.

Szükségesnek tartjuk annak kiemelését, hogy az Egyetemtörténeti Konferencia az érdekelt egyetemek képviselőin kívül érdeklődést váltott ki a pécsi és fővárosi történészek körében is. Ennek eredményeként igen értékes hozzászólással járult hozzá a Konferencia sikeréhez dr. Ruzsás Lajos és dr. Angyal Endre tudományos kutató, dr. Kopasz Gábor levéltáros, valamint a vität vezető dr. Kovács Endre, a történelemtudományok doktora és a nemzetközi egyetemtörténeti társaság magyarországi szekciójának vezetője.

A fentebbiekben igen vázlatos képet adtunk arról a hasznos kezdeményezésről, amit a 600 éves magyar felsőoktatás ünnepségei közepette a pécsi Egyetemtörténeti Konferencia a magyar felsőoktatás történetének tanulmányozása során jelentett. Szükségesnek tartjuk annak megjegyzését, hogy a konferencia anyaga a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara Tudományos Bizottsága gondozásában a Studia iuridica auctoritate universitatis Pécs publicata sorozatban a következő év folyamán megjelenik és részletes képet ad az érdeklődőknek a Jubileumi Tanulmányok I. kötetével együtt a középkori pécsi egyetemről, ill. a pécsi egyetem történetéről.

Fényes Miklós

Az Országgyűlési Könyvtár hazai és külföldi törvények és jogszabályok gyűjteménye

Az Országgyűlési Könyvtárban 1968. január 17-től új — olvasóteremmel egybekötött — gyűjtemény áll az olvasók rendelkezésére.

Az Országgyűlési Könyvtárra, mint az állam- és jogtudományok, valamint a legújabb kori (1917-től) történelemtudományok országos tudományos szakkönyvtárára jogszabályon alapuló feladatok hárulnak. Éspedig „...a tudományos szakkönyvtárak feladata, hogy a számukra kijelölt területen a művelődési, a termelési és kutatási szakterület dolgozóinak szakmai képzését és munkáját... a szükséges kiadványanyag gyűjtésével, feltárásával, megfelelő bibliográfiai, dokumentációs és tájékoztató tevékenységgel elősegítsék" (1956. évi 5. számú tvr. 5. § 3. pontja).

A jogalkotó tehát nemcsak a feladatokat sorolja fel, hanem az eszközöket is meghatározza, amelyek segítségével a feladatokat meg kell oldani. A gyűjtemény, mint ilyen, nem szerepel a felsorolásban. A könyvtár azonban élve a jogszabály-értelmezés lehetőségével a feltárás fogalmi körébe vonja az olvasóteremmel egybekötött különgyűjteményt is. Bizonyos területeken ugyanis, amennyiben erre elhelyezésileg, raktározásilag lehetőség van, a sajátos állomány ilyen formában történő feltárása az anyag élőbbé tételét szolgálja. Napjainkra jellemző információ áradat ugyanis nagyon gyorsan érdektelenné teszi az egyes kiadványokat, dokumentumokat. Ez elsősorban a műszaki és természettudományokra vonatkozik, ám a társadalomtudományok területén is egyre gyakoribb jelenség, és mind a cikkek, mind az önálló munkák tekintetében a legfrisebb „évjáratok" iránt mutatkozik nagyobb érdeklődés. Tehát az információnak lassan nem a tartalmi súlya, hanem a közzététel időpontja nyer nagyobb jelentőséget.

Az információ áradat önmagában nem jó dolog; a több irodalom, a több dokumentum nem szükségszerűen jelent jobb tájékoztatást. A könyvtár megnövekedett feladata tehát éppen abban van, hogy az értékes információkat elkülönítse azoktól, amelyek egy adott kérdésben irrelevánsak. Egyre gyakrabban hangoztatják, hogy a huszadik században lehetetlenné vált a tudományos eredményekre és eseményekre vonatkozó adatokat teljességgel figyelembe venni és így a döntési folyamat válságba jutott. A jogalkotás és a végrehajtás szintjéről nézve a kérdést: a jogalkotó és a végrehajtó hatalom aktusai legmagasabb szintű döntések, megengedhetetlen tehát az információáradattal szemben passzív álláspontra helyezkedni. Feladatainknak megfelelően keresni kell azokat az eszközöket és módokat, amelyek — most már sajátos területre vetítve — megteremtik az előfeltételeit a megalapozott jogalkotásnak. Ezek közé tartozik a hazai és külföldi jogszabályok feltárása.

Az olvasóteremmel egybekötött gyűjteményrendszer a közvetlen hozzáférhetőség, az összehasonlító áttekintés és nem utolsó sorban a gyors feltárás lehetőségeit biztosítja. A hosszadalmas raktári forgalmazás helyett — önkiszolgálás. A régi szemlélet szerint a könyvtár — raktár, passzív állomány. A mai szemlélet szerint kezdeményező szerepet kell vállalnia. A feltárás és tájékoztatás aktív tevékenység és ebben a tekintetben a gyűjteményes rendszer hangsúlyozott szerepet kap.

*

Az Országgyűlési Könyvtár HAZAI ÉS KÜLFÖLDI TÖRVÉNYEK ÉS JOGSZABÁLYOK GYŰJTEMÉNY-ében nyertek elhelyezést a régi magyar törvénytárak is, amelyek nagy része, mint Régi Magyar Könyv (R. M. K.) muzeális értékű. Ezek közül említésre méltó a Mossóczy-féle kódex, amely tartalmazza a régi magyar törvényeket 1584-ig. A Corpus Jurisnak első kiadása. Jelentős összeállítás került feltárásra — éppen a gyűjtemény szerkesztési munkálatai során — II. József körrendeleteit tartalmazó három kötet esetében, amely nem szerkesztői vagy kiadói kéz munkája, hanem könyvtáros foglalta kötetekbe 1902-ben.

A magyar törvénygyűjtemények elrendezésében 1867-ig a kronológikus elv érvényesült. Ezt követően a gyűjtemény szerkesztése az állományrész tartalmi egységeit követi: törvénytárak, mutatók, rendeletgyűjtemények, központi hivatalos lapok, minisztériumok tárcaközlönyei, megyei hivatalos lapok. A külföldi jogszabálygyűjtemények az országok betűrendjében nyertek elhelyezést, külön csoportba sorolva azokat a kiadványokat és összeállításokat, amelyek több ország normatíváit foglalják össze szakági csoportosításban.

A törvényhozási aktusok összehasonlító tanulmányozása a megalapozott jogalkotás egyik előfeltétele. Ebből a szempontból fontosak lehetnek a bizottsági előkészítő munka dokumentumai, a tervezetek anyagai. Az Országgyűlési

Könyvtár gyűjteménye — mind a hazai, mind pedig a külföldi anyag tekintetében — elhelyezésileg szerencsés helyzetben van, minthogy csatlakozik a Magyar Országgyűlési Írások Gyűjteményéhez és a Külföldi Parlamentek Kiadványai Gyűjteményhez. Így a jogalkotás különböző fázisai együtt tanulmányozhatók a jogszabály végső változatával.

*

Remélhető, hogy az Országgyűlési Könyvtár kezdeményezése serkentő hatással lesz mind a jogalkotó, mind a jogtudomány információ-igényére.

Kakuszi Mária

JOGIRODALOM

Jubileumi tanulmányok a Pécsi Egyetem történetéből

(Szerk.: Csizmadia Andor. Pécs, 1967. 285 old.)

A 600 éves magyar felsőoktatási törekvések fontos dokumentumait tartalmazza az a kitűnően szerkesztett tanulmánykötet, mely 7 magyar tudóson kívül egy lengyel és egy csehszlovák szerző munkáját is tartalmazza. Az egész műre jellemző, hogy szorosan kapcsolódik a középkori Universitas Quinqueecclesiensis alapításához, még akkor is, amidőn a korabeli gyakorlati jogi oktatást vagy a többi középeurópai egyetem egykorú problémáit tárgyalja. A kerek egészet alkotó munka új kutatási eredményeket, nemzetközi vonatkozásai miatt is, magas szintű anyagot nyújt, amelylyel túlnő egy ünnepi kiadvány keretein. Érdeme, hogy *vitatott* történeti és jogtörténeti kérdéseket taglal, mint amilyenek éppen az egyetemalapítás máig sem teljesen tisztázott előzményei, körülményei, anyagi létalapjai, tanárai és fakultásai vagy pedig a pécsi egyetemi beszédgyűjteménynek tudományos problémákat magábanrejtő kérdőjelei.

A kötet első tanulmánya *Adam Vetulani* krakkói egyetemi tanár tollából (*A pécsi egyetem, valamint a krakkói és bécsi testvéregyetemek alapításának körülményei*) összehasonlító alapon vizsgálja a XIV. század hatvanas éveiben Krakkóban (1364), Bécsben (1365) és Pécsett (1367) alapított studium generalék alapításának körülményeit. Megállapítja, hogy mindhárom egyetem V. Orbán pápa uralkodása alatt keletkezett, alapító okirataik megerősítését nem a német-római császárnak, hanem a pápának köszönhették, ezen okiratoknak a kelte korábbi, mint a megerősítő pápai bulláké és csonka egyetemek maradtak, mivel a pápa nem járult hozzá az akkoriban legfontosabbnak tekintett teológiai kar felállításához. A felhasznált források alapján arra a következtetésre jut, hogy az alapító okiratok időben azért előzik meg a megerősítő bullákat, mert a pápai Kúria bizonyosságot akart szerezni, vajon a római Egyház határain felállítani tervezett egyetemek jövendő sorsa, főként szervezeti téren és anyagi ellátottság tekintetében biztosítottnak tekinthető-e. A teológiai kar megszervezésére vonatkozó tilalmat azzal magyarázza, hogy a bécsi és a pécsi egyetemek alapításához hozzájárulásnál a krakkói egyetemmel kapcsolatos gyakorlat precedensül szolgált, itt pedig a teológia tanításának nem egedélyezését a sajátos lengyel helyzet, az akkor frissen egyesült lengyel állam, a lengyel egyháztartomány Rómától való távolságának ténye, valamint a lengyel király és a krakkói püspök viszálya kellően indokolja. Különös becset ad az értekezésnek, hogy a szerző gondos forrástanulmányozás alapján rekonstruálja mindhárom egyetem alapításának vonatkozásában a követett eljárást.

Mezey László témájának [*A pécsi egyetemalapítás előzményei (a deákság és a hiteleshely kezdeteihez)*] kifejtésénél abból indul ki, hogy „a középkor egyetemeit a latin kultúrájú Európa művelődési igényei, ezeket meg társadalmi szükségletek tették nélkülözhetetlenné". Véleménye szerint az 1367. évi pécsi egyetemalapításhoz vezető út kiépülésében jelentős tényező volt az írásbeliség mind nagyobb mérvű elterjedése, ezzel összefüggésben a társadalomnak írástudó réteg, illetve klerikus mesterség — deákság kialakulására vonatkozó igénye. A magyarországi írásbeliség a hiteleshelyek (*loca credibilia*) formájában intézményesült, amelyek működésének leglényegesebb elvét a szerző avatott szemmel autentikus testületi pecsét használatában és a mögötte álló kollektív felelősségben ismeri fel. Helyesen állapítja meg a formuláskönyvekre hivatkozással, hogy a hiteleshelyek az egyházi írásbeliség talaján maradtak ugyan, de tevékenységüket a királyi hatalom, az országos érdekek, valamint az adminisztrációs fejlődés által meghatározott keretek között és módon fejtették ki. Nem mulasztja el az alkalmat, hogy ne hívná fel a figyelmet, az igen korai esetektől eltekintve, világi értelmiségi helyzetű *notariusok* lényeges szerepére a hiteleshelyek munkásságában. Elgondolkoztató, bár Bónis György és Csizmadia Andor e kötetben közölt magas színvonalú tanulmányainak eredményeivel csak nehezen, illetve részben egyeztethető össze a mintaszerű értekezésnek az a megállapítása, miszerint a pécsi egyetem alapítására irányuló törekvések elsősorban a hazai notarius mesterség színvonalemelésének biztosítására, a közhitelességre vonatkozó hazai felfogás átalakítására, végső soron arra irányultak, hogy a hiteleshelyek a közjegyzőségeknek (*tabellionatusoknak*) adják át a helyüket, mivel azonban az egyetemalapítás nem bizonyult tartósnak, a notariusok rendje továbbra is a gyakorlatban szerezte meg képzettségét és szolgálta a ius scriptum szerint elképzelt jogélet helyett a magyarországi consuetudót.

František Kavka prágai professzor az eddig nyomtatásban közzétett forrásanyagra támaszkodó és a számára nyelvileg hozzáférhető szakirodalom beható tanulmányozásáról tanúskodó értekezésében (*A prágai Károly egyetem, a pécsi egyetem és Dél-Magyarország a XIV. században és a XV. század elején*) elsősorban a prágai és pécsi egyetemek viszonyának tisztázására vállalkozik, emellett azonban plasztikusan mutatja be a prágai egyetemnek a dél-magyarországi területekre gyakorolt hatását is. Eredményei közül figyelemreméltó, hogy valószínűsíti egyrészt a pécsi egyetemalapításnál igen fontos szerepet játszó Vilmos pécsi püspök közvetlen tapasztalatait a prágai egyetem működéséről, másrészt azt, hogy a pécsi egyetem 1399-ig vonzáskörébe vonta Dél-Magyarország tanulni vágyóinak nagy részét. További kutatásokra ösztönöz a szerzőnek az a megfigyelése, hogy Prágában a magyarországi származású egyetemi hallgatók száma a XV. század elején növekedett, melyet a tanulmány írója joggal hoz kapcsolatba az egyházzal szemben jelentkező ellenzék megerősödésével és a huszita-tanok befogadására irányuló kívánalom növekedésével.

Fügedi Erik genealogiai tanulmányában (*Alsáni Bálint, a pécsi egyetem második kancellárja*) az 1330 körül született Alsáni Bálint életútját követi nyomon, melynek főbb állomásait valamelyik számunkra ismeretlen egyetemen kánonjogi doktorátus megszerzésében, esztergomi olvasókanonoki és veszprémi kanonoki javadalom együttes birtoklásában, az alkancellári tisztség elnyerésében, pécsi püspökké (1374), illetve bíborossá (1384) kinevezésében, diplomáciai megbízatásokban és Erzsébet anyakirályné mellett a főkancellári tisztség betöltésében jelöli meg. Az egyetemmel kapcsolatos tevékenységét illetően két — már eddig is ismert — pápai bul-

lára hivatkozik, melyek közül az 1389—1404 között keletkezett arról tanúskodik, hogy Alsáni érdemben foglalkozott a pécsi egyetem ügyével, amikor politikai kegyvesztettsége idején a pápától a pécsi Szent János és Péter prépostság fenntartását kérte a kánonjogi és a római jogi professzorok számára.

Csizmadia Andor művében *(Galvano di Bologna pécsi működése és a középkori magyar jogi oktatás egyes kérdései)* a középkori Pécs egyetemének első és egyetlen biztos, európai színvonalon álló kánonjogász tanárának pályájáról ad rövid áttekintést és tudományos novumként közli forrásfeltáró tevékenységének eredményeit Bolognai Galvano jogtudományi munkásságáról. Galvano irodalmi hagyatékának feldolgozását egyetlen nyomtatásban megjelent munkájának *(De differentiis Legum et Canonum)* ismertetésével kezdi, melynek során felhívja a figyelmet arra, hogy az egykori pécsi professzor mind a római, mind a kánonjog területén széleskörű tudásanyaggal rendelkezett és megvolt benne az igény a régi és az új jog összehasonlítására is. Galvano kéziratban maradt műveiről szólva megállapítja, hogy azok a korabeli egyetemi oktatásformáknak megfelelően előadások *(lectiones)*, illetve magasabb szintű *repetitiok* formájában készültek és közülük a legjelentősebb a *Contrarietates Glossarum* vagy *Opus compendiosum*, amely leginkább alkalmas szerzője érdeklődési körének és módszertani alapelveinek megismerésére. Gondos elemzésnek veti alá Galvanonak talán pécsi egyetemi tanársága alatt készült *Repetitio in Glossa Opinionem. Cap. I. De constitutionibus* c. írását is, amelyről kimutatja, hogy írója az egyetemes és a partikuláris jog viszonyát finom elemzéssel tárja fel. Különösen értékesek az értekezőnek azok a megfigyelései, amelyek a főként Bolognában tevékenykedő glosszátorok és kommentátorok tudományos apparátusával, az ezekre jellemző dialektikus és kazuisztikus eljárással dolgozó, de a skolasztika bűvköréből szabadulni nem tudó és nem is akaró Galvano helyét jelölik ki a kanonisták között és világítanak rá arra, hogy a széleskörű irodalmi ismeretekkel rendelkező tudós a feudalizmus keretei között a kanonisztika virágkorának alkonyán akarva-akaratlanul a humanizmus előkészítésének részesévé vált. Nem hallgatható el a szerzőnek az az eredménye sem, hogy a pécsi egyetem felállítása, éppen Galvono di Bologna megnyerése az egyik bizonyság erre, a kánonjogi oktatást lendítette fel, a hazai jog elsajátítása továbbra is a gyakorlatban folyt, a római jog egyetemi szintű tanítását pedig nem kívánták meg társadalmi szükségletek, hiszen tételei annak idején a nemesi jogban aligha érvényesülhettek. Ez utóbbi indokolja meg azt, hogy miért nincs semmilyen adat a pécsi egyetem megindulásakor római jogi tanszék megszervezésére.

Kardos Tibor kitűnő tanulmánya *(A pécsi Egyetemi Beszédek és a humanizmus)* azon kutatások eredményeit közli, melyeket a szerző évtizedek óta folytat a pécsi egyetemen tartott magyar vonatkozású beszédekről. A pécsi egyetemi beszédekben igen sok a jelentős humanista vonás, de szembetűnő bennük az irodalom tökéletesítő és nemesítő eszméjének, a humanizmus alapvető pedagógiai szerepének és az etikailag érzékelhető világmegismerésnek a hiánya.

Milyen hatóerők játszottak szerepet a pécsi egyetem fejlődésében? — teszi fel a kérdést a szerző. Elsősorban a belső fejlődés a legfőbb mozgatóerő, másrészt a bolognai és a prágai egyetem közvetett hatása. Kardos professzor ezúttal a pécsi Egyetemi Beszédek teljes anyagának birtokában elemzi humanista és renaissance vonásokat. Pécs a XIV. sz-ban viszonylagos ipari fejlettséggel, élénk kereskedelemmel, s nem utolsó sorban meglehetősen nagyszámú polgársággal rendelkező város volt. A pécsi Egyetemi Beszédek ebbe a környezetbe illeszkednek bele.

Ez a gyűjtemény, mely inkább könyv jellegű, elsősorban politikus és moralizáló célzattal íródott, de a humanizmus társadalmi vonatkozásai is élesen jelentkeznek benne. A beszédek nem foglalnak állást a született nemesség ellen, de meglehetős szigorral bírálják azt, valamiféle „alázatos" nemességet követelnek. A beszédek analizálása a humanista világfelfogást nagyon kifejezően és csaknem teljes egészében mutatja meg. Az emberi nagyság hirdetésével teljességgel háttérbe szorul a középkori „humanitás" fogalma, mely nem más, mint az ember földi gyengeségének hirdetése A gyakorlati filozófia eszméjéből, mely a renaissance-ra jellemző, a beszédekben megtalálhatjuk a véletlenek felhasználásáról szóló téziseket, az időhöz való alkalmazkodást, a kapzsiság és a vagyonhajhászás elítélését. Kompilátorunk rámutat arra is, hogy milyen veszélyt rejt magában az államhatalom feldarabolásának ténye — itt nyilvánvalóan a korai viszonyokra is gondolt —, s a nemesség önző gőgje. A beszédek szóképei, hasonlatai biblikus eredetűek, ezt láthatjuk abban a vallási—világi párhuzamban is, melyben az összeállító Jézus örökségét szembeállítja a földi hatalomért folytatott gyilkos harccal.

A beszédek dominikánus szellemben íródtak, de világosan észrevehetők az agustinusi és bernáti misztika lenyomatai is. Egyidejűleg olyan vallási gondolatok is megjelennek bennük, melyek igen jellegzetesek Közép- és Kelet-Európában a XIV. sz. utolsó évtizedeiben. Itt az „istenbarátság"-ra, az „imitatio Christi" eszményére kell gondolnunk. Érdekes, hogy igen sok politikai, világi vonatkozású eszményeket is tartalmaznak. Ennek két fő oka lehetett, egyrészt a kompilátor szubjektív viszonya a tényekhez, másrészt a világi hallgatóság többsége. A beszédek teológiai alapelemei nem tartalmazzák a tomizmust. Ennek az lehet a magyarázata, hogy Aquinói Tamást a gyűjtemény keletkezésének időpontjában még nem avatták szentté és filozófiáját sem tették hivatalos irányzattá.

Az Egyetemi Beszédek antropológiáját vizsgálva mély humanizmussal találkozunk. Az egész gyűjtemény meghatározója az ember fogalma és a humanitás összekapcsolása. A társadalmi humanitás azonosul a keresztény felebaráti szeretettel, a kompilátor az emberek természetes összetartozására utal. Ezután a humanitás fogalma átmegy az irodalom, a pedagógia emberközpontiságát fokozó gondolatba, mely épp oly erősen jelentkezik, mint a kortárs olaszoknál.

A beszédgyűjtemény igyekszik körvonalazni, ill. konkrétan megfogalmazni a társadalmilag felelős és hasznos, esztétikailag a keresztény etikával érző ember ideálját, ily módon a laikus kultúra hídját alkotja meg a klerikushoz. A gyűjtemény rámutat arra, hogy a magyar társadalom leginkább képzett rétegében, mely hosszú ideig papokból állt, akik az állami funkciókat a legnagyobb számban betöltötték, megkezdődött a belső átalakulás.

A kompilátor néha bizonytalanul, de nagyobb mértékben öntudatosan feltárja az élet, a természet és az irodalom szépségeit. És itt kell felfigyelnünk egy fontos jelenségre: a stílus szigorúságára. Élményt csak élmény tud sugározni, mondja kompilátorunk, csak az tudja gyönyörködtetően ábrázolni pl. a természetet, aki maga is átéli annak szépségét.

A gyűjtemény értékét és hatását a történelem fő érdekeiként megalakult pécsi egyetem környezetében kell vizsgálni, későbbi kifejlődésükben — Mátyás és a Jagellók korában — laicizálódva és osztódva látjuk majd meg eredményeit. Felismerhetjük a pécsi Egyetemi Beszédekben a középkori környezetből még alig kibontakozott új, magyarországi humanista embereszmény első típusát. A beszédek új kulturális követelménye a jogtudományos vagy irodalmi műveltségű, szellemi csiszoltsággal rendelkező ember. A gyűjtemény nem sugároz még pezsgő irodalmi életet, de humanista felfogást annál inkább. A pécsi Egyetemi Beszédekben az új humanista kultúrideál körvonalazódik olyan vonásaiban, melyekben az Magyarországon a középkor végén jelent meg, mivel a nemesi rétegekben csak mérsékelten hat és hamarosan csak a klerikális intelligencia szűk rétegeire korlátozódik.

Az Egyetemi Beszédek a prágai és bolognai beszédek megfelelője,

s mint ahogy Olaszországban, nálunk is magában hordozta egy új, mozgalmas irodalmi élet csíráit és előfeltételeit.

Petrovich Ede ugyancsak nagyjelentőségű tanulmánya *(A pécsi egyetemi beszédgyűjtemény)* azt kutatja, hogy a 199 beszédből álló gyűjtemény — mely eredetileg Würtenbergben a premontrei rend birtokában volt, s csak később került a müncheni Állami Könyvtárba — valóban a pécsi egyetem keretén belül keletkezett-e. A kódexről megállapítja, hogy az 268 folióból áll, ebből 112 tartalmazza Lirai Miklós kommentárjait a vasárnapok evangéliumaihoz, 156 pedig „Sermones compilate in Studio generali Quinqueecclesiensi in regno Ungarie" címmel a beszédeket. Ezek két csoportba oszthatók: az összesen 199 beszéd közül 148 Ünnepi, 51 Alkalmi beszéd. A kiválogatási alap valószínűleg a domonkosok misekönyve volt. A beszédekben nincs egységes téma, sőt egyes részek szinte unalmat keltően ismétlődnek, nem az életből vett élményekre támaszkodnak.

A következőkben Petrovich a Beszédek forrásait kutatja. E kutatásnál döntő jelentősége van a címnek, mely azt mutatja, hogy nem önálló alkotásról, hanem csak összeállításról van szó. Igen valószínűnek látszik az a feltevés, hogy a kompilátor forrásként formálta a korabeli külföldi egyetemek hasonló beszédeit. A források kutatásánál a gyűjteményben szinte hemzsegő idezeteknek is nagy jelentőségük van. Összesen 4947 idézetet tartalmaz, ennek kb 70%-a bibliai eredetű, túlsúlyban ószövetségi.

A beszédek retorikai elemzése során megállapítja, hogy azok nem tételes jellegűek, de a kompilátor igyekszik egységes szerkezetet adni a gyűjteménynek. Jellemző a pécsi beszédekre, hogy utalásaik nem terjednek ki a részletekre, csak általánosságban mozognak.

A szerző Gábriel Asztrik kutatásaira figyelemmel — összehasonlítás céljából — több külföldi egyetemen elmondott beszédet szerzett be. Ezek alapján Petrovich a pécsi beszédeket így osztályozza: 1. 35 laikusok előtt elmondott beszéd; 2. 10 rövid, valószinüleg collatiós beszéd; 3. 154 egyetemi magiszterek által elmondott beszéd.

Rátérve a beszédek gyönyörködtető elemeinek jellemzésére, igen érdekes tényezőnek találja, hogy a skolasztikus jelleg ellenére is találunk gyönyörködtető elemeket a beszédekben. A szónoki figurák közül megtalálható 1. az ellentét; 2. a fokozás; 3. megszemélyesítés (csak egy esetben!); 4. vers- és himnusztöredék; 5. közmondások.

A következőkben Petrovich a természettudományi adatokat dolgozza fel. Azt hinnénk, hogy a teológia jellegből a természettudományi ismeretek primitívsége következik, ám kompilátorunk ilyen téren is meglepő jártasságot árul el. Igaz ugyan, hogy nem említi a Föld közelségének beismerését, de sohasem keres a jelenségek mögött természet fölötti erőket, nem úgy, mint a „Sermones dominicales"-ban. Orvostudományra vonatkozó idézet a beszédekben igen kevés van. Sok naiv, általános megállapítást találhatunk ebben a vonatkozásban, de a beszédek sohasem ajánlanak babonás gyógymódot.

Petrovich a következőkben a társadalmi élet problémáival foglalkozik, s rámutat, hogy a szerzetesi jelleg miatt a probléma felvetés meglehetősen tompított. A Sermones compilati-ban nincs nyoma a kemény, dorgáló hangnak, csupán óhajokat, kívánságokat fejez ki a szónok. Nincs utalás a városi polgárságra, ill. a parasztságra, s nem kap helyet a beszédekben az elítélendő társadalmi szokások bírálata sem. (Párbaj, boszorkányper stb.) A szónok megköveteli a papoktól, hogy életük összhangban legyen a kimondott elvekkel. Nincs szó a papság nagyobb bűneiről, e téren is különbözik a Sermones dominicales-től. A beszédek nem fenyegetnek a pokol rémségeivel, de megkövetelik a szentek tiszteletét, ám rámutatnak arra, hogy a szentek sem tudnak konkrét bajokat orvosolni. Nincs nyoma az eretnekek elleni kirohanásoknak és az inkvizíció dicsőítésének sem.

Az értelmezés tulajdonképpeni célja a Pécsre, illetőleg az egyetemre vonatkozó utalások tárgyalása. Szinte egyetlen kifejezett pécsi vonatkozású kitételt sem találhatunk a beszédekben. A kompilátor a pécsi egyházmegyében használatos misekönyvet sem idézi, még akkor sem, ha ez kifejezetten előnyös volna. Ez azonban még nem döntő a Beszédek pécsi keletkezésének elvetésére, mivel az összeállító valószínűleg a dömés misekönyvet használta.

A beszédek szinte tér fölött állnak, egyetlen városnevet sem említenek. Nincs olyan beszéd sem, mely bizonyítaná, hogy a Beszédek a pécsi egyetem keretén belül keletkeztek volna. Egyedül a gyűjtemény magas színvonala és az idézett szerzők akkori viszonylagos ismeretlensége utal az egyetemi légkörre. A Beszédek kétszer említik Jusztiniánuszt a Digestákkal együtt, de ez még nem jelenti azt, hogy működött volna Pécsen jogi kar. A szónoknak igen magas szintű hittudományi és filozófiai műveltsége volt, ez nemcsak az idézetek összeállításából, hanem a sok terminus technikus alkalmazásából is kitűnik, állapítja meg Petrovich. Valószínűnek látszik az a feltevés szerző szerint: „nem lehetetlen, hogy e beszédgyűjtemény egyetemi hallgatóknak szánt kézikönyvnek készült próbaprédikációk készítésére". Egyetlen, de igen súlyos érv szólt ez ellen, nevezetesen az, hogy a pécsi egyetemnek nem volt hittudományi fakultása.

A szerző a beszédek keletkezési korának megállapításában döntő szerepet tulajdonít annak, hogy a műben idézett utolsó szent Veronai Péter (1253-ban avatták szentté), illetve a szerzők közül Bonaventura (1274), ezért a terminus post quem-et az 1274-évben, a terminus ante quem-et pedig — Aquinói Tamás idézésének hiánya miatt — az 1323. évben állapítja meg. E két évszám közé beilleszthetők a beszédekben szereplő történelmi utalások is. Az „universitas" és a „studium" szavak kettős használata is a XIV. sz. eleji keletkezésre utalnak. A kompiláció idejének megállapítását segíti elő az, hogy a címet később tették fel, nem a kódex elejére került, hanem Lirai Postillái után. Tehát a kompilátor különbséget tudott tenni a Postillák és a pécsi Beszédek között. Petrovich ezek alapján így határozza meg a gyűjtemény keletkezésének körülményeit:

„Amikor a pécsi dömések értesültek arról, hogy Nagy Lajos Pécsett egyetemet szándékozik szervezni..., akkor az egyik pécsi dömés visszaemlékezve a maga, esetleg párizsi egyetemi éveire abban a föltevésben, hogy Pécsett lesz hittudományi fakultás, ahol az ilyen prédikációs gyűjteménynek nagy keletje lesz a teológus hallgatók között, hozzáfogott a gyűjtemény kialakításához... Arra nagyon vigyázott a kompilátor, hogy a többi pécsi szerzetesek és a tomizmus ellenzőinek érzékenységét meg ne sértse. Ezért ejtette el Aquinói Tamás ünnepét."

A jelenlegi kódexről megállapította a szerző, hogy csonka másolat. Keletkezési idejének meghatározását elősegítette az írástechnika, mely a XIV—XV. sz-ra utal. A cremonai Simonról szóló széljegyzetekből lehet következtetni arra, hogy a fennmaradt kódex 1415 előtt nem íródhatott.

Igen jelentős tényező az, hogy az egész kódexben egyetlen magyar szó sem található. Petrovich szerint a kódex Németországba kerülése összefügg a pécsi egyetem hanyatlásával. Szállítás közben valószínűleg megrongálódott, ezért újra lemásolták, kiegészítve Lirai Miklós Postillái-val.

A témájában azonos két tanulmány más-más oldalról dolgozza fel e becses, most már teljesnek mondható szövegeket mind tartalmi, mind pedig formai oldalról megközelítve azokat. Mindkettő hasznossága és eredményessége vitathatatlan új érték.

Bónis György tanulmánya (*Magyi János formuláskönyve és a gyakorlati jogtanítás)* elsősorban a pécsi Klimó-Könyvtárban őrzött Magyi János-féle formuláskönyvre figyelemmel nyújt újabb ismereteket arról, hogy a középkori magyar gyakorló jogászság miként tett szert a számára nélkülözhetetlen jogtudásra. A szerző célul tűzte maga elé, hogy meghatározza a

Formuláskönyv anyagának összetevőit, szerkezetéből leszűri a Magyi életére vonatkozó adatokat, összehasonlítja az egykorú formuláskönyvek különböző típusait és végül levonja a tanulságokat a gyakorlati jogtanításra vonatkozólag. Éles logikával mutatja ki, hogy fő forrása négy — a) Mátyás király kancelláriájának okleveleit (1476), b) a budai káptalan okleveleit, közöttük Óbuda város kiadványait (1476—1480), c) oklevékezdetek gyűjteményét és (alkalmasint Beckensloer) János püspök formuláskönyvét (1468—1476), valamint d) egy Pesten tevékenykedő közjegyzőnek saját gyakorlatából eredő okleveleit (1477—1493) magában foglaló —részből áll, amely utóbbi városi és szentszéki kiadványokkal egészül ki. A Formuláskönyv összeállítójának életútját nyomozva, igazolja, hogy a Szabolcs megyei kisnemesi eredetű Magyi-család felemelkedését a familiaris viszony tette lehetővé, a család tehetséges sarja, János, a XV. század 60-as évelben az egri káptalani iskolában sajátította el a latin nyelvű írás-olvasást és fogalmazást, vált *litteratussá,* valószínűleg Veronai Gábor fő- és titkos kancellár szolgálatában 1476-ban került Budára, ahol legalább átmenetileg a káptalan *notariusa* lett és ezzel egyidejűleg kancelláriai gyakorlatot is folytatott, majd már ez év végén császári, 1490-ben pedig pápai közjegyzői (*tabellio*) kinevezést kapott, a magasabb egyházi rendeket sohasem vette fel, akár meg is házasodhatott, míg végül életét — mint Pest városának jegyzője — 1493-ban vagy alig később fejezte be. A formuláskönyvek típusainak meghatározásánál a szerző Uzsai Jánosnak 1351-ben befejezett Ars Notaria-jától indul el, amely részint az első kísérlet volt a magyar szokásjog rendszerezésére, részint pedig egyaránt felölelte a királyi kúria, a hiteleshelyek, a szentszékek, továbbá a városok okleveleit. Meggyőzően bizonyítja, hogy a XIV. század második felében az egyházi és világi bíráskodásban észlelhető fejlődés a jogélet, illetve ezzel párhuzamosan a jogi tankönyvek differenciálódásához vezetett: kialakultak az egyházi hagyományozású, a kancelláriai deáktól kancelláriai deákhoz, a hiteleshelyről hiteleshelyre, a kancelláriából hiteleshelyre került formuláskönyvek típusai. Véleménye szerint a Magyi-formuláskönyv, típusát tekintve, az Ars Notaria-hoz áll közel és például szolgálhat arra, hogy a „tankönyvnek" kézről-kézre adása mellett a hazai jog elsajátításának másik módja az volt, midőn az iratminták összeállítója járta végig a gyakorlat különböző iskoláit. Gazdagon adatolt tanulmányának végső eredményeit abban összegezi, hogy a központi jogászképzés a királyi kancelláriában és a kúriában folyt, a kancellária és a kúria vezetőinek irányításával a tapasztaltabb notariusok (*conservatorok*) tanították a fiatalabbakat, ez a jogtanítás a gyakorlatból leszűrt jogi elveket alakított ki, az oktatás közben írásbafoglalt és további tanításra szánt jogi megjegyzések a Tripartitum előzményei, ilyenformán tehát a magyar bírósági szokásjogot a gyakorlatban tevékenykedő deákok dolgozták ki.

Lengyel Alfréd főként levéltári forrásokra támaszkodó írása *[A pécsi Királyi Akadémia története (1785—1802)]* a Győrből II. József intézkedésére Pécsre áthelyezett Királyi Akadémia másfél évtizedes történetét tárja fel. Ismerteti a jogi és a bölcseleti fakultással rendelkező főiskola szervezeti problémáit, az oktatás kérdéseit, a tantestület egyes tagjainak ideológiai-politikai állásfoglalásait és kitér a hallgatóság anyagi, erkölcsi, valamint fegyelmi helyzetének bemutatására is. Kivált azok a fejtegetései értékesek, amelyek a haladó és a visszahúzó erők küzdelmét vázolják fel, többek között a nyelv- és valláskérdésben. Részletesen foglalkozik Győr város magisztrátusának az Akadémia visszatelepítésére irányuló és a győri káptalan által is támogatott harcával, amely a pécsi és Baranya megyei szervek ellenállása ellenére győzelemmel zárult.

Az ünnepi alkalomhoz méltó köntösben megjelent tanulmánykötetet a közzétett forrásrészletek fotókópiái is nélkülözhetetlenné teszik a kutatók és érdeklődők számára. A valamennyi tanulmányon végigvonuló alaposság és tárgyszeretet azt bizonyítja, hogy szerzőik a tudomány mai szintjén új megvilágítást adnak a tárgyalt kérdéseknek. A magunk részéről is sajnálattal állapítjuk azonban meg, hogy ez a kitűnő kötet viszonylag kevés példányszámban került kiadásra, s hogy könyvárusi forgalomban nem kapható.

Antalffy György—Both Ödön

*Az ókori jogtörténet legújabb francia (egyetemi) tankönyve**

A romanisták századunk kezdete óta érezték, hogy a római jog hagyományos, lényegében a Digesta-szövegek érdekfeszítő de gyakran terméketlen elemzésére szorítkozó tanítása nem kielégítő. A jogi asszirológia, az epigráfia és a papirológia fejlődése arra ösztönözte a szakembereket, hogy a túlzottan a római jogi szövegekre korlátozott kutatás és egyetemi oktatás látókörét szélesítsék ki kelet, Görögország, a hellén világ irányában. A „Römische und antike Rechtsgeschichte" gondolata, amelyet L. Wenger vetett fel, ebből a felismerésből keletkezett. Wenger programmja, ellentétben azzal, amitől ellenfelei tartottak, korántsem szándékozott csökkenteni a római jog didaktikai szerepét és elsőbbségét. Ellenkezőleg, arra törekedett, hogy az újabb források segítségével ismertté vált, alacsonyabb jogi technikáról és színvonalról tanúskodó egyéb ókori jogokkal hasonlítván össze a római jogot, annak elsőbbségét hangsúlyozza. Ugyanakkor az új módszertani törekvések arra vezettek, hogy nagyobb jelentőséget tulajdonítsunk a jog fejlődését meghatározó és megvilágító gazdasági körülményeknek és társadalmi helyzetnek.

Mintegy húsz esztendeje mind nyugaton, mind a szocialista országokban egyre többen csatlakoznak ehhez a tudományos irányzathoz. Erről tanúskodnak azok a munkák, amelyek a rómaiak, a görögök és az ókori keleti államok jogát és intézményeit egyaránt felölelik. Elegendő, ha megemlítjük E. Seidl „Römische Rechtsgeschichte"-jét (Hannover, 1949; 2. kiad.: Köln, 1962), két lengyel kézikönyvet: R. Taubenschlag (Rzymskie prawo prywatne na tle praw antycznych = Római magánjog más ókori jogokkal összehasonlítva, Warszawa, 1955) és K. Koranyi (Powszechna historia państwa i prawa = Egyetemes állam és jogtörténet I. kötet: Ókor, Warszawa, 1961. 2. kiad: 1965) munkáját vagy az új csehszlovák kollektív művet, amely J. Tureček vezetésével készült (Švetove dejiny štatu a prava ve staroveku — Ókori egyetemes állam és jogtörténet, Praha, 1963).

Ennek az irányzatnak a jegyében a francia jogi fakultások 1954-ben egy új tantárgyat vezettek be: „Az állam és a társadalom története a kezdetektől a korai középkorig" címmel. R. Monier tankönyve, amely G. Cardascia és J. Imbert közreműködésével készült (Histoire des institutions et des faits sociaux, Paris, 1956), vagy J. Ellul tankönyve (Histoire des institutions de l'Antiquité, Paris, 1955. újabb kiadása 1962-ben) erre az újításra reagáltak, és mind az oktatók, mind

* Jean Gaudemet: *Institutions de l'Antiquité* (Az ókor intézményei, Paris, Syrey, 1967, XIX+909 pp, 11 kép és 8 térkép melléklettel.

a hallgatók számára hasznosak. Az 1961—62. évi reform óta ezt a tantárgyat a „licence" második évfolyamán tanítják „Az ókor állami és társadalmi intézményei" címmel.

Ebbe a keretbe kell helyeznünk a párisi jogi fakultás professzorának: Jean Gaudemet-nek „Institutions de l'Antiquité" című új tankönyvét. Bár lényegében megfelel a jelenlegi francia egyetemi oktatási rendnek, terjedelménél és koncepciójánál fogva mégis túllép azon. A szerző az előszóban kijelenti, hogy munkájával azoknak is segítséget kíván nyújtani, „akik, Franciaországban vagy külföldön érdeklődnek az ókor állami, jogi és társadalmi intézményei iránt, anélkül, hogy az iskolai tantervek rabszolgái lennének". Munkája egyben, minthogy túllép a hivatalos oktatás keretein, a keleti és a görög-római antikvitás jogának és intézményeinek szintézisét nyújtja.

A mű, amelyet a Sirey könyvkiadó ízléses köntösben jelentetett meg, három különböző terjedelmű részre oszlik: „A kelet hagyományai", „Görögország", „Róma". Ismertetésünk ezt a kronologikus rendszert követi. A recenzens nem akar visszaélni helyzetével: pusztán arra szorítkozik, hogy lehetőleg híven ismertesse az igen gazdag kötet tartalmát, és így képet nyújtson hatalmas anyagáról, ezzel megmutatván azt a szerepet, amelyet a könyv ezentúl az ókori intézmények és az ókori jog oktatásában játszani fog.

I.

Az első könyv (1—124. old.) a „Keleti hagyományok"-ról szól. Ez a cím az ókori közel-kelet jogára és intézményeire vonatkozó korszerű ismeretek összegezését fedi. Némi válogatásra volt szükség. Ennek során a babiloniak és az egyiptomiak jutottak a legkedvezőbb helyzetbe. Az ékírásos források fontossága és az egyiptomi civilizáció tekintélye valóban indokolják a bőséges terjedelmet. A héber jog a keresztény nyugatra gyakorolt hatása miatt ugyancsak önálló fejezetet kapott. Egy további fejezet a hettitákat tárgyalja, mert az ő joguk viszonylag jól ismert. Ezzel szemben a szerző csak futólag emlékezik meg az asszír és a perzsa birodalomról.

Bevezető fejezet határozza meg „A kelet történetének nagy korszakait". Ezek a korszakok az első sumér városok és az első fáraók idejétől, mintegy i. e. 3000-től egészen Nagy Sándor hódításáig, az i. e. IV. század végéig terjednek. Az olvasó tehát mintegy száz rendkívül tömören megfogalmazott oldalon keresztül közel háromezer esztendős fejlődést követhet nyomon, amelyet az alábbiakban részletezünk.

Az első fejezet témája „Babilon állami és társadalmi szervezete". A szerző fejtegetéseinek a középpontjában Hammurabbi korának (i. e. XVIII. sz. kezdete) babiloni intézményei állanak. A történelmi perspektívát azzal adja meg, hogy utal a sumér előzményekre, a későbbi asszír intézményekre, valamint a periferikus jellegű eseményekre (az elamitákra vagy kappadókiaiakra). Így a hettitákkal együtt, akiknek külön fejezetet szentel, az ékírásos jogi kultúra teljes képét nyújtja, kezdve annak mezopotámiai központjától, a sumérek letelepedésétől (3000—2700) és az első Ur-beli dinasztiától (2500 körül) egészen a perzsa hódításig, amikor Kürosz i. e. 539-ben elfoglalja Babilont.

A szerző leírja a forrásokat, amelyek — mint ismeretes — igen régiek és rendkívül bőségesek: a legrégibb „kodifikációkat" (az Ur—Nammu kódexet, az Esnunnai törvényeket, Lipit—Istar és Hammurabbi törvénykönyvét), valamint a joggyakorlatról tanúskodó okiratokat, amelyek ékírásos agyagtáblákon maradtak fenn. A királyság intézménye, a közigazgatás, a templomok és a bírósági szervezet szabályai nyújtanak anyagot a politikai struktúra tanulmányozásához. A mezőgazdaság jelentősége, a kereskedelem szervezete, a pénzverés és a pénzforgalom pedig a mezopotámiai gazdasági életről nyújtanak képet. A társadalom szerkezetének a vizsgálatából kitűnik, hogy különbséget tettek a szabad emberek (awilum) és a rabszolgák (wardum) között; de az is megállapítható, hogy a rabszolgatartás szerepe másodlagos. A közbenső társadalmi csoport (muskenum) jogállapota vitás. A babiloni családjog sokrétűsége a házasság, a válás, a nők és a gyermekek helyzetének, az örökbefogadás szabályozásában és az öröklési rendben mutatkozik meg. Végezetül összefoglalja a tulajdoni rend legfőbb vonásait, majd egybeveti a babiloniak jogát és intézményeit Egyiptom jogával és intézményeivel, amelyeket a következő fejezetben tárgyal.

A következő, „Egyiptom állami és társadalmi szervezete" c. fejezetet (50—77. old.) másképpen építette fel a szerző. Itt szigorúan történeti sorrendben haladva, egy-egy paragrafust szentel az Óbirodalom, a II. évezredbeli thébai királyság — az egyiptomi civilizáció fénykora —, végül az Újbirodalom államszervezetének, társadalmi és gazdasági életének, családjogának.

Egyiptom története, amelynek egyes szakaszaiban a fáraó hatalma a helyi vezetők javára csökken, majd újra megerősödik, olyan monokrácia példáját mutatja, amelyben az állam autoritatív tendenciái állandóan erkölcsi meggondolásokba ütköznek. A politikai eszmék itt elválaszthatatlanok a vallási eszméktől. A királyi funkció is vallási jellegű; a fáraó hatalmát a vallás támogatja. De a vallás ugyanakkor olyan tanokat is létrehoz, amelyek bizonyos individualista és liberális magatartásnak kedveznek. Az egyiptomi monarchikus teológia a fáraó szuverénitását olyan egyidejűleg jogi és vallási jellegű normarendszerbe ágyazza bele, amely nem tűri az abszolutisztikus önkényt.

A hettita államban (78—95. old.) a királyi tekintély a fegyveres erőkön alapszik. A hettita király se nem isten, se nem az isten fia, mint a fáraó, de nem is isten helytartója, mint a mezopotámiai uralkodók. Ennek ellenére szinte isteni hatalma van a halotti kultusznál, valamint az istenek és az emberek közötti közvetítő szerepénél fogva. A szövetségi, protektorátusi vagy vazallusi szerződésekből ismerhetjük meg a hettita állam „feudális" jellegét, és az uralkodók élénk diplomáciai tevékenységét. A Boghaz-Köiben két táblán megtalált „Hettita kódex" segítségével aránylag jól ismerjük ennek a népnek a társadalmi szervezetét, büntetőjo-

gát és családjogának bizonyos vonásait. A szemita hatások ellenére, a hettita jog nem nélkülözi az eredeti vonásokat: bármely más ókori keleti jogrendszernél határozottabban elválasztotta a vallási szabályokat a jogszabályoktól.

A héberek esetében (96—122. old.) olyan társadalmi-állami fejlődés tanúi lehetünk, amely a nomád törzsek patriarchális rendjétől Izrael és Juda államok teokratikus királyságáig halad. A szerző a bibliai források alapján követi nyomon ezt a fejlődést. Ezután kerül sor az izraelita királyság jellegzetességeinek az ismertetésére: a vallási aspektusra (amely a hébereknél sokkal élesebb, mint a többi keleti királyságban), a király kijelölésére, a királyi funkcióra, majd végül a bírósági szervezet és a büntetőjog ismertetésére. Az egyes társadalmi csoportok elemzése során a szerző rámutat a papság jelentőségére, és a rabszolgaság csekély szerepére. Befejezésül pontos képet nyújt a bibliai családjogról, és ezt néhány öröklési jogi utalással egészíti ki.

Az első könyvet lezáró összegezésben a szerző felsorolja a keleti társadalmak intézményeinek a közös és eltérő vonásait. Különösen hangsúlyozza a rabszolgaság igen korlátozott szerepét Keleten. Az is megállapítható ilyenformán, hogy a szabad emberek és a rabszolgák szembeállítása nem valamennyi ókori mediterrán társadalomnak alapvető vonása. A rabszolgaság, mint társadalmi és jogi kategória persze létezik, de a szerző szerint nem ez határozza meg a társadalom szervezetét. Egyiptom és Mezopotámia társadalmának döntő vonása az, hogy „mindenki alá van vetve egy mindenható királynak" (123. old.). Valójában a keleti despotikus királyság olyan állami alakulat, amely közvetlenül egy falusi jellegű társadalomra épül. Ezt a társadalmat jogilag szabad, de az uralkodóval szemben az örökletes szolgaság állapotában levő emberek alkotják. A király az állam központosító hatalmát testesíti meg. Egyedül ez a központi hatalom képes arra, hogy megvalósítsa azokat a folyamszabályozási munkálatokat, amelyektől a Nílus, a Tigris és az Eufrátesz áradásos völgyében, a gazdasági élet normális működése függ. Az ilyen típusú államokban a szabadok és a rabszolgák szembeállítása helyébe inkább a földművesek és a királyi bürokrácia ellentéte lép. Görögországban és Rómában ezzel szemben a társadalom differenciálódása merőben más típusú államot hoz létre. Ott a politikai hatalmat jelentő jogok a szabad polgárok testületét illetik meg.

II.

A második könyv, amelynek címe: „Görögország" (125—250. old.), három fejezetre tagozódik: az archaikus kor (a II. évezred kezdetétől i. e. VII. századig); a klasszikus Görögország (VII—IV. sz.); a hellenisztikus kor (IV. sz. vége—I. sz.). Ez a korszakbeosztás eltér attól, amelyet a görög történelem szakemberei általában alkalmazni szoktak. Ők az archaikus kort a VIII—VI. századra teszik (800 ill. 750-től i. e. 500-ig); klasszikus kornak a polisz virágkorát, az V. és IV. századot veszik. Az aigéiszi (krétai és mükénéi) civilizáció korát (2000—1200), valamint a „sötét kort" (1200—800) pedig csupán a szoros értelemben vett görög történelem előzményének tekintik. A szerző korszakbeosztása viszont arra törekszik, hogy ezt az előtörténetet egybefoglalja a görög történelem tárgyalásával.

Az „első fejezet" (127—144. old.) ezért visszavezeti a görög intézményeket krétai és mükénéi gyökereikre, és azzal a kényes kérdéssel is foglalkozik, amelyet a homéroszelőtti Görögország és a homéroszi görög társadalom közötti kapcsolat jelent.

Intézményeit tekintve a mükénéi társadalom (131—135. old.) közelebb áll az első könyvben tárgyalt „keleti hagyományokhoz", mint a homéroszi társadalom. Az akhájok társadalmi élete a XV—XIII. században a palota köré összpontosult. A palota nem csupán politikai és közigazgatási, hanem egyben gazdasági és vallási szerepet is játszott.

Az i. e. 1200 körül bekövetkezett dór invázió alaposan megváltoztatja ezt a képet. Mükéné hatalmának összeomlása után a görög világ új alapokon épül fel. A paloták pusztulása és a lineáris írás eltűnése azt jelzik, hogy a paloták köré tömörülő társadalom olyan arisztokratikus társadalommá alakul át, amelyben a polisz-társadalom csírái alakulnak ki. Ez az átalakulás a „sötét korban" (i. e. 1200—800) ment végbe, amelyre csupán a homéroszi költemények vetnek némi fényt.

Míg a filológusok és a régészek örömmel állapítják meg a kontinuitást Mükéné és a homéroszi világ között, a történész — különösképpen az intézmények történésze — kénytelen törésről beszélni.

Amikor a homéroszi költemények elnyerik végső formájukat, a VIII. és a VII. század fordulóján, létrejön a görög polisz. Ezentúl a polisz-rendszer határozza meg a görög intézmények történetét. A polisz virágkorát Periklész Athénjében éri el. A második fejezet a polisz történetével foglalkozik, amely a klasszikus Görögország intézményeit tárgyalja (145—215. old.) három szempontból: államszervezet, jogi és politikai tanok, család és társadalom.

Miután a szerző leírta az arisztokratikus városállamból a demokratikus poliszba való átmenetet, a görög demokrácia mechanizmusát tanulmányozza Athént véve mintául. Ennek során ismerteti az alapelveket, a társadalmi csoportokat és az athéni polgár politikai jogait, a hatalom szerveit (népgyűlés, tanács, magisztrátusok), a bíróságokat és az igazságszolgáltatást, majd végül a pénzügyeket. A hagyományos témát: Athén és Spárta viszonyát nem tárgyalja, és így nem foglalkozik a spártai intézményekkel sem, viszont részletesen taglalja a görög federalizmust, hosszú paragrafust szentelve a ligáknak és a szövetségeknek. Ebben a részben a hellénisztikus kor ligáit is tárgyalja.

A következő rész a görög jogi és politikai tanokat tartalmazza, és ez egybeesik a politikai tanok történetének tanításával, amit önálló tárgyként oktatnak a francia jogi fakultásokon. A szerző szándékosan két olyan problémának a tárgyalására szorítkozik, amelyek az intézmények történetének szükséges kiegészítéséül szolgálnak: a jog és a törvény kérdésére Homé-

rosztól a klasszikus filozófusokig, valamint a kormányformák és uralmi formák osztályozására.

Végül, a „Család és társadalom" című harmadik rész a görög jog egységességének nehéz problémájából kiindulva, a klasszikus Athén családi szervezetének és a személyek jogállásának néhány alapvető fogalmával foglalkozik (a családi csoportok: különösen az *oikosz*, a személyek a családban, a rabszolgák és az idegenek).

A második könyv utolsó fejezetét a szerző a „hellenisztikus kor" görög intézményeinek szenteli (215—250. old.). Ez a korszak Nagy Sándor hódításaival kezdődik. A makedóniai hódító átveszi legyőzött szomszédjától, a perzsa királytól, a birodalmi gondolatot, amely a görög gondolkodásmód számára idegen volt. Halála után a diadochok harcai következtében birodalma széthullik. Mintegy háromszáz esztendeig kellett várakozni arra, hogy Róma — saját maga javára — sikerrel megvalósítsa az egyetemes birodalom eszméjét. Eközben a görög intézmények kettős keretben fejlődnek tovább. Az egyik a polisz, amely meggyengülvén gyakorlatilag autonóm város színvonalára süllyedt le, de eszméje továbbra is kedves maradt a görögök számára. A másik a városok fölött elhelyezkedő királyság, amelyet már a IV. század teoretikusai is hirdettek, majd Nagy Sándor utódai és az általuk alapított királyi dinasztiák valósítottak meg.

III.

A harmadik könyv, amely Rómáról szól, terjedelmét tekintve messze meghaladja az előző kettőt, hiszen önmagában mintegy az egész mű kétharmadát teszi ki (250—810. old.). Felépítésében is különbözik a keleti és a görög intézményeket tárgyaló részektől. Itt eltűnik a „család és társadalom" címet viselő pont, amely a kelet és Görögország esetében a magánjog rövid ismertetését tartalmazta. Így némiképp megbomlik az egyensúly a két első — a keletről és Görögországról szóló — rész, valamint a rómaiaknak szentelt rész között. Ez az eltérés nemcsak a terjedelmi különbségekkel magyarázható, hanem a tartalmi különbségekből is adódik. Az anyag fontossága indokolttá teszi a római közjogi intézmények részletes tárgyalását, míg a sok speciális munka felmenti a szerzőt az alól, hogy a magánjog bármennyire is vázlatos ismertetésével növelje a terjedelmet. Ennek ellenére helyet kapott több olyan kérdés is, amelyet a római magánjognak szentelt munkák rendszerint a személyekről szóló részben szoktak elhelyezni. A szerző a „társadalmi osztályok" tárgyalása során ugyanis ismerteti a polgárok jogállását, a rabszolga jogi helyzetét, a felszabadítás módjait és a felszabadítottak helyzetét. Ezenfelül mindhárom cím befejező fejezete a „jogról", azaz a jogforrásokról és az azokat szankcionáló perjogi szabályokról szól. Ilyenformán helyet kapott a munkában két olyan nagyobb téma, amelyek szokás szerint a római magánjogról szóló tankönyvekben helyezkednek el. Kimarad ezzel szemben a dologi jog, a kötelmi jog, a családjog és az öröklési jog. Ezeket az anyagrészeket jelenleg a francia egyetemeken az „Ancien Régime" megfelelő joganyagához kapcsolódóan tanítják.

Az így felépített harmadik könyv három címre oszlik a következő kronológiai beosztásnak az alapján: az ősi kor egészen az i. e. II. század derekáig, amikor a rómaiak meghódítják a Földközi-tenger medencéjét; a klasszikus kor — Róma és joga nagyságának kora — amely az i. e. II. századtól Diocletianusig tart (i. sz. 284); végül a kései római birodalom, amely Diocletianus-szal kezdődik, és a jogászok számára a nyugati birodalom bukása után is tovább tart, egészen Justinianus haláláig (i. sz. 565), akinek műve betetőzi a római jog történetét.

Ez a beosztás, jóllehet kissé önkényes, mint a történelem mindenféle „periodizációja", kétségkívül jobban megfelel a római intézmények fejlődésének, mint a három egymást felváltó államformán alapuló merőben formális felosztás: a királyság, a köztársaság és a császárság kora. A szerző korszakbeosztása azonban nem teljesen mentes a hátrányoktól. Így például a rabszolga és a felszabadított helyzetéről csak a II. címben (klasszikus kor) esik szó, az egész rendkívüli kogniciós eljárást pedig a szerző a harmadik címben, a késő-római császárságnak szentelt részben helyezi el, holott ismeretes, hogy a kogniciós eljárás az előző korszakban alakult ki, és hogy a principátus kezdetétől fogva egyedül ezt az eljárást alkalmazták Egyiptomban és a császári provinciákban.

A kor jogforrásai közül kiemelkednek a késő-római birodalom jogforrásai, amelyek összhangban állanak a bekövetkezett politikai változásokkal: a császári rendeletek elsőbbséget élveznek a szokásjoggal szemben, bár az utóbbi mind elméleti kidolgozottság, mind gyakorlati szerepét tekintve fejlődést mutat az előző korhoz képest. A névtelenné vált jogtudományt egyszerűsítési törekvések jellemzik. A törvényhozásból és a jogtudományi művekből gyűjtemények és kodifikációk készülnek, és ezekkel jut el a római jog ókori történetének a csúcsára. E gyűjtemények leghíresebbike, Justinianus *Corpus Juris*-a, a szintézis és a jog rögzítésének a műve, amely „egyidejűleg a klasszikus hagyományokhoz való ragaszkodásról és olyan gyakorlati érzékről tanúskodik, amely számot vet a IV. és az V. században bekövetkezett változásokkal." Justinianus műve technikai eredményeinek köszönheti jól ismert sikerét, amely a *Corpus Juris* XII. századbeli újrafelfedezésétől egészen a modern kodifikációkig tart.

A végső összefoglalásban (807—810. old.) a szerző elénk tárja a római intézmények történeti jelentőségét a birodalom nagyságának és hanyatlásának prizmáján keresztül. A császárság kerete az időleges területi egyetemességen túl is biztosította a római jog és a római intézmények számára, hogy túléljék Róma politikai hatalmát. Ebből a szempontból Róma „pusztulásának" és „hanyatlásának" fogalma tartalmatlanná válik. „A hanyatlás okai helyett" — fejezi be fejtegetéseit a szerző — „inkább ennek a továbbélésnek a mélyen gyökerező okain kell elgondolkoznunk." (809—810. old.).

*

Nem lehet eléggé hangsúlyozni a stílus rendkívüli világosságát, tisztaságát és tömörségét, azt a gon-

dot, amellyel a szerző különválasztja az általánosan elfogadott nézeteket személyes véleményétől, a megoldottnak tekintett problémákat a vitatott kérdésektől. A monumentális kézikönyv egyetlen esetben sem tartalmaz önkényes megállapítást. A szerző valamenynyi megállapítása a biztos tudás és a hosszú tudósi és oktatói tapasztalatok, valamint egy gazdag — a mű minden oldalán tartalmas lábjegyzetekben jelentkező — bibliográfia szilárd alapjain nyugszik. Elvileg csak a legújabb munkákra hivatkozik, de a régebbi irodalmat sem mellőzi, ha az ma is lényeges megállapításokat tartalmaz. A könyv elején pedig egy hasonló szellemben összeállított általános bibliográfiai tájékoztatót nyújt.

Lehetséges, hogy a könyv így, ahogyan van, túlságosan hosszúnak (és terhesnek) tűnik a francia egyetemi hallgatók számára, akikhez elsősorban szól. De ha a szerző szerényebb didaktikai méretekre csökkentette volna könyvét, akkor az értékéből is sokat veszített volna. Ez az érték pedig nézetünk szerint abban áll, hogy világos, szabatos és a tudományos precizitásnak megfelelő formában összképet nyújt az egész — keleti, görög és római — ókor intézményeinek és jogának a fejlődéséről, és mindezt beleágyazza a tőle elválaszthatatlan társadalmi és gazdasági összefüggésekbe. Az egész világ tudósai haszonnal forgathatják a könyvet. A szakemberek — orientalisták, hellénisták vagy romanisták — rendszeresen ehhez a kézikönyvhöz fognak fordulni, akár saját kutatásaik, akár oktatói működésük során. A „nem-jogászok" viszont, az ókori történelem hatalmas területének bármelyik ágát is művelik, olyan kalauzt fognak találni ebben a könyvben, amely eligazítja őket a jogi technika ösvényein, amelyen avatott vezető segítsége nélkül nem tudnának haladni. Mindannyiuk számára J. Gaudemet *„Institutions de l'Antiquité"* című munkája ezentúl nélkülözhetetlen segédeszközül fog szolgálni. *Joseph Modrzejewski*

A Jogtudományi Közlöny előfizetési ára 1968. január 1-től megváltozott: egyes szám ára 8,— forint, félévi előfizetéses díja: 48,— forint

---

E lapszám (XXIII. új évfolyam 4.) szerzői: *Dr. Peschka Vilmos* a MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa. — *Dr. Nagy László* egyetemi tanár (Szeged). — *Dr. Lázár Ernő* a Kulturális Kapcsolatok Intézete főelőadója. — *Dr. Karlócai János* vállalati jogtanácsos. — *Dr. Benedek Károly* az Igazságügyminisztérium főosztályvezetője. — *Dr. Világhy Miklós* egyetemi tanár. — *Dr. Mádl Ferenc* A Magyar Tudományos Akadémia főelőadója. — *Dr. Péteri Zoltán* a MTA tudományos osztályvezetője. — *Dr. Vékás Lajos* egyetemi tanársegéd. — *Dr. Fényes Miklós* Egyetemi Könyvtár igazgatója (Pécs.). — *Dr. Kakuszi Mária* az Országgyűlési Könyvtár főkönyvtárosa. — *Dr. Antalffy György* egyetemi tanár (Szeged). — *Dr. Both Ödön* egyetemi docens (Szeged). — *Dr. Modrzejewski, Joseph* egyetemi tanár (Párizs).

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 120-243. — Kiadja: a Lapkiadó Vállalat (VII., Lenin körút 9—11. Telefon: 221-281). Felelős kiadó: Sala Sándor igazgató. — Megjelenik havonta. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp., V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 24 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás az MNB 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, I., Fő utca 32. Telefon: 159-450) vagy a KULTÚRA külföldi képviselete

68.106 — Egyetemi Nyomda, Budapest

Ára: 8,— Ft

INDEX: 25.422

XXIII. új évfolyam 5. szám Budapest, 1968. május hó

JOGTUDOMÁNYI FÉNYKÖNYVTÁR 19. 11. 23

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM

VALKI LÁSZLÓ:
A nemzetközi szervezetek jogalanyisága és szerződéskötési joga 225

HÁMORI VILMOS:
Tanúkihallgatás a polgári perben 235

RÁCZ ISTVÁN:
A szülőnek a gyermekkel való érintkezése és annak néhány problémája 244

Szemle:

WELTNER ANDOR:
A gazdasági és szociális jogok megvalósításával foglalkozó varsói ENSZ-szeminárium 252

BECK SALAMON:
Az állam és vállalata 259

BENKŐ GYULA:
Hozzászólás Lakatos Andor: „Biztosítási jogelvek alakulása" című cikkéhez 261

HARTAI LÁSZLÓ:
A vércsoportvizsgálati módszerek jelentősége és fejlődése két évtizedes ítélkezési gyakorlat tükrében 265

A pécsi és a budapesti jogi fakultások jubileumai

VARGYAI GYULA:
A magyar felsőoktatás kezdeteinek 600. évfordulója alkalmából rendezett ünnepségek Pécsett 269

GYÖRGYI KÁLMÁN:
300 éves a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara 273

Irodalom:

Jubileumi tanulmányok II. (ANTALFFY GYÖRGY) 277

Antalffy György: Állam és demokrácia (PAPP IGNÁC) 285

— —: Új könyvek 292

MELLÉKELVE: DOKUMENTÁCIÓS SZEMLE

СОДЕРЖАНИЕ: *Ласло Валки:* Правосубъектность и право на заключение договоров международных организаций. — *Вилмош Хамори:* Допрос свидетеля в гражданском процессе. — *Иштван Рац:* Общение родителя с ребенком и его некоторые проблемы. — *Обзор: Андор Вельтнер:* Семинар ООН по вопросам осуществления экономических и социальных прав в Варшаве. — *Шаламон Бек:* Государство и его предприятие. — *Дюла Бенкё:* Замечания к статье Андор Лакатош: «Сложение правовых принципов страхования». — *Ласло Хартаи:* Значение и развитие методов исследования групп крови в свете 20-летней судебной практики. — *Юбилеи печского и будапештского юридических факультетов: Дюла Вардяи:* Торжества в Пече по случаю 600-летия начала высшего образования в Венгрии. — *Калман Дьёрдьи:* 300 лет юридическому факультету Будапештского университета им. Лоранда Этвэша. — *Юридическая литература:* Юбилейные статьи II. *(Дьёрдь Анталффи).* — Дьёрдь Анталффи: Государство и демократия *(Игнац Папп).* — — —: Новые книги

INHALT: *László Valki:* Die Rechtssubjektivität der internetionalen Organisationen und ihr Recht auf Vertragsschliessung. — *Vilmos Hámori:* Zeugenvernehmung im Zivilprozess. — *István Rácz:* Der Verkehr der Eltern mit dem Kind und einige daraus folgende Probleme. — *Rundschau:* Andor Weltner: UNO-Seminar in Warschau über Verwirklichung von wirtschaftlichen und sozialen Rechten. — *Salamon Beck:* Der Staat und sein Betrieb. — *Gyula Benkő:* Bemerkungen zum Artikel „Gestaltung der Versicherungsrechtsprinzipien" von Andor Lakatos—*László Hartai:* Die Bedeutung und die Entwicklung der Blutgruppenuntersuchung im Spiegel der zwanzigjährigen Gerichtspraxis. — *Jubileen der juristischen Fakultäten in Budapest und Pécs: Gyula Vargyai:* Die aus dem Anlasse des 600 jährigen Jubileums der ungarischen Hochschulbildung veranstalteten Feierlichkeiten in Pécs. — *Kálmán Györgyi:* Die Fakultät für Staats- und Rechtswissenschaften der Loránd Eötyös Universität in Budapest ist 300 Jahre alt. — *Rechtsliteratur:* Studien zum Jubileum II. *(György Antalffy).* — György Antalffy: Staat und Demokratie *(Ignác Papp).* — — —: Neue Bücher

SOMMAIRE: *László Valki:* La personnalité juridique des organisations internationales et leur droit de conclure des traités. — *Vilmos Hámori:* L'audition des témoins dans le procès civil. — *István Rácz:* Le droit des père et mère d'aller voir leurs enfants et quelques problèmes qui en résultent. — *Revue: Andor Weltner:* Le séminaire de l'O.N.U. à Varsovie s'occupant de la réalisation des droits économiques et sociales. — *Salamon Beck:* L'Etat et son entreprise. — *Gyula Benkő:* Observations à l'étude de M. Andor Lakatos: «La formation des principes juridiques des assurances». — *László Hartai:* L'importance et le développement des méthodes de l'examen des groupes sanguins á la lumière de la jurisprudence des deux dernières décades. — *Les jubilés des Facultés de droit de Pécs et Budapest: Gyula Vargyai:* Festivités à Pécs organisées à l'occasion du 600e anniversaire des commencements de l'enseignement supérieur en Hongrie. — *Kálmán Györgyi:* Le 300e anniversaire de la fondantion de la Faculté de droit de l'Université Eötvös Loránd de Budapest. — *Littérature:* Etudes jubilaires II. *(György Antalffy).* — Antalffy György: Etat et démocratie *(Ignác Papp).* — — —: Nouveaux livres

XXIII. új évfolyam 5. szám Budapest, 1968. május hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A nemzetközi szervezetek jogalanyisága és szerződéskötési joga

Bevezetés

Korunk egyik legjellemzőbb vonása a gazdasági, társadalmi és politikai élet egyre fokozódó *internacionalizálódása.* Ez a folyamat, amely a második világháború után különösen felgyorsult, elsősorban a nemzetközi szervezetek körének kiterjesztését és feladatainak kiszélesedését eredményezte. A nemzetközi szervezetek száma az utolsó két évtizedben ugrásszerűen megnövekedett, s e növekedés előreláthatóan hasonló ütemben folytatódni fog.[1] Meglehetősen szoros összefüggés figyelhető meg napjainkban a tudományos-technikai forradalom, a termelőerők fejlődésének soha nem tapasztalt fellendülése és a nemzetközi szervezetek szerepének megnövekedése között. A gazdasági-társadalmi törvényszerűségek parancsolóan írják elő az államok közötti együttműködés elmélyítését, az eddig belsőnek tekintett feladatok nemzetközi síkon való megoldását. A tudomány és a technika fejlődése ugyanakkor lehetővé is tette az együttműködést. Az államok tevékenysége egyre inkább összefonódik, egyre szélesebb területeken jön létre a kooperáció, az anyagi és szellemi erők egyesítése. Mindez a nemzetközi szervezetek számának és szerepének megnövekedése mellett a nemzetközi jog jelentős fejlődését is eredményezte. E jogág fejlődésének egyik fontos állomása volt, hogy a nemzetközi szervezeteket alkalmassá tették arra, hogy *közvetlenül* résztvegyenek a nemzetközi jogviszonyokban, azokban önállóan fellépjenek, saját nevükben jogokat szerezzenek és kötelezettségeket vállaljanak, s ezáltal eredményesebben szolgálhassák azokat a célokat, amelyek megvalósítása érdekében az államok e szervezeteket létrehozták. A nemzetközi jogviszonyokban való önálló fellépés elsődlegesen szerződéskötés útján történhetett, az a tény pedig, hogy a szervezeteket a szerződéskötés következtében nemzetközi jellegű jogok illették meg, illetve kötelezettségek terhelték, azt jelentette, hogy alanyaivá váltak a nemzetközi jognak. Ennek a kialakult helyzetnek a fokozatos elismerése egyben a klasszikus nemzetközi jogalanyiság-elmélettel való szakítást vonta maga után. A klasszikus elmélet szűk jogalanyiság-fogalmát — amelynek értelmében csak az államok lehetnek alanyai a nemzetközi jognak — felváltotta egy szélesebb fogalom. Most már a nemzetközi szervezetek is helyet kaptak a jogalanyok sorában. Meg kell állapítanunk azonban, hogy a szocialista nemzetközi jogtudományban egészen a legutóbbi időkig tartotta magát az a nézet, amely — különböző meggondolásokra hivatkozva — alapjában véve továbbra is a klasszikus felfogást vallotta magáénak.

A nemzetközi szervezetek jogalanyiságát elismerő szerzők eddig még nem jutottak azonos álláspontra egy sor más — a szerződéskötéssel és jogalanyisággal összefüggő — kérdésben. Így pl. abban, hogy ipso facto válnak-e a szervezetek jogalanyokká vagy szükséges a jogalanyiság megállapításához a kívülálló államok elismerése; továbbá a szerződéskötésre vonatkozóan vannak-e általános szokásjogi szabályok, stb.

Az alábbiakban a jogirodalomban kialakult alapvető véleményeltéréssel, továbbá az említett egyéb vitatott kérdésekkel foglalkozunk, kifejtve egyúttal a szerintünk helyes álláspont indokolását.

Vita a nemzetközi szervezetek jogalanyiságáról

A vita elsősorban szocialista nemzetközi jogászok között folyt le, illetve — hellyel-közzel — tart még ma is. Az ötvenes évek végéig szinte egyeduralkodónak volt tekinthető az ún.

[1] A kormányközi szervezetek száma 1965-ben 179 volt, ezenkívül létrehoztak még 1718 nem-kormányközi organizációt is. (Year-Book of International Organizations, 1964—1965, Bruxelles, 1965.)

„klasszikus" felfogás,[2] ebben az időben azonban — majd később is a hatvanas évek elején — egyre-másra jelentek meg a szocialista országokban a nemzetközi szervek jogalanyiságának elismerése mellett síkraszálló munkák, amelyek élesen bírálták a fenti szerzők álláspontját.[3]

Miből indultak ki a jogalanyiságot tagadó felfogás képviselői? A vita során a legtöbbet idézett — és bírált — szerző *Modzsorján* volt. — Az alábbiakban az ő gondolatmenetét igyekszünk bemutatni. Véleménye szerint a nemzetközi jog művelői hibát követnek el akkor, amikor a jogalanyiság tekintetében egyenlőségjelet tesznek a belső jog és a nemzetközi jog közé. A belső jogban ugyanis a jogalanyok egy felső főhatalomnak, az államnak vannak alávetve, míg a nemzetközi jogban ez az alávetettség nem létezik, a jogalanyok felett nem áll semmiféle főhatalom. A belső jogban a főhatalom meghatározhatja — bővítheti vagy szűkítheti — a jogalanyok körét, a nemzetközi jogban azonban ilyen főhatalom nem lévén, maguk a jogalanyok nem ruházhatnak fel más intézményeket jogalanyisággal. Helyteleníti a szovjet professzornő Kelsen álláspontját, aki szerint a nemzetközi jog határozza meg azt, hogy ki lehet jogalany. „Hasonló koncepciók megalkotói mitikus államok feletti nemzetközi jogrendet kísérelnek meg létrehozni, amely a legfelsőbb nemzeti államhatalmi szervek funkciójával analóg funkciókat látna el a jogalanyok vonatkozásában."[4] „Teljesen nyilvánvaló, hogy tagadva a nemzetközi jogalanyiság tudományos kritériumai megállapításának szükségességét", különböző nyugati szerzők „tág teret nyitnak a nemzetközi jogalanyok körének kiszélesítésére vagy szűkítésére az erős államok belátása és érdekei szerint."[5] A fentiekből következően „a nemzetközi jog alanyainak lényeges tulajdonsága a nemzetközi téren a főhatalommal való rendelkezés, amely képessé teszi őket a jogalkotásban való részvételre, kötelezettségek vállalására..." „ilyen hatalommal csak az államok és a felszabadulásukért harcoló nemzetek rendelkeznek..."[6] Csak ezek az alanyok biztosíthatják a nemzetközi jog alapvető elveinek és szabályainak a betartását. A nemzetközi szervezetek éppen arra hivatottak, hogy egyrészt elősegítsék az államok által magukra vállalt kötelezettségek teljesítését, másrészt a kollektív kényszer erejével betartassák azokat a jogsértővel. Ezek szerint Modzsorján csak azokat az intézményeket ismeri el a nemzetközi jog alanyának, amelyek azon túl, hogy jogokat és kötelezettségeket szerezhetnek, közvetlenül részt is vesznek a nemzetközi jogi normaalkotásban. Ez természetesen még nem zárná ki, hogy a szervezetek jogalanyisággal rendelkezzenek, hiszen a szervezetek szerződést kötve gyakorolják jogalkotó hatáskörüket. A Modzsorján által említett kritérium csak az egyéneket és a belső jogi személyeket törölné a jogalanyok sorából, ezért szükség volt még egy tétel megfogalmazására. Azok a szerződések — állítja a professzornő — amelyek megkötésében nemzetközi szervezet is részt vesz, nem a szervezetet, mint önálló jogalanyt kötelezik, hanem közvetlenül a szervezet mögött álló államokat.[7] A szervezet ugyanis átruházott jogkörben, s nem a saját jogkörében jár el. A szerződés kötelezettje csak formailag a szervezet, az a tény tehát, hogy a megállapodást pl. nem az ENSZ tagállamai írják alá, hanem a Biztonsági Tanács erre meghatalmazott képviselői az ENSZ nevében, csupán adminisztrációs egyszerűsítés.[8] Logikailag itt már bezárul a kör, ha az utóbbi tételt elfogadjuk, a szervezeteket valóban nem tekinthetjük jogalanyoknak. Modzsorján azonban tovább megy, s a nemzetközi szervezetek által kötött szerződések többségéről megkísérli kimutatni, hogy tartalmilag sem esnek a nemzetközi szerződések fogalma alá. Az ENSZ szakosított intézményei és a Gazdasági és Szociális Tanács között létrejött megállapodásokban pl. szerinte csupán az ENSZ koordinációs funkciója jelentkezett. A mentességekre, kiváltságokra vonatkozó szerződések

[2] Lásd pl.: *Modzsorján:* Szubjektü mezsdunarodnovo prava. Moszkva, 1958. 31. és köv. oldalak, *Sursalov:* Osznovnüje voproszü tyeorii mezsdunarodnovo dogovora. Moszkva, 1959. 31. és köv. old., *Fabrikov:* Mezsdunarodnüj dogovor, Moszkva, 1957. 18. old., *Krilov:* Mezsdunarodnoje pravo. Moszkva, 1947. 3. old., *Ekubeszku.* K voproszu o mezsdunarodnoj pravoszubjektnosztyi Organyizacii Obegyinyonnüh nacii. In: Voproszü tyeorii i praktyiki mezsdunarodnovo prava. Moszkva, 1959. 67. old., *Kozsevnyikov* szerk.: Mezsdunarodnoje pravo. Moszkva 1957. 86—87. old., illetve a kelet-európai irodalomban többek között *Lachs:* Mnogosztoronnüje mezsdunarodnüje dogovorü. Moszkva, 1960. 58. old., *Ehrlich:* Interpretacija traktatow, Warszawa, 1957. 58. old., *Klafkowski:* Prawo miedzynarodowe publiczne. Warszawa, 1964. 109. old. (Ez utóbbiakat idézi *Lukasuk:* Sztoronü v mezsdunarodnüh dogovorah. Moszkva, 1966. 119. old.), *Buza—Hajdu:* Nemzetközi jog. Budapest, 113—114. old., 188. old.

[3] *Tunkin:* Osznovü szovremennovo mezsdunarodnovo prava. Moszkva, 1956. 17—19. old., *Levin:* K voproszu o ponyjatyii i szisztyeme szovremennovo mezsdunarodnovo prava. Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 1947. 5. sz. 11. old., *Bobrov:* O pravovoj prirogye Organyizacii Obegyinyonnüh Nacij. Szovjetszkij jezsegodnyik mezsdunarodnovo prava. Moszkva, 1959. 232. s köv. old., *Morozov:* Organyizacija Obegyinyonnüh Nacii. Moszkva, 1962. 196. old., *Talalajev:* Juridicseszkaja priroda mezsdunarodnovo dogovora. Moszkva, 1963. 27. és köv. old., *Lukasuk:* i. m. 119. és köv. old., a kelet-európai irodalomban: Genyovszkij: Osznovi na mezsdunarotnoto pravo. Szófia, 1966. 80—82. old., *Avramov:* Medunarodno javno pravo. Beograd, 1963. 127. old., *Morawiecki:* Organizacje miedzynarodowe, Warszawa, 1965. 52. s köv. old. (Ez utóbbiakat idézi: *Lukasuk:* i. m. 121. old.) A magyar irodalomban: *Haraszti:* A nemzetközi jogalanyiság kérdéséhez. In: Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis. Tom II. Fasc. 1. 1960. 33. és köv. old., *Buza:* A nemzetközi jog fő kérdései az új szellemű nemzetközi jogban. Budapest, 1967. 38. old.

[4] *Modzsorján:* i. m. 6. old.

[5] *Modzsorján:* i. m. 7. old.

[6] *Modzsorján:* u. o.

[7] *Modzsorján:* i. m. 33. old.

[8] A tételt a Bizottsági Tanács esetében az Alapokmány 24. cikkéből vezeti le.

pedig olyan jellegű jogosítványokat tartalmaznak, amelyekkel általában a belső jogi értelemben vett jogi személyek rendelkeznek. (Így a szerződéskötésre, ingó és ingatlan vagyon szerzésére, bíróság előtti fellépésre vonatkozó jogokat.) A Svájccal kötött szerződés ugyan elismeri az ENSZ nemzetközi jogi személyiségét és jogképességét, aminek következtében a világszervezet a svájci bíróságok hatásköre alól ki van véve. Ezzel a kiváltsággal azonban a konferenciák és kongresszusok is rendelkeznek, mégsem gondol senki sem arra, hogy ennek alapján azok szintén alanyaivá válnak a nemzetközi jognak. (Modzsorján nem tesz említést arról, hogy miképpen értelmezhető a szerződés kifejezett utalása a nemzetközi jogi személyiségre és jogképességre.) Az említett példáknál a professzornő minden esetben hangsúlyozza, hogy még az ilyen jellegű megállapodások is csak elhatárolt körben, pontosan meghatározott szűk területen jönnek létre.

Ennyiben foglalható össze Modzsorján jogalanyiságáról alkotott nézete. A vele egyező álláspontón lévők nagyjából hasonló gondolatmenet alapján jutnak a nemzetközi szervezetek jogalanyiságát tagadó következtetésre. A fentieket csupán *Sursalov* két megállapításával kell kiegészíteni. A szovjet nemzetközi jogász felteszi a kérdést: ha nem tekintjük a szervezeteket a nemzetközi jog alanyainak, akkor az általuk ténylegesen megkötött szerződések mely jogágba tartoznak, illetve mely jogág szabályai vonatkoznak rájuk? A válasz első része tartalmazza az egyik megállapítást. A nemzetközi szervezetek Sursalov szerint tulajdonképpen megbízottként — több fél közös megbízottjaként — járnak el, tagállamaik minden konkrét esetben vagy általánosan megadott felhatalmazása alapján. A felhatalmazás pontosan körülírja azt a kört, amelyen belül a szervezetek tagállamaik képviseletében eljárhatnak, s szerződéseket köthetnek.[9] Ebből logikusan az következne, hogy a szervezetek részvételével létrehozott megállapodások tehát nemzetközi szerződések, így azokra a nemzetközi jog szabályai vonatkoznak. Sursalov második ide vonatkozó megállapítása azonban mást tartalmaz. Véleménye szerint mégsem nevezhető egy vagy több nem-jogalany részvételével létrejött megegyezés szabályszerű nemzetközi jogi szerződésnek, ezért ezek a megállapodások „inkább (nemzetközi) szerződések alkalmazásai, mint szerződések a szó eredeti értelmében". (A szerződések, amelyeknek az alkalmazására sor kerül, a szervezetek alapítók szerződései.)[10] A feltett kérdésre adott válasz határozatlansága nyilvánvalóan a fenti logikai ellentmondás következménye.

Emellett az álláspont mellett egyébként találkozhatunk az irodalomban bizonyos vegyes jellegű felfogással is. Képviselői[11] szerint a nemzetközi szervezetek nem alanyai ugyan a nemzetközi jognak, de rendelkeznek bizonyos „korlátozott jogképességgel", „jogalanyi jelleggel", „korlátozott jogalanyisággal", illetve „a nemzetközi életben önállóan és közvetlenül fellépheznek". Lukasuk azt írja, hogy ezek a nézetek a nemzetközi jog tudományában átmenetet képeznek a jogalanyiság tagadása és elismerése között. E szerzők tehát felismerték a korábbi (ún. „klasszikus" nézőpont) tarthatatlanságát, de azzal még nem kívántak teljesen szakítani.

A nemzetközi szervezetek jogalanyiságát el nem ismerő felfogással szemben — mint említettük — az ötvenes évek végén és a hatvanas évek elején több szocialista nemzetközi jogász lépett fel. Írásaik gyakran nem nélkülözték az élesen elítélő kifejezéseket. Az egyik legújabb szovjet nemzetközi jogi tankönyv pl. megállapítja, hogy ez a felfogás „formális", „jogilag dogmatikus", „kétségtelen ellentmondásban áll a reális nemzetközi valósággal".[12] Az alábbiakban — elsősorban a nemzetközi jog tudományának említett művelőire támaszkodva — megkíséreljük cáfolni a nemzetközi szervezetek jogalanyiságát tagadó nézeteket, ennek során megindokolva, miért szükséges a jogalanyok körébe e szervezeteket is bevonni. Véleményünk szerint az egész kérdéskomplexum két fő oldalról közelíthető meg: — a jogalanyiság *általános* (jogelméleti) *fogalmának*, valamint — a nemzetközi szervezetek jogalanyisága és szerződéskötési gyakorlata tényleges *fejlődésének* oldaláról.

A tanulmány szűkreszabott terjedelme nem teszi lehetővé, hogy mindkét problémával egyforma részletességgel foglalkozzunk, ezért a vizsgálódásunk tárgyát képező jogintézmény fejlődésének kérdéseit csak igen röviden fogjuk érinteni.

A jogalanyiság általános jogelméleti fogalma

Anélkül, hogy belemennénk a jogalanyiság fogalmának részletesebb tárgyalásába, meg kell állapítanunk a következőket. A jogalanyiság egészen általánosan azt jelenti, hogy valamilyen „egység", vagy *Mosler* kifejezésével élve „működési egység" (Wirkungseinheit)[13] egy adott jogrendszerben jogokkal és kötelezettségekkel rendelkezik. Ehhez kapcsolódik a *jogké-*

---

[9] *Sursalov:* i .m. 33., 36. old.

[10] *Sursalov:* i. m. 37. old. A polgári irodalomban is találunk egyébként hasonló nézetet — *Parry:* The Treaty-Making Power of the United Nations In: British Yearbook of International Law. Vol. 26 (1949) 110, 147. old.

[11] *Liszovszkij:* Mezsdunarodnoje pravo. Kijev, 1955. 65. old., *Jevgenyev:* Mezsdunarodnoje pravo, Moszkva, 1957. 86. és köv. old., *Kozsevnyikov:* Ucsebnoje poszobije po mezsdunarodnomu publicsnomu pravu. Moszkva, 1947. 54. old., stb.

[12] *Kozsevnyikov* szerk.: Mezsdunarodnoje pravo, Moszkva, 1964. 38. old.

[13] *Mosler:* Die Erweiterung des Kreises der Völkerrechtssubjekte. Zeitschrift für Ausländisches Öffentliches Recht und Völkerrecht. 22. köt. 1962. 17. old.

pesség fogalma, amely azt juttatja kifejezésre, hogy valamely egység jogokkal és kötelezettségekkel rendelkez*het*, azaz képes arra, hogy jogok és kötelezettségek hordozója legyen. A jogalanyiság és a jogképesség fogalma tehát voltaképpen ugyanannak a jogintézménynek a két oldalát jelöli. A jogalanyiság-jogképesség intézménye azonban nem létezhet önmagában, feltételezi egy másiknak a meglétét is, amelyet a *jogviszony* fogalma jelöl. A jogviszony a szokásosan használt formula értelmében olyan viszony, amelynek meghatározott alanyok között, meghatározott tárgyra nézve jön létre, s tartalmát bizonyos jogok és kötelezettségek alkotják. A jogviszony kategóriája nem „tiszta" jogi fikció, hanem materiális alapokon nyugszik — a jogviszonyok alapját *a társadalmi viszonyok* képezik. A társadalmi viszonyok a szocialista jogirodalomban emberek közötti — a társadalomban létrejött — reális kapcsolatokat foglalják magukban. Ahhoz, hogy ezek a kapcsolatok jogviszony formáját öltsék, az szükséges, hogy az adott jogrendszerek normaalkotó intézménye meghatározott társadalmi viszonyokat — jogviszonyok formájában — szabályozzon, s ezáltal céljainak megfelelő hatást gyakoroljon azokra. Nem minden társadalmi viszony kerül szabályozása, csak az, amelyet a normaalkotó szabályozásra szükségesnek és alkalmasnak tart. A társadalmi viszonyok emberek között alakulnak ki, nemzetközi téren ugyanakkor a jogviszonyok alapját *az államok közötti viszonyok* alkotják. A társadalmi viszonyok meglehetősen bonyolultak. A társadalom fejlődésével ugyanis létrejöttek az egyének részvételével különböző alakulatok, amelyek valamilyen területen az emberek bizonyos csoportjainak közös céljait szolgálták. A társadalmi viszonyok ezek után nem csak egyén és egyén közötti kapcsolatokban öltöttek testet, hanem az alakulatok és a kívülállók (más alakulatok és egyének), valamint az alakulatok és tagjaik, végül a tagok egymásközötti kapcsolataiban is. Ezeket a kapcsolatokat a normaalkotó bizonyos mértékig szabályozta, úgy, hogy a jogviszonyok is ennek megfelelően szélesedtek. Minden jogágon illetve jogrendszeren belül a normaalkotó határozta meg, hogy mely reális, valóságos kapcsolatokat szabályozzon, ami egyúttal azt jelentette, hogy a jogviszonyok alanyainak a körét is a normaalkotó rögzítette. Nemzetközi téren a fejlődés hasonló következményekhez vezetett.

A fentiekből következően a belső jogban kialakult jogalanyiság-fogalom és a nemzetközi jog megfelelő fogalma alapjaiban egymással megegyezik. Mind a nemzetközi jogban, mind a belső jogban azonos az értelme a jogviszony fogalmának, azaz mindkét fajta jogviszony meghatározott alanyok között, meghatározott tárgyra vonatkozóan áll fenn, s tartalmát konkrét jogok és kötelezettségek alkotják. A jogviszonyok alapjait a belső jogban társadalmi viszonyok képezik, a nemzetközi jogban pedig államok közötti viszonyok. A normaalkotó végül mindkét esetben *végsősoron* azonos. Modzsorján — azt állítván, hogy a jogalanyiság szemszögéből nézve a belső jog és a nemzetközi jog alapjaiban különbözik egymástól — eltekintett a fent jelzett lényegi azonosságoktól, s a másodlagos ismérvek közül olyat választott ki, amely eltérő volt a két jogrendszernél. Ezt az ismérvet azután döntőnek tekintette vizsgálódásában. Kétségtelen, hogy a két jogrendszer közötti választóvonalat annak az ismérvnek a segítségével lehet meghúzni, hogy a nemzetközi jog decentralizált rendszerében államok közötti kapcsolatokat végsősoron maguk az államok szabályozzák, míg az emberek közötti társadalmi viszonyokat az egyének és egységek felett álló főhatalom, centralizált rendszert teremtve. Ebből fakadnak is bizonyos különbségek, ezek azonban véleményünk szerint a jogalanyiság meglétét nem érintik, legfeljebb a jogképesség *mértékét*.

Modzsorján érvelése egyébként bizonyos mértékig megnehezíti az álláspontjával szemben fellépők helyzetét. Mint gondolatmenetének bemutatása során elmondottuk, könyvében csak annak a megállapítására szorítkozik, hogy a két jogrendszer alapvetően különbözik egymástól, s ezért a belső jog jogalanyiság-fogalma a nemzetközi jogban nem használható. Adós marad azonban az indokolással. Nem ad választ arra a kérdésre, hogy az általa döntőnek tulajdonított eltérésből miért fakad az a követelmény, hogy a nemzetközi jogviszonyokban fellépő jogalanyok teljes jogképességgel rendelkezzenek, partikuláris és általános jellegű nemzetközi jogi normát alkothassanak, valamint képesek legyenek az általuk alkotott normák betartásának biztosítására. Erre a kérdésre mások sem adnak választ. A válasz elmaradásának okára *Haraszti* professzor világított rá a jogalanyiság kérdéseiről írott tanulmányában: „Ennek az eljárásnak a követői lényegében megfordították az okoskodást, azt nézték, hogyan lehetne a nemzetközi jog *kizárólagos* alanyaivá tenni az államokat, ... és ezért olyan újabb elemeket vettek fel a meghatározásukba, amelyek elképzelésük szerint ennek a célnak az elérését biztosíthatják."[14]

A fenti helytelen fogalom-meghatározás egyébként még egy további téves megállapítással egészül ki. Modzsorján, Sursalov, az 1957-es szovjet nemzetközi jogi tankönyv szerzői és mások szinte egybehangzóan érvelnek azzal, hogy helytelen a jogalanyok körének kiterjesztése, mivel — mint idéztük — „hasonló koncepciók hívei mitikus államok feletti nemzetközi jogrendet kísérelnek meg létrehozni, amely a legfelsőbb nemzeti államhatalmi szervek funkcióival analóg funkciókat látna el a jogalanyok vonatkozásában."[15] „Ez az elismerés ugyanabba

[14] *Haraszti:* i. m. 35. old.
[15] *Modzsorján:* i. m. 7. old.

az irányba mutat, mint a (természetes vagy jogi) személy nemzetközi jogalanyiságának az elismerése, s ugyanazon célokat követ — az állami szuverenitás elve tagadásának célját. A nemzetközi szervezetek jogalanyiságát elismerők következtetéseiket pl. a Nemzetek Szövetségére való utalással igyekeztek megalapozni, államok feletti szervezetnek ábrázolva azt, amely a nemzetközi jog alanyainak minden jellemvonásával rendelkezik" — írja Sursalov a nemzetközi szerződések kérdéseiről írott könyvében.[16] A két idézetből világosan kitűnik, hogy a szerzők egyenlőséget tettek a szervezetek nemzetközi jogalanyisága és a nemzetekfelettiség kategóriája között. Nézetük a jogalanyiság általuk adott ismérveiből egyenesen következik. Ha azt mondjuk ugyanis, hogy a nemzetközi jog alanyai csak azok lehetnek, akik egyebek között részt képesek venni a nemzetközi jog *általános* szabályainak megalkotásában, s e szabályok betartásának megfelelő eszközökkel való biztosításában, továbbá megállapítjuk, hogy ezeknek a feltételeknek csak az államok felelnek meg, akkor a nemzetközi szervezetek jogalanyiságának elismerése tényleg azt jelenti, hogy elismerjük azok nemzetekfelettiségét is. A nemzetközi szervezetek ilyen módon ugyanis az állam, ill. a szuperállam jellemvonásaival rendelkeznének. A jogalanyiság szélesebb fogalmából természetesen nem vonható le ilyen következtetés. A nemzetközi szervezetek már akkor is alanyai a nemzetközi jognak, ha a szerződéseikben jogokat szereznek és kötelezettségeket vállalnak, s a nemzetközi jog egyes — elhatárolt — területein partikuláris jellegű és jelentőségű (nem általános) normákat hoznak létre.

A következő vitatható kitétel Modzsorján gondolatmenetében az, hogy míg a belső jogrendszerekben az állam, mint a főhatalom birtokosa meghatározhatja a neki alárendelt jogalanyok körét, a nemzetközi jogban erre a normaalkotónak — az államnak — nincs lehetősége, tekintve, hogy nem áll az államok (jogalanyok) felett egy megfelelő főhatalom. Illetve, ahogyan ezt a professzornő Kelsen álláspontjával kapcsolatban megjegyezte, a nemzetközi jog — a belső jogrendszerekkel ellentétben — nem állapíthatja meg jogalanyainak körét. Az a jogosultság tehát, amellyel az állam belső jogi viszonylatban rendelkezik, nem illeti őt meg a nemzetközi jog keretei között. Azt Modzsorján sem tagadja, hogy az állam a nemzetközi jogviszonyokban a szuverén főhatalom megtestesítőjeként, hordozójaként lép fel, jogképessége elvileg korlátlan, s — ami ebből következik — szerződőképessége is az. Minden kötelezettséget vállalhat, minden jogot megszerezhet, bármilyen tárgyú szerződést köthet bármely más állammal. A ma hatályos általános nemzetközi jog egyetlen szabálya sem tiltja pedig azt, hogy az államok szervezeteiket jogalanyisággal és szerződésképességgel ruházzák fel, nem korlátozza tehát e tekintetben az államok jogképességét. Nehéz megérteni, hogy az államok miért ne rendelkeznének a jelzett jogosultsággal. Egészen más kérdés, hogy a létrejött új jogalany elismerésére a kívülálló államok egyáltalán nem kötelesek. Lehetséges, hogy annak jogalanyisága csak a tagállamok vonatkozásában fog fennállani. Az államok elismerésének deklaratív hatályával ellentétben — véleményünk szerint — a nemzetközi szervezet elismerése konstitutív hatályú, azaz a két fél között a jogviszonyt az elismerés hozza létre.[17]

Modzsorján elméletét az államok szuverenitásának védelme érdekében állította fel. Egyik tételével azonban éppen az államok szuverenitásából fakadó egyik legfontosabb jogosultságát vonja kétségbe, lényegében tehát a szuverenitás teljességét vitatja.

A jogalanyiság általános fogalmának kérdéskörén belül még egy problémát érintünk. Meg kell vizsgálnunk, hogy a nemzetközi szervezet saját nevében köthet-e szerződést, vagy pedig megállapodásai közvetlenül tagállamait kötelezik. Egyszerű „felhatalmazásról", „átruházott jogkörről", „megbízásról" van-e szó, vagy a nemzetközi szervezet önálló akaratelhatározási ill. akaratnyílvánítási képességgel rendelkezik? Elszakad-e a szervezet a tagállamoktól, vagy nem több, mint azok puszta összessége?

Mint arról fentebb részletesen szóltunk, a jogalanyiságot tagadók szerint a nemzetközi szervezetek semmiféle önállósággal nem rendelkeznek, az államok hívták őket életre, voltaképpen — az állammal ellentétben — a nemzetközi jog produktumai, minden cselekedetüket tagállamaik határozzák meg, az általuk adott szerződéskötési felhatalmazást bármikor visszavonhatják. Sursalov megjegyzi, hogy míg az államok egymás közötti kapcsolata koordinációs típusú, addig az államok és a nemzetközi szervezetek viszonyában a szubordinációs vonások, az alárendeltség jut kifejezésre. Az állam állandó jellegű intézmény, a szervezetekről azonban ez nem mondható el. Létük az alapítók elhatározásától függ. Az államok saját tényük által keletkeztek, a szervezetek azonban nem.[18] Mindezt újabb érvnek tekintik a szervezetek jogalanyiságával szemben, megállapítván, hogy a nemzetközi jog alanyai csak azok lehetnek, akik teljes mértékben önállóak, akaratelhatározásuk nem függ más jogalanyok — az államok — akaratától. Az utóbbi megállapításra áll az, amit a jogalanyiság ismérvei tekintetében mondottunk: a nemzetközi jog nem használhat más fogalmat és ismérvet, mint a belső jogrendszer, ehhez képest nem lehet olyan követelményekkel fellépni, hogy a nemzetközi jog minden alanya teljes mértékben önálló legyen. Ennek a leszögezése mellett azonban mindjárt azt is meg kell

[16] *Sursalov:* i. m. 31. old.

[17] Erre a kérdésre később még visszatérünk.

[18] *Sursalov:* i. m. 33. s köv. old.

jegyeznünk, hogy a nemzetközi szervezeteket sem lehet egészen önállótlan alakulatoknak tekinteni. Mind a szocialista, minda polgári nemzetközi jogi irodalomban általánossá vált az a nézet, hogy „a nemzetközi szervezet nem csupán az államok összessége, hanem az államok asszociációja (szövetsége) közös célok elérésére, amely szervezeti és jogi egységgel rendelkezik. Ennek következtében az államok egyesülése új minőségre tesz szert..."[19] Némi pontatlansággal hasonlítható a nemzetközi szervezet a belső jog „jogi személy" fogalmához, helyesebben annak bizonyos fajtáihoz, így pl. az egyesülethez.[20] A belső jogban pedig már régebben tisztázták azt a kérdést, hogy minőségileg új egység megjelenéséről van-e szó pl. egy egyesület megalakításakor. „A jogi személy *társadalmi realitás,* az emberek meghatározott okokból eredő és meghatározott célra irányuló, valóságos társadalmi érdekeket kifejező és szolgáló társulása" „... a jogi személy kategóriáját csak akkor lehet alkalmazni, ha „a jogi fikció felhasználásának megvan a társadalmi alapja,... ha a jogi személy társadalmi egységként jelenik meg és lép fel"[21] Vizsgálódásunk szemszögéből nézve — nézetünk szerint — nem lehet különbséget tenni az egyének és az államok társulása, csoportosulása között. Mindkettő új társadalmi egységet, minőségileg új intézményt hoz létre. A belső jog természetesnek tekinti, hogy a jogi személy többszörösen függő viszonyban van — egyrészt tagjaitól, másrészt a főhatalmat képviselő államtól. Sőt az ellen sem emel kifogást, hogy adott esetben egy nagyobb egység és annak a része, egyaránt jogi személy legyen, jóllehet közöttük még egy harmadik alárendeltségi kapcsolat is fennáll. Legfeljebb jogképességük terjedelme nem lesz azonos, azaz jogalanyiságuk nem lesz teljesen egyenértékű. A belső jog csupán egyet kíván meg a jogi személytől, hogy *viszonylagos* önállósággal rendelkezzen, azaz képes legyen arra, hogy céljai által meghatározott területen saját akaratnyilatkozatot tegyen. Közömbös, hogy a jogi személy tagjai egyébként ugyancsak önálló akaratnyilatkozatokat tehetnek, önálló akaratelhatározásra képesek. A lényeg az, hogy a jogi személy a saját nevében nyilatkozzon, s más jogalany ugyanakkor ne nyilatkozhasson helyette. Közömbös az is, hogy az akaratelhatározás a jogi személyen belül hogyan keletkezett, egyhangú szavazást kíván-e meg pl. az alapszabálya, vagy megelégszik többségi döntéssel is (tehát azzal, hogy egy vagy több tag akarata ellenére történjen az akaratnyilatkozat). Nem az akarat keletkezésének a tényleges folyamata, hanem az akarat *megjelenésének* a formája és az abban foglalt tartalom a releváns. Természetes, hogy a jogi személy által vállalt kötelezettségek végső soron a jogi személyt alkotó tagokat fogják terhelni, a lényeg azonban az, — ismételjük — hogy a kötelezettségvállalás a jogi személy nevében történjék, s a jogosított magával a jogi személlyel szemben léphessen fel. A jog ennél nem kíván többet, a fenti feltételek fennállta esetében egy intézmény már alkalmassá válik arra, hogy jogi személyként alanya legyen a jogviszonyoknak. Nézetünk szerint ugyanezek az alapvető feltételek állnak a nemzetközi jogalanyiságra is.

Egyetértünk azzal, hogy a nemzetközi szervezetek szerződéskötéseinek alkalmával átruházott jogkörben járnak el, de ebből — úgy véljük — nem az a következtetés adódik, hogy a szervezetek önállótlanok és csak tagállamaik számára szereznek jogokat, ill. vállalnak kötelezettségeket. Ellenkezően — ha az államok a szuverenitásukból folyó jogkörök közül néhányat a nemzetközi szervezetekre ruháznak, akkor az utóbbiak több állam azonos tartalmú jogkörével rendelkezve egyes — korábban államinak tekintett — funkciók ellátására kapnak felhatalmazást Ebben éppen a szervezetek bizonyos mértékű önállósodása jut kifejezésre, még akkor is, ha a jogosultság konkrét gyakorlása minden esetben a tagállamok hozzájárulásától függ.

A nemzetközi szervezetek viszonylagos önállósága melletti további bizonyítéknak tekintik az irodalomban a szervezet és a tagállamok között kialakuló különleges viszonyt is. Az alárendeltség nem jelentkezik abszolút mértékben, mivel a szervezetbe belépve az államok a szervezet javára önkorlátozásokat vállalnak, ennek következtében pedig a szervezet és tagjai között egyfajta jogviszony jön létre. Ennek keretében mindkét félnek jogai és kötelezettségei vannak, amelyek meghatározzák az államok magatartását szervezeteik irányában és viszont. Sokan e belső jogviszony kialakulását a jogalanyiság legfontosabb feltételének tekintik.[22] Nem tartják szükségesnek azonban, hogy a jogviszony a *Verdross* által „belső államközösségi jog"-nak („Internes Staatengemeinschaftsrecht"[23]) nevezett formában jelentkezzék, mivel az nem csupán az államok és a szervezetek közötti, hanem a szervezet és az egyének, illetve belső jogi személyek közötti kapcsolatokat is szabályozza, ami csupán az integrációs szervezetek jogának jellemző vonása.

Az eddigiekből kitűnően annak ellenére, hogy az állam és a nemzetközi szervezetek materiális helyzete között jelentős eltérések vannak, nincs akadálya a nemzetközi szervezetek jogalanyisága elismerésének. Felmerül azonban az a kérdés: ezek szerint a két jogalany mate-

[19] *Talalajev:* i. m. 28—29. old.

[20] *Zemanek:* Das Vertragsrecht der Internationalen Organisationen. Wien, 1957. 20. old.

[21] *Szabó Imre:* A szocialista jog. Budapest, 1963. 361—362. old.

[22] *Mosler:* i. m. 35. old.

[23] *Verdross:* Völkerrecht. Wien, 1964. 4. old.

riális helyzete közötti eltéréseknek, az államközi viszonyokban elfoglalt különböző pozicióiknak nincs semmilyen következménye a jogviszonyok terén, azaz nemzetközi státusuk teljes mértékben egyenlő? A válasz természetesen csak egy lehet — a jogviszonyok nem szakadhatnak el az alapjukat képező államközi viszonyoktól, a nemzetközi jog csak a realitásokat figyelembe véve szabályozhatja a jogalanyok helyét a jogrendszerben. Nem lehet tehát egyetérteni, azzal az állásponttal, amely a szervezetek jogalanyiságát az állam jogalanyiságának a szintjére emeli, s eltekint a valóságos körülményektől, a gyakorlat követelményeitől.[24]

Melyek a következményei a jelzett eltérésnek? Mindenekelőtt az, hogy a nemzetközi szervezet az állam *abszolút* jogképességével szemben csupán *relatív* jogképességgel rendelkezik. Jogképessége ugyanis az őt létrehozó államok akaratától függ, attól, hogy azok milyen célok és feladatok megvalósítása érdekében hozták létre. A szervezet tehát céljaihoz, feladataihoz mérten jogképes, ezért nevezzük jogképességét relatívnak.[25] A szó szoros értelmében természetesen az államok jogképessége sem abszolút, hiszen számos korlátozásnak van a modern nemzetközi jogban alávetve. Az államoknál azonban nem beszélhetünk elhatárolt „célokról", „feladatokról", mert jogképességét csak önmaga korlátozhatja, ezért — ebben az összefüggésben — jogképessége mégis abszolút.

Az irodalomban egyébként nem alakult ki egységes álláspont arról, hogy a szervezetek céljai és feladatai milyen módon és mértékben határozzák meg annak jogképességét. Az álláspontok két fő nézet közé csoportosulnak. Az egyik szerint — tekintve, hogy az általános nemzetközi jog egyáltalán nem szabályozza a szervezetek jogállását — az alapító szerződés rendelkezései az irányadók, azaz a szervezet csak abban a körben jogképes, amelyet az államok számára szerződésükben előre meghatároztak. A szervezet céljai és feladatai ezért csak tartalmilag határozzák meg jogképességét, formailag — és jogilag — az alapító okirat szabályai relevánsak. Ez a nézet óvni akarja a nemzetközi kapcsolatokat a szervezetek hatáskörének későbbi túlzott kiszélesítésétől. A másik nézet szerint a szervezetek közvetlenül meghatározzák a jogképesség határait. A nemzetközi szervezet tehát bármilyen tárgyú megállapodást köthet feladatainak végrehajtása érdekében, függetlenül attól, hogy az alapító szerződés tartalmaz-e kifejezett felhatalmazást a kérdéses ügykörben, vagy sem. E nézetek képviselői azon az álláspontón vannak, hogy a szervezet megalakításakor általában még nem lehet pontosan előre látni, hogy milyen kérdésekben kell a szervezetnek más jogalanyokkal szerződést kötniük, ezért e tekintetben az ellenkező felfogás merevvé tenné a szervezetek működését. Szerintünk a szervezetek ún. *„implied powers"*-szel rendelkeznek. Az előbbi nézeten vannak általában a szovjet jogászok, míg az utóbbi nézeten *Mosler,*[26] *Schneider,*[27] *Zemanek,*[28] *Chiu*[29] és mások. *Moslernek* egyenesen az a véleménye, hogy nem csupán a szerződéskötésre való felhatalmazás terjedelmére, hanem magának a jogalanyiságnak ill. jogképességnek a meglétére is lehet következtetni a szervezet funkcióiból. Ha a nemzetközi szervezetnél — írja Mosler — meg lehet állapítani egy minimális funkciókört, el kell ismerni jogalanyiságát is, s ezzel együtt funkciójának keretei között szerződésképességét. *Schneider* még tovább megy — szerinte minden szervezet egyaránt rendelkezik jogalanyisággal és szerződőképességgel, a feladatok és funkciók csupán az utóbbi terjedelmét határozzák meg. Ha az alapító szerződés kifejezetten fel is sorolja, hogy milyen ügyekben léphet a szervezet szerződési kapcsolatra, akkor sem lehet tőle megtagadni egy, a felsorolásban nem említett ügyben a szerződéskötési jogosultságot. Az alapító szerződés ilyen ügyben — szerinte — legalábbis nem tiltja ilyen megállapodás megkötését. Schneider az *implied powers* elméletét megfelelőnek tartja arra, hogy az alapító szerződés rendelkezéseit rugalmasan lehessen alkalmazni az állandóan változó feltételekhez. *Zemanek* a szervezet „alkotmányának" felhatalmazásain túlmenően fontosnak tartja a vezető szervek jogképességét kiterjesztő határozatait is.[30] Végül *Chiu* megállapítja, hogy a nemzetközi szervezetek igen nagyszámú egyezményt kötöttek minden kifejezett szerződési felhatalmazás nélkül is, így ez is amellett szól, hogy az alapító szerződések nem alkalmasak a kérdés megnyugtató rendezésére. Véleménye szerint a szervezetek szerződéskötési képességét a nemzetközi szokásjog biztosítja. Mivel Schneidernek is közel azonos az álláspontja, úgy tűnik, kialakulóban van a jogirodalomban egy olyan irányzat, amely a szervezetek jogalanyiságának elismerésén túl felfedezni véli a szervezetekre vonatkozó általános nemzetközi jogi szabályok megjelenését is. Nézetünk szerint azonban a gyakorlatból nem lehet ilyen következtetéseket levonni. Számos olyan szervezet működik jelenleg is, amely nem rendelkezik szerződőképességgel, s nem is jog-

[24] Így pl.: *Seyersted:* Objective International Personality of Intergovermental Organizations. Copenhagen, 1963.

[25] *Lauterpacht* „perfect" és „imperfect" nemzetközi jogi személyiségek között különbözetet. (Idézi: *Chiu:* The Capacity of International Organization to Conclude Treaties and the Special Legal Aspects of the Treaties so Concluded. The Hauge, 1966. 23. old.)

[26] *Mosler:* i. m. 19. old.

[27] *Schneider:* Treaty-Making Power of International Organizations. Geneve, Paris. 1959. 135. s köv. old.

[28] *Zemanek:* i. m. 47. old.

[29] *Chiu:* i. m. 20. old.

[30] *Lörcher* is ezen az álláspontón van. (Der Abschluss völkerrechtlicher Verträge nach dem Recht der drei Europäischen Gemeinschaften. Bonn, 1965. 27. old.)

alany. Nem lehet a szervezet létrehozóinak akaratát negligálni. A szervezet annyira önálló életet már nem élhet, hogy teljesen eltekinthet alapító államainak szándékától. Ezért azzal a nézettel értünk egyet, amely a szerződéskötési jogosultságot az alapító okirat kifejezetten erre vonatkozó rendelkezéseiből, továbbá az okiratban foglaltak értelmezéséből[31] állapítja meg olyan módon, hogy abból a szervezet alapítóinak az akarata világosan kiderüljön. Ilyen értelmezéssel megállapított szerződéskötési felhatalmazások csak azok lehetnek, „amelyek nélkül a kifejezetten megadott jogok egyáltalán nem gyakorolhatók".[32] Egyetértünk továbbá azzal is, hogy a vezető és képviselő szervek határozatai szintén alapjául szolgálhatnak a szerződéskötési jogosultságnak. Ehhez még annyit tehetünk hozzá, hogy ha az alapító okirat csak annyit mond ki, hogy a szervezet jogalany, ebből még nem következik, hogy szerződőképes is. Vannak ugyanis a nemzetközi jognak passzív alanyai is, amelyek hordozói bizonyos jogoknak és kötelezettségeknek, de nem vehetnek részt a normaalkotásban.[33]

A jogképesség terjedelmének korlátozása természetesen minden szervezetnél más és más. Annyit azonban megállapíthatunk, hogy egy organizáció sem vehet részt a nemzetközi jog általános szabályainak, az államok alapvető jogainak és kötelezettségeinek megállapításában vagy módosításában.[34] Az egyetlen olyan szervezetben — az ENSZ-ben — ugyanis, amelynek célkitűzései és feladatai átfogó jellegűek, a világ államainak túlnyomó többsége képviselve van, így nem lenne értelme az említett tárgykörben kötött szerződésben félként való részvételének. Más szervezet nem rendelkezik hasonló jellegű funkciókkal, ezért azt mondhatjuk, hogy az általános nemzetközi jog szabályainak megállapítása kizárólag az államok hatáskörébe tartozik.

Az állam és a nemzetközi szervezet materiális helyzete közötti különbségből következik tehát, hogy — jóllehet mindketten egyaránt alanyai lehetnek a jognak — a szervezet jog- és szerződésképessége sohasem lehet azonos az államéval, hanem mindig szűkebb annál. Az a szervezet, amelyre tagjai teljes jog- és szerződés-képességüket átruháznák: már nem minősülne nemzetközi szervezetnek, hanem föderatív államnak, s mint ilyen válna alanyává a nemzetközi jognak. Ugyanez természetesen fordítva is áll — a teljes jogképességét átruházó állam elvesztené szuverenitását, s szükségképpen beolvadna egy nagyobb egységbe, a föderációba.

Az említett különbözőségekből további következmények is származnak. Az állam „saját tényével" keletkezik, a szervezet azonban nem, létrehozásához az alapító államok akaratelhatározása szükséges. Az államok létrejöttük pillanatától alanyai a nemzetközi jognak, míg a szervezeteknél — mint fentebb rámutattunk — az alapítók határozzák meg azok célkitűzéseit és feladatait, s ebből következően jogképességük terjedelmét is. Sőt, az államok döntenek arról is, hogy a szervezet funkcióinak ellátásához egyáltalán szükséges-e az, hogy jogalanyisággal, illetve jog- és szerződőképességgel rendelkezzenek. Ehhez képest a szervezet puszta megalakulásával még nem válik jogalannyá, hanem az is szükséges, hogy az államok felruházzák jogokkal és kötelezettségekkel, jog- és szerződőképességgel. Az államokat eleve kötelezik a nemzetközi jog általános elvei, a szokásjogok bizonyos körének szabályai. A nemzetközi szervezetek vonatkozásában azonban a kívülálló jogalanyokkal való kapcsolatok csak akkor nyernek jogi szabályozást, ha a szervezet szerződési viszonyba lépett azokkal. Az államot nem szükséges elismerni, megalakulása tényével ugyanis egyszersmind jogviszonyba is került a többi állammal. A nemzetközi szervezet azonban csak akkor lesz hasonló pozícióban, ha az a fél, amellyel jogviszonyba akar lépni, *elismeri* őt a nemzetközi jog alanyának. Ebben a kérdésben azonban az irodalomban erősen megoszlanak a vélemények. *Zemanek*,[35] *Mosler*,[36] *Lörcher*[37] azon nézetüknek adnak kifejezést, hogy a szervezet objektív jogalany, nem szorul elismerésre. Ha az alapító tagállamok felruházzák a megfelelő jogosultságokkal, akkor jogalannyá válik a többi állam elismerése nélkül is. Ennek az elvnek az elutasítása szerintük azt jelentené, hogy kétségbevonjuk az államok szuverenitásából fakadó azt a jogát, hogy nemzetközi szervezetet alakítsanak, s azt a nemzetközi jogviszonyok alanyává tegyék. Az államoknak magától értetődően joguk van arra, hogy szerződést kössenek egy szervezettel, vagy attól tartózkodjanak, ezzel a magatartásukkal azonban nem érintik a szervezet jogalanyiságát. Az elismerést megtagadó államok helyzete éppen olyan — írják —, mintha egy új államot nem ismernének el. Velük ellentétes álláspontra helyezkednek általában a szocialista szerzők,[38] valamint egyes polgári nemzetközi jogászok is.[39] Álláspontjuk szerint a szervezet jogalanyisága nem az általános nemzetközi jogon, hanem az államok egy csoportjának megállapodásán alapszik. Ezért a jogalanyiság fennáll ugyan a szervezet és tagjai közötti viszonyban, kívülálló államok vonatkozásában azonban már nem. Az elismerés ezek szerint nem deklaratív, hanem konstitutív hatályú

[31] *Lachs:* i. m. 54. old.
[32] *Haraszti:* i. m. 44. old.
[33] *Zemanek:* i. m. 43—44. old., *Chiu:* i. m. 29. old.
[34] *Haraszti:* i. m. 35. old.
[35] *Zemanek:* i. m. 26. old.
[36] *Mosler:* i. m. 32. old.
[37] *Lörcher:* i. m. 31. old.
[38] *Haraszti:* i. m. 46. old., *Lukasuk:* i. m. 126. old. és mások.
[39] Pl.: *Strupp:* Vörterbuch des Völkerrechts. Vol. II. Berlin, 1961. 80. old.

aktus.[40] A magunk részéről az utóbbi álláspontot osztjuk. A szovjet jogtudományban egyébként felmerült egy olyan nézet, amely szerint a szervezet akkor tekinthető a kívülállók vonatkozásában jogalanynak, ha azt az államok nagy többsége elismerte, vagy abba tagként belépett.[41] Ez a nézet nyilvánvalóan a Nemzetközi Bíróság egyik tanácsadó véleményében kifejtetteken alapul. A bíróság ugyanis megállapította, hogy „... ötven állam, amely a nemzetközi közösség tagjainak túlnyomó többségét képviseli, rendelkezik azzal a jogosultsággal, hogy a nemzetközi jognak megfelelően létrehozzon egy olyan intézményt, amely — nem csupán általa elismert — objektív nemzetközi jogalanyisággal rendelkezik..."[42] Nézetünk szerint a bíróság e megállapítását el kell fogadnunk, ugyanakkor azonban nem követelhetjük meg a jogalanyiság feltételeként, hogy az államok túlnyomó többsége a nemzetközi szervezetet elismerje. Úgy gondoljuk, már akkor is megtörtént a megfelelő jogi aktus, ha a szervezetet nagyobb számú állam elismerte, közöttük mindkét társadalmi rendszerhez tartozó államok is.

Megállapítható tehát, hogy a nemzetközi szervezet jogalanyisága az államok akaratelhatározástól függ — két vonatkozásban is: egyrészt rajtuk múlik, hogy a szervezetet felruházzák-e a megfelelő jogosultságokkal, másrészt, hogy elismerik-e azt a nemzetközi jog alanyának. A nemzetközi szervezet jogalanyiságát így nem saját ténye, hanem az államok jogi aktusa által nyeri el. Ezért az irodalom a szervezet jogalanyiságát *származékos*nak nevezi, ellentétben az államok *eredeti* jogalanyiságával.[43] Az irodalom egyébként még egy másik felosztást is használ. Megkülönbözteti a nemzetközi jog *„állandó"* és *„időleges"* alanyait.[44] Az előbbiek — az államok — ugyan szószerint véve nem állandó alanyai a nemzetközi jognak, hiszen megszűnésük esetében jogalanyiságuk is megszűnik. A szervezetekhez viszonyítva azonban állandónak lehet őket tekinteni, mivel létük és jogalanyiságuk összekapcsolódik. A szervezetek ugyanis anélkül, hogy megszűnnének, elveszíthetik jogalanyiságukat, ha tagállamaik azt megvonják tőlük. Létük és jogalanyiságuk tehát nem kapcsolódik szükségképpen össze. Ez a felosztás egyébként a materiális különbözőségből fakadó fontos jogi eltérésre mutat rá: az államok nem csak akkor diszponálnak szervezeteik jogalanyisága felett, amikor azok megalapítására kerül sor, hanem a későbbiekben is. A szervezet jogosultságait bármely időpontban megvonhatják, ezáltal megszüntetve jogalanyiságát, vagy tetszésük szerint korlátozhatják jogképességét. Így előfordulhat pl., hogy egy szervezet alanya marad a nemzetközi jognak, továbbra is rendelkezik jogosultságokkal és kötelezettségekkel, elveszíti azonban szerződőképességét, nem léphet többet szerződési kapcsolatra államokkal vagy más szervezetekkel.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a fentiek ellenére a nemzetközi szervezet szerződéskötése során — a számára biztosított korlátozott hatáskörön belül — az államokkal szemben egyenrangú félként lép fel. Ha elismerése megtörtént, nem lehet vele szemben diszkriminációt alkalmazni, kollizió esetén a szervezet által kötött egyezmény nem tekinthető kisebb súlyúnak, stb.[45] A szervezet tehát a nemzetközi életben — ilyen értelemben — egyenrangú félként lép fel.

A nemzetközi szervezetek jogalanyiságának és szerződéskötési gyakorlatának fejlődése

A szervezetek jogalanyiságának problémája már az első világháborút követő időben felmerült. Ekkor kötöttek ugyanis — a Népszövetség részvételével — első ízben nagyobb számú nemzetközi megállapodást. A legelső egyezmény egyébként, amelyet nemzetközi szervezet képviselője írt alá, jóval korábbi keltezésű. *Chiu* adatai szerint 1875. október 4-én jött létre egy megállapodás a Nemzetközi Súly- és Mértékügyi Bizottság és Franciaország között a szervezet székhelye tekintetében.[46] Ezt azonban még hosszú ideig nem követték továbbiak, mivel a múlt század végén tevékenykedő nemzetközi intézmények — vámuniók, folyami bizottságok — még általában nem rendelkeztek megfelelő szervezeti formával arra, hogy önálló jogalanyokként lépjenek fel.

A Nemzetek Szövetsége volt tehát az, amely a szervezetek közül az első nagyobb számú megállapodást kötötte. *Chiu* egy sor szerződést említ monográfiájában, amelyek a mandátumterületek, továbbá a nemzeti kisebbségek tekintetében jöttek létre, valamint felsorolt több más tárgyú — a tagállamokkal és nem tagállamokkal, továbbá más nemzetközi szervezetekkel kötött — egyezményt is. Ezek közül nevezetes volt pl. a 1921-ben Svájccal kötött *modus vivendi,* amelyben a svájci kormány kifejezetten elismerte a Nemzetek Szövetségének „nemzetközi jogalanyiságát és jogképességét" annak ellenére, hogy a szervezet Egyezségokmánya nem tartalmazott erre kifejezett utalást.

Még a két világháború közötti periódusban született néhány további megállapodás a Nem-

[40] Egyébként is a tényleges helyzet az, hogy az államok több nemzetközi szervezetet nem ismernek el a nemzetközi jog alanyának, jóllehet az alapítók felruházták azt jogalanyisággal, sőt szerződőképességgel is. Ez az eset pl. a három nyugat-európai közösséggel, amelyet a szocialista országok nem tekintenek jogalanynak. Lukasuk írja, hogy egy alkalommal a szocialista országok tiltakoztak is az ellen, hogy valamely szakosított intézmény a szocialista országok által el nem ismert Montanunióval szerződési kapcsolatra lépett. (*Lukasuk:* i. m. 137. old.)

[41] Ismerteti: *Lukasuk:* i. m. 126. old.

[42] ICJ, Reports, 1949, 185. old.

[43] V. ö.: *Haraszti:* i. m. 42. old., *Mosler:* i. m. 22. old.

[44] *V. ö.: Mosler:* i. m. 26. old.

[45] V. ö.: *Lukasuk:* i. m. 125. old.

[46] *Chiu* i. m. 6. old.

zetközi Dunabizottság, valamint az Európai Dunabizottság és Románia, illetve Jugoszlávia között.

A második világháború után nemcsak a nemzetközi szervezetek, hanem ezek szerződéskötései száma is ugrásszerűen megnövekedett. 1950-ben már 124, 1960-ban pedig 155 kormányközi szervezet működött, s bár nem mindegyik rendelkezett jogalanyisággal és szerződéskötési képességgel, *Schachter* szerint 1946 és 1960 között mintegy 1000 szerződést kötöttek az államokkal, valamint további 200 megállapodás került aláírásra nemzetközi szervezetek egymás közötti viszonylatában.[47] Az államok szerződéskötési gyakorlata nyilvánvalóvá tette, hogy elismerik a szervezeteket a nemzetközi jog alanyaként önálló szerződő félnek, de megszületett a megfelelő elismerés nemzetközi fórumokon is.

Az első ilyen elismerés voltaképpen még 1945-ben jött létre, amikor is az ENSZ Alapokmányába több cikket vettek fel, amelyek a szervezet számára szerződéskötési jogokat biztosítanak. Önmagában az a tény, hogy az Alapokmányt aláíró államok — amelyek között mindkét társadalmi rendszerhez tartozó államok egyaránt szerepeltek — elfogadták ezeket a rendelkezéseket, azt bizonyítja, hogy általában egyetértettek azzal, hogy valamely nemzetközi szervezet szerződőképességgel, ennélfogva pedig jogalanyisággal rendelkezzék. Az Alapokmány ugyan kifejezetten nem állapítja meg az ENSZ jogalanyiságát, mivel az alapítók el akarták kerülni annak a látszatát, hogy nemzetek feletti organizációt hoztak létre,[48] a 43. és 63. cikk rendelkezései azonban félreérthetetlenek.[49] Az ezekben biztosított jogosultságokkal ugyan a Biztonsági Tanács eddig nem élt, a Gazdasági és Szociális Tanács azonban számos megállapodást írt alá a szakosított intézményekkel. *Modzsorján* fent idézett megállapítása tehát, amely szerint az ilyen szerződések közvetlenül a tagállamokat kötik, olyan fikció, aminek semmi köze a valósághoz. Igaz, hogy a Modzsorján által felhozott 24. cikk valójában azt mondja, hogy a Biztonsági Tanács a tagállamok nevében jár el, de ennek nincs sokkal több jogi relevanciája, mint annak, ha az állam arról nyilatkozik, hogy polgárai nevében cselekszik.

A későbbiek folyamán az ENSZ keretében több alkalommal is született olyan határozat, bírósági állásfoglalás stb., amely a jogalanyiság elismerését tartalmazza. Ezek között említhetjük pl. a Jogi Bizottság által javasolt, s a Közgyűlés első ülésszakán elfogadott határozatot. Ez megállapítja a 102. cikk rendelkezésének értelmezésével kapcsolatban, hogy az ENSZ megállapodásait *ex officio* be kell iktatni a Titkárságnál, hasonlóan beiktatásra kerülnek a szakosított intézmények szerződései is.[50] Ezzel a határozattal a Közgyűlés voltaképpen elismerte, hogy az ENSZ, vagy szakosított intézményei által kötött szerződések nemzetközi jogi jellegűek, következésképpen a szerződő felek alanyai a nemzetközi jognak.

Az ENSZ jogalanyiságával kapcsolatban e leggyakrabban idézett megállapítást a Nemzetközi Bíróság tanácsadó véleménye tartalmazza. Az ún. Bernadotte-ügyben a bíróság a következőket állapította meg: „A szervezet gyakorolni ill. élvezni szándékozott és ténylegesen gyakorolt ill. élvezett is egyes funkciókat ill. jogosultságokat, ez pedig csak széles terjedelmű nemzetközi jogi személyiséggel való rendelkezés, illetve a nemzetközi életben tevékenység kifejtésére való képesség alapján magyarázható."[51]

A Nemzetközi Jogi Bizottság a nemzetközi szerződésekről szóló egyezménytervezetében foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy a nemzetközi szervezetek által kötött megállapodások jogi jellegüket tekintve nemzetközi szerződéseknek minősülnek, vagy sem. 1962-ben *Waldock*, a tervezet előadója — megismételve az előző előadó, Fitzmaurice által megszövegezett tételt — a következő cikkelyt javasolta elfogadásra: szerződés „... minden olyan nemzetközi megállapodás, ... amelyet két vagy több állam, vagy a nemzetközi jog más alanyai kötnek egymással..." A tervezethez fűzött kommentár pedig megállapítja, hogy »„a nemzetközi jog más alanyai" kifejezés azokra a megállapodásokra értendő, amelyek a) a nemzetközi szervezetek... által köttetnek.« Az idézett megállapítást a NJB ezzel ebben a megfogalmazásban jóvá is hagyta.[52] A legújabb — 1966-os — tervezet szövege sem említi a nemzetközi szervezetek szerződéseit, a kommentár szerint azonban ez nem zárja ki a szervezetek megállapodásainak nemzetközi szerződésként való minősítését.

---

[47] *Schachter* könyvismertetése *Schneider* idézett monográfiájáról: American Journal of International Law, vol. 54. (1960), 201. old.

[48] *Zemanek:* i. m. 24. old.

[49] „... az Egyesült Nemzetek valamennyi tagja kötelezi magát arra, hogy a Biztonsági Tanács felhívására és a kötendő külön megállapodásnak vagy megállapodásoknak megfelelően, a nemzetközi béke és biztonság fenntartásához szükséges fegyveres erőt rendelkezésére bocsátja és neki segítséget és könnyítéseket nyújt, ideértve a szabad átvonulás jogát is." ... „A megállapodásokat a Biztonsági Tanács és a Szervezet tagjai, vagy a Biztonsági Tanács és a Szervezet tagjainak csoportjai kötik és azokat az aláíró Államok alkotmányos szabályainak megfelelően meg kell erősíteni." (43. cikk). „A Gazdasági és Szociális Tanács az 57. cikkben említett intézményekkel oly megállapodásokat köthet, amelyek meghatározzák az illető intézmény és a Szervezet kapcsolatának feltételeit. Ezekhez a megállapodásokhoz a Közgyűlés jóváhagyására van szükség." (63. cikk). — E két cikken kívül még továbbiak is találhatók az Alapokmányban, amelyekből, illetve az azok alapján kötött szerződésekből szintén az ENSZ jogalanyiságára lehet következtetni, most azonban a jogalanyiságot kifejezetten a szerződéskötési képesség szempontjából tesszük vizsgálat tárgyává.

[50] Resolution 97 (I).

[51] ICJ Reports (1949), 178. old.

[52] UN Doc. A (CN. 4.) 144 és Add. 1, (1962), 16. és köv. old.

Mint az elmondottakból kitűnik, a szervezetek jogalanyiságát tagadók álláspontja nem csupán elméleti szempontból tarthatatlan — nem egyeztethető össze a nemzetközi élet követelményeivel és gyakorlatával sem. Azok a szervezetek tehát, amelyek általános jellegűek (az ENSZ, a szakosított intézmények stb.), s amelyekben mindkét társadalmi rendszerhez tartozó államok képviselve vannak, alanyai a nemzetközi jognak. Felmerül a kérdés: vajon azok az organizációk, amelyeknek csak szocialista államok a tagjai, fel vannak-e ruházva a nemzetközi jogalanyisággal? Befejezésül néhány szóban erre a kérdésre kell válaszolnunk.

A Varsói Paktumot alapítóik nem kívánták jogalannyá nyilvánítani, jog- ill. szerződőképességéről az alapító okirat nem rendelkezik. A KGST-vel azonban más a helyzet. Ha a jogalanyiságára nézve az 1959-ben aláírta alapokmány nem is tartalmaz közvetlen utalást, XI. cikke azonban szerződéskötésre ad felhatalmazást: „A Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa kapcsolatokat létesíthet és tarthat fenn az ENSZ gazdasági szervezeteivel és más nemzetközi szervezetekkel. E kapcsolatok jellegét és formáját a Tanács a megfelelő nemzetközi szervezetekkel való megállapodás alapján állapítja meg." Az Alapokmány e rendelkezése alapján egyébként nem lépett még a KGST szerződési kapcsolatra más szervezetekkel, két más tárgyú egyezmény azonban létrejött a KGST részvételével. 1961. december 7-én székhely-egyezmény került aláírásra a szovjet állammal, 1964. szeptember 18-án pedig a szervezet levélváltás útján megállapodást kötött Jugoszláviával az utóbbinak a KGST-hez való viszonyáról.

A fentiek tehát azt bizonyítják, hogy a szocialista államok sem zárkóztak el az utóbbi időben attól, hogy szervezetüket jogalanyisággal ruházzák fel, ezzel is megerősítve, hogy a nemzetközi szervezet jogalanyiságát általában és teljes mértékben tagadó álláspont nem emelkedett a hivatalos állami politika szintjére.

Valki László

Tanúkihallgatás a polgári perben

I. Az utóbbi években két mélyreható, szocialista jogirodalmunkban úttörő munka jelent meg a kihallgatásról és a tanúbizonyításról Kertész Imrétől, illetve Nagy Lajostól.[1] Mindkét munka azonban kifejezetten a büntetőeljárásban felmerülő kérdéseket tárgyalja. A szocialista polgári perben a tanúbizonyítás szintén az igazság kiderítését célozza ugyan, de eltérő adottságokat találunk. Hozzá kell tennünk, hogy a pszichológiai tanulmányokban az igazságügyi (törvényszéki) lélektant rendszerint a kriminálpszichológiára szűkítik, amiből elmarad a polgári perbeni tanúk és egyéb résztvevők lélektanának a vizsgálata (Kardos, 24. old., Gegessi Kiss Pál M. Pszi. Sz. 1965. 10. old.; Kertész Imre B. Sz. 1963/5. sz. 5—13. old.). Már pedig a pszichológiai ismeretek a polgári perben épp oly nélkülözhetetlenek, mint a büntető eljárás során. Szükséges tehát az itt felmerülő problémákat is megvizsgálni.

II. 1. A Pp. 166. § (1) bekezdése — csakúgy mint a Be. 61. §-a — a „bizonyítási eszközök" között nem a tanút, hanem a „tanúvallomást" említi. Az eljárásjogi irodalamban viszont rendszerint a tanú fogalommeghatározását találjuk,

[1] *Kertész* Imre: A kihallgatási taktika lélektani alapjai. (Budapest, 1965.); *Nagy* Lajos: A tanúbizonyítás a büntetőperben. (Budapest, 1966.)

Felhasznált további irodalom: Enrico *Altavilla:* Forensische Psychologie. I—II. Bd. (Graz—Wien—Köln, 1963.); *Best's* Grundzüge des englischen Beweisrechts. Herausgegeben von H. Marquardsen. (Heidelberg, 1853.); Jeremie *Bentham:* Traité des preuves judiciaires. I-II. (Bruxelles, 1840); Günter *Blau*-Müller *Lückmann* (Red.); Gerichtliche Psychologie. (Darmstadt, 1962. Nyersfordítás.); *Bólya* Lajos: Az igazságügyi pszichológia kialakításának bizonyítástani alapjai a büntető eljárásban. Jogtudományi Közlöny (J. K.) 1963., 644—656. old.; Giuseppe *Chiovenda:* Istituzioni di diritto processuale civile. II. (Napoli); Hans *Dieter Schmidt*—Edith *Kasielka* (Red.): Psychologie und Rechtspraxis. (Berlin, 1965.); Erich *Döhring:* Die Erforschung des Sachverhalts im Prozesz. Beweisführung und Beweiswürdigung. (Berlin, 1964.); *Földvári* József: Az igazságszolgáltatás elleni bűntettek. (Budapest, 1965.); Paul *Fraisse:* A kísérleti pszichológia gyakorlati kézikönyve. (Bp., 1965.); Julius *Glaser:* Beiträge zur Lehre vom Beweis im Strafprozesz. (Leipzig, 1889.); Roland *Grassberger:* Psychologie des Strafverfahrens. (Wien, 1950.); Hans *Gross:* Handbuch für Untersuchungsrichter als System der Kriminalistik. 6. Aufl. I—II. (München—Berlin—Leipzig, 1914.); Max *Guldner:* Das schweizerische Zivilprozeszrecht I—II. (Zürich, 1947.); *Horváth* László Gábor: Új módszer a személyiség megismerésére. (Bp., 1967.); P. M. *Jakobszon:* Az érzelmek pszichológiája. 3. kiadás. (Bp., 1964.); *Kardos* Lajos: Általános pszichológia. (Bp., 1964.); C. M. *Kaz:* Bizonyítékok a szovjet büntető eljárásban. (Szaratov, 1960. Nyersford.); *Kertész* Imre: A tanú ismételt kihallgatása. Kriminalisztikai tanulmányok. II. (1963.); F. *Meinert:* Vernehmungstechnik. 4. kiadás. (Lübeck, 1956. Nyersford.); Ursula *Panhuysen:* Die Untersuchung des Zeugen und seine Glaubwürdigkeit. (Berlin, 1964. Nyersford.); Sz. L. *Rubinstein:* Az általános pszichológia alapjai. I—II. (Bp., 1964.), Aurelio *Scardaccione:* Le prove. (Torino, 1965.); Emil *Schurter:* Grandzüge des materiellen Beweisrechts in der Schweizerischen Civilprozeszgesetzgebung. (Zürich, 1890.); *Seres* András: A bírósági tanúkihallgatás taktikájáról. J. K. 1968. 39—46. old.; *Szilbereky* Jenő—*Névai* László (Szerk.): A polgári perrendtartás kommentárja. (Bp., 1967.) (Pp. Komm.), *Woodworth* Robert S.—Harold *Schlosberg:* Kísérleti pszichológia. (Bp., 1966.) Ezenkívül a Rendőrségi Szemlében (R. Sz.), Belügyi Szemlében (B. Sz.) és a Magyar Pszichológiai Szemlében (M. Pszi. Sz.) megjelent, csak a szerző nevével idézett dolgozatok.

mégpedig sokszor a vallomás pozitív tartalmának fogalmi kellékként való megjelölésével (pl. Konrad Hellwig, G. Chiovenda, Emil Schurter), mások csupán azt emelik ki, hogy a tanú múlt tényekről tesz vallomást. Farkas Józsefnek a szocialista eljárásjogi írókéval lényegében megegyező meghatározása szerint: „*Tanú az a felektől különböző személy,* akit abból a célból, hogy az általa rendszerint közvetlenül észlelt múlt tényre vonatkozóan vallomást tegyen, a bíróság maga elé idéz, illetőleg aki a fél felhívására a bíróság előtt megjelenik és tanukénti kihallgatását a bíróság elrendeli." (Pp. Komm. 610. old.)

A tanúbizonyítás során másodlagos kérdés, hogy idézésre vagy a fél kérelmére jelenik meg a tanú, lényeg az, hogy a kihallgatásának elrendelése és — vizsgálódásunk szempontjából — kihallgatása történjen meg. Kihallgatása során a tanú a *saját tudomását* közli a bírósággal és az mindig a *saját észlelése* kell, hogy legyen. Ez következik abból, hogy mindenkinek csak a saját észleléséről lehet tudomása. Vonatkozik ez a közvetett tanúra (testis de anditu) is. A vallomás mérlegelése szempontjából is lényeges, hogy a tanú a mástól hallottakat mint ilyeneket mondja el, nem pedig a saját észleléseként. Ekkor azonban éppen a másik személy közlése az, amit közvetlenül észlelt. Ez elsősorban a másik személy szavahihetősége szempontjából lehet közvetlen bizonyíték akár pozotív, akár negatív irányban. Más kérdés, mikor és mennyiben vehető figyelembe közvetett bizonyítékként, ha a nyilatkozó halál vagy távollét folytán nem hallgatható ki. (Éppen az ilyen „másodkézből" tudomás értékének bizonytalansága miatt kívánják egyesek az ilyen tanúvallomás teljes kizárását. (*Glaser* 262. old., *Schurter* 253. old.) Az ellenőrzés lehetővé tétele végett indokoltan kívánja meg a forrás megjelölését C. M. Kaz (127. old.). Az előbbi álláspont nyilván ellentétben áll a szabad bizonyítás elvével. Amidőn azonban a Be. miniszteri indokolása erre hivatkozik a közvetlen tudomás követelményének a mellőzésénél, ebben az utóbbi értelemben veszi, nem pedig a fentebb előadottban.

A tanúkihallgatásnál követelmény az eljárási szabályok betartása, főleg pedig, hogy a kihallgatás kifejezetten tanúként történjen.

A *tanúvallomás* legáltalánosabban véve valóban az észlelést képező esemény, tény elbeszélése, ami a gondolkodás szabályai szerint ítéletekben történik (Scardaccione, 211. p..) Ahhoz azonban, hogy ez a tanúvallomás bizonyítékul szolgáljon, szükséges, hogy a perben releváns tényekre való következtetéshez alkalmas ténybeli adatokat tartalmazzon. Ez az „adat" lehet negatívum is: a tanú bizonyos alkalommal nem észlelt meghatározott tényeket — amennyiben ebből arra lehet következtetni, hogy ezek a tények nem álltak fenn.

2. A tanúvallomásnak részben a tény bizonyításához kell következtetési alapot szolgáltatnia, de ugyanakkor lehetővé kell tennie az ellenőrzést is. Ezért *tartalmával szemben* bizonyos *követelményeket* kell támasztanunk. Ezeknek száma, tartalma meglehetősen változatos.

Ilyen követelmény a vallomás lehető pontossága, belső határozottsága, őszintesége. A tanú — különösen hosszabb idő elteltével — szinte természetszerűen nem emlékszik vissza mindenre pontosan. Nem várható el tehát tőle mindenre kiterjedő, egységes egészet képező vallomás. Annál inkább megkívánható azonban, hogy bizonytalanságait feltárja, határozottan megjelölje: mire emlékszik, miben bizonytalan és mi az, amire egyáltalán nem emlékszik, legfeljebb egyéb módon töltötte ki a hézagokat. Ide kapcsolódik a tudomás eredetének feltárása. A gyakorlatban ismételten előfordul, hogy a tanú a feltett kérdésre — esetlen spontán — hosszabb eseménysorozatot mond el, mint megtörtént, általa tudott tényeket és csak ismételt kérdésre derül ki, hogy csak egy részükről van közvetlen tudomása, a többit hallotta, nagyobb részét pedig csak következtette. Valóban előfordul, hogy ez a következtetés további tényfelderítéshez mutat irányt, de lényeges, hogy a tanú utaljon önként arra, hogy ezt vagy azt csak következteti és jelölje meg, hogy miből. Ennek elhallgatása származhat ugyan felületességből, jóhiszemű tévedésből, de még így is, különösen pedig szándékosságra utaló tények mellett a tanú meggondoltságára, őszinteségére, illetőleg ellenkezően: elfogultságára ad a bíróság részére következtetési alapot.[2]

Végül a vallomás megkívánható pontosságának a mértéke függ magától a releváns tényállástól. Vannak tényállások, amelyeknél az események aprólékos, részletes megállapítására van szükség, mint pl. gépjármű balesetnél. Máskor egy, vagy néhány mozzanatú esemény képezi a per tárgyát, mint pl. kölcsönadásnál. Minden esetben a lehető pontossággal meg kell jelölni az esemény helyét, idejét, esetleg egyéb jelenlevőket és magát az eseménysorozatot. Különösen ellentmondó előadások vagy egyetlen tanú esetén szükséges az apróbb részletek rögzítése. A megközelítő pontosság hiánya lehetetlenné teszi az ellenbizonyítást.

3. A tanúbizonyítás ismeretelméleti alapja a marxista—leninista visszatükrözési elmélet. Az ezzel kapcsolatos történések törvényszerűségeit a pszichológia vizsgálja. Ismételten találkozunk olyan állásponttal, hogy a „kihallgatás nem annyira tudomány, mint inkább művészet" (Grassberger, 178. p.; Panhuysen, 12. p.; Best, 417. p.), kiemelik az intuició szerepét is, helyes lefolytatása azonban csak tudományos, elsősorban pszichológiai alapokon történhet, ellenkező esetben találgatásokhoz, nem pedig bizonyossághoz vezet.

[2] Kifejezetten elfogadja a következtetést is *Chiovenda* (III. 441. p.). Az angolszász eljárásjogokban a szakértőnek tanúkénti kihallgatása folytán találunk hasonló irányban eltéréseket és vitákat.

A tanúkihallgatás szempontjából a kapcsolatos pszichikai jelenségek három fő csoportra, lépcsőre oszthatók: 1. észlelés, 2. bevésődés, megőrzés és reprodukálás, 3. a vallomás megtétele.

Kardos Lajos Tankönyvében a külső hatásra létrejövő érzékelést fogad el (25. old.), bár elismeri, hogy ezek integrálódásából és lokalizációjából összkép keletkezik (79. old.). Ezzel szemben Rubinstein az érzékelés mellett megkülönbözteti az észlelést. Utóbbi az „érzékileg adott tárgy vagy jelenség tudatosulása, amelyben rendszerint számunkra meghatározott jelentőséggel bíró emberek, dolgok, jelenségek világa terül el előttünk..." (I. 299., 300., 384—385., 390. old.). Az észlelésben is, mint minden egyéb pszichológiai jelenségben az egyén teljes személyisége vesz részt, meglevő képességei, készségei azt elősegíthetik, biztosíthatják teljességét, pontosságát, de az esetleges tévesen megrögződött emlékképek hátráltathatják. Az érzékelés hiányosságait a meglevő tudattartalmak bizonyos fokig ki is tölthetik. Közrehat továbbá a jelenlevő objektív környezet. Leglényegesebb a figyelem szándékos vagy önkénytelen volta és irányulása.

Az észleletek a központi idegrendszerben emléknyomot (engramma) hagynak vissza: bevésődnek, ami akaratlagosan erősíthető: bevéssé, tanulássá válik. A bevésődés ismét függ az egyén adottságaitól, az érzékelés és észlelés körülményeitől, nem utolsósorban a figyelem irányulásától, valamint az inger erősségétől.

Ezek az emléknyomok a tudatba felmerülve mint képzetek emlékképekké egyesülnek. A bevésődéstől és a felmerüléssel kapcsolatos körülményektől — közöttük igen jelentős az eltelt idő — függően ezek hiányosak, halványak, határozatlanok lehetnek, amely hiányokat igen könnyen kitölthetnek egyéb eredetű emlékképek, esetleg újabb benyomások, észlelések is. Mind az önkéntelen, mind a szándékos felidézést az teszi lehetővé, hogy az egyszerre vagy egymás után keletkező észlelések már a bevésődésnél különböző kapcsolatokba kerülnek: asszociálódnak, így emlékezésnél egymás felmerülését idézik elő. A meglevő asszociációs kapcsolatok azonban gátolhatják az újabb bevésést, valamint az eltérő alapon való reprodukciót és helytelen felidézést is eredményezhetnek. Már az egyes észleletek a gondolkodás anyagává válnak. Talán még fontosabb ez az emlékezésnél. A képzetek felidézéskori rendezésénél a hiányzók problémát képeznek a gondolkodás számára. Ennek a megoldására igyekszik esetleg újabb asszociációs kapcsolatokon alapuló felidézések megindításával, de esetleg a hiánynak egyéb módon való kitöltésével. További funkciója a felismerés: Az emlékképnek az észlelt tárggyal és a konkrét esetben figyelembe jöhető egyéb emlékképekkel való összevetése és az azonosság, megfelelés tekintetében való állásfoglalás. Az emlékezés tehát nem egyszerűen az emléknyomok tudatunkba való felidézéséből áll, hanem azok gondolkodásunkban való besorolásával, rendszerezésével, ellenőrzésével tükrözi ismét vissza, reprodukálja az eredetileg észlelteket. Míg az észlelés és emlékezés tudatos, illetve „tudatosult" (Rubinstein) — az emléknyomok megtartása, a megőrzés teljes mértékben a tudaton kívüli, „tudat alatti" jelenség, a felidézés pedig a tudatba való felemelkedés.

A tanúkihallgatással kapcsolatos pszichológiai jelenségek harmadik csoportja: a vallomás megtétele már nemcsak tudatos, hanem akaratlagos is, amely funkciójában nem különbözik az egyéb akaratlagos cselekvésektől.

A tanúvallomással kapcsolatos valamennyi pszichikai jelenséget áthatja az érzelem: az ember környezethez való viszonyának átélése, a szubjektum állapota és az objektumhoz való viszonya (Rubinstein, II. 716. old.), amely „egyszerre szervező és bomlasztó" (Woodworth—Schlosberg, 144. old.). Elősegíti vagy gátolja a figyelem irányulását, az emlékképek felmerülését, másokkal való kapcsolódását, hogy végül a vallomás megtételénél mint akarati cselekvésnél befolyásolja a motívumok harcát. A peres eljárásban betöltött jelentőségénél fogva különösen ki kell emelnünk a másik emberhez — rendszerint valamelyik félhez — való viszonyulást: a szeretetet és gyűlöletet.

A visszatükrözési elmélet egyáltalán nem állítja, hogy minden konkrét ismeretünk teljesen és helyesen tartalmazza az objektív valóságot. A kísérleti pszichológiai vizsgálatok kimutatták, milyen tévedések állhatnak elő az észlelés, megőrzés és felidézés, valamint utóbbi helyességének értékelése során, a vallomás pedig, mint akarati cselekmény éppen szemben állhat a valósággal. A múlt század vége óta a tanúvallomások értékelésére lefolytatott vizsgálatok erősen megrendítették a vallomások megbízhatóságába vetett feltétlen hitet. Ezzel azonban még akkor sem jutunk előbbre, ha bizonyos jogügyletek érvényességéhez vagy bizonyításához a jogszabály az írásbafoglalást követeli meg. A jogi helyzetet és az annak alapját képező tényállást ugyanis akkor is bizonyítani kell, ha hiányzik az okirat. Azokat a módszereket és lehetőségeket kell keresnünk — és ilyen irányú pszichológiai kutatásokra lenne szükség —, amelyek segítségével a tanú meglevő ismeretei a legteljesebb mértékben, a külső behatások kiküszöbölésével válnának peranyaggá és helyességük (a valósággal való megegyezésük) megfelelően ellenőrizhető.

III. 1. A tanúkihallgatás vizsgálata előtt ki kell emelnünk azokat a körülményeket, amelyek a polgári perben a büntetőeljárástól eltérést mutatnak, mivel ezek egyben jelentős nehézségeket is tartalmaznak. A bűncselekmény, mint a társadalmi értékítélettel ellentétes esemény az általa kiváltott érzelmi reakció folytán mélyebb benyomást gyakorol, így a felidézése is tisztább, teljesebb emlékezést tesz lehetővé. A

nyomozás rendszerint rövidesen követi a bűncselekményt, annak során a tanúk személyének a megállapítása az érdekeltektől függetlenül is történik, így kisebb a befolyásolás lehetősége. Ezzel szemben a polgári per tárgya egyes kivételektől eltekintve nem tartalmaz jogellenességet, így elítélő értékítéletet sem von maga után, hanem a mindennapi élet eseményeivel kapcsolatos. A nyomozás megindításáról legfeljebb a sértett (károsult), illetve a feljelentő szerez előre tudomást a bizonyítékok összegyűjtése előtt, a terhelt kihallgatása is ezt követi. Az is problémát jelenthet, ha a nyomozás során ki nem hallgatott tanút a bíróságnál jelentenek csak be (Seres András, 41—42. old.). A polgári perben ezzel szemben rendszerint a peres felek kérelmeiből szerez a bíróság tudomást a tanúkról, a kihallgatásig eltelő idő alatt számtalan befolyás érheti a tanút a felek részéről, különösen, ha az baráti vagy családi körükhöz tartozik. Ehhez még hamis tanúzásra való rábírási kísérletre sincs szükség, elegendő lehet a fél által állított tények elmondása, különösen, ha az emlékképek már meggyengültek. A polgári per megindítása, a tanú kihallgatása pedig sokszor hosszú évekkel az események után történik, különösen családi és örökösödési perekben.

2. „A tanúvallomás bizonyító súlyát, hiteltérdemlőségét a bíróság akkor mérlegelheti helyesen és következtetései akkor fogják a valóságnak megfelelően rekonstruálni a releváns jelenségeket... — írja Nagy Lajos (50—51. old.). —, ha ismeri és részleteiben, kifejlődésében is ellenőrzi azt a pszichikai folyamatot, amely a perben tanúként szereplő személy tudatában a releváns jelenség észlelésétől kezdődően, az eljárás folyamán az erről szóló közlésig végbemegy..." Amennyire áll a megállapítás, ha a pszichikai folyamatok általános törvényeinek a megismerését állítja fel követelményül, annyi nehézségbe ütközik a konkrét pszichikai folyamat végigkísérése. Ehhez legfeljebb ugyanannak vagy másik tanúnak a megfigyelése szolgáltathatna adatot, a tudatalattiakról pedig az sem. Ehelyett azoknak a feltételeknek és behatásoknak a tisztázására van szükség, amelyek a vallomás helyességét biztosították vagy akadályozták. Erre is csak akkor kerülhet azonban sor, ha kétely merül fel.

A természettudományok világában az ilyen vizsgálatok alapját az okozatosság képezi. A puszta leíráson túlmenő pszichológia sem dolgozhat kauzalitás elfogadása nélkül, még ha művelője azt csak posztulálja is mint munkahipotéziszt. A mechanikus materializmussal ellentétben viszont a marxista pszichológia hangsúlyozza a cselekményeknél a céltudat szerepét (Kardos Lajos 240. old.; Rubinstein I. 35. old.), a lelki jelenségeket pedig csak az egész személyiség sajátosságainak feltárása útján tekinti megérthetőknek és megmagyarázhatóknak (Rubinstein I. 50., 81.). A tanú kihallgatásához tehát ismernünk kellene a személyiség sajátosságait, hogy azután a vallomást értékelhessük. A rendelkezésre álló idő és keretek viszont csak a személyiség egyes jegyeinek megismerését teszik lehetővé, éppen azért fokozott gondot kell fordítani azok tisztázására és értékelésére.

3. A vizsgálatok során, mint leginkább objektív, a szakértői vizsgálat jöhet tekintetbe. A lelki jelenségek az élő emberi organizmus megnyilvánulásai levén, ketség esetén mindenekelőtt az organikus adottságok tisztázandók, vagyis orvos- vagy pszichológiai szakértőt kell erre nézve meghallgatni.

Az asszociációs vizsgálatok, továbbá a narkotikumok és drog-ok alkalmazása a tőkés kriminalisták szerint is legfeljebb a terhelteknél jöhet figyelembe, de ott is erőteljes elutasító bírálatban részesülnek. A gondolkodás ellenőrző funkcióját minden tekintetben kikapcsolják, tehát ott is, ahol a fentiekből kitűnően arra szükség lenne, így a vallomás megbízhatatlan.

Nem nyújtanak ez idő szerint még negatív irányban sem megnyugtató támpontot az ún. „hazugság-leleplező gépek" sem, amelyek a pszichikai állapotok által előidézett külső, fiziológiai jelenségeket regisztrálják (pl. galvanikus bőrreakció, lélegzés-, vérnyomás-változás stb.: poligráf, Luria-féle technika stb.). Ezek a reakciók könnyen megjelenhetnek véletlen ingerekre is (Woodworth—Schlosberg 193—205., 231—238,; Ranschburg Jenő, Pszichológiai Tanulmányok 1966, 295—308. old.).

Míg az eddigi módszereket a szocialista eljárásjogászok általában elvetik, a tanú személyiségének, szavahihetőségének pszichológiai szakértővel való vizsgálata már inkább elfogadottnak látszik, a büntetőbírósági gyakorlatban pedig — főleg szexuális és ifjúság elleni bűncselekmények gyermek-sértettjeinél — alkalmazásra is kerül, továbbá felmerül a pszichológus szakemberek szélesebb körű bevonásának az indokoltsága, különösen a nyomozás során.[3]

A pszichológiai szakértőnek a tanú szavahihetőségével kapcsolatos személyiség-vizsgálata és szakvéleménye lényegében azon a marxista pszichológia által elfogadott tényen alapszik, hogy az Én minden észlelése és cselekménye szoros összefüggésben egész személyiségével egyrészről az abban meglevő tulajdonságok (képességek, készségek) és tendenciák eredője, másrészt a magatartás megnyilvánulásaiból ismerhető meg (Horváth L. G. 17—24., 155. old.).

A személyiségvizsgálat első része, az adatgyűjtés az anamnézissel, vagyis az előzmények tisztázásával kezdődik (itt kapcsolódik be gyermekeknél a szülők és más hozzátartozók meghallgatása, környezettanulmány beszerzése), amit a vizsgált személy részletes kikérdezése (exploráció) követ életkörülményeire, egészségi és pszichés állapotára, valamint a vizsgálat

[3] A vitás kérdésekre 1. *Kertész* Imre: 27—28. old.; *Nagy* Lajos: 501—502., 508. old. *Majláth* György Pszichológiai Tanulmányok 1967., 711—715. old. stb.

szempontjából lényeges egyéb körülményekre, majd a különböző orvosi és direkt pszichológiai (teszt, gondolkodási séma) vizsgálatok. Ezen utóbbival kapcsolatban a „vizsgálat eredményessége megkívánja, hogy a vizsgált személyt a vizsgálat tartamára lehetőleg »személytelenítsük«, hogy benne biztonságérzetet keltsünk s ezért azt a feltevést erősítjük meg benne, hogy a vizsgálat alatt valójában *nem az ő egyénisége*t, hanem »az emberismeretét« vizsgáljuk..." Az alkalmazott módszerrel „a vizsgálati személyt mintegy érdektelenné tesszük, objektiváljuk a vizsgálat tartamára és eltereljük a figyelmét arról, ami bennünket legjobban érdekel, ti. a v. sz. pszichés folyamatának önmaga által történő megfigyeléséről". (Horváth L. G. 80. old.) A kapott adatokat végül értelmezni kell és kiértékelni.

Ezekből szinte önként adódnak a vázolt vizsgálatoknak a fő nehézségei: Az anamnézis és az exploráció alapja a teljesen, vagy nagyobb részben a szakértő által a bíróság és a felek távollétében eszközölt „meghallgatás" eredménye, amely ugyanolyan tanúktól származik, mint amilyen a vizsgált személy. A pszichológiai (teszt-, stb.) vizsgálatok is a vizsgált tanú saját nyilatkozatai, amelyek szándékos torzítás eredményei is lehetnek. Végezetül az adatok értelmezése, kiértékelése nagymértékben mérlegelés, amelynek helyessége függ az adatok többrétűségétől, a kikérdező invenciójától. Amennyire eredményes és hasznos az ilyen vizsgálat ott, ahol a további teendők ellátása (nevelés stb.) során ellenőrzésre, korrekcióra van lehetőség, annyira bizonytalan: ad-e az esetleges további kivizsgáláshoz kiindulásul szolgáló adatot és megnyugtató bizonyítékot a múltra visszavetítve. Ezen kívül „a szakértő mindig csak általánosságban ítélheti meg, hogy a tanú hajlik-e arra, hogy hűtlen legyen a valósághoz vagy nem. Nem állapíthatja meg azonban, hogy a tanú a konkrét esetben valót mond-e vagy nem. Az erre vonatkozó döntés minden esetben a bíróság számára van fenntartva". (Panhysen 79. old.) Legutóbb Vincze László vizsgálatainak eredménye hívta fel a figyelmet a nehézségekre.

A pszichológus szakembernek a bevonására a polgári perben legfeljebb a tárgyalás előtt, vagy a tárgyalás elhalasztása esetén kerülhet sor konzultálás céljából. Pedig a polgári perekben is találkozunk pszichológiailag nehezen megközelíthető, állandóan egy irányba tendáló felekkel és tanúkkal, valamint olyan esetekkel, amidőn a tanú szavahihetősége kétes. Mindezt elsősorban a szakbírónak: az első fokú bíróság tanácselnökének kell észlelnie, arra a tárgyalás gyors, sokszor túlfűtött menetében azonnal megfelelő kérdéssel, a másik tanúnak vagy a félnek megfelelő megnyilatkoztatásával reagálnia. Ezt nem képes megtenni akkor, ha nem rendelkezik maga is megfelelő pszichológiai felkészültséggel, amihez nem elegendő az általános pszichológiai és emberismeret, hanem speciális igazságügyi lélektani tudásra van szükség.[4]

Hasonló a helyzet az egyes — különösen germán és angol — jogrendszerek által ismert szavahihetőségi tanúval (Leumundszeuge), aki a másik tanú — vagy valamelyik peres fél — polgári jó vagy rossz híréről tesz vallomást és ez által az illető előadását erősíti vagy rontja le.

IV. 1. A *tanúkihallgatás* feladata elsősorban annak felszínre hozatala és mint tanúvallomásnak a tárgyalás anyagává tétele, amit a kihallgatott személy az ügyben jelentőséggel bíró tényekről tud. Ugyanakkor azonban a bizonyítás feladata annak a biztosítása is, hogy a bíróság megismerése megfeleljen a valóságnak, vagyis bizonyossággal állapítsa meg a való tényállást. Ehhez nélkülözhetetlen a vallomás ellenőrzése. A polgári perben rendszerint nem kerülhet sor a tárgyi bizonyítékokkal való ellenőrzésre. A kihallgatott, egymásnak ellentmondó tanúk mindegyikénél felmerülhetnek ugyanazok a hibák, kételyek, így egyiknek sem lehet eleve a másiknál nagyobb súlyt tulajdonítani. Fokozott jelentőségre emelkedik tehát a vallomás „belső ellenőrzése", egyben a kihallgatás oly módon való lefolytatása, amely a leginkább kirekeszti a szándékosan vagy nem szándékosan történt hamisítást. A tényállásnak a feltárása és a zavaró tényezők távoltartásával kapcsolatos ellenőrzés a tanúkihallgatásnál a legszorosabban kapcsolódik, egymástól nem választható el.

2. Ennek a kettős feladatnak a teljesítése már a *tanúk bejelentésé*vel kezdődik. Aránylag ritkán kerül sor a tanúk hivatalbóli (Pp. 164. § (2) bek.), addigi adatok alapján történő megidézésére. Rendszerint a felek kérik a tanúk kihallgatását, mikor is csak a Pp. 167. §-ában írt adatokat kötelesek bejelenteni. Ez nem rögzíti közelebbről a bizonyítandó tények és a kihallgatni kért tanúk kapcsolatának a mikénti megjelölését és nyomós okok lehetnek a részletezés mellőzésére. Ez azonban nem mehet olyan messzire, hogy hosszú évekre, esetleg évtizedekre terjedő, egyébként is bonyolult tényelőadás mellett — különösen nagyobb számú — tanú kihallgatását a fél általánosságban a „kereseti" vagy a „védelmi" tényelőadások bizonyítására kérje. Ez még annak az elbírálására sem ad elég alapot, hogy egyáltalán indokolt-e a tanú kihallgatása. A megfelelő bejelentés egyben tájékoztatásul szolgál a tanács elnöke részére a kihallgatáshoz szükséges időtartam beállítására, a sorrend megállapítására és a felteendő kérdések, a kihallgatás „megtervezésére". Nem azt kell megmondani, hogy mit tud a tanú, hanem — legalább nagy vonalakban — azt, hogy mit kíván vele a fél bizonyítani. Utóbbi esetben is célszerű a kihallgatás megkezdése előtt erre nézve a fél

[4] Ezt hangsúlyozza már *Moravcsik* Emil Ernő: A tanúzási képességről. Magyar Jogászegyleti Értekezések XXXV. k. (1907.) 3., f. 3., 10. old.

személyes meghallgatása részben tájékozódás végett, részben az ún. „túltanúzás" elkerülésére.

3. A kihallgatás lefolytatásának általában kétféle *módozata* ismeretes: a tanú összefüggő előadása és részletes kérdésekre való felelés. Az előbbit általában értékesebbnek tartják (Döhring 33. p.; Kertész Imre 248. old.), mivel nem jelenthet a kérdés feltevése (szuggesztív kérdés) is befolyást, a tanú nyugodtabban tudja tudomását előadni, a meglevő üsszefüggéseket nem zavarják meg a közbeszólások. Ez kétségtelenül helyes. A folyamatos előadás nyújt azonban a leginkább lehetőséget arra, hogy a tanú a valódi emlékképei helyett külső behatásra, vagy önmagától elgondolt és bevésett szöveget adjon elő. Ilyenkor is szükség van bevezető kérdésekre. Az összefüggő vallomás után is fennmaradhatnak tisztázandó körülmények, mindenekelőtt az észlelések időpontjaira és arra nézve: miről tud a tanú közvetlen észlelésből, miről mástól és mi az, amire csak következtet. Ehhez járulnak a tanú által nem említett tényekre irányuló kérdések. A polgári perben ezenkívül — szinte rendszerint — nem valamely egyetlen, összefüggő, egységes tényállás-komplexum tisztázandó, amely lehet az észlelés és emlékezés szempontjából bonyolult, amelynek a részei azonban szorosan összefüggenek. Az egymástól független tényekre vonatkozó kihallgatás pedig újabba és újabb kérdés feltételét igényli.

Az emlékezés alapja az emléknyomok, képzetek közötti asszociációs kapcsolat. A kérdezés ezen kapcsolat segítségével a régebbi képzetek tudatossá válását, reprodukálását kívánja megindítani. Lényegében a pszichológiában „egyedi, irányított asszociáció"-nak nevezett (Woodworth—Schlosberg, 70. old.) módszer kerül alkalmazásra. Az eredményre befolyással van a kérdezett személy beállítottsága, várakozása stb. és — legalább bizonyos fokig — az akarati hozzájárulása. A kérdés mikénti feltétele és annak tartalma azonban nemcsak irányítja az asszociált képzetek felidézését, hanem annak tartalmát is befolyásolhatja (szuggesztív, nyelvreadó kérdés). Minthogy a tanúnak a saját tudomásáról kell beszámolnia, szükséges, hogy legalább az első előadás megtételekor minden befolyástól mentesen, mintegy a kihallgató részéről teljesen „üres lappal" induljon. Ezért nem tudunk egyetérteni azzal az álláspontal, hogy az „általános kérdésekkel kapcsolatban a bíróság tájékoztatja a tanút arról, hogy milyen ügyben, milyen körülményekre vonatkozóan hallgatják ki..." (Nagy Lajos 305. old.; R. D. Rahumov: R. SZ. 1957. 47. old.). A Be. és a Pp. nem tartalmaz ilyen irányú rendelkezést, a Pp. 168. § (1) bekezdésében adott lehetőség felhasználása is csak akkor indokolt, ha a tanúnak fel kell külön készülnie a vallomástételre, feljegyzéseket, okiratot kell magával hoznia.

Az egyes kérdések feltételénél mindig a tanú által már vallott tényekből kell kiindulni. Túlzottnak látszik ugyan az a nézet, hogy a tanú tudattalanul (unbewuszt) is követi a kihallgató bíró véleményét (Altavilla 249—250. p.), a helytelen kérdésfeltétel azonban feltétlen befolyásolhatja a tanú vallomását. Különösen előfordulhat ez akkor, ha a kérdés diszjunktív és bármely irányú (igen-nem) megválaszolása csak egy másik tény valósága és ismerete esetén lehetséges. (A fél által az eset alkalmával viselt télikabát színét csak akkor szabad pl. kérdezni, ha a tanú már azt vallotta, hogy volt rajta télikabát.) Nem engedhetők meg az ún. „beugrató kérdések" sem, ha azok a hirtelen megválaszolásuk által a gondolkodás ellenőrzését kapcsolják ki. Annál inkább helyén való az olyan kérdés vagy kérdés-sorozat, amely a megfelelő meggondolás biztosítása mellett a tanút belső pszichikai szükségszerűséggel szorítja a valóság elmondására.

A tanúvallomás megtétele emberi cselekvés, tehát célra irányul. Nemcsak a célképzet kialakításában hatnak azonban közre a személyiségben meglevő tendenciák, motívumok, hanem a távolabbi cél maga is létrehoz az eléréséhez szükséges cselekmények célkitűzéseit determináló motívumokat, tendenciákat, amelyek az egyéb pszichikai funkciókat is befolyásolják. „Az irányítottság... abban nyilvánul meg, hogy olyan emlékképek merülnek fel, olyan tudás és ismeretek aktualizálódnak, melyek a motívummal eleve valamilyen összefüggésben vannak; az analitikus és szintétikus képzeleti és gondolkodó tevékenység teljesítményét a motívum mintegy ellenőrzi: megfelelő-e az elképzelt vagy elgondolt célhelyzet?" (Kardos Lajos, 248. old.) Ezért találkozunk a kísérleti pszichológiában ismételten azzal a kívánalommal, hogy a kísérleti személlyel nem szabad közölni a kísérlet célját (a távolabbi feladatot), csupán a közvetlen teendőit, hogy ez által is mód legyen a zavaró behatások kiküszöbölésére. (Paul Fraisse 58, 352. old.; Kardos Lajos 16. old. stb.)

A tőkés irodalomban ismételten kiemelik a tanú pártosságát — még annak jóhiszeműsége esetén is — (Best 418. p. 2. n.; Hans Gross 132. p.) és széles körben foglalkoznak az elfogultságát előidéző tényezőkkel (pl. Döring 137—161. pp.). Ha nem is tételezhetünk fel eleve minden tanúról elfogultságot, nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy „a személyiségben gyökerező érzelem mindig magában foglalja azt a tendenciát, hogy elérjük a kívánatos valamit, amit érzelmünk tárgya vált ki bennünk", továbbá, hogy az érzelmek „ösztönző erővé válhatnak bizonyos cselekedetek elvégzéséhez". (P. M. Jakobszon 71., 216. old.) Ez szükségessé teszi a kihallgatás során az ilyen kapcsolódások feltárását, de azt is, hogy ezek a kapcsolódások, viszonyulások minél kevesebb befolyást tudjanak gyakorolni a vallomás tartalmának a kialakulására. Amíg tehát szükséges, hogy a tanú a vallomását megfontoltan, önmagát is

ellenőrizve tegye meg — a kihallgatás során nem lehet helye sürgetésnek, ok nélküli félbeszakításnak —, szükséges az is, hogy ebben az „önkontrollban" csak a közvetlen tényállásvizsgálat történhessen meg, a tanúnak minél kevésbé legyen oka és módja egybevetni távolabbi célokkal. A lehetőség szerint minimumra kell csökkentenünk annak a megfontolását, illetve gondolati felmerülését és motívumkénti közrehatását, hogy az adott vallomásnak mi lesz a hatása a továbbira és főleg a per kimenetelére.

Már Bentham (I. 108. p.) a tanúvallomás egyik követelményeként jelöli meg, hogy ez legyen „imprémedité", vagyis nem előre kigondolt, tehát hirtelen, előre nem látott kérdésekre adott válaszokból álljon, bár elismeri, hogy ez ellentétesnek látszik a meggondoltság (témoignage réflechi) követelményével. A szocialista kriminalisztikai irodalomban is találkozunk olyan kívánalommal, hogy a kihallgatandó terhelt lehetőleg a kihallgatásróli értesülése után nyomban tegyen vallomást a befolyásolás és előre felkészülés elkerülése végett (Szabó József—Bíró Lukács B. Sz. 1967. (6. sz. 74. old.).

A polgári perben már annak szerkezeténél fogva is általában kizát a váratlan tanúkihallgatás. Megvan tehát a lehetősége nemcsak annak, hogy a tanú az esetleg szükséges adatoknak utánanézzen és felkészülten jöjjön el a tárgyalásra, de annak is, hogy vallomását az általa elfoglalt álláspont szerint állítsa be, sőt a felek, vagy más részéről történő szándékos vagy akaratlan befolyásolásnak is. (Különösen elmosódott emlékképek esetén elegendő lehet az eseményeknek a tanúval való egyszerű megbeszélése is ahhoz, hogy a hiányzó részek a másik által elmondottakból egészüljenek ki.)

4. *a)* A polgári perbeni *tanúkihallgatás lefolytatása* talán abban tér el a legszembetűnőbben a büntetőeljárásitól, hogy nyomban a tárgyaláson történik, míg az utóbbinál — a magánvádas ügyeket kivéve — rendszerint a nyomozás során. A nyilvánosság azonban nemcsak azt eredményezi — amire egyébként általában hivatkoznak —, hogy nehezebb a valótlanságot valakinek a szemébe mondani és a vallomástétel bizonyos fokig a nyilvánosság ellenőrzése alá is kerül. A vallomás által érintett fél jelenléte és a nyilvánosság pszichikai gátló hatást is jelenthet. Ilyenként jelentkezhet egyébként a tárgyaláson való kihallgatás egész külsősége.

Ezekre figyelemmel is kiemelik, hogy a kihallgatást vezetőnek bele kell élnie magát a kihallgatásra kerülő gondolkodásába és meg kell nyernie bizalmát (Dieter—Schmidt 111. p.; Grassberger 122. p.; Mayer Béla B. Sz. 1964/11. sz. 49. old.). Az előbbinek azonban előfeltétele a tanú gondolatvilágának a megismerése, ami éppen a kihallgatás során lenne lehetséges megfelelő mód és eszköz esetén, az utóbbira pedig éppen a polgári perbeni ellentétes érdekek ütközése folytán nem kerülhet sor. Feltétlenül igaz azonban, hogy a kihallgatónak meg kell találnia a lehetőséget a tanúval való pszichikai kapcsolat felvételére. Ennek előfeltétele a tanú által előadottak gyors megértése, a hiányok pótlására való szorítása. Amennyire nem lehet megengedni a lényegtelen tényekre való elkalandozást, annyira nem szabad a tárgyra vonatkozó folyamatos előadását későbbre halasztható ellentmondásokkal félbeszakítani. Rendszerint célszerű módot adni a vallomás teljes kibontakoztatására, még akkor is, ha abban a saját észlelések keverednek először a másoktól szerzettekkel és következtetésekkel. Nem egyszer fordul elő, hogy a tanú a szabadon történő elmondása során említ meg olyan tényeket, amelyek éppen az addigi, vagy az előreláthatólag ezután következő vallomását cáfolják meg.

b) A Pp. 173. § (1) bekezdése a kihallgatás elején az ún. általános kérdések feltételét írja elő. A válaszok után célszerű röviden a felekkel és — ha közelebbi részletezés nélkül lehetséges — a vallomás tárgyát képező tényekkel való kapcsolatát tisztázni. Az ide vonatkozó, közömbösnek látszó kérdésekre való válaszolás alatt ugyanis a tanúban bizonyos fokig enyhül a kihallgatás megkezdésekor többnyire meglevő feszültség, ami elősegíti a kihallgatás simább lefolytatását. Lehetőség szerint felszínre kell hozni a tanúnak a felekhez, illetve a perbevitt tényálláshoz való azokat a kapcsolatait, „vonatkozásait", amelyek esetleg őt a per kimenetelében való közvetlen érdekeltség vagy érzelmi beállítódás folytán befolyásolják. A bíróság egyben valamelyest megismeri a tanúnak a perbeli tényállással kapcsolatos ismeretkörét. Előfordul ugyanis, hogy egész más tényekről is tud, mint amire bejelentették. Ilyenkor célszerű a részletes kihallgatását éppen ezekkel kezdeni, mivel erre nyilván nem készült, az eredeti gondolatköréből kizökken, az esetleges befolyásoltságtól szabadul.

Az ekként nyert adatok és a tanúbejelentés együtt szolgálnak kiinduló pontul a releváns tényekre vonatkozó *kérdés* feltételére, amit lehetőség szerint a tanú összefüggő vallomása követ. Ez a vallomás nemcsak tények közlése, hanem a tanú saját magát, az ügyhöz való viszonyát (objektivitás, érdekeltség, elfogultság) is megmutatja. Ezért indokolt félbeszakítás nélkül hagyni beszélni azt is, aki az adatainak felvétele után minden kérdés nélkül kezdi az általa fontosnak tartottak elmondását. A vallomástétel után derül ugyanis ki, hogy csak egy tudálékos, fecsegő, de jóhiszemű emberrel állunk-e szemben, vagy valamelyik fél javára erősen elfogult, érdekelt személlyel, aki „megfelelően" beállított, előre beszajkózott vallomást tesz.

Meinert (159. old.) szerint bizonyos esetekben „a nehézség elsősorban abban áll, hogy észrevegyük, vajon a tanú egyáltalán eltér-e az igazságtól". Ez általában igaz és ehhez gyakorlatra, emberismeretre, jó felkészültségre van

szükség. Ez az „észrevegyük" azonban mindaddig csak feltételezés maradhat, amíg a teljes bizonyítás alapján is meggyőződünk a helyességéről, mert ellenkező esetben megalapozatlan ténymegállapításra vezethet.

A tanú kihallgatása során nem elégedhetünk meg a szorosan vett releváns tények elmondatásával. Minél aprólékosabb, nehezebben megfigyelhető, régebben történt, kétségesebb a tényállás, különösen ha csak részbizonyítékok alapján állapítható meg és az egyes tanúk külön-külön eseményekről vagy csak másodkézből tudnak, — annál inkább szükséges a kísérő körülmények tisztázása. Rész-tényekre vonatkozó, töredékes vallomás esetén legcélszerűbb ezekre a mellékkörülményekre vonatkozó kérdezéssel kezdeni, de összefüggő előadás után is ki kell rájuk térni még az ellentétes adatok, kételyek elébetárása és a felek által történő kérdezés előtt. Okirat hiányában és alperesi tagadás esetén pl. nem elégedhetünk meg azzal a vallomással, hogy a tanú jelenlétében a felperes átadott az alperesnek egy bizonyos kölcsönösszeget, hanem részletesen tisztázni kell nemcsak az átadás helyét és idejét, de azokat a körülményeket is, amelyek folytán a jelenlevők összejöttek és az ott történteket is. Utcai balesetnél hiába volt valaki jelen, ha csak az összeütközés zajára lett figyelmes és nézett oda, az előzményekről nem vagy csak részben tudhat. Tisztázni kell tehát mindazokat a körülményeket, amelyek bármely módon — pozitíve vagy negatíve — befolyásolták az észlelést vagy az eredményt annak idején összefoglaló és az emlékezet alapjául szolgáló benső ítéletalkotást. Utóbbinál különösen a térés időbecslés okozhat nehézséget. Utóbbihoz ismerni kell az időt kitöltő eseményeket.

Ugyanígy párhuzamosan vizsgálni kell a bevésésre és az emlékezésre vonatkozó körülményeket is, beleértve a tanú emlékezőképességét. Különösen vonatkozik ez az aprólékosabb tényekre, ha azok óta hosszabb idő telt el. Ennek kapcsán a tanúra nézve hasonló jelentőséggel bíró, egyidőben felmerült tényekre vonatkozó kérdésekre adott felelet bizonyos támpontot nyújthat. Elsősorban áll ez az események időbeli rögzítésére. A visszaemlékezést és besorolást elősegíti, ha a vallott tény a tanúra nézve valamely okból jelentős eseményhez kapcsolódik.

Fontos annak tisztázása is, hogy a tanú az általa elmondottakról honnan tud. Az ilyen kérdésekre adott válaszból derül ki sokszor, hogy a külön megjelölés nélkül vallott tények mindhárom ismeretforrásból származnak, a következtetés pedig minden külön ténybeli alap nélkül abból ered, hogy a tanú a tényt „természetes"-nek tartja.

Amennyiben a tanú vallomásában önellentmondás jelentkezik, vagy az ellentétben áll a per egyéb adataival, erre, illetve ennek okára feltétlenül meg kell kérdezni. Nem lehet azonban helye annak, hogy már a vallomás megtétele előtt a tanú elé tárjunk peradatot, kivéve, ha kifejezetten felismertetés szükséges (pl. okiraton levő aláírás). Még kevésbé kerülhet sor a bíróság részéről olyan szituáció keltésére, mintha már egyes tények bizonyítást nyertek volna. Ez nemcsak a bíróság tekintélyével nem fér össze és elfogultsági kifogásra adhat alapot, de helytelen irányban befolyásolhatja a tanút.

Ellentétes előző vallomás (egyéb nyilatkozat) vagy más perbeli adat esetén különösen fontossá válik a kísérő körülmények tisztázása. A kriminálpszichológiai kutatások arra mutatnak, hogy ismételt kihallgatások esetén a tanú már nem annyira az eredeti észlelésére emlékszik vissza, mint inkább a legutóbbi vallomásában foglaltakra és azt igyekszik újból elmondani. (Kertész Imre 1963. 107. old.) Az előző kihallgatása még közelebb állt időbelileg az észleléshez, így nyilván jobban is emlékezett. Nem egyszer előfordul azonban, hogy az újabb kihallgatás során az előző vallomás helyességét vagy annak helyes jegyzőkönyvezését kétségbe vonja. Ezért szükséges a tanút először általában megkérdezni, az előbbi vallomása során helyesen vallott-e, az esetleges módosításnak mi az oka (pl. azóta újból megnézte a helyszínt, rájött a tévedésére) és a kihallgatás körülményeire. (Annak idején elolvasta vagy felolvasták-e a jegyzőkönyvet, helyesnek találta-e, a jegyzőkönyvön levő, megtekintett aláírás tőle származik-e, ha nem volt helyes a vallomás, miért írta alá, a tárgyaláson hangosan gépbe diktálták-e a vallomását?) Csak ezután történhet meg a jegyzőkönyvbe foglalt vallomás elétárása. Ezzel ugyanis lehetőséget adunk az esetleges tévedés kiküszöbölésére, de a lehetőségig kirekesztjük a külső befolyás érvényesülését, az alaptalan, rosszhiszemű hivatkozást és vádaskodást. Hasonlóan célszerű eljárni az egyéb írásbeli bizonyítékokkal is, pl. okiratokkal.

Amennyiben a vallomás ellentétes valamelyik fél előadásával vagy másik tanú vallomásával, kézenfekvőnek látszik a szembesítés. Eltekintve azonban attól, hogy aránylag ritkán fordul elő a polgári perben, még ritkábban vezet eredményre, az ellentétek kiküszöbölésére. Feltétlenül szükséges viszont az igazság kiderítése végett az ellentétes vagy eltérő vallomást tevők kölcsönös meghallgatása egymás vallomására. (Ezért is szükséges mindent megtenni a tanúk egy tárgyaláson való kihallgatása érdekében és nem helyeselhető az a polgári perbeni gyakorlat, hogy a tanú a kihallgatása után akkor is nyomban eltávozhat, ha utána ugyanazokra a tényekre ellentétes irányú bizonyításfelvétel következik.) Az ellentétes előadást tevők kihallgatása sem történhet kizárólag ezekre a körülményekre, mivel ilyenkor rendszerint mindegyik megmarad a saját állításánál, — hanem az előzmények tisztázása szükséges, ami mindjárt az értékeléshez is adatot nyújt.

Az előadottak miatt általában nem engedhető meg, hogy a *fél* tényeket előadva vagy is-

mételve tegyen fel kérdést, vagy ún. „nyelvre adó kérdést" használjon. Az ügyvéd nélkül eljáró fél azonban sokszor nehezen szorítható helyes kérdezésre, elmondása után pedig a bírói kérdés sem változtat a történteken. Célszerű ilyenkor a fél „kérdését" észrevételnek tekinteni és úgy jegyzőkönyvezni, majd utána megnyilatkoztatni a tanút. A fél által a jelzett módon való kérdésfeltétel — esetleg be nem vallott — célja a kedvezőtlen vallomás megváltoztatása, amit nem egyszer el is ér. Amennyiben az első (bírói) kérdésre adott válasz már jegyzőkönyvezve van, nem feltétlenül zárandó ki az ilyen újabb kérdés különösen a tanúra hivatkozó fél részéről. Amennyiben ugyanis a tanú most más választ ad, nemcsak a kérdés feltevője rögzítendő a jegyzőkönyvben, hanem a tanács elnökének meg kell a tanút az eltérés okáról is kérdezni. Lehet ugyanis erre elfogadható magyarázat, de enélkül a tanú szavahihetőségére vonható le hátrányos következtetés.

5. A személyiség egységénél fogva nem szabad figyelmes kívül hagynunk annak a vallomással párhuzamos egyéb megnyilvánulásait sem, mivel ezekből is visszafelé következtethetünk. A már említett okokból jelentős szerepet betöltő érzelmek a tanúnak a kihallgatás során tanusított *egész magatartásá*ban is kifejezésre jutnak, így elsősorban arcjátékában, de kézmozdulataiban, sőt sokszor fellépésében, hanghordozásában is. Ennek figyelembevétele és felhasználása nem mellőzhető el a polgári perek tárgyalásánál sem. Óvakodnunk kell azonban a jelentőségének a túlbecsülésétől is. Elsősorban meglehetősen nehéz a jegyzőkönyvi rögzítésük. Enélkül pedig az ítéletben sem lehet rájuk hivatkozni, hiszen a másodfokú tárgyaláson, vagy akár a tárgyalás megismétlésénél nem rekonstruálhatók. Másrészt lehet, hogy valaki a legszenvtelenebb arckifejezéssel teszi meg elfogult, vagy hamis vallomását, a másik tanú arckifejezését pedig éppen a vallomások tartalma által keltett érzelmek váltották ki. Feltétlenül szükséges azonban a kihallgatott személyt ilyen szempontból is figyelemmel kísérni, megfelelő esetben magatartását jegyzőkönyveztetni, főképpen pedig annak okát megkérdezni.

6. Végül röviden szólni kell a tanúvallomás *jegyzőkönyvezéséről.* A Pp. 117. § (1) bekezdése csak szűkszavú rendelkezést tartalmaz erre nézve. Fontosságának kiemelésére azonban elég arra utalnunk, hogy bár a tanúvallomás a bizonyító tény, de — Nagy Lajossal 383. old.) ellentétben — azzal a szöveggel, amint azt a jegyzőkönyv tartalmazza. A Pp. 118. § (2) bekezdése módot ad annak kiigazítására, de amíg az meg nem történik, az abban foglaltak az irányadók, különben az ítélet megalapozatlan vagy iratellenes lesz.

A teljes aprólékossággal — másnak közbevetett megnyilatkoztatása estén — párbeszédszerűen készült jegyzőkönyvezésnél kétségtelenül könnyebben kezelhető a tárgyalás megismétlése során valamint a másodfokú eljárásban a kihallgatás egyes szakaszai után bediktált, összefoglaltan, tömören rögzített vallomás. Túlzott összefoglalás esetén azonban könnyen bekövetkezhet Altavilla (II. 207. old.) megállapítása: „Protokollierte Aussage ist vielmehr eine mumifizierte Leichnahm." A vallomás értékelésénél lényeges lehet a megtételének a mikéntje is: Valóban önmagától, folyamatosan adta-e elő tanú a történteket, ellentmondástól mentesen, vagy csak külön kérdésre valamelyik fél közbeszólására, más tanú vallomásának hallatára. Az utólagos bediktálásnál továbbá vitássá válhatnak a használt kifejezések, azok értelme, különösen, hà a tanú közben valami miatt megváltoztatta a vallomását. Legcélszerűbbnek látszik tehát az összefüggő vallomásrészeket jegyzőkönyvezni egyszerre, de feltétlenül a további, főleg a felek általi kérdezés előtt. Ezt követően külön kell rögzíteni a tanú által újabb kérdésre vagy figyelmeztetésre adott eltérő választ. A jegyzőkönyvből tehát ki kell derülnie a vallomás megtétele módjának. Nem hagyható ki az sem, ha a tanú azt állítja, hogy valami nem történt meg, vagy nem emlékszik reá. Lehetséges ugyanis, hogy a fél kérdésére, vagy a másik tanú vallomása után már „eszébe jut". Gyermekeknél fontos továbbá, hogy a saját kifejezésükkel kerüljön a vallomásuk jegyzőkönyvbe, hiszen ezekből az értelmi fejlettségükre, a felekhez való viszonyukra is következtetni lehet. Amennyire furcsán hangzík a jegyzőkönyvben is pl., ha a szüleiről csak mint felperesről vagy alperesről szól, — a gyermekelhelyezési perben csak az egyik szülővel szemben tényleg használt ilyen megjelölés annyira nagymérvű elhidegülésre, ellenszenvre mutat, aminek az okát is tisztázni kell. Amennyiben a használt kifejezés akár a tanú személyénél, akár az ügyhöz vagy a felekhez való viszonyánál fogva jelentős lehet, legcélszerűbb idézőjelbe tenni.

Hámori Vilmos

A szülőnek a gyermekkel való érintkezése és annak néhány problémája

A szülő és a gyermek érintkezésének (láthatás) problémáival új jogi irodalmunk eddig csak egy-egy részkérdés erejéig foglalkozott, pedig a családjognak ez az el nem hanyagolható, a jog perifériájára nem szorítható része több elméleti megfontolásra és gyakorlati rendezésre váró kérdést vet fel.[1] A kérdés lényegét összegezte Pap Tibor a közelmúltban, amikor rámutatott: „Bármennyire törekedett is a magyar törvényhozó és a bírói gyakorlat a külön élő vagy elvált szülők tekintetében megfelelően rendezni a gyermek elhelyezésének és ezzel összefüggésben a gyermek felett gyakorolt szülői felügyeletnek a problémáját, e kérdéskörben úgy a láthatás jogával, mint pedig ehhez kapcsolódva abban a vonatkozásban is merülnek fel további kimunkálást váró feladatok, hogy hogyan vehet részt a külön élő szülő a gyermek nevelésében illetőleg, hogy arra milyen befolyást jogosult gyakorolni. Megvizsgálásra érdemes kérdésnek látszik az is, célszerű-e a gyermekelhelyezés és a láthatás kérdésében hozandó határozatra illetékes szervek különválasztása."[2]

Az alábbiakban megkíséreljük az érintkezés jogának és főbb problémáinak felvázolását.

I.

Az érintkezési jog történeti előzményeivel kapcsolatban mindenekelőtt az 1894. évi XXXI. törvény 103. §-ára kell utalnunk. E szerint „a szülő a gondviselésére nem bízott gyermekével is rendszeresen érintkezhetik és nevelését ellenőrizheti. Az érintkezés módját szükség esetén a gyámhatóság állapítja meg, mely az érintkezést a gyermek nyilvánvaló érdekében ki is zárhatja." A törvény 105. §-a az előbbi rendelkezést kiterjesztette az ágytól és asztaltól elválás, lényegében tehát a szülők külön élésének esetére is. A szülő és a gyermek érintkezésére vonatkozó hatályos jogunk, a Csjt. 93. § (1) bekezdés ettől a korábbi szabályozástól lényeges eltérést alig mutat, alapkoncepciója és felépítése több tekintetben azonos. „A szülőnek gyermekével érintkezni akkor is joga van, ha szülői felügyeleti joga megszűnt, illetőleg szünetel. Az érintkezés módját vita esetében a gyámhatóság állapítja meg. A gyámhatóság az érintkezés jogát a gyermek érdekében korlátozhatja, sőt el is vonhatja."

Eltérés annyiban mutatkozik, hogy az 1894. évi XXXI. törvény 103. §-a az érintkezési jog célkitűzését — a gyermek nevelésének ellenőrzését — a törvény szövegébe iktatta, míg a Csjt. 93. §-a a célkitűzést ennyiben sem tartalmazza és arra csak a végrehajtási utasításból, a 955—84/1954. O. M. sz. utasítás (továbbiakban: Gyut.) 71. § (4) bekezdéséből következtethetünk. A hatályos jog nemcsak az érintkezési jog elvonására, hanem a szabályozás és elvonás közé eső fokozatra, a láthatás korlátozására is módot ad. A két törvényhely közös vonása viszont a szülő érintkezési jogának elismerése arra az esetre, ha gyermeke nem az ő gondviselése, illetőleg szülői felügyelete alatt áll, és hogy az érintkezési jog szükségképpen és természetesen a szülői hatalom, illetve a szülői felügyeleti jog változásához igazodik. Mindkét törvényhely előtérbe állítja a gyermek érdekvédelmét és végső esetben az egyik szülő kirekesztését is lehetővé teszi a gyermek neveléséből. Végezetül közös vonása a két törvénynek a gyámhatóság hatáskörének biztosítása, e tekintetben azonban — mint később részletesen kifejtjük — hatályos jogunk a láthatás elrendezésére egyezség esetén a bíróság hatáskörét is biztosítja.

Korábban a láthatás szabályozásának részletkérdéseit több belügyminiszteri rendelet szabályozta s ezek — többek között — azt a direktívát adták, hogy a gyermekkel való érintkezést akként kell megállapítani, hogy ez a gyermeket tanulmányai folytatásában ne zavarja és a másik szülő nevelési jogát ne csorbítsa.[3] Amíg tehát az 1894. évi XXXI. törvény a gondviselést nem gyakorló szülő jogát pozitív oldalról közelítette meg, amikor a gyermek nevelésének ellenőrzésére — és nyilván mindarra, ami ezzel együtt jár — jogosította fel ezt a szülőt, addig a végrehajtási utasítás a jog gyakorlásának korlátot szab, amikor tiltja a másik szülő nevelési jogának csorbítását és a gyermek tanulmányai megzavarását az érintkezést gyakorló szülő részéről. A Gyut. 71. § (4) bekezdése ugyanilyen nyomon jár: a gyámhatóságnak az érintkezés módját akként kell szabályoznia, hogy az a kiskorúnak egészségét ne veszélyeztesse, továbbá szellemi és erkölcsi fejlődését, tanulmányi előmenetelét, valamint a közösségi életben való részvételét ne akadályozza. Mindezek a tilalmak a gyermek érdekében állók lehetnek, egyben azonban — legalábbis indirekt úton — a szülői felügyeletet gyakorló szülő pozícióját erősítik, a másikét viszont gyengítik, hiszen a láthatás szabályozásának nehézsége legtöbbször a birtokon belül

[1] Magyarországon a felbontott házasságokból származó kiskorúak száma 1962-től 1966-ig így alakult: 1962: 12 585; 1963: 12 979; 1964: 13 870; 1965: 14 690; 1966: 14 685. A láthatás szabályozásában érintett állami gondozott gyermekek száma 1967. év végén kb. 33 000 volt.

[2] Pap Tibor: Az Októberi Forradalom eszméinek hatása a népi demokráciák családi jogának alakulására és a családvédelem. Jogtudományi Közlöny. 1967. 568. old.

[3] 6866/1921. B. M. sz. r. és 272, 437/1929. B. M. sz. r.

levő szülő ellenvetéseinek leküzdése. A láthatás célja éppen a Gyut. 71. § (4) bekezdésének pozitív oldala: a szülői felügyeletet nem gyakorló szülő részt vehet gyermekének nevelésében, testi, szellemi, erkölcsi fejlődésének előmozdításában. A Legfelsőbb Bíróság XXI. számú polgári elvi döntése egyebek között azért is kiemelkedő jelentőségű, mert megtalálja a középutat az érintkezési jognak az említett pozitív és negatív megközelítése között, azaz a jog köré emelt tilalmak elé a szülői jogokból fakadó elveket és a helyes közfelfogással egyező erkölcsi elveket állította.[4] (Igaz ugyan, hogy a láthatás témáját a Legfelsőbb Bíróság XXI. számú polgári elvi döntése a gyermekelhelyezéssel szoros összefüggésben tárgyalja, mégis ez a tény egymagában is meggondolásra késztet a tekintetben, hogy egyes fontos gyámhatósági feladatok, pl. kiskorúak házasságkötésének engedélyezése, örökbefogadás engedélyezése megoldására az egységes gyakorlat biztosítása céljából az államigazgatási irányító szerv is adjon ki elveket rendszerező állásfoglalásokat, iránymutatásokat.)

Valójában minden érintkezési tilalmat tartalmazó norma tovább korlátozza a szülői felügyeleti jog szünetelése folytán amúgyis megnyirbált szülői jogot, amelyről „mint jogviszonyon kívül keletkező abszolút jogról" tesz említést Pap Tibor az előbb már említett cikkében.[5] Az ilyen értelmű szülői jog — többek között — a Legfelsőbb Bíróság P. törv. eln. 20 399/1964. számú határozatában[6] is kifejezésre jutott, mert a Legfelsőbb Bíróság elnökségi tanácsa a gyermek elhelyezésére irányuló keresetindítási jogot a szülő és a gyermek közötti viszonyban, a „szülőnek erre vonatkozó alanyi jogában" találta meg, amely jognak nem korlátja a szülői felügyelet szünetelése sem. Ha tehát részben jogelméleti megfontolások, részben pedig a bírói gyakorlatban kifejezésre jutó elvek a szülői jog tartalmának mind teljesebb kibontására irányulnak, akkor ezeket a törekvéseket nem lehet figyelmen kívül hagyni az érintkezés jogi rendezésének során sem. Ugyancsak régebbi belügyminiszteri iránymutatás szerint a szülőnek a nem nála elhelyezett gyermekével való érintkezése „az elhelyezésnek természetes folyománya." Valóban: a gyermek helyzete szülei között generálisan rendeződik az elhelyezéssel, de nem fejeződik be vele, mert követnie kell a „természetes folyománynak", a másik szülővel való kapcsolat fenntartásának, illetve e kapcsolat fenntartása szabályozásának, a generális intézkedés speciális intézkedéssel való kiegészítésének, feltéve, ha ez szükséges.

Nem mindegyik állam joga tükrözi azonban ezeket az elveket, mert pl. az NDK joga az érintkezés biztosítását a szülői felügyeletet gyakorló szülő belátására bízza. A magyar joghoz hasonlóan biztosítja az érintkezési jogot a szovjet jog is. Véleményünk szerint a gyermek helyzetének a szülők külön élése vagy elválása után való differenciáltabb rendezésére az érintkezési jog biztosítása a megfelelőbb megoldás.

Az érintkezési jog a gyermekelhelyezéssel, a családi jogállás megváltozásával (pl. örökbefogadás), de részint ezektől függetlenül is a szülői felügyeleti jog alakulásával van szoros összefüggésben. Ezért tehát először a szülői felügyelet megszűnésének, illetve szünetelésének és az érintkezési jognak korrelációját vizsgáljuk meg.

II.

A szülői felügyeleti jogot a Csjt. 89. § (1)—(2) bekezdésében foglalt esetekben a bíróság szünteti meg. Ezeknek az eseteknek közös vonásuk, hogy a szülőnek a gyermekre súlyosan káros, sőt veszélyes magatartása a tényállás alapja és e magatartás következményei realizálódnak a bírói ítéletben. E tényállásoknak jogunkban megvan a büntetőjogi vetülete a Btk. 274. §-ában foglalt ifjúság elleni bűntettben. A szülői felügyelettől megfosztott szülő érintkezési joga korlátozottan és csak megnyugtató garanciák mellett érvényesíthető, hiszen a szülői felügye-

[4] Például: „A házastársak — bármennyire sajnálatos is — szembekerülhetnek egymással, megszakíthatják együttélésüket, sőt a házassági kötelékük felbontását is szorgalmazhatják, szülői mivoltukat azonban nem veszíthetik el, a gyermek továbbra is a gyermekük marad." (81. old.) „Bármelyik szülőhöz, vagy esetleg harmadik személyhez (nagyszülő, más rokon stb.) kerüljön is a gyermek gondozásra, ez nem járhat a gyermek sorsáért való felelősségérzet elhalványulásával. A társadalom ilyenkor is megkívánja, hogy a gyermek és szülők érintkezhessenek egymással, hogy a szülő figyelemmel kísérhesse a gyermek sorsát, fejlődését, életkörülményeit, tanulmányi előmenetelét, jellemének kialakulását. Az pedig egyenesen szembefordulást jelentene a társadalomnak törvényben is kifejezésre juttatott akaratával, ha házasságuk felbontása után a szülők bármelyike részben, vagy egészben felmentve érezné magát a Csjt. 75. § (1) bekezdése által reá rótt kötelezettségek alól. Azzal tehát, hogy az egyik szülő a gyermeket a másik szülő gondviselésébe engedte át, nem járhat együtt a gyermek elvesztése, de nem csökken a szülőnek a gyermek sorsáért, jövőjéért való erkölcsi felelőssége sem. Ezért a volt házastársak akkor járnak el helyesen, ha a tartás, gondozás és nevelés kérdésében csak a gyermek érdekeit nézik és e tekintetben egymással egyetértésre törekszenek." (82. old.) „Az elhelyezés megváltoztatására irányuló keresetnek nem egy esetben az a ténybeli alapja, hogy a szülő nem engedte meg a másik szülőnek a nála elhelyezett közös gyermekkel való érintkezést, vagy hogy a gyermeket a másik szülővel szembeni ellenszenvre, tiszteletlenségre hangolta... A szülőnek ez az erkölcsileg súlyosan elítélendő, s nemcsak a másik szülőre, hanem magára a gyermekre is káros magatartása ismét következtetési alap lehet arra, hogy ez a szülő erkölcsileg nem alkalmas a gyermek nevelésére. Végső sorban tehát a gyermek más elhelyezésére irányuló igényt is megalapozhatja." (86. old.) Legfelsőbb Bíróság XXI. számú polgári elvi döntése. B. H. 1961. 2867. sz.

[5] Pap Tibor: i. m. 568. old.

[6] Megjelent állásfoglalás formájában: Tanácsok Közlönye. 1964. 63. sz. 818—819 old. B. H. 1964. 4245. sz. jogeset.

lettől való megfosztás fő célja a szülő kikapcsolása a gyermek életéből.

A szülői felügyelet megszünésének még két esetben van jelentősége az érintkezési joggal kapcsolatban.

Az örökbefogadás következtében az örökbefogadott gyermekkel szemben vérszerinti szülőinek szülői felügyelete a törvény erejénél fogva megszűnik [Csjt. 52. § (1) bek.], de a Csjt. 93. § (1) bekezdése alapján a vérszerinti szülőket ilyenkor is megilleti az érintkezés joga. A különféle változatok közül az érdemel leginkább figyelmet, amikor az egyik szülő szülői felügyelete szűnik meg azáltal, hogy gyermekét a másik szülő új házastársa fogadja örökbe. A házastárs által történő ilyen örökbefogadásnak ugyanis gyakran az a célja, hogy kikapcsolja az egyik vérszerinti szülőt — aki nem a házastárs — az új család, és természetesen a gyermek életéből. A képlet körülbelül ez: az örökbefogadó vállalja a kötelezettségeket a gyermekkel szemben (tartás, stb.), a vérszerinti (örökbeadó) szülő viszont nem élhet láthatási jogával. Vitatható, hogy helyes-e ez a gyermek szempontjából, különösen akkor, ha örökbefogadása olyan életkorban történik, amikor már jól ismeri a vérszerinti szülőit. Megfontolandónak tartjuk, hogy a gyámhatóság az örökbefogadás konkrét célkitűzésének megállapítása során köteles legyen vizsgálni a vérszerinti (örökbeadó) szülőnek és a gyermeknek jövőbeli kapcsolatát, a kapcsolat esetleges megszakításának okát és az örökbefogadás engedélyezése során ezeket a körülményeket különös gonddal mérlegelje. A gyámhatóság természetesen a vérszerinti (örökbeadó) szülő érintkezési jogát is korlátozhatja, vagy elvonhatja, ha ez a gyermek érdeke. Ilyen eseteket indokolni lehet azzal, hogy az örökbefogadással a gyermek számára új családi kapcsolat jön létre, és a láthatás célja a vérszerinti (örökbeadó) szülő részéről háttérbe szorul. (Sem társadalmilag, sem jogpolitikailag nem helyeselhető azonban az a jelenlegi gyakorlat, amelynek általában a gyermek és a vérszerinti szülő kapcsolatának megszakítása a célja, a már említett „kompenzációs" alapon. A nem sikerült, felbomló örökbefogadások — amelyeknek oka az örökbefogadás céljának szem elől tévesztése, a meggondolatlan örökbefogadás, az újabb házasság felbomlása — az örökbefogadás jelenlegi gyámhatósági gyakorlatának felülvizsgálását, illetve irányelvek megfogalmazását sürgetik.)

Gyakorlatilag jelentős az az eset is, amikor a gyámhatóság az állami gondozott gyermek örökbefogadását engedélyezi. Erre az esetre a Gyut. 58. § (6) bekezdése előírja, hogy a gyámhatóság köteles mind a szülőktől, mind pedig — szükség esetén — a nagyszülőktől a gyermekkel való érintkezés jogát elvonni. Ennek oka az, hogy elvben az állami gondozottként örökbefogadott gyermek vérszerinti szülőjének is meglenne az érintkezési joga a Csjt. 93. § (1) bekezdése alapján, az állami gondozott gyermek örökbefogadásának titkosságát azonban — más garanciák mellett — nem lehetne megőrizni, ha a vérszerinti szülőnek jogában állna érintkeznie a gyermekével. Az állami gondozott gyermek örökbefogadásához fűződő érdekek, közöttük természetesen a gyermek érdeke is megkívánja, hogy a gyermek nevelésére alkalmatlannak bizonyult vérszerinti szülők teljesen kikapcsolódjanak a gyermek és az őt befogadó család életéből, akár ismerte a gyermek vérszerinti szüleit, vagy még inkább, ha nem is ismerte őket. Ennek egyik eszköze és biztosítéka az érintkezési jog elvonása. Az állami gondozottként örökbefogadott gyermek vérszerinti szülőitől az érintkezési jog kötelező elvonását azonban anyagi jogforrásnak és nem miniszteri eljárási, végrehajtási utasításnak kellene kimondania, mert itt alapvető emberi jog kötelező elvonásáról van szó, a mérlegelés és külön jogorvoslat teljes kizárásával.

A láthatás korlátozása, még inkább elvonása csak kivételes eszköz lehet a gyámügyi gyakorlatban. Figyelembe kell venni, hogy az érintkezés joga elvben még a szülői felügyelettől megfosztott szülőt is megilleti, továbbá azt a szülőt is, akinek szülői felügyelete gyermekének örökbefogadása folytán szűnik meg, kivéve az állami gondozott gyermek szülőjét. „A szülői felügyelet megszűnése vagy szünetelése nem jelentheti a szülő és a gyermek közötti erkölcsi és érzelmi kötelékek erőszakos és teljes elszakítását. Ez mind a szülőnek a gyermek tőle származásán alapuló jogát és szülői érzését, mind a gyermek értelmi és érzelmi világát súlyosan sérthetné."[7]

III.

A Csjt. 92. §-a szerint szünetel a szülői felügyelet, ha *a)* a szülő cselekvőképességében korlátozva van, illetve gondnokság alá helyezése folytán cselekvőképtelen, *b)* a szülő ismeretlen helyen távol van, vagy tényleg akadályozva van, vagy *c)* a gyermek a külön élő másik szülő gondviselése vagy intézeti gyámság alatt áll.

1. A láthatás szabályozása kapcsán úgyszólván csak a *c)* pontban foglalt két esetnek van jelentősége, bár a ténylegesen akadályozott, pl. börtönbüntetését töltő, vagy külföldön élő szülő is jogot formálhat arra, hogy esetleg levélben érintkezzék gyermekével — ha nem is „láthatja" —, mert nem lehet vitás, hogy az ilyen szülő és a gyermeke közötti levelezés is az érintkezés egy formája. A börtönbüntetését töltő szülő érintkezési jogának biztosítása csak egészen kivételes esetben lehet indokolt.

2. A szülői felügyelet joga azt a külön élő szülőt illeti meg, akinél a bíróság a gyermeket elhelyezte. A szülői felügyeletet elhelyezési

[7] Bacsó—Rády—Szigligeti: A Családjogi Törvény. 308. old.

ítélet nem létében az a külön élő szülő is gyakorolhatja, aki a házassági életközösség megszakítása után a gyermeket magához veszi, és ellátja a gyermek gondviselését, a szülői felügyeleti jognak ezt a fontos részét. A külön élő másik szülőnek mindkét esetben szünetel a szülői felügyeleti joga, de a láthatásra joga van. A szülői felügyelet joga kifejezetten a gyermekelhelyezési ítéletnek, ritkább esetben a gyámhatósági kijelölésnek folyománya az egyik szülő javára [Csjt. 72. § (2) bek.], de a szülői felügyelet szünetelése akkor is beáll, ha a gyermek az egyik külön élő szülő gondviselése alá kerül. E jogi szabályozással kapcsolatban két probléma érdemel részletesebb elemzést.

a) Az első az, amikor a szülő, akinél a bíróság a gyermeket elhelyezte, huzavonák, esetleg sikertelen végrehajtás után sem jut a másik szülőnél levő gyermekhez és azzal a ki nem mondott céllal kéri a láthatás szabályozását, hogy a gyámhatósági határozat alapján vehesse gondviselésébe a gyermeket. Kézenfekvő azonban, hogy nem hozhat határozatot a gyámhatóság annak a szülőnek, mint érintkezésre jogosítottnak a javára, akinél a gyermeket a bíróság elhelyezte.

Az érintkezés szabályozására irányuló eljárásban általában a két szülő az 1957. évi IV. tv. 1. § (5) bekezdésében meghatározott ügyfél. Elvben mindkét szülő kezdeményezheti az érintkezés szabályozását. Az is, aki a szülői felügyeleti jogot gyakorolja és az is, akinek szülői felügyeleti joga szünetel. Annak a szülőnek, akinél a bíróság a gyermeket elhelyezte, nem a láthatás, hanem a szülői felügyeleti jog részeként a gondviselés tényleges megszerzésére kell törekednie, tehát nem a másikat illető részre (láthatás), hanem az őt megillető egészre (szülői felügyeleti jog). Ennek elérésére pedig a bírói ítélet végrehajtása — amelyben a Vht. 172/A. §-a alapján a gyámhatóságnak is lehet feladata — az eszköz. Mindaddig, amíg a jogerős elhelyezési ítélet foganatba nem ment, tehát a két szülő jogi pozíciója ténylegesen nem alakult ki, az érintkezés szabályozására irányuló kérelem elutasításának, vagy az eljárás felfüggesztésének lehet helye. A Csjt. 93. § (1) bekezdésével ellentétes lenne az a gyámhatósági határozat, amely a bírósági végrehajtás sikertelensége esetén érintkezési jogot biztosítana a szülői felügyeletre jogosult szülőnek.

b) A másik probléma ismert joghézagban gyökerezik. Hol van ez a joghézag és hogyan függ össze az érintkezési joggal?

A Csjt. 76 §-a értelmében a gyermeket a szülők megegyezésének hiányában a bíróság helyezi el vagy az egyik, vagy a másik szülőnél, esetleg máshol. A bíróság által elhelyezett gyermek szülője és vele együtt természetesen a gyermek is jogi védelemben részesül: a szülő egyfelől követelheti a gyermek kiadását attól, aki a gyermeket jogtalanul tartja magánál [Csjt. 76. § (2) bek.], másfelől a védelem büntetőjogi. A Btk. 273. §-a azonban a büntetőjogi védelmet csak a hatósági határozattal (elhelyezési ítélet, állami gondozásba vételt elrendelő határozat) elhelyezett kiskorúnak, mint passzív alanynak biztosítja, azzal szemben, aki a kiskorút elviszi annak a személynek a beleegyezése nélkül, akinél a hatóság a kiskorút elhelyezte. Témánk szempontjából figyelemre méltó a Btk. 273. §-a miniszteri indokolásának ez a része: „Az ilyen magatartást kísérő gyűlölködés, ellenségeskedés stb., a tartósan új környezetben tartás az életkoránál fogva érzékeny kiskorú egyénisége, értelmi, erkölcsi fejlődése szempontjából rendkívül hátrányosan hathat, s éppen azokat a káros következményeket alkalmas kiváltani, amelyek elkerülését a kiskorú elhelyezésére vonatkozó hatósági határozat célozza. Emellett önkényességénél fogva a hatósági határozat mindenkire kötelező tiszteletben tartásához fűződő érdeket is súlyosan sérti."

A gyermek valóságos védelmének tehát az felelne meg, ha helyzete a gondviselését ellátó szülőnél jogvédelemben részesülne addig is, amíg — ha ez szükséges — elhelyezéséről a bíróság dönt. A jelenlegi jogi szabályozás mellett azonban a bírói ítélettel el nem helyezett kiskorú nem részesül sem családjogi, sem pedig büntetőjogi védelemben az elhelyezés tekintetében. Ez a joghézag, amit kihasználva a szülő, a gondviselést ellátó szülőtől elveheti a gyermeket — akár erőszakkal is —, holott az ilyen szülői magatartás a kiskorúra ugyanabból az okból és éppoly hátrányos lehet, mint a hatósági határozattal elhelyezett gyermek elvitele, elrejtése, eltitkolása. Az önkényeskedés elemei szintén megvannak az ilyen szülői magatartásban. (Még fonákabb a helyzet, ha a szülői felügyelet gyakorlására jogosult, pl. özvegy szülő kénytelen kiadási keresetet indítani a gyermek gondviselését ellátó nagyszülő, vagy más személy ellen, aki a gyermeket a szülő akarata ellenére tartja magánál. Az ilyen szülő a gyermeket magánál tartó személy elzárkózó magatartása esetén még csak nem is érintkezhet gyermekével és a gyámhatóság sem tud intézkedni, mert a láthatás szabályozására ilyen esetben nincs hatásköre.)

Konkrét esetek utalnak a jelenlegi bizonytalan, több állami szervet érintő helyzet rendezetlenségére és mind a jogalkalmazók, mind a társadalmi szervezetek állásfoglalást sürgetnek a gyermek valódi érdekével nem számoló, önkényes szülői magatartás megakadályozására, illetve a helyes szülői magatartás kifejtésére. Tisztázni kell, hogy mi az oka a gyermek védelme szemszögéből anomáliákra vezető joghézagnak és iránymutatást kell adni arra is, hogy a gyermek gondviselését ellátó szülő és vele együtt a gyermek részesülhet-e jogvédelemben.

A problémát megközelíti, de csak részben oldja meg Simor Antal, amikor a következőket írja: „A gyermek láthatásának szabályozása gyámhatósági hatáskörbe tartozik... A láthatás

kérdésében való döntés már magában foglalja annak közvetett elismerését is, hogy a különváltan élő szülők közül melyik gondozza és neveli ténylegesen a gyermeket, és ezzel lényegében elintézést nyer a gyermek elhelyezésének kérdése is."[8] E gondolatmenethez hozzáfűzhetjük még a következőket: A Legfelsőbb Bíróság XXI. számú polgári elvi döntésében kifejtette, a gyermek elhelyezésénél fő szempont a gyermek érdeke és ezzel még a szülők megegyezése sem kerülhet ellentétbe. Ezt figyelembe véve, mind a bíróság, mind a gyámhatóság vizsgálhatja, megfelel-e a gyermek érdekének a szülők közötti megegyezésen alapuló elhelyezése. Így például házassági perben a Pp. 290. § (1) bekezdése alapján a bíróság hivatalból határozhat a gyermek elhelyezésének kérdésében, ha ezt szükségesnek látja. Gyermekelhelyezési keresetindítási jogát szem előtt tartva a gyámhatóság a láthatás szabályozása során, vagy más eljárásaiban, különösen a védő- óvóintézkedések keretében [5/1963. M. M. sz. rendelet 2 §.] hivatalból vizsgálhatja, hogy a gyermek helyzete — elhelyezési ítélet nemlétében — megfelel-e a gyermek érdekének. Ha nem lát okot a gyermek elhelyezésének megváltoztatására, ez eggyel több ok arra, hogy a szülői felügyeletet nem gyakorló szülő a gyermek elhelyezésére a törvény rendes útját vegye igénybe. Ha pedig az ítélettel el nem helyezett gyermek tartása kérdésében dönt a bíróság, a felperesi és az alperesi pozíció — ugyancsak közvetve — elismerésre juttatja a gyermek tényleges helyzetét az egyik szülő szülői felügyelete alatt.

Felvetődhet még a gyermek érdekében halasztást nem tűrő intézkedés szükségessége. Ilyen esetekben mind a gyámhatóságnak, mind a végrehajtó bizottságnak, bíróságnak, ügyészségnek, rendőrhatóságnak intézkedési joga van [Gyut. 6. § (7) bek., 39. § (1) bek.], mert a kiskorút ideiglenes hatállyal azonnal beutalhatja a legközelebbi gyermek- és ifjúságvédő intézetbe. A halaszthatatlan intézkedés szükségességére való hivatkozás, mint a gyermek önkényes elvitelének igazolása, az érvek közül általában kiesik.

Az imént felsorolt eljárásokban érvényesülő gyermekvédelem, illetve a gyermek tényleges helyzete is arra enged következtetni, hogy a probléma megoldását — az érintkezés szabályozásával való összefüggésben is — a gyermek gondviselését a másik szülőnek önként átengedő szülő elhatározása következményeinek, a gyermek átmeneti elhelyezésébe való beleegyezésének — mint egyezségnek — elismertetésében kell keresnünk, mindig hozzátéve, hogy bármelyik szülőnek, bármikor módjában áll gyermekelhelyezési pert kezdeményezni, — de lehetőleg a gyermek adott helyzetének megbolygatása nélkül. Annál is inkább megfontolandónak tartjuk ezeket, mert a Legfelsőbb Bíróság XXI. számú polgári elvi döntése is megállapítja, „gyakran előfordul, hogy egyes szülők a házassági köteléktől való szabadulás érdekében könnyelmű engedményeket tesznek a gyermek elhelyezése kérdésében, esetleg azzal a megfontolással, hogy azon később úgy is módjuk lesz változtatni." Az ilyen engedmény természetesen nemcsak a házassági bontóperben fordulhat elő, hanem peren kívül is. Ha tehát a gyermeket a szülő a másik szülő gondviselésébe önként átengedte — bármely meggondolásból, vagy helyzetben —, vállalja ennek következményeit, erkölcsieket, anyagiakat egyaránt mindaddig, amíg a gyermek bírói elhelyezése megtörténik.

A gyámhatóság kérelemre köteles szabályozni a szülői felügyeletet nem gyakorló szülőnek a gyermekkel való érintkezését, függetlenül attól, hogy a gyermek elhelyezésére van-e bírói ítélet, vagy nincs. Ha nincs ítélet, a szabályozási kötelezettség a Csjt. 92. § c) pontjából következik. Nem lehet az intézkedést megtagadni, vagy akár az eljárást felfüggeszteni azért, mert nincs elhelyezési ítélet.

A gyámhatóság az érintkezést szabályozó határozatában kötelezi a gyermek gondviselését ellátó szülőt, hogy a gyermeket a másik szülőnek meghatározott helyen és meghatározott időtartamra adja át és rendszerint kifejezetten kötelezi az érintkezésre jogosított szülőt, hogy a gyermeket meghatározott helyen és időben adja vissza. De a visszaadásra való kifejezett kötelezés nélkül is értelemszerű — a visszaadás helyének és idejének meghatározásából —, hogy a gyermeket a gondviselő szülőhöz vissza kell juttatni a láthatás lejártakor. Megkerüli a problémát az a megoldás, hogy ha a szülői felügyeletet gyakorló szülő a gyermek visszaadásának megtagadásától tart, a gyámhatóság csak felügyelet mellett engedélyezi a láthatást. Az ilyen megoldás ugyanis ellentétben van az érintkezési jognak azzal az alapvető célkitűzésével, hogy a jogosított szülő szabadon, korlátozás nélkül lehessen együtt és foglalkozhasson a gyermekével. Felügyelet melletti láthatás kivételesen indokolt lehet ugyan, de nem a Csjt. joghézagának áthidalása céljából.

A probléma ez: mit tehet a gyámhatóság, ha a szülő nem adja vissza a gyermeket? Egyik felfogás szerint, mivel nincs elhelyezési ítélet, a visszaadás megtagadása anyagi jogot nem sért, a birtokból kiesett szülő számára nincs jogvédelem. A másik felfogás az, hogy ha a gyámhatóság — esetleg végrehajtási eljárás során — visszaadatja a gyermeket, ezzel el is helyezi, tehát bírósági hatáskört sért meg.

Az eddigiekből is ki tűnik, hogy a Csjt. megsértéséről valóban nem lehet szó, pusztán a szülők között a gyermek elhelyezésének kérdésében létrejött kifejezett, vagy hallgatólagos megegyezés egyoldalú felborításáról. Az is kétség-

[8] Simor Antal: A gyermekkel összefüggő kérdések rendezése bírói és gyámhatósági hatáskörben. Magyar Jog. 1964. 219. old.

telen, hogy a gyámhatóságnak a kiskorú elhelyezésére még olyan formában sincs hatásköre, hogy a szülők között a gyermek elhelyezése ügyében létrejött egyezséget jóváhagyja. De elhelyezte-e a gyermeket a gyámhatóság, amikor határozatát akként hajtja végre, hogy a láthatás lejártakor visszaadatja a gyermeket? Természetesen nem. Akkor sem, ha a visszaadás zökkenőmentesen bonyolódik le — ilyenkor senki sem hivatkozik arra, hogy a gyámhatóság határozata jogi értelemben vett elhelyezés egyben — és akkor sem, ha láthatási határozatát végrehajtja, a visszaadást kikényszeríti. Az államigazgatási végrehajtás aktusa a gyermekelhelyezés jogi természetét semmiben sem érinti. Ellenben a gyámhatóság egyszerűen visszaállítja azt az állapotot, amely ténylegesen fennállt, amikor az érintkezést szabályozta (amikor is a gyermek elhelyezését egyik szülő sem vonta kétségbe), illetve a szülő a gyermeket láthatásra magához vette. A gyámhatóság — de a szülői felügyeletet gyakorlő szülő is — jóhiszeműen és nyilván abból indult ki, hogy a láthatást kérő szülő valódi célja a láthatás és kizárta annak a lehetőségét, hogy a szülő a határozattal, végső soron a joggal visszaélhet. Igaz ugyan, hogy az 1957. évi IV. tv. a joggal való visszaélést — helyesen-e vagy helytelenül, kellő okkal-e vagy sem — nem szankcionálja.

Az érintkezés szabályozása, mint államigazgatási aktus, a szülők részére egyszerre konkretizál jogokat és teremt kötelezettségeket. A szülői felügyeletet nem gyakorló szülőnek joga van a hatósági határozat alapján magához venni a gyermeket, a gondviselést ellátó szülő köteles a gyermeket átadni. Az érintkezésre jogosult szülő köteles a gyermeket visszaadni, a gondviselő szülő pedig jogosult a gyermek visszaadását követelni, mégpedig államigazgatási úton, államigazgatási aktussal, a gyámhatóság közreműködésével. Ha a gyámhatóság ennek nem tenne eleget, megsértené végrehajtási kötelezettségét. Praktikusan pedig: ha a jogbizonytalanság teret kapna, lenne-e olyan szülő, aki a bírói úton el nem helyezett gyermekét átadná láthatásra a másik szülőnek, a gyámhatóság szabályozhatná-e a láthatást? A jogbizonytalanságnak jogpolitikailag is messzemenő következményei lennének, a szülőket minden esetben elhelyezési perre kényszerítené és mindarra, ami ezzel jár. A külön élő szülő esetleg hónapokig nem érintkezhetne a gyermekkel.

Összegezve tehát: Az érintkezést szabályozó államigazgatási határozat végrehajtására az államigazgatási eljárás általános szabályai, az 1957. évi IV. tv. rendelkezései az irányadók. A gyámhatóság, amikor a szülőt a gyermek visszaadására kényszeríti, nem tesz többet, mint saját határozatát végrehajtja. Olyan határozat kikényszerítéséről van szó, amely mindkét fél részére kötelező cselekvéseket ír elő és amelynek egyoldalú elhatározással való megváltoztatására a határozat jogerejéből folyóan sincs mód. Igaz ugyan, hogy a végrehajtással közvetve kikényszeríti az elhelyezés kérdésében történt megállapodást, de ezzel nem nyúl bele a bíróság hatáskörébe. A gyámhatóság eljárásának célja és eredménye ugyanis nem gyermekelhelyezés, hanem a hatósági határozat megvalósításakor fennállt, elismert eredeti állapot visszaállítása. Ebből a pozícióból pedig mindkét szülő részére nyitva áll a bírói út.

Ugyanez a helyzet akkor is, ha a gyámhatóság előtt kötött szülői egyezség az érintkezés szabályozásának az alapja.

3. Az érintkezésre jogosultak körét tovább vizsgálva, láthatásra jogosult az a szülő is, akinek gyermeke intézeti gyámság [Csjt. 99. §.] alatt áll, ezért szülői felügyelete szünetel [Csjt. 92. § c) pontjának második fordulata]. Az egyetlen eset, amikor a gyámhatóság nem vitát dönt el, hanem a gyermekkel való érintkezést hivatalból szabályozza, ha az állami gondozásba vétellel egyidejűleg határoz a szülőnek a gyermekkel való érintkezéséről. Ha a gyámhatóság a szülő érintkezési jogát az állami gondozásba vétellel egyidejűleg korlátozta vagy elvonta, az állami gondozás fennállása alatt a szülő kérheti érintkezési jogának újabb szabályozását, hivatkozva a tényállás megváltozására. Ilyenkor az eljárás már nem hivatalból folyik. Az állami gondozott kiskorú törvényes képviselője, az intézeti gyám lesz az egyik, a szülő pedig a másik ügyfél. Viszont az intézeti gyám, vagy a gyermek elhelyezésére szolgáló intézmény igazgatója bármikor kezdeményezheti a szülő érintkezési jogának elvonását, vagy korlátozását, ha ezt a gyermek fejlődése, nevelése miatt indokoltnak tartja. Ilyenkor is az intézeti gyám jár el a kiskorú képviseletében. Ha állami gondozott gyermeket az intézeti gyám közreműködésével nevelőszülő örökbefogadási szándékkal vesz magához, illetőleg az örökbefogadási eljárás folyamatban van, a szülő érintkezési jogát az állami gondozott gyermek örökbefogadásának titkossága érdekében el kell vonni.

4. A Csjt. 76. § (1) bekezdése alapján máshol, tehát sem az egyik, sem a másik szülőnél elhelyezett gyermek esetében, vagy ha a bíróság olyan elhelyezési ítéletet hoz, amelyben az egyik szülőnél azzal a kötelezettséggel helyezi el a gyermeket, hogy a szülő a bíróság által megjelölt intézetbe, az államigazgatási szerv által biztosított férőhely igénybevételével köteles beiratni,[9] a szülőnek az érintkezéssel kapcsolatos jogállását szintén a szülői felügyeleti jog alakulása határozza meg.

Azoknak a szülőknek a szülői felügyeleti joga, akiknek gyermekei a 2111/1954. M. T. sz. határozat alapján bentlakásos gyermekintézményekben nevelkednek, mint a tanács oktatási —

[9] 22 037/1963. I. M. III/2. sz. Tájékoztató. Tanácsok Közlönye. 1963. 61. sz. 806. old. Igazságügyi Közlöny. 1963. 3. sz.

vidéken művelődésügyi — osztálya által beutaltak, nem szünetel. Ilyen esetben a szülők az intézmény rendjének megfelelően találkozhatnak a gyermekükkel. Ha azonban a gyermeket a külön élő egyik szülő utaltatta be intézetbe, a külön élés folytán pedig a másik szülő szülői felügyeleti joga szünetel, az a szülő, akinek a szülői felügyeleti joga szünetel, kérheti a láthatás szabályozását.

5. A szülőn kívül a nagyszülőnek is joga van érintkezni az unokájával.

Nem érdektelen e tekintetben sem rövid áttekintést adnunk a korábbi jogfelfogásról és annak indokairól. Mint láttuk, az 1894. évi XXXI. törvény 103. §-a is csupán a szülő számára biztosított érintkezési jogot, de e jognak a nagyszülő részére való megadásától sem lehetett elzárkózni. A 264 857/1928. B. M. sz. rendelet szerint, ha a gyermekével való személyes érintkezésben tartósan akadályozott szülő maga helyett kéri a nagyszülőknek e tekintetben mintegy a saját jogaiba való beiktatását, a gyámhatóság a nagyszülőknek unokájukkal való érintkezése módjának a megállapításától nem zárkózhatik el. A 271 109/1929. B. M. sz. rendelet pedig így érvelt: ha a szülők között az életközösség megszakadt, vagy valamelyik szülő hatalma megszünt vagy szünetel, tehát akkor is, ha az egyik szülő meghal, — az atya vagy anya merev elzárkózó magatartása és az érintkezésnek indokolatlan megtagadása esetén a gyámhatóság a nagyszülőknek unokájukkal való érintkezésük módját megállapíthatja. Mindkét esetben a leszármazás jogot keletkeztető ténye áll az iránymutatása mögött.

A nagyszülő érintkezési jogát a Gyut. 71. § (2) bekezdése állapítja meg. Ezt a rendelkezést több bírálat érte, főleg azért, mert eljárási rendeletbe „csúsztatott" anyagi jogot. „Jóllehet ez helyes volt — írja Takács József — s még helyesebb lett volna ezt a jogot (különösen mint a láthatási jog gyakorlásában akadályozott, vagy elhalt szülőt képviselő rokoni jogot) a legközelebbi egyéb hozzátartozókra is kiterjeszteni, nem lenne helyes, ha az eljárásjogi rendelet konstruálná meg ezt a jogot."[10]

A törvény azonban csak a szülőknek biztosított érintkezési jogot, s mind a régi, mind a hatályos jog az érintkezési jogot kiterjesztette a nagyszülőkre, de velük a jogosultak körét le is zárta. A Csjt. 93. § (1) bekezdése nemcsak a szülő szót használja kizárólagosan, hanem az érintkezési jogot kifejezetten a szülői felügyeleti jog szüneteléséhez kapcsolja. Szülői felügyeleti joga csak a szülőnek szünetelhet és nem a nagyszülőnek, vagy a testvérnek, unokatestvérnek, nagynéninek, nagybácsinak stb. A Gyut. 71. § (2) bekezdését tovább „fejleszteni" a jelenlegi jogszabály alapján nem lehet, de az érintkezésre jogosultak körének bővítése a gyermek szempontjából — a sok ellentétes nevelési hatás miatt — messzemenően aggályos lenne.

IV.

A hatáskörök bíróság és gyámhatóság közötti megosztásának, a kettős hatásköröknek vizsgálata sokféle következtetés levonására adna alapot, de az érintkezés szabályozásával kapcsolatos hatásköri kérdések önmagukban is figyelemre méltóak. Véleményünk szerint azonban a láthatással kapcsolatos hatásköri kérdéseket nem lehet a többi hatásköri kérdés közül kiemelve, önmagában vizsgálni. Emellett felvethető pl. a tartás, a gyermekelhelyezés stb. hatásköri problematikája is. Gondoljunk pl. arra, hogy az állami gondozásba vétel is gyermekelhelyezés gyámhatósági hatáskörben. Az állami gondozott gyermekek láthatásának szabályozását nem lenne célszerű bírósági hatáskörbe utalni.

A Csjt. 93. § (1) bekezdése a szülők, a Gyut. 71. § (2) bekezdése pedig a nagyszülő és a szülő vitájának eldöntését a gyámhatóság hatáskörébe utalja. Az egyik oldalon állhat a szülői felügyeletet gyakorló szülő, a kiskorú törvényes képviselőjeként a gyámja, az intézeti gyám, a másik oldalon pedig az a szülő, akinek a szülői felügyelete szünetel vagy megszünt, továbbá a nagyszülő. Közülük az eljárást bárki kezdeményezheti.

1. A gyámhatóság hatásköre a láthatási vita eldöntésére kizárólagos. Van azonban olyan felfogás, amely szerint a „bíróság a kiskorú elhelyezésével, vagy a szülői felügyelet megszüntetésével kapcsolatosan... határozhat a kiskorúval való érintkezés módja kérdésében is", sőt „ha perben merül fel ilyen vita az elhelyezéssel vagy a szülői felügyelet megszüntetésével kapcsolatban, ebben a vonatkozásban (nagyszülőnek az unokával való érintkezését illetően) sem lehet a bíróság hatáskörét megtagadni."[11] Ez a felfogás a Csjt-nek a Pp. 150. §-ából is kivehető célzatára, illetve az 1954. évi 18. sz. tvr. 3. §-ára utal. Ezzel szemben az 1952. évi 23. tvr. 14. §-a így rendelkezik: „A szülői felügyelet megszűnése, illetőleg szünetelése esetén a szülő és a gyermek érintkezésének módját (Csjt. 93. §) a felek bírói egyezségben is szabályozhatják." Ha a törvényhozónak szándékában állt volna vita esetén a bíróságnak is hatáskört biztosítani az érintkezés szabályozására, akkor ezt a Csjt. 93. §-ában kifejezetten megtette volna, hiszen a Csjt-ben a hatásköröket minden tekintetben elválasztja. Erre annál is inkább szükség volt, mert röviddel a Csjt. megalkotása előtt a tanácsok megalakulásáról szóló 1950. évi I. tv. 62. §-a megszüntette az árvaszéket és hatásköre részben a bíróságra, részben pedig a gyámhatóságra szállt át. Éppen az 1952. évi 23. sz. tvr. 14. §-a húzza alá — visszautalva a Csjt. 93. §-ára —, hogy a bíróságnak csak akkor van az

[10] Takács József: A gyámhatósági eljárás néhány kérdése. Állam és Igazgatás. 1962. 683. old.

[11] Bacsó—Rády—Szigligeti: A Családjogi törvény. 309—310. old.

érintkezés elrendezésére hatásköre, ha a felek között nincs vita, hanem megegyezés. Ellentétes felfogás és joggyakorlat a hatáskörök elmosódását eredményezné.

2. A tapasztalat azt mutatja, miként erre a 22 037/1963. I. M. III/2. sz. Tájékoztató 4. pontja is rámutat, hogy bírói egyezségre ritkán kerül sor.

A kölcsönösen támasztott igénnyel folyó gyermekelhelyezési perben a szülők az elhelyezési ítéletet várják. Természetes és érthető, hogy az elhelyezésben hozandó döntés előtt nem tesznek nyilatkozatot az érintkezés szabályozására, vagy csak átmeneti időre, a per tartamára, a per tartama alatt fennálló szülői felügyelet figyelembevételével. E helyett inkább elválasztják az elhelyezési vitát a láthatási vitától és vagy a gyámhatóságtól kérnek szabályozást, vagy a per befejezése utáni időre halasztják a láthatási vita megoldását. A gyermekelhelyezési per természetéből adódik, hogy az ilyen perben csak akkor van realitása az érintkezés egyezségen nyugvó rendezésének, ha az elhelyezés kérdésében nincs különösebb vita.

A bírói egyezséggel kapcsolatban az a fő nehézség, hogy az egyezség teljesítésének megtagadása rendszerint vitát provokál, vita esetén pedig a felek a gyámhatósági szabályozást kérhetik. Problémát jelenthet a végrehajtás, valamint az is, hogy a bírói egyezségben mennyire célszerű figyelemmel lenni az általános és törvényes gyámhatósági gyakorlatra.

Mindezek ellenére vizsgálódásunk e körében vannak megfontolandó szempontok. Szerző másutt már kifejtette,[12] hogy bár a Legfelsőbb Bíróság teljes ülésének 3. számú irányelve kifejezetten nem említi az érintkezés kérdésének rendezését, mégis az irányelv szelleméből, közelebbről 7. pontjából[13] következik, hogy a bíróság a házassági bontóperben a békéltetési eljárás során felhívhatja a felek figyelmét a gyermekkel való érintkezés békés elrendezésére és az erre irányuló nyilatkozatukat jegyzőkönyvbe veheti. Hiszen az érintkezés rendezése a házasfelek között lehetséges vitás kérdések békés rendezésének fogalmi körébe feltétlenül beleillik. De az ilyen bírói gyakorlat kialakítása a Pp. 285. § (2) bekezdése alapján is lehetséges, a házastársak személyes meghallgatása során a házassági bontóperben. Lenne annak hatása, ha a szülők később, a bontóper során éreznék, hogy a bíróság figyelemmel kíséri a láthatással kapcsolatos magatartásukat.

V.

Az érintkezés szabályozására hozott jogerős határozatát a gyámhatóság az 1957. évi IV. tv. rendelkezései szerint hajtja végre, mellőzve lehetőleg a karhatalmi segítséggel történő végrehajtást, hiszen a gyermek érdekét nem szolgálhatja az olyan végrehajtási mód, amely szükségképpen lelki megrázkódtatásokkal jár. A végrehajtással kapcsolatban azonban van két végső eszköz, amelyek közül az egyik a bíróság, a másik pedig a gyámhatóság tevékenységével függ össze. A végrehajtás meghiúsítása ugyanis akár a gyermek elhelyezésének megváltoztatásával, akár az állami gondozásba vételével járhat.

1. A Legfelsőbb Bíróság XXI. számú polgári elvi döntése nyomatékosan rámutatott a házasság felbontása után a gyermekkel kapcsolatban a szülőkre háruló kötelezettségekre. Rámutatott, hogy az érintkezésnek különösen nyomós indok nélkül való megakadályozása a gyermek más elhelyezésére irányuló igényt is megalapozhat. Ez az iránymutatás azonban a bírói gyakorlatban még kirívó esetekben sem realizálódik az elhelyezési ítéletekben. Ennek egyrészt az a következménye, hogy a gyámhatóságok nem hivatkozhatnak a láthatást szabályozó határozatukban a Legfelsőbb Bíróság elvi döntésére a szülőt figyelmeztető, magatartásának esetleges jogkövetkezményeit kifejtő célzattal, másrészt pedig az, hogy a szülő tudja, a láthatás megtagadásával nem veszélyezteti a gyermeknek nála való elhelyezését.

A gyámhatóságnak jogi érdeke fűződhet ahhoz, hogy a más személyek között folyamatban levő per miként dőljön el, ezért a perbe az azonos érdekű fél pernyertességének előmozdítása érdekében beavatkozhat a Pp. 54. § (1) bekezdése alapján. A Legfelsőbb Bíróság P. törv. eln. 20 399/1964. számú határozatában kifejezésre és elismerésre jutott a gyámhatóság beavatkozási joga is. Nem közömbös, hogy azokban a perekben, amelyekbe a gyámhatóság beavatkozik, a gyámhatóságnak kellően megalapozott jogi érdeke kifejezésre jut-e, vagy sem. A beavatkozást indokolttá teheti, ha a kötelezett szülő hosszabb időn át nem adja át a gyermeket a másik szülőnek, feltéve, hogy határozatának végrehajtására a gyámhatóság is mindent megtett. Nyilvánvaló, hogy a gyámhatóságnak is érdekében áll az érintkezés szabályozása során a gyermek érdekében kifejtett tevékenysége eredményének biztosítása. Ha viszont kirívó esetekben sem lehet elérni, hogy az érintkezésben akadályozott szülő ez alapon indított gyermekelhelyezési perben pernyertes legyen, megfontolandó, hogy a gyámhatóság az ilyen perbe beavatkozzék-e vagy sem. Ezért tehát a jelenlegi gyakorlat megvizsgálása és megfelelő következtetések levonása célszerűnek látszik, annál is inkább, mert a Legfelsőbb Bíróság XXI. számú polgári elvi döntésének iránymutatása reális felismerésből fakadt.

2. Az előbbi témával összefüggésben, de önállóan is vizsgálható az a szempont, hogy a kiskorú gyermek állami gondozásba vételét a láthatás miatt a szülők között kiéleződött helyzet

[12] Rácz István: A gyámhatóság és a polgári bíróság kapcsolatának néhány elvi és gyakorlati kérdése. Közalkalmazott. 1965. 8. sz.

[13] B. H. 1964. 343—344. old.

is megalapozhatja. Ez lényegében a Legfelsőbb Bíróság XXI. számú polgári elvi döntése következtetésének a gyámhatóság tevékenységi körében való alkalmazása. A budapesti kerületi gyámhatóságok indokolt és természetesen kivételes esetben az állami gondozásba vétel eszközéhez is nyúlnak, ha a láthatást nem képesek megfelelő mederbe szorítani és az érintkezés meghiúsulása, vagy a szülőknek mindennapos vitája a gyermekre nézve kifejezetten károsnak bizonyul.

VI.

Az érintkezés célja — mint az az eddigiekből is kitűnik — nem más, mint hogy a gyermeknek mindkét szülő szülője maradjon — egyik szülő szülői felelőssége se csökkenjen — és a szülők a gyermek nevelése, egészséges testi, szellemi, és erkölcsi fejlődésének biztosítása érdekében egyetértve munkálkodjanak.

Az érintkezés szabályozása olyan életviszonyt szabályozó hatósági tevékenység, amely egyszerre érvényesít jogi, pedagógiai, lélektani, egészségi és nem utolsósorban erkölcsi követelményeket. De a legkörültekintőbb módon meghozott határozat is csak lehetőséget ad a szülőknek a közös gyermek érdekében kifejtendő közös tevékenységre. Azt kell még behatóbban vizsgálni, hogy ezt a tevékenységet miként lehet minél hatékonyabban megvalósítani és a megvalósításban a szülőket segíteni. Vizsgálni kell, hogy a különféle állami intézmények és társadalmi szervezetek mikor és milyen eszközökkel kapcsolódhatnak, vagy kapcsolódjanak be a szülői-gyermeki problémák megoldásába, a megszakadt családi egység formálásába. Döntő szemléleti kérdés ez, amelynek minden részfeladat vállalásában érvényesülnie kell. Szakmai téren az orvos-pszichológiai munka elvei és módszerei a legkiérleltebbek a láthatást elősegítő részfeladatok közül[14], de ugyanígy fel kell zárkóznia a pedagógiának, sőt a jognak is. Ideje lenne részletesebb jogszabályba önteni az érintkezés szabályozásának feltételeit, feldolgozni e feladat főbb elveit. A részletkérdések közül a láthatás pedagógiája a leginkább kidolgozatlan, holott a láthatás fő célja már az 1894. évi XXXI. törvény óta a szülőnek a gyermek nevelésében való részvétele. Mindezek összegezéséül el kell készíteni és ki kell adni az érintkezési jog első teljes feldolgozását.

Rácz István

[14] Lantosyné Dabas Erzsébet: A felbomló család gyermeke. Akadémiai Kiadó. 1965. Jelentős munkát végez e téren a Budapesti I. sz. Gyermekklinika és a Központi Gyermekideggondozó Intézet.

SZEMLE

A gazdasági és szociális jogok megvalósításával foglalkozó varsói ENSZ-szeminárium

I.

A lengyel kormány meghívására az ENSZ 1967. augusztus 15. és 28. között a varsói egyetemen európai regionális szemináriumot szervezett az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatába foglalt gazdasági és szociális jogok megvalósításával kapcsolatban. A szemináriumon 28 európai ország képviseltette magát, közöttük Magyarország is.

A szeminárium négy lényeges kérdést tűzött napirendre, amelyekkel majd külön-külön foglalkozom.

A vita alapjául szolgáló egyik anyagot Kazimierz Secomski[1], a másikat Léon-Eli Troclet[2] készítette. Előkészítő anyagot nyújtott be a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet, az Egészségügyi Világszervezet és az UNESCO. Ezeken felül 20 ország közöttük Magyarország delegátusai is írásbeli jelentéseket készítettek. Ezek alapján folyt le a vita. A vita anyagát összefoglaló 58 oldalas jelentést Willibald Pahr[3] készítette el. Beszámolóm e jelentés felhasználásával készült.

II.

A napirend első pontjaként a szeminárium a gazdasági és szociális jogok elismerésének és védelmének azokat az eszközeit vitatta meg, amelyek főleg az egyes országok alkotmányaiban, más alapvető jogszabályaiban, vagy egyéb hivatalos politikai irányelveiben, illetve nyilatkozataiban szerepelnek. A vita elvi alapjául elsősorban azok a nemzetközi jogi okmányok szolgáltak, amelyek a gazdasági, a szociális és a kulturális jogokkal foglalkoznak, tehát elsősorban az Egyesült Nemzetek Alapokmánya, az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata és az emberi jogokkal foglalkozó azok az okmányok, amelyeket az ENSZ közgyűlése 1966-ban fogadott el.

Minden résztvevő elismerte a különböző gazdasági, szociális és kulturális jogok jelentőségét. A részletkérdésekben azonban már eltérő álláspontok alakultak ki, így például abban a kérdésben, hogy milyen viszony áll fenn egyfelől a polgári és politikai, másfelől a gazdasági, a szociális és a kulturális jogok kategóriái között. Számos részt vevő szerint semmi sem indokolja, hogy a két kategória között bármilyen hierarchikus megkülönböztetés legyen, mert e jogok kétféle kategóriája között szoros kölcsönhatás és elválaszthatatlan összefüggés áll fenn, egymást kiegészítik és erősítik, és az egyén emberi méltósága legteljesebb mértékben és legmagasabb szinten akkor érvényesül, ha a mindkét kategóriába tartozó jogok egymással versengve és párhuzamosan valósulnak meg. Mások szerint viszont, ha egyáltalában in-

[1] A lengyel Minisztertanács Tervbizottságának elnökhelyettese, a varsói „Tervezés- és Statisztika Központi Iskolájának" professzora.

[2] Belga szenátor, volt miniszter.

[3] Az osztrák Szövetségi Kancellária Alkotmányozó Szolgálatának tagja.

dokolt vagy szükséges hierarchikus sorrend felállítása, akkor az elsőbbség a gazdasági és szociális jogokat illeti meg, mert számos esetben bizonyos polgári vagy politikai jogok élvezetének előfeltétele a gazdasági vagy szociális jogok megvalósulása. Vita alakult ki abban a kérdésben is, hogy a hierarchikus sorrendtől függetlenül nincs-e különbség a két kategóriába tartozó jogok természete, történelmi kialakulása, elismerése és megvalósulása között. Egyesek szerint az alapvető polgári és politikai jogok tradicionálisak, és általában alanyi és negatív jelleggel, illetve szerkezettel rendelkeznek. Felismerésük, illetve elismerésük már hosszú múltra tekint vissza, és elsősorban arra van szükség, hogy az állam ne avatkozzék be gyakorlásukba. A gazdasági és szociális jogok viszont újkeletűek, tárgyi és pozitív jellegűek, illetve szerkezetűek. Megvalósulásuk nagymértékben az egyéni és a társadalmi feltételek megfelelő viszonyától, továbbá az állam tevékenységétől függ. Arra is történt utalás, hogy 1966-ban az ENSZ éppen azért fogadott el két Megállapodást, éspedig egyet a gazdasági, a szociális és kulturális jogokra, egy másikat pedig a polgári és politikai jogokra vonatkozóan, mert az előbbiek csak fokozatosan valósulhatnak meg. Ezért programjellegű jogoknak is nevezhetők. Volt olyan nézet is, hogy mindkét kategóriában különbséget lehet tenni egyfelől alapvető és abszolút, másfelől származékos és relatív jellegű jogok között. Így például a munkához való jog abszolút, a pihenéshez való jog relatív jellegű. Olyan nézet is volt, hogy egyes jogok határozott, mások csak határozatlan tartalommal rendelkeznek. Végül, egyes hozzászólások szerint nincs gyakorlati haszna olyan különbségek kutatásának, amelyeknek csak „akadémikus" jelentősége van. Sokkal nagyobb jelentősége van az emberi jogok egységének és integrált megvalósításának annál is inkább, mert úgyis nehéz feladat lenne a felsorolt megkülönböztetési ismérvek alapján a kategorizálást végrehajtani. Sokkal fontosabb az erőfeszítéseket az emberi jogok tényleges megvalósítására koncentrálni.

Élénk vita alakult ki abban a kérdésben is, hogy a gazdasági, szociális és kulturális jogokat az alkotmányban kell-e rögzíteni. Egyes országokban ez már megtörtént, más országokban csak a legfontosabb jogok szerepelnek az alkotmányban. Több országban, ahol még nem történt meg a jogok alkotmányba iktatása, törekvés van erre. Sajátos helyzetben van az az ország, amelynek írott alkotmánya nincs. Számos felszólaló erőteljesen hangsúlyozta, hogy valamennyi gazdasági, szociális és kulturális jogot fel kell venni az alkotmányba, sőt azokat az intézkedéseket, eszközöket és megoldásokat is, amelyek e jogok tényleges megvalósulását szolgálják. A gazdasági, szociális és kulturális jogok alkotmányba iktatása ugyanis nagy jelentőségű abból a szempontból is, hogy ebből a különböző állami szervekre az a kötelezettség hárul, hogy tegyék meg a szükséges intézkedéseket e jogok megvalósulása érdekében. Volt olyan felfogás is, amely szerint az alkotmányba iktatás szempontjából különbséget kell tenni a programjellegű és az olyan jogok között, amelyek szabatosan megfogalmazhatók és jogilag kikényszeríthetők. Általános volt viszont az a felfogás, hogy az alkotmányba való beiktatáson túlmenően feltétlenül szükség van az intézmények, az eljárási megoldások és a különböző szolgáltatások olyan komplex hálózatára, amely előmozdítja e jogok tényleges megvalósulását, ennek ellenőrzését és kikényszerítését.

Számos hozzászóló nagy súllyal emelte ki a különböző társadalmi szervezetek, különösen a szakszervezetek jelentőségét, amelyek hármas funkciót tölthetnek be: a jogszabályok megalkotásában való részvétellel, továbbá egyéb módszerekkel és tevékenységgel hozzájárulhatnak a gazdasági és szociális színvonal emeléséhez, ellenőrizhetik a gazdasági és szociális jogok megtartását, és részt vehetnek a viták elintézésében. A szakszervezetek szerepét tehát bővíteni és erősíteni kell.

Többen felhívták a figyelmet arra, hogy a mezőgazdasági dolgozók gazdasági és szociális jogaira nagyobb figyelmet kell szentelni mint eddig, és hogy indokolt lenne, ha ezzel a kérdéssel egy újabb szeminárium foglalkoznék.

Nagyon sok felszólaló hangsúlyozta a gazdasági fejlődés kiemelkedő jelentőségét a gazdasági és szociális jogok megvalósulása és színvonaluk további fejlődése szempontjából.

Sokan kiemelték az államnak és különböző szerveinek nagyon fontos szerepét is. Az állam megfelelő tervezéssel, szervezéssel, a termelés emelésével, a források maximális felhasználásával, igazságos elosztással, a gazdasági és szociális jogok megvalósulását szolgáló feltételek megteremtésével nagyon sokat tehet e jogok tényleges megvalósulása érdekében.

A vitavezető[4] az első napirendi pont vitáját a következőkben foglalta össze:

1. Figyelmen kívül hagyva azt a vitát, amely egyfelől a politikai és kulturális, másfelől a gazdasági és szociális jogok között fennálló különbségekkel foglalkozott, — megállapítható, hogy az Egyesült Nemzetek Alapokmánya, az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogokról szóló Megállapodás és a Polgári és Politikai Jogokról szóló Megállapodás nemzetközi jogi jelleget biztosított a gazdasági, szociális és kulturális jogoknak.

2. A két utóbbi Megállapodás alapján az a következtetés vonható le, hogy gyakorlatilag csak az a különbség egyfelől a politikai és polgári, másfelől a gazdasági és szociális jogok között, hogy az utóbbiak teljes megvalósításához arra is szükség van, hogy megfelelő anyagi eszközök álljanak az állam rendelkezésére. A gazdasági és szociális jogok program jellege azonban nem csökkenti azt a kötelezettséget, hogy azonnali megvalósulásukra kell törekedni minden létező eszközzel.

3. A gazdasági és szociális jogok nem tekinthetők másodlagos fontosságúaknak, és az emberi jogokat nem lehet hierarchikus sorrend szerint osztályozni. Szoros kapcsolat áll fenn egyfelől a politikai és polgári, másfelől a gazdasági és szociális jogok között; szabadság és

[4] Zbigniew Resich (Lengyelország), a szeminárium elnöke, a lengyel Legfelsőbb Bíróság első elnöke.

demokratikus fejlődés csak úgy biztosítható, ha a gazdasági és szociális élet területén megvalósul az egyenlőség elve.

4. Általánosságban megállapítható, hogy szükséges és hasznos a gazdasági és szociális jogok, különösen pedig olyan alapvető jogok felvétele az alkotmányba, mint például a munkához és a művelődéshez való jog. E jogoknak az alkotmány szintjére emelése az arra illetékes szervek részére is megkönnyíti e jogok kikényszerítését, valóra váltását.

5. Általános egyetértéssel találkozott az az elv, hogy az alapvető gazdasági, szociális és kulturális jogok az alkotmányba felvételre kerüljenek, figyelembe véve az egyes nemzeti alkotmányok és jogrendszerek sajátos jellegét. Ez az elv természetszerűleg csak olyan országokra alkalmazható, amelyek írott alkotmánnyal rendelkeznek.

6. A gazdasági és szociális jogok alkotmányba iktatása azonban üres gesztus lenne, ha ezeket a rendelkezéseket nem támogatnák a megvalósítást szolgáló megfelelő intézkedések, mint például: *a)* külön törvények megalkotása; *b)* megfelelő szervezet létrehozása a szükséges intézkedések és az ellenőrzés, különösen pedig a jogi felügyelet érdekében; *c)* megfelelő anyagi források; *d)* a szakszervezetek és más társadalmi szervezetek teljes fejlődése.

A gazdasági és szociális jogok megvalósulása a társadalmi és gazdasági fejlődés fokától, a termelőeszközök fejlődésétől, továbbá megfelelő hatáskörű irányítástól és szervezéstől függ.

7. Kiegészítő kutatásokra van szükség annak érdekében, hogy a társadalmi és gazdasági elmélet összhangba kerüljön az élő gyakorlattal.

8. Az Egyesült Nemzetek folytassa tevékenységét a gazdasági és szociális jogokkal kapcsolatban, így különösen: *a)* rendezzen további szemináriumokat ebben a tárgykörben; *b)* kísérje figyelemmel a gazdasági és szociális jogok fejlődését mind az Emberi Jogok Bizottsága útján, mind pedig *c)* azzal, hogy az Egyesült Nemzetek egyéb szerveit, különösen pedig a specializált szervezeteit is erre ösztönzi, *d)* a gazdasági és szociális jogok megvalósításával foglalkozó témákat iktassa be az Emberi Jogok Nemzetközi Évének, különösen pedig az Emberi Jogok Nemzetközi Konferenciájának napirendjébe, hogy az Emberi Jogok Nemzetközi Évét úgy lehessen elnevezni, mint a gazdasági és szociális jogok megvalósulásának évét.

III.

A második napirendi pont tárgya a következő volt:

„Azoknak a jogi és gyakorlati eszközöknek az áttekintése, amelyek a gazdasági és szociális jogok megvalósulását szolgálják, különösen:

1. az egyenlőség megvalósítása a gazdasági és szociális jogok teljes élvezetével kapcsolatban, az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata 2. §-ának megfelelően;

2. a munkához való jog, a munkahely szabad megválasztása és védelem a munkanélküliséggel szemben;

3. megfelelő egészségvédelem biztosítása a közösség részére;

4. részvétel a közösség kulturális életében és a tudományos fejlődésben;

5. az idős dolgozók és az öregek gazdasági és szociális jóléte."

A vitában számosan hangsúlyozták a különböző idevágó nemzetközi okmányok ratifikálásának a jelentőségét.

Sokan kiemelték, hogy a felsorolt jogok alkotmányba vagy más jogszabályba iktatása nagyon fontos a garanciák szempontjából. Többen is utaltak azonban azokra a nehézségekre, amelyek még akadályozzák e jogok megvalósulását, vagy legalábbis nehezítik, hogy védelmük a maga teljességében érvényesüljön.

A szeminárium kiemelte, hogy a gazdasági, szociális és kulturális jogok előmozdítása az államot sokkal tevékenyebb szerepre kötelezi, mint a politikai és polgári jogok védelme. Az államnak ugyanis az előbbiek előmozdítását meg kell terveznie és biztosítania kell a pénzügyi alapokat. A tervekben ezért rangsorolásra is szükség van a különböző jogok között, így például a nevelési és egészségügyi szolgáltatások, vagy például a gazdaság fejlesztése és a szociális juttatások színvonalának növelése között. Sőt, egyes jogok megvalósítása is problémákra vezethet. Így például a technológia fejlesztése az anyagi életszínvonal emelkedésével járhat, de új baleseti és egészségügyi veszélyeket vonhat maga után. Az egészségügyi szolgálat fejlesztése növeli a lakosság számát, de ez számos országban hátrányosan befolyásolja a gazdasági, szociális és művelődési színvonalat. A vita még több ilyenfajta ellentmondásra világított rá a különböző jogok megvalósulásával kapcsolatban.

Szinte mindenki kiemelte a szakszervezetek fontos szerepét, amelyek főleg kollektív szerződések megkötésével, a viták elintézésével, tanulmányokkal és javaslatokkal, a közvélemény nevelésével, jogszabályok tervezésével, szociális és kulturális szolgáltatások biztosításával szolgálhatják a különböző jogok megvalósulását.

Sok felszólaló hangsúlyozta az egyenlőség elvét, mert ennek ellenkezője, vagyis a diszkrimináció még a fejlett és gazdag országokban is veszélyezteti a gazdasági stb. jogok megvalósulását. Sok szó esett például a nőkkel szemben érvényesülő hátrányos megkülönböztetések különböző nyílt és rejtett megnyilvánulásáról. Sok országban még mindig nem élveznek egyenlő munkáért egyenlő bért. Egyes oktatási intézmények zárva vannak előttük. A férjezett nő gyakran jogilag is alárendelt helyzetben van férjével szemben, így például az állampolgárság, a lakóhely, a családi név tekintetében; egyes országokban nem vállalhat fizetett munkát vagy nem rendelkezhet tulajdona felől férje hozzájárulása nélkül.

Megemlítésre került az a tény is, hogy az alkotmányban vagy más jogszabályokban biztosított formális egyenlőség ténylegesen diszkriminációra vezethet a tulajdoni és a jövedelmi viszonyok között fennálló különbségek miatt, például a művelődéshez való jog területén, vagy az egészségügyi ellátás körében, ha szolgáltatásai a járulékok összegéhez igazodnak.

Több felszólaló sürgős intézkedéseket igényelt az egyes országokban még érvényesülő faji diszkriminációval szemben, továbbá azok-

kal a hátrányos megkülönböztetésekkel szemben, amelyek kisebbségi csoportok vagy vándormunkások irányában érvényesülnek.

Valamennyi résztvevő megegyezett abban, hogy a munkához való jog csak teljes foglalkoztatottság esetén biztosítható, és hogy ennek a gazdasági tervezés az egyik előfeltétele. Általános volt az egyetértés abban is, hogy a teljes foglalkoztatás teszi lehetővé a gazdasági stb. jogok következetes megvalósítását, ide értve az egyéniség teljes kifejlesztését és azt az érzést is, hogy az egyénnek szerepe van a társadalomban.

A szeminárium hangsúlyozta annak szükségességét is, hogy a munka feleljen meg a dolgozó hajlamainak és képességének, ne legyen akadálya annak, hogy a dolgozó szabadon változtathassa munkahelyét, és hogy a munka szabad megválasztása gyakran attól függ, hogy a dolgozó hajlandó-e a szükséges szakképzésben részt venni. Szükség van az elhelyezkedést előmozdító szolgálatra is. A szakmai képzést lehetővé kell tenni azok részére, akik speciális tudást akarnak szerezni, éspedig nemcsak azért, hogy a szükséges képzettséget megszerezzék, hanem azért is, hogy elhelyezkedhessenek, ha a képzést befejezték; a munkaerőhelyzetnek ehhez szükséges felmérését az államnak kell elvégeznie.

Mindenki egyetértett abban, hogy az ország gazdasági fejlődése és a közösségek jóléte szempontjából az oktatás magas színvonalára van szükség, mert ez — többek között — előmozdítja a vezetők kiválasztását, az egyének aktív és intelligens részvételét a közösség életében. A művelődéshez való jog célja az emberi személyiség teljes kifejlesztése, tehát ügyelni kell, hogy ne vezessen szűk specializálódásra. Az oktatásnak elő kell mozdítania a népek közötti barátságot; oktatni kell az emberi jogokat, közöttük a gazdasági, szociális és kulturális jogokat. Utalás történt a hallgatók és oktatók nemzetközi cseréjének értékére, továbbá az egyetemek közötti publikációs csere jelentőségére. A felszólalások alapján azt is meg lehetett állapítani, hogy az oktató intézmények és az oktatók száma emelkedik. Számos országban új oktatási módszereket vezettek be (elektronika). Az oktatásra fordított összegek növekednek.

Sok szó esett az idős dolgozók és az öregek problémáiról. Számuk állandóan emelkedik. Az ilyen személyek, de a népgazdaság szempontjából is fontos, hogy dolgozhassanak, amíg erre hajlandók és képesek. Ennek érdekében megértő együttműködésre van szükség a munkáltatók és a közösség között. Egyik fajta megoldásul szolgálhat a részleges munkaidőben történő foglalkoztatás. Továbbfoglalkoztatásukat nagymértékben megkönnyítheti az átképzés és a rehabilitáció intézménye is. Megfelelő intézkedésekről kell gondoskodni az öregek részére nyugalomba vonulásuk után is.

A vitavezető[5] a napirend második pontjával kapcsolatos következtetéseket az alábbiak szerint foglalta össze:

1. Európában a gazdasági, a szociális és a kulturális jogok többségét jogszabályok rögzítik, amelyek meghatározzák a gyakorlásukkal kapcsolatos jogosultságokat és feltételeket is. Ezek megfogalmazása a leggyakrabban kódexekben valósul meg. Ezeken túlmenően az államok nagy száma által ratifikált nemzetközi egyezmények is foglalkoznak a munka feltételeivel és a művelődéshez való jog bizonyos vonatkozásaival. A jogi rendelkezéseknek ez a hálózata fontos tényező a gazdasági és a szociális jogok megvalósulása és jogi védelme szempontjából. A kódexekben megfogalmazott normákat azonban nem lehet úgy tekinteni, mintha végleg kikristályosodtak volna, mert a mai időkben a dinamikus szociálpolitika a szociális jogok és intézmények folyamatos fejlesztését igényli.

2. A szociális jogalkotás kidolgozásával, reformjával és a szociális jogszabályok alkalmazásával kapcsolatban alapvető jelentősége van a gazdasági, szakmai és társadalmi csoportok, továbbá az egyének részvételének. Kiemelkedő szerepet kell biztosítani ezen a területen a szakszervezeteknek. A szakszervezeti jogosultságok általában számos szociális jog megvalósulásának és védelmének feltételeit alkotják.

3. A gazdasági, a szociális és a kulturális jogok megvalósulása érdekében szükség van arra, hogy a törvény által meghatározott jogosultságok szigorú megtartását törvényes eljárási megoldások szolgálják. Ezekben gondoskodni kell a felügyelet és az ellenőrzés szerveiről, továbbá olyan szankciók, eljárási lehetőségek és intézmények komplexitásáról, amelyek biztosítják e jogok tényleges tiszteletbentartását. Szükség van olyan igazgatási és igazságszolgáltatási szervekre is, amelyek a szociális ügyekre specializálódnak és könnyen igénybe vehetők. Garantálni kell egyeztető bizottsági és döntőbizottsági eljárási megoldásokat, mind az egyéni, mind a kollektív jellegű munkaügyi viták elintézésére, továbbá biztosítani kell e szervek határozatainak tényleges végrehajtását.

4. A lakosság meghatározott kategóriái sajátos védelmet igényelnek; ez a védelem semmiképpen sem tekinthető diszkriminációnak; éppen ellenkezőleg, a diszkrimináció megszüntetésével egyenlő lehetőséget biztosít az emberek számára. Ez vonatkozik — többek között — az idős személyekre, örökbe nem fogadott árvákra, fizikailag akadályozott személyekre, vándormunkásokra és kisebbségekre. Sajátos védelmi intézkedéseket kell bevezetni a nők érdekében, mind a munka, mindpedig a társadalmi élet területén. A vidéken dolgozó személyek, különösen a mezőgazdasági lakosság számára a városi lakossággal egyenlő jogi és szociális státust kell biztosítani.

5. A teljes foglalkoztatottság megvalósítása a szociálpolitika egyik lényeges célja és a szociális haladás gazdasági feltétele. Arra van szükség, hogy teljes produktív foglalkoztatottság biztosítsa minden munkaképes és munkát kereső személy részére a munkalehetőséget. A teljes produktív foglalkoztatottság feltételezi a munkaerőigények elemzését és tervezését, továbbá megfelelő munkaközvetítést, szakmai képzést, szakmai gyakorlatot és továbbképzési lehetőséget tesz szükségessé. Sajátos intézkedésekre van szükség az olyan dolgozó nők érdekében, akiknek családi kötelezettségeik vannak. E megoldásoknak ne legyen kötelező

[5] Pierre Iuvigny, Franciaország, Maître des Requêtes au Conseil d'Etat.

jellege, hanem csak információval, ösztönzéssel és kezdeményezéssel szolgáljanak.

6. A szociális biztonság ne csak egyszerűen olyan pénzbeli és egyéb szolgáltatásokat nyújtson, amelyek az egyéneket megvédik a foglalkozási és a szociális kockázatokkal szemben, továbbá ne csak anyagi ellátást biztosítsanak baleset, betegség, rokkantság stb. esetére; a védekezésnek és a rehabilitációnak olyan szolgáltatásaira is szükség van, amelyek az egyént bekapcsolják vagy ismét bekapcsolják a gazdasági és a társadalmi életbe.

7. Az életkor törvényszerű emelkedése következtében az idős dolgozókról és az öregekről való gondoskodást a szociálpolitika lényeges elemévé kell tenni. Az idős kor problémái általános erőfeszítést igényelnek annak érdekében, hogy az idős személyek bekapcsolódhassanak a közösségbe; részükre helyet kell biztosítani, amely lehetővé teszi aktív részvételüket, továbbá olyan anyagi és erkölcsi létfeltételeket, amelyek megfelelnek fizikai és szellemi állapotuknak.

8. Az egészséghez való jog — jellege következtében — komplex problémát alkot, amely a különböző irányú és koordinált megoldások variációit igényli egy átfogó politika keretei között. Az emberek fizikai és pszichikai védelme állandóan változó megoldásokat igényel, arra való tekintettel, hogy a tudományos kutatások gyors fejlődése, az élet állandó és gyors változásai, amelyek az utóbbi évtizedekben bekövetkeztek és a jövőben meggyorsulnak, állandó alkalmazkodást tesznek szükségessé.

Szükség van az egészségügyi szolgáltatások belső struktúrájának fejlesztésére és megváltoztatására is, de mindenekelőtt olyan intézményekre van szükség, amelyek lehetővé teszik, hogy a mezőgazdasági területek lakossága azonos egészségügyi gondozást élvezzen, mint a városi lakosság. Különösen szükség van egészségügyi oktatásra, a megelőző jellegű intézkedések fejlesztésére, az élelmezéssel kapcsolatos kutatásokra és nevelésre, továbbá azoknak az ártalmaknak a leküzdésére, amelyek az ipari fejlődésnek és az elvárosiasodásnak a következményei.

9. A művelődéshez való jog megvalósulását a szeminárium résztvevői kiemelkedő jelentőségűnek tekintették, ahogyan azt a különböző nemzetközi okmányok előírják. A művelődéshez való jog megvalósulása szinte valamennyi emberi jog élvezetének feltétele; ennek teljességén és színvonalán múlik a tudományos és technikai fejlődés, végső fokon a termelés és az életszínvonal folyamatos emelkedése. El kell ismerni és biztosítani kell ezen a területen a lehetőségek egyenlőségének gyors és teljes megvalósulását. Ennek érdekében feltétlenül szükség van az általános iskolák és a középfokú iskolák, a technikumi és a magasabb szintű oktatás megtervezésére és programozására. Az oktatás keretein belül és annak minden szintjén megfelelő helyet kell biztosítani a türelemre és a népek közötti megértésre való nevelésnek, továbbá az emberi jogok oktatásának.

A tanulók és a hallgatók megoszlása a különböző diszciplinák között nem mindig felel meg a gazdaság különböző szektoraiban jelentkező igényeknek. Erre való tekintettel megfelelő tervezésre és informálásra van szükség ezen a területen. A tájékoztató szolgálat és a tanácsadás hozzájárulhat ahhoz, hogy összehangolja a személyes elképzeléseket és a gazdasági élet szükségleteit.

10. A gazdasági, a szociális és a kulturális jogok még egy dinamikus perspektíva alapján sem valósulhatnak meg azonnal teljes mértékben. Ha Európában a fejlődés foka meg is engedi, hogy a gazdasági, szociális és a kulturális politikáért felelős szervek elkerüljék azt a gyakran drámai jellegű választást, amelyet egyes fejlődésben levő országokban végre kell hajtani, mégis, az európai országokban is időnként választani kell a szociális és a gazdasági fejlődés különböző szempontjai között, éspedig úgy, hogy ez a választás egyes szociális jogok megvalósulásának az ütemét is érinti, mert rangsorolást kell végrehajtani a szociálpolitika különböző szektorai között. A tervezésben és a programozásban tehát fontos szerepet kell biztosítani a szociálpolitikai és a művelődéspolitikai tervezésnek. A nemzeti gyakorlatnak megfelelően a termelőerők képviselőinek meg kell ismerkedniök a tervezés menetével annak érdekében, hogy a prioritásra vonatkozó döntések a kívánságok teljes ismeretében és demokratikusan történjenek meg, mégpedig hozzájárulva annak megvalósulásához, hogy megfelelő viszony alakuljon ki az állam és az állampolgárok tervei között.

A szeminárium résztvevői szükségesnek tartották a prioritás szabatos rendjének kidolgozását, de csak annak az általánosan elfogadott elvnek a figyelembevételével, hogy az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatában kinyilvánított jogok megvalósulása és tiszteletben tartása elválaszthatatlan attól, hogy minden ember elérhesse képességeinek optimális kifejlesztését egy olyan társadalomban, amelyben egyenlőség és igazság uralkodik.

A gazdasági, a szociális és a kulturális jogok megvalósulása érdekében koordinált intézkedésekre van szükség, figyelembe véve azt, hogy valamennyi jog azonnali és teljes érvényesülése nem valósulhat meg. Az állam tehát használja fel a tervező és programozó technikából adódó lehetőségeket, továbbá egyéb akciók között időnként határozza meg az elsőbbség sorrendjét, alátámasztva azt megfelelő és reális jogi, technikai, pénzügyi és szervezeti intézkedésekkel.

11. Nemzetközi szinten is számos következtetés vonható le a nézetek cseréje alapján. A nemzetközi egyezmények és ajánlások fontos szerepet töltenek be a gazdasági, a szociális és a kulturális jogok megfogalmazása és megvalósulása érdekében. A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet egyezményei közül az európai országok nagyon sokat ratifikáltak. Kívánatos, hogy ezt a tendenciát támogassák és növeljék. Sajátos figyelmet kell szentelni az arra illetékes szerveknek arra, hogy különösen a diszkrimináció megszüntetésére vonatkozó egyezményeket ratifikálják annak érdekében, hogy az európai államok amilyen gyorsan csak lehet, elfogadhassanak olyan nemzeti jogalkotást és gyakorlatot, amely megfelel a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet és az UNESCO idevágó egyezményeinek.

A résztvevők tisztában vannak azokkal a problémákkal, amelyek a Gazdasági, Szociális és Kulturá-

lis Jogokról szóló Megállapodás ratifikálásával kapcsolatban nemzeti szinten jelentkeznek, éspedig a Megállapodás igen széles terjedelmére való tekintettel. Mégis kívánatos, hogy az illetékes szervek mindent megtegyenek a mielőbbi ratifikálás érdekében.

Regionális egyezmények és kétoldalú megállapodások is fontos eszközei a szociális jogok megvalósulásának és védelmének.

Koordinált intézkedésekre van szükség az Egyesült Nemzetek és a specializált szervezetek részéről annak érdekében, hogy az 1966-os Megállapodás által elismert jogosultságok teljesebb megfogalmazást kapjanak.

12. Kívánatosnak mutatkozik, hogy nemzeti szinten a megfelelő intézmények megbízást kapjanak annak rendszeres tanulmányozására, hogy a fennálló jogalkotás és a szociálpolitikai intézkedések milyen mértékben felelnek meg az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatában és a különböző nemzetközi okmányokban megfogalmazott jogoknak.

Ez a rendszeres és időszakos kutató munka alapul szolgálhat nemcsak a belső szociális reformok, hanem különböző nemzetközi tanulmányok és akciók részére is.

IV.

A szeminárium napirendjének 3. pontja a gazdasági és szociális tervezés szerepével, továbbá az egyes országok gazdasági és szociális fejlődésének koordinálásával foglalkozott.

A vitavezető[6] bevezetőben a figyelmet az emberre és szükségleteire irányította, mint minden gazdasági és szociálpolitika kiinduló pontjára. Kiemelte, hogy a termelés és az állandó gazdasági fejlődés alkotják a jólét anyagi alapját, és mindenekelőtt ezek biztosítják az alapvető szociális és gazdasági jogok megvalósulásának lehetőségét. A központi probléma úgy fogalmazható meg, hogy az ember gazdasági és szociális jogait össze kell kapcsolni a gyors gazdasági fejlődéssel; közvetlen kapcsolatot kell létesíteni az ember mint termelő és mint fogyasztó között.

[6] Kazimierz Secomski (Lengyelország).

Hosszú távra szóló tervezésre és programozásra van szükség, hogy kiegyensúlyozott gazdasági és szociális fejlődés alakuljon ki. Hangsúlyozta, hogy a szocialista gazdaságban az egyetemlegesség mint lényeges elv szerepel, vagyis az a követelmény, hogy a szociális eredményekben minden hátrányos megkülönböztetés nélkül kell részesíteni az egyéneket és a társadalmi csoportokat. Kiemelte, hogy a szocialista országokban, amelyekben a nemzeti jövedelem emelkedik, a figyelmet a szociális fejlődés szerkezetének minőségi megjavítására irányítják, és hogy a tervezési tapasztalatok kicserélése nemzetközi szinten hozzájárul az erőforrások optimális felhasználásához és a tévedések elkerüléséhez.

A szocialista országok képviselői kiemelték, hogy a tervezési rendszer fejlődése kedvezően befolyásolja az emberi jogok megvalósulását, mert a termelőeszközök társadalmi tulajdona lehetőséget nyújt e jogok megvalósítására. Annak érdekében, hogy a gazdasági és szociális jogok megvalósuljanak, arra van szükség, hogy a kormány és a nép elfogadjon egy tervet, amely egészséges gazdasági és tudományos elvekre épül és biztosítja a megfelelő gazdasági forrásokat. Így a tervek mindenfajta diszkrimináció nélkül az igények kielégítésére irányulnak.

Megfelelő hatáskört kell biztosítani azoknak a szerveknek, amelyeknek feladata, hogy a terveket megvalósítsák, és ugyanakkor figyelembe kell venni az egyének és csoportok érdekeit és jogait. Ezzel kapcsolatban is igen nagy szerepe van a szakszervezeteknek, amelyek védelemben részesítik a fogyasztók jogait, és lehetőséget biztosítanak az egyének számára, hogy a társadalom jólétéből és forrásaiból részesülhessenek. A vitavezető a vita során felmerült különböző problémákat elemezve arra a következtetésre jutott, hogy számos kérdésben egyetértés jött létre:

1. Kívánatos, hogy a nemzeti fejlődés programozásával és megtervezésével kapcsolatban koordinált erőfeszítések történjenek, éspedig a feltalálható források teljes felhasználásának biztosítása, továbbá annak érdekében, hogy a gazdasági és szociális szükségletek optimális mértékben kielégítést nyerjenek.

2. A meggyorsított és koordinált gazdasági és szociális fejlődés szélesebb lehetőségeket biztosít, lehetővé teszi a technikai források kibővítését, és ezzel a gazdaságot alkalmassá teszi az egyének és a társadalom növekvő igényeinek kielégítésére.

3. Ezeknek a szükségleteknek a jellege, típusa és tartalma a különböző országokban eltérő módon értelmezhető, ugyanígy azoknak a kritériumoknak a kiválasztása is, amelyek szerint a szükségletek kielégítésének a sorrendje és terjedelme a növekvő nemzeti jövedelem alapján meghatározható. E szükségletek közül nagyon sok kapcsolatban áll azokkal a szolgáltatásokkal, amelyek minden egyes egyén fejlődését optimális módon elősegítik, ideértve az életszínvonalat, továbbá a szociális és kulturális lehetőségeket a társadalom általános fejlődésének a keretei között.

4. Széles eltérések jelentkeznek Európa országaiban a tervezés terjedelmét és technikáját illetően, és így a tapasztalatok és módszerek őszinte és teljes kicserélése hasznos lehetőséget nyújt kritikai jellegű összehasonlító elemzésre, továbbá olyan következtetések levonására, amelyek a jövőbeni fejlődést meggyorsíthatják.

5. A vita során kifejtett gondolatok felhasználhatók a jövőbeli tervezésekkel kapcsolatban. Az Emberi Jogok Nemzetközi Éve 1968-ban nemzetközi szinten lehetőséget nyújt majd további kutatásokra és elemzésekre, az elért eredmények felmérésére és annak megvizsgálására, hogy mit kell tenni a gazdasági és szociális jogok teljes megvalósítása érdekében.

V.

A szeminárium napirendjének 4. pontja a következő volt: a központi és helyi szervek (jogalkotó, államigazgatási és igazságszolgáltatási szervek), a társadalmi szervezetek, a csoportok és az egyének szerepe és felelőssége a gazdasági és szociális jogok gyakorlati megvalósításával kapcsolatban.

Számos hozzászóló emelte ki az állam tevékenységének jelentősé-

gét. Az állam jogalkotó, igazgatási és igazságszolgáltatási tevékenysége egyik legjobb emelője az emberi jogok megvalósulásának. A modern állam feladatkörébe tartozik annak biztosítása, hogy valamennyi szerve aktív módon járuljon hozzá minden hátrányos megkülönböztetés nélkül az emberi jogok megvalósításához. Különösen kiemelték a hozzászólók az igazságszolgáltatási szervek szerepét, amelynek nemcsak az a feladata, hogy megerősítsék e jogok létét, hanem orvosolniok kell a panaszokat és sérelmeket is. Egyesek megemlítették, hogy olyan szakbíróságokra van szükség, pl. a munkaviszonyok és a társadalombiztosítás területén, amelyek szoros kapcsolatban állnak a gazdasági és szociális jogok megvalósításával.

Ezzel a napirendi ponttal kapcsolatban is általános meggyőződés volt, hogy a szakszervezeteknek és más társadalmi szervezeteknek igen fontos szerepe van. Főleg a szocialista országok utaltak arra, hogy a szakszervezetek képviselői részt vesznek a jogalkotásban, széles hatáskörrel és felelősséggel rendelkeznek a szociális és gazdasági élet területén. A szakszervezetek az államapparátus hierarchiájának minden lépcsőjén fellépheznek.

Többen utaltak a nőszervezetek szerepére is, hiszen a nők teljes egyenjogúságának biztosítása az emberiség felét érinti.

Nagyon fontos volt e napirendi ponttal kapcsolatban az egyik szovjet hozzászóló javaslata:

1. Biztosítani kell, hogy az állami szervek és az alkotmány által létrehozott szervek minden vonatkozásban védjék a gazdasági és szociális jogokat.

2. Mindazokat a szerveket és intézményeket, amelyeknek feladata az emberi jogok védelme, fel kell ruházni a megfelelő hatáskörrel.

3. Különösen az igazságszolgáltatás szerveit kell felruházni olyan hatáskörrel, amely alkalmassá teszi őket az emberi jogok élvezetének biztosítására.

4. A szakszervezetek részére elsődleges szerepet kell biztosítani a gazdasági és szociális jogok megfogalmazásával és védelmével kapcsolatban, a munkaviszonyok ellenőrzésével, az oktatással, a szakmai képzéssel és továbbképzéssel kapcsolatban.

5. A szakszervezetek rendelkezzenek mindazzal a hatáskörrel és anyagi eszközzel, amely szükséges az említett feladataik teljesítéséhez.

A vitavezető, Peter Archer[7] a következőket állapította meg:

A megtárgyalt intézmények és eljárások célja, hogy jólétet biztosítsanak a társadalomnak. Ezeket az intézményeket tehát megfelelő hatáskörrel kell felruházni, hogy hatékonyan tevékenykedhessenek.

A gazdasági és szociális jogok megvalósításával kapcsolatban fontos szerepük van az igazságszolgáltatási szerveknek. Ezeket olyan hatáskörrel kell felruházni, hogy ne csak az egyénekkel, hanem az állami szervekkel szemben is kötelező intézkedéseket tehessenek. Számosan azon a véleményen vannak, hogy az igazságszolgáltatás sokkal hatékonyabban működik, ha specializált bíróságok járhatnak el sajátos területeken. Ennek érdekében, ahol lehetséges, laikus személyeket is be kell vonni munkájukba, így pl. helyes, ha a munkaügyi bíróságok tevékenységében részt vesznek a szakszervezetek képviselői, és ha ilyenek vannak, a magánmunkáltatók képviselői is. Intézményesen biztosítani kell viszont, hogy ezek a bíróságok ne alakítsanak ki elszakított joggyakorlatot, amely eltér az ország joggyakorlatának és jogrendszerének általános elveitől.

Kifejezésre jutott az a vélemény is, hogy az államnak elsődleges felelősséget kell vállalnia az emberi jogok megvalósításával kapcsolatban, de az állam iránt érzett legmesszebbmenő bizalom ellenére is figyelembe kell venni, hogy a különböző csoportok érdekei, a lakosság egyes kategóriáinak az érdekei nem feltétlenül esnek egybe az egész társadalom érdekével. Ha nem történik gondoskodás arról, hogy ezek az érdekek kifejezésre juthassanak, akkor fennáll egy olyan feszültség veszélye, amely a társadalom számára nem kívánatos eredményekkel járhat. Az a vélemény alakult ki, hogy minden esetben az ilyen konfliktusok helyes megoldása akkor történik meg, ha az az emberi jogokat figyelembe veszi.

Számos felszólalás foglalkozott a szakszervezetekkel. A hangsúlyban különbségek jelentkeztek aszerint, hogy a hozzászóló olyan országot képviselt-e, ahol még vannak magánmunkáltatók, vagy olyan országot képviselt, ahol állami vállalat a munkáltató.

A szeminárium kifejezésre juttatta azt a követelményt is, hogy a szakszervezetek számára széles körű érdekképviseletet kell biztosítani. Nem elég, ha a szakszervezetek csak a munkafeltételekkel foglalkoznak, hanem törődniük kell kell a szociális jólét, az egészségvédelmi jogalkotás, és egyes résztvevők nézete szerint a kulturális ügyekkel is. A szakszervezetek érdekképviseleti szerepét minden szinten biztosítani kell, a központi kormányzatban, a területi szerveknél és az igazságszolgáltatásban is. Több felszólaló hangsúlyozta annak fontosságát is, hogy a szakszervezetek jogalkotást kezdeményezhessenek az emberi jogok jogi védelmével kapcsolatban. Olyan vélemény is elhangzott, hogy a csoportok és szervezeteik ne tanúsítsanak szűk szekciós magatartást, hanem vegyék figyelembe tagjaik felelősségét az egész társadalom irányában.

VI.

A szeminárium a záróülésen egyhangúlag elfogadta a jelentést, és az alábbi javaslatokat:

1. A szeminárium javasolja, hogy további hasonló szemináriumok kerüljenek megrendezésre azoknak a szociális és gazdasági jogoknak a megvalósítása érdekében, amelyeket az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata tartalmaz.

2. A szeminárium javasolja, hogy az Emberi Jogok Bizottsága iktasson be munkaprogramjába egy speciális tanulmányt, amely az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatába foglalt gazdasági és szociális jogok megvalósulásának kérdésével foglalkozik.

3. A szeminárium javasolja, hogy a Gazdasági és Szociális Tanács hívja fel az Emberi Jogok Bizottságát, a Nők Státusával Foglalkozó Bizottságot és a Szociális Fejlődés

[7] Anglia, a parlament tagja.

Bizottságát, hogy szenteljenek különös figyelmet a szeminárium által megtárgyalt kérdéseknek és tűzzék napirendre azokat a kérdéseket, amelyek az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatában foglalt gazdasági és szociális jogok megvalósulását érintik.

4. A szeminárium annak a reményének ad kifejezést, hogy az ENSZ főigazgatója a szeminárium jelentését hozzáférhetővé teszi az Emberi Jogok Nemzetközi Konferenciája számára, amelyet Teheránban 1968-ban tartanak meg, továbbá az olyan ülésszakok számára is, amelyeket az ENSZ illetékes szervei rendeznek majd az Emberi Jogok Nemzetközi Évében.

VII.

Beszámolómban csak arra volt lehetőség, hogy kivonatosan ismertessem a két hétig tartó szeminárium anyagát, minden értékelés és kritika nélkül. Erre csak az egész anyag elemző feldolgozása alapján kerülhet majd sor. Általánosságban azonban megállapítható, hogy a szeminárium elsősorban arra nyújtott lehetőséget, hogy a különböző gazdasági, társadalmi, politikai és jogi rendszerekkel rendelkező országok képviselői őszintén kifejthessék nézeteiket, ismertessék megoldásaikat, problémáikat, eredményeiket, nehézségeiket és jövőbeli elképzeléseiket. Így a szeminárium nem annyira vita-, mint inkább tájékoztató jellegű volt. Ezért az összefoglaló jelentés és az annak alapján készült beszámolóm is inkább csak arra törekedhetett, hogy az írásbeli anyagok és a vita alapján megállapítsa, hogy milyen vonatkozásokban találkoznak vagy térnek el a nézetek, a megoldások az elképzelések stb. A szeminárium magas színvonalon és elemző módon tárta fel a különböző elméleti és gyakorlati problémákat, és így nagyon hasznos szolgálatokat tett, mert lehetőséget nyújtott nemzetközi tapasztalatcserére, és ezzel hozzájárult ahhoz, hogy minden részt vevő világosabban lássa a gazdasági, a szociális és a kulturális jogok megvalósításával kapcsolatos feladatokat, és e feladatok megoldását szolgáló állami, társadalmi, jogi, tervezési és szervezési eszközöket. Ezzel elméleti és gyakorlati segítséget nyújtott a gazdasági, szociális és kulturális jogok megvalósítását és továbbfejlesztését szolgáló törekvések valóra váltásához. Külön megemlítést érdemel a szeminárium megszervezésének magas színvonala, amelyhez igen nagy mértékben hozzájárult a lengyel kormány és a különböző tudományos intézetek segítsége. A részt vevők azzal a megnyugtató érzéssel búcsúzhattak el egymástól és a vendégszerető házigazda szerepét betöltő Lengyelországtól, hogy hasznos kezdeményező munkát végeztek, amely meg fogja könnyíteni a további tudományos és gyakorlati törekvéseket.

Weltner Andor

Az állam és vállalata

E cím alatt jelent meg Világhy Miklósnak a Jogtudományi Közlöny 1967. október-november 10—11. számában közzétett tanulmánya. Előre kell bocsátanom, hogy a folyóirati cikk szokásos terjedelmi méretei között a fejtegetés szokatlanul nagy jelentőségéhez mérten igen szűk terjedelemben (8 oldal) látott napvilágot. A magam — aki éppen a fejtegetés irodalmi súlya okából mohóan olvastam —, részéről a cikk átérzett újdonságának hatása ellenére az ismertetés és annak keretében kikívánkozó kommentálás helyett a cikk alapos, minden megállapítására tekintettel sokkal helyesebbnek vélem, ha olvasóimnak azt ajánlom, hogy — ha eddig az én bíztatásom nélkül meg nem történt, olvassák el a cikk által megérdemelt elmélyelyedéssel. Biztosra veszem, hogy Világhy cikke sokakat — és nemcsak a magyarokat, hozzászólásra fogja késztetni; a következő sorokat én inkább „visszhang"-nak keresztelném el hozzászólás helyett és Világhy fejtegetéseiből csak egyik-másik megállapítását fogom idézni, egyebek között őszintén bevallva, abból az önző célból, amennyire az itt következő sorok az idézést szükségessé teszik.

Ügyvédkoromban adott jogesetek révén a jogi személyiség misztikumán elgondolkodjam, de idevágó gondolataim a kiforrottságig nem jutottak el. Most is csak kísérletképpen proóbálkozom régi gondolatmenetem — nagyképű szóval élve — gerincét vázolni, mert úgy érzem, kiegészítésül szolgálnak Világhy megállapításához.

Világhy nem használja ugyan a szocialista állami tulajdonnak az állami vállalathoz való viszonyára a „misztikum" szót, bár ki vagyok téve annak, hogy Világhy nem fogja elfogadni a maga nézetének misztikum szóval való illetését.

A magam nézetére való rátérés előtt reá kell mutatnom Világhy tanulmányának néhány alapvető témájára. A központi helyet — úgy vélem — a tulajdonjog alakulása az állam és vállalatai viszonylatában, ezzel kapcsolatos az „operatív igazgatás", amit Világhy túlhaladottnak tekint és Venediktov kettős kollektíva elmélete, amit csak kiegészítéssel tud fenntarthatónak elfogadni.

Világhy cikkének címe: „Az állam és vállalata". Érzésem szerint ez a megfogalmazás nem ösztönös ráhibázás, hanem tudatos meggondolás eredménye. A „vállalat*a*" nyelvtanilag világosan a birtokviszonyra kíván utalni — vagyis Világhynak azt az elgondolását juttatja kifejezésre, hogy ő az államnak a vállalata feletti tulajdonjogát helyezi előtérbe. A tulajdonjog előtérbe helyezésére nem cáfolat az, hogy Világhy — éppen a vállalatoknak nagyobb önállóságából vonja le azt a következtetést, hogy az operatív igazgatás gondolatát már túlhaladottnak tartja, mert az nem fedi a vállalatnak az új gazdasági mechanizmusban szándékolt nagyobb önállóságát, függetlenségének növekedését. Még ha a vállalat helyzetének elképzelését helyesnek is kell fogadnia — mégis a címnek a birtokviszonyra való utalása, és ebben benne rejlik az államnak a vállalaton fennálló tulajdonjogát hangsúlyozza ki, rá kell mutatni arra a meggyökeresedett elméleti álláspontra, amely a vállalatnak jogi személyiségéből folyóan, elismert jogi személyiséget juttat és így a vállalat jogalanyi voltát tolja előtérbe. A vállalat (általában jogi személy) jogalanyisága mellett sem a burzsoá jogirodalom, sem — tudomásom szerint — a szocialista jogirodalom az államnak a vállalatra fennálló tulajdonjogából nem vonta le azt a következtetést, hogy a jogi személy elismert jogalanyisága mellett meg-

húzza a jogalanyisággal ellentétes azt a vonását, hogy a jogi személy — lehet jogtárgy is. A jogi személy (vállalat) jogtárgyi minőségének meg nem látása nézetem szerint a jogtudomány mulasztása. Az a fentebb említett gondolat „kiforratlansága" az én érzésem szerint a jogtárgyi minőség teljes említetlenségében mutatkozik meg. Ennek a jogtárgyi minőségnek a meglátása nem kívánja a jogi személy jogalanyiságának elejtését. Mégis mentesíteni szeretném magam attól a vádtól, hogy kifejtetlenül hagyom a jogi személy jogtárgyi megnyilvánulását, ami nélkül csak a birtokviszonyra (tulajdonjogra) vonatkozóan lehet beszélni a jogtárgyi minőségéről és a jogtárgyi minőség meglátása csak a szavakkal való játék maradna — minden a jogtárgyi minőségből folyóan keletkező életbeli kihatás nélkül.

A következőkben néhány olyan esetet kivánok felhozni, ahol éppen a jogi személy e jogtárgyi minőségének meglátása szükségszerű. A jogi személy — jogtárgyi minősége a kapitalizmusban mutatkozott meg, ami szemben azzal, hogy az állami vállalat valójában — az állam tulajdonában van, a kapitalista korbeli „jogi személyiségnél" — főleg a részvénytársaságnál — csak homályosan lehetett a „jogi személy" tulajdonosáról beszélni.

Az első példa életbelileg adódott tényállás: Apjuk halála után két kiskorú gyermek örökölte az apai vagyont, ennek keretében — egyéb hagyatéki tárgyakról nem szólva — az örökhagyó készpénzvagyona és egy részvénytársaság összes részvényei. A gyárban investitiók váltak szükségessé, amikre a gyár szabad tőkéje nem volt elegendő. A kiskorúak gyámja, aki ismert nevű hiteljogász, egyben az ügyvédi vizsgabizottság tagja — több pénzintézettel tárgyalt hitelért. A bankok feltételeitől féltette, és a bank üzletpolitikája elárulta, hogy a bank a hitelnyújtást arra kívánja felhasználni (ami szokásos volt), hogy lassankint a gyárat a maga érdekkörébe vonja. Ekkor arra gondolt, hogy az árvaszékhez forduljon, hogy az ott kezelt tőkéből bocsássa rendelkezésre a gyár befektetésére szükségelt összeget. A referens elvileg készségesen fogadta a kérdést, de okfejtése szerint azt kívánta, hogy a részvénytársaság önálló jogalany, így az árvaszék csak akkor tudja kölcsön formában folyósítani az összeget, ha a gyár „pupilláris" biztosítékot, nyújt, a gyár ingatlanára első helyen bekebelezendő jelzáloga formájában. Ebben a stádiumban az ügyvéd hozzám, mint magánjogászhoz fordul. Előszedtem korábbi feljegyzéseimből a közigazgatási bíróság két elvi döntését és az első világháború alatt a gazdasági hadviselés alatt kialakult „kontrollelméletet" (Zárójelben: a történeti sorrend azt kívánta volna, hogy előbb a most említett „adalékokról" számoljak be, de logikailag a sorrendi elv mellőzésének adtam helyet). A nálam érdeklődő kollegával megismétlődött az a többszöri tapasztalásom, hogy egyes kérdéseknek a szokásostól eltérő felfogásaim (a legszélsőbb kritika szerint) haeretikusnak tekintették, viszont mint ezúttal is, az akinek érdekhelyzetét az én felfogásom szolgálta — kapott az én „haeretikus" nézetemen, és arra kért, írjam ezt meg neki egy rövidre fogott véleményben, aminek eleget is tettem. Csak homályosan emlékszem a kollega ügyének további sorsára, de úgy emlékszem, hogy az árvaszék csodálkozásomra a kollega tájékoztatása szerint — az én véleményemet elegendőnek tartotta ahhoz, hogy a kiskorúak árvaszéki kezelésében álló összegből valaminő formában a részvénytársasági investitió céljaira kiutalta a kívánt összeget. Én úgy értelmeztem az árvaszék álláspontját — közelebbi utánjárás nélkül is, hogy a részvénytársaságot a kiskorúak vagyontárgyaként volt hajlandó tekinteni.

Emlékezetemből kiesett néhány olyan feljegyzésem témája, amiket egy jövőbeli felhasználásra készítettem, de sajnos saját gondolataimnak nem voltam sem „felelős" sem gondos őrzője és ezek a feljegyzéseim most sem kerültek elő.

Az azóta megszüntett közigazgatási bírósági döntés tényállásai alapjául az szolgált, hogy valaki egy részvénytársaságnak — amelynek egyetlen vagyontárgya egy házépület volt — összes részvényeit megvásárolta. Az akkori szabályok szerint a részvény adásvétel után igen alacsony (egy százalékot el sem érő) „részvényforgalmi illetéket" kellett leróni, aminek magyarázata az volt, hogy a részvények igen sűrűn cseréltek gazdát és a tőzsdén jegyzett — az akkori kifejezés szerint a „kotírozott" — részvények forgalma még sűrűbb volt.

Az elsőfokú pénzügyi hatóság azonban — az ingatlan átruházásra kirótt — már akkor is jóval magasabb „vagyonátruházási illetéket" írt elő. A vevő panasza folytán az ügy felkerült a közigazgatási bíróság elé, amely rendszerint érzékkel bírt az ország érdekei iránt is. A közigazgatási bíróság a panaszt — elutasította. A döntés indoka — mellőzve minden teoretikus kérdést — lényegileg azt fejtette ki, hogy az adott esetben a teljes részvényvásárlással az adásvétel tárgya valójában a házingatlan volt és így helyesen járt el az alsóbbfokú pénzügyi hatóság, amikor nem a részvény forgalmi értékére megszabott illetéket alkalmazta, hanem az ingatlanvételre megszabott vagyonátruházási illetéket. Ezt az álláspontot a közigazgatási bíróság egy második döntésével megerősítette.

Ha most a közigazgatási bíróság álláspontját ugyan meglehetősen „elméleti" megvizsgálásnak vetjük alá — amire a közigazgatási határozatok nem hivatkoztak, akkor a döntés helyességére (megint — nem törvényszerűséget írtam) azt hozhatjuk fel, hogy a közigazgatási bíróság a formális szemlélettel szemben azt az életbeli valóságot tekintette irányadónak, hogy az adás-vétel tárgya — a házingatlan volt. A döntések elvileg (bár kifejtés nélkül) a részvénytársaság jogalanyiságát nem érintették — magát a részvénytársaságot — jogtárgyként tekintették, noha erről az indokolás egyáltalán számot nem ad. Meg kívánom említeni, hogy a döntésnek rendelkezésre állhatott volna a saját döntése „jogi" megalapozására az „in fraudem legis" elve, vagyis, hogy a százszázalékos részvénymennyiségre kötött adásvétellel a felek csak elbújtatták, hogy itt ténylegesen a házingatlan megvásárlásáról volt szó, hogy a felek megállapodásuknak részvény adásvételi ügyletbe való bújtatásával az államkincstárt kívánták megkárosítani a magasabb illetékfize-

tési kötelezettség kijátszásával. Akkortájban engem más kérdésekben is többször foglalkoztatott a pénzügyi jogszabályokban — határozatokban sokszor a magánjogi jogszabályokra való kihatása. A részvénytársaság — jogtárgyként való felfogással nem mertem mint fentebb említettem, irodalmilag jelentkezni.

A jogtárgyi minőség gondolata azonban továbbra is foglalkoztatott. Így bukkantam rá az első világháború alatt kifejlődött kontrollelméletre, ami tehát időben megelőzte a közigazgatási bíróság említett döntését. Mi is volt a tartalma ennek a „kontrollelmélet"-nek? Az egyes hadviselő államokban már a háborút megelőzőleg a mindenkori államok az illető államjoga szerint megalakult vállalatokat (többségükben részvénytársasági, ritkábban korlátolt felelősségű társaság formájában), amit a magyar bírói gyakorlat — ennek ellenére, hogy a magyar jog akkor még nem ismerte a korlátolt felelősségű társaságot, amely nálunk csak az 1930:V. tv-vel vált a magyar jog által elismert intézménnyé a vállalat „belföldi" vállalatként szerepelt az egyes országokban, nem törődve azzal, hogy a vállalat valóságos gazdája külföldi „érdekeltség" (a szót szükségessége miatt választottam a sok fajtájú „forma" jelölésére). Az angolszász elméletekben már ez idő szerint kialakult az ún. „alian emeny" (ellenséges tulajdon)" intézménye. Az „alian enemy" hasznisításával a hadviselő feleknek — a vállalat „belföldi"-ségére tekintet nélkül, akként bírálták el azokat a vállalatokat, amelyek egészben vagy részben ellenséges külföldiek tulajdonában állottak és az ilyen vállalatokat — a konfiskálástól tartózkodva állami kezelésbe vették, amelyet valamely saját állampolgára, úgynevezett „custodian" kezelésébe adtak. (Röviden meg kívánom említeni, hogy saját felfogásom szerint a „jogtárgyi minőség" százszázalékos részvénybirtok esetén mutatkozik szükségesnek, amivel szemben az alian enemynek alkalmazásához nem volt szükség, hogy a vállalat *egészében* külföldi érdekeltség kezében legyen) — az „alian enemy"-nek alapján történő állami kezelésbevételt, akkor is alkalmazták, ha az csak részben volt külföldi érdekeltségű.

Forma szerint a kérdéses vállalat az akkor még uralkodó „Sitztheorie" alapján „belföldi"-nek lett volna tekintendő; a vállalat belföldi jogalanyisággal rendelkezett. Az állami kezelésbevétel ugyancsak félrelökte a belföldinek tekintett vállalat „jogalanyiságát", és az ellenséges külföldit illető jogtárgyként tekintéssel rendelték el az állami kezelésbevételt.

Mindhárom tényállásilag ugyan elkülönülő esetben (a gyakorlatban itt-ott máskor is felvetődik) a jogi személy jogalanyisága helyett annak „jogtárgyi minősége" segít ki.

Elméleti-általánosítás hátterül legyen szabad rámutatni arra, hogy egy-egy jogkérdés eldöntésénél sűrűn adódik az a helyzet, hogy szembekerül a jogirodalmi munkákban megnyilvánuló többféle „elmélet", és a döntés azon fordul meg, hogy a bíróság melyik „elméleti" álláspontot alkalmazza. Csak két ilyen szemléletpár példájára utalok. Az egyik a váltójog nálunk ma már nem jelentős talajából nőtt ki. A „creatio" teoria azt fejtette ki, hogy a váltó obligatio a váltó aláírásával alakul meg; ezzel szemben az ún. emissios teoria magát az aláírást nem tartja a váltó obligatio keletkezésére elegendőnek, hanem csak abban látja a váltókötelezettség alapját, ha a váltó aláírója „emittálja" azaz forgalomba bocsátja a váltót. A creatio teória alkalmazása esetén a váltóaláíró iróasztalából valaki ellopja a váltót, vagy pedig elveszti és valaki megtalálja a váltót, a váltókötelezettség nem volt vitatható.

A másik szembenálló elméletpár a jól ismert — ma is jelentős Absender—Empfänger elmélet —, amelynek különbözőségét nem is kell magyarázni. Megemlítem még az „értelmezés" területén megszületett különféle felfogásokat, ahol a döntés ugyancsak annak az állásfoglalásnak vonalára esik, hogy a bíróság melyik elméletet alkalmazza. Szükségesnek tartom mégegyszer hangsúlyozni, hogy a „jogtárgyi szemlélet" nem léphet fel azzal az igénnyel, hogy a jogalanyisággal elvileg szembehelyezkedjék; a jogtárgyi szemlélet nem kíván „riválisa" lenni a jogalanyisági felfogásnak — csak azokban a ritkább esetekben akarja a kiskaput kinyitni, amikor a jogalanyiság szemlélete nem alkalmas az igazság szolgálatára.

Beck Salamon

Hozzászólás Lakatos Andor „Biztosítási jogelvek alakulása" című cikkéhez

A Jogtudományi Közlöny f. évi 1. számának szemlerovatában jelent meg Lakatos Andornak a biztosítási joggyakorlat néhány kérdésével foglalkozó írása, amely tájékoztató jellegű volt egyrészt a kialakult bírói gyakorlat tekintetében, de másrészt abban a vonatkozásban is, hogy a jelenlegi biztosítási joggyakorlatot hogyan ítéli meg a biztosítási joggal hivatásszerűen foglalkozó kevés jogász egyike, akinek véleménye feltehetően a többi biztosítási jogász véleményét is tükrözi. Úgy gondolom, nem árt, ha az ismertetett gyakorlattal és az erről alkotott véleménnyel most a Lakatos Andor írása által adott keretben, más alkalommal talán bővebben is, más jogász is foglalkozik, és a felvetett kérdések egynémelyikével kapcsolatban megkísérli megmutatni az érem másik oldalát, vagy legalábbis igyekszik rámutatni arra, hogy az érmet még milyen más szemszögből is lehet nézni.

*

Ennek megfelelően mindenekelőtt a szemlecikk II. pontja alatt tárgyalt kérdéssel szeretnék foglalkozni, amelynek vonatkozásában az elvi alapok tekintetében véleményem eltér a szerző által kifejtett állásponttól, végkövetkeztetéseiben azonban megegyezik vele.

Mindenekelőtt erősen vitatható a szerzőnek az a megállapítása, hogy a Ptk. 536. § szerint a biztosítási esemény „meghatározása" a szerződő felek szabad megállapodásának tárgya. Ez a megállapítás ugyanis csak abban az értelemben fogadható el, ha a „meghatározás" szó alatt a „megjelölést" értjük, nem pedig valamely, a törvényben már megjelölt biztosítási esemény közhasználatban, vagy joggyakorlatban már meghonosodott fogalmá-

nak új értelmezését, ami semmiképpen sem lehet a felek feladata. Az 536. § (1) bekezdése értelmében a biztosítási esemény „meghatározása", helyesebben megjelölése a felek részéről vagy úgy történik, hogy a felek megjelölik a (2) bekezdésben megemlített — és további meghatározásra nem szoruló — biztosítási események egyikét, vagy úgy, hogy ezeken kívül valamely más biztosítási eseményt jelölnek meg, ami az eset körülményeitől függően az egyszerű fogalomhasználaton túlmenően további körülírást, „meghatározást" is igényelhet. Az azonban semmiképpen sem engedhető meg, hogy a felek, helyesebben szabályzatában a biztosítóintézet a (2) bekezdésben már megjelölt fogalomnak szűkítő értelmezést adjanak, ami a Ptk-ban részletesen szabályozott biztosítási formánál csorbítja a biztosított, illetve a kedvezményezett jogait. A Ptk. 570. § (1) bekezdése ugyanis tiltja, hogy a biztosítási szabályzat, vagy a felek szerződése a biztosításról szóló fejezet rendelkezéseitől „a biztosított, illetőleg a kedvezményezett hátrányára a törvény kifejezett engedélye nélkül" eltérhessen. Márpedig a baleset fogalmának szűkítő értelmezése lényegében azonos hatású azzal, mintha a törvényben felsoroltak mellé további olyan körülményt vennénk fel, amely a biztosítót fizetési kötelezettsége alól mentesíti.

Éppen ezért semmiképpen sem lehetett volna kifogás tárgyává tenni, ha a Legfelsőbb Bíróság vizsgálta volna, hogy a balesetnek a biztosító üzleti szabályzatában adott meghatározása nem ütközik-e Ptk. 570. § (1) bekezdésének tiltó rendelkezésébe és határozatában a baleset fogalmát az üzletszabályzattól eltérően állapította volna meg, olyan, a kialakult balesetfogalomnak megfelelően tágabb értelmezést adva ennek a fogalomnak, ami kiterjed valamely konkrét tényállásban a halált előidéző eseményre, ha az az üzletszabályzat szerint nem is minősül biztosítási eseménynek.

A Legfelsőbb Bíróság azonban nem ezt tette. Elfogadta az üzletszabályzat által adott fogalommeghatározást és a konkrét eset tényállását e balesetfogalom alá vonta.

A Legfelsőbb Bíróság e döntésének helyessége valóban igen kétséges. Ennek érzékeltetése céljából hosszadalmas jogi okfejtések helyett inkább azt az utat választanám, amit a törvényességi határozat is követett, amikor hasonlattal igyekezett alátámasztani az érdemi döntést. Idézem a törvényességi határozatot:

„A biztosított a teknőt szándékosan hozta ezzel mozgásba, azonban nyilvánvalóan nem akarta, hogy a megemelt teknő súlyánál fogva olyan hatást fejtsen ki, amely a halálát okozza. Ha ezt akarta volna, ebben az esetben öngyilkosságról, tehát szándékos magatartásról volna szó. Ha azonban ezt az eredményt nem akarta, s az mégis bekövetkezett, a megemelt teknőtől származó és a szívtrombózist okozó erőhatás a jellegében nem más, mint az az erőhatás, amelyet a teknő pl. akkor fejtett volna ki, ha megemelés közben a súlyánál fogva a biztosított kezéből kicsúszva annak a lábára esik és múlékony munkaképtelenséget okoz." Ennek a hasonlatnak az alapján a törvényességi határozat megállapította a kérdéses esemény baleseti jellegét és ennek megfelelően vonta le a következtetéseket.

A hasonlat azonban véleményem szerint sántít. A tényállásbeli esemény a kétségtelenül balesetnek minősülő másik esemény helyett sokkal inkább hasonlítható össze, jellegében sokkal inkább egyezik egy másik eseménnyel, amely viszont kétségtelenül kívülesik a baleset fogalmán, akár a biztosító üzletszabályzatában leszűkített fogalmat, akár az életben bevett fogalmat vesszük alapul. Szóról szóra ugyanazt a hatást válthatta volna ugyanis ki a biztosítottnál, ha nem teknőt emel meg — ami nem is olyan nagy súlyú —, hanem sietve felmegy a harmadik, vagy az ötödik emeletre — ami a teknő megemelésénél jóval nagyobb teljesítmény — és mégsem hiszem, hogy a Legfelsőbb Bíróságnak ugyanazok a bírái, akik a kérdéses határozatot hozták, ezt az eseményt „balesetnek" minősítenék.

Véleményem szerint mind a teknőmegemelésnél, mind a nagyszámú emelet megjárásánál jelentkező káros hatás az életbiztosítás, nempedig a balesetbiztosítás körébe tartozik. A biztosító életbiztosításnál szigorúbban vizsgálja a biztosított egészségi állapotát, esetleg életmódját, ennek egészségi állapotával való összefüggéseit, mint ahogy ezt a balesetbiztosításnál teszi, hiszen az élet általános fogalmai szerint felfogott baleset az esetek túlnyomó többségében az egészségi állapottól függetlenül fejti ki hatását. Ha a konkrét tényálláshoz hasonló eseteket — teknőemelést és lépcsőnjárást egyaránt — a balesetbiztosítás körébe vonnánk, ez új és a balesetbiztosítás kedvezményezettjeire előnytelen gyakorlatra kényszerítené a biztosítót e biztosítási formával kapcsolatban.

A jogeset megvitatása után rátérhetünk arra a kérdésre, vajon helyes-e az, ahogy a biztosító a baleset fogalmát üzletszabályzatában rögzíti.

A tárgyalt törvényességi határozat már második ilyen határozat volt az ügyben. A Legfelsőbb Bíróság korábbi törvényességi határozatában elutasító álláspontot foglalt el a biztosított özvegye részéről támasztott kártérítési igénnyel szemben. Ugyanakkor megállapította azt is, hogy a felek a szerződésben a baleset általános fogalmát „leszűkítették". A leszűkítés jogosságát a Legfelsőbb Bíróság a Ptk. 570. § (1) bekezdésének a szempontjából ekkor sem vizsgálta. Éppen ezért nem nézte azt sem, vajon a kérdéses esemény a baleset leszűkítetlen fogalma alá vonható-e. Feltehető, hogy ha vizsgálta volna a leszűkítés jogosságát, hozzám hasonló álláspontra jutott volna. Itt azonban csak azt kívánom leszögezni, hogy a fogalom „leszűkítésének" ténye legmagasabb bírói megállapítást nyert, amelyet a későbbi törvényességi határozat sem tett vitássá. Márpedig — amint ezt cikkében Lakatos Andor írja — a biztosítónak nem állt szándékában a fogalom leszűkítése, sőt azt az elvet követte, hogy a kazuisztika elkerülésével adott fogalommeghatározás a lehető legjobban megközelítse a közfelfogást, még akkor is, ha ezáltal a fogalom olyan értelmezésére is mód nyílik, „amely egyes különleges esetekben a biztosító nem kalkulált fizetési kötelezettségét eredményezi". A biztosító tehát inkább tágabb, semmint szű-

kebb fogalmat akart adni az általánosan elfogadott fogalomnál.

A Legfelsőbb Bíróság idézett megállapítása arra mutat, hogy a biztosító ezt a szándékát a fogalom meghatározásánál nem tudta megvalósítani, mert az általánosnál nem tágabb, hanem szűkebb fogalmat adott. Véleményem szerint tehát ez a fogalom nemcsak a Ptk. 570. § (1) bekezdésére, hanem a biztosító által a meghatározás megfogalmazásánál megvalósítani kívánt szándékra tekintettel is felülvizsgálatra szorul, sőt az látszik a leghelyesebbnek, ha az üzletszabályzat egyszerűen „balesetet" említ és e fogalom meghatározását a bírói gyakorlat kazuisztikájára bízza. Ennek a kazuisztikának azután — véleményem szerint — a Ptk. 568. § (1) bek. d) pontjára és az 567. § (3) bekezdésére is figyelemmel kell lennie, tehát inkább az eredményre irányuló „szándék", semmint a magatartásra irányuló „akarat" fogalmát kell szem előtt tartania, továbbá követnie kell a Ptk. 567. § (4) bek. b) pontjával kapcsolatban kialakult gyakorlatot is, amely szerint — mint a Ptk. indokolása írja — „nem mentesül a biztosító, ha a halál (vagy szerintem a rokkantság, munkaképtelenség is) önfeláldozás folytán áll be", valamint erősen támaszkodnia kell a Legfelsőbb Bíróság 4702. sz. törvényességi határozatában kifejtett szempontokra is, amelyek értelmében a biztosított enyhe gondatlansága nem zárja ki a balesetbiztosítási szerződésen alapuló igény érvényesítését, sőt még kármegosztásra sem ad alapot.

*

Cikke III. pontjában helyteleníti a szerző a Legfelsőbb Bíróság 875. sz. polgári kollégiumi állásfoglalását azért, mert az a szavatossági biztosításnál nem teszi lehetővé, hogy a kártérítés megfizetése esetén a biztosító a Ptk. 558. §-a alapján visszkereseti jogot érvényesítsen a biztosított alkalmazottjával — szövetkezetnél tagjával — szemben.

A szövetkezeti tagok felelősségét OKISZ vezetőségi határozatok lényegében a munkajogi felelősséggel azonos formában szabályozzák, ezért a továbbiak folyamán a felvetett kérdéssel csak az alkalmazottak vonatkozásában foglalkozom. A róluk mondottak „mutatis mutandis" vonatkoznak a szövetkezeti tagokra is, akikkel szemben a korábbi helyzetben, az állami vagyon biztosításának tilalma mellett, a felvetett kérdésnek elsősorban volt jelentősége. A 11/1968 (III. 3. Korm. rendelet azonban a tilalmat megszüntette és azóta a kérdés általános jellegűvé vált.

A hivatkozott kollégiumi állásfoglalás a szerző által helytelenített álláspontot magából a Polgári Törvénykönyvből vezeti le. Érvelését a szerző kimerítően ismerteti, azt tehát nem kívánom megismételni. Rá kívánok azonban mutatni arra, hogy a szerző által helyesnek tartott álláspont elfogadása jogszerkezeti, jogpolitikai és jogalkalmazási szempontból is képtelen eredményre vezetne.

A visszkereseti igény polgári jogi fogalom, éppen ezért törvényi engedmény alapján visszkereseti igénnyel fellépni csak akkor lehet, ha az eredeti jogosultnak, ha szabad így kifejeznem magam: a „törvényi engedményesnek" a harmadik személlyel, a „törvényi engedményezettel" szemben, aki ellen fel kíván lépni, *polgári jogi* igénye van. Munkajogi igény tehát polgári jogi visszkeresettel nem érvényesíthető. Mégpedig nem azért, mert a munkajogi igény összegszerűségében korlátozott a vonatkozó polgári jogi alapigénnyel szemben, amelyet a konkrét esetben a biztosító kielégített, hanem azért, mert a munkajogi igény egészen más természetű, jellegénél fogva nem alkalmas polgári jogi igény helyettesítésére.

A munkajogi anyagi felelősségből származó igény ugyanis minden vonatkozásában magán viseli a munkáltató és a munkavállaló között fennálló munkajogi viszonynak, az ebből eredő szoros kapcsolatnak bélyegét. Ennek megfelelően a munkajogi anyagi felelősségből eredő igény összegszerűleg is határozatlan, sőt érvényesítése is a munkáltató tetszésétől függ. Az Mt. 61. §-a szerint ugyanis a kártérítést maga a munkáltató, tehát az igényjogosult szabja ki, ugyanakkor „a kártérítést a jogszabály szerint kiszabható mértéknél alacsonyabb összegben is megállapíthatja, illetőleg annak kiszabását mellőzheti is, ha ezt az eset összes körülményei kellően indokolják és az a társadalmi tulajdon megóvására irányuló nevelés érdekeit nem sérti."

Ha a biztosító „törvényi engedmény" alapján a munkáltató jogaiba lépne, ezzel az engedmény fogalmának megfelelően átszállnának rá az engedményező összes jogai. Tehát a „dolgozóval szemben a kártérítés kiszabására" maga a biztosító válna „jogosult"-tá. Döntése ellen a dolgozó ugyanolyan jogorvoslatokkal élhetne, mint a munkáltató döntései ellen, ennek a tisztán *polgári jogi* igénynek az elbírálása tehát *munkajogi* (szövetkezeti jogi) útra terelődnék, aminek a képtelensége már önmagában is nyilvánvaló.

Ugyanakkor azonban a „törvényi engedmény" folytán a biztosítóra kellene átszállni a törvény által a munkáltató számára biztosított mérlegelési jognak is, anélkül, azonban, hogy a biztosítónál meglennének azok a szubjektív feltételek, amelyek a munkáltatót ennek a mérlegelési jognak a gyakorlására alkalmassá teszik. A biztosítónál az igény érvényesítésével kapcsolatban természetszerűleg csak egyetlen szempont érvényesülhet, nevezetesen az, hogy követelése minél nagyobb mértékben kielégítést nyerjen. A biztosítót semmi sem ösztönzi arra, hogy éljen azzal a törvényadta lehetőséggel, amely módot ad a kártérítésnek alacsonyabb mértékben való kiszabására, sőt a kártérítés kiszabásának mellőzésére is. Ilyesmire még szempontok sem állnak a rendelkezésére, de ha igyekeznék is tájékozódni azokról a körülményekről, amelyek a munkáltatót döntésében befolyásolhatnák, semmi érdeke nem fűződik ahhoz, hogy ezeket a körülményeket figyelembe is vegye. „Visszkereseti igénye" érvényesítése során tehát a biztosító *minden esetben* a kiszabható legmagasabb mértékben állapítaná meg a kártérítést. Márpedig a dolgozó nem hozható hátrányosabb helyzetbe annak következtében, hogy munkajogi anyagi felelősségre vonása során nem a munkaadójával, hanem annak engedményesével, akár „törvényi engedményesével" áll szemben.

Ilyen körülmények között azonban felmerül az a kérdés, van-e

joga a munkáltatónak munkajogi kártérítést kiszabni dolgozójával szemben, ha a kárt a biztosító megtérítette és így a munkáltatónak tulajdonképpen nincs kára. A fennálló jogszabályok alapján egyhamar nemigen tudnék határozott választ adni erre a kérdésre. A munkajogi kártérítés intézményének célkitűzéseiből azonban arra a következtetésre kell jutnom, hogy a kártérítés kiszabását ilyenkor is lehetővé kell tenni a munkáltató számára, mert ellenkező esetben nem volna módja szükséges esetben ezúton nevelő hatást gyakorolni alkalmazottjára. A munkajogi kártérítés amúgyis inkább fegyelmi jellegű intézkedés, semmint a károsult kártalanítását célzó rendszabály, ezért a polgári jogi kár megtérülésének éppúgy nem volna szabad megakadályoznia a munkajogi kártérítés kiszabását, mint a fegyelmi, vagy akár a büntető eljárás lefolytatását.

Ha viszont a kérdést így döntjük el, akkor határoznunk kell abban a kérdésben is, hogy a már kiszabott munkajogi kártérítés kit illessen: a munkáltatót, akinek a kárát a biztosító megtérítette, vagy a kárt megtérítő biztosítót? Ezt a kérdést is nehéz a hatályos jogszabályok alapján eldönteni. Vannak érvek amellett, hogy a biztosító ilyen esetben legalább e részben mentesüljön a kárviselés terhe alól, hiszen a munkáltató kára a dolgozó által fizetett kártérítéssel részben megtérül. A munkajogi kártérítés fentiekben vázolt jellege engem mégis olyan megoldás felé hajlít, hogy e kártérítést a biztosító ugyanúgy ne kapja meg, mint ahogy nem kapja meg azt az összeget, amellyel a károkozás folytán adott esetben fegyelmi úton csökkentették a dolgozó prémiumát, személyi alapbérét stb., ami a munkáltató számára ugyancsak anyagi többletet jelent. E megoldás mellett szól az is, hogy a munkajogi kártérítés intézményével biztosítani kívánt nevelő hatás érvényesítésére a munkáltatók részéről nyilván ritkábban kerülne sor, ha a kiszabott kártérítést át kellene adniok a biztosítónak. A biztosító pedig — véleményem szerint — elbírja az e megoldás folytán jelentkező bevételkiesést, vesztesége pedig feltétlenül kisebb, mint amekkora kárt szenvedne a népgazdaság a munkajogi kártérítés kiszabásának hasonló esetekben való rendszeres mellőzése révén.

*

Érdekes kérdéssel foglalkozik a cikk IV. pontja. Az erre vonatkozólag B. H. 5533 sz. alatt közölt bírósági érvelés eléggé lakonikus és formális, annyi azonban magából a cikkből is kitűnik, hogy valami nincs egészen rendben a kérdésnek a cikk által helyesnek vallott megoldása körül.

Arról van ugyanis szó hogy a Legfelsőbb Bíróság Pf. 20. 500/1967. sz. ítélete szerint a vagyonbiztosítás és így a casco gépjárműbiztosítás hatálya a tulajdonjog változásával megszűnik, még akkor is, ha a biztosítási díj e változás időpontján túlmenő időre kiegyenlítést nyert.

A fenti álláspont támogatására az ennek érdekében idézett törvényhelyek csak igen erőltetett, vagy legalábbis nagyon formális következtetések révén alkalmasak. Ezzel szemben a döntés sérti az igazságérzetet, bizonyos vonatkozásban — nevezetesen örökösödés esetén — még Lakatos Andor fejtegetése szerint is. Az élők közötti vagyonátruházás esetén azonban Lakatos Andor a jogszerzőtől „méltán" elvárja, hogy vagyontárgya biztosításáról — ha szükségesnek tartja — időben gondoskodjék. Elvárja tehát tőle azt, hogy adott esetben újra megfizessen olyan szolgáltatást, amit jogelődje a biztosítónak korábban már megfizetett.

Véleményem szerint a helyes megoldás élők közötti tulajdonátruházás esetén az lenne, hogy a biztosító legalább addig viselje a kockázatot, amíg a biztosítási díjat a tulajdonjog átruházója kiegyenlítette, és vissza nem is követelheti. Így a biztosító nem jutna illetéktelenül vagyoni előnyhöz. Lehet, hogy nyitott kapukat döngetek, de úgy gondolom a biztosítási feltételeknek mindenképpen részletes tájékoztatást kellene nyújtaniok a vonatkozó joghelyzetről.

*

Nagyon érdekesek a cikknek azok a fejtegetései, amelyek igen meggyőző érveléssel törvényellenesnek nyilvánítják a 4/1967 (VI. 8.) Mü. M. sz. r. 3. §-ának azt a rendelkezését, amely szerint a munkáltató kártérítési kötelezettségének összegéből le kell vonni azt az összeget is, amit a dolgozó a vállalat által javára kötött élet- vagy balesetbiztosítási szerződés alapján kap.

A szerző által kifejtett állásponthoz talán hozzá lehet még fűzni azt, hogy a munkaügyi miniszter rendelkezése emellett meghiúsítja azt a szándékot is, ami a vállalatokat az ilyen jellegű biztosítások megkötésénél vezette. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a vállalatok az őket terhelő kötelezettségeken felül kívántak valamit nyújtani különösen veszélyeztetett helyzetben működő dolgozóiknak, hogy ezzel, vagy ezzel *is* ellensúlyozzák a kérdéses munkával járó hátrányokat. Ha a vállalatok törvénytelensége ellenére is követni kívánnák a munkaügyi miniszter rendelkezését, úgy eredeti céljaik megvalósítása érdekében az jelenthetne kiutat a számukra, ha annyira megemelnék a biztosítási összeget, hogy ez fedezze azt, amit a dolgozó a vállalat kártérítési kötelezettségének teljesítése és a korábbi biztosítási összeg ezen túlmenő kifizetése esetén együttesen kapna.

*

Az új gazdasági irányítás rendszere sok új kérdést vet fel a biztosítás terén is. Az új szempontoknak megfelelő elszámolási rendszert valóban megkönnyíti, hogy állami vagyon biztosítása a gazdálkodó egységeknél ma már rezsitételként jelentkezhet. Ennek érdekében helyes volt feloldani az állami vagyon ügyleti formában való biztosításának tilalmát, megszüntetni az önbiztosítás rendszerét. Kérdés azonban, hogy ezzel az elszámolási könnyítéssel szemben más szempontok nem szólnak-e az önbiztosítás rendszerének fenntartása mellett. Annyi bizonyosnak látszik, hogy az ügyletszerű biztosításnak a biztosító önköltségeihez sokkal közelebbálló számítások alapján kellene történnie, mint ahogy ezt a mai biztosítási ügyeleteknél látjuk. Véleményem szerint ezeknek a számításoknak oly szorosaknak kellene lenniök, hogy üzleti szempontból nemigen jelenthetnek nagy különbségeket a

biztosító számára a jelenlegi önbiztosítási rendszerrel szemben.

*

A III. pontban fejtegetett problémára ismételten kitérő zárószavaival ugyan nem értek egyet, de remélem, Lakatos Andor érdekes, szépen megírt cikke egyéb érdemein túlmenően alkalmasnak bizonyul arra is, hogy ráterelje jogászaink figyelmét az általában mellékterületként kezelt biztosítási jog intézményére és gondolkodásra késztessen abban a vonatkozásban is, vajon valóban a „biztosítás" mai formái jelentik-e a szocialista társadalom egyik fontos célkitűzésének: a „biztonságnak" a megvalósítását. *Benkő Gyula*

A vércsoportvizsgálati módszerek jelentősége és fejlődése két évtizedes ítélkezési gyakorlat tükrében

A Magyar Jogász Szövetség Fővárosi Szervezetének Polgárijogi és Államigazgatási Szakosztálya karöltve a T. I. T Budapesti Szervezetének Jogi Szakosztályával, ankétot rendezett abból az alkalomból, hogy az igazságszolgáltatásban húsz évvel ezelőtt bevezették a vércsoport rendszerek vizsgálatát.

Az ankét bevezető előadását *Rex-Kiss Béla* tartotta. Előljáróban a kérdés történeti előzményeit ismertette. Már maga a vércsoport rendszerek felfedezője Landsteiner is sejtette felismerésének igazságügyi jelentőségét. Az igazságügyi orvostani próbálkozások ennek ellenére csak a huszas évek elején öltöttek komolyabb formát. Három fontos tétel tudományos értékű megfogalmazásból indulhatott ki az igazságügyi orvostan. *A)* A vércsoportok egész életen keresztül változatlanok maradnak. *B)* A vércsoporthoz tartozás örökölhető. *C)* Az A B tulajdonságok öröklése domináns jellegű. Ez időben sikerült már teljesen megbízható módszereket is kidolgozni a vércsoportok meghatározására. Az első vércsoportvizsgálatra — vitás származási ügyben — 1920-ban Ausztriában, Grázban került sor. Az A B 0 vércsoportokra terjedt ki kezdetben a vizsgálat. Az M N vizsgálatokat 1932-től alkalmazták a bírói eljárásban. A magyar bíróságokon a vércsoportvizsgálatok bevezetése vontatottan történt. A Curia 1928-ban még megtagadta a vizsgálat elrendelését azzal, hogy attól pozitív eredmény nem várható. Néhány esetben a negyvenes években a bíróság mégis elrendelte a vércsoportvizsgálatot. Döntő fordulat az 1946. évi XXIX. törvény életbeléptetésével — 1947. júliusa után — állot be. Rex-Kiss Béla vezetésével a Budapesti Orvostudományi Egyetem Igazságügyi Orvostani Intézetben vércsoportlaboratórium létesült.

Az azóta eltelt húsz év alatt a vizsgálatok eredményessége nagymértékben fejlődött. 1961-ig hazánkban csak az A B 0 és M N vércsoportrendszerek vizsgálata történt meg a származási perekben. E két vércsoport rendszerrel az apaság kizárásának esélye 33—34%.

1961-ben bevezették a Haptoglobin rendszer vizsgálatát. Ezzel a 34%-os kizárási esély 44%-ra emelkedett és a peres ügyeknek kb. 20 %-ában lehetett apaság-kizárást elérni. Fontos dátum az 1963. év, amidőn az Rh és Gm vércsoportrendszerek vizsgálata és alkalmazása kezdődött meg. 1964-ben az A B 0-vércsoportrendszeren belül az ún. A-alcsoportok vizsgálatára is sor került. Ez azzal az eredménynyel járt, hogy a kizárási esély jelentősen emelkedett (44%-ról 63 %-ra). Az elmúlt években megkezdték a Gm rendszeren belül az a-faktoron túlmenő egyéb (x, b, InV) faktorok vizsgálatát is. 1967-ben pedig bevezették az Ss és a Kell vércsoport-rendszerek rendszeres vizsgálatát olyan ügyekben, amelyekben az egyes vizsgálatok nem vezettek apaságkizáráshoz. Elsősorban a két- vagy több férfis ügyekben, amelyekben a leginkább volt esély arra, hogy a férfiak valamelyikének apasága a vércsoportvizsgálat kiterjesztése következtében kizárható, mert nyilvánvaló, hogy közülük csak egy lehet a nemző apa. Az Ss és Kell rendszerek figyelembevételével a vizsgálatok teljesítőképességét jelző apaságkizárhatósági lehetőség kb. 73%. Ez azt jelenti, hogy jelenleg a valóban nem apák kb. 73%-ának van esélye arra, hogy apaságukat az említett vércsoport-vizsgálatok segítségével sikerül kizárni.

E jelentős fejlődés azonban még nem jelenti a vizsgálatokkal elérhető bizonyosság felső határát. Különösen két vonatkozásban várható előrelépés a jövőben.

1. Az intézet nemrégiben kezdett foglalkozni az ún. *indirekt apaságkizárásban* rejlő lehetőségek felhasználásával. Az A_1 A_2 BO-, Rh- és MN-Ss vércsoport-rendszerekben a direkt meghatározható vércsoport-jelleg (fenotípus) nem minden esetben azonos a genotipussal, illetőleg egy fenotípuson belül több genotipus is lehetséges. (pl. az A-csoportú egyén egnotípusa lehet AA vagy A0; vagy az A_1/A_2 alcsoportok figyelembevételével pl. egy A_1-csoportú egyén genotípusa lehet A_1 A_2 és A_10) Ez azt jelenti, hogy az apaság kizárás lehetőségei ezekben a vércsoport-rendszerekben emiatt korlátozottak. A jelenleg alkalmazott szerológiai módszerekkel ugyanis a genotípus ezekben az esetekben közvetlenül nem határozható meg. De bizonyos körülmények között „indirekte" igen. Indirekt apaságkizárásról tehát akkor beszélünk, amikor a védelmezett apa apaságának kizárását lehetővé tevő genotípusát indirekt módszerrel határozzák meg. Kiterjesztik a vizsgálatokat a vizsgált egyén (vagy egyének) vérszerinti rokonaira, így elsősorban szüleire, de bizonyos esetekben az oldalági és lemenő vérszerinti rokonokra is. Ezeknél a vizsgálatoknál igen nagy segítséget jelent az, hogy az egyes vércsoport-rendszerek géngyakorisági számainak ismeretében a lehetséges genotípusoknak az egyes fenotípusokon belül előfordulási gyakoriságát %-ban ki lehet számítani Így pl. ismert az, hogy az A-csoporton belül az A0 kb. 80%-ban, az AA pedig kb. 20%-ban fordul elő hazai lakosságunkban. Az Rh-rendszerben pedig pl. a C + D + E — — c + e + fenotípusban az R_1r genotípus kb 93% -ban, az R_1R_0 kb. 6%-ban, az $R'R_0$ pedig kb. 0,2%-ban fordul elő.

2. Szerostatisztikai szakvéleményezés. A származásmegállapítási és gyermektartási perek vércsoportvizsgálatok alapján történő szakvéleményezésében egészen a legutóbbi időkig csaknem kizárólag a „kizárt" vagy „nem kizárt" (illetőleg lehetséges) kategóriákat alkalmazták. A „klasszikus" apaságkizárás, amely — a vizsgálat feltételeinek megtartása esetén — lényeges bi-

zonytalanságot nem rejt magában, lehetővé teszi a bíróság számára annak kimondását, hogy az apaként megjelölt férfit nem lehet a gyermek nemző apjának tekinteni. Azonban a vitás származás (apaság) tisztázására alkalmazható szerológiai örökléses jellegek (vércsoportok számának emelkedése, valamint egyes ilyen jellegek ritka előfordulása, ma már lehetővé teszik a szakértő számára azt is, hogy a szóbanforgó anya-gyermek-védelmezett apa vércsoport-konstelláció ismeretében az apaságkizáráson túlmenően az apaság ellen (negatív), vagy az apaság mellett szóló (pozitív) bizonyítékot is nyújtson a bíróságnak.

Különösen nagy súllyal esnek latba ritka jellegek (mint pl. a ritkább A-alcsoportok, Rh-faktorok és génkomplexek, a Kell-faktor) tekintetében a megegyezés a gyermek és a védelmezett apa között. Ezzel szemben az *apaság elleni bizonyitékként* értelmezhető, ha az adott esetben a védelmezett apasága nem zárható ugyan ki, de ahhoz, hogy nemzőapa lehessen, valamelyik vércsoport fenotípusában egy ritka genotípust kellene tartalmaznia.

Az intézet pár hónappal ezelőtt kezdte meg a vércsoportvizsgálati szakvélemények szerostatisztikai értékelését az Essen—Möller-féle eljárás alkalmazásával. Eddig 200 egyférfias ügyben végeztek szerostatisztikai értékelést. A 200 ügy közül 70-ben, vagyis az ügyek 35%-ában tudtak különböző fokú (90—99,8%-os apaság-valószínűségi szakvéleményt adni a szerostatisztikai értékelés alapján.

Ezzel szemben egyetlen ügyben sem kaptak 20% alatti valószínűségi értékeket, így egyetlen ügyben sem tudtak volna az apaságot valószínűtlenítő szakvéleményt adni. Mindebből arra következtetett az előadó, hogy a vércsoport-vizsgálatok segítségével ma már kb. ugyanannyi ügyben tudnának az apaságra nézve pozitív bizonyítékot szolgáltatni, mint ahány ügyben az apaságot ki tudják zárni. Nézete szerint a szerostatisztikai értékelés, használhatóságát tekintve, egyenértékűnek tekinthető az antropológiai vizsgálattal. A fejlődés ezen a téren nyilvánvalóan azt fogja eredményezni, hogy amilyen mértékben fog emelkedni a kizárási lehetőség az újabb vércsoportok vizsgálata segítségével, ugyanolyan mértékben fog növekedni az apaság pozitív megállapításának a lehetősége is.

A fejlődés további lehetőségeivel foglalkozva azt fejtegette, hogy elsősorban a külföldi szakértői gyakorlatban és a joggyakorlatban már alkalmazást nyert vércsoportok vizsgálatának bevezetésével lehet számolni a hazai gyakorlatban is. Ezek a vércsoportok fontossági sorrenben a következők: P, Duffy, Kidd, Lewis vércsoportok, a secretor (kiválasztó) tulajdonság, a vörösvérsejt-phosphatese csoportok, a Gc és Lp szérumcsoportok, a haptoglobin rendszer további variánsainak vizsgálata. A gyakorlati alkalmazás szempontjából fontos problémák közül megemlítette a bizonyító értéket illetően felmerült nézeteket.

A 304/1965. IM. sz. közlemény megállapításával szemben, amely az Rh vizsgálat alapján történt apaságkizárás bizonyító értékét csak a bizonyossággal határos valószínűségben állapítja meg, az előadó az Rh vizsgálati eredményeknek ma már az AB0, MN és Haptoglobin vizsgálaton alapuló apaságkizárásával azonos bizonyító erőt tulajdonít. Bíróságaink túlnyomó többségének gyakorlatában — tapasztalatai szerint — ez a bizonyító erő máris érvényesül, vannak azonban olyan bíróságok, amelyek még az antropológiai vizsgálat egyező eredménye esetén is helyet adnak tartásdíj és apasági kereseteknek Rh-apaságkizárás ellenére. Az újabban bevezetett vércsoport-vizsgálati módszerek bizonyítóértéke tekintetében apaságkizárás esetén valószínűtlenségi bizonyító erőről van szó, ami — ha az antropológiai vagy más bizonyíték ezt alátámasztja — elérheti a gyakorlatilag biztos apaságkizárás bizonyító erejét. Ezekben az esetekben javasolja a már elfogadott vizsgálati módszerekkel végzett vérvizsgálat megismétlését.

Álláspontja szerint az a helyes, ha a bíróság az AB0, MN, Hp, Rh és Gm vizsgálatokra kiterjedő vércsoport-vizsgálatot, nem kizárás esetén pedig (vagy párhuzamosan) antropológiai vizsgálatot rendel el, az antropológiai vizsgálatoknak továbbra nagy jelentősége van mindazokban az esetekben, amelyekben a vércsoport-vizsgálatok nem vezetnek apaságkizáráshoz, mert fontos bizonyítékot szolgáltathatnak az apaság mellett vagy ellene. Továbbá mindazokban az esetekben, amelyekben a vércsoport-vizsgálatok olyan vércsoport-vizsgálattal vezetnek apaságkizáráshoz, amelyeknek még nincsen elismert abszolút bizonyító értéke. Ilyenkor a megerősítő vagy kizáró antropológaiai eredmény fontos tájékoztatást nyújthat.

Külföldön egyes országokban a bíróságok előszeretettel veszik igénybe az olyan szakvéleményeket, amelyek a vércsoport-, antropológiai, sőt szülészeti vizsgálatok eredményeinek együttes kiértékelésén alapulnak. Különösen olyan esetekben van az ilyen szakvéleményezéseknek nagy jelentősége, amelyekben a vércsoport-vizsgálat eredményei nem vezettek apaságkizáráshoz. Ugyanis a matematika, közelebbről a valószínűség-számítás szabályainak alkalmazásával nagy bizonyító erővel rendelkező szakvélemények is nyerhetők, amelyekre bírói ítélet már nyugodtan alapozható.

Végezetül a hibalehetőségekkel és hibaforrásokkal foglalkozott. A vércsoport-vizsgálatok megbízhatóságát veszélyeztetheti a vizsgálatok kivitelezésénél pl. az eredmények leolvasásánál történt hiba; a személycsere, vérmintacsere lehetősége; a szakvélemény fogalmazásánál elírással, adminisztrációs hibával elkövetett tévedések lehetősége s a szakértő befolyásolása. Az intézet munkájában e sokféle hibaforrás ellenére szinte alig fordult elő hiba.

A tévedések számát a minimumra kell csökkenteni, a legfontosabb hibaforrások kiküszöbölésével. Ennek érdekében *a)* biztosítani kell, hogy minden vizsgálat, minden ügyben legalább kétszer legyen elvégezve, — *b)* biztosítani kell a vizsgálatokhoz a megfelelő menynyiségű és minőségű tesztszérumokat. Elsősorban az Rh és Gm vizsgálatoknál van arra szükség, hogy legalább kétféle gyártmányú szérummal rendelkezzenek, *c)* biztosítani kell, hogy a perben szereplő személyek minden esetben együtt, egy időben legyenek jelen a vérminta-vételnél. Az előrehaladás

azért nehéz, mert lényegében pénzkérdésről van szó mindhárom esetben. A jelenlegi vizsgálati díjtételek ma már nem fedezik a vizsgálatok lebonyolításának kiadásait, még a jelenlegi feltételek mellett sem.

A bevezető előadáshoz korreferensként elsőnek *Pap Tibor* egyetemi tanár szólt hozzá. Kiemelte, hogy nem kisebb jelentőségű kérdésről van szó, mint arról, hogy a házasságon kívül született gyermek jogállását a demokratikus követelményeknek megfelelően rendezte az 1946. évi XXIX. számú tv., és e törvény életbeléptetésével szélesre tárultak a kapuk a természettudományi bizonyítás lehetőségei előtt a magyar bírói gyakorlatban, a házasságon kívül született gyermek jogállásának tisztázása érdekében. Nem állítható, hogy a magyar törvényhozás elsietett lépést tett a vércsoport-vizsgálati módszerek bevezetésével, mert az idő tájt már számos európai ország előzött meg bennünket a vércsoportok bírói eljárásban történő alkalmazásának megengedettsége kérdésében. Ausztriában, Németországban és a Szovjetunióban már a huszas évek derekán lehetővé tették a vércsoportvizsgálatok alkalmazását származás megállapítási ügyekben.

A vércsoprt-vizsgálatok alkalmazásának elrendelésével lemaradásunkat felszámoltuk és két vonatkozásban még a fejlődésben előljárók soraiba is bekerültünk. Nemcsak lehetővé tette a jogszabály a vércsoport-vizsgálat eszközlését, de annak reális előfeltételeit is biztosította, amikor kötelezte az érdekelteket a vérvétel tűrésére, ami akkor Európa igen kevés államában volt hasonlóan szabályozva.

A másik vonatkozás amiben előreléptünk az a bírói ítéletek jogi konzekvenciájának teljes levonása. A bírói ítélet nemcsak tartásdíj szolgáltatására kötelezett személyt jelöl ki, de a rokoni kapcsolatok teljességét is biztosíthatja a gyermek és az apaként megállapított férfi között.

A nemzetközi jogösszehasonlítás vonatkozásában a házasságon kívül született gyermek jogállásának rendezését tekintve, az egyes nemzeti törvényhozások négy csoportba sorolhatók.

Egyes országok e tekintetben szigorúan ragaszkodnak tradicionális elvekhez és diszkriminációt alkalmaznak a házasságon kívül született gyermekkel szemben, amenynyiben csak tartásra engedik kötelezni a gyermeket nemző férfit. Ezek közé tartozik az angol, az osztrák és az északamerikai államok többségének törvényhozása, bár Ausztriában éppen jelenleg dolgoznak egy törvényjavaslaton, amely lehetővé kívánja tenni az apaság megállapítását is.

Az országok másik csoportja elvileg tiltja az apaság megállapítását, kivételesen azonban mégis módot nyújtanak rá (Spanyolország, Portugália és Franciaország). A francia jog vonatkozásában nem érdektelen megemlíteni, hogy annak értelmében házasságtörésből, vagy vérfertőzésből származó, tehát „törvénytelen" gyermekek esetében tilos az apaság bírói eljárásban történő megállapítása. A francia civilisztikai irodalom már 40 évvel ezelőtt úgy látta, hogy ez a diszkrimináció arra van ítélve, hogy eltűnjön. Máig sem tűnt el, bár a francia elmélet — túlnyomó részében — azon a nézeten van, hogy a törvényes család védelme távolról sem igényli az ilyen gyermekek ennyire meszszemenő és szigorú elítélését.

Felismerhető a törvényhozásoknak egy harmadik csoportja is. Ezek egyrészt a természetes apát csak tartásra engedik kötelezni, másrészt bizonyos esetekben módot adnak az apaság megállapítására is. (Görögország, Hollandia, Chile és a Német Szövetségi Köztársaság) Utóbbi esetében — Ausztriához hasonlóan — újabban reformtörekvéseknek lehetünk tanúi. 1966-ban tették közzé a „házasságon kívüli törvény" előadói tervezetét, amely viszonylag széles körben kívánja lehetővé tenni a házasságon kívül született gyermek apja kilétének bírói megállapítását.

A tervezet indoklása rámutat, hogy e megoldást azért lehetett választani, mert eltekintve egyéb szakértői vizsgálatok lehetőségétől, egyedül a vércsoportvizsgálatok segítségével jelenleg 80%-a kizárható mindazoknak a férfiaknak, akik ténylegesen nem jöhetnek a gyermek apjaként számításba. A tervezet a továbbiakban feltételezi hogy ez a százalékarány a jövőben még növekedni fog, sőt bizonyos körülmények között a pozitív apaság-megállapítás lehetőségét sem tartja a vizsgálati módszerek alkalmazásával kizártnak.

A törvényhozások 4. csoportjában — mindenekelőtt az európai népi demokráciákban — minden megkötöttség nélkül lehetőség nyílik a házasságon kívül született gyermek tekintetében az apa kilétének megállapítására (ide tartozik még Dánia, Norvégia, Svédország, Japán).

Bizonyításelméleti szempontból szólt hozzá az előadó által fejtegetett kérdéshez *Farkas József* korreferens. Álláspontja szerint helyes, ha a bíróságok fontolgatva haladnak előre az újabb vércsoport-vizsgálati módszerek elfogadása terén. A bíróság kötve van az E. T. T. állásfoglalásaihoz. Amíg az E. T. T. nem változtat eddig közzétett állásfoglalásain, addig a bíróságnak ragaszkodnia kell a közleményekben nyilvánosságra került elvekhez. E tekintetben különbség van a természettudományos és a jogi fejlődés között. Az Rh vizsgálatot előbb a természettudománynak kell elfogadnia természettudományos értékű bizonyítéknak, és csak ha ez már megtörtént, és az E. T. T. erről nyilatkozott, akkor léphet előre e téren a bíróság is. Egyetértett különben abban, hogy időszerű lenne újabb közlemény kiadása, amely összhangban van a legfrissebb természettudományos eredményekkel.

Az előadásban említett indirekt és szerostatisztikai vizsgálatok eredményeinek perben történő felhasználása tekintetében aggályait hangoztatta. Ezek a vizsgálatok csak valószínűsítő bizonyítékokat szolgáltatnak, viszont a magyar Polgári Perrendtartás a teljes bizonyosságot követeli az ítéleti döntéshez. Más a helyzet pl. az NDK-ban, ahol a döntéshez elegendő a nagyfokú bizonyosság is, mint ez egy legutóbb közzétett elvi döntésben kifejtést nyert.

Az anyagi jogi rendelkezésekkel oldható fel egyedül a Pp-nek a teljes bizonyossággal kapcsolatos követelménye. A Csjt. 38. §-a (2) bekezdésének a) és b) pontja sze-

rinti apaság megállapításához pl. a teljes bizonyosság szükséges, a c) ponthoz ellenben elegendő a valószínűség is, mert a törvény itt megelégszik azzal, hogy alaposan következtethető legyen a körülményekből a gyermeknek a fogantatási idő alatti közösülésből való származása. A c) pontos apaság esetében tehát döntő jelentőségűek lehetnek az új vérvizsgálattal nyert eredmények, e perfajtákban jogilag releváns körülményekké válhatnak.

Az a) és b) pontos apaság esetében, csak az igen nagy valószínűségű eredményt adó egyéb más perbeli bizonyítékok mellett lehetnek — mint kiegészítő bizonyítékok — perdöntő fontosságúak az új vizsgálattal elért adatok, a hézagos tényállást teljessé tehetik.

Nyomós indokokból helyénvaló lehet a vércsoport-vizsgálat megismétlése. Amennyiben vitás, hogy erre sor kerülhet e, jogi megoldásként a Pp. 181. §-ának (2) bekezdésében foglalt rendelkezés alkalmazása jöhet szóba.

A komplex vizsgálatok jelentőségét egyebek mellett abban látja, hogy ilyenkor biztosítva van az együttes jelenlét, s a vizsgálat esetleg szükségessé vált megismétlése kisebb költségkihatással jár mint a külön-külön időpontokban és helyen megismételt vizsgálatoknál. Helytelenítette azt a szemléletet, amely származásmegállapítási perekben fukarabban bánik a vizsgálati lehetőségekkel mint a vagyonjogi vitákban. A származásmegállapítási perekben, a gyermek családi jogállásának rendezésével vagy nem rendezésével súlyos vagyoni következmények hárulnak a felekre. Végezetül utalt arra, hogy éppen a bevezető előadást tartó Rex-Kiss Bélának jelentős érdemei vannak abban, hogy a devizális és más anyagi okokból eredő lemaradás ellenére az elméleti szinten folyó kutatómunka nemzetközileg is kielégítő. Sürgette a témára vonatkozó jogirodalom fejlesztését.

A következő korreferens *Bacsó Jenő,* az Igazságügyminisztérium osztályvezetője azt fejtegette, hogy ma már időszerűtlen azt feszegetni, hogy a vércsoport-rendszerek vizsgálatának van-e helye az ítélkezésben vagy sem, mert a jogszabályi rendelkezések e kérdést eldöntötték. A kérdés ma már az, hogy melyek a jogi, orvosi és szervezeti továbbhaladás útjai. A bíróságnak az igazság alapján kell dönteni a polgári perekben. Az abszolút igazság eléréséhez adnak segítséget a vércsoport rendszerek vizsgálatai, amelyek természettudományos értékű adatokat nyújtanak az ügyek eldöntéséhez. A bevezető előadás a továbbhaladás két útját jelölte meg, *a)* az indirekt módszert és *b)* a szerostatisztikai szakvéleményt. Mindkettőnek a jelentősége igen nagy, mert az előző a kizárás lehetőségét tökéletesíti, a másik pedig az apaság megállapítását pozitív módon teszi lehetővé. Az utóbbinak a jelentősége különösen fontos, mert közvetlenül kíván választ adni arra a kérdésre, hogy az állított apa valóban apa-e. Farkas József azonban e téren kifejtette aggályait az utóbbi vizsgálati módszer bizonyító ereje vonatkozásában és ezt osztani kell.

Ennek ellenére ha a pozitív irányú megállapítás aggályra is ad alkalmat abban a vonatkozásban, hogy abszolút értékű, tehát teljes bizonyosságot ad, mégis igen jelentős bizonyíték a többi közvetett vagy közvetlen bizonyíték mellett.

Az indirekt vizsgálati módszer megkívánja, hogy ne csak az apaként vagy anyaként állított (vagy tagadott) személy, hanem ennek rokonai is vizsgálat alá legyenek vonhatók. Ez ugyanis növeli a vizsgálat útján elérhető bizonyosság százalékát. A származási perben e vonatkozásban nincs probléma, mert a Pp. 300. §-a szerint bármelyik érdekeltet lehet kötelezni a vizsgálathoz szükséges vér vételének tűrésére. Az pedig, hogy ki minősül „érdekelt"-nek, a bíróság megállapításától függ. A kör széles, tehát az sincs kizárva, hogy a bíróság ezen az alapon a rokonokon kívüli személy vizsgálatát is elrendeli.

A bizonyítás elrendelésének szabályai vonatkozásában azonban alkalmazandó a rendelkezés, amely szerint a vércsoportvizsgálat foganatosítása érdekében elővezetést nem lehet alkalmazni.

A másik irányú problémát pedig az okozza, hogy a vizsgálat elrendelése nem határozott, nem vonja meg azt a kört, ameddig a szakértőnek el kell mennie.

A helyes eljárás az lehet, hogy a bíróság konkrétan meghatározza, milyen vércsoport-vizsgálatot kíván, vagy pedig mindjárt úgy keresi meg a szakértőt, hogy — valamennyi érdekelt vérének vizsgálatát úgy végezze el, hogy ha kizárást talált, a további vizsgálat tárgytalanná válik.

Ehhez természetesen szükséges a tudományos eredményeknek az Egészségügyi Tudományos Tanács által való rendszeres közlése, hogy így a bíróságok a vércsoport-vizsgálatok elrendelésének lehetőségeiről rendszeresen tájékozva legyenek.. Az erre vonatkozó legutóbbi tájékoztató 1965-ben jelent meg, és nyilvánvaló, hogy azóta az orvostudmány jelentősen előrehaladt, de legalább is létrejött annak a lehetősége, hogy a tudományos szervek állást foglaljanak egyes újabb bizonyító tényezők tekintetében.

A személycsere és a vérmintacsere kiküszöbölése tekintetében a szakértői vizsgálatokra vonatkozó jogszabályok tekintetében is megfelelő intézkedésre van szükség.

Javasolta a vércsoport-vizsgálat további decentralizálását, Budapest és Pécs mellett a többi orvostudományi egyetemeken is biztosítani kell a vércsoport-vizsgálatot, majd ezt fokozatosan ki kellene terjeszteni nagyobb megyei kórházakra. A decentralizált vizsgálat ugyanis nagymértékben kiküszöbölné a személycserét, illetőleg a vérmintacserét. Igen fontos lenne az is, hogy azokról a személyekről, akiktől vért vettek, minden esetben készüljön fénykép. Mindez természetesen nagymértékben pénzkérdés, de ha a szakértői díjak emelése lehetővé válnék, a nagyobb mennyiségű vizsgálat elvégzése esetében a költségek arányosan elosztódnának, és lehetőség volna, hogy a vérvételt végző személy vagy intézet készítené el a fényképeket.

A vércsoport-vizsgálat jelentősége az orvosi szférából kilépett az igazgatási szférába is. Elgondolás merült fel, hogy a vércsoportra jellemző adatokat mindenkinek a személyi igazolványában kellene feltüntetni. Ez ugyanis módot adna arra, hogy ha valamely okból — pl. közúti baleset esetén — sürgős vérátömlesztésre volna szükség, ne kelljen az időt a vércsoport megállapításával tölteni, hanem a sze-

mélyi igazolvány adatai alapján mindjárt a megfelelő vért lehetne adni.

Mindez arra mutat, hogy a vércsoport-vizsgálatok jelentősége minden téren nőtt, és a tudomány fejlődése egyre jobban biztosítja mind a vércsoport alapján való azonosítás, mind a származás megállapításának lehetőségét.

Zalai László a Pesti Központi Kerületi Bíróság családjogi ügyeit tárgyaló bírói csoport vezetője korreferensi hozzászólásában a bírói gyakorlat tapasztalatait ismertette.

Az 1946. évi XXIX. sz. tv. rendelkezéseivel kapcsolatosan a 30.000/1947 (V. 25.) I. M. sz. rendelet írta elő a vércsoport-vizsgálat foganatosításának módját és feltételeit, tekintettel arra, hogy az IOT a korábbinál már kedvezőbb véleménnyel értékelte a vércsoport-vizsgálat szakértői véleményében foglalt véleményt. Ezidő óta lehet számítani azt, hogy a vércsoport-vizsgálat a peres eljárások keretében mind gyakoribbá vált.

A bírói gyakorlatban a 304/1965. számú közlemény megjelenése óta eltelt 2 év tapasztalatai alapján a bíróságok az Rh vizsgálatok kizáró eredményét bizonyító érték tekintetében az előbb említett vizsgálati módok kizáró eredményével azonosan minősítik. A bírói gyakorlatban tehát a kizáró vizsgálati eredmények úgy realizálódnak, hogy ezekkel kapcsolatosan az eljárásban további bizonyítékok beszerzésére nincsen szükség, mert más egyéb bizonyíték nem rendelkezhetik olyan bizonyító erővel, amely alkalmas lenne a kizáró eredmény megdöntésére.

A szakértői vélemények eredményéhez képest tehát a perek kimenetele kétirányú lehet: az egyik esetben a szakértői vélemény a kizárást tanúsítja, ez tehát a felperesi kereset elutasítását jelenti.

A perek másik csoportjában az orvosszakértői vélemény a mostani gyakorlatnak megfelelően az ötféle vizsgálati mód alkalmazása mellett sem tudta az alperes, illetve apa és gyermek közötti kizártságot tanúsítani. Ezeknél a pereknél merül fel a további bizonyítás szüksége.

A tapasztalatok szerint a további bizonyítást igénylő perek elbírálását jelentős mértékben segíti elő az antropológiai vizsgálat. E vizsgálat lehetőségét, értékelését a 315/1961, valamint a 304/1965. sz. Igazságügyminisztériumi Közlemény foglalja egybe és emeli ki a bizonyítékok körében az antropológiai vizsgálat szakértői véleményének jelentőségét az értékelés során. Ez a közlemény a minuciavizsgálatot a perek szempontjából csupán tudományos értékűnek minősíti. Amennyire a kizáró eredményű vércsoport-vizsgálat lényegében pozitív bizonyíték az alperesre vonatkozó apaság kizárása tekintetében, úgy feltétlenül pozitív bizonyítékként értékelhető a gyermekre nézve kedvező antropológiai vizsgálati eredmény.

Perújítás — tapasztalatai szerint — egészen ritkán fordul elő, így csupán utalt arra, hogy a perújítás lehetőségét elvetette a bíróság akkor, amikor a perújító fél a vércsoport-vizsgálat megismétlését kérte arra hivatkozással, hogy a vizsgálatokat ma már korszerű és fejlettebb módszerekkel végzik, megállapítva azt, hogy a vércsoport-vizsgálat megismétlése iránti kérelem a Pp. 260. §-a (1) bekezdésének a) pontja szerint nem tekinthető új bizonyítéknak. A második esetben a perújítási kérelem arra volt alapítva, hogy esetleg a vizsgálat vagy vérvétel során valamilyen adminisztrációs tévedés vagy csere történhetett, így indokolt új szakértői vizsgálat elrendelése. A bíróság ezt a perújítási kérelmet is elutasította, mert ez a körülmény új bizonyítéknak nem tekinthető, ezek a körülmények az alapeljárás során értékelésre kerültek.

A perek tapasztalatai azt mutatják, hogy a származással kapcsolatos perek anyagi igazságnak megfelelő elbírálása az állampolgárok elsőrendű érdekét szolgálja, mert egy-egy származással kapcsolatos döntés az érdekelt sorsában egy életre szóló következményt rejt magában. Szükséges tehát, hogy az eddigi szoros együttműködés a bíróság és az orvosszakértők között elmélyüljön. Ha ez megvalósul, akkor méltó módon és eredményesen emlékeztünk meg a vércsoport-vizsgálat bevezetésének 20 éves évfordulójáról.

Az ankét előadásait követő vitában többen felszólaltak. *Kajcsa Andor* a Fővárosi Bíróság tanácsvezetője, *Drávainé Benkő Margit*, a Legfelsőbb Ügyészség ügyésze, *Bohánsky László* a Legfelsőbb Bíróság bírája hozzászólásaikban a vércsoport-vizsgálatok fontosságát hangsúlyozták a származásmegállapítási perekben. Az ankét a Polgári-jogi szakosztály elnökének zárszavával ért véget.

Hartai László

A pécsi és budapesti jogi fakultások jubileumai

A magyar felsőoktatás kezdeteinek 600. évfordulója alkalmából rendezett ünnepségek Pécsett

A magyar felsőoktatás története — post festam talán megállapíthatjuk: kellőképpen nem vizsgált története — egy igen érdekes kronológiai egybeeséssel hívhatta fel önmagára a figyelmet. 600 évvel ezelőtt került sor Pécsett a teológiai fakultás nélküli studium generale alapítására, s ugyancsak most ünnepelhette a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara is 300 éves fennállását. A 600 és 300 év távlatából történő visszaemlékezések természetesen nemcsak ünnepségsorozatot eredményezetek, a két Kar jubileumát nemcsak a visszapillantás jellemezte, hanem a jelen és a jövő problémái felmérésének igénye is napirendre került.

Pécsett 1967. október 9. és 14. között került sor a magyar felsőoktatás kezdetei 600. évfordulójának megünneplésére. I. Lajos 1367-ben alapította az első magyar studium generale-t Pécsett — 1367. szeptember 1-én erősítette meg V. Or-

bán pápa Anjou Lajos egyetemalapító levelét.[1] A pécsi egyetemalapítás szerves része volt a középeurópai egyetemalapításoknak, amely a prágai egyetem alapításával vette kezdetét, majd a krakkói és bécsi universitások létrehozásával folytatódott. Ebbe a folyamatba illeszkedett bele a pécsi egyetem felállítása is. Több évi előkészület után a magyar király az ország egyik legnépesebb városában hozta létre a studium generálét. A tudományos kutatás már korábban is feltette azt a kérdést, hogy I. Lajos választása miért esett éppen Pécsre. Békefi Remig személyi síkon próbálta a választ megadni: Vilmos pécsi püspök politikai befolyásában látta a legdöntőbb okot.[2] Csizmadia Andornak, a jubiláló kar jogtörténész professzorának, dékánjának legújabb kutatásai viszont azt bizonyították, hogy az egyetem anyagi létalapját a püspökség és a káptalan biztosították, amit azért is tehettek, mert a pápai Liber Taxarum adatai szerint a 14. sz. második felében a pécsi püspökség a legtehetősebb volt az összes magyarországi püspökség és érsekség sorában. „...a pécsi püspök 1361-ben és 1374-ben is 3.400—3.400 fl. taxával volt megróva, ugyanakkor a krakkói püspök 3.000 fl.-al. Ha meggondoljuk, hogy pl. a ragusai érsek ez időben csak 200 fl-t fizetett, a prágai is 2.800 fl-t, az esztergomi érsek, Magyarország prímása 2.000 fl-t, megérthető, hogy a pécsi püspökség jövedelme elbírta az egyetem fenntartását." — írta Csizmadia Andor.[3] Az egyetem alapítási folyamatában tevékeny szerepet vállaló Vilmos pécsi püspük különben az egyetem első tanáraul barátját, Galvano di Bologna-t hívta meg a páduai egyetemről,[4] aki a páduai egyetem jogi oktatási szokásait és módszereit ültette át a pannóniai egyetemre. 1367-ben tehát elkezdte tevékenységét az első magyar studium generale, megindult a jogi oktatás, s vele együtt a hét szabad művészet tanítása is. A pécsi egyetem keletkezési folyamatainak tisztázását nagymértékben nehezítő tény — a forrásanyag töredékes jellege — még súlyozottabban jelentkezik az egyetem további történetének vizsgálatánál. Tény az, hogy az egyetem elsorvadt, előbb elveszítvén studium generale jellegét főiskolává degradálódott, majd a török uralom teljességgel kizárta az akár ilyen szintű továbbműködés lehetőségeit is. Csak a 18. sz.-ban jelentkezett újra a felsőoktatás bizonyos intézményeinek megteremtése Pécsett, s realizálódott a tevékenységét ismét diszkontinualitásban végző püspöki jogakadémia történetében. Az egyetemi oktatás Pécsett csak 1923-ban vette újra kezdetét. A pécsi egyetem történetének folytonosságát megszakító tényezők azonban nem feledhették a 600 évvel ezelőtti alapítás tényét és jelentőségét. S ennek a felismerésnek a jegyében készült a város és az egyetem a jubileumi ünnepségekre.

1967. október 9-én kezdődött az ünnepség-sorozat a Pécsi Nemzeti Színházban: az ország 92 felsőoktatási intézményének, a hazai és külföldi tudományos és közélet több száz képviselőjének jelenlétében *dr. Polinszky Károly* művelődésügyi miniszterhelyettes nyitotta meg a jubileumot. Az 50 tagú díszelnökség soraiban helyet foglalt *Losonczi Pál,* az Elnöki Tanács elnöke, *dr. Ajtai Miklós,* az MSZMP Politikai Bizottságának póttagja, a Minisztertanács elnökhelyettese, *dr. Szabó Zoltán* egészségügyi miniszter, *dr. Szénási Géza,* a Magyar Népköztársaság Legfőbb Ügyésze, *Cseterki Lajos,* az Elnöki Tanács titkára, *dr. Markója Imre,* az igazságügyminiszter első helyettese, *Orbán László,* a művelődésügyi miniszter első helyettese, *Gergely István,* mezőgazdasági és élelmezésügyi miniszterhelyettes, *Óvári Miklós,* az MSZMP Központi Bizottsága tudományos és kulturális és közoktatásügyi osztályának vezetője. A díszelnökségnek tagjai voltak a különböző külföldi egyetemek delegátusainak vezetői is: a bolognai, a párizsi, a dijoni, a prágai, a krakkói, a bécsi, a liege-i, a bukaresti, a szófiai egyetemről érkezett rektorok, dékánok, professzorok. Ugyancsak a díszelnökségben foglalt helyet *V. Krasznov* is, a Szovjetunió felsőoktatási miniszterének első helyettese. A külföldi vendégek mellett helyet foglaltak a díszelnökségben Pécs város és Baranya megye közéletének reprezentánsai is, s a város külföldi vendégei küldöttségének vezetői.

Az ünnepi beszédet dr. *Ajtai Miklós* tartotta „A magyar felsőoktatás fejlődése és feladatai" címmel. Előadása első részében szólt a magyar felsőoktatás historikumáról, s megállapította: „...történelmünk súlyos viharai megnehezítették, hogy a 600 évvel ezelőtt elindult folyamat zavartalan és hézag nélküli legyen, mégis ezt a 600 évet joggal ünnepeljük most, joggal tekintünk vissza felsőoktatásunk hat évszázadára, és helyes, hogy ezt az évfordulót Pécsett ünnepeljük." A miniszterelnökhelyettes ezután arról szólt, hogy a magyar felsőoktatás fejlődésében mennyiben és milyen mértékben teremtett cesurát a felszabadulás, hogyan jöttek létre azok a lehetőségek, amelyeknek megvalósulása nyomán mai felsőoktatásunkban a munkás és parasztszülők gyermekeinek számaránya meghaladja a 40%-ot. Dr. Ajtai Miklós — reprezentálva a felszabadulás után bekövetkezett fejlődést a magyar felsőoktatásban — hivatkozott arra, hogy a felsőoktatási hallgatók száma 1937-hez viszonyítva kereken ötszörösére emelkedett. Majd az oktatásügy perspektíváiról szólt, s hangsúlyozta, hogy a tudományos munka részaránya a termelésben is egyre nagyobb, nemcsak szerepét, de konkrét számszerűségeit illetően is. Különös fontosságot ad hazánkban a felsőoktatás számára az, hogy országunk méretei, természeti adottságai, nyersanyagszegénysége imperativus jelleggel teszi szükségessé a magas értékű szellemi alkotások megszületési lehetőségeinek optimális biztosítását — mondotta. Ajtai Miklós beszédét annak hangoztatásával zárta, hogy „...a múlt csak tanulság, a jelen és a jövő az, ami a magyar nép s szocialista fejlődésünk ügyének elsőrendű kérdése. Ezért dolgozunk, ezért harcolunk. Mindaz, amit teszünk egyetlen célt szolgál, azt,

[1] Vö.: Koller József: Hist. Episc. Quinque-Ecclesiarum. III. 96—99., 99—101. l., Fejér: Codex, Diplomaticus. IX/IV. 65—68., 69—71. l., Békefi Remig: A pécsi egyetem. Bp. 1909. 5—27 old., Csizmadia Andor: A pécsi egyetem a középkorban. Bp. 1965., s az eddigi kutatások eredményeit nagymértékben tovább vivő kötet: A pécsi egyetem történetéből. Szerk.: Csizmadia Andor. Pécs, 1967.

[2] Békefi Reming: i. m. 28—30 old.

[3] Csizmadia Andor: i. m. 14. old.

[4] Vö.: A pécsi egyetem történetéből. i. m. 111—126 old.

hogy népünk szebben, boldogabban, jobban, kulturáltabban éljen".

A jubileumi ünnepségnek hatalmas apparátussal és igazi vendégszeretettel otthont adó város — Pécs — nevében *Horváth Lajos,* a város tanácsának vb. elnöke köszöntötte és üdvözölte a jubileum résztvevőit. Majd *Krasznov,* a Szovjetunió felsőoktatási miniszterének első helyettese köszöntötte a várost, a város egyetemeit. Szólt azokról a szovjet—magyar kapcsolatokról, amelyek a felsőoktatás területén alakultak ki, s fejlődtek — oly eredményeket hozva, mint pl. azt, hogy csupán az elmúlt évben kétezer magyar diák fejezte be tanulmányait a Szovjetunióban. A továbbiak során üdvözlő beszédet mondott *Paulo Dore,* a bolognai egyetem professzorainak nesztora, *Claude Colliard,* a Sorbonne professzora, *Pavel Levitt,* a prágai Károly Egyetem rektorhelyettese, *Wilhelm Weber,* a bécsi egyetem jogi fakultásának dékánja, *Kazimierz Popiolek,* a krakkói Jagello Egyetem rektorhelyettese. Az üdvözlő beszédek kifejezésre juttatták a különböző universitások és fakultások kapcsolatai bővítésének és erősítésének szükségességét, a tudományos együttműködés fokozásának elengedhetetlen voltát. A vendégprofesszorok szavai az ünnepélyes aktushoz mért emelkedett stílus keretei között nagyon is mindennapi igényeket fogalmaztak meg: a tudományos alkotómunka minden eddiginél nagyobb mérvű összekapcsolását, a közös feladatok közös munkával történő megoldását.

A magyar felsőoktatási intézmények nevében *dr. Nagy Károly,* a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem rektora szólt a magyar felsőoktatás történetének kérdéseiről, s méltatta a magyar felsőoktatás fejlődésének eredményeit, beszélt a jelen problémáiról. Az ünnepségsorozat megnyitásának befejezéseként *R. A. Perjak,* a lvovi városi tanács elnökének első helyettese nyújtotta át a 300 éves lvovi egyetem diplomáját.

A megnyitó ülés után a város adott ünnepi ebédet a jubileum résztvevőinek, ahol Horváth Lajos mondott pohárköszöntőt — s a város ezt az alkalmat ragadta meg, hogy vendégei részére ajándékokat adhasson át.

Az ebédet követően az új klinika csarnokában ünnepélyesen megnyitották a jubileumi ünnepségek alkalmával rendezett egyetemtörténeti kiállítást. A megjelentek előtt *dr. Boros Béla,* a Pécsi Orvostudományi Egyetem rektora mondott beszédet.

A vendégek október 9-én este a pécsi balett műsorát tekintették meg.

Az ünnepségek másnap folytatódtak. Először Knoll István, Balázs Béle-díjas filmrendező „Diákváros" című színes kisfilmjét vetítették le, amelyet a film készítője a jubileumi ünnepségekre alkotott. A film levetítése után tartotta meg előadását *dr. Erdey-Grúz Tibor* akadémikus, a Magyar Tudományos Akadémia főtitkára „A tudományok művelése és a felsőoktatás" címmel. Az Akadémia főtitkára gazdagon dokumentálva tárta fel a kutatóintézeti és az egyetemi tudományos kutatómunka legaktuálisabb problémáit. Szólt azokról a kapcsolatokról, amelyek a magyar tudományos élet e két szféráját összekötik. Kitért az akadémiai kutatóintézetek és a tanszékek közötti együttműködés eredményeire, a további lehetőségekre. Kiemelte azt, hogy messzebbmenő igénnyel szükséges a munkatervek összeegyeztetése. Erdey-Grúz Tibor beszélt arról a problémáról is, amely ma általánosan foglalkoztatja az európai felsőoktatás irányítóit és résztvevőit — a tanszékeknek egy magasabb szervezeti egységbe történő összefogásának szükségességéről.[5] Szorgalmazni kell annak a szemléletnek a kialakítását — vélte az előadó —, hogy a tanszékek nemcsak egymástól elkülönült egységek, hanem egy nagyobb egység, egy összefogott kollektíva részei is. Megemlítette az Akadémia főtitkára azt is, hogy ugyanakkor a tanszéki kutatómunkában helyet kell biztosítani az olyan jellegű vizsgálatoknak, amelyekre országos méretekben nem lehet különösebben nagy erőket összpontosítani, de amelyek elvégzése mégis halaszthatatlan jellegű feladatok megoldását jelentik. Erdey-Grúz Tibor részletesen beszélt arról a problémáról, hogy korunk tudományos életének egyik legfőbb jellemzője a nagy közösségeket mozgató komplex kutatások előtérbe kerülése, de a tény figyelembevétele mellett is tág teret kell biztosítani az egyéni kutatások számára. A zömében társadalomtudósokból álló hallgatóság különösen értékelte az előadásnak azt a jellegét, amely a társadalomtudományok és a természettudományok kutatási problémáit közös nevezőn értékelte, elkerülve azt a többször is tapasztalható jelenséget, amely a reáliák kutatási problematikáját mechanikusan alkalmazza — s nemcsak nomenklatúrájában — a társadalomtudományokra. Beszélt az előadó az új gazdasági mechanizmus problémájáról is a tárgyalt témakör vonatkozásában. Aláhúzta, hogy a kutatási megbízások és szerződések bővítése révén a tanszékeknek és a kutatóintézeteknek egyaránt kedvezőbb lehetőségük lesz arra, hogy közvetlenebbül kapcsolódhassanak be a gazdasági és kulturális élet tényleges viszonyaiba.

Erdey-Grúz Tibor akadémikus előadását követő délutánon került sor a jubileumi ünnepség-sorozat egyik legreprezentatívabb eseményére: a pécsi jogi fakultás honoris causa doktorainak avatására. Az avatáson részt vett Michel Combal, a Francia Köztársaság budapesti nagykövetségének tanácsosa, a nagykövetség ideiglenes ügyvivője, Andre Michel, a nagykövetség kulturális tanácsosa, Jerzy Zielinski, a Lengyel Népköztársaság budapesti követségének tanácsosa. Az avatás során a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara honoris causa doktorrá fogadta dr. Jacques Dehaussy professzort, a Dijoni Egyetem Jogi és Közgazdaságtudományi Karának dékánját, dr. Erwin Melichar professzort, a Bécsi Egyetem Jogi Kara Államjogi és Közigazgatásjogi Tanszékének vezetőjét, az Osztrák Alkotmánybíróság tagját, dr. Kazimierz Opalek professzort, a Krakkói Jagelló Egyetem Állam- és Jogelméleti Tanszékének vezetőjét. A külföldi professzorokat a Kar három egyetemi tanára, dr. Bihari Ottó, dr. Szamel Lajos, és dr. Szotáczky Mihály promoveálta — méltatván az avatandók érdemeit a tudomá-

[5] Vö. pl.: Die Welt. 1968. január 10.

nyos élet területén, valamint egyetemeik és a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara közötti együttműködés vonatkozásában. Az avatóbizottság elnöke, a jubiláló kar dékánja, dr. Csizmadia Andor professzor „ad amplissimum doctoris gradum honoris causa te promoveo" szavakkal avatta fel a díszdoktorokat. Ezután a kar új honoris causa doktorai mondtak köszönetet promoveálásukért. Jacques Dehaussy köszönetnyilvánításában azt a gondolatot juttatta kifejezésre, hogy doktorrá fogadásában megtiszteltetésnek érzi, hogy a fiatal dijoni egyetem oly régi egyetemi múltú karral tarthat kapcsolatot, mint a pécsi fakultás. Erwin Melichar hangoztatta: Ausztria és Magyarország jogtudósait nemcsak a múlt kutatása kötheti és köti is össze, hanem a jelen problémáinak vizsgálatában is szükséges a tudományos együttműködés mind nagyobb mérvű kiszélesítése. Kazimierz Opalek professzor elsősorban azokat a kapcsolatokat említette, amelyek a két kar — a krakkói és a pécsi — között már régebben kialakultak, méltatta a két kar egyes tanszékeinek rendkívül szoros jellegű együttműködését, több tudományos probléma megközelítésében és megoldásában.

A jubileum további eseménysorait a pécsi fakultáson rendezett két tudományos konferencia tanácskozásai adták. Sor került a pécsi egyetem történetének megvilágításán túllépő egyetemtörténeti konferencia megrendezésére, s a szocialista országok családjogi konferenciájára.[6]

Az egyetemtörténeti konferenciát nemzetközivé avatta több külföldi szakember részvétele. Felszólalt dr. Adam Vetulani, a krakkói Jagelló Egyetem professzora, az egyetemtörténeti kutatások egyik legismertebb személyisége Európában, dr. Martin Vietor, a pozsonyi Komensky Egyetem professzora, Carlo Guido Mor egyetemi tanár Paduából és M. Fläschendränger lipcsei történész. A magyar résztvevők között Csizmadia Andor, Horváth Pál, Mezey László, Tóth András, Petrovich Ede, Fényes Miklós, Bónis György, Székely György, Boros István és Vargyai Gyula nevét említhetjük meg. A konferencián elhangzott előadások igen sok kérdést tárgyaltak, vagy vetettek fel. Petrovich Ede pécsi püspöki levéltáros előadásában pl. alaposan kibővítette a pécsi egyetem történetére vonatkozó eddig ismert forrásaink körét, s probléma-felvetéseivel avatott kézzel és szemmel adott újabb útjelzőket a további kutatásokhoz. Petrovich Ede abban summázta kutatásai eredményeit, hogy a pécsi studium generale valószínűleg a 14. sz. végéig működött, de később is fejtett ki quasi-egyetemi jellegű működést. Az egyetemalapítás történeti indokaival foglalkozott Bónis György. Véleménye szerint az egyetemalapítás igényét az írásbeliség tekintetében fontos szerepet betöltő capella regia utánpótlására irányuló törekvés határozta meg. Az egyik legérdekesebb előadást Székely György tartotta: a pécsi és óbudai egyetemalapításoknak a közép-európai egyetemalapítási hullámokban betöltött helyét jelölte meg. Cesurát tett egyrészről a prágai, másrészről a krakkói, bécsi és pécsi egyetemalapítások között, kérdésesnek nyilvánítva azt a hipotézist, hogy a három utóbbi egyetem esetében az alapítók Prágával szemben összehangolt célt követtek volna. Székely György előadásának érdemeit a komparatisztikus anyag elemzésén túl leginkább az jelenítette meg, hogy az előadó az egyetemalapítási folyamatokat példamutatóan illesztette bele a kor gazdasági, társadalmi és politikai viszonyaiba. Érdekessége volt az egyetemtörténeti konferenciának az is, hogy a vizsgálódás túllépett a középkori studium generale kutatásán, s jelentős mértékben gazdagította a későközépkori és koraújkori, valamint a 19. századi Pécs felsőoktatása történetének eredményeit. Boros István előadásában a pécsi egyetem visszaállítására irányuló kísérletekről szólt a 18. sz.-ban, Csizmadia Andor referátumában a jogi oktatás kérdéseit vizsgálta a pécsi jogakadémián a feudális kor végén. E korszakból merítette témáját Fényes Miklós, Tóth András és Vargyai Gyula előadása is. Kovács Endre a Történettudományi Intézet osztályvezetője így írt az egyetemtörténeti konferenciájáról: „A konferenciát úgy értékelhetjük, mint egy nálunk ez ideig meglehetősen háttérbe szorult diszciplína, a művelődéstörténet, s azon belül a felsőoktatás-történet elmélyítésére irányuló értékes törekvést."[7]

Az egyetemtörténeti konferenciához különben szorosan kapcsolódott az a kötet, amely a jubileum alkalmából vállalkozott a pécsi egyetem múltjának újbóli rekonstruálására, a korábbi kutatási eredmények továbbvitelére.[8] Az ismételten nemzetközi igényű munka — a szerzők között ott találjuk Adam Vetulani-t, Frantisek Kavka-t, a prágai egyetem tanárát — ismertetésére és értékelésére e sorok írója már más helyen vállalkozott.[9] E helyen csupán annyit szeretnék újólag leszögezni, hogy a mű széles összefüggésbe helyezi és vizsgálja a studium generale létrejöttének körülményeit. Ez a módszer különösen indokoltnak, sőt szükségesnek tűnik a pécsi egyetemalapítás esetében, mert a közép-európai egyetemek genezisét tekintve — sajnos — a pécsi egyetem keletkezéstörténete tárható fel legnehezebben a vonatkozó forrásanyag töredékes jellege miatt. A kötet egyes tanulmányaiban közölt eredmények messze túllépték a korábbi feltárások vizsgálódési anyagát, igen jelentősnek tartjuk a bécsi, krakkói és prágai alapítási analógiák tisztázásán túl azt is, hogy a kötet jelentős lépést tett a középkori magyar jogi oktatás feltárásában is.

A jubileum inspirálta azt a művet is, amely az egyetem történeti kötettel szoros koncepcióban a pécsi jogi fakultáson jelenleg folyó tudományos munka eredményeinek közlésére kívánt vállalkozni.[10] A kötet recenzeálását nem tekintjü feladatunknak. Csupán annyit szeretnénk elmondani, hogy a munka árnyalt képet ad a jogtudomány különböző területein folyó kutatásokról. Ádám Antal az állami

[6] Vö. Kovács Endre: A pécsi egyetemtörténeti konferencia. Felsőoktatási Szemle. 1967. 12. 755—756., Tamás Lajos: A szocialista családjogászok második nemzetközi konferenciája. Jogtudományi Közlöny. 1967. 12. 686—690. old. Itt kívánjuk megjegyezni, hogy mindkét konferencia *teljes* anyaga rövidesen megjelenik a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara Studia sorozatában. Így e helyen e konferenciák vázlatos ismertetését adjuk csupán.

[7] Kovács Endre: i. m. 756. old.

[8] A pécsi egytem történetéből. I. m.

[9] Magyar Jog. 1967. 9. 568—570. old.

[10] Jubileumi Tanulmányok II. szerk.: Pap Tibor. Pécs. 1967.

szervek tevékenységének összehangolásáról értekezik, Benedek Ferenc „A jogalapnélküli gazdagodási kötelem létesítő tényei a klasszikus római jogban" címmel közli dolgozatát. Bihari Ottó „Az igazságszolgáltatás a Magyar Népköztársaság alkotmányi rendszerében" címmel adott tanulmányt a kötet számára. Csizmadia professzor a jogtörténeti oktatás kérdéseit elemzi a Pécsi Tudományegyetemen a két világháború között. Földes Iván a termelőszövetkezeti gazdálkodás szervezeti jogi formáinak alakulásáról és fejlődéséről írt. Haraszti György a clausula rebus sic stantibus mai értelmét világítja meg. Hoóz István a válások demográfiai hatásairól szól. Kulcsár Kálmán „A politikai elem a bírói és az államigazgatási jogalkalmazásban" címmel közölt tanulmányt. Losonczy István a büntetőjog, Pap Tibor a családjog kutatási köréből publikált igen értékes tanulmányt. Rudolf Lóránt az adás-vételről értekezik, Szamel Lajos pedig „A bürokrácia és a bürokratizmus problémái szocialista viszonyok közt" címmel adja közre tanulmányát. Szotáczky Mihály a kontinuitás és diszkontinuitás kérdéséről értekezik a jogfejlődésben, Varga László pedig az iratok korának meghatározására vállalkozott kriminalisztikai tanulmányában.

A jubileum alkalmából rendezett másik konferencián — mint említettük — a szocialista országok családjogászai voltak jelen. Külföldről többek között a következők vettek részt a konferencia munkájában: N. M. Jersova Moszkvából, J. St. Piatowski Lodzból, Vitold Czahorski Varsóból, Jan Gwiazdomorsky Krakkóból, Karol Plank és Olga Plankova Pozsonyból, Senta Radvanova Prágából, Richard Halgasch Jénából, Anita Grandke Berlinből, Tudor R. Popescu Bukarestből, Fekete György Kolozsvárról, Liliana Nenova-Lalova Szófiából, Marko Mladenovič Belgrádból. A konferencián számos magyar szakember is felszólalt. A konferencia munkáját értékelő egyik megnyilvánulás így rezümálta a tanácskozás jelentőségét: „Annak ellenére, hogy néhány kérdésben a konferencia nem alakított ki egységes álláspontot, megállapítható, hogy az itt elhangzottak feltétlenül alkalmasak arra, hogy támpontul szolgáljanak az egyes szocialista országok családjogának továbbfejlesztéséhez."[11] A studium generale 600 évvel ezelőtt történő alapítására való emlékezést leginkább az tette maradandóvá, hogy a jubileum alkalmat adott a pécsi fakultáson folyó oktató-nevelő és tudományos munka eredményeinek demonstrálásán túl arra is, hogy Karunk méginkább bekapcsolódhassék a jogtudomány internacionális áramlataiba, amelyek — véleményünk szerint — a szocialista országok jogtudósaival való együttműködés révén integrációs tendenciák kialakulásához vezetnek, a nem szocialista országok jogászaival való érintkezésben pedig ismételten megfogalmazzák a koexisztenciának most már nemcsak elméletét, de tényleges valóságát is.[12]

Vargyai Gyula

[11] Tamás Lajos: i. m. 690—691. old.

[12] A jubileumról vö. még: Ádám Antal: A 600 éves magyar felsőoktatás jubileumi ünnepségei Pécsett. Állam és Igazgatás. 1967. december. 1129—1133. old., Krauth János: A 600 éves magyar felsőoktatás ünnepségsorozata Pécsett. Felsőoktatási Szemle. 1967. 11. 695—698. old. A jubileumról állandóan közölt beszámolókat a Dunántúli Napló október 9. és 14. között.

300 éves a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara

I. A 600 éves felsőoktatás alkalmából Pécsett rendezett ünnepségeket követően a főváros is jelentős ünnepi eseménysorozat színhelye volt, 300 éves fennállását ünnepelte a budapesti jogi kar.[1] Az ünnepségeket október 12-én az Egyetem aulájában rendezett jubiláris díszközgyűlés vezette be, amelyen megjelent *Korom Mihály* igazságügyminiszter, az MSZMP Központi Bizottsága és a kormány képviseletében, *Polinszky Károly* művelődésügyi miniszterhelyettes és *Sarlós István* a Fővárosi Tanács VB. elnöke is. A díszközgyűlés vendégei között foglaltak helyet a hazai egyetemek és 12 külföldi ország egyetemeinek képviselői. Az ünnepélyes külsőségek között megrendezett jubileumi díszközgyűlésen *Nagy Károly* rektor megnyitója után *Sárándi Imre,* a jogi kar dékánja mondott ünnepi beszédet.

„Juridici Studii quoque fundationem... diu desiderantum... de reali eiusdem Juris Civilis fundatione sic statuimus et definimus: ut eius procuratio, administratio et conservatio futuris semper temporibus... maneat et perseveret".[2] — idézte a Kar alapítóleveléből *Sárándi Imre.* A Pázmány Péter alapítványából megteremtett nagyszombati egyetem 1667-ben egészült ki jogi karral. A Karon az egyházjog és a római jog mellett szóhoz jutott a hazai jog oktatása is. A század végén a Kar a honi jogéletben már jelentős szerepet töltött be. Mária Terézia uralkodása alatt került a Kar Budára. Ő nagy súlyt helyezett arra, hogy az oktatást a legkiválóbb szakemberek végezzék, így ez időszak az oktatás korszerűsítése miatt emlékezetes fejezete lett a Kar történetének. A 19. sz. 30-as éveitől a Kar jelentős szerepet vállalt a reformmozgalmakban. A jurátusok komoly politikai erőt képviseltek, legjobbjaikat ott találjuk az 1848-as forradalom vezetői között.

A szabadságharc bukását követően a Karon az oktatást a bécsi egyetem mintájára rendezték be — német nyelven. Pauler Tivadar,

[1] Az évforduló alkalmával a Kar kiadásában orosz és francia nyelven megjelent a Kar története: L'histoire de la Faculté de Droit de l'Université „Eötvös Loránd" de Budapest (1667—1967) Budapest, 1967.; история юридического факультета будапештского университета имени Лоранда Етвеша (1667—1967.) Будапешт 1967.

A kötet szerkesztője *dr. Takács Imre,* szerzői *dr. Horváth Pál* és *dr. Vigh József.*

[2] „Mivel már régen kívánatos jogtudományi kar alapítása, a jogtudományi kar tényleges alapításáról akként rendelkezünk és határozunk, hogy a jog művelése, irányítása és megőrzése a jövőbeli időkben is mindig... megmaradjon és virágozzék."

Wenczel Gusztáv és mások törekvése a magyar nyelvű oktatás visszaállítására 1860-ban vezetett sikerre. A nemzeti szellemű irányzat azonban nem a polgári társadalom eszmekörében kívánt előre lépni, hanem a feudális jogintézményeinkben látta a további fejlődés alapját, így a nemzet és a társadalmi haladás gondolatát szembeállítva ellentmondásos volt.

Az 1870-es években Trefort Ágost vallás- és közoktatásügyi miniszter a német mintára szorgalmazta hazai egyetemeinken is a szemináriumi rendszer bevezetését. A Karon elsőként a római jogi szeminárium alakult meg és ezt követte a többi is.

A századforduló táján a Kar hallgatóinak száma elérte a háromezret. A Kar oktatói — javarészt neves tudósok — az oktatáshoz sokszor csak mostohán biztosított fetételek mellett is tiszteletre méltó eredményeket értek el jogászképzésben és az új tudósgeneráció kinevelésében.

A Tanácsköztársaság idején kibontakozó kultúrális forradalom hatására a Kar otthont adott az első magyar munkásegyetemnek. Az ellenforradalmi rendszer a kezdeti vívmányokat megsemmisítette, elüldözte a haladó jogtanárokat és kirekesztette a hallgatók soraiból a dolgozó osztályok fiait. A tanári kar létszáma erősen megcsappant, az oktatás színvonala csökkent. Így is működött néhány színvonalas szeminárium, amely a legkiválóbb hallgatóknak elmélyült képzést nyújtott. E szemináriumokból indultak azok a jogtudósok is, akik később úttörő munkát végeztek a szocialista jogtudomány és jogi felsőoktatás megteremtésében.

A felszabadulást követően új fejlődési korszak kezdődött a Kar történetében is. Megnyílt a Kar a nők számára is. Kétéves munkásakadémiát szerveztek, amelynek feladata az új közigazgatási rendszer szakembereinek kiképzése volt. A Karról eltávolították a fasiszta elemeket, de a megmaradt és nagyobbrészt régi teóriákat hirdető oktatók is hamarosan szembekerültek a fejlődéssel. A Karra számos új oktató került, akik közül többen ma is professzorok. A fordulat évével a jogi felsőoktatás is a néphatalom irányítása alá került. Szélesre tárultak a Kar kapui a dolgozó osztályok fiai, lányai előtt. Az ez időben a Karra került népi kollégisták közül ma többen professzorok, docensek.

Az 1950—53 között végrehajtott reformok alakították ki az egyetem mai képét. Megteremtették az egységes kollégiumi és szigorlati rendszert. Biztosították a marxista szellemű jogi oktatás és jogtudomány munkafeltételeit a Karon. A Kar és az Egyetem egyszemélyes felelős vezetés alá került, amely a kari és az egyetemi tanácsokra, mint kollektív testületekre támaszkodott. Helyet kaptak a testületekben a párt, az ifjúsági szervezet és a szakszervezet képviselői is. Megszünt a „mezei" jogászképzés, ezt felváltotta a levelező oktatás. Bevezették a gyakorlati órákat és kialakították az államvizsgák mindmáig fennálló rendszerét. Ezek a reformok alapjában biztosították a korszerű felsőoktatás feltételeit.

Az ezt követő évtizedben végbement rohamos társadalmi-gazdasági fejlődés és a tudományok előrelépése 1960-ban ismét napirendre tűzték az oktatás korszerűsítésének kérdését. Új tudományok oktatását vezették be, továbbfejlesztették a hallgatók szakmai gyakorlatának rendszerét. Az oktatás mind több súlyt helyezett az állam és a jog, a jog és a gazdaság összefüggéseinek minél alaposabb megismertetésére. Napjainkban a szocialista gazdaságirányítási rendszer reformja ismét olyan követelményeket támaszt a jogi felsőoktatással szemben, amelyek változtatásokat igényelnek a három évszázados múltra visszatekintő Karon folyó jogászképzésben.

A Kar fejlődésének történeti áttekintése után *Sárándi Imre* dékán méltatta a Kar oktatóinak tevékenységét, a párt és a társadalmi szervezetek segítő szerepét és az adminisztratív dolgozók munkáját. Nagy érdeklődéssel fogadott ünnepi beszédét a következő szavakkal fejezte be: „A 300 éves évfordulón emlékezve a múltra, előretekintünk, és szilárdan él a Kar tagjaiban az elhatározás, amit ennek az ünnepségnek a fénye csak erősíteni hivatott, hogy — tőlünk telhetően — erőfeszítést és áldozatot nem kímélve, nagy elődökre támaszkodva, lankadatlanul tovább visszük a marxista—leninista jogtudományt és serényen fáradozunk a szocialista jogászképzés állandó jobbításán a haza, a magyar dolgozó nép és az emberiség javára".

Az ünnepi beszéd után *Korom Mihály* tolmácsolta az MSZMP KB és a kormány üdvözletét. Kiemelte a Kar nagy szerepét a magyar jogéletben, megemlékezett bátor kiállásáról történelmünk sötét évtizedeiben és azt a meggyőződését fejezte ki, hogy sikerrel oldja meg azokat a feladatokat is, amelyek jelenleg állanak előtte.

Polinszky Károly üdvözlő szavaiban az oktatás korszerűsítése iránti fogékonyság szükségességét hangsúlyozta a Kar munkájában, különösen most, a gazdasági életben bekövetkező változások folytán a Karra háruló feladatok megoldásában.

Sarlós István a város és a Kar történelmi kapcsolatából villantott fel képeket és azt a bizakodását fejezte ki, hogy a Kar tovább erősíti a neki otthont adó főváros hírnevét.

Ezután a hazai és külföldi egyetemek képviselői üdvözölték a háromszáz éves Kart.

II. Az ünnepségek keretében október 13-án és 14-én *tudományos ülésszakra* került sor.

A vitaindító előadást *Sárándi Imre* egyetemi tanár, a Kar dékánja tartotta: *A szocialista jogászképzés helyzete, módszerei és aktuális feladatai* címmel.[3]

Az október 13-i délelőtti ülésen *Weltner Andor*, a délutáni ülésen *Névai László*, az október 14-én délelőtt tartott ülésén *Haraszti György* egyetemi tanár elnökölt.

Az előadás korreferensei *Katona Zoltán*, a legfőbb ügyész első helyettese, *Dallos Ferenc* miniszterhelyettes, a Minisztertanács Tanácsszervek Osztályának vezetője, *Antalffy György* egyetemi tanár a szegedi József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának dékánja és *Böőr Péter* igazságügyminisztériumi főosztályvezető voltak.

A korreferenseken kívül számos hazai és külföldi professzor, valamint egyéb szakember vett részt az előadást követő élénk és színvonalas vitában (a felszólalások sorrendjében): *Otokar Plundr*, a prá-

[3] Az ülésszak előtt néhány nappal jelent meg az MTA Állam- és Jogtudományi Intézete Jogösszehasonlító Osztályának kiadványai sorában *Varga Csaba:* A felsőfokú jogi oktatás főbb mai rendszerei c. munkája.

gai Károly Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának dékánja. *Erich Buchholz*, a berlini Humboldt Egyetem Jogi Karának dékánja, *Berényi Sándor* tanszékvezető egyetemi docens, *Martin Posch*, a jénai Friedrich Schiller Egyetem Jogi Karának dékánja, *Samu Mihály* tanszékvezető egyetemi docens, *Bodrogi Károly* r. alezredes, a Rendőrtiszti Akadémia Jogi Tanszékének vezetője, *Világhy Miklós* tanszékvezető egyetemi tanár, *Szabó Imre* egyetemi tanár, akadémikus, *Erwin Melichar*, a bécsi egyetem Jogi Karának professzora, *Kádár Miklós* tanszékvezető egyetemi tanár, *Jean Constant*, a Liége-i egyetem Jogi Karának tanára. *Gyetvai Károly*, az újvidéki egyetem Jogi Karának tanára *Sipos Aladár* tanszékvezető egyetemi docens, *László Tivadarné*, a Művelődésügyi Minisztérium főelőadója, *Carlo Guido Mohr*, a páduai egyetem Jogi Karának tanára, *Nagy Tibor* tanszékvezető egyetemi docens. Írásban juttatták el felszólalásukat az ülésszak elnökéhez *Alojzij Finžgar*, a ljubljanai egyetem Jogi Karának tanára és *Kovacsics József* tanszékvezető egyetemi tanár.

Az előadás téziseit a Kar megelőzően nyomtatásban kiadta és az ülésszak résztvevőinek eljuttatta.[4] *Sárándi Imre* az ülésszakon tartott előadásában a tézisekben vázolt gazdag tematikából téhány kérdést emelt ki és szólott róluk részletesebben. A jogi felsőoktatás szerteágazó problematikájától ezúttal elsősorban a jogászképzés szervezeti és módszertani kérdéseire irányította figyelmét, ezeken belül is elsősorban oda, ahol a változtatás, az előrelépés szükségesnek látszik.

Köztudott, hogy napjainkban világszerte az érdeklődés és viták központjába került a felsőoktatás helyzete és jövője. A tudományos ismeretek szédítő iramú gyarapodása, új tudományok születése válságos helyzetbe hozta az egyetemi képzést: mi legyen az a szellemi tőke, amellyel az egyetemek a jövő értelmiségét útra bocsátják. Így állandóan a viták gyújtópontjában áll az oktatandó tananyag kérdése. A jogi képzésben a tételes joganyag állandó változása is szembesítést kíván a tananyagban múlandó és maradandó között. Nem kevesebb figyelmet érdemel az a kérdés is, hogy a korszerűen megállapított matériát milyen formákban közvetítse az egyetem a padjaiban négy-öt évet eltöltő hallgatóknak. E téren egyre inkább tért hódít az a felfogás, amely a hallgató egyetemi tényke dését nemcsak az előadások szorgos végighallgatásában látja, hanem olyan oktatási formákat részesít előnyben, amelyek a hallgatót rendszeresen aktív teljesítményre késztetik.

Sárándi Imre előadásának tézisei a jogi oktatás aktuális szervezeti kérdéseit, másrészt az oktatásban alkalmazott formák, módszerek, problémáját tárgyalják.

A bevezetőben a tézisek a jogászképzéssel szemben támasztott *társadalmi igényt* a kommunista típusú jogász-szakember képzésében jelölik meg, aki szakmailag kiválóan képzett és képes szakmai tudását a marxizmus—leninizmus elveinek szellemében gyümölcsöztetni, szakértelmét a társadalmi fejlődés szolgálatába állítani. Ezek az általános követelmények a gazdaságirányítás új rendszerének bevezetésével bővülnek. Olyan jogászokat kell képezni, akik megfelelnek az új igényeknek, fokozottan alkalmasak a gazdasági életben megkívánt nagyobb önállósággal végezni jogi tevékenységüket.

Az egyetemi szintű jogi képzésen kívül két főiskola felállítását javasolja. Az államigazgatási és a rendőrségi főiskola feladata olyan szakemberek képzése lenne, akiknek a tevékenysége összefügg a gyakorlati jogalkalmazással, de munkájuk az egyetemi szintű kvalifikációt nem igényli.

Felvázolta az egyetem keretei között megvalósítandó jogász továbbképzés és a jogtudós képzés igényét is.

A *specializálódás* lehetőségeit vizsgálva *Sárándi Imre* abból indult ki, hogy hazánk lehetőségeit figyelembe véve az egységes jogászképzés elfogadása mellett kell módot biztosítani a specializálódásra. Ez egyrészt a speciális kollégiumok rendszerével és az utolsó (kilencedik) félévben következő speciális szakképzéssel érhető el. E rendszerben a végzett hallgatók egységes diplomát kapnak, mégis biztosított számukra, hogy a választott szakterületen elmélyültebb ismereteket szerezzenek. Négy ilyen szakcsoport kialakítása indokolt: *a)* államtudományi, *b)* igazságszolgáltatási, *c)* gazdasági és *d)* elméleti és történeti. A Karon jelenleg meghirdetett speciál kollégiumok is biztosítják már a tananyagot az itt vázolt négy szakcsoport kialakításához.

A specializálódásra vonatkozó javaslatok éles *vitát* váltottak ki. A tézisekben vázolt formában vagy kisebb-nagyobb eltérésekkel a felszólalók többsége a specializálódás szükségessége mellett foglalt állást. Éles ellenzésre talált viszont a javaslat *Berény Sándor* részéről, aki szerint az egyetemen mindenfajta specializálódás szükségtelen és káros. A specializálódást a posztgraduális képzésnek kell megvalósítani. *Katona Zoltán* a gyakorlat igényeinek megfelelő szakosodás formáját a jelenleg intézményesített fogalmazó képzésben és az azt követő (bírói-ügyészi, ügyvédi-jogtanácsosi) szakvizsgákkal megoldottnak látja. Az egységes jogászképzés gondolatának helyességét vitatta *Samu Mihály*, aki felszólalásában az állam- és jogtudományi karon a jogi és államigazgatási képzés különválasztásának szükségét hangoztatta. Érdeklődéssel fogadott felszólalásában *László Tivadarné* közölte, hogy a Művelődésügyi Minisztériumban is tanulmányozzák a specializálódás lehetőségeit a jogi felsőoktatásban.

A legtöbb vitát *Sárándi Imrének* az *oktatási módszerekkel, az előadás és az egyéb oktatási formák viszonyáról* kifejtett gondolatai váltották ki. Miként azt a tézisekben írottakon kívül előadásában is részletesen kifejtette: általánosan elfogadott az a tétel, hogy a tananyagot teljes terjedelmében reprodukálni törekvő, a középkori felolvasó előadásokból kifejlődött előadási forma fölött eljárt az idő, hisz a hallgatóknak általában rendelkezésükre áll az írott tananyag. Ha pedig az előadások feladatát nem a teljes elsajátítandó matéria közvetítésében látjuk, kézenfekvő, hogy az előadási órák számát más, a hallgatók aktív foglalkoztatását megvalósító oktatási formák javára csökkentsük. Utalt arra a pszichológiai tényre is, hogy az előadások haté-

[4] *Dr. Sárándi Imre:* A szocialista jogászképzés helyzete, módszerei és aktuális feladatai. Budapest, 1967. Német és francia nyelvű összefoglalással és az állam- és jogtudományi karok tantervét tartalmazó melléklettel.

konysága elmarad a várttól, hisz napi négy-hat óra előadást, amely a hallgatóktól csak receptív ténykedést követel, aligha lehet feszült figyelemmel végig ülni, végig jegyzetelni. Ezeket a premisszákat elfogadva az előadás feladatát abban kell látni, hogy a tananyag legproblematikusabb részeit értessék meg a hallgatókkal, mutassák meg az összefüggéseket az anyagban, így szolgáltassanak áttekintést, ezen kívül különösen fontos feladata az előadásoknak, hogy ismertessék meg a legújabb kutatási eredményeket és a szaksajtóban zajló irodalmi vitákat.

Az előadásokkal szemben, amelyek a hallgató aktív részvételét nem teszik lehetővé, *Sárándi Imre* különös figyelmet szentelt *az intenzív oktatási formáknak.*[5] Ezeknek a lényege az, hogy jól felkészült oktató kisebb számú hallgatósággal foglalkozik úgy, hogy a hallgatóságot rendszeresen, aktív közreműködésre készteti. Ilyen oktatási formák: *a)* a tételes jogi tárgyakból tartott gyakorlatok, *b)* az ideológiai tárgyakból tartott szemináriumok, *c)* a szakmai gyakorlatok, *d)* speciális kollégiumok és *d)* szakdolgozat iratás.

Részletesen foglalkozott *Sárándi Imre* a tételes jogi tárgyakból tartott gyakorlatokkal. Ezek eredményességének egyik fontos feltétele a viszonylag kisebb létszámú csoportok (9—13 fő) kialakítása, mert a tapasztalatok szerint csak így érhető el minden hallgató aktív bevonása. Az eddig is alkalmazott *ágazati* gyakorlatokon kívül, amelyek valamely jogág területére szűkítve vizsgálták az életviszonyok jogi vetületét, szükséges ún. *komplex* gyakorlatok bevezetése, amelyek az életviszonyt a maga mindenoldalú jogi vonatkozásaiban vizsgálják, mint arra a gyakorlati jogászi munkában számos esetben szükség van. Az oktatás rendszerében ez a forma a kilencedik (utolsó) félévben kapna helyet.

A szemináriumokkal szemben *Sárándi Imre* elsősorban azt a követelményt emelte ki, hogy megtanítsák a hallgatókat az absztrakt tudományos kategóriák reális felismerésére és az élet jelenségeire való alkalmazásukra.

A szakmai gyakorlat jelen rendszere helyett, amely a nyári oktatási szünet egy részében gyakorlati szerveknél bonyolódik le, azt a rendszert részesítette előnyben, amely az egyetemi oktatás keretében, megfelelő előkészítéssel az igazságszolgáltatási és igazgatási szerveknél tett szakmai célú látogatásokkal biztosítja a gyakorlati munka megismerését.

A speciális kollégiumok feladatát a következőképpen határozta meg: ezek előmozdítják a kötelező tananyag egyes részeinek alaposabb megismerését, bevezetnek a kutatás módszertanának kérdéseibe és lehetővé teszik a kötelező tananyagon kívüli tudományok megismertetését.

A *vitának* az intenzív oktatási formák kérdését tárgyaló részében rövidesen nyilvánvalóvá vált, hogy az alapvető kérdés *az előadások és a gyakorlati foglalkozások egymáshoz való viszonya.* Melyik oktatási formára kell elsősorban a hangsúlyt helyezni, milyen a hatékonyságuk és mennyiben alkalmasak a tudományos ismeretek megtanítására. Az előadás korreferensei közül *Katona Zoltán, Dallos Ferenc* és *Böőr Péter,* akik elsősorban a „fogyasztók" igényeit tolmácsolták az egyetemi képzés felé, egyetértettek a gyakorlati munkára jobban felkészítő oktatási formák szélesebb körű bevezetésével. Élénk ellenzésre talált viszont *Sárándi Imre* koncepciója az elméleti tárgyak professzorai részéről. *Szabó Imre* és *Antalffy György* részletesen foglalkoztak az előadás szerepével a jogi felsőoktatásban és egyértelműen az előadások primátusa mellett foglaltak állást, óva a túlzott prakticista képzés veszélyeitől. A gyakorlatias képzéstől elsősorban az egyetem tudományos jellegét félti *Világhy Miklós,* aki felszólalásában az egyetemi munka két fő formájaként az előadást és a hallgatók egyéni tanulását jelölte meg. Ezek mellett az intenzív oktatási formák csak másodlagos szerepet töltenek be. Az olykor végletekben mozgó és az egyes tudományok oktatási igényeit hangsúlyozó vitában *Kádár Miklós* az előadások és gyakorlati foglalkozások közötti — az egyes tantárgyak specifikumaira is figyelemmel lévő — megfelelő arányok kialakításának szükségességét húzta alá.

A minden hallgatóra kiterjedő oktatási formákon kívül komoly figyelmet szentelt *Sárándi Imre* a legkiválóbb hallgatók szakmai-tudományos tevékenységét ösztönző, szakmai önképzésükhöz keretet és irányítást adó tudományos diákköröknek. Tudományos tevékenységre serkenti a jobb képességű hallgatókat a kutató csoportok és a tanszékek által szervezett speciális irányú vizsgálatokban való részvétel is. Évről évre megrendezésre kerülnek a jogesetmegoldó és perbeszédversenyek a civilisztika és a büntetőjog köréből, amelyeken a legjobbak mérik össze szakmai ismereteiket és képességeiket.

A *tananyag számonkérésének formáiról* szólva a hallgatóság rendszeres beszámoltatásának szükségességét hangsúlyozta. Akkor hatékony az oktatás, ha minél sűrűbben kell a hallgatónak tudásáról számot adni. Az elsősorban receptív teljesítményt kivánó tananyagokról célszerű írásos formában beszámoltatni a hallgatóságot. A pusztán félévenként bekövetkező számonkérés nem szorítja a hallgatókat rendszeres munkára. A tananyag ilyen rendszeres számonkérése mellett a vizsgák feladata elsősorban a hallgató analizáló, szintetizáló és kombináló képességének és összefüggéslátásának a vizsgálata.

A záró szakmai gyakorlatok kérdése az elmúlt esztendőkben véghezvitt oktatási reformok során nem nyert megnyugtató megoldást. A jelen rendszerben a kilencedik félévet kitöltő gyakorlat megszüntetésével a korábban már említett szakirányú képzéshez nyerhetnénk időt és lehetőséget.

Ez ismertetés rövidre szabott terjedelmében nincs lehetőség, hogy a *Sárándi Imre* előadásában, valamint a kétnapos vita során elhangzott számos felszólalásban kifejtett gondolatokat, véleményeket a teljesség igényével mutassam be. A felszólalók a jogászképzés szervezeti formáin és az oktatási módszereken kívül a jogi felsőoktatás problematikáját a tézisek vázolta kereteken túllépve is vizsgálták. Így több felszólaló foglalkozott az oktatás tartalmi kérdéseivel, új diszciplinák szükségességével, az egyetemi nevelőmunkával szemben támasztott követelményekkel, az

[5] L. *Sárándi Imre:* A hallgatók aktív foglalkoztatásának szerepe a jogászképzésben. Felsőoktatási Szemle, 1966. évi 10. sz.

új gazdasági mechanizmus bevezetésével a jogi felsőoktatásra háruló feladatokkal és i. t. Értékes hozzájárulást jelentettek az ülésszak munkájához a külföldi vendégek felszólalásai, akik saját országuk oktatási rendszerének bemutatásával, a megvalósított reformok tapasztalatairól való tudósítással gazdagították azt az ismeretanyagot, amelynek birtokában a jogi felsőoktatásunk rendszerének fejlesztéséről felelős döntések születhetnek.

A tézisekben, az előadásban és a felszólalások során kifejtett gondolatok, javaslatok, tapasztalatok összegezésére ehelyt — úgy gondolom — vállalkoznom nem kell. Az elhangzottakat összegezni és értékelni elsősorban az elkövető esztendők gyakorlata fogja. Az bizonyos viszont, hogy az ülésszak tárgyválasztása felettébb aktuális volt, és nemcsak az ország határain belül, hanem — miként ez minden külföldi felszólaló szavaiból kicsengett — világszerte is hasonló kérdések foglalkoztatják a jogi felsőoktatás szakembereit.

Az ülésszak során részben arról volt szó, amit a jogi felsőoktatásunkban eredménynek, vívmánynak tekinthetünk, részint arról, ami a mai rendszerben meghaladott, fékje az előre lépésnek; részben a humán felsőoktatás alapvető elvi problémájáról, részint pedig konkrét szervezeti változtatások szükségességéről, egyszóval a Karról, a három évszázados jubileumát ünneplő Karról. A haladó tradíciókban gazdag budapesti jogi kar 300 éves múltjának megünneplése aligha történhetett volna méltóbban, mint a hivatásával, társadalmi rendeltetésével legszorosabban összefüggő oktatási kérdéseknek a napirendre tűzésével. A ma szocialista jogtanárai az elmúlt fejlődés értékeit úgy ünnepelték, hogy tekintetüket a legégetőbb aktuális kérdésekre szegezték és az előrevivő hagyomány szellemében azt vizsgálták, hogyan tud a Kar ma és a jövőben a társadalom szolgálatában a legjobban helytállni.

Györgyi Kálmán

JOGIRODALOM

*Jubileumi tanulmányok II.**

A Pécsi Tudományegyetem Állam és Jogtudományi Karának Tudományos Bizottsága az egyetem alapításának hatodik centennáriumát olyan meggyőző számadással ünnepelte mint a Jubileumi Évkönyv második kötete, melyben a Kar tanszékei pregnánsan bizonyítják, hogyan szolgálják a jelen által támasztott igények kielégítését. A közzétett 14 értekezés azt mutatja, hogy a Pécsi Tudományegyetem Jogi Karán folyó kutatómunka napjaink szocialista állam- és jogtudományának legjelentősebb kérdéseit öleli fel.

A recenzens feladatát a kötet sokágú volta miatt is csak abban szabhatjuk meg, hogy képet adjon erről a nagyon értékes tudományos munkásságról. Az egyes dolgozatok ismertetése során érdeklődési körünknek megfelelően elsősorban a saját kutatási területünkhöz közel, vagy közelebb álló tanulmányokkal foglalkozunk részletesebben. Ez azonban nem vonhat le semmit ama általános értékelésünkből, miszerint valamennyi dolgozatot igen magas szintűnek tartjuk, azok valamennyie méltó reprezentánsa az adott tudományágnak.

Az alábbiakban arra teszünk kísérletet, hogy a dolgozatok sorrendjében bemutassuk: állam- és jogtudományunk valamennyi ága művelőjének érdemes figyelmet fordítani ezekre a kutatásokra, de a gyakorlat szakemberei sem nélkülözhetik ezt a sajnálatosan mindössze 1000 példányban megjelent kötetet.

Ádám Antal professzor Az állami szervek tevékenységének összehangolása című alapos értekezésében a szocialista állam összehangoló tevékenységének általános jellemzőit, megnyilvánulási formáit majd néhány fontos állami szerv tevékenységén belüli összehangolás módozatait vizsgálja.

Az állami összehangoló tevékenység — ha összevetjük az alapvető állami tevékenységi formákkal — nem bizonyul önállónak. Az államhatalmi tevékenységhez (országos és helyi), az igazságszolgáltató és ügyészi tevékenységhez u.is rendeltetésszerűen hozzátartozik a koordináló tevékenység (a döntőbizottsági eljárás pedig esetenként kifejezetten koordináló tartalmú). Az állami termelő szolgáltató stb. tevékenységek pedig nem fejeződnek ki eredményesen a rájuk irányuló koordináció nélkül.

Az általános célon kívül közvetlenebb céljai is vannak a koordinációnak. 1. alapcélzat: mely közvetlen kapcsolatban van a munkamegosztással, a feladatok és hatáskörök elosztása utáni folyamatos tevékenységet is magában foglalja; 2. hasonló tevékenységet kifejtő szervek tevékenységének rendszeres és közvetlen összehangolása; 3. meghatározott szervek kifejezett együttműködése.

A koordinációt végző szervek hierarchiája, illetve az összehangolás tartalma szempontjából a koordináció következő formáit taglalja: *1.* elvi koordináció; *2,* kormányzati koordináció; *3.* felsőbb irányítás keretében végzett koordináció stb. (nem kormányzati); *4.* kölcsönös vagy együttes koordináció, melyet azonos vagy különböző szervi alárendeltségben levő szervek végeznek, irányító szervük kijelölésének megfelelően; *5.* belső koordináció, mely minden több szervi egységből álló szervezeten belül előfordul.

A koordináció eszközei igazodnak az összehangolás közvetlen céljához, tárgyához, tartalmához stb. és egy részük gyakran céleszköz viszonylatában van egymással.

Ami a koordinációt a jogalkotásban illeti; a jogforrások hierarchiájának követelménye (hogy alacsonyabb a felsőbbel nem ellenkezhet) és a lex posterior derogat priori elve nem képes maradéktalanul biztosítani a kooperációt, mert ez csak a jogszabályelőkészítés összehangolásával valósulhat meg. Ezt az összes jogszabályalkotásra jogosult szervekre nézve az igazságügyminiszter végzi, aki a szakminiszterekkel együttesen vagy egyetértésben terjeszti a kormány elé a

* Szerk. Pap Tibor. Pécs, Tankönyvkiadó, 1967. 413 p.

jogszabálytervezeteket, s a miniszteri rendeletek tekintetében pedig előzetesen véleményez. A szerző szerint az igazságügyminiszter koordinációs tevékenysége külön jogszabályi rendelkezés nélkül is kiterjed az országgyűlés és NET kormányhatározatokra is. Ez külső koordináció, mely önmagában még kevés éppen a jogszabálykiadására jogosult szervek nagy száma miatt. Ezért kell a főfelügyeleti funkcionális szerepet betöltő s utasításokat kiadó szervek kölcsönös összehangoló együttműködése.

Igen figyelemreméltó a szerzőnek az a véleménye, „hogy bővíteni kellene az állami és társadalmi szerveztek jogszabálykezdeményezési jogát és egyben közelebbről meg kellene határozni a különböző szervek ilyen tárgyú feladatai teljesítésének módozatait."

Benedek Ferenc docens: A jogalap nélküli gazdagodási kötelem létesítő tényei a klasszikus római jogban című dolgozata is új kutatási eredmény.

Cicerónak Roscius érdekében elmondott beszédéből kitűnik, hogy a késő köztársasági római jogban a condictio, amennyiben nem szerződéses keresetként alkalmazták, a felek közt előzetesen végbement datio-t tételez fel. E követelményt — a klasszikus jog is megkívánta. Ez azt jelenti, hogy nem valamenynyi jogalap nélküli vagyon eltolódás volt condictio útján visszakövetelhető, hanem csak az, amely egy testi dolgon szerzett tulajdonjog révén állott elő. A gazdasági kapcsolatok bonyolultabbá válásával felmerült annak a szükségessége, hogy az egyéb módokon létrejött és az állam által helytelenített ún. jogalap nélküli vagyoneltolódások is kiküszöbölhetők legyenek. Ennek útjában állott a condictio klasszikus-kori keresetformálása, amelynek intenciójában a „dare oportere' kitétel szerepel. A jogászok úgy hidalják át a nehézségeket, hogy fokozatosan ezeket a juttatásokat dationak minősítik, és elismerik a condictio útjáni visszakövetelésük lehetőségét. A gazdagodási kötelmet létesítő tényállásoknak a bővítése azonban kazuisztikusan történt, ami azt jelenti, hogy a „veteres"-nek tulajdonított elv és a ius naturale-re alapított „aequum est neminem cum alterrius detrimento et iniuria fieri locupletiorem" nem valóságos jogtétel, hanem csupán egy jogelv, melyből annyi érvényes, amennyit belőle a jogalkotó a tételes jogszabályokba transzformál — állapítja meg a szerző.

Bihari Otto professzor: Az igazságszolgáltatás a Magyar Népköztársaság alkotmányi rendszerében című nagyjelentőségű tanulmánya joggal állapítja meg, hogy az állami szervezet minden részével foglalkozott a jogirodalom többé-kevésbé az utóbbi időben. A bíróságokat, az igazságszolgáltatást viszont az állam- és jogtudományi irodalom igen elhanyagolta.

Bihari professzor az újabb szocialista megoldások nyomán felveti a kérdést, nem kellene-e nekünk is a régi logikai konstrukciót a bíróságokat illetően felülvizsgálnunk? A magyar államjogtudományban általános az a nézet, amely szilárd határvonalként az alkotmány által felsorolt bíróságokat jelöli meg igazságszolgáltatási szervként. Kimutatja: a bírói szervek tevékenységének egy része nem igazságszolgáltatási jellegű és vannak olyan szervek is, amelyek quazi igazságszolgáltatási tevékenységet látnak el.

Bihari professzor szerint meg kell vizsgálni tehát azokat a kritériumokat, amelyek valamely szervezetet igazságszolgáltatóvá tesznek. Számára úgy tűnik három ilyen kritérium van: *1.* különleges feladatkör; *2.* különleges eljárási forma; *3.* és a különleges garanciák.

A különleges feladatkör vizsgálatánál fő cél: hogy ne nagyobbodjék meg a „határzóna" az alkotmányjog és az alkotmányos valóság között.

Az osztályozás alapját — mint eddig is tette a szocialista jogtudomány — a szervek feladatköre kell hogy képezze. Így: az igazságszolgáltatás alatt általában egyedi jogvitás ügyek jogszabályok alapján történő eldöntését értjük. Ez történik büntető, polgári, munkajogi vonatkozásban egyaránt. Az igazságszolgáltatás során a jogszerű állapot helyreállítása, joghátrány alkalmazása a feladat, tehát ez tölti be a bíróság nevelő szerepét. Így tartalmilag ugyanide tartozik: a szabálysértési eljárás, döntőbizottsági eljárás, munkaügyi döntőbizottsági eljárás, társadalmi bírósági eljárás. A szerző szerint az igazságszolgáltatás egységét éppen az bizonyítja, hogy a felsorolt eljárásokban a különböző szervek ugyanezt a funkciót gyakorolják. Ezért, de lege ferenda különbséget kellene tenni az igazságszolgáltatás szerveinek bővebb és a bíróságnak szűkebb kategóriája között.

A fenti eljárásokat végző szervek közül csak a döntőbizottságokat és a szabálysértési hatóságokat lehet az államigazgatás szervezetébe bevonni, mert a többiekre nem alkalmazható az államigazgatás fogalmi meghatározása (nincs nálunk sem végrehajtó, ügyintéző, szervező funkció sem.) A döntőbizottság szerződésmódosító, keletkeztető, megszüntető jogköre a tervlebontásos rendszer korlátozásával és a vállalati önállóság növelésével (a döntőbizottság igazgatási jogköre) egyre inkább visszaszorul és a vállalati közreműködés következtében egyre közelebb kerül a perbeli egyezség intézményéhez. A szabálysértési eljárás csak jogpolitikai természetű praktikus meggondolások következtében tartozik az államigazgatási szervek hatáskörébe, s tartalmilag (társadalmi veszélyesség, joghátrány alkalmazása) megegyezik a büntető bíráskodással.

A különleges eljárás és garanciák vizsgálata igen érdekes abból a szempontból, hogy van-e lehetőség az említett szervek közös vonásainak hangsúlyozására. A jogorvoslatok módja általában hasonlónak mondható a szabálysértési-, a munkaügyi-, és a társadalmi bírósági eljárásnál, míg különböző a döntőbizottsági eljárásnál, mely inkább az államigazgatási felügyelethez hasonlítható.

A bírói szervezet függetlenségét vizsgálva megállapítja, hogy az utóbbi években a jogszabályok egyre több garanciát alakítanak ki ezen a területen. Ez a tendencia tapasztalható a munkaügyi döntőbizottságoknál, a társadalmi bíróságoknál is. A szabálysértési ügyekben függetlenségi garanciák nincsenek, bár ilyeneket utasításmentesség vonatkozásában meg lehetne határozni. A döntőbizottságban a döntőbíró „mint államigazgatási funkcionárius függőségben

van, de mint jogalkalmazó független". Az igazgatási utasítási módszerek háttérbe szorítása a döntőbizottság függetlenségét a bírói szervezeti törvényben rögzített alapelvekhez közelíti.

Csizmadia Andor professzor A jogtörténeti oktatás a pécsi tudományegyetemen a két világháború között kritikai tanulmánya helyes megközelítéssel vizsgálja a magyar jogtörténet tudományának képviselőit. Leszögezi, hogy a magyar jogtörténet tudományának csak kevés képviselője volt, aki az európai színvonalhoz tudott csatlakozni. Ennek okai különbözőek. Nagyon kevesen művelték e tudományágat, másrészt hivatalosan csak 1867-ben kap önálló katedrát. Akadályozta a színvonal emelkedését a század elején elharapódzott soviniszta nacionalista szemlélet.

Szerző szerint e szemlélet Kérészy Zoltán egyes munkáiban is fellelhető, aki 1923-tól 1938-ig volt a pécsi jogtörténeti tanszék vezetője. Munkássága főleg az alkotmányjog, a közigazgatás- és az egyházjogtörténetre terjed ki. Pályájának kezdetén a rendi országgyűlések kutatójaként mutatkozik be. A felsőház visszaállítása idején igyekszik annak helyes voltát igazolni konzervatív nézeteinek megfelelően.. Kulturpolitikai és tudománypolitikai kérdésekre is kiterjedt a munkássága. Vitába keveredett pl. a haladó nézeteket képviselő Eckhardt Ferenc-el, aki a soviniszta jogtörténetírást súlyosan elmarasztalta.

Kérészy munkássága ott állt szilárd talajon, amikor megállapításait saját kutatásaira alapozta, mint pl. a kamarai pénzügyigazgatás történetéről írt munkájában. Figyelemreméltó a jogszokásról írt tanulmánya is. Igazi területe az egyházjogtörténet. Már pályája kezdetén egyházjogi tankönyvet írt. E téma körében írt a vétójogról a pápaválasztásban, a vegyes házasságok ügyében, az állam és egyház viszonyát is vizsgálta két tanulmányában, s végül írt a papi rend törvénykezési kiváltságáról.

Holub József soviniszta túlzásoktól mentesen, polgári szemlélettel bár, de rendkívül színvonalas munkásságot fejtett ki a pécsi jogtörténeti tanszék vezetőjeként 1938-tól 1952-ig. Holub először a pécsi bölcsészkar történelem tanára volt. Még e korszakában jelent meg húsz évi kutatás után Zala vármegye középkori helytörténetével foglalkozó munkája, amelyben a középkori helyi igazgatás szervezeti kérdéseivel is foglalkozott. Pl. a nemesi vármegye kialakulása: oklevél.) Részt kap a munkában a középkori egyházi közigazgatás bemutatása.

Kiemelkedőek a magyar személyi és családi jogra vonatkozó kutatásai. Kelemen Lászlóval szemben többször kifejtette a leánynegyedre vonatkozó álláspontját, mellyel előmozdította az Árpádkori magánjogtörténet egy érdekes kérdésének tisztázását.

Jogtörténeti tankönyvet írt, s ebben nemcsak képzett és lelkiismeretes történésznek mutatkozik, hanem államtudományi diplomával is rendelkező jogtörténész felkészültségével is rendelkezik.

A személyi jogállásra vonatkozó tanulmányait a felszabadulás után is folytatja.

Holub azok közé tartozott, akik a szocialista korszak rubikonjait nem tudták átlépni, de amit adott az komoly érték, s az a lelkiismeretesség, kulturáltság és humanitás, amely életét és munkásságát jellemezte aere perennius marad.

Földes Iván professzor: A termelőszövetkezeti gazdálkodás szervezeti-jogi formáinak alakulása és fejlődési tendenciájával foglalkozik s igen találóan állapítja meg, hogy a szervezeti-jogi forma alatt nemcsak a keret (keletkezést, működést, megszüntetést speciálisan megszabó jogi rendelkezések érvényesülése), hanem ezzel együtt a keretbe foglalt tartalom is értendő.

A szerző a mezőgazdasági termelőszövetkezet, mint gazdasági egység és társadalmi szervezet szervezeti-jogi formáinak változásait vizsgálja. Elemzi a termelőszövetkezeti gazdálkodás szervezeti-jogi formáit 1948—1956-ig, majd a termelőszövetkezeti gazdálkodás szervezeti-jogi formáit 1957 után is.

A termelőszövetkezeti gazdálkodás helyzetével és fejlődési tendenciájával kapcsolatos megállapításai figyelemreméltók. Így *1.* Ma már a mezőgazdaság szerepe a népgazdaságban nem sokkal marad el az iparétól. *2.* A tsz-ekben olyan fejlődés megy végbe, mely a falu és város, a mezőgazdasági és ipari munka közti különbség elmosására irányul (specializáció, koncentráció stb.). E közgazdasági változást a szervezeti-jogi formáknak — ha nem is külső kereteit illetően, de a belső gazdálkodás megszervezésében releváns változásokra tekintettel — tükrözniök kell. *3.* A gazdasági önállóság felé haladást a jogszabályi formában is tükrözni kell. Itt a korlátozások eltörlésére (pl. gazdasági melléktevékenység) és arra van szükség, hogy a szerződéses rendszer a tsz-ek gozdálkodását irányító legfőbb eszköz legyen, valamint a belső viszonyok rendezésében is szerepet kapjon (vállalati jellegű gazdálkodási módszerek kimunkálása). *4.* A termelőszövetkezeti gazdálkodás szervezeti-jogi keretei kialakultnak tekinthetők, újabb formációk létrehozása nem indokolt, azonban a meglévők belső, tartalmi fejlesztésére, illetőleg — éppen szervezeti jogi vonatkozásban — előremutató kezdeményezésre feltétlenül szükség van.

Haraszti György professzor: A clausula rebus sic stantibus mai értelméről szóló értékes munkájában megállapítja, hogy a nemzetközi bírói gyakorlatban viszonylag ritka a clausulára hivatkozás, Vattel fellépése óta azonban egyre több az olyan választott bírói ítélet, amely elismeri a körülmények megváltozásának hatását a szerződések érvényességére.

A clausula elvi alapját nézve három felfogást ismertet: *a)* a hallgatólagos vélelem elméletét, mely szerint a felek a szerződést mindig a clausula hallgatólagos feltétele alatt kötik; *b)* azt a teóriát, amely szerint a clausula objektív nemzetközi szabály, melyre a felek szerződéskori szándékától függetlenül hivatkozhatnak; *c)* és végül az előbbi kettő kombinációját valló nézetet, mely szerint sok objektív nemzetközi jogszabály írja elő a clausula, mint hallgatólagos feltétel létezését és így a körülmények változása a szerződés automatikus hatályvesztését eredményezi. Ez utóbbi felfogás azonban mivel nem védi a felek érdekeit, így nem tudott gyökeret verni.

A továbbiakban azt vizsgálja, hogy kogens szabály-e a clausula rebus sic stantibus? A szerző

a kérdésre igennel válaszol és nézete szerint legfeljebb arról lehet szó, hogy a szerződő felek szerződésben meghatározott körülményekben rejlő változások esetére és nem általánosságban zárják ki a clausula alkalmazását.

A clausula alkalmazása nem jelenti a pacta sunt servanda elvének általános elvetését, csupán érvényesülése alóli rendkívüli kivételt.

Mely körülmények milyen jellegű változása vonja maga után a clausula érvényesülését? — veti fel Haraszti professzor. Általában csak olyan körülményekre lehet hivatkozni, melyek a szerződéskötés bázisául szolgáltak, s amelyek változása döntően befolyásolja a felekre háruló kötelezettségek súlyát. Itt nemcsak nemzetközi, hanem belső változások is szóba jöhetnek — állapítja meg.

A clausula nem alkalmazható: a már teljesített szerződés esetében és szerző szerint ezt az elvet ki kellene mondani a határszerződésekre vonatkozóan is; továbbá ha a körülmények megváltozását a clausulára hivatkozó fél szerződésszegő magatartása eredményezte. Megállapítja, hogy a nemzetközi jog nem támasztja alá azok felfogását, akik szerint a clausulára csak határozatlan tartalmú és fel nem mondható szerződések esetén lehet hivatkozni.

A clausula hatását vizsgálva úgy látjuk, hogy az nem vonja szükségképpen maga után a szerződés egészének megszüntetését, ennek alapján csak meghatározott részek hatálytalanítása igényelhető. A revizióra lehetőséget a nemzetközi jog nem ismer, mert ez már politikai és nem jogi kérdés, noha az államok legtöbbször tulajdonképpen nem a szerződés megszünését, hanem módosítását szeretnék.

Az igény érvényesítése előtt az államnak először megegyezést kell keresnie a többi szerződő féllel, és csak akkor léphet fel a clausula alapján, ha azok kérése elől elzárkóznak, ilyenkor azonban egyoldalú cselekvésre is jogosult.

Végül a szerző szükségesnek látná, ha a clausula rebus sic stantibus elv nemzetközi szerződésben való rögzítése révén az ENSZ nemzetközi jogi bizottsága által kidolgozott alapokon mielőbb kodifikálásra kerülne.

Hoóz István docens a válások demográfiai hatásait vizsgálja helyesen a népesség családi állapot szerinti megoszlásából kiindulva — a probléma szociológiai jellegzetességeire figyelemmel.

Hazánkban a társadalmi gazdasági tényezők előnyösen befolyásolják a házassági kedvet, a házasok aránya Európában Magyarországon a legmagasabb. De az elválás aránya is magas (1,4%), s gyakoriak a válások: 1963-ban 1000-re 7,1 bontás jutott.

A válások demográfiai hatásaira vonatkozó feltételezésekkel is behatóan foglalkozik.

A házasság felbontásának megkönnyítését és a házassági kedv alakulását vizsgálva úgy látja, hogy az egészséges és szilárd házassági kötelék létesítését követeli meg az a társadalmi érdek, mely a népesség szaporodásához fűződik. Az adatok szerint a házasságkötési kedv növekedése időbelileg párhuzamosan történt a válási arányszámok növekedésével. Így igazoltnak látja a feltevést, miszerint a válások megkönnyítése növeli a házas családi állapotok arányát.

A házasság stabilitása — állapítja meg — nem a válás jelentőségének következtében vész el, mert hisz a házasságok jelentős részében az együttélés a kereset beadása előtt hosszabb ideje megszakadt. Az esetek többségében a házasság feldúltsága teljesen független a válás lehetőségétől. A házasságok stabilitását a válási arányszámokkal mérni nem lehet.

A házasság felbontásának a hatását a házas termékenységre is elemzi.

A házasság felbontása és a termékenységgel kapcsolatosan a rendelkezésre álló adatok elemzéséből és a logikai feltételezett összefüggésekből indokoltnak tartja azt a feltételezést, hogy a feldúlt házasságok a termékenység alakulását károsan befolyásolják. Ezért ezeknek a kötelékeknek a felbontása — a születések számának növekedése szempontjából — előnyös, sőt szükséges. Az élet e téren megelőzi a bírói ítéletet, mert a már tartalmukat vesztett házassági kötelékek jó része ugyanis megszűnik és kialakulnak új életközösségek, amelyek átveszik és teljesítik a házasság funkcióit. A válás kimondása csak a tényleges helyzetet rögzíti: állapítja meg a szerző.

Kulcsár Kálmán docens: A politikai elem a bírói és államigazgatási jogalkalmazásban című dolgozatában a probléma újszerű megközelítését adja. Előrebocsátja, hogy a kétféle jogalkamazás jellegét, azonosságát és különbségét tekintve nem a politikai elem megléte, vagy hiánya, hanem sokkal inkább mibenléte és megnyilvánulási módja a meghatározó. Mivel lényegi összefüggés van a jogalkalmazás és az állami szervezet között, nincs lényegi különbség sem aszerint, hogy a jogalkamazást milyen állami szerv végzi — tekintve a tevékenység politikai jellegét. A politikának azonban különböző szintjelei vannak és ezek más-más módon kapcsolódnak az egyes állami szervek tevékenységéhez. A politika általában közvetlenebbül jelentkezik a bírói mint az államigazgatási jogalkalmazásban. A marxista jogelmélet számára nyilvánvaló tény, hogy politikai elem jelen van a jogalkalmazásban, ami ma már a polgári jogtudósok nagy tábora számára is elfogadhatóvá vált. Ez különösen az USA-ban elterjedt, főként a legfelsőbb bíróság tevékenységével kapcsolatban.

A szerző véleménye szerint a jogalkalmazó politikai kötöttségének vizsgálatát a szociológiai fogalmi rendszer segítségével lehet elvégezni, mivel ezen vizsgálatok lefolytatására alkalmas fogalmat a jogtudomány nem alkotott. Kifejti, hogy e vizsgálatot a szociológiai „szerep" fogalmának segítségével kell elvégeznünk figyelemmel a szervezetek általános és sajátos, külső és belső szociológiai vonásaira (pl. az állami szervezet sajátos érdekeire, a kommunikáció csatornáira stb.). A jogalkalmazás ugyanis szervezeti keretek között végbemenő döntések sorozata, s döntési folyamat pedig egyesíti magában a norma és magatartási elemeket, tipikus szerep-jelenségek tehát.

A jogalkalmazó szerepkör tartalmát három síkon fogja fel: 1. az eljárások, vagyis jogszabályok, a szervezeti sajátosságokból fakadó eljárások normatív síkján; 2. a jogalkalmazó saját szerepéről kialakított individuális felfogások síkján;

3. az egyes jogalkalmazó tényleges magatartása a jogalkotói szerepkörben.

A döntés folyamatában két tényleges elemet kell megkülönböztetni: a jogalkalmazási szituációt, amely a jogalkalmazásban kívülálló tényezőket fogja össze és a jogalkalmazói szerep teljesítését, realizálódását, melynek során a szerep objektív tényezői is szubjektív momentumok által alakítottak.

A jogalkalmazó „a jogrendszer keretein belül" különböző alternatívákkal áll szemben, mely közül választ. Ez az diszkrecionsis elem, amely mind a bírói, mind az igazgatási tevékenység sajátja.

A diszkrécionális mérlegeléskor a jogalkalmazó „saját" felfogását érvényesíti. Ez azonban tulajdonképpen társadalmi, mert a jogalkalmazót külső tényezők vezérlik, s ez jelentkezik a jogalkalmozó „saját" felfogásaként. Sajátos politikai szocializálódásról van itt szó.

A jogalkalmazó szerepe politikai szerep. A bírói és az államigazgatási jogalkalmazásban e szempontból nincs különbség, csupán a politikai jelleg megnyilatkozása és általános jellemzése szempontjából.

A fenti szocializálódással jelentkező nem tudatos politikai kifejeződésre vezető tényezők mellett vannak tudatosan ható politikai vonások is, melyek többnyire a szervezési kontaktushoz kapcsolódnak. S itt látja a különbséget a bírói és államigazgatási szervek között. Míg a bírói jogalkalmazást tipikusan általános jellegű politikai hatások érik, addig az államigazgatási eljárásban nem kizárt, sőt nem is tipikus a politikának közvetlen vezetői döntés alapján való érvényesülése. Könnyebben felismerhetők a jogalkalmazási szituációk politikai vonatkozásai, s itt kiemelendő a jogszabály, mely már maga is politikumot visz be a jogalkalmazásba. A jogszabály értelmezésébe pedig már további politikai tényezők is szerepet kapnak. A szervezeti döntések korlátozó hatása a jogértelmezésben is jelentkezik.. Pl. a Legfelsőbb Bíróság döntése, a felsőbb felügyeleti szervek utasításai stb., bár ezek nem mindig politikai, hanem sokszor technikai jellegűek is. A szervezetnek ezenkívül „sajátos politikája" is van. Ez is emberi magatartásokban nyilvánul meg, s így a politikai elem nem egyszer e síkon is individuális.

A jogalkalmazói döntés azonban nem csupán szervezeti kontexusban történik, hanem szélesebb társadalmi-történeti szituációban. Ez egyrészt a szervezeten keresztül, másrészt a közvélemény csatornáin, a tömegközlési eszközökön keresztül gyakorol hatást a jogalkalmazóra.

A kétfajta jogalkalmazásnak a politikai elem szempontjából való azonossága mellett másodlagosan különbséget is észlel.

A kétféle tevékenységnek a jogalkalmazási szituációban megnyilvánuló jellege s döntő az, hogy a bíróság tipikusan konfliktushelyzetek elbírálása előtt áll, míg az igazgatásra a szervező tevékenység a jellemző. A kétféle jogalkalmazás az állami politikának különböző jellegű feladatokhoz kötött kétféle megnyilvánulási formája, amelynek éppen ezért eltérő szervezeti formái és sok tekintetben eltérő eljárási rendje van.

Losonczy István professzor a korlátozott beszámítási képesség néhány kérdésével foglalkozik a törvény és a gyakorlat szempontjából.

A beszámítási képesség s különösen a korlátozott beszámítási képesség sok lényeges kérdése nemcsak elméleti viták tárgya, hanem a törvényhozás és az ítélkezési gyakorlat megoldatlan nehézsége is.

A beszámítási képesség tárgyalásának megalapozott elvi kimunkálását nyújtja Losonczy professzor amikor megadja a beszámítási képesség lényegét, a beszámítási képesség büntetőjog belső rendszerbeli helyét.

Különös érdeklődésre tarthat számot a tanulmánynak a korlátozott beszámítási képesség néhány kérdéséről, a törvény és az ítélkezési gyakorlat szempontjából szóló része.

A törvénnyel kapcsolatban felmerül a kérdés, hogy célszerű-e ha az csupán arra biztosít lehetőséget, hogy a korlátozottan beszámítható elkövető büntetését a bíróság korlátlanul enyhítse, s nem volna-e helyesebb, ha a bíróság a büntetés mellett vagy helyett kényszergyógykezelést is elrendelhetne?

A pszichopátiával, az endogén eredetű elmebántalmakkal (köztük a neurózisokkal) kapcsolatos problémák arra engednek következtetni, hogy igen. Több jogesetet sorol fel, majd alábbi következtetéseket vonja le! *a)* A tudatzavar nem feltétlenül kóros állapot, különösen tudatszűkületnek nevezett alakja egészséges embernél is felléphet. A szerző szerint az agykéreg területein komoly, erős gátlást okozó tudatszűkületet, bármilyen eredetű is legyen, azt az eset körülményeihez képest beszámítási képességet korlátozó, esetleg kizáró biológiai állapotként kell értékelni. *b)* Ha a tudatzavart elmebetegség vagy gyengeelméjűség idézte elő, úgy az nem tudatzavar, hanem az alapul szolgáló elmebetegség vagy gyengeelméjűség (ez az alapja a beszámítási képesség elbírálásának). *c)* Súlyos problémát jelentenek bizonyos epilepsziások, hisztériások és patalógiás részegek tudatzavarai. Kérdés, hogy ilyen esetben a keletkező homályállapot az elmeállapot következménye-e, s ha igen, akkor az alapul fekvő elmeállapottal együtt korlátozza-e a beszámítási képességet. *d)* a Btk-ban megjelölt tudatzavar átmeneti jellegű, s ez a sajátossága teszi nehézzé sokszor hónapok múlva annak elbírálását, hogy fennállott-e és milyen mértékű tudatzavar az elkövetéskor. *e)* Helyes lenne lehetővé tenni, hogy a bíróság a korlátozott beszámítási képességgel rendelkező elítéltet kényszergyógykezelésben is részesítse, esetleg csak abban, ha ezt látja célravezetőnek. *f)* A fiatalkorúak gyógyító-nevelésével kapcsolatban is több javaslatot tesz a szerző, pl. hogy gyógyító-neveléssel együtt büntetést is lehessen kiszabni; hogy a gyógyító-nevelés házi őrizetben is elvégezhető legyen; s végül, hogy a bíróság a csekély mértékben értelmi fogyatékossággal szemben mellőzhesse a gyógyító nevelésre utalást, s helyette enyhe büntetést szabhasson ki.

Losonczy professzor szerint a minősítési nehézségek alapján a Btk-n is módosítani kellene: a három biológiai ok mellé egy átfogó jellegű okot javasolt felvenni; a törvény szövegébe be kellene venni a beszámítási képesség és beszámíthatóság kifejezést; s végül pontosabban kellene megfogalmazni a pszichológiai-büntetőjogi következményekre vonatkozó szövegrészt is.

Pap Tibor professzor: A házastársi tartás intézménye a szocialista jogban címen írt ugyancsak kitűnő tanulmányt.

A tartás intézményének jelentősége — állapítja meg, — csökkenőben van a szocialista viszonyok között, ugyanis a munkanélküliség kiküszöbölése, a munkához való jog miatt kevesebb az eltartásra szorulók száma. A jelen viszonyok között azonban még az erre képesek kötelesek a rászoruló hozzátartozóik eltartásában résztvenni — mutat rá meggyőzően.

A házastársak tartási kötelezettsége összefügg a szocialista társadalomban a házasság erkölcsi alapjaival, s így személyes és nem vagyoni jellegű viszony.

Bonyolultabb probléma a házasság felbontásának esetére szóló tartási kötelezettség.

A rászorultságot, mint a tartási kötelezettség jogalapját ismerik a népi demokratikus kódexek. A lengyel és magyar kódex „rászorultságot" említ, a csehszlovák „aki nem képes magát eltartani," az NDK „aki betegség, a gyermek nevelése miatt, vagy más okból nincs abban a helyzetben, hogy... eltartsa magát", a román munkaképtelenségen alapuló rászorultságot az albán a létfenntartáshoz szükséges eszközök hiányát, a bolgár a munkaképtelenség mellett a jogosult vagyontalanságát, a jugoszláv létfenntartási eszközök hiányos, munkaképtelenség mellett a munkanélküliséget jelölik meg.

A szerző szerint felesleges taglalni a rászorultság fogalmát, s azt a bírói gyakorlatra kellene bízni!

A szocialista kódexek az igényt érvényesíteni akaró volt házastárs erkölcsileg rosszalló társadalmi érték-ítéletet kiváltó magatartását általában úgy értékelik, hogy az kizárja a tartásra egyébként rászoruló volt házastárs tartáshoz való jogát. E cél realizálását szolgáló jogi eszközök tekintetében azonban már igen jelentősek az eltérések, amelyeknek okát a bontás mikénti rendezésében találjuk meg. Ennek oka az, hogy a népi demokratikus kódexek egy csoportja a házasság felbonthatóságára közrehatóan is jogi értékelésben részesíti a házastársak erkölcsi vétkességét, másik csoportja viszont ugyanebből a szempontból semminemű jogi következményeket nem kapcsol a házastársak erkölcsi vétkességéhez. Az első csoportba tartozók közvetlenül a házasság feldúltságának előidézésében közreműködő házastársi vétkességet tekintik a tartás megítélhetősége szempontjából releváns körülménynek, a második csoportba tartozók pedig tartásra érdemtelenné tevő körülményként értékelik a házastárs erkölcsileg kiváltó magatartását. További különbség, hogy első esetben a vétkesség nem feltétlenül, csupán bizonyos esetekben fosztja meg a tartásra igényt formáló volt házastársat igénye realizálásának lehetőségétől, míg a második csoporthoz tartozó törvények (magyar, csehszlovák, német) szerint a jogosult házastárs érdemtelensége egyidejűleg a tartáshoz való jogának elvesztését vonja maga után.

A tartás időtartamát tekintve eltérőek a népi demokratikus kódexek. Így a jugoszláv, magyar, lengyel és román nem ismer időbeli korlátot, a csehszlovák, német és albán csak meghatározott időt ismer, míg a bolgár szigorúan 3 évet szab meg és ezt nem lehet meghosszabbítani.

Pap professzornak az a nézete, hogy a legmegnyugtatóbb a házastársakat felesleges meghurcolástól mentesítő megoldás a rászoruló házastárs felőli gondoskodás tekintetében az volna, ha teljesen függetlenítenők a rászoruló állampolgárok tartását attól a körülménytől, hogy éltek-e valaha házasságban és ezzel kapcsolatban milyen magatartást tanúsítottak volt a házastársukkal szemben. A tartásra elvben csak rövid ideig jogosító törvényhozások már eleve levonni látszanak ezeket a konzekvenciákat. Helyesnek látná tehát a szerző a rokoni tartás elsődlegessé tételével a társadalmi gondoskodás előtérbe helyezését.

Rudolf Lóránt professzornak Az adásvétel mibenléte a szocializmusban" című — gondosan kidolgozott — s de lege ferenda javaslatokat is tartalmazó tanulmánya az adásvétel szerepéből indul ki a szocializmus gazdasági rendjében.

Az adásvétel jogi fogalmának taglalása során ismerteti a különböző szocialista törvényi meghatározásokat és az eltérő irodalmi nézeteket, majd összegezi a vitás szempontokat.

Ezután a szerző megállapítja, hogy az adásvétel viszonyos szerződés, majd elemzi annak lényeges jegyeit.

Az adásvétel első fogalmi jegye a tulajdon átruházása. A tulajdonátruházás ugyanis — állapítja meg — tipizálja az adásvételt. Ebből a szempontból a szállítási szerződések (ahol csupán az operatív igazgatási jog száll át, s nem a tulajdonjog) az állami vállalatok között adásvétel formájában lebonyolódó termékcsere, az állami vállalatok és a szövetkezetek közti fogalmat lebonyolító jogügyletek átmeneti típusok. Az egyes szocialista kódexek akkor jártak volna el helyesen — mutat rá — ha kimondták volna, hogy az átmeneti típusú ügyletekre az adásvétel szabályait kell megfelelően alkalmazni. Az adásvételnek másik elmaradhatatlan eleme a fix összegű pénzbeli visszterhesség. Az adásvétel definíciója ekképp: az árukapcsolatot kifejező gazdasági-társadalmi viszonyok oly polgári jogi szerződéses kifejeződése, amelynek egyik alanya (az eladó) köteles a dolog tulajdonát a jogviszony másik alanyára (a vevőre) átruházni, és ez utóbbi köteles a vételárat megfizetni. Az adásvétel polgári jogi szabályozásának szocialista elvei pedig: a tulajdon védelmének elve, az egyenértékűség elve, az együttműködés elve, a reális teljesítés elve, a szükségletek egyenértékűségen alapuló biztonságos, gyors és minőségi-kielégítés elve.

Szamel Lajos professzor szakavatottan, sokoldalúan, gyakorlatiasan is elemzi tanulmányában A bürokrácia és a bürokratizmus problémáit a szocialista viszonyok között.

A bürokrácia és a bürokratizmus — állapítja meg — két olyan különböző (de egymással azért mégis kapcsolaban levő) fogalom, melyről a burzsoá irodalomban igen eltérő felfogások uralkodnak (de mégis közös vonásuk az osztályviszonyok figyelmen kívül hagyása), a szocialista irodalom pedig viszonylag kevés teret szentelt a témának. Ezért első dolog: a bürokrácia fogalmának meghatározása. Itt — az uralmi viszonyokból kell kiindulni, s így nem a bürokrácia

és demokrácia, hanem a kisebbségi (arisztokrácia) és többségi (demokrácia) uralom áll szemben egymással. A hatalomgyakorlás formája — mutat rá — (a szervezeti formák és a hatalom gyakorlásának módja) többségi uralom esetén is lehet bürokratikus így a szocialista viszonyok között a demokrácia és bürokrácia viszony azon fordul meg, hogy a vezetés a tömegekre támaszkodik vagy adminisztratív szervezetekre és eszközökre.

Lenin is utal arra, hogy kapitalista viszonyok között a bürokrácia nem hivatalnokuralom, hanem a tőke hatalmának hordozója, a tőke céljai érdekében. A kiváltságos hivatalnoki kar eme előtérbe kerülése miatt látnak sokan hivatalnokuralmat ott, ahol az csak a hatalom tényleges birtokbavételének eszköze.

A hivatalnoki kart számos privilégium illette meg (aránytalanul magas bér, hosszabb szabadság, előnyösebb betegbiztosítás stb.). A magasabb bért illetően az állami apparátus és gazdasági irányítás kulcshelyein a vezetés speciális képzettséget, képesítést igényel, s nagyobb felelősséggel jár, és ezért az önmagában az átlagosnál magasabb, de nem aránytalanul magasabb illetmények nem értékelhetők privilégiumokként. Az ügydöntési jogosultság pedig olyan essenciális kelléke az államigazgatási, bírói, ügyészi apparátus és gazdasági vezetésnek, mely nélkül ezek képtelenek lennének működni. A probléma nem az, hogy van-e ilyen jogosítványuk, hanem az, hogy mik a garanciái annak, hogy hatáskörüket a közérdek és a jogos magánérdek figyelembevételével gyakorolják. Szocialista viszonyok között ez a bürokrácia elleni harc fő kérdése, s ezért ez nem más, mint a bürokratikus szervezeti formák és a bürokratikus módszerek elleni küzdelem. Ha el is vetjük azt, hogy a bürokrácia a hivatalnokosztály uralma (tőkés viszonyok közt sem az), ez nem egyértelmű azzal, hogy formál-logikai alapon (nincs kiváltságos hivatalnoki kar — nincs bürokrácia) eleve képtelenségnek ítéljük a „szocialista" bürokráciát.

Van még egy quazi „járulékos privilégiuma" a hivatalnoki karnak: a „kéz kezet mos" és a „ma nekem, holnap neked" elvének érvényesítése, amely azt jelenti, hogy az apparátus tagjai egymást hivatali kötelességeik jogilag nehezen megfogható, de erkölcsileg elítélendő megszegésével kölcsönösen előnyökhöz juttatják.

Ezzel szocialista viszonyok között is számolni kell. Ennek leküzdéséhez a büntetőjog véges eszközein túl a hivatalnoki morál fejlesztésére, a hatékonyabb ellenőrzésre, nagyobb nyilvánosságra stb.-re van szükség.

A szocialista tulajdonviszonyok következtében a probléma a tradicionális értelemben nem hatósági tevékenység területén is jelentkezik. Kifejlődött az ún. gazdasági államigazgatás, amely a termelőszolgáltató elosztó szervezeteket is irányítja, új hivatalnoki kar jött létre, mely speciális sajátosságokkal rendelkezik a tradicionális hivatalnoki apparátushoz képest. Itt a bürokrácia problémája nem a közérdek és jogos magánérdek tisztelatében áll, hanem abban, hogy a népgazdasági tervben kitűzött célokat megvalósítja-e, az optimális gazdasági döntéseket segíti-e elő, vagy a maga fedezése, a szervezet tagjainak kisebb-nagyobb anyagi érdekeinek előtérbe helyezése stb. végett a politikai irányítás döntéseit kedvezőtlenül befolyásolja. További nehézség, hogy e szervezet, melynél a hivatali és demokratikus formák alkalmazása nehezebb, milyen módszereket alkalmaznak, szabályozást, vagy a gazdasági befolyásolást helyezi előtérbe. Ellenőrzése is problematikusabb, mint a hivatali szerveké. Mindez eredményezheti a gazdasági államigazgatás elbürokratizálását, mely ellen a szocialista államokban a hagyományos politikai demokrácia formájában vélték felfedezni az eszközt, de nem biztos, hogy az önmagában elegendő garanciát mutat.

Ettől elkülöníthető, de kapcsolódik a termelő-elosztó egységek vezetőinek problémája, hogy ti. ezek képezhetnek elkülöníthető gazdasági csoportot, továbbá a gazdasági államigazgatás és vállalatvezetés között állandó személyi áramlás van, melynek következtében szintén érdekösszefonódások jelentkezhetnek. Így az ágazati partikuláris érdekek az össztársadalmi érdekek fölé kerekedhetnek, ugyanúgy mint az ágazatok és alágazatok érdekazonossága következtében. Feltehető, hogy a növekvő vállalati önállóság következtében e tendenciák erősödnek.

A gazdasági államigazgatás elbürokratizálódására való hajlamát jelzi az a bizonyított tény is, — egy más területen — hogy abban az időszakban, amikor a gazdaságirányítás „a terv feltétlen törvény" elve volt a jellemző, a gazdasági államigazgatási apparátus nem, vagy nem megfelelően jelezte a hibás gazdaságpolitikai célkitűzések megvalósításának káros következményeit.

Fentiekből látható, hogy a gazdasági államigazgatási apparátus bürokráciájának és bürokratizmusa problémája többrétű és többszintű mint a hatósági szervezet esetében. E terület különös érdeklődésre tarthat számot, mert a bürokratikus tendenciák elhárításának e területen még nem alakultak ki olyan eszközei és módszerei, mint az állami munka egyéb területén.

Mivel a bürokrácia elleni küzdelem fő feladata a bürokratikus módszerek és eszköz elleni harc, a szerző szerint mégis felvetődik a kérdés: szocialista viszonyok között lehetséges-e az államapparátusnak a társadalmi érdekekkel szemben való olyan elkülönülése, hogy speciális hivatali és hivatalnoki érdekek hordozójává váljék. A kérdés igenlő válaszainak elutasítása — húzza alá — semmivel sem indokolható. Veszélye fennáll különösen akkor, ha az állami szervek pártirányítása nem elvi útmutatásoknak, hanem utasításokkal történik (50-es évek). A szerző álláspontja szerint azonban a bürokratikus szervezeti formák és módszerek elleni harc egyben az apparátus esetleg fellépő önállósodási törekvésének is gátat emel.

Szocialista viszonyok között a hivatali szervezeti formák úgy kapcsolódnak össze a demokratikus formákká, hogy az önmagukban hivatali formák, elvesztik bürokratikus jellegzetességüket, s mind az egyes szervezeti egységek, mind pedig a belőlük összetevődő magasabb szintű szervezetek demokratikus formának minősülnek.

A bürokratikus szervezeti formák és a cenralizmus kapcsolatát

az jellemzi, hogy minden bürokratikus szervezet centralista, de nem minden centralista szervezet bürokratikus. A bürokratizmus elleni harc zászlaja alatt — ebből adódóan nem lehet tüzet nyitni a centralizáló ellen. Szocialista államban nem is a centralizáló elfogadása, vagy elvetése a kérdés, hanem a túlzott centralizáció megakadályozása.

A demokratikus és hivatali szervezeti formák egymáshoz való viszonyát — szerző — nem szervezeti, hanem hatásköri szempontból látja problematikusnak, mert nem történt még meg az államhatalom és az államigazgatási szervek között a hatásköröknek olyan felparcellázása, amely garantálhatná, hogy az államigazgatási szervek tevékenysége az államhatalmi szervek által meghatározott keretben és ellenőrzés alatt valósuljon meg.

A bürokratizmus elleni harcban nem lehet a szakképzett apparátust háttérbe szorítani és előnyben részesíteni a laikusok általi irányítást. Éppen a magas fokú kvalifikáltságra van szükség. Mindamellett a téma a bürokratizmus szempontjából nem problémamentes. Ezt jelzi az a felfogás, mely igyekszik elzárkózni a külső befolyástól, sőt ellenőrzéstől, mivel e nézet szerint a laikusok beavatkozása hátránnyal jár. E problémát feloldja a különböző szinteken működő irányító szervek kollektívitása, mert azokban szakértő és laikus elemek egyaránt bevonhatók.

Egyesek szerint a bürokrácia leküzdésének fő eszköze a testületi vezetés. Az ilyen megoldás azonban egyes esetekben a működést valósággal megbénítja, gátolja a gyors döntést stb. Ez különösen bizonyos végrehajtási funkciók ellátásában megköveteli „az egyes személyek diktatúráját."

Végül Szamel professzornak a bürokratizmust a parancs-engedelmesség képletében tartja megragadhatónak, továbbá az erkölcsi és anyagi ösztönzők figyelmenkívül hagyásában.

A bürokratizmus felszámolását elsősorban politikai kérdésnek tekinti, mely jelenti: a demokratikus intézmények hatásfokának növelését, az igazgatási szervezet ellenőrzését, másrészt az apparátus szocialista tudatának fejlesztését és nem utolsó sorban a helyes munkamódszerek elsajátítását. Ehhez képest másodlagos, de korántsem alárendelt az apparátus racionalizálása, mely nem lehet hevenyészett kampány, hanem szervezett, állandó, folyamatos elemzésen nyugvó döntéseket kíván.

Szotáczki Mihály professzor: A kontinuitás és diszkontinuitás kérdése a jogfejlődésben című tanulmánya — amely magasfokú filozófiai megközelítésről tesz tanúbizonyságot — abból indul ki, hogy a népi demokratikus államok és jogrendszerek létrejötte előtérbe állította a régi jogi elemek fennmaradásának és felhasználásának vizsgálatát az újtípusú jogredszerben.

A kontinuitás és diszkontinuitás általános jellemzése után a jogrendszer mennyiségi és minőségi oldalának változásaival foglalkozik a szerző.

Minden jogrendszer konkrét totalitás meghatározott lényegi és nem lényegi oldalakból összetéve, mely a szubjektív tényezők szereplátszása mellett alapjaiban az objektív társadalmi feltételektől meghatározott. A termelőerők meghatározzák a termelési viszonyokat, ez utóbbi pedig a politikai, jogi stb. viszonyokat. Az uralkodó osztály hatalmát megvalósító kényszerítő apparátus (állam) minőségi oldala osztálytartalma, amely a fennálló osztály uralma minőségéhez kötött. Az osztályuralom minősége (az állam típusa) a jogi normák minőségét (lényegi oldalát) is megszabja.

Az azonos termelési viszonyokon felépülő azonos osztálylényegű jogrendszerek (azonos minőség) mellett nem azonosak, formai mennyiségi tekintetben. Ennek okai a konkrét gazdasági és társadalmi eltérések, valamint ezek történeti változásai. A jogrendszer tehát történetileg változik. E változások egyrészt mennyiségiek (mint pl. jogszabályok számának növekedése, új jogágazatok kialakítása stb. stb.), melyek az adott társadalmi-gazdasági viszonyok adekvátabb tükröződései az osztályuralom szolgálatában, másrészt, minőségiek, mely az állam osztálylényegének megváltozását jelentik.

A jogi intézmények „kontinuitása" és a „kontans" elemek kérdését is felveti a tanulmány, amikor arról szól, hogy mivel a gazdasági alap meghatározza a jogrendszert, ezért a régi jogi elemek továbbélésének okát a gazdasági alap változásának jellegében, ütemében kell keresnünk. E változások üteme különböző, a társadalmi viszonyok egyes területein gyorsabb, a másikon lassubb. Nyilvánvaló, hogy ez a jogalkotásban is tükröződik. Az új jogszabály elodázásának szubjektív okai is vannak (pl. az új megoldás kimunkálása hosszabb időt vesz igénybe stb.).

A társadalmi viszonyok minőségi átalakulása szinte „lefejezi" a jogrendet, a jogrendszer felsőbb rétegének normáit megszünteti s ehelyett olyan új normákat alkot, amelyek az új jogredszer fundamentumai lesznek (pl. dekrétum a földről stb.).

A jogszabályi hierarchia alsóbb rétegének szabályai az új alapvető normák mellett szakaszaira tekintettel érvényesülnek. Egyes jogintézmények formailag változatlanul túlélik „gazdasági alapjukat", de csak addig, amíg a fennálló politikai hatalom kívánatosnak tartja. De a társadalmi viszonyok új minőségének teljes kialakulásával ezek a formailag továbbélő intézmények is megszünnek.

A társadalmi viszonyok átalakulása is relatív, ugyanis vannak olyan (jogi szabályozás tárgyát képező) viszonyok, melyek tartalmi változás mellett nagyobb állandóságot mutatnak, pl. élet és testi épség védelme, családi viszonyok stb. Ez bizonyos jogi formák továbbélése irányában hat. Ez azonban nem egy ízben módosult, ill. továbbfejlesztett továbbélés, ugyanis meg kell különböztetnünk a jogszabályokat, jogintézményeket társadalmi tartalmuk (gazdasági-politikai) és normatív tartalmuk szempontjából. Kontinuitásról csak a formai normatív-tartalmi szempontból beszélhetünk, míg a társadalmi tartalom szempontjából nincs kontinuitás, hiszen megváltozott új politikai hatalom biztosítja a jogszabály érvényesülését.

Mi az, ami a változások ellenére konstans a jogfejlődésben? — veti fel a szerző. A társadalmi viszonyok jogi visszatükrözése a történelmi fejlődés során bizonyos ismétlődésekhez, törvényszerűsé-

gek felfedezéséhez vezetett. S ide kapcsolódik a jog és jogtudomány relatíve önálló fejlődése, mely különböző általános sémákat jogtechnikai eszközöket, és jogi megoldásokat produkált. Ezek hosszú ideig „érzéketleneknek" mutatkoznak a társadalom változásaival szemben. A konstans összetevők a jogfejlődésben nem változatlanok, de a konkrét társadalmi változásokkal szemben nagyobb fokú stabilitást mutatnak.

Varga László professzor Az iratok korának meghatározása című értekezése az írásszakértőket igénybe vevő jogalkalmazók számára nyújt gazdagtartalmú tanulmányt.

Régebben — mutat rá — a kormeghatározás abszolút és relatív fejlődését különböztették meg általában. Szerző azonban ahhoz az újabb állapothoz csatlakozik, amely közvetlen (amely valamely folytonosan változó írás időmúlásától függő állapotának rögzítését jelenti) és közvetett (mely valamely időpontra vonatkozó kronizmus vagy anakronizmus kimutatását vagy valószínűsítését jelenti) kormeghatározás között különböztet.

*

Befejezésként csupán annak utólagos megállapítására szorítkozunk, hogy a Jubileumi Tanulmányok második kötete nemcsak tartalmával, hanem annak méltó formában való megjelentetésével, s nem utolsósorban kitünő szerkesztésben való közzétételével is hozzájárult a pécsi Universitas és a magyar felsőoktatás kezdete 600. évfordulójának megünnepléséhez.

Antalffy György

*Antalffy György: Állam és demokrácia**

Szerző az állam- és jogelmélet nemzetközileg ismert művelője. Jelen munkájában az államfejlődés, különösen a szocialista államfejlődés új vonásait (a „társadalmi" oldal növekedését, s az állam változó jellegét) figyelembe véve az államelmélet, ezen belül a szocialista államelmélet számos alapvető problémáját veti fel. Törekvése: azokat korszerűen megválaszolni az állam és társadalom, az állam és demokrácia problémáira koncentráltan.

A munka négy részből áll: I. Az állam tanulmányozásának metodológiájáról a társadalomtudományok rendszerében (9—39). II. A Marx előtti politikai és jogi nézetek az államról (43—178). III. A marxizmus megjelenésének jelentősége az állam lényegének megismerésében (179—275). IV. A marxista államelmélet alapproblémái (279—504).

Antalffy professzor az állam- és jogelméleten belül az államelmélet viszonylagos önállóságát hangsúlyozza, s ennek megfelelően foglalkozik az állam kérdéseivel.

I.

A munka *első része* az állam vizsgálatának módszertani kérdéseivel foglalkozik. Megállapítja, hogy az állam általános szintű vizsgálata is új megközelítési módokat igényel, s ezek között nagy jelentőséget tulajdonít az ún. empirikus-szociológiai módszernek az egyéb módszerek között. Az empirikus szociológiai módszerek alkalmazása lehetőségének objektív alapját az állam kettős természetével magyarázza. Marxra hivatkozva rámutat (vö. Marx—Engels: Művei I. köt. Bp. 1957. 176. p.), hogy az állam egyrészt objektív tény, azaz az egyénektől független objektív törvényszerűségekkel rendelkezik, másrészt az államot emberi viszonyok juttatják kifejeződésre, azaz emberi magatartásokban nyilvánul meg. Megállapítja: ez az utóbbi sajátossága az államnak teszi éppen lehetővé annak empirikus-szociológiai vizsgálatát, az empirikus adatok politikai-elméleti általánosítását. Vitathatatlan, hogy az államfejlődés új vonásainak tanulmányozása az empirikus-szociológiai módszerek alkalmazásával, valamint ezen az alapon levonható általános következtetések kidolgozása — az államelmélet az ágazati szakjogtudományok, de az összes marxista társadalomtudományok továbbfejlődése szempontjából is hasznosítható eredményeket hozhat — elősegítheti a társadalomban végbemenő változások mélyebb, sokoldalúbb megértését.

II.

Munkájának második és harmadik részében szerző az államelmélet történetével foglalkozik, s figyelmét az állam, a társadalom és a demokrácia lényegére vonatkozó polgári és marxista álláspontokra, ill. nézetekre koncentrálja.

A mű *második részében* a különböző történelmi időszakokban élő államelméleti teoretikusok nézeteinek elemzése során rámutat, hogy a fenti kérdésekben, de különösen a demokrácia értelmezése vonatkozásában is harcoltak egymással a reakciós és a haladó erők, a materializmus és az idealizmus (Platon és Arisztotelész, Hobbes, Althusius, Rousseau stb.). Jelentős része a munkának az orosz forradalmi demokraták, valamint a magyar politikai gondolkodók államra és demokráciára vonatkozó nézeteiknek az elemzése. (Különösen jelentős Korvin Mátyás, Zrínyi Miklós, II. Rákóczi Ferenc, Széchenyi, Kossuth nézeteinek elemzése.) Ezek az elemzések örvendetesek, mert az elmúlt időkben e teoretikusok nézeteinek analizálása háttérbe szorult.

A mű *harmadik része* a marxista államelmélet megjelenésével foglalkozik. Jelentős érdeme, hogy annak keletkezését beépíti az államelméleti nézetek általános történeti fejlődésébe. Figyelemmel van azon konkrét helyzetre, amelyben az keletkezett. Összegezi Marx és Engels főbb tételeit az államra, de a jogra vonatkozólag is, s megállapítja, hogy azok „összefoglalják és meghaladják a Marx előtti politikai és jogi doktrinákat, s alapvetően újat jelentenek" (189. p.). Ebben a megállapításában egyben elismeri, hogy a megelőző polgári, politikai és jogi doktrinákban a későbbre ható elemei is voltak, amelyeket a marxista elmélet értékesített.

Külön elemzi Lenin szerepét a marxista államelmélet, s ezen belül a demokrácia elméletének továbbfejlesztésében, s kiemeli azokat a főbb tudományos tételeket (198. p.), amelyekkel éppen Lenin nyomán gazdagodott a marxista államelmélet. Ezek után az állam és a társadalom különbözőségére vonatkozó marxi tételeket és az állam eredeti keletkezését elemzi.

* Bp. Közgazd. Kiadó, 1967. 542 p.

Szembeállítja továbbá a marxista államelméletet a Marx utáni polgári szerzőknek az államra, a demokráciára vonatkozó nézeteivel.

Jelentős helyet foglal el munkájában egyrészt a polgári szociológiának, így a kezdeti iskolákon túlmenően, különösen Max Weber, H. Freyer, R. König, valamint G. Radbruch, E. Fechner, Balogh Arthur, valamint néhány angol és olasz teoretikus nézeteinek bírálata. A különböző polgári gondolkodók állambölcseleti nézeteinek elemzését a marxista államelmélet tárgykörében helyezi el, noha a politikai és jogi tanítások története című tudomány önállóságát elismeri. A fenti nézeteket elsősorban az egyes képviselőkre koncentráltan elemzi, de kiemeli azoknál az államelmélet egy-egy fontos kategóriájára, illetve alapfogalmára vonatkozó nézeteket. Az egyes képviselők nézeteit differenciáltan és elmélyülten elemzi. Az ilyen differenciált elemzés napjainkban rendkívül fontos, hiszen a túlságosan sematikus bírálat és szemléletmód — ami érvényesült a személyi kultusz időszakában — éppen a marxista államelmélet elterjedése elé gördített akadályokat, s nehezítette a szövetségesek megnyerését nyugaton a népfrontpolitika keretében.

III.

A mű *negyedik része* a marxista államelmélet alapproblémáival foglalkozik. Abból indul ki, hogy az állam- és jogelméletnek komplexen kell foglalkoznia az állam lényegével, tartalmával, formájával, általános fogalmaival, szerkezetével, a „helyes" állammal. Ez utóbbival összefüggésben vitathatatlan, hogy az államelméletnek is foglalkoznia kell az állam mint társadalmi jelenség *értékelésével,* hiszen valóságformáló szerepét éppen ez által töltheti be és szakadhat el az államelméleti pozitivizmus értékelés-mentes szemléletétől. A szocializmusban is a legcélszerűbb politikai-állami intézmények és módszerek szükségesek, s ezek kialakításában az államelméletnek is közre kell működnie. Az államelméletnek ehhez értékeléseket tartalmazó javaslatok több variánsát is ki kell dolgoznia és egyben az értékelés szempontjait. Szerző továbbá foglalkozik az állam típusával, formájával, szuverenitásával, funkcióival, általános fogalmával. E kategóriák elemzése során szakít a dogmatikus nézetekkel, amelyekkel összefüggésben sokan végérvényes tételeket vallottak. Érdeme, hogy feldolgozza az újabb, különösen a szovjet, lengyel, csehszlovák stb. szocialista irodalmat, s ezek figyelembevételével új eredményekre is jut. Így pl. nézete szerint éppen a demokráciával összefüggésben az államtípus fogalmában a közös formai jegyeket is ki kell emelni; az államforma ún. harmadik összetevő elemében a dinamikus oldalra, az állami vezetés módszerére, elsősorban a lakosság (közvetlen és közvetett) bevonására az állami ügyek eldöntésébe kell koncentrálni; az állam szuverenitását az osztály, illetve a népakarattal szorosabb kapcsolatban kell vizsgálni; az állam funkcióját differenciáltan, az államcél vizsgálatának kiemelésével is tovább kell bővíteni, hiszen ez is elősegíti a probléma jobb kimunkálását; az állam általános fogalmánál is figyelemmel kell lenni az államfejlődés új elemeire. A szerző a kategóriák vizsgálatánál kritikailag feldolgozza a burzsoá teoretikusok és a marxista szakemberek nézeteit is.

Jelentős része a munkának a mai kapitalista állam fő vonásainak, valamint a reá vonatkozó ideológiáknak a vizsgálata. Különösen a „jóléti állam" elmélete keletkezésének objektív alapját kutatja, összefüggésben a kapitalista állam szociális-gazdasági tevékenységével. Megállapítja — a teljes foglalkoztatottság, a nemzeti jövedelem újraelosztása, a szociálpolitikai törvényhozás valóságának elemzése során —; a „jóléti állam koncepciója azzal a céllal született, hogy a kapitalista társadalmi-gazdasági rendszer között mintegy középutat jelöljön ki", vagyis a proletárdiktatúra állama és az össznépi állam ellen irányul és szervesen egészíti ki azokat a koncepciókat, amelyek a mai polgári államok osztályfelettiségéről, arról beszélnek, hogy a hatalom diffuzionálódott, s ez mint „progresszív" folyamat arra irányul, hogy „biztosítsa az egész társadalom részvételét az állami ügyek irányításában" (332. p.). Ezt a koncepciót azonban — mutat rá szerző — a valóság nem igazolja, s így a polgári állam típusát tekintve továbbra is kizsákmányoló. Jelentős érdeme e fejezetnek a mai polgári állam gazdasági funkciójának bizonyítása és elismerése is.

A szocialista állam főbb elméleti problémái cím alatt mindenekelőtt a szocialista állam fejlődési szakaszait; a proletárdiktatúra szocialista államát és az össznépi szocialista állam kialakulásának törvényszerűségeit elemzi. Rámutat arra, hogy az össznépi szocialista állam nem új államtípus „továbbra is a dolgozó népé ez az állam és lényegi vonásait nézve más szocialista államokkal azonos marad" (377. p.), bár megszűnik egy osztály uralmának eszköze lenni. Részletesen elemzi a szocialista demokrácia problémáit és kifejti, hogy az össznépi állam feltételei között a szocialista demokrácia — amely a proletárdiktatúra szakaszában is korábban soha nem tapasztalt mértékben kibontakozott — újabb fejlődést ér el, előtérbe kerül a deetatizálás, azaz az állam tömegbázisának kiszélesedése, megerősödése, ami éppen annak elhalását segíti elő. Elemzi továbbá a marxista—leninista párt vezetőszerepét, annak formáit, eszközeit (387. p.) és e vezetőszerep általános vonásait. A marxista—leninista párt vezetőszerepének általános vonásait egyrészt annak demokratikus voltában látja, hiszen a kommunista pártok irányító útmutatásainak kialakításában azok a szervek is részt vesznek, amelyek az irányítást kapják, másrészt abban, hogy a párt vezetőszerepe nem jelent „felettességet" (394 p.), jogilag hierarchikus viszonyt a párt- és az állami, illetve a társadalmi szervek között.

Külön figyelmet érdemel a szocialista állam szuverenitásának a vizsgálata, valamint a szuverenitás és a demokrácia összefüggésének elemzése. Kiemelendő az a megállapítás, hogy „a szocialista állam szuverenitása a nép és a nemzet szuverenitásával szerves egységben valósul meg" (398. p.). A szocialista állam formájával, mechanizmusával összefüggésben egyrészt a probléma történeti vonatkozásait elemzi, másrészt leszögezi; „a proletárdiktatúra államának

össznépi állammá történt átalakulásával az államforma — a Szovjet Köztársaság megmaradt, de lényeges minőségi változáson ment át" (408. p.). Vizsgálja a szocialista állam össznépi tartalmú fejlődésének hatását az államforma egyes elemeinek alakulására. Kiemelendők továbbá azok a megállapítások, amelyek az államszervezet általános és szakszociológiai szempontú vizsgálatának a szükségességét hangsúlyozzák az államelméleten belül. Az államelmélet kategóriáit ugyanis szükséges az államelméleten belül is összevetni az általános marxista szociológia kategória-rendszerével. Ez tehát szükséges feltétele az állami-politikai gyakorlat empirikus vizsgálatának. Az általános szociológiai kategóriák ugyanis elősegítik az állami-politikai gyakorlat empirikus szociológiai vizsgálatát, valamint lehetőséget nyújtanak a feltárt empirikus tények államelméleti általánosításához. Ennek megfelelően szerző úgy véli, hogy az államelmélet keretein belül szükséges a szocialista államon mint szervezeten belül vizsgálni a kialakuló sajátos érdekeket, a hierarchikus státuspoziciókat és a hozzájuk kapcsolódó szerepeket, valamint az állami szervezeten belül kialakuló és ható nem formális csoportokat, normákat, illetve a belső dizfunkciókat stb. (430. p.). Vitathatatlan, hogy az államelméleten belül e kategóriáknak az államelmélet kategóriáival való összevetése, különösen a demokrácia tanulmányozásával összefüggésben alapvető jelentőségű. Mindez természetesen azt is jelenti, hogy az államelmélet kategóriái — mint általánosított fogalmak — a változó társadalmi valóság adekvát tükrözésére, a társadalmi önigazgatás bonyolult, dialektikus folyamatának jellemzésére a fentiekkel szerves egységben alkalmasak. Ez azonban semmi esetre sem igényli az államelméleti kategóriák elvetését, újakkal — így szociológiai kategóriákkal — való helyettesítését. A szocialista állam funkcióinak vizsgálata során elfogadja azt az általánosnak nevezhető koncepciót, mely szerint az állam funkciói alatt az állami tevékenység alapvető irányai értendők. Tovább megy azonban és a funkcióval összefüggésben elemzi a kényszer és a meggyőzés fogalmának logikai tartalmát, a kényszer és a meggyőzés fajait, ezek egymáshoz való viszonyát a szocialista állam fejlődésének két fő szakaszát illetően. A funkciók vizsgálata kapcsán is igényli az általános és szakszociológiai megközelítés szükségességét, különösen az ott jelentkező kategóriák (manifesztálódott funkció, látensfunkció, dizfunkció stb.) összevetését az államelmélet funkciótanával.

Jelentős részt szentel „A szocialista állam és a társadalmi szervek" viszonya vizsgálatának is. E problémakör keretében meghatározza a társadalmi szervek fogalmát, osztályozza azokat, s egyenként elemzi a szakszervezetek, az ifjúsági szervezetek, a szövetkezetek, a népfrontszervezetek, az egyesületek, a társadalmi bíróságok, a népi ellenőrzés rendszere, a munkásőrség és az állami szervek viszonyát. Munkájából kitűnik, hogy az állami és társadalmi szervek közötti viszony alapjaiban a feladatok együttes megvalósításában áll. Külön figyelmet érdemel az állami és a társadalmi szervek közötti viszony szabályozása kérdéseinek a vizsgálata, s az az álláspont, mely szerint a jogi szabályozásnak ezen a területen is van jelentősége. „A jogi szabályozás... — írja — kell, hogy megteremtse ...a társadalmi szervezetek és az állami szervek tevékenységének egységét, s az kell, hogy kijelölje a köztük levő határokat" (492. p.), noha az állami és a pártszervek közötti kapcsolatokat nem lehet szerinte sem a jogviszonyokba „szorítani". A szocialista állam fogalmának meghatározásával összefüggésben a további vizsgálat mellett foglal állást. A szocialista állam elhalásának feltételeit elemezve felveti a kommunista önigazgatás fogalma meghatározásának, valamint szervezeti és funkció oldaláról történő vizsgálatának szükségességét.

A „Befejezés" megállapítja, hogy az államfejlődés új vonásai az államelmélettől többet követelnek. Mindez szükségessé teszi az államelmélet viszonylagos önállóságát az állam és jogelméleten belül. Az államfejlődés új vonásainak az elemzése azonban az államelméleten belül nem lehet egydimenziós, hanem szükséges azt több oldalról, azaz nem csupán filozófiai és jogi, hanem az újabb szociológiai aspektusok szempontjából is vizsgálni. Ez ugyanis — állapítja meg szerző — „lehetőséget nyújt az állam kérdéseinek mélyebb, sokoldalúbb" (504. p.) tanulmányozására. Ezt a gondolatát szerzőnek alátámasztotta a Budapesten 1967. dec. 7—9 között megtartott nemzetközi állam- és jogelméleti munkaértekezlet is, amely megállapította, hogy az állam- és jogelméletnek az állami és a jogi jelenségek különböző aspektusaival kell foglalkoznia, s az egyes megközelítési módok, az egyes szocialista országok fejlődésének fokához mérten, feladataihoz képest kerülnek előtérbe. Másrészt helyén való itt szerzőnek egyik előadására hivatkozni (A társadalmi önigazgatás elvi és gyakorlati problémái. Jog és Társadalom. TIT Országos Titkársága Budapest, 1966. VII. évf. 2. szám 56. p.), melyben kifejtette, hogy a szocialista társadalom fejlődésével összefüggő új jelenségek, a politikai vezetésnek új állami és államonkívüli formái *általános* szinten beilleszthetők az államelmélet tárgykörébe s így nem indokolt az ún. „politikatudomány" létrehozása, hanem inkább az államelmélet kutatási területe szorul bővítésre.

Összegezve megállapítható, Antalffy professzor munkájában az államelmélet területén jelentőset alkotott, amely minden bizonnyal alkalmas előrevinni a szocialista államelmélet további fejlődését.

Papp Ignác

Új könyvek

A polgári perrendtartás magyarázata. Szerk. *Szilbereky* Jenő — *Névai* László.

Bp. Közgazd. Kiadó, 1967. 1487 p.

A felszabadulás után megjelent magyarázatos törvénykönyv-kiadásaink közül kétségtelenül a legjelentősebb alkotás a polgári eljárási törvénykönyv most megjelent, méreteiben is impozáns kiadása, amelynek jelentőségét fokozza, hogy a polgári eljárási törvénykönyv 1953. évben történt hatálybalépése óta nem jelent meg a polgári peres

eljárás egészét feldolgozó munka. A munka célja a polgári perrendtartás szabályainak helyes értelmezését segíteni. Minthogy az anyagi jog és az eljárási jog közötti ismert kapcsolatok felismerése túlnő a puszta eljárási szabályok helyes értelmezésén, a munka ezen túlmenően az egységes szocialista törvényességnek megfelelő jogalkalmazást is elősegíti.

A munka a polgári perrendtartás rendszerét követi, jellegét tekintve: gyakorlati jellegű jogszabály-magyarázat (kommentár). Magában foglalja a Pp szövege mellett a külön jogszabályokban szabályozott egyes eljárásokat, (államigazgatási határozatok megtámadása, társadalmi bírósági eljárás szabályai, bírói eljárás munkaügyi vitákban stb.), valamint az életbeléptetési szabályokat. A feldolgozás módszere is megsegíti a gyakorlati munkát: a munka a jogszabály szövege után utalásszerűen összefoglalja a vonatkozó egyéb jogszabályokat, ezt követi a tulajdonképpeni magyarázatos rész, valamint a jogalkalmazói gyakorlat bemutatása (bírói, ügyészi, államigazgatási gyakorlat, igazságügyminisztériumi és legfőbb ügyészségi tájékoztatók stb.). A munkát bibliográfia, jogszabálymutató és tárgymutató, valamint az eljárásjogi állásfoglalások összefoglaló mutatója egészíti ki.

A mű megjelenése kétségtelenül nagyban fogja emelni a polgári ügyekben eljáró bíróságok színvonalát, mert az eddigi gyakorlat elvi-elméleti kérdéseinek összefoglalásával és a joggyakorlat elemző összeállításával sohasem nélkülözhető munkaeszközt, biztos támaszt ad a jogkereső és jogalkalmazó kezébe.

A gazdasági mechanizmus jogi kérdései a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben. (Tanulmányok). Szerk. *Nagy* László.

Bp. Közgazd. Kiadó, 1967. 241 p.

Az új gazdasági mechanizmussal kapcsolatban a termelőszövetkezeti jog terén jelentkező új jogi mechanizmus problémáival foglalkozó kötet az alábbi tanulmányokat tartalmazza: *Szép* György: A termelőszövetkezeti jog forrásának időszerű kérdései; *Seres* Imre: A termelőszövetkezeti tulajdon bővülése; *Németi* László: A termelőszövetkezetek jogalanyisága és a gazdasági mechanizmus reformja; *Sylvester* Domokos: A termelőszövetkezeti vezetés és igazgatás rendszere; *Pongrácz* Aladár: A mezőgazdasági termelőszövetkezetek árukapcsolatai; *Hegedüs István:* A mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagsági viszony fejlődésének új vonásai; *Nagy* László: A tagsági munkamegállapodások helye a termelőszövetkezeti jogban; *Fóris* Imre: A termelőszövetkezetek tagjainak munkaügyi és szociális helyzete.

Bihari Ottó: Összehasonlító államjog.

Bp. Tankönykiadó 1967. 381 p.

Az egyetemi tankönyvként megjelent munka az állami szervezet felépítésével kapcsolatos burzsoá elméletek ismertetése után bemutatja néhány fontosabb kapitalista ország állami szervezetét, majd az állami szervezet felépítéséről szóló szocialista elmélettel foglalkozik — ezen belül az államhatalom egységének marxista elméletével, a szocialista önigazgatás problémáival, a szocialista államszervezet általános és eltérő vonásaival a különböző szocialista országokban. Ismerteti a tizenhárom szocialista ország állami szervezetét, majd a felszabadult, volt gyarmati országok kormányzati rendszereinek általános kérdései után az Egyesült Arab Köztársaság, India, Algéria és Guinea állami szervezetét is.

Seidler, Gregorz Leopold: A politikai gondolkodás az ókorban és a középkorban.

Bp. Közgazd. Kiadó, 1967. 454 p.

Seidler professzornak, a lublini egyetem tanárának magyarul most megjelent műve az ókori és a középkori politikai gondolkodás történetét mutatja be. A politikai gondolkodásnak, a politikai doktrináknak bemutatásával szemlélteti a társadalomra vonatkozó emberi eszmék fejlődését s ehhez megfelelő köztörténeti hátteret is ad. Az ókorból Kína, Babilónia, Egyiptom és Görögország, a középkorból az izlám, Bizánc, Róma, az egyház, a mongolok, valamint a nagy politikai gondolkodók által kimunkált „nagy rendszerek" (Aquinói Tamás, Dante, Ockham, páduai Marsilius) koncepcióit mutatja be bő idézetekkel és a vonatkozó irodalomra történt részletes hivatkozásokkal. A más országokban is már megjelent impozáns munka a politikai tanulmányok történeti távlatainak elemzésénél bizonyára számos új szempont vizsgálatára ad alapot a magyar olvasóknak is, s ezzel is hozzájárul a politika tudományáról folyó hazai vitában kialakuló döntéshez.

A büntető eljárás kommentárja. Szerk. *Jászai* Dezső. 1—2. köt.

Bp. Közgazd. Kiadó, 1967. 983; 987—1863. p.

A munka a büntető eljárásról szóló 1962. évi 8. sz. törvényerejű rendelet gyakorlati alkalmazásához ad segítséget a jogalkalmazónak és általában a jogkereső közönségnek. A kommentár a büntető eljárási törvénykönyv rendszerének megfelelően, fejezetekre tagozódik. Minden fejezet öt részből áll: a miniszteri indokolásból, a jogszabályszövegből, a jegyzetekből, a magyarázatokból és a bírói gyakorlatból. A fejezetek végén a munka közli a fontosabb forrásmunkák jegyzékét is. Részletes utalások történnek a megfelelő helyeken a bírósági, igazságügyminiszteri, legfőbb ügyészi állásfoglalásokra, valamint a bűnüldöző szervek felügyeleti hatóságainak utasításaira. A kommentár tartalmazza az 1966. évi 16. sz. törvényerejű rendeletnek a büntető eljárásra vonatkozó rendelkezéseit is. A függelékként közölt jogszabálymutató a büntető eljárási vonatkozású jogszabályanyagot foglalja össze. A munka egyes fejezeteit Bagi Dénes, Gödöny József, Horgosi György, Kovács Zoltán, Lukács Tibor, Maróti László, Molnár László, Posgai István és Rácz György írták.

Horváth Pál: A kelet- és középeurópai népek jogfejlődésének főbb irányai. Különös tekintettel a környező népek jogfejlődésére. Bp. Közgazd. Kiadó, 1968. 494 p.

A mű a jogtörténetirodalom legjobb eredményeit felhasználva tárja fel a kelet- és közép-európai népek jogfejlődésének irányát, a Nyu-

gattól lényegesen eltérő jogtörténeti fázisok kialakulását, a konkrét (gyakran sajátos) társadalmi-gazdasági tényezők módosító erejét. Ezzel a környező népek jogfejlődésében található analógiák és kölcsönhatások jobb megértését célozza. Ilyen értelemben tárgyalja a hazai történelemmel összefüggő államfejlődési fokozatokat, a jogforrásokat és a közép- és kelet-európai népek jogfejlődésének jellemzőit.

Sápi Vilmos: A mezőgazdasági bérmunkásság jogviszonyai Magyarországon a XVI. századtól 1848-ig.

Bp. Akad. Kiadó, 1967. [1968.] 292 p.

A mű a béresek, cselédek és más, huzamosabb időre elszegődött mezőgazdasági bérmunkások, a részesek, szakmányosok és summások, napszámosok és hétszámosok magánjogi helyzetét és munkaszerződéseit vizsgálja, a vonatkozó jogforrások alapján. Külön részt szentel a munkaszerződésekből eredő és ezekkel kapcsolatos viták elintézési módjainak és eszközeinek, a bírói és a közigazgatási hatáskör és illetékesség kérdéseinek, valamint a munkaviszonnyal kapcsolatos büntetőpereknek és a büntetési nemeknek.

A mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagok új nyugdíjrendszere.

Összeáll. Kutis Jenő. Új, átdolg. és bőv. kiad. Lezárva: 1967. szept. 15. Bp. Közgazd. Kiadó, 1967. [1968.] 287 p.

/Kis jogszabálygyűjtemények./

Az 1968. évi 30. sz. tvr., a tvr. végrehajtásáról szóló 30/1966. (XII. 24.) Korm. sz. rendelet, valamint a 6/1966. (XII. 24.) SZOT sz. szabályzat egységes szerkezetbe foglalt szövegét tartalmazza a Kis jogszabálygyűjtemények sorozat legújabb kötete. A függelékben a 8/1967. SZOT számú szabályzat vonatkozó módosításait közli.

Az új gazdasági mechanizmus jogszabályainak gyűjteménye. 1. [köt.] Készült a Gazdasági Bizottság határozata alapján. Főszerk. *Korom* Mihály — *Gál* Tivadar. Összeáll. *Farkas* Károly — *Szép* György.

Bp. Közgazd. Kiadó, 1967. [1968.] 949 p.

A két kötetre tervezett gyűjtemény első kötete az 1967. nov. 25-ig különböző szinteken kibocsátott jogszabályokat és általánosabb jellegű utasításokat, valamint a Kormány Gazdasági Bizottsága által alkotott elvi útmutatásokat és határozatokat tartalmazza. A jogszabályi anyagot tárgykörök szerint csoportosították. Az összefüggések áttekintését jegyzetek és részletes címjegyzék könnyítik meg.

Ficzere Lajos: Az állami vállalat jogállása egyes szocialista országokban [Közzéteszi a] Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete.

Bp. MTA KESZ Soksz. 1967. [1968.] 229 p.

/A gazdasági irányítás igazgatási és jogi kérdései./

A kiadvány célja, hogy az állami vállalatok jogállásának alakulásával kapcsolatosan az egyes szocialista országokban (Szovjetunió, Csehszlovákia, Lengyelország, NDK, Jugoszlávia) jelentkező általános fejlődési tendenciákra irányítsa a figyelmet. Ezekben az országokban új vállalati jogszabályokat alkottak. Az anyag összeállítója elsősorban igazgatási szempontból közelítette meg tárgykörét, jogösszehasonlító módszert alkalmazva. A tételes joganyag mellett a témára vonatkozó újabb közgazdasági és jogi irodalmat, a mellékletben a felsorolt szocialista országok alapvető vállalati jogszabályait is közli.

E lapszám (XIII. új évfolyam 5.) szerzői: *Dr. Valki László* egyetemi tanársegéd. — *Dr. Hámori Vilmos* járásbírósági elnökhelyettes. — *Dr. Rácz István* A Fővárosi Tanács gyámügyi főelőadója. — *Dr. Weltner Andor* egyetemi tanár. — *Dr. Beck Salamon* ny. egyetemi tanár. — *Dr. Benkő Gyula* vállalati jogtanácsos. — *Dr. Hartai László* Legfelsőbb Bírósági bíró. — *Dr. Vargyai Gyula* egyetemi adjunktus (Pécs). — *Dr. Györgyi Kálmán* egyetemi tanársegéd. — *Dr. Antalffy György* egyetemi tanár (Szeged). — *Dr. Papp Ignác* egyetemi docens (Szeged)

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 120-243. — Kiadja: a Lapkiadó Vállalat (VII., Lenin körút 9—11. Telefon: 221-281). Felelős kiadó: Sala Sándor igazgató. — Megjelenik havonta. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp., V., József nádor tér 1. és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 24 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás az MNB 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, I., Fő utca 32. Telefon: 159-450) vagy a KULTÚRA külföldi képviselete

68.269 — Egyetemi Nyomda, Budapest

Ára: 8,– Ft

INDEX: 25.422

XXIII. új évfolyam 6. szám Budapest, 1968. június hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

SÁRÁNDI IMRE:
A mezőgazdasági termékértékesítés új szabályai elé 289

MALEIN, N.:
A gazdasági szervek vagyoni felelősségének fogalma és jelentősége 298

SOLT KORNÉL:
Kogencia és diszpozitivitás a veszélyes üzemi kártérítési felelősség körében 302

SZÉLYES SÁNDOR:
Fejlesztéssel hivatásszerűen foglalkozó dolgozók jogállása az újítási jogban 307

ÉBER KÁLMÁN:
Szövetkezeti lakásépítkezésekből eredő kötbér-igények sajátos problémája 311

Szemle:

WEISS EMÍLIA:
Állam javára való marasztalás jogi személlyel szemben 316

PALIWODA, JÓZEF:
Új törvény a Lengyel Népköztársaság ügyészségéről 320

Jogirodalom:

Haney, Gerhard: Recht und Persönlichkeit. (SZOTÁCZKI MIHÁLY) 323

Asztalos László: A polgári jogi szankció (VÉKÁS LAJOS) 327

Gazda István—Kövesdi Dezső—Vida Sándor: Találmányok, szabadalmak (GYÖRGY ERNŐ) 333

NAGY LAJOS: A büntető eljárás új kommentárja 335

NANOWSKI, Z.:
Monográfia a nemzetközi vétel szabályozásának módszereiről 338

— —: Új könyvek 339

СОДЕРЖАНИЕ: *Имре Шаранди:* По вопросу новых правил сбыта сельскохозяйственной продукции. — *Малеин Н.:* О понятии и значении имущественной ответственности хозяйственных органов. — *Корнел Шолт:* Императивные и диспозитивные нормы в кругу ответственности за источник повышенной опасности. — *Шандор Сейэш:* Правовое положение согласно изобретательскому праву, работников, по профессии занимающихся новаторством. — *Калман Ебэр:* Специфическая проблема требований по неустойке, вытекающих из кооперативного жилищного строительства. — *Обзор: Эмилия Вейс:* Удержание с юридического лица в пользу государства. — *Йожеф Поливода:* Новый закон о прокуратуре Польской Народной Республики. — *Юридическая литература:* Haney, Gerhard: Recht und Persönlichkeit *(Михай Сотацки)*. — Ласло Асталош: Гражданскоправовая санкция *(Лайош Векаш)*. — Иштван Газда—Дэжё Кёвешди—Шандор Вида: Изобретения, патенты *(Эрнё Дьёрдь)*. — *Лайош Надь:* Новый комментарий к уголовному процессу. — *Нановски, З.:* Монография о методах регулирования международной покупки. — — —: Новые книги.

INAHALT: *Imre Sárándi:* Den neuen Regeln der landwirtschaftlichen Produktenverwertung entgegen. — *N. Malein:* Der Begriff und die Bedeutung der vermögensrechtlichen Verantwortlichkeit der Wirtschaftsorgane. — *Kornél Solt:* Kogenz und Disposivität bei der Verantwortlichkeit för Schadenersatz der gefährlichen Betriebe. — *Sándor Szélyes:* Die Rechtsstellung der Werktätigen die sich mit Entwicklungen berufmässig beschäftigen im Neuerungsrecht. — *Kálmán Éber:* Die speziellen Probleme des Anspruchs auf Vertragsstrafe im genossenschaftlichen Wohnungsbau. — *Rundschau: Emilia Weiss:* Verurteilung zu Gunsten des Staates gegenüber eine juristische Person. — *Józef, Paliwoda:* Ein neues Gesetz über die Staatsanwaltschaft der Polnischen Volksrepublik. — *Rechtsliteratur:* Gerhard, Haney: Recht und Persönlichkeit *(Mihály Szotáczki)*. — Asztalos László: Die zivilrechtlichen Sanktionen *(Lajos Vékás)*. — Gazda István—Kövesdi Dezső—Vida Sándor: Erfindungen, Patente *(Ernő György)*. — *Lajos Nagy:* Das neue Kommentar zum Strafverfahren. — *Z. Nanowski:* Monographie über die Regelungsmethoden des internationalen Kaufs. — — —: Neue Bücher.

SOMMAIRE: *Imre Sárándi:* Dans l'attente des nouvelles règles relatives à la vente des produits agricoles. — *Malein, N.:* La notion et l'importance de la responsabilité matérielle des organes économiques. — *Kornél Solt:* Force obligatoire ou loi facultative dans le domaine de la responsabilité des entreprises dangereuses — *Sándor Szélyes:* Le statut juridique des travailleurs faisant profession du développement technique. *Kálmán Éber:* Problèmes particuliers de la pénalité en matière de constructions de logements coopératifs. — *Revue: Emilia Weiss:* Condamnation en faveur de l'Etat contre une personne juridique. — *Paliwoda, Józef:* Nouvelle loi sur le Parquet de la République Populaire Polonaise. — *Littérature:* Haney, Gerhard: Recht und Persönlichkeit. *(Mihály Szotáczki)*. — László Asztalos: La sanction en droit civil *(Lajos Vékás)*. István Gazda—Dezső Kövesdi—Sándor Vida: Inventions — brevets d'inventions *(Ernő György)*. — *Lajos Nagy:* Nouveau commentaire de la procédure pénale. — *Nanowski, Z.:* Monographie sur les méthodes de la réglementation des achats internationaux. — — —: Nouveaux livres.

XXIII. új évfolyam 6. szám Budapest, 1968. június hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A mezőgazdasági termékértékesítés új szabályai elé

I.

A mezőgazdasági termékek értékesítésének jelenlegi jogi szabályozását és az utat, amelyen idáig eljutottunk, aligha érthetjük meg, ha csak a mostani szabályozásból indulunk ki, de még akkor sem, ha pusztán hazai fejlődésünket kísérjük nyomon. Kevésnek bizonyul még az is, ha összehasonlító jogi módszerrel a szocialista országok jogi megoldásait vesszük figyelembe. A mezőgazdasági termékek áruforgalmának problémáit csak a világ *fejlettebb országaiban* való körültekintés nyomán tudjuk kellő alappal vizsgálni. Ilyenformán fővonásaiban a *téma világképét* is kell nyújtani, de ennél is tovább kell haladni. Nem mellőzhetjük azokat az eseményeket, amelyek a jelenlegi helyzet kialakulásához vezettek, ezért a *legáltalánosabb történetit* is szemügyre kell venni.

A termelőerők állapota a szűkebben vett mezőgazdasági termelési viszonyokat, köztük a tulajdon-, a csere- és elosztási viszonyokat éppen úgy meghatározza, mint általában. Ebből az is következik, hogy a mezőgazdasági termelőerők és általában a termelőerők meghatározott állapotának megfelelő csereformák és a csereformáknak megfelelő jogi szabályozás alakul ki.

A mezőgazdasági termékek értékesítésének első formái akkor alakultak ki, amikor a termékek általában *természetes állapotukban* kerültek a fogyasztóhoz. A termékeket maga a fogyasztó dolgozta fel saját háztartásában. A piac *szűk*, már azért is, mert néhány mezőgazdasági terméket természetes állapotban nem is lehet távolabbi helyekre szállítani.

A fogyasztó és a termelő között közvetlen kapcsolat van. A jogi forma, amelyek között ez a termékforgalom lebonyolódik, az *adásvételi szerződés*.

Az értékesítés történetében a következő lépés a feldolgozó tevékenység kifejlődése. A termelőeszközök fejlődése lehetővé tette a nagyobb volumenű termelést és a *termékek tartósítását* is, amelynek igen fejlett formája a konzervgyártás. A tartósított élelmiszereket már távolabbi piacokra lehetett szállítani, megnőtt az áruforgalom jelentősége. A tartósítás lehetősége felkeltette az ipari tőke figyelmét a mezőgazdasági termékek iránt. A termékek és termények egy részét többé már nem natúr állapotban, hanem feldolgozva juttatták a fogyasztóhoz. A mezőgazdasági termelő és a fogyasztó közé beékelődik a feldolgozó és a mezőgazdasági termékek egy része nem a *termelő-fogyasztó* képlet, hanem a *termelő-feldolgozó-fogyasztó* képlet alapján jut rendeltetési helyére. A mezőgazdasági termelő ugyanis nem képes a tartósítást — amennyiben az bonyolultabb műveleteket jelent — elvégezni, mert az ehhez szükséges termelőeszközök megszerzésére, beruházására nincsen lehetőség. Még a mezőgazdasági termelés legerősebb üzeme, a nagybirtok is csak ideig-óráig tudja felvenni a versenyt, azután kénytelen behódolni a mezőgazdasági termékek iránt érdeklődő tőke hatalmának.

Igen, de több termék továbbra is természetes állapotban kerül a fogyasztóhoz. Ez igaz, de megváltozott körülmények között. Az ipar fejlődésével nagy települések, városok keletkeznek, ipari centrumok jönnek létre sok lakossal. A közvetlen mezőgazdasági környezet az igényeket nem tudja kielégíteni. A mezőgazdasági termelők pedig rendszerint nem tudják maguk megszervezni termékeiknek a piacokra való juttatását. Ezt a *kereskedelem* végzi el. A natúr termékek a *termelő-fogyasztó* út helyett a *termelő-kereskedő-fogyasztó* úton jutnak el felhasználási helyükre.

A termelő és a fogyasztó közé beékelődik a kereskedő. Az értékesítési folyamat centrumában a feldolgozó és a kereskedő áll és a mezőgazdasági termelés hasznaiból mindenekelőtt a láncolat e közbeékelődött résztvevői részesed-

nek. A mezőgazdasági árutermelő elveszti kapcsolatát a fogyasztóval, a szükségletekről nincs tájékozódva és vagy választja a teljes spontaneitást és ezzel együtt a biztos tönkremenést, vagy kénytelen alávetni magát a feldolgozó és kereskedő akaratának. A XX. század elejétől kezdve a fejlett európai államokban és az Amerikai Egyesült Államokban óriási *felvásárló vállalatok* jönnek létre. Ezek a felvásárló vállalatok egy-egy termék területén *monopolhelyzetbe* kerülnek. Az árutermelő mezőgazdasági üzem ezeknek a monopóliumoknak az eszközévé válik. Alá- és fölérendeltségi helyzet jön létre. Ennek a helyzetnek a jogi kifejezése a forgalmi szférában az ún. *blankettaszerződés*, az *adhéziós szerződés*.

A parasztgazdaságok a haszonleső ipari és kereskedelmi tőke hatalma ellen szövetkezetekbe tömörüléssel védekeznek. A szövetkezetek a mezőgazdaság területén éppen ezért jöttek elsősorban, mint értékesítő és fogyasztási szövetkezetek létre, ezeknek a szövetkezeteknek — most nem célunk a szövetkezetek belső viszonyait elemezni — elsődleges célja az értékesítés megszervezése volt. Természetesen ahhoz, hogy az értékesítés területén versenyképesek legyenek, a termelés frontján is kellett bizonyos összefogást teremteniök, de a termelés területén ez az összefogás annyiban és csak annyiban valósult meg, amennyiben az értékesítési versenyképesség ezt szükségessé tette. (Közös csomagolás, szállítás, vetőmag, növényvédőszerek, termelőeszköz beszerzés stb. megszervezése.)

Ennek a második szakasznak, — amely kb. a második világháború befejezéséig tartott, — főbb jellemvonásai:

1. A mezőgazdasági termékek természetes formában, közvetlenül a fogyasztónak történő értékesítését felváltja a *feldolgozott* formában való értékesítés. A feldolgozó azonban nem a mezőgazdasági termelő, hanem az *ipari tőkés*, aki beékelődik a termelő és a fogyasztó közé.

2. A nagyfogyasztó ipari centrumok kialakulása következtében a natúr állapotban történő értékesítés régebbi vonala is törést szenved, miután itt a fogyasztó és a termelő közé a *kereskedő* illeszkedik be.

3. Miután a mezőgazdasági termelő elvesztette kapcsolatát a fogyasztóval, alárendelt helyzetbe kerül a kereskedővel és a feldolgozóval, kialakulnak a feldolgozók és a kereskedők monopolista szervezetei, átalakulnak a jogi eszközök, átalakulnak, amennyiben a monopolvállalatok és a mezőgazdaság közötti árukapcsolat a monopolisták érdekeinek és akaratának megfelelő módon bonyolódik le. Ezt fejezik ki az olyan jogi formák, mint a *blanketta* és az *adhéziós* szerződés.

4. A tőke hatalma ellen a parasztgazdaságok szövetkezéssel védekeznek.

Újabb változás történik a kapitalista világban a *második világháború után*. Az időmeghatározással ugyan vitába lehet szállni, minthogy az Amerikai Egyesült Államokban már korábban is találkozhattunk olyan módszerekkel, mint amelyekről most szó lesz, de tömegméretekben és általánosságban a második világháború után bontakozott ki a fejlett kapitalista országokban az új, a harmadik szakasz. Míg ezidáig a tőkést, vagy mint bérlőt láttunk a mezőgazdaságban, vagy a már megtermelt termékek kerültek vonzókörébe, mint feldolgozónak és kereskedőnek, most az ipari és kereskedelmi tőke más utat választ. Mi a változás lényege és melyek azok a feltételek, amelyek között ez a változás létrejöhetett?

A fejlett kapitalista országokban a mezőgazdaság a feldolgozó ipar és a kereskedelem kapcsolatának egyre inkább általánosuló formája az ún. *vertikális integráció*. Mi tette lehetővé és szükségessé a vertikális integráció kialakulását? Mi a vertikális integráció lényege? A második világháború után a kapitalista országokban a tulajdonviszonyok a mezőgazdaság területén nem változtak. Nem változott a földtulajdon sem. Ugyanakkor óriási mértékben megnövekedett a mezőgazdasági termékek iránti kereslet, és e szükségletek kielégítéséhez a legmodernebb termelőeszközöket kellett, illetőleg kellett volna igénybe venni. Eképpen ellentmondás keletkezett a *tulajdonviszonyok és a termelőerők állapota között*, amely a felszínen a *szükségletek növekedésének* és *kielégíthetetlenségének* formájában jelenik meg. Ezt az ellentmondást fel kellett oldani. A feloldás természetes útja a tulajdonviszonyok megváltoztatása volna. Ez azonban nem lehetséges. Ahhoz viszont, hogy a fejlődéssel és az igényekkel lépést tartson, a parasztgazdaságnak eszközei nincsenek. A parasztgazdaságok általában nem rendelkeznek korszerű mezőgazdasági termeléshez szükséges eszközök beszerzéséhez kellő tőkével. Viszont azoknak a vállalatoknak, amelyek már a korábbi szakaszban mint felvásárló és továbbító szervezetek jöttek létre, van tőkéje. Ezek most már nemcsak arra törekszenek, hogy a készen kapott és a legkülönfélébb felszereltségű gazdaságokban előállított termékeket felvásárolják, hanem bevonulnak *a termelésbe is*. Abban, hogy az egész termelési és értékesítési folyamatot magukhoz ragadják, akadályozza őket a paraszti magántulajdon. Az egész — termelési és értékesítési — folyamat megragadása ugyanis mindenekelőtt a föld sajáttá tételét tenné szükségessé. A föld megvásárlása azonban szükségtelen kiadásnak látszik. Ehelyett más utat választ a tőkés. *Megspórolja a föld árát és megszervezi a parasztokat úgy, hogy a saját földjükön, de akként dolgozzanak, mintha a föld az övé lenne.* A földtulajdonos parasztot termelőeszközökkel látja el. Ilyenformán a termelési és értékesítési folyamat láncolatában szereplők közül a legtőkeerősebb láncszem megszervezi a mezőgazdasági termelést a legmodernebb technika alapján, a földtulajdoni viszonyok megváltoztatása nélkül. A paraszt tovább-

ra is tulajdonos marad, *földtulajdonos*, megmarad tulajdonosi illuziója, viszont teljesen elveszti függetlenségét *mint termelő*. Valójában a magántulajdonos parasztgazdaság a tőkés kihelyezett üzemegységévé válik, s a tulajdonos paraszt *saját földjén válik bérmunkássá*. A mezőgazdaságba behatoló tőkének újabb módszere ez a parasztgazdaság leigázására.

Milyen jogi eszközökkel megy végbe a teljes alárendelés a termelés folyamatában is? A feldolgozó vagy a kereskedő — rendszerint ez a két pozíció össze is olvad — szerződést köt a gazdaságokkal. A termelés megszervezését is magára vállalja. Hiteleket biztosít a gazdaságok számára, vagy kezeskedik értük a banknál. Kötelezi azonban a termelőt, hogy a hitelből az általa előírt termelőeszközöket szerezze be és ezekkel folytassa a termelést. Egyes esetekben az *integrátor* nemcsak az általa kívánt termék minőségét, mennyiségét, a szállítás ütemezését szabja meg, hanem megállapítja, hogy a termelő milyen szaporító anyagot, alapanyagot használhat fel, ha állatokat nevel, hízlal, milyen táplálékkal etetheti azokat — természetesen a tápot is ő szállítja —, sőt egyes esetekben megtiltja, hogy a vele szerződő gazdaság más tevékenységet folytasson, mint amelyre vele szerződött.

A szerződésszegés szankciói nem mondhatók szigorúnak, mégis erős a szerződési fegyelem, mivel az a gazdaság, amelyet kizárnak az integrációból, előbb vagy utóbb tönkremegy. (Amikor Franciaországban a baromfi-vágóhidak elkezdték a nagyüzemi csirke előállítását, egyideig a hagyományos módon nevelt bretagne-i csirkének még óriási sikere volt a piacon. A régi ízekhez és zamatokhoz szokott fogyasztók inkább vásárolták ezt, mint a különböző tápszereken nevelt más ízű, zamatú nagyüzemi csirkét. Később azonban a tápszerek minőségét olyannyira javították, hogy az ízbeli különbségek eltűnőben voltak, meg a fogyasztó is hozzászokott az olcsóbb, de nem hagyományos ízű csirkehúshoz és a bretagne-i csirkének hamarosan befellegzett.)

A mezőgazdasági termékforgalom második világháború utáni kapitalista fejlődésének alapvető vonásai tehát a következők.

1. Ellentmondás keletkezik a mezőgazdasági termékek iránti szükséglet és a mezőgazdasági termelés alacsony színvonala között. Az ellentmondás alapja a paraszti földmagántulajdon, a parasztgazdaság tőkeszegénysége és a szükségletek kielégítésére alkalmas technika közötti ellentmondás, tehát a *tulajdonviszonyok mint alapvető termelési viszonyok* és a *termelőerők* közötti ellentmondás.

2. Az ellentmondást a tulajdonviszonyoknak, mindenekelőtt a földtulajdon-viszonyoknak a termelőerők fejlettségi fokához való igazításával lehetne feloldani. Ez kapitalista körülmények között hagyományos módon a föld megvásárlása útján történhetnék. A tőke azonban nem ezt a költséges utat választja, hanem ehelyett létrehozza a *vertikális integrációt*[1] a mezőgazdaságban.

3. A vertikális integráció megszervezése a mezőgazdaság sajátos viszonyai között akként történik, hogy a termékértékesítés folyamatában a legtőkeerősebb pozícióban levő láncszem *szerződések* útján megszervezi a mezőgazdasági termelőket, hogy azt a terméket és úgy állítsák elő, ahogyan számára a vele való megjelenés a piacokon legelőnyösebb módon történhet.

4. A tőkebehatolásnak ezzel az új módszerével a tulajdonosi illúziót meghagyva, a feldolgozó, illetőleg a kereskedő, tőkés bérmunkásává változtatja saját földjén a parasztot, ezáltal a *termelési folyamatot is megragadja*, ami ennek az új korszaknak legjelentősebb új vonása.

A tőke ilyen módszerekkel történő behatolása ellen a parasztgazdaságok az egyes országokban több-kevesebb sikerrel ismét a *szövetkezeteket* vetik be. A szövetkezetek természetesen nem tehetnek mást, mint amit a tőkés tesz, szövetkezeti alapon szervezik az integrációt.

II.

Ami a mezőgazdasági termelés színvonala és a szükségletek kielégítéséhez szükséges termelőerők közötti ellentmondás fejlődését illeti, a szocialista országok mezőgazdasága is végigment egyrészt a szocialista rendszer megteremtése előtt, másrészt — ha más körülmények között is, a mezőgazdaság szocialista átszervezése után, a szövetkezeti szocialista tulajdon megszületése után — a szocializmus megteremtése után ezen az úton. A jelenlegi helyzetben megállapíthatjuk, hogy a temelőerők fejlettsége nagyjából azonos színvonalon van a szocialista országokban, mint a legfejlettebb kapi-

---

[1] Vö.: *Sipos* Aladár: A vertikális integráció, mint a mezőgazdasági termelés koncentrációjának új formája. Bp., Valóság, 1966. évi 1. sz. 53—57. old.; *Sipos* Aladár: Az új agrárválság sajátosságai az Egyesült Államokban. Bp., Kossuth Kiadó, 1963, 201—207. old.; *Sipos* Aladár: Agrárviszonyok Nyugat-Európában, Bp., Kossuth Könyvkiadó, 1967. 168—186. old.; *Komló* János: Ipari mezőgazdaság felé, Bp., Közgazd. Könyvkiadó, 1964, 323. old.; Raphael *Triphon:* Guides for Speculation about the Vertical Integration of agriculture with allied Industries. Journal of Farm Economics, 1959, 4. sz. 734—746. old.; Farmers Union Head Criticires Vertical Integratars. „Feedstuffs", 1964, nov. 46. sz. 8. old.; R. L. *Michell*, L. A. *Jones:* Vertical Coordination in Agriculture Agricultural Economic Report. 1963. 19. sz. 37—38. old.; H. *Wacker:* Leitsätze über die vertikale Integration. Praxis und Forschung 1962. 3. sz.; J. A. *Seagraves*, C. E. *Bishop:* Impact of Vertical Integration on Output Price and Industry Structure Journal of Farm Economics Canadian Journal of Agricultural Economics 1958. 2. sz. VI. köt. 1814—1824. old.; G. *Schmidt:* Einige Bemerkungen zum Begriff und zur Theorie der „vertikalen Integration" in der Landwirtschaft. Agrarwirtschaft 1964. 11. sz. 341—355. old. *Todorovics* T.: Vertikalnaja integracija v kapitalisticseszko szelszko sztopansztvo. Novo Vreme Szófia 1966. 2. 80—93. old.

talista országokban. A mezőgazdasági termelés és értékesítés technikai feltételei nagyjából szintén azonosak. Ez mindenekelőtt annyit jelent, hogy a mezőgazdasági termelés termékei jórészt *feldolgozásra kerülnek* és a szervezett *kereskedelmi* tevékenység szocialista viszonyok között is szükséges. Felmerül két kérdés: Először feltétlenül be kell-e ékelődniök más szervezetek képében a mezőgazdasági termelő és a fogyasztó közé a feldolgozónak és a kereskedőnek, s ha igen, másodszor — mi módon kerüljön a feldolgozóhoz, illetőleg a kereskedőhöz a mezőgazdasági termék és termény?

Ami az első kérdést illeti, hogy a mezőgazdaság termékeinek, terményeinek feldolgozását és forgalombahozatalát elválasszuk-e a mezőgazdasági termelőktől vagy sem, nem lehet egyértelmű választ adni. Mégis ha valaminő elhatárolásra törekszünk, azt kell mondani, hogy a feldolgozást és a forgalombahozatalt abban a mértékben kell a mezőgazdasági termelőnél hagyni — most természetesen a mezőgazdasági nagyüzemet, az állami gazdaságot és termelőszövetkezetet tartva szem előtt —, amilyen mértékben az egész társadalom szempontjából olyan eredményességet ér el, mint bármely más feldolgozó vagy kereskedő elérhetne és amenynyiben a feldolgozó, vagy kereskedő tevékenysége az üzem egésze szempontjából hasznos. Ott, ahol erre lehetőség van, nem lehet és nem is szabad a mezőgazdasági termelőt elszakítani a fogyasztótól, mert a közbeékelődő láncolatok miatt a mezőgazdasági termelő elesik bizonyos nyereségtől, a fogyasztó pedig károsodhat. Azt kell tehát vizsgálni, mi lesz előnyösebb a mezőgazdasági termelőre és a fogyasztóra egyaránt. Az-e, hogy a termelő, vagy az-e, hogy más dolgoz fel, illetőleg más kereskedik. Minden bizonnyal vannak és lesznek olyan mezőgazdasági termékek, amelyeket előnyösebb, ha a mezőgazdasági termelő dolgoz fel, illetőleg ő hoz forgalomba. Vannak és lesznek viszont más termékek, amelyeknek feldolgozása, illetőleg forgalombahozása előnyösebben történhet úgy, ha ezek a folyamatok elszakadnak a mezőgazdasági termelés széles értelemben vett üzeme körétől.

A második kérdésre sem lehet egyértelmű választ adni, márcsak azért sem, mert a szocialista mezőgazdasági termékforgalom eddigi története is többféle megoldást produkált. E megoldások rövid áttekintése talán előre vihet mai értékesítési rendszerünk megértésében, és segítséget nyújthat értékesítési rendszerünk jelenlegi problémáinak megoldásában is. A mezőgazdasági termékek eljuttatása a termelőtől a a feldolgozóig, illetőleg a kereskedelembe a felszínen mutatkozó különbségek és a jogi formák nagyszámú variánsa ellenére ezidáig lényegében két módon ment végbe. Az egyik módszer *a központi készletgyűjtés módszere a termékek és termények valaminő kötelező átadása útján,* a másik *az áru, pénz, piaci viszonyok felhasználása az értékesítés területén.* Hogy e két módszer létezésének szükségességét és egymásutániságát megérthessük, kissé odébb kell mennünk és tisztáznunk kell egy előkérdést. A kérdést így lehetne megfogalmazni: mennyiben hat egy adott társadalom uralkodó tulajdoni formája az adott társadalomban létező más tulajdoni formákra és mennyiben hatnak az uralkodó tulajdoni formák körében létrejött (csere-, fogyasztási) viszonyok a társadalomban létező más tulajdoni formák alapján létező hasonló viszonyokra?

Egy adott társadalom uralkodó tulajdoni formájának alapvanásai kihatnak a többi tulajdoni formára is. Ez a hatás lehet erősebb vagy gyengébb. Az uralkodó tulajdoni forma mindig *termelési* jellegű. A hatás intenzitása a többi tulajdoni formára attól függ, hogy azok *menynyiben esnek a termelési szférába.* Mennél inkább termelési jellegű valamelyik, az uralkodó tulajdoni formán kívülálló tulajdoni forma, annál intenzívebb a hatás, és megfordítva: minél távolabb van a termeléstől a kérdéses tulajdoni forma, annál kevésbé esik az uralkodó forma erővonalaiba. Ennek a tételnek alátámasztására történeti példák sokaságát lehetne felvonultatni. Ezt azonban most mellőzöm, csupán utalok arra, hogy a rabszolgatulajdon hatással volt a rabszolgatársadalomban létező egyéb tulajdoni formákra, a feudális földtulajdon és az azon alapuló viszonyok hatása kimutatható az ipari és a kereskedői tevékenység körében is, a kapitalizmusban az uralkodó, tőkés tulajdoni formának egyéb tulajdoni formákra olyan erős hatása volt, hogy a jogi forma egységesen a magántulajdon lett, tekintet nélkül a tulajdonviszonyok eltérő belső tartalmára.

Szocialista viszonyok között a társadalomban létező tulajdoni formák közül az *állami össznépi tulajdon* a meghatározó jellegű. Ebben az uralkodó formában kialakult viszonyok szabják meg többé vagy kévésbé a termelés szférájába eső más tulajdonformákra is érvényes viszonyokat. A gazdaság uralkodó modellje mindig az uralkodó tulajdoni forma alapján, arra nézve alakul ki. Attól függően tehát, hogy milyenek a viszonyok az uralkodó tulajdoni forma körében, alakulnak szorosabban vagy kévésbé szorosan a többi tulajdoni forma viszonyai is, természetesen e tulajdoni formák eltérő sajátosságai által színezett módon. Az állami szocialista tulajdon, sajátosságai és az általa meghatározott saját magán belüli viszonyok kihatással vannak a többi termelési területre eső tulajdoni formára. A mezőgazdasági termékértékesítés problémája elsősorban a termelőszövetkezeti tulajdon problémája. A mezőgazdasági termékértékesítés viszonyai körében a legérdekeltebb tulajdoni forma a *szövetkezeti* tulajdoni forma. A szövetkezeti szocialista tulajdonnal kapcsolatos termelés, feldolgozás és kereskedés viszonyai nagymértékben tükörképei az állami tulajdonon belüli viszonyoknak.

Amikor az állami vállalatok a központilag megállapított és a vállalatokra lebontott tervek alapján tevékenykedtek, akkor tervlebontás érvényesült — ha nem is közvetlenül — a termelőszövetkezeti tulajdon, sőt bizonyos fokig a mezőgazdasági magántulajdon körében is. Amikor az állami vállalatok tevékenységi körét szigorú profilrendszerben szabták meg, a mezőgazdasági termelőszövetkezet is csak mezőgazdasági termeléssel foglalkozott. Amikor az állami vállalatok végső fokon nem voltak érdekelve termékeik értékesítésének figyelemmel kísérésében, a termelőszövetkezetek sem voltak végső fokon érdekeltek az értékesítési tevékenységben. Amikor az állami tulajdon körében az áru, pénz, piaci viszonyok nem érvényesülhettek, a termelőszövetkezetek körében sem volt ezeknek jelentőségük. Az érdekeltség és kockázat kizárása, ill. alacsony szintre csökkentése az állami tulajdon körében maga után vonta a termelőszövetkezeti tulajdon körében is az érdekeltség és a kockázat majdnem teljes kizárását.

Ha a mezőgazdasági termékek értékesítésének viszonyai körében vizsgáljuk a tulajdoni formák egymásrahatását, akkor a következő eredményre jutunk. A szocialista államokban — legalábbis ami az európai szocialista államokat illeti — a mezőgazdasági termékeknek a fogyasztóhoz való eljuttatása rendjében két alapvető megoldást különböztetünk meg. Az első korszak a *lebontott tervek alapján gazdálkodó* mezőgazdasági termelők *kötelező termékátadása* („szerződés" alapján vagy szerződés nélkül) a központi készletek számára, a második a mezőgazdasági termékeknek és terményeknek az áru, pénz, piaci viszonyok felhasználásával való forgalombahozatala.

Ez az osztályozás talán meglepőnek tűnik, mivel mindezidáig általában akként szoktuk osztályozni a mezőgazdasági termékek és termények értékesítésének főbb történelmi szakaszait, hogy a *kötelező beadás* rendszeréről és a *szerződéses rendszerről* beszéltünk. Valójában azonban a kötelező beadás rendszere nem ott ér véget, ahol eddig gondoltuk és a valóságos szerződések rendszere nem ott kezdődik, ahol eddig kezdődni véltük. Igazán a lebontott tervek alapján való gazdálkodás, a termékek kötelező átadása egészen napjainkig tartott, és a tulajdonképpeni, az áru, pénz, piaci viszonyokra épülő szerződéses rendszer most az új gazdasági mechanizmusban kezdődik. Idáig ugyanis a termény- és termékforgalomnak az a szakasza, amíg a mezőgazdasági termény és termék a feldolgozóhoz, illetőleg kereskedőhöz eljutott, vagy a termelők számára előírt *adminisztratív* rendelkezéseken nyugodott, amikor is a kötelező jelleg *jogi formában* is kifejezésre jutott, a különböző kötelező jellegű begyűjtési szabályokban, később a kötelező jelleg *jogi formában nem jutott kifejezésre,* a forma a szerződés volt, ennek tartalmát azonban mindmáig valójában szerződésen kívüli kötelezettség határozta meg.

Nem sorolnám most fel, melyek voltak azok az eszközök, amelyekkel a központi készletek számára való áruátadást az *eddigi* szerződéses keretek között valójában adminisztratíve biztosítottuk, amikor a *szerződés csupán burka volt egy államigazgatási jellegű kötelezettségnek,* illetőleg egy olyan hitel és termelőeszköz elosztási konstrukciónak, amikor is az átadás kötelezettsége a maga ténylegességében fennállott. Ám ha csak magát a régebbi termelési és értékesítési szerződést nézzük is, nem kerülheti el figyelmünket a *típuskényszer,* a *szerződéses feltételek kötelező volta,* a *blanketta-rendszer* stb. Ez a végső fokon kötelező termény- és termékforgalmazási rendszer szorosan kapcsolódott az állami szocialista tulajdon körében érvényesülő modellhez, az összes szocialista országokban.

Ma, az új gazdasági mechanizmus körülményei között az uralkodó tulajdoni forma körében lényeges változások történtek. Érvényesülnek az áru, pénz, piaci viszonyok, van önálló gazdálkodás, van érdekeltség, valóságos értelme van a haszon és nyereség kategóriájának. Ennek következtében a mezőgazdasági termelés szférájában is, közelebbről és pontosabban a termelőszövetkezeti tulajdon szférájában is, jelentősége lesz az áru, pénz, piaci viszonyoknak, az önálló gazdálkodásnak, az érdekeltségnek, a kockázatnak, valóságos tartalmat nyer a haszon, a nyereség, a veszteség. Ezeknek az elvont kategóriáknak a konkrét következményei pedig a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben akként csapódnak le, hogy egyfelől megvalósul a termelőszövetkezetek valódi gazdasági önállósága, ami főként a tevékenységi kör *kiszélesedésében,* [18/1967. (VI. 29.) Korm. sz. és a 6/1967. (VIII. 3.) MÉM sz. rendelet], másrészt az *értékesítési körülmények* megváltozásában jelentkezik.

III.

Melyek azok a fontosabb változások, amelyek a témánkat közelebbről érintő termékértékesítés vonakozásában bekövetkeztek? Melyek az új termékértékesítési rend sajátos vonásai?

Mindenekelőtt megállapíthatjuk, hogy *sokasodnak az értékesítési formák* és ennek következtében érvényesülhet a *szerződésválasztó jog* is. Az értékesítési formák szélesedésével kapcsolatban rá kell mutatnunk, hogy mind ezidáig a mezőgazdasági termelőszövetkezetek termékeiket nagyobbrészt csak a termelési- és terményértékesítési szérződések útján és csak meghatározott felvásárlónak értékesíthették, az új értékesítési rendben tágul a szerződések, de a vásárlók köre is.

A mezőgazdasági nagyüzemek további feldolgozás vagy felhasználás céljából mindenekelőtt a *termékértékesítési szerződéssel* [54/1967 (XII. 17.) Korm. sz. rendelet], ezen kívül *bizományi szerződés útján* (különösen a külkereskedelmi bizomány), továbbá *adásvétellel* is for-

galomba hozhatják termékeiket. Nagyobb jelentőségű talán ennél az a változás, amely lehetővé teszi a *termelő és fogyasztó közvetlen összekapcsolását,* amennyiben a termelőszövetkezeteknek lehetősége nyílik, hogy állandó jellegű árusítóhelyeken, továbbá nyílt árusítású üzletekben közvetlenül hozzák forgalomba termányeiket és termékeiket [18/1967. (VI. 29,) Korm. sz. rendelet 3—4 §-a és az 5/1967. (VIII. 3.) MÉM sz. r. 11—12. §].

A mezőgazdasági termény- és termékértékesítés fő jogi formája *valószínűleg* továbbra is a teljesítést jóval megelőző szerződés, a termékértékesítési szerződés marad. Nem mondom kinyilatkoztatásként, hogy lesz, mert az attól függ, hogy a mezőgazdasági nagyüzemek mindenekelőtt a termelőszövetkezetek és általában a dolgozó parasztság ebben a formában találja-e meg azt a jogi eszközt, amelynek segítségével olyan módon értékesítheti termékeit, hogy az értékesítéssel is elősegíthesse a nagyüzemi gazdálkodás fejlesztését a közös gazdaság, a tagok, a lakosság és a népgazdaság szükségleteinek kielégítését, valamint a gazdálkodás jövedelmezőségét. Amennyire ebben a pillanatban meg lehet ítélni, a termékértékesítési szerződés jelenlegi szabályai alkalmasnak mutatkoznak arra, hogy a termékek tömeges értékesítése ennek a szerződésnek a felhasználásával történjék. Mivel azonban a szállítási szerződések reformja során olyan tapasztalatokat szereztünk, hogy egy adott pillanatban jónak látszó, bár csak átmenetinek tervezett szerződésformát is rövid idő alatt reformációnak kellett alávetni, tartózkodom attól, hogy egyszer s mindenkorra szóló hatékony eszköznek nyilvánítsam a jelenleg hatályos rendeletet.

Melyek azok az új vonások, amelyek alapján a termékértékesítési szerződést nemcsak a korábbi termelési és termányértékesítési szerződés reformszabályaként, hanem bizonyos értelemben *újtípusú szabályként* foghatjuk fel? Ezek az új vonások mind a szerződés alanya, tárgya, a szerződés tartalma, a teljesítés, a szerződéskötés körében felfedezhetők.

A szerződés alanyai között szállítókként a mezőgazdasági termelőszövetkezetek, mint legnagyobb szállítók mellett ott találjuk az *állami gazdaságot és a mezőgazdasági termékeket továbbadó egyéb szocialista szervezeteket* [54/1967. (XII. 17.) Korm. sz. rendelet 2. § és 4. §]. Az a tény, hogy a szerződésben szállítókként az állami gazdaságok és a mezőgazdasági termékeket továbbadó szocialista szervezetek is szerepelnek, végét jelenti egy olyan korszaknak, amikor a szerződéstípusokat nem aszerint alakítottuk ki, hogy alkalmasak-e valamely termék vagy termény forgalmának lebonyolítására, hanem az elsődleges szempont a tulajdoni formák különbözősége volt. A régebbi szerződéses rendszerben ugyanis az állami gazdaságok és a mezőgazdasági termékeket továbbadó szocialista szervezetek szállítási szerződéseket kötöttek, az egyéb mezőgazdasági termelők termelési, illetőleg terményértékesítési szerződéseket. Az áru, pénz, piaci viszonyok hatékony szerepének érvényesülhetése nézetem szerint szükségessé teszi, hogy a szerződéstípus kialakításánál az elsődleges szempont *ne a tulajdoni formák különbözősége legyen,* hanem valamely szerződésvariáció azért jöjjön létre, mert azzal a variációval lehet leginkább bizonyos termény- termékféleséget lényegében egyfajta körülmények között gazdálkodó forgalombahozók és partnereik viszonyát a legeredményesebben alakítani.

A központi készletgyűjtés abszolútizálásának feladása mutatkozik meg abban, hogy a felvásárló vállalatok mellett kis- és nagykereskedelmi vállalatok, vendéglátóipari vállalatok, üzemélelmezési vállalatok, nagyfogyasztó szocialista szervezetek, állami gazdaságok,[2] egyéb mezőgazdasági termelést folytató vállalatok, termelőszövetkezetek, hegyközségek, közös vállalkozások, közös vállalatok is megrendelők lehetnek [54/1967. (XII. 17.) Korm. sz. rendelet 3. §, 4. §]. Ezzel egyfelől biztosítjuk, hogy a szóbanforgó szocialista szervezetek tervszerű tevékenységükhöz szükséges mezőgazdasági termékeket és termányeket a felhasználás időpontja előtt *jóelőre lekössék,* másfelől megakadályozzuk azt a sok felesleges árumozgást, amelyet a termelőktől a központi készletbe, a központi készletből a termelőhöz való szállítás, nem egyszer szállítgatást jelentett.

A szerződés tárgya körében figyelemreméltónak tartom, hogy szolgáltatásként nemcsak natúr állapotban levő mezőgazdasági termék szerepelhet, hanem a jogszabály figyelemmel van már arra, hogy a mezőgazdasági nagyüzemek bizonyos irányú feldolgozást is folytathatnak [54/1967. (XII. 17.) Korm. sz. rendelet 1. § (1) bek. c) pont]. A szerződés tárgyáról szóló rendelkezés külön is kiemeli, hogy a szerződő felek a szerződés tárgyával összefüggő más kötelezettségeket is vállalhatnak, együttműködés, előfeldolgozás stb., ami a mezőgazdasági termelőt érdekeltté teszi, abban, hogy a partner számára minél inkább előkészített állapotban adja át a terményt vagy terméket, a megrendelő számára pedig előnyös lehet ez azért, mert legyen akár feldolgozó, akár közvetlenül felhasználó szerv, megmenekülhet olyan tevékenységtől, amely a terméknek a közvetlen felhasználásra történő előkészítését szolgálja csupán [54/1967. (XII. 17.) Korm. sz. rendelet 1. § (2) bek.].

---

[2] Ezt az új és korszerű gondolatot a magyar jogi irodalomban először Pongrácz Aladár veti fel. *Pongrácz* Aladár: A mezőgazdasági termelőszövetkezetek árukapcsolatai. A gadasági mechanizmus jogi kérdései a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben c. kötetben. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1967, 125—149. old. A rendelkezésnek az egész szerződési rendszerrel kapcsolatos összefüggéseire nézve l.: *Sárándi* Imre: Az új gazdasági mechanizmus és a jog. JK., 1968, 69—79. old.

Igen lényeges változásként kell értékelnünk a termékértékesítési szerződés *megkötésére* vonatkozó rendelkezéseket [54/1967. (XII. 17.) Korm. sz. rendelet 6—7. §]. Ha visszaemlékezünk azokra az időkre, amikor lényegében csak egyfajta úton lehetett a termelőszövetkezetek termékeit értékesíteni és ez az értékesítési út is olyan jogszabály által volt rendezve, amely lehetővé tette, hogy a termelőt szerződéskötési akaratának kialakításában igen sokféle módon befolyásolhassák. pl. termelőeszköz-juttatás, hitelnyújtás függött a szerződés meg-, vagy meg nem kötésétől, amikor a rendszerint az egyik fél által készített és felügyeleti szerve által — „jó gazda" módjára a szerződéses blankettát készítő érdekeinek szem előtt tartásával — jóváhagyott szerződéses feltételektől eltérni nem lehetett (Ptk. 422. §), vagyis a kötelező feltételek helyettesítették a szerződési akaratot, — de ne soroljuk tovább a régi visszásságokat — elegendő csak annyit mondani, hogy ma a szerződés tartalmát döntően a *szabad egyezkedés* alakítja ki [54/1967. (XII. 17.) Korm. sz. rendelet 6. §].[3]

A teljesítés *helyének* meghatározása is jelentős előrelépés az új jogszabályban. Amennyiben a felek másként nem rendelkeznek, a teljesítés helye, ha a szállító szocialista szervezet, a *szállító telepe*. A mennyiségi és minőségi megvizsgálás helye pedig a teljesítés helye [54/1967. (XII. 17.) Korm. sz. rendelet 12. § (1) bek.]. Ezeknek a diszpozitív rendelkezéseknek mind a minőségi viták, mind a fuvarozás körüli bonyodalmak leküzdése terén nagy jelentőségük van.

A teljesítéshez tartozó minőségi megvizsgálás nyomán keletkező minőségi vitában eljáró szervek rendszerét és az általuk hozott döntés jogi jellegét is helyesen határozták meg. Bár kétségtelen, hogy a minőségi vitából keletkezett perben a minőségi vitában állásfoglalásra hivatott szervek véleményével szemben ellenbizonyításnak régebben is helye lehetett, mégis jónak tartható, hogy a mezőgazdasági termékértékesítési szerződésből származó minőségi vitákról szóló jogszabály külön is kiemeli, hogy az a fél, *aki az állásfoglalást sérelmesnek tartja, igényét a bíróság, illetőleg a gazdasági döntőbizottság előtt is érvényesítheti.*

A szerződésből eredő igények érvényesítését megelőző egyeztető eljárásról szóló rendelkezések is tovább fejlődtek. A mezőgazdasági termékértékesítési szerződésből eredő igények bíróság előtti érvényesítését megelőzően korábban kötelező volt az *egyeztető eljárás* lefolytatása. Az egyeztető eljárásról nagyon különböz-

---

[3] A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat (TIT) budapesti szervezetének jogi szakosztálya — mint ahogy ezt igen dicséretesen más új kezdeményeknél, az állami és jogi élet egyes fordulóinál mindig is teszi — módot nyújtott a szerzőnek arra, hogy ezt a tanulmányát igen hozzáértő kritikus elméleti és gyakorlati szakemberek előtt előadhassa és vitára bocsássa. A vitában felszólalt néhány termelőszövetkezeti területi szövetség jogtanácsosa is. Közülük többen hangot adtak annak a gondolatnak, hogy a szerződéskötési vitákat — ha a felek megegyezni nem tudnak — ne csak közös megegyezéssel lehessen a vita eldöntése végett bíróság vagy döntőbíróság elé terjeszteni, hanem azt bármelyik fél egyoldalú akaratelhatározás alapján oda vihesse. Mások arra gondolnak, hogy az alapfeltételek tartalmazzanak olyan *kötelező* előírásokat, amelyek a felek egyenjogúságát a szerződéskötéskor biztosítják. Mindkét irányzat képviselői arra mutattak rá, hogy a *gazdaságilag lényegesen erősebb monopolhelyzetben levő felvásárló vállalatok* a szerződéskötés szabadságát felhasználják a nagyüzemi jelleg ellenére is izolált szállítókkal, főként a termelőszövetkezetekkel szemben saját akaratuk mindenáron való érvényesítésére. Ezt előmozdíthatja, hogy egyes termékeket csak meghatározott vállalatoknak, szervezeteknek lehet eladni.

A monopolhelyzetből fakadó kiváltságok megszüntetése vagy legalábbis szűk területre szorítása többféle módon, más-más eszközökkel valósítható meg. A 25/1967. (VIII. 20.) Korm. sz. r. 9. §-ának (1) bekezdése értelmében: „Tilos olyan megállapodás létrehozása, amely a piac felosztását vagy a fogyasztók meghatározott körének valamely beszerzési lehetőségből való kizárását célozza, vagy korlátozza a fogyasztóknak a beszerzési források közötti választás lehetőségét. E jogszabály alapján [9. § (3) bek.] az ilyen szerződés semmis. A semmisség megállapítása bármely érdekelt keresete alapján a KDB hatáskörébe (nem tudni, a bíróság hatáskörébe miért nem?) tartozik. Ha van ilyen megállapodás (lényegében rayonáló kartell) felvásárlók között, ennek semmisségére bármely érdekelt fél, tehát az értékesítési lehetőségből kizárt termelő is hivatkozhat. (Ha pl. két vagy több konzervgyár felosztja egymás között a beszerzési területet (a rendelet szóhasználata szerint a „piacot") és erre a most felhívott kormányrendelet 9. §-ának (2) bekezdése szerinti engedélyük nincsen, megállapodásuk semmis és erre bármely érdekelt, sőt az ügyész is hivatkozhat. Nem tudni — pontos felmérés hiányában —, hogy az egyes vállalatok milyen széles körben kaptak eddig engedélyt ilyen megállapodás érvényes létrehozására, de a tapasztalatok máris arra utalnak, hogy az ilyen engedélyek számát szűk körre kell korlátozni.

Néhány, az alapfeltételekbe [Ptk. 416. § (1) bek. új szövege] felvett, a felek egyenjogúságát biztosító szerződéses feltétel is segíthet a megoldásban. E módszer kedvező hatásfokának azonban kettős korlátja van. Először kötelező ereje csak annak a feltételnek van, amely a törvény kötelező erején nyugszik [Ptk. 416. § (1) bek. új szövege], amiből világosan következik másodszor, hogy az ilyen nem kötelező feltételtől a felek eltérhetnek. De ha még nem is így lenne, akkor sem volna helyes megint kötelező előírások tömegével megkötni a szerződési akaratot, mert nem mindenegyes szerződés körülményeire találhat, az akármilyen gondossággal, akármilyen körültekintéssel, a demokrácia akármilyen szélessége mellett megalkotott feltétel, így tehát a netalán sok esetben segítséget jelentő kötelező előírás más helyzetben káros lehet a mindkét fél érdekeit figyelembe vevő szerződéses akarat kialakítására.

Bár a szerződéses akarat szabad kialakításának és a feltételekben való szabad egyezkedésnek tág teret kell biztosítani, mégis *jelenleg* jó lenne, ha volna olyan lehetőség, hogy a vitát egyoldalú elhatározás alapján is bíróság vagy döntőbizottság elé lehessen terjeszteni. Az 54/1967. (XII. 17.) Korm. sz. rendelet egyenrangú feleket tételez fel, amikor a szerződéskötési vitának megfelelő szerv elé terjesztéséhez közös megegyezést kíván meg [7. § (1) bek.]. Ma azonban a felek egyes esetekben *gazdaságilag még nem egyenlők*, így az erősebb, a formális jogi egyenlőség mellett valójában mégis egyoldalúan szabhat feltételeket. A szerződéskötési vitában döntésre hivatott szerv elejét vehetné a másik kihasználásának.

nek a vélemények, saját tapasztalataim alapján azt tartom, hogy korábban is felesleges volt a felek egyeztető eljárásra való kényszerítése. A vitás ügyek intézésével kapcsolatos egyeztetési eljárásról szóló új szabály az egyeztetési eljárás fő célját tartja szem előtt. Az egyeztetési eljárásban nem lehet más *s fő cél,* mint az *egyezség.* Ha tehát olyan tényállással van a feleknek dolga, amikor egyezségről szó alig lehet, felesleges a feleket az egyeztető eljárással is járó további herce-hurcára szorítani. Ezért — nézetem szerint — helyesen mondja ki a jogszabály, hogy egyeztető eljárást csak akkor kell lefolyatatni, ha azt *valamelyik fél kéri*[4] [11/1967. (XII. 31.) MÉM sz. r. 1. § (1) bek.].

Az egyeztető bizottság összetétele is megfelel — elsősorban éppen a mechanizmus megváltozása miatt — a pártatlanság követelményeinek [11/1967. (XII. 31.) MÉM. sz. rendelet 5. §]. Jelentékeny az eljárás megrövidítése szempontjából az a rendelkezés, hogy az egyeztető bizottság előtt megkötött egyezségről szóló okiratot, ha meghatározott pénzösszeg fizetésére, vagy természetbeni szolgáltatásra irányuló kötelezettséget tartalmaz, a közjegyző végrehajtási záradékkal láthatja el.

IV.

A mezőgazdasági termékértékesítési szerződésen kívül — amint láttuk — *egyéb értékesítési formákat is választhat a mezőgazdasági nagyüzem.* A különböző formák között a legfigyelemreméltóbb a közvetlen értékesítés joga. A termelőszövetkezetek közvetlen értékesítési joga az 1967. évi III. tv. (Termelőszövetkezeti törvény) 43. §-ának (1) bekezdésén alapul. A közvetlen értékesítés *engedéllyel,* vagy *engedély nélkül* folyhat. Az engedélyhez kötött értékesítés körében felmerül az a kérdés, hogy milyen szempontok irányadóak az értékesítési engedély megadásánál. Figyelemreméltó rendelkezés, hogy az engedély iránti kérelem elbírálása során a termelőszövetkezeteket általában azonosan kell elbírálni, egyéb szocialista szervezetekkel [35/1967. (X. 11.) Korm. sz. rendelet 59. § (3) bek.]. Ez a rendelkezés kifejezése annak az új gazdasági mechanizmusban követelménnyé vált elvnek, hogy a fogyasztó érdekei az elsődlegesek a termény- és termékforgalmazás során. Nem lehet tehát akadálya az engedély megadásának pusztán az a szempont, hogy más szocialista szervezet, pl. állami élelmiszerüzlet, vendéglő, étterem számára esetleg a termelőszövetkezeti értékesítési hely *konkurrenciát* jelenthet. Ez a kérdés veti fel azt az általánosabb problémát, hogy vajon az engedélyező szervnek az engedély elbírálása rendjén mit kell vizsgálnia, illetőleg mi a jogköre az engedély meg- vagy meg nem adása felől való döntés területén. Külön engedély szükséges ugyanis az állandó jellegű árusítóhely és a nyílt árusítású üzlet fenntartásához, vendéglátóipari üzem és termelői borkimérés létesítéséhez. Az említett közvetlen értékesítési tevékenységet lebonyolító árusítóhelyeken a mezőgazdasági nagyüzem is köteles mindazokat a feltételeket megvalósítani, amelyeket a jogszabály előír. Ezek az előírások élelmezésügyi, köztisztasági, rendészeti, egészségügyi szabályok nagyobbrészt. Felmerül a kérdés, ha mindezeket a feltételeket a termelőszövetkezet biztosítja, mód van-e a kérelem elutasítására. Nézetem szerint ha ezeket a feltételeket az engedélyező szerv kielégítőnek találja, nem tagadhatja meg az engedély kiadását, pl. azon a címen, hogy a tevékenység másnak netán konkurrenciát jelenthet, hanem az engedélyt ki kell adni, mert a feltételek biztosítottsága esetén az ilyen tevékenység folytatására *igénye* van a mezőgazdasági nagyüzemek.

Figyelemre tarthat igényt az a gyakran emlegetett kifogás is, hogy ha a termelőszövetkezet jelentékeny jövedelemhez jut közvetlen értékesítésből, az általa fenntartott birkacsárda, pecsenyesütő, halászcsárda, árusító hely, vendéglátóipari üzem stb. bevételeiből, akkor ez a mezőgazdasági termelés *rovására megy.* Mindenekelőtt ki kell emelni, hogy a jogszabályok általában vagy majdnem kizárólagosan a saját termék és termény közvetlen értékesítésére adnak lehetőséget. Azt mindenki tudhatja, hogy ilyen megkötés mellett csak azt lehet eladni, amit a mezőgazdasági nagyüzemben *megtermeltek.* Ebben az esetben pedig nemcsak hogy nem marad háttérben a mezőgazdasági tevékenység, hanem éppen fellendülhet. Az természetesen más kérdés, hogy nyilvánvalóan azt az üzemágat fogja a termelőszövetkezet szorgalmazni, amelyikből bevételei növekszenek. Ezt a természetes orientációt azonban nem tilalomfákkal kell megakadályozni, ha az esetleg más vonatkozásban hátrányos lehet, hanem mindenekelőtt olyan gazdasági eszközökkel, amelyek nagyobb előnyt jelenthetnek a mezőgazdasági termelőszövetkezet számára.

Mint már említettük, a mezőgazdasági nagyüzemek a közvetlen termelői értékesítésben mindenekelőtt a saját maguk által termelt és feldolgozott, valamint tagjaik és alkalmazottaik háztáji gazdaságából származó terméket értékesítenek. Az állandó jellegű árusítóhelyen, ideértve a nyílt árusítású üzleteket is, a mezőgazdasági nagyüzemek saját termékeiken kívül választékbővítés, továbbá árumentés (a kár megelőzése vagy csökkentése céljából) más termelőtől származó árut is forgalomba hozhatnak [5/1967. (VIII. 3.) MÉM. sz. rendelet 13. § (1) bek.]. Manapság gyakran halljuk emlegetni, hogy a termelőszövetkezetek felvásárolnak bizonyos termékeket, hogy azokat saját árusító he-

[4] Az 54/1967. (XII. 17.) Korm. sz. r. 22. § (1) bek. ugyan lehetőséget ad arra, hogy jogszabály kötelezővé tegye a bírósági (döntőbizottsági) eljárás előtti kötelező egyeztetést, ettől azonban a jogalkotás helyesen eltekintett [11/1967. (XII. 31.) MÉM. sz. r. 1. § (1) bek.].

lyeiken hozzák forgalomba. Olyan véleményt is hallani, hogy ezt még akkor is teszik, ha pl. ilyen termékek forgalombahozatalára rendelt állami szervezetek is vannak. A kérdés nem azon dől el, van-e vagy nincsen-e az állami szocialista tulajdon alapján álló hasonló tevékenységet folytató állami szervezet, hanem azon, melyik tudja a lakosság szükségleteit a népgazdaság érdekeivel összhangban jobban kielégíteni az állami, avagy a szövetkezeti kereskedelem. Ellene volnék természetesen, ha a termelőszövetkezet kizárólag arra rendezkednék be, hogy mástól vásárolt árut árusítson állandó jellegű árusító helyén, amennyiben azonban az engedélyt megkapta, a választékbővítést csakugyan végezhesse, és mivel a választékbővítés *tágabb fogalom,* mint a választék fenntartása, nyilvánvalóan az is helyes, ha a szövetkezet ilyen jellegű árusító helye vevőközönségének és állandó forgalmának fenntartása végett, olyan időszakban, amikor éppen kifogyott saját terméke, beszerezzen máshonnan. A konkurrenciától nem kell tartani, a konkurrencia ezen a területen a lakosság szükségleteinek kielégítését segítheti elő. Legtöbbször ez a bizonyos mástól való felvásárlás, mint pl. napjainkban a szabolcsi almának egy-két termelőszövetkezet által való megvásárlása nyílt árusítású üzletben való árusítás végett, szorosan *a kár megelőzése* körébe is tartozik, tehát a választékfenntartás és választékbővítés mellett még további eredmény is van, nevezetesen a fel nem vásárolt termék nem pusztulhat el.

A termelőszövetkezeti törvény értelmében a termelőszövetkezet a tevékenysége körébe tartozó egy vagy több feladatot szövetkezeti társulás keretében is megvalósíthat [1967. évi III. tv. 53. § (1) bek.]. Társulhat továbbá más szocialista gazdálkodó szervezetekkel közös gazdasági célok megvalósítására. Az állami vállalatról szóló 11/1967. (VI. 13.) Korm. sz. rendelet lehetővé teszi, hogy állami vállalatok is társuljanak más szocialista szervezetekkel. A 35/1967. (X. 11.) Korm. sz. rendelet 88. § (1) bek. kifejezetten utal arra, hogy a termelőszövetkezetek az állami vállalatról szóló jogszabály alapján is társulhatnak. Az értékesítés azok közé a tevékenységek közé tartozik, amelyek a termelőszövetkezeti tevékenység körébe esnek. Jelentősek azok a törekvések, amelyek akár termelőszövetkezetek egymásközötti viszonyában, akár más szocialista szervezetekkel együtt értékesítési célt szolgáló társulások létrehozását célozzák. Ezek a társulások, ha nem tévedek, igen közel hozzák egymáshoz különösen, ha mezőgazdasági üzemek és más szocialista szervezetek között jönnek létre, a régebbi modellben csak ellenérdekű félként szembenálló feleket. Az ilyen társulások jelentős szerepet tölthetnek be abban, hogy a közös nyereségre (veszteségre), közös kockázatra vállalkozzék a termelő, a feldolgozó és a fogyasztói közvetlen értékesítésként lebonyolító szervezet. A közös kockázat pedig minden igen szépen hangzó, a szocialista együttműködésre buzdító jogszabályi rendelkezésnél és egyéb felhívásnál jobban biztosítja az együttműködést. A közös veszteségre, illetőleg nyereségre alapított kockáztatásokkal is járó, de a fellendülés reményét szem előtt tartó ilyen gazdasági alakulatok jelentősége éppen a szocialista *együttműködés természetesként ható megvalósításának* lehetőségében van.

A mezőgazdasági nagyüzemek közvetlen értékesítési formáinak szélesedésével, illetőleg egyes mezőgazdasági nagyüzemek, különösen termelőszövetkezetek közvetlen értékesítéssel foglalkozó részlegeinek a mezőgazdasági nagyüzem, főként termelőszövetkezet életében való nagy jelentőségre emelkedésével nyilvánvalóan felvetődik *a „hagyományos" termelőszövetkezeti tevékenység és a közvetlen értékesítést végző részleg tevékenysége közötti különbségek megnövekedése.* A probléma lényege abban van, hogy jelentékeny szolgáltató vagy értékesítő részleget lehet-e ugyanolyan keretek között tartani, mint a termelőszövetkezetek egyéb tevékenységét. Azok a viszonyok, amelyek általában a termelőszövetkezetben és azok a viszonyok, amelyek ezekben a „részlegekben" kialakulnak, nagyonis eltérhetnek egymástól. Ezért kívánatos lehet az ilyen részleget olyan önálló egységgé is szervezni, amely *külön vállalatként létesül.* Ha nem idegenkedünk a szövetkezeti vállalat elismerésétől és nem tagadjuk meg a vállalat felett fennálló tulajdonjogot eltúlozva a vállalat személyi oldalát, akkor a termelőszövetkezetek egyéb tevékenysége és az ilyen irányú, a vállalati tevékenységhez gyorsan és szükségképpen nagymértékben idomuló egységeknek szövetkezeti vállalatként való elismerése feloldhatja az ellentmondást.[5]

Sárándi Imre

[5] Vö.: *Seres* Imre: A termelőszövetkezeti tulajdon bővülése. A gazdasági mechanizmus jogi kérdései a mezőgazdasági termelőszövetkezetben c. kötetben, Bp., Közgazd. Könyvkiadó, 1967. 43—48. old.

A gazdasági szervek vagyoni felelősségének fogalma és jelentősége

1. A jelenlegi időszakban gazdasági főfeladatként a társadalmi termelés hatékonyságának a növelése áll előttünk a nép anyagi és kulturális szükségleteinek jobb és teljesebb kielégítése céljából. E feladat megoldása érdekében tökéletesíteni kell a termelés irányításának a módszereit, következetesen érvényesíteni kell az önálló elszámolás elvét, bővíteni kell a vállalatok önállóságát és kezdeményezését, éspedig a vállalati kollektívák munkaeredményeinek anyagi jutalmazása útján.

A vállalati munka anyagi ösztönzésének megvan a maga pozitív oldala és negatív oldala is: a jutalmazás és a felelősség.

Az anyagi jutalmazási rendszer azoknak a jogszabályoknak az összessége, amelyek kedvező vagyoni következményeket állapítanak meg meghatározott eredmények eléréséért. Ez a rendszer a gazdasági tevékenységet a legjobb eredmények elérésére ösztönzi. Az anyagi ösztönzésként megállapított kedvező vagyoni következmények nagysága arányban áll az elért gazdasági eredménnyel.

A felelősség a termelés anyagi ösztönzésének ezzel ellenkező formája. Az anyagi (vagyoni) felelősségi rendszer azoknak a jogszabályoknak az összessége, amelyek nem megfelelő magatartás esetén kedvezőtlen vagyoni következményeket írnak elő a gazdasági tevékenységnek az állami fegyelem megsértésében, a feladatok és kötelezettségek teljesítésének elmulasztásában, vagy nem megfelelő teljesítésében kifejezésre jutó negatív eredményeiért.

Mind az ösztönzési, mind a felelősségi rendszabályoknak közös céljuk van: a társadalmi termelés hatékonyságának az ösztönzése. Ugyanakkor az ösztönző intézkedések és a felelősségi rendszabályok alapjában más és más okok nyugszanak, azok eltérő vagyoni következményeket váltanak ki és eltérő jogi formákban jutnak kifejezésre. A gazdasági reform megvalósítása során igen nagy jelentősége van az összes anyagi ösztönzési formák továbbfejlesztésének, többek között a gazdasági munka eredményeihez kapcsolódó vagyoni felelősség jogi formáinak is.

2. A felelősség társadalmi kategória. A felelősség társadalmi jellege abban nyilvánul meg, hogy az csak társadalmi viszonyként keletkezhet az emberek vagy azok kollektívái között.

A felelősség a társadalmi érdekek megsértésének a tényén épül fel. Ezért a felelősség mint társadalmi kategória lényege abban jut kifejezésre, hogy a társadalom negatív módon értékeli a társadalmi érdekeket sértő nem megfelelő magatartást és az ilyen magatartásra a megszabott módon reagál; ez a társadalmi reakció abban jut kifejezésre, hogy az ilyen magatartás alanyával szemben negatív következmények állnak be és ezek érvényesítését az állam kényszerítő erővel biztosítja.

Ilyenképpen a jogi felelősséget három ismérv jellemzi: az állami kényszer, az elkövető szempontjából hátrányos következmények és a társadalmi rosszallás. A gazdasági szervek vagyoni felelősségét szintén ezek az ismérvek jellemzik, mivel ez a felelősség a jogi felelősség egyik válfaja. Ugyanakkor azonban a gazdasági szervek vagyoni felelősségének sajátos jellemző vonásai is vannak.

3. A vagyoni felelősséget a törvény határozza meg. A törvények pontos végrehajtását a szocialista termelési viszonyok tisztelete biztosítja. A jogszabályok megtartása a gazdasági reform megvalósítása során a jogszabályoknak úgy kell felépülniök, hogy azok végrehajtása minden vonatkozásban megfeleljen a vállalatok önálló elszámolási érdekeinek és az egész népgazdaság érdekeinek. Ugyanakkor a jogszabályok megtartását állami kényszer biztosítja. Az a gazdasági szerv, amely megsértette a szerződési fegyelmet, köteles megtéríteni a kárt, megfizetni a törvényben előírt kötbért, illetve bírságot. E kötelezettség teljesítésének az elmulasztása az állam kényszerintézkedéseit vonja maga után: a megfelelő összeget kényszervégrehajtás keretében a gazdasági szerv hozzájárulása nélkül leírják a számlájáról.

4. A kényszer eleme az egész jog jellemző vonása. Ezért egymagában a kényszer alkalmazásának az ismérve nem elegendő a felelősség fogalmának a meghatározásához. A felelősség másik szükségszerű ismérve az, hogy a felelősség alanya számára kedvezőtlen következmények állnak be. A vagyoni felelősség vagyoni jellegű hátrányos következményekben jut kifejezésre. A felelősség megállapítása meghatározott vagyoni jogok (javak) elvesztését jelenti. A felelősséget ez az ismérv különbözteti meg a többi jogszabálytól, amelyek érvényesülését szintén állami kényszer biztosítja. Így különösen nem tekinthető a vagyoni felelősség körébe tartozó intézkedésnek a tartozás teljesítése, a kötelem tartalmának a teljesítése, még ha ez kényszer útján is történik.

Így például az a vállalat, amely nem szállította le a szerződésben megállapított időben a terméket, köteles ezt a következő időszakban teljesíteni és késedelmi kötbért fizetni. Az a vállalat, amely nem megfelelő minőségű terméket szállított, köteles azt más, megfelelő minőségű termékkel kicserélni vagy (amennyiben ez lehetséges) saját költségére kijavítani a termék hiányosságait, illetve pótolni a hiányzó alkatrészeket és ezen felül minőségi kötbért fizetni, továbbá megtéríteni a szerződés megsértéséből eredő kárt (például a rossz minőségű

termék visszaküldésének a költségeit, a szakértői vizsgálat költségeit stb.).

Van olyan vélemény is, amely szerint a határidő és a minőség vonatkozásában elkövetett szerződésszegésnek fentebb említett valamennyi következményeit a vagyoni felelősség körébe tartozó szabálynak kell tekinteni, mivel azok teljesítését állami kényszer biztosítja.[1]

Egy másik álláspont szerint a vagyoni felelősség körébe tartozó szabálynak csak a kötbért, bírságot és a kártérítést kell tekinteni. A jog megsértésének egyéb következményeit (a terméknek a következő időszakban való leszállítási kötelezettsége, a hibakijavítási kötelezettség stb.) nem tekinthetők a felelősség körébe tartozó szabálynak.[2] Ez utóbbi álláspont látszik helyesnek.

A felelősség fogalmába nem tartozhatnak olyan kényszerintézkedések, amelyek megvalósítása magának a kötelezettségnek (tartozásnak) a teljesítését (megfelelő teljesítését) jelenti. A szerződéses vagyoni viszonyok a gazdasági szervek között visszterhes jellegűek. Az egyik fél vagyoni jogai és kötelezettségei megfelelnek a szerződésben szereplő másik fél egyenértékű vagyoni jogainak és kötelezettségeinek. Amikor a felek valamelyike teljesíti a kötelezettségeit (pl. vagyontárgyak átadása és pénzösszeg átadása a szállítási szerződésben), semmiféle hátrányos vagyoni következményeket nem visel, mivel megkapja a megfelelő ellenértékeket (pénzt vagy vagyontárgyakat) a másik féltől.

Így a szállítónak az a kötelezettsége, amely szerint köteles pótlólag leszállítani azt a terméket, amelynek a szállításával késedelembe esett, megfelel a másik félre háruló annak a kötelezettségnek, hogy megfizesse ennek a terméknek az értékét. Amikor a szállító kicseréli a hibásnak talált terméket más hibátlan termékkel, már megkapta a vevőtől ennek értékét. A szállítónak e kötelezettségei (hogy megfelelő minőségű terméket szállítson a meghatározott határidőn belül) már a szerződés megkötése időpontjától fennálltak és ezek a szerződés tartalmát alkotják, így tehát nem tekinthetők a felelősség körébe tartozó kötelezettségeknek.

A hátrányos vagyoni következmények értelmében vett felelősség csak olyan vagyoni kötelezettségben juthat kifejezésre, amely a jogsértő magatartást megelőzőleg nem állott fenn.

A szerződéses bírság, fixösszegű kötbér, százalékos kötbér és a kártérítés megfizetésének a kötelezettsége a vagyoni felelősség körébe tartozik, mivel az ilyen kötelezettség a jog megsértését megelőzőleg nem állt fenn és mivel e kötelezettség teljesítése ellenében a szerződésszegő nem kap a másik féltől semmilyen ellenértéket.

A felelősség fogalmának, a felelősségi kötelezettség és a tartozás teljesítése iránti kötelezettség elhatárolásának helyes meghatározása nemcsak elméleti, hanem fontos gyakorlati jelentőségekkel is bír.

Pl. a beruházási vállalkozási szerződés minőségi követelményeinek a megsértése esetén a vállalkozó felelőssége csak abban jut kifejezésre, hogy köteles kijavítani a munkájában jelentkező hibákat. Ez a jogszabályi rendelkezés a „felek vagyoni felelőssége a vállalkozási szerződés feltételeinek megtartásáért" című fejezetben van felvéve. Ugyanakkor a vállalkozónak a hiba kijavítására irányuló kötelezettségét nem lehet felelősségi szabálynak tekinteni. A szerződés szerint a vállalkozó köteles az objektumot a tervnek megfelelően átadni; a díjat a megfelelő minőségi munka elvégzéséért kapja. Amikor a vállalkozó kijavítja a munkájában észlelhető hibákat, csupán szerződési kötelezettségeit teljesíti. Olyan kötelezettségeket, amelyek a szerződés megsértését megelőzően nem álltak fenn (kötbér), nem visel. Ilyenképpen az a körülmény, hogy a vállalkozónak az általa készített objektumban levő hibák kijavítására irányuló kötelezettsége a „Vagyoni felelősség" c. fejezetben van elhelyzve, a felelősség fikcióját teremti meg. Figyelembe véve az építkezési és szerelési munkák minőségi teljesítésének a jelentőségét, célszerű lenne a törvénybe felvenni egy olyan rendelkezést, amely megállapítaná a vállalkozó valódi felelősségét. A vállalkozót nemcsak a hiba kijavítására kellenne kötelezni, hanem ezen felül kötbért kellene megállapítani a szerződés minőségi követelményeinek megsértése miatt.

Hasonló a helyzet a szerződés olyan megsértése esetében is, mint a termék mennyiségi hiánya. Pl. a szállító 1000 kg termékről állította ki a számlát. A megrendelő ténylegesen csak 800 kg terméket kapott, de a számlát már kifizette teljes mértékben. A törvény értelmében a szállító köteles visszafizetni a hiányzó 200 kg termékért kapott összeget. A le nem szállított termékért kapott összeg visszafizetésére irányuló kötelezettséget nem lehet a vagyoni felelősség körébe tartozónak tekinteni. Mennyiségi hiány esetén a vétkes szállítónak kötbér formájában kell felelnie.

A fentebb elmondottakból kiindulva célszerűnek látszik azoknak a jogszabályoknak a felülvizsgálása, amelyek vétkes szerződésszegés esetén csupán a szerződési kötelezettség (tartozás) teljesítését írják elő kényszerítő módon. Ezt a kötelezettséget bírsággal (kötbérrel) is ki kell egészíteni, hogy így a fiktív felelősség helyébe az igazi felelősség lépjen.

5. A felelősség fentebb megvizsgált két ismérvéből következik, hogy a vagyoni fele-

[1] Maszevics, M. G.: A szállítási szerződés és szerepe az önálló elszámolás megszilárdításában, 1964. 267—269. old.; Szamoscsenko, I. Sz.: Az okozatosság kérdéséhez a jogi felelősség terén. „Általános jogelméleti kérdések" c. tanulmánygyűjtemény, 1960. 340. old.

[2] Joffe, O. Sz.: A vétkesség mint a kötelemszegés miatti felelősség feltétele. Szovetszkaja Juszticija, 1965. 5. sz. 24. old.; Rajher, V. K.: A szerződési fegyelem jogi kérdései a Szovjetunióban, 1958. 72. old.

lősség a jogsértőre háruló olyan hátrányos következményekben jut kifejezésre, amelyek teljesítése kikényszeríthető. Azonban miért hárulnak hátrányos következmények a jogsértőre. Erre a kérdésre a felelősség harmadik ismérve adja meg a választ.

A jogsértések kárt okoznak a társadalomnak, a népgazdaságnak, az egyes vállalatoknak, megsértik a közrendet, az állami fegyelmet. A jogsértések károsak, ezért a felelősséget megállapító jogszabályokban kifejezésre jut az állam negatív, rosszalló magatartása a jogsértőkkel szemben. A társadalmi rosszallás a felelősség szükségszerű eleme.

Nyilvánvaló, hogy nem minden magatartás esik társadalmi rosszallás alá. A kifogástalan magatartás — még ha kár keletkezéséhez is vezetett — nem vonhat maga után rosszallást, éspedig éppen azért, mert kifogástalan. Rosszallni csak vétkes magatartást lehet. Ilyenképpen a vétkes magatartás társadalmi rosszallása a felelősség harmadik szükségszerű és fő ismérve. Ahol nincs vétkesség, nincs társadalmi rosszallás és nincs felelősség. A vétkesség a felelősség. A vétkesség a felelősség szükségszerű alapja.

A szovjet jog elméletében már régen leküzdötték azt a véleményt, amely szerint a polgári jogi felelősség a társadalmi okozás elvén és nem a vétkesség elvén épül fel.[3]

Ugyanakkor azonban jelenleg nincsen egységes vélemény abban a kérdésben, vajon a vétkesség szükségszerű alapja a felelősségnek.

Az egyik álláspont szerint a felelősség két elven épül fel: a vétkesség miatti felelősség és a vétkesség nélküli felelősség elvén. A törvény az itt említett mindkét elvet magában foglalja és ezért egyiket sem lehet közülük fő elvnek tekinteni.[4]

Elterjedtebb az a vélemény, amely szerint a felelősség általános alapja a vétkesség, azonban kivételképpen szó lehet vétkesség nélküli felelősségről is.[5] A vétkesség nélküli felelősségről (kivételképpen) rendelkező jogszabályok közé sorolják különösen a polgári törvényhozás Alapjainak 90. cikkét, amely a fokozott veszélyforrás birtokosának a felelősségéről rendelkezik. Ez utóbbi a törvény értelmében köteles megtéríteni az okozott kárt akkor is, ha nem állapítható meg a vétkessége. Ezt azzal magyarázzák, hogy az adott jogszabály mintegy maximális gondosságra ösztönzi a fokozott veszélyforrás birtokosát, arra kényszeríti, hogy keresse a kár megelőzésének az útjait.

Az itt felhozott érvek téveseknek tűnnek. Ha a jogszabály maximális figyelmességet követel meg, ez nyilvánvalóvá teszi, hogy a fokozott veszélyforrás birtokosa a „maximális gondosság" hiánya miatt tartozik felelősséggel, azaz vétkes magatartás miatt. Ilyenképpen a felelősség alapja ebben az esetben is a vétkesség. De a törvény kifejezetten kimondja, hogy a fokozott veszélyforrás birtokosának kártérítési kötelezettsége a vétkességtől függetlenül keletkezik.

Az az álláspont látszik helyesnek, amely szerint a vétkesség a felelősség szükségszerű feltétele. Ott ahol nincs vétkesség, nincs felelősség sem. Azokban az esetekben, amikor a jogszabályok a vétkességre tekintet nélkül állapítják meg a kártérítési kötelezettséget, nem a felelősséggel van dolgunk, hanem a káreloszlás intézményével.

A káreloszlás intézményéhez kell sorolni pl. a biztosító kártérítési felelősségét, a fokozott veszélyforrás birtokosának és több más személynek a felelősségét. A felelősség intézménye közötti elhatárolást főként a kártérítési kötelezettség keletkezésének alapjában kell keresni: a vétkesség a társadalmi rosszallás vagy a vétkesség és társadalmi rosszallás hiánya.

A felelősség (vétkesség) harmadik ismérvének fentebb vázolt elméleti oldala igen nagy gyakorlati jelentőséggel bír.

A vétkes, a rosszallást érdemlő magatartásnak mindig, minden esetben elkerülhetetlenül hátrányos vagyoni következmények formájában büntetést kell maga után vonnia. A vétkességnek elkerülhetetlenül együtt kell járnia a felelősséggel. A felelősség, s ezen belül a vagyoni felelősség is nem más, mint a jog megsértése következményeképpen jelentkező büntetés.

Más a helyzet káreloszlás intézményénél. A kötelezettség alanyának a magatartása vétlen. Az alany nem érdemel sem rosszallást, sem büntetést. Az őt terhelő kártérítési felelősség nem rosszalláson és nem vétkességen alapul és nem irányul sem megelőzésre, sem megtorlásra. A fokozott veszélyforrás birtokosának kártérítési felelőssége más alapokon kell, hogy nyugodjon (a kockázat, a károkozó és a károsult vagyoni helyzetének egybevetése stb.). Ezért szemben a felelősség esetével, amelyet a vétkes magatartás elkerülhetetlenül maga után von, a vétkesség nélkül keletkezett kár megtérítése iránti kötelezettség nem áll be elkerülhetetlenül és nem teljes összegben. Pl. a gépkocsi által okozott kár elosztása gépkocsi birtokosának vétkessége hiánya esetén a konkrét esetekben eltérő lehet. A kárviselés vagy a károkozót terhelheti, vagy a károsultat, avagy megosztható közöttük,

[3] Az okozás miatti felelősségre vonatkozó felfogásokról a húszas évek irodalmában és annak kritikáját l. Svarc, H. I.: A vétkesség jelentősége a károkozásból származó kötelezettségekben. 1939.

[4] Jaicskov, K. K.: A károkozásból származó kötelezettségek rendszere. „A polgári jog kérdései" c. tanulmánygyűjtemény, 1957. 170. old.; Antimonov, B. Sz.: Polgári felelősség a fokozott veszélyforrás által okozott kárért. 1962. 7. old.; Fleisic, E. A.: A felelősség általános elvei a polgári törvényhozás alapjai szerint. Szovetszkoe Goszudarsztvo i Pravo, 1962. 3. sz. 37. old.

[5] L. pl. Ioffe, O. Sz.: Felelősség a szovjet polgári jog szerint. 1955. 13. old.; Matveev, G. K.: Vétkesség a szovjet polgári jogban. 1955. 117. old. Ez az álláspont jut kifejezésre több polgári jogi tankönyvben is.

illetve a kár megtéríthető más módon, pl. biztosítás útján.

Azonban a hatályos jog nem határolja el világosan a fokozott veszélyforrás vétkes és nemvétkes birtokosának kötelezettségét. A fokozott veszélyforrás birtokosa mindkét esetben (mind a vétkes, mind pedig a vétlen) mindig felelős, éspedig teljes terjedelemben. Ennek eredményeképpen ez a jogszabály nem mindig van összhangban az életben kialakuló viszonyokkal.

Ennek igazolására hivatkozunk egy példára. A gépkocsi birtokosához egy állampolgár azzal a kéréssel fordult, hogy vigye el a kórházig, mert a beteg családtagjához ki akarja hívni az orvost. Útközben a gépkocsi kereke az úton levő gödörbe süppedt, amelyet a por eltakart. A baleset következtében a gépkocsi birtokosa súlyos testi sérülést szenvedett, az utas pedig könnyű sérülést. A gépkocsi birtokosa nem látta a gödröt és nem is tételezhette fel annak létezését (a vétkesség hiánya). A hatályos törvény értelmében az a vétlen gépkocsitulajdonos, aki önkéntesen és ingyenesen baráti segítséget nyújtott és a baleset következtében jóval nagyobb kárt szenvedett, mint az utas (súlyosabb testi sérülést mint az utas és a gépkocsija is összetört), köteles megtéríteni az utas kárát. Az ilyen megoldás aligha tekinthető igazságosnak, mégha a törvényen is alapul. Az ilyen esetekben a törvény arra ösztönzi a gépkocsi birtokosát, hogy a szocialista együttélési szabályokkal ellentétes magatartást tanúsítson, mivel a baráti segítség megadása vagyoni hátrányban kifejeződő büntetéshez vezethet.

Ugyan-e példában lehetett volna a gépkocsi birtokosa a vállalat is. Ez esetben a károsult állampolgár kárának megtérítésére irányuló kötelezettség pénzügyi-gazdasági szempontból megalapozott lehet, mivel a vállalat helyzete lehetővé teszi azt, hogy az állampolgár számára anyagi segítséget nyújtson.

Mindazonáltal mindkét esetben nem felelősségről kellene beszélni, hanem káresztásról, mivel a mi példánkban a gépkocsi mindkét birtokosa (az állampolgár és a vállalat) vétlen. Éppen ezért a káresztás során a kártérítési kötelezettség megállapítása nem minden esetben a fokozott veszélyforrás birtokosát kell hogy terhelje. A károsult számára a szükséges anyagi ellátást más eszközök útján is biztosítani lehet, az olyan intézmények útján, mint társadalombiztosítás, a nyugellátás és a felelősség biztosítás. Viszont az olyan esetekben, amikor a konkrét körülmények figyelembe vételével a káresztási intézmény keretében a kártérítési kötelezettséggel mégiscsak a gépkocsi vétlen birtokosát — a vállalatot célirányos megterhelni, a tőle behajtott összegnek nem szabad tükröződnie a gazdasági tevékenysége eredményein, a vállalati munka mutatóin. Ezzel szemben a vállalattól a felelősség keretén belül behajtott összegeknek meg kell mutatkozniok a vállalat munkájának mutatóiban, mivel a kártérítés megállapítása vétkes és rosszallást érdemlő magatartás következménye volt.

A hatályos törvényhozás nem teszi lehetővé az ilyen megkülönböztetést, mivel az elméletben, a gyakorlatban és a törvényben indokolatlanul összevonnak különböző fogalmakat: a kártérítés és a káresztás fogalmát. Célirányos lenne a felelősség fogalmának helyes meghatározásából kiindulva a törvény megfelelő módosítása.

6. A vétkesség mint a felelősség alapja fogalmát eléggé részletesen kidolgozták a különböző jogágakban (büntető, polgári stb. jogban). A vétkesség az alany pszichikai viszonya a cselekmények (vagy mulasztás) következményeihez. A vétkesség jelentkezhet szándékosság vagy gondatlanság alakzatában. Azonban a vétkességnek ezt az általánosan elfogadott meghatározását rendszerint csak természetes személyre vonatkoztatják.

A jogi személy (vállalat, szervezet, intézmény) vétkessége fogalmának a meghatározása bizonyos nehézségekbe ütközik.

A jogi személy szubsztrátuma az emberekben van. A jogi személy vétkessége a jogi személy kollektívája tagjainak, tehát embereknek a vétkessége. Ilyen értelemben a jogi személy vétkessége (miként az egyes személyek vétkessége is) nem lehet más, mint a jogellenes cselekményekhez (mulasztáshoz) és e cselekmények (mulasztás) lehetséges következményeihez való pszichikai viszony. Amennyiben bármilyen más módon konstruálnánk a jogi személy vétkességét, a vétkesség elvesztené azt a jellegét, hogy a felelősség szubjektív alapjaként jelentkezik. Ezért a jogi személyre nézve alkalmazni lehet a vétkesség fogalmában foglalt kategóriákat: a szándékot és gondatlanságot. Azonban ezek a szerintünk vitán felül álló tételek nem nyújtanak alapot arra, hogy azonosítsuk a jogi személy vétkességének és a természetes személy vétkességének a fogalmát. Nem lehet csupán arra szorítkozni, hogy kiterjesszük a természetes személy fogalmát a jogi személy vétkességének fogalmára.

A jogi személy vétkességének megvannak a jellemző sajátosságai.

A vállalat vétkessége a dolgozója által szolgálati kötelezettségei teljesítése során elkövetett vétkes cselekményekben jut kifejezésre. (Ha a dolgozó a szolgálati kötelezettségeit meghaladóan saját célokat követve járt el, a jogellenes cselekményei az adott dolgozó vétkességét és felelősségét vonják maguk után, de nem a jogi személy vétkességét és felelősségét.)

Ugyanakkor a vállalat tevékenységét nem lehet a vállalati dolgozók egyes cselekményei számtani összegének tekinteni. A jogi személy olyan szervezett kollektíva, amelyben minden belső részlegnek (műhelynek, osztálynak stb.) megvan a maga hatásköre, ahol minden dolgozó a saját kötelezettségeit teljesíti, miközben

valamennyien a jogi személy mint egész, közös céljainak és feladatainak vannak alárendelve. Ugyanakkor az egyes dolgozók jogai és kötelezettségei és az egyes belső részlegek hatásköre közötti ilyen különbségtétel nem zárja ki, hanem ellenkezőleg feltételezi minden egyes belső részleg és minden dolgozó hatáskörének, jogainak és kötelezettségeinek összhangját és kölcsönös kapcsolatát. A kollektíva minden tagja és minden egyes részleg a maga munkáját végzi, de ez a munka a jogi személy közös munkájának a része, és ezért külcsönösen kapcsolódik más részlegek és kollektívatagok munkájához.

A munka, az irányítás és az ellenőrzés általános termelési kapcsolata, egységes szervezete folytán az egyes dolgozók vagy részlegek magatartása nem vizsgálható elszigetelten, más dolgozók és az egész kollektíva magatartásához való kapcsolat nélkül. A munka ilyen egységes szervezete folytán az egyes részlegek vagy dolgozók tevékenysége ilyen vagy olyan mértékben kihat a többi részlegek és dolgozók tevékenységére. Az egyik dolgozó magatartása kihat a másik dolgozó magatartására. Az egyik munkájának eredményei kihatnak a másik dolgozó munkájának eredményeire.

Így különösen a dolgozó olyan helytelen, vétkes magatartása, amely kárt okozhat az adott vagy más jogi személynek, elhárítható(vagy az elhárítása elmulasztható) más dolgozók (részlegek) cselekményeivel (mulasztása folytán) annak következtében, hogy ezek megfelelően (vagy nem megfelelően) teljesítik szolgálati kötelezettségeiket.

Pl. ha valamely konkrét dolgozó selejtes terméket állított elő, azt a részleg, műhely vezetősége vagy az ellenőrzési osztály dolgozói észlelhetik és egy másik dolgozó kijavíthatja, így tehát a vállalat nem hoz forgalomba rosszminőségű terméket. A vállalat vétkességének a kérdése nem merül fel. Ha viszont valamely dolgozó által gyártott termék selejtes voltát nem veszik észre és nem javítják ki, a vállalat rosszminőségű hibás terméket fog szállítani és vétkes lesz.

Ilyenképpen a jogi személy vétkességét a vállalati részlegek vagy az egyes dolgozók hibás cselekményei összességének kell tekinteni. Az összesség alatt nem több dolgozó vétkességének számtani összegét értjük, hanem azok közös vétkességét, mivel közös munkaszervezet keretei között közös munkát végeznek. A jogi személy vétkességének a tartalma a dolgozó akaratának hiányosságában van.

A jogi személy vétkességét rendszerint több olyan dolgozó hibás cselekményei valósítják meg, akiket egységes termelési folyamat kapcsol össze. Néha a jogi személy vétkessége állhat egyes dolgozók (pl. a vezető, a vállalat igazgatója, vagy annak képviselője) vétkes cselekményeiből is.

De a vállalat vétkessége nem állhat az egész vállalati kollektíva vétkes cselekményeiből.

Ez azért nem lehet, mert a munkamegosztásra, az egyes dolgozók jogainak és kötelezettségeinek differenciációjára és a vállalati részlegek hatáskörének a megoszlására tekintettel az összes dolgozók nem végezhetik egyidejűleg és közösen ugyanazokat a termelési műveleteket és funkciókat, ezért nem valósíthatnak meg valamennyien egyidejűleg és közösen jogszerű, vagy jogellenes vétkes cselekményeket sem.

Másrészről ha az egész kollektíva akarata olyan jogellenes vétkes cselekmények elkövetésére irányulna, amelyek kárt okoznak az állam, vagy az egyes vállalatoknak, akkor az ilyen kollektíva elvesztené a szocialista vállalat minőségét.

A jogi személy vétkessége kérdésének eldöntésénél objektív kritériumot kell használni.

Malein, N.

Kogencia és diszpozitivitás a veszélyes üzemi kártérítési felelősség körében

Milyen körben kogensek és milyen körben diszpozitívak a veszélyes üzemi kártérítési felelősség hatályos szabályai? Helyes-e az érvényes szabályozás? Milyen módosítása lenne indokolt? Az alábbiakban ezekkel a kérdésekkel foglalkozunk.

I.

1. A kérdés *gyakorlati* jelentősége viszonylag csekély. Témánknak elsősorban *elvi* jelentőséget tulajdonítunk. A kérdés azonban több területen élő probléma és az ítélkezésben is felmerül.

A veszélyes üzem üzembentartója kártérítési felelősségét vagy *szerződéssel,* vagy *egyoldalú jognyilatkozattal,* esetleg (pl. a vasút) *belső szabályzatával* zárhatja ki, illetve korlátozhatja.

A felelősség kizárására a következő példákat említjük. A MÁV forgalmi szolgálata az állomás hangszóróján közli a várakozókkal: „A mozgó vonatra felugrani tilos. Az ebből eredő balesetekért nem vállalunk felelősséget." Vagy a hangosbemondó ezt közli: „ A hármas számú vágányon gyorsvonat halad keresztül. Felhívjuk az utazóközönséget, hogy a vágányt hagyja szabadon. Az ellenkező esetben bekövet-

kező balesetekért nem vállalunk felelősséget." (Az utóbbi felhívás nemcsak az utazni szándékozókra, hanem azokra is vonatkozik, akik pl. érkező utast várnak.)

Más példa: A Fogaskerekű vasút kocsijain az alábbi újkeletű nyomtatott figyelmeztetés olvasható. „Menetközben fel- és leszállni, lépcsőn állni... veszélyes és szigorúan tilos, az ebből keletkező balesetekért a vállalat nem vállal semmiféle felelősséget." Vajon milyen körben érvényesek a fenti kizáró nyilatkozatok?

2. Az *ítélkezésben* a kérdés főként MÁV rakodóterület bérlete, illetve iparvágányhasználati jogviszony kapcsán merül fel.

Pl. a Fővárosi Bíróság 56. Pf. 21.702/1964/8. sz. másodfokú ítéletének tényállása az, hogy a felperes (szövetkezet) rakodóterületet bérel a MÁV alperestől, egy elhaladó tehervonat egyik kocsijának nyitott ajtaja benyomta a felperes épületének a falát. A felperes keresetében kárának megfizetésére kérte az alperest kötelezni. Az elsőfokú bíróság kármegosztás alkalmazásával marasztalta az alperest. A másodfokú bíróság a keresetet teljesen elutasította. Az ítélet indokolása rámutat arra, hogy az Általános Rakhelybérleti Feltételek (ÁRF) a bérleti szerződés részét képezik. Az ÁRF. 15 pontja pedig kizárja a vasút felelősségét. A felelősség kizárása a *Ptk.* 345. §-a körében, dologban keletkezett kár tekintetében csupán a *Ptk.* 342. §-ának keretei között érvényes. Minthogy azonban a MÁV terhére sem szándékosság, sem súlyos gondatlanság nem nyert bizonyítást, a felelősség kizárása érvényes. Ennélfogva a kereset alaptalan.[1]

II.

3. A kogencia, illetve a diszpozitívitás kérdését a *Ptk.* 345. §-a kapcsán vizsgáljuk. A *Ptk.* 345. §-ának (1) bekezdése értelmében az ott írt felelősség „...*kizárása vagy korlátozása semmis; ez a tilalom a dologban okozott károkra nem vonatkozik.*" A 345. § tehát csupán az élet, testi épség és egészség károsításával kapcsolatos (nem dologban keletkezett) vagyoni károkért fennálló felelősség tekintetében mondja ki kongenciáját, a dologban okozott károkért fennálló felelősség tekintetében nem.[2]

4. Számos *külföldi* jog hazai jogunktól eltérő megoldást követ. Így pl. a *szocialista* jogrendszerek közül a *szovjet Alapokban*, az *OSZFSZK.*, a *csehszlovák* és a *lengyel Ptk.*-ban a veszélyes üzemi kártérítési felelősség szabályai minden vonatkozásban, tehát személyben és dologban okozott kár esetén egyaránt kogensek.

A *lengyel Ptk.* 437. cikke kifejezetten kimondja a veszélyes üzemi felelősségi szabályok teljes kogenciáját. A többi, említett kódexben a kogencia a teljes vagy részleges diszpozitivitást megengedő szabály hiányából következik.

5. A *nyugati* jogok közül pl. az *osztrák EKHG.*[3] 10. §-a kifejezetten úgy rendelkezik, hogy az *EKHG*, speciális felelősségi szabályai kogensek. Ezt — természetesen — nem érinti az a körülmény, hogy az *EKHG.* kizárja az ott szabályozott szigorú felelősséget a potyautas és a szivességi utas vonatkozásában.[4] Ez a korlátozás nem azt jelenti, hogy a speciális felelősségi szabály diszpozitív, hanem azt, hogy a potyautassal és a szivességi utassal szemben az üzembentartót egyáltalában nem terheli a speciális felelősség.

A *svájci* jogban a veszélyes üzemi felelősségi szabályok minden tekintetben kogensek.[5] *Karl Oftinger* hangsúlyozza, hogy a felelősség korlátozására vagy kizárására vonatkozó, akár egyoldalú, akár szerződéses jognyilatkozatok semmisek.[6] Ennélfogva az a kiélezett kérdés, hogy mennyiben érvényes a felelősség korlátozása vagy kizárása, a svájci jogban fel sem merül.[7]

A *francia* jogban a *Code civil* 1384. cikkén alapuló ítélkezési gyakorlat szerint valamely polgári jogi deliktumból eredő kárigényről nem lehet érvényesen lemondani. Ezért valamennyi *„clauses de non-responsabilitè dèlictuelle"* semmis.[8]

Az *olasz* jogban a gépkocsival szerződésen kívül okozott kárért fennálló objektív felelősség szabályai annak következtében kogensek, hogy a *Codice civile* nem tartalmaz eltérő rendelkezést (2054. cikk).[9]

Az említett nyugati jogokban tehát a veszélyes üzemi felelősség szabályai minden tekintet-

---

[1] Hasonló témakört érint pl. a Fővárosi Bíróság 56. Pf. 29.132/1965. és 56. Pf. 27.883/1968/8. sz. ítélete.

[2] Ld. erről *Eörsi Gyula:* A polgári jogi kártérítési felelősség kézikönyve. Budapest. 1966. (A továbbiakban: Kézikönyv.) 261. old.

[3] Az 1959. január 21.-i 1959/48. számú *Eisenbahn- und Kraftfahrzeughaftpflichtgesetz.*

[4] *EKHG.* 3. §. — A diszpozitivitásról ingyen-utas balesete kapcsán lásd *Asztalos László:* A polgári jogi szankció. Budapest. 1966. 167. old., 41. jegyz.

[5] A teljes kogenciát kifejezetten kimondja pl. a *vasút* polgári jogi felelősségéről szóló 1905. május 28-i svájci szövetségi törvény 16. cikke, továbbá a *közúti közlekedésről* szóló 1958. december 19-i svájci szövetségi törvény 87. cikke.

[6] „... sont nulles toutes les conventions qui excluraient ou restreindraient d'avance la responsabilité civile. Il en va de même des avis ou des règlements unilatéraux du responsable". (*Charles Oftinger:* L'évolution de la responsabilité civile et de son assurance dans la législation suisse la plus récente. Mélanges offerts à Savatier. Paris. Dalloz. 1965. 726. old.)

[7] „Le problème épineux de clauses de non-responsabilité, qui soulèvent tant des discussions dans d'autres pays, est ainsi résolu". (Uo.)

[8] Ld. *Heinz Kummer:* Die Haftpflicht bei Gefälligkeitsfahrten im Motorfahrzeug. Vrlg. Winterthur. 1963. 14. old.

[9] Ha a kárt szerződéses viszonyban okozták, a *Codice civilenek* a fuvaros felelősségét szabályozó 1681. cikke irányadó. A fuvaros utasának személyében és nála lévő dolgában keletkezett káraiért objektíve felelős. Az 1681. cikk 2. bekezdése kifejezetten kimondja, hogy az ott írt felelősség korlátozása érvénytelen.

ben kogensek. Más a helyzet pl. a *német* jogban. Az *StVG.*[10] 8. §-a úgy rendelkezik, hogy az üzembentartót a 7. § folytán terhelő objektív felelősség csupán *halál* vagy *sérülés* esetén kogens.

6. E vázlatos jogösszehasonlítás kapcsán azonban meg kell jegyeznünk, hogy elhamarkodott lenne abból azt a következtetést levonni, hogy az említett külföldi jogokban következetesebben érvényesül a *teljes reparáció* elve, mint hazai jogunkban. A helyzet nem ez. Tény ugyan, hogy hazai jogunkban a *Ptk.* 345. §-ának részleges diszpozitivitása — főként a személyfuvarozás körében felmerülő — dologkárok részbeni vagy teljes reparálatlanságához vezethet, a nem teljes reparáció azonban számos olyan külföldi jogrendszerben is bekövetkezhet, amelyben egyébként a speciális felelősségi szabályok kogensek. Ez a helyzet mindenütt, ahol a törvény meghatározza a kártérítés maximumát.[11]

Ha ui. a tényleges kár meghaladja a kártérítés törvényben engedélyezett maximális keretét, a kár egy része — a szabályozás egyébkénti kogenciája ellenére — reparálatlan marad. Hazai jogunk nem ismer kártérítési maximumot. Ezért az esetek túlnyomó részében — a részleges diszpozitivitás ellenére — teljesebb kártérítést nyújt, mint a minden vonatkozásban kogens veszélyes üzemi felelősségi szabályokat tartalmazó külföldi jogok.

III.

7. Felmerül a következő jogértelmezési kérdés: vajon *személyben* okozott vagyoni kár tekintetében hazai jogunkban feltétlen-e vagy kivételt engedő a *Ptk.* 345. §-ában foglalt veszélyes üzemi kártérítési szabályok kogenciája?

A felelősség korlátozása vagy kizárása szerződéssel, esetleg egyoldalú jognyilatkozattal történhet. A felelősség szerződéses kizárására vagy korlátozására az általános szabályt a *Ptk.* XXIX. fejezetében elhelyezett 342. § (1) bekezdése tartalmazza. Eszerint: *„Semmis az a szerződés, amely a szándékos vagy súlyos gondatlanságból eredő károkozásért, továbbá bűncselekmény következményeiért való felelősséget előre korlátozza vagy kizárja."*

A *Ptk.* 205. §-a folytán — ha a törvény kivételt nem tesz — ugyanazok a szabályok vonatkoznak az egyoldalú jognyilatkozatokra is, mint a szerződésekre. Ezért a *Ptk.* 342. §-ának (1) bekezdése vonatkozik az egyoldalú felelősséget korlátozó vagy kizáró jognyilatkozatokra is.

8. Míg a *Ptk.* 345. §-ának (1) bekezdése a személyben okozott károk tekintetében a feltétlen kogenciát mondja ki, addig a kogenciának a 342. § (1) bekezdésében foglalt szabálya ennél lényegesen enyhébb: a kogencia csak meghatározott körben, éspedig csupán a *szándékosan* vagy *súlyos gondatlansággal,* illetve *bűncselekménnyel* okozott károk esetén áll fenn. Az általános felelősségi szabályok tehát a *culpa levis*szel okozott károk tekintetében akkor is diszpozitívak, ha *személyben* okozott kárról van szó.

Az előző pontban említett kérdés megoldása azon fordul meg, hogy mi a viszony a kogencia szempontjából a 345. § (1) bekezdése és a 342. § (1) bekezdése között személyben okozott kár esetén.

9. Abból kell kiindulni, hogy a 342. § (1) bekezdése az *általános* szabály, amellyel szemben a 345. § (1) bekezdése — a kogencia-diszpozitivitás kérdését illetően is — *speciális* szabály.[12] Minthogy ez a két szabály az általános és a különös szabály viszonyában áll egymáshoz,[13] a „lex specialis derogat generali" elvénél fogva aligha lehet kétséges, hogy a fokozott veszéllyel járó tevékenységgel *személyben* okozott károk tekintetében a kogenciának nem a 342. § (1) bekezdésében, hanem a 345. § (1) bekezdésében foglalt szabálya irányadó. A 342. § (1) bekezdésének a kogencia szempontjából enyhébb rendelkezései a szigorúbb speciális szabály folytán nem érvényesülhetnek.

Ehhez képest a veszélyes üzemi felelősség szabályai a fokozott veszéllyel járó tevékenységgel, de *bűncselekmény nélkül* és csupán *cupla levis*-szel, vagy pedig *teljesen vétlenül* személyben okozott károkat illetően is kogensek. Ez látszik helyes megoldásnak, függetlenül attól, hogy a felek között van-e szerződéses viszony vagy nincs.[14] A *Ptk.* 342. §-ának (1) bekezdésében foglalt enyhébb szabály kizárása az adott körben jogpolitikai szempontból is feltétlenül indokolt, figyelemmel azokra a körülményekre, amelyek a veszélyes üzemi károkozás speciális szabályozását szükségessé tették.

10. A kérdés a *szivességi* személyfuvarozás körében merülhet fel. Nálunk is egyre gyakoribb a gépkocsin szivességből történő személyszállítás (autóstop). Életszerűen előfordulhat, hogy az üzembentartó-vezető megengedi az utazni szándékozónak, hogy a gépkocsiba beüljön, de (pl. télen, fagyos úton a Bükkön halad keresztül gépkocsijával és számítania kell az út veszélyeire) eleve kizárja a szivességi utassal szemben az esetleges kártérítési felelősséget.

Ez a kizáró nyilatkozat — a fentiekhez képest — a szivességi utas személyében keletkezett károk tekintetében érvénytelen.

---

[10] *Strassenverkehrsgesetz.*

[11] Ilyen korlátozást tartalmaz pl. az *osztrák EKHG* 15. §-a, vagy a csehszlovák polgári jog. (Az utóbbiról lásd *Révai Tibor:* Az új csehszlovák polgári törvénykönyv jellegzetes vonásai. KJC. 1964. 4.)

[12] A *Ptk.* XXIX. és XXX. fejezetének viszonyáról lásd *Eörsi Gyula:* Elhatárolási problémák az anyagi felelősség körében. Budapest. 1962. (A továbbiakban: Elhatárolás.) 38. és köv. lapok.

[13] Míg a 345. § (1) bekezdése a *felelősséget* illetően a 339. § (1) bekezdésével szemben speciális szabály, addig a *kogencia-diszpozitivitást* illetően a 342. § (1) bekezdésével szemben speciális szabály.

[14] A szerződéses és a szerződésen kívüli kárviszonyról lásd pl. *Eörsi Gyula:* Elhatárolás.92—93. old.

11. Ebben az összefüggésben foglalkozunk a *Ptk.* 342. §-ának (2) bekezdésével. Eszerint: *„Nem jár kártérítés, ha a kárt a károsult beleegyezésével okozták, és a károkozás társadalmi érdeket nem sért vagy veszélyeztet.* A *Ptk.* 342. §-ának (2) bekezdése — mint általános szabály — csak eltérő speciális szabály hiányában érvényesülhet. Minthogy a személyben okozott károk tekintetében a 345. § (1) bekezdése körében van — a teljes kogenciát kimondó — speciális szabály, a 345. § körében a testi épség megkárosításáért való felelősség a sérült beleegyezése esetén is fennáll. (Ezen túlmenően, amint erre *Eörsi Gyula* rámutatott, a testi épség megkárosításába való beleegyezés eleve érvénytelen.[15])

IV.

12. Milyen körben diszpozitívak a *Ptk.* 345. §-ának (1) bekezdése folytán a vonatkozó felelősségi szabályok *dologban* okozott kár tekintetében?

Vizsgálódásunk tárgya a *Ptk.* 345. §-a. Ennélfogva az *árufuvarozási szerződés* keretében okozott dolog-károk szabályozása témánkon kívül esik. Kérdésünk a személyfuvarozás kapcsán vagy harmadik személy (pl. járókelő) balesete kapcsán bekövetkezett dolog-károkra (pl. az utas ruhájában, karórájában, tranzisztoros rádiójában, nála levő személy-poggyászában keletkezett károkra) vonatkozik.

345. § (1) bekezdése a dolog-károkra vonatkozóan, valójában, nem tartalmaz speciális szabályt a kogenciát és a diszpozitivitást illetően, csupán kizárja a 345. § (1) bekezdésében erre nézve felállított speciális szabály érvényét. Amint *Eörsi Gyula* írja: „... megengedi a felelősség korlátozását."[16] De vajon hogyan engedi meg? Korlátlanul-e vagy csupán a 342. § (1) bekezdésének keretei között?

13. Kiindulópontunk ismét csak az lehet, hogy a 342. § (1) bekezdése általános szabály, amely az egész kártérítési jog körében mindazokra az esetekre irányadó, amelyekre nem érvényesül valamely speciális szabály. Ilyen speciális szabály a dolog-károk tekintetében nincs. A *Ptk.* 345. §-ának (1) bekezdése szerint: „A felelősség kizárása vagy korlátozása semmis; ez a tiltalom a dologban okozott károkra nem vonatkozik." Az idézett szabály második fordulata csupán az első fordulat érvényesülését zárja ki, de nem zárja ki az általános szabálynak, a 342. § (1) bekezdésének érvényesülését. Ezért a kogencia-diszpozitivitás kérdésében a dolog-károk tekintetében a 342. § (1) bekezdése látszik irányadónak.[17]

Tehát: a fokozott veszéllyel járó tevékenységgel és egyben *bűncselekménnyel,* vagy *szándékosan,* vagy *súlyos gondatlansággal* okozott dolog-károk tekintetében a *Ptk.* 345. §-án alapuló felelősséget sem lehet érvényesen kizárni vagy korlátozni. Egyéb esetekben a felelősség kizárása vagy korlátozása dolog-kár tekintetében megengedett. (Így pl. az említett bükki autóstop esetén az utas dolog-kárai tekintetében a felelősség kizárása érvényes, ha a baleset *vétlen* volt vagy az üzembentartó-vezetőt csupán *culpa levis* terheli.)

A 345. § az általánosnál szigorúbb felelősségi szabály. Ezért nem lenne indokolt, hogy az üzembentartó speciális felelőssége dologban okozott kár esetén — akár csak a kogencia szempontjából is — *enyhébb* legyen a *Ptk.* 339. §-ának hatálya alá tartozó károkozó felelősségénél.

14. A *Ptk.* 342. §-ának már idézett (2) bekezdése a dolog-károk vonatkozásában a 345. § körében is irányadó. Ennélfogva a 345. § alapján sem jár a károsultnak kártérítés, ha dolog-kárát veszélyes üzemmel ugyan, de beleegyezésével okozták, és a károkozás társadalmi érdekeket nem sért és nem veszélyeztet.

15. A hatályos jognak a 13. pontban kifejtett értelmezése mellett szembetűnő, hogy a veszélyes üzem által okozott károkkal kapcsolatos jogvédelemnek különböző fokai vannak. Legerőteljesebb a védelem a *személyben* okozott károk tekintetében (akár utas, akár harmadik személy a károsult). A következő fokozat az *árufuvarozás* kapcsán fennálló és az általános szerződéses felelősségnél szigorúbb felelősség. Viszonylag kisebb fokú a jogvédelem az árufuvarozáson kívül veszélyes üzemmel okozott *dologkárok* tekintetében.

V.

16. Mi a jelentősége annak, hogy a felek közti kárviszony *szerződéses* vagy *szerződésen kívüli* kárviszonynak minősül-e?

Ha a kárviszony szerződésen kívüli kárviszonynak minősül, akkor a dolog-károk tekintetében a kogenciára nézve a 345. § (1) bekezdésén keresztül a 342. § bekezdése irányadó. Ha ellenben a viszony szerződéses kárviszonynak minősül, akkor a 314. §, illetve az adott szerződés speciális szabálya irányadó.

A 314. § és a 342. § (1) bekezdése között a *társadalmi tulajdon* megkárosítása tekintetében van különbség.[18] A 314. § a társadalmi tulajdon *minden* megkárosítása kapcsán kimondja a kogenciát. A 342. § (1) bekezdése folytán viszont a felelősségi szabályok a társadalmi tulajdon károsítása esetén is diszpozitívak, ha a károkozás nem szándékos, nem súlyosan gondatlan és nem bűncselekménnyel történt. Más szóval: a

[15] Kézikönyv. 117. old.

[16] Kézikönyv. 261. old.

[17] Ez a Fővárosi Bíróság 56. Pf. tanácsának ítélkezési gyakorlata is. (Ld. pl. az 56. Pf. 21.702/1964/8. sz. ítéletben kifejtett elvi álláspontot.)

[18] A *Ptk.* 314. §-ának értelmezéséről lásd pl. a Fővárosi Bíróság 56. Pf. 27.883/1966/8. sz. ítéletét.

felelősségi szabályok a 342. § (1) bekezdése körében a társadalmi tulajdonnak *culpa levis*-szel és *nem bűncselekménnyel* való károsítása esetén diszpozitívak, a 314. § körében ellenben kogensek. A 314. § ennyiben szigorúbb szabály a 342. § (1) bekezdésénél.[19]

17. Dolgozatunk keretein kívül esik annak vizsgálata, hogy fokozott veszéllyel járó tevékenységgel okozott kár esetén mikor minősül a kárviszony — a felek szerződése ellenére — szerződésen kívüli kárviszonynak és mikor minősül szerződéses kárviszonynak. Hivatkozunk *Eörsi Gyula* azon álláspontjára, amely szerint árufuvarozás esetén a viszony szerződéses kárviszony, személyszállítás esetén ellenben, amennyiben élet és testi épség kérdéséről van szó, — a fennálló szerződés ellenére — a viszony szerződésen kívüli kárviszony, amelyre a speciális veszélyes üzemi felelősségi szabályok irányadók.[20]

Az életet és a testi épséget a személyszállítás körében bekövetkezett minden baleset veszélyezteti akkor is, ha csak dologban keletkezett kár. Ezért — úgy véljük — személyszállítás esetén a puszta dolog-kárra nézve is a 345. § irányadó annak ellenére, hogy a felek között szerződés van és, hogy az adott esetben az utas személyében nem károsodott.

18. A veszélyes üzem utasának dolog-kára fogalmilag nem lehet társadalmi tulajdonban keletkezett kár. Ezért érdemben nem tesz különbséget az, hogy az utas puszta dolog-kára tekintetében a kogencia-diszpozitívitás kérdésében a bíróság a 314. §-t vagy a 345. § (1) bekezdésén keresztül a 342. § (1) bekezdését alkalmazza-e. Adott esetben csupán a jogszabályi hivatkozás pontosságáról van szó. A 314. §-ra történő hivatkozás a kifejtett indokból helytelennek látszik.

VI.

19. De lege ferenda egyetlen kérdést érintünk: helyes-e a dologkárok tekintetében a *Ptk.* 345. §-ában engedélyezett [és a 342. § (1) bekezdése folytán részleges] diszpozitívitás? Helyes-e a *Ptk.* 345. §-ában a kogencia-diszpozitívitás eltérő szabályozása a személyben okozott károk és a dolog-károk kapcsán? Úgy véljük, nem helyes.

A kártérítés — amint ezt *Eörsi Gyula* kifejtette — szankció, amely úgy represszál, hogy egyben reparál.[21]

Ebből kiindulva: Valamely kártérítési szabály diszpozitivitása azt eredményezheti, hogy a szankció alkalmazása egészen vagy részben elmarad annak ellenére, hogy a szankciót érdemlő magatartás megvalósul. Ez a következmény sérti a *felelősségi* szempontokat. Továbbá: valamely kártérítési szabály diszpozitívitása folytán a károsult kára adott esetben nem vagy nem teljes mértékben térülhet meg. Ez a következmény pedig sérti a *reparáció* elvét.

Ez a gondolatmenet — helyessége esetén — az *egész* kártérítési jog körében indokolni látszik a teljes kogenciát. (Megemlítjük, hogy pl. a *szovjet*, a *csehszlovák* és a *lengyel Ptk.*-ban, vagy a nyugati jogok közül pl. a *francia* jogban a polgári jogi kártérítési szabályok *általában* kogensek.) A fenti gondolatmenet tehát nem specifikus érv a veszélyes üzemi kártérítési felelősség általunk helyesnek vélt teljes kogenciája mellett. Annak az átfogó kérdésnek a vizsgálata pedig, hogy helyes-e a részleges diszpozitívitás általában a kártérítési jogban, meghaladja cikkünk kereteit.[22]

20. Témánk körében elfoglalt álláspontunk mellett csak egyetlen *specifikus* érvre tudunk hivatkozni. A dolog-károk tekintetében a 345. § részleges diszpozitívitása folytán előálló az a

[19] Egyetértünk *Asztalos Lászlóval* abban, hogy ez a szabályozás nem helyes. A társadalmi tulajdonban okozott kár esetén — a jogvédte érdek fontosságára tekintettel — a 342. § (1) bekezdése körében éppúgy a kogencia lenne indokolt, mint a 314. § körében. (Ld. erről *Asztalos László:* im. 167. old.) — Az új gazdasági mechanizmus magasabb követelményi szintje ugyancsak ezt a megoldást támasztja alá.

[20] Kézikönyv. 265. old. — Lásd erről még *Eörsi Gyula:* Elhatárolás. 92—93. old.; *Benedek Károly—Világhy Miklós:* A Polgári Törvénykönyv a gyakorlatban. Budapest. 1965. 293. old.

Eörsi Gyula Kézikönyvében továbbfejlesztette az Elhatárolásban elfoglalt következő álláspontját: „Ha a veszélyes üzem felelőssége *kollizióba* kerül valamely szerződésszegési felelősséggel, akkor a megoldás aszerint differenciálódik, hogy ez a szerződésszegés élet vagy testi épség sérelmében nyilvánult-e meg vagy sem. Ha igen, akkor a veszélyes üzem szabályait kell alkalmazni, éspedig nemcsak az élet vagy testi épség sérelméből eredő károkra, de az ezekkel összefüggésben szenvedett dolog-károkra is..., ha viszont a szerződésszegés csak dologban nyilvánult meg, akkor az illető szerződésszegési fajtára vonatkozó... szabályok kerülnek alkalmazásra." (Elhatárolás. 93. old.)

A kiélezett probléma végeredményben ez: Vajon a személysérülés *ténye*, vagy puszta *veszélye* vonja-e az egyébkénti szerződéses viszonyt a megfelelő szerződési felelősségi szabályok alól a szerződésen kívüli felelősségi szabályok, így a *Ptk.* 345. §-ának hatálya alá? Az utóbbi álláspontot osztjuk, figyelemmel az élet és a testi épség védelméhez fűződő jelentős érdekekre.

[21] „A kártérítési felelősség... — írja *Eörsi Gyula* — *a felelősségi funkciót úgy tölti be, hogy egyben kárelosztási funkciót is betölt... Ott tölt be kárelosztási funkciót, ahol egyben felelősségi funkciót is be tud tölteni,* vagyis a kárelosztás *egyik* elvét, *a kárnak a felelős személyre hárítása elvét valósítja meg;*" (Kézikönyv. 24/25. old.)

[22] Tény, hogy polgári jogunkban nincs általános jogérvényesítési kötelezettség. A polgári jogok érvényesítése — főszabályként — a jogosult elhatározásától függ. Így a károsult dönti el, hogy kívánja-e kárigényét érvényesíteni. A jogosultnak ez a rendelkezési joga és valamely polgári jogi kártérítési szabály kogenciája között — ennek ellenére — sincs ellentmondás. A kogens szabályozás nem érinti a jogosult rendelkezési jogát. Szabad elhatározásától függ, kíván-e a kogens szabályban biztosított jogaival élni. Más a helyzet diszpozitív szabályozás esetén, amely azt eredményezheti, hogy esetleg már a káreset előtt eldől, hogy bizonyos kárigényeket — a kár bekövetkezése esetén — a károsult nem érvényesíthet. A károsultnak tehát ilyenkor *eleve* nincs olyan joga, amellyel rendelkezhetnék. Így a diszpozitív szabályozás az egyébkénti rendelkezési jogot csorbíthatja.

helyzet, hogy a szankció alkalmazása egészen vagy részben elmarad annak ellenére, hogy a szankciót érdemlő magatartás megvalósult, azért látszik különösen kifogásolhatónak, mert — közvetve — *csökkenti az élet és a testi épség jogi védelmének hatékonyságát is.*

A 345. §-ban szabályozott szigorúbb felelősség jogpolitikai célja: az élet, testi épség és egészség fokozott védelme. Azonban az életet, a testi épséget és az egészséget kivétel nélkül minden veszélyes üzemi baleset veszélyezteti — akár közvetve, akár közvetlenül — akkor is, ha a veszélyes üzem ténylegesen pusztán dologban okoz kárt. Csupán a véletlenen múlik, hogy egy fokozott veszéllyel járó tevékenység folytán bekövetkezett baleset során csak dolgokban következik-e be károsodás vagy személyben is.

A személyben való károsodás állandó lehetősége minden veszélyes üzemi baleset alkalmával, a prevenciós szempontokra figyelemmel, a diszpozitivitás ellen szól a puszta dolog-károk tekintetében is. Ezért, úgy véljük, a 345. § körében a kogencia kérdésében a személyben és a dologban okozott károk kapcsán jelentkező *kettősséget* a Polgári Törvénykönyv későbbi reformja során meg kellene szüntetni.

Solt Kornél

Fejlesztéssel hivatásszerűen foglalkozó dolgozók jogállása az újítási jogban

I.

Az újításokról rendelkező 57/1967. Korm. számú rendeletnek a vállalatoknál történő alkalmazásával kapcsolatos szabályzat elkészítése nyilvánvalóan számos vitás vagy vitatható kérdést vetett fel.

Ezek a kérdések az egyes vállalatokban különböző számban, illetőleg eltérő intenzitással jelentkezhettek ugyan, de alig hihető, hogy a szabályzat megalkotása során a vállalatok ne kerültek volna a kormányrendelet egyik vagy másik szabályának gyakorlati alkalmazásával összefüggésben kisebb vagy nagyobb problémák elé. Igaz, hogy a SZOT irányelvei bizonyos mértékben adtak útmutatást, megjelentek ezen felül cikkek is a szakmai folyóiratban: az Újítók Lapjában és más helyen, mégis azt kell mondani, hogy a felmerült egyik-másik problémára nem kaptunk, illetőleg nem adtak teljes értékű, vagy mindenben kielégítő és megnyugtató megoldást.

Az ilyen jellegű kérdések közül ki kell emelni a műszaki fejlesztéssel hivatásszerűen foglalkozó dolgozók problematikáját. Ebben a körben különösen a következő kérdések várnak helyes megválaszolásra: *a)* A fejlesztéssel hivatásszerűen foglalkozó dolgozóknak keletkezik-e igénye (fórumrendszerben kikényszeríthető igénye) a vállalattal szemben a jogszabályban említett anyagi elismerésre. *b)* Ha ilyen igény keletkezhetik és a vállalat ennek az igénynek kielégítéseként anyagi elismerés címén jutalmat, béremelést vagy prémiumot állapít meg, kell-e a dolgozóval a hasznosításra szerződni és van-e az összegszerűség kérdésében a dolgozónak jogorvoslati lehetősége. *c)* Ha van jogorvoslati lehetőség, ez meddig terjed.

II.

a) A jogszabály 2. §-a szerint újítás csak olyan műszaki megoldás lehet, amely nem munkaköri kötelesség körében keletkezett, vagy ha ugyan munkaköri feladaton belül jött létre, jelentős alkotó teljesítménynek minősül.

b) A jogszabály 6. §-ának (2) bekezdése szerint hivatásszerűen foglalkozó dolgozók újításának anyagi elismerése: alapbér-emelés, prémium, jutalom, vagy egyéb juttatás (pl. a hasznos eredmény megállapodás szerinti %-a) lehet.

c) A jogszabály 7. §-ának (1) bekezdése szerint a vállalat mind a műszaki fejlesztéssel hivatásszerűen foglalkozó, mind más dolgozók számára is pályázatot írhat ki, vagy meghatározott feltételekkel feladatterveket tűzhet. Ezekben meg kell határozni az anyagi elismerés mértékét is.

d) A jogszabály 7. §-ának (2) bekezdése szerint: a vállalat a műszaki fejlesztéssel hivatásszerűen foglalkozó dolgozók anyagi elismerésének módját és mértékét — ha az anyagi elismerés nem alapbér-emelés, prémium vagy jutalom formájában történik — hasznosítási szerződésben rögzítheti.

e) A jogszabály 13. §-a szerint: újítási javaslattal kapcsolatos minden sérelem esetében elsősorban a szakszervezeti szervhez kell panaszszal fordulni.

f) A jogszabály 13. §-ának (2) bekezdése szerint: feladatterv, pályázat vagy szerződés alapján járó anyagi elismeréssel kapcsolatban a költségtérítés kérdésében a munkaügyi viták-ra irányadó szabályok szerint kell eljárni.

g) Az Mt. V. 101. §-a szerint: a vállalattal munkaviszonyban álló dolgozóknak feladatterv, pályázat, szerződés alapján, vagy *újítás címén*

járó anyagi elismerésével kapcsolatban felmerült vitát, ha olyan személy is szerepel társszerzőként, aki a vállalattal nem áll munkaviszonyban, a polgári eljárás szabályai szerint kell elbírálni.

h) Az Mt. V. 106. §-a szerint: másodfokon a járásbíróság jár el azokban a munkaügyi vitákban, amelyek a vállalattal munkaviszonyban álló dolgozónak feladatterv, pályázat, szerződés alapján, vagy *újítási díj* címén járó anyagi elismerésével kapcsolatban merültek fel.

III.

Az előző részben idézett jogszabályi rendelkezések egybevetése alapján a fenti I. részben megfogalmazott kérdésekre a következő választ lehet adni:

a) Mindenekelőtt különbséget kell tenni aszerint, hogy az újítás: a dolgozó kezdeményezése alapján, avagy a vállalat részéről kiírt pályázat vagy kitűzött feladatterv megvalósítása során, tehát a vállalat kezdeményezésének eredményeként jön létre.

Ami a vállalati feladatterv, vagy pályázat alapján keletkezett újításokat illeti, a kérdés megítélésében nincs különbség aszerint, hogy a megjelölt feladatot fejlesztéssel hivatásszerűen foglalkozó dolgozó, vagy ebbe a csoportba nem soroló más vállalati dolgozó oldotta meg. A most említett tényállás ugyanis a Ptk. 592. §-a szerinti *díjkitűzés*-nek felel meg. Ebből következik, hogy már önmagában a pályázat kiírásában vagy a feladatterv kitűzésében, illetőleg ezzel egyidejűleg kötelem létesül, amelynek egyik alanya (a kötelezett) ismert, mert ez a vállalat. A másik alanya a kötelemnek (a jogosított) ebben az időpontban ugyan még ismeretlen, de a pályázat vagy feladatterv elbírálása után ismertté lesz, mert az a személy, aki a feladatot, vagy pályázatot megoldotta, illetőleg akinek megoldását teljes értékűnek minősítették. Az ilyen dolgozónak pusztán a feladatterv kitűzése vagy a pályázat kiírása alapján munkajogi igénye van az abban meghatározott díjra, ha munkaeredménye az említett minősítést megkapta. Ennek megfelelően külön szerződést kötni nem kell. Ha a vállalat nem fizet, a munkaügyi szabályok szerint jogorvoslattal lehet élni, amelynek során másodfokon a rendes bíróság jár el.

A most ismertetett esetben a munkaköri kötelesség kérdése fel sem merülhet. Ezek szerint ezt az esetet el lehet hanyagolni.

b) A továbbiakban tehát azokról az esetekről lesz szó, amikor az újítás a dolgozó kezdeményezéséből és kizárólag az ő tevékenysége eredményeként jön létre.

A rendelet 2. §-a meghatározza az újítás fogalmát. Ebből a szövegből megalapozottnak látszik az a felfogás, hogy maga a jogszabály munkajogi igényt szándékozott létesíteni a fejlesztéssel hivatásszerűen foglalkozó dolgozók javára abban az esetben is, ha az általuk létrehozott műszaki megoldás munkakörükön belül keletkezett, de jelentős alkotó tevékenységnek minősül. A jogszabály azonban — ilyen értelmezés mellett — nincs összhangban a 6. § (2) bekezdésének azzal a részével, amely a műszaki fejlesztéssel hivatásszerűen foglalkozó dolgozók részére anyagi elismerésként jutalmat, prémiumot, vagy béremelést rendel (az egyéb juttatást megengedő szabályt egyelőre a fejtegetés körén kívül hagyjuk).

Ha ugyanis az a helyes álláspont, hogy a jogszabály 2. §-a alapján munkajogi igény keletkezik, annak az alanyi jog mellett a perelhetőséget is magában kellene foglalnia. Ennek a felfogásnak azonban ellentmond a 6. § már idézett rendelkezése, mert olyan ellenszolgáltatást, illetőleg anyagi elismerési formákat enged, amelyek közül — jogi természete szerint — összegszerűségében egyiket sem lehet vitatni. Éppen az anyagi elismerés ilyen jellege utal arra, hogy a vállalatvezetés diszkrécionális jogkörébe kell, hogy tartozzék a döntés abban a kérdésben, vajon műszaki fejlesztéssel hivatásszerűen foglalkozó vállalati dolgozónak a műszaki megoldása jelentős alkotó tevékenységnek minősül-e, vagy sem.

Ha közelebbről szemügyre vesszük ezt a kérdést, párhuzamot lehet vonni a fejlesztéssel hivatásszerűen foglalkozó dolgozóknak a helyzete és a 29/1959. (V. 10.) Korm. számú rendeletben még ismert „közreműködők" fogalma és helyzete között. Ebben a szemléletben arra a következtetésre lehet jutni, hogy ha a vállalat tesz olyan nyilatkozatot, amely szerint a fejlesztéssel hivatásszerűen foglalkozó dolgozó műszaki megoldása jelentős alkotó tevékenység eredménye, a nyilatkozattal civilis obligáció keletkezik a dolgozó és a vállalat között, mert a jogszabály 2. §-ában gyökerezőnek ítélhető alanyi joghoz társul az érvényesíthetőség.

Az a kérdés azonban, hogy ez az igényérvényesítés kiterjedhet-e az anyagi elismerés már meghatározott összegszerűségének a vitatására is. Itt van az a határ, ahol meg kell állni. Az anyagi elismerés most tárgyalt módozatainak jogi természete ugyanis tilalmat állít az anyagi elismerés mértékének fórumrendszerben vitatása elé. Ebből következik, hogy az adott esetben csak csonka: kizárólag a jogalapra vonatkoztatott igényről lehet szó.

Ha ellentétes álláspontra helyezkednénk és elismernénk, hogy a jogszabály 2. §-a alapján munkajogi igény keletkezik s ennélfogva az érdekelt dolgozók a műszaki tevékenységük eredményének kimagasló alkotó jellegére hivatkozással igényt érvényesíthetnek, tulajdonképpen azt engednénk meg, hogy a vállalaton kívülálló valamely szerv, vagy személy (fórum) felülbírálhassa a vállalat legmagasabb műszaki vezetésének az ebben a sajátságosan műszaki jellegű és csak a vállalat viszonyainak alapján elbírálható szakkérdésben hozott ítéletét. Ez pedig elfogadhatatlannak látszik. De vegyük szemügyre: mi lehet a gyakorlati haszna egy esetleges pernek. A dolgozó nyilván csak azt kérhetné: álla-

pítsák meg, hogy az adott műszaki megoldása jelentős alkotó tevékenység. Ilyen per szakértői eljárást feltételez, hosszúra nyúlhatik és költséges lehet. Tételezzük fel, hogy ez a megállapítási per a dolgozóra kedvezően végződik. Mit nyerhet azonban ezzel a dolgozó, ha az ilyen ítélet után is a vállalat diszkréciójára tartozik, hogy az anyagi elismerés milyen formáját állapítja meg és az alkalmazott formán belül az anyagi elismerésnek mekkora legyen az összege. Mindezt figyelembe véve értelmetlennek látszik a jogszabály olyan magyarázata, amely szerint a dolgozóknak műszaki megoldásuk jelentős alkotó tevékenységnek minősítése céljából kereseti joguk van.

Végül párhuzamot kell vonni a műszaki fejlesztéssel hivatásszerűen foglalkozó dolgozó jelentős alkotó tevékenysége és a találmány között. Nyilvánvaló, hogy a kimagasló műszaki alkotó tevékenység a találmány műszaki színvonalán még innen van. Éppen ezért azt kell mondani, hogy a műszaki megoldás találmány jellege az a határ, amelyen innen a fejlesztéssel hivatásszerűen foglalkozó dolgozók minden jelentős műszaki alkotó tevékenysége, illetőleg ilyen tevékenységnek minden eredménye gyakorlatilag (amint erre még visszatérünk) munkaköri kötelesség körében jön létre. Erre az eredményre a vállalat éppúgy igény tarthat, mint a szolgálati találmányra. Míg azonban az utóbbi esetben a feltalálónak ellenszolgáltatásra munkajogi igénye van, addig az előbbi esetben a fejlesztéssel hivatásszerűen foglalkozó dolgozónak az anyagi elismerésre munkajogi igénye — jogszabálynál fogva — nem lehet.

c) Abban az esetben viszont, ha a fejlesztéssel hivatásszerűen foglalkozó dolgozó műszaki megoldásának ellentételeként a vállalat más (nem jutalom, nem prémium, nem béremelés) anyagi elismerést (a hasznos eredmény arányos része) lát megfelelőnek és állapít meg, előtérbe lép az ezzel kapcsolatos szerződéskötés lehetősége, sőt szükségessége és az így megkötendő szerződés már önműködően létrehozza a munkajogi igényt, civilis obligációt teremt. Igen valószínű, hogy ezt a formát — amely az újítási díjhoz hasonlít — akkor választják majd, ha fejlesztéssel hivatásszerűen foglalkozók az újítók másik csoportjába tartozó személyekkel társszerzők. Nem fordulhat ugyanis elő, hogy a fejlesztéssel hivatásszerűen foglalkozó dolgozó pl. jutalom címén kevesebbet kapjon, mint szerzőtársa újítási díj címén; még kevésbé, hogy ilyen esetben tevékenységét „jelentős alkotó" jellegűnek ne minősítsék.

Mindezek után vizsgáljuk meg: miképpen áll a helyzet a vállalatban a valóság és az ennek megfelelően érvényesülő gyakorlati szempontok szerint.

A fejlesztéssel hivatásszerűen foglalkozó dolgozók a jogszabály szerint alkothatnak munkaköri kötelességük körén kívül is újítást. A Ganz-MÁVAG-ban azonban — például — az utóbbi években ilyen esetről nem tudunk. Az újítások csaknem minden esetben az újító munkaterületével, feladataival függtek össze. Ebből arra lehet következtetni, hogy a fejlesztéssel hivatásszerűen foglalkozó dolgozók újításai gyakorlatilag a munkakörükön belül jönnek létre, tehát a jogszabály 2. § (1) bekezdésének második fordulata szerint minősülnek. A jogszabálynak az a feltevése tehát, hogy az ilyen dolgozóknak lehet újítása a munkakörükön kívül is, gyakorlati szempontból elhanyagolható.

Ezt a tényleges helyzetet a jogszabály rendelkezéseivel összevetve, azt lehet mondani, hogy az újítási jog szempontjából a vállalati munkakörök sokféle változatában abszolút tartalmú két véglet van. Az egyik véglet az igazgató (vezérigazgató), mert minden tevékenysége a vállalatban munkaköri kötelezettség. Az tehát, hogy az igazgató minden újítása munkaköri kötelezettsége körében jön létre, lényegében alig cáfolható *vélelem.* Ezek szerint azt, hogy a vállalati igazgató munkakörén kívül újít, jogi szempontból csaknem kizártnak lehet tekinteni. A másik szélső ponton áll a vállalati segédmunkás. Az ő tekintetében *bizonyosság,* hogy minden újítása munkaköri kötelezettségén kívül keletkezik. Ezeknél a személyeknél tehát a munkakörben újítás lehetősége tekinthető kizártnak. A két véglet között van minden más dolgozó, köztük a fejlesztéssel hivatásszerűen foglalkozók is. A kérdés gyakorlati oldalát nézve azonban ezekre a dolgozókra vonatkozóan is igaz, hogy újításaik gyakorlatilag munkakörükön belül keletkeznek: ez tehát egyszerűen *tény.*

Ennek a ténynek az anyagi elismerést kizáró hatását a jogszabály szerint fel lehet oldani: — ha a fejlesztéssel hivatásszerűen foglalkozó dolgozó *jelentős alkotó teljesítményt nyújtott* és — a vállalat illetékes egyszemélyi elbírálója őt ezen a címen anyagi elismerésre érdemesnek (méltónak) minősíti.

Az előbb említett két feltétel együttes feltétel, amiből következik, hogy az egyszemélyi elbíráló diszkrécionális joga a kivételes elbánás.

IV.

Összefoglalva az előző fejtegetéseket, a felvetett kérdésekben a következőket lehet mondani:

1. Az újítás fogalma

Az újítás, mint műszaki kategória, független attól, vajon annak alkotójával szemben fennáll-e a munkaköri kötelezettség, vagy sem.

Az újítás mint jogi kategória függ alkotójának munkaköri kötelezettségétől. A relative új műszaki megoldáshoz ugyanis csak akkor kapcsolódik szabályként a munkajogi igény, ha munkaköri kötelezettség nincs.

2. Anyagi vonatkozások

a) Fejlesztéssel hivatásszerűen foglalkozó dolgozók tekintetében a gyakorlati tényállás az, hogy minden alkotásuk (amennyiben találmányi szintet nem ér el) munkaköri kötelezettség körében keletkezik.

b) Az ilyen dolgozóknak anyagi elismerésre alanyi joguk lehet, de munkajogi igényük nincs.

c) A vállalat diszkréciójára tartozik, vajon — adott műszaki megoldást *jelentős alkotó tevékenység*-nek minősítik-e vagy sem és ha ilyennek minősítették — a műszaki alkotást az anyagi elismerés lehetséges formái közül melyiknek, vagy melyeknek alkalmazásával ismerik el és — az így alkalmazott anyagi elismerésnek mekkora legyen a mértéke.

3. Eljárási vonatkozások

a) Ha az anyagi elismerés jutalom, prémium vagy béremelés, a dolgozóval szerződést kötni nem lehet.

b) Ha az anyagi elismerés egyéb juttatás, ideértve a vállalati eredménynek valamely díjkulcs alkalmazásával meghatározott hányadát, lehet, sőt célszerű szerződést kötni.

c) Ha az az eset áll fenn, hogy a fejlesztéssel hivatásszerűen foglalkozó dolgozó ebbe a kategóriába nem soroló vállalati dolgozóval, vagy más vállalatnak a dolgozójával, illetőleg más személlyel szerzőtárs és az újítás címén járó anyagi elismerés béremelés, jutalom vagy prémium, az utóbb említett másik társszerző javára nyitva álló jogorvoslati lehetőséget — pusztán a szerzőtársi kapcsolat címén — nem lehet a fejlesztéssel hivatásszerűen foglalkozó szerzőtárs javára is megnyíltnak tekinteni.

d) A fejlesztéssel hivatásszerűen foglalkozó dolgozók javára — ha az újítás címén megállapított anyagi elismerésük béremelés, jutalom vagy prémium — csak a panaszjog áll rendelkezésre. Panaszukkal a Szakszervezeti Bizottsághoz fordulhatnak.

4. A műszaki fejlesztéssel hivatásszerűen foglalkozó dolgozók köre

Úgy tudjuk, hogy a jogszabály alkotóinak az volt az intenciója, és magának a jogszabálynak is az a célja, hogy tágabbra nyissa az értékes műszaki alkotások anyagi elismerésének a lehetőségét, s ezen felül az anyagi elismerés mértékét is mindenképpen növelje. A jogszabály elsőbbséget akart adni a magasabb műszaki értékű megoldásoknak az egyéb újításokkal szemben s egyben bátorítást az alkotásra.

Ezzel a kétségtelenül helyes és a gazdasági élet fejlődésének irányába ható intencióval látszólag szemben áll az a korlátozott jogállás, amelyet a jogszabály rendelkezéseinek merev logikai elemzésével meg lehet állapítani.

A statisztika adatai szerint a Ganz-MÁVAG-ban ennek az évnek első két hónapjában meglepő mértékben kevesebb újítást nyújtottak be, mint a megelőző évek azonos időszakaiban. Nem állíthatjuk, de lehetséges; abból adódik a most említett jelenség, hogy a dolgozók a jogszabály intencióját eléggé nem ismerték fel. Akár így van, akár nem, a tényleges helyzet megfelelő iránymutatást sürget — mind a műszaki fejlesztéssel hivatásszerűen foglalkozó dolgozók körének meghatározása, — mind az újításuk értékelése és az anyagi elismerés méltányosan magas (valamiféle kulcsszám alapján az anyagi elismerés minimális mértékének, pl. 6—12 havi bér összegében) meghatározása, — mind pedig általában az említett csoportba tartozó dolgozók személyének helyes kezelése érdekében.

Ez már csak azért is szükséges lenne, hogy az említett dolgozók személyének és újításának értékelésében és a kapcsolatos döntések kialakításában országos viszonylatban nagybanegészben egységes szemlélet (jogegység) legyen.

*

Az előbbi gondolatokat nem azzal az igénnyel vetettük fel, hogy a probléma elemzése mindenben helyes és teljes. Hasznos lenne azonban, ha olyan hivatalos irányításhoz vagy tudományos értelmezéshez jutnánk, amely ennek az újítási jogban újonnan kialakított személyi kategóriának a tekintetében irányadó szempontok megnyugtató tisztázásához vezetne.

Szélyes Sándor

Szövetkezeti lakásépítkezésekből eredő kötbér-igények sajátos problémája

I.

A szövetkezeti lakásépítkezésekből eredő kötbérigény sajátos problémája abban rejlik, hogy megítélhető-e kötbér a lakásszövetkezetek javára vagy sem?

A döntőbizottsági gyakorlat e kérdést nemmel válaszolja meg, s ezt támasztja alá a szövetkezeti lakásépítkezésekben érdekelt pénzügyi szervek véleménye is. Az uralkodó álláspontal szemben ellentétes álláspontra helyezkedem és a kérdést igennel kívánom megválaszolni.

Mielőtt rátérnék az egyes álláspontok részletes ismertetésére; legyen szabad röviden ismertetnem — a szövetkezeti lakásépítkezések sajátos vonatkozásait; — a kötbérrel kapcsolatos egyes elvi kérdéseket és a — probléma rendezésének társadalmi kihatásait.

A szövetkezeti célra értékesített lakóházak az állami lakásberuházások keretében épülnek a bérlakásos lakóépületekkel együtt. (A 2007/1966. (VI. 1.) Korm. sz. határozat 4/a. pontja illetőleg a 2025/1967. (V. 28.) Korm. sz. hat. 1/f. pontja értelmében a megyei (megyei jogú városi) tanácsok ötéves tervidőszakra szólóan kapják meg az állami beruházásban felépítendő lakások számát és ezen belül a szövetkezeti célra értékesítendő lakások arányát.) A tervezés típustervek alapján történik, a kivitelezést állami kivitelező vállalatok végzik, a beruházó pedig a tanács vb illetékes szakigazgatási szerve.

Az általánostól eltérő, sajátos előírást a lakásszövetkezetekről szóló 20/1959. (IV. 16.) Korm. sz. r. 8. § (2) bekezdése tartalmazza, mely szerint a beruházó a lakásszövetkezet megbízottjaként jár el.

A beruházások — és ezen belül a lakásberuházások — általános rendje tehát itt törik meg; a hivatkozott kormányrendelet (ex lege) megbízási jogviszonyt hoz létre a beruházó és a lakásszövetkezet között.

A kötbér megítélhetőségének a kérdését véleményem szerint egyfelől a beruházások általános szabályai, másfelől az ismertetett speciális szabályozás alapulvételével lehetséges megközelíteni; nem hanyagolva el ugyanakkor a kötbér sajátos természetéből adódó ismérveket sem.

A kötbér — mint ismeretes — a szerződés megerősítésének egyik sajátos eszköze. Az uralkodó álláspont szerint kettős arculatú; szankciós oldalról nézve bírság jellegű; reparációs oldalról megközelítve pedig átalány-kártérítés.

A beruházással összefüggő szerződések — mint tervszerződések — a központi előírások által részleteiben meghatározott népgazdasági terv megvalósítására hivatott szerződések voltak, melyek keretében igen jelentős szerepe volt a kötbér bírság jellegének és szignalizációs hatásának.

A korábbi jogszabályi előírások a lakásberuházások realizálását szolgáló építési szerződések körében is több kötbér-fajtát ismertek (késedelemért, a szerződés lehetetlenüléséért, hibás teljesítésért, a hiánypótlások késedelméért, kötelező adatszolgáltatás valamint közbenső intézkedés elmulasztásáért járó kötbér) és differenciált kötbérkulcsokat alkalmaztak.

Az új gazdasági mechanizmus elveinek érvényrejuttatása a beruházások területén is jelentős változásokat eredményezett. A beruházások rendjéről szóló 1/1967. (XI. 17.) OT—PM sz. együttes rendelettel végrehajtott 38/1967. (X. 12.) Korm. sz. r., valamint a vállalatok vállalkozási szerződéseiről szóló 44/1967. (XI. 5.) Korm. sz. r. új alapokra helyezte a beruházások lebonyolítását.

A vállalkozási szerződésről szóló jogszabály — mely átvette a korábbi kötbér-fajtákat és ugyancsak differenciált kötbér-kulcsokat alkalmaz — lehetőséget biztosít arra, hogy alapfeltételek a kötbér alapja és mértéke tekintetében eltérően rendelkezzenek.

Teljesség kedvéért megjegyezni kívánom, hogy — a hivatkozott felső szintű jogszabályok keretei között — az építési szerződésekre vonatkozó általános feltételeket meghatározó 5/1968. (IV. 6.) ÉVM. sz. rendelet tartalmazza azokat a konkrét kötbér-előírásokat, amelyek a tárgyalt probléma szempontjából közvetlen jelentőséggel bírnak.

Mint fentebb már utaltam rá, az uralkodó felfogás szerint a kötbér kettős arculatú jogintézmény; részben bírság, részben kártérítés. Ez a „kétarcúság" — mondhatni — évezredekre visszanyúlik; a kötbér már a római jogban is mint „poena conventionalis" szerepelt.

A jogtudományban azonban ismeretesek olyan álláspontok, amelyek a kötbért egyoldalúan csak bírságnak tekintik és olyanok is, amelyek csak kártérítési-átalánynak. A teljesség kedvéért utalni kívánok még azokra a nézetekre is, amelyek képviselői a kötbér jellegét illetően differenciálnak a kötbér-fajták között, s e szerint különböztetnek meg bírságot és ún. becslőkötbért.

Véleményem szerint a kötbér átalány-kártérítés és nem bírság. Álláspontomat az alábbiakkal kívánom indokolni: *1.* A kötbér a polgári jog intézménye, mely az államigazgatási jogban nem ismeretes. Utóbbi jogágazat sajátos szankcionáló eszköze az ún. bírság. *2.* A kötbér a polgári jogon belül a kötelmi joghoz kapcsolódik, szerkezetét tekintve egyes szerződések-

hez fűződő járulékos kötelem. 3. A kötelmi jogon belül a kötbér — mint a szerződés megerősítésének eszköze — a szerződésszegés jogkövetkezményeként lép előtérbe. A szerződésszegés következményei — lényegüket tekintve — reparatív jellegűek; céljuk a jogi — vagy akarati — viszonyként megjelenő gazdasági viszony vonatkozásában az egyensúly biztosítása.

A kötbérfizetési kötelezettség — mint a szerződésszegés járulékos és sajátos jogkövetkezménye — szintén ezen általános cél megvalósítását szolgálja, s ebből következik, hogy alapvetően ugyancsak reparációs jellegű.

Az az álláspont, hogy a kötbér egyúttal bírság is, tartalmilag nem igazolható, csak formálisan — hatását illetően —, ez esetben azonban a kártérítést is nyugodtan nevezhetnénk bírságnak.

Más kérdés a szankció és megint más kérdés a bírság. Az igaz, hogy a szerződésszegés jogkövetkezményei szankciós jellegűek is, ennélfogva — hatásukat tekintve — nemcsak reparálnak, hanem repressziót is kifejtenek. Ez azonban még nem jelenti a bírság intézményének tartalmi érvényesülését, amely — mint mondottam — nem más, mint az általános értelemben vett szankciónak az államigazgatási jog területén való konkrét és sajátos megnyilvánulási formája.

Mint fentebb utaltam rá, a kötbér már a római jogban is kettős arculattal jelentkezett, ez azonban — véleményem szerint — csak formálisan volt így; tartalmilag ugyanis a nemteljesítés, vagy nem kellő teljesítés esetére — stipulátióval kikötött — előre meghatározott összeggel a felek a fizetendő megtérítés összegét határozták meg, tehát reparatív jellegű átalány-kártérítést kötöttek ki.

A kötbér jellegének megítélésével kapcsolatos bírság-szemlélet kialakulása nem kis mértékben e jogintézmény, társadalmi viszonyaink közepette megnyilvánuló gazdasági rendeltetésében keresendő.

A népgazdasági terv realizálását szolgáló polgári jogi szerződések kötbérrel történő megerősítése a szocialista szervezetek közötti szerződéses jogviszonyokban széles körben érvényesülést nyert. A kötbér a tervszerződések leghatékonyabb biztosítékát képezte.

A népgazdasági terv utasítás jellegéből adódóan a szocialista szervezetek szerződéses kapcsolatait is át-, meg átszőtték a terv teljesítését előmozdító államigazgatási elemek; így — mondhatni — szükségszerűnek tekinthető a kötbér bírság jellegének érvényesülése.

Az államigazgatási szemléletet nem kis mértékben alátámasztotta a kötbér szignalizációs hatása — mely további igazgatási eszközök alkalmazását eredményezhette — továbbá az a körülmény is, hogy bizonyos esetekben a kötbér az állam javára került megítélésre.

Az új gazdasági mechanizmus elveinek érvényesülése, a szocialista szervezetek fokozottabb gazdasági önállósága, a szigorú tervhezkötöttség, az indokolatlan előírások megszüntetése mind a kötbér polgári jogi jellegét domborítják ki és ez a kettős arculatúságot hirdető álláspontot döntő mértékben gyengíteni fogja.

A kötbérrel kapcsolatos fejtegetéseim — az intézmény átalány-kártérítési jellegének aláhúzása — szorosan kapcsolódnak tanulmányom fő kérdéséhez, mely csak ezen elvi problémák felidézését és elemzését követően képezheti tudományos igényű megválaszolás tárgyát.

A lakásszövetkezetek sajátos szövetkezeti típust testesítenek meg. A bennük jogi személylyé váló lakástulajdonosok — a szövetkezeti tagság — alapvetően a lakóépületek kezelésére, karbantartására, felújítására szövetkezik; a jogrend e cél megvalósítása érdekében biztosítja számukra az önálló jogalanyiságot.

A cél realizálásához szükséges anyagi fedezetet a lakástulajdonosok maguk teremtik elő olyképpen, hogy jogszabály által kogens jelleggel meghatározott mértékű — havonként esedékes — kezelési — karbantartási és felújítási hozzájárulást fizetnek a bankszámlájukat vezető pénzintézetnél.

Nem kívánok ismétlésekbe bocsátkozni, de korábbi tanulmányaimban már többször utaltam arra a gazdaságilag igazolható tényre, hogy a szóban forgó befizetések nem biztosítanak elegendő anyagi alapot a jogi személy céljának megvalósulásához. Ennek következtében, ha a lakásszövetkezetek önálló jogalanyiságát továbbra is fenn kívánjuk tartani, fel kell kutatni és a lakásszövetkezetek tudomására hozni azokat a jogi lehetőségeket, amelyeken keresztül a cél realizálásához szükséges anyagi fedezet biztosítása elérhető. Megjegyezni kívánom, hogy ez az illetékes jogalkotó szervek számára nem csupán lehetőséget, hanem egyben kötelezettséget is jelent; a lakásszövetkezeti konstrukciót létrehozó szervek ugyanis felelősek a jogszabályban kitűzött cél elérhetőségéért.

Az anyagi fedezet biztosítását szolgáló közvetett megoldások lehetnek: az épület tartozékát képező használaton kívüli közös berendezési, felszerelési tárgyak értékesítése, használaton kívüli közös rendeltetésű helyiségek lakássá, illetőleg nem lakás célját szolgáló helyiséggé történő átalakítása és hasznosítása (ÉVM. Lakás és kommunálisügyi Főosztályának 42. sz. állásfoglalása — Ép. Ért. 9. — 1968. IV. 19.) a jelenleg kamatmentes számlán kezelt pénzeszközök után — az új hitelpolitikai elveknek megfelelően — a kamatfizetési kötelezettség érvényrejuttatása; a szövetkezeti lakóházak építési hiányosságaiból eredő kártérítés, árleszállítás, kötbér-összegének a lakásszövetkezetek javára történő elszámolása stb.

Az exemplifikatív jellegű felsorolásból ehelyütt csak a kötbér problémáját emelem ki fentebb mondottakkal alátámasztva a szövetkezetek javára történő elszámolás gazdasági és társadalmi jelentőségét.

A kivitelező vállalat szemszögéből nézve közömbös, hogy a kötbér kinek a javára kerül elszámolásra. A jelenlegi gyakorlat szerint jogosult beruházó, illetve a pénzintézet vonatkozásában sincs lényeges gazdasági kihatása a szóban forgó kötbér-összegeknek. Az érdekeltek köréből egyedül a lakásszövetkezet az a szerv, amely gazdálkodásában közvetlenül lemérhető pozitív eredménnyel jár a kötbér odaítélése.

Fentiek előrebocsátása után tárgyalt körben vizsgáljuk meg a kötbérrel kapcsolatos uralkodó álláspontot és joggyakorlatot.

II.

A döntőbizottságok által általánosságban követett gyakorlat szerint a szövetkezeti lakóházak építési hiányosságaiból eredő kötbért az Országos Takarékpénztár javára ítélik meg.

E gyakorlatot részben egy pénzügyminisztériumi állásfoglalás, részben a KDB 210. és 211. sorszámú elvi határozatai, illetve a 918. sz. alatt közzétett (Döntőbíráskodás 1965. június) állásfoglalása alapozza meg.

A pénzügyminisztériumi álláspont lényege az, hogy a szóban forgó kötbérek nem kerülhetnek a lakásszövetkezetek javára elszámolásra. A döntőbizottsági gyakorlat ezt az álláspontot irányadónak fogadta el.

Az alábbiakban a KDB állásfoglalásait ismertetem — a téma által megkívánt terjedelemben.

219. sorszámú elvi határozat és indoklása.

„A beruházó a beruházási vállalattal szemben kötbérigényt nem érvényesíthet.

A jogszabály a beruházási vállalat és a beruházó közötti megbízási viszonyt a tervszerződési jogviszonytól eltérően szabályozza. Az ilyen megbízási viszony a tervszerződéssel létesített jogviszonytól eltér abban, hogy a felek a szerződés megszegése esetére egymással szemben nem kötelesek kötbért kikötni. Természetesen nincs akadálya annak, hogy a felek a megbízási szerződés teljesítését kötbérrel erősítsék meg. Az ilyen kötbér érvényesítésére, mértékére, mérséklésére stb. azonban a polgári jog általános és nem a tervszerződésekre vonatkozó különös szabályai az irányadók.

A megbízási jogviszony természetszerűleg nem érinti a beruházási vállalatnak azt a jogát és kötelességét, hogy a beruházásra kapott megbízás keretében a kivitelezőkkel kötött kötbéres tervszerződés alapján nem szerződésszerű teljesítés esetében kötbért érvényesítsen, illetve fizessen.

Az elvi határozattal kapcsolatban felvetődött az a kérdés, hogy követelheti-e a beruházó a beruházást lebonyolító vállalattól az általa beszedett kötbér kiadását?

Ahogyan az elvi határozat kifejti, a beruházó megbízói minőségben csak külön kikötés esetén támaszthat kötbérigényt. Ez a megállapodás természetesen olyan tartalmú is lehet, hogy a beruházást lebonyolító vállalat azt az összeget fizeti kötbérként a megbízónak, amelyet ugyanezen a jogcímen a kivitelezőtől vagy más, vele szerződést kötő féltől kap. Ha viszont nem külön kikötött kötbérről van szó, hanem a megbízó annak, mint a megbízott által beszedett pénzösszegnek a kiadását kéri, — követelésének nincs jogalapja, mert ha a lebonyolító vállalat a tevékenységi körén belül, tervszerződés formájában létesít jogviszonyt a kivitelezővel, a beszedett kötbért a megbízó részére kiadni nem köteles.

A Ptk. 479. § (2) bekezdése szerint a szerződés megszűnésekor a megbízott köteles elszámolni és ennek keretében a megbízónak mindazt kiadni, amihez a megbízás teljesítése céljából, vagy eljárása eredményeként jutott. A jogszabály helyes értelmezése szerint ez a kiadási kötelezettség a 474. §-ban meghatározott feladat teljesítésével elért eredményre vonatkozik és nem azokra a vagyoni előnyökre, amelyekhez a megbízott az eredmény elérése érdekében kötött szerződés biztosítékai révén jutott, s amelyek esetleg az eredmény kikényszerítésére vezettek. Ebből a szempontból a szerződésben kikötött kötbér csak eszköz a szerződés teljesítéséhez, ami a megbízó szempontjából közömbös, mert számára az eredmény a lényeges és nem az annak eléréséhez felhasznált eszköz."

211. sorszámú elvi határozat és indoklása.

„A döntőbizottság a szerződés teljesítése során a beruházónak okozott kár miatt a kivitelező vállalatot közvetlenül a beruházóval szemben kötelezi kártérítésre abban az esetben is, ha a beruházás beruházási vállalaton keresztül bonyolódott le.

A beruházási vállalat a beruházás lebonyolítása során a beruházó megbízottjaként jár el. Mint megbízott, jogosult a kivitelező vállalattal szemben az ügylet lebonyolítása során okozott károkból eredő igényeket érvényesíteni abban az esetben is, ha a kárt a beruházó szenvedte. Ez utóbbi esetben a beruházási vállalatnak a kártérítés összegét nyomban tovább kell adnia a beruházónak, minthogy a kártérítés összegére a kárt szenvedettnek joga van. Ezért a döntőbizottság — annak ellenére, hogy a jogvitát a beruházási vállalat indítja — a kivitelező vállalatot közvetlenül a beruházó javára kötelezi kártérítés fizetésére. A döntőbizottság a beruházót a jogvitába hivatalból bevonja, mert a kár a beruházó érdekkörében keletkezett, s így a kareset körülményeit, az összegszerűséget és a bizonyítékokat a beruházó pontosabban meg tudja jelölni, mint a beruházási vállalat.

Ugyanebben a témakörben keletkezett az a probléma is, hogy érvényesíthet-e építési szerződésből eredő igényt a lakásszövetkezet megbízottjaként a tanács végrehajtó bizottságának tervosztálya?

A lakásszövetkezetekről szóló 20/1959. (IV. 16.) Korm. sz. rendelet szövegéből kétségtelen, hogy a kivitelezési szerződést a tanács végrehajtó bizottságának szakigazgatási osztálya köti meg az állami építőipari vállalattal, ennek folytán a szerződésszegésből eredő igényeket érvényesítheti. A 211. sorszámú elvi határozatból nyilvánvaló, hogy a lakások átadása után az üzemeltető, a szövetkezet ugyancsak érvényesítheti az igényeket. Kérdés, hogy a szakigazgatási szerv ezek után is felléphet-e még igénnyel?

A jogszabályok nem zárják ki, hogy az üzemeltető által érvényesített szavatossági igény nem-teljesítése esetén a végrehajtó bizottság szakigazgatási szerve lépjen fel igénnyel Igaz ugyan, hogy az utóbbi esetben a megbízottként eljáró szerv a megbízásnak már eleget tett és a lakást a szövetkezetnek átadta, de a kormányrendelet nem hagy kétséget az iránt, hogy a végrehajtó bizottság szakigazgatási szerve — fejlettebb apparátusával és nagyobb szaktudással — mintegy patronálója sőt érdekvédője a szövetkezetnek. A 211. sorszámú elvi határozat utal arra, hogy ilyen esetben az üzemeltetőt hivatalból be kell vonni az eljárásba."

918. sz. elvi állásfoglalás és indoklása.

„Miként kell eljárni lakásszövetkezetek által árengedmény iránt előterjesztett keresetek ügyében?

A lakásszövetkezetek részére történő kivitelezésre Budapesten a Fővárosi Beruházó Vállalat, vidéken pedig a megyei tanács tervosztálya köt kivitelezési szerződést az állami kivitelező vállalatokkal. A lakásszövetkezetek tagjai részére az OTP bocsát rendelkezésre állami hitelt. Számos esetben előfordult, hogy a lakásszövetkezet részére végzett kivitelezési munka átadásra került, utólag azonban rejtett hibák mutatkoz-

tak és felmerült az árengedmény kérdése. Az ezzel kapcsolatos problémák főleg az alábbiakban jelentkeznek:

a) Kiket kell bevonni olyan eljárásba, amelynek tárgya a lakásszövetkezet által érvényesített árengedmény iránti követelés.

b) Az árengedmény összegének a megállapításánál figyelembe kell-e venni azt, hogy a lakásszövetkezeti tagok kedvezményes áron jutnak a lakásokhoz.

c) Az árengedményt ki viseli.

d) A megítélt árengedményre vonatkozóan miként és hogyan kell rendelkezni a határozatban.

A felvetett kérdések eldöntésénél azt kell szem előtt tartani, hogy a 20/1959. (IV. 16.) Korm. sz. rendelet, valamint az 1/1963. (IV. 5.) ÉM—PM—ÁH számú együttes rendelet értelmében a szövetkezeti lakások árát az OTP állapítja meg és egyébként is az OTP kezeli a lakásépítésre nyitva álló állami hitelt.

Ezek szem előtt tartásával a felvetett kérdésekre az alábbi válaszok adhatók.

ad a) Az árengedmény iránti követelés tárgyában indított eljárásban az OTP-t érdekeltnek kell tekinteni és ezért II. r. felperesként az eljárásba be kell vonni. Megjegyzendő, hogy a szóban forgó vonatkozásban a lakásszövetkezet tulajdonképpen nem is indíthatna keresetet, mivel az 1/1963. (IV. 5.) ÉM—PM—ÁH sz. együttes rendelet 8. §-ának (2) bekezdésében foglalt rendelkezésekből kitűnően az árengedmény összege nem a lakásszövetkezetet, hanem az egyes lakásszövetkezeti tagokat illeti és így a lakásszövetkezetnek saját jogán ezekben az ügyekben nincs is actorátusa.

ad b) Minthogy az érintett szerződéses viszonyokban az egyenértékűség elve korlátozás nélkül érvényesül, nem jöhet figyelembe az a szempont, hogy a lakásszövetkezeti tagok kedvezményes áron jutnak a szövetkezeti lakásokhoz.

ad c) Az árengedményt a szavatossági felelősség körében a hibásan teljesítő kivitelező köteles viselni.

ad d) Ebben a vonatkozásban aszerint kell különböztetni, hogy a határozathozatal időpontjában az árengedmény összegét a tervhitelszámláról már folyósították-e vagy sem. Ha az árengedményt kitevő összeget folyósították, úgy az visszajár a tervhitel-számla javára. Ugyanakkor az OTP — az 1/1963. (IV. 5.) ÉM—PM—ÁH sz. együttes rendelet 8. §-ának (2) bekezdése értelmében — a lakásszövetkezeti tag hátralék-számláján megfelelő összeget jóváírni köteles. Ennek figyelembevételével a döntőbizottság olyan értelmű határozatot hozhat, amely szerint a tervhitelből folyósított árengedmény összegét közvetlenül az OTP javára ítéli meg azzal, hogy az utóbbi járjon el a 8. § (2) bekezdése szerint.

Ha az árengedmény összegének kifizetése a tervhitelből nem történt meg, abban az esetben a visszafizetés iránt intézkedni természetesen nem kell, csupán annyit kell megállapítani, hogy a hibás teljesítés következtében árengedmény jár, vagyis a kivitelező a megfelelő összeget a tervhitelből nem kaphatja meg. A továbbiakban — a lakásszövetkezeti tag viszonyában — az OTP a hivatkozott jogszabály szerint a fentiekkel összhangban lényegében államigazgatási jogkörben jár el. (Jkv. 10.)"

A teljesség kedvéért engedtessék meg, hogy végezetül a KDB egy átíratban kifejtett elvi tartalmú álláspontját is ismertessem.

55.490/1964/3. sz.

„Felmerült az a probléma, hogy ha a lakásszövetkezet a szavatossági határidő lejártáig felmerülő rejtett hibák miatt a kivitelező vállalattal szemben kötbér iránti igényt érvényesít, a kivitelező vállalat marasztalása esetén a kötbér megítélhető-e a lakásszövetkezet javára.

Ebben a kérdésben a döntőbizottság olyan álláspontot foglalt el, hogy abban az esetben, amikor a lakásszövetkezet az átadás-átvételt követően keletkezett hibák miatt kötbérigényt érvényesít, az Országot Takarékpénztárt az eljárásba — a 20/1959. (IV. 16.) Korm. sz. rendelet, valamint az 1/1963. (IV. 5.) ÉM—PM—ÁH számú együttes rendelet tételes rendelkezéseiből levezethető érdekeltségre tekintettel — II. r. felperesként be kell vonni és a kötbért is az OTP javára kell megítélni.

Önként érthetően itt azokról a kötbérigényekről van szó, amelyek a tanács végrehajtó bizottságának illetékes szakigazgatási szerve, illetve a FŐBER és a lakásszövetkezet megbízási jogviszonyának a teljesedésbe menése után nyíltak meg. A megbízási jogviszony a hiánypótlásig terjed, tehát ez a hiánypótlással kapcsolatos jogok és kötelezettségek gyakorlásával és teljesítésével tekinthető megszűntnek. Lényegében tehát a hiánypótlásig megnyílt kötbérigényeket az illetékes szakigazgatási szervnek kell érvényesítenie. E kötbéreket az OTP-nek kiadni nem köteles. A fenti állásfoglalás tehát nem érinti a 210. sorszámú elvi határozatban kifejtett jogelvet."

Az uralkodó — és a joggyakorlatot meghatározó — álláspontok ismertetése után legyen szabad részleteiben kifejtenem a problémával kapcsolatos saját álláspontomat.

III.

A lakásszövetkezetekről szóló 20/1959. IV. 16.) Korm. sz. r. 8. § (2) bekezdésében foglalt kogens rendelkezés szerint „a lakásszövetkezeti építkezések beruházója a tanács végrehajtó bizottságának illetékes szakigazgatási szerve. A beruházó a lakásszövetkezet megbízottjaként jár el."

A tanácsi beruházó építtetői jogosultsága tehát származékos, ex lege megbízási-jogviszonyon alapszik. A tulajdonképpeni — elsődleges építtetői jogosultságokkal rendelkező — beruházó maga a lakásszövetkezet.

Az ismertetett speciális szabályozás azonban nem teszi kérdésessé az általános szabály érvényesülését, azt, hogy a szövetkezeti lakóépületek az állami lakásberuházások keretében épülnek.

Az általános és a különös szabály viszonylatában az ellentmondás csupán látszólagos, arról van ugyanis szó, hogy minden állami lakásberuházás magában hordja a lakásszövetkezeti építkezéssé történő átalakulás lehetőségét. Ez a helyzet gyakorlatilag nem okoz semmiféle problémát, sőt; kifejezetten előnyösnek tekinthető, mert elvileg ösztönző hatást gyakorol a beruházás megvalósításában részt vevő szervek tevékenységére nézve.

Véleményem szerint elméletileg megalapozatlan az a többek által vallott álláspont, amely adott esetben nem tudja összeegyeztetni az általánost a különössel és olyan kibékíthetetlen ellentmondást lát fennforogni, amely csak az általános javára oldható fel.

Érdekes e vonatkozásban a KDB álláspontja. A 211. sorszámú elvi határozat „jegyzet" részében következetesen a lakásszövetkezetről, mint üzemeltetőről beszél. Az okfejtés utolsó mondatában azonban a határozat szövegére utal, amelyben burkolt, de egyértelmű formában mégis elismeri a lakásszövetkezet beruházói jogállását.

Tekintettel arra, hogy a különös szabály a szóban forgó megbízási jogviszonyra nézve speciális előírásokat nem tartalmaz, tárgyalt körben kogens jelleggel nyernek érvényesülést a Ptk. megbízási szerződésre vonatkozó egyébként diszpozitív rendelkezései.

Bizonytalan a KDB álláspontja a szóban forgó megbízási jogviszony fennállásának időtartama vonatkozásában. A 211. sorszámú elvi határozatban foglaltak szerint a megbízott az átadás-átvétel befejeztével eleget tett megbízásának. Az 55.490/1964./3. sz. állásfoglalásban kifejtettek szerint viszont a megbízási jogviszony a hiánypótlással kapcsolatos jogok és kötelezettségek gyakorlásával és teljesítésével tekinthető megszűntnek. Sajnos ez a bizonytalanság gyakorlatilag is érezteti hatását a döntőbizottságok tevékenységében, így alakulhatott ki az a helyzet, hogy egyes beruházók az átadás megtörténtét követően következetesen elzárkóznak a lakásszövetkezetek szavatossági igényei érvényesítésétől.

A KDB hivatkozott állásfoglalásaiból kiolvasható szemlélet nem fogadható el. A tárgyalt megbízási jogviszony mindaddig fennáll, amíg abból a polgári jog általános szabályai szerint igények érvényesíthetők. (Erre az álláspontra helyezkedett egyébként az Építésügyi Minisztérium is az 5/1966. ÉM sz. körrendeletében.) Megjegyezni kívánom, hogy az általam képviselt álláspont bizonyos fokig a KDB-t is kísértette, a 210. sorszámú elvi határozat ugyanis azt tartalmazza, hogy a beruházó és a beruházást lebonyolító közötti megbízási jogviszonyra a polgári jog általános szabályai az irányadók.

A Ptk. 479. § (2) bekezdése szerint a szerződés megszűnésekor a megbízott köteles elszámolni és ennek keretében a megbízónak mindazt kiadni, amihez a megbízás teljesítése céljából, vagy eljárása eredményeképpen jutott.

Álláspontom szerint a Ptk-nak ez a rendelkezése alapozza meg a lakásszövetkezetek kötbér-követelésére irányuló igényét.

E vonatkozásban ellentmondást látok fennforogni a 210. és a 211. sorszámú elvi határozatok között. A 210. sorszámú elvi határozat helytelenül értelmezi a Ptk. szóban forgó rendelkezését. A kérdéses törvényhelyhez fűzött miniszteri indokolás egyértelműen és félreérthetetlenül kimondja, hogy a megbízott egyik legfontosabb kötelessége megbízójának mindazt kiadni, amit a megbízás teljesítése céljából a megbízótól, vagy az ügyvitel következtében mástól kapott. Ki kell adnia továbbá a megbízás körében harmadik személlyel kötött szerződésből eredő követeléseket is. Az ismertetett miniszteri indokolásból kitűnően tehát a törvényhozói akarat más, szigorúbban értelmezi a megbízott kötelezettségeit, mint KDB határozatában feltételezett jogalkotói akarat.

A törvényből kiolvasható szigorúbb értelmezés véleményem szerint természetes is, hiszen a megbízott megbízása körében nem a saját, hanem a megbízó érdekében jár el.

A problémát — bár bizonyos fokig más szemszögből — helyesebben közelíti meg a 211. sorszámú elvi határozat. Ellentétben a 210. sorszámú határozatban kifejtettekkel, itt a KDB elismeri, hogy a kárt szenvedettnek joga van a kártérítés összegére.

Felvethető itt esetleg, hogy más dolog a kártérítés és más dolog a kötbér. Álláspontom szerint a lényeg ugyanaz. A kötbér is átalánykártérítés — sőt véleményem szerint kizárólag az. A kártérítés azt a célt szolgálja, hogy a szolgáltatást a jogosult szerződési érdekének kielégítésére alkalmassá tegye, teljes értékűvé változtassa a szerződésszegéssel csökkent értékűvé vált szolgáltatást. Ebből következik, hogy ha elismerjük a lakásszövetkezet jogát a szerződésszerű szolgáltatás igénylésére, úgy teljes egészében el kell ismernünk jogát a kártérítés, illetve kötbér igénylésére nézve is.

A 210. sorszámú elvi határozat a kötbért döntő mértékben a bírsági oldalról kívánta megközelíteni.

A 918-as valamint az 55.490/1964./3. sz. KDB állásfoglalás mind az értékcsökkenés, mind pedig a kötbér iránti igény érvényesítése vonatkozásában abból indul ki, hogy az Országos Takarékpénztárt érdekeltnek kell tekinteni és II. rendű felperesként az eljárásba be kell vonni.

Értékcsökkenés iránti igény-érvényesítés esetén az OTP perbelépésének alapját képezhető jogi érdekeltség — tágan értelmezve — esetleg megállapítható.

A 918. sz. állásfoglalásban szereplő tényállásokra tekintettel — „számos esetben előfordult, hogy a lakásszövetkezet részére végzett kivitelezési munka átadásra kerül, utólag azonban rejtett hibák mutatkoznak és felmerül az árengedmény kérdése" — azonban a jogi érdekeltség alapja nem az 1/1963. (IV. 5.) ÉM—PM—ÁH sz. együttes rendelet 8. § (2) bekezdése, hanem az e jogszabályt kiegészítő 1/1965. (II. 7.) ÉM—PM—ÁH sz. együttes rendelet 1. §-a. Az állásfoglalásban hivatkozott jogszabályi rendelkezés ugyanis nyílt hibának minősülő tényállásokat fogalmaz meg — „a lakásokban az ár meghatározása során figyelembe vett felszerelési és berendezési tárgyaknál alacsonyabb értékűek kerültek beépítésre" — és nem árleszállításról, hanem értékkülönbözet jóváírásáról rendelkezik, mellyel kapcsolatos igényeket a lakásszövetkezeti tagok — általában nem peres úton — közvetlenül a pénzintézettel szemben érvényesítik.

Álláspontom szerint az 1/1965. (II. 7.) ÉM—PM—ÁH sz. együttes rendelet 1. §-ára alapított árleszállítás iránti igények vonatkozásában az OTP jogi érdekeltsége nem olyan súlyú, amely mellőzhetetlenné tenné II. rendű felperesként történő perbevonását. Hivatkozott jogszabályi rendelkezés ugyanis nemcsak döntőbizottsági határozat, hanem a kivitelező (tervező) által tett

elismerő nyilatkozat alapján is lehetővé teszi az árleszállítást, amikor is az OTP közreműködésére csupán az árkülönbözet jóváírása, tehát a lakásszövetkezeti tagokkal kapcsolatos jogviszony keretében kerül sor.

A kötbér-igények érvényesítésével kapcsolatos eljárásoknál az OTP közvetlen jogi érdekeltsége nem állapítható meg és nem vezethető le az 1/1963. (IV. 5.) ÉM—PM—ÁH sz. együttes rendelet alapján. A kötbér nem azonos az árleszállítással; az 1/1965. (II. 7.) ÉM—PM—ÁH sz. együttes rendelet kifejezetten csak az árleszállítás esetére — az elszámolások megkönnyítése érdekében — kapcsolta be az OTP-t az igényérvényesítés folyamatába. Mindaddig, amíg speciális jogszabályi rendelkezés nem teszi lehetővé, hogy az OTP a kötbért a lakásszövetkezet felújítási számlája javára jóváírja, nincs vitathatatlan jogi alapja az OTP II. rendű felperesi bevonásának, s különösen nincs alapja a kötbér OTP javára történő megítélésének.

Az érdekelt; a késedelmes, rossz kivitelezés egyedüli károsultja a lakásszövetkezet, ennélfogva a jogalkalmazó szerveknek olyan gyakorlatot kell folytatniuk, amelyen keresztül a kárt szenvedett szövetkezetek hozzá is jutnak az őket jogosan megillető kártérítéshez.

Álláspontom szerint tárgyalt körben a döntőbizottságok akkor járnának el helyesen, ha a kötbért — mint átalány-kártérítést — az igényérvényesítéstől függően vagy a *1.* megbízottként eljárni köteles (és nem érdekvédőként, illetve patronálóként eljárni jogosult) beruházó javára ítélnék, aki megbízása körében azt átutalná a lakásszövetkezet felújítási számlájára, vagy pedig *2.* közvetlenül a lakásszövetkezet javára ítélnék meg, mely esetben a kötbérben marasztalt kivitelező foganatosítaná az átutalást a felújítási számlára.

Akár az első, akár a második esetről is legyen szó, II. rendű felperesként nem az OTP-t, hanem a lakásszövetkezetet, vagy a beruházót kell véleményem szerint bevonni az eljárásba.

IV.

Értekezésem végéhez érve engedtessék meg, hogy még egy — az alkotmányra közvetlenül visszavezető — imperatív rendelkezésre; a Ptk. 43. § (1) bekezdésére hívjam fel a figyelmet. Az állam szövetkezetek irányában jelentkező támogatási kötelezettségét magában foglaló törvényi előíráshoz fűzött miniszteri indokolás hangsúlyozottan rámutat arra, hogy a szövetkezeti mozgalom eredményességéhez fűződő társadalmi érdek a szövetkezetek különös támogatását igényli. Ez a támogatás elsősorban politikai jellegű; emellett anyagi természetű is, a jogalkalmazás síkján pedig azt jelenti, hogy a törvényes keretek között a szövetkezetek jogvitáira minden állami szervnek, közöttük a bíróságoknak és más jogalkalmazó szerveknek is különös figyelmet kell fordítani.

Figyelemmel ezen törvényhozói akaratra; valamint a probléma gazdasági és társadalmi vonatkozásaira, úgy érzem, e téma felvetése nem hiábavaló és az elméleti alapok tisztázásával — a jogalkalmazói gyakorlat helyes irányú fejlődésén keresztül — a szocialista szövetkezeti mozgalom erősödésére vezető, közvetlenül lemérhető gyakorlati eredmények érhetők el.

Éber Kálmán

SZEMLE

Állam javára való marasztalás jogi személlyel szemben

A szocialista országok polgári törvénykönyvei nem tartalmaznak kifejezett rendelkezést arra nézve, hogy az állam javára való marasztalás szankciója csak az egyes polgárokkal szemben alkalmazható szankció-e, vagy azt jogi személyekkel szemben is alkalmazni lehet.

A törvénykönyvek hallgatásának értékelése esetleg más eredményre vezethet attól függően, hogy az egyes jogrendszerek az állam javára való marasztalást kötelezően írják-e elő, vagy e szankció alkalmazását bírói mérlegeléstől teszik függővé. Azokban a jogrendszerekben, amelyek az állam javára való marasztalást bizonyos jogsértések esetén kötelező jelleggel írják elő, a törvény hallgatása nem jelenthet mást, mint azt, hogy e szankciót, amennyiben a jogsértő magatartást megvalósítják, az állampolgárokra és a jogi személyekre egyaránt alkalmazni kell. De a jogszabályértelmezés szabályait alapul véve azokban a jogrendszerekben is egyaránt helye lehet az állam javára való marasztalásnak a természetes személyeken kívül a jogi személyekkel szemben is, amelyek az állam javára való marasztalást nem teszik kötelezővé, hanem azt ügyészi indítványtól függően, vagy esetleg anélkül bírói mérlegelésre bízzák. Mégis ezekben a jogrendszerekben elvileg legalábbis az állam javára való marasztalásnak a jogi személyekkel szemben való alkalmazása ellen szólhatnak azok a jogpolitikai célok, jogpolitikai indokok, amelyeket az egyes országok joggyakorlata annak mérlegelésénél, hogy e szankciót alkalmazza-e vagy sem, kialakít és követ. Ezek a jogpolitikai célok, jogpolitikai indokok lehetnek elvileg olyanok is, amelyek döntően arra hivatottak, hogy az egyes polgárt tartsák vissza a jogsértéseknek attól a körétől, amelyet az állam javára való marasztalás szankcionál, hogy az egyes polgáron üssenek e szankció alkalmazásával, de lehetnek olyanok is, amelyek a jogsértő magatartásoktól való visszatartásnak ezt az eszközét a jogi személyekkel szemben is indokolttá teszik, eset-

leg úgy, hogy a jogi személy az állam javára való marasztalás folytán elszenvedett kárt a jogsértő módon eljáró alkalmazottjára vagy tagjára jogosult legyen áthárítani.

Az állam javára való marasztalás szankciójának a jogi személyekkel, különösen az állami jogi személyekkel szemben való korlátozásának, illetve kizárásának gondolata a szovjet jogban merül fel először. Az OSZFSZK Legfelsőbb Bírósága teljes ülésének 1927. május 16-án kelt határozata értelmében az 1922. évi orosz-szovjet Ptk. 147. §-a, amely a törvényellenes vagy az állam nyilvánvaló megkárosítására irányuló szerződések esetében mindkét féllel szemben alkalmazható állam javára való marasztalásról rendelkezik, nem alkalmazható azokra az ügyletekre, amelyeknél mindkét fél állami intézmény, vagy az egyik oldalon állami, a másikon szövetkezeti szervezet áll. Ezt a határozatot azonban a Szovjetunió Legfelsőbb Bírósága teljes ülésének 1939. július 16-án kelt határozata megváltoztatta, az 1927. évi határozat értelmében kialakult gyakorlatot, mint az intézmények és vállalatok kölcsönös viszonyában a szocialista törvényesség és az önálló elszámolás megszilárdításának feladatába ütközőt helytelennek minősítette, sőt rámutatott arra is, hogy e bírált korábbi gyakorlat, minthogy az a törvénytelen ügyletben részt vevő felek anyagi érdekét biztosította, alkalmas volt arra, hogy a törvénytelen ügyletek létrejöttét előmozdítsa.[1] Az idézett 1939. évi határozat értelmében tehát az állam javára való marasztalás az állami intézmények és vállalatok, valamint egyéb jogi személyekkel szemben ismét ugyanúgy kötelezővé vált, mint az egyes polgárokkal szemben, s az OSZFSZK 1964. évi polgári törvénykönyvének hatályba lépése után is minden bizonnyal az e törvénykönyv által előírt körben ugyanúgy alkalmazást nyer, illetve nyerhet jogi személyekkel, mint egyes polgárokkal szemben.

A szovjet és a bolgár bírói gyakorlat arról tanúskodnak, hogy sem a Szovjetunióban, sem Bulgáriában nem kivételes az érvénytelen szerződés alapján állami vállalatnak vagy más szocialista szervezetnek visszajáró szolgáltatásnak az állam javára marasztalása — ha az erre okot adó jogsértést a vállalat, illetve más szocialista szervezet elkövette. Hogy a vállalatnak, illetve más szocialista szervezetnek az ügyletkötésnél eljáró dolgozójának vagy tagjának a jogsértő magatartását ilyenkor a vállalat, illetve más szocialista szerv eljárásának kell minősíteni, az az elméletben is, a bírói gyakorlatban is annyira természetesnek tűnik, hogy a kérdés fel sem merül.

Szemben a most ismertetett gyakorlattal a *magyar bírói gyakorlat* az állam javára marasztalás szankcióját jogi személlyel szemben eddig széles körű bírói gyakorlat áttanulmányozásán alapuló tapasztalatom szerint *nem alkalmazta*,[2] talán — szemben a többi szocialista ország jogával — a Ptk. alkotása során, a Ptk. alkotói körében sem merült fel az a gondolat, hogy ez a szankció a jogi személyekkel, különösen az állami jogi személyekkel szemben alkalmazásra kerüljön.

Ez a gondolat, legalábbis írott formában, először a *Legfelsőbb Bíróság 7. sz. irányelvének preambulumában* jut kifejezésre, amely az állam javára való marasztalásnak mint jogintézménynek célját abban jelöli meg, hogy az a társadalomellenes magatartásoktól mind az állampolgárokat, mind pedig *a jogi személyeket* (kiemelés tőlem W. E.) visszatartsa, s őket anyagi hátrány kilátásbahelyezésével is helyes magatartásra nevelje.

Az irányelvnek a Legfelsőbb Bíróság teljes ülésén elhangzott vitája során már rámutattak arra, hogy az állam javára való marasztalás a gazdasági élet természetes és jogi személyei felé egyaránt alkalmas nevelő szankció, hogy ennek a szankciónak különösen az új gazdasági mechanizmusban jogi személyekkel szemben is fokozott jelentősége van, sőt, hogy ennek a gazdasági élet területén való alkalmazásáról történő lemondás akkor, amikor a tervutasításos rendszer helyébe a vállalati önállóságot fokozó új rendszer lép, s amikor ennek megfelelően a szankciók rendszerében is a polgári jogi elemeknek kell előtérbe kerülniök, helytelen volna. A piac aktív szerepének előtérbekerülésével a gazdasági életben nagyobb vállalkozási, ügyletkötési szabadság érvényesül. Ez oda is vezethet, hogy az eddiginél nagyobb számban jöhetnek létre jogi személyek között vagy jogi személy és egyes polgárok között is olyan ügyletek, amelyek végül is tiltottaknak, a dolgozó nép érdekét vagy a szocialista együttélés szabályait sértőknek bizonyulnak.[3]

Meg kell azonban jegyezni, hogy maga az irányelv, a preambulumának előbb idézett mondatán kívül, sem rendelkező részében, sem indokolásában nem tesz többet külön említést a jogi személyekről, mint az állam javára való marasztalás szenvedő alanyairól.

Nem sokkal a Legfelsőbb Bíróság 7. sz. irányelvének kihirdetését követően a jogi irodalomban is felfigyeltek a kérdésre, hogy az állam javára való marasztalás intézménye alkalmazható-e jogi személylyel szemben.[4]

Az irodalomban képviselt egyik nézet szerint — ezt Benedek Károly és Világhy Miklós vallják — az állam javára való marasztalásnak elvileg ugyan, különösen a jogszabályértelmezés alacsonyabb fokú módszereit, sőt a Ptk. rendszerét is figyelembe véve jogi személyekkel szemben is helye van, mégis, amikor a jogszabályértelmezési folyamatot kiterjesztik a jogintézmény jellegének, céljának, társadalmi, gazdasági rendeltetésének vizsgálatára, arra a következtetésre jutnak, hogy ez más-más indokok alapján, de mind az állami, mind a szövetkezeti jogi személyekkel szemben csak kivételesen alkalmazható szankció lehet, sőt, hogy az — a jelenlegi jogi sza-

[1] L. D. M. Genkin: A szovjet polgári jog I. (Jogi- és Államigazgatási Könyv- és Folyóiratkiadó, Budapest, 1952.) 195. old. és A. V. Venediktov: A szocialista tulajdon polgári jogi védelme a Szovjetunióban (Közgazdasági Kiadó, Bp. 1955.) 215., valamint 192. és köv. old.

[2] Hasonló megállapítást l. Benedek Károly—Világhy Miklós: Állam javára marasztalás jogi személlyel szemben, JK. 1968. évi 4. szám.

[3] L. A Legfelsőbb Bíróság 1966. évi november hó 25. napján megtartott teljes üléséről készített jegyzőkönyvet (22—23. old.)

[4] L. Benedek Károly—Világhy Miklós: Határesetek a polgári jogban, Magyar Jog 1967. évi 1. szám, Benedek Károly: Az állam javára való marasztalás elvi és gyakorlati kérdései, JK. 1967. évi 5. szám, Asztalos László: Állam javára való marasztalás jogi személlyel szemben, JK. 1967. évi 10—11. szám, Benedek Károly—Világhy Miklós: Állam javára marasztalás jogi személlyel szemben, JK. 1968. 4. szám.

bályozás mellett — állami vállalattal, intézménnyel, költségvetési szervvel annak ellenére sem lenne helyeselhető, hogy ezt a jogszabályok kifejezetten nem zárják ki.

Az irodalomban képviselt másik álláspont szerint — ezt Asztalos László vallja — az állam javára való marasztalásnak, ha annak törvényi előfeltételei megvannak, jogi személlyel szemben, mégpedig mind állami, mind szövetkezeti jogi személlyel szemben ugyanúgy helye van, mint egyes polgárokkal szemben.

Benedek és Világhy az állam javára való marasztalást állami szervekkel szemben döntően eljárásjogi érv alapján zárnák ki, de emellett ezt jogpolitikai érvvel is alátámasztják. Eljárásjogi érvük, hogy az állami szervek jogvitáinak döntő többsége nem bíróság, hanem döntőbizottság (gazdasági döntőbizottság) előtt folyik, amelyben az ügyész nem vesz részt, az állam javára való marasztalásnak pedig anyagi jogi feltétele az ügyészi indítvány. A Ptké-nek az ügyészi indítvánnyal kapcsolatos rendelkezései — mint írják — csak a bírósági eljárásra vonatkoznak, s ebből azt a következtetést vonják le, hogy a jogalkotó a szocialista szervezetek közötti jogvitákra nem kívánta az állam javára való marasztalás szankcióját alkalmazni. Vannak ugyan az állami szervek jogvitái közt olyanok is, amelyek nem döntőbizottsági, hanem bírósági útra tartoznak, az azonban — ennyiben helyes álláspontjuk szerint — nem lehet az állam javára való marasztalás szankciójának alkalmazása szempontjából meghatározó, attól az állam javára való marasztalás szankciójának alkalmazását vagy nem alkalmazását nem lehet függővé tenni, hogy a jogvita melyik hatóság hatáskörébe tartozik.

Inkább meggondolásra késztetők azok a jogpolitikai érvek, vagy legalábbis azok egy része, amelyeket az állam javára marasztalásnak jogi személyekkel szemben való alkalmazásával szemben felhoznak.

Állami vállalatokkal szemben ezt a szankciót azért nem tartják célravezetőnek, mert álláspontjuk szerint még akkor sem érintheti érzékenyen, számottevően a vállalat működésének jövedelmezőségét és így a felelős vezetők, valamint a dolgozók anyagi érdekeit, ha figyelembe vesszük, hogy a gazdasági mechanizmus reformja szélesíti az anyagi érdekeltséget, fokozza az anyagi ösztönzők hatását.

Szövetkezetekkel szemben ez az érv kevésbé áll, pontosabban csak annyiban áll, amennyiben azok már a vállalati gazdálkodás szabályai szerint működő nagyüzemekké váltak. Az ezen kívül eső körben az állam javára való marasztalásnak szövetkezetekkel szemben való alkalmazását egyrészt azért ellenzik, mert ebben az esetben az állam javára való marasztalás a jogi személy tagjai vagyonától elkülönült vagyonának csökkentésével nemcsak annak okozhatna anyagi hátrányt, aki súlyosan felróható módon járt el, hanem azoknak is, sőt többségükben azoknak akiknek magatartása egyáltalán nem volt kifogásolható s az ügyvitelben részt nem vevő egyszerű tagok nemcsak az intézkedést, hanem az általa bekövetkezett esetleg jelentős összegű jövedelemkiesést is joggal éreznék igazságtalannak, így adott esetben a kollektívának a célját meghaladó hátrányt okozna, másrészt azért, mert az állami és szövetkezeti szervek dolgozóival, illetve tagjaival szemben alkalmazott szankciók súlyának eltérését nem tartanák kívánatosnak.

Ezek a szempontok szerzőket arra az álláspontra vezetik, hogy az állam javára való marasztalásnak szövetkezetekkel szemben csak akkor volna helye, ha a jogellenes tevékenységért az egész kollektíva felelős, ha az állam javára marasztalás alapjául szolgáló jogsértés az egész kollektívának vagy legalábbis túlnyomó többségének súlyosan felróható.

Meg kell jegyezni, hogy azzal a veszéllyel, hogy a gazdasági tevékenység az önállóság növekedése mellett túllépheti a jogszabályban meghatározott kereteket, hogy a nagyobb gazdasági önállóság és anyagi érdekeltség kedvez az arra irányuló törekvéseknek, hogy a gazdasági tevékenység jövedelmezőségét a jog által tiltott módon emeljék, ez a nézet is számol. Ennek kiküszöbölésének eszközei sorából nem is zárnák ki feltétlenül az állam javára való marasztalást, mégis nem ezt tartják elsősorban célravezetőnek. Míg a szerzők korábbi cikkükben a helyes eszközök megkeresésére hívják fel a figyelmet, legutóbbi cikkükben mind az állami vállalatokkal, mind a szövetkezetekkel szemben a kormány által azóta bevezetett gazdasági bírság intézményében vélik ezt megtalálni. Álláspontjuk szerint ez az intézmény sokkal hatékonyabban fenyegeti és sújtja a jogi személyek törvénysértő és az állam gazdasági érdekeit súlyosan veszélyeztető tevékenységét, mint az érvénytelen szerződések alapján teljesített szolgáltatásoknak az állam javára való megítélése.

Asztalos — mint említettük — az állam javára való marasztalásnak a jogi személyekkel szemben való alkalmazásáért száll síkra, és ennek során vitába száll az előbb ismertetett álláspontnak mind azzal a tételével, hogy az állam javára való marasztalás szempontjából jelentősége lehetne annak, hogy a kollektíva tagjai mennyiben felelősek az állam javára való marasztalás alkalmazására egyébként alapul szolgáló jogsértésért, hogy az állam javára való marasztalásnak csak akkor volna helye, ha az egész kollektíva felróható módon járt el, illetve ha ez áthárítható a jogsértést elkövetőkre, mind eljárásjogi aggályaival.

Az állam javára való marasztalást a jogi személyekkel szemben döntően azért tartja kívánatosnak, mert az a gazdálkodási kockázat, amely az új gazdasági mechanizmus körülményei között a gazdasági egységek részére nagyobb lehetőségeket biztosít, s ezzel együtt természetesen nagyobb veszélyt, s főleg nagyobb felelősséget is maga után von, a kollektíva tagjainak nemcsak az előnyökben, hanem a hátrányokban való osztozását is megkívánja. Emellett a polgárokkal szembeni diszkriminációt is lát abban, hogy az állam javára való marasztalás vonatkozásában a jogi személyekkel szemben kedvezőbb eljárás alakul ki, mint az egyes polgárokkal szemben.

Egyetértünk Asztalossal abban, hogy *a jogi személy felelősségét még az állam javára való marasztalás vonatkozásában sem helyes általában a kollektíva egészének vagy jelentős többségének súlyosan felróható magatartása esetére korlátozni.* Az új gazdaságirányítási rendszer által biztosított nagyobb

fokú önállóság, amely a jogsértések nagyobb számával, az önállóság helytelen irányban való gyakorlásával is fenyeget, általában (természetesen nem kivétel nélkül) *nem* azzal fenyeget, hogy a vállalatok vagy szövetkezetek kinevezett vagy választott vezetői, képviselői saját egyéni hasznuk fokozása érdekében fogják a megengedett határokat túllépni, hanem ezt, bár nem a helyesen felfogott, vállalati érdekből fogják tenni, s ebben az általuk vezetett vagy képviselt vállalat, illetve szövetkezet irányában általában a jószándék, a vállalat, illetve szövetkezet piaci kapcsolatainak növelése, jövedelmének fokozása fogja őket vezetni. Ilyen körülmények között pedig valóban az a helyes, hogy *ha az egyik oldalon kívánatosnak tartjuk és elismerjük, hogy abban az esetben, ha a vállalat, illetve szövetkezet vezetői, képviselői a törvényes keretek között élnek az új gazdasági mechanizmus adta gazdasági önállósággal, ez a kollektívának is előnyt biztosítson, akkor a másik oldalon se mentesítsük a vállalatot, illetve a szövetkezetet a törvényes keretek túllépéséből eredő hátrányok alól.* A jogi személy vezetői, képviselői a jogi személy nevében, érdekében járnak el. Aligha lehet olyan álláspontot képviselni, hogy ha eljárásuk helyes, akkor képviselők, akiknek eljárásából, ügyleteiből a jogi személy javára keletkeznek jogok és kötelezettségek, ha azonban eljárásukkal a törvényes kereteket túllépik, akkor álképviselők, akiknek eljárásáért a jogi személy nem tehető felelőssé. Hogy a kollektíva belső viszonyában a helytelen eljárást felelősségrevonásnak kell-e követnie, felelősségrevonás fogja-e követni, vagy sem, az további kérdés, amely nem vitásan az állam javára való marasztalás szankciójának alkalmazása vagy alkalmazásának mellőzése szempontjából kevésbé közömbös, mint a jogi személlyel szemben alkalmazott egyéb, különösen kártérítési szankciók szempontjából.

Amiben azonban nem helyeseljük Asztalos eljárását az az, hogy — szemben Benedekkel és Világhyval — fel sem veti azt a kérdést, hogy az állam javára való marasztalás szankciójának jogi személlyel szemben való alkalmazása bírhat-e és ha igen milyen körben olyan preventív és represszív hatással, hogy az valóban alkalmas eszköz lehessen azoktól a jogsértésektől való visszatartásra, illetve azok megtorlására, amely magatartásokat ez a szankció egyébként üldözni hivatott. E szempontok figyelembevétele nélkül igen mechanikusnak tűnik az állam javára marasztalásnak jogi személlyel szemben való alkalmazása mellett felhozott az az érve, hogy az állam javára marasztalás szankciójának jogi személlyel szemben való alkalmazása nem vezethet a polgároknál kedvezőbb eljárásra. Az a körülmény önmagában, hogy a jogi személyekkel általában, s az állami jogi személyekkel szemben különösen is fokozottabb követelmények támaszthatók, mint az egyes polgárokkal szemben, még nem jelenti feltétlenül azt, hogy ezeket a fokozottabb követelményeket minden esetben az egyes polgárokkal szemben is alkalmazható szankciók fokozottabb igénybevételével kell kikényszeríteni.

Benedek és Világhy, mint láttuk, az állami jogi személyekkel, valamint a nagyüzemi gazdálkodást folytató szövetkezetekkel szemben hatástalannak, a kisebb szövetkezetekkel szemben éppen ellenkezőleg, indokolatlanul szigorúnak ítélik ezt a szankciót. Ez azonban egyelőre nem több, mint elméleti feltevés, s hozzátehetjük, vitatható elméleti feltevés.

Annak előrebocsátásával, hogy nincs kizárva, hogy az általunk képviselt álláspont sem több, mint szemben a most ismertetettel, egy másik, ugyancsak vitatható elméleti feltevés, meg kell jegyeznünk, hogy egyáltalán nem vagyunk meggyőződve arról, hogy az állami vállalatok, valamint a nagyüzemi gazdálkodást folytató szövetkezetek tiltott ügyleteivel szemben az állam javára való marasztalás feltétlenül hatástalan volna, hogy ez a szankció ne lehetne alkalmas eszköz az ilyen ügyletek kötésétől való visszatartásra.

Egyelőre gyakorlati tapasztalatunk nincs sem abban, hogy az állam javára való marasztalásnak jogi személlyel szemben való alkalmazása segítheti-e az új gazdasági mechanizmus adta vállalati önállóságnak a helyes, törvényes keretek között maradását, sem abban, hogy ezt a gazdasági bírság intézménye a gyakorlatban valóban szolgálni fogja-e, s ha igen, jobban vagy rosszabbul, ugyanazon vagy más területen, mint az állam javára való marasztalás.

Azon érvek egyikével, amelyekre alapítva Benedek és Világhy ezt a szankciót a kisebb szövetkezetekkel szemben indokolatlannak ítélik, a korábbiakban már vitába szálltunk. Az a szabad mérlegelési lehetőség azonban, amellyel bíróságaink az állam javára való marasztalás alkalmazásában, s a törvényes kereteken belül ennek mértékének megállapításában rendelkeznek, módot nyújt arra is, hogy ahol adott konkrét esetben e szankció alkalmazását a szövetkezettel szemben mégis valóban indokolatlanul súlyosnak tartanák, alkalmazásától akár egészben eltekintsenek, akár mértékében korlátozzák azt.

Annak elismerése mellett, hogy lehetnek olyan, akár itt fel nem hozott jogpolitikai indokok is, amelyek az állam javára való marasztalás jogi személlyel szembeni alkalmazása ellen szólhatnak, vagy esetleg csak gyengíthetik ennek hatóerejét, mégis hangsúlyozni kívánjuk, hogy nemcsak dogmatikai, de jelentős jogpolitikai szempontok éppen amellett szólnak, hogy az állam javára való marasztalás jogi személyekkel szemben is alkalmazásra kerüljön. A jogpolitikai szempontok vizsgálatánál természetesen figyelemmel kell lenni arra, hogy ezek csak bizonyos határig azonosak az egyes polgárok és a jogi személyek vonatkozásában, bizonyos határokon túl már eltérőek, sőt a differenciálódás az egyes jogi személy fajták szerint még folytatódhat is.

Figyelembe véve tehát az állam javára való marasztalás alkalmazása mellett a Legfelsőbb Bíróság 7. sz. irányelvének vitája során elhangzott, az Asztalos tanulmányából helyesnek ítélt és a jelen sorokban felsorakoztatott érveket, valamint más szocialista országok joggyakorlatát is *az állam javára való marasztalásnak jogi személlyel szembeni alkalmazásától eleve való elzárkózást nem tartjuk helyesnek. Ennek a lehetőségét álláspontunk szerint a gyakorlat előtt meg kell nyitni,* s az elméleti nézetek tisztázása után a gyakorlat

lehet majd a próbaköve annak, hogy ezzel a szankcióval milyen körben és milyen mértékben lesz helyes élni, illetve milyen körben és mértékben lesz helyesebb e szankció alkalmazásától eltekinteni.

Befejezésül még csak annyit, hogy ha érdemben egyetértünk azzal, hogy az állam javára való marasztalás különösen az új gazdasági mechanizmus szabadabb piaci kapcsolatai mellett jogi személyekkel szemben is alkalmas szankció lehet jogsértésektől való visszatartásra, akkor ügyelni kell arra is, hogy ennek alkalmazását pusztán eljárásjogi eszközök valóságos vagy vélt fogyatékossága ne akadályozhassa meg.

Weiss Emília

Új törvény a Lengyel Népköztársaság ügyészségéről

Az ügyészség előtt álló feladatokkal, munkája specifikus jellegével, az ügyészi munka mintegy húszéves fejlődésével a népi demokratikus országokban, valamint az ügyészi tevékenység módszereinek és a feladatainak sokoldalúságával kapcsolatosan számtalan jogi és gyakorlati probléma vetődik fel, amely megvitatást, további tisztázást igényel. Ez utóbbi szükségessé teszi a vélemények és tapasztalatok kölcsönös kicserélését. Megítélésem szerint az ügyészségek munkáját és tevékenységét az összes szocialista országokban meghatározó célok és elvek egysége nemcsak lehetővé teszi, hanem egyenesen arra kötelez bennünket, hogy végezzünk ilyen vélemény- és tapasztalatcserét.

A fentiekben jelzett vélemény- és tapasztalatcsere azért is aktuális feladat, mert a szocialista országok ügyészségeivel kapcsolatos problémák és kérdések az egyes szocialista országok jogirodalmában — összevetve az állami tevékenység más funkcióival — kevésbé kerültek feldolgozásra. Ezt a célt kívánja szolgálni a jelen cikk, amelynek tárgya a Lengyel Népköztársaság Ügyészségéről szóló új törvény rövid elemzése és értékelése a fentiekben jelzett szempontok alapján.

A Lengyel Népköztársaság Szejmje 1967. ápr. 14-én új törvényt alkotott a Lengyel Népköztársaság Ügyészségéről.[1] A korábbi, az 1950. júl. 20-án kelt ügyészi törvény nemcsak azért évült el, mert több vonatkozásban is ellentétben állt a Lengyel Népköztársaság 1952. júl. 22-i alkotmányának egyes rendelkezéseivel, hanem azért is, mert nem konkretizálta kellő mértékben azokat a feladatokat, amelyek az ügyészség előtt állnak s ennek folytán megnehezítette e feladatok realizálását is a mindennapi munkában. Az 1967. ápr. 14-i törvény egész sor új és önálló jellegű megoldást tartalmaz, de hasznosítja a Szovjetunió és más szocialista országok tapasztalatait is.

Az 1967. ápr. 14-i törvény hat fejezetből és 88 cikkből áll. Bár a fejezetek és a cikkek száma még nem nyújt alapot arra, hogy az adott normatív aktust többé-kevésbé kimerítőnek tekintsük, azonban mégis jelzi a szabályozott kérdések mennyiségét, valamint azok konkretizálásának fokát. Ha erről az oldalról vizsgáljuk a vonatkozó törvényt, akkor megállapítható, hogy a törvény előnye a többi szocialista országok vonatkozó törvényeivel összevetve kétségtelenül vitathatatlan.[2]

Az I. fejezetben, amely az általános kérdéseket tartalmazza (1—6. cikk) és többek között rögzíti az ügyészség feladatkörét (a törvényesség, a társadalmi tulajdon, az állampolgári jogok megtartásával kapcsolatos garanciák védelme) különös érdeklődésre tarthat számot a törvény 6. cikkének 2. pontja, mely szerint a népi tanács vagy annak elnöksége felkérésére a vajdasági és a járási ügyész informálja ezeket a szerveket a bűnözés elleni harc állásáról, valamint az ügyészi felügyelet legfontosabb eredményeiről a vajdaság, ill. a járás területén. Úgy tűnik, hogy a törvénynek ez a rendelkezése egyrészt tekintettel van az ügyészség centralizált szervezeti rendszerére, amely mentes minden helyi befolyástól, másrészt figyelembe veszi a tanácsok helyi teljhatalmát is. E rendelkezés kettősségének hatékonyságát majd a gyakorlat fogja igazolni.

A bevezető általános rendelkezések (1—6. cikk) másik jellemző vonása, hogy az ügyészi ellenőrzés tárgyainak felsorolásánál nem található külön utalás a helyi tanácsokra. Az első helyre az államigazgatási szervek, az állami vállalatok és más állami szervezetek tevékenységének, valamint a szakszervezeti szervek, a szövetkezeti és társadalmi szervezetek tevékenységének törvényességi ellenőrzése kerül, mégpedig abban a körben, amelyben ez utóbbi szervek államigazgatási funkciót gyakorolnak, vagy a törvény által meghatározott egyéb feladatokat látnak el (a 3. cikk 6. pontja). Ezáltal a törvény erőteljesen hangsúlyozza e szervek tevékenységének törvényes jellegét, amely lényegét tekintve az állami feladatok közvetlen konkretizálását jelenti és a legszélesebb körben érinti az állampolgárokat is. A népi tanácsok által elfogadott rendeletek törvényességi felügyeletével kapcsolatosan a törvény aláhúzza, hogy ez a felügyelet nem fogja át a maga egészében a helyi tanácsok tevékenységét s csak azokra a rendeletekre terjed ki, amelyeket a népi tanácsok üléseiken hoznak. (3. fejezet 55. cikk.)

Ilyen módon az 1967. ápr. 14-i törvény a helyi hatalmi szervek határozatainak törvényességi felügyeletét illetően más álláspontra helyezkedik, mint a többi szocialista ország vonatkozó törvényei. Mint ismeretes, néhány szocialista ország ügyészségéről szóló törvény rendelkezéseinek megfelelően az ügyészi felügyelet nem terjed ki a helyi államhatalmi szervek tevékenységére (pl. Szovjetunió,

---

[1] Dziennik Ustaw 13. sz. 1967., 55. o.

[2] Pl. A Jugoszláv Federatív Szocialista Köztársaság ügyészségéről szóló 1965. febr. 5-i törvény 46, az 1959. jún. 28-i, a Magyar Népköztársaság ügyészségéről szóló törvény 27, az 1960. febr. 5-i, a Bolgár Népköztársaság ügyészségéről szóló törvény 62, az 1955. máj. 24-i, a Szovjetunió ügyészi felügyeletéről szóló szabályzat 57 cikket tartalmaz. — Az új törvény elfogadásáig hatályos 1950. júl. 20-i lengyel törvény 24 cikket tartalmazott.

NDK),[3] más szocialista országokban (pl. Bulgáriában, Magyarországon) az ügyészi felügyelet nemcsak a helyi hatalmi szervek ülésein hozott határozatait, hanem a helyi hatalmi szervek tevékenységének egészét átfogja.

A törvény másik jellemző vonása, hogy a törvényességi ellenőrzés nem terjed ki az állampolgárokra. Az összes többi szocialista országban az ügyészségről szóló törvények, a szocialista országok többségében pedig közvetlenül maguk az alkotmányok is utalnak arra, hogy az állampolgár az általános ügyészi felügyelet alanya. Valószínű, hogy adott esetben az az álláspont játszott szerepet, hogy az állampolgárok vonatkozásában nehéz lenne alkalmazni azokat a jogi eszközöket, amelyekkel az ügyész a törvényességi felügyelet gyakorlása során rendelkezik. Úgy tűnik, hogy adott összefüggésben meghatározott jelentősége lehetett annak a ténynek is, hogy az általános felügyeletnek ez a része elméletileg a legkevésbé kimunkált és a gyakorlatban való alkalmazása sem egységes.[4] Úgy látjuk, hogy az általános felügyeletet az állampolgárok vonatkozásában leggyakrabban mulasztás esetén, azaz akkor kell alkalmazni, amikor a jog meghatározott pozitív cselekvést (tevékenységet) követel. Itt elsősorban meghatározott cselekvés tanúsításáról vagy a törvény által megállapított kötelezettség teljesítéséről van szó, amely rendszerint az állampolgárt érintő egyedi államigazgatási aktusban jelentkezik. Ilyenek pl. állami felvásárlások teljesítése, a munkakezdés időpontja, a munkahely önkényes elhagyásának megtiltása stb. Természetesen a felügyelet tárgya az állampolgárok jogainak pontos realizálása tekintetében nem az állampolgárokat illető kötelezettségek egésze, hanem csupán azok a kötelességek, amelyek közvetlenül kapcsolatosak a tervszerű szocialista építéssel és adott időszakban nagyjelentőségűek a népgazdaság fejlődése szempontjából, valamint azok a kötelességek, amelyek pontos végrehajtásához normatív aktus alapján, a törvény erejénél fogva fontos társadalmi érdek fűződik.

A következő ok, amely a vonatkozó ügyek tekintetében az általános felügyeletet indokolja, az állampolgári kötelességek gyakori nem-teljesítése abban az esetben, ha más ráhatási eszközök és módszerek hatástalannak bizonyultak és ugyanakkor büntetőjogi eszközök alkalmazására nincs elegendő alap. (Pl. az anya beadványa arról, hogy az apa tartási kötelezettségének nem tesz eleget stb.) Következésképpen, az általános ügyészi felügyelet problémáját az állampolgári jogok biztosítása területén sem lehet elszigetelten szemlélni és nem lehet elvonatkoztatni az ügyészi felügyelet más területeitől, de nem szabad elfeledkezni arról sem, hogy az állampolgári jogok megtartása területén megvalósuló felügyelet az általános felügyeletnek nem kizárólagos ismérve.

Teljesen nyilvánvaló, hogy az állampolgárok vonatkozásában felügyeleti tevékenysége során észlelt jogsértés esetén az ügyész nem alkalmazhat olyan eszközöket, mint az óvás és felszólalás. Ehelyett olyan más formákat alkalmaz, mint pl. az állampolgárnak az ügyészségre való megidézése a jogsértés okainak megismerése céljából. Ilyen megidézést egész sor szocialista ország törvénye tartalmaz (pl. Szovjetunió, Bulgária). Ilyen megidézést korábban — bár nem jelentős mértékben — az ügyészségi belső utasítások alapján a lengyel ügyészi szervezet is alkalmazott.

Ez a forma gyakran elegendőnek bizonyul és alkalmazása eredményeként az állampolgár rendszerint olyan magatartást tanúsít, amelyet a törvény előír, vagy megszünteti a jogsértést. A gyakorlatban csak ritkán fordul elő olyan eset, amikor az ügyész az állampolgárnak büntetőjogi, államigazgatási jogi felelősségét kezdeményezi vagy fegyelmi felelősség megindítására, társadalmi bírósági eljárás lefolytatására, polgári per lefolytatására, büntetőeljárás, nyomozás elrendelésére tesz javaslatot.

Az ügyészség szervezetét tárgyaló II. fejezet (7—21. cikk) a korábbi törvény rendelkezéseihez képest nem tartalmaz lényeges változásokat. A törvény az ügyészi szervek rendszerén belül három fokozatát különbözteti meg: Legfőbb Ügyész, vajdasági ügyészek és járási ügyészek. A szolgálati alárendeltség jellegét tekintve szintén nem rendelkezik különös sajátosságokkal. Ugyanakkor jelezni kell, hogy az 1967. ápr. 14-i törvény, amely a Lengyel Népköztársaság Ügyészségét széles jogkörrel ruházza fel, gyakran új követelményeket állít a korábbiakhoz képest. Így pl. a III. fejezet 10. cikke magas követelményeket támaszt az ügyészi jelöltekkel szemben. A jelöltnek a magas erkölcsi követelményeken túl felsőfokú jogi végzettséggel, ügyészi gyakorlattal kell rendelkeznie és nem lehet fiatalabb 25 évesnél. Ez lehetővé teszi annak feltételezését, hogy az ügyészség dolgozói ilyen összetételben sikeresen megvalósítják az ügyészségről szóló új törvény előírásait.

Az ügyészek tevékenységét tárgyaló III. fejezetet illetően (22—56. cikk) két kérdést kell érinteni. Az egyik kérdés az ügyészség új kötelessége (38—40. c.), amely a bűnözés területén vizsgálatok lefolytatásában jelentkezik. Az ügyészi tevékenység e formájának jogszabályi megfogalmazása nemcsak a nyomozási és bírósági szervek folyó tevékenysége szempontjából jelentős, hanem igen fontos a széles megelőző tevékenység oldaláról is, amelyet az ügyészi szervek javaslatára más szervek is kötelesek megvalósítani, különösen a népgazdasági igazgatás és ellenőrzés szervei.[5] A vonatkozó törvényi előírás (39. cikk) lehetővé teszi a legfőbb ügyész számára, hogy megfelelő

[3] Hangsúlyozni kell, hogy az ügyészi hatáskör korlátozása a helyi hatalmi szervek vonatkozásában, amely jelenleg is szerepel egyes törvényekben, az utóbbi időben és ma is, kritika tárgyát képezi a jogirodalomban. Az irodalomban utalnak arra, hogy az ilyen megoldás ellentmond Lenin koncepciójának a szocialista típusú ügyészségek feladatairól és funkcióiról vö. P. Nedbajlo „A szovjet jogi normák helyes megvalósításának jogi garanciáiról" SZGP 1957. 6. sz. 24. old.; J. Paliwoda: Az ügyészi általános felügyelet. Varsó, 1961. 32—33. old.; továbbá Perfilev V. recenzióját „Az ügyészi felügyelet a Szovjetunióban" c. könyvről (Moszkva, Jurlit. 1966.) „Szocialiszticseszkaja zakonnost" 1957. 4. sz. 94—95. old.

[4] A szovjet jogirodalomban e problémával csak egyetlen tanulmány foglalkozik: Berezovszkaja Sz. G. „Az általános felügyelet jogi formái a törvényeknek az állampolgárok által történő végrehajtása felett." SZGP 1956. 2. sz. — A lengyel jogirodalomban a problémával kapcsolatosan elég széles irodalom található. J. Paliwoda: „Az általános ügyészi felügyelet" Varsó, 1961. 19—34. old.; Frantisek Dombrovski: „Az államigazgatási határozatok ügyészi ellenőrzése" Poznan, 1963. 185—190. old.

[5] L. a „Tribuna Ludu" 1967. ápr. 15-i 103. számában közölt „A társadalmi érdek védője" c. cikket; Jerzy Smolenski: A Lengyel Népköztársaság ügyészségéről szóló új törvény. — Pantswo i Prawo 1967. 8—9. sz. 260—268. old.

javaslatot terjesszen a vonatkozó szerv elé (amelynek törvény-kezdeményezési, vagy jogszabályalkotó hatásköre van) a rendelkezések megváltoztatására, új jogszabály kibocsátására vagy a bűnözés megelőzése céljából más cselekmények realizálására.

A törvény a legfőbb ügyész kötelességévé teszi, hogy tájékoztassa a Minisztertanács elnökét és az érdekelt minisztereket a törvényességi ellenőrzés legfontosabb eredményeiről és kötelezi arra is, hogy megfelelő javaslatokat tegyen az észlelt hiányosságok kiküszöbölése vagy a gazdasági és igazgatási tevékenység megjavítása érdekében (42. cikk).

Az 1967. ápr. 14-i törvény megszüntette azt a Lengyel Népköztársaságban érvényesülő, más szocialista országokkal összevetve tarthatatlan állapotot, amikor a legfőbb ügyésznek nem volt joga általános felügyeleti tevékenysége során megtámadni a miniszter által kiadott általános jellegű aktusokat (utasítások, direktívák stb.). Az új jogi szabályozás ezen a területen is változtatást eszközöl. A törvény 56. cikke szerint, ha a legfőbb ügyész az általános jellegű jogi aktust vagy utasítást törvényellenesnek minősíti, akkor közvetlenül a miniszterhez fordulhat és javaslatot tehet a vonatkozó aktus megváltoztatására vagy hatályon kívül helyezésére.

Jelezni kell, hogy a törvény III. fejezete sokoldalúan szabályozza az államigazgatási aktusok törvényességével kapcsolatos kérdéseket, különösen azokban az esetekben, amikor az államigazgatási eljárásról szóló kódex[6] rendelkezései nem kerülnek alkalmazásra, valamint szabálysértési (büntető-államigazgatási) eljárásban (44. és köv. cikkek).

A törvény széles beavatkozási lehetőséget ad a helyi államigazgatási határozatok és aktusok törvényességi ellenőrzésére. A törvény nagy figyelmet szentel az ügyészség és a helyi államhatalmi szervek közötti kölcsönös kapcsolat elveinek a törvényesség betartása, a társadalmi tulajdon védelme és az állampolgári jogok biztosítása területén (3. cikk 7. pont).

Ami az ügyészi óvást és felszólalást illeti, ezek alkalmazási rendjének szabályozása nem tér el különösen a Szovjetunió és más szocialista országok vonatkozó szabályozásától. Éppen ezért a cikk szerzője nem tartja szükségesnek ez utóbbi eszközökkel kapcsolatos törvényi rendelkezések részletesebb ismertetését. Ebből következik, hogy a fejlődés jelen szakaszán nem is annyira ezeknek az aktusoknak új szabályozására van szükség, hanem azok minőségének és hatékonyságának növelése a fő feladat.

Nekem úgy tűnik, hogy az 1967. évi április 14-i törvény 3. fejezete teljesebb lenne, ha olyan szabályt tartalmazna, amely előírná a társadalom részvételének szükségességét az ügyészség előtt álló feladatok megoldásának segítése területén. A társadalom részvétele az ügyészi feladatok ellátásában különböző formákban már ma is megvalósul egyes szocialista országokban. (Pl. Szovjetunió, Bulgár Népköztársaság stb.) Ez a jelenség kétségtelenül új fejlődési tendenciát jelez az ügyészség előtt álló feladatok megvalósításában a szocializmust építő országokban a fejlődés mai szakaszán.

Az ügyészség által a szocialista típusú államokban gyakorolt funkciók különböznek azoktól a funkcióktól, amelyeket korábban az ügyészség gyakorolt és amelyet gyakorol más tőkés államokban. Az ügyészség bűnüldöző szervből önálló állami szervvé vált, amelynek a törvényesség biztosítása a kötelessége.

A szocialista típusú ügyészség megváltozott funkciói jutnak kifejezésre a szervezeti jellegű rendelkezésekben is. Ezek a változások főleg abban állnak, hogy az ügyészség elkülönül az igazságügyminisztertől, szervezetileg önálló és teljesen független a helyi szervektől, sőt a kormánytól is.

Azt az új funkciót, amelyet a szocialista országokban az ügyészségek gyakorolnak, véleményem szerint elsősorban az általános felügyeleti funkció fejezi ki.

Ugyanakkor az ügyészi általános felügyelet terjedelme az irodalomban vitatott kérdés. Eltérően szabályozza ezt a problémát az egyes szocialista országok vonatkozó joganyaga is. Rendszerint az általános felügyelet alanyai mellett, amelyek a szocialista országok többségében az államigazgatás szervei, utalás történik a helyi hatalmi szervekre, a társadalmi szervezetekre, az állami alkalmazottakra (hivatalos személyekre) és állampolgárokra.

Az 1967. ápr. 14-i törvény „az általános felügyelet" kifejezés helyett „a jog megtartása feletti ügyészi ellenőrzés" kifejezést használja. Adott esetben a törvényhozót az az elv vezérelte, hogy a lengyel államigazgatási jogban (anyagi és formális értelemben) „a felügyelet" kifejezés rendszerint felettes szerv megjelölésére utal, jogorvoslati tartalmú, amely az alacsonyabb szervek által kibocsátott aktusok megsemmisítési és megváltoztatási jogában, valamint kötelező utasításadási jogban jelentkezik. Ugyanakkor ismeretes, hogy „az ügyészi felügyeletnek minden közigazgatási hatóságtól eltérően semmiféle közigazgatási kérdésben sincs semmiféle döntő szava".[7] Éppen ezért „a felügyelet" kifejezés használata a törvényesség betartása feletti ügyészi ellenőrzéssel összevetve a Lengyel Népköztársaságban nem volt szerencsés. Ezért „az ellenőrzés" terminus használata pontosabbnak bizonyul.

Az „általános" kifejezés, mint ismeretes, az ügyészi felügyelet tárgyi szférájához kapcsolódik; idetartoznak az állami szervek, a társadalmi szervezetek, vállalatok, hivatalos személyek, állampolgárok. Ezeknek az alanyoknak nagy száma következtében nehézségek merültek fel a kimerítő jellegű felsorolást illetően az irányukban megvalósuló ügyészi felügyelet fajtájának meghatározása területén. Éppen ezért ezt az ügyészi felügyeletet általános felügyeletként jelölték, amely univerzális jellegű és megvalósul az összes államigazgatási szervek, a társadalmi szervezetek, a vállalatok, hivatalos sze-

[6] A Lengyel Népköztársaság államigazgatási eljárási kódexét a Szejm 1960. júl. 14-én fogadta el. A törvény 1961. jan. 1-én lépett hatályba. Az ügyésznek az államigazgatási eljárásban való részvétele az eljárás szerves részét képezi (143—150. cikk). — Ugyanez a helyzet az ügyésznek az államigazgatási eljárásban való részvételével kapcsolatban Csehszlovákiában, Jugoszláviában és Magyarországon is. Ezekben az országokban ugyanúgy, mint Lengyelországban 1955 és 1957 között államigazgatási eljárási kódexeket fogadtak el. Ld. erről részletesebben J. Paliwoda „Általános ügyészi felügyelet" Varsó 1961. 109—125. old.

[7] Lenin Művei 33. köt. Bp. Szikra, 1953. 361. old.

mélyek és az állampolgárok vonatkozásában.[8]

Bár az ügyészi felügyelet konkrét és közvetlen felügyelet marad, mégis előfordult és ma is előfordul az általános felügyelet fogalmának olyan hibás megközelítése, amikor „az általános" kifejezést mint meghatározatlan, pontatlan, nem eléggé konkrét megjelölésként használják. Ebből kiindulva célszerűbb lenne a korábbi „általános felügyelet" meghatározást az ügyészi tevékenység e szféráját pontosabban kifejező meghatározással felcserélni. Ilyen meghatározás véleményünk szerint „a törvényesség megtartása feletti ügyészi ellenőrzés", amit az 1967. ápr. 14-i törvény alkalmaz.

A törvény III. fejezetének vizsgálata során utalni kell arra is, hogy a törvény rögzíti az ügyészek kötelességeit az egységes és helyes jogalkalmazás, a társadalmi érdekek védelme területén, különösen az ügyésznek a polgári eljárásban való részvétele útján. Abból kiindulva, hogy adott esetben ezt a törvényesség, az állampolgári jogok és a társadalmi érdekek védelme megköveteli, az ügyész adott esetben köteles a büntető ügyben polgári keresetet kezdeményezni vagy támogatni, vagy a polgári ügyben felperesként fellépni, de emellett joga van részt venni a bírói eljárás bármely szakaszában is. A törvény fenti rendelkezései az ügyész szerepének további elmélyülését fejezik ki a társadalmi érdek védelme területén. Ez a szerep teljesen más, mint a tőkés államokban, ahol a jog alapvető elve, hogy a polgári viszonyok lényegüket tekintve magánjogi jellegűek.

A törvény részletesen szabályozza az ügyészi felügyelet kérdéseit, a büntető ítéletek végrehajtásának törvényességi felügyelete, az előzetes letartóztatásról szóló aktusok törvényességi felügyelete, valamint a szabadságvesztéssel kapcsolatos egyéb határozatok és rendelkezések törvényességi felügyelete területén. Abban az esetben, ha megállapítást nyert, hogy a szabadságvesztés törvénytelen, az ügyész köteles azonnal rendelkezni a letartóztatott szabadonbocsátásáról (33—37. cikk).

Az új törvény megszüntette az ügyészségnek általános és katonai ügyészségre való kettéválasztását, amely az új törvény elfogadásáig Lengyelországban érvényesült. Az új törvény V. fejezete (70—77. cikk) csak azokat a különbségeket (sajátosságokat) juttatja kifejezésre, amelyek a katonai szolgálat sajátos feladataiból, szükségleteiből adódnak. A törvény fenntartja a legfőbb katonai ügyész intézményét. Azonban ez utóbbi a legfőbb ügyész egyik helyettese, aki a katonai ügyészség szerveinek is vezetője.

Az utolsó, VI. fejezet ideiglenes és zárórendelkezéseket tartalmaz (78—88. cikk), hogy ezáltal is lehetőséget adjon a törvény tartalmának részletes megismerésére. A törvény közzétételét követő egy hónap elteltével lépett hatályba (88. cikk).

Befejezésül jelezni kell, hogy a törvény nyelvezete világos és pontos, ami különösen jelentős az ügyészek számára, akik mindennapi munkájukban alkalmazzák.

Paliwoda, József

[8] Kedvezőbb a helyzet az ügyészi felügyelet más területeit illetően. Itt lehetőség volt arra, hogy a felügyeleti fajtát kifejező egyszerű és pontos elnevezést használják. Ld. erről Sz. G. Berezovszkaja: „Az ügyészi felügyelet a szovjet államigazgatásban" Moszkva, 1954. 44. és köv. old.

JOGIRODALOM

*Gerhard, Haney: Sozialistisches Recht und Persönlichkeit.**

A szocialista forradalommal kezdődő társadalmi átalakulás célja a magántulajdon, a kizsákmányoló termelési viszonyok és az ezekhez kötődő tudati viszonyok, magatartások megszüntetése, olyan „emberi" társadalom létrehozása, melyben minden ember kifejlesztheti sokoldalú képességeit, személyiséggé válhatik. Ez az átalakulás nem embereken kívül megy végbe, hanem magukban az emberekben, mindennapi tevékenységükben, viszonyaik pozitív irányú alakulásában, tudatuk, jellemük formálódásában. Ebben a folyamatban a társadalom mint egész és annak tagjai, részei elválaszthatatlanul egybe tartoznak. Egy olyan társadalmi átalakulás, amely nem érinti a társadalom tagjainak gazdasági, politikai, tudati változásait, már önmagában is merő képtelenség. Így a társadalom változása szükségképp egybe kell essék az emberek kisebb vagy nagyobb körének alakulásával és megfordítva, az egyes emberek és viszonyok változása egyben a társadalom változását is jelenti.

E változások már az előbbiekből is kitűnően nem valamilyen, az egyes embereken „kívül álló", elvont társadalom átalakítását célozzák, hanem az egyes emberek formálását. Ennek következtében a szocialista forradalmi átalakulás „emberközpontú", melynek célját, értelmét, eredményességének mértékét a dolgozó ember adja.

1. A személyiség kibontakozásának bonyolult problémái iránt a forradalmi átalakulás kezdete óta ismert érdeklődés különösen megnőtt az utóbbi években a társadalomtudományok terén. A szocialista állam- és jogtudományi irodalom a dolgozó ember személyiséggé válásának kérdéseivel ez ideig főleg az alapjogok oldaláról foglalkozott. A személyiséggé válás folyamatában a szocialista jog szerepével állam- és jogelméleti szinten és átfogó igénnyel elsőként Gerhard Haney „Sozialistisches Recht und Persönlichkeit" című monográfiája foglalkozik.

Szerző itt tárgyalt műve a szocialista jog alapvető funkcióját az emberi magatartás olyan új feltételei és követelményeinek megteremtésében látja, melyek között az egyén képességeit sokoldalúan fejlesztheti, jellemét formálhatja, olyan személyiséggé válhatik, aki össztársadalmi dimenziókban gondolkozik, ítél és cselekszik. Mindezek jelentik továbbá a dolgozó ember szabadságának a társadalom fejlődésével összhangban álló kimunkálását, amely kiegészül az önmagáért, embertársaiért és a társadalomért való felelősség tudatával.

A személyiséggé válás kérdéseit

* Berlin, Staatsverlag der DDR. 1967. 317 p.

nem elvont, a társadalom viszonyaiból kiszakított, téren és időn kívül álló egyénre vonatkoztatva vizsgálja. Az egyén mindig meghatározott történelmi korszakban, meghatározott osztály tagjaként létezett, a társadalomhoz és benne az államhoz való konkrét viszonyában. Éppen ezért a személyiség vagy a személyiséggé válásnak a kérdései óhatatlanul a személyiséggé válás két legdöntőbb vonatkozásának tárgyalását érintik, a személy viszonyát a társadalomhoz, azaz; segíti vagy elnyomja a társadalom (vagy annak hivatalos képviselője, az állam) az egyén képességeit, másfelől — az előbbi alakulásától is függően — felöleli az embernek a természet és a társadalom törvényei fölötti uralma kibontakozásának vonatkozásait. Egyet kell értenünk a Szerzővel, aki az ember felszabadulásának, személyiséggé válásának ügyét és folyamatát nem tekinti befejezettnek a magántulajdon megszüntetésének, az embernek ember általi kizsákmányolása és az államhatalom osztályjellege megváltoztatása puszta tényével, ezzel csupán a reális lehetősége kezdődik személyiséggé válására. A hivatkozott tények alapvetőek és döntően meghatározók az itt tárgyalt folyamatban, s kiinduló pontul szolgálnak az államhoz és társadalomhoz való új típusú viszonyulás kialakulásához, melyben jelentős feladat hárul a szocialista államra és jogra egyaránt. Ezek között említi Szerző a gazdasági-politikai átalakulást követően még fennálló, az állam és az ember régi kapcsolatát tükröző hamis tudati maradványok létezését és hatását; a tudományos és technikai forradalom előrehaladása által felvetett számos új problémát, amelyek az egyének egymás közötti és az államhoz való viszonyukat érintik, vagy ezek új és új módon való szabályozását teszik szükségessé. A személyiséggé válást semmiképpen sem tekinthetjük valamiféle spontán önmagától végbemenő, hanem tudatos folyamatnak, amelyben az egyest önállóságra és öntevékenységre, a szabadság tudatára és a társadalomért való felelősségre kell nevelni és késztetni. E folyamat az állam- és jogtudománytól is igényli az egyén jogi helyzetével való tartalmi foglalkozást a jogalkotás, a jogalkalmazás, a jogtudat kialakítása tekintetében, valamint az egyénnek a szocialista államhoz való új viszonyulását tükröző új fogalmak kialakítását.

2. Szerző az állampolgár jogállását a szocialista társadalomban módszertanilag három oldalról közelíti meg, éspedig; tudományos-világnézeti-módszertani szempontból; történelmi-politikai, funkcionális és szociológiai, valamint; etikai-axiológiai és nevelési oldalról. A megközelítésnek az itt felsorolt oldalai elválaszthatatlanok, átmennek egymásba, és valamennyi témakör tárgyalásánál az említett oldalak mind fontos szerepet kapnak. A szocialista jog és személyiség összefüggéseinek sokoldalúsága és bonyolultsága az, amely Szerzőtől a tudományos megközelítésnek e körültekintő mindenoldalúságát igényli. Már most meg kell jegyeznünk, hogy ennek a tárgyi követelménynek Szerző mindvégig messzemenően eleget tett.

A szocialista jog és személyiség viszonyát tárgyaló monográfia hét fejezetre, azon belül alcímekre oszlik. Az első tulajdonképpen problémafelvető, feladat és módszertani megközelítést tisztázó fejezet, melyben az állampolgár szocialista jogállásának különböző oldalait a „Sein" és „Sollen" vonatkozásában is vizsgálja. A „Személyiség és jog" címet viselő fejezet tárgyalja mindenekelőtt a jog és a személy viszonyára vonatkozó felfogásokat, azok jogi és szociológiai, nemkülönben filozófiai-világnézeti vetületében. Megállapítja, hogy a burzsoá jog az ember személyisége fejlesztésének nem pozitív eszköze és nem is lehet az, hiszen itt a dolgok, tárgyak világa uralkodik az ember fölött, ahelyett, hogy az ember uralkodna azokon. Az ember számára a jog is valami apriori adottként jelenik meg, amelynek az ember puszta alávetettje, holott a jogi szabályok, intézmények alakítójává kellene válnia (69. p.). Gazdagon illusztrálja az ember jogállására vonatkozó polgári felfogásokat (Radbruch, Emge, Coing, Reinach, Del Vecchio stb.), s kimutatja, hogy a személyiség fejlesztése csak a történelmi fejlődés követelményeivel szoros, elválaszthatatlan összetartozásában ragadható meg és lehet hatásos (71. p.). Az olyan „tudományos" légkörben, amely az állampolgárok „tömeg"-ét a politikai ügyek vitelében „vak"-nak és „tudatlan"-nak, „cselekvésképtelen"-nek tekinti, az ember személyiséggé fejlesztésének társadalmi méretű tudományos igénye még szubjektíve sem merülhet föl, s ez az „igénytelenség" a kizsákmányoló társadalom objektív ellentmondásainak egyik szubjektív kifejeződése.

3. Az ember személyiségének kifejlesztése, mint már jeleztük, nem valamiféle izolált emberre irányul. Az embert minden oldalúan fejleszteni valóban emberi viszonyok teremtését jelenti. Mit értsünk azonban a személyiség fogalmán? E fogalmat Szerző genetikusan kifejtendő, a kollektivitás és individualitás viszonyából indul ki. A burzsoá társadalomtudományban ismert e viszonynak nagyon változatos, lényegileg mégis azonos megfogalmazása, mely szerint a közösség kizárja az egyéniség létezésének lehetőségét, elnyomja, „szembenállásukat" térben és időben is abszolutizálja. Nem kétséges; közösség és egyén egymást történetileg és logikailag feltételező fogalmak, ezen túlmenően azonban nem szükségképpen szembenállásnak a kifejezései, hanem egymásra utaltságot, egymásrahatást, kölcsönhatást is magukban foglalnak. A szocialista állam nem önmagáért van, hanem a dolgozó emberért; míg egyfelől az állam fejlődésében az ember szerepe döntő, másfelől azonban az ember fejlődésében az állam, a társadalom (az Egész) szerepe nélkülözhetetlen. Történetileg tekintve a kérdést, ez a minden időben az állam, illetve társadalom és az egyén között fellelhető viszony *tartalmilag más és másnemű* vonatkozásokat ölelhet fel; így a kizsákmányoló társadalmakban valóban a dolgozó ember szembenállását jelenti az állammal, elembertelenedett termelési, politikai és érintkezési viszonyokat; ezzel szemben a szocialista államban új, baráti viszonyt más emberhez, az államhoz és társadalomhoz. Ez a folyamat a magántulajdon megszüntetésével az államhatalom és a munka jellegének megváltozá-

sával veszi kezdetét, azt a Szerző is világosan látja és hangsúlyozza, hogy ez önmagában olyan objektív reális lehetőség az ember alkotóerői szabaddátétele felé, amelynek konkrét formáit és módjait a társadalomnak kell *az állam és a jog segítségével is* létrehoznia. Csakis a szocialista társadalom képes biztosítani az anyagi, politikai, szellemi feltételeket ahhoz, hogy a társadalom tagjai a statisztikai általánosság mértékében, (perspektivikusan össztársadalmi méretekben) személyiséggé válhassanak.

Mégis kérdés, milyen elemekből tevődik össze a személyiség fogalma? Általános elvi megfogalmazásban személyiség a szocialista társadalom embere, aki *az új társadalom tipikus vonásait* testesíti meg (84—86. p.). Az új társadalom, illetve az új társadalom emberének tipikus vonásai pedig a következők lennének; *tudatos magatartás* éspedig a társadalmi tudatosság, az össztársadalmi dimenziókban való gondolkodás képessége értelmében; *kollektivitás, alkotó aktivitás; kulturáltság,* amely nem puszta tudást, hanem pozitív irányba mutató műveltséget, ilyen értelmű belső beállítottságot jelent, és végül; *pártosságot* a marxista munkásmozgalom célkitűzései és tudományos világnézete értelmében. A felsoroltak együttesen adják a személyiséggé fejlődött ember (belső és külső) tulajdonságainak összességét. Rámutat arra is, hogy a személyiség fogalmába sűrített tulajdonságok egyrészt mint *követelmények* jelentkeznek az egyes felé, annak nevelésében, másrészt kifejezik a „társadalmasított ember" fogalmát (Marx). Nem kétséges; ezek a tulajdonságok, emberi vonások nem alakulhatnak ki automatikusan valamiféle passzív alkalmazkodás során, hanem a külvilág aktív visszatükrözése értelmében, az új élet aktív, *tevőleges alakítása* közben.

Az itt tárgyalt kölcsönhatásos folyamatban, amely részben spontán és észrevétlenül, döntően azonban tudatosan, fokozatosan megy végbe, a jog akkor válhat funkciójának megfelelően hatékony tényezővé, ha az állampolgárok jogállásának kialakításában *nem marad el* a személyiséggé válás tényleges alakulása és mértéke mögött. A személyiség kialakításában a szocialista jognak állandóan változó és előremutató emelőnek kell lennie, s az emberekkel szemben támasztott különféle követelmények megfogalmazásában túl kell mutatnia a pillanatnyilag adott statikus helyzet határain. Az ilyen szemléletű jogi szabályozás az állampolgár jogállását nem pusztán jogok és kötelességek összességének tekinti, melyet a tényleges társadalmi viszonyoktól és lehetőségektől elkülönítetten valamilyen logikai-technikai modell szerint szabályoznia kell, hanem a jogi kategóriákon túllépve a szocialista embernek a személyiség fogalmában összefoglalt tipikus vonásait kell követnie, megragadnia és előrevetítenie.

4. Rendkívül érdekesek a tudatosság és a szocialista jog kapcsolatára vonatkozó fejtegetései. A társadalmi méretű tudatosságot a szocialista társadalomban az objektív folyamatok velejárójának tekinti. S ha a szocialista jog — itt pusztán csak elvi megfogalmazásban — a társadalmi fejlődés objektív törvényszerűségeit, az objektív folyamatok szükségleteit fejezi ki, úgy a szocialista jog szintén e társadalmi tudatosságnak egyik megnyilvánulása. A szocialista társadalomban a marxista párt tevékenysége a társadalom szükségszerű tudatosítására és a spontaneitás leküzdésére irányul. Ezt a feladatot teljesíti egyebek mellett a szocialista állam és a jog is a maga sajátos eszközeivel. Meggyőzően bírálja azt a szocialista jogi irodalomban egyébként nem ritka felfogást, mely szerint a tudatosság a jogszabályok hatályosulása területén a tudatos szokás irányába halad. Megkülönbözteti e vonatkozásban az individuális tudatosság fogalmát az össztársadalmi szintű tudatosságtól. A szocialista jognak a kizsákmányoló joghoz képest jelentkező minőségi különbségét osztályjellegének megváltozásán túlmenően abban látja, hogy a szocialista jog létrehozza a társadalmi szükségszerűség és az emberek aktivitásának összhangját, az előbbi irányba vezet és ösztönöz, feladatot tűz ki. Ilyképpen a társadalom pozitív irányú átalakításához segít hozzá, szemben a kizsákmányoló joggal, amely a fennálló társadalmi rendszer változtathatatlansága és sérthetetlensége fölött őrködik.

Természetesen a személyiséggé váltást jelentő posztulátumok nem érvényesülnek minden esetben zökkenő, akadály nélkül. Ezek optimális kibontakozása feltételezi az állam részéről a megfelelő tömegszervező munkát, megfelelő keretek létrehozását, a dolgozóknak az állami ügyek intézésében való egyre növekvő bevonása érdekében. A jog részéről pedig igényli a szükséges, jogilag garantált lehetőségek kiépítését a politikai, állami, termelési stb. apparátus valamennyi területén és szintjén. A politikai és jogi formák állandó fejlesztése és tökéletesítése *feltétele a* dolgozók tényleges hatalomgyakorlásának. Elengedhetetlen olyan *szervezési formák* kifejlesztése, amelyek az állampolgár számára jogainak gyakorlását lehetővé teszik. Az egyesnek a társadalommal való „azonulási foka" — más tényezők mellett — biztosított, tényleges társadalmi, közéleti tevékenységének is függvénye (133. p.).

Az állami, társadalmi ügyek eldöntésében, valamilyen módon történő intézésében való közreműködés juttatja csupán ki az egyes embereket a kizsákmányoló társadalmi rendben ismert elszigeteltségükből és elzártságukból, s az állam és társadalom irányításában való közreműködés fosztja meg a szocialista államot és jogot az elidegenedésnek bizonyos még meglévő látszataitól, amelyet az államapparátus munkájában esetleg jelentkező bürokratikus megnyilvánulások, elégtelen tájékoztatás, néha a jogszabályoknak az állampolgár számára érthetetlen fogalmazása stb. táplálnak.

Figyelemre méltóak érvelései és következtetései a monográfiának a társadalmi és egyéni érdek egységét tárgyaló részében, amelyben az erre vonatkozó marxista felfogást támadó demagóg polgári felfogásokat cáfolja, amely a társadalmi és egyéni érdek szocialista társadalomban megvalósuló egységét az

egyéni érdek elnyomásaként értelmezi.

5. A könyv külön feladatának tekinti a maxizmus előtti állam- és jogtudományi fogalmakhoz és szemléletmódhoz, valamint a burzsoá jogi intézményekhez való viszony tisztázását. A burzsoá jogi intézmények továbbélését illetően válasza alapvetően nemleges, a jogi formák és intézmények társadalmi-gazdasági meghatározottságánál és funkciójánál fogva. A régi jogi intézmények megszüntetésének, illetve újakkal, a szocialista fejlődés szükségleteit kifejező intézményekkel való pótlása kérdését differenciáltan tárgyalja. A hatalmi, gazdasági és tudati viszonyokat is felölelő forradalmi átalakulás módja, üteme döntően meghatározzák a régi jogi intézmények *átmeneti* felhasználásának területeit, időbeli határait és módját. Ez utóbbival kapcsolatban nem bármely jogintézmény nyerhet még csak átmeneti alkalmazást az új viszonyok közepette sem, hanem csak azok, amelyek politikailag kevésbé színezettek, illetve amelyek a jogrendszernek nem alapintézményei; másfelől helyesen mutat rá arra, hogy a szóban forgó jogintézmények nem változatlanul élnek tovább, hanem kisebb-nagyobb módosulást, funkcióváltozást szenvednek az átvétel során és annak következtében (123., 138—145. pp.).

Bonyolultabb a kérdés a nemmarxista állam- és jogtudományi fogalmakhoz való viszonyunkat illetően. Egyetértünk a Szerzővel abban, hogy a polgári társadalomra vonatkozó állam- és jogtudományi fogalmakat nem lehet a szocialista társadalmi és jogi viszonyokra alkalmazni történelmi-gazdasági és osztálymeghatározottságuknál fogva. Kétséges azonban, hogy kategorikusan elutasítható-e szinte abszolút tagadásként olyan állam-és jogtudományi fogalmak bizonyos számú létezése, amelyek a burzsoá, illetve a szocialista állam- és jogrendszer közös fogalmai lennének (17—22. pp.). Ez az álláspont nem eléggé meggyőző, hiszen a társadalomtudományokban közismert a valamennyi társadalmi-gazdasági alakulatra érvényes közös fogalmaknak a létezése és használatának megengedettsége, mint például a termelés fogalma. Így aligha lehet helyes az az álláspont, amely az állam- és jogtudományokból is kirekeszt minden általános fogalmat, mint pl. a jogszabály, jogviszony, jogképesség, cselekvőképesség közös, általános fogalmait, melyet a szocialista állam- és jogtudomány nem használhat. Bizonyos általános, elvont fogalmak szükségesek és mellőzhetetlenek, csak nem kell tőlük többet várni, mint amit nyújthatnak. Az ilyen általános fogalmaknak éppen nem az a funkciójuk, hogy az alájuk tartozó egyedeknek különbözőségeit, specifikumait kidomborítsák, hanem éppen a specifikumok háttérbe szorításával a bennük meglévő közöst emelik ki. Tehát a jogviszony, a jogszabály általános fogalmának nem az a rendeltetése, hogy kiemelje a burzsoá és a szocialista jogviszony, illetve jogszabály lényegi különbségét, hanem az, hogy annak alapján a jogszabály *más társadalmi szabálytól*, a jogviszony pedig *más nem-jogi társadalmi viszonytól, megkülönböztethető legyen.* Amikor tehát Szerző nagyon helyesen a burzsoá állam- és jogrendszeren túlhaladó szocialista állam- és jogfejlődésben a diszkontinuitást húzza alá domináns elemként, s ezzel egyidejűleg felismeri abban a kontinuitás bizonyosmérvű jelentkezését (bár csökkenő tendenciával), nem teszi ezt a tudományos fogalmak esetében.

Az elmondottakon túlmenően más irányban is van ennek jelentősége, hiszen a burzsoá és a szocialista állam- és jogtudomány között folyó világnézeti, tudományos és módszertani vita is feltételezi bizonyos általános fogalmak létezését, vagy azonos módon való felfogását, mint azt a gondolkodás logikai alaptörvénye is megköveteli. Kétségesnek látszik; vajon a burzsoá állam- és jogtudományban ismert vagy használt minden állam- és jogtudományi fogalmat specifikusan „burzsoá" fogalomnak kell-e tekintenünk? Az állam- és jogfejlődés, valamint az állam- és jogtudomány eddigi előtörténete nem termelt-e ki olyan általános fogalmakat, amelyek tehát genezisüket tekintve nem burzsoá eredetűek, mégis használtak? Általános megfogalmazással a szocialista állam- és jognak, valamint az állam- és jogtudománynak a burzsoá állam- és jogrendszerhez, illetve állam- és jogtudományhoz való viszonya az abszolút (lényegit és nem-lényegit, tartalmat és formát magában foglaló) tagadás viszonya-e vagy a relatív, részleges tagadásé? Úgy véljük ezekkel a kérdésekkel érdemes foglalkozni. Hangsúlyozzuk még egyszer, hogy a burzsoá állami és jogi viszonyokra illő, azokra vonatkozó specifikus fogalmakat kétségkívül nem lehet módosítás nélkül a szocialista társadalom viszonyaira átvinni, s ebben a Szerző sok eredményt mutat fel. Idevonatkozó felfogását a jogtudomány számos fogalmának esetében illusztrálja. (Így például: jogegyenlőség, tulajdonjog, munkához való jog, az alanyi és tárgyi jog és a jogilag releváns magatartás fogalmaival kapcsolatban.) Ellenvetéseink mit sem vonnak le Szerzőnek az új viszonyok új módon való fogalmi megragadására irányuló törekvéseinek értékéből, jelentőségéből.

6. Szerző a szocialista jog és a szocialista erkölcs minőségileg új kritériumainak kimunkálásában és szintézisbe foglalásában jelentős előrelépést tesz az eddig ismert felfogásokhoz képest. A szocialista jog fogalmát illetően a burzsoá joghoz képest jelentkező minőségileg új vonását Szerző nem redukálja a jog osztálylényegének megváltozására, pusztán új osztályakarat kifejezésére (38—40. pp.). A minőségi változás e helyen *több, nem csupán az osztályakarati elemet érintő vonatkozást foglal magába,* ugyanis könnyen az a látszat keletkezhetik, hogy a jog formája állandó, csupán osztálytartalma változna. A szocialista jog fogalmának új minősége összetett, amely az osztályakarat új jellege *mellett* jelenti a szocialista jognak azt az elszakíthatatlan objektív sajátosságát, hogy képes a társadalmi és egyéni érdek összhangjának kifejezésére, a társadalmi viszonyok állandó átalakítására ösztönöz, a pillanatnyilag adott viszonyokhoz képest előremutató és valóban pozitív emberi értékek foglalata, mely tulajdonságokból szükségképpen következik végül annak nevelő funkciója. A szocialista jog fogalmának leíró kifejté-

se sok új gondolatot tartalmaz, amelyek a további kutatásokra ösztönöznek, s amelyek a gyakorlati politikai-jogi tevékenység számára gazdag útmutatást nyújtanak.

Újszerű a kérdésfelvetés módja, az elemzés aspektusai, ahogyan a szocialista erkölcs és a jog viszonyát, fogalmi elhatárolását megkísérli. A két jelenség kapcsolatát *egységükben* ragadja meg, amely kifejezésre jut funkciójuk, osztályalapjaik, a társadalom tagjaihoz, a történelmi fejlődéshez való viszonyuk megegyező voltában, jórészt érvényesülésük módjában is. A szocialista jog és erkölcs egységén belül az összetartozást, megegyezést kifejező domináns összefüggések jól sikerült és meggyőző kifejtéséhez képest nem tekinthető megoldottnak a kettő fogalmi elhatárolása a könyvben. Mindenesetre, a két normarendszer egységén belül jelentkező (és mozgásban lévő!) különbségek, ellentmondások és ellentétek elemző feltárása és megállapításai elismerést érdemelnek, s a további kutatás számára új perspektívákat mutatnak. Ez különösen a jog és erkölcs axiológiai érintkezési pontjainak vizsgálata tekintetében jelentős. Megállapítja, hogy az igazságosság fogalmában kapcsolódik össze a legszorosabban a szocialista erkölcs és a szocialista jog, „az igazságosság kategóriájában jut a szocialista jog értéke a legkoncentráltabban kifejezésre", s ez a fogalom a szocialista jog értékének legelvontabb kifejezése. (178. p.)

7. Mint már hangsúlyoztuk, a személyiség kibontakozása alapvetően nem spontán folyamat, hanem tudatos ráhatás, nevelés eredménye is. Nevelés eredménye annak nemcsak szűkebb, szó szerinti értelmében, amikor szinte tételszerűen tudatosítjuk az objektív fejlődést kifejező politikai, gazdasági, erkölcsi, jogi, kulturális stb. követelményeket, célokat és eszméket, hanem alakítólag hatnak a személyiség fejlődésére maguk a társadalmi viszonyok is. Ennek a folyamatnak az egyes *nem passzív szemlélője*, hanem *alakítója* is, melyben a változó viszonyok visszahatnak az azokat formáló emberre is. Itt mutatkozik meg a dolgozó embert nevelő, személyiségét formáló, gazdagító szerepe az állami-társadalmi ügyek intézésében való részvétel minden helyes formájának. A politikai, gazdasági, társadalmi, kulturális életben való aktív részvétel új társadalmi szokások, normák, új szemléletmód kialakulásához vezet, sőt új tulajdonságokat nevel ki az egyénben is, amelyek a társadalmat integráló tényezőként funkcionálnak. Ennek érdekében szükségesnek tartja a Szerző megfelelő jogi fogalmi apparátus kidolgozását. Így pl. a jogilag releváns magatartások negatív meghatározása helyébe a pozitív cselekvés konkrét fogalmait tekinti előbbrevivőnek, amely alapvetően arra ad választ, hogy „mit kell tenni", nem pedig, hogy „mit nem"! A negatív meghatározások kívülről jövő tilalmakként, az egyéni érdekszféra korlátozásaként hatnak, ehhez képest a pozitív meghatározások ösztönöznek, bíztatnak az egyesben meglevő pozitív törekvések megvalósítására. Ily módon a nevelési folyamat nem kívülről ható törekvés lesz, hanem olyan, amely az egyes ember saját egyéni fejlődésére, tulajdonságaira épít. Helyesen óv attól a Szerző, hogy az ezzel kapcsolatosan elképzelhető politikai, jogi, szervezési és működési formák túlzott közelítése az egyénhez a gyámkodás, az önállóság csökkentéséhez vezethet, a kívánttal szemben ellentétes nevelő hatásokkal.

*

Egy recenzió nem vállalkozhat arra, hogy egy tematikájában és gondolatokban oly gazdag mű, mint Haney professzor monográfiája, belső értékeit hűen tolmácsolja. A szocialista jog és személyiség sokrétű összefüggéseinek általunk érintett elemei csupán a tárgy megközelítési módjait, lényegesebb összefüggéseit érzékeltethetik, ennélfogva az csakis töredékes lehet.

Mindvégig mélyen elemző és sokoldalú összefüggéseket feltáró vizsgálódása a „burzsoá jogi horizont" szocialista túlhaladásának elismerésre méltó példája. Olyan ponton ragadta meg a problémákat, amelyek mind az egyén, mind pedig a társadalom érdekében a jobb megoldásokhoz hozzásegítenek. Munkája alapos filozófiai igényű feldolgozás, mely a filozófiai és jogi irodalmi források, az állam- és jogtörténeti anyag széleskörű és mély ismeretéről tanúskodik. Eredményei, kérdésfelvetéseinek sokoldalúsága, s a személyiség hatékonyabb alakítását, fejlesztését széles körűen érintő gondolatai jelentős értékkel, gazdagítják a szocialista állam- és jogtudományt.

Szotáczky Mihály

*Asztalos László: „A polgári jogi szankció"**

Az átlagában is színvonalas magyar polgári jogi irodalom szintjéhez mérve is jelentős munkát bocsátott közre az Akadémiai Kiadó Asztalos László monográfiájának kiadásakor. A kötet a polgári jogi szankció elméleti és gyakorlati kérdéseinek összefoglalását tűzi ki célul, és kimagasló színvonalon oldja meg ezt a — jogirodalmunkban átfogó előzmények nélkül álló — feladatot. Ezen túl azonban Szerző a polgári jog egészére — sőt gyakran a civilisztika egész területére — kiterjesztve, nemegyszer a jogelmélet szintjére emelkedve alkotja meg saját rendszerét. A marxizmus—leninizmus tételeinek alkotó módon történő alkalmazása, a dogmatikai kérdésekbeni teljes biztonság és a lenyűgöző méretű irodalmi és gyakorlati anyag fölényes uralma egyaránt feltétel nélkül jellemzik a könyvet, amely erényei folytán méltán számíthat a jog iránt valóban tudományos igénnyel közeledők érdeklődésére, elismerésére és — nyilván nem egy kérdésben — vitára késztető ellenvéleményére is.

A könyv egyik legfontosabb sajátossága és legfőbb értéke a koncepciózus gondolatvezetés. Hatalmas anyagát, a nagyszabású irodalmi apparátust Szerző úgy kezeli, hogy az olvasó számára jobban világossá válnak saját gondolatmenetének markáns erővonalai is. A témájához kapcsolódó szerzők állásfoglalásainak szinte kimerítő feldolgozása ily módon egyáltalán nem saját gondolati vénájának erőtlenségét leplezi, ha-

* Bp. Akadémiai Kiadó, 1966. 441 p.

nem eredeti koncepciójának tisztább kikristályosítását szolgálja.

I. A műnek ez az értéke nagyszerűen kidomborodik a könyv első részében, amely Szerzőnek a polgári jogi szankció általánosabb kérdéseivel kapcsolatos álláspontját foglalja össze, s így mintegy a munka *általános részének* tekintendő.

E részben külön-külön kerül megvilágításra *a szankció, mint a jogszabály és mint a jogviszony eleme.* Ez a különválasztott vizsgálat annak a szerzői álláspontnak a következetes végigvitelét jelenti, amelynek kiindulópontját a jogszabály és a jogviszony dialektikus kapcsolatának újszerű felfogása képezi.

1. A polgári jogi szankció általános problematikáját elemző rész elsőként *a kényszer, a meggyőzés* és *a szankció* kategóriáit elemzi, és egymáshoz való viszonyukat vizsgálja. A feldolgozás a polgári jogi szankció sajátosságait tartja szem előtt, de a tárgyalt kérdéseknek a polgári jogon jóval túlmutató, általános megközelítését jelenti. Ez az általános, *jogelméleti szinten* történő vizsgálódás, a jogelméleti szemléletmód egyébként az egész első részre jellemző, és mind a feldolgozott kérdések megválasztásában, mind a kifejtett megállapítások és tételek általános érvényességében kifejezésre jut.

A jog és a szankcionáltság egymáshoz való viszonyának taglalása során Szerző a szocialista jogelmélet jelentősebb álláspontjaira építve, de azokat jórészt kritikailag meghaladva fejti ki nézetét. Álláspontja szerint *a jogszabálynak fogalmi eleme, szükségszerű része a szankció,* viszont nem feltétlenül, nem minden esetben megvalósuló eleme a jogviszonynak. Ezzel a felfogással feloldódik az a látszólagos ellentmondás, amely a szankcionáltságot szükségszerűen magában foglaló szocialista jogfogalom és az önkéntes jogkövetés egyre erősödő tendenciája között mutatkozott, és amely az Asztalos könyvében kritizált jogelméleti álláspontokra vezetett. Szerzőnknél eltűnik ez a látszólagos kontraverzia, mivel felfedi, hogy külön jelentkezik a szankció, mint *a jogszabály eleme* és külön, mint *a jogviszony lehetőségi és realizálódó eleme.*

Szerző élesen *különválasztja a szankciót és az állami kényszert,* a két kategóriát tisztán elkülönítendőnek tekinti. A szankcióval kapcsolatban bemutatott gondolatmenethez hasonló okfejtéssel foglal állást amellett, hogy „a szocialista jognak is lényegi és nemcsak fogalmi eleme a kényszer". Ezt nem zárja ki az a tény, hogy az önkéntes jogkövetés fokozottabb előtérbekerülése folytán a kényszer eleme a jogviszonyokban egyre kevésbé realizálódik, mind többször marad meg a lehetőség állapotában. A szankció és a kényszer egymáshoz való viszonyát úgy határozza meg, hogy a jogi normának mindkettő részét képezi és párhuzamos a létük a jogviszonyban is. Az utóbbiban azonban csak lehetőségként, méghozzá eltérő lehetőségként, mivel igen gyakran — különösen a polgári jogi viszonyokban — a szankció realizálódása a kényszer közbejötte, realizálódása nélkül is végbemehet. A szankció és a kényszer a jogviszonyban akkor kapcsolódnak össze, ha a szankció állami közreműködés, erőszak segítségével realizálódik, követi a jogviszony rendellenes mozgását. Vagyis a két kategória elsősorban a jogviszonybeli realizálódás feltételeit tekintve különbözik egymástól. Ezen túlmenően lényeges különbség az is, hogy az állami kényszer nemcsak a szankcióhoz, mint egyfajta jogkövetkezményhez, hanem egyéb — a szankciónál gyakrabban realizálódó — jogkövetkezményekhez is kapcsolódhatik.

Rendkívül érdekesek e körben azok a fejtegetések, amelyek *a szankció* és *a kényszer* fogalmait *a nevelés, ösztönzés és az önkéntes jogkövetés* fogalmaival vetik egybe.

2. A könyv a szankciónak a jogszabály szerkezeti elemeként történő bemutatásához összefoglalja és elemző bírálatának tárgyává teszi *a jogszabály szerkezetére* vonatkozó burzsoá és szocialista elméleteket egyaránt. E kritikára építve fejti ki Szerző saját koncepcióját. Álláspontja szerint — a szovjet jogelmélet felfogásával szemben — a teljes, önálló jogszabály szerkezetileg *három elemből* épül fel: *a tényállásból, a rendelkezésből* és a *jogkövetkezményből.* Elveti tehát azt a nézetet, amely a jogszabály lényegét egymagában a rendelkezésben találja meg (Sejndlin, Lejszt, és Kurülev), majd árnyaltan bemutatja az egyes jogszabályelemek lényegét. Rámutat arra, hogy a rendelkezésnek a jogviszonyban történő mikénti realizálódása szerint válik a jogviszony szabályszerűvé vagy rendellenessé. A jogszabály realizálódási lehetőségének ez a kettőssége *(szabályszerűség* vagy *rendellenesség)* vezeti arra a felismerésre Szerzőt, hogy a jogi norma harmadik eleme is *kettős lehetőséget* kell magában foglaljon: egyet a jogviszony normális lebonyolódásának esetére és egyet a rendellenes realizálódás esetére. Ennek megfelelően tekinti a jogkövetkezményt a jogszabály harmadik elemének, amely — mint átfogó fogalom — a jogviszonyban vagy *joghatás* formájában, (mint a szabályszerű vagy a jogilag nem szankcionált eredményhez kapcsolódó jogkövetkezmény) vagy *szankció* formájában (mint a jogilag értékelt rendellenes eredményhez kapcsolódó jogkövetkezmény) realizálódik. Felfogása szerint tehát — az eddig általánosan uralkodó álláspontlal szemben — a szankció nem harmadik eleme a jogi normának, hanem csak egyik része ennek a szerkezeti egységnek, a jogkövetkezménynek. Ez a koncepció nem érinti azt a szerzői nézetet, hogy a szankció valóságos eleme a jogszabálynak és lehetőségi eleme a jogviszonynak is, és csak a jogviszonyban történő realizálódás stádiumában szerepel vagylagosan a joghatással.

Az a szerzői álláspont, amely a jogi norma harmadik elemét egy — a jogviszony szabályszerű és rendellenes lebonyolódásának esetét egyaránt átfogó — általános fogalommal, a jogkövetkezmény fogalmával jelöli, feltétlenül helyes. *Kérdéses azonban,* hogy megfelelő-e a joghatás fogalmi körének meghatározása. Nézetem szerint Szerző a joghatás fogalma alatt olyan különböző típusú esetcsoportokat foglal össze, amelyek eltérő sajátosságuknál fogva nem vonhatók egy azonos fogalom alá. Véleményem szerint Szerző által a joghatás fogalmában összefogott elemek csak egy vonatkozásban bírnak közös vonással, abban, hogy nem szankciós jellegűek. Ezen túl azonban lényeges különbséget kell

látnunk egyfelől a szabályszerű, másfelől a rendellenes, de jogilag nem szankcionált eredményhez kapcsolódó jogkövetkezmények között. Ez utóbbiakat tehát szerintem — a jogkövetkezmény fogalmán belül — külön kell választani a joghatás fogalma alá eső első csoportbeli (szabályszerű) esetektől. Annál inkább ez tűnik logikusnak, mivel a Szerző által a joghatás fogalmába tartozónak ítélt, de rendellenes eredményhez kapcsolódó jogkövetkezmények bizonyos mértékben a szankcióval is rokonulnak, hiszen maguk is a jogviszony rendellenessége esetén realizálódnak, és csak egyéb — részben szubjektív alapú — feltételeikben térnek el a szankciótól. *Helyesebb* tehát — *nézetem szerint* — a jogkövetkezményt, mint a jogszabály harmadik elemét három szerkezeti egységre tagolni, és ennek megfelelően joghatásról, szankcióról és egyéb jogkövetkezményekről (pl. veszélyviselési konzekvenciák) beszélni. Ezt az álláspontot erősítik azok a szerzői fejtegetések is, amelyeket a könyv a szankciók realizálódásának objektív és szubjektív feltételeit elemezve tartalmaz.

Feltétlenül helyes a könyvnek az az álláspontja, amely a szankció általános jellemző vonásainak vizsgálatát nem tekinti a jogszabálytan körében megválaszolható kérdésnek, mivel a szankció csak kivételesen realizálódó eleme a jogszabálynak. Ugyancsak egyetértek azzal a nézetével is, hogy a polgári jogi szankció, mint a jogszabály eleme — realizálódása előtt — *csak preventív,* megelőző funkciót tölt be és represszív, vagy reparatív szerepéről ekkor még nem lehet beszélni.

3. Igen érdekesen elemzi a könyv *a jogszabálynak* — s ezen belül a szankciónak — *a jogviszonyban történő realizálódását.* Mindenekelőtt különbséget tesz a jogszabály, mint önmagában létező *realitás* és a jogszabálynak *a jogviszonyban való realizálódása* között. A jogszabály és a jogviszony egymáshoz való kapcsolatát úgy fogja fel, mint egy sajátos egymásutániságot, amelyben a jogszabály teremti meg a kapcsoltságot a konkrét materiális vagy ideológiai viszony és a jogviszony, mint ideológiai társadalmi viszony között. Vagyis a jogszabály egy „materiális" tényálláshoz kapcsolja a rendelkezésben foglalt követelményt, és az ennek megfelelő vagy az ezzel ellentétes magatartás váltja ki a jogszabály harmadik elemét, a jogkövetkezményt (a joghatást vagy a szankciót).

A jogszabálynak a jogviszonyban való realizálódását vizsgálva Szerző következetesen végigviszi megkülönböztetését a jogszabályi rendelkezés megvalósulásának kettős (szabályszerű vagy rendellenes) lehetősége és a jogkövetkezmények eltérő mivolta között. Leszögezi, hogy a jogszabályok realizálódását nem a normák különböző megjelenési formái, hanem a jogszabály egyes elemei szerint kell vizsgálni, hiszen egy-egy jogviszonyban nem is realizálódik valamennyi elem. Hangsúlyozza ugyanakkor, hogy a jogi szankció nemcsak realizálódása, állami kényszer útján vagy kényszer nélkül történő alkalmazása során hat, hanem enélkül, mint jogszabályi realitás és jogviszonybeli lehetőség is (tudatos jogkövetés).

4. A monográfia — általános fejtegetéseinek zárófejezeteként — részletesen foglalkozik *a polgári jogviszony szerkezetével,* sorban elemzi a jogviszony egyes elemeit.

A témával való szoros összefüggés mellett azért is feltétlenül érdemes áttanulmányozni a könyvnek ezt a fejezetét, mert a kérdéseknek *jórészt újszerű,* jobbára teljesen eredeti és egészében is rendkívül érdekes megvilágítását adja.

Szerző koncepciójában mindenekelőtt új az, hogy — szemben a hagyományos felfogással — a jogviszonynak *négy elemét különbözteti meg.* Az általánosan elfogadott szerkezeti elemek (alany, tárgy, tartalom) mellett *negyedikként* „a jogkövetkezmény lehetőségét és realizálását" vagyis a joghatásban, illetve a szankcióban való részesítés lehetőségét és realizálódását is a jogviszony elemeként kezeli. Álláspontját azzal indokolja, hogy a jogszabály harmadik elemének, a jogkövetkezménynek jogviszonybeli konkretizálódását is fel kell tüntetni a jogviszony elemei között, nemcsak a jogszabálytani tényállás és rendelkezés vetületeit (alany, tárgy és tartalom), ahogy azt az eddigi tudományos nézetek teszik.

Ezen a legfőbb újításon kívül új felfogást képvisel a könyv a jogviszony két hagyományos elemének, a jogviszony tárgyának és tartalmának mibenlétét illetően is.

A jogviszony *tárgyával kapcsolatban* az eddig általánosnak tekinthető nézet különbséget tesz a jogviszony közvetlen és közvetett tárgya között, és az előbbi alatt a jogviszonyban szereplő alanyok magatartását, az utóbbin pedig a magatartások által célbavett dolgot értjük. A jogviszony *tartalmát* a jelenlegi tanítás úgy fogja fel, mint a jogviszony alanyait illető jogok és az őket terhelő kötelezettségek összességét. Vagyis a hagyományos doktrina a jogviszony tartalmát és tárgyát mint egyazon jelenség, az emberi magatartás lehetőségi (jogok és kötelezettségek) és megvalósult szakaszát fogja fel.

Asztalos túl absztraktnak tartja és *elveti* ezt az álláspontot. Véleménye szerint — bár a jogviszony tárgya és tartalma egymástól elválaszthatatlan és ezért a megkülönböztetésnek túlzott jelentőséget tulajdonítani nem szabad — az egyes elemek plasztikusabbá tétele más megvilágítást kíván. Az a nézete, hogy a jogviszony tárgyának és tartalmának is önállóan megvan a maga lehetőségi és realizálódási létszaka, és ezért sem helyes a kettőt egy elem különböző, egymást követő stádiumaként felfogni. Ennek megfelelően a jogviszony tárgyát a következőképpen határozza meg: „A jogviszony *tárgya* az a jogilag (társadalmilag) megkívánt, illetve a követelményhez viszonyítva megvalósult eredmény, amely a jogviszonyban realizálódik." (77. old.) A jogviszony tartalmát pedig így definiálja: „A jogviszony *tartalma* a jogviszony alanyainak konkréte lehetséges (alanyi jogosultságok és jogi kötelezettségek) illetve megvalósult magatartása, magatrtásuk meghatározott minősége." (78. old.) Az egyes elemek lehetőségi és megvalósulási szakaszának megkülönböztetését márcsak azért is hangsúlyozza, mert rendszerint eltérő szankciók kapcsolódnak hozzájuk.

A jogviszony tárgyának és tartalmának egymáshoz való viszonyára nézve Szerző úgy foglal állást, hogy azokat a tárgy és a mozgás dialektikájában kell szemlél-

nünk. A két elem (tartalom és tárgy, magatartás és eredmény) kapcsolatának jellemzésére a munkamegosztás és a magántulajdon dialektikus viszonyát hozza fel hasonlatként. Az általa bevezetett negyedik jogviszonyelem (a jogkövetkezmény lehetősége és realizálódása) kapcsolatát is bemutatja a jogviszony tartalmával és tárgyával: A szabályszerű magatartás útján létrejött szabályszerű eredmény váltja ki a joghatást (pl. tulajdonszerzés), s a rendellenes magatartás előidézte rendellenes eredmény (pl. kár, birtok elvesztése) általában szankciós jogkövetkezménnyel jár.

Azt nem lehet mondani, hogy Asztalos felfogása a jogviszony elemeiről lényegesen konkrétabb és egyszerűbb volna, mint a hagyományos nézet. Ezt azonban — véleményem szerint — nem is lehet elvárni, hiszen egy bonyolult ideológiai viszony szerkezetének maximálisan absztrahált, teoretikus vizsgálatáról van szó. Az viszont mindenképpen megállapítható és elismerendő, hogy Szerző koncepciója sokkal jobban, összehasonlíthatatlanabbul helyesebb dialektikával kapcsolja össze a jogszabályt és a jogviszonyt és ezért következetesebb és logikusabb is, mint a ma tanított elmélet. Ennek legkézzelfoghatóbb bizonyítékát magának a könyvnek további fejtegetései adják, amelyek részleteiben taglalják a jogviszony egyes szerkezeti elemeit.

A jogviszony tartalmát elemezve újraértékeli *az alanyi jog és a jogi kötelezettség* mibenlétére és egymáshoz való viszonyára vonatkozó fontosabb nézeteket, majd a jogviszony realizálódott tartalmával, a megvalósuló *magatartással* foglalkozik. Behatóan vizsgálja a magatartás objektív és szubjektív tulajdonságait, és ennek kapcsán a *jogos és a jogellenes* fogalmáról és polgári jogi értékeléséről, valamint az egyes *szubjektív mozzanatokról* (felróhatóság: vétkesség, rosszhiszem; — akarati hibák) ad áttekintő képet, a legtöbb kérdésben önálló álláspontot foglalva el. Így pl. igen érdekes — ha nem is támadhatatlan — kategóriát alkot az ún. *csökkent védelmű magatartások* fogalmával, mint a jogos és jogellenes magatartások közötti átmeneteket átfogó fogalommal. Még figyelemre méltóbbak azok a fejtegetései, amelyek *a társadalomra veszélyesség sajátos polgári jogi értelmét* és jellegzetességeit boncolgatják. A legjelentősebbek azonban e körben azok a megállapítások, amelyek a szocialista jogi személyek, mint kollektívák tevékenységének sajátos — a természetes személyek, az emberek magatartására jellemző vonásoktól eltérő — szubjektív tulajdonságaival foglalkoznak. Szerző határozottan leszögezi, hogy a természetes személyek magatartására jellemző általános szubjektív kategória, a felróhatóság (és ennek alesetei: a vétkesség és a rosszhiszeműség) nem alkalmazható a jogi személyekre, hanem tevékenységük szubjektív értékelésére egy másfajta — *a kollektívától elvárható* magatartás el nem érésében jelentkező — felróhatóságot kell bevezetni. A jogi személyek kollektíva-jellegét egyébként a monográfia más vonatkozásokban is következetesen figyelembe veszi, így pl. a jogalanyiság és az alanyi jog kérdéseinél.

5. Az eddigiekben Asztalos könyvének első (általánosnak tekinthető) részét *kizárólag az alapvető gondolatmenetet* követve tekintettem át. A recenzió terjedelmi korlátai folytán még érintőleg sem térhettem ki az egyes fejezetek ötlet- és adatgazdag problematikájának sokszínű és sokirányú elágazásaira, annak ellenére, hogy olyan *lényeges kérdések* is bő teret kapnak a könyvben, mint pl. az utaló magatartás, az önhiba, az ún. szerződéskötési akarathibák (tévedés, megtévesztés, fenyegetés) mibenléte és értékelése vagy a joggal való visszaélés.

Talán így is sikerült azonban érzékeltetnem a monográfia első felének grandiozitását és koncepciozitását a téma határainak megvonásában, a lenyűgöző rendszeralkotás sikeres törekvését és a hatalmas anyag fölényes kezelését. Olyan nagyszerű erények ezek, amelyek bőven kárpótolják az olvasót a bonyolult gondolatok követésének esetleges fáradalmáért.

II. Az első rész értékei nem csökkennek *a második részben* sem, amely a polgári jogi szankciót a polgári jogi jogviszony keletkezésétől annak megszűnéséig kíséri végig. Sőt ezekben a fejezetekben még sokoldalúbb a kérdések bemutatása, még sokrétűbb az elemzett témák köre, anélkül azonban, hogy ez az egységes szemlélet és a határozott, következetes vonalvezetés rovására menne. Az első részben lefektetett szilárd elméleti alapok, a világosan meghatározott tematikai határvonalak olyan biztos gerincet adnak a második (mondhatjuk: a különös) rész gondolatainak, hogy a viszonylagos aprólékosság sem vezet a kontúrok elhomályosítására, hanem — ellenkezőleg — azok többoldalú megvilágítását, árnyaltabb megrajzolását eredményezi.

Szerző a polgári jogi *szankciót*, annak lehetőségéből valósággá válását *a polgári jogviszony mozgásában vizsgálja* és mutatja be. A jogviszonynak ez a szemlélete új vonás a polgári jog tudományában, és Asztalos páratlanul konzekvensen és a logikai rendszeralkotás példamutató önkonómiájával viszi végig hatalmas anyagán. A jogviszony mozgását nem mint a fogalom önmozgását, nem is mint a szerződés fejlődésének absztrahálását fogja fel, hanem egyrészt mint a szabályozott konkrét társadalmi viszony mozgásának formáját, másrészt mint a jogviszony elemeiben (tárgyában, tartalmában) jelentkező sajátos — a jogi és ezen belül az egyes jogágazati módszer sajátszerűségét feltüntető — mozgást.

Asztalosnak az a tétele, hogy a szankció a jogviszonynak szükségszerű eleme, olyan része, amely — *lehetőségképpen* — végigkíséri azt keletkezésétől megszűnéséig. Az egyes szankciók azonban a jogviszony *különböző stádiumában* valósulnak meg véglegesen és ez a körülmény döntő módon rányomja jegyét az egyes szankciókra. Attól függően, hogy az egyes szankciók a jogviszonynak melyik létszakaszában realizálódnak, melyik szakaszához fűzötten válnak valósággá, a különböző szankciók eltérő funkciókat valósítanak meg. Szerző *ennek alapján kategorizálja* a szankciókat, s beszél a jogviszony keletkezéséhez, kifejlődéséhez és megoldásához kapcsolódó szankciókról. Nézete szerint a jogviszonykeletkezéshez tartozó szankciókat általában a konkrét megelőzés, a kifejlődéshez kapcsolt szankciókat elsősorban az elősegítés, a jogviszony megoldásához fű-

ződő szankciókat pedig főleg a generális és speciális megelőzést szolgáló felszámoló vagy felváltó jellegzetesség karakterizálja. Álláspontja szerint tehát a hagyományos — elsősorban a felelősségi tanban tradicionális — felosztás a szankciók hatása szerint, amely preventív, reparatív és represszív következményű szankciók között tett különbséget, csak másodlagos jegy, annak következménye, hogy az adott szankció az illető jogviszony melyik stádiumában és milyen céllal valósul meg. A megelőzés a polgári jogi — és általában a jogi — szankciók általános tulajdonsága, de különböző megjelenési formákat ölt és eltérő terjedelmű. A reparáció és a represszió pedig nem általános jegye a szankciónak. Döntőnek tehát azt tekinti, hogy az adott szankció a jogviszony melyik fejlődési szakaszához kötődik, melyik pontján realizálódik, s ennek következtében mi a fő funkciója.

Ennek a tételnek megfelelően elemzi végig a jogviszonyt a maga fejlődésében, és világítja meg az egyes stádiumokhoz tartozó szankciókat.

1. Asztalos a jogviszonykeletkezéshez fűződő polgári jogi szankcióknak *két fő formáját* különbözteti meg: a jogviszony állami elismerését és kikényszeríthetőségét, illetve a jogviszony érvénytelenségét. Az első — pozitív formában — a jogviszony keletkezése folyamán csak lehetőségi állapotban létezik: a szabályszerű keletkezéshez kapcsolódik, mint lehetőség és a jogviszony rendellenes továbbfejlődése vagy megoldása esetén válhatik realitássá. Negatív formában (az állami elismerés, a jogi kikényszerítés lehetőségének megtagadása formájában) azonban már a jogviszony keletkezésénél is realizálódhatik ez a szankció, amennyiben a jogviszonykeletkezés valamilyen módon rendellenes. A második szankció, az érvénytelenség, vagyis a keletkező jogviszony megfojtása viszont tipikusan a jogviszonykeletkezéshez kapcsolódik, mivel realizálódását a jogviszony keletkezésének rendellenessége vonja maga után.

A könyv polgári jogunknak a jogviszony rendellenes keletkezése esetén realizálódó szankcióit — eltérő jellegük és minőségük alapján — *a következőképpen osztályozza:* a) az állami elismerés és a jogi kikényszeríthetőség megtagadása, b) érvénytelenségi szankció (a jogviszony megfojtása) és c) a jogviszony érvényesként való elismerése. Általánosnak az érvénytelenséget tartja, a jogi kényszer megtagadását (államilag nem érvényesíthető kötelezettségek esete) és az érvényesként való elismerést (az érvénytelenség esete alóli kivételt szankciós jelleggel, pl. az uzsorás szerződés hatályossá nyilvánítása esetén) pedig kivételesnek.

Ennek megfelelően a továbbiakban *az érvénytelenség* szankciójával foglalkozik behatóan a munka. Alaposan taglalja a jogviszonyok érvénytelenségével kapcsolatos állami felülbírálás lényegét, és bírálja a kérdésre vonatkozó burzsoá nézeteket. (Hasonlóképpen kritizálja a culpa in contrahendo német eredetű dokrináját is.)

Sajnos részleteiben nem követhetem nyomon azokat a gondolatgazdag fejezeteket, amelyek az érvénytelenséggel általában, a polgári jogi érvénytelenséghez kapcsolódó másodlagos jogkövetkezményekkel és — külön — az állam javára marasztalás szankciójával foglalkoznak. Így csak a legfontosabb motívumok megvilágítására szorítkozom.

Szerző azt az álláspontot foglalja el, hogy az érvénytelenség szankciója egyrészt *nem kizárólagosan polgári jogi* intézmény, hanem más jogágak is — így elsősorban a munkajog, a családi jog, de az államigazgatási jog is — felhasználják, másrészt a polgári jogban *sem szűkíthető le* az érvénytelenség jelentősége a szerződési (jogügyleti) viszonyokra, hanem általános jogviszonykeletkezési szankciónak kell tekinteni.

Az érvénytelenséghez *kapcsolódó másodlagos szankciók* (eredeti állapot helyreállítása, az érvénytelen szerződés hatályossá nyilvánítása) bemutatása során különös hangsúlyt kap az irreverzibilitás mibenléte, de bőven foglalkozik Szerző az e körben felmerülő egyéb kérdésekkel (pl. e jogkövetkezmények szankciós jellegével, másodlagos — az érvénytelenséghez kapcsolódó — voltával, a hatályban tartás eseteinek elvi különbségeivel, stb.) is. Külön figyelmet érdemelnek azok az — egészükben új és egyben összefoglaló értékű — elemzések, amelyek *a negatív interesse* problematikájával foglalkoznak, ugyancsak az érvénytelenséghez kapcsolódó másodlagos szankcióként fogva fel a „biztatási kár" jogkövetkezményét.

A kérdéskör teljesnek tekinthető és sok vonatkozásban új tételeket hirdető összegezése *az állam javára marasztalásról* szóló fejezet is, amelyet Szerző e részben helyezett el annak ellenére, hogy az állam javára marasztalást nem tekinti kizárólag a jogviszonyok keletkezési stádiumához fűződő szankciónak. Álláspontja szerint az állam javára marasztalás mindig konjunktív feltételű, mindig másodlagos és mindig különlegesen szubjektív alapú — és ennek folytán mindig represszív — szankció, amely kiélezett társadalmi ellentmondások legsúlyosabb polgári jogi jogkövetkezménye.

2. A jogviszony rendellenes *fejlődéséhez kapcsolódó,* a jogviszony kibontakozását elősegítő szankciókat a könyv külön vizsgálja az abszolút szerkezetű és a relatív szerkezetű jogviszonyok körében, hangsúlyozva ugyanakkor *az abszolút és relatív* szerkezet közötti megkülönböztetés viszonylagos értékét. A megkülönböztetés értelmét és lényegét a jogellenesség abszolút vagy relatív voltában látja.

Az abszolút szerkezetű jogviszonyok lebonyolódását segítő szankciók elemzése során *a tulajdoni igény, a birtokvédelem és a személyiségi jogok körében* alkalmazást nyerő szankciókkal foglalkozik Szerző. Határozottan állást foglal amellett, hogy a tulajdoni igényhez fűződő jogkövetkezményeket (a dolog visszabocsátása; abbahagyásra, eltiltásra kötelezés) szankcióknak kell tekinteni. Hangsúlyozza azt is, hogy — különösen a szocialista jogban — a tulajdoni igény elsősorban a birtokvédelem szabályai szerint érvényesül. A birtokvédelmi eszközök közül az államigazgatási úton történő birtokvédelmet tekinti elsődleges és alapvető, sőt majdnem kizárólagos szankciónak. Mind a tulajdonjog és a birtok, mind a személyiség rendellenes fejlődéséhez fűződő szankciókat objektív alapú, konjunktív feltételű jogkövetkezmé-

nyeknek tartja, amelyek az adott jogviszonyok bizonyos értelmű módosításával járnak. E helyen tárgyalja a könyv az abszolút szerkezetű jogviszonyok védelmét szolgáló „veszélyeztetés" kérdéseit is, kiemelve a jogintézmény nagy jelentőségét.

A relatív szerkezetű jogviszonyok rendellenes fejlődését követő szankciók körében a könyv elsősorban *a szerződésszegések* jogkövetkezményeire és *a szerződési biztosítékokra* vonatkozó tételeket foglalja össze. Azokról a szankciókról szól e fejezet, amelyek a jogviszony szabályszerű lebonyolítását kívánják elősegíteni. Jelen ismertetésben szinte felsorolni sem lehet azokat a fontos kérdéseket, amelyeket a könyv e helyen tárgyal. Még az újszerű összefüggések feltárását és az új tudományos tételeket is nehéz regisztrálni, amelyekben igen gazdag a könyvnek ez a része.

A szerződésszegésre vonatkozó *általános megállapítások* (az integrált szerződésszegés-fogalom differenciálódása a szankciók oldaláról; elősegítő és felszámoló szankciók stb.) után a szerződési *jogviszony túlhúzódását* eredményező szerződésszegések, *a késedelem* és *a hibás teljesítés* problémáit vizsgálja. Különösen az utóbbival kapcsolatban tesz igen értékes megállapításokat, meghatározva a hibás teljesítés és a kellékszavatosság egymáshoz való viszonyát, és rámutatva a felelősségi tényállásoktól való eltérésekre.

A kötelem *szankciós megerősítésének* jogintézményeit két csoportra bontva tárgyalja a könyv: egyrészt a szabályszerű teljesítést *elősegítő vagy felváltó* jogintézményeket, másrészt a szerződési *érdek kielégítését biztosító* szankciós jogkövetkezményeket. Az *első* csoportban a foglaló, a kötbér és a jogvesztés-kikötés kérdéseit összegezi, és ugyancsak itt olvashatók igen érdekes megállapítások a veszélyviselés és a kockázatviselés problémáiról is. A *második* kategóriában a visszatartási jog, a zálogjog, az óvadék és a kezesség intézményei mellett a jótállásról esik szó.

3. A könyv fő vonalának alapvető tételeit Szerző következetesen viszi tovább és egységes rendszerré teljesíti ki a munkát lezáró fejezetekben. Itt mindenekelőtt a jogviszony rendellenes *megoldásához fűződő* szankciókról olvashatunk.

A jogviszony rendellenes megoldását követő szankciók realizálódásához, a lehetőségi állapotból valósággá válásukhoz a jogviszony tárgyát képező eredmény korrigálhatalan rendellenessége és egyéb feltételek — így mindenekelőtt a magatartás rendellenességének — megléte szükséges. Vagyis az e szakaszban realizálódó szankciók is konjunktív feltételűek. E szankciókat a könyv *két csoportba* rendszerezve tárgyalja: egyrészt a jogviszonyt felszámoló, másrészt a jogviszonyt felváltó szankciókról szól. Hangsúlyozza ugyanakkor a kétfajta szankció egymásmellettiségét, egymást kiegészítő, támogató voltát.

A jogviszony *felszámolásának* szankciós jellegű megoldását a szerződési — általában a relatív szerkezetű — jogviszonyok sajátosságaként fogja fel. A szerződések szankciós jellegű felszámolását és annak főbb eseteit (a felmondást, az elállást; bizonyos esetekben hatósági intézkedést) tárgyalva beszél az in integrum restitutio gazdasági lehetőséghez való kötöttségéről. A szerződés szankciós természetű felszámolásának eseteit elhatárolja a szerződés felszámolásának nem szankciós jellegű formáitól (megszüntető szerződés, felbontás) és a tulajdonviszony relatív megszűnésének — esetleg szankciós jellegű — eseteitől (rá-, be-, túlépítés).

A felváltó szankciókat a jogviszony felszámolásához kapcsolva elemzi a könyv. Fő jellemvonásuknak a reparatív jelleget tartja. *A reparációt* a tágabb értelemben vett restitució egyik alapesetének tekinti, olyan összefoglaló fogalomnak, amelynél a bekövetkező vagyoncsorbulás helyreállítása nem — a használati értéket is visszaállító — in integrum restitutio formájában, hanem az értékbeni helyreállítás formájában megy végbe. A reparáció kérdéseit, valamint *a reparáció és a felelősség* egymáshoz való viszonyát elemző fejezetek a könyvnek egyik önálló gondolatokban és rendszerező erőben leggazdagabb részét adják.

A jogviszony megszűnéséhez fűződő szankciós jellegű reparatív jogkövetkezményeket, amelyeknek közös feltételük a jogellenes eredmény és az ezt előidéző jogellenes magatartás, Szerző *öt csoportra bontva taglalja:* a) olyan szankciók amelyek a tulajdonjogi jogviszony megszűnéséhez fűződnek úgy, hogy az egyik oldalon gazdagodás áll elő, amelyet meg kell téríteni (objektív, szerződésen kívüli reparáció); *b)* olyan szankciók, amelyek előzetes szerződési kikötés alapján biztosítják a szerződésszegés esetére a jogosulti érdek értékbeni kielégítését (objektív, szerződési érdek kielégítését biztosító reparáció); c) olyan szankciók, amelyek — akár szerződésszegés folytán, akár szerződésen kívüli — jogellenes, kötelezettségszegő és felróható magatartás eredményéhez fűződnek (általában szubjektív, felelősségi kártérítési reparáció; d) olyan szankciók, amelyek a jogilag nem védett vagyoneltolódásokhoz fűződnek (szubszidiárius, alapjában objektív, jogalap nélküli gazdagodás); e) olyan szankciók, amelyek gazdagodás és felróhatóság nélküli speciális károkozáshoz fűződnek (bányakárok).

Finoman árnyalt rendszerében tehát a reparatív szankciók között *csak az egyik* — jóllehet a legjelentősebb — a felelősségi kártérítés. Szerző hangsúlyozza, hogy a szocialista jogban megnő a felelősségi reparatív szankciók jelentősége, és ennek megfelelően részletesen elemzi a reparáció és a felelősség egymáshoz való viszonyát. Egyrészt a főbb *felelősségi tanok* tételeire és azok bírálatára, másrészt — és jórészt — új eredményeket hozó önálló kutatásaira, saját elméletére építi tetszetős rendszerét.

III. A könyv *zárófejezete* (A szankciós jogviszony; a szankciók egymáshoz való viszonya) a munka alapvető gondolatainak összefoglalására alapozva a rendszert lezáró végkövetkeztetéseket összegezi. Önmagában is demonstrálja azokat a kimagasló erényeket, amelyeket a munka egésze megtestesít, és amelyeket ez a rövid ismertetés csak éppen jelezni volt képes.

Remélhetőleg azonban a recenzens fáradozása arra elégnek bizonyul, hogy *érdeklődést* keltsen a mű iránt, s annak áttanulmányozására biztassa a jog elméleti és gyakorlati művelőit egyaránt.

Vékás Lajos

*Gazda István—Kövesdi Dezső—Vida Sándor: Találmányok, szabadalmak**

A jogi munkák megjelenése, az átdolgozott újabb kiadások jelentkezése, a szerzők felkészültségének tanúsítása mellett egyben annak bizonyságául is szolgálhat, hogy a szóban forgó joganyag iránt szélesebb körű érdeklődés mutatkozik. E megállapítás helytállóságát meszszemenően alátámaszthatja ez a most második kiadást elért mű. A műszaki fejlesztés problémakörének egyre fokozódó jelentősége és a megoldást igénylő kérdések ezzel kapcsolatos széles körű jelentkezése, teszi érthetővé, hogy a négy év előtt megjelent s rövid időn belül elfogyott első kiadást most a lényegesen átdolgozott, bővített, újabb szempontokkal gazdagított második kiadás követi.

Az első kiadáshoz képest, a terjedelemben is jelentős mérvű átdolgozás több, az újabb kiadás értékét és időszerűségét gyarapító vonatkozásban jut kifejezésre. A gazdasági irányítás új szempontjainak figyelembevétele, a vállalatok közötti verseny lehetőségeinek kialakulása, az iparjogvédelemre több tekintetben érezteti hatását. Ennek figyelembevétele az itt tárgyalt anyag egyes kérdéseinek új beállításban történő tisztázását teszi szükségessé. Az újabb kiadás kellő módon feldolgozza az új gazdaságpolitikai határozatoknak és jogszabályoknak e joganyagot érintő rendelkezéseit. A gyors ütemben végrehajtott változások azonban azt eredményezik, hogy az aki e munkát most tanulmányozza, több vonatkozásban észlelhet hiányosságot, ez anyagot érintő több szabályozás feldolgozása tekintetében. A gazdaságirányítás új rendszerének kialakításában, a gazdasági élet e fontos területén számos újabb elvi álásfoglalás és jogszabály látott napvilágot oly időpontban, amikor e munka kéziratanyaga már lezárult s a könyv nyomtatásra került. Az ebből eredő fogyatékosságok azonban semmiképp sem érintik e munka értékét és használhatóságát.

Az első és második kiadás egybevetése az újabb feldolgozásnak több lényeges előnyét tünteti fel. Sor került több, korábban egyáltalán nem, vagy csak egészen röviden érintett elvi és gyakorlati szempontból jelentős kérdésnek, mint például a licencia szerződésnek, a műszaki fejlődés szempontjából egyre fokozódó jelentőséggel bíró know-how problémakörének feldolgozására. Az új kiadás értékét növeli a nemzetközi vonatkozású kérdéseknek, az újabb hazai és külföldi jogirodalom anyagának feldolgozása. A használhatóságot figyelemre méltó módon gyarapítja a jogeseteknek, a könyv tárgykörét érintő bírósági határozatoknak Vida Sándor megfelelő csoportosításában történt közreadása. Ilyen jellegű, az ezirányú joggyakorlatot könyvalakban összesítő és feldolgozó anyaggal több mint egy fél század óta nem találkoztunk. Az újabb, az 1963. évet követő bírói gyakorlatnak helyes osztályozásban történt feldolgozása nagymértékben hozzájárulhat a szabadalmi jog körében az újabb fejlődés során kialakult, gyakorlati vonatkozásban jelentős elvi szempontok megvilágításához. A függelékben összesített 78 bírói döntést egyébként a szerzők az egyes kérdések tárgyalása során feldolgozásuk körébe vonták.

Az anyag feldolgozása tekintetében egyébként most is érvényesült az a szempont, hogy e munka a jogászok körén kívül, azokkal azonos mértékben, a feltalálók, szabadalmi ügynökök, mérnökök és üzletkötők tájékoztatására is szolgál. Erre való tekintettel hasznosnak mutatkoznak a könyvben közreadott szabadalmi leírások, a beadványok célszerű elkészítésére vonatkozó fejtegetések, valamint — példamutató jelleggel — az iparjogvédelem anyagát érintő vállalati szervezeti és működési szabályzat közreadása.

A könyv anyagának alábbi ismertetése körében különösebb figyelmet érdemel az új átdolgozott kiadásnak az előzőtől eltérő, azt kiegészítő új anyaga, amely az iparjogvédelem körében végbement újabb fejlődés legfontosabb problémáit is megvilágítja.

Az első fejezet — szerzője Vida Sándor — a szabadalmi jog fejlődésének és szerepének problémakörével foglalkozik és a szabadalmi jog jelentőségének taglalása körében a szabadalmi jog fejlődésének az új gazdasági mechanizmus reformjával kapcsolatos perspektíváit is megvilágítja. A kapitalista és szocialista adottságok több vonatkozásban is eltérő jellegűek a szabadalom funkciója terén. A szabadalmi jog következetes formája a szocialista gazdaságban is fokozott mértékben ösztönzi a vállalatokat a műszaki fejlesztés előnyeinek felhasználására. E felfogás jegyében helytálló az a megállapítás, amely szerint a szocialista feltalálói jog fejlesztésében a vállalatok és a találmányok életrehívásában közreműködő, azt előmozdító személyek anyagi ösztönzését, a szabályozás jelenlegi körén túlmenő eszközök rendelkezésre bocsájtásával lenne kívánatos biztosítani. Bár a szocialista adottságok között a monopolhelyzet hátrányaitól, a kapitalista ily irányú veszély-lehetőségektől tartani nem kell, a verseny kialakulása itt is vezethet oly monopolhelyzetekre, amelyek körében a szabadalom által jelentősen alátámasztott monopólium népgazdaságilag hátrányos kihatásokkal jár. A kép teljessége kívánatossá tette volna e témakör érintését s a vállalati együttműködés jegyében, a szabadalommal rendelkező vállalat jogos érdekeinek legmesszebbmenő figyelembevételével, a hátrányos monopolhelyzet intézményes kiküszöbölésének e vonatkozásban is kialakított biztosítását. E részben figyelemreméltó tanulságok meríthetők az NDK azon jogszabályi rendezéséből, amely a vállalatok műszaki alkotásainak utóhasználatát intézményesíti a vállalati együttműködés és a kölcsönös érdekkiegyenlítés jegyében.

A 2., 3., 4. és 5. fejezetekben — szerzőjük Gazda István — amelyek a találmánnyal, az újdonság fogalmával, a szabadalmaztatás köréből kizárt találmányokkal, valamint a találmány oltalmának formáival foglalkoznak, e témakör anyaga a fejlődés menetének, a joggyakorlat újabb mozzanatainak figyelembevételével bővült. Ezek sorából figyelmet érdemelnek a műszaki alkotások fajainak részletesebb áttekintését tartalmazó fejtegetések, amelyek a könyv közvetlen anyagát képező találmány és szabadalom fogalmi meghatáro-

* Második, átdolgozott kiadás. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 1967.

zásán túlmenően, az újítás és a továbbiak során közelebbről is tárgyalt know-how kérdéseire is kiterjeszkednek. A találmány oltalmi formái között szerepel a szerzői tanúsítvány is. Minthogy ez oltalmi forma a Szovjetunión kívül több szocialista országban is alkalmazást nyer, kívánatos lett volna ez anyag bővebb kifejtése. Az iparjogvédelem nemzetközi vonatkozásaival foglalkozó 6. fejezet, melynek szerzője Vida Sándor, átfogó képet nyújt e témakör nemzetközi alakulásáról. A nemzetközi kapcsolatok fejlődésének menetét világítja meg a Nemzetközi Iparjogvédelmi Unióhoz csatlakozott országok felsorolása, az első és második kiadás anyagában végbement változás. Az 1963. évi 52 tagállam száma 1967-ig 73-ra emelkedett. Az új csatlakozó államok körében találkozunk a Szovjetunióval is. Új anyag az iparjogvédelmi jellegű fontosabb nemzetközi szerződések problémaköre, amelynek tárgyalása során szerző kiterjeszkedik a nemzetközi szerződésnek nem tekinthető, az együttműködés új formájának minősülő, a KGST országok találmányi hivatalai ajánlásainak ismertetésére is.

A 7. fejezet — szerzője Kövesdi Dezső — a szabadalmaztatási eljárás lefolytatása tekintetében nyújt hasznos tájékoztatást. A szabadalmi perek és a szabadalom tulajdonosának jogállását érintő, számos jogi kérdést felvető 8. és 9. fejezetek — szerzőjük Vida Sándor — részben az érintett kérdések bővülése, részben az újabb bírói gyakorlatnak az anyag körébe való vonása folytán jelentenek értékes gyarapodást.

Új anyagként jelentkeznek a szabadalom terjedelmének megállapítása iránti pereket, valamint a törvényességi óvást érintő fejtegetések. A szolgálati találmányra vonatkozó anyag egyes részei az e kérdés újabb szabályozását tartalmazó, a könyv megjelenését követően kiadott és 1968-tól kezdődően alkalmazott 58/1967. sz rend. hatálybalépése folytán meghaladottakká váltak.

A könyv bővült anyagának elvi és gyakorlati szempontból egyaránt figyelmet érdemlő új eleme a licencia szerződésekről szóló, Vida Sándor által írt 10. fejezet. E szerződéstípusnak világszerte, így a szocialista országokban is egyre szélesebb körben történő alkalmazása, a gazdasági problémákhoz kapcsolódó jogi kérdések tisztázásának szükségessége kétségtelenül indokolttá teszi az e szerződéstípussal való behatóbb foglalkozást. A licencia szerződések fajaira, azok megkötésére, a felek kötelezettségeinek és jogainak behatóbb vázolására kiterjedő, a figyelembejövő jogszabályok feldolgozásán túlmenően konkrét eseteket ismertető fejtegetések hasznos tájékoztatással szolgálnak az itt vázolt kapcsolatok kialakítása tekintetében. Az e körbe eső szerződéstípusok kialakítása azonban a műszaki megoldások különbözőségéhez képest, ezeknek megfelelő további differenciálódást fog igényelni.

A könyv anyagának értékes gyarapodását jelenti a Gazda István által írt, a know-how problémakörét foglalkoztató 11. fejezet. A különböző műszaki rendeltetésű, közismertté nem vált alkotásoknak és eljárási módoknak ez a nemzetközileg kialakult megjelölése, annak egyre szélesebb körű alkalmazása következtében, a problémák egész sorát veti fel. Az ezirányú, a magyar iparjogvédelmi irodalomban eddig részletesebben nem tárgyalt anyagnak a szerző által történt jól tagolt feldolgozását az új kiadás értékes bővülésének tekinthetjük. A know-how mibenlétének helytálló vázolása mellett szerző kiterjeszkedik a know-how oltalmának kérdéskörére is.

Ezirányú fejtegetései jogászi nézőpontból kritikai megjegyzéseket váltanak ki. Ezek felmerültéhez ugyan nyilvánvalóan az a körülmény is hozzájárult, hogy több oly fontos jogszabály, amely a know-how oltalom szempontjából komolyabb figyelmet érdemel, a könyv elkészülte után jelent meg. Bár a szerző is utal a know-how titkos jellegére, nem vonja le teljes határozottsággal azt az ebből eredő következtetést, hogy a know-how jogi oltalmát hazai jogunkban az üzemi titok védelmére irányuló, különböző jogágazatokban kifejezésre jutó szabályanyagban kell keresnünk. A tisztességtelen verseny szabályanyagán kívül, amelynek alkalmazását a Párizsi Uniós egyezmény 10 cikke is előírja, utalhatunk itt a Büntető Törvénykönyv 228. §-ának a találmány körébe nem tartozó, hasznosítható műszaki megoldások engedély nélküli felhasználása tekintetében megállapított szankcióra, amely különösen ily anyagnak külföldre való meg nem engedett eljuttatása esetén vezethet a büntetés kiszabására. A tisztességtelen verseny 15. §-ában foglalt rendelkezéshez hasonlóan az 1967. évi munkajogi szabályozás több lényeges rendelkezése is az üzemi titok oltalmára irányul. Ez az újabb szabályozás az üzemi titok oltalmának körét kiterjeszti, mert az illetéktelenekkel szemben való közlés tilalmazása alól kivételnek csak a felügyeleti, valamint az ellenőrző szerveket jelöli meg. Az üzemi titok hathatós védelmére irányul a vállalatok vállalkozási szerződéseiről szóló 44/1967. sz. korm. r. 37. §-ának az a rendelkezése is, amely szerint a megrendelő tudomására jutott új elgondolást a vállalkozó hozzájárulása nélkül mással közölni nem lehet. A gazdasági irányítás új rendszerét tükröző rendelkezések nem egyeztethetők össze szerző azon megállapításaival, hogy szocialista viszonyok között olyan üzleti verseny, amilyet a tisztességtelen versenyről szóló törvény leír, nincs s hogy a vállalatok új műszaki megoldásai más vállalatoknak csaknem kötelezően tudomására hozandók. A know-how gyakorlati jelentőségének fokozódása, a vállalati és népgazdasági érdekek összhangjának az érintett rendelkezéseken túlmenően, az itt figyelembejövő oltalmi lehetőségek további, átfogó jellegű szabályozását igényelheti.

A találmányok hasznosításával foglalkozó, Gazda István által írt 12. fejezet a találmányok, valamint a know-how hasznosításának kérdését tárgyalja. Új, figyelmet érdemlő anyagként jelentkeznek itt a know-how gazdasági jelentőségének és forgalmának alakulására vonatkozó fejtegetések.

A 13. fejezet — szerzője Vida Sándor — a műszaki fejlesztés, tájékoztatás, dokumentáció, valamint az iparjogvédelmi ügyintéző és szabadalmi ügyvivő tekintetében nyújt jól felhasználható tájékoztatást.

György Ernő

A büntető eljárás kommentárja

1. A felszabadulás utáni jogalkotásunk egyik kiemelkedő jellemvonása az a nagyarányú törvénykönyvalkotó, szoros értelemben vett kodifikációs munka, amely az eddig hiányzó kódexek létrehozásával vagy pedig a régi törvénykönyvek helyett új, a szocialista társadalom szükségleteinek megfelelő törvénykönyvek megalkotásával biztosította a szocialista törvényességnek azt az egyik alapvető és időrendben első feltételét, hogy legyen törvény, legyen jogszabály, amelyet alkalmazni kell a szocialista társadalomban a mindennapi életviszonyok során felmerült ellentétek feloldására, az így keletkezett jogviták rendezésére.

Ez az egyébként is alapvető jelentőségű, szocialista jogrendszerünket kialakító jogalkotói munka kiemelkedő jelentőségű a büntető eljárás területén. A felszabadulás utáni, átmeneti jellegű idők — és ennek megfelelő, ugyanilyen jellegű jogszabályok — után előbb az 1951. évi III. tv-be foglalt büntetőeljárási törvénykönyv volt hatályban — amelyet az időközi társadalmi változásoknak megfelelően, három novella is módosított — majd megjelent a ma hatályos büntetőeljárási jogszabályunk, az 1962. évi 8. tvr., amelynek módosítására és kiegészítésére máris sor került (az 1966. évi 16. tvr.), hogy a büntetőjog kodifikálását célzó, most folyó munkák kapcsán már jelentkezzenek olyan további problémák, amelyek rendezése a büntetőeljárást rendező jogszabályaink további módosítását vonják maguk után. Közbevetőleg meg kell jegyezni, hogy a büntetőeljárási jogszabályoknak ez a változékonysága: az új törvénykönyvek alkotásának szükségessége és ezeknek a törvénykönyveknek gyakori módosítása, kiegészítése nem tipikusan hazai jelenség. Az európai szocialista országok legtöbbjében észlelhető ez a jelenség, amelynek során az egyes jogalkotások egy-egy mérföldkövek a szocialista törvényesség eredményes megvédésének és a szocialista humanizmus követelményeinek, a bűnüldözés terén való egybehangolási, összegyeztetési folyamatában.

2. A büntetőeljárási törvény gyakorlati alkalmazásának jelentőségét, az idevonatkozó szabályok összegyűjtését és magyarázatos közreadásának feltétlen szükségességét legújabban az mutatja, hogy hazai viszonylatban a felszabadulást követően a büntetőeljárási törvénynek volt a legtöbb kommentárja is.[1] Ez a jelenség természetesen összefügg a jogszabály gyakori módosításával, de ugyanakkor az eljárási kommentár iránti igényt is jelzi. A most ismertetendő új kommentárnak tehát jelentős előzményei is voltak, amelyek — megjelenésük idején — megalapozott igényt elégítettek ki, de amelyek használhatósága az időmúlással, illetőleg az új szabályok hatálybalépésével állandóan csökkent. Érthető tehát az a fokozott várakozás, amellyel a gyakorlat és az elmélet az új kommentár kiadása elé tekintett.

A büntetőeljárási jogszabályok új, magyarázatos kiadását *Jászai* Dezső szerkesztette, a munka egyes fejezeteit *Bagi* Dénes, *Gödöny* József, *Horgosi* György, *Kovács* Zoltán, *László* Jenő, *Lukács* Tibor, *Máróti* László, *Molnár* László, *Posgai* István és *Rácz* György írta.[2] A kommentár a korábbi, hasonló célú művek célkitűzéseinek is megfelelően, elsősorban a gyakorló jogászok munkáját törekszik megkönnyíteni. Maga a munka, a gyakorlati igényekhez alkalmazkodva, a hatályos büntetőeljárási törvényerejű rendelet — az 1962. évi 8. tvr. — egyes fejezeteinek megfelelően tagozódik. A törvényerejű rendelet, illetőleg az azt kiegészítő jogszabályok szövegének közlése, és az egyes törvényszakaszokhoz fűzött magyarázatok mellett a munka összegyűjti és rendszerbe foglalva közli az egyes szakaszokra vonatkozó bírósági, legfőbb ügyészi és igazságügyminiszteri állásfoglalásokat. Az egyes fejezetek általában öt részből állanak: a miniszteri indokolásból, a jogszabályszövegből, a jegyzetekből, magyarázatokból és a vonatkozó bírói gyakorlatból. Egyes fontosabb, illetőleg részletesebb elméleti alapvetést igénylő fejezetekben a miniszteri indokolást megelőzően a munka részletesebb elméleti fejtegetéseket tartalmazó bevezető részt is közöl.

Az előző kommentár-kiadásokhoz képest megnőttek a munkának a magyarázó részei. Az egyes fejezetekhez írt, előbb említett általános bevezető részek mellett minden egyes törvényszakaszhoz is fűz a munka magyarázatokat. A bírói gyakorlat: az egyes eseti döntések (ezek között számos, közzé nem tett eseti döntés is, az indokolás megfelelő kivonatával), továbbá a Legfelsőbb Bíróság büntető és katonai kollégiumának állásfoglalásai, illetőleg a bűnüldöző szervek felügyeleti hatóságainak legfontosabb utasításai ezt a magyarázatos részt követik. Az egyes fejezetek anyagát válogatott bibliográfia egészíti ki a hazai és — egyes esetekben — a külföldi jogi irodalomról (önálló művek és fontosabb folyóiratcikkek). Az egész művet az eljárásjogi vonatkozású hatályos jogszabályok gyűjteménye egészíti ki. Kezelhetőségét a nyomdai megoldások (többféle betűtípus, az áttekinthetőség biztosítása stb.) mellett részletes jogszabálymutató és tárgymutató biztosítja.

3. Az ismertetett munka legnagyobb jelentősége az, hogy a gyakorlati jogalkalmazó kezébe olyan mű került, amely az anyaggyűjtés lezárásakor teljes képet ad a hazai tételesjogi szabályozás, a joggyakorlat, valamint a már említett hatósági utasítások stb. állapotáról. Ez a körülmény a jogalkalmazói munkában olyan biztos támaszt jelent, amelynek jelentőségét nem lehet eléggé értékelni. Természetesen más kérdés, hogy mindazok, akik ezt a fontos munkaeszközt kézbekapták, hogyan hasznosítják azt a mindennapi munkában. Ettől eltekintve azonban kétségtelen, hogy a munka egyik lényeges tényező abban, hogy eljárási törvényesség a büntető eljárásjogi gyakorlatban megvalósuljon: a büntetőeljárási joganyag egy munkában összegyűjtve és rendszerezve a jogalkalmazók rendelkezésére áll. A műnek ebből az alapvető érdemből semmit sem vonnak le azok az alábbi megjegyzések, amelyek nem

[1] Az 1951. III. törvényhez először *Alapy* Gyula írt kommentárt (A büntető perrendtartás. Bp. Jogi és Államigazgatási Kiadó, 1952. 303 old.), majd *Molnár* László és munkaközössége adott ki, az előbbinél jóval nagyobb terjedelmű kommentárt (A büntető perrendtartás kommentárja. Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1957. 888 old.).

[2] A büntető eljárás kommentárja. 1—2. köt. Szerk. *Jászai* Dezső. Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1967. 983; 987—1863. old.

is annyira közvetlenül magát a most ismertetett kommentárt, hanem a kiadáspolitika távolabbi tevékenységének néhány kérdését érintik.

4. Az ismertetendő munka természete hozza azt magával, hogy arról terjedelme, a közölt anyag jellege folytán nem lehet részletes bírálatot írni. Az alábbiakban azért általában a munka műfajjellegére és szerkesztési szempontjaira teszünk néhány észrevételt. Előre kell azonban bocsátani, hogy mindezek az észrevételek vagy a már kiadott, hasonló jellegű kommentárok tapasztalatain alapulnak, vagy pedig szükségképpen apodiktikus jellegűek. A büntetőeljárás ilyen méretű, az eljárási gyakorlat úgyszólván teljes anyagának közreadását célzó munka gyakorlati értékét ugyanis a hosszas, mindennapos igénybevétel, gyakorlat alapján lehet csupán lemérni. Ez a megállapítás nemcsak a munka szerkesztési szempontjaira, hanem a magyarázatos, elméleti részekben kifejtett álláspontokra is vonatkozik. Bármennyire is szorosan tapadnak ugyanis ezek az elméleti fejtegetések a tételesjogi gyakorlathoz, nagyon gyakran előfordulhat, hogy a gyakorlatot általánosító és egyes esetekben elvi szintre emelő megállapítások a társadalmi fejlődés következtében részben vagy egészben módosulást szenvednek. E fejlődés következtében az eseti jogalkalmazás az általánosított megállapításoktól, az esetleg már elvi síkra emelt jogalkalmazási szempontoknak, szabálynak minden konkrét esetben való, maradéktalan alkalmazási lehetőségétől — a mindennapos élet követelményeinek változása miatt — bizonyos vonatkozásokban eltérni kénytelen.

5. Az ismertetett munka tartalmi összeállításának szempontjait vizsgálva, mindenekelőtt az összefoglaló jellegű műveknek, jelen esetben tankönyvnek, a kézikönyvnek és a kommentárnak egymáshoz való viszonya vet fel néhány kérdést. A kommentár a tételes törvényt elsősorban a gyakorlati jogalkalmazói munka szempontjából magyarázza és annak rendszerét követi. A kézikönyv rendszerint igen terjedelmes mű, elsősorban önálló rendszerezésű tudományos szintézis, a kérdéses tudományág valamennyi alapvető ismeretének, az irodalmi nézeteknek, a tételes törvény alkalmazási kérdéseinek összefoglalása, amely a részletkérdéseket illető állásfoglalásait tudományos, elméleti igényű irodalom és gyakorlati jogalkalmazás eredményeinek kritikai elemzésére alapozza, s — megfelelő történeti hátteret is bemutatva — bizonyos vonatkozásokban esetleg hosszabb időre, évtizedekre mutat irányt a tételesjog alkalmazásához és a tételesjogi szabályozás továbbfejlesztéséhez. A tankönyv a kettő között áll; elsősorban az oktatás céljait szolgálja, ebből a szempontból rendszerezi a tudományág ismereteit, elméleti kérdéseit, állást foglal a tételes törvény alkalmazásának, fejlesztésének elvi-elméleti alapvető kérdéseiben.

Ismeretes, hogy hazai vonatkozásban — a felszabadulás előtti hasonló jellegű művek, a „nagy" Szladits vagy az Angyal Pál anyagi büntetőjogi művének mintájára — a büntetőeljárás kézikönyvének megalkotására mindeddig nem kerülhetett sor. Az eljárásjog alárendelt jellege, viszonylag későn elismert önállósága, az eljárásjogi jogszabályok gyakori változása mellett valószínűleg ennek személyi okai is voltak. Így a tankönyv és a kommentár között — szükségszerűen — mindig voltak átfedési területek: a tankönyvnek sok esetben el kellett látnia a kommentár feladatát is és viszont.[3]

Annak ellenére, hogy az 1951. évi III. tv. hatálya alatt írt és természetszerűleg arra támaszkodó, már hivatkozott egyetemi tankönyv elméleti fejtegetései nagyrészben időtállóak, a tankönyv nem foglalkozhatott az 1962. évi 8. tvr-ben foglalt új hazai intézményekkel. Ezen túlmenően, minthogy az időközi társadalmi fejlődés lényegesen módosító új büntetőeljárásjogi szabályozást tett szükségessé — ezt a szükséglet a szocialista országokban a tankönyv anyaggyűjtésének lezárását követő 1960 után hozott új eljárásjogi szabályok érzékeltetik a legjobban —, ha nem is az eljárásjog egésze, de számos jelentős jogintézmény szükségessé tette azt, hogy most már a kommentár teljesítsen olyan feladatokat, elemezzen olyan jogintézményeket, amelyekkel a tankönyv nem foglalkozhatott, mint ahogy — annak idején — a tankönyvnek számos, a törvény alkalmazásához magyarázatot adó, vagy általában a gyakorlati megoldásokat sugalmazó megállapításai részben a kommentárt is helyettesítették.

Mindez megalapozza a kommentár szerkesztésének azt az álláspontját, hogy a munkában jelentős terjedelemben szerepelnek elméleti fejtegetések is, amelyek, ha nem is teljes történelmi áttekintést adóan, de a társadalmi fejlődés menetébe beleágyazva foglalkoznak az egyes intézmények társadalmi feladataival, rendeltetésével, hogy ezzel is mélyebb elméleti megalapozást adjanak a gyakorlati jogalkalmazói munkának. Ennek a feladatnak a vállalása azonban természetszerűen nagyban emelte a munka terjedelmét.

6. A törvénykönyvek magyarázatos kiadásainál, kommentárainál a terjedelem megválasztása sok szempontnak — s ezek között nem utolsó sorban a gazdaságinak — figyelembevételét, mérlegelését igényli. A hazai adottságokat tekintetbe véve ugyanis, a sokszor tartalmi vonatkozásokat is érintő terjedelem-kérdés eldöntésénél több szempont ütközik.

A nagy terjedelmű munka általában lehetővé teszi a teljességre törekvő anyaggyűjtést, megnehezíti viszont a munka kezelhetőségét, áttekinthetőségét s mindezekkel — valamint éppen a nagy terjedelem miatt megnövekedett vételárral is — a szélesebb körben való terjesztési lehetőségeket s ezzel a műben felhalmozott, gyakorlati feladatok elsődleges szolgálatát célzó ismeretek közlését, felhasználását, érvényesülését korlátozza. Mindez az anyagnak, a feldolgozás módjának, szempontjainak, stílusának sűrítését, koncentrálását igényli.

Az ismertetett munka terjedelme most már közel jár a felszabadulás előtti nagy terjedelmű *Auer—Mendelényi*-féle hazai kommentár, vagy a sok kiadást megért és a mienknél — már nyelvi okok

[3] Néhány részletkérdést érintettem a *Móra* Mihály szerkesztésében megjelent: A magyar büntetőeljárási jog c. egyetemi tankönyv (Bp. Tankönyvkiadó, 1961. 689. old.) c. munkáról írt recenzióban (Állam- és Jogtudomány 6. köt. 1963. 106. s köv. old.).

miatt is sokkal nagyobb terjesztési lehetőségű — külföldi kommentárok terjedelméhez.[4]

Amint már előrebocsátottuk, a fent kifejtettek alapján indokoltnak látszik az, hogy a kommentár elméleti alapvetést is adjon. A másik oldalról: a gyakorlati jogászok — a tárgyaló bíró, ügyész, ügyvéd-szempontjából, a mindennapi munkaeszközként való felhasználhatóság céljából tekintve a nagy terjedelem viszont a használhatóságot, a visszakeresést, a kezelést megnehezíti. Az említett gyakorlati jogászoknak a törvényerejű rendelet puszta szövegén kívül nem áll rendelkezésére semmiféle más, a joggyakorlat alapvetően fontos álláspontjairól is áttekintést is adó munkaeszköz. Mindez a büntetőeljárási jogszabályok jövőbeni magyarázatos kiadásának valamilyen, *hordozható formában való kiadását teszi szükségessé.*

Ha mármost azt vizsgáljuk: milyen módon lehetne a büntetőeljárásnak egy, a mindennapos gyakorlatot szolgáló kommentárját összeállítani, kétségtelen, hogy elsősorban az elméleti részeket kellene tömöríteni. Másik lehetőség a joggyakorlati részek terjedelmének csökkentése. Az olyan munka, amely csak az ún. döntvényfejeket tartalmazná, utalással a továbbiakra (további részek, az indokolás megfelelő részei), jelentős mértékben csökkentené a terjedelmet. Az amúgy is tüzetesebb kutatást igénylő kérdések megoldására ugyanis — s ezek rendszerint elég ritkán fordulnak elő — a gyakorlati jogászoknak rendelkezésére állanak kurrens, illetőleg retrospektív gyűjtemények: a Bírósági Határozatok és a Büntetőjogi döntvénytárak. Ennek az utóbbi megoldásnak — részben — akadálya volna ugyan az, hogy a Bírósági Határozatokban közzétett anyagban a döntvényfej nem minden esetben tartalmazza az ítéleti megoldást is, csupán felsorolja, hogy az ítéleti döntés milyen kérdéseket érint. Ezekben az esetekben tehát a kommentárnak további feladatot is kellene vállalnia: megfelelően át kellene dolgozni az ilyen módon közzétett határozatoknak az elvi irányítást tartalmazó részeit.

7. A munka nagy terjedelme még egy szempontból késztet megfontolásra. Ilyen természetű munka közreadása, hazai viszonyokat véve figyelembe, tetemes kiadói áldozatokkal jár. Ez talán egyik oka annak, hogy gyakorlatilag — mint látjuk — tíz év telt el a két legutolsó kommentár kiadása között. Ilyen hosszú időközben a kommentár egyes részeihez fűződő bírósági gyakorlat — még akkor is, ha időközi jogszabály-módosításra nem kerül sor — sokat fejlődik s ez a kommentárnak bizonyos részeit elavulttá teszi. A kisebb terjedelmű, kisebb példányszámú kommentár kiadása viszont rövidebb időszakban történhetik, tehát az új gyakorlat, szabálymódosítás stb. azon jobban keresztülvihető. Végül — s ez sem lekicsinyelhető szempont — a gyakorlat által felderített, de a hasonló jellegű munkába óhatatlanul belekerült tévedések, hiányok stb. könnyebben javíthatók, s ezzel végeredményben a kommentár elsődleges célja: a gyakorlati jogalkalmazás minőségének emelése jobban megvalósítható.

8. Az ismertetett munkával kapcsolatban nem mellőzhető az a megjegyzés, hogy bár a munka kezelését többféle mutató (betűsoros tárgymutató, jogszabálymutató) könnyíti meg, a bírói gyakorlatról azonban csupán a Legfelsőbb Bíróság állásfoglalásait feltüntető mutatót ad. Ha tehát szám szerint ismert vagy ilyenre történt hivatkozással idézett bírósági határozathoz keresünk magyarázatot, azt vagy a megfelelő törvényszakasznál kell — esetleg hosszas munkával — keresni, vagy pedig a Büntetőjogi döntvénytárat, illetőleg a Bírósági Határozatok megfelelő számát kell igénybe venni. Mindez nehezíti a munka kezelhetőségét és a további kiadásoknál az ilyen irányú igénynek is megfelelő mutató összeállítása is szükséges.[5]

9. Amint előrebocsátottuk, a megjegyzéseknek nem volt az a célja, hogy a felhozottakkal kétségbevonjuk a munka megjelenésének jelentőségét, feltétlen értékeit, csökkentsük a mű létrehozásában közreműködők munkájáért járó elismerés mértékét. Őszinte elismerés illeti meg elsősorban a Közgazdasági és Jogi Kiadót, amely áldozatkészségével ilyen nagy munka közreadását lehetővé tette, éspedig olyan kiállításban, amely nemzetközi összehasonlításban is igen magas szintet jelent. Az egyes fejezetek szerzőit a gondos anyaggyűjtés, az alapos és az elméleti eredményeket figyelemmel kísérő elemzéssel megírt részek, a szerkesztőt pedig az egész munka egységes anyaggyűjtési és feldolgozási szempontjainak kidolgozásában, valamint az egyes szerzők által megírt részek összehangolásában kifejtett sokoldalú és fáradságos munkája miatt kétségtelen és őszinte elismerés illeti meg mind az eljárási gyakorlat dolgozói részéről, akik a művel alapos és mindig megbízható irányítást adó, mindennapi munkaeszközt kaptak kézbe, mind pedig a jogalkalmazói gyakorlat szerepét elismerő tudományos irodalom munkásai részéről, akik az elméleti megoldások kidolgozásánál a gyakorlati alkalmazhatóság mértékének, lehetőségeinek és korlátainak bemutatásához kaptak lelkiismeretes, gondos munkával alkotott művet.

Nagy Lajos

[4] Mint pl. a 21. kiadásban megjelent *Löwe—Rosenberg* kommentár (Die Strafprozessordnung und das Gerichtsverfassungsgesetz mit Nebengesetzen. Neubearb. H. *Dünnebier*. Bd. 1—2. Berlin, De Gruyter, 1962—, Code pénal annotée de *Garçon*. Publiée par M. *Rousselet* — M. *Patin* — M. *Ancel* 3 vols. Paris, Sirey, 1952—1959. stb.).

[5] Itt nem lehet mellőzni azt a megállapítást, hogy hazai gyakorlatban általában a bibliográfiai apparátus, a mutatók stb. elkészítése nagyon alábecsült munka. Pedig a hasonló jellegű művek gyakorlati használhatóságának egyik legelemibb feltétele a gyors információadás, tehát a jó mutató, amelynek készítése a nagy gyakorlati tudást, pontosságot igénylő, időtrabló munkával jár. Ha szabad a mutató-készítésben példára hivatkozni: az NDK gyakorlati jogi szakfolyóirata, a *Neue Justiz* az egyes évfolyamaihoz (irodalom és bírói gyakorlat) is mellékel jogszabálymutatót s ezzel a folyóirat gyakorlati használhatóságát rendkívüli módon megemeli.

Monográfia
*a nemzetközi vétel szabályozásának módszereiről**

A nemzetközi vétellel kapcsolatos anyagi jogi szabályok egységesítésének a kérdése már régóta foglalkoztatja az elméleti és gyakorlati dolgozókat és ez több ilyen irányú kezdeményezéshez vezetett. Ezek a kezdeményezések kisebb vagy nagyobb sikerrel jártak. Ezek között mindenekelőtt meg kell említeni a hágai vételi egyezménytervezeteket, (amelyek ugyan nem töltenek be olyan jelentős szerepet, mint amilyent a hosszan tartó előkészítő munkálatokra és e munkálatok során elért jelentős elméleti eredményekre tekintettel várni lehetett volna), a KGST Általános Szállítási Feltételeket, amelyek érvényesülési köre ugyan a KGST-hez tartozó szocialista államokra szorítkozik, de ezek a Feltételek különböző hiányosságaik ellenére rendkívül fontos szerepet töltenek be az említett országok vállalatai közötti forgalomban. Meg kell továbbá említeni a nemzetközi kereskedelmi forgalomban fennálló követelések elévüléséről szóló nemzetközi egyezménynek azt a tervezetét is, amelyet Trammer professzor dolgozott ki és amelyet a Nemzetközi Jogi Társaság New York-i ülésszaka további tanulmányozás végett a Magánjog egységesítésére alakult Nemzetközi Intézetnek (UNIDROIT) adott át. A vételi jog olyannyira kívánatos nemzetközi szintű egységesítésének megkönnyítésére irányuló tevékenység meghatározott formája az a törekvés is, hogy az egyes államok külön törvényt hozzanak a nemzetközi kereskedelmi forgalom jogviszonyainak szabályozásáról. Ilyen törvényt alkottak 1964-ben Csehszlovákiában. Jelenleg az NDK-ban is dolgoznak hasonló törvény előkészítésén.

E törekvések általánosítása és az egységesítési kezdeményezések összhangba hozatala érdekében az Egyesült Nemzetek Szervezete Közgyűlésének XXI ülésszakán megalakították a Nemzetközi Kereskedelmi Jogi Bizottságot (UNCITRAL, United Nations Committee on International Trade Law).

A közgyűlési határozatból kitűnőleg e Bizottság alapvető feladata az, hogy elősegítse a nemzetközi kereskedelem jogának fokozatos összhangba hozatalát és egységesítését. E bizottság olyan feladat előtt áll, amelynek a teljesítése nem könnyű. A fennálló nehézségek ugyanis nemcsak az egyes országok gazdasági és politikai fejlettségének eltérő voltából adódnak, hanem a hagyományokban és jogi kultúrában, az egyes jogintézmények értelmezésében mutatkozó eltérésekből, valamint a nemzetközi kereskedelmi forgalomban alkalmazandó jogszabályok lényegére és jellegére, e forgalom szabályozásának szükségességére és módszerére vonatkozó nézetek különböző voltából is.

Ezek az állásfoglalások a rendkívül nagyszámú publikációkban, a különböző konferenciákon tartott referátumokban, felszólalásokban és nyilatkozatokban találhatók, s valóságos labirintust jelentenek. Így tehát megelégedéssel kell fogadni J. Jakubowska munkájának megjelenését, amely a nemzetközi vételi szerződés szabályozásának módszereiről és formáiról szól.

A monográfia célja — ahogyan azt a szerző a bevezetőben meghatározza — „annak feltárása, hogy a nemzetközi adásvételi szerződés milyen mértékben függ a szabályok meghatározott gyűjteményeitől, valamint annak meghatározása, hogy mely szabálygyűjtemények érvényesülnek itt és milyen alapon."

A szerző a nemzetközi vételre vonatkozó szabályok három kategóriáját különbözteti meg: *1.* a nem állami jellegű szabályozásból eredő; *2.* az államközi szabályozáson alapuló; *3.* a vételnek az egyes államok belső jogrendjében való szabályozásából adódó szabályok.

Ennek során a szerző e szabályozás megvalósulásának három síkját különbözteti meg: *1.* a magánjogi alanyok közötti viszonyok síkja, más szavakkal az eladó és a vevő közötti viszonyok síkja (kötelmi viszonyok); *2.* az ügyeleti felek és azoknak az államoknak a kormányai közötti viszonyok síkja, amelyeket az adott ügyletek érintenek; *3.* az egyes államokhoz tartozó magánjogi alanyok közötti kereskedelmi forgalommal kapcsolatban keletkező államközi viszonyok síkja.

A fenti besorolási ismérvek meghatározásának lényeges módszertani jelentősége van. Ezen felül elősegíti a monográfia problematikájának a körvonalazását: a szerző munkájában foglalkozik a nemzetközi vétellel kapcsolatban mind az állami, mind pedig a nem állami szabályozás kérdéseivel a kötelmi jellegű, azaz a magánjogi alanyok között megvalósuló viszonyok síkján. A második és harmadik síkon végbemenő szabályozással a szerző csak annyiban foglalkozik, amennyiben ez a polgári jogi viszonyok szabályozása síkján mutatkozó jelenségek szemléltetőbb bemutatása végett szükségesnek mutatkozik.

A monográfia első fejezete bemutatja számos szerzőnek a nemzetközi kereskedelmi ügyletek jogi szabályozására, az e területen hatályos szabályok jellegére és eredetére vonatkozó nézeteit. Bemutatja az egyes szerzők nézetei közötti különbségeket, s ilyen módon kihangsúlyozza a könyvben megvilágított kérdések időszerűségét és vitatott voltát. Felvázolja az autonóm nemzetközi kereskedelmi jog (lex mercatoria) kérdéseiben mutatkozó véleményeltéréseket és azok felfogásában mutatkozó irányzatokat.

A második fejezetben a szerző megvilágítja annak szükségességét, hogy nemzetközi jellegű kereskedelmi viszonyok fentebb vázolt szabályozási síkjai között különbséget tegyünk.

A monográfia legfontosabb és legterjedelmesebb fejezete a harmadik fejezet, amely a nemzetközi kereskedelemnek nem állami síkon történő szabályozását világítja meg.

A központi helyet ebben a fejezetben a szerződő felek akaratának mint szabályozási forrásnak a kérdése foglalja el, tehát a szerződések szabadságának a kérdése a nemzetközi kereskedelemben, valamint a minta-szerződések jelentőségének és a kereskedelmi szokások szerepének a kérdése.

A szerződési szabadság kérdésének az elemzése során a szerző bemutatja az ún. önszabályozó szerződések (selfegulatory contracts)

* Jakubowski Jerzi. Umowa sprzedazy w handlu miedzynarodowym. Metody i formy regulacji. (A vételi szerződés a nemzetközi kereskedelemben. A szabályozás módszerei és formái.) Warszawa, 1966, Panstowe Wydawnictwo Naukowa, 301 old.

új és nehéz kérdését. Megtárgyalja továbbá a nemzetközi kereskedelmi döntőbíróság szerepét és jelentőségét is e nemzetközi vétel nem állami szabályozásának kifejlődése szempontjából.

A negyedik fejezetben a szerző a nemzetközi adásvétel államközi szabályozásával kapcsolatos kérdéseket tárgyalja, és ennek során nagyobb figyelmet fordít többek között a vételről szóló 1964. évi hágai egyezménytervezetnek és a KGST Általános Szállítási Feltételeknek.

Végül az ötödik fejezet világítja meg a nemzetközi vételi szerződés helyét az állam belső jogában.

A monográfia külön fejezetet tartalmaz a fejtegetésekből levonható következtetésekről és a javaslatokról. A szerző a legfontosabbnak a kereskedelmi vételnek a többoldalú nemzetközi törvényekben való szabályozását tekinti. Ebből az álláspontból következik a szerzőnek az a határozott követelménye, amely szerint Lengyelországnak csatlakoznia kell a nemzetközi vételről szóló 1964. évi hágai egyezményhez. Szemben azokkal a szakértőkkel, akik a nemzetközi kereskedelmi jognak (lex mercatoria) ún. autonomizmusa mellett szállnak síkra — az első fejezetben bemutatottaknak megfelelően —, a nem az államtól származó szabályok egységesítését nem tekinti elegendőnek, bár az jelenleg fontos szerepet tölt be.

A szerző állásfoglalását a nemzetközi vétel, valamint egyéb típusú nemzetközi ügyletek további fejlődésének távlatait illetően a legjobban a következő megállapítása jellemzi: „A szóban lévő területen a jog nemzetközi egységesítése a mai idők követelménye. Meg kell szüntetni az ütközéseket a nemzetközi kereskedelem területén kialakuló viszonyok nemzetközi jellege és e viszonyok belső szabályozása között. A jelenlegi ipari és technikai forradalom tömeges termeléshez és tömeges forgalomhoz vezetett; a világpiac kialakulása is ennek következménye. A jog területén fennálló eddigi helyzet, amely a szűk körű nemzetközi forgalom hagyatéka, nem felel meg a jelenlegi nemzetközi forgalom méreteinek és szükségleteinek" (278. old.)

Jakubowski munkája a nemzetközi gazdasági forgalommal kapcsolatos egyik legnehezebb és legellentétesebb anyagot tárgyalja. A téma nyilvánvalóan megkövetelte, hogy a szerző a monográfia megírása során különböző államok irodalmi termékeire támaszkodjon: az idézett szerzők jegyzéke több mint 500 nevet foglal magában legalább harminc országból. Már egymagában ez is mutatja, hogy a monográfia figyelembe veszi, amit ezen a területen eddig megírtak. A munka szerkezete zárt és áttekinthető, a következtetések megszövegezése világos. A munkához rövid angol nyelvű összefoglaló is csatlakozik, ami lehetővé teszi a könyv megismerését lengyelül nem tudó érdeklődők számára is.

Nanowski, Z.

Új könyvek:

Kriminalisztikai tanulmányok 6. [köt.] Szerk. *Gödöny József*. Közzéteszi az Országos Kriminalisztikai Intézet. Bp. Közgazd. Kiadó, 1968. 358 p.

A Kriminalisztikai tanulmányok 6. kötete is — az előző kötetekhez hasonlóan — az Országos Kriminalisztikai Intézetben folyó fontosabb kutatásokból ad ismertetést ezúttal az alábbi tanulmányokban: *Vass* Kálmán: A kézírásvizsgálat helye a bizonyításban; *Simor* Pál: A nyomozás további egyszerűsítésének lehetőségei; *Avar* Jenő: A bizonyítási gyakorlat néhány kérdése a nyomozásban; *Rózsa* János: A lopás egyes kriminológiai kérdéseiről; *Molnár* József: Elméletek és kutatások a fiatalkorúak csoportos (gang) bűnözéséről az Egyesült Államokban; *Tavassy* Tibor: A visszaeső bűnözők szabadulás utáni helyzetéről; *Pusztai* László: A magnetofon kriminalisztikai alkalmazásáról; *Bárkányi* Pál: Tinták színezőanyagainak vizsgálata papírkromatográfiás módszerrel. A kötetet *Székely* János összeállítása zárja: A legújabb külföldi kriminalisztikai és kriminológiai irodalom VI. címmel közli a tárgykörben 1965. júl. 1 és 1966. jún. 30 között megjelent anyagot.

Társadalombiztosítási kézikönyv. Szerk. *Miklós* János. [Bp.] Kossuth Kiadó, 1968. 447 p.

A társadalombiztosítás egészére kiterjedő, kérdezz-felelek formában szerkesztett összeállítás az 1967. okt. 15-ig megjelent és érvényben levő rendeletek alapján készült, de az 1968. jan 1-én hatályba lépő új rendelkezéseket is figyelembe vették a szerzők. A kézikönyv használhatóságát igen részletes tárgymutató fokozza.

KÖZLEMÉNY

A Magyar Népköztársaság és a Szovjet Szocialista Köztársaság Szövetsége a szerzői jogok kölcsönös védelméről Egyezményt kötött. Az Egyezmény az 1968. évi 6. számú törvényerejű rendelettel került kihirdetésre.

Az Egyezmény rendelkezéseinek megfelelően szovjet szerző által alkotott képzőművészeti, iparművészeti és fotóművészeti alkotás *könyvkiadás* körén *kívül* történő felhasználásához a hozzájárulást megszerezni a következőképpen lehet:

Aki bármilyen módon szovjet szerző által alkotott képzőművészeti, iparművészeti vagy fotóművészeti alkotást többszörösíteni, vagy a többszörösített példányokat forgalomba hozni, vagy bármilyen más módon felhasználni kíván, az a Magyar Népköztársaság Művészeti Alapjához (Budapest, V., Báthory utca 10.) köteles fordulni és a felhasználáshoz szükséges szerzői hozzájárulás megszerzését a Művészeti Alaptól kell kérni. A Művészeti Alap a szerzői hozzájárulást az illetékes magyar és szovjet szervek útján szerzi meg és arról a felhasználót értesíti.

A mű felhasználására vonatkozó szerzői hozzájárulás nélkül történő többszörösítés, forgalombahozatal vagy más felhasználás szerzői jogbitorlásnak minősül és a szerzői jogra vonatkozó magyar jogszabályok szerinti következményeket vonja maga után.

Gádor Endre s. k.
osztályvezető

Szerzői jogról szóló jegyzet

A hatályos magyar szerzői jogról szóló ismertető könyvkereskedelmi forgalomban nem kapható. E hiány részleges felszámolása, valamint a témával szemben jelentkező igény szükségessé teszi ilyen tárgyú jegyzet közzétételét. Ezért Bense István tollából összefoglaló munka jelenik meg, amely a szerzői és kiadói joggal kapcsolatos legfontosabb tételes jogi rendelkezéseket, valamint a bírói gyakorlatot dolgozza fel.

A jegyzet csak előzetes megrendelés alapján szerezhető be. A megrendelést a Mérnöki Továbbképző Intézetnél (XI., Egri József u. 20—22.) kell 1968. július hó 1-ig feladni.

E lapszám (XXIII. új évfolyam 6.) szerzői: *Dr. Sárándi Imre* egyetemi tanár. — *Malein, N.*, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa (Moszkva). — *Dr. Solt Kornél* Fővárosi Bírósági bíró. — *Dr. Szélyes Sándor* vállalati jogtanácsos. — *Dr. Éber Kálmán* Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium, főelőadó. — *Dr. Weiss Emilia* egyetemi docens. — *Paliwoda, Józef*, a Lengyel Tudományos Akadémia Jogi Intézetének tudományos főmunkatársa (Varsó). — *Dr. Szotáczki Mihály* egyetemi tanár (Pécs). — *Dr. Vékás Lajos* egyetemi tanársegéd. — *Dr. György Ernő* vállalati jogtanácsos. — *Dr. Nagy Lajos*, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa. — *Nanowski, Z.*, a Lengyel Kereskedelmi Kamara munkatársa (Varsó).

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 120-243. — Kiadja: a Lapkiadó Vállalat (VII., Lenin körút 9—11. Telefon: 221-281). Felelős kiadó: Sala Sándor igazgató. — Megjelenik havonta. —68.441 — Egyetemi Nyomda, Budapest — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 24 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, I., Fő utca 32. Telefon: 159-450) vagy a KULTÚRA külföldi képviselete.

Ára: 8,—Ft

INDEX: 25.422

XXIII. új évfolyam 7—8. szám Budapest, 1968. július—augusztus hó

1968 SEP -3 KÖNYVTÁR

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

EÖRSI GYULA:
A reális teljesítés elve a gazdaságirányítás új rendszerében ... 341

VILÁGHY MIKLÓS:
A társulási formák a mai magyar jogban ... 351

GYÖRGYI KÁLMÁN:
A büntetőjogi okozatosság kérdéséhez ... 361

SIMOR PÁL:
A bűnözés okai a szocialista társadalomban. Külföldi nézetek ... 370

HERCZEG ISTVÁN:
A felsőbb parancs szerepe a nemzetközi büntetőjogban ... 378

MRÁZ TIBOR—KUN DEZSŐ:
Az alkoholizmus gyógyításának problémái a Btk. 62. § és a 27/1966. sz. tvr. tükrében ... 386

SZENTIVÁNYI IVÁN:
A banktevékenység során létrejövő jogviszonyok szabályozása az új gazdaságirányítási rendszerben ... 388

TÖRŐ KÁROLY:
Három-arcú szabadalom. Vitás kérdések a szabadalmi anyagi jog köréből ... 394

Szemle:

GÖNCZÖL KATALIN:
A kriminológia egyetemi jegyzetének vitája 399

— —: Tudományos fokozatok odaítélése ... 401

Jogirodalom:

RÉVAI TIBOR: Csehszlovák nemzetközi polgári eljárásjog ... 404

SZÁSZY ISTVÁN: Új német könyvek a szocialista külkereskedelem jogi problémáiról ... 410

HERCZEGH GÉZA:
A nemzetközi jog új angol tankönyve ... 412

Jogi kérdések az új gazdaságirányítás köréből. (TAMÁS LAJOS) ... 414

MÁDL FERENC:
Kézikönyv a nemzetközi kartellek gazdasági és jogi struktúrájáról ... 417

MELLÉKELVE: DOKUMENTÁCIÓS SZEMLE

СОДЕРЖАНИЕ: *Дюла Эрши:* Принцип реального исполнения в новой системе хозяйственного управления. — *Миклош-Вилаги:* Формы объединения в современном венгерском праве. — *Калман Дьёрди:* К вопросу уголовноправовой причинности. — *Пал Шимор:* Причины преступности в социалистическом обществе. Зарубежные взгляды. — *Иштван Херцег:* Роль приказа высшестоящего органа в международном уголовном праве. — *Тибор Мраз—Дэжё Кун:* Проблемы излечения от алкоголизма в свете § 62 УК и указа № 27/1966. — *Иштван Сентиваньи:* Регулирование возникающих в процессе деятельности банков правоотношений в новой системе хозяйственного управления. — *Карой Терё:* Патент, имеющий три стороны. Спорные вопросы из круга изобретательского права. — *Обзор: Каталин Гёнцёл:* обсуждение конспекта лекций по криминологии для университетов. — —: Присуждение ученых степеней. — *Юридическая литература: Тибор Реваи:* Чехословацкое международное гражданско-процессуальное право. — *Иштван Саси:* Новые немецкие книги о правовых проблемах социалистической внешней торговли. — *Геза Херцег:* Новый английский учебник по международному праву. — Правовые вопросы из круга нового управления хозяйством *(Лайош Тамаш).* — *Ференц Мадл:* Справочник об экономической и правовой структуре международных картелей.

INHALT: *Gyula Eörsi:* Der Grundsatz der realen Erfüllung im neuen System der Wirtschaftsleitung. — *Miklós Világhy:* Die Vereinigungsformen im heutigen ungarischen Recht. — *Kálmán György:* Zur Frage der strafrechtlichen Kausalität. — *Pál Simor:* Die Ursachen der Kriminalität in der sozialistischen Gesellschaft. Ansichten des Auslands. — *István Herczeg:* Die Rolle des Befehls hörerer Stelle im internationalen Strafrecht. — *Tibor Mráz—Dezső Kun:* Die Probleme der Heilung von Alkoholismus im Spiegel des § 62. . des StGB und der vo. mit Gesetzeskraft Nr. 27/1966. — *Iván Szentiványi:* Die Regelung der durch die Banktätigkeit entstandenen Rechtsbeziehungen im System der neuen Wirtschaftsleitung. — *Károly Törő:* Das dreiseitige Patent. Strittige Fragen aus dem materiellen Patentrecht. — *Rundschau: Katalin Gönczöl:* Die Diskussion über das Lehrheft der Kriminologie. — —: Zuerkennung wissenschaftlicher Grade. — *Rechtsliteratur: Tibor Révai:* Das internationale Zivilverfahrensrecht der CSSR. — *István Szászy:* Neue deutsche Bücher über die juristischen Probleme des sozialistischen Aussenhandels. — *Géza Herczegh:* Ein neues englisches Lehrbuch über das Völkerrecht. — Rechtsfragen auf dem Gebiet der neuen Wirtschaftsleitung. *(Lajos Tamás).* — *Ferenc Mádl:* Ein Handbuch über die wirtschaftliche und rechtliche Stuktur der internationalen Kartelle.

SOMMAIRE: *Gyula Eörsi:* Le principe de l'exécution réelle des contrats dans le nouveau système de la direction de l'économie. — *Miklós Világhy:* Les formes des sociétés dans le droit hongrois contemporain. — *Kálmán György:* A propos de la question de la causalité dans le droit pénal. — *Pál Simor:* Les causes de la délinquence dans la société socialiste. Opinions de l'étranger. — *Tibor Mráz—Dezső Kun:* Les problèmes du traitement des alcooliques à la lumière de l'art. 62 du Code pénal et du Décret-loi no. 27 de 1966. — *Iván Szentiványi:* Le réglement des rapports de droit issus d'une activité bancaire dans le nouveau système de la direction de l'économie. — *Károly Törő:* Brévet d'invention à triple face. Questions controversées dans le droit des inventions. — *Revue: Katalin Gönczöl:* Discussion sur le cahier de cours de la criminologie. — —: Octroi de grades scientifiques. — *Littérature: Tibor Révai:* La nouvelle procédure civile internationale de la Tchécoslovaquie. — *István Szászy:* Nouveaux livres allemands sur les problèmes juridiques du commerce extérieur socialiste. — *Géza Herczegh:* Un nouveau manuel anglais de droit international. — Questions juridiques de la nouvelle direction de l'économie. *(Lajos Tamás).* — *Ferenc Mádl:* Manuel sur la structure économique et juridique des cartels internationaux.

XXIII. új évfolyam 7—8. szám Budapest, 1968. július-augusztus hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A reális teljesítés elve a gazdaságirányítás új rendszerében

1. Ebben a tanulmányban a reális teljesítés elvét ún. *„szűkebb értelmében"* felfogva tárgyalom: azt jelenti, hogy a szerződések természetbeni teljesítése nem váltható fel pénzbeli egyenérték szolgáltatásával.[1]

A kikötött szolgáltatásnak pénzbeli egyenértékkel való felváltása kérdésében három alapvető megoldás ismeretes:

a) A hitelező nem igényelhet természetbeni teljesítést (specific performance), tehát az adós voltaképpen vagy természetbeni szolgáltatást vagy annak pénzbeli egyenértékét ígéri a szerződési nyilatkozatával. Ez az alapmegoldása a *common law*-nak.

b) A hitelező szerződéskötéskor választása szerint igényelhet vagy természetbeni teljesítést vagy teljesítés helyett kártérítést (a kontinentális — pl. francia és német — burzsoá jogok).

c) Sem a hitelező sem az adós nem választhatja a természetbeni teljesítés helyett a pénzbeli egyenértéket (a szocialista alapmegoldás, legalábbis a gazdaságirányítás régi, centralizált-adminisztratív rendszerében).

A *common law*-ban tehát a fő igény a kártérítési igény, a szocialista jogokban a természetbeni teljesítésre irányuló igény, a burzsoá kontinentális jogokban pedig alternatív igénye van a jogosultnak. A *common law*-ban végeredményben a természetbeni teljesítés és a pénzbeli kártalanítás között az *adós* választ, a kontinentális burzsoá rendszerekben a *hitelező:* a szocialista jogokban *egyik sem* választhat.

A valóságban azonban a burzsoá jogok közötti különbség nem ilyen nagy. A *common law* merev szögletességét enyhítő *equity* igényt ad a *specific performance*re, elsősorban egyedi szolgáltatások esetében, a kontinentális burzsoá jogok gyakorlatában pedig a kereskedők fajlagos szolgáltatás esetén csak ritkán ragaszkodnak a természetbeni teljesítéshez, mert hiszen a fedezeti vétel lehetősége fennáll, és ha ilyen körülmények között mégis ragaszkodnak hozzá, a bíróság ezt a ragaszkodást nem egyszer joggal való visszaélésnek tekinti. Vagyis a legfontosabb burzsoá jogrendszerek eltérő dogmatikai kiindulása ellenére a vonatkozó országokban igen hasonló gyakorlat folyik: *fajlagos szolgáltatás esetén rendszerint nem kerül sor reális teljesítésre, ha a kötelezett ettől vonakodik, egyedi szolgáltatás esetén pedig a jogosult a kötelezett vonakodása esetén rendszerint választhat a kikötött szolgáltatás és annak pénzbeli egyenértéke* között. E gyakorlat háttere kettős: *a)* a modern tömegtermelés szabványosított viszonyai között a kártérítési összegen rendszerint máshonnan beszerezhető az elmaradó szolgáltatás, *b)* a profitérdek van előtérben, és ez általában közömbössé teszi azt, hogy reális teljesítésre vagy teljes kártérítésre kerül-e sor.

A szocialista jogok korábbi alapmegoldásának ettől való gyökeres eltérése abban áll, hogy *a jogosult elvileg nem igényelhet kártérítést teljesítés helyett, sőt, a tervszerződések területén a kogencia folytán a felek egyező akarattal sem térhetnek át a kikötött szolgáltatásról annak pénzbeli egyenértékére.* A jogosult rendszerint csak reális teljesítést igényelhet.

2. A reális teljesítés elvét azonban a jogosult is megsértheti: ha a szerződésszerűen felajánlott teljesítést nem fogadja el. A burzsoá jogokban ő „a kötelem ura": a kötelezett nem kérheti a bíróságtól a teljesítés elfogadásának a kikényszerítését. A jogosult választhat a teljesítés elfogadása és a kártalanítással kárpótlandó visszautasítás között; ha az utóbbit választja, nem követ el szerződésszegést, jogosan jár el, és jogos eljárásának a költségeit téríti

[1] Ld. *Eörsi:* A tervszerződések. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1957. 381. old.; *Görgey:* Kellékszavatosság a szállítási szerződések körében. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1965. 175. old.; *Világhy—Eörsi:* Magyar polgári jog, 2. kiad. Tankönyvkiadó, Budapest, 1965. I. 33. és 441. old.

meg. A szocialista jogokban ilyen esetekben a jogosult rendszerint szerződésszegést követ el, elszenvedi ennek szankcióit és kötelezhető a teljesítés elfogadására. *A jogosultkésedelem intézménye a reális teljesítés elvének szerződésszegési megnyilvánulása a jogosult oldalán.*

3. A reális teljesítés elvének gyökerei elsősorban a szükséglet-kielégítés elvére vezethetők vissza; a burzsoá pacta sunt servanda elvének a meghaladásából, minőségileg magasabb szintre emeléséből vonták el, azon az alapon, hogy míg a burzsoá társadalomban a profitszerzés van a középpontban és legfeljebb ezen keresztül kerül sor anarchikusan, következetlenül a szükséglet-kielégítésre, következésképpen az előtérben a pacta sunt servanda elvének az a gondolata áll, hogy a jogosult szerződéssel biztosított érdekeit ki kell elégíteni és általában mindegy, hogy reális teljesítés vagy kártérítés útján, addig a szocialista társadalomban a *közvetlen* cél a társadalmi szükséglet kielégítése, ezért a jogosult érdekeinek kielégítése a szükséglet-kielégítés társadalmi szempontjai folytán csak reális teljesítéssel és nemteljesítés helyetti kártérítéssel történhet. *A reális teljesítés elve tehát a szükséglet-kielégítés elvének legfontosabb kötelmi jogi megnyilvánulása.*[2]

4. Ez a megállapítás azonban korrekcióra szorul. Arra is rá kell mutatni, hogy a tervgazdálkodás régi modellje mellett — és talán bizonyos mértékig az új modellje mellett is — van egy további oka a reális teljesítés szélsőséges favorizálásának. Ez pedig abban áll, hogy a *burzsoá* piac viszonyai között az esetek többségében *a kártérítés érdekkielégítő lehetőségei vállalati szinten is jóval nagyobbak mint szocialista gazdasági viszonyok közepette.* A burzsoá vállalat a kártérítésül kapott összegen rendszerint minden nehézség nélkül megvásárolhatja az elmaradt szolgáltatást, a szocialista vállalat azonban erre igen gyakran nem képes, mert a piacon nem állnak szabad rendelkezésre a szerződésben kikötött cikkek, a fedezeti vétel lehetőségei nagyon korlátozottak. A kapott kártérítés tehát kompenzálhatja ugyan a szocialista vállalatnak a szerződésszegés folytán beállott veszteségét, de csak ritkán válhat forrásává a megszegett szerződéssel biztosítani kívánt társadalmi szükséglet kielégítésének. A burzsoá vállalat viszont a kártérítést arra használhatja fel, hogy a szerződésszegés ellenére is pl. legyártsa azt a terméket, amelynek nyersanyagszükségletét kívánta a szerződéssel fedezni. A jövő fogja megmutatni, hogy a gazdaságirányítás új rendjében mennyire növekszik meg a fedezeti vétel lehetősége; mindenesetre megnövekszik, ha sikerül felszámolni a termelőkapacitás elmaradását a fizetőképes kereslettől. Egy ilyen változás valószínűleg érinteni fogja a reális teljesítés elvének érvényesülési körét is.

5. Indokolni szokták a reális teljesítés elvét azzal is, hogy *a szerződési nyilatkozatok komolysága* a szocialista felelősségtudattal szemben támasztott magasabb elvárások szellemében fokozott jogi védelmet, ösztönzést, biztosítékokat igényel.[3] Ez a szempont vezetett pl. a reálkontraktusoknak konszenzuál-kontraktusokká való átalakítására is. Az elv kétségkívül helyes, fontos, de mint minden elvnél, itt is kérdéses, hol vannak alkalmazhatóságának a határai. Mindenesetre ellentmondásosnak tűnik — mint kiderül, nincs szó valóságos ellentmondásról — hogy a reális teljesítés elvének hatékonysága éppen ott a legkisebb, ahol a felelőtlen nyilatkozatok veszélye a legnagyobb: a magánforgalomban. Ami a szocialista szervezeteket illeti, itt az új gazdaságirányítási rendszer bevezetésével egyre kisebb mértékben jelentenek a korábbi „érdektelenségi" mechanizmusban tenyésző felelőtlen nyilatkozatok problémákat.[4] Ezen a téren érdekmozgásról van szó, olyan kérdésekről, hogy az adott esetben a vállalat számára anélkül, hogy ezzel népgazdasági érdeket sértene, rentábilisabb lehet a reális teljesítés megtagadásával járó költségek viselése (és esetleg az eredetileg szándékolt, szerződésileg biztosított gazdasági akció felváltása másfajta gazdasági akcióval), mint a reális teljesítés. *A probléma az új gazdaságirányítási rendszerben igen gyakran kalkulációs kérdés lesz, ahol a nyilatkozatok komolyságának szempontja egészen másként* vetődik fel. Nem szavaz egyértelműen a reális teljesítés mellett, mércéje pedig a vállalati érdek. Az általános elvekből való dedukció *önmagában* ritkán elegendő.

6. A reális teljesítés elve tehát alapjában a szükséglet-kielégítés elvének a megnyilvánulása. De vajon mindig az? Ha a szerződés reális szükségletet fejez ki, valóban reális teljesítésre van szükség, ha azonban a szerződés nem fejez ki reális szükségletet, akkor éppen, hogy nincs szükség reális teljesítésre. A szükséglet-kielégítés elvéből tehát éppen úgy következhet a reális teljesítés elve, mint annak az ellenkezője. Hogyan lehetséges akkor, hogy a reális teljesítés elve mégis kialakult és olyan magas rangot ért el? A szükséglet-kielégítés elvéből akkor következik, ha a szerződés reális szükségletet hordoz. A gazdaságirányítás régi rendszerében pedig az volt a felfogás, hogy ha a szerződés a tervnek megfelel, akkor reális szükségletet hordoz. *A reális teljesítés elvének a szükséglet-kielégítés elve mellett való független kialakulása, független funkcionálása nagymértékben arra vezethető vissza, hogy a gazdaságirányítás régi rendszerében a szükséglet és a szerződés közé iktatódott a vállalatokra lebontott kötelező*

[2] Ld. *Eörsi:* A tervszerződések. 381—382., 391—392. old.; *Világhy—Eörsi:* Magyar polgári jog. I. 442. s köv. old.; *Eörsi:* A szocialista polgári jog alapproblémái. Akadémiai Kiadó, 1965. 71. old.

[3] *Világhy—Eörsi:* Magyar polgári jog. I. 33. old.

[4] Példák erre: beruházási „hitel" igénylése, ha azt nem kell visszafizetni, üzem területigénylése, ha nem kell bért fizetni, vagy a bér úgyszólván nominális.

terv. A burzsoá társadalomban a *profitérdek* iktatódik a szükséglet és a szerződés közé, a gazdaságirányítás említett szocialista modelljében a *lebontott kötelező terv.*[5] Szükségszerű, hogy *valami* a társadalmi szükségletek és a szerződés között közvetítsen, és ez elvileg vagy az állami akarat vagy a vállalati szintű érdek vagy ezek valamilyen kombinációja, szintézise, a két említett polárisan ellentétes megoldás azonban nagy hibaszázalékkal működik. Így azután a szerződés teljesítésének alapvető elve nem a szükséglet-kielégítés lesz, hiszen a vállalat a társadalmi szükséglet fennálltát vagy hiányát a kötelező, részletes tervszámok világában el sem bírálhatja: az ilyen jellegű döntések magasabb szinten születnek. Neki a tervet kell teljesítenie, a tervet pedig maradéktalanul le kell fedezni tervszerződésekkel, tehát a szerződéseket maradéktalanul teljesítenie kell ahhoz, hogy a tervet teljesítse, anélkül, hogy a szükségletek kérdésében állást foglalhatna. Így jön voltaképpen létre a reális teljesítésnek a szükséglet-kielégítés elvétől elszakadt elve. Ilyen értelemben *ez az elv kötve van a részletes és kötelező tervszámok rendszeréhez, és mint ilyen, alapjában a gazdaságirányítás régi rendszerének a terméke.*

Ezt bizonyítják a kivételek is. Annak az említett tételnek, hogy a szükséglet-kielégítés elvével a reális teljesítés nem fér össze, ha a szerződés nem fejez ki reális szükségleteket, a gazdaságirányítás régi rendszerében az felelt meg, hogy a reális teljesítés elvének korlátait a szerződésnek a tervhez és a tervgazdálkodás akkori koncepciójához való viszonya szabta meg. Ha szembekerült vele, a reális teljesítés elve nem érvényesült. Elegendő itt utalni a tervmódosításnak vagy tervtörlésnek a szerződésre gyakorolt hatására, a döntőbizottság szerződésmódosító és megszüntető jogkörére, a reális teljesítés kötelezettségének feloldására akkor, ha a kötelezett termelő és nem tudja a saját termékeiből kielégíteni a másik felet, a szállítási szerződések évvégi meghiúsulására stb.[6] A reális teljesítés elve nem annyira a szerződés, mint a terv reális teljesítését jelentette. A reális, fizetőképes társadalmi szükségletekhez való viszonyulásra a gazdaságirányításnak ez a rendszere nem adott módot: a terv elszigetelte a vállalatot a szükséglettől, ugyanakkor, amikor a kettőt — ha a terv jól fejezte ki a szükségleteket — össze is kapcsolta. A tervnek megfelelő, de szükségtelen termelés mellőzésére engedélyt a döntőbizottságok a gazdaságirányítás régi rendszerének bomlási termékeként, annak ellenére adtak az elmúlt néhány évben.[7] Még ott is, ahol a szükségletekhez való kapcsolódást fejezi ki a törvény — késedelem és hibás teljesítés esetén érdekmúlás címén való elállásnál — az érdekmúlás elbírálása során is a kötelező terv volt a mérce, és a szükségletre közvetlenül csak ott lehetett visszamenni, ahol ezzel a mércével nem lehetett mérni. A szerződés reális teljesítésének elve tehát voltaképpen a *terv reális teljesítésének a fiók-elve, amely csak közvetve kapcsolódik a szükséglet-kielégítés elvéhez,* a terv közvetítésével: azon az alapon, hogy a terv a társadalmi szükségleteket fejezi ki.[8]

7. A reális teljesítés elve tehát alapjában, elsősorban a tervgazdálkodás területén, annak meghatározott modelljében alakul ki. Kialakulásának feltétele, de nem közvetlen és nem is szükségképpeni oka a profitérdekre orientáltság felváltása a szükségletre orientáltsággal. Legfontosabb közvetlen oka a vállalatokra lebontott részletes terveknek a társadalmi szükségletek és a szerződések közé iktatódása, amelynek eredményeképpen az, ami a tervben benne van, szerződésbe foglalandó és teljesítendő, elvben anélkül, hogy a tényleges társadalmi szükséglet, amíg a terv hatályában fennáll, vizsgálható volna. További oka egy állandó pozitívummá átfestett időleges szükségesség: a *hiánygazdálkodás,* vagyis a termelőkapacitás elmaradása a szükségletektől, ami gazdaságilag nem hagyott szabad kapacitást fedezeti vételre, vagyis a kapott kártérítési összegnek az eredeti szükséglet kielégítésére fordítására. Ez párosult az említett tervezési rendszernek, piac- és versenyellenes előítéleteknek, valamint az ezekből folyó szerződéskötési kötelezettségnek azzal a sajátosságával, hogy *jogilag* rekesztette el a partner megtalálásának a lehetőségét, ha fedezeti vétellel kísérelte volna meg a vállalat az eredeti szükségletet a szerződés nemteljesítése esetére kielégíteni.

A reális teljesítés elve tehát a népgazdaság körében alapjában arra vezethető vissza, hogy

a) társadalmi szükségletek és a szerződések között nem a profitérdek közvetít, hanem egy többé-kevésbé részletes tervben és más aktusokban megjelenő kötelező államigazgatási utasítások;

b) olyan körülmények között, amikor a fizetőképes szükségletek mögött a kapacitás rendszeresen elmarad.

A reális teljesítés elvének a következménye pedig az, hogy a terv által érintett körben

a) a *megrendelő* nem állhat el kártérítés fejében sem, és szerződésszegést követ el, ha a szerződésszerűen felajánlott teljesítést nem fogadja el,

---

[5] *Görgey:* Kellékszavatosság... 175. old.

[6] *Eörsi:* A tervszerződések. 392., és köv. 398 old.; *Világhy—Eörsi:* Magyar polgári jog. I. 444. old.

[7] Ismeretes, hogy amikor megnövekedtek a régi gazdaságirányítási rendszer ellentmondásai, a döntőbizottságok egyre inkább eltekintettek a tervnek megfelelő szerződés megköttetésétől, ha annak teljesítése lehetetlennek tűnt, vagy hiányzott a szükséglet (*Görgey—Havasi:* A Központi Döntőbizottság elvi határozatai és iránymutatásai (1948—1962) Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1964. 121., 226. és 336. sorsz.).

[8] *Eörsi:* A tervszerződések. 385., 386. old., 386. old.; *Görgey:* Kellékszavatosság... 175. old.

b) a *szállító* reális teljesítés helyett nem ajánlhat fel kártérítést,

c) *szerződésszegés* esetén elállásra csak akkor kerülhet sor, ha már semmi más nem segít (a reális teljesítés nem lehetséges, nem gazdaságos, olyan késedelmet okoz, amely érdekmúlásra vezet).

8. A reális teljesítés elve azonban a tervszerződések körén kívül is ismeretes: ez az elv az egész szerződési jogba kisugárzott. Rámutattak azonban arra, hogy nem érvényesül olyan következetesen és szigorúan, mint a tervszerződések területén.[9]

a) Az elállás lehetőségei jóval nagyobbak: vállalkozási szerződésekben a megrendelő terhére a reális teljesítés elve egyáltalán nem érvényesül, mert hiszen ő minden indokolás nélkül elállhat; bizalmi jellegű viszonyokban a bizalmi jelleg nem tűri az elállás lehetőségének korlátozását;[10] kötelezett-késedelem esetén pedig a Ptk. 300. § -ának csupán a felépítése látszik a reális teljesítés elvét szolgálni, a tartalma azonban végeredményben csak kevéssé, mert hiszen előzetes kikötés vagy póthatáridő tűzése minden esetben lehetővé teszi az elállást, nemcsak érdekmúlás esetén.

b) A diszpozitivitás folytán az a helyzet, hogy ha a kötelezett nem akar természetben teljesíteni és a jogosult megelégszik kártérítéssel, akkor a reális teljesítés elve nem érvényesül.

9. Vitatható, hogy ilyen körülmények között ugyanarról a „reális teljesítés elvé"-ről van-e szó a magánszemélyek szerződéseinél és a tervszerződésekben — hogy fokozati-e az eltérés vagy lényegi, hogy — másik oldalról — van-e eltérés e között a megoldás között és a kontinentális burzsoá megoldások között a technikai-jogi téren.

a) A *jogosult* átvételi késedelme, az átvételtől való vonakodása esetén:

a gazdaságirányítás régi rendszerében ez a jog nem illette meg, az ilyen eljárása szerződésszegésnek minősült,

a magánszemélyek szerződéseinél ugyanez a helyzet a vállalkozási szerződés és a bizalmi jellegű jogviszonyok kivételével; itt ugyanis a jogosult indoklás nélkül bármikor elállhat,

a kontinentális burzsoá jogokban a jogosult nem követ el szerződésszegést, ha nem állja a hitelezői pozícióban a szerződést.

b) Ha a *kötelezett* nem hajlandó reálisan teljesíteni,

a gazdaságirányítás régi rendszerében a jogosult köteles őt erre kényszeríteni,

a magánszemélyek szerződései körében jogosult őt erre kényszeríteni,

a kontinentális burzsoá jogokban jogosult őt erre kényszeríteni.

c) *Szerződésszegés* esetén:

aa) ha a kötelezett *késedelembe* esett

a gazdaságirányítás régi rendszerében a 300. § alkalmazásánál a döntő a tervhez való viszony volt és a tervév vége széles körben vezetett meghiúsulásra,

a magánszemélyek szerződései körében az elállást a 300. § technikailag nehezítette ugyan, de végeredményben mindig lehetővé tette,

a kontinentális burzsoá jogokban a jogosult elállhat a kötelezett késedelme esetén.

bb) *Hibás teljesítés* esetén:

a gazdaságirányítás régi rendszerében elállásra csak „alkalmatlanság" esetén van mód,

magánszemélyek szerződéseiben szintén csupán a szerződésszegés legsúlyosabb esetében, ultima ratio-ként, de a felek megállapodása esetén elállásra (felbontásra) bármikor sor kerülhet,

kontinentális burzsoá jogokban a jogosult mindig választhatja az elállást is.

A régi gazdaságirányítási rendszer által meghatározott megoldás és a burzsoá kontinentális megoldás között jogilag a fő különbséget abban látom, hogy az előbbiben sem a jogosult sem a kötelezett nem ura annak a kérdésnek, hogy reális teljesítésre kerüljön-e sor vagy helyette kártérítésre, az utóbbiban a jogosult dönthet ebben a kérdésben (a *common law*-ban e kérdés ura a kötelezett). Ha ez így van, akkor a magánszemélyek szerződései vonatkozásában a „reális teljesítés elve" valahol középúton áll a burzsoá kontinentális jogi megoldás és a tervszerződési megoldás között. Elvileg a tervszerződéshez áll közelebb, éspedig a jogosultkésedelem intézménye révén, amelynek folytán a jogosult nem ura a kötelemnek. Másfelől azonban — eltekintve attól, hogy a jogosulti szerződésszegés a vállalkozási és bizalmi jellegű szerződések területén a mondott értelemben nem érvényesül — a felek bármikor megállapodhatnak a reális teljesítés elvének félretételében, amit a tervszerződések régi rendszerében nem tehettek meg. *Míg tehát a régi gazdaságirányítási rendszerben egyik fél sem ura a reális teljesítés-kártérítés vonatkozásában a szerződésnek* — a lebontott kötelező tervek világában más téren sem urai — *a kontinentális burzsoá rendszerekben a jogosult az ura, a common law-ban pedig a kötelezett, addig magánszemélyek szocialista szerződéseiben a két fél együtt rendelkezik autonómiával az itt tárgyalt kérdésben* (eltekintve a vállalkozástól, és bizalmi jellegű szerződéstől, ahol korlátozás nélkül és a késedelemtől, ahol formálisan kevéssé, valójában teljesen a jogosult választásától függ a reális teljesítés vagy elmaradása).

10. A magánszemélyek szerződéseiben tehát a reális teljesítés elve — ha ugyan nem egy szocialista viszonyok között funkcionáló pacta sunt servanda elv — lényeges vonatkozásokban eltér a tervszerződések terén érvényesülő elv-

[9] *Eörsi:* A tervszerződések. 385. old; *Világhy—Eörsi:* Magyar polgári jog, I. 34. old.

[10] *Világhy—Eörsi:* Magyar polgári jog. I. 445. old.

től. Az alapjai is mások. Nem a tervgazdálkodás régi modellje, hanem részint az ezen a döntő területen kialakult *igen erőteljes elv kisugárzása* a szerződések egész területére, részint a *nyilatkozatok komolyságának biztosítására* irányuló törekvés vezet erre a „mérsékelt reális teljesítési" elvre. A kisugárzás arra vall, hogy itt is a reális teljesítés elvéről van szó, a nyilatkozatok komolyságának szempontja arra, hogy egy magasabb szintű pacta sunt servanda elvről. Végeredményben a nyilatkozatok komolyságát nemcsak az erősíti, ha természetben kell teljesíteni, de az is, ha felelősségi következményei vannak a reális teljesítés megtagadásának, noha kétségtelen, hogy néha olcsóbb fizetni a reális teljesítés megtagadása miatt, mint reálisan teljesíteni; ilyenkor viszont nem morálisan, de gazdaságilag kétséges lehet, hogy erőltetni kell-e a drágább, de „becsületesebb" megoldást. Aligha nem a magánszemélyek közötti viszonyban is szerepet játszanak azonban az elmaradó szolgáltatás máshonnan való beszerzésének a nehézségei.

A reális teljesítés elve tehát a népgazdaság területén elsősorban a vállalatokra lebontott kötelező tervek rendszerére, a magánszemélyek szerződési körében az elv kisugárzására és a nyilatkozatok komolysága biztosításának szempontjára, és mindkét területen a fizetőképes keresletnek a kapacitást rendszeresen meghaladó voltára vezethető vissza. A szükséglet-kielégítés elvéből csak annyi következik, hogy ha a szerződés valóságos reális szükségletre irányul, a reális teljesítés mellé kell állni, ha nem, gátolni kell a reális teljesítést. Ez a viszony *önmagában* nem kedvez annak, hogy a reális teljesítés igénye általános elvként nyerjen megfogalmazást.

II.

11. A szállítási szerződésről szóló 10/1966 (II. 14.) Korm. sz. rendelet 23. §-ának (1) bekezdése szerint: „A megrendelő a teljesítési határidő előtt a szerződéstől elállhat; köteles azonban a szállítónál felmerült költségeket (ráfordítást) megtéríteni . . ." A (2) bekezdésre külön visszatérünk. A vállalatok vállalkozási szerződéseiről szóló 44/1967 (XI. 5.) Korm. sz. rendelet[11] 35. §-ának (1) bekezdése szó szerint megismétli a ptk. 392. §-ának a szövegét: „A megrendelő a szerződéstől bármikor elállhat, köteles azonban a vállalkozó kárát megtéríteni". A külkereskedelmi tevékenységet folytató vállalatok belföldi szerződéseiről szóló 32/1967 (IX. 23.) Korm. sz. rendelet 33. §-ának (4) bekezdése szerint „a megbízó a bizományi szerződést csak a külkereskedelmi szerződés megkötése előtt, illetőleg csak addig az időpontig szüntetheti meg azonnali hatályú felmondással, amíg a bizományos a külföldi félhez kötelező nyilatkozatot nem intézett. Ilyen esetben köteles a bizományos költségeit megtéríteni."

A gazdaságirányítás új rendszerének bevezetését szolgáló jogszabályok tehát *a szükséglet hordozójának egyoldalú elállási jogot biztosítanak.* Ez a jog igen hasonlít a megrendelőnek a ptk. 392. §-ában biztosított jogához a vállalkozási szerződés körében; a vállalatok vállalkozási szerződéseiről szóló jogszabály — mint láttuk — szó szerint reprodukálja ezt a szöveget. A szerződésnek *közös megegyezéssel való megszüntetését* továbbá a kötelező szerződéskötés körén kívül *valamennyi említett jogszabály megengedi.*

12. Három szembetűnő eltérés van a vállalkozásra és a szállítási szerződésekre irányadó szabályok között a megrendelő elállása vonatkozásában:

a) míg a ptk.-ban szabályozott és a vállalatokra vonatkozó vállalkozási szerződések esetén a megrendelő *bármikor* elállhat, addig a szállítási szerződések körében *csak a teljesítési határidő előtt,*

b) a szállítási szerződési rendelet ugyanakkor, amikor feljogosítja a megrendelőt az elállásra, lehetségesnek tartja, hogy a megengedett elállás *felróható* legyen [23. § (2) bek.], a vállalkozásra irányadó szabályok viszont ilyen rendelkezést nem tartalmaznak,

c) a szállítási szerződések körében az elállás ellentétele a *költségtérítés,* a vállalkozás körében a *kártalanítás.*

13. Ha a megrendelő a teljesítési határidő után is jogosult elállni, mint a vállalkozási szerződések esetén, akkor

a) a teljesítés szerződésszerű felajánlása esetén is tárgytalan a jogosult-késedelemnek a ptk. 302. § a) pontjában foglalt tényállása. Bármilyen későn és bármilyen körülmények között áll el a megrendelő, nem követ el szerződésszegést. Az ezzel a jogos magatartásával okozott kárt nem szerződésszegési alapon köteles megtéríteni, hanem mert a jogszabály e jogos magatartáshoz kártalanítási jogkövetkezményt fűz; ilyen körülmények között kötbérfizetési kötelezettsége sem áll be,

b) a megrendelő a vállalkozó szerződésszegése (késedelme vagy hibás teljesítése) esetén is elállhat; kérdéses azonban, hogy mi lesz ilyenkor a kártalanítási kötelezettségének a sorsa.

A szállítási szerződések körében viszont a szükséglet hordozójának elállási hatalmassága csak legfeljebb a teljesítési határidőig tart. A szállítási szerződések körében tehát a teljesítési határidő után már nem állhat el a szükséglet hordozója a szerződéstől. Vagyis a helyzet — legalábbis alapjaiban — úgy fest, hogy teljesítési határidő előtt a jogosult a költségek viselése mellett elállhat a szerződéstől, de teljesítési határidő után már nem, tehát:

[11] A rendelet címe nem fedi a címzetteket: valójában az egész szocialista szektorra kiterjed a rendelet hatálya.

a) ha a szállító szerződésszerűen felajánlja a teljesítést, a megrendelő jogosult-késedelembe esik,

b) ha a szállító követett el szerződésszegést, a megrendelő a kiinduló szabályok szerint nem választhatja a reális teljesítés kikényszerítése helyett a kártérítést, csupán a — széleskörű — kivételek fennforgása esetén.

14. A teljesítési határidő bekövetkeztével annyiban nem történik változás, hogy továbbra is bekövetkezhetnek azok a körülmények, amelyek a megrendelőt elállásra késztethetik. *Ebből a szempontból* egyáltalán nem indokolható az, hogy a teljesítési határidő bekövetkeztével az elállásra irányuló jog elenyésszen. Jelentős változás következik azonban be a vállalkozó vagy szállító oldalán: ő szerződésszerűen felajánlotta a teljesítést és ezáltal új helyzetet hozott létre. Ezt a körülményt honorálja a szállítási szerződési rendelet, nem honorálják a vállalkozásra irányadó szabályok.

Az elállási jognak a teljesítési határidővel való elenyészése azt jelenti, hogy *a kötelezett kikényszerítheti a teljesítés elfogadását,* sőt a jogosult késedelme címén a kötelezett el sem állhat a szerződéstől, hanem köteles a szolgáltatást a másik fél költségére a rendelkezésére tartani, elvileg elévülésig (vagy — akár ráutaló magatartással is — „megegyezni" vele a szerződés megszüntetésében, illetve felbontásában).

Ez a megoldás azonban aligha indokolható. Ha a jogosultra teljesítési határidő *előtt* nem akarja a jog a teljesítés elfogadását rákényszeríteni, akkor nincs szükség arra, hogy *utána* rákényszerítse. A kötelezettet ebből veszteség nem éri, ha a szállítási szerződések területén is, akárcsak a vállalkozásoknál, kártalanítással és nem csupán költségtérítéssel tartozik a megrendelő. Ami pedig azt az esetleges érvet illeti, hogy ha egyszer a szolgáltatás teljesítésre kész állapotban van, akkor vegye azt át a megrendelő, ez — ha van súlya — inkább egy ellentétes megoldást indokolna: azt, hogy vállalkozási szerződés esetén legyen kénytelen a megrendelő teljesítési határidő után elfogadni a teljesítést, és szállítási szerződés esetén ne legyen erre kénytelen. A vállalkozási szerződés — és ezt a vállalati vállalkozási szerződésről szóló rendelet 1. §-a különös élességgel fejezi ki, — egyedi szükséglet kielégítésére szolgál, és az esetek igen nagy százalékában a szolgáltatás tárgya másutt nem értékesíthető. Ebből le lehetne vonni azt a következtetést, hogy ilyen körülmények között a szolgáltatás tárgya ne maradjon a vállalkozó nyakán. Ezzel szemben szállítási szerződés esetén általában sorozatban gyártott, szabványosított termékekről van szó, amelyeket a szállító másutt is tud értékesíteni, tehát felesleges közbeiktatni a megrendelő átvételi kötelezettségét akkor, ha a termékre a megrendelőnek nincsen szüksége. A gazdaságirányítás új rendszerével azonban a leginkább az a megoldás van összhangban, amelyik a megrendelőt sem szállítási szerződés, sem vállalkozás esetében nem kényszeríti a szolgáltatás elfogadására, akár a teljesítési határidő előtti, akár az azt követő szakaszban következik is be az a körülmény, amely a megrendelőt elállásra készteti. Visszatérve a vállalkozásra: ha egyik félnek sincs a — gyakran értékesíthetetlen — szolgáltatásra szüksége, a legegyszerűbb megoldás az, ha a megrendelő nem köteles átvenni azt, de köteles a vállalkozó kárát megtéríteni.

Mindettől függetlenül azonban a tételesjogi helyzet a következő:

a) Vállalkozási szerződés esetén a megrendelő akár teljesítési határidő előtt, akár utána — esetleg akár a szolgáltatás szerződésszerű felajánlása időpontjában is — kártalanítás ellenében elállhat.

b) Szállítási szerződés esetén

aa) teljesítési határidő előtt a megrendelő költségtérítés ellenében elállhat,

bb) teljesítési határidő után elállásnak már nincs helye, sem akkor, ha a szállító késedelemben van és az erre irányadó szabályok nem engednek elállást, sem akkor, ha a szállító a szerződésszerű teljesítést felajánlotta, sőt, a ptk. 303—304. §-ai jogosult-késedelem címén a szállítónak sem engednek elállást A szállító vagy felelős őrzésbe veszi a dolgot vagy a 22. § alapján, a megrendelő megtagadó nyilatkozatát megszüntetésre irányuló akaratnyilatkozatként értelmezve, megszüntetést idéz elő, de megmaradnak a jogosult-késedelemből eredő jogai.

15. Ez átvezet a szállítási és vállalkozási szerződés közötti másik említett eltéréshez. Ha a jogosult-késedelem nem róható fel, a vállalkozásnál kártalanítás ellenében való elállás szabálya alkalmazandó, és nem az objektív jogosult-késedelem [ptk. 303. § (2) bek. b. pont] szabályai, szállítási szerződésnél ellenben az utóbbi szabályokat kell alkalmazni. Ha a jogosult-késedelem felróható, akkor beállnak a kötbér- és kártérítési következmények is. Lehet-e azonban felróható a megrendelő elállása? A szállítási rendelet 23. §-ának (2) bekezdése kimondja, hogy „ha az elállás valamelyik fél felróható magatartására vezethető vissza, a szerződésszegés következményei beállnak"; vagyis a költségtérítés helyébe a kötbér- és kártérítési következmények lépnek. A két bekezdést együtt nehéz úgy olvasni, hogy a megrendelő elállása nem lehet felróható, noha az (1) bekezdés az elállás jogát diszkrecionális jogként fogalmazza meg. Vagyis: egy jogos magatartás felróhatóság esetén jogellenessé, szerződésszegéssé minősül.

a) Ennek tipikus esete lehet a *joggal való visszaélés.* Miben állhat azonban ebben az esetben ez a visszaélés a joggal? Elképzelhető a következő érvelés. Az elállási jog társadalmi rendeltetése az, hogy ne kelljen végig megtermelni olyan cikkeket, amelyekre nincs fizetőképes kereslet. A megrendelő tehát akkor állhat el, ha nincs ilyen kereslet a kérdéses cikkre. Ha más

okból áll el, jogát nem a ptk. 2. §-ának (2) bekezdésében említett módon, nem rendeltetésszerűen gyakorolja, ez a joggyakorlás tehát az 5. § tilalmába ütközik. Ennek azonban a szállítási szerződési rendelet 23. §-ának (2) bekezdése értelmében nem az elállás érvénytelensége a következménye (vagy nem feltétlenül az), hanem a felróható szerződésszegés következményeinek a beállta.

Ez az érvelés azonban a gazdaságirányítás új rendszerében nagyon is kétségesnek tűnik.

Lehetséges, hogy a megrendelő azt állítja, hogy nincs fizetőképes kereslet, a szállító pedig azt, hogy van. Ki tudja ezt megítélni? A régi gazdaságirányítási rendszer egyik mindinkább kibontakozó hibája éppen az volt, hogy központilag döntötték el részletkérdésekben, helyi vagy egyedi jellegű problémák felmerültekor, hogy mi a népgazdasági érdek. Ez az esetek nagy többségében nem lehetséges. Ha egy vállalat rendel egy közepes mennyiségű zakót vagy harisnyát vagy fazekat a gyártóműtől, szélső esetektől eltekintve döntőbizottságilag nem lehet eldönteni, hogy van-e, illetve a közeljövőben lesz-e fizetőképes kereslet erre a tételre. A fizetőképes kereslet hiánya ugyanis nemcsak akkor áll fenn, ha raktárakban halmozódnak az eladatlan készletek. Az új gazdaságirányítási rendszerben a népgazdasági érdek hordozói a vállalatok, ahová a mindennapi döntések telepítve vannak. Ezen belül a fogyasztói érdekek hordozója a megrendelő. Az, hogy tévedhet, nem perdöntő, nemcsak azért, mert ha jól működik az érdekeltségi rendszer, legalább ugyanúgy tévedhet a döntőbizottság vagy a fölérendelt szerv, de azért sem, mert a tévedését elsősorban ő maga érzi meg: az elállás pénzbe kerül anélkül, hogy ezért ellenérték befolyna. Az egyik tipikus eset tehát, amikor eláll, az lesz, hogy nem reméli az értékesítést (hiányzik a fizetőképes kereslet), és ezért az elállással kisebb veszteség árán nagyobb veszteségtől kíván szabadulni. A rendelet a megrendelő elállását függővé tehette volna a fizetőképes kereslet megszűnésétől, sőt, elállás esetére emellett vélelmet is felállíthatott volna, ezt azonban nem tette. Nem kívánta peres útra engedni azt a kérdést, hogy van-e, nincs-e fizetőképes kereslet egy a per által elszigetelt kisebb-nagyobb tételre. Nem látta a bizonyítás reális lehetőségét, és abból indult ki, hogy erős érdekeltség mellett az, ha a megrendelő szükségletének hiányát költségtérítési kötelezettség mellett deklarálja, az egyben az esetek túlnyomó részében a fizetőképes kereslet hiányát is jelenti. A megrendelő a fizetőképes kereslet hordozója. Feszültséget legfeljebb az okoz, hogy a szállítási szerződési rendelet a vállalkozásra irányadó jogszabályoktól eltérően csak költségtérítést és nem kártalanítást rendel.

A megrendelő azonban nemcsak azért állhat el, mert nincs fizetőképes szükséglet, de azért is, mert pl. a szerződés teljesítésének ellenértékéül készenlétben tartott összeget más irányban jobban tudja hasznosítani. Elismeri, hogy van fizetőképes kereslet a megrendelt cikkre, mégis eláll, mert anyagi eszközeinek más irányú felhasználásával nagyobb nyereséget tud elérni annak ellenére is, hogy az elállás miatt költségtérítéssel tartozik. Ez a valószínűleg ritka eset, úgy tűnik, az elállásra irányuló „jog társadalmi rendeltetésével össze nem férő célra irányul" [Ptk. 5. § (1) bek.] és joggal való visszaélés. Nagyon is kérdéses azonban, hogy a gazdaságirányítás új rendszerében, ahol a vállalatoknak a nyereségre orientált gazdasági tevékenységet kell folytatniok, valóban joggal való visszaélésről van-e szó. A jogszabály az elállás jogát megadja. A vállalat kötelessége a szükségletek kielégítésére irányuló, jogszerű tevékenységgel nagyobb nyereségre törekedni. Ha elállás árán éri el ezt a célt, az elállás nem kifogásolható. Ebben a vonatkozásban a költségtérítési kötelezettségnek olyan mellékfunkciója is van, hogy a jobb üzlet reményében való elállásra csak akkor kerüljön sor, ha valóban sokkal jobb, a költségtérítéssel járó veszteséget is elbíró másirányú üzlet van kilátásban. A költségtérítési kötelezettségben rejlő gazdasági ráhatás tehát az az eszköz, amely itt az elállás ellen hat; ezen felül a joggal való visszaélés megkonstruálásának nagyonis rögös útjára nincs szükség. Itt is legfeljebb azt lehet felvetni, hogy célszerűbb volna költségtérítés helyett kártalanítást előírni: az egyfelől még hatékonyabb visszatartó hatást gyakorolna, másfelől jobban szolgálná az elállás okával semminő kapcsolatban nem álló szállító méltányos érdekeit is. A kára teljesen megtérülne, habár kötbérre nem tarthatna igényt.

Úgy tűnik tehát, hogy a megrendelőt megillető elállási jog gyakorlása esetén nem lehet

aa) a fizetőképes kereslet hiányának bizonyításával vagy

bb) annak következtében, hogy az elállásra egy más, nagyobb eredménnyel kecsegtető ügylet érdekében került sor, az elállást felróhatóvá minősíteni.

b) További kérdés azonban: nem teheti-e felróhatóvá az elállást a *culpa in contrahendo:* már a szerződés-kötéskor is tudni kellett volna, hogy hiányozni fog a fizetőképes kereslet. Ilyenkor nem az elállás felróható, hanem a szerződéskötés, a 23. § (2) bekezdése viszont az *elállás* felróható esetéről rendelkezik.

Kérdéses azonban, lehet-e a szerződéskötés ebben az esetben valóban felróható. Elvontan nézve, ha a fizetőképes kereslet a szerződéskötéskor hiányzik, ezt a szükségleti oldal képviselőjének, a megrendelőnek fel kell ismernie. Ha nem ismeri fel, vétkes. A kérdésre a válasz azonban hangozhat egészen másképpen is. A rendelet szabad elállási jogot enged, nem köti azt össze a fizetőképes kereslet kérdésével. Ezt azért nem teszi, mert abból indul ki, hogy a

megrendelő szükséglete fizetőképes kereslet létét jelzi. Abból indul ki, hogy — bizonyos kivételektől eltekintve — nem lehet két állami vállalat jogviszonyára vonatkozó konfliktusban meglátni, hogy az általános népgazdasági érdek mit kíván, hanem el kell fogadni, hogy a megrendelő hordozza a fizetőképes társadalmi kereslet, a szállító a társadalmi termelés érdekét. Ha pedig ez így van, akkor nem lehet a perben a társadalmi érdeket szembeállítani a vállalati érdekkel. Vagyis azt kell bizonyítani, hogy a vállalat a *saját* érdekeit, a *saját* szükségletét ismerte fel rosszul, amikor a szerződést megkötötte.

Ennek bizonyítása azonban rendkívül problematikus. Egyrészt igen nehéz azt kívülről bizonyítani, hogy a vállalat a saját érdekei ellenére járt el, amikor ő maga a saját érdekeinek a bírája. Másrészt nagyon ellentmondásosnak tűnik az az ebből következő állítás, hogy ha a vállalat a szerződéskötéskor a *saját* érdekeit nem ismerte fel, akkor kötbért és kártérítést fizet a *másik* félnek. A régi gazdaságirányítási rendszer szellemében fogant egy olyan megoldás, amely a másik félnek járó vagyoni szankciókkal bünteti azt a vállalatot, amely a saját érdekeit nem jól ismeri fel; az új gazdaságirányítási rendszer mindaddig, amíg ez lehetséges, önműködően beálló gazdasági következményekkel reagáltat az önkárosító hibákra. *A saját érdekbe ütközés nem lehet vétkes:* ez azonban természetesen nem zárja ki jogszabály alapján a kártalanítási kötelezettséget.

Itt is beleütközünk azonban a szállítási szerződési rendeletnek csupán költségtérítést rendelő szabályába. Ez a szabály a megrendelő elállása esetére megosztja az ilyen elállások „veszély"-ét a felek között: a költségek a megrendelőt terhelik, a szállító pedig elesik a haszontól. Ennek a szabálynak a világában érthető, ha a döntőbizottság igyekszik felróhatóságot keresni akár a culpa in contrahendo, akár a joggal való visszaélés igénybevételével, mert a kártalanítás elmaradása méltánytalan a szállító oldalán. Méltánytalan a megrendelő elállásának minden esetében, de különösen méltánytalan akkor, ha a megrendelő hanyagul járt el a szerződés megkötésekor, vagy egy jobb üzlet reményében okozta a szállító hasznának elmaradását. A megoldás azonban nem az, hogy a vétkesség kérdését a szabad elállás elbírálásába bevigyük, hanem *de lege ferenda* az, hogy költségtérítés helyett *minden esetben* kártalanításra kerüljön sor, tekintet nélkül a felróhatóságra. Ami pedig a kötbérfizetési kötelezettséget illeti, ez túlzottnak tűnik akkor, ha valaki az elállás *jogát* gyakorolja, — még akkor is, ha a szerződéskötéskor jobban kellett volna a *saját* érdekeit felismernie.

16. További problémákat okoz a döntőbizottság állásfoglalása a 23. § kérdésében.[12] Az 1180. sorszámú állásfoglalás d) pontja szerint „a 23. § (1) bekezdésében meghatározott esetben még nincs szerződésszegés... a megrendelő ettől független egyoldalú elállási jogot kapott". Az e) pont azonban a (2) bekezdésről azt mondja, hogy „a vétkesség bizonyításának terhét az viseli, akivel szemben felmerült az a vélelem, hogy vétkes". Tehát a megrendelő elállása *a)* nem szerződésszegés, és *b)* megalapozza a jogosan eljáró terhére a vétkesség vélelmét, amely alól ha magát ki nem menti, eljárása jogellenes és felróható.

Hogy ez mennyire vitatható álláspont, azt már önmagában is bizonyítja, hogy a felróható elállás két elemzett lehetséges esetköre a joggal való visszaélés és a culpa in contrahendo. Egyiknél sem érvényesül a vétkesség vélelme. Mindkettőnél a *jogellenesség* bizonyítása érdekében bizonyítják a felróhatóságot, amely addig, amíg a jogellenességet nem bizonyították, nem vélelmezhető, mert hiszen nincsen jogos, de vétkes magatartás. A vétkesség vélelmét a *jogellenes* magatartás alapítja meg [ptk. 339. § (1) bek.]. Ha a vétkesség kérdése a jogellenesség megalapozása szempontjából releváns, mint a két említett esetkörben, akkor a vétkesség bizonyítása során a jogellenesség bizonyításáról van szó, és a vétkesség vélelme nem forog fenn. Márpedig a megrendelő elállása *nem* jogellenes mindaddig, amíg vétkessége bizonyításával a jogellenességet be nem bizonyították. E bizonyítás hiányában az elállás jogos és semmiféle vétkességi vélelmet nem alapíthat meg. Amikor pedig a jogellenességet bizonyították, már nincs szükség a vétkesség vélelmére, mert hiszen a jogellenességet éppen a vétkesség bizonyítása útján bizonyították.

A 23. § alapján való elállás önmagában ezért a (2) bekezdésben megkívánt felróhatóság mellett vélelmet nem alapít meg. A döntőbizottság hivatkozása a ptk. 339. §-ának (1) bekezdésére és a szállítási szerződési rendelet 48. §-ának (1) bekezdésére téves, mert a két utóbbi esetében eleve jogellenes magatartás alapítja meg a vétkesség vélelmét, míg a 23. § esetében, amint azt a döntőbizottság a d) alpontban helytállóan fejt ki, még nincs szerződésszegés és a vétkesség nem *a jogellenességen kívüli feltétel,* hanem *a jogellenesség eleme.* Az álláspont nem teljesen szakad el a régi felfogástól, nem teljesen fogadja be a megrendelői elállás intézményét.

17. A szállítási szerződési rendelet 23. §-ának (2) bekezdésében említett felróhatóság tehát némi, nagyon korlátozott létjogosultságot csakis azáltal nyer, hogy az (1) bekezdés az elállás fejében nem kártalanítást, hanem költségtérítést követel meg. A megengedett elállás felróhatósága nehezen egyeztethető össze az új gazdaságirányítási rendszer szellemével — különösen azzal, hogy a megrendelő a fizetőképes társadalmi kereslet hordozója, és e tevékenysége körében elkövetett hibáit saját üzleti gesz-

[12] Döntőbíráskodás, 1967. 1. sz. 35. old.

tiói eredménytelensége mintegy önműködően szankcionálja.

18. Megállapítható tehát, hogy az új gazdaságirányítási rendszer bevezetését szolgáló jogszabályok *a szükségleti oldal elállási jogát igen nagymértékben kiterjesztették.* Ez a kiterjesztés azonban *nem egyforma mértékű* az 1966 februárjában keletkezett szállítási szerződési rendeletben és az 1967 októberében keletkezett vállalati vállalkozási szerződési rendeletben. Az utóbbi már merte követni a ptk. megoldását a vállalkozási szerződések körében, az előbbi azonban ebben a kérdésben még nem tudott elszakadni attól a gondolatkörtől, amelytől való elszakadás jegyében létrejött. A reális teljesítés elvének túlhajtott szellemében nem tudta egészen befogadni a megrendelői szabad elállás gondolatát, és szükségtelenül őrízte a szállítási szerződési „specifikum"-okat a polgári jog más szerződéseinek megoldásával szemben. A ptk. vállalkozási szabályaitól való *mindhárom eltérése tévesnek bizonyult* (az elállásnak a határidő eltelte előtti időre szorítása, a felróhatóság bevitele a szabad elállás kérdéskörébe és a költségtérítés kártalanítás helyett).

19. A *megrendelőnek* a reális teljesítés elvére gyakorolt hatást illetően tehát a következő eredményre jutottunk:

a) A *teljesítési határidő előtt* egyedül a megrendelőtől, mint a fizetőképes társadalmi szükséglet hordozójától függ, sor kerül-e reális teljesítésre vagy sem, vagyis létrejött a csaknem teljesen közvetlen kapcsolat a fizetőképes társadalmi kereslet és a reális teljesítési kényszer között; némi közvetítést — szükségképpen — mégis jelent az, hogy a népgazdasági szükségletet a szükséglet adott hordozója, a megrendelő valódi (esetleg vélt) szükségletei képviselik.

b) A *vállalkozási* szerződések körében ugyanez a helyzet a teljesítési határidő után is.

c) A *szállítási* szerződések körében a teljesítési határidő után a reális teljesítés elve a régi módon maradt fenn. Vagyis:

aa) a megrendelőt elfogadási kötelezettség terheli; a változás legfeljebb annyi — és ez a reális teljesítés elve szempontjából csak közvetetten, az érdekeltségből eredő ösztönzők közvetítésével jelentős — hogy a megrendelő szerződésszegése szinte sohasem lesz felróható;

bb) a szállító szerződésszegése (pl. késedelme vagy hibás teljesítése) esetén az elállás továbbra is végső megoldás, legfeljebb az érdekmúlás megítéléséből esik ki az a gyakran torzító közvetítés, amit a vállalatokra lebontott kötelező tervhez való hozzámérés jelentett. Fennmarad tehát az a szabály, hogy első látszatra csak érdekmúlás vagy lehetetlenülés esetén lehet elállni, valójában azonban póthatáridő közbeiktatásával mindig a késedelem körében és alkalmatlanság esetén a hibás teljesítés körében. Újabban egyébként vitatják, hogy helyes-e ez a szabály, és nem kell-e az elállást a hibás teljesítés *minden* esetében a többi szavatossági joggal *egy sorban* lehetővé tenni.[13]

Tételesjogilag tehát *a szállítási szerződések körében a szerződésszegési szakaszban a reális teljesítés elve jelenleg változatlanul fennáll,* akár megrendelői késedelemről akár szállítói szerződésszegésről van szó. Említettük, hogy ezt a megoldást nem tartjuk kifogástalannak.

20. A megrendelőnek ez a teljesítési határidő előtti korlátlan és vállalkozásnál a teljesítési határidő után is korlátlan elállási joga meglehetősen hasonló eredményekre vezethet, mint a burzsoá jogokban a jogosult szerződésszegésének el nem ismerése a szerződésszerű teljesítés visszautasítása esetében. Sőt, az új szocialista megoldásokban ez még pregnánsabb. Ott ugyanis az általános szabály az, hogy a jogosult megszegi a szerződést, ha nem fogadja el a szerződésszerű teljesítést, és ezért kifejezetten ki kell mondani a megrendelő elállási jogát. Ennek kimondása azonban erős hangsúlyt ad ennek a jognak.

Kérdés, hogy a szocialista jog e megoldása azonos-e a burzsoá jogokéval. Az alapkiindulásban semmiesetre, mert hiszen a tulajdoni viszonyok ellentétes volta folytán a burzsoá társadalomban a vállalatot az egyéni érdek mozgatja, a vállalat egyéni érdekből áll fenn, a szocialista társadalomban a vállalat társadalmi érdekből áll fenn és a személyes érdek mint mozgató a társadalmi érdek közvetítője a szocialista tulajdonon alapuló átfogó tervgazdálkodás kereteiben, ez által hatékonyan befolyásoltan. A burzsoá társadalomban az egyéni érdek determinálja a döntéseket, és ezek a döntések így vagy úgy kihatnak a társadalmi szükségletek kielégítésére, a szocialista társadalomban viszont végsőfokon — főként a piac szabályozásának közvetítésével — a társadalmi érdek határozza meg a döntések egész tömegét. Szigorúan a polgári jogi-technikai megoldások keretei között maradva a két megoldás nagyonis hasonló: indokolás nélkül, a költségek, illetve károk megtérítésével el lehet állni. A jogi megoldás mögötti első vonalban is nagy a hasonlóság: *közvetlenül* a vállalati érdek határozza meg a döntést. A különbségek, éspedig alapvető különbségek emögött kezdődnek. Itt észlelhető a meghatározó jellegű szocialista tulajdon és tervgazdaság, amely a legfőbb összefüggéseket és tendenciákat megtervezi és javarészben közvetett gazdasági hatások révén a vállalatot olyan környezetbe helyezi, amelyben önérdekű döntései az esetek túlnyomó részében társadalmi érdekűek is lesznek.

21. Az új jogszabályok a *kötelezettnek* a reális teljesítésre gyakorolt hatása vonatkozá-

[13] *Nagy—Boross* pl. amellett foglalnak állást, hogy ne legyen köteles hibás teljesítés esetén a megrendelő az egyébként rendeltetésszerű célra alkalmas árut sem átvenni (Döntőbíráskodás, 1967. 364. old.).

sában nem hoztak változást. A kötelezett nem szabadulhat a reális teljesítéstől kártérítés felajánlásával. Ez következik abból, hogy a megrendelő a fizetőképes társadalmi kereslet hordozója. Ez azonban nem feltétlenül a szocialista reális teljesítés elvének a megnyilvánulása: ugyanez a helyzet a burzsoá kontinentális jogokban, szemben a common law-val; említettem, hogy a pacta sunt servanda elve és a reális teljesítés elve közötti legfontosabb különbség a szerződésszegési szakaszban abban áll, hogy az elsőben a *jogosult* választhat reális teljesítés és kártérítés között, a másodikban nem; a *kötelezettet* azonban egyik elv uralma alatt sem illeti meg a választás joga.

III.

22. Az új gazdaságirányítási rendszer bevezetése érdekében meghozott új jogszabályok tehát

a) a kötelezettek terhére fennálló reális teljesítési kötelezettségen nem változtattak,

b) a jogosult oldalán a teljesítési határidőt megelőző időszakra a reális teljesítés elvét feloldották,

c) a szerződésszegési szakaszban a szállítási szerződések területén a megrendelő pozíciójában változás nem következett be, a vállalkozási szerződések területén viszont a reális teljesítés elvét a megrendelő pozícióját illetően a jogszabály feloldotta.

A változás tehát a teljesítési határidőt megelőző időre valamint vállalkozás esetén ezt követően is a megrendelői pozícióban következett be.

A reális teljesítés elve tért veszített. Eddig sem kisszámú kivételei, amelyek a szerződésnek a kötelező tervhez való viszonyításával el is leplezték, de közvetve jelezték is, hogy reálisan teljesíteni csak akkor kell, ha reális a szükséglet, egy igen nagy jelentőségű további kivétellel szaporodtak. Ennek a kivételnek — a megrendelő elállási jogának — az elvi jelentősége is igen nagy. Azt jelzi ugyanis, hogy a társadalmi szükséglet és a szerződés között többé nem a vállalatokra lebontott kötelező terv közvetít, hanem a társadalmi szükséglet hordozója, a megrendelő. A teljesítést többé nem a már nem létező, felülről kapott tervhez kell mérni, hanem közvetlenül a szükséglethez [szállítási szerződési rendelet 1. § (1) bek.]. A reális teljesítés elve többé nem azt jelenti, hogy a kötelező és szerződésekkel teljesen fedezett tervet kell maradéktalanul teljesíteni. *Ezzel megszűnik a reális teljesítés elvének viszonylagos elszakadása a szükségletkielégítés elvétől.*

23. Mi marad ilyen körülmények között ebből az elvből? Az, hogy *ha a szükséglet hordozója, a megrendelő úgy véli, hogy a fizetőképes kereslet megvan, akkor a természetben való teljesítésnek végbe kell mennie,* a szállító vagy vállalkozó a kötelmet nem fordíthatja át késedelembe és hibás teljesítés esetén a megrendelő csak végső esetben állhat el. Vagyis: *ha van fizetőképes társadalmi kereslet, teljesíteni kell, ha nincs, fel kell számolni a szerződést.* A reális teljesítés elve *egyoldalú,* egy teljes tételnek a fele. Ez egyébként benne rejlett a régi reális teljesítés elvében is, csak el volt rejtve, mert a tétel másik felét nyílván nem utolsó sorban a túlfeszített és kötelező tervek légkörében kivételként fogalmazták meg. A kivételek a szabályt erősítették, a most javasolt megfogalmazás viszont a szabály-kivétel struktúra helyett a szükségletekre való visszavezetéssel állítja fel a szabályt. Ebben a reális teljesítés elve vagy megáll vagy nem aszerint, hogy milyen a szerződés viszonya a megrendelő által felmért szükséglethez. Ezt az alapvető helyzetet színezi a jognyilatkozatok komolyságának helyes követelménye, illetve bizonyos ebből levezetett, de talán nem szükségképpen következő tételek.

A reális teljesítés elve tehát *merev* tétel, amely a gazdaságirányítás régi rendszerének merevségeit tükrözi. Valójában a szükséglettel áll vagy bukik. A vállalatokra lebontott kötelező tervek megszűnése után nem egyéb, mint *a szükségletkielégítés elvének alkalmazása a szerződés teljesítése körében,* anélkül, hogy megfogalmazásában utalna a szükségletkielégítés elvéből való származás-adta korlátokra. Ha a szocialista jogrendszer most kerülne kiépítésre, nagyonis kétséges volna, hogy a természetbeni teljesítés kötelezettségét egy jogelv szintjére kellene-e emelni. A reális teljesítés elve tágabb értelmében meglehetősen semmitmondó, szűkebb értelmében pedig még relatíve sem önálló következménye a szükségletkielégítés elvének, és megfogalmazása mérhetetlenül többet mond mint amennyiről szó van.

24. A további *jogalkotási* feladat tehát ebben a vonatkozásban elsősorban a következő:

a) A szállítási szerződések területén megvalósított felemás megoldás helyett a vállalati vállalkozási szerződések területén megvalósított megoldást kellene a szállítási szerződésekre nézve is meghonosítani.

b) Tisztázásra szorul a megrendelő kártalanítás ellenében való szabad elállásának a szerződésszegés (késedelem, hibás teljesítés) miatti elálláshoz való viszonya. Lehetséges a kétfajta elállást egymástól élesen szétválasztva kezelni, és a megrendelőt *választási joggal* felruházni: vagy az elsőnek említett jogcímen áll el vagy a másodiknak említett jogcímén, és e választása szerint alakulnak a jogkövetkezmények. Lehetséges továbbá a kétfajta elállást *összeolvasztani* azon az alapon, hogy ha a megrendelő elállhat szerződésszegés hiányában, akkor elállhat szerződésszegés esetén is. Ebben az esetben azonban rendezni kell a másik fél kártalanítási igényének a problémáját: vagy tárgytalanná

teszi ezt a kártalanítást a szerződésszegés ténye vagy e kártalanítási kötelezettség a szerződésszegésből folyó igényekkel beszámításra kerül. Mindkét fő variáns esetén azonban problematikus *az elállás megengedettségének a mértéke.* Ha a megrendelőnek választania kell, hogy milyen jogcímen áll el, akkor a hibás teljesítés miatti elállást *meg kell könnyíteni.* Ha a „szabad" elállás kiterjed a szerződésszegés esetére is, akkor az a kérdés merül fel, hogy valóban *egyforma szabaddá indokolt-e tenni* a kártalanítás fejében való elállást és a szerződésszegés miatti elállást. Az első esetben a kártalanítási kötelezettség az ellensúlya az „önkény jogá"-nak, a másodikban azonban az érdekek sokkal relatívabb és szubjektívebb játéka kevésbé hatásosan ellensúlyozza az önkény veszélyét. Kérdéses, hogy ez a kisebb hatásosság okoz-e akkora különbséget, amely törvényhozási megkülönböztetést indokol. Végeredményben mégiscsak az objektív érdekek mozgatják a felet, amikor hibás teljesítés miatt elállást érvényesít.

A kérdés mindenesetre további vitára szorul.

Eörsi Gyula

A társulási formák a mai magyar jogban

A társulási formák, vagy — amint gyakran emlegetik — a „társasági jog" elvi kérdései mai viszonyaink között, a gazdasági reform végrehajtásának menetében a legidőszerűbb gazdaság- és jogtudományi (s mindenekelőtt igen gyakorlati) kérdések közé tartoznak. Az alább következő tanulmány ezeket a kérdéseket első megközelítésben a mai magyar tételes jog elemzése alapján kívánja felvetni. A tételes jog elemzése természetesen nem nélkülözheti az elméleti, bizonyos fokig történeti és összehasonlító jellegű alapvetést, mert csak ilyen alapvetés után lehet világosan látni, miért és milyen értelemben lettek ezek a kérdések a mai magyar jogban különösen időszerűekké. A tételesjogi elemzés továbbá, — hogy következtetéseimből a legfontosabbat máris előrebocsássam, — azt fogja mutatni, hogy társulási formáink és jogi szabályozásuk a kialakulás, a forrongás állapotában vannak, a jelenlegi szabályok korántsem tekinthetők — akárcsak viszonylagos értelemben sem — véglegeseknek. Meglehetős bizonyossággal előre lehet látni, hogy e szabályoknak legalább is egynémelyikén belátható időn belül változtatni kell. A társulási formák jogának továbbfejlesztéséhez azonban mindenekelőtt világosan kell látni azokat a kérdéseket, amelyek ezzel kapcsolatban felmerülnek. Ezért e tanulmány az elméleti alapvetés s az azt követő tételesjogi elemzés után a megoldásra váró elvi kérdések összefoglalásával fog zárulni.

I. Elméleti alapvetés

1. Első pillantásra úgy tűnik, hogy a társulás és jogi szabályozásának kérdései csak annak nyomán vetődnek fel, hogy új gazdaságpolitikánk — a többi európai szocialista ország gazdaságpolitikai törekvéseihez hasonlóan — a *piaci viszonyok* kiterjesztését tűzi ki célul a termelőeszközök társadalmi tulajdona alapján. A társulási jog elvi kérdéseinek ez az első megközelítése helyes is annyiban, hogy a piaci viszonyok mechanizmusa már a magántulajdon alapján is (a tőkés felhalmozás, valamint a tőke koncentrációjának és centralizációjának folyamatában) szükségszerűen társulásra vezetett s bár a szocialista belső piac mechanizmusát illetően még csak most fogunk kellő tapasztalatokat szerezni, bizonyosra vehető, hogy nem lesz ez másképp a központilag tervezett és közvetett eszközökkel szabályozott, a termelőeszközök társadalmi tulajdona alapján kialakuló piac viszonyai között sem. A piaci mechanizmus hatására ugyanis a vállalatok között szükségképp differenciálódás megy végbe. A sikeres gazdasági tevékenység az anyagi eszközök felhalmozását eredményezi annak a vállalatnak a rendelkezése alatt, amely eredményesen működött. Ez a felhalmozás, a vállalatok differenciálódása társadalmi érdek is, hiszen annak következménye, hogy az egyik vállalat jobban elégítette ki a társadalmi szükségleteket, mint a másik. A jól dolgozó vállalat természetesen törekedni fog a felhalmozott eszközökből elsősorban saját tevékenységének bővítésére, korszerűsítésére, hogy ezáltal saját tevékenysége körében további sikereket érhessen el, eredményesen helytállhasson a kialakuló versenyben. Emellett éppen a nagyobb gazdasági eredményre törekvés szükségessé teheti, hogy a vállalat más vállalatokkal valaminő gazdasági „szövetségre", társulásra lépjen. Mivel a felhalmozás nem mindig ott jelentkezik, ahol arra társadalmilag leginkább szükség van, társadalmi érdekből is lehetővé kell tenni a sikeresen dolgozó vállalatnál felhalmozódó anyagi eszközök átáramlását a népgazdaság olyan területeire, ahol felhasz-

nálásuk indokolt. Ennek az átáramoltatásnak is egyik eszköze lehet a társulás.

A mi számunkra azonban, a XX. század második felében élő és fejlődő szocialista társadalmak számára a társulási formáknak a piaci viszonyok fejlesztésén és szabályozásán felül, pontosabban azzal együtt van egy másik, az előbbinél általánosabb jelentősége is. E második indok a *modern termelőerőkben* rejlik. Közhely az a megállapítás, hogy a modern termelőerők, a nagy hatásfokú gépek, berendezések, felszerelések nagyméretű, igen intenzív gazdasági tevékenységet, nagy gazdálkodó egységek kialakítását teszik lehetővé és egyben szükségessé is, mert csak ilyenkor használhatók fel gazdaságosan. A nagy gazdálkodó egységek kialakítása éppen ezért kezdettől fogva természetes törekvése volt a megszülető és továbbfejlődő szocialista gazdasági rendnek, — egyszerűen azért, mert ez a rend modern termelőerők talaján fejlődik ki, vagy mindenesetre ilyen termelőerők kifejlesztésére törekszik.

Ha tehát arra a kérdésre keresünk választ, mi az objektív oka a társulás és a társasági jog kérdései felvetődésének, kettős magyarázatot adhatunk. Az egyik abban van, hogy a modern termelőerők szükségképp nagyméretű gazdasági tevékenységre vezetnek, ennek egyik módszere pedig kétségtelenül a társulás. Az új gazdaságpolitika körülményei között továbbá ez a modern termelőerők létéből szükségszerűen folyó követelmény további lökést kap annak következtében, hogy az állam a piaci viszonyok kiterjesztésére törekszik, az pedig szükségképp — egyebek között társulás útján elérhető — nagyméretű gazdasági tevékenység kifejlődésére vezet.

2. A hagyományos társulási formák — akár közvetlenül a piaci viszonyok, akár távolabbról a modern termelőerők hatására — magántulajdonosi viszonyok között fejlődtek ki. Idézzük emlékezetünkbe ezeket a társulási formákat, — nagy vonásaiban olyan sorrendben, ahogyan történetileg kifejlődtek.

a) Valamennyi magántulajdonon alapuló társulási forma őse Európában a római jogi societas, a társasági szerződés. Bár a római jogi források közismert szűkössége miatt a római jog tudományában ezt a kérdést nem lehet egyértelműen lezártnak tekinteni, gyakorlatilag bizonyosra vehető, hogy a római jogi societas őse viszont a Gaius által említett még ősibb consortium, az apa halála után házközösségben (és ennek következtében tulajdonközösségben is) maradó fiúk összessége.[1] A római jogi társaság tehát a tulajdonközösségből fejlődik ki, mintegy a statikusan szemlélt tulajdonközösség mozgásának, dinamikájának, gazdasági tevékenységének jogi formájaként. A római jogi társaság ősi jellegére mutat, hogy ez a társulási forma még a prétori jogfejlesztés előtti római jog, a ius civile intézménye. Joggal lehet tehát állítani, hogy a társulás és a társulási formák őse egyidős a magántulajdonnal. Nem célom ehelyütt végigkísérni a társasági szerződés részletszabályainak fejlődését a római jogban. A római jogi társaság mindenesetre már az egyszerű árutermelés viszonyai között túlnőtte a házközösség kereteit, nagyobb méretű gazdasági tevékenység jogi szabályozására is alkalmassá vált. Szintén nyitott kérdés, de sokan vallják azt a nézetet, hogy a társaság egyes formái (pl. az ún. societas publicanorum) már a római jogban is külső egységekként, jogi személyekként tűntek fel.[2] A társaság azonban a római jogban sem vált általában, tehát minden alakjában jogi személlyé, hanem megmaradt a társasági tagok, azaz a társtulajdonosok belső kötelmi viszonyának. A későbbi, középkori jogfejlődés mindenesetre ebből indult ki.[3]

b) A házközösség és az ezen alapuló közös kereseti tevékenység, az ezt megalapozó és kísérő tulajdonközösség jogi formájaként alakult ki az észak-itáliai városállamokban a középkori „compagnia", amely a modern viszonyok között is létező, nálunk is ismert közkereseti társaság őse. Jogállását tekintve csak röviden utalok arra, hogy a jogalkotásban és a tudományos irodalomban egyaránt és mindvégig vitás volt, vajon a közkereseti társaság kifelé is jogi egység, tehát jogi személy-e, vagy csupán közös név, amely alatt a társasági tagok üzletüket folytatják. A közkereseti társaság mindenesetre mindvégig megmaradt az igen kisméretű, szoros bizalmi viszonyon alapuló társulás jogi formájának. Erre mutat különösen a közkereseti társaság tagjainak minden jogrendszerben meglevő közvetlen és egyetemleges felelőssége a társaság tartozásaiért. Minden vitát félretéve bizonyos azonban, hogy már a közkereseti társaság is megindult a külső jogi egységgé, vagyis a jogi személlyé válás útján, mert a társasági vagyon és az egyes társak magánvagyona között még azok is különbséget tesznek, akik a közkereseti társaság jogi személyiségét egyébként nem ismerik el.

c) Ugyancsak középkori (egyesek szerint már római jogi) eredetű a társulási formák egy harmadik, a mi régi jogunkban is ismert változata, a betéti társaság. Ennek őse a római kori, vagy középkori hajókölcsön, amelyet a pénzember adott a hajótulajdonosnak, vagy hajóskapitánynak (commenda). A kölcsönösszeg korlátozottságából eredt a betéti társaság kültagjának korlátolt felelőssége, szemben a beltag korlátlan felelősségével. A kültag betétjének forga-

[1] Vö. F. Schulz: Classical Roman Law. Oxford. 1951. 550. old.

[2] Vö. Schnorr v. Carolsfeld: Geschichte der juristischen Person. I. München. 1933. 158—159. old. és 384. 1.; Eliachevitch: La personnalité juridique en droit privé romain. Paris. 1942. 305. s köv. old.

[3] A továbbiakra vö. Goldschmidt: Universalgeschichte des Handelsrechts. I. Stuttgart. 1891. 254—298. old.

lomképességét utóbb azzal is elősegítették, hogy a betéttel összefüggő jogokat részvény inkorporálta. Ez a nálunk nem ismert betéti részvénytársaság. A betéti társaság jogi személyisége ugyanúgy sok vitára adott alkalmat, mint a közkereseti társaságé.

d) Későbbi eredetű, de ugyancsak egy kölcsönforma, nevezetesen az államkölcsön volt az alapja a részvénytársaság kifejlődésének. A középkori városállam hadi, vagy egyéb célokra államkölcsönt bocsátott ki, a hitelezőket, a kölcsönjegyzőket természetesen nyilvántartották, sőt a nyilvántartásról a hitelezőnek okiratot is adtak. Az államkölcsön-jegyzők összessége (compera) volt az őse a mai részvénytársaságnak, amely már kezdettől fogva jogi személyként fejlődött ki. A kölcsönjegyzőkből alakult ki a részvénytársaság közgyűlése, ez a társaság ügyeinek folyamatos intézésére kisebb bizottságot (a mai igazgatóság ősét), ellenőrzésére pedig egy másik bizottságot (a mai felügyelő bizottság ősét) választott. A kölcsönjegyzőből, akinek felelőssége a már említett okokból eleve csak korlátozott lehetett, a kölcsönösszeg befizetését igazoló és a követelés forgalomképességét biztosító okirat általánossá válásával részvényes lett, aki csak a részvény ellenértékének megfizetésére volt köteles, a társaság kötelezettségeiért azonban egyébként nem volt felelős. Aki ismeri Marx fejtegetéseit arról a szerepről, amelyet az államkölcsön játszott a magántulajdon tőkévé fejlődésében,[4] pontosan nyomon kísérheti e gazdasági tételek visszatükröződését a részvénytársaság, mint jogi forma kialakulásában.

e) A részvénytársasággal párhuzamosan fejlődött ki teljesen azonos történelmi gyökerekből a magántulajdonosi társulási formáknak Magyarországon legkésőbb bevezetett fajtája, a korlátolt felelősségű társaság. A kft. alapvonásaiban ugyanolyan szerkezetű, mint a rt., — azzal a különbséggel, hogy az üzletrészről értékpapírt nem állítanak ki, s hogy szervezete és működésének mechanizmusa is rendszerint sokkal egyszerűbb, mint a különösen eleinte nagyon nehézkes részvénytársaságé. Európában szinte országonként eltérő a jogfejlődés útja abból a szempontból, hogy a részvénytársaságot vezetik-e be először és válik általánossá vagy a korlátolt felelősségű társaságot. Általános tendenciaként talán azt lehetne mondani, hogy a kontinentális jogrendszerekben a részvénytársaság, míg az angolszász jogrendszerekben a korlátolt felelősségű társaság volt a fejlődés fő útja.

A legtöbb kapitalista jogrendszer az ún. kereskedelmi társaságok közé sorolja a szövetkezeteket is. El kell ismerni, hogy a szövetkezetek is gazdasági társulásokként keletkeztek és fejlődtek tovább. Mivel azonban szocialista körülmények között a szövetkezeteknek, különösen a mezőgazdasági és az ipari termelőszövetkezeteknek különleges, s itt nem tárgyalható szerepük és ezt tükröző jogi szabályozásuk van, a szövetkezetek kialakulásának történelmi gyökereivel ehelyütt nem foglalkozom.

3. A felsorolt társulási formák valamenynyien magántulajdonosi viszonyok, közülük egyesek tőkés viszonyok termékei. Ennek hangsúlyozását itt azért is szükségesnek tartom, mert nem is szorul bizonyításra, hogy a felsorolt társulási formák nem vehetők át minden kritika nélkül a szocialista jogrendszerbe és nem szolgálhatnak szocialista vállalatok társulásának formáiul. Ami azonban e természetesen szükséges kritika szempontjait illeti, a jogtörténeti fejlődés adataiból, az ennek során kialakult társulási formák fő vonásaiból igyekeznünk kell megkülöböztetni azokat az elemeket, amelyek egyszerűen az áruviszonyok, a piaci viszonyok (bár természetesen magántulajdonosok piaci viszonyainak) termékei és azokat, amelyek kifejezetten és közvetlenül a magántulajdonhoz, mint ilyenhez kapcsolódnak. Az előbbieket viszonylag könnyen, kevés átalakítással fel lehet használni egy szocialista társulási jog kialakításánál, az utóbbiakat azonban erre a célra természetesen nem lehet felhasználni.

E kritikai szempont előrebocsátásával és világos meghatározásával le lehet vonni bizonyos általános tanulságokat a társulási formák történeti fejlődéséből, olyanokat, amelyek megítélésünk szerint nem a társulási formák magántulajdonosi jellegéhez, hanem ahhoz kapcsolódnak, hogy mindezekben az esetekben a piaci viszonyok fejlődéséről, az értéktörvény hatásáról van szó. Ezek a tanulságok véleményem szerint a következők.

a) Valamennyi társulási forma végsősoron a *tulajdonközösségből* fejlődött ki, minden társulás — természetesen igen eltérő jogi formák közvetítésével — tulajdonközösséget jelent. Tulajdonközösség alatt itt természetesen nem csupán a szorosan vett tulajdonjog közösségét, tehát hányados, vagy hányad nélküli tulajdonközösséget értek, hanem a tulajdonközösségen alapuló, általa feltételezett kötelmi jogviszonyok, tehát követelések és tartozások közösségét is.

b) A társulás kezdetben csupán a tagok egymás irányában fennálló, tehát belső, *kötelmi természetű* viszonya. A társulás kifelé, harmadik személyekkel szemben a tagoktól viszonylag különálló jogi egységként, önálló jogalanyként nem jelentkezik. A társulási formák fejlődésében azonban elkövetkezik egy olyan pont, amelyen túl a társulás nem csupán a társtagok belső, kötelmi természetű viszonya többé, hanem kifelé is önálló, a tagok személyétől és vagyonától elkülönülő jogi egységgé, önálló jogalannyá, *jogi személlyé* változik. A jogi személyiség ugyanis nem jelent egyebet, mint az áruviszonyok fejlődésének azt a pontját, amelyen túl már normális lebonyolódásukat zavarja az, hogy a társulásban résztvevő tagok személyé-

[4] V. ö. Marx: A tőke. I. Budapest. 1948. 815. old.

ben beálló véletlenszerű körülmények (pl. halál, kilépés, stb.) közvetlenül kihatnak a harmadik személyekkel fennálló kapcsolatokra. El kell tehát választani a belső viszonyokat a külsőktől, a társtulajdonosok egymás közti belső kapcsolatait a társulásnak, mint egésznek külső, harmadik személyekkel szemben fennálló viszonyaitól. Ennek az elválasztásnak a jogi eszköze, s egyben az áruviszonyok ilyen fokú fejlettségének kifejezője a nagy „jogi rejtély", a jogi személyiség kialakulása. A jogi személyiség semmi egyéb, mint olyan tulajdonközösség, amelyben a tulajdonostársak belső viszonyai elkülönülnek a tulajdonközösségnek, mint egésznek külső viszonyaitól. E külső viszonyok az immár önálló jogalannyá lett tulajdonközösséggel szemben állanak fenn, s ezért azok lebonyolítását a tulajdonostársak belső viszonyaiban beálló változások nem befolyásolják. A jogi személy, mint jogi forma kifejlődésének ebből a törvényszerűségéből következik, hogy jogi személyiséggel kell felruházni minden társulást, amelyben a tagok belső viszonyait az áruviszonyok normális lebonyolítása érdekében el kell választani a külső, harmadik személyekkel szemben fennálló viszonyoktól. (Megint más kérdés, hogy a jogi személyiség kategóriáját, *miután kialakult*, a jogfejlődés egy másik törvényének, a jogi formák általánosodása törvényének hatására, szükségszerűen felhasználják olyan társadalmi viszonyok jogi kifejezésére is, amelyekben már nincs szó szoros értelemben vett tulajdonközösségről. Így jön létre pl. az alapítvány jogintézménye és más ehhez hasonló „alanytalan jogokat" egy központban tömörítő intézmény. Az előbb említett „jogi rejtélyt" a jogtudomány számára tulajdonképpen az okozza hogy a jogi személy keletkezésére, kialakulására vezető törvényszerűséget nem különbözteti meg a már kialakult jogi forma általánosodására, tehát szélesebb körre való kiterjesztésére vezető törvényszerűségtől és a már általánosodott jogi formára, annak lényegére, jogi természetére nézve kísérel meg valamiféle metafizikus elméletet kialakítani. Az ilyen kísérlet természetesen minden alakjában sikertelenségre van ítélve.)

c) Az áruviszonyok fejlődésének hatására a társulási formák fejlődése a *korlátolt felelősség* intézményének kialakulására és térhódítására vezet. A kezdetleges társasági formák nemcsak kifelé, harmadik személyek irányában nem jelentkeznek jogi egységekként, önálló jogalanyokként, hanem jellemzőjük az is, hogy a társaság minden tagja korlátlan felelősséget visel a társulás körében lezajló jogi aktusokért (szerződésekért, jogellenes magatartásokért, stb.). A korlátolt felelősség kialakulása és általánosodása, mint jogi törvényszerűség nem más, mint az árutulajdon mozgásával, fejlődésével együttjáró kockázat korlátozására, behatárolására irányuló törekvés jogi kifejezése. A fejlettebb áruviszonyokat tükröző társulási formák nemcsak kifelé jogi egységek, jogi személyek, hanem befelé, a társtagok egymásközti viszonyában korlátolt felelősséggel járnak, a társtagok kockázata és ebből eredő felelőssége meghatározott összegre korlátozott. Ha azután a társaság külső jogi egységgé, jogi személlyé válik, a tagok egymás irányában korlátolt felelőssége a belső és a külső jogviszonyok elválasztódása rendjén logikusan azt eredményezi, hogy minden tag csak a vállalt szolgáltatásra köteles, a jogi személlyé vált társaság kötelezettségeiért azonban nem felelős.

d) Valamennyi fejlettebb társulási formát jellemzi a tulajdoni illetőség, *a tulajdoni hányad átruházhatósága*, forgalomképessége is. Megítélésem szerint ez a mozzanat is egyszerűen az áruviszonyok függvénye és nem annak következménye, hogy a felsorolt társasági formákban mindenütt magántulajdonosi viszonyokról volt szó. A forgalomképességet természetesen fokozhatja a tulajdonosi minőséget tanúsító valamiféle „igazoló jegy" kiállítása és a tulajdoni illetőség forgalomképességének az igazoló jegy forgalomképessége útján való biztosítása, magyarán az értékpapír kifejlődése. Mivel azonban az értékpapír, mint jogi forma szélesebb körben való felhasználása szükségképp árfolyamok kialakulásával jár, ez pedig a különféle spekulációs, üzérkedő tendenciák melegágya, a jogfejlődés ismeretében meg lehet kockáztatni azt az állítást, hogy a tulajdoni illetőség átruházásának értékpapír útján való megkönnyítése már nem egyszerűen az áruviszonyok, hanem az árumagántulajdonosi viszonyok, közelebbről a tőkés viszonyok egyik terméke, felhasználására tehát — legalábbis adott szocialista ország vállalatainak belföldi viszonyában nem igen lehet gondolni.

e) Az eddig ismert fejlettebb társulási formák valamennyien *meghatározott összegű (fix) törzsvagyonnal* (alaptőkével, törzstőkével) működnek. A társulási tagok üzletrészeinek összessége a társulás törzsvagyona, amelynek összege természetesen változhat, két változás között azonban meghatározott összegben le van kötve olyan értelemben, hogy a társulás egész vagyonának (mindaddig természetesen, amíg a társulás normálisan működik) minden esetre meg kell haladnia a törzsvagyon értékét, mert ez utóbbi a társulással árukapcsolatba lépő harmadik személyek követelései kielégítésének törvényes minimuma. Ha a társulás vagyona a törzsvagyon alá csökken, a társulás elvesztette gazdasági létalapját, csődbement és fel kell számolni. Megítélésem szerint a társulási formák fejlődésének ez a vonása is a piaci viszonyok tükröződése és nem a magántulajdonosi viszonyoké.

f) Az eddig ismert fejlettebb társulási formák valamennyien ún. *nyilvános számadásra kötelezettek*. Ez alatt azt kell érteni, hogy a társulás mérlegkészítési kötelezettségét és ennek szabályait törvény (jogszabály) állapítja

meg, s a mérleg helyességét, a törvény által a hitelezők védelmére biztosított szabályok betartását egyrészt hivatalból ellenőrzik, másrészt közzététel és megtámadójog biztosítása útján harmadik személyeknek lehetőséget adnak arra, hogy a társulás szabályszerű működéséhez fűződő érdeket érvényesítsék. Megítélésem szerint e szabályok közül a mérlegkészítési kötelezettség, az arra vonatkozó szabályok kogens meghatározása, e szabályok megtartásának hivatalból való ellenőrzése feltétlenül a társulási formák olyan vonásai közé tartozik, amelyek az áruviszonyokhoz tapadnak. A számadásoknak — a társtagok egymás közti viszonyában — természetesen nyilvánosaknak kell lenniök s általában a társtagok törvényes érdekeinek védelméről, ha szükséges megtámadójog biztosítása útján is gondoskodni kell. Az a kérdés viszont, hogy mennyiben kell a számadásoknak ennél szélesebb körben nyilvánosságot biztosítani, külön mérlegelést igényel s ez idő szerint, amikor alapvető társulási formák kialakításáról van szó, még nem látszik időszerűnek.

4. Amint arra már fentebb utaltam, a szocialista tulajdoni rend és az azt tükröző szocialista jogrendszer keletkezése pillanatától kezdve számot vetett azokkal a követelményekkel, amelyek a modern termelőerőkből fakadnak, s amelyek nagy gazdálkodó egységek kialakításának lehetőségét követelik meg. Ebben a tekintetben azonban lényeges, nyugodtan mondhatjuk elvi természetű eltérés van a régi és az új gazdaságpolitika között.

A régi gazdaságpolitika abból indult ki, hogy az állam az őt illető tulajdonjogot a kezében levő közhatalomnak közvetlenül alárendelten gyakorolja. Ennek a gazdaságpolitikának a jogi formája a közhatalmi úton megállapított és vállalatokra lebontott, címzett terv, amelynek végrehajtása az állam iránti kötelesség. A gazdálkodásnak ebből a rendszeréből szükségszerűen az következik, hogy az állam nemcsak a tulajdonának igazgatására szolgáló szervezetet (az állami vállalatot) hozza létre tulajdonosi minőségében ugyan, de közhatalmi (államigazgatási) aktus útján, hanem ugyanezekkel az eszközökkel törekszik a modern termelőerőkből eredő szükségletek kielégítésére, nagy gazdálkodó egységek létrehozására is. A régi gazdaságpolitika viszonyai között tehát a közhatalmi úton létrejött vállalatok valamilyen szempontból indokolt nagyobb gazdasági egységekbe való tartozását, tömörülését szintén *közhatalmi úton* kellett elrendelni. Ez a magyarázata a régi gazdaságpolitika körülményei között a különféle néven elnevezett igazgatóságok, trösztök stb. kialakulásának, illetőleg ezek jogi formáinak. A nagy gazdálkodó egységek közhatalmi úton való kialakításán felül természetesen a régi gazdaságpolitika is törekedett a vállalatok körében keletkezett felhalmozott anyagi erők újraelosztására a népgazdaságban. Ennek közvetítéséül a bankszervezet, polgári jogi formájául pedig a különféle bank- és hitelviszonyok szolgáltak.

Az új gazdaságpolitika viszonyai között a bank- és hitelviszonyok hatóköre kiterjed, jelentősége — itt közelebbről nem részletezhető módon — megváltozik. A felhalmozott anyagi erő újraelosztásának egyik eszközeként a bank- és hitelviszonyok mindenesetre változatlanul fennmaradnak, a változás tehát alapjában nem itt van. A változás ott van, hogy az állam a modern termelőerők követelményeiből folyó nagy gazdálkodó egységek kialakítására többé nem közhatalmi úton, hanem olyan módon törekszik, hogy biztosítja a vállalatoknak az önkéntes társulás különféle lehetőségeit és természetesen ösztönzi is őket arra, hogy saját érdekeiktől vezéreltetve társuljanak. *A közhatalmi tömörítés felváltása az önkéntes társulás lehetőségével* — ez az elvi különbség, amely a szorosan vett jogi szükségleteket szem előtt tartva a régi és az új gazdaságpolitika között mutatkozik.

II. A mai magyar társulási formák

5. A mai magyar jogban létező társulási formák szorosan vett jogi szempontból két csoportra oszthatók: *alacsonyabb fokúakra* és *magasabb fokúakra*. Alacsonyabb fokúaknak nevezem azokat a társulási formákat, amelyek kifelé, harmadik személyek irányában nem jelentkeznek jogi egységekként, jogi személyekként, hanem megmaradnak a társtagok egymásközti, belső, kötelmi természetű viszonyának. Ezek a társulási formák tehát elvileg ugyanolyan típusúnak, mint a Ptk. 571—578. §-aiban szabályozott polgári jogi társaság, lényegüket tekintve *a polgári jogi társaság nevesített formái.* — A társulás magasabb fokú formáinak minősítem ezzel szemben azokat, amelyek már nem csupán a társtagok belső, kötelmi természetű viszonyaiként jelentkeznek, hanem kifelé, *harmadik személyek irányában is jogi egységekként*, jogi személyekként tűnnek fel. Ezt a csoportosítást alapul véve a mai magyar jog a következő társulási formákat ismeri.

A) Az alacsonyabb fokú társulási formák közé tartoznak — a *külkereskedelmi tevékenység* körében a külkereskedelmi és a belföldi tevékenységgel foglalkozó vállalat között létrejövő társasági szerződés [32/1967. (IX. 23) Korm. sz. r. — a továbbiakban Kkr. 5—13. §]; — a mezőgazdasági termelőszövetkezetek *egyszerűbb gazdasági együttműködése* [1967.: III. tv. a továbbiakban Tszt. 54. §; 35/1967. (X. 11.) Korm. sz. r. — a továbbiakban R. 70—72. §; 6/1967. (X. 24.) MÉM. sz. r. — a továbbiakban Vhr. 96—97. §]; — és az *egyesülés* [11/1967. (V. 13.) Korm. sz. r. — a továbbiakban Ávr. 34—37. §; 318/1967. PM. sz. közlemény].[5]

[5] Az egyesülés jogállását illetően a Jogtudományi Közlöny 1967. évfolyamában „Az egyesülésről" cím

B) A magasabb fokú társulási formák közé tartoznak — a *közös vállalat* (Ávr. 38. §; 318/1967. PM. sz. közl.), amely ismét kétféle alakban létezhet: részvénytársaságként (Kt. 147—222. §) és korlátolt felelősségű társaságként (Kftt. 1—127. §); — a termelőszövetkezeti *közös vállalkozás* (Tszt. 55. §; R. 73—79. §; Vhr. 38—110. §); — és a *szövetkezeti közös vállalat* (Tsz. 56. §; R. 80—88. §; Vhr. 111—123. §).

A továbbiakban e társulási formák részletkérdéseinek tételesjogi és egymás között összehasonlító elemzésére törekszem.

6. Az alacsonyabb fokú társulási formák mindegyikének *létrejöttéhez* társasági szerződés szükséges, amelynek érvényessége írásbeli alakhoz van kötve. Ezt a szabályt ugyan az egyesülés esetében az Ávr. kifejezetten nem mondja ki, mivel azonban az egyesülés csak az ágazati miniszter véleménye és a pénzügyminiszter hozzájárulása alapján jöhet létre, a társasági szerződés írásba foglalása elkerülhetetlen. Az egyesülés, mint társulási forma, a megalakulás szempontjából annyiban is sajátos helyet foglal el, hogy kivételesen és korlátozott (legfeljebb öt évi) időtartamra közhatalmi úton is létrehozható. Az illetékes miniszter által kibocsátott közhatalmi aktus azonban ilyenkor sem közvetlen alapja a társulás létrejöttének. A miniszter az érdekelt vállalatokat és egyéb szocialista gazdálkodó szervezeteket társasági szerződés megkötésére utasítja s az utasítás alapján az érdekelteknek ilyenkor is társasági szerződést kell kötniök. Az alacsonyabb fokú társulási formák közül a külkereskedelmi társaságban és az egyesülésben bármilyen (tehát akár állami, akár szövetkezeti, akár egyéb) szocialista szervezet részt vehet, a mezőgazdasági termelőszövetkezetek egyszerűbb gazdasági együttműködésében csak mezőgazdasági termelőszövetkezet lehet részes.

Az alacsonyabb fokú társulásban a tagok *belső jogviszonyait*, jogait és kötelezettségeit a társasági szerződés határozza meg. A jogszabályok a külkereskedelmi társaság és az egyszerű együttműködés esetében erre nézve diszpozitív szabályokat állapítanak meg. Így külkereskedelmi társaság esetében —, ha a szerződés másképp nem rendelkezik, — az együttműködés keretén belül a termelő (felhasználó) vállalat feladata különösen a szerződésben meghatározott fajtájú és minőségű áru előállítása, illetőleg meghatározása, a szükséges műszaki adatok és felvilágosítások, minták, rajzok és egyéb dokumentációk rendelkezésre bocsátása, az esetleges kifogások megvizsgálása és kiküszöbölése, továbbá az importált áruval kapcsolatos kifogásoknak olyan időben való közlése, hogy a kifogás a külföldi eladóval kellő időben közölhető legyen. Ugyancsak eltérő megállapodás hiányában a külkereskedelmi vállalat feladata különösen a piackutatás és a piaci igények, lehetőségek, illetőleg az árszint közlése a belföldi vállalattal, a propagandatevékenység, a külkereskedelmi szerződés megkötése, a fizetés, továbbá a bank- és biztosítási ügyletek megkötése, a külföldi vállalattal szemben vagy a külföldi vállalat részéről jelentkező igények rendezése, a külkereskedelmi engedély megszerzése. A társaság ügyvitele, a közös döntést igénylő ügyek köre a szerződés szerint alakul. — Mezőgazdasági termelőszövetkezetek egyszerűbb gazdasági együttműködése esetében a vagyoni hozzájárulásként átadott állóeszközök továbbra is az átadó tulajdonában maradnak, de közös használatba kerülnek, az egyéb vagyontárgyak és a gazdasági eredmény közös tulajdon. Az átadó tulajdonában maradó állóeszközök használatával kapcsolatos jogok és kötelezettségek, a fenntartási költségek, valamint az esetleges teher viselése a résztvevőket vagyoni hozzájárulásuk arányában illeti meg, illetőleg terheli. A közös tulajdonban levő vagyontárgy közös hasznosításának vagy használatának joga, a fenntartással járó költségek, a közös tulajdoni viszonyból eredő kötelezettségek, valamint az esetleges kár viselése a résztvevőket tulajdoni hányaduk arányában illeti meg, illetőleg terheli. A társaság ügyvitele felől jogszabály nem rendelkezik, azt tehát csak a szerződés szabályozhatja. — Az egyesülés a többi alsóbb fokú társulási formától abban is különbözik, hogy a társasági szerződésre vonatkozó szabályok — legalábbis részben — kogenseknek látszanak. Így pl. bizonyosan kogens az a szabály, hogy az egyesülés a benne résztvevők önállóságát nem érinti. Ezzel szemben diszpozitív az a szabály, hogy az egyesülés célját szolgáló elkülönített vagyon a résztvevők osztatlan közös vagyona. A társasági szerződés szerint illetik meg a résztvevőket az egyesülés által szerzett jogok és kötelezettségek, a résztvevők közötti felelősséget is a szerződés határozza meg. Feltehetően ismét kogens az a rendelkezés, hogy az egyesülés munkáját az abban résztvevő vállalatok és más gazdasági szervek vezetői vagy azok megbízottai irányítják, a társaság ügyvitele tehát a belőlük alakuló vezetőséget (igazgatótanács stb.) illeti. A vezetőségben a határozathozatal viszont ismét a szerződés rendelkezései szerint akár fejenként egy szavazattal, akár a vagyoni érdekeltség arányában is történhet.

A társaság *külső jogviszonyait* illetően külkereskedelmi társaság esetében a külföldi féllel szemben a külkereskedelmi vállalat — ismét

alatt megjelent tanulmányomban (509—521. old.) ellenkező véleményt fejtettem ki, — még mielőtt a hivatalos értelmezés megjelent volna. Az azóta szerzett gyakorlati tapasztalatok, valamint a kérdés újabb elméleti átgondolása csak megerősítette azt a meggyőződésemet, hogy korábbi felfogásom volt a helyes, s nem az, amelyet a hivatalos értelmezés magáévá tett. Ebben a tanulmányban azonban, amelyben mindenekelőtt a hatályos magyar jog bemutatását tűztem ki célul, természetesen a hivatalos értelmezést vettem alapul, — ami ugyanilyen természetesen nem változtat azon, hogy az egyesülés jogállásáról korábban kifejtett felfogásomat fenntartom.

diszpozitív szabály szerint — saját nevében köt szerződést. Ha azonban a külföldi fél a szerződésből eredő valamely fizetési kötelezettségének bírói ítélet, egyezség vagy elismerés ellenére nem tesz eleget, a külkereskedelmi vállalat az ilyen összeg megfizetéséért közvetlenül felel. — Egyszerűbb mezőgazdasági együttműködés esetében a résztvevőket harmadik személyekkel szemben a szerződésben erre kijelölt termelőszövetkezet képviseli A résztvevők azt a pénzösszeget, amellyel az együttműködés létesítéséhez és fenntartásához vagy továbbfejlesztéséhez hozzájárulnak, a kijelölt termelőszövetkezet elkülönített bankszámlájára utalják át. Az elkülönített számla felett közös megbízás alapján a kijelölt termelőszövetkezet rendelkezik. — Az egyesülés, mint polgári jogi társaság, ebben a tekintetben is különbözik a másik két alacsonyabb fokú társulási formától. A hivatalos értelmezés kifejezetten polgári jogi társaságnak minősíti ugyan, de — ugyancsak a hivatalos értelmezés szerint — ez a polgári jogi társaság saját neve alatt vesz részt a vagyoni forgalomban (tehát úgy, mintha jogi személy lenne). Az egyesülés tehát a hivatalos álláspont szerint átmenetnek látszik a polgári jogi társaság és a jogi személy között. A régi közkereseti társasághoz hasonlóan voltaképpen közös név, amely alatt az egyesülésben résztvevő gazdasági szervezetek tevékenységüket folytatják. Ebből folyik, hogy az egyesülés kötelezettségeiért a résztvevők harmadik személyek irányában közvetlenül és korlátlanul felelnek. Az egyesülésnek a résztvevők vezetőiből vagy azok megbízottaiból alakult vezetősége jelöli ki az egyesülés vezetőjét; a vezető — a résztvevők döntése alapján — képviseli az egyesülést harmadik személyekkel szemben.

Az alsóbb fokú társulások *megszűnésére* vonatkozó szabályok eléggé hézagosak. A külkereskedelmi társaság felmondással, vagy az időtartam lejártával, illetőleg a feladat teljesítésével szűnik meg. Eltérő megállapodás hiányában a szerződést a naptári év végére legalább hat hónappal korábban közölt írásbeli felmondással lehet megszüntetni. A szerződés megszűnése természetesen nem érinti a megszűnés előtt kötött ügyletek érvényességét. Mivel a külkereskedelmi társaság polgári jogi társaság, azokban a kérdésekben, amelyeket külön jogszabály, illetőleg a szerződés másként nem rendez, a Ptk.-nak a társasági szerződésre vonatkozó szabályait kell alkalmazni. — Mezőgazdasági termelőszövetkezetek egyszerűbb együttműködéséből három havi előzetes felmondással az év végére lehet kilépni. Ha valamelyik résztvevő a szerződésből folyó kötelezettségeit súlyosan, vagy — figyelmeztetés ellenére — ismételten megszegi, a vele kötött szerződést a többi résztvevő azonnali hatállyal felmondhatja. Az együttműködésben való részvétel megszűnésekor a volt résztvevő az általa az együttműködés céljára rendelkezésre bocsátott állóeszközök kiadását kérheti, vagy megállapodást köthet az együttműködésben érdekelt többi résztvevővel az állóeszközök további használatára vagy tulajdonának átruházására. A volt résztvevővel a kiválásakori időpontban fennállott állapot szerint kell elszámolni, annak alapján követelését a naptári év végén pénzben kell kifizetni. A nem szabályozott kérdésekben itt is a Ptk.-nak a társasági szerződésre vonatkozó szabályai az irányadók. — Az egyesülés megszűnéséről a jogszabály csak annyiban rendelkezik, hogy az egyesülést káros működés esetén a miniszter megszüntetheti. Egyébként az egyesülés, mint polgári jogi társaság, a Ptk.-nak a polgári jogi társaság megszűnésére vonatkozó szabályai szerint szűnik meg.

7. A magasabb fokú, tehát kifelé is egységként, jogi személyként megjelenő társulási formák *létrejöttének* alapja végső fokon ugyancsak a tagok megállapodása, a társasági szerződés. A szerződés megkötése s ezzel a társaság megalapítása azonban e magasabb fokú társulások esetében természetesen bonyolultabban megy végbe (egyes szabályaink kifejezetten nem is említenek társasági szerződést), ezenfelül a társasági szerződés önmagában nem elegendő az alapításhoz, hanem a társaság valamiféle állami nyilvántartásba vétele is szükséges. A nyilvántartásba vétel jelentősége mai szabályaink alapján önmagában is igen eltérő. A lényeg végső fokon mindig az, hogy az állam a bejegyzés alkalmából ellenőrzi a társaság megalapításához szükséges követelmények betartását. Az ellenőrzés azonban a kifejezett engedélyezéstől (koncessziós rendszer) a törvényben megkívánt alaki követelmények betartásáig (normatív feltételek rendszere) többféle változatot mutat, helyenként többes ellenőrzés és regisztrálás is előfordul. — Az idetartozó társulási formák közül a közös vállalat szocialista gazdálkodó szervek társulása korlátolt felelősségű társaság, vagy részvénytársaság formájában, valamilyen közös érdeket előmozdító önálló gazdasági tevékenység ellátása érdekében. Megalapításához a pénzügyminiszter előzetes hozzájárulása és az ágazati miniszter véleménye, továbbá a közös vállalatnak a vállalati törzskönyvbe való bejegyzése szükséges. Ezeken a közös szabályokon felül, amelyek a közös vállalat mindkét formájára vonatkoznak — az alapítás szabályai aszerint különböznek, hogy adott esetben részvénytársaságról, vagy korlátolt felelősségű társaságról van szó. A részvénytársaság megalakulásához az alaptőkének részvényaláírás által való biztosítása, a társasági alapszabályoknak az alakuló közgyűlésen való megállapítása és a társaságnak a kereskedelmi cégjegyzékbe való bevezetése szükséges. (Nem szorul bővebb magyarázatra, hogy ezek a szabályok a közös vállalatról szóló általános szabályokkal ellentmondásban vannak.) A korlátolt felelősségű társaság megalakulásához közok-

iratba, vagy valamennyi tag aláírásával ellátott és bejegyzett ügyvéd részéről ellenjegyzett magániratokba foglalt társasági szerződés és a társaságnak a cégjegyzékbe való bejegyzése szükséges. (Az ellentmondás itt is egészen nyilvánvaló.) — Termelőszövetkezeti közös vállalkozásban eredetileg csak mezőgazdasági termelőszövetkezetek vehetnek részt, a vállalkozáshoz azonban utóbb más termelőszövetkezetek és egyéb szocialista szervezetek is csatlakozhatnak. Közös vállalkozás létesítéséhez a vállalkozó termelőszövetkezetek egybehangzó közgyűlési határozata, valamint a közös vállalkozásnak a szövetkezeti nyilvántartásba való felvétele szükséges. — Mezőgazdasági termelőszövetkezetek szerződéssel szövetkezeti közös vállalatot is alapíthatnak. Alapítókként itt is csak termelőszövetkezetek szerepelhetnek, utóbb egyéb szocialista szervezetek is csatlakozhatnak. Az alapításhoz szerződés (alapító okirat), továbbá a vállalatnak a szövetkezeti nyilvántartásba való bejegyzése szükséges.

A közös vállalat tagjainak *belső viszonyai* aszerint különböznek, hogy részvénytársaságról, vagy korlátolt felelősségű társaságról van-e szó. Részvénytársaság esetében a tag jogállását a tagsági jogviszonyról kiállított értékpapír, a részvény testesíti meg. A részvény elvileg bemutatóra és névre szólhat. A részvényes részvénye alapján és annak arányában a vállalat társtulajdonosa. Mindazokat a jogokat, amelyek a társaság ügyeiben megilletik, mindenekelőtt a közgyűlésen gyakorolhatja (tanácskozási jog, szavazati jog, megtámadójog stb.). Mindezekkel a jogokkal szemben csupán az a kötelezettség terheli, hogy a részvény névértékét az alapszabályban meghatározott módon befizesse. (Az eddigi tapasztalatok szerint az alaptőkének a Kt.-ben megkívánt „biztosítása" rendszerint nehézségekbe ütközik, a közös vállalat „alaptőkéje" fiktív, a Kt. kogens mérlegszabályai ellentmondásban vannak az állami vállalatok mérlegszabályaival, stb.) Korlátolt felelősségű társaság esetében a tagok a társaság céljához törzsbetéttel járulnak hozzá, erről értékpapírt érvényesen nem lehet kiállítani. A tagsági jogok hasonlók a részvényes jogaihoz. (A törzstőke biztosítása, a mérlegszabályok körül ugyanolyan ellentmondások vannak, mint a rt. esetében.) — A termelőszövetkezeti közös vállalkozás körében a vállalkozás létesítéséről hozott közgyűlési határozat, illetőleg az annak megfelelő működési szabályzat határozza meg a vállalkozás tevékenységi körét, a vagyoni hozzájárulás mértékét, módját, a résztvevők jogait és kötelezettségeit. Megegyezéssel állapítják meg az eredményben való részesedés arányát és módját. — Szövetkezeti közös vállalat esetében a vállalat alapítására vonatkozó szerződésben (alapító okiratban) kell meghatározni a vállalat létesítéséhez és működéséhez való hozzájárulás mértékét, és módját, az alapítóknak és a később csatlakozóknak a vállalat működésével, irányításával és ellenőrzésével, valamint a jövedelemből való részesedéssel kapcsolatos jogait és kötelezettségeit. A vállalat minden esetre az alapítók és a csatlakozók közös tulajdona; a tulajdoni arányt a vagyoni hozzájárulás határozza meg.

A magasabb fokú társulási formák *jogállásukat* és *külső jogviszonyaikat* tekintve valamennyien jogi személyek, szervezetük azonban igen változatos. Közös vállalat esetében a részvénytársaság szokásos szervei (közgyűlés, igazgatóság, felügyelő bizottság), illetőleg a korlátolt felelősségű társaság szokásos szervei (taggyűlés és ügyvezetők esetleg felügyelő bizottság) működnek. Mivel a közgyűlésben voltaképpen ugyanazok a vállalatok vesznek részt, mint az igazgatóságban, a részvénytársasági formánál megszokott eme két szerv különállása merőben formális. A kft. szervezete talán még alkalmasabbnak látszik az ilyen közös vállalat alapvető céljának megvalósítására. Mindkét közös vállalati forma egyébként harmadik személyekkel szemben egész vagyonával felel kötelezettségeiért, a hitelezők érdekeit az elvileg fix törzsvagyon biztosítja, a tagok azonban a társaság kötelezettségeiért közvetlenül nem felelnek. — A termelőszövetkezeti közös vállalkozás ugyancsak jogi személy, amelynek alapvető szervei az igazgató tanács, az igazgatóság és az ellenőrző bizottság. Az igazgató tanácsot, az igazgatóságot, és az ellenőrző bizottságot a tagok négy-négy évre delegálják, a kiküldöttek utasíthatók, beszámoltathatók, visszahívhatók. A vállalkozás gyakorlati irányítása az igazgató tanács által négy évre választott igazgató kezében van. Bár a jogszabály ezt kifejezetten nem mondja ki, ez az irányítási jog feltehetőleg a képviselet jogára is kiterjed. A közös vállalkozásnak nincs állandó törzsvagyona, a résztvevők vagyoni hozzájárulása — megállapodás alapján — bármikor megváltoztatható. Harmadik személyek érdekeit az a szabály védi, hogy a vállalkozás tartozásaiért a résztvevők vagyoni hozzájárulásuk arányában kezesként felelősek, s e felelősségük harmadik személyekkel szemben sem korlátozható. — A szövetkezeti közös vállalat közvetlen irányító szerve az igazgatóság, amelyben a tagok ugyanúgy delegálják képviselőiket, mint a közös vállalkozás esetében. A közvetlen ügyintézés (és feltehetőleg a képviseleti jog) az igazgatóság által választott igazgató feladata. A közös vállalatnak sincs meghatározott összegű törzsvagyona, a vállalat tartozásaiért az alapítók és a csatlakozók vagyoni hozzájárulásuk arányában itt is kezesként felelősek, s e felelősségük harmadik személyekkel szemben nem korlátozható.

A magasabb fokú társulások *megszűnésének* szabályai ugyancsak tarka képet mutatnak. Részvénytársaság vagy korlátolt felelősségű társaság alakjában működő közös vállalat esetében a részvényes, illetőleg a törzsbetétes átruházással bármikor megszüntetheti tagsági jogviszo-

nyát. Kérdéses, hogy az ilyen átruházáshoz (mivel a tagsági jogviszony létesítéséhez a pénzügyminiszter előzetes hozzájárulása és az ágazati miniszter véleménye szükséges) mennyiben szükséges felsőbb hozzájárulás. Ez is olyan kérdés, amelyben ezek a hagyományos formák ellentmondásban vannak népgazdaságunk szerkezetével, illetőleg az arra vonatkozó szabályokkal. Egyébként mindkét közös vállalati forma megszüntetése a rt., illetőleg a kft. megszűnésére vonatkozó hagyományos szabályok szerint történik. Itt is kérdéses, hogy a megszűnéshez mennyiben kell felsőbb hozzájárulás. — Termelőszövetkezeti közös vállalkozásból — ha a szerződés másként nem rendelkezik — legalább a naptári év végét megelőző három hónappal előbb bejelentett felmondással lehet kilépni. Ha valamelyik résztvevő a vállalkozásban való közreműködésével kapcsolatos kötelezettségét súlyosan, vagy — figyelmeztetés ellenére — ismételten megszegi, a vele kötött szerződést a többi résztvevő azonnali hatállyal felmondhatja. Kilépés és azonnali hatályú felmondás esetén az elszámolásról a társasági szerződés rendelkezéseinek megfelelően az igazgató tanács határoz. Az igazgató tanács a rendelkezésre bocsátott eszközök, ellenértéke címén járó összeget vagy annak egy részét az esetleges veszteségek fedezésére a következő év végi zárszámadásig visszatarthatja. A vállalkozás, mint jogi személy, egészében szűnik meg, ha a résztvevők száma egyre csökken, a vállalkozást a résztvevők közös elhatározással megszüntetik vagy a járási végrehajtó bizottság a vállalkozás felszámolását rendeli el. Megszűnés esetén felszámolásnak van helye. A fennmaradó tiszta vagyon — hozzájárulásuk arányában — a résztvevőket illeti, vagy terheli. — A szövetkezeti közös vállalatból való kilépésre, illetőleg az azonnali hatályú felmondásra, valamint a vállalat megszűnésére ugyanazokat a szabályokat kell alkalmazni, mint a szövetkezeti közös vállalkozás esetében.

III. Kérdések és következtetések

8. A mai magyar társulási formák és jogi szabályozásuk e rövid áttekintése is alkalmas lehet annak a bevezetőben előrebocsátott legfontosabb következtetésnek az alátámasztására, hogy a társulásokra vonatkozó gazdaságpolitikai elképzeléseink és jogi szabályaink is a forrongás, a kialakulás állapotában vannak. Bár természetes (s ez bizonyosan a jövőben is így lesz), hogy jelenlegi társulási formáink erősen differenciáltak, kézenfekvőnek tűnik az a következtetés is, hogy ebben a differenciáltságban sok esetleges, véletlenszerű elem van. Egy egyelőre nem is lehetett másképp, hiszen hirtelen felmerülő kodifikációs szükségletek rövid idő alatt való kielégítéséről kellett gondoskodni. Amennyire azonban természetes, hogy jelenlegi társulási formáink jogi szabályozása ilyen képet mutat, annyira kevéssé volna az, ha megelégednénk a jelenlegi állapottal és nem kísérelnénk meg a „roham-munka" után most már rendszeresen átgondolni a felmerülő elvi kérdéseket, világosan megfogalmazni azokat és keresni rájuk a megfelelő válaszokat. A kérdésfeltevés és a megválaszolás útja természetesen nem lesz rövid, nem is lesz könnyű. Nem lehet azt várni, hogy a kérdések és a helyes válaszok kialakulása gyakorlati tapasztalatok nélkül végbemehet. Sok kísérletezésre, a gazdasági szükségletek és a szabályozási lehetőségek elemzésére van szükség ahhoz, hogy valamiféle szocialista „társasági jog" legalább alapformáiban kialakuljon. Amint az elméleti alapvetésből látható volt, a magántulajdonosi társulási formák kialakulásához és megérlelődéséhez sok évszázadra volt szükség. A szocialista társulási formák kialakulása és megérlelődése bizonyosan sokkal rövidebb ideig fog tartani. Erős naivság lenne azonban arra számítani, hogy valaki, vagy valakik majd egyszer elő fogják varázsolni a szocialista társulási formákat s azok mintegy készen hullanak az ölünkbe. Egyelőre gondolkoznunk, tapasztalnunk és vitatkoznunk kell annak érdekében, hogy mindenekelőtt a kérdéseket lássuk tisztán. Az alábbiakban a társulási joggal összefüggő elvi kérdések lehető világos feltevésére törekszem.

Megítélésem szerint ezek az elvi kérdések általánosságban *két csoportba* oszthatók. Vannak olyan elvi kérdések, amelyek — mai ismereteink szerint — valamennyi társulási formára nézve felvetődnek, tehát ebben az értelemben *általánosak.* Vannak ezen felül *részletkérdések,* amelyeket minden egyes társulási formára nézve sajátosan, az illető társulási forma gazdasági és jogi természetével összhangban kell megoldani.

Az általános kérdések közül az első mindenesetre az, hogy a társulási formák létrehozása körül milyen legyen *az állami közhatalom és a tagok önkéntes elhatározásának egymáshoz való viszonya.* Bár bevezetőben előrebocsátottam, már, hogy az új gazdaságpolitika a modern termelőerőknek és a piaci viszonyoknak megfelelő társulási formák létrehozása körül a közhatalmi eszközök szerepének csökkentésére és az önkéntes társulás lehetőségének és jelentőségének fokozására törekszik, a társulási formák létrehozásának a kétféle alternatívája nem zárja ki egymást. Ez nem is lehet így, hiszen önkéntes elhatározás alatt az új gazdaságpolitika viszonyai között sem lehet merőben spontán, anarchisztikus törekvések érvényrejuttatását érteni. Az önkéntes társulás nemcsak egyszerűen az állam által befolyásolt, tudatosan alakított piaci viszonyok közegében jön létre, hanem a társulás létrejöttében közvetlenül is szerepe van és kell is legyen az állami közhatalomnak. Ezt a szerepet az eddigi tapasztalatok alapján elvileg kétféleképp lehet elképzelni. Egyfelől valami-

féle koncessziós rendszerben, tehát úgy, hogy az állam esetenként engedélyt ad a társulás létrehozására, vagy az csak jóváhagyásával jöhet létre. Mint láttuk, jelenlegi társulási formáink erősen a koncessziós rendszer képét mutatják. A közhatalom közreműködésének ennél valamivel enyhébb formája az ún. normatív feltételek rendszere, vagyis az, hogy a közhatalom csupán a szabályokat állapítja meg, amelyeknek betartásával a vállalatok társulhatnak s a közhatalom szerepe csak annak ellenőrzésére irányul, hogy ezeket a normatív feltételeket betartották-e. A kétféle rendszer természetesen ismét nem zárja ki feltétlenül egymást, s közöttük átmenet képzelhető.

A második általános jellegű kérdést abban látom, *hogyan kell differenciálni az egyes társulási formák között,* milyen szempontok alapul vételével kell meghatározni a társulási formák különbözőségét. Ez a második kérdés az általános kérdések közül a nehezebbik. Csaknem bizonyosra vehető, hogy a társulási formákat csak korlátozottan lehet a tulajdoni formák szerint differenciálni, vagyis másfajta társulási formákat kialakítani az állami tulajdon körében, s másfajtákat a szövetkezetek között. Bizonyos azonban, hogy a megkülönböztetésnek ez a szempontja felvethető és nem is feltétlenül jogosulatlanul. A differenciálás egy második szempontja lehetne az, hogy adott esetben eseti (egy ügyre, ügyletre, vagy ügyletcsoportra vonatkozó) társulásról van-e szó, vagy állandó jellegű társulásról. Egy harmadik szempont lehetne az, vajon csak a belföldi szervezetek társulásaira kell-e gondolni, vagy olyan társulási formákat is ki kell alakítanunk, amelyekben külföldi vállalatok is résztvehetnek. Egy negyedik szempont lehetne, vajon lehetővé kell-e tenni, hogy egyik vállalat — közvetlen közreműködés nélkül — csupán „befektessen" anyagi erőt egy másik válalat tevékenységébe, vagy ezt a lehetőséget a társulás szocialista jellegének megóvása érdekében el kell zárnunk. Ezzel is összefügg, de ötödik szempontként önállóan is felvethető a társulási formák megkülönböztetése a tagok korlátlan vagy korlátolt felelőssége szerint. A megkülönböztetés szempontjait természetesen még folytatni lehetne.

A részletkérdések között elsőnek az *alapítás módjának* kérdése merül fel. Ez a kérdés szoros összefüggésben van az önkéntes társulás és a közhatalom viszonyával, valamint a differenciálás különféle szempontjaival is. Mindenesetre meg kell határozni, hogy egyes társulási formákban milyen tagok vehetnek részt, miben áll közelebbről az alapító aktus, melyek az alapító aktus érvényességének általános feltételei, kell-e valamiféle engedély, jóváhagyás, regisztrálás, legyen-e regisztrálásnak konstitutív hatálya stb.

Egy második részletkérdés a társulásban részt vevő *tagok jogállása* körül merül fel. Meg kell határozni, milyen természetű és mértékű hozzájárulással vehetnek részt az egyes tagok a társulásban, milyen tagsági jogok illetik meg őket a társulás ügyeiben, viselnek-e, s ha igen milyen felelősséget a társulás tevékenységéért.

Egy harmadik részletkérdés a *társulás jogállásával* függ össze. Itt merül fel az a kérdés, vajon jogi személy legyen-e a társulás vagy sem, milyen szervei és milyen hatáskörrel alakuljanak ki stb. Ebben a vonatkozásban különösen az ügyvitel és a képviselet funkcióinak elvi megkülönböztetésére és világos szabályozására kell törekedni.

Végül egy negyedik részletkérdés a *társulás megszűnésének módjára* vonatkozik. Itt mindenekelőtt a megszüntető aktus mibenlétének, tehát a megszűnés eseteinek szabályozására kell gondolni, s ezenfelül arra, hogy megszűnés esetében hogyan alakulnak a társulásnak harmadik személyekkel szemben fennálló jogviszonyai, hogyan kell védeni harmadik személyeknek a társulással szemben fennálló jogait és törvényes érdekeit.

A kérdések felsorolása bizonyosan nem teljes még. A munka menetében számos egyéb, esetenként igen súlyos, nehéz kérdés merülhet fel. Általánosságban körvonalazva mégis ezidőszerint nem látok olyan problémát, amely a felsorolt általános vagy részletkérdések valamelyikéhez ne lenne kapcsolható. A kérdések kidolgozása a továbbiakban külön tanulmány tárgya lesz.

Világhy Miklós

Állam- és Jogtudomány 1968. évi 2. szám

Tanulmányok: Szabó Imre: Egyetemes nyilatkozat és az emberi jogok mai problémái; Peschka Vilmos: Célszerűség a munkafolyamatban és a jogi normában; Péteri Zoltán: A szocialista államelmélet viszonylagos önállóságának néhány kérdése; Trócsányi László: A munkaügyi viták bírósági és szolgálati úton való eldöntése az európai szocialista országokban.

Szemle: Új szakasz a magyar nemzetközi magánjogban? (Mádl Ferenc); A nem házasságból született gyermek jogállásának újabb fejleményei (Nizsalovszky Endre); Az ENSZ Nők Helyzetével Foglalkozó Bizottságának tevékenysége és az Emberi Jogok Éve (Bokorné Szegő Hanna); A szocialista állam- és jogelmélet helye az állam- és jogtudományok rendszerében (Varga Csaba)

Jogirodalom: Nizsalovszky Endre: Újabb adatok Eötvös József és Szalay László levelezéséről (Nagy Lajos); Asztalos László: A polgári jogi szankció (Harmathy Attila); Molnár Imre: A termelőszövetkezetek vezetése és társadalmi szervezetei (Domé Györgyné); Két német könyv a munkajogi felelősség köréből (Trócsányi László); A tudományos-műszaki fejlődés jogi kérdései a Szovjetunióban (Lőrincz Lajos)

Tájékoztató külföldi könyvekről

A büntetőjogi okozatosság kérdéséhez

Az okozatosság büntetőjogi problémájával foglalkozó minden írás már a századforduló idején azzal a sztereotíp megállapítással köszöntötte az olvasót, hogy a kérdés szinte áttekinthetetlen irodalmat produkált. A jogi írók közül azóta is számosan tüntették ki érdeklődésükkel ezt a témát. Elsőrendűen vonatkozik ez a megállapítás a német nyelvű irodalomra, de felszabadulás előtti, a büntetőjog elméleti kérdései elől általában elhúzódó monográfia-irodalmunk is két jeles munkát produkált az okozatosságról.[1]

Büntetőjogi irodalmunk az elmúlt években ismét felvetette az okozatosság kérdését és bár a témát monografikus igénnyel tárgyaló munkát még nem köszönthettünk, több tanulmány jelent meg e körből[2] és számos monográfiában lelhetünk értékes fejtegetéseket az okozatosság oly sok vitát kiváltott problémájáról.[3] Az okozatosság kérdése azonban nemcsak a büntetőjogászok fidei commissuma, a civilisták számára e kérdés éppoly jelentős és illő megemlékezni azokról a munkákról is, amelyek általános jogelméleti igénnyel kívánták az okozatosság jogi problémáit megoldani.

A burzsoá irodalom szinte kimeríthetetlen gazdagságban produkálta a különféle teóriákat, amelyek mind az egyedül helyes választ kínálták az okozatosság jogi problémájára. A legújabb magyar irodalmat áttekintve is megállapítható, hogy a kérdést illetően erősen megoszlanak a vélemények.

Ehelyt előrebocsátom, hogy ez írásban, mint ahogy arra a címben is utalás történt, csak a büntetőjog szűkebb szempontjaira figyelemmel kívánok hozzászólni az okozatosságról idestova egy évszázada folyó vitához. A büntetőjogi szakirodalmunkban az okozatosságról folyó vita áttekintéséből adódnak olyan következtetések, amelyek hozzájárulhatnak egy mind elméleti, mind pedig gyakorlati szempontból helytálló felfogás kialakításához.

Szocialista jogirodalmunk az okozatosság büntetőjogi problematikája körében elsőrendű feladatának tekintette a kérdés dialektikus materialista filozófiai megalapozását. Ez megkövetelte a különféle burzsoá filozófiai koncepciókhoz kapcsolódó okozatossági teóriák elméleti alapjainak bírálatát.[4]

Az okozatosság büntetőjogi problémájának dialektikus materialista megközelítését a következő tételek elfogadása juttatja kifejezésre: *1.* az okozati összefüggés a jelenségek egyetemes, törvényszerű összefüggésének egyik formája, objektív kategória, amely a szemlélő tudatától függetlenül létezik. *2.* Az okozati összefüggés az anyagi világban érvényesülő általános kölcsönhatásoknak csak izolált mozzanata, ezért relatív fogalom. Valamely folyamat kauzalitásának vizsgálatához ezt az egyetemes összefüggésből ki kell emelnünk, mesterségesen el kell szigetelnünk.[5] *3.* Mivel valamely kiragadott folyamatban az anyag különböző mozgásformái hatnak, különböző szintű és fajtájú kauzális összefüggések tárhatók fel anélkül, hogy erőszakot tennénk a valóságon. Alapvetően tehát az anyag különböző mozgásformáinak egyidejű jelenléte az egyes folyamatokban engedi meg az ontológiailag azonos folyamat különböző szempontú vizsgálatát.

Eddig a pontig — megítélésem szerint — lényegében egységes álláspont alakult ki hazai irodalmunkban. Az ezt követő gondolatmenetek a különböző szerzőknél azonban már eltérnek egymástól. Az egységes filozófiai kiindulás tehát még nem ígér egységes állásfoglalást a részleteket, a konkrét megoldást illetően. A büntetőjog ugyanis nemcsak azt a kérdést teszi fel, hogy az okozati összefüggés objektív kategória-e, és hogy az egyetemes kölcsönhatás egyik formájának tekintjük-e a kauzalitást. A büntetőjog a maga saját kérdéseit veti fel az okozati összefüggéssel kapcsolatban és végső fokon saját szempontjai fogják kijelölni az okozati összefüggés kérdésé-

[1] Losonczy István: A mulasztás. Pécs, 1937.; *Balás P. Elemér:* Az okozatosság büntetőjogi problematikája. Budapest, 1936.

[2] *Gerő Tamás:* Az okozati összefüggés a büntetőjogban. Jogtudományi Közlöny, 1958. 56—62. old.; *Molnár József:* A büntetőjogilag releváns mulasztás okozatosságának kérdéséről. Jogtudományi Közlöny, 1960. 127—132. old.; *Tokaji Géza:* Az okozati összefüggés kérdése a szocialista büntetőjogban, Szeged, 1961.

[3] *Eörsi Gyula:* A jogi felelősség alapproblémái. A polgári jogi felelősség. Budapest, 1961. (*Eörsi Gyula* az okozati összefüggés kérdéseit könyvének első részében a jogi felelősség általános, jogelméleti szintjén vizsgálja. Itt és a következőkben felfogásának a büntetőjogra alkalmazott interpretációját tartom szem előtt.); *Viski László—Imre Iván—Ternai Zoltán:* Közúti közlekedési balesetek elbírálása. Budapest, 1963.; *Horváth Tibor:* Az élet, testi épség, egészség büntetőjogi védelme. Budapest, 1965.; *Kádár Miklós—Kálmán György:* A büntetőjog általános tanai. Budapest, 1966. (Az okozatosságról itt kifejtett koncepció megegyezik a magyar büntetőjogi tankönyvben korábban képviselt felfogással, ld. *Kádár Miklós:* Magyar büntetőjog. Általános rész. Budapest, 1953.); *Losonczy István:* A tettesség és részesség a büntetőjog rendszerében. Budapest, 1966.

[4] E téren jogirodalmunk lényegében átvette a szovjet büntetőjogtudomány értékelését. A burzsoá okozatossági teóriák átfogó, mélyreható bírálatával irodalmunk még adós. A burzsoá büntetőjogi és civiljogi irodalom főbb tendenciáinak kritikai összefoglalását ld. *Eörsi:* im. 127—132. old.; vázlatos áttekintést ad *Kádár—Kálmán:* im. 298—302. old; néhány sommás megállapításra szorítkozik *Gerő:* im. 56—57. old.

[5] A marxista filozófia alapjai. I. Budapest, 1960. 135. old.; *Eörsi:* im. 139. old.; *Horváth:* im. 158—159. old.; *Tokaji:* im. 22. old.; *Kádár—Kálmán:* im. 295 old.; *Viski—Imre—Ternai:* im. 70. old.; *Losonczy:* A tettesség, 30. old.

nek helyét és jelentőségét, a büntetőjogban.[6] Azt is meg kell mondani, hogy a probléma praktikus lecsapódását, a jogalkalmazás során az egyes esetek megoldását illetően nem a filozófiai kérdések miként történő megválaszolásának van elsőrendű jelentősége. Ha ez nem így volna, aligha érthetnők meg, hogy praktikus következményeiben miért találkozhat egy szubjektív idealista elméleti alapokra épített okozatossági felfogás egy dialektikus materialista alapokon kidolgozott koncepcióval, vagy, hogy azonos elméleti alapok miért engednek eltérő gyakorlati megoldásokat. Nem jelenti ez azonban az elméleti alapok jelentőségének bagatellizálását, hiszen kétes az olyan igazság értéke, amelyhez hibás premisszák és téves argumentumok útvesztőjén át jutunk.

Ami már most az okozatosság kérdésének a modern büntetőjogban tett pályafutását illeti, tény, hogy az elmúlt évszázad elején e kérdés csak az ölési cselekmények részproblémájaként jelentkezett.[7] A burzsoá büntetőjogban általános jelentőségre az okozatosság kérdése a kauzális cselekményfogalommal tett szert, amely a bűntett lényegét a jogtárgysértés, illetve jogtárgyveszélyeztetés okozásában látta. Annak felismerése, hogy a tiszta tevékenységi bűncselekményekre (és a tiszta mulasztási bűntettekre) ez nem mértékadó, a burzsoá teóriában száműzte a kauzalitást a bűncselekmény általános ismérvei közül és helyét az eredménybűntetteknél az elkövetési magatartás és a tényállásszerű eredmény közötti kapcsolat terén jelölte ki.

Nem vitatva ama tétel igazát, hogy az okozati összefüggés kérdése nem önálló elem, hanem a jogi felelősség minden mozzanatában benne rejlik,[8] mégis meg kell állapítani, hogy az okozatosság önálló jelentőséggel a szocialista büntetőjogban is az eredménybűntettekkel kapcsolatban felmerülő sajátos, külön kérdés. Az eredménybűntetteknek azonban általános kérdése, ezért minden elméleti igénnyel fellépő okozatossági koncepciónak az eredménybűntettekre általában érvényes fogalommal kell dolgoznia. (Itt most nem térek ki a vegyes mulasztási bűntettek problémájára.)

Visszakanyarodva a kérdés filozófiai alapjairól mondottakhoz, abban egyetértés uralkodik hazai irodalmunkban, hogy a jelenségek mesterséges izolálása révén vizsgálható az okozati összefüggés és, hogy ezen izolálás nyilván bizonyos szempontok szerint történik. Arról van szó tehát, hogy a valóságos okozati kapcsolatot kell vizsgálni és azon belül kell rámutatni a jogilag jelentős összefüggésre. Abban, hogy az izolálás szempontjait a büntetőjog jelöli ki ugyancsak egyetért a legtöbb szerző.[9] Itt a vizsgálódó tekintete a dolog természeténél fogva a jogi felelősség konstrukciójára szegeződik és erre figyelemmel veszi szemügyre az adott oki folyamatot.

A büntetőjogban az okozati összefüggést a tényállásszerű magatartás és a tényállásszerű eredmény között kell vizsgálni, mert ez — általánosan elfogadott vélemény szerint — feltétele az eredménybűntett miatti felelősségnek. A gyakorlatra vetítve: valamely tényállásban meghatározott eredmény bekövetkezése esetén azt kell vizsgálni, hogy ez okozatos következménye volt-e valamely emberi magatartásnak és ha igen, ez a magatartás tényállásszerű volt-e. Akkor tényállásszerű a magatartás, ha általában alkalmas a tényállásban megjelölt eredmény előidézésére (éspedig függetlenül attól, hogy az elkövetési magatartást a tényállás tüzetesen vagy csak általánosságban tartva határozza meg). Az okozati összefüggés vizsgálatánál alkalmazandó elszigetelés szempontját tehát maga a törvényalkotó határozza meg.[10] Az okozati folyamatnak e körön kívül maradó részén persze mit sem változtat az, hogy erre a büntetőjog nem kíváncsi. A jogilag jelentős ok megállapításánál alkalmazott első szelekciót követő további szempontok érvényesítését illetően már megoszlanak az álláspontok. Lényegében két csoportba sorolhatók a nézetek: *a)* az egyik felfogás szerint a büntetőjog szempontjából jelentősnek kell tekinteni a tényállásszerű eredmény és a tényállásszerű magatartás közötti kapcsolatot, további szempontok az okozatosság kérdésének vizsgálatánál nem jöhetnek szóba; *b)* a másik nézet szerint eme összefüggés önmagában büntetőjogilag még nem feltétlenül releváns, szükség van az okozati folyamat egyéb szempont figyelembevételével történt további elszigetelésére, hogy a releváns okot megtaláljuk.

Az első nézet képviselői közé sorolhatjuk *Kádár Miklóst* és *Kálmán Györgyöt, Horváth Tibort,* valamint *Losonczy Istvánt.* Felfogásuk szerint ugyanis az okozati összefüggés kérdése körében csak azt kell vizsgálni, hogy a tényállásszerű magatartás és az eredmény között van-e

[6] Találóan mondja *Eörsi Gyula,* hogy az okozati összefüggés itt kettős kötöttséggel rendelkezik. Ld. im. 126. old. Felfogásom szerint a jogi kötöttség is kettős, tovább bontható jogi elméleti és tételes jogi (jogértelmezési) kérdésre.

[7] Így *Köstlinnél* és *Bernernél.* Ld. *Reinhart Maurach:* Deutsches Strafrecht. Allgemeiner Teil. Karlsruhe, 1965. 161—162. old. és 167. old.

[8] *Eörsi:* im. 152. old.

[9] A jogszempontú elszigetelés létjogosultságáról és szükségességéről ld. *Eörsi:* im. 143. old.; *Tokaji:* im. 23. old.; *Kádár—Kálmán:* im. 295. old.

[10] Az elszigetelés objektív alapját képező cselekményt *Horváth Tibor* nevezi „tényállásszerű magatartásnak", ezt az elnevezést használom én is e dolgozatban, olyan értelemben, ahogy azt *Horváth Tibor* írja: „Tényállásszerű... az olyan magatartás, amely általában alkalmas előidézni a törvényi tényállásban meghatározott eredményt". Ld. im. 155. és 161. old. Ebben az értelemben használja az „elkövetési magatartás" elnevezést *Tokaji Géza,* ld. im. 25. old. Az elszigetelés ezen szempontjára az elkövetési magatartás megjelölésével (mégis, annak a fenti értelemben nem részletezett felfogásával) utal *Kádár—Kálmán:* im. 295. old.

kauzális kapcsolat.[11] Ezzel azonban csak a felelősség objektív alapjait tártuk fel, szükséges a büntetőjogi felelősség eldöntéséhez az alanyi bűnösség vizsgálata is és ez ad végleges választ a felelősség kérdésére.[12] A német irodalomban elterjedt szóhasználatot követve úgy mondhatjuk, hogy e felfogás az okozati összefüggés megállapítását követően kizárólag a bűnösség „korrekciójára" (Schuldkorrektiv) hagyatkozik.[13]

Tokaji Géza és *Eörsi Gyula* azon a véleményen vannak, hogy a tényállásszerű *(Eörsinél* jogellenes) magatartás jogilag releváns okká csak további feltételek esetén válik. Egészen nyilvánvaló, hogy a kérdés marxista filozófiai megközelítésének előrebocsátásával ők sem vonják kétségbe a relevánsnak nem minősített okfolyamat ilyen jellegét. Egyszerűen arról van szó, hogy az okfolyamatnak olyan részét, amely a felelősség szempontjából megítélésük szerint nem jelentős, eleve kirekesztik az ilyen irányú vizsgálódásból.[14] A kérdés már most az, hogy van-e létjogosultsága és praktikus haszna eme második szelekció beiktatásának. *Eörsi Gyula* a következő gondolatmenettel közelíti meg a jogilag releváns ok kérdését. Bizonyos tényezők törvényszerűen jogellenes (társadalomra veszélyes) eredményre vezetnek, ezek közül bizonyos tényezők a jogi felelősség sajátos represszív eszközeivel befolyásolhatók. Ez utóbbiak a jogi okok.[15] Ezek megállapítása két szinten történik: *a)* általánosságban a jogalkotás során és *b)* egyedileg a jogalkalmazás során. Ehhez képest jogilag releváns ok: *a)* az emberi, *b)* jogellenes és *c)* felróható magatartás. Ennek a gondolatmenetnek zárókövetkeztetése: „a releváns okok leírása végeredményben egyenlő a jogi felelősség definíciójával".[16] Miként látható, *Eörsi Gyula* gondolatmenetét a fenti felsorolás *b)* pontjáig az előbb ismertetett nézet képviselői is követni tudják.[17] A különbség abban van, hogy az előbb említett felfogás hívei a tényállásszerű magatartás és eredmény közötti okozati összefüggés megállapítása után, a felelősség tisztázása végett, a következő lépcsőben vizsgálják a bűnösség kérdését. Ha *Eörsi Gyula* fenti definíciójában a felróhatóság helyére a büntetőjogi felróhatósági kategóriát: a bűnösséget illesztjük, a végkövetkeztetést tekintve ugyanarra az eredményre jutottunk, az eltérés a két felfogás között csupán annyi, hogy *Eörsi Gyula* az elkövető bűnössége által át nem fogott okozati kapcsolatot jogilag jelentéktelennek mondja, azaz, pontosabban: a jogi felelősség szempontjából mondja jelentéktelennek. Ezt persze aligha lehet kétségbe vonni, hisz az adott esetben a bűnösség által át nem fogott következmény (a bűnösségen

[11] Meg kell azonban jegyeznem, hogy a kauzális kapcsolat fogalmát sem teljesen egyértelműen interpretálják a különböző szerzők. *Losonczy István* az okozati kapcsolatot a „fizikai valóság mechanikai-létrendi hatótényezőjének" tekinti, a „mechanikai természettudományos okfelfogással" operál. Ld. *Losonczy:* A tettesség 74—75. old. Ha az oksági törvény érvényesülését a természeti (sőt a mechanikai) összefüggésekre korlátozzuk, a klasszikusoktól merített *idézetek* sem óvnak meg attól, hogy a dialektikus materializmustól eltávolodjunk. A mechanikus materializmust a dialektikus materializmustól egyebek között az e kérdésben elfoglalt álláspont határolja el. *Kádár—Kálmán* a „fizikai, kémiai és egyéb törvényszerűségek" vizsgálatára utal, ld. im. 295. old. Ilyen egyéb törvényszerűségnek kell tekinteni a pszichikumban, a társadalmi életben, a gazdaságban, stb. megnyilvánuló objektív összefüggéseket is. A mechanikai-természettudományos kauzalitás (különösen ha az első jelzőt elhagyjuk) vizsgálata elegendő a tipikus ölési, testi sértési, rongálási bűntettek körében, de nyilván felmondja a szolgálatot olyan eredménybűntetteknél, ahol a kauzális kapcsolatot „az állami, társadalmi vagy gazdasági rend súlyos veszélyeztetése", „különösen súlyos hátrány", „a Magyar Népköztársaság nemzetközi kapcsolatainak súlyos megzavarása", „számottevő gazdasági hátrány", stb. tekintetében kell vizsgálni. A társadalmi szféra törvényszerűségeinek figyelembevételére már *Molnár József* felhívta a figyelmet, ld. im. 131. old.

[12] *Kádár—Kálmán:* im. 319. old.; *Horváth:* im. 170. old.; *Losonczy:* im. 31. o.

[13] Praktikus következményeiben pedig ugyanoda konkludál, mint a conditio sine qua non teória képviselői. Módszerük: a c. s. q. n. formulával konstatálni a (rendkívül tágkörű) oki kapcsolatot, ezt követően lép be a tényállásszerűség fogalma (mint pl. *Welzel*-nél), majd a jogellenesség és bűnösség vizsgálata. Ld. *Hans Welzer:* Das deutsche Straftrecht. Berlin, 1965. 38—42. old.; *Jürgen Baumann:* Strafrecht. Allgemeiner Teil. Bielefeld, 1966. 201—209. old.; *Maurach:* im. 166—169. old.

[14] E nézetek tehát egy második jogszempontú szelekció szükségességét vallják. A burzsoá elméletben egy ilyenféle második szelekciót tart szükségesnek az okozatosság vonalán belül a c. s. q. n. teóriáján kívül lényegében minden más okozatossági koncepció. Ld. *Maurach:* im. 169—173. old.

[15] Érdekességük és korszerűségük miatt idézem *Angyal Pál* sorait: „...midőn bármely esetben valamely eredmény oka után kutatunk, sohasem a teljes (és tehát a végtelenbe visszanyúló) okfolyamat iránt érdeklődünk, hanem *bizonyos érdekekre tekintettel az okfolyamatnak csak egy meghatározott szakaszát kívánjuk tudni* éspedig azért, hogy magunktartását az eredménnyel s az ezt előidéző tényezőkkel szemben megállapítsuk. — Az ily kiemelésnél *mindig a konkrét érdek dönt.* Midőn valamely büntetőjog szempontú értékelés alá eshető eredmény okát kutatjuk, egyedüli érdekünk, hogy eldöntsük azt a kérdést, van-e az eredmény feltételei között egy vagy több olyan, amelyre az állam a büntetőjog eszközeivel tud és akar hatni. A büntetőjogász, kit a feltételek között csak ez vagy ezek érdeklik, csak ezt vagy ezeket minősíti a büntetőjog szempontjából oknak — a többit —, bár azok híján sem jöhetett volna létre az eredmény akkor és úgy, amikor és ahogyan létrejött — mint feltételt figyelmen kívül hagyja." Ezt *Angyal* azonban csak a tényállásszerűségre érti, a felróhatóságra nem: „A jogsértő eredmények létrejötténél feltételként szereplő tevékenységek közül a büntetőjogi befolyásolás alá vonhatóra maga a törvény utal, midőn a törvényes fogalomban a tevékenység meghatározására oly kifejezést használ, amely alá eső tevékenység elkövetője eshetőleg felelősségre vonható." Ld. *Angyal Pál:* A Magyar Büntetőjog Tankönyve. 5. kiadás. I. köt. Budapest, 1931. 45—46. old.

[16] *Eörsi:* im. 138—151. old.

[17] Ha a jogellenességet a büntetőjogi tényállásszerűséggel azonos értelemben fogjuk fel, mert így az elkövetési magatartás, ill. tényállásszerű magatartás jogellenes magatartást jelent. Ha a tényállás fogalmát descriptív értelemben magyarázzuk, természetesen más a helyzet. Ld. *Földvári József.* Az egység és halmazat határesetei a büntetőjogban. Budapest 1962. 95. old. és *Kádár—Kálmán:* im. 231—232. old. *Tokajinál* az elkövetési magatartás csak leíró kategória: im. 25. old.

alapuló büntetőjogban) az elkövető felelőssége szempontjából valóban irrelevans. *Eörsi Gyula* felfogása[18] a büntetőjogászok körében élénk visszhangot váltott ki. Részletesen méltatja *Eörsi Gyula* felfogását *Tokaji Géza.*[19] Nem ért egyet az okok egyenértékűségének tételével, kifogásolja, ahogy *Eörsi Gyula* felfogását a conditio sine qua non teóriájától elhatárolja, továbbá bírálja a jogellenességnek és a jog eszközeivel való befolyásolhatóságnak (a felróhatóságnak) az okozati összefüggés körében való említését. Abban egyetértek *Tokajival,* hogy praktikus kihatását tekintve *Eörsi Gyula* a büntetőjogra vetítve nem mond mást, mint a conditio sine qua non teóriája, de a többi ellenvetést nem osztom. Hisz *Eörsi Gyula* a felelősség szempontjából jelentős ok megjelölésére vállalkozott, az pedig jogellenesség (tényállásszerűség) és felróhatóság (bűnösség) nélkül nincs.[20] Attól az oki kapcsolatok objektív jellege nem tűnik el, hogy a felelősség szempontjából nem jelentősek.

Horváth Tibor azért bírálja *Eörsi Gyulát,* mert szubjektív elemeket visz (a jog eszközeivel befolyásolhatóság, felróhatóság) az okozatosság objektív problémakörébe.[21] A fent elmondottak szerint ezt *Eörsi Gyula* koncepciójának aligha lehet felróni. A büntetőjogilag relevans ok kiválasztásánál *Horváth Tibor* által is elfogadott szempont a tényállásszerű magatartás. *Eörsi Gyula* a felelősséget teremtő kauzális kapcsolatot tekinti jogilag relevánsnak, amihez szükséges a felróhatóság (bűnösség) is. Praktikus kihatásában a büntetőjogban *Eörsi Gyula* felfogása egyébként ugyanoda konkludál, mint *Horváth Tibor* nézete. Így nem indokolt az az aggály, hogy „a büntetőjogilag releváns ok kiválasztása a jogalkalmazó *szubjektív* értékelésétől függ".[22]

Van azonban *Eörsi Gyula* gondolatmenetének egy olyan része, amely nem teljesen egyértelmű. Ha ugyanis a végső megfogalmazást tekintem: „a jogi felelősség szempontjából jelentős ok tehát a felróható jogellenes magatartás"[23] és a büntetőjog felróhatósági kategóriáját illesztem a meghatározásba, adott e felfogás fenti interpretációja. Ha viszont a felróhatóságot általában, mint „előreláthatóságot"[24] vagy „társadalmi elvárhatóságot"[25] fogom fel, ez a büntetőjog területére hatálytalanítja azon végkövetkeztetés érvényét, hogy „a releváns okok leírása végeredményben egyenlő a jogi felelősség definíciójával".[26] Az eredmény általában tartott előrelátása a büntetőjogban nem azonos a felelősség szubjektív alapjaként megkívánt bűnösséggel.[27] Ilyen értelmezéssel *Eörsi Gyula* felfogása a büntetőjog területén az adekvát kauzalitás teóriájának egy újabb megfogalmazását jelentené.[28]

Tokaji Géza tanulmányában mélyrehatóan elemzi a szocialista jogirodalomban kialakult álláspontokat, ezek között *Eörsi Gyula* felfogását is. *Eörsi Gyula* koncepcióját ugyan a fent elmondottak szerint bírálja, de egy megállapításának hatása alól olyannyira nem tudja magát kivonni, hogy erre alapozza saját felfogását az okozati összefüggés kérdéséről.[29] *Tokaji* felfogásának a lényege a következő: Az elkövetési magatartás és az eredmény közötti okozati összefüggés konstatálása esetén azt kell vizsgálni, hogy milyen volt ez az okozati összefüggés, mert ha olyan bonyolult, annyira véletlenszerű volt, hogy az eredménynek az elkövető terhére írása nem szolgálná a büntetés célját, az elkövetési magatartás, mint ok, már objektív alapon elveszti büntetőjogi jelentőségét.[30] *Tokaji Géza* ugyan több helyütt hangsúlyozza, hogy teóriája objektív alapokon nyugszik, teljesen találó *Horváth Tibor* azon megállapítása, hogy *Tokaji Géza* is szubjektív ismérvek segítségével végzi el a jogilag relevans ok kiválasztását.[31] *Tokaji Géza* szerint ugyanis az elkövetési magatartás és az eredmény közötti valóságos oki kapcsolatnak nem egésze jogilag jelentős, hanem csak az, amelynek az elkövető terhére írása esetén a büntetés céljai megvalósulhatnak. *Tokaji*

---

[18] Ez a felfogás kialakulásában nyomonkövethetően a polgári jog felelősségi sémáját tartotta elsősorban szem előtt. Ld. *Eörsi Gyula:* Az okozati összefüggés a polgári jogi felelősség területén. MTA Állam és Jogtudományi Intézet Értesítője. I. köt. 2. sz. 179—181. old. és Kártérítés jogellenes magatartásért. Budapest, 1958. 57—58. old.

[19] Ugyan *Eörsi Gyula* felfogásának korábbi kifejtése alapján, de megállapításai az 1960-ban megjelent munkában történt kifejtésre is vonatkoznak.

[20] Azt a kérdést itt elhanyagolhatónak tartom, hogy a büntetőjogban az okozati kapcsolat tisztán objektív alapon is jogilag releváns lehet, így a Btk. 22. §-a szerinti felelősség egyes eseteiben, a kényszergyógykezelés alkalmazása feltételeinek vizsgálatánál.

[21] *Horváth:* im. 168. old.

[22] *Horváth:* i. h. Valójában *Eörsi Gyula* koncepcióját a büntetőjog nyelvére lefordítva, nem az okozatosság függ a bíró szubjektív értékelésétől, hanem a bűnösségé (már annyiban, amennyiben ez igaz), mert ez jelöli ki az okozati összefüggés releváns területét.

[23] *Eörsi:* im. 150. old.

[24] *Eörsi:* im. 138. old.

[25] *Eörsi:* im. 157. old.

[26] *Eörsi:* im. 151. old.

[27] Itt is megmutatkozik e felfogás polgári jogi ihletése, mert ott a felróhatóság egyik esete, a vétkesség fedi a fenti fogalmakat.

[28] Ld. *Maurach:* im. 171—173. old.

[29] E megállapítást idézi *Tokaji Géza:* Ha az ok „... olyan távolságban van az eredménytől, vagy olyan laza kapcsolatban van vele, hogy a polgári jogi felelősség eszközeivel az adott magatartás befolyásolására ésszerűen törekedni nem lehet, akkor ez az emberi magatartás nem minősül polgári jogi oknak". Ld. *Tokaji:* im. 20. old. és *Eörsi Gyula:* Az okozati összefüggés a polgári jog területén. MTA Állam és Jogtudományi Intézet Értesítője. I. köt. 2. sz. 205. old.

[30] Ld. *Tokaji:* im. 32. old. *Viski László* helyeslően hivatkozik e formulára. Ld. *Viski—Imre—Ternai:* im. 79. old.

[31] Ld. *Horváth:* im. 168. old. Ámbár *Horváth Tibor* azon észrevételét, hogy a törvényalkotó akaratának a formulába való beépítése szubjektivista, nem tudom osztani. A tényállások megalkotásában is a törvényalkotó akarata fejeződik ki, és *Horváth Tibor* saját felfogásában is, amelyet objektív alapokon nyugvónak mond, hasznosítja a tényállásszerű magatartás fogalmát. Ez azonban kérdésünk szempontjából objektívként jelentkezik.

Géza pontosan oda konkludált, ahová az általa bírált *Eörsi Gyula*, felfogásuk között pusztán annyi eltérést sikerült felfedeznem, ami pedig a kérdés szempontjából nem jelentős, hogy *Eörsi Gyula* a jogellenes magatartást, *Tokaji Géza* pedig az értékelésmentes (deskriptív) elkövetési magatartást teszi meg egyik elszigetelési szempontnak. Ha ugyanis végső fokon a büntetés céljainak megvalósulásától (és ettől felfogásom szerint csak formájában és nem tartalmában tér el a „jog eszközeivel befolyásolhatóság") függ az elkövetési magatartás okként történő megjelölése, az *Eörsi Gyula* koncepciójával kapcsolatos kérdés merül fel ismét: mit értsünk ezen, azt, hogy a magatartás elkövetőjével szemben általában megvalósulhat a büntetés célja (ennek feltétele pedig az, hogy az elkövető általában előre láthassa az eredmény beálltának lehetőségét), ez esetben az adekvát kauzalitási felfogást keltettük életre, ha pedig konkréten kell felfogni, ez a bűnösség függvényévé teszi az okozati kapcsolat kérdését, nem kétséges ugyanis, hogy a bűnösségen alapuló büntetőjogban a büntetés céljának megvalósulása feltételezi az elkövető bűnösségét. Más értelmet a büntetés céljának, mint az okozati összefüggés szempontjából jelentős elszigetelő ismérvnek, nem is lehet tulajdonítani. *Tokaji Géza* egyébként felfogásának az első értelemben vett interpretációját erősíti meg, amikor azt mondja, hogy a második, a büntetés céljára figyelemmel eszközölt szelekciót követően kerül sor a bűnösség vizsgálatára. Ha a büntetés céljának elérhetőségénél nem a konkrét bűnösség kérdését vizsgálja, akkor mit? Nyilván annak egy minimumát.

Az itt adott rövid áttekintésben törekedtem az egyes felfogások lényegének és praktikus következményeinek bemutatására.

Az okozatosság problémája a büntetőjogban három irányú megközelítést igényel. Az okozatosság kérdését illetően minden koncepciónak kényszerűen meg kell jelölni viszonyát a filozófia okfelfogásához. Ez, eltekintve most a vitatható részletkérdésektől, abban való állásfoglalást követel, hogy az okozatosság a való világban felismerhető objektív kategória, avagy a szemlélő által a jelenségek közötti jobb eligazodás végett a valóságra kivetített gondolati kategória.

A filozófiai alapok tisztázását követően az okozatosság jogi problémája vizsgálható jogi elméleti szinten. A jogi felelősség általános szintjén kell az okozati összefüggés helyéről, jelentőségéről és a jogilag relevans vonatkozásairól általában tartott tételeket kidolgozni. Ez az elméleti megközelítés történhet a jogi felelősségi alakzatok összességének figyelembevételével és lehetséges speciálisan valamely jogág sajátos felelősségi konstrukciójára tekintettel. Mindkét esetben lehetséges deduktív megközelítés, amikor nem a konkrét jogi rendelkezésekből indulunk ki, hanem a felelősség általános elméleti képletéből. Lehetséges ezenkívül olyan megközelítés, amely induktív úton, a tételes jog rendelkezéseiből kíván általánosítható következtetésekhez jutni. A jogi elméleti megközelítés nézetem szerint nem tükrözi szükségképpen a tételes jogi helyzetet, mert a tételes jog olykor túlteszi magát egyes elméleti téziseken. Az okozatosság problémájának harmadik lehetséges megközelítése a jogalkalmazáshoz, a tételes jog értelmezéséhez kötött. A gyakorlat szükségképp rá van utalva általános elméleti tételek hasznosítására, azonban mindig történetileg kialakult jogszabályi konstrukciókkal dolgozik és az egyes konkrét életbeli esetek elbírálásánál feladatait úgy kell megoldani, hogy az összhangban legyen az adott jogág alapelveivel és a — sokszor a tételes jogban is rögzített — felelősség társadalmi-jogi céljaival. A jogi okozatossági teóriák próbája a gyakorlati alkalmazhatóság és épp itt futott zátonyra számos szép elméleti megfogalmazás.

Az okozatossági teóriák (és ezzel a ma használatos koncepciók fő irányai is) az elmúlt évszázad második felében alakultak ki a pozitivista, dogmatikus büntetőjogi irányzat hatása alatt. Korábban a „természetes" szemlélet ezen a téren egyszerűen oldotta meg a problémákat. A büntetőjogi dogmatika magasabb fejlettségére volt szükség, hogy az okozatosság kérdését alaposabban szemügyre véve az ezzel kapcsolatos problémák felszínre kerüljenek. Történetileg azonban volt egy fontosabb oka az okozatossági teóriák kialakulásának. Úgy is mondhatnám, hogy feltétele az okozatossági teóriák kialakulásának a büntetőjogi dogmatika magasabb fejlettsége, oka pedig az *eredménybűntettek konstrukciója* volt. Az eredménybűntettek vonatkozásában ugyanis a német jogban és ennek hatására a magyar jogban is széles körben rótták az eredményt *pusztán objektív* alapon az elkövető terhére. Ennek az objektív felelősségi konstrukciónak két esete volt: *a)* amikor az eredménynek meghatározott magatartással való előidézése az alaptényállásban szerepelt, *b)* a súlyosabb eredmény szerint minősülő bűntettek esetében. Ez a történetileg kialakult konstrukció már a századvég jogtudományának fejlett bűnösségi felfogásával sem volt összeegyeztethető.[32] Ugyancsak történetileg kötött szemléletüknél fogva és a törvény különös része egyes rendelkezéseinek magyarázata alapján nem azt hangoztatták, hogy a bűnösséget ezekben az esetekben is meg kell követelni a felelősség feltételeül, hanem — de lege lata — *a bűnösség elvének többé vagy kevésbé megfelelő praktikus eredményre az okozatosság vonalán kívántak eljutni.* Az okozatossági teóriák ilyen ihletését már a burzsoá irodalom is világosan felismerte.[33] *A különböző okoza-*

[32] Ld. *Györgyi Kálmán:* Az objektív büntethetőségi feltételek problémája. Acta Facultatis Politico iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae. Tomus IX. Budapest, 1967. 179—180. old.

[33] Ld. *M. E. Mayer:* Der allgemeine Teil des deutschen Strafrechts. Heidelberg 1915. 120. old.; *Losonczy:* A mulasztás, 109. old.; *Maurach:* im. 167. old.

tossági teóriák tehát kialakulásukban az eredményért való objektív felelősséghez kötöttek. A c.s.q.n. kivételével valamennyi okozatossági teóriáról megállapítható, hogy lényegében nemcsak az okozatosság kérdésére kerestek választ, hanem a felelősség kereteinek kijelölésére, ezért *felelősségi* teóriák. Adódik ezért egy olyan következtetés, hogy az objektív felelősség kiiktatása a büntetőjogból feleslegessé teszi a különböző okozatossági elméletek megfogalmazása iránti buzgalmat. Hogy ez nincs így, azt bizonyítja egyebek között hazai tudományunk is. Ennek oka több tényezőben keresendő. A német jogban történetileg alakult ki, hogy a Reichsgericht büntető tanácsai a c.s.q.n. teóriát fogadták el, a polgári tanácsok pedig az adekvát kauzalitás tanát.[34] Ez a kettősség mind a mai napig fennáll és ha érvként nem is, de tünetként mindenesetre kezelhető annak alátámasztására, hogy a polgári jog és a büntetőjog szempontjai e tekintetben nem teljesen azonosak. Arra, hogy a polgári jogban milyen szempontok szerint helyes eljárni, nem kívánok okfejtésekbe bocsátkozni.[35] A büntetőjog és a polgári jog számára egyaránt érvényes okozatossági koncepcióban nézetem szerint nem érvényesülhetnek következetesen a büntetőjog szempontjai.

Ezenkívül a gyakorlati szemlélő valamely személy cselekményének a büntetőjogilag releváns eredmény vonatkozásában fennálló kapcsolatát a „természetes", a „köznapi" felfogás szerint ítéli meg, amely kétségkívül valamiféle *adekvát* okozást tekint okozásnak, mert ezt azonosítja a felelősséggel. Még a „nem laikus" is bizonyára joggal vetheti fel azt, hogy mi haszna a büntetőjognak egy olyan okozatossági szemléletből, amelyből „eleve", „első ránézésre" bizonyossággal eltekinthetünk bizonyos összefüggéseknek a büntetőjogi vizsgálódásba való bevonásától. Ennek pregnáns megfogalmazása *Tokaji Géza* nézete, amit némi egyszerűsítéssel úgy is visszaadhatnánk, hogy már objektív alapon elveszti jelentőségét az olyan oki kapcsolat, amiért „úgysem" lehet felelősségre vonni az elkövetőt.[36]

Ugyan egészen bizonyos, hogy a gyakorlati jogalkalmazás során kialakulhatnak olyan gyakorlati sémák, amelyek segítségével a felelősségre nem vezető oki folyamatokat már oki mivoltuknak tagadása révén ki lehet kapcsolni a büntetőjogi vizsgálódásból, mégsem tudnék pártfogolni egy olyan megfogalmazást, hogy büntetőjogi szempontból nem áll fenn okozati összefüggés, ha ezzel kapcsolatban az elkövető bűnössége a tapasztalat szerint nem állapítható meg.

A burzsoá irodalomban kialakult különböző felfogások vitájában a kölcsönös bírálatok hatására az egyes felfogások már régen nem eredeti formájukban, hanem egy sor korrekcióval érvényesülnek. Áttekintve a mai burzsoá német irodalomban folyó vita állását, helytállónak kell tekintenünk *Maurach* következő megállapításait: „Ugyan szép számú különböző okozatossági teóriát könyvelhetünk el, anélkül azonban, hogy tulajdonképpeni vita volna az okozatosság kérdésében, gyakorlatilag eltérő eredményekkel. Sokkal inkább azonos a különböző okozatossági teóriák alaptendenciája: egy a modern büntetőjog bűnösségi elvének megfelelő felelősségkorlátozás megteremtése. Csupán az utak különböznek, amelyeknek ehhez a célhoz kell vezetniük. A kauzalitás filozófiai fogalmából kényszerűen adódó széles határok szükséges korrektívumára három különböző módszer segítségével törekednek: annak megkísérlésével, hogy már magának az okozatosságnak a fogalmát leszűkítsék...; azon módszerrel, hogy az okozatosság területét egy objektív felelősségkorlátozással szűkítsék le...; végül azon törekvés útján, hogy a szükséges korrekcióra csak a bűnösség területén kerüljön sor... Gyakorlatilag tehát csak egy módszertani vitáról van szó." (De ez is elvesztette jelentőségének jó részét, amióta az 1953-as novella az eredmény szerint minősülő bűntettek szabályozásánál a c.s.q.n. teóriájához csatlakozott.)[37]

A helyzet tehát a burzsoá irodalomban az, hogy különféle, nem egyszer eklektikus megoldásokkal, azonos praktikus eredményre jutnak, ami még a *módszerbeli* vita jelentőségét is *relativizálja.*

Honi irodalmunk különböző felfogásait vizsgálva is lehet olyan következtetésre jutni, hogy a különböző koncepciók közötti vita elsősorban metodológiai. Ugyanis egységes filozófiai alapfelfogásból, a jogi szempontok különböző mértékű figyelembevételével, de a bűnösségi elv feltétlen szem előtt tartásával kívánják a jogilag jelentős okozati összefüggést meghatározni. Meghatározó jelentősége nézetem szerint az első és utolsó helyen említett szempontnak van.

Szocialista jogirodalmunk és a hatályos büntetőjog is egyértelműen úgy foglal állást, hogy az eredménybűntetteknél az elkövető cselekménye és a tényállásszerű eredmény közötti okozati összefüggésen kívül elengedhetetlen feltétele a büntetőjogi felelősségnek a bűnösség.[38] Az olyan okozati kapcsolat az elkövető cselekménye és a tényállásszerű eredmény között, amelyet az elkövető fő vonásaiban előre nem látott és ez nem

[34] Ld. *Maurach:* im. 171. old.

[35] Ld. *Eörsi:* im. és A polgári jogi kártérítési felelősség kézikönyve. Budapest, 1966.

[36] Tanulságos ebből a szempontból az, amit *Maurach,* aki egyébként egyféle Relevanztheorie híve, az adekvát kauzalitás teóriájának védelmében írt: „A jog mint gyakorlati tudomány számára mindenek előtt az a fontos, hogy olyan okfogalmat hasznosítson, amely a büntetőjogilag jelentéktelen folyamatoknak a büntetőjog hatóköréből való lehető korai kikapcsolását engedi meg. Értelmetlen dolog először egy túl szélesre fogott okfogalmat alkalmazni és csupán a kauzalitás igenlése után egyéb ismérvek beiktatásával ... a büntetőjogilag jelentéktelen okozásokat kikapcsolni." *Maurach:* im. 173. old.

[37] *Maurach:* im. 166—167. old.

[38] Ld. *Kádár—Kálmán:* im. 310—311. old.; *Horváth:* im. 170. old.; *Tokaji:* im. 32. old.

is volt tőle elvárható, az elkövető terhére nem írható. Mind általánosságban, mind pedig a konkrét jogalkalmazást illetően megállapítható, hogy az okozati kapcsolatnak az elkövető felelőssége szempontjából számbajövő terjedelmét az elkövető bűnösségének terjedelme fogja végső soron kijelölni. Erre figyelemmel a hazai irodalmunkban felmerült okkiválasztási elméletek értékét a következő kérdésre adott válasz alapján kell megítélni. Van-e elméleti avagy szűken vett gyakorlati szempontból jelentősége illetve haszna annak, ha egy *közbenső* lépcsőt iktatunk a bűnösség megállapítása előtt az okozati összefüggés vizsgálatába, illetőleg van-e annak elméleti vagy praktikus szempontból jelentősége vagy haszna, ha a „büntetőjogilag releváns" jelzőt csak a bűnösség által átfogott okozati összefüggés mellé illesztjük.

Ennek eldöntéséhez elméleti szempontból mindenekelőtt a bűncselekménynek a hazai irodalomban uralkodó és tételes jogilag is rögzített felfogását kell felidézni. Mind a tudomány, mind pedig a tételes jog azon felfogás mellett kötelezte el magát, hogy a bűntett objektív és szubjektív ismérvekből tevődik össze. Objektív jellemzője a bűntettnek a társadalomra veszélyesség és a jogellenesség (tényállásszerűség, a törvény által büntetni rendeltség), szubjektív a bűnösség. Ebben a szemléletben az okozati összefüggés helye mint a cselekmény *társadalomra veszélyességének* egyik jellemzője, nyilván a tárgyi ismérvek között van, hisz az elkövető vélekedése az okozati összefüggés létét vagy nemlétét nem érinti. Sommásan az általánosan elfogadott bűntetti konstrukcióra figyelemmel is el kellene utasítani az olyan nézeteket, amelyek (mint ahogy azt fentebb törekedtem kimutatni) az elkövető tudatával összefüggő tényeknek tulajdonítanak jelentőséget az okozati összefüggés szempontjából. De hiba volna bizonyos ellenvetések elől kitérni. Az okkiválasztó elméletek egyik fő érve az, hogy minek feleslegesen „megterhelni" az elkövetőt az olyan okozati kapcsolattal, amelyet „úgysem" írhatunk a terhére. Ezzel kapcsolatban részletesebb vitába nem kívánok bocsátkozni, hisz az irodalomban sokszor megbeszélt kérdésről van szó. Kiderült ugyanis, hogy olyan *objektív kritériumot* nem lehet felállítani, amelynek segítségével az okozati összefüggés vonalán ki lehetne szűrni az „eleve" irreleváns kapcsolatokat. Nagyon jól mutatja ezt az adekvát kauzalitás teóriájának pályafutása, amely legmodernebb megfogalmazásában az „objektív utólagos prognózis"[39] alapján állapítja meg „első fokon", hogy mi volt büntetőjogi szempontból kauzális és mi nem. Ha ugyanis *Eörsi Gyula* és *Tokaji Géza* felfogásának azon interpretációját tartjuk szem előtt, hogy a kauzális kapcsolat jogi relevanciájának feltétele az általános előreláthatóság, akkor ugyanolyan Canossát kell e felfogásoknak is a kritikák pergőtüzében járniuk, mint azt az adekvát kauzalitás teóriája tette. Nincs tehát tudományosan exakt módon meghatározható szelektáló ismérv, hacsak a bíró tapasztalatát ennek nem tekintjük.[40]

Abban az esetben, ha ezen eljárás iránt semmi kételyt nem is támasztanánk, ott incselkedne a következő kérdés: mi haszna van annak, hogy a konstatált okozati kapcsolat bizonyos részét jogilag irrelevánsnak nyilvánítjuk és egy — gondolatilag — következő lépésként —esetleg — egy további szakaszáról jutunk ugyanilyen következtetésre. Ha viszont *Eörsi Gyula* és *Tokaji Géza* felfogásának azon értelmezését fogadjuk el, hogy jogilag releváns a bűnösség által átfogott oki kapcsolat, akkor metodológiailag ugyanazt az utat járjuk és szemléletileg ugyazt valljuk, mintha az okozati összefüggést tisztán objektív kategóriaként kezelnénk. A különbség: miután megállapítjuk, hogy az okozati kapcsolatot az elkövető bűnössége átfogta, eme részről kimondjuk, hogy büntetőjogilag releváns, a bűnösség által át nem fogott összefüggést pedig irrelevánsnak nyilvánítjuk. Azt hiszem könnyen belátható, hogy a lényeget illetően csak elnevezési kérdésről van szó.

Az eddig elmondottak alapján nézetem szerint okkal állítható, hogy a bűnösség vizsgálatának „kétfokú" módszere felesleges és a bűncselekmény uralkodó felfogása a bűnösség köréhez tartozó kérdéseknek az okozatosság körében való tárgyalását nem engedi meg.

Több alkalommal utaltam arra, hogy a *törvényhozó a büntetőjogilag releváns okozatosság vizsgálatának szempontjai közül a bűnösséget kirekeszti.* Ennek alátámasztására még a következőket említem meg. A Btk. 18. §-a világosan kifejezi a törvényalkotó álláspontját, amikor élesen elkülöníti az okozati összefüggést és az eredményt, mint objektív ismérvet és a bűnösséget, mint szubjektív ismérvet. Logikai előfeltétele e szabálynak az olyan életbeli eset, amikor az eredmény és a cselekmény között az okozati összefüggés fennáll, bűnösség pedig e tekintetben az elkövetőt nem terheli. Ha ugyanis csak a bűnösség által átfogott kauzális kapcsolatot tekintené a törvényalkotó relevánsnak, egyéb esetben, már az okozati összefüggés híján nem is kerülhetne sor a felelősség szubjektív alapjainak, a bűnösségnek a vizsgálatára. Amikor tehát azt hangoztatjuk, hogy a hatályos büntetőjog nem tartalmaz az okozati kapcsolatra vonatkozó külön tételeket, nézetem szerint nem a teljes igazságot mondjuk, mert a *Btk. 18. §-a kizárja a bűnösség körébe eső körülményeknek az okozati összefüggés kapcsán történő vizsgálatát.*

Felmerülhet a kérdés, nem a c.s.q.n. teóriájának rehabilitációja végett emelek-e szót.

Ezt a teóriát hazai irodalmunkban *Losonczy István* már 1937-ben megsemmisítő bírálat alá

[39] *Maurach:* im. 142. old.

[40] Az „objektív utólagos prognózis" lényegében erre hagyatkozik.

vette.[41] Néhány gondolatot mégis szükségesnek tartok e teóriával kapcsolatban kifejteni. A filozófiai kiindulópontja: a feltételek (vagy okok) egyenértékűsége nyilván téves, mert a különböző tényezők különböző mértékben hatnak közre az okozat előidézésében. Valamely okozatot kiváltó tényezők között különböző szempontokból disztingválni lehet. A jog éppen az emberi magatartást emeli ki a kauzális folyamatokból, mint jelentőset, és nem hagyja figyelmen kívül azt sem, milyen mértékű az emberi közrehatás az eredmény előidézésében. Ha az okok egyenértékűek volnának, sem tudományos absztrakció, sem megismerés, sem bűnözés elleni küzdelem nem volna lehetséges. A c.s.q.n. teóriája egy olyan formulát emel a teória rangjára, amely az esetek jelentős részében praktikus következménye a valóságos kauzalitásnak. A c.s.q.n. teóriájának a képviselői is különböző árnyalatokat képviselnek. E teória legfejlettebb burzsoá megfogalmazásának azt tekintem, amely a tényállásszerű magatartás fogalmával vágja el a teória szélsőséges képviselői által vállalt regressus in infinitum hibáját.[42] Azt egyébként, hogy a c.s.q.n. formula az okozatosság elméleti magyarázatát nem adja, a modern burzsoá tudomány egyes képviselői is felismerték.[43]

A c.s.q.n. formula közismert megfogalmazása: mindaz ok, amely gondolatilag nem hagyható el az eredmény előzményei közül anélkül, hogy ezzel az eredmény a maga konkrét formájában és idejében is el ne maradna. Ennek a formulának használhatóságát számosan elismerik hazai irodalmunkban.[44] Más praktikusan hasznosítható megfogalmazás: mindaz ok, ami közrehatott az eredmény létrejöttében.[45]

Még egy kérdés megbeszélését látom indokoltnak, nevezetesen azt, hogy ha a tényállásszerű eredmény és magatartás között az okozati kapcsolat megállaptíható, ezzel adott-e a felelősség objektív alapja, avagy indokolt-e olyan irányban gondolkodni, hogy az okozati összefüggés puszta léte még nem elegendő a felelősség objektív megalapozásához, hanem csak bizonyos fajta okozás, másképpen: az okozati folyamatban való meghatározott fokú közrehatás. E kérdés felvetése látszólag ellentmondásban áll eddig körvonalazott felfogásommal, hiszen az általam kifogásolt okkiválasztó elméletek a bűnösség fogalmának segítségével végeztek ilyesfajta műveletet.

A büntetőjogi felelősség alapját a társadalomra veszélyes, jogellenes (tényállásszerű) és bűnös magatartás képezi. Az okozatosság büntetőjogi problematikája ezzel a sémával kapcsolatos. Fentebb láttuk, hogy a jogellenesség (tényállásszerűség) mozzanatát a büntetőjogilag releváns okozatosság vizsgálatához sikerrel lehet hasznosítani. Többen szükségesnek és hasznosnak látják, ha a bűnösséget vagy annak egy minimumát is összekapcsoljuk az okozati összefüggés vizsgálatával. Kérdés, hogy a *társadalomra veszélyesség* fogalma ezen a téren a tényállásszerűség mellett nem juthat-e önálló jelentőséghez? Konkrétan megfogalmazva: lehetséges-e, hogy valamely cselekmény a tényállásban írt eredménnyel oksági kapcsolatban van, az eredmény előidézésében mégis oly csekély mértékben vett részt, hogy ez nem éri el a jogilag értékelt (a jogalkotó által feltételezett) társadalomra veszélyesség szintjét? Felfogásom szerint az eredménybűntetteknél a társadalomra veszélyesség, illetve annak foka nemcsak az eredménnyel való okozati kapcsolatban áll, hanem abban is, milyen mértékben hatott közre az elkövető az eredmény előidézésében. Ehhez még a következőket kell elmondani. A büntetőjogi okozatosság első elméleti megközelítésénél helyes abból kiindulni, hogy a törvényalkotó sem tarthatja az okozás más fogalmát szem előtt, mint a dialektikus materializmus. A tételes jog értelmezésénél azonban már egyéb szempontokat is figyelembe kell venni. A Btk. megalkotásakor a törvényhozó az élet, testi épség elleni bűntettek vonatkozásában feltételezhetett egy, az okozatosság szigorúan objektív felfogását érvényesítő bírói gyakorlatot és a gyakorlat is azt igazolja, hogy — az elkövető bűnössége esetén — az eredmény előidézésében való bárminő közrehatás miatt indokolt a büntetőjogi felelősség alkalmazása. Az eredmény előidézésében való bárminő közrehatás olyan fokú társadalomra veszélyességet mutat, hogy objektív alapját képezheti az elkövető felelősségének. Kérdés, vajon egyéb bűntettekre is ilyen-e a törvényalkotó intenciója? Így például alkalmazható-e ez a felfogás korrekció nélkül a társadalmi tulajdon elleni vagy a népgazdaság rendje elleni bűntettekre. Legújabb irodalmunkban *Sárközy Tamás* vetette fel ezt a kérdést.[46] A gazdálkodással kapcsolatos kötelességek megszegésével összefüggésben teszi kérdésessé, vajon mindenki, aki a tény-

[41] *Losonczy:* A mulasztás, 100—124. old.

[42] Pl. *Welzel,* ld. im. 40. old.

[43] „A conditio-formula éppen nem több, mint puszta segédeszköz". *Baumann:* im. 210. old.

[44] Ld. *Tokaji:* im. 23. old.; *Viski—Imre—Ternai:* im. 73. old.; *Horváth:* im. 170. old. *Horváth Tibor* a következőket írja: „...a büntetőjogi felelősség kizárt, ha az okozati kapcsolat nem állapítható meg, mert *a)* az eredmény előzményei között nem szerepelt tényállásszerű emberi magatartás, *b)* szerepelt ugyan, de annak fennforgása nélkül is az eredmény más személy vagy a külső körülmények közrehatása folytán elkerülhetetlenül bekövetkezett volna". A formula ilyen megfogalmazása hézagos. Ennek alapján sem az ún. kettős kauzalitás, sem pedig az euthanázia és rokon eseteinek okozatossága nem állapítható meg. Ezért a formula megfogalmazásánál ügyelni kell erre a kivételre is: ezt a célt szolgálja az eredmény konkrét bekövetkezési módjára és idejére való utalás. Kauzális az is, ami az eredmény bekövetkezésének idejét ill. módját, körülményeit befolyásolja.

[45] „Az okozati összefüggés akkor áll fenn, ha kétségtelenül megállapítható, hogy az okozott testi sértés indította meg, vagy mozdította elő azt az okfolyamatot, ami a halál bekövetkezéséhez vezetett." BJD. 1105.

[46] *Sárközy Tamás:* A „belső" gazdasági bűncselekmények alapvető anyagi jogi kérdései. Jogtudományi Közlöny. 1968. 25—34. old.

állásban leírt magatartásával közrehat a számottevő gazdasági hátrány előidézésben, bűnössége esetén felelősségre vonandó-e? A tervező, beruházó, kivitelező és üzemeltető, bár különböző mértékben, de közrehatott az eredmény előidézésében és bűnösségük — gondatlanság formájában — általában megállapítható. Az anyagi büntetőjog elmélete e körben nyilván nem hagyatkozhatik arra, hogy a jogszabályban meghatározott szerv feljelentésére bízza a büntetőjogilag releváns ok megjelölését. *Sárközy Tamás* a tényállásszerű és bűnös cselekmények büntetőjogi irrelevanciájához azon az úton jut el, hogy az egyes cselekmények társadalomra veszélyességét az eredményben való közrehatás mértéke szerint megkülönbözteti. Végkövetkeztetésében Eörsi Gyula felfogására hivatkozva azért veti el a büntetőjogi felelősséget, mert az ilyen magatartásokkal szemben a büntetőjogi felelősség eszközei nem érnek célt.

Nézetem szerint sem lehet kizárni azt az esetet, hogy az adott magatartás tényállásszerű (és bűnösség is terhelhetné az elkövetőt), de a társadalomra nem oly fokban veszélyes, hogy az a büntetőjogi felelősség szintjét elérje.[47] A társadalomra veszélyességnek a büntetőjogi értékelést el nem érő szintje folytán létrejött ún. *formális bűntett* esete ez. Ugyan ennek a gyakorlati alkalmazása az ún. klasszikus bűntettekre nem lehetséges, nézetem szerint különösen a népgazdaság elleni bűntettek körében lelhető nagymértékben „nyitott" tényállásokra alkalmazását nem lehet kizárni.

A klasszikus eredménybűntettek képére kialakított, kicsiszolt, részleteiben is számtalanszor megvitatott, évszázados bírói gyakorlat tapasztalatai alapján kidolgozott okozatossági tételeknek az ilyen bűntettekre való alkalmazása a büntetőjogi felelősség rendeltetésével ellentétes eredményre vezethet. Ezekre az esetekre figyelemmel kell külön kimondani, hogy *ha az elkövető az eredmény előidézésében csak olyan mértékben hat közre, hogy az, tekintettel e közrehatásban megnyilvánuló társadalmi veszélyességre, nem éri el a büntetőjogi felelősség alkalmazásához szükséges fokot, hiányzik a felelősség tárgyi feltétele.* Ugyanez a módszer alkalmazható bizonyos tulajdon elleni bűntettekre is, pl. a hanyag kezelés esetére. Másik oldalról a kár, illetve a hátrány megállapításának köre szintén nem a puszta kauzalitás alapján történik, hanem jogszempontú, a felelősség rendeltetésére figyelemmel levő értékelés eredménye.

Az itt elmondottakkal nem új tételt kívánok felállítani, hanem csupán annak a tételnek praktikus következményét kívántam bemutatni, hogy a bűntett a társadalomra *meghatározott fokban* veszélyes magatartás. Az okozati folyamatban való csekély mértékű közrehatás folytán létesült *formális* bűntett a gyakorlatban kivételes eset lesz, mert a tapasztalat szerint a tényállás ismérveit magára öltő cselekmény a büntetőjogi rosszallást érdemlőség szintjét eléri.

Összefoglalva az eddig elmondottakat:

1. A büntetőjog az okozatosság vizsgálatánál a dialektikus materializmus okozatosság fogalmát veszi alapul. Nincs külön büntetőjogi okozatosság.

2. Az okozatosság filozófiai fogalmának, sem az okozatossággal kapcsolatos filozófiai kategóriáknak a büntetőjog szempontjából közvetlen jelentőségük nincs.

3. A bűncselekmény ma uralkodó felfogása és a hatályos jog szerint az okozati összefüggés a bűncselekmény tárgyi oldali ismérve. Vizsgálatánál ezért az elkövető tudatával kapcsolatos tényeket figyelmen kívül kell hagyni.

4. Az okozati összefüggést az elkövető társadalomra veszélyes, tényállásszerű magatartása és a tényállásszerű eredmény között kell vizsgálni. Tényállásszerű cselekmény az, amely általában alkalmas az eredmény előidézésére. A valóságos kauzális folyamatnak e két határon kívül eső része a büntetőjogi felelősség szempontjából nem jelentős.

5. Kivételesen előfordulhat, hogy a tényállásszerű cselekmény olyan mértékben hat közre az eredmény előidézésében, hogy a társadalomra veszélyességének mértéke miatt büntetőjogi rosszallást nem érdemel. Az ilyen okozati kapcsolatnak sem lehet büntetőjogi relevanciája.

6. A fenti értelemben releváns okozati összefüggés csak tárgyi feltételét adja az elkövető felelősségének, amelynek terjedelmét a bűnösség jelöli ki.

7. A gyakorlati jogalkalmazás során azt kell vizsgálni, hogy az elkövető tényállásszerű cselekménye közrehatott-e az eredmény előidézésében. Ez logikailag ellenőrizhető a következő formulával: a tényállásszerű magatartás híján is ugyanilyen időben és formában bekövetkezett volna-e az eredmény? Ha igen, a magatartás az eredmény előidézésében közre nem hatott.[48]

Az okozatosságról szólva aligha lehet elkerülni a *mulasztás okozatosságának* problémáját.[49]

A mulasztás okozatosságát illetően hazai irodalmunk általában elutasító álláspontot foglal

[47] Tényállásszerűség esetén a társadalomra veszélyesség meghatározott fokának hiánya miatt a bűntett megállapításának mellőzését tartja lehetségesnek *Földvári József*, ld. im. 78. old.; élesen bírálja ezt a nézetet *Horváth Tibor*, ld. im. 140. old. A hatályos jog szerint egyébként ilyen esetben a Btk. 60. §-át kell alkalmazni: *bűntett* miatt. A fenti felfogás kívánatos gyakorlati konzekvenciáinak a levonását *gátolja* a Btk. 60. §-ának nem szerencsés szabálya. Ld. *Kovács Pál:* A társadalomra veszélyesség értékelése a jogalmazásban. Magyar Jog és Külföldi Jogi Szemle. 1967. 653—657. old.

[48] Az eddig elmondottak természetesen csak a tevékenység okozatosságára vonatkoztak.

[49] „A mulasztás okozatossága azon valóságtól elrugaszkodott és terméketlen vitakérdésekhez tartozik, amelyek feleslegesen terhelték a német büntetőjog tudományt". *Maurach:* im. 500. old.

el.[50] A mulasztás okozatosságát vallja *Eörsi Gyula*,[51] ugyanígy bírói gyakorlatunk.[52] Ehelyt nem tartom szükségesnek a különböző felfogásokat bemutatni.[53] A problémát illetően megjegyzem, hogy a jogászt bizonyára megmosolyogtatná, ha más tudományok képviselőit arról hallaná vitatkozni, hogy pl. a múlt század végén Kelet-Indiában pusztított éhínséget az esőzések elmaradása vagy a beköszöntött szárazság okozta. A szokásos vagy a megkívánt jelenség, magatartás hiányát a közfelfogás aligha hibáztathatóan jelöli meg az ennek híján beállott eredmény okául. A múlt század közepéig nem is jutott jelentőséghez a kérdés a büntetőjog tudományában.[54] A századvég mechanikus szemléletével ez a „természetes" felfogás nem volt összeegyeztethető. Adott volt viszont az általános tétel: az eredménybűntetteknél a felelősség feltétele az eredmény és az elkövető cselekménye közötti okozati összefüggés. Mivel a törvényalkotó figyelmen kívül hagyta azt, hogy időközben a jogtudósok felfogása megváltozott és a törvényben a mulasztás okozatosságát feltételezve rendelkezett, a törvény igazolása és az előbb említett fő tétel igazának bizonyítása végett többen indíttatva érezték magukat, hogy bebizonyítsák a mulasztás okozatosságát. A vita könyvtárra való irodalmat teremtett.

Nézetem szerint mind elméleti, mind gyakorlati szempontból kielégítő az a tétel, hogy mulasztás esetén az elkövető felelősségének alapja az, hogy: *a)* objektíve lehetősége volt az eredmény elhárítására, *b)* erre köteles volt és *c)* ezt bűnösen nem tette.[55]

Tény az, hogy a törvény egyformán kezeli az okozatosság szempontjából a tevékenységet és a mulasztást, ezért nem helyteleníthető, hogy bíróságaink a mulasztás okozatosságát elfogadva ítélkeznek.

Györgyi Kálmán

[50] Ld. *Horváth:* im. 176. old.; *Kádár—Kálmán:* im. 312—319. old.; *Molnár:* im.; *Losonczy:* A tettesség, 43. old.

[51] *Eörsi:* im. 153—159. old. Ezt a kérdést olyannak ítéli, amelyben a különböző jogágazatoknak egységes álláspontot kell kialakítaniok.

[52] Így pl. BJD. 1112., 1115., 3006., BH. 1967/12—5522. stb.

[53] A különféle burzsoá teóriák bírálatát ld. *Losonczy:* A mulasztás; a vita mai állására ld. *Horváth:* im. 173—174. és *Molnár:* im.

[54] „Feuerbachnak és kortársainak a mulasztás okozatossága nem jelentett problémát, mert tapasztalatilag magától értetődő volt". *Maurach:* im. 500. old.

[55] Ld. *Kádár—Kálmán:* im. 319. old.; *Horváth:* im. 176. old. *Horváth* nézete szerint: „Mulasztás esetén az elkövető büntetőjogi felelősségének alapja az, hogy *nem vett részt abban az okfolyamatban, amely a társadalomra veszélyes cselekményt okozta, de nem működött közre annak elhárításában sem, holott ez lehetséges volt és kötelessége lett volna*". Ez a megfogalmazás nézetem szerint nem fontos, mert pl. a foglalkozás körében gondatlan magatartásával a sértettet életveszélyesen megsebesítő elkövetőt nem lehetne segítségnyújtás halált okozó elmulasztásáért felelősségre vonni (ha nem nyújt tőle elvárható segítséget és a sértett meghal), mert részt vett abban az okfolyamatban, amely a társadalomra veszélyes eredményt okozta. Ez a kritérium csak a szándékos bűntettekre áll, de ott sem kivétel nélkül. Ld. pl. BH. 1967/11—5486.

A bűnözés okai a szocialista társadalomban

Külföldi nézetek

A szocialista államokban létező bűnözés, mint társadalmi tömegjelenség okainak kérdését a testvéri szocialista államok kriminológusai a közelmúlt években messzemenő részletességgel taglalták. Nem állítható ugyanez hazai viszonylatban. Egyedül Vigh József kísérelte meg a jelzett körben viszonylag átfogó elmélet kifejtését;[1] kifejezetten mellőzte azonban külföldi szocialista kriminológusok idevonatkozó nézeteinek ismertetését és bírálatát.[2] Mások csupán érintették e kérdést. A hazai publikációk szűk köre indokolttá teszi a bűnözés okaira vonatkozó külföldi nézetek részletesebb ismertetését. Témánk tehát: mindazoknak a fontosabb nézeteknek, elméleteknek az ismertetése — ideértve kialakulásának folyamatát is —, amelyeket egyes testvéri *szocialista államok kriminológusai a szocialista államokban létező bűnözés okairól alkottak.* Egy-egy ország kriminológusai viszonylag függetlenítették magukat a más országokban fellelhető nézetektől. Ez a körülmény némileg indokolttá teszi az államok szerinti bontást.

I.

A Szovjetunióban a kriminológiai kutatómunka már az 1920-as évek elején megkezdődött. Nincs adat arra nézve, hogy ez időben a szocialista államban létező bűnözés okára vonatkozó sajátos szocialista elmélet kialakítására kísérlet történt volna. Utóbb, a 30-as években a dogmatizmus hatására a kriminológia vissza-

[1] *Vigh József:* A bűnözés okainak problémái. Jogtudományi Közlöny 1963. 9. sz. 490. és köv. old., *Vigh József:* A fiatalkorú bűnözés és a társadalom. Budapest, 1964. III. rész 3. fejezet, végül *Földvári József* és *Vigh József:* Kriminológia. Budapest, 1966. c. mű 7—9. §-ai, 84. és köv. old.

[2] *Vigh—Földvári:* Kriminológia. 97. old.

fejlődött,[3] sőt a megelőző kriminológiai kutatásokat és azok irányát polgári eltévelyedésnek bélyegezték, a kriminológiát polgári áltudománynak. Ebben az időben a büntetőjogászok tanítása, hogy a szovjet szocialista társadalomban észlelhető bűnözést „csak a kapitalista környezet és a kapitalizmusnak az emberek tudatában élő csökevényei idézik elő".[4] Ezzel azután a kérdést —— az imperialista befolyás részletezésétől eltekintve — a büntetőjogászok elintézettnek is tekintették.

Lényegében a bűnözés okainak kérdését a büntetőjog területére utalták és erre, valamint a bűnözés idevágó problémáira a marxizmus klasszikusainak, főként azonban Sztálinnak és Visinszkijnek idézése által igyekeztek feleletet adni. Élesen felvetődött azonban az 1950-es évek közepétől a Szovjetunióban a bűnözés megelőzésének kérdése. Ennek révén szükségszerűen újból életre kelt a kriminológia. A XX. Kongresszus és különösen a XXII. Kongresszus határozatai végleg megszabadították a jogtudományt a dogmatizmus uralma idejéből származó bilincsektől.[5]

Az újjáéledt szovjet szocialista kriminológiában is azonban egységes álláspont, hogy a szocialista társadalomban a bűnözés alapvető okai: a múlt csökevényeinek megléte az emberek tudatában, valamint a kapitalista környezet befolyása.[6]

Ámde hosszú út és eltérő tartalom van a korábbi sablonszerű ismétlés és a mai, formailag változatlannak látszó megfogalmazás között. Járjuk végig legalább nagy vonásokban ezt az utat.

A bűnözés kapitalista maradványokkal történő magyarázatát Gercenzon is „általában helyes"-nek fogadta el, de már 1958-ban szükségesnek látta a bűnözés létét tevő konkrét körülmények feltárását. Utóbb a közvetlen okoknak, feltételeknek és körülményeknek — a szükségletek kielégítésének, a nevelési munkának a hiányosságai — a jelentőségét abban látja, hogy ezek a múlt csökevényeinek előfordulását, életrekelését idézik elő.[7]

Grabovszkaja[8] azokat a konkrét körülményeket és feltételeket kívánta ez időben kutatni, amelyek lehetővé tették, hogy a múlt maradványai a fiatalkorúak tudatába beférkőzzenek. Ilyenek szerinte a rossz *közvetlen környezet, a nevelés hiányosságai, egyes objektív okok,* mint a *munka utáni jövedelem egyenlőtlensége, a lakáshelyzet,* az egyes intézmények stb. munkájában előforduló *hibák és hiányosságok.*

A részkérdések felvetése, a viszonylag kisebb publikációk után Szaharov a kriminológia egy szélesebb területén átfogó elméletet alkotott,[9] melynek lényege a következőkben foglalható össze:

A bűnözés alapvető oka az egyéni és a társadalmi tudatban még meglevő individualista nézetek. Ezek azért maradnak fenn, mert a tudat elmarad a lét mögött és mert még létezik és ellenséges befolyást gyakorol a kaptalista világ.

Fennmaradásukra lehetőséget nyújtanak a szocializmus építése során elkövetett hibák és a fejlődés objektív nehézségei.

Az individualista nézetek *lehetősége* egyeseknél a közvetlen környezet, az enyéni, szubjektív különlegességek és a — nem antagonisztikus ellentmondásokból eredő — gazdasági okok hatására *válik valósággá.*

A kapitalizmus tudati maradványaira való hivatkozást Szaharov is „nagyjából helyes"-nek minősíti, de túl általánosnak, nem kielégítőnek.[10] A bűnözés alapvető okát a tettes *individualista nézeteiben* találja. A legtöbb bűncselekményre a tettesnek azon szociálpszichológiai magatartása szolgál alapul, hogy a társadalmi érdekeket figyelmen kívül hagyja, illetve a *társadalmi érdekekkel szemben egyéni érdekeit részesíti előnyben.* A *régi rend* életmódja és más *anyajegyei* a tudatban, de a *társadalom gazdaságában* is visszamaradtak, ezek *táplálják az individualista szemléletet.*[11]

Az individualista nézetek azért maradnak fenn egy ideig a szocialista társadalomban is, mert az osztálytársadalom történetének évszázadai mélyen begyökerezték az *egyéni érdek* mindenek felett valóságát az emberi tudatba; az egyéni érdek *elsőbbsége még sokáig él* azután is, amikor már az előidéző ok, a kizsákmányolás felszámolást nyert. *Él nemcsak az egyének tudatában, hanem a társadalmi tudatban is.* A tudat elmarad a lét mögött. A társadalmi tudat közvetíti az új társadalom szülötteihez ezeket a — létkörülményeket túlélő — nézeteket.

A kriminalitás létezésének további objektív oka a *kapitalista világ létezése és ellenséges te-*

---

[3] Szovjet Kriminológia. Moszkva, 1966. (A hivatkozások az OKrI nyersfordítására vonatkoznak.) 48. old.

[4] *Durmanov:* A szovjet büntetőjog alapelvei. Budapest, 1949. 27. old.

[5] *I. I. Karpec:* A büntetőjog és a kriminológiai kutatások metodológiájának néhány kérdéséről. Szovetszkoe Goszudarsztvo i Pravo (a továbbiakban: SzGP) 1964. 4. sz. 91. old.

[6] Szovjet Kriminológia. 146. old. — A szovjet kriminológia oktatóinak tanácskozása. SzGP 1966. 1. sz. Ismerteti: Belügyi Szemle (a továbbiakban B. Sz.) 1966. 4. sz. 124. old.

[7] *A. A. Gercenzon:* A bűnözés tanulmányozásának kérdései. Moszkva, 1958. 15. old. — *A. A. Gercenzon:* A szovjet jogtudomány és a bűnözésmegelőzés feladatai. SzGP 1962. 1. sz. 53. old.

[8] *N. P. Grabovszkaja:* A fiatalkorúak bűncselekményei elleni büntetőjogi harc a Szovjetunióban. Leningrád, 1961. 16. old.

[9] *A. B. Szaharov:* A bűnöző személye és a bűnözés okai a Szovjetunióban. Moszkva, 1961. Ismerteti Horváth Tibor és Vermes Miklós: L. 1962. 321. és köv. old.

[10] *A. B. Szaharov:* A kommunizmus felépítése és a társadalmi jogrend megerősítése. Voproszü Filozofii 1962. 9. sz. 39. old.

[11] *Szaharov:* A kommunizmus felépítése stb. im. 40. old.

vékenysége; ennek hatására keletkezik egyesekben pesszimizmus, eszmeietlenség, könnyelmű életmód, immoralitás, parazitizmus, anarchisztikus szemlélet.

Az individualista nézetek fennmaradására lehetőséget nyújtanak a szocializmus építése során elkövetett hibák, hiányosságok (szubjektív faktor), amelyek az ilyen jelenségekkel érintkezésbe kerülőknél káros reakciót idézhetnek elő. A szocializmus elveinek megsértése is azonban azért következhet be, mert egyesek még nem szabadultak meg a múlt terhétől és ezért nem értik helyesen az elveket vagy nem képesek azokat helyesen megvalósítani.

Egyes olyan *objektív körülmények* is magukban hordják az individualista nézetek kialakításának lehetőségét, amelyek „a *fejlődés jelenlegi időpontjában elért helyzetben tükröződnek* vissza". Így a lakáskérdés kihat a nevelésre, megnehezítheti a mindennapi életet, civakodásokhoz vezethet. Óv azonban Szaharov az objektív okok jelentőségének túlbecsülésétől. Hamisnak bélyegzi azt a nézetet, hogy az objektív okok a társadalom jellege által meghatározottak.

E szubjektív és objektív jelenségek *lehetőséget* teremtenek az individualista nézetek fennmaradására. Bár a társadalom minden tagját érintik, mégis csak egyes emberek sajátja az individualista magatartásmód és a társadalomellenes magatartás. Arra a kérdésre, hogy *miért válnak egyesek* — szemben a nagy többséggel — *individualistává,* Szaharov elsősorban a közvetlen környezetben keresi az okot: a gyermekkori nevelés, a munka stb. körülményeiben.

Ekként a bűnöző személyiségén keresztül vizsgálja *az egyén bűnözővé válásának* folyamatát: ez sok körülmény és feltétel bonyolult összefonódásának és együtthatásának következménye, amelyek egyrészről az *érintett személy* szubjektív különlegességeiben — tudatában, nézeteiben, magatartásmódjában, szükségleteinek jellegében, azok kielégítésének módjában — jelentkeznek, másrészről *objektív külső feltételekben és körülményekben,* amelyeknek az egyén ki van téve és amelyek tudatában és cselekvésében bizonyos reakciót váltanak ki.

Ilyen *objektív külső feltételek* a szocialista *fejlődés nem antagonisztikus ellentmondásaiból adódó gazdasági okok.* „A szocializmus anyagitechnikai bázisának korlátozottsága és a társadalom valamennyi tagja részéről felmerülő igények kielégítésének lehetetlensége; egyenlőtlenség a jövedelemben, a társadalmi termelés elosztásában; a szellemi és fizikai munka között fennmaradó különbség, az áru- és pénzforgalmi viszonyok létezése stb. — mindez még alapját képezi egyes személyek vonatkozásában az individuális tendenciák és beállítottság fennmaradásának."[12]

Az egyén pszichikai tulajdonságainak, sajátosságainak is súlyt tulajdonít, e kérdésekkel részletesen foglalkozik.

Alaptételével szemben éles Lekschas[13] kifogása: az individualisztikus beállítottság, amelyet Szaharov a bűnözés okának tekint, csak egyike azoknak a tudati jelenségeknek, amelyek eltérnek a szocialista tudattól. Ha viszont az individualista tudat fogalmát olyan szélesen fogjuk fel, hogy az mindent magában foglal, ami a szocialista tudattól eltér, akkor már olyan szubjektív „általános ok"-ról van szó, amelynek „gyakorlati, tudományos haszna a nullával egyenlő". Ugyanez Stiller[14] nézete is.

A bűnözésnek individualista beállítottságra, egyéni érdekre mint általános okra történő visszavezetésével valóban aligha lehet egyetérteni. Szaharov művének jelentősége döntően nem is ebben az alapkoncepcióban rejlik. A későbbi szovjet elméletek lényegében azokra és csak azokra a jelenségekre hivatkoznak a *bűnözés okai* kérdésében, amelyeket Szaharov az individualista beállítottságra vezető körülményekként összegezett. Ugyanúgy, mint ő, megkísérlik meghatározni e jelenségek szerepét az okozatiság láncolatában, habár ennek során eltérő eredményre jutnak. Úgy tűnik: lényegében Szaharov említett művei jelölték ki az okokra vonatkozó átfogó elmélet alkotásának irányát, módját.

Hatása érződik Min'kovszkijnál,[15] aki a bűnözéshez vezető körülményeket az egyén bűnözővé válásának periódusai szerint csoportosítva mindenekelőtt azokra az okokra és feltételekre utal, amelyek létrehozzák, vagy létrehozhatják valamely személynél az aktív társadalomellenes beállítottságot. További okok és feltételek: a társadalomellenes beállítottság alapján a konkrét bűnös gondolat kialakításához, végül annak realizálásához vezető körülmények. Másutt viszont Min'kovszkij[16] szerint a büntetőjogi kapcsolatok szférájában az okozati összefüggés láncolata: *a)* következmény és cselekmény (a bekövetkezett hatás oka), *b)* a cselekmény és a motívum (a cselekmény oka), *c)* a motívum és a káros befolyás, amelynek hatása alatt a motívum létrejött (a motívum keletkezésének az oka). Ez a sorrend nyilván az egyes eset vizsgálatát tartotta szem előtt.

Többen hangsúlyozzák annak a körülménynek a jelentőségét, hogy a szocializmus a kom-

[12] Idézi Horváth és Vermes; im. 323. old.

[13] *E. Buchholz—R. Hartmann—J. Lekschas:* Sozialistische Kriminologie. Berlin, 1966. (A továbbiakban: Lekschas: Kriminológia.) 93. old.

[14] A kriminalitás okai és leküzdésük. Berlin, 1964. c. kötetben *G. Stiller:* A kriminalitás kutatásának és megelőzésének alapkérdései. (A továbbiakban: Stiller: Alapkérdések.) 45. old.

[15] *G. M. Min'kovszkij:* A bűncselekmény elkövetését előidéző okok és feltételek. Moszkva, 1962. Idézi Vigh József: A bűnözés okainak problémái. JK. 1963. 493. old.

[16] *G. M. Min'kovszkij:* A fiatalkorú kriminalitás kutatása és megelőzése a Szovjetunióban. Fiatalkorú kriminalitás és leküzdése a szocialista társadalomban. Berlin, 1965. (A továbbiakban: Fiatalkorúak bűnözése) c. kötetben 83. old.

munizmus első foka, amely még nem saját talaján fejlődik, a gazdaság fejlettsége és a társadalmi viszonyok érettsége tekintetében számos fokozaton megy keresztül. Jelentősége van a bűnözés szempontjából annak, hogy sem a gazdaság, sem a társadalom nem érte el teljes fejlettségét; *„valamennyi negatív jelenség gyökerének visszavezetése a múltba* azt jelentené, hogy kitöröljük a reális valóságból mindazt, ami ezeket a jelenségeket előidézheti, *azt jelentené, hogy szemet hunyunk a problémák felett,* megfeledkezve azon helyzet bonyolultságáról, amelyben a kommunizmust építhetjük, a kommunista társadalom első szakaszának sajátosságairól, az erre a szakaszra jellemző nem antagonisztikus ellentmondásokról.[17]

A többirányú elméleti publikációk mintegy szintézise lesz azután a már említett Szovjet Kriminológia. E tankönyv céljára készült mű széles körű szerzői kollektíva munkája.

A dialektikus materializmus ok-fogalmát akként alkalmazza a bűnözésre: a bűnözés okai „mindazok a jelenségek és folyamatok, amelyek a bűncselekmény elkövetésére irányuló *szándékot* idéznek elő, illetve amelynek hatására a törvénysértő személyiségek *negatív erkölcsi arculata* kialakul."[18] A bűncselekmény elkövetésére irányuló szándék realizálását megkönnyítő tényeket és jelenségeket a bűncselekmény feltételei kategóriájába sorolja. A bűnözés egészének mint társadalmi jelenségnek az okait meg kell különböztetni az egyes konkrét bűncselekmények okaitól. Az egyes bűncselekmények konkrét okai közül csak *azok jellemezhetik a bűnözés egészét* mint általános kategóriát, amelyek az elkövetett bűncselekmények *mindegyikére,* vagy legalábbis *nagy hányadára* jellemzőek.

A bűnözés történelmi körülmények által determinált társadalmi jelenség. A kapitalista társadalmi viszonyok között a bűnözés a kizsákmányoláson nyugvó társadalmi viszonyokból ered. A szocialista társadalmi viszonyok során fokozatosan megszűnnek a bűnözés társadalmi gyökerei, alapvető okai. Hat azonban néhány a szocialista társadalmi viszonyok lényegétől független ok. (A bűnözés is idegen a szocialista társadalom lényegétől.) Ezeknek az okoknak létét és hatását a szocializmus építésének konkrét körülményei, a leküzdendő nehézségek, a feloldásra váró ellentmondások, valamint a nemzetközi méretekben folyó osztályharc határozzák meg. A szocialista társadalom fejlődésével együtt változik a bűnözés jellege, összetétele, okai és feltételei. Ezért a bűnözés okait is *történelmileg,* a történelmi helyzet változásával összefüggésben vizsgálja.

A szocializmus felépítésének, a kommunizmusba való fokozatos átmenetnek az időszakában megváltoztak a bűnözés okai: „azok, amelyek a szovjethatalom első éveiben a bűncselekmények közvetlen okai voltak (szovjetellenes, restaurációs törekvések, hivatásos bűnözők, magántulajdonosi szemlélet), ma már csupán mint a szocializmust megelőző társadalmi-gazdasági alakulatok ideológiai és pszichológiai hatásaként létrejött szemléleti mód, nézetek és szokások maradtak fenn."[19]

A tudati csökevények fennmaradásának és hatásának oka a társadalmi tudat egy részének viszonylagos lemaradása a lét mögött.

A társadalmi tudat lemaradását előidéző egyes tényezők már a lét kategóriájába tartoznak. Ezek a *burzsoá ideológia* káros hatása; az egyes állami és társadalmi szervek tevékenysége során tapasztalható *hibák;* a szocializmus építésével kapcsolatos feladatok megoldásának *nehézségei.*

A múlt csökevényei kérdésének taglalása során nyer megállapítást: „Szocialista társadalmi viszonyok között a bűnözés kibékíthetetlen ellentmondásban van a szocializmus lényegével, alapelveivel. *A magántulajdonosi és egyéb társadalomellenes szemléleti mód, valamint az ilyenfajta szokások és erkölcsök idegenek a szocialista rendszer lényegétől. Ezért is nevezik mindezt gyűjtőfogalommal a múlt csökevényeinek,* olyan csökevényeinek, amelyek az emberek tudatában megragadtak, élnek és hatnak."[20]

Másutt[21] ez utóbbi felfogás még határozottabb megfogalmazást kap: „a »múlt csökevényei« kifejezés rendszerint a *szocialista társadalmi rendszertől idegen, annak ellentmondó nézetek, szokások és magatartási mód szociális tartalmának . . . jellemzésére szolgál."*

Mi kétség sincs abban, hogy a magántulajdonosi szemlélet, erkölcs, szokás valóban a múltban gyökerezik, sőt közvetve, ezeken keresztül sok más szemlélet, szokás, erkölcs is. Ámde az idézetekből úgy tűnik, mintha a magántulajdonosi szemléleti mód mellett *minden más, „egyéb"* társadalomellenes, illetve a szocialista rendszertől idgen szemléleti mód, szokás és erkölcs gyűjtőfogalmává válna „a múlt csökevényei" kifejezés, eredeti értelmével szemben alig áttekinthető mérvben kibővülne vonatkozási köre.

A továbbiakban azonban a mű a „múlt maradványai" fogalom eredeti értelmét magyarázza. A kapitalizmusban a bűnözés alapvető oka a kizsákmányolás és járulékos jelenségei. Az egyéni érdek mindenek felett valósága, a profit hajhászás az egyéni és a társadalmi tudat jellemzői.

A szocializmusban a lét körülményei e vonatkozásban megváltoztak. Az ezt visszatükröző társadalmi tudat viszonylagos önfejlődése foly-

[17] *A. Sz. Sljapocsn'kov:* A bűnözés okainak tanulmányozásával kapcsolatos problémák. Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény (a továbbiakban: KJC) 1966. 484. old.

[18] Szovjet Kriminológia. Im. 108. old.

[19] Szovjet Kriminológia. I.m. 146. old.

[20] Szovjet Kriminológia. I.m. 147. old.

[21] Szovjet Kriminológia. I. m. 179. old.

tán ennek egyes formái elmaradnak a társadalom létének fejlődése mögött.

A tudat elmaradását, a *csökevények fennmaradását elősegíti néhány más tényező* is, amely a jelenben hat. Ilyen mindenekelőtt a burzsoá ideológia, amely nyugatról több forráson keresztül hatol be, továbbá a szocialista társadalmi lét területén a mindennapi élet negatív jelenségei, így az ideológiai és népnevelési munka hiányosságai, a bürokrácia, a szocializmus elveinek különböző területeken és módokon történő megsértése.

A „történelmi fejlődés objektív sajátosságaival kapcsolatos objektív nehézségek is hozzájárulnak a múlt maradványainak továbbéléséhez". Az életszínvonal hatalmas növekedése ellenére a társadalom még nem képes kielégíteni az állampolgárok anyagi és szellemi igényeit, szükségleteit. Ezeken felül a munka szerinti bérezés a szocializmusban még szükséges, de egyenlőtlenség forrásává válik. A szakképzett és nem szakképzett munka, a város és falu, a fizikai és szellemi munka közti külöbség, az ezáltal okozott egyenlőtlenség „segíti elő a parazita szemlélet továbbélését, fennmaradását".[22] A szocializmusnak a kommunizmusnál alacsonyabb fejlettségi szintjéhez tehát olyan szükségszerű tényezők kapcsolódnak, amelyek azután a tudati maradványok továbbélése és ezen keresztül a bűnözés létezése irányába hatnak, bár a fő tendencia a szocializmusban a bűnözés okainak és ezzel a bűnözésnek is a csökkenése.

Másutt[23] (V. fejezet, A bűnöző személyisége...) a tárgyalt mű az egyes konkrét bűncselekmények „nagyon bonyolult oksági összefüggéseinek" legfontosabb láncszemeit feltárva a bűncselekmény elkövetésére irányuló elhatározást *(akarati elem)* jelöli meg a bűncselekmény közvetlen okának, az *első láncszemnek.*

Második láncszem: az akarati elemet előidéző okok. Ezeknek az okoknak első csoportja az elkövető *társadalomellenes nézetei.*

A második láncszem másik csoportjába a konkrét helyzettel kapcsolatos, az elkövetésre alkalmat adó körülmények tartoznak (pl. az elkövetővel szembeni sértés).

A harmadik láncszem: a társadalomellenes beállítottságot kialakító, *a személyiség alakulását kedvezőtlenül befolyásoló körülmények.*

Ez a kifejtés tehát az elkövető társadalomellenes beállítottságát, magatartását, szokásait jelöli meg minden konkrét bűncselekmény oksága második láncszemének. Ez egyben azt jelenti, hogy nemcsak az egyes, konkrét bűncselekménynek, hanem a *bűnözésnek is társadalomellenes beállítottság, szokások,* magatartás az *oka.* Ez utóbbiakat viszont a személyiség alakulását kedvezőtlenül befolyásoló tényezők idézik elő.

[22] Szovjet Kriminológia. I.m. 156. old.
[23] Szovjet Kriminológia. I.m. 170. és köv. old.

Úgy tűnik tehát, hogy a múlt maradványain alapuló elmélet és az individualizmus elmélete között csupán fáziseltolódás van.

A fentiekből kitűnőleg a Szovjet Kriminológiában a bűnözés okai kérdésében kifejtettek lényege: a bűnözés okai a kapitalizmusnak az emberek tudatában, erkölcsi, jogi felfogásában, szokásaiban levő maradványok. E maradványok mindenekelőtt azért maradnak fenn és hatnak, mert a megváltozott életviszonyok ellenére a tudat, az erkölcsi, a jogi tudatformák, az ezeknek megfelelő szokások elmaradnak a lét, a kizsákmányolástól mentes szocialista életviszonyok mögött. Az elmaradást, és a múlt továbbélését elősegítik a burzsoá ideológia behatása, a szocializmus elveinek és gyakorlatának megsértését jelentő hibák és hiányosságok, de a szocialista országok történelmi fejlődésének sajátosságaival kapcsolatos egyes objektív nehézségek és a szocializmusban szükségszerűen létező, nem antagonisztikus ellentmondások is hozzájárulnak a múlt maradványai továbbéléséhez.

Mindezek a személyiség alakulását kedvezőtlenül befolyásolják akként, hogy a társadalomellenes nezetekhez, szokásokhoz vezetnek és ez utóbbiak váltják ki a bűnös akaratelhatározást.

Konkluzióként leszögezést nyert továbbá: történelmi szükségszerűség, hogy a kommunizmus alsó fokán, a szocializmusban van még bűnözés, mert léteznek és hatnak még a bűnözés felsorolt okai.[24]

II.

A nézetek elég széles skálája képviselt a *csehszlovák* kriminológusok körében. Így éles vitákra is sor került a prágai egyetem jogi fakultásán 1962-ben a kriminalitás okairól tartott tanácskozáson[25] különösen a bűnözés okai és feltételei kérdésében.

Novotny[26] arra a következtetésre jut: *okoknak és más feltételeknek, impulzusoknak és körülményeknek bizonyos komlexuma vezet kölcsönhatásuk folytán bizonyos kriminalitáshoz vagy* bizonyos bűntettekhez. A fiatalkorúak bűnözése vonatkozásában hasonló konzekvenciára jut Svancar is.[27]

Az emberi *akaratot* tekinti Lachout[28] a bűnözés közvetlen okának, ez az akarat a — adott esetben polgári elemeket tartalmazó — *tudat* által meghatározott. A tettes tudatában levő

[24] Szovjet Kriminológia. I.m. 157. old.
[25] Erről beszámol B. Vybrzal és A. Kudlik a Pravnik 1962. 8. sz. és 688. és köv. oldalain.
[26] *O. Novotny:* A kriminalitás okainak és feltételeinek kérdése. Acta Universitatis Carolinae Juridica I. Prága, 1963. 39. old.
[27] *Z. Svancar:* A fiatalkorú bűnözés okai kutatásának néhány metodológiai kérdése. A fiatalkorúak kriminalitása c. kötetben 108. old.
[28] *V. Lachout:* A szocializmusban létező kriminalitás okai meghatározásának kérdéséhez. Pravny obzor 1962. 7. sz. 407. old.

pszichikai ismertetőjegyek nem bűncselekményt meghatározó közvetlen okok. Itt, a *tudatban csupán látszólagos okokról* van szó, ezek mögött rejlenek a tulajdonképpeni lényeges, valóságos okok.

Felfogásával élesen vitázik Veverka,[29] aki szerint *az okok kategóriájába csupán a tettes tudatában élő maradványok,* helyesebben egyéniségének negatív jellemzői *tartoznak.* A maradványnak a társadalomra veszélyes következménybe való átcsapását teszik lehetővé a feltételek.

Vitába száll Lachout ama nézetével is, mely szerint a tudatban levő látszólagos okok mögött rejlenek a valóságos okok: a tudaton kívül fekvő, azt alakító jelenségek (termelési szint és szükségletek ellentéte stb.). A kapitalista társadalomban a kriminalitás tényleges okai nem a tudatban rejlenek, csak áthaladnak az ember tudatán. A bűnözés okairól szóló minden polgári koncepció ezt törekszik elpalástolni. A szocializmusban a kriminalitás gazdasági okai megszűntek létezni; *a kriminalitás tényleges okai a tudatból fakadnak,* ezek a *régi* társadalmi *felépítmény maradványai.*

Utóbb[30] kifejti: a bűnözés okai mindig a *tettes személyének struktúrájában találhatók.* A közvetlen okok pszichológiai természetűek. Bonyolultabb az *okok okainak* kérdése: hogy a tettes személyisége miért fejlődött deformáltan. Ilyen távolabbi okok lehetnek a *közvetlen környezet,* a *biológiai anomáliák* stb. A *feltételek* az adott bűnöző pszichikai állapotára jellemző tényezők, a *személyiség* alapját képező *biológiai (fiziológiai) bázis,* ezek *endogén feltételek. Egzogén feltételek* viszont a szocialista társadalomban létező *nem antagonisztikus ellentmondások.*

Novotny[31] szerint *csökevények létrejöhetnek a szocialista viszonyok* bizonyos *elöregedett oldalai* vagy *e viszonyok deformálódása által is. Vannak azonban olyan bűncselekmények, amelyek nem erednek sem a múlt maradványaiból, sem a kapitalista államok behatásából:* ilyenek egyes közlekedést veszélyeztető bűntettek, vagy más bűntettek, amelyeknél a tettes tájékozatlansága, tévedése, elmebeteg volta játszott szerepet. Sőt az sincs kizárva, hogy állami és más szervek tevékenységében rejlenek a bűntett okai. *A maradványok mint okok kihatása összeolvad további okok kihatásával.*

Schubert[32] kiindulása: a szocializmus alapelvei kriminogén elemeket nem tartalmaznak; a bűnözés okai a kapitalista befolyás és a múlt tudati maradványai. Minthogy azonban e tényezőket nem a társadalom adott fejlődési szakaszára jellemző helyzettel, problémákkal összefüggésben vizsgálták, nem is vált világossá, hogy a szocializmust, sőt a kommunizmust építő társadalomban is lehetnek olyan jelenségek, amelyek a bűnözést elősegítő tényezőkké, a bűnözés okaivá válnak. *„Kevés gyakorlati tapasztalattal rendelkeztünk arra vonatkozóan, hogy milyen tényleges hatása van az anyagi és kultúrális tényezőknek (e tényezők változásának) az emberek gondolkodására, a tudat formálódására."* Rámutat továbbá a *„múlt maradványai" fogalom körének tisztázatlanságára.* E fogalom *a bűnözés oka kérdésének középpontjában áll, elég fontos ahhoz, hogy önálló kutatómunkával tanulmányozzák azokat a jelenségeket, amelyek e fogalom alá sorolhatók.*

III.

Az NDK-ban korábban, az 1960-as éveket megelőzően a dogmatikus szemlélet ugyancsak gátja volt minden kriminológiai tevékenységnek. Sőt még 1961-ben Lekschas[33] „nagy teret szentelt annak bizonyítására, hogy a szocialista társadalmi körülmények között a gondatlan bűnösség pszichikai tartalma nem választható el a kapitalista tudati maradványoktól, szokásoktól, és beállítottságtól".

Önálló kriminológiai tevékenységre inkább csak azután került sor, hogy az NDK kiemelkedő büntetőjogászai korábbi dogmatikus irányzatuk tekintetében önkritikát gyakoroltak.[34] Viszonylag nem hosszú idő múlva már Hartmann és Lekschas megkíséreltek egy *„önmagában zárt elméletet"* kialakítani a szocialista államok kriminalitásának okairól.[35] Az okokra vonatkozó „önmagában zárt elmélet" a szocialista kriminológiai már említett elméleti alapvetésévé fejlődött. Részletes ismertetése előtt indokolt néhány NDK-beli szocialista kriminológus korábbi, vagy némileg eltérő álláspontjának ismertetése.

Weber[36] nézete a csekélyebb súlyú (vétség) bűncselekményekről (a bűncselekmények 90 %-a), hogy ezek objektív faktorokban, az emberek tapasztalati életviszonyaiban is gyökereznek, amelyek befolyást gyakorolnak a gondolkodási- és életmódra, de csak bizonyos szubjektív okokkal együtt hatnak. *A szubjektív okok a régi gondolkodási- és életszokások maradványaiból tevődnek össze;* bár sokrétű módon, gyakran közbeeső láncszemek útján a *polgári ideológiával* is össze vannak kötve, azzal *mégsem azono-*

---

[29] *M. Veverka:* Maradvány és bűnözés. Pravnik 1962. 9. sz. 794. és köv. old.

[30] *M. Veverka:* A bűnözés okairól. KJC 1965. 4. sz. 540. old.

[31] *Novotny:* I.m. 39. old.

[32] *L. Schubert:* A kriminológia fejlődésének néhány kérdése a szocialista Csehszlovákiában. Voproszü preduprezsdenie presztupn'oszt'i 1966. 4. sz. 174. old.

[33] Állam- és Jogtudományi Értesítő. Budapest, 1961. 30. old.

[34] *J. Lekschas—J. Renneberg:* A dogmatizmus és szektásság leküzdéséért a büntető jogtudományban. KJC 1963. 1. sz. 139. old.

[35] *R. Hartmann* és *J. Lekschas:* Az NDK-beli kriminalitás okai, feltételei és az alkalom elméletéhez. Berlin, 1964.

[36] *H. Weber:* A vétség társadalomellenessége. Staat und Recht. 1966. 275. old.

síthatók, mert a *hiányos képzettség,* a *korlátoltság,* a gondolkodás bornirtsága révén a mindennapi (köznapi) tudat gyakran szerepet játszik a bűncselekmények elkövetésénél.

Polgári irányzat jelentkezik Göllnitz nézetében.[37] „Alapvető jelentőségű, hogy a bűntett a tettes elkövetés pillanatában meglevő sajátosságainak és az őt ekkor körülvevő körülményeknek a terméke." A továbbiakban a gyermekkori koponyasérülések kriminogén hatásával foglalkozik.

Másutt is találkozhatni a biológiai és pszichiátriai körülmények okozatiság síkján történő figyelembevételével. Így Luther és Feix[38] szerint a fiatal emberek személyiségének biológiai-pszichológiai és más különlegességei is a fiatalkorú bűnözés okaihoz tartoznak. Újabban[39] nemzetközi jogász-szemináriumon hangzott el, hogy a *szocialista államokban is mindjobban előtérbe kerülnek a kriminalitás orvosi-pszichiátriai okainak problémái és ezek leküzdése.*

A most említett nézetekkel szemben Stiller[40] lépett fel a legélesebben. Egyenesen *ellenezte* még azt is, hogy a fizikai és pszichikai tényezők *egyáltalán bevonassanak az okok vizsgálatába;* ez „azzal a veszéllyel járhat, hogy átvesszük a polgári kriminológiában, többek között a NSZK-ban uralkodó pszichológiai és kriminál-biológiai nézeteket." E szemlélet retrográd, dogmatikus volta szembeszökő. Valamely tény kutatását semmiképp sem lehet mellőzni abból az okból, hogy a kutatás útján nyert felismerés, új ismeret „veszéllyel járhat".

Az okkérdést teljes részletességgel Lekschas és mellette még Stiller taglalták. Leglényegesebb állásfoglalásaik alapvetően néhány csomópont köré csoportosíthatóak. Ilyen fő probléma mindkét szerzőnél az okfogalom alkalmazhatása és alkalmazásának módja a kriminalitásra mint társadalmi összjelenségre. Stiller felveti a következőket:[41] Az okozati összefüggés marxista elmélete csak az egyesre, tehát az egyes bűntett vonatkozásában érvényesül. Ez következik Engels téziseiből.[42] A kriminalitás mint összjelenség gyökereinek kérdésénél annak társadalmi determináltságáról, törvényszerű összefüggések komplexumáról van szó. *Ez azt jelenti, hogy a kriminalitás létezésének feltételei vannak és nem okai.* (Fejtegetéseink egyéb részeiben azonban már — utalva a most jelzett problémára — a kriminalitás okaival foglalkozik.)

E nézetét részletesen cáfolja Manecke[43] A determináltság és a kauzalitás nem állítható egymással szembe; éppen a kauzalitás a determinizmus alapjául szolgáló momentum. Már ezért sem lehet helyes Stiller ama nézete, hogy a bűnözésnél mint összjelenségnél nem kauzalitásról, hanem determinizmusról van szó.

Stillerrel ellentétes Lekschas álláspontja is: a bűnözés körében nem beszélhetünk feltételekről és okokról, hanem csak a bűnözés okairól.

Mindenekelőtt azt a nézetét fejti ki, hogy az okforgalom a bűnözésre mint társadalmi jelenségre is alkalmazható.[44]

A bűnözés okaira vonatkozó elmélet megalkotásánál az okprobléma nem redukálható két jelenség közötti egyszerű, közvetlen, nem ismétlődő, időbelileg elrendezett összefüggés — okozati kapcsolatnak nevezett — problémájára. *Kauzális kapcsolat akkor is fennforog, ha az ok és hatás* egyértelmű egymáshoz rendeléséről van szó, úgyszintén akkor is, ha ez az *egymáshoz rendelés nem egyértelmű.* Az ok-okozat fogalmak tehát nagyobb vonatkozási rendszerekre is alkalmazhatóak, egész társadalmi folyamatokra. Az összességre vonatkozó ok-okozat törvényből következtetni lehet az egyes magatartására, de nem egzakt bizonyossággal, hanem csak valószínűséggel. *Azért alkalmazható az okfogalom a bűnözésre, mert* megállapítható, hogy *meghatározott jelenségek egyes esetekben — de nem minden esetben — mindig újra mint okok hatnak.*

A kriminalitás okai körébe kauzál-relációk sokasága tartozik. Az okként megállapított jelenségeknek bűntett lehet a következményük, de nem kell feltétlenül lennie. A kriminalitás okai olyan jelenségek, amelyeknek egyik lehetséges, legszélső negatív hatása a bűnözés.

Az adott folyamat körülményeinek mindenkori konstellációjától függ, hogy vajon a szóban levő történést illetően egy meghatározott jelenség az oknak vagy a feltételnek a szerepét tölti-e be, nem magától a szóban levő jelenségtől, annak valamely sajátosságától. Ezért a kriminalitás okai fogalom alá kell sorolni mindazokat a jelenségeket, amelyek az egyes konkrét esetekben váltakozóan az ok vagy a feltétel funkcióját töltötték be. Ez egyben azt is jelenti, hogy a kriminalitás okai fogalma alatt *egymásra kölcsönösen ható és egymással kölcsönösen összefonódott jelenségek összességét kell érteni;* azonban csak olyan jelenségeket, amelyek bizonyos szabályszerűséggel vagy állandó ismétlődéssel lépnek fel.

Lekschas nézetével homlokegyenest ellenkező e kérdésben Stiller álláspontja:[45] szerinte egyenesen lehetetlen tudományos alapokon nyugvó megállapítást tenni, ha nem teszünk kü-

[37] *G. Göllnitz:* Káros miliő-hatások és testi defektusok viszonya a bűnösséghez. A fiatalkorúak kriminalitása c. kötetben 227. old.

[38] *H. Luther* és *G. Feix:* A fiatalkorú bűnözés megelőzése és leküzdése. Berlin, 1963. 61. old.

[39] *K. Krutzsch* és *W. Giebel:* Nemzetközi jogászszeminárium. Staat und Recht 1966. 1696. old.

[40] *G. Stiller:* Hozzászólás a bűnözés prevenciójával és a bűnözés okainak vizsgálatával kapcsolatos metodológiai kérdésekhez. Staat und Recht 1963. 1749. old.

[41] *Stiller:* Alapkérdések. I.m. 40. old.

[42] *Engels:* Anti Dühring. Budapest, 1963. 23. old.

[43] *K. Manecke:* Az NDK-beli kriminalitás okai elméletéhez Staat und Recht 1966. 411. old.

[44] *Lekschas:* Kriminológia. I.m. 57. és köv. old.

[45] *Stiller:* Alapkérdések. I.m. 27. old.

lönbséget az okok és feltételek között mind a kriminalitást általában, mind az egyes bűntetteket illetően. Mind Stiller,[46] mind Manecke[47] a bűnözés területén szerepet játszó, szocialista viszonyokkal kapcsolatos körülményeket következetesen a feltételek és nem az okok körébe sorolják.

Az okozatiság tartalmi vonatkozásában a szovjet kriminológia központjában álló tudati és egyéb maradványok Lekschasnál és Stillernél más aspektusban szerepelnek.

Lekschas nézetei e vonakozásban *mélyreható változáson mentek át.* Idéztük az 1961-es állásfoglalást, amikor még a gondatlan bűntetteket illetőleg is azok feltétlen maradvány jellege bizonyítására törekedett. Néhány év múlva épp ellenkezőleg vallotta:[48] társadalomellenes magatartáshoz vezethet a hiányos kulturális, etikai, vagy más képzettség, a gondolkodás korlátoltsága stb., amelyet nem lehet egyszerűen maradványként klasszifikálni, továbbá olyan fejlődési ellentmondások, amelyeket a *társadalom tudományos vezetése, az objektív törvények alkalmazása körében fellépő tapasztalati hiányosságok* és hibák okoznak.

E nézetet bírálta Manecke:[49] akceptálja, hogy egyes gondatlansági bűntettek oka lehet maradványjelleget nélkülöző, társadalmilag vak felfogás, más bűncselekmények elkövetésének oka lehet pszichopátia, debilitás, neurózisok, ösztönbeli anomáliák. Ezek nem a kapitalizmus maradványai. A társadalom tudományos vezetésének hiányosságával más a helyzet. Ezek léteznek, de egyedül nem határozhatnak meg kriminális tevékenységet; ha fejlődési ellentmondások keletkeznek is, ezek csak a kapitalista világ utóhatásaival, behatásaival együtt vezethetnek bűnözésre, a feltételek szerepét töltik be.

E bírálat nyomán Lekschas módosította nézetét anélkül, hogy a feltétel-teóriát magáévá tette volna. *A maradványok, csökevények körébe sorolhatók* szerinte *az újabb időben keletkezett jelenségek, elmaradottságok is: ezek nem az új szocialista viszonyok kifejezései, hanem az élet múlttól átvett tökéletlenségének termékei. A polgári társadalom megoldatlan problémák tömegét hagyta maga után. Megengedhetetlen, hogy ezeket magához a szocializmushoz tartozónak és nem maradványként kezeljük, csupán azért, mert ezek olyan problémák, amelyeket a szocializmus felépítése során kell megoldani.*[50]

A maradványok kérdésében Stiller nézetei is változtak. Korábban[51] még kiemelte: minthogy léteznek olyan jelenségek, mint a kapitalista kizsákmányoló. társadalmi rend maradványai az ember tudatában, a társadalom és az egyén életviszonyaiban, ezért lehetségesek a bűntettek. „Csak az ellentmondásoknak azok az oldalai, amelyek a szocializmus törvényszerűségének megsértését jelentik, hatnak a tudati maradványok fenntartása, táplálása és elmélyítése irányában, vagy idézik elő ezek bűntettbe való átcsapását." — „Téves ama felfogás, mely szerint a szocialista viszonyok — a termelőerőknek a szükségletekhez képest nem kellő fejlettsége, a város és falu, a testi és szellemi munka közötti ellentmondás, a teljesítmény szerinti elosztás elve — maradi nézeteket idéznek elő vagy táplálnánk." A most említett tényezőket a feltételek körébe utalja.

Talán a valóságtól való elszakadás felismerése készteti utóbb arra, hogy a maradvány mint a bűnözés oka kérdésének bővebb tárgyalása elől kitérjen, sőt egyenesen arra is utal, hogy a *csökevény, maradvány fogalma tartalmilag még nem kellően tisztázott.*[52] Ezt követően viszont kifejti: a kriminalitás okaként az emberek egymásközti viszonyában olyan jelenségek hatnak, amelyek régiek, önmagukat túlélték. Úgy tűnik, mintha mindkét említett szerzőnél a jelenben létező múlt bizonyos misztifikálása lenne észlelhető: keresetten homályos fogalmazások stb.

A bűnözés okainak meghatározása érdekében Lekschas a következő bevezető tételeket állítja fel:[53] *1.* A kriminalitás társadalmi jelenség: *„a bűnözésnek mint társadalmi jelenségnek végül is társadalmi okai vannak."* *2.* A bűnözésnek mint társadalmi jelenségnek meghatározott, a bűnözést jellemző tulajdonsága, kvalitása van. Ezzel a tulajdonsággal, kvalitással kell rendelkeznie a bűnözés társadalmi okának. *Társadalmilag közömbös jelenség* ennélfogva *nem lehet a bűnözés oka.* Itt arra utal, hogy a bűnözés szembenáll a szocialista renddel, e tulajdonsággal kell rendelkeznie az okoknak is. *3.* A bűnözés olyan jelenségeken alapul, amelyek bár a valóságban reálisan léteznek, de nem tartoznak a szocializmus lényegéhez. *4.* A bűnözés differenciált, okai sem lehetnek homogén természetűek. *5.* A döntésnél szerepet játszó pszichikai jelenségeknek különböző objektív okai vannak, *melyek az illető egyén életében vagy a tett pillanatában adottak. 6.* A bűnözés okai objektív és szubjektív természetűek, a bűnös tevékenység objektív körülmények által történő determináltsága nem mechanikus. *7.* A kauzális összefüggésekből azokat kell kiemelni, amelyek a bűnözés mint jelenség lényegét meghatározzák. *8.* A bűnöző meghatározott társadalmi renden belül él. A kriminalitásnak nincsenek a társadalmi rend felett és annak jellegétől függetlenül létező okai.

---

[46] *Stiller:* Alapkérdések. I.m. 32. old.
[47] *Manecke:* I. m. 418. old.
[48] *Hartmann* és *Lekschas:* I.m. 129. old.
[49] *Manecke:* I.m. 417. old.
[50] *Lekschas:* Kriminológia. I.m. 112. old.
[51] *Stiller:* Alapkérdések. I.m. 29. és köv. old.
[52] *G. Stiller:* A szocialista kriminológia módszerei. Berlin, 1967. 64. és köv. old.
[53] *Lekschas:* Kriminológia. I.m. 96—100. old.

E tézisek felállítása után létrejön Lekschas definíciója: „a bűnözés okainak fogalma alatt

materiális, ideológia, és individuális-tudati természetű társadalmi és individuális jelenségek komplexumát értjük,

amely lényegénél fogva, és az embernek az államhoz, a társadalomhoz és embertársaihoz fűződő új humanista szocialista kapcsolataival szembeni ellentmondásosságánál fogva"

alkalmas arra, hogy az emberek társadalomra veszélyes magatartását determinálja.

Közli a szerző, hogy ezt a — még pontosabbá teendő — meghatározást az NDK jogtudományában és kriminológiájában általánosan elfogadták.

Összegezve tehát: az NDK kriminológusai körében uralkodó felfogás szerint a bűnözés nem vezethető vissza egy vagy néhány okra; a bűnözést kölcsönösen egymásra ható jelenségek komplexuma okozza. E jelenségek idegenek a szocializmus lényegétől, maradvány-jellegűek, — e jelleget egészen tág értelemben véve — annyiban, hogy a már felszámolt kapitalizmusnak a tudatban, szokásokban, életviszonyokban, megoldatlan problémákban még létező maradványai mintegy jellemzőek a komplex okokra, azoknak sajátosságai.

*

A lengyel és jugoszláv kriminológusok nézetei alapvetően eltérnek az eddig tárgyalt irányzatoktól. A legújabb lengyel összefoglaló mű[54] is a polgári kriminológia útján halad. Jugoszláviában a megváltozott életkörülményekből eredő faktorok feltárása a fő cél;[55] a kriminalitás a termelési és az erre felépülő szocialista viszonyaik és ezek felépítménye által meghatározott.[56] Nézeteik részletes ismertetése a terjedelem szabta korlátok folytán külön tanulmányt igényel.

Simor Pál

[54] *P. Horoszowski:* Kriminológia. Warszawa, 1966.
[55] *M. Milutinovic:* A kriminológiai gondolat Jugoszláviában. Revue de Science criminelle et de Droit pénal comparé. 1967. 1. sz. 152. old.
[56] *L. Bavcon—B. Skaberné—K. Vodopivec:* A fiatalkorú kriminalitás helyzete és az ellene folytatott küzdelem a Ju. SZSZK-ban. Ljubljana, 1964. 15. és köv. old.

A felsőbb parancs szerepe a nemzetközi büntetőjogban

I.

A jogban, mely rendeltetésénél fogva társadalmi és életviszonyokat rendez, mindig van bizonyos drámaiság; annyi azonban bizonyos, hogy a „parancsra tette" problémája egyike a legdrámaiabbaknak. Egy bűnös cselekmény elkövetésére utasító felsőbb parancs nyomán látszólag kibékíthetetlen ellentétbe kerülnek egymással egyfelől azok az erkölcsi követelmények, melyek minden ember számára kötelezők, másfelől az az engedelmességi rendszer, mely általában a katonaság — sőt bizonyos mértékig az állami és gazdasági rend — szervezeti alapját képezi. Nem csupán arról van szó, vajon az alárendelt is felelős-e a kapott bűnös parancs teljesítéséért, vagy e felelősség egyedül a parancsot adó felettest terheli-e. Az a kérdés is szükségszerűen felmerül, hogy az alárendeltnek mikor, milyen körülmények között kell tisztában lennie a parancs bűnös jellegével és mikor, milyen körülmények között lehet tőle elvárni az ilyen parancs teljesítésének megtagadását?

A második világháború után e probléma taglalása a nemzetközi ítélkezésben, jogalkotásban és irodalomban egyaránt minden addiginál tágabb teret kapott; ám tévednénk, ha eredetét csupán a második világháborúig vezetnénk visszza. A történelem már a XV. századból, 1474-ből feljegyzett olyan esetet, melyben védekezésül a kapott felsőbb parancsokra történt hivatkozás; Peter von Hagenbachot, Breisach városának kormányzóját a Burgundián aratott győzelem után azzal a váddal állították bíróság elé, hogy kormányzói tisztségében a háború folyamán különböző kegyetlenkedéseket követett el. A volt kormányzó azzal védekezett, hogy csupán felettesének, Merész Károlynak parancsait teljesítette, azokat nem állt jogában vitássá tenni, egyedüli kötelessége az engedelmeskedés volt. A bíróság elvetette ezt a védekezést és halálra ítélte a vádlottat.[1]

Négy évszázaddal később, pontosabban 1865-ben, az Észak és Dél között lefolyt amerikai polgárháború befejezése után Washingtonban került sor egy ilyen tárgyú újabb perre. A vádlott a déli hadsereg egyik tisztje, Wirtz kapitány volt, akit az északiak győzelmük után azzal vádoltak, hogy a vezetése alatti hadifogolytábor sok ezer foglyát embertelen körülmények között tartotta és a pusztulásnak tette ki. A védelem arra hivatkozott, hogy a vádlott felsőbb parancsokra cselekedett, a tábort már embertelen körülmények

[1] Vö. Schwarzenberger: „International Law", 2. kiadás, London, 1949. 308—310. old.

közötti állapotban vette át, a mulasztások nem őt terhelik. A katonai törvényszék nem fogadta el ezt az érvelést és halálra ítélte Wirtz kapitányt a következő indokolással: „Magasabb rangú tiszt sem adhat parancsot alárendeltjének jogellenes cselekmény elkövetésére. Ha az alárendelt engedelmeskedik ilyen parancsnak és ebből jóváthetetlen következmények származnak, akkor mind a felettesnek, mind az alárendeltnek viselnie kell a felelősséget."[2]

A nemzetközi jognak századunk elején bekövetkezett fejlődése, a hadviselés módjának az 1899. és 1907. évi hágai egyezményekben testet öltött részletes szabályozása az első világháború után a korábbiaknál sokkal élesebben tűzte napirendre az elkövetett nemzetközi jogsértésekért viselendő felelősség kérdését. Az 1919. évi versaillesi békeszerződés 228. cikkében Németország elismerte a szövetségeseknek azt a jogát, hogy saját katonai bíróságaik elé állíthatják mindazokat a személyeket, akik hadijog vagy hadiszokások elleni cselekményeket követtek el. E nemzetközi jellegű felelősségrevonás azonban akkor elmaradt: Németország ui. sietve olyan belső törvényt hozott, melyben lehetővé tette az állampolgárai által elkövetett háborús bűncselekmények elbírálását német birodalmi törvényszék számára is, a szövetségesek pedig belenyugodtak ebbe a helyettesítő megoldásba azzal, hogy az ilyen természetű pereket a lipcsei birodalmi törvényszéknek kell lefolytatnia.[3]

Minthogy a parancsnak való engedelmeskedés joghatásairól a versaillesi békeszerződés semmiféle rendelkezést sem tartalmazott, ilyen vonatkozásban a lipcsei törvényszék minden esetben a német belső jogot, nevezetesen a német katonai büntetőtörvénykönyv 47. cikkét vette alapul. Eszerint a jogellenes parancsnak engedelmeskedő alárendeltet részesként csak akkor kell büntetni, ha maga túllépte a parancs körét, vagy ha tudomása volt arról, hogy a parancs polgári vagy katonai bűncselekmény elkövetését célozza. Az ilyen személyes tudomás hiányára való hivatkozás tette lehetővé aztán a lipcsei törvényszék számára, hogy a vádlott német állampolgárokat a legtöbb esetben felmentse.[4]

II.

Mindenesetre ezek a lipcsei perek nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy már a második világháború előtt a felsőbb parancs büntetőjogi hatásaira vonatkozóan különböző, egymással ellentétes elméletek születhettek. Mielőtt tovább mennénk a probléma megközelítésében, ezeket az elméleteket behatóbb vizsgálat alá kell vennünk.

A) A felettes kizárólagos felelősségének elmélete a katonai engedelmeskedés feltétlen kötelezettségéből indul ki és azt vallja: ha egy katona felettese parancsára követ el jogellenes cselekményt, akkor magát a katonát nem lehet megbüntetni, csupán felettesét.

Ez az elmélet tulajdonképpen már az első világháború előtt alakult ki. Oppenheim, akinek a nemzetközi jogról szóló kétkötetes munkája nagy tekintélyre tett szert és számos kiadást ért meg az angolszász világban, könyvének 1906. évi első kiadásában a következőket fejtette ki:

„A hadviselésre vonatkozó szabályok megsértése csak akkor háborús bűncselekmény, ha az illetékes hadviselő kormány parancsa nélkül követik el. Amennyiben a fegyveres erők tagja *kormánya* parancsára követ el jogsértést, akkor nem háborús bűnös és az ellenség által nem büntethető meg; az utóbbi csak represszáliákhoz folyamodhat. Abban az esetben pedig, ha a fegyveres erők tagja *parancsnoka* utasítására hajt végre jogsértést, akkor őt magát ugyan szintén nem lehet megbüntetni, de felelős a parancsnok és ez utóbbit fogságbaesése után háborús bűnösként lehet eljárás alá vonni."[5]

Oppenheimnek ez a felfogása még a béke nyugalmas napjaiban született, felettes parancsok teljesítéseként tömegesen jelentkező háborús bűncselekmények ilyen körülmények között senkinek a képzeletét sem foglalkoztatták. Éppen ezért nem lehet meglepő, hogy Oppenheim véleményével kezdetben senki se szállt vitába, bár az önmagában sem volt következetes, hiszen megkülönböztetést tett a kormány parancsa és a felettes utasítása között: az első esetben a bűnös parancsot kiadó kormányt minden személyes felelősség alól mentesítette, a második esetben viszont a felettesre hárított minden felelősséget. Rövid idővel az Oppenheim-könyv második kiadása után azonban kitört az első világháború és az a kérdés, vajon büntetlenséget kell-e biztosítani a jogellenes parancsot teljesítő alárendeltnek, egyszerre teljes súlyával jelentkezett. A tapasztalatok hatása alatt egyre többen kezdtek szembefordulni Oppenheim nézetével, köztük olyanok is, akik korábban helyeselték azt.

Maga Oppenheim nem változtatta meg álláspontját, hanem fenntartotta egészen 1919 évi haláláig. Könyvének harmadik kiadásában — ez már halála után jelent meg — csupán annyi engedményt tett, hogy megemlítette: léteznek ellentétes felfogások is. Ugyanakkor szükségesnek találta, hogy egyetlen jegyzet erejéig megmagyarázza saját álláspontját. Ez a lábjegyzet így szólt: „A jog nem kívánhatja az egyéntől, hogy büntetést szenvedjen el olyan cselekményéért, melynek elkövetésére a jog késztette."[6]

Ám ez a mondat semmivel sem támasztotta

[2] Vö. Finch: „Superior Orders and War Crimes", A. J. I. L. 1921. 440—445. old.

[3] Sok huzavona után csupán mellékes szereplők kerültek bíróság elé és 901 eljárásból 888 ügy felmentéssel vagy az eljárás megszüntetésével végződött.

[4] Vö. Mullins: „The Leipzig Trials, an Account of the War Criminals" London, 1921. 87—89. old.

[6] Oppenheim: „International Law", London, 1906. 2. köt. 264—265. old.

[6] Im.: „International Law", London, 1921. 2. köt. 343. old.

alá az eredeti elméletet, legfeljebb még ellentmondásosabbá élezte ki. A „jog" kétszeri említése felvetette azt a kérdést, hogy egyáltalában milyen jogról lehet szó: nemzeti vagy nemzetközi jogról? Fel kell tételezni, hogy Oppenheim azt kívánta kifejezésre juttatni: a nemzetközi jog nem büntetheti olyan cselekmény elkövetését, melyet az elkövető saját államának joga írt elő. Ez esetben azonban az a kérdés merül fel: miért minősül akár a kormány, akár a felettes nemzetközi szempontból *jogellenes* parancsa *jogi* előírásnak? Vajon az engedelmeskedési kötelezettség mindenféle parancsra vonatkozik-e, függetlenül attól, hogy mennyire jogtalan, sőt bűnös parancs az és tekintet nélkül arra is, hogy milyen körülmények között adják ki?

Már ebből is látnivaló, hogy a felettes kizárólagos felelősségének jogi elmélete mindenképpen erkölcsi zsákutcába vezet. Ám nem lehet igazolni ezt az elméletet tisztán jogi gondolatmenet útján sem: azt a körülményt ui., hogy mi képez nemzetközi jogsértést vagy nemzetközi bűncselekményt, egyedül és kizárólag a nemzetközi jog határozhatja meg. Ez pedig teljesen független attól, vajon ugyanazt a cselekményt a tettes saját államának joga is bűncselekménynek vagy jogellenesnek minősítette-e vagy sem. Amikor tehát nemzetközi jogsértésekről van szó, akkor nem lehet más vezérfonalat elfogadni, mint magát a nemzetközi jogot.

A felettes kizárólagos felelősségének elmélete az első világháborút követő években egyre több ellenzőre talált. Jellemző, hogy Oppenheim legfőbb követője, és tudományos örökségének folytatója, Lauterpacht maga is teljesen megfordult; az Oppenheim-könyv általa átdolgozott hatodik kiadásában már ezt írta: „Az a tény, hogy a hadviselés valamely szabályát kormány- vagy parancsnoki utasításra sértették meg, nem fosztja meg a kérdéses cselekményt háborús bűncselekmény jellegétől és nem biztosít a büntetés alól mentességet az elkövető számára."[7]

Az összes eddig említett érveknél sokkal döntőbb azonban az a tény, hogy a felettes kizárólagos felelősségének elmélete tulajdonképpen éppen azt ássa alá, amit pedig céljául tűzött ki: a hadsereg fegyelmének biztosítását. Ha ugyanis egy katona minden körülmények között köteles engedelmeskedni felettes tisztjének, úgy ez végzetes lehet magára a katonai fegyelemre, mert ilyen módon hadnagya parancsára büntetlenül lelőheti a századost, századosa parancsára az ezredest, ezredese parancsára a tábornokot és így tovább, egészen az államfőig.[8] Ez a sor jól példázza, mit jelent az ún. „vak engedelmesség" következetes végrehajtása, a katona jellemének, értelmének, ítélőképességének teljes megbéklyózása. Egyben mindez végső és megsemmisítő bizonyítékot is képez a felettes kizárólagos felelősségét hirdető elméletnek nem csupán erkölcsi és jogi kifogásolhatóságára, hanem egyben gyakorlati alkalmazhatatlanságára is.

B) *Az abszolút felelősség elmélete* azt vallja, hogy egy bűnös parancs végrehajtóját éppen úgy kell büntetni, mint annak kibocsátóját, és a kapott parancsra való hivatkozást teljesen el kell vetni. Ez a felfogás nyilvánvalóan a felettes kizárólagos felelősségét hirdető elmélet ellentéte és az sem kétséges, hogy annak visszahatásaként keletkezett.

Az abszolút felelősség elméletének szószólói abból indulnak ki, hogy minden más szempontot megelőzően a jog uralmának érdekeit kell biztosítani. Ebből következően a jog uralma szankciók alkalmazását követeli meg minden olyan esetben, mikor a jog által előírt magatartási szabályokat megsértik.[9]

E mögött az érvelés mögött voltaképpen nagyon egyszerű és gyakorlati aggály húzódik meg: attól a jogi csődtől való félelem, melyet a sorozatos felelősség-áthárítás lehetősége jelentene. Ha ui. a katona azt mondhatja: „Én ezt az embert a hadnagy parancsára öltem meg", akkor a hadnagy is hivatkozhat a százados parancsára, az ezredesére, az ezredes a tábornokra, az utóbbi a hadügyminiszterre vagy a diktátorra vagy az elnökre, aki viszont bebizonyíthatná, hogy rendeletét a végrehajtás során tévesen értelmezték, tehát ő sem felelős. Ilyenféle gondolatmenet nem is egyszer merült fel a háborús bűnösök perei során, így hát érthető, ha az abszolút felelősség hívei arra a megállapításra jutottak: a nemzetek közösségének biztonságával teljesen összeférhetetlen az áthárítható felelősségnek e torz felfogása.[10]

Mindamellett az abszolút felelősség elméletének is megvannak a maga gyengéi. A nemzetközi jog uralmára való utalás nem oldja meg egy-egy konkrét esetben annak a katonának nagyon is gyakorlati dilemmáját, aki jogellenes cselekményre utasító parancsot kapva, két tűz között találja magát és életét érzi veszélyben, akár teljesíti a parancsot, akár szembehelyezkedik vele: az előbbi esetben ui. később, az utóbbi esetben talán rögtön elítélhetik. Önmagában a jog uralmának teóriáját nem lehet tehát olyan varázsszernek tekinteni, mely minden esetben kiutat nyújt a parancsnak való engedelmeskedés problémái közül.

A jogirodalomban sokan vették észre ezt a hiányosságot, és változatlanul elvetve ugyan a felettes kizárólagos felelősségének még hibásabb elméletét, megkísérelték a két szélsőség között középutak keresését. Ennek eredményeként jött létre két további emlélet.

C) *A nyilvánvaló jogellenesség elméletének* lényegét az képezi, hogy a felsőbb parancsra való

[7] Oppenheim — Lauterpacht: „International Law", London, 1940. 2. köt. 453—454. old.

[8] Vö. Finch i. m. 443. old.

[9] Vö. im. 442. old.

[10] Vö. Appleman: „Military Tribunals and International Crimes", Indianapolis, 1954. 56. old.

hivatkozás nem biztosíthat mentséget az alárendelt számára, ha a parancsban elrendelt cselekmény világosan bűnös jellegű volt. Más fogalmazásban: ez a felfogás a tettes büntetlenségét azokra az esetekre korlátozza, mikor a parancs nem volt olyan nyilvánvalóan jogellenes, hogy azt fel kellett volna ismernie. Az alárendelt felelős tehát tettéért, ha nyilvánvalóan jogellenes parancs teljesítéseként követ el bűncselekményt; ezzel szemben mentesül a felelősség alól, ha olyan parancs folytán követ el jogsértést, melynek jogellenessége nem volt szembeszökő.[11]

Ez az elmélet lényegében objektív, tehát a tettes személyétől, értelmi képességeitől és ismereteitől független mércét állít fel: azt kívánja, hogy a tettes tudja azt, amit egy értelmes embernek általában tudnia kell. Ha a parancs jogellenessége olyan fokú, melyet átlagos értelmű embernek észre kell vennie, akkor a tettes nem védekezhet azzal, hogy nem tudott a jogellenességről.

E tételből azonban a gyakorlati alkalmazás során ismét nehézségek származhatnak. Tegyük fel, hogy olyan katona követ el a háború során nemzetközi bűncselekményt, aki civilben a nemzetközi jog egyetemi előadója, és a cselekmény jellege olyan, hogy jogellenessége az átlagos értelmű ember számára nem nyilvánvaló. Vajon fel kell menteni őt annak ellenére, hogy *saját személyében* tudatában volt cselekménye jogellenességének? Vegyünk egy ellenkező példát is: egy szellemileg fejletlen katona követ el olyan nemzetközi jogsértést, melynek jogellenes jellege az átlagos értelmű ember számára nyilvánvaló lenne. Vajon el kell őt ítélni annak ellenére, hogy *saját személyében* nem volt tudatában magatartása bűnös voltának?

Azok, akik e groteszknek mutatkozó kérdésekre feleletet keresnek, azon a véleményen vannak, hogy a nyilvánvaló jogellenesség csupán *kisegítő* kritérium: alkalmazása akkor kerül sorra, ha a vád nem tudja közvetlenül bizonyítani a tettes személyes tudomását cselekménye jogellenességéről.[12]

D) *A személyes tudomás elmélete* ilyen körülmények között egyenesen következik a nyilvánvaló jogellenesség elméletének gyakorlati hiányaiból. A személyes tudomás elmélete szerint csak az az elkövető tartozik nemzetközi büntetőjogi felelősséggel, aki saját személyében tisztában volt az általa teljesített parancs jogellenességével.[13]

E felfogás elfogadása előtt azonban felmerül egy nem csekély jelentőségű elméleti kérdés. Ahhoz, hogy valaki tudjon cselekménye jogellenességéről, az szükséges, hogy általában ismerje a jogot. Aki nem ismeri a jogszabályokat, az nem tudhatja, mi a jogszerű és mi a jogellenes. Az egyes államok belső jogrendszerei ezt a problémát úgy oldják meg, hogy alapelvként mondják ki: a jog nem-tudása nem mentesít. Államban szervezett társadalom nem is épülhet fel más alapokon. Az állampolgártól a szervezett társadalom fenntartásának elemi érdeke követeli meg, hogy ismerje az együttélést rendező jogszabályokat, és ha mégse ismeri, akkor ez a mulasztása se biztosítson számára mentséget. Ellenkező felfogás mellett esetleg senkit se lehetne megbüntetni, ennek folytán a társadalmi viszonyokat rendező törvények holt betűk maradnának, a bűncselekmények mértéktelenül elszaporodnának, a törvény uralmát az anarchia váltaná fel.

Ám lehet-e azt állítani, hogy „a jog nemtudása nem mentesít" alapelv érvényes a nemzetközi jogra is, vagyis az egyén ugyanúgy köteles ismerni a nemzetközi jog szabályait, mint saját államának törvényeit? Ha ui. ez az alapelv nem lenne érvényes a nemzetközi jogra, akkor senki se lenne köteles tudni saját cselekményének jogellenességéről. Így aztán a személyes tudomás elmélete csődöt mondana, mert a nemzetközi jog tanárainak kivételével senkire se lehetne rábizonyítani, hogy személyesen tudott magatartása jogsértő jellegéről.

A probléma megoldását nem lehet egyetlen szóval elintézni: megkülönböztetést kell tenni a nemzetközi jog egyes területei között. Vannak a nemzetközi jognak olyan területei, melyeken mutatkoznak bizonytalanságok; ám éppen a hadviselés terén léteznek olyan általánosan elismert szabályok, melyeknek kötelező ereje mindenkire kiterjed, így hát tudnia is kell azokról. Az angol Brierly így kísérelte meg e szabályok összefoglalását:

„A háborús bűncselekményekről nem tudunk készíteni valamilyen kimerítő listát; mégis akad olyan biztos zsinórmérték, mely lehetővé teszi felismerésüket. Ez a zsinórmérték a következő: ellenséges személlyel vagy tulajdonnal szemben a háború is csak olyan jogtalanságot igazol, mely legalább bizonyos mértékig katonai célt szolgál. Bizonyára előfordulhatnak ugyan határesetek, de az elbírálás nehézségeinek túlnyomó része eltűnik, ha így tesszük fel a kérdést: lehet-e azt az emberölést, mely rendes körülmények között gyilkosság lenne, azt a bántalmazást, mely rendes körülmények között testisértés lenne, azt a vagyonelvételt, mely rendes körülmények között lopás vagy rablás lenne, bármilyen hadicselekmény által igazoltnak tekinteni? Ha nem, akkor kétségtelenül háborús bűncselekményről van szó."[14]

Azt hisszük, ez olyan minimális mérce, melyet valóban el lehet fogadni: vitathatatlanul lé-

[11] Vö. Maugham: „UNO and War Crimes", London, 1951. 48. old.

[12] Vö. Lauterpacht: „The Law of Nations and the Punishment of War Crimes", British Year Book of International Law, 1944. 73. old.

[13] Vö. Glaser: „Introduction à l'étude du droit international pénal". Bruxelles — Paris, 1954. 123—124. old.

[14] „Trial of Josef Kramer and Fourty-four Others (The Belsen Trial)", London — Glasgow, 1949. 593. old.

tezik tehát a nemzetközi jog szabályainak olyan köre, melyre a „jog nem-tudása nem mentesít" elve ugyanúgy kiterjed, mint a belső állami jog szabályai esetében.

Az előbbiekben említett elméleti nehézség ilyen módon eltűnik, ám ugyanakkor felmerül egy másik kérdés: milyen kapcsolatban van akár a személyes tudomás, akár a nyilvánvaló jogellenesség elmélete a felsőbb paranccsal? Ha ui. valaki nem parancsra, hanem saját elhatározásából, önállóan követ el nemzetközi bűncselekményt, akkor is védekezhetne azzal, hogy nem volt tudomása cselekménye bűnös voltáról vagy azzal, hogy cselekménye nem volt nyilvánvalóan jogellenes. Az efajta védekezéshez tehát lényegében semmi köze sincs a felsőbb parancsnak, így az említett két elmélet közül egyik se visz közelebb a felsőbb parancs jogi jelentőségének tisztázásához vagy akár csak megértéséhez.

Úgy gondoljuk, az eddig elmondottak után már nem szorul különösebb bizonygatásra, hogy tulajdonképpen mindegyik elmélettel baj van: a felettes kizárólagos felelősségének elmélete érvényesülése esetén felboríthatja a nemzetközi jogrendet, az abszolút felelősség felfogása nem veszi tekintetbe a konkrét eset adott körülményeit, a nyilvánvaló jogellenesség valamint személyes tudomás teóriája pedig alapjában véve semmiféle összefüggésben sincs a felsőbb paranccsal, csupán általában a bűncselekményekkel. Hol van hát a kiút? Mielőtt megkísérelnénk megkeresését, röviden tekintsük át, milyen felfogások érvényesültek egyfelől a nemzetközi jogalkotásban, másfelől az ítélkezésben.

III.

A versailles-i békeszerződés előkészítése során egy 15 tagú bizottság foglalkozott a parancsnak való engedelmesség problémájával és a békekonferencia elé terjesztett jelentésében a következő rövid megállapítást tette:

„A bíróságra tartozik annak eldöntése, vajon a felettes paranccsal való védekezés elegendő-e a megvádolt személynek a felelősség alól történő felmentésére."[15]

Mint már láttuk, végül is a versailles-i békeszerződés egyáltalában nem tartalmazott semmiféle rendelkezést a felsőbb parancsra elkövetés joghatásairól. 1922. február 6-án azonban e szempontból fontos egyezmény született Washingtonban a tengeralattjárók valamint fojtógázok háború alatti használatára vonatkozóan az Egyesült Államok, Nagybritannia, Franciaország, Olaszország és Japán között. III. cikke a következő rendelkezést tartalmazta:

„Az aláíró hatalmak... kinyilatkoztatják, hogy bármely hatalom szolgálatában álló bármely olyan személyt, aki meg fogja sérteni ennek az egyezménynek a szabályait — *akár kormányzati felettesének parancsára cselekszik, akár nem* — a hadijog megsértése miatt vád alá kell helyezni..."[16]

Világosan látszik, hogy ez a rendelkezés teljesen elvetette a felettes kizárólagos felelősségének elméletét. Igaz ugyan, hogy az egyezményt Franciaország nem ratifikálta és az is igaz, hogy az egyezmény csak a tengeralattjárókkal, valamint fojtógázokkal elkövetett jogsértésekre vonatkozott, azt mégis jelentős mérföldkőnek kell tekinteni a parancs jogi megítélésének történetében.

A második világháború alatt a Hitler-koalícióval szembenálló szövetségesek nem hivatalosan már 1941-ben elkezdték a nemzetközi jogrend ellen elkövetett bűncselekmények büntetőjogi következményeinek tanulmányozását. Több félhivatalos állásfoglalás után 1943 októberben hivatalos fórum jött létre az „Egyesült Nemzetek Háborús Bűncselekmények Bizottsága" elnevezés alatt 17 állam képviselőiből, de egyelőre a Szovjetunió részvétele nélkül. Ez két albizottságra oszlott. Az első albizottság többsége amerikai javaslat nyomán az alábbi szöveg elfogadását ajánlotta: „A felettes parancsnak való engedelmeskedés nem szolgálhat igazolásul hadijogot és hadiszokásokat sértő cselekmény elkövetésére, ha a parancs olyan nyilvánvalóan ellentétes volt a hadijoggal és hadiszokásokkal, hogy az elkövető rangjának vagy beosztásának és az elkövetés kísérő körülményeinek figyelembe vételével egy átlagos értelmű egyénnek tudnia kellett a parancs jogellenességéről."[17]

Az albizottság által előterjesztett szöveg felett a bizottságban azonban újabb vita keletkezett, a merőben ellentétes felfogások között összhangot teremteni nem sikerült és így a bizottság 1945 márciusban végül is az alábbi megállapítással zárta működését:

„Az a kérdés, mennyiben mentesíti a felsőbb parancsnak való engedelmeskedés a jogsértőt, vagy mennyiben enyhíti büntetését, a konkrét eset körülményeitől függ; ezért a bizottság úgy találta, hogy nem alakíthat ki erre vonatkozóan hasznosítható elvet vagy szabályt. Mindamellett a bizottság egyhangúan fenntartja azt a véleményét, hogy a felsőbb parancsnak való engedelmeskedés puszta ténye nem oldozza fel a háborús bűncselekmény elkövetőjét a felelősség alól."[18]

Az 1945 áprilisi San Francisco-i konferencia alatt már a négy nagyhatalom (Szovjetunió, Egyesült Államok, Nagybritannia, Franciaország) külügyminiszterei kezdtek tárgyalást a háborús főbűnösök megbüntetésére vonatkozó egyezmény megkötéséről. Az Egyesült Államok

[15] Vö. Lansing: „Some Legal Questions of the Peace Conference", A. J. I. L. 1919. 642. old.

[16] „American Journal of International Law", 1922. évf. 58—59. old.

[17] „History of the United Nations War Crimes Commission and the Development of the Laws of War", London, 1948. 279. old.

[18] Ím. 280. old.

által előterjesztett tervezet elvben kizárta ugyan önmagában a felsőbb paranccsal való védekezést, de gyakorlatilag az eljáró törvényszékre bízta annak eldöntését, hogy akár mentségként, akár enyhítő körülményként mégis figyelembe veszi-e. A Szovjetunió által benyújtott tervezet viszont teljesen elutasította a parancsnak való engedelmesség mindenféle figyelembevételi lehetőségét. Az ezt követő londoni négyhatalmi konferencián végül is kompromisszum jött létre és az 1945. augusztus 8-i londoni egyezménybe, illetve a német háborús főbűnösök ellen eljáró Nemzetközi katonai Törvényszék Alapokmányába 8. cikként a következő rendelkezés került:

„Az a tény, hogy a vádlott kormányának vagy felettesének parancsára cselekedett, nem mentesíti a felelősség alól, de a büntetés enyhítésére szolgálhat, ha a Törvényszék megállapítása szerint az igazság így kívánja."[19]

Lényegében hasonló rendelkezést tartalmazott a németországi Szövetséges Ellenőrző Tanács által 1945. december 20-án kibocsátott 10. sz. rendelet II. cikk 4b) pontja, majd a japán háborús főbűnösök elleni eljárás céljából felállított tokiói Nemzetközi Katonai Törvényszék Alapokmányának 6. cikke is. Ezek a rendelkezések képezték tehát az ítélkezés alapját mind a német háborús főbűnösök, mind a japán háborús főbűnösök perében, továbbá az amerikai katonai törvényszékek által lefolytatott ún. nürnbergi utólagos perekben is.

A nemzetközi kodifikáció terén a parancsnak való engedelmesség problémája következő alkalommal a genocidiumról szóló egyezmény ENSZ-beli előzetes vitái során, 1948-ban került szóba. Az egymással szembenálló felfogásokat ez alkalommal nem sikerült közös nevezőre hozni és így a felsőbb parancs elbírálásának módjáról az egyezménybe semmiféle rendelkezés se került. Ugyanez a helyzet alakult ki a háborúk áldozatainak védelméről szóló 1949. évi genfi egyezmény tárgyalásánál is. Valamivel több eredményre jutott viszont az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottsága: a béke és az emberiség biztonsága elleni bűncselekmények kódextervezetének öt éven keresztül folytatott vitája után, 1954. évi jelentésében a tervezet 4. cikkeként a következő formulát javasolta: „Az a tény, hogy e kódex valamelyik rendelkezésének megsértésével vádolt személy kormányának vagy felettesének parancsára cselekedett, nem oldozza fel őt a nemzetközi jog szerinti felelősség alól, ha az adott körülmények között lehetséges volt számára a parancs nem teljesítése."[20]

A kódex azonban végleges megalkotásra máig sem került, és így az említett formula csupán tervezet maradt.

Ami a második világháború utáni nemzetközi ítélkezést illeti, itt nincs helyünk arra, hogy a lefolytatott számos perrel részletesen foglalkozzunk. Annyi azonban bizonyos, hogy a felettes kizárólagos felelősségének elméletét valamennyi perben egyöntetűen elvetették. A német háborús főbűnösök ügyében a nürnbergi Nemzetközi Katonai Törvényszék Keitelnek és társainak parancsteljesítésre való hivatkozását azzal utasította el, hogy még sohasem kívánták vezető katonatisztektől ilyenfajta bűncselekményekben való részvételüket, ha ők maguk ezt nem akarták. A japán háborús főbűnösök elleni tokiói perben viszont a Törvényszék azért utasította el a vádlottaknak parancsokra történt hivatkozását, mert nem lehettek tévedésben a kapott parancsok és saját cselekményeik bűnös jellegére vonatkozóan. A német véderőfőparancsnokság egyes tagjai, von Leeb vezértábornagy és társai elleni perben az amerikai katonai törvényszék azt mondta ki, hogy a parancsnak való engedelmeskedés csak akkor képezhet sikeres védekezést, ha a vádlott saját személyét fenyegető fizikai veszély folytán teljesítette a bűnös parancsot, ilyen veszélyt pedig a vádlottak nem bizonyítottak. A WVHA volt vezetői, Pohl és SS-társai elleni perben a törvényszék a bűnös parancsok továbbításáért is megállapította a vádlottak büntetőjogi felelősségét és bizonyítottnak látta személyes tudomásukat is a koncentrációs táborokban véghezvitt tömeggyilkosságokról. Falkenhorst vezérezredes, Norvégia volt német megszálló főparancsnoka elleni ügyben angol katonai törvényszék járt el, a vád ellene az ún. kommandó-csapatok megsemmisítésére vonatkozó Hitler-parancs továbbítása és teljesítése volt. A törvényszék ebben az esetben sem fogadta el azt a védekezést, hogy az államfői parancs kötelező volt a vádlott számára, mert egyfelől úgy látta a bíróság, hogy a vezérezredes maga is túllépte a parancsot, másfelől a parancs teljesítése során nem volt kényszerhelyzetben.[21]

IV.

Ha már most ki akarjuk hámozni a „felsőbb parancsot" a köréje rakódott elméletek több évtizedes burkából és meg akarjuk állapítani büntetőjogi szempontból releváns lényegét, akkor elsősorban megfelelő analízis alá kell vennünk.

Önmagában a felsőbb parancs voltaképpen csupán egy írásbeli vagy szóbeli felhívás valamilyen cselekmény teljesítésére. Ha azonban valaki akár írásbeli, akár szóbeli felhívást kap valamely bűncselekmény elkövetésére, és azt végre is hajtja, nyilván nem hivatkozhat ment-

[19] „Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal", Nuremberg, 1948. 1. köt. 9. old.

[20] „Yearbook of the International Law Commission", 1951. 2. köt. 137. old.

[21] Vö. „Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal", Nuremberg, 1948., — „Trial of Japanese War Criminals", Washington, 1949. — „Trials of War Criminals before the Nuremberg Military Tribunals" V. köt. („The Pohl Case"), X—XI. köt. („The High Command Case"), Washington, 1950—51., „The Trial of Nikolaus von Falkenhorst", London — Glasgow, 1949.

ségként a felhívásra, az ilyen tényállásból eredő következmény legfeljebb az lesz, hogy ő maga tettesként felel, a felhívó személy pedig felbújtóként. A felsőbb parancs csupán abban különbözik egy egyszerű felhívástól, hogy mögötte egy olyan — többnyire katonai — rendszer áll, mely az engedelmességre épült. A fontosabbik elem tehát nem maga a parancs, hanem a mögötte meghúzódó, engedelmességre épülő katonai rendszer: engedelmességre épül, tehát engedelmességet követel.

Itt azonban nyomban felvetődik egy fontos kérdés: *milyen céllal* épült e katonai rendszer az engedelmességre? Nyilván egyedül és kizárólag azzal a céllal, hogy a katona háború esetén hazája érdekében harci feladatait teljesítse, de semmiesetre se avégből, hogy e rendszerrel takaródzva bűncselekményeket kövessen el, vagy bűncselekményeket követtessenek el vele. Ilyen elemzés mellett az elkövetett bűncselekményért viselendő felelősség szempontjából *elvileg* nem csupán a parancsnak nincs jelentősége, hanem még annak a katonai rendszernek sem, melynek keretében elkövették. Nem áll fenn tehát semmiféle ok arra sem, hogy *önmagában* a felsőbb parancs köré különböző elméletek rakódjanak, melyek e parancsot valamilyen különleges büntetőjogi rangra emelik. A helyes eljárás éppen az, hogy a felsőbb parancsot megfosztjuk e különleges rangjától és a parancsra elkövetett bűncselekményt ugyanúgy bíráljuk el, mint minden más bűncselekményt, konkrét tényállása alapján. Ilyen szemlélet mellett viszont a felsőbb parancs nem jogi kérdés, hanem a konkrét tényállás egyik eleme. Ebben a vonatkozásban azonban kétségtelenül van gyakorlati jelentősége. Miben áll ez?

A felsőbb parancs mögött a katonai engedelmességi rendszeren belül néha kifejezetten, de többnyire csupán hallgatólagosan bizonyos fenyegetés áll: e fenyegetés az engedelmesség megtagadása esetére a megtagadóval szemben hátrányos következményeket helyez kilátásba. A felsőbb parancs büntetőjogi szerepének lényege tehát nem maga a parancs, hanem *a mögötte megbúvó fenyegetés*. E fenyegetés azonban nem azonos fokú és nem is egyforma hátrányos következményeket helyez kilátásba minden esetben: előfordulhat, hogy egyik esetben csupán figyelmeztetéssel vagy leváltással, másik esetben hadbíróság elé állítással, harmadik esetben viszont a helyszínen való agyonlövéssel járna az engedelmesség megtagadása.

Ahhoz tehát, hogy a bűncselekmény elkövetőjének bűnössége megfelelő elbírálást nyerhessen, minden esetben meg kell vizsgálni, milyen fokú volt az adott helyzetben a parancs mögött megbúvó fenyegetés. Mihelyt azonban e ponthoz elérkeztünk, nyomban kiderül, hogy voltaképpen nincs különbség a felsőbb parancsra bűncselekményt elkövető alárendelt és más, „közönséges" bűntettesek büntetőjogi elbírálása között: hiszen akár a kényszert, akár a fenyegetést, tényállási elemként való felmerülése esetén mindenféle büntetőügyben minden bíróságnak meg kell vizsgálnia abból a szempontból, vajon az gyakorolt-e befolyást és milyen mértékűt a tettes elhatározására.

Mind a kényszer, mind a fenyegetés csak akkor mentesít a büntetőjogi felelősség alól, ha a megfenyegetett személyt képtelenné tette a saját akaratának megfelelő magatartásra. Ilyen hatása pedig a fenyegetésnek csak akkor lehet, ha 1. félelem felkeltésére valóban alkalmas ún. komoly fenyegetés volt; 2. a megfenyegetett személy életét, testi épségét vagy szabadságát veszélyeztette; 3. a kilátásba helyezett baj azonnali bekövetkezésével kellett számolnia; végül 4. másként, mint a fenyegető által megkövetelt bűncselekmény elkövetésével ezt a bajt nem lehetett elhárítani.[22]

Ha most azt próbáljuk megvizsgálni, hogy a felsőbb parancs mögött megbúvó fenyegetés is megfelel-e mindezeknek a feltételeknek, akkor nyomban megállapíthatjuk, hogy uniformizálni nem lehet: nem minden parancs egyforma természetű és nem minden helyzetben búvik meg mögötte azonos súlyú fenyegetés. Kétségtelenül egészen súlyos következményekkel kell ui. számolnia annak az egyszerű katonának, aki csatatéren, harc közben tagadja meg egy parancs teljesítését, viszont csupán sokkal enyhébb következményekkel annak a másik katonának, aki békeidőben tanúsít engedetlen magatartást egy hadgyakorlati feladat végrehajtásával szemben, és ismét másfajta következményekkel annak a tábornoknak, aki továbbítás céljából kap felsőbb parancsot és rajta múlik annak értelmezése valamint végrehajtási módozatainak megállapítása. A különböző parancsok mögött megbúvó fenyegetéseknek csupán az a közös vonásuk van, hogy félelem felkeltésére valóban alkalmasak, tehát megfelelnek a büntetőjogi felelősség alól mentesítő, fentiekben ismertetett első feltételnek. Ez az egyetlen feltétel azonban a mentesítéshez még nem elegendő. Ami a további feltételeket illeti, már abban sem egyformák a különböző parancsok mögötti fenyegetések, hogy nem-teljesítésük esetére *milyen* hátrányt helyeznek kilátásba: vajon ez a hátrány az érintett személy életét vagy testi épségét vagy szabadságát veszélyezteti-e? Már pedig büntetőjogi szempontból csak olyan fenyegetésnek lehet mentesítő hatása, mely saját életére, testi épségére vagy szabadságára vonatkozó veszély kilátását kelti fel az érdekelt személyben. Még kevésbé lehet azt állítani, hogy minden felsőbb parancs megfelel a harmadik feltételnek is, nevezetesen annak, hogy nem-teljesítése esetén *azonnali* baj bekövetkezésével kell számolni: ilyen eset is többnyire csak harctéren, csata közben fordulhat elő, mikor feljebbvalója esetleg nyomban

[22] Vö. Kádár Miklós — Kálmán György: „A büntetőjog általános tanai". Budapest, 1966. 395—396. old.

lelőheti az engedelmességet megtagadó katonát, ha annak magatartása a harci feladat végrehajtásának megakadályozásával járna.

Már láttuk azonban, hogy a parancs mögött megbúvó fenyegetésnek nincs is büntetőjogi szerepe akkor, mikor egy *jogszerű* feladatról van szó: az ilyen feladatot ui. teljesíteni kell. A parancs mögötti fenyegetés mentesítő tényezőként felmerülő büntetőjogi szerepe kizárólag csak akkor kezdődik, mikor egy *jogellenes,* bűnös parancs végrehajtását követelik meg. Az eddig kifejtettek alapján is világos: a bűncselekmény végrehajtója csak akkor hivatkozhat a kapott parancsra, ha annak nem-teljesítése életét, testi épségét vagy szabadságát veszélyeztette, és ilyen veszély azonnali bekövetkezésével kellett számolnia. Ez azonban még mindig nem elég a felelősség alól történő mentesüléshez, hiszen hátra van még a negyedik feltétel, és a legtöbb esetben éppen ez képezi a kritikus pontot: a parancs által megfenyegetett személy is csak akkor mentesülhet, ha a kilátásba helyezett bajt *másként, mint a megkövetelt bűncselekmény elkövetésével nem tudhatta elhárítani.*

Mit jelent ez más szavakkal? Azt, hogy a felsőbb parancs által megfenyegetett személy csak akkor mentesülhet a felelősség alól, ha az adott körülmények között *nem volt más választása,* mint a megkövetelt bűncselekmény elkövetése. Erre a körülményre már a német háborús főbűnösök ügyében hozott nürnbergi ítélet is rátapintott, még pedig a következőképpen: „A valódi sarkalatos pont, melyet különböző fokozatokban a legtöbb nemzet büntetőjogában meg lehet találni, nem a parancs létezése, hanem az a körülmény, hogy ténylegesen volt-e lehetőség erkölcsi választásra."[23] Ezt a megállapítást utóbb sokan bírálat alá vették és nem is teljesen alaptalanul: rámutattak ui. arra, hogy „erkölcsi választás" lehetősége tulajdonképpen mindig létezik, ha azt vesszük számításba, hogy az érintett személy a bűncselekmény elkövetése helyett választhatja saját halálát is. A német véderőfőparancsnokság egyes tagjai elleni perben eljárt törvényszék már világosabban fogalmazta meg a tételt, mikor ezt mondotta ki: „A bűnös parancsnak való engedelmeskedés csak akkor jelenthet valóban mentséget, ha az összes körülmények egybevetése alapján az nyer bizonyítást, hogy a parancsot teljesítő azonnali fizikai veszélyben volt: olyan veszélyben, mely megfosztotta a választás szabadságától jó és rossz között."[24]

Az az „erkölcsi választás", melyet a nürnbergi ítélet említett, voltaképpen nem is arra célzott, melyre bírálói gondoltak, hanem egy másik igen fontos körülményre: arra, hogy *korlátozott* választási lehetőség esetén is a nagyobb értékű erkölcsi kötelezettség javára kell dönteni. Világítsuk meg ezt a tételt a már idézett Falkenhorst-üggyel: lehetséges, hogy a Hitler-parancs nem-teljesítése esetén Falkenhorstot norvégiai főparancsnoki tisztségéről leváltották volna, esetleg még be is börtönözték volna: annyi azonban bizonyos, — a vádhatóság a perben erre számos példát hozott fel, — hogy vezénylő német tábornokokat ilyen magatartás miatt még Hitlerék sem végeztek ki. Falkenhorstot tehát a Hitler-parancs nem-teljesítése legfeljebb főparancsnoki tisztségétől való megfosztással vagy szabadságának időleges elvesztésével fenyegette. Ezzel szemben a Hitler-parancs teljesítése emberek százainak jogtalan kivégzését jelentette. Az erkölcsi választás ilyen esetben azt követeli: ha a fenyegetés teljesítésével emberek százainak jogtalan pusztulását idézem elő, nem-teljesítésével viszont magamnak csak kisebb hátrányt okozok, akkor vállalnom kell ezt a kisebb hátrányt és azt a megoldást kell választanom, mely több és nagyobb érték megmentésével jár. Ez még nem vonja magával azt a következményt, hogy a jog mártírhalál vállalásra is kötelezi a megfenyegetett személyt: jogi értelemben ui. voltaképpen nem lehet szó választási lehetőségről, ha az én oldalamon a fenyegetés nem-teljesítése ugyanolyan vagy nagyobb hátrányt okozna, mint a másik oldalon a fenyegetés teljesítése. Ilyen értelemben beszélhetünk *arányos* választási lehetőségről: ilyen lehetőségem a konkrét helyzetben csak akkor van, ha létezik legalább egyetlen olyan út, melyre rálépve a fenyegetés által megkövetelt veszélynél nagyobb vagy egyenértékű veszély az én személyemre vonatkozóan nem következik be.[25]

Ám az itt kifejtett tétel is csak addig érvényes, míg a veszély, melybe a vádlott került, neki magának felróható ok nélkül keletkezett. Ha ui. maga a vádlott vétkes a veszélyes helyzet bekövetkezésében, akkor vállalnia kell az abból származó hátrányt s ha ezt nem teszi, akkor végsősorban viselnie kell a büntetőjogi felelősséget. Ilyen esetben ui. a vádlottnak eredetileg megvolt a választási lehetősége, de azt már akkor gyakorolta, mikor a veszélyes helyzetet a maga számára megteremtette. Egy bűnbanda tagja akkor gyakorolta választási lehetőségét, mikor a bandába belépett; később már nem hivatkozhat arra, hogy valamilyen gyilkosságot a főnök utasítására kellett végrehajtania. A WVHA vezetői, Pohl és társai sem védekezhettek azzal, hogy a koncentrációs táborok lakóinak kényszermunkájára vonatkozó parancsokat kénytelenek voltak teljesíteni; ők elfogyasztották választási lehetőségüket először már azzal, hogy ismerve az SS bűnös céljait, abba önként beléptek, másodszor azzal, hogy

[23] „Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal", Judgment, 42. old.

[24] „The High Command Case", Washington, 1951. — XI. 509—510. old.

[25] Vö. Ádám György: „Az egyéni felelősség elmélete" (kézirat).

maguk szervezték meg a WVHA-t, az SS Gazdasági és Igazgatási Főhivatalát. Közelebbi, magyar példát idézve: Bárdossy László sem védekezhetett a Szovjetunióval szemben törvényes felhatalmazás nélkül történt hadüzenete tekintetében a Magyarországra nehezedő német nyomással, ő már akkor választott, mikor e német nyomás ismeretében, Teleki Pál öngyilkossága után elvállalta a miniszterelnöki tisztséget.

Fejtegetéseink rövid összefoglalásaként az alábbi következtetéseket szűrhetjük le:

A katonai engedelmességi rendszer a jogszerű parancsok teljesítésére épül, de nem kívánhatja meg a jogellenes parancsok teljesítését, a parancs örve alatt nemzetközi bűncselekmények elkövetését. Nemzetközi bűncselekmény elkövetése esetén a tettes vagy részes (felbújtó, bűnsegéd) ugyanolyan feltételek mellett felel, mint bármely más bűncselekmény esetében: mentesítheti a felelősség alól a bizonyított tudatzavar, tévedés, kényszer vagy fenyegetés, ha mindezeknek a tettes vagy részes akaratát bénító vagy befolyásoló hatásai kimutathatók. Önmagában a felsőbb parancs bűncselekmény elkövetésénél semmiféle mentséget nem jelent, de figyelembe lehet venni fenyegetésként, ha ennek előfeltételei fennállnak, és az elkövetőnek az adott helyzetben saját életének, testi épségének vagy szabadságának azonnali veszélyeztetése nélkül más, arányos választási lehetősége nem volt, mint a fenyegetés által megkövetelt magatartás kifejtése. Ezt az utóbbi körülményt sem lehet azonban tekintetbe venni, ha a bűncselekmény tettese vagy részese azt a helyzetet, melyben a fenyegetés nem-teljesítése számára súlyos baj veszélyével járt, korábbi választásával önmaga okozta.[26]

Végezetül még csak annyit: gondolatmenetünk kifejezetten *nemzetközi* büntetőjogi vágányokon haladt és azokra a fogalmakra épült, melyek — legfeljebb árnyalati eltérésekkel, — minden modern állam büntetőjogában megtalálhatók, így tehát nemzetközi vonatkozásban is hasznosíthatók. Nem volt viszont célunk a speciális magyar büntetőjogi szempontokkal való foglalkozás; ezeket — esetleg de lege ferenda — külön tanulmány tárgyává kellene tenni.

Herczeg István

[26] Az egész probléma nemzetközi történetével, az első és második világháború utáni perek ismertetésével valamint értékelésével, továbbá a tévedés különleges nemzetközi jogi szerepével részletesen fog foglalkozni szerzőnek „Parancsra tette?" c. könyve, mely a Gondolat kiadásában néhány hónapon belül fog megjelenni.

Az alkoholizmus gyógyításának problémái a Btk. 62. § és a 27/1966. sz. tvr. tükrében

Az orvostudomány álláspontja szerint az alkoholizmus betegség, mely gyógyítható is. Ez a szemlélet jut kifejezésre a Btk. 62. §-ában, mely lehetőséget ad a bíróságnak, hogy azt az elkövetőt, akinek cselekménye a mértéktelen alkoholfogyasztással függ össze, kényszerelvonó kezelésre kötelezhesse. A törvény miniszteri indokolása hangsúlyozza, a krónikus alkoholizmus betegség jellegét és annak kikényszeríthető gyógyíthatóságát. Anélkül, hogy a gyógyszeres kezelés jelentőségét kisebbítenénk, meg kell mondani, hogy ma már általánosságban kialakult és elfogadott az a nézet, hogy a betegség gyógyszeres kezeléssel a személyiség egyidejű átnevelése nélkül eredményesen nem gyógyítható. Az alkoholista kóros személyisége és az ivást kiváltó okok, valamint a szociális és egyéb tényezők együtt vizsgálandók és komplex kezelést igényelnek. A gyógykezelés hasznos és szükséges is, de mellette nélkülözhetetlen a pszychiátriai és ezen belül az egyéni és csoportos, illetőleg a munkaterápiás kezelés is, mely az alkoholista személyiségének pozitív irányban való átformálására irányul. A pszychiátriai kezelés is gógymód, mely arra hivatott, hogy képessé tegye a beteget a kiegyensúlyozott életvitelre, valamint arra, hogy minél magasabb szinten rehabilitálódjon. A büntető bíróság és az 1966. évi 27. sz. tvr. alapján a tanács egészségügyi szakigazgatási szerve által elrendelt kényszerelvonás iránti eljárásban orvosszakértői feladatot képez annak a megállapítása, hogy a kúra nem ellenjavalt-e. Az alkalmazhatóság kérdésében az orvosi véleményhez mindkét hatóság kötve van.

A különböző elvonó syndromák közül hazánkban az apomorfines és az anthaethyles kezelést alkalmazzák. Az orvosi beavatkozás egymagában azonban nem minden. Elsősorban magának az alkoholistának kell felülemelkednie betegséggé vált káros szenvedélyén. Ehhez azonban erős akarat és jellemszilárdság szükséges, mely az ilyen embernél nagyon is fogytán, sőt talán teljesen híján van.

A gyakorlat azt bizonyítja, hogy a betegnek a gyógyszeres elvonókezeléssel szembeni ellenkezése általában a kúra eredménytelenségével

jár. Ezért volna fontos a meggyőzés melletti alkalmazás, illetőleg a kényszerkezeltek esetében úgy a somatikus, mint a pszichológiai és szociális okok feltárásával a nevelő tevékenység következetes érvényre juttatása. Mivel a vonatkozó törvényhelyek értelmében a pszychiátriai kezelés elrendelésére nincs lehetőség, így a kötelezett meggyőzés nélkül nem érez semmi felelősséget saját sorsa iránt. Ez a magyarázata annak, hogy a kezelések zöménél a kúra eredményességéről beszélni nem lehet. Ha figyelembe vesszük azt, hogy egy beteg egyszeri kezelése kb. 80,— Ft, s egy-egy kúra 10—12 kezelésből áll, akkor évente országosan egy igen jelentős összeg kerül felhasználásra, ami céljával ellentétben pozitív módon mégsem realizálódik.

Mi sem bizonyítja pregnánsabban az alkoholizmussal szembeni társadalmi harc aktivitását, mint az a tény, hogy az elmúlt 4 év alatt közel 60 ezer embert részesítettek önkéntes, vagy kényszer-gyógykezelésben. Eltekintve az alkoholizmus kórjelző tüneteitől, megdöbbentő annak az összegnek a nagysága, amit hazánkban szeszes ital vásárlására fordítanak. Az elmúlt esztendőben a lakosság kb. 10 milliárd forintot költött erre a célra.

Úgy a Btk. 62. §-ának, mint az 1966. évi 27. sz. tvr-nek kifejezett célja az alkoholizmus elleni küzdelem hatékonyabbá tétele és a betegség kikényszeríthető gyógyítása. Mindez végső fokon a társadalom védelmének az érdekében történik. Így merül fel annak a szükségszerű vizsgálata, hogy mi volna a megoldás olyan esetekben, ahol a hagyományos apomorfines és anthaethyles kezelés orvosilag ellenjavalt. A gyógyszerrel nem kezelhető alkoholistákkal szemben a társadalom lényegében védtelen. Közöttük vannak olyanok is, akiknek magatartása és életmódja csak erkölcsileg esik kifogás alá, de büntetőjogi következményekkel nem jár.

Az ilyen ember nem kapja meg az elvonásban rejlő pozitívumot, vagyis a lehetőségét annak, hogy képessé váljon a káros szenvedéllyel történő szakításra.

Az alkoholista önmagától képtelen arra, hogy a saját hibáját és az ivás kiváltásában szerepet játszó interpersonális problémákat felismerje, vagy azokon változtasson. Akaratgyenge, vagy -nélküli és sem magáért, sem másért tartósan felelősséget vállalni nem tud. A társadalmasodásra való képtelenség jellemzi és sem maga, sem mások sorsa iránt felelősséget nem érez.

Az alkoholizmus speciális idegkórtani, pszichopatológiai és pszychiatriai vonatkozásai folytán azonban lehetőséget nyújt a beteg személyiségének megismerése, és a terápiai kezelés alkalmazása révén a pozitív élettartalom kialakítására. A beteg saját magáról és környezetéről alkotott depressziós és negatív véleményét, így már képes megváltoztatni és a benne rejlő ellentmondásokat pozitív módon most már fel is tudja oldani.

Javallott esetekben is csak fél megoldás, de sokszor még az sem a gyógyszeres kezelés, mivel a személyiség hibaforrásai között lehet olyan, ami öröklött, vagy valamilyen élményreakció kölcsönhatására keletkezett. Ilyen körülmények feltárására nem elégséges, de miután nem is erre irányul, így hát megoldást sem hozhat a gyógyszeres kezelés.

Abszolút értelemben ellentmond a gyógyszeres kezelésnek és a vele szembeni fenntartásra késztet a pszichogén eredetű komplikáció esetenkénti előfordulása is.

Mellőzhetetlen az alkoholista karrakterizálása és a kóroki összefüggések feltárása. Ennek ismerete nélkül nincs tartós gyógyulás. Az alkoholtól megfosztott embernél a belső harmónia megteremtésére kell törekedni.

A somatikus kezelési mód mellett a beteg legtöbbször magára marad problémáival. Az eredményesség érdekében arra kell törekedni, hogy a beteg ne büntető, hanem gyógyító intézkedésnek tekintse és fogadja el az alkalmazott eljárást.

Az alkoholista személyiségének megreformálása, szociális és társas lélektani kapcsolatainak újjáértékelése és kóros állapotának feloldása szerves része kell hogy legyen a somatikus kezelés melletti gyógyításnak.

A kezelési időtartam a személyiség szerkezeti sajátosságaitól és az alkoholizálás körülményeitől függően differenciálandó. Ez a rehabilitációs gyógyító tevékenység intenzív hatást gyakorolna a kötelezett személyére, minthogy elősegítené a közösségbe való beleilleszkedését azáltal, hogy szubsztitúciós jelleggel az alkohol helyett az egyén számára más társadalmilag pozitív értelmű bázist teremtene.

A beteg személyiségének megismerésében és pszichés gyógyításában döntő szerepe van a munkának és a környezeti terápia egyéb elemeinek. A gyógyító tevékenység hatékonysága függ attól, hogy mennyire sikerül a munka ösztönző készségét a beteg ember pszichés állapotának a gerincévé tenni. Az alkoholistánál éppen a munkától való elidegenedés és tétlenség bontja meg a külső és belső egyensúlyt, ami a személyiség ismert kórképéhez vezet és sokszor kriminalisztikai vonatkozásokat is eredményez. A munka mint gyógyító tevékenység kedvezően befolyásolja a betegség folyamatát, de ugyanakkor pszichés alapon elősegíti a társadalomba való újbóli beilleszkedést.

A munkaterápiának nem az anyagi haszonszerzés, hanem az alkoholista beteg gyógyítása a célja. Ösztönzi az alkotókészséget és felszabadulási érzést kelt. Jellemző erre, hogy Pomázon hazánk egyetlen munkaterápiás intézetében pl. a kezelt betegek munkateljesítménye 65—80% körül mozog.

Külföldön, így Lengyelországban is, már régóta működnek hasonló intézetek. Világviszonylatban ismert a csehszlovák J. Skála által vezetett „therápiás rezsim".

Ilyen meggondolások mellett ki kellene hazánkban is szélesíteni a munkaterápiás-intézetek hálózatát.

A beruházás összege a meggyógyult betegek produktív munkáján keresztül társadalmilag realizálódna.

Ezzel és ezáltal is érvényre jutna az ember értékének társadalmi megbecsülése. Bár kétségtelen, hogy az 1966. évi 27. tvr. már felölel olyan lényeges tartalmi elemeket, ami a komplex kezelés jellegét megközelíti, de még mindig nem jutott el annak egyértelmű felismeréséhez, hogy a gyógyszeres gyógyítás az alkoholista pszichéjének átformálása nélkül tartós eredményt nem hozhat.

A hivatkozott tvr. 4. §-ának (1) bekezdése leszögezi, hogy a „kórházi elvonó kezelésre kötelezett személy gyógyító jellegű foglalkoztatása céljából munkaterápiás intézetben is elhelyezhető". A kezelési idő azonban beleértve a gondozást és az elvonó kezelést, valamint a gyógyító jellegű foglalkoztatást együttesen sem haladhatja meg a 6 hónapot. Ez az időtartam azonban — figyelemmel az alkoholizmus krónikus jellegére — annyira minimális, hogy csekély a valószínűsége a nagyobb arányú gyógyulásnak.

Csak helyeselni lehet a 6/1967. E. Ü. miniszteri rendelet 6. §-ának b) pontjában foglalt azon rendelkezést, mely a korábbi sikertelen elvonó kezelés differenciált körülmények közti megismétléséről rendelkezik.

A Btk. 62. §-a azonban még mindig csak egy helyben topog, mert a differenciált komplex kezelést nem ismeri.

A büntető bírói eljárás keretében alkalmazott kényszerintézkedésnek is ki kell fejezni a felismert és változott körülményeknek megfelelő komplex kezelés kizárólagos gyógyító jellegét. Ennek hiányában az elvonás eredményességéről nem beszélhetünk.

Az olyan idült alkoholistánál pedig, akinél a gyógyszeres kezelést a szervi elváltozás gátolja, vagy több ízben került már alkalmazásra, de a várható gyógyulási eredmény az elkövető szubjektumában rejlő oknál fogva elmaradt, feltétlen egy diagnosztizált pszichiátriai és munkaterápiai kezelés elrendelése az indokolt.

Úgy az alkoholista személyisége, mint közvetlen környezetének az érdeke, de a társadalom védelmének a hatékonysága is megköveteli a Btk. 62. §-ának és a 27/1966. sz. tvr-nek a módosítását.

Céljának megfelelően így fejezné ki az egyéni és a közösségi érdek azonos irányú felismerésén alapuló reális szükségszerűséget.

Mráz Tibor—Kun Dezső

A banktevékenység során létrejövő jogviszonyok szabályozása az új gazdaságirányítási rendszerben

A Gazdasági Bizottság hitel- és pénzforgalmi rendszerről szóló 12/1967. (IV. 13.) GB. számú határozata, illetve a határozat alapelvein nyugvó, a pénzforgalomról és bankhitelről szóló 37/1967. (X. 12.) Korm. sz. rendelet a bank és az állami vállalat, egyéb állami gazdálkodó szerv, állami költségvetési szerv, szövetkezet és más szocialista gazdálkodó szerv kapcsolatában a korábbi szabályozáshoz képest jelentős mértékben csökkenti a bank hatalmi pozícióját. A hitelezés során kialakítandó gazdasági kapcsolatnak így a jövőben a szerződés lesz lényegileg az egyedüli alapja; a hitelezés feltételeit döntően a hitel- és kölcsönszerződésekben kell kialakítani, a bank ellenőrző, birságolási, stb. joga megszűnik, s a hitelek fedezetét sem állami ellenőri jelleggel, hanem mint hitelező fogja vizsgálni.

A jövőben tehát a bank pénzforgalmi munkájában a gazdasági módszerek lépnek az adminisztratív igazgatási jellegű módszerek helyébe. Megszűnik számtalan adminisztratív jellegű kötöttség (megbízások kötelező benyújtási határideje, átutalás elmulasztása esetén beszedési megbízás kötelező benyújtása, készpénzfizetés felső határa, házipénztári keret stb.) s a gazdálkodó szervek többnyire szabadon állapodhatnak majd meg a fizetések teljesítésének módjára, s bizonyos mértékig időpontjára vonatkozóan is.

A banktevékenységet tehát nem az utasításos, hanem a közgazdasági módszerek alkalmazása fogja jellemezni, s részben a bank hatalmi pozíciójának csökkenése, részben egyéb, s természetesen az új mechanizmussal összefüggő megfontolások eredményének következtében a bank és a gazdálkodó szerv között keletkező jogviszonyokból a kogenciák jelentős mértékben kiszorulnak. Mindez pedig a jogviszonyban szereplő felek helyzetének egymáshoz való „közelítése" miatt, azaz az egyik fél hatalmi helyzetének „csökkentésével" a polgári jog térhódításának, előretörésének biztosít lehetőségeket.

Az elméletnek a banktevékenységgel összefüggésben így nemcsak azt kell megvizsgálni, hogy az új mechanizmusban ez a kormányrendelet megváltoztatja-e a banktevékenység során létrejövő jogviszonyok jellegét; hanem azt is,

hogy milyen változás lesz a jogviszonyok szabályozásában; a polgári joggal szemben háttérbe szorul-e majd a pénzügyi jog szerepe.

I.

Elsőnek azt a kérdést kívánom vizsgálat tárgyává tenni, hogy a banktevékenység során létrejövő jogviszonyok jellege megváltozik-e az új szabályozás következtében.

Ennek kapcsán a tekintetben is állást kívánok foglalni, hogy a bank és a gazdálkodó szerv között keletkezett korábbi társadalmi viszonyokat, mely jogág vagy jogágak szabályozási területéhez tartozónak tekintem, illetve hogy ezeknek a társadalmi viszonyoknak eddig esetleg nem a polgári jog normáival szabályozott területe nem kerül-e át szintén a polgári jog szabályozási körébe.

1. Mindenekelőtt azonban azt tartom szükségesnek tisztázni, hogy egy adott jogviszonyon belül a kogens és diszpozitív elemek aránya, illetve arányainak eltolódása jogelméleti szempontból milyen jelentőséggel bír.

Ennek a vizsgálatnak eredményéből természetesen arra kívánok következtetni, hogy a bank és a fél kapcsolatában jelentkező alapvetően mellérendeltségi viszonyokra jellemző diszpozitív lehetőségek, illetve a diszpozitív elemek jogviszonyon belüli szinte kizárólagossá válás milyen következményeket von maga után; azonban magánál a vizsgálódásnál — minthogy a kérdés elméleti részén nem változtat — nem kívánok különböztetni polgári jogi és pénzügyi jogi kogencia között.

a) Vizsgáljuk meg először a banktevékenységi körbe tartozó, de tipikusan a polgári jogi módszerrel keletkező hitelezési jogviszonyt.

A gazdálkodó szervet jogszabály vagy egyéb utasítás nem kötelezi, illetve nem kötelezte eddig sem arra, hogy a banktól kölcsönt vegyen fel. (Más kérdés az, hogy korábban a tervteljesítési kötelezettség, mint háttérben levő közgazdasági faktor a gazdálkodó szerveket közvetve is tervteljesítésük érdekében bankkölcsön igénybevételére kényszerítette.) A jogszabállyal megállapított hitelkonstrukció kereteiben a gazdálkodó szerv olyan összegű kölcsönt kap, illetve olyan visszafizetési stb. feltételt vállal, ami számára megfelelő, illetve, ahogy erre vonatkozóan a bankkal meg tud állapodni.

A gazdálkodó szerv mindenesetre csak akkor veszi fel a kölcsönt, illetve akkor köti meg az erre vonatkozó szerződést (illetve a most már kettéváló hitel- és kölcsönszerződést), ha a feltételek számára konveniálnak. Az erre vonatkozó hitelszerződés tehát nyilvánvalóan a polgári jogra jellemző mellérendeltségi helyzetet teremti meg. A 37/1967. (X. 12.) Korm. sz. rendelettel hatályon kívül helyezett 6/1961. (III. 7.) Korm. sz. és a 12/1963. (VII. 10.) PM sz. rendelet azonban tartalmazott olyan kogens szabályokat, amelynek alapján a bankot a gazdálkodó szervvel szemben bizonyos jogok (ellenőrzés, kényszerintézkedés, pénzügyi biztos kirendeltetése, stb.) megillették. Mindez azonban a hitelezési jogviszony polgári jogi jellegén nem változtatott. A gazdálkodó szerv ugyanis — s ez a kérdés lényege — nem volt köteles létrehozni ilyen jogviszonyt, s ha mégis létrehozott, azt szabad akaratából tette, azaz úgy döntött, hogy a jogviszony alapján keletkező jogai ezt is megérik számára.

A jogviszony maga azonban akkor sem válna pénzügyi jogviszonnyá, ha az új szabályozás nem éppen a kogens elemeket törölné el, hanem újabbakat iktatna be, s ezáltal a jogszabály parancsa folytán döntő mértékben a banknak keletkeznének jogai. A jogviszonyt ugyanis még ez esetben sem lehet másképp felfogni, mint úgy, hogy a gazdálkodó szerv szabad akarata irányul ilyen döntő mértékben kogens elemeket tartalmazó jogviszony létrehozására; vagyis még ez sem tenné pénzügyi jogviszonnyá a hitelezési jogviszonyt. Tehát a jogviszony belső elemeinek aránya, arányainak változása sem változtathatja meg a polgári jog módszereivel keletkező jogviszony polgári jogi jellegét.

b) Nézzük meg ugyanezt közvetlenül a jogszabály parancsa folytán létrejövő jogviszony esetében; e tekintetben azonban kétféle esetet lehet megkülönböztetni: *ba)* a bank és a gazdálkodó szerv a jogviszony keretében a jogszabály parancsán túlmenő kérdéseket is szabályoz, — *bb)* a jogszabály kötelezően ír elő, illetve tilt meg valamit a gazdálkodó szerv részére, azonban a tevékenység módozatát (a megállapított lehetőségek között) a gazdálkodó szervre bízza.

ad. ba) Ebben az esetben egyszerűen arról van szó, hogy a jogszabály parancsán túlmenő szabályozásra nem is a hatalmi viszonyt tükröző jogszabály alapján kerül sor. Amiben a felek a jogszabály parancsán túlmenően megállapodnak, az már a polgári jog szabályai alapján jön létre. A hitelezési jogviszonynál — mint láttuk — a felek szabad akarata, tehát maga a polgári jogi szerződés állította be a konkrét jogviszonyba a kogens elemeket. Vagyis a polgári jogi normán alapuló jogviszonyon belül jöttek létre a kogens elemek. Ha a felek olyan kérdésekben is megállapodnak, ami nem kötelező, akkor ez „szabad akaratukból" történik, azaz a polgári jog normái által biztosított lehetőségek felhasználásával. Az ilyen konkrét jogviszony tehát két részből áll; a jogszabály parancsán alapuló és az ettől elméletileg elkülöníthető, a polgári jog normáin alapuló részekből. Nézetem szerint felesleges annak vizsgálata, hogy ilyen típusú jogviszonyon belül a kogens vagy a diszpozitív elemek dominálnak-e, illetve, hogy egymáshoz való arányuk egyáltalán meghatározhatja-e a jogviszony jellegét.

ad bb) Második esetben egészen másról van szó, mivel a jogszabályi parancs egyúttal megteremti a diszpozitív elemek érvényesülésének lehetőségét.

A gazdálkodó szervek közötti elszámolásra vonatkozó, 1967 évben még érvényben volt jogi szabályozás lényegileg azt mondta ki, hogy a gazdálkodó szervek ezer forint értékhatár felett egymással szemben fennálló tartozásaikat készpénzben nem fizethetik meg és egymással csak a bankon keresztül, mégpedig ún. készpénznélküli elszámolás útján számolhatnak el. Az említett jogszabály azonban — legalábbis az esetek többségében — a gazdálkodó szervre bízta annak eldöntését, hogy a készpénznélküli elszámolási módok közül melyiket, azaz egyben melyik pénzforgalmi konstrukciós szabályt kívánja alkalmazni. Így a gazdálkodó szervek szabad akaratán múlt, hogy elszámolásaikat milyen formában (beszedési megbízás, átutalás stb.) bonyolították le.

Az említett jogszabály vitán felül a hatalmivagyoni viszont érvényesítő normák csoportjába tartozik, mivel a szabályozás lényege arra irányul, hogy ezer forint felett a gazdálkodó szervek kötelesek a bankon keresztül készpénznélküli elszámolás útján elszámolni egymással. A kogencia tehát a készpénznélküli kötelező elszámolást jelenti, amin az sem változtat, hogy ennek több változata között válogathattak a gazdálkodó szervek. Ez a kogencia pedig független attól, hogy a gazdálkodó szerveket a módozatok meghatározása tekintetében választási jog illette-e vagy sem.

Tehát itt az *a)* pontban tárgyaltakhoz — a vizsgálat szempontjából — hasonló eset áll fenn.

Mindkét típusú jogviszony megvizsgálása után rögzíthetjük tehát azt, hogy sem a pénzügyi jogi, sem a polgári jogi normák alapján létrejövő jogviszonyok lényegén nem változtat az a körülmény, hogy az adott konkrét jogviszonyon belül milyen arányban fordul elő a kogens, illetve diszpozitív elem. Amennyiben pedig közömbös, hogy az említett elemek milyen arányban fordulnak elő, akkor az is természetes, hogy ez a jogviszony jellegének és egyik vagy másik jogágba tartozásának meghatározására sem lehet alkalmas.

2. Az előbbi megállapítás egyébként már azért is nyilvánvaló, mert a pénzügyi-, illetve polgári jogi jogszabállyal létrejövő jogviszonyok kogens és diszpozitív elemeket egyaránt tartalmazhatnak.

Természetesen nem közömbös — sőt az adott gazdasági viszonyokra nagyon is jellemző —, hogy a jogszabályalkotó milyen mértékben bízza a bankra, illetve a vele kapcsolatba kerülő gazdálkodó szervre a közöttük létrejövő konkrét jogviszony feltételeinek meghatározását, ez a körülmény mégsem lehet alkalmas a jogviszony jellegének elméleti szempontból való meghatározására.

A jogviszony jellegének meghatározása azonban szükséges ahhoz, hogy a felvetett kérdés megoldásához előbbre lépjünk. A következőkben arra kell választ találni, hogy mi az, ami a jogviszony — konkrétan a banktevékenység során keletkező jogviszonyok — jellegét meghatározza.

A bankszámlaszerződési jogviszony vizsgálat tárgyává tétele alkalmas lehet a jogviszony jellegének feltárására.

A Ptk. szabályozza a bankszámlaszerződés intézményét, amely a Ptk. szabályai szerint is jön létre. [Ptk. 535. § (1) bek.]

A 37/1967. (X. 12.) Korm. sz. rendelet 1. §-a pedig — egyébként a korábbi szabályozással azonos módon — kimondja, hogy a gazdálkodó szerv köteles pénzforgalmát bankszámlán lebonyolítani és ennek érdekében bankszámlaszerződést kötni. Megállapíthatjuk tehát, hogy a bank és a gazdálkodó szerv között a bankszámlaszerződés a Ptk. szabályai szerint, de a hivatkozott jogszabály rendelkezései alapján jön létre.

A bankszámlaszerződés megkötését kötelezően elrendelő *jogszabály már a hatalmi* — vagyoni jelleg következtében nem a polgári jogágba, hanem a pénzügyi jogágba tartozik, mert kötelező kapcsolatot teremt (feltétel nélkül) két pénzalap (bank—vállalat) között. (Lásd a szocialista pénzügyi jog általános elméletének nem kétségesen helyes meghatározását!)

A Ptk-ban szabályozott, polgári jogi intézménynek tekintendő bankszámlaszerződés tehát közvetve pénzügyi jogi aktus alapján jön létre. Ilyen kettősség esetén így az a kérdés; mi határozza meg a jogviszony, konkrétan a bankszámlaszerződési jogviszony jellegét, vagyis az bír-e nagyobb jelentőséggel, hogy a bankszámlaszerződés a polgári jog intézménye vagy az, hogy a bankszámlaszerződési jogviszony a jogszabály, mégpedig vagyoni viszonyok fölérendeltségén alapuló kogens szabályozásról lévén szó, pénzügyi jogi jogszabály parancsa folytán jön létre?

A vizsgált területen úgy tűnik, hogy a jogviszony jellegét keletkezésének módja határozza meg, egyben ez határozza meg a jogviszony további sorsát, megszüntethetőségének módját is. A már idézett pénzforgalmi rendelkezés arról ugyan nem szól, hogy a bank és a gazdálkodó szerv a bankszámlaszerződést nem szüntetheti meg, de ezt teljesen felesleges is volna külön kimondani. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a bankszámlaszerződés kötésére vonatkozó jogalkotói direktivát sértenék meg akkor, ha a szerződést a felek a szerződéskötést követően (változatlan feltételek fennforgása esetén) felbontanák. Hasonló következtetésre juthatunk akkor is, ha a felek akarata alapján létrejövő hitelezési jogviszonyt vizsgáljuk. A bank és a gazdálkodó szerv közös akarattal, közös megegyezéssel — mint ahogy a hitelezési jogviszony is létrejön — a későbbiek során is felbonthatja a szerződést, vagy akár módosíthatja is.

Fentiek igazolják ezért azt az állítást, hogy a banktevékenység során létrejövő jogviszonyok jellegét keletkezésüknek módja meghatározza.

3. Ezek után az a további — mégpedig kétségtelenül rendkívül problematikus — kérdés, hogy a jogviszony jellegét meghatározó keletkezési mód a jogviszony jogágba való tartozását is meghatározza-e. Ez a kérdés valóban e cikk legvitathatóbb része.

A bankszámlaszerződési jogviszony jellegét meghatározza az a körülmény, hogy a bankszámlaszerződés megkötésére jogszabályi (mégpedig pénzügyi jogágba tartozó jogszabály) parancsa folytán kerül sor, de kérdéses, hogy ennek következtében a bankszámlaszerződési jogviszony pénzügyi jogviszony lesz, vagy mert a felek szerződést kötnek polgári jogviszony.

Szükségesnek tartom előrebocsátani, hogy az e témakörben ezideig állásfoglalók egyöntetűen vallják: a szerződéskötés már önmagában véve polgári jogviszonnyá teszi a bankszámlaszerződési jogviszonyt, s ezen mit sem változtathat az a körülmény, hogy mind a bank, mind a gazdálkodó szerv a jogszabályi parancs következtében erre a szerződéskötésre kötelezve van. (Ezt az álláspontot egyébként leghatározottabban dr. Meznerics Iván juttatja kifejezésre „Bankügyletek a szocialista gazdálkodásban" című 1963-ban megjelent könyvében, s a Pénzügyi Szemle 1967. évi 9. számában megjelent „A bankhitel és a vállalati elszámolások jogi szabályozása" című cikkében.)

Az említett álláspont képviselői éles határvonalat húznak a szerződéskötést elrendelő norma és a szerződéssel létrejövő jogviszony között, s mindössze azt ismerik el, hogy a szerződéskötést elrendelő norma pénzügyi jogi jogszabály.

Véleményük szerint a szerződéssel létrejövő bankszámlaszerződési jogviszony a szerződéssel önálló, konkrét jogi létet nyer, s éppen úgy elkülönül a jogviszony kötelező létrehozását elrendelő jogszabálytól mint ahogy ez minden más esetben történik. Azzal érvelnek — s ebben nem vitásan sok igazság rejlik —, hogy valahol meg kell húzni a határvonalat, mert ennek elmulasztása esetén minden összefolyna, s valamennyi jogszabály államjogi jogszabály lenne, annak következtében, hogy végső soron minden szabályozás az alkotmányra vezethető vissza.

Vitába kívánok szállni az előbb vázolt nézetet vallókkal szemben, s azt állítom, hogyha a bankszámlaszerződési jogviszony természetét is alaposan megvizsgáljuk, nagyobb jelentőséget kell tulajdonítani annak a körülménynek, hogy a szerződéskötési kötelezettséget jogszabály, pénzügyi jogi norma írja elő, mint annak, hogy a konkrét bankszámlaszerződési viszony szerződéssel jön létre. Az a véleményem tehát, hogy a jogviszony jellege és természete együttesen már meghatározza a jogviszony jogágba való tartozását is, vagyis a bankszámlaszerződési jogviszonyt nem polgári, hanem pénzügyi jogviszonynak tekintem!

Nézetemmel szemben felvethető, hogy a polgári jog területén is vannak olyan kogens szabályok, amelyek szerződéskötési kötelezettséget írnak elő, de az így létrejövő jogviszonyok mégis polgári jogviszonyok maradnak.

Ez önmagában igaz, de ha ezeknek a jogviszonyoknak természetét összevetjük a bankszámlaszerződési jogviszonyok természetével éppen az az alapvető különbség fog felszínre kerülni, ami nézetemet is megalapozza.

Példaként az elővásárlási jog intézményét említem meg. A Ptk. elővásárlási joggal foglalkozó 376. §-a tipikusan olyan kogens polgári jogi szabály, amely szerződéskötési kötelezettséget ír elő, vagyis az eladót arra kötelezi, hogy adásvételi szerződést kössön az elővásárlásra jogosulttal. Ez a jogszabály ugyanúgy kötelezi az eladót az adásvételi szerződés elővásárlásra jogosulttal való megkötésre, mint a pénzügyi jogi normának számító pénzforgalomról és bankhitelről szóló 37/1967. (X. 12.) Korm. sz rendelet 1. §-a a gazdálkodó szervet a bankkal való bankszámlaszerződéskötésre.

A tartalmi — jogviszonyok természetét meghatározó — különbség mégis rendkívüli. Szabad legyen két alapvető különbségre rámutatni:

a) Amennyiben az eladó figyelmen kívül hagyja a kogens polgári jogi szabályt és az elővásárlási jogot megsértve harmadik személlyel köt adásvételi szerződést, ennek az lesz a következménye, hogy a harmadik személlyel kötött szerződés semmisnek minősül. A kogens polgári jogi szabály figyelmen kívül hagyása tehát polgári jogi szankciót von maga után. Azzal a gazdálkodó szervvel szemben pedig, aki a bankszámla-szerződéskötésre vonatkozó jogszabályt sérti meg nem polgári jogi, hanem pénzügyi jogi szankciót alkalmaznak.

b) Olyan dolog eladása esetén, amelyre nézve valakinek elővásárlási joga van, a dolog tulajdonosa megfontolhatja, hogy egyáltalán kívánja-e azt elidegeníteni, s ha igen milyen formában. Az esetben, ha az elidegenítés formájául az ajándékozást vagy a cserét választja, máris kizárja lehetőségét annak, hogy az elővásárlásra jogosult gyakorolhassa elővásárlási jogát, s megszabadul attól a kötöttségtől, hogy az elővásárlásra jogosulttal legyen köteles adásvételi szerződést kötni. Ugyanezt más szempontból úgy fogalmazhatjuk, hogy a dolog tulajdonosa végső soron a jogszabályi parancs ellenére is csak akkor köt az elővásárlásra jogosulttal adásvételi szerződést, ha azt maga is akarja. Az akarati elem tehát még a ‚kötelezett félnél" sem hagyható figyelmen kívül, minthogy nem hagyható figyelmen kívül egyetlen polgári jogi szerződés esetén sem. (Hangsúlyozom a szerződéses polgári jogviszonyokról van szó és nem polgári jogviszonyokról, mert utóbbinál nem feltétlenül szükséges az akarati elem jelenléte. Lásd pl. a károkozás kapcsán létrejövő polgári jogviszonyokat.)

A bankszámlaszerződési jogviszony esetén a bankszámlaszerződést pedig a gazdálkodó szerv

akkor is köteles a bankkal megkötni, ha azt semmilyen szempontból nem akarja.

Mindezek figyelembevételével az a véleményem, hogy egy olyan típusú jogviszony, mint a bankszámlaszerződési jogviszony — annak ellenére, hogy formálisan kétségtelenül szerződéssel jön létre —, nem lehet polgári jogi. Önmagában az, hogy a *szerződés létrehozása tekintetében* teljesen közömbös a szerződő fél akarata (az már az előző pontokban kifejtettekből következik, hogy ebből a szempontból nem bír jelentőséggel a feleknek a szerződés egyes részleteinek — esetleg éppen lényeges kellékeinek — megállapítására irányuló akarata) és, hogy a jogszabályi utasítás be nem tartása nem is polgári jogi szankciót von maga után, kizárja a polgári jogághoz tartozás lehetőségét.

Nagyon is formális lenne ezek után az a nézőpont, ami a tartalmi szempontokat a formálisak mögé helyezve elsősorban abból vonna le következtetést, hogy a bankszámlaszerződési jogviszony konkrétan szerződéssel jön létre és ezért polgári jogviszony.

Különösen az új mechanizmus szemlélete követeli meg, hogy a kérdéseket ne formálisan, hanem tartalmuk szerint ítéljük meg olyankor is amikor a forma és a tartalom nincs szinkronban.

Egyetlen jogász sem vitatja, hogy a költségvetési hitel annak következtében, hogy azt visszafizetni nem kell, nem bírálható el a hitelre vonatkozó szabályok szerint, annak ellenére, hogy megnevezése formálisan a hitelre utal. Azonban ezt is csak a tartalmi vizsgálat teszi kétségtelenné. Ha pedig e tartalmi vizsgálatot helyezzük előtérbe éppen úgy nem lehet a bankszámlaszerződési jogviszonyt a tényleges szerződés miatt polgári jogviszonynak, mint a költségvetési hitelt elnevezése miatt polgári jogi intézménynek számító hitelnek tekinteni.

A szerződést ilyen körülmények között teljesen formális aktusnak tekintem, amire legfeljebb abból a gyakorlati szempontból lehet szükség, hogy ezen szerződéskötés keretében, pontosabban alkalmával a bank és a gazdálkodó szerv egyéb olyan kérdésekben is megállapodjék, amit már szabad akaratából kíván. Egyébként a szerződés formalitását kifejező álláspontomat támasztja alá az a rendelkezés is, mely szerint a bankszámlaszerződés akkor is létrejön, ha a pénzintézet a féllel egyetértésben a bankszámlát megnyitja és erről a felet írásban értesíti. A bankszámlaszerződés így polgári jogviszonnyá csak azáltal válhatna, ha ilyen szerződéskötési kötelezettséget nem írnának elő, s a gazdálkodó szervekre bíznák, hogy kötnek-e bankszámlaszerződést vagy sem. Ezt pedig nyilvánvalóan az új gazdaságirányítási rendszerben sem lehet a gazdálkodó szervekre bízni.

Nem kívánom elhallgatni, hogy a témát pénzügyi jogászként vetettem fel, de úgy érzem a polgári jog aspektusából is legalább ilyen jelentősége van a kérdésnek, és nem kevésbé fontos, hogy a polgári jogász se tekintsen a polgári jogba tartozónak olyan jogviszonyokat, melyek a polgári jogra egyáltalán nem jellemző szerződéskötésekkel jönnek létre.

Összegezve tehát idevonatkozó álláspontomat, egy adott jogviszony jogágba tartozását keletkezésének módja, vagyis jellege és valódi tartalmának feltárása, azaz természete együttesen határozza meg.

Most már a két legjelentősebb és külön kiemelten szabályozott banktevékenységre konkretizálva azt rögzíthetjük, hogy a hitelezési jogviszony polgári, a bankszámlaszerződési jogviszony pedig pénzügyi jogviszony.

A felvetett probléma szempontjából így az állapítható meg, hogy az új gazdaságirányítási rendszer követelményeit mindenben kielégítő 37/1967. (X. 12.) Korm. sz. rendelet jogelméleti szempontból alapvető változást nem eredményezett; a bank és a gazdálkodó szervek közötti társadalmi viszonyoknak ezideig nézetem szerint pénzügyi jog normáival szabályozott és természetesen pénzügyi jogágba tartozó részét továbbra is a pénzügyi jog normái fogják szabályozni, mint ahogy a polgári jog normáival szabályozott társadalmi viszonyok is polgári jogviszonyok maradnak.

II.

Ezek után rátérek annak vizsgálatára, hogy a bank és a gazdálkodó szerv közötti kapcsolatot létrehozó jogi szabályozás terén, melyik jogág játszik jelentősebb szerepet, foglal el fontosabb helyet, s az új mechanizmus változtat-e a kialakult helyzeten. A kérdés azért jelentős, mert a bank és a gazdálkodó szerv között keletkező társadalmi viszonyok szabályozásában — mint láttuk — pénzügyi és polgári jogi normák is helyet kapnak, s pénzügyi és polgári jogviszonyok egyaránt léteznek.

1. E vonatkozásban szolgáljon kiinduló alapul annak vizsgálata, hogy a bank és a gazdálkodó szerv között keletkező, s természetesen banktevékenységgel összefüggő társadalmi viszonyokat szabályozó pénzügyi és polgári normáknak vannak-e közös ismérvei, illetve ha vannak, ezek milyen jellegűek.

a) Az első közös ismérvet abban látom, hogy *a banktevékenység során létrejövő pénzügyi és polgári jogviszonyokat szabályozó normák egyaránt összefüggésben vannak a magát a banktevékenységet szabályozó normákkal.* Természetesen e vonatkozásban az a legdöntőbb, hogy milyen mérvű az összefüggés. Önmagában az összefüggés fennállását nem nehéz felismerni, hiszen az állam azáltal, hogy szabályozza a bank tevékenységét már lényegileg — legalábbis közvetve — megszabja, meghatározza azt is, hogy a bank a gazdálkodó szervvel milyen vonatkozásban kerülhet további kapcsolatba. Az összefüggés mérvét néhány feltételezett szabályozás vizsgálatával lehet megállapítani. Amennyiben a banktevékenységet szabályozó normák — tegyük fel — mindössze azt mondanák ki, hogy a

banknak hitelezési, pénzkezelési, számlavezetési, stb. tevékenységet kell kifejtenie, nyilvánvalóan a bank és a gazdálkodó szerv kapcsolata sem nyerne szabályozást, azon túlmenően, minthogy hitelezési, számlaszerződési stb. viszonyba kerülhetnek egymással. Az esetben pedig, ha az említett normák minden kérdés rendezését a bankra bíznák, természetesen az sem kerülhetne pontos meghatározásra, hogy a bank és gazdálkodó szerv hitelezési, számlaszerződési stb. kapcsolata részleteiben milyen legyen.

A másik véglet, vagyis a banktevékenység teljes részletességgel történő szabályozásának feltételezésével a bank és a gazdálkodó szerv viszonyában is ennek megfelelő teljes meghatározottságot kell feltételezni.

A példákból így az állapítható meg, hogy a banktevékenység szabályozása *szoros összefüggésben* van a banktevékenység során létrejövő jogviszonyok szabályozásával. És ez az összefüggés szoros akkor is, ha pénzügyi, s akkor is, ha polgári jogviszony szabályozásáról van szó.

A banktevékenységet meghatározó nem kétségesen pénzügyi jogi normák arra irányulnak, hogy a szocialista népgazdaság követelményeinek kielégítése céljából a bank közreműködésével kerüljenek elosztásra, felhasználásra az állam által rendelkezésre bocsátott, vagy más szektorokból a pénzügyi rendszerbe bekerült és az állam által mozgósított ideiglenesen szabad pénzeszközök. Végső soron ugyanezeket a célkitűzéseket szolgálják a jogviszonyokat szabályozó normák is, mégpedig függetlenül attól, hogy pénzügyi vagy polgári jogviszony szabályozásáról van szó. Gyakorlatilag ez azt is jelenti, hogy az állam az említett célkitűzések megvalósítását (mozgósítás, elosztás stb.) nemcsak az alapvetően kogens szabályokkal funkcionáló pénzügyi jog normáinak alkalmazásával segíti elő, hanem a polgári jogi normákat is ugyanennek érdekében használja fel. Ennek kapcsán lényeges annak felismerése is, hogy milyen szempontok döntik el azt, hogy egyes feladatok megvalósítására pénzügyi, vagy polgári jogi normák, módszerek felhasználásával kerüljön sor.

Kétségtelenül a mindenkori gazdasági-pénzügyi politika határozza meg, hogy az említett célkitűzéseket milyen módszerekkel, jogi normák felhasználásával lehet legeredményesebben megvalósítani, s ettől függ az is, hogy az egyes nem vitásan pénzügyi célkitűzéseket, feladatokat ténylegesen milyen jogi normák előtérbe helyezésével oldják meg. A pénzügyi jogi szabályozáson múlik, hogy az általános célkitűzésen belüli egyes részfeladatokat milyen normák felhasználásával valósítják meg. Másképpen fogalmazva: tulajdonképpen pénzügyi jogi szabályok alakítják ki azokat a materiális kereteket, amelyeken belül egyáltalán létrejöhetnek a polgári jogviszonyok, vagyis a pénzügyi jog, pénzügyi politika célkitűzését megvalósító, banktevékenységgel összefüggésben levő polgári jogviszonyok csak a pénzügyi jog akaratával találkozva jöhetnek létre.

2. A közös ismérvek felismerése azonban további jelentőséggel is bír. Itt térek vissza tulajdonképpen a felvetett kérdéshez. Önként adódik az a következtetés, hogy mivel ezek az ismérvek közösek, valamilyen módon nemcsak a bank területén keletkező pénzügyi és polgári jogviszonyokat megteremtő pénzügyi és polgári jogi normákat, hanem ezen normáknak egymáshoz való viszonyát is meghatározzák.

Az esetben pedig, ha ezen a területen a pénzügyi és a polgári jogi normák egymáshoz való viszonya meghatározott, akkor elvileg egymás viszonylatában az egyiknek a másikhoz képest nagyobb vagy jelentősebb, illetve kisebb vagy kevésbé jelentős szerepe is lehet.

Ezzel lényegileg a „vezető jogág" kategóriájának fogalmához jutottunk el, vagyis ahhoz, hogy olyan esetben, amikor egy társadalmi viszonyt két (vagy akár több) jogág is szabályoz, akkor bizonyos szempontból az egyik jogág szerepét a másik (vagy többi) fölé kell vagy legalábbis lehet helyezni.

A „vezető jogág" koncepciójának, létezésének elfogadása esetén pedig a vizsgált területen a már kifejtettek alapján nem lehet vitás, hogy a pénzügyi politika, pénzügyi jog célkitűzéseit megvalósító és a pénzügyi jogi elhatározáson alapuló polgári jogviszonyokat létrehozó polgári jog szerepe kisebb jelentőségű mint a pénzügyi jogé. Ez így volt ez ideig, s nem változhat az új gazdaságirányítási rendszerben sem, függetlenül attól, hogy a jövőben mind több feladatot fognak a polgári jogi módszerek felhasználásával megvalósítani. A kérdés lényege ugyanis az, hogy a polgári jog normáinak felhasználására az új mechanizmusban is csak a pénzügyi jog célkitűzéseinek megvalósítására és elhatározása alapján kerülhet sor. A polgári jog bármilyen mérvű előretörése sem eredményezhet tehát változást a jogviszonyok szabályozásának ezen a területén uralkodó jellegzetességén; s a polgári jog — azáltal, hogy minden újabb polgári jogi norma pénzügyi jogi normát is feltételez — nem a pénzügyi jog rovására, hanem csak azzal együtt fejlődhet, erősödhet tovább.

A pénzügyi jogág szerepének „elismerése" egyúttal annak is egy további indokát szolgálja, hogy a banktevékenységgel összefüggő, a bank és gazdálkodó szerv között keletkező polgári jogviszonyok és jogviszonyokat létrehozó polgári jogi normák tanulmányozása — elsősorban célkitűzési és feladatkialakítási szempontból — a pénzügyi jogtudomány vizsgálódási területéhez is tartozzék.

A jövőben a pénzügyi jogtudományra is vár a banktevékenységgel összefüggő problémák generális megoldása, de ez a polgári jogi módszerek egyre gyakoribb alkalmazása következtében a polgári jogtudomány művelőivel való eddiginél szorosabb együttműködést is igényli.

Szentiványi Iván

Háromarcú szabadalom

Vitás kérdések a szabadalmi anyagi jog köréből

I. A szabadalom lényege

A szabadalmi jog alapvető és legdöntőbb kérdése a szabadalom fogalmának a meghatározása. Ettől függ a szabadalmi jogosultság tartalma, alkalmazásának a köre, érvényesülése és érvényesülésének a határa. Ha a fogalmi elemeket (újdonság, haladó jelleg, iparszerű felhasználás, szabadalmi elsőbbség stb.)[1] mélyebben megvizsgáljuk, akkor kétségtelenül a szemünk elé tűnik, hogy a *szabadalmi védelem alatt álló találmány létrejöttében, megvalósulásában és hatásában komplex jelenség, háromarcú valóság. Nevezetesen: technikai, közgazdasági és jogi arculata van.*

1. A technikai oldal

Kiindulópont a szabadalom technikai, műszaki-tudományos oldala. A találmány alapja a a műszaki tudományok fejlődése. A találmány eredménye is a műszaki ismeretek bővülésével jár. Természetesen nem bármiféle technikai feladatmegoldás tekinthető találmánynak. A felfedezésnek *alkotó jellegű szellemi munkának* kell lennie. Ezért a találmánynak minősülő műszaki megoldás tartalmi ismérveként a közkeletű *újdonság* követelményének a megjelölése helyett helyesebbnek látszik az *alkotó jelleg* kihangsúlyozása. Az alkotó jelleg ugyanis magában foglalja az újdonság ismérvét is. Az alkotás, a szellemi alkotómunka mindig valami újat, ismeretlent hoz létre. Ezért beszélünk teremtő gondolatról. Az alkotás a technika területén új műszaki módszerek, eljárások, megoldásoknak magasfokú szellemi munkával történő létrehozása. Több az egyszerű újdonságnál. Minőségileg más. Új technikai módszerek, eljárások létrejöhetnek az eddigi műszaki ismeretek szokásos felhasználásával is, szerkesztés, tervezés útján. A szerkesztés, a tervezés azonban még önmagában nem jelent technikai felfedezést, találmányt. A találmánynak minőségileg kell újnak lennie. Olyannak, ami a szakember számára sem volt kézenfekvő, nem szokásos következménye az eddigi ismeretek felhasználásának, tantételek, elvek alkalmazásának. Ezt jelenti az a többletkövetelmény, hogy alkotó jellegre van szükség, ami fokozott szintézist, koncentrációt, a gondolkodás rendkívül sokrétű racionális oldalán kívül termékeny fantáziát, igen erős válogató kritikai érzéket és intuíciót is feltételez.

A találmány — legalább is viszonylagosan és bizonyos vonatkozásban — mindig rendkívüli, mindig *forradalmi* jellegű. Nem a megszokott úton jár, nem az egyszerű folytatása az eddigi technikai tevékenységsornak. Ez a körülmény okozza azt, hogy sokan jelentős szerepet tulajdonítanak a találmányok területén a *véletlennek*. Az ilyen nézet azonban — véleményem szerint — lényegében a feltalálói munka mint racionális szellemi tevékenység tagadását jelenti. Valójában az új technikai felfedezések soha nem születtek és soha nem születnek teljesen véletlenül. Nem lehet véletlennek tekinteni a rendkívüli képességű szakember elméjében hirtelen felvillanó új gondolatot, ötletet. — Kétségtelen, hogy vannak esetek, amikor bizonyos kutatómunka eredménye egészen más lesz, mint amit a kutató előre elgondolt, elképzelt, megtervezett. Ilyenkor sem lehet azonban az eredményt egyszerűen a véletlen játékának tekinteni. Hiszen egyrészt többnyire hosszadalmas, céltudatos kutatómunka előzi meg, másrészt a véletlen által felszínre hozott hatások, lehetőségek jelentőségének a felismerése és felhasználása, értékelése és alkalmazása is rendszerint további alkotó jellegű szellemi tevékenységet igényel.

2. Közgazdasági oldal

Az alkotó jellegű szellemi munka által létrehozott minőségileg új, a technikai ismeretek eddigi megszokott útjától eltérő módon létrejött műszaki eredmény önmagában még nem tárgya a szabadalmi védelemnek. A technikai feltételeken túl a szabadalom keletkezésének közgazdasági feltételei is vannak. *Közgazdasági feltétel,* hogy legyen olyan *társadalmi szükséglet,* amelynek a kielégítésére a találmány hivatott, hogy az eddigi módszereknél, eszközöknél hatásosabban elégítsen ki valamely szükségletet, illetve új szükséglet kielégítésére legyen alkalmas, azaz *haladó jellegű* legyen. Gyakorlati jelentőséggel rendelkezzen, alkalmas legyen gyártási vagy egyéb eljárásra. Szolgálja az árutermelést vagy egyéb áru jellegű emberi életszükséglet kielégítését. Ezért bármiféle jelentőségű technikai felfedezést képezzenek, nem szabadalmazhatók azok a tantételek, elvek, amelyek önmagukban közvetlen árutermelésre és egyéb anyagi életszükséglet kielégítésére nem alkalmasak. Közgazdasági szempontból egy technikai felfedezés csak akkor jelentős, ha alkalmazásának, felhasználásának a feltételei megérettek. Így pl. a gőzenergiát gyakorlati felhasználása előtt már hosszú idővel ismerték. Ennek a felismerésnek azonban nem volt meg a felfedezés nagyságához mért jelentősége, mert hiányoztak a gyakorlati felhasználás feltételei.

A közgazdasági feltételek érvényesülése révén válik a találmány hasznosíthatóvá, értéke-

[1] A szabadalmi jogosultság egyes fogalmi elemeivel más szempontok szerint részletesen foglalkozik *szerző* Szabadalmi ügyek a bíróság gyakorlatában című tanulmánya. — Magyar Jog, 1967. évi 6. szám, 357—360. old.

síthetővé. Ez az oka annak, hogy vannak akik a találmányt már keletkezésében *árunak tekintik.* Véleményem szerint ez az álláspont erősen vitatható. Az *alkotó jellegű gondolat nem lehet áru,* hiszen elidegeníthetetlen, elválaszthatatlan a gondolkodótól. Egyéniségének, személyiségének az integráns része. De ez a gondolat felhasználható bizonyos gazdaságilag hasznos célra. Ezáltal *a gondolat eredménye, produktuma termelőerővé is válhat.* És mint ilyen ez a hasznos eredmény értékesíthető, a gazdasági forgalomtárgya lehet áruk módjára. Véleményem szerint azonban a találmány ennek ellenére sem azonosítható az áruval, az áruforgalom tárgyát képező termékkel és más anyagi értékű szolgáltatásokkal. A találmányi gondolat hasznosítása esetén az áruviszonyok leglényegesebb jellegzetessége hiányzik. Nevezetesen az, hogy az áru értékét az újraelőállításához társadalmilag szükséges munkamennyiség határozza meg. *Találmány újraelőállításáról nem lehet beszélni.* A találmány mindig egyszeri: nem reprodukálható. Kétségtelen, hogy vannak esetek, amikor ugyanazt a műszaki megoldást többen is felfedezik — egymástól függetlenül. Ilyenkor azonban ugyanannak az eljárásnak az újbóli felfedezése nem tekinthető az előző találmány reprodukálásának. Mindkét megoldás önálló, egymástól független alkotómunka. Az alkotó jellegű szellemi munka sajátossága, hogy nem mérhető össze, ezért a társadalmilag szükséges munkamennyiség meghatározására nincs lehetőség. Ugyanígy van ez az egyéb alkotó jellegű szellemi munkánál. Ki gondol egy Munkácsy-kép vagy egy Petőfi-vers újraelőállításához társadalmilag szükséges munkamennyiség meghatározására. Egy sorban, egy ecsetvonásban esetleg benne van a költő, a művész egész élete. Ugyanígy egy *feltalálói invenciózus gondolat létrejöttéhez szükség van az alkotó eddigi egész munkásságára,* szakadatlan tevékenységére. Ki lenne képes ezt felmérni.

Kérdés azonban, hogy ezek szerint mi adja a szellemi alkotómunka értékét, hogyan lehet ezt mérni, díjazni. — A találmányok esetében a következőkre kell rámutatni: A találmány, a műszaki alkotómunka sajátságos helyet foglal el a szellemi alkotások körében. Ugyanis a találmány célja mindig gyakorlati: válamely gazdasági cél megvalósítására irányul. Ezért az értéke is ehhez a *megvalósítással elért gazdasági előnyhöz* igazodik. Bár gyakorlatilag még tőkés viszonyok között is erősen kivételes, mégis lehetőség van arra, hogy a feltaláló a találmányát saját maga hasznosítsa. Ilyenkor a feltalálói alkotómunka anyagi haszna az a gazdasági előny, amit a megvalósítás eredményez. Ha a feltaláló a találmányát értékesíti, illetve más részére a találmány hasznosítását engedélyezi (licencia), akkor a feltaláló és a megvalósító osztoznak ebben az előnyben. Tehát a találmány értéke közgazdasági szempontból ilyen esetben is a megvalósítással elérhető gazdasági előnyhöz igazodik. A feltaláló részesedése ebből az előnyből az *elosztási viszonyok* egyik formáját képezi. A találmány azonban azáltal, hogy szabadalom tárgyává válik, gazdasági szempontból *elkülönül az alkotó, a feltaláló személyétől.* Szabadalmi jogot szerezhet az is, aki nem feltaláló. Ez történhet a szabadalmi jogosultság átruházásával, örökléssel. Szolgálati találmány esetén pedig már eredetileg is a munkáltató szerzi meg a szabadalmi jogot. A szabadalom, illetőleg annak a gyakorlása (licencia) forgalom tárgya lehet, értékesíthető, árubabocsátható. Ilyen esetben a szabadalom értékét a piac értékítélete határozza meg, a szabadalom értékesítése az árucsereviszonyok keretei között bonyolódik le. Azonban elvitathatatlan, hogy egészen sajátos természetű árucsereviszonyról van szó, amely elválaszthatatlan a szabadalmi jogosultság engedélyezésétől. A szabadalom ugyanis lényegében a jog által biztosított monopolhelyzet, és ez a monopolhelyzet adja azt a gazdasági előnyt, ami az értékesítés alapja. Ez a tényező azonban már átvezet a szabadalom harmadik arculatának a vizsgálatához.

3. *Jogi oldal*

A szabadalom létrejöttének harmadik lényeges feltétele, hogy jogrendszerünk a találmányt ismerje el és sajátos *jogi védelemben* részesítse. A találmányok védelmének a feltétele a jog által megkövetelt szempontok érvényesülése. Ezeknek a szempontoknak a foglalata a szabadalom intézménye. A szabadalom kifejezetten jogi jellegű intézmény, amely igen fontos szerepet tölt be és töltött be a technika fejlődésében. Sajátos példája ez annak, hogyan szolgálhatja a jog a maga eszközeivel a haladást. — Mi a szabadalom lényege? — A jogrendszer megfelelő bejelentési, megvizsgálási eljárás lefolytatása és a találmány műszaki leírásának a nyilvánosságra hozatala esetén meghatározott időre kizárólagos gyakorlási, felhasználási jogot biztosít a feltaláló, illetve jogutóda részére azzal a további feltétellel, hogy a védelmi idő eltelte után a találmány közkinccsé válik.

A *szabályozás jogi természetének* a megítélése nem egyértelmű sem a szocialista, sem a nemszocialista államok jogászainak a körében. Világhy professzor[2] a szellemi alkotások védelmének alapvető ismérveként azt tekinti, hogy a jogi szabályozás nem áruviszonyokra, hanem elosztási viszonyokra vonatkozik. Véleményem szerint ez a meghatározás túlságosan leegyeszerűsíti a kérdést, és nem is sajátosan jogi ismérvekre épít. Fenti fejtegetések is rámutattak arra, hogy az elosztási viszonyok közé való tartozás a találmányoknak nem jogi, hanem közgazdasági oldala. Emellett az elosztási viszonyból még nem következik a jogi szabályozás módja, a jogi szabályozás elosztási viszony esetén is különböző módon történhet. A szellemi alkotással kapcsolatos elosztási viszonyok sza-

[2] Világhy Miklós — Eörsi Gyula: Magyar polgári jog, II. kötet 232. old.

bályozhatók lennének pl. a munkajog keretei között is. Elvileg elképzelhető olyan szabályozás, amely szerint a szolgálati találmány feltalálóját kizárólag a munkadíjra vonatkozó rendelkezések szerint lehet díjazni. A találmányokra vonatkozó érvényes rendelkezéseink azonban nem ezt az utat választották. Jogrendszerünkben *a szabadalmi jog mint a szellemi alkotások jogának egyik ágazata a polgári jog körébe tartozik.* A polgári jog jellemző vonása, hogy a társadalom anyagi és kulturális szükségleteinek a kielégítését az emberek és a jogi személyek mint jogalanyok akaratának és egyenlő jogi helyzetének az elismerése útján valósítja meg. A polgári jogon belül ennek a jogintézménynek a további elhelyezkedése vitatott. Véleményem szerint a szabadalmi jogot *nem lehet azonosítani a tulajdonjoggal,* bár szerkezetileg kétségtelenül sok a hasonlóság. A tulajdonjoggal egyezően a szabadalmi jog is abszolút jellegű, másokat kizáró jogot ad a feltaláló, illetve jogutódai részére. Eltérés azonban, hogy a tulajdonjog a természet tárgyai feletti uralmat kívánja biztosítani. A tényleges helyzet elismerésével, de esetleg attól függetlenül, illetve a tényleges helyzettel szemben a jog eszközeivel teremt kapcsolatot a természeti tárgy és az ember között. Ezzel szemben a szellemi alkotásokhoz fűződő jog nem tapad ilyen természeti tárgyhoz Az alkotó gondolat a jogi rendezéstől függetlenül is az egyénhez tartozik, az ember integráns része. A jog a szellemi alkotások védelme esetén nem elsajátítást biztosít az egyén számára a természet tárgyain. Ellenkezőleg: ez a jogi rendezés a természet törvényénél fogva az *egyén kizárólagos birtokát képező gondolatot kívánja hasznosítani a társadalom számára,* természetesen az egyén megfelelő védelmének a biztosításával.[3]

A szabadalmi jog tehát jellegét tekintve az ember személyéhez fűződő kizárólagos jogosultságnak a felhasználása a társadalom érdekében, a polgári jog keretei között, a résztvevő felek egyenrangúságának és akaratának megfelelő módon és formában.

II. Vitás elvi és gyakorlati kérdések a szabadalmi jogban

A most vázolt három fő rendező elv véleményem szerint alkalmasnak látszik eligazítani mindazokban a problémákban, amelyek az iparilag értékes alkotások körében felmerülnek.

1. Az ipari titok mint szellemi alkotás

Egyik ilyen újabban egyre többet emlegetett probléma a nyilvánosságra nem hozott műszaki megoldások, gyakorlati ismeretek védelmének a kérdése. Véleményem szerint a nem szabadalmazott műszaki gondolat is állhat a szellemi alkotások jogi védelme alatt. Technikailag lehet alkotó jellegű szellemi munka, közgazdaságilag lehet hasznos. Jogi szempontból mint tudás, mint tapasztalat elválaszthatatlanul kapcsolódik a tudásnak, a tapasztalatnak a hordozójához. Tehát mint személyhez fűződő jog a törvény védelme alatt áll. [Ptk 81. § (1) bek.] A saját gondolatával, tudásával, ismereteivel mindenki saját maga rendelkezik. Saját akaratelhatározásától függ, hogy gondolatait, ismereteit titokban tartja vagy nyilvánosságra hozza, illetőleg másokkal közli. Nyilvánosságra hozatal azt jelenti, hogy saját akaratelhatározásából mondott le értékes gondolatainak a további titokbantartásáról. A gondolatközlés, illetve a gondolat megismerése azonban még nem feltétlenül jelent nyilvánosságrahozatalt, nem feltétlenül jár a titokhoz való jog megszűnésével. Attól függ, hogy milyen jogviszony alapján történik a közlés, illetve a titok megismerése. A feltalálóval vagy jogutódával szerződést kötő felet a szerződéses viszony kötelezi a titoktartásra, a beosztott dolgozót a munkaügyi szabályok, a kívül álló személyt pedig a versenytörvény.

Lehetőség van arra, hogy valaki műszaki ismereteit, tapasztalatait másokkal *szerződéses viszony keretei között* további titoktartás terhe mellett közölje. Ilyen esetben a közölt műszaki tapasztalat jogosulatlan felhasználása, a titok felfedése szerződésszegő magatartást jelent.

Megismerheti valaki az értékes műszaki gondolatot *munkaviszonyánál* fogva. Ilyen esetben a munkaügyi szabályok kötelezik őt a titoktartásra. A műszaki megoldás *üzemi titoknak* minősülhet. A dolgozó köteles az üzemi titkot megtartani. Ezen túlmenően sem közölhet illetéktelen személlyel olyan adatot, amely munkaköre betöltésével összefüggésben jutott tudomására, és amelynek közlése a vállalatra vagy más személyre hátrányos következményekkel járhat.[4]

A munkaviszonyban nem álló személyt a *versenytörvény* kötelezi titoktartásra. A Ptké 95. §-a alapján hatályban fenntartott A tisztességtelen versenyről szóló 1923. évi V. törvény 15. §-ának (1) bekezdése értelmében „verseny céljára senkinek sem szabad a neki elárult vagy a törvénybe vagy a jó erkölcsbe ütköző bármely más módon tudomására jutott üzleti vagy üzemi (eljárási, gyártási) titkot a maga vagy más javára felhasználni." Ezeknek a rendelkezéseknek a gyakorlati alkalmazását eddig akadályozta az a körülmény, hogy a szocialista szervek között versenyre nem volt lehetőség.

---

[3] Természetesen ez nem jelenti azt, hogy az egyén elszakítható lenne a társadalomtól. „Minden szellemi alkotásnak két oldala van: egyéni oldal, hogy mindig valakinek az alkotása, társadalmi oldal, hogy abban az egyéni tevékenységben, amelyet a szellemi alkotó kifejez, végső sorban benne van az egész társadalmi környezet, amely hatást gyakorol rá." — Világhy Miklós: A szellemi alkotások jogi védelmének elvi alapjai a szocialista jogrendszerben. — Állam és Jogtudományi Értesítő, 1960. III. köt. 2—3. sz. 138—167. old.

[4] A Munka Törvénykönyvéről szóló 1967. évi II. tv. 34. § (2) bekezdése és a 34/1967./(X. 8.) Korm. sz. rendelet 38. §-a.

Különösen nem érvényesülhetett a verseny a gyártási eljárások, technológiai módszerek tekintetében. Kötelező volt ugyanis a műszaki tapasztalatok ingyenes átadása a vállalatok között *tapasztalatcsere* formájában. Az újabb rendelkezések — az új gazdaságirányítási rendszer elveinek megfelelően — szakítottak ezzel a szabályozási móddal. A műszaki tapasztalatcsere kötelező ingyenessége megszűnt. Az új műszaki megoldások átadásáért ellenérték jár, illetve köthető ki. Ez az új megoldás tehát lehetővé teszi a versenyt, és így teret nyithat a versenytörvény alkalmazására is.[5]

A most ismertetett kérdéssel kapcsolatban vetődik fel, hogy lehet-e a haladó jellegű műszaki gondolatok védelme során érvényesülő kétféle szempontot, a titoktartást és a szabadalom engedélyezését összekapcsolni. A szabadalom, amelynek fogalmi eleme a nyilvánosságrahozatal, összekapcsolható-e a titkossággal?

A szabadalom egyik fontos ismérve a nyilvánosság. A feltaláló, illetve jogutódja, szolgálati találmány esetén munkáltatója jogosult választani, hogy titokban kívánja-e tartani a találmányt, és így akarja biztosítani a kizárólagos felhasználást, vagy hajlandó-e a nyilvánosságrahozatalra és ennek alapján szabadalmi oltalmat igényel. A nyilvánosságrahozatal által a szabadalom megismerhetővé válik a társadalom tagjai számára. Ez teszi lehetővé, hogy akinek a szabadalom a jogait vagy törvényes érdekeit sérti, az a szabadalmazás ellen felszólaljon, megadott szabadalom esetén annak a megsemmisítését, korlátozását kérje. Ha pedig a szabadalomjogosult nem megfelelő módon hasznosítja a találmányt, akkor a nyilvánosságrahozatal következtében mód van kényszerengedély kérésére.

A szabadalom alapvető célkitűzéseivel áll ellentétben a *szabadalom titkossága.* Ezért erősen vitatható, hogy az új szabadalmi jogszabály megalkotása során fenntarthatók-e — honvédelmi érdekű találmányok kivételével — a titkos szabadalmakra vonatkozó rendelkezések. — Egyébként a titkos szabadalom a gyakorlatban már többször állította a bíróságokat megoldhatatlan probléma elé. Ugyanis szabadalom megsemmisítése vagy korlátozása iránti pernek titkos szabadalom esetén is helye van. Kérdés azonban, hogyan lehet a titkosság fenntartása mellett a pert, a bizonyítási eljárást lefolytatni? — Hogyan lehet a felek részére kézbesítendő ítéletben a tényállást megállapítani a titkosság megsértése nélkül? — Másrészt hogyan lehet a felperes részére a perben őt megillető jogokat biztosítani, ha vele szemben a szabadalom tartalma titokban tartandó? — Ezek áthidalhatatlan gyakorlati problémák, amik az elméletileg is tarthatatlan titkos szabadalom intézményének az eltörlését indokolják.

2. Az új növényfajták jogi védelme

Napjaink egyik legproblematikusabb kérdése a nemesített növényfajták jogi oltalma. Az *1961. évi párizsi egyezmény* lehetőséget ad arra, hogy a tagállamok a szabadalom keretei között vagy sajátos oltalmi jogcím elismerésével védjék a növénynemesítő érdekeit. Magyarország még nem csatlakozott az egyezményhez. Nálunk a gyakorlatban és az elméletben egyaránt vitás, hogy helyes-e az új növényfajták szabadalmi védelmét lehetővé tenni, vagy célszerű inkább valami sajátos külön jogvédelmet alkalmazni. Jelenlegi jogi szabályozásunk mindkét védelmet ismeri. Egyrészt ugyanis *vannak külön, speciális jogvédelmet biztosító rendelkezések.*[6] Ez a védelem azonban nem teljes. A *növénynemesítésre* vonatkozó jogi szabályozás elsősorban adminisztratív intézkedéseket tartalmaz: az új növényfajták minősítése is ezt a célt szolgálja. A nemesítőt csupán jutalomban részesíti. Az új növényfajta megalkotójának kizárólagos felhasználási jogai nincsenek. Másrészt *elvileg szabadalmaztatásra is van lehetőség.* Szabadalmi törvényünk kifejezetten nem zárja ki az új nöyényfajták szabadalmaztatását. Gyakorlatilag azonban erre eddig csak kevés esetben került sor. Van olyan vélemény és álláspont is, hogy az új növényfajták szabadalmaztatására nincs lehetőség.[7]

Megkísérlem ezt a problémát is a bevezetőben vázolt hármas rendező elv tükrében vizsgálni, és így keresni a probléma megoldását.

Az új növényfajták kidolgozása is *alkotó jellegű* szellemi munkát igényel. Nagy jelentősége van itt is a kísérletezésnek, az aprólékos, türelmes, pontos kutatómunkának. De mindez önmagában nem elegendő, szükség van alkotó jellegű tevékenységre, olyan erőkifejtésre, amelynek az eredménye kézenfekvő módon előre nem számítható ki. A személyhez fűződő jogok fokozott védelme tehát indokolt. Az új növényfajták kidolgozásának a *gazdasági haszna,* közgazdasági jelentősége is elvitathatatlan. Elvileg tehát a szabadalom engedélyezése indokolt. Kérdés azonban, hogy gyakorlatilag van-e olyan *jogtárgy,* amire nézve a szabadalom megadható, és mi ez. Szabadalomban részesülhet valamely eljárás, illetve valamely eljárásnak az eredménye (utóbbinál kivéve azokat az eseteket, amikor a termékszabadalom kizárt). Kér-

[5] Így rendelkezik az Újításokról szóló 57/1967. (XII.19.) Korm. sz. rendelet 14. § (4) bekezdése, amit alkalmazni kell az 58/1967. (XII. 19.) Korm. sz. rendelet 3. §-a folytán a találmányok díjazására is.

[6] Az új növény- és állatfajták állami minősítéséről szóló 21/1968. (VI. 21.) Korm. számú rendelet és a 21/1968. (VI. 21.) MÉM számú rendelet.

[7] Az új növényfajták jogi oltalmával foglalkoznak a következő tanulmányok: Pálos György: Nemzetközi egyezmény a nemesített növényfajták oltalmáról; Jogtudományi Közlöny, 1968. 106. és köv. old.; Földes Iván: A nemesített növényfajták jogi oltalmának problémája. Magyar Jog, 1967. 535. és következő oldalak; Pálos György: A nemesített növényfajták oltalma. Jogtudományi Közlöny, 1966. 8—9. sz.

dés azonban, hogy az új növényfajtáknál hogyan lehet meghatározni a szabadalmi védelem tárgyát? A növény részesül védelemben vagy a növényi szaporító anyag, esetleg az új növényféle létrehozásának a módja?

A szabadalmi védelem tárgyának a meghatározásánál arra kell tekintettel lenni, hogy ez a tárgy alkalmas legyen a szabadalmaztatásra. Alkalmas legyen közgazdaságilag, technikailag és jogilag. Közgazdaságilag az alkalmasság feltétele, hogy gazdasági értéke legyen, iparszerűen fel legyen használható, reprodukálható legyen. Az új növényfajta *előállítási eljárásánál* ez a feltétel hiányzik. Egy új növényfajta kialakítása hosszadalmas munka, évekre kiterjedő eljárássorozat eredménye. Ennek a reprodukálása, megismétlése nem célszerű, nem gazdaságos. *A konkrét növény és a szaporítóanyag* egyaránt tárgya lehet az árucsereforgalomnak, tágabb értelemben iparszerűen hasznosítható, termeszthető, reprodukálható. Tehát közgazdaságilag elvileg a növény illetve a növényi szaporítóanyag is szerepelhetne a szabadalom tárgyaként. Jogilag azonban a konkrét növény szabadalmi védelme nem lenne indokolt. A növény az iparcikkekkel szemben mindig természeti produktum. A növénynemesítő alkotómunkájának az eredménye csupán a kérdéses növényféle sajátos tulajdonságaiban mutatkozik. Technikailag azonban mindenképpen nehéz a növénynemesítéssel kapcsolatos szabadalmi oltalom módjának a meghatározása. El kell ismerni ugyanis, hogy a szabadalmi oltalom biztosításának bizonyos gyakorlati technikai nehézségei vannak. A növénynemesítés alkotó jellegének, hasznosságának a megítélése sokkal körülményesebb mint az ipari találmányok elbírálása. A növényfajta minősítéséhez semmiféle szabadalmi leírás nem elegendő. Minden esetben szükség van a gyakorlati megvalósításra, sőt folyamatos fajfenntartó nemesítésre. Ezért a találmányi szintet sem lehet a leírás alapján elbírálni. Kísérleti termesztésre, esetleg több évi vizsgálódásra van szükség. Hasonló módon kell eljárni az újdonságvizsgálatnál is. Mindezek szerint növénynemesítés esetén a *szabadalmi leírásnak nem lehet olyan jelentőséget tulajdonítani,* mint az ipari szabadalmaknál. Ezért a növénynemesítéssel kapcsolatos szabadalmi jogosultság engedélyezésének a szabályozásánál mindezeket a szempontokat alaposan számításba kell venni, és bizonyos kivételekre, sajátos eljárásra lenne szükség az új növényfajták szabadalmaztatásához.

3. A gyógyszerekre vonatkozó termékszabadalom

Jelenlegi szabadalomengedélyezési rendszerünk nem teszi lehetővé élelmiszerekre, vegyszerekre, gyógyszerekre *a termék önálló,* az előállítási eljárástól független szabadalmi védelmet.[8] Ennek a jogi rendezésnek keletkezésekor megvoltak az indokai, és ma is jelentős nyomós indokok szólnak az ismertetett körben a termékszabadalom kizárása mellett. A kép teljessége végett azonban nem látszik érdektelennek azoknak a szempontoknak a megvizsgálása sem, amelyek az önálló termékszabadalom bevezetését indokolják. Tudjuk, hogy az utóbbi időben a vegyészet fejlődése hatalmas utat futott be, és a vegyészet egyik gyakorlati alkalmazási területe, a gyógyszerkutatás is szinte hihetetlen eredményeket ért el. A kérdés jelentősége ezért óriási. Valamely gyógyszer kikísérletezése, kipróbálása és bevezetése *hatalmas szellemi munkabefektetést igényel.* Tervszerű és céltudatos kutatásra, kísérletsorozatokra van szükség, amely nem nélkülözheti a pontos mérések és számítások mellett az alkotó jellegű emberi tevékenységet sem. Ezért az eredményhez, mint szellemi alkotáshoz való jog igényt tarthat megfelelő jogi védelemre. Az elkészült gyógyszer gyakorlati jelentősége is elvitathatatlan, fontos emberi életszükséglet kielégítésére szolgál.[9] Hiszen a gyógyítás, az egészség helyreállítása nélkülözhetetlen emberi életszükséglet. Tehát a gyógyszer az ember számára *használati értéket* képez, az emberek hajlandók a gyógyszer megszerzéséhez anyagi áldozatra is. Ezért megvan az a közgazdasági alap, ami a szabadalmi oltalmat gazdaságilag indokolja.

Meg kell azonban vizsgálni azt is, hogy az új gyógyszerek előállítása során mi az a tényező, ami a gyógyszerkutatásba befektetett szellemi alkotómunkát megfelelő módon reprezentálja. Nem lehet vitás, hogy a gyógyszer kémiai előállítási eljárása ezzel nem azonosítható. Kétségtelen, hogy ennek is jelentősége van, kétségtelenül nem mindegy, hogy valamely gyógyszert hogyan, milyen technológiai folyamat alkalmazásával hoznak létre. Ez azonban a gyógyszerkutatás során nem az egyedüli és nem is a legjellemzőbb feladat. A különböző gyógyszerek előállításához szükséges vegyészeti módszerek, eljárások sokszor ismertek. Ilyen esetben ismert módszereknek új célra, új területen való felhasználása, alkalmazása képezi a gyógyszervegyészeti eljárás újszerűségét. További kérdés azonban, hogy ez az újszerű vegyészeti eljárás teljes egészében reprezentálja-e a gyógyszerkutatás során befektetett szellemi alkotómunkát? Lehetséges az is, hogy csupán az egyébként ismert összetételű vegyületnek a szervezetre gyakorolt eddig ismeretlen hatásának a felismerése az alapja az új gyógyszernek.

Kérdés ezért: elegendő-e annak a kétségtelenül fontos gondolatnak az elismerése, hogy bizonyos kémiai módszert, és folyamatokat bizonyos módosításokkal, bizonyos kombinációban alkalmazni lehet gyógyító hatással járó vegyészeti termék előállítására? Véleményem szerint

[8] A találmányi szabadalomról szóló 1895. évi XXXVII. tv. 2. §-ának a 4. pontja szerint.

[9] A gyógyítás mint elsőrendű emberi életszükséglet-kielégítés szerepével foglalkozik *szerző* Az orvosi polgári jogi viszony című könyvében, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1965. 6—7. old.

ez nem elegendő védelem. A gyógyszerkutatás leglényegesebb része annak a felismerése, hogy *bizonyos vegyi anyagok milyen hatást fejtenek ki az emberi szervezetben,* milyen hatások és ellenhatások kiváltására alkalmasak a működő élő anyagban, hogyan kapcsolódnak az emberi életműködéshez, és hogyan befolyásolják azt?

Tehát valamely valóban új gyógyszer létrehozásához nem elegendő a vegyi művelet kidolgozása, az előállítási technika meghatározása. Elsősorban biológiai, élettani vizsgálódásokra van szükség. Sőt ezen belül is a kóros élettani jelenségek természetének a kutatása, gyógyászati, orvostudományi módszerek vizsgálata, alkalmazása, kidolgozása vezethet csak el a kitűzött cél, meghatározott gyógyító hatás létrehozására alkalmas új szer létrejöttéhez.

Kérdés tehát, hogyan lehet jogi eszközökkel védeni, elismerni, honorálni ezt a komplex orvostudományi-biológiai-vegyészeti alkotómunkát? *Ez csak a termék, a gyógyszer jogi védelme útján lehetséges.* A létrejött új gyógyszer összetételére és felhasználási módjára vonatkozó ismeretek reprezentálják elsősorban az egész orvostudományi, biológiai, vegyészeti, illetőleg orvosvegyészeti, farmakológiai és nem utolsósorban klinikai farmakológiai komplex kutatómunkát. A kérdéses vegyi összetételű gyógyszerek technikai, vegyi előállítási eljárására vonatkozó módszerek kidolgozása csak másodlagos. Ezért *elméletileg a gyógyszerekre nézve a termékszabadalom önálló engedélyezése feltétlenül indokolható.*

Más kérdés természetesen, hogy ennek az elvnek a gyakorlati megvalósítása sok egyéb szempont megvizsgálását tenné szükségessé. Így egyáltalán nem hagyhatók figyelmen kívül *a kérdés nemzetközi kihatásai* sem. Így pl. ha a magyar jogi szabályozás elismerné a gyógyszerekre nézve az önálló természetszabadalmat de más — esetleg velünk kereskedelmi kapcsolatban álló országok — nem ismerik el, ez a körülmény esetleg hátrányos helyzetbe hozhatja a hazai gyógyszerkutatókat és gyógyszergyárakat egyes külföldi államok gyógyszerkutatóival, gyógyszergyáraival szemben. Mindezeknek a kérdéseknek a megvizsgálása azonban túlterjed ennek a tanulmánynak a célkitűzésein.

III.

A szabadalom jogintézménye a műszaki fejlődést, technikai haladást és ezen keresztül a társadalom, az emberiség nagyobb boldogulását szolgálja. A népgazdaságunk területén bevezetett új gazdaságirányítási rendszer megköveteli a gazdasági erők fokozott összpontosítását, a legkorszerűbb termelési és technikai eljárások alkalmazását. Növekszik az új műszaki megoldások, a találmányok, a szabadalmak jelentősége.

Szabadalmi törvényünk még a múlt századból ered. Ezért napirenden szerepel szabadalmi jogunk revíziója, új szabadalmi törvény előkészítése. Mindezek a körülmények szükségessé teszik a szabadalmi jog egyes elméleti és gyakorlati kérdéseinek a sokoldalú megvitatását. Ezt a célt kívánja szolgálni ez a tanulmány általánosságban és néhány fontos gyakorlati kérdésben az elméleti alapok felvázolásával és felmerülő vitás kérdések különböző oldalainak a megvilágításával.

Törő Károly

SZEMLE

A kriminológia egyetemi jegyzetének vitája

Hazánkban a szocializmus építésének második évtizedére gyűlt össze az az ismeretanyag, amely a kriminológia önálló új ismeretrendszerének kialakítását lehetővé tette. A fejlődés eredményeként a kriminológia az 1965/66-os tanévtől kezdve a hazai jogi karok tanrendjében kötelező főkollégium szintjére emelkedett. A tananyag alapvető eszköze a jegyzet, amely 1966-ban jelent meg első kiadásban.

Az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Tudományos Bizottsága 1967. május 20-án vitát rendezett a jegyzetről és ezzel összefüggésben a kriminológia egyetemi oktatásáról.

A vitán az Országos Kriminalisztikai Intézet, az Állam- és Jogtudományi Intézet, az Igazságügyminisztérium, a Belügyminisztérium, a Legfőbb Ügyészség, a Legfelső Bíróság, a Központi Statisztikai Hivatal, valamint a három kar (budapesti, szegedi és pécsi) Büntetőjogi és Büntető Eljárásjogi tanszékeinek képviselői vettek részt. Felkérésre az Országos Kriminalisztikai Intézet, az Állam- és Jogtudományi Intézet, az Igazságügyminisztérium, a Belügyminisztérium és a szegedi jogi kar Büntetőjogi Tanszéke küldte meg írásban véleményét a jegyzetről.

Az írásban beérkezett és szóban elhangzott vélemények egyöntetűen hangoztatták, hogy a jegyzet igen hasznos és rendkívül időszerű alkotás, mert magasszínvonalon szintézisét adja a marxista kriminológiai kutatások eddigi eredményeinek. A jegyzet megírása úttörő munkának tekinthető, hiszen a kriminológia marxista nézőpontú művelése más szocialista országokban a hazai törekvésekkel szinte egy időben kezdődött, így csak néhány oktatási céllal megírt tananyag állt a szerzők rendelkezésére. A felszabadulás előtti magyar kriminológiai munkák felhasználható anyagot alig szolgáltattak, mert alapvető koncepciójuk idealista világnézetet, antidialektikus szemléletet tükröz és ma már mód-

szertanilag is meghaladottak. Ezek a megállapítások részben érvényesek az egyébként igen gazdag nyugati kriminológiai irodalomra is. Nemcsak a jegyzet — mint önálló kriminológiai munka — tekinthető úttörő jelentőségűnek, hanem a kriminológiának a tananyagban főkollégiumként való felvétele is. A joghallgatók bűnügyi ismereteit bővíti, szélesíti, ezzel kapcsolatban újtípusú szemléletmód kialakítását teszi lehetővé. A jegyzet a bűnügyi tudományokban eddig kevésbé ismert anyagot foglal magába, mely a hallgatók világnézeti nevelésének szempontjából is igen jelentős. De a jegyzetben foglalt ismeretek nemcsak a hallgatóknak, hanem a bűnügyi gyakorlatban tevékenykedő bíráknak és ügyészeknek, valamint más szakembereknek is hasznos anyagot szolgáltatnak feladataik eredményes megvalósításához.

A vita során többek részéről felmerült az igény, hogy a jogi karok oktatói dolgozzák ki a kriminológia különös részét, amely a kötelező tananyagon túl az érdeklődő hallgatók számára lehetővé tenné az elmélyültebb ismeretszerzést, valamint a gyakorlati szakemberek is hasznosíthatnák ezt a művet kézikönyvként. A munka elkészítéséhez több szerv — adatok szolgáltatásával — segítségét ajánlotta fel.

A hozzászólók elismerőleg nyilatkoztak a jegyzetben található jól kiválasztott példákról, amelyek megfelelő elhelyezése igen nagy mértékben növeli a jegyzet tudományos hitelességét.

Főleg részletkérdésekben hangzottak el bíráló megjegyzések. Így többek között felmerült, hogy a jegyzet több olyan fogalmat is érint, amelynek lényegét nem fejti ki. (Pl. „Sztohasztikus kapcsolatok", vagy a „sein" és „sollen" problémája.) A szerzők a válaszadás során elmondották, hogy a jegyzet anyaga számít a hallgatók addig megszerzett ismereteire, hiszen a kriminológia oktatására a IV. tanévben kerül sor, ezért mellőzték a jegyzetben néhány fogalom teljes kifejtését.

Szinte minden hozzászólás érintette a jegyzet terjedelmének kérdését. Egyöntetű vélemény alakult ki arra vonatkozóan, hogy a kriminológiai kutatások eddigi eredményeit tekintve néhány lényeges kérdés hiányzik a jegyzetből. (Pl. a bűnözés és a prostitúció összefüggése.) A szerzők arra hivatkoztak, hogy az egyetemi tananyag terjedelmét kötelező erővel határozza meg a tanterv, s mivel a kriminológia féléves tárgy, így terjedelme a jelenlegit nem haladhatja meg.

A jegyzet történeti részét az a bírálat érte, hogy az aránytalanul keveset foglalkozik a hazai, valamint a többi szocialista ország kriminológiai tudományának a fejlődésével és a jelenlegi kutatások eredményeivel. A szerzők itt is a terjedelem kötöttségére hivatkoztak, valamint arra, hogy a jegyzet elveiben a szocialista kriminológiai kutatásokra épül és szükségtelennek látszik a fentiek külön kifejtése a történeti részben.

A jegyzetvita fő tartalmát az alábbi kérdések adták:

a) a tudományos állásfoglalás szükségessége vitatott kérdésekben; *b)* a bűnözés dinamikája; *c)* a bűnözés szükségszerűsége a szocialista társadalom viszonyai között és összefüggése a szocialista társadalom strukturális elemeivel; *d)* a kriminálmorfológia és az igazságügyi statisztika viszonya; *e)* a kriminológia és a megelőzés problémája

Ad a) A vita során felmerült a kérdés, hogy az egyetemi oktatás során helyes-e az olyan megoldás, amely szerint a hallgatók a rokon tárgyak tanulása közben ugyanazon kérdések tárgyalásánál eltérő, esetleg ellentétes álláspontokkal ismerkednek meg. Egyetértés alakult ki a jelenlévők között abban, hogy a hallgatóknak lehetőleg meg kell ismerkedni a tudományosan még kiforratlan kérdésekkel is és ezek tanulmányozása közben helyes, ha megismerik az egymástól eltérő nézeteket. Ez önálló gondolkodásra serkent, mely elősegíti a tananyag mélyebb elsajátítását.

Ad b) A szerzők a jegyzet VII. fejezetében részletesen elemzik a bűnözés dinamikáját a szocialista társadalmi viszonyok között. A vita során felmerült a kérdés többoldalú elemzésének igénye. Többen rámutattak, hogy az említett fejezetben kifejtettekkel alapjában egyetértenek, azonban a „bűnözés szocialista viszonyok között való csökkenő tendenciájának" tételét több oldalról kellett volna bizonyítani. A tendenciával ellentétesen ható tényezőket (gazdasági, szervezési, irányítási problémák, népesség alakulása, válások növekedése stb.) jobban ki kellene emelni. Nagyobb hangsúlyt lehetne adni az ún. rejtett, illetve fel nem tárt bűnözésből, valamint a fegyelmi úton és a társadalmi bíróságok által elbírált ügyekből leszűrhető tapasztalatok általánosításának is. A bűnözés általános csökkenő tendenciájának bizonyítására helyesnek látszanék a hazai adatok mellett néhány hasonló feltételekkel rendelkező kapitalista ország (pl. Dánia) bűnözési dinamikáját is bemutatni.

A szerzők a válaszadásnál a fenti kérdést értékelve hangsúlyozták, hogy két dolgot kell egymástól elválasztani, mégpedig egyrészt a bűnözés *létezésének*, másrészt *változásának* okait. Mindkét irányban további kutatásokra van szükség. Megjegyezték továbbá, hogy a vizsgált jelenségek közül az 1951—52-ben mutatkozó sokat vitatott számbeli emelkedés nemcsak a büntető politika bizonyos torzulásának az eredménye, hanem társadalmi igény jelentkezését is kifejezi a büntető felelősségrevonás reformizálása iránt. A jelenlegi emelkedés a jegyzet szerint „mindenek előtt önző, individualista tendenciákra vezethető vissza". A szerzők szerint lehetséges, hogy a jegyzet ezt a reálisnak tűnő megállapítást túlhangsúlyozta.

Ad c) A szocialista büntető jogtudományok korábbi álláspontjával szemben a kriminológia jegyzetben egyértelműen fejeződik ki az a nézet, hogy a bűnözés a szocialista társadalmi viszonyok jelenlegi fejlődési szakaszán is még szükségszerű és tömegjelenség. Egyes hozzászólók az említett tételt nem látják eléggé bizonyítottnak. Szerintük kétségtelen ugyan, hogy vannak olyan jelek, amelyek arra engednek következtetni, hogy a bűnözés okai a szocialista körülmények között is megtalálhatók, de ma még ez a tétel csak hipotétikusan állítható fel, a kriminoló-

gia jelenlegi kutatásai még nem bizonyították ezt teljes mértékben.

A szerzők válaszaikban a bűnözésnek a társadalmi viszonyok strukturális elemeivel való összefüggésére hivatkoztak. (Pl. a termelés színvonala, a magántulajdon létezése, a munka szerinti elosztás rendszere, vagy a jelenlegi lakáshelyzet szükségszerűen eredményez némi társadalmi igazságtalanságot). A hozzászólók közül többen igazolva látták a szerzők megállapításait és külön méltányolták a jegyzetben e vonatkozásban is megnyilvánuló bátor, őszinte hangot; hangoztatták, hogy a bűnözés okait nem elég csak felismerni, hanem beszélni is kell róluk, mert az okok széles körű ismerete elősegíti azok hatásának korlátozását, illetve felszámolását.

Ad d) Többen megemlítették hozzászólásaikban, hogy a jegyzet alapján nem látják tisztázottnak a kriminológia és az igazságügyi statisztika viszonyát.

A szerzők szerint a kriminálmorfológia egyik feladata a bűnözés mozgásának és változásának kriminológiai vizsgálata a bűnözés megelőzése és okainak megszüntetése érdekében. E mennyiségi adatok feltárása az igazságügyi statisztika feladatát képezi, de a kriminológia feladata a számadatok által feltárt jelenségek a tudomány általános szintjén történő értékelése, magyarázata és a belőlük szükséges következtetés levonása. A kriminológiai vizsgálatok alapját azonban a statisztika egzakt adatai adják, amikor a bűnözés statikus és dinamikus vizsgálatára kerül sor, valamint amikor a bűnözők nem, kor, foglalkozás, lakhely, stb. szerinti összetételét kell vizsgálat tárgyává tenni kriminológiai szempontból. Tehát az igazságügyi statisztika nem része a kriminálmorfológiának, az utóbbi az előbbi önálló tudományosságát nem érinti, hanem annak anyagát hasznosítja a saját szempontjait figyelembe véve. Sor kerülhet azonban önálló kriminológiai adatgyűjtésre valamely vizsgálat során, ilyenkor a kriminológia a statisztikai módszereket használja fel, de az ilyenfajta vizsgálat sem érinti az igazságügyi statisztika önálló létjogosultságát.

Ad e) A vita során a legtöbbet a megelőzés és a kriminológia kapcsolatával foglalkoztak a hozzászólók. A jegyzetben tekintélyes részt kap a megelőzés kérdésköre. Az ott tárgyaltakat két lényegesebb bírálat érte. Az egyik szerint a jegyzet e része túl általános megfogalmazásokat tartalmaz, a másik szerint a megelőzés főirányait nem határozta meg helyesen akkor, amikor azokat a szabálysértések és a kisebb súlyú bűncselekmények vonatkozásában jelölte meg.

A szerzők az első észrevétellel kapcsolatban megjegyezték, hogy a hallgatóknak egységes, egész koncepcióra van szükségük ahhoz, hogy a megelőzés jelentőségét kellőképpen értékeljék. Viszont az „általános" szintjén kellett maradniok, mert a jegyzet terjedelmének kötöttsége nem tette lehetővé a részletek kidolgozását. A kriminológia feladata — éppen úgy mint a többi bűnügyi tudományé — első sorban a bűncselekmények megelőzésének kimunkálása. És ez kitűnik a jegyzetből. A megelőzés érdekében kifejtendő általános feladatok meghatározásán túl a jegyzet konkrétan körülírja azt a területet, ahol leginkább a kriminológia szolgálhatja a megelőzést. (A bűncselekmények okainak és feltételeinek feltárása az egyes bűncselekményeknél, valamint társadalmi szinten a bűnözés egészénél.)

Ami a megelőzés fő irányait illeti, a szerzők véleménye szerint abból kell kiindulni, hogy a megelőzés nem korlátozódhat a bűncselekmények elkövetésének megelőzésére. A bűnmegelőzés ennél jóval szélesebb körű és a hangsúly a bűncselekmény elkövetése előtti időpontra tehető, azaz az antiszociális személyiség kialakulása, okainak és körülményeinek vizsgálatára. Ezért van jelentőségük a megelőzés szempontjából a szabálysértések — és a kisebb súlyú bűncselekmények vizsgálatának. Ugyanis ezek a cselekmények már jelzik, hogy elkövetőik személyiségének alakulásában antiszociális vonások fellelhetők. Nem tartják a szerzők elfogadhatónak azt a felfogást, amely szerint a szabálysértéseknek semmi köze nincs a bűncselekményekhez. Szerintük az esetek jelentős százalékában olyan szoros az összefüggés, hogy csak konkrét eset egyedi sajátosságaira figyelemmel állapítható meg, hogy a cselekmény szabálysértésnek, vagy bűntettnek minősül-e.

Hansúlyozták a szerzők, hogy a jegyzet a bűnmegelőzés fő irányairól beszél, amikor fokozott figyelemre hív fel a társadalomra kisebb fokú veszélyt jelentő cselekményekkel kapcsolatban. Ez nem jelenti azt, hogy a megelőzés szempontjából mellőzni kívánja a legsúlyosabb bűncselekmények vizsgálatát, hanem, hogy a megelőzés érdekében kifejtett tevékenység a gyakorlati tapasztalatok alapján több eredményre vezet, ha még akkor foganatosítják, amikor kisebb súlyú bűncselekményekről, vagy szabálysértésről van szó, mint később. Másrészt a kisebb súlyú, a társadalomra kevésbé veszélyes cselekmények száma lényegesen nagyobb, mint a súlyos bűncselekmények száma, így a megelőzésre vonatkozó tevékenység eredményesebb lehet számszerűségét tekintve is.

A részletekbemenő, alapos vita alkalmat adott a kriminológiai szakemberek nézeteinek kicserélésére. Egyesek többször is felszólaltak, hevesen védve álláspontjukat. Noha néhány kérdésben nem sikerült azonos álláspontot kialakítani, a vita során számos probléma tisztázódott, s ez jelentős mértékben elősegíti a kriminológia hazai tudományának további fejlődését. A vita lehetővé tette továbbá, hogy az egyetemi oktatás során a kriminológiai előadások témakörét más szakemberek véleményének és tapasztalatainak figyelembevételével alakítsák ki az oktatók. A vita végül egy esetleges bővített kiadású jegyzet megírásához hasznos tapasztalatokat adott a szerzők számára.

Gönczöl Katalin

TUDOMÁNYOS FOKOZATOK ODAÍTÉLÉSE

I. Doktori fokozat

Nagy László „A vállalat anyagi felelőssége a munkaviszony keretében okozott kárért" című doktori értekezését 1966. november 23-án védte meg. Az értekezés oppo-

nensei Szászy István MTA lev. tag, Weltner Andor az állam- és jogtudományok doktora és Csanádi György az állam- és jogtudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy Nagy László értekezésének témaválasztása hézagpótló a szocialista jogi irodalomban. Az első átfogó munka, amelynek célja a munkajogi anyagi felelősség rendezésének és egységes elvi alapjainak meghatározása. A munka nagy érdeme, hogy sikerült igazolnia, hogy a vállalat és a dolgozó anyagi felelőssége lényegében egy munkajogi jogintézménynek tekinthető, az elméleti és a gyakorlati problémák közös elvi alapból kiindulva oldhatók meg. A szerző több vonatkozásban dogmatikailag és gyakorlatilag egyaránt megfontolásra érdemes, nagyon hasznos következtetésekre jut az elmélet, a jogi szabályozás és a bírói gyakorlat továbbfejlesztése érdekében. A disszertáció különös elismerésre méltó tudományos felkészültséggel megírt munka és a problémák nagy részére választ is ad, sok esetben újszerűen. A részletkérdésekben is értékes fejtegetésekkel gazdagítja a kérdés irodalmát. Következtetései általában helyesek, okfejtései világosak és javasolt megoldásai közül nem egy máris átment a gyakorlatba. A disszertáció anyagfeldolgozása mintaszerű. Igen nagy jogszabály és bírói ítéletanyagot dolgozott fel, a kérdés megközelítően teljes szocialista irodalmával együtt. Mindezt jó elrendezésben, mélyreható igen alapos elemzéssel és csaknem mindig sikerült kritikai értékeléssel. A munka feldolgozására a marxista—leninista módszer és elemző tevékenység a jellemző és így a munka marxista—leninista tudományos módszerrel dolgozó szakember műve. A probléma fejlődését, általános és részletkérdéseit egyaránt a szocialista társadalmi viszonyokkal összefüggésben vizsgálja. Mindezzel a munkajog tudományát alkotó módon továbbfejlesztette. A disszertáció gazdag anyagában vannak vitatható állásfoglalások, kevésbé kifejtett kérdések (pl. a kártérítés-jóváteteli - kockázat-közvetítő - szerep), ezek jelentősége azonban a disszertáció egészének tudományos értékéhez képest elenyésző.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság javaslata alapján Nagy Lászlót az állam- és jogtudományok doktorává minősítette.

*

Rudolf Loránt „Adásvétel a szocializmusban" című doktori értekezését 1967. május 9-én védte meg. Az értekezés opponensei Nizsalovszky Endre akadémikus, Szászy István MTA lev. tag és Weltner Andor az állam- és jogtudományok doktora voltak.

A kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy Rudolf Loránt értekezésében olyan aktuális és tudományos szempontból jelentős témát választott, amely feltétlenül alkalmas arra, hogy annak megfelelő feldolgozása alkotó módon járuljon hozzá a polgári jog tudományának továbbfejlesztéséhez. E továbbfejlesztést szolgáló új tudományos eredményeket a társadalmi haladás szolgálatában szerző azzal törekedett elérni, hogy az adásvétel jogi szabályozása körében a különböző társadalmi rendekben részben egymástól eltérően, részben egymáshoz hasonlóan megoldott kérdéseket foglalta egységes rendszerbe. Szerző új tudományos eredményei közül különösen kiemeljük a szerződés létrejöttével, az akarati és nyilatkozati elv problematikájával kapcsolatos fejtegetéseit, úgyszintén a vevő és az eladó jogainak és kötelezettségeinek mélyreható elemzését, valamint a nemzetközi vételre vonatkozó tételeit. Az értekezésnek nagy érdeme a feldolgozásnak az a módszere, hogy az egyes kérdésekkel kapcsolatban felsorolja a dogmatikai lehetőségeket, ezután pedig gazdaságpolitikai megfontolások, az általános polgári-jogi elvek és a jogpolitikai elképzelések alapján választja ki az optimális szempontból helyesnek tartott megoldásokat. Ezzel a módszerrel a szerző a konkrét jogi szabályozás és a jelenlegi dogmatikai megoldások fölé emelkedik. Ezzel a módszerrel a szerző kétségtelenül a haladást szolgálja és új tudományos eredményeket ér el, mert ha nem is lehet minden általa javasolt megoldást elfogadni, olyan megalapozást nyújt, amely igen jelentős mértékben szolgálja a nézetek tisztázását és a helyes megoldások kialakítását. Az adás-vételre vonatkozó tudományos irodalmat szerző marxista módon kritikailag átgondolta és hasznosította és kielégítő módon élt a nemzetközi jogösszehasonlítás módszerével is. Összefoglalóan megállapítható, hogy a szerző a polgári jognak egyik nagyon fontos intézményét dolgozta fel, magas tudományos szinten, marxi—lenini elméleti alapokon.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság javaslata alapján Rudolf Lorántot az állam- és jogtudományok doktorává minősítette.

*

Seres Imre „A termelőszövetkezeti tulajdonjog" című doktori értekezését 1967. június 27-én védte meg. Az értekezés opponensei Nizsalovszky Endre akadémikus, Beck Salamon az állam- és jogtudományok doktora és Asztalos László az állam- és jogtudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy Seres Imre értekezése a szocialista irodalomban elsőként nyújt átfogó képet a termelőszövetkezeti tulajdonjogról. Főbb új tudományos eredményeit a bizottság a következőkben foglalja össze: *1)* A tsz-be bevitt földek tulajdonjogi helyzetének új koncepciója; a tsz földtulajdonjog kiépítése; *2)* A tsz-tulajdonjog szerkezetének sematikai kiépítése; *3)* A tsz közös vállalkozás tulajdonjogi viszonyainak több vonatkozásban újszerű megoldása; *4)* A tsz tulajdonjog forrásainak és társadalmi jellegének újszerű felfogása és feldolgozása; *5)* A nagyüzemi gazdálkodásnak megfelelő tulajdonjog elméletének továbbfejlesztése. Ez főként a tulajdonjog részjogosítványainak sok vonatkozásban újszerű felfogásában nyilvánul meg. Mindezt a szerző marxista alapon de lege ferenda szemlélettel fejti ki.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság javaslata alapján Seres Imrét az állam- és jogtudományok doktorává minősítette.

II. Kandidátusi fokozat

Nagy Károly „Az állam és a kormány elismerése a mai nemzetközi jogban" című kandidátusi ér-

tekezését 1966. július 6-án védte meg. Az értekezés opponensei Bokorné Szegő Hanna az állam- és jogtudományok kandidátusa és Szotáczky Mihály az állam- és jogtudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy Nagy Károly témaválasztása igen szerencsés volt, mert a nemzetközi jog legújabb fejlődésének egyik központi kérdését vette vizsgálat alá. Ezzel kapcsolatos alapvető állásfoglalásai a vonatkozó szakirodalom gondos tanulmányozásáról és ismeretéről tanuskodnak elméletileg megalapozottak és haladó szellemű, határozott marxista—leninista beállítottságát bizonyítják. A disszertáció igen gazdag joganyagot ölel fel a nemzetközi kapcsolatok legújabb történetéből. A bíráló bizottság a disszertáció új tudományos eredményeként értékelte a jelöltnek az elismerésre vonatkozó konstruktív és deklaratív elméletekkel kapcsolatosan kifejtett bírálatát, a nemzetközi szervezetbe való felvétel és az elismerés viszonyát tárgyaló fejtegetéseit, valamint az önrendelkezési jogukért küzdő népek és nemzetek szervezeteinek elismerésére vonatkozó egyes megállapításait, bár ez utóbbi kérdéskörön belül igen sok vitás és a disszertáns által nyitvahagyott kérdés maradt. A disszertáció néhány megállapítása, így pl. a jogalanyiság relativizmusára vonatkozó tételei, rendszerbeli felépítése, egyes megfogalmazásainak stiláris pontossága, valamint a Hallstein-doktrina tárgyalásának mellőzése vita tárgyát képezte. A jelöltnek az opponensi véleményekre adott válasza a vitás kérdésekben is megfelelő felkészültségről tanuskodott.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság javaslata alapján Nagy Károlyt az állam- és jogtudományok kandidátusává minősítette.

*

Gödöny József „A bizonyítás, a bizonyítékok forrásai a nyomozásban" című kandidátusi értekezését 1966. december 5-én védte meg. Az értekezés opponensei Király Tibor az állam- és jogtudományok kandidátusa és Vargha László az állam- és jogtudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy a szerző az eljárásjogi irodalom eddig kellően fel nem dolgozott kérdései tárgyalására vállalkozott. Különösen a bizonyítékoknak és a bizonyítékok forrásainak megfelelő fogalmi elhatárolása hiányzott szocialista büntetőeljárásjogi irodalmunkból. Az anyag feldolgozásánál szerző állásfoglalásai szilárdan a marxizmus—leninizmus tételein alapszanak. Következetesen alkalmazta az eljárásjogi és kriminalisztikai szemlélet párhuzamos érvényesítésének módszerét. Az értekezés egésze tükrözi a választott téma irodalmának alapos ismeretét, elsősorban a szocialista irodalomét. A burzsoá irodalom bírálatához szerencsésen kapcsolja a szocialista irodalom eddigi eredményeinek továbbfejlesztését célzó fejtegetéseit. A szerző állásfoglalásaival az opponensek általában egyetértettek, néhány tételét azonban vitatták. Így mindenekelőtt a nyomozás során tett megállapítások igazságának vagy valószínűségének, valamint a közvetett és közvetlen bizonyítékok elhatárolásának kérdéseit. Kétségtelen azonban, hogy a jelölt a vitatott kérdésekben is megalapozottan fejtette ki álláspontját. Az értekezés komoly érdeme, hogy az elméletileg is jelentős kérdések feldolgozása értékes segítséget jelent a gyakorlat számára, amelynek igényeit a szerző igen jól ismeri. Az opponensi véleményekre adott válaszában a szerző vitatott megállapításait alaposabban megindokolta, bár válaszai minden kételyt teljesen nem oszlattak el. Az értekezés több vonatkozásban tartalmaz olyan fejtegetéseket, amelyek az eljárásjogi tudományt alkotóan továbbfejlesztik, hasznos eredményeket hoztak létre. Ilyennek tekinthető a bizonyítás tárgyának, a bizonyíték fogalmának elemző feldolgozása. Tudományos következtetései mind a jogalkalmazás, mind a jogalkotás során hasznosíthatók.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság javaslata alapján Gödöny Józsefet az állam- és jogtudományok kandidátusává minősítette.

*

Hoóz István „Az állami népesedéspolitika és demográfiai hatásai Magyarországon a két világháború között" című kandidátusi értekezését 1966. december 12-én védte meg. Az értekezés opponensei Szabady Egon a KSH elnökhelyettese és Horváth Róbert a közgazdaságtudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy Hoóz István értekezése szerint a korunkben végbemenő demográfiai változások megismerése és tudatos befolyásolása nagy feladatot támaszt a társadalomtudományok különböző ágainak elméleti és gyakorlati művelőivel szemben. Általánosságban megállapítható, hogy a disszertáció témája aktuális és hasznos; a disszertáció által vizsgált történeti korszak lezajlott folyamatai még ma is befonják életünket és ennek megismerése elősegítheti a jelenlegi népesedési állapotunk mélyebb megértését. Kiemelkedő a szerzőnek az a helyes és sikeresnek mondható törekvése, hogy olyan elméleti jellegű tételeket állítson fel, melyek nemcsak a két világháború közötti magyar népesség fejlődésére, hanem a jelenlegi népességre is érvényesek legyenek. A disszertáció fontosabb új tudományos eredményei *a)* a korabeli népesedéspolitika kritikai elemzésével mutatja be a népesedéspolitikai célok és a gyakorlati eredmények ellentmondásait; *b)* értékesek és szemléletükben eredetiek azok a megállapításai, melyek a jogalkotás és a népesedési folyamatok kapcsolatait tárják fel. Ebből a szempontból a disszertáció eredményeket hozott a vonatkozó jogszabályi anyag teljes és úttörő elemzésével; *c)* további eredménye a disszertációnak a népszaporodás mértékét meghatározó általános és közvetlen okok következetes és újszerű rendszerezése, a demográfia elméleti alapkérdéseinek és tudományelméleti problémáinak szisztematikus feldolgozása.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság javaslata alapján Hoóz Istvánt a közgazdaságtudományok kandidátusává minősítette.

*

Mónus Lajos „A lakásügyi igazgatás és jogi szabályozása" című kandidátusi értekezését 1967. március 29-én védte meg. Az értekezés

opponensei Szamel Lajos az állam- és jogtudományok doktora és Halász József az állam- és jogtudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy Mónus Lajos értekezésének témaválasztása elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt időszerű és helyes. A disszertáns fő célkitűzését, nevezetesen, hogy a magyar lakásügyi igazgatás, valamint a vonatkozó jogi szabályozás kialakulását és fejlődését feldolgozva és jelenlegi funkcionálását elemezve, olyan elvi és elméleti megállapításokhoz jusson el, amelyekkel a lakásügyi igazgatás gyakorlata és különösen annak jövőbeni szabályozáása fejlesztéséhez segítséget nyújthasson, sikerrel teljesítette. Az értekezés feltárja és elemzi a lakáskérdés kialakulását, a lakáskérdés és a jogi eszközök kapcsolatát, a magyar lakásügyi igazgatás kialakulását és napjainkig történő fejlődését is. Szerző a történeti fejlődés elemzésére támaszkodva tárgyalja a lakásügyi igazgatás általános kérdéseit, a lakásügyi igazgatás és a jogi szabályozás egyes intézményeit, valamint a felmerülő elméleti és gyakorlati problémákat. Az értekezés „következtetések" cím alatt összefoglalja a munka eredményeit. Az értekezésnek a magyar lakásügyi igazgatás kialakulását és fejlődését tárgyaló része valójában e probléma első monografikus feldolgozása. A disszertáció terjedelme 392 oldal. Szerző a tárgyát képező anyagot logikus, könnyen áttekinthető rendszerben tárágyalja. Anyagát elvi alapokon rendszerezi. Az értekezés szerkezetileg arányos. Az egyes kérdésekre fordított terjedelem általában összhangban áll a tárgyalt problémák jelentőségével. A téma feldolgozása sokoldalú ismeretet igényel. A szerző az értekezés tárgyát ennek megfelelően komplex módon dolgozza fel. A szorosan vett államigazgatási jogi vonatkozásokon túl kitér egyéb kérdésekre is. Szerző az ezekre a problémákra vonatkozó lényeges gazdasági, szociológiai és statisztikai irodalmat hasznosítja. A munka a marxizmus—leninizmus eszméinek beható ismeretét, a marxista tudományos módszer alkalmazását tükrözi. Szerző a társadalmi jelenségek értékelésében alapos ideológiai és jogi feszültségről tesz tanuságot. Az értekezés tudományos eredményei — a magyar lakásügyi igazgatás történeti fejlődése első monografikus feldolgozásán túl — gyakorlati értékű megállapításokban is jelentkezik. Ezek közül kiemelkedő jelentősége van a lakáshoz való jog tartalma felvázolásának, a lakásgazdálkodás és a lakásügyi igazgatás elhatárolásának, a lakásügyekkel kapcsolatos államigazgatási és polgári jogi viszonyok egymáshoz való kapcsolata tisztázásának, valamint a lakáselosztás területén a jogi eszközök lehetőségei és korlátai kimunkálásának. A megállapítások hasznos segítséget nyújthatnak a gyakorlatnak a lakásügyi igazgatás továbbfejlesztéséhez. Az opponensek és a bizottság az értekezést tartalmilag egészében pozitívan értékelték. A nyilvános vitában vitatott kérdések: Disszertáns a lakáshoz való jog alanyi jellege és de lege ferenda állampolgári alapjoggá nyilvánítása mellett foglalt állást. Ide vonatkozó érvelései figyelemre méltóak és hasznosak, de nézetei nem tekinthetők lezártaknak. Ebben a viszonylatban ugyanis felmerül a lakásügyi igazgatás egyik alapkérdése, az állami lakáselosztási jog — hatósági és egyéb — jogi természete további elemzésének fontossága. Ez az elemzés bázisul szolgálhat az ez idő szerinti lakáshoz való jog minősítéséhez, valamint adott szabályozás mellett e jognak állampolgári alapjoggá való nyilvánítása reális jogi értékeléséhez is. Szerző javára írható, hogy a jelzett kérdéseket felveti, érvel és állást foglal azokban. Állásfoglalása hasznos hozzájárulás a vonatkozó problémák megoldásához. A Bizottság megjegyzi, hogy a disszertáns válasza is főként e kérdéskörhöz kapcsolódott és magas színvonalon járult hozzá a problémakör megoldásához.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság javaslata alapján Mónus Lajost az állam- és jogtudományok kandidátusává minősítette.

JOGIRODALOM

*Csehszlovák nemzetközi polgári eljárásjog**

A fejlődő nemzetközi kapcsolatok növelik egyebek között az olyan bírósági polgári ügyek számát, amelyekben külföldi elemek: külföldi érdekeltek, külföldi bizonyítási eszközök, külföldi bírósági és egyéb hatósági határozatok stb. szerepelnek. A nemzetközi kapcsolatok fejlődésével párhuzamosan mind nagyobb figyelmet fordít a szocialista államok törvényhozása a külföldi elemekkel kapcsolatos polgári eljárás, vagyis a nemzetközi polgári eljárás szabályainak kodifikálására.[1]

A szocialista kodifikáció fejlődésével egyidejűleg e joganyaggal összefüggésben a tudományos munka is fellendül. A szocialista jogtudomány területén *Szászy István* akadémikus magyar nyelven, majd angolul is megjelent nagy érdeklődést kiváltó monográfiáját[2] követően *L. A. Lunc* szovjet jogtudós tollából ugyancsak megjelent „A nemzetközi polgári eljárás" c. munka.[3] Időrendi sorrendben a harmadik e területen *Vilém Steiner* és *František Štajgr* csehszlovák szerzők *„Csehszlovák nemzetközi polgári eljárásjog"* c. műve. Ez a munka, amelynek ismertetését tűzzük feladatunkul, címével eltér *Szászy* akadémikus és *Lunc* professzor fentebb említett munkáitól. Míg ugyanis a nemzetközi polgári perjoggal foglalkozó munkák álta-

* *Vilém Steiner—František Štajgr:* Československé mezinárodní civilní právo procesní. A Csehszlovák Tudományos Akadémia Kiadója Praga 1967, 387 old.

[1] A Szovjetunió polgári eljárásának alapjairól szóló 1961. évi törvény, valamint a szövetségi köztársaságok 1964. évi polgári eljárási törvénykönyvei, nemkülönben az 1964. évi lengyel polgári eljárási törvénykönyv külön részt szentelnek a nemzetközi polgári eljárás szabályozásának. E joganyag tekintetében a szocialista államok kodifikációja területén kiemelkedik Csehszlovákia, amely a nemzetközi magánjog mellett a nemzetközi polgári eljárásjogot is kodifikálta a 97/1963. Sb. sz. törvényben (magyar fordítását ld. a Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény 1964. évi 4. számában), emellett a 98/1963. Sb. sz. csehszlovák törvény külön szabályozta a nemzetközi kereskedelmi választottbírósági eljárást és a választottbírósági határozatok végrehajtását (magyar fordítását ld. a Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény 1964. évi 3. számában).

[2] *Szászy István:* Nemzetközi polgári eljárásjog. 1963, angol nyelven 1966.

[3] *Л. А. Луни:* Международный гражданский процесс. Москва 1966.

lában az összehasonlító módszer felhasználásával mutatják be a külföldi elemeket tartalmazó polgári eljárási viszonyokat, s elemzik az ezekkel összefüggő intézményeket, miközben általánosító következtetéseket tesznek, a legcélszerűbb, elméletileg is megalapozott megoldásokat kutatva, addig a „Csehszlovák nemzetközi polgári eljárásjog" c. mű szerzői kifejezetten lemondanak az összehasonlító módszer alkalmazásáról, s könyvük címéből következőleg arra vállalkoznak, hogy a külföldi elemeket tartalmazó polgári eljárás vonatkozásában a csehszlovák szabályozást, a csehszlovák állásfoglalást mutassák be és elemezzék. A szerzők azonban maguk is érzik a munkájuk címében rejlő ellentmondást, hiszen az, ami csehszlovák, nem lehet egyben nemzetközi, de ezt az ellentmondást témakörük fogalmi meghatározásával feloldják: a külföldi elemeket tartalmazó polgári eljárás csehszlovákiai vonatkozásait kívánják vizsgálni, s a szabályozás területi hatálya ekként nem kerülhet konfliktusba a tárgyalt rendelkezések nemzetközi vonatkozásaival. A szerzők a mű kezdetén kifejtett célkitűzésükben az összehasonlító módszerről való lemondás mellett utalnak arra, hogy főleg a joggyakorlatot kívánják segíteni.

A szerzők e célkitűzésével kapcsolatban utalni kívánunk azonban arra, hogy a mű azon túlmenően, hogy kitűnően használható gyakorlati kézikönyv, számos helyen tartalmaz elvi-elméleti jellegű fejtegetéseket, más jogrendszerek szabályozásával való egybevetést. A munkára tehát érdemes a figyelmet a nemzetközi polgári eljárásjog elmélete szempontjából is felhívni, s ezt a magyar kodifikációs munka vonatkozásában is állíthatjuk, amely még nem oldotta meg a nemzetközi polgári eljárás teljes kodifikálásának a feladatát.

A munka *tíz fejezetre* oszlik. *„A munka tárgya"* c. *I. fejezet* (7—23. old.) lényegileg a fogalmi meghatározásokat fejti ki, a nemzetközi szerződések prioritásának problémáját taglalja, s általános síkon foglalkozik a viszonosság, a lex fori kérdéseivel.

E fejezetből kiemelést érdemel a szerzők felfogása a nemzetközi eljárásjogi rendelkezések *értelmezése* kérdésében. Itt a nemzetközi magánjogról és eljárásról szóló 97/1963. Sb. sz. csehszlovák törvény célját, nevezetesen a nemzetközi együttműködés elősegítését hozzák előtérbe, s ezt az értelmezési elvet tartják elsősorban irányadónak a nemzetközi polgári eljárás minden intézményére és szabályára vonatkozólag.

A *viszonosság* tekintetében szűknek tartják azt a felfogást, amely a viszonosság fennforgását csak olyan esetekben észleli, amikor a külföldi állam az adott cselekmények terén a külföldi érdekeltek vonatkozásában ugyanolyan magatartást tanúsít, mint saját hazai alanyai tekintetében, s tartózkodik a viszonosság megállapításától olyan körben, amelyen belül a külföldi államnak esetleg még nem is volt módja külföldiek vonatkozásában magatartásának kimutatására, mivel az adott cselekmények szüksége még nem merült fel. A szerzők itt a nemzetközi együttműködés elősegítésének kívánalmából kiindulva tágabb értelemben fogják fel a viszonosságot, kiemelve ennek politikai oldalát. Általában megállapíthatónak tartják Csehszlovákiának minden olyan külföldi állammal való viszonylatában, amellyel korrekt kapcsolatai vannak. Ez az álláspont jut kifejezésre a külföldi határozatok elismerésével és végrehajtásával foglalkozó VII. fejezetben is, ahol a szerzők elegendőnek tartják az *alaki viszonosság,* vagyis annak vizsgálatát, hogy a külföldi állam, amelynek bírósága által hozott határozat elismeréséről és végrehajtásáról van szó, általában elismeri-e és végrehajtja-e a külföldi határozatokat, szemben az *anyagi viszonossággal,* amely ennél többet, nevezetesen azt kívánja, hogy az adott külföldi állam itt ugyanolyan feltételeket tartson szem előtt, mint aminők mellett a hazai állam biztosítja a külföldi határozatok elismerését és végrehajtását (222—223. old.).

A viszonosság ilyen, mondhatni absztrakt felfogása azonban a gyakorlatban véleményünk szerint maradéktalanul mégsem érvényesülhet, hanem az egyes államközi konkrét kapcsolatoktól függően differenciálódnia kell.

Ami az *alkalmazandó* eljárásjog kérdését illeti, az idézett törvény 48. §-a kimondja, hogy a csehszlovák bíróságok és közjegyzők polgári ügyekben a csehszlovák eljárási szabályok szerint járnak el. Ez a szabály a *lex fori* érvényesülését jelenti, de ez a szerzők szerint nem tekinthető általános érvényű kapcsoló elvnek, mivel az idézett törvény is több kivételt ismer alóla.

A *minősítés* fogalmát tekintve a szerzők beszélnek az ún. rendszerbeli fogalmak minősítéséről, amikor arról van szó, hogy két jogág (pl. polgári anyagi jog és polgári eljárásjog) közül az adott esetben melyiket kell alkalmazni, másfelől beszélnek az ún. tartalmi fogalmak minősítéséről, amely olyan esetekben merül fel, amikor két jogrendszerben ugyanazon szónak ugyanazon jogszabálycsoporton belül eltérő értelme van (ilyen eltérő értelme lehet pl. a „lakóhely" fogalmának). A minősítési problémákat egyébként a mű minden fejezete felveti.

A könyv az *„Eljárási feltételek"* című *II. fejezet* (24—110. old.) négy alcímre tagoltan tárgyalja az államon belüli hatáskör, a nemzetközi hatáskör, az eljárás alanyai, s végül a perfüggőség és az ítélt dolog problémáit. Választott módszerüknek megfelelően a szerzők itt mindenekelőtt hazai polgári eljárásuk lényeges vonatkozásait kommentálják, tárgyalva egyebek között a csehszlovák eljáráselmélet s részben a jogszabályok által is használt funkcionális hatáskör (I. és II. fokú, végrehajtási s megkeresett bírósági hatáskör), a nálunk hatáskör elnevezés alatt ismert tárgyi hatáskör és az általunk illetékességnek nevezett helyi hatáskör kérdéseit.

E fejezetek kardinális része nemzetközi joghatóság név alatt a *joghatóság* problémáival foglalkozik, s vizsgálódásainak középpontjába a 97/1963. Sb. sz. törvény joghatósági szabályait helyezi.

Csehszlovákiában kizárólagos pozitív joghatósági szabály nincs. Erre a szerzők is utalnak. Egyébként a csehszlovák bíróságok joghatóságának alapvető előfeltételeként kiemelik azt a tételt, hogy legyen olyan illetékességi ok, amelynél fogva csehszlovák bíróság

a csehszlovák *Pp.* rendelkezései szerint eljárni jogosult. A szerzők sorra veszik erre való tekintettel az illetékességi okokat, s megállapítják, hogy ezek közös vonása meghatározott tények Csehszlovákia területére való lokalizálódása akként, hogy ennek következményeként a csehszlovák bíróság illetékességének a megállapítása a törvény erejénél fogva, vagyis objektíven a felek akaratától függetlenül áll be. Szemben a csehszlovák *Pp*-vel, amely az illetékesség tekintetében az *alávetést* nem ismeri, az idézett törvény 37. § (2) bek. ezt az intézményt külföldiekkel kapcsolatos vagyonjogi viták esetében megengedi. Itt tehát a mi szabályozásunkkal szemben, amely az illetékesség intézményével kapcsolatban az alávetést általában elismeri, lényeges eltérést láthatunk. Ez az eltérés fokozódik azáltal, hogy a csehszlovák törvény hazai szervezet részéről érvényesnek ismeri el a külföldi bíróság illetékességének való alávetést [37. § (3) bek.]. Ha csehszlovák szervezet külföldi bíróságnak veti magát alá, kizárt a hazai bíróság joghatósága, míg a mi jogunk szerint ilyen esetben hazai bíróság előtt a külföldi bíróság illetékességének való alávetésre eredményesen nem lehetne hivatkozni.

A csehszlovák bíróság illetékességének való alávetést a szerző egyben a csehszlovák bíróság joghatóságának való alávetésként fogják fel. Ilyen alávetést lehetségesnek tartanak az eljárni hivatott bíróság megjelölése nélkül is, amely esetben a csehszlovák Legfelsőbb Bíróság hivatott az illetékes bíróság kijelölésére.

Ha a felek alávetésükben olyan bíróságot jelölnének ki, amelynek az ügyben hatásköre nincs, pl. járásbíróság helyett megyei bíróságot, a szerzők véleménye szerint ebből a feleknek a csehszlovák bíróságok joghatósága alá való alávetésére kell következtetni, tehát az ilyen alávetést is érvényesnek kell nyilvánítani azzal, hogy a megállapodás a hatáskörre vonatkozó részében érvénytelen.

Ugyancsak érvényesnek tekintik csehszlovák szervezet külföldi bíróság illetékességének való alávetését akkor is, ha ez meghatározott külföldi bíróság megjelölése nélkül történik, vagyis elismerik általában szervezetek részéről a külföldi joghatóság kikötését és a hazai joghatóság kizárását. Ez a jog azonban az állampolgárokat nem illeti meg.

Mint minden fejezet végén, a vagyoni ügyekkel kapcsolatos joghatóság tekintetében is a szerzők rendszerbe foglalt áttekintést adnak a jogsegélyszerződések rendelkezéseiről.

Az idézett törvény külön rendelkezik egyebek között a személyállapoti ügyekről, amelyek köre tágabb a mi Pp-énkben külön szabályozott személyállapoti pereknél. Külön szabályozott személyállapoti ügyek ugyanis az örökbefogadással és a holttányilvánítással összefüggő ügyek is.

Sokszínű az eljárás alanyaival kapcsolatos alcím, amelyben *„az eljárás résztvevőjének"* a csehszlovák *Pp.* szerinti fogalma, az aktív legitimáció, a résztvevői képesség, a perképesség, az ügyleti képviselő, a beavatkozó, az ügyész, a helyi tanács és a társadalmi szervezet részvételi kérdéseit vizsgálják a szerzők a polgári eljárás külföldi elemeire való tekintettel. E körben több olyan kérdés merül fel, amelyet a csehszlovák bíróságok a külföldi jog, éspedig rendszerint a külföldi anyagi jog szabályai szerint bírálnak el (ilyen az aktív legitimáció, a jogalanyiság, a perképesség stb. kérdése).

„Az eljárás elvei és lefolyása" c. *III. fejezetben* (111—133. old.) a szerzők sorra veszik a nézetük szerint meghatározó jellegű alapelveket, nevezetesen a nyilvánosság, a szóbeliség, a közvetlenség, a felek egyenjogúsága elvét, a rendelkezési elvet, a tárgyalási elvet, az eljárás egységének, a bizonyítékok szabad mérlegelésének, az eljárás gazdaságosságának és az anyagi igazságnak az elvét, s ezek hatályosulását vizsgálva a külföldi elemeket tartalmazó polgári eljárásban végeredményben arra a megállapításra jutnak, hogy ezeknek az elveknek az érvényesülése tekintetében nincs lényeges különbség a külföldi elemek nélküli s az ilyen elemeket tartalmazó eljárások között.

A szerzők következetesen juttatják érvényre az értelmezés szempontjából döntő jellegűnek nyilvánított nemzetközi együttműködés elősegítését, s ennek jegyében utalnak egyebek között arra, hogy a nyilvánosság nemcsak csehszlovák államtitok, hanem a külföldi állam szempontjából fontos titok, többek között külföldi gazdasági titok megóvása, sőt külföldi magánvállalat esetleges sajátos érdekeinek a védelme céljából is kizárható.

A résztvevők *egyenjogúságának* elve némileg törést szenved a külföldi elemeket tartalmazó polgári eljárásban, mivel — ahogyan arra a fentiekben vázlatosan rámutattunk — egyes kérdések tekintetében a külföldi résztvevők vonatkozásában más a jogi helyzet, mint a belföldiek tekintetében.

A *perköltségbiztosíték* intézményéről Csehszlovákiában nem a *Pp.*, hanem az idézett 97/1963. Sb. sz. törvény 51. §-a rendelkezik lényegileg a mi szabályainkhoz hasonlóan, azzal az eltéréssel azonban, hogy ha a külföldi felperesnek Csehszlovákiában a költségek fedezéséhez elegendő értékű ingatlanvagyona van, mentes a perköltségbiztosíték adása alól. Kizárt a perköltségbiztosíték ezenkívül a fizetési meghagyásos eljárásban is. A perköltségbiztosítékról szóló rendelkezést a mű diszkriminációs jellegűnek nyilvánítja, ahogyan ilyen jelleget tulajdonít a költségkedvezményeket szabályozó ama rendelkezéseknek is, amelyek a külföldieket e kedvezmények elérésében általában korlátozzák.

Ami magát az *eljárást* illeti, a munka főleg a hagyatéki eljárás tekintetében vázolja fel azokat a különleges cselekményeket, amelyeket a csehszlovák igazságügyi szervek foganatosítanak olyan esetekben, amikor valamely hagyatéki eljárásban külföldi örökös vagy hagyományos érdekelt. Itt a különböző jogsegélyszerződések kategorizálásáról van szó.

Külön foglalkoznak a szerzők a perben érvényesíthető *kifogásokkal*, amelyek alatt egyfelől eljárási jellegű, vagyis a per előfeltételeivel kapcsolatos, másfelől az ügy érdemére vonatkozó, az igény megszüntetésére irányuló kifogásokat értik. Az eljárási jellegű kifogásokra általában a csehszlovák perjog vonatkozik, és a bíróság csak kivételesen alkalmazza a külföldi jogot

(pl. az eljárási jogalanyiság, perképesség kérdésében). Az érdemi kifogások esetében azonban az a helyzet, hogy azokat a csehszlovák jog — a mi jogunkhoz hasonlóan — az anyagi jog, tehát esetleg a külföldi jog alapján bírálja el. Itt azonban lehetségesek eltérések, előfordulhatnak minősítési konfliktusok, mert pl. az angol és az amerikai jogrendszer szerint az elévülés és a beszámítás perjogi intézmények, de a minősítési konfliktust ilyenkor a szerzők álláspontja szerint e két intézmény, vagyis az elévülés és a beszámítás hatását szem előtt tartva kell megoldani. Ezek szerint konkrét perben a csehszlovák bíróság az elévülési és a beszámítási kifogás feltételeit nem fogja a csehszlovák jog hatálya alá eső eljárási kifogásnak minősíteni, hanem azt az angol, illetőleg az amerikai jog szerint fogja elbírálni.

A *bizonyítással* foglalkozó *IV. fejezet* (134—164. old.) a bizonyítás fogalmával kapcsolatos elméleti fejtegetések után a külföldi elemekre tekintettel a bizonyítás tárgyával, vagyis a bizonyítandó tényekkel, a bizonyítási eszközökkel s ezek beszerzésével, az előzetes bizonyítással és a bizonyítási teherrel foglalkozik.

A külföldi elemek szempontjából kiemelendőnek tartjuk a szerzőknek azt az utalását, hogy a csehszlovák *Pp.* 121. §-a szerint bizonyítást nem igénylő *köztudomású,* illetőleg a bíróság által *hivatalból ismert* tények lehetnek olyan tények is, amelyek külföldön történtek (138—139. old.).

Tény bizonyításának tekintik *a szerzők a külföldi jog megállapítását* (140. old.). Kár, hogy a szerzők a nemzetközi polgári eljárásjog e több problémával kapcsolatos tételét munkájukban röviden tárgyalják, s csak utalnak Štajgr professzornak a prágai Károly Egyetem Jogi Kari Actájában megjelent tanulmányára.

A szerzők szerint a bizonyítás szempontjából büntető ügyben hozott külföldi ítéletnek és más külföldi határozatnak ugyanolyan hatálya van, mint a megfelelő belföldi határozatoknak, ha az említett külföldi határozatokat a csehszlovák állam elismeri, egyébként bizonyító erejüket a közokiratokra vonatkozó szabályok szerint kell elbírálni.

A mi polgári perrendtartási 206. § (3) bek.-ének megfelelően a csehszlovák *Pp.* 136. § szól az igény (általában az igény s nemcsak a kártérítési igény) összegének *belátással* történő megállapításáról, ha az csak aránytalan nehézségek árán vagy egyáltalában nem állapítható meg. A szerzők itt kiemelik, hogy itt szigorúan az igény összegéről van szó, amelynek megállapítása egyébként ez esetben sem történhet önkényesen, s ha az igényt megalapozó tények külföldön történtek, ez még nem szolgálhat okul a *Pp.* idézett 136. §-ának alkalmazására.

Ami a *bizonyítási eszközöket* illeti, a mű kiemeli, hogy a csehszlovák jogrend nem ismeri az *esküt,* de külföldön való felhasználás céljából a jogsegély biztosítása során a 97/1963. Sb. sz. törvény lehetővé teszi, alkalmazása azonban kizárt csehszlovák igazságszolgáltatási szerv előtti eljárásban akkor is, ha az külföldi elemeket tartalmaz. A szerzők megengedhetőnek mondják az eskü kikötését választottbírósági szerződésben; nem tekintik ugyanis a csehszlovák közrendbe ütközőnek éppen azért, mert a törvény a külföld részére nyújtott jogsegély keretében megengedi (148—149. old.). A szerzőknek ez az állásfoglalása azonban további alátámasztást igényelne. A szabad bizonyítási rendszer keretében ugyan az esküvel megerősített vallomás bizonyító ereje is elvethető, mégis úgy gondoljuk, hogy valamely előadás esküvel való megerősítésének szerződési kikötése nem egyeztethető össze a szocialista eljárás jellegével.

Bizonyítási eszköz — a külföldi elemeket tartalmazó polgári eljárásban is — *a felek ténybeli előadása* is. A szerzők azonban ettől külön bizonyítási eszközként megkülönböztetik *a fél vallomását,* aminek alapja a csehszlovák *Pp.* 131. § (2) bek.-ben foglalt az a rendelkezés, amely szerint a felek meghallgatásának elrendelése esetén a felet ugyanúgy kell meghallgatni — nyilván más-más szankcióra való figyelmeztetéssel — mint a tanút. Mi a magunk részéről a fél személyes előadását, valamint külön hozott végzés alapján tett vallomását azonos jellegű bizonyítási eszköznek tekintjük, amelyet a bíróság az egyéb bizonyítási anyaggal együtt von értékelés alá.

A bizonyítás területén az állami, gazdasági és szolgálati titok megóvásának kötelessége a szerzők megalapozott állásfoglalása szerint akkor is biztosítva van, ha „külföldi" titokról van szó; az erre való utalás is kizárja tehát a vallomástételi kötelezettséget (157—158. old.).

Az *előzetes bizonyítással* kapcsolatos fejtegetések közül kiemelendőnek tartjuk a következőket: előzetes bizonyítás foganatosítása iránt külföldről érkező megkeresést, ha egyébként ennek feltételei adva vannak, csehszlovák bíróság annak vizsgálata nélkül köteles teljesíteni, hogy adva vannak-e az előzetes bizonyítás feltételei. Ugyanezt az igényt támasztják a szerzők a csehszlovák bíróság által elrendelt, de külföldön foganatosítandó előzetes bizonyítás iránti megkeresés esetén. Külföldi érdekelt külföldön megindítandó perével kapcsolatban közvetlenül fordulhat csehszlovák bírósághoz előzetes bizonyítás elrendelése iránt. Ilyenkor a csehszlovák bíróságnak vizsgálnia kell, hogy helye lenne-e a külföldi bíróság ilyen tárgyú megkeresésének (158—159. old.). Egyébként egymagában az a körülmény, hogy a bizonyítás később esetleg csak külföldön lenne foganatosítható, mindig olyan nehézséget valószínűsít, amely az előzetes bizonyítás elrendelését indokolja.

A szerzők a mi véleményünk szerint is helyesen különböztetik meg a bizonyítási kötelezettséget, amely a felet a bizonyítandó ténynyel való kapcsolatától függetlenül feltétlenül kötelezi minden általa ismert ügydöntő bizonyíték feltárására, a bizonyítási tehertől, amelyben a fél felelősségének meghatározását látják a bizonyítás eredményéért.

Az *V. fejezet* (165—192. old.) a *választott bírósági* eljárással kapcsolatban vizsgálja a külföldi elemekkel összefüggő problémákat. Az elemzés előterében a nemzetközi kereskedelmi választott bírósági eljárásról és a választott bírósági határozatok végrehajtásáról szóló csehszlovák 98/1963. Sb. sz. törvény van. Nem tér ki e fejezet a cseh-

szlovák belföldi szervezetek közti választottbíráskodás kérdéseire, s ez érthető is, mivel belföldi szervezetek egymás közti vitáiban külföldi érdekeltek az eljárás résztvevőiként nem szerepelhetnek, egyébként pedig az ilyen eljárásban felmerülő külföldi elemekkel kapcsolatos kérdések a mű megfelelő egyéb fejezeteiben foglalt vizsgálódás tárgyai.[4]

Az V. fejezet a következő csoportosítás szerint tárgyalja anyagát: a választott bírósági eljárás megengedhetőségének előfeltételei, az eljárás elvei, a választott bírósági ítélet bírósági felülvizsgálata, az állandó választott bíróság szervezete és eljárása.

Csehszlovákiában a választottbíráskodás megengedhetőségét az ügyek jellege határozza meg: nemzetközi kereskedelmi jogviszonyokból származó viták vihetők választott bíróság elé. A szerzők kiemelik, hogy elvileg belföldi természetes személyek is létesíthetnek a nemzetközi kereskedelemmel kapcsolatos vitáik tekintetében választott bírósági szerződést, pl. csehszlovák állampolgár felléphet választott bíróság előtt szabadalmi vagy szerzői jogviszonyból származó igényével, de elképzelhetetlen olyan választott bírósági eljárás, amelyben két csehszlovák állampolgár állna egymással felperesként, illetőleg alperesként szemben, mivel a külkereskedelem területén Csehszlovákiában is kizárólag szervezetek tevékenykedhetnek. Ugyanakkor két külföldi természetes személy valamely nemzetközi ügyletből származó vitáját Csehszlovákiában is választott bíróság elé viheti.

A szerzők felfogása szerint a választott bírósági kikötést az alapügyeletet tartalmazó szerződésbe való foglalása esetén is önálló szerződésnek kell tekinteni; érvényességét tehát a másik szerződéstől függetlenül kell elbírálni.

A szerzők hangsúlyozzák, hogy a választott bírósági eljárás nem bírósági eljárás, arra tehát még szubszidiáriusan sem lehet a *Pp.* rendelkezéseit alkalmazni. Nem indíthat tehát választott bíróság előtt eljárást sem az ügyész, sem a tanács, sem más társadalmi szervezet. Kiemelik azonban a törvénynek azt a kifejezett rendelkezését, hogy a választott bírósági eljárás megindítása ugyanolyan hatású mint a bírósági keresetindítás.

A szerzők nem fűznek megjegyzést a törvénynek ahhoz a rendelkezéséhez, amely szerint a felek megállapodhatnak abban, hogy a választott bíróság ítéletét nem köteles indokolni. Nézetünk szerint szocialista viszonyok között a választott bíróság indokolási kötelezettsége a választottbíráskodás törvényességének egyik biztosítéka, ezért elvileg nem helyes a felek számára az indokolás elengedésének jogát megadni.

A bírósági felülvizsgálat okait és az ezzel kapcsolatos eljárást a törvény részletesen szabályozza, s e szabályozáshoz fűznek a szerzők néhány megjegyzést, pl. kifejtik, hogy az ügyész nem indíthat a választott bíróság érvénytelenítése iránt peres eljárást, mert véleményük szerint az erre irányuló indítvány nem tekinthető olyan perorvoslatnak, amelynek előterjesztésére az ügyész jogosult lenne. Úgy gondoljuk, hogy az ügyész, aki a csehszlovák *Pp.* szerint általában peres eljárás megindítására jogosult, a választott bírósági ítélet érvénytelenítése iránti pert is megindíthatja. Abban a kérdésben, hogy lehet-e a választott bírósági ítélet törvényességi óvás tárgya, a mű nem nyilatkozik. Abból a már ismertetett állásfoglalásból, amely szerint a választott bíróság nem bíróság, e kérdésben a szerzők tagadó válaszára következtethetünk.

A fejezet befejező része a kamarai állandó választott bíróságnak a 140/1965. Sb. csehszlovák külkereskedelmi miniszteri rendeletben foglalt szabályzatát vizsgálja a lényeges szabályzati részek kommentálásával.

Kisebb fejezet, nevezetesen a *VI. fejezet* (193—202. old.), amelynek címe *„Kivételek a csehszlovák bíróságok és közjegyzők joghatósága alól”*, foglalkozik a bírósági mentesség és külön a végrehajtási mentesség terjedelmével, alanyaival és az ezekkel összefüggésben felmerülő egyéb problémákkal.

Csehszlovákia is részese a diplomáciai kapcsolatokról szóló 1961. április 18-i bécsi szerződésnek, amelynek egyes rendelkezéseire alapítják a szerzők megállapításaikat.

A szerzők hangsúlyozzák, hogy a mentességet mindig hivatalból kell figyelembe venni.

A mentesség terjedelmét illetően a szerzők álláspontja szerint kivételesen érvényesülhet a viszonosság mégpedig kettős irányban, egyrészt kiterjesztve a mentességből folyó kedvezményeket, ha ezt a külföldi állam szokáson vagy szerződésen alapuló gyakorlata indokolja, vagy szűkítően, ha a külföldi állam magatartása ezt szükségessé teszi.

A csehszlovák jogtudomány elveti az állam korlátozott mentességének elméletét, amely szerint az állami felségjogból folyó aktusokat meg kell különböztetni az állam gazdasági jellegű aktusaiból, s az utóbbiak tekintetében ez az elmélet korlátozhatónak tartja a külföldi állam szuverenitását, illetőleg mentességét. A szerzők azt a felfogást hozzák előtérbe, hogy az államot teljes mentesség illeti meg minden külön államközi szerződési kikötés nélkül.

Ami a mentességről való lemondást illeti, a szerzők előtérbe hozzák azt a tételt, amely szerint az ilyen lemondásnak a kiküldő államtól kell származnia. Az eljárási mentességről való lemondás nem foglalja magában a végrehajtási mentességet.

A fejezet részletesen foglalkozik a mentességet élvező személyek körével.

A munka egyik legterjedelmesebb fejezete, nevezetesen a *VII. fejezet* (203—260. old.) foglalkozik a *külföldi határozatok elismerésével és végrehajtásával.* A fejezet terjedelme a problematika fontosságában leli magyarázatát. A külföldi határozat joghatásainak elismerése a hazai állam igazságszolgáltatási monopóliumának a háttérbe szorítását, a törvénykezési jogszabályok területi hatályának a külföldi határozat által való korlátozását jelenti. Az ezzel kapcsolatos kérdéseket az egyes jogrendszerek más-más módon oldják meg. Maga a mű e megoldásokat megfelelően csoportosítja, s megállapítja, hogy a csehszlovák szabályozás e tekintetben minden külön eljárás nélkül, csupán azt követeli meg, hogy a bíróság a végrehajtás el-

[4] A belföldi szervezetek közti csehszlovák választottbíráskodás szabályozása tárgyában ld. a Csehszlovák Szocialista Köztársaság legfőbb döntőbírájának 1963. július 8-i hírdetményét. Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény 1964. évi 1. sz.

rendelésekor a 97/1963. sz. törvény 63—66. §-aiban előírt feltételek megtartását vizsgálja. Kivételt csupán a személyállapoti ügyek jelentenek, amelyekben a külföldi határozat elismerése külön ún. delibációs eljárást igényel, feltéve, hogy az eljárás egyik résztvevője csehszlovák állampolgár.

A szerzők hangsúlyozzák, hogy az elismerhető és végrehajtható külföldi határozatnak az elnevezése közömbös, a hangsúly a határozatot hozó szerven és a határozattal eldöntött ügy jellegén van.

A szerzők felfogása szerint nem ismerhető el és nem hajtható végre az idézett rendelkezések szerint büntető ügyben a polgári jogi igény tárgyában hozott külföldi bírósági határozat. A mű itt arra utal, hogy külföldi bíróságok büntető ügyben hozott ítéletét — külön nemzetközi szerződés hiányában — a csehszlovák állam nem ismeri el, ezért a nemzetközi polgári eljárásról szóló rendelkezések szerint a polgárjogi igény tárgyában hozott külföldi bírósági határozatot sem lehet végrehajtani. A szerzők eme álláspontjával szemben az hozható fel, hogy a polgári jogi igényt a büntetőeljárásban a bíróság ugyanolyan bizonyossággal, ugyanolyan hatállyal bírálja el, mintha azt polgári eljárásban érvényesítették volna. Megjegyzendő, hogy Csehszlovákia különböző államokkal kötött jogsegélyegyezményei kifejezetten kiterjednek a polgári igény tárgyában hozott büntetőbírósági határozatok elismerésére és végrehajtására. Mivel a 97/1963. Sb. sz. törvény kifejezetten nem zárja ki az ilyen határozat elismerését és végrehajtását, ha egyébként adva vannak a külföldi határozat elismerésének és végrehajtásának a feltételei, nyomósabb okokat kellene felhozni arra vonatkozólag, hogy ezt a szerzők által kifejtett törvényértelmezésnél fogva kizártnak lehessen tekinteni, hiszen a károsult igényét saját államában, ha azt ott büntető ügyben hozott ítélet polgári jogi igényként már elbírálta, kereset útján már nem érvényesítheti, s így arra kényszerülne, hogy igényével ismételten csehszlovák bíróság előtt lépjen fel.

Ezzel szemben minden ellenvetés nélkül elfogadható a szerzőknek az az álláspontja, hogy ha a külföldi állam jogrendje szerint igazságszolgáltatási szerv határoz köztartozások, pl. adók behajtása tárgyában, olyan ügyről van szó, amely nem tartozik a polgárjogi, családjogi és más hasonló viszonyok körébe, ezért az ilyen határozat elismerése és végrehajtása kizárt. Ugyanez vonatkozik az olyan esetekre is, amikor valamely külföldi állam jogrendje szerint egyházi bíróság jogosult polgári jogi s ehhez hasonló ügyekben ítéletet hozni.

Kizárólag külföldi állam bíróságának a határozatára terjed ki az elismerés és a végrehajtás, de kizárt e törvény alapján pl. nemzetközi bíróság, vagy az Európai Közösség bírósága által hozott határozat elismerése és végrehajtása.

Csakis jogerős bírósági határozat ismerhető el és hajtható végre. Ha valamely külföldi ítélet előzetesen végrehajtható, annak elismerése és végrehajtása kizárt. Hasonló érvek támasztják alá a külföldi bíróság által hozott ideiglenes intézkedés elismerésének és végrehajtásának kizártságát, viszont megvan annak a lehetősége, hogy a jogosult belföldi bíróság előtt ideiglenes intézkedést kérjen olyan ügyben, amely külföldön már folyamatban van, vagy a jövőben kerül sor megindítására.

A gyermek elhelyezése olyan aktus, amely Csehszlovákiában a bíróság mint gyámhatóság jogkörébe tartozik. Az aktus sajátos jellegére való tekintettel a gyermek elhelyezése tárgyában hozott, illetőleg a gyermek átadására kötelező külföldi határozat elismerését és végrehajtását a szerzők annak ellenére, hogy a 97/1963. Sb. sz. törvény erről külön nem rendelkezik, kizártnak tartják. A szerzők eme álláspontjával összefüggésben szintén kételyek merülnek fel, hiszen ez a felfogás azt eredményezi, hogy a jogosult Csehszlovákiában lakó vagy tartózkodó gyermek elhelyezése, illetőleg átadása kérdésében minden esetben csehszlovák bíróság előtt kénytelen az eljárást megindítani, akkor is, ha az eljárás megindításának a feltételei a joghatóság szempontjából a külföldi állam bírósága előtt is adva vannak.

Ami a külföldi határozat elismerésével és végrehajtásával kapcsolatos eljárást illeti, a szerzők kiemelik egyfelől az id. törvény 63—66. §-aiban foglalt azt a pozitív feltételt, hogy az ügy vagy kizárólagosan vagy vagylagosan tartozzék a külföldi állam bíróságának joghatósága alá. A törvény itt a szerzők szerint abból a fikcióból indul ki, hogy a csehszlovák illetékességi szabályok az adott külföldi államban is hatályosak, hogy tehát az ügyet a külföldi államban olyan bíróság tárgyalta, amely a csehszlovák rendelkezések szerint illetékes volt.

Másfelől az említett rendelkezések felsorolják azokat a feltételeket, amelyek valamelyikének fennforgása esetén a külföldi határozat elismerése és végrehajtása kizárt. Az erre vonatkozó rendelkezések lényegileg hasonlítanak a hazai *Ppé.* 16. §-ában foglalt rendelkezésekhez, kivéve épp az illetékességre vonatkozólag mondottakat, mivel az elismerés és végrehajtás kizárt olyan határozat esetén, amelyet olyan külföldi bíróság hozott, amely a csehszlovák illetékességi szabályok szerint nem járhatott volna el.

A viszonosság hiánya kizárja a külföldi határozat elismerését és végrehajtását. A szerzők megállapítják — mint már mondottuk —, hogy a hatályos csehszlovák jogrend a vizsgált kérdésben is az alaki viszonosság álláspontját fogadta el.

A szerzők végső következtetése, hogy a külföldi határozatok elismerésének és végrehajtásának csehszlovák szabályozása arra szorítkozik, hogy csupán szűk körben ellenőrzi a határozat alaki alapvető előfeltételeit, többek között a viszonosság és a közrend biztosítását, a joghatóság fennforgását és az ítélt dolog kifogásának kizártságát.

Ami a személyállapoti ügyekkel kapcsolatos deliberációs eljárást illeti, az ennek lefolytatására hivatott Legfelsőbb Bíróság természetszerűleg nem vizsgálja a viszonosság kérdését. A Legfelsőbb Bíróság tárgyalás kitűzése nélkül ítélettel határoz a külföldi ítélet vagy más határozat elismeréséről, vagy annak megtagadásáról. A Legfelsőbb Bíróság hatásköre itt kizárólagos.

Igen szemléltető az az áttekintés, amelyet a mű Csehszlovákia felszabadulás előtti kétoldalú szerződéseiről, nevezetesen az Olaszországgal, Svájccal, Görögországgal, Spanyolországgal és Portugáliával

kötött szerződéseiről, továbbá a Csehszlovákiára is vonatkozó többoldalú szerződésekről, nevezetesen az 1905. évi hágai eljárási egyezményről, az 1954. évi hágai polgári eljárási egyezményről, továbbá a gyermektartásdíj behajtására vonatkozó New York-i egyezményről, s végül Csehszlovákiának a felszabadulás után kötött számos kétoldalú jogsegélyszerződésről ad. Az utóbbiakat a szerzők az összehasonlító módszer felhasználásával különböző kategóriákba sorolják. A szerződések ismertetését a mű a nemzetközi fuvarozási egyezmények eljárásjogi vonatkozásainak a bemutatásával zárja le.

A külföldi választott bírósági ítéletek elismerésével és végrehajtásával külön foglalkozik a könyv *VIII. fejezete* (261—271. old.). E fejezet általában a külföldi választott bírósági ítéletek hatályát, elismerésük és végrehajtásuk feltételeit, az ezzel kapcsolatos hazai eljárási cselekményeket, végül a Csehszlovákia által e kérdésben létesített nemzetközi szerződéseket veszi vizsgálat alá.

A szerzők az irányadó csehszlovák joganyag megvilágításában külföldinek a külföldön hozott választott bírósági ítéletet tekintik, függetlenül attól, hogy milyen jogot (esetleg csehszlovák jogot) alkalmazott a választott bíróság és függetlenül a felek állampolgárságától.

A 98/1963. Sb. sz. törvény rendelkezéseiből tömören arra a tételre lehet következtetni, hogy a külföldi választott bírósági ítéletet viszonosság esetén Csehszlovákiában elismerik és végrehajtják, ha az jogerős és végrehajtható, hibátlan választott bírósági szerződésen és eljáráson alapszik s nem ütközik a csehszlovák közrendbe.

A szerzők itt is elegendőnek tartják az alaki viszonosság meglétét, a csehszlovák közrendbe való ütközést csak igen szűk körben tartják felvethetőnek és a szerződés s eljárás szabályszerűségének vizsgálatát a végrehajtás elrendelése előkérdésének tekintik, amelynek eldöntése az elrendelő végzés indokolásában s nem külön bírósági határozatban jut kifejezésre. A külföldi választott bírósági határozatokkal kapcsolatban is érvényre jut tehát a nemzetközi együttműködés előmozdítására irányuló törekvés, mint értelmező elv.

Ami az e fejezetben tárgyalt kérdés nemzetközi szabályozását illeti, a szerzők itt is áttekintést adnak a Csehszlovákiára kötelező nemzetközi szerződésekről, három kategóriába sorolva azokat. Az első kategóriába tartozik a választott bírósági kikötésekről szóló 1923. IX. 24-i genfi jegyzőkönyv, az ennek kiegészítését szolgáló, a külföldi választott bírósági ítéletek végrehajtásáról szóló 1927. IX. 26-i genfi egyezmény, a külföldi választott bírósági ítéletek elismeréséről és végrehajtásáról szóló 1958. VI. 10-i New York-i egyezmény, s végül a nemzetközi kereskedelmi választott bíráskodásról szóló 1961. IV. 21-i genfi európai egyezmény (az utóbbi két egyezmény, amelynek Magyarország is tagja, lényegileg feleslegessé teszi az első kettőt). A második kategóriát Csehszlovákia kétoldalú jogsegélyszerződései alkotják, amelyek legtöbbje a választott bírósági ítéletek elismerésére és végrehajtására is kiterjed, s végül harmadik kategóriaként vannak olyan nemzetközi szerződések, amelyek más kérdéseket szabályoznak (pl. a csehszlovák—szovjet kereskedelmi és hajózási szerződés), s incidentaliter rendelkeznek választott bírósági ítéletek végrehajtásáról, illetőleg ennek megtagadásáról.

A könyv *IX. fejezete* (272—303. old.) a külfölddel kapcsolatos jogsegély problémáit dolgozza fel, s ad a joganyag rendszerezése mellett értékes iránymutatást a gyakorlat számára. A fejezet foglalkozik a nemzetközi jogsegély fogalmával, a nemzetközi jogsegély jogforrásaival, a megkeresés és általában a külfölddel való érintkezés kérdéseivel, külön az aktív megkereséssel, mikor csehszlovák szerv kér a külföldtől jogsegélyt, s külön a passzív megkereséssel, amikor csehszlovák szerv biztosít jogsegélyt külföldi megkeresés alapján, a csehszlovák Igazságügyminisztérium tevékenységével a nemzetközi jogsegély körében, valamint a szerződési problematikának kategorizáló elemzésével. A fejezet, amely a nemzetközi jogsegély különféle eseteiben a megkeresések és az ezek foganatosításával kapcsolatos cselekmények alaki és tartalmi kellékeit plasztikusan tárja a jogalkalmazó elé, a minősítési kérdések felvetésével zárul, amelyek megoldását a szerzők megkönnyítve látják az idézett 97/1963. Sb. sz. törvénynek a hazai *Pp.* 204. § (3) bek-ében foglalt rendelkezésével azonos szabályában, amely a lex fori elvét hozza előtérbe.

A könyv utolsó *„Nemzetközi jogsegély, az egyes országokkal kapcsolatos viszonosság és szerződési szabályozás"* c. *X. fejezetével* összefüggésben kiemelendőnek tartjuk, hogy itt a szerzők Csehszlovákiának 91 külföldi állammal való viszonyát vizsgálják a nemzetközi jogsegély szempontjából, mégpedig oly módon, hogy rendszerbe foglaltan világítják meg a jogsegély iránti megkereséseknek és azok foganatosításának problémáit, miáltal — ha nem is általánosítják a gyakorlat számára szinte nélkülözhetetlen, s az elmélet által is gyümölcsözően felhasználható megállapításaikat — az összehasonlító megállapításokra és következtetésekre kész anyagot tárnak fel további tudományos feldolgozásra.

Az elmondottakat összegezve megállapíthatjuk, hogy az ismertetett mű a csehszlovák nemzetközi polgári eljárás anyagának olyan feldolgozása, amely nemcsak a gyakorlat számára biztosít könnyű és teljes orientálódást, hanem gondolatgazdagságával, számos probléma felvetésével és megoldásával értékes hozzájárulást jelent a nemzetközi polgári eljárásjog elméletéhez is.

Révai Tibor

Új német könyvek a szocialista külkereskedelem jogi problémáiról

A Német Demokratikus Köztársaság állami kiadója, a *Staatsverlag der Deutschen Demokratischen Republik* az utolsó két évben igen fontos, alapvető jelentőségű könyveket adott ki a szocialista külkereskedelem jogi szabályozásával összefüggő problémákról. Ezeknek az irodalmi műveknek a magyar külkereskedelmi problémákkal foglalkozó jogászok részére nagy jelentősége van, különösen most, mikor az új gazdasági mechanizmus sikere szempontjából külkereskedelmünk volumenének bővítése, exportunk növelése elsőrangú érdekünk.

E könyvek között a legnagyobb jelentősége a *„Sozialistisches Weltwirtschaftssystem"* cím alatt négy kötetre tervezett műnek van, melynek első kötete *„Die Entstehung des sozialistischen Weltwirtschaftssystems"* Berlinben 1967-ben 496 lapnyi terjedelemben jelent meg. E négy kötet az előkészületben levő szovjet eredeti mű fordítása lesz, és foglalkozni fog a szocialista világgazdasági rendszer keletkezésével, fejlődésével, a szocialista munkamegosztás problémáival, a termelés helyi elrendezésével és a szocialista világgazdasági rendszer perspektíváinak kérdésével. Az első kötetet Szorokin G. M. akadémiai levelező tag főszerkesztése alatt Abalkin L. I., Motylev V. V., Semjakim I. N., Korkumov I. N., Csisztjakova L. A., Kolganov M. V., Matvievszkaja E. D., Trigubenko M. E., Oszmova M. N., Sabunina V. I., Sztorozsev V. I., Partigul S. P., Tarnovszkij O. I., Atlasz Z. V., Alekszandrov A. M., Gercovics G. B., Mirosnicsenko B. P., Brin I. D., Jakimova T. A., Nikolaeva L. S., Jakovleva E. M. és Sztolpov N. D. írták. Ez a kötet feldolgozta igen élvezetes formában, bámulatos nagy adathalmaz összegyűjtésével a szocialista világgazdasági rendszer létrejövetelének történetét, fejlődésének általános fő törvényszerűségeit (47—74. l.) és az egyes szocialista országok gazdaságának különös jellemző vonásait. Behatóan elemzi a proletáriátus diktatúrájának és a szocialista államok gazdasági politikájának alapkérdéseit (75—116. l.), a fő termelési eszközöknek szocialista társadalmi tulajdonba vételét (117—146. l.), a szocialista átalakítását (181—212. l.), a szocialista világrendszer árukapcsolatainak és árucseréjének fejlődését (213—252. l.), a valutarendszer átalakítását (253—290. l.), a szocialista országok pénzrendszerének kialakulását (291—316. l.), a bankok társadalmi tulajdonba vételét és szocialista rekonstrukcióját (317—360. l.), a tervezés keletkezését és kifejlődését a szocialista országokban (361—396. l.), az államkapitalizmus felhasználását a szocialista építés érdekében (397—420. l.), a hátramaradt népek nem kapitalista fejlődésének útját a szocializmus irányában (421—449. l.), a szocialista forradalmat és a dolgozók életszínvonalának emelését (450—485. l.). A kötetnek a gyakorlat emberének szempontjából információs értéke miatt és az elméleti jogász szempontjából mély elméleti fejtegetései miatt van elsőrangú jelentősége.

Ugyancsak értékes szovjet irodalmi mű német nyelvű fordítása dr. Uszenko E. T. professzornak *„Sozialistische internationale Arbeitsteilung und ihre rechtliche Regelung"* cím alatt 1966-ban megjelent műve. A könyv orosz nyelvű eredetije 1965-ben jelent meg, a német kiadás azonban nem egyszerű fordítás, hanem lényeges átdolgozása is az eredeti műnek. A szerző a könyvben abból indul ki, hogy az egész világon tanúi vagyunk egy hatalmas műszaki forradalomnak, amely a termelőerők és a termelési viszonyok nemzetközivé válása felé halad. Ezt a társadalmi folyamatot egy-egy állam egyedül, magában nem képes irányítani és szakszerűen vezetni, hanem a szocialista országok csak együttesen képesek erre, és ezért van szükség a szocialista nemzetközi munkamegosztásra, amely az önkéntesség, az egyenlőség, a kölcsönös előnyök és a testvéri segítés elveinek alapján a KGST keretében a szocialista nemzetközi jog elvei szerint valósul meg. A könyv érdeme, hogy igen érdekes és világos fejtegetések során érthetővé teszi az olvasónak azokat a kölcsönös vonatkozásokat, amelyek a gazdaság és a jog között nemzetközi síkon fennállanak, és amelyek szükségessé teszik a gazdaság és a jog együttműködését.

Maga a könyv három részből áll. Az első rész (18—59. l.) a nemzetközi szocialista munkamegosztás alapját, a szocialista államok gazdasági kapcsolatait, a második rész (59—173. l.) e gazdasági kapcsolatoknak jogi szabályozásával összefüggő kérdéseket, a harmadik rész (174—348. l.) e jogi szabályozás szerződési formáit: a kereskedelmi, áruszállítási, technikai segélynyújtási, két- és többoldalú elszámolási, tudományos- műszaki együttműködési szerződésekkel kapcsolatos problémákat és végül a KGST javaslatainak jogi jellegével és jelentőségével összefüggő kérdéseket tárgyalja. Kétségtelen, hogy ez a harmadik rész a könyv legértékesebb része, az itt található fejtegetések világossá teszik az olvasó előtt a KGST szervezetét, céljait, működését és ezen kívül a szocialista országok kölcsönös gazdasági kapcsolatai jogi szabályozásának módjait.

Uszenko könyvéhez hasonló jelentőségű a múlt év folyamán elhúnyt szovjet professzornak, a szovjet külkereskedelemmel összefüggő jogi problémák nagy szakértőjének, D. M. Genkinnek szerkesztésében *„Der Aussenhandel und seine rechtliche Regelung in der USSR."* cím alatt megjelent munka, amely az eredeti orosz nyelvű könyv német fordítása. Ez a könyv feldolgozza mindazokat a polgári, államigazgatási, nemzetközi, pénzügyi, polgári eljárási, nemzetközi magánjogi problémákat, amelyek a Szovjetunió külkereskedelmével kapcsolatban felmerülnek. Különösen érdekesek azok a fejezetek, amelyek a Szovjetunió állami külkereskedelmi monopóliumának lényegét (12—34. l.), a külkereskedelmi szerződések alanyainak jogi struktúráját (35—51. l.), a külkereskedelem vételi (61—95. l.) és műszaki segítségi szerződéseit (110—142. l.), a vasúti (143—170 l.), tengeri (171—206. l.) és légi áruszállítással (217—232. l.) összefüggő kérdéseket tárgyalják, továbbá, amelyek az áruk elvámolásával (233—245. l.), a biztosítási szerződésekkel (246—261. l.), a nemzetközi hitel- és elszámolási viszonyokkal (262—305. l.), a követelések elévülésével (306—318. l.), a jogszabályösszeütközésekkel (319—332. l.) és a külkereskedelemből eredő jogviták bírósági és döntőbírósági eldöntésével kapcsolatos kérdéseket elemzik. (333—352. l.).

Igen fontos, nagy értékű 1967-ben megjelent monográfiában dolgozta fel *„Liefervertrag, Montagevertrag, Kundendienstvertrag im Aussenhandel der RGW-Staaten"* cím alatt Kemper M. szerkesztésében egy Engelmann W., Krahl D., Wilma G. és Dimke U. szerzőkből álló kollektíva az 1958. évi Általános Szállítási Feltételek (ÁSZF), valamint az 1962. évi Általános Szerelési Feltételek (ÁSzerF) és a Műszaki Szolgálat Általános Feltételei végrehajtásával kapcsolatos jogi kérdéseket. A könyv teljes képet nyújt a KGST-államok egymásközti kereskedelmi kapcsolatai lebonyolításával összefüggő va-

lamennyi fontosabb jogi kérdésről. Különösen alapvető jelentőségűek a könyvnek a külkereskedelmi szállítási szerződés fogalmáról, megkötéséről, tartalmáról, tárgyáról és jellegzetességeiről szóló fejezetei (79—264. l.), továbbá a könyv V. része (359—380. l.), amely az említett egyezményeken alapuló igényeknek a szocialista választott bíróságok előtti eljárásokban való érvényesüléséről szól.

Ugyancsak a szocialista országok közötti jogi vonatkozásokkal foglalkozik a dr. Wünsche Harry professzor szerkesztésében 1966 végén *Rechtsbeziehungen der sozialistischen Länder*" cím alatt 290 old. terjedelemben megjelent tanulmánykötet. Ez a kitűnő könyv remek áttekintést nyújt a szocialista országok közötti sokrétű jogi vonatkozás lényegéről és a közöttük levő gazdasági kapcsolatokról, amelyek mind a szocialista internacionalizmus alapelvén nyugszanak. A kötet egyes tanulmányainak szerzői: dr. Bäcker Heinz, dr. Bergner Manfréd, dr. Hofmann Manfréd, dr. Hofmann Karlfried, Lübchen Gusztáv Adolf, Maskow Dietrich, Rüster Lothar, Rutsch Dieter, dr. Teuchert Wilfried és dr. Wünsche Harry. Az első két tanulmány (11—66. l.) a szocialista országok közötti együttműködés alapkérdéseit tárgyalja, a következő tanulmányok pedig a tudományos—műszaki együttműködésnek (67—98. l.), a külkereskedelem jogi szabályozásának (99—118. l.), a vasúti (119—142. l.), postai szállításnak (143—164. l.), a vámügyi (165—178. l.), a konzuli kapcsolatoknak (179—202. l.) és a jogsegélynek (203—224. l.) kérdéseit. A gyakorlat embere számára különösen értékessé teszi a kötetet az, hogy a függelékben (225—290. l.) közli azoknak az egyezményeknek és szabályzatoknak szövegét, amelyeknek szövege eddig az olvasóközönség nagy része előtt el volt zárva.

Bár nemcsak a külkereskedelem problémáival foglalkozik, de e problémák nemzetközi jellege miatt e kérdések tanulmányozása szempontjából szintén figyelemre méltó fejtegetéseket tartalmaz a dr. Wünsche Harry által „*Die Vereinten Nationen*" cím alatt az ENSZ-ről írt, 1966 végén 112 oldalon megjelent kitűnő kis munka, mely röviden kimerítő tájékoztatást nyújt az ENSZ keletkezéséről és fejlődéséről (7—11. l.), az ENSZ szervezetének céljairól és alapelveiről (12—19. l.), a tagsági viszonyról (20—27. l.), az ENSZ fő szerveiről (28—51. l.), az ENSZ határozatainak és javaslatainak jogi jellegéről (51—55. l.) és az ENSZ és szakosított intézményeinek együttműködéséről (56—68. l.). A kis kötetet kitűnő irodalmi jegyzék egészíti ki.

Ugyancsak örvendetes, hogy a Staatsverlag német nyelven 1967-ben megjelentette a Levin D. B. professzor és Kaljusnaja G. P. docens szerkesztésében 1964-ben orosz nyelven megjelent kitűnő *nemzetközi jogi tankönyvét*. A kötet egyes fejezeteit a szerkesztőkön kívül Potskaéva M. V., Uszenko R. T., Davidov A. I., Andrjuchin M. N., Szamarceva N. T., Petrenko N. I., Adsarov K. A., Szacharov W. P. és Sibajeva E. A. írták. A külkereskedelemmel összefüggő nemzetközi jogi kérdéseket az Uszenko professzor által írt IV. (71—88. l.) és XIII. (337—368. l.) fejezetek tárgyalják, amelyek mélyrehatóan elemzik a szocialista államok együttműködésének jogi kérdéseit, továbbá a gazdaság, tudomány és kultúra tárgyában kötött nemzetközi szerződések jellegzetességeit.

Szászy István

A nemzetközi jog új angol tankönyve

Röviddel ezelőtt új angol nyelvű nemzetközi jogi tankönyvet jelentetett meg a jól ismert Macmillan könyvkiadó vállalat,[1] mely a nemzetközi jogi tankönyvek egyre bővülő sorában is figyelmet érdemel. Új és érdekes kísérlet eredményéről van ugyanis szó. A Carnegie Alapítvány, mely a múltban nagy érdemeket szerzett a nemzetközi jog tudományos művelésének előmozdítása terén a klasszikusok — Vitoria, Gentilis, Pufendorff stb. — nehezen hozzáférhető műveinek újbóli kiadásával, a II. világháború alatt és az azt követő években viszonylag kevés figyelmet szentelt a nemzetközi jog tudományának és ily módon felgyülemlett adósságát akarta egy nemcsak új, hanem újszerű nemzetközi jogi tankönyv megjelentetésével törleszteni. A mű újszerűségét az jelenti, hogy írói közössége a világ legkülönbözőbb jogterületeinek képviselőit, szocialista és kapitalista, valamint a fejlődő államok jogászait fogja össze. A kötet szerkesztője Sorensen professzor dán nemzetiségű, míg munkatársai között angol, egyiptomi, francia, ugandai, jugoszláv, amerikai, japán, uruguai, indiai és lengyel nemzetközi jogászt találunk.[2] Ennek ellenére a mű mégsem tanulmánygyűjtemény, hanem átgondolt, egységes szerkezetű tankönyv. A Carnegie Alapítványt a munkatársi gárdának ilyen széles alapokon történő kiválasztásánál az a gondolat vezette, hogy a fejlődő országok jogászai — akiknek a számára ez a tankönyv tulajdonképpen íródott — ne valamilyen sajátos, angol vagy francia nézőpontból ismerkedjenek meg a nemzetközi jog rendszerével, hanem átfogóbb és egyetemesebb képet kapjanak róla, olyat, amely a lehetőségekhez képest híven tükrözi a ma érvényesülő főbb szellemi és politikai irányzatokat. Ez a célkitűzés — amelyet elvben csak helyeselni lehet — természetesen nagy nehézségekkel és veszéllyel is jár, nevezetesen azzal, hogy az ily módon elkészített könyv telve lesz belső ellentmondásokkal, vagy pedig — épp e belső ellentmondások kiküszöbölése végett — az egymással szemben álló elméleti irányzatok kilugozva, lényeges tartalmuktól megfosztva kerülnek bemutatásra. A kétségtelen nehézségek sem riasztották el azonban e terv megvalósításától az Alapítványt, és különösen nem a kezdeményezőt, a magyar származású Francis Deák amerikai professzort, aki együttal

[1] Manuel of Public Internacional Law. Edited by Max Sorensen. London. Macmillan. 1968. LXV + 930 old.

[2] A tankönyv szerzői: Max *Sorensen*, az Aarhus-i egyetem tanára, William W. *Bishop*, Jr. az American Journal of International Law szerkesztője, Francis *Deák* a Rutgers Egyetem tanára, Abdullah *El Erian* a kairói egyetem tanára, Eduardo Jiménez de *Aréchaga*, a montevideoi egyetem tanára, Peter James *Nkambo Mugerwa*, Uganda legfőbb államügyész helyettese, B. S. *Murty*, az Andhra (India) egyetem tanára, Shigeru *Oda*, a Tohoku (Japán) egyetem tanára, Clive *Parry* az Egyesült Nemzetek Titkárságának munkatársa, Milan *Sahovic*, a belgrádi Nemzetközi Politikai és Közgazdasági Intézet nemzetközi jogi osztályának igazgatója, Krzysztof Jan *Skubiszewski*, a poznani egyetem tanára, Michel *Virally*, a genfi egyetem tanára.

a nemzetközi kapcsolatok állami szerveiről szóló fejezetet is írta. Az ő érdemeit a Carnegie Alapítvány elnöke, Joseph E. Johnson az Előszóban meleghangú szavakkal nyugtázta, és — mielőtt még a könyv ismertetésébe kezdenénk — előre bocsátjuk, hogy elismerést érdemlő, hasznos próbálkozással állunk szemben.

Már egy gyors átlapozás is elárulja, hogy a tankönyv felépítése és tagolása milyen sok hasonlóságot mutat azzal a rendszerrel, amelyet a Szovjetunióban — és nálunk is — használt tankönyvek követnek. Az I. fejezet „A jog szerepe a nemzetközi közösségben" címet viseli és egyrészt általános elméleti, másrészt pedig történeti bevezetést tartalmaz. A második „A nemzetközi közösség jogi szervezete" cím alatt általában a nemzetközi szervezetek jogát, részletesen pedig az ENSZ, a szakosított intézmények és a regionális szervezetek problémáit tárgyalja. A III. fejezet foglalkozik a nemzetközi jog forrásaival, — ezt a kérdést a mi tankönyveink véleményem szerint túlságosan röviden az I. bevezető fejezetbe szorítva ismertetik — a IV. pedig a legfontosabb forrással, a nemzetközi szerződések jogával. Ezután következik a nemzetközi jog alanyairól szóló fejezet és ezen belül az elismerés és a jogutódlás problémái, majd az államhatalom személyi és területi hatályát tárgyaló VI fejezet, amelyben az érintett kérdések köre nagyjából megfelel annak, amit mi „Az állam területe" cím alatt szoktunk kifejteni. Még több az egyezés a VII. fejezetnél, — ez a külső kapcsolatok állami szerveivel foglalkozó kérdéseket tartalmazza, és a nyolcadik, „Az egyén a nemzetközi jogban" c. fejezetnél, csupán a sorrendjük más, mint a mi tankönyveinkben. Önálló fejezetet kapott a nemzetközi jogi felelősség problémája, valamint a gazdasági, szociális és kulturális téren kialakult, szervezett nemzetközi együttműködés. Ez az utóbbi kérdéskör véleményem szerint szorosan kapcsolódik a II. fejezetben foglaltakhoz, és tulajdonképpen ott kellene tárgyalni, vagy ami még helyesebb lenne, a II. fejezet egész anyagát hátrébb hozva a gazdasági, szociális és egyéb természetű együttműködés kérdéseivel együttesen kifejteni. A két utolsó fejezet a nemzetközi viták elintézését tárgyalja, illetőleg az erőszak alkalmazásának tilalmára vonatkozó normákat és a hadviselés szabályait tartalmazza.

Arra természetesen nincs lehetőség, hogy a tankönyvbe foglalt fontosabb elméleti állásfoglalásokra is kitérjünk, hiszen ehhez a mai nemzetközi jog egész problematikáját fel kellene vázolni. A szerzők egyébként — különösen az erősen vitatott kérdésekben —, mint pl. a nemzetközi jog és a belső jog viszonya — általában azt a módszert követik, hogy a különböző álláspontokat ismertetve az olvasóra bízzák a döntést, az olyan alapvető elméleti problémában való elmerülést viszont, mint amilyen a természetjogi és a pozitivista felfogás ellentéte, a lehetőség szerint kerülik, ami talán nem mindig helyes, de gyakorlati szempontból minden esetre a leginkább járható útnak bizonyul. Ennek ellenére az általános jogelvek rendkívül bonyolult és sok vitát kiváltó problémájának kifejtése — Michel Virally munkája — így is kitűnően sikerült.

Viszonylag kevés a tankönyv anyagában az ún. történeti anyag, de még mindig jóval bővebb mint amit a nyugaton megjelenő tankönyvek általában tartalmazni szoktak. Amit hiányolunk, az inkább az Európán kívüli országok egymás közti kapcsolataiban kialakult jogszabályok és intézmények ismertetése. Nem vitás, hogy a nemzetközi jog rendszere Európában alakult ki és nőtt fokozatosan az egész földre kiterjedő szabályösszeséggé, de éppen az afro-ázsiai országok növekvő részvétele a nemzetközi életben szükségessé teszi az államközi érintkezéssel kapcsolatos hagyományaik feltárását, hiszen a jövőben minden bizonnyal nagy hatást fognak gyakorolni a nemzetközi jog további fejlődésére. Ezen a téren mindenekelőtt monografikus feldolgozásokkal kell utat törni, hogy eredményeik az összefoglaló jellegű munkákba is beépíthetők legyenek.

Egyes fejezetek az angolszász jogfelfogás szellemének megfelelően jogesetekből indulnak ki és jogesetekre épülnek, másoknál viszont a történeti, rendszertani fejtegetések dominálnak. A fejezetek szerzői tehát saját szemléletüknek és módszereiknek megfelelően dolgozták fel a nemzetközi jog rendszerének rájuk eső részeit és ennek következtében hol megegyeznek a mi felfogásunkkal, hol pedig ugyancsak messze távolodnak tőle. A legfőbb eltérések nem annyira a fejtegetések alapján leszűrt vagy leszűrhető végkövetkeztetések síkján jelentkeznek, hiszen — mint már említettük — a szerzők óvakodtak a túlzott egyszerűsítéstől és egyéni álláspontjuk erőszakolásától, másrészt pedig a szocialista jogászok sem értenek egyet minden vitás probléma megoldása tekintetében — hanem elsősorban a kérdések feltevésének módjában. A nemzetközi jogi felelősségről szóló fejezet — Eduardó Jiménez de Aréchaga munkája — pl. jellegzetesen polgári (burzsoá) szemléletet tükröz, a kérdést kimondottan a tőkés államok, a tőkés jogrendszerek szemszögéből vizsgálja és szinte egyáltalán nincs tekintettel azokra a szempontokra és érvekre, amelyekkel szocialista részről e kérdéskomplexum problematikáját elmélyítették és kiszélesítették.

Az, aki a hiányosságok és eltérések kimutatására törekszik, természetesen igen sok ellenvetést és kifogást tehetne a Sorensen szerkesztette tankönyvvel szemben, rámutatva mindazokra a helyekre, ahol eltérő módszereket alkalmaz és más megállapításokra jut, mint amilyeneket mi általában helyesnek tartunk. Véleményem szerint azonban ezeknek az eltéréseknek a jelentősége eltörpül amellett a tény mellett, hogy az ismertetett munka a szocialista jogirodalom világszerte növekvő hatását és befolyását bizonyítja. A fejlődő országok jogászai között ma már csak olyan nemzetközi jogi tankönyv számíthat valóban sikerre, amely a szocialista jogfelfogás és tudományos kutatómunka eredményeinek figyelembevételére és felhasználására törekszik. E törekvés megvalósításának legbiztosabb módja, ha a szocialista országok nemzetközi jogászai tevékeny részt kérnek és vállalnak ilyen, a nyelvi különbségek és más technikai nehézségek akadályait könnyebben leküzdő munkák elvégzésében. Ennek tudható be, hogy az ismertetett tankönyv rendszerbeli felépí-

tésénél, valamint számos kérdés kifejtésénél eddigi eredményeink megfelelő módon és olyan körben is ismertté válhatnak, amelyeket eddig nem tudtunk elérni és befolyásolni.

A tankönyv az egyes fejezetek végén rövid bibliográfiát is közöl az olvasó érdeklődésének további felkeltésére. Az ajánlott munkák sorában szocialista jogászok könyvei és tanulmányai is szerepelnek és köztük magyar nemzetközi jogászok néhány idegen nyelven megjelent publikációja is. Minden ilyen fajta válogatás természetesen nehéz feladat és aligha oldható meg úgy, hogy minden igényt kielégítsen. Az említett bibliográfiák sem azok, mert több jelentős szakmunka adatait hiába keresi az olvasó a felsoroltak között, de elismerést érdemel az a tény, hogy a szocialista szellemű nemzetközi jogi irodalom alkotásaira is kiterjed és bár hézagosan, de ezekre is felhívja a figyelmet. Mindez nemcsak a függelékekre vonatkozik, hanem az egyes fejezetek szövegére is, amelyekben — és nem csupán a szocialista szerzők tolláról — a szovjet és a népi demokratikus jogászok nézeteinek ismertetésével is találkozunk. G. Tunkin pl. a gyakran idézett szerzők közé tartozik.

Mindezek jelentőségét csak emeli, hogy egy jól felépített, világos, áttekinthető szerkezetű és — miután tankönyvről van szó, ez sem elhanyagolható szempont! — jól tanulható munkában kaptak helyet, mely minden bizonnyal hozzájárul a nemzetközi jog oktatásának elterjesztéséhez. A Carnegie Alapítvány kezdeményezése tehát jól sikerült, színvonalas tankönyv megírásához vezetett, amelyet számos vonatkozásban a magyar nemzetközi jogászok is figyelembevehetnek és hasznosíthatnak az elkövetkezendő évek során egy esetleges új nemzetközi jogi tankönyv munkálatainál.

Herczegh Géza

*Jogi kérdések az új gazdaságirányítás köréből**

Az utóbbi időben csaknem valamennyi európai szocialista ország alapvető reformok kidolgozásához látott hozzá a tervezés és a népgazdasági irányítás területén. Ezeknek a változásoknak a kihatása nyilvánvalóan nem egyforma mindenütt, mivel különböző feltételektől függ, és ezek minden egyes ország sajátos gazdasági helyzetében gyökereznek. Mindenütt az értéktörvény és az áru—pénz viszonyok sokkal hatékonyabb kihasználásáról és arról van szó, hogy a gazdasági célkitűzéseket inkább az anyagi érdekeltség alapján működő gazdasági eszközökkel, mint az utasításadás révén valósítsák meg. Ezeknek a változásoknak térben és időben való találkozása azt bizonyítja, hogy a kiváltó ok nem kiagyalt elképzelés, hanem abból az elkerülhetetlen szükségszerű tényből ered, hogy az európai szocialista országokban a gazdálkodás néhány éve kilépett az extenzív fejlődés szakaszából, elérkezett az intenzív fejlődéshez, melynek lényege, hogy a termelés, valamint a nemzeti jövedelem növekedésében a termelésbe bevont új munkaerők helyett a munka termelékenysége fokozásának kell döntő szerepet biztosítani.

A gazdasági alapban bekövetkezett változások reflexiójaként gyors jogalkotói munka indult meg, amit a jogásztársadalom tanulmányok publikálásával törekedett elősegíteni. Ilyen tanulmányokat tartalmaz az ismertetés tárgyául szolgáló mű is.

A kötet ismertetésekor két célt tűzünk magunk elé. Az egyik, megvizsgálni, hogy vajon a kiadó jogosan vállalta-e a „kockázat veszélyét", a másik pedig megvizsgálni azt, hogy a tanulmánykötet elérte-e célját, mely az volt, hogy segítse a jogi szabályozást és támpontul szolgáljon az új szemléletek kialakulásához, továbbá segítse a jogi értelmezést és ezzel együtt a jogalkalmazást. Tesszük ezt úgy, hogy a kötet tíz tanulmányából[1] kiragadunk néhány általunk fontosnak vélt elképzelést, illetve véleményt és egyidejűleg — esetenként — összevetjük azokat a kötet megjelenését (1967. VII. 30.) követően kibocsátott új jogszabályokkal, ügyelve arra, hogy a tanulmányokról — a kiemelések ellenére — átfogó képet adjunk.

Bevezetésként megállapítható, hogy a könyv tartalomjegyzéke azt tükrözi, hogy a kiadó változatos, színes, sokrétű anyagot kívánt közzétenni. A kötetről korábban megjelent recenzió[2] helyesen emeli ki, hogy: „a könyv nem tűzte céljául, hogy összefogottan és rendszerezetten feldolgozza az új gazdaságirányítási rendszer valamennyi elméleti és gyakorlati jogi kérdéseit." Mégis meg kell állapítanunk, hogy a gondos válogatás következtében a kötet az adott időszakbani legfontosabb jogi kérdésekről ad tájékoztatást.

A központi gazdasági irányítás problematikája, annak átalakítása — jogi szempontból is — az új gazdasági mechanizmus egyik sarkalatos kérdéskomplexuma, mivel ennek megfelelő jogi rendezésén múlik jelentős mértékben az, hogy miképpen sikerül a gyakorlati életben realizálni az Irányelvekben meghatározott célkitűzéseket. A centralizált központi irányításról a decentralizált irányításra való olyan áttérés, mely továbbra is biztosítja a központi elképzelések megvalósítását, nem kis jogászi feladat. Az új gazdasági mechanizmus egyik kritériuma ennek megfelelően a központi irányítás alapvető eszközeinek megváltoztatása oly módon, hogy az adminisztratív eszközök háttérbe szorításával teret biztosítunk a gazdasági ráhatások alkalmazásának. Széles rétegeket foglalkoztató kérdés az, hogy vajon kielégítőnek tekinthető-e a központi irányítás jogi szabályozottsága?

E kérdésre Kálmán György negatív választ ad és megállapítja, hogy a gazdasági élet, a gazdasági folyamatok gyakran a legalapvetőbb jogi szabályokat is nélkülözni kénytelenek, ugyanakkor ennek megol-

*Bp. Közgazd. Kiadó, 1967.

[1] Csanádi György: Szerződési rendszer továbbfejlődésének problémái. Eőris Gyula: A gazdaságirányítás reformjával kapcsolatos felelősségi kérdések. Farkas Károly: Az állami vállalat egyes jogi kérdései az új gazdasági mechanizmusban. Kálmán György: A népgazdaság központi irányításának jogi eszközei. Kozma Tamás: A tervezési és kivitelezési szerződések a gazdaságirányítás új rendszerében. Meznerics Iván: A bankhitel és a vállalati elszámolások új szabályozása. Móré András: A gazdasági ágazati minisztériumok jogállása, legfontosabb feladataik jellegének alakulása a gazdaságirányítás új rendszerében. Szász Iván: A külkereskedelem belföldi szerződéses kapcsolatai. Széll András: A vállalkozási szerződés a vállalati gazdálkodásban. Szilágyi László: A gazdasági miniszterek ágazati felelősségének problémái az új gazdasági mechanizmusban.

[2] Dr. Benárd Aurél: Tanulmánykötet az új gazdasági irányítás jogi kérdéseiről. MJ. 1967. 11. sz.

dását kutatva támpontokkal is szolgál a jogalkotó részére, olyan fontos kérdésekben is, mint aminők a tervezési rendszer kialakításának jogi feladatai. A jogalkotást tekintve további feladatokat is megjelöl a polgári jog és a gazdasági irányítás igazgatási oldalának vonatkozásában és ennek során kifejti azon véleményét, hogy a későbbi időben szükség van egy, a gazdasági igazgatásra vonatkozó átfogó kódex kialakítására. A beruházások rendjéről szóló 38/1967. (X. 12.) Korm. rendelet ismeretében már megállapítható, hogy a szerző egyes kérdésekben adott véleménye alapos tanulmányozásra tarthat igényt. E jogszabály ugyanis több vonatkozásban (például: a beruházások hatósági engedélyezése) azt mutatja, hogy a jogalkotó azokat a jogszabály megalkotásakor figyelembe vette. A fenti és az alább említendő jogszabályok azt bizonyítják, hogy a szerző kívánalmának megfelelően kezdődött, illetve folyik a szerződéses és igazgatási viszonyok jogi kidolgozása.

Az előbbi témához szorosan kapcsolódik a gazdasági ágazati minisztériumok jogállásának és feladatainak alakulása az új mechanizmus rendszerében. (Móré András) Kétségtelenül áll a tanulmány azon megállapítása, hogy egyáltalán nem tekinthető tisztázottnak az, hogy a gazdasági irányítás egyes folyamataiba hogyan illeszkedik be konkrétan az ágazatért felelős minisztérium tevékenysége. Ezt elemezve megállapítja, hogy alapvető feladat a minisztériumok munkájában fellelhető érdekképviseleti jelleg megszüntetése és erre különböző jogi megoldásokat, eszközöket ajánl. Alapvetően megváltozik a minisztérium és a vállalat közti viszony. A minisztériumok a jövőben terveiket nem az egyes irányításuk alá rendelt vállalatok összességére, hanem az ágazat egészére készítik. A vállalatok saját tervekkel rendelkeznek. Tevékenységük azonban az állam tulajdonosi jogaiból következően nem nélkülözheti továbbra sem az ellenőrzést, melyben lényeges szerepe van a minisztériumoknak. Ez az ellenőrzés — szemben a korábbi gyakorlattal — azonban nem jelentheti pl. üzemgazdasági kérdések vizsgálatát, hanem annak figyelemmel kísérését, hogy a vállalat gazdasági növekedése kielégítő-e vagy sem. A korábbi évek ezirányú tapasztalatai késztetik a szerzőt arra, hogy a minisztériumok jogalkotását elemezve felvesse annak szükségességét, miszerint tisztázandó az, hogy e tevékenység mire terjed ki. Kifejti azon véleményét, mely szerint a minisztériumoknak önálló jogszabálykibocsájtó jogkörük nincs, csupán — pontosan körülhatárolt esetekben — végrehajtási utasítást adhatnak ki. Ezzel a szabályozás egységét kívánja megóvni. Az Irányelvekre hivatkozással a tanulmány érdekes megállapításokat tesz és véleményt nyilvánít a minisztériumok egyedi utasításai tekintetében is. A minisztériumok vonatkozásában bekövetkezett változások természetszerűen kihatnak a miniszterek jogállására is, akiknek hatáskörét, jogkörét, felelősségét időszerűvé vált rendezni (Szilágyi László). (A tanulmány megjelenése óta kormányhatározat szabályozza[3] a gazdasági ágazati miniszterek feladatait és felelősségét.) Célszerűnek tartja továbbá az országos hatáskörű központi gazdasági irányító szervek (pl. Találmányi Hivatal, Mérésügyi Hivatal) jogállásának, e szervek vezetői, jogainak, kötelezettségeinek és felügyeletének ellátásával kapcsolatos teendők jogi rendezését is.

Ha e minden tekintetben színvonalas tanulmánykötettel kapcsolatos valamilyen negatívum hozható fel, akkor az nem egyéb, mint az, hogy a fenti két tanulmány (Móré András és Szilágyi László tanulmánya) között átfedések lelhetők fel. Tudatában vagyunk annak, hogy adott esetben ez elkerülhetetlen. Éppen ez indokolta volna azt, hogy a két egymással szorosan összefüggő téma egy szerző tollából kerüljön feldolgozásra.

A népgazdaság központi irányítása két szemszögből vizsgálható. Egyrészt a központi irányítást megvalósító szervek, másrészt az irányított szervek (vállalatok) szempontjából. Míg a fenti három tanulmány tárgyát az előbbi, addig Farkas Károly tanulmányáét az utóbbi képezi. Érdekességként megjegyezzük e tanulmánnyal kapcsolatosan, hogy a kézirat nyomdába adását követően két hét múlva már megjelent az állami vállalatról szóló új jogszabály.[4] A szerző által adott néhány vélemény — a zárójelbe tett jogszabály helyek szerint — találkozott a jogalkotó elképzeléseivel. Ez egyébként figyelemmel kísérhető az egész tanulmányon, mely ennek alapján úgy is felfogható, mint a jogszabály kitűnő indokolása. A vállalat tevékenységi körének kialakításával kapcsolatosan szerző megjegyzi, hogy azt az új gazdasági mechanizmusban rugalmasan kell megoldani, azaz a vállalatoknak e téren is nagyobb mozgási lehetőséget kell biztosítani. [3. § (1) bek.] Az igazgató helyetteseit is az alapító szervnek kell kinevezni és azok személyét a vállalat igazgatója nem határozhatja meg. [10. § (1) bek.] Érdekes új jogi problémákat vet fel a szanálási eljárás. Erre akkor kerülhet sor, ha a vállalat nem tud megfelelően gazdálkodni a rábízott vagyonnal. Az össznépi érdekeket képviselő Pénzügyminisztérium, az illetékes bank, a KNEB javaslata esetén a szanálási eljárás megindítása kötelező [17. § (2) bek.]. A tanulmány talán legérdekesebb része a vállalatok által létrehozott szervezetekről szól.

A tervezési rendszer, a központi irányítás alapvető megváltozása új távlatokat nyit a vállalatok számára szerződéses kapcsolataiknak kiépítése terén. A „tervszerződések" kifejezés, amely a terv és a szerződések közti szoros kapcsolatot volt hivatva kifejezni, meghaladottá vált és a megváltozott körülmények azt követelik, hogy e helyett más terminus technicust használjunk, állapítja meg tanulmányában Csanádi György. A vállalatok által kötött szerződéses kapcsolatok formái bővülnek, színesebbé válnak. Megtartja azonban központi helyét a szállítási és a vállalkozási szerződés, de nem tekinthetők másodrendűnek az egyéb (adásvétel, megbízás stb.) szerződésfajták sem. A vállalatok ezek közül a szerződésfajták közül nyilván az adott esetben legcélszerűbb formát alkalmazzák majd. Ügyelni kell azonban arra — hangsúlyozza a szerző —, hogy ez ne vezessen a „szigorú" szerződéstípusok elsorvadásához. Ennek megelőzése komoly jogalkotói feladatot jelent, melynek során kiindulópontul a Ptk. szabályozását kell tekinteni. Az ezzel

[3] 2027/1967. (V. 28.) Korm. sz. hat.
[4] 11/1967. (V. 13.) Korm. sz. rend.

kapcsolatosan létrejött új jogszabályok eltérhetnek ugyan a Ptk.-tól, Csanádi György azonban felveti annak szükségességét, hogy 3 év elteltével gondoskodni kell azoknak a Ptk.-ba való beillesztéséről.

A rendeleti úton való szabályozás bizonyítéka a 44/1967. (XI. hó 5.) Korm. rendelet, mely a vállalatok által kötendő vállalkozási szerződésekre vonatkozik. Ezzel foglalakozik egyébként tanulmányában Széll András is, amidőn megállapítja, hogy szerződéses rendszerünk sajátossága az alkalmazott szerződési alaptípusok fejlettségének, illetve jogi szabályozottságának eltérő szintje. Érdekes javaslata az, hogy „a kodifikációs munkát úgy lehetne a vállalkozási jellegű építési és tervezési szerződésre összpontosítani, ha megtörténne a szocialista termelő szervezetek vállalkozási ügyletével kapcsolatban az általános szabályok absztrahálása, majd kormányrendeleti szinten a kodifikálása". Elhatárolási problémák, a szerződésszegés következményei, a fő- és alvállalkozók, valamint az alvállalkozók egymásközti viszonya és egyéb fontos kérdések alapos kimunkálást nyernek az ábrákkal, táblázatokkal szemléletessé tett tanulmányban. Nem kívánjuk és nem is lehetséges e helyütt ennek a fenti új jogszabállyal való összevetése, mégis megállapítjuk: a jogszabály nem rendezte olyan részletességgel az alvállalkozókkal kapcsolatos problémákat, ahogy az a tanulmány ismeretében várható lett volna.

A tervezési és kivitelezési szerződések önálló tanulmány tárgyát képezik (Kozma Tamás). Komoly népgazdasági érdek fűződik ahhoz, hogy az egyes beruházások gyorsan, pontosan elkészüljenek. Feltétlenül szükséges tehát olyan precíz jogi szabályozás kidolgozása, mely ezt lehetővé teszi, illetve elősegíti. A szabályozás formáját tekintve a szerző — és mint kiderült a jogalkotó is — egyetért Kálmán György fenti tanulmányának azon tételével, mely szérint: „a jelenleginél sokkal célszerűbbnek látszik a beruházási rendszer olyan szabályozása, mely egyfelől külön jogszabályban fogja össze a beruházások tervezésének, engedélyezésének, bonyolításának államigazgatási finanszírozásának pénzügyi szabályait és külön jogszabályban a beruházások megvalósítását szolgáló sajátos polgári jogi, elsősorban vállalkozási jellegű szerződéstípusokat (tervezési, építési, szerelési szerződés stb.)". A szerző, a téma alapos kidolgozása során, melyben kitér többek között a szerződések megkötésére, megszegésére, az együttműködési szerződésekre, nagyon figyelemre méltó javaslatokat ad a kodifikátornak az új jogszabályok megalkotásához.

Az új mechanizmus logikus következményeként nem maradhat érintetlen a Ptk. XLIV. fejezete sem, amely a bank- és hitelviszonyokat szabályozza. Érdekes kérdéskomplexum annak elemzése, hogy a Ptk. szabályai e vonatkozásban mennyiben felelnek meg az új mechanizmus követelményeinek, szükséges-e a módosítása, továbbá a bankrendeletnek (6/1963. PM sz. rend.) az új szempontok alapján való revíziója. Ezt elvégezve, Meznerics Iván gondolatokat fűz a meglevő jogintézmények jobb felhasználásához. Azt, hogy ezek a jogalkotó számára mennyire hasznosak voltak a megjelent új jogszabály is bizonyítja.[5] A hitelmonopólium továbbra is megmarad, azonban a szerző is kiemeli, hogy egyre több kivételre kerülhet sor. Kitűnik az is Meznerics Iván tanulmányából, hogy a bank és a vállalat kapcsolataiban az adminisztratív elemek rovására előtérbe kerülnek a polgári jogi megoldások. Elemzi a hitelszerződést, a kölcsönszerződést, a bank- és folyószámlaszerződést rámutatván a csekk rehabilitásának szükségességére.

Eörsi Gyula professzor a gazdasági irányítás reformjával kapcsolatos felelősségi kérdésekkel foglalkozik magas színvonalú tanulmányában. Az ún. belső kárforrásokkal kapcsolatosan arra a végső szellemes következtetésre jut, hogy: „*a)* az önálló döntési jogkör gyakorlása körében a vezető inkább »vállalkozó« (viseli döntései anyagi kockázatának adekvát részét) és jóval kevésbé »felelős«, értve ezen a munkajogi anyagi felelősséget, *b)* a végrehajtó jogkörben eljáró alkalmazott csak igen kevéssé »vállalkozó« (a nyereségrészesedést és esetleges prémiumokat illetően, de egyébként kockázatot nemigen visel), viszont tevékenységének mozzanataiért egyenként »felelős«." A kockázat jogi és gazdasági értelmezésének vizsgálata sok eddig jogosan felvethető kérdést oldott meg. A kötbérek rendszerét elemezve megállapítja, hogy a hatékonyan működő érdekeltségi rendszer mellett: a kötbérkulcsokat megközelítően a nemzetközi szintre kell leszállítani és egyidejűleg differenciálni kell,[6] a jogérvényesítési kötelezettség feleslegessé, sőt a vállalati önállósággal összeegyeztethetetlenné válik, a kötbérkikötés továbbra is kötelező, azonban megfontolandó a közbenső intézkedés és adatszolgáltatás elmulasztása miatt kiszabható, valamint a hibás átadási kötbér megszüntetése, a szavatossági idő diszpozitívvá tétele. Csanádinál aggályosabb abban a kérdésben, hogy a „szigorú" szerződésfajták helyett a felek — mivel arra törekszenek, hogy minél kisebb terhet vegyenek magukra —, az „enyhébb" típusú szerződést választják, természetesen akkor, ha a gazdasági céljaik így is elérhetők.

A szigorú tervhezkötöttség rendszerében sok problémát jelentett az, hogy a külkereskedelmi szerződések teljesítését alapvetően befolyásolta az a körülmény, hogy a külkereskedelmi vállalatok teljesítése a külföldi szállítótól, illetve megrendelőtől függött. Hogyan alakul a külkereskedelmi vállalatok által kötött beföldi szerződések problematikája az új mechanizmusban? Szász Iván tanulmányában azon véleményének ad kifejezést, hogy e kapcsolatokat nem kell csupán a szállítási szerződések keretei között lebonyolítani, sőt célszerűnek tartja széles körben a bizományi szerződésnek mint szerződéstípusnak igénybevételét is.[7]

A Ptk.-nak a bizományra vonatkozó rendelkezései e viszonyra átültetve korrekciókra szorulnak. (Pl. utasításadás, ártöbblet stb.) A szerző — mint ahogy azt a fent említett jogszabály bizonyítja — frappáns és hasznosítható javaslatokat ad. A több szerződéstípus alkalmazhatósága (pl. szállítási szerződés, bizomány, adásvétel) felveti annak jo-

[5] 37/1967. (X. 12.) Korm. rendelet.

[6] A kötbér mértékét a 46/1967. (XI. 5.) Korm. rendelet lényegesen csökkentette.

[7] Ezt az azóta megjelent 32/1967. (XI. 23.) Korm. sz. rendelet — mely a külkereskedelmi tevéktnységet folytató vállalatok belföldi szerződéseiről szól — részletesen rendezi.

gi szabályozásának szükségességét is, hogy mi történjék az esetben, ha a felek az ügylet típusában nem tudnak közös nevezőre jutni.

*

A kötet áttanulmányozása után leszögezhető, hogy a kiadó jogosan vállalta a „kockázat veszélyét", mert olyan tanulmányösszeállítást tett közzé, amely függetlenül a később megjelent jogszabályoktól még napjainkban sem vesztette aktualitását, mert az abban kifejtett vélemények — mint ahogy azt néhány helyen bizonyítani törekedtünk — vagy már tükröződnek egy-egy jogszabályban, vagy feltehetően a jövőben tükröződni fognak.

Tamás Lajos

*Kézikönyv a nemzetközi kartellek gazdasági és jogi struktúrájáról**

1. A nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogi szabályozása már a század elején is nagy méreteket és szövevényes formákat öltött. A vagyon- és személyforgalom már akkor túllépett a korábban dominánsan nemzeti kereteken, ami természetesen együttjárt — az akkori igényeknek megfelelő — jogi struktúra fokozatos kialakulásával. Ez a folyamat napjainkban nem egyszerűen csak nemzetközi, hanem már globális méreteket ölt, különösen mióta ENSZ-határozattá is emelkedett az a meggyőződés, hogy a nemzetközi kereskedelem jogi rendjének fejlesztését a világszervezet feladatkörének is kell tekinteni. Tudott dolog, hogy 1968-ban megkezdte működését az ENSZ Nemzetközi Kereskedelmi Jogi Bizottsága (UNCITRAL), amelynek létrehozását sok elismeréssel Magyarország kezdeményezte. A nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogi struktúrája a különböző jogágazatok területére tartozó globális, regionális vagy nemzeti szabályozásoknak komplex egysége. Kézenfekvő, hogy a fuvarozás, a kartellek, az ipari tulajdon védelme, a munka- és társadalombiztosítási jog, jogi és természetes személyek letelepedése és adóztatása, a devizajog, a fizetési és elszámolási viszonyokra vonatkozó egyezmények és más területek gazdasági komplexitásában a különböző jogágak természete szerinti szabályozási formák együttesen jelentkeznek. A század elején az egész problémakört a német irodalomban általános jelleggel „Internationales Verwaltungsrecht" névvel illették. Ezzel a címmel jelent meg 1910-től kezdődően összesen négy nagy kötetben. *Karl Neumeyer* nagyszabású munkája. A Schweizer Verlag ehhez a tradícióhoz nyúlt vissza, amikor elindította *Recht der internationalen Verwaltung und Wirtschaft* c. sorozatát, amelynek keretében nemcsak megemlékezett Karl Neumayer indító munkájáról, hanem azt új kiadásban meg is jelentette. A jelzett sorozat megindításával azonban abból a meggyőződésből indult ki — kézenfekvően helyesen —, hogy a nemzetközi gazdasági kapcsolatok területét egyetlen műben bármilyen kogeniális szerző sem tudja ma már átfogni. A differenciálódás és a specializálódás egyrészről, a jogszabály anyag pusztán mennyiségi megnövekedése másrészről ezt objektíve lehetetlenné teszi. Annál eredményesebb vállalkozások segíthetők viszont elő az egyes részterületeken. H. Kronstein szóban forgó munkáján túl — Kronstein egyébként az egész sorozat szerkesztő bizottságának is tagja — az új sorozatban eddig a következő kilenc kötet jelent meg (felsorolásuk esetleg érdekelheti az olvasót): *E. Steindorff:* Kollisionsrecht im Bereich der internationalen Verwaltung und Wirtschaft — A kolliziós jog a nemzetközi gazdasági igazgatásban; *H. J. Abraham:* Recht des internationalen Verkehrs — A nemzetközi forgalom joga; *H. Aufricht:* Recht der Zahlungen im internationalen Werkehr und das internationale Währungsrecht — A nemzetközi fizetések joga; *H. G. Isele:* Internationales Arbeits- und Sozialrecht — Nemzetközi munka- és társadalombiztosítási jog; *H. Kronstein:* Das Recht der internationalen Kartelle (az itt ismertetett munka); *U. Everling:* Internationale Grundlagen des Fremdenrechts und das deutsche Fremdenrecht — A külföldiek belföldi jogállásának nemzetközi alapjai és a német Fremdenrecht; *E. Windisch:* Gewerblicher Rechtsschutz und Urheberrecht im zwischenstaatlichen Bereich — Az ipari tulajdon és a szerzői jog államközi forgalomban; *H. Debatin:* Internationales Steuerrecht — Nemzetközi adójog; *G. Jaenicke:* Das Wirtschaftsverwaltungsrecht der Europäischen Gemeinschaften — Az európai közösségek gazdaságigazgatási joga.

2. Ami már most „A nemzetközi kartellek jogá"-t illeti, túlzás nélkül állítható, hogy a könyv a nemzetközi gazdasági kapcsolatok, a nemzetközi kereskedelem jogi struktúrájának egyik legizgalmasabb és legproblematikusabb kérdéskomplexumát tárgyalja. A tárgykör ismerőinek nem kell mondani, mi rejlik a „nemzetközi kartell" szó mögött. Ez az a csendesen, de annál erősebben tenyésző rugalmas valami, amelynek alig felderíthető szövevényében a nagy vállalatok — a Keletindiai Társaságnak ezek a világbirodalmi méretű modern utódai — világpiaci harcukat folytatják. A tömegtermelés, a tudományos-technikai forradalom mai második szakaszában a nagyobb fokú tőkekoncentráció objektív szükségszerűség; nélküle ugyanis az elszigetelt kis vállalat az egyre fejlettebb árutermelésben versenyképtelenné és ezáltal, különösen kapitalista viszonyok mellett, nemzetközi szinten életképtelenné válik. A tőkekoncentráció és a piac „kartellizálása" ugyanannak a folyamatnak két oldala. A megszervezett és a nagyra megszervezett piac nélkül ugyanis a tömegtermelő monopóliumok levegő nélküli óriásokká válnak. A „kartellizálás" folyamata persze egyidős a kapitalista nagyipar és kereskedelem kibontakozásával. „Virágjába" azonban az elmúlt évtizedekben borult. A belső jogi szabályozás a kartellel mindig enyhén szembenállt, mert abban a kapitalista piaci mechanizmus egyik döntő elemének, a versenynek alattomos ellenségét látta. Különösen ez volt a helyzet az USA-ban, ahol az ún. antitröszt törvényhozás kezdettől fogva számottevő ellenállást mutatott mindenféle versenyellenes megnyilvánulással szemben. Nem egészen így Európában, ahol a „jó" kartell inkább pozitív megítélést élvezett; benne ugyanis a „hasznos" tőkekoncentráció és a nagyobb fokú ipari fejlődés kívánatos ösztönzőjét

* *Kronstein, Heinrich:* Das Recht der internationalen Kartelle. Berlin, J. Schweitzer Verlag, 1967. XL. 518 old. — 146. — DM.

látták. Csak a versenyt korlátozó kartellek kerültek anatéma alá. A valóság, a gazdasági növekedés — tények mutatják — hamar túlnőtték a belső piac kereteit, a jog nemzeti határait. Nemzetközi vonatkozásban vált szükségessé a kartelleket valamiféle jogi mederbe terelni. Ennek a bonyolult folyamatnak, a mai tényleges helyzetnek feltárására vállalkozott *H. Kronstein* „A nemzetközi kartellek joga" c. terjedelmében is nagyméretű könyvében.

3. A jogi szabályozás problémakörének szerkezeti megragadásához a szerző abból a tényleges helyzetből indul ki, hogy a világpiaci gazdasági tevékenységet manapság kormányintézkedések mellett jórészt azok a piacszabályzó akciók, megállapodások határozzák meg, amelyeket a magáncégek, a nagy termelő vállalatok alakítanak ki egymásközötti kapcsolatukban.

A tartalmilag így meghatározott keretben a munka két részre oszlik. Az első rész címe: A nemzetközi kartellek gyakorlata. Különösen ez a rész az, amelyben a szerző a kartelleket mindenekelőtt a maguk gazdasági realitásában ragadja meg. Ezért is lehet mondani, hogy Kronstein munkájában nem egyszerűen csak jogi monográfiáról, hanem a kartellek gazdasági és jogi kézikönyvéről van szó. A könyv második részének címe: A nemzeti kartell-szabályozások alkalmazása és átalakítása a nemzetközi kartellek gyakorlatában. Míg az első rész jogi anyaga jórészt a közjog (nemzetközi közjog, devizajog stb.) területére esik, addig a második rész jogi problematikája a kereskedelmi jog és a nemzetközi magánjog világába tartozik. A kettőt persze nem lehet egymástól elválasztani, és Kronstein munkájában is együtt jelentkeznek. Az elkülönülés ezúttal csak az anyag ésszerű tagolásából és az írás szükségszerű egymásutániságából folyik. Ez a példa is mutatja, hogy a gazdasági jelenségeket a maguk valóságában csak akkor lehet megragadni, ha a jogági specifikumokat az egésznek rendeljük alá. Ezt teszi ma a német polgári irodalom is, amely a közjog a magánjog elhatárolásának legdogmatikusabb otthona volt.

Hogy kapitalista viszonyok között is mennyire áthatja már a közjogi elem éppen a kartelljog világát is, mutatja az is, hogy a kérdéssel esetenkint az államok legfőbb szervei is foglalkoznak; nem egyszer még egyedi esetekkel is. Eközben — magánkartellek ügyében is! — működésbe hoznak állami és nemzetközi szerveket, diplomáciai lépéseket tesznek stb. A nagy nemzetközi oligopolista konszernekkel, ezek kartelljeivel így is nehezen mérkőznek. Egyetlen példaként utalni lehet itt a nemzetközi kininkartell 1967. évi esetére, amely az amerikai sajtó szerint az amerikai kininpiacot is válságba hozta. A gazdasági sajtó határozottan követelte, hogy az állam indítson vizsgálatot a színfalak mögött álló nemzetközi kininkartell ellen (*US Will Probe High Prices of Quinine Cartel,* Los Angeles Times, 1967. március 24). Az egész ügy részleteiben egyébként úgy bomlott ki, hogy egy „kis" Los Angeles-i vállalatot az amerikai antikartell törvények alapján vád alá helyeztek (az antitröszt törvények alapján a vállalatvezetőkre börtönbüntetés is kiszabható), mert kiderült róla, hogy tiltott kartellszerződése van. Ez is „akaratlanul"; a cég ui. megvett egy angol vállalatot és az volt tulajdonképpen tagja a nemzetközi kartellnek, ami az amerikai vevőnél „csak utóbb derült ki". A kérdéses nemzetközi kartell angol, francia, német és holland cégek szövetsége, amely a világtermeléshez képest nem túl jelentős amerikai kinintermeléstől eltekintve ellenőrzése alatt tartja az egész kapitalista kinintermelést, ezáltal az amerikai piacot is! Az átgondolt kartellstratégia eredménye, hogy a kininárak túlzott emelkedése ellen a szövetségi tartalékok egy részét dobták unciánkint 21 centért piacra, amit a kartell előbb 63 centért, ma már — miután egyeduralkodóvá vált a piacon — 3 dollárért árul. A további áremelkedést megint csak az állami tartalékok bevetésével lehetne meggátolni. A vizsgálatok szerint a kartell tagjai a kartell révén 10 millió dollár extra profithoz jutottak. A Szenátus Antitröszt Albizottságának hosszas vizsgálódására és nyomására volt szükség, hogy az antitröszt ügyekben illetékes Igazságügyminisztérium megindítsa a formális eljárást a nemzetközi kartell ellen. Az eljárásnak — először az USA gyakorlatában — nemzetközi vonatkozásai is lesznek. Arról volna ui. szó, hogy az USA kérni fogja az érintett államoktól: saját kartellellenes törvényeik alapján tegyenek összehangolt intézkedést a nemzetközi kartell piac- és versenykorlátozó szerződéseinek felszámolására. Ennek, továbbá annak hírére, hogy legalább másfél dolláros szabad piaci kininár elérése végett az amerikai állami tartalékokból (gyógyászati célokra állítólag évtizedekre elegendő alapból) nagy mennyiségű kinint fognak piacra dobni, a holland nagykövet már kérte: Hollandia kininipara fair és méltányos intézkedéseket kívánna; a nagyobb árakhoz „adaptálódott" népgazdaságilag nagyon jelentős kininipart ui. nagyobb árzuhanás válságos helyzetbe hozhatná. Az ügy itt tart. Mindenesetre mutatja, hogy a nemzetközi kartell milyen nagyhatalom a tőkés világpiacon és jogilag is több mint valaminő szürke kereskedelmi jogi szerződés.

4. Érdemes volna részleteiben is bemutatni a könyv egyes fejezeteinek tartalmát. Mindenek előtt azért, mert az egész problémakör — közelebbről a piac jobb nemzetközi megszervezése és az ennek megfelelő kooperáció a termelésben — a szocialista külkereskedelem számára is egyre valósabb probléma, ill, megoldandó feladat lesz; egyelőre jórészt a kapitalista piacon való tevékenység körében, de — mutatis mutandis — a szocialista világpiac keretében most bontakozó specifikáció és kooperáció folyamatában is. A közelebbi érdeklődést azonban csak a munka behatóbb tanulmányozása elégítheti ki. Ehelyütt a fontosabb részekre kívánok csak utalni. Az elméleti részek számottevő hányadát adják a könyv értékének. Azok elemzése, bemutatása azonban külön munka lenne és más kereteket igényel. Ehelyütt inkább a gyakorlati kérdésekre célszerű korlátozódni.

a) Az első kérdéskör azokra a kartellekre vonatkozik, amelyek államközi piacszabályozó megállapodásokon alapulnak. A fontosabbak a különböző nyersanyagtermelő megállapodások, a nemzetközi gyapotkartell, a petróleumexportá-

ló országok szervezetének megállapodásai, továbbá a kapitalista és szocialista országok kölcsönös áruszállítási szerződései, amelyek az áruforgalmat az daott országok között államközi megállapodásokba foglalt kontingensekkel szabályozzák. (Közbevetőleg: ebből is látszik, Kronstein milyen tág kategóriának tekinti a kartellt, ennek sok gyakorlati és az így eléggé általánosult felfogásnak számos elméleti vonzatával.) A világpiac nemzetközi szerződések útján való szabályozását szolgálják a különböző vámuniók, a devizajogi kihatású megállapodások (pl. a Bretton Woods-i egyezmény) stb. A világpiac közvetett vagy közvetlen állami befolyásolásra alkalmasak azok a belső állami intézkedések, amelyekkel az állam a termelővállalatok, gazdálkodó szervezetek termelését befolyásolja; ilyenek a különböző állami felvásárlások, állami szubvenciók, állami megrendelések (az elektronika, az atomkutatások és más modern iparágakban még a legfejlettebb kapitalista országokban is döntő szerepük van az állami megrendeléseknek), az állami tartalékalapok képzése, külföldi beruházások engedélyezésének ilyen vagy amolyan jogi rendje stb. A munkának az a része, amely a fenti kérdéseket tárgyalja, átfogja azokat a gazdasági-jogi eszközöket, ezek sokrétű formáit, amelyekkel a tőkés országokban az állam, illetőleg a nemzetközi szervezetek közjogi eszközökkel kívánnak a világpiac, a világgazdaság alakulására számukra kívánatos befolyást gyakorolni.

A könyv következő — gyakorlati és tudományos elemzésben igen sokrétű — fejezetei a magánszemélyek közelebbről a világpiaci méretű vállalatok kartellmegállapodásaira vonatkoznak. Érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy a munka ebben a körben a tényleges valóságot megközelítve, illetőleg közvetítve átfogóan és részletesen mutatja be a különböző kartelleket, azok gazdasági és jogi anatómiáját. A fontosabbak: a technológiai kartellek, a piacszabályzó megállapodások, piacszabályozás közös termelés- és technikafejlesztési programmok útján, a nyersanyag termelési kartellek, az ipari termékekre vonatkozó kartellek a piacvédő kartellek stb.

Jogilag különösen érdekes a könyvnek 7, 8. és 9. fejezete, amelyek a kartellszerződés tételesjogi struktúráját és gyakorlati problémáit mutatják be. A 10. fejezet pedig a választott bíróság, illetőleg döntőbírósági mechanizmus elemzését nyújtja.

A könyv második részében kerül sor a nemzetközi kartellek nemzetközi magánjogi problematikájának tárgyalására, a felek autonómiájától kezdve a nemzetközi eljárásig bezárólag. Ebben a szemlében a szerző kiterjeszkedik valamennyi fejlett kapitalista ország nemzetközi magánjogára; különösen sok teret kap a munkában az antikartell, vagy amerikai nevén az antitröszt törvényhozás és gyakorlat. A zárófejezetek közül a 16. és a 17. fejezet emelkedik ki. Az előző ipari tulajdon körébe eső intézmények szerepét vizsgálja a világpiac alakulása, a nemzetközi kartellek tevékenysége körében. A szabadalmak útján való kartellizálás, tudvalevő, egyik leghatékonyabb eszköz a modernebb iparágak piacának növeléséhez. Gondoljunk csak az amerikai IBM elektronikus gépeire, amelyekkel — az ezekben a gépekben használt és ki nem adott szabadalmakkal, vagy csak feltételesen használatba adott technológiai eljárásokkal, know-how-okkal — az amerikai elektronikaipar a tőkés világpiacon szinte egyeduralmi helyzetet teremtett magának.

A 17. fejezet a jogi személyek strukturális átrendeződéséről szól. A strukturális átrendeződésnek abban az értelmében, hogy a korábban nemzeti keretek közé szorított jogi személyek — kereskedelmi társaságok — a jog szintjén is miként alakulnak át nemzetközi méretű intézményekké, mik ennek nemzetközi közjogi, nemzetközi magánjogi és társasági jogi vonzatai. Ebben a körben nem kisebb jelentőségű dolgok kerülnek elemzésre, mint a nagy vállalatok és külföldi leányvállalataik egymáshoz és az adott külföldi ország jogrendjéhez való viszonya, az ún. europavállalat megkonstruálását célzó egyezménytervezet, a társasági jogi joggyakorlat nemzetközi vagy szupranacionális bírósági intézmények alá helyezése stb.

b) A kép teljessége kedvéért, meg azért is, mert a tételesjogi struktúra szempontjából talán a legsajátosabb kérdésről van szó, közelebbről is érdemes bemutatni egy fejezetet: a kartellszerződésről szóló 7. fejezet főbb elemeit.

A könyv megelőző részeiből nyilvánvaló, hogy a kartellnek egyértelmű tételesjogi fogalma nincs, ill. hogy tartalmilag, a gazdasági jelenség azonos természetéből következőleg a kartell fogalma alá kell vonni a nemzetközi gyakorlat olyan megállapodásait, amelyeket váltakozva neveznek megállapodásnak (Verständigung), „egyességnek" (Einigung), „egyetértésnek" (Einverständnis), „megegyezésnek" (Vereinbarung), „gentlemen's agreementnek", „összehangolt tevékenységnek" (concerted actions) és a felsorolást még folytatni lehetne. Ezek az elnevezések néha azért is kerülik a *szerződés* megjelölést, mert szerzőik gazdaságpolitikai, vagy esetenként jogi megfontolásokból el akarják kerülni az adott esetben tiltott — avagy erős politikai—társadalmi kritika alá eső — kartellszerződéseket. Ez persze ilyen esetben is csak virtuális megfelelés a jognak. A jog ui. mindenképp a *szerződés* fogalma alá vonja mindazokat a „megállapodásokat", „egyetértéseket" stb., amelyekben a felek — gazdasági csoportosulások — a piac, ill. a termelés megszervezése végett valamiféle meghatározó akaratmegegyezésre jutnak. A jognak egyszerűen nincs más kategóriája erre. Nemcsak azért, mert nincs rá szükség, mert a szerződés kategóriája rugalmas és mindenféle akarategyezés belefér, hanem azért is, mert a parttalan intézmények nem alkalmasak meghatározott jogpolitikai célok elérésére és a szóban forgó jelenségvilágban szerződéses megkötésekről, a felek kötelmi autonómiájába tartozó kötelezettségvállalásokról van szó. A keret tehát egy nem parttalan valami, hanem a szerződés gyűjtőfogalmába tartozik; a tartalom is általánosíthatóan egynemű — a piac, ill. a termelés megszervezésére, koordinálására vonatkozó — kölcsönös kötelezettségvállalásra, kartellre, irányul. Mindezekért, ha lehet is dogmatikailag vitatkozni azon, hogy önálló típus-e a kartellszerződés, annyi vitathatatlan, hogy gazdasági funkciójában, kötelmi sajátosságaiban olyan

ága-hajtása a szerződési jognak, amely egyrészt a szerződés általános szabályaihoz képest, másrészt az egyes típusokhoz képest is sajátlagos, jelentőségében, méreteiben pedig önálló területté vált. Sajátos mivoltát növeli az a tény is, hogy nemegyszer átnő társasági jogi intézménnyé: a kartell az esetek jórészében szorosabb társasági formát is ölt, amit jogilag a kartell társasági szerződése keletkeztet. A kartell viszonylag tipizálódott jellegét annyi sok nemzeti és nemzetközi kartellszabályozás mellett a nemzetközi gazdasági kapcsolatokban való bonyolult és tömeges előfordulása is bizonyítja. Emellett szól — mesteri feldolgozásban — Kronstein szóban forgó könyve is, amelyben 500 oldal is csak a nemzetközi kartellekre volt elég.

A kartellszerződést a szerző a következőkben határozza meg: „A nemzetközi kartellszerződés különböző országokban honos önálló vállalatok szerződése, amely a résztvevőkre a piacszabályozást illetően azonos jogi rendet hoz létre" (135. old.).

Bár a nemzetközi kartellszerződés végső soron — a fentiek szerinti értelemben — egységes jogi kategória, a valóságban mégis — gazdasági és jogi megjelenésben egyaránt — több szintje, fázisa van. Kronstein munkájában három ilyen fázis jelenik meg. Nevezetesen a *gazdasági alapszerződés* (Wirtschaftgrundvertrag), a *tervszerződés* (Planvertrag) és a *végrehajtási szerződések* (Durchführungsverträge).

Ami a *gazdasági alapszerződést* illeti, érdekes — első hallásra meghökkentő is! — Kronstein kiindulása. Minden kartell létesítő lényege olyan megállapodás létrehozása, mely szerint a résztvevő felek a piacon mint csoport lépnek fel. Ez azt jelenti, hogy a piaci tevékenységet részükről nem engedik a piac törvényeinek szabadjára, hanem bizonyos tervszerűségnek vetik alá. „Miután a nemzetközi kartellekben ilyképp végül is tervezésről van szó, mondja Kronstein, ezeket a szerződéseket — a keleti tervgazdaságok terminológiájára utalással — gazdasági alapszerződéseknek nevezzük" (135. old.). Ez a párhuzam a meghökkentő, amelyet a szerző egyébként éppen a magyar Ptk. *Tervszerződések* c. fejezetének megidézésével tételez. Igaz, egyik elem lehet, hogy közös a két kategóriában. Nevezetesen a tervezés valamilyen absztrakt kategóriája, valamilyen központi elgondolásnak való alávetettség eleme. Minden más tekintetben azonban nehezen, ezért egyáltalán nehezen összemérhető jelenségekről van szó. A puszta akarategyezés a piaci törvényeknek egy bizonyos vonatkozásban való kiiktatására, a piac csoportos — legalább két fél részéről történő — tervszerű uralására azonban még nem szerződés, pláne nem „tervszerződés", amely már egy második fázisa a kartellnek. A szervezettség, az intézményesítés bizonyos minimuma is szükséges. Ez a résztvevő vállalatok valamilyen tanácsának létrehozása útján történik, amely időről időre valamilyen meghatározott módon értekezik és megállapítja, hogy a piacszabályozás eléréséhez, fenntartásához milyen konkrét intézkedéseket kell tenni, milyen magatartást kell követni. Ezek az elemek — a piac közös szabályozásának szándéka, a szervezeti forma, a követendő piacszabályozó magatartási normák és magatartási formák valamiféle hozzávetőleges körvonala —, az ezekben való kifejezett vagy hallgatólagos megállapodás az, ami Kronsteinnél gazdasági alapszerződésnek minősül. A *csoportképződés* itt a meghatározó kategória. Ez az, amely a következő fázis — a konkrét együttműködési szerződés, a „tervszerződés" — alapja. A gazdasági alapszerződésnek ilyen csoportképződésben jelentkező jogilag alaktalan formáját sokszor nem is követi formális szerződés, mert a csoport tagjai — pl. kartelltörvények tilalmainak kikerülése végett — céljukat az egymás akcióinak kartellszerű lereagálásával és ennek megfelelő magatartással is elérik. Igaz, ez viszonylag törékeny kartell és a résztvevő felek ad hoc részérdeke sokszor gyakorlatilag is meghiúsítja a hallgatólagos gazdasági alapszerződést. Máskor viszont látszólag gazdasági alapszerződésre nincs szükség, mert pl. erősen monopolizált iparágról van szó, amelyben néhány nagy konszern a maga belső struktúrájával már létrehozta a szervezettséget, méghozzá annak egész magas fokát. Ezért ilyen esetben már csak a harmadik fázis csatlakozik a kartellhez: a különböző végrehajtási szerződések. Ami a szervezeti formákat illeti, azok az esetenkinti egyeztetésektől, valamilyen tanács létrehozásán vagy szabadalom-tartó társaságon (patent-holding company) át egészen a közös jogi személy létrehozásáig terjedhetnek. A legvégletesebb kartellintézmény a jogi személy formájában szervezett szindikátus, amely akár minden beszerzés és értékesítés közös végzésére is kiterjedhet. A kapitalista piacon ma a gyémántpiacot uralja ilyen tökéletesen szervezett kartell (gyémántszindikátus). A szervezeti oldalhoz tartozhatnak árunyilvántartó irodák és más közös információs-ellenőrző intézmények, amelyek mintegy igazgatási ellenőrei a kartellszerű magatartás tanusításának. Különösen jelentős ebből a szempontból a választott, vagy kartellbíróság, ill. az az intézmény, amelyet a felek a kartellszerű magatartás körüli viták feloldására a kartellszerződésben létrehoznak.

A *„tervszerződés"* a kartellnek az a fázisa, amelyben a felek — miután a csoport létrehozásában megállapodtak — valamilyen meghatározott gazdasági helyzet tekintetében konkrétan meghatározzák, hogy az együttműködéssel milyen célt akarnak szolgálni *és* ez milyen módszerekkel (közös ármegállapítás, piacfelosztás stb.) érhető el. Eleme ennek a fázisnak, hogy szükségszerűen valamilyen formális akaratmegegyezésen kell alapulnia. Az egyes vállalatok pusztán párhuzamos magatartása nem szerződés. A két világháború közötti időben a nemzetközi kartellszerződéseket részletes szerződésekbe foglalták. A gazdasági helyzet megváltozásával a szerződésmódosítás szigorú formáit kellett alkalmazni. Rendszerint valamilyen bizottságnak, ill. választott bíróságnak jutott az a feladat, hogy a kartellszerződést a helyzet beható elemzésével, a kartellcél érdekében megfelelően módosítsa. Az előrehaladott vertikális és horizontális integráció viszonyai mellett azonban a kevés résztvevő számára olyan megállapodás is elegendő, amelyből a „terv" iránya és keretei felismerhetők. A „tervszerződések" sokféle fajtája lehetséges. Lényege, hogy általa a felek a szabad piaci

tevékenységnek legalább egy elemét kartell-uralmuk alá vonják, a szabad piac törvényszerűségei alól kivonják. Ez a szerződés a termelés, az értékesítés, a szolgáltatások és a technológia vonatkozásában legalább a következő kérdések egyikére „ad választ": 1. egyáltalán folytasson-e valamelyik fél egyfajta gazdasági tevékenységet, 2. hol történjék ez, 3. hogyan — milyen technológiai és más eljárásokkal — folyjék valamely gazdasági tevékenység, 4. mikor és 5. milyen méretű szolgáltatásra kerüljön sor? A „tervcél" (Planziel) — ez is Kornstein terminusza — mint a „tervszerződés" egyik eleme lehet sokféle, irányulhat sokmindenre. Kornstein többféle ilyen „tervcélt" említ. Nem említi, vagy csak nagyon áttételesen az ezeket a „tervcélokat" végső soron meghatározó célt: a nyereséges termelés biztosítását, a profitot. Példái — oly sok szerepel részletes elemzésben, a könyv első részében — sokfélék. Gyakran visszatérő példa a nemzetközi rézkartell: 1956-ban rézdömping fenyegette a piacot; a termelők „tervszerződésének" „tervcélja" ekkor a kínálat korlátozása, bizonyos minimumárak fenntartása és ezáltal a rézipar válságának elkerülése volt. Egy másik példa a televízióiparban előforduló kartellek példája, amelynek keretében a „tervszerződés" azt a „tervcélt" szolgálja, hogy az újtípusú készülékeket a termelő partnerek csak akkor dobják piacra, amikor a régi készülékek már jórészt elkeltek. Itt is nemcsak „a piacnak a régi készülékekkel való kihasználásáról", hanem profitveszteség elkerüléséről is van szó! Logikusan merül fel, hogy az ilyen értelemben vett „tervszerződések" még inkább megkövetelik a kartell szervezeti kereteinek megteremtését, szükségképp szervezettebb és konkrétebb formában, mint a gazdasági alapszerződések egy része esetében, amelyeknél az eseti megbeszélések is elegendők lehetnek. Itt általában nélkülözhetetlenek már az olyan formák, mint a szindikátusok, a találmány-értékesítő társaságok, piac- és árellenőrző irodák, technológiai tapasztalatcsere intézmények, más érdekképviseleti szervek, közös vállalatok stb.

A *végrehajtási szerződések* az a fázis, amely felöleli mindazokat a közvetlen intézkedéseket, ill. az azokra vonatkozó részletezett kötelezettségvállalásokat, amelyek a „tervcél" eléréséhez a termelés, az értékesítés, a technológia, ill. általában a szolgáltatások adott területén szükségesek. Általában a harmadik személyek irányában folytatott gyakorlat világa ez. A végrehajtási szerződések azok, amelyek a piac alakulását közvetlenül érintik. Azáltal pl., hogy a kartellpartnerek nem szabadpiaci áron, hanem egységesen egy meghatározott áron adnak vagy vesznek árut, hogy tartózkodnak egy bizonyos szinten túli termeléstől, hogy ezáltal „növeljék" a keresletet és az árakat, hogy a kívülálló vevőt kötelezik a szállítótól való kizárólagos vásárlásra, hogy a vevő nem jogosult a vásárolt árut továbbadni, hogy a felek kötelezik magukat meghatározott technológiai feltételek-eljárások rendszeresítésére, szabadalmak és védjegyek megfelelő használatára, csak meghatározott feltételekkel való továbbadásra, bedolgozott gyártmányok védjegyeinek feltüntetésére stb.

Érdekes és érdemes volna végigkísérni annak elemzését is, hogy mi a *nemzetközi kartellszerződések kikényszerítésének valóságos rendje*. A jogilag szabályozott és nem szabályozott, sőt tiltott formák sokasága él a gyakorlatban. Nagy konszernek esetén a nagyok nemzetközi „csúcstalálkozója" a viták leggyakoribb elintézésének formája. A leghatásosabb eszköz persze legtöbbször a gazdasági kényszer, amelynek a legtöbb kartellszegő fél ki van téve. Ez sokszor oly erős, hogy a vele való szembehelyezkedés szinte kizárt, mert egzisztenciális veszélyt jelent. A kartellből való kilépésre is többnyire csak az abszolút nagyok vállalkozhatnak előnyösebb pozíció, általában előnyösebb kartellszerződés létrehozása végett. Mindebből az is következik, hogy a kartellszerződés általában hosszú időre szóló megállapodás. Ez már abból is folyik, hogy nem egyszerű vételi szerződésekről, hanem a termelés és a piac strukturális meghatározásáról van szó, amely sokkal átfogóbb és objektívebb annál, semhogy az rövidlejáratú megállapodások kereteibe illenék. — Röviden ennyit a könyv, ill. általa a mai kapitalista kereskedelmi jog egy szelvényéről.

5. A könyv tanulmányozása beható tudományos és gyakorlati tájékoztatást nyújt arról is, hogy mennyire más ma már a kartellek és tevékenységük jogi szabályozása, mint volt a kartelljog fejlődésének kezdeti szakaszán, és menynyire sokágú ennek a valamikor egysíkúbb intézménynek felhasználása. Az is világos a könyvből, hogy a jog inkább csak követi, sem mint alakítja a gigászi méretű cégek nemzetközi terjeszkedését, gazdasági akcióit; annak ellenére is így van ez, hogy a kartelljog számos intézményében az állam, ill. az államok látszólag mint a nagyvállalatok titkolt vagy kevésbé titkolt ellenfelei lépnek fel, mert egyes intézkedésekkel a kartellek „megzabolázását" is akarják szolgálni. Ebből is — főleg azonban a munka egésze által átfogott sokféle kérdésből — látható, milyen bonyolult és a gazdasági tényezők által különösen erősen meghatározott jogterületről van szó.

Bár Kronstein nagyigényű munkája a szocialista jogrendszerekre csak esetlegesen tekint ki, tanulmányozása hasznos lehet jogászok és közgazdászok mellett mindazok számára, akik a nemzetközi gazdasági életben, a külkereskedelem piaci tevékenységében valamiképp szerepet visznek. Kézenfekvő természetesen, hogy a könyvet mind elvi tételeiben, mind a kartell gazdasági és jogi intézményeire vonatkozó elemzéseiben, tudományos „ajánlásaiban" és „ellenjavallataiban" kritikusan kell kezelni. A munka a kapitalista gazdaság mai testére szabott jogi rendből indul ki. Ebben anyiban tér el a amennyiben a világpiacon a szocialista világpiac is egyre meghatározóbb szerepet visz. Ez persze még nem az, amit mondjuk egy mai magyar kézikönyv nyújtana a nemzetközi kartellekről. Erre figyelemmel kell lenni. Nyilvánvaló azonban, hogy a könyv kritikai olvasását, hasznosítását ez a szemle még akkor sem pótolná, ha a munka valamiféle mini-kritikai átértékelése akarna lenni. A cél azonban az ismertetés. Az ismertetés mindenek előtt azért, mert a nemzetközi gazdasági kapcsolatok területéről van szó, amelyen az erősen külkereskedelemre orientált

Ára: 16,—Ft

INDEX: 25.422

magyar népgazdaság különösképp érdekelt, amelynek kelet—nyugat relációban számos közös eleme is van, és amelyre nézve a mi értékrendünktől távolálló intézményeket is hasznos megismerni.

Mádl Ferenc

Új könyvek

Acta Universitatis Szegediensis de Attila József naminatae. Acta juridica et politica. Tomus 14. Szeged, Szegedi ny. 1967.

1. Antalffy Georges Chapitres choisis de l'histoire des idées politico-juridiques de l'Antiquité et du Moyen-Age. 60 p.
2. Biró János: Az „actio fiduciae" és alkalmazási köre a praeklasszikus jogban. 31 p.
3. Dobó István: A hűtlen és hanyag kezelés kérdései a termelőszövetkezetekben. 41 p.
4. Horváth Róbert: A statisztika fejlődése Franciaországban és annak magyar tanulságai. 126 p.
5. Martonyi János: A diszkrecionális mérlegelés kérdései. 53 p.
6. Nagy Károly: Az állam elismerése a mai nemzetközi jogban. 128 p.
7. Pólay Elemér: Die Sklavenehe und das römische Recht. 84 p.
8. Tóth Árpád: A kivételes állapot intézményének kialakulása néhány burzsoá állam jogrendszerében. 19 p.

E lapszám (XXIII. új évfolyam 7—8.) szerzői: *Dr. Eörsi Gyula* egyetemi tanár. — *Dr. Világhy Miklós* egyetemi tanár. — *Dr. Györgyi Kálmán* egyetemi tanársegéd. — *Dr. Simor Pál* az Országos Kriminalisztikai Intézet főmunkatársa. — *Dr. Herczeg István* ügyvéd. — *Mráz Tibor* országgyűlési képviselő (Ózd). — *Dr. Kun Dezső* járásbírósági tanácsvezető (Ózd). — *Dr. Szentiványi Iván* az OTP jogtanácsosa. — *Dr. Törő Károly* igazságügyminisztériumi főelőadó. — *Dr. Révai Tibor* egyetemi tanár. — *Dr. Szászy István* az MTA lev. tagja. — *Dr. Gönczöl Katalin* egyetemi tanársegéd. — *Dr. Herczegh Géza* egyetemi docens (Pécs). — *Dr. Tamás Lajos* egyetemi tanársegéd (Pécs). — *Dr. Mádl Ferenc* az MTA főelőadója

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 120-243. — Kiadja: a Lapkiadó Vállalat (VII., Lenin körút 9—11. Telefon: 221-281). Felelős kiadó: Sala Sándor igazgató. — Megjelenik havonta. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 24 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, I., Fő utca 32. Telefon: 159-450) vagy a KULTÚRA külföldi képviselete. — 68.594 Egyetemi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Janka Gyula igazgató

XXIII. új évfolyam 9. szám Budapest, 1968. szeptember hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

1968 OKT -1 KÖNYVTÁRA

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

BENEDEK KÁROLY:
A polgári jogalkotás és jogalkalmazás főbb irányai ... 421

GÖRGEY MIHÁLY:
Szocialista gazdálkodásunk szerződési rendszerének alakulása ... 427

UJLAKI LÁSZLÓ:
A gazdasági bíráskodás alapjai és perspektívája Magyarországon ... 436

SZIGLIGETI VIKTOR:
A házassági vagyonjog tárgya és helye a jogrendszerben ... 447

BACSÓ JENŐ:
A jogszabályok közérthetősége ... 457

SIMOR PÁL:
A bűnözés okai a szocialista társadalomban. Hazai nézetek ... 467

Szemle:

B. S.:
Zalán Kornél. (Nekrológ) ... 475

ERDŐSY EMIL:
Kritikai megjegyzések a „belső gazdasági bűncselekmények" koncepcióhoz ... 475

VARGA CSABA:
Vita Antalffy György: Állam- és demokrácia című könyvéről ... 482

Jogirodalom:

PECZE FERENC:
A dualizmuskori csehországi munkásellenes szabadságjog-korlátozásokról szóló monográfia ... 486

— —: Új könyvek ... 488

MELLÉKELVE: DOKUMENTÁCIÓS SZEMLE

СОДЕРЖАНИЕ: *Карой Бэнедек:* Основные направления гражданского правотворчества и применения гражданского права. — *Михай Гёргэй:* Сложение договорной системы в нашем социалистическом хозяйстве. — *Ласло Уйлаки:* Основы и перспектива хозяйственного правосудия в Венгрии. — *Виктор Сиглигети:* Предмет и место имущественных прав супругов в правовой системе. — *Енё Бачо:* Общедоступность законодательных актов. — *Пал Шимор:* Причины преступности в социалистическом обществе. Иностранные взгляды. — *Обзор:* Ш. Б.: Корнел Залан. [Некролог] — *Эмиль Эрдёши:* Критические замечания к концепции »внутренних хозяйственных преступлений«. — *Чаба Варга:* Дискуссия по книге Дьёрдя Анталффи: »Государство и демократия«. — *Юридическая литература: Фэрэнц Пэце:* Монография по антирабочим ограничения свобод в Чехии в период дуализма. — — —: Новые книги.

INHALT: *Károly Benedek*: Bedeutendere Richtungen der Rechtssetzung und der Rechtsanwendung in Zivilsachen. — *Mihály Görgey:* Die Gestaltung des Vertragssystems unserer sozialistischen Wirtschaftsführung. — *László Ujlaki:* Die Grundlagen und die Perspektive der Gerichtsbarkeit in Wirtschaftsfragen in Ungarn. — *Viktor Szigligeti:* Der Gegenstand und der Platz des ehelichen Güterrechts im Rechtssystem. — *Jenő Bacsó:* Die Gemeinverständlichkeit der Rechtsnormen. — *Pál Simor:* Die Gründe der Kriminalität in der sozialistischen Gesellschaft. Ausländische Ansichten. — *Rundschau: S.B.:* Kornél Zalán. (Nekrolog) — *Emil Erdősy:* Kritische Bemerkungen zur Konzeption der „inneren Wirtschaftsverbrechen". — *Csaba Varga:* Diskussion über das Buch von György Antalffy: Staat und Demokratie. — *Rechtsliteratur: Ferenc Pecze:* Monographie über die arbeiterfeindliche Beschränkungen von Freiheitsrechten in Böhmen im Zeitalter des Dualismus. — — —: Neue Bücher.

SOMMAIRE: *Károly Benedek:* Tendances principales de la législation et de la jurisprudence civiles. — *Mihály Görgey:* La formation du système de contrats de notre économie socialiste. — *László Ujlaki:* Les bases et les perspectives de la juridiction en matière économique en Hongrie. — *Viktor Szigligeti:* Le sujet et la place du droit des biens matrimoniaux dans le système de droit. — *Jenő Bacsó:* L'intelligibilité des normes juridiques. — *Pál Simor:* Les causes de la criminalité dans la société socialiste. Opinions étrangères. — *Revue: S.B.:* Kornél Zalán (Nécrologie). — *Emil Erdősy:* Observations critiques à la conception des "infractions économiques internes". — *Csaba Varga:* Discussion sur le livre de György Antalffy: Etat et démocratie. — *Littérature: Ferenc Pecze:* Monographie sur les restrictions anti-ouvriéres apportées aux libertés individuelles dans la Bohéme de l'époque du dualisme. — — —: Nouveaux livres.

XXIII. új évfolyam 9. szám Budapest, 1968. szeptember hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A polgári jogalkotás és jogalkalmazás főbb irányai*

Közel fél év óta tart már a gazdasági reform megvalósulásának időszaka. Folyamatosan és egyre szélesebb körben fejlődnek ki a gazdasági élet irányításának, a szocialista gazdálkodó egységek gazdálkodásának új módszerei. Hatályba léptek azok a jogszabályok is, amelyek a gazdasági célkitűzések sikeres megvalósítását szolgálják. A jogi szabályozás elsősorban a gazdasági élettel közvetlenül összefüggő jogterületeket, közöttük különösen a polgári jogot érinti. Joggal felvetődik a kérdés: hogyan tovább, milyen feladatok várnak a polgári jogalkotásra és milyen feladatokat kell megoldani a polgári jogalkalmazás területén.

I. A polgári jogi szabályozás helyzete

Ahhoz, hogy erre a kérdésre megbízható választ adjunk, röviden át kell tekintenünk a polgári jog szabályozásának jelenlegi helyzetét. Ez elkerülhetetlenné teszi néhány olyan tény felelevenítését és kiemelését, amely az elméleti és gyakorlati jogász-közvélemény előtt ma már általánosan ismert.

A gazdasági reform jogi előkészítését akkor kellett megkezdeni, amikor még nem alakultak ki azok a gazdasági-társadalmi viszonyok, amelyek szabályozást igényelnek. A jogi szabályozás ezért csak a legszűkebb körre szorítkozhatott és csak azt tűzhette ki célul, hogy kiiktassa a jogrendszerből azokat az elemeket, amelyek az új gazdasági koncepcióval nincsenek összhangban. További feladat volt a jogrendszer egységének megóvása és ennek érdekében az új szabályozásnak a jogrendszerbe való szoros beleillesztése. A polgári jogunk rendszerében vannak olyan tényezők, amelyek e célkitűzések megvalósítását előmozdították, de akadnak olyanok is, amelyek gátlóan hatottak.

Az első csoportba lehet sorolni szerződési jogunk szabályozásának diszpozitivitását, ami lehetővé teszi azt, hogy a szerződő felek a törvény rendelkezéseitől eltérjenek és jogviszonyaikat a jogszabályok módosítása nélkül is a gazdasági élet fejlődéséhez igazíthassák. Ehhez járul még a Ptk. 207. §-ának (2) bekezdésében foglalt az a szabály, amely szerint nem kell a feleknek megállapodniuk olyan kérdésekben, amelyekben jogszabály, illetőleg alapfeltételek rendelkeznek. A gazdasági irányító szervek tehát diszpozitív szerződési feltételek kiadásával ugyancsak jogszabály-módosítás nélkül elérhetik, hogy a szocialista gazdasági egységek szerződési kapcsolatai olyan kérdésekben is az új gazdasági koncepció követelményeinek megfelelően alakuljanak, amelyekben nincs megállapodás. Szerződési jogunkban uralkodó típus-szabadság elvénél fogva a felek nemcsak olyan szerződéseket köthetnek, amelyeket a Polgári Törvénykönyv IV. Részének egyes szerződésekről szóló III. Címe részletesen szabályoz, hanem létrehozhatnak a törvény által külön nem szabályozott, úgynevezett atipikus szerződéseket is, de megállapodásukban a tipikus szerződések különböző elemeit is vegyíthetik. Ha tehát a gazdálkodás új módszerei újfajta szerződések megkötését kívánják, elvileg ehhez sincs szükség a törvény módosítására, és a szocialista szervezetek árukapcsolataik lebonyolítására igénybe vehetnek olyan szerződéstípusokat is, amelyeknek megkötésére korábban csak az állampolgárok egymás közötti és az állampolgároknak szocialista szervezetekkel fennálló kapcsolatában volt mód (adásvétel, bizomány, megbízás stb.).

Ha szerződési jogunknak ezekből az elveiből indulnánk ki, az átmeneti rendezéshez elegendőnek tarthatnánk a szabályozás diszpozitivitásának további növelését, a szerződéskötési kötelezettség, az igényérvényesítési kötelezettség, a hitelezési tilalom és mindazoknak az egyéb megkötöttségeknek a feloldását, amelyek a Polgári Törvénykönyvben a régi gazdasági

* A pécsi Jogásznapon 1968. június 7-én tartott előadás alapján. (*Szerk.*)

koncepciót tükrözik. A megoldás mégsem ilyen egyszerű. A Ptk. ugyanis több helyen felhatalmazást ad a törvénytől eltérő szabályozásra és ezzel a felhatalmazással a tervszerződésekről szóló XXXV. Fejezet maga is él, de még szélesebb körben éltek azzal az úgynevezett tervszerződések különböző típusait rendező alacsonyabb szintű jogszabályok.

Ezek a korábban megjelent jogszabályok többé-kevésbé igyekeztek alkalmazkodni a Ptk rendszeréhez és szabályozásának elveihez. A szállítási szerződésről szóló 10/1966. (II. 14) Korm. számú rendelet azonban már több tekintetben a gazdasági irányítás kialakulóban levő új elveire támaszkodott és egyes jogintézményeket a Polgári Törvénykönyvben foglalt rendezési elvektől alapvetően eltérően szabályozott. Ezek közül csak kettőt említek meg: a kellékszavatosságra és a teljesítés helyére vonatkozó szabályokat.

Mint ismeretes, a Ptk. 305. §-a a szavatossági jogok szempontjából különbséget tesz egyedileg és fajta és mennyiség szerint meghatározott szolgáltatások között. A szállítási szerződéseket szabályozó kormányrendelet 40. §-a ilyen megkülönböztetést nem tartalmaz.[1] A Ptk. fajta és mennyiség szerint meghatározott szolgáltatások körében az árleszállítással és a kijavítással egyenértékű szavatossági jogként ismeri el a kicserélést. A kormányrendelet ezt a szavatossági jogot szűk keretek közé szorítja. A Ptk. szerint a választott szavatossági jogról más jogra csak akkor lehet áttérni, ha ezt a törvény megengedi. A kormányrendelet az áttérést minden korlátozás nélkül lehetővé teszi. Még lényegesebb eltérések vannak az igényérvényesítési határidők területén. A Polgári Törvénykönyv az igényérvényesítési határidőket jogvesztő határidőknek tekinti, a kormányrendelet ezeket a határidőket elévülési időként szabályozza. A szabályozásnak ez a módja szükségtelenné teszi a rejtett és a nyílt hiba szerinti megkülönböztetést, ami további alapvető eltérésre vezet. Igen lényegesen eltérnek egymástól maguk az igényérvényesítési határidők is.

Vagy a másik példa. A Ptk. 278. §-ának (1) bekezdése főszabályként a teljesítés helyéül a kötelezett lakhelyét, illetőleg székhelyét jelöli meg. A kormányrendelet ezzel szemben már arccal a jogosult felé fordul, a megrendelő, a vállalkozó pozícióját kívánja erősíteni akkor, amikor a teljesítés helyeként azt a helyet jelöli meg, ahol a terméket a szállító, illetőleg a fuvarozó a megrendelőnek átadja. A teljesítés helye tehát e szerint a szabályozás szerint általában a jogosult telephelye (28. §).

Mint ezek a példák is mutatják, a Ptk.-nak a szerződésekre vonatkozó általános rendelkezései és a tervszerződésekre vonatkozó szabályok a jogviszonyokat elég széles körben, párhuzamosan, eltérő elvi alapon rendezték, ami a kötelmi jogban kettősséget eredményezett.

A gazdasági reform előkészítését célzó jogalkotás elvileg két módszer között választhatott. Az egyik a tervszerződések meghaladott koncepciójának feladása és ezzel a kettős szabályozás felszámolása, a másik pedig a párhuzamosság további fenntartása. Az első megoldás lett volna elvileg helyes és következetes. A kettős szabályozás szintézisének megteremtése azonban kötelmi jogunk rendszerének teljes átalakítását, újraszabályozását igényelte volna és szükségessé tette volna annak felmérését is, hogy melyik szabályozási mód elégíti ki jobban az új gazdasági mechanizmus követelményeit. Ehhez sem idő, sem megfelelő gazdasági tapasztalat nem állt rendelkezésre. Nem maradt tehát más hátra, mint a második, elvileg kevésbé következetes, de egyszerűbb és az átmeneti szükségleteket is kielégítő szabályozási mód, a kettősség fenntartása. Ennek keretében először alsóbb szintű jogforrásokban szabályoztuk a speciális kérdéseket, köztük az új szerződéstípusokat [az állami vállalatok szervezetét a 11/1967. (V. 13.) Korm. számú rendelet, a külkereskedelmi tevékenységet folytató vállalatok belföldi szerződéseit a 32/1967. (IX. 23.) Korm. számú rendelet, a vállalatok vállalkozási szerződéseit a 44/1967. (XI. 5.) Korm. számú rendelet stb. szabályozta].

Ezt követte utóbb a Ptk. novelláris módosítása és az alsóbb szintű jogszabályoknak a Ptk. rendszerébe való utólagos beillesztése, ami az 1967. évi 39. számú tvr-rel történt meg. Azt is meg kell őszintén mondani, hogy a szabályozásnak ez a módja polgári jogunk differenciáltságát tovább növelte, mert az említett kormányrendeletek több vonatkozásban eltértek még a szállítási szerződésre vonatkozó fentebb ismertetett rendelkezésektől is. Ilyen eltérés van az ajánlathoz való kötöttség idejének, a hibás teljesítés kifogásolási határidejének, a kötbérnek a szabályozásában stb.

Köztudott dolog az is, hogy az új gazdasági mechanizmus irányelvei célul tűzték ki a vállalati gazdálkodás módszereinek a mezőgazdasági termelőszövetkezetek gazdálkodására való kiterjesztését és általában a nagyüzemi gazdálkodás elveinek következetes alkalmazását. Ez szükségessé tette a mezőgazdasági termelőszövetkezetek árukapcsolatainak az állami vállalatok árukapcsolataival azonos módon való szabályozását. Ennek érdekében a termelőszövetkezetek beszerzéseinek és feldolgozott termékei értékesítésének a lebonyolítására is ki kellett terjeszteni a szállítási szerződésre vonatkozó szabályok hatályát, ami további differenciálásra vezetett, mert figyelembe kellett venni a szabályozásnál a mezőgazdasági termelésből adódó sajátosságokat is. Ugyanebbe a körbe tartozik az is, hogy a mezőgazdasági termékek értékesítésére a Ptk. XXXVI. Fejezetében szabályozott ter-

[1] Ebben a vonatkozásban arra lehet hivatkozni, hogy a szállítási szerződés általában fajlagos szolgáltatásra vonatkozik, az ellentét tehát csak látszólagos.

ményértékesítési és termelési szerződés helyébe mezőgazdasági termékértékesítési szerződés elnevezéssel egységes szerződéstípus lépett, amelynek szabályozásában a vállalkozási elemekkel szemben az értékesítési (adásvételi) jelleg vált döntővé.

Az új szabályozásban a kötelmi jog kettőssége abban jelentkezik, hogy a szállítási szerződésekről, a vállalatok vállalkozási szerződéseiről és a külkereskedelmi tevékenységet folytató vállalatok belföldi szerződéseiről szóló jogszabályok közvetlen mögöttes jogterülete nem a Ptk. IV. Részének I. Címében foglalt általános szerződési szabályok, hanem a Ptk. XXXV. Fejezete, a mezőgazdasági termékértékesítési szerződéseknél pedig a XXXVI. Fejezet, mely utóbbi is a tervszerződésekről szóló fejezet alapvető elveit követi.

II. Polgári jogalkotási feladatok

A gyakorlati jogalkalmazók jogosan hivatkozhatnak az ebből a helyzetből adódó nehézségekre, és joggal vethetik fel a kérdést: mikor kerül sor a szintézis létrehozására, kötelmi jogunk következetes elvi alapon megvalósuló egységes szabályozására. Erre csak az lehet a logikus válasz, hogy ha gazdasági tapasztalatok hiányában erre nem volt mód fél évvel ezelőtt, nem lehet ezt időszerűnek tekinteni jelenleg sem. Ami azonban korántsem jelenti azt, hogy nem kell gondolni a polgári jog reformjára, és nem kell azt már most tervszerűen előkészíteni. Az előkészítés szakasza, amelyet két-három évre lehet becsülni, az adatgyűjtés és a tudományos elemzés időszaka.

a) Az *adatgyűjtés* érdekében folyamatosan figyelemmel kell kísérni a gazdasági élettel összefüggő polgári jogalkalmazási gyakorlatot, különösen az új szerződéstípusok, új jogintézmények hatékonyságát. Legcélszerűbb lenne, ha a megyei bíróságok kollégiumai és a Központi Gazdasági Döntőbizottság tervszerűen megvizsgálnák a polgári jog különböző területein kialakuló ítélkezési gyakorlatot és megvitatnák a vizsgálat tapasztalatait. A vizsgálatba és a vitába bele kellene kapcsolódnia a Legfelsőbb Bíróságnak, a vizsgált jogterülettel foglalkozó tudományos kutatóknak, az Igazságügyminisztérium illetékes főosztályainak, akiknek az országos tapasztalatokat össze kellene foglalniuk és elemezniük kellene azokat a jogalkotási feladatok szempontjából. A Legfelsőbb Bíróságnak, a Központi Gazdasági Döntőbizottságnak emellett arra is törekednie kell, hogy megfelelő iránymutatással biztosítsa a hatályos jogszabályoknak gazdasági célkitűzéseinket helyesen szolgáló alkalmazását. Ezenkívül olyankor, amikor más megoldás nincs, sor kerülhet a hatályos jogszabályoknak alsóbb szintű jogforrások keretében történő módosítására is. Ezt a kivételnek tekinthető jogalkotási munkát is következetes elvi alapon, megfelelő színvonalon kell elvégezni és bele kell illeszteni a polgári jog reformjának kialakulóban levő rendszerébe, elvi koncepciójába.

Az adatgyűjtés, tapasztalatszerzés körébe tartozik természetesen a gazdasági gyakorlat figyelemmel kísérése is abból a szempontból, hogy az új követelmények milyen új jogi megoldásokat igényelnek. Ebben a munkában a vállalati jogtanácsosokra és a gazdasági irányító szervek jogi osztályaira hárulnak jelentős feladatok.

b) A tudományos előkészítő munka eredményessége érdekében a kutatást tervszerűvé, céltudatossá kell tenni, meg kell vizsgálni és elemezni kell azokat a polgári jogi intézményeket, amelyeket a gazdasági reform érint. Helyes lenne, ha erre a célra különböző munkabizottságok alakulnának, amelyek meghatároznák és felosztanák a kutatási területeket.

Ilyen kutatási terület lehet a személyek joga területén a jogi személy tanának megvizsgálása, különös tekintettel a célhoz kötöttség, a relatív jogképesség intézményére. A tulajdonjogban a különböző tulajdoni formák elemzése, az állami tulajdon egysége és a gazdálkodó vállalatok önállósága összefüggéseinek vizsgálata.[2] A kötelmi jog körében a többi között megvizsgálást és megvitatást igényelnek a szerződési rendszer, a minőségvédelem, a szerződésszegés és általában a polgári jogi felelősség kérdései.

Ez a kutatómunka már meg is kezdődött. A budapesti jogi kar hozzáfogott a szocialista gazdálkodó szervek társulásával összefüggő elvi kérdések tanulmányozásához és feldolgozásához.[3] Válaszra vár ebben a körben az a kérdés, hogy milyen szervezeti keretben, milyen jogi formában oldható meg a szocialista gazdálkodó szervek tevékenységének tartós kooperációja és milyen jogi forma alkalmas azoknak a társulásoknak a szabályozására, amelyekben nem a tevékenység összpontosításán, hanem az eszközök („tőke") koncentrálásán van a hangsúly. Előzetesen azonban eldöntésre vár az a közgazdasági kérdés, hogy felmerül-e az új gazdasági mechanizmusban igény, és ha igen, milyen keretben, a termelési eszközöket (tőkét) koncentráló társulásokra. További kérdés, miként lehet a jogi szabályozást a belföldi és külföldi kooperációra szocialista és tőkés viszonylatban egyaránt alkalmassá tenni.

Abban a vonatkozásban már tisztázódtak a nézetek, hogy a közös feladatoknak közös kockázat mellett való megoldására az önálló szervezet nélkül működő polgári jogi társaság (jogközösség) a legmegfelelőbb forma. Erre a Ptk. módosított LXVI. Fejezete megfelelő szabályozást ad. Legfeljebb az a kérdés szorul további megvizsgálásra, hogy nem kellene-e a társaság tevékenységéből keletkező tartozásokért a tagok egyetemleges felelősségét megállapítani.

---

[2] L. részletesebben Világhy Miklós: Az állam és vállalata. JK. 1967. 10—11. sz.

[3] Világhy Miklós: Az egyesülésről. JK. 1967. 9. sz.

A tagoktól elkülönült, önálló szervezettel rendelkező társulások szabályozása nem kívánkozik a Polgári Törvénykönyv reformja keretébe, hanem önálló jogszabályban oldható meg. Ilyen jellegű jogi szabályozás előkészítése már meg is kezdődött.

Az Állam- és Jogtudományi Intézet Polgári Jogi Osztálya vizsgálatot folytatott a minőségvédelem kérdéseiről. A vizsgálat elemzése és a következtetések levonása folyamatban van. Ennek során a többi között felmerült az a kérdés, hogy nem lenne-e helyes tartós fogyasztási cikkeknél a jótállást törvényi kötelezettségként szabályozni. Felvetődött az is, hogy nem kellene-e kiterjeszteni a kellékszavatosság körében az elállási jogot, miként lehetne tovább objektivizálni a hibás teljesítéssel kapcsolatos kártérítési felelősséget, különösen a különböző költségek megtérítésére irányuló kötelezettségeket. Egyszerűsítené a szavatossági igények érvényesítését, ha azok a Ptk. körében is elévülési határidők lennének. Következetesebb elvi alapon kellene szabályozni és egységesebbé kellene tenni az igényérvényesítési határidőket. Kártérítés esetén az általános elévülési határidőket lehetne alkalmazni, ami a csalárdság sok vitára alkalmat adó koncepcióját szükségtelenné tenné.

A polgári jog reformjával kapcsolatban még két általánosabb elvi kérdés foglalkoztatja a közvéleményt. Az egyik a gazdasági jog, a másik a jogalkotás modelljének problémája.

Az elmúlt évben felelevenedett a gazdasági jogot érintő jogágazati vita. Ennek a kérdésnek a részletes elemzése meghaladná a címben megjelölt téma kereteit, de szükségtelen is lenne, mert csak ismételni tudnám azokat az érveket, amelyeket Zoltán Ödön a jogi irodalomban kifejtett,[4] illetőleg amelyeket Eörsi Gyula legutóbbi Jogász szövetségi előadása részletesen tartalmazott. A magyar polgári jog tudományának álláspontját egységesnek lehet tekinteni abban, hogy a polgári jog az áruviszonyok joga, amelynek minden típusát felöleli. Az egységes népgazdaság magában foglalja az árutermelés legkülönbözőbb formáit, az elosztási és fogyasztási viszonyokat egyaránt. Nincs tehát elvi indok az e körbe tartozó áruviszonyok kettéválasztásához. Ezzel a felfogással szemben olyan gyakorlati igények merültek fel (közgazdasági alapon nyugvó jogi oktatás, a gazdasági életet érintő joganyag összefoglalása, egységes, illetőleg szakosított gyakorlati vizsga stb.), amelyek nem igénylik az uralkodónak mondható elméleti koncepció felülvizsgálását. Ezért a Ptk. jelenlegi elvi koncepciójának fenntartását látom indokoltnak, és nézetem szerint változatlanul helyes az a felfogás, hogy a Polgári Törvénykönyv tárgya az áruviszonyok egységes joga. A gazdasági jog megalapozására felvetett gyakorlati követelményeket ilyen koncepció mellett is ki lehet és indokolt mértékben ki is kellene elégíteni.

A másik elvi kérdés a Ptk. modelljének kérdése, közelebbről az a probléma, hogy Polgári Törvénykönyvünk nem épül-e túlságosan az állampolgárok szerződéses viszonyaira és ugyanakkor nem veszi-e a szükségesnél kisebb mértékben figyelembe a nagyipari termelés és forgalom szükségleteit. A kérdés ilyen felvetése leegyszerűsíti a Polgári Törvénykönyv rendszerét és szerkezetét, de több vonatkozásban téves ténybeli feltevésekből is indul ki. Ennek részletes elemzése azonban szintén túlterjedne témám körén. Az kétségtelen, hogy a Polgári Törvénykönyv ma már meghaladott gazdasági koncepciót tükröz, ami szükségessé teszi több alapvető kötelmi jogi intézmény szabályozásának felülvizsgálatát. Az új gazdasági követelményeket kifejező Polgári Törvénykönyvnek is azonban az egységes áruviszonyok jogát kell tartalmaznia. Szabályainak tehát egyaránt alkalmasnak kell lenniük az állampolgárok egymás közötti és a szocialista szervezetekkel szemben fennálló, valamint a szocialista szervezetek egymás közötti jogviszonyainak a rendezésére. Megítélésem szerint meg lehet találni azokat a legáltalánosabb, legelvontabb szabályokat, amelyek mind a három követelményt egyformán kielégítik. Az új gazdasági mechanizmus alapelveiből arra lehet következtetni, hogy a kötelmi jog általános szabályainak jelentős része tartalmilag egyforma lesz. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy az egyik vagy másik szabály alól nem kell kivételt tenni és nem kell a szolgáltatás jellege, esetleg a szerződés alanyai szerint különböző irányokban differenciálni.

Nagyon valószínű, hogy néhány részletkérdésben más szabályokra lesz szükség az állampolgárok egymás közötti viszonyában és másokra a szocialista szervezetek jogviszonyaiban. Ezt a differenciálást ott, ahol szükséges, végre lehet hajtani magában a törvényben, esetleg a különböző szerződéstípusok szabályainál, alacsonyabb szintű jogforrásokban a szerződési feltételek kereteiben, de nem utolsó sorban magában a konkrét szerződésben. Az egyébként, hogy a kötelmi jog általános szabályainak kialakításánál mennyiben kell az eddiginél fokozottabb figyelmet fordítani a nagyipari termelés és a tömegügyletek viszonyaira, olyan kérdés, amelyre a gazdasági élet és a polgári jogalkalmazás gyakorlati tapasztalatai adhatják csak meg a helyes választ.

A polgári jogi reform munkálatai keretében a kettős szabályozás szintézisének létrehozásánál csak abból lehet és kell kiindulni, hogy milyen jogi szabályozás felel meg legjobban a szabályozott gazdasági viszonyoknak. Bizonyára lesz sok olyan kérdés, amelyeknek szabályozásánál a szocialista szervezetekre jelenleg irányadó szabályokat kell általánossá tenni, de lesznek olyanok is, amelyekben a Polgári Törvénykönyv rendelkezései bizonyulnak helyesebbnek. Az

[4] Magyar Jog 1967. 10. és 11. sz.

előbbire példaként lehet hivatkozni arra a rendelkezésre, amely lehetővé teszi az áttérést a már választott szavatossági jogról egy másikra, továbbá a szavatossági határidő elévülési időként történő szabályozására, a teljesítés helyére vonatkozó szabályokra, amelyek mind jobban szolgálják az állampolgárok egymás közötti és a szocialista szervezetek közötti szerződési viszonyokban is gazdasági célkitűzéseinket mint a Polgári Törvénykönyv jelenleg hatályos szabályai. Itt lehet még megemlíteni a Ptk. új 411. §-át is, amely a mezőgazdasági termékértékesítési szerződések körében a teljesítéssel orvosolhatónak tartja az alakszerűségi hibát. Ennek a szabálynak általánossá tétele mindenfajta szerződésre megkönnyítené és életszerűbbé tenné az ítélkezési gyakorlatot. Ugyanakkor úgy gondolom, a Ptk. 387. §-a pontosabban és helyesebben határozza meg a vállalkozási szerződés fogalmát mint a 44/1967. (XI. 5.) Korm. számú rendelet 2. §-a. A példákat azonban mind a két irányban még tovább lehetne folytatni és a jövőben keletkező gyakorlati tapasztalataink is bizonyára szélesíthetik azok körét.

*

A polgári jog reformját érinti a szellemi alkotások jogának újraszabályozása is (Ptk. 84. §). Ez azonban nem távlati, hanem a Ptk. felülvizsgálatán kívül eső olyan feladat, amelynek megoldása már most időszerű és lehetséges. Ezen a területen a gazdasági élettel közvetlenül összefügg a szabadalom és a védjegy. A két jogintézmény szabályozásának modernizálása a közeljövőben befejeződik. Ugyancsak megtörténik a szerzői jog újraszabályozása is, ami közvetve szintén érint gazdasági kérdéseket. Ezeken a területeken a nemzetközi megállapodások, a szocialista jogtudomány eredményei és saját gyakorlatunk elég tapasztalatot nyújtanak ahhoz, hogy a jogalkotás a tartósság igényével már most megtörténhessen.

III. Jogalkalmazási feladatok

A polgári jog reformjának vázolt programjából arra lehet következtetni, hogy a jogalkalmazási feladatokat előreláthatólag még hosszabb ideig a jelenlegi joganyaggal kell megoldani. Az 1967. évi 39. sz. tvr mindössze 20 §-ban érinti a Ptk. rendelkezéseit, ami arra vall, hogy a Polgári Törvénykönyv a maga egészében alkalmas az új feladatok megoldására, az új gazdasági koncepció szolgálatára is. Ehhez azonban az szükséges, hogy a szövegükben változatlan szabályok a gyakorlatban új, korszerű tartalmat nyerjenek, ami sok vonatkozásban a jogalkalmazási szemlélet átalakítását kívánja meg. Az e téren fennálló követelményeket néhány ismert, különösen a kötelmi jogot érintő alapelv tartalmi elemzésével lehet legszemléltetőbben érzékeltetni.

Előre kívánom bocsátani, hogy polgári jogunknak a Polgári Törvénykönyvben tételesen is szabályozott alapelveit változatlanul helyesnek és az új helyzetben is irányadónak tartom. Ahhoz azonban, hogy szerepüket továbbra is betölthessék, egyrészt az ítélkezési gyakorlatban jelentkező néhány torzulást kell felszámolni, másrészt pedig bizonyos alapelveket új tartalommal kell érvényre juttatni.

a) A felek egyenjogúsága és mellérendeltsége a polgári jogviszonynak olyan jellegzetessége, amelyet nemcsak a jogalkotásnál, hanem a jogalkalmazásnál is messzemenően figyelembe kell venni. Ebből az is következik, hogy — ha a törvény külön nem engedi meg — nem szabad ugyanabból a tényállásból más következtetést levonni aszerint, hogy kik a peres felek, milyen tulajdoni formát képviselnek, milyen szervezeti keretek között működnek és milyen a gazdasági erejük. A polgári jogi szabályok alkalmazása területén egyik féllel szemben „méltányosságot" gyakorolni, neki valamilyen kedvezményt nyújtani csak a másik fél jogainak csorbításával lehet. Az ítélkezési gyakorlatban ez a kérdés különösen a termelőszövetkezetek jogvitáival összefüggésben kerülhet előtérbe. Joggal fel lehet vetni, hogy a termelőszövetkezetek nagyüzemi, vállalatszerű gazdálkodása csak fejlődési tendencia, nem pedig megvalósult tény. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek gazdasági ereje között valóban igen nagy különbségek vannak. Ennek figyelembevétele azonban nem a polgári jog, hanem az állami mezőgazdasági és hitelpolitika feladata. Az a vállalat, amelyik azért nem juthat hozzá mezőgazdasági termelőszövetkezettel szemben fennálló jogos követeléséhez, mert perbeli ellenfele nehéz gazdasági helyzetben van, nemcsak maga esik el az őt megillető jövedelemtől, hanem azok az alkalmazottai, vezetői és beosztottai is megrövidülnek, akik a munkájukkal létrehozott eredményből részesednének. Nyilvánvaló dolog, hogy az ilyenfajta differenciálás, „a gyenge termelőszövetkezetek" ilyen jellegű védelme — gyengén működő termelő egység gazdasági nehézségeiből adódó hátránynak a gazdaságilag eredményesebb egységre hárítása — nem fér össze az új gazdasági mechanizmus irányelveivel.

b) A népgazdasági érdeken belül az önállóan gazdálkodó vállalatoknak elkülönült, önálló érdekeik is vannak. Ezeknek az érdekeknek a népgazdasági érdekkel való összhangját elsősorban közgazdasági módszerek, az úgynevezett gazdasági ösztönzők alkalmazása hivatott biztosítani. A most hatályba lépett jogszabályok ezt a követelményt akként juttatják kifejezésre, hogy a termelőmunkát a vállalati eredményesség tükrében értékelik (újítási díj szabályozása, gazdasági bírság kiszabásának feltételei stb.). Nem lehet helyesnek elfogadni azt a jogalkalmazási szemléletet, amely a népgazdaságot még mindig egységes állami nagyüzemnek tekinti és az en-

nek keretében működő, különösen az egységes állami vagyonnal gazdálkodó vállalatokat fióktelepként, legjobb esetben leányvállalatként kezeli. Ebből a szemléletből következik az, hogy a bíróságok, döntőbizottságok sokszor a vállalatokat érintő jogviták elbírálásánál valamiféle elvont, a konkrét vállalati érdek felett álló népgazdasági érdeket kívánnak érvényre juttatni.

Ez a szemlélet a többi között a Ptk. 200. §-a (2) bekezdésének alkalmazása során, a szerződések népgazdasági érdeksérelem miatti érvénytelenségének megítélésénél tapasztalható. Különösen az építkezésekkel összefüggő vállalkozási szerződéseknél gyakori, hogy a bíróság figyelmen kívül hagyja a vállalkozói díjra vonatkozó megállapodást, de a Legfelsőbb Bíróság XXXII. sz. polgári elvi döntését is, és szakértői becsléssel állapítja meg a vállalkozó díját. Ezt azzal indokolják, hogy a kikötött díj kisebb a forgalomban kialakult vagy az egységár-gyűjteményben megállapított díjtételeknél, a szerződés ezzel megrövidíti a társadalmi tulajdont és ennélfogva a dolgozó nép érdekébe is ütközik. Úgy vélem, a szocialista gazdálkodó szervek szerződéseire is irányadónak kell tekinteni azt a tételes szabályban is kifejezésre juttatott elvet, hogy az egyenértékűség sérelme csak akkor ok a szerződés megtámadására, amikor a Ptk. 201. §-ának (2) bekezdésében meghatározott tényállás megvalósul, vagyis amikor az értékkülönbség feltűnően nagy. Ha a társadalmi tulajdon és ezzel egyben a népgazdaság érdekeinek sérelme címén minden olyan szerződést érvénytelennek tekintenénk, amelyben kisebb ellenértéket kötnek ki, mint amennyi a forgalomban kialakult, a hibás kalkuláció következményeit egyszerűen áthárítanánk a másik félre, aki magasabb díjtételek alapján esetleg nem is kötötte volna meg a szerződést. Emellett az ilyen gyakorlat tisztességtelen versenyre is csábít, hiszen az állami vállalat vagy szövetkezet nyugodtan rálicitálhat konkurrensére, mert a bíróság úgyis mindenképpen megítéli azt az ellenértéket, amely a forgalomban szokásos. Ezt a gyakorlatot, amely véleményem szerint a régi gazdasági koncepcióval, de a Ptk. tételes szabályaival sincs összhangban, fel kellene számolni és biztosítani kellene, hogy a Ptk. 200. §-ának (2) bekezdése új tartalmat kapjon és a szerződések semmisségét csak akkor állapítsa meg a bíróság, ha valóban *„nyilvánvaló”*, hogy az „a dolgozó nép érdekeit” sérti.

c) A vállalati önállóságnak érvényre kell jutnia az *együttműködési kötelezettség* értelmezésénél is. Ha elismerjük, hogy a vállalatoknak önálló és egymástól elkülönült érdekeik vannak, akkor egyik féltől sem lehet a másik érdekében saját érdekeit sértő együttműködést megkívánni. Ezen a téren „a culpa in contrahendo” megítélésében tapasztalhatunk hibás szemléletet. A bíróságok nem egy esetben alkalmaznak szerződésszegésnél kármegosztást azért, mert a károsult a szerződéskötéskor nem járt el elég körültekintően és nem győződött meg arról, hogy a kötelezettnek van-e megfelelő kapacitása a szolgáltatás teljesítésére. Volt példa arra is, hogy hibás teljesítés esetén azért alkalmazott a bíróság kármegosztást, mert álláspontja szerint a károsultnak a szerződéskötéskor meg kellett volna győződnie, rendelkezik-e a kötelezett a teljesítéshez szükséges szakképzettséggel. Úgy vélem, nem szükséges bővebb magyarázat annak megvilágítására, hogy ez a gyakorlat egyet jelent a szerződéskötéssel járó kockázatnak a másik félre hárításával, tehát szemben áll a gazdasági reform alapvető célkitűzéseivel.

d) A reális teljesítés elvét a Ptk. 277. §-a akként fogalmazza meg, hogy a szerződéseket tartalmuknak megfelelően, a megszabott helyen és időben, a megállapított mennyiség, minőség és választék szerint kell teljesíteni. A gyakorlat ezzel szemben ezt az elvet elvontan, a konkrét szerződés tartalmától elszakítva értelmezi és olyankor is szorgalmazza a természetbeni teljesítést, amikor a szolgáltatás nem alkalmas a konkrét szükséglet célba vett kielégítésére. Ez a felfogás a régi gazdasági koncepciónak sem felel meg, ami a Ptk.-nak nemcsak az idézett rendelkezéséből tűnik ki, hanem a 392. §-ból is, amely megengedi, hogy a megrendelő a vállalkozási szerződéstől bármikor, kártérítés ellenében elálljon. Hasonló rendelkezéseket találunk a most hatályba lépett új jogszabályokban is.

Különösen hibás teljesítés esetén kellene az elállási jog gyakorlása területén az ítélkezési gyakorlatot felülvizsgálni és olyan irányban fejleszteni, hogy a szolgáltatás alkalmasságát, illetőleg alkalmatlanságát ne általában elvontan, hanem a konkrét szerződés tartalma szerint ítélje meg és azt vizsgálja: alkalmas-e a szolgáltatás annak a szükségletnek a kielégítésére, amelyre a jogosult azt szánta. A reális teljesítés elvének a gyakorlatban a szükséglet-kielégítés elvével összhangban kellene érvényesülnie. Ezzel az értelmezéssel a hatályos jog alapján is ki lehetne zárni például azt, hogy hibás árut, szolgáltatást árleszállítással ráerőltessenek a vevőre, a megrendelőre. A reális teljesítés elve is csak akkor tölti be rendeltetését, ha jó minőségű termékek előállításában teszi a termelőt érdekeltté. Ez pedig csak akkor valósulhat meg, ha a hibás termék elhelyezésének gondja nem a fogyasztót, hanem azt terheli, aki ilyen terméket előállított, illetőleg forgalomba hozott.

e) A bíróságok megszokták, hogy a múltban főként állampolgárok és olyan jogi személyek jogvitáiban döntöttek, amelyek kisebb gazdasági erőt képviselnek. Ebből a megszokásból származik az, hogy a jogkövetkezmények összegszerű megállapításánál a nagyobb gazdasági egységekkel szemben is olyan mértéket alkalmaznak, amely a kisebb teherbíróképességhez igazodik (pl. a védjegybitorlásnál, szabadalombitorlásnál). Erre azért kell a figyelmet most felhívni, mert az ilyen hiba súlytalanná teheti a gazdasági bírság intézményét.

A döntőbizottságoknak viszont abban kellene tovább közeledniük a bírósági eljárási módszerekhez, hogy felszámolva az állami tulajdon egységének leegyszerűsített értelmezéséből fakadó nagyvonalúságot, összegszerűségi kérdésekben is alaposabban, pontosabban tisztázzák a tényállást.

f) Az ítélkezésnek számolnia kell *az anyagi érdekeltséggel,* s elő kell segítenie a gazdasági ösztönző eszközök érvényesülését. Az anyagi érdekeltség azonban nemcsak a jogszerű nyereség növelésére, a minőség javítására, önköltségcsökkentésre, a technikai színvonal emelésére ösztönöz, hanem megalapozatlan, jogsértő eredmények hajszolására is csábít. Különösen a mostani kezdeti időszakban lehet számolni azzal, hogy a nyereségre törekvés túlnőhet a jogszerű gazdálkodás keretein. Ezeknek a visszaéléseknek a megakadályozására fel kell használni a polgári jog eszközeit is. Ilyenkor kell élni a Ptk. 200. §-ában biztosított lehetőséggel.

g) Befejezésül egy, a témával szorosan összefüggő *eljárásjogi* kérdést kívánok felvetni.

A gazdasági szemlélet eljárásjogi vetülete a felek perbeli rendelkezési jogának fokozottabb biztosítása. A jövőben szélesebb teret kell adni annak, hogy a felek önállósága az eljárási jogok gyakorlásában is kifejezésre juthasson. A bíróság a feleket jogaikról köteles felvilágosítani, de őket a gazdasági természetű döntésekben nem befolyásolhatja. Nem akadályozhatja meg tehát azt, hogy a fél jogai ismeretében a keresetet leszállítsa, attól elálljon, az érvényesített jogot részben vagy egészben elismerje, a tényeket beismerje. Az egyezség jóváhagyása csupán annak vizsgálatát feltételezi, hogy a megegyezés megfelel-e a törvényességi követelményeknek. Nem vizsgálhatja felül azonban a bíróság a felek önálló gazdasági érdekegyeztetését. A gazdasági önállóságból az is következik, hogy a félnek —, aki a bíróságnál nyilván jobban ismeri saját gazdasági érdekeit — magának kell felmérnie döntés előtt ezt az érdeket. A hibás döntés következményeinek a mérlegben, a vállalati tevékenység eredményében kell megmutatkoznia. Az eljárási jogok gyakorlásába való adminisztratív ügyészi, bírói beavatkozás ugyanúgy akadályozná az önálló gazdálkodást és a gazdasági törvényszerűségek érvényesülését is, mint a szerződéskötési és igényérvényesítési kötelezettség.

Benedek Károly

Szocialista gazdálkodásunk szerződési rendszerének alakulása*

I.

1. a) A szerződési rendszer átfogóbb jellegű kérdéseinek tárgyalása nemcsak azért időszerű, mert a szerződési rendszer megfelelő működésének, az előttünk álló hatalmas feladatokra figyelemmel, politikai jelentősége van, hanem azért is, mert ez az intézmény gazdasági és jogi életünkben immár 20 éve tölti be feladatát. Az ilyen jellegű áttekintést külön indokolja az is, hogy az évforduló egybe esik a gazdasági reform kezdeti időszakával, aminek végrehajtása közismerten ezen a területen is jogi szabályozást igényel. Ennek jórésze megtörtént. A tapasztalatszerzés és a vizsgálódás segíthet annak közelítésében, hogy a jogszabályalkotás szempontjából előttünk álló fejlesztés, szintézis milyen irányú, tartalmú legyen.

b) Nálunk szerződési rendszer alatt általában a szocialista szervezetek gazdálkodásának célját szolgáló szerződéseknek olyan fajtáit értik, amelyek a szoros értelemben vett termelés, értékesítés, forgalmazás szférájában alakuló kapcsolatok létrehozásához és lebonyolításához szükségesek. A továbbiakban szem előtt tartott ilyen értelemben vett szerződési rendszer tehát valamivel meghaladja a tervszerződések körét, ugyanakkor azonban nem öleli fel a rendszerhez járulékosan kapcsolódó fuvarozási, biztosítási, bérleti stb. szerződéseket.

c) A szűkre szabott terjedelem miatt az áttekintés súlypontját a szállítási szerződés körül voltam kénytelen kialakítani. Ez talán nem tekinthető önkényes választásnak, mert ez a szerződés volt a rendszer kialakulásának első szabályozott fajtája és az erre vonatkozó normaanyag tartalmazta mindig az új alapelveket, bizonyos mértékig a rendszer többi fajtái is a szállítási szerződésből ágaztak ki, így a rendszer ehhez viszonyítva is koordináltnak mondható.

d) Ez az önkorlátozás sem ad csak arra lehetőséget, hogy vázoljam a szerződési rendszer kialakulásának körülményeit, az idetartozó szerződésfajták egyes tartalmi elemeit, azt, hogy a megszilárdult szerződési rendszer a Polgári Törvénykönyv alkotására milyen hatást gyakorolt, továbbá, hogy a gazdasági reform követelményei ezen a területen milyen lényeges változásokat idéztek elő, illetve, hogy milyen szintézis variánsokkal lehetne a továbbépítést megalapozni.

* A döntőbizottságok működésének huszadik évfordulója alkalmából a Magyar Jogász Szövetség és a Központi Gazdasági Döntőbizottság által rendezett tudományos ankéton elhangzott előadás alapján. *(Szerk.)*

II.

2. A termelő kapacitások helyreállítása után szembekerültünk a gazdasági elmaradottság történelmi örökségének felszámolása bonyolult problémájával. Legcélratörőbb megoldásként a gyors iparosítás kínálkozott. Ennek érdekében, amikor a politikai hatalom kérdése eldőlt, sor kerülhetett a termelőeszközök zömének társadalmi tulajdonba vételére. Ez a népgazdaság kulcspozicióit felölelő szocialista szektor megteremtésére vezetett. A gazdasági ágakban megvalósult a termelőeszközök társadalmi tulajdona, mint a szocialista termelési viszonyok alapja. Mindenekelőtt megváltozott a termelés célja, amely a szocialista tervgazdálkodás bevezetését követelte, ami egyben a szerződési rendszer kialakulásának legfontosabb indítéka volt.

A rendszerré formálódás objektív alapja a következők szerint körvonalazható. Történelmileg a szerződések egymástól elszigetelt, független, de ugyanakkor egymásra utalt alanyok között jöttek létre, tehát a szerződések fűződését is bizonyos spontaneitás, a piaci erők hatása alatt mutatkozó egymásra utaltság halmazzá alakította. A legfontosabb termelőeszközök állami tulajdonba vétele a vállalatok gazdasági önállóságát és jogalanyiságát nem szüntette meg [Ptk. 31. § (2) bek.]. Gazdálkodásuk és működésük kifejtése mégsem egyszerűen a réginek folytatása. Ebben a szektorban ugyanis megszűnt az árutermelés elszigetelt, spontán formája és helyébe a tervszerűség áthatja az elosztási és csere viszonyokat. E viszonyok alanyai már nem elszigeteltek, de nem is szabad árutulajdonosok. Gazdasági tevékenységüket ugyanis az állam irányítja és ellenőrzi. E vállalatok gazdálkodását lényegében az állami terv határozza meg. Az állami vállalatok terv szerint történő gazdálkodásának módszere pedig az önálló elszámolás. A polgári jogi szabályozás szempontjából a vázolt struktura azt jelenti, hogy az állami szervezetek, mint gazdálkodó alanyok részéről adva van az érdekelkülönültség, a szervezeti függetlenség és bár a gazdasági tevékenység központilag irányított, az állami szervezetek kapcsolata nem mellőzheti a jogviszonyok saját akarattal és tevékenységgel való alakítását.

Az új struktura is igényli tehát azt, ami történetileg az áruviszony szabályozásaként alakult ki. Az anarchikus áruviszonyokra méretezett és azokat tükröző hagyományos szerződések azonban — amelyek más viszonyokat feltételeztek — hamarosan ellentétbe kerültek azokkal az új viszonyokkal, amelyek talaján az állami szervezetek közötti jogviszonyok formálódtak. Ezeket a szerződéstípusokat az adott összefüggésben nem lehetett az egyre jobban kibontakozó tervgazdálkodással összhangba hozni. A szóban levő jogalanyok szabad értékesítési tevékenységet nem folytathattak és ezért a szerződéseket a magántermékeket és független autonóm alanyokat feltételező szabad áruviszonyok helyett — az elosztási viszonyok tartalma töltötte ki. Mindezek — a jognak felépítményi jellegéből következőleg — időszerűvé tették — hazánkban először nem a kötelmi szolgáltatás jellegéhez tapadó elemek alapján — olyan kötelmi típus kialakítását, amely az egyre szilárduló és fejlődő új termelési viszonyoknak megfelel.

Így alakult ki a szállítási szerződés, amely a kezdetben alig érzékelhető új elemekből fokozatosan fejlődött és terebélyesedett azzá a szerződési rendszerré, amit jelenleg ismerünk.[1]

3. Magyarország jogrendszerében a szállítási szerződéseket a Gazdasági Főtanács 1948. október 21-én kelt 2590/1948. számú határozata vezette be. A határozat értelmében a külkereskedelmi vállalatok a feladatkörükben kötött kiviteli szerződések biztosítására a hazai termelő vállalatokkal szerződéseket kötelesek kötni. A szállítási határidő biztosítására a késedelem mérve szerint lépcsőzetesen emelkedő pönálét kell kikötni. A Gazdasági Főtanács úgy rendelkezett továbbá, hogy az állami termelő és az állami kereskedelmi vállalatok is kössenek áruszállítási szerződéseket.

Az első ötéves terv (1949. XXV. tv.) fő feladatként Magyarország iparosításának meggyorsítását, elsősorban a nehéz- és gépipar fejlesztését, Magyarország ipari-agrár országgá történő átalakítását jelölte meg. A törvény értelmében a miniszterek kötelesek biztosítani a terv levitelét az üzemekbe, üzemrészlegekbe, a munkapadokig. E feladat megoldásában érthetően a szerződési rendszer hatásos eszköznek kínálkozott. Éppen ezért már a 4226/1949. M. T. számú rendelet kimondta, hogy a szállítási szerződés bármely gazdasági szolgáltatásra irányulhat, ha a szerződés értelmében a teljesítésnek legalább az egyik fél részéről az ügyletkötést követően kell történnie. A tervhez való kapcsolás jogpolitikai célkitűzést pedig az 595/1950. N. T. számú határozat úgy oldotta meg, hogy a szerződést „a jóváhagyott tervek alapján kell megkötni". Ettől kezdve tételes alapokon is bizonyítható, hogy a szerződési rendszer az állami terv végrehajtásának eszköze.

A következő évben a kodifikációs munkának a 369/1951. N. T. számú határozat szabott irányt olyan kritikai megállapításokkal, hogy jelenleg csak a vállalatok kötnek szerződést, ezzel szemben a minisztériumokat, bár a terv teljesítéséért felelősek, szerződésen alapuló kötelezettség nem terheli. A szállítási szerződések sokhelyütt nincsenek összhangban a tervvel, a vállalatok évenként ötször kötnek szerződést, továbbá a kötbérrendszer bonyolult és nem elég

[1] A szerződési rendszer és a döntőbíráskodás fejlődésének összefüggésére 1. Fülöp László: Húsz éves a magyar gazdasági döntőbíráskodás, Döntőbíráskodás, 1968. 201. és köv. old.

szigorú. A 206/1951. M. T. számú rendelet már kiépíti a minisztériumokra is kiterjedő szerződési rendszert. A felelősséget pedig szigorítja (objektív kárfelelősség). Számos hibája ellenére, amint ezt tudományos oldalról is leszögezték, ez a jogszabály jogrendszerünk akkori állapotában kiemelkedő jelentőségű alkotás volt,[2] amely sok konstruktív időálló, modern elemet tartalmazott. Így vált a szerződési rendszer funkcionális szerepén túl jogi jelentőségűvé.

A gazdaság lendületes fejlődése mellett hibák is mutatkoztak és a figyelem bizonyos mértékig ismét a szerződési rendszerre irányult. A kormány 1954-ben megállapította, hogy a tervezés túlzott részletesség felé halad. Előfordult, hogy a jóváhagyott népgazdasági terv határozta meg egyes vállalatoknak — a népgazdaság szükségleteinek kielégítése szempontjából nem is döntő — tevékenységét (2103/1954. M. T. számú határozat). Lényegében a tervet megalapozó számításokat tervnek tekintették és sematizálás következtében az ipari, elsősorban gépipari tervezési módszerek váltak uralkodóvá. Mindez arra vezetett, hogy elhanyagolták a terven kívüli ösztönző tényezők, elsorban a szállítási szerződések felhasználását. E bírálat nyomán a szerződési rendszer feladata bővült azzal, hogy a részletek tekintetében a tervet gazdagítsa és a lehetőséghez képest feszültségeit enyhítse (226. sz. E. H.). A kodifikációra pedig olyan iránymutatás történt, hogy meg kell szüntetni a minisztériumok szerződéseinek polgári jogi jellegét, a szállítási szerződések túl részletes szabályozása helyébe új keretjogszabályt kell kidolgozni; a szállítási szerződések rendszerét az egész termelést átfogó 120—150 szakmai szállítási feltételre kell építeni; a szankciók új, rugalmasabb rendszerét kell kialakítani.

A szerződési rendszer ismét felülvizsgálat alatt állt azokban az években, amikor a gazdaságpolitika fő célkitűzése az ipari termelés gyorsütemű fejlesztése volt. Ennek egyik jellegzetessége a termelés mennyiségi növelésének védelme, a termelő vállalatok viszonylagos függetlenítése a piactól, az értékesítés problémáitól. E determináltságból eredő hibák ellenére is az 50/1955. M. T. számú rendelet a maga korában szintén előremutató volt. Ez a jogszabály alanyi szempontból a szállítási szerződést — a mezőgazdasági termelőszövetkezetek kivételével — a szocialista szervezetek ügyletévé tette. Tárgyi oldalról viszont a szállítási szerződést a termékforgalom lebonyolítására korlátozta és ezzel a szállítási szerződések köréből kizárta azokat a szolgáltatásokat, amelyek szállításnak nem minősíthetők. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy a dare és facere jellegű szolgáltatások keveredését egy intézményen belül megszüntette.

Itt jegyzendő meg, hogy a vállalkozási típusú szerződések közül az építésre és tervezésre lényegében már 1949-től kezdve külön jogszabály volt és ezen a területen a szállítási szerződés szabályozása csak mögöttes jogként játszott szerepet a Beruházási Kódex (45/1961. Korm. sz. rendelet) hatályba lépéséig.

Az új szabályozás legfontosabb tétele egyébként az volt, hogy a népgazdasági tervből folyó kötelezettségek teljesítése érdekében szerződéseket kell kötni. E szerződések alapja a jóváhagyott terv. A szerződés formájában és megkötésének idejében is szorosan a tervhez alkalmazkodik. Az a funkciója változatlanul, hogy részletezze a jóváhagyott tervfeladatot. A kötöttség mértékét jelzi az a rendelkezés is, amely szerint a tervidőszak végéig nem teljesített szerződés megszűnik. A szerződési rendszer funkciójából következőleg lényegében a szabályozás alapvető tételei közé tartozik a teljességre kiterjedő szerződéskötési kötelezettség és a típuskényszer, ezeknek a felelősség körében mutatkozó vetületeként az a tétel, hogy a szerződésszegés következményeinek érvényesítése az állam iránti kötelesség.

4. A szerződési rendszer funkciója nemcsak azt vonta maga után, hogy a szabályozás anyaga a tervezés metodikájának és lényegének változásaival együtt mozgott, hanem eddig példátlanul kiterjedt gyakorlati alkalmazásánál fogva a fejlődés elemeit ösztönözte és jogi közéletünket foglalkoztatta. Bizonyos mértékig tehát polgári jogunk egészére alakítólag hatott. Talán szerénytelenség nélkül is elmondhatjuk, hogy a Ptk. miniszteri indokolása is erről több helyen említést tesz. Innen az idézet, amely szerint: „olyan új szerződésfajták jöttek létre, mint pl. a szállítási szerződések és ezek sok vonatkozásban — így pl. a szavatosság területén — az egész kötelmi jogot átalakították... A javaslat a szerződésszegés egyes eseteinek szabályozásában — e szabályok tartalmát és rendszerbeli elhelyezését tekintve — több vonatkozásban új utakon jár; számos esetben hasznosítja a szállítási szerződésekről szóló jogszabályok megoldásait... a szállítási szerződések területén felhasznált igényeket tette általánossá. Ezek a szavatossági jogok ugyanis lényegesen alkalmasabbak a termelési és a szükségletkielégítési célok megvalósítására, mint az adásvétel szavatossági igényei, amelyek főleg csak a szűk értelemben vett forgalmi szempontok kielégítését célozzák" (12., 223. és 224. old.).

A reális teljesítés elve is a mi jogrendszerünkben végeredményben a szerződési rendszer területén jutott először szerephez, éspedig 1949-ben egy elvi határozat (41. sz. E. H.) útján, illetőleg 1951-ben tételesen.

A szerződési rendszer első tételes absztrakciója a Ptk. XXXV. fejezetében is tulajdonképpen új elméleti eredménnyel gazdagította polgári jogunkat azáltal, hogy kifejezést adott annak, hogy a kötelmi típusokat nem lehet kizárólag a tárgyuk, tehát a bennük foglalt szolgál-

[2] Eörsi Gyula: A tervszerződések. 1956. 153. old.

tatások jellege szerint kialakítani, illetőleg megkülönböztetni.

5. Az elért eredmények ellenére szembe kellett nézni azzal, hogy a gazdasági reform körülményei között, amikor a gazdaságpolitika fő szempontja a szükségletkielégítés, az a szerződési rendszer, amely szorosan a tervre épül, éspedig olyan formában, hogy a tervfeladat kiváltja a neki megfelelő szerződést, már nem töltheti be funkcióját. Az erre vonatkozó szabályozás, a megváltozott körülmények folytán a fejlődést már nem segíthette. Egyre nyilvánvalóbb lett, hogy a szerződési rendszer merev kötöttségeinél fogva a gazdasági folyamatok jellegétől elszakad és nem egyszer ellent is mond azoknak. Megérett tehát a helyzet a rendszer felülvizsgálatára, amely ismételten a szállítási szerződések területén ment végbe először.

6. Az új jogszabály (10/1966. Korm. számú rendelet) megszüntette a terv és a szerződés között korábban kialakult alárendeltségi viszonyt. Ez a kapcsolat úgy alakult, hogy az a szükséglet közvetítésével áll fenn. A szerződés alapja tehát nem a terv, hanem a szükséglet. Az új szabályozás erre az elsődleges közgazdasági kiindulópontra, a szükségleti elvre építi azokat a nagy horderejű változásokat, amelyek a következőkben kiragadott néhány fontosabb elvi vonatkozásban bekövetkeztek. A szerződéskötési kényszernek mind a szerződés létrejöttét, mind formáját, mind pedig tartalmát illetően olyan alakulása, amely viszonylagos szerződéskötési szabadsághoz vezetett. Ide kapcsolódóan említendő, hogy megszűnt a szerződéskötési kampány és a szerződések hallgatólagos létrejöttének szabályozása is elvi változáson ment át. Abból kiindulva, hogy a szükséglet hordozója a megrendelő, néhány rendelkezés a megrendelő pozicióját erősíti. Tulajdonképpen mindazok az adminisztratív vonások, amelyek még megmaradtak, a megrendelő védelmét szolgálják, a szállító gazdasági túlsúlyából eredő kikötésekkel szemben. Az adminisztratív kötöttségek felszámolása pedig utat engedett a kereskedelmi módszerekkel történő termelési, forgalmi behatásoknak.

A vázolt folyamat tendenciáját jelzi a szerződési rendszer differenciálódása is. Ez egyébként természetszerűleg következik abból, hogy a szerződéseknek a gazdasági folyamatokat a maguk egészében kell átfogniuk, ezért az egyes szerződéstípusoknak a gazdasági folyamatokhoz igazodó szélesebb skáláját, nagyobb változatosságát kellett létrehozni.

7. A differenciálódás egyik hatása abban áll, hogy a szerződési rendszer így alkalmas feladatát a szabadforgalmi viszonyok között is betölteni.

A szóban levő differenciálódás folytán viszont a szállítási szerződés már nem öleli fel hiánytalanul azokat a termelési és forgalmi kapcsolatokat, amelyekre korábban kiterjedt.

a) Az export és import — idegen számlára — bizományi vagy társasági szerződés alapján bonyolódik (32/1967. Korm. számú rendelet). A bizományos külkereskedelmi vállalat, díjazás ellenében vállalja, hogy saját nevében a belföldi megbízó javára külkereskedelmi szerződést köt; társasági szerződés esetén pedig a felek arra vállalnak kötelezettséget, hogy külkereskedelmi értékesítés vagy beszerzés területén együttműködnek és az elért eredményben közösen részesednek. A szóban levő szerződések alanyai között bár nem áru-pénz csereviszony bonyolódik le, mégis a szolgáltatás ezektől nem különíthető el teljesen, mivel ilyen szempontból a bizományi szerződés, illetve a társasági szerződés közvetítő szerepet játszik.

b) Más jogszabály (54/1967. Korm. számú rendelet) kimondta, hogy mezőgazdasági termékek szolgáltatására termelők — ideértve a tszeket, valamint más szállítókat is — a megrendelőkkel nem szállítási, hanem mezőgazdasági termékértékesítési szerződést kötnek. Ez a differenciálódás annyit jelent, hogy a mezőgazdasági termékek forgalmazása területén bevezetett új szerződésfajta alanyilag annyival tágabb, hogy az ilyen szolgáltatásra mezőgazdasági termelőszövetkezet is szerződhet.

A mezőgazdasági termékértékesítési szerződéssel bekövetkezett differenciálódás magasszintű szabályozásban is megnyilvánult. Ezekről a Ptk. a tervszerződésektől elkülönülten a XXXVI. fejezetben rendelkezik. Tartalmilag azonban ez nem jelenti azt, hogy a típust meghatározó rendelkezések — az ágazati jegy kivételével — a szerződési rendszer többi fajtájához képest különbözőségeket tükröznének.

c) Ellentétes előjelű változást jelent az, hogy más jogszabály (55/1967. Korm. számú rendelet) a szállítási szerződések szabályainak hatályosulását és ezzel tulajdonképpen az egész szerződési rendszert kiterjesztette a tsz-ek szocialista szervezetekkel létrejött olyan árukapcsolataira, amelyek nem esnek a mezőgazdasági termékértékesítési szerződés körébe.

d) Nyivánvalóan a szerződési rendszer megszilárdulását és az új körülményekhez való jobb alkalmazkodását szolgálja az a differenciálódás, amely végre a szocialista szervezetek viszonyaira is megalkotta a vállalkozási szabályokat. A szocialista szervezetek vállalkozási szerződésének fogalma olyan kötelmet jelent, amelynek alapján a vállalkozó köteles a létesítményt, illetőleg egyedi gyártású terméket előállítani, vagy valamely dolgot feldolgozni, átalakítani, megjavítani, vagy munkával elérhető más eredményt szolgáltatni, a megrendelő pedig köteles a szolgáltatást átvenni és a díjat megfizetni. Ezzel a szállítási szerződés szabályainak kisegítő szerepe a vállalkozási jellegű szolgáltatások egész területén megszűnt.

8. A szerződési rendszer nagyvonalakban vázolt differenciálódása tulajdonképpen polgári

jogi oldalról teremtette meg a feltételét annak, hogy deklarálható legyen és tartalmat nyerjen a kényszerrel szemben a viszonylagos szerződési szabadság megfogalmazása. Ennek legjelentősebb tétele az, hogy a szocialista szervezetek a termékeket piaci kapcsolat alapján — a jogszabályok keretei között — bármely szocialista szervezet részére értékesíthetik és bármely szocialista szervezettől beszerezhetik. A jogszabályi rendelkezések és a forgalmi kapcsolat jellege alapján maguk választják meg a legcélszerűbb szerződésfajtát (25/1967. Korm. számú rendelet). A partner kiválasztásával, illetve a szerződések tartalmának kialakításával a jogszabályok keretéig mehetnek, tehát a szerződéskötés által vagy adott esetben megtagadásával törvényes érdekeik kielégítését kereshetik.

Annak érdekében, hogy ez a relatív szerződési szabadság ne vezessen spontaneitásra, tehát hogy az ilyen alapon létrejövő szerződés valóban előmozdítsa azoknak a szükségleteknek kielégítését, amelyek a népgazdasági terv célkitűzéseit megvalósító gazdasági tevékenység során jelentkeznek, a jogszabály tiltja a piac felosztását, illetve új monopolszerű helyzetek keletkezését akadályozza. Hasonlóképpen a piackorlátozó, illetve jogtalan előnyök biztosítását célzó megállapodások ellen irányul az a rendelkezés, amely tiltja a szolgáltatás árával kapcsolatos minden olyan megállapodást, amely a verseny kialakításának megakadályozására, monopolszerű helyzet létrejöttére, illetve jogtalan piaci, úgyszintén anyagi előnyök biztosítására irányul (56/1967. Korm. számú rendelet).

A szerződési szabadságnak ilyenszerű biztosításán túl a jogszabály más oldalról is igyekszik a szerződési rendszerben rejlő előnyöket fenntartani annak kimondásával, hogy a szerződési szabadság nem vezethet a kapcsolatok egyoldalú, átmenet nélküli megszakítására. Ezért mintegy monopolszerű helyzet kialakítására vonatkozó szerződés semmissége megállapításának ellenoldalaként a jogszabály felhatalmazza a döntőbizottságot arra, hogy a huzamosabb ideje fennálló termelési-együttműködési és az e célt szolgáló kereskedelmi kapcsolatok megszakítása esetén a népgazdasági érdek és a felek méltányos érdekeinek figyelembevételével a megrendelő kérelmére a szerződést meghatározott időre létrehozza.

9. Új szerződési rendszerünk hatályosulásának tapasztalatai kedvezőek. A szerződések a kívánt mértékben általában létrejöttek. Egyes felmérések szerint pl. az iparban a megkötött szerződések összvolumene 1968. januárban már az előző évi tényleges értékesítés 55%-a volt, amely arány február végéig további 10%-kal növekedett. A létrejött szerződések általában megalapozattabbak, ugyanakkor áll az is, hogy a szerződéskötési szabadsággal a vállalatok még nem élnek megfelelően, a piaci egyensúly hiánya miatt egyes területeken vonakodnak a szerződéseket megkötni, illetve igyekeznek a szerződések tartalmát piaci helyzetüknek megfelelően alakítani. A szerződések létrejöttének ilyen alapvonásában pozitív, de mégis ellentmondásos alakulásában nemcsak a szocialista piac sajátosságai bontakoztak ki, hanem felismerhetővé vált a szerződéskötési kötelezettség szűk körre korlátozott átmeneti létjogosultsága.

A tapasztalatok bár a teljesítés és a felelősség területén is igen kedvezőek, a szerződési rendszer jogszabály anyagának hatályosulása felvetett néhány negatívumot is, illetve ismereteinket olyan tapasztalatokkal is gazdagította, amelyek alapján a továbbfejlesztés elemei kimunkálhatók. A továbbiakban néhány ilyen de lege ferenda problémát érintünk.

10. a) A szerződési rendszer normatív hierarchiájában a legalsó szintet az alapfeltételek foglalják el. Ezen a területen a jelenlegi helyzet úgy vázolható, hogy azokban a kérdésekben, amelyekről az illető szerződésfajtára vonatkozó alapjogszabály nem rendelkezik, az alapfeltételeket kell alkalmazni. Az alapfeltételeket pedig a kötelezett szerint illetékes ágazati miniszter az érdekelt miniszterekkel egyetértésben állapítja meg és teszi közzé, az esetleges vitás kérdésekben pedig be kell szerezni a Központi Döntőbizottság elnökének indokolt állásfoglalását.

Van olyan rendelkezés is, amely szerint ki kell dolgozni azokat a főbb elveket, amelyek segítségével az alapfeltételek új rendszere kialakítható. Az alapfeltételeket nem a szerződéskötési kötelezettség, hanem a piaci viszonyok szem előtt tartásával kell elkészíteni (13/1967. G. B. számú határozat).

Ez a csonka helyzetkép is jelzi, hogy az alapfeltételek rendszere bár kialakult, mégis problémákkal terhes.[3] Fogalmazható lenne azonban úgy is, hogy átalakítás alatt áll.

A gazdasági reform a vállalatot a szocialista állam vállalkozásának tekinti, amelynek eredményes működése feltételezi a szélesebb mozgásteret, a kezdeményező készség kibontakozását. Ez pedig helyes arányokat követel a központi akarat direktív érvényesítése és a vállalati érdekeltség természetes mozgása között. Ezért az utasítás nem az irányító, hanem általában felsőbb szintű szerv elhatározásaként jelentkezik. Az alapító szerv a vállalatot meghatározott tevékenységre csak kivételesen utasíthatja, ha a népgazdaság érdeke gazdasági eszközökkel nem, vagy nem kellő hatékonysággal biztosítható (11/1967. Korm. számú rendelet 24. §-a). Az ágazati miniszter felelőssége pedig arra terjed ki, hogy érvényesítse a kormány gazdaságpolitikáját ágazata területén.

---

[3] G. Nagy Béla: A szállítási alapfeltételek reformjáról. Döntőbíráskodás, 1967. 7. sz. 241. old., Tass Viktor: A szállítási alapfeltételek az új gazdasági mechanizmusban. Döntőbíráskodás, 1967. 8. sz. 297. old.; Schmidt Péter: Hozzászólás a szállítási alapfeltételek reformjához, Döntőbíráskodás, 1967. 380. old.

Az adott helyzetben tehát az irányító, illetve alapító funkciójával elvileg nehezen egyeztethető össze, hogy polgári jogi tartalmú rendelkezésekkel beavatkozzon a vállalatok kapcsolatába, különösen akkor, ha a szerződő felek egyike más érdekeltségű. A lényegen nem változtat az sem, ha a másik érdekelt irányító, illetőleg alapító szerv is egyetért a polgári jogi rendelkezéssel. Gyakorlatilag azonban olykor a szükséges egyetértés is hiányzik. A Központi Gazdasági Döntőbizottság elnökének állásfoglalása a vitát nem dönti el, legfeljebb azt a célt szolgálja, hogy valamelyik érdekelt irányító szerv álláspontját megváltoztassa, illetve felhasználható legyen annál a szervnél, amely végül is a vitát eldönti. Ez a fórum alighanem a kormány. Ezek a vitás kérdések azonban nem „kormányképes" témák.

Ez a kérdés megközelíthető tartalmi oldalról is olyképpen, hogy ha egyszer a szerződési rendszer kötöttségei nagyrészt megszűntek és az alapfeltételek diszpozitív természetűek, továbbá ha az alapfeltételeknek mindenképpen a piaci viszonyokhoz kell alkalmazkodniuk, ezeknek puszta léte és keletkezésének rendje nem jelent-e mozgáskorlátozást, illetve bürokratikus vonást abban az értelemben, hogy többnyire vagy túl általánosak és szakmai specialitást nem tartalmaznak, vagy túl részletesek és ezért áttekinthetetlenek. Az is hasonló következményekkel járhat, hogy alkotásuk, módosításuk igen körülményes, ezért közzétételük rendszerint késik és emiatt olykor visszamenőleges hatállyal kell életbeléptetni. Megállapítható, hogy az egyes szerződésfajtákra vonatkozó viszonylag modern alapjogszabályokkal szemben, az alapfeltételek rendszere általában szerkezetileg, tartalmilag — a funkció betöltése szempontjából — elmaradott.

Mi is tulajdonképpen az alapfeltételek egy-egy konkrét rendelkezése? Végső elemzésben szerződési feltétel. Úgy érzem, ennél fontosabb kérdések is — a gazdasági reform decentralizáló tendenciája következtében — vállalati döntési hatáskörbe kerültek.

Ilyen értelmű szabályozás a boncolgatott problémákat megoldaná és az alapfeltételekhez képest az egyoldalúan megszabott vállalati feltételek bizonyára életszerűbb tartalommal telitődnének. A javaslat talán túl merésznek látszik, mert ellene felvethető, hogy a piaci egyensúly hiánya eltorzíthatná ezeket a feltételeket. Ezzel a lehetőséggel azonban már számoltunk a szerződési renszer egésze szempontjából, amikor némi biztosítékok ellenében pl. kiiktattuk az adminisztratív kötöttségek többségét és általában szélesre tártuk a relatív szerződési szabadságot.

Vajon az a megoldás, ami az egész szempontjából megfelelőnek bizonyult, az a rész esetében káros hatással járna? Elvben az alapfeltételeket helyettesítő vállalati feltételek esetén is sikerrel lehetne alkalmazni olyan vagy hasonló felhatalmazást, hogy a döntőbizottság semmissé nyilváníthat indokolatlan piaci pozíciót, illetve vagyoni előnyt célzó vagy monopolszerű helyzetre vezető vállalati feltételeket. A gazdasági szabályozók szem előtt tartásával a felhatalmazás bővíthető egészen addig, hogy egy vállalat se élhessen vissza a másik rovására a vállalati feltételek megszabásával.

További biztosíték lehetne az is, hogy mivel a diszpozitív szabályoknak orientáló tendenciája van, tilos volna vállalati feltételként (itt nem a konkrét szerződés tartalmára gondolok) az alapjogszabály diszpozitív rendelkezésének az ellenkezőjét megszabni. Annak természetesen nem volna akadálya, hogy kölcsönös alkuként a vállalatok közös egyetértéssel esetről-esetre a konkrét szerződésben a diszpozitív szabályt félretegyék.

A harmadik biztosíték az lehetne, hogy az alapfeltételek hatályos anyagának felülvizsgálata alapján az egyes szerződésfajtákra vonatkozó alapjogszabályba lehetne emelni néhány — a vizsgált szempontból kritikusnak tekinthető — rendelkezést. Ez vonatkozhat pl. az egész kötbérrendszerre.

Jelenleg a helyzet az, hogy a kötbér mértéke annyi, amennyit az alapfeltétel megszab. Az alapfeltételek általában az alaprendelkezéshez alkalmazkodnak és viszonylag ritka az eltérés. Nem lehet akadálya annak, hogy a csekély eltérésre figyelemmel az alapjogszabály differenciáljon és ne bízza a kötbérek legalacsonyabb mértékét a vállalati feltételekre.

A javasolt megoldás azonban bizonyos merevséget is tartalmaz, mert a kötbérek funkciója megváltozott. Eddig a helyzet az volt, hogy a tervfeladat kiváltotta a neki megfelelő szerződést, a szerződést pedig szigorú biztosítékkal kellett megerősíteni, hogy az teljesedésbe menjen, illetve nem megfelelő teljesítés esetére a kötbér behajtását kötelezővé tették. Megváltozott a szerződés alapja, ennek következtében a biztosíték sem játszhatja többé azt a szerepet, hogy kikényszerítse a tervfeladat realizálását, az csupán a szerződésben foglalt érdek biztosítékául szolgál. Ez az érdek természetszerűleg a piaci hatások befolyása alatt áll és ez elől a biztosíték sem vonható el.

A megállapítást a döntőbizottsági ügyforgalom alakulása is alátámasztja. A kötbéres ügyek száma a korábbinak felére csökkent. A kötbér ma elsőrendűen a kárátalány szerepét tölti be. Ez azzal az előnnyel jár, hogy adott esetben a jogosult sem a kár létét, sem annak mértékét bizonyítani nem köteles. Ilyen körülmények között pedig a kötbér alkú tárgya is lehet éspedig nemcsak mint kikötés, hanem mint követelés is. Ha ezeket a szempontokat figyelmen kívül hagyjuk, a kötbérrendszer papírosízű marad. Ilyen körülmények között talán elégségesnek látszik annak az elvnek nor-

matív kimondása, hogy az egyes szerződésfajtákban foglalt kötelezettségek általában kötbérbiztosítékkal járnak (van kivétel is, pl. kutatási szerződés). Az már kevésbé elvi probléma, hogy a kötbérminimum mennyi legyen.

A vállalati feltételek életképességének további talpköve lehetne, hogy az ágazatért felelős miniszternek joga legyen az egyes szakmák részére ajánlásokat tenni, esetleg mintafeltételeket kidolgozni. Minthogy ez az érintett vállalatokat nem kötné, elesnének a fórumproblémák. Egyébként a javasolt vállalati feltételek, mint a lehetséges variánsok egyike, esetleg lépcsőzetesen vagy kombinatív módon is bevezethetők. Az pedig technikai kérdés, hogy a vállalati feltételek milyen megoldással válnak a konkrét szerződés részévé.

b) Tudvalevően az alapelvszerű tételeket tartalmazó kormányrendelet olyan időben keletkezett, amikor még nem volt ismeretes a szerződéskötési kötelezettség terjedelme. Ezért egyes intézmények lényegében feltételezésekre épültek. Ilyen pl. az ajánlattétel elmulasztásához fűződő bírság, továbbá a szerződések létrejöttének hallgatólagos konstruálása.

Igaz, hogy mind a bírság, mind a szerződések hallgatólagos létrejöttét célzó rendelkezések szükségletkielégítési célzatúak és így végeredményben a megrendelő érdekvédelmét szolgálják, ugyanakkor azonban kétes értékűek, mert szerepük csak akkor lehet, ha egyébként a szolgáltatásra szerződéskötési kötelezettség áll fenn. Ha kivételesen ez a helyzet, akkor viszont a megrendelőnek más eszközök is rendelkezésére állnak a megfelelő tartalmú szerződés kikényszerítésére. Ettől eltekintve a gazdasági reform koncepciójával összhangban a vállalatok kapcsolatainak nem ilyen eszközök útján, hanem a piac szükséglete és értékítélete alapján, tehát a kölcsönös akaratelhatározásnak megfelelően kell alakulnia. Hozzátehetjük azt is, hogy az ajánlattétel elmulasztásával kapcsolatos bírság és a szerződések hallgatólagos létrejötte ma már a szerződési rendszeren belül nem tekinthető általánosnak és ezért de lege ferenda a szintézist és egyeségesítési törekvéseket szolgálná ezeknek feladása. Egyébként a szerződések stabilitását és a polgári jogi elemek erősödését jelentené, ha a szerződési rendszeren belül is a meghatározó lényegében a konszenzus volna.

c) A kellékszavatosság a szerződési rendszernek elismerten erős oldala. Ebben a vonatkozásban a szerződési rendszeren belül elvi egység tapasztalható. Tekintettel azonban arra, hogy a szolgáltatások egy része a szerződési rendszeren kívüli kapcsolatokból ered, más része pedig szerződési rendszeren kívüli kapcsolatokba kerül, a külső összefüggésekre irányadó egészen eltérő szabályok nagyon sok zavart okoznak. A két évtized joggyakorlata alapján megállapítható, hogy a szerződési rendszer szabályai — az állandó fejlesztésre is figyelemmel — kitűnően megállták helyüket. Bebizonyosodott pl. hogy szocialista körülmények között az olyan hagyományos jogi kategóriák, mint a nyílt és rejtett hibák, szinte teljességgel mellőzhetők.

Joggal felvethető az is, hogy a kellékszavatosság kérdésében szükség van-e elvi különbözőségek fenntartására. A szocialista kereskedelem általában — éppen a szerződési rendszerre támaszkodva — a Ptk.-n túlmenő helytállást tanúsít a vevőközönséggel szemben. — Ilyen körülmények között fordított pozicióban vagy akkor ha az ügylet fizikai személyek között jön létre, forgalom biztonsági szempontból nem indokolt többé az elvi különbségtétel.

Az egységesítés olyan formában is elképzelhető, hogy az igényérvényesítésre lényegében a szerződési rendszer szabályait kellene általánossá tenni. Azon pedig még vitatkozni kellene, hogy az egyébként azonos igények feltételeit előírjuk-e vagy sem. Az előírás a merevség látszatát kelti, ugyanakkor a feleket az igényválasztásban jól orientálja. Ha ehhez a felek megkapják a változtatás jogát, általánosíthatók a szerződési rendszer szabályai szinte jelenlegi állapotuk szerint. Fenn kellene tartani természetesen továbbra is mint különbséget, a 3 éves elévülést. Ahol a termelés és a forgalom ilyen méretekben folyik és számos esetben a szolgáltatás tárgya műszakilag fejlett, igen nagy értékű dolog, erre a biztonsági eszközre szükség van.

d) A jótállásról a Ptk.-nak egy rövid mondata rendelkezik (248. §). Ennek oka az, hogy az intézmény fejlődése igen változatos részletszabályozást kíván és nem akarták ezzel a szabályozás idején fennállott helyzetet megmerevíteni. A szerződési rendszer főleg alapfeltételek és elvi határozatok útján a jótállás tekintetében számos eredményre jutott, amelyeket részben a szállítási szerződésről szóló alapjogszabály tartalmaz. Időközben a Legfelsőbb Bíróság is kénytelen volt XXX. számú polgári elvi döntésében néhány hézagpótló jogtételt megállapítani.

A szocialista piac ma már igényli, hogy a polgári jog a minőség védelmének ezt a fontos intézményét szabályozza. A jótállásnak nem sok szerepe van a fizikai személyek vagyonjogi kapcsolatában, ezért kívánatos volna azokból az eredményekből kiindulni, amelyek a szerződési rendszer területén rendelkezésre állnak.

Ezt azért sem nélkülözhetjük, mert a jótállás nemcsak minőségvédelmi kérdés, hanem egyes összefüggésekben a piaci verseny feltételeinek egyike. Ha figyelembe vesszük még azt, hogy esetleg perspektívában rátérünk a vállalati feltételek útjára, akkor az is körvonalazható, hogy mit kellene a jótállás körében szabályozni.

Tisztázni kellene, hogy a felek megállapodásától függetlenül is milyen szintű normatív rendelkezésekkel és mely fórumok útján vezethe-

tő be jótállási kötelezettség. Diszpozitív szabállyal lehetne rendezni a szavatosság és jótállás viszonyát (egyik a másikat kizárja-e, jótállással a szavatosság korlátozható-e stb.); a jótállási eset szerződésszegési következményeket von-e maga után; melyek a jótállási igények, szabad vagy feltételhez kötött-e a választási lehetőség; mikor kezdődik a jótállási idő folyása; vannak-e ilyen vonatkozásban megszakító vagy esetleg nyugvást előidéző körülmények; melyek a jótállási igény gyakorlásának feltételei, menynyi az elévülési határidő stb.

e) A kötbér beszámításának tilalma, de lege ferenda problematikus. A kötbér funkciója ugyanis megváltozott és körülötte megszűntek az olyan adminisztratív rendelkezések, mint pl. a nyilvántartásra vonatkozó.

A kötbér meghatározott összefüggésben egyszerűen a vállalati eredményt befolyásoló tényező, amire nézve még az igényérvényesítési kötelesség is lényegében megszűnt. Ezért a beszámítás tilalma csak formális következménynyel járhat, helyenként pedig bürokráciához vezethet, többek között azáltal, hogy felesleges perlekedést vonhat maga után. A Ptk.-nak a beszámításra vonatkozó szabályai (296. és köv. §-ok) elégséges biztosítékot nyújtanak arra, hogy ilyen vonatkozásban visszaéléstől nem kell tartani.

f) Lényegében hasonló okokból kérdéses az is, hogy a kötbér 6 hónapos elévülési ideje fenntartandó-e. A nyilvántartási okokon túl a jövedelemelvonás új rendje, a vállalati alapok képzése és a gazdasági szabályozók útján működő ösztönző rendszer mintha meghaladottá tenné azt is, hogy a pénzkövetelések között különbséget tegyünk aszerint, hogy a jogcím kötbér-e vagy más. Szerintem a szocialista szervezetekre irányadó 1 éves elévülés de lege ferenda kötbér esetén is megfelelőnek látszik.

g) A szerződési rendszer egyes fajtáinak norma anyagában van olyan rendelkezés, amely szerint a közreműködővel szemben az elévülési határidő mindaddig meghosszabbodik, amíg a főkötelezett felelőssége fennáll. Ez a szabály esetleg javított kiadásban a polgári forgalom valamenyi résztvevője számára a jelenleginél nagyobb biztonságot nyújthatna. A formai akadályok csökkentése esetén ugyanis a felelősség funkcióját (nevelés, jóvátétel) jobban betölthetné. Így a következmény inkább oda telepíthető lenne, ahol a felróható magatartás megnyilvánul. Ehhez az szükséges, hogy a regresszusnak szabad útja legyen, talán olyan formában, hogy ha valaki a szerződés teljesítéséhez mást vesz igénybe, ennek javára az elévülés mindaddig nem következik be, amíg a főkötelezett felelősségben áll. Ez a szabály a szerződési rendszeren belül feltétlenül helytállna, de a kötelmi jog általános részébe történő beépítése is megfontolható lenne.

11. Az egyes problémák kiválasztása az előbbiekben úgy történt, hogy ezek közül egyesek a szerződési rendszeren belül oldandók meg, mások pedig olyanok, amelyek a rendszeren túl mutatnak, mert általános érdekűek. Ebből is nyilvánvaló, hogy a szerződési rendszer továbbfejlesztésének feladatai közül nem lehet kihagyni annak jogrendszerbeli helyét sem. Ez azért sem kerülhető el, mert vitatott, hogy szükség van-e törvény szintű szabályozásra, még őszintébben, szükség van-e a Ptk. jelenlegi XXXV. fejezetének megfelelő szerződéstípus fenntartására, illetve új kialakítására, van-e erre elméleti lehetőség, illetve mi legyen az esetleges szabályozás tartalma.[4]

a) A szerződési rendszeren belül végbement differenciálódás alapján a felek a piac törvényeihez igazodva keresik a legjobb formát és nincs elegendő alapuk feltételezni, hogy hosszú távra a meglévő készlet elegendő lesz. Már most olyan problémák vannak, hogy hagyományos ismérvek szerint, tehát a szolgáltatás tárgya szerint a társasági szerződés hova kategórizálható. Hiba volna adott problémakörben az agnoszticizmus felé hajlani, ami polgári jogilag itt azt jelentené, hogy innominat kontraktus-sal állunk szemben. Itt ugyanis néhány, a szerződési rendszerhez kapcsolódó elemen kívül a feltételeknek szinte végtelen skálája megtalálható. Sajnos a tételes jogra — annak meghaladott volta miatt — ebben a kérdésben nem támaszkodhatunk.

Megkísérlem összefoglalni, hogy a gyors és kiterjedt differenciálódás mellett szerintem — mintegy a folyamat betetőzéseként — miért van szükség integrálódásra is. Itt nemcsak arról van szó, hogy az olyan forgalmazási típusú ügylet mellett, mint a szállítási szerződés, nincs szükség külön mezőgazdasági értékesítési szerződésre, továbbá, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezeteket „teljes jogú tagsággal" fel kellene venni a szerződési rendszer alanyai közé. Integrálódás alatt elsősorban azt értem, hogy a szerződési rendszer egyes fajtáit magasabb szintű jogszabályban, mint önálló szerződéstípust eggyé kellene ötvözni. A típust alkotó szerződés alfajták, tehát az egyes elemek realitások, amelyeknek jelentősége külön-külön is fokozódik, az új irányítási rendszerben szerepük lényegesen megnő.

Az alapul fekvő tények és a hatásként jelentkező tények vizsgálata azt mutatja, hogy az ilyenszerű egység alanyi oldala gyakorlatilag kialakult abban az értelemben, hogy a szerződési rendszer egyes alfajtái szocialista szervezetek között jönnek létre.

---

[4] L. ezzel kapcsolatban Csanádi György: A szerződési rendszer továbbfejlődésének problémái (Jogi kérdések az új gazdaságirányítás köréből c. tanulmánykötet, szerk. Szilbereky Jenő, 1967. 24. és köv. old.); Andó Ferenc: Az új szerződési rendszer és a Polgári Törvénykönyv novellája. Döntőbíráskodás, 1968. 3. sz.; Kálmán György: A szerződési rendszer az új gazdasági mechanizmusban. Magyar Jog, 1968. 221. old.

Tárgyi szempontból a szóban forgó szerződés alfajták népgazdasági érdekű kötelezettségekre, preferált célú szolgáltatásokra jönnek létre. Ez módszerbelileg is fokozott együttműködést követel. Ehhez pedig speciális magasabb elvárhatósági (gondossági) követelmény és ennek megfelelő felelősség kapcsolódik. (Mindez az egyes alfajták szabályaiban létezik.) Ezek csak együtt realizálhatják az egész gazdasági strukturára terjedő jogilag befolyásolt kapcsolatot, mivel így elérhető, hogy az újtípusú együttműködés a gazdasági cselekvés minden fázisában maradéktalanul érvényesüljön.

Mindezt csak megerősíti az a követelmény, hogy a szolgáltatás jellege szempontjából ugyan különféle, de lényegében mégis azonos célt szolgáló, azonos felekre vonatkozó szabályozásokban az egyes megoldások indokolatlanul ne térjenek el egymástól. A felesleges párhuzamos szabályozások kiiktatása is a tervszerűséget, forgalombiztonságot szolgálja.

A központilag összefogott és ezáltal megfelelően szinkronizált szerződési típussal megvalósítható az a racionális szempont, hogy az ide tartozó egyik szerződésféleség a másikra tekintettel létezik. Az ilyen szerves összefüggés, nemcsak meghatározott jogpolitikai célt szolgálna, hanem az egész rendszernek olyan szervező erőt kölcsönözne, amivel betölthető az a feladat, hogy az egész rendszer optimális megoldásokat szolgáltasson gazdaságunk fejlődése fő folyamatainak polgári jogi kifejeződéseire.

A gazdasági realitás tényeire támaszkodva az ilyen jellegű jogalkotás az irányítás számára azt a támpontot is adná, hogy a gazdasági eszközökkel történő szabályozás ezeket számításba veheti és kellő realitással feltételezheti mint ható tényezőket, illetve kéznél levő eszközöket.

b) Az előbbi értelemben de lege ferenda felvetett integrálódás célszerűsége, szükségessége önmagában még nem elegendő alap az újszerű kötelmi típus megalkotásához. Itt tulajdonképpen az a probléma, hogy a többféle jellegű szolgáltatás kötelmi típust formálóan hogyan ötvözhető össze. Ebben a vonatkozásban segítségünkre lehet az is, hogy fejlett gazdasági viszonyok között már a forgalmi és előállítási jellegű szolgáltatások között is alig lehet határvonalat vonni. A forgalmi szolgáltatások is csak úgy lehetségesek, ha az előállítási jellegű szolgáltatásnak megfelelő folyamat előzetesen lejátszódik. Ez gazdaságilag és jogilag gyakran egy kézben egyesül. Ugyanakkor bizonyos forgalmit az előállítási szolgáltatás is jelent. Ez az oka annak, hogy fejlődésünk jelen szakaszában a szerződésekben a szolgáltatási elemek keverednek.

Ettől eltekintve előttünk áll a kötelmileg szabályozott tervszerződés, amelyben a szolgáltatás jellegére szorítkozó ismertetőjegyek a típuson belül egymástól különböznek, ugyanakkor azonban önnönmagukban (mint szoros értelemben vett szolgáltatások) nem különböznek azoktól az ismertetőjegyektől, amelyek az egyéb hagyományos kötelmi típusokat kialakították. Ebből az összefüggésből következik, hogy a szem előtt tartott szerződési rendszert felölelő de lege ferenda kötelmi típus — mondjuk úgy, hogy gazdasági szerződések — fogalmának tartalmában a tárgyra, vagyis szolgáltatás jellegére utaló ismertetőjegyek, mint ilyenek a legfontosabbhoz képest nem egyenrangúak és nem önállóak. Ezek ebben az összefüggésben csak annyiban létezhetnek, amennyiben a népgazdasági érdekű szükséglethez, mint lényegi ismertetőjegyhez kapcsolódnak. A jogviszonynak a népgazdasági terv célkitűzését megvalósító gazdasági tevékenység során jelentkező szükséglethez való kapcsolata nem csupán a típuskülönbözőség ismertetőjegye lenne, hanem ez a körülmény az ide tartozó jogviszonyoknak olyan sajátosságokat kölcsönöz, amelyek eltérő szabályozást indokolnak és tesznek szükségessé. Ez természetszerűleg kihat a szabályozás módszerére és az így kialakítható szabályok olyan változásaiban tükröződnének, amelyeket a jogviszonyoknak a szabályozott piachoz, a népgazdasági terv célkitűzéseivel összefüggő gazdasági tevékenységhez való kapcsolata indokol és magyaráz. A probléma itt annyiban nehezebb, hogy a gazdasági szerződések szükségképpen többféle szolgáltatásokat ölelnek át, mint jelenleg a tervszerződések teszik. Ha azonban rendszerileg lehetséges volt olyan ellentétes típusú szolgáltatást egy szerződésfajtába összekovácsolni, mint a szállítást és az előállítást, akkor dogmatikai szempontból annak sem lehet akadálya, hogy a szállítási szerződéstől különvált, de meghatározott szempontból ugyanolyan célt megvalósító szerződéseket is, mint pl. a bizomány, a típuson belül együtt tartsunk.

c) Kérdés ezek után, mi legyen az ilyen típusú szerződés szabályozásának tartalma? Anélkül, hogy a teljességre törekednénk, mindenekelőtt körvonalazni kellene a gazdasági szerződés alanyi és tárgyi oldalát, az ilyen típusú szerződés rendeltetését, továbbá azt, — mert ez is a Ptk.-ba kívánkozik — hogy a szocialista szervezetek piaci kapcsolatok alapján — a jogszabály keretei között — bármely szocialista szervezet részére szolgáltatási kötelezettséget vállalhatnak, illetve szükségleteiket bármely szocialista szervezettől kielégíthetik. Ide tartozik még annak kimondása, hogy a szocialista szervezetek a jogszabályi rendelkezések és a szolgáltatás tárgyának jellege alapján maguk választják meg az annak rendezésére legcélszerűbb szerződésfajtát (relatív szerződési szabadság). A szerződés formája után meg kellene határozni a fokozott együttműködési kötelezettséget. Minthogy pedig a monopolszerű helyzetek kialakításának, jogtalan vagyoni előnyök szerzésének, illetve huzamos kapcsolatok megszakításának tilalma kizárólag a gazdasági szerződések körében releváns, e szabályok is ide tar-

tozhatnának. Utalni kellene a szerződések státusával összefüggő kivételes konstitutív jogkörre, a felelősség működésével kapcsolatos olyan alapvető rendelkezésekre, hogy a szerződés nem megfelelő teljesítésének elfogadása nem jelent lemondást a szerződésszegésből eredő jogokról, az ellenszolgáltatás visszatartásának eseteiről, a szerződésszegéshez fűződő fokozott felelősségről. Végül olyan felhatalmazásról kellene gondoskodni, amely a kormánynak a szállítási, vállalkozási, bizományi szerződésekkel egy szintre helyezhető szerződésfajták szabályozására megfelelő felhatalmazást ad.

Ez a javaslat egyik variánsa a sokféle lehetőségnek. Ehhez talán még annyit lehetne hozzáfűzni, hogy a szocialista szervezetek gazdasági tevékenységük során olyan együttműködési kapcsolatban állnak egymással, amelyekre a Ptk.-nak az egyes szerződésekre vonatkozó szabályai, illetve az általános rendelkezései maradéktalanul nem alkalmazhatók. A kivételek útján történő rendezés pedig megbontaná a Ptk. egységét, koncepcióját áttekinthetetlenné tenné. Ezzel szemben a javaslat mivel a szabályozandó kapcsolatokat meghatározott rendeltetés és állandóság jellemzi, ezen a területen létrejövő szerződéseket továbbra is rendszerként kezeli, amely a legalkalmasabb arra, hogy a vállalatok kapcsolataikat a piaci követelményeknek megfelelően szervezzék. Az ilyen új típusú kötelem az egész szerződési rendszernek szilárd kiindulási alapot kölcsönözne a továbbfejlődéshez.

Görgey Mihály

A gazdasági bíráskodás alapjai és perspektívája Magyarországon

I.

A vállalatok gazdasági tevékenysége a gazdaságirányítási rendszer és a gazdálkodási módszerek átalakításának máris kibontakozó körülményei között felsőhatósági intézkedések végrehajtása helyett mindinkább a szó igazi értelmében piaci tevékenységgé válik. Ha viszont a vállalat, mint az állam gazdálkodási funkcióját közvetlenül megvalósító szerv döntési joggal bír üzleti elhatározásai kialakításánál, nyilvánvalóan a múlthoz képest bizonyos változásnak kell beállnia abban a kérdésben is, hogy milyen körben illesse meg a jogvédelem a vállalatokat vagyoni érdekeik megsértése esetén.

E kérdés azokhoz a részletkérdésekhez vezet el, hogy vajon a múlthoz hasonlóan szinte automatikusan reagálnia kell-e a vállalatnak arra, hogy egy másik vállalat vagyoni érdekeit jogszabályba vagy egyébként a népgazdaság érdekeibe ütköző módon megsérti, illetve, hogy minden törvényes szankciót kell-e érvényesítenie, vagy választhat ezek közül, avagy egyáltalán kell-e jogügyleti szankciókat érvényesítenie, nem lehet-e ezeket gazdasági (kereskedelmi) szankciókkal helyettesíteni, végül, hogy kaphat-e jogrendező segítséget, ha nehézségei támadnak szerződései megkötésénél.

Ezek a kérdések elválaszthatatlanok attól is, hogy van-e létjogosultsága gazdasági szakbíróságnak, illetve, hogy a vállalat szerződéseinek konstituálásánál vagy megsértett vagyoni jogainak érvényesítésénél kizárólag a kötött jogalkalmazó fórumokhoz van-e kötve, vagy jogosult-e ezek helyett arbitrárius fórumokhoz (jury-k, egyeztető bizottságok, békéltető bizottságok, minősítő vegyes, paritásos stb. bizottságok, ad hoc vagy szervezett választottbíróságok) fordulni.

A világ minden területén a specializáció felé halad; ez a gazdálkodás vonalán a szakbíróság igényét veti fel; emellett, ha a vállalat úgy ítéli meg, hogy gyorsabb, rugalmasabb, szakképzettebb döntéshez juthat az alkotmányszerű fórumok helyett arbitrárius fórumok igénybevételével, ezt nyilván meg kell számukra engedni. Ezzel szemben áll, hogy a bírósági vagy ezzel egyenértékű állami szervek igénybevételének mellőzéséből rendszert csinálni nem lehet, ez végső soron az állam bírói hatalmának aláásásával volna egyenértelmű.

II.

Szinte egyidős az árutermeléssel az a törekvés, hogy a gazdasági javak fogalma kapcsán keletkező jogviták lehetőleg *békés úton* nyerjenek elintézést. A gazdálkodás, éspedig főleg annak a piacon megnyilvánuló formája, a kereskedés, gondolatában szinte benne van az érdekkiegyenlítés gondolata. A kereskedésben igen sok a bizalmi (fiduciarius) elem. Amikor még nem voltak garanciák és minőségi bizonyítványok, a kereskedő tisztessége volt a bázisa az ügylet létrejöttének. A vevőnek bíznia kellett a kereskedőben. Ha az tisztességtelenül rossz árut adott el neki, a vevő bottal üthette a vásárról más vidékre elvonuló eladó nyomát. De bizalmat kívánt az ügylet a kereskedő szempontjából is: az egyedi módon, de mindenképpen személyes szorgalommal, ügyességgel előállított termékeknél az eladó számára sem volt közömbös, vajon érdemes vevőnek adja-e el portékáját.

Kézenfekvő tehát, hogy a felek súlyt helyeznek arra, hogy amennyiben vita keletkezik közöttük, a kereskedelemre jellemző méltányossággal és tisztességgel, esetleg érdekleengedéssel maguk rendezzék vitáikat. Ha pedig ez

nem sikerült, a legegyszerűbb megoldás volt olyasvalakihez fordulni, aki mindkét félnek bizalmasa volt s akitől az volt remélhető, hogy a hozzáfordulók szempontját részrehajlás nélkül mindkettő érdekében intézi el. Legősibb formája volt ennek az, hogy a felek e célból olyan személyhez fordultak, aki maga is jelen volt a vásáron, például egy másik kereskedőhöz. Később intézményesítettek is ilyen „vásárbíróságokat". A középkorban a kereskedők hosszabb tengeri utukra magukkal vitték bíráikat is.

A kereskedelem fejlődésével és szakosodásával járt együtt a céhenkénti, szakmánkénti bíráskodás. A céhek bíróságai (consules mercatorum) egészen a tisztességtelen versenycselekmények megtorlásáig menő jogfejlesztő, modern bíráskodást fejlesztették ki. E bíróságok modernebb válfajai lettek az áru- és értéktőzsdék, a vidéki termény- és gabonacsarnokok és az egyéb gazdasági tömörülések nemesfém- és drágakőcsarnok, stb.) mellett szervezett választottbíróságok.

Mindebben az ismerhető fel, hogy a felek a társadalmi viszonyok különleges körében — gazdasági jogviszonyaikban — vitáik olyan megoldását keresték túlnyomórészt, hogy az a gazdálkodás személyi és tárgyi határvonalainak körén belül maradjon. Jellegzetesen ad hangot ennek a tőzsdei választottbíróság hatáskörét megállapító jogszabály (1881: LIX tv. 84. §-a), amely szerint a budapesti áru- és értéktőzsde, valamint a vidéki termény- és gabonacsarnokok hatáskörébe tartozik a tőzsdén vagy a gabonacsarnokokban kötött minden kereskedelmi ügyletből felmerült peres kérdés, habár az ügylet csak az egyik szerződő félre nézve képez is kereskedelmi ügyletet (tárgyi szempont), valamint a kereskedők között kereskedelmi ügyletekből felmerült peres kérdések (alanyi szempont). A fejlődés későbbi során is tendencia volt, hogy a vitás kérdések eldöntése az életviszonyoknak azon a körén belül maradjon, amelyben a perlekedők működnek.[1]

III.

Melyek azok a szempontok, amelyek arra szokták indítani a gazdálkodó szerveket, hogy az állami bíróság helyett arbitrárius szervhez forduljanak?[2]

1. Az első talán a bírói *szakképzettség* gondolata. Kitől vagy kiktől remélhető a vita körülményeinek, előzményeinek, indítékainak jobb átértése, mint azoktól, akik élethivatásszerűen érdekeltek ugyanazon életviszonyokban, mint a vitázó felek. A bíráskodásnak nem is annyira a jogszabály alkalmazása a legnagyobb körültekintést, élettapasztalatot, tudást igénylő területe, mint inkább a tényállásnak, a *vita lényegének* minden részleteiben való megismerése, azoknak az összefüggéseknek a felismerése, amelyekkel a konkrét vita beleilleszkedik az adott életviszonycsoport egészébe, stb. A bíró kisegítheti bírói ismereteit az ügy szakmai vonatkozásának alapos tanulmányozásával, szakértők igénybevételével s ez igen gyakran képessé is teszi őt a szakképzett döntésre, de mindenképpen felette áll ennek, ha a bíró maga is szakember.[3]

A gazdasági jogviták jellemzője az, hogy túltengenek a ténybeli viták. Sokszor csak azon fordul meg a kérdés, hogy egy áru ilyen vagy olyan minőségű, ilyen vagy olyan árleszállítás indokolt, így vagy úgy szól-e egy szakmai szokás, a gazdálkodás szempontjaival összeegyeztethető-e ilyen vagy olyan magatartás, stb.

A választottbíróság igénybevételének nem jelentéktelen motívuma az is, hogy a felek szívesen viszik vitájukat általuk ismert szakmai tekintély elé. Ez előtt nyíltak, kevésbé feszélyezettek, mintha pulpituson ülő bíró előtt tárgyalnának.

A szakmai körön belül maradásnak vannak kevésbé tiszteletre méltó indítékai is. Tőkés viszonyok között a felek nem mindig szívesen teregetik ki üzleti vitáikat, különösen azoknak állami érdeket sértő vonatkozásait, mint pl. az adóeltitkolást, stb.

2. A gazdálkodó felek nem „hatalmi" döntést várnak az arbitertől, hanem a gazdálkodás szempontjait, különlegességeit számba vevő *méltányos jogalkalmazást.* Olyan döntésre van szükségük, amely maga tartalmazza azokat az engedményeket, amelyeket tulajdonképpen a feleknek kellene megtenniök egymással szemben, de makacsságból, presztizs- szempontból vagy egyéb okból kifolyólag spontán nem akarnak megtenni. Az arbiter ne legyen merev, hanem ítélkezése adjon „ötleteket" a feleknek, mind a konkrét vitás jogviszonyok megoldásánál, mind a jövőbeni kapcsolataik kialakításában. A felek dominálóan egyeztetést várnak. Tapasztalati tény, hogy a felek arbitrárius ítélkező szerv előtt jobban hajlamosak az *egyezségkötésre,* mint állami bíróság előtt. Ebben természetesen szerepe van annak is, hogy a felek ismerik pályatársukat, a választottbírót és egyezséget ajánló szavait a szakmai tekintély támasztja alá.

3. Irányító szempont még a *hajlékonyság,* a feszélyezetlenség. Csaknem minden választott-

[1] Ez érvényesül a katonai bíróságnál, mint a hatáskör szempontjából a katonáskodás alanyi és tárgyi mozzanatait egybefoglaló különbíróságnál, az ún. színházi bíróságoknál, mint a színigazgatók és a színészek közötti vitás ügyekben döntő választóbíróságoknál stb. Átsugárzik e gondolat napjainkba is, amikor irányadó szempont, hogy a munkaviszonnyal kapcsolatos vitás ügyekben a döntés a munkahelyen s ne azon kívül történjék, mert a munkahely személyi és tárgyi körülményei, atmoszférája stb. biztosít a vitás ügy számára minden egyéb megoldási lehetőségnél jobb döntést.

[2] E szempontok legszemléletesebben a legelterjedtebb arbitrárius fórum, a választottbíróság példáján mutathatók be.

[3] A hatalmi, illetve osztályszempont mellett az életviszonyok ismerete is döntő szerepet játszik az ülnökrendszerben.

bírósági szabályzat vagy szerződés tartalmazza azt a kikötést, hogy eljárási rendjét, a választottbíróság maga állapítja meg. A választottbíráskodásban a felek hallani sem akarnak mulasztási ítéletről, igazolásról, alaki semmiségről, bírságról, stb.

4. Kívánalom van arra is, hogy a felek *könnyítést* kapjanak az *anyagi jogszabályok tekintetében is.* Terhesnek éreznek egyes kogens jogszabályokat és választottbíróságok igénybevételével akarják magukat ez alól függetleníteni. Annyiban feltétlenül bizonyosak lehetnek, hogy ha a jogszabály a jogalkalmazó számára keretszerű jogalkalmazást tesz lehetővé, a választottbíró — éppen különleges szakképzettségénél fogva — érzékenyebben játszik a húrokon, mint a hivatásos bíró. Hazai jogviszonyoknál a jogszabályválasztás lehetősége korlátozottabb vagy csaknem kizárt, külföldi elemeket is tartalmazó jogviszonynál azonban a jogszabályválasztás tipikus példája annak, hogy a felek eleve milyen jogszabályok uralma alá kívánják helyezni jogviszonyukat. Érdekes megnyilvánulása ennek az, amikor a külföldi felek nem egyik vagy másik fél országának, hanem egy harmadik ország jogának alkalmazását kötik ki.

5. Az arbitrációt igénybe vevő feleket jobban érdekli a döntés, mint az indokolás. Gyakran el is engedik az ítélet indokolását. *Egyszerű, világos, könnyen végrehajtható döntést* igényelnek még annak árán is, hogy esetleg a döntés valamelyikük terhére, vagy javára fel- vagy lekerekít. A jogi indokolással szemben fontosabb a felek számára a gazdasági indokolás. Rokonszenves számukra az ún. salamoni döntés s ez igazságérzetüket esetleg jobban kielégíti, mint egy jogilag alaposan kicizellált, bonyolult részletrendelkezéseket tartalmazó bírói ítélet.

6. Az eddig felsoroltak adják nagyrészben a biztosítékát annak, amit a felek különlegesen fontosnak tartanak, ti. azt, hogy a választottbíróság *gyorsan* döntsön. Ezt főleg az szolgálja, hogy a döntés egyfolyamodásban történik, de ezen belül is minden perrendi megkötés nélkül (perfelvételi időköz mellőzésével, formához nem kötött idézéssel, stb.) lehetősége van a választottbírónak arra, hogy hamar meghozza ítéletét. Célszerűen szolgálja e szempontot az egyszemélyes választottbíróság.

7. El nem hanyagolható szempont az sem, hogy a választottbíráskodás hazánkban általában *olcsóbb,* nincs törvénykezési illeték, elesnek a szakértői költségek, egyfokú fórumrendszer folytán nincsenek fellebbezési költségek, stb.

IV.

Ezek után meg kell vizsgálnunk, hogy melyek azok a szempontok, amelyeknél fogva *az állam* megengedi, illetve pártfogolja az arbitrárius bíráskodást.

1. A gazdasági tevékenység jogi szabályozása bonyolult feladat. A gazdasági tevékenység dinamizmusa folyton változó, folyton megújuló jellege nehezen bírja el a kötöttségeket. A gazdálkodást szabályozó normák hamar elavulnak s a meglevő jogszabályok akadályul szolgálhatnak az új gazdasági törekvések kibontakozásának. Ha a szabályozás túlságosan keretszerű, a jogszabály mögött álló állami akarat érvényesülése bizonytalanná válhat. Ha pedig a norma túlságosan részletező, újabb alesetek és alkivételek statuálására lép fel igény s így a jogalkalmazást a kazuisztikába fulladás veszélye fenyegeti. Az írott szabályok mellé a fejlődő élet óvhatatlanul benyomja a szokásjogot, amely át- és átszövi az írott jogszabályokat. A gazdasági jogviszonyok tényállásai más életviszonyokéinál bonyolultabbak, ezt jogi szabályozással gyakran nehéz követni. Kogens szabály aránylag kevés lehet, a diszpozitív szabályok a fejlett gazdálkodás korában eseti megállapodások révén háttérbe szorulnak. Nagyvállalatok és tömeges ügyfeleik között szinte partikuláris jogszabályként érvényesülő bonyolult üzleti feltételek (bankhatározmányok, biztosító intézeti kikötések, fuvarrendelkezések, szállítási feltételek, stb.) érvényesülnek. E körökben gyakoriak a nagy tömegű, részletekbe menő szabályozást tartalmazó nyomtatott szerződésminták.

Bár a fejlődés aránylag korai időszakában fellép az igény a gazdálkodás — éspedig a dolog természeténél fogva elsősorban a kereskedelem — jogszabályainak önálló kodifikálására, a létrejövő kódexek a kifejtetteknél fogva nem bocsátkozhattak a gazdasági jogviszonyok olyan részletekbe menő és aprólékos szabályozásába, mint a magánjogi törvénykönyvek. Párhuzamok és ellentétek keletkeztek a magánjog és a kereskedelmi jog szabályai között.

Mindezeknél fogva a gazdasági körök szorgalmazására a kereskedelem jogának kodifikálása kapcsán az államok egész sorában vagy a rendes bíróságokon belül különtanácsokként, vagy a rendes bíróságok mellett különbíróságokként létrejönnek a kereskedelmi és váltótörvényszékek. Ugyanaz az igény, amely a bírósági kereskedelmi szaktanácsok vagy kereskedelmi bíróságok mint különbíróságok felállítását kívánta, késztette az államot arra, hogy megengedje a szakmai, a tőzsde-, illetve a választottbíráskodást. Ezzel azt a törekvést kívánta honorálni, hogy a jogi szabályozással kevésbé átfogható területeken *ezek a szervek töltsék meg élettel ítélkezésükben a többé-kevésbé csak elvszerűen leszögezett jogi normákat.* Csaknem valamennyi szakbírósági és arbitrárius judicaturáról elmondhatjuk, hogy megállapításaik szokásjoggá izmosodtak, majd pedig e szokásjog legnagyobb részét az írott jogalkotás recipiálta.

A kereskedelmi jog önállósulása és (ennek nyomán, vagy enélkül is) a kereskedelmi bíráskodás kialakulása jogvidékenként és országonként koránt sem egységes jelenség, de eléggé szembetűnő és gyakori ahhoz, hogy mint figyel-

met érdemlő fejlődési tendenciával számolni kelljen.

2. Az állam magatartásában az arbitrárius bíráskodással szemben kétségtelenül felfedezhető az a törekvés is, hogy az *állam bíróságai részben mentesüljenek* olyan perektől, amelyek megnyugtató módon más úton is elintézhetők. Áll ez jelesül nagy kiterjedésű, hosszú időn keresztül fennállott üzleti kapcsolatok likvidálásából, elszámolásból, stb. keletkező, üzleti könyvek több évre visszamenő áttanulmányozását szükségessé tevő peres ügyek, de áll az azonos jellegű — pl. tőzsdei összeköttetésből származó — tömegügyekre. Gyakori volt ezért, hogy a bírósági eljárást megelőző intézkedések megtételével jogszabály arbitrárius szervet bízott meg. Így pl. a kereskedelmi és iparkamarai választottbíróság a tisztességtelen verseny kérdésében felmerült vitákban csak annyiban volt hivatott dönteni, hogy ítéletében csupán a tisztességtelen versenycselekmény abbahagyására kötelezhetett, kártérítést azonban már nem állapíthatott meg (1923. V. tv. 23.900/1924. M. E. sz. r.).

Az arbitrárius bíráskodásra engedhető ügyek körét negatíve behatárolja az, hogy a bíráskodási magánautonómia körébe az olyan ügyeket lehet utalni, amelyek ugyan igazságszolgáltatási jellegűek, de amelyeknél jelentős súly esik az egyeztetésre, a méltányos jogalkalmazásra, az ítélkezés üzleti kihatásainak felmérésére, stb., továbbá, amelyeknél az állam kevésbé tekinti magát a bírói beavatkozásban érdekeltnek. Itt közelebbről olyan ügycsoportokról van szó, amelyekben az állami jog nemcsak jogviszonyaik rendezését bízza rá a felekre a közrend korlátai között, hanem amelyekben — Magyary[4] szavaival élve — teret enged az ún. magánjogi bíráskodásnak is. Nyilvánvalóan nem lehet arbitrárius bíráskodást megengedni státuszperekben, örökösödési ügyekben, de meg lehet engedni a gazdálkodási jogviszonyoknál, amelyeknél teljes mértékben a felek tetszésén áll, hogy lépnek-e egymással ügyeletre, vagy sem.

Természetesen az arbitrárius bíráskodás mögött is ott állt végső soron az állam bírói hatalma, mert a vegyes bíróságoknál a tanács vezetője ítélőbíró, szavazategyenlőség esetén az ő szava döntött, több különbíróság döntése ellen a rendes bírósághoz lehetett jogorvoslattal élni, a választottbíróság és a tőzsdebíróság ítéletét a rendes bíróság kereset alapján érvénytelenítheti, a tőzsdebíróság az ítélőtábla elnökének felügyelete és az igazságügyminiszter főfelügyelete alatt állt, stb.

4. Rokon az előbbiekkel az a szempont is, hogy a legkülönfélébb elnevezést viselő döntőbizottságok, döntőbíróságok, vegyesbíróságok, részint közigazgatási, részint bírói tagokból alakuló döntő testületek létesítésére az állam gyakran gondol olyankor, amikor *új, rendkívüli jellegű tömeges viták kívánnak soronkívüli egyöntetű megoldást,* vagy amikor közérdekből ügyletkötést pótló rendező tevékenységre van szükség. Ezek jegyében hívtak életre az első világháború alatt és után néhány szervet, amelyek közül — példaszerűen — felsorolunk egyeseket:

a feloszló pénzintézet és a Pénzintézet Központ között a felszámolási eljárás során a vagyon kezelése és értékesítése tekintetében felmerült vitás kérdések eldöntésére a Pénzintézeti Döntőbizottság (919/1917. M. E. sz. r.),

a Magyar Nemzeti Bank és az állam közti jogviták elintézésére alakult választottbíróságok (1924 : V., 1925 : XXXII. tv.),

a fakihasználási jogok átruházása, a fatermékek értékesítése és az erdei mellékhasználatok gyakorlása tárgyában létrejött jogügyletek tekintetében döntő vegyesbíróság (8418/1924 M. E., 3920/1920 M. E., 6195/1920 M. E., 10 991/1921. M. E.).

A második világháborút követő időben is létrejöttek különböző egyeztető és döntőbizottságszerű szervek, amelyeknek feladata szintén időszerűen, tömegesen és rendkívüli jelleggel felmerülő, részint polgári jogi, részint közigazgatási természetű, behatárolt körű viták eldöntése volt. E szerveket máshelyütt[5] már ismertettem, miértis itt az ismétlést mellőzöm s csupán két rövidéletű különleges bírói szervről, mint a demokratikus átalakulás jellegzetes termékéről kívánok külön megemlékezni.

Mindkettőt az 1947. évi XI. törvény, a szövetkezeti törvény hívta életre. Az egyik a szövetkezeti bíróság, amely a Kúria körében szervezett öttagú különbíróság volt (98. §). Az elnök és két tag ítélőbíró, a további két tag pedig ülnök volt. A vegyesbíróság jellegű különbíróság hatáskörébe ama szövetkezetek feloszlatása tárgyában való ítélkezés tartozott, amelyek az 1947. évi XI. tv. szerint álszövetkezeteknek minősültek. A másik különleges szerv a 172. §-ban felállítani rendelt választottbíróság volt, amely a Magyar Szövetkezeti Kamara keretében működött. Hatáskörébe az alapító, az igazgatósági tagok, a felügyelőbizottsági tagok, vagy a felszámoló ellen indítható perek, a szövetkezeti viszonyból származó egyéb perek, végül az Országos Szövetkezeti Vásárral kötött ügyletekből származó viták tartoztak. A törvény csak lehetőségként biztosította a választottbírósági utat, mert a 172. §. (2) bekezdés nyitva tartotta a polgári bírósági perutat is.[6]

[4] Polgári perjog 731. oldal.

[5] Lásd ezekre nézve Újlaki László: Döntőbizottsági szervezet és eljárás (1964) c. művét (24—25 oldal).

[6] Ez a módszer nem volt egyedülálló abban az időben, mert a zsidókra hátrányos megkülönböztetést tartalmazó jogszabályok vagy baloldali magatartás miatt elveszett üzlethelyiségek, berendezési (felszerelési) tárgyak, valamint áru- és anyagkészletek visszabocsátásáról szóló 7590/1945 M. E. sz. r. szintén szabad választást engedett a felperesnek a járásbírósági és a döntőbizottsági út között.

Mindkét különleges szövetkezeti bírósági szervet a népi demokratikus átalakulás kívánalmai túlhaladták és e szervek működése rövid idő után véget ért.

V.

Ha az előzőkben adott rövid áttekintés alapján valamiféle általánosítást kísérelnénk meg, Rácz Attilával[7] egyetértően leszögezhetjük, hogy a fejlődésben egységes vonal nem mutatható ki. Annyi mindenesetre megállapítható, hogy a jogkeresők gazdasági vitáik megoldását nem mindig a rendes hatáskörű bíróságoknál, hanem inkább azon kívül, jobbára arbitrárius jellegű ítélkező szerveknél keresték.[8]

Az állam igyekezett a jogkeresők e törekvéseit úgy leszerelni, hogy a rendes bíróságokkal párhuzamos gazdasági (kereskedelmi, váltó-) szakbíróságokat, illetve az általános hatáskörű bíróságokon belül szaktanácsokat, esetleg különbíróságokat állított fel. Emellett nem tudott teljesen kitérni — nem utolsósorban a rendes bíróságok tehermentesítése érdekében — a választottbíróságok állami pártfogolása alól sem. Ennek során természetesen a szervezett választottbíróságok (Zwangsschiedsgericht) elismerése feküdt közelebb. Hogy ezen a vonalon is menynyire a bírósági rendszerhez kapcsolás gondolata lebegett a jogalkotó előtt, mi sem bizonyítja jobban, hogy a jogszabályok[9] a tőzsde, stb, bíróságot „különbíróság"-ként rendelték felállítani, a tőzsdei alapszabályok azonban a bíróságot választottbíróságnak nevezik s eljárását is ennek megfelelően szabályozzák.[10]

Az állam a jogkereső gazdasági egyedek arbitrárius ítélkezést követelő igyekezetével szemben — jobbára a tőkés gazdálkodás válságos időszakaiban — ellenáramlatot fejleszt ki. Maga is elvon jelentős ügycsoportokat az állami bíróságok elől, úgy azonban, hogy a viták eldöntését vegyes bíróságokra, majd pedig tisztán közigazgatási fórumokra bízza. Emögött világosan felismerhetően az a törekvés húzódott, hogy közigazgatási úton eljárva az állam akarata, beleszólása biztosítva lehessen. Itt bizonyos pontig találkozott az állami bíróságoktól szabadulni akaró jogkeresők és az ugyanazt óhajtó állam intenciója, mindketten gyors, feltűnésmentes, végleges, „diszkrécionárius" elintézést kerestek, persze teljesen ellenkező előjellel. A gazdasági egyedek a gazdasági viták eldöntésének új, haladó, fejlődő, szabadabb útjait keresték (bár tőkés érdekből), a fasizálódó állam pedig a sok kisebb tőkés ellenében a kevés nagytőkés érdekeit kívánta szolgálni a gazdasági jogviták egy része közigazgatási útra terelésével, válságjogi intézkedésekkel leplezni óhajtva a gazdaság és a jog válságát.

VI.

A szocialista gazdálkodás útjára lépéssel alapvetően nem változott meg az a törekvés, amely a gazdasági jogviták eldöntése számára különleges fórumot igényel. Mégis azonban a változás e téren is alapvető, mert változás állott be a gazdasági alapban és a termelési viszonyokban. Most már nem arról van szó, hogy a gazdálkodó alanyok jogvitáik elintézésével a formailag pártatlan állam általános hatáskörű bíróságai helyett gazdasági szakbíróságokhoz vagy lényegileg saját soraikból kikerülő arbitriumokhoz forduljanak, hanem arról, hogy a tulajdonossal egylényegű állam melyik szerve útján juthatnak jogvitáik legszakszerűbb, legolcsóbb, leggyorsabb eldöntéséhez. Egyszerűsíti a kérdést, hogy megszűnt a „magán" és a „köz" elkülönültsége, s hogy a tulajdonossal egylényegű, anyagi forrást onnan nyerő, de szervezetileg önálló létre hívott — a korábbi terminológia szerint alvagyonnak minősíthető — vállalatok és szervezetek egymás közti vitáiról van szó. A szocialista államrendszer nem ismeri a Montesquieu-féle hatalommegoszlási elméletet és nem ás olyan mély szakadékot a bíráskodás és az államigazgatás közé, mint a burzsoá államrendszer. A szocialista útra lépés első pillanatától fogva világos volt, hogy a gazdasági jogviták általános fórumává a bíróságokat tenni nem lehet helyes. A szocialista átalakulás kezdő időszakában annyiféle teendő hárult az állam szerveire, hogy a merőben új feladatok ellátására a meglevő bírósági apparátus nem volt azonnal alkalmassá tehető. Az új feladatokra új szervet kellett létrehozni és gyakorlati megfontolások indokolták, hogy ennek megszervezésénél tekintettel legyünk a megvalósult szocializmus országának tapasztalataira. Ennek jegyében jöttek létre az államigazgatás rendszerén belül a szocialista átalakulás első hónapjaiban az ún. egyeztető bizottságok.[11]

1948-ban létrejött egyeztető bizottságok és ezeknek — később beléjük olvadt — társszerve, a Szállítási Szerződési Döntőbizottság jellegzetességei az alábbiakban foglalhatók össze:

1. E bizottságokat *bíróságpótló* szerveknek szánták, hiszen az első jogszabály, az 1274/1948 G. F. sz. határozat az egyeztető bizottságokra

[7] A gazdasági egységek közötti vagyoni viták eldöntésének fórumrendszere (1967. 353 old.)

[8] Ennek hangot adott az 1947: XI. tv. (szövetkezeti törvény) 172. §-hoz fűzött miniszteri indoklás is: „A gazdasági élet szakemberei nem egy esetben adtak kifejezést annak a véleményüknek, hogy különleges gazdasági jogviták elbírálására a választottbírói eljárás igen alkalmas.

[9] 1870: II., 1881: LIX, 1912: LIV. tv.

[10] Magyary ezt azzal vezette le, hogy idézett művében a tőzsdebíróságot a „különös" bíróságok között tárgyalja.

[11] Az egyeztető bizottságok megszervezésénél, működésük tartalommal megtöltésénél, eljárási rendjük kialakításánál elévülhetetlen érdemeket szerzett az intézmény első vezetője, György Ernő.

olyan jogviták eldöntését bízta, amelyek az általános szabályok szerint rendes bírói útra tartoznának. Még jobban aláhúzza az egyeztető bizottság bíróság jellegét az, hogy az egyeztető bizottság előtt perújítással lehetett megtámadni a rendes bíróság jogerős végítéletét, illetve a választottbíróság ítéletét az egyeztető bizottság előtt keresettel lehetett érvényesíteni, amennyiben az ügy az egyeztető bizottság hatáskörébe tartozott.

2. Fentiek ellenére a jogszabály hangsúlyozta az egyeztető bizottság működésének *„közigazgatási"* jellegét, amit szervezeti téren kifejezésre juttat az, hogy az egyeztető bizottságok a Gazdasági Főtanács Titkárságán és a gazdasági minisztériumokban — tehát államigazgatási hatóságoknál — kerültek megszervezésre.

A közigazgatási úton történő rendezés hangsúlyozása a következőket jelentette:

a) A formailag még jórészt hatályban levő felszabadulás előtt alkotott magánjogi és polgári eljárásjogi jogszabályoktól való függetlenítést, a szocialista jellegű gazdálkodás kiépítése elé tornyosuló jogi kötöttségeknek a forradalmi jellegű kibontakozás érdekében való félretételét. Nem a bíróságoktól, hanem az állami irányításnak mindennapos munkáját ellátó igazgatási hatóságoktól lehetett elvárni, hogy ügyeket gyorsan, jogorvoslati lehetőség nélkül az új szellemében eldöntsék.

b) A frissen társadalmi tulajdonba került „közületek" fokozott védelemre szorultak a még jelentős pozíciókat elfoglaló magántőkével szemben. Emellett is az államosított üzemek olyan forgalmi és jogi problémákkal találkoztak, amelyek eldöntésénél a régi jogszabályokra már nem lehetett támaszkodni, új jogszabályok pedig pillanatnyilag még nem voltak. Ezért az egyeztető bizottságoknak véghatározataikban és elvi döntéseikben maguknak kellett szinte esetileg megalkotniok az alkalmazandó jogot. Döntéseik — ha tetszik — diszkrécionáriusak, helyesebben talán arbitráriusak voltak. Ezt pedig csak igazgatási úton eljáró szerv tehette.[12]

c) Az államosított vállalatok zilált jogviszonyainak rendezése nagyrészt valóban kifejezetten közigazgatási jellegű — pontosabban: az állam újfajta gazdasági- szervező funkciójából folyó, újszerű „igazgatási" (tulajdonosi) — intézkedéseket igényelt. Az e téren felmerült problémák közül a legjelentősebb volt az ún. adósságrendezés, amely aligha esett a polgári jogi jellegű viták fogalma alá. A rendezés itt csak formailag volt polgári jogi, valóban pénzügyi tehermentesítés és vagyonrendezés volt, amelynek során egyfelől a vállalatok egymásközti viszonyaiban adósságtörlést hajtottak végre, másfelől pedig rögzítették a vállalatok rendelkezésére bocsátott állami vagyoni erők volumenét.

d) Az eljárást már kezdetben határozott officialitás jellemezte. Eljárás hivatalból is indítható volt, a bizottságot a felek kérelmei nem kötötték, megjelentek a kötelező szerződési feltételek, megindult a szignalizálás, stb. Mindez nem jellemzője a polgári bíráskodásnak, hanem az állam igazgatási funkcióinak gyakorlására utal. Olyan újfajta különleges állami tevékenység van kialakulásban, amely előőrse a szocialista döntőbíráskodásnak.

e) A szállítási szerződési akarat nem zárható már be a polgári jogi autonómia sáncai mögé. Az állami vállalat nemcsak önálló jogi személy, hanem a szocialista állam egyik alapvető funkcióját, a gazdálkodás feladatait közvetlenül megvalósító állami láncszem is. Ha a vállalat nem találja meg önmagától a helyes döntést egy szerződés létrehozatala körül, összállami érdekből erre oktrojálni kell. A szerződéskeletkeztetés nem a polgári jog intézménye, hanem az állami akarat „hatalmi" nyilvánítása. A Szállítási Szerződési Döntőbizottság szerződési kellékek alkalmazása alól kivételt engedélyező jogköre a szerződéskötési bíráskodás, mint államigazgatási funkció csírája.

3. Már a kifejtettekből is folyik, hogy az új szerveknek szükségképpen *arbitrárius jellegű* szervnek kellett lennie. Erre a következő momentumok utalnak: *a)* Az egyeztető bizottságot létrehívó jogszabály nem kötötte meg az egyeztető bizottság kezét az anyagi jogi jogszabályok alkalmazásánál és eljárásjogi szabályokat sem írt elő. Ez az utóbbi vonás igen emlékeztet a választottbíráskodásra jellemző arra a szinte bevett szabályra, hogy a választottbíróság eljárásának rendjét maga állapítja meg. Az egyeztető bizottságok megizmosodásával és döntőbizottságokká való átalakulásával párhuzamosan születnek meg a szállítási szerződések anyagi jogi szabályai és a jellegzetes döntőbizottsági perrend. *b)* A bizottságnak egyeztető bizottságként való elnevezése szintén félreérthetetlen jele annak, hogy feladata nem a stricti iuris jogalkalmazás, hanem az egyeztetés, az arbitrálás, a kölcsönös érdekkielégítés. *c)* Az alapvető jogszabály hangsúlyozza a bizottsági elintézést, de ez nem azonos a bírósági tanácsi ítélkezéssel, amennyiben a döntőbizottsági tárgyalásvezetőn kívül a bi-

[12] Élesen, de vitatható helyességgel szemlélteti a bírói és a közigazgatási út különbözőségeit az 1949. II. törvényhez fűzött miniszteri indokolás. Ez a törvény hívta életre — egyéb intézkedések mellett — a megszüntetett Közigazgatási Bíróság helyett a pénzügyi- és illetményügyi döntőbizottságot. E döntőbizottságok összeállításánál az volt az irányadó, hogy tagjaiban mind a szakmai szempontok, mind pedig az e szempontokból független laikus elem is képviselve legyen úgy azonban, hogy a döntőbizottságok tárgyilagosághoz szokott bírói személy elnöklete alatt működjenek. Annak ellenére, hogy az intézmény nevében döntőbizottság volt, a törvény indokolása szerint az említett, a polgári perút kizárásával eljáró „döntőbizottságok működése bírói jellegű, amennyiben olyan jogvitás (kontenciózus) ügyekre vonatkozik, amelyeknek eldöntése nem a hatóság szabad belátásától függ".

Ebben a fogalmazásban benne van, hogy a nem bírói úton létrejövő döntés — lényegében diszkrecionárius. (Ebben az ellentmondásokkal tűzdelt törvényben felállítani rendelt döntőbizottságok alig érték meg működésük másféléves évfordulóját.)

zottságban helyet foglaló minisztériumi képviselők szerepe jórészt szakmai, konzultatív. *d)* A második világháborúból eredő gazdasági zavarok rendezése egybeesett a szocialista átalakulás fázisával, miértis ekkor már nem volt szükség semmiféle hosszabb-rövidebb ideig működő vegyesbíróságokra és döntőbizottságokra, mint az első világháború után, mert az ideiglenes jelleggel felmerült és sürgős elintézést igénylő rendkívüli problémák zömét az egyeztető bizottságok példásan megoldották. Jellemző, hogy a 1274/48 G. F. sz. határozat az egyeztető bizottsági intézményt ideiglenesnek szánta és hogy ebből a 20 év előtti ideiglenességből véglegesség lett, mutatja, hogy a szocialista gazdálkodási rendszer szerves részévé vált intézményről van szó. *e)* Az egyeztető bizottságok eljárhattak olyan ügyekben is, amelyekben az egyik magánfél volt, feltéve, hogy az utóbbi az egyeztető bizottság, mint *választottbíróság* kizárólagos hatáskörét és illetékességét az ügyre vonatkozólag elismerte. (Itt kell megemlíteni, hogy a gazdálkodás átalakulásával egyidejűleg a tőzsdei és a szakmai választottbíróságok természetszerűen eltűntek és a döntőbizottságok feleslegessé tették a belföldi felek közti választottbíráskodást. A belföldi felek közötti választottbíráskodást ténylegesen a Ppé. szüntette meg.)

VII.

Az egyeztető bizottságok helyébe lépő és a fejlődés során szilárd rendszerré vált döntőbíráskodás feladatai és jellegzetességei a későbbiekben természetesen módosultak, de kisebb-nagyobb eltérések mellett közel két évtizedig így fennmaradtak, míg azután a gazdaságirányítási rendszer legújabb átalakulása napirendre tűzte a döntőbizottsági rendszer megreformálását is.

A döntőbizottsági rendszer természetesen szükségképpen tükrözte mindazokat a jellegzetességeket, amelyeket az állami irányításnak és a vállalati működésnek egymáshoz való viszonya, a termékforgalom és a pénzgazdálkodási rendszer sajátosságai, legfőképpen azonban a szigorú tervhezkötöttség kívánt. A fejlődés kialakult korszakában a döntőbíráskodás jellemző vonásai az alábbiakban foglalhatók össze:

1. A döntőbizottság véglegesen mint államigazgatási intézmény izmosodott meg mindazzal a karakterisztikummal, amely egy államigazgatási szerv működését jellemzi. A döntőbizottság az államigazgatásnak az a szerve volt, amely az állam gazdaságpolitikáját segítette érvényre juttatni akkor, amikor a vállalatok egyedi gazdasági törekvései egymással szembe kerültek és ez szerződési, illetve vagyoni vitává lett. A döntőbizottság őre volt annak, hogy a törvénnyé deklarált terv megvalósuljon.[13]

A döntőbíráskodás „államigazgatásias" jellegének megítélésénél nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a körülményt, hogy az új gazdasági mechanizmust megelőző időszakban a tulajdonosi jogok érvényesítését gyakorlatilag, de még tudományosan is, igazgatásnak fogták fel. A gazdaságirányítási tevékenység azért minősülhetett szükségképpen államigazgatási tevékenységnek, mert azt alkotmányszerű államigazgatási szervek végezték. Ezek a szervek (minisztériumok, középfokú irányító szervek, tanácsi végrehajtóbizottságok, szakigazgatási szervek, egyéb államigazgatási hatóságok, stb.) végeztek a szó valóságos, mondhatni „klasszikus" értelmében vett államigazgatási tevékenységet (engedélyezés, rendészet, stb.) de ezek foglalkoztak egyszersmind — sőt tevékenységük túlnyomó részét ez tette ki — a gazdaság irányításával. Tiszta értelemben kétféle apparátusra lett volna szükség tulajdonképpen: egy szoros értelemben vett államigazgatási és egy speciális gazdaságirányítási apparátusra. A gazdaságirányítás a szocialista állam újszerű tevékenysége és most kezdjük csak látni, hogy legfőképpen ennek a szoros értelemben vett igazgatási tevékenységgel való személyi és tárgyi összekeveredettsége vezetett itt-ott helytelen megnyilvánulásokra. A szorosan vett államigazgatás területén a szoros fölé- és alárendeltség, a sémák szerinti működés valóban nélkülözhetetlen, mert ez biztosítéka a rendezettségnek és a jogbiztonságnak, ezt azonban a gazdasági élet nehezen tűri.

A gazdálkodás — élő dinamizmus, alkalmak gyors kihasználása, találékonyság, kockáztatás. Az utasításos rendszer lassítja a megszakítatlanságot kívánó gyors reagálást. Emellett fékezi a kezdeményezést és a gazdasági funkcionáriusokban azt a képzetet fakasztja, hogy eredményeik nem az ő eredményeik csupán, mert azokban benne van a felső vezetés is, viszont kudarcaikért is eleve mentesítve érzik magukat, mert hiszen a kudarcra vezető eseménysorozatban is benne van a felső vezetés direktívája, sőt közvetlen intézkedése.

A most kifejtettek vezettek odáig, hogy a szocialista rendszer által lehetővé tett páratlan eredmények mellett gazdálkodásunk egyes részeiben gépszerűvé vált, holott enélkül eredményeink még nagyobbak lettek volna.

Mindezek a döntőbíráskodásban a következőkben nyilvánultak meg:

a) A tervutasításos rendszer szerződésutasításos rendszer lett s a döntőbizottság volt az a szerv, amely a mellérendeltségi viszonyban levő

[13] Más lapra tartozik az, hogy a döntőbizottság volt ugyanakkor az első szerv, amely a terv fetisizálása ellen fellépett és a 226. sz. elvi határozatban már az 1954. évben kimondotta, hogy a terv ellenére sem lehet a megrendelőt olyan szerződés megkötésére kényszeríteni, amely neki felesleges, a szükségletkielégítést nem szolgáló terméket kíván juttatni.

vállalatok polgári jogi kapcsolatába belevitte az állam akaratát, noha a szerződés intézményesen a felek és csak is a felek akaratának találkozása. Előfordult az is, hogy a döntőbizottság olyan kikötést tett szerződési feltétellé, amelyet tulajdonképpen egyik fél sem óhajtott, de a döntőbizottság ezt a felek felett álló államérdekből így találta helyesnek. Tisztán polgári jogi vonalon lényegében véve az is torzítás, amikor a döntőbizottság szerződési vitában olyan határozatot hozott, hogy a szerződést csak az egyik fél akaratának megfelelően hozta létre.

b) Ez áthúzódott egyéb területekre is, mert a tervutasítás — szerződésutasítás sorozat bezáró láncszeme az igényérvényesítési utasítás volt, e ennek jegyében a döntőbizottság a felet perindításra kényszeríthette, ha ezt nem is óhajtotta, illetve elvileg megítélhetett javára olyan szankciókat, amelyeket ő önmagától nem igényelt volna. (Ez utóbbi nem volt jellemző, mert a döntőbizottság — különösen az 50/1955 Korm. sz. r. hatályba lépése óta — nem erőszakolt rá akarata ellenére szankciót a jogosultra.)

c) A döntőbizottsági működés számszerűleg túlnyomó része a kötbérekben való bíráskodásra terjed ki. Ez azt az oldalt tolta előtérbe, hogy a kötbérbíráskodásban benne volt az állam fegyelmező hatalmának gyakorlása is a tervek, illetve a szerződések nemteljesítőivel szemben.[14] Ez bizonyos torzításokhoz vezetett, mert a kötbérek mögött — sem a kötelezetti, sem a jogosult oldalon — gyakran nem állt a megfelelő polgári jogi érdek. Kötelezetti oldalon a szerződéses bírság ellenérzéseket váltott ki a partnervállalattal szemben és mivel a kötbér személyi és szervezeti változások folytán sok ízben nem a szerződésszegésben vétkes vállalati dolgozókat érte. A jogosulti oldalon a kötbér gyakorta nemvárt jutalom volt és alkalmas volt helytelen vállalati gesztiók pénzügyi elpalástolására. Fokozta ennek torzítását, ha a kötbérkiszabás hivatalból történt.

Hozzá kell tenni ehhez azonban azt is, hogy a döntőbizottságok a fenti negatív járulékokat felismerték és oda hatottak, hogy ezek hátrányos következményei lehetőleg ne érvényesüljenek.

d) Bár elvileg a döntőbizottság a szocialista szervezetek jogvitái eldöntésének legáltalánosabb fóruma volt, a döntőbizottsági perút megszabásánál mégis az volt az irányító, hogy a döntőbizottság csak a tervvel közvetlenül összefüggő jogviták elbírálásával foglalkozzék. Emiatt kialakult egy, az ügyek között tárgyilag különböztető, tarka képet mutató, elvileg következetlen, kivételektől szabdalt fórumrendszer (15/1962 Korm. sz. rendelet 5. §).

[14] A vállalatok a döntőbizottságot jelesül kötbérbíróságnak tekintették és a vállalati argot-ban hovatovább a „megkötbérezi" kifejezés helyett a „megkádébézi" kifejezést kezdték alkalmazni.

2. Az államrendszerben betöltött helye szerint államigazgatási szervként szervezett és a gazdaságirányítás szolgálatában álló döntőbizottság belső szervezetében bizonyos mértékig emlékeztetett a bíróságokra, perrendje pedig kifejezetten közelállt a polgári perrendtartáshoz. A döntőbizottság államigazgatási oldalról átkarolta a vállalatok polgári jogi kapcsolatait, jogvitáik eldöntésénél azonban megközelítőleg olyan eljárást alkalmazott — még a szerződési vitáknál is, amelyek eldöntésénél való működése a legállamigazgatásibb volt —, mint egy gazdasági kérdésekben ítélkező polgári bíróság.

3. A jogalkalmazásnak ez a sajátos szervezetű, feladatú, perrendű és munkamódszerű szerve, ami a döntőbizottság, gazdasági jogalkalmazó szakszerv, amely egyben arbitrárius fórumra jellemző jegyeket is magán visel. Az erre utaló jegyek ugyanis nagyobb számúak és nyomósabbak, mint azok, amelyek ez ellen szólnak.

Arról, hogy a döntőbizottság — akár kifejezetten bíróságnak nevezzük, akár nem — gazdasági jogalkalmazó szakszerv (mondhatni: gazdasági „bíróság", vagy még inkább: „gazdasági különbíróság"), keveset lehet vitatkozni. A mezőgazdasági szövetkezetek kivételével alanyilag valamennyi szocialista szervezet ügyében jár el, tárgyilag pedig működési köre átfogja a szocialista gazdasági tevékenységből folyó jogviták túlnyomó körét.

Ami az arbitrárius jelleget illeti, előre kell bocsátanunk, hogy ezt kizárólag a szocialista állami és gazdasági rend követelményeiből kiindulva és azoknak megfelelően tekintjük, lefosztva magától értetődően mindazokat az esetleges jegyeket, amelyeket e fogalomra a gazdasági liberalizmus s méginkább természetesen a kialakuló fasizmus kora ráaggatott.

Nézetünk szerint a döntőbizottság — amelyet Magyarország és a Német Demokratikus Köztársaság kivételével a baráti államokban mindenütt az arbitrium szó francia alakjától átvetten arbitrázsnak neveznek — *arbitrárius szerv* is. Emellett tanúskodnak a következő momentumok: *a)* a döntőbizottság eredeti alakjában egyfolyamodású szerv, rendkívüli jogorvoslatnak csak körülhatárolt esetekben van helye, a határozat azonnal jogerőre emelkedik; *b)* az eljárás gyorsított eljárás, ezt számos perrendi előírás biztosítja; *c)* gazdasági kérdésekben iskolázott, szakosított döntőbírák tárgyalják hosszú éveken keresztül ugyanazon vállalatok ügyeit és azokkal a tárgyalótermen kívül is kapcsolatot tartanak; *d)* az arbitrárius jelleg irányában mutat a döntőbizottság szerződéskeletkeztető jogköre. Ennél nem jogvitákról, hanem ténybeli vitákról és így nem annyira bíráskodni, mint inkább ügyletkötést pótló, rendező tevékenységről van szó, amelynél helyet kapnak az állam igazgatásának rezolutív tényezői is; *e)* a döntőbizottságnak legalább ugyanolyan célja perelhárítás, mint a szorosan vett jogalkalmazás.

A döntőbizottság a feleknek perindítás előtt is konzultatív segítséget nyújt, szignalizációs tevékenységével oda hat, hogy vitákat szülő alkalmak a jövőre nézve kikerülhetők legyenek, segíti az ügyletkötéseket alapfeltételek tervezetéhez való hozzászólásával, az eljárási jogszabály előírja az eljárást megelőző egyeztetést, az egyeztetés át- és átszövi a tulajdonképpeni eljárást is, a döntőbizottság különleges igyekezetet fejt ki egyezségek létrehozására; *f)* A gazdasági megfontolás nem feltétlenül nyugszik tételes alapon és a gazdasági indokoltság fennforgásának megállapításánál kétségtelenül szerepet kapnak szemléleti és mérlegelési motívumok is. *Ennyiben és csakis ennyiben* arbitrárius a döntőbizottsági gazdasági bíráskodás, de ezt semmiképpen sem szabad sem a törvényesség ellenpárjaként, sem pedig úgy felfogni, hogy a döntőbizottság eseti célszerűségek alapján — tehát elvtelenül, egyszer így, egyszer úgy — dönt. Valóban megengedhetetlen volna az arbitrárius ítélkezést úgy felfogni, hogy ott a jogalkalmazásnak korlátja nincsen, vagyis lényegében a döntőbizottság semmitől sem feszélyezett szabad belátása, tetszése a suprema lex.[15] Van korlátja a döntőbizottsági jogalkalmazásnak, éspedig a törvényesség félre nem tehető parancsa mellett az állam osztálytartalmából folyó politikája, amelynek alkalmazásánál a döntőbíró nem légüres térbe nyúl, hiszen egyfelől ideológiailag képzett jogi és gazdasági gyakorlati szakember, másfelől pedig a hosszú távokra kialakított politika tulajdonképpen a párt- és kormányaktusokból szövegileg is megismerhető. Ez teszi a döntőbíráskodást különösen nehéz feladattá s ezért kellett a döntőbíróra nézve a jogszabályban [15/1962 Korm. sz. r. 39. § (3) bek.] kifejezetten megállapítani, hogy a hozott határozatokért *személyében* felelős. Egészen természetes mindenfajta jogalkalmazó felelőssége s ez tulajdonképpen nem is szorulna külön leszögezésre. E felelősség külön deklarálása a döntőbírónál éppen működésének arbitrárius jellege miatt vált szükségessé. Nála többről van szó, mint puszta jogalkalmazásról, az ő törvénykönyvét nemcsak a kodifikátor, hanem napról napra új tartalommal közvetlenül maga az élet írja. *g)* A Szovjetunióban és néhány baráti országban a döntőbíróság arbitrárius jellegét kifejezetten aláhúzza az a vonás, hogy az arbiter jogszabályi rendelkezésnél fogva a jogvitát a *felek képviselőivel együttesen* bírálja el és dönti el.

[15] Az arbitárius jogalkalmazásnak valóban van a nyelvhasználatban ilyen aggályoskodásról, lenézésről tanúskodó — rossz csengése s nem egyszer hallani az arbitriumot az „önkény" körülírására használni. Ha ez a tájékozott jogászoknál nem is jellemző, Rácz Attila idézett tanulmányában mégis arról ír, hogy a döntőbizottságok szervezetének és jogállásának átalakításánál a törekvés „a jogszerűség teljesebb érvényre juttatására" irányul. — E mögött az a megalapozatlan kétely húzódik, amit egyébként soha senki sem állított, hogy a döntőbizottságoknál nem szorul-e háttérbe a „jogszerűség".

A mi jogszabályaink ezt a követelményt nem írják elő, de az ebben rejlő arbitrárius gondolatot érvényesíti az 504. E. H., amely a bírói módszerrel ellentétben kötelességévé teszi a döntőbírónak azt, hogy az eljárás befejezése után ismertesse a felekkel a bizonyítási anyag értékelését és a meghozni szándékolt határozat főbb szempontjait.

VIII.

A kifejtettek alapján meg kell vizsgálni, hogy milyen perspektívái vannak a gazdasági mechanizmus átalakítása kapcsán az arbitrárius gazdasági bíráskodásnak, melyek azok az elemek, amelyek változatlanok, beváltak, amelyek azok, amelyek feltétlenül elvetendők s végül mely elemek használhatók fel átalakítás után a modern magyar szocialista gazdálkodásban.

1. A *kiindulópont* a tulajdonosi igazgatás háttérbe szorulása s annak nyomán a *vállalati önállóság kiteljesedése.* A vállalati önállóság növekedése kétségtelenül átsugárzódik a jogok érvényesítésének területére is. A legnagyobb változást a kötelező igényérvényesítés elvének már eddig is túlnyomó feladása, illetve jövőbeni teljes elsorvadása jelenti. Ebből két következmény folyik. Az egyik az, hogy a gazdálkodási kényszerpályák fokozatos eltüntetésével csökken a szervezett arbitrárius fórum *kötelező* igénybevételének köre, a másik pedig ebből folyóan az, hogy szükségképpen bővül az ún. polgári jogi bíráskodás, ráléptünk arra az útra, hogy vagylagos hatáskörök jöhessenek létre, vagyis választani lehessen gazdasági döntőbizottsági és szervezett vagy ad hoc választóbizottsági fórum között.

E gondolatok annak folyományai, hogy amennyiben nincs rögzített szerződéskötési kötelezettség, teljessé válik a típus-szabadság, megszűnik a kötelező jogérvényesítés, úgy a jogok érvényesítését is ugyanennek a szabadságnak kell átlengenie.

2. A polgári bíróságok terheltsége nem kisebb, mint volt a felszabadulás előtt, úgy hogy a bíróságok tehermentesítése ez idő szerint is szempont az arbitrárius fórumok közül a választottbírósági út igénybevételének lehetővé tételére. (Ez természetesen nem elvi, de nyomós gyakorlati szempont.)

3. Manapság már nem fenyeget az a veszély, hogy a jogviták választottbírósági útra terelésével *elvonódnak a bírói* útról olyan ügyek, amelyeknél az állami érdekből nem kívánatos. Közrendi záradék szocialista szervezetek egymás közti viszonyában aktuális nem lehet, adóeltitkolás vagy egyéb tőkés mesterkedés lehetősége fogalmilag ki van zárva. Etéren bizonyos veszélyt azonban két körülmény jelent:

a) felmerülhet olyan aggály, hogy az arbitrárius ítélkezés választottbírósági útjának igény-

bevételével veszélybe kerülhet a szocialista vállalatok mellérendeltségének elve — ami államilag szervezett arbitrárius fórum (a döntőbizottság) esetén ki van zárva — és így a vagyonilag erősebb vállalat esetleg túlsúlyra jut a vagyonilag gyengébb vállalattal szemben, figyelemmel arra, hogy a választottbíróság a felekkel kötött *polgári jogi szerződés* (az ún. receptum arbitrii) alapján működik és officiális beavatkozásra nincs lehetősége.

Ez az aggály nem alapos, mert a Ptk. elvi tételei a kellő védelmet megadják, emellett pedig a választottbírósági ítéletek és egyezségek kapcsán ma már megvan a lehetőség ezek hatósági figyelemmel kísérésére, az ügyészi felügyeletre és — a megfelelő causák fennforgása esetén — az érvénytelenítésre [az 1952. évi 22. sz. tvr-nek az 1967. évi 40. sz. tvr-rel megállapított új 18. §. (1) bek., (2) bek. c./p., (3) bek. és 19. §. (1) bek.].

b) A másik aggály a jogegység oldaláról merülhetne fel. Ez az aggály is minimálisra csökken az a) pontban foglaltak alapján, emellett szervezett választottbíróságok esetén kellő szervezeti intézkedésekkel (pl. annak kötelező tétele, hogy az elnök mindig jogász legyen, a gyakorlatot publikáló választottbírósági szaklap indítása, stb.) a jogegység megteremthető.

4. Változatlanul aktuális az igény a *szakbíráskodásra* korunkban, amely minden irányban a specializálódást tartja szem előtt. A mérnök — közgazdászok és a jogtanácsos — közgazdászok körén túl meg kell teremtődnie a bíró — közgazdász kategóriájának is. A gazdálkodás dinamizmusa a közvetett szakértő szerepének minél kisebb körre szorítását kívánja a közvetlen gazdasági szakértelem javára. A gazdasági bírótól — legyen az állami bíró, döntőbíró vagy választottbíró — többet kell várni, mint jogalkalmazást, a bírónak fel kell nőnie a gazdálkodás problémáinak magaslatára, rendezőnek, forgalomirányítónak kell lennie. Áll ez különösen arra a körre, amelyben a gazdasági bírót szerződéskeletkeztető és- módosító jogkör illeti meg, amelynek során a bírói kogníció körébe bevonul — többek között — annak megfontolása is, hogy *milyen típusú* szerződés legyen a felek között létrehozandó. A gazdálkodás részletekbe menő ismeretét követeli meg az a szempont is, hogy a bíró valóban éber őre legyen a vállalati mellérendeltségnek és védje a rászoruló vállalatokat a verseny „tisztességbe" ütköző megnyilvánulásaival szemben. Ha az officialitás köre a döntőbizottságnál jelentősen szűkül is, de ami megmarad, annak át kell alakulnia a most vázolt értelmű officialitássá, amely mögött azonban nem feltétlenül kényszerítésnek, hanem esetleg csak ajánlásnak kell lennie. A bíró szakértelme a biztosítéka annak a bizalomnak, amely olykor hatásosabbá tesz egy ítéletet vagy határozatot, mint még oly brilliáns jogi indokolás.

5. A hazánkban folyó gazdasági átalakulás új gazdasági formációkat, eddig nem ismert szervezeti alakzatokat, meglevő kötelmi típusok új tartalommal telítődését, új nevesített kötelmeket fog létrehozni. Az új piaci viszonyok aktuálissá tesznek olyan fogalmakat, mint hitelképesség, üzleti tisztesség, verseny, fizetési nehézségek, kezesség, korlátolt és korlátlan kockázat, egyetemlegesség, megosztott felelősség, cégjogi, védjegyjogi védelem, stb. A vállalati vagyonjognak ilyen átalakulása nem marad következmények nélkül a jogalkalmazás területén sem. Ez utóbbiak azonban előre pontosan nem láthatók s így nem is kodifikálhatók. Kipróbálásuk célszerűen történhet döntőbizottsági vagy választottbírósági úton. Az arbitrárius fórum mindig előőrse az átalakulásnak, segítője új, aktuális feladatok megoldásának. Ma már nem olyan feladatok állnak e szervek előtt, mint a 20-as évek elején vagy a 40-es évek végén, hanem egy folyamatos fejlődés, a meglevő magasabb fokra emelésének processuális segítése. (Természetesen az arbitrárius eljárásra a végleges kialakulás korszakában is szükség van menynyiségileg és minőségileg némileg eltérő feladatok ellátására.)

Azt reméljük, hogy a szocialista szervezetek közti szerződés a jövőben megszabadul minden formális jellegétől és valóban a legmagasabb fokú szükségletkielégítést és a legjobb vállalati jövedelmezőséget biztosító hajlékony, jogvédő, ésszerűen szankcionált jogintézmény lesz. A múlt tanulságai és a reálisan felmért jövő kilátásai helyeselhetővé teszik a kötött szerződési rendszer perspektívikus megszüntetését. Ami ezután sem válik szükségtelenné, az az, hogy — talán csak egyelőre — a vállalatok kapjanak valamiféle tárgyilagos segítséget, ha akaratuk egyező abban, hogy szerződjenek s csupán a szerződés egyes feltételeiben nem tudnak megállapodni. (Gondolni kell itt elsősorban a társasági szerződésekre, amelyek kötése ugyan a felek polgári jogi autonómiája körébe tartozik, de az efféle koncentrációk nem közömbösek az állam szempontjából sem; elképzelhető olyan társulás, amely célszerű a benne részt vevő vállalatok önálló elszámolási érdekei szempontjából, de esetleg hátrányos össznépgazdasági érdekből.) Aligha hihető, hogy legalábbis átmenetileg ne legyen olyan arbitrárius fórum, amely különösen az első időben átsegítené a vállalatokat e nehézségeken s egyszersmind az állam gazdasági — szervező funkciója szempontjából ne kísérné figyelemmel a vállalati koncentrációkat. E fórum elsőrendű feladata az volna, hogy a szó igazi értelmében arbitráljon, egyeztessen a felek között, mert sokéves tapasztalat tanúskodik arról, hogy peren kívül megállapodni nem tudó felek a döntőbizottság előtt milyen könnyen meg-

egyezésre jutnak.[16] Kiegyeztetés sikertelensége esetén az egyre szélesebb körben elterjedő állami ajánlások mintájára döntőbírói és választottbírói ajánlások egyengethetnék tovább a talajt a felek között. Ezek nem határozat jellegű intézkedések volnának, szóval jogerőre nem emelkednének, végrehajthatók nem lennének, de remélhető, hogy alaposan megindokolva hozzájárulnának a felek közötti viták rendezéséhez. Csupán utolsó lépcsőként kellene szabályszerű határozat hozatalára gondolni.

6. Azok a további szempontok, amelyek miatt a gazdasági jogkeresők igénylik az arbitrárius bíráskodást — méltányos érdekkielégítés, hajlékony jogalkalmazás, egyszerű, világos döntések, gyors elintézés és végrehajthatóság, olcsóság —, változatlanul érvényesülést kívánnak a magyar gazdaságfejlődés jelenlegi korszakában is. Azt is mondhatnám, hogy e szempontok egyikének másikának még fokozottabban hatnia kell egy olyan időszakban, amikor a gazdasági élet irányításában és a közvetlenül gazdálkodó szervek mindennapos tevékenységében oly jelentős minőségi változás áll be. Negatív oldalról szemlélve a kérdést, nem szolgálná az új bevezetését, megizmosodását az — esetleg — gyors, hajlékony, korrekciót kívánó intézkedések felismerését — ad absurdum vive — egy nehézkes, hosszadalmas, merev ítélkezési procedura.

7. A fentebb 1—6. alatt kifejtettekből kibontakozik, hogy melyik az a gazdasági szakjogalkalmazó szisztéma, amely optimálisan szolgálja processzuális és szervezési oldalról az új gazdasági mechanizmus célkitűzéseinek valóraváltását.

Nézetünk szerint a fejlődés *jelenlegi* szakaszában szükség van döntőbizottságra, szervezett választottbíróságra és ad hoc választottbíróságokra.

Valamennyi szocialista szervezet valamenynyi jogvitás ügyében általános hatáskörű fórummá a korszerűsített döntőbizottságot kell tenni, nem érintve ehelyütt azt a témánk szempontjából közömbös (egyébként igen fontos) kérdést, hogy ez a bíróságok rendszerén belül vagy azon kívül foglaljon-e helyet. A döntőbizottságot olyan bírói rendszerű szervvé kell tenni amely homogén rendszerként működve szakképzetten gyorsan jár el a szocialista vállalatok ügyeiben, vagyis a fórumrendszer széttagoltságának megszüntetésével általános gyűjtőmedencéjévé válik a társadalmi gazdálkodás szférájában keletkező minden jogvitás anyagnak, biztosítva a maximális jogegységet, a teljes szocialista törvényességet és a gazdasági irányító szervek felé a tapasztalati anyag magasszintű összegyűjtését és általánosítását.

E célok megvalósításának nem mond ellent a fellebbezés intézményének bevezetése, észszerű fellebbezési értékhatár megszabásával. A fellebbezés intézménye a vállalatközi versenyben ütköző érdekek biztonságosabb kiegyenlítését szolgálja a törvényesség szempontjából, viszont szervezeti intézkedésekkel és munkamódszerek bevezetésével biztosítani lehet, hogy a fellebbezés ellenére a jogviták végleges eldöntése ne hosszabbodjék meg. E célt olyan döntőbizottsági perrend szolgálja, amely a felesleges kötöttségek kiiktatásával eljárásjogi oldalról a garanciák feláldozása nélkül szolgálja a gyors, rugalmas ítélkezést.

Döntőbizottságok mellett szükség van választottbíróságra is, éspedig mindenekelőtt annak szervezett formájára. A választottbíróságnak ez a fajtája elsősorban a külföldiek részvételével folyó perek elbírálásának fóruma legyen, de a legjelentősebb jogviták eleve körülhatárolt kategóriáinak elbírálására is alkalmassá kell válnia. E választottbíróság elnökei és tagjai olyan névjegyzékből volnának választandók, amelyben a legkiválóbb gyakorlati jogi és gazdasági szakemberek szerepelnek. Alakítható volna 1, 3 vagy 5 tagból álló választottbíróság, mindenképpen úgy azonban, hogy a választottbíróság elnöke (egytagú választottbíróság esetén a választóbíró) gyakorlati gazdasági jogász volna. A névjegyzéket három évről három évre kellene összeállítani a részvevők 1/3 részének kisorsolásával új tagokat behívni. A választottbíróság az általános perjogi alapelvek tiszteletbentartásával esetenként maga állapíthatná meg eljárási szabályait. A külföldiek részvételével folyó perekben kizárólagos fórum lenne. Megfelelő nemzetközi szerződések esetén eljárhatna kizárólag külföldiek között folyó perekben is.

A választottbíráskodásban meglevő arbitrárius elemek érvényesülését a törvényesség oldaláról védi és a helyes jogegységet biztosítja a választottbírósági ítéletek letétele. Ez az intézmény ugyan nem ad a törvényesség megsértésének észlelése esetén közvetlenül beavatkozási jogot a bíróságnak, illetve a döntőbizottságnak, de — nézetünk szerint — *köteles* a bíróság, illetve a döntőbizottság az ügyész figyelmét a törvénysértő ítéletre és egyezségre felhívni. Ennek nyomán a törvényesség őre bírálja el, hogy helye van-e érvénytelenítési kereset benyújtásának.

A bíróság, illetve a gazdasági döntőbizottság törvényességi kontrollja megindulhat a sérelmet szenvedett fél fellépése alapján is: a fél ugyanazokon a jogcímeken indíthat érvénytelenítési keresetet, mint az ügyész. Helyesen reagál a jogszabály a forgalmi érdekekre is, amennyiben az érvénytelenítésről döntő szerv kereset előterjesztése esetén az ítélet, illetve az egyezség végrehajtását felfüggesztheti.

[16] Számtalan eset tanúskodik arról, hogy tekintélyes számú vitás szerződési feltétel tekintetében megegyezésre jutás hiányában az egyik fél keresetet indít. Már az idézési időszakban sok pont tekintetében közelednek egymáshoz a felek, a szóbeli tárgyaláson a döntőbíró közreműködésével aztán vagy békésen megegyeznek a további pontok tekintetében vagy csak igen kevés eldöntetlenül maradt vitapontra nézve kell határozatot hozni.

A nem feltétlenül a döntőbizottság vagy a szervezett választottbíróság kizárólagos hatáskörébe utalt ügyekben lehetővé vált az ad hoc választottbíráskodás is a szocialista szervezetek ügyeiben. Az ilyenfajta választottbíróságok tagjait a felek választják ugyan, de célszerű volna a jó működés és a közérdek védelmében, ha a tagok elnökül csak olyan gyakorlati gazdasági jogászt választhatnának, aki a szervezett választottbíróság névjegyzékében szerepel. A letétel és az érvénytelenítés garanciái az ad hoc választottbíráskodás körében még nagyobb jelentőséggel bírnak, mint a szervezett választottbíróságnál.

*

Az e tanulmányban kifejtettek egy része tapasztalati anyag, más része a tapasztalati anyagból folyó óvatos következtetés. Az első részt az élet igazolta, a perspektivikus rész megvitatása — a tudomány és a gyakorlat, a helyesnek talált körvonalak kodifikálása — a jogalkotás, a gyakorlati alkalmazás kritikája — az élet feladata.

Ujlaki László

A házassági vagyonjog tárgya és helye a jogrendszerben

A családjog körén belül házassági vagyonjog elnevezéssel azokat a jogszabályokat szokás összefoglalni, amelyek a házastársaknak egyfelől egymással, másfelől harmadik személyekkel szemben fennálló vagyoni viszonyait szabályozzák, mégpedig nemcsak a házasság fennállásának időtartamára, hanem a házasság megszűnésének esetére is.

A házassági vagyonjog körében általában a következő vagyoni viszonyokat szabályozzák: a házastársaknak a házasság előtt már megvolt vagyontárgyai, továbbá a házasság (életközösség) fennállása alatt kettőjük által közösen, vagy bármelyikük által külön szerzett vagyontárgyak a házasság (életközösség) tartama alatt kinek a kezelésében, használatában és tulajdonában, illetve rendelkezése alatt állanak, és a házasság (életközösség) megszűnése után véglegesen kinek a vagyonába kerülnek; a házastársak egyéni és a család (háztartás) közös szükségleteinek fedezése kit terhel, az annak érdekében vállalt kötelezettségekért és a házastársak vagy azok egyike által kötött egyéb ügyletekért ki és milyen vagyontárgyakkal tartozik helytállni; e rendelkezések jogellenes megszegésével okozott kárért hogyan alakul a vagyoni felelősség; a két házastárs vagyonának a házasság alatti összekeveredése során előálló indokolatlan vagyoneltolódások helyreállítása hogyan történik.

Ebből az áttekintésből is kitűnik, hogy a házassági vagyonjog szabályozása körébe tartozó vagyoni viszonyok túlnyomó része mégpedig éppen az alapvető, a meghatározó jelentőségű vagyoni viszonyok — tulajdoni viszonyok. De a házassági vagyonjog szabályozása más vagyoni viszonyokra is kiterjed, így az indokolatlan vagyoneltolódás (jogalap nélküli gazdagodás) visszatérítésének és a jogellenes károkozásért meghatározott szűk körben esetleg hatályosuló vagyoni felelősségnek viszonyaira is.

Az, hogy a házassági vagyonjog a családjog keretébe tartozik, félreérthetetlenül kifejezi azt, hogy a házassági vagyonjog nem önálló jogág, hiszen csak része a családjognak. Az viszont más kérdés, hogy maga a családjog önálló jogágazat-e vagy sem. Ezt azért szükséges kiemelni, mert a burzsoá jogrendszerekben a családjog nem külön jogág, hanem csak a polgári jognak (magánjognak) egyik része. Ezzel szemben a szocialista országok jogrendszerében a családjog önálló jogágazatként (külön kódexben) van kodifikálva. Ám a burzsoá polgári törvénykönyvek és a szocialista családjogi kódexek abban általában megegyeznek, hogy rendszerint a családjog keretében szabályozzák a házassági vagyonjogot. De ez még a szocialista jogrendszerekben sem kivétel nélküli szabály. Nevezetesen a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban az 1964. április 1-én hatálybalépett új polgári törvénykönyv a tulajdoni viszonyokat szabályozó második címének a „Személyi közös tulajdon"-ról szóló harmadik fejezetében a „hányad szerinti tulajdonközösség" mellett szabályozza a „házastársak hányad nélküli közös tulajdonát" is. Ezzel a csehszlovák szocialista jogrendszerben a házassági vagyonjog, amelyet az 1949. december 7-i csehszlovák családjogi kódex 22—28. §-ai még a családjog részeként szabályoztak, átkerült a polgári jogba.

A szocialista országokban is, ahol a családjognak ágazati önállóságát nemcsak a jogtudomány ismerte el a jogrendszer rendszerezési elveként, hanem ennek gyakorlati következményeit a törvényhozás is levonta az önálló családjogi törvénykönyvek megalkotásával, ennek ellenére nem problémamentes a családjognak s különösen a házassági vagyonjognak a polgári joghoz való kapcsolata, illetve attól történő elhatárolása. Nagyon figyelemre méltóak Nizsalovszky Endre megállapításai: „A jog szocialista átalakulása közvetlenül és nyomban nem eredményezte a családjog területének különválását, önálló jogággá válásának elvi elismerését és az ebből folyó következmények gyakorlati levonását. Nem következett ez be annak nyomán sem, hogy a szocialista államok önálló családjogi törvénykönyveket alkottak. Ezt a folyamatot még

ma sem lehet egészen lezártnak tekinteni."[1] Arra is felhívja ezzel kapcsolatban Nizsalovszky a figyelmet, hogy a Szovjetunió legújabb irodalmában is képviselethez jut olyan nézet, amely a Szovjetunió jogának három főágát különbözteti meg: az államjogot, a gazdasági jogot és a polgári jogot, a családjogot pedig a legutóbb említett főjogág keretébe osztja be a munkajoggal, a szerzői és a feltalálói joggal együtt[2]. Pap Tibor is, amikor tankönyvében kiemeli, hogy a szocialista jogtudományban uralkodó az a felfogás, amely a családjogot a szocialista jogrendszer önálló ágazatának tekinti, utal arra, hogy vannak olyan nézetek is, amelyek a családjogot a polgári jog — lényeges sajátosságok által megkülönböztetett — részének tartják.[3]

A lengyel irodalomban is néhány évvel ezelőtt kifejtésre kerültek hasonló vélemények, sőt ezek egy időben olyan erős befolyást gyakoroltak a kodifikációs tevékenységre is, hogy az 1964. évi lengyel polgári törvénykönyv előkészítése során vitára bocsátott tervezet a korábban külön kódexben szabályozott családjogot is szabályozása körébe kívánta vonni. A hosszú beható vita azonban azzal az eredménnyel fejeződött be, hogy a polgári törvénykönyvvel egyidejűleg, de önálló kódexként került elfogadásra az új családjogi törvénykönyv. Az új csehszlovák polgári törvénykönyv és az új családjogi törvénykönyv egyidőben történt előkészítése során viszont a házassági vagyonjog szabályozását az új családjogi kódexből kihagyták és átvitték az új polgári törvénköny tulajdonjogi részébe. Sőt ugyanakkor a családjogi kódex 104. §-a általában kimondta, hogy a polgári törvénykönyv rendelkezéseit alkalmazni kell akkor, ha a családjogi törvény eltérően nem rendelkezik.

Nem akarok vitát kezdeni a családjog ágazati önállóságát illetően, mert hazánkban a többi szocialista országhoz hasonlóan, a családjog önálló jogágisága külön törvénykönyvben történt kodifikálása folytán befejezett tény. Ezt az adottságot tudomásul véve és ehhez alkalmazkodva kell tehát vizsgálni a családjog keretében szabályozott házassági vagyonjog helyét az egész jogrendszeren belül.

E vizsgálat csupán egy irányban vet fel problémát, nevezetesen a polgári joggal való összefüggés, illetve az attól való elhatárolás tekintetében. A családjog ugyanis — beleértve a házassági vagyonjogot is — az egyéb jogágaktól éppen olyan világosan és élesen elhatárolódik, mint a polgári jog is ugyanazoktól a jogágaktól. Ezekkel tehát nem is szükséges itt foglalkozni. Annál nehezebb kérdés a családi kapcsolatokkal szorosan összefüggő vagyoni viszonyoknak jogágazati elhelyezése a polgári jog és a családjog egymással összefüggő, a kölcsönös feltételezés viszonyában levő határterületein, ahol mindkét jogág vonzóereje egyaránt érvényesül.

Pap Tibor azt írja tankönyvében: „A családjognak más jogágazatoktól történő elhatárolása során a legtöbb probléma a családi jog és a polgári jog elhatárolásával kapcsolatban merül fel."[4] Ezeket az elhatárolási problémákat keresve észlelni kell azonban, hogy a családjog által szabályozott társadalmi viszonyok túlnyomórészét, nevezetesen a családi kapcsolattal összefüggő személyi viszonyokat (házasság, leszármazás, rokonság, örökbefogadás, gyámság stb.) nagyon könnyen és biztosan el lehet határolni a polgári jogi viszonyoktól. A két jogág között az elhatárolási nehézségek viszont kétségtelenül igen jelentősek a családi kapcsolattal összefüggő vagyoni viszonyok körében.

Egyébként az, hogy az elhatárolási nehézségek a vagyoni viszonyok területén jelentkeznek, kitűnik Pap Tibornak a két jogág tárgyával és egymástól való elhatárolásukkal foglalkozó fejtegetéseiből is.

E fejtegetéseknek egyik lényeges tétele az, hogy „a családi jog tárgyát alkotó jogviszonyok egyneműek, és közös ismertető jegyek jellemzik azokat"[5] Aligha lehet meggyőző indokoltsággal személyi jogviszonyoknak és vagyoni jogviszonyoknak egyneműségéről beszélni. Már ez is alkalmas az elválasztás irányába ható tényezőként közbeékelődni a házassági vagyonjogi viszonyok és a személyi jellegű igazi családjogi viszonyok közé. De a családjogi viszonyokat jellemző közös ismertető jegyek szempontjából vizsgálva a házassági vagyonjogi viszonyok jellegét, még jobban megnyilvánul tárgyi és tartalmi elkülönülésük a családi kapcsolattal összefüggő személyi jogviszonyoktól.

Pap Tibor a családjogi viszonyokat jellemző közös ismertetőjegyek között elsőként sorolja fel azt, hogy a családjog által szabályozott társadalmi viszonyok nem termelési viszonyok. De egyszersmind maga is kiemeli, hogy ez az ismertető jegy nem vonatkoztatható a házastársak közötti vagyoni viszonyokra. A felsorolásban azonban szerepelnek további olyan ismertetőjegyek is, amelyek ugyancsak nem jellemzőek a házassági vagyonjogi viszonyokra, bár erre nem történik utalás. Így az a tétel, hogy a családi jogviszonyokat individuális akarat nem szüntetheti meg, nyilván nem áll a házassági vagyonjogi viszonyok jórészére, hiszen magát a házastársi vagyonközösséget is bármelyik házastárs bármikor egyoldalúan megszüntetheti az életközösség megszakításával. Az sem mondható, hogy a házassági vagyonjogi viszonyok tartalmán belül a jogosulti és kötelezetti pozíciók nem állíthatók egymással szembe. Az sem áll, hogy a családjogi vagyoni jogviszonyoknak megfelelő magatartás állami erőszakkal általában nem kényszeríthető ki, mert a vagyoni kötelezettsé-

[1] A család jogi rendjének alapjai. 210. old.
[2] Im. 211. old.
[3] Magyar családi jog. Budapest, 1967. 25. old.
[4] Im. 21. old.
[5] Im. 20. old.

gek végrehajtás útján általában kikényszeríthetők. Az a tétel, amely szerint a családi jellegű egyes jogok és a családi jogviszonyok egésze tekintetében nem következhet be jogutódlás vagy alanyváltozás, a házassági vagyonjogi viszonyokra ilyen általános érvénnyel ugyancsak nem vonatkoztatható, mert bár bizonyos korlátozások e téren kétségtelenül vannak, a házassági vagyonjogi viszonyokból eredő jogok és kötelezettségek tekintetében singularis és universalis successionak egyaránt helye lehet. Az sem jelemző e jogviszonyokból eredő jogokra, hogy általában nem volnának értékelhetők és nem lennének a jogosult vagyonának elemei, hiszen éppen ellenkezőleg az a helyzet, hogy a házassági vagyonjogi viszonyokból eredő különböző jogoknak és kötelezettségeknek pontosan meghatározható vagyoni értékük van, s ezekből tevődik össze az érdekelt házastársak vagyona.

Vitathatatlan, hogy a Pap Tibor által felsorolt közös ismertetőjegyek között vannak olyanok is, amelyek a házassági vagyonjogi viszonyokra is jellemzőek. De ezek egyrésze még általánosabban érvényesülő ismérv, mert a szoros értelemben vett (személyi jellegű) családi jogviszonyokon kívül a polgári jogi jogviszonyokat is általában jellemzi. Ilyen közös ismertető jegyek: az említett valamennyi jogviszony nélkülözi a fölé és alárendeltség, a hatalmi viszonyok jellegét, másrészt a szocialista együttműködés elve általános követelmény.

Nyilvánvaló, hogy az olyan közös ismertető jegyek, amelyek a polgári jogviszonyokat is jellemzik, nem alkalmasak a házassági vagyonjogi viszonyokat a polgári jogi jogviszonyoktól elhatárolni. A családjogi viszonyokat jellemző azok az ismertető jegyek pedig, amelyek a házassági vagyonjogi viszonyokra éppen nem jellemzőek, hanem azokból általában tipikusan hiányoznak, a házassági vagyonjogi viszonyokat nem vonzzák, nem hozzák közelebb a családjoghoz, hanem inkább attól eltávolítják, elkülönítik. A családjogi jogviszonyokat jellemző említett ismérvek önmagukban tehát a családi kapcsolattal összefüggő vagyoni jogviszonyoknak a polgári jogi jogviszonyoktól való világos elvi elhatárolásához nem nyújtanak biztos alapot. Ezért az elhatárolás elvi alapjait más oldalról is igyekezni kell felkutatni.

Ennél a vizsgálódásnál abból a csaknem általánosan elfogadott nézetből helyes kiindulni, hogy az egyes jogágaknak egymástól való elhatárolásához az alapvető, az elsődleges ismérv a szabályozás tárgya.[6]

A polgári jog tárgyát ez az egyetemi tankönyv a következőképpen határozza meg: „A szocialista polgári jog tudományában általánosan elfogadott nézet az, hogy a polgári jog a társadalmi viszonyok két csoportját szabályozza: egyrészt a társadalom vagyoni viszonyait, másrészt bizonyos — a vagyoni viszonyokkal összefüggő — nem vagyoni (személyi) viszonyokat."[7]

Bár ez az uralkodó felfogás, a jogtudományban nem alaptalanul mutattak rá e tárgymeghatározás pontatlanságára. Samu Mihály szerint ugyanis: „Nem pontos a meghatározásban az, hogy e jogág egyértelműen a társadalom vagyoni viszonyait szabályozza, mert a vagyoni viszonyokra vonatkozó szabályokat az államjog, az államigazgatási jog, a termelőszövetkezeti jog, és a munkajog is tartalmazza. Ezenkívül e jogág azért sem rendelkezik egységesen körülhatárolt tárggyal, mert vagyoni és nem — vagyoni viszonyokat szabályoz, emellett azonban más jogágak is szabályoznak elkülönülten vagyoni és nemvagyoni viszonyokat."[8] Ehhez még az is hozzáfűzhető, hogy a polgári jogon és az idézetben felsorolt jogágakon kívül a családjog is tartalmaz — nem is csekély számban — vagyoni viszonyokra vonatkozó szabályokat, mégpedig nemcsak a házassági vagyonjogi rendelkezéseket, hanem a jogosan különélő és volt házastárs tartására, a rokontartásra, a szülői és a gyámi vagyon kezelésre, valamint az ezzel kapcsolatos vagyoni felelősségre vonatkozó szabályokat is. A családjog egyébként abban is hasonlít a polgári joghoz, hogy személyi (nem-vagyoni) viszonyokat és vagyoni viszonyokat egyaránt szabályoz.

Bár indokolt a tárgymeghatározás pontossága ellen emelt kifogás, felhasználható az elhatárolási ismérvek felkutatásához. Mégpedig, mivel az uralkodó felfogás szerint a polgári jog tárgyának meghatározásánál a vagyoni viszonyok az alapvető jelentőségűek, ezért elsősorban azt kell tisztázni, hogy a polgári jog szabályozása körébe milyen vagyoni viszonyok tartoznak. E tekintetben a polgári jogi egyetemi tankönyv részletes fejtegetéseit nem kívánom megismételni, csak végeredményük lényegét foglalom össze egészen röviden. Eszerint „a polgári jog körébe tartozó vagyoni viszonyok első, éspedig alapvető meghatározó jelentőségű csoportját a tulajdoni viszonyok alkotják." Ezenfelül „a polgári jogi szabályozás tárgyaként második helyen a tulajdoni viszonyoktól függő jelleggel ki kell emelni a csere viszonyait is "... bár a csere végső fokon nem más, mint a tulajdon mozgásának egy sajátos, viszonylag önálló szakasza."[9] Végül „szabályoz a polgári jog olyan vagyoni viszonyokat is, amelyek szorosan összefüggenek ugyan a tulajdoni és a csere viszonyokkal, de nem sorolhatók egyszerűen sem az egyikbe, sem a másikba. Ilyenek mindenek előtt a polgári

[6] Világhy Miklós—Eörsi Gyula: Magyar polgári jog. Budapest, 1962. — I. köt. 8. old.

[7] Világhy—Eörsi: Im. I. köt. 8. old.

[8] Samu Mihály: Vállalati (gazdasági) jog, avagy a polgári jog birodalmának védelme. — Magyar Jog 1967/7. sz. 409. old.

[9] Im. 10. old.

jogban szabályozott vagyoni felelősség viszonyai".[10]

Nem kétséges, hogy a polgári jog körében szabályozott ilyen tárgyú vagyoni viszonyokat elvileg is és gyakorlatilag is nagyon könnyen el lehet határolni a családjog tárgykörébe tartozó, ott szabályozott személyi jellegű életviszonyoktól. Ebben a vonatkozásban tehát a szabályozás tárgya alapján nagyon egyszerű a két jogág elhatárolása. Ha azonban a családi kapcsolattal összefüggő vagyoni viszonyok, különösen a házassági vagyonjog által átfogott társadalmi viszonyok tartalmának elemzése alapján annak vizsgálatára kerül sor, hogy e vagyoni viszonyok esetében vajon mi is a jogi szabályozás tárgya, akkor nyomban jelentkeznek az elvi elhatárolás nehézségei, de egyúttal feltárul ezeknek az oka is.

A házassági vagyonjog tárgyának meghatározásánál már szó volt arról, hogy a házassági vagyonjog szabályozása körébe tartozó, alapvető, meghatározó jelentőségű vagyoni viszonyok túlnyomórészt tulajdoni viszonyok. Ezek mellett kisebb szerepet játszanak csereviszonyok, valamint más vagyoni (kártérítési, megtérítési) viszonyok is. Ugyanez több-kevesebb alappal elmondható a családjogban szabályozott egyéb vagyoni viszonyokról is. De a polgári jogi egyetemi tankönyvből vett idézetek tanúsága szerint, a polgári jog szabályozása körébe vont vagyoni viszonyok jellegének általános meghatározásaként is ugyanezt kellett megállapítani.

Nyilvánvaló azonban, hogy a jogi szabályozás tárgyát alkotó társadalmi viszonyoknak, a különböző jogágakhoz tartozó vagyoni viszonyok tárgyának, illetve tartalmának ennyire általánosságban történő meghatározása nem nyújt megfelelő alapot az összehasonlításhoz és a jogágak tartalmilag helyes elvi elhatárolásához. Mégsem felesleges a további elvi s különösen a jogalkalmazási gyakorlati következtetések levonása szempontjából a számos egyező sajátosságnak és a hasonlóságoknak feltárása sem. Mielőtt azonban ezeknek hasznosítására sor kerülhetne, meg kell határozni azt a sajátos ismertetőjegyet, azt a differentia specificá-t, amely megbízható alapul szolgálhat a családjog és a polgári jog tárgykörébe tartozó vagyoni viszonyok következetes elvi elhatárolásához.

Mivel a családjog szabályozási körébe tartozó vagyoni viszonyoknak a polgári jogi szabályozás hatálya alá eső vagyoni viszonyoktól való megkülönböztetéséről, a megkülönböztetésnek a gyakorlat számára biztos eligazítást nyújtó elvi alapjairól van szó, nem is lehet kétséges, hogy a megkülönböztetés alapjául szolgáló sajátos ismertetőjegy csak a szabályozás tárgyát alkotó vagyoni viszonyoknak a családi kapcsolattal való szoros összefüggése lehet. Ez mint elhatárolási ismérv elvileg egészen magától értetődőnek és nagyon egyszerűnek tűnik. Csakhogy a vagyoni viszonyoknak olyan tarka változatosságot mutató, igen eltérő jellegű, nagy tömege van közelebbi, távolabbi, szükségszerű vagy véletlen összefüggésben a különböző természetű és fokozatú családi kapcsolatokkal, hogy ez teszi nagyon nehézzé az elvi határvonal világos megvonását.

Pap Tibor tankönyvében annak megállapítása mellett, hogy mind a családjog, mind a polgári jog szabályoz nem vagyoni — személyi és vagyonjogi viszonyokat, a két jogág között a határvonalat a következők alapján tartja felismerhetőnek: „Míg a polgári jogi szabályozás tárgyát elsődlegesen a társadalom vagyoni viszonyai és csak másodlagosan e vagyoni viszonyokkal összefüggő nem vagyoni (személyi) viszonyok alkotják, addig a családi jogi szabályozás alapvetően személyi (nem vagyoni) viszonyokra vonatkozik, és csak másodlagosan öleli fel az előbbiekhez kapcsolódó, azok által feltételezett vagyoni viszonyokat."[11] A polgári jogi egyetemi tankönyv is lényegében hasonló alapon keresi a két jogág elhatárolását: „A szocialista családi viszonyok alapvetően személyi, nem vagyoni természetű viszonyok. Ez természetesen nem annyit jelent, hogy a szocialista család nem tartalmazna vagyoni vonatkozásokat is. E vonatkozások azonban nem alapvetőek, éppen ellenkezőleg a személyi vonatkozások az alapvetőek, és a vagyoni viszonyok éppen a személyi viszonyoktól függnek, azokkal vannak elválaszthatatlan kapcsolatban. Ez kifejezésre jut a szocialista családi jog intézményeinek tartalmában is. A szocialista családi jogban megmaradnak a családi vagyonjogi viszonyok, de másodlagos jelleggel és eltűnnek azok az intézmények, amelyek a vagyoni viszonyok túlnyomó, alapvető jelentőségére vallanak."[12]

Az ismertetett — egymással egyező — álláspontok lényege a családi kapcsolattal összefüggő vagyoni viszonyok jogágazati hovatartozása tekintetében, abban foglalható össze, hogy a családjog körébe az olyan vagyoni viszonyok szabályozása tartozik, amelyek családi kapcsolat jellegű személyi viszonnyal vannak elválaszthatatlan összefüggésben abban az értelemben, hogy a vagyoni viszony keletkezésének feltétele az alapul szolgáló személyi viszony. Pl. törvényes tartási viszony házasságon, vérségi kapcsolaton vagy örökbefogadáson alapuló személyi viszonnyal kapcsolatban jöhet létre; a szülői, illetve gyámi vagyonkezelés és az ezzel kapcsolatos vagyoni felelősség előfeltétele a szülői felügyeleten, illetve a gyámi kirendelésen alapuló személyi viszony; a házasságkötéssel és az életközösség megkezdésével megvalósuló személyi viszony hozza létre a házastársi vagyonközösségnek minősülő vagyoni viszonyt.

Annak kimutatására, hogy a kifejtett elvi tétel nem csupán de lege ferenda szempontként

[10] Im. 13. old.

[11] Im. 23. old.

[12] Im. 21. old.

kifejezett jámbor óhaj az elmélet művelői részéről. hanem a szocialista országok jogalkotásában ténylegesen érvényesülő elhatárolási elv is, a felhozott három példa meggyőzőnek látszik. Ugyanis a példákban említett, a családi kapcsolattal összefüggő vagyoni viszonyok a Csjt.-ben, de a többi európai szocialista ország családjogi kódexében is, tehát valóban a családjog ágazatán belül vannak szabályozva. (E példák hitelét ugyan némiképpen rontja az a tény, hogy az új csehszlovák családjogi kódexből kimaradt a házassági vagyonjog szabályozása, és átkerült az új polgári törvénykönyvbe.)

De ha tovább vizsgáljuk azt, hogyan, milyen következetességgel érvényesül a szocialista országok kodifikációs tevékenységében az elvileg kifejtett elhatárolási ismérv, kiderül, hogy találhatók ellenkező irányba mutató példák is. A Csjt. 79. § (1) bekezdése értelmében a szülői felügyelet alatt álló kiskorú gyermek saját munkájával szerzett keresménye nem a szülők kezelése, hanem az ő szabad rendelkezése alá tartozik, e keresményéből azonban, ha szülői háztartásában él, a 84. § (1) bekezdése szerint a háztartás költségeihez megfelelő mértékben hozzájárulni köteles. Az, hogy ezek a vagyoni vonatkozású kérdések a családjog körében kerültek szabályozásra, megfelel a kifejtett elvi tételnek. Ám az ilyen családi kapcsolaton alapuló közös háztartásban való együttélés a háztartás költségeihez történő megfelelő hozzájáruláson sokszor messze túlmenő tartós gazdasági együttműködésre is vezet, ez pedig — nem egyszer döntő mértékben éppen a gyermek vagyoni és munkával történt hozzájárulása következtében — jelentős vagyon szerzését is eredményezheti. Az így szerzett vagyon tulajdoni hovatartozásáról, kezeléséről, használatáról, a felőle való rendelkezés jogáról, az ezzel kapcsolatban vállalt kötelezettségekért való felelősségről azonban — a vagyonszerzést eredményező családi alapon kialakult gazdasági együttműködésben résztvevő kiskorú gyermek és szülői közötti vagyoni viszonyok vonatkozásában — a Csjt. semmilyen rendelkezést nem tartalmaz. Bár gyakran a nagykorúság elérése után a gyermek továbbra is szüleivel él, és az így kialakuló gazdasági együttműködés vezet vagyonszerzésre, ezekre a családi kapcsolattal szorosan összefüggő vagyoni viszonyokra a családjogunk mégsem tartalmaz semmilyen rendelkezést, még a közös háztartás költségeihez való hozzájárulás kötelezettségét illetően sem.

Nem férhet kétség hozzá, hogy a kifejtett elhatárolási elv következetes alkalmazása esetén a szabályozatlanul maradottként kiemelt kérdéseket is a családjog keretében kellett volna szabályozni. Sőt az említett elhatárolási elvnek érvényesülnie kellene a családjog ágazati önállóságának elvi alapján álló többi szocialista ország jogrendszerében is. Ezzel szemben — a régebben alkotott szocialista kódexekről nem is beszélve — mit látunk a legutóbbi években hatályba lépett szocialista családjogi törvénykönyvekben? Az 1964. április 1-én hatályba lépett 1963. évi 94. sz. csehszlovák törvény a családról, 35. §-ában egyfelől úgy rendelkezik, hogy az a gyermek aki szüleivel közös háztartásban él, köteles szüleinek képességei szerint segíteni, másfelől azt is kimondja, hogy ez a gyermek, amennyiben saját munkájával szerzett jövedelemmel rendelkezik, köteles a család közös szükségleteinek fedezéséhez is hozzájárulni. Az 1964. február 25-i lengyel családi és gyámsági kódex 91. §-a értelmében is, a saját munkája révén jövedelemmel rendelkező gyermek, ha szüleinél lakik, köteles hozzájárulni a család fenntartási költségeihez, és a szülei által eltartott és náluk lakó gyermek köteles segíteni a közös háztartásban. Bár e rendelkezések a szüleivel együttlakó nagykorú gyermekre is vonatkoznak, s e tekintetben eltér a csehszlovák és a lengyel szabályozás a magyar Csjt.-től, abban azonban megegyeznek, hogy az esetleges vagyonszerzéssel kapcsolatos vagyoni viszonyok vonatkozásában egyik sem tartalmaz rendelkezést. A Német Demokratikus Köztársaság 1965. december 20-i családjogi törvénykönyve pedig az említett mindhárom szabályozástól abban tér el, hogy a szülői házban élő gyermek segítési, illetve a közös háztartás költségeihez való hozzájárulási kötelezettségét sem említi.

Annak, hogy az említett elhatárolási elv a szocialista országok gyakorlati jogszabályalkotásában teljes következetességgel nem érvényesül, további bizonyítéka az is, hogy a törvényes öröklést és a köteles rész intézményét nem a családjog keretében, hanem a polgári törvénykönyvekben szabályozták. Holott kétségtelen, hogy a törvényes öröklésnek is és főleg a végintézkedésen alapuló öröklés esetében érvényesíthető kötelesrészre jogosultságnak is alapja, nélkülözhetetlen előfeltétele mindig valamilyen családi kapcsolat jellegű személyi viszony (vérségi kapcsolat, örökbefogadás, házasság és házassági életközösség). Így pedig, ha akármelyik tankönyv idézett meghatározása alapján kíséreljük meg az örökléssel kapcsolatos vagyoni viszonyok elhatárolás szempontjából történő minősítését, az eredmény mindenképpen ugyanaz lesz: a törvényes öröklés és a kötelesrész jogi szabályozása olyan vagyoni viszonyokat fog át, amelyek mindig a családjogban szabályozott személyi viszonyokhoz kapcsolódnak olyan értelemben, hogy azokkal a feltételezés összefüggésében állnak, vagyis családjogi személyi viszonyoktól függnek, azokkal vannak elválaszthatatlan kapcsolatban.

Ez érthetően zavaró mozzanat a polgári jog és a családjog elvi elhatárolásánál. Mindkét tankönyv a két jogág elhatárolásánál érinti is az öröklési jog kérdését. A polgári jogi tankönyv annyit mond erről, hogy: „A polgári jog egyes részei és a családi jog között igen szoros összefüggés áll fenn. A polgári jog egyes rendelkezéseit, különösen pedig az öröklési jog szabályait

nem lehet megérteni, a családi jog ismerete nélkül. Ezért... a családi jog szabályait — a jogágazati különállás teljes elismerése és hangsúlyozása mellett — a polgári jogi kollégium keretében az öröklési jog szabályait megelőzően tanítják. Ez azonban tisztán praktikus, didaktikai kérdés...."[13] Az öröklési jognak a családjoghoz kapcsolódásáról többet árul el a családjogi tankönyv: „Megmutatkozik a polgári jog és a családi jog korrelativitása más vonatkozásban is, amikor a polgári jogba tartozó öröklési jog szabályainak megértéséhez nem nélkülözhető a családi jog ismerete, amely pl. a törvényes öröklés szempontjából alapvető jelentőségű rokoni kapcsolatok kérdését tisztázza."[14]

Hatályos jogunkban más példát is lehet említeni arra, hogy családi kapcsolattal szorosan összefüggő vagyoni viszonyokat a családjog keretében nem szabályoztak. Így pl. a kötendő, illetve a megkötött házasság okából adott ajándékok visszakövetelése a házasságkötés elmaradása, illetve a házasság felbontása esetén sajátosan családjogias megítélést igényel, s a Csjt. mégsem szabályozta, bár pl. a bolgár kódex 51. §-a részletesen rendezte ezt a kérdést.

A felhozott példák alkalmasak annak kimutatására, hogy a családi jellegű személyi viszonyokkal szorosan összefüggő, azokkal a feltételezettség elválaszthatatlan kapcsolatában levő vagyoni viszonyok egyik szocialista ország jogrendszerében sincsenek egyetlen jogágon, a családjogon belül egységbefoglaltan szabályozva. Az említett családi vonatkozású vagyoni viszonyok közül néhányat valamennyi európai szocialista ország családjogi kódexe szabályozása körébe vont (így a házastársi és a rokontartás, a szülői és gyámi vagyonkezelés viszonyait). A családi kapcsolattal szorosan összefüggő egyes vagyoni viszonyokat viszont valamennyi szocialista ország, nem a családjog, hanem a polgári jog keretében szabályozott (így a törvényes öröklés, kötelesrész kérdéseit). Vannak továbbá olyan családi vonatkozású vagyoni viszonyok is, amelyeket egyes szocialista családjogi kódexek szabályoztak, más szocialista országokban viszont szabályozatlanul hagytak (a szülőkkel együtt élő gyermekek hozzájárulása a háztartás költségeihez, a házasságra tekintettel adott ajándékok visszakövetelése). A családi kapcsolattal szorosan összefüggő olyan vagyoni viszonyok is vannak, amelyeket egyik szocialista országban sem szabályozott a családjogi kódex, de családi jellegük sajátosságait figyelembevevő kifejezett szabályozásukra a polgári törvénykönyvben vagy más (külön) jogszabályban sem került sor (ilyenek a szülői házban élő gyermekek gazdasági együttműködése eredményeként történt vagyonszerzéssel kapcsolatos vagyoni viszonyok).

A házassági vagyonjog szabályozásának jogági elhelyezését az jellemzi, hogy az egyik szocialista országban a polgári törvénykönyv, míg a többi európai szocialista országban a családjogi kódex szabályozza a házassági vagyonjogi viszonyokat.

Ez az áttekintés nemcsak azt igazolja, hogy eddig még a szocialista országok egyikében sem került sor olyan jogi szabályozás gyakorlati megvalósítására, amely a családi kapcsolattal elválaszthatatlanul összefüggő vagyoni viszonyoknak legalább a lényeges csoportjait összességükben egy jogág keretén belül egységes rendszerbe összefoglalva rendezné. Azt is kimutatja ez az áttekintés, hogy egyes családi vonatkozású vagyoni viszonyok szabályozása, illetve nem szabályozása kérdésében, de a szabályozás alá vont vagyoni viszonyok jogágak közötti elosztása, jogági rendszerezése tekintetében is számos változatot mutató különböző kodifikációs megoldásokra került sor a szocialista jogrendszerekben is. Pedig a jogi szabályozás tárgya, a szabályozandó társadalmi viszonyok tartalma és jellege kétségtelenül ugyanaz volt minden országban.

Sőt a szóbanforgó családi vonatkozású vagyoni viszonyokat — attól függetlenül, hogy melyik országban és melyik jogágon belül került sor a szabályozásukra, illetve, hogy általában vagy éppen csak az adott jogrendszerben a jogi szabályozás körén kívül maradtak — több olyan közös vonás is jellemzi, amelyek általában a személyi jellegű családi viszonyoknak is közös ismertetőjegyei. Mégpedig azok az ismertetőjegyek a vagyoni viszonyok közös sajátosságaivá is éppen annak következtében válnak, hogy ezek a vagyoni viszonyok elválaszthatatlanok a közös ismertetőjegyekkel jellemzett személyi viszonyoktól, és mert ezek a sajátosságok nem kizárólag személyi viszonyokhoz kapcsolódhatnak.

A családi viszonyokban — ideértve az ilyen jellegű vagyoni viszonyokat is — általános követelmény a kölcsönös támogatás elve, a szocialista együttműködés elvének a családi kapcsolatokban felfokozott mértékben érvényesülő megjelenési alakja. Ez olyan jogi kötelezettség, amelynek tartalma nagyrészt erkölcsi nézetekből tevődik össze, de amelyek megszegése — a vagyoni viszonyokkal kapcsolatban is — jogi szankciókat vonhat maga után. A családi vonatkozású vagyoni viszonyoknak ez az erkölcsi telítődése és erős érzelmi befolyásoltsága eredményezi többek között azt, hogy az ingyenes juttatási szándéknak, az ügyletkötő fél valóságos akaratának és az ügyleti szándék indokai valóságának sokkal nagyobb szerepe van, mint az egyéb vagyoni viszonyokban. Ezért indokolt a családi jellegű vagyoni viszonyokra is vonatkoztatni azt, amit Nizsalovszky Endre általában a családi viszonyokról írt, hogy ti. a családi viszonyokban „az értéktörvénynek, az egyenértékűség elvének, valamint a munka szerinti elosztás törvé-

[13] Im. 22. old.
[14] Im. 24. old.

nyének nincs meghatározó szerepe".[15] Ezzel szemben e viszonyokban sokkal nagyobb tere lehet a méltányosságnak, mint a más természetű (polgári jogi) vagyoni viszonyokban.

Ha a családi viszonyokat általában jellemző ezek a közös vonások valóban jellemzik a családi személyi viszonyokkal elválaszthatatlan kapcsolatban levő vagyoni viszonyokat is, akkor ez olyan tartalmi belső összetartó erőként jelentkezik, amely ugyancsak amellett szólna, hogy ezeknek az egymással összefüggő egyaránt családi jellegű személyi és vagyoni viszonyoknak alapvető szabályozása egy jogágon belül egységbefoglalva történjen meg. Mivel azonban ez még így egy szocialista országban sem valósult meg, felmerül a kérdés, hogy helyes-e az az elhatárolási elv, az a rendszerezési fogalom, amelyet következetesen még sehol sem alkalmaztak, mert teljesen nem is lehet érvényre juttatni. Ugyanis nyilván nem véletlen, hogy pl. a törvényes örökléssel és a kötelesrésszel kapcsolatos vagyoni viszonyokat egyetlen szocialista családjogi kódex sem vonta szabályozása körébe, hanem minden szocialista országban az öröklési jogot a maga egészében a polgári jog keretében szabályozták.

Ez az ellenvetés nem indokolatlan. Ennek ellenére úgy vélem, hogy a jogtudomány által a gyakorlat általánosítása útján megállapított és a rendezés alapjául elfogadott elhatárolási elv helyes. A szocialista országok kodifikátorainak és törvényhozásának gyakorlata — amint azt az eddig alkotott családjogi kódexek igazolják — általában az volt, hogy a családjog keretében csak olyan vagyoni viszonyokat szabályoztak, amelyek a kifejtett értelemben elválaszthatatlan kapcsolatban voltak a családi személyi viszonyokkal. Ez az elgondolás logikus és célszerű, így a gyakorlatban széleskörűen alkalmazták is, ezért helyes a jogtudomány álláspontja, amikor a rendszerezés alapjául ezt az elhatárolási elvet elfogadja. De helyes azért is, mert a rendezés alapjának ebben az értelemben történt megállapítása egyúttal irányt is mutat a jövőbeli jogszabályalkotásoknak, még akkor is, ha az elvet minden vonatkozásban maradéktalanul a jövőben sem lehet érvényre juttatni.

Az a körülmény, hogy egyes családi vonatkozású vagyoni viszonyokat nem a családjog keretében szabályoznak, sőt esetleg éppen a polgári törvénykönyvben kerül sor a szabályozásukra, távolról sem jelenti azt, hogy a rendszerezés alapjául elfogadott elhatárolási elv helytelen. Elsősorban is nem szabad szem elől téveszteni, hogy a jogtudomány rendszerezési tevékenységének már elért eredményeihez a törvényhozó, a jogalkotó nincs kötve. De mégha helyesnek felismerve azokat, gyakorlati tevékenységében követi is, határesetek egyik vagy másik jogágba sorolásánál ugyanannak az elvnek alapján is lehetnek eltérő állásfoglalások. Egyébként is a különböző társadalmi viszonyokat rendező jogszabályok, illetve a szabályozandó társadalmi viszonyok jogág szerinti rendszerezésénél nemcsak egyetlen elhatárolási elvet kell figyelembe venni, hanem több más rendszerezési szempont is érvényesülhet, esetleg jóval nagyobb súllyal. Pl. az öröklési jog egészének együtt szabályozása mellett nyilván nyomósabb érvek szólnak, mint amilyen erővel vonzza a családi kapcsolattal való összefüggés a törvényes öröklést a családjog felé. Az is előfordulhat, hogy valamely társadalmi viszony jogi szabályozását a jogalkotó nem tartja szükségesnek, mert azt külön szabályozás nélkül, az általános rendelkezések útján is kielégítően rendezettnek, vagy a jogi szabályozás indokolt és szokásos körén kívül esőnek tartja. Nincsen olyan jogrendszer, amely minden társadalmi viszonyt és azoknak összes apró részleteit szabályozná. Sőt az is előfordul, hogy a jogszabályalkotó egyes kérdések jogi megoldását tudatosan a jogalkalmazásra bízza.

Mindez eszünkbe juttatja Nizsalovszky Endre figyelmeztetését: „A jogszabályok, tehát a jogrendszer egésze is akarat eredménye... Az akarati elemnek, mint a jogrendszer egészének létrehozásában, éppen úgy annak tagozódásában is szerepe van"[16]

Mivel az uralkodó osztály, a dolgozó nép érdekének megfelelő akaratát a jogalkotó, a törvényhozó a jogszabályok útján juttatja kifejezésre, talán nem minősül túlzott leegyszerűsítésnek az a megállapítás, hogy amiként a családjog önálló jogág voltát eldöntötte a külön családjogi törvénykönyv megalkotása, éppúgy valamely társadalmi viszony — ideértve a vagyoni viszonyt is — családjoghoz való tartozását eldönti az, ha annak jogi szabályozása a családjogi törvénykönyvben vagy valamely ahhoz kapcsolódó, azt módosító vagy kiegészítő jogszabályban történik. Azonban mindjárt hozzá kell tenni, hogy ez eddig sem volt kétséges, mert pl. a házassági vagyonjognak a családjoghoz való tartozását a Csjt. megalkotása óta senki kétségbe nem vonta, úgyszintén azt sem, hogy a törvényben foglalt és a házassági vagyonjogi viszonyokra vonatkozó rendelkezések mind családjogi szabályok. Sőt fordítva is érvényes ez a megállapítás. Abban a tekintetben sem merült fel kétség soha, hogy a Ptk-ban vagy valamely hozzá kapcsolódó jogszabályban (pl. a lakásrendeletben) rendezett vagyoni viszonyok a polgári jog tárgykörébe tartoznak akkor is, ha egyébként családi személyi viszonyokkal a legszorosabb kapcsolatban vannak is. Senkinek sem jutott eszébe, hogy pl. a törvényes öröklés viszonyait a rendszerezés alapjául elfogadott elhatárolási elvre utalással besorolja a családjogi viszonyok közé.

Tehát mindenki magától értetődőnek találta, hogy a törvényhozónak (jogalkotónak) a

[15] Im. 214. old.

[16] Im. 212. old.

jogrendszer tagozódására vonatkozó akaratnyilvánítása is irányadó. A törvényhozó ilyen tárgyú akaratnyilvánításának irányadóul elfogadása azért is fontos és kötelező, mert valamely társadalmi viszonyra vonatkozó jogi szabályozás jogági hovatartozására a törvényhozó részéről történt akaratnyilvánítás azt a rendelkezést is magában foglalja, hogy a törvényhozó által meghatározott jogág szabályozása körébe beillesztett társadalmi viszonyra az adott jogviszonyra vonatkozó külön rendelkezéseken felül kiegészítően alkalmazni kell a meghatározott jogágnak számos egyéb szabályát is. Nevezetesen megfelelő esetben alkalmazni kell e jogágnak mindazokat az alapelveit, általános szabályait és részletrendelkezéseit is, amelyek az adott társadalmi viszonyra — az azt rendező külön rendelkezések figyelembevételével — vonatkoztathatók.

A kifejtettekből következik, hogy a családi vonatkozású vagyoni viszonyok elhatárolásával, jogágba való besorolásával kapcsolatban problémák mindig csak olyan kérdések tekintetében merülnek fel, amelyek sem a Csjt-ben, sem más jogszabályban nincsenek szabályozva. A jogi szabályozottság hiánya kétféle fokozatban fordul elő: *1.* maga a vizsgált társadalmi viszony sajátos családi — vagyoni jellegét figyelembe véve nincs sehol szabályozva; *2.* a családi vonatkozású vagyoni viszony alapvető vonásában szabályozva van ugyan, de egyes részleteket illetően nincs rendelkezés.

A jogi szabályozás hiányának 1. alatt említett esetében az a tulajdonképpeni probléma, hogy a nem szabályozott családi jellegű vagyoni viszonyt az elmaradt szabályozás tárgya, a társadalmi viszony jellege és tartalma alapján lehet-e jogágazati hovatartozás szempontjából besorolni, vagy pedig egymagában az a tény, hogy a családjogban nem került sor szabályozására, eldönti az ilyen vagyoni viszonynak a polgári jog hatálya alá tartozását.

Úgy tűnik, hogy a magyar bíróságok gyakorlata egyértelműen a másodikként említett álláspontra helyezkedett a sehol sem szabályozott családi vonatkozású vagyoni viszonyok jogági hovatartozása tekintetében. „Nincs olyan tételes jogi szabályozás sem a családjogban, sem a polgári jogban, amely a szülőkkel együttélő gyermekek szerzésére vonatkozna és eldöntené azt a kérdést, hogy a szerzésben részt vett gyermek ingatlanszerzés esetén szerezhet-e tulajdoni igényt...". A jogi szabályozás hiányára tekintettel a Ptk. analóg intézményeire vonatkozó rendelkezések adnak útbaigazítást..... Mindenkor szükséges azonban figyelembe venni, hogy ezt a jogviszonyt családi elemek szövik át, melyek a méltányosság szempontjának fokozott alkalmazását kívánják....[17] A PK. 846. sz. kollégiumi állásfoglalás pedig többek között azt fejti ki, hogy a Ptk. 582. §-a, amely az ajándéknak az ajándékozó által történő visszakövetelését szabályozza, nem oldja meg az életben és az ítélkezési gyakorlatban sorozatosan felvetődő azt a kérdést, hogyan alakul a jegyesek, illetve a házastársak között létrejött ajándékozási szerződések jogi sorsa akkor, ha a házasságkötés elmarad, illetve ha a házastársi együttélés megszűnik vagy a házasságot a bíróság felbontja és az eset a Ptk. 582. §-a alá nem vonható. „Minthogy erre nézve a Csjt. nem tartalmaz rendelkezést, azt, hogy a körülmények felvetett alakulásának az ajándékozási szerződésekre milyen jogi kihatása van, a Ptk. további rendelkezései szerint kell elbírálni, mindenkor a családi vonatkozású elemek szem előtt tartása mellett."[18]

A bírósági gyakorlat álláspontja helyes. Jogrendszerünkben ugyanis a családi kapcsolattal összefüggő vagyoni viszonyokat általános jellegű rendelkezés nem minősíti családjogi szabályozás alá tartozó jogviszonyoknak, és a Csjt.-nek nincsenek is olyan általános szabályai, amelyek a külön nem szabályozott vagyoni viszonyok rendezésére alkalmazhatók volnának. A Csjt.-ből és az ezt kiegészítő, módosító családjogi szabályokból az a törvényhozói elgondolás ismerhető fel, hogy a családi vonatkozású vagyoni viszonyok közül is csak azokat kívánta a polgári jogi szabályozás köréből elvonni, amelyeket valamely személyi jellegű családi jogviszonnyal olyan szoros kapcsolatban állónak tekintett, hogy azoknak a családjog keretében, az alapul szolgáló személyi viszonnyal együtt történő szabályozását szükségesnek tartotta. Ebből következik, hogy a Csjt.-ben és az ahhoz kapcsolódó egyéb családjogi jogszabályokban kifejezetten nem szabályozott vagyoni viszonyok kívül esnek a családjog körén, s mivel a családjog önálló jogággá válása előtt is ezek a vagyoni viszonyok a polgári jog hatálya alá tartoztak, továbbra is polgári jogi jellegű vagyoni viszonyok maradtak. Annál is inkább, mert a polgári jog keretében annak széleskörű és részletesebb szabályozottsága következtében sokkal nagyobb lehetőség van jogszabályértelmezés és analógia útján a hiányzó szabályozás pótlására.

A jogalkalmazási gyakorlatban több problémát okoz a jogi szabályozottság hiányának *2.* alatt említett esete, vagyis amikor a családi vonatkozású vagyoni viszony alapvető vonásaiban szabályozva van, de az adott tételesjogi szabályozásban, egyes részleteket illetően nincs rendelkezés. Sajátságos, hogy nehézségek inkább csak akkor jelentkeznek, ha a kérdéses vagyoni viszonyt alapvetően a családjog keretében szabályozták, s ebben maradt hézag.

Ugyanis a bírósági gyakorlatban a családjog különválása óta soha sem okozott nehézséget, ha a polgári jogban szabályozott vagyoni viszonyra vonatkozó szabályozásban valamely részletkérdésre nem volt rendelkezés, de azt a kérdést a

[17] Polgári Jogi Döntvénytár 1963—1965. Budapest, 1966. 56. old.

[18] Polgári Jogi Döntvénytár 1953—1963. Budapest, 1964. 275. old.

családjog a szabályozása körébe vont személyi, illetve vagyoni viszonyok körében jogilag rendezte. Minden ilyen esetben a bíróságok habozás nélkül a családjog megfelelő rendelkezését alkalmazták a polgári jogi vagyoni viszonyra vonatkozóan is. Így pl. az örökléssel kapcsolatos vagyoni viszonyok szabályozása során a Ptk. különböző rendelkezéseket tartalmaz az örökhagyó házastársára vonatkozóan aszerint különböztetve, hogy a házassági életközösség fennállott-e vagy sem, továbbá rendelkezik az örökhagyó gyermekeiről, távolabbi leszármazójáról szülőjéről, nagyszülőjéről, azok leszármazóiról, távolabbi felmenőkről, örökbefogadottról, örökbefogadóról stb. Bár a Ptk. nem szabályozza azt, hogy az öröklési jog szempontjából kit kell az örökhagyó házastársának tekinteni, mit kell érteni életközösségen, vagy örökbefogadáson stb., sőt olyan rendelkezést sem tartalmaz, hogy e vonatkozásokban a Csjt. szabályait kell alkalmazni, mégis egyetlen jogalkalmazónak sem volt a legcsekélyebb kétsége, hogy ezt kell tennie. Pedig amikor így járt el, polgári jogi vagyoni viszonyra családjogi szabályt alkalmazott — egyébként nagyon helyesen. Egyébként a családjogban szabályozott vagyoni viszonyokkal kapcsolatban is a jogalkalmazás egyes vonatkozásokban minden aggály nélkül alkalmazza a polgári jog szabályait. Ilyen esetekben természetesen szó sem esik a jogág önállóságáról, de még joghézagról sem és a más jogágba átnyúló közvetett analógiáról sem, hanem a Ptk. megfelelő rendelkezéseit olyan magától értetődő módon alkalmazzák, mintha azok is családjogi szabályok volnának.

Így pl. a különélő házastársak között ingókra vonatkozóan közokiratba foglalás nélkül létrejött, de foganatba ment közös vagyonmegosztás hatályosságát megállapító PK 795/9 sz. kollégiumi állásfoglalás szerint, az ilyen megállapodást „a felek utólag csak az általános szabályok szerint pl. kényszer, tévedés, megtévesztés stb. címén támadhatják meg." Ez esetben tehát egy vitathatatlanul a családjogban szabályozott vagyoni viszonnyal kapcsolatban úgy történik utalás a polgári jog rendelkezéseire, mint „általános szabályokra". A *Csjté 8.* §-ának (1) és (3) bekezdése értelmében a házastársak közötti egyes jognyilatkozatok „érvényességéhez közokirat szükséges". E családjogi szabály arról nem rendelkezik, hogy mi a jogkövetkezménye az előírt alakiság hiányának. A gyakorlat egységes abban, hogy az alaki hiány következménye ez esetben is a szerződés (jognyilatkozat) semmissége, tehát a családjogi szabály megszegéséhez a Ptk. 217. §-ának (1) bekezdésében meghatározott polgári jogi szankciót fűzi minden aggály nélkül. Egyébként is a családjogban szabályozott vagyoni viszonyok körében a jogügyletek létrejötte, semmissége és megtámadhatósága, az érvénytelenség következményei, a szerződésszegés szankciói és számos egyéb kérdés tekintetében a gyakorlat minden aggályoskodás nélkül alkalmazza a polgári jog szabályait, a más jogágba történő átnyúlást rendszerint nem is indokolva, sőt azt is lehetne mondani, hogy egyenesen leplezve, mert sokszor bizony elmarad a Ptk. megfelelő rendelkezésére való hivatkozás is.

Mindezt nem azért említem, mintha a polgári jogi szabályoknak családjogi vagyoni viszonyokra való alkalmazását kifogásolhatónak tartanám. Hiszen az adott helyzetben a jogalkalmazási gyakorlat mást nem is tehet, csak azt, hogy a felmerülő problémák megoldására alkalmas és rendelkezésére álló szabályokat alkalmazza. Ezt annál nyugodtabban megteheti, mert a jogalkotó felismerhető szándékának megfelelően jár el, ha ezt teszi.

Nem szabad ugyanis szem elől téveszteni azt, hogy a szocializmus útjára lépett országokban a családjog a családjogi kódexek megalkotásával vált ki a polgári jogból, amelynek addig egyik része volt. A szocialista országok családi törvénykönyveinek tanulmányozása pedig mindenkit meggyőzhet arról, hogy a családjog önállósulásához — sőt azokban az országokban, ahol időközben sor került újabb szabályozására is, ez alkalommal sem — nem kapta meg mindazt a jogintézményi berendezést, a minden rendezendő kérdésre kiterjedő részletes önálló jogi szabályozást, amely pedig egy jogág teljesen önálló funkcionálásához szükséges volna. A szocialista családjogi kódexekben, amelyek nagyban-egészében egyforma keretek között és hasonló részletességgel szabályozták a családi viszonyokat, a törvényhozó számos vonatkozásban, sok részletkérdést illetően nem rendelkezett, nyilvánvalóan abból az elgondolásból kiindulva, hogy mindez megfelelően szabályozva van a polgári jogban, így felesleges volna hasonló rendelkezések felvétele a családjogi törvénykönyvbe. Az, hogy ez volt a törvényhozó álláspontja, a csehszlovák új családjogi kódex 104. §-a félreérthetetlenül kifejezésre is juttatta annak kimondásával, hogy „a polgári törvénykönyv rendelkezéseit akkor kell alkalmazni, ha e törvény eltérően nem rendelkezik". Az, hogy ilyen rendelkezést a többi szocialista családjogi kódex nem tartalmaz, távolról sem azt jelenti, hogy ezekben az országokban más volt a törvényhozó álláspontja, hanem e vonatkozásban a többi kódex hallgatása éppen annak a következménye, hogy az említett álláspontot a törvényhozó annyira magától értetődőnek tartotta, hogy teljesen feleslegesnek vélte azt ki is mondani.

Bár a feltárt helyzet ismeretében szinte érthetetlennek tűnik, de mégis tény, hogy a Csjt. hatályba lépése óta eltelt idő alatt a magyar ítélkezési gyakorlatban, sőt az irodalomban is ismételten jelentkeztek olyan nézetek, amelyek a házassági vagyonjogi viszonyoknak a családjogban nem szabályozott egyes részletkérdései megoldására a polgári jogi szabályok felhasználását elvileg kizártnak tartották. Így már a Csjt. kommentáros kiadása felhívta a figyelmet arra, hogy egyesek „a Csjt.-nek a házastársi vagyon-

közösségre vonatkozó szabályait teljesen lezárt körnek tekintik, s miután a törvény nem rendelkezik a külön vagyonok és a közös vagyon közötti megtérítésről, ebből azt a következtetést vonják le, hogy tehát ilyen megtérítésnek nem is lehet helye".[19] Egyébként a Legfelsőbb Bíróság 5. sz. irányelvének bevezetőrésze a Csjt. helyes értelmezésén alapuló egységes bírósági gyakorlat kialakulását akadályozó elméleti és gyakorlati megfontolások között elsőnek említi azt a felfogást, amely „a törvénynek a házastársi vagyonközösségre vonatkozó szabályait zárt körnek tekintette, s mivel a törvény kifejezetten nem rendelkezett a különvagyon és a közös vagyon közötti térítésről, ilyen megtérítést nem is tartott lehetségesnek."

Ennek ellenére az 5. sz. irányelv közzététele után is jelentkezett az a felfogás, amely a családjog ágazati önállósága és zártsága címén kívánja kizárni a polgári jog egyes rendelkezéseinek segítségül hívását a házassági vagyonjogi viszonyok rendezésénél. Végső soron ugyanis ezen az alapon vonják kétségbe, hogy a házassági vagyonjogi megtérítési igények elvi megalapozásánál hivatkozni lehetne a jogalap nélküli gazdagodás polgári jogi szabályaira.

Az ilyen nézetek jelentkezése az 5. sz. irányelv közzététele után annál kevésbé érthető, mert a legutóbbi évek irodalma már az irányelv meghozatala előtt kialakította azt az álláspontot, amelyet az irányelv is magáévá tett. A szerző házassági vagyonjogi könyvében már 1959-ben kifejtette: „nem szabad szem elől téveszteni, hogy a Csjt. házassági vagyonjogi rendelkezései, mint a vagyonjogi viszonyok meghatározott szűkebb körére megállapított különös jogszabályok nem tekinthetők egy önmagukban teljesen lezárt körnek, hanem e jogszabályok is szerves részét alkotják az egységes jogrendszernek. Tehát amennyiben e különös jogszabályok a házastársak közti vagyoni viszonyokkal kapcsolatban valamely kérdést külön nem szabályoznak, hacsak a törvény egyéb rendelkezéseiből vagy a házastársi vagyonközösség különleges jogi természetéből más nem következik, a polgári jog általános szabályai kerülnek kiegészítően alkalmazásra."[20] Rudolf Lóránt az 1961-ben megjelent könyvében a jogág önállóságát hangsúlyozva, mégis több helyen kifejezi azt a véleményét, amely szerint „a Csjt, szabályozása azt a felfogást tükrözi, hogy ha e törvény eltérő rendelkezést nem tartalmaz, a polgári jogi szabályok érvényesülnek", s hogy a Csjt.-ben „a törvényhozó csak a különleges szabályokat kívánta megemlíteni, egyébként a polgári jogi szabályokat tartja a családi jogban is alkalmazandónak".[21]

Pap Tibor az 1962-ben kiadott egyetemi jegyzetében hangsúlyozza a polgári jog és a családjog között helyenként fennálló szoros összefüggést, e tekintetben elsősorban azt emeli ki, hogy „a házastársak közötti vagyoni viszonyok területén, amennyiben a családi jog az adott kérdés vonatkozásában nem tartalmaz rendelkezéseket, alkalmazásra kerülhetnek a polgári jogi jogelvek".[22]

Nizsalovszky Endre 1963-ban kifejtett álláspontja szerint, a családjog szabályozásában észlelt hézagokat elsősorban a családjog körén belül maradó közvetlen analógia útján kell — és általában lehet is — betölteni. Mégsem kizárt, hogy valamely családjogi kérdés eldöntése polgári jogi szabály segítségül hívását teszi szükségessé. Ez a közvetett analógia azonban csak kivételesen kerülhet alkalmazásra. „Erről abban a körben lehet szó, ahol a családjog vagyonjogi jellegű kérdéseket, jognyilatkozatokat szabályoz, amelyeket nem családjogi jellegük, hanem a családi kapcsolatokkal való összefüggésük folytán a családjog vonzóerejes helyezett el e jogág keretében".[23]

Az ismertetett irodalmi állásfoglalások után az 5. sz. irányelv 1. pontjának indokolásában a házassági vagyonjognak a polgári joghoz való viszonyával kapcsolatos fejtegetés tartalmilag újat nem mondott. Az idevágó rész ugyanis a következőképpen szól: „A házassági vagyonjog körében a családi kapcsolatok által befolyásolt sajátos jogviszonyról van szó. E jogviszony rendezésére ezért alapvetően a Csjt. rendelkezései az irányadók. Más jogágnak — így a Ptk.-nak — a szabályai csak ott és annyiban alkalmazhatók, ahol és amennyiben valamely részletkérdést a Csjt. nem szabályozott, s a más jogágbeli szabály alkalmazása nem áll ellentétben a családjogi viszonyok sajátos jellegével. Más jogág tételes rendelkezéseinek kisegítő jellegű alkalmazása nem vezethet a Csjt. alapelveivel és részletes szabályaival ellentétes eredményre."

Ennek az irányelvben kimondása mégis nagy jelentőségű, mert a kötelező erejű elvi irányítás révén a tétel kiemelődött az elméleti viták köréből és a jogalkalmazás gyakorlatának alkotórészévé vált.

Szigligeti Viktor

[19] Bacsó—Rády—Szigligeti: A családjogi törvény, Budapest, 1955. 153. old. E jelenséggel részletesebben, az eltérő irodalmi állásfoglalásokra is kiterjedően foglalkozott Szigligeti Viktor: Házassági vagyonjog c. könyve. Budapest, 159. 145—172. old.

[20] Im. 152. old.

[21] Az elévülés. Budapest, 1961. 230., 233. és 236. old.

[22] Családi jog. 15. old.

[23] A család jogi rendjének alapjai. 222. old.

A jogszabályok közérthetősége

I.

A jogszabályok, bírósági határozatok, a hatósági intézkedések sokszor nehézkes, bonyolult szövegezése, a jogi terminológiák, jogi fordulatok túlzott használata a nem jogász számára szokatlan, sőt néha visszatetszést kelt. Úgy érzi, hogy a jogszabályok, jogintézmények világába nem tud behatolni, az számára idegenné válik, rendelkezéseiknek önként nem tud engedelmeskedni, mivel azokat nem érti. A jogszabályok, határozatok, intézkedések közérthetővé tétele tehát végső soron politikai követelmény is. A világos, közérthető jogszabály közelebb kerül azokhoz, akiknek szól, magukénak érzik azt, és így annak önkéntes követése nyilvánvalóan könnyebbé válik.

A jogszabályok, határozatok, intézkedések nyelvének javítása, az ún. „jogi nyelv"[1] elleni küzdelem nem újkeletű. Nemcsak jogtudósok és nyelvtudósok, hanem gyakorlati jogászok is foglalkoztak vele, sőt az irodalomnak már klaszszikus „hagyománya", az ilyen eltorzított nyelv pellengérre állítása.[2]

Azt kell hinnünk, hogy ha egy kérdéssel ennyit foglalkoznak, ott javulásnak előbb-utóbb mutatkoznia kell. Ez valóban így is van. Különösen nagyobb kódexeinket említhetjük meg — mint pl. a Büntető Törvénykönyvet vagy a Polgári Törvénykönyvet — amelyek példái a világos, közérthető szövegezésnek. Ez azonban nem általános, Ha nő is azoknak az intézkedéseknek, jogszabályoknak, határozatoknak a száma amelyek nyelve nem kifogásolható, mégis sok az olyan szöveg, amely talán szakmai elfogultságból vagy nemtörődömségből nem felel meg a közérthetőség követelményének.

Ebből viszont az következik, hogy a jogi nyelv „tisztításának", megjavításának nem szabad eseti jellegű feladattá válnia, hanem azzal rendszeresen kell foglalkozni. Nem szabad hogy a jogi nyelv művelése egyes fáradságot nem kímélő, lelkes szakemberek magánfeladata legyen, hanem azt közüggyé kell tenni. Össze kell fogni azokat az erőket, amelyek jelenleg is fáradoznak a világos, érthető, és a köznyelvvel lényegében egyező jogi nyelv létrehozásán. Ehhez tartozik, hogy a jogszabályok nyelvi művelése ma már többet kell hogy jelentsen, mint egyes hibák kimutatása és egyes fonákságok bírálata. Szükség van a hibák okának kutatására és annak vizsgálatára, hogy milyen eszközökkel kell küzdeni e hibák ellen.

Ennek a cikknek az a célja, hogy feltárja a problémákat, és ugyanakkor megkísérelje bemutatni azokat az eszközöket, amelyek a közérthetőséget biztosíthatják. A kérdés talán azért nehezebb, mert a jogász — a szó nemes értelmében — pontos, szabatos és tömör kifejezésmódra törekszik. A közérthetőség követelményét kivánók pedig sokszor éppen a tömör, szabatos jogi szövegeket kifogásolják leginkább. Természetes, hogy a kettő nem zárja ki egymást. A közérthetőségnek éppen a szabatos és tömör fogalmazás a feltétele. A szétfolyó, pongyola, a jogi fogalmakat feladó szöveg nem hogy közérthetővé nem lesz, de azt a jogászok sem értik meg. Ennek káros hatása a jogértelmezésben és a jogalkalmazásban fog mutatkozni.

A „jogi nyelv" — a már említett értelemben — a jogszabályok, határozatok, intézkedések, hatósági eljárások, tárgyalások stb. nyelve. E cikk keretében ennek csak egy részével, *a jogszabályok nyelvével,* kívánunk foglalkozni. Ez a kör jelentős szűkítését, de ugyanakkor jobban körülhatárolható részét jelenti. Jogszabály előkészítésével kevesebben foglalkoznak, mint jogalkalmazással. Ha ez a viszonylag kisebb csoport valóban következetesen, céltudatosan küzd a jogszabályok közérthetőségéért, munkájának eredménye nemcsak egyes nagyobb kódexek világos és szép magyar nyelve lesz, hanem javulni fog a nyelve minden jogszabálynak. Ennek pedig utóbb hatása lesz a határozatok, intézkedések, tárgyalások, eljárások, sőt általában a jogászok, jogalkalmazók nyelvére is.

A külön jogi nyelv léte nem magyar sajátosság. A jogi aktusok és a jogszabályok nyelve több-kevesebb mértékben mindenütt elkülönül a köznyelvtől. Ez semmiképpen sem jelenti azt, hogy megnyugodjunk ebben az elkülönülésben, hanem felveti a külföldi kutatások és eredmények figyelemmel kísérését, különösen a megoldási formák és módszerek tekintetében.[3]

---

[1] A jogi terminológiák, jogi fogalmak önmagukban nem teszik rosszá a szöveget. Ezek öncélú használata azonban, amely a nehézkes, rossz stílusú magyar nyelvvel párosul, vagyis az a bürokratikus „tolvajnyelv", amely ellen fel kell vennünk a küzdelmet. *Kovács Ferenc* szerint (A magyar jogi terminológia kialakulása. Budapest 1964. 5. old.) „jogi nyelv" nincs, csak jogi terminológia. Ő az általunk „jogi nyelvként" megjelölt nyelvet „jogász" nyelvnek nevezi, „amely egyszerűből bonyolultat csinál" (6. old.). A „jogi" nyelv kifejezést helyesebbnek tartjuk. Ennek kialakulásában ui. nemcsak „jogászok" vesznek részt, hanem mások is, amint azt látni fogjuk. Viszont „jogi" nyelv, mert a *jogi aktusokban* jelentkezik elsődlegesen.

[2] Ld. az utóbbi időben megjelent munkák közül *Kovács Ferenc* idézett művén kívül *Szabó Imre:* A jogszabályok értelmezése. Budapest 1960. (különösen a 129. s köv. old.); *Világhy Miklós:* Állami—jogi nyelvhasználatunk néhány elvi kérdéséről. (TIT jogi tájékoztató 1960. évi 3—4. sz. 11. old.); *Móra Mihály:* A jogász és az anyanyelvi műveltség. (Magyar Jog 1964. 558. old.); *Tompa József:* Jogszabályaink anyanyelvi gondozása. 1965.

[3] Kovács Ferenc i. m. 6. old., Móra Mihály i. m. 558. old. A Szovjetunióban a jogszabályok nyelvének tisztaságáért folytatott harcról ad történeti áttekintést *A. A. Usakov:* Velikaja oktyábrszkaja szocialisztyicseszkaja revoljucia i borjba za szovjetszkuju jaziko-

II.

Bevezetőként néhány példával kívánjuk bemutatni ezt a nyelvet, ami ugyan a jogászok számára nem „különös", de a nem jogász számára szokatlan, mert eltér az általa használt nyelvtől. A bemutatott példák különböző jogterületről valók, különböző szintű jogszabályokban találhatók. Ez csak azt kívánja igazolni, hogy a jogi nyelv nem valamelyik jogterület sajátja, hanem általános probléma. Ugyanakkor rá kell mutatnunk arra is, hogy a felhozott példák nem mindegyike helytelen, és a szöveg nem rossz, csupán sajátossága, sajátos mondatfűzése sodorja abba a kategóriába, amely a nem jogászok számára idegenül hat.

„Arra, hogy a házasság a házastárs halála folytán megszűnt, halotti anyakönyvi bejegyzés vagy a bíróságnak a halál tényét megállapító, illetőleg holtnaknyilvánító jogerős határozata alapján lehet hivatkozni. A másik házastárs újabb házasságkötése esetén a korábbi házasságot akkor is megszűntnek kell tekinteni, ha az említett anyakönyvi bejegyzés, illetőleg bírói határozat hatálya az újabb házasságkötést követően megdől" [Csjt 17. § (2) bek.].

Aligha lehetett volna pontosabban, de ugyanakkor bonyolultabb jogi formában kifejezni azt, hogy — többek között — a holtnaknyilvánítás önmagában még nem szünteti meg a házasságot.

„Ha az adós közokirattal bizonyítja vagy közokirat alapján egyébként bizonyítást nyer, hogy a végrehajtási lap kiállításának alapjául szolgáló határozatot jogerős határozat hatályon kívül helyezte vagy megváltoztatta, a végrehajtási lapot kiállító bíróság, illetőleg az a bíróság, amelynél a végrehajtási lapot kiállító közjegyző működik, az adós kérelmére végzéssel kötelezheti a végrehajtást kérőt — hogy teljesen, illetőleg részben — térítse vissza az adósnak a végrehajtás során kapott összeget (vagyontárgyat), valamint a végrehajtási eljárás költségeit" (Vht 43. §).

A rendelkezés minden eleme szükséges, mégis a szöveg elolvasása rendkívül fárasztó.

Mindkét idézet magasszintű jogszabályból való. Hasonló szöveget kormányrendeletben is találunk:

„Az adóköteles nyereséget — a bérköltség és az átlagosan lekötött eszközérték arányának alapul vételével — a személyi jövedelmek kiegészítésére szolgáló nyereségrészre (R nyereségrész) és a vállalati eszközök bővítésére szolgáló nyereségrészre (F nyereségrész) kell bontani. A bontás során a bérköltséget az 1. sz. mellékletben feltüntetett szorzókulcsokkal kell számításba venni" [42/1967. (X. 22.) Korm. sz. r. 2. §.]

Bővebb eligazítást a végrehajtási rendelet sem ad:

„A nyereség bontásánál figyelembe vehető bérköltség meghatározása úgy történik, hogy a beszámolási időszak létszámával kell megszorozni a felügyeleti szerv által jóváhagyott bázisidőszaki bérszínvonal összegét... A bértömeg szabályozásba bevont vállalatoknál bérköltségként... felhasználó bértömeget kell a nyereség bontásánál figyelembe venni" [11/1967. (XI. 21.) PM sz. r. 3. §.]

Egy további kormányhatározat:

„A tényleges szükségletekhez való rugalmas alkalmazkodás céljából a tanács költségvetési előirányzatát év közben a bevételi többlet, a kiadási megtakarítás vagy a költségvetési tartalék terhére előirányzatmódosítás, illetőleg pótelőirányzat engedélyezése útján megváltoztathatja " [1032/1967. (X. 2.) Korm. sz. hat. 32. pont].

Egy másik jogág területéről (... a tartalékolás összege:)

„... az összes többi kemény és lágy fafajú véghasználatnál és gyérítménynél 30 forint" (2/1967. (XII. 22.) PM—MÉM együttes rendelet 15. § (4) bek.).

Ezek a rendelkezések mint jogszabályok a Magyar Közlönyben jelentek meg, tehát nem szakmai utasításról vagy belső tájékoztatóról van szó. Ennek ismeretében valóban egyet kell értenünk az Országgyűlés Jogi, Igazgatási és Igazságügyi Bizottságának 1967. július 4-i ülésén elhangzott következő szavakkal:

„Baj van a közérthetőséggel... A törvények megfogalmazása legyen olyan, hogy minden írni, olvasni tudó állampolgár pontosan megértse miről van szó, milyen jogot, vagy milyen kötelességet határoz meg a törvény... A jogi zsargonnak, a jogi kifejezéseknek olyan tradíciói vannak Magyarországon... amelyekkel megbírkózni nagyon nehéz... A bürokratikus jogi tolvajnyelv ellen nap mint nap nagyon határozottan és nagyon következetesen fel kell lépni... A tízmillió állampolgár olyan jogszabályokhoz jusson, amelyeket megért, amelyek egyértelműek és világosak, amelyekből az egyszerű munkás és paraszt emberek megtudják, hogy mit akarunk" (jegyzőkönyv 42., 43. és 44. old.).

A példák is mutatják, hogy a jognak is mint minden szakmának kialakult a sajátos nyelve. Szemben azonban más szakmai nyelvvel (pl. az orvosok, műszakiak nyelvével) a jogi nyelv, és elsősorban a jogszabályok nyelve nemcsak a szakma munkásaihoz szól, hanem a lakosság széles rétegeihez. Nem lehet tehát ugyanazt a mércét alkalmazni a jogszabályokkal, mint pl. egy műszaki leírással, orvosi előírással szemben. Minden szakma kötelessége, hogy nyelvi kifejezésmódjában a közérthetőségre törekedjék, de éppen a jogszabályokkal kapcsolatban ez elsőrendű fontosságú. Míg azonban a szakmák nyelve általában zárt — tehát csak a szakma fogalmait öleli fel —, addig a jogi nyelv nemcsak jogi terminológiákat és jogi fordulatokat használ, hanem éppen azért, mert életviszonyokat szabályoz, szükségszerűen alkalmazza és használja az adott életviszonyra vonatkozó szakkifejezéseket is. A jogi nyelv tehát több más szakma (orvos, műszakiak, számviteliek stb.) szakkifejezéseit is felöleli. Ez pedig súlyosbítja a helyzetet, mert még jobban eltávolítja a jogszabály nyelvét a köznyelvtől.

A jogszabályok közérthetősége tehát azt a kérdést is felveti, hogy milyen mértékben le-

---

vuju zakonodatyeljnuju kuljturu, Pravovegyenyije 1968. évi 1. sz. 33. old. — A kibernetikának a jogalkalmazásban való felhasználásával kapcsolatos szövegezési problémákra utal: *V. I. Ivanov — Sz. Sz. Moszkvin:* Iszpolzovanyije elektronno-vicsiszlityelnoj tehniki v primenyenyii pravovih norm. (Szovjetszkoje goszudarsztvo i pravo 1967. évi 12. sz. 30. old.). Csehszlovák vonatkozásban vö. *Móra Mihály:* A jogi nyelvművelés Szlovákiában. 1967. 436. old.).

het a jogszabályok nyelvét nemcsak az öncélú jogi fogalmaktól, fordulatoktól, hanem a más szakma nyelvéből a jogszabályba került szavaktól mentesíteni.

III.

Ennek a cikknek a tárgya a jogszabályok *közérthetősége,* ezért nem kívánok foglalkozni a jogszabályok érdemével, tehát annak elemzésével, hogy az adott jogszabály tartalmilag helyes-e. Merev elválasztás azonban nem lehetséges. A jogszabály nyelve és szerkezete olyan kapcsolatban áll a jogszabály érdemével, mint a forma és a tartalom, és így természetesen kölcsönösen hatással is vannak egymásra. Ebből viszont az következik, hogy annyiban, amenynyiben a közérthetőség magyarázatához és elemzéséhez ez szükséges, ki kell térnem érdemi kérdésekre is. Mindjárt bevezetőben előre kell bocsátanom:

a) a jogszabály nem egyes konkrét eseteket szabályoz, hanem általánosít; az általánosító szabályt kell egy konkrét esetre alkalmazni; ez a körülmény nemcsak a szabályozás érdemére, de a jogszabály szövegére és természetesen így annak közérthető voltára is kihat;

b) a jogszabály életviszonyokat szabályoz, az életviszonyok nem mindig, sőt általában nem egyszerűek; bonyolult életviszony szabályozása elkerülhetetlenül bonyolult lesz, és ezen csak részben segíthet az egyébként helyesen, közérthetően megfogalmazott szöveg.[4]

A közérthetőség egy tágabb és egy szűkebb értelemben meghatározható követelményt támaszt a jogszabályokkal szemben. Ez ui. nemcsak azt jelenti, hogy a jogszabály érthető, nyelvi szempontból helyes, hanem egyúttal azt is, hogy világos, áttekinthető, logikus szerkezeti felépítésű is legyen. Emellett a közérthetőséget nem lehet csupán külső (formai) követelménynek tekinteni. Aligha lehet „közérthetőnek" minősíteni egy jogszabályt, amelynek szépen csengő, szabályosan szerkesztett mondatai vannak, szerkezete ellen sem lehet kifogást emelni, mégis a jogszabály maga nem ad eligazítást: szabályai üresek. Az ilyen jogszabályra a legjobb akarattal sem lehet azt mondani, amit az Országgyűlés Jogi, Igazgatási és Igazságügyi Bizottsága követelményként állított fel: „... a tízmillió állampolgár olyan jogszabályokhoz jusson, ... amelyekből megtudják, hogy mit akarunk".

Ez a megfogalmazás veti fel azt a kérdést, hogy valóban minden jogszabályunk olyan-e, amely valamennyi állampolgárhoz szól, pontosabban: valóban minden jogszabállyal szemben meg kell-e követelnünk a nyelvi helyességet, a logikus szerkezetet, illetőleg azt, hogy érdemi rendelkezéseket tartalmazzon, más szóval a közérthetőség követelménye fennáll-e valamennyi jogszabállyal szemben.[5]

Annak meghatározása, hogy mely cselekmény minősül bűntettnek, mindenkit érint, ugyanígy a Büntető Törvénykönyv más rendelkezései is. Hasonlóképpen mindenkit érintő rendelkezéseket tartalmaz a Polgári Törvénykönyv vagy a Családjogi törvény is. A kormányszintű jogszabályok közül is nyilvánvalóan minden állampolgárt érdekel a családi pótlékról szóló rendelet, jóllehet rendelkezései elsősorban azokra a dolgozókra vonatkoznak, akik családi pótlékra jogosultak.

Másrészről azonban az a kormányhatározat, amely szerint a tanácsok végrehajtó bizottságait mentesíteni kell egyes ügyek intézése alól, nyilvánvalóan elsődlegesen a végrehajtó bizottságra, illetőleg azokra a szervekre vonatkozik, amelyekkel kapcsolatos egyedi ügyek más hatáskörbe kerülnek. Az állampolgárt a rendelkezés legfeljebb abban a vonatkozásban érinti, hogy milyen szervek intézik ügyét. A végrehajtó bizottság dolgozóit viszont e rendelkezések szintén közvetlenül érdeklik, mert azokat ők fogják végrehajtani és alkalmazni. A lakosságot tehát egy jogszabály két vonatkozásban érintheti. Egyrészt mint állampolgárokat, mint általános jogszabály (pl. a Büntető Törvéntykönyv), másrészt mint valamely szerv tagját, dolgozóját vagy mint szakembert.

Az elmélet az állampolgárok e kettős minőségét figyelembe véve a jogszabályokat több csoportba sorolja. Az elsőbe tartoznak az általános jogszabályok, amelyek mindenkihez szólnak, a második lépcsőbe azok a jogszabályok kerülnek, amelyek a lakosságot csak mint valamely szerv dolgozóját vagy szövetkezet tagját stb. érintik, végül megkülönböztet az elmélet egy harmadik csoportot is, amely már a szakjogok világa.[6]

Ilyen beosztás példájaként említik a Munka Törvénykönyvét és végrehajtási rendeleteit. A törvényszintű szabályozás az, amely mindenkihez szól, a következő lépcső (a kormányszintű szabályozás), már csak a dolgozót érdekli, végül a harmadik szint lenne a szakjogok világa, amely

[4] A bonyolult szabályozás példájaként rendszerint a nyugdíjszabályokat említik. A rendezés azért bonyolult, mert számos különböző nyugdíj formát kell meghatározni, számos részletkérdést kell rendezni. Ez pedig azt jelenti, hogy az eligazodás igen nehéz még a szakemberek számára is. Ha a nyugdíj feltételeket egyszerűsíteni lehetne, a szabályozás formája is egyszerűbb volna.

[5] A „jogszabály" kifejezésen ebben a cikkben a Magyar Közlönyben közzé tett normatív rendelkezéseket értjük. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a közérthetőséget nemcsak e jogszabályoknál, hanem az utasításoknál is meg kell követelni, sőt irányadónak kell tekinteni ezt a kollektív szerződéseknél, az alapszabályoknál és a szerződési alapfeltételeknél is. Ezek ui. közvetlenül szólnak a kollektíva tagjához, illetőleg a szerződés feleihez. Ha a jogokat és kötelességeket kell meghatározni, elsődlegesen ezekből lehet azt megállapítani.

[6] *Szabó Imre:* Társadalom és jog. Budapest 1964. 53. sz. köv. old.

csak azokat a szakembereket érinti, akik beosztásuknál fogva a hasonló ügyeket intézik.

Közelebbről nézve, az állampolgároknak nem két, hanem három csoportját is meg lehet különböztetni: a nagy kör az egész lakosság, ezen belül a kisebb kör a dolgozók (vagy adott esetben egy kollektíva, pl. szövetkezet tagjainak) csoportja, végül pedig a legkisebb kör egy szűkebb szakma művelőinek csoportja. Ez a hármas felosztás nem mindig vezethető végig, mert vannak jogterületek, ahol az általános szabályokkal csak a szűkebb szakjog áll szemben. Ennek szemléltető elhatárolását mutatják azok a jogszabályok is, amelyek a rendelet főszövegében helyezik el az általános rendelkezéseket, és a melléklet tartalmaz részletesebb, de már csak szakmai jellegű rendelkezéseket.

Így pl. a mérésügyről szóló jogszabály [50/1960. (XI. 18.) Korm. sz. r.] szövegrésze határozza meg a mérésügy feladatait, a mértékegységek használatának módját, illetőleg megállapítja a szankciókat. A melléklet műszakilag pontosan és szakszerűen felsorolja az egyes mértékegységeket és azok meghatározását. A főszöveg általános jellegű, amelyet az állampolgárnak ismernie kell, de a mellékletből őt legfeljebb az érdekli, ami a mindennapi élet mértékegységeire vonatkozik: az idő, a távolság, a — szabatosan — „tömegként" megjelölt súly mértékegysége stb.

Az említett felosztással kapcsolatos további probléma az, hogy nem szükségképpen a törvények közlik azokat az ismereteket, amelyeket minden állampolgárnak tudnia kellene, illetőleg nem minden törvény tartalmaz olyan általános rendelkezéseket, amelyeket viszont az állampolgárnak ismernie kell. Több esetben nem is a törvény közli a lényeges rendelkezéseket. Ennek meghatározása ugyanis számos egyéb kérdéstől, így elsősorban a szabályozandó jog vagy kötelesség jellegétől, a szabályozásra illetékes szerv által kibocsátható jogszabály szintjétől stb. is függ.

Ebből következik, hogy törvény mellett akár miniszteri rendelet is közölhet olyan rendelkezéseket, amelyek az általános jogismeretek körébe tartoznak. Nyilvánvalóan nem az a feladat, hogy minden általános ismereteket közlő jogszabályt törvényszintre kell emelni, hanem a megoldást éppen a közérthetővé tétel következetes megvalósításában kell keresni. A szakmai vonatkozású nemzetközi egyezményeink rendszerint az államok, mint a szerződő felek kötelezettségeit tartalmazzák, így az állampolgárok vonatkozásában ahhoz a jogszabálycsoporthoz tartoznak, amelyeket ők mint szakember kell hogy ismerjenek:

„Valamennyi Szerződő Fél minden, a területén érvényes E. C. S. ... igazolványt köteles a minták behozatalának tényéből kifolyóan követelhető behozatali vámok összegének és más összegeknek a jelen egyezmény 1. cikkének b) bekezdésében említett járandóságok kivételével jótállásra elfogadni, ha azt a jelen egyezményben meghatározott feltételek szerint állítják ki és használják fel" (1966. évi 5. tvr II. 2. cikk 4. pont).

Első olvasásra az állapítható meg, hogy célszerű lett volna az egyezmény hivatalos magyar fordítását magyar *nyelvre* is lefordíttatni.

A másik jogszabálycsoportra példa az Illetékkódex. Miniszteri rendelet szabályozza, kinek, milyen beadványra stb. mekkora összegű illetéket kell lerónia. Nincs olyan magasszintű jogszabály, amely elvileg és általában kijelentené, hogy „illetéket fizetni kell". Bár tartalmaz a rendelet szakmai szabályokat is, zömmel olyan rendelkezésekről van szó, amelyek az általános jogismeret körébe tartoznak [pl. adásvétel illetéke, bírósághoz intézett beadvány illetéke, bírósághoz intézett beadvány illetéke stb.; 11/1966. (VI. 29.) PM].

A fentiekből két következtetést lehet levonni:

a) az általános szabályok címzettje minden állampolgár, a szakmai szabályok címzettje az a személy, aki e szabályok hatálya alá esik, (mint pl. a dolgozó a Munka Törvénykönyvének hatálya alatt áll), vagy pedig beosztásánál, munkakörénél fogva e szabályokat alkalmazza az orvos az orvosegészségügyi rendelkezéseket, a tanár az iskolai rendtartást stb.);

b) az a körülmény, hogy egy jogszabály általános jellegű-e vagy szakmai tartalmú, nem a jogszabály szintjének, hanem a jogszabály rendelkezéseinek, közvetlenül a szabályozás tárgyának következménye.

Nem lehet kétséges, hogy mindkét jogszabálytípusnak közérthetőnek, tehát világosnak, nyelvi szempontból helyesnek, áttekinthető szerkezetűnek kell lennie. Ezek az általános követelmények szakmai szabályok vonatkozásában differenciáltabban jelentkeznek, de ez nem járhat azzal, hogy a szakmai nyelv — a legrosszabb esetben mint szakmai zsargon — a jogszabályba is bekerüljön. A szakma képviselője ui. a szabatosság védelmében a szakmai fogalomhoz, illetőleg szakmai fordulathoz, néha szükségtelenül ragaszkodik:

„Meder az a természetes vagy mesterséges terepalakulat, amelyben a folyónak vagy vízfolyásnak a meder állapotára és annak biztonságára figyelemmel vízügyi—műszaki szempontból megállapított mértékadó vízhozamai levonulnak, illetőleg, amelyet a természetes tó vize rendszerint elborít" [32/1964. (XII. 13.) Korm. sz. r. 38. §].

Ilyen szakmai szövegeket egyébként a számviteli és termékgazdálkodási jogszabályok is nyújtanak:

„Az energiahordozók (szén, szénhidrogének) forgalmazásának rendjét — ideértve a villamosenergia és teljesítménygazdálkodást is — a nehézipari miniszter és az Országos Anyag- és Árhivatal elnöke külön is szabályozza" [25/1967. (VIII. 20.) Korm. sz. r. 1. §].

„A kontingens valamely termékből beszerezhető vagy a megrendelők bizonyos körének értékesíthető termékmennyiség meghatározása természetes mértékegységben vagy mértékben" (id. r. 4. §).

„A biztosított állóeszközökben a biztosítás körébe tartozó káresemények folytán bekövetkező javítással gazdaságosan helyre nem állítható kár esetén megsemmisült vagy selejtezett állóeszköz nettó értékének

teljes összegét a vállalat eredménye terhére fejlesztési alapjába helyezheti" [10/1968. (III. 16.) PM. sz. r. 2. § (3) bek.].

Ha a szakemberek számára szóló rendelkezésekben indokolt is lehet szakmai fordulatok, esetleg hagyományos szakmai kifejezések alkalmazása, itt nehézkes szöveget találunk, így aligha lehet azt mondani, hogy ezek a jogszabályok a közérthetőség követelményének megfelelnének. Nem lehet kifogásként felhozni azt sem, hogy az említett jogszabályok címzettje a vállalat, illetve az a személy, aki a vállalatnál az említett szakmában, mint szakember dolgozik. Ez nem jelentheti azt, hogy a vállalatok részére szóló jogszabályokkal szemben más követelményeket támaszthatnak.

Az új gazdasági mechanizmus nagymértékben kiszélesítette a vállalatok önállóságát. Megszűnt a felügyeleti szervek utasítással történő irányításhoz való joga, aminek következménye az is, hogy a vállalatnak szóló rendelkezéseket miniszteri szinten nem utasításként, hanem általában rendeletként kell kibocsátani. Ez azonban e jogszabályokban minőségi változást nem hozott. A rendelkezéseknek csak a címe változott meg, egyébként mind szerkezetükben, mind nyelvezetükben megőrízték a zárt szakmai szabályok nehézkes stílusát. — A közérthetőséget azonban itt is biztosítani kell, mert nincs indoka annak, hogy a szakember csak szakmai nyelven beszélhet, illetőleg részére csak szakmai nyelven lehet rendelkezést kiadni.

IV.

A jogszabály szerkezete szorosan kapcsolódik a jogszabály tartalmához. Mivel azonban több szerkezeti forma lehetséges, figyelemmel kell lenni arra, hogy a választott megoldás segítse a jogszabály megértését, áttekinthető, világos felépítését. A gyakorlatban azonban a szerkesztési megoldások nem mindig segítik elő a közérthetőséget.

a) Az egyik vitatott probléma a jogszabályok *többszintű szerkesztése.* Eszerint az általános, elvi jellegű rendelkezéseket — vagyis az általános jogszabályokat — törvényi szinten kell megalkotni, a részletesebb rendelkezések kormányszinten kerülnek kiadásra, míg a végrehajtási (szakmai) jellegű rendelkezések miniszteri rendeletekbe kerülnek. A többszintű jogszabályok azonban nem mindig felelnek meg ezeknek a követelményeknek, és a legnagyobb probléma az, hogy az állampolgároknak szóló — többszintű — szabály nem tartalmazza azokat a rendelkezéseket, amelyekből jogaikat és kötelességeiket megismerhetnék. Társadalmi rendünk alapja a munka. Ennek folytán pl. a Munka Törvénykönyvének minden olyan lényeges szabályt tartalmaznia kellene, amely a munkajogviszonyra, a jogokra és a kötelezettségekre vonatkozik. Ehelyett a konkrét rendelkezések nem a törvényben, hanem a kormányrendeletben, sőt a legtöbb esetben a végrehajtási rendeletekben (miniszteri szintű jogszabályok) találhatók. Nem kifogásolható, hogy a törvény nem tartalmaz minden részletrendelkezést, de vitatható hogy olyan fontos kérdésekről, mint pl. a szabadság, munkabér, a munkaügyi viták, a munkakönyv éppen csak általános kijelentéseket találunk konkrét tartalom nélkül (Mt 20., 42., 63., stb. §). Ugyanezek a hibák más —többszintű — jogszabály-együttesben is több-kevesebb mértékben megtalálhatók (pl. termelőszövetkezeti törvény, földtörvény stb.).

A többlépcsős megoldás másik hibája az, hogy néha szükségtelenül beiktat egy fokozatot és ezáltal nem választja el kellően az általános jogismeretek közé tartozó rendelkezéseket a szakjogi rendelkezésektől. Így pl. az Anyakönyvi törvény (1963. évi 33. sz. tvr) mellett az anyakönyvekről egy kormányrendelet [38/1963. (XII. 25.) Korm. sz. r.], valamint egy külön utasítás, az Anyakönyvi utasítás [6/1963. (TK 82.) KE] szól. A törvényerejű rendelet nemcsak „elvi" kijelentéseket tartalmaz, hanem érdemi rendelkezések indokolatlanul oszlanak meg a törvényerejű rendelet és a kormányrendelet között. Itt a kormányrendeleti szintre nem volt szükség, a hármas felosztás mellőzhető lett volna.

A másik megoldás — amelyet elsősorban az igazságügyi kódexek valósítottak meg — az, hogy maga a törvény tartalmazza a szükséges ismereteket és nincs szükség külön végrehajtási szabályok tömegére. Ilyen a Büntető Törvénykönyvünk, amelynek rendelkezései önmagukban zártak, más végrehajtási szabályt nem igényelnek, ilyen a Családjogi törvény, ilyenek a büntető és polgári eljárási szabályaink. E jogszabályokra nem lehet azt mondani, hogy „terjengősek" volnának, rendelkezéseik tartalmazzák mindazt, ami szükséges a jogok és kötelezettségek megismeréséhez.

b) A szerkesztés *módja* is befolyással lehet a közérthetőségre. A túl részletes, terjengős szabályozás fárasztó és emellett sohasem megnyugtató, hogy az összes lehetőségeket felsorolta-e (erre utalnak az olyan szövegezési fordulatok, mint „így különösen", „stb"). Másrészről az általános, keretjellegű szabályozás számos kérdést nyitva hagy, amelyet a jogalkalmazónak kell kitöltenie, de ugyanakkor bizonytalanságot jelent az állampolgár számára, mert nem ismerheti meg pontosan mi a joga, illetőleg kötelessége.

A Munka Törvénykönyve a szakszervezetek jogainak szabályozása körében a következőket mondja:

„A szakszervezet a dolgozót az élet- és munkakörülményeit érintő kérdésekben a bíróságok, más hatóságok és egyéb szervek előtt képviselheti. A munkaviszonyt érintő kérdésekben a dolgozó érdekében — nevében és helyette — külön meghatalmazás nélkül is eljárhat" (Mt 15. § (2) bek.).

Az első mondatban az „élet- és munkakörülmények" kifejezés érdemel vizsgálatot. Az

„életkörülmények" kifejezés ui. *mindent* felölel. A törvény azt is mondhatná ezért, hogy a szakszervezet *bármely* ügyben képviselheti a dolgozót.

A szabály második mondata szerint a szakszervezet a dolgozó helyett meghatalmazás nélkül is eljárhat. A munkaviszonyt „érintő" meghatározás ui. *mindent* felölelhet. „Érinti" a munkaviszonyt az is, ha munkahelyén a dolgozó fáradt, és ennek oka otthoni családi probléma, a házastársak közötti meg nem értés stb. Aligha következik azonban ebből, hogy a szakszervezet bontópert is indíthat a munkaviszonyt hátráltató házassági kapcsolat megszüntetése érdekében. Nyilván a szakszervezet nem is fog ilyen pert indítani. A pontosabb fogalmazás azonban kizárta volna az ilyen értelmezésnek még a lehetőségét is.

Különbséget kell tenni keretszabályozás és általános szabályozás között. Ez utóbbi olyan fogalmazási mód, hogy a szöveg minden lehetőséget magában foglal, de egyben a gyakorlatnak is lehetőséget ad a rendelkezés alkalmazására új életviszonyok esetében. Ez helyes, de feltétele a határok pontos megvonása, vagyis nem lehet az érdemi szabályt egy felhatalmazással felcserélni. Egy ilyen általános szabályra példa a Családjogi törvény 18. §-a, amely a bontás szabályát adja.

„A házasságot komoly és alapos ok esetén bármely házastárs kérelmére... fel kell bontani."

Nem határozza meg a törvény, mi a „komoly" és „alapos" ok, ezt a gyakorlat tölti ki, és a Családjogi törvény 15 éves gyakorlata bizonysága annak, hogy ez helyesnek mutatkozott. A joggyakorlat éppen ennek az általánosabb szövegnek az értelmezése alapján érhette el, hogy komoly és alapos oknak minősíthette azt a helyzetet is, amely arra vezetett, hogy a házastársak közösen megegyeztek házasságuk felbontásában.

A keretszabályozással szemben áll a túl részletes, kazuisztikus szabályozás. Erre nagyobb kódexeinkben már kevesebb példát találunk. A túlszabályozás, a kazuisztika nem azonos azzal a szabályozási móddal, amely garanciális szempontokból kiindulva határozza meg az állampolgár jogait, illetőleg kötelességeit. Így pl. a Végrehajtási törvény 57. §-a tételesen felsorolja a végrehajtás alól mentes vagyontárgyakat (a felsorolás addig terjed, hogy pl. megnevezi azokat a berendezési tárgyakat is, amelyek az adósnál maradhatnak, pl. abrosz, vödör, konyhafelszerelés stb.). Ez azonban nem szükségtelen, hiszen ebből az adós pontosan megállapíthatja, milyen jogok illetik meg őt. Más kérdés, hogy lehetett volna általánosabb szöveget is használni. Többszintű jogszabályban a szabályozás olyan formát öltött volna, hogy a törvény kijelenti „Az adós vagyontárgyai foglalás alá esnek. A foglalás alól mentes vagyontárgyakat külön jogszabály (esetleg a Kormány) állapítja meg". Erre készült volna egy másik jogszabály, amelyet kutatni kellett volna, és abban ugyanúgy fel kellett volna sorolni ezeket a vagyontárgyakat, mert ez garanciális rendelkezést tartalmaz. Az áttekintést, és így a közérthetőséget ez nyilvánvalóan nem segítette volna elő.

Kazuisztikus azonban az a szövegezés, amely aprólékos, minden esetre, lehetőségre szükségszerűen kiterjed, függetlenül attól, hogy erre éppen szükség van-e. Ilyen kazuisztikus szövegezésű pl. a fűszerpaprika termeléséről, feldolgozásáról stb. szóló jogszabálynak az ellenőrző vizsgálattal kapcsolatos — sokszor ügyviteli jellegű — rendelkezése. [53/1957. (VIII. 22.) Korm. sz. r. 26. s köv. §-ok.]

A szinte felesleges meghatározásra példa a 28/1959. (V. 9.) Korm. sz. rendelettel közzétett hajózási szabályzat. Eszerint:

„Kapitány, aki a hajón parancsnokol. Hajóvezető, aki gép nélküli hajón parancsnokol. Tutajvezető, a tutaj vezetésével megbízott személy" (80. cikk 10. §).

A szükségtelen kauzisztkus fogalmazást tehát kerülni kell, és ha arra egyáltalán szükség van, akkor a szabályokat inkább ügyviteli, szakmai utasításban, esetleg mellékletben, vagy egy űrlap kitöltési utasításaként kell elhelyezni. A szesz adózására vonatkozó rendelet pl. a következőképpen szól:

„Ha a zárlat szerinti összes hiány vagy összes többlet a zárlat összes bevételének a szesz fokolása esetén a 3 %-át, a termelt szesz kizárólag finomítványméréssel való megállapítása esetén a 2%-át nem haladja meg, a többletet teljes egészében, a hiánynak pedig az engedélyezett veszteségek levonása után megmaradó részét a termelési időszak végi összelszámolás figyelembevétel (kompenzálás) végett a számadás zárlati összesítőjének a megfelelő rovataiban előjegyzésbe kell venni" [40/1967. (XII. 29.) PM sz. r. 45. §].

Itt a kazuisztika mellett baj van a közérthetőséggel is. Bár adóellenőrzési szabályról van szó, amely a szakemberhez szól, valószínű, hogy a szakemberek is jobban örültek volna egy világosabb szövegnek.

c) A jogszabály *szerkezeti felépítése* önmagában is befolyásolhatja a jogszabály közérthetőségét. E téren vannak kialakult hagyományok, mint pl. a jogszabály *általános és különös részre* bontása. Ez a Büntető Törvénykönyv felosztása. Egy másik típus — amire az eljárásjogi szabályaink adnak példát — a rendelkezéseket *statikus* és *dinamikus* részre osztja. A statikus rész pl. a Polgári Perrendtartásban szabályozza a bíróságok hatáskörét, illetékességét, a perben részt vevő személyeket, a képviselet módját, a perköltséget, stb., a dinamikus rész pedig időbeli sorrendben az eljárás menetét írja le az első fokú eljárás megindulásától egészen a jogorvoslati eljárások befejezéséig. Az *időbeli sorrendet* alkalmazza a családjogi törvény: először a házasságot, utána családot, majd a gyámságot szabályozza. Ezzel utal arra, hogy a házasság hozza létre a családot, illetőleg család hiányában kerül sor gyámságra.

Kisebb jogszabályainkban, ahol az *anyagi* és *eljárási* szabályok együtt vannak, a hagyo-

mányos sorrend az, hogy először jönnek az anyagi szabályok, utána eljárási rendelkezések, illetőleg ezt követik a szankcionáló szabályok (büntető, szabálysértést vagy birságot megállapító szabályok). Mindezek mellett a jogszabályok szinte állandó rendelkezései azok, amelyek meghatározzák a jogszabály *hatályát,* gondoskodnak a szükséges *átmeneti* rendelkezésekről, végül a korábbi, már alkalmazásra nem kerülő rendelkezéseket hatályon kívül helyezik. A jogszabály hatálya rendszerint az első §-ok valamelyikében található, viszont az átmeneti és hatályon kívül helyező rendelkezések a jogszabály végén vannak.

Mindegyik szerkezeti felosztás önmagában is helyes. Nem volna célszerű ezek közül bármelyiket kiválasztani és annak alkalmazását kötelezően elrendelni. A jogszabály tárgyától, szintjétől nagymértékben függ az, hogy melyik rendelkezés hol kerül elhelyezésre. Emellett azonban a gyakorlatban már hagyományossá vált olyan szerkesztési módok, hogy az általános rész megelőzi a különöst, az anyagi szabály megelőzi az eljárási szabályt, a szankciókat, az átmeneti és a hatályon kívül helyező rendelkezéseket a jogszabályok végén kell keresni, megkönnyíti a jogszabályokban való eligazodást, és ezáltal előmozdítja a jogszabály megértését. Közvetve tehát ez is hozzájárul a jogszabály közérthetővé tételéhez.

A fent említett szerkezet-típusokat a jogászok ismerik, számukra tehát könnyítést jelent, hogy e rendelkezéseket a jogszabály melyik részén találják meg. Az állampolgár vonatkozásában azonban, aki nem olvas rendszeresen jogszabályt, ez nem ilyen egyszerű. Ahhoz ui., hogy az állampolgár ismerje pontosan, milyen feltételek mellett büntethető az, aki lop, nem elég csak a különös rész vonatkozó rendelkezését elolvasnia, tudni kell azt is, hogy a büntethetőségre, a büntetés kiszabására vonatkozó és az általános részben elhelyezett rendelkezéseket is ismernie kell. Minthogy azonban mindez egy jogszabály keretén belül van, könnyebb feladatot jelent, mint egy többszintű jogszabálysorozatból álló témában való eligazodás. Emellett, ha a jogszabály szerkezete világos és logikus, ez nyilvánvalóan segítségére lesz annak is, aki életében először olvassa el a jogszabályt. Hiszen a mindennapi életben is találkozik olyan jelenségekkel, mint az „általános"-ra és „különös"-re való felosztás. Egyet kell értenünk ezért azzal az elméleti állásfoglalással, hogy bizonyos mértékű jogi alapismeret elengedhetetlen az általános társadalmi műveltséghez.[7]

Mindenesetre kerülni kell az olyan szerkesztési módokat, amelyek külön logikai, sőt matematikai feladványokat szövegeznek az egyes rendelkezések közé. Így pl. a mérésügyről szóló már említett jogszabály [50/1960. (IX. 18.) Korm.], kimondja, hogy

„olyan mértékegységek mérésére, amelyekre törvényes mértékek vannak, kizárólag olyan mérőeszközök használhatók, amelyek a mért mennyiséget a törvényes mértékegységben fejezik ki" (6. § (2) bek.).

A rendelet kiveszi e szabály hatálya alól a tudományos és oktatási intézményeket, ami viszont azt jelentené, hogy a háziasszony nem tehetne a tésztába egy *marék* lisztet, egy *csipet* sót vagy egy *pohár* tejet, mert ezt hatályos mértékegységgel kellene kimérnie. Nyilvánvalóan nincs erről szó, de ezt csak a szankciókból tudja meg, ahol a jogszabály úgy rendelkezik, hogy szabálysértést követ el, aki

„a magánháztartás kivételével a mérésügyi jogszabályoknak meg nem felelő mérőeszközt használ" [21. § (2) bek. b) pont].

d) A jogszabály jó szövege mellett az *indokolás* is nagymértékben segítheti annak jobb megértését, a jogszabályban való eligazodást. Az indokolás nemcsak részletes magyarázatot ad, hanem rámutat azokra az összefüggésekre is, amelyek ismeretében kerül az adott rendelkezés alkalmazásra.

V.

A jogszabályok közérthetővé tétele közvetlenül a *jogszabályok nyelvével,* nyelvi helyességével áll összefüggésben.

Annak az állampolgárnak, aki hatóság vagy bíróság elé kerül, számolnia kell azzal, hogy más nyelven beszélnek vele. Ez a nyelv nem szükségképpen rossz, sőt néha igen szép régi magyar kifejezéseket tartalmaz, de minden esetre *szokatlan* a nem jogász számára, mert eltér a köznapi nyelvhasználattól.[8] Az állampolgár *fél* lesz, aki a bírósághoz nem levelet ír, hanem *beadványt intéz.* Az eljárás során a bíróság nem őt vagy az ő nyilatkozatát hallgatja meg, hanem az ő *előadását.* A perben az ügyész nem egyszerűen jelen van a tárgyaláson, hanem *fellép* a perben. A tárgyalást a bíróság nem befejezi, hanem *berekeszti.* A bizonyítást a bíróság nem teljesíti, hanem *foganatosítja,* a bizonyításnak nem feltételei, hanem *előfeltételei* vannak.

De az anyagi jogszabályok is nyújtanak ilyesmire példát. Az a személy, aki bármely oknál fogva nem örökölhet, az *kiesik.* Ha több leszármazó együtt örököl, az igazságos elosztás érdekében a többletet nem elszámolják, hanem *osztályra bocsátják.* Az örökhagyó nem készíti, nem is írja, hanem *teszi* a végrendeletet. Az örökösök között, amikor az örökölt vagyontárgyakat egymás között szétosztják, *hagyatéki osztály* jön létre. A kötelesrészre jogosult az általa

[7] *Szabó Imre:* Társadalom és jog. Budapest 1964. 50. old.

[8] Kovács Ferenc idézett művében sok magyar jogi műszót közöl, amelyek már a XVI. században élő jogi fogalmakra utaltak. Sok közöttük ma is alapvető jogi műszavunk, mint pl.: per, kereset, fél, ítélet, végzés, marasztal, szerződés, kötelem, osztály stb.

kapott ajándékokat az ő kötelesrészéhez nem hozzászámítja hanem *betudja*.

A szocialista szervezetek nem építenek gyárat, nem vásárolnak gépet, nem pótolják azok hiányait, hanem *beruházást* végeznek. A beruházások előkészítésénél el kell bírálni, nem a fejlesztés célját, hanem a *fejlesztési célkitűzéseket*. A beruházás fogalma önállósul, azonosul a létesítménnyel, mert nem a létesítményt, hanem a *beruházást* kell *elhelyezni*. A szocialista szervezet kezelésében nem épületek, gépek stb., hanem *eszközök* vannak. A szocialista szervezetnek nem pénze, hanem *pénzeszközei* vannak, nem fizet, hanem *fizetést eszközöl*. A gazdálkodásra vonatkozó szabályok szerint nem lehet valamely összeget egy másik összegből levonni, hanem azt vagy *kiadásba kell helyezni*, vagy pedig valaminek a *terhére kell elszámolni*. Egy gyárépületnél az a körülmény, hogy benne egy gyár működik, nem az épület rendeltetése, hanem *alapvető felhasználhatósága*. Az építő vállalat nem épít, hanem *kivitelez*, a kereskedelmi vállalat nem csomagol, hanem *kiszerel*.

Még azt is elmondhatjuk, hogy ezeket a kifejezéseket már megszoktuk. Az említett sajátos kifejezésmódok mellett vannak olyan szabályok, amelyek valamiről, ami nem az, azt állítják, hogy ez mégis az.

„*Gyermeknek* számít az örökbefogadott, mostoha, nevelt és az *unoka*" [41/1967. (X. 22.) Korm. sz. r.].

„A Munka Törvénykönyvében és e rendeletben .... *vállalaton* az állami vállalatot és az állam más önálló gazdálkodó vagy költségvetési szervét, a szövetkezetet, a szövetkezeti vállalatot, a társadalmi szervezetet, továbbá mindazokat, akik dolgozót munkaviszony keretében foglalkoztatnak, így a *magánmunkáltatókat* is érteni kell" [Mt V 125. § (2) bek. c) pont].

(Vagyis: az unoka: gyermek, a magánmunkáltató pedig: vállalat.)

Mindezek inkább hibás szövegezés eredményei, amelyeket el lehetett volna kerülni annak érdekében, hogy a szabály ne váljék torzzá. Más kérdés, hogy az ilyen jogi fordulatra helyes alkalmazás mellett szükség van, sőt az adott esetben nélkülözhetetlen is. Példa erre a Ptk.-nak a holtnaknyilvánításra vonatkozó rendelkezése, amely szerint:

„A holtnak nyilvánított személyt az ellenkező bizonyításáig halottnak kell tekinteni" (25. §).

A jogi fordulatok további csoportja, amelyekben külön feladatot is kapnak az olvasók. Az alábbi — bevezetőben már közölt — példában egy egyszerűbb szöveges matematikai feladvány van elrejtve.

„Az adóköteles nyereséget — a bérköltség és az átlagosan lekötött eszközérték arányának alapulvételével — személyi jövedelmek kiegészítésére szolgáló nyereségrészre... és a vállalati eszközök bővítésére szolgáló nyereségrészre... kell bontani" [42/1967. (X. 22.) Korm. sz. r. 2. §].

A feladat megoldása egy aránypár felállítását jelenti. Ahogyan aránylik egymáshoz a bérköltség és az átlagosan lekötött eszközérték, ugyanolyan arányban kell a nyereséget is az említett részekre felosztani. A „példa" megoldását egyrészt nehezíti az igen sok szakkifejezés, továbbá az, hogy bizonyos szorzókulcsokat is kell az összegek meghatározásánál alkalmazni. Ezt a jogszabályt még egy átlagos matematikai műveltség elterjedtsége esetén sem lehetne közérthetőnek minősíteni. Erre egyébként utal az is, hogy a jogszabály megjelenését követően a Népszabadság hosszabb cikkben, több képlettel és példával magyarázta meg ezt a szabályt. (1967. XI. 19.)

VI.

A jogi nyelv sajátos katonái a *jogi fogalmak*. Több típusuk van, amelyeket külön-külön is át kell tekintenünk. Előre kell bocsátanunk azonban az elméletben is felvetett azt a követelményt, hogy a jogi fogalomalkotás nem lehet öncél. Ahol csak lehet, a köznyelv kifejezéseit, fogalmait alkalmazzuk köznyelvi értelemben. Bevezetőül arra nézve, hogy a jogalkotó mennyire küzd néha a fogalmakkal, hogyan keres valamilyen kifejezést egy egyszerű köznapi fogalomra, jó példa, hogyan szólnak jogszabályaink az emberekről.

Úgy kellene kezdeni, hogy kezdetben volt a *személy* kifejezés. A polgári jog a „személyek" polgári jogi védelméről, a büntetőjog a „személy" elleni bűntettekről szól. Nehezebb volt azonban a helyzet akkor, amikor az embert jelentő „személyt" szembe kellett állítani „jogi" személlyel. A klasszikus jogtudományban a jogi személlyel a természetes személy állott szemben. Ennek a kifejezésnek több hibája lehetett, ezért a Ptk. egyik fejezetének az lett a címe, hogy „az ember mint jogalany". De ez a kifejezés sem jutott át más fejezetekbe, hanem ott is, és más jogszabályokban is az embert az *állampolgár* kifejezés képviselte. Kétségtelen, hogy magyar nyelvünkben nem honosodott meg ilyen értelemben a *polgár* szó (bár azt az Alkotmány használja). Az állampolgár kifejezés viszont nem mondható sikerültnek. A jogász ui. azonnal aggályt támaszt, és felteszi a kérdést, hogy ez csak magyar állampolgárt jelent-e vagy külföldit is, mert a magyar jogszabályok az itt levő külföldiekre is vonatkoznak. Mikor megnyugtatást kap, hogy ez a külföldieket is jelenti, felveti a kérdést, hogy mi lesz a hontalanokkal, akiket a legjobb akarattal sem lehet „állampolgárnak" nevezni. A vitát lehetne tovább folytatni, mert kétségtelen, hogy az állampolgár sem jó kifejezés. Jogszabályaink azonban rendületlenül kerülik a kétségtelenül szokatlan ember kifejezést és használják az állampolgár, a személy, sőt egyes esetekben a természetes személy megjelölést. Ahol viszont lehet, inkább kerülik a szóhasználatot (pl. a Büntető Törvénykönyv szabályai: pl. „aki mást megöl..." vagy „aki másnak testi épségét vagy egészségét sérti..." stb.). A másik megoldás mellett az ember elszemélytelenedik és *féllé*, jobb esetben *ügy-*

féllé válik, vagy pedig a szakjogokban lesz belőle *dolgozó, adós, tag, bérlő, jogosult, adóalany,* sőt *adózó nő* és *adózó férfi,* majd *érdekelt,* esetleg *érintett.*

Kétségtelen, hogy egyes jogágazatok boldogulnak ezekkel a szakmai megjelölésekkel, azonban az alapkérdés, nevezetesen annak a személynek a megjelölése, akire az általános rendelkezés vonatkozik, még nincs megoldva. Hogy a kép teljes legyen: nemcsak az „ember"-rel van baj, hanem hűséges háziállatával, a *kutyával* is. A jogszabályok a kutyát nem ismerik, mert *ebadóról, ebtartásról, ebek* bejelentéséről szólnak.

a) A fogalmakkal kapcsolatban az első kérdés az *idegen szavaknak* a használata. A mindennapi életben igen sok idegen szót használunk amelyek részben át is mentek a köznyelvbe, de sok olyan kifejezés is található, amelyeknek igen jó magyar megfelelőjük van. Nem lesz a nyelv szebb az idegen szavak használatával. Ha pedig még magyar kifejezés nincs — és az idegen kifejezés nem honosodott meg — meg lehetne kísérelni egy jó magyar szó kialakítását.

Átment a köztudatba és szinte mindennapi nyelvünkben használunk olyan kifejezéseket, mint *konzultál, koordinál, speciális, revizió, technikai, információ, komplex, kategória, perspektívikus.* Mindnek megvan a magyar megfelelője: tanácskozik (tárgyal), egyeztet, sajátos (különös), ellenőrzés, műszaki, tájékoztatás együttes, csoport (fajta), távlati. Ezeket a jogszabályban is lehetne használni. Vannak olyan idegen nyelvű kifejezések, amelyek benne élnek a köznyelvben. Ezeket nem is kell, és nem is lehet helyettesíteni (pl. demokrácia, politika, reform, mechanizmus, program, valuta, deviza).

Vannak viszont olyan sajátos (inkább közgazdasági) kifejezések, amelyek helyett nem is vállalkozom új elnevezések felsorolására (bár az értelmező szótár tartalmaz megfelelő magyar kifejezést). Ezek nem hangzanak jól, nem is illenek a szövegbe, azt szakmai tolvajnyelvvé változtatják. Ilyenek: *finanszírozás, kontingens, kapacitás, szanálás, preferencia, licenc, tarifa, konjunktura* stb. Vitatható, a létjogosultsága az *import-export* kifejezések ilyen formában való használatának, különösen olyan összetételekben, mint *importvaj,* önálló *exportjog, export-import engedélyezés,* stb.

b) A magyar szavakkal képezett jogi fogalmak több szempontból érdemelnek figyelmet. Vannak ui. olyan jogi fogalmaink, amelyek *átmentek* nemcsak a köztudatba, de a *mindennapi nyelvbe* is. Ezek olyan szakkifejezések, amelyeknek mással való felcserélése a szöveg értelmét zavarná. Ilyen a *bíróság, per, ügyvéd, fellebbezés, vád, védelem, adó, ingó, ingatlan, ítélet, határozat* stb.

Vannak továbbá olyan szakkifejezések, amelyek a köznyelvben nem annyira ismeretesek, de mint *zárt szakfogalmak* nélkülözhetetlenek a szöveg szabatosságának biztosításához: *szolgalom, bizomány, telekkönyv, állománycsoport, béralap, földrészlet, zártkert, állóeszköz, forgóalap, pénzügyi forrás, értékcsökkenési leírás,* stb. Vannak a szakkifejezés kialakításának különös túlhajtásai is, mint pl. a *fazékfőzés* (a szeszfőzés egyik típusa) vagy az *adópálinka, adógabona, forgalmazás* stb.

c) Vannak olyan jogi fogalmak, amelyek a köznyelvtől *eltérő értelemben* jelentkeznek. Így a köznyelvben a *„vagyon"* kifejezés az aktívákat jelenti. A jogi nyelv vagyon alatt érti az aktívák és a passzívák összességét. Az *ár* kifejezésen a köznapi nyelv azt a pénzösszeget érti, amelyen az árut megvásárolhatja. A jogi fogalom szerint az ár körébe tartoznak a díjak és a szolgáltatások ellenértéke is. A *képviselő* kifejezésen a köznyelv az országgyűlési képviselőt érti. A jogi nyelv azt a személyt, aki más helyett annak nevében jár el. E körbe tartozik az is, hogy a büntetőjog a *cselekmény* kifejezésen (amin a köznyelv tevékenységet, tehát aktívitást ért) a mulasztást (tehát a passzív magatartást) is érti. Közismert, hogy a köznyelv *válóperről,* a bíró *bontóperről* beszél. Egyiket sem lehet helytelennek mondani, mert — függetlenül a kifejezés történeti kialakulásától[9] — a házastársakat a bíró elválasztja, de a házasságot (a köteléket) felbontja. Ezeket az eltéréseket fokozatosan fel kell számolni. Valószínűleg hosszabb idő is eltelik addig, amíg pl. a „vagyon" fogalmának értelmezésénél valamelyik „érdekelt" engedne.

d) Több olyan fogalom van, amelyet a jogszabály konkrétan nem határoz meg, hanem a fogalom tartalommal való kitöltésénél vagy átveszi annak *mindennapi értelmét,* vagy pedig a *gyakorlat tölti* ki azt megfelelő tartalommal. Így a Csjt. szerinti *„komoly és alapos ok"*-ot, amely bontás alapjául szolgál, ugyanígy a kártérítési jogban az *„adott helyzetben általában elvárható"* kifejezést is stb.

e) Elég súlyos problémát okoznak azok a jogi fogalmak, amelyek nemcsak a köznyelvben használt fogalomtól térnek el, de amelyek az *egyes jogágakban* is eltérőek. Így pl. a *„felelősség"* fogalmát egészen másként értelmezi a polgári jog, a munkajog, a termelőszövetkezeti jog, illetőleg a büntetőjog. Ez azonban már inkább a kérdés érdemére tartozik. De hasonlóképpen eltérő annak is a meghatározása, hogy a beszámítási képesség hogyan jön tekintetbe az egyes jogágakban. (Polgári jogban: *korlátozottan cselekvőképes* vagy *cselekvőképtelen,* illetőleg *gondnokság alá helyezett;* családi jog: az említett kategóriák mellett szerepel még a *teljes cselekvőképtelenség állapota* (ami mást is jelent); büntetőjog: *elmebetegség* vagy *gyengeelméjűség,* illetőleg *tudatzavar;* igazgatási jogok: általában csak *elmebetegként* jelölik meg ezt a

[9] A régi Házassági törvény (1894: XXXI. tv) ismerte a bontás mellett az ágytól és asztaltól elválás intézményét is. Ez az utóbbi valóban „válóper" volt (104. és köv. §).

kategóriát.) Tény az, hogy itt az egyes meghatározások mögött eltérő *tartalom* is van, ami miatt a különböző elnevezés használata nem kifogásolható.

Hasonlóképpen elég változatos a 18 éven aluli személyek megjelölése. A polgári jog *nagykorúakat* és *kiskorúakat* mond. A kiskorúak csoportján belül még két kategória van: *cselekvőképtelen*, illetőleg *korlátozottan cselekvőképes* kiskorúak. A büntetőjog a 14 éven aluliakat *gyermekkorban* levőkként, az ezen felülieket *fiatalkorúaknak* nevezi. A Munka Törvénykönyve szerint fiatalkorú a *18* éven aluli is, életkorától függetlenül. Az igazgatási szabályok *serdült korúakról* és *gyermekekről* szólnak, sőt a szakzsargon a 12 éven aluli gyermekek egyik csoportját „0—3" éves korú gyermekeknek nevezi.

f) Külön problémát jelentenek a jogszabályokba célszerűségi szempontból felvett, de csak a jogszabályon belül alkalmazható *gyűjtőfogalmak*. Így pl. a *„hozzátartozó"* fogalmát több-kevesebb eltéréssel mindegyik jogszabály meghatározza. Rendszeres gyűjtőfogalom a *„szerv"*, illetőleg az *„állami szerv"*, amely szintén nem egységes, ilyen volt korábban a *„közület"* fogalma vagy a *„szocialista szervezet" megjelölés*. Ezeknek a fogalmaknak gyakorlati használhatóságukon kívül egyéb előnyük nincs, sőt megnehezítik az áttekintést, mert minden egyes esetben külön meg kell nézni, hogy az adott rendelet „alkalmazásában" mit kell ezen érteni.

VII.

Az elmondottakból is világos, hogy a rossz értelemben használt jogi nyelv, tehát az elrontott magyar nyelv ellen küzdeni kell. Nagyon kell azonban vigyázni arra, hogy ez a küzdelem ne jelentse a szabatosság feladását, a mindenáron való egyszerűsítésre törekvés ne eredményezzen pongyola, többféle értelmezésre alapot adó, egyszóval rossz jogszabályt. A beszámítás szabálya pl. a Ptk. szerint a következő:

„A kötelezett a jogosulttal szemben fennálló egynemű és lejárt követelését — ha jogszabály kivételt nem tesz — a jogosulthoz intézett vagy a bírósági eljárás során tett nyilatkozattal tartozásába beszámítja" (Ptk. 296. §).

Ez bonyolult szöveg, de vajon lehetne ezt úgy fogalmazni, hogy: „A hasonló követelések beszámíthatók"? Így nyilvánvalóan egyszerűbb és áttekinthetőbb. De bonyolult az a szöveg is, hogy „A kör olyan önmagában visszatérő egyenes, amelynek minden egyes pontja a középponttól egyenlő távolságra van". Mégis ezt mindenki elfogadja, sőt megtanulják az iskolában. Nem mondják helyette, hogy „a kör görbe vonal", mert bár egyszerűbb, de nem igaz. Ugyanaz a helyzet a beszámítás szabályaival is. Annak minden szavára szükség van, egyik sem mellőzhető.

Voltak olyan törekvések egyes jogszabályok előkészítésénél, hogy kerülni kell a jogi szakkifejezéseket, mert így könnyebben érthető lesz a szöveg. Nem válik a rendelkezés annyirá „jogászivá", amely nehézkességénél fogva visszataszító lenne. Így pl. a társadalmi bíráskodásról szóló jogszabály kerüli a „hatáskör" kifejezést, és csak a bíróság „elé tartozó" ügyekről beszél (1962. évi 24. sz. tvr 7—12. §). Egy másik jogszabály [4/1967. (XII. 27.) IM sz. r. 6. §] el kívánta kerülni a „tényalap és jogalap azonossága" kifejezést. Ennek eredményeként a szöveg úgy alakult, hogy e szavak helyett az „eljárás tárgyául szolgáló sérelemből származó igény" kifejezés került a jogszabályba. Az eredmény: a szöveg értelmezésénél kételyek merültek fel, egyesek hajlottak az eltérő jogalapon való igények érvényesítésére is, mások ezt kizártnak tartották. A jogi szakfogalmaknak a szövegbe való iktatása mindezeket a vitákat kizárta volna.

VIII.

Valamennyi jogszabály közérthetővé tétele sokoldalú feladatot jelent. Biztosítani kell a helyes szerkesztést, a világos, közérthető nyelvet. Semmi esetre sem jelenti azonban ez a jogi fogalmak, és a helyesen használt jogi fordulatok feladását. Mindezeket a feladatokat nem lehet egy napról másnapra megoldani. Következetes, rendszeres munkára és nemcsak a jogászok, hanem a magyar nyelv művelőinek együttműködésére van szükség. A jogszabályt végső soron a jogásznak kell előkészítenie, megszövegeznie, neki kell vigyázni arra, hogy a kifejezésmód jogilag szabatos és pontos legyen. Nem nélkülözheti azonban a nyelvészek támogatását, akik a kifejezésmód világosságára, magyarosságára, közérthetőségére hívják fel a figyelmet.

Sok cikk foglalkozik a jogszabályok nyelvével, de ezek inkább egyéni kezdeményezések voltak, és a bennük felvetett kérdések nem váltak közismertté, a szerzők által feltárt eredményeket nem fejlesztették, nem gondozták. A feladat tehát az, hogy vita induljon meg, többen is foglalkozzanak a problémákkal, szóljanak hozzá. Akkor lehet eredményt elérni, ha minden jogász a maga ügyének érzi a helyes, világos, közérthető jogi kifejezésmódot. Ez a cikk vitát kíván kezdeményezni, amely nyilvánvalóan hasznos eredményekre fog vezetni.

Bacsó Jenő

A bűnözés okai a szocialista társadalomban. Hazai nézetek

Magyarországon a jogirodalom a fordulat éve után jelentőségének megfelelően foglalkozott azzal a szereppel, amelyet az osztályellenség, a megdöntött uralkodó osztályok restaurációs törekvései ebben az időben a bűnözésben betöltöttek; emellett általános elfogadásra talált az a nézet, amely a szocialista társadalomban fellelhető bűnözés okát a kapitalista környezetben és a tudati maradványokban jelölte meg. A bűnmegelőzés szükségessége azonban hazánkban is viszonylag korán, a Szovjetunióbeli ily irányú publikációkkal[1] egy időben felvetette az igényt a bűnüldözés okainak közelebbi meghatározására. „A szocialista jogtudomány szerint a bűnözés okai a kapitalista környezetben és az emberek tudatában még élő csökevényekben ismerhetők fel. Ámde felvethető: nem szükséges-e közelebbről, konkrétebben is keresni a bűnözés okait? Vajon a kriminálétiológia olyan burzsoá tudomány-e, amelyet úgy egészében, mint részleteiben el kell vetni? Az említett meghatározás által adott körvonalak túl szélesek és általánosak ahhoz, hogy a bűnözés elleni minden irányú küzdelemhez az adott körbe tartozó segítséget megadják."[2]

Hamarosan, 1959-ben már találkozunk kriminálétiológiai fejtegetésekkel. Szabó András[3] a bűnözés létezését a tudat elmaradása mellett a még létező és ható régi életviszonyoknak, burzsoá szokásoknak és életfelfogásnak, de ezen felül olyan *ellentmondásoknak* is tulajdonítja, amelyek mint „a szocialista gazdaságban jelentkező aránytalanságok teremtenek reális lehetőséget bűncselekmények elkövetésére". Ilyenek: a fiatalok (14—16 évesek) munkábaállításának nehézségei, a hiánycikkek, az urbanizálódás. A szocialista iparosítás alapvetően pozitív, de negatív hatású ellentmondásokat is teremt: a nők munkábaállítása és a gyermekintézmények fejlődésének elmaradása összhatásában kriminogén tényező lehet, a családi nevelés intenzitásának csökkenése és a fiatalok feletti felügyelet hiánya révén.

A bűnmegelőzés aspektusából megfontolásra érdemes gondolatot vet fel ez időben Horváth Tibor.[4] A bűnözés megelőzése tágabb értelemben a *bűnözést előidéző alapvető társadalmi okok* kiküszöbölését jelenti, de ebben az értelemben egybeesik a *marxizmus-leninizmusnak* — a bűnözés elsődleges társadalmi meghatározottságáról és — *a társadalom forradalmi átépítéséről szóló tanításaival;* ezért a büntetőpolitika céljára a megelőzés szűkebb fogalmával kell operálni: ezek a bűnözést megkönnyítő, lehetővé tévő okok és tényezők. Meg kell tehát ismerni *a bűnözés közvetlen okait,* amelyek rendkívül sokrétűek, az ideológiai, tudati tényezőktől a technikai és szervezeti jellegű gazdasági tényezőkig terjednek. Ez utóbbiak lényegében „a szocialista társadalomban még jelentkező, de már nem antagonisztikus ellentmondások" megnyilvánulásai, közvetlen vagy másodlagos okok, *ezeknek a feltárása a kriminológia feladata.*

Viski László[5] a kriminalisztika és a kriminológia elhatárolásával foglalkozva, ez utóbbit mint a bűnelkövetés megismerésének, ok- és jelenségtanának tudományát jelöli meg.

Barna Péter[6] felveti azt a gondolatot: Minthogy a bűnözés nemcsak a kapitalizmusban, hanem a szocializmusban is társadalmi jelenség, ezért mozgása legszorosabban összefügg a termelési viszonyokkal, okai a társadalmi-gazdasági formációkban rejlenek, alapvetően a termelőerők és a termelési viszonyok ellentétében. Ez ellentét fokozódásával nő a bűnözés, az egyensúly megközelítése esetén viszont csökkenő tendenciát mutat. Minthogy e gondolatot részletesebben nem fejti ki, arra kell gondolni, hogy talán a szocializmusban a termelési viszonyok fejlettebb és a termelőerők — történelmi helyzet adta — kevésbé fejlett voltában látja a bűnözésre vezető ellentétet. A bűnözés okai kérdésében utal továbbmenően egyrészt a még ható régi, rossz hagyományokra, szokásokra, a tudati maradványokra és a kizsákmányoló osztályok maradványainak ellenállására, de arra is, hogy a szocializmus építése első fázisában „a gazdasági életfeltételek sem változhatnak meg olyan előnyösen, hogy a bűnözés jelentékeny csökkenéséről lehetne beszélni".

A szocialista társadalomban nézete szerint a bűnözés társadalmi okai csak másodlagos jelentőségűek és inkább a jellemben, egyéniségben rejlő szubjektív kriminogén tényezők kerülnek előtérbe és a mindinkább háttérbe szoruló társadalmi okokkal együtt vezetnek bűncselekmény elkövetésére. Ez utóbbi tézis a szocialista társadalom építésének nyilván egy későbbi, fejlettebb fázisára vonatkoztatható; egyébként is a személyiség társadalmi meghatározottságáról szóló tézissel aligha egyeztethető össze.

Szabó András[7] újabb művében is kiemeli

---

[1] Ezek ismertetését lásd: Simor Pál: A bűnözés okai a szocialista társadalomban. Külföldi nézetek. Jogtudományi Közlöny (a továbbiakban: JK.) 1968. 7—8. sz.

[2] *Simor Pál:* A büntetés kiszabása. A Magyar Jogász Szövetség V. kongresszusa. Budapest, 1958. c. kötetben, 232. old.

[3] *Szabó András:* A fiatalkorú bűnözés kérdései. JK. 1959. 391. old.

[4] *Horváth Tibor:* A szocialista állam büntetőjogpolitikájának alkotó tényezői. Állam és Jogtudományi Értesítő (a továbbiakban ÁJÉ) 1960. 410. old.

[5] *Viski László:* A kriminalisztika rendszeréről. ÁJÉ. 1961. 69. old.

[6] *Barna Péter:* A bűnözés okai és megjelenési formái. Rendőrségi Szemle Budapest, 1961. 345. és köv. old.

[7] *Szabó András:* A fiatalkorúak és a büntetőjog. Budapest, 1961. 209 és köv. old.

még az ellentmondások szerepét. A szocialista építés időszakát a szocialista tudat térhódítása jellemzi, de ezzel harcban áll a régi világnézet, életstílusok, szokások. A születő új és elhaló régi antagonisztikus ellentmondásban vannak. Ezen felül *a szocialista viszonyok is teremtenek ellentmondásokat* (szükséglet és rendelkezésre álló javak, nők termelőmunkába bevonása és a gyermeknevelési intézmények). Ez utóbbiak nem antagonisztikusak, de „adott esetben a társadalmi és az egyéni érdek összeütközése folytán bűntetthez vezethetnek". Ugyanitt más fogalmazásban az ellentmondásokat nem tekinti a bűnözés okainak, hanem objektív feltételeknek, amelyek a szubjektív feltételekkel együtt váltják ki a bűnözést. Ilyen szubjektív feltételek a hiányos vagy hiányzó társadalmi adaptáció, antiszociális erkölcsi és egyéb tudati formák, de ezek a *szubjektív feltételek is az objektív viszonyok* (átmeneti helyzet, nevelési formák stb.) *által determináltak.* Tehát a „szocializmusban létező antagonisztikus és nem antagonisztikus ellentmondások, mint reális tényezők és a bűnözővé válás szubjektív feltételei együttesen váltják ki a bűnözés jelenségét".

Későbbi munkáiban[8] már más álláspontra helyezkedik: A kriminológia tudománya ez idő szerint nem adhat választ arra a kérdésre, hogy miért lehetséges a szocialista társadalomban bűnöző magatartás, mi magyarázza a bűnözés létezését a szocialista társadalomban. Okfejtésének lényege: A szociológiai és pszichológiai ismeretek a kriminológia szempontjából alapismeretek. A szociológia tudománya hivatott felkutatni a szocializmus építése során jelentkező ellentmondások konkrét formáit, a társadalmilag lehetséges deviáló magatartási formákat. Amíg ezt a szociológia nem végzi el, amíg hiányzik a társadalmi méretű deviáló magatartás szociológiai kutatáson alapuló magyarázata, addig ezen alapismeret hiányában a kriminológia sem adhat magyarázatot arra a kérdésre, hogy mi magyarázza a deviáló magatartás egyik formáját, a bűnöző magatartást, ennek létezését a szocialista társadalomban. Pszichológiai vonatkozásban pedig ismeretes, hogy a tudatot a lét határozza meg, de hiányosak a társadalomnak, a környezetnek az emberi pszihére gyakorolt hatására vonatkozó részletes ismeretek; nem ismerjük a mikrokörnyezet determináló szerepét, ennek határait és korlátait stb.[9]

Később ismételten utal arra: „Szociológiánk nem ad választ arra a kérdésre, hogy milyen konkrét társadalmi ellentmondások létezznek a szocialista társadalomban, a szocialista lélektan pedig még nem mutatta ki a tettre való átmenet konkrét folyamatát. *Fejlődő kriminológiánk nem oldhatta meg azokat a feladatokat, amelyek a szocialista szociológiára és lélektanra várnak.*"[10]

Szabó András e nézeteivel vitába száll Lekschas.[11] Hivatkozik Marxra, Engelsre, Leninre, akik „megmagyarázták, hogy a szocializmusba való szociál-ökonómiai átmenet nem idézi elő automatikusan és azonnal" a magántulajdon hatása alatt kialakult emberi arculat átalakulását. Állítja, hogy Szabó átsiklik ezen — a marxizmus-leninizmus közismert tézisein nyugvó — alaptételek felett, amikor a szociológiai és pszichológiai ismeretek hiányára hivatkozik. Ellenvetése Szabó okfejtésének teljes félreértésén alapszik. A társadalmi átalakulással, az ellentmondások létével és hatásával foglalkozó konkrét szociológiai kutatások és ezen nyugvó megállapítások hiányának tényét nem pótolhatják a dialektikus materializmusnak a klasszikusok részéről mély tudományossággal és zseniális előrelátással megfogalmazott azon tételei, amelyek természetesen a jelenségeknek leglényegesebb, de csak általános vonatkozásait (tudat lemaradása a lét mögött stb.) jelzik. Mintha éppen az ilyen vita-módszerre utalna a szovjet és magyar jogszociológusok[12] megállapítása: a dialektikus materializmus a valóság megismerésének alapvető tudományos módszere, de egy-egy konkrét, a szaktudomány területére vonatkozó közvetlen koncepció tagadása — az empiria elmélyült tanulmányozása nélkül — nem szolgálhat alapul, nem helyettesítheti a kutatás konkrét módszereit.

A lét okjektív viszonyaira helyezi a súlyt Földvári József, utalva arra: „A társadalmi rendben, a tulajdonviszonyokban bekövetkezett változásokat nem követi nyomban az emberek életkörülményeinek változása. Az emberek tudatának megváltozása viszont ez utóbbi következtében megy végbe.[13] Másutt is a tudat alakulásával foglalkozva hasonló megállapításra jut: „Az emberek közvetlen életkörülményei sem változnak közvetlenül a tulajdonviszonyokban, a társadalmi rendben bekövetkezett változásokkal... Ezért maradnak fenn a szocialista viszonyok létrejötte után is a társadalmi, gazdasági helyzetben olyan körülmények, amelyek bűncselekmény elkövetése irányában hatnak."[14]

---

[8] *Szabó András:* A kriminológiai alapkutatások elvi kérdései. ÁJT VI. köt. 3. sz. Budapest, 1963. 330. és köv. old.

[9] Szabó ugyanitt a kriminológiai alapkutatások feladatát e vonatkozásban a bűnözővé válás egyéni folyamatának felderítésére korlátozza: azt kell felderíteni, hogy a szociológia és pszichológia tudománya szerint lehetséges deviáló-bűnös magatartás hogyan és miért válik valósággá.

[10] *Szabó András:* A fiatalkorú bűnözés kutatásának metodológiai kérdése. JK. Budapest, 1964. 598. old. Ugyanígy: „A bűnöző karrier". Belügyi Szemle (A továbbiakban BSz), 1965. 3. sz. 63. old.

[11] *E. Buchholz—R. Hartmann—J. Lekschas:* Szocialista kriminológia. Elméleti alapvetés kísérlete. Berlin, 1966. 18. old.

[12] Szovjet—magyar konferencia a szociológiai módszerek felhasználásáról a jogtudományban. ÁJT 1967. 461. old.

[13] *Földvári József:* A kriminológia helyzete hazánkban. BSz. 1964. 4. sz. 79. old.

[14] *Földvári József:* A büntetőjogi gondolkodás alakulása. JK. 1965. 191. old.

Ez az okfejtés aligha valósághű. Ha nem is nyomban a felszabadulás vagy a szocializmus győzelme után, de az idézett gondolat kifejtésekor már a megelőző helyzethez képest az *életviszonyokban,* a munkásosztály, a szegényparasztság közvetlen életkörülményeiben hazánkban *alapvető változás ment végbe.* Feleslegesnek látszik ennek részletezése. Semmiképp sem vezethető vissza a bűnözés fennmaradása az életviszonyaink változatlanságára; nyilván mélyebben kell keresni ennek okait.

Hazai szerzőink közül mások a szocializmus építése során keletkezett ellentmondásoknak tulajdonítanak nagyobb jelentőséget. Így Vermes[15] szerint társadalmunkban antagonisztikus ellentmondások nincsenek, vannak azonban a bűnözés okaiként felmerülő, de feloldható ellentmondások; ezek a bűnözés objektív feltételei. Az okok és feltételek kérdésével is foglalkozik itt, gondolatmenete a következő:

Valamely jelenség létrejötténél számos feltétel szerepel; ezeknek mozgása, „kölcsönhatása idézi elő azt, hogy valamely feltétel vagy feltételek kiváltó hatást gyakorolnak a bűncselekménnyel kapcsolatban, tehát okká minősülnek... Az okok a feltételek kategóriájából kerülnek ki, tehát az utóbbi az általánosabb jellegű."[16] Ugyanaz a jelenség a különböző esetekben okká minősülhet vagy megmaradhat a feltétel kategóriájában. A bűncselekmény objektív és szubjektív feltételek találkozása nyomán valósul meg.

A szubjektív jellegű okok és feltételek az érintett személy olyan tulajdonságai (nyereségvágy stb.) vagy szenvedélyei (bosszú, alkohol), amelyek a kapitalista társadalom tudati maradványai.

Az objektív jellegű okok és feltételek „a külvilágban mindenki által érzékelhető jelenségek, amelyek az adott személyre konkretizálás, illetve azzal való összefüggés nélkül is alkalmasak arra, hogy valamely cselekmény okául, illetve feltételeül szolgáljanak". Ezek az elsődlegesek, ezekre közvetlenül lehet hatni, illetve közvetlenül lehet megállapítani kiküszöbölésük lehetőségét. A bűnözésnek a szocializmusban is léteznek objektív feltételei, mert „a szocialista fejlődés során is jelentkeznek a társadalmi viszonyok vonatkozásában bizonyos ellentmondások, amelyek bűncselekmények elkövetésének lehetőségét teremtik meg, illetve kriminogén tényezőként merülnek fel".[17] Ilyen ellentmondás mutatkozik a termelési eszközökhöz való viszony egyenlősége és az anyagi javak elosztásának egyenlőtlensége között (?), a megnövekedett anyagi igények és kielégítésük lehetősége, az iparosítással együtt járó urbanizáció és a koncentrálódott tömegek szociális, kulturális igényei kielégítésének lehetősége között stb. Példaként utal arra még, hogy ha a fiatalok megnövekedett anyagi lehetőségekkel rendelkeznek, a munkaidő csökkentése folytán a szabad idő is növekszik: a kulturális intézmények létesítése, a szabad idő eltöltésének megszervezése terén elkövetett mulasztás is a bűnözés objektív feltételét teremti meg.

Vermes álláspontjának lényege tehát: a szubjektív feltételt képező, tudati maradvány jellegű személyi tulajdonságok és a — nem antagonisztikusan — ellentmondásos társadalmi viszonyok, jelenségek, mint objektív feltételek összhatásának, kölcsönhatásának eredménye a bűnözés; elsődlegesek az objektív feltételek.

Az ellentmondásokból indul ki Bólya Lajos is,[18] de egyedülálló következtetésre jut. A bűncselekmények egy része a szocializmus és kapitalizmus közötti antagonisztikus ellentmondás, nagyobb része azonban a szocializmus építése során keletkező ellentmondások alapján jön létre. A bűncselekmények okait, körülményeit képező társadalmi jelenségek, tények, viszonyok „sem egyediségükben, sem összefüggésükben nem rendelkeznek olyan sajátosságokkal, amelyek törvényszerűen hozzák létre a bűncselekményeket, tehát bűncselekményt szülő tulajdonságuk nincs. Un. kriminogén tényezők a szocialista társadalomban nincsenek, a polgári kriminológiának ez a műszava a szocialista társadalom építésének viszonyai között... félrevezető, mert a szocialista társadalomban immanensen meglévő bűnözést szülő tulajdonságokat feltételez. A társadalmi jelenségek csak az elkövetett bűntett viszonylatában nyernek sajátos értékelést, mint a bűntett okai és körülményei."[19] Végül is Szaharovra utalva a bűnözés alapjául az individualista beállítottságot jelöli meg, amelyet a tudat elmaradására, a kapitalista befolyásra és a társadalmi nevelés hibáira vezet visza, mellőzve még a korábbiakban hivatkozott ellentmondásokat is.

E kifejtés a kauzalitás leszűkített fogalma és némi önellentmondás révén jut arra a ma már túlhaladott álláspontra, amely szerint a szocialista társadalomban csak az egyes bűntettnek lehetnek, a bűnözésnek azonban nincsenek társadalmi okai.

Ellenkező megállapításra jut Szilágyi József:[20] a bűnözést általában a társadalom belső ellentmondásai hozzák létre. A szocialista társadalomban is létrejöhetnek kriminogén tényе-

[15] *Vermes Miklós:* Az okozatiság kérdése a kriminológiában. ÁJÉ 1962. 234. old. Más — itt nem taglalható — vonatkozásban is foglalkozik Vermes Miklós az okkérdéssel a „Kriminalisztikai tanulmányok" II. (1963) és III. (1964) köteteiben: „Kriminológia és megelőzés", illetve „Büntetőpolitika és kriminológia" című tanulmányaiban.

[16] *Vermes* im. 236. old.

[17] *Vermes* im. 241. old.

[18] *Bólya Lajos:* A bűntett okainak és körülményeinek felderítése a büntető eljárásban és a bizonyítás módszertana. JK. 1963. 269. old.

[19] *Bólya:* im. 270. old.

[20] *Szilágyi József:* A bűnözés értékelése. BSz. 1967. 3. sz. 3. old.

zőként ható belső ellentmondások, de tudatos harc folyik ezek felodására. E nézetet kiegészíti Fekete Károly:[21] az újabban keletkező ellentmondások időszakosak, hatásuk is átmeneti, szűk körű. Utóbbi szerző nyilván az esetleges konkrét gazdasági és egyéb intézkedések okozta feszültséget tartja szem előtt.

Mások is[22] meghatározó szerepet tulajdonítanak a bűnözés alakulásában az ellentmondások átalakulásának, megszűnésének, új ellentmondások keletkezésének, de ezeket mégsem tekintik a bűnözés kizárólagos alapjainak, utalnak ezeken felül az olyan egyéb kriminogén tényezőkre, amelyeket az emberek szubjektív érzései, egymásközti — *nem a társadalmi ellentmondásokon alapuló* — kapcsolatai határoznak meg.

Az emberölés okainak konkrét vizsgálat alapján történt feltárása is ez utóbbi — a társadalmi ellentmondásoktól független okok létére mutat: „az olyan érzelmek, mint pl. a sértődékenység, féktelenség, harag, bosszú, düh, az indulatot olyan mértékben képesek fokozni, hogy az értelem ellenőrző tevékenysége csaknem megszűnik és a túlfűtött indulat súlyos cselekvésben — emberölésben — vezetődik le".[23]

A kriminalitás okaira vonatkozó nézetek Szabó András mellett más hazai szerzőket sem elégítenek ki teljesen. „A szocialista társadalomban levő — bár csökkenő, de még jelentős mérvű — kriminalitás okainak megválaszolásával a krimináletiológia még jórészt adós,"[24] — írja az első hazai, tankönyvi célokat meghaladó, átfogó szocialista büntetőjogi munka.

Mégis megkísérli felvázolni a szocialista szakirodalom alapján a bűnözéshez vezető okok különböző kategóriáit:[25] *1.* A kapitalista környezetnek közvetlen és közvetett, az emberi tudaton keresztül érvényesülő, önzésben, a szocialista törvényesség figyelmen kívül hagyásában megnyilvánuló hatása. *2.* A kapitalista környezetnek jórészben a szocialista termelési viszonyok és a szocialista tudat fejlődése közötti fáziskülönbségből adódó áttételes hatása. *3.* A kötelességtudat, gondosság, összpontosítás hiánya jórészt gondatlan bűncselekmények oka. *4.* A szocialista társadalomban meglévő ellentmondások, a fejlődés egyenetlensége, a szükségletek és a kielégítésükre hivatott források növekedése közötti átmeneti ütem-különbség. *5.* Az egyén alkati fejlődése, az őt ért társadalmi hatásokra reagálásnak az alkat által meghatározott módja.

Kifejezetten elutasítja azt a nézetet, hogy a kriminalitás kizárólagos vagy túlnyomó oka a kapitalista környezet és a tudat elmaradása lenne a lét mögött.

A bűnözés okságának és okainak kérdésével hazai jogirodalmunkban legrészletesebben Vigh József foglalkozott. A szocialista társadalomban létező bűnözés okaira vonatkozó elmélete alapjainak lefektetésekor[26] gondolatmenete a következő: A bűnözés okaival kapcsolatosan fogalmi és tartalmi kérdések merülnek fel.

Fogalmi vonatkozásban megkísérli a bűnözés „okai" és „feltételei", „tényezői" és „körülményei" fogalmak elhatárolását. Szerinte ugyanazon jelenség adott esetben a konkrét bűncselekmény oka, más esetben mint a bűncselekmény elkövetését elősegítő feltétel jelentkezik, tehát „az ok és feltétel elhatárolása csak egy adott konkrét bűncselekménnyel kapcsolatosan lehetséges. Elméleti síkon maradva azonban mégis azt mondhatjuk, hogy okként tekintjük mindazokat a tényezőket, amelyek az elkövetőnél a társadalomellenes gondolatot, majd a bűnös akaratelhatározást kiváltották. Feltételnek minősülnek viszont azok a tényezők, amelyek lehetőséget teremtettek a bűncselekmény elkövetéséhez, de nem motiválják a bűncselekmény elkövetésére irányuló akaratelhatározást."[27]

Ha az ok és a feltétel valóban csak a konkrét eset kapcsán határolható el, akkor a bűnözés, mint tömegjelenség vonatkozásában aligha lehet ezzel „elméleti síkon" ellentétes álláspontra helyezkedni és az általánosság síkján elhatárolni olyan fogalmakat, amelyek a szerző szerint csak egyes esetnél határolhatók el.

Az okozati-láncolatosság vonalán Minkovszkíj nézetéhez csatlakozva a bűnözővé válás periódusai szerint a társadalomellenes beállítottságot létrehozó, az ezen beállítottság alapján a bűnös gondolathoz vezető és végül a bűnös gondolat realizálásaként a bűnös tevékenységhez vezető okokat és feltételeket különböztet meg. E felosztásnál már a kiindulópont helyessége is vitatható: hogy a bűnelkövető feltétlenül társadalomellenes beállítottságú.

A bűnözés mint tömegjelenség okai és feltételei közé az egyes bűncselekmények elkövetéséhez leggyakrabban és gyakran vezető körülményeket sorolja. Lényegesnek tartja azonban, hogy amikor „a bűnözés összefüggéseiről beszélünk, mindig csak sztohasztikus, avagy más néven statisztikai összefüggésekre gondolunk".[28] Legújabban Vigh az okozatiság fogalmi kérdései körében a sztohasztikus kauzalitás fo-

---

[21] *Fekete Károly:* A bűnözés alakulásának megítéléséről. BSz. 1967. 4. sz. 3. old.

[22] *Csonka József* és *Vavró István:* Észrevételek. BSz. 1968. 1. sz. 70. old.

[23] *Györök Ferenc és Vedres Géza:* A szándékos emberölések alakulása, okai és megelőzése. BSz. 1968. 1. sz. 37—38. old.

[24] *Kádár Miklós és Kálmán György:* A büntetőjog általános tanai. Budapest, 1966. 114. old.

[25] *Kádár—Kálmán:* im. 123. old.

[26] *Vigh József:* A bűnözés okainak problémái. JK. 1963. 9. sz. úgyszintén „A fiatalkorú bűnözés és a társadalom. Budapest, 1964. III. rész 3. fejezet. Földvári József—Vigh József: Kriminológia. Budapest 1966. 94. és köv. old.

[27] *Vigh:* A bűnözés okainak problémái. 493. old.

[28] *Vigh:* im. 494. old.

galmának bevezetésével kísérletezik. Aligha segíti elő azonban a kriminológiai jelenségek magyarázatát olyan filozófiai fogalom használata, amely fogalom elméleti feltárása a szaktudomány, a filozófia területén még a kezdetén van.

A bűnözés dinamikájával kapcsolatban hazai statisztikai adatokat sorolva és a régi társadalom felbomlásának fertőző hatására vonatkozó lenini idézetre utalva Vigh József azt is állítja (Földvári—Vigh: Kriminológia, 90—91. old.), hogy a szocializmus építésének első időszakára általában a bűnözés növekedése jellemző. Valóban Magyarországon 1952-ben és 1953-ban jelentősen több személyt ítéltek el, mint 1938-ban, de az akkor elítéltek tekintélyes része nem bűnöző, hanem a gazdasági problémák adminisztratív úton megoldására törekvés és az osztályharc éleződéséről szóló tanítás büntetőpolitikai vetületének áldozata. A kérdéses időszak bűnüldözési helyzetének elemzése, az elítélések jelentős része mögött rejlő életjelenségek ismerete csak arra a megállapításra vezethet, hogy nem a bűnözés, hanem csupán az elítéltek száma emelkedett az időben, a szocializmusra való átmenet sajátos hazai körülményei mellett.

Az okozatiság tartalmi kérdéseivel kapcsolatos tézisei: a bűnözés társadalmi jelenség, amelyet alapvetően a társadalmi viszonyok determinálnak; ezek határozzák meg a személyiséget. Az örökletes biológiai és pszichés tényezőknek is szerepe van a bűnös magatartásban, de ez a szerep végső soron a társadalmi viszonyoknak alárendelt.

A bűncselekmény elkövetésének alapjául az elkövető társadalomellenes nézeteit, tudati beállítottságát tekinti: „Megfelelő feltételek esetén a társadalomellenes tudati állapot mint ok vezet a bűncselekmény elkövetéséhez."

Túlságosan leegyszerűsítőnek látszik ez a megoldás: társadalomellenes tudat → társadalomellenes cselekmény. A társadalomellenes beállítottság, nézetek szerinte a bűnözés szubjektív oka, a tudatot meghatározó, a társadalomellenes nézeteket kiváltó körülmények pedig a bűncselekmények objektív okai. A képlet továbbvezetése: objektív körülmények → társadalomellenes tudat, beállítottság, nézetek → társadalomellenes bűnös cselekmény.

Vigh következő tétele: a szocialista pszichológia tanítása szerint minden emberi cselekvés valamely óhaj, kívánság, vágy vagy törekvés kielégítésére irányul; a cselekvésre késztető ezen motívumokra a szerző a pszichológiában elfogadott[29] „szükséglet" gyűjtőfogalmat használja. Majd megállapítja, hogy a szükséglet és kielégítésének módja a társadalmi fejlődés függvénye, a létezés feltételeihez igazodik. Az egyes emberek szükségleteiben, érdekeiben különbségek mutatkoznak. A szocialista társadalomban a túlnyomó többség érdekét a társadalmi érdek fejezi ki, de „előfordul, hogy az egyéni érdek szembe kerül, összeütközik a társadalmi érdekkel. Az összeütközés két alapvető tényező együttes hatásának a következménye. Az egyik tényező, hogy a szocialista társadalom fejlődésének jelenlegi szakán még nem tudja biztosítani a növekvő szükségletek megfelelő mértékű kielégítését. A másik tényező, hogy a társadalom tagjainak egy része még nem áll a tudat fejlődésének azon fokán", hogy felismerné a társadalmi érdek elsőbbségét. Az ilyen „az egyéneknél keletkező és a társadalom által nem biztosított *szükségletek összeütközésbe kerülnek a társadalmi érdekkel*". „Minden elkövetett bűncselekménynél meg lehet állapítani . . . az elkövető egyéni érdekeinek a törvény által körülhatárolt társadalmi érdekekkel való szembeállítását."[30]

Ez az okfejtés logikai és tartalmi hibában szenved. A szerző az emberi tevékenység motívumaként a *„szükséglet" pszichológiai fogalmából indul ki,* majd az egyéni szükségletet azonosítja az egyéni érdekkel, végül ezeket szembeállítja a társadalmi érdekkel. Nyilvánvaló, hogy itt már egészen más kategóriákról van szó: szociológiai, politikai, politikai-gazdaságtani fogalmakról. Aligha szorul bővebb indoklásra, hogy a *szükséglet végtelenül tág* — minden cselekvést motíváló, egészen különböző természetű pszichikai jelenségeket öszefoglaló — *pszichológiai fogalma nem azonos a „szükséglet, egyéni érdek" ama szociológiai, avagy szociál-ökonómiai fogalmával, amelyet a szerző a társadalmi érdekhez viszonyít.* Ha ugyanazon kifejezés különböző tudományokban más tartalmat takar, akkor annak egyik tudományból a másikba történő változatlan átvitele nyilván hamis eredményekre vezet.

Minden bűntetthez hozzátartozik valamely jogvédte érdek, amely közvetlenül esetleg csak egyéni, közvetve azonban társadalmi érdek is. Minden bűncselekmény közelebbről vagy távolabbról társadalmi érdekeket is sért vagy veszélyeztet. Merőben elszakadt azonban a valóságtól az az állítás, hogy minden bűncselekmény valamely egyéni érdek szolgálatában áll, hogy az elkövető mindenkor saját egyéni érdekét állítja szembe a társadalmi érdekkel és az egyéni érdeket részesíti előnyben, tehát egyéni érdekből cselekszik. *Több olyan bűntetti kategória is található, amelyre egyáltalán nem jellemző annak „egyéni érdekből"* — e kifejezést tágabban, a vélt érdekre is, de reálisan értelmezve — *történő elkövetése.* Egyébként Engels[31] is különbséget tesz a szenvedélyből és

[29] *Kardos László:* Általános pszichológia Budapest, 1964. 232. o.: „a szükséglet közös neve mindannak a belső — akár szervi, akár idegrendszeri állapotnak, amelyek cselekvésre késztetnek."

[30] *Vigh:* A bűnözés okainak problémái. 495. és 496. old.

[31] *Engels:* Két elberfeldi beszéd. Marx és Engels Művei 2. köt. Budapest, 1958. 509. old.

az érdekből elkövetett bűncselekmények között; a kommunizmus békés társadalmától a szenvedélyből elkövetett bűncselekmények messzemenő enyhülését, a vagyoni érdekű bűncselekmények megszűnését várja.

Eleve vitathatónak látszik tehát az az álláspont, amely kivételt nem tűrően minden bűncselekményt az egyéni érdekre vezet vissza.

Az egyéni érdekkel azonos rangsorban, azonos hatásúnak tekinti Vigh a *társadalomellenes beállítottságot,* illetve *nézeteket.* Ez utóbbiak lennének az okozatiság láncolatában szubjektív vonatkozásban a kiindulópont. Mi kétség sem támasztható az iránt, hogy a társadalomellenes beállítottság jellemző a szándékos bűncselekményt többször elkövető visszaesőkre, a súlyos politikai bűnözőkre. A bűncselekmények zöme azonban nem vezethető vissza valamely állandósult társadalomellenes tudatállapotra. Maradna tehát a társadalomellenes nézet, mint a bűnözésnek másik szubjektív oka. Nem valószínű, hogy a megállapítást konkrét vizsgálat igazolta volna. A tapasztalat pedig ellentmond ilyen általánosításnak.

Az egyén nézetei más szóval mint valamely kérdésről kialakult vélemény, felfogás jelölhetők meg. Az eseti indulati bűnözőkről, az alkohol hatása alatt álló bűnelkövetőkről inkább az tételezhető fel, hogy az általuk sértett társadalmi érdekről alkotott nézetük, véleményük, felfogásuk — tehát mindaz, ami nem pillanatnyi létű — rendszerint azonos a társadalmi tudattal. A kisebb jelentőségű, alkalmi bűntettet elkövető személyek nem kis hányadánál is vitatható, hogy azok cselekményei társadalomellenes nézetből, felfogásból fakadnak. A tettről történő pillanatnyi döntésnél az érzelmi vagy egyéb momentumok alkalomszerűség esetén esetleg legyőzik a társadalom érdekeivel egyező felfogást. A pszichológia szerint az emberi cselekedetet gyakran alig megmagyarázható, nem tudatosuló belső hajtóerők indítják meg és irányítják.

Felvethető lenne a most állítottakkal szemben — anyagi bűntetőjogi nézőpontból —, hogy társadalomellenes nézet hiányában mi szükség sincs az elkövető nevelésére, a büntetés egyik fő célja eleve hiányzik. A kérdés részletei itt nem taglalhatók; nézetem szerint az említett esetekben a büntetés nem valamely „nézet" megváltoztatását, hanem a fegyelemre, a gondosságra, a csábítással szembeni ellenállásra nevelést célozza.

Találkozhatni azzal a nézettel is, amely szerint a fiatalkorú bűntetteseknél „a társadalmivá érés zavarával állunk szemben. Ez a zavar vagy abban mutatkozik, hogy a kötelességszerű cselekvés elsajátított képessége még nem elég szilárd, vagy hibás moralitással (a hivatalos társadalmi értékek lebecsülésével, az azokkal való szembenállással) van dolgunk."[32] A társadalmivá érés zavarának itt idézett első fordulata esetén ugyancsak nem található társadalomellenes nézet.

A bűnözésnek bizonyos egyoldalúsággal kizárólag az egyéni érdekekre, társadalomellenes nézetekre történő visszavezetése szükségképpen felveti a további kérdést: melyek azok a társadalmi jelenségek, amelyek társadalomellenes nézetek keletkezéséhez vagy fennmaradásához vezetnek? A szerző kifejti a múlt maradványai továbbélésére vonatkozó ismeretes téziseket, majd részletesen megindokolja ama további nézetét, mely szerint a szocialista *társadalomnak* is vannak olyan, a termelési viszonyok körébe sorolható *társadalmi viszonyai,* elemei, amelyek összefüggnek a bűnözéssel, ezért nem állítható, hogy a bűnözés idegen a szocialista társadalmi rendtől. E kérdést másutt[33] is kimerítően feltárni törekszik, az alábbiak szerint:

A minden reális szükséglet kielégítését biztosító termelési színvonal csak a kommunizmusban lesz elérhető. Ez idő szerint még szükségszerűen ellentmondás keletkezik a termelés és a szükségletek között. Ez az ellentmondás olyan egyes társadalmi viszonyokban (lakáshelyzet, alacsony jövedelmek) is realizálódik, amelyek társadalomellenes nézeteket szülnek vagy szülhetnek. Emellett a város és falu közötti ellentmondás a városba áramlást, a fizikai és szellemi munka közötti ellentmondás a fizikai munkától szabadulni akarást idéz elő. Ezek az ellentmondások individualista nézeteket szülhetnek — nemcsak táplálják a tudati maradványokat — s így okai lehetnek a bűnözésnek.

Amíg a kapitalizmusnál magasabb termelékenységet nem sikerül elérni, addig a termelésben szükségképpen léteznek a kapitalizmus anyajegyei. A kapitalizmusnak szociális és gazdasági maradványai is összefüggésben vannak a bűnözéssel.

A munka szerinti elosztás a szocializmus törvényszerűsége, az anyagi érdekeltség elve alapvető munkaszervezési elv; szükségszerűek, kiemelkedő előnyeik vannak, de konkrét érvényesülésük társadalomellenes nézetekhez és ezen keresztül bűncselekmények elkövetéséhez is vezethet. A munka szerinti elosztás elve révén egyesek olyan felesleghez juthatnak és ebből úgy költekezhetnek, hogy ez másokat demoralizál, az indokolt szükségletei kielégítésében korlátozott személyeknél az egyéni érdek javára billenti a mérleget a társadalmi érdekkel szemben. Az anyagi érdekeltség elve egyeseket arra késztet, hogy tisztességtelen utat keressenek a jobb munkával járó előnyök megszerzésére. A szocializmus ezen eleve a szükség-

[32] *Szabó András:* Nevelő-átnevelő intézkedések és a büntető szankciók. JK. 1966. 567. old.

[33] *Vigh József:* „A bűnözés idegen a szocialista társadalmi rendtől?" BSz. 1964. 9. sz. — *Földvári—Vigh:* Kriminológia. 103. és köv. old.

letek szerinti elosztás kommunista elvéhez képest következményeikben olyan társadalmi igazságtalanságot tartalmaznak, ami társadalomellenes nézetek kiváltására vezethet. A társadalomellenes magatartás rendszerint a jelzett elvek gyakorlati megvalósítása során elkövetett hibákból ered, de a hibalehetőség is szükségszerű, mert még nincs kellő tapasztalat az elvek helyes alkalmazásához.

Végül is Vigh a bűnözés okaira vonatkozó nézeteit a következők szerint összegezi:[34] *1.* A bűnözés társadalmi jelenség, társadalmi tényezők determinálják. „*2.* A bűncselekmény elkövetésének alapja az egyén társadalomellenes nézeteinek, indulatainak, individuális tudati beállítottságának megnyilvánulása, szűk egyéni érdekeinek, szükségleteinek szembeállítása a társadalmi érdekekkel. *3.* A társadalomellenes nézetek, az individuális tudati beállítottság visszavezethetők: *a)* a tudat területén, *b)* az emberek életviszonyaiban, *c)* a társadalom gazdasági viszonyaiban megtalálható kapitalista maradványokra, valamint *d)* a kapitalista környezet hatására." *4.* A bűnözés objektív okai a 2. alatti szubjektív okokat kialakító társadalmi körülmények, — bár a pszichikai tényezők szerepe sem tagadható. *5.* A szükségletek fokozódó kielégítése és a szocialista tudat térhódítása folytán a bűnözés szükségképpen csökkenő tendenciájú.

Az ekként összegezett tézisek jó részével foglalkoztunk. Néhány további észrevétel:

A szerző különböző, néhol egészen finomított megfogalmazásaiból azok félremagyarázása nélkül is azt kell leszűrni, hogy álláspontja szerint a munka szerinti elosztás elve — természetesen nem maga az elv, hanem annak megsértetlen, hibátlan gyakorlati érvényesülése — társadalomellenes nézeteket válthat ki. Ezt az elvet és alkalmazását helyesen a társadalom gazdasági viszonyai körébe tartozóként jelöli meg. Összefoglalójában viszont mindazokat a gazdasági viszonyok körébe tartozó jelenségeket is, amelyek társadalomellenes nézeteket váltanak ki, mint a kapitalizmus maradványait jelöli meg. E két tételből az következne, hogy a munka szerinti elosztás elve is kapitalista maradvány. Nem állítható egyhelyütt, hogy a munka szerinti elosztás társadalomellenes nézetekre vezethet, máshelyütt viszont, hogy társadalomellenes nézetek — a kapitalista környezeten kívül — csak kapitalista maradványokra vezethetők vissza, mert ebből logikusan az következne, hogy a munka szerinti elosztás elve is kapitalista maradvány. A jelzett tézisekben, következtetésekben valahol, de esetleg többhelyütt, hibának kell lennie; a hiba ki is mutatható.

A szocializmusban még az adott termelékenységi szint mellett nem valósítható meg a szükségletek szerinti elosztás. Ez más szóval azt jelenti, hogy a *termelés még nem képes kielégíteni az egyre növekvő szükségleteket.* Ez a tény: indokolt, de a termelés színvonala miatt kielégítetlen szükségletek létezése valóban kiválthat társadalomellenes nézeteket. *A szocializmusban a társadalomellenes nézetek keletkezését erre a tényre és nem az elosztás módjára kell visszavezetni,* tehát a termelés történelmileg adott színvonalára, az ebből eredő relatív — a szükségletekhez mért termékhiányra. *Az elosztás szocialista — munkán alapuló — módja az eredeti okból folyó káros következményt, a tudat, a nézetek néhol kedvezőtlen alakulását összehatásában semmiképp sem fokozza,* hanem ellenkezőleg, minden más elosztási módhoz (profit, kispolgári egyenlőség) képest feltétlenül csökkenti (a szükségletek szerinti elosztás még nem lehetséges).

Ha valamely ok (relatív termékhiány) hatásának (társadalomellenes nézetek) be kell következnie, akkor az ok-hatás összefüggésbe semmiképp sem illeszthető be további okként az a közvetítő jelenség (munka szerinti elosztás), amely az adott ok fennforgása esetén minden más közvetítő jelenséghez képest nem növeli, hanem csökkenti az ok hatását.

A munka szerinti elosztás hatására vonatkozó nézetét Vigh József főként arra alapítja, hogy Marx szerint[35] az emberek különböző képességei és körülményei miatt a munkán alapuló elosztásban lévő egyenlő jog is egyenlőtlen jog.

Ez a marxi tétel azonban nem támasztja alá a szerző nézetét. A közfelfogás, a társadalmi tudat „igazságosnak" tartja, hogy — megfelelő szociális korrekciókkal — a végzett munkához igazodjon annak bére. Nem tekinti igazságtalannak az elv mögött rejlő, Marx által feltárt egyenlőtlenséget. (Más kérdés, hogy az elv gyakorlati megvalósítása során mérhetetlen nehézségek, hibalehetőségek és tényleges hibák is adódnak.) Ha a munka szerinti elosztás elvében rejlő egyenlőtlenség ellentmondást is takar, az elvnek pozitív hatása az, hogy mindenki fejlessze képességeit és legjobb tudása szerint vegye ki részét a termelésből. Az elv ezen hatása emeli a javak mennyiségét és csökkenti a termelés és a szükséglet közötti ellenmondást.[36]

Nem állítható alappal, hogy a szükségletek kielégítésére nem teljesen elégséges javak egyenlő elosztása kevésbé szülne társadalomellenes nézeteket. Vajon a többet és jobban dolgozók hogyan reagálnának a javak egyenlő elosztására? Vajon az ilyen elosztásnak a termelés vonalán mutatkozó káros hatása: a termelés és ezáltal a szükségletek kielégítésének meszszemenő csökkenése nem járna-e sokkal nagyobb hátrányokkal a bűnözés vonalán? A fe-

[34] *Földvári—Vigh:* Kriminológia, im. 112. old.

[35] *Marx:* A góthai program kritikája. Marx—Engels válogatott Művek II. Budapest, 1963. 14. old.

[36] *Szecsődi László:* Az ellentmondás fejlődése és megoldása. Budapest, 1959. 61—62. old.

lelet nyilvánvaló. *A teljesítmény szerinti bérezés,* a termelt javak munka szerinti elosztása *nem egyenlő elosztás ugyan,* de az adott történelmi viszonyok között az egyenlő elosztásnál *sokkal kisebb mérvben „idéz elő" társadalomellenes nézeteket.*

A munka szerinti elosztás és az anyagi érdekeltség elve társadalomellenes nézeteket kiváltó voltából jut azután a szerző arra a megállapításra: „a bűnözés létezése a szocialista társadalmi viszonyok között... kapcsolatban van azokkal a társadalmi viszonyokkal... is, amelyek a termelési viszonyok körébe sorolhatók, tehát a társadalmi rendszerünk strukturális elemeit képezik".[37] Ezért a bűnözés szerinte nem idegen a szocialista társadalmi rendszertől. Ha azonban a kiinduló tétel — hogy a munka szerinti elosztás és az anyagi érdekeltség elve kriminogén tényezők — téves, akkor ezekből nem következtethető az a további tézis sem, hogy a bűnözés nem idegen a szocialista társadalmi rendszertől.

Miként már említettük, a Szovjetunió és az NDK kriminológusai Vigh Józseffel ellentétes álláspontón vannak e kérdésben, de nézetei hazánkban is ellenvetésre találtak.[38]

E kérdés boncolgatása túlmegy az általunk szem előtt tartott célokon. Ezúttal érdemi állásfoglalás nélkül annyi állapítható meg: nem a munka szerinti elosztás elve, hanem a termelés és a szükséglet közötti ellentmondás vált ki társadalomellenes nézeteket.

Másutt a szerző[39] támadja azokat a szocialista kriminológusokat, akik bár nem vonják kétségbe egyes jelenlegi társadalmi viszonyok szerepét a bűnözés területén, de ezeket csupán a bűnözés feltételeinek tekintik és az okokat kizárólag a múltban, annak tudati maradványaiban látják. Fejtegetéseinek tendenciája is ellentétes ez utóbbi álláspontnak, konklúziója azonban már kevésbé. Álláspontjának összegezésekor ugyanis a *társadalomellenes nézeteket előidéző okokat — a kapitalista környezet hatásán felül* — maga is *kizálólag olyan maradványokra vezeti vissza,* amelyek a tudat területén, az életviszonyokban, a gazdasági viszonyokban megtalálhatóak.

A termelés és a szükséglet közötti ellentmondás a termelőerők jelenlegi fejlettségi színvonalának a következménye. Vajon helyes úton járnak-e azok, akik a jelenlegi termelékenységet és az ebből adódó egyéb problémákat a kapitalizmus maradványának tekintik? Ugyanilyen szemlélettel a maradvány fogalma alá vonhatóak lennének mindazok a jelenségek, amelyek nem érik el a kommunizmus fejlettségi színvonalát. Úgy tűnik, mintha ezzel a szocialista élet- és gazdasági viszonyokat, társadalmi viszonyokat a maguk egészében megfosztanánk új, forradalmi jellegüktől.

Vigh József elmélete fő vonásaiban vitatható tehát. Álláspontjával szemben nem állítható bizonyossággal, hogy

csak társadalomellenes nézetek és beállítottság vezethetnek bűncselekmény elkövetésére, hogy

minden bűncselekmény egyéni érdekből fakad, hogy

minden bűncselekmény közvetve vagy közvetlenül csak a kapitalizmus különböző területeken jelentkező maradványaira vezethető vissza.

A szocialista kriminológia egészen fiatal tudomány. Alig egy évtizeddel ezelőtt vette kezdetét a szocialista államokban létező bűnözés okaira vonatkozó tudományos igényű kutatás. Ez a tény magyarázatot nyújt arra, hogy ma még a bűnözés okaira vonatkozó elméletek számos tézise vitatható.

Simor Pál

---

[37] *Földvári—Vigh:* Kriminológia, 111. old.

[38] *Markója Imre:* A fiatalkorúak bűnözéséről. BSz. 1965. 4. sz. 49. old.

[39] *Földvári—Vigh:* Kriminológia. Im. 106. old.

Zalán Kornél

Zalán Kornélt több mint 40 év előtt ismertem meg joghallgató korában Szladits Károly szemináriumában, amely annyi kitűnő magánjogászt indított irodalmi útjára. Zalán Kornél első könyve: „A régi magyar zálogbirtok és a mai magyar magánjog" a szeminárium könyvtár-sorozatában jelent meg. Másik, érett jogász korában írott könyve: „A végrendelet alaki kellékei", amely egészen a Ptk. életbeléptetéséig szinte minden gyakorló jogásznak forrásmunkául szolgált, ugyancsak a szeminárium könyvtár-sorozatában látott napvilágot. Ez a könyv a feldolgozott anyag teljessége alapján oda sorakozott Kovács Marcell perjogi kommentárja mellé, de a kommentár jelleget meghaladóan értékes mondanivalói voltak elméleti fejtegetéseiben. Ezen felül Zalán jogi műveltsége messze meghaladta a civilisztikát; talán ő tekinthető a magyar jogtudomány utolsó polihisztorának. Ez a polihisztori vonása érvényesült életpályájának sokféle változó területén. Jellemzéséből nem hiányozhat széles körű — a jog területét túlhaladó — műveltsége is. Tudásával nem fukarkodott. Mindenkinek, aki hozzá fordult és sokan voltak ilyenek, szolgálatkészen állott rendelkezésére. A közvélemény indokoltan fogadta el őt tekintélynek, a magyar jogélet egyik kiválóságának.

A Jogtudományi Közlönynél a felszabadulás utáni megindulásakor, a szűkebb szerkesztő bizottságnak is aktív tagja volt.

E szándékosan tárgyilagos megbeszélést legyen szabad egy szubjektív vonatkozással lezárni. Egy régi nekrológ latin mondását idézem: „Multis ille flebilis caecidi, nemini, flibidior, quam mihi" — amely idézeten egy kis változtatást kell eszközölni. A magam személyére helytálló a „mihi" használata, de ugyanezt még igen-igen sokan mások is elmondhatják saját személyükre vonatkoztatva. *B. S.*

Kritikai megjegyzések a „belső gazdasági bűncselekmények" koncepcióhoz

Előljáróban megjegyezni kívánjuk, hogy a gazdasági életünkben végbemenő átalakulás a szocialista gazdasági rendszernek sem szerkezetében (tartalmában), sem gazdálkodási rendszerében (formájában) alapvető minőségi változásokat nem jelent. A gazdasági szerkezetet alkotó termelési viszonyok továbbra is az uralkodó tulajdonforma, a társadalmi tulajdon alapján fejezik ki a társadalom gazdasági kapcsolatait, és továbbra is a tervszerűség határozza meg a társadalmi méretű cselekvéssorozatok irányát és fő arányait. A gazdasági reform a szocialista társadalmi alakulat gazdasági szerkezetének nem minőségi, hanem mennyiségi fejlődését jelenti, amely fejlődés objektív következménye a termelőerők előrehaladásában bekövetkezett változásoknak. Nem a gazdálkodás szocialista rendszere, hanem ennek konkrét formája, a gazdasági mechanizmus változott meg.

Ennek az átalakulásnak megfelelően természetesen a gazdálkodás vitelére vonatkozó jogszabályok körében is részben hatályon kívül helyezésre, részben pedig új jogszabályok alkotására van szükség. A büntetőjogi védelem reformjáról azonban nem beszélhetünk, tekintettel arra, hogy a gazdasági mechanizmus változás a szocialista gazdaság törvényszerű működéséhez fűződő alapvető társadalmi érdekeket nem érinti. Az viszont, hogy milyen büntető jogszabály módosítások szükségesek, csak bizonyos időszak folyamán kialakuló gazdasági gyakorlat alapján dönthető el.

Ebben a felfogásban kívánjuk elemezni Sárközy Tamásnak „A belső gazdasági bűncselekmények alapvető anyagi jogi kérdései" című tanulmányában ismertetett néhány nézetét.[1]

Vizsgálódásunk nem érinti a tanulmányban felvetett valamennyi következtetést és javaslatot. Elemzésünket a népgazdaság elleni bűntettek tárgyával és rendszerbeli helyével kapcsolatos problémakörre szűkítjük le. Megítélésünk szerint ez az a két főkérdés, amelynek megoldásával eldönthető, van-e létjogosultsága a „belső gazdasági bűncselekmények" önálló büntetőjogi kategória bevezetésének.

I. A népgazdaság elleni bűntettek vizsgálatának elméleti feltételei

1. Napjainkban már nem vitatott, általánosan elismert tudományos megállapítás, hogy a büntetőjogtudomány tárgyát nem lehet társadalmi összefüggéseiből kiragadni, elszigetelten szemlélni. A büntetőjogtudomány „szükségszerűen támaszkodik más tudományokra ... a történelmi materializmusra, a politikai gazdaságtanra, a marxista államelméletre, s általában mind arra, amit más tudományágak a gazdasági alap és a politikai felépítmény vonatkozásában megállapítanak."[2]

Az sem kétséges, hogy a gazdasági bűntettek a társadalom terme-

[1] Megjelent a Jogtudományi Közlöny 1968. évi 1. számában.

[2] Horváth Tibor: A marxista—leninista büntetőjogtudomány tárgya és módszertanának alapvonásai. AJI Értesítő. 1961. 464. old.

lési viszonyait sértik vagy veszélyeztetik, ezért minden olyan elméletnek vagy megállapításnak, amely e bűntettek tárgyát, a büntető jogszabályok rendszerében elfoglalt helyét vagy más büntető jogszabályoktól történő elhatárolását érinti, alapvető feltétele a termelési viszonyok tartalmának és mozgásformájának pontos ismerete. Ezt azért hangsúlyozzuk, mert az elmúlt időszakban megjelent tanulmányok éppen e tekintetben mellőzték a következetes elemzést, és néhány olyan büntetőjogi következtetéshez jutottak, amelyek helytállósága vitatható.

2. A politikai gazdaságtan körén kívül álló tudományok általánosan ma is Sztálin osztályozását követik, amely szerint a termelési viszonyok közé tartoznak: *a)* a termelési eszközök tulajdonformái; *b)* a különböző társadalmi csoportok ebből következő helyzete a termelésben és e csoportok kölcsönös viszonya; *c)* a termékek elosztásának teljes mértékben az előbbiektől függő formái.[3]

Az 1960-as évek közepétől a közgazdaságtudományban már elfogadottnak tekinthető az az álláspont, hogy a termelési viszonyok közé nemcsak a hagyományos értelemben vett társadalmi-gazdasági kapcsolatok tartoznak, hanem azok a viszonyok is, amelyek a mindenkori társadalmi berendezkedéstől függő tulajdonformák mellett az újratermelési folyamatban az emberek között technikai vonatkozásban is fennállnak. E nézetnek legjelentősebb külföldi képviselője a lengyel Oskar Lange, aki a társadalmi termelési folyamatban kooperációs viszonyokat és tulajdonviszonyokat különböztet meg.[4]

A magyar közgazdászok közül Szabó Kálmán elemezte a legkövetkezetesebben a termelési viszonyok lényegét. A termelési viszonyokban megjelenő társadalmi kapcsolatoknak nemcsak kettős jellegét mutatta ki, hanem meghatározta e kettősség belső összefüggését és mozgásirányait. Ezt, az elméleti és gyakorlati megfontolásokon alapuló koncepciót tartjuk a jogtudomány számára leginkább hasznosítható felfogásnak. Eszerint a gazdasági tevékenységek tagoltsága kétféle metszetben létezik:

a) A termelési viszonyok hosszmetszetben a társadalmi munkamegosztásból származó, egymás mellett elhelyezkedő különféle nemű és fajtájú tevékenységek sorozatát fejezik ki. A tevékenységek megosztásának ezt a típusát és differenciáltságát közvetlenül az anyagi-technikai bázis mindenkori fejlettsége határozza meg. A termelési viszonyoknak ezt az oldalát technikai-gazdasági viszonyoknak nevezzük.

b) A termelési viszonyok keresztmetszetben azokat a társadalmi helyzetkülönbségeket tárják fel, amelyek az egyes emberek között vagy a társadalmi függőség vagy pedig a társadalmi egyenrangúság alapján a javak termelési folyamatában fennállnak. A termelési viszonyoknak ezt az oldalát társadalmi-gazdasági viszonyoknak nevezzük.[5]

3. Büntetőjogi szempontból azért tartjuk szükségesnek a termelési viszonyok kettősségének felismerését, mert *a)* enélkül a gazdasági bűntettek és a tulajdon elleni bűntettek tudományosan nem vizsgálhatók; *b)* a gazdasági jelenségekkel kapcsolatos jogászi állásfoglalásokat a tulajdoncentrikus szemlélet jellemzi.

ad a) A gazdasági bűntettek és a tulajdon elleni bűntettek lényegének, tárgyának, az anyagi büntetőjog rendszerében elfoglalt helyének megértését a termelési viszonyok kettőssége teszi problematikussá. Az objektív gazdasági viszonyok a gazdasági jelenségeket duálisan közvetítik a társadalom tagjai között, de ez a dualitás egyetlen aktusban jelentkezik, úgy, hogy az általános termelési kapcsolatokat kifejező technikai gazdasági viszonyok konkrétan a társadalmi gazdasági relációknak, a tulajdonviszonyoknak megfelelően alakulnak.

Tőkés gazdaságban a társadalom tagjainak technikai gazdasági viszonyait a tulajdon uralkodó formája, a magántulajdon alakítja. A gazdasági tevékenység szervezettségének határát a magántulajdon köre szabja meg, és a tulajdonos akaratától függ, hogy az üzemen belüli munkamegosztás milyen formában realizálódjék. Minthogy a társadalmi termelés a magántulajdon alapján elkülönült gazdasági egységekben folyik, nem jöhetnek létre azok a felépítményi formák sem, amelyek a társadalmi méretű gazdasági cselekvéssorozatok végzését egységes elvek szerint, egységes cél megvalósítása érdekében a társadalom minden egyes tagja számára kötelezően előírnak. Az uralkodó osztálynak csupán a magántulajdon sértetlensége a társadalmi érdeke. A felépítményi formák ezért a magántulajdon mozgását szabályozzák és a magántulajdon sértetlenségét vonják védelmi körbe. Mivel a magántulajdon egyúttal a kooperációs viszonyok mozgásformája is, a gazdasági tevékenység külön szabályozását és külön büntetőjogi védelmét a termelési viszonyok nem teszik szükségessé és lehetővé.

Szembetűnik azonban, hogy a munka társadalmasításának fokozódása egyre nagyobb erővel követeli a gazdasági folyamatok társadalmi méretű szervezettségét, a tőkés gazdaságban is. A termelőerők rohamos fejlődésével megváltozott technikai-gazdasági viszonyok világosan bizonyítják, hogy a tőkés gazdaság működésének zavartalansága a tulajdon jogi szabályozásával tartósan nem biztosítható.[6]

Az állammonopolista kapitalizmus szakában a gazdasági életbe való állami beavatkozás szükségszerűen létrehozta a gazdasági rend büntetőjogi védelmét is. Hazai jogalkotásunk részben a vagyon elleni bűntettek körében, részben pedig önálló bűncselekmény kategóriaként szabályozta az egyes gazdasági visszaéléseket. A büntetőjogi védekezés azonban szubszidiárius jellegű volt, azokon a területeken érvényesült, ahol az érdekellentétek összehangolását a tulajdon jogi sza-

[3] Ld: Sztálin: A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban. Szikra. Budapest. 1952. 72. old.

[4] Oskar Lange: Politikai gazdaságtan. II. Budapest. 1967. 50—52. old.

[5] Ld.: Szabó Kálmán: A szocialista termelés alapvonásai. Kossuth Kiadó, Budapest. 1964. 35—61. old.

[6] A polgári szociologus Max Weber a következőket írja erről a folyamatról: „... az osztályok érdekei minden eddiginél élesebben elkülönülnek; a modern forgalom gyorsasága azonnal és biztosan funkcionáló, azaz a legerőteljesebb kényszerrel biztosított jogot követel. „... a piac térhódítása ... a saját immanens következményei folytán kedvez annak a folyamatnak, amelynek során felbomlanak a többnyire ökonomiai monopoliumon nyugvó összes partikuláris jellegű rendi és egyéb kényszerképződmények, és ezen a réven az összes „legitim" kényszert gyakorló hatalmakat egyetlen univerzalista kényszerintézmény monopolizálja és szabályozza." (Max Weber: Gazdaság és társadalom. Közgazdasági Könyvkiadó. Budapest. 1967. 123. old.)

bályozása már nem biztosíthatta, vagy ahol az egyes magántulajdonosok között felmerült konfliktus a magántulajdon intézményét, tehát a tőkés gazdasági rend anyagi alapját, sértette vagy veszélyeztette.

Világosan tükrözi ezt jogalkotásunkban a felszabadulás előtti büntetőjogi szemlélet. „A tisztességtelen verseny szabályozása elsősorban is a magánjog feladata. A törvény azonban abból a felfogásból indul ki, hogy ott, ahol a magánjogi oltalom nem ér ki, ahol a kereskedelmi versenyben a versenytársak érdekeit egyenesen arra irányuló célzattal sértik, büntetőjogi védelemről is kell gondoskodni."[7]

Az állami beavatkozás jogi szabályozásának szükségességét Angyal a következőkben látja: „...szükséges a jogi szabályozás az egyesek szempontjából is főleg azoknak a határoknak megszabása végett, melyek a magángazdálkodás túlzott igénybevétele elé korlátot állítva, ennek nyugodt fejlődését biztosítja." (helyesen: biztosítják).[8]

A szocializmus viszonyai között a tulajdonban minőségi változás következik be, a magántulajdonnal szemben uralmi pozícióra jut a társadalmi tulajdon. Ez a változás egyúttal mennyiségi is, a tulajdon köre társadalmi méretűvé nő. Ennélfogva lehetővé válik a munkamegosztás társadalmi méretű megszervezése, az egyes gazdasági tevékenységeknek a társadalmi érdek szerinti koordinálása és irányítása.

A társadalmi tulajdon önmagában azonban még nem jelent feltétlenül érdekazonosságot a társadalmi érdek és az egyéni érdek között. Az érdekazonosság a termelési viszonyoknak csak egyik oldala, a tulajdonviszonyok tekintetében áll fenn. Ennek oka, hogy egyénileg senki sem tulajdonos, az egyén tulajdonosi mivolta csak a közösségen keresztül érvényesül. A társadalmi tulajdon megszűnése vagy csorbulása egyben az egyén közvetett tulajdonosi helyzetének megszűnését vagy csorbulását is jelentené. Az egyéni és a közösségi érdek egybeesése tükröződik a tulajdonviszonyok felépítményi formáiban, a tulajdonra vonatkozó jogszabályokban és jogviszonyokban is. A felépítményi formák a tulajdon alapján egyenrangú felek jogviszonyai, e jogviszonyokban az alanyi jogok és kötelezettségek kölcsönösek, a jogi tények realizálása a felek akaratától, érdekeitől függ.

A termelési viszonyok másik oldala, a kooperációs viszonyok tekintetében a társadalom és az egyén érdeke nem esik teljesen egybe. A társadalmi tulajdon az érdekellentéteket nem tudja feloldani, mert az érdekelkülönülés nem a tulajdonból következik, hanem objektív gazdasági adottságokból. A termelőerők jelenlegi színvonalán egyetlen társadalom sem képes valamennyi tagjának minden szükségletét kielégíteni, viszont az egyén azért kapcsolódik a társadalmi munkamegosztásba, hogy munkaerejének kifejtésével valamennyi szükségletét kielégíthesse. A társadalmi tulajdon csak az érdekek harmonizálására ad lehetőséget. E lehetőségből következik, hogy az össztársadalmi érdeket képviselő állam a maga felépítményi eszközeivel beavatkozzék az objektív gazdasági folyamatokba, és a társadalmi méretű gazdasági tevékenységet jogszabályok kibocsátásával koordinálja és irányítsa.

A gazdasági tevékenységek technikai lebonyolítására vonatkozó jogszabályok mások, mint a tulajdonjog gyakorlására vonatkozó jogszabályok. Ezek nemcsak a társadalmi termelés szervezettségének biztosítására létrehozott akarati formák, hanem egyúttal az ellentétes érdekek harmonizálásának eszközei is. E jogszabályokat realizáló jogviszonyok nem egyenrangú jogalanyok viszonyai, hanem az alá- és fölérendeltség relációi, amelyek egyik oldalát hatósági jogkört gyakorló szerv, a másik oldalát pedig valamely gazdálkodó szervezet, egyes esetekben az egyén foglalja el. Ezeket a jogviszonyokat létrehozó jogi tények alkalmazása kötelező, nem pedig az egyes személyek, szervezetek akaratától, érdekétől függ.

A gazdálkodás jogi szabályozásának területét az állami beavatkozás két szélsőséges formája határolja be: a direkt és az indirekt típusú gazdaságirányítási rendszer. Ezen a körön belül a mindenkori gazdaságpolitikai megfontolások döntik el, hogy melyek azok a területek, amelyeken a központi akarat utasítások (döntően jogszabályok) útján vagy gazdasági befolyásolás (objektív piaci viszonyok tudatos felhasználása) útján valósul meg.

A szocializmusban tehát az anyagi termelési viszonyok kettős jellege a felépítményi szférában láthatóan is megmutatkozik. Más jellegű jogszabályok szabályozzák a tulajdonviszonyokat (az alapvető szabályozást a Ptk. tartalmazza) és más jellegű jogszabályok szabályozzák a kooperációs viszonyokat (az alapvető szabályozást a pénzügyi jog, a munkajog, a gazdasági igazgatásra vonatkozó jogszabályok stb. tartalmazzák).

Ehhez igazodnak a büntetőjog rendelkezései is. Minthogy a jogi normák más magatartásokat határoznak meg a tulajdonviszonyok tekintetében, mint a kooperációs viszonyok tekintetében, a büntetőjogi védekezés is kettéválik: a tulajdonviszonyon alapuló polgári jogi viszonyokat a tulajdon elleni bűntettek üldözésével, a kooperációs viszonyokon alapuló gazdasági jellegű jogi viszonyokat a gazdasági bűntettek üldözésével védi a büntetőjog.

ad b) A büntetőjog területén a tulajdoncentrikus szemléletre azok a nézetek utalnak, amelyek a gazdasági bűntetteket a tulajdonnal magyarázzák, és figyelmen kívül hagyják e büntett csoport tartalmát képező tényleges társadalmi termelési viszonyok vizsgálatát.

Schagrin Tamás és Solt Pál közös tanulmányában[9] találkoztunk először a társadalmi tulajdont károsító és a népgazdaság elleni bűntettek elválasztásának azzal a mechanikus felfogásával, amely szerint a két bűntettkategória elhatárolásának elvi kiinduló pontja a gazdálkodás kereteinek — tehát a tulajdonnak — statikus és dinamikus szemléletű védelmében keresheto. Ezzel az álláspontal más szerzők is egyetértettek, a „belső gazdasági bűncselekmények" koncepciónak is ez az alapgondolata, ezért a tulajdonképpeni kritikai megjegyzéseket megelőzve már

[7] Irk Albert: A magyar anyagi büntetőjog. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda Rt. Pécs. 1933. 463—464. old.

[8] Angyal Pál: Adócsalás. Athenaeum. Budapest. 1930. 35. old.

[9] Schagrin Tamás—Solt Pál: A pazarló gazdálkodás és az új gazdálkodás mechanizmusa. Magyar Jog. 1967. 5. sz.

most szükségesnek tartjuk, hogy e nézet helyességét vitassuk.[10]

A magunk részéről a társadalmi tulajdont károsító és a népgazdaság elleni bűntettek elhatárolása vonatkozásában sem pusztán a tulajdonból való kiindulással, sem pedig azzal a leegyszerűsítéssel nem értünk egyet, amely szerint a társadalmi tulajdon elleni bűntettek a társadalmi tulajdont nyugalmi állapotában, a gazdasági bűntettek viszont a társadalmi tulajdont dinamikus állapotában támadják. E nézettel szemben a következő érveket hozzuk fel:

ba) Valamely jelenség statikus vagy dinamikus állapota a jelenség intenzitásának különbözőségét mutatja. Az intenzitás a jelenséget a mennyiségi oldaláról jellemzi. Ahhoz azonban, hogy két vagy több jelenségcsoportot egymástól elhatárolhassunk, minőségi jellemzők szükségesek.

bb) Elképzelhető-e a tulajdon statikus állapota? Nem, mert a tulajdon nem statikus, hanem dinamikus kategória, „a termelési viszonyok valamennyi mozzanatának történelmileg sajátos... szerves egysége".[11] Eőrsi Gyula így határozza meg a tulajdont: „a tulajdon azoknak a viszonyoknak az összessége, amelyek az emberek közt a javak elsajátítására vonatkozóan állnak fenn."[12]

Ezek a meghatározások világosan kifejezik, hogy a tulajdon személyek közötti viszony, társadalmi mozgásforma, amely a javak elsajátítására irányul.

bc) A tulajdon statikus állapotát hangoztató nézetek a tulajdont dolognak tekintik. Erre utalnak a következő fogalomhasználatok: „a tulajdon nemcsak állagában, mint statikus valóság" (Schagrin—Solt); „a tulajdont nyugalmi állapotában, mint a közösség vagyonát", „a tulajdont dinamikus állapotában, mint a szocialista gazdálkodás eszközét" (Gaskó); „a gazdaság statikus kereteit a társadalmi tulajdont károsító bűntettek... támadják" (Sárközy).

Már egy évszázaddal ezelőtt a marxizmus klasszikusai egyértelműen kifejtették, hogy a tulajdon nem dolog, hanem termelési viszony, és a megértés problémáját az okozza, hogy az áru megjelenése óta az emberek termelési kapcsolatai nem közvetlenül a tevékenységek cseréjében, hanem a tevékenységek eredményének a cseréjében, tehát dolgokban realizálódnak.[13]

A tulajdon jogi megfogalmazásában sem dolgok közötti viszony, hanem társadalmi termelési viszony. A tulajdonjog lényegét Eőrsi Gyula a következőkben határozza meg: „A tulajdonjog tehát a tulajdoni viszonyok közül azokat szabályozza, amelyek a természet tárgyait a jogi szabályozás körébe bevonják azáltal, hogy e tárgyakat egy közösség vagy egyén kezére adják, szabályozza e közösség, illetőleg egyén helyzetét az általa elsajátított javakra vonatkozóan és ennek keretében azt, hogy az elsajátító helyébe kerülhet-e más elsajátító (lehetséges-e a csere) és ha igen, mi módon."[14]

Ha a tulajdon sem anyagi, sem jogi meghatározottságában nem dolgok, hanem személyek közötti viszony, akkor a büntetőjogi védekezés sem irányulhat dolgok védelmére. A büntetőjog emberek viszonyait védi, a társadalmi tulajdont károsító bűntettek társadalmi termelési viszonyokat sértenek, és e viszonyok dologi jellegéből természetszerűen következik, hogy a bűntett dologi formában realizálódik, éppen úgy, mint a büntetőjogi norma tartalmát képező társadalmi termelési viszony.

Mindezek alapján nyilvánvaló, hogy a gazdasági bűntetteket nem lehet a társadalmi tulajdon elleni bűntettek egyik fajtájának tekinteni.

II. A népgazdaság elleni bűntettek tárgya

Ami most már a „belső gazdasági bűncselekmények" koncepcióit illeti, egyetértünk általánosságban azzal a megállapítással, hogy a gazdasági bűntettek a jogi és egyéb elemekkel átszőtt gazdálkodási formát, a tervgazdálkodás konkrét rendszerét sértik. Nem érthetünk egyet azonban azzal a — közelebbi elemzés mellőzésével tett — nézettel, hogy a gazdasági bűntettek tárgya a gazdálkodási forma, azaz a tervgazdálkodás egésze. Különbséget kell tennünk a gazdálkodás szocialista rendszere és a tervgazdálkodás konkrét rendszere között, ezenkívül meg kell különböztetnünk mindkét kategória politikai gazdaságtani és jogi tartalmát.

1. Politikai gazdaságtani értelemben a gazdálkodás szocialista rendszere a társadalmi tulajdon alapján tervszerűen gazdálkodó társadalom termelési viszonyainak objektív formarendszere. Ez a kategória önmagában véve absztrakció, a gazdálkodás rendszerének egy történelmi-társadalmi alakulatra jellemző általános, elvonatkoztatott fő sajátosságait jelöli meg. Ezek az általános fő sajátosságok specifikusan, érzékelhetően a tervgazdálkodás konkrét rendszerében kelnek életre. A tervgazdálkodás konkrét rendszerén a térben és időben meghatározott, egyedi, szocialista társadalmi-gazdasági alakulat gazdasági formarendszerét értjük.[15]

2. Jogi értelemben a gazdálkodás szocialista rendszere és a tervgazdálkodás konkrét rendszere menyiségileg szűkebb jelenségkört foglal magában, mint politikai gazdaságtani értelemben. A jogi formarendszer felépítményi formák, jogszabályok szerves egysége, és mivel a jogi szabályozás minden egyes gazdasági kapcsolatra nem terjed ki, léteznek olyan termelési viszonyok, amelyek kívül esnek a jogi értelemben vett gazdálkodási rendszer körén.

Minőségi tekintetben az anyagi formák és a felépítményi formák tartalmát képező termelési viszonyok között különbség nincs, ugyanazok a technikai-gazdasági kapcsolatok jelennek meg a jogsza-

---

[10] Schagrin—Solt közös tanulmányán kívül ld.: Gaskó Béla: Gondolatok a pazarló gazdálkodás és a gazdálkodás új mechanizmusa kérdéseiről. Magyar Jog. 1967. 6. sz.

[11] Szabó Kálmán: im. 62. old.

[12] Eőrsi Gyula: A tulajdonjog fejlődése. I. kötet. Jogi és Államigazgatási Könyv- és Folyóiratkiadó. Budapest. 1951. 13. old.

[13] Engels ezt mondja a cseréről: „A termék, amelyet kicserélnek áru. De csak azáltal áru, hogy a dologhoz, a termékhez két személy vagy közösség viszonya kapcsolódik, a termelő viszonya a fogyasztóhoz, akik itt már nem egyesülnek egy személyben. Ez máris példája egy sajátos ténynek, amely az egész közgazdaságtanon végigvonul és a polgári közgazdászok fejében alapos zavart okozott: a közgazdaságtan nem dolgokkal foglalkozik, hanem személyek és végső fokon osztályok viszonyaival; de ezek a viszonyok mindig dolgokhoz kapcsolódnak és mint dolgok jelennek meg". (Engels: Marx Károly „A politikai gazdaságtan bírálatához" c. művéről. Megjelent: Marx: A politikai gazdaságtan bírálatához c. művében. Budapest. Szikra. 1953. 177. old.)

[14] Eőrsi Gyula: im. 24. old.

[15] Ld.: Hegedűs András: A tervgazdálkodás konkrét rendszeréről. Közgazdasági Szemle. 1960. 1423. old.

bályokban, mint az objektív létformákban.

3. Ezek után azt kell vizsgálnunk a népgazdaság elleni bűntettek tárgyának körülírása szempontjából, hogy a büntetőjog az objektív gazdasági formarendszert vagy az ideológiai formarendszert részesíti-e védelemben. Erre a kérdésre a Btk. XIII. Fejezetéhez fűzött miniszteri indokolás ad választ. A törvényalkotó a gazdálkodás szocialista rendszerével kapcsolatos szabályok bűnös megsértésében látja a gazdálkodás törvényszerű működéséhez fűződő társadalmi érdek sérelmét, tehát nyilvánvaló, hogy a gazdasági bűntetteknek nem az objektív formarendszer, hanem a felépítményi formarendszer a tárgya. Ebből következik, hogy nem valamennyi termelési viszonyra terjed ki a büntetőjogi védelem, hanem csak azokra a viszonyokra, amelyek jogviszonyokként funkcionálnak.[16]

A gazdálkodás szocialista rendszere a jogi értelmében is éppen olyan absztrakció, mint a politikai gazdaságtani értelmezésben. Erre utal a legtöbb gazdasági büntető jogszabály keretjellege. Az in abstracto konstruált jogtárgy a gazdálkodásra vonatkozó konkrét jogszabályokban elevenedik meg, vagyis a gazdálkodás konkrét rendszerének felépítményi, jogi formarendszerében.

4. Ezek után nem osztjuk álláspontunkat a szerzőnek azzal a véleményével, hogy a gazdasági bűntettek tárgya a gazdálkodási forma, azaz a tervgazdálkodás egésze. A valóságban a gazdasági bűntettek tárgya a szocialista gazdálkodás felépítményi formarendszere, amely a tartalmát képező konkrét gazdasági jogszabályokban megjelenő termelési viszonyok megsértésével vagy veszélyeztetésével szenved sérelmet.

Azzal sem értünk egyet, hogy a gazdasági bűntettek nem közvetlenül a gazdasági termelési viszonyokat sértik, hanem „a gazdasági rendszer külső összetevőjét, a politikai, a jogi és egyéb elemekkel átszőtt gazdálkodási formát." A termelési viszonyok és a gazdálkodási forma ilyen értelmű megkülönböztetéséből a tartalom és a forma kettéválasztására irányuló tendencia olvasható ki, amit még világosabban kifejezésre juttat a következő szövegezés: „a gazdasági-termelési viszonyokra épülő gazdálkodási forma". A gazdálkodási formák nem épülnek a termelési viszonyokra, hanem azok maguk a termelési viszonyok a lényegüknek megfelelő funkcionális megnyilvánulásukban. A társadalmi-termelési kapcsolatok tartalma, lényege — mint már az előbb is utaltunk rá — nemcsak anyagi formában, hanem jogi formában is kifejezésre juthat, és hiba lenne a jogi formáknak a tartalmukat képező termelési viszonyoktól való elválasztása, mert ez a szemlélet visszavezetne a gazdálkodás formális védelmi rendszeréhez. A jogi formának az objektív anyagi tartalmával való egységét a Btk. XIII. Fejezetének indokolása is hangsúlyozza, amikor kifejezésre juttatja, hogy „a javaslat mellőzi formális tervbűntett konstruálását, és a bűnös gazdasági tevékenységet tartalmi megnyilatkozásaiban vonja büntetés alá".

III. Rendszerbeli és csoportosítási kérdések

Indokolttá teszi-e valamely gazdasági vagy jogi szükségszerűség a „belső gazdasági büncselekmények" önálló jogi kategória konstruálását? Megalapozottak-e a gazdasági bűntettek rendszerbeli elhelyezésére, csoportosítására, tényállásszerkesztésére tett javaslatok?

1. Tekintsük át a Btk. Különös Részének szerkezeti felépítését. Szembetűnik — amit egyébként az Általános Indokolás is kimond —, hogy a törvényhozó a jogtárgyak jellege és funkciói alapján állapítja meg az egyes Fejezetek sorrendjét. A jogtárgyak egyes Fejezetekbe való sorolása a büntetőjog aktív szolgálati szerepét fejezi ki az összehangolt, legalapvetőbb társadalmi és egyéni érdekek védelmében. Ilyen alapvető érdekek a társadalmi rend biztonsága, az államigazgatási szervek munkájának zavartalansága, a szocialista tulajdon védelme, a gazdálkodás szocialista rendszerének törvényszerű működése stb. Látható, hogy a jogtárgyak a büntetőjogi védelem alá helyezett más-más jellegű életviszonyok, és azért különíthetők el, mert közöttük minőségi különbségek vannak, de az alapvető minőségi ismérv tekintetében azonosak: társadalmi viszonyok, és ezért foglalhatók rendszerbe. Aszerint, hogy az egyes életviszonyok zavartalan működéséhez adott társadalmi-gazdasági formációban az uralkodó osztálynak milyen fontosságú érdekei fűződnek, a törvényalkotó több vagy kevesebb tényállást alkot a jogtárgy védelmére.

Az egyes törvényi tényállások rendszerbe foglalásának, csoportosításának az az alapkövetelménye, hogy meghatározott jogtárgy védelmére létrehozott büntető jogszabályok e jogtárgy védelmi körén belül helyezkedjenek el. Erre rendszerezéstechnikai szempontból a lehetőség megvan, mert minden egyes konkrét büntető jogszabályban megfogalmazott törvényi tényállás rendelkezik a maga jogi tárgyával, ez pedig levezethető a büntetőjogi védelem alá vont életviszonyból. Minél több oldalról jellemezzük a védeni kívánt jogtárgyat sértő vagy veszélyeztető magatartások irányát, módját, annál közelebb jutunk a konkrét tiltó normákhoz, az egyes büntető jogszabályokhoz.

A Btk. rendszerében világosan felismerhető ez a rendszerezési elv, a törvényalkotó az általános jelenségből az egyedi jelenség felé úgy halad, hogy egyre nagyobb számú minőségi ismérveket választ meg a konkrét jelenség jellemzésére. A minőségi ismérvek az általános jelenséget több részjelenségre bontják. Ezek a részjelenségek az általánostól azonban nem minőségileg, hanem mennyiségileg különülnek el, úgy hogy mennyiségileg több minőségi jellemzővel rendelkeznek, mint az általános jelenség. A minőségi ismérvek mennyiségi értékelésével a részjelenségek csoportba foglalhatók, mert a minőségi ismérvek meghatározott mennyisége az egyes részjelenség-csoportok között minőségi különbségeket hoz létre.

E rendszerezési módszernek megfelelően oszlanak fel az egyes Fejezetek Címekre, a Címeken belül helyezkednek el az egyes törvényi tényállások. A Btk-ban a törvényi tényállások rendszere vertikális tagoltságban a mennyiségi jellemzők különbözőségére, horizontális

[16] Nem terjed ki vizsgálódásunk az egyes gazdasági bűntettek tárgyának elemzésére, mégis szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy a pazarló gazdálkodás bűntette megvalósulhat az objektív gazdasági formák megsértésével is.

metszetben pedig a minőségi jellemzők különbözőségére épül.

2. Milyen rendszerezési szempontok vezetnek el a „belső gazdasági bűncselekmények" koncepcióhoz és miért nem értünk azokkal egyet?

A tanulmány a gazdasági bűntettek önkényes értelmezéséből indul ki, különbséget tesz a tágabb és a szűkebb értelemben vett gazdasági bűncselekmények között. A tágabb értelemben vett gazdasági bűncselekmények magukban foglalnák a társadalmi tulajdont károsító bűntetteket és a népgazdaság elleni bűntetteket. Ez utóbbi bűntettcsoport képezné a szűkebb értelemben vett gazdasági bűncselekményeket. Az előzőekben már kifejtettük, miért nem értünk egyet azokkal a nézetekkel, amelyek a gazdasági bűntetteket is a tulajdon mozgásával magyarázzák, most arra kívánunk rámutatni, hogy milyen érvek állnak szemben a gazdasági-bűntettek tágabb és szűkebb értelmű felfogásával.

A törvényalkotó a gazdasági bűncselekmények szűkebb és tágabb értelmezési lehetőségét eleve kizárja azzal, hogy a népgazdaság elleni bűntetteket és a társadalmi tulajdont károsító bűntetteket külön és nem is közvetlenül egymás utáni Fejezetben rendszerezi. Az egyes Fejezetek sorrendisége nem hagyható figyelmen kívül, mivel a besorolás nemcsak a jogtárgyak fontossági rangsorolását jelenti, hanem azok jellegének és funkcióinak értékelését is.

Kétségtelen, hogy a társadalmi tulajdont károsító és a népgazdaság elleni bűntetteknek van olyan közös jellemvonásuk, amelynek alapján minőségileg elkülöníthetők az összes többi bűncselekménytől. E közös fő jellemző, hogy a tartalmukat dologi formában megjelenő társadalmi gazdasági viszonyok képezik. A termelési viszonyok kettősségét már kimutattuk, ehhez azonban az is hozzátartozik, hogy ez a dualitás funkcióbeli különbséget is jelent. A termelési viszonynak „van gazdasági funkciója egy adott társadalomban, és az ezáltal adott lehetőségek korlátain belül van hatalmi funkciója. A gazdasági funkció azt tartalmazza, hogy a dolgot mire és hogyan lehet egyáltalán felhasználni az akkori gazdasági színvonal mellett, a hatalmi funkció azt tartalmazza, hogy az adott dolgot annak felhasználásának gazdasági-technikai lehetőségein belül melyik, milyen jellegű osztály (az uralkodó osztály) javára mire és hogyan lehet felhasználni."[17]

A gazdasági funkció a kooperációs viszonyokban, a hatalmi funkció pedig a tulajdonviszonyokban érvényesül.

A tulajdonviszonyok felépítményi formái a vagyonnal kapcsolatos jogi szabályok, amelyeket a tulajdonjog és a kötelmi jog foglal rendszerbe. A vagyonra vonatkozó jogok tartalma vagyoni jelentőségű jogosítvány, amely valamennyi vagyon elleni bűntettnek tárgya, függetlenül attól a tulajdonformától, amelyben az alanyi jog realizálódik. Mind jogszabályszerkesztés, mind pedig a jogalkalmazás szempontjából indokolatlan a társadalmi tulajdont károsító bűntettek önállósítása és gazdasági bűntettként való felfogása, mivel e deliktumok funkcionálisan nem a Btk. XIII. Fejezetében, hanem a XVI. Fejezetében szabályozott tényállásokhoz kapcsolódnak.

A kooperációs viszonyokban érvényesülő gazdasági funkció dolgok felhasználását jelenti, olyan vagyontárgyak felhasználását, amelyek valamilyen tulajdonban állnak. A népgazdaság tervszerű működése szükségessé teszi, hogy ne csak a társadalmi tulajdonban, hanem a magántulajdonban és a személyi tulajdonban álló vagyontárgyak is résztvegyenek a gazdasági folyamatokban. A gazdasági funkció fő jellemzője, hogy a társadalmi munkamegosztás a termelőerők fejlettségi szintjétől függő gazdálkodási rendszerben bonyolódik le, amelyben — szocialista viszonyok között — a társadalmi tulajdonnak alapvető meghatározó szerepe van. A gazdasági folyamatok azonban a társadalmi tulajdon határán nem állnak meg, hanem megteszik a termeléstől a fogyasztásig haladó objektíve szükséges útjukat, miközben a tulajdon esetleg több formaváltozáson esik keresztül. A gazdálkodás szocialista rendszerét tükröző igazgatási jogszabályok többsége ugyanazt a magatartást írja elő a gazdálkodó szervezet vagy az egyén részére, bármelyik szektorban vagy népgazdasági ágban fejti is ki a gazdálkodási tevékenységét. A gazdasági bűntetteket ezért nem lehet leszűkíteni csupán a társadalmi tulajdon körén belüli folyamatrész elleni támadásokra. Ebből viszont az is következik, hogy a gazdálkodás szocialista rendszere elleni bűntettek kategóriája még önkényesen sem egészíthető ki a társadalmi tulajdon elleni bűntettekkel.

3. A szűkebb értelemben vett gazdasági bűntettek a szerző szerint három csoportra oszthatók: *a)* egyes speciális gazdasági mechanizmus elemeket védelmező törvényi tényállásokra; *b)* a gazdálkodás külső felületén jelentkező bűntettekre; *c)* valóságos belső gazdasági bűncselekményekre.

Alkalmazható-e ez a csoportosítás; elméletileg megfelel-e a csoportképzés feltételeinek, technikai előnnyel jár-e a jogalkalmazás területén?

Véleményünk szerint nem, mert a csoportosítási ismérvek nem olyan jellemzők, amelyek alkalmasak lennének az egyes bűntettek közötti minőségi különbözőségek megjelölésére, ezenkívül a javasolt csoportok tartalmát képező egyes bűntettek jellegük és funkcióik tekintetében nem felelnek meg az alkalmazni kívánt csoportosítási formáknak.

ad a) Bár a konkrét jogsérelem konkrét „mechanizmus elemet" tükröző egyedi igazgatási szabály megszegése útján valósul meg, „speciális gazdasági mechanizmus elemek" kiragadásával a gazdasági bűntettek körén belül önálló csoport kialakítása célszerűtlen és tartalmatlan. A szerző ebbe a kategóriába a Btk. XIII. Fejezetének II. és III. Címén belül szabályozott tényállásokat sorolja. Helyesen ismerte fel, hogy az itt részletezett tilalmak különböznek az I. Címen belül összefogott büntetőjogi normáktól, de nem adott magyarázatot arra, hogy miért éppen mechanizmus elemekben látja a csoportképzés ismérveit és mi az a specialitás, amely e bűntettcsoportot elválasztja a többi bűntettől.

[17] Eőrsi Gyula: im. 43. old.

Vizsgáljuk meg, melyek azok a jellemzők, amelyek a pénz- és bélyeghamisítást, továbbá a pénzügyi bűntetteket elkülönítik a gazdálkodás rendjét sértő bűntettektől.

aa) Pénzhamisítás, bélyeghamisítás, devizabűntett, adócsalás és vámbűntettek nem csupán a szocialista gazdasági rendszerben megvalósítható bűnös magatartások, hanem ezek a gazdasági bűntettek elkövethetők mindazon társadalmi gazdasági alakulatok gazdálkodási rendszerében, amelyekben a gazdasági kapcsolatok a pénz- és áruviszonyok formájában bonyolódnak le. Ezeket a bűntetteket nemcsak a szocialista társadalmak, hanem a tőkés gazdálkodást folytató társadalmak is általában üldözik. A gazdálkodás rendét sértő bűntettek többsége ezzel szemben csak a szocialista gazdálkodás viszonyai között követhető el.

Ellenérvként felhozható, hogy az I. Címen belül rendszerezett tényállások egy része, mint pl. az üzérkedés, az árdrágítás, az áruminőséggel kapcsolatos visszaélések nem a szocializmusra, hanem tipikusan a kapitalizmusra jellemző bűntettek, miért nem helyezzük el ezeket is a II. vagy a III. Címen belül.

Az ellenérv figyelmen kívül hagyja, hogy a pénzügyi bűntetteknek, valamint a pénz- és bélyeghamisításnak egyéb olyan minőségi jellemzője is van, amely elhatárolja őket az I. Címen belül szabályozott bűntettektől. A közös jellemző, hogy a tartalmukat képező társadalmi termelési viszony olyan egyoldalú dologi szolgáltatásban realizálódik, amellyel szemben nem áll ellentétes irányú dologi szolgáltatás.

Ha viszont e két bűntettcsoport közös fő jellemzője az egyoldalú materiális szolgáltatás, mi teszi szükségessé a pénzhamisítás és a bélyeghamisítás külön Címen belül való elhelyezését?

ab) Vizsgáljuk meg először a III. Cím tényállásait. Az itt szabályozott bűntettek alapját olyan anyagi gazdasági viszonyok képezik, amelyek egyik szereplője az állam, a másik szereplője az egyén vagy valamely gazdasági közösség. Ebből következik, hogy ezek az anyagi termelési viszonyok nem egyenrangú felek kapcsolatai, a viszonyokban alá- és fölérendeltség érvényesül. Az egyenlőtlen pozíciót kifejezően érzékeltetik az objektív termelési viszonyok ideológiai visszatükröződései, a pénzügyi jogszabályok. A pénzügyi jogszabályok kényszerítő rendelkezéseket tartalmaznak a pénzügyi jogviszonyok létrehozására, tehát e körben a jogi tények az egyén vagy a gazdálkodó közösség akaratától független állami elhatározások. Az állammal pénzügyi jogviszonyba kerülő jogalanyok minden esetben kötelezettek. Kötelezettségük tartalma: pénzfizetés, pénz- vagy pénzértékkel rendelkező értéktárgy beszolgáltatása, pénzforgalmi korlátozások tűrése. A pénzügyi jogviszonyok tartalma az állam részéről: valamely hatósági aktus gyakorlása (pl. iparengedély vagy működési engedély kiadása, devizahatósági engedély kibocsátása, vámkezelés stb.), amely nem anyagi ellenszolgáltatás, hanem a gazdasági igazgatási funkcióból folyó jogosultság érvényesítése.

E jellemzők alapján világosan megvonható a határ az I. Cím és a III. Cím tényállásai között. Az I. Címen belül csoportosított bűntettek közül azok, amelyek a pénzviszonyokkal kapcsolatosak, nem a pénzügyi jogviszonyokat, hanem a pénzgazdálkodás rendszerét támadják. A pénzgazdálkodás rendszere pedig olyan intézmények, eljárások, módszerek, kapcsolatok összessége, amely kétoldalú pénzmozgásokat, illetőleg pénz- és árumozgásokat szabályoz.

ac) Miben különülnek el a II. Cím tényállásai a pénzügyi bűntettektől, hogyan nyilvánul meg ezekben az egyoldalú materiális szolgáltatás?

A hamis pénz társadalmi munkát, tehát értéket nem képvisel, mert a hamis pénzzel rendelkező személy ezért a társadalomnak egyéni munkát megtestesítő árut nem adott cserébe. A hamis pénz létrehozása önmagában még nem társadalmi viszony, hanem személy és dolog kapcsolata. Társadalmi viszonnyá csak akkor válik, amikor a hamis pénz forgalomba kerül, és a forgalomba hozó ezért társadalmi munkát megtestesítő pénzt vagy árut kap, illetőleg kaphat cserébe. Ez a társadalmi viszony azonban a szembenálló fél egyoldalú szolgáltatása, mert dolgot ad át tartalom nélküli pénznév ellenében.

A kifejtettek a bélyeghamisításra is vonatkoznak, a bélyeg a forgalomban pénzértékként funkcionál.

A II. és a III. Cím törvényi tényállásai abban különülnek el egymástól, hogy a büntetőjogi szabályozás alapját képező termelési viszonyok minőségileg más jellegű társadalmi kapcsolatok.

Az anyagi pénzügyi viszonyok olyan technikai-gazdasági relációk, amelyek egyrészt a társadalmi tiszta jövedelem képzésének és centralizálásának, másrészt pedig a termelés és a forgalom központi szabályozásának objektíve szükséges eszközei.

A hamis pénz és a hamis bélyeg forgalomba hozatalával létrejövő termelési viszonyok ezzel szemben a gazdálkodásnak nem szükségszerű relációi, ellenkezőleg az anyagiasult értékmérés lehetőségeit felhasználó egyén társadalomellenes gazdasági kapcsolatai.

Véleményünk szerint a Btk. jelenlegi rendszerének szerkezeti felépítése megfelelően tükrözi a pénzügyi bűntettek, valamint a pénz- és a bélyeghamisítás közötti azonosságokat és különbözőségeket, ezért sem elméleti, sem gyakorlati szempontból nem indokolt „egyes speciális mechanizmus elemek„ címen újfajta kategorizálás bevezetése, márcsak azért sem, mert ennek a fogalomnak önálló gazdasági vagy jogi tartalma nincs.

ad b), c) Felbontható-e az I. Cím „külső" és „belső" gazdasági bűntettekre, van-e önálló tartalma a „belső gazdasági bűncselekmények" kategóriának?

Az I. Címen belül csoportosított törvényi tényállások közös fő jellemzője, hogy a szocialista gazdálkodás rendjét támadják. Akár anyagi, akár a felépítményi valóságban vizsgáljuk a szocialista gazdálkodást, nem alkalmazhatunk olyan megkülönböztetést, hogy elválasztjuk a gazdálkodás „külső felületé"-től a „nemzeti jövedelem termelésének döntő szférái"-t. Büntetőjogi elhatárolás szempontjából sem lehetséges valamely jelenségcsoportba tartozó egyedi jelensége-

ket úgy kettéosztani, hogy egyes megnyilvánulásokat külső ismertetőjelük, másokat viszont belső ismertetőjelük szerint osztályozunk. A „külső" és a „belső" megkülönböztetés voltaképpen a forma és a tartalom megjelölése. Alapvető filozófiai tétel a forma és a tartalom dialektikus egysége. Minden tartalom meghatározott formában nyilvánul meg, tartalom nem létezhet forma nélkül és forma sem tartalom nélkül. A gazdálkodásnak nincs „külső felülete" és nincsenek „a szocialista gazdasági-termelési viszonyok méhében meghúzódó folyamatok" sem. A valóságban a gazdasági folyamatok maguk a termelési viszonyok, amikor ezeket szerves összefüggésükben, dinamikájukban jellemezzük. A gazdálkodás külső felülete pedig a termelési viszonyok formarendszere, amely a gazdálkodás szervezeti keretéből, a gazdasági tevékenységek lebonyolításának módjából és a gazdasági kapcsolatokba kerülő személyek anyagi érdekeltségét kifejező formákból tevődik össze.[18]

A gazdálkodás rendjét sértő bűntettek olyan bűnös emberi magatartások, amelyek a konkrét formájukban, funkcionális megnyilvánulásukban támadják az objektív termelési viszonyokat. A támadások tehát egyszerre sértik a „gazdálkodás külső felület"-ét és „a termelés, forgalom, elosztás alapvető területei"-t. Az objektív termelési viszonyok sérelme tekintetében nem jelent változást az a körülmény, hogy a buntetőjog azokat a magatartásokat üldözi — a pazarló gazdálkodás kivételével — amelyek a termelési viszonyokat a felépítményi, vagyis a jogi formájukban sértik vagy veszélyeztetik.

Egy szempontból azonban figyelemreméltó jelzést adott a szerző. Az a szféra, amit a gazdálkodás külső felületének nevez — és amely valójában a gazdálkodás „belső" területe — nem más, mint a társadalmi tevékenységcserében a forgalom szakasza; a társadalmi, a vállalati és az egyéni érdekek legérzékenyebb ütközőpontja. Ezen a területen a gazdasági tevékenységmegosztás általában tulajdonforma változással is jár, a gazdasági tevékenységek eredménye társadalmi tulajdonból személyi tulajdonba, illetőleg személyi tulajdonból társadalmi tulajdonba kerül. A tulajdon formaváltozásai pedig fokozzák a kooperációban a konfliktusok lehetőségét. A forgalmi szakasz azonban nem emelhető ki a gazdasági folyamat egészéből és a forgalom nem önállósítható, mint a „külső gazdasági bűncselekmények" területe. Egyszerűen azért nem, mert a rész és az egész viszonya azonos minőségek mennyiségi különbözőségét fejezi ki, ez pedig nem lehet alapja önálló büntetőjogi kategoria létrehozásának.

De tartalmi követelmények is ellenzik a büntetőjogi szabályozás körébe vont egységes termelési viszony rendszer kettéválasztását. A forgalmi szféra szorosan összefügg a gazdasági folyamat többi területével: a termeléssel, az elosztással és a fogyasztással. Az egyes területek annyira összefonódnak, közöttük a határ annyira elmosódott, hogy adott gazdasági cselekménynyel kapcsolatban nem lehet egyértelműen megállapítani, hogy az csak termelési, csak forgalmi vagy egyéb szférába tartozó tevékenység.

A „belső gazdasági bűncselekmények" konstrukció létrehozása azzal a nyitott kérdéssel találná szemben magát, hogy hol a határ a forgalom biztonságát sértő és az egyéb gazdasági területeken folyó gazdálkodást támadó bűnös tevékenységek között. Ilyen elhatárolási szempontok sem a szabályozás alapjául fekvő termelési viszonyokból, sem a büntetőjogi normákból nem olvashatók ki, mert a büntető jogszabályok egységes védelmet nyújtanak a bűnös gazdasági tevékenységgel szemben, bármilyen irányból jövő, bármely területen megvalósuló támadások esetén.

Mindezek alapján levonható az a következtetés, hogy a „belső gazdasági bűncselekmények"-nek sem gazdasági, sem jogi szempontból önálló tartalmuk nincs; a népgazdaság működésének „külső" és „belső" megnyilvánulásai nem olyan jellemzők, amelyek a gazdálkodás büntetőjogi rendszerének módosítására indokot vagy alapot adhatnának.

Erdősy Emil

[18] A tervgazdálkodás konkrét rendszerének elemzését, osztályozását ld.: Hegedűs András hivatkozott tanulmányában. Nézeteit Szabó Kálmán is magáévá tette. L: Szabó Kálmán: im. 76—96. old.

Vita
Antalffy György: Állam és demokrácia című könyvéről

A szegedi József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara Tudományos Bizottságának szervezésében ez év február 15-én rendezték meg *Antalffy György* egyetemi tanár *Állam és demokrácia* című, a múlt évben megjelent 34 ív terjedelmű monográfiájának vitáját.

A nagy érdeklődéssel kísért vitán, melyet *Kovács István* egyetemi tanár, a kar Tudományos Bizottságának elnöke nyitott meg, az állam- és jogelmélet tudományának hazai szakemberei, a kar oktatói és számos gyakorlati jogász vett részt. A tanácskozás alapjául szolgáló referátumokat a Tudományos Bizottság felkérésére Samu Mihály és Szotáczki Mihály, a budapesti ill. pécsi kar Állam- és Jogelméleti Tanszékének vezetői terjesztették elő.

Samu Mihály tanszékvezető egyetemi docens (Budapest) az állam- és jogtudományok egészének jelentős eseményeként üdvözölte referátumában a vita tárgyát képező monográfiát, mely tematikájából és feldolgozásából adódóan az állam- és jogtudományok legszélesebb köreit érinti, s nem csak az állam- és jogelméleti gondolkodás továbbfejlesztéséhez járul hozzá, hanem igen alkalmas a gyakorlati jogászok általános jogi műveltsége továbbfejlesztésének elősegítésére

is. A könyv tematikája igen széles körű, mondotta, ezért azonban kérdéses, vajon címe kifejezi-e a tárgyalt anyag teljes gazdagságát. A tantörténeti feldolgozás módszere tekintetében kétféle megoldási lehetőség képzelhető el: az egyik az elmélettörténetet képviselőik szerint csoportosítva összegezi, a másik a történeti áttekintést a logikai sűrítés módszerével ötvözve a tantörténetet irányzatok és fogalmak szerint mutatja be. Mindkét megoldás mellett és ellen egyaránt hozhatók fel érvek — szerző az előbbit választotta, bár az utóbbi talán gyakorlatiasabb és meggyőzőbb. A történeti feldolgozással függ össze, folytatta az előadó, az ázsiai termelési mód kérdése, amelynek az államfejlődéssel kapcsolatos aspektusait hasznos és előrevivő lett volna lehetőleg már most fokozottabb mértékben figyelembe venni. Hasonló jellegű probléma merül fel a történettudomány eredményeinek a szerző által történő messzemenő figyelembevétele kapcsán is, amely egyidőben a lehetséges kritikai magatartást, a történettudomány vitatott kérdéseire való fokozottabb utalást feltételezné. Maga az államelméleti fejtegetés igen alapos összegező munkával, s számos esetben újszerű megközelítéssel párosul. Így például a munkának külön érdeme az államnak objektív és szubjektív oldalról való megközelítése, az állami funkciók és főként a tőkés állam funkcióinak újszerű elemzése, s e körön belül az államcél kiemelése. E vonatkozásban referens felvetette, vajon nem lehet-e külön államérdekről is, mint olyan tényezőről beszélni, amely az államcélokat és államfunkciókat egyaránt színezi. A funkció kérdésével kapcsolatban még megjegyezte, hogy az államfunkciónak mint az állam egészén belüli részkategóriának a jog egészével való összevetése nem vezethet elméletileg pontos következtetésre. A további részben szerző eredményes erőfeszítéseket tett, hogy az állam általános kérdéseit sokrétűen és teljes összetettségében tárgyalja, s ne elégedjék meg csupán annak dokumentálásával, hogy az állam az uralkodó osztály erőszakszervezete. Munkája utolsó részében pedig szerző helyesen ír az államelmélet és jogelmélet viszonylagos elkülönüléséről, amihez referens a jövőre vonatkoztatott kiegészítő problémaként még felvetette az államtudomány szakágazatai kimunkálásának szükségességét, azt az eddigi gyakorlattal szakítást jelentő követelményt is, hogy az állam kérdéseit a tudomány valamennyi nem-jogi oldaláról egyaránt, szaktudományi szinten dolgozza fel.

Szotáczki Mihály egyetemi tanár (Pécs) referátumában rámutatott arra, hogy szerző törekvése egy relatíve önálló, alapjában véve teljességre törekvő államelmélet összefoglalására nagyigényű vállalkozás, amely címéhez képest valójában sokkal többet, egy demokrácia-centrikus államelméleti problematikát nyújt. A mű szerkezetileg az állam tanulmányozása módszertanának tárgyalásával kezdődik, s ezzel az állam és demokrácia viszonya problematikájának döntő elemeit előlegezve a logikai feldolgozás a történeti vizsgálódás kiindulópontját képezi, következésképpen a történeti elemzés, helyesen, a logikai bizonyítására szolgál. A monográfia második részében a marxizmus előtti politikai-jogi nézetek történeti fejlődését adja, harmadik részében pedig a marxizmus megjelenésének jelentőségét tárgyalja az állam lényegének megismerése szempontjából, a marxizmust olyan tudományként mutatva be, amely egyfelől a megelőző tanítások elméleti és történeti meghaladását képezi, másfelől pedig szöges ellentétben áll saját korának polgári elméleti irányzataival. Ez a szembe- és párhuzamba állítást jelentő ábrázolási mód, mondotta a referens, kevésbé érvényesült a marxizmus előtti tantörténet kifejtésénél, ahol főleg az irányzatok képviselői alapján való csoportosítással találkozhatunk. A marxista államelmélet alapproblémái című negyedik részben merül fel az általános államfogalom kérdése, mely szerző szerint alkalmas arra, hogy elmossa a kizsákmányoló és a nem-kizsákmányoló állam közötti lényeges különbségeket. Az általános fogalomnak azonban nem az a szerepe — fejtette ki Szotáczki professzor —, hogy fogalmilag együvé tartozó jelenségek között az elhatárolás alapját képezze, hanem az, hogy ezek közös, általános és lényegi vonásait kiemelve az államként ismert politikai szervezetek rendszere minden más, különnemű jelenségcsoporttól elhatárolható legyen. E körben a tulajdonképpeni probléma inkább az, hogy a klasszikusok által adott meghatározások a kizsákmányoló állam- és jogtípus tapasztalati tényeinek általánosítása alapján születtek, s így ezek specifikus fogalmak, holott gyakran történelmi méretekben is általánosként kezeljük őket. Ezért különbséget kell tennünk az állam általános fogalma, valamint a kizsákmányoló és a szocialista állam specifikusan általános fogalmai között. A referens által felvetett másik probléma az államforma összetevő elemeinek értelmezését érinti, szerző ugyanis a politikai rendszer fogalmi körébe sorolja a lakosságnak az állami szervezet munkájába való bevonásának különböző formáit is, ez pedig az államformának arra a felfogására utal, amely nem tekinti az államforma ismérvének az „állami jelleget", hanem minden olyan összetevőt, intézményt és annak működését az államforma körébe utal, amelynek segítségével az uralkodó osztály a maga diktatúráját megvalósítja. A munka számos kérdést újszerűen vizsgál, s a kapitalista állam, főként a „jóléti" állam elméleti problémáiról szóló része különösen többet nyújt az eddigi feldolgozásokhoz képest. A könyv súlyponti részét a szocialista állam elméleti kérdéseinek elemző kifejtése képezi, ebben a körben az egyik kiemelkedő rész a szocialista állam funkcióinak tárgyalása, ahol szerző szakít a korábbi leegyszerűsítő felfogással, s a gazdasági-szervező és kulturális-nevelő funkciók — viszonylag gyengébb és tartalmilag másnemű funkciókként való — létezését a kizsákmányoló állam vonatkozásában is elismeri. Összegezve tehát, fejezte be az előadó, a monográfiában szerzőnek az állam és demokrácia összefüggéseit számos vonatkozásban egzaktan és újat adva sikerült megfogalmaznia, más, egyelőre még vitás kérdésekben pedig megállapításai a megoldás lehetséges irányait jelzik.

Vas Tibor egyetemi tanár (Budapest) hozzászólásában méltatta a mű jelentőségét annak bizonyításában, hogy a szocialista államelmélet is rendelkezik viszonylagos önállósággal, alapvető kérdései

megfelelő tudományos szinten és monográfikus munkában, önállóan feldolgozhatók. A könyv tudományos és gyakorlati értékének egyik jelentős tényezőjeként említette a tantörténeti részt, különösen annak egyes hézagpótló jellegű fejezeteit, amelyben elsősorban a történeti módszer dominál, egyes különösen jelentős problémák feldolgozásánál azonban a logikai sűrítés módszere is megtalálható. Hozzászóló különösen fontosnak értékelte azokat a kritikai megjegyzéseket, amelyek a mai burzsoá államelméleteket érintik, végezetül pedig megjegyezte, hogy a gazdag tantörténeti és államelméleti problematikában szerzőnek sikerült szerencsésen megtartania egyfelől a terjedelem arányait és mértékét, másfelől a stílus könnyedségét, a könyv élvezetes olvasmányosságát.

Kulcsár Kálmán, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa szintén a monográfia jelentős értékeként mutatott rá arra, hogy szerző bebizonyította, az állam problémái a jogi problémáktól függetlenítve is megoldhatók. A történeti fejlődés során ugyanis hosszú ideig az államelmélet volt az, amely a jogelméleti problematikát többé-kevésbé magába olvasztva jelenítette meg, azonban a XIX. század folyamán a jogelmélet önálló létet nyert és lényegében magába olvasztotta az államtudomány problematikáját, ami azt eredményezte, hogy azóta a tudomány az állami jelenségeket csaknem kizárólag jogi fogalmakkal és módszerekkel igyekezett megközelíteni. Ugyanakkor nyilvánvaló, állapította meg a felszólaló, hogy az állam nemcsak jogi eszközökkel, hanem olyan politikai és más eszközökkel is dolgozik, amelyek a jog oldaláról megközelíthetetlenek. Egyébként erre a felismerésre mutatott példát a polgári államelmélet fejlődése, amely abban a pillanatban, mihelyt a társadalmi valóság a századforduló táján ténylegesen betört az addig jogi formákkal művelt tudományba és szükségessé vált a hagyományostól eltérő eszközökhöz és módszerekhez való folyamodás, kialakította új és önálló tudományként a politika tudományát. Számos társadalmi, politikai és elmélettörténeti oka volt a marxista állam- és jogelmélet eddigi egybefonódottságának, ma azonban — folytatta a hozzászóló — a társadalmi fejlődés és a tudományfejlődés új tényei reális bázist képeznek az állam- és jogelmélet differenciálódására. Minden tudomány ugyanis a fejlődéssel szükségképpen differenciálódik abban az arányban, ahogyan problémái egyre inkább szakosítottan jelennek meg; a mai tudományfejlődésben a differenciált kutatások kerülnek egyre inkább előtérbe, s így bizonyos mértékben kérdésessé válik az egyes tudományágak között az olyan alapon való különbségtétel, hogy ismerettárgyaik mennyiben különböznek egymástól, mert egy meghatározott jelenséget is számos nézőpontból és módszerrel lehet és szükséges kutatni. Így, amint ezt a monográfia példája is mutatja, az államelmélet és a jogelmélet vonatkozásában az önállóság viszonylagossága is folyamatosan kérdésessé válik, mert előreláthatóan a fejlődési perspektíva arra mutat, hogy az állam- és jogelmélet problematikája önállósultan, több tudományág keretében él majd tovább.

Pólay Elemér egyetemi tanár (Szeged) felszólalása a munka elmélettörténeti anyagának az ókorral foglalkozó részét érintette, méltatva e rész megfelelő kidolgozottságát és hangsúlyozva azt, hogy szerző lényegében sikeresen leszámolt azzal a romanisztikai irodalomban időnként felmerülő álláspontlal, amely szerint a rómaiak rendelkeztek volna valamilyen jogfilozófiával. A rómaiak elfogadtak ugyan bizonyos koncepciókat vagy megoldásokat a jogi személyiség, a birtok, vagy pedig a felelősség tekintetében, de ez minden elméleti megalapozás nélkül történt. Azok a filozófiai fogalmak pedig, fejtette ki a hozzászóló, amelyeket a rómaiak — csaknem kivétel nélkül a görög bölcseletből átvéve — esetenként alkalmaztak, nem alkalmasak egy jogfilozófia megalapozására. Az aequitas fogalma például azt a célt szolgálta, hogy az egymás mellett létező primitív árucsere jog és a viszonylag fejlett árucsere jog határait fellazítsák, s ezáltal az árucsereforgalom területén a peregrinusok és a római polgárok közötti egyenlőséget megvalósíthassák. A filozófiai jellegű fogalmak a klasszikus korban egyébként is háttérbe szorultak, és csak a posztklasszikus korban jelentkeztek erőteljesebben, amikor a birodalom súlypontja már a hellénisztikus területek irányában tolódott el. Így jelentkezett például a humanitas, a pietas stb. fogalma, azon alapvetően gazdasági érdekű intézkedések ideológiai alátámasztására, amelyeknek megtételére a rómaiak a rabszolgák helyzetének könnyítése céljából kényszerültek.

Martonyi János egyetemi tanár (Szeged) bevezetőül megállapította, hogy a vitára bocsátott monográfia gazdag tartalmú, komplex szemléletű és módszerű könyv, amely hosszú érlelési folyamatnak az eredményeit fejezi ki. A munka lényegében két fő részre, egy tantörténeti és egy elméleti részre osztható, amelyek között az átmenetet a marxizmus megjelenésének jelentősége az állam lényegének megismerésében címet viselő harmadik rész képezi, mely jól mutatja e kétféle szemlélet sikeres egybekapcsolását, de ugyanakkor bizonyos rendszerezési problémákat is felvet, ugyanis ez az egybekapcsolás a nézőpont és tematika bizonyos heterogeneitását eredményezi. A könyvben foglalt történeti anyag alkalmas arra, hogy tudatosítsa a szakjogtudományok művelőiben a tantörténet fontosságát, és ehhez megfelelő általános alapot is ad. Természetesen ezen túlmenően is ad a mű közvetlen segítséget a szakjellegű problémákhoz; Martonyi professzor példája szerint az állami funkció és az állami szervezet viszonya alapvető kérdés többek között az államigazgatási jog és annak oktatása számára is, ugyanis, ha a szervezetet a feladatok determinálják, akkor azt és működését csak a feladatok és funkciók elemzése alapján és után célszerű vizsgálni és ismertetni. Végezetül a felszólaló megemlítette, hogy Antalffy professzornak az elméleti és gyakorlati jogászok számára egyaránt értékes és nem csupán a jogászok érdeklődésére számot tartó munkáját indokolt lett volna nagyobb példányszámban megjelentetni.

Horváth Róbert egyetemi tanár (Szeged) hozzászólásában a monográfia egyik legnagyobb eredményének azt tekintette, hogy az egység-

befoglalva adja az elmélettörténetet, az intézmények kialakulásának problémáit és a tartalmi problémák fejlődését, beleértve ezek sokszorosan bonyolult összefüggéseit és áttételeit is. A munka egyes szerzők vagy kérdések — így például a modern jóléti állam — kapcsán részletesen, egyes esetekben még a vonatkozó szaktudományok számára is mintaszerűen és bizonyos finomságokat nyújtva elemzi az államelméleti és a gazdasági gondolkodás összefüggéseit. Ezen lényegileg érintkező felületek együttes komplex kifejtésére mutatott már példát Bodin vagy Grotius is, s az állam sokoldalú vizsgálatának feltételei a statisztikai tudomány megjelenésével még jelentős méretekben növekedtek. Ezek az összefüggések és kölcsönhatások pedig mind az államelméleti, mind a közgazdasági gondolkodás számára rendkívül megtermékenyítőek és újszerű következtetéseket eredményezhetnek, sőt a jövőben, hangsúlyozta a felszólaló, a gazdasági megoldások államelméleti következményeinek fokozottabb figyelembevételével az államelméleti problematika további gazdagodását és az államtudományoknak az eddiginél még nagyobb komplexitását és univerzalitását eredményezhetik.

Utolsó felszólalóként *Peschka Vilmos*, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa újólag kiemelte az állam- és jogelmélet differenciálódásának tudományos jelentőségét. Mint említette, az államelméletnek és a jogelméletnek a viszonylagosságon túlmenő önállósítása ellen többnyire azzal érvelnek, hogy egy ilyen koncepció elszakítaná egymástól az államot és a jogot, illetőleg ezek vizsgálatát. Azonban nemcsak különböző ismerettárgyakat kell önállóan vizsgálni, hanem még azonos ismerettárgyat is lehet különböző szinteken és különböző aspektusokból, önálló tudományág keretében elemezni. Az állam és jog esetében pedig — hangsúlyozta — nyilvánvalóan két önálló jelenségről van szó, amelyeket önállóan kell kutatni. Ugyanakkor ez az igény természetszerűleg nem jelenti az állam és a jog elszakítását, és annak tudomásul nem vételét sem, hogy ez a két jelenség olyan szorosan összefügg, hogy nem lehet megérteni egyiket a másik ismerete nélkül; a kutatás és a megértés ugyanis két különböző dolog. A másik kérdés, amelyet hozzászóló érintett, az állam általános fogalmának kérdése, melynek tekintetében a monográfia szerzője lényegében tagadóan foglalt állást. A szerző által is említett okon túlmenően azonban, jegyezte meg a felszólaló, e kérdés mikénti eldöntésében egy más természetű, bizonyos tekintetben alapvetőbb ok is szerepet játszik, az össznépi állam problémája, ugyanis ennek tapasztalatai számunkra még nem ismeretesek olyan mértékben, hogy ez a tudományos általánosításra megfelelő alapot szolgáltatna, s így az össznépi államnak egy általános meghatározásba való beépítése ez idő szerint még jelentős elméleti problémákat vetne fel.

A hozzászólásokat követően *Antalffy György* köszönetet mondott munkája méltatásáért és az egyes részleteket érintő kritikai megjegyzésekért egyaránt, melyek egyöntetűen arról tanúskodnak, hogy az állam- és jogelméletben is megértek a kielégítő tudományos együttműködés feltételei. Amint erre rámutatott, természetszerűleg a monográfia vitája után is több olyan kérdés marad, amelyet még együttes erővel sem lesz lehetséges rövid időn belül megnyugtatóan kidolgozni, de a tanácskozás a maga egészében igen hasznos szempontokkal járult mind a könyv értékeléséhez és a szerző további kutatásaihoz, mind pedig ahhoz, hogy a közeljövőben együttesen megírandó állam- és jogelméleti tankönyv vonatkozásában is az itt felvetett gondolatok érvényesíthetők legyenek.

A vita eredményeit *Kovács István* foglalta össze, elnöki minőségében. Összegezte a könyv címével, a feldolgozás során a szerző által követett módszerrel és a mű egyes részeivel, fejezeteivel és az ezekben felvetett kérdésekkel kapcsolatban elhangzott álláspontokat, röviden elemezve az egyes kérdéscsoportokat érintő kritikai megjegyzéseket és figyelmet szentelve a tanácskozás során felmerült, inkább a további kutatásokra vonatkoztatott két általánosabb jellegű problémának, az ázsiai termelési mód állam- és jogelméleti konzekvenciái kérdésének és a történettudományi kutatásokra való alapozás problémájának. Kovács professzor külön említette meg az államelmélet önállóságát érintő vitát, amely — mint mondotta — a kérdés tudományos rendszertani és az oktatás során felmerülő problémájához egyaránt értékes adalékokkal járult, majd befejezésül megállapította, hogy a vita egyértelműen igen értékes, az államelmélet legidőszerűbb kérdéseit tárgyaló munkának ítélte a könyvet, olyan műnek, amely hosszabb kutatások kiérlelt szintézisét adja, támaszkodik a társtudományok eredményeire, számos területen jelent segítséget a politikai-jogi gondolkodás továbbfejlesztéséhez, s ezért mind az elmélet szempontjából, az összes jogtudományi ágak irányában, mind pedig a gyakorlat szempontjából jelentős, s a továbbképzés szintjén, a közvetlen egyetemi oktatáson túlmenően is hasznos munkának bizonyul.

Varga Csaba

JOGIRODALOM

*A dualizmuskori csehországi munkásellenes szabadságjog-korlátozásokról szóló monográfia**

I.

A magyar—osztrák kiegyezés évszázados, majd az annak alapján létrehozott államalakulat szétesésének félévszázados fordulója a kutatókat a kettős monarchia jogintézményeinek mind behatóbb vizsgálatára irányítják. Az európai méreteket immár jócskán meghaladó figyelem fokozódása az említett történelmi eseményekben közvetlenül érdekelt országok jogtudományai részéről per se érthető. E körben egyik eredmény nálunk a 7. (pécsi) magyar—csehszlovák jogtörténettudományi konferencián (lásd: A VII. magyar—csehszlovák jogtörténettudományi konferencia. Jogtudományi Közlöny, 1965. 12. sz.; A dualizmus államelméletének és jogfejlődésének kérdései. Magyar Jog, 1966. 1. sz.) lezajlott vita. Ennek az itt ismertetett könyvben is felhívott anyagait szélesebb alapon a Die Freiheitsrechte und die Staatstheorien im Zeitalter des Dualismus (Studia Iuridica Univ. Pécs 48. sz.) címen publikálták. A téma iránt, az egyébként nem lebecsülhető hazai kutatómunkával párhuzamosan, a szomszédos országok szakirodalma szintén nagy érdeklődést tanúsít. A közelmúltban ehhez a prágai Károly Egyetemen működő Karel Malý tollából, az ottani Akadémiai Kiadó gondozásában, a csehországi munkásosztály ellen a 19. század második felében alkalmazott rendőri-bírói eljárásról megjelent monográfia sorolt.

A kötet tartalma, előljáróban kiemeljük, különösen az elvi alapvetés tekintetében, a jogelméleti vonatkozásokban, a címén jelentősen túlmutat. A szerző a korabeli egész ún. cisleitániai, tehát az akkori ausztriai területeken érvényesülő és témakörébe tartozó jogszabályokról áttekintést nyújt. Így az osztrák egyesülési jog kifejlődésével különállóan foglalkozik, miközben mind a cseh és német, mind egyéb szerzők (Hugelmann, Pražak, Bürner és mások) egykorú műveit analizálja, stb. A munka eme jellegzetessége számunkra azért figyelemre méltó, mert a hajdani szoros államkapcsolat alapján jogfejlődésünkkel kölcsönhatásban volt intézményeket a tudományos szocializmus alapján bírálja. A feldolgozásnak ugyancsak fontos sajátossága, hogy a legújabb történet- és jogtörténettudományi kutatások eredményeire (Šolle, Houser) megegyezőleg támaszkodik, illetve némely tétellel polemizálva, egyebek között, a sztrájk fogalmát kibővíti (21., s köv. old).

II.

A kutatót az a felismerés irányítja, hogy a téma egy-egy intézményének technikai oldalát a múltban a cseh és az osztrák jogtudomány a hivatalos álláspontnak megfelelően részletesen kimunkálta. Ezért *a régi elméletek* átértékelésével mindenekelőtt *az akkori társadalom antagonisztikus osztálykonfliktusainak jogintézményekre rányomott jegyeit* igyekszik kihámozni. A burzsoá legalitást sem tekinti nemlétezőnek, sőt ellenkezőleg, de rámutat, hogy mikénti megvalósulása az állampolgári szabadságjogok körében elsősorban politikai kérdés volt. Kellően megvilágítja a közép-európai bonyolult, szüntelen változó erőhelyzetben a monarchiával szemben a csehországi ellentétes osztályok belső egymásrahatásában a közös nemzeti célok másodlagos és időleges érvényesülését. Az ilyen szemléletmód a szerzőt egyfelől a sematikus és másfelől a való élet tényei elvonatkoztatott ábrázolásának egyoldalúságaitól mindvégig megóvja.

A magyarországi jogtudományi eszmecseréken többízbeni közreműködése folytán nálunk ismert szerző az ezúttal választott témáját három fő kérdéscsoportra tagolja. A sztrájk jogi meghatározásán túlmenőleg mindenekelőtt a vonatkozó normatív aktusok kialakulásával, a jogkorlátozó közigazgatási intézkedések, bírói gyakorlat, fegyveres erő felhasználása kérdéseivel foglalkozik. Eközben a három fokozatú, kasszációs jellegű legfelsőbb fórummal záródó bíróságok hatáskörét, működését, majd az esküdtszéki szervezet létrehozása körüli ingadozásokat és a vádhatóság sajátos vonásait vázolja. A második részben az egyesülési szabadsággal összefüggésben a munkásmozgalom kezdeti szervezkedési megnyilvánulásai, majd a gyülekezési jog, a demonstrációk, stb. kapnak helyet (70—131. old.). A könyvben ezután, a szociáldemokrácia elleni törvénykezés központba helyezésével, valójában számos önálló fejezetbe foglalásra érett elágazás összefut. Ezek között kiemelkedő szerephez jutottak az I. Internacionáléval kapcsolatos rendszabályok formái, a munkássajtó elnyomásának módozatai, a reakció nemzetközi allianceainak kísérletei (142., 166., 197. old). De az anarchisták elleni törvényhozás, a titkos egyesületek kérdéseiről írottak és az anyag perifé-rikusan elhelyezkedő más részei is (219—248. old.) magvas fejtegetéseket tartalmaznak.

A szerző kidomborítja, hogy az uralkodóház tagjai védelmének körülbástyázására szolgáló felségsértés intézménye ásatag feudális büntetőjogi rendelkezésekben gyökerezett (248—263. old.). Az uralkodó felsőbbrendűségét erőltetve hírdető tételek boncolása mellett teret szentel a dinasztia tagjaihoz fűződő anekdotikus elemeknek. A napjainkban korábbi időszakra visszavetítve már anakronizmusként ható császárkultuszt segítő joganyagból levezetett megállapítások a kötetet művelődéstörténetileg is érdekes olvasmánnyá avatják. A könyv rámutat, hogy a Csehszlovák Köztársaság 11/1918. sz. törvényében, a monarchiától örökölt jogszabályok átvételének hangsúlyozásával, a burzsoá rendszer kontinuitását óhajtották biztosítani, de ezzel az ország munkássága szembeszállt (31., 272. old).

III.

A rövid jellemzés után egy-két olyan mozzanatra emlékeztetünk, amelyek bedolgozásával a könyvben foglaltak még teljesebb képet nyújthattak volna. Az értékes munka láttán a *dualista monar-*

* (Karel Malý, Policejní a soudní perzekuce dělnické třídy v druhé polovině 19. století v Čechách. Academia, Praha, 1967. 282 old.)

chia magyarországi fejleményeivel a csupán helyenkénti érintőlegesnél *mélyebb párhuzamot* méginkább hiányoljuk. Az alább találomra kiemelt levéltári adalékok nélkül is nyilvánvaló, hogy a hatalmi helyzetre kényes feldolgozott kérdésekben a különböző országok kormányszervei szorosabb vagy lazább összehangolásra törekedtek. A könyv ilyen példákat elsősorban az ausztriai tartományok egymásközti és a németországi, illetőleg a cseh területekkel közvetlenül szomszédos szászországi viszonylataiban említ (34., 47., s köv. old.). A vaskos kötet közel 300 oldalán viszont szórványosan alig találunk marginális jelentőségű magyar vonatkozású utalást, mint pl. egyik felhasznált munka Wien—Pest—Leipzig jelzetét, vagy a sajtót illetően pesti eredetű adalékot (76., 170—3., 181. old.); jóllehet a témának már modern szlovák nyelvű irodalma is van.

A két nép munkásmozgalma és más haladó irányzatai közötti érintkezés a kiegyezés időszakától mind gyakoribbá válik. A magyar baloldali pártok a cseh államjogi (trialista) törekvéseket támogatják, a budapesti jogi szaklapok cseh szerző tollából az alkotmány vitás kérdéseit tárgyaló tanulmányt közölnek stb. A polgári és értelmiségi relációk mellett megannyi, a munkásmozgalmak jóval számosabb közvetlen kölcsönös (budapesti—prágai viszonylatú) áramlásait feltáró levéltári forrásra lelhetünk. A többi között az 1890-es években a magyar főváros rendőrfőkapitánya kérte a prágai cs. és kir. rendőrigazgatóságot, hogy budapesti munkásegyletekben (fazekasok, kályhaépítők stb) működő cseh származásúak politikai magatartásáról információt adjon. A megkeresésekre a bürokrácia pontos reagálásának jeleként megfelelő tájékoztatást vagy legalábbis nemleges válaszokat küldtek. A rendőrség továbbá a magyar munkásegyletekhez érkezett és csehországi népgyűlésekre szóló meghívókat figyelemmel kísérte. A sok helyről adatgyűjtést, a nagyhatalmak illetékes szerveinél lehetséges fogadtatás mérlegeléséhez, olyan egyesület mint a budapesti Stowarzyszenie Polakow 1889. évi zászlóavatása módozatának a kabinetiroda által meghatározásánál sem hanyagolták stb. A német kormány kívánságára 1890 márciusában az osztrák—magyar cs. és kir. közös külügyminisztérium a berlini rendőrségnek magyarországi és csehországi „szociáldemokraták 8 órai munkanap mozgalmáról" tájékoztatót készített. Ugyancsak a századforduló előtt Pesten cseh-szlovák munkásegylet alakítására tettek kísérletet, a tömegtüntetések röpirataiban prágai lapokat (Časopis stavebniho delnictva; Na zdar!; Heslo) idéztek.

A levéltári források e körben a munkássajtóval szemben még a rendőrségi közreműködéssel postai kézbesítés megtagadásával alkalmazott korlátozások bizonyítékait *őrzik stb. A kapcsolatok ívének* egyik cizellált pillére a magyar társaikkal közös szervezetet óhajtó prágai 1891. május 17-i „socialisticus molnárgyűlés", majd a „f. é. aug. 15—16. Karolinenthalban Prága mellett congressusra" meghívás budapesti malommunkás egyletbeli fogadtatása. A tablót a két ország ipar-agrár uralkodó köreinek csehországi lisztkivitelből eredő ellentétére utaló parlamenti interpellációk színezik. Itt főleg német, illetőleg szláv nyelveken hozzáférhető oklevelekre emlékeztettünk, a kizárólag magyar szövegekre hivatkozást mellőzzük, noha azokban hasonló adatok szintén bőségesen előfordulnak.

A teljesebb komparáció a kapcsolatok és azonos tendenciák mögött egyúttal a két ország eltérő gazdasági fejlettségéből, társadalmi szerkezetéből fakadó jogintézmények különbségeinek számbavételével szintén gyümölcsöző tanulságokkal járhatna. A többi között a monarchia magyarországi részének Ausztriától függősége és feudális maradványai miatt kivételes szerephez jutott, a könyv gondolatmenetébe ugyan korántsem kötelezően tartozó (csak érintett agrárvonatkozás — 62., s köv. old.), a munkássztrájkokhoz mégis szorosan hozzáfonódó nagy horderejű aratósztrájkok csehországi megfelelőjét, illetőleg hiányát jelezhette volna. Az egész monarchia és a szomszédos országok fejlődése összehasonlításának igényét éppen rokontémában mind sűrűbben hangoztatják (Některe problémy sociálniho postaveni rolnictva v Čechach na konci 19... století. Academia Praha, 1967. — recenzió: Československý časopis historický, 1967. 6. sz. 889., s köv. old.). A kikényszerített minden haladó lépés egyetemes érvényét csorbító palliatív törvényhozási vagy kormányzati intézkedések hasonlóságai nemkülönben érdekes egybevetési lehetőségekre emlékeztetnek stb. Mindezek azonban inkább jövőbeni kutatások iránt elkerülhetetlenül támasztandó követelmények — ha szomszéd népek múltját eddiginél átfogóbban kívánjuk egymással megismertetni —, de a szerző műve módszerének megválasztásához való joga elvitatását semmiképpen nem jelentik.

A vitatható megoldásokhoz soroljuk továbbá *az egyesületek és a gyűlések* kötet tartalma és szerkezeti felépítése szerint *nem eléggé határozott rendszertani* elkülönítését. Az egyesületek, a gyűlések és a sztrájkok egymáshoz képest azonos nagyságrendű kategóriák, és mindegyik a társadalmi élettevékenység külön-külön önállósult alakzatának tekintendő. A tételes jogi vetületükre és tudományos megközelítésükre is lényegében ugyanez mondható, bár a tárgyalt időszak némely korabeli elméleti munkájában az egyesülési és a gyülekezési jog intézményeinek választóvonala elmosódott. Az újabb szakirodalomban felvetett erőteljesebb különbségtétel (Jogtudományi Közlöny, 1963. 3. sz.; Historický časopis, 1963. 3. sz.) továbbcsiszolását indokoltabbnak tartjuk. A szerző feladata, igaz, valamelyest nehezebb, mert az egyesület (spolek) mellett a gyűlés fogalmához kapcsolódóan két további terminus technikusszal (schize és shromáždění) kell megbirkóznia, mégha ez utóbbi kettőt — mint maga mondja — csak formálisan, gyakorlati jelentőség nélkül különböztette is (100. old). A múlt század végén mind a munkásegyesületek, mind a gyűlések a társadalmi haladásban annyira alapvető jelentőségűek, hogy közös határmezsgyéjükön összefüggésükre utalással különállóként való méltatást, a kötetben feldolgozás terjedelmi lehetősége esetén megérdemlik. A tüzetesebb

differenciálás részben ismeretlen árnyalatok felfedezését, részben egyes változatok tényleges súlyának egyébként szerző által is célzott hatékonyabb ábrázolását nyújthatta volna.

Az említett erények és a felvonultatott gazdag irodalmi apparátus a könyvet a tárgykörben érdekelt szakemberek nélkülözhetetlen olvasmányává teszik. A felhozott észrevételek ellenére hasznos munka értékét sok statisztikai kimutatás növeli, a korabeli okmányok kópiái pedig mondanivalóját szemléltetően és meggyőzően alátámasztják.

Pecze Ferenc

Új könyvek

Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta juridica et politica. Tomus 14. Szeged, Szegedi ny. 1967.

1. Antalffy Georges: Chapitres choisis de l'histoire des idées politico-juridiques de l'Antiquité et du Moyen-Age. 60 p.
2. Biró János: Az „actio fiduciae" és alkalmazási köre a praeklasszikus jogban. 31 p.
3. Dobó István: A hűtlen és hanyag kezelés kérdései a termelőszövetkezetekben. 41 p.
4. Horváth Róbert: A statisztika fejlődése Franciaországban és annak magyar tanulságai. 126 p.
5. Martonyi János: A diszkrecionális mérlegelés kérdései. 53 p.
6. Nagy Károly: Az állam elismerése a mai nemzetközi jogban. 128 p.
8. Tóth Árpád: A kivételes állapot intézményének kialakulása néhány burzsoá állam jogrendszerében. 19 p.

Csizmadia Andor: A nemzeti bizottságok állami tevékenysége. (1944—1949.)
Bp. Közgazd. Kiadó, 1968. 468 p.

Számos résztanulmány után első ízben látott napvilágot olyan — alapos és széles körű kutatásra támaszkodó — összefoglaló jellegű munka, amely a felszabadulás utáni magyar állami és politikai élet fontos szerveinek, a nemzeti bizottságoknak egész tevékenységét elemzi és ismerteti. A monográfia első részében az állami szervezet forradalmi hagyományaival (az angol, francia, orosz és a magyar forradalmak állami szervezetével), majd a magyar nemzeti bizottságok keletkezésével, helyükkel a népi demokratikus állam mechanizmusában, forradalmi jogalkotásunkban, hierarchikus rendjükkel, belső szervezetükkel foglalkozik. Vizsgálja a nemzeti bizottságok kapcsolatát más állami és társadalmi szervekkel, működésük kereteit és eredményeit, tagjainak jogi helyzetét s végül a nemzeti bizottságok megszűnését és ezzel kapcsolatban azt, hogy nálunk miért nem váltak a nemzeti bizottságok a megalakuló tanácsok alapjaivá. A függelék a nemzeti bizottságokra vonatkozó fontosabb okmányokat közli, míg a részletes tárgymutató az anyagban való tájékozódást könnyíti meg.

A szocialista országok általános államigazgatási eljárási törvényei. Bp. Tanácsakadémia [Soksz.], 1968. 189, 154 p.

/A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének kiadványai./

Csehszlovákia, Lengyelország és Jugoszlávia hatályos átfogó államigazgatási eljárási jogszabályainak, valamint a Romániában és Jugoszláviában a bírói felülvizsgálatról alkotott törvényeknek magyar fordításait tartalmazza a *Toldi* Ferenc összeállításában és bevezetőjével közzétett kétkötetes kiadvány. Az egyes országok joganyaga előtt rövid bevezető ismerteti az illető állam korábbi vonatkozó kódexeinek adatait és vázlatát.

A Munka Törvénykönyve és végrehajtási rendelete. A Szakszervezetek Országos Tanácsának összeállítása. — Kézikönyv a Munka Törvénykönyve alkalmazásához.

Bp. Táncsics Kiadó, 1967. [1968.] 236, 302 p.

Az 1967. évi II. törvény és a végrehajtásáról szóló 34/1967. (X. 8.) Korm. sz. rendelet figyelembevételével összeállított és egységes szerkezetbe foglalt szöveg után közzétett, 1968. febr. 15-ig megjelent egyes vonatkozó rendelkezések magyarázatai a szakszervezeti bizottságok részére kívánják a jogalkalmazást megkönnyíteni és meggyorsítani. A kézikönyvet *Szegő* Tamás szerkesztette.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetekről szóló 1967. évi II. törvény. — A földtulajdon és a földhasználat továbbfejlesztéséről szóló 1967. évi IV. törvény. Összeáll. és jegyz. *Fóris* Imre.
Bp. Közgazd. Kiadó, 1968.

Az 1967. évi III. törvény, valamint a végrehajtásra kiadott rendeletek egységes szerkezetben, magyarázatokkal.

E lapszám (XXIII. új évfolyam 9.) szerzői: *Dr. Benedek Károly* igazságügyminisztériumi főosztályvezető. — *Dr. Görgey Mihály* a Központi Gazdasági Döntőbizottság vezető döntőbírája. — *Dr. Ujlaki László*, a Központi Gazdasági Döntőbizottság vezető döntőbírája. — *Dr. Szigligeti Viktor* igazságügyminisztériumi főosztályvezető-helyettes. — *Dr. Bacsó Jenő* igazságügyminisztériumi osztályvezető. — *Dr. Simor Pál*, az Országos Kriminalisztikai Intézet főmunkatársa. — *Dr. Erdősy Emil* ügyész (Pécs). — *Dr. Varga Csaba*, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos segédmunkatársa. — *Dr. Pecze Ferenc* jogtanácsos

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 120-243. — Kiadja: a Lapkiadó Vállalat (VII., Lenin körút 9—11. Telefon: 221-281). Felelős kiadó: Sala Sándor igazgató. — Megjelenik havonta, — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 24 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, I., Fő utca 32. Telefon: 159-450) vagy a KULTÚRA külföldi képviselete.
68.728 Egyetemi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Janka Gyula igazgató

Ára: 8,— Ft

INDEX: 25.422

XXIII. új évfolyam 10. szám Budapest, 1968. október hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

KULCSÁR KÁLMÁN — HOÓZ ISTVÁN:
A büntetéskiszabásról 489

KAREV, D.:
A szovjet büntető eljárásjog néhány vitás kérdése 500

BARNA PÉTER:
Bűnüldözés-büntető eljárás 507

TURI ISTVÁN:
Az eshetőleges szándékkal elkövetett élet elleni bűncselekmények 516

GERGELY ERNŐ:
Adalékok a magyar népi demokratikus állam kialakulásának történetéhez 524

PRUBERGER TAMÁS:
Az alanyi jogok és kötelezettségek igazságos elbírálásának kérdései 532

GÁSPÁRDY LÁSZLÓ:
A tilos szerződések társadalmi veszélyességének néhány kérdése 541

HAGELMAYER ISTVÁNNÉ:
A kollektív szerződés jogi jellege 546

Szemle:

SCHELNITZ GYÖRGY:
Ankét a jogszabályok közérthetőségéről ... 557

MAJOROS RICHÁRD:
A szövetkezeti lakásépítkezésekből eredő kötbérek sorsa 560

Jogirodalom:

Waltos', Stanislaw: Model postepowania przygotowawczego na tle prawnoporownawczym (KIRÁLY TIBOR) 562

— —: Új könyvek 565

СОДЕРЖАНИЕ: *Калман Кильчар—Иштван Хооз:* О назначении наказания. — *Д. Карев:* Несколько спорных вопросов советского уголовно-процессуального права. — *Петер Барна:* Уголовное преследование — уголовный процесс. — *Иштван Тури:* Преступления против жизни, совершенные с эвентуальным умыслом. — *Эрнё Гергей:* Данные по истории сложения венгерского народно-демократического государства. — *Тамаш Пругбергер:* Вопросы правильного рассмотрения субъективных прав и обязанностей. — *Ласло Гашпарди:* Некоторые вопросы общественной опасности запрещенных договоров. — *Иштванне Хагелмайер:* Правовой характер коллективного договора. — Обзор: *Дьёрдь Шелницу:* Дискуссия об общедоступности законодательных актов. — Рихард Майорош: Судьба неустоек, вытекающих из жилищно-кооперативного строительства. — *Юридическая литература:* Waltos, Stanislaw: Model postepowania przygotowawczego na tle prawnoporownawczym (*Тибор Кирай*). — — —: Новые книги.

INHALT: *Kálmán Kulcsár—István Hoóz:* Über die Strafzumessung. — *Karev, D:* Einige strittigen Fragen des sowjetischen Strafverfahrensrechts. — *Péter Barna:* Strafverfolgung — Strafverfahren. — *István Turi:* Mit Eventualdolus begangene Verbrechen gegen das Leben. — *Ernő Gergely:* Beiträge zur Entwicklungsgeschichte des ungarischen volksdemokratischen Staates. — *Tamás Prugberger:* Die Frage der gerechten beurteilung von subjektiven Rechten und Verpflichtungen. — *László Gáspárdy:* Einige Fragen der Gesellschaftsgefährlichkeit der verbotenen Verträge. — *Frau Hagelmayer:* Der Rechtscharakter des Kollektivvertrags. — *Rundschau: György Schelnitz:* Eine Enquete Über die Allgemeinverständlichkeit der Rechtsnormen. — *Richárd Majoros:* Das Schicksal der aus genossenschaftlichen Wohnungsbau stammenden Vertragsstrafe. — *Rechtsliteratur: Stanislaw Waltos:* Model postepowania przygotowawczego na tle prawnoporownawczym *(Tibor Király)*. — — —: Neue Bücher.

SOMMAIRE: *Kálmán Kulcsár—István Hoóz:* La fixation de la peine. — *Karev, D.:* Quelques problèmes controversés du droit soviétique de la procédure pénale. — *Péter Barna:* Poursuite pénale — procédure pénale. — *István Turi:* Infractions commises contre la vie par dol éventuel. — *Ernő Gergely:* Données relatives à l'histoire du développement de l'Etat démocratique populaire hongrois. — *Tamás Prugberger:* Problèmes de la juste appréciation des droits et obligations subjectifs. — *László Gáspárdy:* Quelques questions relatives au danger comporté pour la société par les contrats illicites. — Mme *Hagelmayer:* Le caractère juridique du contrat collectif. —*Revue: György Schelnitz:* Enquête sur la compréhensibilité des règles de droit. — *Richárd Majoros:* Le sort des pénalités conventionnelles dérivant des constructions coopératives d'habitation. — *Littérature:* Waltos, Stanislaw: Model postepowania przygotowawczego na tle prwnoporownawczym (Le modèle de la procédure préparatoire en base comparative). *(Tibor Király)*. — — —: Nouveaux livres.

XXIII. új évfolyam 10. szám Budapest, 1968. október hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A büntetéskiszabásról

A jogalkalmazás reális folyamatának megközelítése ma, amidőn a jogalkalmazást már nem foghatjuk fel puszta szillogizmusnak — a szillogisztikus modell tarthatatlanságának kimutatásában egyébként jelentős részt vállalt a marxista jogelmélet és perjogtudomány — megköveteli mindazoknak a tényezőknek a feltárását, amelyek közrehatnak ebben a folyamatban, amelyek tehát befolyást gyakorolnak a döntésre. E tényezők feltárására irányuló kutatások azonban — különösen az általános megállapításokon túlmenő empirikus vizsgálatok — ma még a kezdet kezdetén tartanak. Éppen ezért célszerűnek mutatkozik a problematika csupán egy részkérdésének megközelítése, amely lehetőséget nyújt a használható módszerek kikísérletezésére is.

A büntetéskiszabás alakulására vonatkozó részletvizsgálatunk az elméleti probléma egészének összefüggéseiben történő elhelyezése érdekében röviden vázolnunk kell ezeket az összefüggéseket, annál is inkább, mert csak így érthető meg a vizsgálat témakörének kiválasztása is.

I.

A bírói jogalkalmazásnak legfontosabb eleme a döntésben kötelezőként jelentkező elem, tehát az alkalmazandó jogszabály. Az alkalmazásra kerülő jogszabály kiválasztása, és kötelező elemmé válása azonban attól a tényállástól, attól az esettől függ, amely a jogalkalmazást magát is kiváltotta. Ez a két momentum, az esetben összefoglalt tényállás és az általa az alkalmazás folyamatába vont jogszabály, jóllehet a leglényegesebb, de távolról sem egyedüli tényezői a jogalkalmazás folyamatának. Kézenfekvő pl. a jogalkalmazó egyénnek, illetőleg a jogalkalmazás számára keretetadó szervezetnek a jelentősége, akár az egyén személyi pszichikai tulajdonságainak, társadalmi viszonyainak stb., akár a részben az egyéni tulajdonságokat is kondicionáló szervezeti jelenségeknek, sajátosságoknak szerepe. E közvetlen tényezőkön túl azonban nem feledkezhetünk meg azokról a társadalmi viszonyokról, jelenségekről sem, amelyek közepette a jogalkalmazás végbemegy, s amelyek akár közvetlenül, akár pedig politikailag értékelve hatnak erre a folyamatra.[1] Végül az elbírálásra kerülő ügynek a jogszabály által nem értékelt körülményei, összefüggései is kifejezésre jutnak a jogalkalmazás során.

A fentiekben röviden jelzett tényezőknek akár pusztán elméleti, akár az elméleti megközelítést konkrét vizsgálatokkal kombináló kutatása az eddigi tapasztalatok szerint meglehetősen differenciáltan alakult. A jogalkalmazó személyiségének, pontosabban pszichikai tulajdonságainak értékelésére viszonylag korán történtek kísérletek, részben a szabadjogi iskola keretei között, részben a jogszociológiai irányzatokhoz tartozó egyes elméletekben, részben legújabban az egzisztencialista jogfilozófiában.[2]

[1] Ld. erre Kulcsár Kálmán: A politikai elem a bírói és az államigazgatási jogalkalmazásban. — Jubileumi tanulmányok II. köt. Pécs, 1967. 213. és köv. old.

[2] A problémával foglalkozó jelentős, úttörő cikk: Schroeder, Theodore: The Psychological Study of Judicial Opinions. — California Law Review. 1918. Vol. XVI. és Haines, C. G.: General Observations on the Effect of the Personal Political and Economic Influences in the Decisions of Judges. Illinois Law Review. 1922—23. — A szabadjogi iskolára, valamint a jogszociológiai és realista megközelítésre lásd: Kulcsár Kálmán: A jogszociológia problémái. Bp. 1960. c. munkáját, különösen a VI. Fejezetet, a vonatkozó újabb szociológiai kutatásokra: Kulcsár Kálmán: A szociológiai gondolkodás fejlődése. Bp. 1966. 493. és köv. old.; Az egzisztencialista koncepcióra: Peschka Vilmos: Az egzisztencialista jogfilozófia c. tanulmányát. — Kritikai tanulmányok a modern polgári jogelméletről. Bp. 1963. 326. és köv. old.

Mindezeket a kísérleteket azonban az általánosság — elsősorban a realista jogtudomány képviselőinél pedig —, a mértéktelen túlzások is jellemzik. Jóllehet ezek a kutatások ráirányították a figyelmet a személyi tényező szerepére a jogalkalmazás folyamatában, nem vezettek olyan eredményre, amely a személyi tényezők hatásának akárcsak megközelítően pontos becslését, az objektív mérésről nem is szólva, lehetővé tennék. Egyelőre kétséges, hogy a szubjektív tényezőknek a mérése, vagy akár becslése — bizonyos valamilyen módon objektiválódott (pl. politikai elkötelezettség) éppen ezért könnyebben megfogható elemein túlmenően — egyáltalán lehetséges-e.[3]

Éppen a személyi tényező túlhangsúlyozásával szemben hoztak érdekes eredményeket Edward Green statisztikai módszereket hasznosító vizsgálatai, amelyek adatokkal igazolták, hogy a bíró ítélkezési magatartásában közreható fő tényezők nem személyes jellegűek, hanem sokkal inkább azok a kritériumok, amelyek a jogszabályban, a bűncselekmény természetében, az elkövető bűnügyi „múltjában" stb. foglalhatók össze. E tényezők azonban összességükben és a bíró személyi tényezőivel együtt organikus egészet alkotnak, amelyből az következik, hogy a döntés nem csupán azt fejezi ki, amit a jogszabály parancsol, vagy amit a bíró személyes „részrehajlása" folytán kívánna, hanem olyan törekvésben álló pszicho-szociális realitást, amelyben a bíró saját megfontolására ható és az általa legitimnek tekintett tényeket összeegyezteti.[4] Green 1437 büntető ügyet vizsgált meg, ezekből próbálta az ún. jogi, a nem jogi (a vádlott neme, kora, faja stb.), valamint a büntetőeljárásban rejlő tényezők (az ítélő bíró, az ügyész személyisége és gyakorlata, a vádlott beismerő vagy tagadó magatartása stb.) szerepét kiszűrni. A jogi tényezőt illető következtetései kimutatják pl., hogy minél közvetlenebb az érintkezés az elkövető és áldozata között, annál nagyobb a kiszabott büntetés is. Így legnagyobb a szigorúság a csalás és az erőszakos nemi közösülés büntetésében. Ugyanebből a logikai menetből következik, s adatai igazolják is, hogy mert a „köz" ellen elkövetett bűncselekményeknek nincs specifikus áldozata — pl. az alkoholforgalommal vagy a szerencsejátékkal kapcsolatos bűntettek esetében —, ezért a kiszabott büntetések itt a legalacsonyabbak. A nem jogi tényezők hatása — kivéve a faji hovatartozást, és a nőkkel szemben kiszabott enyhébb büntetéseket (amelyek azonban megmagyarázhatók azzal, hogy a súlyosabb bűncselekmények elkövetésében is jóval alacsonyabb a nők részvételének aránya) — Green vizsgálatai szerint elhanyagolható. A vizsgált ügyek 18 bíró között oszlottak meg, így érdekes összehasonlításokra nyílott alkalom azonos súlyú bűncselekmények esetében az egyes bírák által kiszabott büntetések között. Green megállapítása szerint statisztikailag szignifikáns eltérések csak az ún. középsúlyú bűnesetek elbírálása során jelentkeztek az egyes bírák között, egyébként mind a súlyosabb, mind pedig az enyhébb bűncselekményeket meglepően azonos mértékben büntették. Mindezek alátámasztani látszanak a fentebb már idézett végkövetkeztetését, amely azonban túl általános, s ilyen általánossággal eddig is ismert volt. Green érdemét így inkább abban látjuk, hogy ezt az ismert és általános tételt — legalábbis részben — statisztikai módszerekkel elvégzett vizsgálatokkal valószínűsítette, és e vizsgálatokkal bizonyos módszertani impulzust is adott más hasonló törekvések számára.

Eddig ugyanis statisztikai, méginkább matematikai eszközökkel elsősorban csak a politikai elemnek, pontosabban a politikai hovatartozóságnak a következményeit igyekeztek megragadni, ezt is meglehetősen szűk körre szorítva az US. Szövetségi Legfelsőbb Bíróság és egy-két tagállam legfelsőbb bíróságának ítélkezésére támaszkodva.[5] Ezek a vizsgálatok hozzájárultak ugyan az ítélkezés reális tényezőinek megértéséhez, módszereik azonban annyira az amerikai felsőbírósági gyakorlat sajátosságaihoz idomulnak, hogy a kontinentális jogrendszer és különösen a szocialista jogrendszer bíróságai ítélkezésének tanulmányozására csak igen szűk korlátok között használhatók fel. A politikai elem azonban — amely természetesen nem szűkíthető le a jogalkalmazás folyamatában sem a jogalkalmazó személyére, politikai hovatartozására és felfogására — csupán egyik, bár talán leglényegesebb része annak társadalmi-történeti szituációnak, amelyben az ítélkezés történik. Azoknak a tényezőknek konkrét vizsgálatáig, amelyek ezt a szituációt alkotják, illetőleg, amelyek meghatározott szervezeti keretek között a bíró számára értékelve is közvetítik, még nem jutottunk el, jóllehet az elméleti összefüggések és vizs-

[3] Ld. pl. F. J. Gaudet vizsgálatáról szóló beszámolót: The Sentencing Behavior of the Judge. — Encyclopedia of Criminology. Eds. by V. C. Branham and S. V. Kutash. New York, 1949. Gaudet New Jersey egyik bíróságán 6 bíró ítélkezési gyakorlatát vizsgálta 10 éven át, összesen 7442 ügyet. Következtetése szerint a bíró széles értelemben vett személyisége, tehát társadalmi háttere, neveltetése, vallási meggyőződése, bírói gyakorlata, temperamentuma stb. alakították ki elsősorban az általa tapasztalt eltéréseket. Az eltérések azonban jórészt az ügyek különböző súlyához tapadtak, mert az ügyeket súlyuk szerint osztották ki az egyes bírákra.

[4] Green, Edward: Judicial Attitudes in Sentencing. — A study of factors underlying the sentencing practice of the Griminal Court of Philadelphia. London 1961. 102—103 p. Green beszámol vizsgálatának eredményeiről a N. Johnton, L. Savitz és M. E. Wolfgang által szerkesztett kötetben is: Green, E.: Sentencing Practices. — The Sociology of Punishment and Correction. New York. 1962. 69. és köv. old.

[5] Az erre vonatkozó kísérletekre adnak példát: Schubert, Glendon: Quantitative Analysis of Judicial Behavior. Glencoe 1959. Schubert, G.: Judicial Decision—Making. Glencoe 1963.; Ulmer, Sidney: The Political Party Variable in the Michigan Supreme Court. — Journal of Public Law, 1962.

gálatokhoz szükséges fogalmi keret kidolgozása már megtörtént.[6]

Az eddigi elméleti próbálkozások talán többet, a bírósági ítélkezésben közreható tényezők konkrét vizsgálatára irányuló kísérletek — éppen kis számuk miatt — viszonylag kevesebbet nyújtanak számunkra. Az eredményekről azonban leszűrhetjük, hogy a közreható objektív és személyi természetű tényezők differenciálása, hatásuk elkülönített mérése vagy becslése a bírói döntés folyamatában sokfajta nehézségbe ütközik. Éppen ezért a bírói jogalkalmazás egészéhez képest részterületen, a büntetőbírói jogalkalmazás területén láttuk célszerűnek olyan kísérleti vizsgálat lefolytatását, amely elsősorban módszertani tapasztalatokat nyújt, de azt is feltárhatja, hogy különböző tényezők folytán milyen eltérések nyilvánulnak meg a büntetőbírói ítélkezésben. Ha arra feltehetően nem is alkalmas — legalábbis kísérleti stádiumában —, hogy az eltéréseket eredményező tényezőket és hatásukat differenciáltan is bemutassa.

A fentiekben megfogalmazott célnak leginkább a büntetéskiszabás gyakorlatának elemzése felel meg. A kiszabható büntetés ugyanis általában az egyes bűncselekményektől és a büntetés nemétől függően megállapított alsó és felső határ között mozog. A büntetés kiszabása a megállapított keretek között a bíróság számára meglehetősen tágkörű mérlegelésre nyújt alkalmat, és ebben a mérlegelésben igen sok tényező közrejátszik. Az eset súlya és körülményei, amelyeket részben már az alkalmazott jogszabály is értékel, éppen úgy kifejezésre jutnak, mint a büntetőpolitika követelményei stb. Mindezek azonban helyi adottságok közepette, a helyi viszonyoktól, a helyi bírósági vezetéstől függően, sőt az egyes bírák személyi tulajdonságaitól is alakítottan határozzák meg a kiszabott büntetés mértékét. Ezzel szemben az elbírálásra kerülő bűncselekmények, bármilyen egyedi sajátossággal is rendelkeznek, jogszabályi megfogalmazásukkal, az egyes vonások jelentőségének felsőbírósági értékelésével éppen úgy az azonos gyakorlat kialakulása irányában hatnak, mint a büntető politika, amely általánosan országos jellegű, s egységesen irányított szervezeten keresztül kerül érvényesítésre. A helyi adottságok alakító ereje,[7] származzon a helyi társadalmi viszonyokból, jelenségekből, a helyi politikai igazságügyi szervezet stb. sajátosságaiból, vagy éppen az ott dolgozó bírák személyéből, bizonyos fokig kondícionálja az országos szintű jogszabályok és a büntető politika érvényesülését. Ennek a feltevésnek szükségszerű következménye, hogy az egyes bűncselekményeknek vagy bűncselekménykategóriáknak megfelelően a büntetéskiszabásban található különbségek — ha feltesszük, hogy átlagban mindenütt azonos súlyú bűncselekmények fordulnak elő — egyrészt az egyes bűncselekménykategóriák és bűncselekmények országosan eltérő értékeléséből, másrészt — különösen ugyanazon bűncselekménykategóriát tekintve — a helyi sajátosságok folytán kialakult értékelés különbségeiből adódnak. Ebből az alapfeltevésből kiindulva fogalmaztuk meg vizsgálatunk hipotéziseit a következők szerint.

1. a) Az igazságügyi szervezetben kifejezésre jutó büntetőpolitika értékelésének és a bírákban lecsapódó társadalmi állásfoglalásnak megfelelően egyes bűncselekmény-kategóriák vagy bűncselekménytípusok a büntetéskiszabásban is megjelenő súlyosabb vagy enyhébb megítélés alá esnek. Az eltérő megítélés valószínűsége kifejezésre jut abban, hogy egyes bűncselekmények vagy bűncselekménytípusok esetében a kiszabott büntetés mennyire közelíti meg a kiszabható maximális büntetést.

b) Feltevésünk szerint ez a körülmény — és kevésbé az elkövető személyéhez fűződő tényezők — mutatkoznak meg a büntetés felfüggesztésében is, amelynek eszerint az *a)* pontban írt hipotézissel összefüggő adatok szerint kell alakulnia.

2. a) Az 1. pontban írt körülmények feltehetően azonos súllyal érvényesülnek olyan viszonylag kis területen, mint Baranya megye. A megye területén található járásbíróságok büntetéskiszabási gyakorlata tehát egyenkint is az 1. hipotézissel összefüggően kialakult képet fejezi ki.

b) Ha a vártnál nagyobb eltérést találunk, az összefüggésben lehet: az adott bűncselekmény, vagy bűncselekménytípus különös elterjedtségével,

egy-egy kiugróan súlyos bűncselekmény elbírálásával,

egyes bírák eltérő büntetéskiszabási szokásával.

3. Feltehető, hogy az egyes bírák személyes tulajdonságai, ambíciói, az igazságügyi szervezettől stb. kiinduló elvárások eltérő értékelése stb.[8] következtében büntetéskiszabási gyakorlatuk is eltér egymástól (részben általában — részben az egyes bűncselekmények esetében). Mindennek alapjául szolgáló feltételezés, hogy kisebb bíróságokon, éves időszakban és egyes bűncselekménykategórián belül az egyes bírák által eldöntött súlyosabb és kevésbé súlyos bűnügyek kiegyenlítik egymást.

4. Feltehető, hogy az elítéltek tömege bizonyos olyan demográfiai ismérvek szerint is megoszlik a súlyosságot illetően, amelyekhez meghatározott, vagy meghatározható társadalmi

[6] Ld. erre: Kulcsár Kálmán: A szituáció jelentősége a jogalkalmazás folyamatában. Állam- és Jogtudomány 1968. 4. sz.

[7] A helyi viszonyok szerepére a jogalkalmazásban már Lenin is utalt. Ld. Lenin művei. 33. köt. Bp. 1953. 362. old.

[8] Ld. erre: Kulcsár Kálmán: A politikai elem a bírói és államigazgatási jogalkalmazásban. 208. és köv. old.

tartalom, illetőleg értékelés fűződhet. Erre nézve adatokat csak a nem, családi állapot szerint, valamint a gyermekes és nem gyermekes minőségnek megfelelő bontásokban nyerhetünk, ha egyes bűncselekmények kapcsán értékelhető esetszám áll rendelkezésre.

5. Feltehető, hogy a gyorsabban változó büntetőpolitika és más hatások következtében különbség tapasztalható a bűncselekményeknek a törvény által előírt büntetés nagysága és a kiszabott büntetések nagysága szerinti rangsorolásban.

II.

A kialakított hipotézisek vizsgálatát statisztikai módszerek segítségével végeztük el. A kísérleti jellegnek megfelelően csupán egy megyei bíróság területén (Baranya megye) található bíróságok büntetéskiszabási gyakorlatát elemeztük éspedig olyan bűntettek vonatkozásában, amelyeknek előfordulási száma — az előző év bírói statisztikájából ítélve — elég nagynak ígérkezett ahhoz, hogy megalapozott következtetéseket vonhassunk le. Azok a büntetéskategóriák, amelyekbe az elemzett bűntettek tartoznak — jóllehet járásonként való előfordulásuk számottevő eltéréseket is mutat, ahogyan ez az alábbi 1. táblázatból kitűnik — nagyságrendileg mégis többé-kevésbé hasonló helyet foglalnak el az egyes járásbíróságok ítélkezési gyakorlatában. Ez a tény lehetővé teszi számunkra az összehasonlítást az egyes járásbíróságok által kiszabott büntetések esetében is. A megye bíróságai által a kiemelt bűntettek elkövetéséért elítéltek szá-

1. táblázat

Büntettcsoport	Baranya megye	Pécsi megyei és járás	Komlói (városi)	Sásdi	Szigetvári	Mohácsi	Siklósi
	bíróságok			járás-			
Közbiztonság és közrend elleni bűntettek	4,6	4,0	12,3	—	—	8,9	2,4
Személy elleni bűntettek	43,9	51,0	28,8	32,5	38,1	21,5	38,1
A család, az ifjúság és nemi erkölcs elleni bűntettek	0,9	1,0	2,7	1,2	—	1,3	0,8
Társadalmi tulajdon elleni bűntettek	29,0	23,4	18,5	45,8	39,3	50,6	35,7
A személyek javai ellen elkövetett bűntettek	21,6	20,6	37,7	20,5	22,6	17,7	23,0
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

ma kb. 1500 személy volt. Ezek bírói statisztikai adatlapjain (statisztikai egyéni lap a jogerősen elítéltekről) szereplő adatokat — egyetemi hallgatók bevonásával — új kérdőív segítségével rendeztük és meghatározott szempontok szerint csoportosítottuk. Ez az adatanyag szolgált alapul a következőkben részletezett számítások elvégzésére. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy célszerűségi szempontokból indíttatva, a feldolgozásnál elsősorban a szabadságvesztés-büntetésre ítéltekre és a kiszabott szabadságvesztés-büntetések időtartamára vonatkozó adatokra támaszkodtunk. Ezek az adatok is lehetővé tették a büntetéskiszabási gyakorlat többoldalú megvilágítását, mert segítségükkel több olyan mutatót dolgozhattunk ki, amelyekkel hipotéziseink valóságértéke megközelíthetővé vált.

Vizsgálatunk első lépcsőjében azokat az eltéréseket igyekeztünk megközelíteni, amelyek az egyes járásbíróságok büntetéskiszabásában általában — tehát nem egyes bűntettekre, vagy bűntetti kategóriákra lebontva — mutatkoznak. Ebben az esetben a megyei mutatók (átlag, viszonyszám stb.) a vizsgált jelenségek általános érvényesülését fejezik ki, míg a specifikumot az attól való eltérés mutatja.

A rendelkezésre álló adatokból többféle mutatószám számítható. A legegyszerűbb de a bíróságok tevékenységét már jellemző mutatószám, a *szabadságvesztés-büntetésre ítéltek aránya*. Ezeket az arányszámokat a 2. táblázat mutatja.

2. táblázat

A járásbíróság		*A szabadságvesztésre ítéltek aránya*
sorrendje (a szabadságvesztés-büntetésre ítéltek arányának megfelelően)	*megnevezése*	
1	Szigetvári	58,3
2	Mohácsi	62,0
3	Siklósi	69,6
4	Pécsi	73,2
5	Komlói	73,3
6	Sásdi	83,1
	Megyében összesen	72,9

Az adatok felhívják a figyelmet a bíróságok ítélkezési gyakorlatában tapasztalható lényeges eltérésekre. Figyelembe véve az elítéltek járáson-

kénti eltérő megoszlását, 3—4%-os eltéréseknek lényegesebb jelentőséget nem tulajdoníthatunk. Ellenben a legkisebb (58%) és a legnagyobb (83%) arányszámot produkáló járásbíróságok közötti különbség olyan nagy, hogy nem magyarázható csupán az elítéltek megoszlásával, feltétlenül összefüggésben van azokkal a helyi szervezeti, személyi stb. sajátosságokkal, amelyek egyes bűncselekmények értékelésében, a büntetőpolitika érvényrejuttatásában is kifejeződhetnek.

Az ítélkezés szigora vagy enyhesége azonban nem csak ennek az aránynak a függvénye, hanem annak is, hogy a szabadságvesztés büntetésre ítéltek büntetésének időtartama hogyan alakul. Az egy-egy járásbíróság által hozott szabadságvesztés-büntetések az időtartam szerinti átlaga a következő:

3. táblázat

A járásbíróság		A kiszabott szabadságvesztés-büntetések átlaga (hónap)
sorrendje (a kiszabott szabadságvesztés-büntetések átlagának megfelelően)	megnevezése	
1	Komlói	7,59
2	Siklósi	7,70
3	Szigetvári	8,10
4	Pécsi	9,76
5	Sásdi	10,40
6	Mohácsi	10,90
	Megyében összesen	9,41

Az eltérések itt nem olyan számottevőek, de a járások sorrendje már más, mint a 2. táblázaton. A kiszabott szabadságvesztésbüntetések átlaga a Komlói Városi Bíróság területén a legkisebb, míg a szabadságvesztésre ítéltek aránya szerinti sorrendben ez a bíróság az 5. helyen áll.

A járásbíróságok sorrendjében megállapítható nagy eltérések arra hívják fel a figyelmet, hogy a bíróságok egy része a büntetőpolitika érvényesítésének úgy kíván eleget tenni, hogy a vádlottak nagyobb százalékát ítéli szabadságvesztésre, de a kiszabott ítéletek tartama viszonylag rövid, míg máshol fordítva járnak el. Így ezek a mutatók a bíróságok munkájának csak egy-egy oldalát világítják meg, de nem *általában a bírósági gyakorlatot.* Összehasonlításra, elemzésre ezek is jók, ezek is szükségesek, de *általánosítható következtetések levonására nem alkalmasak.*

E két mutatóból azonban kiszámíthatunk egy harmadikat, amelyik kiküszöböli az egymásnak ellentmondó, a gyakorlatban jelentkező tendenciákat és komplexebb módon jellemzi a bírói munkát. Ha ugyanis ezt a két mutatót összeszorozzuk egymással, akkor az eredményként kapott számban nemcsak az elítélési arány, hanem a szabadságvesztés-büntetés átlagos tartama is kifejezésre jut, mégpedig úgy, hogy egyforma lesz. A szorzások elvégzése után a következő eredményeket kapjuk a vizsgált járásbíróságokra vonatkozóan:

4. táblázat

A járásbíróság		A szabadságvesztésre ítéltek arányának és az átlagos időszaknak a szorzata
sorrendje (a komplex mutatónak megfelelően)	megnevezése	
1	Siklósi	472,2
2	Szigetvári	535,9
3	Komlói	556,3
4	Mohácsi	675,8
5	Pécsi	714,4
6	Sásdi	864,2
	Megyében összesen	686,0

A szabadságvesztés-büntetésre ítéltek arányát és a kiszabott büntetések hosszát kifejező komplex mutatószám a járásoknak megint más sorrendjét adja, mint az első kettő. *A bíróság tevékenységét azonban általában* ez a legutóbbi jellemzi a legjobban, mert a két lehetséges változat alkalmazásának *együttes eredményét* juttatja kifejezésre.

Említettük azonban, hogy az eddigi három mutatónak tartalmi jelentősége nincs, mert jóllehet kifejezik a bíróságok tevékenységének sajátosságait, mégis csupán összehasonlítás esetén adnak képet erről a tevékenységről. Ha mármost olyan mutatószámot keresünk, amely tartalmi szempontból is jelentős, újabb eljáráshoz kell folyamodnunk. Ennek az eljárásnak alapjául az a feltevés szolgál, hogy a Btk. által meghatározott és egy §, bekezdés vagy tétel alatt szereplő bűntettek megoszlása a különböző bíróságok területén társadalom veszélyesség szempontjából hasonló, vagy kellő szám esetén kb. azonos. Elvben tehát az ilyen bűntettekre kiszabott ítéleteknek (szabadságvesztésbüntetés esetén azok tartamának) a különböző bíróságoknál azonosnak vagy csaknem azonosnak kellene lennie. Feltételezésünk szerint tehát, ha az eltérés lényeges, az elsősorban a bírói ítélkezési gyakorlat különbségeiből adódik. E feltevés alapján kiszámítható mutató tehát azt jelzi, hogy a ténylegesen kiszabott szabadságvesztés-büntetés mennyire közelíti meg a Btk. alapján az adott bűntettre kiszabható legmagasabb büntetést. Természetesen kiszámítható ez a mutató a bíróság egész büntetőgyakorlatára is. Ebben az esetben először megállapítjuk, hogy a vizsgált bűntettre mennyi a Btk. által kiszabható legsúlyosabb szabadságvesztés-büntetés (pl. 3 év = 36 hó). Ha ezzel a számmal megszorozzuk az e bűntett miatt jogerősen elítéltek számát (pl. 120 fő), akkor megkapjuk a rájuk kiszabható büntetés maximális tartamát (360 év, azaz 4320 hónap). Ehhez a számhoz viszonyítjuk a kiszabott szabadságvesztés-büntetés hónapban megadott tartamát (pl. 500 hónap) és a kapott százalék-

szám lesz a keresett viszonyszám. A használt formula

$$\frac{500}{4320} \cdot 100 = 11{,}6\%$$

Ha a már ismertetett feltevésünk helytálló, akkor a változó arányszámok a bíróságok változó vagy eltérő gyakorlatát szemléltetik. Kiszámíthatjuk azonban ezt a mutatót csupán egyes bűntettekre, s ebben az esetben azt tudjuk meg, hogy melyik bűntettet üldözi a vizsgált bíróság szigorúbban (hol magasabb ez az arányszám). De vizsgálhatjuk pl. azt is, hogy ugyanazt a fajta bűntettet bíróságonkint, esetleg bírósági tanácsonkint hogyan büntetik. A mutatóhoz kétféle számítás alapján juthatunk el. Az egyik esetben csak a szabadságvesztésre ítéltek számából indulnánk ki és a rájuk kiszabható maximális büntetéshez viszonyítanánk a rájuk ténylegesen kiszabott büntetést. Ebben az esetben az arányszámot nem befolyásolná a pénzfőbüntetésre vagy a javító-nevelő munkára ítéltek aránya és szűkülne az elítéltek köre. A második esetben — ahogyan azt a fenti példa esetében tettük — valamennyi az adott bűntett elkövetéséért jogerősen elítéltet be kell vonni a számításba. Véleményünk szerint az utóbbi a megbízhatóbb, az ítélkezési gyakorlatot jogban kifejező módszer. (Jóllehet ebben az esetben a mutató megbízhatóságát az ügyészi vádemelési gyakorlat eltérései is befolyásolják.) Eljárásunkkal kiszámított mutató alapján a járásbíróságok sorrendje a következőképpen alakul:

5. táblázat

A Járásbíróság		A kiszabott ítéletek tartama a kiszabható %-ában
sorrendje (a %-os mutatónak megfelelően)	megnevezése	
1	Szigetvári	8,6
2	Siklósi	10,0
3	Komlói	10,5
4	Pécsi	13,6
5	Sásdi	13,8
6	Mohácsi	14,2
	Megye összesen	12,8

Az adatok itt nemcsak a járási átlagoknak a megyei átlag körüli hullámzását mutatják, hanem arról is képet adnak, hogy a Btk.-ban megszabott ítélkezési lehetőség a gyakorlatban hogyan hatályosul.

Jóllehet az eddig tárgyalt 4 mutatószám együttesen alkalmas arra, hogy kifejezze egy-egy bíróság tevékenységének egy másik bíróság tevékenységéhez való viszonyát, mégis találnunk kell *egy* olyan mutatószámot, amely mindezt egymagában is képes kifejezni. A jelen esetben a keresett mutatószám létrehozható úgy, hogy e négy szempont szerint rendezett sokaságok sorszámainak összeadása alapján egy ötödik fajta sorrendet hozunk létre. Ennek érdekében összeadjuk az egyes járásbíróságok által a 2—5. táblákon elfoglalt sorrendszámokat, s az ily módon nyert eredmény, a járásbíróságok új sorrendje a szerzett pontoknak megfelelően:

1. Szigetvár	7
2. Siklós	8
3. Komló	12
4. Pécs	17
5. Mohács	18
6. Sásd	22

A bemutatott mutatószámok alapján azt kell megállapítanunk, hogy Baranya megye járásai között a Szigetvári járásban hozták a vizsgált időszakban a legenyhébb ítéleteket, a legmagasabb arányszámokat — és így a legszigorúbb ítélkezési gyakorlatot — pedig a Sásdi járásban működő bírók produkálták.

Mivel ebben a mutatóban kifejezésre jut mindaz, amit a bírói gyakorlatból számszerűen meg tudunk fogni, ezt a mutatót kell a felsoroltak között a legmegfelelőbbnek elfogadnunk. Kérdés azonban, kínálkozik-e valamilyen mód a számítások egyszerűsítésére. A táblák áttekintése alapján megállapíthatjuk, hogy a járásbíróságoknak az összes számítások alapján megállapított legutolsó sorrendje kis eltéréssel megegyezik a maximális és a tényleges ítéletek viszonyát kifejező százalékszámok alapján összeállított 5. táblán megfigyelhető sorrenddel. Mint említettük, az is komplex mutató, amiben az ítélkezési gyakorlat több vonása jut kifejezésre, így a hasonlóság nemcsak formai, hanem tartalmi is. Ez a jelen esetben egyben arra is figyelmeztet, hogy a komplexitást egy bizonyos ponton túl már nem érdemes fokozni.

Annak igazolására, hogy a két említett mutató közti összefüggés valóban fennáll, többféle számítást végeztünk. A számítások igazolták az összefüggést. Ahol némi eltérés volt, az abból fakadt, hogy az egymást követő járások gyakorlata alig tért el egymástól, s ilyenkor a sorrend felcserélődött. Ennek különösebb jelentőséget vagy zavaró jelleget nem tulajdoníthatunk, mert hisz az eredeti adatokból is az tűnik ki, hogy a köztük levő különbség nem nagy, az elbírálásnál az eltérés nem szignifikáns.

A két mutató közötti összefüggés igazolására közöljük a bűntettek két csoportjára vonatkozó számításainkat

A 6. és 7. táblázat adatai alapján a két bűncselekményre vonatkozóan — az összesített mutatók alapján a járásbíróságok sorrendjét az alábbiak szerint állapíthatjuk meg:

Súlyos testi sértés

1. Szigetvár	4
2. Siklós	8
3. Mohács	14
4. Sásd	16
5. Komló	18
6. Pécs	24

6. táblázat

Súlyos testi sértés, Btk. 257§ (1) 2. tétel, (2) a) és c)

	Szabadságvesztésre ítéltek aránya	A járásbíróság sorszáma	Kiszabott szabadságvesztés-büntetések átlaga	A járásbíróság sorszáma	Szabadságvesztésre ítéltek arányának és az átlagos szabadságvesztések szorzata	A járásbíróság sorszáma	A kiszabott büntetés a kiszabható %-ában	A járásbíróság sorszáma
Komló	85,7	3	5,7	5	488,5	5	13,5	5
Mohács	88,9	5	4,9	3	435,6	3	12,0	3
Pécs	89,3	6	8,3	6	741,2	6	20,6	6
Sásd	86,7	4	5,4	4	468,2	4	13,0	4
Siklós	80,0	2	4,5	2	360,0	2	10,0	2
Szigetvár	77,8	1	4,1	1	319,0	1	8,9	1

7. táblázat

Lopás, Btk. 291., 295§ § (1), (2) c)

	Szabadságvesztésre ítéltek aránya	A járásbíróság sorszáma	Kiszabott szabadságvesztés-büntetések átlaga	A járásbíróság sorszáma	Szabadságvesztésre ítéltek arányának és az átlagos szabadságvesztések szorzata	A járásbíróság sorszáma	A kiszabott büntetés a kiszabható %-ában	A járásbíróság sorszáma
Komló	66,7	2	5,4	4	360,2	3	4,3	3
Mohács	73,4	4	12,5	6	917,5	6	11,8	6
Pécs	77,6	6	5,0	3	363,5	4	5,3	4
Sásd	76,9	5	7,4	5	569,1	5	7,3	5
Siklós	68,4	3	4,9	2	335,2	2	4,3	2
Szigetvár	40,0	1	4,5	1	180,0	1	2,3	1

Lopás

1. Szigetvár	4
2. Siklós	9
3. Komló	12
4. Pécs	17
5. Sásd	20
6. Mohács	22

A 6. és 7. táblázat adataiból, valamint a járásbíróságoknak az összesített mutatók alapján kialakított sorrendjéből a súlyos testi sértés és a lopás bűntette esetében annyi máris megállapítható, hogy bíróságok sorrendje megegyezik akár a kiszabott büntetések nagyságát vizsgáljuk a kiszabható büntetések százalékában, akár pedig a valamennyi mutató összesítését jelentő összetett mutató alapján kialakított nagyságrendet. Ez is igazolja fenti megállapításunkat, amely szerint a kiszabható és a kiszabott szabadságvesztés-büntetéseknek — egy adott bűncselekményért jogerősen elítéltek számbavételével — összevetéséből kialakított együttható alkalmas a büntetéskiszabási gyakorlat vizsgálatára. Ám ez az együttható — mint már jeleztük — nem csupán a bíróságok, vagy egyes bírák gyakorlatának összehasonlítására alkalmas, hanem arra is — és ebben látjuk különös jelentőségét —, hogy segítségével megvizsgáljuk az egyes bűncselekmények esetében kialakult büntetéskiszabási gyakorlatot, azaz azt a *tényleges* büntetőpolitikát, amelyet a bíróságok folytatnak. Azt hisszük világos, hogy — kellő számú adat esetén — megalapozott következtetéseket vonhatunk le arra az értékelésre vonatkozóan, amelyet a büntetőjogalkalmazás egésze, vagy az egyes bíróságok sőt az egyes büntető tanácsok is egy-egy bűncselekmény elbírálásával kapcsolatban, a Btk.-ban kifejezett értékelésen túl, kialakítanak. Ez az értékelés természetesen sokféle tényező közrehatásaképpen alakul ki, és ezeket a tényezőket — kevés kivétellel — ma még nem mérhetjük, mégis az eltérések jelenléte és kimutatása közelebb visz a jogalkalmazásban közreható tényezők felismeréséhez.

Jóllehet ebben a vonatkozásban a 6. és 7. táblázat adatai is jeleznek valamit, szükségesnek tűnik más bűncselekmények megvizsgálása is a kiszabott és a kiszabható büntetések %-os arányában megmutatkozó együttható alapján. Értékelhető adatokat azonban csak megfelelő nagyságú esetszámból kapunk, így egyrészt — egy kivétellel — mellőztük azokat a bűncselekményeket, amelyek esetében az elítéltek száma 10-nél kevesebb, másrészt minden egyes bűncselekmény vonatkozásában feltüntettük a jogerősen elítéltek számát.

A 8. táblázat adatai szerint a Baranya megyei bíróságok különösen súlyosan értékelik a garázda magatartással és a fondorlattal elkövetett bűncselekményeket. Eltekintve ugyanis az erőszakos nemi közösüléstől és a halált okozó gondatlan veszélyeztetéstől, amelyekben egyébként is van garázda elem, az ilyen típusú bűntettek elkövetőire kiszabott szabadságvesztés-

8. táblázat

A bűntett megnevezése (a Btk. §-ok felírásával)	A jogerősen elítéltek száma	A kiszabható maximális büntetés (években)	Elítélhetőség években (2×3)	Maximuma összesen hónapokban (4×12)	Kiszabott szabadságvesztés-büntetés (hónapokban)	Kiszabott szabadságvesztés-büntetés a kiszabható %-ában $\left(\frac{6}{5} \cdot 100\right)$
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
Garázdaság 219. (1)	42	2	84	1008	212	21,0
Visszaesőként elkövetett garázdaság 219. (1), (2) a)	11	3	33	396	114	28,8
Együttesen elkövetett (a köznyugalom súlyos megzavarására alkalmas) garázdaság 219. (1), (2) b), c)	14	3	42	504	87	17,3
A devizagazdálkodást sértő bűntett 247. (1)—(5)	10	5,3*	53	636	—	0,0
Könnyű testi sértés 257. (1) 1. tétel	162	1	162	1944	119	6,1
Súlyos testi sértés 257. (1) 2. tétel, (2) a) és c)	126	4*	504	6048	755	12,5
Foglalkozás körében elkövetett gondatlan veszélyeztetés 258. (1)	221	3	663	7956	630	7,9
Foglalkozás körében elkövetett, súlyos testi sértést okozó gondatlan veszélyeztetés 258. (1), (2) a)	98	4*	392	4704	571	12,1
Foglalkozás körében elkövetett, halált okozó gondatlan veszélyeztetés, 258. (1), (2) b)	28	5,5*	154	1848	403	21,8
Erőszakos nemi közösülés 276. (1)	9	8	72	864	264	30,5
Lopás 291., 295. (1), (2) c)	163	6,5*	1059,5	12714	788	6,2
Visszaesőként elkövetett lopás 291., 295. (2) a)	53	6,5*	344,5	4131	829	20,1
Bűnszövetségben elkövetett lopás 291., 295. (2) b)	27	6,5*	175,5	2106	341	16,2
Sikkasztás 292., 295. (1), (2) c)	104	6,5*	676	8112	712	8,8
Visszaesőként elkövetett sikkasztás 292., 295. (2) a)	13	6,5*	84,5	1014	162	16,0
Csalás 293., 295. (1), (2) c)	46	6,5*	299	3588	353	9,8
Hűtlen kezelés 294., 295. (1), (2) b), c)	10	6,5*	65	780	42	5,4
Lopás 291., 296. (1), (2) a), 4., 7., (2) b)	48	4*	192	2304	158	6,8
Jogtalan behatolás (zár feltörése stb.) útján elkövetett lopás 291., 296. (2) a) 1.	33	5	165	1985	272	13,7
Az elhárításra képtelen állapot kihasználásával elkövetett lopás 291., 296. (2) a) 2.	11	5	55	660	102	15,4
Házközösségben (közös htb.-ban) élő (közös munkahelyen dolgozó) személy sérelmére elkövetett lopás 291., 296. (2) a) 6.	57	5	285	3420	333	9,7
Visszaesőként elkövetett lopás 291., 296. (2) d) 1.	21	5	105	1260	208	16,5
Visszaesőként elkövetett és más körülménynél fogva is súlyosabb minősítés alá eső lopás 291., 296. (3)	72	8	656	7872	1468	18,6
Csalás 293., 296. (1)	22	3	66	792	187	23,6
Visszaesőként elkövetett csalás 293., 296. (2) d) 1.	23	5	115	1380	514	37,2

* A felhívott rendelkezésekben megállapított büntetési tételek átlaga.

büntetéseknek a legmagasabb a kiszabható büntetésekhez viszonyított aránya. Országos adatok hiányában nehéz lenne megalapozott következtetést levonni arra nézve, hogy ez az értékelés mennyiben tér el, vagy mennyire valósítja meg az országos büntetőpolitika követelményeit. Azok az adatok, amelyek a visszaesőként való elkövetés súlyosabb értékelését jelzik, mindenesetre az országos büntetőpolitika kívánalmait fejezik ki. Így célszerűnek mutatkozik a megyei adatokat — legalábbis néhány bűncselekmény vonatkozásában, ahol elegendő esetszám áll rendelkezésre — járási bontásban is megvizsgálni.

A 9. táblázat ezeket az adatokat mutatja. Néhány bűncselekménnyel kapcsolatban közöljük a kiszabott szabadságvesztés-büntetéseknek a kiszabhatóhoz viszonyított %-os arányát és zárójelben mindenütt az adott bűncselekményért jogerősen elítéltek számát.

Látható, hogy a megyei eredmények kialakításában a járások szerepe nagyon eltérő. A pécsi járásbíróság által elítéltek nagy száma adja

9. táblázat

A bűntett megnevezése (a Btk. §-ok felhívásával)	Megye összesen	Pécsi	Mohácsi	Siklósi	Szigetvári	Sásdi	Komlói
		járásbíróságok					
Könnyű testi sértés 257. (1) 1. tétel	(162) 6,1	(87) 5,6	—	(28) 3,3	(20) 7,1	—	(17) 8,3
Súlyos testi sértés 257. (1) 2. tétel, (2) a) és c)	(126) 12,5	(56) 16,0	—	(15) 7,6	—	(15) 9,7	(14) 9,4
Foglalkozás körében elkövetett gondatlan veszélyeztetés 258. (1)	(221) 7,9	(204) 7,2	—	—	—	—	—
Foglalkozás körében elkövetett, súlyos testi sértést okozó gondatlan veszélyeztetés 258. (1), (2) a)	(98) 12,1	(94) 12,1	—	—	—	—	—
Lopás 291., 295. (1), (2) c)	(163) 6,2	(85) 5,3	(19) 11,8	(19) 4,3	—	—	(15) 4,3
Sikkasztás 292., 295. (1), (2) c)	(104) 8,8	(39) 10,1	—	—	(16) 5,5	(11) 13,3	—
Visszaesőként elkövetett és más körülménynél fogva is súlyosabb minősítés alá eső lopás 291., 296. (3)	(72) 18,6	(41) 21,4	(9) 19,9	—	—	—	—

meg általában a megyei mutató általános képét is. Az egyébkénti nagy szóródásból azonban vagy az következik, hogy az egyes járások ítélkezési gyakorlata nagyon eltérő, vagy az — és ez a valószínűbb —, hogy az ügyeknek nagyobb száma szükséges objektív következtetések levonásához, mert ilyen kisszámú előfordulás esetén a társadalomraveszélyesség foka nagyon különböző lehet. Feltehetően több éves gyakorlatot kellene megvizsgálni, s az egyes büntető tanácsokig való lebontásnak is csak így lenne értelme.

A büntetőítélkezésben közreható tényezők vizsgálata során jelentősége lehet — az egyes bűntettek értékelésén túl — önmagában a kiszabható szabadságvesztés-büntetés hosszában megnyilvánuló értékelésnek, illetőleg annak a befolyásnak, amelyet a büntetéssel való fenyegetettség nagyságának ténye a jogalkalmazóra gyakorol. Ha ugyanis egy-egy bűntettnek társadalomraveszélyessége a kiszabható büntetés maximumának nagyságában is kifejezésre jut, akkor feltételezhető ilyen hatás kialakulása, s ebben az esetben a bűntetteket a maximálisan kiszabható szabadságvesztés nagysága szerint is csoportosíthatjuk. Mivel a rendezés alapja itt a kiszabható legsúlyosabb büntetés, a legkülönbözőbb bűntettek kerülnek egy csoportba. Mégsem tűnik formálisnak ez a művelet, mert logikai és tartalmi alapja a társadalomraveszélyesség foka (mértéke). Ennek a vizsgálati módnak olyan előnye is van, hogy viszonylag kevés csoport képezhető és így egy-egy csoportba nagyobb számú, tehát jobban kezelhető ügy kerül.

Az így elrendezett adatainkat a tizedik táblázat tartalmazza.

A bűntettkategóriánként véletlennek tűnő arányszámok a 10. táblán elrendeződtek és szabályszerűséget mutatnak. Az arányszámok növekedése csaknem párhuzamosan történik a maximálisan kiszabható szabadságvesztés-büntetés nagyságának emelkedésével. Ez arra mutat,

10. táblázat

Kiszabható szabadságvesztés-büntetés hossza (év)	A jogerősen elítéltek száma	A kiszabott szabadságvesztés-büntetés sorozat a kiszabható %-ában
1	162	6,1
2	42	21,0
3	255	10,9
4	272	11,4
5	208	17,7
6,5	418	9,9
7	—	—
8	84	19,6
9	—	—
10	2	42,4

hogy minél súlyosabb ügyről van szó, a kiszabott szabadságvesztés tartama annál közelebb kerül a maximumhoz.

Ilyen mértékű szabályosság esetén azonban a figyelem önkéntelenül is a kivételekre terelődik. Nem szólva a 10 évnek az esetszám kicsisége miatt értékelhetlen hatásáról, az egyik eltérés a 2 évnél, a másik pedig a 6,5 évnél jött létre. A szabadságvesztés 2 éves maximuma az általunk vizsgált bűntetteknél csak a garázdálkodás esetében lehetséges. Mivel itt az arányszám az általános irányzat felett van, úgy véljük, hogy ez annak a jele, hogy a garázdálkodók ellen a bíróságok az átlagosnál (szokásosnál) szigorúbban lépnek fel. (Ezt mutatják egyébként a 8. tábla adatai is.) A növekedés folyamatos üteme másodszor a 6,5 évnél szakad meg, amiről arra következtetünk, hogy itt viszont a megszokottnál (az elvárhatónál) alacsonyabb ítéleteket szabnak ki. Ide zömmel intellektuális bűntettek tartoznak. (Meg kell azonban jegyeznünk, a besorolásnál némi nehézséget okozott, hogy a statisztikai jelentésben együtt szerepelnek olyan bűntettek, amelyekre a kiszabható büntetési maximum nem egyforma.)

Sajnos ugyanez a vizsgálati módszer az egyes járások esetében nem eredményezett ilyen

világos tendenciát, ami egyértelműen annak tudható be, hogy az esetszámok nem elegendőek a vizsgálat megbízható elvégzéséhez.

Ha ezek után most már a kiszabott szabadságvesztés-büntetések tartamának alakulását vizsgáljuk, éspedig nem a kiszabható maximumhoz viszonyítva, hanem az egyes elítéltekre megállapított büntetéseknek az összes jogerősen elítéltek számához viszonyított előfordulási arányában, újabb érdekes jelenséget állapíthatunk meg. Az áttekintés megkönnyítése végett a bűntetteket a legutóbbi tábla szempontjainak megfelelően, azaz a kiszabható maximális szabadságvesztés-büntetés tartama szerint csoportosítottuk. A feldolgozás eredményét ezúttal grafikusan ábrázoljuk, mert a nagytömegű adat áttekintése így könnyebb.

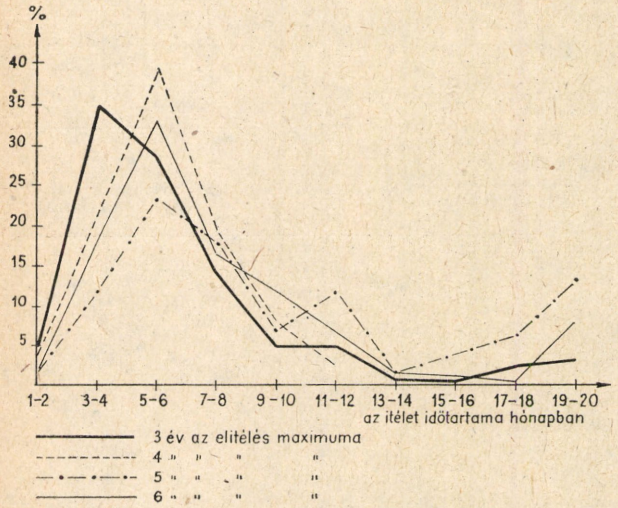

A grafikonból kitűnik, hogy a kiszabott ítéletek megoszlása némi eltérést tartalmaz ugyan, de a fő tendencia alig változik. A leggyakrabban kiszabott büntetés ugyanis 4—6 hónap, függetlenül attól, hogy 4 év vagy 6 év a kiszabható maximum.

Csaknem azonos eredményre jutunk akkor is, ha a bűntetteket másként csoportosítjuk. A következő grafikonon testi sértések, lopások és

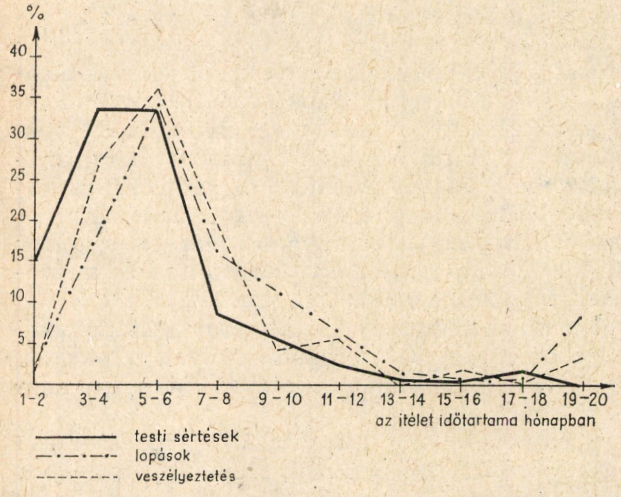

veszélyeztetések miatti elítélteket csoportosítottunk a kiszabott szabadságvesztés-büntetés megoszlása szerint.

A két grafikon szerint tehát nagymértékű vonzódás tapasztalható — legalábbis a Baranya megyei bíróságok büntető gyakorlatában — a 4—6 hónapos szabadságvesztés-büntetések kiszabása felé. Úgy tűnik ez a jelenség sok más tényező hatását közömbösítheti, hiszen ha a büntetéskiszabási gyakorlatban a grafikon által tükrözött szokás alakult ki, akkor ennek a szokásnak a tudati hatása az egyes jogalkalmazóra nézve feltehetően erősen az ábrázolt jelenséghez való alkalmazkodás felé nyilvánul meg, ez pedig csökkenti más tényezőknek értékelését a büntetéskiszabás műveletében.

III.

Ha mármost adatainkat — a módszertani szempontból indokoltan kissé hosszabb — bemutatásuk után, a tanulmány elején kidolgozott hipotézisekkel összefüggésben értékeljük, arra a következtetésre jutunk, hogy a feltárt jelenségek részben alátámasztják hipotéziseinket, kisebb részben újbóli megfontolásra késztetnek, részben pedig — elsősorban az esetszámok nem kielégítő nagysága miatt — az adatokból nem vonhatunk le megalapozott következtetéseket sem a hipotézisek verifikálására, sem pedig elvetésükre.

Az *1/a* hipotézisünket az egyes bűncselekménykategóriának és bűncselekményeknek a büntetéskiszabásban jelentkező eltérő értékeléséről adataink egyértelműen alátámasztják. Különösen a 8. tábla adataiból világos, hogy az egyes bűncselekmények esetében a kiszabott szabadságvesztés-büntetések különbözőképpen közelítik meg a maximálisan kiszabható büntetés mértékét, — s mint arra röviden már rámutattunk — az is megállapítható, hogy egyes bűncselekményfajták közös sajátosságai (garázda magatartás, visszaeső elkövetés, durván megnyilatkozó erőszak, fondorlat) súlyosabb bírói értékelésre vezetnek. Hogy melyek azok a tényezők, — az elkövetés módjában rejlőkön kívül — amelyek a súlyosabb vagy az enyhébb megítélést eredményezik és ezek az eltérések hogyan függenek össze az országos, illetőleg a helyi büntetőpolitikai megfontolásokkal, feltehetően csak további vizsgálatokkal lennének kideríthetők.

Az a feltevésünk, amely szerint az *1/a* pontban foglalt hipotézisnek megfelelő tényezők jutnak elsősorban kifejezésre a büntetés felfüggesztésében is, megfelelően nem igazolódott. Itt nem közölt adataink ugyanis ebben a vonatkozásban nem mutatnak lényegesebb összefüggést vagy szabályszerűséget. Még az is csak nagy szóródással állapítható meg, hogy a kiszabott szabadságvesztés-büntetés nagyságának növekedésével csökkenne a felfüggesztések aránya. Az ingadozások ugyanis járásonkint igen nagyok.

Csak a megyei adatok mutatnak egyértelműen ilyen tendenciát.

A *2/a* pontban foglalt hipotézisünk, amely szerint az *1/a* hipotézisekben írt jelenségek a Baranya megyei járásbíróságok gyakorlatában is észlelhetők, csupán közvetve igazolódott. Néhány bűncselekménytől eltekintve ugyanis nem rendelkezünk elegendő számú adattal ahhoz, hogy a járásbíróságok gyakorlatát bűncselekményenkint megvizsgáljuk, és az eltéréseket kimutathassuk. A 2—7. táblákon szereplő adatokból azonban, amelyek a járásbíróságok büntetőgyakorlatának összesített adataira épülnek, megalapozottan következtethetünk arra, hogy a helyi sajátosságok — feltehetően az egyes bűncselekmények megítélésének vonatkozásában is — a járásbíróságok esetében is érvényesülnek. Többfajta eljárás igénybevételével találtunk ugyanis határozott különbségeket az egyes járásbíróságok büntető ítélkezésében, és ezek az eljárások — különösen a komplexebb jellegűek — azonos eredményekre vezettek. Ez pedig egyértelműen jelzi, hogy a feltevésünkben foglalt jelenségek a járásbírósági szintű büntetőítélkezésben is kifejezésre jutnak. Lényegében ilyen módon valószínűsíthetjük a *2/b* hipotézisekben foglaltakat is, jóllehet adataink nem voltak elegendőek azok kétséget kizáró igazolására.

A *3.* sz. hipotézisünket az egyes bírák ítélkezési szokásával kapcsolatban adataink alapján nem vizsgálhattuk meg. Megkíséreltük ugyan az adatokat az egyes bírákra lebontva feldolgozni, az igen alacsony esetszámok miatt azonban megalapozott következtetésekre nem juthattunk.

Ugyanezt mondhatjuk a *4.* sz. hipotézisünkről is, amelynek megfelelően a demográfiai ismérvek szerinti csoportosítás igazolhatja ezeknek az ismérveknek a hatását a büntető ítélkezésben. A megvizsgált esetszám itt sem volt elegendő megalapozott következtetések levonására.

Végül nem igazolódott az *5.* sz. hipotézisünk, amely szerint különbség tapasztalható a bűncselekményeknek a törvény által előírt büntetés nagysága és a kiszabott büntetések nagysága szerinti rangsorolásban. Jóllehet — ismét csak kellő számú adat hiányában — ezt a rangsorolást egyes bűncselekményekre lebontva nem végezhettük el, annyi megállapítható volt, hogy — kisebb eltérésekkel — a kiszabott büntetések aránya a kiszabható büntetésekhez viszonyítva a törvény által megjelölt maximum nagyságának emelkedésének megfelelően növekszik. Ez első pillantásra hipotézisünk ellen szól, és arra mutat, amint azt már jeleztük is, hogy a kiszabható büntetés nagysága általában érvényesülő tényezőt jelent a büntetéskiszabást eredményező értékelési folyamatban. Jóllehet ez a jelenség kétségtelenül észlelhető volt, más vizsgálati módszer alkalmazása viszont annak kimutatását is lehetővé tette, hogy meglehetősen nagymértékű állandóság van jelen a 4—6 hónapos szabadságvesztés-büntetések kiszabásában, függetlenül a kiszabható maximum nagyságától. Ez a kettős jelenség arra int, hogy e hipotézissel kapcsolatban további vizsgálatokat kell végeznünk.

A tanulmányban felvetett elméleti probléma érdemét érintő eredményeken túlmenően a vizsgálat további tanulságokkal is járt. Mindenekelőtt megállapítható, hogy a kiinduló elképzelés, és a kialakított módszerek többsége helyesnek bizonyult, azaz vizsgálható ilyen módon a büntetőítélkezés, és az ilyen vizsgálatok alkalmasak az ítélkezési gyakorlatban — különböző tényezők következtében előálló — eltérések kimutatására, sőt néhány ilyen tényező kiszűrésére is. Különösen az utóbbi szemponttal kapcsolatban, de általánosságban is beigazolódott azonban, hogy csak a nagyobb esetszámokat átfogó vizsgálatok vezetnek eredményre. Hipotéziseink közül néhányat tulajdonképpen meg sem vizsgálhattunk az esetszámok kicsisége miatt. Így a továbbiakban a hasonló vizsgálatok számára részben nagyobb egységeket kell kiválasztani, részben pedig — különösen ha az egyes büntetőtanácsok munkáját kívánjuk ilyen módszerekkel megközelíteni — több éves periódusokat kell átfogni, legalábbis olyan időszakokat, amelyekben a büntetőpolitika még változatlannak tekinthető.

Végül megjegyezzük, hogy az itt bemutatott módszerek nem csupán az általunk célzott tudományos vizsgálatok során használhatók, hanem a büntetőpolitika érvényesülésének gyakorlati célú értékelésében is. Ilyen módon — különösen országos méretekben — egzakt adatokhoz juthat az igazságügyi vezetés is.

Hoóz István—Kulcsár Kálmán

A szovjet büntető eljárásjog néhány vitás kérdése

Az SZKP Központi Bizottságának határozatai („A jogtudomány további fejlődését és a jogi képzés megjavítását célzó intézkedésekről" szóló 1964. évi és „A társadalomtudományok további fejlődését és a kommunista építőmunkában betöltött szerepük fokozását célzó intézkedésekről" szóló 1967. évi határozat) megállapította a társadalomtudományok fejlődésében tapasztalható fogyatékosságokat, többek között azt, hogy a jogtudomány nem fordított kellő figyelmet a jogsértők megjavításával és átnevelésével kapcsolatos problémákra, sem a bírósági, ügyészségi és közrendvédelmi szervek munkájának további fejlesztésére.

Az SZKP határozatai alapján a szovjet jogászok komoly szociológiai kutatásokat végeznek, alkotó jellegű vitákat folytatnak az állam és a jog fontosabb problémáiról, elmélyülten fejtik ki az elméleti kérdéseket a burzsoá ideológia, a modern antikommunizmus, a jobboldali és a „baloldali" revizionizmus ellen, az egész világ dolgozó tömegeinek a megnyeréséért folytatott harc sikere érdekében.

A büntető eljárásjogi kérdésekkel kapcsolatos viták során különböző nézetek jutottak kifejezésre e jogág egyes intézményei, továbbá a bírósági eljárásra vonatkozó jogalkotás fejlesztése kérdéseiben.

Íme néhány vitatott kérdés és javaslat a hatályos jogszabályok módosítására vonatkozólag:

1. A büntető ügyekben eljáró első fokú bíróság összetételének kérdése. *2.* Egyesbírói elbírálás bevezetése a kisebb jelentőségű büntető és polgári ügyekben. *3.* Az ügyészségi és a közrendvédelmi minisztérium felügyelete alá tartozó nyomozók egységes nyomozói apparátus keretében való egyesítése. *4.* A védelem bevezetése a terheltté nyilvánítás időpontjától kezdve minden ügyben, tehát nem csupán a fiatalkorúak és olyan terheltek ügyében, akik lelki vagy testi fogyatékosságaik folytán akadályozva vannak védelmük megvalósításában; a védő közreműködésének engedélyezése az ügyek elbírálásánál a felügyeleti eljárásban. *5.* Annak a rendszernek a bevezetése, amely mellett a bíróság elé állítás kérdésében minden esetben társasbíróság határoz rendelkező ülésen, tehát nem egyesbíró (kivétel csak az olyan ügyekre vonatkoznék, amelyekben nem folyt vizsgálat). *6.* A társadalmi vádló és a társadalmi védő feladatának egyesítése a társadalom képviselőjének szerepében. *7.* Gyorsírásos jegyzőkönyvelés és magnetofon felvétel bevezetése a terheltek és a tanúk kihallgatásánál, valamint a bírósági tárgyalásoknál a legfontosabb ügyekben. *8.* A szovjet büntető eljárás alapelveinek rendszere a jogi tanintézetek programjaiban. *9.* Az ártatlanság vélelme. *10.* A kriminológia tárgya. *11.* A bizonyítás kérdése.

Van számos más kérdésben is különféle nézőpont, de mi ezekkel nem kívánunk foglalkozni.

ad 1. Sztrogovics, Perlov, Rahunov professzorok és mások azt javasolják, hogy a legsúlyosabb bűncselekmények miatti ügyekben a népi ülnökök számát kettőről hatra kell felemelni. Vannak olyan javaslatok is, amelyek a bírák számát az ilyen természetű ügyekben háromra kívánják emelni két népi ülnök bevonásával.

Vannak javaslatok arra vonatkozólag, hogy népi ülnökök vegyenek részt a fellebbezési eljárásban.

Mi nem vagyunk meggyőződve arról, hogy ilyen reformok szükségesek. A javaslatok szerzői egyes példákat hoznak fel a népi ülnökök passzivitására. De vajon pusztán a népi ülnökök számának növelése fokozni fogja aktivitásukat? Ez kétséges.

Senki sem cáfolhatja meg azt a megállapítást, hogy a szovjet hatalom 50 éves fennállása alatt a hivatásos bíróból és két népi ülnökből álló bírósági tanácsok beváltak. Nem lehet megfeledkezni arról sem, hogy a népi ülnökök számának növelése feltétlenül csökkentené a hivatásos bíró szerepét s felelősségét az ügy helyes eldöntéséért. Egyes népi ülnökök azért passzívak, mivel nincsenek tisztában jogaikkal és kötelezettségeikkel. A Szovjetunióban most nagy munka folyik annak érdekében, hogy az újonnan megválasztott népi ülnökök megismerjék jogaikat és kötelezettségeiket, valamint a szovjet jogalkotás alapjait. Fontos szerepük van az ülnökök jogi ismereteinek fokozásában a jogi ismeretek népi egyetemeinek, ahol társadalmi munkában bírák, ügyészek, nyomozók s ügyvédek foglalkoznak oktatásukkal, s ahol megtaláljuk a jogi tanintézetek előadóit s a tudományos intézetek munkatársait is.

Minden bíróság mellett megalakult a népi ülnökök tanácsa.

Most a népi ülnökök az év folyamán nemcsak két hétig vesznek részt a bíróság munkájában. Megbízatásuk egész tartama alatt dolgoznak a népi ülnökök tanácsában, felügyeletet gyakorolnak a felfüggesztett büntetésben részesültek felett stb.

A népi ülnökök választásánál a legmegfelelőbb jelöltek kiválasztása, a népi ülnökökkel való foglalkozások megszervezése, a tárgyalásra kerülő ügyek előzetes kötelező ismertetése a népi ülnökök számára stb. — ez az, ami sokkal inkább biztosítja az igazságszolgáltatás érdekeit, mint az ülnökök számának a növelése.

Az említett másik javaslat, amely az első fokon eljáró bíróság tanácsában a hivatásos bírák számát háromra kívánja emelni a legfontosabb ügyekben, szintén aggályos, mivel nem veszi figyelembe a gyakorlat kívánalmait, sérti továbbá a bíróság egységének elvét, amely sze-

rint a Szovjetunióban minden ügyet minden bíróságnál egy hivatásos bíróból és két ülnökből álló tanács bírál el.

Ehhez járul még az is, hogy ez a javaslat a bírák számának jelentős növelését tenné szükségessé.

Azt a javaslatot, amely a fellebbezési eljárásban is biztosítani kívánja a népi ülnökök részvételét (pl. három hivatásos bíró mellett két népi ülnököt), meg kell vitatni.

Ennek a javaslatnak az elfogadása szükségessé tenné, hogy előzetesen öt személy tanulmányozza az ügyet (az ügyészen kívül), s ez kihatással lenne az ügyek fellebbezési fokon történő elbírálásának a gyorsaságára.

ad 2. A Szovjetunió törvényhozása bevezette a társasbíráskodás elvét minden ügyben; ez a bírósági eljárás igen fontos alapelve, amely a legjobban biztosítja az igazságszolgáltatás helyes megvalósítását. Erre való tekintettel célszerűnek találnánk a büntető ügyek és a polgári ügyek egyes kategóriáinak a társadalmi bíróságok vagy államigazgatási szervek hatáskörébe utalását, mintsem, hogy az egyesbírói eljárást tennénk lehetővé a bírósági ügyekben, sőt az egyesbírói eljárás megszüntetését tartjuk szükségesnek még a kisebb súlyú garázdaság miatti igazgatási jellegű eljárásban is.

ad 3. A nyomozók függetlenségének fokozása céljából hangsúlyozott ez a javaslat arra irányul, hogy kerüljenek az igazságügyminisztérium felügyelete alá (amennyiben ezt a minisztériumot felújítanák), vagy a kormány mellett létesítendő külön nyomozói bizottság gyakoroljon felettük felügyeletet, amely ekként az egész nyomozói apparátust egyesítené. Ez azonban azt eredményezné, hogy a nyomozók elszakadnának a bűnözés elleni harc többi szervétől.

A bűncselekmények eredményes kivizsgálása bizonyos mértékben függ a bűnözés elleni harcra hivatott szervek tevékenységének a megfelelő koordinálásától is. Technikailag a legjobban a közrendvédelmi szervek nyomozói vannak felszerelve; ezeknek vannak a legjobb kapcsolatai a rendőség szerveivel. Nyilván meg kell tehát vitatni a nyomozó szervek egyesítésének a kérdését. Erre szükség van, jóllehet bizonyos idő kell a megvalósításhoz.

ad 4. A védelem közreműködésének kibővítése a vizsgálat során előmozdítaná a terheltet megillető jogok biztosítékainak megszilárdítását s a vizsgálat színvonalának a fokozását. E javaslattal szemben ellenvetést főleg maguk az ügyvédek tesznek.

ad 5. A hatályos jogszabályok szerint a bíróság elé állítás kérdésében a bíró egyszemélyileg dönt, de ha nem ért egyet a vádirattal, vagy szükségesnek tartja a terhelt ellen foganatosított biztosítási intézkedés megváltoztatását, az ügyet a bíróság rendelkező ülése elé kell terjeszteni.

A szovjet bírói gyakorlatban elég ritkák az olyan esetek, amikor a bírák az ügyet a bíróság rendelkező ülése elé terjesztik. Éppen ezért egyesek az ilyen jellegű reformot feleslegesnek tartják.

ad 6. Vannak olyan javaslatok, hogy egy személyben kell egyesíteni a társadalmi vádlót és a társadalmi védőt. E kérdésre vonatkozólag a sajtó közölte V. I. Terebilovnak, a Szovjetunió Legfelsőbb Bírósága elnökhelyettesének a cikkét. E javaslat visszhangja zömmel negatív. A társadalom egyik képviselőjére azt a feladatot róni, hogy közölje a bírósággal a társadalmi szerv véleményét a vádlottról — ez a dolog egyik oldala, és a vád s védelem funkciója egészen más.

ad 7. Nem minden szovjet szövetségi köztársaság mondta ki törvényileg magnetofon használatának a lehetőségét a kihallgatásoknál, s ahol ilyen törvényi rendelkezés van, ez egészen óvatosan hangzik: a magnetofonszalag a nyomozati cselekmény jegyzőkönyvének kiegészítésére, de nem pótlására szolgál. Vannak annak a véleménynek is hívei, hogy a magnetofonszalagot bizonyítékképpen kell felhasználni. A magnetofonszalaggal szemben felhozott kifogások: műszakilag adva van a hamisítás lehetősége; a terheltnek magnetofonszalagra felvett beismerése, ha azt más bizonyítékok nem támasztják alá, keveset jelent, ha a bíróságon a vádlott a beismerést visszavonja. Érdemes azonban tanulmány tárgyává tenni a film- és hangfelvétel minden lehetőségét, valamint az egyéb technikai eszközök alkalmazását a bűncselekmények kivizsgálásánál.

ad 8. Annak ellenére, hogy a pártsajtó elítélte a szovjet büntető eljárás alapelveinek rendszerére vonatkozó skolasztikus vitákat, ezek újból napvilágra kerültek 1967-ben akkor, amikor a jogi karok e tárgyra vonatkozó programtervezetei kerültek megvitatásra. N. Sz. Alekszejev, D. Sz. Karev, K. A. Mokicsev professzorok s mások úgy vélik, hogy az alapelveket a Szovjetunió alkotmánya és a büntető eljárási törvénykönyvek rögzítik, s ezeket a jogszabályok szerint szövegnek megfelelően kell megvizsgálni.

Ilyen felfogás mellett egyebek között kikerülne az alapelvek köréből a kontradiktórius eljárás elve, az ártatlanság vélelmének elve, az officialitás elve.

Az officialitás elvét elnyeli a törvényesség elve, nevezetesen a törvénynek az a szabálya, amely szerint a büntető eljárást hivatalos személyek és állami szervek kötelesek megindítani. A kontradiktórius eljárás elve a *Be* 245. §-ának abban a rendelkezésében jut kifejezésre, amely a tárgyalás általános feltételeire, s az eljárás résztvevőinek az egyenjogúságára vonatkozik „a bizonyítékok előterjesztése, a bizonyítékok megvizsgálásában való részvétel és a kérelmek előterjesztése" terén. Minden más vonatkozásban a sértettnek, a vádlónak, a magánfélnek, a terheltnek, a védőnek a polgári jogi igény alperesének megvannak a saját jogai és kötelezettsé-

gei, amelyek távolról sem egyenlőek. Az ártatlanság vélelme a bizonyítékok tematikájában szerepel. Ennek megfelelően az oktatási programban a következő változtatásra történt javaslat:

„A szovjet büntető eljárás alapelvei: a szocialista törvényesség; az igazságszolgáltatás kizárólag bíróság útján való megvalósítása; az állampolgárok törvény és bíróság előtti egyenlősége; a népi ülnökök részvétele és a társasbíráskodás elve; a bírák függetlensége és csakis a törvénynek való alárendeltsége az igazságszolgáltatás megvalósításánál; a bírósági eljárás nemzeti nyelve; a tárgyalás nyilvánossága; a terhelt védelemhez való joga; a személyi sérthetetlenség; a lakás sérthetetlensége és a levéltitok; az ügy körülményeinek minden oldalra kiterjedő, teljes és tárgyilagos megvizsgálása; a bizonyítékok értékelése a bíróság, az ügyész és a nyomozó benső meggyőződése szerint; a bíróság, az ügyész, a nyomozó és az ügyben eljáró más hatósági személy intézkedései és határozatai elleni perorvoslat szabadsága; az ügyészi felügyelet a büntető eljárásban."

M. Sz. Sztrogovics, I. D. Perlov professzor és mások ragaszkodtak ahhoz, hogy az alapelvek rendszere a szövetségi köztársaságok büntető eljárási kódexeinek „Alapvető rendelkezések" c. I. fejezetétől függetlenül épüljön fel, s valamennyien külön felsorolását adták a szovjet büntető eljárás alapelveinek. Ez a változat kb. a következő szövegű volt:

„A szovjet büntető eljárás alapelvei: a szocialista törvényesség elve, az officialitás elve (a büntető eljárás megindításának és a bűncselekmény felfedésének a kötelezettsége); az igazságszolgáltatás kizárólag bíróság útján való megvalósítása, az igazságszolgáltatás megvalósítása az állampolgároknak a törvény és a bíróság előtti egyenlősége alapján; a népi ülnökrészvétel és a népi ülnökök s bírák egyenjogúsága az ügyek tárgyalása során; a társasbíráskodás elve; a bírák függetlensége és csakis a törvénynek való alárendeltsége az igazságszolgáltatás megvalósítása során; a bírósági eljárás nemzeti nyelvének elve; az eljárás nyilvánossága; a terhelt védelemhez való joga; az ügy körülményeinek minden oldalra kiterjedő, teljes és tárgyilagos megvizsgálása, az igazság megállapítása, az ártatlanság vélelme; a bírósági eljárás szóbelisége; az eljárás közvetlensége; a kontradiktórius eljárás elve és a tárgyalás résztvevőinek egyenjogúsága; a személyi sérthetelenség, a lakás sérthetetlensége és a levéltitok védelme; a bíróság, az ügyész, a nyomozó és az egyéb eljáró hivatalos személyek intézkedései és határozatai elleni perorvoslat lehetősége".

Az 1967/68-as tanév első félévében a fenti viták folytán a büntetőeljárás oktatási programja nem került publikálásra.

ad 9. A szovjet processzualisták túlnyomó többsége úgy véli, hogy a szovjet nyomozói és bírósági gyakorlatban érvényesül az ártatlanság vélelme. Minthogy azonban az a szabály, hogy „a terheltet ártatlannak kell tekinteni, amíg bűnösségét a bíróság jogerőre emelkedett ítélete meg nem állapítja", nem szerepel egyetlen szovjet jogszabályban sem, viták keletkeztek az ártatlanság vélelmének értelmezése kérdésében, nevezetesen abban a vonatkozásban, hogy miben jut ez kifejezésre a jogszabályok körében, s hogy szükséges-e az ártatlanság vélelmét külön § formájában törvénybe iktatni.

Ahhoz, hogy a feltett kérdésekre választ adhassunk, célszerű az említett eljárásjogi intézmény keletkezésének történetével és a különböző államokban való alkalmazásának gyakorlatával foglalkoznunk.

Mint ismeretes, az ártatlanság vélelme a a XVIII. században mint a személyiség garanciájának egyik követelménye jelent meg. Az ártatlanság vélelméről először Cesare Beccaria írt „A bűncselekményekről és a büntetésekről" c. könyvében, amely 1764-ben jelent meg olaszul, majd franciául Voltaire kommentárjával. Cesare Beccaria könyvében azt a tételt emelte ki, „hogy senki sem nevezhető bűnösnek, amíg büntető ügyben hozott ítélet el nem marasztalja, s a társadalom nem foszthatja meg a terheltet védelmétől mindaddig, amíg el nem dől, hogy megsértette-e azokat a feltételeket, amelyek magatartása mellett számára ezt a védelmet biztosították". 25 év múlva a francia burzsoá forradalom alatt ez a tétel némileg más fogalmazásban helyet kapott az 1789. évi „Az ember és a polgár jogairól szóló nyilatkozat" 9. szakaszában: „Mivel minden ember ártatlannak számít, amíg (a bíróságon) bűnösnek nem nyilvánítják, letartóztatása szüksége esetén minden olyan szigor, amely nem szükséges az egyénnek a bírósági eljárás számára való biztosításához, törvényileg súlyosan büntetendő."

Kevésbé világos formában még valamivel korábban nyert kifejezést az ártatlanság vélelme az angolszász jogban.

Ez kétségtelenül haladó volt, különösen akkor, amikor több államban az inkvizíciós eljárás volt az uralkodó. Demokratikus hangzása van az ártatlanság vélelmének most is. Ennek ellenére csak kevés burzsoá állam iktatta törvénybe az ártatlanság vélelmének tételét. A burzsoá jogtudósok nézeteivel és az ártatlanság vélelmének gyakorlati alkalmazásával később kívánunk foglalkozni.

1948. december 10-én az ENSZ elfogadta „az emberi jogok egyetemes nyilatkozatát", amely az abban foglalt elvek törvénybe iktatását ajánlja a tagállamoknak. A nyilatkozat 11. szakasza a következőket mondja: „Mindenkinek, akit bűncselekmény elkövetésével vádolnak, joga van ahhoz, hogy vétlennek tekintsék mindaddig, amíg bűnösségét törvényes módon meg nem állapítják nyilvános bírósági tárgyaláson, ahol biztosítani kell számára a védelem minden lehetőségét." De az emberi jogok egyetemes nyilatkozatának elfogadása után is csak a gyar-

mati függőségből felszabadult néhány afrikai és ázsiai állam iktatta törvénybe az ártatlanság vélelmét. Ennek szabályai vagy közvetlenül az alkotmányban, vagy úgy jutottak kifejezésre, hogy az adott országok jogszabályai utaltak az emberi jogok egyetemes nyilatkozatának elveire.

Így pl. a Tunéziai Köztársaság 1959. június 1-i alkotmánya 12. szakaszában kimondja, hogy mindenki, „akit bűncselekmény elkövetésével vádolnak, ártatlannak tekintendő, ha nem nyilvánítják bűnösnek bírósági tárgyaláson, ahol meg kell adni részére a védelemhez szükséges garanciát." Az emberi jogok egyetemes nyilatkozatában foglalt elvekről van szó Dagomea, Gabon, az Elefántcsontpart, Szenegál stb. alkotmányában.

Függetlenül attól, vannak-e vagy nincsenek megfelelő jogszabályok, a burzsoá államokban az ártatlanság vélelmére aligha gondolnak akkor, amikor a gyanúsítottak letartóztatására és büntetőjogi felelősségre vonására kerül sor, különösen a dolgozók köréből. Amikor a burzsoá jogtudomány képviselői elméletileg érveikkel alátámasztják az ártatlanság vélelmét, képtelenek arra, hogy hallgassanak a vélelem alkalmazásának gyakorlatában előforduló fogyatékosságokról (ld. pl. Glainwille Williams).

Több angol jogi irodalmi alkotás hangsúlyozza, hogy amikor a terhelt ártatlanságát vélelmezik a bűncselekmény elkövetésében, ez a valóságban csupán azt jelenti, hogy bűnössége bizonyításának terhe a vádlóra hárul. Az angol jogban nem csekély az olyan bűncselekmények száma, amelyeknél az ártatlanság bizonyításának kötelezettsége magára a terheltre hárul: pl. a robbanóanyagokról szóló 1833. évi törvény szerint az, akinél robbanóanyagot találtak, bizonyítani tartozik, hogy azt törvényes célból őrzi; a lopásért való felelősségről szóló 1916. évi törvény szerint az olyan személy, akinél éjjel betöréshez használt szerszámot találtak, bűnösnek számít, ha nem bizonyítja, hogy nem voltak bűnös céljai; ha fővárosi rendőrségi körzetben az utcán vagy más nyilvános helyen valakit olyan dolgokkal tartóztattak fel, amelyek tekintetében alapos a gyanú, hogy lopásból származnak, az adott személynek magyarázatot kell adnia arról, hogy a dolgok hogyan kerültek hozzá, mert ellenkező esetben kéthavi börtönnel büntethető. Ezenkívül Angliában nagy jelentőségük van a bírósági precedenseknek, amelyek több olyan esetet teremtettek, amikor a bizonyítási teher a terheltre hárul.

Az ártatlanság vélelmének több tétele nem egyeztethető össze a burzsoá államok jogszabályaival és bírósági gyakorlatával. Az ártatlanság vélelme nemcsak azt zárja ki, hogy a bizonyítási teher egyes ügyekben a terheltre háruljon, hanem a vélelembe ütközik az angol büntetőeljárásnak az a szabálya is, amely szerint ha valaki több emberölést vagy más súlyos bűncselekményt követett el, általában csak az egyik, mégpedig rendszerint a könnyebben bizonyítható miatt emelnek vele szemben vádat.

Az emberi jogok büntetőeljárásbeli védelme tárgyában az ENSZ 1960. évi bécsi szemináriumán Anglia képviselője, P. Branigan elismerte, hogy ez a szabály Angliában valóban létezik. Hasonlóan nyilatkozott a kongresszuson Észak-Írország képviselője is.

Az ártatlanság vélelmével ellentétben van több burzsoá jogtudós munkájában kifejezésre jutó az a kérdés is, amely tagadja az igazság bírósági megállapításának lehetőségét, a hiteltérdemlőséget magas fokú valószínűségre korlátozza, s azt állítja, hogy elkerülhetetlenek és törvényszerűek a bírósági tévedések. Nem véletlen, hogy az ártatlanság vélelmét nem fejtette ki következetesen s részletesen a burzsoá büntetőeljárási elmélet. A burzsoá igazságszolgáltatás gyakorlatában az ártatlanság vélelmének csekély a jelentősége.

Az emberi jogok büntetőeljárásbeli védelme tárgyában Bécsben lefolyt ENSZ-szemináriumon a londoni egyetem professzora, Jackson kijelentette, hogy gyanúsított letartóztatásánál minden rendőr a letartóztatott bűnösségének ésszerű feltételezéséből indul ki. Jacksontól erednek azok a szavak is, hogy az, aki letartóztatott terheltek védelme terén valamelyest tapasztalattal rendelkezik, tudja, hogy az ártatlanság vélelme különösen értékes az esküdtbíróság előtt, de más esetekben nem fűződik hozzá semmiféle előny.

Ha hitelt adunk Jackson professzornak abban a vonatkozásában, hogy az ártatlanság vélelme Angliában csak akkor hatályosul, ha az eljárás esküdtbíróság előtt folyik, az elv hatálya valóban csak kisszámú büntetőügyre terjed ki. Glainwille Williams e tekintetben a következő adatokat említi. A vádiratos büntetőügyek közül csak 16% kerül esküdtbíróság elé. Ha figyelembe vesszük a büntetőügyek számát, beleértve a sommásan tárgyaltakat is, megállapíthatjuk, hogy 1961-ben a vádlottaknak csupán 3%-a került esküdtbíróság elé. Ezenkívül azt is figyelembe kell venni, hogy a bírósági tárgyaláson több vádlott elismeri bűnösségét, ezért ügyük egyáltalában nem kerülhet esküdtbíróság elé. Ezeknek az eseteknek a figyelembevételével az Angliában esküdtbíróság által elbírált vádlottak száma az egyes években 1%-nál kevesebbet tesz ki. Ha tehát hitelt adunk Jackson professzornak, az ártatlanság vélelme csak az ügyek kb. 1%-ában érvényesül.

Az angol jogtudomány egy másik képviselője, Canny e kérdéssel kapcsolatban megjegyzi, hogy „valójában létezik — és az esküdtek ezt tudják — az az egészséges vélelem, hogy az a terhelt, akit vizsgálóbírói kihallgatás után bíróság elé állítanak, valószínűleg bűnös".[1] Glain-

[1] *Canny:* A büntető jog alapjai, orosz fordítás, Moszkva, 1949. 568. old.

wille Williams írta azt, hogy ha az embert Angliában vagy Franciaországban bíróság elé állítják, nyilván nem vélelmezhető ártatlannak annak ellenére, hogy nem vélelmezhető bűnösnek sem. A tény egyszerűen az, hogy a gyanú árnyéka reá nehezedik. Ami pedig a börtönben levő terhelttel való bánásmódot illeti, ez az ártatlanság vélelmének az elvetését jelenti.

Williams szerint ezért helyes volna azt állítani, hogy az ártatlanság vélelmének egyetlen országban sincs hatálya. Ugyanilyen megállapításra jutott C. Collison amerikai szerző is, aki szerint az ártatlanság vélelmének elmélete nyilvánvaló fikció. Egyetlen józan gondolkodású ember sem fog abból a feltevésből kiindulni, hogy a letartóztatott ártatlan. Ha feltételezzük, hogy a letartóztatás elrendelésére jogosult személy kellő józan gondolkodással rendelkezik, egyet kell értenünk azzal, hogy a letartóztatott bűnösségét feltételezni kell. Itt a bűnösség feltételezése forog fenn, s ezt a tényt mi sem palástolhatja. Ez egyike a nagyszámú abszurd jogi elméletnek.[2]

Annak ellenére, hogy a szovjet állam 50 éves fennállása alatt az ártatlanság vélelméről a törvények soha sem tettek említést, a gyakorlatban még a polgárháború és a külföldi intervenció viszonyai között is a szovjet igazságügyi szervek ahhoz a szabályhoz tartották magukat, hogy azt, akivel szemben nem volt vád emelhető, szabadlábra kell helyezni. A Szovjetek VI. Összoroszországi Kongresszusának 1918. november 6-i határozata a letartóztatottak egyes kategóriáinak szabadlábra helyezése tárgyában úgy rendelkezett, hogy szabadlábra kell helyezni „az ellenforradalom elleni harc szervei által letartóztatottak közül mindazokat, akikkel szemben letartóztatásuk napjától számított két héten belül nem emeltek vagy nem emelnek vádat amiatt, hogy közvetlenül részt vettek a szovjet hatalom elleni összeesküvésben vagy ennek előkészítésében, vagy fehérgárdista erők szervezésében, vagy az olyan pártok és csoportok támogatásában, amelyek nyilvánvalóan a szovjet hatalom elleni fegyveres harcot tűzték ki célul".[3] F. F. Dzerzsinszkij 1919. április 25-én Pjatnickijhoz intézett feljegyzésében azzal összefüggésben, hogy a letartóztatástól számított öt napon belül a letartóztatottal közölni kell a vádat, kinyilvánította, hogy „minden osztályhoz, minden nyomozó számára körlevelet kell írni arra vonatkozólag, hogy minden egyes letartóztatott tekintetében letartóztatási határozatot kell készíteni, amelyben meg kell szövegezni a vádat. A határozat másolatát a börtönben a letartóztatott által alá kell íratni annak igazolására, hogy azt előtte felolvasták. Az ilyen határozatot a letartóztatástól számított öt napon belül kell elkészíteni". Ha eltekintünk azoktól az esetektől, amikor a törvényességet a személyi kultusz idején elferdítették, a szovjet bírósági és ügyészségi szervek mindig megóvták a terhelt érdekeit, s arra törekedtek, hogy ártatlan személyt ne ítéljenek el.

A szovjet jogászok munkáiban, különösen a múltban, sok egymással ellentétes nyilatkozat található az ártatlanság vélelme kérdésében, s ez ma is vitatottnak tekinthető. A szovjet eljárásjogászok túlnyomó többsége az irodalomban az ártatlanság vélelmének elismerése mellett foglalt állást a szovjet büntetőeljárásban. Egyesek azonban úgy vélik, hogy a vélelem a szövetségi és a köztársasági büntetőeljárási jogszabályok több szakaszában kifejezésre jut. Mások viszont úgy nyilatkoznak, hogy a szövetségi köztársaságok *Be*-inek szövegébe megfelelő normákat kell felvenni, mivel abból indulnak ki, hogy a hatályos szovjet jogszabályok nem rögzítik a vizsgált vélelmet. Meg kell állapítani az evolúciót is több szovjet eljárásjogász nézetei tekintetében, mivel egyesek közülük (M. Sz. Sztrogovics, D. Sz. Karev és mások) különböző utakon eljutottak az ártatlanság vélelmének elismeréséhez, jóllehet nem azonos szövegezéssel, mások viszont annak tagadásához (K. A. Mokicsev, V. P. Ragykov).

1934-ben „A vád és a terhelt az előzetes vizsgálati szakaszban és a bíróság előtt" c. brosúrájában M. Sz. Sztrogovics bírálta D. Rubinstejn nézeteit, amelyek az Azerbajdzsan Állami Egyetem jogi karának lapjában (1929. évi 1. szám) megjelent „A marxizmus és a büntető eljárás" c. cikkében jutottak kifejezésre. Rubinsstejn itt azt állította, hogy a Szovjetunióban az ártatlanság vélelme van hatályban. Sztrogovics ezzel összefüggésben a következőket írta:

„Ez nem jelenti azt, hogy nekünk a mi eljárásunkban „az ártatlanság vélelmét" mint valami absztrakt elvet abban a formájában kellene elfogadnunk, ahogyan a burzsoá eljáráselmélet szövegezte meg, s egyáltalában nem kerül alkalmazásra a burzsoá vizsgálati és bírósági gyakorlatban (aligha állíthatja valaki komolyan, hogy a burzsoá nyomozók és bíróságok valóban annak feltételezéséből indulnak ki, hogy minden terhelt dolgozó, sőt a felelősségre vont forradalmár ártatlan). Ez a liberális elv absztrakt formájában a mi vizsgálati és bírósági gyakorlatunkban vitathatatlanul demobilizáló, visszatartó hatással lenne, s csökkentené a bűnözés elleni harcot. A mi nyomozói és bírósági szerveink szempontjából nem kell sem „az ártatlanság vélelméből", sem „a bűnösség vélelméből" mint valaminő absztrakt elvekből kiindulni". M. Sz. Sztrogovics e munkájában is humánus álláspontot foglalt el, megállapítva azt, hogy „1. A terhelt még nem bűnös, s bűnössége nem dönthető el előre, amíg konkrét bizonyítékok azt alá nem támasztják.

2. A bűnösség bizonyításának kötelezettsége a vád szerveit terheli, s az utóbbiak ezt a kötelezettségüket nem pótolhatják az ártatlanság

[2] *Collison:* Igazságtalan bíróságok, orosz fordítás, Moszkva, 1961. 85. old.

[3] Ld. A Cseka történetéből, Moszkva, 1959, 206. old.

bizonyítási kötelezettségének a terheltre való hárításával.

3. A vád szerveinek minden elfogultságtól és egyoldalúságtól mentesen kell tevékenykedniük, s egybe kell kapcsolniuk működésük körében a bűnüldözés aktivitását mind a vád javára, mind pedig azzal szemben, vagyis a terhelt javára szóló bizonyítékok gondos és objektív beszerzésével s megvizsgálásával". (I. m. 31. old.)

V. Z. Lukasevics, a leningrádi egyetem docense így határozza meg az ártatlanság vélelmét, a szovjet büntetőeljárás alapelveihez sorolva azt:

„Az ártatlanság vélelmének elve objektív jogi tétel, amely szerint a törvény nem tekinti a terheltet bűnösnek a marasztaló ítélet jogerőre emelkedése előtt, s amely az eljárás minden résztvevőjétől azt kívánja, hogy ne tekintse a terheltet bűnösnek, amíg a bizonyítékok minden oldalra kiterjedő, objektív megvizsgálása, ellenőrzése és értékelése alapján az eljárás adott résztvevőjénél nem alakul ki a szilárd és tartós meggyőződés a vád törvényessége és megalapozottsága kérdésében. Ezen az álláspontonvannak Sz. P. Bekesko, A. V. Dulov, I. I. Martyinovics, J. A. Matvijenko (a Leningrádi Egyetem Közlönye 1959. évi 23. sz. 152. old.), továbbá I. I. Malhazov (A szocialista igazságszolgáltatás fontos garanciája, Rosztov na Donu, 1960. 49—51. old.) és I. L. Patruhin (A szovjet büntető eljárás bizonyításelmélete. Általános rész. Moszkva, 1966, 440—445. old.)."

Ezek szerint egyes szovjet szerzők az ártatlanság vélelmét a szovjet büntetőeljárás alapelveihez sorolják, mások viszont a bizonyításelmélet tételeihez, s a szerzők egy harmadik csoportja teljesen feleslegesnek nyilvánítja a szovjet jogban (K. A. Mokicsev, V. P. Ragykov).

Mokicsev professzor az ártatlanság vélelmét a burzsoá jog egyik hazug intézményének nyilvánítja, amely a burzsoá jog osztályjellegének leplezését szolgálja, s javaslata szerint el kell vetni a szovjet jog szempontjából, mivel a terhelt az alaptalan büntetőjogi felelősségre vonással s az ugyanilyen marasztalással szemben kellő mértékben biztosítva van a szövetségi köztársaságok hatályos *Be*-i által. Csak az eljárási intézmények további demokratizálásának a kérdése vethető fel, s nem szükséges az ártatlanság vélelmének nem egészen világos formuláját bevezetni.

Szükséges-e, hogy a nyomozó akkor, amikor a vádiratot szövegezi, meg legyen győződve a terhelt bűnösségéről, vagy feltételeznie kell ártatlanságát?

ad 10. A szovjet kriminológia tárgyának kérdésében még nincs kialakult álláspont.

A Szovjetszkoje goszudarsztvo i pravo c. folyóirat 1967. évi . számában közölte Vermes Miklós magyar kriminológus tanulmányát, amely szerint „a büntetőjog és a kriminológia ugyanazt a társadalmi jelenséget, a bűnözést vizsgálja. Mindkét tudomány ugyanazzal a társadalmi jelenséggel foglalkozik, s hatékony intézkedések kidolgozására törekszik a bűnözés elleni harcban. Ugyanakkor különböznek is egymástól: a büntetőjog tudománya lényegileg a büntetőtörvények elemzésével s alkalmazásuk gyakorlatával foglalkozik, a kriminológia viszont a bűnözés sajátos lényegét, okait, a bűncselekmények elkövetését előmozdító feltételeket, a társadalmi és politikai összefüggéseket, a bűnözés és más társadalmi jelenségek kapcsolatát, valamint a bűnözés elleni harc során alkalmazott különféle eszközök hatékonyságát kutatja."[5]

Következésképpen ebből a szemszögből a büntetőjog területéhez tartozik a bűnözés jogi oldala, s a kriminológiához csupán ennek társadalmi jellege.

Az NDK kriminológusai e tudomány tárgyához sorolják a bűnözés okait, valamint a minden oldalra kiterjedő társadalmi és állami intézkedések végrehajtására vonatkozó ajánlások rendszerét az okok korlátozása és fokozatos felszámolása céljából.

Ennek megfelelően az NDK-ban 1966-ban megjelent kriminológiai tankönyv szerzői a bűnözés vizsgálatának kérdéseit a büntetőjog területéhez sorolják, s a kriminológiát csupán a bűnözés okainak kutatására korlátozzák. Az az álláspontjuk, hogy mivel a bűnözést kialakító egyes bűncselekmények fogalmát a büntetőjog adja meg, a bűnözés vizsgálata a bűntetőjog és nem a kriminológia tárgyához tartozik. Vermes Miklós álláspontjával szemben az NDK-ban tehát elvetik a bűnözés jogi és társadalmi vizsgálatának egymástól való elszakítását, ezzel szemben azonban a kriminológia egész tárgyát a bűnözés okainak vizsgálatára korlátozzák.

Horoszowski lengyel jogtudós a kriminológiát olyan tudományként határozza meg, amely a bűnözésnek és a társadalomellenes magatartás egyéb formáinak a vizsgálatával s leírásával, valamint e jelenségek forrásainak megismerésével s azoknak a tényezőknek a megállapításával foglalkozik, amelyek a konkrét személyeket bűncselekményeknek vagy a társadalmilag káros magatartás egyéb fajtáinak az elkövetéséhez vezetik.

Horoszowski 1965-ben megjelent „Kriminológia" c. munkájában kiterjeszti a kriminológia tárgyát az olyan társadalomellenes cselekményekre, amelyek nem számítanak bűncselekményeknek.

Osztroumov és Kuznyecov szovjet szerzők, a kriminológia és a bűntetőjog szoros kapcsolatát hangsúlyozva, a kriminológiát szociológiai jogtudománynak tartják. Véleményük szerint a bűntetőjog a bűncselekmény fogalmával foglalkozik, a kriminológia viszont a büntetőjogszabályokban meghatározott egyes bűncselekmény-

[5] Ld. Szovjetszkoje goszudarsztvo i pravo, 1957. évi 4. szám.

fogalmak és az ezekre meghatározott büntetések alapján a bűnözést és okait egészükben vizsgálja. Míg a büntetőjog és a büntetőeljárás szempontjából fontos minden egyes bűnöző személyének vizsgálata, addig a kriminológiára az jellemző, hogy a bűnözőket mind egyes fajtáik, mind pedig egészükben, meghatározott időszak alatt, területenként, életkorok szerint stb. vizsgálja.

Innen vezethető le a kriminológia szoros kapcsolata és ugyanakkor eltérése is a büntetőeljárás, a kriminalisztika, bűnügyi statisztika, az igazságügyi pszichológia és a büntetésvégrehajtási jog tudományai viszonylatában.

A kriminológiát első ízben a Moszkvai Egyetem jogi karán az 1963—1964. tanévben vezették be külön tantárgyként, s 1966 óta felvették a jogi tanintézetek tantervébe 80 előadási és szemináriumi óra terjedelmében.

ad 11. Az utóbbi időben nem kevés munka jelent meg a szovjet büntetőeljárási bizonyítás kérdéseiről (*A. I. Truszov:* A bizonyítási elmélet alapjai, 1960; *C. M. Kaz:* Bizonyítás a szovjet büntető eljárásban, 1960; *V. D. Arszenyev:* Az általános bizonyítási elmélet kérdései, 1964. stb.). Külön helyet foglal el e művek között a Bűnözés Okait Kutató Intézet szerzői munkaközösségének „A szovjet büntető eljárás bizonyításelmélete" c. munkája, amelynek I. kötete 1966-ban, s II. kötete 1967 végén jelent meg.

A bizonyításelmélet több vitatott kérdése közül kettővel kívánunk foglalkozni: 1. a bizonyítás fogalmával és 2. az igazság tartalmával a büntetőeljárásban.

Bizonyíték alatt a tényekre vonatkozó azok az adatok (ténybeli adatok) értendők, amelyek a törvényben meghatározott módon ugyancsak a törvényben szigorúan előírt forrásokból szerezhetők be (a terhelt, a sértett, a tanú vallomása, szakértő véleménye stb.).

Egyes szovjet szerzők (Sz. A. Golunszkij, I. D. Perlov, B. A. Galkin, P. A. Lupinszkaja s mások) a bizonyítékokhoz csupán magukat a tényeket sorolják, s az ezekre vonatkozó adatokat bizonyítási eszközöknek tekintik. L. N. Guszev pl. úgy véli, hogy „... bizonyítékok a büntető ügyben csupán a ténybeli adatok, vagyis az objektív valóság tényei" (A Szovjetunió és a szövetségi köztársaságok büntető eljárásának alapjairól 1959. 15. old.). A tények azonban múltbeli jelenségek. A nyomozó és a bíróság ezekről meghatározott forrásokból szereznek tudomást, de észlelni azokat nem tudják.

S mit gondolnak erről a magyar jogászok?

Az igazság a büntetőügyben a nyomozó és a bíróság megállapításai és a valóság objektív tényei közti teljes összhang (*M. Sz. Sztrogovics:* A büntető eljárás tankönyve, 1958, 76. old.). Ezzel minden szovjet jogász egyetért. V. J. Dorohov azonban úgy véli, hogy a bíróság által megállapított igazság fogalmába tartoznak a tények, ezeknek összhangja a bűncselekmény jogi minősítésével, továbbá a bíróság által kiszabott büntetés helyessége (A szovjet büntető eljárás bizonyításelmélete, 1966, 83—94. old.).

Az igazság megismerése a büntetőügyben nem minden körülménynek, hanem csupán azoknak a tisztázását jelenti, amelyek a bűncselekmény tényállását alkotják. A bíróság köteles megállapítani a tényeket, a vádlott cselekményeinek jogi minősítését, jóllehet egyes részletek számára nem ismeretesek. Mi azonban kategórikusan ellenezzük azt, hogy az igazság fogalmába kerüljön a bíróság által kiszabott büntetés igazságossága is. A felettes bíróság bizonyos érvek alapján csökkentheti a büntetést, de az első fokú bíróság ez esetben is megállapíthatta az igazságot az ügyben.

Az Izvesztyija hasábjain (az 1967. december 8. és 27-i, valamint az 1968. január 6-i számban) heves vita folyt az olyan személyek büntetőjogi felelőssége kérdésében, akiknek együttes cselekvése halált vagy súlyos sérüléseket okozott, vagyis felmerült a hiteltérdemlőség és az igazságosság problémája. A vitát Sz. Kuriljonak, a Bjelorussz Egyetem docensének cikke váltotta ki. Nevezett olyan esetet írt le, amikor ketten lőttek egyszerre a medvének hitt sértettre, aki a bokrok között volt. A sértett meghalt, de vajon ki okozta a halált a kettő közül?

Egy másik eset. Két fiatalkorú egy nyitott ablak párkányán céltáblát helyezett el, s egymást követően, a lakás szemközti fala mellett állva, lőtt erre kiskaliberű puskából. A golyók az ablakon keresztül az udvarra repültek, ahol az egyik egy ott tartózkodó férfit halált okozva eltalált. Ki a bűnös a sértett halálának okozásában? Ezt sem a fiatalkorúak, sem senki más általában nem tudhatja. Ugyanaz a fegyver, ugyanazok a golyók, s nem tudni, hogy kinek a lövése volt halálos.

Sz. Kuriljov azt írta, hogy ilyen esetekben nem igazságos mindkét terheltet emberölés miatt elítélni, nem igazságos mindkettőt felmenteni, de az sem, hogy a bíróság az egyiket elítélje, a másikat pedig felmentse. Mindkettőt el kell ítélni Kuriljov véleménye szerint, de nem emberölés miatt, hanem súlyos gondatlanságból elkövetett, halált okozó cselekmény miatt.

S mi történjék akkor, amikor a büntetőtörvény egyes cselekmények miatt nem ír elő büntetőjogi felelősséget?

I. Perlov nem ért egyet Sz. Kuriljovval. Véleménye szerint „a megoldást nem új bűncselekményi tényállás megteremtésében kell keresni, hanem a vizsgálat színvonalának komoly megjavításában, minden egyes tettes bűnösségének és felelősségének az egyénesítésében, minden eszközt felhasználva a bűncselekmény felderítése és az igazság megállapítása érdekében".

V. Arszenyev és G. Barszkij (az Irkutszki Egyetem oktatója) nem értettek egyet I. Perlovval. A bírói gyakorlatra hivatkozva olyan álláspontot fejtettek ki, hogy mindkét vádlott társtettesnek nyilvánítható, függetlenül attól, hogy

a halált vagy a testi sértést okozó konkrét személy nem nyert megállapítást. V. Arszenyev és G. Barszkij támogatta Sz. Kuriljov álláspontját, amely szerint meg kell állapítani a büntetőjogi felelősséget az ember életét reálisan veszélyeztető cselekményekért, ha a halál vagy a testi sértés többek gondatlan cselekményének az eredménye. Érdekel bennünket a magyar jogászok véleménye e kérdésben is.

Ez a szovjet büntetőeljárásjog néhány vitatott kérdése.

D. Karev

Bűnüldözés-büntető eljárás

I. A jogi szabályozások egyre helyesebb, korszerűbb, a szocialista társadalmi viszonyok fejlődésével párhuzamban kialakuló felfogást tükröznek, amikor a büntető eljárást nem tekintik a bűnüldözés egyetlen, kizárólagos módszerének. A nyomozással kezdődő bűnüldözés ugyanis már olyan pregnáns beavatkozást jelent az állampolgárok legszemélyesebb szabadság és vagyoni jogainak gyakorlása szempontjából, hogy arra optimálisan csak akkor kerülhet sor, ha egyfelől annak törvényes feltételei adottak, másfelől a büntető eljárás nem helyettesíthető társadalmi intézményekkel vagy egyéb nem büntető eljárási módszerekkel.

Miután azonban a bűnüldözésnek a büntető eljárás a hagyományos formája, a büntető eljárás elméleti alapkérdései kidolgozottabbak és keretei a mindenkor hatályos jogszabály által kellően meghatározottak. A büntető eljárást megelőző vagy helyettesítő bűnüldözés azonban tulajdonképpen mind elméleti, mind gyakorlati szempontból útkeresés, azoknak a lehetőségeknek, módozatoknak felkutatása, kísérleti alkalmazása, amelyek a szocializmus felépítésének időszakában megfelelnek a gazdasági irányítás mindenkori módszereinek és eszközeinek.

A modern bűnüldözés céljai között a szocializmus építésének viszonyaira figyelemmel elsősorban a megelőzés a hangsúlyozott, amely az értékrendűséget illetően tulajdonképpen a felderítéssel konkurrál. Ha a megelőzés és a felderítés között fogalmi összehasonlítást eszközlünk, a megelőzést kell tágabb értelmű fogalomnak tekinteni, minthogy az eredményes felderítés is preventív célok szolgálatában áll.

A népgazdaság fejlődési tendeciáinak megfelelően a megelőzés jelentősége egyre inkább növekszik és így a büntető eljárás nélküli bűnüldözés is hangsúlyozottabb fontosságú szerephez jut.

Amíg azonban a jogilag szabályozott és garanciákkal körülbástyázott büntető eljárás meghatározott keretek között folyik úgy, hogy megállapításai akár pozitív, akár negatív szempontból egzakt módszerekkel mérhetők, a bűnüldözés büntető eljárás nélkül, vagy helyett nem nyújt ugyanilyen képet.

Elméleti feladat tehát azoknak a tényezőknek a feltárása, amelyek a *büntető eljárás nélküli bűnüldözés* fogalmi kereteinek kialakítására alkalmasak és elhatárolhatóvá teszik a bűnüldözés ilyen értelemben leszűkített fogalmát a büntető eljárás, illetve a nyomozás fogalmától.

A bűnüldözés és a nyomozással meginduló büntető eljárás közötti elhatárolás azért nehéz feladat, minthogy a bűnüldözés folyamatában nem egynemű, hanem különnemű társadalmi viszonyok keletkeznek, amelyek csak akkor válnak jogviszonyokká, ha a jogszabály által biztosított jogosultságok és kötelezettségek realizálására kerül a sor.

Az alapprobléma tehát kettős, amennyiben a büntető eljárás nélkül meginduló bűnüldözés folyamán egyfelől szabályozatlan, másfelől pedig jogilag szabályozott társadalmi viszonyokkal találkozunk, amely relációk a bűnüldöző és a bűnüldözés által érintett személyek között keletkeznek.

A társadalmi viszonyok jellegzetességei elsősorban a bűnüldözés ama fázisában várnak feltárásra, amely büntető eljárás nélkül történik és büntető eljárásra nem kerül sor.

Felmerül a kérdés, hogy a bűnüldözés eme fázisában keletkező társadalmi viszonyok mikor válnak jogviszonyokká, illetve létezésük mikor enyészik el anélkül, hogy jogviszonyokká alakultak volna.

A bűnüldözés eme szakaszában szemügyre veendő társadalmi viszonyok keletkezése, változása és megszűnése nem ugyanazokat a jellegzetességeket árulja el, ha a bűnüldözés *a)* büntető eljárás nélkül, *b)* büntető eljárás helyett, vagy *c)* egyedi társadalmi intézkedések útján folyik.

Bűnüldözésről büntető eljárás nélkül akkor beszélhetünk, ha a bűnüldözési processzus eredményesen zárul, tehát vagy a jogsértő személy felelősségre vonására, illetve annak mellőzésére kerül sor és büntető eljárás nem szükséges vagy nem is lehetséges.

Közbevetőleg azonban meg kell jegyezni azt, hogy a szocialista büntető eljárási jog irodalmában ismeretes jogviszonyelmélet képviselői csupán a büntető eljárással meginduló bűnüldözésen belül végzik el a jogviszonyok tartalmának elemzését. A bűnüldözés tágabb értelmezésének megfelelő, büntető eljáráson kívül bűnüldözés ilyen szempontból nem képezte a tudományos vizsgálódás tárgyát. Nézetem szerint azonban, ha elismerjük a szocialista büntető el-

járás jogviszony-természetéről vallott nézetek helyességét általában, mint a hagyományos bűnüldözés tartalmi elemeként a jogviszonyok létezéséről kialakított elmélet megalapozottságát, nem mellőzhetjük a bűnüldözés tágabb értelmének megfelelő ama tartalmi elem feltárását sem, amely a büntető eljáráson kívül társadalmi viszonyok-jogviszonyok létezésében jelentkezik.

Az ilyen társadalmi viszonyok-jogviszonyok jellegzetességeinek, törvényszerűségeinek feltárását az az objektív helyzet nehezíti, hogy a büntető eljáráson kívüli társadalmi viszonyok-jogviszonyok nem azonosak a büntető eljáráson belül keletkező jogviszonyokkal. A fő eltérés az, hogy a büntető eljáráson kívül keletkező társadalmi viszonyok nem mindig válnak jogviszonyokká, míg a büntető eljáráson belül éppen az a jellemző, hogy a jogosultságok gyakorlói és a kötelezettségek teljesítői, mint a büntető eljárás alanyai rendszerint jogviszony-relációban kerülnek kapcsolatba egymással.

Az esetben, ha a bűnüldözés büntető eljárás nélkül zajlik le, meg kell különböztetnünk azokat az eseteket egymástól, mely szerint a bűnüldözést azért nem követi a büntető eljárás, mert az szükségtelen, illetve a büntető eljárás megindítása — a többszöri eljárás tilalma folytán — nem is lehetséges.

Felvetődik azonban a kérdés, hogy önmagában van-e jelentősége a büntető eljáráson kívüli bűnüldözési módszerek alkalmazásának folyamatában azt vizsgálni, hogy keletkeznek-e ott jogviszonyok avagy sem. Az esetben ugyanis, ha a büntető eljárás jogviszony-természetéről vallott felfogás alapjául a burzsoá jogviszony elméleteket tekintenők, a jogviszonyok alanyainak tevékenységét figyelmen kívül hagynánk, tehát a jogviszonyokat az alanyok tevékenységétől függetlenül vizsgálnánk.

A jogviszony-elmélet szocialista felfogásának kialakulásával tulajdonképpen hasonló folyamat zárult le, illetve kezdődött, mint ami a funkciómegosztás elméletének szocialista értelmezése tekintetében jött létre.

A jogviszonyelmélet szocialista képviselői a büntető eljárási jog tudományában lényegében feloldották azt a burzsoá elméletben meglevő alapvető ellentmondást, amely a büntető eljárás alanyainak, valamint a büntető perviszony alanyainak fogalma között fennállott és a büntető eljárás alanyfogalmának egységes meghatározása következményeként a kölcsönös jogok és kötelezettségek létezését a nyomozási szakaszban is jogviszonyként értékelik.[1]

Ennek a következtetésnek a helyességét elismerve arra a kérdésre is választ kell azonban adni, hogy a jogviszonyelmélet kiterjeszthető-e a bűnüldözés büntető eljáráson kívüli formáira, találunk-e a büntető eljáráson kívül olyan jogviszonyokat, amelyek — jellegzetességeikre nézve — hasonlítanak a büntető eljárási jogviszonyokhoz, azokkal azonban nem egyneműek.

Nézetem szerint a büntető eljáráson kívüli bűnüldözés módszereinek egyenkénti vizsgálata nem lehetséges abból a szempontból, hogy kialakulnak-e azok alkalmazása során jogviszonyok és hogy azok miben különböznek egymástól, valamint a büntető eljárási jogviszonyoktól. A bűnüldözés büntető eljáráson kívüli módozatai azonban lehetőséget nyújtanak bizonyos fokú elvont kutatásra olyan értelemben, hogy a büntető eljáráson kívül folyó bűnüldözés során minek következtében jönnek létre jogviszonyok, illetve ezekkel összefüggésben milyen magatartásokban realizálódnak alanyi jogok és bűnüldözési kötelezettségek.

Az elvont vizsgálat a büntető eljárás nélküli bűnüldözés ama szakaszára nézve eszközölhető először, amelyet nem követ büntető eljárás. A jogviszonyok keletkezése szempontjából azonban fel kell tenni azt a kérdést, hogy miért?

A bűnüldözésnek azt a módszerét, amelyet nem követ büntető eljárás, az eddigiekben bűnüldözés büntető eljárás nélkül megjelölés alá vontam. Ebbe a fogalmi körbe több olyan módszer is bele tartozik, amely nem közvetlenül érint állampolgárokat, illetve személyeket, hanem maga a bűnüldözés bizonyos fokig tárgyi jellegű. Azoknak a lehetőségeknek a kiküszöbölése ugyanis, amelyek általában okot szolgáltathatnak, illetve a feltételeit biztosítják bizonyos fajta bűncselekmények elkövetésének, rendszerint nem meghatározott személyhez kötődik. A bűnüldözés ezért nevezhető tárgyi jellegűnek. Legtágabb értelemben ide lehet sorolni bizonyos biztonsági berendezések, felszerelések használatát, amelyek eleve kizárják vagy megnehezítik például tulajdon elleni bűntettek elkövetését. Bűnüldözés büntető eljárás nélkül azonban tárgyi jelleggel elképzelhető oly módon is, hogy konkrét személyeket is érinthet bizonyos körben. Például tolvajcsapda felállítása olyan helyen, ahol szűkebb körben már követtek el tulajdon elleni bűntetteket és ez a biztonsági intézkedés az elkövető kézrekerítéséhez vezethet. Az esetben azonban, ha az ilyen magatartás társadalmi vagy államigazgatási úton elbírálható, büntető eljárásra nem kerül sor.

Az a kérdés, hogy amennyiben meghatározott személlyel szemben folyik bűnüldözés és azt nem követi a büntető eljárás, beszélhetünk-e jogviszonyok keletkezéséről, illetve létezéséről, mint a büntető eljárás nélkül folyó bűnüldözés egyik tartalmi összetevőjéről.

Minthogy a bűnüldözés fogalma szűkebb értelemben büntető eljárási kategóriákat fog át, de tágabb értelemben ezeken a kategóriákon túllép, elvileg a büntető eljárási jogviszonyok helyébe más fajtájú jogviszonyoknak kell lépnie. Jogviszony azonban csak abban az esetben jön létre, ha valamilyen társadalmi viszony, mint emberek közötti viszony jogi szabályozás

[1] Szabóné Nagy Teréz: A büntető eljárási rendszer alapjai. Közgazdasági Könyvkiadó, 1966. 106. old. v. ö. 228.—230.

alá kerül. A jogi szabályozás folytán pedig jogosultságok keletkezésére és kötelezettségek kikényszeríthetőségére kerülhet sor.

Említettem, hogy minden egyes bűnüldözési módszert, amit nem követ büntető eljárás, nem vizsgálhatunk egyenként abból a szempontból, hogy alkalmazása érint-e, illetve hoz-e létre jogviszonyt. Azért nem vizsgálható külön-külön minden egyes módszer, minthogy ezek kialakítása állandóan folyik és véglegesen leszűrődött olyan bűnüldözési módszerekről, amelyeket nem követ büntető eljárás, alig beszélhetünk.

Az előbbiekben tehát csupán példákat lehetett felhozni arra nézve, hogy a bűnüldözés büntető eljárás nélkül nem is mindig processzuális jellegű, tehát nem minden esetben válnak láthatóvá bizonyos eljárási formák és keretek és az eljárás alanya: a jogsértő személy, függetlenül attól, hogy az elkövetett jogsértés bűntettet valósít-e meg vagy sem. Ahhoz tehát, hogy eljárási jogviszonyok létezését kutassuk, azt kell megvizsgálnunk, hogy a bűnüldözés alkalmazott módszere tartalmilag és formailag egyaránt *eljárás-e,* vagy csupán bizonyos biztonsági intézkedések megtételéről van szó, amelyek nem büntető eljárási, hanem kifejezetten preventív célú ténykedésekből állanak. Ennélfogva a már említett tolvajcsapda felállítása még nem eljárás, hanem preventív biztonsági rendszabály alkalmazása, amelynek végrehajtója rendszerint nem a bűnüldöző hatóság, hanem más állami vagy társadalmi szerv, szövetkezet dolgozója vagy valamely állampolgár.

Az a kérdés azonban, hogy amikor eljárásról egyáltalán szó nem lehet, keletkezhetnek-e jogviszonyok, mint sajátos bűnüldözési jogviszonyok vagy csupán jogi szabályozás alá nem eső társadalmi viszonyok létezéséről lehet szó. Ha pedig keletkeznek jogviszonyok, azok eljárási jellegűek-e vagy sem, illetve milyen jogághoz sorolhatók.

A büntető eljárási jog tudományának jogviszony-elmélet tana[2] abból a felfogásból alakult ki, hogy az eljárási jogviszonyok jellegzetességeinek megállapítása az anyagi jog és az eljárási jog szerves kapcsolatán alapszik. A büntetőjog és a büntető eljárásjog vonatkozásában ez a kapcsolat nem szorul bizonyításra, minthogy a büntető eljárási jogviszonyok éppen annak érdekében jönnek létre, hogy a büntető jogviszony létezését feltárják, vagy másképpen fogalmazva annak a megállapítására kerüljön sor, hogy egyáltalán keletkezett-e büntető jogviszony.

Amennyiben a büntető eljárás nélkül történő bűnüldözést eljárási értelemben vizsgáljuk, eme koncepcióval szemben az analógizálás igényét lehet támasztani, minthogy a bűnüldözés fogalmát a büntető eljárási keretektől elszakítva, kiterjesztően értelmezzük úgy, hogy bűnüldözés büntető eljárás nélkül is lehetséges.

Felvetettük azonban, hogy a büntető eljárás nélküli bűnüldözés nem mindig eljárás formájában jelentkezik, hanem prevenciós céllal csupán bizonyos biztonsági intézkedések megtételére kerül sor.

Vizsgálódásunk logikája érdekében el kell tekintenünk a fenti módszerek részletes elemzésétől éppen annálfogva, mert számos olyan megelőzési módszer kerül alkalmazásra, és alakítható ki a jövőben, amely nem vesz fel valamilyen eljárási formát és nem is irányul meghatározott személyek ellen. A büntető eljárás nélküli bűnüldözés mint eljárás a társadalmi bírósági intézmény működésének vizsgálata alapján kerülhet megvilágításra és vehető szemügyre abból a szempontból, hogy ennek az eljárásnak tartalmi elemei között szerepel-e az eljárási jogviszony összefüggésben az eljárási tevékenységgel.

Bűnüldözés büntető eljárás nélkül folyhat azonban más keretek között is attól függően, hogy a bűnüldözés fogalmát milyen mértékben tágítjuk, milyen határok szélesítik azt ki.

Büntető eljárás nélkül folyhat a társadalmi bírósági eljáráson kívül bűnüldözés államigazgatási-szabálysértési eljárás és fegyelmi eljárás keretében, a bennük fellelhető jogviszonyok azonban ugyancsak nem egyneműek.

A bűnüldözés büntető eljárás nélkül tehát egymástól eltérő típusú eljárási formákat ölthet úgy, hogy ezek alapvetően különböznek a büntető eljárástól és egymástól egyaránt.

Abban az esetben, ha egyáltalán eljárásról beszélhetünk, valamilyen anyagi jog létezését is fel kell tételezni. Eljárási jogviszony ugyanis csak anyagi jogviszony létezésének megállapítása érdekében jöhet létre, ha a büntető eljárási jogviszonytan e vonatkozású megállapításait átvisszük a büntető eljáráson kívüli bűnüldözés eljárási formáira.

Amennyiben pedig az eljárási jogviszony anyagi jogviszony létezésének megállapítása érdekében keletkezik, meg kell vizsgálnunk, hogy büntető eljárás nélküli bűnüldözés folyamán minden esetben felmerül-e anyagi jogviszony létezésének a lehetősége vagy sem.

A büntetőjog és a büntető eljárásjog relációjában az teljesen tisztázott kérdés, minthogy büntető jogviszony csak akkor keletkezik, ha valaki olyan magatartást tanúsított, amely kimeríti valamely bűntett törvényi tényállásának ismérveit.

A bűnüldözés ama formái tekintetében azonban, amelyeket nem követ büntető eljárás, nemcsak olyan magatartásokat derítenek fel vagy esetleg bírálnak el, amelyek bűntettet valósítanak meg, sőt legtöbbször olyan cselekmények képezik az eljárás tárgyát, amelyek jogsértések ugyan, de társadalmi veszélyességük foka nem éri el a bűntett tárgyi súlyát. A cselekmény társadalomra veszélyességének csekélyebb volta vagy abban jelentkezik, hogy az ilyen magatartást a jogszabály nem is nyilvá-

[2] P. Sz. Elkind: A szovjet büntető eljárás tartalma (oroszul), Leningrád, 1963. v. ö. M. Sz. Sztrogovics: A szovjet büntető eljárás, Moszkva, 1959.

nítja bűntettnek, vagy ha bűntettként is fogalmazza meg, elbírálás szempontjából nem a büntető eljárási hatóságot ruházza fel hatáskörrel, hanem más állami, illetve társadalmi szervre bízza azt.

Abban az esetben, ha a tételt megfordítjuk és azt állítjuk, hogy anyagi jogviszony nélkül eljárási jogviszony sem keletkezhet, illetve az eljárási jogviszony keletkezése után, nyomban elenyészik, amikor kiderül, hogy anyagi jogviszony nem létesült, arra a következtetésre kell jutni, hogy eljárási jogviszony nélkül eljárás sincs, minthogy az eljárás — az általam is vallott felfogás szerint — nemcsak eljárási tevékenységből áll, hanem eljárási jogviszonyokból is.

A probléma megoldása szempontjából azonban abból kell kiindulni, hogy a bűnüldözés tárgyát képező magatartás, akkor is, ha azt nem büntető eljárás keretein belül bírálják el, valamilyen anyagi jogot sértő cselekményt képez. Tisztázandó azonban, hogy csak az anyagi jogot sértő magatartás kerülhet-e büntető eljáráson kívüli elbírálásra, vagy szó lehet más jellegű cselekményekről is, amelyek nem az anyagi jogba, vagy egyáltalán nem is jogszabályba ütköznek.

A kérdés megválaszolására azzal összefüggésben kerülhet sor, hogy a kriminológia érdeklődési köre kiterjed-e olyan magatartásokra is, amelyek nem anyagi büntetőjogi rendelkezést sértenek vagy olyanokra is, amelyek magukon viselik a kriminalitás jegyeit, azonban társadalmi-erkölcsi szabályt sértve nem ütköznek kifejezetten valamely jogszabály tiltó rendelkezésébe.

A büntető eljáráson kívüli bűnüldözés tartalmának elemeként szereplő jogviszony jellegzetességeinek feltárása érdekében tulajdonképpen a bűnüldözésnek nem a legtágabb értelmét vettem alapul, amennyiben a bűnüldözésnek csak azt a formáját, azokat a módszereit vizsgálom, amelyek valamilyen eljárásban jelentkeznek anélkül, hogy büntető eljárásra kerülne a sor. Így is számos probléma vetődött fel, de ezeknek a megoldása érdekében teljesen el kell magunkat határolnunk minden olyan bűnüldözési módszer megvizsgálásától, aminek nincsen eljárási formája, mert tartalmát bizonyos preventív intézkedések teszik ki.

Még így is nehezen tisztázható, hogy a büntető eljáráson kívüli bűnüldözés folyamán mindig keletkeznek-e jogviszonyok és ha igen, azok milyen jellegűek, hogyan függenek egymással össze.

Abban az esetben, ha a büntető eljáráson kívüli bűnüldözés, mint eljárás csupán olyan magatartás kiderítéséből és elbírálásából állana, amely az anyagi büntetőjogba ütköző cselekmény, azonban csekélyebb társadalomra veszélyességénél fogva elegendőnek mutatkozik a büntető eljáráson kívül történő ténymegállapítás és annak jogkövetkezményeként valamilyen intézkedés alkalmazása vagy negatív esetben annak mellőzése, akkor a büntető jogviszony és az eljárási jogviszony relációja alapján úgy lehetne állást foglalni, hogy a cselekmény társadalmi elbírálása quasi büntető eljárás, minthogy bűntett miatt folytatják azt le, de nem büntető jogkövetkezményt alkalmaznak éppen annál fogva, mert büntető eljárásra nem is kerülhet sor. Ebben az esetben tehát a nem büntető eljárás folyamán keletkező eljárási jogviszonyok arra irányulnak, hogy megállapítható legyen: keletkezett-e quasi büntető jogviszony vagy sem.

Minthogy azonban a bűnüldözés büntető eljárás nélkül nem tipikusan az anyagi büntető jogot sértő cselekmények felderítésére irányul, habár ilyen magatartások is képezhetik nem büntető eljárás tárgyát, a jogviszonyok keletkezésének, létezésének és megszűnésének körülményei lényegesen eltérnek a büntető és eljárási jogviszony relációtól.

Amennyiben bűntettet megvalósító, de csekélyebb jelentőségű, a társadalomra kisebb mértékben veszélyes magatartások szabálysértési vagy fegyelmi eljárás keretében kerülnek elbírálásra, a keletkező, létező és megszűnő jogviszonyok körülményei kevésbé térnek el a büntető jogviszony és eljárási jogviszony relációtól. Ebben az esetben ugyanis a magatartás szoros értelemben az anyagi büntetőjogban meghatározott valamely tényállást valósít meg, azonban a bűntett szabálysértési alakzataként jelentkezik, vagy a hatályos jog biztosítja a bűntett fegyelmi úton való elbírálásának a lehetőségét. Ilyenkor tehát a szabálysértési vagy fegyelmi eljárás folyamán keletkezett eljárási, de nem büntető eljárási jogviszonyok olyan jogok gyakorlásában és kötelezettségek teljesítésében realizálódnak, amelyek az *anyagi büntető jogviszony korrekcionalizált változata* létezésének megállapítására irányulnak. Ezek az eljárások azonban többségében nem úgy jelentkeznek mint bűnüldözés büntető eljárás nélkül, hanem bűnüldözés büntető eljárás helyett. Amennyiben pedig az eredetileg bűntettet képező magatartás az elbírálás során korrekcionalizálható szabálysértéssé vagy fegyelmi vétséggé, nem elképzelhetetlen magának az anyagi büntető jogviszonynak a szemléleti átminősülése szabálysértési, illetve fegyelmi vétségi jogviszonnyá. Az elbírálás rendjén tehát az eredetileg anyagi büntető jogviszony létezésének megállapítása helyett az eljárási jogok gyakorlása és kötelezettségek teljesítése más jellegű anyagi jogi jogviszony létezésének megállapítására irányul. Az anyagi jog ebben az esetben átvitt értelemben a szabálysértési jog, illetve a fegyelmi jog.

A fenti reláció azonban a tartalom és forma filozófiai kategóriájának alapvető törvényszerűségei szempontjából támadható. A tartalom és a forma viszonyában ugyanis a tartalom az elsődleges és a forma a másodlagos jelentőségű. Az anyagi jog és az eljárási jog kapcsolatát

Marx példázata nyomán a szocialista büntető eljárás jogászok közül sokan a tartalom és a forma viszonya alapján szemlélik. Az anyagi jog a tartalom, az eljárási jog a forma, amely azonban ennek az összehasonlításnak túlzottan leegyszerűsített, mondhatni vulgáris megoldása.

A fent vázolt korrekcionalizálási folyamat tényezői az alábbi képletben foglalhatók össze:

Az eljárás anyagi jogi megalapozója a büntetőjogba ütköző magatartás, átvitt értelemben a tartalom (T), amelyet elvileg a büntető eljárás keretében kellene elbírálni és ez a tartalom szempontjából forma (F). A büntető eljárás lefolytatására azonban nem kerül sor, minthogy más elbírálási módszer kerül előtérbe, mint szabálysértési vagy fegyelmi eljárás. Az eljárás formája tehát eleve megváltozott. Az eredeti formára nem került és nem is kerül sor. Annak helyébe új forma lép. (F_1.) Eme újabb eljárási forma azonban kihat a tartalomra és az eredetileg bűntetti magatartást szabálysértéssé, illetve fegyelmi vétséggé változtatja meg. A tartalom tehát megváltozott, az eredeti tartalom helyébe új tartalom lépett. (T_1.)

A T : F relációban a T a meghatározó jelentőségű az F szempontjából. Minthogy azonban az F-t helyettesíti az F_1, kialakul a következő reláció: T : F_1-hez, azonban F_1 hat vissza T-re, amely ezáltal T_1-re alakul át. A T : F_1 relációban tehát nem a tartalom, hanem a forma vált meghatározó erejűvé oly mértékben, hogy átalakítani képes a tartalmat és annak minőségét. [F_1 : T (T_1).]

Felmerül azonban a kérdés, hogy elfogadható-e egy olyan viszonylat a tartalom és a forma szempontjából, amely a formát előtérbe helyezi a tartalom rovására. Minthogy a tartalom és a forma viszonyában a forma a rugalmasabb, változékonyabb, ennélfogva forradalmi robbanások előidézésére is alkalmas. El kell ismerni tehát azt a tulajdonságát, hogy képes visszahatni a tartalomra és annak megváltozását kikényszeríteni.

A régi helyébe forradalmi úton lépő új forma dinamikus erőforrás lehet abból a szempontból, hogy döntő hatást gyakoroljon a tartalom szükségszerű átalakulására. Az a kérdés tehát, hogy jelen esetben a forma nem vette-e át a tartalom szerepét, minthogy fellépése determinálta a tartalom minőségi megváltozását.

Ez a paradox következtetés azonban felvethető olyan értelemben, hogy a bűnüldözés folyamatában, amikor megvan a lehetősége büntető eljáráson kívüli formák alkalmazásának, ezek valóban visszahatnak-e a tartalomra oly mértékben, hogy jelentőségük felülmúlja a tartalom jelentőségét és a tartalom (a cselekmény jogi minősége) teljes átalakítására képes.

Abban az esetben azonban, ha nem indulunk ki a tartalom és a forma viszonyának a büntetőjog és az eljárási jog kapcsolatára történő alkalmazásából, hanem azt a magatartást vizsgáljuk meg, amely a bűnüldözés tárgya büntető eljárás nélkül, arra az egyenes következtetésre kell jutni, hogy függetlenül a cselekmény elbírálásának formájától, az elbírálandó magatartás *nem változik meg tartalmilag,* hiszen azt mint objektív történést kell megismerés majd elbírálás tárgyává tenni. Csupán a magatartás elnevezésbeli megjelölése alakul át attól függően, hogy a bűnüldözés keretein belül milyen eljárási formát alkalmaznak. Tulajdonképpen tehát a büntető eljáráson kívüli bűnüldözésben, ha az eljárás tárgyát képező magatartás eredetileg bűntettet valósított meg ugyan, mivel azonban büntető eljárásra nem kerül sor, a magatartást nem bűntettnek, hanem szabálysértésnek, fegyelmi vétségnek vagy egyéb jogsértésnek nevezik, nem a tartalom változott meg, hanem a tartalomnak a formája, közelebbről a jogi megjelölése. Ez pedig kettős paradoxont hoz létre, minthogy ebben az esetben a forma a tartalomra oly módon hatott vissza, hogy nem a tartalom minősége, hanem csupán: *formája,* jogi elnevezése alakult át.

A bűnüldözés büntető eljárás nélkül tehát tartalmilag olyan eljárási jogviszonyokat foglalhat magában, amelyek nem büntető anyagi jogviszony realizálására irányulnak a megjelölések figyelembevételével, mert korrekcionalizálódási folyamat ment végbe és az eredetileg bűntetti színvonalon értékelt magatartás az elbíráláskor már nem bűntettként, hanem szabálysértésként, fegyelmi vétségként vagy más társadalmi jogsértésként jelentkezik.

Abban az esetben azonban, ha a korrekcionalizálódási folyamatot csupán formálisnak tekintjük és elfogadjuk azt a következtetést, hogy a bűnüldözés büntető eljárás nélküli módszerének alkalmazása során, ez az eljárás mint forma nem az anyagi jogot mint tartalmat, hanem annak csupán megjelölését, tehát formáját alakította át, akkor az a sajátos helyzet áll elő, hogy nem büntető eljárási jogviszonyok annak érdekében jöttek létre: keletkezett-e anyagi büntetőjogi viszony, tehát büntető jogviszony vagy sem. Ez különösen áll a társadalmi bírósági eljárás ama esetére, amikor a dolgozók között elkövetett csekélyebb jelentőségű bűntettek elbírálásáról van szó, mint a becsületsértés vagy a rágalmazás és ez a magatartás még megjelölésében sem alakul át a társadalmi bírósági eljárás folyamán, tehát a bűnüldözés eme formája az anyagi jogot mint tartalmat még külső formájában, elnevezésében sem alakította át.

A fenti relációban tehát a büntető eljárás és a büntető anyagi jog viszonyát tükröző jogviszonyok ellentmondásosan jelentkeznek. Sajátos, nem büntető eljárási jogviszonyok olyan eljárási tevékenységgel együtt keletkeznek, amelynek célja anyagi jogviszony feltárása, de az lehet akár az államigazgatási, akár a fegyelmi jog, végső fokon pedig a büntetőjog hatóköre alá eső jogviszony.

Felmerül a kérdés, hogy nem csupán elméleti probléma-e a büntető eljárás nélkül folyó

bűnüldözés tartalmi elemeinek, a jogviszony sajátosságainak kutatása és van-e jelentősége annak, hogy egyáltalán létrejönnek-e jogviszonyok, azok eljárási jogviszonyok-e vagy nem és hogy az eljárási jogviszonyok milyen jogviszonyok realizálására irányulnak. Nézetem szerint ezek az elméleti vizsgálódások gyakorlati következtetések levonására is alkalmasak lehetnek, minthogy a büntető eljáráson kívül folyó bűnüldözés során jelentkező akár eljárási, akár anyagi jogi jogviszonyok feltárása révén lehet eldönteni, hogy a jogi szabályozás, másképpen fogalmazva *a büntető eljárás nélküli bűnüldözés jogi szabályozása* de lege ferenda milyen jogági alapon nyerjen megoldást.

Félretettük vizsgálódásaink körében a nem eljárási jellegű bűnüldözési formákat annak érdekében, hogy a jogviszonyok polarizációja élesebb megvilágítást nyerjen. Ámde a nem eljárási formájú bűnüldözési módszerek között is elképzelhető olyan intézmény, amelynek alkalmazása jogviszonyok keletkezésével jár, illetve jogviszonyok létezésének feltárására alkalmas. Felmerül ugyanis a kérdés, hogy például az önkéntes rendőrség tagjai hivatalos ténykedésük folyamán jogokat gyakorolnak és önként vállalt kötelezettségeket teljesítenek annak érdekében, hogy a közrendet, közbiztonságot sértő vagy veszélyeztető magatartás megakadályozható legyen, ileltve hogy valamely társadalomra veszélyes magtartás felfedezhetővé és üldözhetővé váljék. Az előbbi változat esetében a bűnüldözés büntető eljárás nélkül oly módon folyik, hogy az eredményes prevenció folytán nem is kerülhet sor büntető eljárásra, mert az a magatartás, amely azt kiválthatta volna, már nem követhető el. Az utóbbi változat esetében azonban, amikor az önkéntes rendőr felderítő tevékenysége folytán üldözhető bűntett elkövetése tárulkozik fel, büntető eljárásra vagy azt helyettesítő nem büntető eljárásra kerülhet a sor.

A jogviszonyok szempontjából a helyzet úgy alakul, hogy a kifejezetten preventív célú tevékenység folyamán csupán csonka jogviszonyok keletkeznek, amennyiben nem jön létre az eljárási-anyagi jogviszony reláció. A jogok gyakorlásában és a kötelezettségek teljesítésében realizálódó valamilyen jogviszony létrejön ugyan, azonban az ilyen jogviszonynak nem az a célja, hogy anyagi büntető vagy más jogviszony létezését feltárja, hanem csupán keletkezésének lehetőségére figyelemmel a büntető jogviszony kialakulásának a megakadályozására irányul.

Az a tevékenység azonban, amelynek célja a társadalomra veszélyes magatartások kiderítése függetlenül attól, hogy a bűnüldözés büntető eljárás nélkül folyik, anyagi büntető jogviszony létezésének feltárására irányul, tehát az eljárási-anyagi jogviszony reláció kialakul. Ez a jogviszony-komplexum is csonka azonban olyan mértékben, hogy az „eljárás" nem irányul konkrét személy, hanem csupán valamilyen magatartás ellen, tehát a bűnüldözési jogviszonyok ellentétes pólusán nem jelenik meg olyan jogviszony, amely az eljárás alá vont személy jogait és kötelességeit tükrözné.

II. A jogviszony vizsgálat a büntető eljárás nélkül folyó bűnüldözés említett és még említhető módszerei körében egy olyan kategorizálás lehetőségére hívja fel a figyelmet, amely szerint különböztetni kell a büntető eljárás nélkül folyó bűnüldözési formák között is. Egyfelől különbséget kell tenni a büntető eljáráson kívül folyó bűnüldözés *1.* társadalmi, *2.* állami, *3.* vegyes intézményei között.

Másfelől különböztetni kell aszerint, hogy az alkalmazott intézkedéseket vagy eljárást végérvényesnek kell-e tekinteni vagy sem. E szerint különbséget kell tenni

1. bűnüldözés büntető eljárás nélkül, amit további eljárás nem követ (büntető eljárásra nem kerül sor),

2. bűnüldözés büntető eljárás nélkül, amit büntető eljárás követ vagy követhet.

A kategorizálás oly módon is lehetséges, hogy különbséget teszünk büntető eljárás nélkül folyó bűnüldözési *intézkedések* és *eljárás* között.

A kategorizálás elvei azonban bár részben felállíthatók, részben még nem, a kategóriáknak megfelelő csoportok kialakítása nem teljes, csupán a meglevő és elképzelhető lehetőségek figyelembevételével lehet azokat tartalommal kitölteni. Helyesebb ezért néhány prototípus megjelölése. Így többek között a büntető eljáráson kívül folyó bűnüldözés társadalmi változatának jellegzetes típusa *a társadalmi bírósági eljárás* abban az esetben, ha saját jogán jár el és nem büntető eljárás helyett. Az állami módszerek közül a *szabálysértési eljárás* emelhető ki, de csak abban az esetben, ha az eljárás olyan bűntett szabálysértési alakzata tárgyában folyik, amelyet a szabálysértési hatóság saját jogán bírál el. A vegyes módszerek körébe sorolható a fegyelmi eljárás abban az esetben, ha a hatóság saját jogán, bűntettnek is minősíthető magatartást bírál el.

Meg kell azonban mondani, hogy ezek a kategóriák nem alakíthatók ki a maguk teljes tisztaságában, minthogy a jogi szabályozás és a társadalmi gyakorlat — bár különböző arányban — mindezeknél a módszereknél fellelhető és meghatározó jelentőségű, kisebb-nagyobb mértékben attól függően, hogy az állami, a társadalmi jelleg dominál-e, illetve a jogi szabályozás átfogóbb vagy részletezőbb.

Azonos tulajdonsággal rendelkeznek azonban az eddig jelzett büntető eljáráson kívül folyó bűnüldözési módszerek abban a tekintetben, hogy amennyiben az eljárás saját kezdeményezés alapján folyik, a bűnüldözési hatóságnak nincs benne szerepe.

A példaképpen felhozott önkéntes rendőrség azonban a büntető eljáráson kívül folyó bűnüldözés és a büntető eljárás között társa-

dalmi jellegű átmenetet képez, amennyiben államilag meghatározott feladatokat olyan társadalmi szerv lát el, amely állami szervnek van alárendelve, illetve mellérendelve, minthogy a jogok gyakorlása jogszabályon, a kötelezettségek teljesítése pedig azok önkéntes elvállalásán nyugszik.

Alapvető különbség mutatkozik *a büntető eljárás nélküli* bűnüldözés és *a büntető eljárás helyett* történő bűnüldözés között abban a tekintetben, hogy a büntető eljárás nélkül folyó bűnüldözés nem mindig „eljárás" a szó processzuális értelmében, hanem bizonyos preventív célú intézkedésekben is realizálódhat eljárási formák nélkül. Ide soroltuk azokat az olyan értelemben vett biztonsági intézkedéseket, amelyek kriminogén hatás elérésére alkalmas okok, feltételek kiküszöbölésére, illetve kriminális jellegű társadalomra veszélyes magatartások megakadályozására irányulnak anélkül, hogy valamilyen eljárásra kerülne a sor.

Meg kell azonban állapítani, hogy a büntető eljárás nélkül folyó bűnüldözés is érint társadalmi viszonyokat függetlenül attól, hogy azok a társadalmi viszonyok jogi szabályozás alá esnek vagy sem. Abban az esetben, ha a büntető eljárás nélkül folyó bűnüldözés elsősorban társadalmi jellegű intézkedésekben realizálódik, amelyek kereteit nem határozza meg jogszabály, az érintett társadalmi viszonyok nem válnak jogviszonyokká. Nem állíthatjuk azonban, hogy a nem eljárás jellegű bűnüldözési intézkedések mellett közömbös, hogy ezek érintenek-e társadalmi viszonyokat vagy sem. Addig ugyanis, amíg valamely elkövetett bűntett közvetlenül sért vagy veszélyeztet valamilyen társadalmi viszonyt, miáltal büntető jogviszony keletkezik és a büntető eljárási jogviszonyok éppen annak érdekében jönnek létre, hogy a büntető jogviszony létezését feltárják, — amennyiben még nem jött létre bűntett, hanem annak csupán reális lehetősége forog fenn —, nem beszélhetünk valamely konkrét társadalmi viszony közvetlen sérelméről vagy veszélyeztetéséről.

A büntető eljárás nélkül folyó bűnüldözés nem eljárási módszerei viszont éppen annak a veszélynek a kiküszöbölését célozzák, amely valamely társadalmi viszony reális megtámadásában, mint lehetőségben testesül meg. A társadalmi viszonyokat tehát mint emberek között fennforgó viszonyokat mindaddig permanens veszély fenyegeti, amíg bűnözés (és bűnüldözés) létezik. A permanens veszély azonban mint absztrakt kategória legáltalánosabb értelemben tárgya a bűnüldözésnek akár büntető eljárás nélkül, akár büntető eljárás útján. Amennyiben a bűnüldözés *büntető eljárás* nélkül ugyan, de intézkedésekben nyilvánul meg és nem ölt fel eljárási formát, a társadalmi viszonyokat fenyegető konkrét veszély elhárításáról van szó, amelynek bizonyos fokú tárgyi alapja létezik, ha az nem is elegendő valamilyen eljárás lefolytatásához. A bűntett elkövetésének potencialitása esetén tehát az intézkedésekben realizálódó, büntető eljárás nélküli bűnüldözés a *közvetetten veszélyeztetett* viszonyok védelmét szolgálja.

Bűnüldözésre büntető eljárás nélkül *eljárás formájában* pedig akkor kerül sor, ha az eljárás *tárgyilag megalapozott,* tehát valamilyen társadalomra veszélyes magatartás *megismerésére* kell törekedni és elkövetőjével szemben nem büntető felelősségre vonást alkalmazni vagy azt megállapítani, hogy erre nem kerülhet sor. Attól függetlenül, hogy a büntető eljárás nélkül folyó bűnüldözés egyes eljárási formái jogerő-hatással rendelkeznek-e vagy sem, ezt az eljárást rendszerint nem követi büntető eljárás vagy azért, mert nem szükséges, vagy nem is lehetséges.

Ezzel szemben a preventív jellegű bűnüldözés büntető eljárás nélkül büntető eljáráshoz vezethet, amennyiben az intézkedések nem érték el a preventív hatást, másképpen fogalmazva nem bizonyultak alkalmasaknak bűntett elkövetésének megakadályozására vagy félbeszakítására, illetve azoknak a jelenségeknek a kiküszöbölésére, amelyek bűntett elkövetésére okul szolgálhattak vagy annak feltételeit biztosították.

A büntető eljárás helyébe lépő eljárási formák meghatározottak annyiban, hogy jogszabály állapítja meg a büntető eljárás mint büntetőjogi felelősségre vonás felváltását társadalmi (államigazgatási) intézményekkel.

Ezt a folyamatot azonban ugyancsak szükséges megvizsgálni abból a szempontból, hogy az eljárási jogviszony koncepció hogyan alakul és milyen összefüggésben van az eljárási tevékenységgel.

A bűnüldözési folyamat ugyanis ebben az esetben úgy indul meg, hogy a kezdeményező által kiválasztott eljárási forma a büntető eljárás és azt kell felváltania nem büntető eljárási formának.

Felmerül a kérdés, hogy *a büntető eljárás kezdeményezése* hozzátartozik-e büntető eljáráshoz vagy sem, illetve csupán a bűnüldözés megindítására irányuló akarati aktus és így attól függ a hovatartozandósága, hogy a kezdeményezést követi-e a folytatás: büntető eljárás formájában, vagy helyébe lépően más eljárás keretei között.

Nézetem szerint *a büntető eljárás kezdeményezése* akár hatóság, akár az állampolgár részéről nyilvánított akarati aktusban ölt formát, önmagában még *nem az eljárás része,* hanem csupán az eljárásra irányuló óhaj kifejezésre juttatása. Átvitt értelemben azonban a bűnüldözés kezdeti lépésének tekinthető, minthogy az, aki jogsérelmet szenvedett, vagy úgy véli, hogy jogait valamely társadalomra veszélyes magatartás sérti vagy veszélyezteti, megkezdte a társadalomra veszélyes cselekmény elhárítását, következményeinek megszüntetését, az elkövető üldözését. Ez az akarat azonban mindaddig *egyedi* óhaj, amíg akár büntető eljá-

rás, akár annak helyébe lépő más eljárás keretében nem kerül sor a cselekmény elkövetésének kiderítésére, az elkövetők személyének megállapítására, felelősségük eldöntésére. Minthogy a büntető eljárás ma már nem az egyedüli forma társadalomra veszélyes magatartások kiderítésére és az elkövető felelősségre vonására, a bűnüldözés más eljárási keretek között is folyhat.

A jogviszonyok keletkezése szempontjából ezért különbséget kell tenni, hogy a bűnüldözés kezdeményezés után nyomban eldőlt-e: a büntető eljárás helyett más eljárást kell alkalmazni, vagy a büntető eljárás felváltására később kerül sor, akár a nyomozó hatóság, akár a bíróság intézkedése alapján.

Vizsgálandó tehát, hogy keletkezik-e büntető eljárási jogviszony a büntető eljárásra irányuló kezdeményezési aktus folytán vagy sem. A másik kérdés pedig az, hogy a már megindult büntető eljárás során keletkezett büntető eljárási jogviszonyok megmaradnak-e változatlanságukban abban az esetben, ha a büntető eljárást más felelősségre vonási intézmény, mint társadalmi, állami vagy vegyes módszer alkalmazása váltja fel.

Ismeretes, hogy a jogviszony koncepció alapja a társadalmi viszony, mint emberek közötti viszony kategóriája. A büntető eljárás kezdeményezése állampolgári vagy hatósági jog formájában realizálható, tehát jogérvényesítési aktus, amelynek alapját képező joogsultságot jogszabály állapítja meg. A büntető eljárás kezdeményezése tehát jogviszonyt létesít a kezdeményező és ama büntető eljárási hatóság között, amely a büntető eljárás megkezdésére vagy annak eldöntésére hivatott, hogy szükség van-e büntető eljárásra vagy más, azt helyettesítő eljárásra.

Az a kérdés azonban, hogy a büntető eljárás kezdeményezése milyen jogviszonyt létesít, kik ennek a jogviszonynak az alanyai, mi a jogviszony tárgya és tartalma.

A büntető eljárás kezdeményezése, akár követi azt eljárás, akár nem követi, illetve a büntető eljárást nyomban a kezdeményezés után más eljárás helyettesíti, csak olyan jogviszonyt hozhat létre, amelynek *alanyai:* a kezdeményező állampolgár vagy hatóság és az a hatóság vagy társadalmi szerv, amelyik az *eljárás kezdetét jelentő első érdemi lépést* eszközli. A jogviszony alanyai tehát lehetnek egyfelől *magánszemélyek* vagy *hatóságok,* másfelől *hatóságok* vagy *társadalmi szervek.* Elképzelhető azonban, hogy a büntető eljárás kezdeményezése csupán valamely preventív intézkedés megtételéhez vezet és ebben az esetben a jogviszony alanya bárki lehet, aki a preventív intézkedés megtételére hivatott.

A jogviszony *tárgya:* a *bűnüldözés,* függetlenül attól, hogy büntető eljárás vagy más eljárás keretében indul, illetve zajlik le, vagy csupán valamilyen előzetes preventív intézkedésben realizálódik.

A jogviszony *tartalma:* ama jogok és kötelezettségek, amelyek a büntető eljárást kezdeményező akarati aktus megtörténtekor nyerik létüket. A kezdeményező részére már a kezdeményezés kifejezésre juttatásában az a jogosultság nyilvánul meg, hogy igényelheti bármely bűnüldözésre hivatott hatóságtól, állami vagy társadalmi szervtől bűnüldözési intézkedések megtételét vagy valamilyen eljárás lefolytatását. A jogosultság azonban a másik fél oldaláról is megnyilvánulhat abban, hogy döntési joga van valamilyen eljárás megkezdésére vagy annak elhárítására.

A kötelezettség abban jelentkezik, hogy a kezdeményező köteles minden rendelkezésre álló adatot a jogviszony másik alanyának tudomására hozni és az eljárás lefolytatását elősegíteni. A kötelesség jelentkezik az illetékes állami vagy társadalmi szerv részéről abban, hogy egyfelől elbírálni tartozik a bűnüldözés kezdeményezésére irányuló akaratnyilatkozatot mind formai, mind tartalmi szempontból, és ha az valamilyen bűnüldözési eljárás lefolytatására alkalmasnak mutatkozik, a megfelelő eljárást folyamatba tenni vagy tétetni.

Felmerül azonban az a kérdés, hogy a büntető eljárás kezdeményezésére irányuló akaratnyilvánítással keletkező jogviszony vajon büntető eljárási jogviszony-e vagy sem.

Ennek megválaszolása érdekében abból lehet kiindulni, hogy a büntető eljárás kezdeményezésével keletkező jogviszonyt — függetlenül attól, hogy büntető eljárás vagy azt helyettesítő más eljárás megkezdődik-e — csupán primer jogviszonynak lehet tekinteni és jogi természetét csak utólag lehet megállapítani éspedig akkor, ha a kezdeményezés folytán szekunder jogviszonyok is keletkeznek. Abban az esetben, ha a büntető eljárás kezdeményezésére irányuló akarati aktus folytán a büntető eljárás helyett fegyelmi, szabálysértési vagy társadalmi bírósági eljárás indul nyomban, a keletkező szekunder jogviszonyok jellege visszahat a primer jogviszonyra.

Az a kérdés azonban, hogy miután büntető eljárás helyébe lépő más eljárásról van szó és a most említett, jogszabályilag rendezett eljárásokra nem büntető eljárás nélkül, hanem büntető eljárás helyett kerül sor, beszélhetünk-e keletkezett szekunder jogviszonyok büntető eljárási jellegéről vagy sem. Különösképpen pedig akkor vetődik fel ez a probléma, ha a büntető eljárás megindult és annak folyamán keletkezik olyan döntés, hogy a büntető eljárást fel kell váltani — jogszabályi lehetőségek felhasználásával — más társadalmi (államigazgatási) eljárással.

Nézetem szerint mindkét esetben a keletkezett szekunder jogviszonyok jogi természete eldönti, hogy az eredetileg keletkezett primer jogviszony büntető eljárási jogviszony-e vagy

sem. Abban az esetben ugyanis, ha a büntető eljárás kezdeményezése után nyomban eldönthető, hogy a büntető eljárás helyett társadalmi (államigazgatási) eljárás keretében kell eszközölni a *tényállás megállapítását*[3] és a jogsértő személy felelősségre vonását, csupán a büntető eljárási jogviszonyhoz hasonló, de nem büntető eljárási jogviszonyok keletkeztek, minthogy büntető eljárásra egyáltalán nem kerül sor vagy azért, mert az szükségtelen vagy azért, mert nem is lehetséges. Ez esetben azonban azt a kérdést is meg kell válaszolni, hogy milyen jogviszony jött létre, ha büntető eljárás helyett folyik le más olyan eljárás, amely tartalmilag teljesíti a bűnüldözéshez fűződő feladatokat is.

Ebben az esetben nem lehet különbséget tenni — nézetem szerint — a büntető eljárás nélkül és a büntető eljárás helyett lefolytatott, illetve folyamatba kerülő eljárások között a keletkező jogviszonyok jogi természete szempontjából. A fegyelmi és a szabálysértési eljárás során államigazgatási eljárási jogviszonyok keletkeznek, minthogy az a jogszabály, amely az eljárás lefolytatásának rendjét és az alkalmazható felelősségre vonás módját és mértékét megállapíthatja, államigazgatási jogszabály. A társadalmi bírósági eljárás esetében azonban már nem lehet ilyen egyértelműen állást foglalni.

A társadalmi bírósági eljárásra vonatkozó hatályos jogszabály jogági szempontból vegyes rendelkezéseket tartalmaz, egyes rendelkezései pedig nem is sorolhatók kifejezetten egyik jogágazathoz sem, minthogy tisztán társadalmi jellegűek. Ennélfogva az a kérdés is felvethető, hogy amennyiben a büntető eljárás helyébe nyomban az eljárás kezdeményezésekor társadalmi bírósági eljárás lép, a keletkezett primer jogviszony egyáltalán létrehoz-e szekunder jogviszonyokat, illetve azok a büntető eljárási jogviszonyokhoz hasonló, de mégsem államigazgatási jogviszonyok. Ennek a kérdésnek a megválaszolása már egyáltalán nem egyértelmű és attól függően ahogyan azt meg kívánjuk válaszolni, azt is eldönthetjük, hogy a társadalmi bírósági eljárás milyen jellegű szabályozást igényel. Ha úgy döntjük el ennek az objektív jogi helyzetnek a megítélését, hogy a büntető eljárás kezdeményezése esetén annak nyomban helyébe lépő társadalmi bírósági eljárás folyamán nem jönnek létre szekunder jogviszonyok, hanem csupán olyan társadalmi viszonyok keletkeznek, amelyek nem igényelnek jogi szabályozást, akkor kifejezésre juttatjuk azt az igényt, hogy a társadalmi bírósági eljárás ne legyen jogágazatba sorolt jogszabály által szabályozott eljárás, hanem tisztán társadalmi intézmény, amelyet társadalmi szervek akarati aktusai irányítanak, állapítják meg az eljárás rendjét és töltik ki annak tartalmát anélkül, hogy állami akarat kinyilvánítására kerüljön a sor.

Ezzel szemben, ha a büntető eljárást helyettesítő társadalmi bírósági eljárást olyannak tekintjük, amelynek során a kezdeményezéskor keletkezett primer jogviszony hatására a büntető eljárási jogviszonyokhoz hasonló szekunder jogviszonyok jönnek létre, azt az igényt is kifejezésre juttattuk, hogy a társadalmi bírósági eljárást nem lehet vegyes jellegű rendelkezésekkel szétdarabolni, hanem külön jogszabályban kell megállapítani a büntető eljárást helyettesítő társadalmi bírósági eljárás, mint a bűnüldözés államilag meghatározott, de társadalmilag szervezett módszerének szervezeti és működési szabályait. Ez nem zárja ki azt, hogy polgári peres eljárást vagy államigazgatási eljárást ne válthasson fel társadalmi bírósági eljárás, azonban ennek szabályozása nem célszerű a büntető eljárás helyébe lépő társadalmi bírósági eljárásra vonatkozó jogi rendezéssel azonos jogszabályba foglalt módon.

A társadalmi bírósági eljárás tehát mint kifejezetten bűnüldözési intézmény olyan egységes szabályozást igényel, amely működését lehetővé teszi: *1.* büntető eljárás nélkül, *2.* büntető eljárás megindítása helyett, *3.* a már folyamatban levő büntető eljárás felváltásaként.

Ez utóbbi változatra akkor kerülhet sor — hatályos jogunk szerint is —, ha a büntető eljárás folyamán merül fel a büntető eljárás felváltásának szükségessége társadalmi (államigazgatási) intézménnyel. Ez utóbbi esetben a primer jogviszony hatására keletkező szekunder jogviszonyok jogi természete átalakuláson megy keresztül. A büntető eljárás *kezdeményezésével* létesült primer jogviszony a büntető eljárás *megindításával* keletkező büntető eljárási jogviszonyokat, mint szekunder jogviszonyokat hozott létre, amelyek célja a büntető jogviszony létezésének feltárása, illetve annak eldöntése, hogy bűntett (esetleg szabálysértés) miatt meghatározott személy felelősségre vonható-e vagy sem.

Abban az esetben pedig, ha a feltett kérdésre adott válasz igenleges, tehát meghatározott személy felelősségre vonásának bűntett miatt helye van, dönteni kell afelől is, hogy a felelősségre vonásra irányuló eljárás a büntető eljárás kereteiben történjék, vagy pedig a büntető eljárást helyettesíthető társadalmi (államigazgatási) eljárási formával.

III. Hazánkban különös jelentősége van annak, hogy a *népgazdaság irányításában érvényesülő reformtörekvések* és a *bűnüldözés reformja* a párhuzamosság jegyében egymás hatásának fokozására válhat alkalmassá. *A bűnüldözés hatékonysága* azonban nem a büntető eljárások számszerű növelésével érhető el, hanem mindama *megelőző* intézkedésekkel, amelyek objektíve alkalmasak bűncselekmények elkövetésének megakadályozására, a bűnözés csökkentésére.

[3] E. Döhring: A tényállás tisztázása az eljárásban, Berlin 1964., nyersfordítás, Országos Kriminalisztikai Intézet. A szerző a büntető eljárási ténymegállapítás szabályainak rendszerbe foglalása körében a nyomozással szemben is felveti a hiteltérdemlő tényállás megállapításának az igényét.

Ennélfogva a *büntető eljárás,* mint a büntetőjogi felelősségre vonás hagyományos formája a funkciómegosztás elvének reformjával egyidejűleg *szélesedő körben helyettesíthető társadalmi (államigazgatás) intézményekkel.*

Felmerül azonban a kérdés, hogy a büntető eljárás helyettesítése önmagában a bűnözés csökkentésére objektíve alkalmas-e vagy csupán annak látszatát kelti.

Abban általában egyetértés mutatkozik a jogirodalomban és a gyakorlati jogászok körében egyaránt, hogy a bűnüldözés nem szűkülhet le a büntető eljárásra, hanem más állami, illetve társadalmi szervezettségben működő keretek között is érvényesíthető. Ez azonban távolról sem utal a büntető eljárás jelentőségének csökkentésére, minthogy a technika vívmányait felhasználó és egyre nehezebben leleplezhető bűnözési módszerekkel szemben igazán eredményes bűnüldözés csak korszerűen felszerelt bűnüldöző apparátus közreműködésével érhet el a bűnözés csökkentése irányába ható eredményeket. Ennélfogva, ha privilegizáljuk a büntető eljárás helyébe lépő más felelősségre vonási formák elméleti alapjainak kidolgozását, ez a törekvés hiánynak a pótlására szolgál. Szemben a hagyományos büntető eljárással, melynek elméleti alapjai nagyjában-egészében kiforrottak, a bűnüldözés büntető eljárás nélkül vagy büntető eljárás helyett, illetve legtágabb értelemben büntető eljárás után — nem rendelkezik még szilárd elméleti megalapozással. Ezek az új formák részben kísérletezés alatt állanak, másrészt újabb és újabb formák kidolgozásának lehetősége vetődik fel összhangban az államhatalmi, államigazgatási, különösen a népgazdaság irányítási feladatokkal.

Amikor tehát elméleti útkeresés jegyében kell, sokszor mikroszkopikus nagyítólencsén keresztül, vizsgálat alá vonni azokat a társadalmi jelenségeket, amelyek a bűnözés tényezőivé válhatnak és megkeresni azokat a módozatokat, amelyek segítségével állami vagy társadalmi, illetőleg vegyes módszerekkel a bűnözés mint társadalmi tömegjelenség részlegesen leküzdhető, *a büntető eljárás elveiből és feladataiból* célszerű kiindulni. A *büntető eljárás* ugyanis, mint a bűnüldözés hagyományos formája a bűnüldözés tekintetében változatlanul *centrális helyet foglal el* és csak arról lehet szó, hogy *1.* a büntető eljárás elveinek és módszereinek fejlesztésére törekedjünk, *2.* a bűnüldözés elveit és módszereit társadalmasítsuk, egyrészt a büntető eljáráson kívül, másrészt a büntető eljáráson belül.

Barna Péter

Az eshetőleges szándékkal elkövetett élet elleni bűncselekmények

3 év telt el azóta, hogy a Legfelsőbb Bíróság meghozta és a Bírósági Határozatokban közzétette a 4. sz. irányelvét az emberi élet védelmét fokozottabban biztosító ítélkezési gyakorlat kialakítása érdekében. Annak ellenére, hogy az Irányelv széles körű kutatómunkán alapuló vita után a különböző nézetek megismerése és tisztázódása alapján megalapozott előkészítő munka eredménye volt, ami tükröződik az Irányelv megállapításaiban, mégis arra a következtetésre kell jutnunk, hogy az eltelt hosszabb idő ellenére sem sikerült teljesen egységessé tenni az élet elleni bűncselekmények miatt indított eljárások bírói gyakorlatát.

Az Irányelv I. fejezetének 1. pontja rámutat arra, hogy a bírói gyakorlatban nehézséget okoz az emberölés kísérletének a testi sértéstől való elhatárolása, abban az esetben, ha a testi sértésre, illetve az emberölésre irányuló egyenes (direkt) szándék nem állapítható meg. E tanulmány keretében kizárólag azzal kívánunk részletesebben foglalkozni, hogy a bírói gyakorlatnak ezt a nehézséget mennyiben sikerült kiküszöbölnie, illetőleg hogy milyen irányú problémák jelentkeznek még ma is e témakörben.

Helyesen mutat rá az Irányelv arra, hogy az eshetőleges (eventuális) szándéknál az elkövető, bár előre látja, hogy magatartása a sértett halálát eredményezheti, azonban közönbös marad e társadalomra veszélyes következménnyel szemben. Amíg egyenes szándékkal történt elkövetés esetén, a szándék vonatkozásában, általában közvetlen bizonyítékok állnak a bíróság rendelkezésére, nem mondható ez el eshetőleges szándék fennforgása mellett. Ennek következménye, hogy az ítélkezési gyakorlatból tükröződően a bíróság az Irányelvben a teljesség igénye nélkül felsorolt objektív és szubjektív tényezők alapján következtet az elkövető eshetőleges szándékára.

A törvényes gyakorlat kialakítását kellett volna biztosítania annak az iránymutatásnak, hogy az objektív és szubjektív tényezők összefüggésükben történő elemzése és értékelése a helyes minősítéshez elengedhetetlen.

Nézetünk szerint az iránymutatásnak az alábbi megállapítása szolgált alapul a még fennálló hiányosságok fennmaradásához: „Ha a használt eszköz ölésre alkalmas, és életfontosságú szerveket tartalmazó testrészen okozott súlyos,

halálos eredményt is előidézhető sérülést, ez alapul szolgálhat arra a következtetésre, hogy az elkövető a halálos eredménybe belenyugodott. Ilyenkor sem mellőzhető azonban az eset többi körülményeinek a vizsgálata különösen abból a szempontból, hogy azok *nem zárják-e ki* az eshetőleges ölési szándékot."

A megjelölt hármas feltétel azonban csupán alapos gyanút szolgáltat arra a következtetésre, hogy az elkövető a halálos eredménybe belenyugodott. Erre tekintettel az eset összes körülményeinek a vizsgálata nem abból a szempontból elengedhetetlen, hogy *nem zárják-e ki* az eshetőleges ölési szándékot, hanem azért, hogy *alkalmasak-e* arra, hogy az alapos gyanún túl az eshetőleges ölési szándék meglétét *bizonyítsák.*

Ezen a téren az ítélkezési gyakorlatban még meglevő hiányosságok fennmaradását elősegítette az Irányelvnek az a megállapítása is, amely kiemelte, hogy a rendelkezésre álló adatokból kell következtetni a tudat tartalmára; azaz a tudat tartalmát *nem bizonyítani kell,* abból a szempontból, hogy ténylegesen felmerült-e a halálos eredmény bekövetkezésének a lehetősége, hanem elegendő a megfelelő következtetés levonása.

Az ítélkezési gyakorlatban jelentkező bizonytalanság szemléltetésére alkalmasnak látszik az új Btk. hatálybalépése óta a Btk. 253. § 1—2. bekezdése, illetve a Btk. 254. § miatti elítélések statisztikai adatainak éves bontásban történő figyelembevétele.

Év	Btk. 253. § (1-2) bek. 254. §. Ha 1961=100% elítéltjei					
	befejezett	kísérlet	összesen	befejezett	kísérlet	összesen
1961.	120	164	284	100	100	100
1962.	156	212	368	130	129,3	130
1963.	114	252	366	95	153,6	130
1964.	148	306	454	123	186,6	159
1965.	91	363	458	76	221,3	160
1966.	113	322	435	95	196,3	153
1967.	161	272	433	134	165,8	152,4

Már e táblázat alapján is meglepő következtetéseket vonhatunk le. Elsősorban nyilvánvalóvá válik 1965-ben a Legfelsőbb Bíróságnak halasztthatatlan kötelezettsége volt, hogy a gyakorlatban jelentkező hiányosságok kiküszöbölése érdekében intézkedéseket tegyen, amit feltétlenül alátámaszt az a töretlenül és meredeken emelkedő tendencia, amely az emberölési kísérletek számát jellemezte.

Megalapozott következtetések — beleértve e bűncselekménykategóriában a bűnözés intenzitásának nemzetközi síkon történő egybevetésének lehetőségét — azonban csupán akkor vonhatók le, ha az idősort és az elkövetett cselekményeket azonos lélekszámra vetítjük. Megállapítható, hogy minden 100 ezer lakosra az általunk vizsgált bűncselekményekből esett:

Év	Btk. 253. § (1-2) bek. 254. § elítéltjei közül minden 100 000 lakosra esett		
	befejezett	kísérlet	összesen
1961.	1,2	1,64	2,84
1962.	1,55	2,1	3,56
1963.	1,13	2,5	3,63
1964.	1,46	3,03	4,49
1965.	0,89	3,58	4,47
1966.	1,1	3,16	4,26
1967.	1,58	2,66	4,24

Még inkább szembeötlő a nagyarányú ingadozás grafikonos ábrázolás esetén:

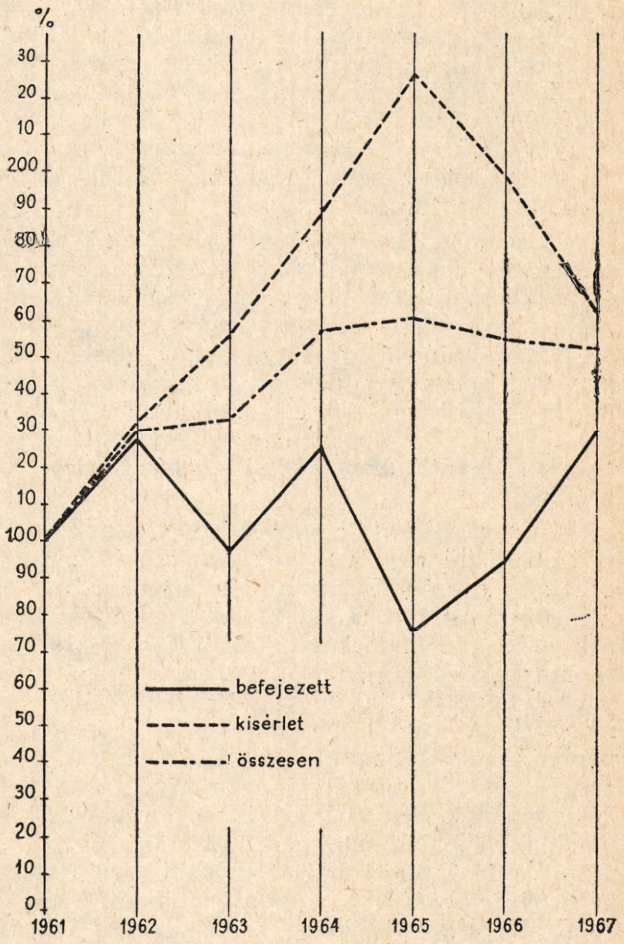

A közölt statisztikai adatok a gyakorlati tapasztalatok ismeretében választ adnak arra a kérdésre, hogy a kísérleti stádiumban maradt ölési cselekmények nagyarányú emelkedése elsődlegesen annak tudható be, hogy az eshetőleges szándék meglétének bizonyítása, illetve bizonyítottsága terén hiányosságok jelentkeznek. Ez nem annyit jelent, hogy a befejezett élet elleni cselekmények minősítésénél az eshetőleges szándék megítélése minden esetben a törvényes követelményeknek megfelelően történt, csupán azt, hogy feltétlen közelebbi vizsgálódást igényel a bírói gyakorlat az eshetőleges szándék meglétére való következtetések megítélésében. Nézetün-

ket arra alapítjuk, hogy e bűntettek strukturális összetételének gyakorlati tapasztalatokon alapuló ismerete azt mutatja, hogy míg a befejezett élet elleni bűncselekmények jelentős része egyenes szándék elkövetésével nyer megállapítást, addig a kísérletek túlnyomó többsége eshetőleges szándék elkövetésével.

Mindebből levonható az a következtetés, hogy az ingazodás mértéke elsősorban annak a következménye, milyen arányban szerepel az adott kategórián belül az eshetőleges szándékkal végrehajtott cselekmény. Amennyiben pedig kiindulási alapként ezt a következtetést elfogadjuk, ez indokolttá teszi az élet elleni bűncselekmények kategóriájában az eshetőleges szándék megállapításának közelebbi vizsgálatát.

Mielőtt álláspontunkat gyakorlati példákkal alátámasztani igyekeznénk, szükségesnek látszik röviden áttekinteni néhány e kérdésre vonatkozó elméleti munkát, hogy azok tükrében módunk nyíljék saját álláspontunk egyidejű kiemelésével az eshetőleges szándék problematikájának megvilágítására.

A jelenlegi gyakorlathoz hasonlóan Angyal is kiemeli,[1] hogy „rendszerint a sértésre használt eszköz veszélyességéből és a sértés helyéből vonható következtetés az ölési szándék fennforgására, vagy hiányára". Ugyanakkor máshelyütt az eshetőleges szándékra vonatkozóan megjegyzi, hogy ilyen esetben az elkövetőnek a tevékenységével előidézhető eredményről, illetve annak adekvát bekövetkezési lehetőségéről képzete volt.[2]

Angyal e kézikönyveiben nem részletezi az élet elleni bűncselekmények vonatkozásában az eshetőleges szándék bizonyítási problémáit, de a meglevőkre következtetni lehet az általa közölt gazdag példatárból tükröződő, sok esetben egymásnak ellentmondó gyakorlatból. Így, míg egyhelyütt arra utal, hogy a Kúria szabályként mondotta ki, az ölési szándékra következtetés vonható abból, hogy késszúrásokat ejtettek a megöltnek oly testrészein, amelyeken az ily késszúrások köztudomás szerint életveszélyesek,[3] ugyanakkor halált okozó súlyos testi sértés nyert megállapítást többek között az alábbi esetekben: kétszeri fejbeütés vasdarabbal, fejbeütés megvasalt lőccsel, vasvillával, karddal, késszúrás a hasba, a sértett mellébe, hátába stb.[4]

A *4.* sz. Irányelv megjelenését követően több szerző[5] foglalkozott az élet elleni bűncselekmények minősítési problémáival és ezen belül az eshetőleges szándék alapvető kérdéseivel, azonban megállapításaikkal elsődlegesen az Irányelv gyakorlati alkalmazásának maradéktalan érvényesülését kívánták csupán anyagi jogi síkon előmozdítani. A szerzők tehát nem elemezték a maguk összefüggésében az eshetőleges szándék problematikáját és a gyakorlat tükrében nem igyekeztek választ adni azokra a kérdésekre, amelyek eshetőleges szándék esetén a büntető eljárás keretében felvetődnek és, amelyeknek megoldását a szocialista törvényesség töretlen érvényesülése feltétlen megkövetelte volna.

Az élet elleni cselekmények kapcsán az eshetőleges szándékkal és annak elméleti részkérdéseivel közelebbről Horváth Tibor foglalkozott monográfiájában.[6] Helyesen mutat rá arra, hogy „az egyenes szándék esetén a tudati és az akarati-emocionális faktorok egyenlő szerepet játszanak a szándék kialakításában, míg közvetett szándék esetén ilyen egyensúlyról nem lehet beszélni és előtérbe a szándék kialakulásának intellektuális tényezője az előrelátás kerül".[7] Egyetértünk a szerzőnek azzal a megállapításával is, hogy eshetőleges szándék mellett az elkövető tulajdonképpen valamely más, általában bűnös célt követ, de ugyanakkor belenyugszik abba, hogy adott cselekménye a tudatában felmerült egyéb társadalomra veszélyes következményt is kiválthat.

Az eshetőleges szándék problematikájával büntetőjog elméleti síkon a legrészletesebben Viski László foglalkozott „Szándékosság és társadalomra veszélyesség" című munkájában.[8] Mélyrehatóan elemzi a vonatkozó bírósági gyakorlatot és bemutat különböző szemléletet tükröző egymásnak ellentmondó bírói határozatokat. Az így nyert ismeretek általánosítása alapján szűri le — véleményünk szerint is teljesen megalapozottan — azt a megállapítását, „hogy a bírói gyakorlatunk ma lényegében a lehetőségi, legjobb esetben a valószínűségi elmélet talaján áll. A tényfelismerés vonatkozásában ez helyes is, önmagában azonban alkalmas lehet arra, hogy kitágítsa a szándékos bűnösség területét".[9]

E gondolati lánc továbbvitelére akkor vállalkozhatunk, ha az eshetőleges szándék megállapításával kapcsolatos problémakört nem a büntető eljárásból kiszakítottan, hanem a büntető eljárás menetében vizsgáljuk. Ennek során nem téveszthetjük szem elől, hogy a bűncselekmény törvényi tényállásának — mind az általános, mind a különös törvényi tényállásnak —

[1] Angyal Pál: Az ember élete elleni bűncselekmények és a párviadal. Atheneum, Bp., 1928. 25. old.

[2] Angyal Pál: A testi sértés és a közegészség elleni bűntettek és vétségek. Atheneum, Bp., 1928. 19. old.

[3] Angyal Pál: Az ember élete elleni bűncselekmények és a párviadal. Atheneum, Bp., 1928. 26. old.

[4] Angyal Pál: A testi sértés és a közegészség elleni bűntettek és vétségek. Atheneum, Bp., 1928. 48. old.

[5] Többek között: Horváth Tibor: Gondolatok a Legfelsőbb Bíróság 4. sz. irányelvéhez. JK. 1965. évi 7. szám. Lukács Tibor: Elhatárolási problémák a büntetőjogban. Magyar Jog. 1967. évi 1. szám. Vágó Tibor: Ítélkezési problémák a testi sértési ügyekben. Magyar Jog. 1967. évi 7. szám.

[6] Horváth Tibor: Az élet, testi épség, egészség büntetőjogi védelme. Közgazdasági Könyvkiadó. Bp., 1965.

[7] Horváth Tibor im. 181. old.

[8] Viski László: Szándékosság és társadalomra veszélyesség. Közgazdasági Könyvkiadó. Bp., 1959.

[9] Viski László im. 245. old.

bizonyítása teljes terjedelmében a vádhatóság feladata, és ha a törvényi tényállás bármely elemére megnyugtató bizonyíték nem áll rendelkezésre, a nyomatékos gyanú ellenére is, a büntető eljárást meg kell szüntetni avagy a vád alá helyezett terheltet fel kell menteni, illetve amennyiben arra lehetőség van, olyan más bűntettben kell bűnösségét megállapítani, amelynek valamennyi tényállási eleme bizonyított. Eshetőleges szándékkal elkövetett bűncselekmények miatt indult büntető eljárás alkalmával sem szenvedhet csorbát ez a jogelv, és nem következtetés, hanem bizonyítás kérdése az, hogy a konkrét esetben a vádlott tudatában felmerült-e az általa szándékolt cselekmény rendszerinti következményeitől eltérő eredmény lehetősége.

A tudattartalom jellege tekintetében kell említenünk azt a régi és máig sem eldöntött vitát, amely a büntető eljárásjog keretében a tényálláshoz kötöttség és ezen belül a ténykérdések és a jogkérdések elhatárolása vonalán fennáll. „A büntető eljárás kommentárja" e problémakör kapcsán megállapítja: „Nem tartoznak a tényállás keretébe az olyan jogi következtetések, amelyeket a bíróság a tények alapján levon. Az ún. tény- és jogkérdések elhatárolása sokszor nagyon nehéz feladat. A bírói gyakorlatban kialakult álláspontnak mondhatjuk, hogy a bűnösség alakzata (szándékosság, gondatlanság), valamint a terhelt tudata, különösen a beszámíthatóság kérdésében elfoglalt elsőbírói álláspontnak — bár a megállapított tényekkel nagyon szoros összefüggésben van — nem ténymegállapítás, hanem jogi következtetés jellege van".[10]

A tudattartalom eljárásjogi megítélése a valóságban — különösen elméleti síkon — nem olyan egyértelműen eldöntött kérdés, mint ahogy arra a hivatkozott kommentár alapján következtetni lehetne. Erre mutat Viski korábban idézett megállapítása mellett több szerzőnek[11] az a főbb vonásokban rokon — általunk is vallott — álláspontja, mely röviden abban foglalható össze, hogy a tudattartalomnak, mint ténynek megállapítása után kerülhet csak sor a jogi következtetés levonására, a jogi értékelésre. Az a körülmény, hogy a tudattartalomhoz tartozó jelenségek rekonstruálása a büntetőper legproblematikusabb része, nem járhat azzal a következménnyel, hogy a nehézségeket a ténykérdések jogkérdéssé „minősítésével" küszöböljük ki.

Általános eljárásjogi alapelv az is, hogy kétség esetén, ha a rendelkezésre álló bizonyítékok egyértelmű következtetésre alapot nem szolgáltatnak, mindig csak az eljárás alá vontra kedvezőbb következtetés levonására nyílhat a jogalkalmazónak lehetősége.

Ezen eljárásjogi kérdések közbevetése után álláspontunkat most már az élet, testi épség elleni bűncselekmények keretében igyekezünk konkretizálni. A 4. sz. Irányelvből is kitűnően, általában a joggyakorlat az eshetőleges szándékra a használt eszközből, az elkövetési módból és a sérülés jellegéből, illetve helyéből következtet. Tény, hogy mind az Irányelv, mind pedig a Legfelsőbb Bíróság több határozata kiemelte, ezek az alapvető követelmények önmagukban az egyéb kísérő körülmények vizsgálata nélkül még nem elégségesek ahhoz, hogy az eshetőleges szándék meglétére bizonyítékul szolgáljanak. Az ítélkezési gyakorlat meglevő hiányosságai ezen figyelmeztetések ellenére abból származnak, hogy a konkrét ügyekben a hármas feltétel megléte esetén — a kísérő körülmények megfelelő vizsgálata nélkül — a jogalkalmazó visszakövetkeztet arra, hogy az elkövetőnél megvolt, illetve meg kellett, hogy legyen az eshetőleges szándékhoz szükséges tudattartalom. Nézetünk szerint ebben a vonatkozásban sem helyezkedhetünk arra az álláspontra, hogy az említett követelmények megléte esetén a tudattartalom feltételezett és erre tekintettel a bizonyítási teher a vádhatóságról átszáll az eljárás alá vontra, azaz neki kell bizonyítani, hogy tudata nem fogta át azokat a körülményeket, amelyeknek meglétét nála feltételezik. Az ilyen meggondolás ellentétben áll eljárásjogunk alapelveivel és nem lehetnek olyan célszerűségi szempontok — egyébként nincsenek is — amelyek ilyen gyakorlat „erőszakolt" kialakítását és fenntartását indokolnák.

Az eshetőleges szándékkal elkövetett élet elleni cselekmények vizsgálatánál nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a büntető eljárás keretében a bizonyításnak két síkon kell haladnia. Egyrészt bizonyítani kell egy egyenes szándékkal elkövetett — testi sértésre irányuló — cselekményt, másrészt emellett, ill. ezzel párhuzamosan bizonyítani kell, hogy a bekövetkezett eredmény, illetve annak lehetősége az elkövető tudatában — bár nem ezért követte el cselekményét — felmerült és abba belenyugodva cselekedett.

Célszerűségi szempontként csupán az jelentkezhetne, hogy a cselekmény társadalomra veszélyességével arányban álló büntetés csupán akkor állapítható meg a terheltre, ha az élet elleni bűncselekmények vonatkozásában a szándék fogalmát kiterjesztően értelmezzük. A joggyakorlat ismeretében azonban határozottan állíthatjuk, hogy ez nincs így. A törvényi előfeltételek és követelmények legszigorúbb betartásával kialakított joggyakorlat esetén is súlyosabb büntetések volnának általában kiszabhatók, mint amit a jelenlegi túlzó minősítési gyakorlat mellett bíróságaink a terheltekkel szemben alkalmaznak. Nem nyugodhatunk bele abba az ál-

[10] A Büntető Eljárás Kommentárja. Közgazdasági Könyvkiadó. Bp., 1967. II. kötet 1199. old.

[11] Többek között: Nagy Lajos: Fellebezés a büntetőperben. Közgazdasági Könyvkiadó. Bp., 1960. 209—232. old. Móra—Kocsis: A magyar büntető eljárási jog. Tankönyvkiadó. Bp., 1961., 287. old. Wiener Imre: Az elkövető tudatára vonatkozó megállapítások felülbírálata a másodfokú eljárásban. Magyar Jog. 1964. 387. old. Király Tibor: hasonló nézeteknek adott hangot a Hévizi Vándorgyűlésen tartott előadásában.

talánosítható következtetésbe, amelyre az ítélkezési gyakorlatunk tendenciája alapján juthatunk, azaz, hogy e bűncselekmény kategória keretében bíróságaink először megállapítják mi az a legsúlyosabb minősítési lehetőség, amely kiterjesztő jogmagyarázattal megállapítható, és utána — alappal, vagy alap nélkül — felkutatják, sokszor erőltetetten, a különböző enyhítő körülményeket, azoknak olyan súlyt tulajdonítva, hogy lehetőség nyíljék az enyhítő szakasz — kísérlet esetén nem egy esetben a korlátlan enyhítés — alkalmazására, hogy a súlyosabb minősítés mellett is mód nyíljék a szocialista jogtudatukkal összhangban álló büntetés kiszabására. Az így kiszabott büntetés általában olyan keretek között mozog, amelynek alkalmazására lehetőség nyílnék akkor is, ha a kiterjesztő jogmagyarázat mellőzésével kerülni sor a terhelt által elkövetett cselekmény jogi értékelésére.

Az általunk vizsgált témakörben igen érdekesen alakul a szovjet elmélet és gyakorlat, mely mindenben alátámasztani látszik kifejtett álláspontunkat.

A Szovjetunió és a Szövetséges Köztársaságok büntetőtörvényeinek alapelvei a 8. cikkben kimondják: „A bűncselekmény akkor tekintendő szándékosan elkövetettnek, ha az elkövető felismerte cselekedetének, vagy mulasztásának társadalomra veszélyes jellegét, előre látta annak társadalomra veszélyes következményeit, és e következmények bekövetkezését kívánta, vagy tudatosan engedte."

Makasvili szerint a tettes a társadalomra veszélyes cselekményt egyenes szándékkal akkor követi el, ha „a következmény a cselekmény (mulasztás) közvetlen célja, illetve a kitűzött célok elérésének szükséges eszköze, úgyszintén amikor az elkövető előre látja cselekményének szükségszerű bűnös következményét annak ellenére, hogy közvetlenül nem is törekedett e következmény előidézésére".[12]

Makasvili tanulmányában az általa felállított tétel elemzése során rámutat arra, hogy eventuális szándék esetén a következmény nem képezi a tevékenység végcélját, vagy a végcél megvalósításának eszközét (közbenső cél). Az elkövető a következmény bekövetkezésének csupán a *lehetőségét* látja előre. Nem lehet eshetőleges szándékról szó ott, amikor az elkövető egy társadalomra veszélyes következmény bekövetkezésének lehetőségét nem látja előre, sem pedig ott, amikor a tettes meg van győződve arról, hogy a társadalomra veszélyes következmény szükségszerűen bekövetkezik. Az első esetben gondatlanság, a második esetben egyenes szándék állapítandó meg. Eventuális szándék megállapítására csak abban az esetben kerülhet sor, ha a tettes nem bizonyos az eredmény bekövetkezésében, de annak bekövetkezhetőségével tisztában van.

Ebből következően — a hivatkozott szerző szerint — az egyenes (direkt) szándék és az eventuális szándék közötti határvonalat a tudat síkján kell meghatározni. Ha a tettes látja a társadalomra veszélyes eredmény szükségszerű bekövetkezését, úgy egyenes szándékkal állunk szemben, függetlenül attól, hogy a következményeket kívánja, avagy belenyugszik, sőt esetleg nem tartja kívánatosnak, de az elérendő cél érdekében egy számára nem kívánatos eredményt is szándékosan előidéz, míg eventuális szándék esetében csupán a káros következmény bekövetkezésének lehetőségét fogja át tudata, nem bizonyos annak bekövetkezésében, emocionális oldalról pedig ezeket a következményeket sohasem kívánja.

Amint az a fentiekből látható Makasvili az NDK irodalmában hasonló nézeteket valló Gerhard Kühliggel egyezően az egyenes szándékkal elkövetett cselekményhez sorolja az olyan magatartást is, amikor az elkövető a bekövetkezett eredményt — mint cselekménye biztosan bekövetkező, s el nem hárítható mellékkövetkezményét előre látja —, s bár nem ezt a következményt kívánja, mégsem tartózkodik a cselekménytől.[13]

E nézetekkel ellentétben a többségi vélemény értelmében az eshetőleges szándéknál az elkövető meghatározott célokat tűz ki, és ezek megvalósítását tervezi. Előre látja ugyanakkor, hogy adott feltételek mellett beállhatnak, vagy bizonyosan beállnak még más következmények is, amelyek nem tartoznak eredeti céljához. Bár a mellékkövetkezményeket nem kívánja, de elmaradásukban nem bízik, ezekkel szemben közömbös.

A szovjet joggyakorlat az eshetőleges szándék elméleti meghatározása tekintetében a hagyományos nézeteket vallja. Ugyanakkor azonban az SZSZSZK Legfelsőbb Bírósága plénumának 1963. július 3-án kelt 9. sz. „A szándékos emberöléssel kapcsolatos ügyek bírói gyakorlatában felmerült néhány kérdésről" című határozata kimondja, hogy csak egyenes szándék bizonyítottsága esetén lehet az elkövetett cselekményt emberölés kísérletének minősíteni, míg eshetőleges szándéknál e minősítés kizárt.

E határozatot elemezve rámutat Szuhodolec arra, hogy a tettes olyan cselekménye utal egyebek között az egyenes szándékra, amely alkalmas volt és szükségszerűen maga után vonta a társadalomra veszélyes következményt.[14]

Vizsgáljuk meg ezek után elbírált jogesetek tükrében milyen anomáliákra vezet a jelenlegi gyakorlat annak következtében, hogy *A)* egyrészt az eshetőleges szándékkal elkövetett emberölési cselekményeknél a sértett halálának

[12] V. G. Makasvili: A szándék akarati és intellektuális elemei. Szovjetszkoje Goszudárszvto i Právo. 1966. évi 7. szám 104—111. old.

[13] Kádár Miklós—Kálmán György: A büntetőjog általános tanai. Közgazdasági Könyvkiadó. Bp., 1966. 426. old.

[14] K. Szuhodolec: Az emberölési kísérlet és a súlyos testi sértés elhatárolása. Szocialisztyicseszkája Zákonnoszty. 1968. évi 4. szám 22—26. old.

bekövetkezését a terhelt tudatában, mint eredmény lehetőség felmerülését, ráutaló körülményekből feltételezi és nem követeli meg annak bizonyítottságát, másrészt pedig, hogy *B)* azonos elkövetési magatartás mellett, hol emberölést, hol testi sértést állapít meg, harmadsorban pedig, hogy *C)* az e cselekményekkel kapcsolatos büntetés kiszabási gyakorlat mennyiben felel meg a jogpolitikai irányelveknek, elősegíti-e a megfelelő súlyú büntetések alkalmazását, hogy kétes esetekben eshetőleges szándék meglétének feltételezésével súlyos testi sértést, illetve annak minősített esete helyett emberölést, vagy emberölés kísérletét állapítják meg.

ad. A) Súlyos testi sértés helyett emberölés kísérletét állapította meg a II. fokú bíróság az alábbi ügyekben:

a) Vádlott a sértettel korábban közös munkahelyen dolgozott. Közöttük a viszony megromlott, mert sértett vádlottat barátjával egyetemben az italboltból kötekedő magatartása miatt kidobta. A vádbeli alkalommal a község italboltjában tartózkodott többek között az ittas sértett és vádlott. Az italboltban egyrészt a sértett, másrészt a vádlott és barátai között vita keletkezett, amelynek az italbolt vezetője vetett véget. Ezt követően a vádlott barátai az italboltból eltávoztak. Amikor a sértett ugyancsak kijött onnan, őt felelősségre vonták, ököllel megütötték, úgyhogy a földre esett. Ekkor ért oda a vádlott, aki a sértettet puszta kézzel ugyancsak megütötte. Sértett látva, hogy a támadók körülfogják, futásnak eredt. Vádlott elővéve zsebkését, kinyitotta és a sértett után szaladt, akit utolért és hátulról a jobb lapocka tájékán megszúrt. A szúrást sértett nem észlelte, továbbfutott, a vádlott ismét utolérte és újból a jobb lapocka felé szúrt. A szúrások irányzott, erőteljes szúrások voltak, amelyek közül az egyik 8 napon belül, a másik — mivel behatolt a mellüregbe és belső vérzést okozott — 6 hét alatt gyógyult.

E tényállás alapján az I. fokú bíróság vádlottat súlyos testi sértésben mondta ki bűnösnek. A Legfelsőbb Bíróság a minősítés megváltoztatását azzal indokolta, hogy a vádlott emberélet kioltására alkalmas eszközzel, nagy erővel és irányzottan leadott szúrással olyan testrészen okozott sérülést a sértetten, ahol életfontosságú szervek helyezkednek el. *A tények egybevetéséből levont következtetések szerint a vádlott tudatát a szúrások leadásának idejében átfogta annak lehetősége, hogy a sértett a szúrások következtében életét veszítheti.* (BH. 5621.)

b) Vádlott közvetlen szomszédja a sértett. Kettőjük között elmérgesedett a viszony. A vádbeli alkalommal a vádlott a későn érkező sértett megfélemlítése végett a lakáshoz vezető 220 V-os áramot egy dróttal a sértett kertkapujának a kilincsébe vezette. Sértett hazaérve a kertkapu kilincsét a kezében levő elemlámpával megérintette és észrevette, hogy a kilincs szikrázik, áramütést kapott, de nem sérült meg. Ezt követően megállapította, hogy a vádlott udvaráról vezettek áramot a kilincsbe. A rendőrségen bejelentést tett, s a vádlottat leleplezték. Vádlott abban a képességében, hogy cselekménye társadalomra veszélyességét felismerje, és akaratának megfelelően cselekedjék, állandó jelleggel mérsékelt fokban korlátozott.

Az I. fokú bíróság vádlott cselekményét testi sértésnek minősítette. A Legfelsőbb Bíróság a minősítés megváltoztatását, az emberölés kísérletének a megállapítását azzal indokolta, hogy köztudomás szerint az áramütés halálos következménnyel is járhat. *A vádlottnak tehát számolnia kellett a sértett halála bekövetkezésének a lehetőségével, és mivel ennek tudatában is végrehajtotta cselekményét, szándéka ha eshetőlegesen is, de a sértett megölésére irányult.* (BH. 5520.)

c) Az I. fokú bíróság az igazságügyi orvosszakértői véleményre alapozva súlyos testi sértésnek minősítette annak a vádlottnak a cselekményét, aki emberélet kioltására alkalmas hámfával, de közepes erejű utést mért sértettre, és az így keletkezett sérülés nem volt alkalmas az emberélet kioltására. Ebből az I. fokú bíróság arra a következtetésre jutott, hogy az ütés ereje, és az ezáltal keletkezett sérülés jellege kizárja, hogy a vádlott szándéka akár eshetőlegesen is a sértett megölésére irányult volna.

A Legfelsőbb Bíróság az I. fokú bíróság álláspontjával ellentétben kifejtette, hogy aki emberi élet kioltására köztudottan alkalmas hámfával az emberi fejre irányzottan és célzottan olyan erővel üt, hogy az koponyacsont törést eredményez, annak *tudata már átfogja azt a lehetőséget, hogy magatartása a megtámadott halálát is eredményezheti, és ebbe belenyugodva cselekszik.* (BH. 4541.)

d) Terheltek mezőgazdasági termelőszövetkezetben takarmányosként dolgoztak. Ugyanott dolgozott sértett is. Több alkalommal volt közöttük szóváltás, majd a vádbeli napon szóváltás után összeverekedtek, őket a jelenlevők szétválasztották. Sértett ezután egy vasvillát vett kézbe, mire az egyik terhelt sértettet megragadta, 1—2 percig a nyakát összeszorította, miközben sértett a vádlott hajába kapaszkodott. Ekkor a jelenlevők ismét szétválasztották őket. Sértett elzuhant és meghalt. Sértett halálát a gégeszorítás folytán fellépő sokk okozta.

E tényállás alapján a Megyei Bíróság terheltek cselekményét halált okozó testi sértésnek minősítette, és az ítélet az ügyészi fellebbezési óvás visszavonása folytán jogerőre emelkedett.

A Legfelsőbb Bíróság törvényességi óvás keretében megállapította, hogy az elsőrendű terhelt ha nem is folyamatosan, de mégis két ízben nagy erővel ragadta meg és két kézzel szorította 1—2 percen át a sértett nyakát. A nyaknak két kézzel ilyen erőteljes megragadása és szorítása mellett *az általános élettapasztalat szerint is számolnia kell azzal, hogy a nyakszorí-*

tás halálos eredményhez vezethet. Erre tekintettel a Legfelsőbb Bíróság az eshetőleges ölési szándék meglétét megállapítva, a cselekményt emberölésnek minősítette. (Legfelsőbb Bíróság B. törv. II. 456/1967.)

Valamennyi ismertetett ügyben a bíróság jogerős határozatában álláspontját arra alapította, hogy az általános élettapasztalat milyen következtetések levonására nyújt lehetőséget. Amennyiben pedig a tapasztalati tényekből megállapíthatónak látta, hogy a terhelt *tudatában minden valószínűség szerint* felmerült a halálos eredmény bekövetkezésének lehetősége, úgy a cselekményt befejezett emberölésnek, vagy annak kísérletének minősítette. A bizonyítás ilyen stádiuma azonban legfeljebb alapos gyanút szolgáltat a terhelti tudat tartalmára vonatkozóan, de nem nyújt lehetőséget bírói bizonyossággal annak megállapítására, hogy a tudat konkrétan tartalmazta-e az eredményképzetet. Bírói bizonyosság hiányában pedig kétség esetén mindig a vádlottra kedvezőbb feltételezés fogadható el, amelyre egyébként is valamennyi ügyben megnyugtató bizonyítékok is rendelkezésre álltak. Az előadottakra tekintettel nézetem szerint az ismertetett 4 ügyben a helyes minősítés nem emberölés, illetve annak kísérlete lett volna, hanem súlyos testi sértés, illetve halált okozó súlyos testi sértés.

ad. B) Az eddig ismertetett jogesetektől eltérően a súlyosabb minősítést enyhébbre változtatta a Legfelsőbb Bíróság az alábbi ügyekben:

a) A vádlott többszörösen büntetett előéletű. A vádbeli alkalommal felkereste az általa korábbról ismert idős sértettet egyrészt azért, hogy annak megtévesztésével a lakásban pénzhez, illetve a sértett, munkásőr vejének fegyveréhez hozzájusson. Miután látta vádlott, hogy őt a lakásban sértett nem hagyja egyedül, elhatározta annak ártalmatlanná tételét. Ezért amikor sértett a tűzre szenet tett, annak hátamögé ugrott és jobb tenyerének élével teljes erőből a sértett nyakszirtjére ütött. 2—3 ilyen ütés után a sértett eszméletét vesztette. Rövid idő múlva azonban magához tért, nyöszörögni, jajgatni kezdett. Vádlott ekkor a konyhából behozta a réz mozsártörőt és annak szárával két ízben sértett tarkójára ütött. A sértett a bántalmazás következtében a tarkó és a nyakszirt tájékon zúzódást, a II. nyakcsigolya melső peremének törését, agyrázkódást, agyzúzódást szenvedett. A sérülések az orvosszakértői vélemény szerint emberélet kioltására nem voltak alkalmasak.

Az I. fokú bíróság vádlott cselekményét nyereségvágyból elkövetett emberölés kísérletének minősítette. A Legfelsőbb Bíróság figyelemmel vádlott védekezésére — mely szerint: „a sértettet megölni nem akarta, a cselgáncsban szerzett ismereteinek megfelelően a nyakszirtre tenyéréllel mért ütéssel csupán eszméletlen állapotát kívánta létrehozni. Ennek sikertelensége után folyamodott a mozsártörő használatához azonban... ugyanolyan jellegű bántalmazást végzett vele, mint a tenyéréllel való ütésnél" — megállapította, hogy *szándéka még eshetőlegesen sem irányult sértett halálának előidézésére,* ezért cselekményét visszaesőként elkövetett rablás kísérletének, és súlyos testi sértésnek minősítette. (Legfelsőbb Bíróság Bf. I. 731/1966.)

b) Vádlott és sértett közös háztartásban éltek. A vádbeli alkalommal nézeteltérés támadt közöttük és a közepes fokú alkoholos állapotban levő sértett több alkalommal megütötte vádlottat úgy, hogy az a földre esett, majd ismét verekedtek és ennek során vádlott újból megütötte sértettet. A többszörös ütések hatására vádlott megragadta az éjjeliszekrényen levő kést és azzal közepes erővel sértett teste felé csapott. A csapás a gyomorszájat érte, és a hasüregbe behatoló sérülést okozott. A hasi sérülés soron kívüli műtétet tett szükségessé. Ennek során kitűnt, hogy a kés a máj lebenyén is sérülést eredményezett. Az emberölés kísérlete miatt emelt vádat az ügyész a tárgyaláson erős felindulásban elkövetett emberölés kísérletére módosította.

A bíróság mind I. mind II. fokon vádlott bűnösségét súlyos testi sértésben állapította meg. Kiemelve, hogy a vádlott célzás nélkül, jórészt védekezésül csupán csapkodott a késsel. (Legfelsőbb Bíróság Bf. III. 89/1968.)

c) Vádlott és sértett közös munkahelyen dolgoztak, a termelőszövetkezetben. A vádbeli alkalommal sértett, a vádlott mulasztása miatt nem tudta lovait megetetni, ezért közöttük veszekedés támadt. Ennek során sértett ököllel vádlottat arcán megütötte, aminek hatására vádlott annyira indulatba jött, hogy kezében levő késsel a sértett felé szúrt. A szúrás a sértettet a has bal oldalán érte. A sérülés 14 nap alatt gyógyult. A munkaeszközként használt kés 18 cm-es, 8 cm pengehosszúságú volt.

Az I. fokú Bíróság vádlott bűnösségét erős felindulásban elkövetett emberölés kísérletében állapította meg. A Legfelsőbb Bíróság rámutatott arra, hogy a vádbeli alkalommal vádlott nem olyan körülmények között és módon szúrta meg a sértettet, amiből *arra lehetne következtetést levonni, hogy tudatát át kellett volna fognia, miszerint a magatartása sértett halálát is eredményezheti.* Erre tekintettel a vádlott cselekményét súlyos testi sértésnek minősítette. (Legfelsőbb Bíróság Bf. IV. 1136/1967.)

d) A verekedők között mulatozás alkalmával vádlott elővette zsebkését, és azzal kaszáló mozdulattal, közepes erővel megszúrta sértettet. A szúrás áthatolt a hasfal valamennyi rétegén, megnyitotta a hasüreget. A gyógyulás 1 hónap alatt következett be.

E tényállás alapján a bíróság az emberölés kísérletével vádolt terhelt bűnösségét súlyos testi sértésben állapította meg. (Bf. III. 269/1968.)

Az *„A"* és *„B"* csoportokban ismertetett jogesetek tényállása a konkrét eseményektől

függetlenül annyiban rokon, hogy a cselekmények elkövetése során a terheltek valamennyi esetben, vagy a megelőzően fogyasztott ital, vagy családi veszekedés, avagy egyéb nézeteltérések következtében beszűkült tudattal rendelkeztek. Az általános élettapasztalat szerint ilyen feltételek mellett végrehajtott cselekmény végrehajtása közben, vagy közvetlenül azt megelőzően, senki sem mérlegeli, hogy cselekménye eshetőlegesen milyen következményekkel járhat. Nézetünk szerint, kivételektől eltekintve, ilyen körülmények között nem várható el, és nem tételezhető fel, hogy a terhelt tudata *minden körülmények között* átfogta, hogy cselekményének következménye esetleg más ember életének kioltása. Amennyiben pedig ez nem olyan képzet, amelynek felmerülése a gyakorlati tapasztalatok szerint is minden esetben bekövetkezik, akkor a büntető eljárás keretében nincs okunk és lehetőségünk arra, hogy az Irányelv által példálózóan felsorolt objektív és szubjektív körülmények megléte esetén következtetést vonhassunk le a tudattartalomra olyan értelemben, hogy abban fel kellett, hogy merüljön, tehát fel is merült a bekövetkezhető eredmény képzete.

Az adott körülmények esetén tehát emberölésnek, vagy emberölés kísérletének megállapítására csupán abban az esetben kerülhet sor, ha a büntető eljárás keretében konkrét bizonyítékok alapján bírói bizonyossággal állapítható meg, hogy a terhelt tudata valóban tartalmazta a bekövetkezhető eredmény képzetét.

Gyakorlati tapasztalatok arra utalnak, hogy ilyen bizonyítékok a büntető eljárás keretében általában nem állnak rendelkezésre. A büntetőjog elméleti művelői e végrehajtási mód tekintetében önmaguk által konstruált jogeseteken keresztül igyekeznek bemutatni, és megértetni olvasóikkal az élet elleni cselekmények keretében az eshetőleges szándékkal történő elkövetés lényegét. Éppen a bizonyítás problémái eredményezik azután azt, hogy kísérletet sem tesznek arra, hogy a gyakorlat által produkált tényleges esetek ismertetésén keresztül vázolják a problémakör kapcsán felmerülő bizonyítási nehézségeket és azok megoldását.

Hátra van ezek után a gyakorlati jogesetek tükrében annak vizsgálata, hogy az élet elleni cselekmények súlyosabb minősítése együttjár-e a súlyosabb büntetések alkalmazásával, avagy a súlyosabb minősítés mellőzése esetén is mód nyílnék megfelelő büntetés kiszabására.

ad. C) a) Vádlottak és sértett között nézeteltérés támadt, melynek során a helyszínről menekülő sértettet két vádlott pusztakézzel ütlegelte, az egyik vádlott pedig a hátán többször megszúrta. A sérülések életveszélyesek voltak, gyógytartamuk kb. 20 nap volt.

A bíróság a vádlottakat emberölés kísérletéért 2 évi, illetve bűnsegédi minőségben megvalósított emberölés kísérletéért 1 évi szabadságvesztésre ítélte. (Legfelsőbb Bíróság Bf. II. 1294/1967.)

b) A cselekmény elkövetésekor a typusos és a pathológiás részegség között átmenetet alkotó atypusos részeg állapotban, fokozódó és mélyülő tudatzavarban levő terhelt az általa egyébként szeretett édesanyját késsel megszúrta, aki ennek következtében meghalt.

A Bíróság vádlottat bűnösnek mondotta ki emberölésben és 6 évi szabadságvesztésre ítélte. (Legfelsőbb Bíróság Bf. III. 1198/1967.)

c) Vádlott italos állapotban zsebkésével sértettet megszúrta. A szúrás sértettet a jobb combnál a combárokban érte. A kés megsértette a gyűjtőereket, combverőeret, légembólia lépett fel, ami sértett halálához vezetett.

Az I. fokú Bíróság emberölésért nem jogerősen 8 évi szabadságvesztésre ítélte. (Pécsi Megyei Bíróság B. 1261/1967.)

A *C/a* esetben, ha a Bíróság a terhelt cselekményét nem emberölésnek, hanem súlyos testi sértésnek minősíti, úgy 3 évig terjedhető szabadságvesztés lett volna kiszabható. A *C/b* esetben halált okozó súlyos testi sértés megállapítása esetén 8 évi szabadságvesztés, ami ugyancsak vonatkozik a *C/c* alatti esetre is.

Nyilvánvaló tehát, hogy ha a Bíróság az eshetőleges szándék feltételezése helyett a vádlottak cselekményét a bírói bizonyossággal megállapítható súlyos testi sértésnek, illetve halált okozó súlyos testi sértésnek minősítette volna, akkor is kiszabhatta volna ugyanazon büntetéseket, mint, amelyeket a súlyosabb minősítés mellett alkalmazott.

A *B/a* alatt közölt példa egyébként arra is alkalmas, hogy bemutassa túlzó minősítés mellőzése esetén is módjában áll a Bíróságnak a terheltet a cselekmény súlyához és az elkövető társadalomra veszélyességéhez mért megfelelő büntetésben részesíteni, ugyanis az adott ügyben a súlyosabb nyereségvágyból elkövetett emberölés kísérlete helyett a bíróság terhelt cselekményét csak rablás kísérletének és súlyos testi sértésnek minősítette és ennek ellenére lehetősége volt arra, hogy a korábbi 8 évi szabadságvesztést 10 évre felemelje.

A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány határozata a jogalkalmazás jogpolitikai elveiről többek között rámutat a bűnüldöző szervek munkája vonatkozásában arra az alapvető követelményre, hogy egyetlen bűncselekmény sem maradhat felderítetlen, valamennyi bűncselekmény elkövetőjét *törvényes rendelkezéseink* alapján büntetőpolitikánk elveinek megfelelően felelősségre kell vonni.

Nézetünk szerint ez a követelmény valamennyi bűncselekmény kategóriáira vonatkozik és így annak érvényesülését az élet, testi épség elleni bűncselekmények kategóriájában is maradéktalanul biztosítani kell. Ennek előfeltétele, hogy a Legfelsőbb Bíróság egyrészt vizsgálja felül a 4. sz. Irányelv által adott útmutatásait, és olyan gyakorlat kialakítását mozdítsa elő, amely eshetőleges szándék megállapítását csak akkor teszi lehetővé, ha arra nem csupán követ-

keztetni lehet, hanem a rendelkezésre álló bizonyítékok annak kétségtelen fennállását igazolják.

E mellett, de lege ferenda megfontolandónak látszik a Btk. esetleges jövőbeni módosítása alkalmával a testi sértés kapcsán új minősítő körülményként szabályozni azt, ha a tettes életveszélyes sérülést okoz, vagy a testi sértést élet kioltására is alkalmas eszközzel követi el.

Végezetül csupán arra kívánunk rámutatni, hogy az élet, testi épség sérelmére elkövetett bűncselekmények kategóriájában az eshetőleges szándék megítélésében az általunk kifejtetteknek megfelelő irányban bekövetkező változás eredményeként a tényleges helyzetnek megfelelő képet mutatna itt is a bűnözés intenzitása.

Turi István

Adalékok a magyar népi demokratikus állam kialakulásának történetéhez

I.

A német fasiszták és magyar cinkosaiknak az országból való kiűzésével megnyílt az út a kibontakozó népi demokrácia megteremtésére[1]. Az a körülmény, hogy Magyarországot a szovjet Vörös Hadsereg szabadította fel, biztosította a lehetőséget az ország forradalmi átalakulásához.[2] A felszabadult nép a kizsákmányoló államrend szétzúzása után új állami szervezet kialakítására törekedett.[3] Sokan azt gondolták, „hogy az első proletárdiktatúra megbukott, most jön a második".[4] Ez azonban a külső és belső körülmények miatt csak később következhetett be.[5]

A felszabadult területeken a Magyar Kommunista Párt kezdeményezésével megindult az ország demokratikus újjászületése. Az új Magyarország államát a Kommunista Párt által vezetett, az 1944. december 2-án a felszabadult Szegeden megalakult Magyar Nemzeti Függetlenségi Front teremtette meg.[6] A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front programjának megvalósítása megadta a lehetőséget a szocialista forradalomba való átmenethez.[7]

Az ország fokozatosan felszabaduló területein a községekben és városokban megalakult különböző forradalmi szervek vállalták az élet újraindításának feladatait.[8] 1944. decemberében kialakult a felszabadult országrészekben a nemzeti bizottságok intézménye, amely azután az egész országban állandósult. A nemzeti bizottságok mint társadalmi szervek a demokratikus pártok helyi szövetségesei, politikai szervként alakultak meg.[9] Az Országos Nemzeti Bizottság 1945. szeptember 4-i alakuló ülésén Szakasits Árpád így fogalmazta meg a nemzeti bizottságok feladatát: „A nemzeti bizottságok a fiatal magyar demokrácia önvédelmi szervei, melyekre mindig szükség lesz, amíg a reakciót végleg összezúzzuk."[10]

A nemzeti bizottságok a felszabadulás utáni nehéz időkben eredményesen megoldották a rájuk nehezedő bonyolult állami feladatokat és a különböző pártérdekek éles harcá-

[1] Magyarország felszabadulás utáni fejlődésének egyes kérdéseiről már jelentős számú monográfia és tanulmány jelent meg. Különösen hazánk felszabadulásának 20. évfordulója lendítette fel a népi demokratikus korszak kutatását. Több nagy terjedelmű tanulmánykötet, dokumentumgyűjtemény, monográfia, különböző önálló kiadás, cikkek és tanulmányok, valamint vitaanyag jelent meg. (L. *Strassenreiter Erzsébet:* A népi demokratikus korszak kutatásának fellendülése a 20. évfordulóra megjelent munkák tükrében. Párttörténeti Közlemények, 1967. 2. sz. 214—220. old.) A köztörténeti kutatások mellett azonban még mindig lemaradás mutatkozik a jogtörténeti feldolgozás területén. Az eddig megjelent állam- és jogtörténeti művek elemezték az Ideiglenes Nemzetgyűlés létrejöttét és tevékenységét, többen foglalkoztak a nemzeti bizottságok történetével, valamint a Politikai Bizottság tevékenységével. Tanulmányom keretében néhány még eddig nem publikált adalékkal egészítem ki a jelzett korszak állam- és jogtörténeti vonatkozásait.

[2] L. részletesen *Vas Tibor:* A magyar népi demokratikus állam keletkezésének és fejlődésének néhány kérdése. JK. 1965. 177—185. old.

[3] L. a kérdésről *Besnyő Károly:* Az államhatalom központi és helyi szervei kialakulásának egyes kérdései hazánk feszabadulása után. JK. 1965. 141—147. old.

[4] L. *Dobi István:* Felépítettük a nép államát. Allam és Igazgatás, 1965. 4. sz. 291—294. old., *Balázs Béla:* A demokratikus tömegmozgalom kibontakozása és a népi forradalmi szervek megalakulása a felszabadult Magyarországon. Századok, 1957. 1—4. sz. 311. old.

[5] A kérdésről l. részletesen *Ságvári Agnes:* Népfront és proletárdiktatúra. Történelmi Szemle, 1966. 204—223. old.

[6] A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front programját L. Délmagyarország, 1944. december 3. Magyarország demokratikus újjáépítésének és felemelkedésének útja.

[7] A kérdésről részletesen *Nemes Dezső:* Magyarország felszabadulása. Második kiadás. Kossuth Könyvkiadó, 1960. 150—156. old.

[8] L. részletesen *Balázs Béla:* A középrétegek szerepe társadalmunk fejlődésében. Kossuth Könyvkiadó, 1958. 177. old.

[9] A pártok állásfoglalására l. *Rákosi Sándor—Szabó Bálint:* A pártok állásfoglalása a nemzeti bizottságok kérdésében 1945 elején. (Adalékok) Párttörténeti Közlemények, 1967. 1. sz. 74—100. old., *Ságvári Agnes:* Népfront és koalíció Magyarországon 1936—1948. Kossuth Könyvkiadó, 1967. 113. és köv. oldalak.

[10] INN. 75. sz. Jegyzet, 158. old.

nak körülményei ellenére komoly fegyvert jelentettek a demokratikus erők kezében.[11]

II

Az első szabad és demokratikus választások 1944. december 12—20-a között a nemzeti bizottságok segítségével zajlottak le a felszabadult területeken. 1944. december 21-én 230 képviselő részvételével alakult meg az Ideiglenes Nemzetgyűlés.[12] Budapest, majd a nyugati országrészek felszabadulása után az Ideiglenes Nemzetgyűlés további 268 képviselő megválasztásával 498-ra egészült ki.[13]

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés alakuló ülésén ünnepélyesen kijelentette, hogy kezébe veszi a gazdátlanul maradt ország ügyeinek intézését, mint a nemzeti akarat kifejezője a magyar szuverénitás birtokosa.[14] Második ülésén, december 22-én megválasztotta a Politikai Bizottságot,[15] mely javaslatot tett a miniszterelnök személyére.[16]

A megválasztott miniszterelnök javaslatára az Ideiglenes Nemzetgyűlés megválasztotta az Ideiglenes Nemzeti Kormányt, felhatalmazta az ország ügyeinek intézésére és a Politikai Bizottság javaslata alapján rendezte a legfőbb kinevezési jogot.[17] Az Ideiglenes Nemzetgyűlés első ülésszaka ezzel befejeződött. A következő ülést 1945. szeptember 5-re hívták össze Budapestre. Szeptember 5-től szeptember 13-ig az Ideiglenes Nemzetgyűlés működése lezárult. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés ezen ülésszaka alatt törvényerőre emelte azokat a legfontosabb intézkedéseket, amelyeket az Ideiglenes Nemzeti Kormány a debreceni felhatalmazás alapján hozott.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány a Nemzeti Függetlenségi Front programjának alapján kezdte el munkáját. A kormány megválasztásának napján előterjesztette a programját is magában foglaló nyilatkozatot.[18] A kormány nyilatkozatát a Nemzetgyűlés elfogadta és határozattá emelte. A kormány az Ideiglenes Nemzetgyűlés felhatalmazása alapján jelentős jogalkotó tevékenységet fejtett ki. Fontos rendeleteket adott ki, amelyekel megindította az új demokratikus államéletet.[19]

A felszabadulással, a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front, az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakulásával indult meg az a hatalmas forradalmi átalakulás, mely megteremtette a szocializmust építő magyar nép független hazáját. A munkások és parasztok, a kispolgárság és az értelmiségnek az a része, mely szembenállt a korábbi rendszerrel, felhasználva a fasiszta államhatalom katonai szétzúzásával bekövetkezett helyzetet, eltávolította az állami vezetésből a németbarát elemeket és a munkásosztály vezetésével kezükbe vették a hatalmat.[20] A munkásosztály a forradalmi átalakulás polgári demokratikus szakaszának sajátos körülményei között harcolt vezető szerepének biztosításáért. A két munkáspárt egységfrontja nagymértékben növelte a munkásosztály erejét, bár ez az egységfront nem mindenben felelt meg a munkásosztály előtt álló hatalmas feladatok követelményeinek.[21]

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés eredményes munkájának az volt az alapja, hogy alapvető kérdésekben a Magyar Kommunista Párt befolyását érvényesíteni tudta. A magyar kommunisták az 1919-es proletárdiktatúra megdöntése után 25 évvel ismét ott voltak az államhatalom szerveiben. Tevékenységük jelentős hozzájárulás volt a magyar népi demokrácia fejlődéséhez.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány a széles összefogás jegyében jött létre, de tevékenysége nem volt zavartalan.[22] A képviselők között nem is kis szám-

[11] A nemzeti bizottságok történeti és jogi kérdéseire *Csizmadia Andor:* A társadalmi szervek szerepe a népi demokratikus állam feladatainak megoldásában (1944—1945). JK. 1965. 117—125. old., valamint L. uo. 119. old. 8. sz. lábjegyzetben felsorolt irodalmat.

[12] L. részletesen *Révész Imre:* Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakulása Debrecenben (1944. december 21—22.). Tanulmányok a magyar népi demokrácia történetéből. Akadémia Kiadó, 1955. 123—153. old., *Beér János:* Az Ideiglenes Nemzetgyűlés. JK. 1960. 253—259. old., *Kovács Kálmán:* Az Ideiglenes Nemzetgyűlés megalakulásának történelmi jelentősége. Állam és Igazgatás 1965. 1. sz. 1—15. old.

[13] Az Ideiglenes Nemzetgyűlés összetételére l. INN. Függelék, 175—180. old., *Révész Imre,* im. 142—144. old., *Beér János,* im. 255. old., *Kovács Kálmán,* im. 3—6. old.

[14] INN. 9—10. old.

[15] U. o. 22. old.

[16] *A. J. Puskás* megfogalmazása nem pontos. Szerinte: „A Politikai Bizottság első teendője a miniszterelnök kinevezése volt." L. Adatok a magyar haladó erők szerepéhez az ország felszabadításában. Századok, 1966. 779. old.

[17] INN. 22—33. old.

[18] A kormánynyilatkozatot l. uo. 23—24. old.

[19] Az Ideiglenes Nemzeti Kormány tevékenységére l. *Beér János:* A demokratikus államigazgatás születésének 20. évfordulójára. Állam és Igazgatás, 1965. 320—329. old.

[20] A kérdésről l. részletesen *Nemes Dezső:* A népi Magyarország fejlődése. Századok, 1960. 1—3. sz. 1. és a köv. oldalak., *Földesi Tamás:* Néhány gondolat a népi demokrácia fogalmáról. Magyar Filozófiai Szemle, 1962. 1. sz. 80—109. old.

[21] *Ságvári Ágnes:* A szövetségi politika kérdései Magyarországon a szocialista forradalom győzelméért vívott harcban, (1944—1948). L. A Kommunista Párt szövetségi politikája 1936—1962. Kossuth Könyvkiadó, 1966. 93. és köv. oldalak.

[22] A „Szabad Nép" 1945. április 17-én ezt írta; vannak miniszterek, akik működésükkel és tehetetlenségükkel fedezik a reakciót, sőt támogatják. „A közellátási miniszter ölbetett kezekkel nézte erőfeszítéseinket, ... a közoktatásügyi minisztérium a reakció melegágya ... az igazságügyminisztérium működésével sem vagyunk megelégedve." Április 26-án arról írt, hogy: „Elérkezett a magyar kormány átalakításának ideje." A kormány újjáalakítása 1945. júliusában, illetve a három legreakciósabb miniszter, köztük két horthysta politikus, gróf Teleky és Faraghó leváltása meg is történt.

ban voltak olyanok, akik a meginduló demokratikus fejlődéssel szemben álltak, akik nem népi demokráciát, hanem nyugati típusú demokráciát akartak. A koalíciós összetételű állami vezetés nem volt teljesen egyértelmű, a kormányon belül jelentős ellenvélemények mutatkoztak, tagjaik között lényeges világnézeti különbségek voltak, melyek súlyos belső feszültségeknek volt a forrása és az ellentétek szükségszerűen ütközéshez vezettek.[23]

A harc 1945 elején elsősorban a következő kérdésekben éleződött ki: a demokratikus hadsereg megszervezése és aktív részvétele a hitleri Németország elleni háborúban; a fasizmus gyökeres felszámolása és a reakció kiszorítása; az államapparátus demokratizálása; a földreform végrehajtása; az ország nemzetközi orientációjának kérdése.[24] Különösen elkeseredett vitát váltott ki az államhatalom kérdése. A baloldali pártok véleménye az volt, hogy a szabadságjogok hangoztatása mellett a jogok tényleges gyakorlatát is biztosítani kell. A kérdés az volt: az új rendben polgári demokrácia épüljön-e ki, mely a dolgozóknak a választásban való részvételen kívül egyéb jogokat nem biztosít az állami ügyek vitelében, vagy olyan demokratikus rendszer szülessen, mely valóban bevonja a dolgozókat az állami tevékenységbe.[25] Az Ideiglenes Nemzetgyűlésben hozott törvények lényegében véve, a polgári demokrácia elképzeléseit juttatták kifejezésre.[26]

1945 tavaszán és nyarán a gyors ütemben tömörülő reakció frontja kezdte befolyása alá vonni azokat a rétegeket, amelyek számos szállal kapcsolódtak hozzá. 1945 nyarán a földbirtokos és burzsoá ellenforradalom főerői találkoztak a Kisgazdapártban és a vagyonos parasztokkal reakciós blokkot hoztak létre. A reakciós elemek a Kisgazdapárt útján lehetőséget nyertek arra is, hogy embereiket a közigazgatás és más hatalmi szervekbe elhelyezzék.[27] A reakció számos helyen zavart és bizonytalanságot tudott kelteni és akadályokat gördített a demokratikus erők útjába. Igyekezetük arra is irányult, hogy a parasztokat szembefordítsák a munkásokkal.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés — a különböző pártok közötti harcok közepette is — történelmi feladatát betöltötte. Megalakulásától számíthatjuk az ország új független államiságát. Sikeresen megoldotta azokat a kérdéseket, amelyek a népi demokratikus átalakulás előfeltételeit biztosították, jogalkotásával a haladás ügyét szolgálta. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés csak a demokratikus fejlődés megindításának feladatát teljesítette és természetesen nem tűzhette ki a szocialista forradalom céljainak megvalósítását.[28]

III.

Kevéssé ismert az a momentum, hogy a Politikai Bizottság az Ideiglenes Nemzetgyűlés szuverénitásának megvédelmezése érdekében jelentős tevékenységet fejtett ki a Közigazgatási Bíróság[29] mögé megbújó reakciós támadással szemben.[30] E kérdéssel kapcsolatban a Közigazgatási Bíróság akkori tevékenysége részletesebb megvitatást érdemel.

A Közigazgatási Bíróság az Ideiglenes Nemzetgyűléshez 1945. évi szeptember 3-án feliratot intézett, melyben megállapítja, hogy a közjognak és a közigazgatási jognak a megváltozott viszonyok folytán bekövetkező gyökeres újjáalakulása szükségessé teszi, hogy a Közigazgatási Bíróság mint közjogi és közigazgatási jogi kérdésekkel egyedül foglalkozó bíróság — az eléje utalt jogvitás ügyekben való ítélkezésen felül — figyelmét kiterjessze mindazon kérdésekre, melyek az ország alkotmányát, valamint közjogi és közigazgatási jogi berendezkedését érintik. A Közigazgatási Bíróság ki akarja terjeszteni figyelmét az Ideiglenes Nemzetgyűlés megalakulása óta alkotott jogszabályokra, ezeknek alkotmányjogi vonatkozásaira és e feladat megvalósítása érdekében alkotmányjogi kérdésekkel foglalkozó tanácsot alakít.

E tanács feladatkörét a következőkben állapítja meg: „1. A törvényhozó testület által alkotott jogszabályoknak és a kormány rendeleteinek korábbi jogszabályokhoz, illetőleg egy-

---

[23] *Révai József* 1945. júniusában tartott beszédében azt hangoztatta, hogy a magyar kommunisták törhetetlen hívei az egységnek, de a nemzeti egység nem lehet ürügy a reakció számára. (Szabad Nép) 1945. június 26.).

[24] *Szabó Bálint:* Forradalmunk sajátosságai 1944—1948. Kossuth Könyvkiadó 1962. 27. old.

[25] L. részletesen *Ságvári Ágnes:* Népfront és koalíció Magyarországon, im. 113. és köv. oldalak.

[26] *L. Eörsi Gyula:* A magyar jog fejlődésének elvi kérdései népi demokráciánk első tíz évében. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Évkönyve, 1955. Tankönyvkiadó, 1956. 503—504. old.

[27] Ugyanakkor igyekeztek megakadályozni, hogy munkások kerüljenek a közigazgatásba. Jól szemlélteti pl. a „Közigazgatás demokratikus szellemű megújításáról" szóló kormányrendelet (10070/1945. M. E. sz. r.) létrejöttének körülményei. A rendelet megalkotása a haladó és a reakciós erők közötti harc jegyében zajlott le. A miniszterek közül többen is különböző kifogásokat hangoztattak, mellyel a rendelet megalkotását igyekeztek hátráltatni. Ilyen körülmények között egyáltalán nem kísérte egyöntetű egyetértés a rendelet megalkotását. A Kereskedelem- és Közlekedési miniszter nem látta indokát, hogy a bevezető tanfolyamok záróvizsgája alapján a végbizonyítvány arra jogosítson, hogy az érettségi vizsga alól felmentést adjon. A Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter szerint a közigazgatás bonyolult és szerteágazó volta miatt megfelelő kiképzés a tervezet szerinti rövid idő alatt nem lehetséges. A Pénzügyminiszter szerint pedig a bevezető tanfolyam elvégzése esetleg túlságosan sok személyben igényt ébreszt, hogy a közszolgálatban alkalmazzák. (L. OL BM. 20391/1945.)

[28] L. részletesen *Ságvári Ágnes—Balogh Sándor:* A népi demokratikus forradalom magyarországi győzelmének történetéhez. Századok, 1963. 6. sz. 1331. és a köv. oldalak.

[29] A Közigazgatási Bíróságot az 1949. évi II. tv. szüntette meg.

[30] *Kovács Kálmán* tanulmányában röviden foglalkozik e kérdéssel. L. im. 11—12. old.

máshoz való viszonyának vizsgálata és a tanács észrevételeinek a törvényhozó testülettel és a kormánnyal való közlése; 2. a törvényhozó testület és a kormány által a Közigazgatási Bíróságnak megküldött törvény- és rendelettervezetek megvitatása és véleményezése; 3. javaslattétel a törvényhozó testület, illetőleg a kormány elé minden olyan ügyben, amelynek törvényi vagy rendeleti szabályozását a tanács alkotmányjogi, közjogi vagy közigazgatási jogi szempontból országos érdeknek tartja; 4. véleménynyilvánítás — a 3. pontban megjelölt szempontok körében minden olyan ügyben, melyet a tanács a magyar nép egyetemes érdekei szempontjából döntő fontosságúnak tart, s melyben véleményének közlését látja szükségesnek; 5. törvénytervezet kidolgozása — a teljes ülési határozattal megalakított — alkotmányjogi kérdésekkel foglalkozó tanács hatáskörének és ügyrendjének megállapítására és törvénybeiktatására, végül 6. törvénytervezet kidolgozása a közigazgatási bíráskodás szervezeti módosítására és a Közigazgatási Bíróságok hatáskörének általában és oly értelmű kiterjesztésére, hogy a bíróság széleskörű alkotmányvédő bíróság is legyen."[31]

A Közigazgatási Bíróság az Ideiglenes Nemzetgyűléshez intézett másik beadványában azt állította, hogy a Közigazgatási Bírósághoz több olyan panasz érkezett, amely az Ideiglenes Nemzeti Kormány által kibocsátott egyes rendeletek érvényességét vonja kétségbe. A felirat — hivatkozva az 1869. évi IV. tc. 19. §-ára — azt a jogot vindikálta, hogy a Közigazgatási Bíróságnak az Ideiglenes Nemzeti Kormány kifogásolt, vagy megtámadott rendeletei érvényességét el kell bírálni. Ezért szükségesnek tartotta a Közigazgatási Bíróság alkotmányjogi kérdésekkel foglalkozó tanácsa, hogy ezzel a kérdéssel általánosságban foglalkozzék.

A Közigazgatási Bíróság alkotmányjogi kérdésekkel foglalkozó tanácsának véleménye szerint számos rendelet a felhatalmazás korkorlátait túllépte (pl. vadászati, halászati, a házasság-jog megváltoztatására vonatkozó, továbbá a nagykorúság megváltoztatásáról kiadni szándékolt rendeletek, stb.) *„Ezért a Magyar Közigazgatási Bíróság azt az előterjesztést teszi az Ideiglenes Nemzetgyűlésnek, hogy tegye vizsgálat tárgyává, vajjon az Ideiglenes Nemzeti Kormány által kibocsájtott rendeletek a fentebb kifejtett szempontoknak megfelelnek-e és azoknál a rendeleteknél, amelyeknél ez nem állapítható meg, a jóváhagyást mellőzze."*[32]

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés az Ideiglenes Nemzeti Kormánynak „a fegyverszünet megkötésére és az ügyek vitelére" adott felhatalmazást. Kétségtelen, hogy az ügyek vitelére szóló felhatalmazás alatt a múlttól eltérőleg sokkal szélesebb körű és az adott viszonyok által követelt felhatalmazás értendő, amely magában foglalta a felhatalmazást mindazon rendelkezések megtételére, amelyek szükségesek a gazdasági élet és a közigazgatás újjászervezésének megindítására. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány célja és feladata tehát az — mint ahogy a Közigazgatási Bíróság is megállapította, — hogy mindazokat az átmeneti intézkedéseket megtegye, amelyek szükségesek a nemzet normális gazdasági és közigazgatási életének helyreállításához. A Közigazgatási Bíróság véleménye szerint: „Ez a feladat határozza meg ilyképpen a felhatalmazás terjedelmét és korlátait, mert az Ideiglenes Nemzetgyűlés ezen túlmenő felhatalmazást nem adott, de nem is adhatott az Ideiglenes Nemzeti Kormánynak."[33]

Magyarországon közvetlenül a felszabadulás után a központi állami szervek régi típusait nem váltották fel olyan forradalmi szervek, mint 1919-ben a Tanácsköztársaság idején, vagy mint a szovjet államban az 1917-es októberi forradalom után. A társadalmi átalakulás azonban népi demokratikus államunk fejlődésének ebben a szakaszában széles tevékenységű területet kívánt meg a legfelsőbb végrehajtó rendelkező szerv a kormány számára. E követelmény megvalósításához az alkotmányos keretet az Ideiglenes Nemzetgyűlés 1944. december 22-én szózatában az Ideiglenes Nemzeti Kormány részére általános felhatalmazás formájában meg is adta. Mindezen kívül a Politikai Bizottság 1945. évi március hó 12-én tartott ülésén a kormányt felhatalmazta, hogy rendeletileg mindazokat az intézkedéseket végrehajtsa, amelyre a fegyverszünetben kötelezte magát azzal, hogy azok a rendeletek, amelyek a törvényhozás jogkörébe tartoznak, utólagosan a törvényhozásnak jóváhagyásra kell bemutatni.[34]

IV.

A választójogi rendelkezések körüli viták során már megütköztek a demokratikus erők a közéletben is egyre inkább fellépő reakciós erőkkel. A készülő választójogi törvény demokratizmusa ellen a reakció több fronton is támadást indított. Az antidemokratikus erők a választójog megszigorításának útját akarták járni, hogy ezzel akadályozzák a néptömegeknek a képviseleti szervekben való jelentősebb részvételét.[35] A Közigazgatási Bíróság a reakció szolgálatában a választójog demokratikus reformjának útját kívánta állni.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. évi augusztus 31. napján 7460/1945. M. E. sz. alatt rendeletet bocsátott ki (továbbiakban Rendelet) a törvényhatósági bizottsági, városi képviselő

[31] OL BM. 20 347/1945.
[32] PI Arch. 1/II—29.
[33] OL BM. 20 347/1945.
[34] PB jkv.
[35] L. részletesen *Schmidt Péter:* A demokratikus választójog megteremtése Magyarországon. Állam és Igazgatás, 1965. 11. sz. 966. old., *U. ö:* Népi demokráciánk választójogának fejlődése. Budapest, 1958. 7. old.

testületi, illetőleg községi képviselő testületi tagok Nagy-Budapest területén történő választása tárgyában. A Rendelet már természetesen tartalmazta azokat az alapelveket, amelyre az Ideiglenes Nemzetgyűlés a nemzetgyűlési képviselőválasztásokat szabályozó törvényt is fel akarta építeni.[36]

A Közigazgatási Bíróság előtt is nyilvánvaló volt, hogy a készülő törvény a magyar nemzet jövőjére döntő befolyást fog gyakorolni. Rendkívül nagy fontossága volt tehát annak, hogy a nemzetgyűlési képviselő választásokat szabályozó törvény milyen alapelvekre helyezkedik. A Közigazgatási Bíróság „aggodalmát" fejezte ki, hogy a készülő törvény „képes lesz-e biztosítani, hogy a demokrácia elveinek megmegfelelően a nemzet akarata a választásoknál szabadon, minden jogellenes befolyástól mentesen megnyilvánulhasson." Ezért a Közigazgatási Bíróság alkotmányjogi tanácsa szükségesnek látta, „hogy felhívja az Ideiglenes Nemzetgyűlés figyelmét a rendelet ama részeire, amelyek — véleménye szerint — komoly kifogás alá eshetnek."

A Rendelet 2. §-ában kizárta azokat a pártokat a választásokban való részvételből, amelyeknek részük volt az ország katasztrófájában. A választáson csak olyan párt vehetett részt, amelynek részvételi jogát — a párt célkitűzéseinek, vezetőinek és összetételének demokratikus szempontból való megvizsgálása alapján — az Országos Nemzeti Bizottság megállapította. Az alkotmányjogi tanács e rendelkezést „demokratikus szempontból" alaposan kifogásolta.

Az alkotmányjogi tanács a demokráciát úgy értelmezte, hogy az „szabadságot" jelent „politikai pártok alakítására". Ha indokoltnak látszik is az, hogy a jelenlegi helyzetben azok a pártok, amelyek részesei voltak, hogy az ország ilyen helyzetbe került, a választásokban való részvételből kizárassanak és ennélfogva szükség van olyan fórum felállítására, mely hivatott a választásokban való részvétel megengedhetősége kérdésében dönteni, az alkotmányjogi tanács véleménye szerint: „a demokrácia elveinek aligha felel meg az, hogy ebben a rendkívül fontos és nagy horderejű kérdésben való döntés joga egy kizárólag politikai szervre, a Nemzeti Bizottságra bízassék, amelynek működését pártpolitikai szempontok befolyásolják". Ezért az alkotmányjogi bizottság a kérdés elbírálására egy 11 tagból álló tanács felállítását javasolta, mely a Közigazgatási Bíróság elnökének vezetése alatt állana, s amelynek tagjai volnának a Közigazgatási Bíróság 5 rangban legidősebb tanácselnöke és a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontban tömörült 5 párt kiküldötte.[37]

A Rendelet 4. és 6. §-ai az aktív és passzív választói jogosultságot a 20. életév betöltésében állapította meg.[38] Az alkotmányjogi tanács az aktív választói jogosultság tekintetében a betöltött 21. életévet látta volna megfelelőnek, a képviselővé választhatóság korhatárát pedig a betöltött 24. évben javasolta megállapítani. Indoklásuk: magánjogi törvényeink szerint ezen aluli korú egyén nem teljes korú és saját ügyének önálló ellátásra képtelennek van minősítve. A 24 éven aluli egyén nem alkalmas arra, hogy az ország ügyeit intézze, a nagykorúság korhatárának leszállítása pedig jogrendszerünkbe való mély belenyúlást jelentene, amilyenre sem az Ideiglenes Kormány, de még az Ideiglenes Nemzetgyűlés sincs feljogosítva.[39]

Molnár Kálmán egyetemi tanár véleménye is az volt: a magánjogi korhatár nincs összhangzásba hozva a közjogi korhatárral és magánjogi törvényeink értelmében az, aki gyámi vagy atyai hatalom alatt áll, saját ügyei önálló intézésére nem képes. Aki pedig saját ügyei önálló intézésére sem képes, az az ország ügyeinek intézésére is képtelen.[40]

A Rendelet 5. §. (5) és (6) bekezdése kizárta a választójogból: aki rendőrhatósági őrizetben van, a hazaárulókat, a háborús és népellenes bűnösöket. Az alkotmányjogi tanács nem értett egyet azzal, hogy aki rendőrhatósági őrizetben van a választójogból ki legyen zárva, mert ez csupán „rendőri intézkedés és nem jelenti azt, hogy olyan bűncselekményt követett el az illető, mely miatt a választani jogosultak köréből kizárandó volna."[41] Emellett az alkotmányjogi tanács kifogásolta, hogy az összeíró bizottság nem hivatott a megjelölt körülmények megállapítására, „miért is ezen pontból csak azt kell meghagyni, ami a német hangzású név újrafelvételével kapcsolatos, . . ."

[36] A 7460/1945. M. E. sz. rendelet alapján 1945. évi október hó 7. napján tartották meg Nagy-Budapest területén a törvényhatósági és képviselőtestületi választásokat. A rendelet lényegében az 1945. évi VIII. tv.-ben meghatározott elveknek megfelelően szabályozta a választást. A választások eredménye megmutatta, hogy a Kisgazdapárt mögé ezen a választáson már felsorakozott a reakció. A Kisgazdapárt abszolút többséget kapott, pedig ezelőtt Budapesten lényeges tömegbázisa nem volt. (L. *Schmidt Péter:* Népi demokráciánk választójogának fejlődése, im. 11 old.)

[37] *Rupert Rezső* (Polgári Demokrata Párt) az 1945. évi VIII. tv. vitáján szintén azt javasolta, hogy „a szelektáló munkát a nemzeti bizottságnál függetlenebb fórumra" kellene bízni. (INN. 119. old.)

[38] A Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség örömmel üdvözölte a választójogi javaslatnak azt a pontját, hogy a választási korhatárt 20 évre szállították le, megjegyezve azt is, hogy ez egyben előlegezett bizalom a magyar a ifjúsággal szemben. (OL BM. 20 340/1945.)

[39] A választójogi korhatár tekintetében nehezen alakult ki egységes álláspont. A Nemzeti Parasztpárt is kezdetben (1945 június 20.) még azon az álláspontón volt, hogy a férfiakál a választójog 21, a nőknél 24 év, a választhatóság korhatára férfiaknál és nőknél egyaránt 26 év legyen. A Nemzeti Parasztpárt azonban megjegyezte, hogy javaslatai nem jelentenek végleges állásfoglalást, a Párt végérvényesen a Nemzeti Frontban egyesült pártok ezirányú elgondolásainak figyelembevételével fogja álláspontját kialakítani. (OL BM. 20 216/1945.)

[40] INN. 125. old. A nagykorúságról később a 10 470/1945. M. E. sz. rendelet intézkedett.

Az alkotmányjogi tanács javasolta továbbá, hogy az összeíró bizottságokból „a szakszervezetek küldöttei hagyassanak ki... semmi indoka nincs", hogy a szakszervezet az összeíró bizottságban részt vegyen. A központi összeíró bizottságot, mint választási bizottságot mellőzni kell és helyébe a választások levezetésére a terület szerint illetékes ítélőtáblához kellene teljes ülésben a területen működő bírák közül választási biztost és helyettest kijelölni, akik a választást levezetnék és a választási bizottság részére a megjelölt teendőket ellátnák.

A választások érvényessége felett a Rendelet 48. §-a szerint a Választási Bíróság határoz.[42] Ez a bíróság az igazságügyminiszter által kijelölt három bírói tagból és a választásban résztvevő pártok kiküldötteiből áll. Az alkotmányjogi tanács „aggályosnak" látta, hogy a bírói tagokat az igazságügyminiszter nevezi ki.[43]

A törvényhatósági és községi választások érvényessége felett az 1896: XXVI. tc. értelmében a Közigazgatási Bíróság volt hivatott ítélkezni. Az országgyűlési képviselőválasztások érvényességét az első világháború előtti időben a Kúria, az 1925: XXVI. tc. életbe lépése óta pedig a Közigazgatási Bíróság bírálta el. Az alkotmányjogi tanács szerint „nehéz lenne megmagyarázni, hogy miért kellett a választások érvényessége feletti bíráskodást az eddig függetlenek és pártatlannak bizonyult Közigazgatási Bíróság hatásköréből kivenni és helyette egy olyan fórumot felállítani, amelyben a döntő szó a pártoknak éppen nem pártatlan kiküldötteit illeti meg..."[44] Ehhez a véleményhez csatlakozott Molnár Kálmán egyetemi tanár, aki a Közigazgatási Bíróságot tevékenysége alapján, az „egész haladó szellemű alkotmányunk szinte utolsó védőbástyájának" tekintette.[45]

Mindezek az „aggályok" után, amelyeknek a Közigazgatási Bíróság alkotmányjogi tanácsa kifejezést adott, arra indították a tanácsot, hogy „az Ideiglenes Nemzetgyűléshez a 7460/1945. M. E. sz. rendelet jóváhagyásának megtagadása és egyben az iránt tegyen előterjesztést, hogy a Nemzetgyűlés utasítsa a kormányt arra, hogy a törvényhatósági és községi választói jognak az egész ország területére kiterjedő egységes szabályozása tárgyában a fentebb kifejtett szempontoknak megfelelő törvényjavaslatot nyújtson be."[46]

A Közigazgatási Bíróság arra hivatkozott, hogy a választás érvényességének elbírálását a magyar törvényhozás eddig azért bízta „kizárólag független bírákra, mert a bírák, különösen pedig a Közigazgatási Bíróság ítélőbírái méltók voltak arra a bizalomra, amelyben a törvényhozás őket részesítette". Ez igaz volt és igaz lehetett a Horthy-korszakban. Az esetleges korrekciók azonban sohasem történhettek meg az osztályérdekek ellenére, hanem csak azok irányában. A Közigazgatási Bíróság „aggályai" nagyon is azt bizonyítják, hogy ez a szervezet a reakció érdekét szolgálta.

A Politikai Bizottság tagjai arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a Közigazgatási Bíróságnak joga van in concreto arra, hogy az elébe kerülő eset kapcsán valamely rendelet törvényszerűségét megállapítsa, vagy megtagadja. De nincs joga arra, hogy enunciálja valamely rendelet törvényességét és főleg nincs joga arra, hogy parallel törvényalkotó tevékenységet, vagy törvényellenőrző tevékenységet folytasson a nemzetgyűléssel, mint a nemzeti szuverénitás egyedüli képviselőjével. A Közigazgatási Bíróság szervezetéről szóló törvény pontosan megállapítja a Közigazgatási Bíróság hatáskörét és jogait, s miután a törvény új munkakört számára nem teszi lehetővé, indítványait a Politikai Bizottság nem veszi tárgyalás alá. A Politikai Bizottság figyelmeztette a Közigazgatási Bíróságot, hogy tartsa magát az 1896. évi törvénycikkhez.[47]

V.

A felszabadulás első hónapjaiban még nem értek meg a feltételek az államforma és az államfő kérdésének rendezésére.[48] Már a Politikai Bizottság 1945. évi január hó 26. napján tartott ülésén felmerült azonban „az államfői jogok gyakorlásának mikéntje". Ideiglenes megoldásként a Politikai Bizottság és az Ideiglenes Nemzeti Kormány még ugyanezen a napon felállította a Nemzeti Főtanácsot.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága a Nemzeti Főtanács felállításával kapcsolatban az alábbi nyilatkozatot adta ki: „Az Ideiglenes Nemzetgyűlés által 1944. december hó 22. napján adott felhatalmazás alapján a Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága és az Ideig-

[41] A koalícióba tömörült pártok egyetértettek abban, hogy a fasiszta elemeket a választójogból ki kell zárni. A reakciós erők azonban minden állampolgárnak szavazati jogot kívántak biztosítani. *Molnár Kálmán* egyetemi tanár véleménye is az volt, hogy a rendőrhatósági őrizetbevételhez nem lehet hozzáfűzni a politikai jogoktól való megfosztást. (L. INN. 125. old.)

[42] Az 1945. évi VIII. tv. a választások érvényessége feletti döntést szintén hasonlóan megszervezett Választási Bíróságra bízta.

[43] Az 1945. évi tv. nemzetgyűlési vitáján *Záborszky Gyula* (pd) törvényszéki tanácselnök is kifogásolta, hogy a Választási Bíróság bíráit az igazságügyminiszter jelöli ki. (INN. 143. old.)

[44] Az 1945. évi VIII. tv. nemzetgyűlési tárgyalásán szintén széles körű vita volt a választási bíráskodást ellátó szervezet kérdésében. (L. INN. 142—144. old.)

[45] INN. 144. old.

[46] PI Arch. 1/II—29.

[47] PB jkv.

[48] A választásokat követően 1945. december 16-án kihirdetett 1945. évi XI. tv. leszögezte, hogy a megválasztott Nemzetgyűlés a magyar állami szuverénitás kizárólagos képviselője. (1. §. (1) bek.) Ezzel a legfőbb államhatalmi szerv ideiglenes jellege megszűnt, de a törvény nem döntött az államforma kérdésében. Az 539/1945. M. E. sz. rendelet azonban március 24-én megszüntette a királyi jelző használatát az állami intézményeknél.

lenes Nemzeti Kormány Debrecenben 1945. évi január hó 26. napján tartott együttes tanácskozás alapján kinyilvánítja a következőket. Addig, amíg a magyar nép az államhatalom gyakorlásának módja felől nem dönt, az alkotmány szerint az államfőt megillető egyes jogokat az ezennel felállítandó három tagú Nemzeti Főtanács gyakorolja."[49] 1945. évi július hó 21. napján 1814/1945. E. sz. alatt a Nemzeti Főtanács hatáskörét kiegészítették, majd e rendelkezéseket az 1945. évi III. tv. 1. §-a törvényerőre emelte.[50]

A Politikai Bizottság 1945. évi március hó 12-i ülésén ismét felmerült az államfői hatalom rendezésének kérdése. Az a kívánalom hangzott el, szükséges lenne az államfői hatalomról véglegesen gondoskodni és szükséges lenne, hogy Magyarország államformája rendezést nyerjen. Ezen az ülésen a Politikai Bizottság határozatot is hozott, hogy az államfői jogok kérdésének tisztázására bizottságot küld ki.[51]

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés elnöke a Politikai Bizottság 1945. évi május hó 11-én és július 21-én tartott ülésen beszámolt a kiküldött bizottság eddigi munkájáról. Elmondotta, hogy a tervezet kidolgozásával megbízott szakértői előkészítő bizottság munkájában részt vettek az egyes politikai pártok, a szakminisztériumok és az előkészítő tárgyalásokon részt vett több közjogász is. Az előkészítő szakértői bizottság beható tárgyalások után tervezetet készített. Az államfői hatalom ideiglenes gyakorlására ez a szakértői bizottság egy öttagú Kormányzótanácsot hozott javaslatba. A szakértői bizottság tervezete — megvitatás céljából — az alkotmányjogi bizottság, majd a Politikai Bizottság elé került.[52]

Elöljáróban meg kell jegyeni, hogy a tervezet sok hasonlóságot mutat a később az 1945. évi december hó 16. napján kihirdetett 1945. évi XI. tv. (az államhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről) rendelkezéseivel. A példa azonban az 1920: I. tc. volt, a királyság és a kormányzóság intézményének fiktív fenntartásával.

A tervezet az államfői teendők ideiglenes ellátására öt tagból álló Nemzeti Kormányzótanácsot javasolt. Ezzel az 1945. évi január hó 26. napján felállított Nemzeti Főtanács megszűnt volna. A Nemzeti Főtanács, az Ideiglenes Nemzetgyűlés elnöke és a miniszterelnök által gyakorolt államfői jogokat a létrehozandó Kormányzótanács gyakorolta volna.

A tervezet 1. §-a megerősítette, hogy az Ideiglenes Nemzetgyűlés a magyar állami szuverénitás kizárólagos képviselője. A törvényhozói hatalom gyakorlása az Ideiglenes Nemzetgyűlés működésének tartama alatt szünetel. A törvényhozási útra tartozó halaszthatatlan rendelkezéseket — ideértve a törvények hatályon kívül helyezését és módosítását is — ezalatt az Ideiglenes Nemzetgyűlés határozatai tartalmazzák. Ezek a határozatok kötelező erő és a jogszabályok, főként a bírói hatalom gyakorlásáról szóló törvény (1869: IV. tc. 19. §.) alkalmazása szempontjából azonos tekintet alá esnek a törvényekkel és ugyanabban a büntetőjogi védelemben részesülnek, amelyet a törvények védelmére biztosítanak a büntetőtörvények. (Tervezet 3. §.)

A tervezet 6. §-a az 1944. évi március 19. napjától hozott rendelkezések hatályon kívül helyezéséről, illetve az 1944. évi október hó 16. napjától kibocsátott rendelkezésekkel létesített állapot megszüntetésére és a jogrend helyreállítására szükséges intézkedéseket tartalmazott.

A végrehajtó hatalmat a Nemzeti Kormányzótanács az Ideiglenes Nemzetgyűlésnek felelős Ideiglenes Nemzeti Kormány által gyakorolja. (Tervezet 4. §.)

A Nemzeti Kormányzótanács tagjai: az Ideiglenes Nemzetgyűlés mindenkori elnöke, az Ideiglenes Nemzetgyűlésen képviselt politikai pártok közül képviselőtagjaik számaránya szerint legnagyobb három párthoz tartozó ideiglenes nemzetgyűlési képviselők által pártonként külön-külön, titkos szavazással saját kebelükből megválasztott egy-egy összesen három tag, az Ideiglenes Nemzetgyűlés által a nagykorú magyar állampolgárok sorából titkos szavazással megválasztott egy tag.

A Nemzeti Kormányzótanács tagjai nem lehetnek egyidejűleg tagjai az Ideiglenes Nemzeti Kormánynak, annak választott tagjai pedig az Ideiglenes Nemzetgyűlésnek sem.[54] (Tervezet 8. §.)

A Kormányzótanácsot az alábbi keretek között illeti meg a királyi hatalomban foglalt egyes jogok átmeneti gyakorlása:[55]. Kinevezi és felmenti a miniszterelnököt, a miniszterelnök előterjesztésére kinevezi a miniszereket. Miniszterelnökké, illetve miniszterré csak az nevezhető ki, akinek kinevezéséhez az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága titkos szavazással hozott határozatával előzetesen hozzájárult. Az illetékes miniszter előterjesztésére egész terjedelemben gyakorolja az államfőt megillető kinevezési jogkört. Képviseli Magyarországot a nemzetközi viszonylatokban. A külhatalmakkal szövetségeket és egyéb szerződése-

[49] PB jkv.

[50] Az 1945. évi III. törvényt az 1945. évi XI. tv. módosította.

[51] PB jkv.

[52] L. PB jkv., Szabad Nép, 1945. május 12., a tervezetet 1. PI Arch. 1/II—29.

[53] Bár *Kovács Kálmán* idézett tanulmányában néhány sorban megemlékezik a tervezetről, (1. i. m. 10. old.) de tudomásom szerint a tervezettel kapcsolatban semmiféle publikáció nem jelent meg, ezért részletesebben ismertetem.

[54] Az 1945. évi XI. tv. 5. §. (1) bekezdésében foglaltak alapján megválasztott Nemzeti Főtanács tagjai sem lehettek tagjai a kormánynak.

[55] Az 1920: I. tc. a kormányzónak is a királyi hatalomban foglalt jogok alkotmányos gyakorlását bizonyos korlátozással biztosította. (L. a törvény 13. §-át.)

ket azonban csak az Ideiglenes Nemzetgyűlés előzetes felhatalmazása alapján köthet. Hadüzenethez vagy a hadseregnek az ország határán kívül alkalmazásához és békekötéshez az Ideiglenes Nemzetgyűlés hozzájárulása szükséges. Gyakorolja a kegyelmezési jogot. Általános kegyelmet, úgyszintén a miniszterek jogi felelősségének érvényesítéseképen vád alá helyezett vagy elítélt miniszternek és legfőbb állami számvevőszéki elnöknek kegyelmet azonban csak az Ideiglenes Nemzetgyűlés adhat. Háború vagy mozgósítás esetében az Ideiglenes Nemzeti Kormány előterjesztésére határoz a honpolgári kötelékből való elbocsátás kérdésében. Gyakorolja a törvényes akadályok alól az államfő részére fenntartott felmentés jogát. (Tervezet 11. §.)[56] A Nemzeti Kormányzótanács tagjait az Ideiglenes Nemzetgyűlés legalább ötven tagja által aláírt indítvány alapján, összes tagja kétharmad részének jelenlétében és a jelenlévők kétharmad részének szavazatával felelősségre vonhatja. Az eljárás tekintetében az 1920: X. tc. rendelkezéseit kell megfelelően alkalmazni.[57] (Tervezet 12. §.)

A tervezet az Ideiglenes Nemzetgyűlés határozataként került volna kihirdetésre, de a tervezetből végül is nem lett nemzetgyűlési határozat. A Magyar Kommunista Párt a tervezetet ebben a formájában „elfogadhatatlannak" tartotta. Hegymegi Kiss Pál, a Kisgazda Párt országgyűlési képviselője írásban nyújtott be észrevételt a tervezet ellen. Véleménye az volt, hogy Kormányzótanácsra nincs szükség, felállítása csak „veszélyes bonyodalmakra vezethetnek..." Érvelése arra irányult, hogy a minisztertanácsot kell inkább megerősíteni. Ez elvileg ugyan helyes volt, de nem úgy, hogy az „államfői jogok ideiglenes gyakorlására is a ... minisztertanács hivatott".[58]

A Politikai Bizottság március 12-én tartott ülésén felszólaló képviselők már több fontos alkotmányjogi szempontra hívták fel a figyelmet: pl. „el kell választani a végrehajtó hatalmat és az államfői jogokat", s nem célszerű, hogy a miniszterelnök tagja a Nemzeti Főtanácsnak, „mert nehéz elképzelni, hogy a miniszterelnök saját felmentéséhez járuljon hozzá".[59] A Politikai Bizottság 1945. évi július 21-én tartott ülésén pedig a vita az alkotmányjogi kérdésekkel kapcsolatban tovább folytatódott. Elsősorban a tervezetről alakult ki széleskörű vita. Erdei Ferenc belügyminiszter egyébként hiányolta, hogy a szakértői bizottságban igen lényeges faktorok nem vettek részt s a tervezethez a Nemzeti Parasztpárt, a Magyar Kommunista Párt és a belügyminiszter kiküldötte nem is járult hozzá.

Három lényegbevágó pontban nem jött létre megegyezés; *a)* az 1920: I. tc. alapján működött főhatalmi szervek működésének megszűnése, illetve ennek kimondása, *b)* az Ideiglenes Nemzetgyűlés törvényeket alkosson-e, vagy határozatokat hozzon, *c)* hogy a Kormányzótanács tagjai kötetlenül, vagy pedig pártokhoz kötötten legyenek-e választhatók.[60]

Mint utaltam rá, az 1945. évi XI. tv. hasonlóságot mutat a tervezettel, de elvetette a Kormányzótanács intézményét és kisebb változtatásal megtartota a Nemzeti Főtanácsot. A Nemzeti Főtanács az adott körülmények között megfelelő szerv volt meghatározott feladatának ellátására, ez a megoldás az államfői jogkör ideiglenes gyakorlására az 1946. évi I. tv.-ig a Nemzeti Főtanács keretében kielégítő is volt. A tervezet visszalépés lett volna, mert a királyság, illetve a kormányzói intézmény fennállásából indult ki.[61] Mint a bemutatott tervezet is igazolja, a reakciós körök kísérletet tettek a felszabadulás előtti kormányforma restaurálására.

Az 1945. évi XI. tv. a legfelsőbb állami vezetésben stabilizálta az addig kialakult szervezeti formákat, sőt valamelyes előrehaladást is tett. Az államfői teendőket az államigazgatási feladatoktól elhatárolta. Ugyanakkor azonban nem szüntette meg az alkotmányjogi provizoriumot, mert a kormányformáról nem rendelkezett.[62]

A forradalom célja és üteme rányomta bélyegét a jogalkotásra. A fejlődést a törvények és rendeletek sora jelzi, melyek tükörképei az osztályharc mindenkori erőviszonyainak is. Általánosságban — éppen a Magyar Kommunista Párt hegemóniájánál fogva — az jellemzi ezeket a jogszabályokat, hogy kisebb vagy nagyobb mértékben, de mindegyik előre mutatott, segítették a fejlődést, az elért eredményeket fogalmazták meg a jog erejével. A politikai küzdelem egyben jogi is volt, az országgyűlésben a Politikai Bizottságban és a politikai közéletben a jogszabályok és azok tervezetei körüli viták mély politikai ellentéteket fejeztek ki.

Közvetlen a felszabadulás után a fő feladat a polgári demokratikus vívmányoknak a polgári demokrácián túlmutató megvalósulása volt. Természetesen már ekkor is felmerültek olyan állami és egyben jogi feladatok, amelyek megoldása nem volt halasztható. Pl. a népképviselet

[56] A Nemzeti Főtanács hatásköre jóval korlátozottabb volt. Az 1945. évi XI. tv. 9. §. (1) és (2) bekezdése szerint: A miniszterelnököt a politikai bizottság kétharmad többségű határozata, ilyen hiányában pedig a Nemzetgyűlés határozata alapján a Nemzeti Főtanács nevezi ki és menti fel. A Nemzeti Főtanács hatáskörébe tartoznak a közhivatali és más tisztségekre való azok a kinevezések, amelyek a fennálló törvények szerint a kormány vagy a miniszterelnök kinevezési jogát meghaladják.

[57] 1920: X. tc. a miniszterek felelősségre vonása esetében követendő eljárásnak ideiglenes szabályozásáról.

[58] PI Arch. 1/II—29.

[59] PB jkv.

[60] L. uo.

[61] Csak az 1946. évi I. tv. 19. §-a helyezte később hatályon kívül a megszűnt királyságra és a kormányzói intézményre vonatkozó jogszabályokat.

[62] L. még *Szamel Lajos:* A Magyar Népköztársaság államszervezetének kialakulása és fejlődése. L. Húsz év tanulmánykötetben. Kossuth Könyvkiadó, 1964. 319. old.

központi szervének újjáalkotása, az államfő kérdésének rendezése, új demokratikus választójogi rendszer megalkotása, a földreform, stb. Ezeken a területeken a régi jog további alkalmazásának nem lehetett helye.[63]

Gergely Ernő

[63] L. részletesen *Szabó Imre:* A magyar népi demokratikus jogrendszer kialakulásának és fejlődésének fő vonásai. uo. 361—372. old., *Eörsi Gyula:* i. m. 503—504. old.

Rövidítések

INN.: Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója. Hiteles Kiadás. Athenaeum, 1946.

PI Arch.: Párttörténeti Intézet Archívuma.

OL BM.: Országos Levéltár. Belügyminisztériumi iratok.

PB jkv.: Országgyűlés irattára. A Politikai Bizottság jegyzőkönyve.

Az alanyi jogok és kötelezettségek igazságos elbírálásának kérdései

I.

A társadalomtudományi feldolgozásoknak régtől fogva egyik központi problémája, hogy az embert, mint egyént milyen jogok illetik meg, és milyen kötelezettségek terhelik a társadalmon belül az állammal, a társadalom egyéb szervezeteivel és embertársaival szemben.[1] Ennek a zömmel államhatalmi és az államjogba torkolló kérdésnek folyamányaként vetődik fel a társadalmi kapcsolatokban az alanyi jogok gyakorlása és a kötelezettségek teljesítése során felmerülő összeütközések igazságos lerendezésének problémája mind a civiljogi kontradiktorius eljárásban, mind a büntetőjogi felelősségrevonás és az államigazgatási aktushozatal során. Ebben a vonatkozásban vert gyökeret a köztudatban a jogi élettel összefüggő igazságosság fogalom, ami ebből a szempontból nézve a maxista jogelméleti kutatásban még nem került központi területre,[2] holott a szocialista államfejlődés személyi kultusszal megjelölt negatív szakaszában ezek a kategóriák is sérelmet szenvedtek egyes érdek- és jogi problémák önkényes, szubjektív voluntarista értelmezése miatt. Indokolt azért, hogy e téma marxista dialektikus történetiség szemléletében is megvilágításra kerüljön a szocialista jogelmélet egyik kutatási témájaként. Indokolttá teszi ezt a szocialista társadalomban élő ember életvitelének minden vonatkozású kiterjedését elősegíteni hivatott helyes (törvényes)[3] jogalkotási és jogalkalmazási társadalmi gyakorlat biztosítása, amelynek egyik igen lényeges vonása annak igazságos jellege.

Kérdés azonban, hogy mikor beszélhetünk ennek meglétéről, amihez viszont meg kell határoznunk a jogi „igazságosság" tartalmát a szocialista társadalmi mozgás objektív törvényszerűségeinek figyelembevételével. E téma elemzése, közelebbi megvilágítása, ezért követeli az államilag szervezett társadalom kialakulás előzményéből, az ember és a társadalom kölcsönhatásaiból, valamint az egyes emberi individuumok egymásra utaltságából való kiindulást. Az ember ugyanis alkatánál fogva társadalmi lény, ami nélkül történelmileg kialakult kultúrája nem következett volna be.[4] Az ember és a társadalom ezért egymást szervesen kiegészítő, egymásra utaltságot takaró fogalmak, ahol a mozgatórugó éppenezért az egyéni és a közösségi cselekvések kölcsönössége. E sémának a társadalmi gyakorlatban az egyedinek a különösön keresztül az általános irányában történő szerveződéseképpen a cselekvésre késztető sok akarati — érdekmegnyilvánulás osztályakaratba, a társadalmat irányító osztályakarat pedig tételesjogilag lefektetett és a társadalom valamennyi tagjától figyelembevételre megkövetelt állami akarat kialakulásába torkollik.

Minthogy az irányítás szükségszerűen még a legdemokratikusabb formák között is bizonyos elkülönülést von maga után, a tételesjogban megnyilvánuló állami akarat nem mindig egyezik sem a társadalom egészének objektív érdekeivel, sem pedig ezt az érdeket jól vagy rosszul értelmező közvéleménnyel. Ha pedig ezen a téren történetesen ellentétmentesség áll is fenn, egyes egyéni érdek- és akaratmegnyilvánulások még mindig szemben állhatnak a társadalom objektív összérdekével és tételesjogilag is megjelenő akaratával.[5] Ez a kollizió

[1] Vö. Katonáné Soltész M.: JK. 1967. 409. s. köv. old.

[2] Katonáné Soltész M.: JK. 1967. 412. old. — részlettanulmánykénti feldolgozása Halász P.-nál: Állam és jogrend a szocialista forradalomban. Stjaupp. 25. Bp. 1962. 50—52. old.

[3] A törvényesség és jogalkotás viszonyával bővebben a JK. 1966. 677. old.-án foglalkozunk.

[4] Vö.: P. E. Krazsajev: Valóság 1967/1. sz. 110—111. old.

[5] Bővebb elméleti kifejtése Szotáczki M.: A jogi akarat osztálytartalma. Stajaupp. 6. Bp. 1959. 21—24. old. — u. ö.: Az egyéni érdekek és az osztályérdek viszonya a tárgyi jogban Stjaupp. 21. Bp. 1962. 10—18., 20—24. old.

megtalálható bonyolult és egymásra átható formákban az egyes társadalmi osztályok között (osztályharc), és az egyes társadalmi osztályokon belül annak tagja és az őt magábazáró osztály között, többszörös áttételen keresztül pedig a jogilag szabályozott állami akarati érdekmegnyilvánulások, valamint az egyéni törekvések között. Az osztálytagozódás megszűnésével a szocializmusban a társadalmi kollizió ez utóbbira, vagyis az egész társadalom és az egyén, vagy kisebb csoport közvetlen akarati — érdekösszeütközésére szűkűlnek fokozatosan le. Következik ez abból, hogy a szocialista típusú államok társadalmi fejlődésével egyre inkább háttérbe szorul az osztályérdek kategória az osztályérdek és akarat össznépivé bővülése folytán.[6]

Ennélfogva a szocialista társadalmi rendben egyre inkább az ember és az államilag szervezett társadalom közvetlen viszonyára kell összpontosítani a vizsgálódást. Nem mond ennek ellent a szocialista társadalomban meglevő kisebb kollektívák és kollektív érdekek léte még az új gazdasági mechanizmus viszonyai között sem, mivel a kisebb kollektívák is társadalmi rendeltetésüknek megfelelően (Ptk. 4. §-a) a szocialista társadalmi érdekeket kifejezve működhetnek csupán.[7] Mivel viszont az egyedi ember, vagyis az állampolgár és az össztársadalmi érdekeket képviselő szocialista állam között az érintkezés az államtól bizonyos fokig elkülönülve jelentkező kisebb kollektíván keresztül következik be, (gazdálkodó szervek és társadalmi szervek) a kisebb kollektívában konkrét összeütközésre kerülhetnek a szűk egyéni érdekek és a széles társadalmi érdekek. A kisebb kollektívákban kifelé egységesen megnyilvánuló kis-társadalmi törekvések olyan ellentétekre mutathatnak rá, amelyeknek gyakran csak jogi eszközökkel biztosítható feloldása jelenti a szocialista társadalmi fejlődés egyenletességét.[8] Ezért nem elhanyagolható kérdés, hogy az új gazdasági rendszerben minden valószínűség szerint élesebben jelentkező olyan jogviták, amelyek egy kisebb kollektíva és vele munka- vagy tagsági viszonyban álló állampolgár, továbbá pedig amelyek az egyes kollektívák között merülnek fel, miként nyernek lerendezést. Ennélfogva megnő a kontradiktorius jogi eljárások során hozott határozatokkal és egyéb jogi aktusokkal szemben támasztott „igazság" kritérium jelentősége, mint a szembenálló érdekeket helyesen figyelembevevő rendezés jelképe.

A jogviták alapja ugyanis természetes és jogi személyek által társadalmi — jogi kapcsolataik során tanúsított olyan magatartások, amelyek a másik fél érdekeit és ezen keresztül közvetve vagy közvetlenül a kialakult társadalmi kapcsolatok rendjét is végsősoron károsan érintik. Ezért az államilag megszervezett társadalmak tételes — tárgyi jogi előírásokkal határozzák meg a különböző síkon jelentkező érdekek összemérése útján, hogy az adott állam jogrendjén belül a külöböző természetes és jogi személyeket milyen jogok illetik és kötelezettségek terhelik saját érdekeik keresztülvitele, valamint mások érdekeinek figyelembevétele során. Helyesen látta meg ezért a kérdés lényegét R. Jhering, amikor az alanyi jogok és kötelezettségek alapját az érdekben, a jogilag releváns érdekösszeütközések igazságos megszüntetését pedig a megfelelő érdekkielégítésben kereste.[9] Csakhogy Jhering félúton megállt, és nem adott feleletet arra, hogy mi is az a „megfelelő" érdekkielégítés, mivel nem tett kísérletet az érdek valóságos társadalmi tartalmának meghatározására. Így érdekelmélete formális és metafizikus maradt.[10]

Helyes érdekelmélethez és a társadalom objektív fejlődéstörvényeivel összhangban álló, a szocialista jogelmélet által is hasznosítható igazságos érdekkielégítési fogalomhoz csak akkor juthatunk el, ha a társadalmi létben felmerülő érdekfaktoroknak a különböző jogtípusokban alanyi jogként történt tételes deklarálásait a társadalmi osztályviszonyokon, osztályérdek- és akarati megnyilvánulásokon keresztül követjük nyomon.

Ennek megfelelően felhasználva az állam és jogtörténeti kutatásoknak a marxista állam- és jogelmélet által már szintetikusan kiértékelt megállapításait, az osztályerőviszony alakulás és a jogfejlődés relációjában egyértelműen megállapítható, hogy a kizsákmányolásra felépített antagonisztikus osztálytársadalmakban a társadalmi többség fölé emelkedett társadalmi kisebbség önkényesen kihasználva saját hatalmi helyzetét, nem a különböző társadalmi faktorok érdekeinek tárgyilagos és megnyugtató kielégítésére törekvő állami irányításra törekedett, hanem ehelyett saját érdekeit biztosítva hatalmi helyzetéből adódó elnyomást végzett.[11] Eme elnyomás keretében pedig csak annyiban jutottak érvényre az elnyomottak érdekei, amennyiben az őket ért érdeksérelem jellege az uralkodó társadalmi rend érdekeire is sérelmet jelentett (köztörvényi cselekmények) vagy amennyiben az

[6] Az emberi szabadságjogok tekintetében iránymutató Szabó I. álláspontja: „a szocialista államban ez a szembenállás (állam és egyén között)... megszűnik, és helyet ad egy egyirányú, egyén és közösség harmonikus együttműködésében jelentkező fejlődésnek". Az emberi jogok mai értelme. Bp. 1948. 50. old.

[7] Megerősíti ezt az MSZMP Közp. Biz. 1966 júniusi határozata is. — Népszab. XXIV. évf. 126. sz. II. old.

[8] Vö.: 7. jegyzettel és az 1966—67. évi jogalkotással.

[9] Jhering: Der Zweck im Recht. II. 100. old. (Kiem.: Szladits K.: Magyar Magánjog. Bp. 1941. I. 162. old.)

[10] Jhering elméletében rejlő fogyatékosságok marxista szemlélettel is egyező első helyes hazai bírálata Szladitsnál: Magyar Magánjog I. 163. old. Jogszabálytan.

[11] Vö.: Marx—Engels: A kommunista kiáltvány. Vál. műv. Bp. 1949. I. 11—23. old.

létfenntartásukhoz, munkaerejük regenerálódásához állami érdekből feltétlenül szükséges volt.[12] Ezzel szemben viszont a másik oldalon a társadalmi anyagi javakból olyan felhalmozás volt észlelhető, ami az uralkodó osztály, s annak tagjai részére a gondtalan életen túlmenően munkanélküli exisztenciát, fényűzést biztosított. Az anyagi javak feletti elsajátítási és rendelkezési jognak eme alá- és fölérendeltségét tükröző, összhangot és egyensúlyt nélkülöző vonása következtében pedig az emberi személyiséget a társadalmi kapcsolatokban megillető egyéb, tartalmát tekintve a fentiek során elemzett emberi és más alanyi jogok is hasonlóképpen egyenlőtlenekké váltak, még akkor is, ha a tárgyi jog esetleg jogegyenlőségről beszélt is.

Ennélfogva az antagonisztikus osztálytársadalmak valamennyi típusában az ember biofiziológiai és pszicho-szociális létéhez szükséges anyagi és nem anyagi javak elsajátítására irányuló különféle tendenciájú érdekek koordinálása a tételesjog nyíltabb, vagy burkoltabb eszközeivel az erősebb jogán egyenlőtlenül, nem pedig a kölcsönös érdekösszhang alapján történt meg. Minthogy ez a jogi állapot a kizsákmányoló társadalmak államot irányító osztályainak minden tekintetben megfelelt, e társadalmi állapot konzerválása végett megalkották a tárgyi jognak az alanyi jog feletti primátusát hirdető pozitívista jogfilozófiát, ami a modern kapitalizmusban Hans Kelsen tiszta jogtanában kulminál.[13]

Érthetően, hogy e tételesjogot örökérvényűnek tartó és rendelkezéseit minden társadalmi háttér nélkül a „sein" és a „sollen" merev szétválasztásával elemző, továbbá az „emberi jogok" normatív jelentőségét tagadó jogpozitívista — normatív[14] áramlattal és a mögötte lappangó jogegyenlőtlenséggel szemben a háttérbe szorított osztályrétegek képviselői főleg természetjogi alapon az alanyi jogok elsődlegességét hirdették, amihez a tárgyi jogot kívánták igazítani. Az alanyi jogok belső tartalmát és eredetét azonban e koncepció mellett nem tudták a materiális világban fennálló társadalmi törvényszerűségek alapján meghatározni, mivel követőik az objektív mozgásfolyamatokon kívülálló misztikus és fiktív kategóriákból (veleszületett emberi természet, társadalmi szerződés) indultak ki.[15] Nem mentes ettől a fasizmus jogtiprásainak reakciójaképpen a korábbi normatív tanaival szakító Gustav Radbruch relatívista jogbölcselete sem, melyben a „dolog természete" kategóriájának felállításával lényegében ugyancsak természetjogias alapon keres áthidalást a tárgyi és az alanyi jog között.[16]

Az alanyi jogok tartalmi mindenlétét ennélfogva ez a viszonylagosan haladó jellegű burzsoá jogbölcseleti irányvonal sem tudta meghatározni, mert Radbruch és követői éppen a jogi jelenségek mögött meghúzódó társadalmi mozgásfolyamatok vizsgálatát hanyagolták el. Éppen ezért nem vehették észre, hogy az alanyi jogok tartalma alatt a társadalomban élő embernek az adott társadalmi környezetben található és az emberi életvitelhez szükséges anyagi és eszmei javak felhasználásának olyan jogát kell érteni, amelynek módját és mértékeit a társadalmat irányító állami akarat az előzőekben kifejtett érdek alapján határoz tételesjogilag meg.

Az antagonisztikus osztálytársadalmakban mindez a kisebbség érdekét jelenti a többségével szemben. A társadalmi javak eme elsajátítási aránytalanságainak fokozatos felszámolódása elsőnek a történelemben a többségi uralom és az osztályelhalás jegyeit magánviselő szocialista társadalmi sruktúrához tapad. Ennélfogva a szocialista társadalomban már objektíve fennáll a lehetőség arra, hogy a társadalmi javak elosztása arányosan, a különböző társadalmi faktorok objektív érdekeire ne sérelmesen és ne elidegenedve történjen meg. Ezért a mindenki részére egyenlő feltételekkel biztosított elsajátítási lehetőség megvalósulása a társadalom mindenegyes anyagi és anyagiságához tapadó eszmei javak „kimunkálására" képes (munkaképes) tagjának olyan ezzel kapcsolatos tevékenységétől függ, amely megteremti az egyéni és társadalmi lét intézményes biztosításának alapjait. Így a szocialista társadalom tagjait és kisebb kollektíváit megillető alanyi jogokat és terhelő kötelezettségeket csakis az egyén és a társadalom egymásrautaltsága, ezen belül pedig egyfelől az egyén által a társadalom számára végzett hasznos tevékenység, másfelől pedig a társadalomnak tagjai irányában háruló feladatai alapján lehet igazságosan a szocialista jogrendben megállapítani.[17]

Ezáltal társadalmi szükségszerűséggé válik, hogy a szocialista állam tételesjogilag is kötelezze állampolgárait olyan életvitel folytatására,

[12] Vö.: Fustel de Coulanges: Az ókori község. Bp. 1883. (a görög a római jogalkotás vonatkozásában), Mahler E.: Babylonia és Assyria. Bp. 1906. (Hammurabbi tv. könyve.), Werbőczy: Hármaskönyv. II—III. rész. Bp. 1894. — Kislégi Nagy D.: Az incestus tilalma. Stjaupp. 1967.

[13] H. Kelsen: Az államelmélet alapvonalai. Szeged, 1927. 160. old.

[14] Vö.: H. Kelsen: I. m. 48. old. Hivatkozás Szabó I.-től átvéve 6. jegyzetben id. mű 105. old.

[15] Rousseau: Társadalmi szerződés, Bp. 1947. — Sonnenfels: Grundsätze der Polisei, Handlung und Finanzen I. Th. 6. 375—388. — G. E. Schulze: Leidfaden der Entwicklung der philosophischen Prinzipien des bürgerl. und peinl. Rechts. Göttingen. 1813.

[16] Péteri Z.: Gusztav Radbruch és a relativista jogfilozófia néhány kérdése. Kritikai tanulmányok a modern polgári jogelméletről c. tanulmánykötetben. Bp. 1963. 351—400. old.

[17] Ezen az elvi alapon vizsgálja a jogrendszer fogalmát Halász P. is a 2. lábjegyzetben id. művében, ahol helyesen jelöli meg a jogi igazságosság elvont fogalmának leglényegesebb tartalmát a valóságból levezetett társadalmi tények elvekké válásában. 50. p. — Ez azonban a fogalomnak csak egyik — helyesen feltárt elülső — oldala, amely mögött álló, a gyakorlati jogásznak relevánsabb oldalát kívánja tanulmányunk kidomborítani az érdekproblematika felől.

amelyben a megélhetés forrása, alapja a munka, amihez azonban társadalmi realitásként biztosítani kell az állampolgárok munkához való jogát is, végzett munkájuk alapján pedig szükségleteik kielégítését. Ennélfogva Szabó Imre teljesen helytállóan mutat rá a szocialista jogrendszerek alkotmányainak hazánk alkotmányában is fellelhető ama sajátosságára, miszerint az alanyi jogok csúcsán álló emberi jogok közé a szociális jogok nemcsak hogy felvételre kerülnek, hanem az emberi jogok mai — szocialista értelmezése mellett szükségszerűen a többi elé helyeződnek.[18]

Az emberi jognak ilyen jogalkotásilag is már megvalósult jogelméleti síkon történő szemléletével lehet ugyanis a lét elsődlegessége folytán helyesen levezetni a szocialista társadalom természetes és jogi személyeit megillető egyéb, a mindennapi élet gyakorlatában jelentkező többi alanyi jogot és kötelezettséget is.

Eddigi fejtegetéseinkkel el is érkeztünk ahhoz a ponthoz, ahol már mód nyílik a szocialista jog alapján történő érdekkielégítés, vagyis a szocialista jogalkotásban és jogalkalmazásban jelentkező igazságfogalom konkrét meghatározására. Utalva mindarra a csak szervezett formában megvalósítható segítségre, amit a szocialista társadalom valamennyi tagja a szocialista államtól vár, és ennek függvényeként utalva a szocialista államnak polgárival szemben az anyagi lét determináló ereje folytán betöltendő feladataira, a társadalomnak tételesjogilag is deklarálva úgy kell biztosítania az alanyi javaknak és az ezeken túlnövő eszmei-kulturális, valamint erkölcsi javaknak és jogosultságoknak az elosztását, hogy mindenki abban az arányban részesüljön belőlük, amilyen mértékben hozzájárul a szervezett társadalom fenntartásához. Ennek nálunk is alaptörvényi szinten az alkotmány 9. §-ában megvalósult tételesjogi biztosítása és gyakorlati realizálódása együtt jelenti a társadalmi elidegenedés teljes kiküszöbölését, aminek feltételei a szocialista társadalom kizsákmányolástólmentes osztályszervezete folytán nemcsak alkotmányilag deklaráltan, hanem objektíve is adva vannak. A szocialista állam és annak polgára viszonylatában jelentkező most érintett jogot, mint alapvető „irányjogok" határozzák ugyanis meg a szocialista társadalmi renden belül az állampolgárok egymással szemben érvényesülő jogait és kötelezettségeit. Így az egyenlő mérték az előbbi, alapvetőnek minősített jogoknál jelentkező társadalmi tevékenységben való részvétel alapján a tárgyi jog által meghatározott alanyi jogok és kötelezettségek effektív egyenlőségében kell, hogy testet öltsön, miként ez hazai jogunk két ilyen természetű, a felek mellérendeltségének alapján álló jogágában, a polgári és a családi jogon belül strukturálisan fenn is áll.

[18] Szabó I.: 6. jegyzetben i. m. 152—155. old.

Mindebből szintézisképpen leszűrhető végkövetkeztetés csakis az lehet, hogy a szocialista társadalom konstrukciójából adódóan, miként a nagy társadalmi, illetve a társadalmat irányító alakulatoknak (állami irányító szervek) figyelembe kell venniök működésük során a kisebb társadalmi alakulatok (gazdasági s egyéb szervek) és az egyének anyagi és eszmei érdekeit, úgy ez utóbbiaknak is egymás és az össztársadalom érdekeire tekintettel kell eljárnunk. Ezért a makró- és mikrókollektív, valamint egyéni érdekeltség összhangja alapján mindenekelőtt az emberi élet értelmet képező munkatevékenységnek jogosultságként és kötelezettségként egyaránt jelentkező valóságos társadalmi jelenséggé tételéből, mint a társadalmi és jogi igazságkritériumok magjából kell mind a jogalkotás, mind a jogalkalmazás, mindpedig e kettőt átfogó jogpolitikai tevékenység helyes irányvonalának meghatározását célozva kiindulnunk. A társadalom és az egyén számára kölcsönösen hasznos emberi tevékenységben való részvétel és az ennek alapján a társadalmi javakból való arányos részesedés mindenki részére történő állami, tételesjogi, valamint gyakorlati biztosítása e lehetőségekkel való élés kötelezettségét is rárója polgáraira, mert az egyéni és mikrokollektív egzisztálás csak így alapul a fejlődés rugóját adó öntevékenységen és nem a társadalom megterhelésén.

Mindez a társadalomban levő anyagi, gazdasági és eszmei- erkölcsi jellegű érdekmegnyilvánulások politikai és jogi folyamatainak, a jogi folyamatokon belül az alanyi és tárgyi -tételesjog, valamint a jogok és kötelezettségek kölcsönös összefüggéseire utal. Erre az összefüggés sorozatra figyelemmel a valóság hű tükröződésével mérhető tudományos igazságfogalomnak megfelelő igazságos jogi tevékenységről[19] akkor beszélhetünk, ha a gyakran egymással ellentétes irányban álló érdekek távlatokban is jelentkező általános koordinálását a jogalkotás, a konkrét helyzetekben szükségessé váló egyedi koordinálását pedig a jogalkalmazás a társadalmi törvényszerűségek figyelembevételével érdekegyensúly biztosítással úgy valósítja meg, hogy az a társadalmi fejlődést még közvetett módon se gátolja, hanem elősegítse. Az ebben rejlő közérdekűség hat tudatosan, vagy tudat alatt a szocialista társadalmi érdekeket már akceptáló többségi közvélemény jogi értékítéletére, igazságosnak vagy igazságtalannak minősítve jogalkotási és eseti jogalkalmazási tevékenységet egyaránt. Ezért a tételesjog alap-

[19] Ebből az aspektusból a legközelebb áll hozzánk némi kiegészítéssel H. Spenczer felfogása, ki szerint az igazságosság tevőleges elemként az akadálytalan tevékenységre és a belőle fakadó előnyökre vonatkozó igényeknek a felismerését jelenti azon nemleges igény felismerésével együtt, melyet hasonló igényű más emberek (és az össztársadalom igényeinek — kiegészítésünk) léte az öntudatban is jelentkező korlátként szükségessé tesz. Collins. F. Howard Spenczer H. Synthetikus filozófiájának kivonata. Bp. 1903. 681. old.

ján konkrét érdekösszeméréssel történő érdek-, és jogi egyensúlybiztosítás államigazgatási, polgári jogi, munka- vagy szövetkezeti jogi, és szükség szerint büntetőjogi síkon a jogalkalmazásban akkor valósul meg, ha az elkövetett társadalmi és személyi érdeksérelmek a sérelem nagyságához mérten deklaratív és reparatívrestitutív jelleggel úgy szűnnek meg, hogy a jogalkalmazó helyreállítja a sérelmet szenvedett alanyi jogot, továbbá kikényszeríti az egyén és a társadalom sérelmére elmulasztott kötelezettség teljesítését. Mindezt pedig akkor tudja ténylegesen megvalósítani, ha olyan jogot biztosít, vagy joghátrányként represszív jelleggel olyan jogot von el, amely társadalmilag hasznos tevékenység alapján értékelhető nézőpont szerint mindenkinek a „ius suum quique tribuere"[20] római jogi formulával legjobban kifejezve jár.

Ezeket az eddig elvi síkon felvetett problémákat kívánjuk tanulmányunk következő részében hazai jogunk főbb struktúráiban áttekintésszerűen a részletkérdésekbe hatolás nélkül vizsgálat tárgyává tenni, megnézve azt, hogy a magyar tételesjogi szabályozás és jogalkalmazási gyakorlat irányvonalában milyen a fenti elvek realizálódásának foka.

II.

A magyar alkotmány a leglényegesebb alanyi jogok, közöttük a munkához való jog kiemelt deklarálásával egyidejüleg azok materiálisegzisztenciális megvalósulásának biztosítékaként kinyilvánítja, hogy államunk a népgazdasági tevékenységet a gazdálkodásban való tényleges részvétellel is átfogja, tervszerűen irányítva a munkaerőgazdálkodást is. Ezért alapvető és a többi alanyi jogot meghatározó a munkával kapcsolatos jogi viszonyok, jogok és kötelezettségek szabályozása.

A társadalmi munkában való képesség szerinti közreműködést és a munka szerinti díjazást a munkatörvény és a tsz. törvény a kollektív szerződésekkel, illetve a tagsági munkamegállapodásokkal igazságos érdekkoordinációs alapon az alkotmánynak megfelelően (45. §.) konkretizálja. Így, az egzisztenciális jogok materiális és erkölcsi elosztása a munkaeredményhez aszerint tapad, hogy ki mennyit adott szűkebb munkakollektívájának és azon keresztül az össztársadalomnak. A legalapvetőbb érdekeket kifejező e leglényegesebb jog és kötelesség viszonyt a többi materiális és eszmei jellegű alanyi jog iránymeghatározásaként a lehetőségeknek mindenki részére való biztosítása jellemez. Enélkül ugyanis a szocializmustól idegen diszkrimináció állna elő, megosztva a társadalmat úgy, hogy egyeseknek a munkából és származékából adódó polgári jogi ügyeletekből és egyéb, a személyiséget nemcsak anyagilag, hanem eszmei-erkölcsileg is érintő érdek és jogszerzés terén kedvezőbb helyzetet biztosítanak, mint a másikaknak.

Éppen ezért az osztályharcnak az 1950-es évek elején történt olyan indokolatlan túlhajtása, amely a veszélyes osztályon és az odatartozást veszélyes tevékenységével kifejező emberen túl is diszkriminált,[21] igazságtalan egyenlőtlenséghez vezetett. Diszkriminálásnak ugyanis csak az egyén bebizonyosodott tevékenységének társadalmi hasznossági, illetve károssági foka szerint van helye a szocialista társadalomban, és itt is csak a fentiek által fennálló érdekegyensúlyt kifejező indokolt mértékben arányosítva. Ez az arányosítás azonban nem lehet öncélúan a benthami elvekhez hasonló közgazdasági- hasznossági arányképlet[22], hanem szociológiai, pszichológiai és pedagógiai elvek figyelembevételével arra kell jogalkotási és jogalkalmazási funkcióval törekedni, hogy minden egyes ember a társadalom hasznos tagjává váljon. Ebben a jogi célkitűzésben elősegítő tényező jogrendszerünk valamennyi jogágában tartozó joghátrány alkalmazására érvényes igazság — követelmény, amelynek szociológiai, jogpolitikai jelentősége terén bizonyos átértékeléssel a büntetőjogon túlmenően más jogterületekre is alkalmazva még ma is utalhatunk Fayer Lászlóra. Szerinte „a polgárok jogérzete megköveteli a bűncselekmények megbüntetését... ellenben ha látják, hogy az államhatalom megzavarja... azon egyént is, aki rendellenességet nem tett, jogérzetük felháborodik, s... ez a polgárokban éppen úgy táplálja a makacs ellenállást, mint másoknak büntetlen garázdálkodása."[23]

A joghátrány alkalmazásának most utolsóként elemzett igazságfogalma azonban negációs jellegű adalékszféra, amely szükségszerűen feltételezi előzményét, a jogok és kötelezettségek érdekösszhangot kifejező igazságos elosztását, mint pozitív tényezőt. A polgári jogi kapcsolatoknál eme elv szerint történő szabályozás következetesen kitűnik, ahol az egymással jogosultsági és kötelezettségi viszonyba kerülő felek kölcsönös érdekeinek és együttműködésének a társadalmi érdekekkel fennálló kapcsolatán nyugszik a jogi szabályozás és az érdekösszeütközéseket semlegesíteni hivatott joggyakorlat. Mindez polgári jogunk minden területére kisugározva fejeződik ki a Ptk. 1—7. §§-aiba foglalt alapelveiből, mely szerint az alanyi jog létének és gyakorlásának a társadalmi érdek szab határt.[24] A tulajdonjog körében ezt az elvet leg-

[20] A „jus suum cuique tribuere" formulának a szocialista elosztás elvének megfelelő kitöltését jogelméleti síkon Halász P. adja 2. lábjegyzetben utalt tanulmánya 51. old. Így az osztó igazságosság fogalma kiállja már a JK. 1967., 409. old.-án Katonáné Soltész M. által ismertetett kritikát.

[21] Vö.: Szénási G.: JK. 1962. 2—3. sz. 62—63. old.; Csendes K.: Magyar Jog 1963. 436. old.

[22] Bentham J.: Polgári s büntetőtörvénykezési értekezések. II. 98. old.

[23] Fayer L.: A magyar büntetőjog kézikönyve. 1895. I. 147. old.

[24] Vö.: Benedek K.—Világhy M.: A polgári törvénykönyv a gyakorlatban. Bp. 1965. 64. old.

jobban a felelős őrzés új jogintézménye, a kötelmi jogban pedig a „kötelem ura" egyoldalú magánjogi érdekvédelemmel való szakítás mellett a felek kölcsönös együttműködési kötelezettsége fejez ki.[25] Éppen ezért a vitás szerződéstartalom igazságos értelmezése — miként erre jogalkalmazásunk tendenciájában törekszik is — a feleknek a társadalmi érdekekkel fennálló objektív érdekösszhangja alapján történhet csak, a jogok és kötelezettségek megállapítása és az esetleges joghátrányi konzekvenciák levonása által.[26] A szerződésszegés és az általános kártérítés szabályainál az igazságos érdekösszhangot a vétkességi, illetve a felróhatósági felelősség a károkozó teljes reparációs és a károsult kárenyhítési kötelezettsége biztosítja, mely utóbbi a károkozót az indokolatlan követelésektől óvja meg.[27] A Ptk.-beli igazságos megoldások záróakkordját végezetül az öröklési jogon belül az özvegyi állagöröklés befejezése jelenti (607. §.), melyben az érzelmi együttélési kötelékek akceptálása is kifejezésre jut.

Az 1952. évi IV. tv-el szabályozott, és a polgári jogtól elkülönített családi jogunk az idevonatkozóan kialakított és elvileg letisztázott bírói gyakorlat segítségével az e körben jelentkező érzelmileg motivált, de anyagi okokból, vagy elhidegülésből visszájára fordult humanitástartalmú jogvitákat az érdekelt nő és férfi, valamint a kapcsolatukból esetleg származott utód érdekeinek figyelembevételével úgy igyekszik elbírálni, hogy a család intézménye lehetőleg még kedvezőtlen szituációban is betölthesse rendeltetését. Mindebből kicsendül az az igazságos szemlélet, miszerint a szülőknek és az érzékileg is kapcsolatba kerülő teljes belátási képességgel rendelkező férfinek és nőnek felelősségük teljes tudatában kell eljárniuk, kapcsolatuk anyagi és erkölcsi alapjainak rendezése tekintetében még érdekellentét esetén is.[28] Ez fejeződik ki a 3. és 5. sz. irányelvből, a XXI. sz. polg. elvi döntésből és az ítélkezési gyakorlatból.[29]

Szocialista jogunk e srtukturális jegyein túlmenő konkrét alakulásában rá kell mutatnunk időszaki ellentmondásokra is, ami a társadalmi érdeknek voluntarista kiterjesztése folytán azokra objektíve nem káros egyéni érdekek háttérbe szorításában öltött testet, az állami és egyéni érdekek nem egyszer mesterkélt szembeállításaként. Az államvezetésnek a tömegektől történt eme átmeneti elidegenedése[30], a jogalkotás és a jogalkalmazás szinte valamennyi területén saját munkájuk alapján elbírálást igénylő dolgozók igazságérzetsérelmével járt[31]. Így kell értékelnünk a szocialista polgári jogi egyenértékűségi elv megsértéseként a kisajátítást szenvedőre hátrányos használati értékkel történt mesterkélt operálást korábbi kisajátítási jogunkban.[32] Ilyen jelenség volt továbbá a 1950. évi 4. tvr. végrehajtása során a kisemberek családi házainak az államosítása, mely törvénysértések kiküszöbölésére irányult későbbi mentesítések után viszont a tulajdonos alacsony lakbérfizető lakókkal terhelten kapta vissza ingatlanát. Hasonló visszásságot szültek a tulajdonos érdekeit figyelmen kívül hagyó lakáskiutalások és igénybevételek, amelyek törvénysértő kiterjesztése nemegyszer szabadrendelkezésű lakásoknál is tapasztalható volt.[33] Ehhez járult még az 1956/57. évi lakáskódex alapján is fennállott túlzott bérlői érdekbiztosítás, mely helyzettel történt bérlői visszaélések, a szocialista együttélés, vagyonóvás és bérfizetés legelemibb szabályainak megszegése esetén is kerülte a bírói gyakorlat a tulajdonos szabad rendelkezését megvalósító realizálást.[34] Így figyelmen kívül maradt az a tény, hogy állampolgáraink zöme házingatlant saját és családja szükségleteire kíván tulajdonban tartani.[35]

Az érdekkoordinálásnak a szocialista gazdasági életben az annak alapját képező egyéni munka döntő társadalmi és saját egzisztenciális súlyánál fogva központi problémája az össztársadalmi, a kisebb munkakollektív, valamint az itt dolgozó egyéni érdekeltség egymással olyan összhangbahozása, ahol mindhárom érdekka-

[25] Vö.: Világhy—Eőrsi: Magyar Polgári Jog. Bp. 1962. I. köt. 392—393. és 414—415. old.-lal.

[26] E vonatkozásban az igazságos ítélkezés alapfeltételét Benedek K.—Világhy M. álláspontjának végigvezetése adja, kik szerint a szerződéses „akarat" megegyezésnek az ügy gazdasági lényegére kell kiterjednie". I.m. 170. old. — Gyakorlati realizálódását a Polgári Jogi Döntvénytár 79—86-ig terjedő jogesetei mutatják.

[27] Megállapításaink a Ptk. vonatkozó rendelkezésein belül a Polg. Jogi Döntvénytár 109—122. jogeseteiben hozott döntések figyelembevételén alapulnak.

[28] A Csjt. 18. és 21. §-ainak, IV. fej.-nek, 38. §-ának, a Csjt. 43. §-ának, valamint a 7/1953. MT rendelet figyelembevétele alapján. Irodalmi feldolgozás Pap T.: Magyar Családi Jog. Bp. 1967. Uő.: A házasságon kívüli származásra vonatkozó jogalkotás fejlődése. Stjaupp. 44. Bp. 1965. — Uö.: A bontás problematikája családi jogunk felszabadulás utáni fejlődése tükrében. Stjaupp 17. Bp. 1961. Megfontolást érdemelnek a szerzőnek a 14. old.-on az érdemtelenség és a névviselés kérdésében tett fejtegetései, melyek a jelenleg is igazságosan rendezett érdekösszhangot a nő számára humánusabban biztosítanák.

[29] Vö.: Mondottakat a Polg. Jogi Dv-tárnak a bontásra, házastárs tartására, névviselésre, érdemtelenségre, a közös vagyon megosztására, az apaság megállapítására, a gyermektartásra és gyermekelhelyezésre vonatkozó jogeseteivel.

[30] Vö.: Prugberger T.: JK. 1966. 67. old.

[31] Vö.: Szénási G.: JK. 1962. 62—65. old.-on közölt megállapításaival.

[32] 25/1957. (VI. 26.) PM sz. rendelet alkalmazása BH. 2580 és 2605 sz. jogesetekben.

[33] Vö.: Szombathely Város Tanácsa igazg. oszt. házállamosítások törvényességét felülvizsgáló 1956—59. évi ügyiratait.

[34] A lakástulajdonosok hátrányára történt törvénysértő államigazgatási bérleti jogviszonykialakítás dokumentumai: Szombathely, Városi Tanács VB III. Igazg. Oszt. 809/A—T/1952. 1—24. iratcsomókban a tulajdonosi felmondással kapcsolatos bírói jogsegélyhiány az 1958. előtti BH-okban lelhető fel.

[35] Vö.: Benedek K.—Világhy M.: I. m. 98. old.

tegória igazságosan érvényre jut a gazdasági társadalmi fejlődés hajtóerejeként. Ez az elv korábban nem juthatott érvényre a gazdasági irányítás centrálisan kötött rendszere miatt. A gazdasági mechanizmusnak ebben a formájában a felső vezetés a gazdasági egységek érdekeit és adottságait figyelmen kívül hagyva össznépgazdasági érdekből voluntarista termelési tervek alapján, hiányos kereslet felmérés mellett gyakran késztették a vállalatokat nyilvánvalóan kötbér fizetéssel járó irreális szerződésekbe.[36]

Az állami vállalatok és az MTSZ-ek közötti árukapcsolatokat a terménybegyűjtési rendszert felváltó szerződéses terményfelvásárlási rendszerben is a felvásárló szervek szerződésszabadságot korlátozó fölénye jellemezte, amit az egyoldalúan diktált szerződéses feltételek, az alacsony árak, és a járási mezőgazdasági osztályoknak a tsz-eket a felvásárló szervek érdekeinek megfelelően mozgósító tervfelülvizsgálati ténykedései biztosítottak. Ezért az MTSZ-ek saját érdekeik érvényesítése végett szerződésszegéssel szabadpiaci értékesítéshez folyamodtak, vállalva inkább a szerződésszegésből folyó hátrányok viselését. A bírói gyakorlat pedig hajlott a vállalati kötbérigények jelentős mérséklésére, sőt — ha lehetett — elengedésére.[37] Bár e jogalkalmazási tendencia nem biztosította a szerződéses fegyelem szilárdítását, igazság elképzelésünknek mégis megfelelt, mert a figyelmen kívül hagyott MTSZ-i érdekeket ha nem is szerencsésen, de igyekezett érvényre juttatni.

A vállalati kollektíva és vezetés a körülményekből eredő csökkent érdekeltsége folytán a dolgozók anyagi és erkölcsi jellegű munkajogi minősítése, juttatásban részesítése (bér, jutalom, előléptetés, stb.) terén a munkához való viszony és az eredményesség értékelése helyett igen gyakran a vezetőkkel való személyi kapcsolat szerinti megítélés dominált,[38] ami kihatott a munkaügyi belső jogalkalmazás keretében a dolgozók fegyelmi és anyagi felelősségével kapcsolatos ügyek elbírálására is. Az MTSZ-i kollektívákban pedig az 1959. évi 7. tvr. megoldásai által a tulajdonosi mivoltnak erős kihangsúlyozása folytán a tsz-ek szervezeti életében háttérbe szorult a tényleges paraszti munkaerő, a közös munkától gyakran távolálló, saját vagyont féltő érdemtelen egyéni érdekek javára.[39]

A szocializmusban a foglalkozások és hivatások gyakorlásának egzisztenciális vonatkozású anyagi és erkölcsi elismerése zömmel állami és társadalmi intézményektől függ. Ezért ha a foglalkozások társadalmi hasznossága nem a megdolgozás szerint került elismerése, úgy ez a körülmény az egyes lelki alkatok szerint variálódva bár, de mégis egységes megnyilvánulásként befelé fordulást és a társadalmi érdekekkel, közösségi normákkal szembeni „ellazuláshoz" vezet. Így a megérdemeltséget nélkülöző elismerés könnyen fölényessé teszi az ebben részesültet, ugyanakkor az elismerés feltételeinek gyengesége a létbizonytalanság, a függőség érzetét szüli.[40] Az ebből eredő féltékenység volt nagyban oka az 1960-as évekig a társadalomban rátermettségük alapján helyüket megtalálni vágyók visszaszorításának.[41] A meg nem érdemelt visszaszorítás pedig az érintettekben legtöbbször a közösségi érdekekkel szembeni ellenérzés és az önzés fokozódását alakította ki. Mindebből pedig a mának való élés olyan szemlélete alakult ki, ami a családi és magánéletre is kiható jelleggel a társadalomellenes (egyéni hasznot hajtó illegális munkavégzés,[42] társadalmi tulajdonsértés magas aránya[43]) és mások érdekeibe önkényesen gázoló magatartásokhoz vezetett,[44] rossz példát adva az ifjúságnak is.[45]

Az érdekkoordinálás igazságtalanságának ezek a vonatkozásai — miként azt láttuk — ellentétesek a kizsákmányolással szemben álló alkotmányi és jogági alaptörvényeinkkel. Ezért objektíve szükségszerű folyamat a velük ellentétes tendenciák felszámolása.[46]

Ez a folyamat a büntetőjogban vette kezdetét, ahol legelőször az ún. „koncepciós" perekben hozott ítéletek felülvizsgálása kapcsán orvoslásra kerültek a már utaltak miatt nem ritkán igazságtalanul és eltúlozva kiszabott büntetések, a hasonló visszásságok jövőbeli elkerülése érdekében pedig olyan új büntető kódex megalkotására került 1961-ben sor, amely a korábbi BHÖ joganyagával szemben egységesen szocialista elvű. Ezt követően a XX. sz. büntető elvi döntéssel már korábban megkezdődött igazságosan differenciáló büntetéskiszabási gyakorlat továbbfejlődése következett be a XXIV. sz. büntető elvi döntéssel,[47] amelyhez kapcsolódott az ezt realizáló büntetésvégrehajtás korábbi — igazságérzetet is sértő — sematizmusának[48] megszüntetése az 1967. évi 20. és 21. tvr-ek által. A logikai sorrendiségben kell itt megemlítenünk az 55/1960. Korm. sz. rendeletet, amely

[36] Majoros R.: Magyar Jog. 1966. 224. old. Alátámasztja e megállapítást: Szállítási szerződések a gyakorlatban. Bp. 1953. KDB kiadv. 17. old.

[37] A szombathelyi megyei bíróság és az alá tartozó járásbíróságok 1960—62. évi ítélkezési gyakorlata alapján. Vonatkozó bíróságok irattárainak fenti évek tárgybeli iratai.

[38] Vö.: Prugberger T.: JK. 1966. 684. old.

[39] Márkus I.: Valóság. 1966/5. 5. s köv. old., továbbá: Prugberger T.—Rába L.—Kis P.: A holnap mezőgazdasága és a fiatalság. Vasi Szemle XXI. 1967. 322. old. Prugberger T.—Rába L.: JK. 1965. 319. old.

[40] Vö.: Zám T.: Valóság. 1964/5. sz. 64. old.

[41] Vö.: Kovács A.: Valóság. 1965/1. old.

[42] Vö.: Almási M.: Valóság. 1964/2. sz. 11. old.

[43] Gödöny J.: Pártélet VIII. 1963. 10. sz. 43. old.

[44] Vö.: 40. jegyzettel és Zám T.: Valóság. 1964/5. sz. 66. old.

[45] Vö.: A fiatalkorúak bűnözésének okai. Szerk.: Kovacsics J.: ELTE Áll. és Jogt. kar Statisztikai tansz. kiad. Bp. 1963. adataival.

[46] Bővebb kifejtése szerzőtől. JTK. 1966. 677. old.

[47] Vö.: Büntetőjogi törvénytár 365—392. és 501—510. alatti döntésekkel.

[48] Hámori É.: JK. 1963. 653—656. old.

a szabaduló elítélt egzisztenciális megindulását segíti elő. Az általános rész keretében végül utolsóként a büntetőjoghátránytól való mentesülésnek a „priusz" feléledési lehetőségének kombinációjában megvalósított megkönnyítést kell felhoznunk az egyéni és a társadalmi érdekkoordináció igazságos megnyilvánulása képpen, amit helyesen konkretizál a gyakorlat is.[49]

Az igazságos büntetőjogi érdekkoordináció e tendenciáit a különös részben az állami érdekvédelem terén az izgatásos cselekményeknek egy súlyosabb és egy enyhébb válfaja szerinti minősítésben (Btk. 127—28. és 217. §§-ok) a személyiségi jogok büntetőjogi védelménél a nemi bűncselekményeket illetően az anyagi jogoknak a nő hátrányára jelentkezett korábbi kettős megítélésnek[50] felszámolásában, a családi és ifjúság elleni bűntetteknél a környezetében kiszolgáltatott ember (rendszerint feleség és gyermek) védelmének hatékonyabb fokozását az 1961. évi 8. tvr. figyelembevételével vehetjük észre. Az ember pszichológiai és fiziológiai személyiség összetevőinek korábban még a jelentéktelenebb állami-gazdasági érdekek védelméhez képest másodrendűen kezelt védelmét[51] pedig a IV. sz. irányelv helyezte vissza a társadalmi igazságérzetnek megfelelő legfőbb értékkategóriába, amit a garázdaság és az ittas állapotú bűntettek szigorúbb elbírálása[52] is tükröz. A vagyonvédelem körében a korábbi joghoz képest (BHÖ) igazságos mérték szerint nagyobb hangsúlyhoz jutottak a személyi javak. A népgazdasági bűntetteknél a jószándékú kezdeményezés és ésszerű kockázatvállalás sikertelenségeire az igazságtalanul felelősségre vonást lehetővé tevő szabályok módosítása pedig napirenden van a felelősségnek csak a vétkesen ésszerűtlen kockázatviselésre szorításaként.[53]

A személyi vagyoni érdekek társadalmi elismerésének a növekedése a kisajátítás 1965 évi újraszabályozásánál a valóságos ingatlanértékek szerinti kártalanításban és a polgári jogi eszközök (vételi jelleg, egyezkedés) előtérbe hozatalában jelentkezik, amit a gyakorlat számára helyesen konkrétizál a 960—923. polgári kollégiumi állásfoglalás-sorozat. Hasonló érdekkoordinációt biztosít a polgári jogi elemek és az egyenértékűség kidomborításával a földekről szóló 1967. évi IV. tv., mely felszámolta a 860. pllg. koll. állásfoglalás egyoldalú tsz-i érdekvédelmi gyakorlatát. Áttérve a személyi tulajdont érintő lakásügyekkel kapcsolatos jogvitákra a tulajdonosi jogvédelem megfelelővé vált.[54] Még mindig hiányos azonban a lakbér egyenértékűsítése, amit új lakáskódex kibocsájtásával kellene a személyi és állami lakásokra nézve egyaránt megvalósítani az érdekek igazságos összhangba hozatala végett. Megfontolást érdemelne az állami lakások bérleti jogának ellenérték melletti átruházhatóságának biztosítása is. Mindez fékjévé válna annak a korábbi visszásságnak, hogy a lakáshozjutás költségei és lakáshasználati díjak társadalmi vetületben fordított arányban álljanak az állampolgárok jövedelmével (állami és szövetkezeti lakáselosztás).

A polgári jog más területein sem a Ptk. előtt, sem utána érdekösszhangot jelentősebben zavaró problémák nem forogtak fenn. Jogalkalmazási negatívumként legfeljebb arra a szemléleti merevségre lehet utalni, ami a III. sz. elvi döntés alapján az általános kártérítés terén fennállott. A Ptk. 85. § (2) és a 358. § (3) bek.-e alapján kialakult új gyakorlat azonban az erkölcsi kár tagadásának helyes elvét megőrízve már módot nyújt az emberi mivolthoz tapadó nem közvetlenül jelentkező vagyoni károk reparálására.[55] A szavatossági- jótállási szabályoknak (Ptk. 305—307. §§) a jogosult méltánytalan terhére történt merev értelmezési gyakorlatával (határidők, szavatosság és jótállás bizonyításvégetti elhatárolása) való szakítást a körültekintő elbírálás igényével a XXX—XXXII. sz. polgári elvi döntések oldották meg.[56] Végezetül még e körben tartozik a 7. sz. irányelv, mely az állam javára szóló marasztalásnál a korábbi igazságtalanul sematizáló eltúlzó gyakorlattal[57] szemben garancia arra, hogy e jogintézmény csak azt és oly mértékben sújtja, amilyen mértékben felróhatósági foka szerint rászolgál és ne sújtsa azt, aki jogellenes helyzetbe neki nem vagy csak kevéssé felróható okból került.[58]

Az igazságos érdekharmónia-helyreállítás folyamatának betetőzését a gazdasági reform, gazdaságirányítási, polgári jogi, munka és tsz. jogi konkrétizálása jelenti, a végzett munka és az azon nyugvó gazdasági eredmény következetes társadalmi- jogi értékelésének biztosítása által. Ennek keretében a kisebb kollektív érdekek igazságos érvényre juttatását tükrözi az állami vállalatok és a tsz-ek önálló tervezési és gazdaságviteli döntési jogát, szerződéskötéseik és szerződésfeltétel-kialakításaik szabadságát garantáló 1967. évi jogalkotás és az egyenértékűség

[49] Vö.: Büntetőjogi Döntvénytár 561., 564. és 568—578. jogeseteivel.

[50] Traytler E.: Magyar Jog 1963. 6—7. old.

[51] Vö.: Szénási G.: JK. 1962. 63. old.

[52] Vö.: László J.—Schönwald P.: Magyar Jog 1963. 153—154. old. és 198—199. old. — Graskó B.: Magyar Jog 1964. 4. old.

[53] Vö.: Schagrin T.—Solt P.: Magyar Jog 1967. 276—281. old. — Szilbereky J.: Magyar Jog 1967. 262—263. old.

[54] Vö.: Polg. jogi dvt. 2—3. 246—250, 253—254. pontokkal és a BH 5295/1967. 5. sz. jogesettel. A tulajdonos rendelkezési jogának a gyakorlatban megnyilvánuló eme tendenciája nem helyezi igazságtalanul hátrányos helyzetbe a bérlőt. Erre utalnak a dvt. 252—255—256. sz. jogesetek, és Biha 5296/1967. 5. sz. jogesete.

[55] Vö.: A Ptk. XXXI. fejezetéhez fűzött min. ind. 2. pontjával. A Magyar Népk. Polg. törvénykönyve. Bp. 1959. 285. old.

[56] Zoltán Ö.: Magyar Jog. 1967. 3. sz.

[57] Zoltán Ö.: Magyar Jog. 1967. 32. old.

[58] Vö.: 7. sz. irányelvből különösen 1., 2. és 6. pontok alatti rendelkező résszel és indokolással.

jegyében történt árszabályozás.[59] Az új munkatörvény (1967. II. tv.) és az új tsz. tövény (1967. III. tv.) pedig felszámolva a liberalizmus és a túlzott szigor korábbi végleteit, az itt találkozó kollektív és egyéni érdekek kiegyensúlyozott összhangbahozotalán nyugodva szabályozza a munkavégzés e két területét.

Az új Mt. a dolgozó ember fiziológiai — személyiségi és egzisztenciális érdekvédelmének a vállalati és össztársadalmi gazdasági érdekekkel való egyeztetéseként írta elő a munkaadói és munkáltatói együttműködés kötelezettségét, összekapcsolva eddig csak a polgári jogban használt síkon — tilalmi rendelkezéssel. Minderre a konkrét jogi intézkedések körében legeklatánsabb bizonyítékot a munkaviszony kétoldalú szabad megszüntetési lehetősége szolgáltat, mely csak a vállalat kezét köti meg olyan mértékben, amelyet gazdaságilag gyengébb állampolgár a szocialista társadalom valamennyi szervezetétől teher tehervállalásként jogszerűen elvárhat.[60] A munkaadó és a munkáltató oldaláról fennálló mindkét részről előnyös megállapodási szabadságban a vállalati részről jelntkező gazdasági fölényt a szakszervezeti jogoknak (vitakezdeményezés) és a kollektív szerződések kiszélesítése, illetve újjáélesztése ellensúlyozza. Ennélfogva a gyakorlatban minden bizonnyal hatásosabban fognak eltűnni a dolgozó életét megnehezítő, a X. sz. polgári elvi döntés ellenére is gyakori belső jogalkalmazási önkényes megítélések. A fegyelmi és anyagi felelősségrevonás korábban utalt végleteit pedig már az 1964 évi munkajogi novellázás lerendezte a szankciórendszer mindkét válfajának arányosításra alkalmas színesítése által. Problématikus maradt viszont a munkaügyi viták rendszere, mely az 1964. évi novellával életre hívott döntőbizottsági apparátus óta kétségtelenül függetlenebb a munkáltatói és a felügyeleti szervtől, a teljes szervezeti függetlenség és így az elbírálás pártatlansága azonban még mindig nem megoldott, ami a bírósági apparátushoz hasonló munkaügyi vitákat elbíráló szervezet életrehívását tenné szükségessé.[61]

Az új Tsz. kódex a korábbitól eltérően a tagsági viszonnyal kapcsolatos materiális és eszmei jogokat következetesen a végzett munka arányában biztosítja. Mindez kifejezésre jut a szervezett és rendszeres munkavégzési kötelezettséggel párosuló garantált munkadíjazásban, a háztájinak a munkában való részvételhez történő igazításában, ami vonatkozik a szervezeti életben való részvétel jogára is. Igen lényegesek a felelősségrevonás és a tagsági viták korábban ismertetett tárgyilagosságot biztosító garanciái, mint pl. a tsz. és tagja közötti kármegosztás, valamint a tag visszkereseti igénye a tsz-el szemben. Igen pozitív vonás, hogy az erkölcsi és vagyoni vonatkozásban valamennyi lényeges jogvitát az új szabályozás jogorvoslati elbírálásra pártatlan szerv, mégpedig nagyobbrészt bíróság elé utalja.

Az igazságos érdekösszhangbiztosítás eddig fejtegetett anyagi jogi szabályai helyes és körültekintő realizálódásának az eljárási cselekményektől való függősége miatt igen lényegesnek tartjuk a tárgyalási elvet, ami az államigazgatási eljárás (1957. IV. tv.) kivételével a polgári, büntető és döntőbizottsági eljárásban biztosítva van. Ezért az államigazgatásban az ügyintézés gyorsaságához fűződő érdekre figyelemmel az optimális jogszerűséget középutas megoldásként a tárgyalási elvnek a két vagy több ellenérdekű fél részvételével folyó eljárásra való kiterjesztését helyesnek tartanánk. Ezen felül pedig az államigazgatás jelenleg még fennálló célszerűségi szemlélete miatt[62] a jogerős államigazgatási határozatokkal szemben a bírósági kereset további szélesítését indokoltnak tartanánk, minden lényegesebb állampolgári jogra nézve.[63] Fellebbviteli szakban a tárgyalási elv és a közvetlen bizonyítási elv korlátozása a büntető eljárásban tapasztalható, ahol a fellebviteli bíróságot még mindig jelentős mértékben köti az első fokon megállapított tényállás. Ez ha nem is az igazságos elbírálás rovására, de késleltetett érvényesüléséhez vezethet, előzetes letartóztatás esetén nagymértékben a vádlott hátrányára. Ezért ezen változtatni kívánatos volna. Mindezideig magának a jogorvoslati lehetőségnek részletes és a tárgyalási elvnek teljes korlátozása volt tapasztalható a gazdasági döntőbíráskodás korábbi felülvizsgálati rendszerében. A 15/1962. (V. 6.) Korm. sz. rendelet módosító 45/1967. (XI). Korm. sz. rendelet ezt a visszásságot a kontradiktórius fellebbezési eljárás bevezetésével megszüntette, azonban a jogorvoslati lehetőség részleges megtagadása (10 000 Ft-os fellebbezési érték alatt) továbbra is megmaradt, ami összeegyeztethetetlen szerintünk a vállalatok mikrókollektív érdekeltségével.

III.

Talán nem ismételjük meg önmagunkat, ha mintegy összefoglalásszerűen újból kihangsúlyozzuk a társadalmi fejlődés optimális gyorsaságának és egyenletességének biztosítása

[59] Vö.: A gazdasági mechanizmus jogszabályai c. gyűjteménnyel. Bp. Közgazd. Kiadó, 1967.

[60] Budai I.—Bánki P.—dr. Nagy L.—Pongrácz J.—Róusa J.: Vállalati dolgozók anyagi érdekeltségi rendszere. A munkaerőgazdálkodás és a munkajogi szabályozás. A Munkaügyi Szemle. 1967. évi 3. sz. különnyomatai — továbbá: Nagy L.: JK. 1966. 542—553. old.

[61] Herczeg I.: Magyar Jog. 1967. 8. sz. 472. old. Prugberger T.: Jog és társadalom VIII. 1967. 2. sz. 36. és köv. old.

[62] Eklatáns példaként ezzel kapcsolatosan utalunk Nyiri B.-tól a Jog és társadalom 1966. 31—32. lapon közöltekre.

[63] Itt utalhatunk Bihari O.-ra, ki a bíróságot a tárgyilagos és kulturált jogi tevékenység összes feltételével legjobban rendelkező szervnek trtja. JK. 1967. 187. old.

szempontjából elsőrendű fontosságú, hogy a társadalom egyedei, kisebb és nagyobb kollektívái részére a jogok és a kötelezettségek jogi biztosítása a társadalom irányában tanúsított érdemek arányában történjen. Ebben az esetben elidegenedés jogunkban legfeljebb szórványosan és csak múló pillanatra fordulhat elő. Ekkor pedig objektíve biztosítottá válik az egyéni és társadalmi érdekek harmonikus egysége. Ezzel viszont — G. P. Agankov szavait idézve — leraktuk az egyéni boldogság alapját, amikor is a jogi felfogásban is tükröződik az, hogy „milyen büszkén és magasztosan hangzik ez a szó: Ember."[64] Ez az „Ember" individium és kollektíva is egyben, és tanulmányunk II. részében tett elemzésünk alapján úgy érezzük, helyesen szűrhető le az a megállapítás, hogy eme egymást feltételezés, valamint kiegészítés jegyében fejlődik kezdeti útkeresések után most már hazánk szocialista joga is.

Prugberger Tamás

[64] G. P. Agarkov: Az emberiség útja. Tudomány és emberiség. Bp. 1963. 51. old.

A tilos szerződések társadalmi veszélyességének néhány kérdése

1. A tilos szerződések társadalmi sajátosságai

A tilos szerződések polgári jogi kérdéseivel a szakirodalom rendkívül sokat foglalkozott és foglalkozik kül- és belföldön egyaránt. Az idevágó publikációk egy részét tárgyunk szempontjából az az alapvonás jellemzi, hogy erősen pozitívjogias szemléletűek, vagyis a vizsgálódás homlokterében az éppen hatályos szabályozás módszereinek, elemeinek együttese áll, a felvetett kérdések a jogértelmezés tengelye körül forognak. Az effajta vizsgálódások létjogosultsága vitán felül áll, ez az eljárás azonban bizonyos fokig egyoldalú, és kéttős veszélyt rejt magában. Egyfelől azt, hogy elsikkadnak az adott joganyag társadalmi összefüggéseinek kérdései, másfelől azt, hogy a tilos szerződések problémáinak pusztán pozitívjogias kezelésmódja következtében elmaradhat a tilos szerződéseknek, mint a jogellenes magatartások egyik típusának a jogrend által tiltott többi magatartáshoz való hasonlítása, illetve a tőlük való megkülönböztetése.

A tilos szerződések kutatásából eredő fenti veszélyeket mint tanulságokat követelményként úgy fogalmazhatjuk meg, hogy *a)* vizsgálni kell mi értendő a tilos szerződések társadalmi veszélyességén, *b)* meghatározandó a tilos szerződések helye a jogrend által tiltott többi magatartásfajták között. A fenti feladatok részleges megoldására tesz kísérletet ez a tanulmány.

A tilos szerződések társadalmi veszélyességének specifikumait — véleményünk szerint — a következő jellemvonások alkotják:

a) A tilos szerződések az adott társadalom fennálló vagyoni viszonyainak rendjét, közelebbről a *forgalmi viszonyok* fennálló rendjét támadják. Csak röviden utalunk arra, hogy a „forgalmi viszonyok" megjelölés a jogtudomány gazdasági szakkifejezése. Anélkül, hogy annak a termelési viszonyokhoz való kapcsolatát kutatnánk, rámutatunk, hogy a tilos szerződések a szocialista társadalmakban rendszerint az *elosztási viszonyokat* sértik meg, vagyis a fogyasztási javakhoz való viszony rendjére veszélyesek a tilos szerződések.

A „forgalmi viszonyok" kategóriája elhatároló ismérv a polgári jogon kívüli *összes* tilos magatartáskomplexumhoz képest, nem jelent viszont elhatároló ismérvet a polgári jogon *belül* szabályozott olyan forgalmi rendellenességhez képest, mint a szerződésszegés. Ezért szükség van az itt következő további differenciálásra is.

b) A tilos szerződések rendszerint a *jogviszonykeletkezés* fázisához kapcsolódnak. Ez alól ugyan vannak kivételek, mint pl. az uzsorás jellegű szerződésmódosítás, vagy a visszatartási jogról való lemondás illetéktelen előny fejében stb., ezek azonban a koncepció szintjén elenyésznek.

c) A tilos szerződések megkötése *emberi magatartás* eredménye még akkor is, ha a szerződéskötő fél valamely kollektíva nevében ténykedik. Ez az emberi magatartás *szándékos* is, éspedig oly módon, hogy a szerződő felek akarata megegyező. Ritkán az akaratmegegyezés hiánya okozza a szerződés rendellenességét, mint a jogellenes fenyegetés és a kényszer esetében.

A tilosan szerződő felek akaratmegegyezéséből két megállapítás adódik. Az egyik, hogy a tilos szerződés szükségképpen *többes jogsértés*, éspedig olyan, amely *mindkét* fél, még az esetleges „áldozatnak" is aktív, sőt rendszerint szándékos magatartása útján jön létre. A többes jogsértésre vonatkozó megállapításunk korántsem jelenti azt, mintha pl. a kiuzsorázott vagy megtévesztett fél magatartását tilosnak tartanánk, csupán arra utal, hogy ő is „nélkülözhetetlen" alanya az uzsorás, illetve a megtévesztés okából tilos szerződésnek. A „többes jogsértésből" eredő másik megállapításunk, hogy a többes jogsértéshez — a tilos szerződéshez —

szükséges akaratmegegyezés *korántsem jelenti az érdekek megegyezését is.*

d) A tilos szerződések belső viszonyai ugyanis kétfélék lehetnek:

da) a megegyező akaratok mögött *ellentétes érdekek* húzódnak meg (pl. jogellenes fenyegetés, megtévesztés, aszinallagma esetében), vagy

db) a szerződő feleknek az akarata is, érdekei is *megegyeznek,* összeütköznek azonban egy, a *szerződésen kívül álló érdekkörrel,* amely gyakran magához a társadalomhoz, ritkábban a polgári jog valamelyik alanyához fűződik. (Pl. az actio Pauliana eseteiben a hitelező, az orgazda és a tolvaj szerződésének esetében a tulajdonos a „sértett".)

A tilos szerződéseknek ez a két csoportja *önmagában* nem specifikus ismérv. A bűntettek egyes csoportjaiban is találunk példát az antiszociális érdekegységre (pl. bűnsegéd-bűntettes), és az érdekek konfliktusát a jogviszonyon *belül* hordozó képletre is (pl. uzsora bűntettének elkövetője és sértettje). A tilos szerződésekre azok lehetséges belső tagolódása, erőviszonyai *azáltal* válnak jellemzővé, hogy részben ettől függnek a tilos szerződés *jogkövetkezményei:* pl. az érdekek „belső konfliktusának" kiküszöbölése útján a jogviszony *fenntartása* (szerződésmódosítás a Ptk. 201. § (2) bekezdése és uzsora esetén, árdrágító szerződésnél a részleges érvénytelenség stb.); „külső" konfliktus esetén pedig rendszerint a jogviszony *felszámolására* kerül sor. (Pl. tilos lakáseladás, csendestársi szerződés stb.)

e) A tilos szerződések specifikuma végül az a sajátosságuk is, hogy nem sértik, hanem csupán *veszélyeztetik* a védelemre érdemes érdekeket. *Az érdekek sérelmét* a tilos szerződésnek az érdekeiben veszélyeztetett fél részéről történő teljesítése jelenti, illetve a „külső" konfliktus által jellemzett tilos szerződések esetén az érdeksérelem *bármelyik fél* teljesítése által bekövetkezik. A tilos szerződéssel veszélyeztetett, illetve megsértett érdekek vagyoni jellegűek.

Összefoglalva: A tilos szerződés a forgalmi viszonyoknak a jogviszonykeletkezés létszakában történő olyan megzavarása, amely a szerződő felek szándékos magatartásával az egyik fél, illetőleg a szerződésen kívül álló személy társadalmilag hasznos vagyoni érdekeinek veszélyeztetését okozza.

A továbbiakban a d) és e) pontokban foglaltakat vizsgáljuk meg részleteseben.

2. *A tilos szerződés mint veszélyhelyzet*

Asztalos[1] rámutat, hogy a szocialista jogtudományban elfogadott nézet szerint a jogellenesség tartalmi oldalát a társadalmi veszélyesség alkotja. Azzal a megállapításával azonban már nem tudunk egyetérteni, hogy a társadalomra veszélyesség specifikuma a polgári jogban a magatartás *és* az eredmény olyan minősége lenne, amely a társadalom vagyoni és személyi viszonyainak fennálló rendjét sérti.[2] Ez a tétel a szerzőnek nyilván abból az álláspontjából ered, mely szerint a polgári jogi szankciók általában nem a magatartáshoz, hanem az eredményhez fűződnek.[3]

A tilos szerződések körében a jogilag értékelt társadalmi veszélyesség a társadalmi viszonyoknak rendszerint a magatartás-elemeire vonatkozik, ha pusztán a szerződések megkötését vesszük figyelembe. Ez abból fakad, hogy a szerződések tényállásai *magatartás-tényállások.* A szerződés kategóriája a polgári jog egyik központi intézménye; a polgári jog egy jelentős területén tehát a szankció, illetve a tilalom bizonyos magatartás rendellenességét értékeli, függetlenül a magatartás eredményétől, aminek a tilos szerződés teljesítését tekinthetjük.

Megállapításunkat a tilos szerződések egyik viszonylag alárendelt szerepet játszó csoportja gyengíteni látszik. A *lehetetlen tárgyú* szerződés esetében ugyanis a teljesítés, vagyis az eredmény rendellenessége, pontosabban a teljesítés elmaradása hat vissza a teljesítésben való megállapodás tilosságára. Ez a visszahatás azonban csupán látszólagos. Valójában jogalkotói előrelátásról van szó: *ha* a szolgáltatás teljesítésének lehetetlensége előrelátható, már a szerződéskötés is tilos.

A tilos szerződéseket beilleszthetjük a polgári jogban szabályozott egyéb, veszélyeztető jellegű magatartások rendszerébe. A tilos szerződés a polgári jogban nem csupán az *egyik* veszélyeztető jellegű magatartás, hanem a polgári jog *egyetlen* intézményesedett szabályozású veszélyeztető magatartása. A polgári jogban az egyéb veszélyeztető magatartások nem önállósultak, hanem különféle jogintézmények keretében nyertek szabályozást. Sajátos jellegű veszély pl. a szükséghelyzet (Ptk. 108. §), melynek elhárítása érdekében korlátozást szenvednek a tulajdonosi jogosítványok. A haszonélvezőnek a dolgot veszélyeztető magatartása biztosítékadáshoz vezethet (Ptk. 159. § (2) bekezdés). Biztosíték követelhető attól is, aki károsodás veszélyét idézi elő (Ptk. 341. §). Visszatartási jog illeti meg a kötelezettet, ha a másik fél vagyoni viszonyainak időközben bekövetkezett jelentős megromlása folytán a viszontszolgáltatás veszélyeztetve van (Ptk. 281. § (2) bekezdés b) pont). Létfenntartás biztosítása címén az ajándék nem követelhető vissza, ha az ajándék tárgyának elvonása a megajándékozott lét-

[1] *Asztalos* László: A szankció a polgári jogban. Akadémiai Kiadó, Budapest 1966. 87. p. (A továbbiakban: *Asztalos:* Szankció)

[2] *Asztalos:* Szankció 89. p.

[3] *Asztalos:* A jogellenes és a csökkent védelmű magatartások a polgári jogban. Acta Facultatis Juridico-Politicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae. Tankönyvkiadó, Budapest 1965. 29. p.

fenntartását veszélyezteti (Ptk. 582. § (1) bekezdés).

A tilos szerződéseknek és a polgári jogban szabályozott egyéb veszélyhelyzeteknek egymáshoz való viszonyában néhány általános megállapítás tehető.

a) A tilos szerződések relatív önállósága mögött a polgári jogban a tilos szerződések viszonylag gyakori előfordulása, valamint fontossága is szerepet játszik. Ugyanakkor a tilos szerződések, mint *a* szerződés speciális válfajai, valamennyi szerződéssel szerkezeti egyneműséget mutatnak. Ezzel szemben a polgári jogban szabályozott többi veszélyhelyzet szerkezetileg egymástól eltér, sporadikus előfordulásuk tükröződik a polgári jogi szabályozásukban is.

b) A tilos szerződések általában *teremtői a veszélyhelyzetnek.* Azért tilosak ezek a szerződések, mert társadalmilag elismert vagyoni érdekeket veszélyeztetnek: a jogviszonnyal tehát általában egyidejűleg keletkezik a veszély. Kétségtelen, hogy a tilos szerződéstől *függetlenül* fennálló szorult helyzet, akaratgyengeség, a korlátozottan cselekvőképes állapot önmagukban is „veszélyhelyzetek", csakhogy távoli és korántsem szükségszerű összefüggésben állnak az érdekek közvetlen veszélyeztetésével, illetve megsértésével. Ilyen esetben is a veszélyhelyzet tilalmazottságának két feltétele van: a veszélyhelyzet *közvetlensége* és a közvetlen veszélyhelyzetnek *más személy magatartására* való visszavezethetősége. Az előbbiben a társadalmi veszélyesség jogilag releváns mértéke jut kifejezésre, az utóbbi feltétel a felelős személy kiválasztása végett lényeges.

A polgári jogban szabályozott többi veszélyhelyzet egyes eseteiben a veszélyhelyzet teremti a jogviszonyt: tehát az okozatosság éppen fordítottja a tilos szerződéseknél megfigyeltnek. (Pl. szükséghelyzet és a károsítás veszélyével járó magatartás tanusítása esetén.) A veszélyhelyzetek másik csoportjában a szabályosan létrejött jogviszony későbbi létszakában merül fel a veszélyhelyzet. (Pl. a haszonélvezőnek a dolgot veszélyeztető magatartása, kölcsön visszafizetésének veszélyeztetése az adós vagyoni helyzetének romlása vagy a fedezet elvonására irányuló magatartása miatt.)

c) A rendellenes szerződést kötő felek magatartása általában tilos, illetőleg jogellenes. A polgári jog többi veszélyhelyzetet előidéző magatartása rendszerint nem tételezi fel elvileg a tilosságot. (Kivételek: hoszonélvező veszélyeztetése, károsítással fenyegető magatartás.) Ebből a különbségből a tilos szerződésekre vonatkozó diszpozíciók és jogkövetkezmények, illetőleg a többi veszélyhelyzethez kapcsolódó jogszabályi diszpozíció és jogkövetkezmény több lényeges eltérése adódik. A tilos szerződések, mint emberi magatartások produktumai ily módon tilosak, teljesítésük is tilalom alá esik. A polgári jog többi veszélyhelyzetében azonban, ahol a törvény nem vezeti vissza a bekövetkezett veszélyhelyzetet emberi magatartásra, tilosságról nem lehet beszélni. Ugyanígy a tilos szerződések megkötéséhez rendszerint az érvénytelenség, teljesítéséhez gyakran az állam javára marasztalás járulhat, melyek kétségkívül szankciók, a többi polgári jogi veszélyhelyzet jogkövetkezménye viszont nem nevezhető egyértelműen szankciónak. Ezek a jogkövetkezmények kettős természetűek: szankciók, ha emberi magatartás okozta (pl. ha az adós vagyoni helyzetének romlása az adós iszákosságára vezethető vissza), „intézkedés" jellegűek, ha nem emberi magatartás okozta a veszélyt (pl. az adós tűzvész következtében képtelen a teljesítésre).

d) Különbözik a tilos szerződés a többi veszélyhelyzettől abban is, hogy míg a tilos szerződés rendszerint a jogviszonykeletkezéshez, a többi polgári jogi veszélyhelyzet rendszerint a jogviszony fennállásához vagy megszűnéséhez, és csak ritkán a jogviszony keletkezéséhez járul. Általában a veszélyhelyzethez járuló joghátrányok eltérő funkciót töltenek be akkor, ha a veszélyt valamely tilos szerződés teremti, mint akkor, ha a veszélyhelyzet valamely szabályosan létrejött jogviszonynak rendellenes lefolyását eredményezheti vagy a szabályos megszűnés gátja. A tilos szerződés esetén az érvénytelenség szankciója a jogviszony kifejlődését kívánja meghiusítani, az utóbbi esetekben a szankció, illetve „intézkedés" célja az, hogy a veszélyhelyzet kiküszöbölésével a jogviszony szabályosan egzisztálhasson, illetve ha erre nincs mód, szűnjék meg. (Pl. a kölcsön azonnali hatályú felmondása a hitelező részéről, ha a kölcsönre nyújtott biztosíték értéke jelentősen csökken és ez a kölcsön visszafizetését veszélyezteti.)

3. Néhány kritikai megjegyzés

A Polgári Törvénykönyvben szabályozott tilos szerződések közös sajátossága bár, hogy társadalmilag védett vagyoni érdekek sérelméhez vezethetnek, az egyes tilos szerződések veszélyességének foka, az érdekveszélyeztetés esélye korántsem egyenlő. A veszély realizálódásának esélye szempontjából a tilos szerződéseket két csoportra lehet osztani. Az első — és túlnyomónak tekinthető — csoportba azok a tilos szerződések tartoznak, amelyeknek teljesítése szükségképpen valamely társadalmilag hasznos érdek sérelmét jelenti (pl. uzsora, megtévesztés, devizatilalomba ütköző szerződés stb.). A tilos szerződések második csoportját azok az esetek alkotják, amelyeknél a veszélyhelyzet a tilos szerződés teljesítése esetén sem fordul át szükségképpen érdeksérelemmé. Polgári jogunkban ilyen tilos szerződés a bizományos önszerződésének néhány esete, továbbá az a szerződés, amelyben a felek a kötelezett nemteljesítése esetére a zálog tárgyát a jogosultnak engedik át (Ptk. 245. § (3) bekezdés). A bizományos önszerződése szabadpiaci ár esetén a magánszemélyek körében is lehet teljesen korrekt; a zálogtárgy értéke lehet azonos vagy kisebb is, mint a tar-

tozás öszege. Megfontolásra ajánljuk tehát azt a véleményünket, hogy az „érdekvédelmet" ilyen túlzottan óvatosan kezelő tilalmak nem töltik be maradéktalanul rendeltetésüket, jelen alakjukban szükségtelen megkötéseket tartalmaznak.

Az önszerződés tilalma azonban az említett körben sem indokolt, mert a megbízó érdekeinek *tényleges* veszélyeztetése esetén a bizományi szerződés a polgári jog *egyéb* tilalmai (Ptk. 201. § (2) bekezdés, 202. §, 210. § stb.) alá esik, ha viszont a megbízó érdekeivel is egybevág a bizományos által kitett szabapiaci ár, a szerződésre vonatkozó tilalom a forgalmi viszonyok fölösleges akadálya.

Bonyolultabb a helyzet a zálogtárgy tulajdonának a jogosultra történő átszállását biztosító szerződés tilalmazottsága körül. A kötelezettség mértékét el nem érő, vagy azzal azonos értékű zálogtárgy tulajdonjogának átszállása a zálogkötelezett szempontjából a szankció mértékét illetően nem lehet méltánytalan. A tulajdonjog átszállása méltánytalan lehet viszont, ha a jogosultnak fel nem róható okból marad el a teljesítés. A jogosult tehát véleményünk szerint akkor szerezhetné meg a szerződés alapján a zálogtárgy tulajdonjogát, ha a teljesítés a kötelezettnek felróható okból maradt el, és a zálogtárgy értéke a kötelezettség értékét nem haladja meg. Ugyanakkor a zálogtárgy értékéig a kötelezettség megszűnhetne.

Megoldási javaslatunkkal szemben felhozható, hogy a tulajdonjog átszállásának megengedése a szerződési fegyelem lazítását eredményezhetné: a kötelezettet a zálogtárgy veszni hagyására, a jogosultat az eredeti szolgáltatás iránti közömbösségre ösztönözhetné. Csakhogy a Ptk. 245. § (2) bekezdése szerinti megállapodás nem bánatpénz kikötése, mellyel a kötelezett az elállás jogát megveszi, hanem — az említett határok között — a szerződés felróható lehetetlenülésének az esetére kilátásba helyezett szankció, vagyis a polgári jogi felelősség egyik esete, nem a „megengedett szerződésszegésre" ösztönöz — mint a bánatpénz —, hanem a szerződésnek az eredeti tartalommal való teljesítésére.

4. *A tilos szerződések felosztásának elvei*

A magánérdek és a közérdek kategóriáinak a rendellenes keletkezésű szerződésekre vonatkozó szabályok jogpolitikai megközelítése céljából történő felhasználása hosszabb történeti múltra tekint vissza. Már a porosz Landrecht, a Code civil és az osztrák Általános Polgári Törvénykönyv alkotói felismerték, „hogy az érvénytelenség oka lehet olyan, ahol az ügylet joghatásainak megvonását közérdek, vagy bármelyik fél érdeke követelheti, de lehet olyan is, ahol az érvénytelenségi szankció kilátásba helyezése kizárólag az egyik fél érdekeit szolgálja".[4] *Windscheid* pedig arra az összefüggésre mutatott rá, amely a felek egyikének érdekeit védő szabály és az ebben a szabályban kifejezésre jutó társadalmi érdekeltség között fennáll.[5] *Ripert—Boulanger,* valamint *Morandière* az abszolút semmiséget a közrend védelmével, a relatív semmisséget a szerződés valamelyik alanyának érdekvédelmével magyarázzák.[6] [7] A burzsoá magánjog hagyományos tétele volt, hogy a semmisségi szankció közérdeket, a megtámadhatóság magánérdeket védelmez. Ez a megkülönböztetés *Weiss* szerint „aligha állja meg helyét".[8]

Az egyéni és társadalmi érdek védelmének egymástól való elhatárolása, az említett kategóriáknak a rendellenes keletkezésű szerződésekkel való kapcsolata a szocialista polgári jogtudományban érthető módon került a figyelem középpontjába. A szerzők rámutatnak az érdekstruktúra belső összefüggéseire: a védelemre érdemes egyéni érdek egyszersmind társadalmi érdek is és fordítva. Ennek megfelelően az egyéni érdek megsértése esetén közvetett, a társadalmi érdek megsértése esetén közvetlen társadalmi érdeksérelemről beszélnek.[9] [10]

A szerzők visszautalnak az érvénytelenség okaira, és keresik azokat az eseteket, amelyeknek megvalósulása esetén a társadalmi érdek közvetlen, illetve közvetett sérelme (szerintünk: veszélyeztetése) következik be. Közvetett módon sérti a társadalmi érdeket az akarati, illetve akaratnyilvánítási hibák csoportja, közvetlenül pedig a törvénybe ütközés, az „egyenértékűség megbillenése" *(Asztalos),* „a szerződéseknek a jogalkotó által el nem ismert célokból és módon való felhasználása" *(Kemenes)* okából érvénytelen szerződések csoportja.[11] [12] *Tóthné Fábián* Eszter szerint az érvénytelenségi okok többségében az egyik fél elítélendő magatartást tanusít a másik sérelmére, más esetben

---

[4] *Weiss* Emilia: A szerződés érvénytelensége a polgári jogban. Kandidátusi értekezés. Kézirat. Budapest, 1965. 61. p.

[5] *Windscheid,* Bernhard: Zur Lehre des Code Napoleon von der Ungültigkeit der Rechtsgeschäfte. Düsseldorf, Verlag von Julius Buddeus 1847. 106. p. cit. *Weiss:* op. cit. 64. p.

[6] *Ripert,* Georges—*Boulanger,* Jean: Traité de droit civil, I—II. Librairie générale de droit et de jurisprudence. Paris 1956. 1957. I. 631., II. 707. cit. *Weiss:* op. cit. 65. p.

[7] *Morandière,* Leon Juillot de la: Grazsdanszkoje pravo Francii. Izdatyelsztvo inosztrannoj lityeraturü, Moszkva 1960. II. 279. p.

[8] *Weiss:* op. cit. 326. p.

[9] *Asztalos:* Szankció 254. p.

[10] *Eörsi* Gyula: A szocialista polgári jog alapproblémái. Akadémiai Kiadó, Budapest 1965. 66. p.

[11] *Asztalos:* Szankció 184. p.

[12] *Kemenes* Béla: A szerződések szabályozásának elvi kérdései a Polgári Törvénykönyvben. Acta juridica et politica, Szeged 1961. Tomus VIII. Fasciculus 2. cit.: *Tóthné Fábián* Eszter: A szállítási szerződések szankciós rendszere. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta juridica et politica. Tomus XIII. Fasciculus 8., Szeged 1966. 18. p.

mindkét fél magatartása helyteleníthető a társadalom szempontjából.[13]

a) Véleményünk szerint az érdek különféle fajtáinak a szerződési rendellenességekkel kapcsolatban a jogviszony szankcióelemére történő alkalmazása másodlagos ahhoz a kérdéshez képest, hogy a rendellenes keletkezésű szerződésekre vonatkozó jogszabályi tényállások és diszpozíciók milyen érdekek védelmét szolgálják. Elnagyolt csak az érvénytelenségben keresni a társadalmi érdek közvetlen vagy közvetett sérelmét.

Az érvénytelenség ugyanis háromféle funkciót tölthet be:

aa) Tágan vett érvénytelenség a non-negotium eseteire. Rendszerint társadalmilag hasznos magatartásokhoz járul, a szerződés látszatával való visszaélések megelőzése érdekében. (Pl. tanítási szándékból, vagy színpadon kötött „szerződés".)

ab) Ösztönző érvénytelenség a befejezetlen szerződési tényállások eseteiben. (Pl. lakáscsereszerződés a lakásügyi hatóság jóváhagyása nélkül stb.) A befejezetlen szerződések társadalmilag hasznosak, vagy kevésbé veszélyesnek nevezhetők. (Pl. szóban kötött ingatlan-adásvételi szerződés stb.) Ha a befejezetlen szerződés valóban veszélyezteti valamelyik fél érdekét (pl. a törvényes képviselő közreműködése nélkül a cselekvőképtelen uzsorás szerződést köt), a tényállás perfektuálása ellenére a szerződés nem orvoslódik, hanem érvénytelen marad. Ilyenkor az érvénytelenség nem ösztönöz, hanem védekezik.

ac) Ez a védekező funkciójú érvénytelenség: antiszociális szerződésekhez járul, tilos szerződések szankciója. Míg azonban az érvénytelenség nemcsak tilos szerződések jogkövetkezménye lehet, ugyanúgy a tilos szerződésekhez sem járul feltétlenül érvénytelenség. (Pl. szóban kötött szállítási szerződés.)

b) A közérdek-magánérdek, illetve egyéni-társadalmi érdek felosztás kizárólagossága ellen emelt második kifogásunk, hogy álláspontunk szerint az említett felosztás nem tükrözi adekvát módon társadalmunk mai állapota érdekviszonyainak alapvető szerkezetét. A magánérdek-közérdek ellentétpár vagy egység ugyanis nem vet számot a gazdaság megszervezésének szocialista formájával, a termelő kollektívák különféle típusaival, illetve az ezekhez a kollektívákhoz kapcsolódó *csoportérdekekkel,* melyek az egyéni és a társadalmi érdek között, filozófiailag a különös szintjén helyezkednek el.

A magánérdek-közérdek kategóriák a kapitalizmus klasszikus szakaszának gazdasági viszonyait tükrözik: a termelőerők atomisztikus elosztását, a tőkések és bérmunkások, mint egyének viszonyait egyfelől, és a tőkésosztályt képviselő állam (kivételes) beavatkozását másfelől. Az érdekeknek ez a szerkezete már az imperializmusban is fiktív csupán: az éleződő társadalmi ellentmondások kitermelik a csoportérdekek két, antagonisztikus típusát, amelyek egyrészt a tőkések termelési társulásaihoz (trösztök, szindikátusok stb.), másrészt a munkások és más dolgozók szakmailag differenciált szervezeteihez fűződnek.

A csoportérdek mint alapvető társadalmi kategória a szocializmusban is megmarad, sőt egyre fontosabb tényező lesz, csakhogy a csoportérdekek ellentmondásosságának antagonisztikus jellege a termelési eszközök társadalmasításával megszűnik. Nem szűnnek meg azonban teljesen az egyes termelőkollektívák csoportérdekei közötti nem-antagonisztikus ellentmondások, sőt ezek az ellentmondások — a jogszabályok által körülhatárolt cselekvési mezőben — társadalmilag hasznos célok: a termelékenység emelése, a választék bővítése, az önköltség csökkentése stb. érdekében gazdasági versenyben fognak egymással megütközni.

A fenti gondolatok kissé távolra kalandoztak a tilos szerződések társadalmi veszélyességétől, de csak látszólag. A nem-antagonisztikus csoport-érdekek megütközése ugyanis bizonyos társadalmi kockázattal is jár, nemcsak előnyökkel. Olyan tilos szerződések megkötését eredményezhetik, amelyek tilos csoportérdeket érvényesítenek, vagy csoportérdeket tilosan támadnak. Ezek esetei:

ba) A társadalmi érdek rovására érvényesítenek csoportérdeket. Minthogy a csoportérdeket hordozó jogi személyek a társadalmi érdeket hordozó állammal szerződéses viszonyra nem léphetnek, a jogi személyek a társadalmi érdeket a magánszemélyekkel vagy más jogi személyekkel való szerződéseikben támadhatják meg. Ezeknek a szerződéseknek a formája tehát nem lehet egyéb, mint az *antiszociális érdekközösség,* a *„külső" konfliktus* esete. (Pl. a 25/1967. (VIII. 20.) Korm. számú rendelet 9. § (1) bekezdésébe ütköző tilos szerződés, melyben a termelő vállalatok egymás között a piacot felosztják, vagy a 18/1967. (VI. 29.) Korm. számú rendelet 4. § (2) bekezdésének határait túllépő az a szerződés, amelyben a mezőgazdasági nagyüzem az egyénileg termelő termékeinek értékesítését vállalja.)

bb) Tilos lehet a csoportérdeknek valamely más csoportérdek hátrányára való érvényesítése is. Ennek társadalmi modellje a *vámszedő-áldozat szituáció,* a *„belső" konfliktus.* (Pl. a szabadpiaci árat az eladó jogi személy feltűnően magasan diktálja a szerződésben; a szállító a termékek minőségét illetően a megrendelőt megtéveszti stb.) Csoportérdek sérelméhez vezethet azonban a csoportérdek és a társadalmi érdek konfliktusát előidéző szerződés is: pl. a piacfelosztó szerződés nemcsak a társadalom, hanem a szerződésen *kívül rekedt gazdasági versenytársak* számára is hátrányos.

bc) A csoportérdek közvetlen veszélyét idézheti elő a jogi személyek *önhibás szerződése* is. Ez lehet a polgári jogi tilalom szempontjá-

[13] *Tóthné Fábián* Eszter: op. cit. 18. p.

ból irreleváns is (pl. a szabadpiaci áraktól nem lényegesen eltérő szerződés), de lehet az önhibás szerződés tilos is, éspedig kétféle módon. A jogi személy lehet a tilos szerződés „áldozata": ebben az esetben az önhiba merőben objektív, és a hátrányos következmények terhe a másik félre hárul. (Pl. megtévesztés okából érvénytelen szerződés.) Lehet azonban a csoportérdeket felróható önhibával is veszélyeztetni, ha pl. a kollektíva képviselői által kötött szerződés a jogi személy részéről is tilos volt. Ilyenkor a jogi személy „kifelé" felelősséggel tartozik (pl. harmadik jóhiszemű személy irányában, aki a szerződés érvényességében bízva károsodott), a konfliktus azonban tovább gyűrűzhet s mint a *kollektíva és a képviselői között ellentét* is felmerülhet. Ez a probléma azonban a polgári jogon már kívül esik.

Összefoglalva: Az egyéni és a társadalmi érdek mellett a csoportérdek is lényeges eleme társadalmi viszonyaink érdekstruktúrájának. A csoportérdek beiktatása nélkül hiányos az a koncepció, amely a tilos szerződések társadalmi veszélyességének jellemzőjét az érdekek veszélyeztetésében (megsértésében) látja. Az érvénytelenséggel kapcsolatban azonban félrevezető minden megkülönböztetés nélkül az egyéni és a társadalmi érdek kategóriájának használata, mert csupán a védekező funkciójú érvénytelenség kapcsolódik a tilos szerződésekhez. Ugyanakkor a tilos szerződéseknek az érvénytelenségen kívül egyéb jogkövetkezményei is vannak.

Az egyéni-csoport-társadalmi érdek veszélyeztetése valóban a tilos szerződések jellemzője, ámde ez a sajátosság csaknem minden tilos magatartásfajtánál megtalálható. Az említett sajátosság kiemelése elméletileg helyénvaló bár, a tilos szerződések jogkövetkezményei szempontjából az érdekstruktúra fokozatai szerinti felosztás nem elégséges.

A fenti ellenvetésekre figyelemmel alkalmazzuk azt a csoportosítási szempontot, amely annak alapján tesz különbséget a tilos szerződések között, hogy a megtámadott érdek hordozója a tilos szerződésben résztvevő fél-e vagy sem. Az első csoportba tartozó esetek („belső konfliktus") jogkövetkezményeit a jogsértő fél egyoldalú felelőssége, valamint az érdekeiben megtámadott személy *privilegizált jogállása* jellemzi. Ez utóbbi jelenti a) a szerződés szankciós érvényességét (megtévesztés a cselekvőképességben), b) az eredeti állapot helyreállításának tőle való függését (megtámadhatóság esetei), c) a szerződés módosítása útján a jogviszony fenntartását (aszinallagmatikus, illetve uzsorás szerződés), d) a restitúciónak méltányosságból való elengedését (uzsora) és e) a jogviszony ideiglenes fenntartását (bértúllépésnél a túlfizetett bérnek előre teljesítésként való elszámolása).

Ha a megtámadott érdek hordozója a tilos szerződésen *kívül* áll, mindkét fél felelősséggel tartozhat: az állam javára marasztalás, kártérítés (Ptk. 237. § (4) bekezdés), illetőleg a tulajdonos vindikatórikus igényének kötelezettjei lehetnek.

Nézetünk szerint csupán a helyesen tagolt érdek-elv és a tilos szerződéssel előidézett veszélyhelyzet „belső", illetőleg „külső" jellegének együttes figyelembevétele ad jogpolitikai magyarázatot a tilos szerződések speciális jogkövetkezményeire.

Gáspárdy László

A kollektív szerződés jogi jellege

A munka új törvénykönyve ismét életre keltette a normatív jellegű kollektív szerződések intézményét. A törvény rendelkezései azt tükrözik, hogy a jogalkotó a kollektív szerződést *munkaviszonyt szabályozó* rendeltetéssel ruházta fel, tehát jogszabályi rangra emelte. E megállapítással szemben azonban kétségeket támaszt az a körülmény, hogy a Mt. különbséget tesz vállalaton belüli érvénnyel rendelkező *szabályok* (ide tartozik a kollektív szerződés és a vállalati munkavédelmi szabályzat), valamint *jogszabályok* között. Az előbbiek megjelölésére következetesen csupán a „munkaviszonyra vonatkozó szabály" elnevezésű szélesebb kategóriát használja, és tartózkodik attól, hogy a kollektív szerződést *kifejezetten* jogszabálynak minősítse. Joggal merül fel tehát a kérdés, hogy ha a kollektív szerződést nem tekinthetjük jogszabálynak, akkor mely jogi jelenség ismérveit foglalja magában. Külső jegyei (neve, keletkezésének módja) alapján szerződésnek tekinthetnénk. Azonban mégis úgy véljük, hogy lényegét tekintve közelebb áll a jogszabályhoz. Nézetünk bizonyítására azt a vizsgálati módszert követjük, hogy a szerződés és a jogszabály fogalmának, illetve főbb fogalmi elemeinek tisztázása után előbb általában és elvileg összevetjük a szerződést a jogszabállyal, és csak ez után térünk rá a kollektív szerződés jogi természetének meghatározására. Elsőként arra a kérdésre keresünk választ, hogy mi a szerződés.

A *szerződés* lényegét és fogalmát kutató elméleti munkák többsége a szerződést mint az áruviszonyok jogi formáját vizsgálja a burzsoá és a szocialista jog területén és elemzéseik, va-

mint következtetéseik megmaradnak *saját jogáguk* (a polgári jog) keretén belül.[1]

Eörsi Gyula a szerződés elméleti alapjait vizsgálva a szerződést a tulajdonjogból vezeti le és a szerződés fogalmát a következőképpen határozza meg: „a szerződés, mint az áruviszonyok jogi formája tehát meghatározott, egymásnak mellérendelt tulajdonosoknak akaratmegegyezése, amely kölcsönös szolgáltatások kicserélésére irányul. Tehát a szerződés a következő jellegzetességeket mutatja: *a)* relatív és pozitív szerkezetű jogviszony; *b)* mellérendelt felek között; *c)* amelynek az akaratmegegyezés a mozgatója; *d)* a visszterhesség, vagyis az értéktörvény alapján".[2]

Mint az áruviszonyok kifejezőjét vizsgálja a szerződést Kemenes Béla is, és lényegét tekintve Eörsivel azonos álláspontra jut.[3] A kérdés tehát az, hogy a szerződési forma *kizárólag* áruviszonyok lebonyolítására szolgáló jogi eszköz-e, vagy elismerjük a szerződés fogalmának olyan kitágulását, amelybe beleférnek nem áruviszonyok is. Ha ragaszkodunk a szerződés történetileg kialakult és napjainkban is sokak által vallott fogalmához, a kollektív szerződés jogi természetére vonatkozó első következtetésünk az lesz, hogy a kollektív szerződés nem lehet szerződés, minthogy az nem önálló tulajdonosok kölcsönös vagyoni szolgáltatására irányul. E nézet — bár igen gyorsan vezetne a kívánt célhoz — nézetünk szerint helytelen, mert szemet huny a társadalmi valóság felett, nincs tekintettel arra, hogy *más jogágak* által szabályozott olyan társadalmi viszonyok is szerződések formájában fejeződnek ki, amelyek — a jogtudomány egységes álláspontja szerint — nem áruviszonyok, mint pl. a munkaviszonyok.[4] De a szerződés hagyományos fogalma már a *polgári jogban* is szűknek bizonyul. Sem az ingyenes szerződések, sem a szellemi alkotások jogába tartozó, nem — áru jellegű szolgáltatásokra irányuló szerződések nem férnek bele.

Nézetünk szerint tehát le kell vonni e társadalmi jelenség elemzése alapján azt az elméleti következtetést, hogy a szerződés jogintézménye általában olyan társadalmi-gazdasági viszonyok szabályozására is alkalmas, amelyek nem árucsere-viszonyok. Ennek megfelelően meg kell határozni a szerződésnek egy olyan *általános fogalmát,* amely ezeket a társadalmi-gazdasági viszonyokat is felöleli, és amely tartalmazza a bele tartozó viszonyok összes lényeges közös jegyeit. A *szerződés* e szerint nem más, mint *két vagy több személy jogi hatásra irányuló akaratnyilatkozata.* Nem tagadjuk ugyanakkor annak szükségességét és jelentőségét, hogy továbbra is éles megkülönböztetést kell tennünk a szerződések *két fő csoportja,* úgy mint 1. árucsere-szerződések és 2. nem árucsere-szerződések között, és hogy e két fő csoporton belül is a szerződések rendkívül változatos képet mutatnak, mind tartalmukat, mind speciális formájukat illetően és ugyanakkor mint jogi jelenségek — társadalmi tartalmuktól függően — állandó forrásban, változásban vannak. Új szerződési formák, típusok keletkeznek és régiek megszűnnek, illetve minőségük megváltozik.[5]

A szerződés általános fogalmának gondolata a jogirodalomban már felvetődött.

---

[1] Világhy—Eörsi: Magyar polgári jog. Tankönyvkiadó Bp. 1962. I. köt. 348—354. old.; Eörsi Gyula: A szerződés elméleti alapjai. MTA Társadalmi—Történeti Tudományok Osztályának Közleményei. IV. köt. 3—4. sz. Különlenyomat. 1954.; Eörsi Gyula: A tervszerződések. Bp. 1957. 26. old.; Kemenes Béla: A szerződések szabályozásának elvi kérdései a Polgári Törvénykönyvben. Acta Universitatis Segediensis, Acta Juridica et Politica, VIII/2. 1961.; Rudolf Lóránt: A szerződések megkötése. Studia Juridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata 1964.

[2] Eörsi: A szerződés elméleti alapjai. 13. old. A tervszerződések. 26. old.

[3] A szocializmusban is a szerződés *a)* olyan jogalanyok közötti viszony, akik tulajdonosok vagy azzal a jogosultsággal rendelkeznek, amelynek alapján adott esetben a csereviszony alanyaivá válhatnak. Jelentős ismérvek szerinte még *b)* a mellérendeltség, (amelynek alapját a tényleges, valódi jogegyenlőség képezi), *c)* a szükségletkielégítés elve, *d)* az akaratnyilatkozatok állami szankcionálása, valamint a megfelelő formában érvényesülő viszterhesség elve. Kemenes B.: A szerződések szabályozásának elvi kérdései a Polgári törvénykönyvben. Acta Univ. VIII. 2/1961. Kemenes B.: A szerződések elméleti alapjai c. előadása. Ismerteti: Bérczi Imre, Besenyei Lajos: Polgári jogi tudományos munkaértekezlet Szegeden. JK. 1966. 6. sz. 327—329. old.

[4] Igaz, hogy a munkaszerződés a kapitalista társadalomban a munkaerő-áru adás-vételének jogi formája, a szocializmusban a munkaerő fokozatosan „rázza le" magáról az áru sajátosságait, azonban egyben-másban — pl. a munkabér formájában, a kereslet és a kínálat munkabérre való hatásában még megtart bizonyos árura emlékeztető tulajdonságokat. Ugyanúgy megtartja tartalmának és lényegének megváltozása után is kifejeződési formáját, a szerződési formát. Vö.: A szocializmus politikai gazdaságtana. Tankönyv Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1967. 93—94. old. A szocialista munkaszerződés és munkaviszony lényegének feltárását lásd: Weltner Andor: A szocialista munkaszerződés c. művében. Közgazdasági Kiadó, Bp. 1965. Ismerteti: Kertész István—Weltner Andor: „A szocialista munkaszerződés". JK. 1966. 11. sz. 620. old. Tipikusan szerződések továbbá a nemzetközi szerződések is.

[5] Különösen szembetűnő ez a változás az új gazdasági mechanizmus szolgálatára legalkalmasabbnak látszó formák keresésében, mint pl. a különböző társasági és más szerződések létrejötte, vagy másik irányban — a tervszerződések régi minőségének megszűnése. (Lásd erről részletesen: Sárándi Imre: Az új gazdasági mechanizmus és a jog. Jogtudományi Közlöny 1968. évi 2. sz. 74—76. old.) A szerződési formák bővülését látjuk abban a társadalmi folyamatban is, amely a termelőszövetkezeti jogban végbemegy, nevezetesen, hogy napjainkban egyre tömegesebben keletkeznek eltérő elnevezéssel (munkaszerződés, munkamegállapodás, termelési szerződés) stb., de lényegüket tekintve azonos „munkaszerződés-szerű" megállapodások. (Ld. részletesen: Nagy László: A tagsági munkamegállapodások helye a termelőszövetkezeti jogban. Tanulmány „A gazdasági mechanizmus jogi kérdései a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben" c. kötetből. Közgazdasági Kiadó, Bp. 1967.) A szerződésnek e kialakulóban levő új típusa a nem árucsere-szerződések csoportját gazdagítja és növeli az általános szerződési fogalom elismerésének igényét.

Weltner Andor véleménye szerint a szerződéssel sokkal szélesebb területen kell foglalkozni, mert az nemcsak az árucserék lebonyolításánál és a polgári jog területén tölt be fontos feladatokat. Ennek következtében „az általánosítás magasabb szintjén kell kialakítani a szerződésnek azt a fogalmát, amely a fellelhető közös vonásokat összefogja és alapul szolgál arra, hogy az egyes jogágazatok szerint... megfelelően differenciált jogi megoldásokkal szolgálhassuk életünk differenciált igényeit".[6]

Ezzel ellentétes Rudolf Lóránt álláspontja, aki helyteleníti, hogy „a mai szocialista jogtudomány és szóhasználat... szerződésről beszél sokszor az esetben is, ha nem áruformáról van szó. Ez a szóhasználat elmossa a szerződés árujellegét és formális közös vonást, a megegyezés jellegét domborítja ki..." amit az elmélet tisztaságának érdekében elkerülendőnek tart a jövőben.[7]

Sajátos nézetet képvisel az általunk vizsgált kérdésben Eörsi Gyula 1965-ben megjelent munkájában, amelyben az egész jogrendszerre mély hatást gyakorolt új koncepciójának középpontjába az egyének autonómiáját, illetve kollektívához tartozását helyezte. Eörsi e koncepciót a polgári jog intézményeire alkalmazva a polgári jogi szerződést dogmatikailag mint *„autonóm feleknek szocialista viszonyok közötti akaratmegegyezését"* látja. A polgári jogi szerződést e szerint a munkajogi szerződéstől az különbözteti meg, hogy nem oldja fel az autonómstruktúrát, nem hoz létre kollektívaviszonyt. (Az autonóm struktúra kollektívába be nem ágyazottságot jelent az adott jogviszony szempontjából, a jogalanyok relatív önállóságát és egyenjogúságát juttatja kifejezésre.)

Eörsi idézett meghatározásából két következtetést vonhatunk le témánk szempontjából: 1. A polgári jogi szerződés fogalmát kiterjeszti, azáltal, hogy elhagyja az áruviszonyra utaló elemeket, azaz elismeri, hogy a szerződési forma alkalmas nem áruviszonyok kifejezésére is.[8] 2. Ebből következően nézetünk szerint felfogása nem áll ellentétben az általános szerződési fogalomról kifejtett nézetünkkel, hanem a szerződéseket a szerint különbözteti meg, hogy a szerződést kötő felek megőrzik-e az autonóm struktúra jellegzetességeit (önállóságukat, mellérendeltségüket) vagy nem.

Túl messzire vezetne és ezért nem tekintjük feladatunknak annak vizsgálatát, hogy a szerződés általános fogalmának meghatározása milyen gyakorlati célokat szolgál, és milyen konzekvenciák levonását teszi lehetővé a jogtudomány és a jogalkotás számára. Elegendőnek tartjuk ezzel kapcsolatban hivatkozni Nizsalovszky Endre fejtegetéseire, amelyekben éppen a szerződésekre vonatkozóan elismeri bizonyos általános, közös, több jogágra kiterjedő szabályok létjogosultságát.[9]

A megjelölt úton haladva, másodsorban a jogszabály főbb fogalmi elemeit foglaljuk össze. A szocialista jogelméletben általában elfogadott nézet, hogy a *szocialista jogszabály a szocialista állam által alkotott magatartási szabály, vagy azok összefüggő, egymásra vonatkoztatott csoportja, amely valamely jogforrási formában jelenik meg és amelynek megtartását elsősorban meggyőző ereje biztosítja, megszegésének esetére azonban a szocialista állam szervei szankciót alkalmaznak.*[10] E fogalmi jegyek mellett más szerzők hangsúlyozzák a jogszabályok rendelkezéseinek *normatív, általános* és *absztrakt* jellegét, valamint azt a tulajdonságát, hogy a jogszabályba foglalt magatartási szabályok az uralkodó osztály akaratát fejezik ki.[11]

A szocialista jogirodalom a jog és a jogszabályok kérdéseit sokoldalúan elemezte és elemzi napjainkban is. Különösen jelentős ebből a szempontból Peschka Vilmos munkája, aki jogviszony-elméletének egyik alapjaként a jogszabály és a jogviszony bonyolult kapcsolatát tárja fel, amelynek lényegét a jogszabálynak a jogviszonyban való realizálódásában látja, valamint Asztalos László monográfiája, amelyben e kapcsolat új megvilágításban szerepel. Asztalos a jogviszonyt — illetve annak elemeit — a jogszabály, illetve a jogszabály elemeinek vetületeként fogja fel.[12] Egyik szerző sem tekinti feladatának a jogszabály és a szerződés viszonyának behatóbb vizsgálatát, mégis munkájukban elért tudományos eredményeik nagy segítségünkre voltak e probléma megoldására tett kísérletünkben.

A jogszabály és a szerződés tulajdonságainak egybevetéséből az állapítható meg, hogy e két alapvető jogintézmény vonatkozásában sok

---

[6] Ld. Bérczi Imre—Besenyei Lajos: Polgári jogi tudományos munkaértekezlet Szegeden. JK. 1966. 329. old.

[7] Rudolf Lóránt: A szerződések megkötése. Studia... Pécs 1964. 13. o. 18. sz. lábjegyzet.

[8] A polgári jogi szerződéseket négy csoportba osztja: 1. áruszerződések 2. társadalmi szolgáltatási elemet magukba foglaló szerződések, 3. ingyenes szerződések és 4. a szellemi alkotások jogában — *nem áru* jellegű visszterhes szerződések. (Eörsi Gyula: A szocialista polgári jog alapproblémái. Akadémiai Kiadó Bp. 1965. 215. old.)

[9] „A különböző jogághoz tartozó jogviszonyokat alakító jognyilatkozatok igen átfogó szerepet betöltő jogi jelenségek lévén, ezek tekintetében van a legtöbb létjogosultsága annak a nézetnek, amely a szocialista jogrendszerben a legmagasabb szinten elismer olyan jogszabálytömeget, amely több jogágban is érvényesülésre hivatott és csupán törvényalkotási célszerűségi kérdésnek tartja, vajon az alapvető szabályozás külsőleg melyik jogág keretében helyezkedik el. „Nizsolovszky Endre: A család jogi rendjének alapjai. Akadémiai Kiadó, Bp. 1963. 357—358. old.

[10] Szabó Imre: Állam és jogelmélet. Egyetemi jegyzet. Tankönyvkiadó Bp. 1967. 118—119. old.

[11] Vö. Peschka Vilmos: A jogviszonyelmélet alapvető kérdései. Közgazdasági Kiadó, Bp. 1960. 101. old. Szamel Lajos: A jogforrások. Közgazdasági és Jogi K. K. Bp. 1958. 75. old.

[12] Peschka: A jogviszonyelmélet alapvető kérdései. Közgazdasági Kiadó, Bp. 1960. Asztalos László: A polgári jogi szankció. Akadémiai Kiadó, Bp. 1966.

hasonló, illetve azonos vonás jelentkezik. Az első szembetűnő közös jegyük, hogy mind a jogszabály, mind a szerződés *forma,* amelyben valamiféle tartalom kifejeződik. A jogszabály és a szerződés bizonyos *érdekeket tartalmazó akaratnak, illetve akaratoknak a kifejeződési formája.* A jogszabály, mint formális értelemben vett jogforrás, a jog megjelenési formája. A szerződés pedig jogviszonyba lépő felek jogi hatás kiváltására irányuló akaratának kinyilatkoztatási formája. A jogszabály és a szerződés másik közös tulajdonsága, hogy mint társadalmi jelenségek a *felépítmény részei,* a felépítmény intézményi részébe tartoznak. Ebből következik, hogy mind a jogszabályt, mind a szerződést végső soron a társadalmi viszonyok, ezen belül is a *termelési viszonyok határozzák meg.* Lényeges azonos vonása továbbá a jogszabálynak és a szerződésnek, hogy olyan magatartásokat írnak elő, amelyet az adott viszonylatban e viszony résztvevőinek tanúsítani lehet, vagy kell. A körülírt magatartás csak *követelmény, rendelkezés,* de *még nem valóság.* A jogszabály és a szerződés jogokat és kötelezettségeket ír elő, tehát a jogviszonyban követendő magatartás mindkettőben még csak lehetőségi stádiumban van meg, amely valósággá csak a jogviszonyban lesz. A jogszabály és a szerződés tehát egyaránt a *jogviszonyban realizálódik,* a jogviszonyban éri el célját.[13] Végül lényeges közös tulajdonsága a jogszabálynak és a szerződésnek kötelező erejük és ennek érvényesülését előmozdítandó, *állami kényszerrel való biztosítottságuk.* A felek általában sem a jogszabályban, sem a szerződésben foglalt rendelkezésektől nem térhetnek el, ellenkező esetben pedig állami eszközökkel szerezhetnek érvényt a jogszabályban, illetve a szerződésben kifejezett akaratnak.

A szerződés és a jogszabály egyes elemeinek azonosságát a burzsoá jogtudomány képviselői is felismerték. E felismerésből azonban olyan messzemenő következtetést vontak le, hogy a szerződés is jogforrás.[14] Ez a nézet gyökerével — a „Merkl-féle lépcsőelmélet"-tel együtt azért téves, mert elmossa a tárgyi és az alanyi jog határait, és nem különböztet kellően jogalkotás és jogalkalmazás, illetve a jogszabályok realizálódása között. E hibás következtetés pedig abból a helytelen vizsgálati módszerből fakad, amely megreked a jelenségek felszíni vizsgálatánál és nem hatol a dolgok lényegéig. Formai közös jegyekből lényegi azonosságot tételez fel.

Nem tekinthetjük tehát mi sem befejezettnek a jogszabály és a szerződés egymáshoz való viszonyának megismerését, hanem fel kell tárnunk eltérő jegyeiket is, arra törekedve, hogy jelenség és lényeg közvetlen kapcsolatát megszüntetve, szétválasztva a lényeget ragadjuk meg, és ezen az úton kíséreljük meg a jelenség törvényszerű összefüggéseinek adekvát kifejezését.[15]

a) A jogszabály és a szerződés közös jegyeként határoztuk meg, hogy mindkettő akaratok kifejezésére szolgáló jogi forma. A jogszabály tartalmazza az uralkodó osztály *állami akaratát,* a szerződés pedig jogalanyok — személyek *egyéni* akaratát fejezi ki. A kétféle akarat különböző, és ugyanakkor azonos is. Különböző, mert a jogszabály — keletkezését figyelembe véve — egyéni akaratok közös elemeinek általánosítása útján jön létre, tehát *általános akaratot fejez ki,* a szerződésben megnyilvánuló akarat ezzel szemben konkrét: sok-sok olyan vonással, körülménnyel rendelkezik, amely az általánosban nincs benne. Ilyen szempontból gazdagabb, teljesebb, mint a jogszabályban rejlő általános akarat. E mellett a jogszabályban is, a szerződésben is benne rejlik mind az állami, mind az egyéni — a jogviszony alanyainak az akarata.

b) A jogszabály és a szerződés másik azonos tulajdonsága — az ti., hogy jogokat és kötelezettségeket írnak elő — szintén nem jelent teljes azonosságot. Különbözőek ugyanis e jogok és kötelezettségek *meghatározásának mikéntjében,* valamint a címzettek — a jogosítottak és kötelezettek — körében. Mindkét vonatkozásra az absztrakt és a konkrét, valamint az általános és az egyedi viszonya jellemző. A jogszabályok az azonos nemű, konkrét társadalmi viszonyok sajátosságainak figyelembevételével létrehozott *elvont,* az esetlegest, a lényegtelent, az egyedit kiküszöbölő absztrakt, általános magatartási szabályok, amelyek az érvényesség társadalmi általánosságának igényével nyernek megfogalmazást. A jogi norma tehát az egész társadalomra, vagy legalábbis a társadalom meghatározott csoportjára vonatkozik.[16] A szerződés

[13] Vö. Asztalos László: A polgári jogi szankció, 60—73. old. Peschka Vilmos: A jogviszonyelmélet, 107—109. old. Eörsi Gyula: A polgári jog alapproblémái, 72. old.

[14] „...nincs elvi akadálya, hogy a magánjogi jogügyletet arra a körre nézve, amelynek számára kötelező erővel rendelkezik, — jogforrásnak tekintsük." Moór Gyula: A magánjogi jogügylet, mint jogforrás. Értekezés. Megjelent a Szladits Emlékkönyvben. Ez az álláspont a Merkl—Kelsen-féle jogi „lépcsőelmélet" egyik megnyilvánulása, amely a jogi világ összes jelenségeit azonosnak fogja fel, különbségüket pedig csak alá- és fölérendeltségük szempontjából ismeri el. Így e nézet képviselői szerint az alkotmány, törvény, rendelet, közigazgatási intézkedés, bírói ítélet és magánjogi jogügylet foglal helyet a jogforrások hierarchiájában.

[15] Lukács György: A különösség mint esztétikai kategória. Akadémiai Kiadó, Bp. 1957. 181—182. old.

[16] A jogszabályok absztraktsága azt jelenti, „hogy a jogszabályok megalkotásánál nem két konkrét személy individuális viszonya, hanem azonos jellegű és fajtájú individuális viszonyok összessége, totalitása, egésze jelenti azt a konkrétumot, amelynek lényeges, közös, általános vonásait kiemelik és megragadják, s amelyek számbavételével olyan magatartási szabályokat, jogszabályokat hoznak létre, amelyek meghatározott társadalmi viszonyok adott fajtájára, egészére nézve állapítanak meg általános rendelkezéseket. „Peschka: A jogviszonyelmélet, 113. old. Peschka: Jogforrás és jogalkotás. Akadémiai Kiadó, Bp. 1965. 143. old.

ezzel ellentétben általában két személy individuális viszonyára vonatkozik, konkretizálja a jogszabály által elvontan, általánosan meghatározott magatartási szabályokat. Tehát a szerződésben rögzített *jogok és kötelezettségek mindig konkrétek:* a szerződésben szereplő konkréten meghatározott jogalanyok konkrét jogai és kötelezettségei egy adott jogviszonyban. *Absztrakt és általános szerződés nincs.*

c) A jogszabály tartalmi és formai általánosságából következik másik formai sajátossága, a jogszabály *meghatározottsága, szilárdsága, rögzítettsége.* „A törvényhozás útján a jogi norma szabatosan meghatározott és rögzített formában jön létre. A törvényhozásnak ez a sajátos, szilárd és külsődleges formája éppen az, ami az így kialakuló jogszabálynak objektív jelleget nyújt.[17] A jogszabálynak e formai sajátosságai összefüggenek azzal a vonásával is, hogy a *jövőben felmerülő* esetek vonatkozásában alkot jogi normát. Ez megkívánja a jogszabályok stabilitását, biztonságosságát. Ez a forma nyújt lehetőséget a jogszabály tartalmának széles körben való megismerésére. A szerződés, minthogy nem általános érvényű, hanem konkrét jogviszonyban álló felekre vonatkozik, nem igényli tartalmának széles körben való ismeretét. A szerződést ezért nem jellemzik a jogszabályra vonatkozó e formai sajátosságok, mint a fenti értelemben vett stabilitás, meghatározottság és speciális rögzítettség.

d) Lényeges különbség van a jogszabályt és a szerződést létrehozó *alanyok* tekintetében is. A jogszabályt az állam, az uralkodó osztály szerve alkotja. Így jogszabályt hozhatnak létre elsősorban az Alkotmány által erre felhatalmazott államhatalmi szervek és az államigazgatás központi szervei, továbbá ezek felhatalmazásával más szervek. Szerződést ezzel szemben *bármely jog- és cselekvőképességgel* illetve jogalanyisággal *rendelkező személy* köthet.

e) A jogszabály és a szerződés lényegi különbségét végül *céljuk,* rendeltetésük, funkciójuk közti különbség megvilágításával tárhatjuk fel. A szerződés jogviszony keletkezésére, módosítására, vagy megszüntetésére irányuló jogi tény. Jogi lényege, *célja* a tárgyi jog által megengedett vagy támogatott *jogi hatás kiváltása,* elérése *közvetlenül* a szerződő felek — vagy kivételesen harmadik személy — konkrét viszonyában.

A jogszabály viszont nem jogi tény és funkciója nem jogviszony keletkeztetése, módosítása vagy megszüntetése, nem konkrét jogalanyokra vonatkozó közvetlen jogi hatás kiváltására irányul, hanem a jogszabály rendelkezése éppen azt szabja meg, hogy az uralkodó osztály az állampolgárok mely cselekedeteit helyesli, támogatja, illetve, milyen magatartásukat tiltja. Ennek megfelelően az általuk kívánt jogi hatás bekövetkezését lehetővé teszi, előmozdítja, vagy megakadályozza, illetve szankcionálja. Mindezt azonban a jogszabály nem öncélúan teszi. *A jogszabály célja az, hogy a társadalmi viszonyok alakulását meghatározott irányba befolyásolja.* A jogszabály tehát a szabályozott társadalmi viszony vonatkozásában céltudatosan aktív rendező, szabályozó szerepet tölt be, hogy ezáltal a társadalmi törvényszerűségek érvényesülését előmozdítsa.[18]

f) A jogszabálynak ez a meghatározó, befolyásoló hatása a szerződésekre vonatkozóan is érvényesül. Jogszabály határozza meg, hogy az egyes szerződések — mint joghatást kiváltó akaratnyilatkozatok — egybeesnek-e az uralkodó osztály akaratával vagy azt sértik, és ennek megfelelően elősegíti vagy meggátolja a szerződésben megjelölt jogi hatás beálltát, illetve más jogkövetkezményt, a szankciót fűzi hozzá.[19] *A jogszabály tehát előtte jár a szerződésnek.* A felek megállapodásának sorsa a jogszabály tartalmától függ, ugyanúgy mint a jogviszonyé. A szerződések, akárcsak a jogviszonyok, feltételezik a megfelelő jogszabályok létezését. Szerződések nem lehetségesek megfelelő jogszabályok nélkül, mint ahogy alanyi jog sem lehet tárgyi jog nélkül. És a jogszabály oldaláról szemlélve a szerződés nem más, mint a tárgyi jog által meghatározott jogok és kötelezettségek konkretizálása: alanyi jogokká és kötelezettségekké változtatása jogviszonyra lépő felekre nézve, sőt a szerződés megkötése a jogszabály egyes elemeinek már realizálódását is jelenti. A jogszabály — a szerződéses jogviszonyok esetén — *a szerződésben éri el a teljes, abszolút konkrétságát,* valamint bizonyos elemeinek realizálódását, és a jogviszonyban hatályosulását. A szerződés tehát a jogszabály *realizálódásának első fázisát alkotja.*[20]

Ezzel el is jutottunk a jogszabály és a szerződés egybevetéséből levonható végső következtetéshez, ahhoz, hogy a szerződést elhelyezzük a társadalmi viszonyok, a jogszabályok és a jogviszonyok bonyolult összefüggésében, amelynek lényege az a folyamat, „amely a jogszabályoknak a társadalmi viszonyok alapján történő keletkezésében és a jogi normáknak a jogviszonyokban való realizálódásában végbemegy."[21] Ebben az összefüggésben két fő szakaszt, két irányú társadalmi mozgást figyelhetünk meg, az egyik a jogi normáknak a társadalmi viszonyok alapján való *létrejövetele* (jog keletkezése), a

[17] Peschka: Jogforrás és jogalkotás, 215. old. Megjegyezzük, hogy Peschka az idézett helyen nem szorosan vett törvényhozásról beszél, hanem a kifejezést szélesebb és átfogó értelemben használja, mint a jogalkotásnak a jogalkalmazási jogképződés mellett kialakult másik, történelmileg tipikus módját.

[18] Peschka: Jogforrás és jogalkotás 223. old.

[19] Asztalos: A polgári jogi szankció. 41—47. old.

[20] Vö. Peschka: A jogviszonyelmélet, 112—128. old.

[21] Peschka: A jogviszonyelmélet. 97. és köv. oldalak.

másik a jogszabályoknak a jogviszonyokban történő realizálódása (jog alkalmazása).[22]

Mindkét folyamat sokrétű, bonyolult mozgást jelent. Mindkettőnek különböző fázisai, fokozatai vannak. *A szerződés e folyamat második fő szakaszához tartozik, szorosan és közvetlenül a jogviszonyhoz tapad; lényege a jog alkalmazása, realizálása, nem pedig jog keletkeztetése.*

Miután tisztáztuk, hogy a szerződés és a jogszabály bizonyos hasonló vagy azonos vonások ellenére lényegüket tekintve különböznek egymástól, választ keresünk arra a kérdésre, hogy mi tehát a kollektív szerződés jogi természete. A kérdés megválaszolásában a nehézséget az okozza, hogy egy olyan sajátos jogi formával állunk szemben, amelyben a szerződés és a jogszabály eltérő, egymástól különböző vonásai is keverednek. A kollektív szerződés úgy születik, mint szerződés, de úgy él, mint jogszabály, azaz keletkezésében a szerződés, hatásában a jogszabály tulajdonságait hordozza magában. A kollektív szerződés e Janus-arcát Weltner Andor így jellemzi: „A kollektív szerződés tehát „szerződés" a szerződésnek abban a legáltalánosabb értelmében, hogy autonóm és egyenrangú partnerek között közös és kölcsönös akaratelhatározással jön létre; ennek érdekében egyik fél sem kényszerítheti rá akaratát a másikra, és a kollektív szerződés megkötéséhez joghatás fűződik. Igaz, hogy sajátos joghatásról van szó, nevezetesen arról, hogy a kollektív szerződés tárgyi jogot hoz létre. Ebből az is következik, hogy a kollektív szerződés *sajátos jogforrás,* mert szerződéses formában hoz létre jogszabályt, tehát szerves része a jogalkotás mechanizmusának."[23]

Nézetünk a kollektív szerződés jogi természetére vonatkozóan megegyezik Weltner Andor végső konklúziójával, azzal, hogy a kollektív szerződés lényegét tekintve jogszabály, tehát az alanyi jogok vonatkozásában véve *jogforrás.* Erre a következtetésre pedig azon az úton jutottunk el, amelyen a szerződés és a jogszabály különböző vonásait tártuk fel és megállapítottuk, hogy a szerződés lényege a jog realizálása, a jog alkalmazása, a jogszabály teljes és végső konkretizálódása. A kollektív szerződés — ha a neve, keletkezése és más tulajdonsága szerződési jellegre utal is — *lényegét tekintve nem szerződés.* A kollektív szerződés a jogszabálynak nem realizálódása, nem jelent jogalkalmazást. A kollektív szerződés akárcsak a jogszabály, nem jogi tény, amely egy adott, konkrét jogviszony létrehozását, módosítását, vagy megszüntetését célozza, hanem ellenkezőleg, funkciója a munkaviszonyok meghatározott irányba való befolyásolása, alakítása. A kollektív szerződés létrehozásával a felek még nem alkalmazzák a jogot, hanem sokkal inkább keletkeztetik, alkotják, amely megszületésével, mint tárgyi jog, csak a konkrét, egyéni munkaszerződésben mint valódi szerződésben válik alanyi jogokká és konkrét kötelezettségekké, valósággá pedig a munkajogviszonyban lesz. A kollektív szerződés tehát a munkajogviszonyban történő realizálódásával éri el célját. Ez a célja, rendeltetése határozza meg a kollektív szerződés jogi lényegét: *jogszabályi minőségét.* A kollektív szerződés helyét ebből következően a társadalmi viszonyok, a jogszabályok és a jogviszonyok bonyolult összefüggésében, abban a fő szakaszban jelöljük meg, amelyben a jogi normáknak a társadalmi viszonyok alapján való létrejövetele végbemegy.

A kollektív szerződés jogszabályi jellegének elismerésével egyidejűleg meg kell állapítanunk, hogy a kollektív szerződés *sajátos jogszabály,* amely több, a tipikus jogszabályoktól eltérő, speciális tulajdonsággal rendelkezik, s mint ilyen a jogszabályok ranglétrájának legalsó fokán helyezkedik el. A kollektív szerződéssel, mint sajátos jogszabállyal kapcsolatban két kérdés vár feleletet: *a)* mi tette szükségessé e történelmi hagyományokkal rendelkező specifikus jogszabályi forma felélesztését; *b)* milyen sajátos vonásokkal rendelkezik a kollektív szerződés a tipikus jogszabályokkal szemben.

ad a) A kollektív szerződést, mint a maga nemében új jogszabályi formát több tényező kölcsönhatása keltette életre. Az egyik e tényezők közül a kollektív szerződés alapját képező munkaviszonyoknak azok a vonásai, amelyek kellően differenciált és sokoldalú, részletes jogszabályi tartalomban való kifejeződést igényelnek. Ennek a tartalmi sajátosságnak a kollektív szerződés adott formája megfelel. Minthogy a kollektív szerződést *vállalati szinten* kötik, ez lehetőséget ad arra, hogy a vállalat munkaviszonyaira vonatkozó szabályok hűen tükrözzék a vállalat sajátos céljait, az e céloknak megfelelő sajátos eszközöket és körülményeket, azaz hogy a vállalat igényeinek, sajátosságainak megfelelő és a szükséghez képest részletezett, *adekvát jogszabályok* szülessenek. A munkaviszonyok heterogenitása, mint a kollektív szerződések feléledését előidéző egyik ok azonban még nem ad választ arra, hogy a kollektív szerződés miért nem általános jogszabályi forma a munkaviszonyok minden fajtájára, a népgazdaság egész területére kiterjedően, és hogy miért éppen most, 1968-ban került bevezetésre. Ezekre a kérdésekre a társadalmi-gazdasági viszonyok jelenlegi fejlődési színvonala és követelményei adnak magyarázatot. A gazdaságirányítás ezévben bevezetett új rendszerében a *vállalatok külön érdekei* megfelelő érvényesülési teret kapnak, azaz nyereségük növelése a vállalati kollektíva és az egyes dolgozók jövedelmének emelkedését eredményezi. E külön érdekek érvényre juttatásához szükséges a vállalatok fokozottabb önállósága a tervezés, az anyagi javak felhasz-

[22] Ugyanott. Megjegyezzük, hogy a jog alkalmazásán itt a szélesebb értelemben vett jogalkalmazást értjük, amelybe a jogalanyok jogkövető magatartása is beletartozik.

[23] Weltner Andor: A kollektív szerződés intézménye, JK. 1967. 524. old.

nálása, valamint az értékesítés terén. A vállalat azonban a vele szemben támasztott új követelményeknek, s egyben saját célkitűzéseinek csak úgy tud eleget tenni, ha lehetőséget kap a *munkaerő célszerű felhasználására* is, ha kezét nem kötik meg részletes központi szabályok. *A kollektív szerződés a vállalat önálló munkajogi szabályozásának alkalmas, szükséges és megfelelő formája* az adott körülmények között, és egyben kedvező formája az üzemi demokrácia kifejlesztésének is. Az új gazdasági mechanizmus bevezetése tehát a *fő* és *közvetlen* kiváltó oka a kollektív szerződések feléledésének, és annak, hogy a Mt. az új jogszabályi formát — legalábbis egyelőre — csak a vállalatoknak és a trösztöknek biztosítja.

ad b) Végül megvizsgáljuk, hogy a kollektív szerződés jellemző vonásai megfelelnek-e a jogszabály főbb ismérveinek, illetve az azoktól való eltérés ellenére a kollektív szerződés mint sajátos forma, kielégíti-e a jogszabállyal szemben támasztott lényeges követelményeket.

A kollektív szerződés célja. A jogszabályok alapvető és végső célja társadalmi viszonyok, emberi magatartások befolyásolása, a társadalmi-gazdasági törvények érvényesülésének előmozdítása érdekében. Az alapvető és végső célon belül azonban minden jogszabálynak van egy vagy több konkrét célkitűzése is. A kollektív szerződés *alapvető célja* azonos a Munka Törvénykönyve és az egész munkajogi szabályozás céljával, nevezetesen a társadalmi munkaviszonyok rendezése, befolyásolása az egész társadalom állandóan növekvő szükségleteinek lehető legteljesebb kielégítése és a társadalom valamennyi tagjának minden irányú fejlődése érdekében. E távolabbi célnak mintegy eszköze a kollektív szerződés *közvetlen célkitűzése,* amit úgy jelölhetnénk meg, hogy az Mt. által meghatározott körben és keretek között a *vállalat nyereséges gazdálkodása* érdekében — a dolgozók védelmének biztosítása mellett — szabályozza a vállalat és a dolgozók jogait és kötelezettségeit.[24]

A kollektív szerződésnek e konkrét, közvetlen célja már jelzi a kollektív szerződés egyik leglényegesebb sajátos vonását a tipikus jogszabályokkal szemben, azt ti., hogy a munkaviszonyoknak — mint szabályozandó társadalmi viszonyoknak — nem az egészét, teljességét, csak egy *részét, meghatározott körét* és nem minden oldalát, hanem csak egyes, főként a vállalati gazdálkodás szempontjából jelentős vonatkozásait, elemeit kívánja szabályozni. Ezzel a — tipikus jogszabályokhoz viszonyítva — szerényebb, szűkebb, korlátozottabb célkitűzéssel szorosan összefüggnek a kollektív szerződés további, a tipikus jogszabályoktól eltérő, sajátos vonásai.

A kollektív szerződés alanyai. A tipikus jogszabályokat államhatalmi és központi államigazgatási szervek hozzák létre. A kollektív szerződést ezzel szemben a *vállalat és a szakszervezet vállalati szerve* köti meg. A kollektív szerződést jogszabálynak minősítő nézetet támadás elsősorban abban a vonatkozásban érheti, hogy a vállalat, bár állami szerv, *funkciója a gazdálkodás,* nem pedig a jogalkotás, másodsorban pedig kifogás merülhet fel a szakszervezet *vállalati szervének* jogalkotó szervvé minősítése ellen még azok részéről is, akik a SZOT-nak mint társadalmi szervnek — országos hatáskörű tevékenységével kapcsolatos — jogalkotási hatáskörét elismerik. Mindkét ellenvetésnek van bizonyos reális alapja.

A vállalat azzal, hogy az általa létrehozott kollektív szerződést jogszabálynak elismerjük, nem válik *tulajdonképpeni* jogalkotó szervvé abban az értelemben, hogy ezek után a vállalat lényegi és főtevékenysége a jogalkotás lesz. Azonban a vállalatnak — és vele együtt a szakszervezetnek — *az a tevékenysége, amellyel a kollektív szerződést létrehozza, tudatosan, kifejezetten jogi norma létrehozására irányul, a jövőben előálló jogesetek előre rendezését jelenti:* a vállalat és a szakszervezet *e tevékenységének* ez lényegi célja és feladata.

A vállalat jogalkotó jogköre *közvetlenül törvényi felhatalmazáson* alapul. A kollektív szerződés érvényességének nem feltétele felsőbb állami szerv előzetes hozzájárulása, sem utólagos megerősítése. Ilyen értelemben tehát a vállalatot *önálló szabályozási jog* illeti meg a konkrét kérdésekben és keretek között, amely annak eredményeképpen jön létre, hogy a törvényhozó a vállalatot — megfelelő biztosítékok mellett — alkalmasnak tartja vállalati norma alkotására. „Az országgyűlést illetően a jogalkotó hatáskör egy-egy eleme átruházhatóságának *nincs akadálya,* mert a legfőbb hatalmi szervek elé ebben a körben sem lehet a népszuverenitás elvének sérelme nélkül korlátot emelni."[25]

A kollektív szerződést tehát csupán azért, mert alanyai nem tipikusan jogalkotó szervek, nem kell szerződésnek minősítenünk. A vállalat sokoldalú jogi jellegű tevékenységet folytat, más-más jogágba tartozó különböző jogviszonyoknak alanya, és szoros értelemben vett jogalkalmazói feladatokat is ellát.[26] A vállalatra sokoldalú és különböző természetű jogi tevé-

[24] A kollektív szerződés céljának ez a meghatározása lényegében nem tér el a Munka Törvénykönyvéhez fűzött indoklástól, amelynek 4. pontja szerint: „...az új kollektív szerződési rendszer bevezetése a munkaviszonnyal kapcsolatos kérdések szabályozása terén is biztosítja a vállalatok önállóságát. Lehetővé teszi, hogy a kollektív szerződés a Munka Törvénykönyve vállalati szintű végrehajtási utasításaként, felsőbb jogszabályok keretei között, a vállalat igényeinek megfelelően rendezze a vállalat és a dolgozók jogait és kötelezettségeit."

[25] Beér—Kovács—Szamel: Magyar Államjog. Tankönyvkiadó Bp. 1960. 85. old.

[26] A jogalkalmazás fogalmáról lásd: Szabó Imre: A szocialista jog. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1963. 300—307. old.

kenysége közül a tág értelemben vett „jogalkalmazói tevékenység", vagyis a jogszabályok gyakorlati érvényesítése a legjellemzőbb. Fő funkciójából fakadó mindennapi feladata szerződések kötése, utasítások kiadása, teljesítések lebonyolítása stb. Ugyanez vonatkozik a vállalatnak a munkajog által körülhatárolt tevékenységi körére is. A vállalat munkajogi jogállását elsősorban az jellemzi, hogy *jogalany,* s mint ilyen a munkajogi viszonyokban realizálja, „alkalmazza" a munkajogi jogszabályokat. Ugyanakkor a vállalat szűkebb értelemben vett *jogalkalmazó szerv* is azokban az esetekben, amikor közvetlenül jogi felelősségrevonást alkalmaz. És végül a törvény rendelkezése alapján a vállalat *jogalkotó szerv,* abban a tevékenységi körben, amelyben a kollektív szerződést, az Mt-nek és más jogszabályoknak a vállalat munkaviszonyaira vonatkozó végrehajtási jogszabályát létrehozza.[27] A kollektív szerződés életrekeltésével tehát nemcsak a jogszabályi formák gazdagodtak, hanem bővült a jogalkotó szervek köre is olyan szervvel, amely az állami szervek rendszerében a legalsó szinten helyezkedik el és nem államhatalmi, vagy államigazgatási, hanem gazdálkodó, termelő tevékenységet fejt ki.

A kollektív szerződés — mint a vállalat által alkotott jogszabály — megjelenését előidéző társadalmi-gazdasági tényezők azt bizonyítják, hogy e sajátos jogszabályi forma elismerése és a vállalat jogalkotó hatáskörrel való felruházása a társadalom adott fejlődési fokán és körülményei közt nemcsak célszerű, hanem szükségszerű is volt. Ugyanilyen szükségszerű a vállalat mellett a szakszervezet vállalati szervének a kollektív szerződés megkötésében való részvétele és e részvétel módjának pontos jogszabályi meghatározása.

A vállalat jogalkotó hatáskörét már a törvény több szempontból jelentősen korlátozza. A vállalati érdekek érvényesülésének határait a törvény egyrészt a népgazdaság egésze, másrészt a dolgozók egyéni érdeke szempontjából szabja meg. Azonban a munkaviszony sajátos természetéből fakadóan az Mt-ben a dolgozók védelmét szolgáló korlátozó rendelkezések általánosságuk miatt nem nyújthatnak kellő biztosítékot *minden* munkaviszonyban álló dolgozó számára — a vállalatok és a munkakörülmények sajátosságaira, különös vonásaira tekintet nélkül. Szükséges, hogy a kollektív szerződés *megalkotásának folyamatában* a vállalati külön érdek mellett, azzal együtt a dolgozók érdekeinek további védelme is biztosítva legyen, hogy a kollektív szerződés minden normájának megszületésében mérlegre kerüljön a vállalat és a dolgozók érdeke. Ha a vállalati jogszabályt a vállalat egyedül alkotná, a mérleg könnyen a vállalat oldalára billenhetne anélkül, hogy valóban ott helyezkednék el a súlyosabb érdek. Ezért a magasabb jogszabályok korlátain túl a dolgozók érdekének további védelmét szolgálja, hogy a vállalat mellett a kollektív szerződés alanya a szakszervezet vállalati szerve is. A szakszervezet részvétele a kollektív szerződés megalkotásában nem merül ki az egyetértésben vagy hozzájárulásban. A szakszervezet vállalati szerve a tervezet előkészítésétől kezdve a kész jogszabály kihirdetéséig tartó jogalkotási folyamat minden fázisában aktívan részt vesz és képviseli a dolgozók érdekeit. A szakszervezet vállalati szervének jogalkotói minősége, ugyanúgy mint a vállalaté, állami, törvényi felhatalmazáson alapul és összefüggésben van azokkal a korábbi jogosítványokkal, amelyek a szakszervezetet a munkaviszonyokkal kapcsolatos kérdések eldöntésében megillették.

Az uralkodó osztály akaratának érvényesülése a kollektív szerződésben. A vállalatnak és a szakszervezet vállalati szervének jogalkotó szervként való elismerésével szemben továbbá az a kifogás emelhető, hogy az államgépezetben, illetve a társadalmi szervezetek között elfoglalt helyüket, hatókörüket illetően egyikük sem rendelkezik azokkal a tulajdonságokkal, amelyek lehetővé tennék, hogy az általuk szabályzott társadalmi viszonyok egészének mozgását figyelemmel kísérjék, objektív törvényszerűségeit feltárják, hogy az uralkodó osztálynak a jogszabályi tartalomra vonatkozó akaratát megismerjék és állami akaratként kifejezzék. Ezeknek a tulajdonságoknak birtokában csak a tipikus jogszabályok a törvény, törvényerejű rendelet és a rendelet alkotói vannak.[28] A kollektív szerződést létrehozó alanyokkal szemben azonban a tipikus jogalkotó szervektől megkívánt magas szintű követelmények felállítása nemcsak lehetetlen, de szükségtelen is. Ezt csupán akkor tehetnénk, ha a kollektív szerződés lenne a munkaviszonyok szabályozásának *egyedüli* és *kizárólagos formája.* A munkajogi jogszabályok mai rendszere azonban, élén a Munka Törvénykönyvével, maradéktalanul eleget tesz a legma-

[27] Természetesen a vállalat nemcsak alkotója, hanem alkalmazója, realizálója is a létrehozott kollektív szerződéseknek, azonban ez a realizálódás az egyes konkrét munkaszerződéseken keresztül a munkajogviszonyokban történik. De nem tekinthetjük jogalkalmazási folyamatnak a kollektív szerződés keletkezését abban az értelemben sem, hogy az a Munka Törvénykönyve szabályainak a vállalatra történő alkalmazása. Bár Szamel Lajos álláspontja az, hogy „...az egyik jogalkotást a másikhoz képest jogalkalmazásként is felfoghatjuk..." (Szamel: A jogforrások. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1958. 4. old.), nézetem szerint a végrehajtási jogszabályok a szabályozási *körükbe utalt,* tehát a felsőbb jogszabály által *nem szabályozott* kérdéseiben alkotnak jogot, más vonatkozásban pedig értelmezik a felsőbb jogszabály rendelkezéseit, ezért nem beszélhetünk jogalkalmazásról sem az egyik (szűkebb), sem a másik (tágabb) értelemben, hacsak nem adunk a szónak egy harmadik jelentést is, amelyen a jogszabályok általánosságának szűkítését, viszonylagos konkretizálódását értenénk. Csakis ilyen értelemben fogadhatjuk el azt a nézetet, hogy a kollektív szerződés a Mt. szabályainak alkalmazása a vállalatra.

[28] Ld. e kérdések elemzését Peschka Vilmos: Jogforrás és jogalkotás c. munkájában.

gasabb szintű jogalkotási tevékenységgel szemben támasztott kívánalmaknak is. Az 1967. évi II. törvény az uralkodó osztály egészének akaratát juttatja államakaratként kifejezésre a társadalmi munkaviszonyok totalitására, illetve azok jogszabályi tartalmára vonatkozóan. A kollektív szerződés alanyai tehát a munkaviszonyok egészét szabályozó *törvényből és más magas szintű jogszabályokból merítik az uralkodó osztály* egészének a munkajogviszonyok tartalmára vonatkozó akaratát. Ezt az általános osztályakaratot egészítik ki a vállalati jogalkotó szervek a kollektív szerződés megalkotásának folyamatában a vállalat és a dolgozók különös akaratával, illetve az uralkodó osztály érdeke azt kívánja, hogy a munkaviszony meghatározott vonatkozásában és megszabott irányban a vállalat és a kollektíva különös akarata érvényesüljön. Peschka Vilmos szerint „a jogalkotási jogképződési folyamat... bármilyen módon és formában történjék is, mindig az uralkodó osztály akaratának államakaratként kifejezésére meg formálására irányul." Peschka ennek az akarati tartalomnak és folyamatnak a megvalósulását még a jogalkalmazói jogképződésben is elismeri.[29] A kollektív szerződés keletkezésének jogszabály által megszabott módja és folyamata kellően biztosítja a vállalati szintű jogszabályi forma és tartalom összhangjának megteremtését, azt, hogy e jogszabályi forma az uralkodó osztály akaratával egyező irányban — a vállalati munkaviszonyok valóságos ellentmondásának feltárása és megoldása útján — fejezze ki a kollektív szerződés alanyainak különös akaratát. A kollektív szerződésnek e tulajdonságaiból fakad *kötelező ereje, normatív jellege.*

A kollektív szerződés tartalmának viszonylagos általánossága és hatályának szűkebb köre. A tipikus jogszabályok jellemző vonása rendelkezéseik általánossága és absztraktsága. Peschka különbséget tesz a jogszabály tartalmi és formai általánossága között, az előbbin értve egyrészt a jogi szabályozás tárgyának, a szabályozandó társadalmi viszonyoknak tipikusságát és általánosságát, másrészt a törvényhozásban kifejezésre jutó osztályakarat általánosságát az utóbbin pedig azt, hogy a jogszabály „... általánosként fogalmazza meg követelményeit és rendelkezéseit olyképpen, hogy ezek a társadalom minden tagjára nézve, vagy a személyek túlnyomó többsége számára érvényes, kötendő normaként jelennek meg."[30] A kollektív szerződés mind tartalmi, mind formai általánosságára a viszonylagosság, az általánosság alacsonyabb foka jellemző. A szabályozandó társadalmi viszony, a munkaviszony nem a maga egészében, hanem csak *egyes részeiben, bizonyos vonatkozásaiban* válik a kollektív szerződésben jogi szabályozás tárgyává. Ez a tartalmi korlátozottság a legteljesebb összhangban van azzal, hogy a kollektív szerződés rendelkezései nem mindenki számára, hanem a *jogalanyok meghatározott csoportjára, a társadalmi viszonyok egy részére* érvényes magatartási szabályokat mondanak ki. A kollektív szerződés tehát az általános és az egyes között, a különös szintjén helyezkedik el, „relatív általánosságot képvisel az egyessel szemben és relatív egyediséget az általánoshoz való viszonyában."[31] A kollektív szerződésnek ez a különössége azonban nem jelent különbséget a tipikus jogszabályokkal szemben, mert amint azt Peschka Vilmos bizonyítja, e jogszabályok ún. általánossága is csak relatív általánosságot jelent, azaz egy-két valóban általános jogtételtől eltekintve valamennyi jogszabály a különösség mezején helyezkedik el. „... A jogi norma lényegében egy sajátos társadalmi közvetítő kategóriaként jelenik meg, ebből nyilvánvalóan következik, hogy a jogszabály mint társadalmi közvetítő kategória különös jellegű." Továbbá: „A szabályozásra kerülő társadalmi viszony egyedi jelenségformáitól a lényegi általánosságig és megfordítva végbemenő mozgás a jogalkotási folyamatban a jogi norma tartalmaként a különösségben összpontosul..."[32] Csak ez a mód, a jogalkotásnak a különösre koncentrálása biztosíthatja ugyanis a jogszabály mint „általános" és a jogeset mint egyes közötti zavartalan és harmonikus kapcsolat megteremtését, amely a jogalkalmazás lényeges feltétele. Ahhoz, hogy a kollektív szerződés relatív általánosságának specifikus voltára fényt deríthessünk, a különösség kategóriájának további vizsgálatára van szükségünk. A különösség mint közvetítő közép nem egy meghatározott középpontot jelent az egyedi és az általános között, „... nem pusztán közvetítő tagja egy hármasságnak, hanem egy fajta *közvetítő tér* az általános (és bizonyos esetekben az egyes) felé..."[33] Az, hogy egy jogi norma tartalma a különösség mezején belül hol helyezkedik el, elsősorban a szabályozás tárgyát képező társadalmi viszonytól és az uralkodó osztálynak a társadalmi viszony befolyására irányuló akaratától függ.

Így egyes jogszabályok a különösség területén belül az általános, mások az egyediség közelében helyezkednek el. Előfordul az is, hogy ugyanazt a társadalmi viszonyfajtát a közvetítő mezőnek több csomópontján is megragadják és

[29] Peschka: Jogforrás és jogalkotás, 158. old.

[30] Peschka: Jogforrás és jogalkotás, 214—215. old.

[31] „A mozgást az egyestől az általánoshoz és megfordítva mindig a különös közvetíti; ez a reális közvetítő tag mind az objektív valóságban, mind az ezt megközelítő adekvátsággal visszatükröző gondolkodásban." Lukács György: A különösség, mint esztétikai kategória. Akadémiai Kiadó, Bp. 1957. 92. és köv. oldalak.

[32] Peschka: Jogforrás és jogalkotás, 326. és következő oldalak.

[33] Lukács: A különösség, 96. old. továbbá: „... kezdet és vég (általánosság és egyediség) sem fix pontok semmiképpen a szónak szigorú értelmében,... a közvetítő közép, (a különösség) ugyancsak sokkal kevésbé lehet fix pont, meghatározott tag..., hanem bizonyos értelemben egész mezeje a közvetítésnek..." Ugyanott 93. old.

szabályozzák, „sok esetben a különös közvetítő tagok egész láncolatát kell rögzíteni az általánosság és egyediség helyes összekapcsolása céljából...”[34] Ez jellemzi a munkajogi jogalkotást is. A társadalmi munkaviszonyokat a különösség mezején jogszabályok egész láncolata rendezi, amelyben a Mt. képviseli az általánoshoz legközelebb állót (egyes tételei valóban a tudományos általánosság szintjén helyezkednek el), végrehajtási rendeletei pedig fokozatosan távolodnak az általánostól és közelítenek az egyediséghez. A kollektív szerződés a jogszabályok láncolatában a legközelebb áll az egyedihez, az egyéni munkaviszonyokhoz. A kollektív szerződés egyik sajátos vonása tehát az, hogy benne a különösség középpontjának megjelölése az *egyediséghez közelítve megy* végbe, míg a jogi visszatükröződést általában az jellemzi, hogy *„a különösség szervező középpontjának a jogi norma tartalmaként meghatározása mindig inkább az általánosság,* mint az egyediség irányában történik.”[35]

A kollektív szerződésnek ez az egyedihez közel fekvése is okozza, hogy mélyebb vizsgálódás nélkül a kollektív szerződést szerződésnek minősítik, holott könnyen belátható, hogy a kollektív szerződés a szerződés egyedi konkrétságáig nem jut el. Ezt bizonyítja az is, hogy a *dolgozók köre,* akikre rendelkezései vonatkoznak, számukat és személyüket tekintve állandóan változik.[36]

A kollektív szerződés egyéb formai sajátosságai. A tipikus jogszabályokat általánosságukon túl, egyéb formai sajátosságok is jellemzik, úgy mint a jogszabályok meghatározottsága, szilárdsága, rögzítettsége. A jogszabályok e formai sajátosságai tartalmukból, lényegi tulajdonságaikból következnek és céljuk elérésének szolgálatában állnak. Így a legjelentősebb társadalmi viszonyokat magas szinten szabályozó jogszabálynak olyan formában kell *megjelennie,* hogy ahhoz *mindenki* hozzáférjen, hogy az mindenki által, akire vonatkozik, *megismerhetővé* váljék. A helyes tartalmon kívül ez az egyik formai feltétele annak, hogy az állampolgárok a jogszabályban foglaltakat magukévá tegyék és kövessék. A jogszabály hatályosulása kívánja meg tehát, hogy a tipikus jogszabályokat mindenki által elérhető módon, ill. helyen, a Magyar Közlönyben közzétegyék. A kollektív szerződés korlátozott tartalma, valamint szűkebb hatálya, viszonylagos általánossága miatt nem igényel *ilyen* széleskörű ismeretet. Hatályosulását ezért megfelelően biztosítani képes — formai oldalról — megjelenésének olyan módja, amely a kollektív szerződés tartalmát hozzáférhetővé teszi mindazok számára, *akikre vonatkozik,* illetve *akik alkalmazni kötelesek.* Az Mt. a vállalatot kötelezi arra, hogy a kollektív szerződést könnyen hozzáférhető helyen, illetve helyeken elhelyezze és az elhelyezésre vonatkozó tájékoztatást kifüggessze. A kollektív szerződést továbbá meg kell küldeni a vállalat munkaügyi vitáinak eldöntésére illetékes minden területi munkaügyi döntőbizottságnak, valamint ha kívánja, a vállalat felügyeleti szervének és a vállalati szakszervezeti szerv felettes szervének.[37]

A jogszabályoktól megkívánt stabilitás és szilárdság is korlátozottan érvényesül a kollektív szerződésben. A társadalmi munkaviszonyok ugyanis a gazdasági élettel való szoros kapcsolatuk miatt mozgékonyabbak, változékonyabbak, mint a társadalmi viszonyok általában. A jogalkotásnak azonban e változásokat nyomon kell követnie, különben a társadalmi viszonyok kinőnek a jogszabályból, s a jogszabályok tekintélye és érvényesülése csorbát szenved. Ennek ellentmond a jogszabályokkal szemben támasztott másik követelmény, az ti. hogy a jogszabályoknak előre láthatónak, kiszámíthatónak, tehát stabilnak, változatlannak kell lenniök. Ezt az ellentmondást a jogszabály — a megalkotás folyamatával és módjával — feloldani képes. A munkaviszony fejlődése, gyors változása nem érinti a munkaviszony jellegét, lényegi vonásait, hanem csupán a kevésbé lényeges, a jelleget és az alapvető tulajdonságokat nem érintő oldalait. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a munkaviszonyok lényegi tulajdonságai nem változnak, nem fejlődnek, hanem csak azt, hogy ez a változás lassabban, illetve a kevésbé lényeges oldalak gyakori változásainak, e változások mennyiségi felhalmozódásának az eredményeképpen jön létre. Ezért a munkaviszonyoknak az *általános,* a lényeget tükröző vonásai viszonylag *állandóak, tartósak,* amelyeket a kevésbé lényeges oldalak változása nem érint, az adott minőség a mennyiségi változásokkal szemben bizonyos mértékig közömbös.[38] A munkaviszonynak ezeket az általános, *viszonylag állandó* elemeit a Mt. foglalja magában, törvényi formában, amely forma a jogi norma stabilitásának a legjobban megfelel. A munkaviszonyok kevésbé lényeges és változékonyabb, gyorsabban fejlődő vonatkozásait pedig alacsonyabb rangú jogforrások fejezik ki, amelyek lehetővé teszik a munkaviszonyban bekövetkezett mennyiségi változások kellő nyomon követését.

A munkaviszonyok különböző fajtái közül a termelési folyamatot tükröző *vállalati munkaviszonyok* a legmozgékonyabbak, legváltozékonyabbak. A vállalati munkaviszonyok keretén

[34] Ugyanott 96. old.

[35] Peschka: Jogforrás és jogalkotás, 333. old.

[36] Szamel szerint is: „...semmilyen jogszabálynak ilyen mivoltát nem vonjuk kétségbe azért, mert alanyi és tárgyi (vagy akár területi, időbeli) hatálya korlátozott.” (Szamel: Jogforrások, 49. old.) Továbbá a normatív utasítás jogforrási jellegének vizsgálatával összefüggésben megállapítja: „az, hogy az ilyen szervek köre adott időpontban pontosan meghúzható, az utasítást konkréttá nem teszi, hiszen annak hatálya kiterjed a később keletkezett ... szervre is.” Szamel: Jogforrások, 75. old.

[37] Mt. V. 5. §. (3), (4). bekezdés.

[38] Peschka Vilmos: Jogforrás és jogalkotás, 270. és köv. oldalak.

belül érlelődik és gyümölcsözik az ember állandó és sokoldalú fejlődése, tudásban és tapasztalatokban való gyarapodása, és ezzel szoros összefüggésben a technika gyors fejlődése, a gyártási folyamatok gyakori változása. Ezek a változások közvetlen hatással vannak a vállalati munkaviszonyokra, valamint a munkaviszonyokat rendező jogszabályokra, azok egyes elemeire. Indokolt tehát az elmondottakon kívül ezért is a vállalati munkaviszonyok termeléssel összefüggő egyes oldalainak kifejezésére egy kevésbé szilárd, rugalmasabb jogszabályi forma, a kollektív szerződés, amelynek alanyai a vállalati munkaviszonyokkal közvetlen és eleven kapcsolatban vannak, s így e jogot a munkaviszonyok új követelményeihez könnyebben és gyorsabban tudják igazítani.

A kollektív szerződés keletkezése. A jogszabály fogalmi elemei között nem szerepel olyan ismérv, amely a jogszabály keletkezésének módjára mint lényeges elemre utalna, mégis, úgy véljük, röviden szólnunk kell róla, hogy a kollektív szerződés keletkezését tekintve is sajátos jogszabály, mert úgy jön létre, mint egy szerződés. Anélkül, hogy a kollektív szerződés megalkotásának e sajátosságát lebecsülnénk, megállapítjuk, hogy önmagában ennek a keletkezési módnak a jogi természet meghatározását illetően nincs döntő jelentősége, ez a keletkezési mód a jogszabályt szerződéssé nem teszi. A jogszabályok megalkotásának ilyen módja más jogszabályi formáktól sem idegen. Különösen áll ez a munkajog szabályaira, amelyek keletkezésére általában jellemző az együttes szabályozás.[39] Ez a jogkeletkezési mód tehát nem ellentétes a kollektív szerződés jogszabályi minőségével, még akkor sem, ha az Mt. részletesen szabályozza a kollektív szerződés megalkotásának minden fázisát.

Összegezve tehát az elemzésből levonható következtetésünket, megállapíthatjuk, hogy a kollektív szerződés — bár egyes tulajdonságai arra mutatnak —, lényegét tekintve nem szerződés, hanem jogszabály, amelynek jellemző vonásai részben megfelelnek a jogszabály tudomány által feltárt ismérveinek, részben azonban eltérnek azoktól, illetve benne a jogszabályi ismérvek sajátosan jelentkeznek. A kollektív szerződésnek a tipikus jogszabályoktól eltérő sajátos vonásai azonban nézetünk szerint nem érintik lényegét, jogszabályi jellegét, minthogy az új kollektív szerződés *kielégíti a jogszabállyal szemben támasztott követelményeket.* Arról van csupán szó, hogy a jogszabályok változatos formái egy, a maga nemében új, sajátos jogszabályi formával gazdagodtak. Ez a formagazdagság a szocialista jogban nem új jelenség. A szocialista állam felépítéséből és feladataiból adódóan, a szocialista jogrendszerben több-kevesebb általánossággal és állandósággal új jogforrási formák alakulnak ki.[40] Különösen jellemző ez a megállapítás napjainkra, amikor társadalmi-gazdasági életünkben végbemenő változások számos újfajta jogi eszközt — köztük új jogforrási formákat is — életre hívnak.

Visszatérve tanulmányunk kiindulópontjához, azt a nézetünket szeretnénk kifejezésre juttatni, hogy az Mt. *jogszabály* és *munkaviszonyra vonatkozó szabály* között egyrészt *praktikus okból* tesz különbséget. Egyes kérdések szabályozását ugyanis az Mt. csak a magasabb rangú *jogszabályok* körébe utalja, másokét átengedi a kollektív szerződésnek, illetve a munkavédelmi szabályzatnak. Vannak azonban a munkaviszonynak olyan tartalmi elemei, amelyekkel kapcsolatban a törvényhozó számára közömbös, hogy a végrehajtási szabályokat magasabb rangú jogszabály, vagy kollektív szerződés alkotja meg, ezért mindkettőnek lehetőséget ad a szabályozásra. Ilyen esetben használja mintegy összefoglaló elnevezésként a *munkaviszonyra vonatkozó szabály* kifejezést, értve alatta a munkaviszonyokat szabályozó összes jogszabályi formát.

Másrészt azonban ennek a megkülönböztetésnek *elvi alapja* is van: kifejezésre juttatja a vállalati szintű jogszabályok, köztük a kollektív szerződés különösségét, sajátos jellegét, és az ebből következő alacsonyabb rangját. Azzal tehát, hogy az Mt. a kollektív szerződést nem nevezi *jogszabálynak,* nem tagadja jogszabályi minőségét és nem minősíti azt szerződésnek. Meggyőződésünk, hogy az Mt. egészének helyes értelmezését és a társadalmi valóságot az az álláspont tükrözi hűen, amely a kollektív szerződést sajátos vállalati jogszabálynak tekinti.

Hágelmayer Istvánné

[39] Ld. erről: Weltner—Nagy: A magyar munkajog. I. köt. Tankönyvkiadó, Bp. 1968. 61. old.

[40] Ld. Szabó Imre: A szocialista jog. Közgazdasági Kiadó, Bp., 1963. 206. old.

SZEMLE

Ankét a jogszabályok közérthetőségéről

I.

Az emberek társas érintkezésének, gondolataik, érzelmeik és akaratuk közlésének legáltalánosabb eszköze a nyelv. Nélküle lehetetlen volna a tapasztalatok kicserélése, ennek hiányában pedig szó sem lehetne közös munkáról, termelésről, emberi életről. A nyelv társadalmi jelenség. A társadalom teremtette meg és amióta megvan, egyik biztosítéka és feltétele is a társadalom létének és fejlődésének. A nyelv ugyanis nemcsak az egy időben élő emberek érintkezését szolgálja, hanem a múltat is összeköti a jelennel, s a jelent a jövővel.

A jog területén a nyelvművelésnek kiemelkedő jelentősége van. A jogi műveltségnek a nyelvi műveltség is nélkülözhetetlen része.[1] Az igazán jó jogász helyes magyarsággal képes kifejezni mondanivalóját; egyáltalán nem elhanyagolható az a követelmény, hogy a jogász akár írásban, akár szóban szabatosan, érthetően fejezze ki magát, s meggyőző munkájában a nyelv művészi eszközeit is igénybe tudja venni. A jogászok nyelvművelés iránti tudományos érdeklődésének messze múltra visszatekintő hagyományai vannak. Kiváló jogtudósaink közül többen rendszeresen jelentetnek meg tanulmányokat nyelvtudományi folyóiratokban.

Érthető, hogy a társadalom körében a nyelvművelési kérdések iránti vonzalom általános fellendülése a jogászokra sem maradt hatás nélkül, s mind nagyobb mértékben érdeklődnek ilyen irányban is.

II.

1. A jogászok nyelvművelés iránti érdeklődésének a megnyilvánulásaképpen az Igazságügyminisztérium már évekkel ezelőtt kapcsolatot létesített az MTA Nyelvtudományi Intézetével, amelynek munkatársai a minisztérium dolgozói számára előadásokat tartottak arról, hogy a nyelvész szempontjából a különböző szintű jogszabályok mennyire kielégítőek, illetőleg kifogásolhatók. Ezeken az előadásokon értékes, a jogszabályelőkészítésben jól hasznosítható kritikai megállapítások hangzottak el; úgyszintén komoly segítséget jelentenek az egyes vitás nyelvhelyességi kérdésre vonatkozóan az Intézettől esetenként írásban vagy szóban kapott tájékoztatások.

A jogászok nyelvművelésének és a nyelvhelyesség iránti fokozott figyelemfelhívásnak a célját kívánta szolgálni az Igazságügyminisztériumban széles körű részvétel mellett megtartott az az ankét is, amelyen *Bacsó Jenő* osztályvezető „A jogszabályok közérthetősége" címmel tartott bevezető előadást. Az élénk visszhangot kiváltó előadás tartalmának ismertetésére nem térünk ki, ugyanis az annak alapján készült tanulmány a Jogtudományi Közlöny 1968. évi 9. számában már megjelent. A mi feladatunk csupán arra korlátozódik, hogy az előadást követően elhangzott felszólalásokról, a felvetődött vitás kérdésekről és a kialakult álláspontokról adjunk a lap olvasóinak rövid tájékoztatást.

2. A felszólalások — amelyek nem csupán a jogszabályok, hanem általában a jogi nyelv közérthetőségének problémájával foglalkoztak — témakörüket tekintve nagyban-egészben három gondolatsor köré csoportosíthatók: *a)* lehet-e, szabad-e az általános nyelvi kategórián belül elhelyezkedő külön jogi nyelvről beszélni, és közelebbről mit kell annak a fogalmán érteni; *b)* milyen körülmények határozzák meg a jogi nyelv alakulását, fejlődését; *c)* melyek a jogi nyelv közérthetőségének alapvető követelményei.

ad a) A jogi terminológia, a jogi nyelv a magyar szókincs szerves része, szóállománya — az idegen eredetű szakkifejezéseken kívül — az egész nép körében használt szavakból és kifejezésekből tevődik össze; a társadalmi fejlődés szülte új fogalmak nyelvi kifejező eszközeit ugyancsak a köznyelv szótárából kölcsönzi a megszokott szóalkotási módon: képzéssel és összetétellel. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy a jogi terminológiának — mint minden szakma, foglalkozás és tudományág terminológiájának — nincsen semmiféle szaknyelv jellege.[2]

A jogi nyelv közérthetőségének követelménye — miként ezt *Benedek Károly* igazságügyminisztériumi főosztályvezető fejtette ki — nem egyszerűen nyelvhelyességi, hanem elsődlegesen törvényességi, tehát politikai követelmény. Ahhoz, hogy a jogszabályok, illetőleg a hatósági határozatok címzettjei jogszerű magatartást tanúsítsanak, elengedhetetlenül szükséges, hogy a jogszabályban, illetőleg a hatósági határozatban foglaltakat hiánytalanul és egyértelműen megértsék. Ha a jogszabály vagy a hatósági határozat nem érthető, illetőleg félreérthető, annak önkéntes követése is nehezebben várható el.

A jogi nyelv létjogosultságát és szükségességét az adja meg — folytatta Benedek Károly —, hogy a jogász a jogtudomány által kimunkált sajátos értelmű jogi fogalmakkal dolgozik. Éppen ezért nem általában a jogi szaknyelv ellen, hanem annak eltorzítása ellen kell harcolni. A jogi szakkifejezéseket azért sem lehet mindig a köznyelvben használatos kifejezésekkel helyettesíteni, mert azok tartalma nem mindig esik egybe az azonos hangzású szavak általános, köznapi jelentésével (pl. birtok, gyümölcs, az öröklésből való kiesés stb.). Az nem kifogásolható, hogy a különböző jogágazatok kiskorúról, fiatalkorúról vagy korlátozottan cselekvőképes személyről beszélnek, ezek a fogalmak ugyanis nem azonos tartalmat fejeznek ki; hiányosság viszont az, hogy egyes jogágazatok az azonos jogi fogalmakat olykor eltérő értelemben használják, pl. a képviselet és a meghatalmazás intézménye ugyanazt jelenti a polgári jogban, mint a mezőgazdasági termelőszö-

[1] Részletesen foglalkozott ezzel a kérdéssel Móra Mihály: A jogász és az anyanyelvi műveltség c., a Magyar Jog 1964. évi 12. számában megjelent tanulmánya.

[2] Vö. Kovács Ferenc: A magyar jogi terminológia kialakulása. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964. 6. old. — A szerző megállapítása szerint a magyar jogi terminológia mindazon szók, kifejezések, szerkezetek összessége, olyan nyelvi eszköz, amelynek segítségével a magyar uralkodó osztály minden fontosabb államhatalmi aktusban, a törvényhozásban, az igazságszolgáltatásban, az igazgatásban megvalósítandó akaratát kifejezi. A magyar jogi terminológia tehát a jognak, mint társadalmi felépítménynek a nyelve, kifejező eszköze.

vetkezeti jogban, mégis a két jogágban eltérő szóhasználat érvényesül.

Tompa József az MTA Nyelvtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa is hangsúlyozta, hogy az irodalmi nyelven nyugvó, külön jogi nyelv létét nem lehet tagadni és a nyelvésznek is figyelemmel kell lennie a gyakorta külön szempontú jogi követelményekre. A feladat abban áll, hogy — *Beck Salamon* szemléltető hasonlata szerint — mennél szélesebbre kell építeni azokat a csatornákat, amelyek az irodalmi nyelv, az irodalmi stílus vizét átvezetik a jogi nyelv szigetére, de anélkül, hogy ezzel a jogi nyelv vizenyősségét idéznénk elő.[3] *Törő Károly* és *Vörös József* igazságügyminisztériumi főelőadók találóan utaltak arra, hogy a jogászoknak nem a jogi nyelv ellen, hanem a helyes értelemben felfogott, a sallangoktól mentes, sokszínű, közérthető jogi nyelvért kell harcot folytatniuk. A jogi tolvajnyelv az, amellyel szemben küzdeni kell.

ad b) A jogi nyelv alakulását, fejlődését számos körülmény határozza meg. Ezek a tényezők — jellegüket tekintve — belső és külső okokra oszthatók fel. A jogi nyelv alakulására, fejlődésére hatást gyakorló belső okok a következők:

ba) Mindenekelőtt a jogtudomány által kidolgozott és használt fogalmak vannak döntő befolyással a jogi nyelv alakulására. Bonyolítja a helyzetet — amint erre *Benedek Károly* utalt —, hogy a jogi nyelv egyes fogalmai hangzásra megegyeznek más tudományágban ismeretes kategóriákkal, a tartalmuk azonban egészen eltérő. Így pl. a tőke, az érték, a kisajátítás fogalmának politikai gazdaságtani értelme teljesen más, mint e szavak polgári jogi jelentése.

bb) A jogi nyelv a különböző életviszonyok rendezésére szolgál. Minthogy fejlett társadalmi viszonyok között egyes életviszonyok igen összetetten, bonyolultan jelentkeznek, érthető, hogy az ilyen életviszonyok rendezése is olykor csak bonyolult jogi nyelven fejezhető ki. A jogi nyelv és a jogi szabályozás túlzott komplikáltságára a nyugdíj-jogszabályokat szokták példaként felhozni. Az összefüggés egészen nyilvánvaló: a rendelkezésre álló pénzügyi fedezet meghatározott volta miatt kell apró részletekbe menő megkülönböztetést tenni a lényegében azonos típusú életviszonyok között, és ez a már „kívülről jövő" szempont okozza a nyugdíj-jogszabályok szerkezetének, áttekinthetőségének és nem utolsósorban nyelvezetének a bonyolultságát.

Ez a most említett gondolatkör már jelzi az átmenetet a jogi nyelv alakulását, fejlődését befolyásoló másik tényezőcsoportra, az ún. külső okokra. Ezek sorában az alábbiakról esett szó:

ba) A szabályozandó életviszonyok jelentős része meghatározott szakmai kérdésekkel függ össze, és ennek következtében a szabályozni kívánt szakmai terület sajátos szakmai nyelve belopakodik a jogi nyelvbe és a szakmai nyelvnek a jogszabályban szereplő, önmagában is bonyolult, a köznyelvben kevéssé ismeretes szóállománya — látszatra helyes módon — a jogi nyelv részeként jelentkezik. Amíg tehát más szakmai nyelv (pl. az orvosi, a mérnöki nyelv) közvetlenül ágazva el az irodalmi nyelvtől, homogén, csupán az adott szakmára vagy tudományágra vonatkozó szókészlettel rendelkezik, addig a jogi nyelvnek az a sajátossága, hogy annak szótárában — amint erről már szó volt — különböző, a szabályozással összefüggő szakterületek kifejezései, szóösszetételei is szerepelnek, a jogi nyelv szóállománya ezért erősen heterogén és — egyebek között — ez a tény is azt a benyomást kelti, mintha a jogi nyelv más szakmai nyelvhez képest túlságosan bonyolult, a köznapi nyelvtől sok tekintetben teljesen elütő lenne.

bb) A jogi nyelv fejlődésére bizonyos ideológiai tanítások is hatnak. Ha a politikai gazdaságtan felfogása szerint az állami szocialista tulajdon egységes és oszthatatlan, vagyis az állami szervek egymásközötti viszonyában tulajdonátruházás nem lehetséges, akkor — mutatott rá *Nagy Miklós*, a Központi Gazdasági Döntőbizottság bírája — a jogász nem beszélhet az állami szervek között létrejövő adás-vételi szerződésről, e helyett új kategóriákat kell keresnie, és így született meg pl. a tervszerződés, az építési szerződés, a kutatási fejlesztési szerződés, a technológiai szerelési szerződés, a raktári beszerzés fogalma, ami a jogi nyelvet kétségtelenül nem teszi egyszerűbbé. Ezzel kapcsolatban elhangzott olyan vélemény *(Benedek Károly)*, mely szerint az építési szerződés, a kutatási fejlesztési szerződés és a technológiai szerelési szerződés helyett egyszerűen vállalkozási szerződésről, raktári beszerzés helyett pedig a lényeget kifejező adás-vételi szerződésről kellene beszélni.

bc) A külső okok között kell megemlíteni: a jogi nyelv alakulását erősen befolyásolja az a körülmény, hogy a szocialista társadalomban — különösen pedig a gazdaságirányítás új rendszerében — a nem hagyományos értelemben vett jogalkalmazók köre rendkívüli módon kiszélesedik. Ez nemcsak azt a kötelezettséget rója a jogalkotóra, hogy a jogszabályokat minden eddiginél egyszerűbben, közérthetőbben igyekezzék megszövegezni, de felveti annak szükségességét is, hogy a jogászok körében bevált egyes jogi fogalmakat új kifejezésekkel helyettesítse, mert a köznyelv azokat egyáltalán nem ismeri, vagy éppen más értelmet tulajdonít neki. *Vida István* igazságügyminisztériumi főelőadó számolt be arról, hogy a társadalmi bíróságokról szóló törvényerejű rendelet előkészítése során tudatosan mellőzték a „hatáskör" kifejezés használatát, mert tapasztalatuk szerint a társadalmi bíróság „hatáskörén" az üzemi dolgozók közül sokan azt értették, hogy a társadalmi bíróság milyen intézkedések megtételére jogosult.

ad c) A jogi nyelvnek mindenekelőtt — de amiként még arról szó lesz, távolról sem kizárólag — a nyelvtani, a nyelvhelyességi szabályokra kell tekintettel lennie. A közérthetőségnek mindenfajta jogszabálynál, hatósági határozatnál — mondhatnánk úgy is — jogi aktusnál érvényesülnie kell. Arra nézve, hogy egyes jogszabályok nem mindig veszik figyelembe a nyelvtani, nyelvhelyességi előírásokat, *Vida István* hozott fel az előadás során nem említett, további érdekes példákat.

Amikor nyomatékosan hangsúlyozzuk a jogi nyelv, különösen

[3] Beck Salamon: Jogi műnyelvünk fejlődéséhez. Magyar Nyelvőr, 1952. 3. szám 205—208. old.

pedig a jogszabályok nyelvezete közérthetőségének alapvető fontosságát, ugyanakkor — amint *Tompa József* kifejezte — óvakodnunk kell attól, hogy a közérthetőség bűvöletébe esve, a jogi nyelv elsekélyesedjék. Nem szabad ugyanis megfeledkeznünk arról, hogy az 1945 utáni felszabadulást követően, több mint két évtizede végbemenő kultúrforradalom jelentősen felemelte a nép átlagos műveltségi színvonalát, így tehát a jogi nyelv közérthetőségének mércéje kétségtelenül magasabban helyezkedik el.

Ez a közérthetőségi mérce — legalábbis a jogszabályokat illetően — a társadalmi fejlődés egy adott szakaszában sem rögzíthető meghatározott ponton, hanem magasabbra vagy alacsonyabbra állítható aszerint, hogy a rendezendő életviszonynak mi a tárgya, s a szóban forgó szabályozás a társadalom szélesebb vagy szűkebb csoportjára terjed-e ki. *Benárd Aurél* igazságügyminisztériumi osztályvezetőhelyettes szólt arról, hogy a közérthetőség követelménye más-más igényeket támaszt az egyes jogágazatokban, sőt az azonos jogágazatokon belül, a különböző jogintézményeknél is.

A jogszabályok nyelvhelyességi szempontokat kielégítő közérthetősége napjainkban azért is nagyfontosságú, mert — és erre *Szép György* főosztályvezetőhelyettes utalt — a magasabbrendű jogforrások alapján a vállalatok és a mezőgazdasági termelőszövetkezetek ezrei készítik el a maguk „házi kodifikátoraival" a saját alapszabályukat, munkarendjüket és egyéb szabályzataikat, amelyek számos normatív rendelkezést tartalmaznak. Ezeknek a szabályzatoknak a közérthetőségére is fokozott gondot kell fordítani.

A jogszabályok közérthetősége nem kizárólag a nyelvtani és nyelvhelyességi szabályok figyelembevételét és tiszteletben tartását követeli meg, ez ugyanis annak nélkülözhetetlen, de nem egyedüli ismérve. Egyet kell érteni *Benárd Aurél* megállapításával, mely szerint a jogszabályok közérthetőségéhez — a nyelvhelyességi követelményeken kívül — a világos, tagolt, áttekinthető szerkezet is hozzátartozik. Nem könnyen eldönthető kérdés az, hogy az egységes vagy a „többlépcsős" szerkezeti megoldás a kielégítőbb-e, a helyes szerkezeti felépítés megválasztása — mutatott rá *Nigríny* Elemér igazságügyminisztériumi csoportvezető — jogágazatonként, jogintézményenként, sőt a szabályozni kívánt témakörtől függően változhat.

A közérthetőség nem merül ki a formai követelmények megtartásában (nyelvhelyesség, szerkezet), abban nem kevésbé szerepet játszik a jogszabály adekvát tartalmának a megtalálása is. A jogalkotónak a feladata ehhez képest nemcsak az, hogy a szabályozás tartalmát szabatosan, szerkezetileg jól felépített formában fejezze ki, őneki kötelessége — a szakemberek közreműködése mellett — a szabályozásra váró életviszony rendezésének kialakításához tartalmi szempontból is kisebb-nagyobb segítséget nyújtani.

A közérthetőség követelménye eszerint formai és tartalmi ismérveket egyaránt magában foglal.

III.

A nagysikerű ankét *Szilbereky Jenő* igazságügyminiszterhelyettes zárszavával ért véget. Felszólalásában méltatta azt a hatalmas fejlődést, amelyet az elmúlt húsz év alatt a jogi nyelv érthetőbbé válásában elértünk. Az, hogy a jogi nyelv necsak érthetőbb, hanem valóban közérthető legyen, hosszú fejlődési folyamatot kíván meg és az egész jogászi társadalom összefogását igényli. Más oldalról viszont a jogi nyelv közérthetővé válásához az is szükséges, hogy a társadalom tagjai — elsősorban a vezető káderek — szervezett módon megismerkedhessenek a jogi alapfogalmakkal.

Schelnitz György

A szövetkezeti lakásépítkezésekből eredő kötbérek sorsa

A Jogtudományi Közlöny 1968. évi 6. számában Éber Kálmán cikkben foglalkozik a szövetkezeti lakásépítkezésekből eredő kötbérigények kérdésével.[1]

Két irányú — egyrészt gazdasági-társadalmi, másrészt — jogi okfejtés útján arra a végső következtetésre jut, hogy a lakásszövetkezeti mozgalmat oly módon kellene támogatni, hogy a kivitelezési szerződés megszegéséből eredő kötbéreket meg kellene ítélni, illetve ki kellene adni a lakásszövetkezetek részére.

Annak előrebocsátása mellett, hogy a lakásszövetkezetek támogatását a magam részéről is olyan feladatnak tartom, amelyet támogatni minden állami szervnek kötelessége, a cikkben kifejtettekkel, főleg a végkövetkeztetéssel nem tudok egyetérteni és a szerző módszerét követve — tehát egyrészt gazdasági-társadalmi, másrészt jogi okfejtéssel — a kérdést ellenkező oldalról igyekszem megvilágítani. Ellenvéleményem alapvető oka az általános és a különös problémájának, illetve az abból vonható következtetéseknek eltérő szemlélete, ezért mindkét okfejtésem középpontjába ezt a kérdést állítom.

I.

Induljunk ki a cikk gazdasági-társadalmi jellegű okfejtéséből. Ennek lényege az, hogy a lakástulajdonosok által eszközölt befizetések „nem biztosítanak elegendő alapot a jogi személy céljának megvalósulásához. Ennek következtében, ha a lakásszövetkezet jogi önállóságát továbbra is fenn akarjuk tartani, fel kell kutatni és a lakásszövetkezetek tudomására kell hozni azokat a lehetőségeket, amelyeken keresztül a cél realizálásához szükséges anyagi fedezet biztosítása elérhető". A továbbiakban a szóba jöhető anyagi eszközök közül csak a kötbér problémáját emeli ki, „ezzel alátámasztva a szövetkezet javára történő elszámolás gazdasági és társadalmi jelentőségét".

A helytelen — a cikk szerint — az, hogy a szerződésszegésből eredő kötbérek nem a lakásszövetkezetek javára kerülnek elszámolásra és a követendő helyes gyakorlat ennek az ellenkezője lenne. A helyes gyakorlat elvi alapja pedig a lakásszövetkezeti építkezések tiszta megbízási viszonyként való kezelése és a megbízásra vonatkozó szabályok fenntartás nélküli alkalmazása,

[1] Éber Kálmán: „A szövetkezeti lakásépítkezésekből eredő kötbérigények sajátos problémája." JK. 1968. 311—316. old.

Vizsgáljuk meg ezt a kérdést először gazdasági-társadalmi szempontból, az általános és különös kategóriáinak szembeállításával.

Mit mond ebben a vonatkozásban a jogszabály, a lakásszövetkezetekről szóló 20/1959. (IV. 16.) Korm. számú rendelet? Annak bevezető része megjelöli a célt: „A Magyar-Forradalmi Munkás Paraszt Kormány lehetővé kívánja tenni, hogy a bérből, fizetésből élő dolgozók — elsősorban az üzemi munkások — lakásszövetkezetek útján kedvezményes feltételek mellett személyi tulajdonú lakáshoz jussanak." A 2. § értelmében a lakásszövetkezetek szervezését olyan különleges bizottság intézi, amelyben a dolgozók mellett a tanács végrehajtó bizottsága, a szakszervezet, valamint az OTP képviselője is részt vesz. Az 5. § (3) bekezdése az építésügyi és városrendezési miniszter számára biztosít különleges jogokat abban a vonatkozásban, hogy lakásszövetkezet hol szervezhető és mennyi lehet az évenként felvehető tagok száma. A 7. § felsorolja az állam által nyújtott kedvezményeket, a készpénzelőleget, kölcsönt stb. A 9. § kötelezően kimondja, hogy a lakások árát kedvezményesen kell megállapítani. A 8. § (2) bekezdése rendelkezik a lakásszövetkezeti építkezések lebonyolításáról és hoz létre egy különleges megbízási viszonyt. Végül a 16. § a lakásszövetkezeti építkezés finanszírozásával, bankszerű ellenőrzésével és a lakásszövetkezetekkel összefüggő hitelműveletek pénzügyi lebonyolításával az OTP-t bízza meg. Úgy vélem, hogy a felhozott rendelkezések önmagukért beszélnek. Nem szorul bővebb alátámasztásra, hogy valamennyi említett rendelkezés a kormányzati program megvalósítását szolgáló speciális szabály és az sem kíván részletesebb indokolást, hogy egy ilyen különleges akció megvalósítását különleges pénzügyi politika realizálja, a maga sajátos stratégiájával, taktikájával, részelhatározásaival és intézkedéseivel. Ennek a jogszabály által kijelölt szerve pedig a Pénzügyminisztérium, illetőleg az OTP.

Hogyan jelentkezik ez a speciális pénzügyi politika a vita tárgyát képező konkrét kérdésben? Úgy, hogy a Pénzügyminisztérium meghatározza a lakásszövetkezetek pénzügyi támogatásának eszközeit (állami beruházási forrás, árkedvezmény, részletfizetés stb.), de az eszközök között differenciál. Nem találja indokoltnak, hogy a lakásszövetkezetek a támogatás direkt formáin kívül olyan indirekt formájú támogatásban is részesüljenek, mint a kötbér. Még közelebbről: úgy ítéli meg, hogy az állami pénzeszközök magánosok felé áramlásának bizonyos forrásai kívül kell hogy maradjanak a támogatás határain, ezekből a forrásokból már nem kívánja erősíteni a lakásszövetkezetek működését. Úgy vélem, hogy a pénzügyi politika ilyen differenciált alakításához a Pénzügyminisztériumnak nemcsak formailag van joga, hanem a szóban levő döntés érdemben is helyes.

Nem tartozik szorosan a dolog lényegéhez, de ha már azt a kérdést vetjük fel, hogy a lakásszövetkezeti cél realizálásához szükséges anyagi fedezet miképpen biztosítható, a szóba jöhető eszközök közül — véleményem szerint — nem a legszerencsésebb a kötbér kiemelése, mert léteznek annál lényegesen komolyabb anyagi eszközök is. Ha tehát a kérdést úgy vetjük fel, hogy a jelenlegi gyakorlat megfelel-e a lakásszövetkezeti mozgalom támogatásához fűződő gazdasági és társadalmi kívánalmaknak, úgy ezt a kötbérnél jelentősebb, fontosabb anyagi biztosítékok oldaláról, vagy legalábbis erről az oldalról is meg kell vizsgálni, hogy reális képet kaphassunk.

Összegezve: a lakásszövetkezeti akció gazdaságilag-társadalmilag speciális jellegű kormányprogram és az ahhoz kapcsolódó különös pénzügyi politika érdemben helyes elve az, hogy a kötbér — mint indirekt forrás — nem tartozik az anyagi támogatás eszközei közé.

II.

A jogi okfejtés középpontjában ismét az általános és a különös kérdése áll.

A cikkben kifejezésre jutó álláspont lényege ugyanis az, hogy a jelenlegi gyakorlat a speciális szabályokat részesíti indokolatlan előnyben, túlzott jelentőséget tulajdonít a beruházó és a kivitelező között létrejött építési szerződés, főként az azt biztosító kötbérszankció eltérő jellegének és a beruházó és lakásszövetkezet között nem alkalmazza következetesen a Ptk. 479. §-ának (2) bekezdését, amely szerint a megbízott a megbízási szerződés megszűnésekor köteles elszámolni és ennek keretében a megbízónak mindazt kiadni, amihez a megbízás teljesítése céljából vagy eljárása eredményeként jutott.

Mielőtt az általános és a különös problematikájára térnék, foglalkozni kell azzal az álláspontal, amely a cikkben a kötbér jellegével kapcsolatban kifejtésre került.

A tanulmány — a további következtetések elméleti, elvi alapjaként-elemzi a kötbér jogintézményi jellegét és tagadja a kötbér kettős jellegét, azt kizárólag „átalány kártérítés"-nek tekinti. A kötbér jellege tekintetében elfoglalt ezt az elméleti álláspontot nem tudom magamévá tenni. Ebben a kérdésben már széleskörű irodalom áll rendelkezésre és a gyakorlat — számos elvi határozatból kiolvashatóan — félreérthetetlenül egységes. Ezzel a kérdéssel kapcsolatban talán elegendő Visky Károly jogtörténeti elemeket is felölelő tanulmányára hivatkozni[2].

A tanulmány rámutat, hogy a kötbérben már a római jog olyan büntetést (poénát) látott, amely a szerződésben elvállalt kötelezettséget egyáltalán nem, vagy nem megfelelően teljesítő felet sújtja. A kötbér ezt a kettős szerepét (minimalizált kártérítési átalány — a teljesítésre ösztönző fenyegetés) megtartotta a régi magyar magánjogban is. A kötbér bírság jellegét kiemelte a Mtjav. és a Ptk. is ugyanilyen kettős jellegű intézményként szabályozza a szerződést biztosító mellékkötelezettségek sorában. A tervszerződésre vonatkozó jogszabályok nem hagynak kétséget a kötbér kettős jellege tekintetében és bár az újabb szabályozás a kötbérigény érvényesítése, az állam javára való marasztalás és a kötbér felemelése tekintetében korlátozó rendelkezéseket vezetett be, az idevonatkozó legújabb rendelkezésekből is kétségtelen, hogy a kötbér megtartotta kettős jellegét: bírság és kárátalány (sőt azt sem lehet tagadni, hogy — a je-

[2] Visky Károly: „A kötbér címén járó összegek rendeltetése" Döntőbíráskodás, 1963. évi 321—328. old.

lenlegi szűkebbkörű alkalmazás mellett is — jelzőeszköz). Ha pedig a kötbér kettős jellegét elfogadjuk, úgy máris nem lehet elfogadni azt a következtetést, amelyet a szerző annak kizárólagos kárátalány-jellegére alapít.

A kötbér tekintetében a cikk szerint: „a döntőbizottságok akkor járnának el helyesen, ha a kötbért — mint átalány kártérítést — az igényérvényesítéstől függően vagy a 1. megbízottként eljárni köteles (és nem érdekvédőként, illetve patronálóként eljárni jogosult) beruházó javára ítélnék, aki megbízása körében azt átutalná a lakásszövetkezet felújítási számlájára, vagy pedig 2. közvetlenül a lakásszövetkezet javára ítélnék meg, mely esetben a kötbérben marasztalt kivitelező foganatosítaná az átutalást a felújítási számlára".

Kétségtelen, hogy ez a végső következtetés logikus összhangban áll azzal az elméleti kiinduló ponttal, amely szerint a kötbér kizárólag kárátalány. A kötbér kiadás tételes alapja pedig a Ptk. 479. §-a (2) bekezdésének a megbízási jogviszonyra vonatkozó általános jellegű rendelkezése.

Ezzel szemben a jelenlegi gyakorlat a szóban levő ex lege megbízást speciális jogviszonyként kezeli és a belőle folyó jogokat, kötelezettségeket és jogérvényesítést is különös kérdésként értelmezi.

Vizsgáljuk meg most részletesebben, hogy mi következik ebből az álláspontból.

Következik mindenekelőtt a megbízási és a beruházó, valamint a kivitelező közötti jogviszony megkülönböztetése. A lakásszövetkezet és a beruházást lebonyolító megbízott (a 20/1959. (IV. 16.) Korm. számú rendelet 8. §-ának (2) bekezdése szerinti „beruházó" között a jogszabály erejénél fogva létrehozott speciális megbízási viszony, a beruházó és a kivitelező között pedig szocialista jellegű vállalkozási szerződés: építési szerződés jön létre. Ez utóbbi szerződés teljesítésének biztosítéka a kötbér, amely viszont — a 219. sorszámú elvi határozat szerint — külön kikötés hiányában nem tartalma a lakásszövetkezet és a beruházó közötti jogviszonynak. Ehhez kapcsolódik a kötbér kiadására vonatkozóan a Ptk. 479. §-a (2) bekezdésének az az értelmezése, amely szerint a kiadási kötelezettség a 474. §-ban meghatározott feladat teljesítésével elért eredményre vonatkozik és nem azokra a vagyoni előnyökre, amelyekhez a megbízott az eredmény elérése érdekében kötött szerződés biztosítékai révén jutott, s amelyek esetleg az eredmény kikényszerítésére vezettek. Ebből a szempontból a szerződésben kikötött kötbér csak eszköz a szerződés teljesítéséhez, ami a megbízó szempontjából közömbös, mert számára az eredmény lényeges és nem az annak eléréséhez felhasznált eszköz. Ez a levezetés a 474. §-ban meghatározott eredményt helyezi előtérbe. Ennek helyessége tekintetében a Ptk. 478. §-ához kapcsolt indokolásra utalok, amely szerint „a javaslat egyrészt fenntartja a megbízásnak azt a szerkezeti sajátosságát, hogy az nem eredménykötelem, másrészt viszont az ügyellátó tevékenységét eddigi jogunkénál szigorúbb mértékkel méri és ezáltal fokozottan ösztönzi arra, hogy az eredményes is legyen". Véleményem szerint a jogszabály indokolásában kifejezésre jutó eme jogpolitikai elgondolással összhangban áll az az értelmezés, amely a megbízás eredménye és az eredmény megvalósulásához felhasznált eszközök között rangsorbeli különbséget tesz és az eredménynek biztosít elsőbbséget.

A speciális jellegből következik a megbízási jogviszony fennállási időtartamának értelmezése. Véleményem szerint ebben a kérdésben nincs bizonytalankodás a jelenlegi joggyakorlatban. A gyakorlat ugyanis — a 211., 675. sorszámú elvi határozatokból, valamint a Döntőbíráskodás 1964. évi 7. számában megjelent 753. sorszámú jogesetből kiolvashatóan-következetesen egységes: a szavatossági igények érvényesítését a beruházó kötelességévé teszi. A 211. sorszámú elvi határozat szövegezése szerint a lakások átadása után az üzemeltető, a szövetkezet „ugyancsak" érvényesítheti igényeit. Ebből a szóhasználatból, de az elvi határozat egész okfejtéséből is világos, hogy a szavatossági igények érvényesítése a beruházó kötelessége. Ugyanez tűnik ki a 675. sorszámú elvi határozatból, de talán leginkább a 733. számú jogesetből, amelyben a döntőbizottság azon az alapon állapítja meg a beruházó — megbízási jogviszony megszegéséből eredő — kártérítési felelősségét, mert az utófelülvizsgálat alapján megküldött hibajegyzék birtokában nem érvényesített szavatossági igényt a kivitelező ellen, hanem azt elévülni hagyta. Meg kell még említeni, hogy a gyakorlatban nemrég merült fel az a kérdés, hogy megengedhető-e a szavatossági jog gyakorlásának engedményezése az átadás-átvétel időpontjában a beruházó által a lakásszövetkezetre. Ez alkalommal is kifejezésre jutott az az álláspont, amely szerint a beruházási igények érvényesítése a beruházó kötelessége, nemcsak azért, mert ő kötötte a kivitelezési szerződést, hanem azért is, mert a lakásszövetkezetnél fejlettebb, komolyabb szaktudással rendelkező apparátussal rendelkezik, tehát az igényérvényesítés eredményességét inkább ki tudja harcolni. Arról, hogy a lakásszövetkezet a szavatossági igények érvényesítését engedményezés formájában átvegye, csak kifejezett és írásban történő megállapodás esetében lehet szó, magyarán, amikor világosan megállapítható, hogy a lakásszövetkezet tudatában van jognyilatkozata súlyának és jogkövetelményeinek. A kifejtettek kétségtelenné teszik, hogy a jelenlegi gyakorlat szerint a megbízási jogviszony mindaddig fennáll, amíg a kivitelezési szerződés megszegése folytán szavatossági jog érvényesítésének helye van. Ezzel kapcsolatban ki kell térni arra a cikkbeli felvetésre is, hogy egyes állásfoglalások miért emlegetik mégis az átadás-átvétel időpontját, illetőleg a hiánypótlási határidő végét a megbízási jogviszony időtartamával kapcsolatban. Ennek oka az, hogy bár a szavatossági igény érvényesítése a beruházó kötelessége, de annak végső határidején belül keresni kell egy olyan racionális időpontot, amelylyel az élet tipikus esetei szerint a megbízás véget ér. Ismeretes, hogy a beruházó és a kivitelező építési szerződést köt, ennek teljesítése pedig az átadás-átvétellel történik meg, de meghosszabbodhat a hibák kijavításához szükséges időtartammal. A döntőbizottság a mindennapi életnek ezeket a tényeit vette figyelembe ama állásfoglalásai kialakításánál, amelyek szerint a megbízás a hibák kijavítására, a hiánypótlásra szüksé-

ges időtartammal általában véget ér. Ezt azonban gondolatban ki kell egészíteni az előbb kifejtett azzal az álláspontal, amely szerint egy bizonyos értelemben a hiánypótlási időponton túl is fennáll a megbízás. Ez egyébként logikus és törvényszerű folyománya annak, hogy az építési szerződés jogosultja, megrendelője a kivitelezővel szemben a beruházó.

A megbízás speciális jellegű jogviszonyként kezeléséből fakad az — amiről az előbbiekben már szó volt —, hogy a jelenlegi gyakorlat a szövetkezet részére párhuzamos igényérvényesítési lehetőséget ad. Ez világosan kitűnik a már idézett 211. és 675. sorszámú elvi határozatokból.

A speciális jelleg előtérbe helyezéséből következik bizonyos differenciálás a gazdasági kautélák között és ennek eredményeként a szavatossági és kártérítési igény elismerése viszont — a vonatkozó pénzügyminisztériumi állásfoglalással egybehangzóan — a kötbér kiadásának el nem ismerése.

A cikk — amint arról már szó volt — egy sajátos kötbérfogalom alapján a megbízásra vonatkozó általános szabályok fenntartás nélküli alkalmazását kívánja a szövetkezetek indirekt anyagi támogatása érdekében. Véleményem szerint a megbízás általános szabályainak fenntartás nélküli alkalmazása nem a szövetkezetek javára szolgálna, hanem azoknak kárára lenne. Vessünk egy pillantást az általános szabályokra és kísérelljük meg azokat teljes következetességgel alkalmazni erre a speciális konstrukcióra.

Ismeretes, hogy a Ptk. 476. §-a a célszerűtlen vagy szakszerűtlen megbízói utasítás esetére a megbízottal szemben figyelmeztetési kötelezettséget ír elő és ha a megbízó utasításához a figyelmeztetés ellenére is ragaszkodik, feljogosítja a megbízottat, hogy a megbízást a megbízó kárára is teljesítse. A 478. § a megbízói díjról rendelkezik, a 479. § az ügy ellátásával felmerült költségekről, amely „költségek előlegezésére a megbízott nem köteles". Vajon a megbízás eme szabályai hogyan érvényesülhetnének olyan megbízási jogviszony keretében, ahol a megvalósuló lakásépítkezés összes költségeit állami beruházási forrásból az állam előlegezi, ahol a beruházást lebonyolító szerv teljes felelősséggel tartozik az eredmény megvalósulásáért és hibátlanságáért és ahol a 478., illetőleg 479. § szerinti díj, illetőleg költségviselésről szó sem lehet. Az eltérések felsorolását lehetne folytatni azzal a közismert ténnyel, hogy számos esetben a lakásépítkezések megindulásakor a lakásszövetkezet meg sem alakult, tehát csak a megbízott létezik, a megbízó jogi személy még nincsen és arról a nem ritka esetről, amikor a megbízás teljesítéseként megépített lakások átadás-átvételének időpontjában sem jött még létre a megbízó, hanem minden jogi cselekményt a megbízott végez el helyette. Fel lehetne vetni, hogy pl. az egyenértékűség elve hogyan érvényesül stb. Úgy vélem, hogy a felsorolt példák kellően alátámasztják azt az álláspontot, amely a jelenlegi — specialitásokra építő — gyakorlat fenntartása mellett száll síkra.

A cikk maga is tartalmaz egy olyan megállapítást, amely szerint „elméletileg megalapozatlan az a többek által vallott álláspont, amely adott esetben nem tudja összeegyeztetni az általánost a különössel és olyan kibékíthetetlen ellentmondást lát fennforogni, amely csak az általános javára oldható fel".

A kifejtettek végső összegezéseként magam is azt vallom, hogy a szóban levő ellentét nemcsak az általános javára oldható fel, hanem helyesebb a speciális szabályok és abból folyó következtetések alkalmazása.

Ez nagyobb mértékben segíti és erősíti a lakásépítéssel kapcsolatos szövetkezeti érdeket, mint az általános szabályok minden fenntartás nélküli alkalmazása.

Majoros Richárd

JOGIRODALOM

Stanislaw Waltos' „Model postępowania przygotowawczego na tle prawnoporownawczym"

(Az előkészítő eljárás modellje jogösszehasonlítás alapján)

1. A büntető eljárás előkészítő szakaszának a büntető eljárásban — mint a többi szakasznak is — nagy a jelentősége, s mégis e szakasz jogi problémái iránt az eljárási irodalom viszonylag mostohább. Örömmel kell tehát üdvözölnünk az olyan munkát, mint a St. Waltos-é, amely célul tűzte ki, hogy az előkészítő szakasz jogi kérdéseit kidolgozza. Segít ezzel tisztázni és megfelelő megvilágításba helyezni olyan intézményeket, amelyeknek helyes felépítése és működése szinte létkérdés a szocialista büntető eljárás számára.

Garraud, az ismert francia processzualista úgy vélte, hogy Bertillon fellépésétől a büntető eljárás történetében egy új szakaszt: a tudományos korszakot számíthatjuk. És abban feltétlenül igaza is van, hogy az egész büntető eljárásra nagy befolyással bíró tény a műszaki és természettudományok új eredményeinek az adaptálása a bizonyítás körében. Ezek közvetlenül a kriminalisztika fejlődését mozdították elő és számos szakember figyelmét az új tudományágra terelték. És amennyiben a kriminalisztika különösen a büntető eljárás előkészítő szakaszában jut nagy szerephez és köti le a figyelmet, annyiban vonja el a figyelmet e szakasz jogi kérdéseitől. Ez megnyilvánulhat részint egyes kódexekben, amelyekben az előkészítő szakasz kidolgozása lazább mint más szakaszoké, és megnyilvánulhat a jogi irodalom keresztmetszetében is, ahol csak szűkebb réteget képvisel az előkészítő szakasz.

A modern büntetőeljárási tudomány kezdetei, amelyek a felvilágosodás koráig nyúlnak vissza, szintén magyarázatul szolgálhatnak e szakasz relatív elhanyagoltságához. Hiszen a kornak szinte minden érdeklődése a bírósági eljárásra irányult.

Joggal állapíthatjuk meg tehát, hogy St. Waltos olyan tárgyhoz

nyúlt, amelynek kidolgozása időszerű és hasznos a szocialista büntető eljárási jogtudomány számára.

2. Valamennyi jogágban az egész és a rész között szoros, szerves kapcsolat van és ez alól nem kivétel a büntető eljárás sem. Sőt talán azt is mondhatjuk, hogy kevés az olyan jogág, ahol erősebb lenne a kapcsolat a részek között, mint a büntető eljárásban. Az egyik szakasz elvi felépítésének feltétlenül hatása van a többi szakaszra és ezáltal az egészre is. St. Waltoś e kapcsolatnak tudatában van és gondolatainak fogalmazása közben nem feledkezik meg a bírósági szakaszról, minduntalan vizsgálja, hogyan hat az egyik-másik megoldás, intézmény a bírósági szakaszra. Ezzel eléri, hogy munkájának mondanivalója általánosabb érvényű, s nem szűkül le kizárólag az eljárás előkészítő szakaszára.

A munka jogdogmatikai jellegű, de mentes minden erőltetett spekulatív szemlélettől, a meddő fogalom-elemzéstől. Mondhatnánk azt is: realista szemléletű. Tekintetbe veszi a társadalmi viszonyokat, amelyekből kinő és amelyek számára készül a jog. Az összehasonlító jogi módszert alkalmazva tekintetbe veszi az eltérő történeti és társadalmi viszonyokat, amelyek a jogra alakító módon hatottak. Nagy figyelmet szentel a jog hatályosulásának és a joggyakorlatnak, — itt természetesen főként a lengyel tapasztalatokra támaszkodik és ezekkel ismertet meg.

Megemlítendő erénye még munkájának, hogy következetesen alkalmazza a szocialista általános és eljárási jogelveket, amelyek számára mércéül szolgálnak. Ezek adják azokat a fő kritériumokat, amelyeknek segítségével ellenőrzi gondolatainak, javaslatainak helyességét. Ilyenként hozhatom fel például a demokratizmust, vagy az objektív igazságot, a közvetlenséget a releváns tényállás megállapításában.

3. A szerző munkáját hat fejezetre osztotta.

Az első az angol, a francia a nyugat-német és a szovjet jog előkészítő szakaszának a modelljét rajzolja meg. Itt a szerző nemcsak a hatályos állapotot írja le, hanem rövid történeti összefoglalást is ad.

A második fejezet tárgya: az előkészítő eljárás funkciói. Ez a fejezet a legterjedelmesebb és elméleti szempontból igen fontos. St. Waltoś minden fejezetben nagy irodalmi apparátussal dolgozik, de ebben a fejezetben szinte minden olyan művel, amelynek elméleti jelentőségű mondanivalója van, szembesíti saját nézeteit.

Először tisztázza azt a kérdést, szükség van-e a büntető eljárásban egyáltalán előkészítő szakaszra, s ha igen, miért. Rámutat arra, hogy ez a szükségesség több tényezőnek az eredménye, nevezetesen: az eljárás védelvűségének; a tárgyalás időbeni és helybeli koncentráltságának; a védelemhez való jognak; a tárgyalás folyamatossága iránti követelménynek (100. p. és köv.)

Ezt követően meghatározza az előkészítő eljárás funkcióit. E funkciókat az előkészítésben látja, pontosabban abban, hogy ez eljárási szakaszban gyűjtik össze és konzerválják a bizonyítási anyagot a következő bírósági szakasz számára. (108. p.) Ezenfelül az előkészítő eljárásnak két járulékos (akcesszórius) funkciót tulajdonít: a profilaktikus és prejudiciális funkciót.

Külön vizsgálja az előkészítő eljárás funkciójának tárgyalását a jogtudományban (II. fej. 3. pont), majd a lengyel jogban (4. pont). Ezek a részek mind elméleti mind gyakorlati szempontból rendkívül fontosak. A szerző itt foglalkozik azokkal a nézetekkel, amelyek az előkészítő eljárás és a tárgyalás viszonyára vonatkoznak és kifejti saját nézeteit is. Lényegében a tárgyalás primátusát vallja és előadja az ezt biztosító javaslatát. Eszerint a bíróság a vád alaposságának előzetes megvizsgálása után a vizsgálati iratokat az ügyésznek visszaküldené és a tárgyaláson a bíróság előtt csak a vádirat feküdnék. A tárgyaláson a felek indítványára lennének a vizsgálati iratok felolvashatók. — Ennek következtében a bíróságnak nem lenne módja olyan mértékben vezetni a tárgyalást, mint ma. A bizonyítási teher de facto nyomban az ügyészre hárulna. (155. p. és köv.)

A harmadik fejezetet a szerző az előkészítő eljárás formáinak szenteli. Véleménye szerint nyomozás és vizsgálat szervezése indokolt. A nyomozás az előkészítés egyszerű formája, amelyet egyszerű ügyekben lehet alkalmazni. Más ügyekben vizsgálat folyjék. Mind a nyomozás, mind a vizsgálat a milicia feladatkörébe tartozzék. Fontosnak tartja a feladatok helyes megosztását a milicia és az ügyész között. Az ügyész lenne jogosult felügyeletet gyakorolni az előkészítő eljárás menete és befejezése fölött, őt illetné a határozathozatali jog, pl. a terheltté nyilvánitás, az iratok ismertetése, a kényszerítő cselekmények stb. (257. p. és a köv.)

A negyedik fejezet tárgya: az előkészítő eljárás kontradiktórius, vagy inkviziciós jellege. Stanislaw Waltoś a kontradiktórius eljárásnak négy fogalmi ismérvét tünteti fel, ezek: 1 a per (eljárás) tárgyának a pontos megjelölése; 2. két ellenérdekű alany és határozati joggal felruházott alany fellépése; 3. a felek aktív részvételének a biztosítása; 4. az ügyfelek jogi és a tényleges lehetőségeinek egyenlősége. — Ezeknek tükrében vizsgálva az előkészítő eljárást megállapítja, hogy következetes kontradikció az előkészítésben nincs, pl. a sértett jogai sem elegendőek és a teljes ügyfélegyenlőség a favor defensionis miatt sem látszik megvalósíthatónak. Végeredményben a mai állapothoz képest lényeges további lépéseket a kontradikció felé nem tart lehetségesnek.

Az ötödik fejezet a terhelt számára nyújtott garanciákról szól. A szerző megkülönbözteti a jogi és a tényleges (materiális) garanciákat. Foglalkozik a védelem jogával, a vallomástétel szabadságával, a terhelt személyi és más jogainak a biztosításával. Külön figyelmet fordít az előzetes letartóztatásra, s arra, ki legyen jogosult az előkészítő eljárásban e súlyos kényszerítő intézkedésről dönteni. Érdekes fejtegetéseinek és indokolásuknak eredményeként arra a nézetre jut, hogy az előzetes letartóztatásról a járásbíróság döntsön. (304. p.) — Végül ez a fejezet szól a megszüntetés jogerejéről, a terhelt számára nyújtott garanciákról az újabb eljárással szemben, az ilyen eljárás tilalmáról ill. megengedéséről.

A hatodik fejezet tárgya: az előzetes eljárás törvényességének az ellenőrzése. St. Waltos meghatározza előljáróban az ellenőrzés és a felügyelet fogalmát, az előbbinek tudajdonítván átfogóbb tartalmat. Foglalkozik az ügyészi, a bírói ellenőrzés kérdéseivel és eszközei-

vel és e közben a pótmagánvád intézményével (amellyel szemben elutasító álláspontra helyezkedik), a sértett kisegítő vádlói szerepkörével. Ugyancsak kitér a törvénytelenül beszerzett bizonyítékok hatályának problémájára. Tárgyalja a felek ellenőrzési jogát és végül a társadalmi ellenőrzés szükségességét hangsúlyozza.

4. St. Waltoś e recenzeált munkájában kifejtett nézeteinek túlnyomó többségével egyetértek. Néhány rövid kritikai megjegyzésem, vagy kiegészítő természetű reflekszióim nem érintik a munka lényegét és nem vonják kétségbe értékeit.

Rendkívül érdekesnek tartom azt a javaslatát, hogy a tárgyaló bíróság előtt csak a vádirat feküdjék és a vizsgálati iratok felolvasására a felek indítványára kerülhessen sor. — Valóban úgy van, ahogyan a szerző írja, hogy ez a módszer megváltoztatná a tárgyalás képét, csökkentené a bíróság pervezető szerepét, növelné a közvádló bizonyítási kötelességét. Ily módon nagyobb biztosítékai lennének a bírói elfogulatlanságnak. — Két kérdést azonban véleményem szerint még külön kell vizsgálni. Az egyik az: bonyolult, sok vádlott ellen, hosszú heteken át folytatott ügyben vajon képes-e a bíró az emlékezetében mindent, ami az ügy eldöntése szempontjából fontos, egyszeri hallomás alapján rögzíteni? Vagy talán ilyenkor újra — és újra áttanulmányozza a tárgyalási jegyzőkönyveket és e célból az ítélet megalkotására hosszabb időt biztosítanak számára? — Semmiképp sem akarnék ezzel a közvetlenség ellen szólni — de gondolni kell az ember szellemi teljesítőképességének határaira, amelyek az ügy alapos áttekintésének akadályai lehetnek. — A másik kérdés a védelmet illeti. St. Waltoś megnyugtat ugyan, hogy javaslatai szerint a védelem a tárgyalásra jól felkészülhet, az iratokról másolatokat készíthet stb. — Ha előfordul a lengyel gyakorlatban, ami a magyarban, hogy t. i. az előkészítő eljárás iratai néha több száz oldalt tesznek ki, akkor a másolatok készítése igenigen hosszú időt igényelhet, különösen ha sok a vádlott és a védő. Ha pedig a védő kezében nem lennének az iratok, tehát nem lenne az ügy teljes ismeretének birtokában, a kihallgatáson nem lenne a vádló egyenrangú partnere! A tárgyalás közben egyetlen egy ember ismerné alaposan az ügyet: az ügyész. — Ilyen helyzet hátrányairól, azt hiszem, senkit külön nem kell meggyőzni. — A problémák helyes megoldása tehát igen köznapi nehézségeken múlhat.

E tárgyhoz megjegyzem még, hogy a szocialista jog ismeri a tárgyalási kihallgatásnak azt a rendszerét is, amelyre St. Waltoś utal, nevezetesen, hogy a kihallgatást a felek (vádló, védő) végezzék, s csak utánuk kérdezzen a bíróság. Az ukrán, grúz, észt, üzbég kódexek tartalmaznak ilyen rendelkezéseket. St. Waltoś javaslatai e vonatkozásban nem idéznének elő tehát a tárgyaláson olyan változást, amely ismeretlen vagy idegen lenne a szocialista jogban.

A másik tárgykör, amellyel kapcsolatban észrevételeket tesznek, az előkészítő eljárás kontradiktórius vagy inkvizíciós jellegének a kérdése. A kételyeim már ott jelentkeznek, vajon helyes-e így feltenni a kérdést, vajon csak ilyen alternatívák vannak-e? St. Woltoś erőteljesen hangsúlyozza az előkészítő eljárásban a kontradikciós elemek jelenlétét, sőt feltételezi, hogy a sértett ügyféli pozícióban van vagy lehet, tehát az előkészítő eljárásban három oldalú jogviszony keletkezik. (L. pl. 156., 272. p-t)

Minthogy az inkvizíciós elv vagy eljárás definicióját a szerző nem adta, nehéz vele erről vitázni. Az inkvizíciós eljárás történeti pályafutása azonban az elvről is kellemetlen remineszcenciákat ébreszt. — Ettől eltekintve: az inkvizíciós eljárás történetileg szoros kapcsolatban volt a legális (formális) bizonyítási rendszerrel, míg a kontradiktórius eljárás a szabad bizonyítási rendszerrel, a belső bírói meggyőződéssel. Ha pedig az inkvizíciós eljárástól elkülönítjük a legális bizonyítási rendszert, nem marad meg benne sokkal több, mint az officialitás, és az igazságkutatás kötelessége.

Vitásnak tartom ezek után, jogos-e az inkvizíciós jelző, amikor arra keresünk választ, vajon az eljárást előkészítő szakasz milyen jellegű (kontradiktórius vagy inkvizíciós) — hiszen az inkvizíciós elvet a formális bizonyítás elkülönítése után olyan önálló elemekre bonthatom, amelyek a kontradiktórius eljárásban is elférnek! — Talán egy valami marad, ami a kontradiktórius eljárásra nem lehet jellemző: a két alanyú jogviszony az inkvizíciós elv szerint.

Az olvasó kételyeinek eloszlatása érdekében jó lett volna részletesebben írni e kérdésről. És lehet, hogy az elemzés eredménye más elnevezés használatát is indokolhatta volna. — A szerző fejtegetései engem egyébként inkább arról győztek meg, hogy a kontradikció felé haladó átmeneti formával van dolgunk, s a kérdés talán így állítható fel: kontradikció vagy vegyes (átmeneti) rendszerű előkészítő eljárás?

E tárgykörrel kapcsolatban még egy megjegyzésem van — a sértett ügyféli pozíciójáról. Túl azokon a nehézségeken, amelyekre a szerző is utalt, még továbbiakkal is számolni kell. Ha a séretettet az aktív ügyféli oldalra helyezem el, észre kell vennem, hogy az ő fellépése nem nélkülözhetetlen az eljárási jogviszony keletkezéséhez. Vannak továbbá olyan bűntettek és eljárások, amelyekben a fizikai vagy jogi személy sértettként nem szerepel (pl. állam elleni, közrendközbiztonság elleni bűntettek) aholis három oldalú jogviszonyról aligha lehet szó. Vajon mennyi marad a kontradikcióból, ha egyfelől az aktív fél fellépése nélkül sőt esetleg akarata ellen keletkezik és folyik az eljárás, és másfelől egyáltalán létezése nélkül is van eljárás? Mindenképpen legalább annyit el kell ismerni, hogy nem nélkülözhetetlen ügyfél, ami viszont a szerző meghatározásában a kontradikció második ismérvének módosítását vagy speciális értelmezését igényelné (l. 260—261. p—t).

Az észrevételeimben jelzett kérdésekről és a különösen a kontradiktórius eljárás fogalmáról a szocialista irodalomban kiterjedt vita folyt. Nem kívánható, hogy az előkészítő eljárással foglalkozó munka ezt a vitát újra idézze; megjegyzéseim arra irányulnak, hogy néhány, még további elemzést kívánó kérdésre felhívjam a figyelmet.

5. Stanislaw Waltoś munkájának általános értékelésére már a recenzió elején törekedtem. Észrevételeim megtétele után is csak azt hangsúlyozhatom, hogy időszerű, hasznos műnek tartom, olyan té-

mát dolgoz fel, amely fontos a szocialista eljárási jog és tudománya számára. A részletkérdések olyan jellegűek, amelyekkel kapcsolatban a törvénynek vagy az elméletnek így vagy úgy állást kell foglalnia. Minden tudományos munka, amely az állásfoglalást szorgalmazza és segíti, előre viszi a jogalkotást és gyakorlatot.

Király Tibor

Új könyvek

Az új gazdasági mechanizmus jogszabályainak gyűjteménye.

Készült a Gazdasági Bizottság határozata alapján. 2. köt. Főszerk. *Korom* Mihály — *Gál* Tivadar. Összeáll. *Farkas* Károly — *Szép* György.

Bp. Közgazd. Kiadó, 1968. 1159 p.

A gazdaságirányítás új rendszerével kapcsolatos jogszabályok gyűjteményének 2. kötete az 1967. nov. 25 — 1968. jan. 31. között kihirdetett jogszabályokat tartalmazza, az előző kötet tagolásának megfelelően. Ezt az is indokolja, hogy az új kötet anyagának nagy része a korábbi magasabb szintű jogszabályok végrehajtási rendelkezéseit jelenti. Új tárgykörként szerepel a 2. kötetben a kisipari termelőszövetkezetekre vonatkozó anyag, valamint az általános érvényű munkajogi szabályok összeállítása. A különböző jogszabályok közötti összefüggéseket és az 1. kötet anyagához fűződő kapcsolatokat bemutató jegyzetek, a 2. kötet egyes fejezeteiben közölt jogszabályok számáról és címéről készült jegyzék, valamint az 1—2. kötet anyagának szám- és tárgymutatója megkönnyítik a kötet használatát a gyakorlatban.

Questions of international law. 1968. Publ. by the Hungarian Branch of the International Law Association. Editor: György *Haraszti.*

Bp. Állami ny. 1968. 336 p. [Bibliogr. 325—331. p.]

Az International Law Association magyar tagozata a korábban (1964—1966 évek) közzétett kötetek mintájára most a 3. tanulmánykötetét tette közzé a nemzetközi közjog és a nemzetközi magánjog tárgykörét érintően. A tanulmánygyűjtemény a következő angol nyelvű tanulmányokat tartalmazza: *Bokor* [Péterné] *Szegő* Hanna: Új államok és a nemzetközi jog.; *Boytha* György: Viszonosság a nemzetközi szerzői jogban; *Buza* László: Joghatóság a nemzetközi jogban: *Haraszti* György: A clausula „rebus sic stantibus" hatása a nemzetközi szerződések hatályára; *Herczeg* István: A világűrjogi egyezmények értelmezésével kapcsolatos problémák; *Herczegh* Géza: A nemzetközi folyók vizei hasznosításának néhány jogi kérdése: *Karlócai* János: Jogszabályválasztás a nemzetközi vételnél; *Meznerics* Iván: A korlátozott kereskedelem szabályozására vonatkozó jogszabályok a kapitalizmusban és a szocializmusban; *Prandler* Árpád: Az „Egyesült Nemzetek békefenntartó tevékenysége" és az állami szuverenitás; *Szászy* István: A külkereskedelmi szerződések jogi szabályozása a keleteurópai szocialista államokban; *Ustor* Endre: A nemzetközi kereskedelmi jog progresszív fejlődése; *Valki* László: Nemzetközi szervezetek jogi személyisége és szerződéskötési képessége; *Vida* Sándor: A védjegyre és a licencre vonatkozó megállapodások. A kötetet az 1966—1967-ben magyar szerzőktől megjelent nemzetközi közjogi és nemzetközi magánjogi tanulmányok bibliográfiája zárja.

FELKÉRÉS

Azokat, akik az „Öreg jogász tövistermése" című munkám megjelentetése esetén hajlandók lesznek munkámat megvásárolni, kérem hogy azt velem (II. Torockó u. 20.) közölni szíveskedjenek.

Budapest, 1968. október hó

Beck Salamon

E lapszám (XXIII. új évfolyam 10.) szerzői: *Dr. Kulcsár Kálmán,* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa. — *Dr. Hoóz István* tanszékvezető egyetemi docens (Pécs). — *Karev, D.* egyetemi tanár (Moszkva). — *Dr. Barna Péter* egyetemi tanár. — *Dr. Turi István* csoportvezető ügyész. — *Dr. Gergely Ernő* főosztályügyész. — *Dr. Prugberger Tamás* Területi Termelőszövetkezeti Szövetség jogtanácsosa (Sárvár). — *Dr. Gáspárdy László* Legfőbb ügyészségi ügyész. — *Dr. Hagelmayer Istvánné* aspiráns. — *Dr. Schelnitz György* igazságügyminisztériumi főelőadó. — Dr. *Majoros Richárd,* a Központi Gazdasági Döntőbizottság csoportvezető döntőbírája. — *Dr. Király Tibor* egyetemi tanár.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 120-243. — Kiadja: a Lapkiadó Vállalat (VII., Lenin körút 9—11. Telefon: 221-281). Felelős kiadó: Sala Sándor igazgató. — Megjelenik havonta, — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 24 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, I., Fő utca 32. Telefon: 159-450) vagy a KULTÚRA külföldi képviselete.
68.998 Egyetemi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Janka Gyula igazgató

Ára: 8,— Ft

INDEX: 25.422

XXIII. új évfolyam 11—12. szám Budapest, 1968. november—december hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

CSIZMADIA ANDOR:
A Magyar Népköztársaság belső mechanizmusa 1918—1919-ben 565

VIGH JÓZSEF:
Kauzalitás a kriminológiában 574

WIENER IMRE:
A hivatalos személy fogalma a hatályos büntetőjogszabályban 579

MEZNERICS IVÁN:
A hitel biztosítékai. Kezesség és bankgarancia 587

BOYTHA GYÖRGY:
A szerzői jog és az iparjogvédelem összefüggései 594

JÓZSA MIHÁLY:
A kellékszavatosság vitás elvi kérdéseiről ... 603

SZALAY LÁSZLÓ:
A föld különleges rendeltetéséhez igazodó korlátozások néhány kérdése 610

RÁCZ ATTILA:
Az ombudsman intézménye 618

Szemle:

KATONA PÉTER:
A nemzetközi kereskedelem jogának egységesítése. Az UNCITRAL első ülése 625

Jogirodalom:

RUSZOLY JÓZSEF:
A nemzeti bizottságok a népi demokratikus államhatalomban 630

— —: Új könyvek 635

MELLÉKELVE: DOKUMENTÁCIÓS SZEMLE

СОДЕРЖАНИЕ: *Андор Чизмадиа:* Внутренний механизм Венгерской Народной Республики в 1918—1919 г. — *Йожеф Виг:* Причинность в криминологии. — *Имре Винер:* Понятие должностного лица в действующих нормах уголовного права. — *Иван Мезнерич:* Гарантии кредита. Поручительство и банковская гарантия. — *Дьёрдь Бойта:* Взаимосвязи защиты авторского и промышленного права. — *Михай Йожа:* О спорных принципиальных вопросах ненадлежащего исполнения. — *Ласло Салаи:* Некоторые вопросы ограничений, обосновывающих особое назначение земли. — *Аттила Рац:* Институт ombudsman.—*Обзор: Петэр Катона:* Унификация права международной торговли. Первое заседание UNCITRAL.—*Юридическая литература: Йожеф Русой:* Национальные комитеты в народно-демократической государственной власти. — Новые книги.

INHALT: *Andor Csizmadia:* Der innere Mechanismus der Ungarischen Volksrepublik im J. 1918—1919. — *József Vih:* Kausalität in der Kriminologie. — *Imre Wiener:* Der Begriff der Amtsperson in den geltenden Strafrechtsnormen. — *Iván Meznerics:* Die Sicherungen des Kredits. Bürgerschaft und Bankgarantie. — *György Boytha:* Der Zusammenhang zwischen Urheberrecht und Gewerberechtsschutz. — *Mihály Józsa:* Über die strittigen prinzipiellen Fragen der Mängelhaftung. — *László Szalay:* Einige Fragen der Beschränkungen die mit der speziellen Funktion des Bodens zusammenhängen. — *Attila Rácz:* Die Institution des Ombudsmans. — *Rundschau: Péter Katona:* Die Vereinheitlichung des internationalen Handelsrechts. Die erste Sitzung der UNCITRAL. — *Rechtsliteratur: József Ruszoly:* Die Nationalausschüsse in der volksdemokratischen Staatsmacht. — Neue Bücher.

SOMMAIRE: *Andor Csizmadia:* Le mécanisme interne de la République Hongroise Populaire en 1918—1919. — *József Vigh:* Causalité en criminologie. — *Imre Wiener:* La notion du fonctionnaire public dans la norme juridique pénale en vigueur. — *Iván Meznerics:* Les garanties du crédit. Caution et garantie de banque. — *György Boytha:* Les relations entre le droit d'auteur et la protection du droit des professions industrielles et commerciales. — *Mihály Józsa:* Les questions de principe contestées des recours en garantie pour vice de la marchandise. — *László Szalay:* Quelques problèmes relatifs aux limitations s'adaptant à la destination particulières des terres. — *Attila Rácz:* L'institution de l'ombudsman. — *Revue: Péter Katona:* L'unification du droit du commerce international. La première session de l'UNCITRAL. — *Littérature: József Ruszoly:* Les commissions nationales dans le pouvoir d'Etat démocratique populaire. — Nouveaux livres.

XXIII. új évfolyam 11—12. szám Budapest, 1968. nov.—dec. hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A „Magyar Népköztársaság" belső mechanizmusa 1918/1919-ben

I.

Az 1918. évi magyarországi polgári demokratikus állam hasonló, elég széles polgári, kispolgári, paraszti bázissal indult, mint az ekkor keletkezett Csehszlovák Köztársaság, s rövid idő alatt elérkezett a köztársasági államformához.

A magyar októberi forradalom az állami szervezet élére létrehozta a Nemzeti Tanácsot, ez a burzsoá demokratikus pártok (a Függetlenségi Párt és a Polgári Radikális Párt) valamint a Szociáldemokrata Párt küldötteiből, a feminista nőmozgalom 2 képviselőjéből, a liberális sajtó egy küldöttéből és egy pártonkívüli országgyűlési képviselőből állott.[1] A már 1910-ben választott elöregedett parlament képviselőháza november 16-án magát feloszlottnak nyilvánította, ugyanaznap a főrendiház is — figyelemmel a képviselőház önfeloszlatására — óvatos fogalmazással „beszüntette" tanácskozását. A király november 13-i eckartsaui nyilatkozatában az államügyek vitelében való részvételéről lemondott, s így a király által már előbb felesketett kormányt a forradalom legfőbb szerve, a Nemzeti Tanács erősítette meg.

November 16-án, a „Magyar Népköztársaság" kikiáltásának idején az állam élén már csak a forradalom által létrehozott hatalmi szervek, a Nemzeti Tanács és a kormány állottak, az utóbbit is elsősorban hatalmi szervnek kellett tekinteni, mert ideiglenesen kezébe volt letéve a törvényalkotás joga is. Az ideiglenesség a Magyar Népköztársaság egész fennállási ideje alatt megvolt, mivel a *Néphatározat* által megígért választásokat a négy hónap alatt képtelenek voltak megtartani; a Néphatározat e részének realizálását csak az alkotmányozó nemzetgyűlési választásokról szóló 1919 : XXV. néptörvény hozta a megvalósuláshoz közelebb, ennek végrehajtására azonban a Népköztársaságnak nem jutott ideje.

Az alábbiakban a „Magyar Népköztársaság" államjogi-államigazgatási jogi felépítésének problémaköréből csak a belső mechanizmus felépítését vizsgáljuk.[2] A belső állami mechanizmus kérdéseit az államigazgatási és jogszolgáltatási szervek rendszerén elemezhetjük és ki kell térnünk az állami gépezet működési elveire is.

II.

Az államigazgatás élén a kormány, 1919. január 11-től *a köztársasági elnök* (Károlyi Mihály) állott, akinek feladata lett „a politikai válság" megoldása mindazon tényezők bevonásával, kiknek részvételét szükségesnek látja. „A köztársasági elnök nevezte ki a kormány tagjait s a törvényeket csak az ő hozzájárulásával lehetett hozni. A köztársasági elnök hatáskörében" volt „a külpolitika irányítása, vezetése" is.[3]

A kormány lett a Nemzeti Tanács „végrehajtó és kormányzó szerve". November 2-án a Nemzeti Tanács és a kormány felszólította az ország népét, „minden állami, önkormányzati és katonai szervet", hogy a végrehajtó hatalom gyakorlásával kapcsolatos minden ügyben, valamint minden kormányzati intézkedést

[1] Később a keresztény-szocialista párt, a Vázsonyi-féle demokrata párt, a kisgazda párt, a köztársasági párt és a Bizony-féle függetlenségi frakció is helyet kapott a Nemzeti Tanácsban.

[2] A Magyar Népköztársaság alkotmányjogi kérdéseit Kovács Kálmán tanulmánya dolgozza fel.

[3] Nemzeti Tanács 1919. január 11-i határozata. Budapesti Közlöny, 1919. január 13. Rendkívüli kiadás.

igénylő ügyben ne a Nemzeti Tanácshoz, hanem a kormányhoz forduljanak.[4]

A kormány szervezetében a dualizmuskori kormányokkal szemben jelentős változás történt. Az ország függetlenségének megteremtése megszüntette a közös ügyeket Magyarország és Ausztria között, ennek megfelelő volt a közös minisztériumok (külügy-, hadügy- és a közösügyi pénzügyminisztérium) felszámbolása is. Ugyanakkor szükségessé vált egy külügyminisztérium megteremtése (1918 : V. néptörvény),[5] továbbá a munkaügyi és népjóléti minisztérium felállítása (1918 : IV. néptörvény).[6] Új szerv lett az oktatásügytől 1919 januárjában elválasztott vallásügyi minisztérium,[7] a rendkívüli fontosságú nemzetiségi minisztérium,[8] majd ennek megszűnésével az egyes nemzetiségekkel foglalkozó minisztériumok közül a két valóban létre is jött nemzetiségi minisztérium: a ruszin (1918 : X. néptörvény), és a német (1919 : VI. néptörvény). Szlovák minisztériumot is tervbe vettek (1919 : XXX. néptörvény), felállítására azonban nem került sor. Hasonlóképpen nem került sor a népgazdasági minisztérium (1919 : X. néptörvény) és az ipari üzemek szocializálására tervezett minisztériumok felállítására sem.

Részben a központi, részben a helyi szervezetben jelentős szerepet töltöttek be a különböző hatáskörű *kormánybiztosok*. A forradalmi történetünkben jelentős hagyományokkal rendelkező kormánybiztosi intézményt[9] a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről szóló 1912 : LXIII. tc. elevenítette fel, azzal a céllal (4. §.), hogy a háborús közigazgatási feladatok végrehajtását biztosítsa. A kormánybiztosi tevékenység a közigazgatási integrációnak iskolapéldája lehetett volna.[10] E kormánybiztosok megbízatása általában az volt, hogy „szükség esetén a közrend és közbiztonság fenntartásáról gondoskodjanak és hogy azokat a rendes közigazgatási intézkedéseket is megtegyék, amelyek a hadviselés sikere érdekében szükségesek". (4. §.) Funkciójukra tehát az integrálás, a horizontális összefoglalás a jellemző és ez által esetleg olyan eredményt érhetnek el, amely másként az akadályokon meghiúsult volna. A helyzet azonban a gyakorlatban rendszerint az— állapítja meg Magyary Zoltán —, hogy ad hoc megbízatásukban a miniszterek széles hatáskörével és hatalmi jelentőségével szemben nem tudnak egyenrangú súllyal fellépni s ezért integráló feladatuk rendszerint meghiúsul.[11] Nem úgy a világháború, még kevésbbé a polgári demokratikus forradalom idején. A Károlyi-kormány a háborús kormányoknál sokkal szélesebb körben nyúlt a kormánybiztosok alkalmazásához, akiket nemcsak közigazgatási, hanem különleges politikai és gazdasági területen is igénybevett. Így különleges politikai hatáskörrel ruházta fel a kormány Szántó Bélát, a Budapesti Katonai Parancsnokság minden ügyére kiterjedően, Pogány Józsefet pedig a Budapesti Katonai Tanács, valamint az ország minden helyi katonatanácsának ügyében. Így lett Fényes László a nemzetőrség kormánybiztosa.[12] Politikai jellegű megbízás volt Persián Ádámé, kit a kormány a katolikus ügyek kormánybiztosának nevezett ki.[13]

Számos gazdasági ügy intézésére is neveztek ki kormánybiztost. Különösen jelentős volt ezek közül a szénügyi kormánybiztosi megbízatás, mely az ipari termelés energiaforrásának biztosításán kívül a polgári lakosság közvetlen életkörülményeit is érintette. A szénkormánybiztos rendeletalkotási jogot is kapott, s ennek keretében szabályozta pl. a szénnel való takarékosságot, nemkülönben korlátozta a gázfogyasztást.[14] Gazdasági vonatkozásban még számos ügykörnek volt kormánybiztosa. Így kormánybiztost küldtek ki az Ausztriával való pénzügyi kapcsolatok felszámolására és a valutaügyek rendezésére.[15] Volt kormánybiztosa a hajózásnak,[16] a menekültügyeknek,[17] a Fémközpontnak,[18] katonai parancsnokságoknak,[19] a háborús gazdasági szervezetek leszerelésének,[20] a Győri Ágyúgyár Rt.-nak,[21] főkormánybiztosa a keletmagyarországi magyarság érdekvédelmének,[22] a bányamunkásoknak, a falusi nép hitelügyi megszervezésének.

Ezen országos hatáskörű kormánybiztosok mellett helyi kormánybiztosokkal is találkozunk. Kormánybiztosoknak nevezték ugyanis az 1912 : LXIII. tc. 4. §-a alapján a főispáni teendőket ellátó s velük azonos módon kinevezett állami politikai és közigazgatási megbízottakat, akik a törvényhatóságok (vármegyék és törvényhatósági jogú városok) élére kerülve a kormánytól kapott megbízás alapján ott nemcsak az ellenőrzést végezték, hanem kivételes hatáskö-

[4] Népszava, 1918. november 3.

[5] L. a minisztérium megszervezésére Harrer Ferenc emlékiratát: Egy magyar polgár élete. Budapest, 1968. I. 382—385. old.

[6] Végrehajtására ld. a 6625/1918. M. E. sz. rendeletet.

[7] Végrehajtása a 729/1919. M. E. sz. rendeletben. — A Magyar Népköztársaság egyházpolitikájára lásd Csizmadia Andor: Az állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban. Bp., 1966. 97—99 old.

[8] Minisztertanácsi határozat hozta létre.

[9] Ld. erre Csizmadia Andor: A kormánybiztosi intézmény 1848/49-ben. Budapest, 1960. Acta Facultatis Pol.—Jur. Universitatis Scientiarum Budapestiensis. Tom. II. Fasc. 1.

[10] Magyary Zoltán: Az integráció. Közigazgatástudomány, 1942. 193—195. old.

[11] Magyary im. 195. old.

[12] Budapesti Közlöny, 1918. november 9.

[13] Budapesti Közlöny, 1919. január 28.

[14] Rendeletek Tára, 1918. 2388 sk. old.

[15] OL. MT. jkvek 1918. nov. 4.

[16] Budapesti Közlöny, 1918. nov. 9.

[17] Budapesti Közlöny, 1918. nov 8.

[18] Budapesti Közlöny, 1918. nov. 9.

[19] Budapesti Közlöny, 1918. nov 16, 17, 20.

[20] Budapesti Közlöny, 1918. nov. 29, dec. 8.

[21] Budapesti Közlöny, 1918. dec 4.

[22] Budapesti Közlöny, 1918. dec. 8.

rükben a közigazgatási tisztviselőkkel és a karhatalom közegeivel közvetlenül is rendelkezhettek, sőt a késlekedő, vagy nem engedelmeskedő alkalmazottakat és közegeket fegyelmi eljárás nélkül is felfüggeszthették és másokkal helyettesíthették. (1912 : LXIII. tc. 4. §.) Feladatuk jóval szélesebb körű volt, mint a főispáné, amit a dualizmus idején a törvényhatósági törvény akként szabályozott, hogy a kormány képviselőjének viszonylag szűk körű közigazgatási jogkört adva, azt inkább felügyelő és ellenőrző feladatkörrel ruházta fel. (1886 : XXI. tc. 56—57. §§) Volt ugyan neki is ún. kivételes hatalma; ez azonban szűkebb körre terjedt, egyes esetekre korlátozódott, s a rendelet végrehajtásával legott végetért. (1886 : XXI. tc. 64—66. §) Nem úgy az 1912 : LXIII. tc.-en alapuló kivételes hatalomnál. Itt a kormánybiztos permanens hatalommal és az összes közigazgatási és karhatalmi szervekkel rendelkezett. (4. §)

A háború esetére szóló kivételes hatalomról rendelkező 1912 : LXIII. tc. tehát a főispáni hatalmat tovább erősítette s magával az elnevezéssel, hogy a főispán egyben kormánybiztos (kormánybiztos-főispán), még szélesebb jogkört biztosított számára, valóságban az egész törvényhatóság gazdájává tette. Különösen azáltal, hogy a karhatalommal szükség esetén szabadon rendelkezhetett, valóban a kormány teljhatalmú exponensévé emelte.

Az I. világháború idején működő magyar kormányok is éltek a kormánybiztos-főispán kinevezési joggal, az ekkor kinevezettek azonban főleg Tiszáék exponensei voltak, így a Károlyi-kormány hatalomátvétele után az új rendszer számára teljesen megbízhatatlanokká váltak. November elején tehát fokozatosan kicserélik a régi kormánybiztos-főispánokat és újakat neveznek ki. A Károlyi-kabinet koalíciós összetétele folytán azonban a koalíción belül is az egyes főispáni stallumokért politikai harcok dúltak a pártok között, sőt a pártokon belül a bal- és jobbszárny között is.[23] A polgári demokratikus forradalom későbbi szakaszában, főleg a Berinkey-kormány idején a népi mozgalmak hatására — nem egyszer a munkástanácsok kívánságára — több kormánybiztost kénytelen is volt a kormány felmenteni.[24]

A háború folytatása a nyersanyagokkal, félkész- és készárukkal való takarékos gazdálkodásra kényszenítette a monarchiát. Ez ügyek lebonyolítására Magyarországon ún. *központok* jöttek létre, amelyek legtöbbször részvénytársaság formájában magántőkével működtek, melyek azt az állami megbízást kapták, hogy bizonyos anyagfajtákból, vagy nyersanyagokból elégítsék ki a hadsereg szükségleteit. A központok igen sok hivatalosan megengedett, de meg nem szolgált ún. jutalékot és meg nem engedett hasznot zsebeltek be s ezért működésüket a széles néprétegek nagy ellenérzéssel szemlélték. Ezek a központok egyelőre a Magyar Népköztársaságban is fennmaradtak, bár a kormány azonnal elhatározta fokozatos megszüntetésüket. A Népköztársaság idejében is működött még a mezőgazdasági termények összegyűjtését végző Haditermény Rt., a Tojásforgalmi Iroda, az Állat- és Takarmányforgalmi Rt., Cipőközpont, Ruházati Cikkeket Beszerző Rt.[25] Már az 1918. november 25-én kibocsátott 5740/1918. M. E. számú rendelet elhatározta a háborús gazdasági szervezetek, központok, bizottságok fokozatos megszüntetését és e célra kormánybiztost rendelt ki.[26] Mivel azonban a kormánybiztos hatásköre nem terjedt ki az Országos Közélelmezési Hivatalt vezető miniszter ellenőrzése alá tartozó központokra, működésében nem sok sikert érhetett el.[27]

A központi szervek közé kell sorolnunk a *Miniszteri Fegyverszüneti Bizottságot* is, amely a fegyverszüneti egyezmények végrehajtását és az antanthatalmakkal való tárgyalást volt hivatott végezni. Ezt a bizottságot november végén hozta létre a Minisztertanács,[28] s az igen hasznos működést fejtett ki. Mivel katonai jellege volt, többnyire a hadügyminiszter álláspontja érvényesült, mégis Károlyi időnkénti irányítása, illetve befolyása mellett.[29]

A dualizmus korában kiépült *helyi közigazgatási szervezet* keretei megmaradtak a Magyar Népköztársaság idején is. A keretekben lényeges változást a demarkációs vonalak többszöri és a Magyar Népköztársaság területi integritására sérelmes eltolódása hozott. Formális-jogilag ez a közigazgatásban alig jelenthetett volna változást, mert a Diaz-féle páduai, nemkülönben a Franchet d'Esperey-féle belgrádi egyezményekben egyaránt benne volt, hogy a demarkációs vonalon kívül eső s eddig Magyarországhoz tartozó területeken a magyar közigazgatás to-

[23] A harcok élénk leírását adja Batthyány Tivadar, akkori belügyminiszter: Beszámolóm c. 1927-ben megjelent kétkötetes munkájában. Budapest, én. különösen a II. kötet 42—48. lapjain. A Beszámoló rövidítve később német nyelven is megjelent: Theodor Batthyány: Für Ungarn gegen Hohenzollern. Zürich—Leipzig—Wien, 1930.

[24] Gaál Endre: A szegedi munkásság harca a a Tanácsköztársaságért 1917—1919. Budapest, 1956. 96. old. — Hajdú Tibor: A Magyar Tanácsköztársaság történetének néhány kérdése. Századok, 1958. 370. old. — Vörös Újság 1919. február 20-i száma. Mindezeket összefoglalja Schőnwald Pál sajtó alatt levő disszertációjában: Az 1918—1919-es polgári demokratikus forradalom állam- és jogtörténeti kérdései. I. r. V. fej. a) pont.

[25] A Cipőközpontot a kormány december 14-én a 6541/1918. M. E. sz. rendelettel beszüntette s hatáskörét a Népruházati bizottság bőripari osztálya, illetve a Ruházati cikkeket beszerző rt. vette át. Rendeletek Tára, 1918. 2323. old.

[26] Rendeletek Tára, 1918. 2276. sk. old.

[27] Mindezekre számos adatot közöl Schőnwald Pál kandidátusi disszertációja III. fejezetében.

[28] Működésére: Documents concernant l'exécution de l'armistice en Hongrie (Novembre 1918 — mars 1919) Budapest, 1919.

[29] Vö. Schőnwald Pál disszertációja I. Rész III. fejezet c) pontját.

vábbra is fennáll.[30] Ez azonban — területenkint változóan — csak időlegesen és formálisan maradt meg. Több helyen hagyták tovább is működni a régi közigazgatási embereket, mégis ezek mind kevésbbé kaphattak utasítást a magyar kormánytól. Másutt a régi közigazgatási vezetőket elkergették, vagy olyan légkör alakult ki körülöttük, amelyből jobbnak látták önként távozni. Az elmúlt évtizedek osztály- és nemzetiségi elnyomásának sérelmei a Magyar Népköztársaság új, sokszor jószándékú tisztviselőin is csattantak. A változások lenyúltak a községekig s az államhatalom ranglétrájának legalsóbb fokán álló községi jegyző helyzete is a legtöbb helyen megrendült. Már 1918. december 11-én kormánybiztost kellett kinevezni a működésükben akadályozott önkormányzati tisztviselők elhelyezésére,[31] a tisztviselőket pedig felszólítani, hogy ne hagyják ott komolyabb ok nélkül tömegesen helyüket és ne nehezítsék meg a szinte megoldhatatlan élelmezési problémákkal küzdő fővárosi lakosság helyzetét.[32]

A szervezeti kereteket a Magyar Népköztársaság területén továbbra is az 1886. évi törvényekben lefektetett jogszabályok rögzítették. le. Ez azt jelentette, hogy a helyi közigazgatás *törvényhatóságokban* (vármegyei és városi törvényhatóságok) és *községekben* (kisközség, nagyközség, rendezett tanácsú város) valósul meg, a községek és a vármegye között álló közigazgatási egység pedig a járás. Az önkormányzat választott képviseleti szerve törvényhatóságokban a törvényhatósági bizottság, községekben a képviselőtestület volt, a járásnak nem volt önkormányzata; annak élén a vármegye által oda kihelyezett főszolgabíró állott. Külön közigazgatási egységet alkotott Budapest Székesfőváros, melyet külön törvény (1872 : XXXVI. tc.) szabályozott, ennek önkormányzati képviseletét ugyancsak törvényhatósági bizottságnak nevezték. Helyi viszonylatban a közigazgatást már a dualizmus alatt kiépült szakigazgatási szervezet is támogatta, ez azonban közvetlenül állott az egyes minisztériumok irányítása és felügyelete alatt. Ilyen volt a már régebben kiépült tanfelügyelet, pénzügyigazgatóság, vasút- és postaigazgatás, s e szakigazgatási szervekhez az első világháború előtt a vármegyei gazdasági felügyelőségek is csatlakoztak. A szakigazgatási ágak szervezete szinte változatlan maradt a Magyar Népköztársaság idején is.

A szükséges változtatást mindenekelőtt az *önkormányzati testületek átalakítása* igényelte. Az 1886. évi törvények az önkormányzati testületeket úgy szervezték, hogy azok tagjainak fele a legtöbb adófizetők (virilisek) közül került ki, még pedig a nyers virilizmus alapján. Ez azt jelentette, hogy minden törvényhatóságban (községben) az adófizetés nagysága szerint összeállított listáról sorrendben a szükséges számú legtöbb adófizető automatikusan tagjává vált az önkormányzati testületnek. A nyers virilizmuson csupán annyi változást hajtottak végre, hogy diplomások, akadémikusok adója kétszeresen számított s így ezek a listán előnyösebb besorolást kaptak. A virilizmus rendszere az önkormányzatokban elsősorban a tőkéseket és földbirtokosokat juttatta tagsági helyhez, a kispolgárság, melynek pártjai kerültek főképpen hatalomhoz a Magyar Népköztársaságban, inkább csak a másik jogcímen, a szavazati joggal bíró összes választók által választott tagok közt kerülhetett be a törvényhatósági bizottságba (községi képviselőtestületbe). A bekerülés azonban nagyon szűk körű cenzusos választójog alapján történt. A választójog az 1886. évi törvények szerint megegyezett az országgyűlési képviselő választójoggal, de ehhez még hozzávették, hogy csak az választhat, aki a törvényhatóság (község) területén 2 év óta lakik és adót fizet. Az 1913 : XIV. tc. ugyan az addig szűk körű választójoggal szemben bizonyos kiterjesztést hozott, e törvény alapján azonban sohasem tartottak választásokat épp úgy, mint a Vázsonyi —Wekerle-féle választójog bővítés (1918 : XVII. tc.) sem került alkalmazásra, noha az is még mindig magas cenzusokkal operált.[33]

Az 1918 november 16-i Néphatározat IV. cikke már előírta, hogy „a népkormány alkosson sürgősen néptörvényeket: 1. az általános, titkos, egyenlő, közvetlen és nőkre is kiterjedő nemzetgyűlési, törvényhatósági és községi választójogról... ezeket... léptesse... sürgősen életbe és hajtsa végre".[34] Valóban az I. néptörvény már rendelkezik a nemzetgyűlési, törvényhatósági és községi választójogról. Ez a törvény megadja a törvényhatósági és községi választójogot „minden férfinak, aki életének huszonegyedik évét betöltötte, legalább hat éve magyar állampolgár és legalább fél éve ugyanazon községben lakik, vagy ott lakása van", „s minden nőnek, aki életének huszonnegyedik évét betöltötte, legalább hat éve magyar állampolgár, bármely hazai élőnyelven írni-olvasni tud és legalább fél év óta ugyanabban a községben lakik, vagy ott van lakása". (7. §) A választójogból csak az van kizárva, ki politikai jogának gyakorlásától fel van függesztve, aki közsegélyből él, aki gondnokság, vagy csőd alatt áll, vagy akinek kiskorúsága meg van hosszabbítva, il-

[30] A Diaz-féle egyezmény szövegét közli Juhász Nagy Sándor: A magyar októberi forradalom története. Budapest, 1945. 256—7, a belgrádi katonai egyezményt l. uott 267—8. old.

[31] Budapesti Közlöny, 1918. dec. 11.

[32] 155.286/1918. B. M. rendelet, 1918. dec. 10-én. Rendeletek Tára, 1918. 2434—8. old.

[33] Ld. Vázsonyi Vilmos: Miért kell és milyen lesz a választójog reformja. A választójogi javaslat általános indokolása. Budapest, 1918. A javaslat szerint kb. 300 000 nő is kapott volna szavazatot (u. ott 117. old.), ezt a javaslatot azonban a törvény elfogadásakor elvetették s a nőknek még nem adták meg a választójogot.

[34] A Néphatározatot közli: Beér—Csizmadia. Történelmünk a jogalkotás tükrében. Sarkalatos honi törvényeinkből 1001—1949. 450. old.

letve aki üzleténél, vagy foglalkozásánál fogva erkölcsrendészeti ellenőrzés alatt áll. A választás közvetlenségét és titkosságát a törvény egyúttal előírta. (6. §)[35]

Mivel az említett I. sz. néptörvény csak az általános alapelveket rögzítette le s ugyanakkor nem rendelkezett a választási eljárásról, erre az 1919. évi XXVII. és XXVIII. számú néptörvényekben került sor. Más néptörvények (1919 : XVI. és XVII. sz.) „a törvényhatósági néptanácsról", illetve „a községi néptanácsról" tartalmaznak rendelkezéseket, amelyek szerint a közigazgatás újjászervezéséig és részletes szabályozásáig a régi törvényhatósági bizottságok (képviselőtestületek) hatáskörét e néptanácsok vették volna át. E néptörvények „a régi intézményekkel szemben valóban sok demokratikus újítást hoztak volna",[36] elsősorban demokratizálták volna a helyi választási rendszert. A demokratizálódás abban nyilvánult meg, hogy eltörölték a virilizmust, a választójogot a félévi helybenlakási cenzustól eltekintve ugyanolyan feltételekhez kötötték, mint a nemzetgyűlési választójogot. Mivel azonban erre az időre már igen előrehaladott volt a nép befolyását az államügyek helyi vitelében megvalósító tanácsi mozgalom, a kormány részéről tett kezdeményezés már későn érkezett. Az április 13-ra kitűzött választások megtartása lehetetlenné is vált a proletárdiktatura március 21-i kikiáltása folytán. A kormányzat különben maga is érezte a helyzet élesedését, ezért úgy intézkedett, hogy a kormánybiztosok nevezzék ki a néptanácsok tagjait addig is, amíg a néptanácsokat választás útján megalakítják. Valóban a kormánybiztosok március hó első felében legalább törvényhatósági szinten — legtöbb helyen — létre is hozták a néptanácsokat, ezek azonban a már említett tanácsi mozgalmat megakadályozni nem tudták.

Különleges jogállása volt a törvényhatóságok között *Budapest Székesfővárosnak*. Tekintettel arra, hogy Magyarországon Budapest központi elhelyezkedése folytán a főváros jelentősége az ország politikai életében különösen kimagaslott, a fővárosi szervezet átalakítása fokozottan jelentőssé vált. A belügyminiszter megbízásából Harrer Ferenc alpolgármester már november első napjaiban készített egy törvényjavaslatot, melyben a fővárosi törvényhatósági bizottság mellett most már a kerületi választmányok is választás alá kerültek, s mindenkinek megadták volna a fővárosi választójogot, akinek országgyűlési választójoga volt. A kormány utasítást kap, hogy a legközelebbi országgyűlés elé törvényjavaslatot terjesszen „a székesfőváros közigazgatásának a népuralom szellemében s a modern közigazgatási elvek szerint való újjászervezésére nézve". Addig, amíg ez meg nem történhetik, a testületi szervek minden működését felfüggesztik s azok hatáskörét a tanács, a közigazgatási bizottság hatáskörét pedig a főpolgármester gyakorolja.[37] A javaslatból akkor nem lett törvény, a tényleges hatalmat azonban a tanács vette át és abba a koalícióban résztvevő pártok, a szakszervezetek és a feministák képviselői fokozatosan bebocsátást nyertek.[38] Így fejlődött ki az ún. *„néptanács"*.

Az új szervezetet jogilag is rendezték az 1919. január 29-én megszületett 1919. évi VII. néptörvényben (Budapest főváros közigazgatási szervezetének ideiglenes módosításáról). Ennek leglényegesebb rendelkezése az volt, hogy a törvényhatósági bizottság jogkörét ezentúl a néptanács gyakorolja. Ez a néptanács a fővárosi tanács 20 tisztviselő tagjából és abból a 24 delegáltból áll, akiket a belügyminiszter az 1918. évi I. néptörvény szerint a fővárosi törvényhatósági választójoggal rendelkező lakósok közül kiküldött. Ezenkívül *a fővárosi tanács* is működött a maga jogkörében, de a fővárosi tanács munkájában résztvett a néptanács 6 delegáltja. A főpolgármesteri állás megszűnt, hatásköre a polgármester kezébe került és megszűnt az építésügyeket és városrendezést intéző Fővárosi Közmunkák Tanácsa.[39]

A részben újjászervezett helyi önkormányzatok tényleges hatásköre azonban meg sem közelítette *a permanens forradalomban élő nép által létrehozott tanácsok* és helyi szervek jelentőségét és az általuk magukhoz ragadott hatáskört. Itt különösen *a munkás- és katonatanácsok* jelentőségére kell utalnom s ezek mellett azokra a helyi szervekre, melyek helyenkint más és más elnevezéssel, de lényegében a nép hatalmát képviselték, nem egyenlő lendülettel, sokszor nem azonos törekvésekkel, végeredményben azonban nemcsak a forradalom permanenciáját biztosították, hanem annak továbbfejlesztését akarták a polgári demokratikus vívmányok biztosítása után a szocialista célkitűzések felé. Ez a népi mozgalom országszerte különösen akkor vett nagy lendületet, mikor 1918. november 20-án a Kommunisták Magyarországi Pártja megalakult.

A párt a forradalom továbbfejlesztésében Lenin útmutatását követte. Lenin már november 3-án Moszkvában az osztrák-magyar forradalom tiszteletére rendezett tüntetésen mondotta: „Nem hiába dolgoztunk és szenvedtünk..." „most látjuk, hogy sok millió szövetségesünk van".[40]

[35] Közölve Beér—Csizmadia im. 451. old.

[36] Beér János: A helyi tanácsok kialakulása és fejlődése Magyarországon (1945—1960). Budapest, 1962. 541. old.

[37] A törvényjavaslat szövegét közli Harrer Ferenc most megjelent emlékirataiban: Egy magyar polgár élete. I. Budapest, 1968. 341. old.

[38] Harrer im. I. 342—343. old.

[39] Harrer im. I. 345. old.

[40] Lenin Művei 28. köt. 124. old. Beszéd az osztrák—magyar forradalom tiszteletére rendezett felvonuláson 1918. november 3-án. Majd ismét visszatér e gondolatra 1918. év végén tartott beszédeiben: „Egyedül voltunk — mondja — Most nem vagyunk egyedül." Lenin Művei, 28. köt. 371—372. old. Beszéd a

Lenin azonban nemcsak örömmel regisztrálta a magyarországi forradalmat, hanem egyúttal már akkor útmutatást adott a forradalomban egyesült népnek, mely nem akart az elért eredményekben megnyugodni. A szovjet állam vezetői által november első napjaiban küldött kiáltvány, melyet elsőnek Lenin írt alá, programot adott a győztes forradalom számára és megmutatta máris a továbbfejlődés lehetőségét. „Mélységes meggyőződésünk, mondja a program, hogy Magyarország munkásai, katonái és parasztjai nem azért szabadították fel magukat a bécsi kapitalizmus hatalma alól, hogy a magyar földbirtokosoktól, bankároktól és tőkésektől hagyják magukat kizsákmányolni. Szilárd hitünk, hogy a magyar munkások és parasztok leszámolnak a magyar tőkésekkel és a magyar kormány a magyar munkások, katonák és parasztok kormánya lesz".[41]

Valóban a „második hatalom" szervei már a forradalmat megelőzően több helyen, különösen a fővárosban létrejönnek, — s tényleg már a polgári demokratikus forradalmat is ezek viszik győzelemre. Közülük a Budapesti Munkástanács és a Katonatanács kétségkívül a legjelentősebbek.[42] A munkástanácsok túlnyomóan szakszervezeti és szociáldemokrata munkásokból, a katonatanácsok pedig aktív és leszerelt katonákból alakultak. Amikor a Kommunisták Magyarországi Pártja megalakult, a párt azonnal felismerte e tanácsok jelentőségét és ennek megfelelően egyik főfeladatának tekintette e tanácsok erősítését és forradalmasítását. Ezért törekedtek a kommunisták arra, hogy minél szélesebb befolyást biztosítsanak e tanácsokban, ott pedig, ahol még nem alakultak meg (vidéken), azok megalakítását kézbe vegyék és mindenütt arra törekedjenek, hogy a tanácsokon belül szilárd és következetes forradalmi mag alakuljon ki.[43] A munkás- és katonatanácsok hatalmára jellemző, hogy a forradalom győzelmét, majd a köztársaság kikiáltását a Budapesti Munkástanács és a Katonatanács mozgalmai biztosították,[44] s a Katonatanács két alkalommal is megbuktatta a honvédelmi minisztert (Bartha, Festetich).

A Budapesten alakult központi jellegű tanácsokon kívül vidéken is egymásután alakultak meg a munkás- és katonatanácsok, sőt miután a szegényparasztságban is egyre jobban megérlelődött a gyökeres földreform, a földosztás gondolata, létrejöttek a falusi (paraszt) tanácsok is. Ezek a tanácsok nem ritkán átvették a hatalmat, a forradalom számára nem megbízható helyi közigazgatási tisztviselőket állásuktól elmozdították és helyileg átvették az irányítást is. Ugyanakkor alakultak olyan tanácsok is különböző elnevezések alatt (helyi tanács, falusi tanács, paraszttanács), amelyekben a polgári, nem ritkán ellenforradalmi elemek akarták a hatalmat magukhoz ragadni.

A tanácsi mozgalom szervei közé illeszkednek be az ún. *nemzeti tanácsok* is. A Budapesten létrejött fő központi szerv: a Nemzeti Tanács mellett éppen annak felhívására már a forradalom győzelme utáni napokban *vidéken is alakítottak nemzeti tanácsokat:* ezekben elsősorban a polgári baloldal és a szociáldemokrata párt képviselői tömörültek. E nemzeti tanácsok legfőbb feladatát a rend helyreállításában jelölték meg. A nemzeti tanácsok ennek érdekében szerveztek nemzetőrségeket. Egyéb törekvésük arra irányult, hogy biztosítsák az élelmiszerszállítást, az anyagi ellátottságot, a mindennapi élet zavartalan menetét.[45] A nemzeti tanácsokban is összeütközött a múltat visszakívánó és a forradalmi előhaladást gátló polgárság a munkások és szegényparasztok forradalmi elemeivel. A kormány jobboldala már a forradalom győzelme után azonnal úgy nyilatkozott, hogy a közigazgatásban nem kíván a vidéki nemzeti tanácsokra támaszkodni.[46] November végén a 153.862/1918. B. M. számú rendelet már szabályozni akarja a nemzeti tanácsok működését. Elismeri nagy érdemeiket, különösen a közbiztonsági állapotok gyors javítása terén, de ugyanakkor azt is kijelenti, hogy a kivételes állapotokra való berendezkedés szükségessége megszűnt, a közigazgatási hatóságok hatásköre érintetlen és ehhez kell a jövőben a nemzeti tanácsoknak is alkalmazkodniok. Ez a jövőbeni feladat a közigazgatási hatóságok támogatása, a közélet megnyilvánulásainak ellenőrzése, de a javítás feladata a főispánoknál és a központi kormányhatóságoknál van.[47]

Presznya-kerületi munkáskonferencián 1918. december 14, illetőleg a VI. szovjetkongresszuson (u. ott 145—146. old.). Mindezekre Siklós András: Az 1918—1919. évi magyarországi forradalmak. Budapest, 1954. 41. old.

[41] Lenin Magyarországról. Budapest, 1954. 41. old. Az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság, a Népbiztosok Tanácsa és a Moszkvai Szovjet felhívása az Osztrák—Magyar Állam dolgozó népéhez.

[42] A tanácsok jelentőségére sok értékes adatot közöl Hajdu Tibor monográfiája: Tanácsok Magyarországon 1918—1919-ben. Budapest, 1958.

[43] Kun Béla 1919. március 11-én a börtönből írt egyik levelében a bürokrácia teljes megszüntetésével egyidejűleg „a proletáriátus tömegeinek önkormányzatát" kívánta olyképpen, hogy a tanácsok „nemcsak törvény- és szakágrendelet-alkotó, de végrehajtó és bíráskodó szervek is legyenek". A tanácsokat mint munkás- és földmíves szegények tanácsait képzelte el. Kun Béla: Válogatott írások és beszédek. Budapest, 1966. I. 193. old.

[44] Hajdu Tibor: Az őszirózsás forradalom. Budapest, 1963. 146. sk. old. — Hogy a forradalomban résztvevő polgári pártok milyen bizonytalanságban voltak, mutatja Károlyi Mihály emlékirata: „Október 30-án éjjel jelentés érkezett a Nemzeti Tanácsba, hogy a katonatanácsi tisztek vezetése alatt elfoglalták a városparancsnokságot. Egészen meg voltunk döbbenve. Mi nem akartuk még átvenni a hatalmat... De eközben már az egész forradalom kifejlődött". Egy egész világ ellen. Budapest, 1965. 387. old. — A könyv 1923-ban Münchenben németül is megjelent, M. Károlyi: Gegen eine ganze Welt. Mein Kampf um den Frieden. Van a munkának angol kiadása is: Figthing the World: The Struggle for Peace. New York, (év nélkül).

[45] Schönwald i. dissz. I. r. V. fej. c) pont.

[46] Belügyi Közlöny 1918. 1549. old.

[47] Rendeletek Tára, 1918. 2423 és köv. old.

A vidéki nemzeti tanácsok azonban általában nem engedelmeskedtek a kormány jobboldalán álló polgári elemek korlátozó rendelkezéseinek. Siettek biztosítani a forradalom első napjaiban megszerzett hatalmukat és a legtöbb nemzeti tanács egyáltalán nem zavartatta magát, hogy a forradalom védelme érdekében magukat hatóságnak ne tekintsék. Különösen a közélelmezés biztosítása terén fejtettek ki széles körű közigazgatási és egyben hatósági ténykedést is. A kormány ennek megszüntetésére hozta ki 1919 január, illetve február hóban az 1919 : VII., VIII., XVI. és XVII. számú néptörvényeket, melyek a fővárosi, valamint a vidéki néptanácsok szervezetének és hatáskörének szabályozásával a nép- és nemzeti tanácsok vitorlájából a szelet ki akarta fogni. Az utóbbi törvények végrehajtására a Magyar Népköztársaságnak már nem volt ideje.

Nem lenne megközelítőleg sem teljes a Magyar Népköztársaság államigazgatásáról rajzolt kép, ha nem említenénk a forradalom és a köztársaság *fegyveres szervezeteit.* A fegyveres erő átszervezésénél is jelentős változások következtek be. Míg eddig a fegyveres erő zöme a közös hadsereg volt és csak a honvédség állott „nemzeti lábon", most az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása és a hazatérő katonák leszerelése után a haderő tulajdonképpen csak a forradalom idején szervezett nemzetőrségre támaszkodhatott, a nemzetőrség egy része pedig még le nem szerelt, vagy állományban megtartott katonai csapatokból állott. A nemzetőrségen kívül legális rendfenntartó erőként működtek a forradalom idején még a csendőrség, a rendőrség, a határrendőrség, a pénzügyőrség és az állami erdőőrség. Miután a nemzetőrség egymaga nem láthatta el az ország védelmét, sőt a belső rendet sem, a kormány november 11-én kiadott 5220/1918. M. E. számú rendelete „Magyarország demokratikus fügetlensége, belső rendje, lakosságának személyi és vagyonbiztonsága, valamint általában a törvényes rend fenntartásának biztosítására létesítendő szervezetekről" három kategóriába sorolta a Magyar Népköztársaság fegyveres erőit: Ezek a) a hadsereg, b) a nemzetőrség és c) a polgárőrség. A hadsereget egyelőre a legfiatalabb 5 korosztály alkotta volna; a nemzetőrség önkéntes jelentkezőkből alakult „a veszélyeztetett rend védelmére", míg a polgárőrséget saját otthonuk közvetlen védelmére díjazás nélküli önként jelentkezőkből a helyi tanácsok és közigazgatási hatóságok állították fel. Ezenkívül megmaradtak a csendőrségnek és rendőrségnek eddigi alakulatai is.[48]

A Magyar Népköztársaság katonai alakulatainál a politikai irányítást a *katonatanácsok* vették át, ezeknek élére ugyan a kormány kormánybiztost rendelt, de a kormánybiztost egyben a Budapesti Katonatanács elnökének is megválasztotta s az elnök — egyben kormánybiztos — nem a kormány jobboldali polgári tagjainak, hanem a forradalmi elemeknek, elsősorban a szociáldemokrata párti baloldalnak nézeteit képviselte. Decemberben — a 32.204/1918. H. M. eln./karhat. számú rendelet alapján — a Katonatanács jogszabály által elismert ellenőrző szervvé vált s a magyar hadsereg szervezetébe bevezették a bizalmi férfi rendszert, akiket valamennyi katonai alosztályban és intézményben általános egyenlő és titkos választójog alapján választottak. A bizalmi testületek alkották a katonatanácsokat.[49] Ugyanekkor a 32.203/1918. H. M. eln./karhat. rendelettel bevezették a hadsereg fegyelmének fenntartására a fenyítő hatalmat megtestesítő esküdtszéki rendszert.[50] Január elejéig a katonatanácsok és esküdtszékek számos helyen létre is jöttek. A jelentések szerint az esküdtszékek 26 vidéki és pesti alakulatnál működtek s a tisztiesküdtszékek 21, a legénységi esküdtszékek 526 személlyel szemben jártak el és hoztak ítéletet.[51]

A rendes hadsereg mellett ugyancsak külön kormánybiztos irányítása alatt november első felében mintegy 50.000, november végén már mintegy 100.000 nemzetőr állott fegyverben. A polgárőrségről küldött jelentések szerint mintegy 30 községben mindössze 176 tiszt és 8460 fő legénység volt.[52]

A hadsereget 1919 januárjában Bőhm Vilmos, az új szociáldemokrata hadügyminiszter újból átszervezte. Az ő elképzelése egy önkéntes zsoldos hadsereg létrehozása volt. A hadügyminiszter egy főként munkásokból és megbízható polgárokból álló hadseregre gondolt s szó volt a nemzetőrség megszűntetéséről is. A kormány hozzájárult az új hadsereg átszervezéséhez, de a nemzetőrséget egyelőre meghagyták. A toborzás azonban nem járt kellő sikerrel, a Népköztársaság megdőléséig az önkéntes hadsereg még nem jött létre.[53]

III.

Az állami mechanizmusnak nélkülözhetetlen része volt a *jogszolgáltatási szervezet.* A Magyar Népköztársaság bíróságai a régi keretekben működtek, mégis bizonyos éspedig jelentős demokratikus változtatásokkal. Már a Néphatározat a polgári demokratikus követelések között felvetette az esküdtbíráskodás kiter-

[48] Rendeletek Tára, 1918. 2231 és 2234 old.

[49] Rendeleti Közlöny, 1918. december 11. 701. és köv. old.

[50] Rendeleti Közlöny, 1918. dec. 11. 698—701. old.

[51] Az anyaggyűjtés Schőnwald idézett disszertációjából I. rész IV. fej.

[52] E számok valószínűleg csak egy töredékét alkotják a megszervezett polgárőrségeknek. Az adatok Schőnwald Pál disszertációjából.

[53] Ld. erre Bőhm Vilmos: Két forradalom tüzében. Októberi forradalom. Proletárdiktatúra. Ellenforradalom. Bécs, 1923. 207 és sk. 11. A könyv 1924-ben németül is megjelent: Im Kreutzfeuer zweier Revolutionen. München, 1924.

jesztését, meghagyva a kormánynak, hogy az esküdtbíráskodásról is alkosson néptörvényt. December 8-án meg is jelent *az esküdtbíráskodásról* szóló III. Néptörvény, mely kerettörvényként csupán az alapelveket rögzítette le. A néptörvény kiterjesztette az esküdtbíróság hatáskörét nemcsak a sajtó útján elkövetett, hanem minden politikai bűncselekményekre, s általánosságban az esküdtbíróság elé utalt minden fontosabb büntetőügyet. Jelentős újítás volt a néptörvényben az a rendelkezés, hogy „hazaárulás vádja esetében a perbefogás kérdésében is" az esküdtszék határoz. E rendelkezéssel az esküdtszék bizonyos téren vádjuryvé is vált, s ezzel a magyar polgári forradalom jogszabályalkotása visszanyúlt a nagy francia forradalom hagyományaihoz.

A néptörvény az esküdtképesség körét is jelentősen emelte. Ezentúl mindenki, aki községi választójoggal rendelkezett, egyben esküdtképes is lett. Sajnos a néptörvény végrehajtásához szükséges rendelet nem jelent meg, bár a néptörvény akként rendelkezett, hogy a végrehajtást nem igénylő szabályok azonnal életbeléphnek, az esküdtképesség kiterjesztése, a vádesküdtszék megteremtése újabb részletes szabályok nélkül nem volt megvalósítható. Az esküdtbíróságokat azonban újjászervezték és azok működésbe is léptek.[54]

A jogszolgáltatásban másik jelentős szervezési változtatás volt az 1918. évi IX. néptörvény alapján megszervezett új *munkaügyi bíróságok* felállítása. Itt a háromtagú munkaügyi tanácsokban a szakbíró mellett a szakszervezet, valamint a munkaadók egyesületének kiküldötte foglalt helyet, ez jelentős előrehaladás volt a munkaügyi vitáknak eleddig szakbíróság, vagy éppen közigazgatási hatóságok (főszolgabíró) elé tartozása után. Bizonyos szervezeti változtatást jelentett a Főudvarnagyi Bíróság kettéosztása (1918. nov. 26.). Ebből a feudális jellegű bírói szervből két különböző bíróságot szerveztek. Az egyik a magyarországi koronajavak, kincstári birtokok, a volt királyi magán- és családi alapítványi vagyon Zárlati Bírósága lett, a másik a diplomáciai mentességet élvező idegen állampolgárok magyarországi választott bírósága, a Területenkívüliek Bírósága. Már a Népköztársaság fennállásának végére maradt a földreformmal kapcsolatban a jogi viták eldöntésére alakított Kisajátítási Vegyes Bríóság felállítása. Meg kell végül említeni, hogy a Népköztársaság a külön bírói státusról két néptörvényt alkotott (1919 : XXVII. és XXVIII. népt.) és a bírói függetlenségnek tökéletes kiépítését tervbe vette. Erre azonban már nem került sor.[55]

Az ügyészségi szervezetet csak elnevezésében alakították át: a *királyi* jelzőt *állam* szóval helyettesítették. Így működtek alsófokon az államügyészségek, középfokon a főállamügyészségek és legfelső szinten a legfőbb államügyészség.

IV.

A bürokratikus vonásoktól sok tekintetben megfosztott *államapparátus eljárásában és munkastílusában* egyaránt mutat fel haladó vonásokat. A kormány programjába iktatta a közigazgatási reformot, amelytől az állami adminisztráció megújulását várta. Már a Nemzeti Tanács megalakulásakor felmerült az a terv, hogy a Nemzeti Tanács munkájának eredményesebbé tételére szakigazgatási áganként különféle osztályokat létesít. Az események gyors problémafelvetése következtében csak valamivel később sikerült az ún. Szaktanácsok felállítása, melynek tagjait a Nemzeti Tanács egyénenkénti felkérés alapján választotta ki a pártok, a közélet és a tudományos intézmények képviselőiből, többnyire szaktekintélyekből. A nyolc Szaktanács egyike *a közigazgatási reformmal* foglalkozott. Sajnos a Szaktanács jegyzőkönyvei nem maradtak ránk, így a tervezett reform részletkérdéseit nem ismerjük.

A bürokratizmus felszámolása mindenesetre egyik fontos feladatként jelentkezett; mutatja ezt Kunfi Zsigmond miniszter december 11-i felszólalása a Szociálpolitikai Szaktanács ülésén. Kunfi a kormány álláspontjaként kiemelte, hogy a megoldandó kérdéseknél nem vehető igénybe a régi bürokratikus apparátus. Ezért tekinti a kormány a Szaktanácsokat saját munkássága értékes kiegészítésének, informatív-konzultatív szerveinek.[56] Később, február 9-én a szociáldemokrata párt rendkívüli kongresszusa többek között arra hívta fel a kormányt, hogy a régi bürokráciát cserélje fel demokratikus önkormányzattal.[57]

A közigazgatási reform kilátásba helyezése jelentkezik Nagy Vince belügyminiszter által december 23-án kiadott és valamennyi törvényhatósághoz intézett körrendeletben, amelyet a belügyminiszter a közigazgatás zavartalan menetének biztosítása végett bocsátott ki. A belügyminiszter ugyanis úgy látta, hogy a tisztviselők elmozdítása és a menekülések folytán egyre nagyobb zűrzavar keletkezett. Ezért azt kívánja, hogy a törvényhatóságok tájékoztassák a népességet, hogy szakképzett, az eddigi ügymenetben és a felmerülő közszükségletek tekintetében tájékozott tisztviselők nélkül a közfeladatok megoldása el sem képzelhető. Különösen arról kell tájékoztatni a községi képviselőtestületeket és a helyi demokratikus alakulatokat, hogy „most csak ideiglenes megoldásról, át-

[54] Mindezekre Csizmadia Andor: Az esküdtbíróság Magyarországon a dualizmus korában. Jogtörténeti Tanulmányok. I. Budapest, 1966. 145—146. old.

[55] Juhász Nagy Sándor: im. 421. old.

[56] P. I. Archívuma. A Nemzeti Tanács végrehajtó bizottsága szociálpolitikai tanácsának I. ülése 1918. dec. 11-én. Idézi Schönwald Pál disszertációjában. (Kézirat 141. old.)

[57] Juhász Nagy Sándor im. 437. old.

meneti állapot teremtéséről kell sürgősen gondoskodni; óhajtásaikat majd a végleges közigazgatási reform... során juttathatják kifejezésre".[58]

A közigazgatási reform kérdése továbbra is foglalkoztatta a Nemzeti Tanácsot. A január 29-i ülésen Nagy Vince belügyminiszter tájékoztatta a tanács tagjait az ideiglenes közigazgatási reform tervezetéről.[59] Sajnos ennek részleteit nem ismerjük. A néptörvények is ismételten rámutatnak a kor kívánalmainak megfelelő közigazgatási szervezet megteremtésére,[60] ami egyben a kormány ilyen irányú programjára is utal.

Ha a kormány a szakképzett tisztviselői gárda és ezen keresztül kétségtelenül az uralkodó osztályok hatalmának fenntartása érdekében minden lehetőt el is követ, ugyanakkor a tisztviselői kart is *új munkamódszerek alkalmazására* kívánja rávenni. Ez tűnik ki már a november 21-én kibocsátott 148.607/1918. számú belügyminiszteri körrendeletből, melyben a közigazgatási tisztviselőknek instrukciót ad, miként viselkedjenek a közönséggel szemben. „A köztársasági államforma megköveteli minden intézményünk, egész berendezkedésünk demokratikus átalakítását" — mondta a körrendelet —. „Az új rendszernek a nemzetgyűlés határozata értelmében megalkotandó néptörvények vetik meg az alapját. Az ezekben kifejezésre jutó irányelvekhez kell simulnia egész közéletünknek". A közigazgatási tisztviselőknek is bele kell illeszkedniök „a népjogok érvényesülésén, az országban lakó nemzetek testvéri egyetértésén alapuló demokratikus új rendbe, amelyben a közigazgatásra, mint a népjólét egyik elsőrendű tényezőjére, rendkívül fontos szerep vár..." S hogy a közigazgatás ezt a szerepet betölthesse, „a tisztviselőknek lelkes ügyszeretettel, körültekintő gonddal, teljes pártatlansággal és a legnagyobb készséggel kell szolgálniok a nép érdekeit". A népnek ebben az új rendszerben ezt érezni is kell, s ezért a kormány elvárja, hogy a tisztviselők „a közönséggel szemben való előzékenységgel már a külsőségekben is biztosítékát adják annak, hogy meleg érdeklődéssel viseltetnek a nép ügyes-bajos dolgai iránt és a legjobb indulattal igyekeznek a nép érdekeit szolgálni". A kormány „a legnagyobb súlyt helyezi a közigazgatás demokratikus, emberszerető szellemére és a népérdek szempontjából való megbízhatóságra".[61] Ha ezek a lelkes buzdítások nem is mindig takarták a valóságot, kétségtelenül azt mutatják, a régi bürokratikus módszerek ideje lejárt, a forradalom s a mögötte álló nép újat, jobbat akar. A kormány jobboldala is — akarva nem akarva — ennek megfelelően kénytelen intézkedni.

A Magyar Népköztársaság állami mechanizmusának teljes kiépítése és a közigazgatás reformja azonban abbamaradt. Azok a célkitűzések, melyeket a polgári demokratikus forradalom zászlajára írt, 1919 tavaszán már kevésnek bizonyultak. A magyar nép tovább akart lépni, a szocializmus útjára. 1919 március 21-én megalakult a Magyar Tanácsköztársaság, mely a Szovjetunió után elsőnek hirdette meg a proletáriátus diktatúráját, „fegyveres szövetségre" hívta „Csehország, Románia és Szerbia meg Horvátország munkásait és földmíveseit..." s elindult egy új „bátor és nagyszerű úton",[62] melyen a bürokrácia elleni népi küzdelmek során egy új demokratikus szocialista jellegű belső állami mechanizmust is kiépített.

*

Majdnem három évtized múltán a felszabadult Magyarország Nemzetgyűlése törvényt hozott az alapokat letevő Károlyi Mihály volt köztársasági elnök kimagasló érdemeinek becikkelyezéséről.[63] Ez a törvény „a magyar népnek az évszázados elnyomatástól való megszabadítása és földhöz juttatása, a magyar állam függetlenségének kivívása, a demokratikus államrendszer megvalósítása, a szabadság, az egyenlőség és az emberiesség örökérvényű eszméinek diadalra juttatása érdekében" végzett tevékenységet értékelte és így általában azoknak is szólt, akik 1918/19-ben a Magyar Népköztársaság fennállása idején ezeknek az eszméknek és célkitűzéseknek valóraváltásáért őszintén küzdöttek.

Csizmadia Andor

[58] Rendeletek Tára 1918. 2450. old.

[59] P. I.—Arch. A Nemzeti Tanács végrehajtó bizottsága üléseinek jegyzőkönyvei. Január 29-i ülés.

[60] 1919. évi VII., XVI., XVII. néptörvények.

[61] Rendeletek Tára, 1918. 2407—2409. old.

[62] Az idézetek a Mindenkihez kiáltványból. Budapesti Közlöny 1919. március 24. Közli Beér—Csizmadia: Történelmünk a jogalkotás tükrében. 461—462. old.

[63] Ld. az 1946 : II. tc.-et Károlyi Mihály érdemeinek törvénybe iktatásáról.

Kauzalitás a kriminológiában*

Az ok-okozati kapcsolatra utaló „kauzalitás" fogalma a bűnügyi irodalomban többféle értelemben használatos. Mást értenek kauzalitáson a büntetőjogászok és mást a kriminológusok. A büntetőjogban a kauzalitás az „okozatosság" vagy „az okozati kapcsolat" kifejezésekkel helyettesíthető, s annak a kapcsolatnak a fennforgására vagy milyenségére vonatkozik, amelyik a bűnös cselekmény és következménye között áll fenn. A büntetőjog oldaláról a fő kérdés ezzel kapcsolatban: az elkövető felelőssége a bűntettet követő eredmény beálltáért.

A kriminológiában a kauzalitás mást jelent mint a büntetőjogban, de más a szóhasználat is; „az oksági kapcsolat" vagy „a bűnözés okainak problémái" a leggyakrabban használt kifejezések. E fogalmak már önmagukban is utalnak arra, hogy a kriminológia az okozati láncolatnak azt a szakaszát vizsgálja, amelyikben a bűntett mint okozat szerepel. A kriminológia azt az okokozati láncolatot kutatja, amelyen keresztül a különböző objektív és szubjektív tényezők kiváltják, determinálják a bűnös emberi magatartást. Más szavakkal, a büntetőjogi okozatosság problémái ott kezdődnek, ahol a kriminológia oksági kérdései általában lezárulnak. A kriminológiának nem az a fő kérdése, hogy például az X által okozott testi sértés szükségképpen okozta-e Y halálát vagy a halál bekövetkezése merő véletlen-e X cselekménye vonatkozásában, hanem az, hogy X miért követett el testi sértést vagy általánosságban fogalmazva az emberek egyáltalán miért követnek el bűntetteket. Amikor tehát a továbbiakban kauzalitásról beszélünk, mindig kriminológiai értelemben használjuk a fogalmat.

Mint ahogyan arra utaltunk, a szocialista kriminológiában az okság kérdéseit általában „a bűnözés okainak problémái" címmel szokták tárgyalni. Az általunk használt „kauzalitás" kifejezés azonban bizonyos mértékig eltér e szokásos címtől elnevezésben és tartalomban egyaránt, minthogy a szokásos címmel jelölt témakörnek csak egy részét foglalja magában, nevezetesen azt a részét, amely a kriminogén tényezők hatásmechanizmusának problémáit hivatott bemutatni. E tanulmány csak azoknak a kérdéseknek a felvetésére, s részben azok megoldására irányul, amelyek a bűnös emberi magatartás oksági sémájára, szerkezetére, illetve ezek értelmezésére vonatkoznak. A tanulmány természeténél fogva — mint ahogyan erre a címből is következtetni lehet — tisztán elméleti jellegű, s mint ilyennek nem az a feladata, hogy intézkedéseket, módszereket javasoljon a bűnözés elleni harc gyakorlata számára, hanem az, hogy meghatározott szemléletet, kriminológiai szemléletet nyújtson az igazságszolgáltatás keretében és érdekében dolgozó elméleti és gyakorlati szakemberek számára.

A bűnözés okságának vizsgálatakor a szokásostól eltérően nem a különböző szerzők idevonatkozó nézeteinek bírálatát, igenlését vagy elvetését kívánjuk nyújtani, hanem a témával kapcsolatban saját elképzeléseink rendszerbe foglalt kifejtésére törekszünk.

A kauzalitás két formája

Véleményem szerint a szocialista kriminológiai irodalomban nem nyer eléggé hangsúlyozást az a tétel, hogy a bűnös emberi magatartások terén kétféle kauzalitási problémával állunk szemben, nevezetesen: a funkcionális és a sztohasztikus kauzalítással. *A funkcionális kauzalitás*[1] az egyes, a konkrét bűncselekmények szintjén, tehát *egyedi szinten* mutatkozik meg. Ezen a szinten az okok és a feltételek, az okozati láncolaton keresztül funkcionálisan, vagyis az okok és feltételek hatásaiból rendeltetésszerűen adódóan, azaz szükségszerűen határozzák meg a bűntett elkövetését. Elméletileg tehát meghatározott okok és feltételek fennállása esetén a bűntettnek szükségképpen be kell következnie, sőt a nevezett okok és feltételek azonos konstellációjának ismétlődése esetén újabb, ugyanolyan bűncselekmény elkövetésére kerül sor.

A valóságban azonban az állandó mozgás és változás következtében az okok és feltételek azonos konstellációja általában nem ismétlődik meg. Az ismétlődés csak a hasonlóság szintjén jelentkezik, s a hasonlóság mértékének megfelelően következik be az okozat is. Ennek a tételnek az alapján, azaz az okok és feltételek hasonló konstellációjának az alapján tudunk a tipikusból az egyesre következtetni, vagyis az elkövető jövőbeni magatartására prognózist adni. A prognózis értéke tehát mindenekelőtt a hasonlóság mértékétől függ. Ezen belül függ továbbá attól, hogy milyen mértékben sikerül megállapítani az okok és feltételek körét, és hogy milyen valószínűséggel tudjuk megítélni a jövőbeni várható hatásokat.

További jellemzője a funkcionális kauzalitásnak, hogy az okok és feltételek ezen a szinten pontosan elhatárolhatók egymástól. Világosan meghatározhatók azok a tényezők, amelyek szerepet játszottak a társadalomellenes indité-

* Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Büntető Eljárásjogi Tanszék Kriminológiai Csoportja mellett működő Kriminológiai Munkaközösség 1967. november 22-i ülésén elhangzott előadás kiegészítve a vita során felmerült néhány gondolattal.

[1] A funkcionális kauzalitásnak a hasonló kifejezés ellenére sincs semmi köze a polgári filozófiában megtalálható funkcionális oksági elmélethez, ami a kauzalitást a kölcsönös függőséggel kívánja felcserélni. (Ld. M. Bunge: Az okság, Budapest, 1967.)

kok kialakításában és azok, amelyek lehetővé tették a bűnös akaratelhatározás realizálását. Az okok és a feltételek elhatárolásának különösen a speciális prevenció szempontjából van nagy jelentősége, minthogy csak az objektív hatások mélyreható ismerete alapján lehet megválasztani a nevelés (a büntetés, a reszocializálás) helyes módját és eszközeit.

A kauzalitás másik formája a *sztohasztikus kauzalitás*, ami a *bűnözésnek mint tömegjelenségnek* a szintjén nyilvánul meg. A kauzalitásnak ez a formája a tömegjelenségek közti valószínűségi, vagy statisztikus összefüggést fejez ki, s nem ad választ az egyes konkrét cselekmények okságával kapcsolatos kérdésekre. A bűnözésnek mint tömegjelenségnek csak a létezését, a struktúráját és a dinamikáját határozza meg szükségszerűen, a konkrét bűntett oksági folyamatát nem determinálja egzakt módon. A kauzalitás e szférájában található okok hatásából szükségszerűen következik, hogy a lakosságnak egy bizonyos hányada bűntettet fog elkövetni, de hogy ez a hányad kiknél, mely egyedeknél konkretizálódik, azt a funkcionális kauzalitásnál tapasztalható egyedi tényezők, okok és feltételek határozzák meg. A funkcionális kauzalitás körében ható individuális okok tehát a sztohasztikus összefüggés szempontjából véletlenek, de a sztohasztikus kauzalitás szükségszerűsége éppen ezeken a véletleneken keresztül érvényesül.

Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy az individuális okok csak a sztohasztikus összefüggések viszonyában véletlenek, a maguk szintjén, a maguk okozati láncolatában, vagyis egyedi szinten ezek az okok is szükségszerűek.

A kauzalitás egymástól eltérő két formájából következik, de az elmondottakból is kitűnik, hogy az egyes vagy konkrét bűntettek okai nem esnek teljesen egybe a bűnözés okaival. Egyedi szinten az okok és feltételek számtalan konkrét formája váltja ki a bűntettet. Ezek között az okok és feltételek között vannak olyanok, amelyek a bűntettek jelentős számánál előfordulnak, s vannak olyanok, amelyek csak néhány bűntettnél, vagy csak extrém esetekben fordulnak elő. Ha azonban a bűnözésnek mint tömegjelenségnek az okait keressük, akkor csak azokat az egyedi esetekben előforduló okokat vehetjük figyelembe, amelyek nagy számban, tömegesen fordulnak elő, amelyek a bűnözés egésze szempontjából lényegesek, szignifikánsak. Ezért van az, hogy a bűnözésnél a kauzalitás sztohasztikus, minthogy az összefüggés nem egyedi, hanem tömegjelenségi szinten nyilvánul meg.

A kétféle kauzalitás jobb megértéséhez célszerűnek látszik a bűntett mint egyedi jelenség és a bűnözés mint tömegjelenség egymáshoz való viszonyának megvilágítása. E kérdés kulcsa tulajdonképpen a statisztikai szemléletben rejlik. A statisztikára jellemző a tömegjelenségszemlélet, amely minden egyedet úgy tekint, mint valamely statisztikai sokaságnak a részét, alkotó elemét. A helyes kriminológiai szemlélet is azt igényli, hogy minden egyes konkrét bűntettet és elkövetőjét úgy tekintsünk, mint a bűnözés sokaságának az egyedét. A statisztikai egyedek a sokaságot meghatározó közös ismérvek mellett lényeges eltérő tulajdonságokkal, ún. megkülönböztető ismérvekkel is rendelkeznek. Így van ez az okság vonatkozásában is. Minden egyes bűnös magatartásában van valami, ami közös, de emellett olyan oksági momentumokat is találunk, amelyek csak az egyedi magatartásban, vagy azok kisebb-nagyobb csoportjában találhatók meg.

A funkcionális és a sztohasztikus kauzalitás problémája nemcsak a kriminológiában jelentkezik, hanem ez általános érvényű filozófiai probléma is. A kvantummechanikában pl. éles vita folyik arról, hogy létezik-e egyáltalán funkcionális kauzalitás. E nézetnek ad kifejezést pl. Heisenberg a kvantummechanika koppenhágai értelmezésében.[2] Hasonló gondolatok merülnek fel a molekuláris biológiával kapcsolatban is. A funkcionális kauzalitás tagadása valójában egyet jelent a determinizmus tagadásával, ami szükségképpen valamiféle szubjektivizmushoz vezet.[3] Ezek a problémák azért merülnek fel a különböző tudományokban, minthogy nem tesznek éles különbséget az egyedi és a tömegjelenség szintjén érvényesülő kétféle kauzalitás között. A kriminológiában is csak e kétféle kauzalitás megkülönböztetésével tudunk magyarázatot adni a bűnözés és a konkrét bűntett okságára vonatkozóan.

A szocialista kriminológiai kutatások az eddigiekben főként a sztohasztikus összefüggések kimutatásában értek el számottevő eredményeket. Ma már világosan látjuk, hogy kapcsolat áll fenn a bűnözés és a szocialista társadalom építése során is megmutatkozó ellentmondások között, sőt az esetek jelentős részében a kapcsolat szorossága is ismert. Kevésbé kidolgozott, kevésbé ismert azonban a konkrét bűntett okságának, vagyis a funkcionális kauzalitásnak a sémája. E sémát egyes kriminológusok úgy emlegetik, mint a bűnözővé válás individuális folyamatát, vagy az individuális okok hatásmechanizmusát.

A szocialista kriminológia tárgyát tekintve kiterjed a bűnözésre mint tömegjelenségre és a bűntettre mint egyedi jelenségre. A kriminológiai szemlélet csak akkor lehet teljes, ha magába foglalja a bűnözés egészére vonatkozó ismeretek mellett a sokaság egyedére, a konkrét bűntettre vonatkozó kriminológiai ismereteket is. Annál inkább szükség van erre, mert a bűnözés elleni harc mindennapi tevékenysége során főként egyedi jelenségekkel találkozunk, s az egyedi jelenségek elbírálásában kell érvé-

[2] W. Heisenberg: Válogatott tanulmányok, Budapest, 1967.

[3] Megjegyzendő, hogy a funkcionális kauzalitás nem meríti ki a determinizmus fogalmát, hanem csak egyik lényeges összefüggése.

nyesítenünk a helyes kriminológiai szemléletet. De a bűnözés mint tömegjelenség számára is a funkcionláis okság vizsgálata során feltárt és rögzített individuális okok és feltételek gyakorisága jelzi, hogy milyen jelenségek vannak sztohasztikus oksági kapcsolatban a bűnözés egészével. De a bűnözésnek mint társadalmi tömegjelenségnek a fogalma is csak akkor érthető meg, csak akkor határozható meg, ha meghatározzuk a bűntettnek és elkövetőjének mint a bűnözés egyedeinek a leglényegesebb kriminológiai ismérveit, minthogy bármely statisztikai sokaság — a bűnözés is — egyenlő az egyedek térben és időben meghatározott összességével. (Statisztikai sokaság.)

Az egyedi bűntett oksági mechanizmusa

Az előzőekben volt arról szó, hogy az egyed rendelkezik a sokaság lényegét meghatározó ismérvekkel. A mi feladatunk tehát, hogy megkeressük a konkrét bűntetteknek azokat a lényeges jellemzőit, amelyek egyben a bűnözés tartalmát is meghatározzák.

E kérdés vizsgálatánál a logika szabályainak megfelelően a bűntett fogalmából kell kiindulnunk. Büntető Törvénykönyvünk szerint a bűntett olyan társadalomra veszélyes cselekmény, amit a törvény büntetni rendel és szándékosan, vagy gondatlanul követhető el. A kriminológia szerint a szándékos és gondatlan bűntettek között lényeges különbség van, különösen az oksági kapcsolatok vonatkozásában. Éppen ezért célszerű a két bűntetti kategóriát külön tárgyalni. Csak a szándékos bűntetteket figyelembe véve a bűntett büntetőjogi fogalmának két lényeges ismérve marad, nevezetesen: a cselekmény társadalomra veszélyessége és az, hogy a törvény büntetni rendeli. E bűntetti fogalom jogi célok, a felelősségrevonás céljaira szolgál. A kriminológia, az okság szempontjából azonban kevésnek bizonyul, minthogy nem történik benne utalás az elkövetés okára, az elkövető személyiségére, az elkövető és a társadalom viszonyára, holott nemcsak a bűnözés mint tömegjelenség, hanem a bűntett, mint egyedi jelenség is társadalmi jelenség. A kriminológia tehát igényli, hogy a szándékos bűntett fogalmát kiegészítsük olyan ismérvekkel, amelyek utalnak bizonyos oksági kapcsolatokra is.[4]

Egyes büntetőjogászok nem tartják indokoltnak a szándékos és gondatlan bűntettek határozott elkülönítését, s a szándékos bűntett fogalmának kiegészítését, mondván, hogy az összbűnözésben a szándékos bűntettek egyre kisebb hányadot képviselnek, s ezért a kriminológiának nem lehet a feladata a csökkenő hányad előtérbeállítása. A statisztikai adatok szerint a szándékos bűntettek aránya hazánkban jelenleg (1967. év) mintegy 80%, s az utóbbi négy évben csökkenés nem tapasztalható. Az adatokból kitűnik, hogy a szándékos bűntettek ma még jelentős volumennel olyan tömegjelenségként jelentkeznek, amelyek elkövetőinek társadalomra veszélyessége messze felülmúlja a gondatlan bűntettek elkövetőinek társadalomra veszélyességét, s így a kriminológia számára alapvető kutatási terület marad. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a gondatlan bűntettek kriminológiai vizsgálatára nem lenne szükség, hanem csak arra kötelez, hogy a szándékos bűntettek okságát a gondatlan bűntettekétől elkülönítve tanulmányozzuk, szem előtt tartva természetesen, hogy a két bűntetti csoport a cselekmény társadalomra veszélyessége szempontjából homogénebb sokaságot alkot mint az elkövető társadalomra veszélyessége szempontjából.

Az eddigi kriminológiai kutatások azt bizonyítják, hogy minden szándékos bűntett elkövetőjénél megtalálható ilyen vagy olyan társadalomellenes nézet, vagy tudati beállítottság. S e tudati beállítottság vagy e nézetek nyilvánulnak meg a bűntettben. Az egyén és a társadalom viszonyát tekintve pedig a bűntettben tulajdonképpen az egyéni szükségleteknek a társadalmi érdekkel és a társadalmi lehetőségekkel való szembeállítása, illetve összeütközése mutatkozik meg.

Számunkra úgy tűnik, hogy az elmondottak azok a leglényegesebb ismérvek, amelyekkel a konkrét bűntettet kriminológiai szempontból jellemezhetjük, s amelyek a szándékos bűnözés egészének a tartalmát is meghatározzák. *A szándékos bűntett* kriminológiai fogalmát tehát úgy lehetne megfogalmazni, hogy olyan társadalomra veszélyes cselekmény, amit a törvény büntetni rendel, s emellett az elkövető társadalomellenes nézeteinek vagy tudati beállítottságának megnyilvánulása, az egyéni szükségletek szembeállítása a társadalmi szükségletekkel, a társadalmi lehetőségekkel.[5]

E megfogalmazás természetesen nem jelenti azt, hogy minden társadalomellenes nézettel vagy tudati beállítottsággal rendelkező személy szükségképpen bűntettet követ el, hiszen az emberi akaratmotivációs harc előzi meg, melyben éppen a vágy-tendenciák és a kötelességszerű indítékok harca zajlik le, s a kétféle előjelű motívumok közül az erősebb csoport győz. A kötelességszerű motívumok győzelme esetén is jelen van ugyan a tudatban a társadalomellenes nézet, de nem nyilvánul meg

[4] Az elmúlt évek során a szocialista kriminológiai kutatások következtében több vonatkozásban is felmerült egyes büntetőjogi fogalmak módosításának igénye. A Szovjetunióban pl. a bűnözés dinamikájának prognosztikus vizsgálata késztette a prognózis kidolgozóit egyes bűntettek fogalmának részletesebb definiálására. Hazánkban a visszaeső kriminológiai fogalmának kialakítására került sor a Legfelsőbb Bíróság 6. sz. irányelvében.

[5] Hasonló álláspontot a szovjet kriminológiai irodalomban is találkozunk. Ld. pl.: A. B. Szaharov: O licsnosztyi presztupnyika i pricsinah presztupnosztyi v SZSZSZR. Moszkva, 1961. N. SZ. Lejkina: Licsnoszty presztupnyika i ugolovnaja otvetsztvennonty, Leningrád, 1968.

bűncselekményben a kötelességszerű indítékok túlsúlya miatt. Utalnunk kell itt arra is, hogy a büntetés generális preventív hatása igen erős motiváló tényezőként jelentkezik a bűnös cél elérésére irányuló motívumokkal szemben.

A társadalomellenes nézetek és tudati beállítottság közötti megkülönböztetés tulajdonképpen a személyiség társadalmiasultságának, helyesebben a társadalmiasultság hiányának különböző fokozatai. Ilyen vagy olyan társadalomellenes nézet az emberek jelentős részénél megtalálható. A tudati beállítottság azonban rendszerint bűnöző életmódot feltételez, elsősorban a konok bűnözőkre jellemző.

Amint látható a bűntett közvetlenül a tudattartammal, a bűnös akaratelhatározást kiváltó nézetekkel és tudati beállítottsággal van összefüggésben. A kriminológiai kutatások szerint a bűntettel leginkább kapcsolatos társadalomellenes nézetek: az önzés, a kapzsiság, a társadalom érdekeinek semmibevétele, a munkára, a családi és a társadalmi kapcsolatokra vonatkozó helytelen szemlélet stb. Az általános kriminológiai felfogás szerint ezeket a társadalomellenes nézeteket vagy tudati beállítottságot nevezzük szubjektív okoknak. A bűntett tehát a szubjektív okokkal van közvetlen összefüggésben.

Az alapvető kérdés, ami a kauzalitással kapcsolatban felmerül, hogy a társadalomellenes nézetek, a tudati beállítottság mint szubjektív okok milyen okokra vezethetők vissza, milyen más okoknak az okozatai. Nyilvánvaló, hogy itt az objektív viszonyokat kell megjelölni olyan tényezőkként, amelyek kiváltják a szubjektív okokat. Így eljutunk ahhoz az okozati láncolathoz, amelyen keresztül az objektív viszonyok, mondhatjuk úgy is kriminogén objektív viszonyok, a szubjektumon keresztül determinálják a bűnös emberi magatartást, a bűntett elkövetését. A legáltalánosabb oksági sémát a következőképpen lehet felrajzolni.

B = bűntett
Sz = szubjektum
O = objektum

$$\begin{array}{ccccc} & & O & & \\ & & \searrow & & \\ O & \rightarrow & Sz & \rightarrow & B \\ & & \nearrow & & \\ & & O & & \end{array}$$

A funkcionális kauzalitás fent vázolt sémáját azonban nem szabad mechanikusan értelmezni. Hangsúlyoznunk kell, hogy az objektív viszonyok a szubjektumon keresztül determinálják ugyan a tettet, így a bűntett is, de a szubjektum éppen a tetteken keresztül hat vissza az objektív viszonyokra, módosítja azokat, s így kölcsönhatás van az objektum és a szubjektum között. Továbbá, a tettek nemcsak módosítják az objektív viszonyokat, mint annak újabb alkotórészei, hanem közvetlenül is visszahatnak a szubjektumra, imndenekelőtt a tettekre vonatkozó értékítéleteken keresztül. A saját tett pozitív értékelése hasonló tettek elkövetésére ösztönöz, míg negatív értékelése gátolja hasonló tettek elkövetését. Éppen ezért a felelősségrevonás szempontjából nagyon fontos, hogy az elkövető hogyan ítéli meg saját tettét. A speciális prevenció feladata nem más, mint az elkövetőben a negatív értékelés kialakítása saját tettével és mások hasonló tetteivel szemben.

Az objektum és a szubjektum kölcsönhatása tulajdonképpen a lét és a tudat problémája, vagyis hogy a lét határozza meg a tudatot, s a tudat visszahat, megváltoztatja a létfeltételeket. A kölcsönhatás azonban nem egyenértékű, az objektív valóságnak van döntő szerepe benne.

Az objektum és a szubjektum viszonyának további jellemzője a *kettős determináltság*. Az objektív viszonyok kettős relációban determinálják a magatartást. Először az aktuális személyiség, az akaratelhatározás idején fennálló személyiség állapotán keresztül, minthogy ebben az ún. aktuális személyiségben az elkövető múltbéli objektív viszonyai szubjektivizálódtak. Másodszor az aktuális személyiségre ható objektív viszonyok formájában. A személyiség felfogja a hatásokat, s a személyiség állapotának megfelelően ezek impulzusokat keltenek, szükségleteket váltanak ki, s cselekvésre ösztönöznek. A bűntett elkövetésének sémája tehát, hogy az elkövető személyiségében objektív kriminogén tényezők hatására létrejönnek a társadalomellenes nézetek vagy tudati beállítottság, majd a bűnös akaratelhatározás, ami megfelelő feltételek esetén bűntettben nyilvánul meg.

A szándékos bűntettek közös jellemzője tehát, hogy bennük az elkövető társadalomellenes nézetei vagy tudati beállítottsága nyilvánul meg, ezért indokoltnak látszik a bűntett fogalmát ezekkel az ismérvekkel kiegészíteni.

A funkcionális kauzalitás bemutatott sémájából világosan látszik a polgári kriminológia tényező elméletének a hibája, amelyik az objektív viszonyokat közvetlen összefüggésbe hozta a bűntettel, vagyis az endogén és exogén tényezők fogalmával az objektív és a szubjektív viszonyokat mellérendeltségi viszonyba állította. Holott az objektum és a szubjektum, valamint a bűntett okozati láncolatot képez. Ebből a felismerésből kiindulva kell elvetnünk, illetve módosítanunk azt a determinista koncepciót is, amelyik az akaratelhatározást, vagyis annak megnyilvánulását a tettet, az objektum plusz szubjektum (O + Sz) hatására vezeti vissza.

Az elmondottakkal kapcsolatban felmerülhet a kérdés, hogy a tudat szerepének ilyen mérvű kiemelése nem torzíja-e el az emberi magtartás, s ezen belül a bűnös emberi magatartás tényleges mechanizmusát, minthogy az érzelmek és a tudatalatti folyamatok hatása nem kapott értékelést. Kétségtelen, hogy az emberi magatartásban az említett tényezők is közrejátszhatnak, azonban szándékos bűntettekről lévén szó, e tényezők csak a tudaton keresztül realizálódhatnak. Amennyiben nem így van, úgy szándékos magatartásról, szándékos bűntettről

nem beszélhetünk. E kérdésnek mindenekelőtt bizonyos indulati bűntettek vonatkozásában van jelentősége, amikoris előfordulhat, hogy erős érzelmek a tudat, az intellektuális kontroll megkerülésével közvetlenül csapnak át mozgásba, tettbe. Megítélésünk szerint azonban ilyen esetekben szándékosság a beszámítási képesség hiányában kizárt.

Az ember mint biológiai és társadalmi lény

Az idevonatkozó fejtegetésekkel tulajdonképpen a bűntett kriminológiai fogalmában szereplő további ismérvekre az elkövető és a társadalom viszonyára, vagyis az egyéni és a társadalmi szükségletek szembeállítására kívánunk magyarázatot adni.

A szocialista pszichológia azt tanítja, hogy minden emberi cselekvés valamilyen óhaj, kívánság, vágy vagy törekvés kielégítésére irányul. Ezeknek a cselekvésekre késztető motívumoknak a gyűjtő neve a szükséglet. Ebben az értelemben, tehát pszichológiai értelemben használjuk a szükséglet fogalmát.

A szükségletek elválaszthatatlan kapcsolatban vannak az ember biológiai és társadalmi voltával. A biológiai szükségletek tartalmukban és intenzitásukban általában megelőzik a társadalmi szükségleteket. Volt idő, amikor az ember csak biológiai lényként funkcionált, ha ugyan lehet már ekkor emberről beszélni. Csak a munka alakította át az embert társadalmi lénnyé, a munka eredményeként következett be, hogy ma már az ember társadalmi lény is, sőt, társadalmi volta a domináló. E folyamatnak megfelelően alakultak ki a biológiai szükségletek mellett a társadalmi szükségletek: gazdasági, egyéb társadalmi, szellemi szükségletek. A mai ember szükségletei tehát sajátos keveréke a biológiai és a társadalmi szükségleteknek. Ma már a biológiai szükségletek kielégítése is társadalmi jelleget ölt. A társadalmi fejlődés fokától függ, hogy mivel, milyen mértékben és hogyan elégítjük ki a szükségleteket, köztük a biológiai szükségleteket is. A társadalmi fejlődés, különösen a szocialista országokban ma már azon a szinten áll, hogy az alapvető biológiai szükségletek általában kielégíthetők. Ma már a fő követelmény, a fő probléma a biológiai szükségletek kielégítésénél is annak mikéntje. A társadalmi szükségletek vonatkozásában egyaránt alapvető probléma a kielégítés mértéke és módja.

A termelés fejlődése, a javak növekvő bősége egyre inkább lehetővé teszi az ember társadalmi voltának fokozódását, egyre inkább a társadalmi szükségletek kielégítésének problémája kerül előtérbe.

A társadalmiasultság fokozódása, növekedése, ami megmutatkozik az emberi nem fejlődésében (a filogenézisben), hasonló formában megtalálható az egyed fejlődésében (az ontogenézisben) is. A gyermek is biológiai lényként jön a világra, de olyan biológiai adottságokkal születik, amelyek potenciálisan tartalmazzák az elődök idegrendszerének azokat a működésbeli sajátosságait is, amelyek a társadalmi fejlődés hatására alakultak ki. A gyermek csak fejlődése során válik egyre inkább társadalmi lénnyé, csak fokozatosan egy meghatározott korban sajátítja el azokat az ismereteket, amelyeket mint önálló egyednek fel kell használnia az alkalmazkodás és az együttműködés során. Az egyed fejlődésében az egyes kor-évcsoportok társadalmi szemlélete nagyfokú hasonlóságot mutat azokéhoz a korszakokéhoz, amelyeken az emberiség fejlődése keresztülhaladt. Ebben a párhuzamos fejlődésben a Haeckel-féle biogenetikai törvény analógiája ismerhető fel, nevezetesen, hogy a filogenézis megismétlődik az ortogenézisben, azaz a törzsfejlődés megismétlődik az egyed fejlődésében. Az ember biológiai volta csak előfeltétele, kerete a társadalmiság felé való fejlődésnek. A társadalmiság foka és milyensége a társadalom objektív viszonyaira vezethető vissza.

Felmerül a kérdés, hogy az emberi magatartásban, de speciálisan a bűntettben játszik-e szerepet az ember biológiai volta, van-e szerepe a biológiai adottságoknak a bűnözésben. Kétségkívül, hogy az emberek tudatos tevékenységének alapját képező idegrendszer és endrokin szervek működésében bizonyos eltérés található. Az emberek nagy többsége azonban képes adottságainál fogva a társadalmi követelmények elsajátítására. Csak a szélső értékek, amelyek lényeges biológiai eltéréseket mutatnak, nem képesek a megfelelő adaptációra. Egyes szerzők szerint a bűnözők éppen az ilyen biológiai szélső értékek közül kerülnek ki. A szocialista kriminológiai kutatások azonban bebizonyították, hogy a bűntettesek nagy többsége nem a biológiai alapok, hanem a társadalmi hatások következtében követi el tettét.

A biológiai tényezők hatásával kapcsolatban utalnunk kell arra, hogy az ember biológiai adottságait (pl. termetet vagy az egyes szervek működésbeli eltérését) általában nem soroljuk a szubjektum fogalmába, hanem az objektív viszonyok körébe tartozóknak tekintjük. Ezek a biológiai adottságok mint az objektív valóság része — noha a szubjektummal legközvetlenebb kapcsolatban álló része — fejtik ki hatásukat, ezeken mint objektív feltételeken formálódik, alakul az ember személyisége az egyéb, főleg társadalmi hatások eredményeképpen.[6]

Jellemző az emberre továbbá, mint társadalmi lényre, hogy szükségleteit nem ösztönösen, hanem tudatosan elégíti ki, tudatosan cselekszik. Az ember tudatában a személyiség állapotának megfelelően az ismeretektől függően visszatükröződik, reprodukálódik az objektív valóság. Az ember képes felismerni és számbavenni azokat a gátló és segítő körülményeket,

[6] Ld.: G. Adam: Interoception and Behaviour. Budapest, 1967.

amelyek kihatnak a szükségletek kielégítésének mértékére és módjára. E gátló és segítő tényezők értékelése, mérlegelése alapján „dönt" a társadalmi alkalmazkodás kérdéseiben. Az a mód természetesen, ahogyan dönt és mérlegel, szintén determinált, azaz múltbeli objektív viszonyok hatására kiformálódott sajátossága a személyiségnek.

Az egyéni szükségletek bár nagyrészt az adott társadalomból fakadnak, mégis ellentétben lehetnek a társadalmi szükségletekkel a társadalmi lehetőségekkel. A társadalmi szükségletek és társadalmi lehetőségek a jogszabályok, köztük büntető jogszabályok formájában jelennek meg az egyén számára. A jogszabályok egyfelől tág teret biztosítanak az egyéni szükségletek kielégítésére, a munkamegosztás rendjén belül végzett munka mennyiségének és minőségének megfelelően. Másfelől viszont szigorúan védik a társadalmi érdeket, a társadalom rendjét, az állampolgárok javainak és személyének biztonságát. Gyakran előfordul azonban, hogy az egyéni szükségletek szembekerülnek a társadalmi szükségletekkel, a társadalmi lehetőségekkel és ilyen esetekben az, aki nem tanulta meg, nem sajátította el az egyéni szükségletek kielégítésének korlátozását, vagy az azokról való lemondást, megfelelő feltételek esetén szükségképpen bűntettet követ el. Tehát az egyéni szükségletek és a társadalmi szükségletek összeütközésében is a tudattartam milyensége, színvonala nyilvánul meg. Ebből következik, hogy a tudat alacsony szintje, s az ebből adódó helytelen, társadalomellenes nézetek szoros kapcsolatban vannak a bűntettekkel. Az egyes emberek alacsony tudati színvonala és az objektív viszonyok között sztohasztikus kapcsolat áll fenn, vagyis az objektív viszonyok még nem vonhatták maguk után a tudat fejlettségének azt a szintjét, amelyen a bűnözés, mint a tömegjelenség nem létezhet.

Összegezve az elmondottakat megállapíthatjuk, hogy a kauzalitás sémájából kiindulva olyan magyarázatát adhatjuk a szándékos bűntettek fogalmának, amelyik a cselekmény társadalomra veszélyessége mellett utal az elkövető személyiségében rejlő társadalomra veszélyességére, s azokra az objektív viszonyokra is, amelyek kialakítják, formálják az elkövető társadalomellenes nézeteit vagy tudati beállítottságát. Az objektív viszonyok, a szubjektum és a szándékos bűntett ok-okozati láncolatának szem előtt tartása olyan kriminológiai szemléletet nyújt, ami elősegítheti a bűntett elkövetőjének jobb megítélését, magatartásának behatóbb mérlegelését, továbbá a fokozott mértékben egyéniesítő ítélethozatalt, s nem utolsósorban a büntetésvégrehajtás helyes módszereinek kialakítását.

Vigh József

A hivatalos személy fogalma a hatályos büntetőjogszabályban*

A Btk. 114. §-a a hivatalos személy fogalmát három pontba tagolja. Eszerint hivatalos személy *a)* az államhatalmi szerv tagja, a bíró, az ügyész, a társadalmi bíróság tagjai; *b)* az államhatalmi vagy államigazgatási szervnél, bíróságnál, ügyészségnél szolgálatot teljesítő személy, akinek tevékenysége az alkalmazó szerv rendeltetésszerű működéséhez tartozik; *c)* a fegyveres erőknél, társadalmi szervezeteknél, gazdasági vagy más szervnél államigazgatási feladatot ellátó személy, továbbá a munkásőr és az önkéntes rendőr.

A hármas tagolás ellenére a törvényalkotó a hivatalos személy fogalmának meghatározásakor *két* lényeges ismérvet használt; az egyik *szerv* megjelölése, amelynek keretében a fokozott felelősséggel tartozó személy tevékenykedik, a másik ismérve pedig a *feladat* meghatározása, amelyet a személy ellát. Bár a törvény külön pontban tartalmazza az államhatalmi szerv tagját, a bírót és az ügyészt, valamint az államhatalmi szervnél, bíróságnál és ügyészségnél szolgálatot teljesítő személyt, nehezen lehetne vitatni, hogy az államhatalmi szerv tagja, a bíró és az ügyész olyan személy, akinek a tevékenysége a szerv rendeltetésszerű működéséhez tartozik. A hivatalos személy fogalmában tehát az egyik jellemző ismérv annak a szervnek a meghatározása, amelynek rendeltetésszerű működését ellátó személyek fokozott felelősséggel tartoznak. A hivatalos személy fogalmának megközelítése érdekében ezért a törvényben írt szerveket, ezek rendeltetésszerű működését, valamint az államigazgatási feladat fogalmát kell elemzés tárgyává tenni. Ezek mellett már csak kisegítő szerepet játszik a hivatalos személy fogalmának meghatározásában a társadalmi bíróság tagja, a munkásőr és az önkéntes rendőr, külön felsorolásukra ugyanis csak azért került sor — miként erre a miniszteri indokolás rá-

* Szerzőnek „A hivatali bűntettek a magyar büntetőjogban" c. kandidátusi értekezéséből. *(Szerk.)*

mutat —, mert elméletileg tisztázatlan a helyük az állami szervek rendszerében.[1]

A törvényben megjelölt szervek közül az államhatalmi szerv, a bíróság és az ügyészség fogalma különösebb vizsgálatot nem igényel, mert az államhatalmi szerveket az Alkotmány felsorolja, a bíróságról és az ügyészségről külön jogszabályok rendelkeznek, amelyek részletesen szabályozzák mind az ügyészség, mind a bíróság szervezetét, tehát nem lehet kétség atekintetben, hogy mit kell ezek alatt a szervek alatt érteni. Részletesebb vizsgálatot igényel azonban *az államigazgatási szerv és feladat* meghatározása, mert az államigazgatás fogalma az államigazgatási tudományban is vitás.[2]

1. Az egyetemi tankönyv szerint a Magyar Népköztársaságnak végrehajtó-rendelkező tevékenységét megvalósító szervei: államigazgatási szervek. A tankönyv szerzői ehhez a legáltalánosabb megfogalmazáshoz az *állami szervet* jellemző ismérvek feltárásán keresztül jutnak el. Eszerint az állami szerv *a)* része az állami mechanizmusnak, az államszervezetnek; *b)* az állam nevében jár el, az állam funcióit valósítja meg; *c)* ezt az állami tevékenység meghatározott fajtája (államhatalmi, államigazgatási, bírói, ügyészi tevékenység) útján látja el; *d)* feladatait állami közhatalom segítségével valósítja meg (hatásköre és illetékessége keretein belül minden természetes személyre és szervezetre kötelező jogi aktusokat bocsát ki, ezen aktusok végrehajtása felett felügyeletet gyakorol, az aktusok végrehajtását a meggyőzés eszközeivel, valamint végső fokon állami kényszerrel biztosítja).

Az államigazgatási szerv tehát a tevékenység fajtája szerint különbözik a többi állami szervtől, nevezetesen az államhatalmi, bírói és ügyészi szervektől. Az állami szerv fogalmából az egyetemi tankönyv levezeti a szervek tevékenységének azt a sajátosságát, hogy *nemcsak saját szervezetébe tartozó személyekre* kiterjedő aktusokat bocsáthat ki, hanem aktusai, hatásköre keretein belül, működési területén minden szervezetre és személyre *kötelezőek.*[3] *Az államigazgatási jog* terminológiája *szerint* tehát az *állami szervek a közhatalmi jogosítvánnyal* felruházott szervek, s ezek egy részét képezik az államigazgatási szervek, amelyek a tevékenységük fajtája szerint különböznek az államhatalmi, a bírói és az ügyészi szervektől.

A büntetőjogban azonban mást jelent az *állami szerv fogalma.* A tételes jogszabály az állami szerv alatt az államhatalmi és államigazgatási, a bírói és az ügyészi szervek mellett az állam gazdálkodó szerveit és mindennemű állami intézményt is ért.[4] Az államigazgatási jogi és a büntetőjogi terminológiában tehát az állami szerv alatt — amely fogalom segítségével az államigazgatási jog az államigazgatási szervek fogalmát meghatározza — nem ugyanazt kell érteni. Ez jelenti az első kétséget, amely felmerül, ha az államigazgatási jogban meghatározott fogalmat a büntetőjogszabály alkalmazásában változatlan tartalommal akarnánk átvenni. További kétségeket támasztanak az államigazgatási jogban használatos fogalommal szemben azok a további *jellegzetességek,* amelyek ebben a jogágban az államigazgatási szervre vonatkoznak. „A jó államigazgatásnak éppen az a jellemzője, — írja az egyetemi tankönyv —, hogy kívülről történő kezdeményezés bevárása nélkül maga ismeri fel, mely társadalmi viszonyok szorulnak szabályozásra, illetve, hogy mely vonatkozásban kell aktusaival az igények, szükségletek kielégítését biztosítania".[5] Ez a tulajdonság nem illik azokra a szervekre, amelyek a bíróság mellett az állami kényszer erejével végrehajtóan jogvitákkal döntenek el. Ilyenek a gazdasági és a munkaügyi döntőbizottságok, a társadalombiztosítás vitás ügyeinek elbírálására hivatott szervek stb. A jogvitákat eldöntő szervek ugyanis *nem saját* kezdeményezés alapján, hanem csupán az ügyfelek felkérésére fejtik ki a tevékenységüket, s nem illenek rájuk az államigazgatási szervek alárendeltségére vonatkozó formák sem.[6]

Azt megállapíthatjuk, hogy a *hivatalos személy fogalmá*ban szereplő államigazgatási szerv alatt mindazokat a szerveket érteni kell, amelyek *közhatalmi* jogosítvánnyal felruházva, *végrehajtó-rendelkező* tevékenységet fejtenek ki. A büntetőjogi terminológiában használt államigazgatási szerv fogalma azonban ennél szélesebb, mert érteni kell alatta mindazokat a szerveket is, amelyek a bíróság mellett állami kényszerrel végrehajthatóan jogvitákat döntenek el akkor is, ha nem az államigazgatási jog, hanem a munkajog vagy esetleg más jogág szabályozza ezeknek a szerveknek a tevékenységét.

A munkaügyi döntőbizottság szervezetét és eljárását például jelenleg a munkajog szabályozza, s e szervek jogvitákat döntenek el, mégis — miként még erre később visszatérünk — a munkaügyi döntőbizottságok tagjait helytelen lenne a hivatalos személy fogalmából kirekeszteni. Ugyanez vonatkozik a gazdasági döntőbizottságok egész szervezetére, amely különösen a gazdaságirányítás új rendjében veszti el az igazgatási jellegét, s egyre inkább hasonul a bíróságokhoz.

Az eddig elmondottak után a hivatalos személy fogalmában szereplő államigazgatási szer-

[1] A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve 202. old.

[2] Vö. Kovács István: Az államigazgatás meghatározása (Az Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője I. köt. 1. sz.).

[3] Berényi—Martonyi—Szamel—Szatmári: Magyar államigazgatási jog, Általános rész. Tankönyvkiadó, Budapest, 1966. (155. old.).

[4] Btk. 114. §.

[5] Magyar államigazgatási jog, 472. old.

[6] Vö.: im. 141. és következő oldalak.

vet lehetne azzal jellemezni, hogy nincs megkülönböztető jelentősége az igazgatási vagy igazságszolgáltatási jellegű tevékenységnek, s elég csupán a *közhatalmi jelleget* mint meghatározó ismérvet kiemelni.[7]

A társadalmi munkamegosztásban léteznek azonban olyan szervek, amelyek igazgatási jellegű tevékenységet végeznek, nincsenek közhatalmi jogosítvánnyal felruházva, de működésük a legfelsőbb állami irányító szervek tevékenységét segítik elő.[8] Az igazgatási szervek formájukban nap mint nap változhatnak, s ezért a kivételeket nem tudjuk egyedileg meghatározni. A közhatalmi jogosítvánnyal nem rendelkező igazgatási szervek létezése mellett az államigazgatás fogalmának más irányú megközelítését indokolja az is, — miként erre visszatérünk —, hogy a munkaügyi viták eldöntésének, s a fegyelmi eljárásnak a közhatalmi jellege vitatott, az azonban általánosan elismert, hogy az említett szervekben tevékenykedő személyek hivatalos személyek.

A más irányú megközelítés a tevékenység belső tartalmának vizsgálatán keresztül történhet. A tevékenység belső tartalmának jellemzése szerint az *államigazgatási szerv a társadalmi munkamegosztás következtében létrejött olyan szervezet, amely igazgat, szervez, éspedig nem elsősorban önmagát, hanem ez a szervezés kifelé az egész társadalom felé irányul* (meghatározott feladatok végrehajtásának a megszervezésére, a különböző alárendelt szervek irányítására stb.). Ilyen értelemben az államigazgatási szervek léte a társadalmi munkamegosztás magasfokú fejlődésének, differenciálódásának az eredménye, amikor az igazgatás nemcsak a közvetlen munkateljesítménytől vált külön, hanem már létrejött az embereknek olyan rétege, akik kizárólag igazgatással, méghozzá államigazgatással foglalkoznak, és e célból olyan szervek jönnek létre, amelyek kizárólag államigazgatási tevékenységet látnak el a társadalmi munkamegosztás strukturájában.[9]

Nézetünk szerint a szerv tevékenységének belső tartalmát tekintve a büntetőjogi terminológiában az államigazgatási szerv fogalmának lehet olyan értelmet tulajdonítani, amely a leghívebben képes a fogalom büntetőjogi tartalmát feltárni, és a büntetőjogszabály értelmezését szolgálni. A fogalom ilyen megközelítése lehetőséget ad arra, hogy a munkajog vagy más jogág által szabályozott szervek, amelyek állami kényszer erejével végrehajthatóan jogvitákat döntenek el, vagy közhatalmi jogosítvánnyal nem rendelkező, de államigazgatási jellegű tevékenységet végző szervek tagjai hivatalos személynek legyenek minősíthetők.

A szerv tevékenységének belső tartalmát döntő ismérvként felfogva az államigazgatási szerv köréből kiesnek azok a szervek, amelyek tevékenységének eredménye nem a legtágabb értelemben vett igazgatás (felmérés, véleményezés, szervezés, döntéselőkészítés, döntés akár végrehajtó-rendelkező, akár jogvitát elbíráló tevékenység során), hanem *gazdasági, kulturális, egészségügyi és egyéb jellegű társadalmi munkatevékenység.* A hivatalos személy fogalmában szereplő államigazgatási szerv alatt tehát azokat az állami szerveket kell érteni, amelyek *tevékenységének célját és eredményét a legtágabb értelemben vett igazgatást jellemzi.*

Az államigazgatási szerv ilyen értelmű megfogalmazásához két megjegyzést kell még fűzni. Az egyik a szerv tevékenységének a jellemzésével kapcsolatos, a másik pedig a legtágabb értelembe bett igazgatás magyarázatát szolgálja.

Az, hogy a szerv tevékenységének célját és eredményét az igazgatás jellemzi, azt jelenti, hogy a szerv tevékenysége esetleg nem merül ki az igazgatásban. Lehetséges ugyanis, hogy a jellegzetesen igazgatási szerv gazdasági munkatevékenységet is végez. Például községi szinten a tanács igazgatási szervei közvetlenül szervezik a gazdasági tevékenységet, más szerv közbeiktatása nélkül, mert a gazdasági tevékenység olyan kisméretű (községi fürdő, kavicsbánya stb.), hogy céltalan külön szervet létrehozni.

A legtágabb értelembe vett igazgatásról pedig azért kell külön szólni, mert az igazgatás fogalma az államigazgatás tudománynak igen vitatott terminus technicusa.[10] A büntetőjogi terminológiában kénytelenek vagyunk az igazgatási szerv alatt a bíróságon kívül jogvitákat elbíráló szerveket is érteni. A büntetőjogi fogalomnak nem lehet ugyanis olyan értelme, hogy a társadalmi bíróság tagja hivatalos személy, a munkaügyi döntőbizottság tagja azonban nem. Egyébként az államigazgatás fogalmának említett értelmezésére késztet a Btk. 179. §-ában foglalt rendelkezés is. A hamis tanúzással kapcsolatban a hivatkozott szakasz kimondja, hogy a Munka Törvénykönyvében szabályozott eljárások során tett tanúvallomás azonos megítélés alá esik a hatóság előtt tett tanúvallomással. Ha a büntetőjogszabály szerint a munkaügyi döntőbizottsági eljárásban a tanút igazmondási kötelezettség terheli, egészen természetes, hogy aki a tanú vallomását jegyzőkönyvbe foglalja, közokiratot készít, vagyis hivatalos személy.

Az eddig kifejtettek alapján azt állapíthatjuk meg, hogy fokozott büntetőjogi felelősség terheli mindazokat a személyeket, akik *a)* a közhatalmat megvalósító, vagy *b)* közhatalmi jogosítvánnyal ugyan nem rendelkező, de igazgatási jellegű tevékenységet megvalósító állami *szervek* keretében tevékenykednek feltéve mindkét

[7] Ilyen nézetet vall Lázár Miklós „A hivatalos személy büntetőjogi fogalma" című tanulmányában (Állam- és Jogtudomány VI. köt. 247. és köv. old.).

[8] Pl. az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság, amely az 1003/1962. Korm. sz. határozat szerint a Minisztertanács tanácsadó szerve.

[9] Magyar államigazgatási jog, 156. old.

[10] Az igazgatás fogalmáról kialakult vitát részletesen tárgyalja Kovács István: im. 77. és köv. old.

esetben, hogy tevékenységük a szerv rendeltetésszerű működéséhez tartozik.

A fokozott büntetőjogi felelősség körének ilyen felfogása azt eredményezi, hogy az államhatalmi, bírói és ügyészi szerveken kívülálló minden olyan állami szervezet, amelynek tevékenységét a *közhatalmi jogosítvány* jellemzi, az államigazgatási szerv fogalma alá kell vonni, függetlenül attól, hogy tevékenységük az államigazgatási jog szerinti igazgatási tevékenység-e. Továbbá mindazokat az állami szerveket államigazgatási szervnek kell tekinteni, amelyek tevékenységének *célját és eredményét az igazgatás jellemzi,* tehát nem egyéb irányú társadalmi munkatevékenységet végeznek, tevékenységük eredménye nem közvetlenül gazdasági, kulturális, egészségügyi stb., hanem a társadalmi munkamegosztásnak megfelelően az igazgatás a szerv feladata.

2. Az államigazgatási szerv ilyen értelmű felfogása nézetünk szerint megfelelően tudja szolgálni a *gazdaságirányítás új rendjében kialakuló igazgatási strukturát is.* Az államigazgatási szerv fogalmának alakulását a gazdaságirányítás új rendjében az államnak a gazdasági élet szervezésében és irányításában betöltött funcióin keresztül szemlélhetjük.

Az államnak a gazdasági életben érvényesülő funcióit *három csoportba lehet* tagolni; az általános gazdaságpolitikai irányító jogkörök, az állami vállalatok szervezeti működését biztosító tulajdonosi jogkörök és végül a hatósági jogkörök.[11] Az állam ezeket a funcióit csakis szervein keresztül valósíthatja meg. Az nem kétséges, hogy a hatósági jogkört megvalósító szervek *közhatalmi jellegű* tevékenységet fejtenek ki, tehát államigazgatási szervek. Vizsgálatot igényel azonban a másik két funkció gyakorlásának a módja.

Ha az állam ez utóbbiakat közhatalmi jellegű tevékenységet kifejtő szerven keresztül gyakorolja, a hivatalos személy fogalma szempontjából a szerv államigazgatási szerv. A probléma akkor merül fel a legélesebben, ha az állam e funkcióinak gyakorlására külön szervet hoz létre, amelynek a feladata, tevékenységének célja és eredménye nem gazdasági jellegű, hanem a gazdasági jellegű tevékenységet megvalósító szervek ellenőrzése, működésének bizonyos befolyásolása — gondolunk itt olyan szervekre, amelyek nem hatalmi, hanem *gazdasági eszközökkel* befolyásolják a vállalatok tevékenységét —, tehát a szervek elsősorban irányító jellegű tevékenységet fejtenek ki.

Álláspontunkat a szocialista állam funkcióinak vizsgálatával alapozhatjuk meg. A szocialista társadalomban az államnak mint elkülönült erőszakszervnek a belső elnyomó tevékenysége egyre inkább háttérbe szorul, mert az ellenséges osztályok megszűnése következtében már nem osztályokat, csak azok maradványait kell a társadalomellenes tevékenységben megakadályozni. Ehelyett azonban az államnak elsőrendű feladatává válik a társadalmi termelés és elosztás szervezése és irányítása az egész társadalom érdekében. A társadalmi termelés irányítása éppen az új gazdasági irányítási rendszer bevezetésével tükröződik a jog síkján is helyesen azzal, hogy élesen elválik a tulajdonosi jogkör a hatósági jogkörtől, a gazdasági tevékenységet megvalósító vállalat az államigazgatási szervtől. A gazdasági tevékenységet megvalósító egység, a vállalat, megfelelő önállósággal rendelkezik, s a vállalati érdekek szem előtt tartásával működik. Az állam a vállalatainak tevékenységét azonban ezután is irányítani fogja, nem elsősorban utasításokkal közvetlenül, hanem gazdasági módszerekkel közvetve. *Az irányítás módszere azonban nem változtat azon, hogy igazgatási szervek maradnak azok a szervek, amelyek tevékenységének eredménye és célja a társadalmi munkamegosztásban kizárólag igazgatás.* Az államnak tehát azok a szervei, amelyeket azért hoz létre, hogy társadalmi szinten igazgassanak, s ezt jelöli meg fő feladatukként, attól függetlenül igazgatási szervek, hogy tevékenységük *módszere* közhatalmi vagy közgazdasági jellegű-e. Természetesen államigazgatási jellege csak azoknak a szerveknek lehet meg, amelyek az államigazgatási teendőket az állam megbízása alapján végzik, és nem pedig szerződéses alapon vállalnak és végeznek igazgatást, gazdasági egyedek részére.

A gazdaságirányítás új rendjében a gyakorlatban is kifejezésre jut, hogy a gazdasági szerv (a vállalat) nem az állami szervezet homogén része, hanem attól bizonyos értelemben elkülönül. Ez a szervezeti elkülönülés egyben arra is felhívja a figyelmet, hogy az állam gazdasági szervező és kulturális nevelő funkciójának megvalósítása nem a gazdasági munka közvetlen szervezését és igazgatását, hanem a gazdasági munkát végző *szervek* szervezését és igazgatását jelenti.

A hivatalos személy fogalmában a szerv jelzőjeként szereplő államigazgatás az elmondottaknak megfelelően a társadalmi tevékenységnek többféle területét fogja át. Kétségtelenül jelenti a közhatalom megvalósítását, továbbá a gazdasági szervező és kulturális nevelő funkció ellátását, de *nem a gazdasági, kulturális tevékenység,* hanem ennek *a tevékenységnek az állami igazgatása szintjén.*

3. Az államhatalmi, bírói, ügyészi és államigazgatási szerveknél dolgozók közül csak azok hivatalos személyek, akiknek a tevékenysége a szerv rendeltetésszerű működéséhez tartozik. A törvény miniszteri indokolása bizonyos útmutatást ad atekintetben, hogy kiket kell ilyen személyek alatt érteni. Példaként említi a bírósági jegyzőkönyvvezetőt és a kézbesítőt, mert tevékenységük a bírósági tevékenység szerves része, amelynek gyakorlását az eljárási törvények is

[11] Ld.: Szilbereky Jenő: Vita a gazdaságirányítási jogi szabályozásról (Magyar Jog, 1967. 258. old.).

szabályozzák.[12] Nézetünk szerint a miniszteri indokolásban említett ezt az utóbbi ismérvet nem lehet általános érvénnyel megkövetelni a hivatalos személy fogalmához, tehát a szerv rendeltetésszerű működéséhez nemcsak az a tevékenység tartozik, amelyről jogszabályok kifejezetten rendelkeznek. Ennek megfelelően helytelen, hogy a miniszteri indokolás egyaránt nem tekinti hivatalos személynek a takarítást végző hivatalsegédet és a másolást végző leírót. Az épület takarítása nem tartozik a szerv rendeltetésszerű működéséhez, nem befolyásolja a szerv érdemi tevékenységét. Az épület tisztasága legfeljebb a gyógyító vagy más fokozott tisztaságot igénylő tevékenységre hat közvetlenül, de nem érinti a felsorolt szervek működését. A másolást végző leírónál már nem ugyanez a helyzet. Az intézkedések gyakran nem eredeti aláírással, hanem kiadmányozva kerülnek ki az intézkedő szervtől. Ha a kiadmány nem az eredeti határozatnak megfelelő tartalmú, más kerülhet végrehajtásra, mint eredetileg célozták. A helytelen leírás az intézkedésnek nemcsak az eredeti tartalmát változtathatja meg, hanem éppen az ellenkező hatást válthatja ki. Ilyen körülmények között pedig helytelen azt mondani, hogy aki a másolást végzi, annak tevékenysége nem tartozik a szerv rendeltetésszerű működéséhez, hiszen az ő helyes tevékenysége nélkül az intézkedést esetleg nem helyesen foganatosítják, ez pedig azt jelenti, hogy a szerv nem rendeltetésszerűen működött. Azt természetesen mindig csak a konkrét szerv és a konkrét tevékenység összevetése alapján lehet megállapítani, hogy az elbírált magatartás összefüggött-e a szerv rendeltetésszerű működésével. A vizsgálat módjának jó példájául szolgálhat a Fővárosi Bíróság egyik határozata, amely az iktatást végző személy munkájával kapcsolatban foglalt állást. „A tanácsok a dolgozók sokféle ügyét intézik. Az ügyintézés az esetek legtöbbjében írásban történik. Már önmagában ennél a körülménynél fogva is súlya van az ügyiratok iktatásának, ami eképpen elengedhetetlen előfeltétele az érdemi döntésnek. Ezen túlmenően azonban az esetek egy részében azért is kiemelkedő az iktatás jelentősége, mert egy-egy beadvány (bevallás, jogorvoslati kérelem stb.) érkezési időpontjához valamilyen komoly következményt maga után vonó joghatály (jogvesztés, pótlékfizetési kötelezettség stb.) fűződik. Az iktató tisztviselő tehát a tanácsi tevékenység szerves részét képező, olyan munkát végez, amelynek sokszor az ügyek érdemi eldöntése szempontjából is elhatároló a jelentősége, ekként az iktatási munka feltétlenül a tanácsok rendeltetésszerű működéséhez tartozik. Ezt miben sem érinti az a körülmény, hogy az iktatási munka minden más hivatalnál, sőt egyes gazdasági szerveknél is megtalálható".[13]

4. A büntetőjogszabály a kiemelt felelősségű személyek körét nemcsak a szervek meghatározásával írja körül, hanem bizonyos tevékenység végzésének megjelölését is felhasználja ismérvként. Ez az ismérv pedig az államigazgatási feladat ellátása. A törvény értelmében a fegyveres erőknél, társadalmi szervezetnél, gazdasági vagy más szerveknél *államigazgatási feladatot* ellátó személy is hivatalos személy.

Az államigazgatási feladat ellátásának egyik formája, ha általában nem közhatalmat gyakorló szervet a jogszabály esetenként közhatalmi jellegű tevékenység végzésére is feljogosít, vagy ha általában nem közhatalmat gyakorló szerv tevékenységéhez bizonyos közhatalmi jellegű feladatok ellátása szükségszerűen tapad. Példaként említjük a pedagógus tevékenységét. A pedagógusnak az oktató-nevelő munkája nem közhatalmi jellegű tevékenység. A társadalmi munkamegosztásban azonban olyan feladatokat is ellát, amelynek *hatása túlmegy* az oktató-nevelő tevékenységen, s a társadalom bizonyos tevékenységükhöz *általánosan kötelező erőt fűz,* azaz közhatalmi jelleggel ruház fel. Ilyen általánosan kötelező erejű tulajdonsága van az általuk bizonyos körülmények között kiállított okiratoknak. Akkor tehát, amikor a pedagógus meghatározott okiratokat állít ki, közhatalmi jellegű tevékenységet végez, államigazgatási feladatot lát el.

A közhatalmi jellegű tevékenység azonban nemcsak szükségszerűen, állandóan járhat együtt bizonyos feladatok ellátásával, hanem eseti tevékenységhez, átmenetileg is kapcsolódhat. Ilyen lehet például az az eset, amikor ideiglenesen gazdálkodó szervre ruháznak közhatalmi jellegű feladatot; kötött anyaggazdálkodás esetén, a kötött gazdálkodás alá vont anyagok elosztását. Az ennek keretében kifejtett tevékenység közhatalmi jellegű tevékenység, mert általánosan kötelező erejű intézkedéseket eredményez.

Kérdés azonban, hogy az államigazgatási feladat fogalma alatt csak a közhatalmi jellegű tevékenységet kell-e érteni, vagy ez a fogalom más tevékenységet is takar.

Az államigazgatási szerv fogalmának vizsgálatánál már rámutattunk arra, hogy a munkaügyi vitákat eldöntő szervek — államigazgatási szervek, jóllehet a jogviták eldöntése az *igazgatás* fogalmának kitágítását jelenti, s e szervek tevékenységét nem az államigazgatási, hanem a munkajog szabályozza. Az államigazgatási szerv fogalmának tárgyalása során tehát már kénytelenek voltunk az államigazgatási jelzőnek speciálisan büntetőjogi értelmet tulajdonítani, s ugyanezt kell tennünk a szerv jelzője mellett a feladat jelzőjével is.

[12] A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve, 203. old.

[13] Budapesti Fővárosi Bíróság Bf. XXII. 7176/1965/10. számú határozat.

Az államigazgatási feladat fogalma a közhatalmi jellegű igazgatási tevékenységet kétségtelenül magába foglalja, azonban a büntetőjogban államigazgatási feladat alatt ennél többet kell érteni. A bírói gyakorlat ugyanis a munkaügyi igazgatás bizonyos területeit is államigazgatási feladat fogalma alá vonja, ide sorolja a fegyelmi jogkör gyakorlását és a kádervélemények adását. A munkaügyi igazgatásnak említett részei nézetünk szerint nem képeznek közhatalmi jellegű tevékenységet. Ez a megállapításunk bővebb indokolásra szorul, mert ezzel ellentétes álláspontok is ismeretesek. Az egyik közzétett eseti döntés szerint a fegyelmi hatóság közhatóság,[14] bár ezt a megállapítást a bíróság semmivel sem indokolta. Lázár Miklós tételesjogilag szintén igazoltnak látta a fegyelmi hatóság közhatósági jellegét. Hivatkozott arra, hogy a törvény hatóság kifejezést használja a fegyelmi jogkört gyakorló szervre, majd megállapítja, hogy a „fegyelmi határozatban megállapított büntetés; éspedig az azonnali hatályú elbocsátás és az alacsonyabb munkakörbe való áthelyezés és ezek végrehajtása elsősorban az állam mint közhatalom tekintélyén alapszik. E fegyelmi büntetések végrehajtása állami kényszer erejével biztosított. A fegyelmi hatóság határozata esetében nincs szükség fegyelmi büntetés végrehajtása végett külön kényszerítő apparátus igénybevételére; de ez közömbös is. A határozatot ugyanis a vállalatnál ténylegesen végrehajtják. Az alacsonyabb munkakörbe való áthelyezésnek mint fegyelmi büntetésnek a valóságos tartalma az, hogy az eljárás alá vont dolgozót a határozat büntetésként megfosztja attól, hogy korábbi magasabb állását betölthesse és az ahhoz kapcsolódó megfelelő előnyöket élvezhesse. Ezt a hátrányt pedig a törvény erejénél fogva feltétlenül végrehajtják. Közömbös tehát az, hogy a dolgozót nem lehet kényszeríteni arra, hogy elfoglalja az alacsonyabb beosztást. (A munkakényszer rendszerünktől idegen.) Egyébként a munkateljesítés megtagadása esetén önkényes kilépőnek is minősülhet, annak következményeivel (Mt. 36. §)."[15]

A fegyelmi hatóság közhatalmi jellegének a tételes jogszabályra alapítása ma már nem helytálló, mert az önkényes kilépés következményei megszűntek, s a Munka Törvénykönyve a fegyelmi *hatóság* kifejezést nem használja,[16] ami azonban nem érinti azt, hogy a fegyelmi eljárást lefolytató személy hivatalos személy, sőt nézetünk szerint még az eljárásban résztvevő gépíró is az. A Btk. 177. §-a ugyanis a fegyelmi eljárásban tet hamis tanúzást büntetni rendeli, s a törvény egységes értelmezése azt hívánja, hogy ez esetben a vallomást rögzítő jegyzőkönyv közokirat legyen, aki pedig ezt készíti hivatalos személy. Azzal tehát maradéktalanul egyetértünk, hogy a hatályos törvény értelmezésekor a hivatalos személy fogalma alá kell vonni a fegyelmi jogkörben tevékenykedőket. Ezt az álláspontunkat nem érinti, hogy a *fegyelmi büntetést nem a közhatalom rója ki az állampolgárra,* a fegyelmi felelősséghez előzetesen fennálló munkaszerződés vagy tagsági viszony szükséges, az a munkaviszonyból, illetőleg tagsági viszonyból, nem pedig általánosságban az állampolgári kötelékből folyik, nem az állami impérium alatt állásból folyó kötelességek megszegését szankcionálja.[17] „A fegyelmi büntetéssel a vállalat, illetőleg a kollektíva, pontosabban a szocialista társadalom a maga munkáltatói megszervezettségében fejezi ki helytelenítését mind az elkövetett vétséggel, mind pedig az elkövetővel szemben."[18] A munkaviszony egyébként nemcsak a fegyelmi büntetés alkalmazásának, hanem végrehajtásának is előfeltétele, mert csak munkaviszony keretében hajtható végre. Általános munkakényszer nem lévén, a fegyelmi szankciót helytelen a közhatalom tekintélyével magyarázni, hanem fel kell ismerni a szocialista munkaviszony helyes tartalmát.[19]

A szocialista munkajog helyes megismerése mellett is lehetséges, hogy a fegyelmi eljárásban eljáró személyek fokozott büntetőjogi felelősséggel tartoznak. A fegyelmi eljárásnak ugyanis lehet olyan eredménye, amely az adott szerv belső munkafegyelmére gyakorolt hatás mellett a szerv *tevékenységén kívül is közvetlenül jogilag releváns hatást idéz* elő. Ilyen hatás az, hogy újabb munkaviszony létesítése esetén az új munkáltató bizonyos szankciókat *kénytelen* alkalmazni. A fegyelmi eljárás tehát nem egyszerűen a szervek belső igazgatásának egyik formája, hanem olyan igazgatási forma, amelynek társadalmi következménye legalábbis a lehetőség formájában az adott szerven kívül közvetlenül jelentkezik.

Nyilván ez az indoka, hogy a fegyelmi eljárásra büntetőjogi szabályok is vonatkoznak. Azzal tehát, hogy a fegyelmi eljárás közhatalmi jellegét tagadjuk, még nem kívánjuk tagadni a fegyelmi eljárást folytatók fokozott felelősségét.

Az államigazgatási feladat fogalmában a közhatalmi jelleg mint kizárólagos ismérv ellen szól az a bírói gyakorlat, amely a kádervélemények kiadását is államigazgatási tevékenységnek minősítette.[20]

---

[14] Bírósági Határozatok 1958. évi 6. szám, 1957. számú jogeset.

[15] Lázár: im. 266. old.

[16] Vö. Munka Törvénykönyve, IV. rész.

[17] Eörsi Gyula: A jogi felelősség alapproblémái. A polgári jogi felelősség (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962.) 224. old.

[18] Kertész István: A fegyelmi felelősség alapkérdései a munkajogban (Közgazdasági Könyvkiadó Budapest, 1964.) 300. old.

[19] A szocialista munkaviszony tartalmára ld.: Weltner Andor: A szocialista munkaviszony és az üzemi demokrácia (Akadémiai Kiadó Budapest, 1962.) 182. és köv. oldalak.

[20] Bírósági Határozatok 1965. évi 8. szám, 4536. számú jogeset.

A Legfelsőbb Bíróság döntésében foglaltak megfelelnek annak a társadalmi szükségletnek, amely a személyzeti munkának általános politikai és jogi rendezést követelte meg, s amely a kormányhatározat meghatározásában jutott kifejezésre.[21] A személyzeti munka nem kétségesen minden szerv *belső* igazgatásának részét képezi, lehet azonban ennek a munkának olyan területe, amely a szerv működésén kívül közvetlenül is jogilag releváns hatást válthat ki.

A munkaügyi igazgatásnak azonban nem minden tevékenysége vált ki közvetlenül a szerven kívül is jogilag releváns hatásokat, s ezért *nem tekinthető a belső személyi igazgatás általában államigazgatási tevékenységnek.* Ezt a felismerést tükrözi a Legfelsőbb Bíróságnak egy másik határozata, amely rámutat, hogy a Btk. 114. § vonatkozó rendelkezése szerint gazdasági szerveknél csupán az államigazgatási feladatot ellátó személy tekinthető hivatalos személynek. A személyzeti munka mellett, vagy akár annak keretében végzett munkaügyi feladatok — munkavállalók felvétele, munkába állítása — nem tekinthetők államigazgatási feladatnak. Gazdasági szerveknél, vállalatoknál, az államigazgatási feladatok nem azonosak a belső igazgatással, a belső adminisztrációval. A vállalat belső igazgatása nem tekinthető államigazgatásnak. A dolgozók felvétele, alkalmazása még abban az esetben sem tekinthető államigazgatási tevékenységnek a vállalat részéről, ha a felvétel a tanács — mint államigazgatási szerv — közvetítésével történik. Ezzel szemben a községi tanács munkaügyi előadója — a munkaerőgazdálkodással kapcsolatos munkakörében — hivatalos személy.[22]

A társadalmi, gazdasági vagy más szervnél az államigazgatási feladat ellátása a fokozott felelősséggel tartozó személynek lehet az egész munkaköri tevékenysége, de lehet részfeladata is. A munkabeosztástól függ, hogy a nem államigazgatási szerv az államigazgatási feladat ellátását egy vagy több személyre bízza, s az államigazgatási feladat kitölti-e az adott személy egész munkakörét. A fokozott felelősség megállapítása szempontjából nincs annak jelentősége, hogy az államigazgatási feladatot ellátó személy ezenkívül más munkát is végez, s az államigazgatási feladat ellátása esetleg munkakörének egészen kis részét teszi ki. A fokozott felelősségről akkor lehet szó, ha az államigazgatási tevékenységet végzi, tehát nem általában hanem a konkrét tevékenység ellátása kapcsán. Ezt az értelmezést támasztja alá az egységesnek mondható bírói gyakorlat is, amely szerint a szakértő *a feladatainak ellátása körében,* a ktsz. személyzeti előadója, a kádervélemények *adása körében,* a javítóintézeti nevelés foganatosítására és végrehajtására szolgáló intézet nevelője, *e tevékenység során* hivatalos személy.[23]

Ezzel az egységes gyakorlattal szemben a Legfelsőbb Bíróság egy eseti döntésében ettől eltérő álláspontra helyezkedett, amikor kimondta, hogy a Btk. 114. § (1) bekezdése c) pontjának helyes értelme szerint: az államigazgatási feladat ellátása csak akkor minősíti a gazdasági szervnél működő személyt hivatalos személlyé, ha munkakörében az államigazgatási feladatot fő tevékenységként látja el.[24]

Nézetünk szerint a Legfelsőbb Bíróságnak az utóbbi döntése indokolatlanul szűkíti le a hivatalos személy fogalmát az államigazgatási feladatot *fő tevékenységként* ellátó személyekre. Az ilyen jogértelmezés azt eredményezi például, hogy az iskolai bizonyítványok elvesztik közokirati jellegüket, mert a kiállító pedagógus nyilvánvalóan fő tevékenységként az oktatást és a nevelést végzi, nem pedig az igazgatási feladatok ellátását. Szerintünk tehát a korábbi gyakorlat a helyes.

5. Mielőtt összefoglalnánk a társadalmi viszonyoknak azt a körét, amelyre a fokozott büntetőjogi felelősség kiterjed, szükséges röviden a társadalmi önigazgatás egyes elemei és az államigazgatás büntetőjogi fogalma összefüggésével foglalkozni.

A szocialista országokban a szocializmus építésével összefüggő feladatok ellátását nemcsak az állami, hanem a társadalmi szervek is végzik, s a szocialista demokrácia megvalósulásának egyik formája a társadalom részvétele az igazgatási feladatok megoldásában. A társadalmi részvétel leghatásosabb formája a szervezetszerű tevékenység, amely a társadalmi szervekbe tömörülve valósul meg, ezért az állam az igazgatási feladatok egy részének ellátását társadalmi szervekre bízza. Részben az állami megbízás, részben a társadalmi öntevékenység alapján a társadalmi szervek részvétele az igazgatásban különféle módokon történhet. A lehetséges formák közül néhányat felsorolnunk,[25] annak megállapítására, hogy a tevékenység milyen formáit kell a hivatalos személy fogalmának kialakításánál figyelembe venni.

A formák a következőképpen csoportosíthatók:

a) A társadalmi szerv a társadalmi tevékenység egész adott ágazatát igazgathatja a társadalmi önigazgatás módszerével, és az adott

[21] A személyzeti munka jelentőségét mutatja az újabb Kormányhatározat erről a munkáról. (1001/1968./I. 5. sz.)

[22] Legfelsőbb Bíróság Bf. IV. 298/1966/13. sz. határozata. A belső igazgatás munkajogi jellege mellett foglal állást Szamel Lajos: Az államigazgatás fegyelmi felelősségének egyes kulcsproblémái (Állam és Igazgatás 1963. 445. old., továbbá Antalffy—Halász, akik azt írják, hogy a munkajog szabályozási körét mind a termelés, mind pedig az igazgatás stb. területen kialakuló társadalmi viszonyok alkotják. (Antalffy György—Halász Pál: Társadalom, állam, jog) Közgazdasági Könyvkiadó, Bp., 1963. 350. old.

[23] Vö. BJD. 624., 629., 2760., 2761. és 2762. számú határozatokkal.

[24] BH. 5318. (1967. évi 6. sz.)

[25] A felsorolásnál a Magyar államigazgatási jog tankönyvében adott csoportosítást követtük.

ágazatban az államigazgatási szerveket megszüntetik. Erre példa a testnevelés és sport igazgatása.

b) A társadalmi szerv az igazgatási ágazat egészét igazgathatja részben a társadalmi önigazgatás módszerével, részben pedig közhatalmi jogosítvánnyal felruházva. Erre példa a társadalombiztosítás igazgatása.

c) A társadalmi szerv államigazgatási szerv hatáskörében tartozó részfeladatot átvehet és ezek ellátásához szükséges közhatalmi jogosítvánnyal is rendelkezik. Példa erre a szakszervezeteknek a dolgozók egészségügyi körülményeit, munkavédelmét ellenőrző az a jogköre, amelynek keretében pénzbírságot is alkalmazhat.

d) Lehetséges, hogy a társadalmi és az államigazgatási szerv ugyanazt a feladatot lássa el, de ez előbbi az önigazgatás, az utóbbi pedig hatósági módszerekkel. Példa erre a Szovjetunióban a népi druzsinák intézménye, amely kizárólag társadalmi módszerekkel működik közre a rendfenntartásban.

e) A társadalmi és állami szervek együttműködhetnek bizonyos államigazgatási feladatok megoldásában. Példa erre az ismeretterjesztés társadalmi megszervezése.

A hivatalos személy fogalmának kialakítása szempontjából mindenekelőtt arra kell rámutatni, hogy a társadalmi szervek igazgatási tevékenységének csak az a területe jön figyelembe — a belső munkaügyi igazgatás egy részét kivéve — amely kifelé, a társadalom felé irányul, és nem a szerv belső igazgatását jelenti. Nincs jelentősége viszont annak, hogy a társadalmi szerv az igazgatás egész adott ágazatának tevékenységét átveszi, vagy csak részfeladatot lát el.

Jelentős viszont, hogy a társadalmi szerv az igazgatási tevékenységet a *társadalmi önigazgatás* módszerével látja-e el, vagy *közhatalmi* jogosítvánnyal is felruházták-e. Abban az esetben ugyanis, ha az állam bizonyos igazgatási feladatok elvégzését társadalmi szervre bízza, s a társadalmi szervet tevékenysége keretében közhatalmi jogosítvánnyal *nem* ruházza fel, a szó szoros értelmében vett társadalmi igazgatással állunk szemben. A közhatalmi jogosítvány hiánya már mutatja, hogy az adott tevékenység kizárólag a meggyőzés, a felvilágosítás és a nevelés módszerével is végezhető, s ezért az igazgatásnak az adott területe kikerült az állami tevékenység köréből. Ha a feladat átruházásakor az állam úgy látta, hogy a tevékenység kizárólag társadalmi módszerekkel is végezhető, az ilyen társadalmi tevékenységet végzők fokozott büntetőjogi felelősségének előírása sem mutatkozik indokoltnak.

A társadalmi önigazgatás egyes tevékenységi formáinak megítélésénél a bírói gyakorlat is a közhatalmi jelleget vizsgálja, s csak ilyen jellegű tevékenységet ellátó személyeket tekinti hivatalos személynek.[26]

A jogszabály csak három esetben határozta meg egyedileg a hivatalos személy fogalmát. Ez a három eset éppen a társadalmi igazgatás területére vonatkozik. A társadalmi bíróság tagja, az önkéntes rendőr és a munkásőr hivatalos személy, mert őket tevékenységük során közhatalmi jogosítványok is megilletik, feladataikat nem kizárólag az önigazgatás módszerével végzik. Külön kiemelésük is megerősíti azt a nézetünket, hogy a társadalmi igazgatási tevékenységből a jogalkotó csak azt kívánta a hivatalos személy fogalmának keretében értékelni, amelyhez közhatalmi jogosítványt is fűzött.

6. A hivatalos személy fogalmáról összefoglalásként a következőket állapíthatjuk meg:

A hatályos jogszabály a fokozott büntetőjogi felelősséget *általában a közhatalmi jellegű tevékenységhez fűzi.* A közhatalmi jellegű tevékenység általában az államhatalmi, bírói, ügyészi és államigazgatási szervek rendeltetésszerű működésében valósul meg. A hivatalos személy fogalmával azonban a jogalkotó nemcsak a közhatalmi jellegű tevékenységgel kapcsolatos társadalmi viszonyokat szabályozza, hanem a társadalmi munkamegosztásban *létező bizonyos más irányú igazgatási tevékenységgel* kapcsolatos társadalmi viszonyokat is büntetőjogi védelemben részesíti. A közhatalmi jellegű tevékenységen kívül a fokozott büntetőjogi felelősség kiterjed mindazoknak az állami szerveknek a tevékenységére, amelyeket az állam bíz meg igazgatási teendők ellátásával és a szerv tevékenységének célját és eredményét az igazgatás jellemzi, továbbá a munkaügyi igazgatásnak azokra a területeire, amelyben a tevékenység hatása a belső igazgatást meghaladja, s társadalmi síkon közvetlenül jelentkezik.

A hatályos jogszabály rendelkezésének rendkívül fontos jellemzője, hogy az elmúlt évszázad jogalkotásaitól eltérően a hivatali bűntettek elkövetési területét az államhatalmi, bírói és ügyészi tevékenység mellett az *igazgatásra* korlátozta, s ezzel egyértelműen kizárta a gazdasági, kulturális, egészségügyi stb. tevékenységet a hivatali bűntettek köréből.

Wiener Imre

[26] BH. 4018. számú határozat és Legfelsőbb Bíróság B. törv. III. 880/1965/6. számú határozat.

A hitel biztosítékai

Kezesség és bankgarancia

A fenti főcímet azért tettem idézőjelbe, mert az nem tőlem ered, aminthogy az e cím alatt közölt alábbi fejtegetések körében is számos gondolatot merítettem *György Ernőnek* az e tárgykörben az elmúlt évtizedek során közzétett több tanulmányából, különösen pedig *„A hitel biztosítékai"* címen 1928-ban, majd — második kiadásban — 1946-ban közzétett könyvéből. Ezt a könyvet gyakran vettem elő az utóbbi időben, amióta a gazdaságirányítás reformja során a munkakörömhöz tartozó és érdeklődésemnek is megfelelő területen, a *szocialista bankhitel* körében keresünk az új gazdaságpolitikai szemléletnek megfelelő, reális gazdasági megfontolásokon alapuló jogi megoldásokat. Másrészt a kelet-nyugati kereskedelem rohamos fejlődésével párhuzamosan megélénkülő *nemzetközi hitelkapcsolatok* körében is egyre nagyobb jelentőséghez jutnak a külkereskedelmünk finanszírozásával összefüggő hitelezési műveletek s ezen belül központi helyet foglal el a nyújtott *hitelek biztonságának,* valamint az igénybe vett hitelekért adandó biztosítékok elvállalhatóságának a kérdése.Az e körben felmerülő jogi problémák vizsgálatánál megint több vonatkozásban hasznos útmutatást találhatunk *György Ernő* említett könyvében, de a felszabadulás utáni írásaiban is. Az általa hosszú irodalmi és gyakorlati tevékenysége során felvetett számos gondolat némelyikét kísérlem meg az alábbiakban „aktualizálni": vizsgálni azoknak a mai, szocialista gazdasági viszonyaink között történő alkalmazhatóságát, célszerűségét. Teszem azt annál szívesebben, mert az utóbbi években gyakran szóba került egy ilyenfajta, de már szocialista gazdasági viszonyainkhoz adaptált könyv szükségessége, s ha az alábbiakban sikerül szemléletnem a hitelek gazdasági biztonságára vonatkozó, részben György Ernő által javasolt jogi megoldások mai viszonyaink között való használhatóságát, ezzel talán anticipálok egy ilyen tárgyú, a felszabadulás utáni jogi irodalmunkban még hiányzó mű irányában.

A hitel biztosítására szolgáló intézmények közül ez alkalommal a *kezességgel* s az abból kialakult, ma már „sui generis" bankügylettel: a *bankgaranicával* foglalkozom. A hitelek biztosítását célzó egyéb jogi megoldások (zálogjog, engedményezés, tulajdonjog-fenntartás, stb.) mai viszonyaink között való felhasználhatóságának a vizsgálatára e folyóirat későbbi számában fogok helyet kérni.

Az új mechanizmus által determinált szocialista gazdasági viszonyaink között egyre jelentősebb szerepet tölt be a *kezesség* jogi intézménye, éspedig mind gazdasági életünk belső, hazai szférájában, mind pedig a nemzetközi gazdasági kapcsolatokban. A belső oldalon előforduló kezességi viszonyokra a Ptk. tartalmaz szabályozást (272—276. §-ok), amelyre a *bankkölcsön biztosítását célzó kezességet* illetően utal a pénzforgalomról és a bankhitelről szóló új rendelet [37/1967./X. 12.) Korm. sz. r., az alábbiakban Bankrendelet] is. A külső gazdasági kapcsolatokban, elsősorban a külkereskedelem finanszírozásánál nagy szerepet játszó *bankkezesség,* valamint az ezzel összefonódó *bankgarancia* elbírálásánál a nemzetközi gyakorlatban kialakult szokványokra s adott esetben — a kollíziós kérdés eldöntésétől függően — külföldi jogi szabályozására kell figyelemmel lenni.

I.

1. Belső gazdasági rendünkben — az állampolgárok egymást közti szerződéseinek biztosítását célzó kezességet most figyelmen kívül hagyva — a bank *javára* adott kezesség játszik fontosabb szerepet, s bár a Bankrendelet a kezességet általánosságban említi a bankkölcsönök biztosítékai között [9. 3 (2) bek], a biztosítékadásnak ez a módja a gyakorlatban eddig túlnyomóan csak az *állampolgárok részére nyújtott kölcsönöknél,* nevezetesen az Országos Takarékpénztár által nyújtott különféle kölcsönöknél játszott szerepet.

Az Országos Takarékpénztár az általa nyújtott kölcsönök biztosítékaként — rendszerint egyéb biztosítékok mellett — egy vagy több személy *készfizető kezességét* szokta kikötni. Tudjuk, hogy a Ptk. a kezesség két fő formája, az egyszerű és a készfizetői kezesség közül diszpozitív szabállyal elsősorban az egyszerű kezességet tartja fenn [274. § (1) bek.], a készfizető kezesség kikötésének lehetőségére azonban szintén utal, sőt bizonyos esetekre törvényileg a készfizető kezességet teszi fő szabállyá [274. § (2) bek. a—c) pontok]. Ez utóbbi esetek közé tartozik a *bank* által vállalt kezesség is, amely tehát kikötés nélkül is készfizetői kezesség, de nem áll ez a bank irányában *nem* bank által vállalt kezességre, ahol tehát a készfizetői hatályt külön ki kell kötni.

A bank javára adott kezességnek jogrendünkben speciális szabálya nincs. Erre vonatkozólag tehát a Ptk-nak a kezességet szabályozó rendelkezései (272—276. §-ok) irányadók.

A kezességről azt szokták mondani, hogy a vállalt kötelezettség *személyi* biztosítéka. Ha valóban szerepet játszik a kezesek kiválasztásánál a személyek minéműsége is, a döntő szempont mégis az, hogy a kezesség azáltal növeli a hitelező kielégítési alapját, hogy a főadós vagyonán kívül a *kezes vagy kezesek egész vagyonát is a követelés fedezetévé teszi.* Annak következtében, hogy a kezes (illetve kezesek) — lakossági kölcsönöknél — rendszerint bérből és fizetésből élő dolgozók, esedékességkor — a főadós nemteljesítése esetén — a bank követelése

a kezestől általában rövid úton beszedhető, mert a bank bírósági végrehajtási eljárás mellőzésével a munkáltatóhoz közvetlenül letiltást bocsáthat ki [Bankrendelet Vhr. 30. §; Vht. 140. § (4) bekezdés].

Az Országos Takarékpénztár által az állampolgároknak nyújtott különféle kölcsönöknél általános szempont, hogy a házastársaknak egymás kötelezettségeiért — meghatározott kivételektől eltekintve — *egyetemleges* adóstársi minőségben kötelezettséget kell vállalniuk. Ez természetesen a kezességi kötelezettségen már túlmenő kötelezettségvállalás.

Kezesi (készfizető kezesi) kötelezettségvállalásra kerül sor viszont akkor, ha a kölcsönbiztosításra lekötött ingatlan tulajdonosa (résztulajdonosa) az adóstól különböző személy. Az Országos Takarékpénztár ugyanis általában megköveteli a fedezetül lekötött ingatlan tulajdonosa (tulajdonosai) által történő személyes kezesi kötelezettségvállalást is.

2. A bank javára adott kezesség az állampolgárok részére nyújtott kölcsönök körén kívül alkalmazásra kerülhet természetesen a *szocialista gazdálkodó szervek* által igénybe vett bankkölcsönöknél is. Eddigi hitelezési gyakorlatunkban is előfordult már — ha nem is gyakran —, hogy a Magyar Nemzeti Bank a *szövetkezetek* részére általa vagy a szövetkezeti alapok terhére folyósított kölcsönöknél biztosítékul kikötötte a szövetkezeti tagok vagy szövetkezeti szervek (OKISZ, SZÖVOSZ) készfizetői kezességvállalását. Volt eset arra is, hogy *állami vállalat* vagy más állami gazdálkodó szerv tartozásáért is a Bank a felettes vagy irányító szerv „garanciá"-ját kérte. (Ez valóban *kezesség;* a garancia és a kezesség közti különbségre l. alább.)

A gazdasági irányítás új rendszerében — egyéb „kereskedelmi" módszerek mellett — az eddiginél nagyobb szerephez jut a kezesség intézménye a *szocialista gazdálkodó szervek részére nyitott hitelek,* illetőleg folyósított kölcsönök körében is. Amilyen mértékben sikerül háttérbe szorítani az irányítás adminisztratív lehetőségeit és módszereit, úgy fokozottan kell élni azokkal a polgári jogi eszközökkel és intézményekkel, amelyek alkalmasnak látszanak arra, hogy az anyagi érdekeltség ösztönző (vagy fékező) hatásán keresztül hassanak a kívánt irányban. A szocialista hitelnek járulékos kötelezettségvállalással való biztosítására az eddiginél szélesebb körben kerülhet sor, éspedig nemcsak más szocialista szervezet részéről történő ilyen kötelezettségvállalás formájában (pl. a tröszt keretében működő vállalat tartozásáért megkívánható a tröszt kezességvállalása, és fordítva, vagypedig a hitelt, ill. kölcsönt közvetlenül igénybe vevő vállalat tartozásáért kikötött a hitellel finanszírozott vállalkozásban közreműködő vagy a hitelt igénylő vállalattal egyébként termelési (gazdasági) kapcsolatban álló további vállalatok kezességvállalása, stb.), de akként is, hogy hitelt igénybe vevő szövetkezet vagy éppen állami vállalat tartozását más szövetkezet vagy éppen állampolgár (szövetkezeti tag), vagy a szövetkezettel vagy állami vállalattal a kölcsönből finanszírozott vállalkozásban részt vevő jogi személy vagy cég (pl. külföldi vállalat) kezességvállalása támasztja alá. Az új mechanizmusban kialakuló új szerződéses kapcsolatok és vállalkozási formák az eddiginél lényegesen szélesebb teret biztosítanak a kezesség intézményének belső gazdálkodási rendszerünkben történő célszerű felhasználására is.

3. Ha belső hitelkapcsolatainkban elsősorban a bank javára adott kezességnek van is elsődleges és egyre növekvő jelentősége, újabban — megint éppen az új mechanizmus jegyében kialakuló gazdasági kapcsolatokban — a bank *által* adott kezességnek, tehát a *bankkezességnek* is lesz szerepe belső gazdasági kapcsolatainkban is. A termékforgalomnak szállítási és egyéb szerződésekkel való lebonyolításánál a *vételár biztosításának* a problémája jelentkezik, különösen azóta, hogy a szállítási szerződések új rendjében (10/1966. Korm. sz. r.) a *teljesítés helyének* megváltozása (a megrendelő telephelye) maga után vonta az elszámolási rend változását is: az inkasszó, mint korábbi uralkodó forma háttérbe szorulásával a fizetésnek a kötelezett (a vevő) részéről való kezdeményezése, tehát az *átutalás* lett a fő fizetési forma. Így a vételár megfizetése biztosításának a kérdése olyan esetben, amikor a megrendelő fizetési készsége vagy képessége tekintetében az eladónak alapos aggálya van, sokkal inkább gyakorlati lesz, mint az inkasszó-rendszernél. Maga a szállítási szerződési új rendelet (31. §) is provideál erre az esetre, kimondván, hogy a szállító a megrendelőtől a pénzügyi fedezet *előzetes biztosítását* kérheti (s amíg ezt meg nem kapja, a szolgáltatást *visszatarthatja),* ha az ellenszolgáltatás időben való teljesítése *veszélyeztetve* van.

A biztosítékadás *módja* — amelyet a jogszabály nem állapít meg — eddig az, hogy a bank a kötelezett számláján megfelelő összeget „elkülönít" (zárol), s erről igazolást ad (fedezetigazolás, helytelen szóhasználattal „akkreditív"). Elméletileg is helyesebb konstrukciónak látszik, de gyakorlatilag is egyszerűbb megoldás az, hogy a bank ilyen esetekben a kötelezett megbízása alapján kezességet vállal a szállítóval szemben *(vételárkezesség).*

Szerepet szánunk a bank által adott kezességnek a külkereskedelmi vállalatok és a belföldi termelővállalatok közötti újszerű kapcsolatokban is. Amikor pl. a külkereskedelmi vállalat *bizományosként* importál s a megbízás elfogadásakor, illetőleg a külföldi partnerrel szemben való kötelezettségvállaláskor már biztosítékot akar arra, hogy a megbízó a vételárat a kikötött időben meg tudja és fogja fizetni, ennek a biztosítékadásnak kézenfekvő módja lehet a megbízó számláját vezető bank által adott

garancia. Ez az esetek nagy részében mellőzhetővé teszi a megbízó pénzeszközeinek idő előtti lekötését.

II.

1. Ami a külső szférát illeti, rohamosan fejlődő *külkereskedelmi* kapcsolataink lebonyolításánál és finanszírozásánál rendkívüli módon megnőtt a bankkezességnek s az ebből kialakult, már „sui generis" bankügylet-típusként jelentkező *bankgaranciának* a jelentősége. Ez különben világszerte megfigyelhető jelenség s nem véletlen, hogy a Párisban székelő *Nemzetközi Kereskedelmi Kamara,* amely az akkreditív intézményét illetően a *Règles* (1933) és ezzel egyidejűleg a kereskedelmi kifejezések egységes értelmezését célzó *„Incoterms",* majdpedig az okmányos inkasszóra vonatkozóan a *Règlement* létrehozásával (1956) és legújabban (1968) annak modernizált kiadásával nagy szolgálatot tett a nemzetközi kereskedelemnek s elsősorban az azok pénzügyi bonyolításában közreműködő bankoknak, újabban a *bankgarancia* intézményére vonatkozó valamiféle egységes szabályzat létrehozását tűzte napirendjére. (Sajnálatos, hogy az a szocialista bankkörben — éppen magyar részről — történt kezdeményezés, amely szerint ebben a kodifikációban a *szocialista országoknak is részt kellene venniök,* ahelyett, hogy — miként ez a fentebb említett egyéb szabályzatoknál történt — majd csak a szabályozás elkészülte után döntsenek a csatlakozás kérdésében, ezideig még nem vezetett eredményre.)

A kezességnek a nemzetközi kereskedelem fokozódó szerepével foglalkozik *György Ernőnek* 1957-ben, ill. 1959-ben publikált két tanulmánya.[1] A bankkezességre s az ebből kinőtt *bankgaranciára* vonatkozó irodalom az utolsó évtizedben világszerte megnőtt.[2] Ami e vonatkozásban különösen figyelemre méltó, az a bankgaranciának nevezett bankügyletnek a bankok gyakorlatában a bankkezességtől való elválása, *önállósulása.* A gyakorlatban, részben a berögzött kifejezések használata miatt, nem mindig könnyű a konkrét biztosíték minősítése s a jogtudomány feladata az, hogy igyekezzék tisztázni a fogalmakat s megtalálni e keletkezésében rokon, de későbbi alakulásában már eltérő rendeltetésű két intézmény elkülönítő jegyeit.

2. Mielőtt a külföldi kapcsolatokban a bankok *által* nyújtott kezességről és garanciáról, az ezek közötti különbségről szólnánk, röviden ki kell térni a bank által nyújtott hitelekért, bankkölcsönökért a bankok *javára* nyújtott kezességre is, amelynek belső vonatkozásaival fentebb (I.) már foglalkoztunk.

A nemzetközi gyakorlatban a bankok, ha az általuk nyújtott hitel biztosítására harmadik személy kezességét kötik ki, rendszerint *közvetlenül* szerződnek a kezessel. A bankkal szemben vállalt kezesség igen gyakran kiterjed jövőbeli követelések biztosítására is, utalással a bank és a főadós közti, rendszerint tartós jellegű valamilyen jogviszonyra (hitelviszony, folyószámlaviszony, leszámítási hitelszerződés stb.). A konkrét hitelviszonyra való utalást gyakran kiegészítik olyan generális klauzulával is, amely „bármilyen más jogcímen" stb. keletkező tartozásra is megállapítja a kezes kötelezettségben állását. Vita van azonban akörül, hogy önmagában a jövőbeli követelésekre vonatkozó ilyen általános formulázás hatályos-e. Míg pl. az osztrák bankok ilyen gyakorlatát alátámasztja az Oberster Gerichtshofnak egy még 1927-ből való döntése, addig a Német Szövetségi Köztársaság területén olyan bírói gyakorlat alakult ki, hogy a teljesen általánosságban, közelebbi megjelölés nélküli jövőbeli kötelezettségekért vállalt kezesség hatálytalan. Megvan azonban a határozott megjelölés az „állandó üzleti összeköttetés"-ből eredő tartozások esetében.

A kezesség *járulékos* természetéből következik, hogy a bank a főadós számára haladékot vagy engedélyt csak a kezes hozzájárulásával adhat, illetőleg hogy e kedvezmények a kezes javára is érvényesülnek. A bankok azonban a kezességi szerződésben biztosítani szokták maguknak — az ún. „Freizeichnungsklausel"-ben — azt a jogot, hogy a főadósnak a teljesítésre halasztást adhatnak, vele egyezséget köthetnek, biztosítékot feloldhatnak, s ilyen esetben természetesen a kezes ez alapon nem hozhat fel kifogásokat. A bírói gyakorlat ezzel szemben nem ismeri el érvényesnek az olyan kötelezettségvállalást, amelyben a kezes már eleve minden lehető kifogásról lemond. Minthogy minden kezességi szerződés a bank részéről kereskedelmi ügylet, a bankot a kezessel szemben is a rendes kereskedői gondosság terheli. E törvényes kötelezettség (nálunk Ptk 276. §) alól a bankok nem vonhatják ki magukat teljesen a „Freizeichnungsklausel" alkalmazásával. Bármit tartalmazzon is ez a klauzula, ha pl. a bank a rendes kereskedelmi gondosság durva megsértésével jár el, illetőleg követ el mulasztást a hitel biztosítékául szolgáló fedezetekből való kielégítésnél vagy azok biztosításánál s ezáltal a kezes elesik visszkereseti igényétől, a kezes a lemondó nyilatkozat ellenére élhet az adott esetben kifogással, éppen azon az alapon, hogy a bank nem tartotta szem előtt a kezes érdekét (értesítésadás elmulasztása stb.).

A kezes természetesen mindenképpen felhozhatja azokat a *kifogásokat,* amelyek a főadóst is megilletik a bankkal szemben. Hogy azonban ilyen kifogások ne vezessenek vég nélküli vitához, a bankok a kezességi szerződésben ki szok-

[1] A „Jogi problémák a nemzetközi kereskedelemben" (1957) és „Fizetési forgalom a nemzetközi kereskedelemben" (1959.) c. tanulmánykötetekben.

[2] Vö. a jelen tanulmány szerzőjének a „Bankügyletek a szocialista gazdálkodásban" c. könyvében (1963; angolul 1968.) az erre vonatkozó fejtegetéseket és bibliográfiát.

ták kötni azt is, hogy a követelésnek a főadós részéről történő elismerése kötelező a kezesre is. Nem érvényes az ilyen kikötés természetesen a bank bizonyítható rosszhiszeműsége esetén.

A mondottak rávilágítanak arra, hogy a kezesség járulékossága elvének a bankok javára szóló kezességi szerződések során kialakult gyakorlat bizonyos határt szab, s a *kezesség bizonyos fokig elszakadhat az alapügylettől.* Különösen figyelemre méltó ez a jelenség olyan esetekben, amikor a bankkal egy államban lakó kezes vállal a bankkal szemben, de más állambeli főadós kötelezettségéért kezességet, s a főadós a saját országbeli hatósági rendelkezés (pl. devizajogi korlátozás) miatt nem tud eleget tenni kötelezettségének. Ilyen esetben a kezes nem mentesül kötelezettsége alól.

Nem osztja a kezességi kötelezettség a főadósság sorsát a főadós csődje vagy az ellene nyitott kényszeregyességi eljárás esetén sem, éppen ezért a bankok a jogi személyeknek nyújtott hiteleknél a társasági tagok kezességét is ki szokták kötni.

A bankok javára adott kezességi szerződésben rendszerint meghatározzák azt a *felső összeget,* amelynek erejéig a kezes felelőssé tehető. Önmagában olyan megjelölés, hogy a kezes a bankhitel mindenkori igénybevételének az erejéig felel, nem tekinthető kielégítőnek.

Több állam polgári jogi szabálya szerint a kezes a főadóstól *biztosítékot* kívánhat, ha a követelés esedékessé vált és a hitelező a teljesítést nem követeli. Ugyanakkor nincs olyan törvényi szabályozás, hogy ha a főadós teljesítése elhalasztódik, akkor a kezes kezességi kötelezettségén túlmenően biztosíték adására volna kötelezve. A bankok azonban ezt ki szokták kötni, valamint az adóssal szemben — a hitelszerződésben — azt is, hogy a hitel esedékessé válik, ha a kezes a biztosítékadásra vonatkozó kötelezettségének felhívásra nem tesz eleget.

Megjegyzendő, hogy ha a tartozás biztosítására harmadik személy ingóságokat ad át a banknak, ez önmagában még csak zálogszerződés és nem jelent kezesi kötelezettséget.

Az is szokás a bankgyakorlatban, hogy a kezes a banknak *bianco váltót* is átad. Ily módon kettős kötelezettségben áll: a kezességi szerződésből eredő kötelezettségben és emellett váltójogi kötelezettségben is. Gyakori természetesen a hitelnek harmadik személy részéről adott bianco váltóval való biztosítása, anélkül, hogy ez a harmadik személy egyben kezesi kötelezettséget is vállalna.

A kezességvállalásból eredő kötelezettség *megszűnik* a megállapított idő elteltével, továbbá természetesen a főkövetelés megszűnésével, valamint annak az üzleti kapcsolatnak a megszűnésével, amelyből eredő tartozások biztosítására a kezesség szól. Megszünteti a kezességi kötelezettséget az *elévülés is.* Ha a főadósság a kezességre vonatkozó határidőnél rövidebb idő aalatt évül el, akkor erre a már perbe vont kezes sikerrel nem hivatkozhatik.

3. Szocialista országoknak tőkés és fejlődő országokkal való kereskedelmi kapcsolataiban, az ezek pénzügyi bonyolításával összefüggő hitelműveleteknél a bank részéről adott bankkezesség s az ebből kialakult *bankgarancia* a szerződéses kötelezettség biztosításának talán legelterjedtebb formája.

a) *A bankkezesség*

1. A *bankkezesség* a kezesi ügyletek körében olyan vonatkozásban vált önálló ügylettípussá, hogy a *bank* vállal kezesi kötelezettséget. Ilyen értelemben beszélünk pl. arról, hogy külkereskedelmi ügyletnél (importnál) akkreditív nyitása helyett a vevő — mivel annak költségei magasabbak — a vételár biztosítására *bankkezességet* ajánl fel, amelynél a fedezetet nem kell már korábbi időben lekötni s elmaradnak az átutalási költségek. Exportnál ugyanúgy gyakori az áru vételáráért a vevő részéről nyújtandó bankkezesség.

A külkereskedelemben a vételár biztosítására nyújtott bankkezességen kívül gyakori a *vámtartozás* megfizetésének biztosítására a vámhivatal által megkívánt bankkezesség („vámkezesség"). De más *köztartozás* jellegű követelések (adó, fuvardíj) biztosítására is számos országban jogszabály kívánja meg a bankkezességet és annak kellékeit, gyakran kezességminta megállapításával. Ugyanez szokásos *közszállítások, közmunkák* feltételeinek megállapításánál is, amint ezt a mi külkereskedelmi vállalataink által is közvetített nagy exportvállalkozásoknál is láthatjuk.

A bankkezességet az irodalomban gyakran úgy tárgyalják, mint a bankhitelek egyik fajtáját (kezességi vagy aval-hitelszerződés). A bank és az avalhitelt igénybe vevő fél között ui. rendszerint olyan hitelmegállapodás jön létre, mint egyéb hitelnyújtásoknál. Ez a hitelszerződés azonban még nem maga a kezesség, illetőleg a garancia, amelyek önálló ügyletek. A hitelszerződésben, amelynek tárgya — bankhitel esetén — a bank hitele, a bank vagy kölcsön nyújtására (betét elhelyezésére) vagy intézvények elfogadására, vagy kezesség, illetőleg garancia nyújtására vállal kötelezettséget.

2. A *bankkezesség* — tehát bank *által* vállalt kezesség — általában nem szerepel külön kategóriaként a különböző országok jogrendszerében; mivel azonban a polgári és kereskedelmi törvények általában elég részletesen szabályozzák a kezességet, éspedig a kereskedelmi forgalomban szokásos *készfizető kezességet is,* a bankkezesség intézménye szilárd jogi alapokon nyugszik s inkább csak speciális kikötések, jogi megoldások, valamint a bankgyakorlatban kialakult típusszövegek adnak ennek az intézménynek önálló ügylettípus jelleget.

A tőkés államok jogrendszerei közül különös részletességgel szabályozza a kezesség intézményét — beleértve a készfizető kezességet is — *a svájci kötelmi jog* (Art. 492—512.), anélkül, hogy külön említené a bank által vállalt kezességet. Ezzel szemben meglepő és örvendetes, hogy a mi szocialista jogunkban a Ptk. külön is megemlíti a *bank által vállalt kezességet,* mint olyat, amely külön kikötés nélkül is készfizető kezességnek tekintendő. A Ptk ui. abból kiindulva, hogy társadalmi rendszerünkben a kezességvállalás általában nem üzleti, hanem szívesség jellegű, az egyszerű kezességet teszi főszabállyá. Ez alól egyik kivétel a *„bank által vállalt kezesség".* Egyébként a svájci jogban is az egyszerű kezesség a főtípus.

A bankkezesség tehát rendszerint *készfizető kezesség,* mert ahol ezt külön nem is mondja ki a törvény, a bankügylet kereskedelmi, forgalmi ügyletnek tekintendő, az e körben vállalt kezességre pedig a jogrendszerek általában a készfizető kezesség szabályait írják elő.

A bankkezességre — a járulékosságból folyó következményekre, így a kötelezettség terjedelmére, a felhozható kifogásokra, a kezes érdekeinek szem előtt tartására, a kezes visszkereseti igényére, illetőleg a törvényes cessióra, több kezes jogállására stb. — egyébként az egyes országok polgári, illetőleg kereskedelmi jogi törvényében a készfizető kezességre megállapított szabályok az irányadók.

A külkereskedelmi forgalomban szokásos bankkezességek körében gyakran felmerülő nehezebb kérdés az — s ez már nemzetközi magánjogi kérdés —, hogy a kezességi szerződésre jogvita esetén *melyik államnak a jogát* kell alkalmazni. Itt is érvényesül ugyan az az általános nemzetközi magánjogi alapelv, hogy az alkalmazandó jog tekintetében elsősorban a *felek megegyezése* az irányadó, a felek azonban igen sokszor elmulasztják ennek a kérdésnek a rendezését, éspedig olyan esetekben is, ha egyébként az alapul szolgáló adásvételi ügyletnél alávetették magukat valamely jognak vagy bíróságnak. Eléggé elterjedt az a felfogás, hogy a kezességi szerződésre ugyanaz a jog alkalmazandó, mint a hitelező és a főadós közötti jogviszonyban, adásvételi ügyletnél tehát — igen sok állam jogrendszere szerint — az eladóra nézve irányadó jog. Áruforgalommal összefüggő hitelügyleteknél általában kívánatosnak látszik — s a bankok az ügylet finanszírozásánál ennek kikötését gyakran meg is kívánják —, hogy a főadóssal létrejövő adásvételi, illetve az ennek keretén belüli hitelügylet és az ilyen árúhitel biztosítását célzó bankkezesség tekintetében azonos jog nyerjen alkalmazást és azonos bírói illetékesség köttessék ki.

Kikötés híján, mint mondottuk, eltérő a felfogás az alkalmazandó jog tekintetében. Széles körben uralkodónak mondható az az álláspont, amely szerint a főadós joga irányadó ugyan a kezesség *terjedelme* tekintetében (tehát arra, hogy *mit* kell a kezesnek teljesítenie), viszont a kezességi szerződés joga állapítja meg, hogy egyáltalán kell-e a kezesnek teljesítenie, vagyis hogy beállott-e az ő járulékos jellegű kötelezettsége. A kezes országának joga alkalmazandó általában moratóriumok, devizakorlátozó rendelkezések tekintetében. Ebben a vonatkozásban figyelemre méltó a *svájci* polgári jognak az a rendelkezése (501. §), hogy ha külföldön lakó főadós tekintetében a teljesítést valamilyen rendelkezés korlátozza, arra a Svájcban lakó kezes is hivatkozhat, hacsak kifejezetten le nem mondott e kifogás érvényesítéséről.

b) *A bankgarancia*

1. A bankkezességből fejlődött ki a *bankgarancia* (Bankgarantie, contract of indemnity) önállósult intézménye.[3] Ennek a pontos jogi szabályozását hiába keressük a tételes jogokban, s ennek híján leginkább a kezességről, a jótállásról, néha a biztosításról szóló szabályokhoz szoktak visszanyúlni. A svájci kötelmi jogban (111. §) és az *olasz* Codice civile-ben (178. §) van azonban egy-egy olyan szakasz, amely — nem ugyan bankokra vonatkozólag — a garancia lényegét adja: *aki más teljesítéséért kötelezettséget vállal, a nemteljesítésből eredő kárt megtéríteni köteles.*

Figyelemre méltó továbbá az indiai kereskedelmi jognak (amely a javarészt nem írott angol jog szabályait foglalja össze) az a rendelkezése (124. §), amely szerint a *„contract of indemnity"*-ben az egyik fél kötelezettséget vállal annak a veszteségnek a megtérítésére, amelyet a másik félnek akár ő maga, akár harmadik személy okoz.

Nálunk a Ptk-nak a *jótállásról* szóló szakasza (248. §) olyan tág fogalmazású, hogy abba belefér — amint erre utal is a miniszteri indokolás — a nem a saját, hanem a *más személy szolgáltatásáért való jótállás,* bár ugyanakkor hangsúlyozza az indokolás, hogy a jótállás túlnyomórészt valamely dolog hibátlanságáért való majdnem feltétlen helytállást jelent s ebben a vonatkozásban a szavatossághoz áll közel.

A gyakorlatban — éspedig az újabb gyakorlatban — olyan széles körben elterjedt a bankgarancia használata, hogy — akárcsak az akkreditívnél — egy, a gyakorlati szükséglet teremtette új jogintézményről beszélhetünk, amelynél a lényeg feltárása, más jogintézménytől, főképpen a kezességtől elhatárolása — mindaddig míg tételes jogi megoldásra nem kerül sor — a jogtudomány feladata. A legújabb irodalom elég gyakran foglalkozik is e kérdéssel.

[3] A garanciát a kezességgel szemben önálló ügyletként megint *György Ernő* tárgyalja nálunk először. (Két tanulmány — a kezességről és a garanciáról — a „Fizetési forgalom a nemzetközi kereskedelemben" c. kötetben, 1959).

Azt is meg kell jegyezni, hogy az üzleti gyakorlat nem különböztet mindig határozottan kezesség és garancia között, s a bankok nyilatkozatai gyakran kezdőnek így: „Wir garantieren als Bürge...". Pedig ha gazdaságilag ugyanazt a célt szolgálja is a két intézmény (rizikócsökkentés), *jogilag lényeges különbség* van köztük. Ez röviden abban foglalható össze, hogy a *kezes* másnak, a főadósnak a kötelezettségét teljesíti, a *garantáló* a sajátját. A kezesség járulékos, a garanciaszerződés önálló kötelezettségvállalás. A garantáló nem hozhatja fel azokat a kifogásokat, amelyek az alapul fekvő ügyletből kifolyólag az adóst megilletik. A garancia nem teremt jogviszonyt a bank és az adós között, akinek a szolgáltatását a bank valakivel szemben garantálja. Nincs törvényes cessio, mint a kezesi teljesítésnél. A banknak külön megállapodással kell biztosítania azt, hogy a garanciaszerződés alapján teljesített fizetésért a garantált személytől megtérítést kapjon („Counter-indemnity"). A garancia lényege tehát nem az, mintha a garantáló az adós érdekében átvenné ennek a kötelezettségeit, hanem az, hogy a kedvezményezettnek *pótlást* nyújtson a nem megfelelő teljesítésből eredő kárért.

Hogy a banküglyletek körében az utóbbi tíztizenöt évben kialakult bankgaranciánál a jellegzetes momentum nem az adós kötelezettségének, hanem a hitelező rizikójának az átvétele, ezt a tőkés világban szokásos azok a bankgarancia-szerződések is mutatják, amelyeknél a bank — magasabb provízió ellenében — váltóknak szocialista országbeli partnerek részéről való be nem váltása esetére veszi át a rizikót a tőkés országbeli eladótól (aki rendszerint a váltó kiállítója). Az alapügylet rizikóját a bank nem veheti át, hiszen abban nem vett részt. A garancia ilyenkor valamely szocialista banknak az alapügylettől független elfogadói váltókötelezettségére vonatkozik, s a váltó beváltására vonatkozó egyéb szokásos garanciától abban különbözik, hogy nem az elfogadó, hanem a kiállító kezdeményezésére jön létre, aki ilyenkor a jutalékot is fizeti. Az elfogadó elleni visszkereseti jog ilyenkor váltójogi visszkereset, míg az elfogadvány garantálásának egyéb eseteiben ez garanciahitel-megállapodáson alapul.

Ha összevetjük a bankgarancia jogi lényegéről az előbbiekben röviden mondottakat azokkal a tipikus szövegekkel, amelyek a bankok garancialeveleinek nyomtatványain láthatók, azt látjuk, hogy az utóbbiak rendszerint mégsem valamilyen eredmény bekövetkezéséről, vagy kárpótlásáról szólnak, hanem egy harmadik személy teljesítéséről vagy nemteljesítéséről. Ennek oka, hogy a — különösen az államközi áruforgalomban használt — bankgaranciák rendszerint olyan kárra vonatkoznak, amelyek kauzális összefüggésben vannak a teljesítéssel, illetőleg nemteljesítéssel. Pedig igen sokszor a garantált teljesítés nem is volna pótolható a bank hasonló teljesítésével, hiszen a bank teljesítése csak fizetésből állhat. A *garancia tárgya a kedvezményezettnek az alapügyletbeli szolgáltatáshoz fűződő, a szerződésben összegszerűen meghatározott érdeke.*

Az, hogy adott esetben bankkezességgel vagy bankgaranciával van-e dolgunk, a mondottak szerint nem dönthető el mindig a használt kifejezés alapján. Ugyanakkor hangsúlyozni kell azt is, hogy bár a kezesség alapvetően a járulékosság révén különbözik a garanciától, a bankgarancia jogi önállóságának a jelentőségét mégsem szabad túlbecsülni. Ha jogilag nem is függ a garancia más tartozástól, azzal *gazdaságilag* az esetek legnagyobb részében mégis *összefügg.* S ebből következik az is, hogy a konkrét garanciakötelezettség tartalmának megállapításánál, *magyarázatánál,* jelentősége lehet annak az alapkötelezettségnek, amelynek nem vagy nem megfelelő teljesítése folytán keletkező kár a garanciaszerződés tárgya.

Az alapügylet és a garanciaszerződés közötti jogi összefüggés gyakran úgy is jelentkezik, hogy az alapszerződést azzal a feltétellel kötik, hogy valamely bank garanciát vállaljon a zökkenőmentes lebonyolításért. Ilyenkor a garanciaszerződés létre nem jötte vagy hatálytalansága annulálja az alapszerződést is.

2. A bankgaranciának vázolt lényege, valamint a kezességi ügylettől való elhatárolása elsősorban a *német* (osztrák, svájci) bankgyakorlatra és irodalomra jellemző. Az *angol* jogi irodalom nem tesz különbséget a két intézmény között, sőt hangsúlyozza a „guarantor" és a „surety" jogi helyzetének azonosságát,[4] a bankgarancia járulékos jellegét.[5] Annak a fogalomnak, amelyet mi az előbbiek szerint *garanciának* nevezünk, az angol jogban a *„contract of indemnity"* felel meg (úgy, ahogyan ez az indiai törvény idézett §-ában definiálva is van). A „contract of indemnity"-vel az angolok szembeállítják a *„contract of guarantee"* fogalmát, amely — a „surety"-vel meggyőzően — már a főadós teljesítéséért való másodlagos (secondary) felelősséget kreál, tehát megfelel a kontinensbeli *kezességnek.*

Az alapügylettől független speciális *bank*kötelezettség célját az angol felfogás szerint a *visszavonhatatlan akkreditív* intézménye szolgálja. Sőt az Egyesült Államok irodalmában van olyan teória is, amely az akkreditív intézményét lényegében a bank által a vevő fizetéséért vállalt garanciának tekinti, s jellemző, hogy angol

[4] The word „surety" has exactly the same significance as the word „guarantor". *Chorley*: Law of Banking, London, 1947. 242. o.

[5] The Journal of Business Law, 1957, 137. o. „In the case of a bank guarantee the bank becomes liable only indirectly or secondarily as a guarantor, if the buyer fails to fulfil his obligation". A garanciaszerződés lényege: „to answer the debt, default, or miscarriage of another" (*Chorley*: uo. 244. o.).

szerzők[6] ennek az elméletnek a helyességét azzal támadják, hogy a bankgarancia csak másodlagos felelősség, míg az akkreditívben a bank által vállalt felelősség elsődleges. A bankgarancia kifejezést az angol jogi irodalomban elsősorban nem is a bank által adott, hanem — bankügyletek körében — bankhitel biztosítását célzó, a bankkal szemben az adósért elvállalt garancia, kezesség megjelölésre használják.

Ugyanakkor létezik az angolszász jogrendszerben a *„contract of indemnity"* intézménye is, amely lényegében a saját vagy más személy szolgáltatásáért való önálló, elsődleges jótállást, kártalanítási kötelezettség elvállalását jelenti, úgy ahogyan az angol joggyakorlatban kialakult formájában ez definiáltatott az 1872. évi indiai kötelmi jogban (124. §).[7] Ez az ügylettípus legszélesebb körben a biztosításoknál kerül alkalmazásra, s ha bankügyleteknél van is szerepe a *letter of indemnity*-nek, ez inkább a meghitelezési ügylet lebonyolításánál szokásos; nevezetesen, ha a fizető, megerősítő bank az eladó által bemutatott okmányoknál eltéréseket, hiányokat észlel, csak akkor fizet, illetőleg negociálja a benyújtott intézvényt, ha a kedvezményezett *letter of indemnity-t* ad, amelyben kötelezi magát a bankot abból kifolyólag érő kár megtérítésére, hogy az okmányok nem teljesen előírásszerűek. Ez az ügylet és általában a „contract of indemnity" önálló, nem járulékos jellegű; egyébként azonban a bankgaranciának az az önálló típusa, amely a kontinensen alakult ki, az angolszász jogban kevéssé használatos, ott, mint említettük, a garancia intézménye nem szakadt el a kezességtől. Egyébként, hogy a jogi helyzet az angoloknál sem egészen problémamentes ezen a területen, azt jól szemlélteti az egyik legelterjedtebb angol bankjogi kézikönyvnek a garanciaszerződések ismertetésénél a managerek részére adott az a tanácsa,[8] hogy a sablontól eltérő garancianyilatkozatot minden esetben nézessék meg a jogi osztállyal, hogy elkerüljék az ennél gyakran előforduló *„pittfall"*-okat.

A *francia* jogban sem ismeretes — amennyire meg tudtam állapítani — a kontinens egyéb országaiban kialakult, önálló bankgaranciának megfelelő intézmény. A *„cautionnement"* járulékos jellegét nem törték át a bankok gyakorlatában előforduló kezességi ügyleteknél sem. A *„garantie"* szó a francia jogi nyelvben általában biztosítást, kárért való helytállást jelent s a gyakorlatban előforduló „lettre de garantie" kifejezés nem azonos a bankgaranciánál használt garancia fogalmával.

3. Transzfergaranciának a bankgaranciának azt a fajtáját szokták nevezni, amelynél a bank azért is felelősséget vállal, hogy a kedvezményezettnek járó összeg annak országába vagy más, harmadik országba az előírt pénznemben *átutalásra* kerül. Olyan országban, ahol tervszerű vagy kötött devizagazdálkodási rendszer van, ilyen garanciát pénzintézet természetesen csak akkor adhat, ha az ország devizahatósága (Nemzeti Bank) záradék formájában, vagy egyéb módon eleve hozzájárul az átutalhatósághoz.

A transzfergaranciát az egyébként az adós fizetéséért kezességet vagy garanciát vállaló banktól függetlenül közvetlenül a Nemzeti Bank is adhatja, amikoris annak természetesen feltétele, hogy a Nemzeti Bankhoz hazai pénznemben befizettessék az átutalandó összeg ellenértéke.

Meznerics Iván

[6] *Davis*: The law relating to commercial letters of credit, London, 1960, 59—60. o. és *Gutteridge—Megrah:* The Law of Bankers' Commercial Credits, London, 1955. 17. o. — *Falconbridge*: Banking and Bills of Exchanges, 1956, 791—792. o.

[7] Handbook of Commercial Law, Calcutta, 1957, 57. és köv. o.

[8] *Chorley*: Law of Banking, 1947, 243. o.

A Jogtudományi Közlöny 1969-től közli a tanulmányok idegennyelvű összefoglalóit.

A szerzői jog és az iparjogvédelem összefüggései

I.

1. A szerzői jog az ipari árutermelés kibontakozásának köszönheti megszületését és történeti gyökerei az iparjogvédelem talaján izmosodtak önálló jogi hajtássá. Hiába alkotott az ember már az újabb őskőkorszak kezdetén a körülötte lévő világot művészien tükröző sziklafestményeket[1] és hiába öltött az irodalmi alkotás már az ókorban olyan méreteket, hogy I. Ptolemaios az időszámításunk előtti 3. század elején több mint félmilió teleírt papírusztekercset gyűjthetett egybe alexandriai könyvtárába,[2] a szerzői jognak még csak elemeit sem fedezhetjük fel nemhogy a görög törvényekről ránkmaradt adalékokban, de a római jog kifejlett justinianusi rendszerében sem. Ahhoz, hogy a szerzői jog kialakulhasson, előbb a szellemi alkotások ipari-kereskedelmi hasznosításának technikai és társadalmi előfeltételeit kellett a fejlődésnek magával hoznia.

A XV. században Európa több pontján is — karöltve és egymást feltételezve — feszegetni kezdték a feudalizmus addig uralkodó kereteit a nekilendült műszaki fejlődés és a piaci árutermelés. Az új találmányokat hasznosítani lehetett a piacon, kialakultak a verseny elemi formái. Az egyes kézművesek és manufakturák sajátos iparukat a piac még jócskán korlátolt felvevőképességére tekintettel sokáig csak úgy gyümölcsöztethették, ha meghatározott, újszerű ipari tevékenységükre, vagy sajátos, eredeti termékeikre kizárólagossági jogot biztosítottak maguknak. A kapitalista árutermelés csíráit a feudalizmus a privilégiumok melegházában nevelgette, a fejlődés akkori szakaszán paradox módon éppen egy jellegzetesen feudális intézmény révén mozdítva elő saját hanyatlását és az új termelési mód kialakulását.

Közismert, hogy a XV. század angol királyai azzal csalogatták országukba a külföldi iparosokat, hogy iparuk gyakorlására kizárólagosságot biztosítottak számukra, nyílt kiváltságlevelek, úgynevezett „literae patentes" révén. Később a privilégiumok meghatározott találmányokra is specifikálódtak, ám eleinte korántsem a feltaláló, hanem elsősorban a találmányt hasznosító iparos javára, noha ezeknek a személye már a korai fejlődés szakában sem esett szükségképpen egybe. A meghatározott találmányok értékesítésére vonatkozó privilégiumok azonban következő lépésként elvezettek a feltalálói érdekvédelemhez: csak így volt biztosítható az újabb és újabb találmányok sora, ami nélkül a haszonra törő iparűzés is megrekedt volna. Az 1623. évi angol Statute of Monopolies — az időközben kialakult piaci erőviszonyoknak és az erősödő versenylehetőségeknek megfelelően — már kifejezetten csupán a „true and first inventor" javára engedi monopolhelyzet biztosítását 14 évi időtartamra. A történelmi fejlődés tehát az angol modell tükrében az iparűzés védelme felől vezet a szellemi alkotó érdekvédelmének kialakulása felé, Angliában kifejezetten az ipari monopóliumok korlátozására irányuló törekvések velejárójaként.

A fejlődés, a korabeli autark gazdasági alakulatoknak megfelelően, természetesen nem mindenhol volt egyforma ütemű. Velence, a korai polgári fejlődés jellemző városállama, jóval rövidebb úton jutott el arra a felismerésre, hogy az ipari fejlődés egyik biztosítéka a feltaláló érdekvédelme és már 1474-ben általános dekrétum formájában — tehát nem egyedi privilégiumok útján — alanyi jogot biztosított a feltalálónak szabadalom követelésére.[3]

A számos privilégizált iparűzés közül a szerzői jog kialakulása szempontjából a könyvnyomtatás és a papírgyártás fejlődésének jutott meghatározó szerep. A nyomdaipar védelme vezetett hamarosan a képzőművészeti és zenei alkotások többszörözésének védelméhez is. A XVI. században már Dürer és Zeitblom metszeteinek nyomására is találunk privilégiumot; a kottanyomás ugyancsak kezdettől fogva kimutatható nyomdai tevékenység volt.[4]

A könyvnyomtató ipar keletkezése nem fűzhető egyetlen évszámhoz. Fejlődésében a nagy ugrást a külön szedhető, elmozdítható betűk elterjedése jelentette. Feltalálásukat a kultúrtörténet Gutenberg nevéhez fűzi, eredetük valahol a XV. század közepére tehető. Jelentőségük olyan következményekkel terhesnek bizonyult, hogy a néphagyomány századokig diabolikus hátteret képzelt mögéjük: a fémbetűk öntőformáit Faust találmányának tekintette.[5] A papírgyártás tökéletesedésével együtt a könyvnyomtatás rövidesen a szellemi alkotások széleskörű elterjedéséhez és dologiasult formában való áruvá válásához vezetett. Eleinte azonban csak a könyvet, mint ipari terméket tekintették vagyoni értékűnek és még Kant számára is méltó elmemunkát jelentett, hogy a könyv dologi valósága mögül elkülönítse magát a fel-

[1] Így például a spanyolországi Valltorta szakadékban megőrzött mozgalmas vadászjelenetet, vagy a dél-franciaországi Lascaux-ban felfedezett színes és erőteljes őstulok képet, stb.

[2] Nem szólva Assurbanipal ninivei könyvtáráról, melyben agyagtáblákra vésve vált hozzáférhetővé számos írói alkotás már az i. e. 7. században.

[3] Vö.: *Dán Jenő:* Találmányok értékesítése. A licencia szerződés. (Jogi problémák a nemzetközi kereskedelemben II. 1959. szerk. *Simon* Gyula. A Dekrétum teljes szövegét Giulio Mandlich nyomán közli. 24—26 o.)

[4] Vö. különösen: *Pohlmann,* Hansjörg: Die Frühgeschichte des musikalischen Urheberrechts, Kassel-New York 1962.

[5] *Friedell,* Egon: Kulturgeschichte der Neuzeit, München. 261. o.

használt szellemi alkotást.[6] Addigra pedig már támpontokat nyújtott a gyakorlat is, amely a könyvnyomtatási privilégiumok méhében fokozatosan a szerzők jogainak elismerését érlelte.

Számos korai privilégium általánosan a könyvnyomtatás „művészetének" gyakorlására adott kizárólagos jogot. Így például Velence 1469-ben Johann von Speyernek öt évre monopol helyzetet biztosított az általa meghonosított könyvnyomtatás gyakorlására, függetlenül attól, hogy milyen művek nyomásáról volt szó. Ezt a legtisztább értelemben vett iparűzési kiváltságot azután felváltották a specifikus privilégiumok, amelyek meghatározott betűformák és írásfajták alkalmazására szóltak.[7]

Mindezek a privilégiumok még közvetve sem érintettek a kinyomott szerzői alkotásokkal kapcsolatos kizárólagossági jogokat. Ilyenek akkor merülnek fel, amikor az egyes nyomdák műfaj szerint vagy egyedileg meghatározott művek kiadására kapnak monopóliumot. Így például Magyarországon a XVII. században a nagyszombati egyetem kapott kizárólagossági jogot iskolai könyvek kiadására. Idővel európaszerte egyre általánosabb lett az *egyes* írói művek kiadására szóló privilégium. Ez a fejlődés a nyomdaipar oltalma mellett a kiadói jog csíráinak kialakulását is jelenti, de még mindig az iparvédelem körében maradva és a császári, királyi, illetőleg városi vagy egyéb kiváltságokból eredően, tekintet nélkül a szerző szerepére és érdekeire.

A könyvnyomtató ipar védelmének magasabb szintű formája az *utánnyomás meghatározott időre szóló általános tilalmazása* volt: ilyenkor nem egyéni privilégium konstituált kizárólagosságot, hanem általános érvényű jogszabály szabályozta az utánnyomások révén kialakuló versenyt. Így például Baselben 1531-ben már tiltották, hogy valamely kiadványt három éven belül utánnyomjon másvalaki. Az eredeti kiadó védelmének ez az időbeli korlátozása azonban nem jelentett egyúttal maximális oltalmat és így a monopóliumok rendszerének felváltását sem: a védelem idejét kiegészítő privilégiumok hosszabbíthatták meg.

Jelentős lépés volt a szerzői jog felé vezető úton, amikor *maga a szerző kapott privilégiumot* valamelyik műve kiadására. Bizonyos közvetett érdekvédelmet az utánnyomás tilalma illetőleg a nyomdász privilégiumok rendszere idővel már önmagában is jelentett a szerzők számára, mert korlátok közé szorította az eredeti mű meghamisításának, torzításának lehetőségét. A szerzőnek is érdeke volt, hogy csak az a nyomdász adhassa ki művét, aki tőle közvetlenül kapta a kéziratot. Emellett a nyomdászok is felismerték, hogy ahhoz, hogy nevesebb szerzők kéziratait megkaphassák, anyagilag is érdekeltté kell őket tenniük. Az irodalompártolók által olykor-olykor fizetett „ajánlási honorárium" mellett ezért már a XVI. századtól kezdve kimutatható a kiadók által fizetett és sokszor alkú tárgyát is képező kézirat-honorárium, a későbbi jogdíj előfutára is.[8] Az esetenkénti érdekegyeztetések biztosítékán túlmenő jogi védelmet azonban először azok a privilégiumok biztosították a szerzőknek, amelyeket saját maguk kaptak műveik többszörözésére. Ilyeneket elsősorban a német császári és szász udvari privilégiumok körében találunk.[9]

Ezek a privilégiumok már nem szoríthatók a klasszikus kiváltságjogok keretei közé. A szerző ritkán élt maga a nyomtatás előjogával, azt másra, hivatásos nyomdaiparosra ruházta. A privilégium személyre szóló jellege tehát törést szenvedett, újabb jelentős lépés történt az iparűzés védelme felől a szerzői jog irányában. A fejlődés azonban lassú volt, Goethenek művei gyűjteményes kiadásához még a XIX. század elején is a Bund 39 államában kellett különkülön saját nevére szóló privilégiumot szereznie.[10]

A nyomtatási privilégium intézménye a legszívósabban az angol jogban határozta meg a szerzői jog fejlődését: a regisztrálási kényszer, a formalitások megkívánása mind az egyedi kiváltságadományozás elkorcsosult maradványai olyan későbbi fejlődési szakaszban is, amikor már törvény biztosít igényt minden szerzőnek statutorius szerzői jogi védelemre. Az angol „copyright" szó egybként önmaga is a szerzői jog iparjogvédelmi eredetére utal: nem az alkotással összefüggő jogot fejez ki, hanem a többszörözés túlnyomórészt árutermelő jellegű jogosítványát s gyökerei Stuart Anna 1707. évi törvényéig nyúlnak vissza, amely jóval a szerzői jog kiépülése előtt, a jogosulatlan utánnyomást (copying) tilalmazta.

2. A fejlődés tehát a szerzői jog esetében is — miként a feltalálói jogoknál — az ipari teljesítmény védelme felől vezet egy másik, elsődleges teljesítmény, a szellemi alkotás védelméhez. A szellemi alkotásokon fennálló jogok elismerése meghatározott egyedi esetekben kétségtelenül gyengítette az iparszerű felhasználó pozícióját; egészben véve azonban szükségszerű velejárója volt a polgári árutermelés fellendülésének. Társadalmi szinten nézve, megfelelő jogi eszközökkel kellett biztosítani az irodalom és a tudomány fejlődését, mert enélkül nem mehetett végbe a tőkés termelési mód globális kibontakozása. A piac izmosodásával le kellett bontani az ipari privilegiumok versenyt korlá-

[6] Berliner Monatsschrift 1785 (több tanulmány).

[7] *Ulmer*, Eugen: Urheber — und Verlagsrecht, 2. kiadás, 1960. 48. o.

[8] Vö.: *Pohlmann*, im. 141. old. és köv.

[9] Jellegzetes példa Johann Schopius szerző 1640-ben kelt kérelme német császári védelmi jog, „privilegium impressorium" iránt. A kapott monopólium Schopius örököseire is kiterjedt.

[10] Vö.: Le Droit d'Auteur, 1925. 84. old. Továbbá: A. B. *Schmidt:* Goethekreis und deutsche Rechtsgeschichte, 1935, 28. old. és köv.

tozó intézményeit és a privilégizált helyzetekkel nyújtható védelmet a szellemi alkotó tevékenység ösztönzésére most már a szerzők és feltalálók érdekében kellett a korábbinál általánosabb formában kialakítani.

Ezt az alapvetően a termelési viszonyok alakulása által kiváltott folyamatot tükrözik azok az eleinte filozófiai, később jogi elméletek, amelyek a szellemi alkotók jogát és annak törvényi biztosítását kívánták megalapozni. Az exkluzív jogi helyzetek alapvető kategóriája hosszú ideig a tulajdonjog maradt, ennek megfelelően a szellemi alkotásokkal kapcsolatos érdekeknek is a tulajdon fogalma révén kívántak jogi tartalmat adni, függetlenítve ezzel a szerzők és feltalálók kizárólagossági igényeit a diszkrécionális privilégizálás közjogi intézményétől. Milton már 1649-ben követelte, hogy „a művén fennálló tulajdon jogát minden szerzőnek biztosítani kellene mind életében, mind halála után."[11] A munka szerepére, mint a tulajdon forrására, John Locke mutatott rá 1711-ben. Ez a gondolat kínálta a hiányzó láncszemet a szerzők és alkotásaik közötti kapcsolat jogi értékeléséhez: Warburton 1747-ben leírta a bűvös szót: „literary property".[12] Ezzel megindult „a szellemi tulajdon" fogalmának általános kiépülése, ami közös elvi alapul szolgált az egyformán iparjogvédelmi eredetű szerzői és feltalálói jogok törvényileg kodifikált védelméhez.[13]

Angliában egyideig úgy látszott, hogy a szellemi tulajdon elmélete szerzői jogi vonatkozásban maradéktalan következetességgel érvényre jut. A Kings' Bench 1769-ben elismerte, hogy az irodalmi tulajdonjog időben is éppoly korlátlanul illeti a szerzőt, mint a dologi tulajdon. 1774-ben azonban a House of Lords ezt a korlátlan common law védelmet a kiadatlan művekre korlátozta és a publikáltak vonatkozásában éppúgy időben korlátozott jogot ismert csak el, mint a találmányi szabadalmak esetében már korábban hozott statutum.

Az Amerikai Egyesült Államok 1787. évi alkotmánya 1. cikkének 8. §-ában a Philadelphiában összegyűlt képviselők leszögezték, hogy a Kongresszus mozdítsa elő a tudomány és a hasznos („useful") művészetek fejlődésének védelmét, a szerzőknek és feltalálóknak korlátozott időre szóló kizárólagos jogot biztosítva írásaikon és felfedezéseiken. (Ez a szöveg világosan tükrözi a szerzői jog kialakulásának történetiségét: a polgári társadalmi fejlődés szükségessé tette a tudomány valamint a „hasznos" művészetek kibontakoztatását és ennek érdekében kellett az alkotóknak műveik vonatkozásában kizárólagos jogot biztosítani.) 1790. április 10-én létrejött az amerikai szabadalmi törvény és ugyanabban az évben megalkották az első szerzői jogi törvényt is.

Franciaországban a szellemi tulajdon tana klasszikus kifejezésre jut a szerzői jog és a feltalálók jogának egyidejű kodifikációiban: az 1791. január 7.-i találmányi dekrétum leszögezte, hogy minden felfedezés vagy új találmány a szerzőjének tulajdona. Az irodalmi és művészeti tulajdon („propriété litteraire et artistique") védelméről az 1791. és 1793. évi dekrétumok gondoskodtak.

A német államokban a szabadalmi törvényhozás némileg megelőzte a szerzői jog kodifikálását. A szellemi tulajdon angol—francia koncepciója itt nem igen vert gyökeret és a szerzői jog még egy ideig a privilégiumok jogi formájában fejlődött tovább — egyre inkább feloldva azok klasszikus kereteit —, amikor az ipari fejlődés szempontjából elemibb jelentőségű találmányok kérdése már általános szabadalmi törvényekben nyert rendezést. (Jogdogmatikailag egyébként a fejlődésnek jóval kisebb ugrást kellett megtennie az egyedi műszaki privilégiumoktól az intézményesített szabadalom-igények általános kiépítéséig, mint a nyomtatási privilégiumoktól a mű megalkotásával keletkező általános és formamentes szerzői jog biztosításáig.)

Az 1825. évi bajor szabadalmi törvényt mintegy 35 más hasonló törvény követte a német államokban. Az első német szerzői jogi törvényt több mint 10 évre rá hozták, Poroszországban. Az összznémet törvényhozás 1870-ben alkotta meg az írói művek, 1876-ban külön törvényekben a képzőművészeti alkotások, az ipari minták és modellek védelméről szóló jogszabályt, 1877-ben pedig az egységes szabadalmi törvényt. Ausztriában 1820-ban kelt az első szabadalmi törvény (Magyarországon 1822-ben léptették életbe) és 1846-ban az első szerzői jogi császári nyíltparancs (Magyarországon 1853-ban lépett hatályba).

A szellemi tulajdon általános elvi alapját Magyarországon az 1861. évi Ideiglenes Törvénykezési Szabályok 23. §-a rögzítette, kimondván, hogy „az ész szüleményei is olyan tulajdont képeznek, amely a törvény oltalma alatt áll". Ezt követően született az 1884. évi tc. a szerzői jogról (melyet közben felváltott az

[11] Natalio *Chediak* nyomán. („The progressive development of world copyright law". The American Journal of International Law, 1948. Vol. 42, No. 4.)

[12] *Osterrieth:* Geschichte des Urheberrechts in England.

[13] A német filozófiában elsősorban Schopenhauer fejtette ki a szellemi tulajdon elméletét. (Vö. *Bappert,* Walter: Wege Zum Urheberrecht. Frankfurt/Main, 1962.) Az elmélet elterjedése folytán számos polgári történész a szellemi tulajdon koncepciójának kialakításában látja a szerzői jog elismerésének gyökerét. Ez a felfogás szemet huny a szerzői jog történetisége felett és a filozófusok érdemének tekinti, hogy felfedeztek olyasvalamit, amire kellő elmeéllel már korai elődeik is rájöhettek volna. Koncepciójukból következően a szerzői jog kezdettől fogva megillette volna az embert, az idők folyamán csupán elismerésre várt. A tulajdoni koncepció alkalmas volt arra, hogy a szerzői jognak természetjogi jelleget adjon. E szemlélettel szemben a polgári írók közül is a történeti felfogás mellett tör lándzsát újabban Walter *Becker-Bender* „Zur Wende der Geschichtsbeurteilung im Urheberrecht" című tanulmányában. (Ufita, 1963, 40. kötet.)

1921. évi LIV. tc.) és az 1895.: XXXVII. sz. szabadalmi törvény.[14]

II.

3. A szerzői és feltalálói jogok nagyjából párhuzamosan végbement kodifikálása természetesen újabb tápot adott az elméletnek a szellemi alkotások jogának elemzéséhez. A kutatások egyrészt a közös nevező feltárására, másrészt az egyes jogterületek specifikumainak kidolgozására irányultak.

A közös nevezőt illetően csakhamar aggályok merültek fel a szellemi tulajdon koncepciójával szemben. Egyrészt alkalmatlannak bizonyult a személyiségi jogi követelmények magábafoglalására, ami különösen a szerzői jog továbbfejlődése terén jelentett akadályt. Másrészt azonban a vagyoni érdekek vonalán sem voltak átültethetők a tulajdonjog tartalmából folyó hagyományos jogosultságok. A szellemi alkotások jogának gyakorlása mind a használat, mind a rendelkezés vonalán sajátosan alakul, nem beszélve a birtoklás problematikájáról. A szellemi tulajdon tana klaszikus formájában ma már úgyszólván csak a francia jogtudományban és a francia hatás alatt álló területeken él tovább, kiegészítve a droit moral külön tanával.[15]

Német területen *Kohler* bírálta a tulajdoni koncepciót, bevezetve az „Immaterialgut" és az „Immaterialgüterrecht" átfogó fogalmait, melyeket mintegy 30 év alatt a szellemi alkotások jogának minden területére nézve külön-külön kimunkált.[16] Hatása némely irónál ma is tovább él, elsősorban a szellemi alkotások jogi problematikáját egybefogó szemlélete miatt.[17]

Az „Immaterialgüterrecht" koncepciója azonban csak a dologi tulajdon-fogalomtól való elhatárolással segített valamit előre, a személyiségi jogi problematikát nyitva hagyta. Más vonatkozásban is támadható azonban Kohler elmélete: a tárgyi jog ugyanis a szellemi munkával létrejött eredmény gazdasági kiaknázásának biztosításával is elsősorban az alkotó munkát kívánja honorálni és ennek következtében a jogvédelem tárgyát tekintve sem valami alkotójától függetlenedett áru piaci értékformájával állunk szemben, aminőt az „Immaterialgut" fogalma sugalmaz. Ez a felismerés természetesen csak a személyiségi jogi elemek tekintetbevételével lehetséges és ennek megfelelően elsősorban a szerzői jog felől nézve adódik. A szerzői alkotás már a rávonatkozó alanyi jog személyiségi jogi elemeiből következő elidegeníthetetlensége miatt sem vonható a hagyományos „res incorporalis" fogalom alá, ahová az „Immaterialgut" olyanféle esetei tartoznak, mint pl. a hagyatéki vagyonösszesség, a kötelmijogi követelés, a részvény, a kötvény, stb.

Kohler-rel lényegében egyidőben *Gierke* éppen az ellenkező irányból közelítette meg a kérdést: a szerzői jogot merőben személyiségi jogosultságnak tekintette, amelynek tartalma a mű nyilvánosságrahozatala és többszörözése feletti döntési jogban csúcsosodik ki. A gazdasági hasznosíthatóság szerinte csupán a személyiségi jog kisugárzása.[18] Ez a koncepció termékenyítőleg hatott a személyiségi jog általános fejlődésére, de alkalmatlan volt a szellemi alkotások jogának, és ezen belül a szerzői jognak a fejlesztésére, mivel annak történeti eredőpontja éppen a vagyoni érdekű hasznosíthatóság volt és lényegi feltárása csupán a vagyoni érdekű és személyiségi jogi szempontok egyenlő súlyú figyelembevételével történhet.

Helyes felfogás szerint a szerzői jog alanyi értelemben az alkotót irodalmi vagy művészeti műve vonatkozásában törvénynél fogva a mű megalkotásának pillanatától kezdve megillető kizárólagos és egységes jogosultság, amelyben a személyiségi és vagyoni érdekű elemek elválaszthatatlanul összefonódnak: a szerzői jog mindenfajta vagyoni érdekű gyakorlása csupán a személyiségi jogosultságok tekintetbe vételével lehetséges. Az egységes szerzői jog a törvény korlátain belül kiterjed annak mindennemű felhasználási módjára. A korábbi dualista, a vagyoni és személyiségi jogok egymásmellettiségét feltételező felfogással szemben, egyre inkább a szerzői jog egységes lényegének felismerése bizonyul helyesnek.[19]

---

[14] Kuriózumként említem, hogy Columbia 1946. évi 86. sz. törvénye még mindig a szellemi tulajdon gyűjtőfogalmára épült és együtt szabályozza a szerzői jogi és találmányi-szabadalmi kérdéseket. Honduras törvénye (1919) szintén a találmányi szabadalmakat rendező jogszabályban kodifikálta a szerzői jogot is. A szerzői jogok regisztrálásának sok dél-amerikai államban meglévő konstitutív hatálya dogmatikailag is közös nevezőn tartja a szerzői és feltalálói jogokat.

[15] Vö.: *Desbois*, Henry: Le droit d'auteur en France, 2. kiadás, Paris, 1966.

A francia bírói gyakorlatban lényegében az utolsó 100 évben kialakult szerzői „droit moral" sajátos önállóságát a szerzői jog tulajdonjogi keretek közt végbement kiépítése magyarázza. A szerzői alkotás sajátos jellegét figyelmen kívül hagyó szellemi tulajdon-koncepció bírálata ezért szükségképpen problematikussá teszi a vagyoni érdekű szerzői jogosítványoktól mereven elválasztott droit moral intézményes önállóságának helyes voltát is.

[16] Warenzeichenrecht 1884; Handbuch des Patentrechts 1900; Urheberecht an Schriftwerken und Verlagsrecht 1907; Kunstwerkrecht 1908; Musterrecht 1909; Unlauterer Wettbewerb 1904.

[17] Így például *Trollernél* (Internationale Zwangsverwertung und Expropriation von Immaterialgütern, 1955, és más műveiben.)

[18] *Gierke:* Deutsches Privatrecht I. (1895) 762. old. és köv.

[19] Az organikusan egységes, egyaránt vagyoni és személyiségi jellegű szerzői jogi koncepció kialakulásához járultak hozzá többek között *Hubmann* (Urheber- und Verlagsrecht 1959, különösen 19. old.), az olasz *Piola Cazelli* („Unitárius" elmélet) és legfőképpen *Ulmer*, i. m. 94. old. és köv. A legújabb szocialista szerzői jogi törvények a vagyoni és személyiségi jogosultságoknak a szocialista társadalmi gyakorlatban való szoros összefonódását tükrözik, és ennek megfelelően építik ki a szerzői jog személyiségi és vagyoni jogi tartalmát. (Vö. különösen az NDK 1965. évi szerzői jogi törvényének 13. §-ával: „Das Urheberrecht ist ein so-

A kutatások egyik eredménye a szerzői jog fokozódó dogmatikai elkülönülése lett az iparjogvédelem körébe tartozó egyéb szellemi alkotásokon fennálló jogokkal szemben. A szerzői jog a szellemi alkotások gyűjtőmedencéjében elsősorban a következők szerint határolódik el: sajátos egyrészt a tárgya, az irodalmi és művészeti alkotások köre; másrészt hangsúlyozott személyiségi kötöttsége, ami kizárja az alanyi szerzői jog egészében való átruházhatóságát és mások által való hasznosítása esetén is a szerző meghatározott uralmi körén belül tartja a mű mindennemű felhasználását. Az előbbiekből ered a harmadik lényeges elhatároló körülmény, az alanyi jognak az alkotás tényével való ex lege keletkezése, ami a szerzői jog lényegének megfelelően nem kíván semmiféle, akár deklaratív, akár konstitutív regisztráló aktust. (Ezért nemzetközi védelem esetén is csupán egyetlen alanyi szerzői jog exterritoriális kiterjedéséről szólhatunk, az egyes irányadó külföldi jogok szerint országonként módosuló tartalommal, míg a találmányokra nézve országonként megfelelő bejegyzés útján újabb és újabb szabadalmi jog szerzése szükséges.) S végül a szerzői jog jellemzője, hogy az iparjogvédelmi alkotásokon keletkező legtöbb joggal ellentétben más hasonló jogok keletkezésére nézve nincs zároló hatása: amíg egymástól függetlenül alkotott, azonos találmányok közül csupán az elsőnek bejegyzett találmány alapján biztosítható szabadalmi jog, addig elvben az egymástól függetlenül alkotott azonos művek vonatkozásában mindegyik szerzőt megillethet szerzői jog; plagium hiányában szerzői jogi alapon egyik szerző sem tilthatja el a másikat a mű forgalmazásától. (A szerzői jogban tehát az önálló, eredeti alkotás követelménye szubjektív jellegű, míg a találmányi szabadalmak körében objektív újdonság kell a jog megszerzéséhez.)[20]

Ezek után felmerül a kérdés: mi maradt a tárgyi jog számára a szellemi alkotások közös jogi nevezőjéből? Mindenek előtt az a körülmény, hogy mind a szerzői jog, mind pedig az iparjogvédelem területén szellemi alkotófolyamat eredményeihez fűződő érdekek oltalmáról van szó, éspedig olyan körben, ahol az alkotás eredménye sem dologi termék, hanem eszmei konstrukció, melynek hasznosítása tárgyiasult formában történik ugyan, de ahol a tárgyi elem a jogosultak szemszögéből csupán az alkotott érték anyagi hordozójának tekintendő. A szellemi termék önmagában nem tárgyhoz és ennek következtében meghatározott helyhez sem kötött s ezért elvileg a tér bármely pontján és egyszerre több helyen is felhasználható. Ez a megállapítás a szerzői jogra nézve is áll, ahol a mű mindenkori tárgyszerű megjelenése a szerzői alkotás formájának is csupán hordozója: a tartalom és forma egysége a dologi megjelenítéstől függetlenül adja a mű szellemi meghatározottságát. A szellemi alkotásoknak ez a lényegi dologiatlansága védelmüknek és értékesítésüknek sajátos kiépítését kívánja, ami sok tekintetben és meghatározott korlátokon belül közös vonásokat mutat a szellemi alkotások minden területén.

További azonosság következik abból, hogy a szellemi alkotásokkal kapcsolatos érdekvédelem kizárólagos jogosultságok útján történik. Ez minden területen felveti a közösség számára való hozzáférhetővé tétel, a kizárólagos védelem időbeli és tartalmi korlátozásának kérdését. A szerzői—feltalálói érdekek és a közösségi érdekek egyeztetése a szellemi alkotások jogának egész területét átszövő problematika.

És végül a lényeges azonossági elemek között említeném, hogy a szerzői jogi alkotások túlnyomó többsége éppen úgy, mint az ipari jogvédelem körébe tartozó alkotások, az ipar közreműködésével dologiasodott, többszörözött vagy más módon közvetített formában hasznosítható. A szellemi alkotások jogának az ipari fejlődés nem csupán bölcsője volt, hanem éltető-nevelő, fejlesztő közege is maradt.

A különbözőségek és azonosságok az újabb jogszabályalkotásokban szépen tükröződnek. A szerzői jog sui generis fejlődése önálló jogdogmatikai és jogpolitikai alapokon hozott törvé-

zialistisches Persönlichkeitsrecht. *Aus ihm* ergeben sich *nichtvermögensrechtliche* und *vermögensrechtliche* Befugnisse des Urhebers.)

A szerzői alkotás személyes jellegéből következik, hogy nem szólhatunk örökös szerzői személyiségi jogról, amely túlélhetné akár a szerzőt, akár a tőle örökölt, időben korlátozott vagyoni érdekű jogosítványokat. Már a szerzőtől örökölt jogok személyiségi elemeinek sem az elhunyt az alanya többé: az örökléssel átszálló szerzői jog személyiségi jogosítványai tartalmilag ugyan alig változnak, de már az örököst illető kegyeleti szerzői személyiségi jogok. Minél távolabb kerülünk a szerzőtől az öröklés láncolatában, annál inkább gyengül az eredeti, széles körű személyiségi jogi tartalom — ide tartozik pl. a visszavonás, a változtatás joga is! — fenntartásának indokoltsága. Ebben a körülményben rejlik az egységesen felfogott szerzői jog időbeli korlátozásának egyik igen fontos oka. A védelem lejártával a specifikus szerzői kegyeleti jogi oltalomnak is át kell adnia a helyét az örökösök, illetőleg a hozzátartozók jóhírnévhez fűződő általános személyiségi jogi védelmének és a művek sértetlen megőrzéséhez, a szerzőjük nevével való kapcsolat fenntartásához fűződő közösségi — társadalmi érdek megóvásának.

[20] Gyakorlatilag természetesen a független szerzői jogi alkotások teljes azonossága kizártnak mondható, míg a találmányok terén a prioritás kérdése aránylag gyakran felmerül. Ennek magyarázata abban rejlik, hogy az irodalmi és művészi alkotás egyik lényeges vonása a valóság *szubjektív tükrözése,* míg a találmányok esetében az adott anyagi törvényszerűségek *objektív feltárásáról* és az objektíven adott lehetőségeken belüli *alkalmazásáról* van szó. A zároló hatásnak a találmányi szabadalmak megkülönböztető jegyeként való említése mégsem csupán elméleti jelentőségű, hiszen például előfordulhat, hogy valamely zárt borítékban letett ipari mintához igen hasonló mintát hoz valaki forgalomba, anélkül, hogy a már korábban lajstromozott mintáról tudomása lehetett volna; mivel nem utánzásról van szó, az újabb minta tulajdonosa is szerezhet mintaoltalmat, amit nem tehetne, ha az izlésminta lajstromozásának szabadalomszerű zároló hatása lenne.

nyekben megy végbe. Az iparjogvédelem kodifikációja szintén a maga útját járja.

Nemzetközi szinten külön unió alakult az úgynevezett ipari tulajdon védelmére (Páris, 1883.) és az irodalmi és művészeti alkotások védelmére (Bern, 1886.). Mindegyik egyezmény rendelkezett egy-egy nemzetközi hivatal felállításáról, amelyek többek között az uniók adminisztratív teendőinek ellátására és a nemzetközi szerzői jogi védelem, illetőleg iparjogvédelem alkalmas eszközökkel való fejlesztésére voltak hivatva. A megalakult irodák fölött eredetileg felügyeletet gyakorló svájci kormány viszont már 1892-ben létrehozta a párisi és a berni uniók egyesített irodáját (BIRPI),[21] amelyet az 1967. évi stockholmi reviziós kongeferecián hozott határozat értelmében a svájci kormánytól független világszervezet vált fel.[22] Nemzetközi szinten tehát megfelelő csúcsszerv fogja össze a szellemi alkotások joga szervezeti és fejlesztési kérdéseinek intézését; az egyes szakterületek specifikus fejlődése nem eredményezte a közös keretek széthullását.

A szerzői jog iparjogvédelmi összefüggéseinek történeti és általános tartalmi elemzése után kíséreljük meg áttekinteni, hogy a szellemi alkotások jogának egyes különös intézményei tekintetében miként illeszkedik bele a szerzői jog a szellemi alkotások védelmi rendszerébe, mennyiben támogatja az iparjogvédelem hatékonyságát, mennyiben támaszkodik a maga részéről ma is részben az iparjogvédelem céljait szolgáló intézményekre és mennyiben tud hozzájárulni de lege lata és de lege ferenda a jogvédelemnek olyan területekre történő kiterjesztéséhez, amelyeken a fejlődés legutóbbi szakaszán még hiányoznak a szellemi alkotó jogi érdekvédelmének feltételei. Ezeket az összefüggéseket vizsgálva, ebben a cikkben mindenek előtt a szerzői jógra épülő, abból származtatott és a szerzői alkotást felhasználó ipart védő rokon intézményekre (a hangrögzítők, a rádió és a televízió védelme, nevesített kiadói jog kialakításának szükségessége) kívánunk kitérni.

III.

4. A szerzői jog ún. *rokonjogainak* kialakulása szépen tükrözi, hogy az iparűzés védelmének és a szellemi alkotások jogának fejlődése dialektikus kölcsönhatásban alakul. Kezdetben az ipar kizárólag saját hasznára aknázta ki a szellemi alkotásokat. Ezzel azonban önálló és sajátos piaci értékhordozó rangjára emelte azokat. Az ennek megfelelő jogfejlődés következtében az iparűzőknek az elsődleges jogvédelemről le kellett mondaniuk a feltalálók és a szerzők javára. A szellemi alkotók azonban az esetek túlnyomó többségében önmagukban mit sem tehetnek monopolhelyzetük hasznosítására és ezért az ipari-kereskedelmi értékesítés formáira vannak utalva. Amíg az érdekviszonyok alakulása kezdetben az ipari privilégizáltakat késztette arra, hogy a szerzőkkel és feltalálókkal megállapodjanak, most a kizárólagos joggal rendelkező szellemi alkotókat ösztönzi arra, hogy alkotásaikat az ipari felhasználók rendelkezésére bocsássák. Az ipari formába öntő, sokszorozó, távközlésre alkalmassá tevő, közönséghez juttató termelő és szervező munka új értékelemekkel gazdagítja a szerzői alkotás meglévő értékállagát és az ipari munka során keletkezett termék vagy más gazdasági eredmény piaci értéke meghaladja a szellemi alkotás eredeti, a priori meghatározhatatlan használati, illetőleg csereértékét. Ugyanakkor a végtermék változatlanul a szellemi alkotásra épül, annak hozzáférhetővé tételét szolgálja, annak van alárendelve, akkor is, ha közvetlen célja esetleg csupán értéktöbblet biztosítása.

Ez az összefüggés azt eredményezi, hogy az ipari termék vagy szolgáltatás (pl. tárlatrendezés, színházi előadás szervezése) védelme számos vonatkozásban az elsődleges szellemi alkotás védelméhez hasonló eszközöket igényel. Ebben az összefüggésben tehát az ipari-kereskedelmi tevékenységnek a szellemi alkotások jogi védelmének kiépült talajára kell támaszkodnia.

Amíg *történetileg* a szellemi alkotások joga eredeztethető az ipari teljesítmény védelméből, addig a fejlődés újabb szakaszában *jogdogmatikailag* éppen fordítva, az ipari felhasználók védelmét kell több vonatkozásban a szellemi alkotások kizárólagos jogaiból levezetni. S valamiféle szintézisként a legutóbbi évtizedek jogfejlődése annak szükségességét bizonyítja, hogy a szellemi alkotók kizárólagos jogai mellett és azok tiszteletben tartásával megfelelő *önálló rokonjogok* kiépítésével védjük az ipari hasznosítók sajátos teljesítményeit, hogy azok ne csupán a szerzői jogból közvetlenül származtatható hányadban legyenek védve.

5. Történetileg először a *hanglemezgyártók önálló védelme* került előtérbe, a lemezek jogosulatlan utánnyomásával szemben. A lemezgyár megszerzi a lemezrevágott mű szerzőjétől (közvetlenül vagy valamely értékesítő társaság útján) a mű mechanikai rögzítésének jogát és megállapodik a művet megszólaltató előadóművészekkel, zenekarral a mű lemezrevágás céljából történő előadásában. Ezek a megállapodások kiterjednek a lemez forgalombahozatalára, piaci értékesítésére is, azonban harmadik személyekkel szemben nem védik a lemezgyárat saját teljesítményének, az általa készített lemezfelvétel-

[21] Bővebben lásd *Zakár* János: A Párizsi Unió és a Berni Unió új szervezetének létrehozása és a szellemi alkotások oltalmára hivatott új világszervezet megalapítása. JK. 1966, 90. old. és köv. Továbbá: *Timár* István—*Zakár* János: A Berni Unió stockholmi revíziója. JK. 1968. 58. old.

[22] *Organisation Mondiale de la Propriété Intellectuelle.* Ezen belül szervezendő: *Bureau International de la Propriété Intellectuelle* és *Comité de Coordination de l'Organisation.* A világszervezet vezérigazgatója egyben a Párizsi és Berni Uniók legmagasabb tisztségviselője és képviselője.

nek többszörözése ellen. A klasszikus szerzői jogi alapokon csupán a szerző tilthatná meg más lemezgyárnak a már forgalomban lévő felvétel utányomását. Sui generis védelem hiányában a lemezgyár legfeljebb a tisztességtelen verseny szabályaiban kereshet nagymértékben bírói mérlegeléstől függő védelmet.

Amíg a szerző és a lemezgyár viszonyának kérdéseit a szerzői jog aránylag korán és kielégítően szabályozta,[23] addig az előadóművészek helyzete[24] csak jóval később nyert jogi rendezést. Az előadóművész teljesítményének jogosulatlan rögzítésével, többszörözésével és közvetítésével szembeni védelmet a német bírói gyakorlat eleinte a szerzői jog talaján az adaptáció fogalmának erőltetett kiterjesztése révén kísérelte meg;[25] a technika fejlődése, a lemezgyártás gigászi példányszámai, a rádió és televízió adások szaporodása, a vevőkészülékek nyilvános helyen való működtetése azonban az előadóművészek helyzetének sui generis rendezését is szükségessé tették. 1961. október 26-án Rómában nemzetközi egyezményt írtak alá, amelyben valamiféle minimális közös nevezőt igyekeztek biztosítani a különböző országokban kialakult felfogásoknak; az egyezmény az előadóművészek védelme kapcsán jogi bázist teremtett a fonogrammgyártók és rádióadó szervek sajátjogú védelméhez is. Az egyezmény egyrészt a szórványosan meglévő nemzeti jogokra támaszkodhatott, másrészt pedig irányt szabott az utána következő kodifikációknak.

A lemezgyárak védelme tehát a szerzői jogi védelem árnyékában, az előadóművészek jogállásának kiépítése kapcsán, mintegy továbbszármaztatott teljesítményvédelem formájában lelt jogdogmatikai megalapozást.[26]

Az áttételes szerzői jogi gyökerek igen jelentős modern szerzői jogi törvényekben is tükröződnek.

Az 1964. évi szovjetorosz Ptk. szerzői jogról szóló IV. része a szerzői jog lehetséges tárgyai között sorolja fel a hanglemezeket és más műszaki rögzítési eljárással készült alkotásokat is (475. §). Az 1956. évi angol szerzői jogi törvény második részének java hányadát a hangrögzítések, mozifilmek és rádióadások védelmének szenteli. Tizenkét szakasza foglalkozik a fonogrammokon a gyártójuk javára fennálló copyright kérdéseivel. A szerzői jogi törvénybe való szerves beépülést nyilvánvalóan megkönnyítette az angol *copyright* korábban már elemzett fogalma, amely nem kapcsolja a szellemi alkotásokra vonatkozó jogokat a szerző személyéhez és ezért formailag is arra ösztönöz, hogy a szerzői jog keretein belül kapjon védelmet a felhasználó ipar teljesítménye is. Az 1965. évi NSZK szerzői jogi törvény a *rokonjogok* kategóriájában szabályozza a hanghordozók gyártóinak védelmét. (II. rész 4. cikk 85—87. §§). Az NDK ugyancsak 1965. évi szerzői jogi törvénye *szomszédos jogok* címszó alatt védi a hanghordozókat gyártó üzemek jogosulatlan felhasználás ellen.

A szerzői jog és az iparjogvédelem határán ilyen vagy olyan cím alatt kiépült védelem jogot biztosít a fonogramm gyártójának ahhoz, hogy a hanghordozók többszörözéséhez vagy nyilvános lejátszásához engedélyét kelljen kérni. Az esetleges licence obligatoire[23] is erre a dogmatikai alapra épül.

Hasonló alapon igényeltek és kaptak jogi védelmet a legtöbb új szerzői jogi törvényben „rokonjogi" vagy „szomszédjogi" címek alatt a *rádió és televízió vállalatok* is adásaik tekintetében. Az újabb törvények általában tiltják az adás más adó által való továbbsugárzását, az adás mások által való rögzítését nyilvános adás céljára és magát a rögzített adás sugárzását, valamint az adásnak a vevőkészülék útján történő nyilvános közvetítését is. Eltérések természetesen jelentős mértékben adódnak a különböző törvények szerint.[27] Helyes kodifikációs techni-

[23] Némely külföldi jog kényszerengedélyt biztosít más lemezgyáraknak a szerző engedélyével egyszer már lemezre vágott mű újabb lemezrevitelére, törvényben előírt jogdíj ellenében. Így például az USA szerzői joga (US Code, Title 17. vö. *Boytha* Gy.: Magyar művek szerzői jogi védelme az Amerikai Egyesült Államokban. JK. 1965.) Lényegében hasonló kényszerengedélyezési rendszert tartalmaz az NSZK 1965. évi szerzői jogi törvényének 61. §-a is.

[24] Különböző összefüggésekben lásd *Nizsalovsky* Endre: Az előadóművész jogállása, 1963. Állam és Jogtudomány II. kötet 1. sz.

[25] Így például még a Landgericht, Berlin 1957. évi július 8.-i, a „Deutsche Orchestervereinigung" javára szóló ítéletében is. Vö. *Tournier*, Alphonse: „L'artiste-adaptateur selon le droit allemand." Revue Internationale du Droit d'Auteur, 1958. jan.

[26] Ennek megfelelően szövegez például az 1965. évi csehszlovák szerzői jogi törvény 45. §-a: „A hangfelvételt előállítók jogának tárgya az előadóművészek — e törvény szerinti — teljesítményéről készült hangfelvétel."

[27] Az 1964. évi *szovjetorosz* polgári törvénykönyv csupán azt szögezi le, hogy a rádió- és televíziós adások a szerzői jog tárgyai (475. §), továbbá, hogy az adásokon fennálló szerzői jog a leadó rádió- illetve tv-szervezetet illeti (486. §). A szerzői jogi minősítés helyessége vitatható: az adóvállalatokat elsősorban teljesítményükért, a hangjátékok vagy tv-művek megfelelő produkciójáért illeti védelem. Noha kétségtelen, hogy például a műsorszerkesztés szerzői jogi elemet is tartalmaz, szabatosabb a szomszédjog fogalma alatt kategorizálni.

Az 1965. évi *NDK* törvény általában tiltja az adás mások által történő engedély nélküli nyilvános felhasználását (76. §). Az ugyancsak 1965. évi *NSZK* szerzői jogi törvény taxative sorolja fel az adóvállalat jogait; az adás vevőkészülék útján való nyilvános hozzáférhetővé tételét csak ott köti engedélyhez, ahol belépődíjat szednek (87. §), viszont feltétlenül tiltja az adások mindennemű rögzítését (a magán magnetofon felvételek jogdíja fejében a nyugatnémet magnókészülék gyárosoknak és importőröknek minden eladott készülék után a vételár meghatározott hányadát a GEMA jogvédő társasághoz kell fizetniük, ami azután a hangsugárzások különböző jogcímű jogosultjai között elosztásra kerül. [53. § (5) bek.]

Az 1956. évi *angol* törvény ezzel szemben kifejezetten csak az adások nem magáncélú rögzítését tiltja [14. cikk (4) bek. b. pontja] stb.

kának etekintetben is a taxáció korlátozó értelmű alkalmazása látszik: az adóvállalatot megilleti az adás közvetlen célján (a sugárzás magánkészülékek útján való vétele) túlmenő mindennemű egyéb felhasználás joga a törvényszabta korlátokon belül, aminő lehet például egyes adások magánhasználatra történő magnófelvételének törvényi engedélyezése, stb.[28]

A televízió és rádiósugárzás rohamos műszaki és gazdasági kiépülése azt eredményezte, hogy a sugárzó vállalatok „szomszédjogi" védelme, mind nemzeti, mind nemzetközi szinten máris sokkal alaposabb jogi rendezést nyert, mint a szerzői alkotások sugárzás céljaira történő felhasználásának elsődlegesen szerzői jogi kérdései. De lege ferenda mind nemzeti, mind nemzetközi síkon fokozott erőfeszítéseket kell tenni a tv- és rádiósugárzásokkal kapcsolatos szerzői jogi és szomszédjogi védelmek közti aránytalanság felszámolására, a szerzői alkotások sugárzás céljaira való különböző felhasználása sajátos szabályainak kimunkálására.

Különleges problémák adódnak az adóvállalatok védelme és a sugárzott művek szerzőinek jogvédelme közötti párhuzamosságból is. Indokolt, hogy a saját adáson túlmenő felhasználásokat (a produkció átadása más adóállomásnak, bekapcsolódás közös adások gyűrűjébe, stb.) meghatározott esetekben a szerzők nevében is a sugárzó vállalat jogosíthassa. Szabatos jogszabály útján kell azonban biztosítani, hogy ilyen esetekben milyen címeken és milyen arányban kell az adóállomás produkciós díja mellett a szerzők jogdíját is biztosítani, illetőleg milyen jogokat kell a szerzőnek biztosítani az eredeti adóvállalattal kötött szerződés keretei között további felhasználások esetére. Alapelvként kell érvényesülnie annak, hogy mind az adóállomás, mind a szerzők a másodlagos felhasználások jellege és száma szerinti díjazásra tarthassanak igényt és esetleges átalánymegállapodások számítási alapjai is az esetenkénti részesedések tapasztalati adatai legyenek.[29]

Újabb összefüggésekben vetődik fel a kérdés a *film* felől nézve, éspedig akár a filmvállalkozó, akár a szalagon rögzített tv-játék készítőjének vonatkozásában. A film, illetőleg a tv-produkció készítőjének teljesítményvédelme és a szerzői jogok védelme közötti összefüggéseket még tovább bonyolítja a szerzőség megoldatlan vitája. Halmozott határesetekkel állunk szemben: az irodalmi alapanyagok valamint a zene szerzőinek szellemi alkotói jogai és a gyártó vállalat szervező-ipari teljesítményvédelmének szélső pólusai között a rendezők, operatőrök, berendezéstervezők, stb. egyéni munkája és ezzel kapcsolatos jogvédelmi igényei sokasodnak. A filmművészet mai állása mellett nem lehet vitás, hogy a rendezőt a film szerzői közé kell sorolnunk. Nézetünk szerint a film egészét, annak stílusát önálló és újszerű elgondolásokkal gazdagító, a filmszerű ábrázolást egéynien alakító operatőrt esetenként szintén szerzőnek kell tekintenünk. (Az operatőr minősítése erősen vitatott, a filmszerzők körét megvonó 1957. évi francia szerzői jogi törvény az operatőrt nem védi.) Nem tarthat azonban igényt a film *egészének* társszerzőségére az egyes részletek alkotója, egyes művészi berendezések tervezője, művészi részmegoldások elgondolója. Működésük csupán az általuk alkotott részek vonatkozásában védhető szerzői jogi alapon, ha azok a mű fogalmát önmagukban kimerítik. A film egészét tekintve munkájuk inkább a filmgyártás teljesítmény-folyamatába illeszkedik, amelyet csak rokonjogi alapon indokolt védeni, a filmgyártó javára, a film tulajdonképpeni szerzőinek védelme mellett.

A szerzői jogok hasznosításával kapcsolatos ipari teljesítmény védelmét az egyes jogok általában rövidebb időre korlátozzák mint az általános szerzői jogi védelmi idő. Így például Csehszlovákia 25 éves, az NDK 10 éves védelmet biztosít a hanglemezgyárnak és a rádió, illetve tv vállalatnak, a forgalombahozatal, illetve a sugárzás évét követően. Az NSZK az említett körben 25 éves védelmet kodifikált és ezt a filmre is kiterjesztette, a filmgyártó javára. (Az első bemutatás, vagy ha az elmaradt, a gyártás évét követően.) Anglia szerzői jogi törvénye szintén kiterjeszti a 13. cikkely szerinti védelmet a filmgyártásra is s méghozzá a teljesítményvédelmet is 50 évre biztosítva. (Az egységes copyright koncepció ebben a vonatkozásban is érvényesült.)[30]

6. Világszerte aránylag mostohán alakul a szerzői jog melletti önálló teljesítményvédelem kiépülése éppen annak az iparágnak a javára, amely hosszú évszázadok során saját méhében hordta ki a szerzői jog intézményét. A *kiadó*

[28] A rádió és tv-adások védelmének kérdése nemzetközi szinten egyre jelentősebb lesz. A mesterséges bolygók segítségével úgyszólván korlátlan számú adóállomás veheti át a műsorokat. A vonatkozó egyezmények száma is nő. A legfontosabbak közül utalok a televíziós adások védelme tárgyában 1960. június 22-én kelt strassburgi Európai Egyezményre (lásd *Ufita* 1960, 32. kötet), az 1965. január 31-én aláírt európai egyezményre a nemzeti területeken kívüli adók által eszközölt rádióadások megakadályozásáról (lásd Revue Internationale du Droit d'Auteur, 1965. szept.), az afrikai nemzeti rádiók és televíziók uniójára (URTNA) és a szocialista államok rádióinak és televízióinak műsorcsere egyezményeire.

[29] Bővebben lásd *Boytha* Gy.: Some problems of the development of copyright law with special regard to television. Acta luridica, Budapest, 1966. tomus 8.

[30] Figyelemreméltó, hogy az 1957. évi francia szerzői jogi törvény nem ismeri az ipari hasznosítók teljesítményének védelmét. Ez egyenes folyománya a francia jog ma is dualista felfogásának: a vagyoni érdekű szellemi tulajdonjog önállóan keletkezik a szerzőt illető droit moral mellett és ezért minden további nélkül egészében átruházható. Így az ipari felhasználó megszerezheti a teljes vagyoni érdekű szerzői jogot és azt saját nevében gyakorolhatja. (A filmproducer szerzett jogai tekintetében kifejezetten így rendelkezik a törvény 17. §-a, egyértelműen a felhasználó származtatott jogvédelme alapjára helyezkedve.)

sui generis, nevesített jogáról harmadik személyekkel szemben ma csupán igen tisztázatlan keretek között szólhatunk, holott kezdetben a nyomdász-kiadó volt minden idevágó kizárólagosság kiharcolója és gyakorlója. A kiadói munka fontosságát a szerzői jog gyakorlása szempontjából ugyan kellően bizonyítják a kiadói ügyletről igen korán létrejött törvények,[31] ezek azonban csak a szerzővel létesített jogviszonyt rendezik és harmadik személyek irányában a kiadók végsősoron általában csak a szerző jogán, az eredeti szerzői jogból származtatott hasznosítási jog alanyaként léphetnek fel, és termékeik, a szerzői alkotást piaci formába öntő sajátos kiadványok jogosítatlan további hasznosításával szemben (teljes vagy részleges többszörözés, a kiadó által használt nyomdatechnikai megoldások, tördelés, szedési forma, címelrendezés átvétele azonos mű kapcsán) legfeljebb a tisztességtelen verseny általános és mögöttes szabályai alapján kereshetnek saját részükre védelmet.

Kétségtelen, hogy a szerzői jog hasznosítása kapcsán kialakult ipari teljesítményvédelem korábban vizsgált eseteiben a technika rohamos fejlődése által adott új felhasználási lehetőségek vezettek önálló rokonjogok kiépüléséhez, aminőkről a kiadói ipar vonalán csak jóval szerényebb keretek között szólhatunk. Az utóbbi időkben mégis egyre inkább terjed az irodalmi alkotások többszörözésének olyan formája, amely a szerzői alkotás mellett nem vitásan az eredeti kiadó teljesítményét is kiaknázza: a fotómechanikus eljárással való többszörözés.

Az utánnyomás készítője az eredeti kiadó egész munkásságát magáévá teszi: a szedés, nyomdai szerkesztés, a tulajdonképpeni könyvkészítés teljesítményén túl a kiadó teljes goodwill-jét, (az utánnyomáson — még ha a többszöröző fel is tünteti saját cégét — ott szerepel az eredeti kiadó neve, üzletjelzője is), a mű kiválasztására fordított lektori munkát, a kiadvány piaci bevezetésére tett erőfeszítéseket is hasznosítja. Ha az eredeti kiadói szerződés már nincs érvényben, az utánnyomó csak a szerzőtől köteles jogot kérni. Ha a mű szerzői jogilag már nem védett, senkitől, akkor sem, ha az eredeti kiadás még korántsem veszett az antiquitások tengerébe. S egyáltalán nem szükségszerű, hogy a fotómechanikus többszörözés kimerítse a tisztességtelen verseny tényállását és ezen az alapon legyen védelem igényelhető: a mű egyébként nem lenne a keresetnek megfelelően hozzáférhető, a többszöröző feltünteti saját cégét is, s a más címen nem védett idegen munka felhasználása önmagában ritkán alapoz meg tisztességtelen verseny tényállást. (Ilyen csak igen sajátos esetekben képzelhető el, amikor a kiadó munkája a szokásos kiadási tevékenységen túlmegy, például szerzői jogilag nem védett címjegyzék összeállításakor és kiadásakor, amikor a kiadvány rövid időn belüli fotómechanikai többszörözése tisztességtelen versenyt jelentene az első kiadó számára. Az ilyen esetek egyébként szintén az önálló kiadói teljesítményvédelem jogi rendezését sürgetik.)

A kiadó által készített könyv szerzői jogilag védett műveknél sem csupán az írói alkotás dologian többszörözött formája, hanem egyúttal járulékos többlet-teljesítmény is; külső kivitelezésével nem csupán az írói művet testesítheti meg előnyösen vagy előnytelenül, hanem piaci értékével egyúttal a kiadónak a mű közönséghez juttatására irányuló erőfeszítéseit is tükrözi. A kiadói teljesítmény megfelelő jogszabályi védelmének, új kiadói törvénynek a hiányára *György* Ernő más összefüggésben már az 1921. évi szerzői jogi törvény meghozatala alkalmával rámutatott;[32] szocialista társadalmi viszonyok között a kiadók kulturális tevékenysége fokozott hangsúlyt kap és egyre sűrűbben találkozunk a kiadói teljesítmény kapcsán az „alkotó műhely" megjelöléssel. Indokolt lenne az alanyi kiadói jog rendszeres kiépítéséről gondolkoznunk, természetesen a szerzők jogainak korlátozása nélkül, a szerzői jogvédelemmel párhuzamos módon.[33]

*

Az ún. rokonjogok körén túljutva, elérkezünk a szerzői jog és az iparjogvédelem birodalmai közötti *határterületekre,* amelyek ismét sajátos módon tükrözik a műszaki-gazdasági fejlődés során felmerült szellemi alkotási problémák jogi rendezésére irányuló erőfeszítéseket. A „határterületek" problémáival, az egymást fedő, kellően el nem határolt, ölelkező védelmi rendszerek kérdéseivel (pl. ipari mintaoltalom), a szorosan vett szakterületi védelmet kiegészítő védelem problémakörével (versenyjog) és végül a szellemi alkotások jogvédelem nélkül álló fehér foltjaival (tudományos felfedezések, módszerek, ötletek stb. köre) egy további tanulmányokban fogunk foglalkozni.

Boytha György

[31] Magyarországon a kereskedelmi törvény (1875: XXXVII. tc.) 8. címe, 515—533 §§ (az 521—523, 525—527 és 532 §§ kivételével ma is hatályban); Németországban, a könyvnyomtató ipar anyaországában sokáig az egyes német államok hatáskörében maradt a kiadói jogviszony rendezése. Csupán 1901-ben, az irodalmi szerzői jogi törvénnyel egyidejűleg hoztak önálló kiadói jogi törvényt, amely szintén a szerzővel létesülő jogviszonyt rendezte csupán.

[32] *György Ernő:* Szerzői jog — kiadói jog. JK.1922. 77. old.

[33] Külföldi kodifikációs nyomok tekintetében utalok az 1956. évi angol szerzői jogi törvény 15. cikkelyére, amely 4 szakaszban rendezi a „copyright in published editions of works" kérdéseit, az első kiadástól számított 25 évre önálló kizárólagos jogot biztosítva a kiadónak kiadványa nyomdatechnikai elrendezésének (typographical arrangement) fényképészeti vagy más hasonló eljárással való reprodukálására, bizonyos kivételekkel a könyvtárak javára.

Némileg ebbe a körbe vág az NSZK 1965. évi szerzői jogi törvényének *már nem védett* művek első kiadására (editio princeps) vonatkozó 71. szakasza, amely 10 évre kizárólagos jogot biztosít a kiadónak a kiadvány többszörözésére és forgalmazására.

A kellékszavatosság vitás elvi kérdéseiről

I.

1. Az új gazdasági irányítás rendszerében egyik legfontosabb célkitűzésünk a termékek minőségének az eddigieknél fokozottabb mértékű állandó javítása. Ezt egyrészt a belső piacon jelentkező szükségletek jobb kielégítése, másrészt a nemzetközi piacon való helytállásunk, versenyképességünk fokozása parancsolóan megköveteli. Az új gazdasági mechanizmus, mint általában minden téren, a minőség javítása terén is, fel kívánja használni a piaci kapcsolatok spontán mechanizmusában érvényesülő törvényszerűségeket. Ez Friss István tömör megfogalmazásában azt jelenti, hogy „a terménynek nálunk is a piacon kell felhasználhatóságát bebizonyítania."[1]

A selejt kiküszöbölésének fő eszköze most már nem az adminisztratív jellegű, a termelő vállalaton belül megszervezett minőségi ellenőrzés, hanem a termelő vállalatokat egymással, valamint ezeket az elárusító szervezetek közvtítésével a fogyasztókkal összekötő piac, amely a rossz minőségű terméket automatikusan kiszűri és ezzel visszahat a termelő vállalatok belső minőségellenőrzési rendszerének, egész termelési tevékenységüknek megjavítására. Ahhoz viszont, hogy a piac ezt a szerepét valóban betöltse, egyebek közt nélkülönzhetetlen a minőségvédelemre vonatkozó polgári jogi jogszabályoknak megfelelő alkalmazása is.

A minőségvédelmet jogrendszerünkben nemcsak a kellékszavatosság szabályai szolgálják, hanem a jótállás, a minőségi kötbér és a hibás teljesítésből eredő kár megtérítése iránti kötelezettség is. Ezek közül azonban a legjelentősebb a kellékszavatosság jogintézménye. A jótállás és a kötbér csak a felek erre irányuló külön megállapodása esetén fejtheti ki a minőség javítására irányuló hatását, a hibás teljesítéssel kapcsolatban pedig csak akkor kerülhet sor a kártérítés szabályainak alkalmazására, ha e teljesítésből a jogosultnak kára származott. Ezekkel szemben a hibás teljesítésnek a Ptk. 305. §-ában meghatározott jogkövetkezményei minden hibás teljesítés esetén beállnak, külön szerződési kikötés nélkül.

2. A minőségvédelem jogi eszközei közül kiemelkedő fontosságú kellékszavatosság mibenléte tekintetében a jogtudomány képviselői az elmúlt években széles körű elméleti vitát folytattak. Ennek tengelyében az a kérdés áll, hogy vajon a kellékszavatosság — amint erre a Ptk.-nak a szerződésszegés közös szabályait tartalmazó 314. és 315. §-a, valamint külön a kellékszavatosságot illetően 305. §-ának 4. bek.-e utal — *felelősségen* alapuló jogintézmény-e, vagy pedig az csupán „a reális teljesítést, illetve a szolgáltatás és ellenszolgáltatás egyensúlyát szolgálja."[2]

Eörsi Gyula most idézett tanulmányában következetesen érvényesíti a korábban kiadott alapvető munkájában részletesen kifejtett azt az álláspontját, hogy a kellékszavatosság folytán „az, aki hibásat szolgáltat, köteles bizonyos esetekben a szolgáltatás hibátlanná tételére, más esetekben a jogviszony felszámolásának tűrésére, akár felróható neki a minőségi hiba, akár nem, mert ez még a szolgáltatás teljesítésére irányuló kötelezettsége körébe tartozik; a kötbér és a kártérítési igény viszont csak felróhatóság esetében merül fel, de már a felelősség körében."[3] Ezzel lényegében azonos nézetet képvisel Asztalos László, aki hangsúlyozza, hogy a kellékszavatosságból folyó jogkövetkezményeknek mint szankcióknak az a rendeltetésük, hogy a szerződési jogviszony lebonyolítását elősegítsék, ennélfogva az ellátást végső, kivételes lehetőségnek tekinti.[4]

A felelősségi felfogást legrészletesebben Görgey Mihály fejti ki. Szerinte: „El kell vetni azt a felfogást, amely a kellékszavatosságban a szolgáltatási kötelezettségnek az átadás utáni átminősült alakját látja." Részletesen igyekszik kimutatni, hogy „a kellékigények érvényesítése a jogsértőnek veszteséget okoz", „a kötelezett tehát a kellékszavatosság által vagyoni hátrányban, büntetésben részesül. Ennek pedig nevelő, visszatartó hatása van. A represszió tehát a szavatosságban is jelen van." A szavatossági igények teljesítése álláspontja szerint nem azonosítható a szerződés teljesítésével, bár hangsúlyozza, hogy a szerződésben meghatározott szolgáltatási kötelezettség megmarad „mint ellenőrző mérték".[5] Görgey a kellékszavatosságot objektív felelősségnek tekinti és kiemeli, hogy „az ilyen felelősség is megközelítően ugyanolyan mértékben nevel vagy legalábbis nevelhet a jogellenesség elkerülésére és ösztönöz, illetve ösztönözhet a szerződés, illetőleg a terv teljesítésére, mint az, amelynek tárgyilag szubjektív előfeltétele van."[6]

Felelősségen alapuló kötelezettségeknek tartják a kellékszavatosságból eredő kötelezettségeket Benedek Károly és Világhy Miklós is, akik részletesen foglalkoznak azzal a kérdéssel, hogy

[1] Friss István: Terv és piac. Társadalmi Szemle 1966. 11. sz.

[2] Eörsi Gyula: A gazdaságirányítás reformjával kapcsolatos kérdések, 1. Jogi kérdések a gazdaságirányítás köréből. Bp. Közgazd. Kiadó, 1967. 58. old.

[3] Eörsi Gyula: A jogi felelősség alapproblémái. A polgári jogi felelősség. Bp. Akadémiai Kiadó, 1961. 263. old.

[4] Asztalos László: A polgári jogi szankció. Bp. Akadémiai Kiadó, 1966. 317—318. old.

[5] Görgey Mihály: Kellékszavatosság a szállítási szerződések körében. Bp. Közgazd. Kiadó, 1965. 140—142. old.

[6] Im. 144. old.

a Ptk. a korábbi joggal szemben miként szigorította a szavatossági felelősséget.[7]

A felelősségi vitához kapcsolódik az a kérdés, hogy a kellékszavatosságnak a Ptk. 305. §-ában meghatározott jogkövetkezményei *represszív jellegű, preventív hatás kiváltására alkalmas szankciók-e,* vagy szerepük csupán az, hogy a szerződés teljesítésében előállott zavart elhárítsák, továbbá, hogy a kellékszavatossági jogkövetkezmények a szerződés lebonyolításának melyik szakaszához fűződnek: a be nem fejezett teljesítéshez, vagy pedig a befejezett teljesítéshez. Ez az úgynevezett *létszaki* vita.

A kellékszavatosság jogintézménye körüli elvi vita nem speciálisan a magyar jogirodalom jelensége. Amint erről Görgey Mihály,[8] továbbá Boytha György[9] beszámol, főleg a létszaki vita tekintetében igen szétágazó vélemények alakultak ki a német jogirodalomban. A fent említett két álláspont csupán a szélsőségeket képviseli. A közbeeső változatok ismertetése ezúttal ezért nem látszik szükségesnek, mivel a nálunk kialakult kellékszavatossági vita magva nem a létszaki, hanem a felelősségi kérdés. Ezért a felmerült három probléma közül elsősorban éppen a felelősségi jelleg tekintetében kell olyan nézet kialakítására törekednünk, amely figyelembe véve a most ismertetett álláspontokat, helyesen tükrözi egyrészt a magyar tételes jog szóhasználatából következő felelősségi felfogást, másrészt megfelel az új gazdasági irányítási rendszer célkitűzéseiből folyó felelősségszigorítási tendenciának.

II.

1. A kellékszavatosság felelősségi jellege tekintetében való állásfoglalásnál igen lényeges annak a hatásnak a figyelembevétele, amelyet ez a jogintézmény az általa szabályozott gazdasági jelenségekre kifejt. Ebben a körben pedig nem lehet eltekinteni attól, hogy a jog, mint a társadalmi tudat egy része, más tudatformákkal együtt fejt ki szóban forgó hatását. Így lényeges szerepe van a közfelfogásnak, az erkölcsi nézeteknek. Ha a kellékszavatosság alapján a törvényben szabályozozott jogkövetkezmények azért állnak be, mert a hibásan teljesítő fél jogi értelemben felelős a szerződés megszegéséért, akkor a jogkövetkezmények alkalmazásában kifejezésre jutó jogi megrovás egybeesik a haladó társadalmi közfelfogás (konvenció) és erkölcs elítélésével, hiszen, mint Eörsi Gyula írja: ‚a jog által kifejtett belső hatás jellemző vonása az, hogy más ugyanerre a célra szolgáló intézményekkel és nézet- és normarendszerekkel együtt az uralkodó osztály érdekeinek megfelelő magatartásra indítson."[10] A mi esetünkre és az új gazdasági mechanizmus új történeti helyzetére alkalmazva az idézett megállapítást, azt mondhatjuk, hogy a kellékszavatosság szabályai — amennyiben ezek a törvény szóhasználatának megfelelően valóban felelősségi szabályok —, a hibátlan teljesítést megkövetelő társadalmi közfelfogással és erkölcsi elvekkel együtt hatékonyabban indíthatják a gazdasági élet résztvevőit az egész, össznépivé formálódó társadalom érdekében megfelelő magatartásra: hibamentes szolgáltatásra mind a termelés, mind pedig a közvetlen fogyasztást szolgáló árucsere, a kereskedelem területén.

A hibátlan teljesítésre irányuló különböző (erkölcsi, jogi, konvencionális) követelmények a szerződési rendszer kialakulásával együtt bontakoztak ki a társadalmi tudatban. Mint ismeretes, a szerződések gazdasági-társadalmi jelentősége a munkamegosztás fokozódásával együtt növekedett.[11] A munkamegosztás volt a feltétele annak, hogy kialakulhatott az árucsere. A szerződési rendszer az árucsere jogi formája. Minthogy az árucsere szoros kapcsolatban áll a munkamegosztással, ebből az következik, hogy társadalmi méretekben nézve a szerződéskötések folyamatát, a felek általában olyan szolgáltatásokra kötelezik magukat, amelyeknek teljesítésére nemcsak képesek, hanem, amelyek tekintetében a munkamegosztás folyamatában különös gyakorlatra, szakértelemre tettek szert. Az iparosok és kereskedők szakképzettségét a fejlettebb társadalmakban igazgatási jellegű jogszabályok biztosítják.

A speciálizálódott szakemberek által szerződésileg — tehát önként vállalt — szolgáltatások teljesítése a társadalmi élet nagy átlagát tekintve általában hibamentesen történik. Ez a technikai fejlődéssel együtt állandóan szélesebb körben érvényesül, a társadalom tagjai egyre igényesebbekké válnak. Ennek következtében a hibamentes szolgáltatást nemcsak a szakemberekkel kötött ügyletek esetében várják el, hanem az alkalmilag nem szakemberekkel kötött ügyletek esetében is. Az elvárhatóság szintjét ugyanis nem a ritkábban előforduló szerződésekkel kapcsolatos igények, hanem társadalom gazdasági élete szempontjából alapvető, számbelileg is túlnyomó többségű szerződésekkel kapcsolatos igények szabják meg, alakítják ki. Ezek az utóbbi szerződések pedig a szerződési rendszer lényegéből folyóan elválaszthatatlanul hozzá nőttek a munkamegosztási folyamathoz, a specializálódáshoz, ami egyben a technikai tökéletesedéssel is együtt jár.

Így alakul ki az emberi társadalom magasabb fejlődési szakaszában az a közfelfogás,

[7] Benedek Károly és Világhy Miklós: A Ptk. a gyakorlatban. Bp. Közgazd. Kiadó, 1965. 246. old.

[8] Im. 133. és köv. old.-ak.

[9] L. Boytha György: E. D. Graue „A hibamentes szolgáltatás ingó dolgok vételénél." Heidelberg, 1964. c. m.-ről írt tanulmányát. Állam és Jogtudomány. VIII. köt. 414—421. old.

[10] Eörsi Gyula: A jogi felelősség alapproblémái. A polgári jogi felelősség. Bp. Akadémiai Kiadó, 1961. 27. old.

[11] Zoltán Ödön: Adásvétel és csere. Bp. Közgazd. Kiadó, 1962. 9. old.

amely természetesnek tekinti, hogy az árucserével kapcsolatos — azaz visszterhes — szerződéseket feltétlenül hibamentesen, a szükségletek kielégítésére alkalmas, rendeltetésszerű szolgáltatások nyújtásával kell teljesíteni. A „pacta sunt servanda" régen kialakult jogi alapelve a szerződések alapján nyújtott szolgáltatások hibátlansága tekintetében sem pusztán jogi norma, hanem a társadalmi tudat egyéb formáiban: a közfelfogásban, az erkölcsi elvekben is elvenen él.

Az elmondottak érvényesek minden olyan társadalomra, amelyben a szükségletkielégítés módja az árucsere, a szóban forgó követelmény azonban nem minden társadalmi formában rendelkezik ugyazzal a tartalommal. Tévedés lenne például azt gondolni, hogy az új gazdasági mechanizmus a szocializmus felépítésének nagy erőfeszítéseket igénylő előző szakaszának elhagyása után most egyszerűen vissza kívánja állítani, akárcsak részben is, az árucsere kapitalista korszakában kialakult magatartási szabályokat. A kapitalizmus idején a hibamentes szolgáltatással kapcsolatos erkölcsi konvencionális és jogi elvek az egyént védték az egyénnel szemben, s a dolog gazdasági oldalát is figyelembe véve, a gazdag, tőkés egyének számára nyújtották a leghathatósabb védelmet azzal, hogy megkönnyítették a termelésnek kapitalista módra való folytatását. Ezzel szemben a szocializmusban a szóban forgó normák az össztársadalom kollektív érdekeibe harmonikusan beépült egyéni érdekek védelmét szolgálják. Csak a forma azonos, a tartalom más. Erkölcsileg nézve is fejlettebb, tökéletesebb.

A hibamentes szolgáltatásra irányuló társadalmi igény az új gazdasági irányítás rendszerében is a hibás szolgáltatásért való jogi felelősség társadalmi háttere. Az új mechanizmus célkitűzéseinek megfelelően az említett társadalmi igény fokozódását éljük át. Ez kapcsolatban van a termékek előállítására szolgáló eszközöknek már ma is fejlett technikai szintjével, amelyet az új korszakban még tovább kívánunk fejleszteni. Biztosítani kívánjuk, hogy a termékek elérjék azt a színvonalat, amelyet a magasfejlettségű termelési technika lehetővé tesz. Számolunk azzal, hogy a szocialista társadalom tagjainak igényei fokozódnak a szükségleteknek nem csak mennyisége, hanem egyre inkább azok minőségi kielégítése tekintetében is. Felismertük azt is, hogy saját szükségleteink minél tökéletesebb kielégítése, életszínvonalunk emelése csak úgy biztosítható, ha megfelelő szinten, megfelelő termékekkel részt tudunk venni a nemzetközi árucsereforgalomban. Mindez együttvéve azt eredményezi, hogy ma a polgári jognak a hibamentes teljesítésre vonatkozó parancsa társadalmi hatását együtt fejti ki az egyénnek az össztársadaloméval összhangban álló érdekeit fokozottan védelmező, de egyben a termékek előállításában és értékesítésében részt vevő egyénektől az egész társadalom fejlődése érdekében fokozott erőkifejtést is igénylő erkölcsi felfogással és társadalmi közfelfogással. Nem közömbös ennélfogva sem gyakorlati, sem elméleti szempontból, hogy ezek a kétségtelenül felelősségi normák miképpen viszonyulnak a kellékszavatosság jogintézményéhez, más szóval: nem közömbös annak a kérdésnek az eldöntése, hogy a kellékszavatossági szabályok felelősségi szabályok-e, s ha igen milyen értelemben azok?

2. A *polgári jogi felelősség egyik formája* kifejezetten tekintettel van a magatartás alanyának belső, pszichikus oldalára. Ez a felelősség *felróhatóságon* alapszik, azért áll be, mert a helytelen magatartást tanusító személy belső energiái jobb koncentrálásával képes lett volna arra, hogy a helyzet által megkövetelt helyes magatartást valósítsa meg. Ha ez emberileg nézve lehetetlen volt, azaz ha a társadalom által helytelenített eredményt az emberi védekezés semmilyen eszközével sem lehetett volna elhárítani, felróhatóságon alapuló felelősségről nem beszélhetünk. A felelősség szélső határa tehát e szempontból az emberi védekezési lehetőségek szélső határával esik egybe, ami megfelel az ‚ad impossibile nemo tenetur" régi felelősségi elvnek. Ezen a határon belül a felróhatóságon alapuló felelősségnek különböző alakzatai vannak: szándék, gondatlanság, az adott helyzetben elvárható magatartás követelményeinek megsértése miatti felelősség, és az emberileg lehetséges védekezés elmulasztása miatti felelősség.

3. A polgári jogi felelősségnek igénytelen álláspontom szerint a fent vázlatosan ismertetett felróhatóságon alapuló formáján kívül van még egy másik, nem kevésbé lényeges változata: a *felróhatóság nélküli* polgári jogi felelősség. Hogy ilyen felelősségi alakzat létezik, azt elsősorban maga a tételes jog bizonyítja mindazokban az esetekben, amikor felelősségről beszél anélkül, hogy ezzel kapcsolatban egyúttal felróhatóságról is szólna. Mint már említettem, a kellékszavatosságnál is ez a helyzet a Ptk. 305. §-a esetében. Hasonlóan jár el a jogszabály a Ptk. 345. §-ánál is. Ezért nézetem szerint mind a két felelősségi alakzat alapja felróhatóság nélküli polgári jogi felelősség.

Ha a jogot nem szemléljük elszigetelten, hanem párhuzamba állítjuk egyéb normarendszerekkel, azt kell megállapítanunk, hogy egyedül az erkölcs az, amely a felelősség fogalmát a felróhatóságon alapuló felelősségre korlátozza. A konvenciónál például már másként áll a dolog. Ha valaki nem tesz eleget annak az illemszabálynak, hogy társaságban, színházban stb., megfelelő öltözékben kell megjelenni, kiteszi magát annak, hogy nevetségessé válik, magatartását helytelenítik, annak vizsgálata nélkül, hogy az neki felróható-e, vagy sem. Lehet, hogy a társadalmi elítélést kiváltó hiányosságot egy kellemetlen pillanatban éppen a „selejt bosszúja" okozta, azaz a ruházatnak olyan rejtett hibája,

amelyért az eladó, illetve a szabó jogszabályaink szerint ugyancsak felróhatóságára tekintet nélkül tartozik felelősséggel.

Nem szabad azonban azt gondolni, hogy a felelősségnek felróhatóság nélküli formája valami egészen objektív eredményfelelősség. A felróhatóság nélküli felelősség ugyanis nem egyszerűen azért áll be, mert valamely eredmény hibás, káros, hanem azért, mert az ilyen eredmény valamilyen meghatározott emberi magatartással, tevékenységgel kapcsolatban következett be. Az eredmény nem önmagában váltja ki a felelősséget, hanem mint emberi magatartásból fakadó eredmény. A kellékszavatossági felelősség például a szerződés teljesítésének tevékenységéhez, a Ptk. 345. §-án alapuló felelősség a fokozott veszéllyel járó tevékenység folytatásához kapcsolódik.

Nyilvánvaló mármost, hogy az emberi tevékenység a maga valóságos keletkezésében és lefolyásában akkor is elválaszthatatlan pszichikai kapcsolatban áll a tevékenység alanyának belső magatartásával, ha a jogrend a jogkövetkezmények megállapításánál nem veszi figyelembe ezt a belső oldalt, azaz: ha nem állít fel felróhatóságon alapuló felelősséget, hanem felróhatóság nélküli felelősségi alakzattal kívánja irányítani, szabályozni a társadalom gazdasági életének, vagy egyéb megnyilvánulásainak bizonyos területeit. Az ilyen fokozott szigorúságú felelősségi alakzat bevezetése általában olyankor indokolt, amikor valamely jogi védelmet igénylő érdek fokozott védelmi eszközöket követel. Nem szorul bővebb indokolásra az a megállapítás, hogy az olyan felelősség, amely alól nincsen helye kimentésnek azon az alapon, hogy a kötelezett vétlen, hogy megtett mindent, ami az adott helyzetben általában elvárható —, sőt esetleg mindazt megtette, amit egyáltalán emberileg meg lehet tenni a hibamentes eredmény létrehozása, vagy a káros eredmény elhárítása érdekében —, szigorúbb és hatékonyabb jogi védelmet ad, mint a felróhatóságon alapuló felelősség.

Az elmondottak nem jelentik azt, hogy a felróhatóság nélküli felelősség alkalmazása esetén elmarad a jog nevelő hatása. Ezt az biztosítja, hogy amikor a jogszabály a magatartás eredményéhez fűzi a jogkövetkezményt, az eredményt kiváltó tevékenységnek az alany belső tényezőivel való elválaszthatatlan kapcsolata folytán, szükségszerűen hatást gyakorol a szabályozás hatálya alá tartozó személyek pszichikumára.

Az ember céltudatosan cselekvő lény, a technikai fejlődés következtében egyre biztosabban uralja a természetet. Ezért az emberi magatartások pszichikai oldala általában a maga teljességében képes az eredmény átfogására, befolyásolására a cselekvésnek abban a sorozatában, amely az eredmény létrehozására irányul. Csak kivételesen fordulhatnak elő az eredményben olyan mozzanatok (hibák, fogyatékosságok, káros következmények), amelyek bekövetkezéséről a cselekvő alany semmiképp sem tehet, amelyek véletlenszerű, a cselekvés belső törvényszerűségeihez képest külső, okok közrehatása folytán következtek be. Ha a gazdasági életben részt vevő alany tudja azt, hogy tevékenysége eredményéért attól függetlenül felel, hogy a hiba, illetve a kár neki felróható-e, vagy sem, ez a jogi felelősség őt okvetlenül arra indítja, hogy tegyen meg mindent az eredmény hibátlansága, illetve a kár elhárítása érdekében, hiszen ez elsősorban rajta múlik. Tehát a jogi felelősségnek felróhatóság nélküli alakzata is arra indítja az alanyt, hogy a hibátlanság, kárelhárítás érdekében belső energiáit minél jobban koncentrálva folytassa az eredmény létrehozására irányuló, vagy bizonyos veszélyekkel járó tevékenységét. A felelősségnek felróhatóság nélküli alakzata az emberi magatartások befolyásolására, az emberek nevelésére, legalább annyira alkalmas, mint a felelősségnek felróhatóságon alapuló alakzata. Így a felróhatóság nélküli polgári jogi felelősség is képes arra, hogy a társadalmi tudat egyéb felelősségi normáival együtt a társadalmi érdekeknek megfelelő magatartás megvalósításának irányában hasson.

4. *A kellékszavatossági felelősége*nek, mint felróhatóság nélküli polgári jogi felelősségnek speciális jellegét az adja meg, hogy szerződésileg elvállalt szolgáltatás tekintetében áll fenn. A szolgáltatás nyújtására a kötelezett önként vállalkozik akkor, amikor szerződést köt és ezzel kötelezetté teszi önmagát. A szerződés megkötésénél lehetőség van arra, hogy saját erőforrásait, képességeit elbírálva eldöntse: tud-e majd olyan szolgáltatást nyújtani, amilyenre magát kötelezi? Ha a kötelezett a szerződés megkötésekor nem mérte fel helyesen, reálisan saját képességeit, megkötötte a szerződést annak ellenére, hogy nem álltak rendelkezésére a hibamentes szolgáltatás kellő garanciális feltételei, a kellékszavatosság alapján voltaképpen saját hibás magatartása következményeit kell viselnie, noha a felelősség bekövetkeztésének nem feltétele sem a szerződés megkötésekor, sem később — a teljesítés körében jelentkező — vétkes, felróható magatartás. A kellékszavatosság a visszterhes ügyleti forgalom biztonságának fokozott védelme érdekében a jogosulttól csupán annak bizonyítását kívánja meg, hogy a kötelezett által nyújtott szolgáltatás a teljesítés időpontjában hibás volt. Tehát felróhatóság nélküli felelősségi szabály. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a kötelezett, aki hibásan szolgáltatott, általában valami teljesen rajta kívül álló okból bekövetkezett hiányosságért tartozik helytállni. Sőt: az esetek túlnyomó részében saját hibájának tudható be, hogy nem szolgáltatott megfelelően vagy azért, mert már a szerződés megkötésekor nem mérte fel helyesen saját teljesítőképességét, vagy azért, mert a teljesítés érdekében nem tett meg mindent, ami tőle képes-

ségeire tekintettel általában elvárható. Ezért a hibás teljesítés felróhatóság nélküli szankciói általában nem vétlen, hanem felróható módon eljáró kötelezettet sújtanak. Ez hasonlít a Ptk. 345. §-án alapuló felelősségi szabály társadalmi funkciójához. Bár a károsultnak nem kell a károkozó vétkességét bizonyítania, elég ha azt bizonyítja, hogy a kár a kötelezett által folytatott fokozott veszéllyel járó tevékenységgel kapcsolatos okból következett be, azonban ez korán sem jelenti, hogy a kárt okozók általában vétlenek. Ellenkezőleg: általában azért következnek be a fokozott veszéllyel járó tevékenységből különböző károk, mert az azt folytató személy nem jár el a tevékenység körén belül eső okból előállható károk elhárításánál kellő körültekintéssel.

A kötelezettnek a szerződés megkötésénél arra is lehetősége van, hogy a szolgáltatás tárgyának általa ismert hibáit feltárja. Ezt nemcsak a forgalmi életben való jóhiszemű eljárásnak erkölcsi és az üzleti szokásokban kifejezésre jutó konvencionális normája kívánja így, hanem maga a jogrend is. A Ptk. 368. §-a adásvételi szerződés esetére kifejezetten kötelességévé teszi az eladónak, hogy a vevőt a dolog lényeges tulajdonságairól tájékoztassa. Ha a kötelezett az általa ismert, vagy a tőle az adott helyzetben elvárható gondosság mellett felismerhető hibákat nem tárja fel, a szerződés hibátlan szolgáltatásra nézve jön létre, aminek az a következménye, hogy a kötelezett hibás teljesítés miatt felelősséggel tartozik. Bár felelőssége elvileg nem felróhatóságán alapszik, gyakorlatilag a felelősségi szankciók felróható magatartását sújtják.

A kellékszavatossági felelősségnek a szerződéssel való szoros összefüggésén nyugszik a Ptk. 305. §-nak (4) bek.-ben írt az a szabály, hogy a kötelezett a szavatossági felelősség alól mentesül, ha a jogosult a hibát a szerződéskötéskor ismerte. Ilyen esetekben valójában úgy alakul a helyzet, hogy a szerződés az ismert hibákban szenvedő szolgáltatásra nézve jön létre, így a kellékszavatossági felelősség be sem következik. A Ptk. 305. §-ának (4) bek.-e tehát valójában nem a szavatossági felelősség alóli mentesülést biztosítja, hanem a szavatossági felelősség bekövetkezését zárja ki a szerződéskötéskor a jogosult által ismert hibák tekintetében. Ez a rendelkezés lényegében aláhúzottan kikiemeli a kötelezettnek azt a kötelességét, hogy a szerződés megkötésekor a másik felet a szolgáltatás hibáiról tájékoztassa.

5. A fenti jogszabályi rendelkezések azt eredményezik, hogy a forgalmi élet valóságos folyamatában a kellékszavatossági szankciók általában nem mint felelősség nélküli szankciók hatnak, hanem *felróható magatartásokat* torolnak meg. Ennek felismerése azért lényeges a kellékszavatosság jogintézményének helyes megítélése szempontjából, mert a Ptk. 307. §-ában foglalt rendelkezés következtében a hibás teljesítés felróható eseteiben a Ptk. 305. §-ában meghatározott jogkövetkezményeken kívül bekövetkeznek a vitathatatlanul szankciós jellegű kártérítési jogkövetkezmények. A felróhatóság megállapítása szempontjából nincsen jelentősége annak, hogy az a hiba fennállása, vagy annak elhallgatása terén állapítható-e meg. Ez éppen abból következik, hogy a kellékszavatosság elválaszthatatlan a szerződés jogintézményétől. Az, aki a szerződés megkötésekor a hibát elhallgatja, a hibátlan teljesítés érdekében nem úgy jár el, ahogy az adott helyzetben általában elvárható. A hibának a szerződés megkötésekor történő elhallgatása kihat a teljesítési magatartásra is abban az esetben, ha a kötezett a hiba kijavításának mellőzésével hibás szolgáltatást nyújt.

A Ptk. 307. §-ának alkalmazása nemcsak azért jelentős, mert a jogosult egyéni érdeksérelmének teljes reparálását teszi lehetővé, hanem azért is, mert ezzel a hibás teljesítés szankcióinak súlya jelentősen megnő, ami nyilvánvalóan preventíve kihat a forgalmi élet alanyaira: a minőség javítását mozdítja elő. Miután az új gazdasági irányítás rendszerében a minőségvédelem követelményei általában fokozódnak, indokoltnak látszik a Ptk. 307. §-án alapuló felróhatósági felelősség mércéjének óvatos emelése különösen azokkal a kötelezettekkel szemben, akik megfelelő szervezettséggel és technikai felkészültséggel rendelkeznek ahhoz, hogy maradéktalanul eleget tegyenek a minőségjavítás társadalmilag is előírt parancsának.

III.

A kellékszavatossági szankciók represszív jellege mint láttuk a Ptk. 305. §-án alapuló jogkövetkezmények tekintetében vitás. A szankciók represszív jellegét ellenző álláspont főérve, hogy a szóbanforgó jogkövetkezmények nem mennek túl a kötelezett által a szerződésben vállalt kötelezettségeken, márpedig az, hogy valaki az önként vállalt kötelezettségét teljesíteni tartozik, nem képezhet represszív jellegű szankciót.

Vizsgáljuk meg sorra a Ptk. 305. §-ában meghatározott jogkövetkezményeket abból a szempontból, hogy túlmennek-e a szerződésen, vagy sem, jelentenek-e külön hátrányt a kötelezett számára, vagy sem.

A jogszabály — ahol csak ez szóbajöhet — mindenütt első helyen említi a kellékszavatossági jogkövetkezmények közül a kijavítást. Bár a kijavítás folytán a jogosult nem jut többhöz, mint amihez a szerződés alapján juthat, a kötelezett számára a szerződésnek kijavítás útján való teljesítése általában többe kerül, mintha már eredetileg is hibátlan szolgáltatást nyújtott volna. Különösen jelentős terhet ró a kijavítási kötelezettség teljesítése az olyan eladóra, aki nem rendelkezik a kijavításhoz szükséges eszközökkel és megfelelő szakemberekkel. Így a cipőelárusító boltnak általában nincs le-

hetősége arra, hogy a kellékszavatossági kötelezettség folytán kijavítandó cipőt kijavítsa, ezért a javítást mással kell elvégeztetnie, ami az üzlet szempontjából teljes mértékben ráfizetést, be nem kalkulált kiadást jelent. Többletkiadással jár a kijavítás általában a vállalkozó számára is. Ha a művet hibásan adta át, a hiba kijavítása végett újból el kell mennie oda, ahol a mű van. Ilyen esetekben el kell vinnie eszközeit, s ez a felvonulás különösen építkezési munkáknál tetemes többletköltséget jelent. Ha a művet saját műhelyébe viszi vissza, ez szállítási kiadásokkal jár. Igen gyakran fordul elő, hogy a mű hibás részét, például a rosszul megépített kéményt, le kell bontani, s csak ez után lehet a hibát kijavítani. Általában azt lehet mondani, hogy a mű hibás létrehozására fordított anyagköltség és munkaidőráfordítás, valamint a hiba kijavításának költsége több annál, amibe a műnek már eredetileg is hibátlan létrehozása került volna, a kijavítás tehát általában jelentős anyag- és munkaidőpocsékolást jelent a népgazdaság szempontjából és jelentős többletkiadást a kijavításra kötelezett terhére. Aligha lehet kétségbevonni, hogy a kötelezettet sújtó ezek a gazdasági hátrányok visszatartó erőt jelentenek, arra indítják a kötelezettet, hogy hibátlanul teljesítsen. Ugyanebben az irányban hat a társadalmi helytelenítéstől való félelem is. Különösen azok számára, akik a gazdasági élet folyamatában hivatásszerűen vesznek részt mint kereskedők és iparosok, jelentős érdeksérelmet, üzleti hírük csorbítását jelenti minden egyes hibás teljesítés. Nem jó reklám a vállalkozó számára, ha akár a jogosult felhívására, akár bírósági határozat folytán arra kényszerül, hogy rosszul végzett munkáját kijavítsa. A jogi szankció anyagi súlya és a társadalom helytelenítő állásfoglalásából eredő erkölcsi hatás együtt szolgálják a minőség védelmét.

Az árleszállítás olyan vagyoni előnytől fosztja meg a kötelezettet, amelyet érvényes szerződés alapján, tehát megfelelő jogcímmel, megszerzett.

A kicserélés általában nem jelent a kötelezett számára vagyoni hátrányt. A kötelezett a Ptk. 305. §-ának c) pontjában írt feltételek esetén a számára hátrányos kijavítás és árleszállítás helyett kicserélést ajánlhat fel. Egyedileg meghatározott dolgok esetén ez a jog a kötelezettet nem illeti meg és nem élhet ezzel akkor sem, ha a kicserélés a jogosult érdekmúlását eredményező késedelemmel járna. A kötelezettnek tehát viszonylag szűk lehetőséget biztosít a jogszabály arra, hogy a kellékszavatosságnak számára hátrányos jogkövetkezményeit elhárítsa.

Az elállás a szerződésszegés legsúlyosabb szankciója, ezért ezt a jogszabályt csak a legsúlyosabb szerződésszegések esetén engedélyezi. A Ptk. 305. §-a is többirányú feltételhez köti az elállási jog gyakorlását. A jogosultat megillető e jog folytán a kötelezett ki van téve annak, hogy a jogosult egyoldalú jognyilatkozattal felbontja a szerződést, s ennek folytán az megkötésének időpontjára visszamenő hatállyal megszűnik. Az elállás megsemmisíti azt a gazdasági, vagyoni jelentőségű pozíciót, amelyet a kötelezett a szerződés megkötésével elért. Igaz az, hogy az elállás következtében a kötelezett visszakapja azt, amit nyújtott, de igaz az is, hogy a forgalmi életben megtett lépése balléphésnek bizonyult: összeomlanak azok a gazdasági tervek, elképzelések, amelyeket a szerződés fennállására, s különösen a szerződés alapján neki járó szolgáltatásokban jelentkező vagyoni előnyre épített fel.

Álláspontom szerint külön szankciós jellege van annak, hogy a jogosult a különböző kellékszavatossági jogkövetkezmények közül választhat. Ennek folytán ugyanis a kötelezett bizonytalan és függő helyzetbe kerül. A jogosult egyoldalúan választhatja esetleg éppen azt a jogkövetkezményt, amely a kötelezett számára a leghátrányosabb.

A kellékszavatossági szankcióknak az a rendeltetésük, hogy a jogosult számára a szerződéssel védett érdekeinek betöltését a választása szerint általa legalkalmasabbnak tekintett módon biztosítsák, hasonlóan ahhoz, ahogy a kártérítési szankciónak az a rendeltetése, hogy a káreset folytán bekövetkezett vagyoni hátrányt kiküszöbölje. A represszió és a reparáció mindkét jogintézménynél egybeolvad. Ugyanaz a szankció kétféle irányban hat, s csak a kétféle hatás együtt fejezi ki a jogintézmény lényegét, társadalmi rendeltetését.

A kellékszavatossági szankciók reparációs jellegéből következik, hogy azok tartalmukban nem mehetnek túl a kötelezett számára a szerződéssel biztosított érdek körén. Ez azonban nem jelenti azt, hogy e szankciókból hiányzik a represszív elem.

IV.

A fentebb tárgyalt két kérdéskörnél jóval kisebb jelentőségű az a vita, amely a kellékszavatossági szankciók hatályosulását a szerződéskötéstől a szerződés teljesítéséig tartó szerződési „léten" belül el kívánja helyezni. Ha a *létszaki vitát* leegyszerűsítjük és csak a már ismertetett két szélsőséges álláspontot tekintjük, akkor azt kell mondanunk, hogy egyik sem helyes, bár mind a kettő tartalmaz helytálló megállapítást is.

Nézzük előbb azt az álláspontot, amely szerint a szavatosság alapjában véve a hibás teljesítés szankciója, új szakasz a felek jogviszonyában, amely akkor kezdődik, amikor a szerződés a — bár hibásan nyújtott, de mégiscsak megtörtént — teljesítéssel megszűnt. Minthogy a szerződés teljesítése hibásan történt, életbelépnek a törvény rendelkezéseiben meghatározott szankciók. Ebben a felfogásban kétségtelenül helyes a kellékszavatossági jogkövetkezmé-

nyek szankciós jellegének és törvényből folyó hatályosulásuknak kiemelése. Az az állítás azonban, hogy a hibás teljesítés folytán a szerződés megszűnik, nem helytálló. A szerződés csak akkor szűnik meg, ha a szerződés teljesítése úgy történt meg, ahogy azt maga a szerződés előírta. Azt, hogy a szerződés a kellékszavatossági létszakban, a hibás teljesítés megtörténte után is fennáll, mutatják egyes kellékszavatossági jogok. Kicserélés esetén a szerződés írja elő, hogy milyennek kell lennie a visszaadott hibás dolog helyett a kötelezett részéről szolgáltatandó új dolognak. A kijavítás mikéntjét is a szerződés határozza meg. Ha elállásra kerül sor, egy még meg nem szűnt szerződést szünteti meg ex tunc az elállási jognyilatkozat.

A másik álláspontnál a helyzet éppen fordított. Ez az álláspont a hibás teljesítés után előállott helyzetre nézve túlértékeli a szerződés jelentőségét. Kétségtelen ugyan, hogy a hibás teljesítés folytán előállott helyzetben a rendezés alapja a szerződés, de azt sem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy bizonyos jogkövetkezmények esetében a szerződés éppen csak a kiindulási alapot szolgáltatja, a megoldás azonban a maga teljességében túlmegy a szerződés tartalmán, nemcsak a szerződésre, hanem a törvényre is támaszkodik. Ezek a jogkövetkezmények éppen nem a szerződésből folynak, hanem annak ellenére, azzal szemben érvényesülnek. Ilyen az elállás, amely a szerződés felbontását eredményezi.

Az árleszállítás esetében a jogosult egyoldalú nyilatkozata alapján szerződésmódosítás történik. A módosítás abban áll, hogy egyrészt megváltozik, csökken az ellenszolgáltatás, másrészt az eredeti szerződéshez képest hibás szolgáltatást a leszállított ellenszolgáltatáshoz képest a módosított szerződés megfelelőnek nyilvánítja. A hibás szolgáltatás a módosított szerződés szemszögéből nézve már nem hibás. Míg a Ptk. 239. §-ának (1) bek.-e értelmében a szerződés módosításához általában a felek közös megegyezése szükséges, addig a kellékszavatosság esetén a szerződésmódosítás a jogosult egyoldalú nyilatkozata folytán következik be. Nyilvánvaló, hogy ebben is a kellékszavatosság szankciós jellege domborodik ki.

A kifejtettek alapján a létszaki kérdésben egyik szélsőséges álláspont sem fogadható el. Hogy hibás teljesítés esetében a szerződéses jogviszony milyen létszakokon halad át, hogyan ér véget, azt a jogkövetkezmények különbözősége miatt egységesen nem is lehet meghatározni.

A szerződés megszűnésének rendes módja a szerződés hibamentes teljesítése. Ez esetben két létszakot különböztethetünk meg: az első a szerződés megkötésétől a teljesítés megkezdéséig tart, a második szakasz maga a teljesítés. Az első szakaszban kötelezettség áll fenn a teljesítés iránt, a második szakaszban a teljesítés megtörténte a kötelezettséget megszünteti.

Ha a teljesítés hibás, akkor másképpen kell osztályoznunk a létszakokat. Az első szakasz a szerződés megkötésétől a hibás teljesítés megkezdéséig tart. Ekkor a kötelezettség fennáll a hibamentes teljesítés iránt. A második szakasz maga a hibás teljesítés, amely a törvény rendelkezése folytán a jogviszony lebonyolításának szétágazásához vezet. A hibás teljesítés után mindenek előtt egy bizonytalan létszak következik: a szavatossági jogok érvényesítésére nyitvaálló határidő, amely más nyílt hiba és megint más rejtett hiba esetében. Ha a jogosult nem gyakorolja az előírt határidő alatt kellékszavatossági jogait, a kötelezett a jogosult által később bejelentett igények teljesítése alól a jogvesztő késlekedésre hivatkozással mentesülhet. Ilyen esetekben a szerződéses jogviszony a kötelezett kifogása alapján véget ér. A kötelezett késedelmes jogérvényesítés ellenére is vállalhatja a kellékszavatosság jogkövetkezményeit. Ez esetben a jogviszony lebonyolódása attól függ, hogy milyen jogkövetkezmény vállalása történt a kötelezett részéről. Ha a jogosult az előírt időben élt kellékszavatossági igénybejelentéssel, a jogviszony lebonyolításának szakaszai választása szerint alakulnak, kivéve azt az esetet, midőn a kötelezett joghatályosan kicserélést ajánlhat fel. Ily módon a jogviszony lebonyolításának következő négy esete lehetséges: *1.* Kijavítás esetében a létszakok: *a)* a szerződésen alapuló kötelezettség időszaka, *b)* a hibás teljesítés megtörténte, *c)* a kijavításra irányuló joghatályos igénybejelentés, *d)* a kijavítás megtörténte. *2.* Kicserélésnél ugyanezek a létszakok azzal az eltéréssel, hogy a jogosult csak a hibás dolog visszaadása ellenében igényelheti a kicserélést. *3.* Árleszállítás esetén a létszakok: *a)* a szerződésen alapuló kötelezettség időszaka, *b)* a hibás teljesítés megtörténte, *c)* az árleszállításra irányuló joghatályos igénybejelentés. Ez magában foglalja a szerződés módosítását, s ennek következtében — miután a módosított szerződésnek az eredeti szerződéshez képest még hibás szolgáltatás megfelel — megszűnik a felek közti szerződéses kapcsolat, illetve ez csak annyiban marad fenn, amennyiben az árleszállítás szükségessé tesz a felek közti elszámolást. *4.* Elállás esetében a szerződés a jognyilatkozattal felbomlik. Itt a létszakok: *a)* a szerződésen alapuló kötelezettség időszaka, *b)* a hibás teljesítés megtörténte, *c)* az elállás joghatályos bejelentése, *d)* a kapott szolgáltatások kölcsönös visszaadásának kötelezettsége, *e)* ez utóbbi kötelezettség teljesítése.

*

A kellékszavatosság vitás elvi kérdéseiben elfoglalt álláspontunk összefoglalásaként kiemelhetjük a következőket.

A kellékszavatossági szankciók közül a Ptk. 305. §-ban meghatározott jogkövetkezményeknek nem feltétele a kötelezett felróható magatartása. Miután azonban a kellékszavatosság jogintézményének történeti kialakulásából, az áru-

cserekapcsolatokban betöltött társadalmi szereből, valamint a szerződési rendszerben elfoglalt helyzetéből az következik, hogy a kellékszavatosság jogkövetkezményei általában akkor állnak be, ha a hibás teljesítés felróható okból következett be, az említett szankciók az esetek jelentős részében felróható módon eljáró személyekkel szemben érvényesülnek. A felróhatóság eseteiben a Ptk. 307. §-a a kártérítési kötelezettséggel növeli a kellékszavatossági szankciók súlyát. A Ptk. 305. §-án alapuló szankciók önmagukban is alkalmasak arra, hogy a gazdasági élet résztvevőit a minőségjavítás irányában befolyásolják. Ezek a szankciók is hátrányos jogkövetkezményeket jelentenek, hatásuk együtt érvényesül a hibátlan teljesítést megkövetelő társadalmi közfelfogással. Hibás teljesítés esetében a szerződéses jogviszony lebonyolításában zavar keletkezik, a lebonyolódás menete attól függ, hogy a jogosult tett-e és ha igen milyen jog érvényesítése tekintetében joghatályos igénybejelentést. A lebonyolítás mikéntjét a szerződés szabályozza ugyan, de nem egymagában, hanem a jogszabály rendelkezéseinek segítségével, s ennek következtében olyan esetek is lehetségesek, amikor az eredeti szerződés módosítására, illetve ex tunc megszüntetésére kerül sor. A jogosultat megillető választási jog, az a jog, hogy egyoldalú jognyilatkozattal módosíthatja a szerződést, vagy esetleg azt visszaható hatállyal fel is bonthatja, külön súlyt ad a kellékszavatossági szankciónak. Mindez nem csupán a jogosult érdekvédelmét biztosítja, hanem egyben a minőség megjavításához fűződő társadalmi érdeknek széles körű érvényesülését is, ami az új gazdasági irányítás rendjében a társadalmi és gazdasági élet egyik alapvető követelménye. *Józsa Mihály*

A föld különleges rendeltetéséhez igazodó korlátozások néhány kérdése*

I.

1. Hazánkban a földtulajdoni és földhasználati viszonyok fejlődésében, valamint jogi szabályozásában az utóbbi években igen jelentős változások mentek végbe. Ismeretes, hogy a földtulajdoni és földhasználati viszonyok szabályozásában rendkívül lényeges lépés volt „A földtulajdon és földhasználat továbbfejlesztéséről" szóló 1967. évi IV. törvény kibocsátása, amely a termelőszövetkezeti földtulajdon létrehozása, a személyi földtulajdon és földhasználat megszilárdítása, valamint a zártkertek rendezése jogi kereteinek kialakítása révén betetőzte a korábbi évek fejlődési folyamatát.[1] Az említett törvény fő eredménye elsősorban a termelőszövetkezeti földtulajdon életrehívásával a tulajdoni és használati viszonyok egységének realizálása, de témánk szempontjából nem jelentéktelen a személyi földtulajdon törvényi szintű szabályozása sem. Az új földjogi törvény jelentőségének hangsúlyozása mellett azonban nem szabad *másodrendű* kérdésnek tekinteni a földre (földterületre) vonatkozó korábbi szabályozást sem, amely legfőképpen a használati viszonyokkal összefüggésben érvényesítette a szocialista jogi szabályozás igényeit.[2] Ez utóbbi szabályozásnak — erősen leegyszerűsítve — két lényeges sajátossága van. Egyrészt — összevetve az 1967. évi IV. törvénnyel — alapjában véve nem érinti a tulajdonjogi formákat, másrészt — a szabályok jelentős része — az ún. *különleges rendeltetésű földek* viszonyainak differenciált jogi rendezését adja.

A földtulajdoni és földhasználati viszonyok jelenlegi jogi szabályozása azonban nem tekinthető lezártnak. Véleményünk szerint egyrészt azért nem, mert nem túlságosan távoli perspektívában feltétlenül szükségesnek mutatkozik az *egységes földjogi kódex* kibocsátása, másrészt a különleges rendeltetésű földekre vonatkozó hatályos jogi szabályozás olyan *belső ellentmondásokkal* telített, amelyeknek feloldása esetleg már az egységes kódex kibocsátása előtt

---

* A tanulmány a gödöllői Agrártudományi Egyetem Mezőgazdasági Jogi Tanszéke mellett működő Munkaközösség 1967. december 7-i ülésén elhangzott előadás alapján készült.

[1] Lásd bővebben Seres Imre idevágó doktori disszertációját és több tanulmányát, valamint Nagy tanulmányát, Magyar Tudomány, 1967. 12. sz. 749—759. old.

[2] A bányászatról szóló 1960. évi III. tv., a földvédelemről szóló 1961. évi VII. tv., a honvédelemről szóló 1960. évi IV. törvény, az utakról szóló 1961. évi 21. sz. Tvr., a villamosenergia-fejlesztéséről, átviteléről és elosztásáról szóló 1962. évi IV. tv., a muzeális emlékek védelméről szóló 1963. évi 9. sz. Tvr., az építésügyről szóló 1964. évi III. tv., a polgári repülésről szóló 1964. évi 26. sz. tvr., a természetvédelemről szóló1961. évi 18. tvr., a postáról szóló 1964. évi II. tv.

is szükségessé válhat. Mindezekre figyelemmel e rövid tanulmányban a különleges rendeltetésű földekkel összefüggésben néhány olyan általános elvet kívánunk felvetni, amelyek — esetleg — használhatók lesznek a jövőbeni egységes földjogi kodifikációnál, illetőleg közelebbről is rá kívánunk mutatni néhány olyan problémára, amelyek részletes elemzését időszerűnek látjuk.

2. A szocialista jogirodalomban a földterület különleges rendeltetéséhez igazodó földtulajdoni, de legfőképpen a speciális földhasználati problémákat mind ez ideig nem vizsgálták kellő alapossággal és mélységgel.[3] Ennek valószínűleg egyik legfőbb oka az lehetett, hogy a földhasználatnak a földterület különleges rendeltetéséhez igazodó korlátozásából eredő kérdések több jogágat érintenek, továbbá ez a problémakör nem képezett olyan területet, amely érzékeny politikai-jogpolitikai kérdéseket érintett volna. Közrejátszott továbbá az is, hogy csak az 50-es évek végén és a 60-as évek elején indult meg, illetőleg ment végbe komolyabb kodifikációs tevékenység, az ún. különleges rendeltetésű földek viszonyainak átfogó rendezésére.[4] Ez utóbbival kapcsolatban itt kívánkozik megjegyezni, hogy — véleményünk szerint — a viszonylag késői szocialista jellegű szabályozásnak több szubjektív és objektív oka volt. Az egyik *szubjektív* jellegű ok abban jelölhető meg, hogy az 50-es évek első felében a gazdaságpolitikát erőteljesen áthatotta az ipar szupremációjának koncepciója és éppen ezért sem potenciálisan, sem effektív formában nem merülhetett fel ezen a területen a differenciált jogi szabályozás. Ugyanis egy egzakt, tényállásszerű, törvényes garanciákat tartalmazó jogszabály — amely az adott történelmi helyzetet figyelembe véve végső kihatásaiban a mezőgazdaságnak is előnyös — igen sok esetben konfliktust teremtett volna „az ipari felfuttatás" akkori koncepciójával, amely minden eseti érdekösszeütközést is — az elsőbbség elvének mechanikus alkalmazásával — az ipar (ipari létesítmények) javára kívánt megoldani. A késői szabályozásnak a jogrendszer elemeinek összefügéseiből és a jogrendszer egységéből következő *objektív* oka volt, hogy meg kellett várni a tulajdoni viszonyokat átfogóan és alapvetően rendező Polgári Törvénykönyv megjelenését, hiszen annak kibocsátása előtt bizonyos fokig értelmetlen lett volna a Ptk.-hoz képest speciális jellegű szabályozást megvalósítani. Mindezeken felül megjegyezhetjük még azt is, hogy a különleges funkciót betöltő földterületekre vonatkozó speciális jogi szabályozás a felszabadulás előtt viszonylag haladó jellegű volt és a termelőerők adott szintje által támasztott igényeket átmenetileg ki tudta elégíteni.

3. A részletesebb elemzést megelőzően általános jellegű előkérdésként azt kell tisztáznunk, hogy mi tekinthető a *tipikus rendeltetésnek* megfelelő használatnak és — a contrárió — mi lesz ehhez képest, atipikus, különleges használat (rendeltetés).

Ismeretes, hogy a földterületnek *klasszikusan ökonómiai* rendeltetéseként lényegében két funkciója van: egyrészt a mezőgazdasági termelésben fő termelőeszközként, másrészt a földterületnek települési (lakótelepülési valamint iparterülési) célokra való használata.[5] Ebből következően gazdasági szempontból minden más tényleges használati forma speciális, különleges rendeltetésű használatnak minősül. Ez az elhatárolásunk csak egy, mégpedig közgazdasági ismérvet vett alapul. Azonban ha jogi szempontból kívánjuk meghatározni a különleges rendeltetésű földek fogalmát, akkor sokkal árnyaltabb, differenciáltabb meghatározáshoz juthatunk. Bár jogi szempontból a különleges rendeltetésű földek kategóriáját, mint „terminus technikus"-t igen ritkán használják (kivétel pl. a földvédelmi törvény), mégis két módszer adódik, amellyel jogi értelemben is elhatárolhatjuk az ilyen földek fogalmi körét. Egyrészt kizárásos alapon, (ez nagyjából egybeesik a korábbi közgazdasági értelmezéssel), oly módon, hogy mindazon földterületek, amelyek nem mező- és erdőgazdálkodás célját szolgálják, és nem is belterületi földek: különleges rendeltetésű földeknek tekintendők.[6]

Másrészt meghatározható a fogalom oly módon is, hogy a különleges rendeltetésű földeknek — jogszabályainkban elszórtan kifejezésre jutó — jellemző vonásait szűrjük ki. Ezeket a jellemző sajátosságokat jelenleg a jogirodalom a gazdasági értelemben vett különleges célban, funkcióban, a széttagolt területi fekvésben (gazdasági ismérvek) továbbá e földterületeknek jóformán kizárólagos, de legalábbis rendszerinti állami tulajdonában, a különleges használat származékos jellegében, és végül az ún. idegen ingatlanok használati jogának, illetve

[3] A jogirodalomban csupán két tanulmány ismeretes, amely e témát érinti. Lontai Endre: A tulajdonjog korlátai a szocialista jogrendszerben című igen gondolatébresztő tanulmánya, amely azonban csak általában a tulajdonjog korlátozásának elméleti kérdéseit érinti és a földtulajdon korlátozásaival — a tanulmány alapvető céljával összhangban — csak néhány vonatkozásban foglalkozik. Állam és Jogtudomány, 1967. 2. sz. 229—239. old., továbbá Törő Károly „A tulajdonjog védelme és korlátai az államigazgatási anyagi jog körében" c. szemle-cikke, amely azonban inkább a korlátozások szisztematikus rendszerezésével foglalkozik. Jogtudományi Közlöny, 1965. 8. sz. 401—409. old.

[4] V. ö.: a 2. sz. lábjegyzetben feltüntetett jogszabályok megjelenési éveivel.

[5] V. ö.: Mezőgazdasági jog, (Szerk.: Nagy—Seres) Tankönyvkiadó, Bp. 1966. 17—18. old. 162. old. Molnár István: A földvédelmi törvény végrehajtásának néhány kérdése. Állam és igazgatás, 1965. 3. sz. 251. old. Molnár Imre: A mezőgazdasági rendeltetésű földek védelmének egyes kérdései. Állam és igazgatás, 1964. 3. sz. 233—243. old.

[6] Vö.: Mezőgazdasági jog. (Szerk.: Nagy—Seres) Tankönyvkiadó, Bp. 1966. 126. old.

használatának korlátozásában (jogi ismérvek) látja.[7]

A különleges földekkel kapcsolatban legfőképpen a jogi ismérvek utolsó fordulata — az idegen ingatlanok használatának speciális szabályozása — okoz igen sok problémát. Azok a különleges rendeltetésű földek ugyanis, amelyek *kizárólagosan és minden vonatkozásukban* a különleges rendeltetés szolgálatában állanak, vagy állami tulajdonban vannak, vagy — amennyiben szükséges — kisajátítás útján állami tulajdonba kerülnek (vö. a kisajátítás jogcímeivel). Ezzel szemben a különleges rendeltetésű földek mellett, szomszédságában elhelyezkedő ingatlanok, továbbá azok a földterületek, amelyek használata részben igazodik a különleges rendeltetéshez (főleg a védett területek) vagy magántulajdonban, (illetőleg személyi tulajdonban), vagy termelőszövetkezetek használatában (a jövőben mind nagyobb mértékben tulajdonában) vannak. Ezeknek a jogszabályainkban általában *idegen ingatlanoknak*, valamint gyűjtő fogalomként *védett területeknek* nevezett földeknek a speciális gazdasági rendeltetése éppen abban rejlik, hogy valamilyen formában *szolgálniok kell* a különleges rendeltetésű földekhez (bányaföldek, energiahálózati földek, közlekedési földek, stb.) tapadó speciális, általában közérdekű jellegű funkció maradéktalan, zavartalan megvalósulását. Ennek az általános igénynek megfelelően az idegen ingatlanoknál (idegen ingatlan főleg abban az értelemben, hogy nem állami tulajdonban van), földterületeknél *a földhasználat specifikus jelleget ölt* és sajátságos módon igazodik a különleges rendeltetéshez, ami azzal jár, hogy a földtulajdon tartalmát képező birtoklás és használat, azaz a földtulajdon — érzékeltető módon kifejezve — effektív oldala korlátozást szenved.

II.

1. A földterület különleges rendeltetéséhez igazodó speciális szabályozásoknak, illetőleg a hozzá kapcsolódó korlátozásoknak igen gazdag jogtörténeti hagyományai vannak. A korlátozás lényegében két irányban érvényesült: a rendelkezési jog likvidálása (kisajátítás), illetőleg a tulajdonosi minőség elvonása nélküli különleges, akkori terminológiával élve „közérdekű használati korlátozás" útján. Témánkkal összefüggésben ez utóbbiak érdemelnek nagyobb figyelmet, minthogy a magyar jogfejlődés ezen a téren bizonyos sajátosságokat mutat.[8]

Hazai jogfejlődésünkben a különleges rendeltetéshez igazodó tulajdonkorlátozások széleskörűek és *összességükben előremutató* jellegűek voltak. A magyar magánjog félfeudális-burzsoá konstrukciójában a földtulajdonosok és a feltörekvő burzsoázia kompromisszuma ugyanis abban jelentkezett, hogy az ingatlan-tulajdonnal kapcsolatos családi és öröklési jog a Werbőczi-féle magyar magánjog szellemében konzerválódott, ellenben a — gazdaságilag mindinkább tért nyerő — burzsoázia érdekeinek figyelembevételével bevezette egyrészt a telekkönyv intézményét, másrészt a termelő erők intenzív fejlődésének akceptálásaként széles területen valósította meg a földtulajdonnak a földterület különleges rendeltetéséhez igazodó közérdekű korlátozását. Ez az adott társadalmi-gazdasági helyzetben pozitív jelenség volt, hiszen az ipari fejlődés elősegítése — figyelembe véve hazánk sajátos viszonyait — abban az időben kulcsfontosságú kérdés volt. Ennek eredménye, hogy a felszabadulás előtt az érintett körben igen differenciált joganyag került kibocsátásra.[10] A hazai gazdag jogtörténeti hagyományok is — bár indirekt formában — arra kell, hogy inspirálják jogtudományunkat, hogy ezzel a kérdéssel súlyának megfelelően foglalkozzék. Mindezek mellett azonban rá kell mutatni arra is, hogy az úgynevezett kötött földtulajdoni formák területén a fejlődés negatív irányba haladt (hitbizomány, koronabirtok stb.).

---

[7] V. ö.: Mezőgazdasági jog. (Szerk.: Nagy—Seres) Tankönyvkiadó, Bp. 1966. 162—163. old. Eörsi Gyula: Mezőgazdasági jog. Földjog, Felsőokt. Jegyzetell. V., Bp. 1955. 111. old. Seres Imre: Földjog. Tankönyvkiadó, Bp. 1961. 156. old.

[8] A különleges rendeltetésű földekkel kapcsolatos jogi szabályozásnak nemcsak hazai, hanem egyetemes vonatkozásokban is igen gazdag jogtörténeti hagyományai vannak. Már a római jog is ismert olyan szabályokat, amely a földterület speciális rendeltetéséből adódóan a földhasználatnak valamilyen irányú korlátozását realizálta (iter ad sepulcrum, közforgalmi, bányászati korlátozás, stb.). A feudalizmus földtulajdoni konstrukciójában speciális szabályozással nem találkozunk. Ebben az időszakban ugyanis nem volt olyan elkülönült közhatalom, amely a földterületnek esetleges különleges rendeltetéséből eredő korlátozását a földtulajdonossal szemben képviselje, illetőleg megvalósítsa. A kapitalizmus klasszikus korszakában a kontinentális jogrendszerekben már ismeretesek — igaz, hogy kivételes jelleggel — olyan szabályok, amelyek földtulajdon valamilyen korlátozását jelentették (pl.: bányászat, stb.). Az imperializmus viszonyai között a termelő erők intenzív fejlődése mind nagyobb számban „termeli ki" a földhöz kapcsolódó különleges funkciót, rendeltetést. Ezeknek kényszerű figyelembevétele feltétlenül igényelte a földtulajdon társadalmasítását, ami gyakorlatilag az egyéni földtulajdon speciális korlátozásaiban realizálódott (francia, német, svájci, svéd magánjog). Az angolszász jogterületen sokkal lassúbb a fejlődés és csak 1925 körül igazodik az ingatlanjog a megváltozott körülményekhez. V. ö.: Brósz—Pólai—Móra: A római magánjog elemei I. köt. Tankönyvkiadó, Bp. 1967. 191—193. old. Marton Géza: A római magánjog elemeinek tankönyve. Tankönyvkiadó, Bp. 1958. 129—130. old. Eörsi Gyula: A tulajdonjog fejlődése. I. kötet. Jogi és Államigazgatási Könyv- és Folyóiratkiadó, Bp. 1951. 78, 100—103, 153—159, 189, 230—234, 255. old. Világhy—Eörsi: Polgári jog I. kötet, Tankönyvkiadó, Bp. 1962. 230—235. old.

[9] Lásd bővebben: Eörsi im. II. k., 281 és köv. old.

[10] A részletes szabályozás rendszeres ismertetésére lásd Szladits: A magyar magánjog vázlata. Grill Bp. 1927. 231—237. old. Szladits: Dologi jog, Grill. Bp. 1930. 79—87. old. Magyar magánjog. V. k. Grill. Bp. 1942. 208—213, 216—218, 397—399, 602—603, 581—583. old. Lányi: A tulajdonjog. Pallas R. t. Bp. 1903, 64. és köv. old.

2. *A felszabadulás után* a különleges rendeltetésű földekkel kapcsolatos kodifikációs munka — mint arra korábban már utaltunk — csak a 60-as évek elején indult meg. Ennek a munkának egyes állomásait jelentették a folyamatosan megjelenő magasszintű jogszabályok.[11] A hatvanas évek elejéig a régi jogszabályok voltak hatályban. Ezek — a korábbiakban már ismertetett okok miatt — átmenetileg be tudták tölteni rendeltetésüket.

Az említett jogszabályok részleteikben érintik a különleges rendeltetésű földek mellett elhelyezkedő idegen ingatlanok, továbbá a védett területek sajátságos viszonyait.[12]

Ezek azonban — részben abból következően, hogy a kérdést különböző igények (sok esetben tárcaérdekek) érdekében és különböző időpontokban közelítették meg, illetőleg szabályozták, s valószínűleg a bevezetőben már említett okok miatt is — számos kérdést hagytak tisztázatlanul, illetőleg a szabályozás során néhány elméleti-elvi probléma is megoldatlan maradt. Ezért a jelenleg hatályos jogi szabályozás több *belső ellentmondással* terhes, amelyek jelzését, valamint az egységes elvi alapokon kimunkálandó megoldások módozatainak kereséséhez néhány általános következtetés levonását szükségesnek és időszerűnek látjuk.

III.

1. A szocialista jogtudományban még nem alakult ki egyértelmű elméleti álláspont általában a tulajdonjog, és — témánkkal összefüggésben — a földtulajdonjog korlátozásának elméleti alapja, illetőleg okai tekintetében. Közismert, hogy a földtulajdonjognak, mint jogviszonynak a tartalmát bizonyos alanyi jogok és kötelezettségek teszik ki, s lényegében ezek juttatják kifejezésre a jogintézmény társadalmi rendeltetését. A különleges rendeltetésű földekkel összefüggésben az érintett ingatlanok tulajdonosait (termelőszövetkezetek esetében az ingatlanok használóit) megillető részjogosítványok is (birtoklás—használat—rendelkezés) az adott szinten *optimális társadalmi rendeltetés* maradéktalan megvalósulását szolgálják. Ennek figyelembevételével a földtulajdonost (termelőszövetkezetet, mint földhasználót) megillető alanyi jogok terjedelmének határa, jellege, „csonkításának" (korlátozásának) lehetősége igen lényeges kérdés,[13] annál is inkább, mert korlátozásokról többféle értelemben és több szinten lehet beszélni és az adott szinten megvalósuló korlátozás jellegének az eldöntése a következmények (pl. kompenzáció) szempontjából meghatározó jelentőségű.

[11] V. ö.: a 2. lábjegyzettel. Az egyes megjelent jogszabályokról a Jogtudományi Közlöny, Magyar Jog és Állam és Igazgatás hasábjain igen sok tartalmas elemző cikk, illetve tanulmány jelent meg. Ezek azonban csak általában foglalkoztak a megjelent jogszabályokkal, de a korlátozások jellege, stb. tekintetében nem foglalnak állást. Pl. Farkas Károly: Új szocialista jogalkat és a bányatörvény. Állam és igazgatás. 1961. 4. sz. Pintér László: Gondolatok az új építésügyi törvényről. Állam és igazgatás, 1965. 2. sz. Törő Károly: im. Jogtudományi Közlöny, 1965. 8. sz. stb.

[12] A részletes szabályozás ismertetésére terjedelmi okok miatt ehelyütt nincs mód.

[13] A tulajdonjog közérdekű korlátozása, illetőleg más aspektusból a tulajdonost megillető alanyi jogok terjedelmének elvi-dogmatikai problémája nem újkeletű kérdés. Érdekes, hogy már a római jogban is a tulajdonjog általános definíciója potenciálisan lehetőséget nyújtott a tulajdonjog közérdekű korlátozására. A kapitalista tulajdonjog esetében a kontinentális jogrendszerek legreprezentánsabb képviselője a francia magánjog a code civile-ben olyan formában határozza meg a tulajdonjogot, hogy ez a javak élvezetére, a velük való rendelkezésre irányuló legteljesebb jogosultság; tilos azonban azzal törvénybe vagy rendeletbe ütköző módon állni (544. §). A már említett okok miatt azonban a tulajdonost megillető alanyi jogok korlátozása mind nagyobb területen történik meg és éppen ezért a burzsoá jognak a művelői igyekeztek megfelelő elvi koncepciót kialakítani, a korlátozások jellegének megmagyarázására. Így többek között hangsúlyozták, hogy a korlátozások immanens formában a tulajdonjog lényegéhez tapadnak, továbbá a tulajdonjog egyaránt válik magán és közkötelezettségek vonatkozási pontjára, stb. A magyar magánjog tudományos művelői is hasonló utat jártak be és a földtulajdon közérdekű korlátozását, illetőleg általában a tulajdonjog korlátozását igyekeztek konfliktus mentesen elhelyezni a magánjog dogmatikájában. Az első időszakban a jogtudományunk még peszszimista és csak szembenéz a reális valósággal, de szisztematikus koncepciót nem tud nyújtani. Így „a tulajdon uralom, amennyiben bizonyos megszorítások nem ellenzik", továbbá a „tulajdon megszorításának eszméje már magában a tulajdonban befoglalandó". (Suhayda, Ökröss). A későbbiekben olyan álláspontok látnak napvilágot, amelyek szerint a tulajdon „csak fogalmilag foglalja magában tartalmát kitevő jogosítványok összességét és teljességét, mert konkrét esetben korlátozni lehet, ez a korlátozás mindig speciális intézkedéseken alapul". (Zlinszky—Reiner). Kifinomultabb megközelítését jelenti a problémának az, amely szerint „a tulajdonjog magánjogi elemével szemben áll annak társadalmi eleme, és e két elem egymásra hatása eredményezik az alanyi jog korlátozását" (Lányi). Más a kérdés elméleti megoldását a tulajdontól különálló közérdekű szempontok miatt létrejövő külső jogviszonyok behatásában találja (Tóth). Egy másik álláspont szerint a tulajdonnak voltaképpen nincsenek korlátai, csak határai. (Szászy—Schwarz). Szladits szerint a korlátozások közvetlenül közérdeken alapulnak és voltaképpen kívül esnek a magánjog hatókörén. Villányi elképzelése szerint a tulajdonosi pozíció csupán a közösségtől átruházott jogosítványban rejlik és éppen ezért a tulajdonos jogait a közösség érdekeinek figyelembevételével realizálhatja. Vö.: Brósz—Bórai—Móra: Római magánjog elemei I. k. Tankönyvkiadó, Bp. 1967. 191. old. Eörsi idevágó mű vonatkozó fejtegetései, Eörsi Gyula: Összehasonlító jogi munka a burzsoá tulajdonjog mai állapotáról. Állam és Jogtudomány, 1965. 4. sz. 605—608. old. Lontai Endre im. 232. old. lábjegyzetben is érintett irodalmi utalásokkal. Suhayda: A magyar polgári anyagi magánjog rendszere. Egyetemi Nyomda, Bp. 1874. 103. old. Ökröss: Általános magyar polgári magánjog. Heckanast Pest, 1863. 418. old. Lányi: im. 63—66. old. Zlinszky—Reiner: A magyar magánjog... Franklin, Bp., 1902. 311. old. Tóth L.: Magyar Magánjog, Debrecen, 1930. 155—159. old. Villányi: A magyar magánjog... Grill, Bp. 1941. Szladits: A magyar magánjog vázlata. Grill. Bp. 1937. 227. old. Szladits: Magyar magánjog V. k. (Kolozsváry) Grill. Bp. 1942. 193—195 p., 202. old.

A *magántulajdonon* alapuló jogrendszerek és a burzsoá jogtudomány a tulajdonjog korlátozásának kérdését elvi alapon képtelenek voltak megoldani, mert nem tudtak szembenézni a valósággal, azzal, „hogy a magántulajdont jogilag csak kívülről lehet korlátozni, mert annak lényegéhez tartozik az ellentmondás a magántulajdonos autonómiája és a magántulajdonosok államának korlátozó előírásai között".[14] Ennek eredményeképpen *megkerülik a kérdés elméleti megoldását,* misztifikálják a közjog szerepét, funkcióját, s általában — divatos szociológiai kifejezéssel élve — „manipulálnak" a jogi kategóriákkal anélkül, hogy a probléma lényegére, tartalmi vonatkozásaira, okaira választ adnának.

A *szocializmusban* a tulajdon, földtulajdon korlátozása, illetőleg ezzel összefüggésben a tulajdonosi pozícióban levő személyt megillető alanyi jogok kérdése más elvi alapon merül fel. Az alanyi jogok esetleges korlátozásával, vagy azok határainak megvonásával kapcsolatban több álláspont ismeretes, amelyek részben összhangban vannak egymással, részben eltérő elméleti koncepciót képviselnek. Álláspontunkhoz közülük az áll legközelebb, amely szerint a tulajdonos (földtulajdonos) „jogosultságainak határait megvonó — esetleg más jogágak bevonásait is kifejezésre juttató — kötelezettségeket tekintjük végeredményben a tulajdonjog korlátainak, amelyek ebben a szemléletben nem a jogintézménytől idegen külső korlátok, hanem annak természetes határait".[15] Összevetve ezt azzal, hogy az „alanyi jog a polgári jogban a rendeltetésszerű joggyakorlás szabadságát jelenti",[16] továbbá figyelembe véve, hogy a jog az adott szinten és adott helyzetben biztosított alanyi jogok körénél mindig a *tipikus helyzetet* veszi irányadónak, megállapíthatjuk, hogy a földtulajdonost illető alanyi jogok *a szocializmus általános törvényszerűségei által szükségszerűvé és lehetővé tett rendeltetésszerű cselekvés államilag biztosított szabadságát, illetve annak lehetőségét, határait jelentik.*[17] Ezekben az esetekben tehát a jogosítványok határainak megvonása rendszeres, kivételt nem tűrő, és *minden azonos szituációban levő* (hasonló tárgyakkal rendelkező) tulajdonosra, illetve használóra vonatkozik.[18] Ezek alapján tehát azt a következtetést kell levonnunk, hogy ilyen esetekben nem beszélhetünk a tulajdonjog külső korlátozásáról (pl. földvédelmi törvény előírásai, bizonyos forgalmi korlátozások, tűzrendészeti, egészségügyi előírások stb.).

A különleges rendeltetés miatt használati korlátozást szenvedő ingatlanok esetében azonban más a helyzet, ugyanis itt az alanyi jogok határainak megvonása „ad hoc, kivételes jellegű, rendkívüli, atipikus. Ezekben az... esetekben az absztrakt társadalmi érdek, amely a rendeltetésszerűség határainak megvonásánál az egyéni érdekek tipikus szintjével teremti meg a helyes összhangot, konkrét megnyilvánulási formája kivételes, rendkívüli helyzetbe hoz egyeseket a tulajdonosok közül anélkül, hogy ez a körülmény az érintetteknek felróható lenne, vagy a kivételes szituáció olyan kivételes előnyökkel is járna, amelyek a korlátozás okozta hátrányt kompenzálná".[19] Első pillanatra talán úgy tűnik, — korábbi fejtegetéseinkkel összevetve — hogy ilyen esetben is a jogosultság természetes határainak megvonásáról van szó, hiszen minden alanyi jog az adott szinten, szférában a szükségszerűség igényei által determinált társadalmi rendeltetés szempontjainak figyelembevételével van kialakítva. Ez azonban csak a felületen van így. A mechanikus szemlélet, vagy a rendeltetésszerűség dialektikájával való játék a fogalom valamennyi elemét viszonylagossá tenné, nem csupán az alanyi jog fogalma, hanem általában a tulajdonjog alól is kihúzná a talajt. Ebben a helyzetben tehát *külső korlátozásról* kell beszélnünk, amely — a kompenzációra is közvetlenebbül utalva — azt a *viszonyt* (eltérést) tükrözi, amely a tipikus rendeltetést (elméletileg: a tulajdonos számára a törvényben elismert magatartás általános tipikus lehetőségét) maradéktalanul betöltő földterületekhez kapcsolódó alanyi jogok tartalma és az önhibáján kívül atipikus szituációba kerülő földtulajdonos (földhasználó) alanyi jogainak tartalma között van. Ebben az esetben a korlátozást elszenvedő tulajdonosnak vagy használónak jogilag el kell ismernie azt a törekvését, hogy a „különös" (korlátozott) helyzetét „restituálja", vagy ha erre nincs mód, akkor „az önhibáján kívül az átlagosnál lényegesen hátrányosabb"[20] állapota kompenzálására igényt tartson.

2. A földterület különleges rendeltetéséhez igazodó, ún. idegen ingatlanokon megvalósuló földhasználat tehát korlátozott és különleges (speciális) jellegű. A korlátozás két fő formában valósulhat meg:

a) az állami tulajdonban levő különleges rendeltetésű földek (bánya-, energiahálózati, honvédelmi földek stb.) *szomszédságában* elhelyezkedő idegen ingatlanok használata szenved korlátozást (ebben az esetben az érintett ingatlanok használata a szomszéd, különleges rendeltetést betöltő földterület használatához igazodik);

b) a korlátozás nem a szomszéd ingatlan rendeltetéséhez igazodik, hanem *közvetlenül* az általános értelemben vett különleges rendel-

[14] Eörsi: Összehasonlító jogi munka... 608. old.
[15] Lontai: im. 233. old.
[16] Eörsi: A szocialista polgári jog alapproblémái. Akadémia Kiadó, Bp. 1965. 212. old.
[17] Ismeretes olyan álláspont, amely nagyjából hasonló gondolatmenet alapján ahhoz a következtetéshez jut el, hogy elveti a korlátozott alanyi jogok elméletét. Vö.: Sárándi Imre: Visszaélés a joggal. Akadémia, Bp. 1965. 161—162. old.
[18] Vö.: Lontai im. 237., valamint Sárándi I. im. 168—170. old.
[19] Lontai: im. 237. old.
[20] Lontai: im. 237. old.

tetés befolyásolja a földtulajdonosi illetőleg földhasználó helyzetét (pl. üdülőterület, természetvédelmi terület stb.).

Az első esetben tehát a földhasználat a szomszéd ingatlan használatán keresztül indirekt módon, a második esetben pedig direkt módon igazodik a különleges rendeltetéshez.

A földhasználati korlátozások *szerkezetének*, vizsgálata alapján — a földhasználó helyzetéből nézve — a korlátozások három típusa különíthető el.[21] Az egyik esetben a földtulajdonos (földhasználó) *tűrni* köteles olyan jogok gyakorlását, amelyekre egyébként nem lenne köteles. A másik esetben olyan *pozitív magatartás* (tevékenység) kifejtésére köteles, amelyre egyébként nem kerülne sor. Végül köteles lehet *tartózkodni* valamely tevékenységtől, amelynek megtételére egyébként joga lenne.

A *tűrés-típusú* korlátozáshoz kapcsolódó jogosultságot, amely a „behatást" magában foglalja, egyes esetekben a jogszabályok nevesítik, máskor azonban nem. Így ismeretes a bányaszolgalom — bányaföldek esetében —, használati jog, energiahálózati szolgalom, vezetékjog — energiahálózati földek kapcsán —, továbbá a használati jog; úthálózati földekkel összefüggésben.[22] Vannak továbbá bizonyos tevékenységek, amelyek eltűrésére a jogszabályok az érintett ingatlanok használóit kötelezik, de magát a tevékenységi formát nem nevesítik.[23]

A *pozitív* magatartással kapcsolatban a jogszabályok azt a konstrukciót követik, hogy bizonyos általános jellegű szempontok beiktatásával, a szempontokban foglaltak maradéktalan megvalósulása érdekében a földhasználó köteles minden olyan tevékenységet kifejteni, amely azok megvalósulását egészében elősegíti[24] (pl. bizonyos helyzet állandó konzerválása stb.).

A *tartózkodásra* kötelezés esetében a jogszabályok általában — bár nem kizárólagosan — a különleges rendeltetés zökkenőmentes megvalósulása érdekében nevesített övezeteket létesítenek és az övezetbe tartozó ingatlanok használóinak tartózkodniok kell minden olyan magatartástól, amely a különleges rendeltetés megvalósulását akadályozná, vagy veszélyeztetné. Ilyen értelemben használatos részben a jogszabályokban, részben a jogirodalomban a biztonsági övezet (bányaföldek, energiahálózati földek), a határsáv (honvédelmi földek), forgalombiztonsági övezet (közúti földek), repülésbiztonsági övezet (repülőterek), védett területek (természetvédelem, muzeális stb. földek) fogalma.[25]

A felsorolt korlátozásokkal kapcsolatban szükségesnek látjuk foglalkozni azzal a kérdéssel, hogy a hatályos jogi szabályozás mennyiben tekinthető egységesnek, optimálisnak. *A tűrés-típusú* magatartásra kötelezés esetén a jogosulti oldalon a jogszabály néhány esetben nevesített jogokat jelölnek meg. Az az érzésünk, hogy a nevesítésnél a jogalkotó sok esetben túlságosan bőkezű volt. Így pl. az 1964. évi IV. törvényben ismert vezetékjog jellegét tekintve nem mutat elvi különbséget az említett törvény által szabályozott használati joghoz képest. Úgy tűnik, hogy helyesebb lett volna e külön jogok helyett a Ptk. szerinti használati jogot továbbfejleszteni, differenciálni.[26]

A nevesített jogokkal kapcsolatos a bányaszolgalom és a használati jog közötti viszony tisztázása is. A bányatörvény 46. §-ának (2) bekezdése értelmében az ingatlan rendeltetésszerű használatát akadályozó vezetékoszlopok, állomások és egyéb létesítmények, elhelyezése céljából a bányavállalat szolgalom alapítását igényelheti. Hasonló konstrukciót követ az 1962. évi IV-es törvény is. A bányaszolgalom (energiahálózati szolgalom) jellegét tekintve a telkiszolgalom és a személyes szolgalom között helyezkedik el, azaz egyértelműen egyik típusba sem sorolható és így végeredményben a szolgalomnak egy speciális nevesített alakzatát fejezi ki. A használati jog jellegét tekintve szintén a személyes és telki szolgalom vonásaival rendelkezik. Mindkettőnél közös, hogy valamely idegen ingatlannak használatára jogosít, ellenben különbség van közöttük abban a tekintetben, hogy a használati jog az érintett ingatlan rendeltetésszerű használatát lényegesen nem befolyásolja: a bányaszolgalom esetében azonban a rendeltetésszerű használatra nincs lehetőség.[27] Jogszabályaink azonban nem tükrözik egyértelműen a fenti megkülönböztetést.

Megjegyezhetjük még, hogy a jogalkotó sok helyütt, ahol a nevesítés indokolt lett volna, ezt mellőzte. Több olyan jogszabályban rögzített tényállás ismeretes, amely tartalmilag a használati joggal konform — mégis ezeknek a hely-

[21] Vö.: Lontai im. 238. old.

[22] Ld.: bányatörvény 46. § (2) bek., villamos energia törvény 7—12. § úttörvény 5. § (1—3) bek.

[23] Vö.: bányatörvény 46. § (1) bek., villamos energia törvény 13. §. (2) bek., a honvédelmi törvény kiegészítéséről szóló 18/1964. (VIII. 9.) Korm. rend. 4. §-a, az építésügyi törvény 17—19. §-a, a polgári repülésről szóló Tvr. 11. § (1—2) bekezdése, postatörvény 17. §. (2—3) bek.

[24] Vö.: építésügyi törvény 23. §. (2—3) bek., honvédelmi törvény kiegészítéséről szóló kormányrendelet 4. § (3) bekezdése, 1961. évi 18. Tvr. 4. § (1) bekezdése, a polgári repülésről szóló Tvr. 13 §. (2) bekezdése stb.

[25] L. többek között a bányatörvény végrehajtása tárgyában kiadott 9/1960. (III. 30.) Kom. sz. rendelet 84—85. §, a villamos energia törvény 14. § (1—2.) bekezdése, a honvédelmi törvény kiegészítéséről szóló Korm. rendelet 4. §., a polgári repülésről szóló Tvr. 13. § (1) bekezdése és ennek végrehajtása tárgyában kibocsájtott 27/1964. (XI. 10.) Korm. sz. rendelet 17—18. § stb.

[26] Vö. I. Kampis György: Telekkönyvi jog, Közgazdasági Kiadó, Bp. 1963. 261. old.

[27] Vö. I. Kampis György: im. 260. old. Kampis Gy. bizonyos fokig önmagával is ellentmondásba kerül, ugyanis az egyik helyen a bányaszolgalmat a személyes szolgalom egyik változatának tekinti, (im. 259. old.) míg a másik helyen a már idézett helyes álláspontot foglalja el. A szolgalom általános meghatározása tekintetében lásd Világhy—Eörsi: Polgári jog, Tankönyvkiadó, Bp. 1962. 319. old.

zeteknek nevesítésére nem került sor. (Pl. bányatörvény, postatörvény.)

A másik két korlátozás-típus jelenlegi jogszabályi megoldása kielégítőnek látszik. Itt az adott helyzetek konkrét nevesítésének — az övezeti meghatározokon kívül — nincs értelme, mert az érintettek kötelezettsége olyan széles skálájú, szinte „clausula-szerű", amelyeknek kimerítő felsorolása lehetetlen.

IV.

1. A földtulajdon, illetve a földhasználat korlátozásával kapcsolatban külön is fel kell vetni a kompenzáció kérdését. A vagyoni kompenzáció elvileg *három relációban* merülhet fel. Az egyik eset az, amikor „a földtulajdonos jogosultságainak határait megvonó kötelezettségek a jogosítványnak állandó jellegű járulékai, mondhatnánk naturáléi.[28] Valójában ilyen esetekben „a korlátozások a tulajdonos... rendes kötelezettségei körébe tartoznak, s ezeket mint a tulajdonnal kapcsolatos terheket általában; a tulajdonos *kárpótlás nélkül* tartozik viselni".[29] Másik esetben a térítés gondolata felmerül, minthogy a korlátozás olyan mértékű, illetőleg típusú, hogy a tulajdonosi pozíció likvidálásra kerül. Ez történik a kisajátítás esetében, amelyleyl azonban — témánkat tekintve — nem foglalkozunk. Felmerül végül a kárpótlás gondolata a társadalom érdekeivel közvetlen vagy közvetett korrelációban levő különleges rendeltetés esetében, amikor az ún. idegen ingatlanokon (amelyek nincsenek állami tulajdonban) *ad hoc jellegű* használati korlátozás történik. Ennek a korlátozásnak jellegét a korábbiakban fölvázoltuk. A kárpótlás kérdésének értékelésének Lontai Endre ebben a körben két lehetséges változatot említ. „Az egyik szerint elvileg nem jár kárpótlás az ilyen természetű korlátozásokért sem, amint a rendes korlátozások esetén a szabály, kivéve ha a jogalkotó ezt előírja. A másik megoldás szerint elvileg kárpótlás illeti a tulajdonost, kivéve, ha a jogszabály ezt kizárja vagy korlátozza."[30] Megítélésünk szerint — Lontai Endre álláspontjával megegyezően — az utóbbi megoldás juttatja kifejezésre általában a tulajdonjog intézményének védelmét, valamint a rendes és rendkívüli korlátozások közötti különbséget és nem utolsósorban az egyéni és társadalmi érdek összhangjának elvét.[31] Csak a *teljes kárpótlás elvének* fő szabályként való elfogadása tudja feloldani azt a konfliktus-helyzetet, amely ezekben az esetekben fennáll. Az egyik oldalon ugyanis egy nagy kollektívának az az érdeke, hogy a különleges rendeltetés funkciója maradéktalanul megvalósuljon; a másik oldalon ellenben, a földtulajdonjogban, illetve földhasználati jogban kifejeződő, társadalmilag méltányolt érdekek mérlegelése azt tükrözi, hogy amennyiben ezek megvalósulására más — a jog által előnyben részesített — érdekek megvalósítása miatt nincs lehetőség; az érintettek tényleges hátránynak megtérítésére igényt tarthassanak. Egyébként ha az érdekek szerkezetét vesszük figyelembe, akkor a korlátozások esetében az érdekösszeütközések különböző változataival (egyéni és közérdek, valamint csoportérdek, közérdek) állunk szemben. Ez az érdekösszeütközés a teljes kompenzáció elvének elfogadása alapján oldható fel, hiszen *társadalmi érdek,* hogy egyrészt a pozitív jog által adott jogi konstrukció a közérdek igényeinek akceptálásaként lehetővé tegye az idegen (tulajdonjogilag idegen) ingatlanra vonatkozó földhasználat korlátozását) és ugyancsak társadalmi érdek az is, hogy a magánérdek és az elkülönült csoportérdek figyelembevételével a tényleges hátrány kompenzálásra kerüljön. Helyesen mutat rá erre a helyzetre Benedek Károly, amikor azt írja, hogy „a társadalmi érdek védelmét nem lehet úgy biztosítani, hogy az azzal járó terheket egyes állampolgárok vagy jogi személyek viseljék egyedül azért, mert az ő tulajdonukat érintő intézkedésre van szükség".[32]

A jelenlegi hatályos jogszabályok azonban a teljes kártalanítás elvét — bár az indokolásokban ismételten lerögzítik — *nem tükrözik* kellő következetességgel.[33] Egyes tényállások esetén a jogszobályok lehetőséget adnak kárpótlásra,[34] ellenben sok esetben — bár a tényleges hátrány vitathatatlan — a földhasználót a korlátozásért semmiféle térítés nem illeti meg.[35] Igen feltűnő, hogy különösképpen a „biztonsági övezetek" valamint „védett területek" kapcsán milyen vérszegényen bánt a jogalkotó a kárpótlással. Mondhatnók, itt az a jellemző, hogy a sérelmet szenvedett fél nem kap semmiféle kárpótlást és kivétel az, ha vagyoni hátrányát mégis valamiképpen kompenzálják. Holott ezekben az esetekben is — túlnyomó többségben valamitől való tartózkodásra kötelezik a földhasználót — a földhasználó éppen a korlátozás jellege miatt el van zárva olyan tevékenységtől, amelyet korábban folytathatott, amely szükséges volt ahhoz, hogy földterületét optimálisan kihasználhassa, erre azonban nincs módja és a korlátozás következtében mérhető anyagi hátrányt

[28] Lontai im. 237. old.
[29] Lontai im. 237. old.
[30] Lontai im. 238. old.
[31] Vö.: Lontai im. 238. old.

[32] Benedek Károly: A polgári jog legfontosabb alapelvei. JK., 1964. 639. old., továbbá Sárándi im. 176—179. old., ahol a társadalmi érdek mint közérdek és magánérdek dialektikus egységét tárgyalja.

[33] Vö.: Lontai im. 237. old.

[34] Így a bányaszolgalom, energiahálózati szolgalom villamosmű használati joga, bizonyos esetekben a határsávban bekövetkezett hátrányok, ideiglenes honvédelmi átengedés, légi közlekedési korlátozások, postahasználati jog stb. esetében.

[35] Így többek között a bányaföldek körül kialakított biztonsági övezet, vezetékjog, energiahálózati védőterület, úthálózat kialakítása, légtér akadálymentessége érdekében kialakított biztonsági övezet és különösképpen a védett területek esetében.

szenved. Egyébként a bírói gyakorlat is ilyen álláspontot foglal el, amikor arra a következtetésre jut, hogy a vezeték nyomvonalától 2—2 méter sávon belül elrendelt fásítási illetőleg gyümölcstelepítési, szolgalmi joggal kapcsolatos tilalom hátrányosan befolyásolja az ingatlan hasznosítási lehetőségét, illetve forgalmi értékét. (44. Pf. 28.970/1964/8.)

A kártalanítással kapcsolatos elméleti kérdés, hogy a *felek közötti jogviszonyt* polgári vagy államigazgatási jogviszonynak kell-e minősítenünk. Véleményünk szerint nem igazolható az a törekvés, amely ezt a viszonyt államigazgatási jogviszonnyá akarja minősíteni. Ez az álláspont a korlátozások egész lényegét a polgári és államigazgatási jogviszony kolliziójában keresi, ugyanis eszerint „párhuzamosan vagy egymást keresztezve jön létre a polgári jogviszony mellett az államigazgatási jogviszony, mely utóbbi ... módosíthatja, befolyásolhatja, szűkebb körre szoríthatja, keletkeztetheti és meg is szüntetheti a polgári jogi viszonyt".[36] Az államigazgatási jogviszony ilyen jellegű értékelését, illetőleg szerepét nem tudjuk elfogadni. Nem tagadjuk természetesen, hogy a polgári jogviszony *keletkezésénél* szerepet kaphatnak — s a jelen esetben kapnak is — igazgatási, hatalmi elemek, de ezek a jogviszony jellegét nem változtatják meg. (A polgári jogviszony nem lesz államigazgatási jogviszonnyá azért, mert államigazgatási, hatósági aktussal keletkezett.) A vitatott koncepció fő hibáját tehát abban látjuk, hogy egyrészt helytelenül értékeli, azaz összekeveri az államigazgatási aktust az államigazgatási jogviszonnyal, másrészt túlzott jelentőséget tulajdonít annak. A valóságos társadalmi viszonyok jellegének feltárása alapján lehet eldönteni, hogy milyen jogviszonnyá kell azt minősíteni. Ez a minősítés szubjektív (tudati-akarati) folyamat alapján történik, éppen ezért különböző fokozatokban felelhet meg az objektív társadalmi valóságnak. A jogi szabályozás társadalmi célját leginkább akkor érheti el, ha közte és a reális társadalmi viszonyok között adekvát kapcsolat áll fenn.

A kompenzáció kérdésével kapcsolatos a kárpótlás *feltételeinek* meghatározása is. A hatályos jogszabályok általában a kárpótlás feltételeként azt jelölik meg, hogy az csak akkor illeti meg az érdekeltet, ha a korlátozás az ingatlan rendeltetésszerű használatát *lényegesen* befolyásolta.[37] Nem vitatjuk, hogy olyan mértékű korlátozás alapján, amely csak kényelmetlenséget okoz, kárpótlás történjen. Az említett, *nehezen körülírható* kritérium beiktatása azonban tág teret nyit arra, hogy a kártalanításra kötelezett szervek kibújhassanak kötelezettségük alól. Szerencsésebb lenne, ha a jogszabály a rendeltetésszerű használatot befolyásoló korlátozásért *főszabályként* a tényleges hátránnyal *arányos* kárpótlás megállapítását írná elő és egyértelműen meghatározott kivételként szabályozná az esetleges térítésmentes eseteket.

2. A kompenzációval kapcsolatban végül felvetjük, hogy helyesnek tartanánk, ha nagyobb körben tenné lehetővé a jogszabály a *kisajátítási eljárás megindításának* az ingatlantulajdonos által történő kezdeményezését. Ennek lehetővé tétele ugyanis sok függő kérdést megoldana. A különleges rendeltetésű földek esetében a jelenleg hatályos jog a korlátozás jogosultjai számára jóformán minden esetben lehetővé teszi a kisajátítás kezdeményezését, a kötelezettek (ingatlantulajdonosok) számára azonban csak kivételes jelleggel (pl. bányatörvény). A kezdeményezés lehetővé tételével igen sok vitának vehetnénk elejét, minthogy a tulajdonosnak módot nyújtanak arra, hogy tulajdonjoga fenntartásában való „érdektelenségét" — jogának tartalmi kiüresedése alapján — bizonyítsa. Ez egyébként az adott tulajdonjog társadalmi rendeltetésének betöltésére való alkalmatlanságát is jelenti, vagyis azt — a társadalom érdekében is — meg kell szüntetni. Helyette a tulajdonjog ott keletkezik, ahol társadalmi funkciójának betöltésére képes. Ezzel összefüggésben egyébként elvileg is ellentmondásos az, hogy az állami tulajdon gyarapodását olyan területen akadályozzuk, ahol a tulajdonjog közérdekű szempontok miatt válik tartalmatlanná. Megjegyezzük, hogy a bányatörvény végrehajtási rendelete már eleve áttörte az eddig elfogadott főszabályt azzal, hogy *precedenst* teremtett, hiszen ha a bányászati létesítmények az ingatlan rendeltetésszerű használhatóságát megszüntetik vagy súlyosan akadályoznák, az ingatlan tulajdonosa is igényelheti az ingatlan kisajátítását. Márpedig a közérdekűség szintje, illetőleg jellege tekintetében a bányaföldek és a többi különleges rendeltetésű föld között nincs különbség. Végül — mint ismeretes — az ingatlan egy részének kisajátítása esetén a tulajdonosnak módja van arra, hogy az egész ingatlan kisajátítását kérje, ha a visszamaradó rész eredeti céljára használhatatlanná válik. Szerintünk analóg helyzet áll fenn az idegen ingatlanokra vonatkozó korlátozásoknál is, hiszen itt is egy olyan realitással állunk szemben, hogy a tulajdonjog tényleges tartalma annyira üressé válik, hogy az ingatlan — esetleg — nem tudja betölteni optimális társadalmi-gazdasági rendeltetését.

V.

Röviden foglalkozni kívánunk még az idegen ingatlanokat érintő használati korlátozások *telekkönyvezésének* kérdésével. A jelenlegi helyzet meglehetősen zavaros és ellentmondásos, minthogy egyes jogi helyzetek a telekkönyvbe bejegyzést nyernek, míg mások nem. Álláspontunk szerint egy adott ingatlanra vonatkozó mindennemű külső korlátozás — akár nevesítve

[36] Törő Károly: im. 401. old.

[37] Vö.: Villamosenergia törvény 7. § (4) bekezdése, postatörvény 17. § (3) bekezdése, a polgári repülésről szóló Tvr. 11. § (2) bekezdése stb.

van, akár nem —, ingatlant terhelő és általános közérdekű igény, hogy ezek valamilyen módon a telekkönyvben fel legyenek tüntetve, mert ennek elmaradása mindenképpen sérti azoknak a harmadik személyeknek érdekeit, akik jóhiszeműen a telekkönyvben bízva szereznek jogokat. Ennek ellenére az a jelenlegi helyzet, hogy általában (kivétel a bányaszolgalom, ha megegyezés alapján jön létre) a tárgyalt korlátozásokra vonatkozó bejegyzések deklaratívak és a bejegyzés elmaradása a kérdéses jogok gyakorlásának megkezdését nem érinti. Ez azzal jár, hogy az érintett ingatlan tulajdonosa természetszerűen nincs arra ösztönözve, hogy kérje a bejegyzést, hiszen neki az az érdeke, hogy a kérdéses terhelő jog lehetőleg rejtve maradjon; ugyanakkor a másik oldalon, a jogosult — mivel a joggyakorlás megkezdését nem teszik a jogszabályok függővé a bejegyzéstől — szintén nem igyekszik a bejegyzésnek eleget tenni. Megoldást nagyon nehéz a kérdésre találni. Egyik elképzelésként adódhatna az, hogy a bejegyzés tényétől tennénk függővé a kérdéses jogok keletkezését. Ez azonban nem járható út, ugyanis objektíve legtöbb esetben az államigazgatási szervek döntésével a kérdéses jogosultság úgy is létrejön. Másik megoldásként adódhatna, hogy továbbra is deklaratív jellegűek maradnának ezek a bejegyzések, de bizonyos optimális határidő kitűzésével a *jogszerző* felet a jogszabály arra kötelezné, hogy feltétlenül kérje jogának telekkönyvi bejegyzését. Amennyiben ennek nem tenne eleget, a jóhiszemű jogszerzővel szemben *helyt kellene* állnia. *Szalay László*

Az ombudsman intézménye

Speciális forma az igazgatás és a bírák törvényes működésének ellenőrzésére

I.

A burzsoá jogtudomány az utóbbi években fokozott figyelemmel vizsgálja a közigazgatás törvényes működésének biztosítására hivatott jogi és szervezeti formákat, keresi a rendelkezésre álló eszközök továbbfejlesztésének lehetőségeit. A közigazgatási tevékenység rendkívüli méretű növekedésének feltételei között azt is felveti, hogy csupán e formák keretein belül nem biztosítható megfelelően a közigazgatási munka ellenőrzése, éppen ezért, mintegy ezek kiegészítésére indokolt lehet új intézmények életrehívása is. Ezzel egyben arra az egyre növekvő társadalmi igényre kínál orvoslást, hogy teremtsenek hathatósabb védelmet az államapparátus túlkapásaival szemben. Főként ilyen összefüggésben magyarázható az a széles körű érdeklődés, mely a svéd eredetű speciális jogintézmény, a parlamenti biztos[1] intézménye tekintetében megnyilvánul. Munkájának, működése tapasztalatainak szakirodalomban való értékelésén túlmenően már annak is tanúi lehetünk, hogy elsősorban a skandináv államokban,[2] azonban ezek példájára máshol is létrehívtak hasonló intézményeket (Európában pl. Nyugatnémetországban és Nagybritanniában)[3], több helyen pedig bevezetésük a törvényelőkészítés illetve az előzetes vita stádiumában van. Néhány országban, főleg az USA-ban felmerült, hogy az ombudsman intézménye (számos eltéréssel ugyan) nem csupán országos szinten, hanem közigazgatási egységekben, városi önkormányzatok mellett is indokolt.[4] Ez utóbbi körülmény egyben megerősíti, hogy nemcsak a parlament szerepének megerősítéséről van szó, hanem a folyamatot a közigazgatás törvényességének biztosítására szolgáló útkeresés részeként kell szemlélni.[5]

---

[1] A svéd elnevezés (riksdagens ombudsman) alapján más országokban is elterjedt az intézmény „ombudsman" szóval való jelölése.

[2] Finnországban az 1919. évi alkotmány, Dániában az 1953. évi alkotmány rendelkezett először a parlamenti biztos intézményéről. Norvégiában a polgári parlamenti biztos intézményét az 1962. július 22-i törvény vezette be, a külön katonai biztos azonban már 1952-től működik. Svédországban is ismerték 1915-től a külön katonai biztos intézményét, ezt azonban az 1967. évi reform során megszüntették.

[3] Nyugatnémetországban az alkotmány 1956. évi módosítása hívta életre a katonai parlamenti biztos hivatalát, míg Nagybritanniában az 1967-ben elfogadott törvény vezette be a parlamenti biztos intézményét.

[4] A különböző országokban meglevő ombudsman intézményéről, a bevezetésükre irányuló javaslatokról, valamint a tagállamok és helyi önkormányzati egységek szintjén tett kísérletekről is széles áttekintést nyújtanak az alábbi munkák: *The Ombudsman. Citizen's Defender.* (Szerkeszti: Donald C. *Rowat).* London, Toronto, Stockholm. 1965.; Walter *Gellhorn: Ombudsman and Others. Citizen's Protectors in Nine Countries.* Harward University Press. Cambridge. Massachusetts, 1966; *Ombudsman for American Government?* (Szerkeszti: Stanley V. *Anderson)* The American Assembly, Columbia University. 1968.

[5] Az intézmény fő vonásairól a magyar jogi szakirodalomban ld. elsősorban *Martonyi* János: *Államigazgatási határozatok bírói felülvizsgálata* (Bp. 1960.

A parlamenti ombudsman intézményének *bevezetésére irányuló kezdeményezések* közvetlenül abból indultak ki, hogy a közigazgatás, az állami beavatkozás terjedelme jelentősen megnövekedett, ugyanakkor a közigazgatás törvényes működésének biztosítására szolgáló eszközök nem kielégítőek. Ebben a helyzetben indokolt a parlament közigazgatás feletti ellenőrzését megerősíteni, jobb lehetőséget biztosítani annak vizsgálatára, hogyan él a közigazgatás széles, a szabályozás terén is megnövekedett hatalmával.[6] Más oldalról, és különös súllyal azt emelik ki, hogy a közigazgatás hatáskörének növekedése egyben az állampolgárok jogainak és jogos érdekeinek fokozott védelmét igényli, a rendelkezésre álló *rendes ellenőrzési-jogorvoslati eszközök* (az igazgatás belső kontrollja, az igazgatási hierarchián belüli fellebbezési lehetőségek, valamint a közigazgatási határozatok bírói felülvizsgálatának lehetőségei) azonban az adott országban nem megfelelőek. Az angol jogrendszerben pl. ez a szempont, a jogorvoslati lehetőségek hézagai, az általános hatáskörű közigazgatási bíróság hiánya fordította a figyelmet az ombudsman intézménye felé.[7]

Uralkodó az a felfogás, hogy a közigazgatás törvényes működésének fokozott biztosítására elsősorban a „rendes" ellenőrzési — jogorvoslati eszközöket kell fejleszteni. Nagyrészt az e téren rendelkezésre álló eszközök egészétől függ, szükség van-e az ombudsman, illetve ahhoz hasonló intézmény felállítására. Széles körben felvetik azonban, hogy ennek mint *rendkívüli biztosítéknak* bevezetése is indokolt lehet.

Az igazgatási apparátuson belül biztosított felülvizsgálati lehetőség — bár a közigazgatás törvényes működésének, egyben az állampolgárok jogvédelmének jelentős garanciája — önmagában véve nem elegendő. Még a legjobb belső kontroll esetében is szükséges az igazgatási hierarchiától független szervek ellenőrzési jogkörének biztosítása. Ez az elsődleges célja a bírói hatáskör megállapításának. A bírói felülvizsgálat azonban különös természetéből folyóan korlátozott még akkor is, ha körét egyébként általános jelleggel vonják meg. A bírósági felügyelet csak az igazgatási tevékenység egyes területeire terjed ki, ellenőrzési funkcióikat nem saját kezdeményezésükre végzik a bíróságok, s ez általában nem vonatkozik a közhivatalnokok kötelességeinek nem teljesítése eseteire.[8] Elismerve, hogy egy speciális szervezeti-ellenőrzési forma nem helyettesítheti a közigazgatás bírói felügyeletét, azt is felvetik, hogy olyan kérdések ellenőrzése is szükséges, melyek rendszerint kívül esnek bármely bíróság hatáskörén. Ilyenek elsősorban az igazgatás működésének, eljárásának kisebb hibái (a hivatalnok nem juttatja vissza az eléje terjesztett bizonyítékokat, goromba magatartást tanúsít a felekkel szemben, halogatja az ügy elintézését szükségtelen bizonyítékok bekérésével, nem figyelmeztet a fellebbezési jogra, stb.) továbbá az igazgatási határozatok tisztán szabad belátáson alapuló elemeinek felülbírálata.[9]

Az ombudsman intézménye *ellen szóló érvek* általában az adott ország sajátos alkotmányos berendezkedéséből, konkréten pedig — mint Angliában is — az igazgatás ellenőrzése klasszikus módszereinek (bírói, hierarchián belüli, pénzügyi, társadalmi) védelméből táplálkoznak. Figyelmeztetnek az intézmény elbürokratizálódásának, valamint az igazgatási tevékenységbe való beavatkozásnak veszélyeire, bevezetésük „félmegoldás" jellegére.[10] Az intézmény azonban egyre nagyobb népszerűségnek örvend a nyugati világban, s legutóbb éppen Angliában iktatták törvénybe felállítását. Ebben közrejátszhat az általános hatáskörű közigazgatási bíróság bevezetésével szemben különböző okok miatt meglevő még nagyobb tartózkodás, kétségtelen azonban, hogy a bírói és az igazgatási felülvizsgálat korlátai, az ezek kiküszöbölésére irányuló törekvés igen figyelemreméltó szorgalmazója az intézmény életrehívásának. A csupán *parlamenthez kapcsolódó, igazgatástól független ombudsman intézményében* a meglevő garanciák kiegészítésének, ugyanakkor a parlament igazgatás feletti ellenőrző funkciója megerősítésének hathatós eszközét látják. Ebből a szempontból figyelemre méltó körülmény, hogy a helyi önkormányzati szinten felállítandó „ombudsman" intézményekre vonatkozó elképzeléseknek is[11] — mellyel e tanulmányban külön nem foglalkozunk — egyik központi problé-

12—16. old.) továbbá *Pikler* Kornél: *A burzsoá alkotmánybíráskodás* (Bp. 1965. 58—59. old.) és *A parlamenti ellenőrzés formáiról* (JK. 1968. 1. sz. 8. old.) című munkáit.

[6] Stephan *Hurwitz: l'Ombudsman chargé du controle de l'administration civile et militaire au Danemark.* Copenhague. 1964. 4. old.

[7] Geoffrey *Wilson: Le projet de loi sur le commissaire parlamentaire (ombudsman) au Royaume-Uni.* Revue Internationale de Droit Comparé, 1967. 1. sz. 199. old.: Frank *Stacey: The Government of Modern Britain.* Clarendon Press. Oxford. 1968. 379—382. old.

[8] Alfred *Bexelius: Background-paper on the Swedish Ombudsman's Institution as means for the protection of the rights of the citizens.* (Készült az ENSZ „The Effective Realisation of Civil and Political Rights at the National Level" témakörben tartott szemináriumára. Kingston. Jamaica. 1967. ápr. 25 — május 8.) Sokszorosított kézirat. 46. old.

[9] I. M. *Pedersen: The Ombundsman and Administrative Courts.* (Ld. a „The Ombudsman, „Citizen's Defender" c. idézett tanulmánykötetben) 232—233. old.

[10] Lord *Butler* kritikája a Jogásztársaság (Law Society) Scarborough-ban tartott országos konferenciáján. Hivatkozza: Georges *Langrod: Quelques aspects proceduraux du controle de l'administration par l'Ombudsman.* Sokszorosított kézirat 2. old. (Készült a „Les problemes actuels de l'administration publique" témakörben Jugoszláviában tartott nemzetközi szimpoziumra. Herceg Novi. 1968. május 13—16.)

[11] Az USA vonatkozásában erről: William H. *Angus* and Milton *Kaplan: The Ombudsman and Local Government.* (Ld. az „Ombundsman for American Government?" c. idézett tanulmánykötetben) 101—111. old.

mája az apparátustól való függetlenség biztosítása.

A parlamenti ombudsman elsődleges *funkciója* az, hogy segítse elő a törvényesség, elsősorban a közigazgatás törvényes és jó működésének biztosítását. Ez az intézmény fenntartásának és létrehívásának alapja. Emellett és ezzel szoros összefüggésben más feladatok ellátásában is eredményesen közreműködhet, így az igazgatás színvonalának emelésében, az egységes jogalkalmazás biztosításában, továbbá több országban jelentős szerep hárul az ombudsmanra a hiányos vagy nem megfelelő jogalkotás korrigálására vonatkozó kezdeményezések megtételében is. Ezek a megfontolások is elősegítik a parlamenti ombudsman intézménye bevezetésének kedvező értékelését, valamint az a felfogás, mely benne az állampolgári jogok védelmére fordított fokozott nemzetközi figyelem közepette annak sajátos, egyben hatásos garanciáját látja.

Az ombudsman szerepére, létrehozásának indítékaira vonatkozó általános megjegyzések után indokolt egy országban részletesebben megvizsgálni az intézmény működését, szervezeti és hatásköri kérdéseit. Legcélravezetőbbnek a svéd megoldás elemzése mutatkozik, emellett azonban az ettől való jelentősebb eltérésekre is érdemes felhívni a figyelmet.

II.

1. Svédországban az ombudsman hivatala létrehozását kapcsolatba hozzák már az 1809. évi alkotmány megalkotása előtt működő hasonló intézményekkel. Általában az 1713-ban létrehívott főügyészi hivatalt (Högste Ombudsmannen) tekintik az *intézmény elődjének,* mely maga is több hasonlóságot mutatott a korábbi évszázadokban is ismert királyi főügyészi hivatallal. Az intézmény főfeladata a törvények és rendeletek betartásának, valamint a közhivatalnokok tevékenységének általános felügyelete volt, amellett súlyos bűncselekmények esetén képviselte a bíróság előtt a vádat. Az 1719-ben igazságügyi kancellár (Justitiekanslern) elnevezést kapott intézmény a király szerveként jött létre, a rendi gyűlés (Riksdag) megerősödése, a királyi hatalom gyengülése folytán egy rövid időszakra pedig (1766—1772) annak szervévé alakult át. Az 1772. évi királyi puccs után azonban a rendi gyűlés visszaszorult, az igazságügyi kancellár pedig ismét a király szervévé vált.[12]

Az 1809. évi *svéd alkotmány* a király és a parlamentben képviselt rendek közötti kompromisszum eredménye. Az abszolút királyi hatalom felszámolásának, a király és a rendi képviselet (mely csak 1866-ban alakult át a modern értelemben vett parlamentté) közötti hatalommegosztásnak az okmánya.

A király és a Riksdag közötti hatalommegosztás többek között az intézmények és a hatáskörök kettősségében is kifejezést nyert, így a királyi igazságügyi kancellár intézményének fenntartása mellett az alkotmány *létrehívta a parlamenti ombudsman intézményét,*[13] — hasonló feladatokkal és hatáskörrel. Megkülönböztető vonása azonban attól, hogy e szervet az alkotmány *a végrehajtó hatalom feletti parlamenti ellenőrzés intézményeként hívta életre.* Az alkotmányt előkészítő parlamenti bizottság az intézmény felállításában egyben az egyéni jogok védelmezőjét látta, amelynek feladata, hogy figyelemmel kísérje, vajon a bírák és más hivatalnokok betartják-e a törvényeket.[14] Bár nem teljesen tisztázottak az ombudsman intézménye alkotmányba iktatásának körülményei, az azonban megállapítható, hogy elsősorban a végrehajtó hatalomnak juttatott széles hatáskör ellensúlyozására, másrészt az abszolutisztikus módszerekhez való visszatérés megakadályozására szolgáló eszközt láttak benne az alkotmány kidolgozói. E feladatok ellátására pedig a végrehajtó hatalomhoz kapcsolódó igazságügyi kancellár intézményét nem tartották elegendőnek.

Az alkotmány 96. cikkelye szerint az az ombudsman feladata, hogy a Riksdag által kiadandó szabályzatnak megfelelően figyelemmel kísérje a törvények bírák és más közhivatalnokok által történő alkalmazását, továbbá a megfelelő bíróság előtt eljárást indítson azok ellen, akik részrehajlás és más okok miatt törvénytelenül jártak el vagy elhanyagolták hivatali kötelességük teljesítését. Az intézmény több mint másfél évszázados fennállása alatt jóformán semmi változás sem történt az intézmény alkotmány által kijelölt alapjaiban. Szervezete és hatásköre az alkotmányi szabályozás keretein belül több vonatkozásban változott, *gyökeres változás* azonban főleg az ombudsman tevékenységének súlyában, irányaiban és munkamódszereiben következett be.

E változások nem mindig kaptak kifejezést magában a jogi szabályozásban sem, mégis lényegesen *átalakították az intézmény jellegét, tevékenységének egészét.* Azon túlmenően, hogy az igazságügyi kancellárral szemben az ombudsman intézménye gyakorlatilag jóval jelentősebb szerepet kapott, két lényeges körülményt már itt érdemes kiemelni. Hosszú időn át az ombudsman ellenőrző tevékenységének területe majdnem kizárólag a bírói tevékenységgel, az igazságszolgáltatással függött össze. A közigazgatásra háruló feladatok szélesedésével azonban — főként az utóbbi két évtizedben — a súlypont az igazgatási munka ellenőrzésére tevődött át.

[12] Ld. részletesebben Sten *Rudholm: The Chancellor of Justice.* (Ld. a „The Ombudsman. Citizen's Defender" c. idézett tanulmánykötetben) 17—18. old.

[13] Pontus *Fahlbeck: La constitution Suédoise et le parlementairisme moderne.* Paris. 1905. 99. old.

[14] Alfred *Bexelius: The Swedish Institution of the Jutitieombudsman.* „Sweden Today" kiadványsorozatban. 1. old. (A szerző „The International Review of Administrative Science" c. folyóirat 1961. évi 3. számában megjelent tanulmányának utánnyomása.)

Más oldalról, a létrehívása utáni első időszakban tevékenységében a hivatal ügyészi, pontosabban bűnüldöző jellege domborodott ki. Azt tekintették az ombudsman elsődleges feladatának, hogy amennyiben bűnösnek találja a hivatalnokot, súlyos és kisebb jelentőségű ügyekben egyaránt vádat emeljen a bíróság előtt. Később a kisebb törvénysértések esetében ezt már a hivatalnoknak adandó „figyelmeztető" váltotta fel, mely a sérelem orvoslásának, egyben az igazgatási munka színvonala emelésének eszköze.[15] Az említett körülmények közül különösen az előbbi magyarázatot adhat arra, hogy az ombudsman intézményét napjainkban elsősorban a közigazgatás törvényes működésének biztosítására szolgáló sajátos eszköznek tekintik, s az *intézménynek ez az oldala kap különös figyelmet külföldön is.*

Az ombudsman szerepének értékeléséhez előre kell bocsátani azt is, hogy a svéd közigazgatási jogban általánosan elfogadott tétel a közigazgatási határozatok felsőbb közigazgatási szervek (legfelsőbb szinten a kabinet) előtti megtámadásának lehetősége, továbbá jogszabályokban meghatározott esetekben ismeretes a határozatok bíróságok, a Legfelsőbb Közigazgatási Bíróság és más speciális közigazgatási bíróságok által történő felülbírálata is.[16] A közigazgatási határozatok törvényessége biztosításának általánosan elterjedt garanciáit tehát a svéd közigazgatási jog is ismeri. Ma is fennáll az igazságügyi kancellár (Justitiekanslern) intézménye, mely az ombudsmanhoz hasonlóan jogosult ellenőrizni a közhivatalnokok tevékenységét, s törvénysértés esetén vádat emelhet a bíróság előtt. Emellett a kormány jogi tanácsadója, képviselheti az államot polgári ügyekben, valamint speciális feladatokat is ellát, pl. a sajtószabadságról szóló törvény megsértésének eseteiben ő jogosult képviselni a vádat.[17] Az ügyészi apparátus feladatkörébe csak a klasszikus, — bűnüldözéssel kapcsolatos funkciók tartoznak.

2. Az ombudsman hivatalának szervezetére, hatáskörére és munkamódszereire vonatkozó rendelkezéseket az alkotmány, továbbá a parlament által 1967-ben elfogadott szabályzat[18] tartalmazza.

A szabályzat — főleg szervezeti vonatkozásban — *jelentős reformot léptetett* életbe. A katonai ombudsman munkaterhének csökkenése, másrészt a polgári ombudsman hivatalához érkező panaszok igen nagymérvű növekedése miatt összevonta a két hivatalt. [19] Emellett az új jogszabály a korábbi kettő (polgári és katonai) biztossal szemben három ombudsman (parlamenti biztos) választását írta elő. A reform a szükségleteknek megfelelően tehát szervezeti növekedést tett lehetővé, azonban nem méltányolta azokat a már korábban is felvetett javaslatokat, hogy egyes ügycsoportokra (pl. egészségügyi és társadalombiztosítási ügyekre, helyi igazgatásra, adóügyekre, vásárlók védelmére, stb.) hozzanak létre külön parlamenti biztosi intézményeket.[20] Az ombudsmanok egymás között csak az egységes hivatalon belül alakították ki főként az ügycsoportoknak (és bizonyos fokig a területi elvnek) megfelelő munkamegosztást.

a) Az ombudsmant a parlament tagjaiból e célra alakított bizottság választja 4 éves időtartamra.[21] *Tevékenységéért a parlamentnek felelős,* munkájáról évenként beszámolni köteles. Amennyiben a tevékenységét vizsgáló parlamenti bizottság úgy találja, hogy nem megfelelően látja el feladatait, javasolhatja a parlamentnek hivatala lejárta előtti felmentését. Az ombudsman egyébként a konkrét ügyek intézésében a parlamenttől független, csak a törvényeknek van alárendelve.

A három ombudsman mellett a parlament két helyettest is választ, akik az ombudsmanokhoz hasonlóan jogi képzettséggel rendelkeznek. Az a feladatuk, hogy akadályoztatás esetén helyettesítsék a biztosokat szolgálataik ellátásában. Az ombudsman azonban szükség esetén egyébként is a helyettesre bízhatja teendőinek ellátását.

A biztosoknak *egy közös hivatala van,* közösen gondoskodnak a hivatali állások betöltéséről. A hivatal személyzete egy hivatalvezetőből, osztályvezetőkből és egyéb köztisztviselőkből tevődik össze, akik között 1967-ben — már a reform előtt is — 10 jogász dolgozott[22]. A szükséglettől és az anyagi eszközöktől függően a biztosok egyéb személyzetet, valamint specialistá-

[15] Alfred *Bexelius:* Background-paper on the Swedish Ombudsman's Institution as means for the protection of the rights of the citizens. (i. h. 10—12. old.)

[16] Ld. erről részletesen Nils *Herlitz: Swedish Administrative Law.* (The International and Comparative Law Quarterly. 1953. ápr. száma), továbbá *Legal Remedies in Nordic Administrative Law* (The American Journal of Comparative Law, Volume 15. 4. sz. 1966—1967.); Kurt *Holmgren: The Need for an Ombudsman Too.* (Ld. a „The Ombudsman. Citizen's Defender" c. tanulmánykötetben.) 226. old.

[17] Ld. erről részletesen Sten *Rudholm:* im. (17—22. o.)

[18] Instruktion för riksdagens ombudsmän. (Svensk Forfattningssamling. 1967. dec. 29-i 928. sz.), mely 1968. március 28-án lépett hatályba.

[19] A polgári biztos hivatalának 1920-ban 630, 1940-ben 632, 1950-ben 779, 1960-ban 1478, 1963-ban pedig már összesen 1781 üggyel kellett foglalkoznia az előző évben fennmaradt ügyekkel együtt. (Ld. a „The Ombudsman. Citizen's Defender" c. tanulmánykötetben. 329. o.)

[20] Elis *Hastad: The Parliament of Sweden.* London. 1957. 136. old.; Walter *Gellhorn* idézett munkájának Alfred *Bexelius* által írt recenziója, New York University Law Review. 1967. májusi szám. 579. old.

[21] A finn, dán és norvég parlamenti biztost a parlament választja, Nagybritanniában pedig a királynő nevezi ki.

[22] Alfred *Bexelius:* Background-paper on the Swedish Ombudsman's Institution as means for the protection of the rights of the citizens. (i. h. 3. old.)

kat és szakértőket is foglalkoztathatnak. A hivatal fenntartásának költségeit a parlament biztosítja.

b) A parlamenti szabályzat 1. §-a szerint *a biztosok felügyeletet gyakorolnak* afelett, hogy a köztisztviselők és más, teljes hivatali felelősség terhe alatt levő személyek szolgálatuk közben betartsák a törvényeket, egyéb jogszabályokat, és egyébként is teljesítsék kötelességeiket. A biztosok kötelesek továbbá a törvényhozás fogyatékosságainak kiküszöbölésén és az egységes és célszerű jogalkalmazás előmozdításán munkálkodni. Felügyeleti jogkörükben a biztosoknak elsősorban akkor kell beavatkozniuk, ha az egyének jogait sérelem érte, vagy veszély fenyegeti, illetve, amikor valaki haszonlesésből, elfogultságból vagy durva mulasztásból nem tett eleget szolgálati kötelességének. (3. §.)

A biztosok felügyeleti joga Svédországban sajátos módon *a bíróságok*[23] *és a közigazgatás felügyeletére* terjed ki, beleértve az ügyészek, rendőri-nyomozószervek, valamint a büntetésvégrehajtási szervek tevékenységét is. Ellenőrző tevékenysége alá tartozik 1957. óta a helyi igazgatás is, ilyenformán a miniszterek kivételével hatásköre a közigazgatás területén általánosnak mondható. Munkájának irányára az a jellemző, hogy a bíróságokat és ügyészeket érintő ügyek mellett (1963-ban 241, illetve 108 ügy) az elé kerülő ügyek döntő többsége az igazgatási szervek tevékenységével függ össze.[24]

Azokat a fenntartásokat, hogy az ombudsman *bíróságok* feletti felügyeleti jogköre sértheti a bírói függetlenséget, a tapasztalatok szerint alaptalannak találják Svédországban. Ugyanis ha elismerik, hogy a bíró felsőbb bíróság előtt felelősségre vonható funkciója gyakorlása közben elkövetett törvénytelenségért, függetlenségét nem veszélyeztetheti az a tény, hogy a vád az ombudsman kezdeményezésére történhet. A bírák függetlenségének kívánalma pedig nem jelentheti azt, hogy mentes minden kritikától és felelősségtől, amikor törvénytelenül jár el.[25]

Igen érdekesek azok a megfontolások is, melyek alapján a *miniszterek* nem tartoznak az ombudsman felügyelete alá. Svédországban a kabinet (király a tanácsban) és az egyes miniszterek nem utasíthatják az államigazgatási szerveket. Alapelvként a kabinet csak általánosan kötelező erejű rendeletek és utasítások révén befolyásolhatja az igazgatási szervek tevékenységét. Ezzel függ össze, hogy a miniszter nem felelős ágazatáért, a döntésekért maguk a hatáskörrel rendelkező szervek és hivatalnokok tartoznak felelősséggel. A miniszter egyébként közvetlen kötelességének teljesítéséért a parlament előtt felelős, mely elrendelheti egy speciális bírósági előtti felelősségrevonását is. Ilyenkor az ombudsman képviseli a vádat. Az ombudsman miniszterek feletti ellenőrzési jogának korlátozását a svéd közigazgatási jogból eredő sajátosságok mellett még elsősorban abban látják, hogy ily módon elkerülhető az ombudsman politikai pártok közötti küzdelmekbe való belevonása. Ezt az intézménybe vetett közbizalom fenntartásához tartják szükségesnek.[26]

Az ombudsman tevékenységi körének igen jelentős vonása, hogy ellenőrizheti az igazgatási határozatok *szabad belátáson* alapuló elemeit, melyre egyébként Svédországban a Legfelsőbb Közigazgatási Bíróság is jogosult. Az ombudsman vizsgálhatja, vajon a döntéseket nem csupán az igazgatási, hanem a bírói szervek is minden tényező számításbavételével hozták-e meg, ugyanis amikor a jogalkotás diszkrecionális jogkört biztosít a közigazgatási szervek és a bírák számára, ez az érvényre jutó felfogás szerint nem jelentheti azt, hogy önkényesen járhatnak el ezen a területen.[27]

c) Tevékenységét az ombudsman a felügyelete alá tartozó szerveknél lefolytatott *rendszeres szemlék* tartásával, a hozzá beérkező *panaszok* és más, főként sajtó révén felszínre hozott *információk alapján végzi.* A saját kezdeményezése folytán (szemlék, sajtó stb.) felmerülő ügyek száma az utóbbi 25 évben alig emelkedett, a panaszok száma azonban jelentősen megnövekedett. Mai arányukat jelezheti, hogy 1963-ban saját kezdeményezésre 172, panasz alapján pedig 1224 ügy indult[28] — ez azonban nem mutathatja az ombudsman felügyeleti tevékenységének egész volumenét, hiszen a saját kezdeményezésre indult ügyek száma már egy felügyeleti kontroll eredménye.

A panaszokat az ombudsmanhoz írásban kell bejelenteni.[29] Ha ebből kitűnően a *panasz* nem látszik alaptalannak, az ombudsman az érintett szervtől bekéri a vonatkozó ügyiratokat. Ha ezek alapján feltételezhető, hogy hiba történt, illetve nem állapítható meg egyértelműen a panasz alaptalansága, az ombudsman rendszerint írásos állásfoglalást is kér a panaszolt szervtől vagy hivatalnoktól. Amennyiben a körülmények további tisztázása szükséges, akkor vizsgálatot folytat le, vagy felkérheti a rendőrséget és

[23] A parlamenti biztos csak Svédországban és Finnországban gyakorol felügyeletet a bíróságok tevékenysége felett. Dániában, Norvégiában és Nagybritanniában erre nincs hatásköre.

[24] Ld. részletesen: „The Ombudsman. Citizen's Defender" c. idézett tanulmánykötetben. 330. old.

[25] Alfred *Bexelius: The Ombudsman for Civil Affairs.* (Ld. a „The Ombudsman. Citizen's Defender" c. idézett tanulmánykötetben) 27. old.

[26] U.ott 26. old.

[27] U.ott 34—35. old.

[28] Ld. a „The Ombudsman. Citizen's Defender" c. idézett munkában. 329. old.

[29] Nagy-Britanniában a panasztétel módja ettől lényegesen eltér. A parlamenti biztos csak olyan panaszra járhat el, amelyet az állampolgár a Parlament alsóházának egyik tagjához juttatott el azért, mert igazságtalanságot szenvedett el igazgatási aktus következményeként. A panasz a panaszt tevő hozzájárulásával csak a képviselőn keresztül juttatható el a parlamenti biztoshoz azzal a kéréssel, hogy folytasson le vizsgálatot. (Parliamentary Comissioner Act, 1967. 5. szakasz (1) bek.)

bármely más szervet a vizsgálat lefolytatására. Jogosult arra is, hogy különböző szervek véleményét kérje az ügyben.

Az ombudsman felügyeleti tevékenységével összefüggésben egyébként is kötelesek a hatóságok és köztisztviselők az általa kívánt felvilágosítást és segítséget megadni. Tevékenységének ellátását elősegíti az a jogosítványa is, miszerint jelen lehet a bíróságok és felügyelete alá tartozó más szervek tárgyalásain és tanácskozásain, betekintési joggal rendelkezik a hatóságok jegyzőkönyveibe és irataiba.

Az ombudsman *diszkrecionális jogkörébe tartozik annak eldöntése, hogy indokolt-e eljárnia az egyes panaszokban.* Ha az ügy az egyén vagy a közérdek szempontjából csekély jelentőségű, a tevékenységéről szóló szabályzat külön is kiemeli, hogy az ombudsman a panaszt *intézkedés nélkül hagyhatja.* Az alapvető fontosságú kérdésekkel való gondosabb foglalkozás érdekében az új szabályzat 9. §-a lehetővé teszi a panasz más szervhez való *áttételét,* rendes útra való terelését is. Kimondja, amennyiben a panaszban felvetett kérdés olyan jellegű, hogy azt megfelelően kivizsgálhatja és elbírálhatja valamely más hatóság és ez még nem foglalkozott az üggyel, az ombudsman jogosult áttenni a panaszt ehhez a hatósághoz elintézés végett. Áttétel esetén a panaszost értesíteni kell erről. Értesítik a panaszost arról is, ha az ombudsman a panasz tárgyában alaptalansága vagy bizonyítékok hiánya miatt nem lép fel és a kialakult gyakorlat szerint a panaszos részletes magyarázatot is kap ennek okairól. A panaszos által hibásnak tartott intézkedés magyarázatát azért tartják különösen fontosnak, mert ez megnyugtathatja a panaszost és elősegítheti a közvélemény igazgatásba vetett bizalmának fenntartását.[30]

d) Az ombudsman nem jogosult arra, hogy a vitatott intézkedést megsemmisítse vagy megváltoztassa. *Jogosítványai* csak arra terjednek ki, hogy vizsgálatot folytasson az ügyben, törvénysértés és kötelességmulasztás esetén véleményt nyilvánítson, vagy a bíróság előtt vádat emeljen a hivatalnok ellen.[31] A parlamenti szabályzat szerint a biztos rendkívüli ügyészként akkor *emel vádat,* amikor valamely felügyelete alá tartozó személy szolgálattétel közben vétett a törvény vagy más jogszabály ellen, illetve más módon mulasztotta el valamely szolgálati kötelességének teljesítését. Amennyiben az ilyen cselekmény fegyelmi eljárás keretében büntethető, akkor a *fegyelmi hatáskörrel rendelkező illetékesnek köteles bejelentést tenni.* Ha a vétség nem súlyos és különleges okok nem tesznek egyéb intézkedést szükségessé, akkor vádemelés illetve fegyelmi hatóságnál tett bejelentés helyett be kell érnie *figyelmeztetéssel, nyilatkozattal,* vagy azzal, ami már megtörtént. (2. és 12. §-ok.) Ez utóbbi alatt pedig maga a *vizsgálat lefolytatása* értendő.

A rendelkezésére álló legjelentősebb eszköz a vádemelés jogosítványa, ezzel azonban az ombudsman — mint már utaltunk erre — nagyon szűk körben él. E jogosítványa a svéd közigazgatási jog és büntetőjog figyelemre méltó sajátosságával is összefügg, ugyanis a hivatalnokok (és természetszerűleg a bírák is) önállóan, függetlenül dönthetnek a hatáskörükbe tartozó ügyekben, másrészt, és ebből következően általános büntetőjogi felelősséggel tartoznak tevékenységükért. A jog azonban nem adja meg az állampolgároknak azt a lehetőséget, hogy ennek alapján közvetlenül bírósághoz forduljanak a hivatalnokok ellen. Ez csak közvetve, az ügyészeken, az igazságügyi kancelláron és az ombudsman hivatalán keresztül történhet. Az ombudsman e tekintetben mint rendkívüli ügyész ténykedik, „végső soron" — az ügyész nemleges álláspontja esetén is — hozzá fordulhat az állampolgár.[32] Amikor egyébként az ombudsman vádat kíván emelni a bíróság előtt, ezt jogosult másra, így az ügyészségre bízni.

A vizsgálat során tapasztalt hiányosságokra való reakció újabb és manapság jóval általánosabban elterjedt formája, a „kritika" gyakorlása, nevezetesen a figyelmeztetés és nyilatkozat eszközének igénybevétele. Ezek az eszközök a gyakorlatban alakultak ki, s később a jogalkotás is elismerte. Főként a közigazgatás mindennapos szükségleteire reagálnak, ugyanakkor jelzik a hivatal klasszikus értelemben felfogott ügyészi jellegének háttérbe szorulását. A „figyelmeztető" nem csupán az érintett hivatalnok elmarasztalására hivatott, hanem irányvonalul szolgál más hivatalnokok számára is a hiba elkerülésére. A „nyilatkozattal" pedig az ombudsman elsősorban a jövőbeni gyakorlatot kívánja befolyásolni. A tapasztalatok szerint ezek — főleg széles körű publicitásuk révén (az ombudsman parlamenti beszámolójának közzététele, szaklapokban és napi sajtóban való közlés) — jelentős hozzájárulást jelentenek a jobb és egységesebb gyakorlat kialakításához, valamint a jogbiztonság fokozásához, bár az ombudsman véleménye a hivatalnokokra nem kötelező.

Az ombudsmannak lehetősége kínálkozik arra, hogy a károsult *kártérítési igényét támogassa* a bíróság előtt (ez több esetben a keresetindítás előfeltétele), vagy a kialakult gya-

[30] Alfred *Bexelius:* Background-paper on the Swedish Ombudsman's Institution as means for the protection of the rights of the citizens. (i. h. 35—37. old.)

[31] A finn és a dán ombudsman jogosult vádemelésre illetve annak elrendelésére, a norvég ombudsman azonban csak véleményt nyilváníthat az elé kerülő ügyben. A parlamenti biztos Nagy-Britanniában arra jogosult, hogy a közigazgatás révén okozott igazságtalanságról a parlament mindkét háza elé beszámolót terjesszen, amennyiben a vizsgálat eredményeként úgy látja, hogy ezt nem orvosolták illetve nem orvosolják.

[32] Steven D. *Anderman: The Swedish Justitieombudsman.* (Ld. a „The American Journal of Comparative Law Reader" c. tanulmánykötetben. Szerkeszti: Hessel E. *Yntema,* New-York. 1966. 211—212. old.).

korlat szerint más módon is elősegítse a kár megtérítését. Igazságtalannak tartott büntetés esetén elősegítheti az elítélt személy ügyének *újrafelvételét*, támogathatja a kegyelmi kérvény benyújtását.[33] Igen fontos jogosítványa, egyben jogszabályban előírt kötelessége, hogy amennyiben felügyeleti tevékenysége közben jogszabálymódosítás vagy más, az állam részéről teendő intézkedés szüksége merül fel, *előterjesztést* tegyen erről a parlamentnek vagy a királynak,[34] mely utóbbi alatt ténylegesen a kabinetnek tett előterjesztésről van szó.

Az alkalmazott intézkedések *felhasználásának terjedelméről* átfogó képet adhatnak az 1963. évre rendelkezésre álló adatok: A hivatalnál intézkedésre váró 1781 ügy közül 287-ben nyilvánvaló alaptalanság miatt nem történt további intézkedés. 22 ügyet más szervhez tettek át vagy elutasítottak. 746 ügyben folytattak vizsgálatot, azonban közvetlen akcióra nem került sor. Ami az ombudsman közvetlen fellépését illeti, 6 ügyben emelt vádat, 276 ügyben kritizálta a felügyelete alá tartozó szervek és hivatalnokok tevékenységét, 14 ügy közül ötben tett előterjesztést a kormánynak. Végezetül, 430 ügyben az eljárás áthúzódott a következő évre.[35]

3. A svéd ombudsman intézményének fejlődése során tevékenységének különböző vonásai kaptak különös hangsúlyt. Kifejezést kapott az ombudsman rendkívüli ügyészként való minősítése, a parlamentáris kormányrendszer intézményei elemzésekor a parlament bíráskodás és közigazgatás feletti ellenőrzésének eszközeként való értékelése. A közigazgatás terjedelmének rendkívüli mértékű megnövekedésével a törvényesség, elsősorban a közigazgatás törvényességének biztosításában betöltött szerepét emelik ki, míg mások az állampolgári jogok védelmének sajátos szerveként tárgyalják. Az intézmény jellegének fokozatos átalakulása ellenére e vonások mindegyikét már megalakulása idején is felfedezni vélik. Nem vitásan, mai szerepének megítélésekor is e tényezők együttesen határozzák meg az intézmény lényegét, bár a jelenlegi feltételek között a közigazgatás törvényességének biztosításában, az igazgatási munka színvonalának emelésében betöltött szerepe a legfontosabb.

Az intézmény értékeléséhez azonban feltétlenül hozzá kell tenni, hogy e szerv és az általa betöltött funkciók *rendkívüli jellegűek.* Ez különösen igaz, ha számításba vesszük, hogy a mai svéd jogrendszer ismeri a parlamenti ellenőrzés más, általánosan elfogadott formáit, külön ügyészi apparátus hivatása a vádképviselet ellátása, kiépült a közigazgatási határozatok bíróság illetve felsőbb igazgatási szervek által történő felülvizsgálatának rendszere. Az ombudsman intézménye ilyenformán a „biztosító-szelep" szerepét tölti be, amit az utóbbi években megnövekedett munkaterhe és személyzete ellenére a tevékenységére vonatkozó adatok is igazolnak. Általánosan elterjedt éppen ezért az a felfogás Svédországban, hogy az ombudsman intézményének eredményes funkcionálása csak akkor biztosítható, ha kiépültek a törvényesség érvényrejuttatásának rendes garanciái.

A törvényesség biztosítására, elsősorban pedig a sérelem orvoslására rendelkezésre álló jogi eszközök meglehetősen korlátozottak. Az ombudsman eredményes működésének *elsődleges biztosítékát* nem is ebben, hanem a hivatal — mint parlamenti szerv — tekintélyében, valamint a tevékenysége iránt megnyilvánuló általános figyelemben keresik. Nagy fontosságot tulajdonítanak a *sajtó* érdeklődésének, munkája publicitásának. Ennek rendszerességét segíti elő, hogy a sajtó számára naponként lehetővé teszik az ombudsmanhoz érkező és onnan továbbított valamennyi ügyirat megtekintését.[36]

III.

A tárgykörben rendezett nemzetközi értekezleteken, valamint a jogirodalomban is igen figyelemreméltónak tartják az ombudsman közigazgatás törvényességének biztosításában, illetve az állampolgári jogok védelmében betöltött szerepét. Kifejtik azonban, hogy az intézmény szervezete és hatásköre igen *nagy mértékben függ* az adott ország államszervezetében és jogrendszerében meglevő sajátosságoktól, éppen ezért a bevezetésükre irányuló javaslatoknál a különböző országokban nem lehet azonos követelményeket támasztani. E követelmények, egyben az intézmény általánosnak tekintett vonásai is csupán nagyfokú általánosítás eredményeként fejezhetők ki. Egy ilyen meghatározás szerint pl. az „ombudsman" intézményének lényege a nemzetközi összehasonlítás szintjén abban foglalható össze, hogy 1. biztosítva van teljes függetlensége a végrehajtó hatalomtól, 2. hathatós eszközökkel rendelkezik, beleértve az iratokhoz való hozzáférhetőséget, tanúk meghallgatásának jogosítványát, az igazgatási aktusokkal szemben benyújtott panaszok vizsgálatának lehetőségét, 3. beavatkozása arra van korlátozva, hogy javaslatot tegyen a hatáskörrel rendelkező törvényhozó illetve végrehajtó szervnek.[37]

Az ombudsman intézményének elemzésekor azonban önként adódik más, esetleg végre-

[33] Alfred *Bexelius:* Background-paper on the Swedish Ombudsman's Institution as means for the protection of the rights of the citizens. (i. h. 35—36. old.)

[34] Ld. az idézett parlamenti szabályzat 2. §-át.

[35] Ld. a „The Ombudsman. Citizen's Defender" c. idézett munkában. 329. old.

[36] Alfred *Bexelius:* Background paper on the Swedish Ombudsman's Institution as means for the protection of the rights of the citizens. (i. h. 40. old.)

[37] Ld. erről Walter *Gellhorn* idézett munkájának Alfred *Bexelius* által írt recenzióját. (i. h. 577. old.)

hajtó hatalomhoz kapcsolódó rendkívüli panasz-szervekkel, *illetve törvényesség biztosítására szolgáló egyéb eszközökkel, szervekkel való összevetés szüksége,* s ez utóbbi összefüggésben a burzsoá jogirodalomban többször hivatkoznak a szocialista ügyészség intézményére is.

Ügyészségünk több igen jelentős eltérést mutat az ombudsman intézményével szemben, azon túlmenően is, hogy a kétféle szervezet társadalmi jellege különböző. Csak azt emeljük ki, hogy az ügyészség felügyeleti tevékenysége jóval szélesebb, a törvényesség betartása feletti felügyelet mellett a vádképviselet ellátása is feladatai közé tartozik. Az ügyészség valóságos tevékenysége is szélesebb körű, a törvényesség betartatására hivatott rendes szerv (ami bizonyos fokig az államigazgatási határozatok bírói felülvizsgálatának eléggé lehatárolt lehetőségeivel is összefügg), szemben az ombudsman intézményével, melynek fellépése ilyen értelemben rendkívüli jellegű, csupán „példaszerű". Ezekből következően az ügyészség szervezetileg jól, helyileg is tagoltan kiépült, míg az ombudsman hivatala csak egy rendkívüli panasz-szerv jegyeit mutatja. Végezetül az ügyészség, különösen az általa benyújtandó óvások révén hathatós jogi eszközzel is rendelkezik a törvénysértések orvoslására.

Ezek mellett azonban több vonatkozásban szembetűnő hasonlóságok is felfedezhetők. Az ombudsmant és a legfőbb ügyészt is a parlament választja, egyben vissza is hívhatja. Tevékenységükért a parlamentnek felelősek, működésükről a parlamentnek kötelesek beszámolni. Mindkét szerv tehát a parlamenthez kapcsolódik, ami a független működés legjelentősebb biztosítékául szolgál. Az ombudsmannak és az ügyészségnek is az az alapvető feladata, hogy a törvényesség megtartása felett őrködjék és több tekintetben hasonlóak a törvénysértések felfedése érdekében e szerveket megillető jogosítványok is. Az a legfigyelemreméltóbb azonban, hogy az ügyészség általános törvényességi felügyeleti jogköréhez hasonlóan az ombudsman tevékenységében is kirajzolódik egy hasonló funkció ellátásának kívánalma, éspedig elsősorban az igazgatási apparátus irányában. Sőt, egy sor nyugati országban éppen erről az oldalról *jelentkezik egy rendkívüli ellenőrzési forma (nevezhetnénk speciális ügyészségnek is) létrehívásának igénye.* A tanulmányban az ombudsman intézményének bemutatása mellett a burzsoá jogfejlődésnek erre az új jelenségére kívántuk felhívni a figyelmet, amiben nem utolsósorban az is közrejátszhat, hogy a szocialista országokban vannak ügyészségek, éspedig új tartalommal.

Rácz Attila

SZEMLE

A nemzetközi kereskedelem jogának egységesítése. Az UNCITRAL első ülése

(A konferencia előkészítése és egyes elvi problémái)

Az Egyesült Nemzetek Szervezetének keretében a nemzetközi kereskedelem jogának összehangolására és egységesítésére alakult Bizottság, rövidített nevén: UNCITRAL (United Nations Commission on International Trade Law) f. év január 29-től február 26-ig tartotta első ülését New Yorkban.

Az UNCITRAL megalakulása és feladatai nem ismeretlenek a magyar jogirodalom olvasói előtt. A Bizottság megalakítására vonatkozó magyar javaslatot, a javaslat felett az ENSZ-ben folyt vitát és a közgyűlés határozatát *Ustor Endre* több cikke[1] kimerítően ismertette és elemezte. A jelen cikk ezért az előzményekkel csak röviden, a teljesség kedvéért foglalkozik.

I. Az UNCITRAL megalakítása

A Magyar Népköztársaság ENSZ-beli állandó képviselője 1964 szeptemberében javaslatot terjesztett elő az ENSZ Közgyűléséhez és ebben javasolta a következő napirendi pontnak a megvitatását: „A nemzetközi magánjog területének progresszív fejlesztésére teendő lépések vizsgálata, különös tekintettel a nemzetközi kereskedelem fejlesztésére."[2] A Közgyűlés a javaslatot 1965. évi ülésének napirendjére tűzte és a Hatodik Bizottságban folytatott részletes vita után[3] 1965. december 20-án egyhangú határozatot hozott[4]. Ennek bevezető részében többek között megállapította, hogy az egyes országok nemzetközi kereskedelemmel kapcsolatos jogszabályainak ellentmondásai és különbözőségei a nemzetközi kereskedelem fejlődését akadályozzák és ezért felkérte a Főtitkárt, hogy készítsen egy átfogó jelentést a nemzetközi kereskedelem jogának egységesítése és összehangolása területén eddig végzett munkáról, ebben elemezze, hogy az egyes jogterületekkel kap-

[1] A nemzetközi jog fokozatos fejlesztése és az ENSZ. JK. 1965 487—496. old. Ugyanez angol nyelven: Progressive Development of International Law and the United Nations. Acta Juridica Academiae Scientiarum Hungaricae. Tomus 8, pp. 69—90; Progressive Development of International Trade Law: A New Programm of the UN (A nemzetközi kereskedelem jogának fokozatos fejlesztése; az ENSZ új programja). Acta Juridica Academiae Scientiarum Hungaricae. Tomus 9, pp. 279—306.

[2] A/5728.

[3] A vita ismertetését l. *Ustor* 1. alatt utolsóként idézett cikkében.

[4] 2102/XX.

csolatban milyen módszerek látszanak az egységesítés és összehangolás előmozdítására alkalmasnak és vizsgálja meg, hogy mely ENSZ-szervek és egyéb szervezetek bízhatók meg azzal, hogy e területen munkát végezzenek.

A Főtitkár a Közgyűlés XXI. ülésszakán terjesztette elő jelentését „A nemzetközi kereskedelem jogának fokozatos fejlesztése" címmel[5]. A jelentés a következő jelentősebb kérdéseket öleli fel: a „nemzetközi kereskedelem jogá"-nak fogalma, a jogütközések és -eltérések csökkentésének jogi módszerei, a nemzetközi kereskedelem jogának fejlődése, a nemzetközi kereskedelem jogának összehangolása és egységesítése területén végzett munka áttekintése, a nemzetközi kereskedelem jogának fokozatos összehangolására és egységesítésére alkalmas módszerek, megközelítések és témák. A jelentés gyakorlati és elméleti szempontból is legjelentősebb fejezete az eddig végzett munkáról szóló áttekintés, amely az ENSZ, az ENSZ szervei, az államközi és nemzetközi szervezetek által végzett és folyamatban levő munkákat ismerteti. E fejezetet három melléklet egészíti ki, amely tételesen sorolja fel az egyes szervek és szervezetek által kezdeményezett nemzetközi egyezményeket és nemzetközi használatra szánt egyéb okmányokat. Az UNCITRAL első ülésszakára a Főtitkár kiegészítő jelentést készített a korábbi jelentés lezárása óta történtekről.[6] E jelentés néhány, az alapjelentésből kimaradt, korábbi adatot is ismertet.

A Főtitkár jelentését a Közgyűlés XXI. ülésszaka tárgyalta. A Hatodik Bizottság vonatkozó vitáit *Ustor Endre már* hivatkozott tanulmánya igen mélyen elemzi és egyben ismerteti a Hatodik Bizottság arra irányuló határozati javaslatának előzményeit, hogy a Közgyűlés létesítsen egy Bizottságot a nemzetközi kereskedelem joga fokozatos összehangolásának és egységesítésének előmozdítására. A javaslatot a Közgyűlés 1966. december 17-én tartott ülésén egyhangúan elfogadta.[7]

A határozat szerint a 29 tagból álló Bizottság hét tagját az afrikai, öt tagját az ázsiai, négy tagját a kelet-európai, 5 tagját a latin-amerikai és 8 tagját a nyugat-európai és egyéb államok képviselői közül kell a Közgyűlésnek megválasztania, kellő figyelmet fordítva arra, hogy mind a világ gazdasági és jogi rendszerei, mind pedig a fejlett és fejlődő országok megfelelően legyenek képviselve. Kimondta a határozat azt is, hogy az országok képviselőit, amennyire ez lehetséges, a nemzetközi kereskedelem jogának területén kiváló személyek közül kell választani. Ez a kívánalom visszatükröződött a küldöttségek személyi összetételében. A 29 delegáció közül 15-öt egyetemi tanár és 9-et vezető állásban levő jogász vezetett; a delegációk tagjai között további 2 egyetemi tanár és 6 jogász volt.

A határozat szerint a Bizottságnak a nemzetközi kereskedelem joga fokozatos összehangolását és egységesítését a következő módszerek alkalmazásával kell előmozdítania: „*a)* az e területen működő szervezetek munkájának összehangolása és együttműködésük elősegítése; *b)* a hatályos nemzetközi egyezményekben való részvételnek és a hatályos minta-jogszabályok és egységes törvények szélesebbkörű elfogadásának előmozdítása; *c)* új nemzetközi egyezmények, minta-jogszabályok és egységes törvények előkészítése vagy elfogadásának előmozdítása, nemkülönben a nemzetközi kereskedelmi kifejezések, rendelkezések, szokások és gyakorlat írásba foglalása és szélesebb körű alkalmazásuk előmozdítása az e területen működő szervezetekkel együttműködve, ha ez indokolt; *d)* nemzetközi egyezményeknek és egységes törvényeknek a nemzetközi kereskedelem jogának területén történő egységes értelmezését és alkalmazását megvalósító különböző módszerek megvalósítása; *e)* a nemzetközi kereskedelem jogának területéhez tartozó, az eseti jogot is felölelő nemzeti jogalkotásra és a modern jogfejlődésre vonatkozó információ gyűjtése és terjesztése; *f)* szoros együttműködés létesítése és fenntartása az Egyesült Nemzetek Kereskedelmi és Fejlesztési Bizottságával (UNCTAD); *g)* kapcsolat fenntartása az Egyesült Nemzeteknek a nemzetközi kereskedelemben érdekelt egyéb szerveivel és szakosított intézményeivel; *h)* minden olyan tevékenység végzése, amit feladatai teljesítése szempontjából hasznosnak vél."

A kiválasztandó témák vonatkozásában a Közgyűlés úgy határozott, hogy a Főtitkár kérje fel a tagállamokat és az érdekelt szerveket, hogy tegyenek javaslatot a munkaprogramra.

A Bizottság tagországainak megválasztása 1967. október 30-án történt.[8] A 29 tagból 14 tag megválasztása 3 évi időtartamra, a többié pedig 6 évi időtartamra szól.

II. Az első ülésszak előkészítése és eljárási kérdések

A Bizottság első ülésszaka, mint fentebb már említettem, 1968. január 29-én kezdődött New Yorkban. Az ülésszak napirendjén[9] az adminisztratív jellegű pontok mellett a következő érdemi kérdések szerepeltek: *a)* az eljárási szabályok megállapítása, *b)* a munkatervi témák és a prioritások megállapítása, *c)* munkaszervezés és munkamódszer, *d)* munkakapcsolat és együttműködés más szervezetekkel.

Az ENSZ Titkársága a nemzetközi kereskedelem jogának területén végzett jogegységesítő és -összehangoló munkáról szóló, már említett (1. 5. alatti lábjegyzetet) kiegészítő jelentésen kívül az ülés előkészítésére sokszorosította a tagállamok, valamint a különböző szervek és szervezetek által a Bizottság munkaprogramjára tett javaslatokat[10] és több tanulmányt és egyéb írásbeli előkészítő anyagot készített, a következő kérdésekről: az eljárási szabályok megállapítása;[11] a tagállamok, szervek és szervezetek által a Bizottság munkaprogramjára tett javaslatok elemzése;[12] a munka szervezése és munkamódszerek;[13] a nemzetközi

[5] A/6396.
[6] A/CN. 9/5.
[7] 2205/XXI.

[8] A/CN/1. A Bizottság tagjai: Amerikai Egyesült Államok, Argentína, Ausztrália, Belgium, Brazília, Chile,* Congo Demokratikus Köztársaság, Csehszlovákia,* Egyesült Arab Köztársaság,* Egyesült Királyság,* Franciaország,* Ghana,* India, Irán, Japán,* Kenya, Kolumbia,* Magyarország, Mexikó, Nigéria, Norvégia,* Olaszország,* Románia, Spanyolország, Szíria, Szovjetunió,* Tanzánia,* Thaiföld,* Tunézia. A csillaggal jelölt országok megválasztása három évre szól.
[9] A/CN. 9/8.
[10] A/CN. 9/4.
[12] A/CN. 9/4. Add, 1.
[11] A/CN. 9/3.
[13] A/CN. 9/6 és Corr. 1.

kereskedelem jogában érdekelt szervekkel és szervezetekkel való együttműködés és munkakapcsolatok.[14]

Az említett napirendi pontok közül az eljárási szabályok megállapítása váltotta ki a legkevesebb vitát, a Főtitkár javaslatát a Bizottság néhány hozzászólás után elfogadta. A döntés szerint a Bizottság a Közgyűlés állandó bizottságaira vonatkozó eljárási szabályokat[15] fogja értelemszerűen alkalmazni, míg olyan kérdések vonatkozásában, amelyeket e rendelkezések nem szabályoznak, a Bizottság általános elvként leszögezte, hogy ezekre a Közgyűlésnek azokat a szabályait kell alkalmazni, melyek arra legjobban alkalmasak.

Az eljárási szabályokkal kapcsolatban előbb Japán a munkatervre tett írásbeli észrevételei keretében, majd India képviselője a munkatervi pontok feletti vita során javasolta, hogy a Bizottság, a Nemzetközi Jogi Bizottság (International Law Commission) példájára, állapítsa meg saját statutumait. A javaslatot többen támogatták, de határozat nem született.

Eljárási kérdést érint a Bizottságnak az az elhatározása, hogy döntéseit lehetőleg egyetértésben, szavazás nélkül hozza. Az egyetértés megkísérlésének szükségességében minden felszólaló egyetértett. Hangsúlyozták, hogy a határozatok gyakorlatba való átvitele a határozat tárgyát képező egyezmény, vagy egyéb szöveg ratifikálásától, illetve más alkotmányos módon történő elfogadásától függ, amit a javaslat ellen szavazó országok nyilvánvalóan nem fognak megtenni. Az egyetértés tehát a gyakorlatba való átvitel sikerességének előfeltétele. Az egyetértésre való törekvés azonban, ahogy ezt a Bizottság elnöke leszögezte,[16] nem zárja ki, hogy olyan kérdések eldöntése, amelyekben egyetértés nem érhető el, végső soron szavazással történjék.

[14] A/CN. 9/7.
[15] A Közgyűlés eljárási szabályainak (A/520/Rev. 8.) 45., 62., 98—134. cikkei.
[16] A/CN. 9/SR. 3.

III. Általános kérdések

1. Az egységesítés indokoltsága és lehetősége

Az ülésszak során több általános, részben elméleti jellegű kérdés merült fel. Ezek közül első helyen *a Bizottság megalakításának és a nemzetközi kereskedelem joga egységesítésének indokoltságát és az utóbbi lehetőségét* kell említeni. Az első helyen való említés szükségessége nem annyira a kérdés jogi jelentőségében rejlik, hiszen arra a közgyűlési határozat egyhangú elfogadása ad egyértelmű választ, hanem elsősorban abban, hogy e kérdést számosan kapcsolták össze a magyar kezdeményezés iránti elismeréssel. Kevés felszólaló volt, aki első felszólalásában ne tett volna említést arról, hogy a Bizottság magyar javaslatnak köszönheti létrejövetelét és ne említette volna e javaslat jelentőségét. Az ülésszakot a Főtitkár nevében megnyitó *C. A. Stavropoulos* főtitkárhelyettes, az ENSZ jogtanácsosa is nagy erővel hangsúlyozta a kezdeményezés jelentőségét és nagy elismeréssel szólt arról az ülésszak elnöke, *E. K. Dadzie* nagykövet, Ghana képviselője is.

A kérdés érdemében egyhangú volt a vélemény, hogy a Bizottság munkájára szükség van. Igen szemléltetően fejezte ki ezt az angol képviselő, *A. G. Guest*, midőn azt bizonyította, hogy más államok jogának és kereskedelmi gyakorlatának nemismerése önmagában is ugyanolyan akadálya a nemzetközi kereskedelem fejlődésének, mint a jogok közötti eltérés. „Mert" — mondotta — „ami ismeretlen, az gyakran gyanús; ami gyanús, az kockázatot jelent; amit pedig a kereskedelemben kockázatosnak találnak, azt gyakran nem vállalják."[17] Ehhez hozzá lehet tenni, hogy ahol pedig az alkalmazható jogok egymástól eltérnek és bizonytalan, hogy a bíró e jogok közül melyiket fogja alkalmazni, a kockázat még nagyobb, annak vállalása még bizonytalanabb.

Hasonló álláspontot képviselt a magyar delegáció vezetője, *Réczei László* is. „A békés egymás mellett élés időszakában" — mondotta — „elő kell segíteni az emberiség szociális és gazdasági fejlődését. Ezért a Bizottság feladata, hogy megkönnyítse a fejlődő országok részvételét a világgazdaságban és a nemzetközi kereskedelemben olyként, hogy egyenlő jogaik legyenek más országokkal. Egyenjogúság a kereskedelemben, de egyenlőtlenség és discriminatio a jogi szabályozásban, ugyanúgy hátráltatja a fejlődést, mint a jogi egyenlőség gazdasági megalapozottság nélkül."[18]

Ugyancsak egyhangú volt a vélemény abban, hogy az egységesítés, illetve összehangolás lehetősége, és így a Bizottság feladatai teljesítésének lehetősége is fennáll, mert a nemzetközi kereskedelem joga sokkal homogénabb, mint bármely más jogág. E megállapítás a Bizottság okmányai közül először a Főtitkár jelentésében szerepel.[19] A jelentés szerint ui. a világ országai között, amelyeket egyrészt a gazdasági rendszerek, másrészt a jogi rendszerek különbözősége elválaszt egymástól, hídként szerepel a nemzetközi kereskedelmi jogok hasonlósága. Ezt a hasonlóságot hangsúlyozta több ország képviselője is. Így pl. Anglia képviselőjének megállapítása szerint a nemzetközi kereskedelem jogi szakértői „közös nyelvet" beszélnek, Argentína képviselője szerint pedig a nemzetközi kereskedelem joga az univerzalitás felé hajlik. *G. Bernini*, Olaszország képviselője, ugyanezt a gondolatot annak megállapításával fejezte ki, hogy míg a „könyv-jog" (law on the books) szerint az egyes államok joga között jelentős különbségek vannak, addig a „gyakorlati jog" (law in action) az eredmények hasonlóságát mutatja; ezt azonban az elméleti munkák és az elvont okoskodás elrejti.

2. Jogegységesítés és belföldi ág

A külföldi elemet tartalmazó jogviszonyokra, és így a nemzetközi kereskedelmi szerződésekre is, az egyes államok jogrendszere általában ugyanazt a jogszabályt rendeli alkalmazni, mint a belföldi jogviszonyokra. A nemzetközi

[17] A/CN. 9/SR. 3.
[18] A/CN. 9/SR. 2.
[19] A. 6396., 22 cikk.

kereskedelemre kizárólag Csehszlovákiának van külön jogszabálya,[20] más országok joga semmilyen, vagy csak néhány külön rendelkezést tartalmaz.[21] Hatályos nemzetközi egyezmény, amely a nemzetközi adásvételre egységes anyagi jogszabályokat létesített, szintén csak egy van: a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsában résztvevő országok külkereskedelmi szervezetei közötti áruszállítások Általános Feltételei (A KGST 1958. évi Általános Feltételei).[22] A nemzetközi kereskedelmi jogviszonyokra vonatkozó e kevés számú külön anyagi jogszabály léte is bizonyítja azonban, hogy a nemzetközi jogviszonyokra vonatkozó anyagi jog egységesítésének két útja van. Az egyik: az államok jogával összhangban történő általános, tehát a belső jogviszonyokra is kiható megváltoztatása. a másik: a belső jogviszonyokra irányadó jog változatlanul hagyása mellett, kizárólag a külföldi elemet tartalmazó jogviszonyokra irányadó egységes anyagi jogszabályok létesítése. Hogy e két rendszer közül melyik a megfelelőbb, abban a felszólalók véleménye nem volt egységes.

Irán képviselője[23] emlékeztetett arra, hogy mindaddig, amíg a nemzetközi kereskedelemre irányadó jog szokásjog volt, azt általánosan használták. A középkor vásárain kialakult ezt a jogot később az akkori jogrendszerek nagyrésze átvette, ezt követően a nemzeti jogok, és ezek keretében a nemzetközi kereskedelemre vonatkozó jog is, önállóan fejlődtek. A nemzetközi gazdasági kapcsolatok fejlődése — mondotta — most újból az e kapcsolatokra irányadó jog egységesítését követeli, az egységesítés azonban egyszerűbb, ha az a belső jogviszonyokra is vonatkozik. Olaszország képviselője ugyancsak utalt[24] a középkori vásárok körül kialakult „lex mercatoria"-ra, amely az akkori jogrendszerek általános szabályaitól eltérő külön szabályokat tartalmazott. E tapasztalat alapján azt a véleményét hangsúlyozta, hogy a nemzetközi kereskedelem jogát ez idő szerint is, a belföldi jogtól *függetlenül* kell szabályozni. Lényegében ezt az álláspontot támogatta India képviselője is, midőn javasolta,[25] hogy egy *új „lex* mercatoria"-t kell kialakítani olyként, hogy e jog alkotása nemzetközileg történjék és hogy e jog független legyen az egyes országok szociális, gazdasági, kulturális, politikai és alkotmányjogi követelményeit tükröző nemzeti jogoktól. E függetlenség ellenére lehetségesnek mondotta azonban, hogy a nemzetközi jogviszonyokra vonatkozó egységes jogalkotás egyes esetekben a hazai jogok hasonló jellegű megváltoztatását fogja maga után vonni.

3. *A kolliziós szabályok egységesítés*

A kolliziók kiküszöbölésének közismerten két módja van: egységes kolliziós szabályok vagy egységes anyagi jogszabályok alkotása. Ma már mind kevesebben vitatják, hogy mindkét módszer eredménye, tehát mind az egységesített kolliziós szabályok, mind pedig az egységes anyagi jogi jogszabályok nemzetközi magánjog keretében tartoznak és egységesnek mondható az az álláspont, hogy az előbbi módszer az egységesítésnek kevésbé tökéletes formája, mint az utóbbi. A Főtitkár már hivatkozott jelentése szerint, e két rendszer különböző, de kiegészíti egymást,[26] nem tesz javaslatot azonban a jelentés arra, hogy a Bizottság mindkét módszerrel, vagy csak az anyagi jogok egységesítésével foglalkozzék.[27] Nem intézkedik erről a Bizottságot életre hívó közgyűlési határozat sem. Érthető ezért, hogy mind a munkatervre vonatkozó javaslatokban, mind pedig a Bizottság ülésszakán elhangzott felszólalásokban számos észrevétel szerepel e kérdéssel kapcsolatban.

Az észrevételek általában annak a szükségességét hangsúlyozták, hogy a Bizottság elsősorban az anyagi jogszabályok egységesítésére törekedjék, de ahol ettől bármely okból nem várható eredmény, ott foglalkozzék a kolliziós szabályok egységesítésével is. Így pl. Cambodia észrevételei szerint[28] kevésbé fontos kérdésekben és a kereskedelmi jog azon kérdéseiben kell a kolliziós szabályok egységesítésére törekedni, amelyekben a nemzeti törekvések túlságosan eltérnek egymástól, míg Csehszlovákia véleménye szerint ott, ahol az anyagi jogszabályok egységesítése nem várható rövid időn belül.[29] A Bizottság vitája során Irán képviselője ennél tovább ment; szerinte „elkerülhetetlen, hogy minden téma kapcsán a kolliziós szabályok is figyelembevételre kerüljenek." A kolliziós szabályok egységesítésével való foglalkozás *ellen* kizárólag az Amerikai Államok Szervezete (OAS) foglalt állást. A Szervezet szerint ui. „feltételezhető, hogy az UNCITRAL inkább a nemzetközi kereskedelemre vonatkozó anyagi jogi szabályok fokozatos öszhangba hozatalával és végső fokon egységesítésével fog foglalkozni, mint eljárási szabályokkal, ideértve a kollizióra vonatkozó szabályokat is.[30]

A Bizottság ebben az elvi kérdésben kifejezetten nem foglalt állást, az ülésszakról készült jelentés az erre vonatkozó vitát nem is tartalmazza. A Bizottság azonban azzal, hogy a nemzetközi vételre vonatkozó kolliziós szabályok egységesítését célzó, a Nemzetközi Vételre Alkalmazandó Jogról szóló 1955. évi Hágai Egyezmény szélesebb körű elfogadtatását munkatervébe felvette, de facto magáévá tette azt az álláspontot, hogy a jogütközéseknek egységes kolliziós szabályok útján való kiküszöbölése is a hatáskörébe tartozik. Közvetett módon sem foglalt azonban a Bizottság állást abban a kérdésben, hogy mely esetekben fogja az egységesítésnek ezt a módszerét alkalmazni és mely esetekben kísérli

[20] 101/1963. számú törvény.
[21] Magyarországon a Polgári Törvénykönyv életbeléptetéséről szóló 1960. évi 11. sz. törvényerejű rendelet tartalmaz a külkereskedelmi szerződésekre vonatkozó külön anyagi jogszabályokat.
[22] Közzétéve az 5/1958. (KK. É. 4.) KKM. sz. utasítás mellékleteként.
[23] Mansour *Saghri*. A/CN. 9/SR. 4.
[24] A/CN. 9./SR. 4.
[25] A/CN. 9/SR. 3.
[26] A/6396, 14. cikk.
[27] A Hágai Nemzetközi Magánjogi Konferenciának a Főtitkár jelentéséhez csatolt 1966. augusztus 2-i levele említi e kérdést (A/6396 add. 1. B. 13. cikk.) rámutatva, hogy bár sem a magyar javaslat, sem a VI. Bizottság jelentése nem tekinti elsőrendű feladatnak a kolliziós szabályok egységesítését, előfordulhat, hogy adott esetben a Bizottság szakértői arra a megállapításra jutnak, hogy a szóban forgó kérdés még nem érett arra, hogy az anyagi jogszabályokat egységesítsék, a jogütközés kiküszöbölése azonban a kolliziós szabályok egységesítése útján lehetségesnek látszik.
[28] A/CN. 9/4, 19. o.
[29] *Ibid* 25. o.
[30] *Ibid* 88. o.

meg a jogütközéseknek az anyagi jogszabályok összhangba hozatala vagy egységesítése útján való kiküszöbölését.

IV. A nemzetközi kereskedelem jogának meghatározása

A Bizottság munkaprogramjára tett észrevételében több ország kormánya[31] javasolta, hogy meg kell határozni a nemzetközi kereskedelem jogának fogalmát. Az ülésszakon ennek szükségességét számos delegáció alátámasztotta annak hangsúlyozásával, hogy a Bizottság feladatát e jog fokozatos egységesítése és összhangba hozatala képezi, munkatervet tehát csak akkor lehet megállapítani, ha előbb a „nemzetközi kereskedelem joga" fogalmának, illetve keretének tisztázása már megtörtént. Más országok feleslegesnek tartották a meghatározást és annak a véleményüknek adtak kifejezést, hogy a fogalomra vonatkozó felfogások eltérései miatt a meghatározással kapcsolatos vita indokolatlanul hosszú időre elvonná a Bizottság figyelmét az érdemi munkától. Érdemes ezzel kapcsolatban Olaszország munkatervvel kapcsolatos észrevételeiben foglalt[32] azt a megállapítást megemlíteni, hogy a polgári jog országaiban, ahol a polgári jogot és a kereskedelmi jogot egységes jogszabály szabályozza, különösen nehéz volna azokat a kérdéseket meghatározni, amelyek a kereskedelmi jog keretébe tartoznak.

Itt kell megemlíteni, hogy e tanulmány szándékosan használja a „nemzetközi kereskedelem joga" és nem a „nemzetközi kereskedelmi jog" kifejezést, hangsúlyozni kívánva, hogy egy új, a nemzetközi kereskedelmi jog által felölelttől eltérő, azzal csak részben azonos jogterületről van szó.[33] Ugyanez az eltérés az angol hivatalos szóhasználatban is fennáll, ami azért jelentős, mert az összes okmány eredeti nyelve, — beleértve a közgyűlés határozatát is — angol. A Bizottság angol elnevezése az „international *trade* law" és nem az „international *commercial* law" kifejezést tartalmazza, a Bizottság feladata pedig — az alapító határozat szerint — a „law of international trade" és nem az „international commercial law" egységesítése. Ugyanez a különbség a francia hivatalos fordításban sajnálatosan már nem tükröződik vissza.[34]

A vita során, ami a fogalommeghatározás szükségessége és a jogterület kereteinek mikénti megvonása kérdésében zajlott, a fentebb írt megkülönböztetés — valószínűleg éppen a nem pontos fordítás miatt — nem merült fel, sőt a felszólalók közül többen a kereskedelmi jog fogalmának megváltoztatásáról beszéltek. Így Argentína képviselője hangsúlyozta, hogy e jogágnak csak történelmi és nem dogmatikus meghatározása lehetséges. Josef *Smejkal* (Csehszlovákia) szerint a „kereskedelmi jog" kifejezés, mind elméleti, mind gyakorlati szempontból állandóan szélesedik, így pl. ma már a kereskedelmi jog keretébe kell sorolni a behozatali és kiviteli engedélyek megtagadásának jogi következményeit.[35] Ion *Nestor* (Románia) megállapítása szerint a nemzetközi kereskedelmi jog feladatát új, modern szemszögből kell nézni, figyelembe véve, hogy a jelenkor gazdasági kapcsolataiban a gazdasági, technikai és tudományos együttműködés új formái jelentek meg. A nemzetközi kereskedelmi jognak meg kell teremtenie — mondotta — mindazokat az eszközöket, amelyek alkalmasak arra, hogy biztosítsák és megkönnyítsék az anyagi értékek minden korlátozás és discriminatió nélküli cseréjét.[36]A nemzetközi kereskedelem jogának fokozódó szélesedését hangsúlyozta Joaquin *Garrigues* (Spanyolország) is. „A kereskedelem jogának fogalma — mondotta — ami kezdetben a kereskedők üzleti tevékenységével kapcsolatos jog volt és lényegében a haszonnal való továbbadást célzó vételre korlátozódott. fokozatosan kiterjedt a kereskedelmi élet állandóan növekvő komplexitása következtében és ma már a tevékenységek és jogintézmények széles körét öleli fel."[37]

Abban, hogy a nemzetközi kereskedelem jogának fogalmát az előbbiek alapján szélesen kell megállapítani, elvileg az ülésszak résztvevői egyetértettek, de nem volt egyetértés abban, hogy hol legyen e fogalom határa. Többen képviselték azt a véleményt, hogy a Főtitkár jelentésének 10. cikkében foglalt meghatározás kielégítő és azt kell elfogadni. E meghatározás szerint „a nemzetközi kereskedelem joga" kifejezést, úgy lehet meghatározni, hogy az „a különböző országokat érintő magánjogi jellegű gazdasági kapcsolatokat szabályozó jogszabályok összessége." Hangsúlyozza a jelentés, hogy ez a meghatározás összhangban van a magyar kormány eredeti javaslatában[38] foglalt definitióval. E javaslat szerint „a nemzetközi magánjog fejlesztése" (az eredeti javaslat erre irányult) „nem annyira a nemzeti bíróságok és választottbíróságok által alkalmazott kolliziós szabályokra vonatkozó egyezmény, mint inkább a magánjog egységesítése, elsősorban a nemzetközi kereskedelem területén pl. a nemzetközi adásvételre vagy a szerződések megkötésére vonatkozó jog egységesítése)."

A fenti meghatározás alapján a Főtitkár jelentésében a következő jogterületeket sorolta fel példaként, mint amelyek a nemzetközi kereskedelem joga keretébe tartoznak: *a)* Nemzetközi adásvétel *aa)* Szerződéskötés *ab)* Ügynöki szerződések *ac)* Egyedárusítási szerződések *b)* Forgatható értékpapírok és kereskedelmi banküglyetek *c)* A nemzetközi kereskedelmi tevékenység végzésére vonatkozó jogszabályok *d)* Biztosítás *e)* Fuvarozás *ea)* Tengeri fuvarozás *eb)* Légi fuvarozás *ec)* Vasúti és országúti fuvarozás *ed)* Belvízi fuvarozás *f)* Ipari tulajdonjog és szerzői jog *g)* Kereskedelmi választottbíráskodás.

A vitát a meghatározással kapcsolatban elsősorban az váltotta ki, hogy valóban csak a „magánjogi

[31] Belgium, Olaszország, Románia.
[32] A/CN. 9/4. 33. old.
[33] Ugyanezt állapítja meg C. A. Stavropoulos is. Az Egyesült Nemzetek Szervezetének Nemzetközi Kereskedelmi Jogi Bizottsága, U. N. Monthly Chronicle 1967. évi 4. sz.

[34] A Bizottság hivatalos francia elnevezése Commission des Nations Unies pour le Droit Commercial International. Helyes fordítás szerint az elnevezésnek a „pour le Droit du Commerce International" kifejezést kellene tartalmaznia. Ugyanígy helytelen a spanyol fordítás is, míg az orosz fordítás kellően tükrözi a különbséget.
[35] Az 1968. II. 1-én tartott hozzászólás sokszorosított szövege. Az ülésről készült A/CN. 9/SR/4. jelű jegyzőkönyv a hozzászólásnak ezt a részét nem helyesen tükrözi vissza.
[36] A/CN. 9/SR. 7.

[37] A/CN. 9/SR. 3.
[38] A/5728.

jellegű" gazdasági kapcsolatokra vonatkozó jog tartozik-e a nemzetközi kereskedelem jogának keretébe. Fentebb már említettük a román álláspontot, amely ezt a korlátot szűknek találta. A román álláspont azonban nem volt egyedülálló. A legszélesebb értelmezést a Szovjetunió javasolta. A szovjet vélemény szerint a nemzetközi kereskedelem joga „azon jogszabályok összessége, amelyek nemzetközi kereskedelmi jogviszonyokat szabályoznak. Ez magában foglalja egyrészt azokat a szabályokat, amelyek a nemzetközi kereskedelemben részt vevő természetes és jogi személyek jogviszonyait közvetlenül szabályozzák, másrészt azokat, amelyek formálisan ugyan államok közötti jogviszonyok szabályozására irányulnak, valójában azonban természetes és jogi személyeknek adnak jogokat."[39] Ezen álláspont alapján a Szovjetunió javasolta, hogy a Bizottság tűzze napirendjére a discriminatiónak a nemzetközi kereskedelem területén történő elkerülésére vonatkozó nemzetközi egyezmény megalkotását és ennek keretén belül szabályozza a legnagyobb kedvezmény elvét is.

A szovjet álláspontot a szocialista államok és számos fejlődő állam képviselője támogatta, a nyugati államok és részben a dél-amerikai államok pedig erősen ellenezték. Ezek közül többen annak az álláspontnak adtak kifejezést, hogy a Bizottság ne foglalkozzék olyan témával, mint pl. a legnagyobb kedvezmény elve, amelynek politikai, vagy kereskedelempolitikai aspektusai vannak. Ezek más szervek, így az ENSZ Regionális és Gazdasági Bizottságai, az UNCTAD vagy a Nemzetközi Jogi Bizottság hatáskörébe tartoznak. Közvetve ugyanezt az álláspontot támogatta G. R. C. *Colombres* (Argentína) is, midőn elfogadta René *David*-nak a meghatározását, amely szerint a nemzetközi kereskedelem joga a *magánjog* azon szabályaiból áll, amelyek megengednek egy supranacionális szabályozást.[40]

A vita nem került eldöntésre. A Bizottság tagjainak véleménye megegyezett abban, hogy az elvi eltérések oly nagyok, ami egy egységes fogalommeghatározást valószínűtlenné tesz. Ezért elfogadták azt a többek által hangsúlyozott álláspontot, hogy ez idő szerint a Bizottság ne foglalkozzék a fogalom meghatározásával, hanem olyan témákat tűzzön napirendjére, amikkel kapcsolatban a tagok egyike sem vitatja, hogy az a nemzetközi kereskedelem jogának keretébe tartozik.

Katona Péter

[39] A/CN. 9/SR. 4.

JOGIRODALOM

*A nemzeti bizottságok a népi demokratikus államhatalomban**

I.

Az utóbbi években a társadalomtudományok, illetve a filozófia művelői körében heves viták folynak felszabadulás utáni történelmünk elvi kérdéseiről, népi demokratikus forradalmunk kibontakozásának körülményeiről, jellegéről és szakaszosságáról. A problémák nem csupán történelmi kérdések, hiszen történelmi mértékkel mérve még alig fejezhető ki az a távolság, amely szocialista társadalomfejlődésünk kezdeteitől elválaszt bennünket. E kérdések feldolgozása — minden maiságuk ellenére — az érintett tudományszakok sajátos módszereinek lelkiismeretes alkalmazásával történhet, ellenkező esetben csak félmegoldás, vagy méginkább a társadalomtudományok lejáratása származhat belőle.

A nemzeti bizottságok történetének feltárása másfél évtizeddel ezelőtt kezdődött meg. Az első kutatók között ott volt Csizmadia Andor professzor is, aki — az e téren szintén jelentős eredményeket felmutató *Balázs Béla* mellett — igen sokat tett azért, hogy népi demokratikus forradalmunk hőskorának e fontos orgánumai méltó figyelemben részesüljenek.

A most bemutatásra kerülő mű első kézirata már 1955-ben elkészült. Néhány részletével korábban megismerkedhettek az érdeklődők, így — éppen e hasábokon — a Jogtudományi Közlöny olvasói is. Szerzőnk, mint az *Előszó*-ban kifejti, nem akarván, hogy a más tudományszakok témájával kapcsolatos problémáinak tisztázása előtt munkája *filius ante patrem* legyen, csak a felszabadulás 20 éves évfordulóján látta elérkezettnek az időt arra, hogy teljes munkáját a kiadó rendelkezésére bocsássa.

A most megjelent, *A nemzeti bizottságok állami tevékenysége (1944—1945)* címet viselő könyv számos vonatkozásban *kibővíti a magyar nemzeti bizottságokról alkotott eddigi képünket.* Szerzőnk alapvető jelentőségű levéltári kutatásai mellett felhasználja a kérdéssel kapcsolatos teljes irodalmat és összegezi az egyes művekből leszűrhető, jogtörténetileg jelentős eredményeket. A szerző a nemzeti bizottságok létrejöttének, fejlődésének és tevékenységének jogtörténeti szempontú históriáját tárja az olvasó elé. Vállalt feladatának megfelelően alakította ki műve szerkezetét. A könyv fejezetei két, egymástól jól elkülönithető részre oszthatók. Az első négy fejezet (13—171. old.) a nemzeti bizottságok történelmi előzményeivel, megalakulásukkal és *általános fejlődéstörténet*ükkel foglalkozik. Az V—XII. fejezetek (172—376. old.) a nemzeti bizottságok *intézménytörténeti* problémáit foglalják össze. (A bizottságok megszűnésével foglalkozó XIII. fejezet (377—400. old.) mindkét problémakörhöz kapcsolódik. A vizsgálati *módszerek* is felismerhetően elkülönülnek. A szerző az első fejezetekben inkább *történeti*, a későbbiekben pedig fokozottabban *jogászi* metódusokkal dolgozik. Mindez persze nagyon is viszonylagos, hiszen a fejlődéstörténeti fejezetekben — példa erre a Függetlenségi Front programjának 1944—45-ös végrehajtásáról írt alfejezet — sem mellőzheti az intézmények vizsgálatát, a későbbiekben pedig minden intézményt fejlődésében mutat be. E megoldásokkal, amelyek *például szolgálhatnak* minden hasonló jogtörténeti téma jó megközelítéséhez, a dolog természetéből folyóan az is együttjár, hogy *egyes problémák* — más-más összefüggésekben — *ismétlődnek.*

Ismertetésünk vezérfonala a mű jól átgondolt szerkezetét követi.

* Csizmadia Andor: *A nemzeti bizottságok állami tevékenysége (1944—1949).* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1968. 486 old.

Írásunk jellege és a rendelkezésünkre álló tér korlátozott volta mégis arra sarkall bennünket, hogy a könyvben több helyen is érintett kérdésekkel (pl. az önkormányzatok problémájával) egyszerre foglalkozzunk.

II.

Az első fejezet *(Forradalmi hagyományok az állami szervezetben)* a jó értelmű őskeresés jegyében fogant. A szerző tömörségében is értékes egyetemes-, illetve magyar jogtörténeti áttekintést ad a jelentősebb polgári és az 1944 előtti szocialista forradalmakban létrejött szervekről. Megállapítja, hogy a polgári forradalmakban az elsorvasztás lett a sorsuk, a proletárforradalmakban viszont beépültek az államszervezetbe.

Külön kiemelést is érdemel a pesti *Közcsendi Bizottmány* eddig nélkülözött történetének bemutatása. E szerv sajátosan egyesítette magában a reformkor politikai harcaiban megedződött liberális nemesi-polgári és a republikánus plebejus-értelmiségi rétegeket. Szerzőnk, aki több értékes művel gazdagította e korról alkotott képünket, megállapítja, hogy 1848 márciusában — a hasonló vidéki szervekre támaszkodva — „kirajzolódott a lehetősége annak, hogy a Közcsendi Bizottmány... az egész ország döntő hatalmi szervévé váljék" (31—32. old.). Meggyőzően bizonyítja, hogy a forradalom vezetését magához ragadó liberális nemesség túlsúlya és az értelmiségi baloldal szűk társadalmi bázisa következtében ez a szervezeti lehetőség mégsem teljesedhetett be.

A szerző az 1918—1919-es magyar polgári demokratikus forradalom első napjaiban létrejött *Budapesti Munkástanáccsal* és a *Katonatanáccsal* kapcsolatban megállapítja, hogy az *„ellenforradalom erői... a Károlyi-kormányon keresztül igyekeztek* ... [azokat] ... *jelentőségüktől megfosztani"* (45. old.). Ezt elsősorban az MSZDP vezetősége által 1918. november 5-én kibocsátott szervezeti szabályzattal indokolja, amely kétségtelenül haladásellenes volt, mert a szovjet-típusú szervvé való fejlődés megakadályozását és a szociáldemokrata vezetés megőrzését szolgálta. Mindamellett szeretnénk hangsúlyozni, hogy az őszirózsás forradalomnak e napokban *még* minden haladó osztály, illetve réteg által támogatott kormánya, egyes reakciós körök „csatlakozása" közepette sem képviselte a potenciálisan kétségkívül létező ellenforradalmi erők törekvéseit.

A következő három fejlődéstörténeti fejezet (II. *A nemzeti bizottságok keletkezése;* III. *A nemzeti bizottságok az ideiglenes nemzeti kormány megalakulásától az önkormányzati testületek újjászervezéséig;* IV. *A nemzeti bizottságok mint politikai szervek)* átfogja e népi forradalmi szervek egész történetét a szegedi zászlóbontástól működésük megszűntéig. A fejezetek egyben korszakokat is jelenek. A nemzeti bizottságok megalakulásuktól az ország központi szerveinek létrejöttéig terjedő időszakban, illetékességi területükön, amely egyébként a Szegedi Nemzeti Bizottság (SZNB) és a Debreceni Nemzeti Bizottság (DNB) esetében sokkal tágabb volt, mint e törvényhatóságok területe, *az államhatalom kizárólagos letéteményesei voltak.* 1945 január elejétől 1945 április—júniusig, az önkormányzatok testületi szerveinek az egész ország területén való újjászervezéséig — mint ezt az MNFF programjának végrehajtásában játszott szerepük, illetve a Budapesti Nemzeti Bizottság (BNB) működésének kiemelt bemutatásával a szerző meggyőzően bizonyítja — *hatalmi súlyuk töretlen* (99. old.). A nemzeti bizottsági rendszer ebben az időszakban válik általánossá és a bizottságok — minden szűkítő tendencia ellenére — *még* állják a harcot. Rendkívül értékesek azok a részek, amelyek a burzsoázia oldaláról gyakorlatilag kezdettől (1945 januárjától) jelentkező heves nemzeti bizottság-ellenes hangulatkeltéssel, illetve annak legveszélyesebb megnyilvánulási formájával, a nemzeti bizottságok összetételének és működésének — Miklós Béla miniszterelnök által kezdeményezett — rendeleti úton való korlátozásával kapcsolatosak. (Jól egészíti ki a szabályozási törekvés eddig meglehetősen ismeretlen problémakörét a pártok 1945. március 19-i bizalmas állásfoglalásával kapcsolatos közlemény,[1] amely e munka megjelenése közben látott napvilágot, s így a szerző már nem lehetett rá figyelemmel.)

A nemzeti bizottságok helyi hatalmi jogköre 1945 nyarára mindenütt megszűnt. A szerző ennek kiindulópontját — másokhoz hasonlóan — az 1030/1945. ME. sz. rendelethez kapcsolja, amely kifejezetten kimondta, hogy az önkormányzati testületek megalakításával a nemzeti bizottságok betöltötték feladatukat a közigazgatás területén. Erre az időszakra esett a koalíció egységének megbomlása, amit a nemzeti bizottságok elleni reakciós (kisgazdapárti) támadások megélénkülése is kísért. A nemzeti bizottságok a BNB vezetésével győztesen kerültek ki e harcból. E győzelem igen fontos megnyilvánulási jele az Országos Nemzeti Bizottság (ONB) 1945. szeptember 4-i megalakulása volt. A szerző igen helyesen állapítja meg, hogy az ONB nem töltötte be igazán azt a szerepet, amelyet a nemzeti bizottságok az irányítás, az összefogás és a segítés területén joggal elvártak tőle (132. old.). Inkább csak országos feladatokat teljesített (pl. a választások vezetése), a vidéki nemzeti bizottságok ügyeivel pedig szinte kizárólag az igen nagy önállóságot élvező Főtitkárság foglalkozott. Helyesnek véljük a szerző azon megállapítását is, hogy 1946-ra „a forradalmi harc súlypontja áttelődött más harci területekre és a haladó erők egyre kevésbé vívták meg a döntő ütközeteket a nemzeti bizottságok működése területén" (163. old.). A munka az 1946—1948-as időszakra, a kisgazdapárti „konszolidációs" törekvésekre s a formákhoz nem kötött pártközi értekezletek szerepének a nemzeti bizottságok rovására történt növekedésére vonatkozóan számos új adatot szolgáltat, de e *hanyatlási* időszak részletesebb feltárását a későbbi kutatásokra hárítja (171. old.). A későbbi részek egyébként sok vonatkozásban kiegészítik s teljesebbé teszik a IV. fejezetet.

Az V. fejezet, amely *A nemzeti bizottságok helye a népi demokra-*

[1] Rákosi Sándor—Szabó Bálint: *A pártok állásfoglalása a nemzeti bizottságok kérdésében 1945 elején. (Adalékok)* Párttörténeti Közlemények (1967) I. sz. 74—100. old.

tikus állam mechanizmusában címet viseli, már a munka fentebb intézménytörténetinek jelölt részébe vezeti át az olvasót. A szerző a nemzeti bizottságok jellegét vizsgálva a szocialista államelméletben ismert fogalmakat használja. Így megállapítja, hogy az első időszakban a nép helyi jellegű *hatalmi szervei* voltak, amelyek *igazgatási*, sőt kevés esetben *igazságszolgáltatási* („lóperek" stb.) funkciókat is elláttak. Az állami jellegű funkciókon kívül kezdettől fogva egyre növekvő mértékben végeztek szűkebb értelemben vett *politikai feladatokat* is. A szerző e fejezet végső summázatában kimondja, hogy a nemzeti bizottságok „szervi jellegük változása ellenére, lényegükben mindig társadalmi—politikai szervek voltak, s mint középfeladatokat megvalósító társadalmi szervek helyezkedtek el az állam mechanizmusában" (184. old.).

A szerző *A nemzeti bizottságok forradalmi jogalkotásunkban* című (VI.) fejezetben azt vizsgálja, hogy e forradalmi szervek alkottak-e jogot, s ha igen, milyen viszonyban volt ez a régi jogszabályokkal, illetve hol helyezkedett el a jogforrási hierarchiában. A nemzeti bizottságok működésének első két időszakában (1944. december — 1945. április—június) az eseti döntések mellett halaszthatatlan ügyekben igen sok szabályt alkottak, amelyeket a forradalmi népmozgalomra támaszkodva maguk vagy más állami (önkormányzati) szervek többé-kevésbé végre is hajtottak. Egyetértünk a szerző azon megállapításával, hogy ez jogalkotó tevékenység. A felszabadulás idején a megelőző korszak jogrendszere lényegileg sértetlen volt. A kialakuló új renddel szembenálló legkirívóbb jogszabályokat (pl. az ún. zsidó-törvények) már az első hónapokban hatályon kívül helyezték a szovjet hadsereg bizalmát élvező helyi szervek, s más életviszonyokat (közellátás, árszabályozás, közmunka, népbíráskodás stb.) is rendkívül gyorsan kellett rendezni. Itt s más hasonló területeken a nemzeti bizottságok *partikuláris jellegű* jogszabályokat bocsátottak ki.

Szerzőnk igen szerencsésen bírálja a forradalmi jogalkotás szerepét tagadó, illetve azt leszűkítő polgári nézeteket. Elemzi a Horthy-rendszer egyik sokat hangoztatott jogpolitikai elvét, a jogfolytonosság elméletét. A Magyar Kommunista Párt, illetve a Függetlenségi Front 1944. december—1945. januári állásfoglalásainak ismertetésével bizonyítja a mű, hogy a kibontakozó magyar népi demokratikus forradalom — mint minden szocialista jellegű forradalom — nem vállalta az előző korszakkal való jogfolytonosságot. A szerző mindezt a nemzeti bizotságok jogalkotó szerepének elméleti megalapozására hozza fel. A téma szükségszerű leszűkítése miatt csak érinti azt a kérdést, hogy e szervek jogalkotása az életviszonyok viszonylag kisebb részére terjedt ki. A nemzeti bizottságok országos szintű (átfogó) jogalkotásra nem is vállalkozhattak. Illetékességi területükön is (ideiglenesen) csak a fasiszta jogrend legvadabb hajtásait nyesegették le, illetve a múlhatatlanul szükséges esetekben alkottak jogi normákat. A szerző a jogszabályi formák (rendeletek, határozatok) elemzése után ezek rendszerbeli elhelyezkedésére fordítja figyelmét. Sikeresen vitatkozik az 1946—47-ben általánossá vált s az ONB Főtitkársága által is vallott, alapjában véve polgári nézettel, miszerint e jogszabályok a szokásjog körében foglalnak helyet. (Ezt csak a bizottságok belső szervezeti, illetve működési szabályaira vonatkozóan tartja megállapíthatónak.) Végülis e speciális jogszabályokat az általánosan ismert jogforrási kategóriákon kívül rekesztve úgy foglal állást, hogy azok „olyan jogforrásoknak tekinthetők, amelyek érvényüket a ... néptömegek helyi forradalmi erejéből vették, s meghozatalukban, kihirdetésükben éppen ezért nem voltak magasabb jogszabályban megállapított formákhoz kötve." (213. old.)

A nemzeti bizottságok hierarchikus rendjé-vel foglalkozó VII. fejezet a különböző szintű szervek kapcsolatainak árnyalt bemutatását nyújtja. A nemzeti bizottságok — végső kifejlődésükben — a közigazgatás minden szintjén kialakultak. Voltak községi, városi, kerületi, illetve tanyaközponti, járási és megyei bizottságok, melyek csúcsán 1945 szeptemberétől az Országos Nemzeti Bizottság állott. A különböző szintű bizottságok közötti, alkalmasabb kifejezés híján hierarchikusnak nevezett kapcsolat, véleményünk szerint elég laza volt ahhoz, hogy egységes nemzeti bizottsági szervezetről beszélhessünk. A felsőbb szintű nemzeti bizottságok nem egyszer hiába utasították az alacsonyabb szintűeket. Jellemző például, hogy a DNB 1948-ban az ONB Főtitkárságával szemben is fenntartotta a Polgári Demokrata Párt kizárására vonatkozó határozatát.[2] Csizmadia professzor történeti kifejlődésükben vizsgálja a problémákat is. Kiemeli, hogy az első hónapokban a felszabadított nagyvárosok — Szeged, Debrecen, Pécs — nemzeti bizottságainak irányító hatása messze meghaladta az illető törvényhatóság területét. (Mint korábban mondja, a DNB-t 1944-ben Országos Nemzeti Bizottságnak is nevezték.) Az SZNB-vel kapcsolatban érdemes megjegyeznünk, hogy annak hatóköre 1945 első felében kimutathatóan egybeesett az MKP Dél-kerületi Titkárságának illetékességi területével. (Szegeden kívül Csanád—Arad—Torontál vm., Csongrád vm. és Hódmezővásárhely thj. város). Helyesen emeli ki a szerző a megyei nemzeti bizottságok kulcsszerepét a törvényhatóság területén levő hasonló szervek irányításában. E bizottságok legtöbb helyen egybeestek a megyeszékhelyt képező város nemzeti bizottságával. Érdemes megemlíteni, hogy ahol a székhely mellett más megyei város is volt a vármegye területén (pl. Csongrádban Szentes mellett Csongrád) ott a megyei nemzeti bizottság felügyeleti illetékessége nem terjedt ki e másik város hasonló szervére. A nemzeti bizottsági rendszer kialakulásának változatosságára jellemző, hogy Biharban a megyei orgánum demokratikus alapon a helyi nemzeti bizottságok küldötteiből jött létre.[3] Csanádban arra is van példánk, hogy a korábban megyei és városi funkciókat egyaránt ellátó bizottság mellé 1948-ben megszervezték a Makó városi Nemzeti Bi-

[2] Fővárosi Levéltár [Főv. lt.] ONB 4082/1947. és utóiratai (A DNB 1948. január 16-i határozata.)

[3] Hajdú-Bihar megyei Levéltár (korábban Debreceni Állami Levéltár) Bagaméri NB 1945. febr. 1-i, márc. 8-i és márc. 22-i jkv.

zottságot.[4] Mint a szerző megállapítja, legkevésbé a járási nemzeti bizottságokat szervezték meg. Ennek okát — indokoltan — abban látja, hogy ezen a szinten korábban semmiféle önkormányzati testület nem működött. Többnyire — mint a könyv példái mutatják — a járási székhelyek nemzeti bizottságai igyekeztek ezt a funkciót betölteni, jobbára persze csak névlegesen. Erre vonatkozóan megemlíthetjük az eleki járási, illetve csanádpalotai (nagylaki) járási bizottságot is, amelyek ugyanúgy működtek, mint a többi hasonló községi szerv.[5] Elvétve — így 1945-ben a nagylétai, 1946-ben a tiszalöki járásban — arra is volt példa, hogy a székhely nemzeti bizottságából és a járás községeinek küldötteiből alakult meg a járási nemzeti bizottság.[6] Igen érdekesek a nemzeti bizottságok összefogását célzó Sopron megyei kongresszussal (1948. szept. 25.) kapcsolatos adatok. Ezek is azt mutatják, hogy a nemzeti bizottságok még ekkor is igen életreval ó népi szervek voltak, de „a pártvezetés [MDP] ilyen kezdeményezéseket akkor már nem támogatott" (224. old.).

A bizottságok egymás közti kapcsolatainak tárgyalása után került sor *belső szervezetük* bemutatására (VIII. fejezet). E körben természetesen a legfontosabb kérdés a bizottságok összetétele, amelyet sem jogszabály, sem az MNFF programja nem határozott meg pontosan. A szerző elsőként a résztvevő pártok (szervezetek) körét tisztázza. A nemzeti bizottságokban vitathatatlan tagsági jogosultsággal rendelkeztek a Függetlenségi Front alapító pártjai (MKP, FKGP, MSZDP, NPP, PDP) és a Szabad Szakszervezetek területi (községi, városi, megyei stb.) szervei. Igen sok adattal bizonyítja a mű, hogy más pártok, illetve szervezetek is igényt formáltak a bizottságokban való részvételre. Így Budán, illetve Sopronban a Keresztény (az utóbbi városban „Demokratikus") Néppárt már 1945 elején jelentkezett. Hozzá hasonlóan Makón is hiába kérte a bizottságba való felvételét az egyébként demokratikus hagyományokkal rendelkező 48-as Kossuth-párt.[7] A pártok részvétele különösen 1947-ben vált problematikussá. Egyrészt igen sok nemzeti bizottság kérdésessé tette az MNFF 1947-es választási szövetségén kívül maradt Polgári Demokrata Párt képviseletének jogosultságát, másrészt a Kisgazdapárt bomlásából származó új pártok is jelentkeztek. Az ONB nagy határozottsággal, bár nem mindig sikerrel, védte a PDP-t s hasonló eréllyel mondta ki azt is, hogy a bizottságokban „semmiféle új párt nem foglal helyet" (230. old.). Részletesen foglalkozik a szerző a szakszervezetek képviseletével is, amely szintén sok nehézséget okozott. A falvakban — ahol a Földmunkások és Kisbirtokosok Országos Szövetségének (FÉKOSZ) — voltak helyi szervei — 1947-ben jelentkezett az Újgazdák és Földhözjuttatottak Országos Szövetsége (UFOSZ) is. E baloldali szervezetekkel szemben 1945 tavaszától meg-megismétli a bizottságokba való belépési szándékát a kisgazdapárti vezetés alatt álló Parasztszövetség is. A szerző adatait e vonatkozásban csak annyival egészítenénk ki, hogy az ONB Főtitkársága az 1947-ben hozott határozatok után — amelyek mind az UFOSZ, mind a Parasztszövetség önálló képviseletét kizárták — 1948 februárjában az UFOSZ részvételét (szakszervezetként) mégis elismerte.[8] Egyet kell értenünk a szerző azon megállapításával is, hogy a bizottságokban képviseletet nyert szervezetek részvételi aránya több helyen eltér az általában követett paritás elvétől. A felhozott esetek egyike — a Csanád megyei nemzeti bizottságok példája — nem szerencsés, mert itt az MKP magas részvételi aránya (4) a többi párthoz képest (2—2) a paritástól csupán azért mutat eltérést, mert a szakszervezetek, illetve a helyileg ugyancsak tagküldési jogot kapott MADISZ egy-egy delegátusa is e párthoz tartozott.[9]

Arra már csak utalni tudunk, hogy a fejezet további részei a tagsági képességgel, a (bizottsági elnökök személyével kapcsolatos) hivatali összeférhetetlenséggel, a bizottságok belső szervezeti egységeivel és ellátmányukkal foglalkoznak.

A IX. fejezet *(A nemzeti bizottságok kapcsolatai más állami és társadalmi szervekkel)* azt a sokoldalú kapcsolatot tárja elénk, amely a szervek helyzetét nagyban befolyásolta. Az állami orgánumokkal — 1945-ben különösen a kormánnyal — való érintkezés sok összeütközésre vezetett, míg a népi szervekkel való kapcsolat, amely leginkább az irányításban és a segítésben nyilvánult meg, zavartalannak mondható. A szerző a viszonyok bemutatásán túlmenően is igyekszik képet adni e népi szervekről, amelyek a földreformot végrehajtó orgánumok, illetve az üzemi bizottságok kivételével eddig eléggé elkerülték a kutatók figyelmét.

A nemzeti bizottságok működésének eredményei c. (X.) fejezet tulajdonképpen *a munka gerince*, amely lényegében e szervek korábban csak elszórtan érintett hatásköri kérdéseit foglalja rendszerbe. A szerző itt foglalkozik a nemzeti bizottságoknak *a)* a parlamenti választásokban (1944, 1945, 1947); *b)* a megyei, városi (fővárosi) és községi önkormányzati testületek életrehívásában; *c)* a népbíráskodásban; *d)* az igazolásokban; *e)* a létszámcsökkentésben és *f)* a különböző „politikai" feladatok (kezdeményezés, ellenőrzés stb.) megoldásában betöltött szerepével. Ezek közül csupán *az önkormányzatok életrehívását* kívánjuk külön is kiemelni, amellyel egyébként a szerző más fejezetekben is foglalkozik. Az önkormányzati szervek megalakítását az Ideiglenes Nemzeti Kormány két alkalommal is szabályozta (14/1945. ME sz. r.; 1030/1945. ME sz. r.). A törvényhatósági bizottságok, illetve képviselőtestületek megalakításának a módja — ti. az, hogy az illetékes nemzeti bizottságok által megállapított arányban a pártok küldték ki ezek tagjait — mindkét rendeletben azonos. A szabályozás mélységét és hatását tekintve kétségtelen, hogy az utóbbi a jelentősebb. Szeretnénk hangsúlyozni, hogy a *14/1945. ME sz.*

[4] 1. sz. Csongrád megyei Levéltár (korábban Szegedi Állami Levéltár, a továbbiakban 1. sz. Csm. lt.) Makói NB iratai 1948—1949.

[5] Domokos Jenő: *Adatok az Eleki Nemzeti Bizottság történetéhez.* Kőrös Népe, V. sz. (Békéscsaba, 1965.) 125—150. old., 1. sz. Csm. lt. Csanádpalotai NB 1945. évi iratai.

[6] Főv. lt. ONB 2358/1946. és a 3. sz. jegyzetben hiv. forrás, vö. ONB 2693/1947. sz. alatt a Konyári NB (Bihar vm.) felterjesztésével.

[7] 1. sz. Csm. lt. Csanád vármegyei NB (CSNB) 37/1945.

[8] Főv. lt. ONB 2226/1948.

[9] 1. sz. Csm. lt. CSNB 195/1945.

rendeletet az Alföld törvényhatóságaiban, illetve községeiben 1945 januárjától márciusáig *végrehajtották*, a nemzeti bizottságok már ekkor megalakították az önkormányzati testületeket. A szerző e kérdésben egy helyütt tagadó (98. old.), máshol pedig a ténylegesen megindult — s különösen a megyei és városi szinten egyre jelentősebbé vált — önkormányzati igazgatás jelentőségét csökkentő (317. old.) megállapítást tesz. A megalakított önkormányzati testületek lényegében az első tanácsválasztásokig fennmaradtak. Önkormányzati választások csak a fővárosban voltak, bár érdekeinek megfelelően a Kisgazdapárt 1946/47-ben követelte azok országszerte való megtartását. Az 1945-ben létrejött testületekkel kapcsolatban utólag gondoskodni kellett az újonnan alakult demokratikus pártszervezetek részvételéről és a halál, pártból való kilépés, illetve kizárás következtében megüresedett tagsági helyek betöltéséről. A szerző több ezzel kapcsolatos igen érdekes miniszteri rendeletet dolgoz fel. Ezek egyrészt csak a demokratikus pártoknak biztosították a tagsági jogot, másrészt 1946—47-ben szigorúan fenntartották a korábban megállapított arányokat. (1948 végén egyébként az MDP kezdeményezésére a nemzeti bizottságok több helyen az arányokat is megváltoztatták.[10]) A műnek az önkormányzati szervekkel kapcsolatos részénél azért is időztünk kissé tovább, mert ennek jelentőségét fokozottabban szerettük volna hangsúlyozni. E rész a nemzeti bizottságok mellett működő régi típusú önkormányzati szervek ez ideig eléggé elhanyagolt kutatásának fokozott szükségességére hívja fel a figyelmet.

A nemzeti bizottságok működési kereteivel foglalkozó XI. fejezet ügyrendi kérdéseket foglal össze. A szerző a felkutatott értékes szabályzatok mellett a nemzeti bizottságok gyakorlatából szűri le helytálló megállapításait. (Itt jegyezzük meg, hogy a Csanád megyei Nemzeti Bizottság függelékben is közreadott szervezeti alapszabályait az egész megyében alkalmazták.)

A XII. fejezet *(A nemzeti bizottságok tagjainak jogi helyzete)* jogászi szempontból igen fontos kérdéseket taglal. A szerző rövid elemzése után arra a következtetésre jut, „hogy a nemzeti bizottságok a polgári jog által elismert jogi személyeknek nem tekinthetők" (360. old.). E megállapítás indokoltságát igazolják azok a bírói döntések, amelyek helyt adtak a nemzeti bizottságok működése során magánszemélyeket ért vagyoni hátrányok miatt e népi szervek tagjai ellen intézett kereseteknek. E fejezetben esik szó a nemzeti bizottságok büntetőjogi védelmét szolgáló 1946-os rendelettervezetről is, ez azonban a miniszterelnök ellenzése miatt nem került kiadásra. A kormány a nemzeti bizottságokat az üzemi bizottságokkal és a földigénylő bizottságokkal együtt csupán 1948-ban nyilvánította „helyi közigazgatási szerveknek" [10 260/1948. Korm. sz. (X. 3.) r.].

A nemzeti bizottságok 1949 februárjában megszűntek. Csizmadia Andor könyvének utolsó fejezetében (XIII. *A nemzeti bizottságok megszűnése)* azt vizsgálja, hogy e szervek „miért nem váltak a későbbi tanácsrendszer alapjaivá". E sokszor feltett, de csak részben megválaszolt kérdés végleges eldöntésére kifejezetten maga sem vállalkozik. Így is helyesnek látszik magyarázata, amely egyrészt a keletkezés körülményeiből (nem illegális, hanem a felszabadulás utáni legális megalakulás), másrészt a népi demokratikus forradalom perspektíváinak kezdeti tisztázatlanságából kiindulva közelíti meg a kérdést. Egy újabb párttörténeti publikáció[11] arra figyelmeztet, hogy e tekintetben nagyobb figyelmet kell fordítani a koalíciós pártok központi szerveinek belső állásfoglalásaira, amelyek igen lényegesen befolyásolták a nemzeti bizottságok sorsának alakulását.

A magyar nemzeti bizottságok a szerte Európában létrejött antifasiszta népi szervek nagy családjába tartoztak. A könyv két fejezete (II., XIII.) is foglalkozik a népi demokratikus országok hasonló orgánumaival. E kitekintés, amelyre a szerző ilyen mélységben elsőként vállalkozik, különösen alapos a szocialista tanácsrendszer fundamentumaivá vált csehszlovák nemzeti bizottságok, illetve lengyel nemzeti tanácsok esetében. Ezek részletes bemutatása mellett egy kissé sommásnak tűnik az az összefoglalás, amely a balkáni országok — köztük a jugoszláv népfelszabadító háború során már 1941—42-ben létrejött — hasonló szerveit érinti. A jugoszláv népfelszabadító bizottságok létrejöttüket és fejlődésüket tekintve viszonylag legtávolabb állnak ugyan a mi nemzeti bizottságainktól, némi *közvetlen* hatásuk még így is kimutatható az ország délkeleti részében.[12]

Csizmadia Andor professzor könyvének megjelenésével a nemzeti bizottságok történetének országos szintű feltárása befejeződött. A nemzeti bizottságok hanyatlásával és megszűnésével kapcsolatos, még nem teljesen tisztázott problémák is inkább más fontos témák, így a már jelzett helyi igazgatástörténet és az országos köztörténet kutatási területéről közelíthetők meg sikeresebben. Mind e területek kutatásának, mind az egyes nemzeti bizottságokkal kapcsolatos további helytörténeti feltáró munka újabb eredményei árnyalhatják, kiegészíthetik, részben módosíthatják is Csizmadia Andor megállapításait, azt azonban nem hisszük, hogy alapjaiban valamikor is korrekcióra szorulna e hatalmas kutatási anyagra épülő mű. *A nemzeti bizottságok állami tevékenysége (1944—1949)* c. könyv kiérlelt, élvezetes stílusban megírt munka. Nemcsak a szűken vett szakmabelieknek készült, hanem a jogászok, a történészek s a szélesebb olvasóközönség figyelmére is méltán tart számot.

Elismerésünket kell kifejeznünk a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadónak is, hogy lehetővé tette e hasznos és értékes könyv megjelenését.

Ruszoly József

[10] Domokos Jenő hiv. művében (148. old.) hoz fel erre vonatkozó adatokat. Az MDP KV Közig. Oszt. ilyen irányú felhívása és az erre vonatkozó válasz 1948 őszéről az MSZMP Csongrád megyei Bizottsága Archívumában is megtalálhatók [39/5/16/IX/98. és 39/5/16/VIII/120]. „Az arányszám megváltoztatásának módja az — írták 1948. december 9-én a pártközpontból [SZM/BM 11 101] —, hogy az Elvtársak javaslatot tesznek az új arányszámra a helyi nemzeti bizottságnak."

[11] Ld. az 1. sz. jegyzetben hivatkozott közleményt.

[12] Utalunk itt pl. a Délmagyarország 1945. febr. 24-i számában megjelent *Államhatalom a nép kezében. A szerb népfelszabadító bizottságok eredményes munkája* c. cikkre.

Új könyvek:

Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio iuridica. Tomus 8. 1967. Red. Commissio scientiae. Bp. Állami ny. 1967. [1968.] 179 p.

Az ELTE állam- és Jogtudományi Kar évkönyvének 8. kötete az alábbi tanulmányokat tartalmazza: *Horváth* Pál: 300. Jahre Staats- und Rechtwissenschaftliche Fakultät der Budapester. „Eötvös Loránd" Universität; *Kovács* Kálmán: Grundlegung des volksdemokratischen Staates in Ungarn 1944—45; *Kovacsics* József: Tendencii razvitija narodonaszelenija v Vengrii. Zadacsi politiki po rosztu naszelenija; *Móra* Mihály: Nekotorüe harakternüe csertü rimszkogo prava i ego znacsenie v prepodovanii szocialiszticseszkogo vengerszkogo prava; *Nándori* Pál: Die Verantwortung Ungarns für den Ersten Weltkrieg; *Névai* László Nouvelles tendances de la réglementation constitutionnelle de l'institution du ministère public dans les pays capitalistes européens; *Révai* Tibor: Some questions of principles relating to arbitration in socialist countries; *Samu* Mihály: Concept and structure of international law; *Sárándi* Imre: Neue Methode der ökonomischen Leitung und Vertragsverhältnisse der Produktionsgenossenschaften, s végül bibliográfiát közöl az egyetemi oktatók 1965. jan. 1. és dec. 31. között közzétett munkáiról.

Nizsalovszky Endre: Order of the family. Legal analysis of basic concepts. Transl. Emil Böszörményi—Nagy. Bp. Akadémiai Kiadó, 1968. 239 p.

A szerző ebben a művében éppúgy, mint az 1963-ban megjelent A család jogi rendjének alapjai c. munkában elemzi, majd szintetizálja azt a folyamatot, amely a család és a házasság intézményének, jogi rendjének alakulásával a családjognak a polgári jogból való kiválását és önálló jogággá alakulását eredményezte. A munka részletesen tárgyalja a szocialista családjog általános szabályait, először a magyar családjogi törvény és a kapcsolódó hatályos jogszabályok, illetőleg joggyakorlat alapján.

Szászy István: International labour law. A comparative survey of the conflict affecting labour legislation and regulations. Ed. Louis A. *De Pinns:* Bp. — Leyden, Akadémiai Kiadó — Sijthoff, 1968. 465 p.

A szerző a monográfia bevezetéseként a nemzetközi munkajog alapelveit és alapfogalmait rögzíti, majd az általános részben a nemzetközi munkajog alkalmazásának általános problémáit tárgyalja. A munkajog sajátos szabályai alkalmazásának kérdései címet viselő különös részben először az egyén munkajogi jogviszonyainak statikájával és dinamikájával, majd a kollektív jellegű munkajogi viszonyokkal, a társadalombiztosítás munkajogi szabályaival és végül a munkajogi eljárási viszonyokkal foglalkozik.

Eörsi Gyula: A gazdaságirányítás új rendszerére való áttérés jogáról. Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1968. 292 p.

A munka időszerűségét az a körülmény jelenti, hogy a gazdaságirányítási reformnak bevezetésével a reformmal kapcsolatos jogalkotás első szakasza lezárult. Az alkotott jogszabályok a jogrendszer széles területein lényegbevágóan, sok vonatkozásban megváltoztatták a tételesjog „szellemét", a jogi-közgazdasági-igazgatási koncepció jelentős módosításával. A munka három nagy fejezetből áll. Az elsőben a szerző a gazdaságirányítás új rendszerére való áttérés jogalkotási módszerét — az áttérés koncepcióját — és az eddigi eredményeket vizsgálja. A második fejezet címe: Hogyan tovább? Az új szintézis felé. Ebben a munka az új szintézis elméleti alapjaival kapcsolatos vitás kérdéseket (gazdasági jog — komplex módszer; gazdasági törvénykönyv—polgári törvénykönyv; tervszerződés—gazdasági szerződés; döntőbizottság-gazdasági bíróság — rendes bíróság) elemzi és állást foglal ezekkel kapcsolatban, egyes esetekben a jogalkotási kereteket is megvonva. A harmadik fejezetben a gazdaságirányítás rendszerének néhány alapintézményét (tulajdonjog, jogi személyek, szerződés, szankciórendszer), illetőleg ezek régi és új elemeit értékeli. Ennek a fejezetnek utolsó részében a gazdaságirányítási rendszerrel kapcsolatos jogalkotás szempontjából három elméleti kérdést (csoportérdek, felelősségi rendszer, jogforrások) vizsgál. Orosz és francia nyelvű tartalomjegyzék ad tájékoztatást a külföldi olvasónak a munkában feldolgozott témákról.

Névai László—*Szilbereky* Jenő: Polgári eljárásjog. Egyetemi tankönyv. Bp. Tankönyvkiadó, 1968. 619 p.

A tankönyv általában a jogág egyetemi programjának rendszerét követi. A bevezető részekben tárgyalja a polgári eljárásjog alapelveit, alapfogalmait, a magyar polgári eljárási jogalkotás fejlődését. A munka feldolgozza a peres, nemperes és bíróságon kívüli polgári eljárások hatályos joganyagát — ideértve a választottbíráskodás és a gazdasági döntőbíráskodás kérdéseit is —, az 1968. március 31-i állapot szerint Jogszabálymutató, a jogalkalmazási gyakorlat mutatója és részletes tárgymutató egészíti ki a tankönyvet.

Büntetőjogi döntvénytár. Bírósági határozatok. 3. köt. 1966. január — 1967 december. Összeáll. *Egeli* László—*Halász Sándor stb.* Bp. Közgazd. és Jogi Kiadó, 1968. 737 p.

A BJD 3. kötete is zömmel a Legfelsőbb Bíróság ítélkezési gyakorlatát tükrözi, a Legfelsőbb Bíróság irányelvei, kollégiumi állásfoglalásai mellett elvi és eseti döntéseket tartalmaz. A kötet feldolgozásának módszere lényegében megegyezik az előző kötetekével. Az összeállítók néhány címfeliratot a konkrétabb megjelölés érdekében megváltoztattak, továbbá egyes, több eltérő tárgyat felölelő, egyetlen számmal jelzett határozatot felbontottak és az egyes részeket a megfelelő helyeken közölték.

Polgári jogi döntvénytár. Bírósági határozatok. 3. köt. 1966—1967. Összeáll. *Bardócz* Béla—*Géczy* Kálmán—*Erdős* Béla—*Oroszi* Ferenc.
Bp. Közgazd. és Jogi Kiadó, 1968. 791 p.

A PJD 3. kötete az 1966—1967-ben a Bírósági Határozatokban közzétett irányelvek, elvi döntések, kollégiumi állásfoglalások és elvi irányításra alkalmas konkrét határozatok közül nemcsak azokat tartalmazza, amelyek hatályos jogon alapulnak, de azokat is, amelyekre vonatkozóan ugyan azóta új jogszabályok jelentek meg, de amelyek összhangban állnak ezekkel, lehetőleg lábjegyzetben utalva az új jogszabályra. A kötet használatára vonatkozóan az előszó részletes eligazítást nyújt, ebből csak arra szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy a függelékben — többek között — jelzik, hogy melyek azok az 1—2. kötetben közzétett kollégiumi állásfoglalások, amelyeket a 3. kötetben közölt kollégiumi állásfoglalás módosított vagy hatályon kívül helyezett.

Blazsejovszky Sándor—*Burán* Károly—*Krasznai* Mihály: Újítások és találmányok ügyeinek elintézése. Az újításokról szóló 57/1967 (XII. 19.) számú és a találmányokról szóló 58/1967. (XII. 19.) számú kormányrendelet magyarázata. Bp. Táncsics Kiadó, 1968. 136 p. /A szakszervezetek a gazdaságirányítás új rendszerében./

A munka elsősorban az újítómozgalom irányításával foglalkozó gazdasági szakemberek és szakszervezeti vezetők munkáját kívánja segíteni. Az újításokról és a találmányokról szóló, 1968. január 1-én hatályba lépett új jogszabályok, a fokozottabb vállalati önállóságra való tekintettel keretjellegűek, jellegzetességük emellett, hogy növelik a szakszervezetek érdekvédelmi szerepét. A szerzők által adott és a hatályos szöveget kísérő magyarázatok mindezeknél fogva hasznos útmutatást jelentenek az újítási ügyekkel foglalkozó dolgozók számára.

Állam- és jogtudományi bibliográfia. 1964—1966. Bibliographia iuridica hungarica. Összeáll. *Nagy* Lajos. Közzéteszi a Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete.
Bp. Közgazd. és Jogi Kiadó, 1968. 322 p.
/Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos könyvtára 26./

Az állam- és jogtudományi bibliográfia legújabb kötete az 1945-től kezdődően kiadott állam- és jogtudományi bibliográfiák folytatása. A gyűjtés az 1964—1966. években Magyarországon bármely nyelven megjelent állam- és jogtudományi anyagra, valamint a szocialista országokban ugyanebben az időben megjelent magyar állam- és jogtudományi vonatkozású anyagra terjedt ki. A könyv- és folyóiratanyagon kívül a sokszorosított anyagból általában csak az egyetemi jegyzeteket, a fontosabb jogszabálygyűjteményeket, a kandidátusi értekezések téziseit és a bibliográfiákat tartalmazza. A reference-műveket tartalmazó Általános rész után a szakbibliográfiai rész a szocialista jogrendszernek megfelelő tagozódásban közli külön-külön a hazai és a tőkés országok joganyagát. A bibliográfiai részeket részletes név- és tárgymutató, az idegen nyelveken megjelent anyag külön mutatója, magyar és orosz, német, francia nyelvű tartalomjegyzék követi. Az egyes tételek az előző kötetekhez csatlakozóan folyamatos tételszámot kaptak.

A szabálysértésekről szóló törvény. Bp. Közgazd- és Jogi Kiadó, 1968. 341 p.

A *Kis jogszabálygyűjtemények* sorozat legújabb kötete az 1968. évi I. törvény szövegét, a törvényjavaslat miniszteri indokolását, a törvény mellékletét: a 117. § (2) bekezdése alapján hatályukat vesztő, az 1945. április 4. után alkotott jogszabályok jegyzékét és az egyes szabálysértésekről szóló 17/1968. (IV. 14.) Korm. sz. rendelet szövegét tartalmazza.

Somogyi Endre: Az igazságügyi orvostan alapjai. Bp. Medicina Kiadó, 1968. 258 p.

Az elsősorban az egyetemi oktatás céljára, az oktatási reform igényeinek megfelelő terjedelemben és szerkezetben összeállított kézikönyv a hallgatóságnak és a gyakorló orvosoknak feltétlenül szükséges igazságügyi orvostani és jogi ismereteket tartalmazza.

Bartus Imre—*Kilényi* Géza: Fiatalok jogi kézikönyve. [Bp.] Kossuth Kiadó, 1968. 336 p.

A fiatalokat érintő legfontosabb problémák megoldásához nyújt segítséget ez a népszerű formában összeállított kézikönyv, amely — egyebek között — a katonai szolgálat, a középiskolai és egyetemi továbbtanulás, a szakmunkásképzés, a leggyakrabban igénybe vett társadalombiztosítási szolgáltatások kérdéseire ad választ az 1968. május 31-én hatályos jogszabályok és joggyakorlat alapján. Fejezetenként összeállított jogszabálymutató és tárgymutató könnyíti meg a fiatalok, de a szülők és pedagógusok, a KISZ és a szakszervezeti, továbbá más, fiatalokkal foglalkozó aktivisták fontos és hasznos segédeszközének használatát.

Somogyi Éva: Választójog és parlamentarizmus Ausztriában (1861—1907.).
Bp. Akadémiai Kiadó, 1968 p.
/Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 44./

Az osztrák parlamentáris rendszert az 1861. évi februári pátens megjelenésétől az első világháborút közvetlenül megelőző, 1907. január 26-i alaptörvényig vizsgálja, eredeti források alapján. A táblázatosan bemutatott statisztikai adatok jól egészítik ki a bemutatott anyag értékelését.

Szabó László: Bűnügyi múzeum.
Bp. Minerva Kiadó, 1968. 457 p.

A szerző két korábbi munkájának — A század nevezetes bűnügyei és a Bűnügyi panoptikum c. munkájának — anyagát egészíti ki ezzel a kötettel —, amelyet „A modern magyar Pitaval harmadik kötetének" nevez, — kiválogatva a bűnügyi irattárak anyagából azokat az ügyeket, amelyek nemcsak érdekesek, de társadalmi-erkölcsi vonatkozásaikkal elgondolkoztató tanulságokat is adnak.

E lapszám (XXIII. új évfolyam 11—12.) szerzői: *Dr. Csizmadia Andor* egyetemi tanár (Pécs). — *Dr. Vigh József* egyetemi docens. — *Dr. Wiener Imre* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa. — *Dr. Meznerics Iván* a Magyar Nemzeti Bank igazgatója. — *Dr. Boytha György* a Szerzői Jogvédő Hivatal osztályvezetőhelyettese. — *Dr. Józsa Mihály* megyei bírósági bíró. — *Dr. Szalay László* egyetemi tanársegéd (Gödöllő). — *Dr. Rácz Attila* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa. — *Dr. Katona Péter* az ENSZ jogi osztályának munkatársa. — *Dr. Ruszoly József* egyetemi tanársegéd (Szeged).

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 120-243. — Kiadja: a Lapkiadó Vállalat (VII., Lenin körút 9—11. Telefon: 221-281). Felelős kiadó: Sala Sándor igazgató. — Megjelenik havonta, — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 24 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, I., Fő utca 32. Telefon: 159-450) vagy a KULTÚRA külföldi képviselete.
68 1225 Egyetemi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Janka Gyula igazgató

Ára: 16,— Ft

INDEX: 25.422